De Gids. Jaargang 24

bron
De Gids. P.N. van Kampen & zoon, Amsterdam 1860

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_gid001186001_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren i.s.m. DE GIDS

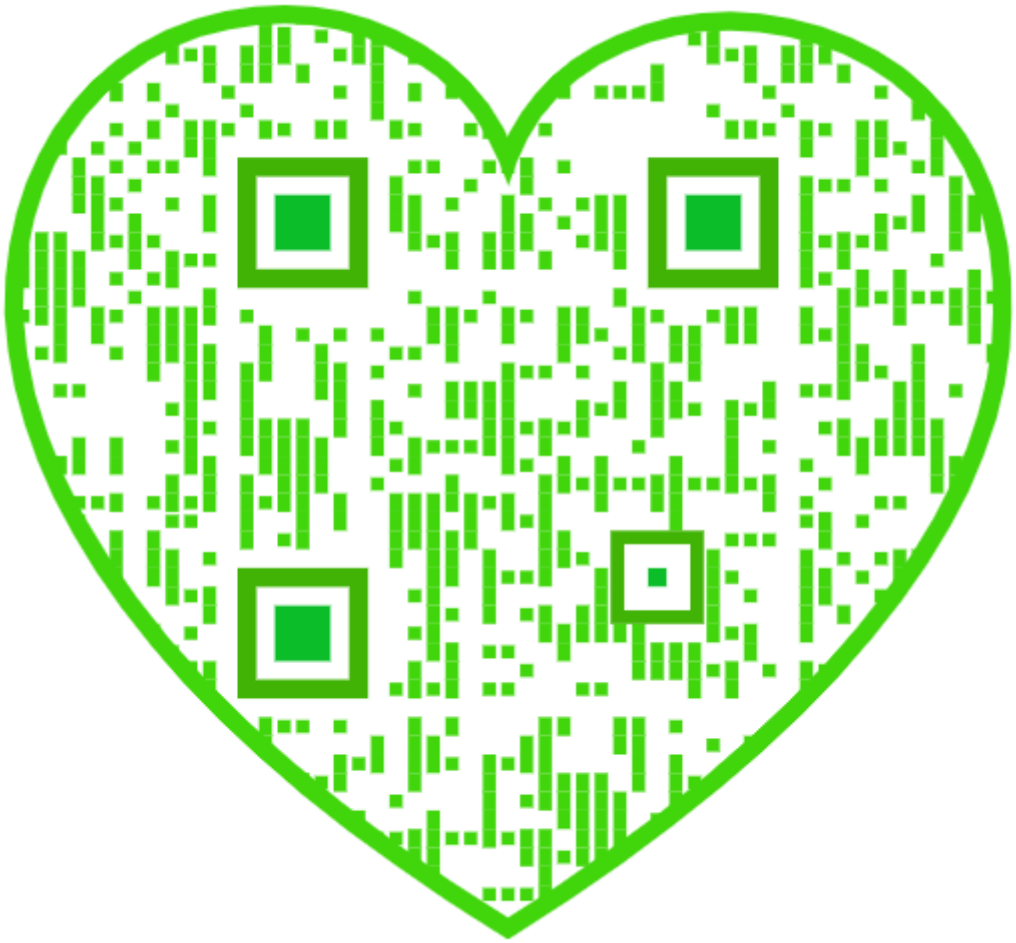

Eene bladzijde uit onze geschiedenis.

De slag bij Nieuwpoort van Mr. Is. da Costa. Haarlem, J.J. van Brederode. 1859.

Welke stormen in de laatste drie eeuwen over het Europeesche vasteland ook zijn heengevaren en den noordwestelijken uithoek van dat waerelddeel door de zwellende golven dreigden te doen overstelpen, toch is dat lage land, zoo te recht de Nederlanden geheten, behoed gebleven, of, hoewel een oogenblik overdolven, weldra herrezen uit de wateren, en toonde het den alouden rijkdom en weelde: de groene weide, door de nijvere en nimmer verslappende hand des eigenaars vruchtbaar gemaakt en toebereid voor altijd weliger oogst.

Buitengewone dapperheid, door de geestdrift van den heldenmoed aangeblazen; buitengewone dapperheid, die, tot de vermetelheid der wanhoop stijgende, wonderen verricht en tot wonderen aanvuurt en opwekt, kenmerkt den bewoner van dat land, dat in menigerlei opzicht k l e i n mag heten, niet.

Het volk, dat binnen die enge grenzen woont, mist al wat den Zoon van het Zuiden zoo onweêrstaanbaar maakt in het oogenblik van den aanval: de vervoering, het vergeten van zich zelven, het ongeloof aan het bestaan van onmogelijkheden, de heerschappij van de verbeelding; - maar het bezit daarentegen wat gene mist: de kalmte, in haar uiterste soms de kilheid der onverschilligheid, die het dreigend gevaar weet te overzien en te meten, den rustigen moed, die den aanrukken-

den phalanx weet af te wachten, diens sterkte weet te berekenen; het gezond verstand, dat leert deinzen voor de overmacht, maar weet te wachten tot de gunstige ure slaat, om, bij het dunnen van 's vijands gelederen of bij een taktische fout van den veldoverste, van laauw verdediger krachtig aanvaller te worden; en bovendien het taai geduld om te wachten, zonder dat het eens nagestreefde doel vergeten, het eens geliefkoosd beginsel uit het oog verloren wordt.

Na getrapt en vertreden te zijn, na het onduldbare geduld te hebben, richt dat volk in de 16de Eeuw ter gelegener tijde zich op en bewijst onder de verdrukking, welke eene vernietiging had moeten te weeg brengen, niets van zijne levenskracht verloren te hebben. Tachtig jaren strijdt het met afwisselend geluk voor zijn volksbestaan, en in dat lange tijdsverloop vertsaagde het niet, hoe hachelijk de kansen ook dikwerf waren, maar deed het evenmin Europa verbazen door groote en grootsche zegepralen, die den overmachtigen vijand als met één slag vernielden en vernietigden. Het streed en kampte, zette voet voor voet vooruit, altijd bedachtzaam, altijd bewust van de waarschijnlijke gevolgen eener gezette schrede, nimmer buiten adem, zoodat bij het eindigen van de worsteling, het volk, dat zijn doel had bereikt, na de langdurige inspanning, onder de wapenen scheen ontwikkeld en in kracht te zijn toegenomen.

De 17de Eeuw bood een dergelijk schouwspel. Vijf Provinciën van het Zevental, slechts door een dunne draad aan elkander verbonden, zijn in de handen des vijands; toch verslapt de moed niet der beide overigen, integendeel blijkt die eerst in de benarde ure opgewekt. Met de slaapmuts op het dommelend hoofd had men den vijand zien naderen, had men hem afgewacht; met de ijzeren helmkap op den fier geheven schedel, schouwde men na een aanhoudenden kamp op den laatsten vijandelijken krijger, die, bij al zijne zegepralen vermoeid en verontrust, hoewel verwinnaar nochtans overwonnene, het zonderlinge volk verliet, dat slechts met moeite zag, met moeite hoorde en zich bewoog, maar eenmaal ziende, hoorende en zich bewegende, altijd, hoewel kalm en rustig, voorwaards schoof en vooruit drong tot de laatste vijand de grenslijn was overgedrongen.

Naauw een eeuw verder en dat volk toont zich weder van dezelfde zijde. Door tweedracht verdeeld, door twisten, in bitterheid en kleingeestigheid bijkans een huiselijk krakeel evenarend, tegen elkaâr in het harnas gejaagd, bleek het een gemak-

kelijke prooi voor den nabuur in het Zuiden. Na vernedering op vernedering, na geplunderd en uitgeschud te zijn, werd het opgeslorpt door het reusachtig Keizerrijk, werd het niet alleen van een eigen staatkundig leven, maar ook van zijn taal - den grond van zijn volksbestaan - beroofd. Werd er een klacht aangeheven, zij was slechts fluisterend, werd er ook verzet aangetroffen, het was de zwakke poging eens enkelen: - het volk scheen door het gebruik van een slaapdrank de ruste gezocht te hebben. Verre van daar. Het hoofd was gebogen, de hand was ongewapend, maar het oog was geopend, en toen het gezond verstand der natie den wederstand niet meer als nutteloos beschouwde, toen het berekende kansen van welslagen te hebben, stonden allen in het geweer en bleek het volksbestaan door de jarenlange terging en verdrukking niet verdwenen, zelfs niet verzwakt te zijn; bleek het, dat de natie was gebleven wat zij was, en de vernedering, voor zoo verre zij nog bespeurd werd, slechts eene uitwendige mocht heten. Grootere volken, oogenschijnlijk met meer levenskracht en minder blootgesteld aan de vijandige invloeden van buiten, mogen een glansrijker bestaan hebben geleid, maar zeker kennen zij geen zoo langdurig, geen zoo taai leven als het Nederlandsche volk.

Van waar dit? Ten deele vloeit het reeds voort uit het vasthoudende, dat het kenmerkt, aan het eens met vele moeite verkregene, aan het na veelvuldigen arbeid begrepene; maar ook voor een groot deel aan eene andere zijde van het volkscharakter: aan zijne liefde voor huis en haard. Het is of hij gevoelt wat arbeids het stuksken gronds hem en de zijnen heeft gekost, en hoe de waarde er van vertienvoud is door zijn zweet waarmeê het is bedauwd. Die liefde tot huiselijk genot heeft de natuur die hem omgeeft doen ontstaan, en die liefde voedt zij telkens. Zijne natuur is de vijandinne van alle idealisme; want zij vordert, om bedwongen te worden - en hiertoe is de bewoner meest verplicht - telkens de aanwending van de meest materieele krachten. De Nederlander kent de behoefte niet van den bergbewoner in zijn telkens afwisselend landschap met telkens veranderenden horizon en de oneindige afwisseling van tinten en tonen. Hij is slechts op de vlakte te huis en noemt genieting wat hem na de inspanning des lichaams ontspanning zonder nieuwe krachtsaanwending verschaft; hij is op de vlakte, waar hij waakt en strijdt, te huis, en heeft er behoefte aan, zich den horizon, in tegenstelling met dien van zijn landschap, in de uren der ver-

pozing te verengen en zich te beperken tot den kring, die zijne woning hem biedt.

Het moge oorzaak zijn van veel bekrompenheid, het is er ook eene van veel zelfstandigheid. De trek naar huiselijk leven bevordert het gevoel van individualiteit en dus de behoefte aan vrijheid; de zin voor huiselijk leven bevordert het patriotisme, want het idee vaderland is toch slechts eene uitbreiding van het idee huisgezin, en dat patriotisme behoedde, en behoedt nog gedurig, het Nederlandsche volk voor vergaan, voor het wegvloeien van het hoopken in de groote massaas, die het omgeven en het telkens aantrekken.

Maar dat patriotisme zou op den duur niet in staat zijn om een tegenwicht te zijn voor de aantrekkingskracht, door de machtige naburen uitgeoefend, zoo het niet gevoed en wellicht gezuiverd werd door het levendig bewustzijn van het verleden, door de vereering - ander uitvloeisel van den zin voor huiselijk leven en het daarmeê gepaard gaand gehecht zijn aan maag en bloedverwant - door de vereering der vaderen, door de hulde aan het voorgeslacht gebracht. Is het volk klein en krachteloos geworden, het voelt zich groot, voor het minst, het voelt zich v o l k , bij de herinnering aan hetgeen de vaderen wrochten. Het leven dier vaderen behoort hun en hun alleen, en doet eene lijn trekken tusschen hen en het overig Europa. Zelden klinkt uit dat verleden een stemme, door den geschiedschrijver of den dichter bevleugeld, te vergeefs. Niet het eerst of het meest wordt zij gehoord door de grooten en machtigen der natie, niet bijv. bij het geëerbiedigd Oranje-stamhuis, dat zijn grootheid te danken heeft aan den geest, die ook het vaderland groot deed worden, maar dat toch te weinig het leven van het volk leeft, te weinig de taal van dat volk kent om de stemme uit dat volk en van dat volk te verstaan; maar vooral bij den burger, die, in zijn betrekkelijk nederiger staat minder door uitheemsche invloeden beheerscht, behoefte heeft zijne vaderen in zijn taal te hooren huldigen en vereeren, de liefde tot zijn land daardoor voedsel geeft en zich zelven daardoor vormt tot een pijler van het Nederlandsche volksbestaan.

De stemme uit het verleden klinkt zelden te vergeefs. Onze letterkunde getuigt er van, en heeft wellicht ruime stof om van eene schaduwzijde der Nederlandsche vaderlandsliefde te gewagen. Geen priester der kunst, hoe weinig zijne roeping ook zij,

die niet zijne offers op dat outer ontstak, en om het goede doel eene verschooning vroeg voor het onvoldoende en ongenoegzame der offerande. Wij hebben op dramaas te wijzen, waaraan alles ontbreekt behalve den geest van het patriotisme, historische romans bij tientallen, waarin weinig meer leeft dan het historiesch feit en niets duidelijker is dan het ontbreken van 's kunstenaars fantazie en scheppende kracht, en het overvloedig aanwezig-zijn van liefde jegens de vaderen; wij hebben balladen en legenden, die weinig meer zijn dan berijmde volzinnen aan een of ander onzer vaderlandsche kronieken ontleend; wij hebben..... maar genoeg reeds, om een vertoornden blik verdiend te hebben van dezen of genen priester der kunst, die, wat hem ook ontbreke, hoe laauw zelfs zijne vaderlandsliefde in den tegenwoordigen tijd ook geworden moge zijn, toch altijd den gloed nog der ijdelheid onverzwakt in het binnenste omdraagt.

De stemme van het verleden klinkt zelden te vergeefs. De Heer van Brederode te Haarlem bleek mede van dat gevoelen, toen hij zijn ontwerp bekend maakte om eenige bladzijden - het door hem gekozen cadre gedoogde er slechts tien en de keuze is niet in allen deele gelukkig - aan ‘de Geschiedenis van Neêrlands roem en grootheid’ te ontleenen.

Eene dier bladzijden trekt mij boven allen aan, niet alleen om het daarin behandelde feit, maar ook om den dichter, die dat feit moest toelichten en omstralen met het licht der poëzy, die het moest om- en herscheppen, en die, door de kombinatiën van zijn genie, het op zich zelf staand historiesch feit vervormen tot een geheel, dat in zich zelf een reden heeft van bestaan. Zoo toch stel ik mij de eischen voor, welke tot den dichter kunnen worden gericht bij de behandeling eener historische stoffe. Het feit blijve de kern, maar het moet verklaard en aangevuld worden door de scheppende kracht des dichters; het feit blijve de kern, maar in dat feit leve de idee, die de geheele samenstelling beheerscht; het feit blijve de kern, maar het is de dichter, die haar door zijne gedachte - ik stem toe: ontstaan en geleid door de beschouwing van het feit - vruchtbaar moet maken.

Is de eisch groot, voor den dichter die haar hier te vervullen heeft, is hij niet te hoog gestemd: de Heer da Costa heeft wel hoogere weten te vervullen.

‘De Slag bij Nieuwpoort!’ Het is een keerpunt in de geschiedenis van Neêrlands worsteling met Spanje. Het verzet,

eerst tot weinige steden bepaald, had zich over Provinciën uitgestrekt, welke echter nog altijd het slagveld bleven en nog te dikwerf de verliezen voelden, door de geoefende Spaansche benden aan het zich vormend Staatsche leger toegebracht. Het verzet had terrein gewonnen, maar het bleef nog min of meer een guerilla-oorlog, en de gevechten waren schermutselingen, zij het ook dikwerf op groote schaal.

Maar de kinderen, onder het gewoel en het wapengekletter van den wanhopigen kamp geboren, waren mannen geworden; het doel van den krijg had in bestemdheid gewonnen; de grenzen van den strijd werden verschoven; de kracht was onder de inspanning toegenomen; en de jeugdige republiek, tot een Staat gevormd, kon er aan denken den vijand ook te land op eigen gebied te gaan bestoken, niet langer als schuchtere rebelle te schermutselen, maar als gelijke mogendheid haar een leger tegenover stellen en een geregelden veldslag te wagen.

Onze dichter heeft er aan gedacht, en, vervuld van zijne stoffe, met een stoute hand de gordijn van het verleden weggetrokken. Het feit zou kleurloos zijn, zou voor het minst zijne groote beteekenis voor ons missen, indien hij niet terugblikte naar het begin der worsteling en oorzaak en gevolgen poogde te overzien. Hij doet dit, zoo als het van den meester mag worden verwacht; hij doet dit met een stoutheid en kernigheid en tevens volledigheid, welke slechts bij hem geene verwondering baart. Men gunne mij den aanhef mede te deelen en den dichter verder op den voet in zijne uiteenzetting van het feit, in zijne beschrijving en voorstelling, te volgen.

> Hoe zag in Nederland de zon zoo rood, de straten
> Zoo doodsch! Kasteel en burcht van Edelliên verlaten!
> Der burgren voorhoofd bleck en klam, terwijl de lucht
> Van 't zwaaien van het zwaard, den val der bijlen zucht,
> De houtmijt riekt en rookt, - het lied der Martelaren,
> Gestemd in ballingschap en bange doodsgevaren
> Tot op 't schavot niet zwijgt van God en van het Lam,
> Totdat het stikt in 't koord, of wegsterft in de vlam!
> Hoe viel een nacht zoo zwart op Nederland.....

En thands volgt er eene schildering van de Hervorming, van den strijd, dien zij te weeg bracht, van de barensweën, die de geboorte der gezuiverde leere voorafgingen. Die schil-

dering is uitnemend schoon en rijk, bijkans overladen van denkbeelden:

> Want ook tot Nederland was doorgedrongen 't Woord
> Uit Wittenberg herleefd, en 't had van oord tot oord,
> Van Henegouwen en Artois tot aan de stroomen
> Des Amstels voortgesneld, de harten ingenomen, -
> Uitwendigheden, door der eeuwen duur versteend,
> Ontworteld, - plechtigheên aan 't Heidendom ontleend,
> Of opgegraven uit de schaduwwet der Joden,
> Geheel haar grond betwist van menschlijke geboden, -
> Voor schitterschoon of schijn de rechten van ‘het Waar’
> Gehandhaafd, - 't licht der Schrift op zijnen kandelaar
> Herplaatst, - de zuivre bron ontzegeld van het Leven, -
> Den eengen Middelaar zijn eeuwige eer hergeven!
> Het nieuw ('t aloud!) Geloof had, elken dwang ten spijt,
> Conscientiën geschokt, conscientiën bevrijd!

Een waardige expozitie ter inleiding van het grootsche feit! Al wat de nieuwe leer ter harer aanbeveling aanbracht, al wat haar zoo dierbaar, zoo noodig voor duizenden maakte, is in die regelen aangestipt, aangeduid, met een enkel woord geschetst, en tevens ten volle gekenmerkt.

De voortgang der Hervorming wordt geschilderd. Het nieuw - 't aloud-geloof - door een enkelen tusschenzin verkondigt da Costa eene voor hem en voor duizenden onbetwistbare waarheid - het nieuw - 't aloud - Geloof had vijftig jaar geduld en geleden en waagde het eindelijk van zich zelf getuigenis te geven ‘bij middag zonnelicht, in de openbare preek.’

En op die prediking was de beeldstorming gevolgd. Het was als een openbaar verzet van het volk; het was als eene gewelddadige openbaring van den volkswil. Maar Filips zou dien niet hooren en verhooren: hij zou dien alleen onderdrukken en pogen te smoren.

> De steden zijn vernaauwd tot kerkers, 't verre veld
> Met vluchtelingen als bezaaid, wier harten bloeden
> Om have, om gade en kroost, verbleven aan het woeden
> Van 't Spaansche veemgericht. Een wijl nog! en het woord
> Van Vrijheid, 't woord van Heil is door 't geweld versmoord, -

Maar neen, de moed der predikers verflaauwt niet, de geloofsijver verslapt niet bij folterbank en martelvuur; en hij, die eenheid geven zou aan de pogingen der massaas, de doorluchte Prins van Oranje, blijft de goede zaak nog getrouw. Hij draagt 's volks wee, wat zielenwee hem ook in eigen huis, aan eigen haard benaauwe:

> Naast al die kwellingen, die bannen en die banden
> Waarin de bloem vergaat van 's Konings Nederlanden, -
> De smart des kankers van een huislijk zielsverdriet,
> *Zelfs voor geen Zwijger meer verzwijgbaar*.

De woordspeling, hoe scherp en machtig wapen dikwerf ook in 's dichters hand, schijnt hier meer dan zij is, en kan hier niet zijn zoo als zoo menigmaal, eene flikkering, die een plotseling licht doet opgaan over eene nog onopgemerkte zijde van een denkbeeld.

Neen, hij ziet geen tedere Montpensier, geen Anna van Buren meer aan zijne zijde, maar eene, die veel meer

> Zijn stam een schande werd, zijn eedle borst een doren!

Is de beeldspraak hier geëigend aan de stoffe, met zulk een stout meesterschap tot dusverre behandeld? Is zij in zich zelve waar? Geeft zij krachtig weêr wat de dichter zoo krachtig meende?

En bij al die huiselijke droefheid, bij al die volksrampen ziet hij nog zijn oudsten telg naar Spanje overgevoerd, om aldaar te worden opgevoed in den haat zijns vaders. Met recht mocht de dichter uitroepen:

> O 't was in Neêrland nacht, van uur tot uur verdikking
> Der tastbre duisternis.....

Maar ziet.... de dampen verdeelden zich en weken; een vriendelijk sterrelicht maakte den nacht tot schemering en was een voorbode van een naderenden dageraad.

> Weês welkom, teedre scheut, ten hoogen cik geboren!
> Een zoon, op nieuw een zoon, was Willem's stam beschoren!
> Gij zult Graaf Maurits zijn! de Vrijheid, in 't gemoed

Ontkiemd uws vaders, straks met kostbaar burgerbloed
Beregend, wacht van u haar grond om op te bloeien,
En in de ruimte Noord- en Zuidwaart uit te groeien.
Wees welkom aan de spits dier Machabeesche teelt
Van wrekers, in Gods gunst aan Neêrland toebedeeld!
Want ja! om Neêrlands zaak met Nassaus zwaard te helpen,
Stond h e e l het Stamhuis op, de Leeuw met al zijn welpen
Ontvlamde, en wenkte, of 't waar, van op zijn blaauwend veld
Den rossen Liebaart toe, om 's vreemdlings aartsgeweld,
Zijn vloten en zijn vloek, zijn donders en zijn klingen
Te trotsen en te staan. Daar brulden zij en gingen
Met statelijken stap, vereend van zin, op buit,
Op buit van oorlogsroem en heilge vrijheid uit.

Forsch is de schildering, mannelijk krachtig de voorstelling! Jammer echter, dat de dichter meer en meer gevaar loopt van eenzijdig te worden. Wij hebben gezien, dat de Hervorming de massaas beroerde, de beeldenstorm de openbaring was van des volks wil, de openbare preek ‘een beving en een koking als der zee’ te voorschijn bracht; wij hebben het volk in beweging gezien en de grootsche figuur van den Zwijger zien opdoemen aan den horizon en verder en verder treden, tot hij met de zijnen te midden der beweging staat. Hij moge haar eene richting geven, hij moge hare krachten besturen, hij treedt niet in de plaats der beweging, hij wordt niet alléen de strijder, die z i j n beginsel op den voorgrond doet treden en z i j n e krachten leent aan hen, die zich rondom hem bevinden. Waar blijft het volk bij de voorstelling des dichters? Leerde het zwijgen, toen de groote Oranje en zijn groote telgen aanvingen te spreken? Gantschelijk niet. Zoude het verzet tegen Spanje zonder den leidenden geest van den doorluchten Prins ook wellicht eene andere uitkomst hebben gehad, zonder het volk, dat voor Oranje streed en hem schoorde, zoude deze voorzeker het beoogde doel niet hebben bereikt.

De dichter schenkt voor de eenzijdigheid, ja de historiesch onware voorstelling, ruime vergoeding door de breedheid van zijn paneel, door de stoutheid, waarmeê hij de lijnen, door de dichterlijke stift getrokken, doet zwieren en golven. Het geldt de beschrijving van het Stamhuis - de Leeuw met al zijn welpen - dat zich ten strijde aangordt. Wij bemerken, dat wij het hoofd-

moment van de handeling nader treden, dat het zwaartepunt van de dichterlijke schepping in het gezicht ligt.

Wij kunnen naauw den lust bedwingen om de puntige en treffend juiste charakterschets der Nassausche helden in haar geheel mede te deelen; nochtans zou ik vreezen van de vrijgevigheid mijner mederedakteuren misbruik te maken door, bij de veelheid der ter hunner beschikking liggende schatten, eene ruimte te eischen, welke ook hun behoort. Ik bepaal mij derhalve liever tot de mededeeling van de regelen, welke, zoo uitnemend schoon, de wording van het leger beschrijven, het leger, dat wij weldra, geordend en tot een gesloten geheel gevormd, in den slag zullen terugzien.

> Straks, als na tocht op tocht de lang geworden nachten
> Tot schorsing van den kamp Natuur's bevelen brachten,
> Gunn' 't Winterleger vrij aan overste en soldaat
> Voor 't afgerende lijf bij stilte of feestvreugd baat, -
> Voor 't jeugdig Heldenpaar heeft geen verpoozing waarde,
> Waarbij hun 't rustloos brein geen nieuwe plannen baarde
> Van schade en nederlaag, den vijand toegedacht,
> En op de kaart reeds dáár! Men ziet ze, dag en nacht,
> Zich oefnen in de taal en krijgskunst van Oud-Romen,
> De tafel, lang en breed, door strijders ingenomen
> Uit volgzaam lood gebootst, om aan Quiriet of Griek,
> Bij 't licht der Wetenschap, geheimen van taktiek
> Of legerleidingskunst te ontwringen. Op de dreven
> Van 't Haagsche ridderplein wordt de Oudheid in het leven
> Herroepen, schild en speer hanteerend, naar 't bevel
> In nieuw-Teutoonsche spraak....
>
> Geplant was de oorlogsschool, wier kloeke kweekelingen
> Der Middeneeuwen glans en glorie gaan verdringen
> Door 't huwen van heur kracht, aan regel, orde, tucht,
> Bereekning, wetenschap, ja, wiskunst die, bevrucht
> Door d'adem van 't genie, 't bereik vermenigvuldigt
> Van 's Veldheers scheppingen.

Maar wat daar beproefd en geleerd werd zoude weldra meer dan een wapenspel zijn, zoude weldra in beoefening gebracht

moeten worden op het oorlogsveld, op de grootste kampplaats, die zich Maurits van Nassau met de zijnen? neen, die de R e p u b l i e k zich verkozen had en van wier wil Maurits met de zijnen de eerst half onwillige, schoon daarna dappere en groothartige voltrekker was.

De dichter snelt de krijgsbenden vooruit en vaart op de vleugelen zijner verbeelding naar Vlaanderen, waar het slagveld ligt, dat aan Maurits bereid is.

De verbeelding des dichters, die ons zoo dikwerf de diepste diepten en de hoogste hoogten invoerde, kunnen wij veel vergeven en moeten wij ditmaal ten goede houden, dat zij in hare vlucht van het door haar zelve geteekende spoor afwijkt, en nog wel op den zijweg zoo lange verwijlt. Zij doet ons het verleden van Vlaanderen, van Gent, gedenken, dat de Hervorming de vernieuwing van het Geloof, had verstooten, na er de bakermat van geweest te zijn. De gedachte is op zich zelve schoon, de verzinnelijking voortreffelijk, maar, de gevierde dichter houde het mij ten goede, zij is eene afdwaling: het détail wordt niet door de hoofdidee gevorderd en moet zelfs, dunkt mij, de harmonie van het geheel eenigzins verstoren.

Maar met een stouten wiekslag keert zijne verbeelding op de rechte baan terug en doorklieft zij de afstanden en voert zij ons voort naar het veld, waar het gewichtig pleit zal beslecht worden. Wij zijn in het gezicht der beide legers.

> Daar staan zij, nog zoo korts elkaêr van wederzij
> Een stip of dunne streep in de oogen, - duizendtallen
> Geordend om, in 't eind, elkaêr op 't hart te vallen,
> De krijgskreet op de tong, de zegepraal in 't oog!
> Een dubble donderbui gelijk, van 's hemels boog
> Met sombre plechtigheid opkomend, de een in 't Zuiden
> En de ander uit den Noord.

In zulk een epiesch grootschen stijl worden wij voorbereid op de geweldige botsing die aanstaande is.

Maar voor hij ons te midden der wieling en woeling en warreling der hortende en botsende massaas brengt, heeft de dichter er behoefte aan zich te ververschen aan de bron der historie. Met een echt epische verheffing volgt de apostrofe aan de realiteit en vraagt hij der kroniek voorlichting waar het de voorstelling geldt van de mannen, die kleur en beteekenis

gaven aan den worstelstrijd. Is de wensch onbescheiden en ongegrond, dat der kroniek reeds vroeger die zelfde dienst mocht gevergd zijn? Met een enkelen trek ware dan misschien een of andere grootsche figuur uit het verleden opgedoemd naast - ‘den Leeuw met al zijn welpen’ - eene figuur, die de thands opgeroepene te beter zoude hebben doen begrijpen en huldigen.

> Kronijk van d'ouden dag, en overleveringen
> Des gullen tijdgenoots.....
> Getuigt!
> Meldt uit dat schittrendst vak van tachtigjaargen strijd
> Meldt enklen ons voor 't minst der wederzijdsche helden
> Van uit het worstelperk der Vlaamsche Zeezandvelden. -

De betuiging moest mij van het hart, dat aan de verwachting, die ik meende te mogen koesteren op grond zelfs van de verzekering des dichters, niet is beandwoord. ‘Kronijk’ zoo zong de dichter toch, gij zijt:

> wel nimmer om te dingen
> Naar Clioos eerloof of den lof der poëzij
> Beschreven

maar gij kunt de stoffe, de rijkste zelfs, voor beiden bieden; gij zijt het beengestel dat de poëzy met vleesch omkleedt.

Wie echter begeert dat beengestel alleen te beschouwen? Wie zal den dichter toejuichen, dat hij ons de aanvulling onthield? En doet de Heer da Gosta dit niet, als hij, in stout gebouwde vaerzen, zelfs met bevalligen zwier somtijds, ons ettelijke n a m e n optelt, namen, die slechts namen blijven. Ik herinner mij, dat Tasso in zijn bevrijd Jeruzalem - zoo schoon door ten Kate in onze taal overgebracht, dat de vertolking een naschepping van het oorspronkelijke mag heten - Godfried van Bouillon een wapenschouwing doet houden over zijn leger, en de verschillende volkstammen, waaruit het is saamgesteld, voorbij doet trekken. Iedere bende, ieder legerhoofd wordt opgenoemd en ... daarbij gecharakterizeerd. Indien da Costa dit laatste hadde gedaan, of bij de stoffe, die hij behandelde, hadde kunnen doen, de voorstelling zou eene beduidenis hebben ontvangen, die zij thands naar mijn gevoelen mist. Of brengt het u het feit, brengt het u de hoofdidee des dichters nader, als wij lezen:

Uit Friesland, aan de spits der vendels van Nassau,
Streed Taco Hettinga, wien Grovestins, de Blaeu,
Assuerus, Ripperda, op Spaanschen, Walen, Ieren,
Bij de oopning van 't gevecht reeds hielpen zegevieren?

of waar hij van de Waalschen en Vlaamschen spreekt:

Trots eeuwen t'zaam genoemd: Van Gent, Imbyse, Blois,
Hertaing en Baertenberg, Ghistelles en Dubois,
Met Heranguières, van den Tempel, Randerode,
En vijftig anderen, die 't lied des dichters noode
Voorbijsnelt?

Ik waag het zelfs toe te juichen, het zelfs gelukkig voor het lied des dichters te prijzen, dat het de vijftig anderen voorbij gesneld is.

Maar de dichter geeft ons spoedig stoffe tot hulde, waar hij nevens de namen ook de personen, waar hij niet alleen het beengestel geeft, maar dit met spieren en zenuwen omvlochten. De voorstelling van den Prins, van Frederik Hendrik, van Mendoza, van Oldenbarnevelt en vooral van Filips Willem van Oranje is verrukkelijk schoon.

De dramatische toestand des laatsten - den vriend van Albertus, den broeder van Maurits - is het beste waardig wat da Costa ooit aan onze poëzy schonk.

Ziet ge in dat rijk kwartier van Brabants hoogen adel
Dat hofplein? - op dat plein die knechten, toom en zadel
Aanbindende aan een stoet van rossen, als ter vlucht
Gereed gehouden op het eerste schrikgerucht?
En ziet ge in dat vertrek, dat bidvertrek, geen Grande
En Ridder van het Vlies....?
Meer Spaansch, meer somber, met een schaduw overtogen
Van lijden, doch beheerscht door manlijk wilvermogen?

Is het portret niet wat geidealizeerd, getuige zelfs wat de dichter in zijne aanteekeningen omtrent Phlips Willem van Oranje - want deze wordt bedoeld - vermeld heeft?

Wien zullen de oorlogskansen
In dit ontzachlijk uur met de overwinningsglansen

Begunstigen? Wien 't hoofd doen bukken in het zand?
Of Spanje en Habsburg, of Oranje en Nederland?
Dat Spanje bracht hem groot, dit Neêrland was zijn moeder!
Albertus is zijn vriend, en Maurits is zijn broeder;
Zijns vaders zoon, zijn naam, zijn bloed, - dat bloed, die band
Behoudt in 't barnen van den zielskamp de overhand.
En zie, ook deze, bij een kruisbeeld neêrgevallen,
Smeekt voor eens broeders hoofd met Hollands duizendtallen.

Maar elk détail is hier een meesterlijk uitgewerkte epizode. Ook de schildering der Aartshertoginne, hoe zij in het staal des krijgers uitgedoscht, voor het front des legers is verschenen, hare charakterizeering met enkele woorden, is uitnemend. Minder dunkt ons is de dichter geslaagd, waar hij haar zelve het woord geeft. Als men haar, de trotsche Kastiliaansche, de mannelijke vrouw, hoort gewagen van Maurits als den held, den stedendwinger - en het is geene ironie! - dan moeten wij gelooven, dat de dichter een oogenblik de verplichting is vergeten van zich zelven het zwijgen op te leggen.

Maar de strijd is aangevangen, nadat het teeken van den aanval door Maurits is gegeven. Een deel der Staatsche ruiterij valt aan en dringt den vijand terug, die van den schrik bekomen wederkeert en op zijne beurt de Staatschen tot wijken dwingt. De ritmeester Cloet is weder te ver gegaan:

Hoe zijn veder,
Met helm en paard en al, daar wiegelt heen en weder,
En 't tiental om hem wuift en wenkt, als om ontzet!
Stoot in de sporen! - Stout gedaan! Zij zijn gered!
Zie hoe zij zich met glans door heel die menigt sloegen,
En met vereende kracht nu weêr den vijand joegen
Steeds verder, verder, en weêr verder achterwaart.
Dan kentert weêr de kans. - Maar 't vlammenspuwend paard
Trapt ondertusschen, met de woede van een strijder,
Wat in den weg staat plat, of sleept van zijn berijder
De leden, opgescheurd door lans of sabelwond,
En hangende in het zaâl, het rookend slagveld rond;
Tot dat het in zijn vlucht doorstoken of doorschoten
Met streepen van het vocht, uit eigen borst gevloten,
De sporen teekent, half aâmechtig door gehinkt
En pijnlijk siddert, en bezwijkend nederzinkt.

Ik zou de gantsche schildering van den veldslag moeten overnemen, wilde ik wijzen op al de pracht der beschrijving, op al de kracht der voorstelling, op al de macht van de dichterlijke veder. En toch, naar mijn gevoelen is het hoofdmoment het zwakste deel van het gantsche gedicht. Het straks medegedeelde voorpostengevecht heeft de dichter voorzeker met het oog der verbeelding waargenomen; wat hij zelf aanstaarde weet hij klaar en duidelijk weder te geven; - de veldslag zelf is hem echter een warreling van menschen en paarden, van wolken stofs en stroomen bloeds, van gekerm der gewonden en gereutel der stervenden.

Er is geen eenheid in de voorstelling van den veldslag; nergens vindt het oog des beschouwers een rustpunt, nergens een middenpunt, waar al die eskadronnen en bataillons zich om heen bewegen. Het is een worsteling als van Kimbren en Teutonen, man tegen man, zonder orde, zonder taktiek, zonder tucht, en de dichter had zich juist de verplichting opgelegd om den Stededwinger, die op het Haagsche veld een leger en een taktiek geschapen had, thands op het gunstigst terrein zijne groote gaven ook als veldheer te doen openbaren. De dichter heeft zich blijkbaar bij de worsteling te veel gehaast; het is of hij gevoelde zich op een gebied te bevinden waar hij zijne groote dichterlijke gaven het minst gelukkig kon doen gelden, alsof hij zich spoedde naar het oogenblik, dat hij met een reuzensprong de hoofdidee van zijn gedicht weder bereiken moest. De sprong is stout, maar het doel ook verheven en wordt volkomen bereikt.

De vijand is gevlucht; zijn heir is ontbonden. Maurits van Nassau heeft de overwinning behaald; de Republiek der Vereenigde Nederlanden mag zich voor goed gegrondvest achten en in de rij der mogendheden opgetreden te zijn.

> Men zegt, dat op dien stond, bij 't dondren der bazuinen,
> Twee groote schaduwen gezien zijn op de duinen,
> De een, prinslijk van gestalte, en met de rechterhand
> Geslagen op het hart, en die voor God en 't land
> Door 't opgetogen oog zoo wel erkenbre wonde,
> Terwijl de linker om den halsvriend (Aldegonde
> In naam en zwier gelijk!) zich vasthield, beider oog
> Met dankbren weemoed, dan geheven naar omhoog,
> Dan weêr omlaag gewend naar 't strand, en naar die velden

Pas van het bloed doorweekt der Nederlandsche helden.
't Bazuingeschal, op eens, ging over in een lied
Dat de echo opving uit het roerend wolkverschiet:

‘Wilhelmus van Nassouwe
   Was hij van Duitschen bloed
Den Vaderland getrouwe
   Bleef hij tot in den doet!’
Bij leven en bij sneven
   In God, zijn Heer, getroost,
Is Neêrland nagebleven
   Zijn zegen - en zijn kroost.

En daarop andwoordden een koor van geesten, voorheen met den bijl onthoofden of met het zwaard verslagenen - de martelaars en de helden der gegrondveste Republiek. Het is de Geloofszang van de nieuwe mogendheid, het is de verkondiging van de grondwet voor de Nederlanden; het is plechtig en verheven en heilig als de wetgeving op Sinaïes top.

Of deze Geloofszang niet in kracht had gewonnen, indien de dichter zich in zijne geestvervoering had kunnen bedwingen en aan het regelend oordeel eenigzins meerderen invloed had gegund? Naar mijne overtuiging wordt de kernige kortheid, die da Costa anders kenmerkt, gemist, en behoeven de gedachten, op welken rijkdom zij ook mogen bogen, niet zulk een wijd opperkleed, als hij haar schonk.

Velen - en ik had het voorrecht tot hen te behooren - was het vergund, de eerste lezing van het toen nog niet uitgegeven gedicht te mogen bijwonen. In zijne inleiding, welke, naar ik mij niet bedrieg, eenigermate bekort in de aanteekeningen aan het einde des gedichts hare plaats heeft gevonden, liet de dichter zijne hoorders een blik slaan in zijne werkplaats, en lichtte hij hun de wording van zijn kunstgewrocht toe. Hij stelde in het licht, hoe studie elke gave volmaken moet en hoe het genie zelfs, en misschien wel vooral, toeneming in kennis door studie behoeft. Hij riep het zijnen jeugdigen kunstbroeders toe, en, of hij den vinger leî op de wonde onzer letterkunde, spoorde allen aan, om ook in de poëzy de scheppingen niet alleen afhankelijk te doen zijn van de zoogenaamde inspiratie, van de bezieling, die soms goed gerijmde en schoon klinkende rege-

len kan doen neêrschrijven, maar niet bij machte is een kunstgewroeht, een organiesch geheel, dat aanspraak kan maken op de hulde en de aandacht van den tijdgenoot, te doen ontstaan.

Zoo iemant, onze dichter had de bevoegdheid deze les uit te spreken.

Moge het voor sommigen ook onverklaarbaar zijn, dat de toeneming in kennis door eene studie, ondersteund door de heerlijkste en krachtigste vermogens des geestes, den dichter geen andere wegen heeft doen inslaan, dan hij bewandelt, geen andere richting aan zijn denken heeft doen geven dan de richting die hij bijkans onveranderlijk huldigt; - het mag niet doen twijfelen of de les door hem aan anderen gegeven, door hem zelven wel in beoefening zij gebracht.

Iedere arbeid - ik bepaal mij natuurlijk tot het literair gebied en waag het zelfs niet te wijzen naar het distelveld der moderne Theologie, waar ik zoo vele gelaarsde en gespoorde helden altijd onkruid zie wieden, terwijl het zaad van nieuwe giftgewassen hun als door de vingeren heenglipt - iedere arbeid getuigt van de degelijke studie des dichters, die zich de stoffe, om hem heen aanwezig, weet te assimileeren, en telken reize bewijst, dat hij het leven zijner denkende Eeuw medeleeft. Ook dat gedicht - de epos kunnen wij het noemen - getuigt het, en wij huldigen er den dichter te meer om, dat hij, vóor allen in staat om door schittering en pracht van kleuren te verblinden en. zoo als vele anderen, de ondegelijkheid der kennis te vergoêlijken, de stoffe alleen heeft willen beheerschen door hare eischen te leeren kennen en te bevredigen. Het is geene poëtische figuur, maar waarheid, indien hij de kroniek van den zestiende-eeuwer aanroept, en onmogelijk zou het hem geweest zijn, zijn hoofd-idee - mede uit de nasporing der geschiedenis, altijd echter van het eens gekozen standpunt, voortgesproten - in het gantsche poëem in zoo vele hecrlijke en fijne *détails* te doen leven, als hij de oor- en ooggetuigen van het historiesch feit niet geraadpleegd had.

Heeft de studie hem de stoffe doen overzien en beheerschen, de heerlijke gaven, hem verleend, hebben die vruchtbaar doen worden. Hij is onovertroffen in zijne schildering, die even ver verwijderd is van het daguerreotypeeren onzer tegenwoordige beschrijvende talenten, die, met hun *loupe* gewapend, ons geen parasiet, hoe klein ook, in dier- of plantenrijk onthouden, als van de dorre voorstellingen van de dichters der vorige eeuw, die betoog verkozen boven aanschouwing; toch is het de rijkdom

der gedachten, die het meest in da Costaas gedichten treft en boeit en verrukt. Er moge waarheid zijn in sommiger beweren, en het moge af te leiden zijn uit de ontleding van het gedicht, waartoe ik mij nederzette, dat niet ieder *détail* naar eisch is uitgewerkt en als deel in het geheel voegt, dat de gang des dichters niet altijd te verklaren is, en welke kleine feilen het oordeelend verstand, zonder zich nog van vitzucht te doen verdenken, zoude kunnen bijbrengen, het charakter van da Costaas poëzy toont zich ook in dat gedicht in al zijne uitnemendheid. Waar de poëzy den wedstrijd aangaat met muziek en schilderkunst, moet zij een nederlaag lijden, want zij heeft tonen noch kleuren; waar zij zich echter beweegt in hare eigene sfeer, in die der gedachten, daar blijkt zij de overmachtige, die allen beheerscht. Harer is de ideale sfeer van den geest, en hare vormen zijn daarmeê in harmonie, hare vormen, de minst stoffelijke van alle, die der Kunst. Dat slechts betrekkelijk weinigen zich tot die sfeer kunnen opheffen en alzoo de Poëzy kunnen waardeeren in haar wezendlijk schoon, en zoo zij haar al huldigèn, daartoe meest nog verleid worden door bijkomstige eigenschappen, welke zij als kunstvorm met de andere gemeen heeft; dat slechts betrekkelijk weinigen de Poëzy kunnen liefhebben als Gedachtekunst, vloeit natuurlijk voort uit den stand, dien de ontwikkeling van den gewonen mensch heeft bereikt. Er behoort een betrekkelijk groote mate van verstands- en gemoedsontwikkeling toe, om, niet door zinnelijke waarneming, maar door de onstoffelijke gedachte, zich naar het ideaal, dat de menschheid bezit, op te heffen. Daarom zal de dichter, die zich het meest het wezen der Poëzy bewust is en de kracht ontvangen heeft naar de verzinnelijking van dat wezen te streven, niet populair in den gewonen zin des woords zijn, maar zal hij daarentegen de edelsten en hoogst ontwikkelden onder tijdgenoot en nakomelingschap onder zijne vereerders tellen. De dichter da Costa mag een bewijs heten voor dat beweren. Ik aarzel niet hem den grootsten Nederlandschen dichter te heten, den eersten der weinigen, die het ideaal der Poëzy, naar mijne opvatting, voor zoo verre het nabij te streven is, genaderd zijn. Menig onzer poogt de woorden zoeter te doen vloeien, der muziek hare macht van tonen te ontlokken in de golvingen en deiningen van maat en rhytmus, en ons als in het rijk der melodiën en harmoniën over te voeren; - da Costa streeft daarnaar niet. In lyrische verheffing, zoo als in het slot-

lied van zijn ‘Slag bij Nieuwpoort’ moge hij een wijle streelen door zoetvloeiendheid, meest heeft hij de kracht, soms zelfs de forschheid, die de zachtheid der zoetvloeiendheid buitensluit. Menig onzer poogt het schilderspalet de schitterende verwen te onttooveren en te staan naar het gloeiend koloriet der Vlaamsche school en te vergeten dat het woord geene kleuren aanneemt en de verbeelding ze slechts doet gissen, da Costa is verre van die feil; lijnen moge hij bezigen, lijnen, die onder zijne veder zich vormen tot charakterbeelden, naar kleuren staat hij niet. Zijne wezendlijke kracht huist echter in de sfeeren der gedachten. Zijne gedachten! Ze zijn er misschien minder algemeen menschelijk waar door getint, dat ze vaak de voertuigen zijn niet van d e Godsdienst maar van e e n e Godsdienst; toch leeft er een warme menschelijke adem in en treffen en schokken en slepen ze meê. Hoe zij lichten en flikkeren bijwijlen, die vonken van zijn genie! Hoe zij flitsen als de schichten des bliksems, die het donkere landschap plotseling verlicht! Hoe zij leven in den vorm, zoo juist aan haar wezen geëigend!

Da Costa noemde eens den Alexandrijn de oude garde van Bilderdijk, maar z i j n e gedachten, in die vaersmaat uitgestort, zij mogen zijne Zouaven worden genoemd. Hoe zij als de gelederen van een optrekkend heir elkander opvolgen in de linie ten strijd, maar weldra de slagorde verbreken, en warrelend en wriemelend en wiegend en deinend, op elkaâr storten en hotsen en botsen, nu gebogen en dan zich verheffend, hier kruipend, ginds springend en buitelend, de batterijen des vijands bestormen en er de zege vinden of.... den dood.

Wat vraagt de aanvoerder van zulke soldaten naar gepolijste wapenen, naar glad gepoetst metaal, naar al de vereischten, bij eene wapenschouwing zoo onmisbaar?

Deel die Alexandrijnen rhytmiesch af als gij kunt; veroordeel die enjambementen, dat knorsen van medeklinkers op medeklinkers als gij 't vermoogt, want gij wordt voortgezweept door de gedachten, de beelden, verzinnelijking van de gedachten, die er in leven, die er in ademen.

Dat hij nog dikwerf zijne zangen doe hooren, dat hij nog lang moge heerschen in het rijk der Poëzy! Hij wordt gehoord door eene talrijke schare, waar hij in zijn eigen naam optreedt, minder wellicht, waar hij zich als tolk eens anderen hooren laat, en den handschoe opneemt voor een gestorvene, in de waardeering en beoordeeling van wien hij slechts door weinigen wordt gevolgd. Het

is een reuzentaak, die hij onlangs ten einde bracht, toen hij het laatste deel van Bilderdijks komplete werken in het licht zond en daaraan zijne beschouwing van den mensch en den dichter verbond. Het was een reuzentaak, en toch zal er, naar het oordeel van sommigen, het beoogde doel niet door bereikt worden. Niemant kan meer dan de schrijver dezer regelen de piëteit huldigen, welke het streven van een gantsch leven niet te kostbaar een prijs heeft gerekend, zoo slechts de erkenning van de hooge verdiensten van Bilderdijk er voor gekocht konde worden. Er zijn er, die beweren, dat da Costa zijne groote krachten heeft aangewend om het onmogelijke mogelijk te maken, heeft dienstbaar gemaakt aan de ijdele poging, om een doode het leven te doen hergeven. Er zijn er, die het onzen dichter afvragen, hoe hij zulk een wanhopigen strijd gedurende jaren heeft kunnen voeren, daar zij de groote schim zelve en niet Nederland de oorzaak noemen van de miskenning, waaraan gene ten doel staat, omdat zij beweren, dat Bilderdijk nooit het leven van zijn tijd meê heeft geleefd, niet omdat hij zijn tijd, maar omdat deze h e m voorbij was gesneld, en hij, de man der klassieke vormen, onder de schoone en hoogstatige hulselen slechts zelden het kloppen van een warm menschelijk harte liet gissen.

Onze dichter bleef het miskenning heten, beide van den mensch en van den dichter en daarom rekende hij zich nogmaals geroepen om beide te schetsen. Of hij het doel er nader door zal treden? Of hij ditmaal de hoofdfeil, welke alle zoo herhaaldelijk aangewende pogingen min of meer onvruchtbaar deed worden, de hoofdfeil, die haar oorsprong neemt juist in de piëteit van den leerling, heeft weten te vermijden? Of hij bij zijne beschrijving en teekening van den mensch en den dichter Bilderdijk, beiden niet tot een half-god vervormde, de zwakheden van genen vergoêlijkend en plooiend, in plaats van e r k e n n e n d en v e r k l a r e n d , de hooge voortreffelijkheid van den ander niet alleen r o e m e n d maar ook b e w i j z e n d , met aanwijzing tevens van de gebreken, die er gepaard mede gaan? Heeft da Costa daarnaar gestreefd? Ik hoop dat het andwoord bevestigend moge klinken en Bilderdijk, de dichter van den ‘Ondergang der eerste Wareld,’ van de ‘Ziekte der Geleerden,’ ons, de tijdgenoten zijner kinderen, naderbij moge komen. Een ander onzer moge daarover echter uitspraak doen, eene uitspraak, met redenen omkleed. Ik geloof toch het recht te hebben te verzekeren, dat da Costaas arbeid in de bladen van dit Tijdschrift ter toetsing zal worden ge-

bracht, voor het minst indien dat tijdschrift, door onzen dichter bijkans vogelvrij en buiten de wet verklaard, zich nog tot een oordeel over den gestorvene bevoegd mag rekenen.

Bij het afdrukken dezer bladzijden wordt de mare algemeen van het gevaar, waarin de maëstro zweeft. Moge hij van zijn krankheid worden opgericht! het is de bede, welke uit het binnenst van duizenden oprijst. Hij zelf moge zijn taak, na het ten einde brengen van zijn dikwerf roerend pleidooi voor zijn leermeester, afgedaan rekenen, zijne verwanten, zijne vrienden, zijne kunstgenoten, zijn volk, zij wenschen hem te behouden, opdat voor hem ten minste de lauwer nog wasse vóor zijn verscheiden!

H.J. SCHIMMEL.

Nitisastra.

Theodor Benfey, Pantschatautra, Fünf Bücher indischer Fabeln, Märchen und Erzählungen. Leipzig, 1859. 2 Bde.

Toen vierhonderd jaar geleden, na den val van het Bijzantijnsche rijk, de geleerden van Oud-Griekenland de wijk namen naar het gastvrij Europa, bragten ze hunnen gastheeren ten dank de schatten eener verloren en vergeten beschaving, die de grondslag werd van de verdere ontwikkeling der Westersche volken. De veertiende eeuw ontdekte het Grieksch en het Hebreeuwsch en een nieuw tijdperk in de beschavingsgeschiedenis der menschheid ving aan. De kerkhervorming der vijftiende eeuw was de gezegende vrucht van de groote ontdekkingen en uitvindingen op natuurkundig en maatschappelijk gebied, maar niet minder ook van de herleving der klassische letterkunde. De geest der menschen breidde zich uit naarmate de kring zijner waarneming breeder werd; hij ontsloeg zich van de enge banden die hem gekluisterd hielden sinds hij beter wat hem omringde, maar vooral ook zijn voorleden leerde verstaan. Tot zelfbewustzijn komt de mensch eerst dan wanneer hij de plaats begrijpt die in het tegenwoordige hem past, en - zich herinnert wat hij te voren was, wat hij vroeger heeft verrigt en gedacht.

Toen in het laatst der vorige eeuw onze noordelijke naburen met de rijke schatten van het vruchthare Hindostan huiswaarts keerden, bragten ze eveneens de vruchten eener vroegere beschaving tot ons over, waarvan wij evenmin het bestaan en de waarde vermoedden als onze voorvaderen die van het Grieksche

voorleden vermogen te werpen, evenveel en meer honderdtallen van jaren terug als er waren voorbijgegaan sinds de barbaarschheid van het Westen de laatste sporen van het oorspronkelijk hellenisme had uitgewischt. Nevens alwederom grootere ontdekkingen op het gebied der natuur en nog grootere uitvindingen op dat van het maatschappelijk leven, heeft onze tijd het overoud bestaan en de eeuwenheugende voortbrengselen eener taal en letterkunde opgespoord, die ons bekend maken met beschavingstoestanden van ons geslacht, wier aard en wezen wij verklaren, maar wier dagteekening wij niet meer bepalen kunnen. Nogmaals eene nieuwe periode in de geschiedenis der menschheid is ons geopend, sinds ook thans weder de blik in ons heden en voorleden den gezigteinder ziet verruimd, sinds ook nu weder de nadenkende beter leert verstaan, wat hij is en wat de zijnen zijn geweest.

In den grijzen voortijd van het aloude Indië, die bakermat als 't ware van ons geslacht, beginnen wij tegenwoordig ons bijkans evenzeer te huis te gevoelen als vóór lang reeds in de klassieke beschaving van Griekenland en Rome. Wij leerden niet alleen de taal van het land verstaan, zoo als ze vóór duizenden van jaren daar gesproken en geschreven werd, maar ook zoo als ze er werd onderwezen en door de taalkundigen beoefend, verklaard en ontwikkeld, - eene taal in schoonheid en welluidendheid, in rijkdom van vormen en schakeringen, eene taalbeoefening in grondigheid en stelselmatigheid, naar 't oordeel der deskundigen, alle andere tot heden ons bekende overtreffend. Die taal, het oude Sanskriet, verklaarde ons de wording en de ontwikkeling zoowel van het Grieksch en Latijn als van de ruwere spraak onzer noord-westelijke stammen. En met den oorsprong hunner talen ook dien der volken die ze gebezigd hebben. Van waar wij gekomen zijn, welke togten de voorzaten der tegenwoordig meest beschaafde natiën van Oost naar West ondernamen, hoe het grootste deel van Europa door de afstammelingen der aloude Indiërs werd bevolkt, - dat alles werd ons verklaard, toen de uitgeweken zonen, eeuwen en eeuwen na 't verlaten van het ouderlijk huis, den geboortegrond weder betraden, en de overblijfselen er terugvonden van de taal, die eenmaal in den mond van de versten hunner voorouders had geleefd en in den hunnen, onder zoo vele en zoo lange vervormingen had voortbestaan.

Maar niet enkel de taal, ook de weêrgevonden letterkunde

klassicisme, en drongen nogmaals den blik dien we in ons van het vroegere Indië werd in de jongste tijden een onwaardeerbare schat voor wie belang stelt in de ontwikkelingsgeschiedenis der menschheid. Nog betrekkelijk weinige jaren geleden vormden de overgebleven geschriften der Semitische en der oudere Westersche volken de uiterste grens onzer philologische kennis; thans, nu we wederom iets dieper in het voorleden vermogten te graven, zijn wij in het bezit getreden van eene litteratuur die in oudheid boven alle staat en in omvang zeker, in menige schoonheid welligt, voor geene andere behoeft onder te doen. De algemeen, bij name althans, bekende Vedas der Indiërs behooren ongetwijfeld tot de rijkste en over 't geheel belangrijkste van die verzamelingen, welke de volken hunne heilige boeken plegen te noemen, en spreiden een helder licht over het wonderbare en diepzinnige godsdienststelsel van het vroegere Hindostan; terwijl de tallooze, in verschillende werken bijeengebragte Buddhistische legenden, met de daaraan verbonden leeringen, waarvan de juiste, schoon niet altijd even goed gehandhaafde grondslag was, dat slechts die leer de ware is te noemen, die de gezonde rede niet weêrspreekt, ons de kennis van de hervormingen verschaffen, die in den loop der tijden de oorspronkelijke Brahmadienst heeft ondergaan. Een volledig beeld van de Indische mythologie ligt in die geschriften, in de Puranas en in vele andere ons voor oogen, - eene mythologie niet altijd zoo smaakvol als die der Grieken, het is waar, doch zeker niet minder rijk gestoffeerd en dikwerf met de liefelijkste kleuren en de aanminnigste gestalten gesierd. Dat de groote epische gedichten van Indië, het Mahâbhârata en Râmâyana, ondanks het afschrikwekkende van hun ontzaggelijken omvang, en de smakeloosheid van de vele navolgingen tot welke zij aanleiding gaven, toch om de vele onmiskenbare aesthetische schoonheden welke zij bevatten, op eene waardige plaats nevens de nationale epen der latere volken kunnen aanspraak maken, is in onze dagen geen nieuwheid meer te noemen. Minder bekend is welligt, doch eener nadere kennis niet minder waard, de Indische lyriek; de verhevenste gevoelens en de liefelijkste natuurschilderingen leveren ons de Meghadûta of de Wolkenbode en de Ritusanhara of de Jaargetijden van Kâlidâsa, om niet eens van de erotische poëzie van eenen Dschayadeva en van zoo vele anderen te gewagen, wien de wedstrijd met de besten onder onze vroegere klassieken welligt geenszins te ontraden mogt

zijn. Wat dien vorm der dichtkunst betreft, die ten allen tijde als de hoogste onder de volken gegolden heeft, het drama, - wel is daarvan slechts betrekkelijk weinig uit Indië tot ons gekomen, maar dat weinige, dat op zich zelf beschouwd, dan toch ook zoo gering nog niet mag heeten, kan niet anders dan ons de meest gunstige gedachte inboezemen omtrent den graad van ontwikkeling tot welken het Indisch kunstgevoel in den bloeitijd der waarlijk groote dichters moet gestegen zijn. Naauwlijks behoeven wij te herinneren aan Kâlidâsa's Sakuntala, een stuk dat in ieders handen is, die Sakuntala, die, het eerst door William Jones in Europesche taal overgebragt, een oogenblik, om de overeenkomst met de romantische dramatiek van Engeland's grootsten dichter, aan een vroom letterkundig bedrog kon doen denken, en waarvan Goethe later zingen mogt:

> ‘Willst du die Blüte des frühen, die Früchte des späteren Jahres,
> Willst du, was reizt und entzückt, willst du, was sättigt und nährt,
> Willst du den Himmel, die Erde mit einem Namen begreifen,
> Nenn' ich, Sakuntala, dich, und dann ist Alles gesagt,’

- een kunstgewrocht, waarvan ook Herder zeide: ‘Das einfache Märchen der Sakuntala beut in der grössten Mannichfaltichkeit eine Reihe van Scenen dar, die von der sanftesten Idyllenanmuth im Hain der Einsiedler zum höchsten Epos eines Paradieses über den Wolken reichen. Mit Blumenketten sind alle Scenen gebunden, jede entspringt aus der Sache selbst, wie ein schönes Gewächs, natürlich. Eine Menge erhabener sowol als zarter Vorstellungen finden sich hier, die man bei einem Griechen vergebens suchen würde: denn der indische Weltund Menschengeist hat sie der Gegend, der Nation, dem Dichter eingehaucht. Das Leben im Hain und am Hofe sind so treu geschildert, die Charaktere so fest und zart gehalten; unmerklich und unaufiöslich dem Sterblichen wird der Knoten zusammengezogen und königlich-göttlich gelöset. Die Sprache ist geschmückt, blumenreich und doch nie übertrieben, das Betragen der Personen, seien sie Götter oder Menschen, ist so anständig und artig, dass in allem Diesen das Stück seines Gleichen suchen dürfte in allen Sprachen, unter allen Nationen. Auch die eingemischten Stimmen der Musik, die Züge der Malerei, des Schmuckes, des Scherzes sind ebenso original als zierlich; die Begriffe der Religion endlich, zumal in den Woh-

nungen des Paradieses, sind (wer darf's leugnen?) selbst paradiesisch.’ - Wat noemen wij na dit alles nog het zeker niet minder schoone, doch welligt minder algemeen bekende drama Vikrama en Urvasî van denzelfden dichter, of nog eenig ander, dat ons in menig levendig tooneel eene klare voorstelling van de zeden en gewoonten, de begrippen en denkbeelden der oude Indiërs verschaft, en ons het genot van menige aesthetische schoonheid verzekert, maar waarvan voor 't overige de vertalingen te zeer zijn verspreid, dan dat wij geheele onbekendheid met den inhoud bij den beschaafden lezer onderstellen mogten. En evenmin kan het hier noodig schijnen de aandacht op de meer wetenschappelijke geschriften te vestigen, die hun ontstaan aan den onvermoeiden ijver en de ongeloofelijke vlijt der oud-Indische geleerden te danken hebben gehad, en waarvan ook de overblijfselen tot de onzen zijn doorgedrongen, maar die tot heden nog op eene nadere en meer gezette bewerking wachten eer ze ook tot ons, niet-philologen, zich den weg vermogen te banen. Genoeg dan ook van het gezegde, dat slechts eene herinnering aan bekende, geen mededeeling omtrent nog onbekende zaken beoogde, om ons te overtuigen, dat de tijd, aan de beoefening der oorspronkelijke Indische taal- en letterkunde besteed, geen verlorene mag heeten, maar den geschiedvorscher integendeel, nevens de studie der uitsluitend zoogenaamde klassieke oudheid, een rijken schat van tegenwoordig hem bijkans onmisbare kennis verzekert, en hem inzigten opent in de beschavingsgeschiedenis van ons geslacht, waarvan zijne voorgangers, met al hunne onmiskenbare verdiensten, zelfs niet het geringste hadden vermoed.

Dan, onder de belangrijkste vruchten der Indische litteratuur is er nog ééne soort van geschriften, waarvan wij tot heden geen melding maakten, en waarmede wij na de voorafgaande herinneringen, en naar aanleiding van een onlangs in Duitschland verschenen werk, onze lezers juist eenige oogenblikken wenschten bezig te houden. Wij bedoelen de verzamelingen van fabelen, vertellingen en sprookjes, die uit Indië tot ons zijn overgekomen, en meer bepaald nog de vertelling zelve, als zoodanig: hare eerste, althans hare vroegste ons tegenwoordig bekende wording, hare ontwikkeling en hare verspreiding naar het overig gedeelte van Azië en naar Europa. Beter dan

eenig ander voortbrengsel van den Indischen geest, althans voor zoover wij tot heden kunnen oordeelen, heeft de Indische vertelling tot andere volken weten door te dringen, en veel verder dan die taal, waarin zij was vervat, heeft ze over het beschaafder deel der aarde zich verspreid. Niet alleen in China, in Perzië, in den Indischen Archipel, maar ook in Afrika, in Arabië, in Spanje en Italië, in Rusland en onder de Slavische volken, in Frankrijk, Duitschland, Nederland en Engeland vinden wij ze dikwerf naar de letter terug en allerwege in de genoemde landen onder meer of min gewijzigde vormen. Behoeft nog te worden aangetoond, hoe wigtig de opmerking van zulk een verschijnsel uit een historisch oogpunt voor de kennis van den voortgang der beschaving, en, uit een psychologisch, voor die van den menschelijken geest in 't algemeen moet zijn, indien op goede gronden kon worden betoogd, dat wij hier niet met eene bloote gissing, maar met een wèl bewezen feit in de levensgeschiedenis der volken te doen hebben?

Wordt aan deze laatste voorwaarde voldaan, dan is voor ons uitgemaakt: in de eerste plaats, hoe de overlevering van mond tot mond, van schrift tot schrift, van natie tot natie voortgeleid, en door het bijzonder karakter der enkele volken en door het bepaalde talent van de individualiteiten, die ze verwerkten, gewijzigd, in den loop der eeuwen hare reistogten over de aarde heeft volbragt; en in de tweede, hoe naauwkeurig bij de verschillende volken en in de verschillende tijden, ondanks de grootste verscheidenheid van aanleg en toestanden, toch die algemeen menschelijke karaktertrek, dien wij overal terugvinden, overeenstemt: de zucht om aan anderen iets mede te deelen en de lust om van anderen iets te vernemen wat men van weêrszijden weet en erkent, een zuiver, ja zelfs een onmogelijk verdichtsel te zijn. De wetenschap van onzen tijd, die het gebied der loutere bespiegeling al meer en meer begint te verlaten, om bijna uitsluitend met de ervaring zich bezig te houden en den menschelijken geest, als de natuur die ons omringt, vooral in zijne werkelijke en bijzondere uitingen na te gaan, vindt hier een ruim veld tot onderzoek en, sinds ze tijd noch moeite ontziet, ook een rijken oogst. Die bewering toch, welke wij boven aanduidden, dat de Indische vertelling den historischen grondslag van zeer vele der latere, bij nagenoeg alle volken uitmaakt, - eene stelling, die langen tijd meer nog als eene algemeene, weinig bepaalde gissing dan als eene volledig

bewezene waarheid mogt gelden[1], - is thans door den noesten vlijt van een der eerste orientalisten onzer dagen tot volkomen historische zekerheid verheven en tot in de geringste bijzonderheden, voor zooveel wij althans vermogen te oordeelen, met onloochenbare bewijsgronden gestaafd. De Heer Theodor Benfey, te Göttingen, door zijne verschillende taalkundige geschriften reeds algemeen beroemd, gaf namelijk onlangs een uitvoerig werk in het licht, waarin hij, alles bijeenverzamelend wat tot dusver over het bedoelde onderwerp geschreven werd, hoofdzakelijk zich ten doel stelt, den oorsprong der meest bekende fabelen en vertellingen, hare eeuwenlange togten, hare omzettingen en vervormingen in de verschillende tijden en landen, in één woord hare gansche geschiedenis zoo naauwkeurig mogelijk op te sporen en aan het belangstellend deel van het publiek mede te deelen. Zulk een werk[2] mag, onzes inziens, ook in Nederland niet onopgemerkt ter zijde worden gelegd, en verdient in allen deele eene eenigzins nadere beschouwing. Niet uitsluitend voor den geleerde, maar ook voor den beschaafden lezer in 't algemeen geschreven, kon het ook, dachten wij, door laatstgenoemde, in zoover het een onderwerp van algemeen belang behandelt, worden aangekondigd en aanbevolen, zonder gehouden te zijn, eerst eene streng wetenschappelijke beoordeeling van een onzer inheemsche philologen af te wachten. Die beoordeeling wordt voor 't overige door de navolgende mededeelingen niet uitgesloten, maar zal integendeel te meer welkom zijn, naarmate de aandacht ook hier te lande reeds meer op het bedoelde onderwerp gevestigd wordt.

Genoeg, meenen we, tot inleiding, om onzen lezers de vrees voor een geleerd philologisch onderzoek te ontnemen, wanneer die onverhoopt door den titel van dit opstel bij hen mogt zijn

1 De voortreffelijke schriften van Wilson en Colebrooke, van Sylvestre de Sacy en vooral van Loiseleur des Longchamps over deze vraag, ondergaan door den lof aan eenen lateren bewerker toegewezen, nog geenszins onverdiende miskenning.

2 De zeker niet minder in dit zelfde opzigt belangrijke schriften van Stanislas Julien (Mémoires sur les contrées occidentales, trad, du Sanscrit en Chinois en l'an 648, par Hiouen Thsang, - en vooral het nieuwst verschenen: Les Avadânas, contes et apologues Indiens, mogten nevens dat van Benfey hier in één overzigt worden opgenomen, hadden wij 't niet bevorderlijker voor het goed verstand der zaak geacht, ons voorloopig aan het meest algemeene en meest omvattende te houden, terwijl bovendien ook de Duitsche geleerde reeds grootendeels de onderzoekingen van den Franschen voor zijn oogmerk heeft verbruikt.

ontstaan, en indien ze al de welwillendheid mogten hebben, een zoodanig onderzoek in dezen van ons te verwachten. Het voorwerp onzer behandeling blijft, gelijk uit het voorafgaande genoegzaam blijkt, een zuiver kultuur-historisch; en mogt soms hier en daar eene enkele taal- en letterkundige aanmerking tot beter verstand van het besprokene noodig zijn, men zal ons, vertrouwen wij, die wel ten goede willen houden.

Wat in alle tijden en onder alle geslachten de menschen heeft beziggehouden en vermaakt, en onder een spelenden vorm hun menigmaal veel goeds en nuttigs heeft geleerd, - ziedaar dan wat, naar aanleiding van de laatste nasporingen op het gebied dier oude en tegenwoordig toch weder zoo nieuwe litteratuur, welke we vlugtig in den aanvang van dit opstel vermeldden, eenige weinige oogenblikken ons moge afleiden van de - schijnbaar althans - meer ernstige zaken, die anders welligt ons beroep en onze belangen ons voor den geest mogten voeren. Verplaatsen wij ons voor die oogenblikken in den kinderlijken leeftijd van het menschelijk geslacht, en in de kindschheid in 't algemeen aller volken en menschen. Zoo, kinderen wordend met hen, vinden ook wij misschien nog gelegenheid om eens te glimlagchen en ons te vermaken, en, spelende leerend als zij, eene hoogere wetenschap dan de hunne te verwerven, - het bewustzijn namelijk van wat bij voorkeur onzen geest heeft beziggehouden, eer wij de mannelijke jaren hadden bereikt.

In vroeger tijden moet Indië, naar de tegenwoordige overblijfselen zijner letterkunde te oordeelen, eene groote menigte van geschriften hebben bezeten, waarin de onder het volk levende fabelen, vertellingen, gelijkenissen en spreuken onder verschillende vormen waren bijeenverzameld. Van dien overvloed is evenwel slechts betrekkelijk weinig tot ons gekomen. Boven reeds vermeld Mahâbhârata bevat verscheidene van die verhalen, met lessen van levenswijsheid vermengd; en onder de eigenlijk gezegde fabel- en sprookjes-verzamelingen is de tegenwoordig in Europa meest bekende, de Hitopadesa[1]. De be-

1 'De goede raad' - *Hita* 'goed', - *upadesa* 'raad', van 't werkw. *dis* met praefix *upa*. - De *u* wordt als *oe*, dus als in 't Duitsch uitgesproken; de vocalen met circumflex geteekend, zijn lange of verhoogde. - Wij schrijven de Sanskrietsche woorden met Latijnsche karakters, omdat de niet-taalkundige met de oorspronkelijke weinig gebaat zou zijn, terwijl de taalkenner uit onze aanteekeningen toch niets nieuws verneemt.

langrijkste der tot heden teruggevondene is echter ongetwijfeld het Pantschatantra[2], waarvan het evengenoemde slechts eene latere omschrijving is. Van dit werk, dat ook onder den meer algemeenen en dikwijls ook door andere dergelijke verzamelingen overgenomen naam van Nîtisâstra[3] bekend is, leverde nu onlangs onze Benfey eene voortreffelijke vertaling in het Hoogduitsch, verrijkte deze met vele kritische aanteekeningen en deed ze van eene historische inleiding voorafgaan, in welke hij de geschiedenis van het boek zelf, maar vooral die der daarin voorkomende fabelen en verhalen behandelt.

Het Pantschatantra waarvan verscheidene, dikwijls zeer van elkander afwijkende handschriften zijn gevonden, is eene betrekkelijk zeer late omwerking van een boek, dat reeds vroeger vele andere moet ondergaan hebben, en welks inhoud, de sage en vertelling, tot de meest grijze oudheid opklimt. Den tijd te bepalen, waarin het werd opgesteld, is evenmin mogelijk als den naam des schrijvers te ontdekken: de tweede eeuw vóór en de zesde na onze tijdrekening vormen hier de uiterste grenzen; en de naam van Vishnusarman[4], die in de inleiding de schrijver genoemd wordt, is blijkbaar niets dan een titel. In het Sanskriet onderging dit reeds verwerkte boek nog verscheidene nieuwe vervormingen; vooral vele uittreksels werden er uit vervaardigd; en in vele talen werd het overgezet: in

2 'De vijf boeken'. - *Pantschan* 'vijf', - *tantra* 'afdeeling, boek.'

3 'Book der wijsheid.' - *Nîti* 'wijsheid', - *sâstra* 'boek.' - De geheele titel luidt in één der handschriften en in den door Kosegarten gegeven tekst: - 'Pantschatantrâparanâmakam pantschâkhyânakan nîtisâstram', - d.i. 'Het boek der wijsheid, bestaande uit vijf vertellingen, en met een anderen naam Pantschatantra genoemd.' - *Nîtisâstra* beteekent ook 'Handboek der regeerkunst' of 'Vorstenspiegel.'

4 'Vriend van Vishnu'. - *Sarman* van 't werkw. *sri* met suffix *man*. - Zoo ook Vishnugupta, 'door Vishnu beschermd' (of 'dien V. bescherme'), een naam aan den minister van Koning Tschandragupta gegeven, die in Indië als het toonbeeld der staatslieden gold. Op gelijke wijze heet de bewerker der Perzische en Arabische vertellingen Bidpaï, Bidbaï of ook Pilpaï, een naam onder ons algemeen bekend, en die niets anders dan eene verminking van het Sanskrietsche Vidyâpati of Vedapati (synoniem met Vedyesvara) 'Meester van het weten' schijnt te zijn (*vid* 'weten', - *pati* of *isvara* 'heer').

meerdere Aziatische, in het Perzisch, Arabisch, Grieksch, Hebreeuwsch, Latijn, Spaansch, Italiaansch en oud-Duitsch; natuurlijk niet altijd uit het oorspronkelijk Indisch, maar meest weder uit eene of andere reeds bestaande overzetting in eene andere taal. De belangrijkheid van deze bewerkingen voor de kritiek zal wel niet twijfelachtig zijn, wanneer men bedenkt, dat zij in vele opzigten welligt, en, wat de Arabische vertaling aangaat; zeker uit een ouderen vorm dan de tegenwoordige zijn voortgesproten, en dus gelegenheid geven om bij benadering althans eenigemate te bepalen, hoe de vroegere zamenstelling van het werk kan zijn geweest. Wat verder de geschiedenis van de fabelen en vertellingen zelve aangaat, die den inhoud van ons werk en van de overige daarmede vergelekene uitmaken, in de eerste plaats komt natuurlijk de oorsprong en de wording, in de tweede de verspreiding in aanmerking. Wat nu de oorspronkelijke Indische bronnen betreft, waaruit de vertelling ontstond, onze tegenwoordige kennis van de godsdienstige en legendarische schriften der oude Indiërs, is, ondanks de groote vorderingen welke de wetenschap reeds gemaakt heeft, nog veel te beperkt, dan dat reeds met stellige zekerheid elk afzonderlijk verhaal tot zijnen waren oorsprong, meest de sage of heilige overlevering, kan worden teruggebragt; de nadere uitwerking van deze taak blijft dus aan de toekomst voorbehouden; maar een hulpmiddel vormen toch ook in dezen de vele overzettingen vooral van Buddhistische schriften in andere talen[1], uit welke althans met betrekkelijke zekerheid tot den Buddhistischen oorsprong van een groot aantal verhalen kan worden besloten. Het ontstaan der nog oudere verliest zich in den nacht der tijden. Van de verdere verspreiding der vertelling in andere Indische verzamelingen spraken wij reeds[2].

1 Zoo o.a. de onschatbare werken van Stanislas Julien, bovenvermeld, waarvan dan ook, gelijk wij reeds aanmerkten, door Benfey ruim gebruik is gemaakt.

2 Wij willen alleen nog voor lezers, die er eenig belang in mogten stellen, de titels van enkele andere dan de Hitopadesa opgeven. Onder de voornaamste behooren: de Vetâlapantschavinsati, of ‘Vijf-en-twintig vertellingen van den Vetâla’ (eene soort van daemonen, die in lijken varen), - de Sukasaptati of ‘zeventig vertellingen van een papagaai,’ - de Sinhâsana-dvâtrinsati of Twee-en-dertig verhalen van den troon van Vikramaditya, ook Vikrama-sarita, ‘Avonturen van Vikrama’ genoemd, - eindelijk de groote verzameling van Somadeva, de Kathâ Sarit Sâgara of ‘Stroomende zee van vertellingen,’ waarvan echter slechts een klein gedeelte is uitgegeven. Vele andere zijn, gelijk wij reeds opmerkten, alleen uit de vertalingen in het Chineesch, Mongolisch, Perzisch, enz. bekend; en hoevele er geheel zijn verloren gegaan is natuurlijk niet te berekenen.

Het meeste belang voor de geschiedenis van hare overkomst tot andere dan de Indische volken, bezitten de Perzische, Mongolische en Arabische omwerkingen, en dan vooral ook, wat Europa betreft, de Boheemsche, Russische, Spaansche en Italiaansche, uit welke blijkt, hoe dezelfde verdichtselen uit Indië naar het Westen en Zuiden gedrongen, eensdeels door de Mongolen naar het Noorden van Europa, anderdeels door de Mooren naar het zuidelijk gedeelte zijn overgebragt, om eindelijk door Frankrijk, Duitschland, Engeland en ons vaderland in het tegenwoordig Amerika de uiterste grenzen hunner velerlei omwandelingen over de aarde aan te treffen. Of de Germaansche volken reeds vroeger, onafhankelijk van de middeneeuwsche volksbewegingen, in 't bezit van oorspronkelijk Indische voorstellingen zijn geweest, zal wel moeilijk zijn uit te maken; maar genoeg dan ook, zoo wij de vóór ons liggende verhaaltjes slechts op hunne vroegere en latere togten mogen vergezellen, om de zekerheid te erlangen, dat inderdaad de onder ons meest bekende en meest geliefkoosde de voortbrengselen van de Indische fantazie en geenszins onze eigene oorspronkelijke vindingen zijn geweest. De titels der nieuwere Oostersche en Europesche verzamelingen op te sommen, welke Benfey bij zijnen arbeid heeft nageslagen en met wier behulp hij de vóórliggende geschiedenis heeft zamengesteld, ware een even onnut als vervelend werk; wij willen daarmede althans den lezer niet lastig vallen, en haasten ons, iets naders omtrent den inhoud van het oorspronkelijk geschrift en van zijn commentaar mede te deelen. De gelegenheid zal zich daar van zelve voordoen, om naar sommige der meest populaire verzamelingen van den nieuweren tijd te verwijzen.

Iets naders, - zeiden we. Meer dan enkele, vlugtig gekozen voorbeelden toch kunnen wij uit den inhoudrijken arbeid van den Duitschen geleerde niet mededeelen. Een eigenlijk overzigt van het boek ware nagenoeg onmogelijk en ook weinig onderhoudend. Alles komt hier uit den aard der zaak op de bijzonderheden aan, en elke paragraaf van de Inleiding vormt dan ook als 't ware eene afzonderlijke, meer of min uitgebreide monographie, waarvan de bijzondere inhoud naauw anders dan door eene naauwkeurige kennisneming kan begrepen en gewaardeerd worden. Een algemeen verslag ware dus niets anders dan eene dorre opsomming van namen en titels, die ons slechts een ongunstig begrip zou geven van deze

inderdaad even belangwekkende als net bewerkte lettervrucht.

De vorm of inkleeding van ons ‘Boek der Wijsheid’ is, even als die zijner tallooze navolgingen, een verhaal waarin weder andere verhalen zijn ingeschoven, terwijl ook in deze al wederom andere fabelen en vertellingen zijn tusschengevoegd, die alle met korte spreuken uit het volksleven, en met vele aanhalingen en strophen uit verschillende oudere Indische schrijvers en dichters zijn vermengd. De hoofdsom, die eigenlijk niet veel meer dan eene inleiding mag heeten, is de geschiedenis van een wijzen koning Amarasakti[1]. Deze heeft drie zonen van de allergrootste domheid, die geenerlei zin hebben voor de wetenschap. Hij weet niet, wat met hen uit te rigten en verzamelt zijnen staatsraad om in dit moeijelijke geval hulp te schaffen. De ministers geven hun gevoelen, daarop neêrkomende, dat er twaalf jaren noodig zijn om de grammatica te leeren, een aantal andere voor de studie van het regt, en zoo vervolgens. De koning ziet weinig kans om zijne luije zonen tot al dat werk te bewegen en gelooft ook niet, dat hunne levenswijsheid er bijster door vermeerderd zou worden. Op raad van een der ministers laat hij intusschen een wijzen, tachtigjarigen Brahman roepen, Vishnusarman met name, en vraagt hem hulp. Vishnusarman belooft binnen zes weken de prinsen verstand te leeren, en vervaardigt daarop ‘het Boek der Wijsheid, dat ook de vijf boeken genoemd wordt.’ En dat dient nu sinds dien tijd hier op aarde tot onderrigt voor de kinderen. ‘Met één woord: Wie steeds dit boek der levenswijsheid leert of hoort, die lijdt geen onheil, zelfs door Sakra[2] niet.’ - En dan volgt het werk zelf. Of de drie domme prinsen er wijs door werden, meldt de geschiedenis niet. - De eerste afdeeling, ‘Vijandschap van vrienden,’ genaamd, heeft wederom tot algemeen kader een verhaal, dat uiterlijk den schijn heeft van eene fabel, maar inderdaad slechts de geschiedenis van menschen bevat, die als dieren worden voorgesteld. De eigenlijke fabel, zoo als wij die verstaan, is, naar 't gevoelen van onzen schrijver, geenszins uit Indië afkomstig, maar stamt voor 't naast uit Griekenland, van waar ze naar Indië overging, en de oorspronkelijke Indische is er eigenlijk

1 ‘Onsterflijke kracht,’ of ‘kracht der onsterflijken’ bezittend.
2 Bijnaam van Indra, den god des hemels.

geene, maar veeleer eene dier-sage, eene verpersoonlijking van menschen onder diervormen, welke, met minder verfijnden kunstzin, maar dikwerf meerdere diepzinnigheid dan de Grieksche fabel, zich grootere vrijheden dan deze in de voorstelling van de bewegingen en handelingen der dieren veroorlooft, maar dan ook de karakters welke zij hun toekent, in hoogere, zedelijker beteekenis weet op te vatten. Dat de dier-sage der Indiërs naauw zamenhangt met hun geloof aan de zielsverhuizing en hun daaruit voortspruitenden eerbied voor alle levende wezens, valt terstond in 't oog. - De algemeene vertelling dan van het eerste boek, waarin de overige, als gezegd, zijn ingeschoven, bevat de lotgevallen van een stier, Sandshîwaka, die vriendschap sluit met eenen leeuw, Pingalaka of de Donkergele, doch ten laatsten door dezen wordt omgebragt, nadat het aan twee jakhalzen, Damanaka en Karataka, zoons van gevallen ministers, gelukt is, hem bij den koning van het woud verdacht te maken, ten einde zijne plaats in den raad te kunnen innemen. De fabel herinnert om terstond aan de westersche dier-sage, met name aan Reineke; de jakhals vervangt hier intusschen den vos, en Weber (Indische Studien) maakt de aanmerking, dat de jakhals in 't geheel geen slim dier is, zoodat dan de vos eene veel natuurlijker opvatting mag heeten. - Het jakhalzenkarakter - zegt Benfey daarentegen - ken ik te weinig, om zijne meerdere of mindere slimheid te kunnen beoordeelen, maar zeer zeker is hij een zeer goede minister van den leeuw, daar hij dezen steeds naloopt en opeet wat de andere heeft laten liggen. - Ook maakt ons de schrijver nog opmerkzaam op den leeuw zelven, die in Duitschland in 't geheel niet te huis behoort en toch in den Reinaert als Rufanus, de Roodgele, den echt Duitschen woudvorst, den beer, heeft verdrongen, terwijl het volk zich geloovig dien vreemden dier-koning door zijne dichters heeft laten octroijeren. - De beide jakhalzen in de evengenoemde fabel zijn 't intusschen niet terstond eens over de wijze waarop de val van den stier te bewerken zij, en vertellen elkander nu allerlei geschiedenissen om hun wederzijdsch gevoelen aan te dringen; evenzeer, in den verderen loop van 't verhaal, de stier aan den leeuw, deze weder aan de andere dieren, en zoo vervolgens. Het boek eindigt met den dood van den stier en de optreding van het ministerie Damanaka onder de gelukkige regering van koning Pingalaka. - Het mag voor hoogst waarschijnlijk, ja bij-

kans voor uitgemaakt worden gehouden, dat in den oudsten vorm van het Pantschatantra (dat te voren onder een anderen titel uit vijf-en-twintig afdeelingen moet zamengesteld zijn geweest) het tegenwoordige eerste boek niets anders dan de hoofdvertelling heeft bevat, en dat deze eerst door latere bewerkingen de inkleeding van andere verhaaltjes is geworden. Wat nu deze laatste betreft, een bloot overzigt schijnt ons weinig onderhoudends voor onze lezers te zullen opleveren; maar daarentegen zal het hun welligt niet ongevallig zijn, wanneer wij onder de vele er één kiezen, en dit in zijn geheel, volgens den tekst zelven, mededeelen. Het diene dan tevens als voorbeeld van de verdere vertellingen die in de andere boeken voorkomen. Met een woord stippen wij hier aan, dat wij, om in dezen althans niet geheel zonder kennis van zaken te werk te gaan, de overzetting van Benfey naauwkeurig met het oorspronkelijke[1] hebben vergeleken, en ten gevolge van dit onderzoek, voor zoo ver onze kennis van de taal strekt, de getuigenis mogen afleggen, dat de Duitsche vertaling met de meeste losheid en bevalligheid, - wat bij de moeijelijke plastische vormen van het Sanskriet niet weinig te zeggen heeft, - ook de meest mogelijke getrouwheid vereenigt. De vertelling, waarvan wij thans eene Hollandsche overzetting laten volgen, is de vijfde van het eerste boek, en voert tot opschrift: ‘De wever als Vishnu’ of: ‘Een wever krijgt eene koningsdochter door de gedaante van Vishnu.’ Zij luidt aldus: -

‘In eene zekere stad woonden twee vrienden: een wever en een timmerman. Deze hadden elkander van hunne kindschheid af zeer lief, en de tijd ging om terwijl ze zich steeds op dezelfde plaats met elkaâr vermaakten. Eens was er nu in deze stad bij een godentempel een groot, met een optogt verbonden feest. Er was daar eene groote beweging van spelers, dansers en zangers; en menschen uit de meest verschillende landen waren er zaamgestroomd. Terwijl nu de beide vrienden daar zoo onder de menigte rondwandelden, ontwaarden ze eene koningsdochter òp een jongen olifant gezeten, die, met alle bekoorlijk-

1 Afgedrukt in de Sanskrit-Chrestomatie van denzelfden schrijver, p. 107 en v.

heden gesierd, door haremdienaren en gesnedenen omringd, gekomen was om de godheid te zien. De wever stortte terstond, zoodra hij ze aanschouwde, door de pijlen van den liefdegod getroffen, als had hij gif gedronken, of als werd hij door een boozen geest aangegrepen, ter aarde. De timmerman echter, toen hij hem in dezen staat zag, gevoelde leed over zijne smart en liet hem door krachtige mannen opheffen en in zijn huis brengen. Daar werd hij door de aanwending van velerlei verkoelende middelen, die door den geneesheer waren voorgeschreven, en door het opzeggen van tooverspreuken, na langen tijd met moeite weder tot bewustzijn gebragt. Daarop vroeg hem de timmerman: - ‘O vriend! waarom zijt gij zoo zonder aanleiding in zwijm gevallen? Verhaal mij dat overeenkomstig de waarheid!’ - Deze antwoordde: ‘Wanneer gij het wilt, zoo verneem het van mij als wij geheel alleen zijn, opdat ik zonder iets te verbergen het u zegge.’ Nadat zoo geschied was, zeide hij tot hem: - ‘Waardste! indien gij mij werkelijk als een vriend liefhebt, bewijs mij dan de dienst, hout voor mijn brandstapel aan te dragen! Bewillig mijn verzoek! want wat zelfs bij geringe genegenheid gedaan zou worden, dat is zeker bij de overmaat der uwe niet onpassend.’ Gene echter, toen hij dit hoorde zeide met de oogen vol tranen en gebroken stem: - ‘Wat ook de oorzaak van uw lijden zijn moog', zeg het mij, opdat hulp aangewend worde indien zij mogelijk is. Men zegt immers:

223. In deze wereld is er niets in Brahma's ei[1], wat niet door kruiden, geld, raad en wijs verstand kan worden teregt gebragt.

‘Indien het alzoo door deze vier te verhelpen is, zal ik helpen.’ De wever zeide: - ‘Tegen dit mijn leed baten noch deze, noch duizend andere middelen. Vertraag mijn dood derhalve niet!’ De timmerman antwoordde: - ‘Waarde vriend! zeg mij niettemin wat u schort, opdat ik, ziende dat er niets aan te doen is, mij met u in 't vuur werpe. Van u gescheiden te zijn, zou ik geen oogenblik kunnen dulden; dat is mijn vast besluit’.

De wever sprak: - ‘Vriend mijner jeugd! zoo luister dan! Terstond nadat ik bij het feest de koningsdochter op den olifant gezien had, werd ik door den verheven god, die den visch

1 Het heelal.

in zijne banier voert[1], in dezen toestand gebragt. Nu kan ik dit leed niet dragen. Men zegt immers ook:[2] - -

De timmerman echter, nadat hij deze verliefde taal gehoord had, zeide glimlagchend: - “Mijn liefste vriend! Als dat de gansche zaak is, dan is gelukkig ons doel bereikt! Nog heden zult gij eene zamenkomst met haar hebben.” - De wever sprak: - “Waarde vriend! Sinds toch niets dan de wind in het wèl door wachters bewaakte vertrek van het meisje kan dringen, hoe zou daar een zamenkomen met haar mogelijk zijn? Waarom misleidt gij mij dus met verlokkende woorden?” - De timmerman antwoordde: - “Vriend! gij zult de magt van mijn verstand zien!”

Nadat hij dit gezegd had, vervaardigde hij terstond uit het hout van een Vâyudsha-boom[3] een Garudavogel[4], die zich op eene stift bewoog, alsmede een paar armen, met de schelp, de de schijf, den knods en den lotus voorzien,[5] en eindelijk het diadeem en het borstjuweel. Daarop liet hij den wever zijn vogel bestijgen, en nadat hij hem met de zinnebeelden van Vishnu versierd had, wees hij hem de werking der stift, en

1 De god der liefde, die voorgesteld wordt met eene vaan, waarop een *makara* (soort van fabelachtig zee-monster) is afgebeeld.

2 Hier declameert de wever een paar strophen, die door Benfey, naar de sprenk, dat den reinen alles rein is, woordelijk in 't Duitsch worden vertaald. Onzeker als wij zijn, of ook misschien, boven bidden en hopen, eenige lezeres een blik op deze bladzijden mogt werpen, en in de overtuiging, dat het oor onzer tegenwoordige Tesselschades ietwat gevoeliger is geworden dan het te voren was, hebben wij die strophen uit den tekst geligt, en beproeven ze hier terug te geven in die taal, die van oudsher tot de opname van alle mogelijke naaktheden is bestemd geweest. Wij willen hier voor 't overige, ten behoeve van den lezer, die er iets kwaads uit vermoeden mogt, bijvoegen, dat het navolgende niets zedekwetsends hoegenaamd bevat, maar ons alleen wat al te zeer ontkleed scheen om met voeg in de eigene taal van een Hollandsch tijdschrift voor 1860 te worden overgebragt. Die epineuse strophen dan luiden ongeveer aldus:
224. Ecquando condormiscam, amoris certamine fessus, in mammas, uti crocum madidas, elephantisque amore ferventis tamquam tubera rotundas pectore demersus, in sinus cavea quiescens, paulisper tantum eius amplexu perfruens.
225. Labia momordicae instar rubicunda, mammarum par calicis formam exhibens, juveututis superbia florescens, umbilici cavum, curvata vaginae lotus, corporisque totius splendida statura, ea omnia, furenti corde immodice perpensa, urant me licet; sed ob nitidas eius genas me tabescere non convenit.

3 Door den wind voortgebragt? tooverboom? - B. verklaart in zijne aant. geen boom in I. te kennen, die den naam *vayudsha* draagt.

4 De heilige vogel, waarop Vishnu rijdt.

5 Vishnu heeft vier armen, met de genoemde symbolen. Het diadeem en borst juweel zijn de bekende versierselen van denzelfden god.

zeide: - “Vriend mijner jeugd! ga heden te middernacht in deze gestalte van Vishnu naar het vertrek van het meisje, verwerf u door zoetklinkende woorden de liefde der koningsdochter, die, alléén in het einde van het zeven verdiepingen hooge paleis wonend, onervaren van zin u voor den Vâsudeva[1] houden zal, en - neem ze tot vrouw.”

De wever nu, nadat hij dit gehoord had, ging in deze gedaante derwaarts en zeide tot haar: - “Prinses! slaapt of waakt gij? Om uwentwille kom ik van de melkzee in eigen persoon, mijne Lakshmî[2] verlatend, vol van liefde tot u. Daarom, kom in mijne armen!”

Zij echter, toen zij hem daar op den vogel Garuda zag rijden, met zijne vier armen, zijne wapenen en Vishnu's borstjuweel, verhief zich vol verbazing van hare legerstede, vouwde vroom de handen, en sprak: - “o Hoogverhevene! ik ben eene onreine, wormgelijke stervelinge en Gij het voorwerp van de vereering en de Schepper der drie werelden. Hoe kan zoo iets dan mogelijk zijn?” - De wever antwoordde: - “Gelukkige! Wat gij zegt, is waar. Maar was niet mijne gade, Râdhâ genaamd, eenmaal uit het geslacht van Nanda geboren?[3]. Deze nu heeft in u zich beligchaamd. Daarom ben ik herwaart gekomen.” - “Als dat zoo is, - antwoordde zij, - wend u dan met uw verlangen tot mijn vader, opdat hij zonder aarzelen mij aan u overgeve.” - De wever echter zeide: - “Gelukkige! ik laat mij nooit aan menschen zien, laat staan dan dat ik met hen spreken zou! Daarom, geef u aan mij over, naar de zeden van het Gandharven-huwelijk![4]. Zoo niet, dan spreek ik een vloek, die uwen vader met zijn gansche geslacht in asch verandert.”

Nadat hij dit gezegd had, steeg hij af van den Garuda, greep hare linkerhand, voerde de verschrikte, beschaamde en sidderende naar het leger, en nadat hij daar, gedurende het overig deel van den nacht, overeenkomstig de lessen van Vât-

1 V. Synoniem met Vishnu.
2 De godin van het geluk en van den rijkdom, vrouw van Vishnu.
3 Râdhâ was de lievelinge van Vishnu tijdens zijn verblijf als Krishna onder de herders, Nanda zijn pleegvader. - De wever geeft te kennen, dat, ten gevolge van de zielsverhuizing, de ziel van Râdhâ in de prinses is gevaren.
4 De Gandharven, die wij later nog wel eens meer zullen ontmoeten, en die in de poëzie der Indiërs eene groote rol spelen, zijn de muziekanten van den hemel. Trouwen naar hunne zeden, heet een huwelijk dat enkel door den wil der beide minnenden gesloten wordt.

syâyana[1] met haar gekoosd had, keerde hij in de morgenschemering, zonder door iemand anders gezien te zijn, naar zijne woning terug. Zoo ging de tijd om, terwijl hij steeds met haar het spel der liefde dreef.

Eens echter bemerkten de dienaren van den harem, dat de koraalgelijke onderlip der prinses de sporen van beten droeg, en zeiden tot elkander: - “Ei! ziet eens! de prinses heeft het voorkomen alsof ze door een man werd bemind. Hoe is nu zulk een verkeer in een zoo wèl bewaakt huis mogelijk? Wij moeten dat den koning berigten.”

Nadat zij dit aldus besloten hadden, gingen zij allen tot den koning en zeiden: - “o Heer! wij weten niet hoe; maar in weerwil van de goede wacht in dit paleis, komt een man in de kamer der prinses. De Heer heeft nu te bevelen!”

De koning, nadat hij dit gehoord had, overlegde met verstoorden zin:

226. “Een meisje, is geboren,” groote zorg; “wie zal ze vrijen?”, groot overleg; dan: “of ze gelukkig is in 't huwelijk of ongelukkig” -: ongelukkig is inderdaad de vader van een meisje.

227. Meisjes en stroomen doen even hetzelfde: deze met de oevers, gene met de huizen; door water, door ondeugd brengen ze ten val, gene de oevers, deze de huizen[2].

En dus:

228. Ter wereld gebragt, rooft ze het hart der moeder; zij groeit op onder de zorgen der vrienden; gehuwd zelfs kan ze nog smaad aanbrengen; ach! dochters zijn een groot ongeluk!’

Nadat hij op deze wijze meermalen had overpeinsd, zeide hij, toen zij alleen waren, tot zijne echtgenoote; - ‘Koningin! wat deze haremdienaren zeggen, moet onderzocht worden. Tegen hem die deze misdaad gepleegd heeft, is de god des doods zeer vertoornd.’ - De koningin echter, toen ze dit had vernomen, werd zeer verstoord, begaf zich ijlings naar de kamer van het meisje en zag, hoe inderdaad waar was wat van haar was gezegd. Daarop zeide zij: - ‘o Gij slechte, die uw geslacht schimp en schande bereidt, waarom hebt gij uwe deugd zoo te gronde gerigt? Wie is de uitverkorene van den god des doods, die u naderen durft? Zeg mij de zuivere waarheid!’

1 Schrijver van een boek over de liefde, eenigennate de Indische Ovidius.
2 Uit het Mahâbhârata.

Toen nu de moeder zoo heftig door toorn bewogen sprak, liet de dochter haar hoofd vol vrees en schaamte op de borst zinken en zeide: - ‘o Moeder! de hoogverhevene Nârâyana[1] komt elken nacht in levenden lijve op den Garuda rijdend bij mij. Als mijne woorden niet waar schijnen, dan verberge zich hier of daar eene vrouw op eene onzigtbare plaats om te middernacht den verheven gemaal van Lakshmî te zien.’

Deze echter, nadat zij dit gehoord had, ging met een gelaat blinkend van vreugde, en terwijl van genoegen al de haartjes van haar ligchaam omhoog rezen[2], ijlings naar den koning en zeide: - ‘o Koning, geluk en zegen wordt u ten deèl! Bestendig komt in den nacht de verhevene Nârâyana tot uwe dochter. Hij heeft ze naar de regelen der Gandharven tot zijne vrouw genomen. Gij en ik willen heden avond aan 't venster gaan staan, om te middernacht hem te zien; want met menschen zich onderhouden wil hij niet.’

Nadat hij dit gehoord had, was de koning zoo verheugd, dat de dag hem honderd jaren lang scheen. Toen hij nu met zijne vrouw in den nacht bij het venster verborgen stond, het oog op den hemel gerigt, zag hij ter bepaalder ure Nârâyana uit de lucht neêrdalen, rijdend op Garuda, met schelp, schijf en knods in de handen en met de hem toekomende teekenen versierd. Het scheen hem als zwom hij in een vijver van nektar, en hij zeide tot zijne hartsvriendin: - ‘Lieve! geen mensch in de wereld is gelukkiger dan gij en ik. Want tot onze dochter is de hoogverheven Nârâyana gekomen en bemint ze. Zoo zijn dan alle wenschen, die wij in 't hart mogten dragen, vervuld! Thans zal ik mij de gansche aarde door de magt van mijn schoonzoon onderwerpen.’

Nadat hij dit besloten had, beging hij tegen de naburige vorsten allerlei ongeregtigheden. Deze echter, toen zij zagen, dat hij zich ongeregtigheid veroorloofde, sloten een verbond en deden hem den oorlog aan.

Inmiddels sprak de koning door den mond van de koningin tot zijne dochter: - ‘Daar de verhevene Nârâyana door u, die mijne dochter zijt, mijn schoonzoon is geworden, hoe past het dan, dat alle koningen te zamen oorlog tegen mij voeren?

1 Bijnaam van Vishnu.
2 Een beeld dat zeer dikwijls in deze fabelen en vertellingen voorkomt en geheel onverschillig van menschen en dieren gebruikt wordt.

Daarom moet gij heden uwen gemaal bewegen, dat hij mijne vijanden vernietige.'

Daarop werd de wever, toen hij 's nachts bij haar was gekomen, demoedig door haar aangesproken: - 'o Hoogverhevene! het past niet, dat mijn vader, terwijl gij zijn schoonzoon zijt, door zijne vijanden wordt overweldigd. Daarom toon uwe gunst en vernietig al deze vijanden!' - De wever antwoordde: - 'o Gelukkige! hoe onbeduidend zijn uws vaders vijanden! Daarom wees zonder zorg! In een oogenblik zal ik ze met mijne Sudarsana[1] tot stof verpletteren.'

Dan, in den loop des tijds werd de koning door zijne vijanden uit zijn gansche land verdrongen en bezat niets meer dan zijne vesting. Niettemin zond hij den wever in Vâsudeva's gedaante, daar hij hem niet herkende, onophoudelijk de heerlijkste kamfer, aloë, muskus en andere soorten van welriekende kruiden, gelijk ook velerlei soorten van kleederen, bloemen, spijzen en dranken, en liet hem door zijne dochter zeggen: - 'o Hoogverhevene! Morgen zal zeker de stad vallen. Want de voorraad van hout en levensmiddelen is uitgeput; ook zijn mijne lieden door wonden zoo zeer verzwakt, dat zij tot den strijd onmagtig zijn, en een groot aantal is reeds gedood. Neem dit ter harte, en doe wat het beste is.'

De wever, nadat hij dit gehoord had, overlegde bij zich zelven: 'Valt de stad, dan zal ook ik zeker omkomen en van deze gescheiden worden. Daarom wil ik mijn Garuda bestijgen en met de wapenen in de hand mij in de lucht vertoonen! Mogelijk zullen ze mij voor Vâsudeva houden, en dan, van vrees overweldigd, door 's konings krijgers verslagen worden en omkomen! Men zegt ook:

229. Zelfs eene slang die geen gif heeft, verheffe toch den kop: zij haar gif ook geen gif, het hoofdsieraad verwekt toch vreeze.

"Ook is het waarlijk veel schooner, wanneer ik, voor de stad mij stellend, mogt omkomen". Men zegt ook:

230. Wie den dood lijdt voor eene koe[2], voor Brahmanen, voor zijnen heer, voor zijne vrouw, voor zijne stad, verwerft eeuwige zaligheid.

Men zegt verder:

1 De schijf. Het woord beteekent eigenlijk 'de Schoone.'

2 Ook de zelfopoffering voor een dier gold naar de overdreven begrippen der Indiërs, met name van de Buddhisten, voor verdienstelijk, omdat ook in een dier de ziel van een mensch kan huizen. Voor 't overige zou men hier ook welligt kunnen vertalen: 'voor zijn geboortegrond'; er staat namelijk *gavârthe; gavâ* is de instrum. sing. van *go*, 't welk evenzeer 'aarde' als 'koe' beteekent.

231. In hare schijf de maan houdend, valt de zon in Râhu's[1] mond; voor zijn beschermeling te sterven is bij helden prijzenswaard'.

Nadat hij nu zoo besloten had, knarste hij met de tanden en sprak tot haar: 'O gelukkige! ik zal met eer spijs of drank proeven, vóór dat al de vijanden verslagen zijn. Waartoe vele woorden? Zelfs met u zal ik niet eer weder zamenkomen. Gij echter moet uwen vader zeggen, dat hij morgen in de vroegte met een groot leger de stad uittrekke en den strijd wage; dan zal ik in de lucht verschijnen en genen allen te zamen krachteloos maken. Daarna kan hij ze gemakkelijk verslaan. Wanneer ik zelf daarentegen ze doodde, dan zouden de booswichten in 't paradijs komen. Om deze reden moet het zoo worden ingerigt, dat zij vlugtend sterven en alzoo niet in den hemel ingaan[2].'

Zij echter, nadat zij dit gehoord had, ging zelve en berigtte alles aan haren vader. De koning geloofde hare woorden, maakte zich in de morgenschemering op en trok met een wèl uitgerust leger ten strijde. De wever nu, tot den dood voorbereid, steeg met zijn boog in de hand ten hemel, om den kamp te wagen.

Middelerwijl zeide de verhevene Nârâyana, wien het voorleden, de toekomst en het heden bekend is, glimlagchend tot den vogel Garuda, die, op de bloote herinnering aan hem, was aangekomen: 'Zeg eens, gevleugelde! Weet ge wel, dat een zekere wever in mijne gedaante, op een houten Garuda zittend, de koningsdochter mint?' Deze antwoordde: 'O verheven God! dit gansche werk is mij bekend. Wat zullen wij nu echter doen?' De verhevene zeide: 'De wever is thans tot den dood besloten, heeft boete gedaan en is ten strijde uitgetogen. Door de pijlen der dapperste strijders getroffen, zal hij nu zeker den dood vinden. Na zijnen dood echter zal de geheele wereld zeggen, dat Vâsudeva en zijn Garuda door magtige strijders, die te zaam zich verbonden, overwonnen zijn. En dan zal de wereld ons beiden geene eer meer bewijzen. Deswege ga haas-

1 Een daemon, die nu en dan de zon of de maan opslikt en daardoor eklipsen te weeg brengt.
2 De helden, die zonder te vlugten sneuvelen, varen onmiddellijk ten hemel.

tig heen en vaar in dezen houten Garuda! Ik zal mij in het ligchaam van den wever verplaatsen, opdat hij de vijanden vernietige. Door die vernietiging der vijanden zal onze heerlijkheid worden verhoogd'. Nadat daarop Garuda met het woord 'ja!' zijne toestemming gegeven had, verbond zich de verhevene Nârâyana met het ligchaam van den wever. Deze, daarop in de lucht staande, door schelp en schijf, knods en boog herkenbaar, verlamde in een oogenblik door middel van des verhevenen heerlijkheid, spelend als 't ware, de kracht der dapperste strijders. Daarop werden zij door den koning, die omringd was door zijn leger, in den kamp overwonnen en gedood. En onder alle lieden verspreidde zich het gerucht, dat 's konings vijanden door de magt zijner verwantschap met Vishnu vernietigd waren.

De wever echter nadat hij ze gedood zag, daalde, zeer verheugd van zin, uit den hemel neder. Toen nu de koning, de ministers en de inwoners der stad den wever, hun medeburger, zagen, vroegen zij hem: 'Wat is dat?' en hij verhaalde hun van den aanvang af de gansche geschiedenis zoo als zij gebeurd was. De koning, die door de vernietiging zijner vijanden zeer in magt had gewonnen, werd den wever plotseling zeer genegen, gaf hem plegtig voor aller oogen de prinses ten huwelijk en voegde als bruidschat een landgoed er bij. De wever sinds dien tijd bragt zijn leven met haar door in 't genot van de vijf soorten van vreugde der zinnen die het wezen uitmaken van de wereld der levenden'.

Wie soms nog in een verloren oogenblik zijne 'Duizend-en-ééne nacht' opslaat en nog behagen weet te scheppen in het herlezen van de aardige, schoon wèl bekende Oostersche verhaaltjes, zal, gelooven wij, ook met de bovenstaande vertelling niet zonder genoegen hebben kennis gemaakt. Vlugheid van vinding, levendigheid van voorstelling en die gemoedelijke humor, die nevens sommige meer duistere en meer zwaarmoedige opvattingen de Indische vertelling doorgaans zooveel waarde bijzetten, zijn er althans niet in te miskennen. Het onverwachte der wendingen maakt het verhaal, in weerwil van zijne lengte, onderhoudend genoeg; de prinses is, dunkt ons, met al hare zwakheid en onnoozelheid, waarin toch niettemin een zeker begrijpen van de zaak doorstraalt, lief geteekend; de dwaze koning en koningin, vooral de eerste, die terstond van de gunst der goden gebruik maakt om anderen kwaad te doen, wekken

in sommige momenten onze lachlust; en de wever, die Vishnu uitmuntend acteert, blijkt, nadat men hem eerst alleen voor een slimmen bedrieger gehouden heeft, toch bij slot van rekening inderdaad een flinke vent en de gunst van Nârâyana geenszins onwaardig te zijn. De dwaze toestand van Vishnu zelf, als hij merkt, dat zijne reputatie op 't spel staat, is uitnemend gevonden, èn op zich zelf, èn tot motivering van de ontknooping, die dan ook, onzes inziens, op hare beurt in allen deele even aardig als passend is aangebragt. Dan, wat houden we onze lezers met beschouwingen op, welke hun na de lezing van het voorliggend verhaal toch niets nieuws meer leeren? Deelen we hun liever nog het een en ander omtrent de geschiedenis der geschiedenis, d.i. omtrent de nadere lotgevallen van de vertelling zelve, uit Benfey's Inleiding mede!

Den oorsprong van die vertelling acht onze schrijver, even als van vele andere, Buddhistisch. De hoofdzaak namelijk, waarop het hier voornamelijk bij het opsporen der bronnen aankomt, is de houten Garuda, - in 't algemeen eenig kunstig voorwerp waarmede men op eene wonderbare wijze zich door de lucht van de eene plaats naar de andere beweegt. Het Buddhisme is vol van deze voorstellingen; het heeft tooverpaarden, tooverbedden, toovermantels in menigte, gelijk ook de magische sandalen, de voorouders van onze laarzen van zeven mijlen, daarmede naauw zamenhangen. Wat nu het gebruik van den toovervogel betreft, het valt ligt in 't oog, hoe de voorstelling van Garuda, met wien de god Vishnu steeds of althans zeer veel wordt afgebeeld, tot de vinding van de gedaanteverwisseling en van het bedrog kon leiden, waardoor de wever de koningsdochter wint. Het overige, de verwikkeling en ontknooping, behoort natuurlijk tot een veel lateren vorm van het verhaal, dat, in die gestalte waarin wij 't hier aantroffen, wel niet geacht kan worden tot eenen toestand van nog geringe beschaving te behooren, maar veeleer tot eene reeds zeer verfijnde, die het oude geloof reeds tot volksvoorstelling en mythologie had verlaagd en een glimlach zelfs over de eenmaal hoogvereerde en gevreesde goden durfde uitlokken. Den oudst bekenden vorm van de geschiedenis met den Garuda bevat, naar alle waarschijnlijkheid de Vetâlapantschavinsati in de Mongolische omwerking, die Ssiddi-kür wordt genaamd; het geldt hier de ontvoering van eene vroeger door een ander geroofde vrouw: maar het slot verschilt. Iets dergelijks wordt in de vertellin-

gen van Somadeva gevonden; dan deze schijnen wederom tot lateren tijd te moeten worden teruggebragt. Indië verlatend, zijn de vliegende toovervoorwerpen met de Indische Buddhisten naar China en met de Mongolen en Arabieren naar Europa getogen. Even zoo wat ons werelddeel betreft, het verhaal zelf, dat wij mededeelden, en waarin een dier voorwerpen zulk eene belangrijke rol speelt. Het vliegen van een bed komt voor in de vroeger aangehaalde Mémoires de Hiouen Thsang van Stan. Julien. Van den Mongolischen Ssiddi-kür maakten we zoo even reeds melding. In de Duizend-en-ééne nacht keert het verhaal onder meer dan éénen vorm terug. Zoo o.a. ontvangt ook hier een wever een vliegend voorwerp, eene kast, en wint de liefde eener koningsdochter door zich voor Mohammed uit te geven. Het overige eveneens als in het Pantschatantra, - behalve alleen de humoristische ontknooping: daaraan waagt zich de Islamitische bewerker niet. Een ander dergelijk verhaal der Duizend-en-ééne nacht zoekt het legitimiteitsbeginsel te redden door den vermeenden kok als een verkleeden prins voor te stellen; verder wijkt echter deze vertelling almede van 't oorspronkelijke af. Een aantal andere omzettingen in dezelfde soort van Arabische verzamelingen bewegen zich in gelijken kring. De oudste Europesche verwerking wordt bij Morlini gevonden. Hier is het een patriciër, die onder de gedaante van Christus eene dame tracht te verleiden; maar, sinds de Westersche begrippen nog zoo ver niet heen waren als de Indische, kon hier het verhaal ook niet in zijne oorspronkelijke strekking worden volgehouden, en daarom gelukt het bedrog dan ook in 't geheel niet, maar wordt het door een ander, die zich voor den heiligen Petrus uitgeeft, verhinderd. In Boccaccio's Decamerone treedt de engel Gabriël in de plaats van Vishnu; de verleiding gelukt, maar de verleider wordt gestraft. En zoo gaat het steeds voort in de Westersche omzettingen: zoo in de Zeven Wijze Meesters, door de Europesche verzamelaars in Rom Gerettet, in de Calumnia novercalis, in de Romans des Sept Sages en verschillende andere meer of min bekende boeken vervormd; zoo ook met nieuwe wijzigingen in den Don Quixote en elders in de vroegere en latere verzamelingen van het Noorden. Maar geen enkele van die vele veranderingen durfde volkomen trouw blijven aan het oorspronkelijke Indische, zoo dit aan de nieuweren wezenlijk al bekend mogt zijn geweest; en geene kan daarmede dan ook in

vergelijking treden, veelmin geacht worden in eenig opzigt het te overtreffen. De eigenlijke ‘pointe’ van het verhaal was voor ons verloren gegaan, totdat het in zijne oorspronkelijke gedaante uit de grijze oudheid weder werd opgedolven.

Op gelijke wijze als de bovenstaande vertelling, doch veel uitvoeriger dan uit de voorgaande schets van de zes-en-vijftigste paragraaf der Inleiding schijnen mogt, behandelt nu onze schrijver al de overige, die in het door hem vertaalde werk en in de daarmede overeenstemmende verzamelingen worden aangetroffen. Wij konden met het medegedeelde als proeve van bewerking volstaan en voor 't overige het geschrift eenvoudig ter lezing aanbevelen. Wij betwijfelen echter, of een zoo lijvig en dientengevolge ook vrij kostbaar boek wel door een ieder zou worden aangeschaft en doorgelezen, die anders toch wel eenig belang in sommige gedeelten van den inhoud mogt stellen. Wij achten de plaats dus niet geheel onnut verbruikt, welke ons Tijdschrift nog voor eene verdere overname van enkele wetenswaardige bijzonderheden uit het werk van Benfey zal kunnen afzonderen, en zetten derhalve onze mededeelingen nog een wijle voort. - Het naast trekt onze aandacht het tweede onzer ‘Vijf Boeken,’ dat ‘Verwerven van Vrienden’ ten titel heeft.

P.A.S. VAN LIMBURG BROUWER.

(*Slot in het volgend nommer.*)

Midden-Nederlandsche poëzy.

Beatrys en Carel ende Elegast, uitgegeven en toegelicht door W.J.A. Jonckbloet.
Van den Vos Reinaerde, uitgegeven en toegelicht door denzelfden.
Reynardus Vulpes; recudi curavit M.F.A.G. Campbell.

Wil men het 'woord' gehoor geven, door Charlemanjes nagebleven dienstman[1] voor weinige jaren onder ons gesproken, wil men 'onder de schoone voortbrengselen onzer oude Letteren, den Heiligen-Legenden en Ridderdichten de meeste aanspraak op onze belangstelling' toekennen, omdat zij, gelijk hij schrijft, 'het meest in verband met onze geschiedenis staan, de volksgeest (er) zich het duidelijkst (in) uitdrukt, en (zij) bij terugslag, dan ook den krachtigsten invloed op dien volksgeest hebben geoefend'[2]; dan kon Prof. Jonckbloet wel geen gelukkiger keus gedaan hebben, dan die, welke bij zijn jongste uitgave van Midden-eeuwsche dichtwerken voorzat, en die ons een waar en daarbij oorspronkelijk Nederlandsch, kleinood in beide die dichtsoorten, in allezins waardigen vorm voorlegt. Maar ook al wilde men die wat uitsluitende stelling van Sint Gregorius' dichterlijken Ridder, die, als zoodanig reeds, op alle Ridder- en Santen-poëzy een bijzondere betrekking voelen moet; - ook al wilde men die uitspraak niet klakkeloos onderschrijven, dan nog kon de uitgever van 'Beatrys en Carel ende Elegast' op

1 "t Verleden is mijn lust - voor geest en hart en zin:
'k Ben *dienstman* (naar de ziel) *mijns keizers Charlemanje;'*
J.A. Alberdingk Thijm, 'Oud-Nederlandsche Verhalen,' enz.
Amsterdam, 1851, blz. 255.

2 Ald. blz. 6.

geen waardiger wijs, dan met deze uitgave, de Midden-Nederlandsche lier aan de wilgen hebben gehangen; die lier, die hij wel niet te tokkelen, maar wier klankrijke toonen hij ons zoo vele jaren hoorbaar en verstaanbaar te maken plag. Hij heeft er door zijne voorlaatste uitgave daarenboven voor gezorgd, dat ook een derde Midden-Nederlandsche dichtsoort, door den lofredenaar der beide andere hier onbillijk voorbij gezien, maar naast die andere in de eerste plaats te noemen, onder ons vertegenwoordigd werd. En wie zich daarom ook door de innemende zachtheid der liefderijke Moedermaagd, en den ridderlijken glans van Karels avontuur, hart en zin heeft laten streelen en koesteren, verzuime tevens niet, zijn tong door het hartige zout van den Vos Reinaerde te doen prikkelen; het zal hem voor alle eenzijdige bespiegelingen kunnen vrijwaren, alle gevoelzieke mijmeringen voorkomen kunnen, die hem mogelijk anders het verstompen der ridderlans konden doen beklagen, of een tijd doen terugwenschen, dien hij, bij onbeneveld inzicht, wel ‘vroeger,’ maar vooral niet ‘beter’[1] dan den zijnen achten zal.

Jonckbloet heeft dus, bij zijn anders te bejammeren afscheid van 't gebied onzer letteren en harer geschiedenis[2], voor zijn drieledige uitgave een dubbelen dank aan haar en ons verdiend, dien wij hem hierbij van ganscher harte toebrengen; geen minderen dank echter verdient ook onze vriend Campbell, die door zijn uitgave van een te lang verscholen vertaling van den ‘Reinaert’, de te roekeloos betwijfelde aanspraak op den Nederlandschen oorsprong van dat gedicht op nieuw bevestigd heeft. Want inderdaad, bij al de diensten door Jonckbloet aan de zaak der Nederlandsche letteren bewezen, mag men de aanmerking niet weêrhouden, dat hij èn den ‘Reinaert’ èn thans weder - wij komen er straks op terug - den ‘Karel en Elegast’ hun Nederlandschen oorsprong noodeloos en wederrechtelijk betwist. De ‘Reynardus Vulpes’ werd reeds omstreeks de helft der dertiende eeuw in Vlaanderen uit het oorspronkelijk (Nederlandsch) vertaald, terwijl het oudste ons vroeger bekende Nederlandsche Handschrift eerst van omstreeks 1400 dagteekent.

A Jove of, wil men, *a Junone principium*. De ‘Beatrys’

1 ‘En ligt de *lans verstompt* van *vroeger, beter* tijden.’ Alb. Thijm, t.a. pl. bl. 256.

2 Zie zijn opdracht aan De Vries, waarin hij zijn voornemen blootlegt voortaan al zijn tijd aan onze Staatsgeschiedenis te wijden.

en de in haar verheerlijkte Moedermaagd, mogen onze eerste bladzijden gelden. Er is wel in geheel de Kristelijke Fabelleer geen zachter, liefelijker, en aantrekkelijker beeld, dan dat der aanminnige moeder Gods, Maria, de koningin des Hemels. Zelfs ligt er in die laatste benaming niets, dat aan de ontzachtbre Majesteit harer aardsche zusters herinnerend, haar ook de hardheid deelachtig zou maken, aan ieder, ook door vrouwelijke hand, met vastheid gevoerden scepter verbonden. Dit mag trouwens met den hemelschen aard der onderhoorigen samenhangen, over wie haar het bewind gegeven is; maar dat bewind is een bewind van louter zachtheid en liefde. *Gratia plena* is zij, naar de treffende benaming des kerkelijken gebeds, en met geen ander doel op den hoogen hemeltroon verheven, dan om van daar uit, met moederlijke tederheid, werkzaam te zijn in de haar opgedragen taak, den zondigen schepselen der aarde, ook waar de vaderlijke lankmoedigheid des Driëenen raakt uitgeput, zijne genade nog te verwerven. Toen dus ook de boosheid der wereld zoo groot scheen te worden, dat God noch Kristus, noch de reeks van bemiddelende Heiligen volstaan kon haar te delgen, viel er geen gelukkiger middelaarster te bedenken, dan gener bruid, moeder, en vrouwe, de liefderijke hemelkoningin, van welke in de dertiende eeuw de mare ging, dat zij goed en magtig genoeg was, om, toen Kristus in 1216 de booze wereld te pletter wilde slaan, den wrekenden arm zijner strenge gerechtigheid te stuiten[1]. Van die eeuw af nam dan ook haar dienst, hare vereering en verheerlijking voortdurend toe; in rijm en onrijm[2] verkondde men steeds luider haar lof, en wist van de treffende blijken harer liefderijke en afdoende - vaak, naar de menschelijke zede, vrij ongepaste[3] - tusschenkomst niet genoeg te roemen. ‘Zoo vol van genade’ prees men haar, ‘dat er niet meer bij kon, dat zij overliep, als een vol vat, dat men omroert; zoo stortte zij hare genade uit, en daarom verkreeg zij die voor zoo menigen dienaar’[4].

Onder al de daarvan bijgebrachte voorbeelden, is er geen in schooner vorm voor ons bewaard gebleven, dan dat der kosterin ‘Beatrys’

1 Gervinus, ‘Geschichte der Deutschen Dichtkunst,’ I S. 482.
2 Verg. o.a. de verzameling ‘Mariënlegenden,’ in 1846 te Stuttgart herdrukt.
3 Zie de legende van den gehangen dief, aldaar S. 47.
4 Zie het stukjen opgenomen in de ‘Nederl. Prozastukken,’ enz., bl. 312, en verg. voorts nog onze inleiding op ‘Marieken van Nijmegen,’ (Den Haag, 1854), die wij in bovenstaande regelen grootendeels volgden.

in de berijmde sproke, thans voor de tweede maal door Jonckbloet in 't licht gegeven. Hare geschiedenis is bekend: door de min verlokt, ontvliedt zij het klooster, en doolt veertien jaren lang in ontucht ‘achterlande’, maar vindt zich, door den wonderbaren bijstand der heilige maagd, desniettemin behouden, als zij eindelijk berouwvol in 't klooster terugkeert. Die geschiedenis is hier met een fijnheid van gevoel en opvatting, een frischheid van tinten, een ongedwongen bevalligheid van voorstelling, een waarheid van leven, en een juistheid van aanleg en beloop behandeld, dat zij zeker alleen door de verouderde vormen van haar Midden-Nederlandsche taal belet wordt, zich nog heden in handen aller beschaafde lezers te vinden. Reeds Jonckbloet heeft er in zijn Toelichting (bl. 45) op gewezen, met hoeveel kunstgevoel de dichter den dorren inhoud der proza-legende verwerkt heeft, hoe treffend hij, van den aanvang af, onze belangstelling voor zijne ‘Beatrys’ heeft weten te wekken. Een minzieke non die, 't eenige kloosterleven moede, haar kap op den tuin hangt, ware op zich zelf geen onderwerp òf onze aandacht òf de bemoeyingen der kuische Moedermaagd waardig. Ook door haar lichaamlijk schoon zelf wil de dichter onze gemoederen niet voor haar vertederen; zijn gedicht, met die bescheiden opmerking begonnen, dat hem ‘van dichten slechts kleine bate komt’, werd alleen ‘om de deugd van haar’ ondernomen, ‘die moeder en maagd gebleven is,’ en 't zou niet voegen, zegt hij, ‘de leden en vooral de schoonheid der non te prijzen’, wier geschiedenis hij vermelden wil. Hij schetst ons daarentegen in krachtige trekken de onweêrstaanbare macht der liefde, voor welke ook zijne heldin, ‘zoo fijn en innemend van zeden, als men er ook thans geen haars gelijke vinden zou’, niet bestand is. Zoo moeten zijne lezers, Beatrys van gelijke bewegingen als zich zelf wetende, aan zijne treffende schets onwillekeurig toegeven, dat men 't ‘der nonne niet misduiden kon, wist zij de min, die haar gevangen hield, niet te weêrstaan.’ Tot stervens toe krank van liefde, bidt zij God te vergeefs om troost in haar wanhoop, en besluit zij haar kloosterdosch af te leggen en een ander leven te leiden. Op haar uitnoodiging, komt haar de jongeling, voor wien zij blaakt, bezoeken, en zij belooft hem over acht dagen onder de egelantier in de kloostergaarde te vinden, om de wijde wereld met hem in te trekken. Vóór middernacht van hare vlucht luidt zij nu nog eens de metten, en na den zang alleen

in 't koor achtergebleven, richt zij voor 't altaar knielende nog eenmaal ‘met groote vreeze’ een gebed tot de heilige maagd; zij beveelt zich daarop in de genade van haar, die, 's menschen hart en zijne wegen kennende, weet wat zij geleden en gestreden heeft; ‘ik heb gevast,’ zegt zij, ‘en gebeden, mij tucht en straf opgelegd, maar 't is al om niet dat ik strijde; liefde werpt mij onder den voet, dat ik de wereld dienen moet. Moge Maria haar daarom vergeven, opdat zij niet in zware zonden omkome!’ - Nu ontdoet zij zich van haar nonnenkleed, legt haar kap op 't altaar onzer lieve Vrouw, en hangt den haar toevertrouwden sleutel der Sacristy voor haar beeld, waar men hem 's morgens 't gemakkelijkst vinden kon. Een liefelijke beschrijving van hare vlucht volgt; roerend van waarheid, schetst ons de dichter, hoe, nadat ze zich onder de egelantier in 't hemelsblaauw had aangekleed, haar hoofd in witte zijde gehuld, de jongeling door haar schoon getroffen, haar een kus gaf: ‘toen kuste haar,’ zegt hij, ‘de jongeling vriendelijk op haren mond; hem dacht, zoo als ze voor hem stond, dat zich de dag verhelderde;’ niet minder spreekt, door haar treffende juistheid, die herinnering tot ons, waarmede zij, nu voor hem te paard gestegen, bij 't aanbreken van den dag bedenkt, hoe ze, ware ze niet uitgetogen, thans den priemtijd geluid zou hebben; met beklemd gemoed uit zij haren angst, dat die reis haar rouwen zal; en slechts de krachtigste verzekeringen van den jongeling zijn in staat haar eenigermaten gerust te stellen. Te vergeefs echter wil haar deze vervolgens, in een bekoorlijken beemd, onder 't jubelend geschal der vogels, tot het spel der min belezen; zij wijst zijne vuige begeerte verontwaardigd af. Door zijne betuiging, dat slechts zijn overgroote liefde hem zoo spreken deed, wordt zij weder verzoend, en laat hen nu de dichter, onder woorden en wederwoorden, over berg en dal rijden, om hen aan een schoon gelegen stad af te zetten, waar hij hen zeven jaar in weelde samen wonen laat. Toen was hun geld op, en de nijpende armoede scheidde ze; maar de man brak het eerst de trouw; hij keerde terug naar zijn land, en liet haar met de beide overgewonnen schoone kinderen in jammer achter.

Helaas! haar moederliefde drijft haar thans tot de voortzetting, tot de uitbreiding van haar zondig leven; ‘wat zal ik doen, ongelukkig wijf! ik moet beide, ziel en lijf, bevlekken met zondige daden;’ in een gebed aan Maria schetst zij haar uitersten nood en het zondige leven waartoe ze zich, om harer kinderen

wil, gedrongen ziet: ‘ik en mag, in geen manier, mijne arme kinderen begeven.’ Zeven jaren zette ze dat leven voort, toen zond God zulk een berouw in haar harte, dat zij zich liever met een bloot zwaard het hoofd had laten afslaan, dan zij haar lichaam tot verdere zonden geleend had. Dag en nacht weende zij, en sprak: ‘Gij, Maria! die God zoogde, laat mij in dien nood niet blijven! Gij, die zoo menigeen verblijd en verlost hebt, toont ook mij uwe genade!’ - Dagelijks slaakte de boetvaardige zondares deze bede, en haar los leven vaarwel zeggende, nam zij aan ieder hand een kind, en trok bedelende het land door, tot zij het klooster weêr vond, dat ze ontloopen was. Bij een weduwe in de buurt zocht en vond zij haar toevlucht, en liet zich van haar vertellen, hoe het in het klooster stond; geen gewag, tot haar verbazing, van een ontvluchte kosteres; integendeel, zij die er is - en haar eigen naam draagt - heeft zich altijd zoo van haar plicht gekweten, dat die er anders dan goed van sprake, slechter dan een hond moest zijn. 's Nachts wordt haar in een visioen het geheim geopenbaard: zij heeft zoo gekermd, dat Maria zich haars ontfermd heeft; als zij ten klooster gaan wil, zal zij de deur open vinden, waardoor zij 't verliet, en heel haar kloosterpak, waar zij 't neêrleî. Den ganschen tijd dat zij weg was, had Maria in haar gelijkenis gediend, zonder dat iemand haar miste. Haar kinderen bij de weduwe latende, trekt zij nu kloosterwaarts, vindt er den sleutel bij 't Mariabeeld, de lampen op 't koor brandende, legt de boeken te recht, en haast zich, als 't uurwerk middernacht slaat, het klokzeêl ter hand te nemen, om in tijds de metten te luiden. Als ware zij niet weg geweest, zag zij alle kloosterzusters onverwijld uit de slaapzaal komen, en zich zelve, tot Maria's lof, behouden. Hare kinderen, als verlaten weezen, door de weduwe voor de abdis gebracht, werden door deze bij gene te kost besteed en groeiden tot eere Gods op. - Hiermede had de dichter zijn boeyend verhaal kunnen sluiten, ware hij niet een te rechtzinnig Katholiek geweest, om die levensvraag zijner kerk, de oorbiecht, voorbij te zien. Hij laat haar 's nachts, door een droomgezicht, de noodzakelijkheid dier biecht, in een liefelijk geschetst beeld, voor oogen stellen; al haar vasten en bidden, haar tucht en kastijding zou haar zonder de belijdenis harer zonden niet helpen; haastelijk daarom tot den abt gegaan en hem alles beleden, opdat hij haar aflaat geve. Zij verzuimde 't niet, en de abt, haar de hand op 't hoofd leggende, schonk haar vergiffenis.

Om echter door 't schoone mirakel anderen tot bekeering op te wekken, verhaalde hij, zonder haar naam te noemen, wat er met haar gebeurd was; en het konvent verlatende, nam hij tevens hare beide kinderen mede, met welker geestelijke leiding hij zich belaste: ‘Grau habijt deed hij hen an, ende zy werden goede man.’

En nu de minzieke, maar berouwvolle kloosternymf voor het grootsche koningsbeeld van den roemvollen Karel vaarwel gezegd, en dezen op zijn nachtelijken rooftocht met den gebannen hertog Elegast bespied. Een rooftocht, en dien bij nacht! weinig grootsch en weinig koninklijk voorzeker, en vandaar dan ook, dat onze eerzame burgerdichters der dertiende en veertiende eeuw zich krachtig te weer stelden tegen hunne voorgangers in 't rijmersgild, die den grooten vorst als dief hadden doen optreden. ‘Men leest,’ zegt Jan Boendale in den ‘Lekenspiegel’, ‘men leest dat Karel liep stelen, ik zeg 't u zonder helen, dat Karel nooit en stal.’ Maar het handwerk gaat den armen koning dan ook zoo slecht af, dat men wel aanzien kan, hoe weinig hij 't gewend is, en dat er een bijzondere aanleiding zijn moest, hem er toe te drijven en voor den dichter hem zoo voor te stellen. Wat het eerste betreft, in den tijd dat deze zijn legende te boek stelde, was die aanleiding gaauw gevonden: een engel kondigt Karel van Godswegen aan, dat hij zich opmaken moet om te stelen; en hoe vreemd het den koning dunke, die wel gewoon is dieven te straffen, maar niet hun werk te doen, en die zich veel te machtig acht, om zich door diefstal te verrijken; en hoe herhaaldelijk hij zich eerst moet laten waarschuwen, vóór hij naar de nachtelijke roepstem luistert en uit stelen gaat; eindelijk moet hij dat Godsbevel wel gehoor geven, en maakt zich op weg. Maar hoe alles-afdoend zulk een last van hooger hand den koning wezen moest, de hedendaagsche lezer van zijn avontuur, zelfs al voelde hij zich 's vorsten ‘dienstman’, kan zich met die goddelijke boodschap niet tevreden stellen, en vraagt reden van 's dichters vinding, waarom hij Karel als roover geschetst heeft. Jonckbloet behandelt de vraag niet, of liever, hij stelt zich, gelijk vroeger[1], met eene opmerking omtrent de verandering der zeden, of, gelijk thans, met die van Karels onhandigheid in zijn nieuw handwerk tevreden, zonder naar de oorzaak te vragen, die hem

1 Zie zijne ‘Geschiedenis der Midden-Nederl. Dichtkunst,’ I, bl. 274.

tot dat handwerk brengt. Die vraag trouwens hangt met die omtrent de vroegere betrekking van Karel en Elegast samen, waarop het gedicht blijkbaar zinspeelt, en die ons tot het juiste inzicht in den samenhang van 't geheel, en de juiste afronding van het stuk naar inhoud en vorm leiden moet. In zijne ‘Geschiedenis’ (I, blz. 279), waagt Jonckbloet de onzes inziens min gelukkige gissing, dat er een en ander uit zou zijn weggevallen, 't welk ons waarschijnlijk Elegast in betrekking tot 's konings zuster, thans de gade van zijn vijand, den verrader Eggerik, geschetst, en daarmede tevens de verklaring van geheel het beloop zijner lotgevallen gegeven hebben zou. In zijne uitgave spreekt hij daarvan echter niet, en schijnt hij het thans (zie blz. 177) te recht als een volledig en afgerond geheel te beschouwen, met enkele inlasschingen welligt, maar zonder weglating van eenig - en daarbij dan nog voor 't verband zoo belangrijk - gedeelte. Daaraan valt dan ook waarlijk niet te twijfelen, en met name verklaren wij niet te vatten, wat er (gelijk het in de ‘Geschiedenis’ t.a. pl. heette) ‘aan de intrigue ontbreken’ zou, of hoe men het immer al ‘te eenvoudig gevonden’, er het element der (vrouwen)‘liefde’ in gemist hebbe. Van deze kon in geheel de zaak geen sprake zijn, en had hare inmenging alle eenheid van het gedicht gebroken. Dit vormt inderdaad een gesloten geheel, en de voorstelling van den dichter en der door hem bearbeide overlevering was blijkbaar geene andere dan die, Karel in betrekking tot den balling en roofridder Elegast, en daardoor tevens in geheel zijn handel- en zienswijs omtrent de zoo streng door hem vervolgde dieven, en andere overtreders der maatschappelijke orde en rust, te schetsen. Hij en zij - dichter en overlevering - geven ons als den weêrklank van den indruk, door Karels verordeningen op den geest eener eeuw en van lieden gemaakt, minder dan Karels onderzaten aan maatschappelijken regel en tucht gebonden, aan het meer wanordelijke, meer avontuurlijke bestaan van elkander bestrijdende, om 't recht van den sterksten kampende machten, gewoon. In Elegast zien wij daarbij een der eersten in dien rij van romantische en grootmoedige rooverhoofdlieden, gelijk er vervolgens zooveel ten tooneele gevoerd zijn[1]; een roofridder

1 Dat zijn naam vroeger in Duitschland in 't algemeen slechts den slimmen dief vertegenwoordigde, en eerst later (wellicht het eerst door onzen dichter) tot die grootscher rol van verongelijkten, maar edelaardigen balling en roover uit nooddwang alleen, geroepen is, doet daarbij niets af. Verg. reeds Alb. Thijm, t.a. pl. bl. 29.

uit nood, die 't echter in trouw aan zijn wettigen koning, hoe onbillijk hem die bejegend hebbe, aan niemand gewonnen geeft, 's konings aanverwanten zelfs overtreft. Karel heeft hem, gelijk hij (vs. 622) zegt, ‘bi quaden rade’ zijn land genomen en verdreven, maar desniettegenstaande: ‘hy en levet niet, die 't my riede, dat ik den koning dede schade; ik zal hem wezen’, zoo betuigt hij, ‘al mijn leven, gestadig vrient na myner macht.’ Omgekeerd speelt juist de man, die, als Karels zwager en bevoordeelde, zich naauw aan hem verbonden moest voelen, de rol van verrader en samenzweerder, als het hoofd dergenen, die een aanslag op Karels leven smeden, en wier snoode toeleg, in Karels roofnacht zelf, door den verstooten Elegast ontdekt en aan 't licht gebracht wordt. En hoe laat zich Karel op zijne beurt omtrent dezen en den hem aangedanen smaad uit? - Ook hij geeft niet hoog van Elegasts schuld op: ‘ic hebbe,’ zegt hij, ‘ic hebbe Elegast verdreven, *om cleyne sake*, uut sinen lande’; en hij verwijt zich, zelf daardoor aanleiding te hebben gegeven, dat gene thans ‘land noch leen, noch ander toeverlaat negeen’ hebbende ‘dan hi met stelen moet bejagen’, gedwongen is van dien roof te leven; ‘ic’, zoo gaat hij in zijn zelfverwijt voort, ‘ic nam hem 't lant des hi was Here;’ en ik heb (zegt hij) daarin zeer wreed gehandeld; want hij had een groote schaar van ridders en dienaars, die ik alle van goed beide en land beroofd heb, en die hem nu uit armoede volgen; nergens heeft hij toeverlaat, in wildernissen en wouden moet hij ronddolen en voor hun aller onderhoud zorgen. En toch,’ zoo vervolgt hij, zich steeds meer in Elegast's rampspoedig maar grootmoedig bestaan verdiepende, ‘en toch berooft hij hèn nooit, die van hun arbeid moeten leven, aan pelgrim en koopman laat hij ongedeerd het zijne; slechts hooggestelde lieden[1] ontneemt hij hun zilver en goud, en gaat daarbij zoo listig te werk, dat niemand hem vatten kan, hoeveel er ook hun kracht aan beproefd hebben. Had ik,’ zoo besluit hij, zich zijn eigen rooftaak herinnerend, ‘had ik hem dezen nacht maar tot makker!’ En

1 Wanneer deze lieden reeds (vs. 249-260) alle genoemd worden, is dit zeker een inlassching van later tijd; Elegast noemt ze vervolgens op (vs. 518 en volgg.), en schijnen uit het hier gebezigde *rike* en *arme* deze woorden ook daar in den text gedrongen te zijn; het laatste is in vs. 244 geheel overtollig, en in plaats van 't eerste (vs. 261) leze men met K. *hoghe*.

gelijk Karel aldus, door zijn gedwongen rooftocht, zijn gedachten op Elegast en zijn al te streng recht over dezen gebracht ziet, zoo brengt hem tevens dat hem opgedragen dievenambacht tot een niet minder gemoedelijke bespiegeling over al de met den dood door hem gestrafte of bedreigde dieven en roovers. Peinzende rijdt hij, onder 't licht der maan, een voor hem liggend woud binnen, peinzende, hoe hij ‘gewoon vóór alle dingen dieven te haten, waar hij ze wist, die den lieden listig hun goed ontrooven, thans om hun moed veeleer prijzen moest, wie zoo bij avontuur leven; zij weten wel,’ zegt hij, ‘dat zij, eenmaal gevat, lijf en goed verbeuren, dat ze gehangen of onthalst worden of een nog wreeder dood sterven. Groot moet vaak hun benaauwing zijn! - Maar,’ zoo gaat hij voort, ‘ik begeer mijn levendagen niemand meer om een kleinigheid te doen sterven.’ Daarna gaat hij dan, met een natuurlijk verband der uitdrukkingen, op Elegast over, die hij ook om ‘cleine sake’ uit zijn land gedreven heeft, en zet zijne betrachtingen, in den zin als wij reeds vernamen, voort. 't Is dus de gewone tegenstelling, als men ziet, van 't ongelijkmatig strenge maatschappelijke recht, en de gestrafte, vaak te duur geboete, soms slechts vermeende, euveldaden. Met straffe hand had Karel de onder de Merovingen verslapte maatschappelijke banden moeten aanhalen, en zijn krachtige vuist moest daarbij te zwaarder van druk schijnen, als men zulk een streng regiment langer ontwend was. In hertog Elegast - gelijk hij betiteld wordt - treedt ons als 't ware een dier Merovingische grooten voor oogen, wier macht, onder hun zwakke vorsten, allengs toegenomen en in volstrekte eigenmacht ontaard was; maar die - welke hunne persoonlijke deugden en begaafdheid, en hoe goed dus ook hun persoonlijke heerschappij mochten zijn - voor Karels albestier moesten bukken; die dat ook, in hun eigenbelang en tot verbetering hunner - hoewel thans niet meer eigenmachtige - stelling, gaarne gedaan hadden; maar die thans, aan die nieuwe verhouding nog niet gewend, zich ook nog lichtelijk vergrijpen konden, en dan, gelijk hier Elegast, door Karels onverbiddelijk recht getroffen, voor hun geringe overtreding of aanmatiging maar al te zwaar boeten moesten. De tegenstelling van zulk een naar de onverbiddelijke letter strafbaren, maar anders edelaardigen en ridderlijken groote, en van een man, voor 't uiterlijk schijnbaar 's konings beste gunsten waardig, maar die hem ‘snoodelyk’ te dooden zocht; ziedaar, wat zich onze dichter en de legende van Karel en Elegast voorstelden;

waarmede als van zelf die algemeene betrachtingen omtrent een strenge strafwet en hare onbuigzame bepalingen, gepaard moesten gaan, in welke wij Karel zich in 't eenzaam woud hoorden verdiepen. Welk een gelukkiger greep viel daarvoor te doen, dan hem, den grooten maatschappelijken bouwheer, den natuurlijken vijand van alle diefstal en wanorde, aller roovers en rustverstoorders, zelf, van Godswegen, tot diefstal en roof te doen roepen; en die voor hem zoo vernederende taak, die zijne eenzame gedachten onwillekeurig bij het nachtwerk, dat hij aanvaarden ging, bepalen, hem tot gemoedelijke overweging van den wreeden aard zijner strafbepalingen leiden moest, tevens als den ongezochten weg tot verzoening met een gewaanden tegenstander, en tot ontmaskering van een niet minder gewaand, maar vrij wat gevaarlijker aanhanger te schetsen. En hoe heeft de dichter zich, bij de uitwerking van dat dichtplan, van zijne taak gekweten? Heeft hem de kunst daarbij ter zij gestaan, en haar zegel op het gelukkig volvoerde werk gedrukt? - Wij aarzelen niet die vraag met een volmondig ja te beantwoorden. Met een eenvoud en waarheid, den eenvoud van den tijd, dien hij schetst, waardig; in een vloeyenden, ongekunstelden dichttrant, die ons niet minder door de ongezochte natuurlijkheid van voorstelling, dan den ongedwongen gang der verzen boeit, schetst hij ons Karel slapende in zijn paleis te Ingelheim, den avond vóór hij er in vollen koningsdosch zijn hof houden zou. In dien slaap komt de boodschap des Engels tot hem, die hem tot driemaal herhaald moet worden, vóór hij, over haar inhoud verbaasd, maar ‘Gods gebod en woorden niet willende nalaten’, den hem opgedragen last gehoor geeft: ‘ik zal dief zijn, al is 't schande,’ zegt hij, ‘al zou ik er aan den hals voor hangen.’ Stilletjens, als 't een dief past, sluipt hij nu naar den stal, zadelt en zet zich op zijn paard, en leidt dat, terwijl wachter en portier, op Gods bestel, slapen, de Slotpoort uit. In ootmoedigen gebede beveelt hij zich, bij zijn hachelijk onderwinden, aan den in 't vleesch verschenen wonderdadigen God, en geeft zich, het woud binnen rijdende, aan zijne ons reeds bekende bespiegelingen over. Naauw heeft hij dan nog zijn reeds vernomen verlangen naar den loozen Elegast geuit, of een ridder ‘kwam gevaren’ geheel uitgerust als wie zijn rid verhelen wil: ‘wapens droeg hij, zwart als kolen; zwart toch was zijn helm en schild, zwart zijn wapenrok, en zwart het paard zelf daar hij op zat;’ de koning hield hem voor den Duivel, omdat hij zoo zwart was,

en beval zich den machtigen God. De zwarte man, van zijn kant, toont zich ons al aanstonds belust op Karels schoone wapenen, en besluit, dat hij ze hem laten zal; eerst elkander zonder groeten voorbijgereden, wendt de zwarte eensklaps zijn paard, spreekt koning Karel toe en vraagt hem rekenschap: ‘ik wil weten,’ zegt hij, ‘wie gij zijt, en waar gij vaart op dezen tijd, en hoe uw vader heeten mag.’ De koning, zijn trots voelende ontwaken, en over 's anderen onbescheid verbolgen, weigert hem te antwoorden: ‘gij vraagt mij,’ zegt hij, ‘zoo menig ding; ik en wil 't u niet berichten; liever wil ik met u vechten, dan gedwongen te spreken; ik had reeds te lang geleefd, liet ik mij door iemand dwingen tegen mijn wil, om te zeggen wat mij niet lief ware.’ De strijd vangt aan, en wordt even krachtig en langdurig gevoerd, als levendig en aanschouwelijk beschreven. ‘De zwarte was sterk en snel, en zijn slagen waren fel,’ zoodat de koning steeds meenen moest dat het de Duivel was; hij sloeg hem echter zoo krachtig op zijn schild, dat hij 't, als ware 't een lindenblaadjen, in tweeën kliefde. ‘De zwaarden gingen op en neder, op de helmen, op de maliën; geen halsberg zoo goed, die niet doorwaad is van 't bloed, dat uit de huid door 't ijzer dringt. Daar was van slagen groot gedruisch, de spaanders van de schilden vlogen, de helmen op hun hoofden bogen.’ Eindelijk sloeg de koning een zoo harden slag op den zwarte, ‘dat hij hem ten naastenbij velde en zijn ros deed tuimelen; en de zwarte sloeg zijn heer op den helm dat hij boog, en zijn zwaard in tweeën vloog; zoo vreeselijk was de slag.’ Nu was hij echter zijn zwaard kwijt, en daardoor in de macht van zijn bestrijder, die hem zijn naam afvraagt. ‘Heer, ik heet Elegast,’ antwoordt de ridder, en de koning is zoo blijde dat te hooren, als ware al 't goed zijn, dat de Rijn op zijn golven draagt. Op zijn verzoek verhaalt hem Elegast nu zijn lotgevallen en levenswijs; Karel, op zijne beurt, geeft voor Adelbrecht te heeten, en zegt, even als Elegast, maar met minder grootmoedigheid, daar hij ook de armen besteelt en kerk, kluis, noch godshuis ongedeerd laat, op roof te rijden. Hij zoekt hem daarop te vergeefs te verleiden, den koning zelf tot doelwit van zijn rooftocht te maken, maar hoort zich door Elegast Eggerik, 's konings zwager, als een geschikt voorwerp voor hun onderneming aangeven. Karel neemt nu, van een in 't veld liggende ploeg het kouter tot breekijzer, en Elegast vraagt hem schertsende, waar hij dat heeft laten maken, een dergelijk heeft hij nog nooit gezien,

en zou er gaarne zelf een hebben; Karel zegt, dat hij 't zijne verloren heeft, en nu dit maar van 't veld genomen; 't is goed genoeg, herneemt dan Elegast, ‘we zullen er wel meê binnen raken; laat naderhand een ander maken.’ Zoodra 't gat in Eggeriks muur groot genoeg is, kruipt Elegast er door, na zich echter eerst met een geheimzinnig kruid onzichtbaar gemaakt, en nog een proefjen van zijn gaauwdieverij gegeven te hebben; hij steelt namelijk Karel, die de kracht van zijn kruid betwijfelt, dit ongemerkt uit den mond weg, en verwijt hem daarop lachende: ‘dat hij van 't stelen geen hair weet;’ gij zegt maar al te waar, denkt de koning bij zich zelf. Tot Eggeriks slaapvertrek doorgedrongen, hoort Elegast dezen door zijn vrouw, die bij hem te bed ligt, de bekentenis eener samenzwering tegen den koning aftroonen, en haar de namen al zijner eedgenooten noemen. Teruggekeerd, meldt hij Karel het vernomene, en hoe 's konings dood door Eggerik en zijn medestanders gezworen is. Na de middelen tot verijdeling van dit opzet besproken te hebben, scheiden Karel en Elegast, en spoedt zich gene naar zijn paleis, waar hij alles nog in rust vindt, en weder ongemerkt binnen komt. Zoodra nu de saamgezworenen de een na den ander komen aanzetten, worden zij in verzekerde bewaring genomen, en Eggerik zelf, die 't laatste komt, voor den koning gevoerd. Hij betuigt zijn onschuld aan het hem door Elegast - den ‘gebannen dief’ - verweten verraad, maar moet zich aan den kampstrijd met dezen, ten bewijze van zijn voorgeven, onderwerpen. ‘Men sloeg koorden op het veld, waar menig man gewapend stand vatte, een luttel voor vespertijd; Elegast kwam 't eerst in 't krijt, omdat hij aanlegger was; hij steeg neder in 't gras, knielde en bad’ tot God en de heilige maagd, kruiste daarop zijn leden en rusting, en ook het paard, dat voor hem stond, beval zich Gode nogmaals, met ootmoed hem smeekende met eere uit den strijd te keeren, steeg weder te paard en hing zijn schild ter linker zij, terwijl hij zijn speer in de hand hield. Strijdlustig kwam Eggerik ten krijte, welgewapend en in 't gemoed verbolgen. Hij bad noch zegende zich, maar sloeg zijn sporen in 't ros en reed op Elegast af. ‘Totte langhe na Vespertijt’ hield het gevecht aan; ‘niemand kwam waar hij zag zoo fellen strijd op één dag; schrikkelijk waren hun slagen; hun helmen vlamden als vuur van de vonken die er uitstoven.’ Elegast bleef echter verwinnaar; zijn zwaard - een geschenk des konings, en dat

zijn gewicht in goud waard was - verheffende, sloeg hij, met 's Heeren hulp, zoo fellen slag, dat hij Elegast de grootste helft van 't hoofd roofde en hem dood ter aarde storten deed. De koning zag het en sprak: ‘Rechtvaardig God van hierboven! te recht mag ik u loven, die mij zoo menige eere doet. Die u dient, wel is hij vroed, gij kunt helpen en beraden, die zich wendt tot uw genade!’ De gevallen Eggerik werd, met al zijn eedgenooten, gehangen, en Elegast, in eere hersteld, kreeg Eggeriks weduwe, 's konings zuster, ten huwelijk. ‘Moge God ook onze zaken,’ zoo besluit nu de dichter, ‘dus voor den dood te goede maken.’

Zijn gedicht wordt door Jonckbloet, op grond van een paar ongebruikelijke Fransche woorden (*facelmente* en *meskief*) en de gelijksoortigheid eener enkele wending met Fransche ridderdichten, voor niet oorspronkelijk Nederlandsch verklaard. Die grond komt ons echter te zwak voor, om het de vroeger algemeen erkende, Nederlandsche geboorte te ontzeggen. Taal en stijl van 't geheel zijn te zuiver en ongedwongen Nederlandsch, dan dat een of twee woorden, die beide daarenboven nog alleen in 't rijm voorkomen, het zijn Nederlandsch karakter kunnen ontrooven; en de aangehaalde wending heeft het niet slechts met de Fransche, maar in 't algemeen met alle middeneeuwsche legenden-poëzy gemeen. Zoo goed als den ‘Reinaert,’ blijven wij het dus voor een gewrocht van een Nederlandschen maker houden.

Wat dien ‘Reinaert’ voorts betreft; want tot hem leidt ons thans in de derde plaats nog kortelijk onze beschouwing; zoo ons de ‘Beatrys en Karel en Elegast’ het middeneeuwsche leven in een bekoorlijk dichtwaas hullen, hij stelt ons dat in zijn naakte, hoewel niet minder vermakelijke en boeyende werkelijkheid voor. Waar Heiligen- en Ridder-poëzy het middeneeuwsche menschenbeeld in den straalkrans harer verheerlijking gloren doet, daar stelt ons het dieren-dicht van den loozen vos de middeneeuwsche wereld in schertsende waarheid voor, als om ons te waarschuwen, van tot geen Romantische overdrijving te vervallen, en monnikspij of ridderdosch boven den meer bescheiden tooi onzer dagen te verkiezen. Het hekelende, maar treffende beeld, ons door de dieren-wereld van den ‘Reinaert’ van die der midden-eeuwsche menschen - ook niet der latere nog? - gegeven, kan volstaan om ons oog te openen voor al wat de tijd, dien het ons schetst, van zijn zwakke zijde kenmerkt, en hem althans niet beter, dan onze eigen meer gevorderde eeuw te doen

achten. Niet ten onrechte heeft men dien ‘Reinaert’ als ‘een rijke vergaêrplaats aller midden-eeuwsche scherts en luim, aller hekelende vinding genoemd[1]; daar dringt zich alles samen, wat het gezond verstand van een opmerkzaam midden-eeuwsch vernuft in zijn dichterlijken maar avontuurlijken, zijn ridderlijken maar verbijsterden tijd, te gispen en te veronwaarden vond. ‘Toen de klove,’ zegt Jonckbloet[2] te recht, ‘tusschen volk, adel en geestelijkheid’ zich allengs begon te verbreeden; ‘toen de kloosters geweldig begonnen toe te nemen en weldra te ontaarden’; terwijl een overdreven, de menschelijke natuur miskennende tucht, een tegennatuurlijke kastijding des vleesches ‘veld won,’ toen de adel steeds meer een eenzijdige richting begon in te slaan, en in plaats van voorouderlijke deugden aan te kweeken, ‘overdreven denkbeelden van eer en hoffelijkheid en vrouwendienst’ te huldigen; ‘toen er in kerk en staat, in maatschappij en letteren een bovenaardsche vergeestelijking in zwang raakte’, die de menschelijke wetenschap allen grond ontnam; ‘toen moest wel het eenvoudig gezonde volksverstand, met een onbedorven zin voor waarheid en natuur bedeeld, tegen die eenzijdigheid opkomen;’ en het deed dat in het geestige verzetschrift, dat ons, in zijn vermakelijke rijmen ‘van den vos Reinaerde’ en zijn losse en looze leven zingt. Wij zullen de aandacht onzer lezers hier niet voor de vermelding al zijner, hun als ons bekende, euveldaden en listen vergen; geen onzer Midden-Nederlandsche dichten, dat, in welke nieuwere bewerking dan ook, nog heden zoo algemeen zijn lezers en bewonderaars vindt, als dat van het ‘looze Reintjen.’ Wij volstaan hier met de aandacht op de beide jongste uitgaven, hem belangende, te vestigen. De Redactie van De Gids noodigde ons beleefdelijk tot de behandeling der nieuwe uitgave van de ‘Beatrys en Karel ende Elegast’ uit, en wij namen de vrijheid er die van den ‘Reynardus Vulpes’ en ‘Van den Vos Reinaerde’ naast te leggen, om, naar die driederlei - onafscheidbare - aanleiding, een enkel woord op schrift te stellen over Midden-Nederlandsche Poëzy.

Deventer, 27 Oct. 1859.

VAN VLOTEN.

1 Sainte Beuve, ‘Causeries de lundi,’ VIII, p. 227.

2 ‘Geschiedenis der Midden-Nederl. Dichtkunst,’ I. bl. 165.

Het onderwijs in de vormleer op de lagere school.

H. Bouman, De vormleer in de lagere school. - G.C. Mulder, Handleiding bij het onderwijs in de vormleer. - B. Semmelink, Beginselen der vormleer en volksmeetkunde. - H. de Boer, Oefeningen in de vormleer.

De wet op het lager onderwijs schrijft voor, welke vakken op iedere openbare lagere school behooren onderwezen te worden. Vele daarvan maakten reeds vroeger het hoofdbestanddeel van het lager onderwijs uit; enkele, hoewel ook vóór de invoering der wet op sommige scholen onderwezen, zijn voor de meeste nieuw. Tot deze moeten in de eerste plaats de kennis der natuur en de vormleer gerekend worden. Dat aan de eerste tot dusverre slechts weinig was gedaan, moet worden toegeschreven, vooreerst aan de omstandigheid, dat de meeste onderwijzers met dit leervak onbekend waren, en voorts aan gebrek aan de vereischte hulpmiddelen en handleidingen om het te behandelen op eene wijze, overeenkomende met het doel der lagere scholen. Met de vormleer was dit echter minder het geval; daarvoor bestonden talrijke handleidingen; op vele scholen was zij vroeger onder de leervakken opgenomen, maar allengskens had men haar meer en meer laten varen, omdat het bleek, dat dit onderwijs niet de vruchten droeg, die men er van had verwacht. Daaraan schijnt men het in de eerste plaats te mogen toeschrijven, dat sommigen beweerden, dat de vormleer niet onder de vakken van het lager onderwijs behoorde te worden opgenomen.

Zelfs werd door eenige leden van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, blijkens het Voorloopig Verslag omtrent het in Februarij 1857 door den Minister van Rappard aangeboden ontwerp van wet, de vraag gedaan, of men vormleer wel als leervak mogt beschouwen. ‘De vormleer,’ zoo leest men in dat Verslag, ‘scheen hun meer eene methode van onderwijs, eene manier om de aandacht bezig te houden, eene gymnastie voor den geest, dan een vak van kennis of wetenschap.’ De Regering antwoordde daarop, dat die aanmerking welligt niet ongegrond was, maar dat zij nogtans meende de vormleer te moeten opnemen onder de in art. 1 genoemde vakken. De uitkomst was, dat de beginselen der vormleer (wat men hier eigenlijk door *beginselen* moet verstaan, is mij niet regt duidelijk) werden opgenomen onder de vakken, die krachtens de wet in iedere openbare school moeten onderwezen worden.

Bij velen echter bestond en bestaat er nog een zekere tegenzin tegen het onderwijs in dit vak, hoofdzakelijk omdat de ondervinding hun geleerd had, dat het geene vruchten droeg. Vele ouders, die hunne kinderen, als zij van de school huiswaarts keerden, hoorden spreken van vereenigde en onvereenigde punten, van gelijkloopende, verbondene of elkander snijdende lijnen en dergelijke meer, en hen schrijfboeken zagen vullen met allerlei figuren, waarvan zij niets begrepen, - ergerden zich aan een onderwijs, dat naar hun oordeel geheel overbodig was, daar de kinderen er geen nut van trokken, er weinig of niets van onthielden, en het later toch niet in toepassing konden brengen. In de oogen der leerlingen was vormleer doorgaans een vervelend vak. En teregt! De schuld moet echter niet gezocht worden in de vormleer zelve, maar alleen in de wijze, waarop zij werd onderwezen. Zoo als zij op vele scholen behandeld werd, mogt zij met alle regt volslagen nutteloos genoemd worden. Slechts enkele leerboeken en sommige scholen, waar men zich van den lang gevolgden sleur wist los te maken, en de vormleer op eene meer rationele wijze behandelde, maakten op dezen regel eene uitzondering.

Zoo als ik opmerkte, de wet van 1857 stelt het onderwijs in vormleer verpligtend voor alle openbare scholen. Het spreekt echter van zelf, dat dit voorschrift niet aanstonds in al zijnen omvang kon in werking treden, daar er onder de onderwijzers velen waren, die zich ongeschikt gevoelden om dit on-

derwijs te geven. En dat de zoodanigen inderdaad verstandiger deden, zoowel in hun eigen belang als in dat hunner leerlingen, met voorloopig dat onderwijs achterwege te laten, zal mij wel niemand tegenspreken, die overtuigd is, dat het in de lagere school meer aankomt op de degelijkheid, dan op den grooten omvang van kennis. Zooveel mij bekend is, heeft men dan ook tot dusverre nergens aangedrongen tot de opname van nieuwe vakken, wanneer het bleek, dat de onderwijzer tot het geven van dat onderwijs minder geschikt was. Nog worden er vele scholen gevonden, waar het onderwijs slechts enkele der verpligte vakken omvat: maar deze toestand, gepaard met een streven naar verbetering, is mijns inziens te verkiezen boven een ondoordacht eischen, dat zoodanige voorschriften aanstonds en in alle opzigten in toepassing worden gebragt.

De opname van de vormleer onder de verpligte leervakken van het lager onderwijs had echter het gevolg, dat de aandacht der onderwijzers er meer dan vroeger op gevestigd werd. Handleidingen en schoolboekjes kwamen in grooten getale te voorschijn, zoowel nieuwe, als ook oudere, die reeds lang in de magazijnen der uitgevers hadden gerust, in die tijden, toen de vormleer meer in vergetelheid was geraakt. Was het te verwonderen, dat zich daaronder velen bevonden, die geheel ongeschikt waren, om het voorgestelde doel te bereiken? Gewis niet, als men nagaat, in welken toestand dat onderwijs vroeger had verkeerd. Menig onderwijzer, hoewel bezield met lust, om ook dit zoogenaamde nieuwe vak in zijne school te onderwijzen, durfde er niet toe overgaan, omdat hij niet regt wist, hoe hij de zaak moest aanvatten, en waar hij licht zoude zoeken. Allengskens ontstond er echter licht in deze duisternis. Sommigen deelden in tijdschriften, aan het onderwijs gewijd, en in enkele andere, hunne denkbeelden dienaangaande medc; eenige goede handleidingen wezen praktisch den weg aan, dien men moest bewandelen, om dit onderwijs vruchten te doen dragen, en het laat zich thans aanzien, dat de vormleer, door sommigen, die haar blijkbaar noch kenden, noch begrepen, een dood leervak genoemd, eene betere toekomst te gemoet gaat, en zoowel op zich zelf, als in verband met andere vakken van het lager onderwijs, een uitmuntend middel tot ontwikkeling der jeugdige geestvermogens en tot mededeeling van nuttige kennis zal worden.

Het is mij herhaaldelijk gebleken, dat de meesten van hen,

die minder met de geschiedenis van onderwijs en opvoeding bekend zijn, geen duidelijk begrip hebben, wat vormleer eigenlijk is en waaraan zij haren oorsprong verschuldigd is; die meenen, dat zij niets anders is, dan een doelloos uitdenken en teekenen van allerlei meer of min zamengestelde figuren, en op grond van die meening er een zeker vooroordeel tegen koesteren. Het kwam mij daarom niet ongepast voor, toen de Redactie mij uitnoodigde, de bovengemelde werkjes in haar tijdschrift aan te kondigen, liever omtrent den oorsprong en den aard van dit leervak eenige beschouwingen mede te deelen, dan enkel eene kritiek van die handleidingen te geven, die voor de meeste lezers waarschijnlijk weinig belangwekkend zoude zijn. Daartoe wensch ik dus in de eerste plaats over te gaan; van zelf zal zich daarbij de gelegenheid aanbieden, om ook over die werkjes het een en ander te zeggen.

Ontwikkeling van den mensch, hem bewustzijn geven van hetgeen in hem is en hetgeen hij doen kan, hem in staat stellen om juist te oordeelen en juist te handelen, dit moet ongetwijfeld het hoofddoel van opvoeding en onderwijs zijn. Was vroeger dit denkbeeld nog niet tot genoegzame klaarheid gekomen, alle twijfel werd daaromtrent weggenomen, toen Pestalozzi in het begin dezer eeuw dit begrip op den voorgrond stelde, en aantoonde, dat de opvoeding en het onderwijs der jeugd in een naauw verband behooren te staan met den eigenaardigen aanleg en de krachten van den mensch, en dat dus de grondslagen van de elementaire opleiding niet buiten den mensch, maar in hem gelegen zijn.

Pestalozzi veroordeelde de vroeger bij het onderwijs gevolgde methode, omdat men daarbij niet volgens vaste beginselen te werk ging, niet genoegzaam het oog had op eene natuurlijke ontwikkeling van den mensch, en het kind niets uit zich zelf liet vinden, maar alles als 't ware van buiten aanbragt. Om daarin verbetering te brengen, moesten volgens hem natuur en kunst bij het onderwijs innig met elkander verbonden worden. De natuur leidt ongetwijfeld tot waarheid en wijsheid; daardoor is dus het hoofdbeginsel aangewezen, dat namelijk *aanschouwing* de grond van alle onderwijs behoort te zijn. Maar bij die aanschouwing moet het kind geleid worden; wordt het aan zich zelf overgelaten, dan loopt het gevaar van onjuiste begrippen te

verkrijgen, daar het niet het toevallige van het wezenlijke weet te onderscheiden. Daarom moet de kunst de aanschouwing te hulp komen. Het aanschouwen moet niet zijn een lijdelijk opnemen van uitwendige indrukken, maar eene werkzaamheid van den geest, die tot vaste begrippen en tot een stellig oordeel leidt. Het kind moet dus onophoudelijk niet alleen op het uiterlijke, maar ook op het wezen der voorwerpen opmerkzaam gemaakt worden, vooral ook om de verwarring te voorkomen, die door eene gelijktijdige waarneming van het onveranderlijke en het toevallige wordt veroorzaakt. Daarom verlangde Pestalozzi, dat het kind bij zijne aanschouwingsoefeningen zoodanig geleid werd, dat daarin een zekere gang en eene stelselmatige volgorde heerschten; dat men zorg zou dragen, dat die aanschouwingen helder en zuiver werden opgenomen, en alleen zoodanig tot een innerlijk begrip overgingen; eindelijk, dat men het in staat stelde, om die door aanschouwing verkregen begrippen in woorden uit te drukken en als 't ware terug te geven.

De middelen tot ontwikkeling van het aanschouwingsvermogen van het kind zijn volgens hem het *woord*, de *vorm* en het *getal;* daarom beschouwde hij deze als de hoofdelementen van het lager onderwijs. Van het woord, de spraak of taal, maakte hij hoofdzakelijk gebruik als middel om de aanschouwingen bij het kind tot duidelijke begrippen te maken. Vandaar, dat hij aan het taalonderwijs eene geheel andere rigting gaf, waardoor het wel is waar minder dan voorheen op den voorgrond werd geplaatst, maar toch het juist begrip der taal zelve en vooral haar juist gebruik zou bevorderd worden. Eerst moet het kind duidelijke en volledige aanschouwingen en indrukken opnemen, en juist daardoor beter leeren de woorden te begrijpen en te gebruiken, welke, dienen om de ontvangene indrukken voor te stellen. Bij eene doelmatige keus der voorwerpen, die het kind ter aanschouwing worden gegeven, zullen ook de uitdrukkingen, waarvan het zich bedient om het door aanschouwing verkregene terug te geven, juist kunnen zijn, omdat zij op ware kennis en zuivere begrippen gegrond zijn. Daardoor wordt als 't ware in het kind zelf een zekere grond gelegd, waarop later veilig kan worden voortgebouwd.

Wat Pestalozzi door aanschouwing bedoelde, moet echter niet in een al te beperkten zin worden opgevat. Wel bedoelde hij in de eerste plaats datgene, wat meer bepaaldelijk op de zintuigen en vooral op de oogen indruk maakt; maar ook dat, wat

niet onmiddellijk onder het bereik der zintuigen gelegen is, behoeft niet onvoorwaardelijk te worden uitgesloten. Vooral wilde hij, dat de aanschouwing niet enkel eene uiterlijke, alleen door de zintuigen verkregene en dus eene oppervlakkige zoude zijn, maar dat zij gepaard ging met een helder begrip, en dus, om zoo te zeggen, eene innerlijke aanschouwing werd, die ook dan nog overbleef, wanneer de door uiterlijke aanschouwing verkregene indruk ophield. Daarom verlangde hij, dat de aanschouwing zoo volledig mogelijk zoude zijn, en dat het kind opmerkzaam werd gemaakt op alle kenmerken en eigenschappen van het aanschouwde voorwerp, die geschikt waren om dien indruk tot een blijvende te maken.

Was de *spraakleer* hoofdzakelijk middel om van de uitwendige aanschouwing tot een inwendig begrip te geraken en om dat begrip te doen blijven, de *getalleer* en de *vormleer* moesten volgens Pestalozzi als 't ware den grond van alle onderwijs uitmaken. De getalleer werd door hem zorgvuldig bewerkt en voor het lager onderwijs geschikt gemaakt. Voor de eigenlijke vormleer gaf hij wel teregtwijzingen, doch geene handleiding; hij liet dit aan zijne volgers en leerlingen over. Nogtans mogt Diesterweg met regt van dit leervak zeggen: ‘Mit dem Wesen des Pestalozzi'schen Elementarunterrichts, das uns, so Gott will, niemand mehr rauben soll, wird man an leichtesten durch die Formenlehre bekannt.’ Aan dit innig verband van de vormleer met de leerwijze van Pestalozzi schijnt men het te moeten toeschrijven, dat sommigen, zoo als ik hiervoor deed opmerken, de vormleer niet voor een bepaald vak, maar slechts voor eene methode van onderwijs houden. Eene nadere beschouwing van de vormleer, van haren inhoud en hare methode, zal echter het onjuiste van zoodanige opvatting doen zien.

De vormleer behandelt, zoo als ik reeds opmerkte en zoo als haar naam het aanduidt, den vorm, dat is, zij maakt opmerkzaam op de gedaante der voorwerpen en tracht daarvan door aanschouwing een helder begrip te geven. Zij moet dus de verschillende soorten van uitgebreidheden, - ligchamen, vlakken en lijnen, - behandelen, en heeft dientengevolge dezelfde onderwerpen, dezelfde leerstof, als de meetkunde. Men zoude echter dwalen, zoo men vormleer en meetkunde voor hetzelfde vak hield; het onderscheid is juist in de wijze van behandeling, in de methode, gelegen. Terwijl bij de meetkunde eene wetenschappelijke behandeling op den voorgrond staat, moet de

vormleer zeer elementair en alleen door aanschouwing behandeld worden; terwijl bij de meetkunde het denkvermogen en vooral het abstractievermogen wordt geoefend, wordt bij de vormleer vooral het aanschouwingsvermogen bezig gehouden en ontwikkeld. Daardoor is het verschil in de wijze van behandeling zoo groot, dat men soms zoude meenen, dat het zich ook tot de leerstof zelve uitstrekt. In zeker opzigt is dit ook het geval; vele meetkundige waarheden zijn meer voor eene behandeling door aanschouwing vatbaar, terwijl andere meer behooren tot het gebied van het begrip en alleen door inspanning van het abstractievermogen kunnen gevat worden. Bij de vormleer staat bovendien de gedaante des ligchaams op den voorgrond; bij de meetkunde is het vooral de grootte der afmetingen en hare onderlinge betrekking, waarmede men zich bezig houdt, al is dan ook in dit opzigt eene strenge afscheiding onmogelijk.

Het verband tusschen vormleer en meetkunde heeft aanleiding gegeven, dat sommigen de vormleer wilden beschouwd hebben als eene inleiding of voorbereiding tot de meetkunde, doch, naar mijne meening, geheel ten onregte. Niemand zal ontkennen, dat eene grondige kennis van vormleer, en vooral de door hare beoefening verkregen ontwikkeling veel zal kunnen bijdragen om later de wetenschappelijke studie der meetkunde gemakkelijker te maken; maar uit het zoo even reeds gezegde omtrent de bij het onderwijs in vormleer te volgen methode, en uit hetgeen nog verder daarover in dit opstel zal in 't midden worden gebragt, blijkt voldoende, dat zij als een geheel zelfstandig leervak moet worden beschouwd, dat wel met de andere vakken van het lager onderwijs in een naauw verband staat, wanneer zij in den geest van Pestalozzi worden onderwezen, maar aan geen van deze ondergeschikt kan worden genoemd. Bovendien, was vormleer slechts eene voorbereiding tot de meetkunde, dan zoude zij, daar het onderwijs op de lagere school een geheel behoort uit te maken, niet onder de vakken van het lager onderwijs moeten worden opgenomen, omdat de meetkunde zelve niet op de lagere school behoort[1].

1 Men zal mij misschien tegenwerpen, dat de beginselen der wiskunde en dus ook der meetkunde toch in art. 1 der wet op het lager onderwijs zijn opgenomen. Ik moet echter doen opmerken, dat zij daar voorkomen onder de vakken van het zoogenaamde meer uitgebreid lager onderwijs; naar mijn oordeel echter draagt dit dien naam ten onregte. Onderwijs in de wiskunde, in landbouwkunde en in levende talen is mijns inziens geen lager, maar middelbaar onderwijs; ik herinner hierbij echter, dat de levende talen slechts bij amendement, en tegen het verlangen van den Minister van Rappard, in art. 1 zijn gebragt. Voor zoo ver mij bekend is, bepaalt zich echter tot dusverre het onderwijs op verreweg het grootste getal openbare lagere scholen tot de vakken van het gewoon lager onderwijs.

Ik onderstel, dat alle wiskundigen het met mij eens zullen zijn, dat, op eene zeldzame uitzondering na, kinderen van 10 tot 12 jaren (want dat zijn in den regel de oudste, die men in de volksschool aantreft) niet rijp zijn voor eene abstracte of wetenschappelijke behandeling der meetkunde, en dat men hen alleen door aanschouwing eenige heldere en blijvende begrippen van meetkundige waarheden kan doen verkrijgen. De reden, waarom meetkunde niet voor de lagere school geschikt is, moet hoofdzakelijk in de methode, welke aan deze wetenschap eigen is, gezocht worden. Dat het nogtans nuttig kan zijn aan de leerlingen, vooral aan hen, die geen middelbaar onderwijs zullen ontvangen, eenige meetkundige eigenschappen mede te deelen, welke hun later van praktisch nut zullen zijn, zal ik niet ontkennen; maar het eenige middel om dit doel te bereiken moet in de beoefening der vormleer gezocht worden, aan welke dan, behalve dat zij op de ontwikkeling der geestvermogens een heilzamen invloed uitoefent, ook nog een praktisch nut verbonden wordt, omdat zij dan eenigzins als plaatsvervangster der meetkunde optreedt. Hierbij moet echter nimmer uit het oog verloren worden, dat de mededeeling van meetkundige kennis niet het hoofddoel van de behandeling der vormleer mag zijn; dit blijkt, dunkt mij, genoegzaam uit hetgeen hiervoor over den oorsprong van dit leervak en zijn innig verband met de leerwijze van Pestalozzi is aangestipt. Dat doel moet in de eerste plaats zijn, om de leerlingen door aanschouwing de vormen der ligchamelijke en andere uitgebreidheden te leeren opmerken, onderscheiden en vergelijken. Biedt zich echter eene geschikte gelegenheid aan om met het formeel nuttige ook het praktisch nuttige te verbinden, dan mag en kan dit geschieden. Dat het onderwijs er aangenamer door worden zal, ligt buiten twijfel; ja, ik zoude zelfs durven beweren, dat zoo men op eene doelmatige wijze deze twee zaken verbindt, er weldra een einde zal komen aan de zoo menigmaal herhaalde klagt, dat vormleer een nutteloos leervak en meetkunde eene drooge studie is.

Hier aan te wijzen, op welke wijze het onderwijs in vormleer behoort gegeven te worden, lag niet in mijn plan. Het is bovendien

onnoodig, omdat de aan het hoofd van dit opstel genoemde handleiding van Bouman, over het algemeen zeer goed beantwoordt aan hetgeen ik mij steeds daarvan heb voorgesteld. Eene korte aanwijzing mag dus voldoende geacht worden.

De onderwijzer plaatst voor zijne leerlingen een van hout of bordpapier vervaardigd regelmatig ligchaam, liefst een kubus of een regthoekig parallelopipedum, en laat hen daaraan de verschillende vlakken opmerken, hunne ligging, hunne grootte, hunne gedaante; daarna de hoeken, zoowel de vlakke als de tweevlakkige en veelvlakkige; vervolgens de ribben en hare ontmoetingspunten, daarbij steeds de aandacht der leerlingen vestigende op de onderlinge betrekking, stand en rigting dezer uitgebreidheden, ook wanneer de stand van het ligchaam zelf veranderd wordt. Het spreekt van zelf, dat hij hun dit alles niet voorzegt, maar het hen zelven doet opmerken, aanduiden en benoemen, na daartoe zelf de noodige aanwijzingen te hebben gegeven, en dat hij bovenal zich daarbij steeds overtuigt, dat er goed waargenomen, goed aanschouwd is. Dit is dus reeds eene dubbele oefening; juiste aanschouwing van een zoo eenvoudig mogelijk ligchaam, waarbij de gedachten niet door neven-aanschouwingen of toevallige bijzonderheden worden afgeleid, en juiste, volledige mededeeling van het waargenomene. Het een zonder het ander heeft weinig waarde; zonder het laatste kan men zich niet overtuigen, dat het eerste goed geschied is, en dat het kind heldere begrippen in zich heeft opgenomen. Nu gaat men over tot eene vergelijking van het ligchaam met het schoolvertrek[1], waarmede het in vorm nagenoeg overeenkomt, en laat de leerlingen daaraan al die uitgebreidheden opzoeken, die zij aan het ligchaam zelf hebben opgemerkt. Ook andere voorwerpen, die daarmede eenigzins in gedaante overeenkomen, worden achtervolgens behandeld. Daarna gaat men over tot andere ligchamen, zoo als scheefhoekige parallelopipeda, prisma's, piramiden, andere veelvlakkige ligchamen, cilinders, kegels, bollen, steeds zooveel mogelijk die ligchamen zoowel onderling, als met voorwerpen, die onder het bereik van den leerling liggen, vergelijkende en opmerkzaam makende op

1 Bouman begint met het schoolvertrek, en gaat daarna over tot de beschouwing van een parallelopipedum. Hoewel het onderscheid niet groot is, geloof ik toch, dat het voor de leerlingen gemakkelijker is, den door mij aangewezen weg te volgen. In dit opzigt is het nogtans het best, dat ieder naar zijne eigene overtuiging en, zoo mogelijk, volgens zijne ondervinding te werk gaat.

verschil of overeenkomst bij de vlakken, hoeken en lijnen, die daaraan worden waargenomen.

Dit gedeelte der vormleer, dat doorgaans het analytische genoemd wordt, omdat de aanschouwing als 't ware berust op eene ontleding der voorgestelde voorwerpen, is bij uitnemendheid geschikt om den leerling een helder begrip te doen verkrijgen, niet alleen van die voorwerpen zelven, maar ook van hunne zamenstellende deelen, vlakken, lijnen en punten. Deze weg is, naar mijne overtuiging, de eenige rationele, en toch werd hij tot dus verre nog weinig gevolgd, hoewel het niet geheel ontbrak aan de noodige aanwijzingen, zooals blijkt uit Brugsma's ‘Kort overzigt van de opvoeding door het onderwijs in de lagere scholen’ waarvan de 1^{e} druk in 1835, de 6^{e} in 1857 het licht zag; aldaar wordt ook eene dergelijke behandeling aangeprezen. Meestal echter sloegen de onderwijzers juist den tegenovergestelden weg in; men begon met punten, of liever stippen, op het bord te teekenen en klom van deze op tot lijnen, meer zamengestelde figuren, vlakken en ten laatste tot ligchamen. Ik geloof niet, dat men op die wijze aan de kinderen ooit een helder begrip kan geven, wat een punt en wat eene lijn is; de stippen en strepen op het bord moeten hen op een verkeerden weg helpen, zoo niet eerst het begrip van punt en lijn hun duidelijk is geworden.

Van de hiervoor genoemde handleidingen is die van Bouman de eenige, waarin het analytische gedeelte der vormleer voorkomt. Door een belangrijk opstel in het ‘Nieuw Ned. Tijdschrift voor opvoeding, 1858, N°. 3,’ had hij reeds vroeger getoond, dat hij de vormleer juist heeft opgevat. De beginselen, van welke hij uitgaat, komen hoofdzakelijk overeen met die, welke ik hiervoor heb trachten te ontwikkelen. Mogt al op enkele punten mijne meening eenigzins van de zijne verschillen, met de hoofdstrekking kan ik mij zeer goed vereenigen. In zijne aan het hoofd van dit opstel vermelde handleiding heeft hij bovendien getoond, dat hij niet alleen juiste denkbeelden over dit onderwerp heeft, maar dat hij ze ook in toepassing weet te brengen. Geleidelijke voortgang, heldere voorstelling, steeds steunende op aanschouwing, vooral ook het overbrengen van het door uiterlijke aanschouwing verkregene tot heldere innerlijke begrippen, dit alles treffen wij aan in de eerste afdeeling van zijne handleiding, welke aan het analytische gedeelte der vormleer gewijd is. Eene vergelijking

van dit werk met de andere opgenoemde handleidingen is, voor zooverre dit gedeelte aangaat, onmogelijk, omdat men te vergeefs daarin iets dergelijks zoude zoeken. De Heeren Mulder, Semmelink en de Boer hebben zich bepaald tot dat gedeelte der vormleer, waartoe dit onderwijs zich in den laatsten tijd doorgaans bepaalde. Hoe zij dit behandeld hebben en welke rigting zij hebben gemeend daaraan te moeten geven, zal nader blijken, wanneer ik ook over dat gedeelte eenige algemeene beschouwingen zal hebben medegedeeld[1].

Zijn de begrippen van de verschillende soorten van uitgebreidheid eenmaal langs den analytischen weg tot klaarheid gekomen, dan kan men den tegenovergestelden weg inslaan, en zamenstellen in plaats van ontleden. Dit gedeelte wordt veelal, ook door Brugsma en Bouman, het synthetische genoemd. Men hechte nogtans niet te veel aan dit woord, en leide er niet uit af, dat ook de methode eene synthetische of zuiver wetenschappelijke zoude moeten zijn; zij moet integendeel steeds eene heuristische en op aanschouwing gegronde blijven. Alleen daarom kan men den leergang synthetisch noemen, omdat men daarbij van het enkelvoudige, de regte lijn, uitgaat, om tot het zamengestelde op te klimmen, terwijl men daarentegen bij het eerste gedeelte het geheel voor de oogen der leerlingen plaatste, om daaruit tot de kennis der zamenstellende deelen te geraken. Nu moeten ook andere hulpmiddelen te baat genomen worden, om aan de aanschouwing te hulp te komen. Terwijl bij het analytische gedeelte de aanschouwing alleen gegrond was op het voorwerp zelf, moet nu gebruik worden gemaakt van afbeeldingen van de uitgebreidheden, die men wenscht te beschouwen; bij het eerste gedeelte waren zoodanige hulpmiddelen overbodig, ja zelfs niet eens wenschelijk, daar zij slechts tot eene verkeerde wijze van behandeling en tot onjuiste begrippen konden leiden. Afbeeldingen kunnen niet dienen om van de uitgebreidheden een begrip te geven, doch alleen om aan het voorstellingsvermogen te hulp te komen, als die begrippen eenmaal helder gevestigd zijn.

Bij het synthetische gedeelte moet de regte lijn het uitgangspunt zijn. Men gaat vervolgens na, welke standen twee, drie

1 Onder de talrijke tot mijne kennis gekomen werkjes over vormleer verdient nog eene gunstige vermelding de handleiding van Stratemeijer te Bolsward, die zich wel tot het analytische gedeelte heeft bepaald, maar dit op eene uitmuntende wijze heeft behandeld.

en meer lijnen ten opzigte van elkander kunnen hebben, welke figuren door hare snijding ontstaan. Het begrip van hoek ontwikkelt zich hierbij van zelf, als ook dat van evenwijdige lijnen en van hare eigenschappen. Vervolgens gaat men tot geslotene figuren over, welke een nog veel rijker veld tot beschouwingen aanbieden, vooral wanneer daarbij niet uitsluitend op den vorm, maar ook op de onderlinge betrekking van hoeken en lijnen wordt acht gegeven. Ook tot berekening en onderlinge vergelijking van den inhoud der gesloten figuren kan men gemakkelijk eene geschikte aanleiding vinden. Is dit alles afgehandeld, dan kan men zelfs terugkeeren tot de meetkundige ligchamen, in het eerste gedeelte analytisch beschouwd, en, door toepassing der gevondene eigenschappen van de vlakke figuren, de leerlingen ook met eenige der voornaamste eigenschappen der ligchamen bekend maken.

Zonder dat ik in meerdere bijzonderheden treed, zal men ligt inzien, dat hier een ruim veld wordt aangeboden tot velerlei nuttige oefeningen. Het is echter eenigzins aan de talrijkheid dier oefeningen, dat de verkeerde rigting moet worden toegeschreven, die veelal aan het onderwijs in vormleer gegeven werd. Vele onderwijzers schenen er een bijzonder behagen in te scheppen, om de aandacht hunner leerlingen meer te vestigen op het groote aantal figuren, die door verschillende combinatiën van weinige lijnen kunnen ontstaan, dan op de belangrijke en ook uit een formeel oogpunt nuttige eigenschappen van eenige figuren. De vormleer ontaardde in hunne handen in eene toegepaste combinatie-leer, of, zoo als Brugsma teregt aanmerkt, in een eenzijdig en droog verstandsspel, waarin de leerlingen niet het minste behagen schepten, en dat ook geene vruchten dragen kon. Tot hoeverre men zich door die lust, om maar alle mogelijke gevallen op te noemen en te laten teekenen, kan laten wegslepen, kan blijken uit de bovengemelde handleiding van Mulder, waarin onder anderen 60 figuren worden geteekend, ontstaan door de snijding van vier lijnen, terwijl er bovendien nog 27 vermeld worden, waarvan de figuren zijn achterwege gelaten. Voor de snijding van vijf lijnen worden niet minder dan 143 gevallen opgenoemd! Arme jongens, die veroordeeld zijn, dat alles te moeten zoeken, vinden en teekenen! Waartoe toch kunnen zoodanige oefeningen anders leiden dan tot verveling en tegenzin? In plaats van geest-ontwikkelend zoude ik ze liever geest-doodend noemen. Dat is niet de vorm-

leer, zoo als Pestalozzi ze wilde. Zeer juist zegt Görlitz van zoodanige behandeling van dit leervak in zijne bewerking van Niemeijer's ‘Grondbeginselen van de opvoeding en het onderwijs’: ‘Wat men gewoonlijk vormleer noemt, en dat voor een zeer aanmerkelijk gedeelte bestaat in punten- en lijnen-verbindingen, waarbij het minder op de aanschouwing aankomt, dan op het oefenen der verbeeldingskracht en het door redenering vinden van combinatorische formules, schijnt in ons oog een paedagogische misgreep, waarbij men begint, waar men behoort te eindigen.’ En toch, men moet den onderwijzers niet hard vallen, dat zij in dit opzigt op een verkeerden weg zijn geraakt, want de eerste aanleiding tot zoodanige afdwaling werd gegeven door Jos. Schmidt, den leerling en volger van Pestalozzi zelven, den schrijver van de eerste handleiding voor het onderwijs in vormleer. Hoeveel goeds in dat werk ook mogt gevonden worden, de schrijver daalde daarhij af in allerlei bijzonderheden, die hem te veel het hoofddoel, de opsporing van het algemeene, deden uit het oog verliezen. Men mag dus gerust zeggen, dat de vormleer van het begin af aan eene verkeerde rigting nam, waarin zij steeds voortging, meer en meer afdwalende van hetgeen Pestalozzi zelf zich van hare beoefening had voorgesteld. Slechts weinigen wisten haar uit een juist oogpunt op te vatten en op eene goede wijze in toepassing te brengen.

Bouman heeft ook door het tweede gedeelte zijner handleiding getoond, dat hij onder die weinigen mag gerekend worden. Zonder de oefeningen achterwege te laten, welke door combinatie van lijnen worden aangeboden, heeft hij die echter niet zoozeer op den voorgrond geplaatst, dat zij als hoofddoel kunnen beschouwd worden. Integendeel heeft hij daarin eene geschikte aanleiding gevonden, om het geheel op eene rationele en stelselmatige wijze te behandelen. Meetkundige waarheden en eigenschappen treffen wij vele in zijne handleiding aan, doch niet in zoodanig wetenschappelijk verband, als voor een eigenlijk handboek voor meetkundig onderwijs zou worden gevorderd. Teregt schijnt hij het volgende gezegde van Diesterweg tot rigtsnoer genomen te hebben: ‘Um die Anforderungen der Wissenschaft und die Einwürfe, welche vom diesem Standpunkte aus gegen unser Verfahren gemacht werden könnten, haben wir uns dabei nicht zu kümmern.’ De eenige aanmerking, die ik zoude kunnen maken, is, dat hij enkele

malen eigenschappen mededeelt of bewijst, die niet onmiddellijk door aanschouwing kunnen afgeleid worden. Die plaatsen zijn echter te weinig in getal, om op het geheel een nadeeligen invloed te kunnen uitoefenen. Dat juist alles, wat in de handleiding van Bouman gevonden wordt, voor de lagere school noodig zoude zijn, durf ik niet beweren; men verlieze echter niet uit het oog, dat hij meer eene handleiding voor onderwijzers schreef, dan een leerboek voor leerlingen. En is men het met mij eens, dat de kennis van den onderwijzer zich verder behoort uit te strekken, dan hetgeen hij aan zijne leerlingen moet onderwijzen, dan zal men die meerdere uitbreiding eer prijzen dan laken.

In de ‘Beginselen van Vormleer en Volksmeetkunde,’ van Semmelink daarentegen is de vormleer veel meer als meetkunde behandeld. Behalve dat, zoo als ik reeds deed opmerken, het analytische gedeelte er geheel in gemist wordt, is ook in het synthetische de vormleer te veel op den achtergrond geschoven, niet alleen wat de wijze van behandeling, maar ook wat den inhoud aangaat. Waar in dit werkje meetkundige eigenschappen worden vermeld, worden zij niet, zooals bij Bouman, door aanschouwing afgeleid, maar zij worden bewezen; het geheel is doorweven met stellingen, bepalingen, gevolgen, werkstukken, op dergelijke wijze als men zulks in de meeste meetkundige leerboeken aantreft. Had de schrijver de hier en daar voorkomende opnoeming van verschillende gevallen van snijding van lijnen, enz., achterwege gelaten, dan had hij gerust aan zijne handleiding den titel van ‘Leerboek der Meetkunde’ kunnen geven. Dat dit eenigzins zijne bedoeling was, schijnt uit den titel te mogen worden afgeleid. Het is jammer, dat hij het niet gedaan heeft, want hetgeen hij nu geleverd heeft, is geene handleiding voor het onderwijs in vormleer. Het zoude dus onbillijk zijn het werk te toetsen aan de eischen, die wij hiervoor gesteld hebben voor zoodanig werk. In hoeverre het geschikt is om als handleiding voor meetkundig onderwijs op middelbare scholen gebruikt te worden, zal ik thans niet nagaan, dewijl ik daardoor zoude vervallen in beschouwingen over het meetkundig onderwijs, waartoe dit opstel niet bestemd is. Alleen kan ik de opmerking niet terughouden, dat de vragen ter herhaling van het geleerde, die aan het eind van elk hoofdstuk voorkomen, mij niet doelmatig toeschijnen. Voor een goed onderwijzer zijn zoodanige vragen overbodig; bij een middelmati-

gen zullen zij welligt tot eene verkeerde behandeling aanleiding geven; voor den leerling zijn zij nadeelig, daar zij ligt tot een mechanisch van buiten leeren kunnen leiden.

De handleidingen van de Boer en Mulder bepalen zich, de eerste geheel, de laatste grootendeels, tot de zoogenaamde combinatorische oefeningen. Op grond van het hiervoor daaromtrent opgemerkte mag ik ze dus niet aanbevelen; hetgeen ik reeds omtrent de laatste mededeelde, doet mij vreezen, dat haar gebruik ook weinig geschikt zal zijn, om de leerlingen meer lust in de beoefening der vormleer te doen verkrijgen. Wel worden aan het einde der handleiding van Mulder nog eenige meetkundige eigenschappen medegedeeld, maar deze staan met de aanschouwingsoefeningen niet in het zoo noodzakelijke verband. De schrijver heeft echter het onderwijs in vormleer nog uit een ander oogpunt beschouwd, dat wel eene nadere overweging schijnt te verdienen. Hij heeft namelijk gewezen op het verband tusschen dit onderwijs en dat in het teekenen. Ook daarop wensch ik ten slotte nog eenige oogenblikken de aandacht mijner lezers te vestigen.

Het teeken-onderwijs in de lagere school moet hoofdzakelijk eene oefening van het oog en van de hand ten doel hebben, dus ontwikkeling van het aanschouwingsvermogen en mededeeling van zekere gemakkelijkheid om het aanschouwde voor te stellen. Het sluit zich dus naauw aan dat in vormleer; het onderscheid bestaat hoofdzakelijk daarin, dat het door aanschouwing verkregene bij de vormleer door middel van woorden, bij het teekenen door een duidelijk beeld moet worden wedergegeven. Maar bij het teekenonderwijs mag, zoo zal men mij waarschijnlijk tegenwerpen, het aesthetisch element niet uit het oog verloren worden; de teekenkunst moet hare beoefenaars een regt begrip van het schoone en het bevallige, zoowel als van het verhevene en het grootsche geven; hare beoefening moet als 't ware den smaak vormen, en in staat stellen in een beeld datgene te erkennen, wat de kunstenaar er in wilde uitdrukken. Ik zal de waarheid hiervan niet ontkennen, doch wel de mogelijkheid om dit ideaal in de volksschool te verwezenlijken. Daar moet oefening van oog en hand hoofdzaak zijn; hoogstens kan er een gevoel voor het symmetrische worden opgewekt, en aldus de grondslag worden gelegd, waarop verder eene aesthetische ontwikkeling kan plaats hebben.

Maar hoe zal men in de lagere school het teekenonderwijs

geven, hoe zal de oefening van oog en hand het best kunnen geschieden? Door het nateekenen van gedrukte of geteekende voorbeelden, hoe voortreffelijk en doelmatig ook? Ik geloof niet, dat althans het oog daardoor genoegzaam zal geoefend worden. Het kind moet leeren aanschouwen, het moet leeren juist te zien; en dat zal het niet, wanneer men het zoodanig voorbeeld lijntje voor lijntje laat nateekenen. Het enkel kopiëren eener teekening heeft weinig waarde, zoo men ook niet van een voorwerp, dat voorgelegd wordt, eene juiste teekening weet te maken. Hoevelen hebben het niet ondervonden, hoe moeijelijk het hun viel zoodanig voorwerp na te teekenen, als zij niet in hunne jeugd daarin geoefend waren! Leerden zij ook al naar de natuur teekenen, bijv. naar een gipsen kop, zoo geschiedde dit eerst, nadat zij gedurende vele jaren zich enkel met het slaafs kopiëren van voorbeelden hadden bezig gehouden. Eerst werd dus de hand geoefend en daarna het oog. Is dat rationeel? Ligt het niet veeleer in den aard der zaak, dat men de leerlingen eerst leert zien, of liever hun van hetgeen zij zien bewustheid geeft, en hen daarna leert hetgeen zij aldus gezien hebben voor te stellen? Ik geloof intusschen, dat men zich meer en meer begint te overtuigen, dat de kopiëermethode niet de ware is, vooral wanneer de teekenkunst om haar praktisch nut beoefend wordt; althans ik meen dit te mogen afleiden uit de omstandigheid, dat de methode van Dupuis, in weêrwil van den ondervonden tegenstand[1], meer in zwang begint te komen.

1 De voornaamste bedenking tegen de methode van Dupuis bestaat daarin, dat zij ongeschikt is om den smaak te vormen, en daarom bij de opleiding van kunstenaars niet behoort gevolgd te worden. Men beroept zich daarbij o.a. op het afkeurend oordeel van eene commissie, in 1853 door den Minister van Openbaar Onderwijs in Frankrijk belast om na te gaan, welke methode bij het teekenonderwijs in de Lycées behoort te worden aangenomen. Die commissie bestond uit de HH. F. Ravaisson, Brongniart, Ingres, Picot, Simart, Belloc, E. Delacroix, H. Flandrin, Meissonnier, Jouffroy, Duc en G. Pillet. Ik laat de beoordeeling van haar uitvoerig verslag, dat bijzonder rijk is aan geleerde aanhalingen van Leonardo da Vinci, Michel Angelo, Horatius en anderen, gaarne over aan meer bevoegden, doch wensch van deze gelegenheid gebruik te maken om op te merken, dat die commissie, bij hare beoordeeling der methode van Dupuis, zich volstrekt niet bezig houdt met den elementairen cursus van Ferd. Dupuis en, voor zoo verre de methode van Alex. Dupuis aangaat, erkent dat deze nimmer bestemd was om kunstenaars te vormen. Op pag. 37 van het Verslag wordt gezegd: ‘La méthode de M. Dupuis a été conçue pour servir à enseigner le dessin à la elasse ouvrière, à eette elasse qui a besoin, pour l'excrcice d'une foule de professions plus au moins mécaniques, d'une connaissance élémentaire du dessin, et qui ne peut consacrer que peu de temps à l'aequérir. Et il semble qu'elle est assez bien appropriée à cet usage. Si, en effet, il résulte de ce que nous venons de dire, que cette méthode ne peut conduire bien loin, d'un autre côté on ne peut nier qu'en faisant eommencer par l'imitation de simples ensembles, elle ne soit propre peut-être à mettre plus rapidement qu'une autre en état de saisir l'ensemble des proportions, et de mettre à peu près à leur place les masses principales; et si ce n'est pas assez pour l'art, c'est assez pour ce que demandent de dessin la plupart des métiers. Cette méthode, encore une fois, peut donc convenir assez bien à l'enseignement des artisans, pour lesquels elle a été imaginée: mais ce n'est pas une raison pour la transporter, comme on a voulu le faire, de ces écoles populaires où elle a rendu, dit-on, des services, dans des écoles d'un ordre supérieur.’ Ook in België was de afkeuring niet zoo uitgestrekt, als men het wel heeft willen doen voorkomen, zoo als blijkt uit de verslagen, den 6den Junij 1854 en den 7den Mei 1855 aan den Belgischen Minister van Binnenlandsche Zaken uitgebragt door eene Commissie, over de organisatie van het onderwijs in beeldende kunsten geraadpleegd. Ook daar gelden de aanmerkingen hoofdzakelijk dat gedeelte der methode van Alex. Dupuis, hetwelk betrekking heeft op het teekenen van koppen, maar niet in het minst den elementairen cursus van Ferd. Dupuis.
Toen ik het eerst op deze methode de aandacht vestigde (zie ‘Nieuwe Bijdragen ter bevordering van het Onderwijs,’ Febr. en Maart 1849, alsmede die voor Jan. en Febr. 1852, welk laatste opstel ook afzonderlijk is uitgegeven), heb ik haar eenvoudig in haar geheel bekend gemaakt, zonder in eene beoordeeling van de bijzonderheden te treden. Aan de 2de Afdeeling van het Athenaeum te Maastricht, met wier directie ik tot aan het einde van 1857 belast was, werd

Ik zal thans niet in bijzonderheden treden aangaande die leerwijze, welke ik bij de meeste mijner lezers, althans wat de hoofdbeginselen aangaat, bekend meen te mogen onderstellen, noch als haar onvoorwaardelijk verdediger optreden; ik wensch echter mijne innige overtuiging uit te drukken, dat geene beter geschikt is om in de volksschool bij het teekenonderwijs te worden toegepast. Men moet echter daar niet de geheele methode volgen, hetgeen ook uit den aard der zaak eene onmogelijkheid zoude wezen; het onderwijs zal zich moeten bepalen tot den eersten of elementairen cursus. De vraag, of de modellen van Alex. Dupuis al of niet doelmatig zijn, kan hier onbeantwoord blijven, daar men die in de volksschool niet behoeft. Het door zijnen broeder Ferd. Dupuis uitgewerkte gedeelte is voldoende, om aan de leerlingen der lagere school de gewenschte oefening van oog en hand te geven. Voor de meesten wordt niet meer gevorderd; voor hen, die meer verlangen, zal daartoe later genoegzaam gelegenheid zijn, daar men

de methode, zoo als aan het slot van laatstgemeld opstel nader is ontwikkeld, in 1849 ingevoerd; echter niet in haar geheel, maar alleen de elementaire cursus van F. Dupuis en die van A. Dupuis, voor zooverre het ornament-teekenen aangaat, terwijl vooral veel werk werd gemaakt van het nateekenen van verschillende soorten van werktuigen. De methode wordt er nog gevolgd en heeft steeds uitmuntende uitkomsten opgeleverd.

mag verwachten, dat zij gebruik zullen maken van middelbare scholen, van scholen voor den ambachtsstand, of van speciale teekenscholen. Het onderwijs, dat hun daar gegeven wordt, zal dan betere vruchten dragen, daar het op een beteren grondslag zal rusten.

Hoewel ik reeds lang van meening ben geweest, dat het elementaire gedeelte van de methode van Dupuis, behoudens eenige wijzigingen, zeer geschikt is om op de volksschool te worden onderwezen, zoo durf ik nogtans de prioriteit daarvan niet voor mij zelven eischen. Brugsma en Görlitz hebben in hunne paedagogische werken eveneens op de doelmatigheid dier methode gewezen. Ook de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, die zich reeds in zoo vele opzigten verdienstelijk heeft gemaakt, voor zooverre het onderwijs in ons Vaderland aangaat, heeft zich ook deze zaak aangetrokken en eene prijsvraag uitgeschreven, waarbij eene handleiding werd gevraagd voor het teekenonderwijs in de volksschool volgens de methode van Dupuis. Van de daarop ingekomen antwoorden is er geen bekroond; het Hoofdbestuur der Maatschappij is echter gemagtigd, om enkele dier antwoorden aan te koopen, en naar aanleiding en met behulp daarvan eene handleiding te laten vervaardigen, die aan het voorgestelde doel zal beantwoorden. Valt die handleiding goed uit, dan zal zij in eene wezenlijke behoefte voorzien, vooral indien, zoo als ik vernomen heb, het verband tusschen het onderwijs in de vormleer en dat in het teekenen daarbij op den voorgrond wordt gesteld. Zij zal dan een zeer geschikt hulpmiddel kunnen zijn, om de invoering van het elementair teekenonderwijs in alle lagere scholen allengskens te bevorderen, vooral indien ook de onderwijzers in staat zullen zijn om dat onderwijs op eene doelmatige wijze te geven. Eene gelegenheid om de daartoe vereischte kundigheid te verkrijgen wordt hun aangeboden door de bepaling van den Minister van Binnenlandsche Zaken, dat het teekenen volgens de methode van Dupuis ook zal worden opgenomen onder de vakken, die aan de reeds op verschillende plaatsen tot stand gekomen normaallessen zullen worden onderwezen.

Ik zoude echter onbillijk handelen, zoo ik niet erkende, dat men ook reeds vroeger het teekenonderwijs met dat in de vormleer heeft in verband gebragt, of liever, dat men de vormleer dienstbaar heeft gemaakt tot teekenoefeningen, die zich dan echter hoofdzakelijk bepaalden tot het zuiver teekenen van de meer of

min zamengestelde figuren, welke de leerling moest uitdenken of nateekenen, als toepassing van de onderscheidene combinatiën van hoeken en lijnen, die bij het synthetische gedeelte der vormleer te pas komen. Ik wil niet ontkennen, dat zoodanige oefeningen nuttig kunnen zijn en tot oefening der hand kunnen bijdragen. Oefening van het oog kan ik er echter niet in ontdekken, nog minder een middel om het gevoel voor het schoone op te wekken, zoo als sommigen beweren.

Ook de Heer Mulder heeft ongeveer dezen weg ingeslagen, en zijne handleiding voor de vormleer in verband gebragt met de door hem vertaalde handleiding voor het teekenonderwijs van Dieffenbach. Zij, die van het teekenonderwijs in de lagere school niet meer verlangen dan een nateekenen van voorbeelden, hetzij de leerling die geteekend of gedrukt voor zich heeft leggen, hetzij hem die door den onderwijzer op het zwarte bord worden voorgeteekend en hij ze dus op eene kleinere schaal moet nateekenen, zullen in de Handleiding van Dieffenbach vinden, wat zij wenschen, vooral ook eene goede keus en geleidelijke opeenvolging van figuren, waardoor tevens gelegenheid tot de eerste ontwikkeling van het aesthetisch gevoel gegeven wordt[1]. Verlangt men echter meer van het teekenonderwijs in de lagere school, wil men het ook in verband brengen met dat gedeelte der vormleer, dat in mijn oog het voornaamste en meest vormende is, het analytische, dan geloof ik, dat men beter doet een anderen weg in te slaan, en met eene behandeling van de vormleer in den geest van Pestalozzi een elementair teekenonderwijs volgens de methode van Ferd. Dupuis te verbinden.

's Gravenhage, October 1859.
Dr. D.J. STEYN PARVÉ.

1 De teekenvoorbeelden van Dieffenbach zijn, blijkens het voorberigt, bestemd voor kinderen van 11-14 jaren, dus, voor zooverre althans het laatste gedeelte betreft, dat meer tot aesthetische ontwikkeling geschikt is, voor oudere dan ik hiervoor ondersteld heb, toen ik van de strekking van het teekenonderwijs in de lagere school gewaagde. Ik geloof, dat men in ons land het niet als regel maar als zeldzame uitzondering moet beschouwen, dat kinderen tot aan hun 15e jaar de volksschool bezoeken. De meesten verlaten die reeds met hun 12e jaar, en velen, helaas! nog vroeger.

Bij onze Buren.

Herinneringen van Leo.

Munster.

I.

Ik ben bang voor spoken.

Nu bid ik u, waarde broeder der verlichting, maak u niet bezorgd over mij; en gij, schoone strijderes voor 't oud vaderlijk geloof, laat niet te vroeg uw triumfkreet hooren. Gij zoudt u beide bedrogen vinden, - hebt slechts een weinig geduld!

Ik zal dan van een spook beginnen te vertellen, om mijne vrees te regtvaardigen. Doch hoe zonderling! hier bekruipt mij, voor 't eerst van mijn leven, de vrees, dat men mij voor een groot man zal houden. Mijne spookgeschiedenis heeft namelijk wat heel veel van eene openlijke biecht, of, om fatsoenlijk te spreken, van eene confidentie. En nu weet ieder, dat het schrijven daarvan alleen bij zeer groote mannen geduld wordt - en dan nog onder die voorwaarde natuurlijk, dat hunne zonden regt interessant zijn, zoo kolossaal als bij Jean Jacques, - zoo sentimenteel als bij de Lamartine. Doch - de lezer is nu ten minste gewaarschuwd, en ik begin.

't Is nu vast wel zes jaren geleden, dat ik op zekeren winteravond langs de straat kuijerde, en, geloof ik, zoo ongeveer aan niets anders dacht dan dat de vorst zoo koud en een duffelsche overjas zoo warm was. Daar had ik trouwens reden toe, want het vroor dat het kraakte. En zie - bij 't oversteken eener straat valt mijn oog op een dier stereotype figuren van

menschelijke ellende, welke wij gewoon zijn, bedelaar te noemen. Of eigenlijk neen - eene regte bedelaarster was die jonge vrouw niet; zij verstond de ware kunstgrepen van het handwerk niet: zij bedelde slechts met de oogen. Ja, dat was het. Eene jonge vrouw met iets voor zich in de armen - 't was vast wel een kind - stond daar vóór mij; zij stond onbeweeglijk en had de lippen stijf zaâmgeknepen. Doch de oogen zagen zoo bang, zoo bang; en ze zagen op mij, die oogen, ze smeekten mij.... Hu! ik ben bang voor spoken! sedert dien winteravond gebeurt het soms, dat ik tegen middernacht nog wakker te bed lig. En dan begint het spookuur. Dan rijst weêr die noodlottige vrouwengedaante voor mij op; hare diepliggende oogen gloeijen akelig in den nacht. En achter haar verrijst dan eene tweede gestalte, een man met ernstigweemoedige trekken, die zijne doornagelde hand ten hemel heft. Nog immer, immer zwijgt de vrouw; doch haar geleider spreekt met zieldoordringende stem: ‘Ik ben hongerig geweest, en gij hebt mij niet te eten gegeven; ik ben dorstig geweest, en gij hebt mij niet te drinken gegeven; ik was naakt en gij hebt mij niet gekleed!’

Niet waar, lezer, ook gij zijt bang voor spoken?

II.

Zulke spoken zijn nu wel de ergste, die mij kwellen kunnen. Doch de eenige zijn ze niet. Ik weet niet, hoe geleerde menschen vóór mijn' tijd over de verdeeling der spoken gedacht hebben; ik herinner mij niet, of ook misschien de zieke Hoffmann, of de dolle Achim von Arnim van eene klassificatie zijner nachtgeesten spreekt. Doch ik denk het niet; want voor de goede verdeeling van eenig ding ter wereld, welk dan ook, worden in de eerste plaats gezonde hersenen vereischt.

Op 't gevaar af, dat men aan de gezondheid mijner hersenen twijfelt, ben ik dan misschien de eerste, die aan eene verdeeling van spoken denkt. Ik verdeel mijne spoken in subjective en objective, dat wil in slecht hollandsch zooveel zeggen, als: spoken door eigen schuld en spoken buiten eigen schuld. Maar ach, lezer, dat is eene slechte verdeeling, en ik gevoel het hier weer zoo regt levendig en diep, wat een mensch al missen moet, wanneer hij niet tot de waarachtige

vromen behoort. Deed ik dat, ik zou niet verlegen staan; ik sprak dan maar frisch weg van *primo:* voorbeschikte spoken, en *secundo:* spoken, die voorbeschikt zijn; - ja, *tertio* misschien: van de spoken der voorbeschikking.

Dat begrijp ik niet, zegt ge. Stil, domme lezer! ge zijt al even onnoozel als ik zelf. ‘Dat begrijp ik niet,’ zei ik ook tegen mijn eerwaarden neef; maar die zei: ‘dat behoeft ook niet; dan zoudt ge 't immers niet meer gelooven!’ En ziet ge, nu schaam ik mij over mijne onwetendheid; want nu neef het zegt, voel ik het zelf ook wel: dat is zoo klaar als de dag.

Alzoo dus - wij moeten ons vergenoegen met de heidensche verdeeling in: gewetensspoken en toevalsspoken. Van de eerste soort heb ik verteld, van de tweede zal ik vertellen. En met de laatste soort heb ik hier eigenlijk maar alleen te doen. Mijne bange zijsprongen moet men mij vergeven: mijne pen springt liefst, zoo als mijne gedachten springen. Ze is nog zeer jeugdig en onervaren; mijn pen en mijne gedachten zijn daarin volkomen homogeen.

III.

‘Dat houd ik zoo niet uit!’

Aldus klonk de wanhopige stem eens jongelings, die met angstige gebaren in zijn hemd - inexprimable! - uit het bed sprong. Dat ik zelf die jongeling was, zal ik nu maar zoo dadelijk zeggen, met versmading van alle rhetorisch effekt. Ja, ik was het, die wanhopig uit mijn bed sprong, gejaagd door spoken van de tweede klasse.

Ik was in Munster, in de oud-bisschoppelijke stad. Daar had ik den ganschen namiddag en avond rondgeslenterd en gehoord van ‘Johann von Leyden,’ en gezien van ‘Johann von Leyden’ en nog eens weer gehoord van ‘Johann von Leyden.’ Maar ach, hoe zoude ik nog alles kunnen weten, wat men mij zei en toonde? Daar had men bijv. in een der kerken een speeltafeltje, eene triktraktafel of zoo iets, waarop de snijder-profeet met zijn' stedehouder en zijn' kanselier gedobbeld had om in bloed gewasschen goud. En op die tafel werd nu symbolisch het ligchaam gebroken van Jezus van Nazareth. Is dat nu gedachtelooze priesterdomheid, of is het bloedige, snijdende ironie? Ik weet het niet; maar ik weet wel, dat het mij ergerde.

Op het raadhuis echter ging 't er eerst regt op los. Daar lag iets, ik weet niet hoe ik 't zeggen zal, iets tergend-duivelachtigs in die eentoonige, neusklinkende, krijtende vrouwenstem, welke u den uitleg geeft van marteltuigen en moordvanen en schroeitangen, met minder aandoening dan die een keukenmeid openbaart, die u komt zeggen, dat het vleesch wat bruin gebraden is. Onverbiddelijk hoorde ik 't referein:

‘Dat is nu het zwaard, waarmeê Johann von Leyden zijne zeventiende vrouw den kop afsloeg, waarna hij met zijne zestien anderen den rondedans danste.’

Ach, lezer, ik wil 't wel bekennen, mijne zenuwen zijn niet van de sterkste soort, en het ging mij al spoedig als de wandelende Jood van Sue: Pitié! Pitié!

Doch neen:

‘Dat is nu de pantoffel van de zeventiende vrouw van Johann von Leyden, die men naar het schavot bragt, om door haar eigen man onthoofd te worden, welke met de overige zestien er om heen danste!’

Pitié!

Geenszins! dat was nog maar een kleinigheid; maar nu:

‘Dat is nu het zwaard, waarmeê men, gloeijend gemaakt zijnde, den profeet van Leyden in zijn hart stak, van wegens deszelfs valsche verraderlijkheid, zoodat hem het kokende hartebloed bij zijn lijf neêrstroomde.’

Pitié! Pitié!

Vruchteloos! Onverbiddelijk gaat het verder:

‘Dat is nu de tang, waarmeê men, gloeijend gemaakt zijnde, Johann von Leyden het vleesch uit zijn ligchaam kneep, zoodat.....’

Genade! Genade! Genade!

Ik hield het niet langer uit; met een paar sprongen was ik op de straat. De zon keek zoo onnoozel, alsof ze van de wereld geen kwaad wist, en toch had zij zelve gezien, vóór drie honderd jaar gezien, wat ik nu slechts gehoord had. Of zou haar gevoel reeds verstompt wezen door alle ellenden en akeligheden, die ze hier op de wereld gezien heeft van Adam I tot Napoleon III?

In zulk een' toestand nu kroop ik 's avonds te bed. Ieder begrijpt, wat dat voor spookhistories in mijn arm hoofd moest doen geboren worden! Schavotten, martelpriemen, brandstapels! akelige, grillige spooksels! Eindelijk werd het mij toch te erg:

ik begon den reuk van gebraden menschenvleesch in den neus te krijgen. Ziet ge, zóó kon het toch niet langer, en dat was de oorzaak van die merkwaardige woorden, waarmeê ik dit kapittel begon, en waarmeê ik het ook eindigen wil:

‘Neen, dat houd ik zoo niet uit!’

IV.

Mijn reiskameraad en kamergenoot sliep gerust; ik hoorde aan zijne geregelde ademhaling, dat de spoken hem met vrede lieten.

Het zal wel waar zijn, dat de mensch, zoo als Byron zegt, een wonderlijk beest is. Vooreerst geeft hij zelf het sprekendst bewijs er van, en ten andere ondervond ik het bij deze gelegenheid weer bij mij zelven. De natuurlijkste zaak van de wereld, die vaste slaap van mijn vriend, maakte mij schier knorrig. Hoe is 't mogelijk, zou men zeggen, - maar die gezonde, die domme slaap ergerde mij; ja, die nachtelijke stilte rondom mij heen, daar buiten- en binnens huis, zij ergerde mij, en ik was vast voor 't oogenblik goddeloos genoeg, om te wenschen, dat de brandklok mogt geluid worden, alléén maar om 't regt te hebben, de gansche slapende wereld uit de veêren te kloppen. Ook kan ik deze gunstige gelegenheid niet laten voorbijgaan, zonder den lezer indachtig te maken op eene merkwaardige geestverwantschap tusschen den allergrootmoedigsten vorst der Meden en der Perzen, koning Ahasveros, en mij. Hij denke slechts aan de geschiedenis van dien fameusen slapeloozen nacht, waardoor Jehovah zijn volk redde, en waardoor de booze heiden Haäman aan de galg kwam. Alleen had ik, wat mij betreft, de schoone Esther laten roepen in de plaats van dien bleeken, pedanten secretaris met zijne verschimmelde rijksannalen; ik had mij de eeuwig-groenende en bloeijende annalen der liefde door mijne schoone koninginne laten voorzingen; ik had mijne booze droomen laten wegkussen in plaats van ze te laten wegredeneren.

Doch bij gebrek aan eene aardsche, moest ik mij, helaas! met eene hemelsche schoonheid vergenoegen. Vrouw Maan was de eenige, die mij de eer van haar gezelschap gunde. En, onder ons, ik heb het niet meer zoo bijster op die eer begrepen. Want vooreerst overtreft genoemde hemelsche schoonheid nog alle aardsche schoonheden in indringendheid; daarbij is haar

minnegloed steeds geleend vuur; vervolgens heeft ze reeds met zoo veel Pseudo-Apollo's geboeleerd, van Sentimelus den I^{e}. tot Soeperum den 586ste, dat het nieuwtje er eigenlijk al tamelijk af is, en eindelijk - zie, eene aardsche schoonheid zelfs zou het kwetsend vinden, mij daar in zulk een volkomen *deshabillé* te zien staan, maar zij - bah! niet één enkel blosje, zeg ik u!.....

O, ik weet het wel, lieve lezer, en vooral schoone lezeres, ik weet het wel, gij zijt hier zeer op mij verbolgen; gij vertoornt u over mijn boosaardig schimpen, gij zegt nieuwsgierig te zijn, of er eindelijk nog wel in mijn oog iets goeds van eenige schoonheid ter wereld zal overblijven, wanneer ook reeds de schoonheden des hemels het offer moeten worden van de vitzucht eens ellendigen schrijvers. Maar, ik bid u, schoone lezeres, zie niet meer zoo dreigend op mij neêr; ik verzeker u, gij en de lieve maan zijt op dit oogenblik reeds tienvoudig aan mijn arm hart gewroken. Misschien ook heeft menig scherperblikkend oog in de bovenstaande schimpscheuten de onmagtige en wanhopige pogingen meenen te erkennen van een menschenhart, dat treurig zal worden, en het niet wil. En dat kon wel eens 't geval zijn. Ja, gevoelige zielen, houdt uwe tranen gereed, want ik ben droefgeestig, tot stervens toe melankoliek! Gelooft nu evenwel niet, dat ik mijne klagten zal uitstorten in eene roerende elegie, waarin de stralen der maan en de tranenbeken des dichters zich om strijd over de aarde uitgieten. Want dat is het immers juist, wat mij ontbreekt; om 't gemis waarvan ik zoo dood naargeestig word!

Eens was dat anders, en toen ik nu zoo pas van de maan moest schrijven, kwam mij dit ongelukkig weêr in de gedachten. Eens, ziet ge, eens dweepte ook ik met de ‘kuische Luna’; de sterren zagen zoo innig-smachtend op mij neêr, de bloemen en de nachtegaal vertelden heilige, schoone raadsels; de zoete engelen speelden met mij, en in mijn harte klonk het bevend: Angelica!

O, dat was schoon, niet waar? Maar ziet ge, dat was een schoone waanzin, een gelukkige waanzin, en nu ben ik verstandig, zoo razend verstandig en - zoo razend ongelukkig. Wat is God toch wijs en goed; Hij wist wel dat wij menschen ons zelven dikwijls zoo regt ongelukkig konden maken en Hij schonk ons daarom zoo regt veel, zulk een onwaardeerbaren schat van tranen.

V.

Ik had intusschen een paar kleêren aangetrokken en stond bij 't venster. Eene torenklok in mijne nabijheid sloeg. Één! Twee! Drie! - Drie uur! Over dag had ik er niet op gelet, waarop mijne kamer uitzag. Nu keek ik, en wel onwillekeurig den kant heen, van waar de klokslagen kwamen, en ja - de spoken hadden hun spel nog niet uitgespeeld.

In het bleeke tooverlicht der maan wees daar de spits van den schoonen, echt gothischen Lambertustoren naar den hemel. En juist naar mijn kant heen, ik geloof naar de zuidzijde, hingen de drie bekende groote ijzeren kooijen, de getraliede hokken, waarin Jan van Leyden, benevens zijn stedehouder en rijkskanselier, werd opgehangen. De vorm der hokken, en de wijze waarop zij daar hingen, deden mij aan eene monsterachtige bisschopsmuts denken. Doch ook maar voor een enkel oogenblik. Toen ik mij in hunne beschouwing verdiepte, rezen er beelden en geschiedenissen voor mij op, die me voor dien nacht alle gedachte aan verder slapen ontnamen.

Wie kent niet de schier ongeloofelijke, beruchte monsterklucht van de wederdoopers in Munster? Een snijdersgezel zit op een heeten zomernamiddag op zijne gekruiste beenen een ouden pikbroek te lappen. Doch de warmte is te drukkend, en het snijdertje laat naald en draad en pikbroek op den schoot vallen en kijkt naar den blaauwen ongelapten, uit één stuk gesneden hemel. Hij denkt aan de lieve engeltjes daar boven, en hoe gemakkelijk een leven die leiden; niets te flikken of te naaijen; geen rokken te snijden of broeken te lappen; want dien onschuldigen sans-culotjes groeijen de vleugeltjens maar zoo aan de schouders. Ach, hoe allerliefst gelukkig! Zulk een hemel moest er ook op aarde wezen; geen rijk en àrm meer, geen snijders, geen bakkers, geen schoenflikkers meer, maar leden van het zalig, niets-doend Godsrijk op aarde! Ha, dat was eene schoone gedachte! De snijder droomt verder; hij droomt bij dag, hij droomt bij nacht; ja, in den droom benoemt God hem eindelijk zelf tot zijn profeet en koning van het eeuwige godsrijk op aarde. Hij staat op, hij gaat heen, en - droomt hij nog? Neen, het is waarheid: de gouden kroon drukt hem het hoofd; hij houdt den schepter in zijne met kostbare ringen versierde vingeren; de schoonste cheru-

bijntjes omdartelen hem - hosanna! Het nieuwe, hemelsche Jeruzalem is gekomen! de niet herdoopte goddeloozen zullen verdelgd worden!

Zeg, klinkt dat niet als een sprookje uit de Duizend en ééne nacht? Arme, dolle snijder! Hoe duur moest hij de vastenavondpret bekoopen! Hoe vreeselijk was het ontwaken uit den roes, waarin de bloedbruiloft met zijne zeventien vrouwen hem gedompeld had!

Ik had nog steeds de oogen op de kooijen gerigt. In die bovenste, kijk, daarin moet de profeet gezeten hebben. 't Is nu ruim drie honderd jaren geleden, sedert de maan daar op zijn bloedig, wreed verminkt lijk scheen; de raven fladderden in zwermen rond en pikten naar de oogen; de uilen jammerden den doodenzang; de onbarmhartige wind floot den ongelukkigen held van het kolossale kluchtspel uit!

Terwijl ik toren en kerk en stad, die stomme aanschouwers van het bloedige tooverspel, voor oogen had, rees achtereenvolgens de gansche geschiedenis in losse groepen voor mijn geest.

Een wilde volkshoop trekt door de straten van Munster, joelend, huilend, biddend en psalmenzingend, waanzinnig, razend. Dat zijn de wederdoopers en hun aanhang! De mannen dreigen met ten hemel geheven zwaarden; de vrouwen rukken zich knarsetandend de vliegende haren uit het hoofd, werpen zich met gekruiste armen ter aarde, scheuren zich de kleêren van de borst en slaan zich woedend op den naakten, trillenden boezem, onder schaterlagchen, schreijen, en bidden. ‘De dag des Heeren is gekomen en het nieuwe Jeruzalem! Eere zij God in de hoogte!’

In het midden staan Jan Matthijssen, de bakker van Haarlem, en Jan Bokhold, de kleêrmaker van Leyden. Zij zijn de profeten van het nieuwe godsrijk! Hosanna! Dood en verderf aan de goddeloozen! Herdoopen of sterven!

De zege is volkomen. De vijanden zijn verdreven, de bisschop is uit de stad gejaagd en belegert nu de muren. Doch de bakker van Haarlem is er bleek en koud bij geworden - hij is dood.

Daar treedt een ziener op, een goudsmid, en vertelt zijne goddelijke openbaringen. God heeft hem gezegd: ‘Jan van Leyden, de heilige profeet, moest heerschen over de gansche aarde, over vorsten en bisschoppen, over koningen en kei-

zers; als magthebbende moest hij zitten op den grooten stoel Davids. Heil den almagtigen zone Gods!'

Hij zalft den nieuwen koning en reikt hem het zwaard der geregtigheid over.

Jan is koning. Zijne kroon schittert van juweelen; van zijn hals hangt eene zware gouden keten met een wereldkloot, waarop de woorden staan: *Een koning der geregtigheid over allen*. Zijn zwaard is in een gouden scheê gevat; een purperen mantel hangt hem om de schouders. Op een prachtigen hengst gezeten begeeft hij zich onder schetterende muziek en daverende jubelkreten naar de markt en zet zich daar op een met goud en purper bekleeden troon. De koning der geregtigheid zal regt spreken over de volken; hoort zijne stem! Ter regterzijde van den snijder-profeet staat zijn stedehouder en scherpregter Knipperdolling; ter linkerzijde zijn kanselier Krechting; aan zijne voeten is het uitverkoren volk gelegerd, de leden van het Godsrijk op aarde. Allen dorsten naar de woorden van den profeet Gods.

De heilige Gods-profeet is in zijn paradijs. De schoonste dochteren Eva's omdansen hem, omvangen hem om strijd met hare lokkende, zachte armen, drukken hem in zielsvervoering aan het harte en vleijen om eene heilige, koninklijke omhelzing.....

De belegering daarbuiten houdt echter aan; het tooneel hierbinnen verandert. Ellende, hongersnood, pest! - moeders rukken hare zuigelingen van de uitgedroogde borsten wurgen ze uit medelijden. Men verslindt ongedierte en menschenlijken - geene klagte! De koning verbiedt het klagen. En de koning is vreeselijk in zijnen toorn. Zie! daar wordt één zijner vrouwen naar 't schavot gesleurd, omdat haar een smartekreet over de ellende der stad ontviel. De profeet is geducht in zijne gramschap! Hij slaat met eigen hand dier vrouwe het hoofd af, heft het bij de haren omhoog, en de andere zestien dochteren der liefde liggen in een kring geknield en zingen van bloed bespat: '*Eere zij God in de hoogte!*' Dan danst de groote koning met haar om den bloedigen romp!

Laatste tooneel! Het eeuwige Godsrijk heeft uit. De groote koning is van Davids zetel gevallen; den blinden ziener worden met martelpriemen de oogen geopend; de dronken snijder wordt met gloeijende tangen ontnuchterd! De bisschop zet in bijtende ironie de bloedige klucht voort: deze zondige aarde is onwaar-

dig het heilige ligchaam van den profeet te ontvangen, - daarboven in de reine lucht zal zijn graf zijn!

VI.

De spookgedaanten van den nacht vlieden bij 't eerste hanengekraai. De morgen begint te lichten; nog weinige oogenblikken en de zonnestralen omkransen den top des torens en werpen spottend een heiligen schijn om de ijzeren kooi van Jan van Leijden.

En bestendig vervolgt mij die ééne noodlottige gedachte. Terwijl ik daar zoo naar den toren en droomend, doch onbewegelijk, mijne blikken op de ijzeren gevangenis des profeten gevestigd houd, valt mij plotseling de zonderlinge gedachte in: En waar is dan nu dat ligchaam van den dollen snijder gebleven? Waarheen is zijn stof gewaaid? In welke ligchamen heeft het volgens de eeuwige natuur weêr geleefd of niet geleefd? In welke metalen, in welke planten, in welke dieren, in welke menschcn? En waar, waar is het nu? Leeft het in de hersenen van den grootmagtigen Czaar aller Russen, of in den hond, die daar over straat sukkelt en snuffelende op kluifjes uitgaat? Zit het in den Groninger boer, die op de kamer hiernaast luide snorkt, of in den dommen ezel, die mij gisteren tegen het lijf liep? At ik het gisteren in die oude, taaije biefstuk, of bevindt het zich in uwe teedere lippen, o! mijn veelbeminde Angelica?

Of is het soms in dat alles tezamen? In den keizer en in den hond; in den boer en in den ezel; in de biefstuk en in de liefde? En zou de wereld zulk een vastenavondklucht wezen, dat ze zich zelve persiffleert? Dat ware toch wat al te bar!

Mijn vriend wordt wakker door mijn luid lagchen. - Hij rigt zich op en ziet mij met zijne half verglaasde, slaperige oogen zeer verwilderd aan, alsof het laatste oordeel is gekomen.

‘Stil, mijn jongen; ik heb, terwijl gij sliept, iets groots voor u bedacht. Gij hebt een stukje in uw tong zitten van het vleesch, dat ze Jan van Leijden met gloeijende tangen uit zijn corpus geknepen hebben. Goeden morgen, en smakelijk ontbijt!’

VII.

Wanneer ik hierboven de historie van den profeet van Leijden eene fameuse tooversproke, eene bloedige vastenavondklucht noemde, dan heb ik daarmeê eene beschuldiging uitgesproken. Die beschuldiging treft den gepoëtiseerden snijder Jan, - het tragisch karakter, dat onder den naam van ‘Le Prophète’ in de laatste jaren op de meeste tooneelen van Europa behandklapt is, - of, om eens met onze voortreffelijke Elise te spreken, die beschuldiging treft den operatekst ‘uit de fabriek’ van Eugène Scribe (et Co.?) Hoe is het mogelijk, zou men zeggen, dat er lieden zijn, die in de geschiedenis van het ongelukkige, dolzinnige snijdertje, in het karakter van een blinden, half verdierlijkten theosoof, de stof vinden voor eene tragedie of ten minste voor een drama of eene opera seria! Ik geloof, dan had onze eenvoudige Pieter Langendijk, de dichter van Krelis Louwen, den boer-koning, beter begrepen dan monsieur Scribe met zijne geidealiseerde platheden en fabriek-verzen. Toevallig ligt mij op dit oogenblik eene prijscourant onder de hand van de afgeleverde stukken uit de fabriek van den onvermoeiden franschen arbeider, en ik tel het ongelooflijke aantal van 218 artikelen. Zie, dat is dan toch de moeite waard, en bij zulk een onuitputtelijk genie zijn Lamartine en Victor Hugo toch erbarmelijke stumpers!

Doch ik gevoel, dat mijn spot te ver gaat, wanneer ik Scribe een genie noem. Ik heb gehoord, dat zijn werk tegen hooge prijzen wordt betaald, en ik wil aan zijne nering geen schade aanbrengen; ik gun ieder graag zijn brood. Daarenboven kon men denken, dat er jalousie de métier bij in 't spel kwam - doch neen! 't is waar ook, zulk eene gedachte zou te zot wezen, want voor *welk* tooneel zou ik operateksten en drama's schrijven?

't Is alleen een gevolg, dat ik soms bij mij zelven nadenk, hoeveel overeenkomst dergelijke verzensmeden hebben met de schadelijke parasiten of woeker-planten. Zij, die niet tot de takken en twijgjes behooren van den dichterboom des lands, hechten zich met hare duizende zuigertjes op wortel of stam vast, trekken hem de beste sappen af, belemmeren zijn groei en brengen hem aan 't kwijnen. En dat is nog niet alles. Want nu komt de argelooze wandelaar en ziet niet hooger op dan naar den stam, en noemt die fraai schijnende, doch leelijk stinkende bloemen het schoonste sieraad van den boom! Of wel:

Norma BRICHT die *geweihte* Frucht;

de onnoozele Druïde, de geloovige jonkvrouw, snijdt met haar gouden offermes de heilig gewaande vrucht af en noemt die Maren-tak, tak van den heiligen Geest, dewijl ze in hare onschuld een toovermiddel tegen kranke zielen meent te plukken.

Doch de natuurkenners zeggen: die plant is het stinkende vogellijm en haar gebruik schaadt der gezondheid.

Wij, mijn lezer, wenden ons nu echter van alle gewaande profeten, van alle heilige kleêren- en verzenflikkers af, en herinneren ons, dat we in het echt heilig-katholieke Munster zijn.

VIII.

'Zeg eens, heer, als je blieft, wat beduiden al die mooije schilders (schilderijen) daar aan de beschotten?'

De man, die deze vraag tot mij rigtte, was een eerzame landman en had, volgens de standvastige gewoonte van vele zijner stand- en gewestgenooten, zijne platte pet diep over de ooren en op de oogen gedrukt. Wanneer men meent, dat dit laatste eene *toevallige* gewoonte is, bedriegt men zich zeer; wanneer men meent, dat het eene onhoffelijkheid is, bedriegt men zich nog erger. Want geene gewoonte bij de Groninger landlieden is toevallig, ziedaar mijn antwoord op de eerste meening; en mijn antwoord op de tweede meening is: waar onhoffelijkheid begaan kan worden, daar moet althans een flaauw begrip van hoffelijkheid aanwezig zijn. Maar wat is het dan? Ik zal 't u zeggen; het is een kultus, eene heilig-roerende eeredienst, eene hulde aan den vromen geest der vaderen. Ik bid u, lezer, lach hier niet; wat ik zeg, is de zuivere waarheid. Gij kunt er van verzekerd zijn, dat de vader en grootvader en overgrootvader en bet-overgrootvader van dien man juist zóó hun pet gedragen en dien evenmin anders afgezet zullen hebben, dan om hem met de slaapmuts te verwisselen, - uitgezonderd echter deze beide gevallen, dat zij bidden of een gebed doen, en dat de diaken in de kerk met het aalmoezenzakje bij hen komt. En nu beken ik, lieve lezer, ik heb eerbied voor zulk eene heilige kultus; ik heb achting voor den Groninger boer, die niet anders zijn pet afneemt dan voor onzen lieven Heer, of - voor een zakje met geld. En daar ik - zoo als gij nu begrijpt - te

regt trotsch ben op mijne eerzame gewestgenooten, zoo moet ge mij ten goede houden, - neen, zoo moet ge regt dankbaar wezen - dat ik er hier één aan u voorstel. Bovendien doet zich de gelegenheid voor ons Nederlanders niet zoo menigvuldig op, dat we eenige onzer landgenooten in den vreemde aantreffen, om van deze gelegenheid te zwijgen. Zoo als men aanstonds zien zal, had mijne ontmoeting plaats in de vredezaal te Munster.

‘Ik zeg, of ge mij ook zeggen kunt, wat of die schilders daar aan de behangsels verbeelden?’ herhaalde de boer, en uit zijne oogen straalde juist zoo veel geest, als uit de bolle kijkers van een gevild konijn.

‘Dat zijn menschenportretten’ was 't antwoord.

‘Zoo ja, dat meen ik; maar wat voor lui zijn dat wel? ze lijken wel onder dienst te wezen, want ze zijn zoo ‘roeg omme bek’ (ruig om den mond, d.i. ongeschoren), hervatte de boer, met een zeer sluw lachje naar mijn baard en knevels ziende.

En ik antwoordde:

‘Ja, juist; en sommigen van hen hadden niet alleen haar op de lippen, maar ook op de tanden’.

Ik had hier eigenlijk moeten zeggen, dat de mannen, wier beeldtenis wij zagen, zoo ‘roeg *omme* bek’ waren, ter onderscheiding van menschen als hij, die ‘roeg *inne* bek’ zijn (ruig in den mond = ruw en lomp in 't spreken). Doch ik heb te veel eerbied voor de heilige eenvoudigheid, dan dat ik haar kwetsen zou. Ik vervolgde daarom:

‘Dat zijn allen mannen uit den 30- of 80jarigen oorlog’.

‘Ha zoo!’ riep de boer en streek zich vol wijsheid om de gladgeschoren kin; ‘ha zoo! dat is dus die tachtigjarige oorlog, waar ze in de vaderlandsche geschiedenis tachtig jaren om vochten. Maar waarom hangen die manlui hier?’

‘Die manlui hebben in deze zaal, vóór twee honderd jaar, ons land voor vrij en onafhankelijk van den koning van Spanje verklaard’.

‘Wel zoo! - En wat hadden wij daar nu eigenlijk bij gewonnen?’

‘Wat belief je?’

‘Ik zeg, wat of *wij* daar nu eigenlijk bij gewonnen hadden.’

‘O zoo! ja, zie je - eigenlijk niets; - onze vrijheid maar.’

De boer keek mij hier vol innige verstandhouding aan, en hernam toen:

‘Kijk, heer! in 't welmeenen, dat zegt onze meester ook altoos; maar ik moet u toch eens vragen (weêr die fijne, sluwe

lach): hadden de menschen onder den koning van Spanje niet net zoo goed hun vleesch en brood en spek als later?'

'Wel zeker!'

'En moeten wij niet net zoo goed aan dezen koning (Willem III) gehoorzamen en belasting betalen, als "onzevolk" (voorouders) aan den koning van Spanje?'

'Natuurlijk!'

'Zie zoo, dat meen ik ook. Maar wat beduidt dan nu eigenlijk die vrijheid, waarom de soldaten malkaar doodgeschoten hebben?'

'Och, die beduidt eigenlijk zoo wat niets, weet je. 't Is maar zoo'n manier van spreken. Want, niet waar, wat kan een christenmensch ook meer in zijn leven verlangen dan "zat" eten en drinken, en een goed bed om in te slapen?'

'Kijk nu, dat zeg ik altoos; ik wist wel, dat ik gelijk had! En denk-ie (denkt gij) er niet net zoo over?'

'Wel zeker doe ik dat. En daarom bid ik onzen lieven Heer ook alle dagen, dat hij mij tot eene melkkoe make; die loopt den ganschen lieven dag in de vette klaver, en eet en drinkt zich vol en rond, en gaat dan in den warmen zonneschijn liggen en kaauwt nog eens weêr, en weet van geen werken, geen zorgen of verdriet, ja, behoeft niet eens te denken. Kijk, dat is dan toch meer dan een mensch verlangen kan!'

De heilige eenvoud keek mij met open mond en wijd opengespalkte oogen aan, doch kon geen woorden vinden, om zijne bewondering lucht te geven. Doch ik, edelmoedig als ik ben, ontvlugtte alle dankbetuigingen en ging mijn weegs. En de stille, waarachtige bede steeg uit mijn hart op: Och Heer, maak al zulke menschen tot schoone, gladde, gelukkige, dikke melkkoeijen, of anders tot osjes of ezels; - dan is de moeite minder groot!

IX.

De vreemdeling, en bijzonder de Nederlander, die voor 't eerst in die zaal van Munsters raadhuis treedt, waar in 't onvergetelijke jaar 1648 de vrede geteekend werd, welke aan het op 't harte getrapte Duitschland den adem wedergaf; welke ons Nederland eene eervolle plaats aanwees in den raad der volkeren, en die eindelijk aan half Europa rust schonk, - die vreemde-

ling ziet zich bitter in zijne verwachting bedrogen. En dat kan niet wel anders. Ieder denkt zich natuurlijk de plaats, die hem van zijne vroegste jeugd af als merkwaardig, als groot, ja als eerbiedwaardig in 't geheugen werd geprent, in overeenstemming met het schoone, groote werk, daar eens gewrocht. En dat is zij niet. De vredezaal te Munster heeft gewis niet de ruimte, die tegenwoordig eene matig-groote concertzaal beslaat, ook niet de hoogte, op verre na niet de schoonheid. De indruk, dien zij maken zal, moet haar bezoeker dus zelf meêbrengen; anders zal hij onvoldaan blijven. Ik meen: het diepe, heilige karakter, de rijke, schoone beteekenis van een feit als dat van den Westphaalschen vrede moet hem helder voor den geest rijzen; - klaar voor de ziel moet hem staan een beeld van den inhoudrijken tijd vóór dien vrede; - het reuzenbeeld eener halve eeuw, waarin groote personen en groote gebeurtenissen elkaâr verdringen, of liever zich in elkaâr verliezen.

En 't eenige wat in Munsters zaal aan zijn zoekende verbeelding te hulpe komt, zijn de zeer middelmatige potretten, die van de wanden op hem neêrzien. Ik bedoel de afbeeldingen van alle Europesche gezanten, welke zitting en stem hadden bij de beraadslagingen over den vrede.

En wat is dan wel dat heilige karakter, waarin ligt die schoone beteekenis van den Munsterschen vrede?

Ik heb daar sedert mijn bezoek in de vredezaal dikwijls over nagedacht. De geschiedkenners noemen de vredesonderhandelingen, in 1648 zoo glansrijk geëindigd, een meesterstuk van diplomatie, een reuzenwerk der staatkunde. Zij tellen op, hoeveel strijdige belangen te vereenigen en te bevredigen waren, welke onoverkomelijk-schijnende hindernissen overwonnen moesten worden; zij schilderen ons af, welke moeite er reeds aan de enkele opening dier onderhandelingen verbonden was, welke oneindige bezwaren aan de voortzetting daarvan, gedurende den steeds met afwisselende kansen voortdurenden strijd, verknocht waren, en eindelijk: wat zorgen, wat tobben, wat eindeloos hoofdbreken het nog kostte, aan het voleindigde, groote werk de kroon op te zetten.

Dat alles is waar, en het dwingt ons achting af. En zoo is dan de diplomaat voldaan; - doch de mensch is het niet. De mensch vraagt meer, de mensch zoekt meer, en - de mensch vindt meer in de luide afkondiging van die groote vredesvoorwaarden.

Ik wil het uitspreken, wat gij, mijn vaderlandsche lezer, hier in uw hart reeds gezegd hebt: eene schoone, groote, heilige waarheid wordt voor het oog van alle volkeren erkend, een heerlijk, goddelijk woord klinkt luide in de ooren der edelen: *de mensch is vrij! zijne regten zijn heilig!* Zoo spreekt de vrede van Munster. En waar de diplomaat zijne hoogachting betuigt, daar ontbloot de mensch zijn hoofd en gedenkt in liefde en dankbare vereering de groote leiders van het groote vredewerk.

Zie, daarin ligt de schoone beteekenis; daarin het heilige karakter van den Munsterschen vrede.

Ik kan nog niet scheiden van de vredezaal. Bij het doorwandelen van die eenvoudige kamer, waaraan de herinnering zulk eene schoone waarde geeft; bij het aanschouwen van die wanden, welke elkaâr eens de woorden toekaatsten, de eerbieddwingende woorden: ‘de kleine bataafsche republiek zij vrij en onafhankelijk van den grootsten, magtigsten vorst van Europa!’ - zweeft mij bestendig een beeld voor oogen, en een naam dringt zich op mijne lippen, die geen Nederlander kan uitspreken zonder innige ontroering en een stillen zegen in het harte. *Willem van Oranje* is die naam.

Eigenlijk heb ik met dien *naam* reeds alles gezegd, en het schijnt dwaas, nog meer daarbij te willen voegen. Ach ja, dat is waar. Zóó is de dwaasheid van een kind, dat reeds honderdmaal dezelfde geschiedenissen gehoord en naverteld heeft en nog altoos met hetzelfde verlangen en dezelfde hartklopping hoort, hoe klein Duimpje den dommen reus den kop afsloeg; hoe de verachte Asschepoester eene mooije prinses werd, en hoe lief de prins den wondervogel had, zóó lief, dat hij sterven moest. Kijk, dat lijkt wel dwaas; maar wie zal nu het kind daarover hard willen vallen, dat het zich zoo gaarne zijne liefste beelden voor de ziel toovert, al weêr en al weêr? Dat wilt ook gij, lieve lezer. Gij zult niet ongeduldig zijn, omdat ik u al weêr laat hooren van onzen prins en van onzen wondervogel, den gouden, heiligen vogel: de vrijheid.

Wat maakt Willem den eerste zoo groot?

Willem de Zwijger was zeker een fijn diplomaat, een voortreffelijk regent en tevens een goed veldheer; vergeefs had hij niet bij Karel den vijfde ter schole gegaan. De geschiedenis vertelt ons, hoe de magtige keizer van Duitschland wel openlijk beleed, dat de scherpe blik van zijnen liefsten gunsteling, Willem, soms iets zag, dat aan zijn eigen geoefend oog ontsnapt was. En

dat was zeker veel gezegd. Evenwel bezat en toonde Willem I die groote hoedanigheden reeds vóór er in de Vereenigde Nederlanden aan het minste verzet tegen den Spaanschen landsheer gedacht werd. En daar nu juist in den openlijken opstand tegen Spanje zijne eigenlijke, zijne waarachtige grootheid van ziel klaar voor den dag trad, zoo moet die grootheid in nog iets geheel anders bestaan hebben dan in 't geen boven genoemd is

Ja, groot was Willem als vorst, maar hij was grooter als vrije burger; groot was hij als staatsman, maar grooter als mensch; groot was hij zelfs als verkwistende hoveling, maar grooter, veel grooter als bedelaar, als arme balling.

Willem van Oranje zegt zijn wettigen vorst de gehoorzaamheid op. Waarom? Hij plaatst zich aan het hoofd der ontevredenen. Waarom? Door 't eerste verliest hij al zijne hooge waardigheden en ambten; door het tweede waagt hij 't behoud van zijne bezittingen en zijn leven, en verliest eindelijk ook beiden. Maar wat, wat wint hij dan? Wat hij zelf wint? Maar denkt daaraan eene edele, onbaatzuchtige ziel als de zijne? Hij vraagt niets voor zich zelven. Hij vraagt niet: maak ik mij zelven tot bedelaar? maar hij vraagt: maak ik mijn volk tot een vrije, vorstelijke natie? Hij vraagt niet: zal ik sterven? maar: zal mijn vrij volk leven?

Men heeft Willem van Oranje den naam van *vader des lands* gegeven, en dat is een schoone naam. Ja, waarlijk, hij is de vader, de schepper van ons land. Uit de omarmingen van den grooten Zwijger en de heilige godin der vrijheid is een schoon kind geboren, en dat schoone kind noemen wij: het vrije gelukkige Nederland. Ook gedenkt dat kind met innige liefde zijn grooten vader, want het is met diens heilig, edel bloed gedoopt.

En daarom, lieve lezer, herdacht ook ik den grooten Zwijger, toen ik in de zaal rondwandelde, waar het kind zijner liefde voor *mondig* werd verklaard.

X.

Ik ben een slecht stedenbekijker. Dat gevoel ik nu vooral zoo levendig, nu ik hier een treffend beeld zou kunnen ontwerpen van de schoone stad Munster. En toch verzeker ik u: ik heb eer lijk gevraagd naar 't aantal menschen en fabrieken, naar 't getal

kerken, scholen en gevangenissen, schouwburgen en ziekenzalen, militairen en diamantslijpers. Zie, dat was braaf van mij, en braaf was het ook, dat ik alles, als beleefde vreemdeling, behoorlijk geroemd en geprezen heb, bijv. de ruimte der straten, toen mij die ezel tegen 't lijf liep, en de vroomheid der menschen, toen de Herr Oberkellner mij met mijne kamer bedroog. Doch minder braaf is het, dat ik al die belangrijke bijzonderheden van de schoone stad Munster glad vergeten heb. Zoo zou ik met geene mogelijkheid één van de straten der stad kunnen noemen, zelfs die straat niet, waar mij de slottuin (Schlossgarten) van den bisschop kwam tegenwandelen.

Ik geloof wel, dat ik een kwartier lang gelagchen heb. Het was eene dwaze geschiedenis.

Verbeeld u, dat ik met twee andere heeren door een van Munsters straten slenter, vergezeld van een braven cicerone, een type van 't ambacht: een kale, angstvallig geborstelde hoed, met slangvormig gebogen rand, waaronder een lederkleurig, tamelijk gerimpeld gelaat met stereotype trekken; een paar schrale beentjes, waarop een eenigzins voorovergebogen bovenligchaam; een bont zijden vest, met verschillende roode bloemen, waaronder een echt wonder-zalig, geloovig katholiek hart; een paar witte kastoren handschoenen, waarin een paar plompe handen met dikke vingers. Van deze vingers, of liever van deze witte kastoren handschoenen valt nog de bijzonderheid op te merken, dat zij al gaandeweg meer dan dubbel gewijd werden. Bij het in- en uittreden der kerken namelijk, die de brave man ons liet bekijken, bleef hij zijner vrome gewoonte getrouw, om zijne vingers. d.i. zijne handschoenen, in het wijwatersbakje te doopen, en vervolgens zijn voorhoofd aan te raken. Nu was dit den man niet kwalijk te nemen; ook geloof ik zelfs, dat hij telkens naar eene volgende kerk verlangde, want het weêr was heet, en zulk eene verkoeling van 't voorhoofd door sneeuwwater gewis zeer aangenaam. Maar - al gaandeweg kregen de vochtige vingers door 't aanraken van het bezweete hoofd eene vrij bedenkelijke kleur, en dat was zeer noodlottig; want door dat nu de gewijde handschoen juist de smerige was, begonnen wij ten laatste de begrippen van gewijd en smerig te verwarren. Dat was profaan, zegt ge. Nu ja, dat was 't ook, het was erg profaan, maar 't was natuurlijk.

Wij sleepten dan onze half lamme leden door een van Munsters

straten voort. En ziet! daar komt juist van pas eene heerlijke hartverkwikking. Verbeeldt u onze blijde verrassing, toen we op den afstand van eenige huizen een allersnoeperigst vrouwenkopje in 't oog kregen. Ja, na den indruk van al die hartbeklemmende kerkgewelven en stervenszuchtige heiligenbeelden moest ons de aanblik van een frisch, levenstralend vrouwengezigt met schoone, zwart-bruine kijkers en lagchende lippen eene ware zielsverkwikking zijn. Ook hadden daarom zes oogen op het kommando van den schalken Amor sneller vuur gegeven, dan ooit zes scherpschutters op 't kommando van den meest bulderenden snorrebaard.

De schoone wandelde ons langzaam te gemoet, bewust of niet bewust van hare tooverende geneeskracht, die zoo plotseling van drie sukkels drie aan lijf en ziel gesterkte knapen maakte.

En zie - nu strekt eensklaps onze geleider zijne gewijde hand naar het voorwerp onzer levendige belangstelling uit en deklameert met roerend zalvende stem:

‘Daar komt nu, mijne heeren, de schoone Schlossgarten, de bisschoppelijke lusthof, waarin zijne heiligheid, onze bisschop, zich pleegt te verpozen. De bloeijende oranjerie is te bezien, doch de vrije toegang tot de overige bloemtuinen is verboden; die bezoekt alleen zijne heiligheid, onze bisschop!’

Op dit oogenblik wandelde de schoone, zoetgeurende lusthof ons voorbij, doch de vinger van den gids bleef vooruit wijzen. Twee van ons barstten in een gezonden lach uit; de derde keek in stomme verbazing den onschuldigen man aan. Deze, de verwondering van onzen vriend voor het uitwerksel zijner welsprekendheid houdende, en gebelgd over ons onbescheiden lagchen, vervolgde tegen hem alleen:

‘Och, mijn lieve heer, verklaar gij het toch aan die andere heeren, als 't u belieft, want ik geloof, dat gij beter duitsch verstaat.’ -

Nu, den nog steeds wijzenden, gewijden vinger met onze blikken volgende, ontdekten wij aan 't eind der straat een plantsoen, door muren omsloten en bewaakt door schildwachten, met geschouderde geweren. Ik heb den gewijden hof niet door mijne kettersvoeten willen ontheiligen,

Met de huizen in Munster heb ik geen vrede. Die worden alle nog in middeleeuwschen trant gebouwd, ernstig, streng antiek. En dat heeft mij geërgerd, want die bouworde is in

den tegenwoordigen tijd een leugen; ze is eene huichelarij. Ja, hoe dikwerf niet is het mij gebeurd, dat ik onder die heiligen-eenvoud-ademende bogengangen de bedriegelijkste koopmanschap zag drijven; hoe dikwerf, dat mij uit die diepliggende, strenge-zedelijkheid-prekende vensters een paar oogen aanstaarden, waarin de hartstogt gloeide. Achter die reinegeestademende muren loerde niet zelden de ongetemdste lust des vleesches.

Men zegt, dat het geloof der bisschoppelijke stad ook van antieken bouw is. - En dit is nu alles, wat ik van de stad Munster te zeggen weet. 't Is weinig en niet eens geschikt, om de schoonheid der plaats te doen uitkomen. En, wie weet? per slot van rekening zou 't misschien wel kunnen zijn, dat de schoone stad Munster niet eens eene schoone stad is.

XI.

‘Meneer is ook een Christen?’

Ik draaide mijn hoofd, dat door het neêrgelaten venster van den spoorwagen de laatste torens en kerken van Munster verdwijnen zag, naar den vrager om. Deze had, om te beter mijne aandacht te wekken, zijne hand regt vriendschappelijk op mijn regterknie gelegd en keek met zamengeknepen, flikkerende oogjes naar mij op. Voor 't eerst bemerkte ik nu, dat ik mij met den man, die zich vlak tegenover mij had geplaatst had, alleen in één der vakken van den wagen bevond. Aan uitvlugten was dus niet te denken, en ik nam in aller ijl mijn vriendelijken ondervrager op. Ik zag dan: een hoofd, dat veel geleek op een zamengedrukt kievietsei, met tallooze bruine vlekjes bezaaid en gedecoreerd met den weggedrukten neus en vooruitspringenden mond van een oran-oetan, en met de droevige oortjes van een besneden smoushondje. Dit hoofd, met dunne haartjes karig voorzien, rustte op een vrij gezetten romp, waaronder twee slappe, dunne beentjes hingen, die zich onophoudelijk en snel links en regts, voor- en achterwaarts bewogen, nu eens gescheiden en dan om elkaêr gekronkeld. De grootte van het gansche exemplaar zal vier voet bedragen hebben.

Mijne monstering duurde het manneke toch zeker te lang, want hij herhaalde op nog dringender toon:

‘Meneer is ook een Christen?’

Het accent verried den jood, en voor een zone Jakobs had ik hem dadelijk herkend, ofschoon ik zijn neus niet goed te huis wist te brengen.

Ik antwoordde daarom op twijfelenden toon:

‘Ja, en wat heeft dat met u gemeens?’

‘Dan feliciteer ik mij, meneers broeder te zijn,’ hernam het rusteloos woelende kereltje, dat thans ook zijne andere hand op mijn tweede knie legde. En mijne billijke verbazing voor blijde verrassing opnemende, vervolgde hij:

‘Een schoone godsdienst, dat Christendom, en ik zou het vroeger nooit gedacht hebben, dat ik de broeder van den grooten keizer der Franschen was; ik, de kleine Benediktus Grasmeijer! En ach, nu dezen nacht droomde ik nog, dat ik was op het prachtige paleis van hare majesteit de koningin van Engeland. En daar was een zaal, meneer, zoo schitterend, dat mij er de oogen van overliepen. En plotseling kwam toen de schoone koningin en maakte een mooije dienaresse voor mij en ging op mij toe en leî hare vingers vol diamanten op mijn blaauwen, zondagschen rok en zeî: “Dag, lieve broeder Benediktus!” en - “Dag, lieve zuster Victoria!” zeî ik, en toen kuste mij de groote koningin, zoo waarachtig als God leeft! Toen werd ik wakker en in mijn christelijken ijver had ik ook mijne Sara wakker gemaakt, en die zeî: “Aäron, wat maak je toch voor een lawaai!” Doch ik zeî: “Zwijg met je Aäron, gemeen vrouwmensch, ik was bij de schoone koningin van Engeland op visite!” - Een schoone godsdienst, dat Christendom, meneer!’

En in aangename herinnering verzonken, beschreef de man met zijne beentjes langzame, droomerige kringen onder de breede bank, waarop hij zat. ‘Maar broeder Benediktus,’ riep ik, ‘men zou toch zoo uiterlijk niet - ik woû zeggen, men ziet op 't eerste oogenblik zoo niet, dat..... dat’ - ‘Dat ik een Christen ben, meent ge? Ja, kijk, dat is nu eigenlijk het fijne van de zaak, en dat wil ik uwé nu eens gaan vertellen.’

Hier trok de jood-christen bij wijze van intermezzo zijn blaauw gebloemden, netjes opgevouwen zakdoek voor den dag, wreef daarmeê eenige keeren op de plaats, waar een neus had behooren te zitten, en leî het lapje katoen uitgespreid over zijn knieën. Daar ik natuurlijkerwijze eene bekeeringsgeschiedenis

verwachtte, vlijde ik mij welbehagelijk op de bank, wier gemis aan zachte kussens ik thans niet eens voelde, zóó vol verlangen was ik naar de dingen die komen zouden. In mijne ziel verhief zich dezelfde streelende aandoening, die ik als knaap gevoelde, wanneer mijn goede moedertje - God zegene de stille, lieve vrouw duizendmaal! - mij vertelde, dat ik dikke koek met botersaus - *vulgo dicta* 'Jan in de zak' - zou eten. Als dit den lezer soms nog duister mogt wezen, dat diene tot zijn narigt, dat dikke koek met botersaus altijd mijn lievelingskost geweest is - en evenzoo is eene warme bekeeringsgeschiedenis met een wonderensausje de lievelingsspijze mijner ziel. O! indien ik den drang mijns harten hier gehoor kon geven, dan zou ik eene schoone lofrede op Mistress Beecher Stowe houden. Brave Mistress Stowe, die ons zoo regt aandoenlijk vertelt, hoe de domme goddelooze heiden Tom fier den kop opsteekt tegen den beul, die hem pijnigt, en hoe de bekeerde Tom, de lijdzame Christen Tom, zich in vromen, godgevalligen demoed voor zijn meester kromt en doodgeeselen laat onder vrome berusting in Gods wil! Brave Mistress Stowe, teerhartige huismoeder, die met de ééne hand uwen landgenooten slagen uitdeelt, en hun met de andere hand een koekje toehoudt tot stilling van de pijn: - die met de ééne hand de slavenhouders en handelaars tuchtigt en hun dan meêwarig een zalfje op de wond legt, door hun den weg aan te wijzen, hoe ze geduldige, vrome, stilberustende, zich doodwerkende slaven kunnen bekomen door 't gebruik van een onfeilbaar huismiddeltje: door de bekeering, door hen in 't Christendom te laten onderwijzen! Waarlijk! door uwe voorstelling hebt ge de heilleer des evangelies al zeer hoog verheven - tot eene dienstwillige handlangster van slavenhouders! O, ik moet mij in bedwang houden, om hier geen lofzang te schrijven op dergelijke schoone bekeeringsgeschiedenissen; doch ik mag dat thans niet doen, want mijn brave broeder Benediktus Grasmeijer begint reeds met de zijne, die nog stichtelijker en mooijer is dan die van Uncle Tom, en ik luister met open ooren:

XII.

‘Ik moet dan al aanstonds beginnen met de belijdenis, als dat ik van Israëlitische ouders ben geboren. Mijn naam van vaders zijde is Aäron Salomons, en dat is de reden, waarom ik mij nog altoos teeken: Benediktus Grasmeijer, geboren Salomons. Zie meneer, dan kunnen de christenmenschen dadelijk zien, dat ik nederig van harte ben en mijn gemeene afkomst niet verloochen, en dan prijzen ze mijn ootmoed. Doch - 't is alles de vrucht van het geloof! zeg ik altoos.

Nu moet ik zeggen, dat mijn eigenlijke bekeeringsgeschiedenis heel kort is, maar de voorbereiding, ziet u, de voorbereiding, die is lang geweest, heel lang. Want reeds in mijn vroegste jonkheid ben ik sterk doordrongen geweest van de voordeelen der christelijke godsdienst. Als jongen van tien jaren zag ik reeds, dat de lange Stoffer, onze buurman, die een christenmensch was, den lieven, langen godganschelijken dag in leegloopen doorbragt en daarvoor van de christen-diakens alle week brood en soep kreeg, terwijl mijn vader zaliger, die doodarm was, zich half lam moest werken, om mijne moeder en ons zessen den mond open te houden. En toen dacht ik al: och, wat is vader toch dom, dat hij geen christenmensch wordt! En ik zei zoo dikwijls bij mij zelven: Aäron, als gij groot wordt, je wordt een christenmensch, dat wordt je! En zoo is het dan ook gekomen.

Nu moet meneer weten, als dat ik kastenmaker van mijn ambacht ben. Doch jood en kastenmaker, dat ging niet met mêkaar, dat zag ik al gaauw. Want voor wie, vraag ik, voor wie zou ik mijn mooije meubels maken? Voor joden? Maar die waren er in ons stadje weinig en dan nog meest arm, doodarm. Voor christenen? Maar die gingen christelijke meubels koopen bij mijn christenbuurman in de Paulusstraat. En zoo zit ik dan op een gelukkigen dag in mijn winkel, en zie, dat ik niets te doen heb en denk: Aäron, man, de droomen van je kindschheid staan zich te gaan vervullen, zoo als de dichters zeggen. Aäron, zeg ik, je wordt een christenmensch, gij en uw gansche huis. En op dat eigenst oogenblik, wie komt daar mijn winkel binnen? Wie anders dan de christendominé? Hij was het zelf; een volijverig lid van de maat-

schappij van jodenbekeering. Ik zeg hem, dat hij komt, als geroepen zijnde, en hij prijst mijn besluit, hij vindt mij sterk in de leer en vast in het geloof en - Aäron Salomons wordt een christen, hij en zijn gansche huis. En op den dag van onzen openlijken doop - ach! die gelukkige dag - toen kreeg ik eene bestelling van vier kanapé's en twaalf armstoelen voor het gansche diakonale armbestuur. En nu is Aäron Salomons geworden een - Benediktus Grasmeijer. Ja, dat is mijn christelijke naam, zoo als de geheele gedoopte gemeente getuigen kan. En mijne kindertjes, ach, die lieve, onschuldige schaapjes, worden nu ook al in de waarheden onderwezen en zeggen de 12 geloofsartikelen en den katechismus op, dat het een ware liefhebberij is; glad, zeg ik u, en vlug, - als 't wezen moet, tweemaal in 't kwartier.

Doch ziet ge, geen lust zonder last, en de last is hier mijn vrouw. Want die heeft vooreerst uit kinderachtigheid haar gemeenen jodennaam niet willen missen, en dan leutert ze mij dikwijls om de ooren: “Aäron, Aäron”, zeit ze dan, “als dat maar goed gaat, dat ge zoo 't geloof uwer vaderen hebt verlaten!” Maar ik op mijn beurt zeg dan in alle eer en deugd: “Wijf,” zeg ik, “wie heeft je laten verhongeren? De jood Aäron Salomons! En wie geeft je nu rijkelijk brood? De christen Benediktus Grasmeijer!” Heb ik geen gelijk, meneer?’

‘Waarde broeder Benediktus, gij hebt gelijk!’ deklameerde ik zoo deftig mogelijk, en rigtte mij op, om uit het venster te zien.

En nu de *moraal?* Wie ze bij zich zelven niet reeds heeft gemaakt, is in staat met even weinig ernst de zaak der bekeering te behandelen, en zich, waar 't heiligste geldt, met even weinig tevreden te stellen als de ‘christendominé,’ die juist toevallig den winkel van Aäron binnentrad en meende hem met den franschen slag tot een christen te hebben gemaakt. -

XIII.

‘Helaas!’ hernam ik onder 't aansteken eener versche sigaar, ‘helaas, lieve en hooggeschatte broeder, een slechte maag is eene bittere, bittere kwaal!’

Hier keek de gedoopte broeder van Victoria mij voor 't eerst

met geopende oogen aan; tot dusver had hij die altoos half digtgeknepen gehouden. Ter loops zij van die oogen gezegd, dat ze in zonderlinge tegenspraak stonden met de overige deelen des gelaats; zoo stomp, zoo ‘bête’ de laatste waren, zoo sluw, zoo listig en geslepen flikkerden die beide groenachtige vlammetjes. Op het gelaat van dit voorwerp der natuurlijke historie zou de beste theorie der physionomen schipbreuk lijden. Vol verbazing stamelde de exjood:

‘Een... een wat, zegt meneer?’

‘Ik zeg, waarde Benediktus, dat een slechte maag eene extra bittere kwaal is.’

‘Maar - neem mij niet kwalijk - van wie spreekt ge dan? Ik meen’...

‘Ja, juist, dat meen ik ook! Wij spreken van de christelijke bekeering.’

‘En - meneer’...

‘En ik zeg, dat een slechte maag daarvoor niet deugt.’

‘Maar ik - ik begrijp niet regt, hoe of’...

‘Nu nog niet? Maar ge moet dan toch weten, dat uwe vrouw een zeer slechte maag heeft.’

‘Groote Mozes! ja zeker weet ik dat, en maar al te goed ook. Maar, als ik 't vragen mag, hoe weet meneer, dat mijn vrouw haar maag zoo slecht is?’

‘Natuurlijk, omdat gij het mij gezegd hebt.’

‘Ik?’

‘Gij!’

‘Maar hoe heb ik het nu? Ik wil toch niet denken, dat’...

‘Volstrekt niet, volstrekt niet, man! Ik spreek in allen ernst. Hebt ge mij niet gezegd, dat uwe vrouw niet aan 't christendom wou gelooven, niettegenstaande gij haar zoo duidelijk bewezen hebt, dat het christendom rijkelijk brood en spek geeft. en het jodendom van 't eerste niet genoeg, en van het tweede niets?’

‘Zoo is 't!’

‘Welnu! hoe kan dan mevrouw ooit zooals gij van de voortreffelijkheid uwer christelijke leer overtuigd worden, als ze toch geen brood of spek kan verdragen, en hare maag niet vatbaar is voor de verleiding der krachtige argumenten, die u zoo wonderdadig hebben bekeerd, en - zoo als ge zegt - tot een christenmensch gemaakt?’

‘Nu ben ik er, ja, nu heb ik hem! Nu, maar die is fijn, hoor je?’

‘Wel, maar dat is zoo natuurlijk als iets. Gij, die een sterke maag hebt, gij begreept al, zooals ge mij gezegd hebt, op tienjarigen ouderdom de voortreffelijkheid des christendoms. Niet waar, gij hebt een sterke maag, regt doordrongen van de christelijke waarheden?’

‘En gedoopt ben ik toch! En een christen ben ik toch!’ sprak het manneke tusschen de tanden, terwijl hij een dikgevulden, met vet doortrokken papieren zak voor den dag trok.

Ieder, die in Duitschland gereisd heeft, weet, wat op eene dergelijke manoeuvre volgt. Wat thans het ex-joodje ging vertoonen, ziet men daar in de spoorwagens door de geheele etende wereld, door jong en oud, door arm en rijk verrigten. Ik heb het door dames zien vertoonen, die geen twee uur lang op den trein zaten.

Mijn geloovige vriend dan ontpakte, terwijl hij ditmaal met zijne rustelooze beentjes onophoudelijk en snel tegen elkaâr sloeg, een groot stuk brood en een niet kleinere hoeveelheid spek. Na dit naast zich gelegd te hebben, begon hij bij beurten sneedjes brood en spek te smullen, doch de laatste niet, dan na ze telkens triomfantelijk op de punt van zijn zakmes rondgedraaid te hebben. Zoo was dan mijn laatste twijfel geweken: de man moest een christen zijn!

‘Ja, lieve broeder,’ hernam ik, ‘ik zie nu duidelijk, dat gij tot de waarachtig bekeerden behoort. En het is wel jammer, dat niet ieder er zoo verstandig over denkt als gij, en, zooals vóór tijden, uw allerchristelijkste broeder Karel de Groote.’

‘Karel de Groote? Karel de Groote?’ smakte de man met zijn vollen mond, ‘daar heb ik al meer van gehoord; dat moet een groote christenkoning geweest zijn, zegt de dominé.’

‘Zeer groot, heel groot. Als er veel zulke echte christenen zijn als gij, waarde Benediktus, dan is dat vooral door zijnen ijver en dien zijner heilige volgelingen. Hij was de groote bekeerder der heidenen en vooral die der goddelooze Saksers, welke in deze streken gewoond hebben. Hij heeft de ongeloovige heidenen de voortreffelijkheid des christendoms op verschillende zeer krachtige wijzen laten gevoelen, onder anderen ook op de manier, waarop gij tot uw geloof zijt gekomen.

Zoo had, bijv., een zijner veldheeren hier in den omtrek

zijn verblijf. (Misschien stoomen we op dit oogenblik wel over de plaats, waar zijne tent stond.) En wat deed die telken middag en avond op bevel van zijn vorst? Hij hield open tafel voor alle christenen. O, de groote Karel was slim! Want nu gebeurde het dikwerf, dat de aanzienlijkste helden der Saksers rondom den veldheer moesten verkeeren. En die kregen dan verlof, om buiten de tent een sober maaltje te houden, terwijl ze hun neus konden vergasten aan den verleidelijken geur der geregten, die daarbinnen, niet zelden door gemeene soldaten, werden genuttigd. En wanneer ze daarover hunne verontwaardiging te kennen gaven, antwoordde men met opgetrokken schouders: Ja, maar gijlieden zijt ook geen christenen! - Zullen we dan, als we christenen zijn, ook lekker bij den veldheer eten? - Wel zeker! - En hoe worden we dan 't beste christenen? - Alleen door u te laten doopen! - Doop, doop ons dan; maar liefst nog vóór morgen middag!' ---

'Ha, ha, ha!' lachte mijn vrome toehoorder, en wischte zijn vette mond aan de servet af, die tot dusver nog altoos op zijne knieën lag; 'ha, ha! òf hij loos was, die Karel! Ik zeg, die man was slim!'

'Nu ja, maar daarvoor had de groote man ook de geloovigste maag van de gansche christenheid. Gij weet, dat het geloof wonderen doet. Zoo ook bij Karel den Groote. Diens maag had het in 't geloof zoo ver gebragt, dat hij met één hand een gewapend en geharnast ridder van den grond ligtte, en vervolgens al spelende weg met zijne vuisten een hoefijzer door midden brak!'

'Och, och! wel, hoor toch eens aan! En dat enkel door 't geloof, zegt meneer?'

'Enkel door 't geloof!'

'En - waar - wat ik zeggen wou! Hm! met permissie gevraagd, heeft meneer ook een sterke maag?'

'Ik? hm! redelijk! Ik laat bedanken voor het vragen.'

'Paderborn!!!' klonk de stem van een der kondukteurs, die ons portier opensloeg. 'Paderborn! Zehn Minuten Aufenthalt!!'

Ik sprong den wagen uit, om een glas bier te vragen. Ik heb den eerlijken Benediktus Grasmeijer, geboren Salomons niet weêr gezien.

Ik heb echter groote verpligting aan hem, en in 't vervolg zou ik zeker nooit een jood of een heiden vragen *of*

hij bekeerd was; maar wel *hoe* en *waarom* hij bekeerd is geworden!

XIV.

De bel luidde, het stoomfluitje gierde - voorwaarts stoof het weêr. Ik had nu meer gezelschap gekregen en hield dus den mond digt, om mij aan mijne stille gedachten over te geven. Ja, mijne ziel smulde nog van hare lievelingsspijze, ik dacht nog aan den grooten Karel en zijne vrome, zachtzinnige bekeeringsmethode.

Paderborn lag links van mij, Paderborn, voor eeuwen het middenpunt der heidenbekeering. Daar, in dien vloed misschien had in 776 de groote Saksendoop plaats; daar dreven Karels soldaten de weerspannige heidenen bij duizenden met het blanke zwaard in 't water, om de gevaarlijkste erfzonde van hen af te spoelen: de liefde tot vrijheid, de zucht tot regt. Domme, onnoozele Saksers, die niet begrepen, dat het tot hun eigen best, tot heil hunner zielen was, dat ze den grooten Karel gingen dienen en aan de geestelijkheid de tienden betaalden!

Op gindschen heuvel stond welligt de beroemde Irmenzuil, het standbeeld van den vrijheidsheld Arminius. Met vromen eerbied zagen de Saksers naar de beeldtenis op van den grooten Hermann; de moeders wezen hare zuigelingen er naar en lieten hen het woord: vrijheid! stamelen. Doch alle hulde, alle eeredienst der vrijheid was majesteitschennis, was godslastering, en Karel liet de Irmenzuil tot gruizel slaan. De godsdienst was in zijne hand een middel tot de vestiging van een absoluut, centraal gezag.

Meer dan dertig lange jaren hebben de ongelukkige Saksers hardnekkig tegen de invoering van zulk een Christendom gestreden. Toen is hun dappere Wittekind van verdriet monnik geworden; velen hebben zich laten doopen, om rust te krijgen, en ook een groot aantal is naar het noorden gevlugt met een brandenden, onverzoenlijken haat tegen de nieuwe godsdienst van den overweldiger in 't hart. Zóó was het einde der groote heidenbekeering onder de Saksers!

Maar waarom, vraagt gij misschien, lieve lezer, waarom haatten dan de Saksers toch zoo hevig het evangelie, dat Karel de

Groote hun verkondigde? Ik zal het u zeggen: het evangelie, dat de groote Karel predikte, klonk naar ketengerammel, en dat geluid was nu eenmaal onuitstaanbaar voor het oor van een vrijen Sakser. Och, de Saksers waren al even verblind als nog velen in onze dagen, even verblind als wij, mijn beste lezer, als gij en ik zijn. Zij beweerden namelijk stok-stijf, dat die godsdienst een gruwel en een doodvijandin van het menschengeslacht moest zijn, die niet de liefde, de zachtmoedigheid, de regtvaardigheid en de vrijheid in haar schild voerde. En wij, mijn lezer, die zooveel meer van de theologie weten dan de arme Saksers, wij zeggen: dat zulk een godsdienst in 't geheel geen godsdienst is, maar een duivelendienst; dat het christendom van Karel geen christendom was, omdat het den heidenen geene blijde boodschap verkondigde, omdat het hun tirannie en ledige vormen bragt.

Maar buitendien hadden de Saksers ook een fijnen neus. En van daar, dat ze al gaauw merkten, dat het stelsel van bekeering van den grooten Karel naar bloed en lijken rook. Ja, naar menschenbloed en menschenlijken. Voor hem, wien de geschiedenis van dien tijd misschien een weinig uit 't hoofd is gewaaid, wil ik hier tot herinnering aanvoeren: dat Karel de Groote de Saksers te vuur en te zwaard tot het Christendom heeft gebragt, en dat alléén in de beide bekeeringsprocessen bij Dethmold en aan de rivier Haase tachtigduizend patiënten het leven verloren! En aangezien alle bekeeringsgeschiedenissen van dien tijd meer of min met wonderen gepaard moesten gaan, heeft de groote Karel ook een wonder gewerkt; hij heeft als een tweede Mozes water in bloed doen veranderen. Alweêr moet ik voor hem, wien dat wonder niet duidelijk is, herhalen: dat Karel de Groote bij Verden aan den Aller, een bijvloed van den Wezer, vier duizend vijf honderd gevangene Saksers het hoofd heeft doen afslaan, zoodat de vloed gedurende verscheidene dagen niets anders dan bloed en lijken in de zee heeft uitgestort.

‘O, heilige groote Wodan! help ons en onzen hoofdman Wittekind, help ook de andere helden tegen den afschuwelijken Karel, den doodslager! Ik wil u eenen stier en twee schapen en den ganschen buit op den heiligen Bloksberg offeren!’

Zoo baden de arme Saksers. Maar Wodan hielp niet. Lezer, als gij een Sakser geweest waart, wat hadt gij gedaan? Ik wil

mijne schuld wel bekennen: ik was mede naar 't noorden getrokken!.....

Hier werd ik uit mijne aangename droomen wakker geschud door de stem van een mijner reisgenooten, een' Bohemer, die meermalen in Nederland geweest was en onze taal inderdaad vrij zuiver sprak, doch de zonderlinge gewoonte had, om alle mogelijke hollandsche vloekwoorden tusschen zijn spreken te mengen, zeker met het doel, om eene uitgebreide, grondige kennis onzer moedertaal te doen blijken. Zoo ook nu weêr:

'Potdoome, mijnheer, is u niet wel? U ziet zoo verd.... bleek!'

Ik klaagde, en met een zuiver geweten, over hoofdpijn.

'Wacht, bliksem! daar weet ik wel raad voor!'

Met deze woorden trok de gedienstige jonge man een fleschje met *eau de cologne* uit zijn reiszak, ontkurkte dat en goot een behoorlijk deel van den inhoud over mijn zakdoek uit.

Dat verkwikte mij. - Maar nog meer verkwikte mij het gezigt der lange bergketens, die nu ter wederzijde aan den horizon opdoemden, en wier nevelachtig blaauw zoo onmerkbaar zacht in het heldere blaauw des hemels wegsmolt. Nog een half uurtje - en ik was in de stad Cassel.

Jacoba.

Rijmen gevonden in het Kamp bij Zeyst.

September 1859[1].

I. Een wensch.

1.

Vervelend is de kleine stad,
  Vervelend uit den treuren!
Het onbeduidendst dit of dat,
Eene aardigheid van 't handelsblad,
  Geeft weken stof tot zeuren;
Ze zou niet weten hoe zij 't had,
  Wanneer ze iets zag gebeuren!
Wat zijn haar straten stil en stom;
Slechts als trompet zich roert of trom,
Zien alle meisjes uit en om,
  Van verr' de schuchtre spelend;
En 'k doe, schoon 'k voor mijn vos mij schaam,
Alweêr den sprong voor 't zelfde raam;
Wij deden honderdmaal dien zaam,
  Vervelend, o vervelend!

1 Een schier onleesbaar handschrift, met welks ontcijfering, zoo het publiek er ons dank voor weet, wij zullen voortgaan; tenzij de eigenaar ten langen leste opkome, en over het vervolg der verzameling beschikke.

2.

‘Studeer toch vlijtig theorie!’
Dien tronk met naakte twijgen,
Waaraan ik, hoe ik hem bespie',
Geen zweem van blad of bloesems zie,
Wilt ge ieder doen bestijgen,
Al laat hij enkel naar 't genie
Verborgen vruchten nijgen!
Wat kluistert gij in muffen hoek
Aan schrift bij schrift, en boek bij boek,
Bespiegeling en onderzoek,
Mijn twee en twintig jaren?
De jonkheid walgt van laffe rust,
Mijn arm is zich zijn kracht bewust,
Mijn harte hijgt van louter lust,
In 't spelen met gevaren!

3.

Een kamp! een kamp! de wilde droom
Eens oorlogs op de heide!
Dat dra de blijde mare koom',
Dat dra langs bruinen heuvelzoom
Der tenten wolk zich spreide;
En de oefning frisschen levensstroom
Door heel het heir verbreide!
Een kamp! 't geklink der krijgstrompet,
Als de ochtend 't oost in vlammen zet,
Ons roepend' van het luchtig bed
Ten wedstrijd om de kroone!
Een kamp! en de allerliefste maagd,
Die blijk geeft hoe haar moed behaagt,
Waarvoor men willig 't leven waagt,
Mits ons haar lach beloone!

II. Op weg.

1.

Lief landschap onzer vruchtbre dalen!
Wat schoon mag halen
Bij 't uwe, dat den verren vreemd',
Met blikken die van weelde stralen,
Doet tuigen: 't is een tooverbeemd!
Onz' lust in orde en arbeid melden
D'omheinde velden,
De groene wei', het gouden graan,
En wat hier 't hemelsche mag gelden,
Zie, kerk bij kerkje kondt het aan!
Al mist diens huismans lage woning
De praalvertooning,
Die de oogen trekt naar gindsch kasteel,
Op eigcn erf waarachtig koning,
Hoe smaakt hij 't hem bescheiden deel!
De schaâuw des olms dekt drie geslachten,
Die blijd hem wachten,
Den zoon, den vader, d'echtgenoot;
Of kindren ooit aan 't hof zoo lachten?
Wie flinker wijf in de armen sloot?

2.

Wedijvrend nooden frissche kleuren
En zoete geuren
Het slingerpad ten heuveltop,
Waarlangs wij 't woud zijn pracht zien beuren,
In zonnig zoele scheemring op;
En echter boeijen onder 't stijgen
Ons niet de twijgen
Van beukenstam of eikenboom,
Hoe schalk het licht er langs moog zijgen,
Ter regte kronkelt zich de stroom!
O lieflijk spieglen van die baren

Door 't net van blaren,
Of 't rustelooze aan ruste huwt!
Om ginder huivrende op te varen,
Waar 't koeltje witte kruinen stuwt.
Het droomt, het dicht van verre reede
En troont ze mede,
Die bruine boot, dat gele zeil,
Als waren zoeter vreugde en vrede
Dan ons omringen elders veil!

3.

Wat is mij, die van strijdlust blaakte,
Die vurig haakte,
Of 't eindlijk, eindlijk voorwaarts ging,
Dat ik zoo gansch mijn aard verzaakte,
In wonderzoete mijmering?
Een enkle blik op deze streken,
En 'k schaam mij 't smeeken
Om oorlogswolken aan de lucht;
Mogt door dit zwerk hun bliksem breken,
Uit had het paradijsgenucht!
Een leeftijd zwoegens ging verloren,
Wanneer dit koren
Den vuurvloed van 't geschut moest zien;
Of val of zege ons was beschoren,
Voor beide zou de huisman vliên!
Neen, werden zelfs zijn sikkels zwaarden,
Des vijands paarden
Ontzwommen aan die boekweitzee,
De vlam zou opgaan uit de gaarden
En bosch en beemd weêrgalmen wee!

4.

Er licht uit de oude landshistorie
Eene eeuw van glorie,
Onsterflijk straal ze in lied bij lied,
De muze is dochter der memorie,

Toch tarte zij den nabuur niet;
Maar mogt hij, eer en eed vergeten,
In weidsche keten
Ons kostlijk kleinood willen slaan,
Het blijk' dat we ons verleden weten,
Bezielend blaas haar adem aan!
Wie spreek' van achter dam en dijken
Den strijd te ontwijken,
Slechts op verdediging bedacht,
Hij naak' ze niet dan over lijken,
De grenslijn blijv' de diêrste wacht!
Eerst bij zijn trotsch triomfgeschater
Ontvange 't water
Hem wrekend in zijn breeden schoot!
Een schimplied sarde ons in 't geklater,
Wierd voor den slag het bondgenoot!

III. Aankomst.

1.

Vlugger nog, mijn wakker ros!
Stooft ge voort door beemd en bosch,
Vloogt ge naar de heide,
Vlugger nog den wind op zij',
Vlugger nog den wind voorbij,
Wist gij wie me er beidde!
Onder Neêrlands leeuwenvaan
Treffe ik 's legers luister aan,
Neêrlands grijze dappren,
Neêrlands blonde heldenjeugd;
Hand aan hand gaan eer en deugd,
Waar zijn banen wappren!

2.

Loflijk is het landbedrijf,
't Kloeke hart in 't kloeke lijf
   Zaait en ziet naar boven;
Loflijk is de handelsstand,
Die zijn witte zeilen spant,
   Zeeën maakt tot hoven;
Toch geeft de onze schaarscher vrucht,
Graan noch goud dat haalt bij tucht,
   Tucht, die leert volharden!
Tucht, die heel een wereld redt,
Als het oproer elke wet
   Schendig rijt aan flarden!

3.

Hinnik, makker! hinnik luid.
Hinnik fier uw blijdschap uit,
   Hooger stijgt de mijne,
Ginder rijst van verr' het heer,
Waardig dat de star der eer
   Op zijn waapnen schijne!
Langer niet de ruwe hoop
Voor een handvol gouds te koop,
   Afschuw aller moeders;
Beide taal- en bloedverwant,
Kindren van hetzelfde land:
   Vrijen, burgers, broeders!

4.

Dienen, scheldt het nooit voor straf!
Dienen is de tooverstaf
   Magtig in 't herscheppen,
't Schudt den loggen, boerschen knaap
Wakker uit den doffen slaap
   Om de leên te reppen;
d'Omvang schetsend van den pligt,

Opent het een vergezigt
   Dat zijn trots mag streelen,
En wanneer hij iets beduidt:
't Wil, het moet, het komt er uit,
   Dienen leert bevelen!

5.

Wees gedankt, mijn trouwe vriend!
Die uw haver hebt verdiend,
   Wees gedankt voor 't ijlen;
Vonklende in den zonneglans,
Beurt de gulden leeuw ten trans
   Fier èn zwaard èn pijlen.
Nooit het opwaarts streven moê
Roept hij luid de les ons toe:
   Eendragt borg van sterkte!
Hij gevierd waar de ochtend blinkt,
Hij gevierd waar de avond zinkt,
   Dien geen pool beperkte!

6.

Vrolijk klinkt de welkomstgroet
Me uit de volle tent te moet,
   Daar de bekers klinken.
Waar zich, schoon geen wenk 't gebood,
Waar zich ieders kruin ontbloot,
   Bij dat welzijn drinken!
't Voegt den sabel als 't geweer,
Alle waapnen evenzeer,
   't Volk niet uitgezonderd:
‘Leef' de Koning!’ klinkt de kreet,
En 't gejuich der heide weet,
   Waar 't geschut voor dondert!

IV. De ontmoeting.

't Geviel omstreeks den noen,
Dat 'k, neêrgevlijd in 't lommer van de linde,
Den blaauwen trans, die de oogen schier verblindde,
Beveiligd gâsloeg door dat glanzig groen;
Geen blad bewoog zich in 't me omringend bosch,
't Was of de middagzoelte woog op 't mosch,
Geen vlinder vloog waar ik ook opziend staarde;
Geen bij was langer bezig, geen geluid
Klonk zelfs het nest der jonge vooglen uit,
't Smaakte alles gulden ruste!

Wat vervaarde
Zoo eensklaps mij, dat ik, den heuvel af-
Gesprongen, door het kreupelhout mij repte
Tot 'k uit de beek een handvol waters schepte,
En mij haar blik een zoeter hemel gaf
Te aanschouwen, waar mijn tent mij van ziet droomen?

Op 't geurig bed behaaglijk uitgestrekt,
Had ik, in schaauw der breedgetakte boomen,
Noch hoefgetrappel in 't verschiet vernomen,
Noch slanke jonkvrouw op haar tell' zien komen,
Tot dubblen klank mij uit mijn mijmring wekt:
De schelle toonen, die een waldhoorn slaakte,
Bij 't klinggekletter, waar zich 't volk vermaakte;
Tot 'k aan mijn voet de bange worstling zie
Der schoone met het schichtig ros, dat weigert,
Hoe zich haar handje weêr, dat schichtig steigert,
En wie ik naauw in tijds nog hulpe biê;
Want kloek en koen, zoo lang geen bijstand daagde,
Is niet de nood geweken, of daar zijgt,
Zoo zachtkens als een blanke lelie nijgt,

Zij uit den zâel, en de eerst zoo onvertsaagde
Hangt in mijn arm en rust op 't zachte gras;
Als lieflijke onschuld ooit u heilig was,
Dan vraagt gij niet, of ik de hare vierde,
Wier bleekheid 't goud der blonde lokken sierde,
En in wier blik ik heel haar ziele las,
Toen 't hooge rood der schaamte straks de ontroering
Verving, mij ziende naast haar neêrgeknield,
En zij me toch in dankbre zielsvervoering
Het handje toestak, dat 'k eerbiedig hield
En wilde kussen!.....

Maar de blanke telle
Die op den weg versteend was blijven staan,
Kwam met der jonkvrouw rijknecht op ons aan;
De stoute had den lastigen gezelle
Verpligt een kronklend zijpad in te slaan,
Een handdruk! met den hemel was 't gedaan!

En echter, toen de blaauwe kijkers vroegen:
‘Laat mij nog niet alleen,’ de lieve stem
Van vader repte: ‘och, gun mij dat ik hem
Mijn redder voorstell’; stralend vergenoegen
Mij dankte toen ik knikte; zoete schroom
Met blijde vreugde beurt hield, als de toom
Was losgestrengeld, waar mijn ros mij wachtte;
En echter, toen de lieve schreide en lachte, -
Valt schooner beeld van teedre lent te zien? -
Toen beide wolk en zon niet te bespiên,
Niet beide lach en traantjes van die wangen,
Die leliën en rozen, op te vangen,
Geen oor te hebben voor 't verlokkendst lied,
Zoo gij 't vermogt hadt, ik benij' 't u niet!

't Kasteel haars vaders dreigde al in 't verschiet.
Het breede hek der huizing doorgereden,

Omgaf gebloemt' ter weêrzijde onze schreden,
   Bij de oostersche gewassen poosde hij.
   ‘Jacoba!’ klonk 't van verre, - toen mat mij
De blik eens mans, die wis aan 't hof verkeerde,
Die zelfbedwang tot in verbazing leerde
   En slechts een oogenblik zich-zelv' vergat,
   Verrukt dat hij zijn lievling weder had!
Maar die des ondanks jegens mij verkoelde,
   Alsof hij, eer er spraak was van mijn naam,
De klove ons beide scheidend voorgevoelde;
   Jacoba! ach, wat weet van mij de faam?
Jacoba! -

V. De piramide.

1.

Voor meer dan vijftig jaren
Is de aadlaar opgevaren,
   De bliksems in den blik,
Europa ommekeerend,
Europa overheerend,
   Der vorst en volkenschrik!
De wereld hebb' hem sedert
Voorbeeldeloos vernederd,
   Geboeid aan barre rots,
Waar, eer zijn krnin nog graauwde,
Dier oogen vuur verflaauwde,
   Geblind door 't golfgeklots;
De sporen van zijn flitsen
Zijn allen steilen spitsen
   Gelijk het diepste diep,
Zoo vreeslijk ingedreven,
Of 't laatste kroost moest beven
   Voor wie verdelging schiep!

2.

Wie wenscht dan dat de winden
Het zand der zuil verslinden
  Naar Austerlitz genoemd?
Wat zouden wij haar slechten,
Wij immers ook tot knechten,
  Wij meê ten dienst gedoemd?
Hoe trouw geschiednisblaren
De heugenis bewaren
  Van alle wel en weê,
Tot burgers 't volk te kweeken
Eischt van den luister teeken,
  En van het lijden meê!
Is voor den ziener 't morgen
In 't heden niet verborgen,
  Dat luid zijn stemme schall',
Maar, stichting onzer schande!
Verkond ook gij den lande:
  Verdeeldheid brengt ten val!

VI. Avondsterre.

1.

Wisselziek in 't zweven
  Blijken wind en wolk;
Om naar verre dreven
Wenschen meê te geven,
  Eische ik trouwer tolk.

2.

Wees gij zelf bodinne,
  Hoe mijn harte blaakt,

Schoone ster der minne,
Die de westertinne
   Rozen strooijend naakt!

3.

Heffe naar uw stralen
   't Lelietje in den knop,
't Lelietje der dalen,
Bij heur zoet verhalen
   't Hoofdje luistrend op.

4.

De een roep: ‘liefde en trouwe!’
   ‘Trouwe en liefde!’ de aêer,
En haar blik aanschouwe
't Luchtslot dat ik bouwe
   In den rei der schaar.

5.

Voer haar uit de weelde
   Van haars vaders huis,
Die maar half verheelde,
Hoe zich 't hart verveelde
   In een kleine kluis.

6.

Schoon haar lage winde
   Luttel bloemen bie',
Om haar lokken binde
'k Elke die ik vinde,
   En hoe schat zij die!

7.

Eer men ons benijde,
Siersel van den trans!
Als zij blozend blijde
Dartelt aan mijn zijde,
Tempert gij uw glans.

8.

Van zoo hel een luister
Houdt geen minnewicht;
Slechts in schemerduister
Wordt het zachtst gefluister
Ons het zoetst gedicht!....

De dochter der kasteleinse.

Een drietal gezellen trok over den Rhijn,
Hen lokte er een herberg om jolig te zijn.

‘Zeg, moêke, is uw bier en uw wijn nog zoo goed?
Dan waar toeft uw dochter? Ze brengt ons geen groet.’

‘Mijn bier is nog krachtig, mijn wijn is nog klaar,
Maar 't meisjen stierf gistren en ligt op de baar.’

Ze traden naar binnen: de lust van het huis
Ze lag daar als marmer in koolzwarte kluis.

En de eerste hief siddrend het lijkkleed omhoog,
En staarde op de doode, den weemoed in 't oog.

‘Ach, zoo gij nog leefdet, beminnelijk kind,
Ik had van dat uur af u teder bemind!’

De tweede sloeg zwijgend het lijkkleed weêr dicht,
En keerde zich af met de hand voor 't gezicht.

‘Ach, dat ik u thands als een doode hervind!
Sints jaar en sints dag heeft mijn ziel u bemind.’

De derde hief 't kleed weêr en drukte terstond
Een vurigen kus op den ijskouden mond.

‘Al zijt ge gestorven, mijn hart mint u toch,
En 'k zal u beminnen in eeuwigheid nog.’

Naar L. UHLAND.
S.J. VAN DEN BERGH.

Leekedichtjens.

II."

De rechte maat.

‘Haast al te pikant’ is - juist van pas,
Want zoo het niet op 't kantjen was,
Dan waar' 't ook gaauw
Weêr: ‘wel wat flaauw.’

De wareld der traditie.

Mikrokosmus.

Vóor het huwlijk werd besloten,
Door dit echtpaar, lief, maar dom:
‘Onze kindren ('t meisjen bloosde!)
Zullen worden *om en om*.
Schenkt ons God het eerst een jongen,
Luthersch wordt ons eerste kind,
En de tweede, knaap of meisjen,
Volgt u en wordt Doopsgezind.
Doch mocht de eerste een meisjen wezen
In dat liefelijk verschiet,
Dan wordt ook de rij geopend
Met een kleine Mennoniet.’ -

Thands, hun huis telt twalef kindren,
   Die, tot eer van 't Christendom,
Luther eeren, Menno volgen,
   Vroom en deftig, *om en om*.
Toch waar' 't koppigst Lutheraantjen
   Daar een doopsgezinde geest,
Zoo meneer zijn oudste broeder
   Maar een meisjen was geweest!

Formulier van eenigheid.

't Geloof van de Eeuw, in 't kort gezegd,
Is dit: Och alles koomt te recht.

Verstand en geweten.

Waar die twee één zijn, daar is 't recht;
't Gewetenloos verstand is slecht;
   En 't onverstandige geweten
   Maakt menigeen bezeten.

Vermittlungstheologie.

Mijn Wetenschap en mijn Geloof,
   Die leven saam en... stoeien!
Het is je een lust om aan te zien,
   Zoo'n recht geloovig knoeien!

Waarschuwend voorbeeld.

De Liberalen van gistren - ach,
't Zijn kettermeesters van den dag.
Gij, Liberalen van heden,
Zult ge in hun voetspoor treden?

Beurt om beurt.
(Vaderlandsche kerkgeschiedenis.)

In Utrecht heeft voor tijden her
Van Hensde's licht geschenen;
Met 's mans disciplen toog zijn leer
En licht naar elders henen.
In 't Noorden heeft toen jaar op jaar
Een starretjen geflonkerd;
Uw star, doorluchtig Leidenaar!
Heeft nu zijn glans verdonkerd.
Doch - dit is duidlijk - ook uw licht
Moet op zijn tijd weêr kwijnen...
En dan?..... ô Goôn! dan is het Sticht
Weêr aan de beurt om met nieuw licht
Ons Neêrland te overschijnen!

Histoire contemporaine.

Wat een leven! wat een leven!
Toen Deel I verscheen in 't licht:
Op de Beurs zelfs werd gekeven,
Ja, door al dat nieuwe licht
Was de Effektenhoek ontsticht.
Maar nog wacht je een deel of zeven,
En, in 't versche strijdgewoel,
Is voorlang de heele boêl
Reeds vergeten en vergeven!

Monisme.

Driemaal heb ik 't Boek verslonden,
   Veertien dagen lang geloofd:
't Groote Raadsel *is* gevonden;
   Schoon 't mij duizelde in het hoofd.
Toen - liet ik mijn vleuglen hangen,
   Als een vliegjen voelde ik me in
't Onontkoombaar web gevangen
   Van een ijslijk groote spin.
'k Voelde, machtloos, mij verslinden,
   Door dien machtigen Monist...
En, zoo 'k hiér mijn heil moest vinden,
   Waar' 'k nog liever dualist!

Systematisch.

Ja, dát 's wel wáar: doch in 't *systeem*
   Daar zou 't volstrekt niet deugen;
En dies, dat ik de vrijheid neem,
   Te zeggen: 't is een leugen!

Theologus triumfans.

   Groote geest, van menig boei
      Hebt ge ons trouw bevrijd.
   Man van hart en hoofd vol glans!
Nu, daar ge in zoo menig strijd
Koning en verwinnaar zijt,
   Smeed geen nieuwe boeien thans
      Voor uw volk, uw tijd!

Tout chemin mêne à rome.

Men zegt: de strijd
Van onzen Tijd
Voert, zoetjens ân, naar - Romen.
Straks moê van de' onbeslisten slag,
De' onvruchtbren kamp, den heeten dag,
Gaan wij in de armen van 't Gezag,
Weêr rusten, biechten, droomen!

Ai! welk een gril!
Profeet, zwijg stil:
't Kroost van April
Blijft eeuwig Rome vloeken.
Eer wordt Sint-Peters stoel verbrand,
Eer ooit een volk... zóo protestant!
Dáar rust en heil gaat zoeken.

Zoo bout niet, man!
Al rilt ge van
De heilige Pantoffel,
Pas jij maar op voor de oude kous
Van een of andren kleinen Paus,
Daar zijn er velen - stoffel!

Theorie en praktijk.

Geloof niet op gezag, meneer,
Onthoû dit, wel ter deegen.
Geloof alleen wat ik u leer
En spreek mij nimmer tegen.

Nimium nocet.

't Is prachtig, konzekwent! Ge ontwikkelt ons uw leer,
o Meester in de kunst, met klemmende bewijzen;
En eischt geloof! Gij-zelf hebt geen bezwaren meer,
Ja 't schijnt wel, of gij 't weet, net als onz' lieve Heer..
Maar dit juist doet míjn twijfel rijzen.

Welgemeend.

Vrijheid! vrijheid! geen gezag!
Is de leuze in onze vlag.
Zoo is 't wel! dat nu geen leek
Verder meê of tegenspreek'!

Niet aardig.

In de vaderlandsche kerk
Is daar plaats te vinden,
Eer en loon (schoon niet naar werk!)
Wat ge ook zijn moogt, vrinden!
Wees mystiek (dit blijft gezocht),
Wees zelfs miserabel;
Kronkel u in iedre bocht,
't Is zeer respectabel.
Wees verveelend, taai en droog,
Heb een schat - gebreken;
Houd een *zeker* rechteroog,
Des noods, steel uw preêken...
Maar één ding is streng verboôn,
Doodlijkste aller zonden,
Wee u, zoo ge in taal of toon
Aardig wordt bevonden.
Geestigheid heet spotternij
Ongodisme, ketterij;

‘Deftig, vormlijk, waardig’
Blijft de leus, en heil den man,
Die het vroom verklaren kan:
‘'k Ben volstrekt niet aardig!’

Stichtelijk.

Wat zich als stichtlijk aan koomt melden,
Sticht ons maar zelden.
Wilt gij mij stichten, och, voortaan
Och, waarschuw niet, maar grijp mij aan.
Laat, bij uw zinrijke verhalen,
Gedachten in mijn ziele dalen,
Een glimlach om mijn lippen dwalen,
En, in mijn oogen, lok een traan!

Moraal.

Schoon het baantjen van 't vernuft
Soms moet koning kraaien,
Moogt gij 't haantjen in de borst
Nooit den nek omdraaien.

Sancta theologia.

Scherts ik met u, 't is in 't gelooven,
Dat gij de *ware* schat niet zijt.
En dat gij geven kunt noch rooven
Wat eeuwig mij het hart verblijdt!

1859.

(*Wordt vervolgd.*)

Bibliographisch album.

Albertus van der Flier, Specimen historico-theologicum de Johanne Coccejo, anti-scholastico.

Weinige jaren geleden werd meermalen de klagt vernomen: ‘Is het aantal theologen, die bij het verlaten der academie met eene kerkgeschiedkundige dissertatie promoveren, betrekkelijk gering, dubbel te betreuren is het, dat de onderwerpen, door die weinigen gekozen, zoo zelden tot de Nederlandsche kerkgeschiedenis behooren. Zijn er dan op dit veld zoo weinig vruchten te oogsten? Is niet de beoefening der kerkelijke geschiedenis van ons vaderland veeleer ten achteren bij die van andere landen? Heeft men in Duitschland en elders niet het regt te verwachten, dat wij, die de eerste bronnen en oorkonden meer onder ons bereik hebben, zullen onderzoeken en voorlichten, opdat men aan de Nederlandsche kerk in hare geschiedenis, ontwikkeling en invloed eene plaats in het geheel toekenne, welke haar toekomt? Of is deze geschiedenis zooveel minder belangrijk dan eenige andere? Is de invloed van onze christelijke kerk op die van Frankrijk, Engeland of Duitschland van weinig of geene beteekenis geweest? En liggen de bewijzen voor het tegendeel voor de hand, wijden werkelijk mannen als Royaards en Kist, aan twee onzer hoogescholen, hun tijd en hunne krachten aan het bijeenzamelen van bouwstoffen voor eene kerkelijke geschiedenis van Nederland, - is het dan niet vreemd dat hunne discipelen hiervan zoo weinig blijken geven?’

Die klagt was allezins billijk. Wat ook de oorzaak van dit verschijnsel geweest moge zijn, en hoevele onzer godgeleerden genoemde hoogleeraren ook krachtig ter zijde stonden - het was niet onredelijk, dat men in academische proefschriften de behandeling van onderwerpen eischte, die meer van direct belang voor ons vaderland waren, en blijken droegen van zelfstandig onderzoek, in plaats van personen en gebeurtenissen, waaromtrent men óf genoegzaam op de hoogte was, óf volstaan kon met het werk van vroegere onderzoekers te gebruiken en in andere vormen weêr te geven. Doch sedert de laatste jaren is die klagt allengs verminderd. En wie zal haar nu nog uiten? In plaats van gene werden wij thans als ware het over-

stroomd met dissertaties, die zich op het gebied der Nederlandsche kerkgeschiedenis bewegen. Wij kunnen thans op nieuwe en oorspronkelijke geschriften over Eligius en Ludger wijzen. Anderen schreven over Geert Groote en zijne brieven en over Gerard van Zutphen, weder anderen over Datheen of Gnapheus. De prediker van St Jacob vond eindelijk een wetenschappelijk en oordeelkundig bewerker zijner sermoenen. En of dit alles nog niet genoeg ware - nu hebben wij zelfs twee dissertaties over een en denzelfden persoon. Den 19^{den} Junij 1856 verdedigde de hr. G. van Gorkom een ‘Specimen theologicum inaugurale de Joanne Coccejo s. codicis interprete’, en den 15^{den} Junij 1859 heeft de hr. van der Flier het goed en noodig geacht hier nog een ‘Spec. hist.-theol. de Joh. Coccejo anti-scholastico’ aan toe te voegen. Zoo voortgaande zullen wij nog wel meer Coccejussen kunnen krijgen, al dewelke wij den toekomstigen bewerkers aanraden, gelijk als deze twee, bij Kemink te Utrecht uit te geven, want behalve dat het uiterlijk dan niets te wenschen zal overlaten, heeft hij althans niet ver te zoeken, die deze halve en kwart beschouwingen van den grooten godgeleerde gebruiken wil, om aan Nederland een geheelen Coccejus te geven, waaraan wel behoefte is.

Met welk regt en op welken grond heeft de hr. van der Flier, na verloop van drie jaren, een tweede dissertatie over Coccejus in het licht gezonden? Hij bepleite zijn eigen zaak.

‘Cocceji merita in theologicis exponere,’ - zoo zegt hij in zijne voorrede, die, volgens den ouden sleur, allerlei dankzeggingen en loftuitingen behelst, eindigende met de classieke toespraak aan de ‘amici conjunctissimi,’ iets waarin maar weinige stoutmoedigen het durven wagen eenige verandering te brengen - ‘ob insignem locum, quem inter theologos saeculi XVII occupavit, opus haud sine fructu mihi fore putavi.’ Zoo denken wij er ook over. Doch wij nemen de vrijheid op te merken, dat dit onderwerp geenszins is afgchandeld in twee secties die ‘Cocceji opiniones de theologia, deque fontibus ejus cognoscendae,’ en ‘de theologia Cocceji foederali’ ten opschrift dragen. Al aanstonds voegen wij hier het tweede gedeelte van van Gorkoms specimen bij: ‘de Coccejo s. codicis interprete.’ En zouden er dan van zelf nog niet eenige capita moeten volgen, ten einde ‘Cocceji merita in theologicis’ volledig uiteen te zetten? Doch wij overvragen niet, althans niet bij proefschriften, die zoo vaak ons aan het: ‘ut desint vires, tamen est laudanda voluntas’ doen denken. Het tweede gedeelte van van der Flier's dissertatie, waarop het eigenlijk aankomt, heeft ons juist wel niet die spreuk te binnen gebragt, maar bewijst toch én dat hij zijn onderwerp nog alles behalve heeft uitgeput, én dat hij aan zijn voorganger nog al wat te danken heeft gehad. Ofschoon zijne behandeling van Coccejus' theologie getuigt van ernstig onderzoek, juisten blik en zorgvuldige

bewerking, zoo koesteren wij den wensch dat de schrijver het bij deze eerste poging niet late, opdat hij, na verloop van tijd, in staat zij beter toegerust op Coccejus terug te komen. Doch wat wij daartoe boven alles hopen, is, dat de hr. van der Flier, na het verlaten der academie, toch niet verzuime zich met zelfstandigheid te wijden aan de uitlegging der schrift. Hij zal dan meer bevoegd zijn om over den grooten exegeet een oordeel uit te spreken. De noodzakelijkheid van hetgeen wij hopen blijkt reeds genoegzaam uit zijne theses, die we maar liever stilzwijgend zullen voorbijgaan. En hiermede stappen we van eaput II van dit specimen af.

'Quod ad priorem partem nostrae disquisitionis attinet' - zoo vervolgt de hr. van der Flier zijne praefatio - 'hanc praemittere necesse habuimus, quia haud prius de Coccejo, scholasticismi adversario, agi posse putavimus, quam scholasticismi characterem breviter exposuerimus.' Juist gezien; het eerste deel moest getiteld zijn: Scholasticismi in ecclesiis protestantium lineamenta'. Trouwens het zijn ook maar lineamenta. Van de beide eerste paragrafen kunnen wij dit nog toegeven; ze handelen over de verwerping der scholastiek door de hervormers, en de herleving der scholastiek onder de eerste hervormde godgeleerden. Doch met de beide volgende paragrafen, waarin de oorsprong en de eerste geschiedenis der scholastiek in de Nederlandsche hervormde kerk besproken wordt, mogen wij ons niet voldaan achten. De schrijver blijft zich ook hier bij groote algemeenheden bepalen. Hij brengt ons niet veel verder dan Ypey en Dermout ons hebben gebragt. Alleen aan Maccovius, den scholasticus bij uitnemendheid, en gedeeltelijk ook aan Maresius en Voetius heeft hij regt gedaan. 't Is waar, voor dezen vloeiden de bronnen zeer mild; om de sporadische proeven der scholastiek, lang vóór Maccovius reeds, bijeen te zamelen, en het hand over hand toenemen dezer methode aan te wijzen en uit den drang der omstandigheden te verklaren - was meer studie en inspanning noodig. Had de schrijver ons echter maar bewezen, dat hij den invloed der wijsbegeerte van Aristoteles en Ramus wat dieper had nagespoord; had hij ons slechts hier en daar een kijkje gegund in den strijd der Contra-Remonstranten en Remonstranten, waaruit gebleken zou zijn, dat hij in de ontwikkeling der scholastiek hier te lande, geen vreemdeling was - wij zouden ons tevreden gesteld hebben. Nu scheept hij ons af met enkele namen, en met een: nimis longum etiam esset, si de omnibus theologis scholasticis, qui in ecclesia Nederlandica floruerunt, fuse ageremus.' Evenwel zoo aan dit deel meerdere uitvoerigheid ware gegeven, zou dit voor den omvang der dissertatie geen bezwaar zijn geweest. Behalve dat de druk compresser had kunnen zijn, voor P. II c. I..... Doch juist daarover noch een woord. Het kan kort zijn.

‘In altera deinde parte exponenda, de vita Cocceji, deque ejus meritis in s. codice interpretando ea tantum narravimus, quae ad viri characterem theologicum rite intelligendum non apte omitti posse nobis visa sunt. De utraque enim re fuse jam ante nos egit van Gorcum (lees: van Gorkom).’ Aldus verdedigt de hr. van der Flier de dertig bladzijden, die hij hieraan gewijd heeft. Op die dertig bladzijden hadden andere en betere dingen gezegd kunnen worden. Eene enkele verwijzing naar het specimen van den hr. van Gorkom ware voldoende geweest.

R.

Het boek der uitvindingen, ambachten en fabrieken. Met eene voorrede van Dr. J. Bosscha Jr. Eerste, tweede en derde deel. Te Leyden bij A.W. Sijthoff. 1859.

Het hart van den mensch, heeft eertijds een schrijver gezegd, is het schouwtooneel zijner hartstogten, zijn geest is de zetel van verbeelding en verstand. En gelijk de driften, goed of slecht geleid, groote deugden of wandaden te voorschijn roepen, zoo geeft de verbeelding, wanneer zij goed bestuurd wordt, het aanwezen aan bestaanbare dingen; doet zij in het tegengestelde geval hersenschimmen geboren worden. De geschiedenis der staatkundige gebeurtenissen kan men zeer eigenaardig noemen de geschiedenis van het menschelijke hart; de geschiedenis der wetenschappen wordt dan die van den menschelijken geest. Beiden zijn even gewigtig, even kostbaar voor de geheele menschheid. De eerste volgt het spoor der driften en geeft een bedroevend beeld van de omwentelingen der rijken; de andere volgt den loop van den menschelijken geest in zijne dwalingen en ontdekkingen. De eerste ontrukt aan de vergetelheid de schitterende daden van ware helden; de andere rigt een duurzaam standbeeld op voor den roem des wijsgeers. In een woord, de geschiedenis der staatkunde toont hoe laag de mensch kan vallen, hoe hoog hij door ware grootheid kan stijgen; de geschiedenis der wetenschappen ontsluijert te gelijkertijd zijne zwakheid en zijne kracht.

Heeft de geschiedenis der wetenschappen eenig voordeel boven die der staatkundige gebeurtenissen, dan ontleent zij dit aan den adel en het grootsche van het onderwerp. Zij leert ons hoe de menschelijke geest, die sprank van het Goddelijke, eerst slechts eene flaauwe schemering verspreidt, nog beneveld wordt door vooroordeel en harts-

togten; hoe hij verder trapswijze zich ontwikkelt en eene groote hoeveelheid licht geeft, hetwelk op het gebied der wetenschappen kostbare spranken van vruchtbaarheid alomme verbreidt. Zal de geschiedschrijver der staatkundige gebeurtenissen de bewegingen van het menschelijk hart afmalen, dan mag hij zonder gevaar aan de verbeelding zijne welsprekendheid en hare rijkdommen ontleenen, hij mag zijne schildering opluisteren door het aanlokkende van een schitterenden stijl, welke bezield moet wezen, even als de hartstogten, waarvan hij de weldaden en de verwoestingen opteekent.

Niet alzoo de geschiedschrijver der wetenschappen; hij, die den loop schildert, welken het menschelijk verstand nam, mag slechts karig putten uit de schatten der verbeelding. Zijn stijl moet eenvoudig zijn als de waarheid, waarvan hij den oorsprong navorscht, de vorderingen gadeslaat. Gelukkig, wanneer hij aan het eenvoudige van stijl die bevalligheid weet te paren, welke ons liefde inboezemt voor de waarheid, zonder haar te kort te doen.

Maar er wordt meer nog geëischt van den geschiedschrijver der wetenschappen: hij moet zijn onderwerp volkomen meester zijn, hij moet zich te huis gevoelen op dit gedeelte der menschelijke kennis. En dat juist is het, wat zijne taak in het bijzonder verzwaart. Waar zoo vele eischen gedaan worden, zegt Dr. Bosscha in zijne aanprijzende voorrede voor het boek der uitvindingen, mag men zich reeds verheugen, zoo de meest dringende vervuld zijn. In de overtuiging dat men bij de beoordeeling van populaire schriften dit steeds in het oog moet houden, aarzelde hij niet om de onderneming van den Heer Sijthoff, zoo veel hij vermogt, te ondersteunen. Ook wij willen hem hierin behulpzaam zijn en zullen daarom trachten in eene korte schets het merkwaardigste te geven, dat in het boek voorkomt. Gaarne prijzen wij het goede, maar doen daarom geen afstand van ons regt, om het minder juiste aan te duiden: door onpartijdig oordeel alleen kan het werk winnen.

Blijkens de Voorrede bevat het boek der uitvindingen, ambachten en fabrieken de geschiedenis en de verklaring van de voornaamste toepassingen der natuurkunde; het is evenmin bestemd eene handleiding voor technisch gebruik als een leerboek voor natuurkunde te zijn. Het bevat zoo veel als ieder beschaafde omtrent zoo belangrijke onderwerpen behoort te weten, en veel meer dan aan de meesten bekend is. De verklaring van vele uitvindingen gceft den schrijver menigmaal aanleiding een natuurkundig onderwerp uiteen te zetten, maar zelden gaat hij daarbij verder, dan voor de verklaring volstrekt noodzakelijk is. Het werk is dus een leesboek, dat door ieder gemakkelijk kan worden verstaan en waaruit zeer weinigen niet iets belangrijks kunnen leeren.

De schrijver schijnt een zeer nederig man te zijn; althans hij noemt

zich niet op het titelblad, ja, verbergt zich niet eens achter een pseudoniem. Uit de Voorrede van Bosscha maken wij op dat het werk oorspronkelijk in het duitsch verscheen; ook hier liet het titelblad ons in de onzekerheid, zoo zelfs, dat wij eerst in de meening verkeerden, dat Dr. Bosscha de schrijver was.

Tot heden verschenen er drie deelen van het boek der uitvindingen. In het eerste deel geeft de S. een overzigt, gelijk hij het noemt, van de belangrijkste vorderingen, welke het vindingrijk vernuft des menschen gemaakt heeft, en die, sedert de uitvinding der boekdrukkunst, voor de geheele wereld eene weldaad geweest zijn, waarvan de tijd en ruimte te niet doende spoorwegen, stoombooten en telegrafen de meest verhevene openbaringen zijn, - alle uitvindingen, die zich in zeker opzigt nog in hare kindsheid bevinden, maar waarvan de gevolgen voor ons onberekenbaar zijn, wanneer wij nagaan wat wij reeds tegenwoordig door de reuzenkrachten der stoomwerktuigen vermogen, wanneer wij ons de bewonderenswaardige toepassing van electriciteit en magnetisme herinneren en een blik werpen in die geheimzinnige wereld, welke mikroskoop en teleskoop ons ontsluiten, - alle uitvindingen, die onze vaderen zagen geboren worden, die onze kinderen kwistig zullen zien ontwikkelen en waarvan de gevolgen zich tot in het atelier van iederen kunstenaar en de werkplaats van den geringsten handwerksman doen gevoelen.

De uitvindingen, waarop de S. hier zinspeelt, zijn die van het papier, de boekdrukkunst, de natuurzelfdruk, houtgraveerkunst, koper- en staalgravuren, lithographie, stenographie, photographie, het kruid- en de vuurwapenen, de bliksemafleider, de electriciteit, het magnetisme, de telegraphie, teleskoop en mikroskoop, de luchtballons, het lichtgas en andere lichtstoffen, de stoommachine, de spoorwegen, stoombooten, enz. Vooraf gaat eene inleiding, waarin gesproken wordt over de menschheid in de geschiedkundige ontwikkeling harer beschaving. De meeste dezer hoofdstukken hebben wij, wat de zaak betreft, met genoegen gelezen. Zij geven of de geschiedenis, of eene duidelijke verklaring der uitvinding, meestal door houtgravures opgehelderd. Gaarne zagen wij daarom het boek in veler handen. Stijl en spelling evenwel laten nog al wat te wenschen overig. Eerst in het derde deel begint de vertaler zich iets meer gelijk te blijven. Ook de houtgravures helderen niet altijd het gezegde op. Hoogst waarschijnlijk zijn zij niet uitdrukkelijk voor dit werk vervaardigd, maar uit andere boeken overgenomen; wij meenden er althans oude bekenden onder te vinden. Dit nu hinderde volstrekt niet, wanneer slechts de S. gezorgd had dat zijn tekst meer in overeenstemming kwam met de gravure. Natuurlijk kan elk zeer zamengesteld werktuig niet gekend worden uit een boek als het onderhavige, maar in zulk geval is het beter alle beschrij-

ving weg te laten, dan eenige onduidelijke zinnen aan de gravure toe te voegen.

Maar wij willen geene aanmerkingen meer maken; de billijkheid zou dan eischen, dat wij ook de goede hoedanigheden breeder moesten uiteenzetten en daardoor zou, zonder eenig verder nut, slechts het getal bladzijden, aan deze aankondiging gewijd, vergroot worden. Beleeft het geheele werk een tweeden druk, gelijk die nu reeds aan het eerste deel is te beurt gevallen, dan mogen wij met eenig regt verwachten dat Dr. Bosscha, die nu eene aanprijzende Voorrede gaf, den omwerker met zijne kennis zal bijstaan, en hierdoor menige leemte vervullen.

In het tweede deel, hetwelk in omvang gelijk komt aan het eerste en derde te zamen, stelden wij, zegt de schrijver, den lezer de overoude handwerken voor oogen; wij deden hem opmerken, hoe de kunstvaardigheid van den mensch uit ijzer en glas binnen weinige maanden dat verheven gewrocht schiep, hetwelk onder den naam van glazen of kristallen paleis millioenen bezoekers in zijne ruime, lichte zalen heeft ontvangen. Van de nederige pottenbakkerij hebben wij onzen pelgrimstogt voortgezet tot de trotsche fabrieken van Sèvres en Meissen, waar het eenvoudige handwerk tot de volmaaktste kunst is opgevoerd; den lastigen weefstoel in de kleine hut van den vlijtigen arbeider hebben wij vergeleken met de reusachtige ontwikkeling van dien hoogst belangrijken arbeid, zoo als wij dien in de uitgestrekte fabriekgebouwen aanschouwden, waar honderde machinale weefstoelen met den handarbeid eene mededinging veroorzaken, die evenwel slechts in schijn bestaat en niet dan weldadig werkt, en ook daarbij zijn wij in de gelegenheid geweest in de Gobelins het tot kunst opgevoerde handwerk te bewonderen.

Hier, zoowel als in de volgende afleveringen, bespeuren wij overal, bij het winnen en bewerken der metalen, bij de optische en mechanische handwerken, hoe de mensch de natuurkrachten zich dienstbaar gemaakt heeft, terwijl wij bij de zamenstelling der werktuigen meer en meer de overtuiging verkregen, dat het woord van dien talentvollen vertegenwoordiger der wetenschap, die de machine de slavin der toekomst noemde, nu reeds bewaarheid begint te worden.

In het tweede deel derhalve wordt gehandeld over de geschiedenis der bouwkunst en de daarmede in betrekking staande ambachten, spinnen en weven, de vervaardiging van aardewerk en porselein, het glas en zijne bewerking, den landbouw en de landhuishoudkundige werkzaamheden, de ontginning der mijnen en de zuivering der ertsen, den arbeid der smelterijen, het delven van fossiele brandstoffen en de belangrijkheid van deze, het winnen van edelgesteenten, zoutmijnen en zoutzicderijen, de steengroeven, het gebruik van de grondboor, goud, zilver, platina, stoom- en andere werktuigen, de ver-

vaardiging van uurwerken, den gezigt- en werktuigkundigen instrumentmaker.

Het derde deel bevat voornamelijk de uitvinding van het kompas en het tegenwoordige standpunt der zeevaartkundige instrumenten, vuur- en lichttorens, de duikerklok en de duikerboot, de wetenschap in dienst van den mensch bij zijnen strijd met de elementen, vischvangst, jagt op zee, visscherij, scheepvaart en zeewezen, scheepvaart en wereldhandel.

Men vergeve ons het dorre dezer inhoudsopgave; hij, die het boek der uitvindingen, ambachten en fabrieken wil aanschaffen, kan er uit leeren wat hij hier zoo al zal vinden: het spore hem aan inzage van dat werk te nemen.

Menige uitvinding bleef in deze drie deelen nog achterwege; een volgend deel zal die allen, hopen wij, bevatten. Gaarne willen wij dan andermaal de pen opnemen om eene aankondiging van het nu nog ontbrekende te leveren.

10 November 1859.

JOSUA.

Eenige beschouwingen over Spoorwegen in Nederland, door T.J. Stieltjes, Ingenieur-Directeur der Overijsselsche Kanalisatie-Maatschappij. Zwolle, W.E.J. Tjeenk Willink. 1859.

Zoo is dan het Spoorwegpleit voor Nederland in de eerste instantie beslist; de meerderheid der Tweede Kamer heeft zich vóór het Regeringsontwerp verklaard. Groot was die meerderheid niet, evenmin als de taal der voorstanders van eene hooge ingenomenheid met het ontwerp getuigde, maar de voordeelen van localen aard wogen bij velen zwaarder dan de nadeelen aan het financiele gedeelte verbonden, en ten slotte deinsde menigeen voor de verwerping terug, omdat hij vreesde daardoor de werkelijke tot-stand-brenging van spoorwegen in Nederland, weder voor eenige jaren misschien, te zullen verschuiven.

Zal de Eerste Kamer de voordragt aannemen? Wie die zich aan de berekening van die kans waagt, vooral na de zoo kleine meerderheid die de zaak in de Tweede Kamer beslist heeft? Maar hoe aller oogen op die beslissing der Eerste Kamer gevestigd zijn, dat moge het tal van adressen zoo voor als tegen het ontwerp getuigen, die haar van alle kanten als toestroomen. Het Nederlandsche volk schijnt zeer verdeeld van gevoelen in deze zoo gewigtige kwestie; maar was eenstemmigheid wel te wachten bij eene zaak, die zoo be-

slissend voor- of nadeelig is voor iedere provincie en voor iedere gemeente bijna, al naarmate de eene of de andere Spoorwegrigting wordt aangenomen of verworpen? Niemand voorzeker die iets anders dan strijd, en wel fellen strijd, verwacht heeft, zoodra het gelden zou Nederland met een geheel Spoorwegnet in èèns als te overdekken. Voor het vroeger te lange dralen boeten wij nu.

Maar juist tegen dat overdekken met een net, zóó uitgebreid als in het Regeringsontwerp wordt voorgedragen, komen velen, en voorzeker teregt, met kracht op. Al die evenwijdig loopende lijnen noemt men, zeer juist, schadelijk; stamlijnen, met vertakkingen, naar willekeur later te verlengen, zonder even wel daartoe bij den aanleg gedwongen te zijn, en zoo weinig mogelijk rivierovergangen, dat wil de meerderheid der natie, dat willen ook de meesten zelfs van hen, die nn om locale voordeelen toch het voorgedragen stelsel hebben goedgekeurd. Minder mijlen lengte en minder millioenen, is meer concentratie en meer opbrengst, dat beweren velen en dat wil de meerderheid. En vooral geene onnoodige, millioenen schats verslindende bruggen.

Ook de Schrijver der hier boven aangehaalde brochure is dat gevoelen toegedaan. Geschreven nè de aanneming der voordragt in de Tweede Kamer, moet deze uitgaaf voornamelijk de Leden der Eerste Kamer opmerkzaam maken op de groote nadeelen, aan het Regeringsstelsel verbonden. En wanneer wij beweren dat de Schrijver zich uitmuntend van zijne taak heeft gekweten, dan brengen wij hem daarmede geen bijzonderen lof toe, maar dan constateren wij eenvoudig dat hij heeft gedaan, wat zijn naam ons waarborgde dat hij doen zou. Met kracht van taal, maar vooral met kracht van redenen en bewijzen, voornamelijk daar waar het de kwestie der rivierovergangen en brugbegrootingen aangaat, komt de Schrijver tegen het aanhangig ontwerp op, en vreemd voorzeker zal hij opzien, wanneer hij de Globale Begrooting der Bruggen, nu door het Ministerie aan de Eerste Kamer medegedeeld, vergelijkt met de verschillende hypothesen door hem in zijne brochure gesteld. Eene raming als de daar geleverde had hij zeker niet verwacht.

Wanneer wij deze brochure eene belangrijke bijdrage noemen tot de kwestie van den dag, dan bedoelen wij daarmede dat gedeelte, 't welk met hoofdstuk IV aanvangt (hoofdstuk III staat hier wat vreemd bij), tot en met hoofdstuk XIII, alle aan de technische beschouwingen gewijd; trouwens niemand, die den schrijver op dat gebied niet gaarne tot gids en raadsman zal nemen. Ongetwijfeld zal de inhoud van dit boekske van grooten invloed zijn op de stemming der Eerste Kamer, en zal velen, die nog weifelend waren, overtuigen, dat werkelijk het Regeringsontwerp de maatschappelijke belangen der natie evenmin bevordert als de financiele.

Is de algemeene tegenstand evenwel niet overdreven, voornamelijk Wat het financiele betreft? Voorzeker, getuigen de velen die de concessiën der Regering scherp bestrijden, maar die van Wolterbeek c.s. goedkeuren, hoewel het financiele verschil niet zoo aanzienlijk is wanneer men de ontbrekende lijnen daarbij voegt; vooral de concentratie van alle lijnen in ééne enkele maatschappij, zoodat voordeelen en nadeelen van gunstige en ongunstige lijnen in dezelfde kas als tegen elkander opwegen, is daarbij aanbevelenswaard. Het groote verschil ligt in de rigtingen; wanneer die meer naar eens ieders goedvinden geregeld waren, de meerderheid in de Tweede Kamer zou veel grooter zijn geweest, en de tegenstand buiten de Kamer veel kleiner. Hoe jammer dat het amendement Thorbecke niet is aangenomen; immers wat nu te wachten, wanneer dit ontwerp wordt afgestemd, 't geen werkelijk in het algemeen belang te wenschen is? Eene nieuwe voordragt, op kleiner schaal? Maar welke rigtingen? Hoe de zaak ook loope, aangenomen of afgestemd, het algemeen belang lijdt altijd zwaar door deze ongelukkige voordragt.

Maar wanneer wij de hoofdstukken 4-13 der algemeene belangstelling warm aanbevelen, dan ligt daarin opgesloten, dat wij minder ingenomen zijn met den inhoud der andere. En dat is feitelijk zoo. Die berekeningen wat de spoorwegen hier te lande zullen opleveren naar de uitkomsten van andere landen, noemt de Schrijver, en teregt, onjuist, maar toch vervalt hij al spoedig in dezelfde fout. Immers wat bewijzen al die berekeningen van het aantal spoorwegmijlen in Pruissen en België, in verhouding tot de grootte van het land en de bevolking, en de cijfers van verkeer op die banen, voor Nederland, dat immers in een geheel exceptionelen toestand verkeert? Op dat laatste, op het verkeer, zal 't toch wel voornamelijk aankomen wanneer men de geheele spoorwegvraag in Nederland tot eene eenvoudige kwestie van guldens en centen terugbrengt, zoo als de Schrijver doet, en velen met hem; en dat verkeer hangt immers niet alleen af van de uitgebreidheid der bevolking, maar veel meer van hare gegoedheid en bedrijvigheid? 't Is hier eene kwestie van kapitaal. Hoe groot de bevolking van menig dorp in Ierland ook zijn moge, een spoorweg zou daar meestal weinig baten, terwijl menige veel kleinere bevolking in Nederland er ontzaggelijk door zou bevoordeeld worden. Al mogt de uitkomst toonen dat werkelijk spoorwegen in Nederland geene rentegevende onderneming zelfs zijn, dat de *directe* voordeelen dus klein zijn, dan nog zou de aanleg wenschelijk wezen, ter wille van de *indirecte* voordeelen. De staatsman die alles alleen naar *geldelijke* uitkomsten beoordeelt, zou getuigenis afleggen van een zeer bekrompen blik. Wij hebben daaraan in Nederland al genoeg ten offer gebragt. De ƒ 140 millioen, die de Minister nu verklaart dat van 's Lands schuld geamortiseerd zijn, zou-

den vrij wat nuttiger en voordeeliger voor 's Lands welvaart besteed zijn, wanneer men er openbare werken, spoorwegen, havenwerken, kanalen, wegen enz. voor aangelegd, en belastingen voor afgeschaft had, die de nijverheid drukken en de schatkist zeer weinig opbrengen, vooral wanneer men het bedrag, dat werkelijk van den belastingschuldige geheven wordt, met het cijfer vergelijkt dat in de schatkist vloeit. De natie zou dan in het bezit zijn van spoorwegen; de voordeelen er van zouden reeds nu in de verhooging der algemeene welvaart zigtbaar wezen, en toch zou de last, door de schatkist te dragen, niet grooter zijn, want al de door amortisatie bespaarde rente offert men nu immers toch geheel aan de spoorwegen op? En eens de wegen gelegd, kon de Regering die immers aan maatschappijen overdoen, zoodat een groot gedeelte van het kapitaal weer in de schatkist terugvloeide en alle rentewaarborg voor de toekomst geheel onnoodig was? Daarenboven, de staatsschuld rijst immers aanhoudend in waarde naarmate de rente daalt, zoodat de inkoopen al nadeeliger worden en de last der rente steeds dragelijker wordt. Moet die staatkunde nog langer worden gehuldigd? Moeten wij de schulden van het voorgeslacht aflossen, dan onze eigene lasten geheel alleen dragen, en eindelijk ook nog het nageslacht ontlasten? Och, eindelijk bedenke men toch eens, dat Nederland werkelijk in den vooruitgang van bloei en welvaart niet gelijken tred houdt met het buitenland, en dat hier te lande oneindig grooter behoefte is aan middelen die de productive kracht der natie vermeerderen en ontwikkelen, dan aan allerlei bezuinigingen, waarvan ten slotte al zeer weinig overblijft, getuige het laatst aangenomen budget in de Kamers. Men geve den burger de gelegenheid om voordeelen te behalen, men stelle hem in staat om de mededinging met den vreemde vol te houden, en waarlijk de klagten over de drukkende belastingen, die de nijverheid niet belemmeren, zullen veel ophouden. Maar verg geene hooge lasten van hem, terwijl gij hem geene gelegenheid geeft om, door winsten te behalen, die lasten te betalen.

Onze transitohandel heeft dringende behoefte aan spoorwegen, en die transitohandel is een pijler van den geheelen handel, want èn eigen- èn commissiehandel worden, mèt de scheepvaart, door dien handel op het krachtigst bevorderd. Al is nu die handel niet bij magte om geldelijk zooveel aan de spoorwegen op te brengen dat deze werkelijk winst afwerpen, dan zal toch wel niemand ontkennen dat de spoorwegen evenwel onmisbaar zijn, al waren ze zelfs geldelijk nadeelig, want de duizenden en tienduizenden voordeelen die het vermeerderd verkeer aan geheel het land oplevert, worden er door verkregen. Brengt een N.H. Kanaal, brengen al onze havenwerken, geldelijke voordeelen op? Immers neen, en toch zijn ze onmisbaar. Onze middelen van gemeenschap zijn binnen 's lands onvoldoende; of wie

ziet er niet tegen op om de reis van Amsterdam naar Groningen te doen, hoewel tot Harlingen met de stoomboot; of naar Helmond, Eindhoven, Tilburg, alle toch plaatsen van nijverheid? Dan 's winters; hoe nu die reizen te doen! Is 't waar wat men ons heden van Middelburg schrijft, dat de snelste en gemakkelijkste reis naar Amsterdam nu, bij besloten water, over Keulen is? Is die gemeenschap zóó voldoende, dat er geene spoorwegen noodig zijn die Zeeland en Groningen met Holland verbinden? Men bedenke toch dat eene gestremde scheepvaart hier te lande dikwijls maanden lang duurt. Waarlijk, wie aan die behoefte, aan betere middelen van gemeenschap nog twijfelen mogt, hij is een vreemdeling op het gebied van volksbedrijvigheid en welvaart. Of zou men niet meenen dat het verkeer tusschen de verschillende deelen des lands onderling vrij wat zou toenemen, wanneer de personen en goederen ten allen tijde op eene snelle en zekere wijze konden worden overgebragt? Men kenne dan bij ondervinding het verkeer in Groot-Brittanje tusschen de verschillende plaatsen, ten gevolge van den aanleg van spoorwegen, en men zal er niet langer aan twijfelen, hoe duizenden en honderdduizenden schats jaarlijks door onze ingezetenen mèèr zouden worden gewonnen, wanneer maar de middelen van gemeenschap beter waren en in overeenstemming met de behoeften des tijds. Èn internationaal èn nationaal, in beide opzigten zijn spoorwegen onmisbaar voor Nederland. Maar men make dan geene berekeningen als de heer Stieltjes, die, om te bewijzen dat Nederland voor het locale vervoer minder spoorlijnen noodig heeft, het zielen- en bnndertal van Nederland en en België met elkander vergelijkt, maar Holland en Utrecht daarvan aftrekt, omdat daar reeds spoorwegen zijn! Alsof die, juist meest bevolkte en rijkste provinciën, niet krachtig zouden medewerken om het verkeer op alle lijnen in Nederland te verlevendigen; want men zal het reizen van Hollanders en Utrechtenaars in Groningen en Zeeland toch nog wel tot het *locaal* verkeer rekenen, zoodra men dat tegen *internationaal* overstelt?

Maar genoeg om ons gunstig oordeel over deze brochure te doen kennen. Uitmuntend wat het technische gedeelte betreft, minder juist wat het statistische aangaat, vooral omdat de cijfers berusten op het bestaande kleine, maar toch toenemende handels- en transitoverkeer, 't welk men juist door den aanleg van spoorwegen wil uituitbreiden; niet altijd even gelukkig in het groeperen der cijfers, en wel wat overdreven in de schatting der nadeelen, tegenover eene al te geringe waardering der maatschappelijke voordeelen. Blijkbaar is de heer Stieltjes pijnlijk aangedaan door de aanneming van het Regeringsontwerp, vooral nadat hij de stem van vele sprekers t e g e n de wet, toch onder die der voorstanders gevonden heeft, toen het op eene beslissing aankwam. En wie zal 't hem dan euvel duiden, dat

hij ook aan zijne zijde iets verder ging en de nadeelen nog zwaarder woog dan ze inderdaad reeds wegen, na ze door zoo velen als ligt geteld te zien?

Belangrijk blijven wij deze brochure noemen, en hopen dat de heer Stieltjes, waardig medestander van den heer Fynje en ‘een Oud Soldaat,’ de voldoening zal smaken, dat zijne bondige redeneringen en op ervaring steunende waarschuwingen, bijdragen te beletten, dat eene wet tot stand gebragt wordt, die, bij onvoldoende, en, door het evenwijdig loopen der lijnen, onvoordeelige rigtingen, maar vooral door de kostbare rivierovergangen met problematische raming der bruggen, te zware offers op de toekomst zou leggen. Maar mogt dit ontwerp werkelijk verworpen worden, dat dan toch spoedig eene nieuwe en betere voordragt, zoo veel gemakkelijker tot stand te brengen nu de algemeene wenschen meer bekend zijn, ingediend worde, opdat Nederland niet lang meer verstoken blijve van eene spoorwegverbinding zoo van de verschillende deelen des lands onderling, als met het buitenland. Waarlijk, eerst dàn zal onze nijverheid vrijer de wieken kunnen uitslaan, eerst dan zal de transitohandel zich krachtig kunnen ontwikkelen en den eigen- en den commissiehandel steunen en voeden. Of is het gestremde verkeer dezer dagen met verschillende gedeelten van ons land, niet een schromelijk verlies voor handel- en neringdoenden? Wie dat bij ervaring weet, zal 't met ons gevoelen.

M.

De Vatikaansche Bibliotheek.

Dom. Zanelli, la Biblioteca Vaticana della sua origine fino al presente. Roma, Tipogr. delle belle arti. 1857. 122 p. in 8°.

> Auch darum ist der Aufenthalt in Rom so interessant, weil es ein Mittelpunkt ist, nach dem sich so vieles hinzieht.
> Göthe, Italiänische Reise.

Tot de gewigtigste kwestiën, die niet alleen de mannen der diplomatie, maar geheele volkeren in onzen tijd bezighouden en in beweging brengen, behoort ongetwijfeld het romeinsche vraagstuk. Zal het opperhoofd der roomsche kerk, de vertegenwoordiger van Petrus op den hoogsten bisschopszetel der christenheid, zal de Paus tevens een wereldrijk vorst, en wel een absoluut vorst blijven?

Zal zijn koningrijk ook zijn van deze aarde; - zal de hand, die de sleutels voert van het paradijs, ook den scepter blijven zwaaijen over een gebied van 40,000 vierkante mijlen; - zal de geestelijke herder van 139 millioen roomsch-catholieken tegelijkertijd de stoffelijke belangen hebben te beheeren van vier millioen Italianen, die liever door leeken dan door priesters wenschen te worden geregeerd, hoe geloovig ze ook zijn mogen?

Ziedaar de vragen, die ook ten onzent schier dagelijks worden gedaan; zicdaar het onderwerp, dat met warmte werd besproken en waarmede ik werd begroet, toen ik in de jongste Junijmaand uit Rome in het vaderland terugkeerde, nadat ik ten tweede male ruim acht maanden in de Eeuwige Stad had doorgebragt.

Ik had den maatschappelijken toestand der pauselijke onderdanen te veel van nabij beschouwd, om niet met eenige kennis

van zaken, althans met warme belangstelling, mede te spreken over het zoo veel gelezene vlugschrift van Edmond About, een werk dat, hoe oppervlakkig ook, toch zoo krachtige slagen aan de tegenpartij toebrengt. Het is te betreuren, dat die schrijver niet langeren tijd te Rome doorbragt en niet dieper doordrong in het familieleven der Romeinen; zijn boek had daardoor voorzeker in degelijkheid gewonnen, want hij zou als dan nog veel krachtiger bewijzen hebben kunnen leveren voor de vele door hem aangestipte grieven, terwijl zijn werk thans te veel het karakter van een vlugschrift draagt. Aan het verlangen van eenige vrienden om eene nalezing te leveren op About's ‘Question Romaine’ wilde ik geen gevolg geven; wel voelde ik mij geprikkeld eene poging te wagen om sommigen te overtuigen, die, hoe ligt hun geloof ook zij op andere punten, hardnekkig de waarheid bleven betwijfelen der treurige tafereelen, die elk ooggetuige ophangt van den beklagenswaardigen toestand der pauselijke staten, maar ik besloot mij niet te begeven op het gebied der staatkunde, waarvoor een litterator gewoonlijk de vereischte opleiding niet gehad heeft. Bovendien is voor hen, die in onze taal iets goeds willen lezen omtrent het pauselijke vraagstuk, reeds uitmuntend gezorgd door den heer Buijs, die het degelijke en bezadigde stuk over hetzelfde onderwerp uit de ‘Westminster Review’ vertaald opnam in zijne Wetenschappelijke Bladen, afl. 9, bl. 1-42.

De voornaamste drijfveer voor mijne reis naar Rome en mijn verlengd verblijf aldaar, was de Vatikaansche Bibliotheek, die ik, voor zoover 't mij vergund werd, dagelijks bezocht; en terwijl ik de vruchten van mijne nasporingen in die schatkamer van kostbare handschriften elders bekend maak, wensch ik in dit tijdschrift eenige bijdragen te leveren tot de geschiedenis dier beroemde, maar hier te lande minder bekende bibliotheek, die op letterkundig gebied zoo vele wetenswaardige bijzonderheden oplevert. Na zoo dikwijls den langen weg naar het pauselijke paleis te hebben afgelegd, en zoo vele uren bezig geweest te zijn in de zoo weinig bezochte studeerkamer der Vaticana, zal men mijne gehechtheid aan die eerste handschriften-verzameling van de geheele wereld billijken, en eenige belangstelling schenken aan eene vlugtige schets, die ik bij wijze van dankbare herinnering aan het door mij genoten voorregt in deze bladzijden aan ons publiek aanbied.

Vóór dat ik hiertoe overga, veroorloof ik mij evenwel eenige

opmerkingen over de beoefening der wetenschap in de hoofdstad van de Christenheid, zoo als men zich te Rome uitdrukt, al loop ik dan ook groot gevaar opgenomen te worden onder ‘de beschuldigers der regering van Pius IX,’ tegen wie Dr. Nuyens onlangs te velde trok. Ik wil over die uitvoerige verdediging van het pausdom en van de pauselijke regering geen oordeel vellen; ik onderschrijf geheel het daarover gezegde op eene plaats, waar men anders zoo gereed is met lof te gewagen van de voortbrengselen der Hollandsche pers; ‘dat men zelfs na het lezen der met vlijt bijeengebragte gronden toch geen lust krijgt onderdaan te worden van die vaderlijke regering.’ Dit is naar mijne meening zeer juist gezegd. - Pastoor Nuyens heeft alles zoo veel mogelijk willen vergoelijken, en men zou al ligt bij het lezen zijner ‘Oratio pro domo’ tot de slotsom geraken, dat het te Rome nog zoo kwaad niet is, en hij wel gelijk kan hebben, dat alles ‘laster en logentaal’ moet zijn, wat de ‘vuige schotschriften’ aan de ligtgeloovige lezers opdisschen, die men ‘te veel eer bewijst met ze te vervolgen en te vertalen,’ daar alle grieven uitgaan van ‘nieuwigheidzoekers en revolutionairen,’ die ‘te zeer gereeden ingang vinden bij de vijanden der Katholijke kerk.’ Ik ben overtuigd dat N.'s boek zal gelezen worden door hen, ‘uit wier boezem de wensch opstijgt met den H. Vader te lijden om met hem te overwinnen, want op het einde zal de overwinning aan zijne zijde blijven;’ maar met dat al beantwoordt het geschrevene niet aan het tweede motto: ‘les papes n'ont besoin que de la vérité.’ Ik voor mij roep na het lezen van deze verdediging met Göthe uit: ‘Gott sey Dank, dass mir künftig keiner mehr imponirt, wenn er mir im Norden von Rom spricht, keiner mir die Eingeweide mehr erregt, denn ich hab's doch auch gesehn, und weiss schon einigermassen woran ich bin!’ Ik beweer namelijk, dat N., zoo hij al te Rome geweest is, onbekend is met het gebrekkige en onvoldoende der bestaande inrigtingen; ik ben overtuigd, dat hij zou instemmen met de klagten, die ik herhaalde malen te Rome hoorde, en juist uit den mond van zijne ambtsbroeders uit verschillende landen van het beschaafde Europa. Bovendien is al wat hij aan het tijdschrift der Jezuïten ‘la Civilta Cattolica’ ontleent, als zoodanig partijdig, en het is niet voldoende de beloofde verbeteringen lang uit te meten, wanneer zij toch niet in werking zijn gekomen of door willekeurige maatregelen krachteloos zijn gemaakt.

Gevoel ik dus vooreerst geen lust om onderdaan te zijn van den paus wegens den maatschappelijken toestand van Rome, nog veel minder zou ik zulks wenschen uit het oogpunt der wetenschap. Maar van den wetenschappelijken toestand van Rome kan eigenlijk geen sprake zijn, want de schaduw van geleerdheid en de zoo diep gezonkene beoefening der wetenschap onder de onmiddellijke bescherming der Kerk, mag naauwelijks dien naam dragen; liefde voor wetenschap bestaat er ten eenemale niet. Ja, wel mag dr. N. zeggen: ‘de tijden zijn voorbij, waarin Rome den scepter zwaaide op het gebied van wetenschap en beschaving. De Romein weet het, hij hoort het door de honderdvoudige stem van de pers. Maar, zoo al, *dank* zij de verblindheid der nationale eigenliefde, het gevoel daarvan niet algemeen is geworden, toch is een groot deel der bevolking in de laatste verschansingen van zijnen regtmatigen trots getroffen, en dit is eene nieuwe en verschrikkelijke grieve, waarvoor de gouvernementen verantwoordelijk gesteld worden.’ Meent pastoor N. dan inderdaad, dat het niet de pligt der regering is voor onderwijs en ontwikkeling, voor opleiding en beschaving te zorgen? Maar welk wetenschappelijk-gevormde, die den titel van doctor voor zijn naam schrijft, kan het der verblindheid der nationale eigenliefde *dank* weten, dat het gevoel van wetenschappelijk onvermogen nog niet algemeen werd? Neen, elk waarachtig wetenschappelijk man, ja elk verlicht en regtgeaard burger zal medelijden gevoelen met hen, die, dank zij der vaderlijke regering, de honderdvoudige stem der pers *niet* hoorden, en nog niet ontwaakten uit hunnen diepen sluimer; en elk verstandig geleerde zal zijne stem verheffen tegen een bestuur, welks onderdanen, met veel ruimer mate van natuurlijke begaafdheden bedeeld, dan waarop zoo vele andere kunnen bogen, zoo diep in onkunde en onwetendheid zijn vervallen als de inwoners van den Kerkelijken staat, en elk onbevooroordeeld deskundige zal den wensch uiten, dat toch spoedig het onderwijs moge verbeterd worden, want daarin ligt de onvergankelijke kiem van den bloei van het schoone Italië, dat nog eenmaal tot groote dingen zal geroepen worden.

Tegen de bekende grieven omtrent het onderwijs brengt N. eenige weêrleggingen in, waarbij ik nog even stil moet staan. Hij tracht door cijfers te bewijzen, dat men nu veel meer doet voor het onderwijs dan vroeger, daar toch de verhouding van hen, die onderwijs genieten, staat tot de geheele bevolking als

1 tot 6, terwijl zij vroeger 1 tot 8 stond. Het getal onderwijzers in 1855 vergelijkt N. met dat bij ons in 1851, op eene bijna gelijke bevolking; die verhouding van 5309 tegen 7000 in ons land is niet ongunstig voor Rome te noemen, te meer daar hij de vele geestelijken, die onderwijs geven, niet mede telt; maar in 1856 vind ik bijna 1200 onderwijzers meer opgegeven in onze regeringsverslagen. In de pauselijke staten zijn 7 universiteiten, en aan de hoogeschool te Rome 47 verschillende leerstoelen. Maar wat bewijzen cijfers voor het *gehalte* van het onderwijs? Prof. Dozy toonde immers in dit zelfde tijdschrift aan, hoe slecht het onderwijs in Spanje was vóór de gezegende regering van den verdienstelijken Karel III, toen aan 32 universiteiten zelfs 4000 hoogleeraren geteld werden. Het *aantal* leermeesters is dus een zwak bewijs. Voor de deugdelijkheid van het onderwijs wordt aangebragt, dat ‘elke universiteit voorzien is van eene behoorlijke bibliotheek, van een museum, van inrigtingen voor onderwijs in de ontleed-, schei- en werktuigkunde; wij erkennen, dat ettelijke vergelijkenderwijze onbeduidend zijn, maar dit is ook het geval met de daarmede overeenkomende inrigtingen in ons vaderland.’ Het spijt mij voor de wetenschap, maar nog veel meer om den wille der pauselijke onderdanen, een nadrukkelijk protest hiertegen te moeten inbrengen; ik betwijfel ten sterkste, of hij, die zoo spreekt, ooit die bedoelde inrigtingen zoo hier als ginds heeft bezocht. Daarentegen is zijn gezegde volkomen waar: ‘dat de inrigting van de twee groote universiteiten met die van andere landen *kan* vergeleken worden.’ Ik heb dit dan ook gedaan, maar ook hier wederom - tot beschaming van het hoofd der Christenheid moet het gezegd worden - kwam die vergelijking geheel anders uit dan N. bedoelde; zij versterkte slechts mijne gegronde vrees en toonde mij juist de diepte van de wond. Dat Toscane daarentegen op het gebied der wetenschap een schoonen rang inneemt, bleek mij meer dan eens, en de groote natuurkundige verzamelingen te Pisa en Florence verduisteren zooveel te meer het weinige dat Rome en Bologna kunnen aantoonen. En toch ik wil 't niet loochenen; er is vooruitgang te Rome; - de tegenwoordige paus, die zoo veel goeds heeft gesticht, breidde de bedoelde kabinetten merkbaar uit en verbeterde de stelling van de geleerden; maar men spreke niet van het vergelijken der pauselijke verzamelingen met die van andere landen, zoo lang het geregtshof van het ‘vicariato’ voor de handhaving der goede zeden zich laat gelden

op wetenschappelijk gebied en gelast dat de opgezette dieren niet in de musea mogen worden geplaatst dan nadat het mes ‘genitalia membra recidit,’ zoo als Ovidius zegt; men hoede zich bij eventuëele ruiling voor die verminkte zoogdieren, zoo lang te Rome niet geldt de spreuk ‘castis omnia casta,’ en de menschelijke wijsheid aldaar verstandiger wil zijn dan de volkomen Schepping.

Het getal studenten in de eigenlijk gezegde academische vakken bedroeg in 1856 in de Kerkelijke Staten 1696. Hiermede vergelijkt N. de 1296 studenten aan onze academiën ingeschreven in 1842; - hij neemt ‘dit jaar omdat het allergunstigste verhoudingen aanbiedt, want het getal studenten is in latere jaren belangrijk afgenomen;’ nu ja, maar ik zie in de regeringstabel van 1856, 1429 studenten aan onze drie hoogescholen; bovendien worden te Rome nog de apothekersleerlingen mede geteld, en dan houde men in het oog, dat van de 28,899 jonge lieden, die aldaar onderrigt ontvangen in vakken buiten het lager onderwijs, 3,328 buitenlanders zijn.

Zoo meent N. ‘de handtastelijke onwaarheden van About en anderen door de statistiek weêrlegd te hebben,’ en vraagt triumphantelijk ‘wat blijft er dan van alle die beschuldigingen over?’ Niets, is zijn antwoord, ‘niets dan dat het onderwijs een geestelijk karakter heeft.’ IJdele troost op valsche redenering gebouwd; de zaak is te ernstig om zich te laten verblinden door die cijfers, en het geneesmiddel moet elders worden gezocht.

Zoo die hooge cijfers van leerlingen iets bewijzen, dan zouden ze wel in de eerste plaats pleiten voor den leerlust van het volk, die ons hoop geeft op schoone uitkomsten, als er eenmaal verbetering zal zijn aangebragt. Vele gesprekken met verschillende personen uit den beschaafden en uit den geleerden stand hebben mij overtuigd, dat de Italiaan uiterst geschikt is om onderwezen te worden; dat hij eene bevattelijkheid en lust tot onderzoek bezit, die de vreugde en roem zouden uitmaken van menigen onderwijzer, maar tevens dat de Romeinen eigenlijk niets geleerd hebben, dat zij ten eenemale onbekend zijn met de allereenvoudigste zaken en gebeurtenissen, kortom dat zij, helaas! op ieder gebied uiterst onwetend zijn. Ik meen dus geregtigd te wezen tot de gevolgtrekking, dat bij die groote cijfers van onderwijzers en onderwezenen de schuld moet geweten worden aan den aard en het gehalte van het onderwijs. Had de heer Huygens zich in persoon van den treurigen

toestand kunnen overtuigen, hij ware niet tot het besluit gekomen, dat ‘het lager onderwijs te Rome op geen minderen trap staat, dan in andere hoofdsteden van Europa.’ Ik wil hem niet tegenwerpen het bekende antwoord van dat Italiaansche meisje te Frascati aan Göthe gegeven: ‘man würde uns nicht lesen lassen, wenn wir uns nicht mit dem Gebetbuch beschäftigen müssten;’ ik geef toe dat het te Rome alom verspreide gezegde: ‘dat de meisjes Latijn leeren op de school’ onwaar is, maar men zal mij ook moeten toegeven, dat de klagt van dezelfde vrouw nog steeds gegrond is: ‘uns in fremden Sprachen zu unterrichten, daran wird niemand denken.’

Ik begrijp zeer goed, dat de Romeinen door taal en godsdienst, om van den nationalen trots niet te spreken, aanleiding vinden op alle scholen de Latijnsche taal te onderwijzen; maar ook hier dringt zich bij eene opmerkzame beschouwing de gevolgtrekking op, dat of de boeken of de meesters veel te wenschen overlaten, want de Romeinen zijn alle uiterst zwak in de taal hunner afgestorvene voorvaderen. Ik was in de gelegenheid mij van beide - zoowel de gebrekkigheid der boeken als de onkunde der onderwijzers - te overtuigen; en wat kan eene hoeveelheid onderrigt in het Latijn den Italiaan baten, al wordt het vier schooljaren herhaald, wanneer hij het niet kan begrijpen en leeren, omdat zijn onderwijzer zelf het niet verstaat, zoo als iemand, die de kwaal inzag, mij op een droevigen toon bekende. De groote overeenkomst met zijne moedertaal werkt hier juist nadeelig; zij verleidt tot oppervlakkige kennis en tot menige onnaauwkeurigheid. Eene proef met een knaap, die maar niets kon maken van zijne Latijnsche opstellen, werd door mij genomen; hij werd op den weg geholpen, de niet geleerde regels werden hem opgehelderd, en hij zou dus nu met vrucht het onderwijs kunnen genieten, en begrijpen hetgeen hem geleerd werd? O neen, de onderwijzer merkte het zoo sterke verschil met andere dagen niet eens op. Wil men eenige bewijzen omtrent de kennis van het Latijn in de hoogere klassen, ik zou de aanteekeningen op Horatius of Sallustius kunnen overschrijven uit de bewerking van iemand, die als een groot Latinist te boek staat, ik bedoel Aloysio Crisostomo Ferrucci, die in der tijd verlorene stukken van Cicero's de Fato meende gevonden te hebben. Een mondeling onderhoud ter wederlegging van opvattingen, die men naauwlijks aan gymnasiasten van het derde schooljaar zou vergeven, stelde mij on-

gevergd in staat de grenzenlooze diepte zijner onkunde bij benadering te peilen; en deze heer is nog een professor; wat zal men van de schoolmeesters verwachten? Van waar dan de roep van geleerdheid, die hem aan het hoofd der Laurentiaansche bibliotheek te Florence bragt? Eenvoudig de omstandigheid dat hij een handig Latijnsch verzenmaker is; in deze liefhebberij om met de materialen der groote meesters zoo te knutselen, dat er over nieuwe of oude onderwerpen nog eens een nieuw vers komt, hebben vooral de Romeinen het ver gebragt. Geen wonder, dat met die onschadelijke oefening, welke den kostelijken tijd op de lagere school en zoek maakt, bij een of anderen knaap aanleg ontstaat tot het werktuigelijke der poëzij, en zoo is dan ook het getal der Romeinsche dichters niet gering, getuige elke zitting van de mooije maar werkelooze genootschappen, waar nieuwe verzen aan de leden ten beste gegeven worden, en nog onlangs zeker eeuwfeest te Frascati, dat door zeven en dertig dichters staande de vergadering werd bezongen uit belangstelling in de heugelijke gebeurtenis! Maar hoe vele hunner zijn er door de vierschaar van Hoeufft te ligt bevonden?

Aan het billijke verlangen om te Rome mijne kennis van het Latijn uit te breiden door het houden van een collegie op de universiteit, kon ik tot mijne groote verbazing niet voldoen, want er wordt *geen* hooger onderwijs in de taal van het oude Rome gegeven. De vergoeding - zoo 't er een heeten mag - voor dit onmiskenbaar gemis heeft ook al weinig te beduiden; zij bestaat alleen daarin, dat de hoogleeraren bij de behandeling der Italiaansche dichters menig kwartier uurs doorbrengen met de overeenstemmende plaatsen uit Horatius of Virgilius te vergelijken.

Ik spreek in de eerste plaats van het Latijn, omdat die taal, wanneer zij verkeerd onderwezen wordt, de jeugd niet vormt. Ik stel hooger prijs op een meer uitgebreid onderwijs in het Fransch, dat voor het maatschappelijk verkeer vooral te Rome voor verreweg de meesten geen renteloos kapitaal zal zijn, om niet eens van de daardoor te verkrijgen ontwikkeling en beschaving te spreken. Ik beweer niet dat de Fransche taal er niet maar wel dat zij er niet genoeg onderwezen wordt; het zou hier misplaatst zijn de fraaije bewijzen hiervan op te sommen. Het aanleeren van nieuwe talen wordt te veel aan eigen studie overgelaten en is daardoor zeer gebrekkig, waaruit onvermijdelijk volgt, dat de Romein afgesloten is van zoo onnoemelijk veel goeds in andere talen ge-

schreven, dat tot vorming van verstand en hart bijna onmisbaar mag heeten. Geen wonder dan ook dat Rome zich op wetenschappelijk gebied den schepter zag ontwringen; wil men dien herwinnen, dan is een degelijk onderwijs in de nieuwe talen een eerst vereischte, of zal een Romein zonder Duitsch geleerd te hebben op het vak der oude letteren en geschiedenis kunnen medepraten? Hoe zullen de Romeinsche beoefenaars der godgeleerdheid met die van andere landen gelijken tred houden zonder nieuwe talen te kennen, die ook voor hunne philosophie onmisbaar zijn? De verstandige en meer ontwikkelde Italiaan ziet het in; - ik hoorde uit den mond van meer dan éénen Benedictijn, dat er van buiten Italië eerst beterschap te wachten is, zoo als die geleerde orde van beschaafde monniken ook reeds, door jeugdige leden aan de Bonnsche hoogeschool opgekweekt, nieuwe sappen in zich opnam, waarvan ik de verbetering van het onderwijs verwacht tegenover die andere der wetenschap vijandige orde.

Werpt men mij soms tegen, dat ik mijne eischen te hoog stel, en dat de Romein zoo veel vreemde beschaving niet behoeft, welnu, ik zal voorshands mij met minder tevreden stellen en reeds blijde zijn, als ik hoor dat er iets aan geschiedenis en aardrijkskunde gedaan wordt, want hoe volslagen-onwetend hierin zelfs de beschaafdere Romeinen zijn, is mij al te vaak gebleken. Hunne onkunde in deze vakken overtreft de stoutste noordsche verbeelding; slechts een paar voorbeelden, die ik met eigen oogen zag, mogen hier als bewijs staan! De eerste dagbladschrijver zag Hamburg en Stokholm voor een land, een postmeester ons vaderland voor eene stad aan, waarin hij vruchteloos het land Leiden zocht. Meer dan eens beklaagde men mij, omdat Holland zoo onder de Engeland zucht; maar genoeg, ik zou anders eene mededeeling kunnen doen van een stuk in de Mengelingen van eene letterkundige courant te Rome, waarin ik de geschiedenis van Hugo de Groot zoo zeer verdraaid vond, dat mijne verontwaardiging mijne weetgierigheid overtrof; ik las namelijk hoe zijne ontsnapping uit Loevenstein geschiedde en gelukte ‘wegens zekere liefdesbetrekking met.... de eerzame Elsje van Houweningen!’

Hoe onbeduidend en flaauw het onderling verkeer van Romeinen uit den fatsoenlijken stand, moet zijn, kan men ligt nagaan; hoe kan het anders wezen? Er is een volslagen gebrek aan boeken, niet van stichtelijken aard - dat artikel is altijd goed

voorzien - maar aan nuttige werken, die verstand en hart vormen, en waarvan elke beschaafde natie er zoo vele bezit. Wat natuurlijker dan dat de uitstekende mannen, die Italië hier en daar ziet oprijzen, zich zelven moeten vormen, en zij aan de onvermijdelijke kwaal van ‘autodidacten’ mank gaan, dat is: dat zij verbazend eenzijdig gevormd zijn en hoewel zich met grond verheffende boven de anderen, toch nog eerst ter schole moesten gaan om het ontbrekende in hunne kennis aan te vullen; kortom, dat zij dwaallichten zullen zijn en blijven.

Maar als ik dan den staf schijn te breken over alle beoefenaren der wetenschap, zal men mij met regt vragen, of op den algemeenen regel geene uitzonderingen zijn. Natuurlijk ja, maar is het niet een bedroevend verschijnsel, dat bij een volk, dat eertijds op zoo hoogen trap stond op het gebied van kennis en wetenschappen, en dat steeds zooveel natuurlijke begaafdheid en aanleg bezat, de kundige menschen als uitzonderingen gelden? Bij eene andere gelegenheid hoop ik zelf sommigen hunner regt te doen wedervaren en ze meer bekend te maken; bovendien telt de orde der Jezuïten vele kundige en verdienstelijke mannen; doch zullen deze, zoo lang zij leden blijven van die orde, zich wetenschappelijk volkomen vrij kunnen bewegen? In de andere orden is er niet veel licht; de Benedictijnen hebben zich reeds trachten te verheffen door vreemde loten op den ouden stam te enten; hoe het bij de Dominikanen geschapen is, zal ons aanstonds is blijken; dat bij de volgelingen van Philippo Neri, behalve Padre Theiner, over welken Duitscher ik later iets hoop mede te deelen, niet van werken inkomt, bleek mij, toen ik soms geheel alleen zat te werken op hunne ‘bibliotheca Vallicelliana’, die mij de bibliothecaris met looden schoenen ontsloot, als of hij het bevreemdend vond, dat iemand lust had in studie. Dat de beoefening der wetenschappen bij de Cisterciënser monniken tegenwoordig onbeduidend is, had ik helaas! de gelegenheid op te merken bij den geleerdsten hunner, die als bibliothecaris mij de rijke Sessoriana opende in hun klooster van het H. Kruis van Jeruzalem; de goede man kan het niet ver brengen, want hij bezit niets anders dan goeden wil, zoo als ik in het voorjaar maar al te goed bespeurde, toen ik hem behulpzaam was in het opstellen en schikken van het opschrift, dat een bezoek van den H. Vader zou vereeuwigen volgens Romeinsch gebruik, wanneer deze komen zoude om den zegen te geven van het balcon diet kerk op den feestdag van den 31sten Mei, op wel-

ken dag alleen de benedenkapel van de heilige, die het H. Kruis gevonden heeft, namelijk Helena - wier beeld van een heidensch marmeren beeld gemaakt werd - ook voor vrouwen toegankelijk is, terwijl anders op straffe van excommunicatie aan vrouwen die toegang verboden is. Het was deze zelfde monnik, die mij vertelde, toen de staatkundige hemel in 't verleden voorjaar zoo bewolkt werd, dat hij dagelijks onzen Lieven Heer bad voor het behoud van den keizer van Oostenrijk. Het is ook van deze kerk, dat de monniken de schilderijen door Rubens tijdens zijn verblijf aldaar vervaardigd, aan den keizer van Rusland verkochten voor 5000 pauselijke kroonen, om niet te zeggen rijksdaalders, welke munt in waarde daarmede overeenkomt, en in een Hollandsch boek beter klinkt dan het woord dollar, dat men hier wel bezigt.

Over de beoefening van het Grieksch kan ik kort zijn, want toen ik uit belangstelling mij bewogen voelde, de mij ter oore gekomene bekentenis van den hoogleeraar in het Grieksch: ‘dat hij er niet veel van geleerd had,’ te gaan toetsen, wist mij een zijner kundigere toehoorders, uit louter schaamte voor zijn vaderstad, te bewegen daarvan af te zien. En deze professor is een der driemannen, welke na den dood van kardinaal Mai belast werden met de uitgave van het Oude en Nieuwe Testament naar het oudste Grieksche handschrift bewerkt, van Mai's ΠΑΛΑΙΑ ΚΑΙ ΚΑΙΝΗ ΔΙΑΘΗΚΗ om dezelfde letters te bezigen, die toen eindelijk op hoeken en straten aangeplakt, de heugelijke gebeurtenis bekend maakten van het verschijnen van die vijf lijvige kwarto-deelen, wier geschiedenis ik hier niet mag ophalen, maar wier lot ik durf voorspellen, want zij zullen weldra als eene zeer onzekere bron voor tekstkritiek erkend en omgewerkt worden, en ten spijt dergenen, die hunne veertig rijksdaalders daaraan hebben te koste gelegd, dalen tot den rang van bibliographische merkwaardigheid.

Met de Oostersche letteren is het veel slechter gesteld, dan men van eene stad, waar zoo vele beoefenaars der godsdienst zijn, zoude mogen verwachten. Ik bedoel hier niet de studiën van het groote ‘Collegio de Propaganda Fide’ of het grootsche Jezuïten-Zendelingsgenootschap; want deze uitgebreide inrigting staat geheel op zich zelve, en haar onderwijs juich ik steeds even hard toe, als toen ik op het feest der Driekoningen getuige mogt zijn van de proeven der vorderingen van hare kweekelingen, of laat ik liever zeggen bij het talenfeest, de

epiphanie, waarbij alle zendelingen uit de meest verschillende oorden der wereld een proefje geven van hunne moedertaal in rijm of onrijm, van het Chineesch en Hindostansch tot aan de taal van een der eilanden van Oceanië, welke de monsterkaart der 42 talen of tongvallen besloot.

Dat de studie van het Hebreeuwsch te Rome slecht vertegenwoordigd wordt; is een gevolg der toestanden; want wat kan er van dat vak komen, als de Hebreeuwsche spraakkunst en het woordenboek op de lange lijst der verboden boeken staat? Dientengevolge is het niet veroorloofd op eene boekverkooping zulke boeken aan te schaffen, tenzij men kan beantwoorden aan de vereischten in de noot op den catalogus, bijgevoegd door den Dominikaner oppermeester der censuur: ‘af te leveren aan een geleerde, die voorzien is van een verlofbriefje.’ Dit is namelijk het noodzakelijk hulpmiddel, door de zoo geprezene censuur ingeroepen, om voor de beoefening der wetenschap toch niet alle wegen af te zetten; voor de verschillende vakken worden, naarmate van kennis en geleerdheid, dergelijke vrijstellingen door den H. Vader verleend op vertoon van bewijs, afgegeven door den geestelijke der parochie. Aan ontduiking van dien maatregel valt niet ligt te denken, want geen catalogus mag zonder de toestemming der kerkelijke vierschaar ter perse gelegd worden. Maar de mensch is zoo niet, of hij kan wel een huismiddel vinden, en de Italiaansche boekverkooper is wel 't minst daarom verlegen. Wat is toch gemakkelijker, dan het dubbele titelblad van de Hollandsche uitgaven der klassieken uit te snijden, die te Rome nog zeer op prijs gehouden worden, - de ouden van dagen onzer auctiehouders zouden watertanden bij eene b.v. mij gedane vraag van 6 rijksdaalders voor een Frontinus van Oudendorp in ribben band! - wat is gemakkelijker, zeg ik, dan van zulk een titelblad den naam te verdonkermanen van dien grooten letterkundige, wiens noten verboden zijn, een Salmasius b.v. voor zijne Historiae Augustae Scriptores, ten einde aan het oog van den vijand der wetenschap te ontsnappen ten koste der boekenliefhebbers? De laatsten moeten zich getroosten zulke bevlekte exemplaren te ontvangen, waarin de namen uitgeknipt zijn van hen, die door den Index gebrandmerkt zijn, zoo als een Scapula, wiens Lexicon, een Stephanus wiens Thesaurus verboden is, even als de gezamenlijke Werken van Johannes Pontanus, van Hugo Grotius, van Meursius, ja, van den in het ware geloof ontslapen Lipsius,

die alle met het bekende kruis geteekend staan om den wille van één stukje in zijne jonge jaren geschreven. Maar waartoe meerdere voorbeelden aangehaald uit den ‘catalogo di una doviziosa biblioteca pertinente ad una illustre famiglia patrizia di questa capitale,’ of het zou moeten zijn om er den Atlas van Mercator en Gerard Hondius, Amst. 1638, nog bij te voegen. Wie ziet niet, dat die belemmering der wetenschap een ijdel ding is? Het huismiddel wordt zelfs door den hoogst geplaatste gebezigd, ik was op de Vatikaansche bibliotheek bezig met een zeer oud Longobardisch handschrift van den geïnterpoleerden Eutropius; ik verzocht een exemplaar van die lezingen, en na lang dralen en groot tijdverlies kwam mij de bediende een uitgaaf brengen van genoemden schrijver, waarin de verbeteringen van Erasmus waren opgenomen, wiens naam te groot was voor de pennestreken, waarmede hij was binnengesmokkeld in het door Dominikaner wijsheid omschreven gebied. Ik kon een glimlach niet bedwingen, toen ik dien verketterden foliant mogt gebruiken in het studeervertrek van de boekerij des H. Vaders, en het is uit louter voorliefde voor Rotterdam's grooten geleerde, dat ik dit feit aanstip.

Keeren wij na de kleine uitweiding terug tot de beoefening der Hebreeuwsche taal, die tegen dien druk niet heeft kunnen ingroeijen; de maatregel belemmert en voedt onwetendheid. Of hoe moet men anders het volgende voorbeeld verklaren? Ik woonde een tijd lang bij een kanunnik van S. Maria in Trastevere of in Taberna Meritoria genaamd, wegens een bron van olie, die op wonderbaarlijke wijze daar ontsprong onder Augustus, als een zinneheeldig teeken van de komst van den Messias. Op zekeren dag zag hij op de tafel van een Duitschen proponent, die ook kamers bij hem gehuurd had, een Hebreeuwschen Bijbel liggen; uit belangstellende nieuwsgierigheid vroeg hij wat dat voor een boek was, en op de bescheidene opheldering, dat het Gods woord was in den grondtekst, hervatte hij om zijne geschokte kennis te verbeteren: ‘o ja, dat is die taal, die men zòò leest,’ waarbij hij den wijsvinger van onder naar hoven over den Bijbel bewoog! Op pag. 13 van genoemden catalogus lees ik ‘Biblia Hebraica ed. Everardo Van der Hooht (?) Amstelaedami et Ultrajecti 1705, vol. 4,’ en daarbij het bekende kruis, even als bij de ‘Biblia Polyglotta, Londini, 1657’ en ‘Castelli Lexicon Heptaglotton, Londini, 1669.’

Maar hoe aan al die grieven een einde gemaakt, zal men

zeker onder het lezen dezer klaagliederen gevraagd hebben? Mijn antwoord is kort. Ik trek regelregt tegen de regering te velde; van haar moet de verbetering uitgaan. Zij verheffen den onderwijzersstand en zondere iets meer af voor het onderwijs dan de 45,000 rijksdaalders, die van 1847 tot 1857 gegeven nog niet eens 1127 gulden per jaar uitmaken. Zij voldoe aan het billijke verlangen van de studenten te Bologna, aan den paus onlangs bij zijn bezoek daar ter stede geopenbaard, trots de bevelen van den staatssecretaris kardinaal Antonelli, van namelijk die universiteit weder naar behooren open te stellen. Zij ga niet langer voort op den veroordeelden weg; dan eerst kan er wat goeds geboren worden. Maar doet zij dat niet, weert zij het onderwijs der aardrijkskunde en geologie van hare hoogescholen als hoogst gevaarlijk voor het scheppingsverhaal; laat zij de lessen in de staathuishoudkunde staken, als enkel strekkende om den omwentelingsgeest te bevorderen, dan is alle redekaveling nutteloos; maar dan is ook aan alle hoop op beterschap de bodem ingeslagen. Wil men toch het bestaande onderwijs in de pauselijke staten verdedigen, men voere dan de bovengenoemde godsdienstige gronden aan, en men zal kans hebben om beter te slagen. Van dat standpunt laat zich volkomen wettigen het opheffen van den leerstoel in de physiologie na den dood van professor Metaxa, ‘daar deze wetenschap slechts tot godloochening leidt.’ Ik geef volkomen toe, dat uit dergelijke natuurkundige vakken een groot gevaar voor de kerk ontstaat, want als het licht van die wetenschappen doordringt tot de plaats, waar de opvolgers van Petrus zetelen, dan zal de goê gemeent met schouderophalen de afkondiging vernemen, die ik in December 1858 hoorde; ik bedoel de heiligverklaring van den vromen Philippus de Rubeis, kanunnik van de kerk van SS. Cosmo e Damiano te Rome, als ik mij niet vergis, ‘omdat de punten van twijfel waren weggenomen omtrent de twee door zijne tusschenkomst voor ettelijke jaren volbragte wonderen,’ die in niets anders bestonden, dan in de genezing van een lijder aan ‘tabes pulmonalis in ongeneeslijken graad,’ en van eene lijderes aan ‘phthisis tuberculosa, die zoo ver ontwikkeld was, dat er zich doodelijke verschijnselen hadden voorgedaan.’ En dit onderzoek was door de daartoe bestemde ‘tribunale dei sacri riti’ in drie instanties gewonnen in den vorm van een proces, zoo als men dat noemt; voor welk geding de geloovigen hunne penningen konden offeren in

een daartoe in de kerk geplaatste bus; iets, dat zeker slechts voor den vorm bestaat, om kenbaar te maken welke zaken nog hangende zijn; men mag immers wel verwachten, dat *zulk* een proces ‘pro Deo’ gevoerd wordt, want anders zou de pleitbezorger van den heiligverklaarden - de Rossi - niet zeer spoedig betaald zijn geworden, zes maanden toch, nadat de kwestie in staat van gewijsde was overgegaan, heb ik nog zijne bus zien staan in de kerk van S. Maria in Cosmedin.

Het zijn voornamelijk twee punten, wier verandering groot nut en voordeel voor de zaak van het onderwijs zal afwerpen; ik houd het er voor, dat de tegenwoordige treurige toestand van het onderwijs niet kan verbeteren, zoo lang de censuur niet wordt opgeheven, en er zich geen vrije stand van onderwijzers vormt. Het godsdienstig karakter aan het onderwijs in de pauselijke staten te ontnemen is even gewenscht als elders, maar daarmede is nog niets te bereiken; - eerst moet het volk vrij mogen spreken, en de noodige grond tot ontwikkeling en beschaving zal gelegd worden. Dat er staatkunde schuilt achter de schoonschijnende zorgen voor de ongeschondene kerkleer, laat zich ligtelijk begrijpen, zoodat er geen beterschap te wachten is, zoo lang de geestelijkheid nog alvermogend zal zijn. Van haar standpunt moet ik dus de zwarigheden billijken, die ze aan de Fransche broederschap in den weg legde, welke zich te Rome vestigde om onderwijs te geven, dat meer op Franschen leest was geschoeid; en ze zou haar nog beletten werkzaam te zijn, ware niet herhaalde malen de Fransche gezant voor de belangen der vele buitenlandsche scholieren in de bres gesprongen, zoodat deze de school ontsloten heeft voor hen, die bewijzen kunnen niet uit Romeinsche ouders geboren te zijn. Men ziet, hoe ver men zijne magt wilde uitstrekken. Maar waarom dan? zal er gevraagd worden; was men beducht, dat die geestelijken hunne kweekelingen verkeerd onderwijs zouden geven in de godsdienst? Ik betwijfel het en overtuigde mij meer dan eens, hoe vele zaden van godsdienstig onderwijs telken dage in de jeugdige harten werden gestrooid. Ik kan dus slechts het te Rome geldende antwoord geven, dat men zoo slecht gezind was tegen de school, omdat de jongens op Fransche manier gekleed waren met het cadetsjasje in plaats van met den soutaan en mantel, en den groeten, voor jongens allezins ondoelmatigen driekanten hoed, zoo als zeer eigenaardig in de Kerkelijke staten de seminaristen gekleed gaan, zelfs zij die den geestelijken stand niet zullen kiezen.

Ik wil op de verdienste van de door bevoegden zoo geprezene orden der ‘Scolopii’ en der ‘frères ignorantins’ niets afdingen; ik betreur het, wanneer zij op den uiterlijken schijn verward worden met andere, die minder goed bekend staan. Deze zullen ook geen gevaar loopen, en hun onderwijs zal een eerlijke mededinging met onafhankelijke onderwijzers gerust kunnen volhouden.

De tweede door mij genoemde hinderpaal is de censuur. - Een paar staaltjes hoe de Dominikanen nog steeds deze aan hunne zorg toevertrouwde taak volvoeren in de tweede helft der 19de eeuw! Aan haar wijt ik het kwijnen van den boekhandel; daarom is ook de kapel van het boekverkoopersgilde in zulk een treurig verval, dat ze gesloten werd; te Florence levert daarentegen de Italiaansche pers veel goeds; daar ontvangt de schrijver geldelijke belooning voor zijne pennevruchten, terwijl te Rome een boek een voorwerp van weelde is, dat de schrijver ten geschenke kan geven, als hij er plezier in heeft. De voorbeelden, hoe onwetendheid voorzit bij de belemmeringen der censuur, zag ik van nabij; het door de Pruissische regering bekostigde ‘Instituto di Correspondenza Archeologica,’ door zijne vele degelijke werken den oudheidsvrienden goed bekend, werd genoopt een vel van zijn Bullettino (1844, p. 195 vlgg.) te Florence uit te geven, omdat de Dominikaansche opperregter een stuk weigerde, dat geschreven was naar aanleiding van een basrelief, waarop de ‘Apotheose’ van Homerus prijkt! Bij zulk eene kortzigtigheid zal ieder glimlagchen; maar was het niet uit even groote onkunde, dat de ‘padre maëstro’ de aanspraak schrapte, die gehouden was bij de onthulling van Winckelmanns borstbeeld - in de Villa Albani te midden der door zijne meesterhand geschikte beelden der oudheid, door den koning van Beijeren opgerigt - en wel omdat in dit stuk de spreker handelde over de wetenschappelijke ‘geloofsbelijdenis’ van den grooten oudheidkenner! De goede monnik kon zijn begrip van geloofsbelijdenis niet overbrengen op een ander, en wel het minst op wetenschappelijk gebied. Dit ging echter toch wat al te ver; een geleerd Romein van onbesproken gedrag, die verre boven den letterkundigen opperregter staat, getroostte zich de moeite de onvolkomen kennis van den censor te hulp te komen, en bewerkte, dat men voor dat tijdschrift, nu het zoo zeer de mate van kundigheden der Dominikanen overschreed, om verdere misstappen te voorkomen, de censuur aan een bevoegden en bezadigden beoordeelaar buiten

de geestelijke regtbank zou opdragen. Maar na den dood van dezen tusschenpersoon nam de ‘padre maëstro’ het zwaard weder in handen; en zoo weet ik, dat een stuk geschrapt werd, omdat de schrijver zich verstout had de woorden ‘divino poeta’ te bezigen in eene hoogdravende zinsnede omtrent Homerus! Even zoo zag ik, hoe hij in April 1858 het vonnis velde over een stuk voor deel 29 dier Jaarboeken, naar aanleiding van een keurig klein bronzen Venusbeeldje, uit Aegypte medegebragt, maar, zoo als later bleek, overeenkomende met de te goed bekende bronzen uit Pompeï, alwaar de opgravingen van regeringswege - zooals men weet - worden uitgevoerd. Men had in dat kleine voorwerp eene belangrijke bijdrage voor de kunstgeschiedenis ontdekt, het was ongeschonden en kon tot opheldering dienen van de Mediceïsche Venus, wier armen, zoo als bekend is, ontbreken; en toen was de andere levensgroote, ongeschondene Venus buiten Porta Portese nog niet gevonden. Kortom, het beeldje werd geteekend en gegraveerd, de verhandeling geschreven en gezet, maar verder kwam het niet; de Minos der Christelijke beschaving wilde het niet doorlaten, alleen omdat het een Venusbeeldje was. Alle tegenwerpingen, dat zoowel door de regering de Venus van het Capitolijnsche als ook andere van het Vatikaansche Museum waren gegraveerd en uitgegeven; dat het vicariato toeliet, op de afzonderlijke dagen hen, die het verlangen, voor eene poos op te sluiten in het kabinetje, waar de Capitolijnsche Venus voor weinige jaren is geplaatst; alles was vruchteloos; hij betreurde die zaken; het was en bleef een Venusbeeldje, en daarover kon de pater niet heenstappen. De aanslag op de nationale ijdelheid, dat men dan weder naar Florence zou gaan om te drukken, en men zich dus bloot gaf voor de wetenschappelijke wereld, alles faalde, en de plaat (tav. d'agg. E) is verschenen zonder de Venus, en het stuk is achterwege gebleven.

En diezelfde strenge zedemeesters veroorloven almanakken, die onder de oogen der scherpe staatkundige policie aan de boeren en burgers worden uitgevent, waarin voor elke week en elke maand in rijm of onrijm, in lijsten of algebraïsche formules, de cijfers worden opgegeven, hoe men zeker met het lotto, dat is de staatsloterij, moet winnen. Geen wonder, dat de loterijwinkels zoo druk bezocht worden; een volk, dat zoo ligtgeloovig is als de Italianen, laat zich vangen, en let niet op het protest van den almanakschrijver, die op de laatste

bladzijde ‘krachtens wijze wetten door Sixtus V en Urbanus VIII plegtig verklaart, dat al zijn geschrijf slechts gissingen zijn, terwijl zonder den wil van onzen Lieven Heer de voorspelde zaken nooit kunnen bewaarheid worden.’ Ik ben overtuigd, dat een werk, dat in 't voorjaar volgens aanplakbiljet alom te verkrijgen was, onder den titel: ‘Zekere manier om met het lotto te winnen, gegrond op 40-jarige ondervinding’ ruimen aftrek vond. Ook hier vraag ik, of de regering niet schuldig is?

Is het bij zulk een staat van zaken te verwonderen, dat Rome met al haar onovertreffelijk schoon als in een doodslaap van wetenschappelijke werkeloosheid verviel; en hoe kan men zelf met de beste bedoelingen, met de waarheid voor oogen, zulke toestanden vergoêlijken, laat staan ze verdragen en er onder gebukt gaan; kortom ik geloof meer dan genoeg beweegredenen te hebben opgesomd ter verdediging van het gezegde, dat ik nog geen lust gevoel onder die vaderlijke en priesterlijke regering te staan.

De jongste geschiedschrijver der Vatikaansche Bibliotheek is de Abt Domenico Zanelli, naar aanleiding van wiens werk ik de pen opvat om eenige wetenswaardige bijdragen te leveren over de lotgevallen der eerste boekerij van de wereld, al bevat zijn boek, hetgeen overigens ook niet van hem te wachten was, geen nieuws. Hij schreef immers slechts de oudere beschrijvingen af, want hij kon geen gebruik maken van de uitvoerige opgaven dienaangaande door Blume in zijn ‘Iter Italicum’, door Röstell in ‘Bunsen's Beschreibung Roms’, en door andere Duitsche geleerden in het ‘Serapeum, Zeitschrift für Bibliothekwissenschaft’ geleverd, die, zoo als meer vertoond is, veel meer wisten te verzamelen over de handschriften van de pauselijke bibliotheek, dan onze Romein. Mijn plan om bij wijze van een uitvoerig verslag den inhoud van genoemd werk weder te geven moest ik laten varen; de bouwstoffen van elders ontleend heb ik op andere wijze gebruikt, met geheele terzijdestelling van de indeeling in 8 tijdvakken, die noch logischen noch geschiedkundigen grond heeft.

Eerst wil ik het vòòr-historische tijdperk bespreken, om met

een enkel woord van de verspreide berigten te gewagen, welke door hen verzameld zijn, die de zaak ‘ab ovo’ hebben behandeld en dus, uit zucht om de geschiedenis der Vaticana zoo volledig mogelijk te schrijven, wel wat ver gegaan zijn. Hiermede bedoel ik het beweren, dat reeds Petrus den grondslag legde voor de bibliotheek van zijne opvolgers, daar hij natuurlijk met een Evangelie naar Rome kwam, terwijl Paulus bepaaldelijk aan Timotheus II. 4:13 schreef, om, als hij naar Rome zou komen, de boeken en vooral de perkamenten rollen mede te brengen, die hij in Klein-Azië had achtergelaten. Het zou zich uit den aard der zaak reeds laten verklaren, ware het niet door de kerkgeschiedenis bovendien te boek gesteld, dat Clemens I (91-100) bepaald heeft voorgeschreven, bij de bisschoppelijke zetels verzamelingen aan te leggen van de gewijde boeken en van de berigten omtrent de martelaren, zooveel mogelijk uit den mond van ooggetuigen door ‘notarii’ opgeteekend. Anastasius meldt ons, dat Paus Anterus in 235 de geschiedenis der heiligen verzamelde en ze in de kerk bewaarde, en de spoedige uitbreiding dier verzameling schijnt bewezen te worden door het feit, dat zijn opvolger Fabianus aan de daarvoor benoemde notarii zeven onderdiakenen toevoegde. De geschiedenis der martelaren staat daar ten bewijze, dat die verzamelingen gespaard zijn gebleven zoowel onder de vervolgingen, waaraan de Christenen bloot stonden ten tijde van Alexander Severus en Maximinianus, als bij de latere tweespalten in de Kerk.

Ten onregte wordt Constantijn - de eerste Christenkeizer - door sommigen aangezien als de oprigter der pauselijke bibliotheek, omdat hij het bevel gaf afschriften van de bijbelboeken te doen vervaardigen; men bedenke, dat deze bestemd waren voor de kerk te Constantinopel. Men zou overigens daarbij ook kunnen denken aan zekere navolging der vroegere Romeinsche keizers, die bij de heidensche tempels boekerijen hadden aangelegd, doch eene bibliotheek, hoe gering ook, was een noodzakelijk vereischte voor eene Christenkerk. Uit de berigten van de oudere kerkvaders blijkt evenwel, dat hun ook private bibliotheken ten dienste stonden, al waren de kerkbibliotheken reeds tamelijk uitgebreid, zoo als uit de acten der kerkvergadering onder Silvester (314-335) blijkt, en paus Julius I (336-352) gelastte eveneens den notarii de gebeurtenissen op te teekenen en die stukken door den ‘primicerio’ goedgekeurd in de kerk te bewaren. Zoo

kon Hieronymus het gebruik der kerkbibliotheken aan Pammachius aanbevelen op het einde der 4e eeuw, even als in het begin der volgende Augustinus die zijner kerk te Hippo uitdrukkelijk vermeldt en hare belangen aan zijne opvolgers op het hart drukt.

Met de kerkbibliotheek maakte vooreerst het kerkelijk archief één geheel uit; nu heeft men de stichting van het pauselijk archief aan Julius I toegeschreven, op grond van zijn zoo even genoemd bevel, maar eigenlijk bestond dat reeds als uitvloeisel van de bisschoppelijke kanselarij. Het eerst wordt er melding van gemaakt in eene kerkvergadering onder Damasus (367-385) en in de brieven van Innocentius I (402-407). Bovendien is ons bekend, dat genoemde kanselarij te Rome bestond in een afzonderlijk gebouw bij het oude paleis van het Lateraan; deze eerste kerk 'Urbis et Orbis Ecclesiarum Mater et Caput' is de aan Johannes den Dooper gewijde bisschopskerk, die naar de plaats, welke aan Plautius Lateranus behoorde, genoemd wordt 'S. Giovanno in Laterano.' Ten onzent is die kerk wel eens zeer onjuist 'Sint Lateranen' geheeten.

Het archief wordt door 'Sacrum Scrinium Lateranense' aangeduid of eenvoudig 'Scrinia apostolica' genoemd, terwijl de kast zelve, 'bibliotheca' of 'archivum scrinium' genaamd, onder toezigt stond van den bovenvermelden 'primicerius notariorum,' tot dat er een afzonderlijke 'bibliothecarius' benoemd werd. Dit was bij grootere kerken weldra noodig, waar de zorg der boeken en papieren, toevertrouwd aan den 'skeuophylax of keimeliarcha,' met de splitsing van de schatkamer aan een afzonderlijk persoon werd overgedragen, zoo als wij b.v. weten, dat de kerkelijke kostbaarheden in een ander vertrek werden bewaard, van het archief afgezonderd, in de door Paulinus in het begin der 5de eeuw gebouwde kerk. Sedert 581 komt de archivaris voor onder den naam van 'scrinarius of chartularius', en in de 7de eeuw wordt van den 'chartophylax' van den patriarch van Constantinopel melding gemaakt. Van de apostolische bibliothecaïï bezitten wij eene lijst tot in de 12de eeuw, als wanneer het archief weder onder het toezigt van den 'thesaurarius Lateranensis' kwam.

Men moet de door paus Leo in 458 genoemde kerkbibliotheek te Rome als het archief opvatten, want eerst Hilarius (461-468) splitste de verzameling; deze maakte 'duas bibliothecas in eodem loco' in de Lateraanskerk. Het vermoe-

den van Blume, alsof men hieronder slechts twee bijbels moest verstaan, vervalt, want het is bekend dat deze paus de bibliotheek in dier voege splitste, dat de boekerij ten dienste der geloovigen stond, en de andere verzameling, voor het gebruik der kerk bestemd, pauselijke brieven en besluiten bevatte, benevens de handelingen der kerkvergaderingen, de werken der kerkvaders, en de veroordeelingen der ketters met de stukken der herroeping en afzwering hunner meeningen.

Het is slechts een schemerlicht, dat over de oprigting der apostolische bibliotheek schijnt; men vergenoege zich met die weinige berigten, waarbij nog kan gevoegd worden, dat Gelasius (492-496) orde stelde op al die boeken, ze schifte, en bepalingen maakte tegen de schriftverdraaijers en afschrijvers der H. Schrift, hetgeen een vast aangenomen tekst in het pauselijk archief veronderstelt; - hiermede komt ook overeen het onder Gregorius I (590-604) herhaaldelijk gedane verzoek om bijbels uit Rome af te zenden, terwijl genoemde paus zijne ‘40 homiliae’ in de bibliotheek der kerk plaatste. Deze verzameling moet nog al groot geweest zijn, want ik vind eene klagt vermeld van de Spaansche bisschoppen in 649, dat men wegens de menigte handschriften in die boekerij de ‘Moralia van Gregorius’ niet kon vinden. Of er onder die boeken wel handschriften der klassieken geweest zijn, is niet te bepalen; volgens een in de middeleeuwen verspreid berigt was Gregorius zoo afkeerig van de wereldlijke boeken, dat hij vele werken van Cicero en Livius alsmede astrologische handschriften ten vure doemde.

Gregorius II (715-731) is in het begin van zijn geestelijken loopbaan, toen hij van onderdiaken van den Lateraanschen patriarch tot kapellaan was opgeklommen, bibliothekaris geworden. Volgens Anastasius heeft Zacharias (741-752), een Griek van geboorte, die de Latijnsche kerkvaders in zijne moedertaal deed overbrengen, in de kerk van den prins der apostelen al zijne eigene geschriften geplaatst, die het geheele jaar door bij de ochtenddienst moesten gelezen worden; wij hebben hieronder dus de S. Pieterskerk te verstaan. Daarentegen heeft hij de handelingen der kerkvergadering van Nicea, die hem, met de keizerlijke handteekening voorzien, gebragt werden, in het Latijn vertaald en in de ‘Sacra bibliotheca’ geplaatst, als een waardig en blijvend gedenkteeken van het regtzinnig geloof; men ziet dat hier het apostolische archief bedoeld wordt,

waar dergelijke geschiedkundige stukken bewaard werden, even als in die bibliotheek het afschrift der canones vervaardigd moet zijn, dat genoemde paus aan Karel den Groote vereerde. In elk geval heeft men dat andere berigt verkeerdelijk doen gelden voor het oudste omtrent de Vatikaansche bibliotheek, want later is daarbij wel gevoegd die uit het Lateraan, maar het archief van de S. Pieterskerk staat nog op zich zelven. Om die reden is het aldaar bewaarde handschrift van Terentius vooreerst niet toegankelijk, niet zoo zeer omdat de met het opzigt over het archief belaste kanunnik de schromelijke wanorde van zijne schatkamer wil verbergen, maar omdat' de tachtigjarige pater er niet toe komen kan zoo lang te blijven zitten, als het vergelijken van dat kostbare handschrift van den onderzoeker noodzakelijk vordert.

In de volgende eeuwen zijn, zoo als uit de geschiedenis van vele handschriften blijkt, vele boeken uit Italië en Duitschland heen en weêr gezonden om afschriften te vervaardigen, waartoe de vele kloosters de beste gelegenheid aanboden, zoowel voor het overschrijven als voor het verzenden, en men zou zeker eene belangrijke bijdrage voor de kennis en beschaving der middeleeuwen uit die verspreide berigten kunnen bijeenbrengen. Bisschoppen en vorsten zonden elkander even zoo boekwerken; zoo gaf Innocentius IV in 1245 vele oorkonden mede naar de kerkvergadering te Lyon, waar men er twee echte afschriften van vervaardigde; zoo is het bekend, dat bij de kerkelijke geschillen, en bij het onderzoek naar de echtheid der Decretalen dergelijke geschriften ter tafel kwamen, waaromtrent nog vele gegevens en bewijzen zijn te vinden. Het is daarom des te meer te betreuren, dat Zanelli te Rome geene archieven raadpleegde om daaruit dergelijke feiten op te zamelen, zoodat hij in plaats van nieuw licht te verspreiden over dat zoo gewigtige tijdperk, ons met de oppervlakkige mededeeling naar huis zendt: dat de volgende pausen veel zorg aan de verzameling besteed hebben, die nog lang in het Lateraan bleef, tot dat de bekende rampspoedige tijd voor het pausdom besloten werd met de pauselijke ballingschap naar Avignon in 1305 onder Clemens V.

Met de pausen is het archief uit Rome gegaan, want bij den dood van Clemens (1314) vond men in zijne schatkamer te Carpentras vele privilegiën en 20 deelen registers der drie laatste pausen, terwijl de ouderen deels naar Treviso gekomen waren, en daar tot 1340 bleven, deels naar het Franciscanerklooster te

Assisi overgebragt werden, waar zij in 1320 bij eene plundering verloren gingen tegelijk met eenige fraaije kerkboeken. Eerst tusschen 1325 en 1338 werden die stukken verzameld door Gio da Amelio, die zich evenwel met afschriften en uittreksels tevreden moest stellen, welke met de andere stukken uit de Lateraansche bibliotheek overgebragt werden naar het pauselijke paleis te Avignon, dat nog heden ten dage zoo genoemd wordt, ofschoon dat onregelmatige en groote gebouw in eene vuile kaserne is veranderd, zoodat de beschilderde gewelven der hooge zalen, in het bereik van de schendende soldaatteekenaars gekomen, voor de kunstgeschiedenis weldra verloren zullen zijn. Doch welligt is het ook maar beter al die gruwelijke herinneringen aan de aldaar gevestigde inquisitie-regtbank te vergeten met al de gangen, valluiken en oubliettes, die de gepensioneerde sergeant-majoor den belangstellenden vreemdeling vertoont.

Men zou alligt geneigd kunnen zijn te veronderstellen, dat de apostolische bibliotheek, die naar Avignon gekomen was, slechts het pauselijke archief omvatte. Uit het zeggen van Petrarca echter, dat in geheel Avignon buiten den paus niemand een handschrift van Plinius bezat, mag de gevolgtrekking gemaakt worden, dat ook de boeken van ongewijde schrijvers uit Rome waren overgebragt. Daarentegen had elke kerk haar archief behouden, hetgeen van die van S. Pieter ook uitdrukkelijk vermeld wordt.

Ik vang een nieuw hoofdstuk aan met den terugkeer der pausen naar Rome in 1417, als wanneer de bibliotheek met het hof op den Vatikaanschen Heuvel te land kwam bij de kerk van den prins der apostelen, en niet terugkeerde naar het paleis van het Lateraan, hetzij men ongenegen was het vroeger zoo smadelijk-verlatene te hernemen, hetzij het Lateraan in den tusschentijd te veel geleden had. Men weet immers, dat gedurende het verblijf der pausen in Frankrijk, Rome bijna verlaten was, het getal der inwoners tot op 17,000 smolt en de zoo fiere stad bijna tot den rang van eene onopgemerkte binnenstad afgedaald was door de vereenigde werking van hare slechte ligging en het ophouden van alle bedrijvigheid en vertier. De kerken

waren vervallen, de daken ingestort en de burgerij getuigde, dat ‘de viervoetige kudde’ op het ‘altaar des Heeren geweid werd.’ Aan de slooping der onnutte overblijfselen van de prachtvolle oudheid sloeg de verarmde Romein de ledige hand, en het was in dien tijd, dat onder anderen het Mausoleum van Adrianus als eene groeve van bewerkt marmer beschouwd werd, zoodat het toen den smakeloozen vorm van den Engelburg verkreeg, waarvoor de onwrikbare kern van het keizerlijke grafteeken den hechten grondslag leverde. Maar Rome is uit dien zoo diep gezonken staat als een phenix uit hare asch verrezen en verdient daardoor te meer den naam van Eeuwige stad. Men denke evenwel niet, dat alles zoo terstond weder in orde kwam; - het bekende gezegde, ‘dat Rome niet in één dag gebouwd is’, geldt vooral hier; - het geldt ook voor de stichting der bibliotheek, waaraan sedert den naam van het Vatikaan verbonden werd.

Martinus V (1417-1431) bragt van het archief een gedeelte mede, maar al wordt er ook in dezen tijd van bibliothekarissen gesproken, zoo was het archief echter niet geregeld en dus vooreerst onbruikbaar. Men meent, dat Martinus eenige boeken achterliet, daar b.v. de boekerij te Dresden een handschrift van Martianus Capella bezit, afkomstig van genoemden paus; maar dit werk moet tot zijne eigene verzameling behoord hebben, even als het bekend is, dat Eugenius IV (1431-1447) een archief en eene bibliotheek voor zich zelven had, afgescheiden van die der Pieterskerk volgens Traversari, die een handschrift aan den H. Vader schonk, maar ronduit verklaarde, dat er niet veel bijzonders in diens boekerij te vinden was. In 1441 kwam het overige uit Avignon terug.

De eigenlijke stichter der Vaticana is Nikolaas V (1447-1455) geweest; deze toch was reeds als jong geestelijke ingeleid tot de wetenschap, wier licht in de 15de eeuw in Italië zoo schoon schitterde; hij had reeds vroeg liefde voor de letteren opgevat en is de man, die onder den naam van Thomas van Sarzana zulk eene groote plaats inneemt in de geschiedrollen der Florentijnsche bibliotheek, want hij was de stichter der later zoo beroemde boekerij der Medici, even als hij, later tot paus opgeklommen, de hersteller werd der Vaticana. Een schoon verschijnsel voorwaar, dat het hoofd der Christelijke kerk zijne roeping begreep door zich aan het hoofd der wetenschappelijke beschaving te plaatsen; krachtig moest dit voorbeeld medewerken tot den bloei, waarin weldra de beoefening der letteren in

Italië stond, en waarop het late nageslacht met regtmatigen trots blijft staren; ja, toen kon Rome zich beroemen ook den schepter te zwaaijen op het gebied der geestbeschaving!

Wij bezitten uitvoerige berigten omtrent dezen verdienstelijken man in de levensbeschrijvingen door zijne vertrouwde tijdgenooten, Vespasiano den boekhandelaar, en Gianozzo Manetti; en het is merkwaardig daarin te lezen, hoe Nikolaas, door zijne voorliefde tot de letteren verleid, verder ging dan zijne middelen toelieten, en dikwerf alles ten offer moest brengen om ter liefde van zijne verzameling de boekverkoopers en afschrijvers tevreden te stellen. Men veroordeele hierom den boekenvriend niet; eerst moet men met bewondering aanschouwd hebben, hoe die vele handschriften, welke Italië en vooral Toscane, b.v. hare kloosters van S. Maria Novella en S. Croce te Florence, omstreeks dezen tijd opleverden, zijn vervaardigd; hoe die keurige afschriften er uitzien, met voorbeeldelooze vlijt en onnavolgbare volharding nageschreven, ja, ik mag wel zeggen geschilderd, en versierd met die fijne sierlijke gekleurde hoofdletters bij den aanvang van ieder boek of hoofdstuk, en dat alles op zulk fijn wit perkament, dat zij zelfs nu den halfgeleerde tandtergen; hoe veel te meer moest zulks dus niet het geval zijn bij den waren geleerde in een tijd, toen de wetenschap begon te herstellen. Ik kan het mij best begrijpen, dat hij die, als gezant buiten Italië gezonden, nooit terugkwam zonder nieuwe handschriften medegebragt te hebben, op crediet ging koopen en zich opofferingen getroostte om de zoo moeitevol verdiende penningen aan de afschrijvers uit te betalen. Hij liet namelijk de beste hunner opzoeken, al waren die ook duurder, want het was hem ernst met de wetenschap en hij zag minder op de kosten dan op de hoedanigheid der boeken; deze moesten in alle opzigten uitstekend zijn. Hij bezat werken in alle vakken van geleerdheid, en niet alleen dat hij de geschriften der kerkvaders en die van Augustinus b.v. in 12 nieuwe deelen in zijne boekerij telde, hij had ze ook gelezen en wel met de pen in de hand, zoo als nog heden ten dage zijne randteekeningen getuigen; hij beminde de boeken niet als voorwerp van weelde of blinde liefhebberij; hij leefde daarvoor en daarin. En toen hij paus geworden was, volbragt hij zijn vroeger geopenbaard voornemen, om, indien hij in het bezit van gelden geraakte, die te besteden ten nutte der bouwkunst en tot aankoop van boeken. Overal had hij afschrijvers aan 't werk, en liet

door genoemden Vespasiano boeken van allerhande soort opkoopen en opzoeken in de kloosters van Duitschland, Engeland en, tijdens den ondergang van Constantinopel, ook in Griekenland. Met die wetenschappelijke zendingen belastte hij den geleerden bisschop van Manfredonia, Nicolaas Perotti, denzelfden die een dertigtal fabels van Phaedrus voor den ondergang behoed heeft; hij was secretaris van kardinaal Bessarion, en meldt b.v. in een zijner brieven, waarin hij den paus bedankt voor de toegezondene gelden, hem vier handschriften bezorgd te hebben, en opent hem het uitzigt elk jaar er vier of vijf te kunnen opzenden, ofschoon ze niet zonder moeite te vinden waren. Evenzoo weten wij dat Henoch van Ascoli tot aan de Noordzee, naar ‘Candavia,’ gezonden werd om handschriften te verzamelen; deze bragt een Apicius naar Rome benevens de Scholiën van Porphyrio op Horatius; ik vermoed dus, dat onder dien eigennaam ‘Gandavum’ schuilt, want Jacques de Crucque, professor te Brugge, ontleende zijnen zoogenaamden ‘Commentator Cruquianus ad Horatium’ aan handschriften van Acro en Porphyrio uit het Benedictijnerklooster ‘in monte Blandinio’ te Gent. Het was het bepaalde voornemen van Nikolaas eene bibliotheek bij de S. Pieterskerk aan te leggen ten dienste van het geheele apostolische hof; maar de dood verhinderde de uitvoering van dit plan. Hij was evenwel nog zoo gelukkig zijne verzameling tot het cijfer van 5000 handschriften gebragt te zien; een ander cijfer van 9000, dat wel eens opgegeven is, komt mij onjuist voor.

De eerste bibliothekaris der Vaticana is door Nikolaas aangesteld en heette Joh. Tortellus, wiens opvolger Franc. Filelfus aan zijn meester Calixtus III (1455-1458) den welgemeenden raad gaf te zorgen, dat de kostbare verzameling van Nikolaas niet uit elkaâr ging, maar dat hij eerder dat goede voorbeeld moest volgen. Hieraan gaf Calixtus gehoor; - in zijne korte regering gaf hij 40,000 goudstukken uit voor Grieksche handschriften, die na den val van Constantinopel verspreid waren geraakt. Daarentegen vinden wij van dezen paus aangeteekend, dat hij eenige honderde boeken aan kardinaal Rutenus schonk, en dat Spaansche edelen verscheidene handschriften van hem afkomstig naar Barcelona hebben medegenomen. Zanelli had zeer gemakkelijk dit punt kunnen onderzoeken, want hij kon weten, dat er nog op de Vaticana een Catalogus ligt, die onder Calixtus is vervaardigd.

Zijn opvolger Pius II (1458-1464) had ook eene eigene boekerij, en staat bekend als uiterst gedienstig met het uitleenen van boeken, zoodat men volgens sommiger meening hieraan de verliezen te danken zou hebben, die op rekening van Calixtus staan. Zijne bijzondere bibliotheek werd door hem vermaakt aan het klooster der Theatini en is eerst door Clemens XI naar de Vaticana overgebragt. Natuurlijk was de daaropvolgende regering van Paul II (1464-1471), een vijand der letteren, niet gunstig voor de pauselijke bibliotheek.

Des te beter komt tegenover dien voorganger de werkzame Sixtus IV (1471-1484) uit, door wien de apostolische boekerij voor goed is geregeld en van het archief afgescheiden. Ik wil in korte trekken de verdere geschiedenis van het pauselijke archief hier doorloopen, vooral omdat bij de in onze dagen zoo levendige belangstelling in het archiefwezen eenige mededeelingen omtrent dat archief - zoo ik mij vlei - niet onwelkom zullen zijn, daar het eene onuitputtelijke bron aanbiedt voor de geheele geschiedenis der Christelijke kerk en van al die staatkundige gebeurtenissen, waarin het pauselijke hof gemoeid is geweest; voor de geschiedenis zijn de bouwstoffen zoo onafzienbaar en zoo overvloedig te Rome voorhanden, dat de archivaris een groot deel slechts bezigt om trapswijze tot de hooger geborgene stukken zich den weg te banen.

Bovendien heb ik reeds dit onderwerp stilzwijgend aangewezen, want tot de pauselijke bibliotheek behoorde de zoogenaamde ‘Bibliotheca secreta pontificia’ of ‘penetralis (a non penetrando?) palatina’, in welke afdeeling zich eene groote menigte oorkonden en bescheiden bevonden van zulk een gewigt, dat de voorzigtigheid gebood ze te doen afschrijven door Urbano Fiaschi en Platina, en de oorspronkelijke perkamenten op eene veiliger plaats te bewaren. Hiervoor bood de Engelburg zich aan als eene zeer geschikte bewaarplaats, want het ‘Castello di S. Angelo’ scheen de noodige waarborgen tegen vijandelijke aanvallen op te leveren. Reeds in het begin der vijftiende eeuw was die burg voor dergelijk doel gebruikt, en zoo is haar naam aan een deel van het Archief verbonden geworden.

De vroegere orde en indeeling naar de provinciën, waarvan

elk een afzonderlijken zak had, bleef behouden, zoo als uit de door Montfaucon medegedeelde opgaaf blijkt, waaruit wij tevens weten, dat er later nog andere stukken, zoo als de voornaamste keizerlijke privilegiën ten voordeele der Romeinsche bisschoppen, daarheen gebragt zijn op bevel van Leo X (1513-1522), die eerst den verdienstelijken Inghirami tot opzigter benoemde van dit archief en na 1516 eene lijst van al die stukken deed opmaken door den dominikaan Acciaiolo, van welken verwarden en onduidelijken catalogus een afschrift van den prior uit Corvey door Montfaucon is afgedrukt; eene andere alphabetische lijst, waaraan de twee eerste letters ontbraken, vond genoemde oudheidkenner in de bibliotheek te St. Germain. Later werd dit archief nog verrijkt met vele uit Ravenna overgebragte oorkonden.

Behalve dit Archief was er in het pauselijke paleis nog dat der ‘Camera apostolica’, waarvan de catalogus, in 1516 vervaardigd, nog bestaat; andere stukken berustten onder het collegie der secretarissen, weder andere bij de cancelleria, en eindelijk eenige in de ‘guardarobba di palazzo’, waaronder de stukken rakende Sicilië.- Pius IV (1559-1565) had het verstandige plan opgevat, deze allen te vereenigen, en liet bovendien in 1563 kardinaal Amulio rondreizen om in de steden en kloosters der kerkelijke staten de daar verspreid liggende oorkonden en papieren bijeen te zamelen. Deze kwam zoo doende ook te Avignon, en toen ontdekte men, dat de verzameling van pauselijke brieven en constituties niet geheel was overgebragt naar Rome, maar dat er honderd jaar geleden nog 158 deelen met dergelijke stukken, benevens eenige handschriften van denzelfden aard, als eene kleinigheid, bij toeval waren achtergebleven in het pauselijke paleis. Gelukkig kwam alles op bevel des H. Vaders naar Rome en werd het in het Vatikaan opgenomen. Evenzoo liet Gregorius XIII in 1575 de papieren van den Hollandschen paus Adriaan VI te Luik opzoeken.

Wegens de belangrijke vermeerdering en uitbreiding van de verzameling werd men genoodzaakt een tweede archief daarvoor in te rigten, regts van de groote bibliotheekzaal, hetgeen op last van Clemens VIII (1592-1605) gebeurde, die tevens een afzonderlijken prefect aanstelde. Dit tweede archief was vooreerst met het andere ‘archivio vecchio’ of ‘bibliotheca secreta’ verbonden, maar Paul V spitste deze twee verzamelingen in 1611 en liet ze afzonderlijk besturen. Deze paus gaf in een ‘motu

proprio' bevel, een catalogus der Vaticana te maken, en vermoedelijk is bij deze gelegenheid aan Felix Contelori de last gegeven om de archieven in goede orde te brengen.

Vele particuliere papieren van overleden pausen als ook uit sommige bibliotheken van kardinalen zijn allengs in het pauselijke archief opgenomen, want volgens eene betreurenswaardige bepaling werden de papieren en stukken van pausen en kardinalen, door hen als leden der regering geschreven en ontvangen, met hunne verdere nalatenschap aan hunne regtmatige erven overgelaten. Zoo doende zijn zeer vele staatspapieren in handen gekomen van bijzondere familiën, verstrooid geraakt en verongelukt; niet altijd toch slaagde men er in, die papieren nog bij tijds naar het Vatikaan over te brengen, zoo als voor een paar jaar slechts een klein gedeelte der papieren van de familie Albani, welke zoo vele prinsen aan de Kerk leverde, door de regering, bij de slooping dier vorstelijke boekerij, zijn kunnen aangekocht worden, want het voornaamste gedeelte was reeds sedert jaren uit het land gebragt en te Montpellier te vinden. Om dezelfde reden zijn de private archieven der Romeinsche vorsten veel rijker dan men zou verwachten; zoo liggen er bij voorbeeld tal van uiterst gewigtige bescheiden omtrent den Munsterschen vrede in de bibliotheek der familie Chigi, benevens vele goede handschriften der klassieken, waaronder het beste handschrift van Dionysius Halicarnassensis. Deze stukken zullen steeds onaangeroeid blijven liggen, totdat het iemand gelukken zal met de noodige opoffering van tijd en moeite zich die belangrijke verzameling te doen ontsluiten door den advocaat Fea, den minder wetenschappelijkgezinden neef van den verdienstelijken Carlo Fea, evenzeer door zijne degelijke werken bij het nageslacht bekend, als door zijn regtschapen karakter als 'de laatste Romein' door zijne tijdgenooten vereerd.

Gelukkig zijn er later verstandiger bepalingen gemaakt, waardoor de papieren der hoogere staatsbeambten aan de archieven der regering vervallen. Het archief van den Engelburg is bij gelegenheid van het uitroepen der Romeinsche republiek in de vorige eeuw door den archivaris Marini in één dag naar het Vatikaan overgebragt. Zoo werd dan later het geheele apostolische archief door de Franschen in ééne moeite naar hunne hoofdstad gesleept, toen het regt der sterksten ook op die bezittingen der overwonnenen de hand legde. Men moet het zeer

betreuren, dat bij die gelegenheid geen gebruik is gemaakt van een archief, dat tot dien tijd ontoegankelijk was geweest, en het ook later gebleven is, zoodat men niet eens den inhoud van het archief van den Engelburg kent; - de catalogus toch in drie deelen, die daarvan te Napels en te Rome in private bibliotheken bestaat, is niet toegankelijk.

Ongeopend en ongerept is echter alles uit Parijs teruggekeerd, met uitzondering, naar men zegt, van de processtukken van Galileï en de brieven van Bossuet. Sedert is de Engelburg niet meer gebruikt als veilige bewaarplaats der besprokene stukken, maar zijn al die papieren naar het Vatikaan overgebragt, alwaar het geheele archief geplaatst is in elf zalen, die nog fraaijer dan die der aangrenzende bibliotheek zijn beschilderd, zoo als men *zegt*; want de bezoeker der Vaticana krijgt alleen de oude papyrusrollen te zien, die voornamelijk uit Ravenna afkomstige schenkingsbrieven der Romeinsche kerk bevatten, welke onder Clemens XIV achter glas opgezet zijn en geplaatst in eene der kamers van de bibliotheek, versierd met platen van graniet en porphyr, even kostbaar en hecht als bedoelde grondslagen der magt van Rome.

Voor het overige is ons van het Vatikaansche archief niets bekend, want de pauselijke banbliksem dreigt zonder mededoogen een ieder, die slechts één voet zet in die schatkamer, welke zooveel, zoo onberekenbaar veel voor de wetenschap in zich bevat. Immers, zoo als uit het medegedeelde is gebleken, opgerigt bijna met het ontstaan der Christelijke kerk, wier uitbreiding en ontwikkeling van Rome uitging, moeten in dat archief in maagdelijken toestand de allerkostbaarste bouwstoffen rusten voor de geschiedenis der kerk en voor die der talrijke politieke gebeurtenissen, waarin Rome middellijk of onmiddellijk gemoeid is geweest. Welke geschiedvorscher zou niet warm worden bij de gedachte, hoevele strijdvragen door het raadplegen dier ongeschondene bescheiden dadelijk zouden kunnen worden uitgemaakt; op hoe vele duistere punten het licht der waarheid alleen uit dat heiligdom te voorschijn zoude kunnen komen! Maar waarom hierbij langer stilgestaan; de deur van het archief is en blijft gesloten. De vraag, of er dan geen ‘achterdeurtje’ te vinden is, mag hier toegepast worden, en ik beantwoord haar met Blume's zeggen: dat er aan het archief eene dubbele deur is, en daar de belanghebbenden niet tot de stukken worden toegelaten, er ten minste eenige stukken naar de belanghebbenden moeten

gekomen zijn. Hoe dikwerf dit gebeurde, is onbekend, maar het laat zich vermoeden, dat het geschied is met sommige uitgaven van de pauselijke Registers; daarentegen moesten de uitgevers der Bullaria van de geestelijke orden, alsmede de Fransche regering voor de Registers van Innocentius III zich met afschriften der oorspronkelijke stukken behelpen.

Het is dus eene zeer groote uitzondering, dat de geleerde uitgever der ‘Monumenta Historiae Germaniae’ Dr. Pertz, den toegang kreeg tot die verborgenheden. Hij heeft ons eenige bijzonderheden medegedeeld omtrent het pauselijke archief, waar hij in één winter opteekende al wat hij slechts kon uit de 2000 folio deelen der Registers benevens 1800 brieven. Ik wil nog een en ander uit zijne aanteekeningen afschrijven. Het archief bestaat dan uit oorkonden en handschriften; het getal en de ouderdom der eersten zijn niet te ramen; het oudste oorspronkelijke keizerlijke stuk is de bekende schenkingsbrief van Otto I. De brieven, door Karel den Groote en zijne opvolgers aan de pausen geschreven, vond hij niet, ten minste volgens de opgave der oorkonden, welke nog veel onvolledіger is dan eenige andere, die Pertz onder de oogen gehad heeft; - zeker een treurig getuigenis in den mond van dien tot dankbaarheid verpligten kenner. Men kan trouwens geene groote verwachting hebben van die ‘duizende kleine, volkomen-Sibyllijnsche papiertjes tusschen de bladen van gedrukte boeken geplakt,’ terwijl weder in een ander deel, alles naar alphabetische en geographische orde geschikt is. Deze catalogus is door kardinaal Garambi vervaardigd, en is eigenlijk niet meer dan eene alphabetische lijst van alle bisdommen, waarin op losse briefjes, naar tijdorde geschikt, alle diplomata, charters, brieven, oorkonden en verdere stukken vermeld staan, die in de registers of afzonderlijke brievenverzamelingen of losse papieren in het archief aanwezig zijn, waarbij eene korte inhoudsopgaaf is gevoegd. Zoo drukt zich Carl Greith uit in de Inleiding van zijn ‘Specilegium Vaticanum,’ waarin hij eene volledige opgaaf mededeelt van de handschriften der Duitsche middeleeuwsche dichters in de Vaticana. Deze Zwitsersche geleerde was een tijd lang werkzaam voor het Engelsche archief, en is, behalve dat hij vele onbekende voorregten genoot, tot in het pauselijke archief toegelaten. Of de 60 of 70 andere lijsten, waarover Blume hoorde spreken, beter waren, kan hij niet beslissen. De oorkonden zijn naar tijdorde geschikt, zoodat het opzoeken zeer

wordt bemoeijelijkt, en in vele gevallen onmogelijk is volgens de getuigenis van monsignore Marino Marini, archivaris sedert 1829, neef van den uitgever der bovengenoemde papyrusrollen, Gaëtano Marini. Aan zijne door Mai in 't licht gegevene geschiedkundige bijdragen omtrent het archief ontleende ik een en ander.

De andere en meer belangrijke afdeeling voor de geschiedenis bevat de handschriften of boeken met registers; onder anderen zag Blume daarin het Dagboek der pausen. In die 2016 folianten is de geheele geschiedenis der pausen geboekt; aan onechtheid of onjuistheid is hier nooit te denken, want het zijn officieele brieven, instructies, voorschriften en dergelijke instrumenten, verrijkt met nog vele ophelderende brieven, en dat wel onafgebroken van den tijd van Innocentius III tot in deze eeuw. Welk beoefenaar der geschiedenis zou niet naar hartelust ten minste eene kleinigheid wenschen te zien uit die onafzienbare massa bouwstoffen van zes en een halve eeuw? De hoog begenadigde Pertz zag niet eens alles, want het zoogenaamde ‘studeerkamertje des pausen’ het heilige der heiligen, was voor hem gesloten, en toch kon hij meer dan tevreden zijn met de groote aanwinsten voor zijne verzameling van Duitsche geschiedbronnen; hij prijst dan ook ten zeerste de welwillendheid van genoemden Marino, dien Callisto Marini ter zijde stond, al had deze zelf het archief nog nooit gezien, evenmin als diens ongeoefende schrijver, die voor dat werk ten eenemale ongeschikt bleek te zijn.

Zoo vond Blume het pauselijke archief. - Maar welligt is er in het sedert verstreken dertigtal jaren beterschap komen opdagen? Eene enkele bijdrage ter beantwoording dezer vraag is hier niet ongepast. De tegenwoordige archivaris is de zeer geleerde padre Augustinus Theiner uit Breslau, lid der congregatie van Philippo Neri; zeker een vreemd verschijnsel, dat aan een Duitscher de bewaring van zoovele gewigtige en geheime schatten wordt overgelaten, waarvoor een Italiaan, als meer bekend met de kleinigheden, die een' vreemdeling zoo ligt ontsnappen, toch beter geschikt behoorde te zijn; een verschijnsel, des te opmerkelijker bij den zoo gegronden volkshaat tegen de ‘Tedeschi,’ al bedient de padre zich dan ook bij wijze van verzoenend *medium* van een Zwitserschen geestelijke. Maar sedert Theiners verblijf in een Jezuitenseminarium, levert zijn regtzinnig geloof de noodige waarborgen voor de bedoelde betrekking, al moeten zijne mededeelingen nu ook niet onvoorwaardelijk

worden aangenomen, zoo als ik later zal aantoonen uit zijn werkje over de schenking der Heidelbergsche bibliotheek aan de Vaticana. Door het vervolgen der uitgave van de Annales van zijn ordebroeder Baronius heeft hij doorslaande bewijzen van onvermoeiden ijver gegeven, al bleek zijne kennis onder te moeten doen voor de grondige en veelomvattende wetenschap van zijn voorganger. Van zijn vurig streven om, overeenkomstig den aard en de bedoeling zijner gewigtige betrekking werkzaam te zijn, gaf hij vooral duidelijke bewijzen in het lijvige werk, waarin hij uit oorspronkelijke bescheiden moet bewezen hebben, dat de protestantsche vorsten en vorstinnen van Brunswijk en Saksen, die tot het geloof der alleen-zaligmakende Kerk overgegaan zijn, niet uit staatkunde maar uit volle overtuiging daartoe zijn gekomen. Even zoo maakte hij zich verdienstelijk door belangrijke bijdragen op te rakelen tot de verhouding der Roomsche Kerk met Polen en Rusland, maar daarentegen is hij, helaas! door het schrijven van de geschiedenis van Clemens XIV, den paus die de orde der Jezuiten ophief - want elke biograaph wil zijn held verheffen en verdedigen - de onverzoenlijke vijand dier orde geworden. Hierin is dan ook de oplossing te vinden, waarom de zoo werkzame en kundige archivaris in het vorige jaar schipbreuk leed bij eene grootsche onderneming, die iedereen moest toejuichen. Hij was namelijk bezig met eene ware geschiedenis van de kerkvergadering van Trente te schrijven, daar hij tot de kennis was gekomen, dat de Jezuiten Sarpi en Pallavicini in hunne lijvige boeken niet de stipte waarheid omtrent deze zoo gewigtige gebeurtenis hadden gesproken; een tijd lang was Theiner ijverig werkzaam op het zoo uitmuntend geordende als toegankelijke archief te Florence, waar een schat berust van stukken van de tegenpartij. Reeds had hij prospectussen van zijn werk opgesteld, dat in zes kwarto deelen zou verschijnen, waarvan de laatsten zouden gevuld worden met onuitgegeven bescheiden. De persen van het Vaticaan waren bij een brand in 1768 verongelukt, waarvoor de drukkerij van het zendelinggenootschap der Propaganda in de plaats trad, tot dat Leo XII om den wille van Angelo Mai de pauselijke drukkerij herstelde. Met diens dood schijnt deze inrigting echter weder ingesluimerd te zijn, en om ligt te verklaren reden rezen er moeijelijkheden, zoodat Theiner, om de hand aan het werk te kunnen slaan, eene drukkerij had aangeschaft voor de penningen, door Oostenrijksche geloovi-

gen tot dat doel afgezonderd. Het belangrijke werk zou dus ter perse gelegd worden; maar om het groote belang, dat de geheele Kerk had bij eene niet al te éénzijdige opvatting of voorstelling dier langdurige kerkvergadering, waarop juist de grondslagen der Kerk zijn vastgesteld, werd aan Theiner eene commissie toegevoegd, die men belastte met het toezigt op de redactie en uitgaaf. Het beoogde doel was weldra bereikt; de uitvoering werd terstond bemoeijelijkt, zoodat er met groote zwarigheid een vel of drie afgedrukt zijn, maar bij het vierde namen de bezwaren zóó toe, dat het zooveel belovende plan geheel en al onuitvoerbaar bleek te zijn. - Theiner heeft, om de welwillende zenders der genoemde spaarpenningen tevreden te stellen, dadelijk eenige bijdragen voor de geschiedenis der Hongaarsche kerk uitgegeven, en hun medegedeeld, dat hij wegens zwarigheden, gedurende de uitgaaf opgekomen, besloten had de bewijzen onderaan zijn geschiedverhaal te plaatsen, waardoor eene geheele omwerking onvermijdelijk was geworden. Kortom, de tijd om ongestoord te Rome de geschiedenis te behandelen, is nog niet aangebroken; men leeft er nog te veel in het verledene en beweegt zich nog te veel in versletene en verouderde vormen; men wil hetgeen gebeurd is en waaraan niets te veranderen valt, liever niet hooren, want men schijnt huiverig te zijn voor de waarheid, die door eene grondige en openbare beoefening der geschiedenis onvermijdelijk aan 't licht moet komen.

Daar zijn er, vooral in onze dagen, velen, die meenen, dat die schoone tijd spoedig zal aanbreken en die van de tegenwoordige beweging en wrijving in Italië de rijkste vruchten, ook voor de wetenschap, verwachten. Ik hoop het; maar durf er mij nog niet al te spoedig mede vleijen. Pius IX heeft voorzeker in zijne gedenkwaardige regering veel goeds beloofd en toegezegd en ook hier en daar verrigt, maar zijne onmagt op dit punt is, helaas! maar al te duidelijk gebleken. Een enkel voorbeeld ten bewijze! Vóór zeer weinige jaren kwam een geleerde Benedictijner monnik, Don Luigi Tosti, naar Rome, een man, dien ik heb leeren hoogachten tijdens mijn verblijf in zijne abdij van Monte Cassino - het beroemde klooster op den eenzamen berg bij S. Germano, door den H. Benedict zelven gesticht. - Hij legde den H. Vader de bewijzen voor, die ter verdediging van het karakter van Bonifacius VIII - door den partijdigen Dante in het vagevuur geplaatst - door hem waren gevonden in het rijke en keurig geordende archief zijner abdij.

De ijverige voorstander der guelfsche beginselen voegde daarbij het zeer gepaste verzoek, om in het pauselijke archief nasporingen te mogen doen, die hoogst waarschijnlijk zouden leiden tot verder herstel van de eer van den tot nu toe min gunstig bekenden plaatsvervanger van Petrus; en wat deed Pius IX? Hij gaf een antwoord, dat ik, om niemand te kwetsen, niet zal mededeelen; genoeg dat het verzoek geweigerd werd.

Dit feit moge tot toelichting dienen van de wijze, waarop het *gebruik* van het archief, is geregeld; slaan we thans een vlugtigen blik op het *bestuur* en de *inrigting* van deze kostbare schatkameren der wetenschap. Toen Pius IX vóór twee jaren, na zijne reis door de Legatiën, te Florence aankwam, nam hij, behalve de vele bezienswaardige verzamelingen, die de beschaafde stad der Medici voor hare talrijke bezoekers zoo gastvrij openstelt, ook het Archief in oogenschouw. En waarlijk het Florentijnsche Archief is een pauselijk bezoek waardig, nu het door den geleerden professor Bonaini, sedert deze van zijn letterkundigen leerstoel te Pisa had afgezien, zoo uitstekend is geregeld en zoo keurig geschikt in 64 grootere en kleine zalen, waarop de verdienstelijke archivaris met regt trotsch is; te meer daar hij het in betrekkelijk korten tijd heeft tot stand gebragt. Maar hij verstond dan ook de onwaardeerbare kunst om geschikte personen te kiezen, die hem ter zijde stonden, en uit wier midden ik een palaeographischc school zag oprijzen, die het wetenschappelijk-gezinde Athene van Italië eer aandoet en waarvan de weldadige vruchten niet achter zullen blijven. Het Archivio storico Italiano van Vieusseux, bij ons te weinig bekend, heeft reeds menig bewijs geleverd, dat de Florentijnen de gave bezitten om het hun geopende archief ten nutte der geschiedkundige wetenschappen te ontginnen. Maar bij het eerste vonnis, dat ik te Rome op de kloosterdeur der Dominikanen aangeplakt zag, werd het lezen van dat tijdschrift aan alle geschiedvorschers onder bedreiging van den pauselijken banbliksem verboden! En Pius IX, hoe verbaasd ook over het zoo behoorlijk geschikte Florentijnsche Archief, heeft te huis gekomen wel zijne zucht tot navolging - die krachtige drijfveêr van éénhoofdige regeringen - aan sommigen mannen der wetenschap kenbaar gemaakt, en daarop het natuurlijke en alles-afdoende antwoord ontvangen, dat het slechts van Zijne Heiligheid afhing om het pauselijke archief ook in zulk een uitmuntenden toestand te brengen; maar.... hierbij is het gebleven.

Ten slotte een woord over het Archief te Napels. Is tegenwoordig de bibliotheek in het Museo Borbonico aldaar slechts op diplomatischen weg misschien te openen, daar de bibliothekarissen van meening zijn, dat hetgeen onder hunne bewaring staat ook door hen en dus niet door anderen moet bewerkt worden, een geheel ander beginsel geldt gelukkig bij het bestuur der Archieven. Ik zou die gunstige uitzondering haast toeschrijven aan den onsterfelijken geest der wetenschappelijke Benedictijnen, die nog op dezen oogenblik, nu de regering van hun driedubbel klooster te Napels bezit heeft genomen, schijnt rond te waren in dat eerwaardige gebouw, dat sedert op allezins prijzenswaardige wijze voor het rijksarchief is in orde gebragt. Wat al schatten daar opgestapeld liggen, zal een ieder kunnen nagaan, die zich de lange geschiedenis van dat schoone koningrijk voor den geest roept, van den merkwaardigen tijd der Longobarden en Noormannen, der Arabieren en Spanjaarden. Geen wonder dus, dat er 40 zalen, waaronder het buitengewoon ruime refectorium, geheel met die schatten zijn opgevuld. De schoone schilderij van de wonderdadige spijziging met weinige brooden en visschen voegt thans echter minder in dat refectorium tegenover die dikke portefeuilles met perkamenten en papieren, welke op de aanregttafels neêrgelegd zijn en een blijvend voedsel aanbieden aan ieder, die naar degelijke geschiedkundige oorkonden hongert.

De orde en inrigting dezer kostbare verzameling zijn inderdaad uitmuntend en voor iederen archivarius benijdenswaardig; en prijselijk is de werkzaamheid en welwillendheid van het personeel, aan welks hoofd de verlichte prins de Belmonte staat, wien 't hart klopt van onbaatzuchtige liefde voor de wetenschap, die zoo overtuigd is van het onafzienbare en overvruchtbare van het veld, waarop hij zich beweegt - een veld, nog in vele jaren niet geheel te ontginnen - dat hij mij verklaarde niets liever te zien, dan dat anderen, en hoe meer hoe liever, hem behulpzaam waren in het doen van nasporingen, in het te weinig geraadpleegde archief.

Deze openhartige en flinke verklaring van een weldenkend Napolitaan is te meer te prijzen, daar sedert de gebeurtenissen van 1848 op wetenschappelijk gebied een laakbare achteruitgang zigtbaar is geweest, die, helaas! van den overleden koning zelven uitging. De bijeenkomsten van geleerde vertegenwoordigers van allerlei vakken van wetenschap werden verboden;

het geven van onderrigt geheel onder het toezigt eener strenge policie gebragt, hetgeen genoegzaam gelijk stond met schorsing. De invoer van boeken, die door denzelfden Ferdinand II, ten gevolge van de vermindering der regten tot op de helft in het jaar 1840, met 34,000 deelen in één jaar vermeerderde, werd bijna verboden door het gebod van opzending naar de strenge censuur te Napels. Dit regeringsbureau werkt zoo geheel overeenkomstig zijn eigenaardige karakter, dat het veiligste middel om in dat koningrijk een boek verloren te doen gaan bestaat in de verzending per post. De onverantwoordelijke beambten houden zelfs binnenlands gedrukte boeken aan. Het degelijke tijdschrift, dat te Napels verscheen in den trant der ‘Revue des Deux Mondes’, onder den waardigen titel van ‘Giambattista Vico’, ging te niet. Het toezigt op de drukpers werd zoo streng, dat de drukkerij der werkzame Benedictijnen op den eenzamen Monte Cassino van regeringswege verzegeld werd, en toen ander-half jaar later bij eene aardbeving, waarvan ik de sporen gezien heb, die zegels sprongen, werden de toeziende policiebeambten verdubbeld! De staatkunde heeft voornamelijk schuld aan die hatelijke belemmeringen, waaronder de beoefening der wetenschap zoo veel heeft te lijden, en ook aan den harden maatregel, waarbij Ferdinand II; om de ophooping van jongelieden in de hoofdstad tegen te gaan, voorschreef dat voortaan ieder in zijne eigene provincie hooger onderwijs zou moeten genieten; maar zoo de staatkunde deze treurige bepalingen verklaart, zij regtvaardigt ze daarom in de oogen van het verlichte Europa niet. De oprigting van die scholen in de provinciën had plaats; maar de benoeming der hoogleeraren bleef van 1848 tot 1859 achterwege, en toen stierf de Koning aan diezelfde vreeselijke ziekte, die in mijne schoolboeken stond beschreven als de geregte en zigtbare straf, door God aan Filips II opgelegd voor de onderdrukking van hen, die alles opofferden voor vrijheid van geweten en vrijheid van onderzoek.

Leiden, 2 December 1859.
Dr. W.N. DU RIEU.

(*Het vervolg en slot in een volgend nommer*).

Het voorspel van den Tachtigjarigen oorlog[1].

De opkomst van de Nederlandsche Republiek, door John Lothrop Motley, met inleiding en aanteekeningen van Dr. R.C. Bakhuizen van den Brink. (Aflevering 1-6.)
Het jaar 1566, eene historische proeve uit den Nederlandschen vrijheidsoorlog. Meerendeels naar onuitgegeven bescheiden bewerkt, door M.L. van Deventer.
Nederland's opstand tegen Spanje, in zijne beginselen, aard en strekking geschetst door Johs. van Vloten.

II.

Zoodra Granvelle Brussel verlaten had, keerden de grooten in den raad van state terug, maar slechts voor zoo lang als zijne afwezigheid zou duren: zij verklaarden uitdrukkelijk aan de landvoogdes, dat zij zich weêr aanstonds terug zouden trekken, als de kardinaal ooit wederkeerde.

Zij hadden dus de zege behaald. Wat Oranje eens aan Montigny had toegevoegd: ten laatste zullen wij toch de sterkste wezen, scheen thans bewaarheid. De gehate vreemdeling was verjaagd. Maar was daarmeê inderdaad de strijd beslist en gewonnen? Geenszins. Wij zagen het: met geen verandering van personen, maar met een verandering van regeringsstelsel was Nederland gediend. En de koning had met de verwijdering van Granvelle zijn stelsel niet willen opgeven. Integendeel, hij had zijn dienaar laten vallen om des te beter zijne staatkunde te kunnen volhouden. Het liet zich

1 Zie Jaargang 1859, 2de deel, blz. 741-798.

met zekerheid voorzien, dat in een niet ver verwijderde toekomst de bedoeling des konings met de belangen van Nederland en de wenschen der grooten op nieuw in strijd zou geraken, en dat ten laatste de zwakkere partij zich naar de sterkere zou moeten voegen. En wie de sterkere zou zijn, was niet twijfelachtig.

Had Nederland een eigen landsheer gehad, die over geen andere rijken gebood, dan zou die vorst genoodzaakt zijn geweest in overeenstemming met den wil van het volk te regeren. Geen geld had hem ter beschikking gestaan, dan hetgeen hij van de Staten des lands kon verwerven, want de domeinen en vaste inkomsten waren gering. En zonder geld was geen leger te werven en te onderhouden. En alleen gewapenderhand kon hij zijn wil aan zijne onderdanen opdringen. De eigenzinnigheid van den vorst zou dus terstond gebroken zijn op het lijdelijk verzet der natie. Maar, ongelukkig, de vorst, die over de Nederlanden regeerde, vervoegde tevens over de hulpmiddelen van andere magtige rijken. Werd hem door de Nederlandsche Staten geld geweigerd, hij had toch nog de inkomsten van zijn uitgestrekte monarchie en van hare overzeesche bezittingen ter zijner beschikking. Met dat geld kon hij soldaten op de been brengen, Nederlandsche of vreemde, zooveel hij verkoos. Wat zou hem dan beletten, onder eenig ligt te vinden voorwendsel, zijne weêrbarstige onderdanen met de wapenen tot gehoorzaamheid te dwingen?

Voorbedachtelijk waren de grooten van het krijgsbevel verstoken gehouden. Wel stonden de benden van ordonnantie onder de vliesridders, maar zij bedroegen niet meer dan tweeduizend man. Geen kapitein-generaal, wij merkten het op, was bij het vertrek des konings aangesteld. Het heette dat ieder stadhouder in zijn gewest kapitein-generaal was, maar die bepaling was op uitdrukkelijken last des konings door de landvoogdes ontdoken. De vaandels waren niet tot regimenten zamengevoegd, die dan onder het bevel der stadhouders gesteld hadden moeten worden, maar afzonderlijk onder hunne hoplieden gehouden, die tijdelijk gehoorzaamden aan den kommandant der vesting, waarin zij gelegerd waren. En die kommandanten stonden weêr onmiddellijk onder de landvoogdes. Dus hadden de grooten over de krijgsmagt van den staat zoo goed als niets te zeggen. Zonder hunne medewerking kon de regering, als zij het noodig vond, het getal vaandels tot een aanzienlijke le-

germagt vermeerderen: de koning had daartoe slechts de noodige sommen uit Spanje over te maken. Nog duidelijker dan voorheen was in het vorig jaar gebleken, hoe weinig de stadhouders over het krijgsvolk te zeggen hadden, bij gelegenheid dat de regering, om de oproerige ketters van Doornik en Valenciennes te tuchtigen, zes nieuwe vaandels had opgerigt. Zij had die onder de bevel van zekeren Blondel, een verdienstelijk soldaat uit den Franschen oorlog, gesteld, en dezen niet aan de stadhouders der provinciën, waarin de oproerige steden gelegen waren, Bergen en Montigny, ondergeschikt, maar onmiddellijk onder de landvoogdes geplaatst. De verongelijkte stadhouders, die beide leden der ligue waren, hadden zich daarover heftig beklaagd, en verklaard dat zij in vredestijd geen krijgsbevel buiten het hunne in hunne provinciën zouden dulden. Maar de regering had volgehouden, en zelfs als regel als vastgesteld, dat het den koning en 's konings landvoogd vrijstond zooveel troepen te werven als hij noodig achtte, en die te plaatsen onder de kolonels die hij verkoos. Door den magteloozen tegenstand der stadhouders scheen voortaan die stelregel nog bevestigd. Overeenkomstig dit antecedent kon nu de regering te allen tijde eigenmagtig de noodige manschap wapenen om hare bevelen te doen gehoorzamen. De vrijheden van Nederland waren op deze wijs zonder waarborg aan het goeddunken van een naijverigen monarch overgeleverd. De grooten des lands mogten daarom wel toezien, dat zij, door hun onbezonnen ijver voor de privilegiën, den koning te geen voorwendsel aan de hand deden om van zijn overmagt gebruik te maken.

Maar het blijkt niet dat zij zich het gevaarvolle van hun toestand bewust waren. Alleen Oranje zien wij van den aanvang af wantrouwend en behoedzaam; de anderen jubelden onnadenkend in de onvruchtbare overwinning, die zij op Granvelle hadden behaald.

Met vurigen ijver - zelfs hunne vijanden moeten het erkennen - togen de teruggekeerde leden van den raad van state aan het werk. Oranje en Egmont worden in het bijzonder geprezen. Van den ochtend tot den avond, als het noodig was, waren zij bezig; geen vergadering verzuimden zij. Zij bevlijtigden zich, zegt Hopper, veel meer dan men ooit van hen gedacht of geloofd zou hebben. Met den hoogen raad en de provinciale geregtshoven, met de gedeputeerden der Staten en steden stelden zij zich op den besten voet: zij deden hun ui-

terste best om hunne belofte aan den koning en de landvoogdes te houden, en de zaken beter te doen gaan dan onder het bestuur van Granvelle.

Met de landvoogdes verstonden zij zich uitmuntend. In den aanvang schijnt deze uit berekening zich met hen verzoend te hebben; zij begreep dat, om de zaken goed te doen gaan, een vertrouwelijke zamenwerking onmisbaar was. Zij vermaande en verzocht den koning van zijn kant evenmin misnoegen of wantrouwen te laten blijken, maar den grooten vriendelijk te schrijven, hun en dienstijver te prijzen, en hen zoodoende in te nemen en gewillig te maken. Maar zoo hare vriendelijkheid in den beginne slechts geveinsd was, spoedig werd zij welgemeend. Margaretha volgde uit haar aard de leiding van die haar het naast waren; gelijk zij vroeger den argwaan van Granvelle tegen de grooten gedeeld had, zoo liet zij zich thans door dezen overtuigen, dat de kardinaal haar had bedrogen om haar des te beter te beheerschen. Spoedig haatte zij Granvelle hartstogtelijk, en zij zocht haar afkeer aan den koning meê te deelen, door hem in brief op brief het kwaad over te brengen, dat zij van den kardinaal door de grooten hoorde zeggen. Niet minder ontstak zij in toorn tegen de handlangers van den kardinaal, tegen Viglius vooral, die, nu hij niet langer achter Granvelle kon wegschuilen, wegkromp van bevreesdheid, en niets vuriger wenschte dan zich te mogen verbergen in den vreedzamen en geriefelijken schuilhoek, dien zich zijn voorzorg in tijds bereid had, de abdij van St. Bavo te Gent. Doch Granvelle, die de hoop nog niet had opgegeven van eens bij veranderde omstandigheden te Brussel terug te keeren, wilde den kleinmoedige niet van zijn post laten gaan, en bewoog den koning hem het gevraagde ontslag te weigeren. Zoo had de moedelooze egoïst dag aan dag het ongenoegen der landvoogdes en de hooghartigheid der grooten uit te staan, en hoezeer hij zich boog voor den storm, hij werd er toch hevig door bewogen. Hoe langer hoe hooger klom de toorn der landvoogdes tegen hem, zonder dat hij er nieuwe aanleiding toe gaf; en, had Philips naar haar raad geluisterd, dan was de arme man op zijn ouden dag schandelijk uit 's konings dienst gejaagd, zoo niet als ketter teregtgesteld. En bij zijne partijgenooten wekte zijn ongeluk geen deernis, maar zijn lafheid verachting. Berlaymont daarentegen, die, vertrouwende op de gunst van zijn meester, zich niet liet verschrikken door de bedreigingen,

noch lokken door de beloften der ligue, boezemde zelfs aan zijn tegenpartij ontzag in. Zijn voorbeeld hield ook Aremberg, Aerschot en diens broeder Havré uit de ligue. Alle pogingen om hen te winnen mislukten.

Intusschen konden Oranje en Egmont, met al hun ijver en hun arbeid, Granvelle slechts gebrekkig vervangen. Dit lag aan de inrigting der regering, zoo als wij die vroeger beschreven. De raad van state immers had slechts de verpligting van raad te geven als hij gevraagd werd, niet de bevoegdheid van te regeren. Hij had niets te zeggen, noch over den geheimen raad, noch over den raad van financiën. Granvelle, bijgestaan door Viglius en Berlaymont, had door middel dier twee collegies het binnenlandsch bestuur gevoerd. Thans was er niemand die er opzigt over hield, en, aan zich zelf overgelaten, begonnen zij spoedig slecht te werken. De eenheid der regering ging meer en meer verloren; de raad van state alleen was niet berekend haar te handhaven. En met den besten wil kon de landvoogdes dit gebrek niet verhelpen; zij deed wat zij vermogt; zij ging zelfs hare bevoegdheid te buiten, en gelastte Viglius zijn dagelijksch rapport, dat hij volgens zijne instructie aan de landvoogdes alleen rigten moest, bij den raad van state in te dienen. Op die wijs zou de raad althans eenigermate over de zaken van politie en justitie worden ingelicht. Maar hem in de plaats der vroegere consulta te stellen, vermogt zelfs Margaretha niet.

De grooten gevoelden dat zij den regeringsvorm geheel veranderen moesten, wilden zij hun doel bereiken en het bestuur in handen krijgen. Reeds een jaar geleden, nog eer Granvelle verwijderd was, had Bergen op die noodzakelijkheid gewezen. Het plan van hervorming, dat de grooten thans aan de landvoogdes voorlegden, kwam hoofdzakelijk overeen met hetgeen hij toen reeds ontworpen had. Het kwam hierop neêr: de geheime raad en de raad van financiën zouden opgeheven en door bureaux vervangen worden, die aan den raad van state ondergeschikt werden. De raad zelf zou van raadgevend, regerend ligchaam worden, waarin bij meerderheid van stemmen beslist werd. Om hem voor deze uitgebreidere en gewigtigere taak berekend te maken, moesten er eenige nieuwe leden in gekozen worden; Bergen, Montigny en Noircarmes, alle drie leden der ligue, werden daartoe aanbevolen. De vijanden der ligue, die in de beide af te schaffen raden zitting hadden, daarentegen zouden van het staatsbestuur verwijderd worden.

Het zal niet noodig zijn de gevolgen aan te wijzen, die uit dit plan, als het ten uitvoer gelegd was, noodzakelijk voortgevloeid zouden zijn. Een Nederlandsche regeringsraad, gelijk men bedoelde, zou den band, die de provinciën aan de Spaansche monarchie verbond, allengs geheel hebben losgemaakt. Hij zou, in overeenstemming met de Staten des lands, de bijzondere belangen van Nederland tegen de politiek van Spanje hebben verdedigd. Alleen door zijne bemiddeling zou de koning op het volk hebben kunnen werken, en, zoo als Delrio zegt, de koning zou in Nederland evenveel te zeggen hebben gekregen als te Venetië de Doge.

Zou het land bij zulk een hervorming gewonnen hebben? Wie durft het beslissen? Zeker, de ondervinding, die onze republiek in later tijd van zulk een veelhoofdige regering heeft opgedaan, stemt er ons niet gunstig voor. Buitendien, wij mogen niet voorbijzien, dat het de bedoeling der grooten niet alleen was een inheemsche in de plaats van een vreemde, maar evenzeer een adelijke in plaats van de burgerlijke regering te stellen, gelijk die in de laatste jaren ingerigt was geweest. Niet zonder grond twijfelde Viglius of de heeren hem en zijns gelijken niet ‘te geringe gezellen’ zouden achten om naast hen in een zoo aristocratischen raad te zitten.

Reeds nu te midden der verwarring, die op het vertrek van Granvelle gevolgd was, stak de overmoed der edelen op. Uit de hoogte zagen de adelijke heeren neer op de getabberden - de *longues robes*, zoo als zij de raadsheeren en in het algemeen de burgerlijke beambten minachtend noemden. Dikwijls hadden zij in vroeger dagen de regters verwenscht, die hen in hunne processen tegen de steden en het domein veroordeeld hadden, te meer naarmate hun schuldenlast hen dieper neêrdrukte; doch uit ontzag voor de regering, die de regtspraak deed eerbiedigen, hadden zij zich stil gehouden. Maar thans, reeds half ontwassen aan dit heilzame gezag, durfden zij de regters, die hen in het ongelijk hadden gesteld, verguizen en bijna mishandelen. In tegenwoordigheid van Oranje durfde Hoochstraten, die zeker niet tot de overmoedigste behoorde, den president der rekenkamer van Braband beschimpen, omdat deze voor eenigen tijd de belangen van Turnhout en van het domein tegen hem had behartigd. ‘Al dat getabberde volk (raasde hij) is gemeen volk, en gij zijt een gemeen heer, en gemeen volk doet gemeene dingen.’ Met moeite bragt de prins, die zich zeker

over zijn vriend schaamde, den woedende tot bedaren. - En dit was niet een op zich zelf staand feit: het was er een uit vele. Allerlei processen tegen steden en tegen het koninklijk domein, die lang begraven en vergeten waren, rakelden de behoeftige edelen weêr op, nu zij onder het beheer van standgenooten meer kans meenden te hebben op een gunstige regtspraak. Welke middelen er al zoo werden aangewend om de regters handelbaar te maken, zien wij in het eene voorbeeld van Hoochstraten.

Eveneens gingen sommige stadhouders te werk. Het was steeds hun toeleg geweest zich in hunne provinciën al de regten van den landsheer toe te eigenen, en zich zoo weinig mogelijk naar de landvoogdes te voegen. Maria van Hongarije had hen in haar tijd met vaste hand ondergeschikt gehouden, doch onder het zwak bestuur van den hertog van Savoye waren zij den band ontsprongen, en zich veel gaan aanmatigen dat Granvelle hun niet op eens weêr onttrekken durfde. Tijdens zijn bestuur veroorloofden zich de stadhouders velerlei dat tegen hun instructie streed. Hoewel hun was voorgeschreven in hunne provincie verblijf te houden, waren sommige doorgaans afwezig; vooral Mansfelt en Bergen zondigden in dit opzigt. Zonder verlof, somtijds zelfs als hun uitdrukkelijk verlof geweigerd was, trokken zij heen en weêr naar eigen goeddunken, en de bedenkingen der landvoogdes werden met nietige uitvlugten beantwoord.

Maar veel verder nog durfden zij gaan, nu Granvelle verdreven en de ligue aan het bewind gekomen was. Hunne aanmatiging, zeggen de vrienden van den kardinaal, ging alle perken te buiten. Zij benoemden eigenmagtig tot posten, die alleen de landvoogdes te vergeven had; zij verleenden gracie; zij kenden voorregten toe, hetgeen hun niet toekwam. Bergen ontzag zich niet de troepen, die in zijn gouvernement, Henegouwen, gelegerd waren, zonder voorweten der landvoogdes, tegen zijn eigen stad Bergen op Zoom te laten optrekken, toen daar oproerige bewegingen ontstonden. Dezelfde Bergen zocht het beheer van eenige inkomsten zijner provincie aan den raad van financiën te onttrekken en zich toe te eigenen. - En nog veel erger maakte het in Luxemburg Mansfelt, die wel niet uit liefde tot Nederland, maar veeleer uit adeltrots aan de ligue deelgenomen had, en de hevigste der vijanden van den kardinaal geweest was. Aanhoudend lag hij met het provinciale

hof[1] overhoop, en de raadsheeren behandelde hij als waren zij zijn knechten. Om hun tegenstand te breken wenschte hij een aantal edellieden in het hof benoemd te hebben, daaronder den luitenant zijner bende van ordonnantie, en om voor dezen plaats te maken, stelde hij voor den president en eenige der lastigste leden eenvoudig af te zetten. - Niet alle stadhouders zeker gedroegen zich als Bergen en Mansfelt; maar alle, wordt ons verzekerd, zochten de hooge collegies hunner provincie aan hun gezag te onderwerpen, en aan het onmiddellijk opzigt der algemeene regering te onttrekken. Alle waren er op gesteld, dat de steden en corporatiën met hare requesten en remonstrantiën tot hen kwamen, en hunne bemiddeling bij de landvoogdes verzochten. Blijkbaar ging de regering weêr terug op den weg, dien zij sedert een eeuw bewandelde: het provincialisme dreigde weêr op de centralisatie de overhand te nemen.

En in het troebele water vischten de intriganten, die nooit in een regering ontbreken. De ondergeschikte ambtenaars verkochten hun voorspraak en hun invloed. Armenteros, een secretaris van de landvoogdes, die, sedert Granvelle vertrokken was, in blakende gunst bij haar stond, had in het bijzonder den naam van te speculeren met zijn invloed op zijne meesteres: hij kreeg er den spotnaam van Argenteros naar. Niets was er of men kon het voor geld van de regering verwerven. Onder Granvelle werden er geen loterijen veroorloofd dan ten bate der schatkist; nu werden er ook aan particulieren vergund, en dat geenszins voor niet, als het gerucht waarheid sprak. Zelfs de goede naam van Margaretha bleef niet onbesproken. De kwaadsprekendheid verbreidde dat zij geschenken aannam, en zich verschoonde met te zeggen, dat koningin Maria haar ook daarin was voorgegaan.

Het zijn meestal vrienden van den kardinaal, die ons al deze misbruiken der nieuwe regering aanbrengen; wij moeten ons dus voor hunne overdrijving in acht nemen. Maar dat het er zeer onbehoorlijk moet zijn toegegaan, kunnen wij veilig besluiten uit enkele gezegden van vrienden der ligue. Zoo erkent Hoorne, dat het sedert het vertrek van Granvelle even slecht, ja nog slechter dan tijdens zijn beheer met de regering

1 Ik bedien mij liever van het woord *hof* voor het opperste geregt der provincie, dan van de eigenlijke benaming *raad*, die ligt een verkeerde voorstelling zou geven.

gesteld was. Hij geeft daarvan de schuld aan Viglius en de andere kardinalisten, die misschien door hun onwil en hun tegenwerking de verwarring vermeerderd, maar zeker niet veroorzaakt hebben; de eigenlijke oorzaak van het wanbestuur lag in de inrigting der regering, die, nu Granvelle er niet meer was, zonder opzigt en zonder leiding, aan de willekeur van ondergeschikte ambtenaren was overgelaten.

De belofte, dat alles op orde zou komen, als de kardinaal maar eens verwijderd was, waren de grooten dus niet nagekomen. Evenmin hunne andere belofte, dat de weigerachtige Staten van Braband terstond de beurs zouden openen, als de grooten het roer der regering in handen hadden genomen. Een rond jaar verliep er nog, eer Braband in de bede, die door de overige provinciën was ingewilligd, zijn toestemming gaf. Granvelle had het wel voorspeld: de invloed van Oranje en Bergen op de Staten van Braband berustte op hun aangenamen raad om de bede niet toe te staan; nu zij een tegenstrijdigen raad gaven, vonden zij niet zoo gereedelijk gehoor. Eerst weigerden de Staten, omdat hun protest tegen de inlijving der abdijen bij de bisdommen nog niets had uitgewerkt. Toen de koning kort daarop toegaf, dat de abdijen zelfstandig zouden blijven, mits zij een vaste som tot onderhoud der bisschoppen uitkeerden, verklaarden de Staten zich in het geheel tegen het oprigten van bisdommen in Braband, bepaaldelijk tegen het vestigen van een bisschopszetel te Antwerpen.

Hun tegenwerking bragt de Staten van andere provinciën ook weêr aan den gang. Men hoorde op nieuw beweren dat de landsheer buiten voorweten en toestemming der volksvertegenwoordiging een zoo gewigtige verandering niet had mogen verordenen. Er werd gerept van de mogelijkheid dat de paus de nieuwe kerkregeling terug zou nemen. Men begon aan te dringen op het bijeenroepen der Staten-Generaal, die dan den koning zouden verzoeken den vroegeren toestand der kerk te herstellen.

Een slechte aanbeveling, voorwaar, bij den koning van de Staten-Generaal, tegen welke hij reeds zoo ingenomen was. Hij behoefde de dringende vertoogen van Granvelle niet, om zijn verlof tot hunne bijeenroeping ten stelligste te weigeren. De landvoogdes mogt echter die weigering niet onbewimpeld aan de grooten overbrengen, maar wel verklaren, dat voor als nog aan het oproepen der Staten-Generaal niet te denken viel, en dat

daartoe in alle geval uitdrukkelijk verlof van den koning moest worden ingewacht. De landvoogdes was overigens zoo geheel door de grooten gewonnen, dat zij met hen instemde zoowel in het verzoek om hervorming der hooge staatscollegiën, als in dat om oproeping der Staten-Generaal. Philips liet zich evenmin tot het eene als tot het andere bewegen; hij hield zich bij zijn ouden stelregel: uitstellen, tijdwinnen, niets beslissen.

Een nieuwe moeijelijkheid kwam in den loop van dit jaar, 1564, de reeds bestaande nog vermeerderen. Het concilie van Trente was eindelijk gesloten, en zijne gewigtige besluiten, die dienen moesten om het katholicisme van de ketterij der protestanten scherp te onderscheiden en de kerktucht strenger dan ooit te voren te herstellen, werden door den heiligen stoel aan de verschillende mogendheden ter afkondiging toegezonden. Philips besloot een goed voorbeeld te geven, en, hoewel sommige bepalingen in strijd waren met de waardigheid en de regten zijner kroon, al de besluiten onvoorwaardelijk af te kondigen. Hij was trouwens van plan ze slechts ten uitvoer te leggen voor zoo ver zij zijne bevoegdheid niet verkortten. Ook aan de landvoogdes werd bevel gezonden de afkondiging in Nederland te laten geschieden. De geheime raad, bij wien deze aanschrijving het eerst in behandeling kwam, maakte geen zwarigheid, en adviseerde zonder verwijl 's konings bevelen uit te voeren. De raad van state daarentegen zag er bezwaar in: sommige bepalingen schenen in strijd met de regten der kroon en met de vrijheden der natie; het was noodzakelijk daarover eerst met het hof van Madrid in onderhandeling te treden. - Zoo werd de zaak op de lange baan geschoven, want elke vraag en antwoord vereischten ongeveer twee maanden tijds; en de bedoeling des konings om, door oogenblikkelijke en onvoorwaardelijke gehoorzaamheid aan den paus en het concilie, een voorbeeld aan de Christenheid te stellen, werd dus gedeeltelijk verijdeld. Het zou zeker verstandiger en voorzigtiger geweest zijn den kerklievenden koning in deze niet allergewigtigste zaak te wille te zijn.

Maar aan den anderen kant, de houding der grooten was moeijelijk. Sedert Granvelle, die vroeger van alles de schuld kreeg, vertrokken was, heetten zij de regering te leiden, en waren zij dus bij het volk verantwoordelijk voor de daden der regering. Hadden zij zonder tegenwerping de besluiten van het concilie hier te lande afgekondigd, het zou hun ten kwade

geduid zijn door het aanzienlijke deel der natie, dat de geestelijkheid haatte en de versterking van haar magt meer dan iets anders vreesde. Misschien was het in hun eigenbelang nog verkieselijker den koning te mishagen dan het volk tegen zich in te nemen. Geplaatst tusschen koning en natie, hadden zij beide te ontzien, maar bij den koning verdacht en ter naauwer nood geduld, moesten zij vooral bij de natie hun steun zoeken. En bij de natie trad dagelijks meer het godsdienstig belang op den voorgrond.

Aan de groote godsdienstige beweging, die snel aan het opkomen en toenemen was, was een tijd van rust en onverschilligheid voorafgegaan. Zonder geestdrift voor of tegen de kerkleer, was het volk, vooral het beschaafde deel des volks, afkeerig van de geestelijkheid geworden, die van hare rijke posten leefde zonder zorg, zonder ijver, alleen bezorgd en ijverig tegen alle nieuwigheid, die haar weelderig leven verstoren kon. Ook in de Nederlanden was deze stemming algemeen: men behoeft de *cent nouvelles nouvelles* maar te lezen, om te weten, hoe het er bij den aanvang der zestiende eeuw hier te lande met de godsdienst en de geestelijkheid uitzag.

Met uitbundige toejuiching hadden deze talrijke benijders en vijanden der geestelijken het eerste opkomen van het protestantisme begroet. Zij letten niet op de verlevendiging van het geloof, die Luther en de zijnen vooral bedoelden; zij merkten slechts den strijd op, dien de nieuwe leer tegen de oude kerkorde voerde, en dit was genoeg om hun bijval aan de protestanten te verzekeren. Eerst toen de godsdienstige ernst, de geloofsijver en de geestdrift der hervormers zich openbaarden, toen de nieuwe leer met een strengere moraal optrad dan de vadsige geestelijkheid in de laatste eeuwen gepredikt had, vielen allengs die schijnvrienden weêr af; en toen de opgewondenheid van geestdrijvers en wederdoopers de maatschappelijke orde verstoorde, werd menigeen door zijn zelfzucht tot het oude geloof teruggebragt. Gelukkig echter nam ook de Luthersche kerk spoedig de kalme en rustige houding eener gevestigde kerk aan, die, ondergeschikt aan de overheid, door karig bezoldigde leeraars bediend werd, en geen aanstoot gaf aan de grooten en rijken der wereld.

In ons land had de Luthersche hervorming gereeden ingang gevonden, maar de plakaten van keizer Karel hadden haar ver-

hinderd zich te openbaren en te vestigen; de wederdooperij was even als elders hier bloedig bestreden en onderdrukt. Toen later het Calvinisme zich indrong en veld begon te winnen, werd het op ééne lijn met de wederdooperij en beneden het Martinisme gesteld, en hevig bestreden. De Roomsche kerk evenwel had van die geweldige maatregelen maar weinig nut getrokken. De bevolking, die van de prediking eener voor hare behoeften berekende godsdienst verstoken werd gehouden, haatte er de oude kerk te vuriger om, ten wier behoeve haar dit geweld werd aangedaan. Met mededoogen en verontwaardiging zag zij de arme slagtoffers, die den moed hadden voor hun overtuiging uit te komen, den martelaarsdood sterven. Ook die den geloofsijver der protestanten niet deelden en zelfs niet begrijpen konden, vonden het toch een gruwel dat iemand om zijne meeningen ter dood werd gebragt. Het getal der ijverige katholieken, die het oude geloof te vuur en te zwaard gehandhaafd wilden zien, was hier te lande zeer gering. Van de regenten en magistraten waren verreweg de meeste voor de matiging, de groote heeren eveneens; zelfs Granvelle was niet vervolgziek geweest.

Maar koning Philips blaakte van geloofsijver. In geen opzigt kwam de, tegenstrijdigheid zijner bedoelingen met de wenschen en belangen van het Nederlandsche volk duidelijker aan het licht. Wat aan het volk een gruwel scheen, het dooden, het martelen der ketters, was naar zijne overtuiging de heiligste pligt der overheid. Het welvaren, het behoud van zijn land wilde hij des noods aan het heil der kerk ten offer brengen. Het was te voorzien, dat op dit punt vorst en volk vroeg of laat in botsing komen zouden.

Het is onmogelijk aan te nemen, dat de grooten deze gezindheid des konings niet kenden. Zij moeten geweten hebben, dat Philips zich door niets ter wereld zou laten bewegen de vestiging der onregtzinnigheid in zijne staten te gedoogen. En toch gingen zij in dezen tijd met plannen om, die de strekking hadden om de kerk in haar zelve zoo te hervormen, dat de gematigde protestanten er door bevredigd zouden zijn. Zij knoopten onderhandelingen aan met Cassander en andere hoofden van dezelfde partij.

Jammer, dat wij van deze gewigtige aangelegenheid zoo gebrekkige kennis dragen. Onze geschiedschrijvers maken er ter naauwernood melding van. Maar het is de moeite wel waardig

de weinige verspreide berigten, die hiervan tot ons gekomen zijn, bijeen te zamelen en in verband te brengen.

Cassander, een Nederlander uit Katzand geboortig, en te Leuven onderwezen, behoorde tot die mannen, die, te midden der godsdienstige beweging van Luther en Zwingli opgegroeid, in hun jeugd het bijgeloof en het misbruik der oude kerk verfoeid, en de partij der hervormers gekozen hadden, maar die later door de hevigheid en den strijdlust der protestanten afgeschrikt, in het midden tusschen de beide partijen hun eigen weg trachtten te gaan; die de kerk in de kerk naar het voorbeeld der eerste eeuwen hervormen, en de verbroken eenheid van het Christendom herstellen wilden. Zoo als bijna altoos, zoo voldeed ook deze poging tot bemiddeling geen van beide partijen. Maar onze onpartijdige grooten, en allen die geen behoefte aan volslagen hervorming gevoelden, die niet veel meer verlangden dan de geestelijkheid van haar rijkdom en aanzien beroofd, en tot den rang der protestantsche predikanten verlaagd te zien, juichten de plannen van Cassander van harte toe.

Cassander was een man van studie, zonder eerzucht, ziekelijk buitendien; hij leefde rustig te Keulen. Had hij gewild, hij had een groote rol kunnen spelen. Toen in Frankrijk na den dood van koning Frans II, met de regentes Maria de Medici en Antonie van Navarre, de partij van matiging en godsdienstvrede aan het bestuur gekomen was, en ter bijlegging der geschillen een vriendelijke zamenspraak te Poissy had verordend, werd Cassander uitgenoodigd over te komen en zijne bevredingsplannen, onder bescherming der regering en in het bijzonder van den koning van Navarre, voor die vergadering te ontvouwen. Maar de grijsaard zag op tegen zoo zware taak en verontschuldigde zich. In zijne plaats trad thans een jonger en veel geschikter man op, doordrongen van dezelfde godgeleerde meeningen, maar tevens een hoveling van karakter, een bekwaam jurist, vol eerzucht en die liever een staatkundige rol vervullen dan een vergeten hoogleeraarsambt bekleeden wilde. François Baudouin - Franciscus Balduinus, zoo als de geleerde wereld hem noemde - was even als Cassander een Nederlander, te Atrecht opgevoed, maar om zijn kettersche gevoelens verdacht, reeds in zijn jeugd uitgeweken, en aan de universiteiten van Frankrijk en Duitschland en Genève volleerd. Hij had zich op nog jeugdigen leeftijd den roem verworven van een der eerste juristen van zijn aan groote juristen zoo rijken tijd te wezen,

en zoo had hem de keurvorst van de Paltz tot hoogleeraar in de regten te Heidelberg benoemd. Maar allengs was hij van zijn vroegere godsdienstige overtuiging teruggekomen: het bestuderen der kerkelijke oudheid had hem een diepen eerbied voor de moederkerk ingeboezemd; hij wilde haar nog wel van de smetten, waarmeê hij haar bezoedeld zag, gereinigd, maar niet meer als onverbeterlijk vernietigd hebben. Vooral sedert hij Cassander had leeren kennen, was hij in deze denkbeelden versterkt, en hij had, zooveel dat te Heidelberg doenlijk was, ze aan zijn hoorders gepredikt. Op hem dus vestigde zich de aandacht van Antonie van Navarre, toen Cassander zich verontschuldigd had; en hij verklaarde zich, op de eerste uitnoodiging, aanstonds bereid naar Frankrijk over te komen. Voorzien van een nieuw geschrift van Cassander: ‘Over de pligt van een vroom man in tijden van godsdienstige tweespalt,’ waarin dringender dan ooit tot eendragt en verzoening geraden werd, stelde hij zich te Poissy tusschen de katholieken en protestanten in: door de laatsten vooral werd hij als een afvallige met verachting afgewezen. Calvin en Beza vatten zelf de pen op tegen hem en tegen het boekje, dat zij hem ten onregte toeschreven, en behandelden hem met een grofheid die slechts uit de zeden van den tijd gedeeltelijk verontschuldigd kan worden. Van de gehoopte verzoening kwam niets. Van den hoogen post, dien Baudouin zich had voorgespiegeld, evenmin. Door den dood van Antonie van Navarre verloor hij eerlang zijn eenigen beschermer.

Dezen man ontboden de Nederlandsche grooten in 1568 naar zijn vaderland terug. Door hun invloed werd het banvonnis, dat in zijn afwezen tegen hem geveld was, teruggenomen, en zelfs een hoogleeraarsplaats aan de universiteit te Douai voor hem ingeruimd. Vooral Lodewijk van Nassau, die hem te Straatsburg en te Heidelberg gehoord had, had hem aanbevolen en verwachtte veel goeds van zijne bemiddeling. Door 's graven tusschenkomst zeker had Baudouin, in den zomer van 1564, in het geheim een zamenkomst met Oranje, waarvan ons ongelukkig de bijzonderheden alweêr niet bekend zijn. Maar de afloop was gunstig voor Baudouin; een schitterende toekomst werd voor zijn eerzucht geopend: de hoogleeraarspost zou slechts het begin van zijn loopbaan wezen; een plaats in den geheimen raad werd hem toegezegd. In die betrekking zou hij de verlangde regeringshervorming in bijzonderheden uitwerken, en tevens een nieuwe wetgeving op het punt der religie helpen ontwerpen.

Het ontbrak niet aan Cassandrianen onder de leden der hooge collegies: Maes, de raadsheer in het hof van Braband, Molinaeus (niet te verwarren met zijn beroemden Franschen naamgenoot), hoogleeraar te Leuven, Hopperus zelf hielden briefwisseling met Cassander; Viglius was ook verre van regtzinnig, en had met Melanchthon in vriendschapsbetrekking gestaan. Baudouin maakte zich sterk, in overleg met deze heeren, een zeer aannemelijke moderatie te ontwerpen, die den koning door de groeten en magistraten gerust kon worden aanbevolen, en die veel beter dan de bloedige plakaten berekend zou wezen om de eendragt in de kerk te herstellen en te bewaren.

Dit overleg met Baudouin, hoe onvolledig ook bekend, kenteekent ons toch genoegzaam de gezindheid der grooten jegens de godsdienst op dit tijdstip. Geen geloofsijver bezielde hen; alleen afkeer van bloedige vervolging en zucht tot vrede deed hen opkomen tegen de scherpe plakaten. Tegen de kerkleer, zoo als die op het concilie van Trente was vastgesteld, verklaarden zij uitdrukkelijk geen bezwaar te hebben. Lodewijk van Nassau, wordt ons verzekerd, verlangde niet meer dan dat aan de Nederlandsche kerk het avondmaal onder de beide teekenen, het huwelijk der priesters en de leer der regtvaardigmaking vergund werd. Dat doortastende hervorming, dat een volslagen omkeering vereischt werd, om het geloof te vernieuwen en te verlevendigen, bevroedde geen der grooten. En wij kunnen het wel begrijpen: de ervaring, die ons geleerd heeft, moesten zij nog opdoen. Hun rang maakte hen vooral begeerig naar vrede en eendragt. Zij duchtten de uitspatting van het gemeene volk zoowel als de overheersching der vreemde regering. Een vergelijk tusschen de uiterste partijen moest hun welgevalliger zijn dan de overwinning van een van beide.

En wij moeten ons niet voorstellen, dat zulk een vergelijk op dit tijdstip een ijdele hersenschim was. De ondervinding heeft later zijne onuitvoerlijkheid bewezen; maar in het jaar 1563 deed het zich nog geheel anders voor. Zoolang het concilie van Trente niet gesloten was, scheen de kloof tusschen het katholicisme en protestantisme nog te dempen. Eenige matige concessies zouden waarschijnlijk een aantal Lutheranen in de moederkerk terug hebben gebragt. De hertog van Wurtemberg, onder anderen, toonde zich juist in dezen tijd niet ongenegen met zijne onderdanen in de katholieke kerk terug te keeren, mits ongeveer dezelfde voorwaarden vervuld werden,

die Lodewijk van Nassau wenschelijk achtte. Zelfs nog na het uiteengaan van het concilie bleef de keizer van Duitschland voor zijn rijk bij den paus aanhouden op het toestaan van de beide teekenen des avondmaals en het huwelijk der geestelijken: en de heilige stoel scheen niet zoo vast besloten het gevraagde te weigeren, of Philips achtte het noodig dat zijn gezant daartegen ten stelligste waarschuwde.

Het plan der grooten zou dus niet zoo onuitvoerlijk geweest zijn, indien zij met een anderen landsheer dan Philips te doen hadden gehad. Maar dat deze ooit zijn toestemming tot het hervormen der geestelijkheid en der kerkdienst zou verleenen, was ondenkbaar. Misschien is ook daarom aan het plan geen verder gevolg gegeven. Buitendien Baudouin werd door de vijandschap die hem de protestanten betoonden, meer en meer in den kring der katholieke kerk teruggedrongen. Hij bemoeide zich, na zijn terugkomst uit Nederland, Condé, een van de hoofden der Hugenoten, met de Guises door een huwlijksverbintenis te verzoenen; die poging deed hem bij de protestanten allen invloed verliezen, en zijn hatelijk twistgeschrijf tegen Calvin en Beza bragt hem in nog slechter naam: door zulk een man was geen bemiddeling meer mogelijk, en de Hollandsche grooten gaven hem op. Ook was hij van zijn kant huiverig geweest zich met hen en hunne ontwerpen dieper in te laten[1].

1 Al wat wij van de onderhandelingen der grooten met Baudouin weten, hebben wij aan van der Haer te danken; wat Burgundius er bijvoegt beteekent niet veel. Als zijn zegsman noemt van der Haer een neef van Baudouin, denkelijk du Monceaux, die in de intrigues met Condé en de Guises gebruikt werd. Een andere neef van Baudouin, Max. de Wignacourt, heeft een *Discours* over de oorzaken van de Nederlandsche onlusten geschreven, maar daarin heb ik te vergeefs naar berigten omtrent het met zijn oom verhandelde gezocht.
Dat de zamenspraak van Baudouin met Oranje eerst in 1564 gesteld moet worden, is waarschijnlijk, omdat zij nabij Brussel plaats had, en Oranje in den laatsten tijd van Granvelle sleehts een enkele maal ter loops te Brussel vertoefde. Ook was niet niet wel mogelijk aan een plaats in den geheimen raad voor Baudouin te denken, zoo lang de grooten zich aan de regering onttrokken, en Granvelle alles regeerde. - Het besluit, waarbij de overheid van Douai Baudouin tot het hoogleeraarsambt aan hare universiteit toelaat, is van 1 September 1563. Zijn intrigueren met Condé en de Guises valt in de eerste helft van 1565.
Bij Le Petit staat een brochure afgedrukt, die hij dezen titel geeft: ‘Discours de M. François Bauduin, enseignant le moyen pour remedier aux troubles.’ Ik heb dit boekje nooit in de oorspronkelijke uitgaaf gezien, maar ik durf toch beweren, dat Le Petit den naam van den auteur er uit eigen gissing heeft bijgevoegd: al zulke brochures kwamen, om goede redenen, naamloos uit. En dat hij mis gegist heeft houd ik voor zeker; men behoeft het boekje maar te lezen om daarvan overtuigd te worden. Baudouin, de vriend van ééne algemeene kerk, zou zeker niet voor het toelaten van twee religies gesproken hebben, op grond dat de ware de valsche wel uit eigen kracht verteren zou. Hij, de vriend der kerkelijke oudheid en der overlevering, zou zeker niet den bijbel uitsluitend uit hem zelf, met versmading der overgeleverde uitlegging, verklaard willen hebben. - Hiermeê zou ik het boekje, als niet tot ons tegenwoordig onderwerp behoorende, ter zij kunnen leggen; maar ik veroorloof mij toch nog een enkele opmerking er over in het midden te brengen. Het is zeker hetzelfde, dat in de ‘Deduction de l'Innocence du Cte de Hornes’ wordt betiteld: ‘Brief Discours, envoyé au Roy, monstrant le moyen pour obvier aux troubles.’ Bor, I, bl. 43, geeft den Hollandschen titel: ‘Een corte verhalinge, gesonden aan Coninck Philips,’ enz. (vgl. Te Water, I, bl. 51); en van den titel der Duitsche vertaling: ‘Ein kurtz Christlichs Bedencken, der K. Würden in Hispanie, Herrn Philippo zugeschickt,’ maakt hij dan nog weêr een afzonderlijk geschrift. - Uit de uitgaaf in drie talen blijkt hoeveel waarde de protestanten aan de verspreiding van dit boekje hechtten. En het heeft ook veel beweging gemaakt; want het zal wel hetzelfde zijn, waarvan Havetius schrijft: *Davantage s'est mis un petit libvre fort pestilentieux, sans les noms de l'autheur et de l'imprimeur,.... et tend finalement que S.M. poeut et doibt souffrir avec bonne conscience deux manières de religion en ses pays.* Zoo schreef Havetius in Januarij 1566. Vergelijken wij nu hiermede wat Franciseus Junius in zijne autobiographie zegt: *Venerat sub finem anni* (1565) *Ludovicus Comes Nassavius Antverpiam, et de oratione quadam, per me scripta, ad Hispaniarum Regem pro libertale publica et abrogatione inquisitorii edicti, nobiscum clanculum contulerat*. Wordt het dan niet waarschijnlijk, dat wij in het *Brief discours envoyé au Roy* de *Oratio* van Junius *ad Hispaniarum Regem*, die ook oorspronkelijk in het Fransch gesteld was, voor ons hebben? En dan wordt dit boekje ons des te belangrijker, omdat de

Hij was zelfs niet eens meer uit Frankrijk teruggekomen, hoewel Lodewijk van Nassau en anderen hem dringend noodigden.

Doch daarom gaven de grooten hun plan van matiging en verzoening niet op; ook zonder de medewerking van Baudouin dachten zij er gevolg aan te geven. Zij gingen daartoe vooral met den raadsheer Maes en met Molinaeus te rade, welken laatsten zij thans de plaats in den geheimen raad poogden te bezorgen, die zij in der tijd voor Baudouin hadden bestemd. Zij verlangden nog ongeveer hetzelfde als vroeger: opheffiing van den bijzonderen en bevoorregten stand der geestelijken, door het afschaffen van het coelibaat en het toestaan van de kelk aan de leeken. Den voortgang der ketterij wilden zij stuiten door verbetering van het leven der geestelijken en door uitbreiding van het godsdienstig onderwijs. Natuurlijk zou de prediking der kettersche leer verboden en de openlijke belijdenis er van gestraft worden, maar al wat naar het opsporen van geheime gedachten en naar gewetensdwang zweemde, moest ophouden;

schrijver het in overleg met het consistorie van Antwerpen en met Lodewijk van Nassau geschreven heeft: het is als het manifest der hervormden, bij den aanvang van 1566, te beschouwen.

niet de meeningen, alleen de daden mogten voortaan strafbaar wezen.

Het geheele jaar 1564 door hoorde men de grooten zulke wenschen en bedoelingen vertrouwelijk bespreken; Viglius schreef er over aan Granvelle, dien het vooral mishaagde, dat Oranje en Egmont met zulke onregtzinnige lieden als Maes en Molinaeus raadpleegden. Maar openlijk in den raad van state kwam nog niemand met iets van dien aard te berde. Eerst in de maand December bragt de landvoogdes - ongetwijfeld op verzoek van Oranje en Egmont - in eene opzettelijk daartoe belegde vergadering den toestand des lands ter sprake. Zij schetste dien als zeer ongunstig; zij wees op het gevaar dat de Nederlanden uit Frankrijk en Duitschland gedurig bedreigde, op de ontoereikende middelen om zulk een gevaar af te wenden, op de slechte inrigting van het bestuur, en vooral op de tweespalt in het godsdienstige, die de bevolking ongenegen maakte zich tegen een aanval van buiten met vereende krachten te verdedigen. Zij gaf dit alles aan de heeren in ernstige overweging, en zij beval hun dringend aan te bedenken, welke middelen van herstel men den koning zou kunnen voorslaan. - Het was duidelijk dat de landvoogdes zoo niet uit eigen beweging, maar op ingeving der grooten sprak, en het was niet twijfelachtig, welke middelen die aanbevolen wilden hebben. Het besluit van den raad, in een latere vergadering, kwam dan ook neer op hetgeen Oranje en Egmont verlangden: er werd besloten dat men van den koning de bewuste verandering van den regeringsvorm, de bijeenroeping der Staten-Generaal, en matiging der geloofsvervolging vragen zou. Egmont liet zich overhalen die wenschen persoonlijk bij den koning te gaan aandringen; hij verlangde toch buitendien in zijn bijzonder belang den koning te spreken. Het opstellen zijner instructie werd aan Viglius opgedragen. En deze voorzigtige staatsman, gelijk te verwachten was, vermeed daarin alles wat den koning had kunnen ergeren, en hield zich - zoo als hij zelf zegt - binnen algemeene termen.

Toen die instructie in een volgende vergadering ter tafel kwam, en door al de aanwezigen onnadenkend werd goedgekeurd, nam Oranje ten laatste het woord, en sprak die gedenkwaardige rede, die Viglius zoo deed ontstellen, dat hij den nacht slapeloos doorbragt en bij het opstaan door een beroerte getroffen werd. Ongelukkig dat die redevoering, die uren duurde, ons niet dan in een uittreksel van weinige regels be-

waard is: hare kracht blijkt ons uit den indruk, dien zij op Viglius maakte. ‘Het is tijd (zoo ving Oranje aan) ronduit te spreken en niet langer te verbloemen, want in den toestand, waarin het land thans verkeert, kan het niet langer blijven bestaan.’ De verwarring van regering en justitie vereischte een doortastende hervorming van beide; de uitputting der financiën vorderde buitengewone maatregelen, die alleen de Staten-Generaal bevoegd waren te nemen; de snelle voortgang der ketterij maakte een andere handelwijs ten haren opzigte noodzakelijk. ‘De koning dwaalt (zoo besloot hij), als hij meent dat Nederland, te midden van landen waar godsdienstvrijheid bestaat, voortdurend de bloedige plakaten verdragen kan: even als elders zal men ook hier oogluikend veel moeten toelaten. En hoezeer ik aan het katholieke geloof gehecht ben, ik kan niet goedkeuren dat vorsten over het geweten van hunne onderdanen willen heerschen, en hun de vrijheid van geloof en godsdienst ontnemen.’

Merkwaardige woorden, zoo als er nog nooit in den raad van state gehoord waren. Geen wonder dat zij Viglius schokten. Zij openen een nieuw tijdvak in de geschiedenis der onlusten. Tot nog toe hadden de grooten in zake van geestelijke wetgeving niets van den koning verzocht, integendeel zich steeds bereid verklaard met hem meê te werken tot wering der ketterij. Zij hadden maar deel aan het bestuur, verwijdering van den gehaten kardinaal, hervorming der hooge collegies gevraagd: zulke vorderingen waren van Philips, hoe onwillig hij zijn mogt, nog te verkrijgen. Maar den eisch, dien men hem thans deed, zou hij zich nimmer laten afpersen. De woorden, door Oranje in deze gedenkwaardige vergadering gesproken, waren een oorlogsverklaring aan den kampioen der katholieke kerk: of het verzoek, dat Egmont den koning ging doen, moest teruggenomen worden, of het moest met geweld worden afgedwongen: dat het ooit goedschiks zou worden toegestaan, kon niemand gelooven, die het karakter van Philips en zijne beginselen kende.

Terwijl de instructie in den geest van Oranje gewijzigd werd, en Egmont zich tot de reis gereed maakte, hield de ligue drukke bijeenkomsten. Behalve de bekende stadhouders en vliesridders waren er Noircarmes, Brederode, Culemburg en Warlusel, de commandant van Kamerrijk, tegenwoordig. Warlusel en Noircarmes hadden beide ijverig deelgenomen aan de onderhandeling met Baudouin. Het is bekend, hoe zij thans met de overige jonge edelen een verbondschrift met hun bloed onderteekenden,

waarbij zij dreigden het ongelijk, dat aan Egmont op zijn reis wedervaren mogt, aan Granvelle te wreken.

Oranje zag Egmont vertrekken, zonder veel hoop dat hij in zijn zending slagen zou. De opgetogen brieven, waarin de gezant kort daarop de eervolle en vriendelijke ontvangst beschreef, die hem aan het hof geschied was, lieten den prins koel en wantrouwend: hij kende de ijdelheid en ligtgeloovigheid van zijn vriend, die met goede woorden en een vriendelijk gelaat ligt te verschalken was. Na drie maanden kwam de gelukkige gezant te Brussel terug, uitgelaten van vreugde over de eer die hem bewezen en de geschenken die hem gemaakt waren. Zoo volkomen als de koning hem vertrouwde, zoo gunstig als hij hem had aangehoord, zoo genegen als hij zich getoond had alle billijke begeerten te voldoen! - Maar wat van de verzochte regeringsverandering, wat van de matiging der plakaten? Daarvan wist Egmont zoo aanstonds niets te zeggen: de koning zou er nader over schrijven; maar dat hij aan den raad der grooten veel hechtte, had de gezant duidelijk bemerkt. - De waarheid was, dat de goedmoedige, ijdele Egmont zoo geheel vervuld was geweest met de gedachte aan 's konings weldaden en eerbewijzen, dat hij naauwelijks aan het eigenlijke doel zijner zending had kunnen denken, en zich gaarne tevreden had gesteld met de algemeene verzekeringen en de onbepaalde beloften, die hem gedaan waren. Granvelle had zijn karakter juist doorgrond, en den koning meermalen geraden dien ‘vriend van rook’, dien opgeblazen goedbloed, naar zijn hof te roepen, waar hij gemakkelijk te winnen en van zijn gevaarlijke vrienden af te trekken zou wezen. Maar één ding had de sluwe kardinaal vergeten: een man die zoo gemakkelijk te winnen was, was ook weêr ligt te verliezen. Toen Egmont te Brussel de vragen zijner achterdochtige vrienden niet beantwoorden kon, toen hij van Oranje de harde waarheid moest hooren, dat hij de algemeene belangen om zijne bijzondere verzuimd had, kwam hij tot bezinning en inkeer. En toen de brieven, die hem waren nagezonden, niets verwezenlijkten van de goede verwachting, die hij zoo ligtvaardig had opgevat, liet hij zich door zijne vrienden gezeggen, dat hij te Madrid gepaaid en bedrogen was. In weinige weken was de goede indruk van 's konings gunstbewijzen volkomen uitgewischt, en heviger dan een der andere heeren voer van nu af Egmont tegen het onverstand en de dubbelhartigheid der Spaansche regering uit.

Wij begrijpen, dat, om het karakter en het doorzigt van Egmont te redden, zijne vrienden voorgaven, dat er tusschen hetgeen hem was toegezegd en den inhoud van 's konings latere brieven wezenlijk verschil bestond; maar, voor zoo ver wij kunnen nagaan, was hun voorgeven ongegrond. Wat aan Egmont in het onbepaalde gezegd was, stond in stelliger bewoording in de brieven geschreven: de verlangde verandering in de regering was te gewigtig dan dat de koning haar zoo voetstoots kon goedkeuren; hij zou er zich op beraden; wat de wering der ketterij betreft, hij had er niet tegen, andere middelen te beproeven, indien er doelmatiger dan de tot nu aangewende te bedenken waren; men mogt te Brussel een vergadering van geestelijken en regtsgeleerden beleggen om daarover te beraadslagen, en hem hun advies overzenden; hij zou dan zien wat hem te doen stond. - Wij herkennen in dit schrijven de geliefkoosde taktiek van Philips: uitstellen, tijdwinnen, niet beslissen. Ook de grooten begrepen het dus, en toonden er zich misnoegd over. Maar wat konden zij doen dan berusten?

Onverwijld riep de landvoogdes eenige der meest geachte bisschoppen en regtzinnige magistraten bijeen, en legde hun 's konings lastbrief voor. Zij hadden de welbekende plakaten nog eens opzettelijk na te gaan, en te zien welke wijzigingen de veranderde tijdsomstandigheden vereischen mogten. In weinige dagen was hun onderzoek afgeloopen, en bragten zij hun advies uit.

Het was zoo als men van regtschapen katholieken verwachten moest, die zich tot de moderne begrippen van gewetensvrijheid en afzondering van kerk en staat niet verheffen konden. Zij verklaarden zich tegen het veranderen der strafbepalingen in de plakaten, maar zij gaven in bedenking, bij een geheime instructie de regters te magtigen bij het vellen van het vonnis onderscheid te maken tusschen de eene ketterij en de andere, en de sexe en den leeftijd der schuldigen in aanmerking te nemen. - Inderdaad, zoo men niet geheel van stelsel veranderen wilde, kon men moeijelijk anders dan bij een geheime instructie der regters verzachting in het straffen der ketters brengen. Begon men eens aan de plakaten te tornen, dan zouden deze spoedig alle gezag verliezen. Zij waren in der tijd door keizer Karel, roemrijker gedachtenis, met toestemming der Staten vastgesteld, en Granvelle had daarom ook Philips, bij zijn komst aan de regering, geraden er niets in te wijzigen,

dewijl hij niet ligt aan zijne eigenmagtig uitgevaardigde plakaten een zoo eerwaardig aanzien zou kunnen geven. Was het dan raadzaam nu, bij het toenemen der ketterij, het gezag dier plakaten moedwillig te schenden?

Maar de raad van state, die inderdaad het geheele stelsel veranderd wilde hebben, was met het advies der vergadering niet gediend, en verschoonde zich, toen de landvoogdes ook zijn gevoelen wilde vernemen: de koning had niet goedgevonden hem te raadplegen, en hij wilde dus wachten met raad te geven, tot hij er om gevraagd zou worden. Maar dat zwijgen sprak duidelijk genoeg. En buiten af ontzagen zich de grooten ook niet te zeggen, dat de prelaten geen begrip van staatkunde hadden, en misschien al zeer spoedig ondervinden zouden, hoe zeer het volk de bloedplakaten moê was. En het volk begon ter zelfder tijd zijn ongenoegen dreigend aan den dag te leggen. Een heftig manifest tegen het concilie van Trente, de vergadering der prelaten en de geestelijkheid in het algemeen, werd op verscheiden plaatsen van Brussel aangeplakt gevonden: de publieke opinie openbaarde zich in die dagen bij voorkeur langs dezen weg.

Het advies was onverwijld naar Madrid opgezonden. Maar maanden verliepen, zonder dat er eenig antwoord terugkwam. De aandacht des konings was naar andere streken gerigt: de Turken hielden Malta ingesloten; viel hun dat eiland in handen, dan bedreigden zij, van daar uit, de westelijke helft der Middellandsche zee en de kusten van Spanje. De geheele Christenheid had het oog op die belegering gevestigd. Niet zonder grond geloofden de Nederlandsche grooten dat van den uitslag het antwoord des konings zou afhangen: behielden de Turken de overhand, de koning zou zich jegens de Nederlanden toegeeflijk betoonen; werden zij teruggedreven, dan zou hij daarentegen zijn gezag onverminderd doen gelden. Geen wonder dus, dat Brederode juichte bij de tijding van den voorspoed der Turken, on ze eerlang in Valladolid hoopte te zien. Ongelukkig genoeg, dat Nederland gebaat werd door den tegenspoed der monarchie, waartoe het behoorde. Maar de blijdschap van Brederode was van korten duur: de Turken moesten wijken; en, zoo als men gevreesd had, onder den indruk van de zegepraal schreef Philips zijn antwoord aan de landvoogdes.

Het droeg maar al te zeer het kenmerk der omstandigheden waaronder het geschreven was: de koning gaf niets toe; in den regeringsvorm zou voorloopig niets veranderd worden; in den

raad van state benoemde hij - niet een der hem voorgedragen kandidaten, maar Aerschot, die geen deel aan de ligue tegen Granvelle genomen had en derhalve met de andere grooten overhoop lag. Het advies van de prelaten en juristen keurde hij goed - uitgenomen de door hen voorgestelde verzachting der straf; want de straf te verminderen, omdat de misdaad algemeen werd, scheen hem niet raadzaam. De inquisitie moest blijven gelijk zij was, en door de magistraten en regenten ijverig ondersteund worden.

Deze heillooze brieven, van 17 October gedagteekend, werden in de eerste dagen van November te Brussel ontvangen, te midden der feesten, waarmeê de landvoogdes het huwelijk van haren zoon, den later zoo beroemden Alexander Farnese, schitterend vierde. Voorziende welken indruk zij maken zouden, hield zij ze nog eenige dagen onder zich, maar eindelijk moest zij ze wel bij den raad van state ter tafel brengen. Zij wekten nog sterker weêrzin dan de landvoogdes gevreesd had. De grooten achtten zich persoonlijk beleedigd door het in den wind slaan hunner waarschuwing en raadgeving. Zij hadden vooruit gedreigd zich aan de regering te onttrekken, als het antwoord uit Madrid onvoldoende was. Zij aarzelden thans niet hun woord te houden.

De landvoogdes wist niet wat te doen. Ook zij keurde de strengheid des konings af. Zij was genegen aan de brieven, die zooveel weêrzin wekten, voorloopig geen gevolg te geven. De geheime raad, aan wien zij ter overweging werden medegedeeld, insgelijks beducht voor de onrust, die er uit kon voortkomen, adviseerde dat de landvoogdes er slechts in zoover gevolg aan geven zou, dat zij den stadsbesturen en hoven zou aanschrijven, de plakaten en ordonnantiën te onderhouden, zoo als tot nu toe geschied was, zonder eenige verandering, en dat zij van het bijstaan der inquisiteurs, om valsche gevolgtrekking voor te komen, volstrekt niet gewagen zou. Zoo zou zij tijd winnen om den koning op het gevaarlijke van zijne bevelen opmerkzaam te maken, en hem misschien te bewegen eenige verzachting toe te staan.

Zeker deze raad was in het belang van rust en vrede zeer aannemelijk: de koning was zelf te veel vriend van uitstellen, dan dat hij aan de landvoogdes haar voorzigtig dralen ten kwade geduid zou hebben. Maar, zoo doende, bleef men hier te lande voor onbepaalden tijd in het onzekere en in spanning. Als

het zwaard van Damocles bleef de inquisitie boven Nederland zweven: bij de eerste gelegenheid zou Philips het laten vallen, en Nederland zou weerloos er door getroffen worden. Dan was het nog maar verkieselijk nu aanstonds uit de onzekerheid te geraken, en het volk de bevelen des konings te openbaren. De Staten en steden konden dan, nu het nog tijd was, hunne stem tegen de Spaansche dwinglandij verheffen, en door hunne vertoogen en door hun verzet den koning misschien tot inkeer brengen. Zoo oordeelden de grooten, en in het bijzonder Oranje en Egmont. Toen het advies van den geheimen raad bij den raad van state in behandeling kwam, verklaarden zij zich tegen het aangeraden uitstel, en voor de onmiddellijke en volledige uitvoering van 's konings bevelen. Zij voorspelden wel de noodlottigste gevolgen van 's konings handelwijs, maar zij rekenden het den pligt der landvoogdes, hetgeen haar was voorgeschreven, uit te voeren. Te vergeefs beijverde zich nog Viglius het advies van den geheimen raad te verdedigen en door te drijven; te vergeefs bood hij aan de verantwoording van het uitstel bij den koning op zich te nemen. Oranje en Egmont, en de anderen op hun voorbeeld, bleven voor het oogenblikkelijk openbaar maken der heillooze brieven, en daartoe werd eindelijk besloten. - Aan Egmont werd later door den bloedraad zijn handelwijs in deze zaak als misdrijf aangerekend. Want niet, zoo als de grooten beweerden, uit 's konings brieven, maar uit de ontijdige verbreiding er van, leidde de Spaansche regering het uitbreken der onlusten af.

Zeker de wijs, waarop de bevelen des konings ter kennisse van het volk gebragt werden, was zoo onhandig en zoo geschikt om oproer te wekken, dat wij aan kwade bedoelingen zouden denken, indien de betrokken personen niet uit den aard der zaak boven zulk mistrouwen verheven waren.

De landvoogdes toch, voorgelicht door den geheimen raad, zal wel geen onrust hebben willen stichten, en zij was het die aan de hoven van justitie schreef, met last het verder ter kennisse van de steden binnen hun regtsgebied te brengen, dat de koning verlangde, dat de plakaten tot wering der ketterij en de besluiten van het concilie van Trente stiptelijk zouden worden nageleefd, en dat de inquisiteurs bij de uitoefening van hun ambt op alle wijzen begunstigd en geholpen zouden worden. Ook aan het hof van Braband werd zulk een aanschrijving gerigt, hoewel in dat gewest tot nog toe geene inquisitie

bestond. En, zonder eenige bedenking, gehoorzaamde het hof, en bragt den brief der landvoogdes ter kennisse der hoofdsteden. Kon het anders dan dat men daar, en bepaaldelijk in het vrijheidlievende Antwerpen, in 's konings bevelen een nieuwe inbreuk op de privilegiën en op de bezworen *blijde inkomst* vermoedde, een poging om de gehate, en reeds zoo dikwerf afgeweerde inquisitie ten laatste, als bij verrassing, in te voeren?

Oogenblikkelijk besloot de regering van Antwerpen bij het hof en de landvoogdes te protesteren, en de drie andere hoofdsteden sloten zich weldra bij haar aan. Zoo ontegenzeggelijk waren zij in haar regt dat wij ons de onvoorzigtigheid van de landvoogdes en hare raadslieden niet verklaren kunnen, die het verzoekschrift op de lange baan schoof en weken lang onbeantwoord het. Met minder regt kwamen vervolgens ook de leden van Vlaanderen en Namen tegen de aanschrijving in verzet. En de volksmenigte, die het geheele afgeloopen jaar, sedert de zending van Egmont, verzachting van de kettervervolging gewacht had, toonde hare teleurstelling in gemor en oproerigheid, waaraan het consistorie der gereformeerden in hevige geschriften, die zij 's nachts liet aanplakken of uitstrooijen, maar al te duidelijke woorden gaf: onder anderen werd daarin beweerd dat de inquisitie streed tegen de privilegiën en de wetten van het Roomsche rijk, waartoe Antwerpen nog steeds behoorde, en dat oproer ter zake van die inquisitie niet als rebellie te beschouwen zou zijn.

Bemoedigde dus de remonstrantie der steden de bevolking, nog meer vuurde haar het gedrag der grooten aan: in antwoord op de aanschrijving die ook zij, als stadhouders, van de landvoogdes ontvingen, verklaarden eerst Bergen, toen Megen, toen Oranje, dat zij bezwaar maakten bevelen, als die hun thans gegeven werden, ten uitvoer te leggen; dat zij zich niet berekend achtten ze door het volk te doen gehoorzamen, en dat zij daarom verzoeken moesten door geschikter personen vervangen te worden. In gelijken geest spraken bijna alle stadhouders; de landvoogdes schreef aan den koning, dat het onmogelijk bleek te zijn zijne bevelen uit te voeren, daar geen der grooten er de hand toe wilde leenen. Egmont trachtte haar zelfs te bewegen hun voorbeeld te volgen en de landvoogdij insgelijks neer te leggen. Maar, hoezeer zij de strengheid des konings afkeurde, zoo openlijk wilde zij haar misnoegen niet toonen. De drie mannen verwijderden zich daarop uit den

raad van state en uit de residentie: zij stelden den maatregel, die eens tegen Granvelle zoo goed gediend had, nog eens, thans tegen den koning zelf, in het werk.

Hoe plotseling had het godsdienstig belang alle andere aangelegenheden op den achtergrond geschoven! Men hoort naauwlijks meer reppen van de eens zoo vurig verlangde regeringshervorming, zelfs niet meer van de dotatie der bisschoppen of van de besluiten van Trente. De belangstelling der natie vestigt zich uitsluitend op de bloedplakaten en de inquisitie.

En had dan de koning in zijne laatste brieven daaromtrent iets nieuws, iets ongehoords voorgeschreven? Geenszins. Hij kon te Madrid zelfs niet begrijpen, wat men in Nederland in zijne brieven zoo aanstootelijk vond. Hij had in het jaar 1565 niets meer bedoeld, niets meer bevolen, dan hetgeen hij in 1559, bij zijn vertrek naar Spanje, aan de hooge collegiën op het hart had gedrukt. Toen had men hem geduldig, zoo al niet tevreden, aangehoord; thans toonde men afgrijzen en verontwaardiging. Hij begreep niet dat onder andere omstandigheden dezelfde zaak een gansch ander karakter heeft; dat in de zes laatste jaren de nieuwe denkbeelden in Nederland zich wijd en zijd verbreid hadden, en dat het nu niet meer om het verbranden van enkele arme geestdrijvers, maar om het uitroeijen van halve steden, om het vermoorden van duizenden gezeten burgers te doen was.

Vooral de inquisitie was het vrije volk van Nederland een gruwel: om haar nog afschuwelijker in de oogen der natie te maken, noemde men haar de Spaansche inquisitie. Want wat Spaansch was werd reeds daarom gehaat; zoo antinationaal was de regering, die Nederland uit Spanje overheerschte. Doch wáár was het, wat Philips verzekerde, dat hij er niet aan dacht de inquisitie, zoo als zij in Spanje bestond, in de Nederlanden in te voeren; openhartig voegde hij er bij: de Nederlandsche inquisitie is nog onverbiddelijker dan de Spaansche. Zoo deed dus het geschil over den naam, dien het geloofsonderzoek hier dragen moest, niets ter zake: Oranje heeft het gezegd, niet de naam of de inrigting der inquisitie, maar haar doel en haar werking beroerde het volk.

Van inquisitie - behalve die der bisschoppen - had men hier te lande het eerst gehoord, toen Philips in 1550 als toekomstig vorst en heer gehuldigd was. Wel waren er reeds geruimen tijd te voren, op verzoek van Karel V, door den paus

inquisiteurs voor Nederland benoemd, doch zij hadden zich stil gehouden en niets van zich laten merken. Maar in een scherp plakaat, welks uitvaardiging wel niet ten onregte aan den geloofsijver van den toekomstigen landsheer werd geweten, werden toen voor het eerst inquisitie en inquisiteurs openlijk genoemd. Het scheen de toeleg te zijn, om door deze vermelding de inquisitie als reeds gevestigde instelling te doen beschouwen, en er het volk aan te gewennen. En in de meeste provinciën werd ook het plakaat zonder tegenspraak afgekondigd. Maar Antwerpen, wiens handel verkopen zou, als de vreemde kooplieden aan een geloofsonderzoek werden blootgesteld, liet niets onbeproefd om de inquisitie te weren. Het benoemde een commissie, die alles bijeenzocht wat tegen hare instelling pleiten kon. Het wist de overige hoofdsteden van Braband tot deelname aan zijn remonstrantie over te halen. Het overtuigde het hof van Braband van de billijkheid zijner klagten. Het won zelfs de landvoogdes, koningin Maria, die naar Augsburg trok, en haar broeder den keizer bewoog het plakaat te herzien en alle toespeling op de inquisitie er uit te ligten. Dus bleef Braband door de waakzaamheid van Antwerpen van de gevreesde inquisitie verschoond. In de meeste andere provinciën kwam zij in zwang, maar nergens zonder tegenstand; Vlaanderen in het bijzonder verzette zich voortdurend tegen de ketterjagt van Titelmans, den ijverigsten en meest verfoeiden van al de Nederlandsche inquisiteurs.

Wij zullen na Motley den gang van het geloofsonderzoek en den aard der bestraffing van de ketters niet beschrijven. Die zijn verhaal gelezen heeft, zal zich niet verwonderen dat het Nederlandsche volk gruwde van zulk een regtspleging. Dat de ketterij, als zij zich openlijk vertoonde, gestraft werd, was te gedoogen. Maar dat een mensch, die zijn geloof angstvallig verborgen hield en niemand aanstoot gaf, door den inquisiteur bezworen werd voor zijne overtuiging, die hem het leven kosten zou, uit te komen, streed tegen het gevoel en het karakter des volks. Een arme schoolmeester uit Vlaanderen, de nieuwe leer van harte toegedaan, hield uit menschenvrees zijn geloof geheim; maar hij wordt aan Titelmans verraden en door dezen voor zijn gerigt ontboden. Hij tracht de vragen, die de inquisiteur hem doet, te ontwijken, maar als deze hem herinnert wat Christus gezegd heeft van hen, die hem voor de menschen belijden of verloochenen zullen, aarzelt hij niet langer en

roemt in zijn geloof - dat hem op den brandstapel brengen zal. Maar de inquisiteur heeft zijn taak nog slechts ten halve volbragt. Nu de schuld gebleken is, moet hij den schuldige nog tot bekeering vermanen. ‘Hebt gij uw vrouw en kinderen lief, zoo herroep uwe valsche belijdenis, en gij redt uw leven;’ met zulke woorden verzoekt en martelt hij den ongelukkige. - Wat beteekent de foltering van het ligchaam bij zulk een pijniging van den geest? Welk een doodstrijd moet de zwakke, vreesachtige man doorstaan hebben, eer de vuurdood hem verlossen kwam? Is het dan nog te verwonderen, dat ons eerlijk volk een afschuw had van zulk een regtbank, die het edelste dat in den mensch leeft misbruikte, om hem tot een huichelaar te maken of ter dood te brengen?

Voor den openlijken en stelligen tegenstand van nagenoeg de gansche bevolking, van grooten en kleinen, zon de regering hebben moeten wijken, indien Nederland een eigen regering had gehad. Alleen met geweld was thans de inquisitie te handhaven, en de regering zou over geen troepen hebben kunnen beschikken, omdat de Staten geen geld zouden gegeven hebben, voor de wenschen des volks verhoord waren. Maar wij merkten het reeds op: de vereeniging van de Nederlanden met Spanje, die de wortel was van al onze rampen, stelde de regering in staat met vreemde krachten hare antinationale bedoelingen door te drijven. Oranje zag van den aanvang af, dat daarin het gevaar van den toestand gelegen was.

Van Breda, waarheen hij zich teruggetrokken had in afwachting van het ontslag uit zijn stadhouderschap, sloeg hij de bewegingen der regering oplettend gade. Weldra verbreidde zich het gerucht, dat Erik van Brunswijk, een avonturier, die voor iedere zaak om geld zijn degen veil had, en die Woerden in pandschap hield, soldaten wierf, men meende voor rekening van Philips. Op Oranje maakte dit gerucht diepen indruk; hij voorzag, dat wanneer de Spaansche regering geweld gebruiken wilde, zij spoedig in een onberaden oproer der bevolking een voorwendsel daartoe vinden zou, en dat dan het lijdelijk verzet, waarvan hij anders nog goede gevolgen verwachtte, niet vol te houden zou zijn. Hij wist, dat de koning hem niet lijden mogt, en hem verdacht hield van onder de hand den tegenstand, dien de regering ontmoette, te verwekken. Hij dacht er over om voor een poos het land te verlaten. Hij zond zijn broeder Lodewijk bij de invloedrijkste protestantsche vorsten van Duitsch-

land rond, om raad te vragen, hoe hij zich tusschen de stellige bevelen des konings en den weêrzin der natie gedragen moest.

Maar reeds was de beweging, die de grooten aan den gang hadden gebragt, aan hunne leiding ontwassen. Juist, nu dezen zich voor de tweede maal aan de regering onttrokken en een afwachtende houding aannamen, trad de lagere adel, die hun voorbeeld tot nog toe steeds had nagevolgd, op den voorgrond, en stelde zich aan de spits van de opgeruide menigte.

III.

De hervorming was in de Nederlanden van onder op begonnen. Schamele handwerkers en arme monniken waren de eerste belijders van het vernieuwde geloof geweest; de gezeten burgerij was later aangetast; vervolgens de adel. De grooten, zoo als wij zagen, waren vrij gebleven van geloofsijver; zij waren noch katholiek, noch protestant; zij waren libertijnen, vijanden van de geestdrift van beide partijen.

Van den adel waren het vooral de jeugdige mannen, die voor de protestantsche denkbeelden gewonnen waren; zij hadden ze in het buitenland leeren kennen. Zoo lang hier nog geen andere universiteit dan de Vlaamsche te Leuven bestond, werden de jonge edellieden uit de Waalsche provinciën naar Frankrijk en Zwitserland ter voltooijing van hun opvoeding gezonden, en zij doorreisden dan tevens meestal een gedeelte van Europa. Het kan ons niet verwonderen, dat de beste hunner als protestanten terugkeerden: de jeugd voelt zich aangetrokken door geestdrift en moed en zelfverloochening, en keert zich af van onverschilligheid en koele berekening en menschenvrees. En in het tijdperk, waarvan wij handelen, was het katholicisme nog in die zelfzuchtige onverschilligheid en flaauwheid verzonken, waaruit de aanval van het protestantisme het eerst nu deed ontwaken. Het jeugdige Calvinisme daarentegen blaakte van overtuiging en ijver. Terwijl de Roomsche geeslelijkheid bovenal haar gemak en haar overvloed zocht te bewaren, offerden de protestantsche predikanten hun leven gereedelijk op voor de voortplanting der waarheid. Kon het

anders of het onbevangen gemoed der jonge edellieden moest vervuld worden van bewondering en liefde voor een geloof, dat zulke vruchten voortbragt? Bij hun terugkomst in het vaderland beijverden zij zich gemeenten te vormen, waaraan zij beschaafde en geleerde predikanten verbonden. Zoo bragt Jean de Marnix, heer van Toulouse, met hulp van den predikant Saravia, de eerste gereformeerde gemeente in de residentie bijeen.

Jean de Marnix en zijn broeder, de heer van St. Aldegonde, zijn waardige vertegenwoordigers van dien jeugdigen adel, die voor de gereformeerde godsdienst en voor de vrijheid des lands alles op het spel heeft gezet. Welk een man Aldegonde geworden is, toont de geschiedenis van zijn leven. Welk een man Toulouse beloofde te worden, leert ons de getuigenis van beider vrienden, die den ouderen broeder nog boven den jongeren stelden. Hoe weinigen slechts uit hun vriendenkring zijn oud genoeg geworden om te toonen wie zij waren; de meesten zijn in de eerste jaren van den langen oorlog op het schavot of op het slagveld omgekomen. En de makkers, waarmeê zij verkeerden, de libertijnsche, losbandige edelen, met wie zij ter bereiking van het gemeenschappelijke doel zamenspanden, hebben hen in de oogen van het nageslacht geschandvlekt. Zij zijn niet naar hun eigen verdienste gewaardeerd.

Den strijd der grooten tegen Granvelle hadden deze jonge edelen met welgevallen aangezien, zonder er deel aan te nemen; misschien dat een enkele hunner het zinnebeeld der ligue aan zijn kleeding gedragen had. Eerst toen de grooten voor de vrijheid van het geweten optraden en tegen inquisitie en bloedplakaten gingen ijveren, voelde zich de protestantsche adel opgewekt, zich achter hen te scharen. - In den zomer van 1565, nadat de vergadering van prelaten en juristen haar onvoldoend advies had uitgebragt, en 's konings besluit nog werd ingewacht, gebruikte Lodewijk van Nassau de baden te Spa. Daar ontmoetten hem, hetzij toevallig hetzij volgens afspraak, Jean de Marnix en Nicolas de Hames, de wapenheraut van de orde van het guldenvlies, en een derde man van aanzien, maar die meer bepaald den rijken burgerstand vertegenwoordigde, Gilles le Clercq van Doornik. Alle drie waren ijverige protestanten, en wij begrijpen daarom dat zij bij voorkeur met Lodewijk van Nassau handelden, die, zoo hij al niet ijverde zoo als zij, toch minder libertijnsch was dan de grooten, en die door zijn rang en zijn betrekking tot den prins

van Oranje juist de geschikte persoon scheen om tusschen grooten en edelen te bemiddelen. Of de markies van Bergen, die ter zelfder tijd zich te Spa ophield, en druk met graaf Lodewijk verkeerde, aan de onderhandeling deelnam, weten wij niet. Alle verdere bijzonderheden van deze zamenkomst zijn ons eveneens onbekend. Slechts eene zaak is zeker: er werd gehandeld over het oprigten eener ligue tot verdediging der gewetensvrijheid. Natuurlijk kon men tot het vormen der ligue niet overgaan, zoolang de beslissing des konings op de hem toegezondene adviezen en remonstrantiën nog werd ingewacht. Eerst toen in November de noodlottige brieven uit Madrid ontvangen waren, was de tijd daar om het verbond te sluiten en aan het werk te gaan. En het trof gelukkig dat juist in die maand de feesten, waarmeê Parma's huwelijk gevierd werd, een aantal edellieden naar Brussel bijeengelokt hadden, die dus, zonder achterdocht te wekken, meermalen te zamen konden komen. Op een der laatste avonden van November vergaderden twaalf of twintig hunner in het hôtel van Culemburg; zij vonden er den predikant François du Jon, die zich, weinige maanden geleden, had laten bewegen om het veilige Genève voor Nederland, waar hem als Franschman dubbele gevaren dreigden, te verlaten, en die thans te Antwerpen leeraar was en de pen voerde voor het consistorie. Hij was opzettelijk naar Brussel opontboden om er dien avond te prediken en voor te bidden. Toen de oefening geëindigd was, begonnen de edelen, nog in het bijzijn van den predikant, over het aangaan van een compromis tegen de geloofsvervolging te handelen. Toulouse was bij deze eerste bijeenkomst de hoofdpersoon; in het huis van de Hames kwam twee dagen later het verbond werkelijk tot stand. Dus dezelfde mannen, die het vier maanden vroeger te Spa hadden beraamd, waren hier de voornaamste die het oprigtten; men kan hen niet beschuldigen van in overijling en onberaden drift gehandeld te hebben.

Wat de verbondenen zich ten doel stelden, staat in hun manifest duidelijk genoeg uitgedrukt: zij wilden de inquisitie opgeheven en de plakaten verzacht hebben; zij wilden het uitvoeren van 's konings bevelen, in zijne laatste brieven vervat, beletten. Zij bedoelden dus hetzelfde dat de grooten met de zending van Egmont hadden voorgehad, en dat zij thans, na de ontvangst der noodlottige brieven, als onbereikbaar hadden opgegeven. Wat gaf den edelen moed om op te vatten het-

geen de grooten niet hadden kunnen volvoeren? Welke krachtige middelen stonden ter hunner beschikking? Wij kunnen die vraag slechts ten halve en bij gissing beantwoorden.

Het schijnt dat de oprigters van het verbond zich van den aanvang af bewust waren dat zij met woorden niets konden uitrigten; dat er gehandeld moest worden. Naar ons dezelfde du Jon, die bij het sluiten van het verbond tegenwoordig geweest was, berigt[1], waren de verbondenen voornemens zich van Antwerpen meester te maken, waar de meeste protestanten woonden, en dat, als de rijkste stad en in het midden des lands gelegen, voor hunne plannen bij uitstek geschikt was. Reeds voor jaren was de regering beducht geweest, dat de protestanten die stad zouden overrompelen en vandaar het land in beweging brengen. - Eens meester van Antwerpen, zouden zij waarschijnlijk de Staten-Generaal hebben opgeroepen, op hun gezag geld geheven en troepen aangeworven hebben, de regering aan den raad van state hebben toevertrouwd, en dus Nederland in staat gesteld om met den koning, als mogendheid met mogendheid, te handelen. Juist zoo hebben zich tien jaren later, na den dood van Requesens, de Staten gedragen. Het is merkwaardig dat reeds bij den aanvang der onlusten de wakkere stichters van het compromis hetzelfde plan ontworpen hebben. Het bewijst, hoe goed zij begrepen, dat Philips zich door geen woorden tot het verleenen van godsdienstvrijheid zou laten bewegen; dat Nederland zich zelf moest regeren, wilde het naar zijn eigen zeden geregeerd zijn; dat alleen geweld van wapenen beslissen kon.

Maar had hunne voorgenomen onderneming goede kans om

1 Ik twijfel niet aan de echtheid der aanteekeningen van Junius, die ons Brandt bewaard heeft. Zij passen zoo juist in hetgeen ons van elders bekend is, zij komen in de hoofdzaak zoo goed overeen met hetgeen in de autobiographie van Junius verhaald wordt, dat er geen reden bestaat om te vermoeden dat Brandt zich vergist heeft, - want aan zijn goede trouw kan niemand twijfelen. Het eenige punt van verschil tusschen de autobiographie en de aanteekeningen bestaat in de chronologie van het compromis, waarin ik mij niet zal verdiepen. Maar hoogst waarschijnlijk is het, dat Merula de aanteekeningen, ons door Brandt bewaard, insgelijks gebruikt heeft. Hij stelt het sluiten van het verbond op 2 November, juist zoo als in de aanteekeningen - zeker onjuist - berigt wordt, en niet in het begin van October, zoo als - even onjuist - in de autobiographie geschreven staat. Omdat het dus meer dan waarschijnlijk is, dat Merula zijne bijzonderheden omtrent het oprigten van het Compromis aan aànteekeningen van Junius ontleend heeft, heb ik hem durven nazeggen, dat Toulouse de hoofdaanlegger van het verbond geweest is.

te gelukken? Wij betwijfelen het. Dezelfde tweedragt, dezelfde naijver, die in een later tijdvak de pacificatie van Gent verijdeld hebben, zouden de onmisbare zamenwerking op dit oogenblik evenzeer onmogelijk hebben gemaakt. De loyauteit jegens den koning zou velen van deelneming aan het verzet tegen zijne regering hebben teruggehouden, op een tijd nu de heerschzucht en strengheid, waarvan hij verdacht werd, nog niet door treurige ondervinding gebleken waren. Op de medewerking van al de grooten viel niet te rekenen: niet eens tegen Granvelle hadden allen zamengespannen. En het voornemen der verbondene edelen, om zich alleen van den bijstand der Duitschers te bedienen, hoezeer natuurlijk, daar de natie tegen de Franschen sterk vooringenomen was, was moeijelijk vol te houden, omdat de Nederlandsche protestanten niet de belijdenis der Duitsche Lutheranen, maar integendeel die der Fransche Calvinisten hadden aangenomen.

Buitendien, het compromis had niet lang zijn zuiver protestantschen aard kunnen bewaren. Om het aantal leden te vermeerderen had men zich allengs tot edelen van allerlei gezindheid gewend. En het was ook moeijelijk onderscheid te maken; de afscheiding van protestanten en katholieken bestond nog niet: slechts zeer weinigen wilden er openlijk voor uitkomen, dat zij het nieuwe geloof omhelsd-hadden; weinigen aan den anderen kant verklaarden zich regtzinnig katholiek; tusschen beide uiterste partijen stond de groote hoop zonder gevestigde overtuiging, gedeeltelijk overhellende naar het protestantisme uit priesterhaat, gedeeltelijk naar het katholicisme uit afkeer van den geloofsijver der protestanten. Waar zou men dus de grenzen trekken binnen welke men het compromis besluiten zou? Allen waren van harte geneigd het manifest te teekenen, waarbij aan inquisitie en plakaten de oorlog verklaard werd; waarom zou men het aan sommigen weigeren?

Zeer snel breidde zich dan ook het verbond onder den lageren adel uit. Zes of acht der eerste oprigters hadden afschriften van het verbondschrift genomen, en lieten daarop teekenen; in een paar maanden hadden zij tusschen de twee en driehonderd namen op hunne lijsten. Lodewijk van Nassau, die in December eenige dagen in het land vertoefde, heeft zeker toen reeds geteekend: om zijn rang werd hij natuurlijk een der hoofden; nevens hem stelde zich Brederode, die zich tot nog toe katholiek gehouden had, en van wien de regering om zijn

manier van leven geen belangstelling in godsdienstzaken had verwacht. Culemburg en van den Berg, de zwager van Lodewijk van Nassau, namen insgelijks deel aan het verbond, en verdienden om hun rang naast de twee andere hoofden geplaatst te worden. Twee van deze vier stellig, en, als Hopper het juist heeft, alle vier waren leden van de ligue der grooten tegen Granvelle. Door hen sloot zich het compromis aan die ligue aan.

Er is veel gesproken over de vraag of de prins van Oranje van het verbond der edelen tijdig kennis heeft gedragen. Ontegenzeggelijk is het, dat hij op het laatst van Februarij 1566 volkomen op de hoogte was van al het gebeurde en al het bedoelde. Maar dat hij veel vroeger in de geheimen der verbondenen ingewijd was, is niet te bewijzen. Even onzeker blijft het in hoever hem het oprigten van het verbond welgevallig geweest is. Stellen wij ons in zijne plaats, in de afwachtende houding, die hij had aangenomen, dan komt het ons voor, dat hem de manifestatie der edelen ten behoeve der door hem aangeraden maatregelen genoegen zal gedaan hebben; maar dat de oproerigheid van het verbond en de opschudding, die het bij het volk ongetwijfeld verwekken zou, hem in veel hoogere mate mishaagd en gehinderd moet hebben. En deze onderstelling, die uit den aard der zaak voortvloeit, wordt ten volle bevestigd door de latere verklaringen van den prins zelven.

Toen hem dus in de maand Februarij de oprigters van het verbond te Breda kwamen bezoeken, en hem hunne plannen van geweld voorlegden, keurde hij die stellig af. Geen geweld van wapenen kwam voor als nog te pas. Maar kon hij gelooven, dat die vurige, moedige edelen, als zij door hem werden afgewezen, hun toeleg zouden opgeven en hun verbond werkeloos te niet zouden laten gaan? Moest hij integendeel niet vreezen, dat zij aan zich zelf overgelaten tot onberaden gewelddadigheden zouden komen, die aan de Spaansche regering het lang gezochte voorwendsel zouden verschaffen om gewapend Nederland te overheeren en van zijn oude vrijheid te berooven?

Weinige dagen nadat de prins de plannen der verbondenen stellig had afgekeurd, zien wij hem dan ook in overleg treden om soortgelijke zelf ten uitvoer te brengen. Hij ontbood zijne medeleden der ligue naar Breda, en onderhield hen daar, en la ter te Hoochstraten, in verschillende bijeenkomsten, over hetgeen hij gehoord had. Wat hij met hen besproken heeft, is ons alweêr onbekend: het was in de eerste jaren, waarin de

meeste justificatiën der betrokken personen geschreven zijn, niet geraden zulke gesprekken te openbaren. In later tijd heeft de prins beleden, dat hij te Hoochstraten de grooten op het gevaar, dat het land bedreigde, den burgerkrijg, die uit het verbond der edelen en het misnoegen der bevolking kon uitbreken, gewezen had. Als het eenige middel om zulke rampen te voorkomen, stelde hij hun voor, zich aan de spits der beweging te plaatsen, en de maatregelen te nemen, die de omstandigheden zouden vereischen. Hij beriep zich op den raad van twee Duitsche vorsten, graaf van Schwartsenburg en Joris van Hol, die met zijn broeder Lodewijk uit Duitschland waren meêgekomen, en die zeker niet zoozeer raad gegeven als wel hulp aangeboden hadden. En waartoe kon de ligue de hulp van deze vreemde krijgslieden behoeven, tenzij het plan, dat Oranje door hun advies wilde aandringen, soortgelijk was, als hetgeen de verbonden edelen hadden beraamd: eigenmagtige bijeenroeping der Staten, vrije onderhandeling met den koning, en des noods gewapende verdediging des lands tegen een aanval van Spaansche troepen?

Maar wat zijn plan mag geweest zijn, hij kon er zijne vrienden niet toe overhalen. Zeker waren Bergen, Montigny, Hoorne en Hoochstraten er voor, maar Egmont en Megen wilden er niet van weten. De laatste, die al vroeger blijken had gegeven van zijn verlangen om 's konings gunst te herwinnen, trok zich thans uit de ligue terug, en speelde van nu af de rol, die Berlaymont in den tijd van Granvelle vervuld had; hij bragt aan de regering over hetgeen hij van de grooten te weten kwam. Mansfelt, die niet te Hoochstraten tegenwoordig was geweest en op wien de ligue nog rekende, volgde weldra het voorbeeld van Megen, en koos partij voor de regering: misschien mishaagde den Duitschen vorst de beweging, die hij zelf aan den gang had helpen brengen, nu er kleinere edelen en zelfs lieden van den burgerstand in betrokken werden.

Maar zonder Megen en Mansfelt was het plan van Oranje toch wel uit te voeren geweest, als Egmont zich maar met hem vereenigd had. Wat de Hames eenige maanden later schreef, was blijvend waar: de degen van Egmont bewaarde het evenwigt; de schaal waar hij dien in legde zou aanstonds overslaan. Steunende op den krijgshaftigen adel en den rijken burgerstand, hadden Oranje en Egmont te zamen aan de regering de wet kunnen stellen. Maar nu Egmont zich onttrok, was Oranje alleen niet magtig genoeg.

Ik kan het harde oordeel, dat men tegenwoordig over Egmont - ‘dien ellendigen Egmont,’ zegt Bakhuizen - pleegt te vellen, niet onderschrijven. Zijn gedrag gedurende dit jaar heeft het vaderland zeker zeer benadeeld; zijne werkeloosheid heeft Oranje belet te handelen, gelijk hij anders zou gedaan hebben. Maar Egmont heeft zich gedragen als een man van eer, hij heeft zich laten leiden door de stem van zijn geweten, hij is in de hoofdzaak zich zelven gelijk gebleven tot het einde toe.

Hij had, naar het schijnt, groote achting voor Oranje, en, hoewel hij twaalf jaar ouder was, had hij zich tot hiertoe steeds aan diens leiding overgegeven. Maar twee zaken stonden bij hem vast: in geen geval zou hij tegen zijn koning en heer de wapenen opvatten; als het te erg liep wilde hij het land verlaten, maar het tegen den souverein verdedigen, daartoe zou hij zich door niemand laten bewegen. En evenmin dacht hij iets te ondernemen, dat zijn katholiek geloof tot schande kon verstrekken; verdraagzaamheid voor de protestanten begeerde hij, maar niet hunne gelijkstelling, nog veel minder hunne verheffing boven de katholieken. Zoodra Oranje met een plan te berde kwam, dat tot verzet tegen den koning of benadeeling van het katholieke geloof kon leiden, trok zich dus Egmont terug, zonder daarom met zijne oude vrienden te breken. Verdient zulk een overtuiging en zulk een gedrag niet ten volle onzen eerbied, al bejammeren wij ook die naauwgezetheid, omdat zij het land zooveel ongeluk berokkend heeft?

Oranje was niet zoo loyaal en niet zoo katholiek. Eer het jaar 1566 nog geëindigd was, verklaarde hij zich, aan zijne Duitsche vrienden, bereid tot de Luthersche kerk over te komen. Hij, de afstammeling van keizer Adolf van Nassau, achtte zich geen tot lijdelijke gehoorzaamheid verpligten onderdaan van den zoon van keizer Karel van Habsburg. Eens had Albrecht van Habsburg de wapenen opgevat tegen Adolf van Nassau. Zou het thans zooveel zwaarder misdaad zijn als Willem van Nassau zich aan het hoofd van den opstand tegen Philips plaatste? Hij durfde dus op den weg, dien de grooten waren ingeslagen, veel verder voortgaan dan Egmont. Doch zonder Egmont zou het roekeloos geweest zijn zich verder te wagen. Hij gaf het door dezen afgekeurde ontwerp nu ook van zijn kant op.

En zonder de grooten konden de edelen met geweld niets uitrigten: de leiders van het verbond lieten zich door Oranje

en Hoorne gezeggen om het handelen uit te stellen, en met woorden te beginnen. Zoodra de vergadering te Hoochstraten uiteen was gegaan, werd te Breda het besluit genomen een verzoekschrift aan de landvoogdes te gaan overhandigen. Even als de ligue door het aantal dienaars, die hare livrei droegen, de regering ontzag had ingeboezemd en aan hare vertoogen kracht had bijgezet, zoo zou thans het compromis door het aantal edelen, die het request kwamen aanbieden, en door het vertoon van zijn magt en aanzien bij het volk, de regering schrik aanjagen en tot toegeven dwingen.

De landvoogdes werd door de grooten, die te Hoochstraten bijeen geweest waren, oogenblikkelijk, gelijk hun pligt vorderde, van het verbond der edelen en van de magt, waarover het reeds beschikte, verwittigd. Spoedig hoorde zij van Megen, dat zij zich op een bezoek der verbondenen tegen de eerste dagen van April had voor te bereiden. Die tijdingen jaagden haar den schrik op het lijf. Het ontbrak haar aan alle middelen van verdediging: de weinige troepen lagen in de vestingen verspreid en konden daar onmogelijk gemist worden. Zij had geen geld om nieuwe aan te werven, en al had zij het gehad, het was thans geen tijd om zich te wapenen, want een ieder geloofde, dat het compromis over vreemde hulp beschikken kon, en voor ieder vaandel, dat de regering mogt aanwerven, er gemakkelijk tien op de been zou brengen.

Zij gevoelde zich buitendien in hare verlegenheid verlaten. Viglius en Berlaymont vertrouwde zij niet en had zij van zich vervreemd. De grooten, die zij begunstigd had, waren meest allen uit de residentie vertrokken. In dringende brieven verzocht zij hen herhaaldelijk terug te keeren en haar bij te staan met raad en daad. Dus aangezocht konden dezen zich niet onttrekken. Weinige dagen voor de edelen naar Brussel kwamen, verschenen Oranje en de overigen weêr in den raad van state.

Wat zou men den edelen op hun smeekschrift ten antwoord geven? Wij begrijpen ligt dat de grooten tot toegevendheid raadden. Zij vonden de landvoogdes, uit eigen beweging, reeds daartoe bereid. Weinige dagen te voren had zij al gunstig beschikt op de remonstrantie der steden van Braband, en verklaard dat, nademaal er in dat gewest geen inquisitie sedert 1550 bestaan had, en - de koning niets nieuws verlangde, er ook nu geen inquisitie zou worden ingevoerd. Een besluit dat drie maanden vroeger de gemoederen bedaard zou hebben, doch nu

slechts als een blijk van vreesachtigheid en gedwongen inschikkelijkheid werd aangemerkt. Ook de edelen moesten tevreden worden gesteld. Geweld tegen hen te gebruiken was ondoenlijk, daar de middelen ontbraken; en hen te ontvangen doch hun verzoek af te wijzen, zou ongetwijfeld oproer verwekken. Men heeft het later Egmont en Hoorne wel als misdaad aangerekend, dat zij bij deze gelegenheid niet tot gewapenden tegenstand tegen de edelen geraden hadden, maar de landvoogdes en Viglius hebben beide erkend, dat geweld hier slechts heviger gewelddadigheden zou hebben uitgelokt. Een oogenblik heeft de landvoogdes er aan gedacht naar Bergen de wijk te nemen, maar haar vlugt zou eveneens opschudding en oproer veroorzaakt en niets gebaat hebben. Men diende dus toe te geven: er werd besloten, dat de landvoogdes matiging zou beloven. En zij kon er te ligter toe besluiten, omdat uit den aard der zaak de matiging, die zij mogt toestaan, slechts tijdelijk wezen zou: het stond aan den koning hare concessies te bekrachtigen of te herroepen. Met het ontwerpen van een gematigd plakaat, dat den edelen voldoen kon, werd de geheime raad belast.

Deze blijkbare toegeeflijkheid der landvoogdes werkte aanstonds gunstig. De grooten, overtuigd van hare goede bedoeling, lieten zich vinden om aan hunne vrienden onder de verbondenen te schrijven, dat zij ongewapend en met geen groot gevolg in de residentie zouden komen.

Het oorspronkelijke plan was geweest niet alleen gewapend en met een stoet van gewapende dienaars de residentie binnen te trekken, maar tevens eenige compagniën van de benden van ordonnantie in de stad te brengen. De regering moest zien dat men vorderen kon, hetgeen men nog maar eerbiedig kwam verzoeken. Zulk een dreigende houding zou nu echter onbehoorlijk en nutteloos geweest zijn. Wel kwamen de edelen voltallig en in twee groote optogten, maar de wapenen en de benden van ordonnantie bleven achterwege.

Ons plan brengt niet mee dat wij den intogt en het verblijf der edelen te Brussel beschrijven, hoewel Motley hierover niet zeer naauwkeurig is. Wij bepalen ons tot de uitkomst van hunne onderneming.

Zij hadden tweeërlei verzocht: vooreerst, dat de landvoogdes hun smeekschrift onverwijld door een opzettelijk daartoe afgevaardigden gezant aan den koning kenbaar zou maken. Dit werd hun gereedelijk beloofd: en eer zij nog Brussel weêr verlaten had-

den, waren Bergen en Montigny reeds met die zending belast, waartoe zij zich slechts met moeite lieten vinden. Het was ook waarlijk geen benijdenswaardige taak den koning te gaan berigten, dat de edelen des lands op het afschaffen der inquisitie en het wijzigen der plakaten in overleg met de Staten-Generaal aandrongen. - Hun andere verzoek werd niet zoo gaaf toegestaan. Zij hadden gewild dat de landvoogdes op haar eigen gezag de inquisitie en de uitvoering der plakaten schorsen zou, totdat er uit Madrid een beslissend antwoord ontvangen werd. Maar de landvoogdes bragt hun onder het oog dat het land onmogelijk zonder wetten op het punt der ketterij blijven kon, en dat zij dus de oude niet kon opheffen, voor er nieuwe gereed waren om in de plaats te komen. Zij had den raad van state reeds gelast een nieuw gematigd plakaat te ontwerpen, dat, zoo het den koning en den Staten tevens voldeed, het bestaande vervangen zou. Intusschen zou zij den inquisiteurs en magistraten aanschrijven, met bescheidenheid in het opsporen en straffen der ketters te werk te gaan. Op het verlangen der edelen, dat zij hun gedrag onberispelijk en bijgevolg niet strafwaardig verklaren zou, antwoordde de landvoogdes, niet zonder waardigheid, dat zij daarover geen oordeel vellen wilde, dat de toekomst zou uitwijzen met welke bedoeling de verbondenen handelden. Alle pogingen om een gunstiger getuigenis van haar te verwerven mislukten. Daarentegen lieten zich de verbondenen de belofte afpersen, dat zij het katholieke geloof beschermen zouden.

Hadden de edelen reden om met dezen uitslag hunner onderneming tevreden te zijn? Mij dunkt, zij hadden niet veel gewonnen. Het was duidelijk dat de regering hun compromis zeer euvel opnam, en het hun bij gelegenheid vergelden zou. En al wat zij gewonnen hadden was, dat de inquisiteurs voorloopig met bescheidenheid de ketters zouden opsporen, en dat de magistraten hen met bescheidenheid zouden straffen. Wat de koning zou goed vinden op hun verzoek te besluiten, moesten zij afwachten. De Hames en zijne vrienden hadden het wel voorzegd: alleen handelen had kunnen baten; woorden werden met woorden beantwoord, en werkten niets uit.

Oranje toonde zich dan ook onvoldaan en verontrust. Hij had zich in den raad van state natuurlijk niet tegen het antwoord, dat de landvoogdes den edelen geven zou, kunnen verklaren: het was duidelijk dat zij niet bevoegd was iets meer toe

te staan. Maar hij sprak bij die gelegenheid in den geest van het smeekschrift, en tegen de vervolging om het geloof. Persoonlijk beklaagde hij zich dat de koning hem blijkbaar wantrouwde. Nog eens verklaarde hij voornemens te zijn om zich geheel aan het staatsleven te onttrekken en voor een poos naar Duitschland te gaan. Met moeite liet hij zich ten laatste overhalen de landvoogdes in zoo moeijelijke omstandigheden vooreerst nog met zijn raad en gezag te blijven dienen.

Zoo mismoedigd waren zij, die van nabij met de toedragt der zaak bekend waren. Doch de volksmenigte stelde zich die geheel anders voor. Zij geloofde en verbreidde dat het verzoek der edelen was toegestaan, en dat alle geloofsvervolging was afgeschaft; en zij maakte zich gereed de nieuw verworven vrijheid in ruime mate te gebruiken.

(*Het slot in het volgend nommer*.)

Nitisastra.

Theodor Benfey, Pantschatantra, Fünf Bücher indischer Fabeln, Märchen und Erzählungen. Leipzig, 1859. 2 Bde.

(*Vervolg van bladz.* 149.)

II.

Even als de eerste afdeeling van het tegenwoordige Pantschatantra eene fabel, of, juister welligt, een klein dier-epos tot algemeene inkleeding heeft, evenzoo ook de tweede, die, de verzoening van vijanden en hunne latere vriendschap tot onderwerp hebbende, als 't ware den tegenhanger van gene vormt. Hier is het de geschiedenis van een kraai, een muis, een schildpad en een gazelle, - de meest ongelijksoortige en anders vijandige dieren derhalve, - die allengskens, uit overtuiging, dat ware genegenheid niet zoozeer op den bloot natuurlijken aanleg, als wel op zedelijke en geestelijke overeenstemming berust, eene trouwe vriendschap met elkander sluiten en daarvan in verscheidene gevallen door dienstvaardig hulpbetoon de blijken geven. Uit een zuiver zedekundig oogpunt schijnt ons deze dier-sage, vooral ook om de spreuken en gelijkenissen, die er in worden aangetroffen, ver boven de voorgaande en in 't algemeen boven al de overige te staan.

In een gewest van het Zuiden, - dus begint het verhaal, - ligt eene stad Mahilâropya geheeten. Niet ver van daar staat een hooge, groote vijgenboom, waarvan de vruchten door velerlei vogelen worden genoten, waarvan de holten door insekten zijn overdekt en die door zijne schaduw den wandelaar verkwikt.

‘Te loven is de boom, in wiens schaduw het wild slaapt, wiens bladeren door vogels worden afgewisseld, wiens holten met insekten zijn bezaaid, op wiens takken scharen van apen spelen, en wiens bloemen vol vertrouwen door de bijen worden uitgezogen: door al zijne leden brengt hij vreugde aan tallooze schepselen, een tweeden wereldhoeder gelijk.’

Op dezen boom nu woonde een kraai, Laghupatanaka (de ligt vliegende) geheeten. Eens zag deze een jager zaadkorreltjes onder zijn boom strooijen om de vogels te vangen. Hij waarschuwde allen van zijn geslacht; maar een onvoorzigtige duivenkoning, Tschitragrîva (bonte nek), vloog op de zaadkorrels aan en werd met zijn gansche gevolg in het net gevangen. Toen echter de jager met een stok kwam aangeloopen om de duiven te dooden, vlogen deze alle te zamen met het net omhoog en trokken verder het bosch in. - Blijven ze eensgezind, - denkt de jager, - dan ontkomen ze, maar als ze 't oneens worden, dan vallen ze zeker naar beneden. - Ongelukkig voor den jager blijft er eendragt onder de duiven heerschen (eene andere dergelijke fabel verhaalt juist het tegendeel en eindigt dan ook met den dood van de kibbelende vogels), - en nu vliegen ze met hun koning naar een berg, waarin een zeer wijze en met Tschitragrîva bevriende muis woont. Deze, Hiranyaka (de gouden) geheeten, komt op 't geroep van zijn vriend te voorschijn en doorknaagt het net, waarop Tschitragrîva, na eerst, den pligt eens konings gedachtig, zijne onderdanen in vrijheid te hebben gesteld, ook ten laatste zelf het gelukkig verbroken net van den boozen jager verlaat, en nu verder met Hiranyaka over de genoegens der vriendschap redeneert. Zoo o. a:

‘Lieve vrienden zijn de lust der oogen, zoodra ze in het huis komen van huisheeren, die braaf zijn gezind.’

‘De opgang der zon, geurige betel, eene vertelling van Bhâratî, eene lieve vrouw, een trouwe vriend, zijn altijd nieuw, elken dag.’

De kraai inmiddels is de duiven nagevlogen, heeft het tooneel met de muis bijgewoond, en ziende, welk een trouw vriend deze is, wenscht hij ook vriendschap met hem te sluiten. De verstandige muis heeft echter geen zin in zulk een vreemd verbond met zijn natuurlijken vijand, en beweert, onder aanhaling van allerlei spreuken, dat vriendschap onbestaanbaar is, waar de natuur zoo zeer verschilt. Daartegen voert de kraai van zijnen kant verscheidene bewijsgronden aan, en staaft ze op

zijne beurt met verschillende lessen uit de boeken der levenswijsheid. Het eind is, dat de muis zooveel genoegen vindt in het onderhoud van den wijzen kraai, dat hij hem uitnoodigt, nog eens weêr voor zijn holletje te komen zitten. De kraai voldoet hieraan, en nu volgen weêr nieuwe gesprekken. Ten laatste begint de muis zijn nieuwen vriend toch vertrouwen te schenken, en komt nu en dan voor den draad. Sinds dien tijd leven ze genoegelijk te zamen, onderhouden zich met elkander over velerlei zedekundige onderwerpen, waaraan ook de duiven koning soms deel komt nemen, en korten elkander den tijd door verschillende leerzame vertellingen. Verder hebben zij allerlei avonturen, waarin ook eene groote rol wordt gespeeld door een paar nieuwe vrienden, een schildpad en eene gazelle, en waarbij natuurlijk de menschen, die er op uit zijn om hen te vangen en te dooden, door hunne slimheid en door de magt van hun trouw en hecht verbond steeds worden overwonnen. Zoo ontstaat en handhaaft zich de ware vriendschap tusschen goeden en braven, ook al verschillen zij in uiterlijke gedaante en in natuurlijke hoedanigheden; en zoo magtig is ook tegen de sterken, maar boozen, het verbond van de zwakken, maar goeden, die trouw en eerlijk jegens elkander weten te handelen. - Van eenige andere leeringen, die mede in dit verhaal zijn ingeweven, spreken we straks welligt nog nader.

Is de hoofdvertelling van het tweede boek, naar ons gevoelen, tot de beste gedeelten van het werk te rekenen, die van de drie overige kunnen, gelooven we, op zoo gunstig een oordeel geene aanspraak maken. Het derde boek, ‘De kraaijenen uilenoorlog’ betiteld[1], mag voor 't overige niet afgescheiden van zijnen oorsprong, de oude helden-sage, worden beoordeeld, waaruit de tegenwoordige inkleeding waarschijnlijk is gesproten. Wij bedoelen eene der voornaamste episoden uit het Mahâbhârata, een der belangrijkste momenten van den grooten Bharatiden-krijg. De zoon van Drona, een der weinige uit den slag overgeblevene Kuruiden, ligt 's nachts met zijne laatste getrouwen onder een heiligen vijgenboom, waarin kraaijen nes-

1 *Kâkolûkîya* (*kâka*, ‘kraai’, - *ulûka* ‘uil’); bij Pânini ook *kâkolûkikâ*, een naam die waarschijnlijk op het derde boek van het Pantschatantra past. De beoordeelaar, waarvan wij straks nog de aankondiging zullen vermelden, betwijfelt echter dit laatste

telen. Moedig komt een uil op dezen af, doodt de meeste en vernietigt hun nest. Daarop besluit de zoon van Drona tot den nachtelijken overval, en verslaat de Panduiden. Als motief tot deze krijgshandeling heeft dus de vertelling van den uil en de kraaijen een zeer goeden zin; maar, uit het epos geligt, en zonder zamenhang met eenige andere gebeurtenis in een fabelboek overgenomen, beduidt ze zeker niet veel. Men begrijpt echter, dat ze in 't oude Indië, waar natuurlijk het groote nationale epos, vooral eene episode als de bovengenoemde, algemeen bekend was, eene zeer geschikte inkleeding voor andere verhalen kon worden en dus veilig, zonder nadere terugwijzing op het heldendicht, kon worden overgenomen. - De beide laatste afdeelingen, - ‘Verlies van 't reeds bezetene’, en - ‘Handelen zonder behoorlijk onderzoek’, - vinden niet ligt een dergelijken grond van verontschuldiging voor de magerheid en onbeduidendheid van hare inkleedende verhalen, die dan ook uit een oudheidkundig oogpunt belangrijk zijn mogen, maar ons hier, in eene meer algemeen-litterarische beschouwing, niet nader behoeven bezig te houden. Van meer gewigt schijnt het ons, nog enkele trekken uit andere, hier en daar in onze verzameling verspreide fabelen en vertellingen op te teekenen. Wij merken omtrent den algemeenen inhoud van het laatste boek alleen nog aan, dat het de meeste spookgeschiedenissen en geestverschijningen bevat, en dat uit deze de Duizend-en-ééne Nacht, even als ook de Westersche verzamelingen, niet weinig schijnen geput te hebben.

In den aanvang besloten slechts ééne enkele vertelling, als proeve, in haar geheel over te nemen, worden wij echter, ons Pantschatantra doorblârend, verleid, nog een kort stukje er van weêr te geven, en wel eene fabel, die als 't ware de tegenhanger van het vroeger medegedeeld verhaal mag genoemd worden, in zoover zij den omgekeerden weg is gevolgd, door namelijk van het Westen naar het Oosten getrokken en daar nader verwerkt te zijn; juist het omgekeerde derhalve van 't geen wij met de voorgaande vertelling zagen geschieden. Merkwaardig schijnt ons, dat ook hier weder de Indische voorstelling, schoon in dit geval de latere, toch den prijs wegdraagt. Het geldt hier de bekende Grieksche fabel van de kat, die in eene vrouw veranderd wordt, doch hare natuur niet kan verloochenen zoodra zij eene muis ziet. Dit denkbeeld, in later tijden weder zeer dikwijls en op verschillende wijzen ver-

werkt, is, naar 't oordeel van onzen schrijver, uit Griekenland naar Indië overgekomen en daar, gelijk wij zoo aanstonds zien zullen, op Indische wijze vervormd. De geheele inkleeding echter van het verhaal, met name ook de opklimming van magtiger tot magtiger, is, naar de meening van Benfey, weder geheel oorspronkelijk, en heeft met de Grieksche fabel niets gemeen. De vertelling, welke wij hier zonder verdere aanteekeningen laten volgen, is de twaalfde van het derde boek.

‘Aan de boorden van de Gangâ, - die hare magtige, witschuimende golven voortstuwt, bewogen door het her- en derwaarts vlugten der visschen, die verschrikt worden door het geklots der tegen de klippen brekende wateren, - is eene streek met vele kluizen, vol van vrome boetelingen, die zich enkel met de werken van het gebed, de beteugeling der zinnen, de boete, de lezing der heilige schriften, het vasten en de overpeinzing bezighouden, slechts naar zeer weinig, maar zuiver water verlangen, hun ligchaam door het gebruik van wortelen, rapen, vruchten en waterplanten kastijden, en verder geen bedekking dragen dan een uit boomschors vervaardigd schort. Daar woonde het hoofd van een geslacht, Yâdshnyavalkya genaamd. Deze had zich in de dochter van Dshanu (de Gangâ) gebaad en was juist voornemens, zich den mond te reinigen, toen hem een muisje, uit de klaauw van een valk stortend, in de hand viel. Hij zette het op een vijgenblad, baadde zich op nieuw, reinigde zich den mond en volbragt de boete en de overige oefeningen der vroomheid. Daarop veranderde hij, door de magt zijner boete, de muis in een meisje, nam ze mede naar zijne kluizenaarswoning, en zeide tot zijne vrouw, die kinderloos was: - “Lieve! neem deze hier tot uwe dochter, en voed ze wijselijk op!” - Zoo werd zij door de vrouw van den kluizenaar opgevoed, verpleegd en bemind. Toen zij nu twaalf jaren oud was geworden en de vrouw zag dat zij huwbaar was, zeide deze tot haren echtgenoot: - “Hoor, o vriend! ziet ge niet, dat de tijd voor het huwelijk onzer dochter reeds overschreden wordt?” - Gene antwoordde: - “Zeer juist gesproken! (Volgen eenige strophen). Als zij dus wil, dan roep ik den verheven zonnegod en geef haar dezen tot vrouw.” - “Regt zoo! - zeide de vrouw, - doe dat!” - Daarop riep de wijze den zonnegod. Door de magt der aanroeping en door middel, van heilige Vedenspreuken, kwam de zon terstond aan,

en zeide: - “Eerwaardige! waarom roept gij mij?” - Gene antwoordde: - “Zie! hier is mijn dochtertje. Als zij u kiest, zoo neem ze tot vrouw!” - Nadat hij dit gezegd had, sprak hij tot zijne dochter: - Dochtertje! bevalt u deze verhevene, de drie werelden verlichtende zonnegod?’ - De dochter antwoordde: - ‘Vadertje! die is te warm. Dien wil ik niet. Roep mij een beteren!’ - Toen nu de wijze dit gehoord had, vroeg hij aan de zon: - ‘Verhevene! Is er ergens een magtiger dan gij?’ - De zon antwoordde: - ‘Ja! er is een die sterker is dan ik: de wolk; want als die mij bedekt, worde ik onzigtbaar.’ - Daarop riep de wijze de wolk, en zeide tot zijne dochter: - ‘Dochtertje! wil ik u aan dezen tot vrouw geven?’ - Zij antwoordde: - ‘De wolk is donker en koud. Daarom geef mij aan een magtiger wezen!’ - Toen vroeg de wijze aan de wolk: - ‘Hoor! wie is magtiger dan gij?’ - De wolk antwoordde: - ‘Magtiger dan ik is de wind! Want door den wind beroerd, barst ik in duizend stukken.’ - De wijze riep den wind, en sprak: - ‘Dochtertje! behaagt u de wind nu het best om hem tot man te nemen?’ - Maar zij antwoordde: - ‘Vadertje! die is zoo onstandvastig. Laat liever een nog magtiger komen!’ - De wijze vroeg: - ‘Wind! zijn er nog magtiger dan gij zelf?’ - De wind antwoordde: - ‘Magtiger dan ik is de berg. Want al ben ik ook nog zoo sterk, hij houdt, zich verzettend, het toch tegen mij uit.’ - Daarop riep de wijze den berg en zeide tot het meisjen: - ‘Dochtertje! zal ik u dezen tot vrouw geven?’ - Maar zij antwoordde weder: - ‘Och, vadertje! Die is zoo hard en onbewegelijk. Geef mij toch liever een ander! - De wijze vroeg den berg: - ‘o Koning der bergen! Is er nu niet nog een die magtiger is dan gij? - De berg antwoordde: - ‘Magtiger dan ik zijn de muizen, die mijn ligchaam doorknagen.’ - Toen riep de wijze een muisjen, toonde haar dit, en vroeg: - ‘Nu dochtertje? Wilt gij dezen, en bevalt de muizenkoning u beter?’ - Zij echter, toen zij dezen zag, dacht: ‘Die is van mijne eigene soort;’ en blinkend van vreugde en terwijl haar van genoegen alle haartjes omhoog rezen, riep zij uit: - ‘o Vadertje! maak mij een muisje en geef mij hem tot vrouw, opdat ik leve met hem naar de pligten van mijn geslacht!’ - En zoo geschiedde: hij veranderde ze door de magt zijner boete weder in een muisje en gaf ze den muizenkoning tot vrouw. - Daarom zeg ik: - ‘Soort zoekt soort.’

Een andere Indische, doch waarschijnlijk latere vorm dezer meermalen ook door de Westerlingen nagevolgde vertelling breidt de moraal van de fabel nog iets verder uit, en laat den wijze erkennen, dat hij verkeerd heeft gehandeld, en dat de mensch slechts kwaad sticht, wanneer hij de orde van het heelal poogt te veranderen. De opklimmende reeks van hooger tot hooger, welke wij hier aantroffen, wordt onder anderen ook in eene Joodsche sage van Abraham gevonden, en verder wederom in verscheidene Europesche verhalen. -

Onder de in het Westen meest algemeen verspreide fabelen behoort ongetwijfeld die, welke door Lafontaine's ‘La laitière et le pot au lait’ zooveel vermaardheid heeft verkregen, en waarvan het bij den geestig-goedigen dichter heet:

‘Quel esprit ne bat la campagne?
Qui ne fait chateaux en Espagne?
Picrochole, Pyrrhus, la laitière, enfin tous,
Autant les sages que les fous.
Chacun songe en veillant; il n'est rien de plus doux:
Une flatteuse erreur emporte alors nos âmes;
Tout le bien du monde est à nous,
Tous les honneurs, toutes les femmes.
Quand je suis seul, je fais au plus brave un défi;
Je m'écarte, je vais detrôner le Sophi;
On m'élit roi, mon peuple m'aime;
Les diadèmes vont sur ma tête pleuvant:
Quelque accident fait-il que je rentre en moi-même;
Je suis gros Jean comme devant.’

Deze fabel nu is weder geheel Indisch. - ‘Een Brahman, - dus vertelt het Pantschatantra (5de boek), - had de overblijfselen van de gebedelde rijst-en-brij, waarvan hij 's middags gegeten had, in een pot gedaan, en dezen aan een spijker in den wand boven zijn bed opgehangen. In den nacht wakker liggend, kon hij 't oog er niet van afwenden en dacht: - “Wat is die pot toch vol met brij! Als er nu eens een hongersnood was, dan bragt hij mij wel honderd zilverstukken op. Daarvoor zou ik dan een paar varkens koopen; die werpen alle zes maanden biggen, en zoo ontstaat er een heele kudde. Dan voor de varkens rundvee! Zoodra de kalven gekalfd hebben, verkoop ik de kalven. Dan buffels! En dan paarden!

Welk een menigte van paarden als de merries veulens krijgen! Dat zal geld geven! Voor al dat goud nu koop ik een huis met vier vleugels. Een rijke Brahman komt mij daar opzoeken en geeft mij een zeer schoon meisje met een grooten bruidschat tot vrouw. Die baart mij een zoon, dien ik Somasarman noem. En als deze oud genoeg is om op mijne knie te rijden, dan neem ik een boek, ga naar buiten, achter den paardenstal, en ga zitten studeren. Middelerwijl komt mijn kleine Somasarman, wil op mijne knie rijden, springt van den schoot zijner moeder en - raakt te digt bij de hoeven der paarden. Dan wordt ik boos, en roep de Brahmanin toe: - Pas op het kind! - Zij echter, met huiselijk werk bezig, hoort mij niet. Dan word ik in ernst boos en geef haar in drift een schop." - En met geeft hij een schop tegen den pot, die in stukken breekt en hem van boven tot onderen wit verwt met rijst-en-brij.' - Wij achten onnoodig aan te toonen, hoe ver ook hier weder het oorspronkelijke de navolgingen overtreft. Al de fijnheid der wendingen ging in deze weder verloren, en toch bleef de fabel nog altijd aardig en onder de onze teregt een der meest gezochte. -

Van wonderkuren, lachkuren, grappige kuren zijn de Indische fabelboeken vol. Zij trokken met de Mongolen naar Europa en werden daar in 't oneindige om- en overgewerkt. Een van deze vormt, om slechts één voorbeeld te noemen, den grondslag van Molière's 'Médecin malgré lui.' Tot denzelfden cyclus van verhalen behooren ook de duivelbezweringen, die in 't Westen niet minder dan in 't Oosten zulk eene gewigtige rol hebben gespeeld, doch onder de Semitische en Westersche volken veelal een oneindig somberder karakter dragen dan bij de oude Indiërs. Enkele humoristische trekken kwamen echter ook tot de onzen over. Zoo onder anderen de bangheid van den duivel voor velerlei dingen: de Indische Râkshasa's zijn altijd bang en dan ook meest slechts belagchelijk, schoon er in zeer oude tijden, toen men nog werkelijk aan hun bestaan geloofde, zeker niet met hen te spotten viel. Van eene der aardigste Indische vertellingen, waarin zoodanig daemonisch wezen voorkomt, verdient de korte inhoud hier nog ter loops te worden aangeteekend, te meer daar zij weder op hare beurt den overgang tot eene andere soort van sprookjes vormt, tot die namelijk, die booze vrouwen tot het offer van hun spotlust kiezen. - Een jonge houthakker heeft eene zoo booze vrouw, dat hij alles

verzint om van haar bevrijd te worden. Eindelijk weet hij ze in een diepen put te werpen en loopt daarop schielijk weg. Na eenige dagen echter gevoelt hij berouw, bedenkt dat zij mogelijk nog leeft, gaat weder naar den put en werpt er een touw in, waaraan ze zich mogt vasthouden. Werkelijk voelt hij ook aan het touw trekken en hijscht een zwaar ligchaam naar boven. Tot zijne groote verbazing echter ziet hij niet zijne vrouw verschijnen, maar een leelijken, pikzwarten duivel, die hem alle heil en zegen wenscht en hem vertelt, dat hij sinds jaren rustig in dien put had gewoond, maar dat er sedert een paar dagen een kwaad wijf ingevallen is, die hem 't leven daar zoo ondragelijk maakt, dat hij 't er niet langer kan uithouden. Hij bedankt daarom den houthakker zeer vriendelijk voor de bewezene dienst, en vaart tot loon in de dochter van een koning om genen in de gelegenheid te stellen hem te bezweren, 't geen dan ook geschiedt, en waarvoor de houthakker de hand der koningsdochter verwerft. Eenigen tijd daarna vaart de duivel in de dochter van een anderen koning, die, de bezwering vernomen hebbende, den gewezen houthakker laat roepen. Dezelfde kunst wordt beproefd, waardoor reeds eenmaal de duivel verdreven werd; maar nu verkiest deze niet heen te gaan. Daarop nadert de houthakker de bezeten prinses, en fluistert haar iets in 't oor, dat niet door haar, maar zeer goed door den duivel verstaan wordt: - ‘Mijne vrouw, - zegt hij, - heeft naar u gevraagd.’ En onmiddellijk vaart de duivel uit de prinses, pakt zijne biezen en komt nooit weêrom. - Wij behoeven hier wel niet bij te voegen, dat deze voorstelling van het ten grondslag liggende denkbeeld tot de latere vervormingen van het oorspronkelijk verhaal behoort: de oudere zijn dan ook veel minder vlug en lang zoo geestig niet. Eene voortreffelijke omwerking van hetzelfde verhaal vindt men in eene Boheemsche vertelling, die om hare bijzondere verdienste door Benfey in haar geheel wordt medegedeeld, doch waarvan zelfs de inhoudsopgave hier te veel ruimte zou vorderen, en waarvan dan ook de voortreffelijkheid niet zoozeer in de oorspronkelijkheid van het denkbeeld als wel in de uitstekende schildering der volkstoestanden, onder welke het geacht wordt te spelen, bestaat. In elk geval meenen wij trouwens ook genoeg van de grondidee der fabel te hebben medegedeeld om het natuurlijke harer overname bij andere volken te verklaren. Dat onder natiën, die in 't algemeen smaak betoonden voor aardige en

onderhoudende verhalen, de ingenomenheid met het tegenwoordige niet verloren kon gaan, ligt wel in den aard der zaak. Het vond dan ook weder, als de meeste andere, in het Zuiden en Noorden van Europa veelvuldige navolgingen. Onder de beste is die van Macchiavelli's Belfagor te achten. -

Niet minder bekend en verspreid dan de wonderkuren en duivelbezweringen zijn de vleeschafsnijdingen ten gevolge van overeenkomst of vonnis. Ter herinnering zij hier voldoende, den ‘Merchant of Venice’ van Shakspere te noemen. Nu moge het bij den eersten aanblik zonderling schijnen, maar bij nader onderzoek moet het ontegenzeggelijk blijken, dat de laatste bron waaruit dit op zich zelf reeds vrij wonderlijke denkbeeld gesproten is, in de overdreven begrippen van het Buddhisme omtrent de verdienstelijkheid van vrijwillig lijden, en eene mathematisch afmetende regtvaardigheid is te zoeken. Niet twijfelachtig is van den anderen kant, dat de bedoelde voorstelling eene lange reeks van vervormingen moest ondergaan, eer ze, geheel van haar godsdienstigen tint beroofd en tot een zuiver begrip van wedervergelding teruggebragt, naar het Westen kon overkomen; te veel bewijzen echter, voornamelijk uit die tusschenvormen geput, worden door onzen schrijver voor bovenvermelde stelling aangevoerd, dan dat het vooralsnog mogelijk ware, ze met voldoende tegengronden te wederleggen. In een nader onderzoek omtrent deze vraag te treden, is ons hier voor 't overige, ook door de beperktheid der ruimte, niet vergund. Dat de bedoelde voorstelling weder in vele opzigten met het beroemde zoogenaamde Salomonische oordeel zamenhangt, valt wel niet te miskennen: ook hier toch geldt het een vonnis, dat juist daarom onuitvoerbaar is, omdat het tot vernietiging van het betwiste voorwerp, van een levend wezen strekt; en dat dan ook voor 't overige het Joodsche verhaal niets oorspronkelijks heeft, maar slechts eene latere omwerking van nagenoeg gelijkluidende Indische vertellingen is, staat na de uitvoerige mededeelingen en aanhalingen van onzen schrijver in zijne Inleiding en aanteekeningen boven allen twijfel vast. Daaruit blijkt ons alweder, in welke dwalingen wij gedurende langen tijd hebben verkeerd door menige uit Indië ontleende voorstelling aan de oorspronkelijke vinding der latere volken toe te schrijven, - een verschijnsel, waarvan de voorbeelden niet moeilijk te vermenigvuldigen waren,

en dat zeer ligt uit onze vroegere volslagen onbekendheid met de lettervruchten der oude Aziaten is toe te schrijven. -

De metamorphosen, de willekeurige of gedwongene veranderingen van menschen in dieren en omgekeerd, beslaan natuurlijk, ten gevolge van het geloof aan de zielsverhuizing, eene voorname plaats in de verhalen der Indiërs. De voorstelling omtrent het aannemen en wederafleggen van diervormen door menschen, vooral de verandering van menschen in slangen en van deze wederom in menschen, heeft dan ook in Indië haren natuurlijken grond. Het verschijnsel namelijk, in een land vol slangen zoo menigvuldig waar te nemen, dat de slang hare oude huid verlaat en deze in den schijnbaar oorspronkelijken vorm laat liggen, heeft waarschijnlijk het eerst tot die voorstellingen aanleiding gegeven. Voorts bezit de slang ook in andere opzigten steeds iets geheimzinnigs en wonderbaars en heeft in de landen waar zij veel werd aangetroffen steeds een magtigen invloed op de verbeelding der menschen uitgeoefend. Zoo is dan ook de slangendienst, even als het geloof aan betooveringen door slangen, waarmede ook de mythe van het slangenjuweel zamenhangt, van oudsher in Indië zeer verspreid geweest: en uit dit een en ander zijn dan weder de velerlei verhalen ontstaan, welke wij, met dergelijke voorstellingen vermengd, in de fabelboeken van het Oosten aantreffen, en die van daar, als de overige, den togt naar Europa hebben medegemaakt. Vele van die verhalen zijn somber gekleurd, enkele zelfs eenigermate huiveringwekkend; andere echter weder meer of min humoristisch. Eene bijzondere en eigenaardige soort van metamorphose is de verandering van een man in eene vrouw en weder omgekeerd. Daarvan treffen wij ook in de voorliggende verzamelingen enkele voorbeelden aan, en daarop berust ook weder eene van de belangrijkste stukken uit het Mahâbhârata, waar Bhîshma, het hoofd der Kuruiden, schoon anders onkwetsbaar, toch vrijwillig den dood kiest, omdat zijn tegenstander, Sikhandin, het hoofd der Panduiden, eigenlijk eene vrouw is, namelijk Amba de dochter van Drupada, die te voren door Bhîsma was verongelijkt, en door gunst van Siva als man herboren werd. Dan, de nadere bijzonderheden dezer heldensage behooren niet tot ons tegenwoordig onderwerp; en in dezen is zij voor ons ook alleen in zooverre van belang, als ze met de gelijksoortige verhalen onzer fabelboeken zamenhangt. -

Gelijk in 't algemeen de natuurbeschrijving geacht wordt, het eigenaardig sieraad der Indische dichtkunst uit te maken, zoo draagt zij ook hier niet weinig bij, om de vertelling een behagelijken en aantrekkelijken vorm te geven. Zeer schoon is onder anderen de beschrijving van het meer, dat het maanlicht weêrkaatst, en honderden van manen vertoont, terwijl de olifant het met zijn snuit beweegt; aardig ook de oude voorstelling van Buddha, die als eekhoorntje met zijn staart de zee gaat leêgscheppen, eene legende, die in nieuweren tijd tot eene zeer bevallige, mede natuurbeschrijvende fabel werd omgewerkt. Dikwijls treden ook in onze vertellingen de Apsaras en Gandharven ten tooneele; zij behooren ongetwijfeld tot de meest bevallige figuren der mythologie, en hunne voorstelling is weder geheel aan de beschouwing der natuur ontleend. De Apsaras zijnde hemelsche danseressen; de Gandharven, gelijk wij reeds vroeger aanteekenden, de hemelsche zangers, die met gene dartelen om Indra's troon: de eerste nu zijn de luchtige dansende wolken, en de laatste de winden, die met de wolken spelen. Urvasî is de heldin van de schoone sage van Koning Purûravas, die de liefde der nymf weet te winnen, doch door de Gandharven ze ontvoeren laat, en dan overal ronddwaalt om haar te zoeken. Eindelijk vindt hij ze terug, wordt zelf Gandharva en blijft met haar vereenigd. Hoe uitstekend schoon deze legende door Kâlidâsa tot zijn beroemd drama Vikramorvasi is verwerkt, behoeft wel niet nader herinnerd te worden. De Perzische Peri's schijnen wel de dochters der Indische Apsaras te zijn geweest, schoon deze gissing niet tot de zekerste behoort. Zeenymfen komen ook menigmaal in onze verhalen voor, en met deze zijn dan weder de prachtige fantastische beschrijvingen dier zeepaleizen verbonden, die, in de Arabische vertellingen overgenomen, ook bij ons van algemeene bekendheid geworden zijn. -

Dat de verhalen van het Pantschatantra, even als die der overige verzamelingen, rijke bronnen opleveren voor de kennis van de Indische oudheid, van de zeden en gewoonten, de maatschappelijke en huiselijke toestanden, de politiek, de kunsten en wetenschappen der vroegere Indiërs, behoeft na al het gezegde wel geen nadere vermelding. Nog veel wetenswaardigs omtrent dit een en ander hier aan te stippen, ware eene ligte taak; de vrees echter van langwijlig te worden door opeenhooping van onze korte, veel opsommende, maar toch nog altijd te weinig zeggende aanteekeningen, en de overtuiging dat het

reeds geleverde wel voldoende zal zijn om den lezer eenig denkbeeld van het besproken werk en van de geschiedenis der fabel in 't algemeen te geven, nopen ons, de reeks onzer vlugtige mededeelingen hier te sluiten. Onze arbeid ware echter nog meer onvolledig dan hij uit den aard der zaak reeds zijn moet, indien we niet nog melding maakten van enkele der vele in het Pantschatantra verspreide spreuken. Eene beschouwing over het ‘Boek der Wijsheid’ raag niet besloten worden zonder ten minste met een enkelen trek te hebben aangeduid, wat al zoo naar 't oordeel zijner schrijvers of verzamelaars en naar de overtuigingen van het volk, waarvoor het werd zamengesteld, de kern der ware levenswijsheid uitmaakt. Wij volstaan ook hier echter met zeer weinige voorbeelden.

Reeds vermeldden wij enkele spreuken over de vriendschap. Daarmede kunnen nog de volgende geacht worden zaam te hangen:

‘Die 't onwelkome, doch heilzame, den mensch zeggen in deze wereld, die noemt men vrienden met regt; andere zijn 't slechts in naam.’

‘Ligt is te vinden, o Koning! de man, die altijd zegt wat aangenaam klinkt; maar moeilijk de spreker en hoorder van 't ongevallige dat nuttig is.’

‘Beter een wijze vijand dan een onhandige vriend.’

‘Liever met wijzen in de hel dan met dwazen in den hemel.’ -

De weldadigheid wordt onder anderen aldus aangeprezen:

‘Den zegen, dien de rijke zich door groote schatten verwerft, dien verdient door een penning de arme, gelijk de schrift ons leert.’

‘Eerbiedwaardig is ook de arme gever; de gierigaard nooit, al is hij nog zoo rijk: de bron, met zoet water gevuld, verkwikt de wereld, de oceaan niet.’

‘Wat door verstandigen ter regter plaats en tijd aan vromen, die 't waardig zijn, wordt geschonken, dat dient voor de eeuwigheid.’ -

Hoe men jegens den naaste moet handelen, zeggen de volgende spreuken:

‘Hoort het wezen der deugd, en neemt ter harte wat gij hoort! Wat gij niet wilt dat u geschiedt, doe dat ook aan een ander niet!’

‘De welgezinde ziet eens anders vrouw als zijne moeder, eens anders goed als een klomp aarde, en alle wezens als zich zelven aan.’

Over de deugd in 't algemeen:

‘Wie zijne dagen steeds ziet komen en gaan zonder deugd, die gelijkt een blaasbalg, die wel ademt, maar toch levenloos is.’

‘Alle ligchamen zijn vergankelijk; het geluk ligt niet in onze eigene hand; ten allen tijde is de dood nabij: daarom houd u aan de deugd.’ -

‘Waarheen is Dasaratha[1] gegaan, die in den hemel de vriend van den grooten Indra was? waarheen Koning Sagara, die de zee bedwong? waarheen Vainya, de aan de hand ontsprotene? waarheen Manu, de zoon der zon? Zijn ook hun niet de oogen gesloten, geketend door den magtigen god des doods?

Waar is nu de overwinnaar der drie werelden, Mândhâtri? waar Nahusha, de koning der goden? waar Kesava, de schriftgeleerde? Wij vernemen, dat vorsten rijk aan wagens en aan de voortreffelijkste olifanten, zittende op Sakra's troon, door het onverbiddelijke noodlot verheven werden en door het noodlot ook weder ten val zijn gebragt.

Hier deze koning, deze ministers, deze vrouwen: - hij, zij en deze - één blik des doods - en ze zijn niet meer.

Daarom, o Koning! nu het geluk u ten deel viel, onstandvastig als het oor van den woedenden olifant, regeer met wijsheid en deugd, eeniglijk vasthoudend aan de regtvaardigheid!’ -

‘Gelijk schaduw en licht steeds met elkander verbonden zijn, zoo zijn ook daad en dader steeds geketend aan elkaâr.’

‘En gingt ge ook honderdduizend straten ver, op alle volgen u, o mensch! uwe misdrijven, gelijk ook uwe goede daden steeds.’

‘Gelijk het kalf onder duizend koeijen zijne moeder, zoo vindt ook de daad haren dader steeds terug.’ -

‘De goede, moge hij soms ook vallen, valt en rijst weêr op als een veêrkrachtige bal; maar de booze valt als een aardklomp neêr.’ -

Over de wijsheid, het geloof aan de Voorzienigheid, de gastvrijheid en andere onderwerpen nog de volgende:

‘Gebrek aan wijsheid is de treurigste gedaante der armoede.’

‘Wat niet geschieden moet, geschiedt nimmer, en wat moet

1 De hier voorkomende namen zijn die van de meest bekende helden of half-goden der epische dichtkunst. Manu is de stamvader der menschen.

geschieden, geschiedt van zelf: wat reeds in de hand is, gaat weêr verloren, wanneer het bestemd is, niet behouden te worden.'

'Hij, die wit de zwanen tooit en groen der papagaaijen schaar, en die de paauwen bont versiert, zorgt die niet voor ons onderhoud?' -

'Uit wiens huis zuchtend en ongeëerd een gast vertrekt, dien achten de goden en de vaderen niet.' -

'Vraag een gast niet naar zijn stand, zijnen stam, zijn geslacht, zijne wetenschap.' -

'Wie geene moeder in huis heeft, en ook geene lieve vrouw, die ga in 't bosch; want zijn huis is een eenzaam woud gelijk.' -

'Voor den moordenaar, voor dronkaards, schurken, dieven en eedbrekers bestaan boeten, maar voor ondankbaren niet.' -

'De dood, die voor een ander levend wezen geleden wordt, bereidt zaligheid.' -

Een paar eindelijk in minder ernstigen toon:

'Blanketsel en indigo, kreeften en visschen, gekken en vrouwen laten niet ligt los wat zij vast hebben.'

'Wie zou, ook met de grootste moeite, van de paauwen kunnen zien wat niet gezien moest worden, als ze zoo dwaas niet dansten zoodra een onweêr opkomt?'

'Wie niet begrijpt, wat één woord zegt, en niet kort en bondig weet te spreken, hoe zou die een redenaar zijn?'

Scherts en ernst dooreengemengd, verstandige lessen en luimige verhalen, levenslust en levenswijsheid schoon verbonden, - zou dat niet geschikt zijn tot zamenstelling van een boek, waaruit het volk iets leeren kon? Wij zouden dan ook meenen, dat ons overoud Nîtisâstra aanspraak mag maken op eene eervolle plaats naast vele andere hooggeschatte schriften van gelijke strekking doch lateren tijd; en te veel bleef er van bewaard, te veel kwam er van over, dan dat wij zouden aarzelen het in vele opzigten een onsterfelijk boek te noemen; terwijl, wat in den loop der tijden er uit verloren ging, doch thans is teruggevonden, ons wel waard schijnt, aan de vergetelheid te worden ontrukt. -

Een eigenlijk gezegd wetenschappelijk oordeel over de bewerking van dat boek door den Duitschen geleerde, valt, gelijk wij reeds vroeger verklaarden, buiten ons bereik; en eene poging daartoe zou der wetenschap dan ook weinig voordeel brengen. Om intusschen den taalgeleerde, die zoodanige kritiek welligt

gewenscht mogt hebben, niet geheel te leur te stellen, verwijzen wij hier naar de aankondiging van Benfey's Pantschatantra, door een bevoegd beoordeelaar in het ‘Litterarisches Centralblatt’ van 8 October l.l., waarin de bedoelde arbeid vrij uitvoerig wordt besproken, en waarin, nevens eenige aanmerkingen en tegenwerpingen, in 't algemeen daarvan wordt gezegd: - ‘Dies ist einmal wieder ein Werk, auf welches die deutsche Wissenschaft und Kritik stolz sein kann, als ein wahres Preisstük geduldiger Arbeit und glänzenden Scharfsinnes!’ - Ééne enkele opmerking, of liever nog, eene bescheidene vraag veroorlooven wij ons van onzen kant: - Waarom heeft de geleerde schrijver in 't geheel geen melding gemaakt van de overkomst der Indische fabel en vertelling naar ons Java, waar toch vele sporen daarvan zijn teruggevonden? Scheen hem dit feit niet belangrijk genoeg, of was er eenige andere reden, die hem bewoog het ter zijde te laten? Wij vragen slechts en beslissen daarmede niets. - Voor 't overige mogen wij hier nog bijvoegen, dat even als deze ook de meer taalgeleerde opmerkingen van den zoo even genoemden beoordeelaar geene de minste verandering brengen in die hoofdresultaten van Benfey's onderzoekingen, waarvan wij boven reeds kortelijk den voornamen inhoud aanstipten, en wier belangrijke gevolgen voor onze kennis van de geschiedenis en voor de regte beoefening der wijsgeerige wetenschap in 't algemeen, ten slotte nog wel met een enkel woord verdienen besproken te worden.

Gelijk de natuuronderzoekers het bestaan van den golfstroom ontdekten, die midden door de wateren van den Oceaan de voortbrengselen van Zuid-Afrika naar de Amerikaansche kusten voert en de gewassen der tropische gewesten naar het werelddeel dat wij bewonen, zoo werd thans ook door de philologische wetenschap de weg teruggevonden, langs welken gedurende den loop der eeuwen het verdichtsel in de groote stroombeweging der volken is voortgetrokken. Uit het oude, voor een zoo vroegen tijd reeds hoogbeschaafde Indië werd de menigmaal even leerzame als vermakelijke vertelling, het echte oorspronkelijke voortbrengsel van den Indischen geest, door het welligt niet minder reeds verfijnde Perzië overgenomen. Wilde horden droegen ze van daar op hunne verre togten in hunne tenten en legerkampen mede en bragten ze, te midden van de verwoestingen door hen aangerigt, tot de Westersche volken. Ook

de voor alle producten der fantasie zoo vatbare Arabieren namen dankbaar die zelfde vruchten van de Indische verbeelding in ruil voor de nieuwe godsdienst, met welke zij, ter kwader ure welligt, het zoogenaamd ongeloovige land kwamen beschenken. In het Westen van Azië en in het Noorden van Afrika heeft de Indische vertelling eeuwen lang den wellust van de belijders van den Islam uitgemaakt; in Spanje behoorde zij gedurende het schitterende en gelukkige tijdperk der Moorsche heerschappij tot de sieraden der letterkunde. De overwonnen Mooren hebben ze, nevens hunne rijke veroverde landen en de nijver verworvene, hun ontroofde schatten, aan hunne Christelijke verdrukkers afgestaan; en niet lang of ze was door dezen, vervormd wederom en gewijzigd naar eigene voorstellingen en begrippen, door ons geheele tegenwoordige werelddeel verspreid. Ook daar vond zij, de beminnelijke dochter der Indische levenswijsheid en levenslustigheid, een gunstig onthaal; als een heldere, vervrolijkende lichtstraal drong ze door tot in den nacht der middeneeuwen; ze verspreidde een weldadig schijnsel over de onbeschaafdheid, het woest en somber ascetisme, het treurig bijgeloof dier tijden: zij werd de lievelinge van Spanje's en Italië's, later ook van Duitschland's dichters; en, zelve uit de natuur gesproten, droeg zij niet weinig bij, om de poëzie tot den regten weg, tot de natuur terug te brengen. Ook in de hoogstgewaardeerde kunstgewrochten van den nieuweren tijd herkennen wij menigmaal enkele van hare trekken; en wat wij lang als het oorspronkelijk voortbrengsel van den Germaanschen of van den Romanischen volksgeest hebben bewonderd en gevierd, blijkt dikwerf de schepping van een overoud en lang vergeten volk te zijn, dat zeker nooit heeft gedroomd, welk een aantal pleegvaders de kinderen zijner fantasie in verre landen en later dagen nog vinden zouden.

Wat oud en jong, wat hoog en gering, wat de volken en hunne regeerders sinds eeuwen den tijd kortte en vermaakte, wat elk onzer in zijne jeugd en ook nog in later leeftijd even nuttig soms als aangenaam bezig hield, dat is dan, afgezien van de vervormingen welke het allengskens onderging, en tot zijnen laatsten oorsprong herleid, steeds één en hetzelfde geweest, één in wording, karakter en zin. Een nieuw hoofdstuk is door deze glansrijke ontdekking onzer dagen aan de geschiedenis der menschheid toegevoegd, en eene belangrijke wet van het menschelijke zamenzijn en van de voortplanting en de

ontwikkeling der beschaving werd daardoor bevestigd. De geschiedenis van het verdichtsel als zoodanig bewijst, dat die voortbrengselen van den geest, die inderdaad en ten volle den naam van algemeen-menschelijke verdienen, ook nooit verloren gaan, terwijl juist het bijzondere en uitsluitend nationale het voorbijgaande en derhalve ook het wezenlijk nietige is. Uit de beschouwing der natuur en de godsdienstige bespiegeling voortgekomen, is de Indische sage in het volk overgegaan en in zijne handen tot vertelling geworden. Bij verfijnder beschaving vatten dichters ze op en schonken haar een hoogeren kunstvorm. Toen ondernam zij de reize naar andere en andere landen. Daar leefde ze wederom lang in den mond van het volk, om nogmaals en nogmaals de stof te leveren tot vele van de schoonste en bevalligste voortbrengselen der kunst, en door deze steeds weder voortgedragen, het onvergankelijk eigendom te blijven van alle beschaafde natiën der aarde. - ‘Eene vertelling van Bhâratî is altijd nieuw, elken dag,’ - zeide het Boek der Wijsheid. De ervaring van eeuwen heeft haar zegel op die woorden gedrukt. Wat inderdaad menschelijk is in den waren en hoogsten zin, dat is ook onsterfelijk tevens. -

Stelden de nieuwste ontdekkingen op het gebied der vergelijkende taalkunde de geschiedenis der fabel en vertelling eerst in 't ware licht, een minder onmiddellijk, maar verder zich uitstrekkend voordeel van de resultaten dier nasporingen bestaat in de duidelijke en juiste aanwijzing van den weg, dien de wijsgeerige geschiedbeoefening bij het onderzoek naar den gang der menschelijke ideën in 't algemeen te volgen heeft. De wording en de verspreiding van het bloot vermakelijk en onderhoudend verdichtsel na te gaan en te leeren kennen, is ongetwijfeld belangrijk; maar van veel hooger gewigt nog ware eene op welbewezen feiten gegronde, uit de ervaring alzoo bewezene geschiedenis der godsdienstige voorstellingen en begrippen, - eene geschiedenis van de denkbeelden, welke zich de mensch in de verschillende tijden omtrent het oneindige en absolute, omtrent het wezen der dingen heeft gevormd. Zal zoodanige historisch-kritische beschouwing der godsdiensten ooit mogelijk zijn, zij kan het niet anders dan langs denzelfden weg, die thans bij de behandeling der fabel even als bij die der talen met zoo gelukkigen en zoo verrassenden uitslag betreden werd. En dat ook dergelijke uitkomsten bij eene dergelijke beoordeeling der religieuse ideën en voorstellingen denkbaar zijn,

kan reeds naauw meer worden betwijfeld, wanneer wij nagaan wat reeds op het terrein der vergelijkende mythologie, - zoo ééne, wel zeer zeker eene nog jonge wetenschap, - geleverd werd, en wanneer wij daarbij in aanmerking nemen, welk een schat van bronnen voor het onderzoek hier nog ongebruikt bleef liggen, zonder daarom voor den zaakkundige ontoegankelijk te zijn. Dat zoodanig onderzoek een reuzenarbeid is, en niet dan zeer langzaam, naarmate van de vorderingen van taalen letterkunde zal kunnen ten einde worden gebragt, ontkennen wij geenszins; maar de wetenschap onzer dagen schrikt niet ligt voor het mogelijke, hoe moeilijk dan ook, terug; en wanneer wij ons herinneren wat niet al door den natuurvorscher werd gezocht en gevonden, en wat hem nog te zoeken overblijft, dan voorzeker heeft de historicus geen reden tot klagt over het bezwarende van de taak, die hem op de schouders wordt gelegd. Één wigtig voorregt is hier bovendien reeds, gelijk wij opmerkten, verkregen: de kennis der juiste methode; de eerste en belangrijkste voorwaarde tot het welslagen van alle wetenschappelijke nasporing is in dezen derhalve reeds vervuld. De methode, die proefhoudend is gebleken bij de historische behandeling van de eene soort van voorstellingen, mag, dunkt ons, ook geacht worden, het eveneens bij die der andere te zullen zijn. Wat echter in de toekomst die nieuwe wetenschap leveren zal, tot welke resultaten ze ons zal kunnen leiden, wie zou wagen, met eenigen glimp van zekerheid het te bepalen, waar het onderzoek nog naauwelijks is aangevangen? Maar ontkennen mogen wij evenmin, dat wij veel van dat onderzoek verwachten, en zeer zouden we ons moeten bedriegen, zoo daarvan de vermoedelijke uitkomsten niet later bleken, alle tot dusver door de vergelijkende wetenschappen verkregene in omvang en belangrijkheid te overtreffen. Reeds hier en daar, ook bij de zwakke aanduidingen welke wij thans bezitten, schemert in de duisternis een licht, dat slechts verlangt gevoed te worden, om eenmaal misschien als een helder schijnsel in de historie van het menschdom en van de ontwikkeling zijner beschaving door te breken.

Het doel van alle menschelijke wetenschap, - de kennis van wat in en om ons is, van 't geen is en vóór ons was, - bevindt zich ongetwijfeld nog altijd op onmetelijken afstand; maar toch, - wie zou durven ontkennen, dat wij steeds voortgaan het te naderen? En naarmate wij beter door die steeds bena-

derende kennis ook ons voorleden leeren verstaan; naarmate derhalve ons zelfbewustzijn wordt verhoogd, naar die zelfde mate verliest ook de vorschende blik in de toekomst meer en meer van hare onzekerheid. De naauwkeuriger kennis van de wording, de overlevering, den voortgang der vroegere denkbeelden leidt als van zelve tot vaster en juister gissingen omtrent de verdere ontwikkeling der tegenwoordige. Het weten van het heden, maar vooral ook van het voorleden, is, op het gebied van den geest, het ware geheim der profetie.

P.A.S. VAN LIMBURG BROUWER.

Amsterdam in 1860.

Amsterdam, 1860. Tekst van W.J. Hofdijk. Platen van J. Hilverdink. 1e en 2e Aflg. Amsterdam, F.C. Bührmann, 1860.

Voltaire verklaarde aan Willem van Haren, in het tweede couplet van het bekende, vleijende dichtstukjen: ‘Navolgen kan ik u niet, maar uw moed is mij lief!’ - Als de lezer den fraaijen versregel voor zich zelven opzegt, hoort hij wat wij den Heer Hofdijk toeriepen, bij het eerst ter hand nemen van dit boeksken.

Wij zullen niemand een spotzieken glimlach euvel duiden om de gekke tegenstelling, die in de persoonlijkheden schuilt, maar wat de zaak betreft, inderdaad, het was de indruk door het titelblad op ons gemaakt. Louter door het titelblad? De vraag is minder bescheiden dan natuurlijk; of de acht bladzijden dezer beide afleveringen aan die opvatting van het onderwerp beantwoordden, het zal blijken, als men ons toestaat haar te ontwikkelen naar aanleiding van een soort van prospectus op de achterzijde van den omslag geplaatst. ‘De elkander opvolgende verschijning,’ lezen wij daar, ‘van een Album der stad 's Gravenhage, daarna van Leiden, Utrecht en Rotterdam, hebben uitgevers dezes op het denkbeeld gebragt, een dusdanig werk van Amsterdam te geven. Worden,’ zoo luidt het verder, ‘worden voornoemde werken door eene ruime inteekening gerugsteund, dan is zulks vooral te verwachten van Neêrlands

Hoofdstad, te meer, daar er van Amsterdam, tot op heden, geene platen bestaan, welke aan de eischen van het tegenwoordige standpunt der kunst voldoen.'

Het eischt moed, meenden wij, en dat niet enkel uit hoofde van den minder gelukkigen uitslag van velerlei proeven, in den loop dezer eeuw genomen, de vroegere stadsbeschrijving en stadsveraanschouwelijking voort te zetten en aan te vullen. Wij laten het voor rekening van Jan de Kruyff, of Wagenaar door zijn Amsterdam, 'zyn Vaderland, zyn stad, zich zelv' eene eerzuil' hebbe gesticht, maar ondanks al het verdienstelijke der pogingen van uitgevers als Maaskamp en Buffa, en schrijvers als Zeegers en Van de Vijver, de opvolgers schijnen ons zoo verre beneden hem gebleven, als hij zich in zijn werk boven zijne voorgangers verhief. En echter verklaart die blik op het verledene den uitroep, waarmede wij aanvingen, maar ten halve. 'Met het oog op de degelijkheid der uitvoering,' lezen wij in de prospectus ten slotte, 'heeft de uitgever de teekening der platen opgedragen aan den Heer J. Hilverdink, terwijl de uitvoering aan de zoo gunstig bekende steendrukkerij van den Heer C.W. Mieling is toevertrouwd; zullende het geheel onder toezicht van den Heer W.J. Hofdijk bewerkt worden, welke Heer goedgunstig het schrijven van de daarbij behoorende tekst heeft op zich genomen. Moeite noch kosten,' dus besluit de belofte, 'bullen gespaard worden, om dit Album tot een blijvend prachtwerk en een Historisch Gedenkboek van Amsterdam te maken.'

Of wij lezen meer in die regelen dan er staat, òf de Heer Hofdijk neemt, den tegenwoordigen toestand der hoofdstad in verband beschouwd met 'het tegenwoordig standpunt der kunst,' een looden last op zich; 'navolgen kan ik u niet, maar uw moed is mij lief!' Slechts bij hem, niet bij den Heer Hilverdink, is van deze sprake; gun ons te zeggen waarom.

Amsterdam is er verre van, ook in onze dagen, voor den voetganger, mits hij maar een weinig oog voor schilderschoon hebbe, eene ondankbare stad te zijn; talloos mogen de verrassingen des verschiets heeten, waarmede zij voor dezen de ongenade van wind en weder opweegt. Hoe gij u bedriegen zoudt, zoo ge wanen mogt, dat ge u daarom juist aan het IJ behoefdet te plaatsen, waar het mastbosch van weleer wel wat doorzigtig werd, of op de Hooge Sluis, van welke het nog altijd een lust is, de kronkelingen des Amstels gâ te slaan, al zijn de

lusthoven langs zijne oevers schaars geworden, schaars tot telbaar wordens toe. Integendeel, het is het hart der stad, dat er van overvloeit, al heeft zij u naauwelijks op een enkel plein een grootsch nieuw gebouw aan te bieden, al heeft zij nergens zelfs die ruimte, waardoor de afstand het verschiet betooverend maakt. Laag bij den grond en niet hoog in de lucht schuilt hare tooverkracht; maar hij heeft er zich nooit aan bloot gegeven, die deze daar kon weêrstaan. Beurtelings geestig of grillig, schijnt het licht er zich in te vermeiden door de smalle straten nu eens te spelen en dan weêr af te steken, ‘tot men er wanhopig onder wordt, zoo men het weêr moet geven,’ getuigde hij die palet en penseel hanteren mogt. Het zijn de armelijkste buurten, zegt ge; waarom ons juist in deze gebragt? Ons werelddeel heeft hoofdsteden, waarin slechts die schilderachtig zijn, maar ons burgerlijk voorgeslacht komt de lof toe een oorspronkelijken bouwtrant te hebben uitgevonden, die ook der woningen van den middelstand iets aanlokkends gaf, die zelfs den verblijven der weelde voor vervelende eenzelvigheid vrijwaarde; waarom zouden wij weigeren, deze met u gâ te slaan? Het geboomte in Hollands grootste stad, ter wederzij van het water waaruit het verrees, water dat thans frisscher kon zijn, dat weder frisch worden moet, langs die wallen geplant, welke men zoo onjuist grachten gelieft te noemen, huwt er, schier overal en altijd verscheiden, in ontluiking, bloei of verwelking de schepping van den mensch, zoo als Cowper zong, aan de schoonere schepping Gods. En die eigenaardigheid waarborgt de zoetste verrassing, als ge u met deze volstrekt niet vleit. Ons heugt het ten minste in het barste saizoen verrukt te hebben stil gestaan en genoten, wanneer die olmen, waarom toch iepen geheeten? in rijm gehuifd, schitterden van stille pracht, - welke weêrgalooze weelde, - wanneer zij dien, schooner schouwspel nog, suizeleud afschuddeden, zoodra de breede zonnestralen het wonnen van den weldigen wintervorst! Eerst dan, wij bekennen het, eerst dan hadden wij weder oogen voor de huizingen om ons henen, onder welke enkelen, ja, een vermogen verkondigen, dat van geslachte tot geslachte, om die te stichten en te blijven bewonen, dat van vorsten moet hebben geëvenaard, maar wier meerderheid, wier menigte, van welvaart sprak allen standen gemeen, hier niet hemelsbreedte van elkander gescheiden, neen, de een met den aêr broederlijk gemeenzaam verkeerende, als het pas gaf, in een burgerlijk, handeldrijvend gemeenebest. Och, dat ge naast ons

hadt gestaan, om op te merken hoe onder die vele gevels van arduin, hier zoo hoog de logge steenen beurende, en boven dat tal van beelden, ginds onder balcon bij balcon gebukt, toch de ouderwetsche woning met hare witte en roode tegels treffelijkst uitkwam, de ouderwetsche woning bij de bouwmeesters onzer dagen zoo gehaat, omdat zij heel hunne verwarring van begrippen, als duldde iedere hemel zuilen, als waren deze in ons beneveld wolkengraauw niet bespottelijk, wederlegt en beschaamt!

Valt dit alles bij den eersten blik den oningewijde in het oog, voor den meester moet er in buurt bij buurt velerlei schoons schuilen, dat slechts luttel verschikkens eischt, om algemeen te worden bewonderd. Volleerd in de geheimen zijner kunst, verkeert voor hem de schat van verwen in een stoet van dienaressen, die zich op zijnen wenk bevallig groeperen, deze half in de schemering wegduikend, gene stout op den voorgrond tredend, te zamen het betooverend geheel voltooijend. Het is maar een deel der magt hem verleend; of hij inderdaad een tooverstaf zwaaide, deinzen op zijnen wenk, waar hij het verlangt, de zwaarste gebouwen aarzeling weg, of beuren, waar zijn tafereel er behoefte aan heeft, door eene heffing der hand, de trotsche tinnen van torens en tempels zich hooger in de lucht. Kunstenaar in den hoogsten zin des woords, kent hij eene hoogere waarheid dan die zich met duimstok en loodlijn bewijzen laat. Wij hebben nog zijn gezag niet geheel geschetst. Hij gebiedt over meer dan gebouwen: hij heeft niet louter om wat lommer te wenschen en het op hetzelfde oogenblik zijn schaduw te zien spreiden; hij stoffeert, hij schept menschen naar zijn welbehagen; waar hem stilte lief is, daar hoort gij die; waar hij woeling verlangt, daar dwarrelt, daar duizelt het u van drukte om u heen!

Stel nu, zoo besluiten wij de toelichting van onzen zonderlingen uitroep, stel nu tegenover het tal van borgen, dat hij slagen zal, door het Amsterdam onzes tijds den schilder om strijd aangeboôn, de reeks van bezwaren over, waarmede de schrijver over dat onderwerp zal moeten worstelen, en getuig of ge Hilverdink niet schier benijdt; of ge Hofdijk om zijnen moed niet een oogwenk bewondert, en dan, na luttel nadenkens, vast beklaagt. Op de teekening omvaêmt uw blik slechts een gedeelte, en dat gedeelte is in het gelukkigst licht geplaatst; er is in gewijzigd, er is aan geschikt, tot zelfs het vervallende

iets bekoorlijks kreeg; wie zou het den kunstenaar euvel durven duiden? Als wij er bewijs voor moeten bijbrengen, wij leggen u een der platen dezer aflevering voor, de G r i m b u r c h w a l afbeeldende, en gij geeft ons het pleit gewonnen. Een andere wet echter heerscht op het gebied der gedachte; daar is verplooijing, ontduiking, weglating, niet geoorloofd; daar dulden wij geen dichting, daar gunnen wij geen glimp. ‘Hoe besteeddet gij de erfenisse u vermaakt?’ vraagt ons het voorgeslacht, als wij den blik opheffen naar de gedenkstukken, die het ons achterliet; ‘wat winste deedt ge met de talenten u toevertrouwd?’ klinkt het ons toe, als wij den voet over den drempel zetten der zalen, waarin het zamenkwam om, zonder zich des bewust te zijn, der wereld het voorbeeld te geven van ‘deêge deeglijkheid!’

Arme schrijver! zuchten wij, ons den tegenwoordigen toestand der stad voor oogen stellende. En bevestigen alreeds de eerste acht bladzijden ons hier aangeboden de gegrondheid van dat beklag?

Wij weten naauwelijks, wien wij grover zouden beleedigen, den auteur of het publiek, indien wij eene lange inleiding over de gaven, Hofdijk bedeeld, noodzakelijk achtten om over de meer of minder gelukkige kans van zijn talent, ‘bij het zoo goedgunstig door hem op zich genomen schrijven van dezen tekst’ ons gevoelen uit te brengen. Onder onze letterkundigen van middelbaren leeftijd, kennen wij er maar weinigen die zoo volhardend, zoo eerlijk als hij hebben gestreefd beide geest en gemoed te ontwikkelen, en hartelijk hebben wij er ons in verheugd, zoo vaak wij de schare, die dit waardeerde, zagen aanwassen. Hij is met bedenkelijk hoofdschudden door enkelen, dien de fortuin gunstiger was dan hem, voor veel schrijven gewaarschuwd; doch viel de vlugheid zijner veder, met weinige uitzonderingen, niet slechts uit maatschappelijke verpligtingen te vergoêlijken, de arbeid volstond veelal om zich zelven te regtvaardigen; elk zijner geschriften getuigt van goede trouw, getuigt van geweten. Als van kindsbeen af nog altijd hartstogtelijk bewonderaar der natuur en gelukkigst schilder van wie het minst van haren schoot vervreemdden, wijzigt zich allengs zijne eenzijdige bewondering der middeneeuwen en wint zijn blik, eindelijk tot onze zeventiende eeuw doorgedrongen, onloochenbaar aan omvang.

Het is hier de plaats niet een onzer liefste vrienden lastig te vallen met de klagte over een noode verschoonbaar verzuim; en toch, waarom heeft de verdienstelijke hand, die in dit tijdschrift het genot schetste van meê aan te zitten, waar Van der Helst de schutters

om den disch schikt, tot nog toe ‘Nederland in de XVI^de^ en XVII^de^ Eeuw, vertegenwoordigd door zijne groote mannen,’[1] ter zijde laten liggen? Wat goeds geschiedt, het geschiedt stil, is de lofspraak, die wij, met eene wijziging van Geijer's woord, gaarne dezer onderneming van de Heeren Buffa wijden. De dagbladen vloeijen over van aanbevelingen, zoodra het dezen of genen uitgever heeft behaagd van eenen buitenlander honderde verbleekte afdrukken van vrouwenportretten tot een prijsjen in te slaan, waarbij onze dichters zich dan wel wilden verledigen een vers te schrijven; en uwe huisschel heeft geen rust voor gij hebt ingeteekend op wat eene hulde heeten moet aan de nagedachtenis van een groot schilder ten onzent geboren, die zich, zoo hij nog leefde, om zijns vaderlandswille, de lithographiën schamen zou, welke van zijne scheppingen zelfs geen zweem hebben. Buffa's daarentegen, Buffa's geven echte kunst uit, de keurigsten der kenners bevredigend, en wie neemt er notitie van? Geen wonder! indien het eene onderneming ware, gereed zoodra zij gedacht was, goedkoop in schijn bovendien, - want welke echte weelde op het gebied van het schoone is zoo maar binnen elks bereik te brengen? - twee exemplaren aan de nieuwsbladen hadden de schorre trompet doen steken, en rondloopers, zonder tal, een exemplaar onder den arm, hadden de waar gevent. Ons goêlijk publiek zou donker zien, als wij voortvoeren zoo zonder genade door te draven; wij zullen ons doel met de vermelding dezer verdienstelijke uitgave - mogt zij eene aanbeveling zijn! - hebben bereikt, als wij de getuigenis afleggen, hoe goed Hofdijk zich bij haar van zijne taak kweet. Er is helder oordeel in het woord over de verscheiden onsterfelijkheid door wetenschap en kunst bedeeld, waarmede hij de galerij van: ‘Nederlands groote mannen in de Zestiende en Zeventiende eeuw’, opent; zoo de warmte der liefde wat veel ware gevergd van den bewonderaar des voortijds, er spreekt uit de hulde, den genoemden gouden dagen gebragt, de onloochenbaar misschien maar pijnlijk verkregen overtuiging, dat in deze ‘de hollandsche nationaliteit haren grondslag heeft gelegd.’ Wij nemen acte van de overwinning, en als wij de bladen omslaan, dan vinden wij bij twee meesterlijke gravures van J.W. Kaiser, naar Schalken en naar Troost, die ons Willem de Derde en Boerhave doen aanschouwen, een woord tot toelichting van Hofdijk, dat hoogelijk geprezen wordt door de

1 Amsterdam, Frans Buffa en Zonen. 1857.

verklaring, dat men er vrede mede hebben kan. Wij zien Willem de Derde en wij zien Boerhave, herhalen we; eilieve, beproef eens welk bijvoegelijk naamwoord ge voor die beide namen plaatsen kunt, dat u niet versleten schijnt; leg een oogenblik het hoofd in de hand, en denk wat gij er bij zoudt schrijven, dat niet reeds beter werd gezegd. Hofdijk heeft blijk van dubbelen tact gegeven, door bij Willem de III^{de} beurtelings òf feiten, òf anderen te doen spreken; door bij Boerhave te besluiten met een gemoedelijk woord, dat den grooten geleerde als goed mensch doet liefhebben. Ieder weet, hoe traag de graveerstift hare beloften pleegt te vervullen; het is de oude klagt tegen die kunst, welke er slechts op antwoordt, dat zij vereeuwigt en daarmede geregtvaardigd is; maar welk eene lange tusschenpooze Kaiser aan Hofdijk voor het derde bijschrift gunne, het blijft er voor dezen niet minder eene onkwijtbare taak om. Of is de beeldtenis, die wij zoo verlangend te gemoet zien, is zij niet die van den volkomensten hollandschen burger uit onze gulden eeuw, is zij niet die van Miehiel Adriaenszoon de Ruyter?

Wij hopen, dat men zich niet vergisse in het doel, waarmede wij een oogenblik van deze uitgave gewaagden; eene eigenlijke beoordeeling, liever een volkomen regt doen, blijve den vriend dien wij aanklaagden ter edelmoedige wraakneming voorbehounen. Het was ons minder nog te doen, er door dit woord de opmerkzaamheid des publieks aan te waarborgen, hoezeer zij dit verdient, dan er de mate door aan te geven, in welke Hofdijks talent zich ook in dat opzigt heeft ontwikkeld. Wij wenschten geen zijner bevoegdheden in de schemering te laten, om straks te openhartiger te kunnen spreken over de gave, welke wij gelooven dat hij mist, en die echter ter schildering van Amsterdam tot de onontbeerlijkste behoort, hoe velen haar ook de onaangenaamste ter wereld mogen heeten.

Er zijn honderde epithetons voor de bouwkunst gebezigd; sla de lofzangen haar gewijd op, als gij de schare van vleijeressen kennen wilt; maar als het ons opgelegd wierd eene ode aan haar te rigten, dan zou in den aanhef op het onmisbare: ‘O!’ ijlings het ontzag inboezemende: ‘onverbiddelijke!’ volgen. Onder alle kunsten toch is er geene, die ons straffer den spiegel voorhoudt, die ons strenger op den toets stelt, of wij geweten hebben wat wij wilden, toen wij de hand aan den arbeid legden; die niet slechts ons leven lang, die van ge-

slachte tot geslachte verkondigt waar wij slaagden en waar wij faalden! Brengt gij ons de woning binnen, welke gij gehuurd hebt, al wagen wij bij den eersten blik onwillekeurig eene gissing over uwen smaak, wij onthouden ons van een beslissend oordeel, want er was zooveel dat gij vondt en dat niet te verhelpen viel; maar laat gij ons de huizing zien, die gij hebt gebouwd, het vonnis is geveld, of gij het leven uws tijds medeleeft, en na de bevrediging uwer behoeften, ook der geriefelijkheden des gezelligen verkeers haren eisch gaaft! Luttel licht en lucht in de toegangen en trappen waarop ge dreigt den hals te breken, het zijn overleveringen, waarin ge moeijelijk vervallen kondt; gij ondervondt er al het lastige zoo lang van, - maar huiskamers, wier vriendelijk voorkomen de jeugd vrolijk spelen doe, en uwer gade en u toch een rustig plekjen gunnen, om van verre toe te kijken, zoetelijk koutende, - maar kantoren, die niet bestemd schijnen tot verblijven der verveling, wat blijken, wat blijven ze schaars! Òf de verdeeling der slaapvertrekken u is gelukt, zij voldoen aan de dubbele hoofdvereischten van frischheid en stilte; maar, al heeft de evenaar lang gewankeld hoe groot uw zaal worden zou, hij heeft toch niet ter regtertijde stilgestaan, uw gezelschap gaat er in te loor, of ge moet gasten uitsluiten, daar ze zich niet zouden kunnen bewegen. Het zijn maar een paar trekken, waarbij we tallooze konden voegen, zoo het noodig ware; doch deze volstaan, verbeelden wij ons, voor uwe bouwkunst, die, dagelijks op de proef gesteld, dagelijks te weinig overdacht, dagelijks te weinig b e s t u d e e r d blijkt; al scheldt gij dat woord als de zaak lastig, het gebrek is er niet door geboet.

Binnen's huis zijt ge de eenige beoordeelaar, gij, en de weinige bekenden, die onbeleefd genoeg zijn het niet enkel achter uwen rug te doen, maar buiten, buiten is het iedere voorbijganger, de vriend en de vreemde, de tijdgenoot en de nakomelingschap. Er zijn die zich daaraan niets ter wereld bekreunen; die er geen zier om geven, wat er een ander van zegt; die niet gelooven dat de goede naam eener stad hangen kan aan den indruk, welken zij door de meerderheid harer woningen maakt; die wonder vreemd opzien, wanneer men beweert, dat de overmate van geweld, allen regelen der bouwkunst aangedaan, allengs den smaak des algemeens verbastert en ten gronde rigt; die u buiten u zelven achten, als gij verklaart er van overtuigd te zijn, dat gruwel één zoo zeker gruwel twee verwekt als

Abraham Isaäc en Isaäc Jacob gewan. En het zijn niet slechts enkele bijzondere personen, die te heusch zijn u bij bezwaren van dien aard in ronde woorden te zeggen, dat gij overdrijft, dat ge haast van uwe zinnen zijt, maar het u toch door hun medelijdend glimlachjen of hun barsch: boe! doen gevoelen; neen, zoo groote onverschilligheid voor het schoone en voor den smaad, die dergelijke vergrijpen op den voet volgt, doet bijwijlen gansche besturen veroesteren, en wat bij publieke werken ook schijnt te worden vereischt, niet het besef, het beginsel van Napoleon, dat de straat de Louvre is van het volk, dat zij de school voor den smaak der menigte zijn kan en zijn moet.

Het was de eerste Napoleon die dit verkondigde; de naamgenoot treedt slechts in zijne voetstappen, die leer toepassende.

Twee eeuwen vroeger moge ten onzent de gedachte niet dus zijn uitgesproken, dat zij er in beoefening werd gebragt, wie zal het ontkennen, die onze gulden eeuw lief genoeg heeft, om zich in den kring van begrippen des voorgeslachts terug te denken, dien onze inheemsche letterkunde belangstelling genoeg inboezemt, om die dagen van ontwikkeling meê over te leven? De verzoeking er proeven van bij te brengen, moge verlokkend zijn, wij zullen haar hier weêrstand weten te bieden, er ons intusschen in verlustigende, dat het vervolg van A m s t e r d a m i n 1 8 6 0 tot uitspanningen van dien aard gelegenheid genoeg geven zal. Hier volsta het noemen van Huygens, als iemand er aan twijfelen mogt, of de hollander van dien tijd, uit den vreemde teruggekeerd, van vergelijken en verbeteren hield, hier de namen van Breêro, Hooft en Vondel, als iemand weten wil of het openbare leven der goede, groote stad haren eersten vernuften ter harte ging; of beide overheid en gemeente elkander prikkelden en vooruitbragten; of de schare koel blijven kon voor eenige kennis of kunst. Het zij verre van ons Hofdijk het onregt aan te doen, zelfs een oogenblik het vermoeden voet te geven, of hij dit alles niet zoo goed wist als wij; maar, het hooge woord moet er uit, of hij sympathie gevoelt voor 't geen in die rigting dat tijdvak karakteristiekst onderscheidde, de hervormde eigenaardigheid, die sedert ingesluimerd, die haast doodgeslapen scheen, tot zij met het dusgenoemde jonge Holland weder ontwaakte; of hij sympathie gevoelt voor de kritiek, de kritiek waarvan Amsterdam zoo geweldigen afkeer toont, en waaraan Amsterdam toch, gelooven we, zoo dringend behoefte heeft, wie weet, oordeel zelf.

Geen schilder, die niet van Hesiodus schijnt te hebben geleerd, dat ‘'t halfje meer en beter is dan 't heel;’ de Heer Hilverdink laat ons op de eerste plaat in deze afleveringen slechts het schoonste gedeelte van den Dam zien; hij is allergelukkigst in de keuze van het standpunt, dat hij ons aanwijst. Of wij, van den Vijgendam of uit de Beurssteeg komende, het plein eenige schreden waren opgegaan, maakt het Paleis, in zijn volle breedte gezien, een majestueuzen indruk, en de zuil der Eendragt komt, tegen den donkeren achtergrond van het westelijk deel der Nieuwe Kerk, inderdaad treffend uit. Er is smaak zoowel in zijne schakering van licht en bruin als in de stoffaadje van het plein: hier woelig, zoo als de bevolking eener groote stad het medebrengt, en toch daar stil, om den wille van ruimte en rust door zijne teekening en door ons oog geëischt. Er zijn kleine afwijkingen van de waarheid in, waarop wij later misschien terugkomen, zonder daarover den kunstenaar hard te vallen; het geheel geeft dien aangenamen indruk, welken Amsterdams schoonste sieraad, hoe vaak ook gezien, telkens vernieuwt.

Het is den kunstenaar gelukt het bekende op belangwekkende wijze weêr te geven; liever en juister, hij heeft ons door zijne studie van het licht, en zijn spel met de verwen, den Dam doen aanschouwen, zoo als wij dien nog niet genoten; de beurt is aan Hofdijk; welken greep zal deze doen om het Historisch Gedenkboek te openen, met eenige bladzijden aan ‘de Nieuwe Kerk,’ aan ‘het Paleis’ en aan ‘het Gedenkteeken van het Metalen Kruis’ gewijd?

Onloochenbaar is hij dichter, die de volgende regelen schreef:

‘Zoo dikwerf ik hoor reppen van “het monument op den Dam,” rijst my onwillekeurig de vraag op de lippen: “Welk van de d r i e ?”

Ik begrijp niet, hoe een geboren Amsterdammer dat niet gevoelt, wanneer het my - toch eigendlijk een vreemdeling in Neêrlands roemruchtigste stad - altoos treft.

H o l l a n d is, door de gantsche historie van het oude Gemeenebest heen, de eerste provincie van het Koninkrijk der N e d e r l a n d e n ; A m s t e r d a m is H o l l a n d s eerste stad, en de D a m is, lokaal, het hart van A m s t e r d a m ; ik durf alzoo, op grond dezer gegevens, wel zeggen, dat het D a m p l e i n , in plaatselyken zin, het harte der Noord-Nederlandsche gewesten mag worden genoemd.

En wanneer ge my d a t toestemt, wees er dan als Amsterdammer trotsch op, dat geen enkele stad ter waereld in staat is, om op één enkele plek gronds zóó de drie groote zedelyke krachten, de drie hoofd-elementen van het volk en zijn bestaan door eigenaardige plastische elementen vertegenwoordigd, te kunnen aanwijzen, als A m s t e r d a m alleen.

Burger g o d s d i e n s t - z i n , burger o r d e - z u c h t , burger h e l d e n m o e d - hunne monumenten staan op den Dam in elkanders onmiddelijke nabyheid opgericht: de Nieuwe Kerk, het Paleis, het monument van 't Metalen Kruis.

Want het was niet de machtige wil eens Vorsten, of de vermogende opwekking eens Prelaten, die deze gedenkteekenen in het aanzijn riep - neen: uit het midden der burgerij, uit den boezem van het volk, dat zich eeuwenlang op een zelfstandig volksbestaan verheffen mocht, zijn zy opgerezen.

Een burger besteedde een deel zijner schatten tot stichting der Nieuwe Kerk.

Een burger-magistraat deed de muren optrekken van het Stedehuis, waarvan de onkosten door der stede eigen middelen werden gedekt.

De burgerschap was het, die met geestdrift het monument van 't Metalen Kruis deed ophalen, als eene herinnering aan de dagen van eendrachtelyken heldenmoed.

En alsof die schoone groepeering op zich-zelf nog niet genoeg ware, voegt zich daarby ook nog eene chronologische beteekenis.

Toen Amsterdam in zijn opkomst was, verrees de Nieuwe Kerk; toen het throonde in de volheid zijner macht, bouwde het zijn Raadhuis; in het heden verhief het de Eendracht op haren zuil.

Is de H o o f d s t a d niet meer wat zy geweest is, toont zich de kim harer toekomst donker en bewolkt, - toch was zy eenmaal W a e r e l d s t a d , en behoudt zy altoos hare roemrijke plaats in de geschiedenis der volken; daarom is ook de Dam, die de drie groote tijden van hare historie monumentaal vertegenwoordigt, een der belangrijkste plekjens der waereld.'

Het gezochte van den aanhef daargelaten, hebt ge met ons slechts lof voor het dichterlijke van den greep; maar wiens zijde kiest ge, die van Hofdijk of de onze, als wij er even opregt op laten volgen, dat we gelooven, dat het in onze dagen tot de pligten der poëzij behoort meer te beproeven dan dus het

verleden te bewierooken; dat zij ons uit onzen sluimerslaap wekken moet, tot wij ons schamen voor de schennis, die wij dat verleden in zoo velerlei opzigt laten aandoen?

De hoofdstad onzer dagen levert tweëerlei typen van Amsterdammers op, hemelsbreed van elkander verscheiden, al wandelen zij dagelijks naast elkaêr; - te vragen om wie der twee voor dit werk te winnen deze aanhef dus werd gesteld, ware Hofdijk van iets onedels verdenken hem vreemd; maar de bedenking te opperen, wie van beiden zij zal bevredigen, en welke vruchten zij dus voortbrengen zal, dat is geoorloofd, dat kan zijn nut hebben. De een zoowel als de aêr is trotsch op het verleden zijner vaderstad en beide mogen het zijn; maar is die herinnering dezen een k u s s e n , genen is zij een p r i k k e l ; h i e r hebt ge ruste die roesten doet, d a a r heugenis die hijgt naar herstel. Draag in eene gemengde vergadering de plaats die wij afschreven voor, als gij weten wilt welke hare uitwerking op den eenen en den anderen type zijn zal, als gij nog niet zeker zijt in welke evenredigheid van getal, helaas! gene tot deze staat. Daar rollen de woorden van uwe lippen, dat ‘het Damplein in plaatselijken zin het h a r t e der Noord-Nederlandsche gewesten mag worden genoemd,’ en de meerderheid ziet zegevierend op de minderheid neêr, als nam zij zelfs deze gelegenheid te baat om zich te wreken over een onvoorzigtig woord van een groot man, - toch door deze beeldspraak niet gelogenstraft! Op gaan de hoofden en de handen verkneukelen zich bij den driedubbelen lof Amsterdam gewijd; maar hebben zij dan de stad hunner geboorte niet, hebben zij haar minder lief dan de menigte, zij, die voor zich zien, en in stilte wenschen, dat die hulde niet door een landgenoot, maar door een vreemdeling ware gebragt? Voort, klinkt de gespierde taal, voort, en toejuichingen breken bijwijle de korte maar krachtige volzinnen af, tot er in het slot van het h e d e n zoo weinig gewag wordt gemaakt, of het niet de t o e k o m s t in den schoot droeg; en het, wat Amsterdam w a s , nog eenmaal wordt lof gezongen, of men in dien galm vergeten mogt wat Amsterdam w e r d ! Vlei er u niet mede, dat het velen stuiten zal; maar twijfel er niet aan, dat ge er toch enkele zult aantreffen, in wier oogen, als de zaal davert van handgeklap, iets vurigers tintelen zal dan de gloed ten onzent bewondering voor welluidende klanken eigen, iets dat naar toorn zweemt over het verzuimen eener zoo gunstige gelegenheid ter opwekking, ter bezieling in achttienhonderd en

zestig. Wij hebben bij den aanvang van dit opstel van moed gesproken, vereischt om het Amsterdam onzer dagen te beschrijven; hier hadden wij bij Hofdijk, zoo mild met gevoel en verbeelding begaafd, hier bij hem die derde der dichterlijke eigenschappen willen zien uitkomen; eene halve eeuw lang heeft zij den meesten onzer letterkundigen, waar het de hoofdstad gold, ontbroken, en, met de hand op het hart, zeg ons, is zij door de velerlei hulde, haar toegezwaaid, inderdaad gebaat?

Er is luttel kritiek in de historische bijzonderheden over de drie gedenkteekenen in de volgende bladzijden medegedeeld, al was er stoffe in overvloed. Een oogenblik blijkt de kunstenaar geërgerd door den overdreven lof der Nieuwe Kerk toegekend, als zoude zij verdiend hebben ‘ten jare 1500, als een pronkjuweel der Christenkerken in Europa’ te worden bewonderd. ‘Doe dat Europa inkrimpen tot Holland, eerst dan hebt ge de waarheid,’ luidt de teregtwijzing. Wij lezen de verontwaardiging in zijnen blik, en wij brengen hem onzen dank voor het schier sarcastisch: ‘Kinsbergen heeft een heldengraf, - Vondel een grafsteen, door banken bedekt, en een lijkbusjen, dat men een grafteeken heet.’ Bravo, bravissimo, leerling des grooten meesters! - maar waarom geene geeseling voor den gruwel eerst onlangs ter regterzijde van haren ingang op den Dam gepleegd; waarom slechts dat flaauwe: ‘Haar uitwendig was reeds vroeger door de meest smakelooze bybouwingen zeer ontcierd, en een dezer dagen aangebragte verandering heeft dat natuurlyk niet verbeterd.’ Natuurlijk? dat natuurlijk heeft geenen zin, tenzij ge instemt met onze klagt over het beklagenswaardig verval der bouwkunst in Amsterdam; en toch gaat de gemeente vrij, die niet enkel rondom het Huis des Heeren allerlei huizen van koopmanschap duldt, neen, die verhuurt, en toch ontsnappen kerkmeesteren het nijpen der koorde, zij, die eene zaal bouwden, wier vensters Hilverdink zelfs op zijne teekening niet heeft durven brengen, zonder ze te herscheppen. - Er is speling des vernufts in uwe bespiegeling, over de onzekerheid voor wien overheid en gemeente bijwijle bouwen, als ge van de zonen en neven der vier door u genoemde patriciërs gewaagt, die den eersten steen van het raadhuis legden, en wel niet van verre gisten, ‘dat zij den grondslag hadden helpen leggen voor een koninklijk paleis’; of Lodewijk Napoleon opvoert, die gewisselijk niet vermoedde, toen hij het ten zijnen behoeve liet inrigten, ‘dat hij daarin slechts voor

het nationaal Vorstenhuis, dat van Oranje, had gearbeid.' Amsterdam zal u, bij de voorzetting van het werk, honderd malen gelegenheid aanbieden de handen te hoop te slaan bij nog verbazender afwisselingen van bestemming zijnen hoofdgebouwen aangewezen; maar geene gunstigere dan deze om lucht te geven aan den wensch, dat de hoofdstad eindelijk voor Neêrland's Koning een paleis zie oprijzen, het koningschap waardig, en burgemeester en raad, naar de belofte van den vorstelijken vreemdeling, weder dat stadhuis mogen betrekken, waaruit het slechts pas gaf dat zij weken, toen de zonne onzer grootheid voor altijd scheen ondergegaan. Onzer nieuwere instellingen zou beter dan der vroegere oligarchie van de republiek de nederige ingang voegen, waardoor Van Kampen zoo treffend de gelijkheid afschaduwde eener overheid thans door de burgerij gekozen: uit den boezem der gemeente tot hooger! - Ondanks al uwe liefde voor Royer, neen, uit waarachtigen eerbied voor dezen, hadden wij bij de Eendragtszuil een weinig kritiek gewenscht, voor de wijze, 'waarop de steenhouwers de vercierselen' te schande maakten, die hij boetseerde; zelf kunstenaar, kunt gij hun vergrijp niet hebben voorbijgezien. En van ganscher harte met u instemmend, als gij die edele en verhevene kunstschepping prijst, welke uit den wanvormigen klomp zandsteen als beeld der Eendragt te voorschijn trad, en er niets tegen hebbende als gij welsprekend besluit: 'in treffende harmonie met de beide onderling toch zoo zeer verschillende gebouwen, rijst het jongste kunstwerk daar op en voltooit aldus den schoonen symbolieken trits: d e n B i j b e l , d e W e t , het Z w a a r d ;' kunnen wij het beklag niet weêrhouden, dat ge u niet scheent te herinneren, dat dertig jaren ons vast van 1830 scheiden, dat gij voor het publiek van 1860 schreeft!

Amsterdam heeft op den laatsten oudejaarsavond, verbeelden wij ons, de zonne niet ter kimme zien neigen, zonder tot zich zelve te zeggen: zoo mag het niet blijven, het moet anders worden. Het was eene sombere schare, de stoet van teleurgestelde verwachtingen, die toen haren geest voorbijging! Haast vijftig jaren lang had zij zich gevleid, had zij vertrouwd; uitgestelde hoop die het harte krenkt, ten langen leste, het viel niet meer te loochenen, in rook vergaan! Er dreven tranen in hare oogen, tranen waarbij ge van weedom wegkrompt. In de dagen van haren luister plagt haar lieveling en dien der muzen haar bij het oude Rome te vergelijken; indien hij haar dus

hadde gezien, hij zou gevraagd hebben, of een andere Coriolanus de groote moeder bedreigde; - maar slechts uit het verre verschiet hooren wij nog zijne harpe ruischen, - als hij, die voor twee eeuwen haren naam ten hemel verhief, als hij thans in ons midden wederkeerde, gelooft ge, dat hij langer met haar louter van dat verleden droomen, met dat verleden dweepen zou? Hooger dan hij haar ooit zag, is zij sedert gestegen, - dieper dan hij ooit vreesde, later gevallen; - weder opgerigt met ons gansche volk zou hij haar uit heel zijn harte geluk wenschen, stellen wij ons voor; maar niet enkel van regten, maar ook van pligten spreken, en de laatste niet louter lijdelijk willen hebben opgevat. Vijftig jaren verwachtte zij, het is waar, - in achttienhonderd dertien, den wederkeer der dagen van ouds, - in achttienhonderd dertig eene nieuwe eeuw van bloei, - in achttienhonderd acht en veertig.... hebt gij er nooit aan getwijfeld, of zij de grondwetsherziening wel waarlijk wenschte? Helaas! wie van den geest zijner eeuw vervreemdt, hem wacht slechts het wee van deze! Er zijn handelshuizen binnen hare muren, eens onder de eerste der wereld geteld, allengs buiten de beweging des tijds geraakt, wier hoofden nog dag aan dag uitzien, of de stroom zich niet weder naar den droogen oever wendt, waarop zij, van verre, zijn verloopen gâslaan; behoede God haar, dat zij zelve ooit dezen gelijke, uit louter weêrzin in de wisselziekte der wereld, het ondermaansche eigen; uit wrevel, die geenerlei kracht kan inspannen, omdat hij uit geenerlei kennis oorsprong neemt.

Amsterdam heeft, gelooven wij, op dien avond niet kunnen aarzelen in de keuze, waartoe, wij loochenen het niet, minachting van wie te lang hare minderen zijn geweest dan dat eerbied voor, zij het ook gevallene grootheid, hun niet schooner zou hebben gestaan dan straf onbescheid, haar ten langen leste verpligtten; de keuze tusschen omzien naar wat zij geweest is, en uitzien naar wat zij weêr worden kan, tusschen stilstand en voortgang! ‘Zoo mag het niet blijven, het moet anders worden,’ wanen wij van hare lippen op te vangen, als zij met een enkelen blik overziet wat de laatste vijftig jaren binnen hare muren hebben gesticht, als zij de bouwkunst onzer dagen, als getuige van den geest der burgerij, in gedachte tot de nakomelingschap spreken hoort en bloost van schaamte. Er is weinig nieuws verrezen, en dat weinige ware nog beter nooit uit het niet te voorschijn geroepen; er is verbouwd, er is verbasterd tot misvormens toe! Uitzonderingen, het lijdt geen

twijfel, ze zijn er, maar spreek er thans tot haar niet van; welke verwachting zoudt ge van de groote vrouw durven koesteren, zoo zij zich in dat oogenblik al weder te goed had gedaan! Bijzondere en openbare gebouwen, een breede reeks, zij daagden voor haar op; die zaal waarin de beheerscheresse onzes tijds, de muzijk, hare feesten viert, die zaal zonder toegangen, de bloem harer burgerij waardig; - het gesticht van haar eerste handelsligchaam, tot geen grootsch geheel vereenigd, met een stucco-wapenbord; - de beurs en nog eens de beurs en de beurs ten derde male verwenscht, - allerlei wereldlijke en geestelijke misgeboorten, - is zij het, die Van Kampen tot bouwmeester had en tot beeldhouwer Quellyn? O wreede spotternij der beide basreliefs, - in dezen geveltop gevierd, als de vorstinne der zee, in genen door de vier werelddeelen als de bruid des handels gehuldigd, - is zij dat, is dat Amsterdam die eene vischmarkt en eene groenmarkt heeft, waarvan de minste harer zusteren huiveren zou, en voor de kranken harer gemeente zelfs een gasthuis mist, als de wetenschap onzes tijds eischt?

Amsterdam heeft het aanbreken van het jaar achttienhonderd zestig, hopen we, tot keerpunt gekozen om, niets van b u i t e n meer vragende, slechts van b i n n e n alles te vergen; en het hoofd en het harte harer kinderen zijn borg, dat het beroep op deze niet te vergeefs zal zijn. Niet langer van het constitutioneel Koningschap geëischt, wat het constitutioneel Koningschap met den besten wil niet geven kan; maar ieder burger op den cijns gesteld, dien hij verpligt is te kwijten, de ontwikkeling, - och zeg niet zijner talenten, onze tijd vloeit er van over en wij gaan er door onder, - maar de ontwikkeling van een degelijk karakter, dat alleen maakt beide goed en groot. Voorbij mogen de dagen zijn, waarin Amsterdam zoozeer het gemeenebest overwoog, dat Willem de Derde de bevrijding van Engeland niet ondernam, voor zijn Dijkveld haren Witsen om bijstand had verzocht; de bronnen van welvaart, waaruit de breede stroom diens overvloeds aanwies, vloeijen nog, mits ons de vlijt noch de moed ontbreke, die het visschersdorp in eene wereldstad hebben verkeerd. Onderdoen voor niemand in liefde voor kunst of kennis, het betaamt ons in eene eeuw, die elk mededingen op beschaming doet uitloopen, dat niet behoorlijk is toegerust; maar voor alles, dien angst te keer gegaan, welke, elk gevaar vermijdend, van iedere onderneming weêrhoudt en eindigt met niets te bestaan. Het was minder nog wetenschap dan

wil, zoo het woord van een onzer oudste dichters geloof verdient, die het voorgeslacht werelden ontdekken, werelden veroveren deed: voor de Kaap wanende te zijn, hadden zij het tot Java gebragt; als ons de lust niet mangelt, uit allerlei lucht doemt nog land bij land voor eigenlijken handel op. Belangstelling in den gang van elk bewind, aandeel nemen aan den loop van ieder bestuur, zelfregeling in den geest des tijds; niet om lid te zijn van deze commissie of gene administratie, en verscheidenheid van verdiensten zoo onzijdig te doen worden, dat de zeven naauwelijks meer een enkele gelden; neen, overal de regte man op de regte plaats, en aftreden waar wij voelen dat niet meer te zijn; zonder waardigheid, zonder ambt, zonder titel, al wat wij noodig hebben overhoudende in den eerbied voor ons zelven. Gestichten de weêrgalooze erfenis ons vermaakt waardig, gestichten voor de scheppingen onzer schilderschool; Rembrandt en zijne mededingers voor de oogen van Europa eindelijk, eindelijk in het licht gesteld; maar tevens scholen voor wie leeren wil, scholen voor wie bedelt, en dat zonder ‘fancy-fairs’, - Haesje Claesdochter in 't Paradijs was maar eene burgervrouw en toch danken wij harer weldadigheid de stichting van ons Weeshuis. Ernst, waarheid, degelijkheid tot in onze letterkunde toe, die te heiliger invloed zal uitoefenen, hoe hooger eischen zij zich zelve stelt; die, de schare beheerschende, haar verder brenge; ietwat van den geest van den dichter van Y-Muiden, die bij het publiek dat Holland op zijn smalst populariseerde, 't welk Amsterdam meer dan eenigen spoorweg behoeft!

Een dichterlijke droom!

Och ja, we hebben die bijwijle, en dat ondanks vast vergrijzende haren; we hebben die het levendigst als wij in gedachte het langst met de edelste vernuften onzer dagen mogten verkeeren; als deze ons in de overtuiging versterkt, dat schier geen maatschappelijke toestand wanhopig is, mits men dien moedig in het aangezigt durve zien, daar de waarheid balsem heeft voor iedere wonde, die zij slaat; als gene ons in het geloof bevestigt, dat ieder onzer in het zand des tijds den indruk van voetstappen kan, moet achterlaten, in staat om wie na hem komt te bezielen, om zich op zijne beurt het moeijelijkst spoor te banen. Och ja, we hebben die nog bijwijle, en dat trots den meêwarigen glimlach, waarmeê de mannen van den dag, waarmeê bewind en bestuur elk beroep op den geest

of het gemoed der gemeente plegen te beantwoorden; droomen als deze schijnen ons tegenover zoo velerlei onverschilligheid, moedeloosheid, traagheid, zich achter de omstandigheden verschuilend, hooge en heilige waarheden te zijn; want van geslachte tot geslachte geldt het goddelijk woord: de mensch zal bij brood alleen niet leven! Het komt er bij het onderwerp, dat ons heden bezig houdt, slechts op aan het middel te vinden, dat de gemeente gelegenheid geven kan zich te ontwikkelen; in allerlei houdingen is zij voorgesteld, de hand als eene smeekelinge uitstrekkende; hoe wij wenschten dat die een waardiger beweging maakte door een greep in hare eigene beurs.

Ons heugt een avond, waarin wij niet in de negentiende eeuw, maar in de zeventiende meenden te leven; we zagen Judith ten tooneele voeren, we waren inderdaad in eene wereldstad, want al was de taal, waarin zij zich tot het gehoor wendde, niet die des lands, de schare verstond die en genoot. Een oogenblik was er worsteling geweest tusschen de gelouterder begrippen van zedelijkheid, den dagen die wij beleven eigen, vergeleken met de grovere, welke dien grijzen voortijd beheerschten; maar toen het der menigte duidelijk was geworden, dat het de levensvraag voor een volk gold, verlossing uit velerlei jammer, toen hing zij ademloos aan de lippen der kunstenaresse, hetzij deze luisterde, hetzij deze haar gevoel in liederen lucht gaf. Elke gewaarwording der zich haren landgenooten toewijdende weduwe vond weêrgalm in het gemoed der schare. Wij waren in de stad, die der metallieken geheeten, en toch zagen wij bij het publiek om ons heen op iederen rang oogen als die des voorgeslachts, wanneer vrijheidsliefde die der mannen vonkelen deed, wanneer deernis met het leed eens nabuurs die der vrouwen deed schemeren, en de duurste plaatsen waren de dofste plekken niet. De heilige snaren des gemoeds trilden onder de vingeren der hoogste kunst; geen wonder misschien dat op het gebied van oor en van harte de burgerman de gelijke bleek van den grooten heer; maar dat zelfs de geldaristocratie den patricischen geslachten in geestdrift en gevoel niet toegaf, niet voor deze onderdeed, wie die het verwachten, wie er zich mede vleijen dorst? ‘God en Vaderland zijn één, zijn alles!’ zong de groote vrouw, toen zij haar volk had verlost; en wie ons trachte diets te maken, dat eene jeugd als daar jubelde, dat eene gemeente, die dus meê gevoelen kon voor het worstelend Italië, verdoofd, vereelt zoude zijn voor de toekomst der groote, goede

stad, waaraan zij hare geboorte dank weet, wij gelooven den gruwel niet!

Conversie! het woord is onlangs nog in den raad uitgesproken, en wij bewonderden den aftredenden wethouder, die den zedelijken moed had het te betreuren, dat hij er niet in was geslaagd haar tot stand te brengen, en wij eerbiedigden de overtuiging, al deelden wij haar niet, van zijnen opvolger, die verklaarde, dat hij de aflossing nooit zoude voorstellen; maar, vreemdelingen als we zijn aan dat ontzag voor vormen, waaronder in vergaderingen de zaak pleegt te lijden, wij betreurden het, dat beide Voorzitter en Raad op de dubbele verklaring niets anders deden dan zwijgen! Conversie, zonder herstel der geldmiddelen, geene hoop op gelegenheid ter ontwikkeling! Conversie, wat mart de man, die in achttienhonderd vier en veertig 's lands berooide schatkist door een gelukkigen greep te hulpe kwam, zoodat zij thans weder overvloeit, der stad hem zoo lief blijk te geven hoe zeer haar lot hem ter harte gaat? Het is waar, toen het heel den staat gold, had hij bondgenooten, trage, maar toch ten leste opdagende bondgenooten in de belangen van iederen renteheffer; het is waar, een vrijwillig offer, door u en uws gelijken gebragt in de onverpligt aangenomene aflossing met honderd voor honderd uwer vijf per cents, door ons en de onzen in het aannemen van schuldbrieven met maar drie ten honderd rente voor het volle nominale beloop, zou mogelijk niet toereiken; - maar wie op finantieël genie bogen mag als Van Hall, weet ook het middel te vinden, om den man van fortuin, die bij vijftig en honderdduizenden zou inschrijven, in de toekomst schadeloos te stellen; de toekomst, die de geredde hoofdstad niet langer zoo hulpeloos zou zien als deze dag!

Het is maar een wenk; helaas! wij vermogen niet meer.

Amsterdam in achttienhonderd zestig, besluiten wij, gaf onzen schilder noch onzen schrijver aanleiding op te halen van het oude, kleine stadhuis, drie malen in vlammen opgegaan; maar hoe zouden wij ons verheugen zoo beide overheid en gemeente het jaar waren ingetreden gedachtig aan de woorden door Cornelis Pieterszoon Hooft onder dat lage dak gesproken, eer het vuur het ten derdenmale verteerde. Bestevaêr had zijne bewindgenooten teregt gewezen over een vergrijp, waarvan wij onze tijdgenooten volkomen vrij kennen; maar bestevaêr sprak tot alle tijden, als hij, na den regenten de dubbele waarheid te hebben verkondigd, ten eerste dat zij ‘op een hoog tooneel staan, van waar hunne

handelingen van groot en klein kunnen worden aanschouwd en geoordeeld,' en ten tweede, 'dat al het verstand der gemeente niet besloten wordt binnen de kamers der regering,' eindigde met de gulden les van Livius: '"Gelyk de geheele Magistraat den Raad, en de Raad het volk in agtbaarheid overtreft, zo is zy ook gehouden, in 't opneemen van alle zwaare zaaken voor te gaan. Indien gy uwen minderen iets wilt beveelen, gy zult ze allen, te ligter, tot gehoorzaamheid brengen, zoo gy eerst u zelven en de uwen aan die Wet onderwerpt. Ook valt hun de schatting niet zwaar, als zy zien, dat ieder der voornaamsten zig zelven meerderen last oplegt, dan elk hoofd voor hoofd draagen moet.[1]"'

Onder de oude instellingen waren het begrippen als deze, welke de Stad in staat stelden scheppingen te voltooijen door vriend en vreemd onder de tijdgenooten als werelds wonderstukken begroet; onder de nieuwe zouden zij nog volstaan om het bestuur uit het misvormde Prinsenhof in de slechts als stadhuis schoone stichting op den Dam terug te brengen; om 'den naam van Amsterdammer' weder 'een der loffelykste'[2] ter wereld te doen worden.

E.J. POTGIETER.

1 Wagenaar, Vaderl. Hist., 10de Deel, 85ste Bladz.
2 Wagenaar, Opdragt van zijn Amsterdam, enz.

Bibliographisch album.

Beredeneerd Hebreeuwsch- en Chaldeeuwsch-Nederduitsch Woordenboek, bewerkt naar de Grammaticale en Lexicale Werken van Fürst, Gesenius, Vater, Landau en anderen, door I. Waterman, Leeraar in de Oostersche Talen aan het Stedelijk Gymnasium te Arnhem. Eerste Aflevering א. Te Rotterdam, bij H. Nijgh, 1859, 8°. (viii) en 64 blz.

Evenzeer als gij, mijn jeugdige vriend, juich ook ik van ganscher harte elke degelijke en echt wetenschappelijke poging toe, die strekt ter bevordering van de kennis der Hebreeuwsche taal- en letterkunde en van hare beoefening; inzonderheid, wanneer zoodanige poging uitgaat van een' landgenoot ten behoeve onzer landgenooten. En toch bevreemde het u niet, dat ik niet, gelijk gij, mij gehaast heb om op het *Beredeneerd Hebreeuwsch- en Chaldeeuwsch-Nederd. Woordenboek* van den Heer I. Waterman te abonneren. Had deze Heer zijn' naam op den titel verzwegen, ik zou dit, zelfs zonder nadere kennisneming van de eerste of proefaflevering, misschien wèl gedaan hebben: 1°. uit hoofde van den uitlokkenden titel; 2°. ten gevolge van des bewerkers verzekering in het Prospectus, dat het zou zijn een woordenboek, ‘dat aan de behoeften des tijds en aan het tegenwoordige standpunt dezer (Hebr. en Chald. taal-) studie beantwoordt’, en 3°. naar aanleiding van het gunstig advies, volgens een niet tegengesproken berigt in 't *Handelsblad* van 1 Nov. jl., daarover uitgebragt door mannen van het vak, de Hoogleeraren Rutgers en Juynboll, en welk advies den Minister van Binnenlandsche Zaken bewogen heeft om voor 10 exemplaren te abonneren.

Doch wat mij terughield was de ervaring, dat hetgeen ik tot dus verre van de geschriften des Heeren Waterman op het gebied van Hebr. taal- en letterkunde, bijbelsche geschiedenis, aardrijkskunde en chronologie, Israëlitische zedekunde en godsdienstleer, enz. mij had aangeschaft, reeds in 't Hoogduitsch en beter in mijne boekerij voorhanden was.

Het lust mij niet, en het zou er thans ook eene ongepaste gelegenheid voor zijn, om hier in bijzonderheden over deze geschriften te treden en tevens uit te weiden over het onbeschaamde plagiaat en de letterkundige kwakzalverij, welke, behoudens vele loffelijke uitzonderingen, sedert lang hier te lande op genoemd gebied gepleegd werden. Buitendien, ik zal daarover handelen in een *Overzigt van de Joodsche letterkunde in Nederland, sedert het begin dezer eeuw;* welk *Overzigt* ik mij voorstel eerlang aan een onzer letterkundige tijdschriften ter plaatsing aan te bieden. Zie inmiddels de hierbij-

gaande boeken, welke mij voor de hand liggen, eens in, en sla de mede hierbijgaande tijdschriften op ter plaatse waar ik een ezelsoor heb gelegd; gij zult er gedeeltelijk door bevestigd vinden hetgeen ik zoo even aanstipte[1].

Om tot Watermans Woordenboek terug te keeren, alvorens mij tot de aanschaffing daarvan te bepalen, wilde ik eerst de proefaflevering inzien en nagaan in hoeverre die aan prospectus en titel beantwoordde; ik ontbood die derhalve ter inzage van mijn' boekverkooper, sloeg haar hier en daar op en - teekende *niet* in. Het waarom verneemt ge straks.

Iets, mijn vriend, heeft mij van u bevreemd. Dat gij als ‘pasbeginnende’ u geen oordeel hebt toevertrouwd en u dus door het hierboven bedoelde ‘gunstig advies’ het leiden in uw besluit om kooper van Watermans Woordenboek te worden, kan volstrekt niet bevreemden. Maar dat gij vertrouwen hebt gesteld in de aanprijzingen van dat Woordenboek, voorkomende in de *Nieuwe Rotterd. Courant* van 10, en 't *Handelsblad* van 19 Nov. jl., waarop gij mij wijst, daarin mis ik uwe gewone, mij herhaaldelijk geblekene schranderheid. Hebt gij dan niet opgemerkt, dat zij eensluidend zijn en dus denzelfden oorsprong verraden? Hoe kon het u ontgaan, dat deze aanprijzing - want het is maar ééne en dezelfde - bijzonderheden bevat, die men alleen uit de voorrede van den schrijver, derhalve van dezen zelven, kon weten; deze heeft er echter nog geene gegeven, maar die tot later uitgesteld; van wien zou nu wel die aanprijzing afkomstig zijn? - Ik merk wel, dat u de wijze van het ontstaan van sommige berigten en recensiën in onze journalistiek onbekend is. Als men zich eens achter de schermen bevonden heeft, dan heeft men soms iets gezien of vernomen wat bij den toeschouwer daarbuiten onopgemerkt is gebleven, en ik wil u dus een middel aan de hand geven, waardoor ge u zelven een' grooten en beroemden naam kunt maken, zoo u immer de lust daartoe bekruipt, waaraan ik echter zeer twijfel. Gij stelt een berigt op over uw' persoon, over uwe werkzaamheden, over eenig door u geschreven, of als door u geschreven maar eigenlijk vertaald werk, enz., met zeer veel fraais daarin - dat spreekt van zelf -; dat berigt kunt ge *ad libitum* al of niet door een ander laten overschrijven, mits ge maar zorgt, dat een ander het onderteekent en inzendt aan een of ander dagblad. Houd u verzekerd, dat menigeen door zoodanig berigt in het net gelokt zal worden.

1 De boeken en tijdschriften, die mij mijn vriend de briefschrijver toezond, waren: 1°. I. Waterman, *Hebreeuwsche oefeningen, met de noodige spraak kunstige aanwijzingen en ophelderingen, ten dienste der scholen en gymnasiën*. 's Gravenhage 1850. - 2°. H. Leeser, *Hebräisches Lehr- und Uebungsbuch für Schulen*. Erster Kursus. Coesfeld 1848. - 3°. *Allgemeine Zeitung des Judenthums* 1848 en 1853. - 4°. *Israëlitisch Weekblad* 1854, - en 5°. Eenige Hoogduitsche preeken en Hollandsche van Waterman. (*Noot van den Inzender*.)

Schoorvoetend voldoe ik aan uw met zoo veel aandrang mij gedaan verzoek, u mijn gevoelen over W'.s arbeid mede te deelen. Ge beseft waarlijk niet, waarde vriend, welke lastige en moeijelijke, welke netelige en teedere taak gij mij daarmede hebt opgelegd. Immers, de wetenschappelijke waarde van een woordenboek kan niet dan na een veelvuldig en langdurig gebruik beoordeeld worden. Dit oordeel te gronden op enkele artikelen, hier en daar, onder het doorbladeren, *herausgehoben*, zal voor niemand eenig wezenlijk gewigt of beteekenis hebben; komen deze enkele artikelen den beoordeelaar onberispelijk voor, het bewijst nog niet, dat de overige het evenzeer zijn; blijkt hem bij die enkele het tegendeel, hij heeft het regt niet om deswegens het geheel af te keuren en te veroordeelen. Gij verpligt mij derhalve al de artikelen, welke deze eerste aflevering bevat, door te worstelen, en heeft de steller der aanprijzing in de bovengenoemde dagbladen wèl geteld, dan zijn er 742! Inderdaad, welke moeijelijke, lastige en tijdroovende arbeid! Maar deze taak is tevens voor mij eene netelige en teedere, vermits ik mij genoopt vinde een, met het door de Hoogleeraren Rutgers en Juynboll uitgebragt advies lijnregt in strijd zijnde oordeel over W'.s woordenboek uit te spreken. Hoe! deze ‘meesters’ hebben gesproken, en ik, een onbekende op het gebied der wetenschap, vermeet mij, niet bij hunne woorden te zweren, ja, hen tegen te spreken! Welke onbescheidenheid, welke verwaandheid, welke aanmatiging!

Gij zult dus, vertrouw ik, mij wel willen gelooven, dat ik ongaarne aan uw verzoek heb willen voldoen. Wat er mij ondanks mij zelven toe drong, was mijne liefde tot de wetenschap, die ik steeds om haar zelve, niet ter bereiking of bevordering van zelfzuchtige oogmerken lief heb gehad; waren de woorden, door onzen Hoffmann ergens gebezigd, welke ik ten volle beaam, gaarne tot de mijne maak en eenigzins gewijzigd hier overneem: ‘*ook de bescheidenheid*,’ schrijft hij, ‘*heeft hare grenzen*; *en zij wordt laakbaar, wanneer zij oogluikend toelaat, dat er omtrent een vak van wetenschap iets in omloop worde gebragt, dat verkeerd is en ten nadeele zijner b e o e f e n a a r s strekt*.’ - En vermits het mij om waarheid, om waarheid alleen te doen is, aarzel ik niet u het vrije gebruik van dezen brief toe te staan, ja, ge zult me zelfs met de openbaarmaking daarvan verpligten; eensdeels, opdat ik gelogenstraft worde, wanneer het tegendeel kan aangetoond worden; anderdeels, om jeugdige beoefenaars der gewijde taal in het belang hunner studiën voor dit boek te waarschuwen. Men late zich niet langer zand in de oogen strooijen en zich misleiden door pralende titels of brommende dagblads-artikelen.

Word maar niet ongeduldig, amice! Ik kom aanstonds ter zake. Vergun mij nog maar, u eene enkele mededeeling te doen. Ten jare 1842, zoo als uit de dagteekening van het *Vorwort* blijkt, gaf Fürst

een zakwoordenboekje in 't licht, getiteld: *Hebräisches- und chaldäisches Schul-Wörterbuch über das Alte Testament*. Leipz., znd. jaart. 12°., omdat, volgens hem, 'für höhere Gymnasialklassen und angehende Theologen das Bedürfniss eines kleinen hebräisch-deutschen Wörterbuchs fühlbar geworden war.' De titel reeds geeft voldoende te kennen, dat het een boekje voor schoolgebruik, alles behalve een *beredeneerd* woordenboek is. Het is meer eene compilatie uit den *Thesaurus*, voor zoo verre deze toen het licht zag, en het *Handwörterbuch* van Gesenius, dan wel de vrucht van eigen zelfstandig onderzoek. Of het aan de wetenschappelijke behoeften van die dagen beantwoordde, wil ik thans niet onderzoeken. Of het toen aan Fürst zelven voldaan heeft, weet ik niet; maar dat hij later tot gansch andere inzigten gekomen is, blijkt reeds uit de negen jaar later uitgegeven eerste aflevering van zijn *Hebr. und chald. Handwörterbuch*, n.s.w., waarvan tot heden zes afleveringen 't licht zien en dat met nog ééne voltooid zal zijn. Niet alleen zijn daar de talrijke fouten van het boekje van 1842 weggebleven, maar men treft hier vaak geheel andere beteekenissen van radices, woorden en woordvormen aan, en bovendien is het vermeerderd met eene menigte artikelen, die in 't zakwoordenboekje niet waren opgenomen. Alles heeft hier eene beter geregelde en wetenschappelijker volgorde verkregen; op elke bijzonderheid is gelet; het *Milël* en *Milra* is overal aangewezen, in een woord: het is een degelijk, een in den waren zin des woords *beredeneerd*, doch tevens beknopt woordenboek, zonder eenige overlading, zonder tot den omvang van een Thesaurus uit te dijen. Ik ken er geen, dat, m.i., aan de eischen der Hebr. en Aram. taalwetenschap op haar tegenwoordig standpunt zoozeer voldoet, waarmede ik echter niet wil te kennen geven, dat ik al 'tgeen daarin voorkomt gaaf aanneem. De eerste aflevering mogt zelfs aan een' niet ligt te bevredigen Ewald, die F. alles behalve gunstig gezind is, voldoen, behoudens eenige deels gegronde, deels ongegronde aanmerkingen. Zie *Jahrb. für bibl. Wissensch.*, IV, S. 28 f. Hoewel nu Waterman zijn woordenboek thans, in 1859, begon uit te geven, heeft hij van het *Handwörterb.* van Fürst geen gebruik gemaakt, evenmin van de 5de, door Dietrich bezorgde uitgave van Gesenius' Handwörterbuch (Leipz. 1857), niettegenstaande het op den titel heet: 'bewerkt naar de Grammaticale(?) en Lexicale werken van Fürst, Gesenius.'

Als ik nu, na een opzettelijk onderzoek van de eerste aflevering van W'.s woordenboek, die ik op nieuw ter inzage van mijn' boekverkooper moest vragen, aan dat boek een' titel mogt geven, zou het deze zijn:

Het z a k w o o r d e n b o e k j e , getiteld: Hebr. und chald. Schul-Wörterb. über das Alte Test. von Dr. Julius Fürst, Leipz. (1842), *dat* 1⅓ *Thaler* =ƒ2.40 *kost, uit het Hoogd., zonder grondige zaakkennis, soms met enkele*

verkortingen, slordig vertaald; - met eenige niet bijbelsch-Aramesche woorden uit Landau en uit Mulder en Lemans' Handwb. inconsequent vermeerderd; - met inlasschingen uit Mulder en Lemans (1831) - zonder hen te noemen -, *uit Gesenius* (niet de laatste uitgave), *Landau* (1819), *en anderen, zonder zelfstandig oordeel, hier en daar voorzien; - met enkele voorbeelden ter opheldering en met aanwijzingen van bijbelplaatsen uit de lexica van Mulder en Lemans en Gesenius, zonder 't Oude Test. in te zien, op goed geluk, soms zeer te onjuiste, hier en daar, doch niet overal, verrijkt, en als een B e r e d e n e e r d Hebr.- en Chald.- Nederd. Woordenboek, bewerkt naar de Grammaticale en Lexicale Werken van Fürst, Gesenius, Vater, Landau en anderen, in gr.* 8°. *uitgegeven door I. Waterman, Leeraar in de Oostersche Talen aan het Stedelijk Gymnasium te Arnhem* - dat mogt ik waarlijk niet vergeten -, *en voor het bagatel van hoogstens* ƒ 10 *verkrijgbaar gesteld*.

In dezen ellenlangen titel vindt ge mijne bevinding, na een naauwkeurig onderzoek van W'.s woordenboek, uitgedrukt. De werken van Vater, reeds van oude dagteekening, zijn niet in mijn bereik, zoodat ik niet heb kunnen nagaan of, en zoo ja, welke geschriften van dezen hebraicus door W. geraadpleegd zijn. Gij moet dien naam dan maar denken als begrepen onder die ‘anderen’ (regel 8 van den door mij voorgestelden titel), waartoe ook behooren het *Deutsches Wörterb.* der Gebr. Grimm, éénmaal, en Schneiders *Griech.-deutsch. Wörterb.*, tweemaal geciteerd.

Maar nu vraagt ge bewijzen; want ge houdt evenmin als ik van magtspreuken. Dit brengt mij in eene niet geringe verlegenheid. Bepaal ik mij toch tot enkele voorbeelden, hier en daar onder het opslaan aangeteekend, dan vrees ik, dat men mij zal tegenwerpen, dat ik onder ‘742 woorden’ jagt heb gemaakt op enkele onnaauwkeurigheden - en *errare humanum est!* - ten einde over het overgroot aantal door mij niet aangeroerde artikelen een verwerpelijk oordeel uit te spreken en het gansche werk in een ongunstig daglicht te plaatsen. Daarentegen kan men toch ook niet van mij vergen, dat ik, om mijn oordeel te staven, al de 64 blz. dezer eerste aflevering uitschrijve en daarenboven die nog met mijne aanmerkingen vergezelle. Wat derhalve te doen? - Ik geloof nu een soort van middenweg gekozen te hebben, daarin bestaande, dat ik de eerste en de laatste twee bladzijden geregeld en *letterlijk*, met de talrijke inconsequentiën in schrijfwijze en spelling, zonder iets over te slaan, overneme, de overeenkomende *Schlagwörter* uit Fürsts *Schulwb.* er tegenover plaatse en nu en dan mijne aanteekeningen en opmerkingen er tusschen schuive. Waarschijnlijk zal ik gelegenheid in overvloed hebben om tusschenbeide eens een blik op de overige bladz. te werpen. Wie spoedig overtuigd wil wezen en wien het verveelt alles te lezen, zal aan een paar bladzijden genoeg hebben. - En nu ter zake.

Waterman, b e r e d e n e e r d Woordenboek, 1859.

א, genoemd אֶלֶף (meerv. אֲלָפִין), de eerste letter van het *Alfabeth;* zij beteekent als naam eener letter: 1) *stier*, en van hier de trekken van den ouden Phoenicischen *stierenkop*, welke dit letterteeken (א) vertoont; - 2) *vorst*, als aanvoerder of eerste der gezamentlijke letterteekens. - Als getalmerk beteekent zij 1, doch אּ 1000. - De verwisseling der א met ה en ע vindt men in de Grammatica uitvoerig behandeld. - I n h e t C h a l d . i s z i j v a n e e n u i t g e s t r e k t g e b r u i k , a l s v e r v a n g e n d e d e H e b r . ה.

Fürst, S c h u l -Wörterbuch, 1842.

א, benannt אֶלֶף (pl. אֲלָפִין), bedeutet als Buchstabname entw. Stier, u. dav. der altphönizische Stierkopfzug des Alef-Zeichens, od. (= אַלּוּף) Häuptling, als Anführer der gesammten Buchstabengruppe. Als Zahlzeichen bedeutet es 1, aber אּ 1000. - Die Vertauschung der א mit ה und ע findet man in der Grammatik ausführlich belegt.

De door mij gespatiëerde woorden bij W. zijn, met andere woorden, uit Mulder en Lemans, *Hebr.-Nederd. Handwb.* (Amst. 1831) overgenomen. - Over uitspraak der א en de daardoor ontstane verschijnselen heeft W. als schrijver van een *Bereden.* Wb. geen enkel woord, terwijl. F. in zijn *Handwb.* 2 groote kolommen daaraan gewijd heeft. - אַלּוּף kan niet de beteekenis van vorst, stamvorst, enz. hebben. Zie S.D. Luzzatto, *die Bedeutung des biblischen* אלוף *und Erklärung des* 36. *Kapitels der Genesis* in *Ben-Chananja. Monatschrift f. jüd. Theologie* (Szegedin 1859), Heft 3, S. 123 ff. en de mede daar S. 125 ff. voorkomende verhandeling van Dr. A. Sprenger: *Ueber das hebr. A l l û f und das arab. Y l â f*, overgenomen uit het *Zeitschr. d. deutsch-morgenländ. Gesellsch.* Bd. XII, S. 315 ff., en vgl. Knobel, *die Genesis erklärt.* Leipz. 1852, S. 253 f.

אַ, אָ, 1) een gewoon voorvoegsel in de vorming van een bijv. n.w. om eene krachtopwekkende (*sic*) (intensive), blijvende eigenschap uit te drukken, bijv. אַכְזָב *zeer bedriegelijk;* - als hulpklank, even als אָ, in woorden, welke met een' klankloozen medeklinker aanvangen, bijv. אַרְנֶבֶת *haas*, אֶפְרֹחַ *kuiken, jong gevogelte*. In sommige

אַ, אָ, 1) ein gewöhnlicher Vorderzusatz in der Adjectivbildung, um eine intensive, bleibende Eigenschaft auszudrücken, z.B. אַכְזָב sehr täuschend; 2) der Vorschlag wie אָ bei vocallosen anfangs-mitlautenden Wörtern, z.B. אֶפְרֹחַ junge Brut, אַרְנֶבֶת Hase. In manchen Partikeln verwandelt sich der Vorschlag אַ in אָ, wie z.B. in אָמְנָם.

kleine rededeelen (*particulae*) verandert de hulpklank אַ in אָ, zoo als in אִם enz.

Bij uitzondering, want wilde ik hiermede voortgaan, dan zou ik tot geen einde komen, wil ik u hetzelfde artikel uit F's *Hwb.* mededeelen: 'אַ od. אָ erscheint 1) als Vorschlagslaut in manchen Wörtern, deren Anfang durch 2 Mitlaute, von denen der erste vokallos ist, als zu hart auszusprechen erscheint, um so den doppellautigen Anlaut durch den Vokalvorschlag *a* od. *e*, der seinerseits von 'Alef getragen wird, zu mildern. So z.B. אִצְעָדָה *Armspange* neben צָדָה, אֶזְרֹעַ *Arm* neben זְרֹעַ, u. wo die starke Form gar nicht mehr vorkommt z.B. אֶפְרֹחַ *Brut*, אֶצְבַּע *Finger*. 2) als Vorschlag in der Adj.-bildung, um eine intensive, wirkende, nachdrückliche od. bleibende Eigenschaft auszudrücken z.B. אַכְזָר *grausam, wild*, אַכְזָב *lügnerisch*, אֶזְרָח *heimisch*, אַחְלָם *fest, hart*, אַזְנָח *versiegend* u.a.m.' - Aan dat ééne voorbeeld kunt gij reeds zien hoezeer het *Hwb.* van het *Schwb.* - en te regt - afwijkt. - Vergelijk vooral bij ieder artikel, dat ik hier aanhaal, het daarmede overeenkomende in het *Handwb.*, ook wanneer ik, kortheidshalve, er u niet heenwijs.

אַ dient als hulpklank bij enkele z.n.w. en bijw., wier aanvangsletter een vaste medeklinker is, bijv. in אַבַטִּירַס (בַּטִּירַס), אַגַּם (גַּם), אַרַכְמוֹן (דַּרְכְמוֹן); doch zulke aanvangslettergrepen kunnen, waar zij bestaan, ook wederom wegvallen, bijv, נַחְנוּ uit אֲנַחְנוּ.

אַ dient als Vorschlags-laut bei vereinzelten Substantiven und Adverbien, deren Anfangs-Mitlaut ein fester ist, z.B. in אַבַטִּירַס (בַּטִּירַס), אַגַּם (גַּם), אַרַכְמוֹן (דַּרְכְמוֹן); aber solche Anfangssylben konnten, wo sie schon waren, wieder verschwinden, z.B. נַחְנוּ aus אֲנַחְנוּ.

אָב, z.n.w.m. (in st. constr. אֲבִי [in Genes. 17:5 אַב]; in eigenn. אַב, אָב, אֲבִי, met suffixa: אָבִי, אֲבִיכֶם, m., v. אָבוֹת, in st. const. אֲבוֹת) *Vader*, zoowel de ligchamelijke als geestelijke, d.i. *God* (JEREM. 31:9). Met opzigt tot de vaderlijke eigenschappen, hebben zich de volgende beteekenissen uit de opgegevene ontwikkeld, als: 1) *weldoener, verzorger, onderhouder*, de regten eens vaders in uiterlijke betrekking vervangende (Genes. 45:8); - 2) *leeraar, onderwijzer* (vader

אָב (c. אֲבִי, in Gen. 17:5, אַב, in nn. pp. אַב, אָב, אֲבִי, m. suff. אָבִי, אֲבִיכֶם, pl. אָבוֹת c. אֲבוֹת) m. Vater, der leibliche, od. der geistige, d.h. Gott. Die Eigenschaften eines Vaters festhaltend haben sich folgende Nebenbedeutungen aus der angegebenen entwickelt: 1) Wohlthäter, Versorger, Unterhalter, die Vaterschaft in äusserlicher Beziehung vertretend; 2) Lehrer, Unterweiser, Vater in intellectueller Beziehung, daher Anrede an Volkslehrer, Greise, Propheten, Priester, Wesire, Kö-

nige; in geestelijk opzigt), van hier: als aanspraak aan *volksleeraars, grijsaards, profeten, priesters, koningen, ministers*, enz. (zie 2 Kon. 2:12), שָׂם לְאָב iemand tot *vizier* (d.i. vader des konings) *aanstellen*. Met betrekking tot de vaderlijke regten drukt אָב het begrip: *heer, eigenaar, bezitter* uit, bijna als בַּעַל, inzonderheid heerscht deze beteekenis in de zamengestelde eigennamen en in de andere Semitische dialekten. Als *grondvester* van een huisgezin, of van een' stam beteekent אָב: 1) *opperhoofd eener familie of van een stam* (synom. met אֲלוּף, אָבוֹת בֵּית רֹאשׁ, שַׂר, נָשִׂיא, רֹאשׁ הַמַּטֶּה), vanhier: בֵּית אָב *stamhuis, huisselyke* (sic) *kring eens stamvaders*. - 2) *grootvader, voorvader*, הָרִאשׁוֹן אָב ADAM. - 3) *vader of stichter van een genootschap* of *gild*, d.i. *schepper, uitvinder, de eerste vervaardiger, vormer* (Genes. 4:20). - Het naamwoord is oorspronkelijk, ofschoon het de analogie der van לי״ה afgeleide naamwoorden volgt.

Vater des Königs d.h. Wesir, שָׂם לְאָב in die Wesirwürde einsetzen. - Die Vaterrechte berücksichtigend drückt אָב den Begriff: Herr, Eigenthümer, Inhaber aus, fast wie בַּעַל, vorzüglich erscheint diese Bedeutung in den zusammengesetzten Eigennamen und in den andern semitischen Dialekten. - Als Begründer einer Hausgenossenschaft, eines Geschlechtes od. eines Stammes bedeutet אָב: 1) Familien-, Stammoberhaupt (syn. אֲלוּף, אָבוֹת בֵּית רֹאשׁ, שַׂר, נָשִׂיא, רֹאשׁ הַמַּטֶּה), dah. בֵּית אָב Familienkrcis, Hausgenossenschaft eines Stammvaters; 2) Ahn, Vorfahr, הָרִאשׁוֹן אָב dam; 3) Ahn einer Zunft, d.h. Schöpfer, Erfinder, der erste Verfertiger. Bildner. - Das Nomen ist primitiv, obgleich es der Analogie der von לי״ה abgeleiteten folgt.

In een *beredeneerd* Hebr. en Aram. woordenboek moet elke beteekenis, die eenig woord gehad heeft, vermeld, verklaard en door voorbeelden opgehelderd worden, elk verschijnsel in de taal moet er ter sprake gebragt worden en er zijne verklaring en toelichting vinden. Dat dit hier in W'.s woordenboek niet is geschied, hiervan kan zich ieder overtuigen, die het art. in F'.s *Hwb.* of (doch niet zoo goed) in Gesenius wil naslaan en met het hier overgenomene wil vergelijken. Maar zoo iets vereischt studie, ijverige, volhardende studie, grondige en uitgebreide kennis der Hebr. en Aram. grammatica en van verwante talen, en wat niet al meer? Wie, gelijk de Heer W., *zoodanig* woordenboek wil uitgeven, ‘dat aan de behoefte des tijds en aan het tegenwoordige’ (in 't jaar 1859) ‘standpunt’ beantwoordt, mag zich niet bepalen tot de vertaling van een als *Schul-Wörterbuch* voor ruim

17 jaren verschenen boekje, waarbij natuurlijk geen gebruik kon gemaakt worden van het meerdere licht, dat sedert op het gebied van Hebr. en Aram. lexicographie, taalkunde, bijbelsche exegese en aardrijkskunde, Hebr. oudheid- en geschiedkunde ontstoken is. Daarenboven is de Heer W. zeer karig met de aanhaling van bijbelplaatsen ter toelichting: bij al de hier voorkomende beteekenissen wordt in 't geheel naar 5 plaatsen verwezen en eenige beteekenissen zonder voorbeeld gelaten, hoewel zij het zeer noodig hadden. En waren zij nog ter snede aangebragt! Jerem. 31:9, niet aan Mulder en Lemans of Gesenius ontleend, kon als voorbeeld voor de beteekenis van ‘verzorger, weldoener, onderhouder’ aangevoerd worden en daar vervangen dat uit Genes. 45:8, hetwelk bij שָׂם לְאָב behoort.

אַב (Chald.) z.n.w.m. (in st. constr. אַב, met aanh. אֲבוּ, אָבוּ, bep. אַבָּא, meerv. אַבָּהָן, bep. אַבָּהָתָא, het is van dezelfde beteekenis als het Hebr.

אַב (c. אַב m. suff. אֲבוּ, אָבוּ def. אַבָּא, pl. אַבָּהָן def. אַבָּהָתָא) Aram. dasselbe.

Het ontstaan van de ה in אַבָּהָן en אַבָּהָתָא wordt niet verklaard. Vgl. Fürst, *Hwb.*, en Gesenius s.v.

נֵב z.n.w.m. (met aanh. אִבֵּי, mecrv. אִבִּים, in st. const. אִבֵּי) eigenlijk: *bloesemglans* (JOB 8:12), - verder: 1) *bloeitijd*, of ook *het blinkende groen* (Hoogl. 6:11); - 2) *vrucht*, van hier: אָב (Chald.) *vrucht-maand*, d.i. *Augustus*, en in den Targum אַב, dikwijls voor תְּבוּאָה, פְּרִי, het grondwoord is אָבַב.

אֵב (m. suff. אִבִּי, pl. אִבִּים, c. אִבֵּי) m. eigentl. Blüthenglanz, dann: 1) Blüthezeit, Blüthenalter, oder auch das glänzende Grün; 2) Frucht, daher אָב aram. Fruchtmonat, d.i. August, u. im Targum אַב häufig für תְּבוּאָה, פְּרִי, St. אָבַב.

De voorbeelden komen bij Lem. en Muld. en bij Ges. voor. - De 2de beteekenis behoort niet hier, maar bij het volg. art.

אַב (Chald.) z.n.w.m. (talmudisch אוּב, bep. אַבָּא, met aanh. אַבֵּיהּ, of met ingeschoven Nun: אַנְבֵּהּ, אַנְבָּא); het heeft dezelfde beteekenis als het vorige, doch meermalen ook die van: *vrucht*, van hier: אַבֵּב *vruchtvoortbrengen*.

אֵב (talm. אוּב, def. אִבָּא m. Suff. אִבֵּיהּ od. mit Nun-Einschub אִנְבֵּהּ, אִנְבָּא) aram. dasselbe, jedoch häufiger: Frucht, dav. dort אַבֵּב Frucht erzeugen.

Dit woord wordt door geene bijbelplaats toegelicht. - Dat אֵב talmudisch אוּב zou zijn, is mij ten eenenmale onbekend; gaarne had ik er een voorbeeld van gezien.

De verklaring van אֵב, als zamenstellingslid van אֶבְיָתָר, אֶבְנֵטָר

enz., welke hier in het *Hwb.* van F. volgt, komt bij W. niet voor, omdat het *Schwb.* ze ook niet heeft.

אָבַב onz. w.w. (ongebr.) *blinken*, voorts: *bloeijen*, naar de gewone overdr. bet., zoo als נָוָה, נָצִיץ, פָּרַח enz. daarvan afgeleide woorden zijn: אָב, אָבִיב.

אָבַב (ungebr.) glänzen, dann: blühen, nach einer gewöhnlichen Uebertragung, wie in נָוָה, נָצִיץ, פָּרַח u.A. Derivate: אָב, אָבִיב.

Het bevreemdt mij, dat Waterman Fürst niet ook heeft nagevolgd in 't weglaten van dat ‘onz. w.w.’, dat, zoo het immer bij de Heb. taal te pas komt, hier zeker onzin is. Het Hebr. kent geene onderscheiding van bedrijvende, lijdende, onzijdige en wederkeer. verba; de transitive, intransitive, passive of reflexive beteekenis van een Hebr. Verbum hangt af van den vorm en van het verband waarin het voorkomt. W. heeft bij zijne onderscheiding in bedrijv., lijd. enz. niet op het Hebr. woord gelet, maar die bepaald naar de *vertaling;* iets dat ten eenenmale onwetenschappelijk is en voortvloeit uit gemis van eene grondige kennis van het Hebreeuwsch.

אֲבַגְתָא (Perz.) eigenn. m. *schoon van gestalte*, uit BAG, Perz. BEH, *schoon* en TA = TAN, Perz. TEN, *ligchaam* (ESTHER 1:10).

אֲבַגְתָא (pers.) n.p.m. (Schöngestaltiger, aus *bag*, pers. *beh* schön u. *ta = tan*, pers. *ten* Leib).

W. neemt deze naamsbeteekenis als stellig aan. Daar hij bij andere namen ook andere verklaringen uit Lemans en Mulder of Gesenius - altijd zonder de eersten te noemen - met een ‘welligt’ aanvoert, had hij zulks hier ook wel mogen doen.

אָבַד bedr. en onz. w.w. toek. tijd יֹאבַד en יֹאבֵד (eig. *afgezonderd, verlaten* zijn (zie בָּדַד), van hier: 1) in de woestijn of in de eenzaamheid *ronddolen;* - עֵז אֹבֵד een *ronddolend en verlaten schaap* (Psalm 119:176). Van het zwervende nomaden leven, bijv. אֲרַמִּי אֹבֵד een *nomadiserend Aramaër* (sic) (Deut. 26:5); van het omdolen in vreemde landen (JES. 27:13). - 2) *verliezen, verdwijnen*, bijv. verlies van moed (לֵב), van hoop (תִּקְוָה) (sic); deelw. אֹבֵד עֵצוֹת (zelden in st. constr. אֹבַד), voorts: *raad missende*, overgebragt op vergeefsche pogingen en nutte-

אָבַד fut. יֹאבֵד u. (intr.), eig. gesondert, verlassen sein (s. בָּדַד), dah. 1) in der Wüste, Einsamkeit, umherirren, עֵז אֹבֵד, ein in Verlassenheit umherirrendes Schaf, Ps. 119, 176. Von dem unstäten Nomadenleben, z.B. אֲרַמִּי אֹבֵד, ein nomadisirender Aramäer Dt. 26, 5; von dem Umherirren in der Fremde, Ies. 27, 13. - 2) sich verlieren, verschwinden, z.B. vom Schwinden des Muthes (לֵב), der Hoffnung (תִּקְוָה); part. אֹבֵד עֵצוֹת (selt. c. אֹבַד), Rath entbehrend; übertragen dann auf Vergeblichkeit und Nutzlosigkeit, z.B. vergeblich ist Zuflucht (מָנוֹס),

loosheid; bijv. *vergeefs* is de *toevlugt* (מָטְמ), *het gezigt* (profetie) (חָזוֹן) met וְ en מִן de persoon, voor wien iets te vergeefs en nutteloos is. - 3) *ophouden, omkomen*, van menschen, dieren enz., van hier: אֹבֵד *een ongelukkige*, somwijlen nog met de nadere bepaling: מֵעַל הָאֲדָמָה. - In Piël: אִבֵּד, 1) *verdeelen, verstrooijen* (הוֹן), *vermogen verkwisten;* - 2) *verwoesten* (van zaken), *ombrengen* (van menschen), bijv. לֵב: het verstand. - In *Hiphil: te gronde doen gaan, vernietigen, verteren*, ook met de nadere bep. מִמְּחִתּוֹת הַשָּׁחַת, מִמְּחִתַּת הַשָּׁחַת. Voor de 1e pers. toek. tijd komt ook de vorm אוֹבִידָה, dan eens met rustende, dan weder met uitgevallen *Alef* voor.

das Gesicht (חָזוֹן), mit וְ, מִן *d.P.* für die etwas vergeblich u. nutzlos ist. - 3) aufhören, umkommen, von Menschen, Thieren u.s.w.; daher אֹבֵד e. Unglücklicher, hier zuweilen noch mit dem Zusatze מֵעַל הָאֲדָמָה. - Pi. אִבֵּד 1) vereinzeln, zerstreuen, הוֹן Vermögen verschwenden; 2) zerstören (von Sachen), umbringen (von Menschen), rauben, z.B. לֵב den Verstand. - Hif. zu Grunde gehen lassen, vernichten, aufreiben, auch mit dem Beisatze מִמְּחִתּוֹת הַשָּׁחַת, מִמְּחִתַּת הַשָּׁחַת. - Für 1. P. fut. kommt auch die Form אוֹבִידָה mit ruhendem und dann ausgefallenem Alef voor.

Wilde ik alle mijne aanteekeningen hier overnemen en ontwikkelen, ik zou te uitvoerig moeten worden. Wilt ge het onvolledige en het onwetenschappelijke tevens van dat artikel nagaan, sla dan maar de *Hwbb.* van Fürst of van Gesenius op. Ik zal mij alleen tot drie opmerkingen bepalen:

1e. Heeft W. alleen de drie bij F. voorkomende bijbelcitaten overgenomen, doch al het andere zonder eenig opheldered voorbeeld gelaten.

2e. Spreekt hij hier en elders onzin wanneer hij de door F. gebezigde verkorting ‘d.P.’, d.i. d(er) P(erson) teruggeeft met ‘de persoon’ in plaats van des persoons. F. had hem hier in den steek gelaten. Ge moet namelijk weten, dat deze in de verklarende lijst der door hem gebezigde verkortingen dat ‘d. P’ niet heeft opgenomen. - Ook vond W. in zijne grammatische kennis der Hebr. taal geene opheldering; W. is toch niets anders dan *Vertaler*, Hebraicus is hij niet. Hadde hij inderdaad de grammaticale werken van F., G. of van wien ook bestudeerd, hij kon tot die herhaalde fout (zie s. vv. אָבָה, אָבַל, אָבַל, אוּץ enz.) niet vervallen zijn. Zelfs waar F. hem licht geeft en *der* voluit schrijft, vertaalt W. soms verkeerd en toont geen helder begrip en juist inzigt van de zaak te hebben. Zoo zegt bijv. F.s. voc. אָהַב, dat ‘die Modificationen dieses Begriffs (door אָהַב vertegen woordigd) sich zeigen in der Construction: mit dem Acc. der P. oder

Sache, lieben' u.s.w.W. vertaalt dit: 'De wijzigingen van deze beteekenis of van dit begrip vertoonen zich in verschillende constructie, als: met den accus. den persoon of de zaak, *beminnen*' enz.; S. voc. אֲהֵבָה heeft F. 'das Lieben (Inf.-Nom. dah. m.d. Acc. der Sache od. der P.'); W. vert. '*het beminnen* (onbep. w. als zelfst. gebez.); van hier met den accus., de zaak of den pers.' Een ander zou waarschijnlijk, vóór hij zich aan het vertalen begeven had, zich eerst met het te vertalen boek eenigzins vertrouwd gemaakt hebben, de Heer W. heeft dit niet gedaan; hij heeft het boekje voor zich gelegd en van meet af begonnen te vertalen, zonder den blik verder te werpen; ik zal u hiervan straks nog een curieus voorbeeld mededeelen.

3e. Vestig ik uwe aandacht op het gespatiëerde aan het slot van het artikel. Wat dunkt u van de vertaling en van de grammaticale kennis, die de Heer W. hier ten aanzien van het behandelde onderwerp aan den dag legt? Ik zou wel eens eene verklaring van de aangemerkte uitdrukking willen lezen en van hare beteekenis met betrekking tot den vorm אֹהֲבִיָּה; en toch heeft F. zelve hem den weg tot het juiste verstand van hetgeen door dezen bedoeld was, aangewezen, vermits hij S. 647 schrijft: 'אֹהֲבִיָּה für 'אַהֲבִיר', onder verwijzing naar Gesenius' *Lehrgebäude*, S. 377, en Ewalds *Gramm. d, Hebr. Sprache*, 3e Aufl., S. 272.

Ik mag deze gelegenheid niet laten voorbijgaan zonder u nog ettelijke proeven van W'.s kunst van vertalen, van zijne gebrekkige Hebr. taalkennis en slordige wijze van arbeiden, medegedeeld te hebben

Sub. voc. אָבַל zegt F. van den *Hifil* vorm van dezen radix, dat hij is: 'caus. v. Kal.' W. vertaalt dit 'In *Hiphil* de oorzaak aanw. (causat.) van Kal' enz. - Sub. voc. אָדָם leert F. hetz. en W. vertaalt: 'In Hiphil (de oorzaak van Kal)' enz. - Van אַדְרַגְזַר leert F. op het woord, dat het is een 'A m t -Name in dem babylon. Reiche'; W. maakt er van den 'naam van een r e g t s g e b i e d in het Babylonische Rijk.' Daar W. hiervan de plaats niet opgeeft, deel ik ze u mede: Dan. 2: 2, 3.

Maar nu komt eene koddige overzetting. אַגְמָה beteekent, volgens F.: 'Papagey (nach arab. Uebers.) von seiner R e i z b a r k e i t so benannt' u.s.w.; W. heeft: '*papegaai* (volgens de Arab. vert.) naar zijne b e k o o r l i j k h e i d aldus genoemd' enz. Indien W. iets meer van het Hebr. verstond, dan alleen het te kunnen lezen, had hij zich zelven toch moeten afvragen: hoe komt אַגְמָה aan het begrip *bekoorlijkheid?* En toch zegt hij, twee artikelen vroeger, F. vertalende, dat אָגַם (het grondwoord van אַגְמָה) cigenl. beteekent 'hijgen, *naar iets hijgen* (lat. *inhiare*) van drift of toorn *hijgen, snuiven* of *blazen;* van hier *toornig, vertoornd zijn*.'

אֲבַד (Chald.) toek. tijd יֵאבַד, van dezelfde beteekenis als het voorg. - In Aphil הוֹבַד, even als in Hiphil. - In *Hophal*, naar den Hebr. lijdenden vorm van *Hiphil* (DAN. 2:18; 7:11).

אָבַד fut. יֹאבַד Aram. dasselbe. - Af. הוֹבַד wie Hif. - Hof. nach einem Hebraismus, passiv von Hif.

Hebt gij wel opgemerkt, dat W. het 'Af,' van F. met *Aphil*, in plaats van *Aphel*, teruggeeft? Drukfout is het niet, want s.v. אָמַן komt het weêr zóó voor. Waarom toch heeft F., bij de bewerking van zijn in 1842 uitgegeven *Schulwb.*, er niet aan gedacht, dat het eens in 1859 in Nederland een' Vertaler zou vinden, die het Arameesch zoo goed kent als het Hehr., en heeft hij hier en op het andere woord 'Af.' geschreven, zonder deze verkorting in de lijst der verkortingen op te nemen! Of hij nu ook al s.v. אָצַע (aram.) het woord *Afel* voluit schrijft, hetgeen W. natuurlijk hem nu ook goed naschrijft, hij had moeten bedenken, dat dit voor een 'Leeraar der Oostersche Talen aan het Stedelijk Gymnasium te Arnhem' niets zou baten. - Het Aram. kent evenmin den vorm '*Aphil*' als W's vorm '*Ithpaël*' (s.v. אָתַם)[1].

De andere opmerkingen, waartoe dit artikel mij aanleiding geeft, zijn: 1°. dat voor den vorm *Peal* geen voorbeeld is aangegeven; 2°. het eerste der aangeh. bijbelplaatsen past op den *Afël*, niet op den *Hofäl;* 3°. is het gespatiëerde geheel iets anders dan hetgeen F. zegt. Deze leert namelijk, dat de *Hofäl* naar het Hebr. gevormd is, en de passive beteekenis van den Aram. *Hifil* (beter *Afël*) heeft.

אֹבֵד z.n.w.m. 1) zooveel als אֹבֶד *vernietiging, ondergang*. - 2) *ongelukkige*, een van het deelw. afgel. n.w.

אֹבֵד m. 1) s.v.a. אֹבֶד Vernichtung, Untergang; 2) Particip-Nomen: Unglücklicher.

1 Hoe het met W's. Hebr. en Aram. taalkennis slaat, kan uit zijn woordenboek blijken; of hij als 'Leeraar in de Oostersche talen', het Syrisch en Samaritaansch verstaat, geeft deze eerste aflevering niet te beoordeelen; zijne kennis van het Arabisch echter betwijfel ik; want daar F. doorgaans het in zijn *Schwb.* voorkomende Arab. met gewone letters schrijft (b.v.s.v. אָמַן waar *wasan* voor وَزَنَ slaat), neemt W. het evenzoo over. Maar nu nam W. uit het woordenboek van Lemans en Mulder ook veel over, en daar dezen het Arabische woord steeds met Hebr. letters zonder klankteekens teruggeven, komt het bij W. evenzoo voor. Vgl. Lem. en Mulder, bl. 545, s.v. יָקוּם met W.s.v. אֵלְקוּם, waar אלקום voor اَلْقَوْمُ geschreven is. Waarom volgde de Heer W. deze ongelijkvormige schrijfwijze, indien hij het Arab. kent?

Geen voorbeeld; inzonderheid had ik gaarne er voor de tweede beteekenis een aangetroffen.

אֲבֵדָה z.n.w.v. 1) *afgrond*, een van de onbep. w. gev. naamw. - 2) *het verlorene*, zijnde een van het deelw. gev. naamw. - (Exod. 22:8).

אֲבֵדָה f. 1) Abgrund (als Infinitiv.-Nomen); 2) Verlornes (Particip.-Nomen.

Waarom wordt voor de eerste beteekenis geene bijbelplaats aangevoerd? Men zou dan te weten hebben kunnen komen waar dit woord in de beteekenis van *ondergang* voorkomt. Ik zal het u echter zeggen. F. wilde in zijn *Schwb.*, in navolging van Gesenius, de *ktib* אֲבִדָה, Spr. 27:20, אֲבַדָּה, gelezen hebben. Dat deze lezing echter niet te verdedigen is, heeft Ewald in zijne *Jahrbb. der Bibl. Wissensch.* IV, S. 27, m.o. voldingend bewezen.

אֲבַדּוֹן z.n.w.m. in *ketib* voor אֲבִדּוֹן; de uitgang תֹ- verwisselt zich dikwerf met dien van וֹ-, welligt dat het *ketib* אֲבַדָּה gelezen werd.

אֲבִדָּה m. im K'tib für אֲבִדּוֹן; die Endung תֹ- wechselt oft mit der in וֹ-, möglich aber dass das K'tib אֲבַדָּה gelesen habe.

Weder geen voorbeeld.

אֲבַדּוֹן z.n.w.m. 1) *vernietiging;* - 2) *plaats der vernietiging*, doodenrijk (Spr. 15:11; JOB 31:12).

אֲבַדּוֹן m. 1) Vernichtung; 2) Ort der Vernichtung, Todtenreich.

Het eerste der twee citaten kan geene betrekking bebben tot de tweede beteekenis, maar tot de eerste, waarvoor geen citaat is aangevoerd.

אֹבֶדֶן z.n.w.m. ook אָבְדָן (in st. constr. אָבְדַן) *ondergang* (*Esther* 8:6; 9:5).

אֹבֶדֶן, auch אָבְדָן (c. אָבְדַן) m. Untergang. Est. 8, 6. 9, 5.

אָבָה o.w.w. toek. tijd יֹאבֶה (verwant met de wortelwoorden נָאַב en חָאַב *toegenegen zijn;* van hier: 1) *inwilligen, gehoorzamen* (JES. 1:19), met לְ de pers. aan wien gehoorzaamd wordt. - 2) het meer bedrijv. *tot iets overhellen, zich genegen betoonen, willen;* gew. met לֹא, *niet willen* (omtrent = מֵאֵן), (Psalm 81:12), met den 4^den^ naamv. van het n.w. of de onbep. wijs des w.w., altijd

אָבָה fut. יֹאבֶה (verw. חָאַב, נָאַב, mit derselben Wurzel) zugeneigt sein, dah. 1) willigen, gehorchen, mit לְ d.P.; 2) das mehr active Sichhinneigen: wollen, gew. mit לֹא: nicht wollen (etwa = מֵאֵן), mit dem Acc. des Nomen od. Inf. immer aber von dem Wollen aus Hinneigung, nicht aber aus Absichtlichkeit; 3) heftig wollen, sich sehnen, gieren, lüsten, wünschen.

evenwel van het *willen*, uit toegenegenheid; nooit echter met een bepaald doel. - 3) *met drift willen, sterk verlangen, hevig begeeren, reikhalzend naar iets uitzien, wenschen* (Psalm 119:131).

Van de onwetenschappelijkheid des laatsten artikels, en dus in strijd met het ‘tegenwoordige standpunt der Hebr. taalstudie’, kunt ge u overtuigen, als ge het met dat in de *Handwbb.* van F. en Gesenius vergelijkt.

Ik ga thans tot de twee laatste bladzijden over.

אֵפֹד z.n.w.m. *bedekking*, voornamelijk: *hoofd bedekking;* bijv. וַיִּתְחַפֵּשׁ בָּאֵפֹר (1 Kon. 20:38) *hij maakte zich onkenbaar door eene hoofdbedekking*, v.a. *sluijer, tulband* (vergelijk het Chald. עֲפַר, dat dezelfde bet. heeft; - מִצְנֶפֶת bet. *tulband*. - De stam is אָפַר = עָפַר (zie aldaar). - In den Talmud bet. מִטְפַּחַת שֶׁל סָפְרִין *een scheerdoek* (Zie Tract. *Sabbath*, fol. 9).

אֵפֹד m. Bedeckung, vorz. Kopfbedeckung (vgl. aram. עֲפַר dass.; - מִצְנֶפֶת Turban). Der St. ist. אָפַר = עָפַר w.s.

Het gespatiëerde is uit L. en M. overgenomen. - Waarlijk, voor het vele dat W. aan deze lexicographen te danken heeft, had hij hen wel ééns mogen noemen.

אֶפְרֹחַ z.n.w.m. (plur. אֲפָרוֹחִים) *jong gebroed, kuiken* (Deut. 22:6), van פָּרַח (zie aldaar). - De א is voorslag, zoo als in meerdere naamwoorden.

אֶפְרֹחַ (pl. חִים) m. junge Brut; v. פָּרַח w.s. Das א ist Vorschlag.

אַפְרִיוֹן z.n.w.m., alleen in het Hooglied (3:9), z.v.a. פִּרְיוֹן *draagbaar* (Gr. *Φορεῖον*, lat. *ferculum*) *draagstoel*, van פָּרָה = פָּר (zie ald.). De uitgang יוֹן (*jôn*) wordt alleen aangetroffen bij de stammen van נָחֵה לי״ה, welke namelijk op eene vocaal uitgaan, zoo als: רַעְיוֹן, הֲגִיוֹן enz., van daar dat פָּרָה hier het stamwoord is.

אַפְרִיוֹן (nur HL.) m.s.v.a. פִּרְיוֹן Trage, *φορεῖον, ferculum*, Sänfte, von פָּרָה = פָּר w.s. Die Endung *jôn* ist nur bei endvocaligen Stämmen (לי״ה) anzutreffen, wie רַעְיוֹן, הֲגִיוֹן, dah. hier פָּרָה der Stamm ist.

אֶפְרַיִם z.n.w.m. 1) eigenn. (van een elkelv. naamw. אֶפְרִי of פְּרִי, van פָּרָה, met א als voorslag, *vruchtbaar zijn* (Gen. 41:54), benaming van den tweeden zoon van JOZEF: EPHRAJIM, die later opperhoofd van een' stam was. Na de verdeeling van het Rijk, was in het Israëlitische gedeelte, een tijd lang eene Efraimitische Dynastie aan het hoofd; van hier: EPHRAIM = ISRAEL. - 2) eigenn. v. (2 Sam. 13:22), naam van *het gebied van Ephraïm*, aldus genoemd naar den naam van den stamvorst. - 3) het gebergte *Ephraïm*, van de *vlakte van Jisrëel* tot aan *het gebergte van Juda*. - 4) *het woud van Ephraïm* (1 Sam. 14:22). - De, in de H.S. opgegevene etymologie van פָּרָה (dus geen dualis) is taalkundig de eenige juiste.

אֶפְרַיִם 1) n.p.m. (von einem Singular-Nomen אֶפְרִי oder פְּרִי, v. פָּרָה mit א-Vorschlag). Benennung des zweiten Sohnes Josef's, Efrajim, der nachher Anführer eines Stammes war. Nach der Reichsspaltung war im israelitischen Theile eine Zeit lang eine efraimitische Dynastie an der Spitze, daher: Efraim = Israel; 2) n.p.f. Name des Efraimgebiets, vom Stammesfürsten benannt; 3) Efraimgebirge, v. der Jisrél-Ebene bis zum judäischen Gebirge; 4) Efraimwald. - Die in der Schrift gegebene Etym. von פָּרָה (also kein Dual) ist die einzig sprachlich richtige.

Gij zult, mijn waarde vriend, deze artikels wel vergelijken met het *Hwb.* van Gesenius en vooral met dat van F.

אַפְרָסָי (Chald.) z.n.w.m. (plur. אַפְרָסָיֵא), bewoners van een' staat in *Assyrie*, welligt van *Prusias*, of *Pyrisa-bora*. - Het is onzeker, omdat de uitgebreidheid der Assyrische heerschappij niet met juistheid te bepalen is. De uitgang ־אֵי (*ê*) is zamengetrokken uit ־אָיֵא, dat in het Syrisch gewoonlijk is.

אַפְרָסָי (aram.; pl. ־סָיֵא) m. Bewohner eines Staates in Assyrien, viell. von Prusias (*Cellar. ad. Plin. ep.* 10, 85.), oder *Pyrisabora* (*Amm.* 1, 23, p. 286.). Ungewiss, weil die Ausdehnung der assyrisch. Herrschaft nicht gewis bestimmt ist. Die Endung *ê* ist zusammengezogen aus: ־אָיֵא und im Syr. gewöhnlich.

Hier is alweêr geen bijbelplaats aangegeven.

אַפַּרְסַי en אַפַּרְסְכַי (Chald.) z.n.w.m., (plur. אַפַּרְסְכָיֵא), eigenn. van een volk, welks juiste bepaling evenwel niet met zekerheid is op te geven.

אַפַּרְסַי u. אַפַּרְסְכַי (aram.; pl. ־כָיֵא) n.p. von einem Volksnamen, dessen genaue Bestimmung fehlt.

Weêr geen voorbeeld.

אַפְרָת, met ־ָת (*â*) van bewe-

אַפְרָת, mit *â* der Bewegung

ging: אֶפְרָתָה (Gen. 35:16), 1) eigenn. m.z.v.a.: אֶפְרַיִם (פְּרִי) *spruit*, van hier: אֶפְרָתִי *Ephratiet*, uit *Ephraïm*. - 2) eigenn. vr. (Gen. 48:7) naam, gegeven aan: בֵּית לֶחֶם (*Bethlehem*) *broodhuis*, d.i. *vruchtbaar gebied, land* of *streek*.

Vgl. Fürst, *Hwb.* ad. voc.

אֶפְשַׁר (Chald.) bijw. *mogelijk, het is mogelijk, het kan zijn;* אִי אֶפְשַׁר *onmogelijk*, van het Chald. פְּשַׁר *aanwijzen, uitleggen, verklaren* (zie het Hebr. פָּתַר). Bij somm. schrijvers heet het אֶוְנַשַׁר, waarvoor echter geen grond is.

אֶפְרָתָה 1) n.p.s.v.a. אֶפְרַיִם (פְּרִי Spross, Sprössling), dah.: אֶפְרָתִי Efratäer, aus Efraim. 2) n.p.f. Name für Bethlehem (d.h. Fruchtgebiet).

Dit artikel is aan Landau, *Rabbin.-aram.-deutsch Wörterb.* ontleend. - De Heer W. neemt in deze eerste aflevering een 14tal niet bijbelsch-Aramesche woorden op: zou dat zijn om aan den titel (‘Chaldeeuwsch Woordenb.’) te beantwoorden? (De Duitschers voegen er gewoonlijk ‘über das Alte Testament’ bij.) Maar waarom dan die enkele woorden vermeld en zoo vele honderde weggelaten?

אַפְּתָם (Chald.) bijw. *eindelijk*, welligt z.v.a. אַפְּסָם, van אָפֵת = אָפֵס met den adverbialen uitgang ־ם (*ôm*), even als: פְּתָאֹם (פֶּתַע), חֲלָם (חַל), שְׁלָשֹׁם (שָׁלֹשׁ). Andere nemen het als Perzisch: *Fdam*, hetwelk naar de Chald. Bijbelstukken wel mogelijk is. - (Zie אָפֵס).

אַפְּתָם (aram.) adv. endlich, viell. s.v.a. אַפְּסָם v. אָפֵת = אָפֵס mit der Adverbialendung *ôm*, wie פְּתָאֹם (פֶּתַע) חֲלָם (חַל) שְׁלָשֹׁם (שָׁלֹשׁ). Andre nehmen es als pers. *fdam*, was in den aram. Bibelstücken wohl möglich ist. S. אָפֵס.

In het *Hwb.* verklaart echter F. dat de zamenbang de beteekenis van *inkomen, ontvangst* vordert, zoo als Rasji (niet Jarchi, gelijk W. hem s.v. אִירָפוּ noemt), Aben-Ezra en a. het opvatten, en dat eene vergelijking met het Pehlvische *Afdom*, d.i. einde, geen' goeden zin geeft.

Ook hier ontbreekt weêr de bijbelplaats.

אֶצְבֹּן eigenn. m. (Gen. 46:16) van עָצֵב = אָצַב, *schoongevormd*, ééns staat daarvoor: אַבִיהוּד (1 Kron. 8:3) *sierlijk gevormd*. (Zie עָצֵב).

אֶצְבֹּן n.p.m. (v. עָצֵב = אָצַב; schöngeformt), einmal dafür: אַבִיהוּד (zierlichgeformt).

Terwijl F. in zijn *Hwb.* hier onderscheidt tusschen אֶצְבֹּן (1 Kron. 7:7) en אֶצְבֹן (Gen. 46:16) en evenzoo, niet zonder grond, tusschen de beteekenis dezer namen, bestaat er voor den Heer W., F's *Schwh.* vertalende, dit onderscheid niet. Voorts moet ik u doen opmerken - en 't zal u trouwens nog nader blijken - dat Waterman F. met zijne fouten heeft overgenomen, daar het eene onwaarheid is dat voor אֶצְבֹן (Gen. 46:16) in 1 Kron. 8:3 אֲבִישׁוּעַ staat. Ik vermoed, dat W. deze namen bij F. lezende, het *Register der Eigennamen* bij Lem. en Mulder raadpleegde, en vond hij daar de plaatsen aangegeven zoo als men ze bij hem overgenomen vindt. Had hij echter den bijbel ter a. pll. opgeslagen en deze onderling vergeleken, dan zou hij gevonden hebben, dat *Etsbôn* (אֶצְבֹן) (Gen. 46:16) een zoon van Gâd was, voor welken naam Num. 26:16 *Oznî* staat, terwijl *Abîhoed* (1 Kron. 8:3) een zoon van Bela en kleinzoon van Binjamin was; die (1 Kron. 7:7) *Etsbôn* (אֶצְבֹּן) genoemd wordt. Maar de Heer W. schreef ook een *beredeneerd* woordenboek!

אֶצְבַּע z.n.w.v. (met suff.: אֶצְבָּעִי, plur. אֶצְבָּעוֹת) *vinger, wijsvinger*, overdragtelijk, als *maat: vingerbreedte*, bijv.: אֶצְבַּע אֱלֹהִים (Exod. 8:15), *de vinger Gods: eene aanwijzing met den vinger*, of *een teeken van God*, n.l. een teeken, dat Gods bestuur in de zaak zigtbaar is. Met רַגְלַיִם verbonden bet. het: *teen*. - De א is voorslag, en de stam is צָבַע (zie aldaar).

אֶצְבַּע (mit suff. -בָּעִי, pl. -בָּעוֹת) f. Finger, Zeigefinger, übertragen als Maasz: Fingerbreite. Der Finger Gottes: ein Fingerzeig von Gott, oder Zeichen, dass Gott im Spiele ist. Mit רַגְלַיִם: Zehe. Dass א ist Vorschlag, u. der St. ist צָבַע w.s.

De wijze, hoe W. hier de woorden van F. overneemt, kan tot eene aardige vergissing aanleiding geven; de woorden uit Exod. 8:15 zijn hier geplaatst alsof ze ten voorbeeld moesten strekken voor de *overdragtelijke* beteekenis, terwijl F. dit zoo duidelijk afscheidt. En wat karigheid met voorbeelden! Overigens moge het hier overgenomen art. van F. welligt goed zijn geweest voor een *Schwb.* in 1842, maar om het zóó in 1859 in een *beredeneerd* woordenboek over te nemen, moet men hetgeen F. in zijn *Hwb.* van het aangeh. w. zegt, niet gelezen hebben, en dit is bij W. inderdaad het geval. Vgl. het eens.

אֶצְבַּע (Chald.) van dezelfde beteekenis als in het Hebr.; anders ook עֶרְבַּע. In den Talmud komt het daarvan afgel. w.w.

אֶצְבַּע (aram.) dass., sonst aber עֶרְבַּע. Im Talmud erscheit davon das denom. Afel: אַצְבַּע, den Finger hervorstecken, zum Zeichen.

(*denomin.*) voor, in *Aphel:* אַצְבֵּעַ, hetwelk bet.: *den vinger vooruitsteken*, tot een of ander teeken.

Ziet ge, hier heeft W. *Aphel*, omdat F. het hem duidelijk heeft vóórgeschreven. - De foutieve uitspraak, dat het in den Talmud in den *Afël* vorm voorkomt, heeft F. in zijn *Hwb.* reeds verbeterd. - Alweêr geen voorbeeld, en toch heeft de Steller der aankondiging in 't *Handelsblad* en de *N. Rott. Courant* de ‘g e d u r i g e aanwijzing der plaatsen, waar (de “742 woorden”) in de gewijde Schriften voorkomen’, geroemd!

אָצִיל bijv. n.w. als zelfstandig gebezigd; eigenl. *aangeleund, aangesloten, verbonden;* van hier: 1) *de edele de* (*aan de voorvaderen*) *zich aansluitende, de van een' ouden stam voortgekomene*, zooals: וְאֶל אֲצִילֵי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל (Exod. 24:11) *aan de aanzienlijken der kinderen Israëls*. - 2) *de leuning*, waaraan zich iemand vasthoudt, of waartegen iets *leunt;* אֲצִילִים bet. de *as* of *steunpunten der aarde*, de *uiterste steunpunten*, nevens קְצוֹת *de einden, uiterste grenzen*, bijv. חֲרָאתִיךָ וַאֲצִילֶיהָ (JES. 41:9) *en van hare uiterste steunpunten* heb ik u geroepen. Bij latere Hebr. Schrijvers verstaat men onder: עוֹלָם הָאֲצִילוּת *de geestenwereld, de staat van volkomene gelukzaligheid*. (Zie אָצַל).

אָצִיל m. eig. angelehnt, angeschlossen, verbunden, dah.: 1) der Edle (den Vorfahren sich Anschliesszender), von altem Stamme Hergekommener. 2) die Lehne, woran sich etwas lehnt, אֲצִילִים die Lehnen (der Erde), äuszersten Stützpunkte, neben קְצוֹת.

Het gespatiëerde is uit Lem. en Mulder. - Vgl. F.'s *Hwb.* op het woord.

אֶצְעָד z.n.w.m.(meerv. אֶצְעָדוֹת, st. constr. אֶצְעֲדֵי), eigenl. *vast aangeleund, verbonden*, van hier: *gewricht, oksel, elleboog*, van אָצַד, in den intensiven vorm: שֵׁשׁ אַמּוֹת אֶצְעָדָה (Ez. 41:8) *zes ellen tot den oksel* (d.i. volle ellen); תַּחֲוֹת אֶצְעֲדוֹת יָדֶיךָ (JEREM.

אֶצְעָד (pl. אֶצְעָדוֹת c. אֶצְעֲדֵי) m. eig. fest angelehnt, verknüpft, dah. Gelenk. Achsel, Ellenbogen, von אָצַד in der Intensivform.

38:12) *onder de gewrichten uwer armen*.

אָצַל wederk. w.w. (ongebr.), 1) *zich aanleunen, zich toeneigen;* van hier: אָצֶל, אֵצֶל en אֵצֶל. - De wortel is: אָצַל, verw. met עָצַם.

אָצַל (ungebr.) 1 sich anlehnen, anneigen, davon אָצֶל, אֵצֶל, אֵצֶל. Die Wurzel ist אָצַל, verw. עָצַם.

Daar hebt ge weêr die onwetenschappelijke definitie: ‘wederk. w.w.’, omdat het beteekent: ‘*zich aanleunen*’ enz.! - In het *Hwb.* heeft F. zich verbeterd ten aanzien van dit en het volg. art. (vgl. aldaar s. vv. אָצַל en אָצַל), waarvan W. ecbter geen gebruik heeft gemaakt en daarom in 't volgende artikel alles door elkander haspelt.

אֵצֶל z.n.w.m. (met aanh.: אִצְלִי) *steunsel, leuning*, het komt alleen als *voorzetsel* voor, *naast, nevens*, bijv. אֵצֶל הַמִּזְבֵּחַ (Lev. 1:16) *naast het altaar;* - מֵאֵצֶל *van bij, van nevens*, evenals het fransche: *de chez* (vergel. מִלִּפְנֵי); waarvan het denomin.: אָצַל *ter zijde leggen, uitzonderen*, afzonderen; met מִן en met לְ: *voor iemand afzonderen*, bijv.: וְאָצַלְתִּי מִן הָרוּחַ (Num. 11:17) *Ik zal iets afzonderen van den geest;* הֲלֹא אֲצַלְתָּ לִּי בְּרָכָה (Gen. 27:36) *Hebt gij voor mij geen zegen afgezonderd* (*ter zijde gelegd*), (zie Pred. 2:10). - In *Niphal* lijdend, *uit- of afgezonderd worden*, bijv. עַל כֵּן נֶאֱצָל מִתַּחְתֹּנוֹת (EZECH. 42:6), *daarom werd het afgescheiden van de ondersten*. - In *Hiphil* bedr. fut. יְאַצֵּל *doen uitzonderen, afzonderen*, z.a. וַיַּאְצֶל מִן הָרוּחַ (Num. 11:25) *Hij deed afzonderen van den geest*, in plaats van וַיֶּאֱצֶל; - welligt is אָצַל in deze beteekenis oorspronkelijk en verwant met נָצַל (zie aldaar).

אֵצֶל (mit suff. אִצְלִי) m. Lehne, Anlehne, Seite, nur praep. zur Anlehne, neben, bei; מֵאֵצֶל von neben, franz. *de chez* (vgl. מִלִּפְנֵי), davon denom. אָצַל bei Seite legen, aussondern, absondern mit מִן und mit לְ: für Jemanden aussondern. - Nif. pass. - Hif. fut. יַאְצֵל ausscheiden, aussondern. Viell. ist אָצַל in dieser Bedeutung urspr. und verw. mit נָצַל.

Het gespatiëerde is alweêr uit Lem. en Mulder, maar zeer ten onregte hier overgenomen; want staat וַיַּאְצֶל voor וַיֶּאֱצֶל, dan be-

hoort het niet tot den *Hifil*, waaronder W. het brengt, maar tot den *Kal*, tot welken vorm, waartoe het volgens de zienswijze van genoemde Lexicografen behoort, het dan ook door hen gebragt wordt.

Nu volgen nog drie kleine artikels, gelijkluidend met F., waarop ik echter, behalve eenige schrijffouten, niets aan te merken heb, weshalve ik ze maar weglaat. In plaats daarvan geef ik u een paar andere.

Waterman, *Beredeneerd Woordenb.*, 1859.	**Fürst, *Schulwb.*, 1842.**
אַבְצָן (sic) eigenn. m. (Regt. 12:8), *Glansrijke*.	אִבְצָן (sic) n.p.m. (Glauzvoller).

Het voorbeeld heeft W. uit L. en M. of Gesenius genomen, zonder den Bijbel op te slaan. Had hij het wel gedaan, hij zou, gelijk bij de eersten, אִבְצָן gevonden hebben. Zeker heeft hij hunne spelling voor eene drukfout gehouden en dus maar F. gevolgd. Of Gesenius in eene vroegere uitgave F. en W'.s fout heeft, kan ik niet nazien; in de laatste uitgave staat het goed.

אֲבִיחַיִל eigenn. vr. (2 Kron. 11:18), 1) *hoofd van den zang, zangeres*. Zie חוּל = חִיל. - 2) eigenn. m. (Num. 3:35 [lees: 1 Kron. 2:29], eene andere lezing (variante) van אֲבִיחַיִל (1 Kron. 2:29 [lees: Num. 3:35]).	אֲבִיחַיִל 1) n.p.f. (Haupt des Sanges, Sängerin). s. חוּל = חִיל. 2) n.p.m. (eine Variante von אֲבִיחַיִל).

F. heeft in der tijd Gesenius nagevolgd, hier althans, daar deze naam zelfs in de laatste uitgave ook als *mannelijk* nog voorkomt. De bij W. voorkomende plaatsverwisseling houd ik voor eene drukfout; doch had W. 1 Kron. 2:29 opgeslagen, hij zou gelezen hebben: וְשֵׁם אֲשֶׁת אֲבִישׁוּר אֲבִיחַיִל, d.i. en de naam der *vrouw* van Abîsjoer was Abîhâjil.

W. schijnt ook aan het Grieksch te doen. Vergun mij u daarvan een proefje mede te deelen. F. zegt, s.v. אַבְטִיחַ, dat de meloen bij den Targumist פִּלְפְּטוֹן, d.i. *μηλοπέπων* beet. W. neemt dat over, doch meent het tevens te moeten verklaren en voegt er daarom bij: ‘d.i. *meloenen*, naar de ronde en zamengerolde gedaante.’ Dat heet ik etymologiseren. Onze Cobet kan een lesje bij hem gaan nemen.

Sub v. אִי pron. dem. zegt F., dat het ‘ein weitverzweigter Pronominalstamm’ is en vergelijkt het met het Lat. *ille;* voorts, dat de *l* van *ille*, ‘nach Festus,’ oorspronkelijk niet dubbel was. W. neemt dat artikel gelijk de andere over, maar hij verstaat F. niet, leert dat het ‘een, in vele takken zich uitbrei-

dende, pronominaalstam' is (hoe juist is dat *weitverzweigt* vertaald!), maar maakt van het Lat. *ille* Hebreeuwsch en schrijft 'illé (אִלֵּה)' en metamorphoseert 'nach Festus' in 'volgens Fürst.'

En nu, aan het einde der mij gestelde taak gekomen, vraag ik u of het geen schande voor Nederland is, dat iemand er de verwachting mag voeden, dat zoodanig werk koopers zal vinden. Nog meer schande, dat te regt hooggeachte mannen van het vak er een officieel gunstig oordeel over hebben uitgebragt. Welk denkbeeld moet zich de vreemdeling vormen van het tegenwoordige standpunt der Hebreeuwsche en Aramesche taalstudie bij ons te lande, van een land, dat op zijne Schultens, Schroeders en Hamakers mag bogen, als hij dit verneemt en het werk inziet? - Ik houd het er dan ook voor, dat zij in hun' ijver om den Heer W. een' dienst te bewijzen zich niet eens de moeite gegeven hebben om deze aflevering eens in en door te zien. Dat zij het wèl zouden gedaan hebben, wil, kan ik niet gelooven, zult gij, zal niemand kunnen gelooven. Ik meen door de medegedeelde proeven bewezen te hebben, dat de Heer W., moge hij dan ook 'Leeraar in de Oostersche talen' zijn, alles mist wat hem tot de bewerking van zoodanig boek bevoegd kan maken, en dat de titel er van niets dan een groote bluf is, om het maar op 't zachtst te noemen.

Om hiervoor gemelde redenen heb ik aan uw verzoek voldaan en mij de pijnlijke en tijdroovende moeite getroost de eerste aflevering artikel voor artikel na te gaan. Dat ik echter lust noch tijd heb om mij die moeite voor eene of meer volgende afleveringen te geven, zult ge wel kunnen bevroeden, en gij zult derhalve er mijn gevoelen wel niet meer over vragen. Voor elk ander mij mogelijk dienstbetoon blijf ik als steeds de Uwe,

1 Dec. 1859.
G.V.v. H-G.

***Bibliographie Japonaise, ou Catalogue des ouvrages relatifs au Japon, qui ont été publiés depuis le* XVe *siècle jusqu'à nos jours, rédigée par Mr. Léon Pagès. Paris, Benjamin Duprat*, 1859, 68 *pag. in* 4°.**

Nu er zooveel over Japan wordt gesproken, zullen er ook wel personen gevonden worden, die er wat over willen lezen, ten minste die zullen willen weten wat er over is geschreven. Hun en allen, die in de kennis van Japan belang stellen, heeft de Heer Léon Pagès eene groote dienst bewezen door het publiek maken van zijne met veel zorg zamengestelde ‘Bibliographie Japonaise.’ Soms hoort men beweren, dat het zoo moeijelijk is eenige kennis van Japan te verkrijgen. Het is waar, dat nog zeer veel aangaande de innerlijke aangelegenheden van dat belangwekkende rijk, den wezenlijken toestand van land en volk, in het duister schuilt, en dat voor de Europeanen, die er sedert de in 1858 gesloten tractaten toegang hebben gekregen, nog een zeer ruim veld van onderzoekingen open ligt.

Maar deze catalogus bewijst toch ook, dat er reeds zeer veel over Japan is geschreven en dat men, in stede van er geen kennis van te kunnen opdoen, verlegen staat, uit welke bronnen daartoe moet worden geput. De catalogus toch behelst, behalve de opgave van een veertigtal handschriften, met aanduiding der plaatsen waar er meerdere worden gevonden, de vermelding van omstreeks zevenhonderd werken of gedrukte stukken, waarbij dan nog dikwerf twintig en meer artikelen uit een of ander tijdschrift onder één nummer zijn vermeld. De catalogus is chronologisch ingerigt en begint met de vermelding van de uitgave van Marco Polo's reisverhaal, te Venetië in 1496. Telkens vindt men ook de bij bibliografen zoo gewilde opgave van de verschillende uitgaven der werken en, bij zeldzame werken, van de bibliotheken, waarin zij gevonden, of van bekende catalogussen, b.v. die van Frederik Muller, waar zij vermeld worden. Behalve de opgaaf der jaartallen, aan het hoofd der bladzijden, maakt vooral de toevoeging eener goede ‘Table Analytique’, waar de namen der schrijvers en de titels der werken kortelijk in alphabetische orde vermeld zijn, de raadpleging van het werk gemakkelijk.

Naar eene geheele volledigheid (zoo als b.v. door Professor Millies geschiedde in zijne schoone ‘Proeve eener bibliografie van Celebes’ in het ‘Aardrijkskundig en Statistisch Woordenboek van Ned. Indië’) is door den Hr. Léon Pagès niet gestreefd. In eene noot op blz. 59 toch verwijst hij naar een aantal tijdschriften (en er zouden meerdere kunnen zijn genoemd), waarin nog artikelen over Ja-

pan voorkomen. Maar met uitzondering van deze zal men niet ligt eenig werk of eenigzins belangrijk stuk onvermeld vinden. Voor den bepaalden bibliograaf zal het boek, eene eerste proeve op dit gebied, zeker nog wel, zoo als de schrijver zelf zegt, onvolkomenheden en onvolledigheden bevatten. Misschien ook had men er meerdere opgaven van in Japan gedrukte of nagedrukte werken in mogen verlangen, waarvan, zoo wij ons niet vergissen, eene belangrijke verzameling op de Koninklijke Bibliotheek te 's Gravenhage zal worden geplaatst. (In het belang van onzen boekhandel wordt in het voorbijgaan opgemerkt, dat de Japanners vooral prijs schijnen te stellen op nederduitsche elementaire werkjes van taalkundigen en krijgskundigen aard en vooral deze nadrukken, terwijl ook alles wat op natuurkunde, geneeskunde, werktuigkunde, scheepsbouw, mijnwezen, enz., betrekking heeft, zeer hunne aandacht trekt.) Maar, in zooverre als wij anderer bekendheid met de literatuur over Japan, vooral die van den laatsten tijd, naar de onze - en zij is die van een belangstellend lezer, - mogen afmeten, durven we met eenige gerustheid zeggen, dat deze bibliografie voor den gewonen wetenschappelijken lezer al datgene bevat, wat van zulke werken in redelijkheid mag worden verwacht, en dat de Heer Léon Pagès zich, door de moeite daaraan besteed, den dank van alle ‘Japanophilen’ heeft waardig gemaakt.

Jammer, dat hij, maar dat is niet zijne schuld, op die lange lijst niet één werk kon vermelden, dat met gerustheid kan worden aanbevolen aan den belangstellenden lezer, die, zonder een bepaalde studie der Japansche aangelegenheden te maken, echter niet tevreden is daarover allerlei losse stukken te lezen, maar een goed beknopt overzigt van de geschiedenis van Japan en van den tegenwoordigen toestand van land en volk, voor zooverre die bekend is, wenscht te verkrijgen. Mij ten minste - en ik heb mij eenige moeite gegeven er naar te zoeken en onderscheiden stukken over Japan gelezen - is het niet mogen gelukken zoodanig werk te ontdekken. Het eenige mij bekende en ook het eenige in deze ‘Bibliographie’ vermelde werk van dien aard van den nieuweren tijd, dat met zoodanig doel geschreven is, ‘Fraissinet's Japon’ (Parijs, 1853), laat in vele opzigten zooveel te wenschen over, dat, hoewel het bij gebrek aan beter, in handen kan worden genomen, niet ligt iemand zich met zoodanig boek tevreden zal laten stellen. Volgens de voorrede tot deze ‘Bibliographie’ is de Heer Léon Pagès sedert vijf jaren met het schrijven van een groot, algemeen werk over Japan bezig, dat hij binnen twee jaren hoopt uit te geven. Wat hij van den inhoud van dat werk zegt, doet gissen, dat men er dat door ons bedoelde overzigt uit zou kunnen putten, vooral zoo hij niet verzuimt daarbij te vermelden, welk belang Japan uit het oog-

punt van handel aanbiedt. ‘Nous avons entrepris,’ zegt hij, ‘d'étudier, d'après les documents anciens et modernes, l'histoire du Japon au point de vue européen et d'exposer, autant que le permettent les notions acquises, la nature physique de l'arehipel, la constitution de l'empire, les moeurs de la nation, l'abrégé des annales politiques,... l'origine... et l'anéantissement de l'église chrétienne,... les relations anciennes du Japon avec les nations européennes... et ses relations nouvelles avec l'Europe depuis la fin du dernier siècle jusqu'à nos jours.’ Maar zoo men ziet dat dit werk uit vier deelen zal bestaan, dat de schrijver daarvoor de bronnen bestudeerde in zijn catalogus vermeld, dat hij tusschentijds ook de ‘Proeve van Japansche Spraakkunst’ van Donker Curtius en Hoffman uit onze moedertaal en een Japaansch-Portugeesch Woordenboek, in 1603 door de Jezuiten te Nagasaki uitgegeven, in het fransch vertaalde, dan ontstaat de vrees, dat zijn werk, hoe groot de aanwinst ook voor den geleerde zal zijn, voor den algemeenen lezer wel wat uitvoerig en geleerd zal worden. Het is daarom te hopen, dat, zoo niet spoedig een aan eene algemeene behoefte voldoend, voor het groote publiek bestemd en een duidelijk, beknopt doch juist algemeen overzigt van land en volk aanbiedend werk het licht zal zien, de Heer Léon Pagès zich geroepen moge gevoelen om, te gelijk met of liever nog vóór zijn groot werk, een zoodanig werk aan te bieden.

J.K.W. QUARLES VAN UFFORD.

Eene Wandeling door de Christelijke Wereld - Brieven aan een Leek over den Christelijken Geest in zijne ontwikkeling door Heinrich Lang - door een Leek uit het Hoogduitsch vertaald - met eene Voorrede van Cd. Busken Huet - Amsterdam J.C.A. Sulpke 1860

Waarom toch die titels zonder leesteekens van den heer Busken Huet? Omdat het de nieuwste fransche mode is, en hij zich bij zijne ambtsverrigtingen van de fransche taal bedient? Zijn vriend de vertaler volgt hem al na; toch niet om den voorredenaar met een klein compliment te beloonen? Misschien zou het voor de goede zaak die zij voorstaan beter zijn, wanneer zij beiden ook in het uiterlijke allen schijn vermeden van iets te doen alleen, omdat anderen het ook doen.

De tegenwoordige titel brengt mij op eene andere vraag. Was het goed gezien, dat de brieven van Lang ter vertaling werden toevertrouwd aan een *leek?* Zij zijn voor leeken bestemd wel is waar, maar door een man, die uit den schat zijner theologische kennis die gedachten koos, en er dien vorm aan gaf, die zijne pastorale ondervinding hem als de meest doeltreffende aan de hand deed. Om die gedachten in de vertaling zuiver te bewaren, om ze in te kleeden in uitdrukkingen, die voor ons zoo na mogelijk dezelfde kracht hebben als die van Lang voor den duitschen lezer, zou m.i. de arbeid van een theoloog niet overbodig zijn geweest. Vooral in deze dagen, nu het er op aankomt, dat zij, die nog niet gekozen hebben tusschen de partij die een schoon verleden en de partij die eene schoone toekomst heeft, ook de laatste zoo min mogelijk verkeerd verstaan.

Niet dat ik die vertaling slecht moet noemen, maar ze kon beter zijn. Ze is niet geschreven door iemand, die in die denkbeelden zoo regt thuis was, iemand die de ontwikkeling van den christelijken geest in zijn eigen binnenste overal met zijn verstand was gevolgd. Niet de schrijver is het, die met ons spreekt in onze eigen taal, maar de vertaler, die mededeelt wat hij den schrijver heeft hooren zeggen. Daarbij: de stijl van Lang is puntig, voor een Duitscher althans; die van den leek, schoon veel zuiverder dan de meeste vertalers van duitsche theologie er ons een te lezen geven, heeft iets mats, iets eentoonigs, dat niet genoeg het frissche en forsche der gedachten doet uitkomen. Zoo men onderstellen mogt, dat de kritische theologie in haar tegenwoordigen scherpsnijdenden vorm onder de dames bijval vindt, zou ik bij dien stijl denken aan eene heschaafde vrouw, die zoo rein, maar ook zoo kleurloos schreef, als zij allen schrijven zoo lang het niet de bevrediging van een edel of onedel gevoel des harten geldt.

Enkele voorbeelden zullen het noodige doen om het gezegde te bewijzen. De koopman (‘handelaar’ heeft de vertaler deftiglijk gezegd), aan wien de brieven van Lang gerigt zijn, beklaagt zich (S. 1, holl. blz. 3), dat hij ‘*diejenigen wissenschaftlichen und theologischen Bildungsmittel nicht gefunden hat, welche nöthig waren, um in religiösen Dingen einen klaren Standpunkt einzunehmen*.’ Een standpunt kan niet klaar zijn, al zet zich de Duitscher en de vertalingfabrikant over zoo iets gemakkelijk heen; dit heeft onze vertaler teregt begrepen. Maar daarom is er hier nog geen sprake van ‘bevrediging der godsdienstige behoeften’ van den vrager. Aan hèldere denkbeelden ontbreekt het hem; maar, gelukkig voor de meeste menschen, is daarmede nog niet gezegd, dat hij geen denkbeelden heeft, edel en innig genoeg om aan de behoefte des gemoeds, of verheffend genoeg om aan het verlangen naar een drijfveer van zijn handelen te voldoen.

‘Noch op wetenschappelijk, noch op theologisch gebied’ zou die koopman gevonden hebben wat hij zocht. Dat klinkt alsof Lang en zijn vriend het eens waren met prof. van Vloten, die de theologie met astrologie en alchemie buiten de wetenschap sluit.

Zulke leeken als die koopman, die hart hebben voor de godsdienst, maar van de kerkelijke traditie zijn vervreemd, zijn er volgens den vertaler ‘meer dan men denkt.’ Houden zij hun toestand dan zoo zorgvuldig geheim? zult ge vragen. Lang zelf heeft er het antwoord op: ‘*man achtet nur das was Lärm macht*,’ 't welk de vertaler weglaat.

In den volgenden zin vernemen wij, dat de S. dezulken ‘nimmer uit het oog verliest,’ omdat hij in hen ‘de hoop der gemeente ziet, der gemeente, die den Heer zal opdagen als de dauw uit den dageraad’ (*daagt* de daauw, in zuiveren stijl, uit den dageraad *op?*). De S. zelf zegt: ‘*sie sind die Hoffnung der Gemeinde, die ich immer im Auge habe, die dem Herrn geboren werden wird, wie Thau aus der Morgenröthe*.....’ Men ziet het: niet die leeken, maar de gemeente houdt hij in 't oog; hij houdt geen bewakend oog op zijn voorwerp, maar zijn blik is er op gevestigd als op een doel, dat bereikt moet worden. Mogelijk doet hij het eene óok, móet hij het eene ook doen, maar hij spreekt hier alleen van het andere, en de vertaler geeft zijne woorden niet juist terug.

Zoo gaat het bladzijde aan bladzijde bijkans. Geeft de S. *der alten Orthodoxie* het woord om hare opvatting des Christendoms voor te dragen, dan spreekt de vertaler van ‘de oude regtzinnigheid,’ waarbij men eer aan de vroeger bestaande gehechtheid aan zeker stelsel dan aan dat stelsel zelf zou denken. En wanneer de mannen der letter bij Lang *mit längst abgestumpften Zähnen an den Schalen der Vergangenheit kauen* (S. 3), dan ‘knagen’ zij in de vertaling (blz. 5) met tanden als boven ‘aan de schelpen der verledenheid.’ Die verledenheid (een leelijk woord, in 't voorbijgaan gezegd) verschijnt dus hier in de gedaante van een oester: *Perrin Dandin arrive* als moderne theologie, en waarom zou hij niet doen als bij Lafontaine, al werd hij juist niet tot scheidsman verkozen? Lang dacht aan een chinaasappel, waarvan een kindsche oude nog na 't dessert de taaije schil zou willen vermalen; die toespeling is niet zoo schalksch; maar wie knaagt er ooit aan een schelp? - Veel beteekenen die vlekjes niet, en uit de volgende brieven zal ik er maar geene aanhalen, doch, telkens herhaald, verminderen zij het genot, en daarmede de werking van het boekje op de denkwijze van het hollandsch publiek. Hetwelk daarom te meer te beklagen is, omdat de vertaling blijkbaar is gemaakt door iemand van gezond verstand, die zich van den gewonen onzin onzer vertalers vrij houdt, en die, met nog meer op de fijne puntjes toe te zien, een keurig stuk had kunnen

leveren. Misschien had de heer Huet wèl gedaan met zijn vriend daarbij behulpzaam te wezen.

Ernstiger bezwaar heb ik tegen het begin zijner eigene voorrede. Hij opent ze met een citaat uit een vroeger werkje van denzelfden schrijver: *Versuch einer christlichen Dogmatik*. In den paragraaph van dat geschrift, die over de christelijke feestdagen handelt (§ 33), vond hij namelijk het volgende:

'*Im Leiden Christi feiert die Kirche die ewige Bedeutung des K r e u z e s für die Menschheit: dass der Geist seine Unendlichkeit und Göttlichkeit erst erringen, erkämpfen und bewähren muss durch das Hinabsteigen in die tiefste Nacht des Lebens, durch das Eingehen in den herbsten Schmerz. ""Seht, welch ein Mensch!"" Diese göttliche Erhabenheit in der tiefsten Erniedrigung, diese Klarheit und Ruhe des Geistes in den herbsten Schmerzen der Endlichkeit! Diese Nacht des Lebens, in die der Geist hineinmuss, um seine Unendlichkeit zu erringen und zu bewähren, bezeichnet einmal all' die Noth und Kämpfe des äussern, endlichen Lebens, sodann aber den ganzen Abgrund der Gottentfremdung und Endlichkeit unseres Willens, in den wir hinabmüssen, um denselben in seiner Grösse anzuerkennen und davor in unserm tiefsten Innern zu erschauern. U.s.w.*'

Hij las deze woorden in hun verband met de voorafgaande 139 bladzijden der *Dogmatik*, met al wat daarin gezegd wordt van de betrekking van 's menschen geest tot zijn bestaan in de natuur, tusschen het eindige en het oneindige in den geest zelf; en een jarenlange gewoonte had hem geleerd, door den sluijer van duitsche phraseologie heen de gedachte van den schrijver te lezen. Dat die gedachte bij hem weêrklank vond, dat hij ze aan het hoofd van zijne voorrede wilde plaatsen, verwondert mij niet, maar wel, dat hij het zoo deed als hij het gedaan heeft. Stel u een jurist, een medicus voor, die een helder gedacht en duidelijk geschreven stuk verwacht, zoo als hij er meer van den haarlemschen prediker heeft gelezen, en die bij het omslaan van het titelblad eensklaps begroet wordt met een tirade als deze - (een paar aanmerkingen staan tusschen haakjes -:

'De hooge en altoos blijvende beteekenis des Kruises, (*als het*) voorwerp van de dankbare vereering der christelijke kerk in alle eeuwen, is (*deze*): dat de menschelijke geest zijne oneindigheid en goddelijkheid niet anders kan veroveren en handhaven als (*l. dan*) door af te dalen in de buitenste duisternissen des levens, als (*l. dan*) door in te gaan in het bitterst lijden. Ziet den mensch! - o welk eene goddelijke grootheid te midden der uiterste (*l. diepste*) vernedering, welk eene helderheid en rust des geestes te midden van de wrangste smarten aan de menschelijke eindigheid verbonden! Deze levensnacht, waartoe de geest als (*als?*) ter verovering en

handhaving zijner oneindigheid gedwongen (*l. verpligt*) is in te gaan, beteekent vooreerst in het gemeen alle nooden en al den strijd des uitwendigen levens, en voorts de gansche diepte der ongoddelijkheid van ons eindig bestaan, (*een*) diepte waarin wij moeten nederdalen, om te leeren haar in haar ganschen omvang te peilen (*peilt men iets in zijn omvang?*) en in het binnenst heiligdom onzer ziel voor haar te sidderen en terug te beven. Enz.'

Het schemert den man voor de oogen, lang voordat hij zoover gelezen heeft. Van wat voor systeem leest hij hier de terminologie? Wat moet hij van die dooreengegroeide beelden maken? Een ziel, die in haar binnenste terugbeeft voor de diepte van haar eigen ongoddelijk bestaan, waarin zij zich zelve (waarvandaan, en op welke wijze?) heeft neêrgelaten! Wat zou men niet al reeds met deze woorden kunnen bedoelen? Op de volgende bladzijde leest hij, dat het de schrijver zelf is die zoo spreekt, de schrijver van het boekje dat hij wil leeren kennen, - en dat de heer Huet dáarom met dat verbijsterend, uit zijnen mond zoo ongewoon trompetgeschal begonnen is, 'omdat zijn wensch is, dat de nederlandsche lezer niet wachte met g u n s t i g over den schrijver te denken,' totdat hij het tegenwoordig geschrift van hem gelezen heeft. Afkeerig van mystieke lectuur, en door de laatste verklaring overtuigd, dat hij hier niet veel anders onder de oogen zal krijgen, sluit de jurist het boek met een zucht over den heer Huet, die ook al in het duistere het verhevene begint te vinden.

Intusschen late zich de lezer, wil hij mij en beteren dan mij gelooven, niet afschrikken door de vreemde captatio benevolentiae, die hem zoo onverhoeds op het lijf viel. De zwitsersche theoloog Heinrich Lang weet zeer goed wat hij wil, en heeft het onbewimpeld te kennen gegeven, - twee kostbare aanbevelingen in onze eeuw van bluffend theorisme, dat den vrede meent te bevorderen door een babylonische spraakverwarring aan te rigten. Hij wil met hulp der kerkgeschiedenis zijne lezers tot de overtuiging brengen, dat de tegenwoordige strijd van beginselen geen ziekelijk verschijnsel is, geen gevolg van den hoogmoed en zelfzucht van deze en gene menschen, die zich aan Gods wet niet willen onderwerpen, maar de overgang tot dien vorm van het christelijk leven der maatschappij, waarin alleen het Evangelie en de eigenaardige beschaving van onzen tijd eendragtig kunnen zamenwerken. Hij begint met de meest verspreide verklaringen van het wezen des Christendoms, - de orthodoxistische, de rationalistische en de anti-christelijke, - op grond der oudste getuigenissen, vooral in de Bergrede bij Matthaeus voorkomende, te verwerpen ten gunste van eene andere, die het Evangelie niet als een gesloten systeem, maar als een beginsel wil beschouwd hebben; een beginsel dat, opgenomen in het leven van

den geest, aan diens ontwikkeling een bepaalde rigting geeft, en daardoor zelf hoe langer hoe duidelijker in zijn waren aard te voorschijn treedt. Met dit resultaat gewapend, doorwandelt hij de geschiedenis der Christenwereld, en wijst, in algemeene trekken, uit de stukken aan, dat het Evangelie metterdaad de rol van zulk een levensbeginsel in het verloop dier geschiedenis vervult, - dat iedere beslissende stap, de Hervorming, de protestantsche scholastiek, het piëtisme van Spener, de verlichting, de romantiek, de philosophische kritiek, de geloofsleer van Schleiermacher en zijne navolgers, werd voorbereid door onvoldaanheid met de voorafgaande uitdrukking des Christendoms, - en dat die onvoldaanheid haren grond had in de werking van den christelijken geest zelf, die meer en meer op den geheelen mensch zijne regten deed gelden. Zijn verder besluit is, dat nu wij weder op een punt zijn gekomen, waarop de theologie van het vorig geslacht hare leemten niet meer verbergen kan, het heil niet te verwachten is van den terugkeer tot dezen of genen verlaten post, waartoe velen wanhopige pogingen aanwenden, maar van een verdere beweging in dezelfde rigting, die slechts door een vernieuwde studie van Bijbel en geschiedenis met de thans voorhanden hulpmiddelen nog nader kan worden aangewezen.

Voordat men dit betoog in zijn geheel gelezen heeft, - waartoe de levendige stijl u van bladzijde tot bladzijde voortlokt, - late men de *Dogmatik*, en ook het proefje dat de heer Huet er van geeft, gerust onaangeroerd; en met zijn oordeel over den Schrijver zal men zonder schade wel zoolang kunnen wachten. Men zal hem nog altijd in tijds leeren hoogachten als een man, die een koel hoofd en een warm hart bezit, en wiens woorden verdienen ter harte te worden genomen. Men ergere zich niet aan de uitsluiting uit het boekje van al wat niet tot Duitschland betrekking heeft. Al wie den gezigtskring der duitsche theologie kent, weet ook, dat zij vooral van nederlandsche en engelsche zaken zelden eenig denkbeeld heeft; en de vertaler en zijn raadsman hebben teregt begrepen, dat een historisch voorbeeld als het hier gegevene aan kracht verliezen zou, zoo men de toepassing op onze eigene tijdvragen er nog afzonderlijk bij had opgeschreven. Voordat zij het echter soms ondernemen, ons eene dergelijke vertaling aan te bieden van Lang's *Dogmatik*, laat hen bedenken wat ze doen. De geschiedenis kan zonder veel gevaar in ongewone vormen worden voorgedragen; de feiten vinden ingang en doen hun werking, mits ze juist zijn voorgesteld. Wie zich op theoretisch gebied begeeft, moet zich wachten, om niet aan het eene publiek formules aan te bieden, die slechts in verband met de denk- en spreekwijze van het andere een gezonden zin opleveren. De Duitscher kan, ook waar hij diep overtuigd en innig aangedaan is, een zekeren bombast en dichterlijk-

wijsgeerigen woordenpraal niet laten, die voor de verstandige on t leding geen steek houdt, en meer op de zaken toespeelt dan ze regtstreeks noemt. De gewone lezer ten onzent, die niet dan na veel oefening door die uitdrukkingen is heengedrongen, en toch onze stamverwanten als wetenschappelijke mannen vereert, geeft zich niet altijd de moeite om te onderstellen, dat hetgeen híj half begrijpt, wel eens in zich zelf niet veel begrijpelijker wezen kon. Vandaar dat heirleger van theologische termen, dat dienst moet doen, waar de gedachten niet helder genoeg zijn om in goed hollandsch te worden uitgedrukt (eere zij onze taal in dezen!), en die, als zoovele kunstmatige en daarbij overtollige ledematen, ons bij den arbeid maar belemmeren. Het zou te wenschen zijn, dat iemand, die zich op dat terrein thuis gevoelt, en die duitsch genoeg verstaat om Lang en hollandsch genoeg om de behoeften van onze beschaafde lezers niet te miskennen, de gedachten der *Dogmatik* eens in hollandsche vormen wilde overgieten. Hoe bedachtzamer en zorgvuldiger dit geschiedt, des te meer zal zich de overtuiging mededeelen aan den leek, dat de hedendaagsche theologie er niet op uit is, om de geschiedenis alleen van de theorie, maar om de theorie van de geschiedenis afhankelijk te maken.

25 December 1859.
Dr. J.P.N. LAND.

***De aarde en hare voortbrengselen, bewerkt voor beschaafde standen, door Dr. L.H. Verweij, praktiserend Geneesheer te 's Gravenhage, Eerste stuk. De vorming der aarde. Amsterdam, Wed. Borleffs en ten Have*, 1859.**

***Kort begrip der dampkringskunde, door A. Winkler Prins, Math. et Philos. Nat. Cand.* (*Volksbibliotheek*, N°. 11.) *Amsterdam, H.W. Weytingh*, 1858.**

Een onzer voornaamste natuurkundigen gaf eenige jaren geleden eene voorlezing uit, in welke hij het wezen en de eischen van de populaire voordragt der natuurkundige wetenschappen behandelde. Het zij ons hier vergund, uit dat werk eenige dier eischen af te schrijven en daarna enkele zinsneden aan te halen uit het boek van Dr. Verweij; aan den lezer zij dan het eindoordeel overgelaten.

De schrijver van den sterrenhemel zegt: ‘Maar al te dikwijls heeft men de woorden *populair* en *oppervlakkig* met elkander verward,

en zich verbeeld, dat de populaire voordragt eener wetenschap uit niets anders behoeft te bestaan, dan eenige losse gezegden over sommige onderwerpen harer bespiegeling, naar willekeur uit den grooten hoop bijeengeraapt, en zonder oordeel neergeworpen. Maar al te dikwijls gaven zij, die zich populaire schrijvers noemden, slechts klanken zonder denkbeelden, die wel ligtelijk konden worden nagebootst, maar die onvermogend waren om tot de ziel door te dringen.

'De populaire voordragt mag niet oppervlakkig zijn, zal zij tot een hooger doel, de veredeling en verstandsverlichting van het algemeen, medewerken. Zij mag daarbij voor de groote menigte niet onverstaanbaar zijn, zal zij, zonder eenige oppervlakkige veelweterij te kweeken, met welgevallen door haar kunnen worden aangenomen.' En iets verder: 'Talrijke grootere en kleinere geschriften, die voor populaire leerboeken worden uitgegeven, bewijzen ten duidelijkste, dat velen haar geene hoogere eischen toekennen dan het bezit van schrijfbehoeften, maar deze overdrevene inschikkelijkheid jegens zich zelven is ook alleen bij hem te dulden, die met haar niets anders bedoelt, dan den bestaanden voorraad van misdruk te vergrooten. Indien wij meer van haar begeeren, indien wij niet tevreden zijn, zoo zij slechts geen zedelijk onheil sticht, indien wij wenschen dat zij zich in haar eigenlijk wezen openbare, zoo moeten wij hare eischen veel hooger stellen, en daaronder in de eerste plaats begrijpen *eene grondige en volledige kennis der wetenschap*. Het is natuurlijk dat ieder, die de uitkomsten van eene wetenschap voor den oningewijde wil verklaren, boven alles zelf die uitkomsten volkomen moet verstaan; en al mogt hij zich bij de vermelding van de eenvoudigste uitkomsten kunnen bepalen, die uit de meest in het oog loopende verschijnselen worden afgeleid, hij kan die niet volkomen doorzien, zonder niet slechts eene grondige, maar ook eene volledige kennis der wetenschap te bezitten. Eene juiste ontwikkeling van de uitkomsten eener wetenschap vordert daarbij niet slechts dat men die uitkomsten volkomen versta, zij vordert bovendien dat men zich tot hare beoordeeling in staat gevoele, dat men het ware van het valsche, het waarschijnlijke van het zekere wete te onderscheiden en alzoo geen gevaar loope, hetgeen zich nog bestrijden laat, als eene uitspraak der wetenschap aan te nemen. - Onontbeerlijk voor den volksleeraar is eene heerschappij over de wetenschap en over de taal, in welke hij haar heeft voor te dragen.'

Dr. Verweij verdeelt het eerste stuk van zijn werk in hoofdstukken. Bij het doorlezen van het eerste hoofdstuk, getiteld de Schepper, veroorloofden wij ons hier en daar een vraagteeken te zetten, maar gaan het toch liever met stilzwijgen voorbij, daar het hier behandelde minder tot onze competentie behoort. Daar, waar de S.

in het tweede hoofdstuk de aarde als wereldbol beschouwt, spreekt hij van *ronde* bollen en *cirkelvormige* loopbanen, welke de zonnen, manen, sterren en planeten beschrijven. ‘Als men bedenkt,’ zegt de S., ‘dat de aarde rond is....., dan zal men begrijpen dat zij eveneens een bol is. - De trawanten of wachters ontvangen hun licht van de zon, maar kaatsen het *geheel* of gedeeltelijk naar de planeten terug.’ De bewoners van sommige dier trawanten verkeeren derhalve in volslagene duisternis? Vergelijkt men dit hoofdstuk met het volgende, dan komt men tot de overtuiging dat Dr. Verweij in de meening verkeert, dat alleen de maan licht terugkaatst naar de aarde, niet de aarde naar de maan. - Iets verder maakt de S. onderscheid tusschen gravitatie en zwaartekracht. De laatste noemt hij den eigendom van iedere(n) bol, de eerste behoort alleen aan de zon. - Op diezelfde (9de) bladzijde leest men nog, dat elke bol ook middelpuntschuwende kracht bezit, en wel in eene juiste evenredigheid met de zwaartekracht der zon, zoodat zij in standvastige en onveranderlijke rigting, omdat de massa der stof dezelfde blijft, hunnen (?) kring doorloopen (?); dat de zwaartekracht het sterkst aan de polen werkt, daar deze nader bij het middelpunt zijn, en de centrifugaalkracht in het midden of naar de middellijn (aequator?), zoowel wegens den grooteren afstand van het middelpunt, als omdat bij de draaijing de centrifugaalkracht grootere sterkte verkrijgt en de zwaartekracht der zon zich daar ook sterker moet openbaren (?). Bladzijde 10 lezen wij: Wanneer men een bol uit ijzerdraad zamengesteld snel om eene as laat draaijen, dan zullen de polen elkander naderen en de zijden (N.B. de zijden van den bol!) uitgezet worden. Hieruit blijkt dat de centrifugaalkracht het sterkst werkt naar het midden (?) van den bol en de zwaartekracht naar de polen. - De vorm van een enkelen daauwdroppel kan ons evenzeer dien platgedrukten bolvorm aantoonen. (Maar hier vragen wij: is die vorm dan toch uit andere oorzaken ontstaan?) Bladz. 31: Het getal der sterren is niet te bepalen; men is tot *billioenen* opgeklommen; in ons eigen zonnestelsel zijn in de laatste jaren nog *zeven hoofdplaneten* ontdekt en overigens *vele duisende sterren*. En iets verder: Ons zonnestelsel bestaat uit de zon en de planeten Mercurius, Venus, enz. In het geheel worden er hier 18 planeten en 3 kometen opgenoemd. Bladz. 82: De natuur der staartsterren en der ringen (?) is nog onbekend.....; men heeft waargenomen dat haar omvang vermindert, en dat zij van de zeer langwerpig ronde banen, die ze doorloopen, afwijken, zoo ze digt bij de zon komen (?). Maar wij stappen van dit hoofdstuk af; het slot is niet veel beter.

Het derde hoofdstuk draagt tot opschrift: De aarde als planeet. ‘De aarde beweegt zich,’ zegt de S. hier, ‘om de zon en wel in eenen

kring of eigenlijk een' ellips. Zij doorloopt dezen kring in ruim 365 dagen, zoodat alle vijf jaren, om het verschil weder te vereffenen, één dag meer in het jaar wordt genomen en dus dat jaar, een schrikkeljaar genoemd, 366 dagen heeft. Alzoo doorvliegt de aarde in 8766 uren een afstand van ruim 365 maal 356000 geogr. mijlen; de planeet van Gasparis, den 12^{den} April 1849 te Napels ontdekt, zijnen kring om de zon in ongeveer 10 jaren, en de planeet Neptunus in ongeveer 277 jaren, zoodat het jaar van deze planeet ongeveer 277 malen zoo lang is als ons jaar. Indien de aarde niet draaide, dan zoude altoos hetzelfde halfrond naar de zon zijn gekeerd en mitsdien het eene halfrond een eeuwigen dag bezitten en het andere in eenen altoosdurenden nacht zijn gehuld.' Moet men niet zeggen dat in dit leesboek voor beschaafde standen alles zeer geregeld en logisch is opgeteekend? Jaar en dag van de ontdekking der eene planeet worden aangegeven, maar daarentegen een aantal anderen met stilzwijgen voorbijgegaan. Maar er is meer; wij verzoeken Dr. Verweij eene eenvoudige proef te nemen. Wanneer hij des avonds zijne lamp heeft opgestoken, doe hij de ronde om zijne tafel; houdt hij hierbij het oog steeds op de lamp gevestigd, dan zal hij bevinden, dat, wanneer hij teruggekomen is tot het punt, waarvan hij uitging, hij eenmaal het aangezigt naar alle rigtingen der kamer gekeerd had en derhalve om zijne lengte-as gedraaid is. Houdt hij, bij zijne wandeling om de tafel, steeds hetzelfde punt van het vertrek in het oog, dan zal hij afwisselend de lamp zien en niet zien, terwijl hij toch gedurende die beweging niet om zijne lengte-as draaide. Uit deze proef zal hij kunnen besluiten, hoe veel waarde er gehecht moet worden aan zijn beweren, hetwelk wij het laatst afschreven.

Moeten wij op deze wijze voortgaan en al het verwarde en onduidelijke aantoonen, hetwelk er gevonden wordt in het leesboek van beschaafde standen, daar bijv., waar de schrijver eene verklaring tracht te geven van eb en vloed, of waar hij de vormende krachten der aarde vermeldt? Met veel waanwijsheid, men vergeve ons dit woord, staat hier aangeteekend, dat onlangs een Zweedsch geleerde *nog* een element gevonden en het Donarium genoemd heeft; van de overige elementen wordt volstrekt niets gerept. Later vonden wij, bij het ontstaan der aarde, dat de planeten allengs verkoelden en de warmte door het middelpunt werd aangetrokken (?), waardoor de zon eene voortdurende bron werd van licht en warmte. Als stellige uitkomst van het onderzoek wordt er (bladz. 21) opgegeven, dat de maan door geen atmosfeer is omgeven en geen water op hare oppervlakte vertoont; dat de theorie van Laplace verworpen moet worden; dat smelten door water geschiedt; dat de chemische en mechanische werkingen van het water eene kracht daarstellen, welke

bij den eersten opslag ons geloof aan het wankelen zoude brengen. Uitdrukkingen als: blijvende luchten, kokende temperatuur, enz. enz., zijn niet zeldzaam; in een woord, wilden wij al het verkeerde opsommen, hetwelk hier voorkomt, wij hadden hiertoe schier eene aflevering van ‘de Gids’ noodig, en dat toch ware zonde! Daarom eindigen wij met eene laatste zinsnede, opdat de lezer ook over interpunctie zou kunnen oordeelen; bladz. 49 wordt gevonden: ‘Ook blijkt het dat men, om de groote en ontzaggelijke hoeveelheden van overal verspreid kiezelzuur (zand, vuursteenen enz.) te verklaren, niet verder behoeft te gaan dan deze bronnen, die bewijzen, dat vroeger, bij eene hoogere temperatuur, het water kiezelzuur, in groote hoeveelheden, opgelost, kan hebben bevat.’

Veel gunstiger denken wij over het boekske van den heer Winkler Prins; deze S. geeft in eene inleiding in bevattelijken stijl eene bepaling van meteorologie, betoogt het nut dier wetenschap, geeft eene verklaring van de noodige werktuigen en vermeldt enkele waarnemingsplaatsen. Voorts is zijn boek in 8 andere hoofdstukken afgedeeld, welker inhoud wij hier afschrijven, opdat de lezer kunne nagaan, wat hem hier zoo al gegeven wordt. Hoofdstuk I bevat de inleiding; hoofdst. II de lucht in den toestand van rust; hoofdst. III de lucht in den toestand van beweging; hoofdst. IV den waterdamp; hoofdst. V voortbrengselen van den waterdamp; hoofdst. VI warmte der lucht; hoofdst. VII de winden; hoofdst. VIII dampkringsverschijnselen van het licht; hoofdst. IX electrische dampkringsverschijnselen. Wie zich een goed begrip wil vormen van de dampkringskunde, schaffe zich dit werkje aan; hij zal later geen berouw gevoelen 50 cents te hebben gegeven voor 72 bladzijden compressen druk, met een aantal houtsneden, welke hier en daar het besprokene ophelderen. Zijn alle nommers zijner volksbibliotheek zoo goed geschreven als het onderhavige, dan zeker doet de heer Weytingh een nuttig werk met de uitgave en verdient hij den dank van allen, die eene populaire, niet oppervlakkige, kennis zich willen eigen maken.

JOSUA.

Jean Chrétien Baud.

Jean Chrétien Baud, door Philalethes. 's Gravenhage, 1559.

I.

Constitutionele staten openen een veel ruimeren werkkring voor de verschillende talenten en begaafdheden hunner burgers, dan die van den wil van een enkelen afhangen, en het is daarom ook dat uitstekende burgers daar met zooveel grooter belangstelling worden gadegeslagen. De geschiedenis van despotieke staten gewaagt schier alleen van de regerende dynastie; in vrije landen vermag ieder zich een grooten naam te maken, die op eenigerhande wijze deelneemt in den strijd, die over de algemeene belangen door de pers, in de raadzalen en in de kabinetten gevoerd wordt. In Rusland zijn aller oogen bijna alleen op den Czaar, als de bron van alle eer en genade, gevestigd: koningin Victoria moet het zich getroosten, dat de blikken harer onderdanen schier meer nog op een Palmerston en Russell, ja op een Cobden en Bright, dan op den glans der koninklijke majesteit gerigt zijn. De groote rol, door uitstekende personen vervuld, maakt hen, in hun bijzonder zoowel als openbaar leven, de voorwerpen der belangstellende nieuwsgierigheid van het groot publiek in eene mate waarin dat in andere landen slechts de persoon van den Souverein pleegt te wezen. De invloedrijke publicist, de koene volksvertegenwoordiger, de magtige staatsdienaar erlangen te algemeene bekendheid, te groote beteekenis, dan dat niet elke bijzonderheid hen betreffende gretig opgevangen en zorgvuldig gezift zou worden; en vooral het stelsel der vrije verkiezingen, aan welks vuurproef meest allen vroeger of later onderworpen worden, die in den

constitutionelen staat hunne stem laten hooren, is eene dringende uitnoodiging aan de menigte, om den vorschenden blik op de beginselen en antecedenten, en zelfs op de zedelijke hoedanigheden en huiselijke omstandigheden van de kandidaten naar de publieke gunst te rigten. In Engeland en Amerika ligt het boek des levens van schier iederen man van eenig aanzien in den staat opengeslagen voor ieder die het lezen wil. De pen van den biograaf, die bij ons, zoo zij zich al in het geheel in beweging stelt, ten minste zediglijk het oogenblik afwacht, waarop de man, dien zij ons schetsen zal, ten grave is gedaald, is daar ijverig in de weer om de kennis van het leven en karakter van doorluchtige tijdgenooten gemeen goed der natie te maken en terwijl zij nog op aarde verkeeren de bouwstoffen op te zamelen, waaruit het volgend geslacht hunne volledige biographie, het veelzijdigste beeld van hunnen persoon en hunne werkzaamheden zal zamenstellen.

Indien bij ons het leven zelfs onzer eerste mannen tot dusverre minder openbaar, minder algemeen bekend is, het is gelooven wij vooral daaraan te wijten, dat het constitutionele leven, dat toch eigenlijk eerst van 1848 dagteekent, ten onzent nog zoo jong, nog zoo weinig ontwikkeld is, ofschoon wij geenszins ontkennen dat ook de beperktheid van ons staatstooneel daarop zijnen invloed oefent. Intusschen zijn wij overtuigd dat ook hierin allengs verandering komen zal: en reeds nu is een Thorbecke bij voorbeeld in veel hoogere mate het voorwerp der algemeene belangstelling, oneindig meer bij allen bekend, dan immer een staatsdienaar van Willem I geweest is. In hoeverre die openbaarheid des levens wenschelijk en aangenaam is voor hen, die alzoo de vorschende blikken hunner medeburges op al hunne daden gerigt zien, zullen wij aan zijne plaats laten. Maar zeker is het dat zij de strekking heeft om de publieke moraliteit te verhoogen, de onkreukbare trouw bij den staatsman te bevorderen en het gewigt der algemeene veroordeeling te doen drukken op elke onedele daad, waartoe heersch- of baatzucht verleiden mogt.

Doch hoe dit zij, 't is van een geheel anderen kant, dat ik thans deze zaak beschouwen wilde, in haar gewigt namelijk voor de historische literatuur. Het hangt zonder twijfel zamen met de rigting, die wij als een uitvloeisel van het constitutionele staatsleven aanmerkten, dat geen volk met zijne groote mannen zoo goed bekend is als het Engelsche, dat geene lite-

ratuur van het vasteland zulk eene groote menigte voortreffelijke biographiën oplevert, biographiën die niet enkel het openbaar leven ten voorwerp hebben, maar ons de gansche persoonlijkheid harer helden doen kennen en de poging wagen om tot de diepste schuilhoeken van hun hart door te dringen. Geen man schier die eene rol van eenige beteekenis op het politiek of letterkundig tooneel heeft vervuld, of de Engelsche literatuur kan wijzen op eene beschrijving van zijn leven, die doorgaans uit eene wèl versneden pen is gevloeid. Ook wij kunnen wijzen op tallooze levensschetsen, vooral van geletterden. Men behoeft slechts lid van een of ander onzer talrijke geleerde genootschappen te zijn, om door zijn laatsten ademtogt het sein te geven, dat de pen van eenen ex officio daartoe geroepen biograaf in den inkt worde gedoopt, ten einde aan de nagedachtenis des afgestorvenen de vereischte hulde te brengen. Maar hoe schraal en levenloos zijn doorgaans die berigten, hoe weinig zijn zij geschikt om als bouwstoffen voor de geschiedenis te dienen, hoe zeldzaam worden zij gebruikt of zelfs gelezen, en hoe spoedig zijn zij meestal vergeten! En heeft men het geluk niet tot geleerde genootschappen in betrekking te staan, dan is vaak eene korte nekrologie in de dagbladen, even spoedig vergeten als zij geschreven is, alles wat te boek wordt gesteld omtrent het leven van mannen, die op hun tijd en land den gewigtigsten invloed geoefend hebben. Waar, om slechts enkele voorbeelden te noemen, zijn de biographiën van een van Maanen, een van Tets van Goudriaan, een graaf van den Bosch, mannen die toch waarlijk, 't zij ten goede of ten kwade, genoeg hebben verrigt, om tot de studie van hetgeen door hen gewrocht werd of van den invloed dien zij geoefend hebben te nopen.

Wij erkennen gaarne - en begroeten ook daarin met welgevallen de eerste stralen van een nieuwen dag - dat in de laatste jaren van tijd tot tijd belangrijke biographische studiën in het licht zijn verschenen, over mannen die nog met eenig regt tot de histoire contemporaine kunnen gerekend worden. De aan het hoofd dezer bladzijden aangekondigde levensschets van Jean Chrétien Baud, die op den 27sten Junij van het verloopen jaar aan het Vaderland ontviel, is niet van dit getal. Wij willen het talent waarmede zij is opgesteld geenszins miskennen; maar wat haar in onze oogen een groot deel harer waarde ontneemt, is dat zij geheel het karakter heeft van een Tendenzschrift.

De schrijver stelde zich niet voor op het leven van Baud een vorschenden en onpartijdigen blik te werpen, zijne denkwijze en daden aan de eeuwige beginselen van waarheid en regt te toetsen; voorstander - sedert eenige weken, - van eene reactionnaire politiek ook in koloniale zaken, die hij vroeger ijverig hielp bestrijden, zonder daarbij het voorwerp zijner tegenwoordige lofrede te sparen, heeft hij getracht het leven en de uitspraken van Baud tot eene reeks van argumenten te doen strekken tot aanbeveling van het stelsel, waartoe hij zich nieuwelings bekeerd heeft. Philalethes, eenmaal de redacteur van het bekende dagblad de Grondwet, waarin de liberale beginselen met talent en warmte werden voorgestaan, heeft zich sedert, onder den drang van omstandigheden - wij erkennen het, - die hem op medelijden en een verschoonend oordeel aanspraak geven, de wonderlijkste en onverklaarbaarste deviatiën veroorloofd van de leer, die hij echter in beginsel steeds voor het ware Noorden zegt te houden, en is laatstelijk de vleijer geworden ook van dien volkswaan van den dag, die in het vorige jaar uit eenige overdreven ongunstige berigten omtrent den toestand van Indië geboren werd, dat de invloed, dien sedert 1848 de vertegenwoordiging op den gang der koloniale zaken oefent, voor koloniën en moederland beide gevaarlijk en verderfelijk is. Hebben wij hier aan eene wezenlijk veranderde overtuiging te, denken? Het is de vloek die op alle politieke weêrhanen rust, dat zij aan niemand meer vertrouwen inboezemen. ‘In general’, zegt teregt Thomas Moore, ‘political deserters lose their value and power in the very act, and bring little more than their treason to the new cause which they espouse.’ Ook op Philalethes, die ongetwijfeld een man van talent is, zal, vreezen wij, het woord van den Latijnschen dichter blijven toegepast:

> Fortis in armis
> Caesaris Labienus erat; nunc transfuga vilis.

Wij zouden wel eens willen weten wat de heer Baud, een man van zulke onwrikbare vastheid in karakter en zienswijze, zou gezegd hebben, indien hij had kunnen vermoeden, dat een man als Philalethes als zijn biograaf en lofredenaar zou optreden. Wij betwijfelen het zeer of hem dat vooruitzigt zou gestreeld hebben, en hij niet nog liever in de handen van een politieken vijand, dan van zulk een vriend gevallen ware.

Voor het overige, ofschoon vele wetenswaardige bijzonderheden aangaande den heer Baud in deze brochure zijn bijeengebragt, mag zij op den naam eener eenigzins volledige biographie nog in de verte geen aanspraak maken. De schrijver erkent dat volmondig in zijne voorrede, en het was niet anders te verwachten van eene schets, die uit de bijeenvoeging eeniger artikelen, oorspronkelijk voor een dagblad (‘de Nederlandsch-Indië)’ bestemd, met eenige verbetering en wijziging volgens later bekomen inlichtingen, geboren is. Eene nieuwe biographie van den heer Baud zal dan ook na het geleverde niet overtollig zijn. Dat Philalethes aangaande de ontwikkelingsgeschiedenis en het private leven van zijnen held zoo weinig wist mede te deelen, is hem natuurlijk niet euvel te duiden. Wij wezen er reeds op, hoe ten onzent het bijzonder leven ook van den man die in het openbaar eene groote rol speelt, nog voor de oogen van het publiek meestal omsluijerd blijft, en dien sluijer zouden hier alleen bijzondere vrienden of de naaste bloedverwanten van den heer Baud kunnen opheffen. Nogtans kunnen wij geene biographie als welgeslaagd, als dien naam waardig aanmerken, welke ons haren held alleen vertoont van de zijde die naar het publiek is gekeerd. Van een begrijpen van den man, van een regt oordeel over zijn persoon, van eene psychologische studie, waarvan zijn karakter het voorwerp is, kan op die wijze geene sprake zijn. Doch dit daargelaten, aangaande het openbare leven van den heer Baud had Philalethes, met de voorhanden hulpmiddelen, ongetwijfeld iets meer en iets beters kunnen leveren, dan bevat is in de 122 bladzijden, die hij gemeend heeft te moeten wijden aan eene schets van den man, die als Gouverneur-Generaal, Minister van Koloniën en invloedrijk volksvertegenwoordiger, gedurende meer dan het vierde eener eeuw, het lot van geheel Neêrlandsch-Indië door zijnen wenk heeft geregeld. Alleen reeds het Indische staatsblad en de handelingen der Staten-Generaal hadden daartoe belangrijke bouwstoffen kunnen leveren.

Zonder in het bezit te zijn van eenige bijzondere hulpbronnen, en zonder de voorhandene stukken en redevoeringen aan eene gezette studie te onderwerpen, zooals voor eene uitgewerkte biographie een vereischte zou zijn, maar voor een vlugtig tijdschriftartikel niet ligt zal gevorderd worden, zullen wij toch trachten, terwijl wij kortelijk nagaan en losjes natrekken wat ons door Philalethes is medegedeeld, op eene en andere bijzon-

derheid te wijzen, die tot eene meer volledige kennis kan leiden van den in vele opzigten uitstekenden man, met wien wij ons bezig houden. Wij zullen daarop het *de mortuis nil nisi bene* niet toepassen, omdat deze afgezaagde spreuk met de roeping van den biograaf en den historicus in strijd is. Philalethes, die, gelijk wij reeds opmerkten, eene Tendenzschrift vervaardigde, had zijne redenen om de schaduwzijde der ziens- en handelwijze van den heer Baud aan de oogen der lezers te onttrekken; wij kunnen niet anders doen dan het kwade nevens het goede stellen, omdat het ons om niets anders dan eene onpartijdige en zooveel mogelijk juiste waardering van den man, zijne verrigtingen en zijnen invloed te doen is.

II.

Jean Chrétien Baud, wiens Fransche doopnamen voor de Zwitsersche afkomst zijner ouders getuigen, was voor de groote rol, die hij op het staatstooneel vervuld heeft, door geene aanzienlijke geboorte voorbeschikt; de titel van Baron, hem, in zijne laatste dagen geschonken, adelde in dit geval zeer burgerlijk bloed. Zeker, die geringe afkomst is voor ons geene reden van kleinachting; en wij willen hem evenmin uit zijn adelijken titel een verwijt maken, dien hij, wij vertrouwen het van een man van zijn verstand, ongetwijfeld niet gezocht heeft, maar alleen aan de vrije gunst van zijnen Vorst te danken had. Altijd blijft er iets belagchelijks in dien nieuwbakken adel, in een tijd die geleerd heeft den adel op zijne regte waarde te schatten, en wij verbeelden ons dat de heer Baud met het gunstbewijs moet zijn verlegen geweest; wij zouden wenschen, dat hij in de gelegenheid ware geweest om de toekenning daarvan te voorkomen.

Den 24sten October 1789 te 's Gravenhage geboren, werd hij reeds op elfjarigen leeftijd naar Fijenoord gezonden, waar toen eene kweekschool voor de marine bestond, die in 1808 in eene partikuliere industrie-school werd herschapen. Hij volbragt er zijne studiën met lof en werd in Mei 1804 tot kadet bij 's lands marine benoemd. Na drie jaren deels aan wal, deels op het ruime sop te hebben doorgebragt, zag hij in 1807 zijne kunde en ijver beloond door zijne bevordering tot adelborst der eerste klasse. Ziedaar alles wat aangaande de eerste periode van

het leven van den heer Baud, ook na de brochure van Philalethes, algemeene bekendheid heeft erlangd!

De eerstvolgende jaren waren voor hem eene strenge leerschool. In de kennis der gevaren en beproevingen, waaraan hij toen was blootgesteld, zijn wij ingewijd door zijnen vriend, den schout-bij-nacht Verhuell, die in het in 1842 verschenen verhaal zijner eerste zeereis, waarbij hij zich met Baud op denzelfden bodem bevond, ons bekend maakt met eene reeks van zonderlinge en romaneske avonturen, door de beide vrienden ondergaan, hoedanige in onze prozaïsche dagen aan niemand meer ten deel vallen. Philalethes heeft dit verhaal gekend en er eenige bijzonderheden uit aangestipt, Misschien ware er eenige meerdere partij van te trekken geweest: wij zullen beproeven wat er nog na hem te sprokkelen valt.

Den 18^{den} Januarij 1807 had koning Lodewijk den Maarschalk Daendels tot Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië aangesteld, en deze voortvarende officier had reeds den 18^{den} Februarij het Vaderland verlaten, om zich naar zijne bestemming te begeven, ofschoon hij eerst den 1sten Januarij 1808, na eene moeijelijke reize en langdurig oponthoud op de Kanarische eilanden en in Zuid-Afrika, ter reede van Batavia aanlandde. De Britten, de geduchte vijanden van het Keizerrijk, waarmede wij toen tegen wil en dank zoo naauw verbonden waren, heerschten als onbeperkte meesters op den Oceaan, en het vereischte voor iederen vijandelijken bodem evenveel geluk als behendigheid om aan de waakzaamheid hunner ontelbare kruisers te ontsnappen. Wat een gunstig gesternte voor Daendels had uitgewerkt, viel niet evenzeer ten deel aan de équipage van de oorlogsbrik de Vlieg, die hem in Augustus 1807, onder bevel van den kapitein-luitenant Kreekel, met belangrijke dépêches en eenige officieren en ambtenaars, voor de dienst in Oost-Indië bestemd, werd achternagezonden[1]. Op dezen bodem was de heer Verhuell, gedesigneerd adjudant van den schoutbij-nacht Buyskes, als derde officier aangesteld. Als zoodanig had hij eene der zes vaste kooijen van het schip, terwijl onmiddellijk onder de zijne eene andere was toegewezen aan den adelborst Baud. De beide jongelieden, van gelijken leeftijd zijnde, vormden spoedig eene vriendschap, die door de avontu-

1 Zeer te onregt zegt Philalethes, blz. 12, dat de Vlieg den Generaal Daendels naar Indië moest overbrengen.

ren en wederwaardigheden dezer reize gedurig naauwer werd toegehaald en stand hield tot in hunnen ouderdom.

Het kleine oorlogsvaartuig, niet langer dan 75, niet breeder dan 20 voet, en geheel als koopvaarder getuigd, ging den 7^{den} Augustus 1807 onder zeil en ontsnapte gelukkig aan de waakzaamheid der Britsche kruisers voor onze zeegaten, doch slechts om in de wateren benoorden Schotland door aanhoudende hevige stormen ontvangen te worden, die aan onze jonge zeelieden wel eene kostbare, maar duur gekochte ondervinding verschaften. Eindelijk toen zij reeds tot benoorden de Faroër-eilanden waren afgedwaald, nam de wind een gunstigen keer, en weldra vonden zij in milder klimaat vergoeding voor hetgeen zij geleden hadden. De heer Verhuell schetst met levendige kleuren de genoegens op Teneriffe gesmaakt, waar de welwillendheid van den eersten officier, de voorkomendheid der Spaansche autoriteiten en de gastvrijheid van den hollandschen consul den heer Baud en hem zelven eene reeks van genoegens aanboden, met te meer weelde genoten naarmate zij door hardere ontbering beproefd waren. Doch kort waren deze genotvolle dagen; welhaast moest de reis worden hervat, die nu onder de tropische zon niet minder door stilte, dan vroeger nabij de poolcirkels door stormen werd vertraagd. Gebrek aan water maakte de jeugdige officieren welhaast met een ander bezwaar van het zeeleven bekend, en schoon de gewone koerslijn zooveel mogelijk vermeden werd, boezemde toch nu en dan het gezigt van een vreemd schip levendige ongerustheid in omtrent het behoorlijk bereiken der bestemming. Kort na het passeren der linie en op een oogenblik dat alle krachten moesten worden ingespannen om aan de vervolging van een eskader van vreemde schepen te ontkomen, braken, bij het overstag gaan, onder niet meer dan eene gestadige bramzeilskoelte, de beide masten van de brik plotseling onder de marsen af, en stortten met de geheele vlugt zeilen overboord. Dit ongeval, zooals later bleek alleen veroorzaakt, doordien de masten van binnen vervuurd en vermolmd waren, maakte het ontkomen onmogelijk. Terwijl het scheepje in het maanlicht op de hooge deining als een wrak dobberde, vertoonden zich eenklaps dreigend de zeilen van een naderend schip. Gelukkig bleek de vijand niet zeer gevaarlijk. Nadat eene sloep van dit schip bij de Vlieg was aan boord geroeid, en een persoon, die voorgaf dat het tot een Deensch eskader behoorde, zich aangaande de herkomst van het Hollandsche vaartuig had ver-

gewist, ontving de adelborst Baud den last om met den eersten officier Prij den afgevaardigde aan boord van het vreemde schip te vergezellen. Het bleek hun nu werkelijk een vijand te zijn; want het was een Britsch schip, behoorende tot een eskader, dat naar Jamaica bestemd was, om de voor Montevideo geleden schade te herstellen; doch gelukkig slechts een transport, met geringe bemanning, en voornamelijk eenige land-officieren aan boord hebbende. Reeds maakte men zich aan boord der Vlieg gereed om op sleeptouw genomen en tot den bevelhebber van het vijandelijk eskader gebragt te worden, toen de kapitein Kreekel van zijne terugkeerende officieren vernam, hoe weinig het vijandelijke schip te duchten was. Nu verzekerd van, hoe reddeloos ook zijn toestand was, voor het oogenblik de overmagt te hebben, besloot hij de tanden te laten zien, en wist door zijne vaste houding den vijand zooveel ontzag in te boezemen, dat hij afhield en de brik aan haar lot overliet.

Verheugd dat men althans de krijgsgevangenschap voor het oogenblik ontkomen was, sloeg nu alles de handen aan het werk ten einde de brik zoo goed mogelijk in staat te stellen om de kust van Brazilië te bereiken, waar men haar in de Allerheiligen-baai van nieuw tuig wenschte te voorzien. Hoe laag ook het noodtuig was, waarmede men zich moest behelpen, men slaagde boven verwachting en kreeg na drie dagen de kust der Nieuwe Wereld in het oog. Het bestek toonde dat men zich nabij de monding der rivier San Francisco bevond. Vandaar werd in nog drie dagen de Allerheiligen-baai bereikt, waar de heer Kreekel door den Gouverneur der Capitainie van Bahia, graaf da Ponte, met de meeste voorkomendheid ontvangen werd en de belofte van alle mogelijke hulp en bijstand erlangde.

Den tijd van het verblijf te San Salvador, voor het herstel der tuigaadje gevorderd, wisten onze jonge zeeofficieren zich uitnemend ten nutte te maken. Zij vermaakten zich met visschen of deden met de sloep zeiltogtjes in de baai, en maakten bij eene dezer gelegenheden kennis met zekeren Hoogleeraar Ferreira, die met zijne zuster en twee bekoorlijke nichtjes een bevallig landhuis op het schiereiland Montserrat bewoonde, waarin Baud en Verhuell welhaast als *amis de la maison* steeds welkom waren. Niet minder aangenaam waren de gezellige avonden, ten huize van den Admiraal de Castro, intendant der Marine, gesleten. Eindelijk, na omstreeks twee maanden, was de brik weder zeilreê: van de nieuwe kennissen werd

afscheid genomen en men maakte zich gereed de lange reis te hervatten. ‘Trotsch en als eene *petite maitresse* in groot toilet,’ zegt onze verhaler, ‘spande ons scheepje, langs de glimmende zwarte raas, de blanke zeilen uit, door een flaauw briesje opgezwollen. Kleine kabbelende golfjes klotsten tegen den boeg en de groote stad streefden wij voorbij.’ Daar vertoonen zich op eens de zeilen van een groot schip - een Portugeesch linieschip, een tweede volgt, daarop een fregat en een brik terwijl een Engelsch linieschip de achterhoede uitmaakt.

Wij zijn in den aanvang van 1808. Wie niet geheel vreemdeling is in de geschiedenis dezer eeuw, herinnert zich, welke rampen het jaar te voren de tyrannij van Frankrijks Keizer over het huis van Braganza gebragt had. Prins Johan, die Portugal, in naam zijner krankzinnig geworden moeder, Koningin Maria, als Regent bestuurde, moest zijne weigering om met den Keizer tegen Engeland zamen te spannen, met het verlies van zijn scepter boeten. Een Fransch leger onder Generaal Junot trok de grenzen van Portugal over om de weêrstreving van Napoleons wil door de verdeeling des rijks te straffen; en op Engelands raad besloot de Regent, na lang aarzelen, zich tegen de gewelddadigheid der Franschen te beveiligen door zich met zijne gansche hofhouding naar de overzijde van den Oceaan te verplaatsen. Het eskader waarop onze brik stiet, was dat, hetwelk den Prins Regent naar zijn overzeesch kroonland, naar Brazilië overbragt. De brik, de Portugezen reeds onopgemerkt voorbijgekomen, trachtte te vergeefs ook aan de waakzaamheid van het Britsche linieschip te ontsnappen. Het duurde eenigen tijd eer het lot van het aangehouden vaartuig beslist werd. Eindelijk kwam het bevel om vlag en wimpel neder te halen. De équipage moest het schip met pak en zak verlaten en, zonder hare persoonlijke vrijheid geheel te verliezen, zich schikken in het vooruitzigt om een tijd, waarvan het einde niet te bepalen was, in San Salvador door te brengen. Aan Baud en Verhuell werd, met de overige officieren en passagiers, de Overste alleen uitgezonderd, een patak of gulden daags voor onderhoud toegelegd.

Nadat de gezamenlijke équipage eenigen tijd in een ruim gebouw op de koninklijke werf verblijf gehouden had, huurde eindelijk de Overste voor zich een huisje in de bovenstad. De passagiers volgden zijn voorbeeld, en eindelijk besloten ook onze beide vrienden eene proef te nemen, hoever hun patak hen

brengen zou, indien zij te zamen eene woning huurden om een eigen huishouden aan te vangen. Voor acht patakken 's maands erlangden zij in de benedenstad een tamelijk groot vertrek, waartoe de buitendeur regtstreeks den toegang verleende, benevens twee slaapkamertjes, een keukentje en plaats. Zij genoten uit hunne woning een ruim uitzigt over de baai en de reede, verlevendigd door het aanhoudend af- en aanvaren van schepen, die zich hier van water kwamen voorzien. Ziehier in eenige uit verschillende plaatsen bijeengevoegde trekken het tafereel, dat onze berigtgever van de inrigting dezer huishouding ophangt:

'Nu wij eenmaal een huis hadden, haastten wij ons met onze goederen daarheen te trekken. Wij lieten ringen in de zolders van onze slaapkamers slaan, waaraan wij onze kotten hingen. Meubels ontbraken ons geheel en al; hoe daaraan gekomen? en vervolgens aan keukengereedschap? Wij waren verpligt buitengewone uitgaven te doen, ten einde ons het hoogst noodige aan te schaffen. Onze koffers dienden voor stoelen en voor een geringen prijs geraakten wij aan een kleine tafel, eenige aarden potten en borden en eenen grooten pot voor drinkwater; ziedaar alles wat wij, vooreerst, noodig hadden.

Van de negerinnen, welke met groote potten op het hoofd door de stad rondgaan, om drinkwater te verkoopen, namen wij er eene aan. Voor een zeer gering loon ging zij voor ons naar de markt, om levensmiddelen en brandhout te koopen.

Nu moest een vaste levensregel aangenomen worden. 's Morgens gaan van deur tot deur negerjongens en meisjes, die in kleine potjes eene soort van rijstenbrij verkoopen. Voor eene *vingtain*, bijna een stuiver, hadden wij ieder een zoodanig potje voor ons ontbijt. De negerin bragt ons drinkwater, en kreeg last naar de markt te gaan. Voor anderhalven stuiver hadden wij een pond ossenvleesch, zoo het dien naam verdienen mogt; want dat vleesch was mager, droog en slecht. Daarbij voegden wij eenige *impi*, soort van zoete wortels, eenigzins naar aardappelen zweemende, en een paar groote bananen. Maniocmeel, het hoofdvoedsel der Brazilianen, hadden wij dadelijk in eene genoegzame hoeveelheid opgedaan.

Wij waren overeengekomen, om beurtelings ieder eene week het ambt van kok waar te nemen.

Het vuur werd aangelegd, in een pot het vleesch en de groente opgezet, en daarvan eene soep gekookt. Als de pot

gaar was, werd hij op het tafeltje gezet, de bouillon in twee kommen, waarin wij, naar 's lands wijze, het drooge maniocmeel mengden, dat alsdan den naam van piron verkrijgt. Daarna namen wij ieder eene portie vleesch en groente op onze borden met eene gekookte banaan. Het middagmaal was voedzaam, alhoewel niet zoo geheel en al volgens de wetten der gastronomie toebereid. Wij aten eenige chinaasappelen tot nageregt en dronken water met een weinig rum. De schotels werden gewasschen en nu de laarzen en kleederen gepoetst, om fatsoenlijk voor den dag te komen.

Eene oude vrije Mulattin hadden wij aangenomen als waschvrouw. Tegen den avond gingen wij wandelen naar de Almeida of bezoeken afleggen. Als wij te huis kwamen, lagen er zwavelstokken en een vuurslag gereed. Bij een kaars, op een flesch als kandelaar gezet, hielden wij ons avondmaal, bestaande uit de zoogenaamde moquéki, gebakken visch met eene saus van limmetjes en Spaansche peper, een geregt, dat aan de deur kon gekocht worden, en drooge manioc.

Den Zondag kozen wij voor een zoogenaamden *hagjesdag*, zoo als men aan boord van een schip den dag noemt, wanneer er versch vleesch verstrekt wordt. Wij lieten ons dan, in plaats van het dorre ossenvleesch, varkensvleesch brengen, dat eenigzins hooger in prijs, maar oneindig voedzamer en smakelijker was, en het varkensvleesch uit andere landen verre overtreft. Wij hadden eene zeer goede soep en hielden eenen heerlijken maaltijd.

Voor onze deur, op het rotsige zeestrand, vermaakten wij, van goed vischtuig voorzien zijnde, ons nu en dan met de vischvangst, en waren soms gelukkig genoeg eene goede zode te vangen. Ook verschaften wij ons kleine, stille genoegens. Des morgens oefenden wij ons in de muzijk, teekenkunst en stuurmanskunst en schreven ons dagboek bij. Bovendien hadden wij ieder een droomboek aangelegd, waarin al onze droomen werden opgeschreven. Alle weken gaven wij elkander die zonderlinge manuscripten over en vermaakten ons met de hersenschimmen, waarmede zich de geest gedurende den slaap had bezig gehouden. Dikwijls ook deden wij groote wandelingen in en om de stad, en verzamelden voorwerpen uit de natuurlijke historie of teekenden naar de natuur.

Van ons gering inkomen moest er nog voor onze *menus plaisirs* overgehouden worden, voor ververschingen in de kof-

fijhuizen op onze wandelingen, en ten einde nu en dan den schouwburg te bezoeken, eene ellendige houten loods, met spelers aan het lokaal geëvenredigd.

Toevallig geraakten wij in kennis met eenige Franschen, die hier van het eskader onder Jérome Bonaparte waren achtergebleven. Zij onderhielden zich door de oefening van ambachten; zoo was de ééne, met name Fanchette, horologiemaker en gehuwd met eene Créole. Een paar andere waren pluimenmakers; terwijl een derde, in navolging der oude Troubadours, de guitar bespeelde en daarbij zeer goed zong. Deze was tevens huisbewaarder van het buitenverblijf van Fanchette op het vruchtbare schiereiland Montserrat.

Inboorlingen van een en hetzelfde werelddeel worden in een vreemd land spoedig vrienden. Zij deelden bijna in hetzelfde lot als wij. Geboorte, rang en stand in de maatschappij werden daardoor vergeten. Wij beschouwden die ordentelijke jongelieden als landgenooten en verkeerden vertrouwelijk met hen. Aangename dagen bragten wij met hen op de arossa van Fanchette door.’

Zoo wisten onze beide jongelieden zich te schikken in hun niet zeer benijdenswaardig lot en zelfs eene bron van genoegen te vinden in de ontberingen waartoe zij veroordeeld waren. Onafhankelijker dan iemand hunner lotgenooten, gelukkig in hunne steeds inniger wordende vriendschap, vatbaar voor de steeds afwisselende indrukken van de bekoorlijke natuur en het zeer eigenaardige volksleven van Brazilië, smaakten zij, naar het gelukkig voorregt der jeugd, de genietingen van het oogenblik zonder zich om de toekomst te bekommeren, en verzamelden zij zich tevens een schat van kundigheden en ervaringen, waardoor hunne vorming tot de gewigtige betrekkingen, waartoe zij later zouden geroepen worden, in niet geringe mate bevorderd werd.

Doch het genoegen der zamenwoning bleef niet lang ongestoord. Na weinige maanden gaf de Donna da Casa aan onze jongelieden te kennen dat zij hunne woning verlaten moesten, en eene andere was niet te bekomen. Er schoot niets over dan weder naar de werf te trekken. Verhuell ontving van den Overste de uitnoodiging om bij hem den intrek te nemen, met volkomene vrijheid om de zamenwoning met zijnen vriend te hervatten, zoodra zich de gelegenheid daartoe mogt opdoen. Dit aanbod durfde hij niet afslaan. Met den scheepsdokter en

den eersten officier, benevens een klein aantal der schepelingen, was Baud nu weder bewoner van het lokaal op de werf. Deze veranderde toestand was echter van geen langen duur. Onvermoeid waren de beide vrienden in hunne pogingen om weder in het bezit eener eigene woning te geraken, tot zij er eindelijk in slaagden om in eene achterstraat der bovenstad een benedenhuisje tot denzelfden prijs als het vorige te huren. Zonder moeite kreeg Verhuell van den Overste verlof om weder met zijnen vriend dezelfde woning te deelen, en de vroegere levenswijze ging, met geringe wijziging, weldra op nieuw haren gang. Het verblijf in de bovenstad bleek weldra veel op dat in de benedenstad vooruit te hebben. De woning was nieuw en zindelijk, de lucht veel frisscher. De aangenaamste wandelingen waren beter onder bereik, en de woning van Professor Ferreira was minder afgelegen. De bezoeken, zoowel van de Fransche kennissen, als van de deelgenooten der ballingschap, die grootendeels in de bovenstad woonden, waren menigvuldiger. De negerin, die als boodschaploopster, de Mulattin, die als waschvrouw gediend had, kwamen weldra tot hunne kalanten weder in de oude betrekking. Een nieuw bezwaar, de allengs verergerende toestand der kleederen, begon zich inmiddels met klem te doen gevoelen; doch onze reeds aan zooveel ontbering gewende jongelieden wisten welhaast van hun sober deel nog genoegzame spaarpenningen over te leggen, om zich nieuwe rokken te verschaffen. Mogt eene enkele maal de gedachte aan de toekomst of aan hunne verwijderde betrekkingen eene schaduw over hunnen toestand werpen, zij werden daardoor niet gestoord in het genot, dat het gevoel van gezondheid, jeugd en onafhankelijkheid hun verschafte. Weldra werd hunne woning nog verlevendigd door de potsen en sprongen van een aap, die hun door den biechtvader van den Admiraal de Castro vereerd was.

Dit kalme leven werd intusschen weldra afgebroken door een avontuur, dat de ernstigste gevolgen had kunnen na zich slepen. Een der bovenvermelde Fransche pluimenmakers, Louis genaamd, noodigde onze jonge officieren uit, om hem te vergezellen op een togtje naar St. Omer, eene kleine stad aan de rivier Sergipe del Conde, in het binnenste deel der Allerheiligenbaai, waar hij eenig geld van een Portugeschen koopman te ontvangen had. De togt, dien de Franschman zeer aanlokkelijk wist voor te stellen, zou slechts een paar dagen duren, en

in de loszinnigheid der jeugd meenden de vrienden den uitstap gerust te kunnen aanvaarden, zonder den Overste, dien zij toch zoo vaak in twee of meer dagen niet te zien kregen, daarvan kennis te geven. Zij waren des anderen daags met den leeuwrik het bed uit, en van een bundeltje schoon linnen, teekengereedschap en eenige doozen voor voorwerpen van natuurlijke historie voorzien, begaven zij zich aan boord eener *lancha*, een soort van beurtschip, dat hen in eenige uren, door het genot der schoonste natuurtooneelen veraangenaamd, in de nabijheid van St. Omer bragt. Op eenigen afstand van de stad vonden zij bij een ouden Mulat, eene kennis van hunnen Franschen vriend, een avondmaal en eene slaapplaats op eenige matjes, geen van beiden weelderig maar gul en gastvrij aangeboden.

Wij mogen niet stilstaan bij het genot, dat des anderen daags de wandeling naar de stad in den vroegen morgen opleverde. Voor Verhuell werd het zeer verhoogd door zijne bekendheid met de natuurlijke historie: in hoeverre zijn vriend daarin deelde, is mij niet gebleken. Eindelijk betraden zij de breede, stille straten van St. Omer. Een klein, mager en taankleurig mannetje, met doordringende zwarte oogen, en in een gestreepten jas gekleed, stond voor de deur zijner woning en noodigde de vrienden binnen te komen. ‘De Heeren zijn vreemdelingen,’ sprak hij op vleijenden toon, en schijnbaar verheugd over deze gelegenheid om zijne gastvrijheid te toonen, bragt hij hen in een ruim vertrek, waar hij hun zitplaatsen en ververschingen aanbood. Onze jongelieden vermoedden geen kwaad, en eerst toen hun gastheer, na zich verontschuldigd te hebben, dat hij hen eenige oogenblikken moest alleen laten, de deur bij zijn vertrek van buiten sloot, begonnen ongunstige vermoedens wakker te worden. Bij eenig nadenken echter schreef men deze omstandigheden toch liever aan verstrooijing toe, en reeds was de indruk, daardoor te weeg gebragt, weder vergeten, toen eensklaps hun gastheer binnentrad, van eenige gewapende, in mantels gehulde geregtsdienaars vergezeld, wien hij met een glimlach van boosaardige vreugde, de woorden ‘Pege los trés ladraons!’, vat de drie dieven, toevoegde. ‘Wij zijn edellieden en officieren van den Koning van Holland, onder bescherming der Portugesche regering! - Wij laten ons niet als schelmen aanpakken!’, dus luidde de kreet onzer beide lotgenooten, toen de handlangers der justitie de handen naar hen uitstrekten. Deze woorden en hunne on-

bevreesde houding maakten eenigen indruk, die echter bij het gemis van alle bewijsstukken, waaruit blijken kon, wie zij waren, natuurlijk niet duurzaam was. De boosaardige Creool mogt zich welhaast verlustigen in het gezigt, dat zijne gasten, als boosdoeners, te midden eener gewapende bende, naar het raadhuis werden overgebragt.

De regter scheen tijd noch lust te hebben om aan de vermeende dieven dadelijk gehoor te verleenen: een oud, bleek en mager man, met een grooten bos sleutels gewapend, geleidde hen door een donkeren gang naar eene zware deur, in welker midden een vierkant gat was, met stevige traliën versperd. Men noodigde de drie vrienden om binnen te treden; krakende sloot zich de deur achter hen: zij waren gevangen. Sprakeloos zagen zij elkander aan: dit waren nu de gevolgen hunner jeugdige onbezonnenheid. Waarom hadden zij geen verlof gevraagd? In welke onrust zou hun goede Overste verkeeren? Hoe lang zou hunne gevangenschap duren? De Franschman vooral was wanhopig over de ongelegenheid, waarin hij zijne vrienden gebragt had. Baud herstelde zich spoedig en begon met het avontuur te schertsen: ‘Welk eene romantische episode in ons dagboek!’ riep hij uit.

Bevreesd dat men hen bij nader onderzoek voor spionnen zou aanzien, verscheurden de vrienden thans de schetsen, die zij naar de natuur hadden vervaardigd, en bezigden de fragmenten om er de zaden in te doen, die zij op de wandeling verzameld hadden. Daarop schreven zij met potlood een briefje aan den regter om hem met hunne personen en de onschuldige aanleiding tot hunne komst te St. Omer bekend te maken, en toen kort daarna de cipier verscheen, om hun drinkwater te brengen, smeekten zij hem om de overbrenger van dit biljet te zijn, 't welk zwijgend en met een hoofdknik door hem werd aangenomen.

De nadere opneming van den kerker was niet zeer geschikt om den gevangenen moed in te boezemen. Het vertrek was tamelijk groot, had gewitte muren, en was verlicht door twee vensters met dikke ijzeren tralien, die echter den blik vergunden op den geeselpaal, die op een aangrenzend grasveld prijkte. Onder eene nis met een heiligen-beeldje stond eene groote houten kist, die niet gesloten was, en waaruit een benaauwende lucht opsteeg. Toen men het deksel opligtte, bleek het, dat zij een aantal van lederen riemen vervaardigde zweepen bevatte, die dik met geronnen bloed waren omkorst.

Intusschen verliep de dag zonder dat zich iemand om de opgeslotenen scheen te bekommeren. Hadden zij tot nog toe hun toestand ‘romantisch’ gevonden, de honger, welks prikkel zich nu begon te doen gevoelen, spiegelde hun een verschiet voor, dat wat al te romantisch was om er meê te spotten. Gelukkig vertoonde zich voor het getraliede gat in de deur een goedhartige negerjongen, dien zij eenig geld toevertrouwden om voedsel voor hen te koopen. Wat van het avondmaal overschoot, werd bewaard voor het ontbijt. De cipier vertoonde zich niet weder, dan toen het volslagen duister was geworden, en alleen om een klein lampje te ontsteken, dat voor het heiligen-beeld geplaatst was. Op de vragen der gevangenen gaf hij geen antwoord, en weldra liet hij hen alleen, om zoo goed mogelijk de rust te zoeken. Van de weinige kleederen, die zij bij zich hadden, maakten zij een bundeltje om het hoofd op te doen rusten, waarna zij zich op de planken nedervlijden. Hunne weinig gemakkelijke rust werd echter herhaaldelijk gestoord. Nu eens werden zij onthaald op de helsche muzijk, veroorzaakt door het onderzoek, of de tralies hunner vensters in goede orde waren; met behulp eener ijzeren stang in het werk gesteld; dan weder werden zij vergast op het gerammel der ketenen van eenige negerslaven, die, aan elkander geklonken, gelijk eene reet in den vloer hun toeliet te zien, in een kelder onder hun verblijf den nacht doorbragten. Het lampje bezweek spoedig bij gebrek aan olie, en men begrijpt ligtelijk, met hoe brandend verlangen de dageraad werd te gemoet gezien.

Bij de eerste morgenschemering werden de geketende negers met vreeselijk gedruisch gewekt, om hunnen strafarbeid aan te vangen. Pijnlijk door alle leden en huiverend van de kille nachtlucht, rezen ook onze gevangen vrienden van hunne harde legerstede, hopende dat nu althans het einde hunner ellende nabij zou zijn. Terwijl zij, om zich te verwarmen en den tijd te verdrijven, een kaatsspel begonnen met hunne tot ballen ineengerolde zakdoeken, vertoonde zich voor de tralies de liefelijke verschijning eener bevallige schoone, die, met hunnen toestand bewogen, na zich even verwijderd te hebben, met hare blanke handjes vruchten en andere levensmiddelen door de tralies in het vertrek wierp. Niemand onzer lezers is onnoozel genoeg, om te vragen wie zij was. Hardvochtige cipiers en meêwarige cipiersdochters behooren, in ware en verdichte geschiedenissen, even onafscheidelijk bij elkander als de beide schelpen van een

oester. Hadden onze gevangenen nog kunnen twijfelen, de negerjongen maakte hen welhaast met Donna Chiquinha nader bekend; ook onderrigtte hij hen, wie de oorzaak was hunner gevangenschap. Don Coëlho was in de gansche stad onder den naam van *Traballiado*, d.i. twistzoeker, bekend. Verhuell wreekte zich aan hem, door hem met zijn potlood op den muur te schetsen, aan de pijnigingen van een heirleger van duivels blootgesteld, met den bekenden regel van Dante in Portugesche vertaling als bijschrift: ‘Lasciate ogni speranza, voi che entrate!’

Inmiddels liep ook deze dag ten einde, zonder dat het lang verwachte onderzoek plaats greep. De cipier vertoonde zich weder alleen om het licht te ontsteken, en zonder de weldaad zijner dochter en den bijstand van den negerjongen, die hun voor hun geld de noodige spijze kocht, hadden zij vreeselijk gebrek geleden. De toestand werd hoogst bedenkelijk, het verschiet ondragelijk, toen ook de derde dag op gelijke wijze voortging en zich reeds een sterke eb in de beurs begon te doen gevoelen. Wat zou het einde zijn? De poging, door de gevangenen aangewend, om zich bekend te maken, was zonder gevolg gebleven; de negerjongen weigerde, uit vrees voor straf, standvastig om de overbrenger eener nieuwe schriftelijke boodschap te zijn.

Reeds was de avond weder gevallen en het treurig nachtlampje ontstoken; reeds maakten de gevangenen hunne hoofdbundeltjes weder gereed tot een nieuwen nacht, op de harde planken doorgebragt, toen naderende voetstappen, door de ontsluiting der deur gevolgd, een straal van hoop in hun hart deden dringen. ‘Volgt mij, signors,’ luidde de stem van den cipier, en hoe onzeker ook het lot was, dat zij te gemoet gingen, zij klonk hun als hemelsche muzijk in de ooren. Van geregtsdienaars omstuwd, werden zij den langen, donkeren gang weder doorgeleid, en naar eene met lantaarns verlichte vestibule gebragt, waar zij een aantal menschen bijeen vonden. In eenen hoek van het vertrek herkenden zij de beminnelijke cipiersdochter, die hen met medelijdende blikken gadesloeg, doch - zeker uit vrees voor haren vader - zich zoo veel mogelijk aan hunne opmerkzaamheid onttrok.

De cipier maakte eene diepe buiging voor den regter, een kort ineengedrongen mannetje, in het zwart gekleed en door geregtsdienaars omringd, die met eene gemaakte deftigheid en

een groot gevoel van eigenwaarde het verhoor opende. Baud en Verhuell zagen hem stoutmoedig in het aangezigt, en verloren in jeugdigen overmoed en het besef hunner onschuld ongetwijfeld de lessen der voorzigtigheid te zeer uit het oog. Zij namen hem van het hoofd tot de voeten op, en toen hij hun op hoogen toon hunne namen afvroeg, antwoordden zij, dat hij die reeds weten moest, indien de cipier zijn pligt gedaan en hem hunnen brief overhandigd had, en dat zij den Gouverneur, Graaf da Ponte, verslag zouden doen van de onwaardige wijze, waarop Hollandsche zeeofficieren, onder de bescherming van den Koning van Portugal staande, behandeld waren. Toen daarop de regter eenvoudig antwoordde, dat hij hen naar San Salvador zou laten terugvoeren op eene wijze, die met zijne pligten strookte, en aan eenige geregtsdienaars, die met kluisters en ketens toetraden, den last gaf om die drie signors aan elkander te sluiten, stieten zij die kerels terug, onder de verklaring, dat zij, als officieren en fatsoenlijke lieden, de schande van geboeid te worden niet wilden ondergaan. En toen nu de regter in ziedenden toorn uitriep: ‘Hoe, gij weigert de kluisters van den Koning onzen Heer te dragen, waar zelfs een Portugeesch Fidalgo eene eer in stelt?’ was het spottend antwoord, dat zij die hooge eer gaarne aan zijne Fidalgo's gunden, maar dat in hun vaderland, Gode zij dank! alleen de grootste schurken die eereteekens erlangden. In de opgewondenheid van het oogenblik werd noch aan het doorgestaan lijden der gevangenis gedacht, noch aan de omstandigheid, dat de beurs, welker inhoud alleen nog dat lijden verzacht had, geheel was uitgeput. Gelukkig toonde zich de Franschman bezadigder dan onze Hollandsche heethoofden. ‘Geeft in Gods naam toe,’ zoo fluisterde hij hun in het oor, ‘want gij weet niet waartoe die domme kerel in staat is. Denkt aan onze gevangenis en ledige beurzen.’

Deze weinige woorden waren genoeg om den weêrstand te ontwapenen. Baud en Verhuell boden hunne handen aan en de drie vrienden werden aan elkander gekluisterd, Louis in het midden. ‘Voert hen weg,’ riep de regter op zegevierenden toon, en vier geregtsdienaars, met lange rapieren gewapend, traden toe en leidden hen naar buiten. Onder een liefelijken maneschijn gingen zij stilzwijgend voort en werden naar eene zeilreê liggende Lancha gebragt. De negerjongen, die hen in de gevangenis verzorgd had, en zich zeker niet anders voorstelde dan dat zij ter dood zouden gebragt worden, volgde hen

onder de levendigste betuigingen van medelijden en sloop met hen aan boord om den afscheidszegen te vragen. Onze reizigers stelden hem gerust en drukten hem de handen; maar de wachters, verontwaardigd over de aanmatiging van een slaaf, grepen hem bij den arm en smeten hem van boord, terwijl zij den gevangenen gelastten om op de roef plaats te nemen.

Het aantal passagiers was inmiddels gedurig aangegroeid en de schipper gaf bevel om de touwen los te maken. De gevangenen gevoelden zich verkwikt door de nachtlucht en door de hoop op spoedige verlossing. Maar hun lijden was nog niet geëindigd. De kluisters, aanvankelijk weinig gevoeld, begonnen meer en meer hinderlijk te worden; ook nadat de wachters hun gelast hadden naar beneden te gaan en tegen een der schotten van de roef plaats te nemen, konden zij den slaap niet vatten ten gevolge der pijn, die de minste beweging aan hunne polsen veroorzaakte. De nacht duurde eindeloos en de dageraad werd met smachtend verlangen te gemoet gezien. Maar toen hij eindelijk aanbrak, bragt hij weder een nieuw lijden met zich. Elk der passagiers ontsloot zijn proviand en zette zich aan het ontbijt, ook de wachters niet uitgenomen; maar niemand bekreunde zich om onze arme gekluisterden. Eindelijk hadden schier al de passagiers de allengs benaauwd wordende roef verlaten, zoodat zij met een monnik en eene *beate* (geestelijke zuster) die hem vergezelde, en wier zamenzijn gedurende den nacht tot ruwe spotternij had aanleiding gegeven, alleen achterbleven. Het nonnetje wierp van tijd tot tijd een medelijdenden blik op hen, en waagde eindelijk te vragen of zij geen honger hadden. ‘Wij hebben sedert gisteren middag niets gegeten, Signora! Wij zijn arme, onschuldige gevangenen.’ Na een oogenblik overlegs met den pater opende zich haar mandje met proviand als een hoorn des overvloeds, waaruit vruchten, vleesch en manioc voor onze gevangenen werden uitgestort. De schraapzuchtige wachters, die er op gerekend hadden hun het noodige voedsel ten duurste te verkoopen, zagen dit met leede oogen aan, maar de gekluisterden, wier beurzen geheel ledig waren, dankten en zegenden uit een vol gemoed de vriendelijke non, die hen zoo ter regter tijd versterkt en verkwikt had.

Het duurde nog den geheelen dag eer de bezwaarlijke togt was ten einde gebragt; het was volslagen donker eer onze reizigers, met blaauwe en gezwollen handen, krimpende van smart en hijgende naar verlossing, San Salvador bereikten. Onopge-

merkt wegens de duisternis werden zij naar de hoofdwacht van het Paleis des Gouverneurs gevoerd. De officier van de wacht herkende hen dadelijk als officieren van *de Vlieg* en kon zijne verbazing over den toestand, waarin hij hen voor zich zag, niet ontveinzen. Op gebiedenden toon vroeg hij de sleutels der boeijen, en deed de ketenen van hunne handen vallen, die hij den wachters voor de voeten smeet. Met weinige woorden verhaalden zij hem daarop hun wedervaren, waarna hij, hunne namen opschrijvende, zich naar het paleis begaf en na weinige oogenblikken, vergezeld van een Aide de Camp des Gouverneurs, terugkwam. Namens Zijne Excellentie gaf hij hun te kennen, dat zij volkomen vrij waren, doch dat het den Gouverneur leed deed, dat zij zich door eigen schuld aan zulke onaangename ontmoetingen hadden blootgesteld, daar zij de stad zonder zijn verlof verlaten hadden, ofschoon hij hen gaarne tot het doen van kleine uitstapjes in den omtrek van een pas zou voorzien hebben. Schuldbekentenis en dankbetuiging wisselden elkander nu natuurlijk af; maar even natuurlijk werd, zoo spoedig de wellevendheid gedoogde, van de herkregen vrijheid gebruik gemaakt, om naar de kleine woning te snellen, licht te ontsteken, levensmiddelen te koopen, een maal te bereiden, waartoe de meer bedreven Franschman de hand leende, en dat te nuttigen met een wellust, waaraan de hoedanigheid der spijzen zeker op verre na niet geëvenredigd was. Een verkwikkende slaap bragt nu aan wat tot volkomen herstel van krachten nog noodig was, maar het ontwaken bragt eene nieuwe zorg met zich, de gedachte aan de ecrste ontmoeting met den Overste. Het verstandig besluit onzer jeugdige officieren was om ook door dien zuren appel zoo spoedig mogelijk heen te bijten, en weldra bemerkten zij, dat de toorn over hun vergrijp bij den goeden man zeer door de vreugde over hunne behouden terugkomst werd getemperd. Eene ernstige vermaning, om zich nimmer weder aan de wetten der krijgstucht en der wellevendheid te bezondigen, was alle straf die zij ontvingen, en met een gerust hart konden zij weldra naar hunne woning en tot hunne gewone bezigheden terugkeeren, die door de herinnering van het doorgestane leed eerder veraangenaamd dan gestoord werden.

Intusschen kon het niet anders, of dat doellooze leven moest een man van den aanleg van Baud allengs meer en meer gaan verdrieten. Meer dan twee jaren van hunnen diensttijd hadden nu onze jeugdige officieren schier werkeloos doorgebragt, en

voor hunne volgende loopbaan kon dit niet anders dan noodlottig zijn. Baud gaf meermalen aan zijnen vriend zijn verlangen te kennen om zijn leven op nuttiger wijze te kunnen besteden, en hield niet op naar eene gelegenheid rond te zien om naar het vaderland weder te keeren. Die wensch werd nog te meer aangewakkerd, doordien reeds velen zijner lotgenooten, de matrozen meestal zonder verlof te vragen, de gelegenheden, die zich daartoe aanboden, hadden aangegrepen, zoodat de équipage van *de Vlieg* sterk begon te verminderen. Eindelijk zag hij zijn wensch voldaan en nam als onderstuurman dienst op een Deensch scheepje, dat van San Salvador zou onder zeil gaan. ‘Hij ontvouwde mij,’ zegt de heer Verhuell, ‘de redenen, die hem daartoe noopten, met zooveel geestdrift, dat ik mij, ofschoon met een weemoedig hart, gedwongen voelde zijn loffelijk voornemen toe te juichen. Alleen eene edele zucht om zijne pas ingetreden loopbaan te vervolgen en zich daarin te bekwamen, deden hem vergeten, welke ontberingen van allerlei aard hij te doorworstelen zou hebben, als onderstuurman op een klein Deensch koopvaardijscheepje, en vervolgens zonder middelen, om over land het vaderland te bereiken.’

Het verhaal van den heer Verhuell, waarin wij voor ons tegenwoordig doel wenschen mogten, dat Baud wat meer op den voorgrond had gestaan, verliest van nu af zijnen vriend geheel uit het oog. Uit de brochure van Philalethes vernemen wij, dat hij niet zonder nieuwen tegenspoed en rampen eene der havens van Denemarken bereikte, en in brandend verlangen naar het wederzien van zijne ouders en zijnen geboortegrond, na eene afwezigheid van drie jaren, bij gebrek aan middelen en gelegenheid om de reis op andere wijze te verrigten, besloot den togt van Denemarken naar Holland te voet af te leggen, en dit plan, ondanks de groote bezwaren daaraan verbonden, gelukkig volbragt. Menigmaal dreigde hij, van vermoeijenis uitgeput, neêr te zijgen, maar de voorstelling van het wederzien bezielde hem telkens met nieuwen moed en krachten, om stok en bundel weder op te vatten. In Mei 1810 keerde hij eindelijk te 's Gravenhage terug, arm in geld, maar rijk in ervaring, en na aan alles gebrek geleden, maar onder de moeijelijkste omstandigheden over de valsche schaamte gezegepraald en de ware eer gered te hebben. Zijn leven trad thans een nieuw tijdperk in, dat wij bij eene volgende gelegenheid willen schetsen.

P.J. VETH.

De Vatikaansche Bibliotheek.

Dom. Zanelli, la Biblioteca Vaticana della sua origine fino al presente Roma, Tipogr. delle belle arti. 1857. 122 p. in 8°.

> Auch darum ist der Aufenthalt in Rom so interessant, weil es ein Mittelpunkt ist, nach dem sich so vieles hinzieht.
> Göthe, Italiänische Reise.

(*Vervolg en Slot van bladz.* 181.)

De pauselijke bibliotheek had door de afscheiding van het archief door Sixtus IV (1471-1484) een geheel ander aanzien verkregen. Vooreerst werd haar een vast verblijf aangewezen in vier benedenzalen van het Vatikaansche paleis, alwaar zij behoorlijk opgesteld en geordend en met een tal van handschriften uit alle oorden van Europa verrijkt werd, 't geen dan ook onder het portret van dezen, voor de wetenschap goed gezinden paus vermeld is. De bewering van sommigen, die hieruit hebben afgeleid, dat Sixtus IV de boeken, die nog in het Lateraan waren achtergebleven, naar het Vatikaan overbragt, kan ik bij gebrek aan berigten hieromtrent niet toestemmen. Ariosto gaat nog verder; hij bezingt het groote getal boeken, dat deze paus uit geheel de wereld naar Rome liet komen en, wat hem trouwens ook tot geen geringe eer verstrekt, dat bij ze voor het gebruik van het algemeen openstelde. Als een noodzakelijk uitvloeisel hiervan werd ook toen de eerste catalogus der Vaticana gemaakt. Zoo als altijd, werd daardoor eene uitbreiding van het personeel noodig, zoodat wij dan ook door Sixtus IV, behalve den beroemden Barthol. Platina, tot ‘scrittori apostolici’ zien aanstellen Leon. Dati, Sigism. Conti, Matth. Palmieri,

Domit. Calderino, Demetr. van Lucca (1480-1511), Joh. Chadellus uit Lyon (1480-1512), en Volaterranus, die, zoo als hun titel aanduidt, in last hadden om werkzaam te zijn ter vermeerdering en instandhouding der Latijnsche, Grieksche en Hebreeuwsche handschriften zoowel door ze af te schrijven als de door den tand des tijds beschadigde boeken te herstellen. Zij genoten een inkomen van 4 kroonen in de maand behalve den vrijen kost; de twee onder-bibliothecarissen, ‘custodi’ genoemd, ontvingen slechts 3 kroonen, maar deze hadden vrije kost en inwoning voor zich en voor hunne bedienden, terwijl Julius II hun in 1503 nog wat kolen voor den winterdag toebedeelde. Tevens werd het inkomen van den bibliothecaris op 100 goudkroonen gebragt. Maar het was Sixtus niet alleen te doen om het aantal zijner handschriften zoo aanzienlijk te vergrooten, hij wilde ze ook zoo zuiver mogelijk hebben, en het is zijn bibliothecaris Joh. Andr. de Bussi, welke eerst secretaris van Sixtus was en later bisschop van Aleria werd, die bekend staat als verdienstelijk ‘corrector’ der Vatikaansche boeken. Het was dezelfde man, die de beschermheer is geweest der eerste drukkerij, welke over de Alpen was gebragt door Conr. Sweynheim en Arn. Pannartz. Beide waren knechts geweest van Fust en Schöffer, en als zoodanig moesten zij voor den bisschop van Isenburg vlugten; zij schonden hun eed, het geheim hunner kunst te zullen bewaren, want zij bragten het naar Rome mede; maar ook hier werden zij door den paus Paul II verjaagd. Toen zochten zij eene schuilplaats in het door den H. Benedict vermaarde klooster bij Subjaco, en werden aldaar door de verstandige Benedictijnen met opene armen ontvangen. Men zal zich ligtelijk kunnen voorstellen, met welk eene zelfvoldoening de Hollander in de geschiedrollen van genoemd klooster het door den eerwaarden tijdgenoot te boek gestelde berigt las van de aankomst dier twee drukkersgezellen, ‘wier kunst te Haarlem, eene stad in Holland,’ was uitgevonden. Het was eerst in 1466, nadat zij in een paar jaren de verbazende proeven hunner kunst gegeven hadden, dat zij door de markiezen Pietro en Francesco Massimi naar de Eeuwige Stad werden teruggeroepen, die hen in hun paleis eene werkplaats inruimden. Hier leerde de Bussi hen kennen, en dagelijks was hij werkzaam voor het gewigtig bedrijf van mannen, die hij zich niet schaamde ‘zijne zonen’ te noemen, en die hij tot aan zijn dood (1475) toe beschermde. Toen werd Platina bibliothecaris, wiens

eed[1] ons uit een Vatikaansch handschrift bekend is, terwijl zijne verdienste door de nakomelingschap erkend wordt, die hem, op een fresco-schilderwerk in de bibliotheek, voor Sixtus geknield, een vereerend bijschrift[2] in den mond gaf. Bij dien schoonen bloei der letterkunde was de post van bibliothecaris in aanzien gestegen, en om dat aanzien te bevestigen meende Sixtus niet beter te kunnen doen, dan, nadat hij reeds bij bul van 13 Julij 1475 het inkomen verhoogd had door 10 goudkroonen per maand en daarenboven vrije kost en inwoning aan Platina, zijne 3 bedienden en zijn paard te geven, hem in 1481 tot eersten schildknaap te verheffen met al de voordeelen, die voor het ophouden van die waardigheid aan dezen eerepost verbonden waren. Maar aan den anderen kant zorgde Sixtus behoorlijk voor de verantwoordelijkheid van zijnen bibliothecaris, door van hem een borgtogt van 10,000 kroonen te eischen. Platina bekleedde deze zoo eervolle betrekking maar 6 jaren en werd opgevolgd door Barth. Manfredi (1481-1484), die afgezet is wegens het verduisteren van 1500 ducaten; na hem kwam Christoph. Persona en Joh. Laur. Venetianus.

Na Sixtus IV bleef de pauselijke bibliotheek nog eene eeuw ter zelfder plaatse; ze was allengs eene ware schatkamer geworden, die van een vorstelijk hof onafscheidelijk scheen. Haar naam was reeds doorgedrongen tot de paleizen van vreemde vorsten en vorstinnen, en al kwamen er geene zoo als de koningin van Seba naar Rome, om zich van dien rijkdom te overtuigen, zoo mag het hier toch wel vermeld worden, dat de koningin van Cyprus, Catharina Cornaro, aan Innocentius VIII (1484) een keurig exemplaar van de Handelingen der Apostelen schonk. Had Sixtus op andere bibliotheken ter verrijking zijner eigene verzameling handschriften doen afschrijven, eveneens handelde Lorenzo de' Medici, die Aug. Politianus hielp aan handschriften

1 Cod. Vatic. Lat. N. 3953: ‘Ego Platina S.S. Domini Nostri Sixti divina providentia papae IV familiaris et bibliothecaris libros in hoc ordine annotatos et in ordinem ac numerum redactos policeor me conservaturum semper bene atque integre gubernatae bibliothecae, die 18 iuli 1475.’

2 TEMPLA, DOMUM EXPOSITIS, VICOS, FORA, MOENIA, PONTES
VIRGINEAM TRIVII QUOD REPARARIS AQUAM,
PRISCA LICET NAUTIS STATUAS DARE COMMODA PORTUS,
ET VATICANUM CINGERE SIXTE IUGUM:
PLUS TAMEN URBS DEBET. NAM QUAE SQUALORE LATEBAT,
CERNITUR IN CELEBRI BIBLIOTHECAE LOCO.

uit de pauselijke boekerij, en vandaar het berigt, als zouden niet alle aan Politianus geleende boeken teruggegeven zijn; eene kwestie, die alleen kan uitgemaakt worden door het vergelijken van den toen op pauselijk bevel vervaardigden catalogus.

Onder den volgenden paus Alexander VI, werd in 1493 Hieron. Paulli, aartsbisschop van Barcelona, bibliothecaris; in 1495 Joh. Fonsalida, bisschop van Terni, en in 1498 Franc. Volaterrano, terwijl hij verder Pomponius Leto niet te vergeefs naar Duitschland zond om handschriften te koopen. Immers deze geleerde, die, zoo als hij zegt, de streken van den Don bereisde om Strabo's berigten op de plaats zelve te onderzoeken, schijnt toen te Spalatro in Dalmatië een handschrift met een stuk van Festus gekocht te hebben. Met regt mogt men veel van Alexanders regering verwachten voor de Vaticana, want als kardinaal bezat hij eene groote verzameling handschriften der klassieken, met vorstelijke pracht op zijne kosten afgeschreven. Welligt is het ten gevolge zijner korte regering, dat hij bij zijn dood (1503) de Vaticana niet beter bedacht; de bibliotheek te Gotha bezit namelijk zijn keurigen Justinus en Quinctilianus.

Of wel, hij heeft als Julius II (1503-1513) gedaan, die naast de apostolische bibliotheek er eene voor zich zelven aanlegde, zoo het schijnt, eigenlijk alleen om te pronken; want in aantal van handschriften deed zij onder voor de andere, maar was rijk opgesierd met marmer, schilderijen en spiegels. Kardinaal Bembo vermeldt dit, dezelfde dien het gelukte een overoud handschrift vol met verkortingen, dat den paus uit Dacië was toegezonden, te ontcijferen. De gewoonte, dat elke paus voor gebruik of liefhebberij eene boekerij bezat, schijnt nog langen tijd daarna in zwang geweest te zijn. Julius benoemde tot bibliothecaris den geleerde Thom. Phaedrus Inghirami, zoo als Zanelli zegt, uit erkentelijkheid voor de handschriften die hij uit het Benedictijner-klooster S. Columbano bij Bobio naar Rome wist te brengen. Dit klooster, in 612 op eene eenzame plek in het gebergte aan de Trebbia in Sardinië gesticht door den H. Columbanus, is in de geschiedenis der letterkunde bekend geworden, omdat de monniken voor het afschrijven van boeken van stichtelijken inhoud, omstreeks de 9^{e} en 10^{e} eeuw, bij het toenmaals bestaande gebrek aan perkament, daartoe de oude, onleesbaar geworden handschriften hunner boekerij zoowel van kerkelijke als vooral van klassieke schrijvers ge-

bruikten, na die eerst losgemaakt en versneden, en daarna behoorlijk met water afgewasschen, weder te hebben ingebonden. Over deze later weder aan het licht gebragte geschriften der zoogenaamde Palimpsesten uit Bobio zal ik nader spreken; nu zij alleen aangemerkt, dat Zanelli's berigt van het overbrengen dier handschriften naar Rome niet op de Vaticana slaat, want door Raphaël Volaterranus zijn de handschriften bekend geworden, die zijn stadgenoot Inghirami naar Rome haalde, maar die zeker niet in de Vaticana kwamen; is nu deze geleerde ter belooning tot bibliothecaris benoemd, dan moeten die handschriften in de private boekerij van Julius geplaatst zijn; verder heb ik ze niet kunnen opsporen.

Een ware bloeitijd scheen voor de Vaticana aangebroken te zijn met de regering van den kunstlievenden en wetenschappelijk gevormden Leo X, Giovanni de' Medici. Zijne nagedachtenis zal door elken kunstminnaar in eere gehouden worden, en vooral door hen, die de onovertroffene kunststukken hebben mogen bewonderen, waarmede door zijn toedoen het Vatikaansche paleis prijkt. Voor de uitbreiding der handschriftenverzameling zond hij den geleerden Faustus Sabaeus, die onder zes pausen, tot 1550, custode was der Vaticana, en er een Catalogus van vervaardigd heeft, naar Frankrijk, Duitschland, Engeland, ja zelfs naar IJsland, want men verkeerde toen nog te Rome in den waan, dat de Noormannen, die vroeger Rome geplunderd hadden, vele handschriften derwaarts zouden medegenomen hebben. Verder ging Sabaeus naar Griekenland en bereisde hij te voet een groot deel van Italië om manuscripten te zoeken, waarbij hij zich vaak aan groote gevaren blootstelde. Hij kwam terug met vele Grieksche handschriften, even als Aug. Beazzano, die met hetzelfde doel te Venetië werkzaam was, en in de bibliotheek van S. Marco boeken mogt afschrijven, daar hij met aanbevelingsbrieven aan den doge was voorzien, waarin de boekenliefde van Leo de grenzen der pauselijke waardigheid te buiten ging. Een geestelijke uit Luik, Joh. Heytmers van Zonvalben, reisde voor Leo in noordelijk Europa, en toen deze hem het berigt had gezonden, dat er op het koninklijke slot Callundborg in Denemarken handschriften der Latijnsche geschiedschrijvers lagen, vroeg de paus ze terstond aan den koning tegen borgstelling ter leen, om ze te doen afschrijven; even eens maakte Leo er dadelijk werk van, toen hij berigt ontvangen had, dat een geheele Livius

in de bibliotheek van den aartsbisschop van Mainz was gevonden. Het is deze Leo geweest, die de niet geringe som van 500 ducaten betaalde voor het eenige handschrift van de 5 eerste boeken der Annales van Tacitus, dat Ang. Arcimboldi uit de abdij van Corvey in Westphalen naar Rome bragt, en door den bibliothecaris Phil. Beroaldus in 1515 is uitgegeven, aan het slot van welke uitgaaf deze op last van den paus eene rijke belooning uitschreef aan iedereen, die hem onuitgegeven Latijnsche klassieken zou bezorgen. Leo zond een mooi exemplaar ter vergoeding voor het gekochte handschrift naar de bibliotheek terug, benevens eene ‘indulgentia perpetua’ aan de kerk van genoemde abdij. Die prijs is zeker nog al hoog, maar behalve de zeldzaamheid van het werk, is het een zeer goed geschreven handschrift, zoo als ik, te Florence zijnde, in de Laurentiana gezien heb. Dit boek is namelijk niet te Rome gebleven, maar werd naar Florence overgebragt met de geheele bibliotheek der Medici, die door Leo aan de Vaticana was toegevoegd, nadat hij ze in 1508 nog als kardinaal had afgekocht van het klooster van S. Marco te Florence; deze Dominikanen namelijk hadden in 1498 de door Lorenzo de Medici opgerigte boekerij, onder zijn zoon Pietro voor 3000 goudgulden van de republiek gekocht. Leo's neef, de kardinaal Giulio de' Medici, die dat alles geërfd had, heeft het echter, zoodra hij in 1523 onder den naam van Clemens VII op den H. Stoel was geklommen, aan zijne vaderstad teruggegeven, en niet zoo als andere meenen in 1528, toen juist de Vaticana door plundering zooveel had geleden. Zoo heeft dus de Vatikaansche bibliotheek geen groot voordeel gehad van Leo's regering; evenmin werd ze verrijkt met een handschrift uit Mexico, dat deze paus met andere kostbaarheden van koning Emmanuel van Portugal ten geschenke had gekregen, want dit is bij testamentaire beschikking achtereenvolgens overgegaan in het bezit van kardinaal Hippolytus, Capuano en Salviati, en na zoo doende in handen van hertog Jan George van Saksen Eisenach gekomen te zijn, werd het aan keizer Karel VI geschonken, zoodat het nu in de bibliotheek te Weenen berust. Uit den tijd van Leo moet nog als bibliothecaris vermeld worden de Dominikaan Zenobio Acciaiuolo, en als custoden Hier. Aleander (1519-1538), Laur. Parmenio uit Camerino (1511-1550) en Rom. Mammacino uit Arezzo (1512-1534).

Bij de letterkundige verdienste van Leo steekt zijn opvolger treurig af, de eenige Nederlander die op den stoel van Petrus

gezeten heeft. Adriaan VI (1522-1523) staat, in weerwil van Burmanns loffelijke poging om de goede eigenschappen van den Utrechtschen paus te verheffen en zijn welgemeend streven om de door hem beoogde verbeteringen te doen uitkomen, in Italië toch altijd slecht aangeschreven. En wat was ook natuurlijker; bragt de staatkunde al mede, dat Karel V dezen gewigtigen post door zijn leermeester Adriaan Floriszoon deed bezetten, deze was de man niet om zich krachtig te doen gelden en om door verstandig beleid den kwaden dunk weg te nemen, waarin hij bovendien als vreemdeling reeds stond bij de in dit opzigt eenzijdige Italianen. Niet geboren om den schepter te zwaaijen in al de kronkelingen, onvermijdelijk aan die betrekking, maar met eene ruime mate van prijzenswaardige deugden onzer voorvaderen bezield, begon hij vooreerst de Hollandsche zuinigheid toe te passen, zooals hij bijna in burgerlijken eenvoud zijne Utrechtsche dienstmaagd met zich had genomen. Hij wilde de groote schulden niet vermeerderen, en beperkte de vorstelijke hofhouding, door b.v. de 100 paarden op 12 te brengen. Onjuist is evenwel de voorstelling van Zanelli, als of hij zonder fatsoenlijk gevolg naar Rome kwam om den H. Stoel in bezit te nemen; de beschrijvingen van den Spaanschen geestelijke, die hem vergezelde, zijn door Burmann als welsprekend bewijs daartegen medegedeeld, even als de voorstelling op zijn keurig grafteeken, in de Oostenrijksche kerk van S. Maria dell' Anima, op kosten van zijnen tot kardinaal verheven secretaris Willem van Enckevoirt opgerigt naar de fijne teekening van Baldassare Peruzzi en gebeiteld door de ervarene Michel Angelo Sanese en Niccolo Pericoli Tribolo. Maar juist door tegen de weelde van het hof te velde te trekken, raakte Adriaan de gevoeligste snaar aan van het ijdele Romeinsche hart, en noch tijdgenoot noch nakomelingschap kan op hem wijzen als beschermer der fraaije kunsten, want juist onder Adriaans regering moest de grootsche bouw der Pieterskerk en de prachtvolle versiering van het Vatikaansche paleis gestaakt worden, toen beide in vollen gang waren; waarlijk voldoende reden, waarom de nagedachtenis van den eenigen Hollandschen paus, wiens boezem niet warm klopte voor de kunst, niet hoog in eere wordt gehouden. Gelukkig hebben de Romeinen zich spoedig van dezen vreemdeling ontdaan; de eerste moordaanslag mislukte, want de zware steen, die van boven de deur der Sixtijnsche kapel door de ongestoorde werking

der aantrekkingskracht naar beneden kwam, juist op het oogenblik dat de paus op kersdag de kapel zou binnengaan, verpletterde een onschuldigen Zwitserschen lijfwacht, die onmiddellijk achter den H. Vader liep, en verwondde een tweeden; een der aanwezige kardinalen gaf zijn gemoed lucht door eene krachtige verwensching, maar Adriaan moest het ongestraft laten. Kort daarop mislukte een aanslag met het bloote zwaard; en toen Adriaan ten huize van kardinaal Pompeo Colonna, na het nuttigen van den maaltijd, zoo ongesteld werd, dat hij binnen korte uren het tijdelijke met het eeuwige verwisselde, werd de deur van 's pausen geneesheer met bloemen getooid! En wat nu de bibliotheek betreft, ook daarvoor heeft Adriaan niets over gehad; ik geloof niet, dat hij zoo afkeerig was van de letteren, omdat hij zijn keizerlijken leerling niet eens een middelmatig Latijn heeft kunnen leeren, maar omdat hij alle niet stichtelijke boeken voor eene ‘gentilesca profanita’ hield.

De bibliothecaris had een beteren meester in Adriaans opvolger, Clemens VII (1523-1534), en toch beklaagt deze zich over hem, omdat hij de letteren te gering achtte[1]. Overigens klaagde deze man zelfs over den mildsten paus, maar aan den anderen kant is een verwijt niet ongepast in den mond van een bibliothecaris der Vaticana, die lijdelijk moest aanzien, dat de familie-bibliotheek der Medici naar Florence terugging. Bovendien had Clemens een bangen tijd te verduren; ik bedoel de bestorming van het Vatikaan door de Spaansche troepen onder den Connetable de Bourbon op 6 Mei 1527; deze sloegen hunne tenten op bij en in het Vatikaansche paleis, zoo lang de Engelburg nog niet was genomen. Bij deze gelegenheid had de Vaticana het hard te verantwoorden; hoeveel er toen zoek is geraakt, kan niet wel opgegeven worden, maar de meening van Mai en vele anderen is zeer overdreven; immers het blijkt, dat er kort voor 1600 reeds 3000 handschriften in de pauselijke bibliotheek waren, om geene andere gronden bij te brengen. Trouwens wat is gemakkelijker voor de naneven, dan het ontbreken van handschriften op rekening van eene erkende ramp te brengen? De donkere voorstelling

1 Dicere non possum, quod sim tua, visere quam non
Hactenus ipse velis, Septime, nec pateris.
Hinc gemo et illacrymor, quod sim tibi vilior alga,
Sordidior coeno, Thesiphore horridior.

van ooggetuigen, waarbij zeker eenige nationale haat kwam, werd bij nader onderzoek tot één zegsman teruggebragt, terwijl van de geheele plundering met geen enkel woord gewaagd wordt door een anderen ooggetuige, die overigens deze plundering van Rome zeer buitengewoon schildert. Ik maak dus de gevolgtrekking, dat niet zoozeer de bibliotheek, maar veeleer het archief bij deze treurige gelegenheid te lijden heeft gehad; dit past immers bij de gapingen in de aldaar bewaarde stukken, en komt met het berigt overeen, dat er pauselijke breven verbrand zijn, zij 't dan al niet bij de wachtvuren, dat voor de Italiaansche Meimaand min waarschijnlijk is, dan zou ik toch niet durven ontkennen, dat de Spaansche soldaten niet soms den pot gekookt hebben met pauselijke bullen. Maar stellig overdreven is het berigt, dat alle straten in den omtrek van S. Pieter vol lagen met dergelijke stukken, en dat de soldaten, even als later te Fulda en te Heidelberg zou gebeurd zijn, voor de paarden een bed van stukgescheurde perkamenten in plaats van stroo gespreid hebben; alsmede dat men den spot zoo ver dreef, dat de pauselijke bullen op het Pieterskerkplein aan de meestbiedenden zouden verkocht zijn. Daarentegen is het zeker, dat de soldaten den met edelgesteenten rijk versierden band van het reeds vermelde kostbare handschrift der Handelingen der Apostelen, hebben gestolen; kort voor de Fransche omwenteling is ook het boek zelf zoek geraakt. Welligt zijn er toen nog met goud versierde miniaturen uit eenige handschriften verdwenen.

Met de berigten van de geledene schade laat zich overigens in overeenstemming brengen, dat de volgende paus Paulus III (1534-1549) twee scrittori aan de Vaticana toevoegde, om de beschadigde handschriften door tijdig afschrijven voor verderen ondergang te bewaren, en dat hij boekbinders en een knecht ten dienste der bibliotheek aanstelde. Als correttori voor de Latijnsche handschriften zijn onder Paulus bekend geworden: Nicol. Maioranus (1534-1553), die vijf, en de fabeldichter Gabr. Faërnus (1540-1561), die vier kroonen in de maand verdiende, behalve andere voordeelen. Verder droeg hij aan den Griek Mich. Rosaitus uit Cerona de taak op om een catalogus der Grieksche handschriften te maken, die nog te Napels en in de Vaticana te vinden is. Eindelijk werd door Paulus de betrekking van bibliothecaris tot eene kardinaalswaardigheid verheven, waarmede, aangezien Aleander daarvoor

bedankte, Marcello Corvino, later paus Marcellus II, het eerst bekleed is. Van dien tijd dagteekent dus de titel van ‘bibliothecaris sedis Apostolicae’ of ‘bibliothecaris Sanctae Romanae Ecclesiae’ voor den kardinaal-bibliothecaris, dien men niet moet verwarren met de oudere hoofden der pauselijke kanselarij, al heeten die ook ‘bibliothecaris Ecclesiae Romanae.’ Men ziet dus, hoe deze betrekking nog steeds in aanzien won, en onder de vele bibliothecarissen, die met het purper bekleed zijn, staan er vele als werkzame geleerden te boek.

Onder de regering der drie volgende pausen, Julius III (1550-1555), Marcellus II (1555) en Paul IV (1555-1559) is de Vaticana niet verrijkt; de voorlaatste zond Ant. Eparchus naar Griekenland om handschriften te verzamelen, en stelde een knecht aan, tegen een rijksdaalder 's maands, om de zalen schoon te houden. Paul IV benoemde Rob. dei Nobili tot bibliothecaris, met het oog op het gemaakte plan van uitgaaf der nog niet gedrukte handschriften.

Onder Pius IV (1559-1566), die op raad van zijn neef en secretaris Car. Borromaeo meer overhad voor de bibliotheek, werd - die uitgaaf voortgezet. Hij stelde den correttore Giov. Franc. Manfredi aan (1561-1565) en na diens afzetting den verdienstelijken Onuf. Panvinus, als ook den eersten Griekschen correttore Matth. de Varis, uit Corfu (1562). De geleerde Panvinus en Franc. Avanzatus werden in 1564 uitgezonden om Grieksche en Latijnsche en vooral ook Oostersche handschriften op te koopen, waartoe de paus hen van onbepaalde credietbrieven voorzag. Waarschijnlijk werd toen de verzameling van den kardinaal Pio da Carpi in de Vaticana opgenomen. Pius IV had bepaald het oog op Sicilië gevestigd, dat hij in 1563 door den Messinees Ant. Francesco di Napoli liet bereizen om handschriften op te koopen en af te schrijven. Menig boek is daardoor naar Rome gekomen; maar men zocht vooral naar handschriften van kerkelijken inhoud, die ter bestrijding der ketters konden dienen. Overigens bleef Sicilië nog in het bezit van menig merkwaardig stuk; zoo zijn er in het klooster van S. Martino delle Scale, een half uurtje boven Monreale, eenige boeken door Luther gebruikt en beschreven; maar daar men die tegenwoordig niet meer laat zien, was ik niet in de gelegenheid het schrift van dien Frater Martinus onder de oogen te krijgen. Eveneens mislukte mijne poging te Girgenti om eene mystificatie te onderzoeken, want in de biblio-

theek van het Seminarium, dat aan de hoofdkerk, een ouden Minerva-tempel van Agrigentum, verbonden is, wordt een handschrift van den Duivel bewaard. Ik werd wel toegelaten in de boekerij, wier voorkamers voor het droogen en schoonmaken van visch gebruikt worden, terwijl voor de mooije kasten met gedrukte boeken, uijen, aardappelen en dergelijke mondbehoeften der seminaristen opgestapeld lagen; maar de handschriften worden aan het huis van den bibliothecaris, den professor in de wijsbegeerte, bewaard, dien ik tot mijn spijt niet te huis vond. Een hoogst zeldzaam stuk ligt nog in de bezienswaardige hoofdkerk te Messina, namelijk een brief van de Moeder Gods aan de Messinezen, geschreven in antwoord op eene door hen naar Jeruzalem opgezonden vraag. De apostel Paulus vertaalde Maria's Hebreeuwsche woorden in het Grieksch; ik las er het begin van, dat mij ontschoten is, en teekende slechts de dagteekening op: ‘uit Jeruzalem het jaar onzes Zoons 42, 1°. indictie, 3 non. Junii, luna 27, feria 5.’ Men schrijft dit stuk op rekening van Constantijn Lascaris; de Jezuit Melchio Inchiofer heeft de echtheid er van in 1629 in een lijvig en geleerd boekwerk bewezen!

Onder Pius IV is de wetenschap met milder hand bejegend; de bezoldiging van den Latijnschen correttore Panvinus werd op 10 goudgulden gebragt, en een tweede Grieksche tegen 12 goudgulden benoemd. De kardinaal-bibliothecaris Marcantonio Amulio uit Venetië, de opvolger van Alfonso Carafa (1558-1565), had eene groote boekerij van zich zelven, maar het schijnt, dat hij daarvan niets heeft afgestaan aan den paus. Daarentegen zijn, ofschoon later, boeken van den volgenden Guil. Sirletus (1572-1585), welk geslacht meer custodi heeft geleverd, in de Vaticana gekomen. Als onderbibliothecaris werd Nicol. Maioranus (1534-1553) door Fred. Rinaldus opgevolgd.

De volgende paus Pius V (1566-1572) heeft, zoo als ik reeds vermeld heb, behoorlijk zorg gedragen voor het apostolische archief; men zegt, dat er toen boeken uit de bibliotheek daarheen verplaatst zijn; hoe dit zij, hij heeft bij een ‘motu proprio’ gelast een catalogus der Vaticana te maken. Bezat Pius voor zich zelven eene boekerij, dan is die niet in de groote bibliotheek opgenomen, maar aan zijn neef kardinaal Car. Bonello vermaakt, die ze dus met zijne boeken aan de bibliotheca Casanatense bij het Dominicaner-klooster van S. Maria sopra Minerva te Rome schonk.

Daarentegen heeft Gregorius XIII (1572-1585) zijne bibliotheek aan de Vaticana vermaakt, die onder zijne regering eenig teeken van leven heeft gegeven door de uitgaaf der Septuaginta.

Met de regering van Sixtus V (1585-1590) opent zich een nieuw tijdvak voor de Vatikaansche bibliotheek. Deze paus toch moet als een tweede stichter der Vaticana vermeld worden, want hij heeft haar eene plaats in het apostolische paleis gegeven overeenkomstig aan hare allengs toegenomene waarde. En verstond hij bij uitnemendheid de kunst om door te tasten bij het aanbrengen van zooveel degelijks en doelmatigs, waarvan het nageslacht nog de goede vruchten geniet, en wist hij zoo nuttig gebruik te maken van zijn onbeperkt éénhoofdig gezag, door groote straten dwars door onbewoonde streken der stad aan te leggen, waardoor tevens zulke grootsche oudheden ontdekt werden, even vastberaden trad hij op bij het bouwen der Vatikaansche bibliotheek, die in den ongeloofelijk korten tijd van één jaar voltooid werd, dank zij de vereende krachten van honderd metselaars en even zoovele schilders, onder de leiding van den beroemden bouwmeester Dom. Fontana.

Zanelli geeft in vier bladzijden de volledige beschrijving van de tegenwoordige bibliotheekzalen, wier kostbare versiering zeker der vermelding waard is, maar uit vrees voor te groote uitvoerigheid, moet ik met een enkel woord hieromtrent volstaan. Zoo als wij reeds boven zagen, bewoonden de pausen, sedert den terugkeer uit Avignon, het paleis dat regts van de S. Pieterskerk staat, en dat naar den heuvel, waar de prins der Apostelen werd omgebragt, het Vatikaan genoemd wordt. Reeds Nikolaas V, wiens bouwlust ik vroeger aanstipte, had het plan opgevat om die woning in dier voege uit te breiden, dat ze het grootsche verblijf zou worden voor het hoofd der kerk met al zijne staatsen kerkelijke collegiën; 't is evenwel eerst Alexander VI geweest, die er een groot stuk bijbouwde, dat naar hem Tor di Borgia genaamd is, waaronder de door Raphaëls penseel zoo onsterfelijke vertrekken zijn; Sixtus IV bouwde de door Michel Angelo's kunststukken vermaarde Sixtijnsche kapel, die tegen genoemd gedeelte aankomt. Geheel hiervan afgezonderd, op een

400 pas afstands op den noordoostelijken uithoek van den Vatikaanschen heuvel, had Innocentius VIII een tuinhuis gezet, dat den gepasten naam van Belvedere kreeg, en als de eerste bewaarplaats van het overschoone Apollobeeld eene algemeene vermaardheid bezit. De groote bouwmeester Bramante vereenigde die twee verwijderde gebouwen op het verlangen van Julius II, door groote gaanderijen op te rigten, waarin tegenwoordig de grootsche verzamelingen van de Vatikaansche musea zijn opgenomen, het Museo Pio-Clementino, Museo Chiaramonti, Museo Gregoriano, enz., om van de Galleria Lapidaria, Galleria Geographica enz. niet te spreken. De vierkante ruimte, welke die gaanderijen en de twee bedoelde deelen van het paleis insluiten, bestemde hij voor een tuin en voor een tournooiveld. Nu liet Sixtus V, midden tusschen dien tuin ‘giardino della pigna’ en die binnenplaats, een gebouw verrijzen, dat dwars de twee gaanderijen verbindt, alwaar op de tweede verdieping eene groote zaal voor de bibliotheek werd ingerigt. Dezelfde uitstekende paus ontwierp het schuins tegenover het oudste gedeelte gelegen paleis, dat, door Clemens VIII voltooid, de meest gebruikte woning der H. Vaders werd, nadat al de overige gedeelten van het Vatikaan voor onschatbare musea en verzamelingen zijn ingerigt.

De breede, drooge en goed verlichte bibliotheekzaal is ruim 200 voet lang; haar dubbel gewelf rust op zes stevige pilaren, waarop de beeldtenissen van heilige mannen uit het gebied der letterkunde in ruimeren zin, ten voete uit zijn geschilderd, ieder met eene toepasselijke spreuk in mond of hand. De handschriften zijn in 46 dubbel gesloten kasten geborgen; de Latijnsche aan de linkerzijde der zaal, de Grieksche en de boeken met kostbare miniaturen aan de regterzijde. Etrurische vazen prijken boven op die kasten, welke maar een voet of vijf hoog zijn, en wier dubbele deuren met bont beschilderde paneelen pronken, zoodat de vele bezoekers der Vatikaansche bibliotheek niet eens de ruggen te zien krijgen der duizende handschriften, waarvan de vermaardheid hen tot een bezoek uitlokte. Slechts met buitengewone vergunning van den aartsbisschop wordt hun ééne toonkast (onlangs kwam er een tweede, maar die is zeker nog niet in dienst gesteld) ontsloten, waarin ééne bladzijde van elk der acht boeken mag bewonderd worden. En toch is een bezoek aan de bibliotheekzaal verre van te versmaden. Behalve verschillende uiterst kostbare

geschenken, die de pausen aldaar lieten neêrzetten, zijn de muren boven de zoo lage kasten met fresco-schilderwerk versierd, dat, zoo al niet uitmuntende door zuivere teekening of losse uitvoering, dan toch door de geschiedkundige voorstelling de aandacht verdient. Op verscheidene der bedoelde tafereelen komen gebouwen voor, die sedert veranderd of gesloopt zijn; vooral is uit dien hoofde, in de later bij de bibliotheek getrokkene en 948 voet lange dwarszaal, de fresco merkwaardig, waarop het plein voor de nog in aanbouw zijnde S. Pieterskerk is afgemaald, met de onder Fontanas leiding volkomen gelukte oprigting van den grooten obelisk van Noncoreus, den zoon van Sesostris, aan den H. Zonnengod van Heliopolis gewijd, die daarna door Sixtus V behoorlijk ‘van alle heidensche aankleve gelouterd en aan het H. Kruis geheiligd’ is; men begrijpt, dat eene duidelijke afbeelding niet onbelangrijk is, hoe dat reusachtige stuk graniet van 963,537 Romeinsche ponden, met behulp van slechts 800 menschen, 150 paarden en 44 windassen, in de hoogte werd gebragt en op zijn voetstuk geplaatst. Een ander frescostuk uit de Vatikaansche bibliotheek heeft bij mij een altijd levendigen indruk achtergelaten, de zoo verheven en waardige afbeelding van het, helaas! niet volvoerde plan der S. Pieterskerk van den onnavolgbaren Michel Angelo Buonarotti.

Maar keeren wij na deze vlugtige schets tot Sixtus V terug, die nog, bij wijze van schadeloosstelling voor de weggezondene Laurentiana, eene drukkerij oprigtte bij de Vaticana, aan wier hoofd in 1590 een Nederlander stond, met name Hendrik Gravius uit Leuven. Nog veel verdienstelijker maakte zich Sixtus echter door de Vatikaansche bibliotheek ten algemeenen nutte der leergierige bezoekers open te stellen, met de noodige voorzorgen, die op wit marmeren platen gegrift staan[1], en met de gewigtige bepaling eindigen, dat noch de onder-bibliothecarissen, noch iemand anders,

1 SIXTVS V. PONT. MAX.
PERPETVO HOC DECRETO DE LIBRIS VATICANAE BIBLIOTHECAE CONSERVANDIS QVAE
INFRA SVNT SCRIPTA HVNC IN MODVM SANCITA SVNT, INVIOLATEQ. OBSERVANTOR.
NEMINI LIBROS, CODICES, VOLVMINA HVIVS VATICANAE BIBLIOTHECAE EX EA AV-
FERENDI, EXTRAHENDI, ALIOVE ASPORTANDI, NON BIBLIOTHECARIO, NEQVE CVSTODI-
BVS, SCRIBISQ. NEQVE QVIBVSVIS ALIIS CVIVSVIS ORDINIS ET DIGNITATIS NISI DE
LICENTIA SVMMI ROM. PONT. SCRIPTA MANV FACVLTAS ESTO.
SI QVIS SECVS FECERIT, LIBROS PARTEMVE ALIQVAM ABSTVLERIT, EXTRAXERIT,
CLEPSERIT RAPSERITQ. CONCERPSERIT, CORRVPERIT DOLO MALO, ILLICO A FIDELIVM
COMMVNIONE EIECTVS MALEDICTVS ANATHEMATIS VINCVLO COLLIGATVS ESTO, A QVO-
QVAM PRAETERQVAM ROM. PONT. NE ABSOLVITOR.

eenig boek, op welke wijze ook uit die apostolische verzameling mag medenemen, onder de billijke bedreiging van den pauselijken banvloek; minder doelmatig evenwel staat er met zoo vele woorden te lezen, dat de H. Vader den schuldige daarvan kan ontheffen. Aan de andere zijde van de statige dubbele deur werd de geschiedenis der Vaticana in marmer gebeiteld[1].

Zoo was dan de Vaticana door de prijzenswaardige bemoeijingen van Sixtus V in een uitmuntenden toestand gebragt; zijne drie opvolgers daarentegen, Urbanus VII, Gregorius XIV en Innocentius IX, hebben in de twee jaren hunner gezamenlijke regering niets gedaan voor de pauselijke bibliotheek behalve de benoeming van den kardinaal-bibliothecaris Marc. Antonio (of Ascanio) Colonna (1591-1598) als opvolger van Ant. Carafa (1585-1591).

Clemens VIII (1585-1605) heeft de Vaticana verrijkt met

1 SIXTVS V. PONT. MAX.
BIBLIOTHECAM APOSTOLICAM
SANCTISSIMIS PRIORIBVS ILLIS PONTIFICIBVS
QVI BEATI PETRI VOCEM AVDIERVNT
IN IPSIS ADHVC SVRGENTIS ECCLESIAE PRIMORDIIS
INCHOATVM
PACE ECCLESIAE REDDITA, LATERANI INSTITVTAM
A POSTERIORIBVS DEINDE IN VATICANVM
VT AD VSVS PONTIFICIOS PARATIOR ESSET
TRANSLATAM, IBIQVE A NICOLAO V.
AVCTAM, A SIXTO INSIGNITER EXCVLTAM
QVO FIDEI NOSTRAE ET VETERVM ECCLESIASTICAE
DISCIPLINAE RITVVM DOCVMENTA OMNIBVS LINGVIS
EXPRESSA ET ALIORVM MVLTIPLEX
SACRORVM COPIA LIBRORVM CONSERVARETVR
AD PVRAM ET INCORRVPTAM FIDEI
ET DOCTRINAE VERITATEM
PERPETVA SVCCESSIONE
IN NOS DERIVANDAM
TOTO TERRARUM ORBE CELEBERRIMAM
CVM LOCO DEPRESSO, OBSCVRO
ET INSALVBRI SITA ESSET
AVLA PERAMPLA, VESTIBVLO,
CVBICVLIS CIRCVM ET INFRA
SCALIS, PORTICIBUS, TOTOQVE AEDIFICIO
A FVNDAMENTIS EXSTRVCTO
SVBSELLIIS, PLVTEISQVE DIRECTIS, LIBRIS DISPOSITIS,
IN HVNC EDITVM, PERLVCIDVM, SALVBREM
MAGISQVE OPPORTVNVM LOCVM, EXTVLIT
PICTVRIS ILLVSTRIBVS VNDIQVE ORNAVIT LIBERALIBVSQVE DOCTRINIS
ET PVBLICAE STVDIORVM VTILITATI
DICAVIT ANNO MLLXXXVIII
PONTIFIC. III.

eenige autographen van Ant. Augustinus, en het personeel verbeterd; hij ontsloeg de twee scrittori en de twee correttori en benoemde er vijf anderen op een maandelijksch inkomen van 8 kroonen benevens vrije woning en onderhoud in het paleis. Onder deze zijn bekend geworden Adr. Capriani, German Voss, een Duitscher, Joh. Battista een Toscaner, Fred. Metz uit de Paltz, bij wie zich nog kosteloos aansloot de geleerde Augustijner-monnik Ang. Rocca, aan wien wij eene vrij uitvoerige geschiedenis der Vaticana te danken hebben, waaraan ik menige hierboven vermelde bijdragc ontleende. Het personeel was uitmuntend zamengesteld, en verbeterde nog, toen kort daarop (1598-1607) de bekende geschiedschrijver Baronius kardinaal-bibliothecaris werd, terwijl Alexander Ranaldi, die 30 jaar lang custode was, met zijn broeder Domenicus aan den catalogus der Latijnsche handschriften werkte, waarop ik later terugkom.

De schoonste tijd voor de Vatikaansche bibliotheek was de 17de eeuw. De bijvoeging der boekerij van Aldus Manutius was eene kleinigheid in vergelijking van die andere groote aanwinst, de vermaking der bibliotheek van den grooten Fulvius Ursinus bij zijnen dood in 1600 aan de pauselijke verzameling, zeker de beste erfgename van een geleerde, die zonder maagschap op de wereld verkeerd had, en op deze wijze zijne dankbaarheid voor het gebruik der Vaticana belangeloos aan den dag legde. Nog jong zijnde werd hij door Gentile Delfini en de kardinalen Ranuccio, Alessandro en Odoardo Farnese voortgeholpen, die hem kanunnik van het Lateraan maakten, waardoor hij, met nog eene wedde van 200 ducaten, in staat gesteld werd zich onbezorgd over te geven aan de door hem zoo geliefde beoefening der letteren en oudheden. Hij is vooral als een grondig kenner en beoordeelaar van oude handschriften vermaard; en dat hij zeer goed de beste wist uit te kiezen, is mij meer dan eens gebleken bij het naslaan zijner handschriften, die hij grootendeels uit de nalatenschap van den vroeger genoemden kardinaal Bembo had aangeschaft. Al was dus liet getal zijner boeken niet zoo groot, elk handschrift is als het ware een schat. Ik zou de mij gestelde grenzen overschrijden, wilde ik de kostbaarste stukken van Ursinus zelfs maar aanstippen, dien Griekschen bijbel in

kapitale letters, of als dien Terentius en dien Virgilius, alle ouder dan de Vaticana toen bezat; die vele zeldzame en kostbare handschriften uit Constantinopel, die Italiaansche boeken, als Petrarca's en Boccaccio's werken door hen zelven geschreven, Provençaalsche boeken met Petrarca's aanteekeningen, enz. Ursinus' beroemde teekeningen van oudheden en munten zijn eerst later in de Vaticana opgenomen, met de bibliotheca Capponi, want hij vermaakte deze aan Oratio Lancelotti, terwijl Odoardo Farnese zijne kunstschatten erfde. Zijne brieven zijn, blijkens de nummers, dadelijk in de pauselijke bibliotheek geplaatst. Aan het testamentaire verzoek van Ursinus, dat de custoden in elk boek zouden schrijven: ‘Fulvius Ursinus huic bibliothecae donavit,’ is niet voldaan; in de meeste zijner handschriften zag ik slechts zijne handteekening of eenig grof bijschrift op het schutblad, ten teeken dat het aan Ursinus had toebehoord.

't Schijnt dat men er over gedacht heeft, de verzameling van Ursinus aan Philips II te verkoopen, maar wij mogen wel juichen, dat de kardinaal Granvelle dit gelukkigerwijze verhinderd heeft; vooreerst toch heeft de kostbare bibliotheek nu niets geleden bij den hevigen brand in 1671, waarbij in het Escuriaal zoo vele duizende handschriften verloren gingen, en ten andere is de Vaticana nog steeds wèl zoo toegankelijk, als de Spaansche bibliotheek.

Het was eene gelukkige gedachte van den opvolger van Leo XI, Paul V (1605-1621), om, gebruik makende van zijne onbegrensde magt, zich 100 der kostbaarste handschriften, die uit de bibliotheek van den kardinaal Sirletus en van Ursinus in het bezit der familie Altaemps gekomen waren en nu aan hertog Jan behoorden, eenvoudig toe te eigenen tegen behoorlijke afschriften, die in vervolg van tijd met de geheele bibliotheca Altaempsiana in de Vaticana overgingen. Verder nam deze paus den goeden maatregel van bij den dood van Baronius, in wiens plaats Luigi Torres kwam, de inkomsten der abdij van S. Maria in Venticano, welke de laatste als kardinaal genoot, voor goed aan de bibliotheek te trekken ter bestrijding van de dagelijksche uitgaven. Later werd de zusterszoon van Paul V, Scipio Borghese Caffarelli, kardinaal-bibliothecaris, terwijl onder de custode en scrittori genoemd mogen worden Balth. Ansidei, Alex. Rainaldi, Andronicus Spinelli en Dom. Belli; maar de eerste plaats werd door Nic. Alemanni ingenomen, over wien later.

Eene belangrijke aanwinst der Vaticana moet nog in de laatste jaren van Pauls regering plaats gehad hebben; het blijkt namelijk uit de cijfers, welke eenige kostbare handschriften uit het reeds vermelde klooster te Bobio dragen, dat zij omstreeks dezen tijd in de pauselijke bibliotheek kwamen. Maar het groote gewigt van die oude boeken kon eerst in deze eeuw gewaardeerd worden, toen het den onvermoeiden Angelo Mai gelukken mogt, als een Columbus op letterkundig gebied, het door de monniken zoo opzettelijk afgewasschen schrift weder aan het licht te brengen, in weêrwil van het daarover geschrevene; hij bestreek, zoo als bekend is, de vroeger beschrevene plekken van het perkament met eene chemische verbinding, die de afgewasschen letters overal leesbaar maakte, door ze donker te kleuren, waar slechts eenige ijzerdeelen van den vroegeren inkt in het perkament waren achtergebleven. Op deze wijze had Mai reeds op de Ambrosiana te Milaan eenige geheel verloren geraakte stukken van klassieke schrijvers uit Bobio's handschriften aan het licht gebragt, maar te Rome was zijn oogst in de onder Paul bijgekomene boeken uit genoemd klooster nog wel zoo belangrijk; hier toch vond hij onder de Verhandelingen van Augustinus op de Psalmen, onder de Handelingen van de Kerkvergadering van Chalcedon en dergelijke geschriften, de groote stukken van Cicero's werk de Re Publica, van de uittreksels uit Polybius, Dionysius en Diodorus, de brieven van Fronto en Marcus Aurelius, den ouden Scholiast op sedert verlorene Redevoeringen van Cicero, de zoo gewigtige stukken van de schrijvers over Oud Romeinsch Regt, enz. In het ontcijferen van al die meerendeels onbekende geschriften gaf Mai de onwederlegbaarste bewijzen van groote belezenheid en van een scherpziend oog; want de eigenaardige zwarigheden, die aan dat werk verbonden zijn, bleken mij veel grooter te zijn dan men gewoonlijk denkt, toen ik zoo gelukkig was van na Mai's dood de eerste te zijn, die verlof kreeg de meeste der bedoelde palimpsesten na te lezen, om het tot nu toe niet nageziene werk van den ijverigen geleerde zoo noodig te verbeteren. Elders zal de belangstellende lezer de vruchten van mijne werkzaamheden kunnen beoordeelen; hier wilde ik de zaak alleen aanstippen als eene pligtmatige hulde aan den uiterst werkzamen Mai, aan wien de beoefenaars der wetenschap zoo oneindig veel verpligt zijn.

Deze onwaardeerbare handschriften schijnen eerst onder den

volgenden paus Gregorius XV (1621-1623) gebonden te zijn, want volgens de bestaande gewoonte op de Vaticana prijkt diens wapen op den rug dier boeken, terwijl, volgens Mai's opmerking, dat van den kardinaal-bibliothecaris Scipio Cobellutius op het plat dier banden gedrukt werd. Laatstgenoemde niet geheel onbekende letterkundige, uit Viterbo afkomstig, is door den archivaris Theiner min juist genoemd ‘Scipio Cobellimo,’ een der vele bewijzen, die ik ken, van de onvoldoende palaeographische kennis van iemand, die geroepen is onuitgegevene stukken aan het licht te brengen!

Zoo was dan de Vatikaansche bibliotheek allengs in het bezit gekomen van ruim 6000 handschriften, en was zij eigenlijk nog maar in hare opkomst. Nu het verhaal der schenking van de Heidelbergsche boekerij door hertog Maximiliaan I van Beijeren aan paus Gregorius, door welken op de protestanten veroverden buit deze Salomo van Duitschland, zoo als Zanelli hem noemt, zich van Rome's hulp verzekerde om door den keizer tot keurvorst van de Paltz verheven te worden. Dit toch is met korte woorden de slotsom van de twistgeschriften, die in den laatsten tijd verschenen, waarbij de Heidelbergsche bibliothecaris den genoemden hertog beschuldigde van hoogverraad aan het Duitsche Vaderland en aan de wetenschap gepleegd, door de eerste bibliotheek uit Duitschland over de Alpen te laten gaan en in de Vatikaansche schatkamers te laten bijzetten. Latere onderzoekingen deden den evenaar eerder ten nadeele van den H. Vader overslaan, en zoo kwam genoemde archivaris, padre Theiner, in 1844 met een uiterst belangrijk boek voor den dag, waarin hij met tal van onbekende en oorspronkelijke bescheiden uit de papieren van zijn ordebroeder Leo Allatius, die de inpakking en verzending heeft ten uitvoer gebragt, de handelwijze van den paus verdedigde. Maar hij is ten deze zeer ongelukkig geslaagd, zoo als uit eene bezadigde weêrlegging van een katholijken en van een protestantschen bibliothecaris uit München en Heidelberg is gebleken. Al gaf Theiner juist niet de stukken, die de gevoerde onderhandelingen voorafgingen, zoo wil ik toch een en ander uit zijne lezenswaardige

bijdragen mededeelen, die voor de kennis dier tijden niet onbelangrijk zijn.

Vooreerst een enkel woord over de stichting der Heidelbergsche bibliotheek, die ik bezwaarlijk kan overslaan, als een deel der Vaticana uitmakende. De oprigting dezer boekerij had plaats te gelijk met die der Heidelbergsche universiteit door keurvorst Ruprecht I in 1386; zij werd nog voor het einde der 14de eeuw merkbaar verrijkt, zoowel door schenkingen, als ook met de boeken der verdreven Joden, die evenwel later zijn teruggekocht, Dra zag zij naast haar eene afzonderlijke boekerij verrijzen, toen er op het voorbeeld der Parijsche universiteit eene faculteit voor de artisten werd opgerigt, terwijl later, bij het verheffen der H. Geestkerk tot eene Stichtkerk, ook daarbij een afzonderlijke bibliotheek gesticht werd. Deze drie bezaten te zamen 700 boeken, en ouder de milde gevers, die hiertoe bijdroegen, komt ook zekere Hendrik van Gouda voor; en de boekdrukkunst bragt het hare toe om die inrigting luister bij te zetten. De tweede helft der Heidelbergsche bibliotheek ontstond uit de verzameling van hertog Lodewijk, die, in 1438 uit 152 handschriften bestaande, naar de Stichtsbibliotheek werd overgebragt en, op raad van Rudolph Agricola, verrijkt door Philips den Opregte met de voornaamste handschriften uit het klooster van Lorsch; zijne eigene boeken bleven op het keurvorstelijke slot tot in 1558, toen Otto Hendrik ze met de door hem zelven in Palaestina en elders verzamelde Grieksche en Arabische handschriften overbragt naar de boekerij van de Stichtskerk, die sedert ‘bibliotheca Palatina’ genoemd werd ter onderscheiding van die der universiteit, welker belangen niet meer behartigd werden.

Toen deze verzameling alzoo reeds naam had gekregen, vermaakte de vrijheer Ulrich Fugger, die wegens overdreven liefde voor boeken door zijne familie onder curatele gesteld werd, en in wiens dienst de bekende drukker Henr. Stephanus 10 jaar werkzaam was, zijne uitgelezene verzameling van ruim 1000 boeken met 10,000 gulden aan de Palatina in 1584. Later kwam hier nog een en ander bij uit opgehevene kloosters, waaronder ook dat van Sponheim bij Kreuznach, wiens boekerij in 1507 zoo rijk was, dat men die boven alle Duitsche bibliotheken stelde; men noemt het cijfer van 6000 boeken, waarbij vele gedrukte werken in allerlei vreemde talen. Eindelijk werden nog uit de nalatenschap van Jac. Bongarsius

eenige handschriften uit het Benedictijner-klooster Fleury sur Loire aangekocht.

Maar het was voornamelijk om de verzameling van Fugger, dat zoo vele geleerde uitgevers naar Heidelberg kwamen, en dat de wetenschappelijke pers van de Paltz een Europeschen naam verwierf, die tot Rome doordrong, waar men in het begin van de 17de eeuw die groote ontwikkeling der protestantsche geleerden met leede oogen aanzag; de paus noemde Heidelberg ‘de werkplaats van verraad en den zetel van goddeloosheid.’ Een afschrift van den catalogus der Grieksche handschriften had te Rome den naijver nog meer opgewekt, en zoo laat het zich hooren, dat bij het uitbreken van den dertigjarigen oorlog de kardinalen Ludovisi en Borghese er dadelijk op bedacht waren die rijke verzameling voor de pauselijke bibliotheek te verwerven; de nuntius Carlo Caraffa te München wees er den hertog van Beijeren reeds tijdig op, en de aartsbisschop van Keulen kreeg, nog lang voordat er uitzigt op een gunstiger keer van zaken bestond, in last, toch voor die bibliotheek te zorgen, wanneer Heidelberg aan de protestanten ontnomen werd.

Na den slag bij Praag (1620) verloor de Paltzgraaf Frederik V de kroon van Boheme, en nam de wijk naar Holland, naar zijne moeder Louize Juliana van Oranje, dochter van Willem I. Hij kon ligt nagaan, dat bij het bezetten van de Paltz door de keizerlijke troepen, Heidelberg groot gevaar liep, en terwijl de keizer aan zijn generaal Spinola bevel gaf, bij die gelegenheid vooral goed voor de bibliotheek te zorgen, schreef Frederik uit den Haag aan zijn kanselier de archieven en vooral de bibliotheek, voornamelijk die der handschriften, tijdig in veiligheid te brengen. Het eerste geschiedde; de archieven werden naar Frankfort gezonden, maar wegens den omvang der bibliotheek was het tweede niet wel te doen. Na de overwinningen bij Wimpfen en Höchst in 1622, verscheen op het eind van Julij de Vlaming Jan 't Serclaas, meer bekend onder den beruchten naam van Tilly, voor Heidelberg, dat tegenstand bood tot 16 September, toen het bestormd werd en den 19den bij capitulatie overging, waarbij uitdrukkelijk de overgaaf gevorderd werd van alle oorkonden, brieven en papieren. waarmede men het archief moet bedoeld hebben, want de bibliotheek was reeds met de Stichtskerk bemagtigd.

Naauwelijks had de aartsbisschop van Keulen het berigt ge-

kregen van de inneming van Heidelberg, of hij zond aan Tilly een bode met verzoek om de bibliotheek te sparen, die door hertog Maximiliaan van Beijeren aan den paus beloofd was; de veldheer voldeed hieraan, en zoo is de kerk met de boekerij ongedeerd gebleven, want reeds twee dagen na de overgaaf werd er een mis gevierd. Het verhaal van den Straatsburgschen predikant van ‘het tot stroo hakken der handschriften van de moeder aller Duitsche bibliotheken’ kan dus geen geloof verdienen; het schijnt bovendien reeds in Tilly's lastbrieven vermeld geweest te zijn. Daarentegen plunderden de soldaten de woning van Gruter den bibliothecaris, zoodat zijn schoonzoon later de halfverbrande boeken in het verlaten huis vond. Ligt kan het een of ander boek ontvreemd zijn, zoo als bij voorbeeld het jonge papieren handschrift van Nonius Marcellus, dat den 20sten September 1622, door een soldaat te Heidelberg gestolen, voor een halven gulden en 4 brooden verkocht aan Paraeus, nu in de Leidsche bibliotheek (N. 64 fol. Periz.) bewaard wordt.

De voorstelling van Theiner, dat Maximiliaan, daags na het berigt der inneming ontvangen te hebben, uit eigen beweging en zonder door den nuntius daaraan herinnerd te zijn de Palatina aan den H. Vader schonk, wordt gewijzigd door de woorden, die hij zelf voor het eerst mededeelde; ik bedoel Maximiliaans verklaring aan het domkapittel te Würzburg den 29sten November, dat hij die bibliotheek aan den paus ‘op zijn verlangen’ had beloofd. Dat er van het heugelijke feit en de daaraan verbonden schenking terstond berigt naar Rome gezonden werd, zegt Theiner, hoewel niet openlijk; evenmin ontkent hij, dat er reeds lang onderhandelingen waren gevoerd over het schenken der Palatina, waartoe de paus het regt had, ‘omdat hij voor de protestanten, die toen de overblijfselen der Christelijke oudheid zoo zeer verwrongen, en tegen de Kerk te velde trokken met miskenning en verdraaijing van alle bewijzen, docr het overbrengen van die schatten een goudmijn moest sluiten, waaruit zij met verachting van het edele metaal slechts de gemeenste slakken opdolven, om die tegen de Kerk te slingeren. Bovendien was die schenking slechts eene billijke schadeloosstelling voor de opofferingen, die de paus zich had getroost; hij had toch meer dan 200,000 kroonen aan den hertog en den keizer voor dezen oorlog vooruit betaald, vele aanzienlijke tienden van geestelijke goederen aan Maximiliaan afge-

staan, in 1621 nog 60,000 gulden afbetaald, en door zijnen nuntius voor de soldij ingestaan; eene vergoeding, meer geschikt voor Beijeren en minder drukkend, was er wel niet te bedenken. Overigens kostte het vervoer der Palatina nog wel driemaal zoo veel als zij waard was. Maar zeker zal de nakomelingschap met dankbaar welgevallen op de roemvolle en prijzenswaardige schenking van hertog Maximiliaan staren, want anders zou die bibliotheek in 1693 bij de plundering en inneming van Heidelberg door de Franschen geheel vernield zijn.'

Ik stem geheel in met de scherpe veroordeeling van Theiners geloofsgenoot, die in regtmatigen toorn die onhandige verdediging wederlegt van den Duitschen archivaris des H. Vaders, van den man, die zijne nationaliteit en zijne liefde voor waarheid te Rome zoozeer verloochent. Of zou een moord op een aanstaanden teringlijder goedgekeurd kunnen worden, omdat de lijder toch moet sterven? Wat die geldelijke opoffering betreft, Theiner raamt ze ruim genoeg op een half millioen, en zet op Maximiliaans rekening wat de keizer had genoten; en nu zou de paus, alleen bij wijze van afrekening van ter wille der Kerk uitgegevene gelden, zoo vurig verlangd hebben naar de bedoelde schatten, terwijl hij aan den oorlog in Bohemen 13 millioen had ten koste gelegd? En wat de goudmijn aangaat, zou het hoofd der Christelijke kerk die alleen naar Rome willen verplaatsen, om ze voor de protestanten, die er slechts 'de slakken uitdolven', te sluiten? Zou de paus zoo onverstandig geweest zijn, zijne Kerk in Duitschland van die noodige verdediging te ontblooten? En zoo ja, waarom dan de handschriften van genees- en regtskundigen inhoud, van dichters en geschiedschrijvers, waarom ook die oostersche en die der middeleeuwsche geschiedenis naar Rome gebragt? Maar 't is niet eens noodig de waarheidsliefde van den onhandigen archivaris van Pius IX nader te toetsen; ik stel ze ten toon met zijne voor het eerst uitgegevene bewijzen, dat namelijk de pauselijke zaakgelastigde de gedrukte boeken, welke meest van godgeleerden inhoud waren, niet eens alle medenam, en wel 'omdat er van hetzelfde werk verscheidene uitgaven gevonden werden, en de meeste werken waren van de hervormers', zoodat hij zich vergenoegde met alleen de oudste en zeldzaamste drukken naar Rome te brengen.

Ik beschouw de zaak vrij wat gunstiger van den kant van Rome dan de pauselijke verblinde archivaris; ik meen dat het ge-

heele gedrag van Gregorius, aangezet door kardinaal Ludovisi, die de ziel was der gansche zaak, zich gereedelijk laat verklaren uit 's pausen groote boekenliefde en den lust, den Italiaanschen prinsen zoo aangeboren, om te schitteren met gemakkelijk verworvene schatten; de Vaticana zal wel is waar toen ongeveer 9,000 handschriften geteld hebben, maar voor een groot deel waren ze van jongeren leeftijd dan de Duitsche afschriften. Het laat zich evenwel niet ontkennen, dat er zekere vijandschap tegen de protestanten bij gemoeid was, maar zeker niet zoo veel als men wel denkt.

Het was van harte gemeend, toen de paus den 15^{den} October Tilly bedankte voor zijn beleid, waarmede hij het kostbare arsenaal der geleerdheid tegen het geweld der soldaten tegen roof en brand had beveiligd. En van het standpunt van het hoofd der Kerk laat zich de toon wel verklaren van den brief aan Maximiliaan, waarin hij hem in pauselijke bewoordingen dank zeide voor ‘het bewijs der overwonnen ketterij, den prins der apostelen aangeboden; daardoor wringt gij tweevoudige zwaarden uit de heiligschennende handen der ketters, welke die opstellers van logentaal en valsche stellingen zwaaijen tegen de waarheid; zoo zult gij eenen burg ter verdediging der Kerk voor u oprigten, waarvan duizend schilden afhangen, die vroeger wapenen waren der ketters; en zoo zullen dan de mannen, die tot de kennis der genade zijn gekomen door uwe weldaad, de wapenen van het licht opvatten om te pronken met den ondergang der valschheid des Duivels.’

Mij dunkt, die taal is niet ongepast om den grooten voorvechter der Kerk voor zijn geschonken buit te bedanken. Zien wij nu nog even, wat hij behalve dien apostolischen dank er nog bij won. De pauselijke nuntius Caraffa heeft zoowel deze onderhandelingen geleid, als die, waarbij Maximiliaan tot keurvorst werd verheven; de juiste zamenhang laat zich bij benadering opmaken uit de door Caraffa uitgegevene stukken, al verzwijgt hij de onderhandelingen en de overdragt van het keurvorstendom, waarover ‘hij veel kon en ook *moest* berigten’, doch, laat hij er op volgen, ‘het is goed dat men de verborgenheid eens konings bedekt houde, maar het is heerlijk dat men de werken Gods openbaart’; en met dit gezegde van Tobias XII. 8 meende hij zijn doel bereikt te hebben. Doch behalve dat Ranke den sluijer reeds heeft opgeligt, is het geen geheim meer, waarom Caraffa juist na de beschrijving der

plegtigheden bij de opening van den rijksdag te Regensburg meldt, dat hij, terwijl de keurvorsten met andere zaken bezig waren, de bibliotheek van Heidelberg, van den keurvorst van Beijeren ‘verkregen,’ naar Rome verzond.

In denzelfden brief meldt Gregorius de komst van den eersten scrittore der Vaticana, den Griek Leo Allatius uit Chios, ‘ten einde hij zich zoo spoedig mogelijk met de geheele Kerk zou verheugen in het aanschouwen van het edele bewijs van Maximiliaan's vroomheid.’ Hij verzocht daarom vrijgeleide voor dien gelastigde, wien men niet slechts alle boeken der Palatina, maar ook de bullen, brieven en alle mogelijke instrumenten gedrukt en geschreven moest ter hand stellen. Evenzoo drong kardinaal Ludovisi er bij den hertog op aan, om Allatius zoo spoedig mogelijk te helpen. Hij had overigens groot gelijk spoed achter het werk te zetten, eer soms de krijgskans kwam te keeren en hem den geschonken buit uit de handen zou slaan. Vandaar de groote haast, waarmede Leo nog voor den winter vertrok, voorzien van een voorloopigen, maar allezins behoorlijken lastbrief, die later door den onder-bibliothecaris Alemanni nog werd uitgewerkt, en zeer vele blijken draagt van het uiterste gewigt, dat men te Rome aan de schenking hechtte. Zoo moest hij de soms weggestopte of uitgeleende handschriften opzoeken en zich houden, als wist hij niet hoevele er waren, maar ‘niet te onhandig, om den schijn te vermijden dat hij eischte, wat slechts een geschenk was.’ Hij moest alle bullen en brieven, die ongunstig waren voor den H. Stoel, medebrengen, maar het private archief niet aanraken, tenzij hij afschriften kon bezorgen der pauselijke brieven, die ter verdediging der Kerk konden dienen. Hij werd gelast die gedrukte boeken te nemen, welke in Rome niet bekend waren: Ter bestrijding der onkosten kreeg hij een krediet van 1000 kroonen, en mogt, wanneer het hem voordeeliger zou voorkomen, zich voor een Venetiaanschen koopman uitgeven; evenzoo werd hem geraden, in verdachte streken het lange geestelijke gewaad met ‘den korten rok’ te verwisselen, natuurlijk den voordeeligsten weg te kiezen en de tollen te weigeren wegens zijn vrijgeleide, behalve ‘eene kleinigheid om de tollenaars tevreden te stellen.’

Allatius vertrok den 28sten Oktober, en kwam den 26sten November te München aan, waar hij door Maximiliaan voorkomend werd ontvangen, dien hij ‘eene ruime mate van apostolischen zegen’ mededeelde. Het tegenovergestelde ondervond hij

op zijne reis naar Heidelberg, dat hij na 13 dagen bereikte, en vooral in die veroverde stad, waar men hem noch aan voedsel, noch aan onderkomen wilde helpen, zoodat de militaire opperbevelhebber hem beide moest bezorgen. Had onze Griek, die zich uitmuntend voor die taak geschikt betoond heeft, ook grooten dunk gehad van de Palatina, zijne verwachting werd overtroffen, zoo als hij zich uitlaat in een brief aan kardinaal Ludovisi. Voor de gedrukte boeken zouden 500 karren te kort schieten; het speet hem, dat er niet maar wat ontbraken, zoo als bij de handschriften, waar hij er zoo vele miste, dat zijn medegebragte Grieksche catalogus hem niet hielp, terwijl hij bovendien geene catalogussen kon vinden. Theiner heeft op zeer onedele wijze die schijnbare verwarring en het gemis van catalogussen tegen de Duitsche aanvallers uitgemeten. Jammer, dat hij niet lette op het juist door hem medegedeelde feit, dat reeds vóór Leo's aankomst 73 der beste Grieksche en 101 Latijnsche handschriften met ledige legerwagens naar München waren verzonden. Verder blijkt uit de vele door Theiner zelven afgedrukte bewijzen van uitgeleende handschriften, dat men ze tegen borgtogten afstond, zoo als b.v. de Leidsche hoogleeraar Thom. Erpenius 200 pond had gegeven voor twee Arabische handschriften, die niet meer te Heidelberg terugkeerden; of wel, men stond ze af aan groote geleerden in Duitschland, en aan vertrouwde drukkers, of aan zeer hoog geplaatste personen. En de catalogussen bestonden toch wel degelijk; Gruter had den Griekschen in afschrift aan Scaliger toegezonden, en Sylburg had er eveneens een van de Latijnsche handschriften gemaakt; zij zijn waarschijnlijk met het archief in veiligen haven geborgen geweest, zoo als aan Leo bleek, dat alle Grieksche, Hebreeuwsche en Latijnsche handschriften van Fuggers verzameling waren weggebragt; zij moeten dus later teruggekeerd zijn, want in 1809 zijn zij nog op de Heidelbergsche bibliotheek gevonden.

Behalve de eigenlijke Palatina, sleepte Allatius nog wat anders naar Rome; men kan nagaan, met welke zelfvoldoening onze Griek naar huis schreef: ‘ik ben naar Heidelberg gegaan om ééne bibliotheek te halen, maar ik breng er drie mede!’ Hij wendde zich namelijk tot Tilly met verzoek, ook de privaat-bibliotheek van den paltzgraaf te mogen hebben, en die der universiteit en van het vroegere artisten-collegie. Uit laatstgenoemde koos hij 76 handschriften, meest over Latijnsche mid-

deleeuwsche godgeleerdheid en kerkvaders, waarvoor hij, als had hij er het regt toe, 3,000 gedrukte boeken uit de Palatina aan dit collegie en andere aan de Franciskaner-monniken gaf. En toen hij toch zoo goed slaagde bij Tilly, vroeg hij ook nog om eenige oude schilderijen uit het slot. Maar hieraan wilde men geen gehoor geven, en niets was natuurlijker; men was immers Allatius zoo slecht gezind, dat de timmerlieden er voor bedankten om de noodige boekenkisten te maken; aan planken viel evenmin te denken als aan het noodige zaklinnen, dat hij niet uit Frankfort kon laten komen, maar uit Spiers en Worms moest ontbieden, terwijl hij in der haast van gekochte hennep wat touw liet slaan. Geen wonder, dat hij 'hoe eer hoe liever de stad wilde verlaten, wier burgers niet eens zulk een geschenk aan den H. Vader gunden; zij zien mij aan voor een leeuw of een beer; als ik hen tegenkom, hoor ik ze zuchten en merk dat zij in hun hart boos zijn, ofschoon zij zich uiterlijk nog al verstandig weten te houden.'

Dit had geduurd totdat Tilly in de stad kwam, en hij hem de door den paus gewijde zaken had ter hand gesteld, bestaande in eene menigte medaljes van heilig-verklaarden, waaraan aflaat verbonden was, om die onder de beste soldaten uit te deelen. Dank zij het militaire gezag, kwam Allatius allengs klaar en kon hij, met de noodige middelen van vervoer voorzien, den 15^{den} Februarij Heidelberg verlaten, onder bedekking van 60 musketiers met 50 wagens, waarin ruim 3000 handschriften, behalve de gedrukte boeken, geladen waren. Als een bewijs hoe veel dat land door die godsdienstoorlogen geleden had, kan dienen, dat Leo drie dagen noodig had om op een dorp te komen, dat geen 12 uren verwijderd was, en waar hij geen brood en naauwelijks stroo voor een nachtleger vond. Den 21sten Februarij kwam hij te Ellwangen, waar hij wegens onveiligheid eene versterking van 100 ruiters en 200 voetknechten noodig had, die nog niet eens voldoende waren om de bewoners der vrije stad Nördlingen te dwingen den pauselijken buit door te laten. Na vele ontberingen, die Allatius stoutmoedig het hoofd bood, kwam hij in dat ongunstige jaargetijde den 24sten Februarij te München aan, daar de wegen zoo slecht waren, dat hij herhaalde malen met zijne karren in den modder zakte en dikwerf 20 of 30 boeren naast de wagens liet gaan, om ze te sturen en het binnendringen van water in de kisten te voorkomen.

De kisten waren te zwaar voor eene reis over de Alpen; men

verpakte ze en tevens nam Leo de vooruitgezondene handschriften in ontvangst. Den 26sten April verliet hij München, onder sterke militaire bedekking, met zijne 196 kisten. Theiner geeft den weg op, dien hij met zijne muilezels over de Alpen nam, maar door verkeerd te lezen en de aardrijkskunde van het Duitsche vaderland niet behoorlijk te kennen, bragt de archivaris ons in onzekerheid. Waarschijnlijk trok de Palatina over Weilheim en niet over Mittenwald, want tusschen Reutte en Lermos was Allatius bijna gevangen genomen bij een vijandelijken aanval; verder over Imst en dus over Lendlek naar Klösterle, waar hij veertien dagen door de sneeuw werd opgehouden; vandaar over Pludenz en Feldkirch naar Chür, en zoo langs de Via Mala kwam hij den 25sten Mei behouden te Colico aan het meer van Como; zoo over Milaan en Pavia, Ferrara en Bologna naar Rome.

Maar het was Gregorius niet gegeven, de zoo vurig verlangde en met zooveel moeite overgebragte Palatina te aanschouwen; zijn opvolger Urbanus VIII was zoo gelukkig de Heidelberger bibliotheek te Rome te zien aankomen, waar Nic. Alemanni de 184 genummerde en de 12 met een kruisje geteekende kisten in ontvangst nam. Allatius verdedigde zich tegen valsche aantijgingen, en de kostbare schat werd, blijkens de inscriptie[1], in 1624 in 30 kasten op de Vaticana geplaatst, in een gedeelte van de lange dwarsgaanderij aan het eind der oude zaal, waar zij steeds een afzonderlijk geheel uitmaakt, onder den naam van ‘Bibliotheca Palatina.’

Urbanus liet de nieuwe boeken behoorlijk inbinden, zoodat de drie bijen, het wapen van de kardinaal-bibliothecarissen Franc. en Anton. Barberini, op die banden prijken; terwijl tot aandenken der schenking in elk bock, als bewijs van oorsprong[2], ge-

1 URBANUS VIII. PONT. MAX. COMPLURA PALATINAE BIBLIOTHECAE VOLUMINA, NOBILES HEIDELBERGICAE VICTORIAE MANUBIAS, GREGORIO XV. ET APOSTOLICAE SEDI A MAXIMIL. BAVARIAE DUCE DONATA, ROMAN ADDUXIT, OPPORTUNIS ARMARIIS IN VATICANO CONCLUSIT: LOCUM RUDEM ANTEA ATQUE INFORMEM IN HANC SPECIEM REDEGIT ET PERSPICUO SPECULARIUM NITORE EXORNAVIT AN. DOM. MDCXXIV.

2 Sum de Bibliotheca quam Heidelberga
capta spolium feeit et
P.M.
Gregorio XV.
Trophaeum misit
Maximilianus utrinsque Bavariae dux etc.
S.R.I. Archidapifer et Princeps Elector
Anno Christi CIↃDCXXIII.

plakt werd het briefje, dat Theiner, hatelijk genoeg, als titelvignet liet drukken voor zijne apostolische verdediging.

Zoo was dan die voortreffelijke verzameling aan Duitschland ontrukt en ter opluistering der pauselijke bibliotheek in het Vatikaan bijgezet. Ik wil de klagten der Duitschers niet opsommen, noch met hen nagaan, hoe weinig de Romeinen en anderen daaruit geput hebben in twee eeuwen tijds, in vergelijking van de vele uitgaven, die voor 1622 te Heidelberg hieruit voortkwamen; terwijl ik niet zou weten wat deze schatten als schilden der Kerk voor de kerkvaders of godgeleerdheid sedert opleverden. Na den vrede van Munster, toen aan Frederik V de Paltz met Heidelberg teruggegeven was, stelde hij vruchtelooze pogingen in het werk om ook zijne boeken terug te krijgen. Ezechiel Spanheim werd in 1661 met eene zending naar Rome belast, maar hij moest reeds blijde zijn het door Frederik IV eigenhandig geschrevene dagboek te mogen medebrengen, waarvan men een afschrift op het Vatikaan vervaardigde. Met ronde woorden zegt Spanheim, dat men ‘reeds lang op die prooi geloerd had,’ daar de paus zoozeer verlangde de Vaticana met die zeldzame schatten op te sieren, en ‘dat de hertog van Beijeren verpligt was geweest, daar de paus zijne voorspraak was voor het Keurvorstendom, zich naar die beleefdheid te voegen, daar hij Rome nog noodig had, om zijne oogmerken te bereiken.’

Sedert is de Palatina ongedeerd bewaard in het Vatikaan, totdat ten gevolge van den vrede van Tolentino, in 1797, er 38, meest Grieksche, handschriften uit deze afdeeling onder de 500 uitgezochte der pauselijke boekerij naar Parijs zijn overgebragt en in de ‘Bibliothèque Nationale’ geplaatst. Mogten na 1815 de Vatikaansche handschriften met de andere schatten naar Rome terugkeeren, de Palatijnschen sloegen den weg naar de Eeuwige Stad niet ten tweede male in, want de groothertog van Baden, die de universiteit van Heidelberg herstelde, deed zijne regten tegenover die van den H. Stoel gelden, waarbij hij door Oostenrijk en Pruisen gesteund werd. Zoo kreeg Heidelberg in Januarij 1816 hare 38 zeldzaamste en voortreffelijkste handschriften terug, waaronder de Lysias, het eenige exemplaar der Anthologia Graeca, de Geographi, Antonius Liberalis, het handschrift, waaruit Floris is verrijkt, enz.

Hiermede was het zoo ontwaakte nationale gevoel van de Heidelbergers niet tevreden; men wilde den aan den paus ontij-

dig geschonken buit geheel terug hebben, en Canova gaf reeds uitzigt daarop, om des te gemakkelijker de teruggaaf der pauselijke schatten bij de mogendheden te bewerken. Te Rome was men op het punt van alles af te staan, waar toen een drie duizend op de twee en twintig duizend niet zulk een onoverkomelijk verlies was. Doch niet ieder Romein deelde in die meening; de abt Carega, scrittore der bibliotheek, kon niet zoo goedschiks scheiden van het door de voorvaderen eerlijk verkregene, en zoo kwam kardinaal Consalvi toen het eerst voor den dag met de voorstelling, dat de Palatina niet voor niet was geschonken, maar als eene afrekening van Maximiliaan voor de vele gelden, door Rome ter verdediging der Kerk voorgeschoten. Ik wil het gegronde van die bewering niet onderzoeken; genoeg, dat zij te Parijs ingang vond, en men tot een vergelijk kwam, om ‘den koning van Beijeren genoegen te doen,’ zoo als Zanelli zich uitdrukt; deze abt was zoo goed in de geschiedenis te huis, dat hij niet beter wist, of Heidelberg bleef sedert 1622 onder Beijeren, of wel, zijne aardrijkskundige kennis deed hem genoemde stad ergens in Beijeren zoeken.

Kortom, men besloot 847 handschriften, in oud-Duitsch geschreven, en later nog 5 andere, voor de geschiedenis der universiteit belangrijke boeken, aan den Badenschen groothertog terug te geven, die ‘van weinig belang voor de Vaticana waren en, behoorende tot de Duitsche geschiedenis en letterkunde, eerder aan gene zijde der Alpen op hunne plaats waren.’ Zoo schrijft Zanelli, zich troostend, maar hij wist niet, dat onder die boeken juist eene zeer groote verzameling oude houtsneden is, waarop elke boekerij trotsch kan wezen.

Op de Vaticana heeft men mij meer dan eens gezegd, dat er ook handschriften uit de Palatina naar Weenen kwamen; op den catalogus van Endlicher vond ik bij drie handschriften aangeteekend, dat zij uit de ‘Palatina’ waren, doch ik weet niet, of hier soms niet eene andere hofbibliotheek is bedoeld.

Zoo staat dus nog het overige op het Vatikaan en wel, volgens de meest waarschijnlijke opgaven, zijn er daar 431 Grieksche en 1984 Latijnsche en andere handschriften, te zamen 2,415. In hoe ver men zich over de niet geheele teruggaaf kan beklagen, zal later blijken; genoeg, dat de catalogus, behalve dien der Oostersche handschriften en den onvolledigen afdruk van boven vermeld stuk der Grieksche door Sylburg, nog niet is uitgegeven; Orazio Justiniani maakte den catalogus, die in

1678, met de lijst naar de nummers, zeer zorgvuldig voor het Latijnsche gedeelte is voltooid, en nog gebruikt wordt, terwijl de Grieksche veel te wenschen overlaat.

Innocentius X (1644-1655) was er meer op uit om de bibliotheek zijner familie Pamfili te verrijken, zoodat bij den dood van den archivaris Felix Contelori slechts enkele van diens Autographen in de Vaticana kwamen.

Zijn opvolger, Alexander VII (1655-1667), voegde door aankoop der ‘bibliotheca Urbinas’ in 1657, eene verzameling bij de pauselijke boekerij, die in prachtige handschriften haars gelijken niet vindt.

Fred. van Montefeltro, hertog van Urbino, had deze verzameling aangelegd, en wel op zulke vorstelijke schaal, - om te kunnen wedijveren met die der Medici, van Sixtus IV en Corvinus van Hongarije, - dat ze hem 40,000 dukaten gekost heeft of, zoo als andere zeggen, 300,000. Welk van die twee cijfers het ware is, durf ik niet beslissen, want met eene onbeschrijfelijke pracht is elk handschrift vervaardigd, als een bewonderenswaardig pronkstuk van Italiaansche kunst uit de 15de eeuw. Daar hij immers later dan andere ging verzamelen, zoo moest hij zich met die kostbare afschriften tevreden stellen; trouwens deze zijn dan ook zoo sierlijk geschreven, of ik mag wel zeggen geschilderd op het keurige witte perkament, dat men ze op het eerste gezigt voor velijn papier zou houden. De zuivere tekst met nette Romeinsche letters prijkt zoo bekoorlijk daarop, en wordt zoo schoon opgesierd door die beurtelings roode en blaauwe gefigureerde hoofdletters met zulke lange, fijne losse blaauwe of roode lijntjes, getooid met gouden knopjes, of op gouden grond zoo puntig afgeteekend; terwijl de titelbladen met bloemranden, waarin engeltjes of familieportretten behalve het geslachtswapen, als toonbeelden van Florentijnschen kunstzin en talentvol geduld schitteren; bovendien prijkt op de keerzijde van het eerste blad de titel van elk boek met gouden letters in een keurig fijn geteekenden laauwerkrans, die alle omvat worden door een niet minder sierlijken rand, van bloemen en bladen bevallig zaamgevlochten. Jammer maar dat al die ‘kabinetstukken,’ welligt met uitzondering alleen van den beroemden Isocrates, zoo weinig waarde hebben door hun inhoud.

Hoe ver de liefde van Frederik van Urbino voor boeken wel gaan kon, bleek bij de inneming van Volterra in 1472, waar hij allen buit liet varen met uitzondering alleen van een Hebreeuwschen bijbel. Hij rangschikte zijne boekerij op de wijze als die van S. Marco te Venetië, welke manier Nikolaas IV aan Cosmo de' Medici had aan de hand gedaan. Bovendien versierde hij zijne bibliotheek met de portretten van leden zijner familie en van groote geleerden, door den bekwamen Melozzo uit Forli geschilderd; ik zag deze te Rome in eene der vele schitterende verzamelingen van den markies Campana, zoodat zij nu door de pauselijke regering zijn aangekocht.

Zijne opvolgers hebben zich ook zeer veel aan deze bibliotheek gelegen laten liggen, want zoowel het geslacht der Montefeltri, als dat delle Rovera, beschermde kunsten en wetenschappen, maar toen ook de laatstgenoemde tak was uitgestorven, verviel het hertogdom als leen aan den pauselijken stoel onder Urbanus VIII in 1626. De stad Urbino schijnt toen de bibliotheek gekocht of ten geschenke ontvangen te hebben, welligt om ze bij de universiteit te laten gebruiken, maar Alexander wist die vorstelijke verzameling in 1658 voor 10,000 kroonen op te koopen.

Deze prachtige boekerij is, even als de Palatina, op zich zelve gebleven, tegenover welke ze geplaatst is in den vroeger vermelden linkervleugel van de groote gaanderij. De catalogus in 3 deelen, door Maurus Coster vervaardigd in 1793, telt 1668 Latijnsche handschriften, en de nieuwe Grieksche beschrijft er 90, dus te zamen het aanzienlijke getal van 1758 boeken.

Behalve de benoeming van Alexanders neef, Flavius Chigi, tot bibliothecaris, valt er niets te vermelden omtrent de Vaticana, totdat de bibliotheek van koningin Christina van Zweden daarbij werd gevoegd; thans een woord daarover.

Over de vele merkwaardige lotgevallen dezer begaafde vorstin moet ik zwijgen; 't zij voldoende hier te vermelden, dat zij van haren vader Gustaaf Adolf eene aanzienlijke bibliotheek had geërfd, die hij, zoo men zegt uit wraak op de weggehaalde Palatina, geroofd had in den dertigjarigen oorlog uit de boekerij te Praag, Bremen en van de Jezuïten- en Capucijner-bibliotheek te Olmütz. Zij zelve had, zoo als bekend is, groote liefhebberij

voor de letteren, en zoo bekroop haar in 1648 de lust om hare verzameling te verrijken met de papieren van Hugo de Groot, terwijl Job Ludolph voor haar in Italië handschriften opzocht. Maar veel meer bezorgden haar in 1654 twee onzer geleerde landgenooten, Isaäc Vossius en Nicolaas Heinsius. Jammer maar, dat de eerstgenoemde de goede deugd van Hollandsche eerlijkheid niet in praktijk bragt. Hij was de jongste zoon van den beroemden Ger. Joh. Vossius, en heeft, op last en voor rekening van Christina, Frankrijk, Duitschland en ons vaderland doorgereisd om handschriften voor haar op te zoeken. Hij begon met te Parijs de vermaarde bibliotheek van Paulus Petavius van diens zoon Alexander te koopen voor 40,000 pond; het voornaamste gedeelte hiervan was zeker afkomstig van het Benedictijner-klooster Fleury sur Loire, dat in 1562 geplunderd werd, waaruit Bongarsius zoo vele goede boeken haalde, die nu voor het meerendeel te Bern bewaard worden. In 1651 is de bibliotheek van Petavius naar Stockholm gezonden, met 400 Arabische en Hebreeuwsche handschriften, die Gilbert Gaulmin aan Christina voor een geschenk van 30,000 rijksdaalders schonk. Verder knoopte Vossius onderhandelingen aan over de bibliotheca Memmiana, van Claude des Memes, en toen eene poging van Heinsius, om de boekerij van Mazarin in haar geheel te koopen, mislukte, kocht Christina in 1651 toch 64 kwarto-deelen met brieven en papieren van Venetiaansche gezanten, waarvan er nog 20 te Stockholm zijn, terwijl Ranke de overigen te Berlin gebruikte.

Vossius verstond uitnemend de kunst om Christina's liefhebberij te prikkelen, en zoo stond hij haar eenige handschriften van zijn vader af tegen 20,000 gulden en een vast jaargeld van 5,000 gulden als bibliothecaris, behalve vrije kost en inwoning in haar paleis. Men zegt, dat Christina aan Vossius 160,000 rijksdaalders betaalde voor een ‘Jamblichi Chronicon Babilonicum’ en een ‘Philostorgii Arriani Histor. Eccles.’; maar zeker is die som wat al te hoog, zoodat men zou kunnen vermoeden, dat hieronder begrepen was de koopprijs van genoemde Oostersche handschriften van Gaulmin, of die der bibliotheek van Goldast uit Bremen, van Scriverius, Lundius, Stephanides en Ravius, die hij alle aan Christina bezorgde, terwijl hij nog 10,000 kroonen bood voor de boekerij van den aartsbisschop van Toulouse. Hare Oostersche handschriften werden door bemiddeling van Vossius gerangschikt en in Italië vermeerderd door den rabbijn Menasseh Ben Israël.

Nikolaas Heinsius werd door Christina naar Italië gezonden, alwaar hij onderhandelde over de bibliotheek van de familie Farnese, en die van de hertogen van Altaemps, waarvan zij den catalogus had; vandaar schreef hij haar over de boekerij van den hertog van Salviati te Florence, waar hij 130 Grieksche handschriften en een Longobardischen Virgilius wenschte te koopen; doch de eigenaar wilde of 4000 kroonen voor de geheele verzameling hebben, hetgeen Heinsius te veel vond, of ze aan de letterlievende koningin ten geschenke geven, dat door haar werd afgeslagen. Zeer veel kon de eerlijke Heinsius niet voor haar uitrigten, want hij had de handen niet ruim genoeg, zoo zelfs, dat hij zich beklaagt niet eens geld te hebben om zich met het carnaval vrolijk te maken. Zelfs de voorschotten zijner reis werden hem naauwelijks betaald, en hij keerde mismoedig naar Holland terug met zijne talrijke nalezingen op de handschriften der Laurentiana, waar ik in verscheidene boeken zijne handteekening vond, ten bewijze, dat hij ze had geraadpleegd; een prijzenswaardige maatregel, die, op de groote bibliotheken nagevolgd, menigeen de onnutte moeite zou bespaard hebben van ten tweedemale hetzelfde handschrift te vergelijken.

In 1653 werd de bibliotheek van Christina op 8000 handschriften geschat, maar zij was hare slooping nabij. De vele geleerden, die aan haar hof vertoefden, hadden reeds, voordat zij de kroon zou laten varen, een en ander medegenomen. En zoo had Vossius, die door twistgeschrijf met Salmasius in ongenade was gevallen, Zweden verlaten, evenwel niet eer hij zich voor het verlies van zijne betrekking schadeloos gesteld had. Heinsius. die nog steeds vrij wat van Christina te vorderen had, verweet hem dit, en hij ontkende het ook niet, maar beweerde alleen ‘prullen’ genomen te hebben, waaronder geen enkel goed schrijver, behalve eenige die hem zelven toebehoorden; ‘doch,’ laat hij er op volgen, ‘spreek daar niettemin over in Zweden, want het is in mijn belang, dat zij er grooten dunk van hebben.’

Nadat Christina in 1654 van den troon afstand gedaan had, reisde zij in manskleederen door Denemarken tot Antwerpen, waar een groot gedeelte harer bibliotheek ontscheept werd, want men had natuurlijk te Stockholm hare private verzameling van de koninklijke afgezonderd. Terstond kwam Vossius hier opdagen, omdat hij nog wat van haar te vorderen had, en Christina nam hem niet alleen in genade aan, maar stemde toe in

zijn aanbod om hare overige boeken behoorlijk in orde te brengen. Wat hij hiermede bedoelde, is duidelijk genoeg gebleken; zoo is de beroemde éénige Gothische Bijbel van Ulfilas in zijne handen geweest, maar, na de uitgaaf door Junius in 1669, door den Zweedschen kanselier voor 2000 goudstukken teruggekocht. Vossius heeft ook niet ontkend, dat hij de doubletten der gedrukte boeken voor zich uitschoot; hij deed het alleen om zich schadeloos te stellen, en had vijf kisten voor zich naar 's Hage gezonden en drie voor Heinsius, wiens wissel, in 1654 afgegeven, eerst in 1666 werd betaald; onderwijl stelde Vossius zijn vriend met aanbiedingen van schilderijen en andere kostbaarheden tevreden. Men kan ligtelijk uit deze toedragt van zaken nagaan, vanwaar Vossius de 762 handschriften had gehaald, die hij naliet en aan de Leidsche bibliotheek te koop aanbood, welke laatste ze voor de aanzienlijke som van 22,628 gulden kreeg, om nog niet eens van de belangrijke onkosten van het proces te gewagen, dat bij de levering ontstond, toen het spreekwoord ‘omen et nomen’ evenzeer op zijn neef Gerard Isaäc Vosz toepasselijk bleek te zijn als het van zijn oom had gegolden.

De treurige overblijfselen van de groote boek- en muntverzameling van Christina zijn in 1658 met haar te Rome aangekomen, waar Holstenius er een lijst van opmaakte, aan wien zij zich niet ongenegen betoond had later de Vaticana met hare boekerij te verrijken, 't geen zeker altijd de moeite waard was, want zij bezat toen nog 2145 deelen. Onder haren bibliothecaris Bellori stond zij het gebruik er van vrijelijk toe, waarom Mabillon haar zeer prijst. Sedert vermeerderde zij het geheel nog, zoo als door eenige handschiften van Holstenius, terwijl zij in Frankrijk nog moeite liet doen om, waarschijnlijk gedrukte, boeken aan te schaffen. Zij kocht 12 deelen copieën van teekeningen van den beruchten Pyrrhus Ligorius, die zoo vele onechte opschriften en oudheden afteekende.

Bij haren dood in 1687 vermaakte zij al haar goed aan kardinaal Azzolini, die haar door Alexander VIII als raadsman was toegevoegd, toen hij haar tevens een jaargeld van 12,000 kroonen toelegde. Deze had er slechts twee maanden genot van, en toen erfde zijn neef Pompeo Azzolini de nalatenschap van Christina, die aan paus Alexander VIII de geheele bibliotheek, zegge 2111 handschriften verkocht voor 8000 goudgulden terwijl hij het kabinet van munten en gesneden steenen voor 153,000 goudkroonen aan Livio Odeschalchi afstond.

Alexander gaf aan zijn neef Pietro Ottoboni 100 handschriften en de gedrukte boeken, en plaatste er 1900 in de Vaticana, die, even als de twee laatste bibliotheken, afzonderlijk geplaatst werd in de lange dwarszaal en wel in het regter gedeelte, als ‘bibliotheca Alexandrina,’ welken naam Alexander VIII aan Christina had gegeven, toen zij na haren overgang tot de Katholijke kerk te Rome was gekomen. Deze uitbreiding der Vaticana werd door een penning en een opschrift[1] vereeuwigd.

De nog tegenwoordig gebruikte catalogus der Alexandrina, door verschillende bewerkers in 4 folio-deelen opgesteld, telt 2101 nummers voor de Latijnsche handschriften; de Griekschen zijn 168, want het geheele cijfer dezer afdeeling bedraagt 1,833. Behalve eenige van Petavius afkomstige handschriften, kan ik niet zeggen dat deze verzameling, hoe talrijk ook, over het algemeen zeer veel buitengewoons bevat.

Christina had in haar testament gelast hare brieven te verbranden, maar dit is niet gebeurd; deels kwamen zij in de bibliotheca Ottoboniana, deels in die van de familie Albani, waaruit er 22 deelen in 1809 naar Montpellier zijn gebragt, terwijl er ook eenige op de bibliotheca Corsiniana te Rome liggen.

Innocentius XII (1691-1700) benoemde bij de Vaticana twee groote geleerden als onderbibliothecarissen, Henr. Norisius den bekenden geschiedvorscher, wiens beeldtenis in zijne kerk van S. Agostino prijkt, en Hier. Casanate, die 23,000 boeken bezat, welke hij, na in 1693 kardinaal-bibliothecaris te zijn geworden, aan de Dominikanen van S. Maria sopra Minerva schonk met een inkomen van 4000 kroonen, waardoor deze bibliotheek met zijn naam prijkt en spoedig door milden aankoop van gedrukte boeken eene zekere vermaardheid verkreeg, die evenwel tegenwoordig wel wat verouderd is.

1 ALEXANDER VIII. OTTOBONVS VENETVS PONTIF. MAX.
MILLE NONGENTOS CONSCRIPTOS CODICES
EX IIS QVOS CHRISTINA ALEXANDRA SVECORVM REGINA
VNDIQVE CONQVISIVERAT SELECTOS:
PAVCIS QVOQVE A SVA DOMESTICA BIBLIOTHECA
ADIECTIS VATICANAE ATTRIBVIT
E ALEXANDRINAE NVNCVPATIONE PROPRIAQVE AVLA DISTINXIT
ANNO SAL. MDCLXXXX. PONT. I.

Clemens XI (1700-1721) deed zeer veel voor de pauselijke boekerij, die hij vooreerst op eigene kosten verrijkte met de verzameling van Aeneas Sylvius of Pius II, welke nog steeds op den Quirinaal bewaard werd in het klooster van S. Andrea; hieronder waren 48 Grieksche handschriften. Verder kocht hij 64 Oostersche boeken van Abr. Ecchelensis, 77 Koptische, Arabische en Aethiopische van Pietro della Valle, en liet hij dergelijke handschriften verzamelen door de kundige Elias en Joz. Sim. Asseman, wier lotgevallen en wedervaren op die togten beschreven zijn in de voorrede van hunnen catalogus. Laatstgenoemde gaf 15 boeken aan de Vaticana, even als 61 Oostersche handschriften door Gabriël Eva, bisschop van S. Maura op den Libanon, aan haar vermaakt zijn.

Deze boeken zijn eerst onder Innocentius XIII (1721-1724) gebonden, en in den regtervleugel van de lange zaal nog voor de Alexandrina geplaatst. Omstreeks denzelfden tijd werd de Vaticana nog verrijkt met de private verzameling van de Commende van Cassiano del Pozzo uit Turijn, meerendeels fraaije teekeningen van groote schilders, naar de oudheden van Ligorius.

Op den kardinaal-bibliothecaris Pamfili volgde in 1730, onder Clemens XII (1730-1740), Ang. Maria Quirini, de zoo geleerde als ijdele man, die eerst zijne bibliotheek aan de Vaticana schonk, zoodat er eene afzonderlijke kamer voor werd aangelegd, maar die ze in 1745 terugkocht voor 1000 kroonen, ten behoeve van de door hem gestichte bisschoppelijke bibliotheek te Brescia. Eindelijk verdient nog de doelmatige bepaling vermeld te worden van 1739, waarbij 't aan niemand veroorloofd werd een boek naar huis mede te nemen, terwijl de scrittori een examen moesten afleggen in palaeographie en eene goede hand schrijven.

Wij zijn nu genaderd tot de geschiedenis der ‘bibliotheca Ottoboniana,’ die onder Benedict XIV (1740-1758) bij de Vaticana gevoegd is. Deze was aangelegd door Alberto Pio, heer van Carpi (1475-1531), die zijne handschriften aan den bibliothecaris der Vaticana, Agost. Steuco, gaf, wiens broeder het beste gedeelte aan kardinaai Cervini schonk, die, tot paus gekozen, ze aan zijn secretaris kardinaal Guil. Sirletus vermaakte. Deze eigenaar, wiens verzameling door Baronius en Panvinius gebruikt werd, liet

nog in Calabrië Grieksche en in het Oosten andere handschriften verzamelen; zijne erven boden deze schatten aan Sixtus V aan in 1585, die ze evenmin kocht als Philips II, daartoe ontraden door kardinaal Granvelle.

Daarop kocht Ascanio Colonna deze verzameling voor 14,000 kroonen, en, gevoegd bij die van zijn neef Marc. Antonio Marsiglio Colonna, aartsbisschop van Salerno, werd zij onder opzigt van Pompeo Ugoni zeer vermaard, zoodat Carlo Borromeo ze wilde aankoopen voor de Ambrosiana, maar hij werd overboden door hertog Gio. Ang. Altaemps, die 13,000 piasters gaf voor de toen op 2000 geschatte handschriften. Wij zagen reeds, dat Paul V er 100 voor de Vaticana uitzocht, en hoe later Heinsius over de Altaempsiana onderhandelde; hiervan kwam evenwel niets, daar de bibliothecaris steeds in verzekerde bewaring gehouden werd. In 1685 zijn de gedrukte boeken verkocht; de handschriften waren nog te koop en werden eindelijk door Alexander VIII aangekocht, die reeds als kardinaal Pietro Ottoboni door erfenis en van kardinaal Corrado handschriften kreeg en zoo doende eene verzameling had aangelegd. Hierbij voegde hij de 100 handschriften van Christina, die hij slechts in fide-commis aan zijn neef Pietro had gegeven. Op deze wijze was de bibliotheca Ottoboniana zoo groot geworden, dat Montfaucon ze met de Vaticana vergeleek. Na den dood van kardinaal Pietro werd ze op last van Benedictus XIV voor de pauselijke bibliotheek aangekocht door den bibliothecaris Ruggieri, die schuld was, dat het handschrift der Novellen met de Lex Romana Burgundiorum aan kardinaal Garampi verviel.

Ook deze verzameling is in haar geheel gebleven en naast de bibliotheca Alexandrina geplaatst in den regtervleugel der lange zaal met het onder Clemens XI daarbij gekomene. Volgens den catalogus, waarvan in het Escuriaal, in de Ambrosiana en te Verona afschriften liggen, in 1775-1780 vervaardigd, telt men 3391 Latijnsche handschriften, en Ruggieri beschreef er 245 Griekschen; dus waren nogmaals 3861 handschriften in de Vaticana gebragt.

Een tweede, maar veel kleinere aanwinst was de aankoop of schenking van de ‘bibliotheca Capponi,’ door den markies Alessandro Gregorio. De handschriften hieronder waren niet talrijk, men spreekt van 264, maar de boeken veel mooijer; volgens Zanelli was hierbij eene archaeologische verzameling met kostbare teekeningen.

Eindelijk schonk, naar mijne meening omstreeks dezen tijd, Scipio Maffei 5 papyrusrollen aan de Vaticana.

In het voorbijgaan zou ik nog kunnen aanstippen, dat Benedictus op de beide uiteinden der 948 voet lange gaanderij, in een aangrenzend vertrek, een Museum van heidensche en van Christelijke oudheden aanlegde, maar niet lang geleden is het voornaamste gedeelte dier Christelijke zaken uit de catacomben overgebragt naar het Lateraan, waar vermoedelijk ook de kostbare schilderijen uit de oudste middeleeuwen zullen geplaatst worden; deze zouden zeker een uitmuntend geheel uitmaken bij de onlangs door de pauselijke regering aangekochte verzamelingen van Campana. Zoowel het muntenkabinet, als eene door kardinaal Carpegna en monsignore Laureani bijeengebragte verzameling van kerkelijke oudheden, voor de kunstgeschiedenis, vooral voor die der Crusifixen, enz., uiterst merkwaardig, zijn geplaatst in de aan de Palatina aangrenzende vertrekken, waar ook de beroemde oude Romeinsche muurschilderij: ‘le nozze Aldobrandini,’ en eenige andere bewaard worden.

Voordat ik verder ga, moet ik eene aanmerking maken op een zeggen van Blume; deze meent namelijk, dat in de 16de en 17de eeuw nog zeven andere bibliotheken bij de Vaticana gevoegd werden, omdat hij wist dat een handschrift uit elk dier boekerijen in de pauselijke verzameling berust. Dit laaste is waar, doch daarom zijn niet al die zeven bibliotheken in haar geheel naar Rome gebragt; de zaak is zeer eenvoudig uit de ‘Commende’ te verklaren. Zoo als bekend is, genoot in de middeleeuwen, en vooral toen de pausen te Avignon waren, een leek dikwijls tijdelijk een of ander kerkelijk inkomen; zeer ligt kon zoo iemand uit zulk eene ‘prebende’ iets vervreemden, dat hij, als zijn eigendom beschouwende, uitgeleend of beleend had. Op deze wijze kwam meer dan een handschrift uit het Benedictijner-klooster van Monte Cassino naar de Vaticana, zoo als mij de kundige abt Don Sebast. Kalefatti verzekerde. Evenzoo kwam er een of meer uit het klooster van Grotta Ferrata, op de oude via Latina aan den weg van Frascati naar Marino, waar de monniken van S. Basilius zich eeuwen lang bezig hielden met Grieksche boeken af te schrijven; het meerendeel kwam in de bibliotheca Barberina, aan welke familie dit klooster behoorde; eenige handschriften vond Mai nog te Grotta Ferrata, waaronder vele palimpsesten, die hij slechts gedeeltelijk uitgaf.

Clemens XIII (1758-1769) heeft na den dood van den

kardinaal-bibliothecaris Passionei de strenge wet van zijn laatsten naamgenoot hernieuwd, waar ik later op terugkom; daar gene zijne eigene verzameling ten koste der Vaticana had verrijkt, moest men zorgen, dat Alexander Albani dat verkeerde voorbeeld niet volgde. Verder kocht deze paus 180, door de Assemanni nagelatene Oostersche handschriften aan.

Heb ik tot nu toe bijna uitsluitend over vermeerdering en uitbreiding der pauselijke bibliotheek gehandeld, ik moet nu gewagen van den gevoeligen slag, die de Vaticana door het lakenswaardige artikel van den vrede van Tolentino in 1797 trof. De Fransche republiek bedong in hare overmagt 500 der kostbaarste handschriften en 185 oude drukken uit de apostolische boekerij, om ze naar Parijs te voeren, waarheen later onder Napoleon nog 343 handschriften volgden. De Franschen kozen als gewoonlijk zeer kundige commissarissen in Monge, Barthelemy, Moitte en Tinet, die de zeldzaamste, oudste of onuitgegevene handschriften uitkozen. Het eenige wat Rome gedaan kreeg, was dat men sommige boeken, wegens den verschillenden rijken inhoud, voor twee of drie liet doorgaan, ten gevolge van de koene bemoeijingen van Gaëtano Marini, dien men daarvoor beloond heeft door hem in 1801 tot eersten custode te benoemen. Den 13^{den} Julij had de plegtige overdragt plaats, waarop 206 Grieksche handschriften - volgens Zanelli 76 uit de Palatina, - en van de oude drukken die van Petrarca, van Dante, van Boccaccio weggevoerd werden, om van de vazen en de muntverzameling niet te spreken. De boeken werden in de Bibliothèque Nationale te Parijs opgenomen, waarvan de roode stempel niet ten onregte nog te Rome als goed bewijs van deugdelijkheid van het handschrift geldt. Overigens hebben de Romeinen de voorzorg genomen eene lijst van al die afgestane boeken te maken, die te Leipzig uitgegeven is.

Geen wonder, dat onder zulke omstandigheden Pius VII zijne eigene verzameling aan zijne geboortestad Cesena vermaakte; en toen nu toch de bibliotheek geschonden was, zien wij den kardinaal-bibliothecaris Altieri in het begin dezer eeuw handel drijven in handschriften op Engeland en Duitschland. Dat hij op heeter daad betrapt en toch niet gestraft werd, moge Paul Louis

Courier vertellen om zijne slechte zaak te vergoêlijken; toch was daarom nog in 1830 aan Altieri het klooster van S. Callisto als woning aangewezen. Onwaarschijnlijk is het berigt, dat men in die dagen geheele wagens met handschriften in den Tiber gegooid heeft; zoo iets moet alleen met een troepje boeken uit de Barberina gebeurd zijn, waar de muizen zich aan vergast hadden.

De Fransche regering, die zoo veel goeds te Rome tot stand bragt, heeft zelfs voor de uitbreiding der Vaticana gezorgd, door er de klooster-bibliotheken over te brengen. Jammer maar, dat bij de later gevolgde ‘restauratie,’ waardoor vele verkeerdheden terugkwamen, ook de apostolische boekerij die onwettige verrijkingen afstond, behalve die van het oude Benedictijner-klooster Farfa en de Grieksche handschriften van S. Basilio, 162 naar men zegt, welke de monniken verkochten om uit oude schuld te geraken. Eenige handschriften uit de kloosters van S. Maria in Ara Coeli, SS. Apostoli en S. Chrysogono de Urbe, bleven in de Vaticana. Wel zoo verstandig handelde men in Toscane, door alleen de handschriften van kerkelijken inhoud aan de kloosters terug te geven en de overigen in de Laurentiana te bewaren, al is ook de ernstige teekening der groote zaal van Michel Angelo min of meer ontsierd door die kleine kasten. De onder-bibliothecaris Pietro del Furia, maakte er met zijn vader een zeer uitvoerigen catalogus van; jammer, dat hij nu de uitgaaf tegenhoudt, uit billijke spijt van niet bevorderd te zijn.

Van den anderen kant gebood de billijkheid, dat de paus alle boeken teruggaf, om des te gemakkelijker het decreet geteekend te krijgen in 1814, waarbij hij weder in het bezit van zijne eigene schatten gesteld werd. Dat de Heidelbergsche handschriften niet naar Rome terugkeerden, meldde ik reeds; en van de zoo rijke schatten kon men zich te Parijs moeijelijk scheiden, zoodat er later over het afgezondene eene ernstige briefwisseling ontstond, waarvan de sleutels van het pauselijk wapen op enkele handschriften in de Parijsche bibliotheek het geheim ontsluiten. Eene groote oneerlijkheid, al laat zij zich ook verdedigen door het feit, dat men te Parijs altijd vrijelijk, te Rome daarentegen maar zelden en bovendien nooit onafhankelijk toegang tot die boeken verkrijgen kan.

Pius VII liet den regterarm van de lange gaanderij, het zoogenaamde Conclave Alexandrinum, waarin de Oostersche hand-

schriften geplaatst zijn met die der Alexandrina en Ottoboniana, op nieuw beschilderen, en wel met tafereelen uit de geschiedenis van zijn voorganger, even als zijne eigene lotgevallen op de muren van het volgende vertrek afgebeeld werden. 't Is in mijn oog eene vreemde keus, die donkere bladen uit de geschiedenis, als het gevangennemen en wegvoeren des pausen, in levende kleuren af te malen. Maar te Rome schijnt men er anders over te denken; immers Pius IX verlangde van den talentvollen Overbeck, - den uitstekenden vertegenwoordiger der zachtzinnige en gemoedelijke middeleeuwsche schilderkunst van een Fra Beato Angelico, - voor het paleis op den Quirinaal eene voorstelling van het ontsnappen van Pius VI aan de handen der in zijne kamer doorgedrongene republikeinen; de vrome historieschilder vatte echter het onderwerp geheel anders op; hij maalde Christus in plaats van den Stedehouder, die door zijne vertoornde vijanden ‘op den top des bergs geleid, op welken de stad gebouwd was, om hem van de steilte af te werpen’ niet ‘door het midden van haar doorgegaan zijnde, weg ging,’ Lucas IV: 29, 30, maar, wel zoo poëtisch, op eene wolk, gesteund door Raphaëlische engelenkopjes, werd weggedragen!

Pius VII plaatste in de opgemaakte zaal de vroeger aangekochte bibliotheek van den kardinaal-bibliothecaris Franc. Zelada, die als letterkundige en muntkenner beroemd is geworden, benevens eenige boeken, die tot nu toe op het Quirinaal bewaard waren. De familie Gualtieri uit Orvieto gaf op aansporen van kardinaal Guerrieri twee papyrus-oorkonden ten geschenke. In 1821 werd eene boekerij der familie Colonna aangekocht, welke 100 kostbare handschriften, volgens Zanelli, aan de Silviati hadden behoord; welligt was het dus de door Christina geweigerde verzameling. Verder bezorgde de Capucijner-zendeling P. Angelo da Posi en de reiziger Belzoni Aegyptische papyrusrollen, en schonk de kardinaal-bibliothecaris Gonzaga eenige handschriften.

Het verdienstelijkste werk van Pius was evenwel de benoeming in plaats van Balbi van den grooten Angelo Mai in 1819 tot custode, die reeds zulke belangrijke ontdekkingen gedaan had op de Ambrosiana te Milaan. Hij heeft immers in den tijd van 35 jaren getoond, hoevele en welke gewigtige schatten de Vaticana bezat, die hij uit de palimpsesten als anderzins uitgaf in de 9 deelen zijner ‘Auctores Classici e Vaticanis Codicibus’, in de 10 kwarto-deelen ‘Scriptorum Veterum Nova Collectio e Vatic. Cod.,’ in de 10 deelen van zijn Specilegium Vaticanum’, behalve zijne bovenvermelde Bijbel-uitgaaf in 5

kwarto-deelen, om van zijne kleinere zoo belangrijke geschriften niet eens te gewagen. Men ziet, dat de pauselijke bibliotheek nog onbekende schatten genoeg bezat en dat Mai's werkzaamheid boven onzen lof verheven is. Maar men zal het met mij betreuren, dat de verdienstelijke man, door laakbare ijdelheid gedreven, niet toeliet, dat andere nog eens zouden overlezen en nagaan, hetgeen verbetering scheen noodig te hebben door de al te overhaaste uitgaaf. Beklagenswaardige bijdragen der belemmeringen, door Mai als custode aan sommige bezoekers der Vaticana in den weg gelegd, wil ik verzwijgen; genoeg dat hij een uiterst eerlijken geleerde toeliet den tekst van Augustinus naar het handschrift uit Bobio te vergelijken, nadat deze hem plegtig beloofd had zelfs niet te gluren naar de woorden van Cicero's Re Publica, die door Mai onder het geschrift van dien kerkvader voor den dag gebragt, uitgegeven en zelfs herzien waren! Des te rijker was de oogst, dien na den dood van Mai het nazien dier handschriften opleverde, zoowel voor de Benedictijnen in de patristiek als voor mij in de Latijnsche schrijvers, waarop ik een tal van meer of min gewigtige verbeteringen en toevoegselen medebragt.

Wij moeten onder Leo XII (1823-1829) melding maken van den scrittore Amati, die met Mai niet altijd op een goeden voet stond, en van Sarti, alsmede van den grooten oudheidkundige Nibby. In 1826 kwam er een handschrift van Orosius, waarin men eigenhandige noten van Augustinus meende te bezitten, uit een Hieronymisten-klooster van den Libanon in de Vaticana; tot mijn spijt moet ik dit couranten-berigt tegenspreken, want onledig zijnde met het nazien der handschriften van dien geschiedschrijver, kwam mij ook dat perkamenten handschrift uit de 12de eeuw in handen, waarin ik een tamelijk slecht afschrift der ‘Altercatio de Trinitate S. Augustini et Feliciani,’ en ‘Augusti liber de Videndo Deo’ vond.

Eindelijk kocht Leo voor de groote som van 20,000 rijksdaalders de verzameling van graaf Leopold Cicognara uit Venetië, die voor de kunst van het grootste gewigt moet genoemd worden; zij is naast de Ottoboniana, tegenover de bibliotheca Capponi geplaatst. In 1827 schonk de kardinaal-bibliothecaris Jul. Somaglia een door Silv. Guidi meêgebragte Grieksch-Aegyptische papyrusrol.

Onder Gregorius XVI (1831-1846) is, behalve verscheidene Oostersche handschriften, ook nog de Fellersche bibliotheek aan-

gekocht; maar nog wel zoo verdienstelijk maakte zich die paus door de zoogenaamde kamers der Borgia's, die tegenover de eerste bibliotheekzaal gelegen en wier gewelfde zoldering zoo schoon door Bernardino Pinturicchio beschilderd zijn, in te ruimen voor de gedrukte boeken. Deze afdeeling is zeer klein; trouwens men heeft er zich nooit op toegelegd om gedrukte boeken aan te schaffen; men kreeg ze meer bij toeval, zoo als die van de verzameling Zelada en Capponi, zoodat men er nu 30,000 telt. Jammer maar, dat zij door die verplaatsing zoo verbazend ver van het studeervertrek der bibliotheekbezoekers verwijderd werden, hetgeen mij meer dan eens een onherstelbaar tijdverlies heeft gekost, te meer, omdat de zoo gebrekkige catalogus der gedrukte boeken niet meer slaat op de veranderde plaatsing, 't geen tot teleurstellingen ruimschoots aanleiding geeft.

Toen Angelo Mai secretaris der Propaganda geworden was, werd de groote taalkenner Mezzofanti eerste custode; op dezen volgde monsignore Laureani, na wiens dood de scrittore voor het Latijn en Arabisch, Andreas Molza, tot dezen post opklom, dien hij echter maar kort bekleedde, daar hij zich het leven benam wegens een en ander dat aan de Vaticana onder zijn bestuur ontsnapt was.

Zoo ben ik reeds tot de regering van den tegenwoordigen paus Pius IX gekomen, die, door verstandige inzigten geleid, zich in het begin zijner regering ook jegens de Vaticana verdienstelijk gemaakt heeft[1]. Onder leiding van den bouwmeester Martinucci, broeder van den tegenwoordigen tweeden custode, is de breede zaal van Sixtus V met een prachtigen marmeren vloer belegd, en zijn op de paneelen der kasten van de Palatina en Urbinas de voornaamste stoffelijke verbeteringen van den waardigen Pius door eene bekwame hand met goede, maar wel wat al te bonte trekken afgebeeld. Die verbeteringen verdienen ruimschoots in levendig aandenken te blijven bij het nageslacht, zoo als de opgravingen van de Via Appia en op het Forum, het openen van spoorwegen, het aanleggen van telegraphen, het invoeren en branden van gasverlichting, het regelen der klokken zoo als overal elders en niet meer naar den dagelijks afwis-

1 BIBLIOTHECAM HANC VATICANAM
A SIXTO V. P.M. AEDIFICATAM EXORNATAM
ANN. MDLXXXVII
PIUS IX. P.M. OMNI CVLTV INSTAVRAVIT AN. MDCCCLI
SAC. PRINC. V.

selenden zonsondergang, en vooral het wegnemen van de hekken bij het Ghetto, waar de kinderen Israëls des nachts werden opgesloten, wien de priesterregering zulk een onverzoenlijken haat toedraagt, dat ze hen bij de telling van 1858 stoutweg ignoreerde, terwijl andere sekten wel werden geteld.

Ondertusschen was Mai in 1838 tot kardinaal verheven, en hij schitterde op die plaats als eene ster der eerste grootte. Zanelli noemt hem niet ten opregte den prins der philologen, en hij is inderdaad uiterst verdienstelijk voor de wetenschap geweest. Geen wonder dat zijne plaats niet te vervullen was, en de kardinaal-staatssecretaris Antonelli ook dit gedeelte van het bestuur op zich nam; want na Mai's dood, 9 September 1854, is nog geen bibliothecaris met den purperen hoed vereerd. Mai's hoed is, volgens te Rome heerschend gebruik, opgehangen in de kerk van S. Anastasia, waarvan hij kardinaal was, om den tand des tijds te tarten. In deze verlatene kerk, op den zuidwestelijken hoek van den Palatijn, heeft Mai's landgenoot, de verdienstelijke Benzoni uit Bergamo, een grafgesteente voor hem opgerigt. Mai ligt in den kardinaalsmantel, door zijne boeken omgeven en op andere geknield, met het hoofd naar boven, in de stemming die past bij het grafschrift[1], dat de groote geleerde voor zich zelven vervaardigd had.

Mai had in zijn testament aan Pius de keus gelaten om zijne bibliotheek voor de Vaticana tegen taxatie over te nemen, ten voordeele der armen zijner geboorteplaats Schilpario, of wel, die openlijk voor dezelfde armen te laten verkoopen. De 292 handschriften en 6950 boeken werden op de verbazend hooge som van 19,753 rijksdaalders geschat; de paus waagde 't niet, door eene weigering, den gevaarlijken schijn op zich te laden om de armen te willen benadeelen, en zoo werden èn dezen, èn de beoefenaren der wetenschap gebaat, want in de boekerij van Mai kan de bezoeker der Vaticana nog eens eerder eene dikwijls onmisbare nieuwere uitgaaf der klassieken vinden.

Met deze aanwinst sluit ik de geschiedenis der Vaticaansche handschriften-verzameling, over welker verbazende waarde men beter zal oordeelen, als ik de cijfers bijeentrek van de verschil-

1 QUI DOCTIS VIGILANS STVDIIS MEA TEMPORA TRIVI
BERGOMATVM SOBOLES ANGELVS HIC IACEO.
PVRPVREVM MIHI SYRMA DEDIT RVBRVMQVE GALERVM
ROMA SED EMPYREVM DAS BONE CHRISTE POLVM,
TE SPECTANS LONGOS POTVI TOLERARE LABORES,
NVNC MIHI SIT TECVM DVLCIS ET ALTA QVIES.

lende afdeelingen, volgens de naauwkeurigste opgaven, die ik aan Greith ontleen, daar hij ze uit de catalogussen afschreef.

Bibl. Vaticana:	2,158 Grieks.	7,400 Latijns.	of 9,558 te zam.	
Bibl. Palatina:	431 Grieks.	1,984 Latijns.	of 2,415 te zam.	
Bibl. Urbinas:	90 Grieks.	1,668 Latijns.	of 1,758 te zam.	
Bibl. Christ. Alex:	245 Grieks.	2,101 Latijns.	of 2,346 te zam.	
Bibl. Ottob:	470 Grieks.	3,391 Latijns.	of 3,861 te zam.	
Bibl. Mai:				292 te zam.
en aan handschriften van allerlei Oost. talen			2,317	

Dus bevat de Vaticana op zijn minst genomen 22,547 handschriften, waar de bibliotheca Colonna nog niet bij geteld is.

Men vergenoege zich met de bloote opgaaf dezer cijfers; eene waardering daarvan is onmogelijk; wie toch kan de kleinodiën schatten van een ‘bibliomaan?’ Welke betrekkelijke waarde heeft niet een handschrift, vooral wanneer er nog onuitgegevene stukken in verborgen zijn? Daarenboven zijn er onder die duizende handschriften zoo vele exemplaren van dezelfde geschriften, en zoo vele wel kostbare, maar in het oog van den ‘criticus’ veel te jonge, dan dat men er hooge waarde aan zou kunnen hechten. Onberekenbaar is evenwel de waarde voor de kunstgeschiedenis in die duizende handschriften, waarin zulke keurige miniaturen verborgen zijn, die menig kunstkenner tegen goud zou willen opwegen, zoo uitvoerig zijn die schilderstukken uit de 15de eeuw en zoo voortreffelijk, om nog niet eens te spreken van de ouderen, die in een ander opzigt weêr des te belangrijker zijn.

En al die schatten hebben de Romeinen sedert lang als een sieraad van het Vatikaan, als vorstelijke kostbaarheden van den H. Vader beschouwd; schatten, die zij kennen en die zij hooren roemen, maar ze volstrekt niet gebruiken. De apostolische bibliotheek zou dus ongeschonden en onaangeroerd blijven, wanneer er niet nu en dan eenige vreemde bezoekers derwaarts kwamen. Ik heb mij tot taak gesteld nog iets mede te deelen aangaande den *toegang*, welken men die bezoekers verleent; ik weet, dat men hieromtrent niet juist genoeg ingelicht is, en een enkel woordje wordt gewettigd door het krasse motto, dat Edward Edwards in zijn voortreffelijk boek ‘Memoirs of Libraries,’ Lond. 1859, schreef boven het hoofdstuk over de Vaticana: ‘Of all the Tombs in the World, the Vatican Library is the most impressive. It is

an establishment for show, forming part of the suitable splendour of the Head of the Catholic Church, not a Library for use.'

Ik begin met den 'breve dignissimum' van 24 Aug. 1739, van Clemens XII, die door Clemens XIII ingescherpt en door Pio IX bij 'motu proprio' van 20 Oct. 1851 hernieuwd, ten huidigen dage nog van kracht is en dus prijkt in het studeervertrek der Vaticana, in die nette, door het penseel van den Antwerpschen schilder Paul Brill versierde, maar al te donkere voorkamer van de bibliotheekzaal van Sixtus V.

Het personeel bestaat uit den kardinaal-bibliothecaris en twee custoden of prefecten; de 'custode primario' is tegenwoordig monsignore de Sanmarzano, aartsbisschop van Ephesus, wiens voorkomende welwillendheid ik niet genoeg kan prijzen. De 7 scrittori, waarvan voor het Latijn, Grieksch en Hebreeuwsch elk 2 en 1 voor het Syrisch en Arabisch, moeten de custoden ter zijde staan, en van 9 tot 12 uur op de bibliotheek de handschriften in orde brengen, voor ondergang bewaren, de onuitgegevenen voor de pers gereed maken, of ze vertalen. Dikwijls wordt daarenboven deze of gene geleerde, om hem voort te helpen of te beloonen, aan de Vaticana als scrittore toegevoegd. Men sprak er onlangs over om er ook een voor de Provençaalsche litteratuur aan te stellen, waarvan de pauselijke bibliotheek vele onuitgegevene stukken bevat; men zou daardoor moeijelijkheden voorkomen, als de nog kort geleden ontstane, toen men een vreemdeling, alvorens hij het afschrift van zeker Provençaalsch gedicht 'over de vrouw' mogt medenemen, eerst een proefje er van deed vertalen; de verantwoordelijke geestelijke was bang, dat de twijfelachtige titel hem ongenoegen van het 'Vicariato' op den hals zou halen.

De drie bedienden en de twee boekbinders zijn voortdurend werkzaam met de door ouderdom of door vocht gehavende handschriften op allezins behoorlijke wijze voor verderen ondergang te bewaren. Deze conservative maatregel verslindt bijna de subsidie.

Maar wat nu het *gebruik* der Vaticana betreft, eigenlijk is dit niemand toegestaan. De catalogussen mogen alleen door de prefecten van de bibliotheek en van het archief geraadpleegd worden; de archivaris mag zelfs geen helper medebrengen. En nu de boekerij; doch ik zal liever de verordening vertalen; 'en ten einde behalve de dienaren der bibliotheek niemand binnendringe, noch dien dienaren tot stoornis zij, noch zich veroorlove handschriften af te schrijven of te lezen, zoo hebben wij op billijke en redelijke gronden, die ons daar-

toe bewogen, uitdrukkelijk gelast, dat niemand onder straffe naar ons welbehagen en naar dat van onze opvolgers, onder welk voorwendsel ook, zich zal ophouden in de bibliotheek om daar te lezen, en nog wel veel minder om er handschriften of andere boeken, van welke soort en van welken inhoud ook, af te schrijven; evenmin mag de kardinaal-bibliothecaris en nog veel minder de custoden en scrittori zonder uitdrukkelijk verlof van ons of onze opvolgers zulks toelaten, maar alleenlijk voor een zeer korten tijd aan de vreemdelingen en buitenlanders die handschriften vertoonen, die men gewoonlijk laat zien om hunne geleerdheid te bevredigen. Voorts, in geval wij of eenige onzer opvolgers mogten vermeenen, dusdanige vergunning aan iemand toe te staan, dat die dan duidelijk en juist omschreven voor een bepaald doel moet worden afgegeven door middel van een brief van den secretaris van staat. Verder zal het veel strafwaardiger zijn, als eenig dienaar der bibliotheek het durfde wagen, op doorschijnend papier een letter uit eenig handschrift na te trekken, of aanteekeningen te maken of uittreksels te leveren ten gerieve van eenigen vreemdeling; gelastende wij voorts te dien opzigte uitdrukkelijk op dezelfde straffe, aan ons welbehagen voorbehouden, dat alle dienaren en bedienden der bibliotheek beschouwd zullen worden, zoo als vastgesteld is voor vreemdelingen, en dat zij, om aan anderen eenige opgaaf te kunnen doen of afschriften te bezorgen van boeken of stukken van de bibliotheek, de uitdrukkelijke vergunning daartoe moeten hebben van ons of onze opvolgers bij dergelijken brief van den secretaris van staat.’

Blume meende, dat dit strenge reglement, 't geen toch door het onhoudbare telkens overtreden wordt, als eene doode letter bij vergissing was blijven hangen. Maar men is te Rome niet gewend om zelfs op te heffen wat doode letter is geworden; men wil *be*houden, al wordt het niet *ge*houden, en zoo word hetzelfde stuk van 1761 weêr in 1851 hernieuwd, trouwens onder omstandigheden, die zulk een maatregel billijkten. Aan het nakomen dezer bepalingen wordt de hand gehouden, al naarmate het geweten van den bibliothecaris rekbaar is, die heden welwillend toestaat, wat hij morgen aan een ander, met de wet in de hand, zonder genade weigert; en ik was er getuige van, hoe men het zelfs als een werktuig gebruikte tegen een hooggeplaatst persoon aan het pauselijk hof.

Heeft dus overal elders de geleerde den vrijen toegang tot

de handschriften-verzamelingen, te Rome en te Napels moet hij zich tot den diplomatieken of consulairen agent wenden, die zijn verzoek, om een of ander handschrift te mogen gebruiken, aan den bibliothecaris opzendt; deze onderzoekt, of er tegen dat verlangen ook gegronde bezwaren bestaan, zoo als bij voorbeeld meestal het geval is bij geschiedkundige onderzoekingen, vooral sedert het nog lang niet vergeten misbruik door den Belgischen staatsman de Potter gepleegd. Het raadplegen van handschriften der klassieken wordt gereedelijk toegestaan door de bevoegden, en zelfs wordt de vergunning verder uitgestrekt dan het verzoek. Meer dan één handschrift tegelijk op tafel te hebben, is niet geoorloofd, en toch gaf men mij dikwerf verscheidene ineens, dat zoo noodig is, om niet dan na eerst betere handschriften vergeleken te hebben, een paar slechtere voor afgedaan te houden.

Tot zoo ver moet men dus niet hard klagen, maar een grooter grief is de korte tijd, dien men op de Vaticana aan de studie mag geven, aan het tijdroovende en vaak ondankbare vergelijken van handschriften. De bezoeker der pauselijke bibliotheek mag niet langer dan *drie* uren aldaar werken; en wie geeft niet gereedelijk het gehate dier bepaling toe, als hij bedenkt, dat de week te Rome niet eens zes werkdagen oplevert. Behalve den zondag moet men ook den donderdag rusten, omdat de meeste scholieren, wegens de geestelijke opleiding, den eersten dag der week niet geheel vrij hebben, en zoo zijn de klooster-bibliotheken en die op het Vatikaan ook voor den vreemdeling gesloten. En ware hem met die opoffering nog maar het gebruik der vijf overige dagen verzekerd! Maar neen, de lijst der vrije dagen, door den kardinaal Quirini vastgesteld, is nog in volle kracht, en toch is hetgeen voor 130 jaren welligt als eene groote toegeeflijkheid werd geprezen, wel zeer zeker voor uitbreiding vatbaar. Of zijn mijne eischen te hoog, als ik vermindering verlang van de vele vacantie-dagen, die zoo uiterst ongeregeld verspreid zijn over de acht maanden, en die zoo talrijk zijn, dat men niet eens *honderd* maal in een rond jaar de Vaticana kan bezoeken? Zal men dus niet de gegronde klagten van geestelijken en leeken billijken, en met hen opheffing verlangen van eenige kleinere feestdagen; of eisch ik te veel, als ik, daags vóór een feestdag des morgens wensch bezig te zijn, of als ik om den 6^{den} December te sparen, dien wij ook bij ons vieren, verlang toegelaten te worden op den 19^{den} Mei, S. Yves den patroon der advocaten - nu toch is uit de rij der gebeden weggenomen het

zoo kernachtig middeleeuwsche bijvoegsel: ‘S. Yves, advocatus, sed non ladro, res miranda!’ - of waarom niet op 4 December gerust, S. Barbara, de patrones der soldaten, waarmede men te Rome de militairen op dien dag geluk wenscht? Waarom niet gewerkt op den sterfdag van den laatst overleden paus; op den krooningsdag van den regerenden, of wanneer er consistorie gehouden wordt, waarbij een letterkundige toch niet tegenwoordig mag zijn; maar genoeg; of ik zou ook nog moeten klagen over de 14 dagen rust tijdens de ‘bacchanalia’, met welke nu zoo onjuiste benaming het carnaval bedoeld wordt, dat 8 dagen duurt en niet voor 3 uur een aanvang neemt.

Men ziet hieruit, dat de bepalingen te streng en onhoudbaar zijn; ik zou gemakkelijk eene lijst kunnen opgeven van geleerden uit alle tijden en alle landen, die dan geklaagd dan geprezen hebben, want het gaat hiermede als met eb en vloed. Dit ondervond ik zelf; men was langzamerhand toegeeflijker geworden, en zoo werd ik in 1857-1858 niet gedwongen om de pen neder te leggen bij het losbranden van het noodlottige kanonschot van den Engelburg, zoo als de aanwezige scrittori, maar kon ik tot 3 uur blijven voortwerken, terwijl de vele bezoekers in de bibliotheekzalen door de bedienden werden rondgeleid. Maar juist daarom viel het mij des te harder, toen de staatssecretaris Antonelli den strengen maatregel uitvaardigde van zich voor het volgende jaar stipt aan die bepalingen te houden. Toen mogten de scrittori den catalogus niet meer zien; toen moesten allen, klokke twaalf, de studeerkamer verlaten, na er 3 uurtjes bezig geweest te zijn. Ik zal hier niet onderzoeken, aan wie de schuld van dat harde besluit te wijten is; genoeg zij 't, dat de pogingen der Benedictijnen, tot verzachting van dezen beklagenswaardigen maatregel bij den H. Vader in het werk gesteld, geen de minste verandering bragten in het gegeven bevel van den kardinaal Antonelli.

Met het gebruik der catalogussen gaat het niet veel beter; waarom men te Rome de uitzondering maakt om de lijsten en de nummers der titels van de handschriften zoo geheim te houden, weet ik niet; zeker getuigt het niet van liefde voor de wetenschap; en men zou uit dat strenge verbod geregtigd zijn af te leiden, dat er gestolen boeken onder schuilen; want al waren er verboden boeken in de bibliotheek, hunne titels schaden toch niet aan hen, die de catalogi raadplegen? En zoo weigert men aan den een, wat men aan den ander toestaat, nu uit gunst, dan

uit vrees, op schoonschijnende aanbevelingen van invloedrijke of hooggeplaatste personen.

't Is des te meer te bejammeren, dat men den werkkring van den custode door het opheffen dier belemmering niet verligt, daar hij nu bij het minst drokke bezoek dadelijk de handen vol heeft, waardoor den vreemdeling nog vrij wat op de drie uurtjes gekort wordt. Wat is natuurlijker, dan dat bij een ontkennend antwoord al spoedig het vermoeden oprijst, of de catalogus wel goed is geraadpleegd, 't geen bij dubbele namen en bij de onstandvastige spelling den beste kan overkomen; wie stemt dit niet toe, die bij ondervinding weet, hoeveel tijd bij gebrek aan verwijzingen te loor gaat? Bovendien is zulk een vermoeden des te meer gegrond op de Vaticana, omdat daar, zoo als ik reeds opmerkte, de afdeelingen afgezonderd bleven en men dus niet meer of minder dan 7 catalogussen moet naslaan. Zoo gebeurde het met Niebuhr, dat men hardnekkig het bezit van een handschrift ontkende, dat hij het jaar te voren gebruikt had; men had eenvoudig in eene verkeerde afdeeling gezocht!

Het verbod van den catalogus is des te vreemder, omdat men begonnen is met hem te drukken; in 1756 zag het eerste deel het licht, dat de Hebreeuwsche en Samaritaansche handschriften bevat, één van de 20 - want 6 deelen zouden de Oostersche, 4 andere de Grieksche, 6 volgende de Latijnsche en 4 deelen de overige handschriften beschrijven. Maar in 1768 zijn al de oplagen van de 3 eerste deelen, op zeer weinige uitzonderingen na, verbrand, en van het vierde deel liggen 40 bladen te Rostock.

Opmerkelijk is het, dat men voor het minst gebruikte gedeelte het best is ingespannen, van de Coptische, Hebreeuwsche, Aethiopische, ja van de Aegyptische papyrussen bestaan de gedrukte catalogussen. De gebroeders Asseman maakten in 1719-1728 zich zeer verdienstelijk met hunne ‘Bibliotheca Orientalis Clementino-Vaticana,’ en Mai heeft in het vierde deel zijner Script. Veter. Nov. Collect., de door hen overgeslagene handschriften van dat soort beschreven.

Met het overige is het niet best gesteld, en het is zeker uit zucht tot het verbodene, dat de Duitsche geleerden het plan opperden, om al vast een catalogus der Vatikaansche handschriften te maken van al de daarvoor buiten die bibliotheek verspreide bouwstoffen, van welke gedrukte en ongedrukte lijsten de titels alleen reeds ettelijke bladzijden vullen. Maar wat zou het baten, van heinde en ver, uit Parijs en Dresden, uit het Escuriaal en Berlijn,

uit Milaan en München, uit Verona en Heidelberg, uit Modena en Weenen, uit Leiden en Göttingen, uit Oxford en Napels de oude afschriften dier lijsten op te halen? Liever hopen wij, dat er eerlang een krachtig en kundig geslacht in Rome zelf opsta, om de oude catalogussen te herzien. Onderwijl behelpe men zich voor de oude afdeeling dei Vaticana met de 8 deelen door Domenico en Alessandro Rainaldi begonnen en door anderen voltooid. Van eerstgenoemde ligt eene afzonderlijke lijst der Anonieme stukken en van alle verhandelingen en alle mogelijke geschriften der Kerkvaders, naar het alphabeth geschikt, op de bibliotheca Vallicelliana te Rome.

Over de hoedanigheid der catalogussen kan ik natuurlijk geen oordeel vellen, al werd ik meer dan eens door den onder-bibliothecaris verzocht hem te helpen zoeken; ik deel alleen mede, dat ik in eene lijst van later bijgekomene handschriften, door Mai vervaardigd, op de letter *D.* tot mijne niet geringe verbazing las: ‘Duae constitutiones’ van ik weet niet welken paus; als men zoo iets ziet, rijst de vraag op, of dat bij ongeluk of uit opzet geschiedde, en men zou geneigd zijn daarin den grond van den verboden catalogus te ontdekken. Maar hoe het ook wezen moge, wie zal zich hierbij niet ergeren?

En nu ten slotte de vermelding, dat men nog heden ten dage in de catalogussen der Vaticana eene indeeling volgt, die welligt uit den tijd der oude Romeinen dagteekent; de Grieksche en Latijnsche handschriften hebben hunne afzonderlijke afdeeling, en de derde omvat die uit alle nieuwe talen, als Fransche, Duitsche, Hollandsche, enz. onder den eervollen titel van ‘Linguae harbarae!’

Leiden, 2 December 1859.

Dr. W.N. DU RIEU.

Het voorspel van den Tachtigjarigen oorlog[1].

De opkomst van de Nederlandsche Republiek, door John Lothrop Motley, met inleiding en aanteekeningen van Dr. R.C. Bakhuizen van den Brink. (Aflevering 1-6.)
Het jaar 1566, eene historische proeve uit den Nederlandschen vrijheidsoorlog. Meerendeels naar onuitgegeven bescheiden bewerkt, door M.L. van Deventer.
Nederland's opstand tegen Spanje, in zijne beginselen, aard en strekking geschetst door Johs. van Vloten.

IV.

Wij hebben tot nog toe naauwlijks van het volk te spreken gehad. Eerst de grooten, toen de edelen hadden zijne partij tegenover de regering getrokken, meer of min opregt, meer of min ijverig; maar het volk zelf had niet meêgedaan, het had slechts toegezien en toegejuicht. Thans was het oogenblik gekomen, waarop het voor zich zelf zou gaan handelen.

Natuurlijk was het vooral het protestantsche gedeelte der natie dat handelde; de onverschillige menigte liet het in den beginne begaan en juichte zelfs mede; ook zij haatte de regering en de inquisitie. Maar om te handelen wordt overtuiging en ijver vereischt, en dien legden alleen de protestanten aan den dag.

Nergens kunnen wij beter de geestkracht der eerste hervormden leeren kennen dan in de martelaarsboeken. Wie heeft ze niet wel eens opgeslagen, wie heeft ze ooit zonder aandoening

1 Zie Jaargang 1860, 1ste deel, blz. 182-221.

uit de hand gelegd? Mij treft daarin, nog meer dan de wreedheid der vervolgers, de edele lijdzaamheid der slagtoffers. Welk een geslacht dat in zulk een school van beproeving werd opgevoed! De Fransche kerken onder het kruis hadden zich tot zinnebeeld het wonderbosch van Mozes gekozen, dat brandde zonder te verteren. Voorzeker, ook in Nederland kon het vuur de nieuwe kerk niet verslinden, slechts louteren en harden.

Wij maken geen onderscheid tusschen de gezindheden, waartoe die eerste martelaars behoorden: Lutherschen, Wederdoopers, Calvinisten, waarin zij verschillen mogten, in ijver voor hun geloof, in moed en lijdzaamheid komen zij allen overeen. Wat doet het ter zake, voor welke stellingen en leerstukken die mannen in den dood gingen, - hoe weinigen onzer zouden een van die geloofsbelijdenissen onvoorwaardelijk onderschrijven, - maar dat zij hun leven veil hadden voor hetgeen hun waarheid was, dat is het wat wij allen in hen bewonderen en eerbiedigen. Wij deelen hun afschuw van de Roomsche kerk niet: wij kunnen Heiligen-beelden aanzien zonder te gruwen, wij kunnen de hostie zien verheffen zonder ons te ergeren. Wij veroordeelen hun blinden godsdiensthaat. Maar wie zal den tijd niet gelukkig noemen, waarin aan het bovenzinnelijke zoo hooge waarde wordt gehecht, dat men er al het aardsche, zelfs zijn leven, gering bij acht?

Zoo dikwerf ik met bewondering den heldenmoed, de volharding, de lijdzaamheid opmerk, die de stichters van ons gemeenebest in hun strijden en in hun lijden, op hunne verre togten aan de pool en onder de keerkringen aan den dag leggen, denk ik terug aan den tijd der geloofsvervolging en aan de eenvoudige verhalen in de martelaarsboeken. Een man als Barentsz, die te midden van den vreeselijksten tegenspoed moed behoudt en met Gods hulp zijn doel nog hoopt te bereiken, is een geestverwant van den geloofsheld, die liever den vuurdood sterft dan dat hij zijne overtuiging zou verloochenen.

In hoe rijke verscheidenheid openbaart zich bij de martelaars die vastheid van karakter, die liefde voor hetgeen waar en goed is. Eens toen er te Antwerpen een ongelukkige wederdooper naar de strafplaats geleid werd, trad een weversknecht uit den volkshoop hem tegen, omhelsde en kuste hem en zeide, ‘broeder, strijd vromelijk tot der dood toe.’ Die toespraak deed hem als ketter kennen, hij werd gegrepen en een week later zelf verbrand. Heeft ooit de zelfverloochening heerlijker uitgeblon-

ken dan in dien eenvoudigen werkman? De zoon des menschen is eens verraden met een kus. Met dezen kus der liefde verraadde de geloofsheld vrijwillig zich zelven.

Bij de meeste martelaars is het vooral hun standvastige lijdzaamheid die ons treft. De moed, waarmeê zij vasthouden aan het geloof, dat hun het leven zal kosten, gaat gepaard met schroomvallige onderworpenheid aan de regering die hen vervolgt. In 1561, terwijl geheel Antwerpen jubelt bij het prachtige landjuweel, waartoe uit alle oorden van Nederland de rederijkers zamengevloeid zijn, vereenigen zich in het bosch bij Marcksem vier of vijf honderd protestanten tot gemeenschappelijke godsvereering: zij hopen onopgemerkt te blijven bij de feestelijkheden in de stad. Maar de drossaard is van hun bijeenkomst verwittigd, en overvalt hen met vijf of zes dienaars. Wat hebben zoo velen van zoo weinigen te vreezen? Wat kan hen zelfs verhinderen thans den moord van zoo veel geloofsgenooten te wreken op hunne beulen? Maar zonder den minsten weerstand te bieden slaat de geheele vergadering op de vlugt, en laat toe dat de drossaard vijf der achterblijvers opbrengt. Welk een lafhartigheid, niet waar? Doch die vijf gevangenen, die het hart niet hadden zich te weer te stellen, hebben toch moed genoeg om voor hun geloof te sterven.

Maar niet op alle karakters werkt de geloofsijver gelijkelijk; er zijn er die den marteldood zoeken met een onverschrokkenheid en een overmoed, die ons aan Polyeuctes herinneren. Een ijverig protestant te Doornik tracht te vergeefs zijn huisvrouw te bekeeren. Al zijn vermanen en prediken baat niet. Zoo wil hij dan met der daad zijn geloof toonen. Op kersdag gaat hij naar de stampvolle hoofdkerk, en als de priester de hostie verheft, rukt hij hem ‘dien broodgod’ uit de handen, verbreekt en vertrapt hem, en roept uit: verdwaasd volk, kunt gij gelooven dat dit uw god en uw zaligmaker is! Te midden der ontsteltenis en verwarring, die zijn daad veroorzaakt, had hij kunnen ontsnappen, maar hij laat zich grijpen. ‘Had ik honderd levens, zegt hij, ik zou deze daad honderdmaal willen herhalen, en honderd dooden sterven ter eer van den zaligmaker.’ En hij doorstaat de marteling, die zijn verbranding vooraf gaat, standvastig.

Bedrieg ik mij, of behooren zulke gebeurtenissen inderdaad tot de geschiedenis, zoo goed als de verbindtenissen der grooten, en de smeekschriften en optogten der edelen? Waar is al het

bedrijf van dezen op uitgeloopen? op onberaden wagen en lafhartig wijken. Maar het volk, dat in den strijd voor het geloof zijn geestkracht had geoefend en versterkt, heeft volgehouden, en aan de leidslieden, die zich aan zijne spitse stelden, zijn eigen heldengeest meegedeeld, en zoo ten laatste de overwinning op de overmagt behaald.

Bij zulk een geloofsijver paste de leer der Lutherschen slecht, zoo als zich die reeds in Duitschland in vaste vormen gezet had. En de veelslachtige wederdooperij sprak slechts tot het gemoed der laagste en onkundigste klasse. Het Calvinisme daarentegen, zoodra het hier te lande was ingevoerd, werd door de meesten als uitdrukking van hun geloof aangenomen. De geloofsbelijdenis der Nederlandsche kerk, die voor het eerst in 1561 in de Waalsche taal werd uitgegeven, was een vrije navolging van die der Fransche protestanten die in Mei 1559 op de eerste synode te Parijs was aangenomen, en waaraan een oudere belijdenis, van de kerk van Parijs, ten grondslag lag, die denkelijk door Calvin zelven was opgesteld. In regte lijn stamt dus onze Nederlandsche geloofsbelijdenis van Calvin, den stichter der kerk, af[1].

Het is de moeite waardig die oudste belijdenis der Nederlandsche kerk in de oorspronkelijke uitgaaf, waarvan wij door de zorg van een Nederlandschen predikant een getrouw facsimile be-

1 De overeenkomst der Fransche en Nederlandsche belijdenissen wordt het best gekend uit de onderlinge vergelijking van haar inhoud. Maar reeds de vorm van beide, de titels, de opdragtsbrieven enz., doen navolging van de eene door de andere vermoeden. - Dat aan de confessie der Fransche kerken een oudere, van de kerk van Parijs, ten voorbeeld gediend heeft, en dat Calvin daarvan denkelijk de auteur is geweest, betoogt Lutteroth, in zijn verdienstelijk werk: ‘La Réformation en France pendant sa première periode’, opgesteld ter gedachtenis van de eerste synode der Fransche kerken te Parijs in 1559. Bij het lezen van dit welgeschreven boek is de wensch bij mij opgekomen, dien ik de vrijheid neem aan de behartiging onzer theologen aan te bevelen, dat de aanstaande eeuwgetijden onzer Nederlandsche kerk insgelijks door het uitgeven van zulke nuttige feestgaven gevierd mogen worden; de boeken bij het vorige eeuwgetijde door 's Gravezande, te Water, van Iperen en andere predikanten uitgegeven, zijn op verre na niet meer op de hoogte van den tijd, en toch nog de beste die wij kunnen raadplegen. Het is een schande voor de Nederlandsche godgeleerdheid, dat er van de opkomst der Gereformeerde kerk hier te lande, van de lotgevallen der kerken onder het kruis en van het wedervaren der ballingen in Engeland en Duitschland geen geschiedenis bestaat, die beschaafde leeken met genoegen lezen kunnen. Het werk van Le Long, hoe verdienstelijk wegens de nasporingen van den schrijver die er ten grondslag aan liggen, is lang verouderd en bovendien uiterst zeldzaam.

zitten, te herlezen. Het leerstellige gedeelte treft ons niet, het is hetzelfde wat ons als de kerkleer van ouds bekend is. Maar belangrijk voor de geschiedenis zijn de stellingen omtrent de pligt der overheid jegens de kerk, gelijk die in art. 36 uitgesproken, en in den schoonen opdragtsbrief aan Philips ontwikkeld worden. De verdrukte en belasterde protestanten verheffen hunne stem tot den magtigen vorst, die hen regeert, en bezweren hem niet blindelings te gelooven wat hunne vijanden van hen zeggen, maar zelf kennis te nemen van de geloofsbelijdenis, die zij hem eerbiedig opdragen, ze met den bijbel te vergelijken, en daarna te oordeelen. Blijken zij dan leugen te verkondigen en oproer te prediken, dat dan de brandstapels vermeerderd en de martelingen verzwaard worden; maar blijkt daarentegen hun onschuld, dat dan de koning hen in bescherming neme tegen den haat hunner vijanden. Helaas! welk een regter riepen zij in om over leven en dood te beslissen! Van de bevinding van den bekrompensten en eigenzinnigsten der menschen maakten zij de waarheid afhankelijk. Wat, zoo de koning deed gelijk zij hem verzochten, en uit zijn standpunt hun belijdenis met den bijbel vergeleek? Zou hij niet bevinden dat er tusschen beide een oneindig verschil bestond, en dan geregtigd wezen, naar de stelling der smeekelingen zelf, hunne ketterij met de zwaarste straffen te bezoeken? Maar aan den anderen kant, uit welk een vast vertrouwen op de deugdelijkheid van hun geloof kwam die noodlottige leer der gereformeerden voort? Zoo onmiskenbaar was in hun oog de waarheid hunner belijdenis, dat zij er niet aan twijfelden of een ieder, die haar maar met eigen oogen beschouwde, moest haar aanstonds erkennen. Slechts priesterbedrog was oorzaak, dat eerlijke Christenen haar anders zagen dan zij was, en haar daarom verloochenden. Kon men den koning maar bewegen zelf te onderzoeken, dan kon men zich aan zijn uitspraak gerust overgeven. - Wij door de ervaring geleerd dat de waarheid zich niet zoo gemakkelijk, niet zoo zeker doet erkennen, zouden in een zoo heillooze dwaling niet vervallen, maar zouden evenmin zoo vast vertrouwen op de waarheid van ons geloof, en er zoo bereidwillig voor sterven als die kortzigtige Christenen. Iedere hoogere beschaving heeft zijne onafscheidelijke gebreken: omzigtig oordeelen gaat met voorzigtig, aarzelend handelen gepaard.

Het verwondert ons bij den eersten oogopslag, dat de ont-

werpers der Nederlandsche geloofsbelijdenis, die toch in alle leerstukken de confessie der Fransche kerken navolgden, niet liever deze in haar geheel overgenomen hebben. Ten allen tijde hebben de gereformeerden er hoogen prijs op gesteld dat zij allen, over hoe vele rijken verstrooid, toch een en hetzelfde geloof belijden. In later dagen onderteekenden de gedeputeerden van een Nederlandsch synode de Fransche confessie, en die van een Fransch synode de Nederlandsche, om zoo doende de eenheid van beider inhoud voor de geheele Christenheid te bewijzen. Ook de leeraars van Genève, aan wie de Nederlandsche belijdenis werd meêgedeeld, voor zij nog aangenomen en uitgegeven was, keurden het beter de Fransche onveranderd over te nemen. Waarom volgden de Nederlandsche protestanten dien raad niet op? Als ik mij niet bedrieg, omdat al wat Fransch was op dit tijdstip bij de Nederlanders verdacht werd gehouden: zoo lang had tusschen Frankrijk en Nederland de gruwelijke oorlog gewoed, dat beide volkeren elkander doodelijk haatten. De partij, die zich één noemde met een Fransche partij, was reeds daardoor hier te lande veroordeeld. Het belang der goede zaak vorderde, dat de gereformeerden dit volksvooroordeel ontzagen, en zich een eigene, in redactie althans verschillende, belijdenis opstelden[2].

Zoodra zij gedrukt was, beijverden zich de predikanten aan de grooten, die zij het gunstigst gezind achtten, een exemplaar er van in handen te spelen. In een remonstrantie aan de magistraten, achter de belijdenis gevoegd, smeekten zij dezen, even als den koning, niet blindelings aan den laster hunner vijanden te gelooven, maar zelf te onderzoeken en naar eigen bevinding te oordeelen. Zij hadden zoo gaarne hunne zaak tot de zaak van Nederland gemaakt. En al vonden zij ook bij de grooten den bijstand niet, dien zij zochten, zij bleven hun aanhangen tegen den kardinaal. Toen het gelukt was dezen te verdrijven, ontving Hoorne van een, die zich ‘een opregt ijveraar voor het geloof’ noemde, een brief, die hem deed ontstellen en uitroepen, dat de ketters van hem en zijne vrienden een gansch andere behandeling ondervinden zouden dan waarop zij schenen te rekenen. Maar wij merkten op, dat de grooten, hoe weinig

2 Deze gissing berust voornamelijk op den geest des tijds, zoo als die zich in velerlei opzigten openbaarde. Zij wordt bevestigd door deze uitdrukking van Beza (Archives, II pag. 245): Si la confession des églises Françoises est suspecte au tiltre..... etc.

zij met de nieuwe leer waren ingenomen, door hun verhouding tot den koning, zoowel als door hun afkeer van bloedige vervolging, tot partij trekken voor de protestanten gedrongen werden; en dezen vergolden hun die bescherming, hoe schoorvoetend verleend, met weêrkeerige ondersteuning. De eenheid van belangen en bedoelingen noopte tot aaneensluiting. Met niet minder gespannen verwachting dan de grooten, zagen de protestanten naar 's konings antwoord op de voorstellen der vergaderde prelaten en juristen uit. En niet minder dan dezen, werden zij teleurgesteld en ter neêrgeslagen toen eindelijk de heillooze brieven van October dit antwoord bragten.

Wat zouden zij beginnen als 's konings bevelen werden uitgevoerd en de vervolging met alle strengheid hervat werd? De stadhouders, die hun niet ongenegen waren, vroegen hun ontslag; de gematigde leden van den raad van state onttrokken zich aan zijne zittingen. Wat zou hun overkomen indien de koning doortastte, de onwillige dienaars werkelijk ontsloeg en door gezeggelijke handlangers verving? Allerlei plannen werden in beraad genomen. Er waren er - zoo verzekeren ons de protestanten zelf in hun apologie - die, ten getale van eenige duizenden naar Brussel wilden trekken en van de landvoogdes vrijgeleide verzoeken om naar elders te verhuizen. Anderen wilden openlijk voor hun geloof uitkomen en het ergste afwachten. Maar niet allen toonden zich zoo lijdzaam. De heftigen onder hen wilden hunne beulen voorkomen, de inquisiteurs en geestelijken onverhoeds op het lijf vallen, en van de vrees afpersen wat zij van het medelijden te vergeefs hadden gesmeekt. Prins Willem heeft bij zekere gelegenheid verklaard, dat dit plan zoo goed als aangenomen, en Paaschdag van 1566 voor het bloedbad bestemd was. Maar het gerucht, dat zich kort daarop door het land verbreidde, hoe de edelen zich de zaak der protestanten hadden aangetrokken, en zich gereed maakten, in grooten getale, van de landvoogdes gewetensvrijheid te gaan afvorderen, bedaarde de verontruste gemoederen, en deed alle wanhopende plannen verschuiven; men wilde afwachten wat de edelen met hun request zouden uitwerken. Het gerucht overdreef de magt der verbondenen, en de hulp, die zij bovendien van vreemde bondgenooten te wachten hadden, zoo zeer, dat het weigeren van hun verzoek door de landvoogdes onmogelijk scheen. En toen het antwoord van deze toch inderdaad niet geruststellend luidde, bleef de menigte evenwel gelooven

en uitstrooijen, dat het verzoek der edelen was ingewilligd, dat alle geloofsvervolging gestaakt was tot op de beslissing der Staten-Generaal, dat alle ballingen vrij konden terugkeeren, en dat men voortaan voor zijne belijdenis gerust kon uitkomen. Het volk was uitgelaten van vreugde over die plotselinge verlossing, uitbundig in den lof der edelen, die zich zijner hadden aangenomen. De scheldnaam van geuzen, dien de hoogmoed van Berlaymont aan de berooide edellieden gegeven had, en die dezen als partijnaam bleven dragen, was in ieders mond. Velen uit den burgerstand droegen de geuzenpenning en de geuzennap, of de grijze kleeding en de knevels der geuzen. Het was den geestelijken een ergernis dat ook zij, die zich nog voor katholieken uitgaven, toch hartelijk in het ‘vive le geus’ instemden: niet ten onregte zagen zij hierin een blijk van den haat, die hun door de leeken werd toegedragen[1].

In West-Vlaanderen was het aantal protestanten, vooral onder het gemeene volk, zeer groot; velen waren Calvinisten, velen wederdoopers; zij hadden zich steeds als zeer onrustig en muitziek doen kennen. Nu zij hoorden dat de inquisitie en de plakaten waren afgeschaft, begonnen zij zich openlijk op velden en wegen te verzamelen, en onder den blooten hemel hun godsdienst te oefenen. Op het laatst van Mei had de eer-

1 De stemming der ultra-katholieken, zoo als die in den loop van het jaar 1566 met den gang der gebeurtenissen veranderde, leeren wij het best kennen uit de *Sermoenen van Broer Cornelis*, die zeker om den walgelijken vorm door de geschiedschrijvers te weinig geacht en gebruikt zijn. Aan hun echtheid valt niet te twijfelen; zij dragen daarvan het beste bewijs in zich zelf: die ze verdicht had, zou de geschiedenis van het jaar 1566, week voor week, al zeer naauwkeurig moeten gekend hebben. Ook zijn ze in het licht gekomen zoodra de uitgaaf mogelijk was. Op den ‘catalogus eener uiterst zeldzame verzameling van Hollandsche Bijbels enz.,’ door Fred. Muller in 1857 beschreven, komt op blz. 60 een uitgaaf voor van het eerste deel der Sermoenen ‘Ghedruckt in 't jaar 1576,’ en een van het tweede deel ‘nu eerstmael in Druck uytgegeven, 1578.’- Het is voor de beoordeeling der gebeurtenissen van zoo veel belang alle partijen te hooren, dat wij het een geluk moeten rekenen in Broer Cornelis een opregten vertegenwoordiger van de uiterste partij der katholieken voor ons te hebben. Hij bezat een scherp oordeel en durfde zijn gevoelen onbewimpeld uitspreken. Hij voorzag den gang der gebeurtenissen van den beginne af met juistheid, hij twijfelde geen oogenblik of de koning ‘met zijn Spanjaards’ zou aan al die ketterij en geuzerij weldra een bloedig einde maken. Zijn sermoenen verdienen naast de pamfletten der protestanten geplaatst te worden, waarmeê zij in aard overeenkomen, hoe zeer zij er in vorm bij afsteken.

ste prediking nog bij nacht plaats: een schamel werkman, zonder opleiding of kennis, sprak gelijk de geest hem ingaf, en de gemeente zong de psalmen, die uit het Fransch van Marot en Beza waren vertaald. Spoedig had hetzelfde in andere streken plaats. Weldra werden de oefeningen bij dag gehouden: de zamengevloeide menigte was zoo talrijk dat zij geen geweld meer behoefde te duchten; een poging om zulk een haagpreek in de buurt van Gent te storen en den predikant in hechtenis te nemen, leed schipbreuk op den weêrstand der hoorders. Het was blijkbaar dat een nieuwe geest de oude lijdzaamheid vervangen had. Steunende op hun goed regt, op hun aanzienlijk getal en op de bescherming der edelen, waren de hervormden niet van zins de prediking des geloofs, op een bloot bevel der overheid, na te laten.

Van West-Vlaanderen sloeg de beweging naar Antwerpen over, dat goddelooze Babylon, zoo als de Roomsche geestelijken het noemden, waarheen uit alle oorden van Nederland de ketters, die aan hun eigen woonplaats niet veilig waren, zamenvloeiden, dewijl er geen inquisitie bestond, en de volkrijkheid het er gemakkelijk maakte zich schuil te houden. Op het laatst van Mei begonnen ook hier de openlijke predikatiën, die een overgroote menigte lokten, eerst nog op aanmerkelijken afstand van de stad, vervolgens al digter bij, weldra vlak voor de poorten.

En van Antwerpen uit zette zich de beweging over geheel Nederland voort, maar niet langer onwillekeurig, integendeel volgens een vast plan, en onder leiding van een algemeene synode, die op dit tijdstip te Antwerpen vergaderde. Zoo als hare gedeputeerden het later aan de edelen verklaarden: ziende dat haar door het compromis de deur, geopend was, had zij het raadzaam gevonden niet op den drempel te blijven wachten, maar binnen te treden. Want het werd dagelijks duidelijker dat de regering geen plan had haar den toegang goedschiks te vergunnen. De moderatie, die aan de edelen was beloofd, werd op zoo geheimzinnige en vreemde wijs ontworpen en behandeld, dat de regering daardoor zelf verraadde, hoe weinig zij er voor de bevrediging der opgeruide menigte van verwachtte.

Wat moest dit gematigde plakaat, dat aan de edelen was toegezegd, veroorloven, om het volk te bevredigen? De protestanten verzekeren in hunne apologie, dat allen tevreden

zouden geweest zijn met een redelijke vrijheid, die hen toeliet binnen 's huis naar eigen verkiezing God te dienen. Maar wij mogen twijfelen of zelfs deze vrijheid hun thans voldaan zou hebben. Wij hebben maar het pamflet te lezen, dat van hunne zijde bij den aanvang van dit jaar was uitgegeven, om te zien dat zij niet minder dan de vrije prediking van hun geloof verlangden, dat zij een nieuwe kerk wenschten te stichten naast de katholieke. Kon zulk een verlangen ooit door een man van de beginsels van Philips worden toegestaan? Zelfs de meer gematigde wensch van godsdienstvrijheid binnen 's huis, was onmogelijk in te willigen. Philips dacht, gelijk een zijner ministers het uitdrukte, dat de ketterij Satanisme was, en den Satan zou de vrome koning geen plaats geven, zelfs niet in het binnenhuis van een enkelen zijner onderdanen.

Ieder plakaat, dat men den koning ter bekrachtiging kon voorleggen, moest noodzakelijk uitgaan van de stelling, dat de ketterij te vuur en te zwaard moest worden uitgeroeid. Men mogt daarin den brandstapel door den strop laten vervangen, en een ruimere uitvlugt voor berouwhebbenden openstellen, maar allen die aan de prediking of voortplanting der ketterij hadden gearbeid, allen die bij hun kettersche gevoelens volhardden, moesten zonder genade gedood worden. De ontworpen moderatie ging dan ook inderdaad niet verder, en men had alle reden om te vreezen, dat de koning niet eens zoo ver zou willen gaan. Maar, gesteld de koning liet zich daartoe bewegen, dan zouden toch de protestanten, en de menigte die voor het oogenblik op hunne hand was, er geen genoegen mede nemen. Zij vorderden dat voortaan de ketterij niet meer als misdaad beschouwd en gestraft zou worden. Met minder zouden zij zich niet tevreden laten stellen. Daarom kon de regering met haar ontwerp, dat zoo weinig beloofde, niet voor den dag komen. En het achterwege te houden was even onmogelijk; het was aan de edelen bepaaldelijk toegezegd. Toen het dus bij den raad van state was goedgekeurd, - de grooten durfden niet openlijk het stelsel afkeuren waarop het berustte, - werd het aan de Staten der verschillende provinciën gezonden, ten einde door hen onderzocht en beoordeeld te worden. Er was de regering veel aan gelegen, dat de Staten er hun zegel aan hechtten; want de Staten Generaal, waarom het volk riep, dacht zij niet te vergaderen, en zonder de toestemming van de Staten des lands, hetzij dan afzonderlijk of te zamen geraadpleegd,

kon zij moeijelijk een plakaat in werking brengen, dat er een verving, in der tijd met advies en toestemming der Staten vastgesteld. Om zich die gewenschte goedkeuring te verzekeren ontzag zij geen middelen: de gewone volgorde, waarin de Staten gehoord plagten te worden, werd verbroken: Artois werd gevraagd voor Vlaanderen. En niet alle leden, die geregtigd waren ter Statenvergadering te verschijnen, werden bij deze gelegenheid opgeroepen; in hunne plaats werden andere toegelaten, die eigenlijk geen zitting hadden. Op de dus zamengestelde Staten oefenden de stadhouders en vertegenwoordigers van de regering den druk van haar geheele gezag uit; hoe het bij de Staten van Artois toeging, heeft ons Pontus Payen beschreven. Het eigendunkelijkst handelde de regering met de hoofdsteden van Braband. Zij verbood den gedeputeerden een afschrift der moderatie aan hunne steden te zenden, ten einde het gevoelen der breede raden er op in te winnen. Zij wist te goed, welk onthaal het ontwerp daar vinden zou, en zij was beducht voor de stem des volks, die zich thans luider dan ooit tegen haar anti-nationaal bestuur zou doen hooren. Om het volk onkundig van de voorgenomen moderatie te houden, moesten de gedeputeerden onder eede beloven, er tegen iedereen van te zwijgen. Alsof er niet altijd genoeg van zou uitlekken om het volk te verontrusten en in beweging te brengen.

Onder zulke omstandigheden besloot de synode, die te Antwerpen vergaderd was, niet langer stil te zitten, maar de openbare preek aan alle oorden des lands in te voeren. Zoo zou de vrije prediking een feit worden, in afwachting van een plakaat waarbij het regt er toe verleend werd. Aldegonde zat in de synode, die dat allergewigtigste besluit nam: wij hebben reden daaruit af te leiden, dat althans het wakkerste gedeelte der verbondenen, de oprigters van het verbond in het bijzonder, dit besluit goedkeurden.

En nu kwamen overal de protestanten uit hunne schuilhoeken te voorschijn: overal waar zij talrijk genoeg waren, vereenigden zij zich op zon- en feestdagen, ergens op de groene weide, en hoorden er dan een of anderen schamelen arbeider of weggeloopen monnik prediken; de regering was bijna nergens in staat deze zamenkomsten te beletten. En snel organiseerden zich de gemeenten, die tot nog toe door de vrees der vervolging uiteengehouden waren. Overal trad een consistorie aan haar hoofd, en allen gehoorzaamden aan de synode,

die, gedurende de zomermaanden, bijna onafgebroken te Antwerpen vergaderd was. Zoo hecht was reeds de band, die de nieuw gestichte kerk bijeenhield, dat de afgevaardigden van de synode weinige maanden later Amsterdam, wegens eigenzinnigheid en weêrbarstigheid van zijn consistorie, met het interdict konden bedreigen.

En de reeds zoo talrijke en moedige protestanten werden nog dagelijks versterkt door de ballingen, die in menigte terugkeerden. Het gerucht, dat de inquisitie en de plakaten waren afgeschaft, had hen in hunne vreemdelingschap bereikt, en de zucht naar het vaderland dreef hen aanstonds huiswaarts. En onder die ballingen keerde een aantal predikanten terug, mannen vol ijver en moed - vol overmoed zouden wij kunnen zeggen: wij behoeven slechts Dathenus en Modet te noemen om die uitdrukking te regtvaardigen. De geloofsijver, die reeds zoo fel brandde, werd door hun aanblazing nog aangevuurd. De bekwame en welbespraakte leeraars wisten het gemoed der menigte beter te ontvlammen dan de eenvoudige handwerkslieden, met welke men zich tot nog toe had beholpen. Van heinde en ver kwamen uit Duitschland en Frankrijk de geloofspredikers in dezen wijngaard des Heeren arbeiden. Mannen als de Bres, le Grange, Marmier, du Jon, Taffin, van de Waalsche, en Dathenus, Modet, van der Heiden, Carpentier, van de Nederduitsche, namen zitting in de synode, en begonnen in de gemeenten der nieuwe Nederlandsche kerk te prediken.

De landvoogdes wist niet wat te doen, zij was radeloos. Het kwaad te laten begaan, was het te laten toenemen. En het met geweld te bestrijden, daartoe ontbrak het haar aan magt. Zij trachtte de grooten tegen de overtreders der plakaten in het harnas te jagen, maar te vergeefs: de heeren waren misschien niet rouwig dat de regering in het naauw zat, des te dringender, meenden zij, zou zij den koning tot matiging raden. Zelfs met de geuzen trad Margaretha in onderhandeling. Er was, na het uiteengaan van de verbondenen, te Brussel een hoofdbestuur achtergebleven, waarvan Lodewijk van Nassau de hoofdpersoon, en Nicolas de Hames een der leden waren: met dezen liet zich thans de landvoogdes in, door hunne bemiddeling poogde zij de openbare preek, althans tot na de ontvangst van 's konings antwoord op het smeekschrift, gestaakt te krijgen. Tot driemaal toe is de Hames uit haar naam de synode daartoe komen opwekken. Maar de laatste maal gaf zijn antwoord op de vraag, hem door

een der aanwezigen gedaan, wat hij zelf hun wel raden zou, duidelijk genoeg te kennen, dat hij slechts overbragt wat hem was bevolen, en dat hij voor zich, nog even goed als vroeger, een vriend van handelen en doortasten was. De synode dacht als hij, en liet zich door de landvoogdes niet gezeggen[1]. Het preeken werd hoe langer hoe algemeener.

Er schoot aan de regering niets anders over dan het uitvaardigen van plakaten, waardoor zij althans te kennen gaf dat zij hetgeen gebeurde strafwaardig vond. Reeds had zij op het laatst van April door zulk een plakaat den toevloed der ballingen zoeken te keeren, maar het had haar weinig gebaat. De bevolking bleef gelooven, dat op het smeekschrift der geuzen de afschaffing van alle vervolging was toegezegd, en zag in de nieuwe plakaten een inbreuk op die belofte en een blijk van kwade trouw, waartegen zij op hare hoede moest wezen. Nog erger gevolgen had het plakaat van 3 Julij, waarbij de landvoogdes, om het openlijk preeken tegen te gaan, tegen alle hoorders ligtere of zwaardere straffen dreigde, en tegen de predikanten in het bijzonder de doodstraf. Van het standpunt der regering was die maatregel volkomen regtvaardig, en hij streed geenszins tegen de belofte aan de geuzen gedaan; maar het volk zag daarin een nieuw bewijs, dat er op het goedschiks verkrijgen der godsdienstvrijheid niet te rekenen was, en het besloot daarom zich zelf die vrijheid te verzekeren. Reeds waren hier en daar de hoorders gewapend ter ‘groene preek’ opgekomen. Na de afkondiging van het plakaat vatten allen de wapenen op; een haagpreek scheen voortaan een krijgsbedrijf: de predikant werd door een escorte begeleid, de toegangen tot het preekveld werden met wagens gebarricadeerd, gewapende wachten stonden in den omtrek op post; buitendien was de menigte zelve van allerlei wapentuig voorzien; niet zelden vielen er geweerschoten voor of na de predikatie.

Wij mogen niet voorbijzien, welk een gevaarlijke rigting

1 Bakhuizen heeft dit verhaal van Junius in twijfel getrokken (zie zijne biographie van de Hames in de Hollandsche vertaling van Borgnet, ‘de Nederl. onder Phil. II’, blz. 267), maar, naar het mij voorkomt, zonder genoegzamen grond. De landvoogdes bediende zich, zoo als ik het heb voorgesteld, van de Hames, omdat hij in het bestuur der geuzen zat. Vgl. den brief CXLVII in het tweede deel der ‘Archives’. Dat de Hames zoowel in de autobiographie van Junius, als in de aanteekeningen bij Brandt, Franciseus, in plaats van Nicolaas, genoemd wordt, is een bewijs te meer voor de echtheid der laatste.

de godsdienstige beweging zoo doende nam. De hartstogten waren ontvlamd, het gemeene volk was gewapend: de minste aanleiding kon een geducht oproer, een vreeselijk bloedbad te weeg brengen. Te meer daar thans het onrustige gemeen, dat om godsdienst niet gaf, en dat vooral in Vlaanderen talrijk en wegens het kwijnen van den fabriekarbeid en de duurte van het vorige jaar muitziek was, zich bij de protestanten kwam voegen, nu het niet langer te doen was om een stille godsdienstoefening op doodsgevaar bij te wonen, maar om met den knuppel of de piek in de hand op te trekken, tegen de priesters te razen en *vive le geus* te roepen. Dat zelfde gespuis, dat in deze maanden de goede zaak der protestanten door zijn gewelddadigheden schandvlekte, liep aanstonds tot de regering over, toen deze de bovenhand nam en aan het straffen ging. Megen had onder de vaandels, waarmeê hij, in het volgende voorjaar, den Bosch bedreigde, een aantal van die overloopers, en, toen de landvoogdes hem op het gevaarlijke van zulke soldaten te gebruiken opmerkzaam maakte, antwoordde hij haar, dat dezulken hunne oude partijgenooten even fel bestreden als de beste katholieken[1]. Veel dat men aan de protestanten pleegt te verwijten, de beeldenstorm, de mishandeling van priesters en de ontwijding van heilige plaatsen en gebruiken, moet grootendeels op rekening van deze bijloopers gesteld worden. Zoo alleen kunnen wij het ons verklaren, dat de hervormden in den korten tijd van hun voorspoed zoo weinig de deugden vertoonen, die wij in de martelaars van banger dagen bewonderen.

Wij kunnen ons gemakkelijk de vrees en de verontwaardiging der opregte katholieken voorstellen. Welk een schouwspel bood het eens zoo rustige en ordelijke Nederland hun thans aan! In plaats van ééne algemeene heilige kerk, traden een menigte uiteenloopende ketterijen driest op den voorgrond: tusschen de gematigde Lutheranen en de doldriftige volgers van David Jorisz kwamen allerlei secten te voorschijn. De Calvinisten, die het talrijkst waren, hadden in hun nasleep een menigte wederdoopers en geestdrijvers, die van alle overheid afkeerig waren. Doch hooren wij de beschrijving die een katholiek priester van den toestand des lands geeft - aan

1 De briefwisseling van Megen met de landvoogdes staat gedeeltelijk afgedrukt in het eerste deel der ‘Documents pour servir à l'histoire des troubles religieux du XVIme siècle par M. Cuypers van Velthoven.’

zijne verontwaardiging vergeven wij de scheldwoorden, waarvan hij zich, niet zeer stichtelijk, bedient: ‘Ziet en hoort hoe ze daar buiten Antwerpen, dat groote Babylon, daar al het erg boos uitvaagsel en al het snood, kwaad gebroedsel van de wereld zamenloopt, nu staan en preeken en tieren en gebaren al tegen elkander. Hier staat een vermaledeide Calvinist of Sacramentaris, daar staat een verdoemde Lutheraan of Martinist of Confessionist, ginds staat een vervloekte Herdooper, daar een duivelsche Libertijn; en elk tiert, roept, schreeuwt en gebaart om het zeerste, elk wil het zijne voor het beste houden en verantwoorden. De een zegt dat het waarachtig vleesch en bloed van Christus in het Sacrament des outaars niets is..... De ander zegt, dat wij maar alleenlijk behoeven te gelooven zonder eenig goed werk te doen, omdat Christus het al voldaan heeft. De ander zegt dat Christus geen waarachtig mensch geweest is, en dat alle vrouwen en al het goed gemeen moeten zijn. De ander zegt dat er geen God is, en dat er geen verrijzenis des vleesches is, en dat er geen verdoemenis noch eeuwig leven na dit leven is. Dit wordt buiten Antwerpen in het openbaar gepreekt. Maar in het geheim worden daar en elders nog al gruwelijker en afgrijselijker leeringen gepredikt van de Adamieten, David-Joristen, en van hen die zich van het huis der liefde heeten. Wat dunkt u, zijn dat geen razernijen en godslasteringen, en strijdingen tegen God en Christus?’ - Klinkt die verwensching van de veelheid der kettersche secten niet natuurlijk in den mond van een priester der alleen zaligmakende kerk? En het waren niet slechts zijns gelijken, die zich daaraan ergerden; ook mannen als prins Willem, die de vrijheid aan de orde gepaard wilden zien, toonden zich afkeerig van de bandeloosheid, waarin de pas gewonnen vrijheid reeds ontaardde. Oranje kende het karakter van Philips, en wist zeer goed dat deze zulke uitspattingen nooit zou gedoogen. Hij wist hoe weinig staat er op de wufte menigte te maken was, hoe gemakkelijk de koning, als hij met een Spaansch leger de orde kwam herstellen, den tegenstand, dien hem misschien de moedigsten bieden zouden, overwinnen, en het volk tot volstrekte gehoorzaamheid, tot slavernij terugbrengen zou. De ware vrienden der vrijheid hadden tweëerlei gevaren te duchten, van de teugelloosheid van het gemeen en van de heerschzucht der Spaansche regering. Slechts één middel bestond er om beide af te wenden: de grooten moesten zich aan het hoofd der beweging, en door den invloed

der edelen en burgers gesteund, aan het hoofd der regering stellen. Zoo zouden zij in staat zijn om het gepeupel te bedwingen en te ontwapenen, en tevens om een Spaansch leger, zoo het de grenzen bedreigde, af te weren.

Het was hetzelfde middel, eenige maanden geleden te Hoochstraten door Oranje aanbevolen, maar toen door Egmont afgeslagen; naar het schijnt, toonde zich deze thans beter gezind en moediger. Hij gaf zich veel moeite om over het krijgsvolk, dat in de vestingen en grensplaatsen lag, het opperbevel te krijgen. Maar de landvoogdes vertrouwde hem nog steeds niet genoeg om het hem te verleenen. Ook liet hij zich hoogst ongunstig over de regering uit. Nog had hij geen vast besluit genomen, maar een geringe aanleiding zou toereikend zijn om hem de partij der edelen en des volks te doen kiezen.

Intusschen waren de verbondenen niet minder dan de grooten ontevreden met den gang der zaken. Binnen twee maanden hadden zij 's konings antwoord op hun smeekschrift kunnen ontvangen; de landvoogdes had geen langer termijn verzocht. En toch was nu de derde maand bijna verloopen, en nog hoorde men niets uit Spanje. De koning, van den eersten schrik bekomen, was gaan overwegen en raadplegen wat hij antwoorden zou, en had ten slotte begrepen, dat hij de aankomst van Montigny en Bergen moest afwachten. Maar hunne zending ging niet voorspoedig. Bergen wondde zich aan het been, en moest weken lang zijn reis uitstellen; Montigny haastte zich niet, alleen de Uria-boodschap over te brengen. Toen hij eindelijk te Madrid was aangekomen, bleef de koning nog steeds op Bergen wachten. Maar de gebeurtenissen in Nederland volgden elkander, gelijk wij zagen, snel op. De toestand, waarover de koning nog beraadslaagde, was lang verdwenen en door een geheel anderen vervangen. Wat twee maanden vroeger had kunnen baten, zou nu onvoldoende en nutteloos wezen.

De edelen begrepen, dat zij niet langer werkeloos konden toezien, en het volk niet langer zonder leiding konden laten. In zekeren zin waren zij verantwoordelijk voor hetgeen de menigte misdreef, daar het volk eerst door hun voorbeeld aan den gang was gebragt en zich op hunne bescherming beroemde. Buitendien zij ondervonden gedurig hoe euvel de regering hun hun compromis duidde. De landvoogdes had al in den beginne eenige harer dienaars, omdat zij deel aan het verbond genomen hadden, ontslagen. Het bestuur van het compromis had op zijn vertoog

daarover een zeer natuurlijk, maar evenzeer verontrustend, afwijzend antwoord gekregen. Een ieder, die de gunst der regering genoot of zocht te verwerven, behandelde de geuzen met koelheid en zelfs met vijandelijkheid. Om al deze redenen besloot het hoofdbestuur eene nieuwe vergadering van de verbondenen te beleggen, en door een vertoon van magt van de landvoogdes een volkomen goedkeuring van hun gehouden gedrag en een verzekering van hunne persoonlijke veiligheid af te dwingen, en verder voor de protestanten een voldoende geloofsvrijheid te verwerven, die het volk zou bevredigen en de wapenen doen afleggen. Het hoopte daarbij op de medewerking van Oranje en Egmont, die de geuzen wederkeerig met alle magt wilden bijstaan, zoodra zij zich als bemiddelaars tusschen het volk en de regering in stelden.

Maar om aan het volk de geloofsvrijheid te kunnen bezorgen, was het noodig dat eerst alle protestanten zich vereenigden en ééne geloofsbelijdenis aannamen: de uiterste secten van wederdoopers en geestdrijvers, die van geen vereeniging weten wilden, zouden dan als oproermakers van het genot der vrijheid worden uitgesloten. Maar dan was het verder van het hoogste belang, dat niet de Calvinistische belijdenis, die naar het voorbeeld der Fransche confessie gesteld was, maar de Augsburgsche geloofsbelijdenis van Duitschland werd aangenomen. De prins van Oranje drong daarop vooral aan. De Lutherschen stonden voor veel ordelijker en kalmer aangeschreven dan de Hugenootsche Calvinisten. En wat kon de verbroedering met de Franschen, die aartsvijanden van Nederland, baten? Zij zou integendeel de zaak der Nederlandsche gereformeerden in de oogen van alle vrienden der orde schandvlekken. Daarentegen van de Duitsche geloofsgenooten verwachtte de prins veel. Hij had zich reeds in het voorjaar, toen de onlusten opkwamen, tot zijne verwanten en vrienden onder de Duitsche vorsten gewend, en hun voorspraak bij den keizer en den rijksdag ingeroepen; want Nederland was immers een kreits van het Roomsche rijk, en als zoodanig in den godsdienstvrede van Augsburg begrepen. Doch het antwoord was geweest: ‘laat de Nederlandsche protestanten zich voor de Luthersche belijdenis verklaren, dan zullen wij zien wat wij doen kunnen, maar de Calvinisten staan in Duitschland in te kwaden naam dan dat wij ons hunner zouden aantrekken.’ De prins vond die tegenwerping billijk, en gebruikte dus zijn invloed op de verbonden edelen om hen van alle verbindtenis

met de Calvinisten af te houden, en dezen op die wijs tot vereeniging met de Lutherschen te noodzaken. En onder de edelen, zelfs onder dezulken die tot de Calvinistische gemeente behoorden, waren er, die de verandering der confessie, hetzij dan onder protest, om deze redenen ernstig aanraadden. Zelfs de Hames drong er op aan.

De synode, die nog steeds te Antwerpen bijeen was, nam deze gewigtige aangelegenheid in ernstige overweging, of liever zette hare overweging voort, want reeds een jaar lang hield zij er zich meê bezig.

Het geheele jaar 1565 was er veel te doen geweest over een verbroedering van alle protestanten, bepaaldelijk van de Duitsche Lutherschen met de Fransche Calvinisten. Lodewijk van Nassau vooral had daarvoor geijverd. Hij begreep, dat het pausdom alleen nog magtig was door de verdeeldheid der Hervormden: spanden dezen eendragtig zamen, dan was het protestantisme tegen alle aanslagen beveiligd. Met Condé aan de eene zijde, en met den landgraaf van Hessen aan de andere, was hij over zulk eene vereeniging in onderhandeling getreden. Zijn broeder Jan van Nassau, dien hij, naar het schijnt, voor zijn plan gewonnen had, deed daarop aan den prins van Sedan, en denkelijk aan andere groote heeren, een ontwerp van confessie toekomen, dat hij ook voor de Calvinisten aannemelijk achtte; het was de beroemde Wittenberger Concordie, waarop in 1536, door den ijver van Bucerus en onder den invloed van Philips van Hessen, de Zwinglianen en Lutheranen het eens waren geworden. De prins van Sedan deelde het meê aan Guy de Bres, die de vervolging in Nederland ontweken en thans te Sedan als predikant werkzaam was. En deze zond het weêr aan het consistorie van Antwerpen. De Bres had vijf jaren te voren de confessie opgesteld, die thans door de Nederlandsche kerk beleden werd: geen bevoegder regter derhalve dan hij, om over het al dan niet aannemelijke der concordie te oordeelen. En zijn oordeel was stellig gunstig. Hij zag wel bezwaar in het onderteekenen van het artikel over het avondmaal, maar geen onoverkomelijk bezwaar; de andere punten van verschil, de doop en de absolutie, hadden minder te beduiden. En hoe groote voordeelen won men door niet al te naauwgezet op deze leerstukken te staan! De Nederlandsche kerk werd dan een zuster der Duitsche, men zou haar niet kunnen treffen zonder geheel Duitschland aan te randen. Even als de Bres oordeelde

Jean Taffin, een insgelijks uit Nederland gevlugt predikant, en thans te Metz werkzaam. Maar eer hij en zijne medebroeders in deze teedere gewetenszaak een vast besluit namen, wendden zij zich tot de beroemde leeraars van Genève om raad. En in antwoord op hun vraag schreef Beza een voortreffelijken brief, dien wij nog bezitten, waarin hij op goede gronden het concordaat ontraadde. Wat had het in der tijd tusschen Zwinglianen en Lutheranen uitgewerkt? Slechts een kortstondigen en schijnbaren vrede; het verschil was niet weggenomen, omdat men het in een dubbelzinnige formule verborgen had. Zoo zou het ook thans tusschen Lutheranen en Calvinisten gaan. Telkens zouden nieuwe geschilpunten opkomen, en om de eendragt niet te verhreken, zouden de gereformeerden het eene voor en het andere na moeten toegeven; ten laatste zou men, in plaats van het Evangelie, eenvoudig de Augsburgsche confessie belijden, en dan het werk der hervorming van voren af aan moeten overdoen. Veel beter was het zich te houden aan hetgeen men beleed. Wel was de hoop, die den Nederlandschen broederen gegeven werd, als zij zich met de Duitschers vereenigden, schoon en verleidelijk, maar zij was niet vast gegrond, en buitendien, God had andere middelen tot zijn dienst om de volharding en het vertrouwen op zijn hulp te beloonen.

Merkwaardig in dezen brief komt mij vooral de zinsnede voor, waarin Beza de Lutheranen beschuldigt, dat zij, in plaats van het Evangelie, eenvoudig de Augsburgsche confessie belijden. Inderdaad, op dit tijdstip hechtten de Calvinisten zeer weinig aan de geloofsbelijdenis: het kwam niet in hen op eenig bindend gezag aan zulke geschriften te hechten. Toulouse was zeker een ijverig Calvinist; toen het er op aankwam, verklaarde hij liever te willen sterven dan de Augsburgsche confessie te omhelzen. Maar wat verstond hij door Calvinist? In den eenigen brief, die van zijne hand bewaard is gebleven, spreekt hij van ‘hen, die zich aan geen belijdenis willen hechten dan aan de leer van het Evangelie, en die men gewoonlijk Calvinisten noemt.’ Dus onderscheidden zich, naar zijne meening, de Calvinisten van de Lutheranen vooral hierin, dat zij zich aan geen leerstelsel van menschen, maar alleen aan het bijbelwoord onderwerpen. En wij kunnen ons daarom voorstellen, hoe verwonderd Saravia in 1612 moest opzien, toen men aan de confessie, die hij met Guy de Bres en anderen had helpen opstellen, een verbindende kracht wilde toekennen. ‘Zeker is het,’ zeide hij,

‘dat de stellers der geloofsbelijdenis daarmeê nooit iets van dien aard hebben voorgehad.’

De raad van Beza vond ingang: de meeste leeraars der gereformeerde kerk toonden zich ongenegen hunne belijdenis te verlaten. Zelfs nu de grooten en edelen, nu mannen als de Hames haar hun aanbevalen, wilden zij toch van de confessie der Lutherschen niet weten; liever stelden zij hunne zaak aan grootere gevaren bloot, dan dat zij de waarheid in het minst zouden verloochenen. Wij zeggen het den heer Groen van Prinsterer na: men mag die verdeeldheid der protestanten betreuren, maar de beweegreden, die hen verdeeld hield, kan men niet dan eerbiedigen[1].

En zou een vereeniging van Lutherschen en Gereformeerden inderdaad de goede gevolgen gehad hebben, die Oranje er van verwachtte? Door den naam en de belijdenis te veranderen zouden de Nederlandsche protestanten hun karakter niet hebben gewijzigd: de nieuwe Lutherschen zouden even voortvarend en heftig geweest zijn als de vroegere Calvinisten; de uitspattingen, die den naam van Calvinist in oneer gebragt hebben, zouden dan dien van Lutheraan hebben geschandvlekt. En zouden de Duitsche vorsten voor hunne geloofsgenooten in Nederland meer gedaan hebben dan praten en remonstreren? Ik vrees, dat Granvelle niet ten onregte de vorsten van Duitschland met den man vergeleek, van wien zijn vriend getuigde, dat hij veel praatte en weinig uitrigtte. De ervaring van een aantal rampspoedige jaren heeft ook Oranje ten laatste geleerd, niet meer naar dien kant om hulp voor Nederland uit te zien.

De synode, nu zij besloten was de Wittenberger Concordie

1 Over het plan van hereeniging aller protestanten, en over het aandeel daarin door Lodewijk van Nassau genomen, zie in het eerste deel der ‘Archives’ de brieven CII, a en b. - De brief van Guy de Bres, uit Sedan aan het consistorie van Antwerpen, is meêgedeeld door Bakhuizen, ‘Het Huwelijk van W. v. Or.’ Bylage E. Ik geloof niet dat *ce grand personnaige*, van wien de Bres spreekt, prins Willem is, gelijk Bakhuizen vermoedt; ik zon eer aan Lodewijk van Nassau denken, om hetgeen in de bovengenoemde brieven van hem geschreven wordt. - De brief van Beza aan Taffin is te vinden in het tweede deel der ‘Archives’ CXCI: de heer Groen heeft hem ten onregte op het jaar 1566 gesteld; hij is van een jaar vroeger, en ongetwijfeld het antwoord op den brief, dien de predikanten van Metz, naar luid van den brief van de Bres, geschreven hadden ‘à Genève pour avoir leur advis.’ Ten overvloede voeg ik hier nog bij, dat Taffin wel in 1565, maar niet in '66 *ministre de l'Eglise de Mets* was, gelijk hij op het adres betiteld wordt. De brief van 'Toulouse, waaruit ik een zinsnede aanhaal, is nog onuitgegeven, en berust op de Academische Bibliotheek te Leiden.

niet aan te nemen, herzag en bekrachtigde hare confessie en liet haar op nieuw drukken en uitgeven. Belangrijk is het deze uitgaaf met de eerste te vergelijken: in het leerstellige is niets veranderd; maar ten opzigte van de bevoegdheid der overheid om zich met de kerkelijke zaken te bemoeijen, is een opmerkelijke verandering gekomen. In plaats van de uitdrukking der eerste uitgaaf: ‘dat de overheid, gelijk zij over de policie waakt, zoo ook over de kerkelijke zaken te waken heeft,’ wordt in de tweede slechts gezegd, dat de overheid ook ‘de heilige bediening moet handhaven.’ Bedrieg ik mij niet, dan mogen wij uit deze verandering opmaken, dat de ondervinding der laatste zes jaren voor de protestanten niet verloren was gegaan, en dat zij reeds hadden ingezien, hoe gevaarlijk het was de beoordeeling van wat met den bijbel al of niet overeenkomt, aan een vorst, als koning Philips, op te dragen. - Een andere wijziging, insgelijks door de tijdsomstandigheden gevorderd, was dat de nieuwe belijdenis, in plaats van, zoo als de oudere, in het onbepaalde haar afkeer te betuigen van allen ‘die de overheid wilden verwerpen en de justitie omkeeren en de goederen gemeen maken,’ thans bij name haar afschuw van de wederdoopers uitsprak. De pausgezinden veroordeelden de Calvinisten zoo dikwerf met deze geestdrijvers in éénen adem, dat het gepast scheen, zich thans openlijk van hen te onderscheiden.

Al had zij dus de voorwaarde, haar door de grooten en edelen gesteld, niet vervuld, toch gaf de synode den moed niet op van met hen in verbond te treden. Immers het ontbrak den edelen volstrekt aan geld, en van niemand dan van de rijke protestantsche kooplieden was voor hen geld te bekomen. Niets scheen natuurlijker dan dat de geuzen, zoo zij waarlijk iets wilden uitrigten, zich met de consistories verstonden: zou een gering verschil van belijdenis de onmisbare zamenworking van hen die geld behoefden, en hen die geld konden verschaffen, verstoren? Twee der bekwaamste Waalsche leeraars François du Jon en Peregrin le Grange werden gekozen om met de edelen, die weldra vergaderen zouden, in onderhandeling te treden. Du Jon stelde een kortere geloofsbelijdenis op, alleen uit een reeks van bijbelteksten bestaande, ten einde die, in plaats der aanstootelijke Calvinistische confessie, aan de verbondenen als het kort begrip van de leer der gereformeerden voor te leggen[1].

1 Dit kort begrip van Junius is wel te onderscheiden van hetgeen door Willems in zijne ‘Mengelingen’ blz. 485, afgedrukt is: ‘Sommaire de la Confession de Poy, que doivent faire ceulx qui desirent estre tenus pour membres de l'Eglise de Jesus Christ.’ Dit is blijkbaar een vrije verkorting van de gereformeerde belijdenis; zoo als er in 1566 meer zijn uitgegeven. Zoo deelt Le Long, ‘kort historisch verhael enz.’ blz. 189, nog een ‘Corte Belijdinghe des Gheloofs’ mede, die zich kenmerkt door een scherpe aanwijzing van het verschil tusschen de Roomsche en de Gereformeerde kerkleer. - Op de lijst der werken van Junius, achter de oorsponkelijke uitgaaf zijner biographie geplaatst, maar door Gerdes in zijn scrinium niet herdrukt, komt voor: ‘a. 1566. Brevem scripsi confessionem ex scripturae verbis coneinnatam, Nobilitati Belgii apud Centronas exhibendam; non exstat.’ Denkelijk is dus dit opstel ongedrukt gebleven.

Op een voorloopige bijeenkomst, te Lier, had het hoofdbestuur der verbondenen besloten, de voorgenomen algemeene vergadering te St. Trond, in het Luiksche, maar toch voor de edelen, die uit alle provinciën moesten bijeenkomen, zeer goed gelegen, tegen half July te houden. Wij hebben ons slechts de omstandigheden, waaronder zij plaats greep, te herinneren, om in te zien van hoe groot gewigt de besluiten moesten zijn, die er genomen zouden worden.

Drieërlei verbonden bestonden op het oogenblik in Nederland, die alle dezelfde strekking hadden: verdediging der vrijheden des volks tegen de overheersching van Spanje. De ligue der grooten, de oudste der drie, duurde nog altijd voort; hare livrei werd nog gedragen. Maar zij had niets meer te beteekenen; hare meeste leden waren afgevallen, en hadden zich aan de zijde der regering geschaard. Bergen en Montigny waren naar Spanje heengegaan; Oranje en Egmont, op wie ten laatste alles aankwam, waren het niet volkomen eens. Egmont werd door gewetensbezwaren weêrhouden, den weg, dien hij had ingeslagen, ten einde toe af te loopen.

Het verbond der edelen verloor insgelijks aanhoudend leden: naarmate het zich naauwer aan de protestanten aansloot, trokken zich de meer katholiek-gezinden er uit terug. Doch ook buitendien was het compromis uit zich zelf onmagtig iets van belang te ondernemen. Het ontbrak den edelen aan geld. Sommigen hunner moesten zelfs, om de vergadering van St. Trond te kunnen bijwonen, reis- en verblijfkosten ontvangen[1]; wegens de armoede derzulken waren de verbondenen, reeds bij hun eerste optrede, met den scheldnaam van geuzen begroet.

1 Dit erkent Jonker Jan van Renesse zelf, wiens verhooren de hr. van Vloten, in de kronijk van het Hist. Genootschap te Utrecht, jaarg. 1858, heeft uitgegeven.

Het derde verbond, het minst aanzienlijke, was inderdaad het magtigste, dat der gereformeerde consistories. Het was goed geordend, van één geest bezield, naar één vast doel gerigt. Bovendien, het kon over de noodige geldmiddelen beschikken. Want een aantal gereformeerden waren rijk, en hadden hun vermogen voor het verwerven van de godsdienstvrijheid over. Zij hadden, naast de consistories en op het naauwst met deze verbonden, een compromis van kooplieden opgerigt, naar het voorbeeld van dat der edelen, maar uitsluitend uit gereformeerden bestaande[1]. Zij voegden dus bij de zedelijke kracht, die de geloofsijver aan de consistories verleende, de materiële kracht van den rijkdom. Niets ontbrak hun dan aanzien en leiding. Zij zochten die bij de edelen en bij de grooten. Met dezen vereenigd, waren zij bijna zeker hun doel te bereiken. Thans, bij de zamenkomst te St. Trond, zou het moeten blijken, of die gewenschte aaneensluiting mogelijk was.

Oranje was kort te voren in een post gesteld, die zijne medewerking voor de gereformeerden dubbel begeerlijk maakte. Hij had namelijk weten te bewerken, dat hij, met wederzijdsch goedvinden van de landvoogdes en van het bestuur der stad, met het handhaven der orde binnen Antwerpen belast was. Aan deze hoofdstad van het protestantsche Nederland sloten zich zijne stadhouderschappen, Holland, Zeeland en Utrecht, die voor de zaak der geuzen zeer gunstig gestemd waren, onmiddellijk aan, en verder Vlaanderen, dat Egmont tot stadhouder had, en insgelijks zeer protestantsch gezind was. Indien zich dus Oranje en Egmont aan het hoofd der beweging plaatsten, zou het niet aan een breed en vast steunpunt ontbreken. Thans scheen het oogenblik gekomen om het plan, dat te Hoochstraten overwogen maar verworpen was, op te vatten en ten uitvoer te brengen. De consistories waren gereed het hunne te doen, de kern

1 Het Compromis der kooplieden is het eerst door den hr. Bakhuizen van den Brink aan het licht gebragt en door den hr. van Deventer uitgegeven. Het komt mij voor dat men het gewigt er van overdreven heeft: immers het is niet denkbaar, dat dit verbond zoo weinig gerucht zou hebben gemaakt, als het waarlijk zoo veel had uitgerigt. Bovendien zulk een protestantsch verbond was bijna overbodig dewijl reeds de consistories alle gereformeerden aan een gesloten en in zamenwerking hielden. Zeker heeft de hr. van Deventer onregt de oprigting van dit compromis nog voor het indienen van het smeekschrift der edelen te stellen. Ik vereenig mij geheel met hetgeen de hr. van Vloten, in den ‘Letterbode’ daartegen geopperd heeft.

van het compromis insgelijks. Maar Oranje en Egmont bleven aarzelen.

En niet zonder reden. Het liet zich aanzien dat, zoo zij zich eens aan het hoofd der beweging hadden geplaatst, hunne volgelingen hun spoedig de rigting zouden voorschrijven, die zij moesten inslaan. In tijden van omwenteling moet gematigdheid onderdoen voor ijver, de uiterste partij drijft hare behoedzame voorgangers onophoudelijk voorwaarts. Wilden de grooten de gereformeerde menigte leiden, dan moesten zij bereid zijn naar het doel, dat deze beoogde, te streven. Maar wat zonden de vorsten van Duitschland wel van hen denken, als zij, in verzet tegen de bevelen des konings, de plannen der Calvinisten doordreven? Hoe zouden zij hen ontvangen, indien zij misschien na de neêrlaag als vlugtelingen tot hen kwamen? Konden de gereformeerden besluiten den gehaten en verachten naam van Calvinisten af te leggen, en de Augsburger geloofsbelijdenis der Lutheranen aan te nemen, dan was het mogelijk dat Oranje hun bijstond, maar, bleven zij bij hunne Hugenootsche confessie, dan kon hij zich niet met hen inlaten. Nog veel minder kon het de katholieke Egmont. Beiden achtten het zelfs noodig, zooveel zij vermogten, de verbindtenis van de edelen met de consistories te verhinderen.

De landvoogdes, beducht dat de geheele stoet der verbondenen van St. Trond nogmaals naar Brussel zou komen, om haar een tweede request te overhandigen, verzocht Egmont en Oranje in onderhandeling met de hoofden van het compromis te treden, hen gerust te stellen, en van den voorgenomen optogt af te brengen. Zoo opende zij dus zelf den grooten de gelegenheid om, zonder opspraak te maken, met de edelen te beraadslagen. Te Duffel kwamen zij eens, en misschien meermalen te zamen. Uit de memories van den prins en uit zijne briefwisseling met zijn broeder, die een der invloedrijkste der vergaderde edelen was, blijkt het dat de beste verstandhouding tusschen de edelen en de grooten bestond, en dat aan Oranje althans de plannen der verbondenen in alle bijzonderheden bekend werden gemaakt. Van hun kant betoonden zich Oranje en Egmont bereid de verbondenen te begunstigen en voort te helpen, zoolang zij zich binnen de perken van hun eerste smeekschrift hielden. Maar openlijk en onvoorwaardelijk met hen zamen te spannen, zoo als de omstandigheden het vorderden, daartoe konden zij niet besluiten.

Even weinig kwam er van de verbindtenis der edelen met de consistories. In het eerst werd het verzoek der consistories en kooplieden om bescherming door de hoofden van het compromis schriftelijk toegestaan: de prins was er te laat bij geweest om dit te verhinderen. Maar van de zamenwerking, zonder welke de verleende bescherming een ijdele belofte bleef, kwam niets. Du Jon, een der gedeputeerden van de consistories, zegt, dat zijne zending bij de edelen mislukte door de tegenwerking van iemand, dien God die zonde vergeven mogt. Waarschijnlijk bedoelt hij Oranje, dien de welvoegelijkheid hem, toen hij zijn geschiedenis schreef, verbood te noemen.

Wat de consistories aan de edelen voorstelden, is bekend. Wij bezitten hun verzoekschrift, en tevens een ontwerp van antwoord er op, waarschijnlijk door Lodewijk van Nassau gesteld. Beide stukken zijn hoogst belangrijk. Zij toonen hoe juist de consistories inzagen, wat er gedaan moest worden. Zij verlangden, dat de edelen zich zouden verbinden voor de belijders der gereformeerde confessie van 1561 godsdienstvrijheid te verwerven, en in het algemeen de vrijheden en de privilegiën des lands te handhaven en tevens de orde te bewaren. Zij waren bereid Lodewijk van Nassau en Brederode als hunne hoofden te erkennen, maar vorderden dat naast dezen een raad van zes edelen en zes gereformeerde burgers zou worden aangesteld, zonder wiens voorweten en goedvinden niets gewigtigs ondernomen mogt worden. - Ware dit voorstel aangenomen, gelijk het hoogst waarschijnlijk zonder de tegenwerking van Oranje aangenomen zou zijn, dan zou het compromis zijn oorspronkelijk protestantsch karakter teruggekregen hebben. Het zou aan getal van leden verloren, maar aan innerlijke kracht in veel hooger mate gewonnen hebben. Doch, zonder medewerking van de grooten, had het zelfs dan niet kunnen uitrigten wat het zich ten doel stelde.

Nog eens zou het verbond, in plaats van te handelen, gelijk het zich had voorgenomen, zijn toevlugt tot spreken nemen. Een commissie van twaalf gedeputeerden, met Lodewijk van Nassau aan het hoofd, trok naar Brussel om een tweede verzoekschrift bij de landvoogdes in te dienen; de overige edelen, die weinig deel aan de onderhandelingen genomen, en aan het bestuur volmagt hadden gegeven naar bevinden te handelen, mits blijvende binnen de termen van het smeekschrift, gingen ter zelfder tijd weêr uiteen.

Aan den inhoud van dit tweede request zien wij, dat de lang besproken plannen nog niet waren opgegeven. Na eerst ter hunner geruststelling van de landvoogdes en van de vliesridders de verzekering gevraagd te hebben, dat zij ter zake van hun compromis niet achtervolgd zullen worden, verzoeken de verbondenen, dat de landvoogdes Oranje, Egmont en Hoorne gelaste hen in bescherming te nemen en met goeden raad te dienen, en dat zij dien heeren te dien einde een volheid van magt verleene, zoo uitgebreid, dat zij volkomen kunnen voorzien in alles wat de veiligheid en rust des lands, naar buiten zoowel als naar binnen, vereischen zal. Ten slotte bevelen zij aan de landvoogdes een verzoekschrift der consistories aan, waarin verlangd wordt, dat de edelen zich met de gereformeerden zullen verbinden om te beletten, dat de godsdienstvrijheid wordt belemmerd, totdat de Staten-Generaal daarop orde zullen gesteld hebben.

Hoopten de verbondenen inderdaad, dat hun deze verzoeken zouden worden toegestaan? Zeker, zoo zij de landvoogdes daartoe bewegen konden, hadden zij hun pleit gewonnen. Indien de regering hun veroorloofde zich met de gereformeerden te vereenigen en hunne godsdienstoefening te beschermen, en verder hun de grooten als raadgevers en hoofden toevoegde, en aan deze de verdediging des lands en de bewaring der orde - en dus de krijgsmagt die daartoe dienen moest - toevertrouwde, dan waren zij de meesters van het land, en de koning zou inderdaad niet meer te zeggen hebben dan de Doge van Venetië.

Maar de landvoogdes was niet zoo gemakkelijk te misleiden. Nu maar eens de vergadering van St. Trond was opgebroken, toonde zij zich weêr onhandelbaar. Niet dan met moeite liet zij zich bewegen de gedeputeerden ten gehoore te ontvangen; zij toonde hun een toornig gelaat, en verwees hen, om verder te handelen, naar Egmont en eenige andere commissarissen. Tot het beraadslagen over hun request en het opmaken van het antwoord, riep zij de vliesridders tegen den 18^{den} Augustus in den raad van state bijeen. Opzettelijk nam zij een zoo lang uitstel van bijna drie weken, om tijd te winnen, in de hoop dat intusschen de reeds zoo lang verwachte brieven uit Madrid eindelijk zouden aankomen.

En wat zij gehoopt had, gebeurde. Den 12^{den} Augustus kwam de koerier met die belangrijke brieven te Brussel. Zij bevatten 's konings besluit op het smeekschrift in het begin van April door de edelen overhandigd. Hoeveel was er in dien

tusschentijd van vier maanden veranderd! Wat onmiddellijk daarop voldaan zou hebben, moest thans de gemoederen onbevredigd laten.

Anders, Philips gaf toe al wat men van zijn bekrompen geloofsijver had kunnen verwachten, - en meer dan hij plan had na te komen. Hij vergunde dat de pauselijke inquisitie zou ophouden, dewijl de bisschoppelijke regtspraak nu toch gevestigd was; hij keurde goed, dat er een plan van moderatie werd ontworpen, waarbij natuurlijk het heilige katholieke geloof en het vorstelijk gezag behoorlijk geëerbiedigd moesten blijven; hij beloofde daarover dan onmiddellijk zijn besluit te openbaren; hij magtigde de landvoogdes voor het gebeurde aan de edelen, en des noods ook aan andere nog niet gevonnisden, gratie te verleenen, mits dezen zich alvorens voldaan verklaarden en alle verbindtenissen opgaven. Van het hooren der Staten-Generaal over de ontworpen moderatie werd in de officiële brieven niet gesproken; in den bijzonderen brief aan de landvoogdes daarentegen werd het bijeenroepen dier Staten uitdrukkelijk verboden.

Zeker, meer had men van Philips niet kunnen verwachten. En toch zijne concessies beteekenden niets. Het doel, waarop hij alles gerigt wilde hebben, bleef hetzelfde, uitroeijng der ketterij. En Nederland beoogde daarentegen herstelling der rust door het toelaten van die zelfde ketterij. Het verzoekschrift der edelen, wij merkten het vroeger op, had niet ronduit durven verzoeken wat de oprigters van het compromis toch bovenal begeerden. Men had niet genoeg gevraagd, en kon daarom thans niet tevreden zijn met de inwilliging van het verzoek. De koning voorzag dit, en schreef aan zijne zuster: ‘de moderatie, die ik wil toestaan, zal niet baten, want het is duidelijk dat men niets minder begeert dan volstrekte vrijheid van godsdienst.’ Zoo was het inderdaad. De landvoogdes nam volkomen genoegen met de concessies des konings, zoo ook Berlaymont, Aremberg, Megen, Mansfelt en Aerschot. Maar Oranje Hoorne en Hoochstraten verklaarden zich onvoldaan, en Egmont insgelijks, die ronduit erkende dat de inwilliging des konings vroeger toereikend zou geweest zijn, maar dat, bij de veranderde tijdsomstandigheden, meer gevorderd werd. - Wat zou de eerlijke Egmont wel gezegd hebben, indien hij geweten had dat de koning den paus reeds had verzekerd, dat hij zijne afschaffing van de inquisitie ijdel achtte, omdat zij zonder de

toestemming van zijn Heiligheid verordend was, en dat Philips, nog voor het afzenden zijner brieven, in een notarieel stuk verklaard had, zich tot de verleende gratie niet verpligt te achten, omdat hij die slechts door den nood gedwongen verleend had.

Maar eer nog de grooten in den raad van state te Brussel waren bijeengekomen, had de toestand op nieuw een onvoorziene verandering ondergaan.

De beweging ging thans zoo snel voort, dat de leidslieden, zoodra zij hun spoed omzigtig wilden matigen, door hunne volgers voorbijgeloopen en meegesleept werden. De grooten waren door de edelen, de edelen door de consistories voorbijgestreefd. Thans, nu de consistories eenige weken aanhielden, en aan het onderhandelen waren, drong zich de heffe der protestanten op den voorgrond, en schandvlekte door haar onverdraagzaamheid en moedwil de goede zaak, die zij op hare wijze dacht te bevoordeelen.

Toen het vergelijk met de edelen te St. Trond zoo goed als afgesprongen was, besloten de consistories het voorbeeld, hun in April door dezen gegeven, te volgen, en insgelijks in plegtigen optogt de landvoogdes hun smeekschrift te gaan overhandigen. Niets minder dachten zij daarbij te verzoeken dan dat de regering hun voorloopig eenige kerken of andere openbare gebouwen wilde inruimen, waar zij hun godsdienst rustig konden oefenen. De openlijke predikatie op het land voldeed hun al niet meer; in de steden, in kerken of althans in meer dan particuliere woningen, wilden zij hun eerdienst, die volgens de plakaten op doodstraf verboden was, uitoefenen. De eisch was zeker aanmatigend genoeg. En toch bestond er eenige hoop, dat hij zou worden ingewilligd: zoo groot was het gevaar waarin de veiligheid des lands verkeerde. Allerlei geruchten liepen er van een plan der protestanten om de Roomsche geestelijkheid op één dag door het geheele land te vermoorden, van een zoo goed als gesloten verbindtenis met de Franschen, ten einde het land van Spanje te doen afvallen. De protestantsche consistories beweerden dat alleen door het inwilligen van hetgeen zij verzochten, de rust bewaard kon blijven. Op een der laatste dagen van Augustus, terwijl de raad van state over het nieuwe vertoog der edelen beraadslaagde, wilden zij hun smeekschrift indienen: reeds waren uit Vlaanderen de gedeputeerden te Brussel; er zouden daar van alle oorden van Neder-

land tusschen de twaalf en veertien honderd van de notabelsten der protestanten zamenkomen. Was het denkbaar dat de regering het verzoek van deze vertegenwoordigers van den rijkdom, ondersteund door de vertegenwoordigers van den adel, zou afwijzen, indien Oranje en Egmont het nog buitendien ondersteunden?'[1].

Maar het gepeupel van Vlaanderen kon niet langer wachten; het had zich ter beveiliging der preeken en der predikanten gewapend; met de wapenen in de hand liep het thans dagelijks te hoop, beschimpte zijne vijanden, en dreigde de geestelijken, de baalspriesters, zoo als zij reeds heetten. Het meest haatten de geestdrijvers de hostie, in welks vereering zij de gruwelijkste afgoderij zagen, een stuk brood dat voor den levenden God werd aangebeden! Dien broodgod te mishandelen, en dus te toonen hoe weinig hij god was, werd een der meest geliefkoosde bedrijven van die uitgelaten ijveraars. Maar alle beelden, crucifixen, lieve-vrouwen en heiligen waren hun een gruwel. Hunne predikanten versterkten hen in dien afschuw, en spraken van de pligt der overheid om, op het voorbeeld der vrome koningen van Juda, die geheele 'Santenkraam' op te ruimen. Naar de apologie van den beruchten predikant Modet kan men zich den toon dier heftige predikers voorstellen: met innig welgevallen prijst hij den graaf van Culenburg, die in zijne heerlijkheid van Weerden (in de buurt van Anholt gelegen) 'de Roomsche Misse, beelden, Papengod, Jan de Witte, so hy ghenaemt wort, met syn ghevankenisse (d.i. de hostie in de ciborie) ende dierghelycke beuselingen meer' had doen uitroejen. Hoe moest het gemeen zich door zulke voorstellingen voelen opgewekt om de handen aan het werk te slaan. Zeker, het werd hun voorgehouden, dat het de overheid toekomt de afgoderij uit te roeijen; maar als nu de overheid haar pligt verzuimt, moet men dan Gods gerigt over het land halen, waar zijn heiligheid dus dagelijks wordt geschonden en gelasterd? Op het laatst van Julij en in het begin van Augustus begon

1 Hoe vreemd het schijnen mag, van het voornemen der consistoiries, om in grooten getale een verzoekschrift aan de landvoogdes te gaan aanbieden, zwijgen onze geschiedschrijvers geheel. Toch hadden Modet in zijne apologie, en de schrijver van de apologie der protestanten (bij Le Petit overgedrukt) dit plan, als het beste bewijs van de onschuld der consistories aan den beeldstorm, in het breede besproken. - De landvoogdes wist reeds den 7^{den} Julij, dat zij zich op zulk een bezoek der sectarissen had voor te bereiden. Zie de 'Correspondance de Philippe II'

het gewapend gepeupel in West-Vlaanderen, waar in het voorjaar de openbare prediking begonnen was, de afgelegen kerken te zuiveren, de beelden stuk te slaan, de plegtgewaden der priesters en in het algemeen al de sieraden van de Roomsche eerdienst te ontwijden en te vernielen. Een paar vaandels goed krijgsvolk zouden die muiters ligt bedwongen hebben: waar tegenstand geboden is, is de moedwil zonder moeite gestuit. Maar het ongeluk wilde, dat de regering bijna geen troepen ter harer beschikking had, en dat de meerderheid des volks, tusschen afschuw van de baldadigheid van het gemeen en afkeer van de regering geslingerd, besluiteloos en werkeloos toezag.

Terwijl de wanorde in Vlaanderen bij den dag verergerde, verkeerde ook Antwerpen in een staat van koortsachtige opgewondenheid, die bij de minste aanleiding tot razernij kon overslaan. De prins, die de stad reeds in die gisting gevonden had, kon niet dan met de uiterste inspanning de bevolking in rust houden. Hij had in last de openbare preek met goede woorden te doen staken; maar al wat hij doen kon was te beletten, dat er in de katholieke kerken door de ketters gepreekt werd, en dit werd alleen hem ten gevalle, niet uit ontzag voor de regering van Brussel, gelaten. Op de onhandigste wijze liet deze door den graaf van Megen en door den drost van Braband de stad nutteloos bedreigen. Zulke magtelooze aanslagen vuurden het strijdlustige gepeupel te meer aan. En nu werd bovendien de prins ter bijwoning van den raad van state weggeroepen. Te vergeefs verzekerde hij, dat zijn vertrek het sein zou wezen tot hevige onlusten, dat het gevaarlijk was de opgeruide menigte aan zich zelve over te laten, zonder een leidsman, dien zij vertrouwde. Telkens dringender werd hij naar Brussel ontboden. Hij moest gehoorzamen; maar wat hij voorspeld had, gebeurde aanstonds. Den 18^{den} Augustus verliet hij de stad; den 19^{den} was de prachtige kathedraal het tooneel van den schandelijksten beeldenstorm. En, alsof geheel het land op het sein van Antwerpen gewacht had, oogenblikkelijk bedreef het gepeupel overal denzelfden moedwil. Den nacht na het gebeurde te Antwerpen weêrgalmden de straten van Gent van het alarm, dat op de orgelpijpen, die door de beeldstormers uit de verwoeste kathedraal van Antwerpen waren meêgenomen, geblazen werd. Den volgenden dag stak het gemeen ook daar de handen aan het werk. Als een loopend vuur verbreidde zich de vernielingszucht over alle provinciën, uitgenomen het meerendeel der Waalsche. De

eigenlijke beeldstormers waren weinige in getal: het was een bewijs van de besluiteloosheid der natie, ten gevolge van haar achterdocht op de regering, dat zij bijna nergens dien weinigen weêrstond.

Men heeft veel gesproken over het aandeel dat de verbonden edelen en de consistories aan den beeldstorm gehad hebben. Maar zij hebben zich zelf volkomen vrij gepleit, door in het licht te stellen hoe al hun plannen er door werden verijdeld. Wat enkelen mogen gedaan hebben, kan in billijkheid aan het algemeen niet geweten worden. Doch waar is het tevens, dat de predikanten en de edelen in den beeldstorm slechts een fout, geen misdaad zagen. Het volk was zijn bevoegdheid te buiten gegaan, maar met een vrome bedoeling. Ware het de overheid geweest, die al die afgoderij versmeten en verbroken had, zij zouden daarin stof tot prijzen en roemen hebben gevonden. Die zienswijs maakte hun hunne regtvaardiging moeijelijk. Zij konden hun onschuld niet overtuigend bewijzen, dewijl zij slechts gedeeltelijk konden instemmen met de verontwaardiging, die de heiligschennis bij de katholieken gewekt had. En zoo werden zij schuldig gehouden aan een misdaad, die inderdaad hun zaak het ergst benadeelde. Van het plegtstatig aanbieden van hun verzoekschrift kon thans natuurlijk niet komen. Het kalm overleg in den raad van state was te midden der algemeene opschudding onmogelijk. De onderhandeling met de regering, die zooveel vastberadenheid en omzigtigheid vereischte, werd onder den drang der gebeurtenissen in overijling en met hartstogt gevoerd.

De landvoogdes, daar iedere dag nieuwe gewelddadigheden aanbragt, was buiten zich zelve van ontzetting en verontwaardiging. Wat haar voor het heiligste, het eerwaardigste gold, werd op het schandelijkst bespot en vernield. De storm, die rond hare residentie woedde, kon ook daarbinnen ieder oogenblik losbarsten. Zij wilde van zulke gruwelen geen getuige zijn. Zij achtte zich persoonlijk niet veilig. Zij mistrouwde de grooten, die haar verontwaardiging niet volkomen deelden. Van Oranje, Hoorne en Hoochstraten durfde zij, toen haar drift reeds half bedaard was, nog zeggen, dat zij zich met woord en daad tegen God en den koning verklaarden: hoe zal zij dan wel in het hevigst van haar toorn geraasd hebben! Zij wilde de hoofdstad ontvlugten, naar het sterke Bergen, waar de getrouwe Aerschot bevel voerde. Maar al haar raadslieden verzetten zich

tegen dit roekelooze plan, waarvan een algemeene opstand het natuurlijk gevolg zou geweest zijn. Zij week voor hun aandrang, maar beschouwde zich nu als een gevangene, in de magt harer vijanden. Zij verklaarde zich in Gods naam bereid toe te geven - er bestond, gelukkig, nog een middel om van zulke afgedwongen beloften weêr wettig ontslagen te worden. Zij magtigde de driemannen, die door de edelen tot hun beschermers waren begeerd, hun de gevraagde verzekering te geven van niet om het compromis en het smeekschrift vervolgd te zullen worden. Zij liet hun mededeelen, dat de koning, naar luid der ingekomen brieven, de pauselijke inquisitie afgeschaft, en een gematigd plakaat ontworpen wilde hebben; zij beloofde verder bij hem aan te dringen op het bijeenroepen der Staten-Generaal, waaromtrent hij nog geen besluit genomen had. In zoover bleef zij binnen den kring, dien haar de laatste brieven uit Madrid getrokken hadden. Maar daarenboven liet zij zich de belofte afpersen, dat de openbare preek niet gestoord zou worden aan die plaatsen, waar zij tot op dezen dag, den 23sten Augustus, gehouden was. Van hun kant beloofden de edelen, dat zij al hun gezag zouden gebruiken om het prediken aan andere plaatsen te beletten, en om het volk de wapenen te doen afleggen en te bedaren. En zich met de hun gedane concessies voldaan verklarende, deden zij hun compromis te niet, voor zoo lang de beloften door de regering zouden worden nageleefd.

Het is moeijelijk te bepalen, welke personen deze zoo gewigtige overeenkomst hebben doen treffen: wij zouden gaarne willen weten in hoever Oranje er schuld aan heeft. Want ons, die de gevolgen van dit vergelijk uit de treurige ondervinding kennen, komt het sluiten er van als de noodlottigste misslag voor, die er in dit gansche jaar begaan is.

Weinige dagen te voren had Lodewijk van Nassau den staat van zaken volkomen juist dus zamengevat: ‘de koning wil het prediken geenszins gedoogen, het volk wil er evenmin van afstaan, al zou het ook zijn leven kosten.’ Hoe kon een verstandig man wanen zulk een klove met zulk een verdrag, als thans gesloten was, te dempen? Het was meer dan vermetel tusschen twee strijdende partijen, die voor de overwinning goed en bloed veil hadden, met eenige schoonklinkende woorden ter bemiddeling op te treden. Als de belofte der landvoogdes iets beteekende, dan werd daardoor het vestigen van een nieuwe kerk naast de Roomsche vergund. Maar Margaretha had het met

ronde woorden aan de grooten verklaard: ‘al wilde de koning in zijne landen twee godsdiensten toelaten, zij zou zich liever in stukken laten scheuren dan daartoe meê te werken.’ Daarenboven, als de ketterij waarlijk geduld en het preeken er van vergund zou worden, wat was dan onbillijker dan dat men het alleen toeliet aan die plaatsen, waar reeds gepredikt was? Dat was een voorregt verleenen aan de gemeenten, die het eerst de plakaten overtreden hadden. Ware de regering inderdaad gezind geweest de preek voortdurend vrij te laten, dan had zij ze overal, onder behoorlijk opzigt en met aanwijzing eener geschikte vergaderplaats, moeten veroorloven. Uit de voorwaarden der overeenkomst, zoo als zij thans gesteld werd, bleek ten duidelijkste, dat de landvoogdes slechts dulden zou, zoolang zij uit magteloosheid dulden moest.

Waar het dus bovenal op aankwam, was te zorgen dat de regering de bovenhand niet nemen kon, dat zij zich niet kou wapenen. En dit doel zou bereikt zijn, indien het verzoek der edelen toegestemd, en het bevel over de verdedigingsmiddelen van het land aan het driemanschap, Oranje, Egmont en Hoorne, verleend was. Wij kunnen niet gelooven, dat Oranje, die van den beginne voorzien had, dat ten laatste alles op de krijgsmagt zou aankomen; die te Hoochstraten reeds hetzelfde had voorgesteld, dat thans in het verzoekschrift der edelen, niet zonder zijn voorweten, gevraagd werd, op dit oogenblik blind zou geweest zijn voor hetgeen zoo blijkbaar door de omstandigheden gevorderd werd. Wij vermoeden, dat ook bij deze gelegenheid de loyauteit van Egmont hem verhinderd heeft door te tasten. Hoe dit zij, en wie ook schuldig moge zijn aan het verzuim, door de grooten en edelen thans begaan, zeker is het, dat het aan beide duur te staan is gekomen. De regering, die zij niet aan banden hadden gelegd, en die zich door de haar afgeperste beloften niet gebonden achtte, heeft zich op hen over het geleden geweld bloedig gewroken.

Een nieuwe fout was het ontbinden van het compromis. Immers, de voorwaarde dat het hersteld zou worden als de regering hare beloften niet nakwam, was ijdel. Toen men later poogde het weêr te doen herleven, bleek het dat het voor goed gestorven was; Brederode en Toulouse, en menigeen met hen voorzeker, keurden aanstonds dit eigenmagtig besluit hunner gedeputeerden af. Maar het was niet te herroepen. En de gevolgen bleven niet lang uit.

Voor het oogenblik was de onnadenkende menigte uitgelaten van vreugde; zij zag niet vooruit in de donkere toekomst. De preek was immers geoorloofd en gevrijwaard overal waar zij tot nog toe tegen de plakaten en op levensgevaar gehouden was. Wat kon men meer verlangen? Het was weêr dezelfde opgewondenheid, die eenige maanden vroeger, na het inleveren van het request der edelen, het volk had bevangen. Zij was thans even overdreven als toen.

De grooten lieten zich inmiddels gebruiken om het accoord in hunne gouvernementen ten uitvoer te brengen. Egmont ging naar Vlaanderen; Hoorne, in plaats van zijn afwezigen broeder Montigny, naar Doornik; Oranje naar Antwerpen. Hunne taak was uiterst moeijelijk. Zij moesten het teugellooze gemeen tot zijn pligt brengen, het verdere beeldstormen verhinderen, de bedrijvers der wanorde straffen, de openbare preek tot die plaatsen bepalen, waar zij vóór den 23sten Augustus reeds gehouden was, en zij hadden daartoe geene andere middelen dan goede woorden; wapenen hadden zij niet. De regering had geen troepen te missen, en was buitendien te wantrouwend op de heeren, om hun manschappen bij te zetten. Alleen door hun invloed en door den bijstand der gezeten burgers slaagden zij er in het gepeupel in toom te houden. Maar zij kregen voor al hun moeite weinig dank van de landvoogdes, want deze, die van hare concessies gruwde, en ze zooveel mogelijk ontdoken of verijdeld wenschte te zien, nam het hun kwalijk, dat zij het accoord ter goeder trouw naleefden. Egmont, de meest katholieke der drie, hield zich het naast aan de bedoeling der landvoogdes. Hoorne week er - naar het schijnt meer, uit zwakheid dan uit opzet - het verst van af. Het zou ons buiten ons bestek voeren, indien wij hunne handelingen in bijzonderheden nagingen.

Zoo zij inderdaad, gelijk wij vermoeden, in het vergelijk van 23 Augustus de hand gehad hebben, heeft het niet lang geduurd of zij zagen dat zij zich - om een woord van Brederode te gebruiken - met hun eigen mes den hals hadden afgesneden. Nog geen veertien dagen later zeide Oranje reeds aan den Engelschen agent Gresham: ‘de koning zal nooit goedkeuren, hetgeen wij hier uitrigten.’ En terzelfder tijd vond Egmont maar al te veel reden om zich te beklagen, dat de landvoogdes hem in niets meer kende en hem blijkbaar mistrouwde.

Margaretha was inderdaad sedert den bangen nacht, toen men

haar met geweld weêrhouden had van uit Brussel te vlugten, geheel omgeslagen. Tot dien tijd toe had zij zich nog aan de groote heeren gehouden, in het bijzonder aan Egmont. Maar thans was zij fel op hen gebeten. Even als vroeger haar vriendschap voor Granvelle in afkeer was veranderd, zoo had zij thans een diepen wrok opgevat tegen Egmont en Oranje, met wie zij een tijd lang zoo vertrouwelijk had verkeerd. Berlaymont en zelfs Viglius waren thans weêr hare vertrouwelingen. Maar spoedig behoefde zij zich niet tot deze twee te bepalen: een gedeelte der oude ligue kwam weldra tot haar over, Helaas! de meesten waren in hun tegenstand tegen Granvelle en de Spaansche regering niet door vaderlandsliefde geleid, maar door zelfzucht; zij hadden de groote posten, de voordeelige ambten, die anderen genoten, voor zich en de hunnen begeerd; maar in welken geest het land geregeerd werd, ging hun weinig ter harte. Hun eigenbaat, hun adeltrots waren gebleken na de verwijdering van den kardinaal. Hun gebrek aan vaderlandsliefde kwam thans aan het licht. De regering had blijkbaar vrienden onder de inheemsche edelen noodig; zij behoefde eene partij om aan die van de driemannen over te stellen. Zij zou niet karig zijn met gunstbewijzen jegens de eersten die thans hare zijde kozen. Als de nationale beweging onderdrukt werd, zouden vele hooge posten, vele rijke goederen verbeurd raken en ter beschikking der regering komen. Daarop aasden reeds bij voorraad die hongerige gieren. Aremberg, Megen, Mansfelt waren, de een voor de ander na, van de ligue afgevallen en tot de regering overgeloopen; Mansfelt betoonde zich vooral gedienstig en trouw in den nood; zijn zoon, vroeger een der hevigste leiders van het compromis, liet zich kort hierna tot een werktuig der regering tegen zijne oude vrienden gebruiken. Niet minder schandelijk gedroeg zich de eerzuchtige Noircarmes, die thans als dienaar der regering de glansrijke loopbaan binnentrad, welke hij eens gehoopt had dat de ligue hem zou openen. Hij kreeg spoedig, bij plaatsvervanging voor den afwezigen Bergen, het stadhouderschap van Henegouwen, en hij behandelde de daarin gelegen stad Valenciennes met de kwade trouw en met het geweld, dat de landvoogdes van al de stadhouders verlangde.

Intusschen had de tijding van den beeldstorm en van het afgedwongen verlof van de prediking der ketterij Madrid bereikt. Wij kunnen ons voorstellen, welken indruk die tijding op Philips, den beeldendienaar, maken moest. Geen persoonlijke beleediging,

schreef hij aan Granvelle, had hem meer kunnen grieven, dan de minste hoon aan den Heer of aan zijne beelden aangedaan. Hij besloot op de heiligschenners bloedige wraak te nemen. Reeds had hij, sedert eenige maanden, voorgegeven, dat hij zelf in Nederland de orde zou komen herstellen. Thans nam hij zich voor een leger met zich te voeren of vooruit te zenden. Dat was het, wat Oranje steeds bovenal gevreesd had. Want Nederland, eens door Spaansche benden bezet, zou niet lang in het genot zijner oude vrijheden blijven; het zou naar het voorbeeld van Castilië in een wezenlijke monarchie herschapen worden.

Wat was er te doen om dit dreigende gevaar af te wenden? Tweeërlei. Of de grooten moesten zich onvoorwaardelijk naar de bedoelingen en wenschen der landvoogdes voegen, de wapenen opvatten, de beeldstormers en muiters straffen, de preek overal doen ophouden, de plakaten weêr ten uitvoer brengen, de inquisitie herstellen. Dan zou den koning het voorwendsel ontnomen zijn om met een Spaansch leger in het land te vallen. Montigny, die Philips en het Spaansche hof van nabij gadesloeg, raadde dan ook zijnen vrienden, op deze wijs 's konings gramschap te bedaren. Versmaadden zij dien raad, en rekenden zij zich door hunne antecedenten jegens de edelen en de protestantsche burgers tot een geheel ander gedrag verpligt, dan dienden de grooten zich onverwijld aan het hoofd der nationale partij te stellen, en het zoo dikwerf geopperde plan eindelijk uit te voeren: zich van het bestuur meester te maken, de Staten-Generaal eigenmagtig bijeen te roepen, belasting te heffen, troepen te werven, en met den koning te onderhandelen, op welke voorwaarden Nederland hem als zijn heer onderdanig wilde zijn. Het was zoo blijkbaar, dat de omstandigheden deze handelwijs van de driemannen vorderden, dat hunne vijanden hen zelfs verdacht hielden van met zulke plannen om te gaan. Het mogt onzeker wezen, of langs een dezer wegen het vaderland aan het nakend gevaar ontkomen kon; de middenweg leidde ongetwijfeld ten verderve. Helaas, toch bleven de blinde leidslieden dien volgen.

Hoe ondragelijk was de toestand, waarin Oranje verkeerde. Hij zag het gevaar naken, hij zag hoe het nog af te wenden was, doch hij kon zijne overtuiging aan zijne vrienden maar niet meêdeelen, zonder wier medewerking hij niets vermogt.

Onwillekeurig wendde hij telkens, als hij bij zijne landgenooten geen steun vond, den blik naar Duitschland; van daar wachtte hij nog eenige hulp. Sedert de vergadering van Hoochstraten

onverrigter zake gescheiden was, schreef hij gedurig aan zijne vorstelijke verwanten, dat zij zich toch hunne Nederlandsche geloofsgenooten zouden aantrekken. Zijn secretaris was zelfs in het voorjaar, te Augsburg op den rijksdag, den protestantschen vorsten om hunne voorspraak komen vragen; maar de toen dreigende Turkenoorlog had aller aandacht van de Nederlandsche zaken afgetrokken.

De bedoeling van den prins was Nederland, als kreits van Duitschland, te laten deel nemen aan den godsdienstvrede van Augsburg. Wij kunnen naauwelijks begrijpen, hoe een staatsman als hij zich zoo iets kon voorstellen. Want vooreerst werd daartoe vereischt, dat de Calvinisten hunne eigen belijdenis voor die der Lutheranen verzaakten, hetgeen reeds gebleken was tegen hunne overtuiging te strijden. En ten andere, volgens de bepalingen van dien vrede was geen Roomsch vorst verpligt de protestanten in zijn gebied te laten wonen, veelmin te laten preeken; hij kon hun, zoo hij wilde, het land ontzeggen. Wat zouden de protestanten er dus bij winnen, al werd hun de bescherming van den Duitschen godsdienstvrede verzekerd? Maar wij vermoeden, dat prins Willem zich voorstelde niet door den koning voor het geheele land, maar door iederen heer of edelman, die hoog geregt hield, voor zijn eigen heerlijkheid, te laten uitmaken, welke der beide godsdiensten er zou worden toegelaten. Doch dit was zoo lijnregt in strijd met de souvereiniteit, die de koning bezat, dat men niet hopen kon zijne toestemming er ooit toe te verwerven. Wij kunnen daarom aan 's prinsen bemoeijingen in dit opzigt niet veel waarde hechten. Toch hervatte hij ze op dit tijdstip. In de maand September zond hij zijn neef Lodewijk van Witgenstein nog eens met zulk eene boodschap naar den keurvorst van Saksen en den landgraaf van Hessen, die in dezen tijd in Duitschland den meesten invloed bezaten. Al verwierf hij maar de gezamenlijke voorspraak der rijksvorsten bij den koning, dan zou zich de prins reeds over den uitslag dezer zending verheugen.

Maar weinige dagen later beproefde hij nog eens of Egmont ook tot beter inzigt te brengen was. Hij stond op het punt van Antwerpen te verlaten en naar zijn stadhouderschap te trekken, waar zijne tegenwoordigheid dringend vereischt werd. Hoochstraten, die te Mechelen bevel voerde, zou hem in zijn afwezen vervangen. Hij verlangde met dezen en met Hoorne, die zoo goed als afgezet was van het bevel over Doornik, en met Egmont te spreken, vóór hij naar Utrecht op reis ging. De za-

menkomst der vier heeren, waarbij ook Lodewijk van Nassau tegenwoordig was, had te Dendermonde plaats. Zij duurde slechts drie of vier uren en liep alweêr vruchteloos af. Ieder deelde aan de anderen de onrustbarende tijdingen meê, die hij vernomen had. Hoorne liet een brief van zijn broeder Montigny lezen, waarin de heeren werden aangespoord, ten einde 's konings gramschap te bedaren, onverwijld de onlusten te stillen. Oranje bragt een brief te berde, die van den Spaanschen ambassadeur te Parijs aan de landvoogdes gezonden, doch onderschept heette te zijn, maar die hoogst waarschijnlijk door dezen of genen verdicht was, en waarin de schuld van al het oproer aan de driemannen gegeven, en hun 's konings wraak ter gelegener tijd voorzegd werd. Die brief, aan welks echtheid Egmont zeker geloofde, was bijzonder geschikt om dezen voor de plannen van Oranje te winnen. Was hij misschien juist met dit doel opgesteld? Wie zal het beslissen? Van de overleggingen der heeren zijn ons verder geene bijzonderheden bekend. Doch welke plannen de prins aan Egmont heeft voorgesteld, kunnen wij met vrij groote zekerheid afleiden uit de vertoogen, die hij hem een week te voren door zijn secretaris had laten voorhouden. Hij had hem ronduit aangemaand, met hem en Hoorne zamen te spannen, tot afwering van het Spaansch geweld, dat zich de verovering en overheersching van Nederland ten doelde stelde. In dien zelfden geest werd er thans weêr te Dendermonde door Lodewijk van Nassau gesproken - Egmont zelf heeft het later getuigd - en wij hebben reden te gelooven, dat Egmont de eenige was, die het verzet tegen den koning afkeurde, waartoe de overige vrienden van Oranje anders wel geneigd schenen. Er werd dus, na een kort overleg, besloten geen andere dan vreedzame middelen aan te wenden, om te bewerken, dat de koning zonder Spaansche troepen overkwam, en dat de Staten-Generaal hoe eer hoe liever bijeen werden geroepen.

Zoo was de zamenspraak te Dendermonde een waardig evenbeeld van die te Hoochstraten: op beide vergaderingen was het de loyauteit van Egmont, die zijne vrienden belette althans eene poging te wagen om het land te redden. De Hames had van den aanvang af die staatkunde juist gekenteekend: ‘wij mogen de pen voeren (schreef hij aan Lodewijk van Nassau) en onze vijanden den degen, wij praten en zij handelen, wij zullen weeklagen en zij lagchen.’ Inderdaad, de landvoogdes had den degen gegrepen, terwijl de grooten nog praatten, en maakte zich gereed om te handelen.

Terstond na den beeldstorm had de regering van Brussel eenige troepen aangeworven; hare geldmiddelen lieten niet toe er een groot getal in dienst te nemen. Maar het trof gelukkig dat er in de eerste dagen van September reeds 200,000 kroonen uit Madrid werden overgemaakt: een eerste bezending, die spoedig door een tweede gevolgd werd. En van dit oogenblik af vloeiden de sommen rijkelijker dan ooit te voren uit de Spaansche schatkist naar Brussel. In iederen volgenden brief zien wij de landvoogdes danken voor ontvangene gelden, en tevens dringend om nog meer verzoeken. Want naauwelijks was het geld ontvangen, of het werd besteed om nieuwe vaandels uit te rusten. In de eerste helft van October rekent Margaretha reeds op tien duizend man te voet en drieduizend ruiters. Van hoeveel belang voor Nederland zou het geweest zijn, dat die krijgsmagt onder bevel van een Nederlandschen kapitein-generaal gestaan had! Maar daarvoor had de Spaansche regering wel gewaakt. Oranje en Egmont werden, zoo veel maar eenigszins kon, van het bevel over de nieuwe vaandels verstoken gehouden. Om haar mistrouwen hun niet al te openlijk te toonen, moest de landvoogdes de krijgsmagt, die onder hun bevel stond, wel met enkele vaandels vermeerderen; maar dat die gering waren, blijkt uit hetgeen zij aan Philips schrijft, dat zij al wat onder deze twee heeren gesteld werd, voor den koning verloren achtte. De hoofdmagt werd onder Mansfelt, die als renegaat zich dubbel ijverig betoonde, onder Megen, Aremberg, Noircarmes, den jongen Mansfelt, Hierges den zoon van Berlaymont, en anderen van hun soort verdeeld. De nieuwe troepen kwamen in de groote steden in bezetting, of werden, zoo dezen weigerden ze in te nemen, zoo als Antwerpen en 's Hertogenbosch deden, in hare nabijheid gelegerd. Het sterke Bergen werd nog versterkt, en als een toevlugtsoord in den uitersten nood van alles goed voorzien. Niet zoo gemakkelijk kon men in de stadhouderschappen van Oranje en Egmont bezetting brengen, maar de landvoogdes ontzag zich toch niet te veroorloven, dat Erik van Brunswijk zich te Woerden versterkte, en dat Gouda driebonderd waardgelders aannam. Op deze wijs werd den grooten, zoo als Oranje het uitdrukte, het gras onder de voeten weggemaaid. Waar zouden zij zich ten laatste bergen, als de koning met zijne Spanjaards in het land kwam?

En weêrloos stond de nationale partij tegenover de dus gewapende regering. Er was vroeger hoog opgegeven van de

troepen, waarover het compromis beschikken kon: zij bestonden echter alleen in de verbeelding van vrienden en vijanden. Het in dienst houden van soldaten vereischte geld, en dat bezaten de geuzen niet. Eerst nadat zij zich te St. Trond met de consistories hadden ingelaten, konden zij uit de rijke beurs der protestantsche kooplieden putten, en er aan denken troepen in dienst te nemen. Aan hunne gedeputeerden, die het smeekschrift te Brussel gingen overhandigen, hadden zij daartoe volmagt gegeven; en in de eerste dagen van Augustus besloten dezen, onder goedkeuring van den prins van Oranje [1], eenige manschappen in Duitschland in wachtgeld te nemen, - dat wil zeggen, tegen verminderde soldij, als in besprek te nemen, zoodat men ze aanstonds, als men ze noodig had, tegen volle soldij in active dienst kon krijgen. Dertig vaandels en vier duizend paarden werden op deze voorwaarde aangeworven. Lodewijk van Nassau was met het werven belast; het geschiedde op naam van de ridderschap en sommige Staten van Nederland; maar wij vinden, dat ook wel de naam van den prins van Oranje gebruikt is om het werven gereeder te doen voortgaan.

Een zoo talrijke krijgsmagt kostte reeds in wachtgeld aanzienlijke sommen: voor iederen ruiter ontving de overste twee en een halve thaler, voor den voetknecht in evenredigheid. En het geld moest daartoe vrijwillig door de protestantsche gemeenten bijeengebragt worden. Toen het najaar begon, begreep men, dat men zoo doende gedurende den winter aan wachtgeld de geheele krijgskas verdoen zou, en dat men dan tegen het voorjaar, als het Spaansche leger naderde, zonder middelen zou blijven om den oorlog te voeren. In de gedachte dat er gedurende den winter toch niets te vreezen was, werd er besloten het wachtgeld maar weêr op te zeggen. En met den eersten November was het geheele geuzen-leger ontbonden; het beste gedeelte er van werd voor rekening van Philips overgenomen; voor dezen had ten slotte het compromis de troepen bijeengebragt en uitgerust!

Dus noch de grooten noch de edelen bereidden zich voor tot den onvermijdelijken strijd; en de leiders der protestantsche consistories konden het niet wel zonder de medewerking van beiden. Zij betoonden zich overigens krijgslustig genoeg. Reeds in de eerste dagen van October had er te Gent eene bijeenkomst van Antwerpsche en Vlaamsche predikanten plaats, waarop, althans

naar de regering geloofde, besloten was de wapenen op te vatten. Waarschijnlijk is bij die gelegenheid, of kort daarop in een vergadering te Antwerpen, het plan gevormd, om den koning voor het verleenen van godsdienstvrijheid een som van dertig tonnen gouds aan te bieden; Dathenus, wordt ons gemeld, was de voorsteller van dit plan[1]. Het vond veel bijval; de rijke edelen en kooplieden teekenden voor groote sommen in; het overige werd omgeslagen over de verschillende gemeenten. Men kwam overeen, niet zoo als vroeger, gezamenlijk het request aan de landvoogdes aan te bieden, maar het in elke groote stad aan de overheid in te dienen, met verzoek dat die verder aan de landvoogdes wilde overbrengen en aanbevelen. Op deze wijs dacht men meer vertooning te maken, en een treffender blijk van de talrijkheid der protestanten te geven. Bedoelde men waarlijk niet meer dan door het aanzienlijk bedrag van het geld, dat men voor zijn geloof toonde over te hebben, indruk op de regering te maken? Immers dat de koning zijn verpligting jegens God om geld verzaken zou, kunnen de ontwerpers wel niet verwacht hebben. Maar het is zelfs zeer waarschijnlijk, dat het request niet meer was dan een welbedacht voorwendsel, waaronder men, voor een geheel ander gebruik, geld kon inzamelen. De consistories, waarvan het plan uitgegaan is, dachten er reeds aan, de wapenen op te vatten. Kon het anders of zij moesten naar een middel omzien, om zich, zonder achterdocht te wekken, het benoodigde geld te verschaffen? Dat Dathenus als de ontwerper van het plan genoemd wordt, versterkt onze achterdocht; want van alle krijgslustige predikanten was hij een der hevigste.

Aan het indienen van het request verbond zich nog een andere bedoeling: om godsdienstvrijheid konden zoowel Lutheranen als Calvinisten verzoeken. Dit was dus een geschikte aanleiding tot de zoo gewenschte zamenwerking van beiden. De poging om uit de twee protestantsche gezindheden ééne gemeente te vormen was mislukt. Als men ze thans maar eendragtig kon doen zamenwerken, was er nog veel gewonnen. En waarlijk te Antwerpen boden, op het laatst van October, Calvinisten en Lutheranen, broederlijk vereenigd, het request aan Hoochstraten aan, die het, zoo als van hem te wachten was, gunstig opnam en

1 Over de vergadering, waarin tot het aanbieden van het request der drie millioenen besloten is, deelt ons Brandt, I, bl. 395, een belangrijk berigt mede, uit de memoriën van Reael, die er tegenwoordig was, ontleend.

beloofde het der landvoogdes te zullen aanbevelen. Te Gent, Oudenaarde, Valenciennes en Doornik werd dit voorbeeld gevolgd, maar bijna nergens elders; de tijd was reeds te zeer verloopen; de meeste regeringen, ziende vanwaar de stroom kwam opzetten, weigerden het smeekschrift aan te nemen of verder op te zenden. Men wachtte zich wel der regering aanstoot te geven, nu zij zich gereed maakte haar gezag krachtiger dan ooit te doen gelden. Die moedeloosheid der stadsbesturen maakte het onmogelijk op het bijeenroepen van de Staten-General aan te dringen, zoo als de grooten te Dendermonde hadden afgesproken. Zij hadden gehoopt de Staten hunner provinciën over te halen om vertoogen, daartoe strekkende, aan de regering te rigten. En die van Vlaanderen, door Egmont bewerkt, kwamen inderdaad, zoo het heette eigenmagtig, bijeen, en zonden met zulk een boodschap afgevaardigden naar Brussel, die zich daar verder met de gedeputeerden der andere gewesten beraden zouden. Maar van geen enkele der overige provinciën troffen zij er afgevaardigden aan. De Staten waren thans niet minder bevreesd dan de grooten, en zij hielden zich uit moedeloosheid stil. Oranje, die te midden van zoo veel gevaren zich moest bezighouden met te Utrecht het accoord van 23 Augustus ten uitvoer te leggen, schreef in deze dagen een merkwaardig staatsstuk ter aanbeveling van den godsdienstvrede, als eenig middel om den ondergang van Nederland voor te komen. Doch, helaas, de Staten, tot wie hij zich in dit stuk wendde, waren niet meer door vermaningen en woorden in beweging te brengen.

Even weinig slaagde het bestuur van het ontbonden compromis - waarvan het *cadre* toch in stand was gehouden - met een ander plan. Het wilde door een algemeen smeekschrift de vier heeren, Oranje, Egmont, Hoorne en Hoochstraten, als het ware laten magtigen, uit naam des volks van de landvoogdes te eischen, dat zij het plegtig gegeven accoord getrouw naleven, en, volgens hare belofte, van den koning het bijeenroepen der Staten-Generaal, en het terughouden van de Spaansche benden, verzoeken zou. Mogt zij dit verzoek niet gunstig opnemen, dan werden de grooten uitgenoodigd zich onmiddellijk tot den koning zelven te wenden, en intusschen op eigen gezag het accoord te handhaven en de Staten-Generaal op te roepen, waartoe de onderteekenaars hun dan beloofden met goed en bloed bij te staan[1].

1 Dit is het ‘request aux Singeurs de la part de ceux des villes,’ waarvan Bernart de Merode gewaagt (Archives, II, p. 425). Het staat afgedrukt in de ‘Deduction de l'Innocence de Hornes,’ p. 473.

Wij bemerken hier nogmaals dezelfde politiek aangeprezen, die reeds zoo dikwerf besproken was, maar die telkens op den onwil van Egmont was afgesprongen. Misschien, als een aantal stadsbesturen dit verzoekschrift geteekend hadden, als de Staten van geheele provinciën er hun zegel aan hadden gehecht, had Egmont zich dan nog ten laatste laten overhalen. Maar de stadsbesturen hadden geen lust zich zoo bloot te geven. Het request werd bijna nergens geteekend, en misschien volstrekt niet aangeboden. Het werd tijd dat de protestanten, die het ernstig meenden, het praten lieten varen, en tot handelen overgingen.

Op den eersten December waren nogmaals de afgevaardigden der consistories te Antwerpen bijeen. Zij namen toen een vast besluit. Nadat zij tot de overtuiging gekomen waren, dat een gedeelte van de vasallen en van het volk van Nederland geregtigd was tegen de regering op te staan, daar deze de privilegiën schond en geweld gebruikte, besloten zij de wapenen op te vatten, het aanbod van den gereformeerden Paltzgraaf, om troepen voor hen te werven, aan te nemen, maar overigens geen Duitschers of Franschen in dienst te stellen, en de oorlogskosten te vinden uit het eerste zesde der drie millioenen, die men den koning had aangeboden, en met welker inzameling men reeds begonnen was. Het opperbevel over de aan te werven krijgsmagt zou men eerst aan Oranje aanbieden; weigerde deze, dan aan Hoorne; ten laatste aan Brederode. Maar, die het bevel aanvaardde, zou eerst moeten beloven de gereformeerde religie te zullen handhaven, en zou door een raad worden bijgestaan, waarin zes edelen voor de krijgszaken en zes kooplieden voor de financiën zouden zitten, allen door de consistories te kiezen[1]. Het was in de hoofdzaak het plan, dat reeds te St. Trond aan de verbondene edelen was voorgesteld, en toen door den invloed van Oranje was afgeslagen. Had men reden te meenen, dat deze er thans gunstiger voor gestemd wezen zou?

Dezelfde bezwaren bestonden nog, die hem toen tegen het plan hadden ingenomen. Nog bleef hij de aanneming van de Duit-

1 Wij hebben den heer Bakhuizen ook voor de bekendmaking van dit allergewigtigste besluit der consistories te danken. Hij heeft den aanhef afgedrukt in het eerste deel van ‘het Nederlandsche Rijksarchief;’ en den korten inhoud van het geheele stuk heeft, uit zijne papieren, de heer van Deventer ons meêgedeeld. Het ware te wenschen, dat het in zijn geheel en letterlijk werd uitgegeven.

sche geloofsbelijdenis als voorwaarde stellen voor zijne medewerking. Nog rekende hij de middelen van weerstand op zich zelf ontoereikend. Egmont toonde zich afkeeriger dan ooit van verzet tegen den koning; het was te voorzien dat hij, zoo het tot een opstand kwam, de partij der regering zou kiezen. Tegen zulk een veldheer waagde Oranje het niet zich over te stellen. Het was daarom zoo goed als zeker, dat hij het hem door de consistories aan te bieden opperbevel zou afwijzen. En weigerde hij, dan zou Hoorne zeker insgelijks weigeren. Zoo kwam Brederode aan de beurt. Die was ondernemend genoeg, en zou zich waarschijnlijk wel laten vinden. Maar was hij de man, dien men behoefde? Wij durven het betwijfelen. Hoewel wij over zijn karakter en zijn doorzigt gunstiger oordeelen dan de uitgever der Archives en Motley en vele anderen, moeten wij toch erkennen, dat Brederode niet berekend was om in zulke moeijelijke omstandigheden aan het hoofd van een zoo ongeordende strijdmagt op te treden. Of Oranje aangezocht is en bedankt heeft, weten wij niet. Uit de drukke beweging, die wij aanstonds te Vianen, rondom Brederode, zien plaats grijpen, zouden wij opmaken dat deze reeds spoedig, na de weigering der beide andere heeren, het opperbevel aanvaard heeft.

De consistories wachtten geen ernstigen aanval voor de lente. Zij namen daarnaar hunne maatregelen. Maar de regering, die met hare toebereiselen veel verder gevorderd was dan zij, liet hun geen uitstel. In het begin van December sloeg zij reeds een hoogen en beslissenden toon in hare brieven en plakaten aan, en toonde daarmeê, dat zij op het punt stond van te gaan handelen.

Met voorzigtige kloekheid begon zij met de stad, waarvan zij het meest te vreezen had, met Valenciennes. De bevolking was er ijverig protestantsch en strijdlustig; zij zou niet ligt toegeven; misschien zou zij de regering te sterk zijn. Maar gelukte het daarentegen haar te bedwingen, dan moest dit voorbeeld op alle andere steden den heilzaamsten indruk maken. Reeds half November was de landvoogdes besloten eene poging te wagen; zij wachtte maar op de volkomen uitrusting der nieuw opgerigte vaandels om te beginnen. Naauwelijks waren deze strijdvaardig, of zij vorderde dat de stad bezetting zou innemen. En toen deze eisch, gelijk te wachten was, werd afgeslagen, vaardigde zij, den zeventienden December, een scherp plakaat uit, waarbij

Valenciennes voor rebel verklaard, en aan de andere steden verboden werd eenige gemeenschap met zijne burgers te houden. Ter zelfder tijd begon de stadhouder Noircarmes de stad met zijne steeds aangroeijende krijgsmagt te omsingelen.

De burgerij liet zich door het nakend gevaar niet ter neer slaan. Zij wist, dat aan haar ontzet voor geheel Nederland ten hoogste gelegen was; zij rekende op krachtige hulp. De belegering kon slechts langzaam voortgaan. Een maand was er noodig om het belegeringsgeschut bijeen te brengen en gereed te maken. Intusschen kon de wapening der geuzen reeds ver gevorderd zijn.

Maar, in alle geval, moesten de protestanten haast maken. Niet zoo als zij gerekend hadden, in het voorjaar, nog dezen winter zou de strijd aanvangen. Ongelukkig waren zij het niet eens wat te doen; wegens het aanhoudend raadplegen en onderhandelen werd er weinig voortgang gemaakt. De driftige ijveraars begrepen dat men, hoe weinig voorbereid dan ook, maar beginnen moest; dat, als de zaak maar eens aan den gang was gebragt, zij van zelf wel voort zou gaan. Dathenus, wiens onberaden ijver in later tijd herhaaldelijk noodlottig gewerkt heeft, stelde zich thans voor het eerst op den voorgrond. Hij begaf zich naar West Vlaanderen, naar de streek tusschen de Lys en de Schelde, waar de vrije preek en de beeldstorm waren begonnen, en vanwaar thans de opstand zou uitgaan. Hij inde daar het eerste zesde der drie millioenen, en begon met dit geld vrijwilligers te werven. Bijna al de knechten en de meeste der hoplieden, die hij aannam, hadden nog nooit gediend. Er was geen krijgstucht, geen orde onder hen. Het heette, dat het doel van den togt het ontzet van Valenciennes wezen zou, maar voor zulk een onderneming scheen dit ongeoefende volk niet berekend. Doch het aantal groeide met den dag; binnen kort dachten de aanvoerders dertig duizend bijeen te hebben. Intusschen trokken zij doelloos rond in de buurt van Doornik, dat ook vol geuzen zat en hunne partij hield. Zij plunderden hier en daar eene dorpskerk, en bedreven moedwil, die aan de goede zaak geen nut kon doen. En eer zij zich gereed hadden gemaakt om iets degelijkers uit te rigten, was hun de vijand reeds op het lijf. Eene talrijke bende werd door de troepen der landvoogdes bij Watrelos overvallen en verslagen, eer zij zich met de hoofdmagt vereenigd had. En die hoofdmagt werd ter zelfder tijd door den wakkeren Noircarmes overrompeld en vernield. Drie duizend ongelukkigen lieten in deze twee gevechten het leven.

Veertien dagen nadat de werftrom het eerst in Vlaanderen geroerd was, was er van de geheele geuzenmagt niets meer te vinden. Die uit de slagting ontkwamen, vlugtten heinde en ver uiteen. Al wat deze onberaden onderneming uitwerkte, was dat Noircairmes met zijne overwinnende vaandels Doornik, na Valenciennes den hoofdzetel der Waalsche protestanten, binnenrukte en bezette, en al het land rondom deze stad en Rijssel ontwapende. De opstand, dien hij onderdrukt had, regtvaardigde thans grootere gestrengheid. Ook Egmont volgde het voorbeeld van Noircairmes, en ontwapende niet alleen het volk van Vlaanderen zoo veel hij kon, maar schafte er zelfs de openbare preek aan de meeste plaatsen af.

Dathenus vlugtte van het slagveld naar Vianen tot Brederode, die nog altijd overlegde met de consistories De inneming van Doornik kwam Gilles le Clercque, als tweede Jobsbode, berigten. De derde kwam uit Harderwijk, dat ter naauwernood aan een onverhoedschen aanval van Megen ontgaan was. Bij zoo veel voortvarendheid der tegenpartij werd het hoog noodig, dat de protestanten eindelijk zich te weer stelden.

Oranje was intusschen van Utrecht naar Amsterdam voortgetrokken, om ook daar het accoord van 23 Augustus ten uitvoer te leggen, en de opgewondenheid der protestantsche menigte te bedaren. Zijn broeder Lodewijk, die, naar het schijnt, in onafgebroken verbindtenis met de consistories en met Brederode stond, kwam er hem opzoeken, en belegde er een vergadering van Hollandsche consistories, ten einde de medewerking van deze met die van Antwerpen te verzekeren. Maar hij bragt in de voorstellen, die hij haar aanbood, een gewigtige verandering, die wij waarschijnlijk aan den invloed van zijn broede moeten wijten. Hij vermaande wel tot het spoedig indienen van het request der drie millioenen bij de stadsregeringen, en tot het onverwijld bijeenbrengen van ieders aandeel in die som - die door de consistories, zoo als wij zagen, ter bestrijking der oorlogskosten was aangewezen. Maar hij raadde tevens de Augsburgsche geloofsbelijdenis te omhelzen, ten einde de voorspraak der Duitsche vorsten bij den koning te verwerven.

Wij kunnen uit die voorstellen van zijn broeder de gezindheid van Oranje zelven opmaken. Hij hield zich nog onzijdig. Hij zag de noodzakelijkheid wel in van gewapend verzet tegen de Spaansche benden, wier komst thans zeker was. Maar hij kon niet besluiten de hand te reiken aan de eeni-

gen die handelen konden en wilden, de gereformeerde consistories.

Het antwoord, dat de Hollandsche kerkeraden op het voorstel van Lodewijk van Nassau gaven, luidde afwijzend; zij verklaarden zich bereid de Augsburgsche confessie aan te nemen, voor zoover die met Gods Woord overeenkwam. Voorzeker daartoe waren alle gereformeerden gewillig. Maar zulk voorwaardelijk aannemen was niet wat de prins noodig keurde. Weinige dagen later boden te Amsterdam de beide protestantsche gezindheden het request aan de overheid aan. Of deze het naar de landvoogdes heeft opgezonden, blijkt niet. En evenmin vinden wij van verdere zamenwerking der Amsterdamsche Lutheranen en Gereformeerden eenig spoor.

Inderdaad, elke poging om de beide gemeenten te vereenigen bewees de onmogelijkheid er van telkens duidelijker. Er waren, misschien door toedoen van den prins, uit Duitschland eenige beroemde Luthersche predikanten naar Antwerpen gekomen, onder andere de welbekende Flacius Illyricus. Zij zouden trachten de Calvinisten te overtuigen en te bekeeren. Maar zij waren niets minder dan voor die taak berekend. Hun bekrompen en onverdraagzaam dogmatisme kon de tweedragt alleen verergeren. En in gelijken blinden ijver predikten de Hollandsche Lutheranen Jan Saliger - die later te Woerden eene treurige vermaardheid gekregen heeft - en Ligarius, die zich beroemde dat vooral door zijn invloed de Lutheranen zich in deze dagen tegen de Calvinisten naast de Katholieken geschaard hebben[1]. Er verscheen van deze drijvers eene nieuwe Luthersche geloofsbelijdenis, waarvan Corrano getuigt, dat zij opzettelijk gemaakt scheen om de kerk van God te bedroeven en te beroeren.

Corrano, dien wij daar noemden, zou beter geschikt zijn geweest om de tweespalt te heelen: hij was noch Calvinist, noch Lutheraan; hij wilde alleen Evangelisch Christen zijn. Hij ijverde minder voor eenheid van leer dan voor eenheid in liefde en broederschap. Hij predikte vereeniging van alle protestanten tegen Rome, en zelfs tegen Rome wilde hij niet hatelijk gestreden hebben. Maar hij was een vreemdeling, een Spanjaard, die eigenlijk niet eens in Nederland preeken mogt, naar luid van het accoord met de landvoogdes. Zijn invloed schijnt dan ook niet groot geweest te zijn. Het boekje, dat

1 Zie Emmius, vita M. Altingii, p. 33.

hij in deze dagen heeft uitgegeven, is maar weinig verspreid en zeldzaam.

Treurig is de toestand der Antwerpsche protestanten, zoo als hij dien beschrijft. Van den preekstoel wordt de eenvoudige waarheid niet verkondigd, maar hatelijk tegen andersdenkenden geredetwist. Geen Christus wordt er gepredikt, die het ontrust gemoed bevredigt; geen dooding van den ouden Adam en van de booze lusten; geen vereeniging in broederlijke liefde; integendeel, er wordt tweedragt en haat gewekt, geschimpt op hen die anders gelooven; ongelukkig komen de wrange vruchten van zulk eene prediking in het gedrag en het leven der lidmaten te voorschijn. Het zijn vooral de Lutheranen, die zich aan dit wangedrag schuldig maken. Zij ontzien zich niet de gereformeerden voor ketters en oproermakers te schelden, voor menschen, die in een goed geordenden staat niet geduld moesten worden.

En zulke twisters en ijveraars wilde Oranje zamenvoegen, eer hij begon te handelen! Tot dit jammerlijke, doode dogmatisme der Lutherschen wilde hij eerst de Calvinisten laten afvallen, alleen om aanspraak te kunnen maken op den bijstand der besluitelooze, werkelooze Duitschers! Het mag tot zijne verschooning strekken, dat hij Antwerpen reeds eenige maanden geleden verlaten had, toen de tweedragt er zich nog niet zoo hevig openbaarde.

Intusschen had Lodewijk van Nassau, die tusschen Oranje en Brederode de rol van bemiddelaar speelde, den laatste herhaaldelijk tot eene zamenkomst opontboden, die deze echter telkens verschoof om de velerlei drukten, waaraan hij zich niet onttrekken kon. Eerst den zevenden Januarij kon hij Vianen verlaten: halverwege kwam hem Lodewijk van Nassau op het huis ter Aa te gemoet. Den eersten dag van hun bijeenzijn werden zij het over hunne zamenwerking eens; maar den nacht daarop kwam Lodewijk, naar het schijnt, tot andere gedachten, en den volgenden morgen verklaarde hij de afspraak afhankelijk te stellen van de nog in te wachten goedkeuring zijns broeders. Brederode, die wel wist dat die goedkeuring niet volgen zou, nam met dit voorbeding geen genoegen: het kwam tusschen hen beide tot hooge woorden, en in tweedragt keerden zij, de een naar Amsterdam, de ander naar Vianen, terug.

Doch zonder zamenwerking vermogt geen van beiden iets wezenlijks uit te rigten. Lodewijk gevoelde het, en zond Brederode

eenige edelen achterna, die hem bewogen nog eens, thans naar Amsterdam, te komen, om op nieuw te overleggen of men zich verstaan kon. Van die onderhandelingen, waarin de prins natuurlijk zeer van nabij betrokken was, weten wij ongelukkig niets, dan dat er ten laatste besloten werd nog eens een request bij de landvoogdes in te dienen, en, als daaraan geen gehoor gegeven werd, de wapenen op te vatten. In hoever zich de prins in dat geval tot medewerking verbonden heeft, blijft onzeker. Denkelijk heeft hij, met zijn gewone omzigtigheid, zich tot niets verpligt, maar aan den anderen kant zijne hulp ook niet stellig ontzegd. Hij bleef afwachten, hoe de zaken zonden loopen. Hoorne en Hoochstraten zouden zijn voorbeeld, wat het wezen mogt, wel navolgen. Lodewijk van Nassau ging middelerwijl naar Duitschland, om bij de verwante vorsten voor hem raad en hulp te vragen. En hij zelf kwam ter zelfder tijd uit Holland naar Antwerpen terug.

Te Breda, waar hij op zijn terugreis eenige dagen vertoefde, vervoegden zich Brederode en een aantal zijner geuzen bij hem. Het request, door Toulouse en le Clercq ontworpen, werd er, onder zijn oog, herzien en vastgesteld. Toen liet Brederode van de landvoogdes verlof vragen het haar te komen overhandigen, maar dit verzoek werd afgeslagen: een nieuw bewijs hoeveel sterker dan voor een paar maanden de regering zich thans tegenover de misnoegden gevoelde. In plaats van Brederode overhandigde het een van zijne vrienden.

Het request was krachtig en goed gesteld: het klaagde over het verbreken van het accoord, over het uitvaardigen van daarmeê strijdige plakaten, en over het in dienst stellen van troepen, in strijd met de gedane beloften. Het vroeg de landvoogdes kathegorisch af, of zij voortaan het accoord stiptelijk wilde naleven, de aanstootelijke plakaten intrekken en het krijgsvolk afdanken: in dat geval werd haar beloofd, dat alles tot rust zou komen; maar, bleef zij daarentegen op den ingeslagen weg voortgaan, dan werd haar oproer en bloedstorting voorspeld.

Acht dagen later deed de landvoogdes haar antwoord, dat uit de pen van Viglius gevloeid was, aan Brederode toekomen. Zij verklaarde daarin, niet te weten, in wier naam Brederode sprak: de meeste edelen van het compromis hadden zich voldaan verklaard door de toezegging des konings. De klagten van het request beantwoordde zij met tegenklagten. Men had aan hare concessies, die zij slechts in den uitersten nood en met blijk-

baar hartzeer had toegestaan, een uitbreiding gegeven, die niet minder tegen het regt dan tegen hare bedoeling indruischte. Men had de preek niet alleen, waar die voor den 23sten Augustus gehouden was, maar overal ingevoerd; men had zich daarenboven de oefening der sacramenten aangematigd, consistories opgerigt en geld gecollecteerd. Men had de Roomsche kerken en geestelijken schandelijk mishandeld. Het was dus niet de landvoogdes, het waren de protestanten die het accoord geschonden hadden. Ten slotte betuigde zij hare verontwaardiging over de bedreiging met oproer, waarmeê het request eindigde: onderdanen en vasallen paste het niet zulk een taal tegen de overheid te voeren.

Wie van beide klaagde hier te regt, de landvoogdes of de verbondenen? Beiden hadden reden tot klagen, en beiden hadden elkander tot klagten reden gegeven. Het verdrag, in Augustus getroffen, was onuitvoerlijk geweest, en beide partijen waren er van afgeweken. Margaretha had het beloofde zooveel mogelijk verijdeld en ingetrokken. De protestanten hadden uit de belofte gevolgen getrokken, die niet bedongen waren.

Zeker kwam het antwoord aan Brederode niet onverwacht voor. Zoodra hij het ontvangen had, begon hij te Antwerpen, waarheen hij zich begeven had, zijne krijgstoerustingen. Oranje, die er met Hoochstraten bevel voerde, liet hem oogluikend begaan.

Hoe zeer was de stand van zaken in het laatste half jaar veranderd! Voor de protestanten en hunne verbondenen liet zich de toekomst thans veel dreigender aanzien dan toen. Tegen een goed gewapende regering stonden zij weerloos over. Die zich thans vrijwillig aan hun hoofd stelde, mogt wel roekeloos heeten. Een zoo omzigtig man als Oranje kon zich daartoe onmogelijk leenen. Maar aan den anderen kant, als hij en zijne vrienden zich onttrokken, en het volk aan zich zelf overlieten, bleef toch de toekomst ook voor hen en voor hetgeen hun ter harte ging even onheilspellend. De opgeruide menigte zou onbezonnen naar de wapenen grijpen en zeker overwonnen worden. En dan was de tijd gekomen, waarnaar de Spaansche regering zoo lang had uitgezien, om het koninklijk gezag op de puinhoopen der aloude vrijheden te grondvesten. Het gerucht, dat de koning zich door een Spaansch leger den weg zou doen bereiden, bevestigde zich, en bleek

nog beneden de schrikkelijke waarheid gebleven te zijn. Alva, de geduchte Alva, zou dit leger aanvoeren. Zijn naam bewees reeds maar te zeker, welk stelsel in 's konings raad de overhand had gekregen. Reeds maakte hij zich en zijn leger in Spanje en Italië voor den togt gereed. - Hoe vurig hadden de grooten den toestand van voor een jaar teruggewenscht, waarover zij zich toen zoo hevig beklaagd hadden. Het volk had in zijn dolle drift al hun voorzigtige plannen in duigen geworpen. In plaats van zich aan het hoofd dier onstuimige en onmagtige menigte te stellen, dacht Oranje er aan haar te bedwingen en te ontwapenen, met het doel om den koning het voorwendsel te ontnemen van het land met Spaansche benden in te trekken. Ten dien einde rigtte hij, terwijl het antwoord op het laatste request werd ingewacht, in overleg met Hoorne, voor wien Nieuwenaar, zijn zwager, in zijn afwezen instond, en met Hoochstraten en zelfs met Brederode, nog eens een brief van vermaning en opwekking aan Egmont, zonder wien zij, allen te zamen, niets vermogten. Zij stelden hem voor zich onderling tot het afschaffen der openbare preek en tot het herstellen der orde te verbinden, maar dan ook tevens tot het weren der Spaansche troepen, voor wier overkomst op deze wijze de aanleiding zou zijn weggenomen.

Voorzeker een hoogst merkwaardige brief. Hij toont hoe weinig Oranje en zijne vrienden nog besloten waren wat hun te doen stond. Terwijl de protestanten goed en bloed ter hunner beschikking stelden, om maar de vrije prediking te behouden, stonden zij in beraad die prediking des noods met geweld te verhinderen. De drie hoofden, die zich de consistories gekozen hadden, teekenden dezen brief alle drie. Brederode deed het waarschijnlijk meer uit eerbied voor Oranje, dan uit eigen beweging. Hij was vermetel genoeg om zelfs nu nog, nu het blijkbaar te laat was, naar de wapenen te grijpen. Ik geloof niet dat het hem leed deed, toen Egmont op de gedane voorstellen weigerend antwoordde.

Egmont bleef zich zelven gelijk. Van den aanvang af had hij verklaard, dat hij in geen geval de wapens tegen den koning zou voeren. Bij die verklaring volhardde hij. Maar hij ging thans verder en zonderde zich bepaaldelijk van zijne vrienden af: onbewust werd hij door den voorspoed der regering tot hare partij aangetrokken. Hij vermaande zijne vrienden te doen gelijk zij hem voorstelden, de preek af te schaffen en het volk

te beteugelen, en dan den koning te bidden, niet zoo sterk gewapend, als hij voornemens scheen, in het land te komen. Maar tot meer dan bidden moesten zij zich niet verstouten. - Hoe weinig toonde hij, die zoo schreef, het karakter van Philips te kennen. Geen smeeken zou den beleedigden vorst van het voorgenomen wraakgerigt over de beeldstormers en ketters afbrengen. Moest men hem dan weerloos afwachten, en met zijne Spaansche benden in het land laten komen? Bleef er niets over dan zich te onderwerpen en te lijden? Oranje en zijne vrienden wilden nog een poging wagen om Egmont tot beter inzigt te brengen, en zij noodigden hem tot een laatste mondgesprek uit. Maar hij weigerde hen te ontmoeten, en hij vermaande hen op nieuw zich als getrouwe vasallen jegens den koning te gedragen - die anders handelden, zou hij voor zijne vijanden moeten houden. Hij voor zich was besloten, indien de koning met zijne Spanjaards het land inderdaad overheerde, uit te wijken, maar in geen geval zijn heer en meester te bestrijden. - Dit was zijn laatste woord, waarmeê hij zich voor goed van zijne oude vrienden afkeerde. Hij aarzelde nu ook niet langer den eed af te leggen, dien de landvoogdes van al de grooten vorderde, en dien hij tot nog toe zwarigheid gemaakt had te zweren: den koning in alles tegen allen te dienen. Hij deed het denzelfden dag, waarop Brederode het antwoord op zijn request ontving. De opstandelingen moesten er op rekenen hem voortaan aan de zijde hunner vijanden te ontmoeten.

Van dezelfde dagteekening zijn de commissies door Brederode aan de bevelhebbers zijner troepen gegeven. Wij vinden onder hen de meeste oprigters van het compromis. De Hames ontbreekt: hij was door toedoen der regering al sedert eenige maanden naar Duitschland verwijderd. Toulouse was na Brederode de opperste veldheer. Zijn broeder, Aldegonde, was thesaurier-generaal. Hoe wanhopend de zaak der religie stond, zij voor wie de religie alles was, gaven haar nog niet verloren. Hetgeen zij voor een jaar hadden beraamd, maar op raad der grooten hadden uitgesteld, gingen zij thans, onder veel ongunstiger omstandigheden, beproeven. Alleen wanhoop kon tot zulk een waagstuk drijven.

De gereformeerden kenden inderdaad den Spaanschen koning beter dan Egmont. Zij wisten dat zij van hem alles te vreezen hadden, dat zij hun goed, hun leven, dat zij op het spel gingen stellen, toch reeds hadden verbeurd. Wat zij van Philips

verwachtten, staat onbewimpeld uitgedrukt in een boekje, dat in die dagen verspreid werd en dat als het manifest van den opstand kan worden beschouwd. Het was in het bijzonder tot de grooten en edelen gerigt, en spoorde dezen aan niet langer te weifelen, maar vastberaden het eenige middel aan te grijpen dat nog redden kon, eendragtige bestrijding der vervolgzieke regering. Wat hun en het vaderland beschoren was, zoo zij uit laffe vrees stil zaten, werd in bijna profetische taal hun aangekondigd: hoe smartelijk heeft de uitkomst die voorspelling bewaarheid! Maar wat vermag de welsprekendste rede op menschen die zich zelf misleiden. De ‘heilige raad’ - zoo heette het boekje - overtuigde slechts die reeds overtuigd waren. De grooten bleven weifelen, totdat het te laat was[1].

1 ‘Conseil sacré d'un gentilhomme François aux Eglises de Flandre, qui peut servir d'humble exhortation à l'excellence des tres-illustres Princes Protestans du sainct Empire: et d'advertissement certain aux seigneurs des pais-bas. A Anvers MDLXVII.’
Dit uitstekend geschreven pamflet is hoogst zeldzaam: een gelijktijdig afschrift is uit de boekerij van Bon. Vulcanius in de Academische bibliotheek te Leiden gekomen. Door onze geschiedschrijvers is het niet opgemerkt. En toch had Pontus Payen er reeds opmerkzaam op gemaakt: ‘Les Hugenots de France (zegt hij) publièrent en mesme temps ung livre, qui estoit fort en vogue, intitulé *le conseil sacré*, addressans aux Srs. gentilshommes Confederez et fidels du Pays-Bas, pour les advertir des desseings du Ducq d'Alve, predisans à tous une mort ignominieuse, etc.’ - Nog meer prijst Languet, in een brief aan Camerarius, hetzelfde boekje: ‘Mitto ct alium (libellium) Gallicum, qui Imperatorem acerbissime pcrstringit. Author videtur imperitus rerum Germanicarum; sed de Belgicis et Gallicis ita disserit ut videatur mihi longe superare ingenio omnes, qui hoc argumentum nostro tempore tractarunt, et clare ante aliquot menses praedixit quae jam videmus in Belgio. Quoniam is libellus et Gallos et Belgas et Imperatorem urit, sunt proposita magna praemia ei qui authorem indicaret. Scio hoc mercatu (Francof.) singula exemplaria singulis coronatis esse divendita. Tu pro tuo arbitrio perlectum asservabis aut cxures, quamvis cuperem eum legi a Magnifico Domino Carlovicio.’
Wie de schrijver wezen mag, durf ik niet gissen. Hoewel hij gedurig de ouden citeert, is hij een slecht Latinist: *Sextus Pompejus* heet hij hem *Pompee Sixesme*. Die eene fout maakt dat wij menigeen, aan wien wij anders zouden denken, Aldegonde en Escaubecque bij voorbceld, aanstonds uit onze gedachte stellen. Maar dat de schrij ver een vreemdeling, een Fransch Hugenoot, zou wezcn, zoo als Payen schijnt te vermoeden, betwijfel ik zeer: hij is al te goed met dc-Nederlandsche toestanden bekcnd. Tcn bewijze hoe goed hij schrijft, en hoe juist hij voorziet, schrijf ik een enkele passage af. De hooge zeldzaamheid van het pamflet doet mij daartoe besluiten.
‘Que si vous ne croyez cest advertissement, à tout le moins vous le sentirez lorsque l'Espagnol avare, insolent et ambitieux, et qui regne en tyran en quelque lieu qu'il soit, sera en garnison dedans vos villes et dedans vos maisons. Les deportemens excecrables et tyranniques, desqucls il a de nostre tempa usé dedans l'estat de l'Excellence du très-illustre prince le Duc de Witenberg, vous doivent asseurer de son oppression. Les griefs souspirs et durs gemissemens des Siciliens, Neapolitans et Milannois vous tesmoignent assez de sa fureur et tyrannic. S'il est cruel contre ceux là, sera-il humain envers vous? Le desdain, que l'on a de l'injure, n'accroit-il pas l'oppression et la vengeance? Et quelle injure apporte plus de desdain à un Prince, que celle qu'il reçoit on pense recevoir de ses vassaus et naturels sujets? Tel sera l'ordre que tous vos ennemis tiendront en ce desordre pour vous oprimer. Ils raviront premierement vos biens, sans vous laisser aucnne chose que le courage accoustumé de vostre nation, qui vous accablera, sous le pesant fardeau d'un ennemy immortel, duquel vous ne vous pourrez relever. Que si avec vos autres biens ils vous pouvoyent brigander cestuy-ci, vostre condition seroit plus supportable et vostre oppression moins dure et violente. Bref si vous ni regardez bien, ils vous feront gueux par effeet. Et ce present malheur ne touchera pas seulement les estats des particuliers, mais le corps de toutes vos villes. Car sous coulcur de vos esmotions les Espagnols se saisiront de vos deniers communs, qu'ils cherchent il y a long temps. Mais ont ils condamné par jugement public les villes et citez rebelles, qui ont favorisé ceux de Valencienne, pour autre occasion? Ne comprennent-ils pas desia dessous ce jugement celles en general, qu'ils [qui?] ne leur courent sus? Quels juges requerrez vous lors pour cognoistre de vos misères et de leurs cruautez? Ils vous massacreront ainsi que vielles [viles?] bestes: et si se lasseront plustost qu'ils ne se saouleront d'espandre vostre sang: et n'y aura cruauté tant barbare qu'ils n'apellent en vostre endroit douceur et courtoisie. Ils espargneront de vos femmes, de vos filles et de vos soeurs celles seules qu'ils retiendront pour leurs ordures; et vos plus chers enfans seront miserahles esclaves des cruels bourreaux

Wat de verbondenen voor hadden, en over welke middelen zij konden beschikken, heeft Lodewijk van Nassau zelf opgeteekend. Zij hoopten Antwerpen te bemagtigen en tot middenpunt hunner onderneming te maken. Zij rekenden op de stadhouderschappen van Oranje en op een aantal, niet minder dan twee en vijftig, zeker meest Noord-Nederlandsche steden, waar het volk in opstand komen en de regering veranderen zou, zoodra hun het sein gegeven werd. Zij waren meester van De-

de leurs pères. La rage furicuse, la fureur enragée de l'inquisition d'Espagne desbordera comme un torrent dessus toute vostre patrie, pour donner exemple aux voisins dc meurtrir les enfans de Dieu. Elle n'a peu se contenter encor du sang des pauvres Espagnols, qui sont sans mains et saus deffence: comment pourrez vous donc satisfaire à sa cruauté, veuque vous avez prins les armes? Et d'autant que pour s'asseurer d'un estat revolté (vos ennemis nomment ainsi le vostre) il faut l'emplir de grandes forces, ils vous surchargeront de grosses garnisons, saisiront tous vos ports, y feront bastir citadelles (lesquelles anciennement Timoleon appela d'un mot propre le nid de la tyrannie) pour empescher l'intelligence des voisins, imposeront tribus excessifs à leur volonté, et ceux qui resteront vivants seront forcez ou de mourir ou de fuir, ou d'endurer toutes ces choses. Et d'autant qu'ils s'efforceront de resister à ceste oppression, d'autant aussi elle les pressera de jour en jour. Ainsi que nous voyons la beste furieuse se serrer d'autant plus le col, que elle s'efforce plus de se delier de la chaine. Voila comment, apres infinis meaux, vostre posterité sera maranne, et verra une tierce Espagne en Flandre. O cruel destin! O temps miserable! O condition plus que deplorable de poure patrie!’

venter en Maastricht, de bruggen van de Maas en den IJssel, waarover hun de hulp van Duitschland moest toekomen. Zij dachten Zeeland gemakkelijk te bezetten, en vandaar over zee de gemeenschap met hunne Fransche en Engelsche geloofsgenooten te onderhouden. Doornik was wel gevallen, maar Valenciennes hield het nog. Vlaanderen was voor het oogenblik overmand, maar begeerig en nog krachtig genoeg om bij de cerste gelegenheid op te staan. Aan geld ontbrak het niet: van de drie millioenen waren reeds aanzienlijke sommen opgebragt en voorhanden; te Amsterdam lag drie ton gereed, te Antwerpen en in andere steden niet minder. Met dit geld kon men Duitsche vaandels, zoo veel men wilde, aanwerven; reeds waren er eenige in wachtgeld genomen. En naauwlijks liet Brederode de werftrom roeren, of naar Antwerpen en Vianen stroomden vrijwilligers in menigte toe. Aan strijders zou het niet ontbreken.

Wat men miste was een beproefd veldheer, op wien allen vertrouwden; een vast plan, waarnaar allen handelden. Als Oranje zich nog maar verklaarde! Aan het hoofd der strijdmagt, die de gereformeerden hem zouden toevoegen, kon hij de troepen der regering in toom houden, en misschien nog goede voorwaarden bedingen. Maar de prins was nog niet besloten. Hij wachtte op bescheid uit Duitschland, waar zijn broeder Lodewijk voor hem aan de protestantsche rijksvorsten om raad vroeg. Zijn aarzelen verhinderde ook Brederode door te tasten.

Intusschen liet hij oogluikend toe, dat er in den omtrek van Antwerpen, en zelfs binnen de stad, krijgsvolk werd aangeworven op naam van ‘Brederode en die van de nieuwe religie’. Sommige werfofficieren durfden er bijvoegen ‘door last van den prins van Oranje, den graaf van Hoochstraten en andere geconfedereerden.’ Zoo gaf Bombergen, die zich bij verrassing van het gewigtige 's Hertogenbosch meester maakte, voor, te handelen volgens last van Oranje en Hoochstraten. Men wendde maar voor, hetgeen men hoopte dat toch spoedig waar zou worden.

Ongelukkig kon men hier te lande slechts ongeoefend en onkrijgshaftig volk op de been brengen. Het ontbrak verder aan goede wapenen om het meê toe te rusten. Want Mechelen, waar zich de arsenalen bevonden, en waar Hoocbstraten bevel had gevoerd, was kort te voren door de regering bemagtigd. De opstandelingen hadden minstens eenige weken noodig om zich

behoorlijk toe te rusten en met de verwachte hulp uit Duitschland te versterken.

Maar die tijd werd hun niet gelaten. De regering van Brussel tastte door, en werd door hare aanhangers ijverig geholpen. Aremberg en Megen hielden hunne provinciën in bedwang. In de steden van Holland, Zeeland en Utrecht zocht de landvoogdes, zonder zich om de regten van den stadhouder te bekreunen, nieuwe bezetting te werpen. Oranje, in tijds gewaarschuwd, gaf aanstonds aan zijne onderhoorigen bevel geen krijgsvolk in te laten dan met zijn voorweten en goedvinden, en zoo verhinderde hij nog, dat Zeeland door de troepen der landvoogdes bezet werd. Maar Utrecht werd door Megen verrast, en Amsterdam, waar het nieuwe bestuur, dat met den eersten February was aangekomen, op de hand der regering was, liep gevaar van uit Utrecht overrompeld te worden. Het was Oranje die den toeleg ontdekte en aan het consistorie bekend maakte, waarop een oproer ontstond, dat voor het oogenblik de plannen van het bestuur verijdelde. Maar het gevaar bleef toch voortduren, en er was aan Amsterdam te veel gelegen, om het daaraan nog langer bloot te stellen. Het was noodig, dat een man, die bij de bevolking gezien was, er heen spoedde en waakte dat de stad niet verloren ging. Niemand was daartoe geschikt dan Brederode. Hij leende er zich toe, snelde naar Amsterdam, en bewaarde het voor de geuzen, maar liet nu ook de troepen, die bij Vianen en bij Antwerpen gelegerd waren, zonder hoofd. In zijn plaats trad Toulouse op, een edel en moedig man, maar een geleerde, geen veldheer. Een aanslag, door hem op Walcheren beproefd, mislukte deerlijk: de sympathie, waarop hij gerekend had, bestond niet, of durfde zich niet openbaren; de steden hielden hare poorten gesloten, en onverrigter zake keerde hij met zijne schepen, na een paar dagen op de Zeeuwsche stroomen te hebben omgezwalkt, naar Antwerpen terug. In het gezigt der stad, bij het dorp Oosterweel, verschanste hij zich; hij bleef er werkeloos liggen. Wat had hij verder voor? Waarschijnlijk dacht hij Antwerpen binnen te trekken, zoodra Oranje zich voor den opstand verklaard had. Want nog altijd hoopten de geuzen den prins te winnen. De afgevaardigden van Valenciennes, die op dit tijdstip te Antwerpen hulp zochten voor hunne bedreigde stad, schreven meer dan eens, dat Oranje hun moed insprak en met een spoedige beslissing ten goede vleide. Den tienden Maart had er een talrijke vergadering van consistories te Antwerpen plaats, en deze

bood den prins een aanzienlijke som ter bestrijding der oorlogskosten, als hij haar de vrije godsdienstoefening tot op de bijeenkomst der Staten-Generaal wilde verzekeren. En hoewel hij haar nog geen stellig antwoord gaf, had men toch alle hoop dat hij zich eindelijk nog voor haar verklaren zou[1]. Wat deed hem zoo lang aarzelen? Is het mogelijk, dat hij zijn besluit inderdaad van den raad zijner Duitsche verwanten afhankelijk maakte? Het was toch duidelijk genoeg, dat de tijd drong en geen langer uitstel gedoogde.

De regering van Brussel was voortvarender. En helaas, Egmont was het, die haar aanspoorde en den weg wees: hij heeft er zich later, voor den bloedraad, op beroemd. Zijn veldheersoog bespeurde de gunstige stelling, die het geuzenleger bij Antwerpen betrokken had, waar het, langs de stroomen, met de noordelijke gewesten in verzekerde gemeenschap stond, waar het, van Walcheren en Maastricht meester, de geheele linie van Vlaanderen en Braband bedreigde. Als men het den noodigen tijd gunde, zou het zich weldra geducht maken. Men moest het onverwijld, voor het nog was toegerust, overvallen. Hij bood daartoe de troepen aan, die hij in Vlaanderen bijeen had, en die hij reeds noordwaarts deed oprukken. Zijn raad vond ingang. De landvoogdes zond haar eigen lijfwacht, uitmuntend krijgsvolk, onder bevel van een ondernemend kolonel, Beauvoir, tegen Toulouse af. De onderneming werd even behendig uitgevoerd als zij juist beraamd was. Beauvoir viel den geuzen op het lijf, eer zij zelfs wisten dat hij voor hen stond. Zij meenden, dat het de Duitsche vaandels van Lodewijk van Nassau waren, die zij zagen aankomen. Maar zij werden droevig uit hunne dwaling gewekt. Aan geregeld vechten viel bij de overrompeling niet te denken, nog minder aan geregeld wijken. Het was een slagting, geen veldslag. De meeste geuzen sneuvelden, of werden in de Schelde gejaagd; de gevangenen werden meedogenloos opgehangen. Toulouse kwam moedig strijdende om het leven.

1 Van deze laatste onderhandeling der consistories met Oranje, waaruit de afwachtende houding van Toulouse verklaard moet worden, spreekt Gresham in een brief, den volgenden dag uit Antwerpen geschreven. Hij was de vriend en vertrouweling van eenig der rijke kooplieden, die in den kerkeraad zaten, en dus in de gelegenheid om juiste berigten in te winnen. Misschien berust het verhaal van Bor, dat de heer Groen (Archives, III, p. 66) bespreekt, op een onjuiste voorstelling van deze zelfde onderhandeling.

Geen wonder dat de Antwerpsche Calvinisten, die toch reeds zeer onrustig waren wegens het afschaffen der preek, waartoe het stadsbestuur kort te voren op aandrang der landvoogdes was overgegaan, door de neerlaag hunner geloofsverwanten, waarvan zij de werkelooze getuigen waren, in beroering kwamen. Met de grootste inspanning en met voortdurend levensgevaar bedwong Oranje, drie bange dagen lang, het radelooze gemeen. Hier had hij niet te bedenken wat zijn pligt van hem vorderde. De rijke stad, die aan zijn zorg was toevertrouwd, beveiligde hij tegen plundering en bloedstorting. De Lutherschen wist hij te overreden dat zij zich naast de bedreigde Katholieken schaarden. Tegen beiden vereenigd konden de Calvinisten den ongelijken strijd niet aangaan. Zij gingen een vergelijk aan, dat de stad ten laatste beveiligde en bedaarde. Aan Oranje kwam de eer toe van deze heilrijke uitkomst. Maar hij oogstte er niets dan ondank voor in. De Calvinisten verfoeiden en verguisden hem, als die door zijn dralen de neerlaag van hunne partij bewerkt had. De regering van Brussel beschuldigde hem, dat hij heulde met de opstandelingen, omdat hij het krijgsvolk van Beauvoir niet te Antwerpen had ingeroepen, en tegen de gewapende geuzen in de straten der stad had laten strijden. Zijne bemiddeling tusschen beide partijen berokkende hem beider ongenoegen, en was buitendien onmogelijk langer vol te houden. Met de neêrlaag van Oosterweel en de onderwerping van de Antwerpsche Calvinisten, was voor den opstand alle kans op goeden uitslag vervlogen. Valenciennes, dagelijks van naderbij belegerd, had geen uitzigt meer op ontzet. De overige steden van het zuiden moesten met de regering een vergelijk treffen. Van vreemde hulpbenden hoorde men niet meer; zij zouden, zoo zij nog opdaagden, toch te laat gekomen zijn. Al wie zich te zeer gecompromitteerd achtte, vlugtte naar Amsterdam, waar Brederode de vaan van den opstand nog overeind hield. Maar, door de overige steden verlaten, kon Amsterdam niet lang in verzet tegen de regering blijven, waardoor zijn handel verloopen moest. Het werd tijd dat de groote heeren zich in veiligheid stelden. Nog eer Brederode de stad ontruimd had, en over zee naar Duitschland geweken was, had Willem van Oranje, die zich door niets binnen het bereik der regering liet lokken, zich uit Antwerpen opgemaakt, en over Breda de sedert lang aangekondigde reis naar Duitschland ondernomen. Hij was een der zeer weinigen, die inzagen, dat met de vergramde regering geen zoen te treffen

was. Bijna alle anderen, Hoochstraten en Brederode zelfs, beproefden nog of onderwerping en vernedering hun baten konden, en toonden zich bereid den zoo lang geweigerden eed van onvoorwaardelijke gehoorzaamheid aan den koning nu nog te zweren. Zoo doende bevlekten zij vruchteloos hun goeden naam. De zaak der godsdienstvrijheid, die zij, eerst door hun dralen en later door hunne overijling, te grond hadden gerigt, wilden zij nu nog opgeven, en de protestanten, die zij in het ongeluk hadden gestort, wilden zij nu nog verlaten, om hun eigen rang en vermogen te redden! Wij hebben met hen in hun ongeluk weinig medelijden. Maar des te meer zijn wij begaan met die wakkere mannen, die alles op het spel zetten voor het geloof, dat hun alles was, en die door de omzigtige grooten zoo lang waren opgehouden, tot dat alle kans verdwenen was van in hunne onderneming te slagen. Wel mogt Languet uitroepen: ‘Nederland is te grond gerigt door de lafheid en het onverstand der grooten’[1]. Gelukkig nog zij die zich door geen hoop op vergiffenis lieten verleiden om in het land te blijven. Want de wraak was nabij. Reeds was Alva in aantogt met zijne krijgslieden, die meer als beulen dan als krijgers te doen zouden vinden.

Het voorspel was geëindigd. De tragedie ving aan.

R. FRUIN.

1 Vreemd dat de heeren Groen, Bakhuizen en Motley alle drie de bedoeling van Languet verkeerd hebben begrepen: de *proceres*, dien hij van Neêrlands rampen de schuld geeft, zijn niet de edelen van het compromis - die noemt hij altijd *nobiles* - maar de groote heeren, de vliesridders: op deze plaats heeft hij bepaaldelijk Oranje en Egmont op het oog.

Jacoba.

Rijmen gevonden in het Kamp bij Zeyst.

September 1859[1].

VII. Manoeuvre.

1.

Wie kent u niet, u, droeve of dartle stoet
Van droomen! die, bij 't ruischen veler snaren
U opheft uit der toonen donkren vloed,
Ons schalk omzweeft, ons somber blijft omwaren,
Van louter lust het harte zet in gloed,
Of killen schrik doet door 't gebeente varen;
Wie zweefde, als gold noch plaatse meer noch tijd,
Op uwe wiek niet eensklaps wijd en zijd?

2.

Ik gaf me u over als de zware accoorden
Zich sleepten naar een onderaardsch gebied,
Of steeg meê op; de lofzang zonder woorden
Behoefde, zeî men, 't: ‘heilig, heilig!’ niet,

1 Zie het Januarij-nommer van dezen jaargang, blz. 111-123.

En, waarlijk, zij, die hijgend naast mij hoorden,
Verdwenen als de spelers in 't verschiet!
De mijmring voerde ons op haar waatren mede,
Die 'k zoet zou prijzen, zag men maar een reede!

3.

‘Waar zijn we?’ vroeg ik, en: ‘waar gaan wij heen?’
Was 't antwoord; - ‘ik verzoek dat men niet fluister!’
Sprak grommert, - en wie straks een heilge scheen
- Een traantje gaf der bleeke wangen luister -
Dat lieve kind lachte eensklaps zoo tevreên,
Als slaakte ons schertsen haar onlijdbren kluister!
Een ketterij, waarbij ik 't vonnis hoor:
‘Och, geen van drieën, grommert slechts had oor!’

4.

Zoo zij het! - doch, wie 't overwinning achte,
o Kunst! gevierd, vergood door onzen tijd,
Wanneer ge ontroert door onbestemde klagte
Of ons, door weet gij zelve wat? verblijdt,
Eerst als gevoel de hand geeft aan gedachte,
Voldingt gij, dat ge uw zustren waardig zijt,
Dat, toen de vonken vlammende op haar vielen,
Ook u de gaaf bedeeld werd te bezielen!

5.

Gij, musici! die deez' mijn aanklagt leest,
Wier toon misschien uw wigtigheid verstoorde,
En vraagt wat marsch, wat lied 't mag zijn geweest,
Waaruit ik meer gedruisch dan hartstogt hoorde,
Dat deez' gedachten opwekte in mijn geest
Toen ik mijn ros weêr naar ons slagveld spoorde,
Leent te avond 't oor aan Verdi's opera
En roept mij dan nog overdrijver na!

6.

Geen wolkje brak het gulden blaauw der heemlen,
Geen stip omlaag den gulden zonneschijn,
Verkennend zocht ik schier een groep van keemlen,
Vergeefs, het bleef de leêgte der woestijn!
Maar omgezwenkt begon het heir te weemlen;
't Geschut ontplooide een wuivende gordijn.
Helaas! hoe was de kans des krijgs herschapen
Toen weêr mijn wacht zich voegde bij haar wapen.

7.

Het wijkenssein klonk langs de linie voort!
Maar of de strijd geen schijn ons was gebleven,
Werd dof gemor uit mond bij mond gehoord,
En vaan noch standert weêr zoo fier geheven,
Als toen den weg zij wezen naar het oord,
Waaruit de kern des vijands moest verdreven,
Waaruit hij week in overhaaste vlugt:
Het leed valt zwaarst in de armen van 't genucht!

8.

Hoe! slaat de kracht dier jonglingschap aan 't kwijnen,
Die uren lang in 't worstlen weelde vond;
Die in 't verschiet geen ruiters zag verschijnen,
Of de afstand slechtte en op hun heuvlen stond;
Die, schoon de zon het heikruid deed verdwijnen,
Toch, stalen slang, gleed langs dien laaijen grond,
Hoe, moede en mat.... wat waagt gij 't uit te spreken?
Zij marren slechts voor 't schimpwoord dat zij weken!

9.

Waar mij de gaaf, de schaarsche gaaf bedeeld,
Van Huchtenburg en Wouwerman geschonken,
Ik had ons heir u 's ochtends gepenseeld,
Toen de eerste schoten bij den aanval klonken:

Die witte wolkjes door den wind gestreeld, -
Die tronies van den kruiddamp vreugdedronken, -
Die rossen 't oorlog riekende van veer, -
En, schoonst van al, die jeugd vol zucht naar eer

10.

Doch u te schilderen wat die boezems blaakte,
Toen 't fier: ‘vooruit!’ verkeerde in 't straf: ‘teru
Den weêrzin, waar men aarzling halt meê maakte
En vuurde, neen! bij straks niet half zoo vlug, -
Den vlasbaard, die de les in 't wijken wraakte,
‘Op 't hazenpad,’ gelijk de grijskop stug, -
Te zwaar een taak waar 't zelfs voor van der Meulen,
Al gloeit de spijt, toch mag die gloed maar smeulen!

11.

Och, spreekt mij van geen schennis van de tucht,
Wijl ginder nog die drommen zich verweren!
't Is afkeer van wat ook maar zweemt naar vlugt,
Onschatbre gaaf, die niet valt aan te leeren;
Een heir, dat lang vergeefs om lauwren zucht,
Mag schande zien in onverwinnend keeren;
De strengste toets van beide trouw en moed
Is of gevaar de geestdrift stijgen doet!

12.

Terug! terug! omstrengeld door de listen
Der uwen blik verborgen overmagt;
Terug! wat baat dat duimbreed gronds betwisten?
Wij kwamen om, gold kennis hier niet kracht!
Waar dolle drift een leger zou verkwisten,
Wordt door beleid 't in veiligheid gebragt;
Maar voegt het mij, dat ik dien greep waardeere,
Ik, die zoo traag onz' theorie studeere?

13.

Het schaakspel heet een slag in miniatuur,
En 't is onwaar, als honderden van beelden!
Of daagden ooit twee legers in het vuur,
Die van elkander zelfs geen haartje scheelden?
Hier geldt saizoen, hier oord, hier wind en uur;
Wat vroegt ge er naar, wanneer en waar wij speelden?
Schoon uw vernuft op 't bord den vlugste sta,
Hier duizlen wij en slaan maar gissend ga.

14.

Eens aadlaars blik waakte over die kolonnen,
Die heinde en veer verdeelde ruiterij,
En zamen school het onweêr der kanonnen,
En ook het zwaarst bedreigde korps ging vrij!
Een stelling langs den heuvel blijkt gewonnen,
Door veldgeschut gedekt ter wederzij;
De vijand achtte vast de zege zeker,
Maar aan de lippen kentelde zijn beker!

15.

't Is niet genoeg! al schiet de zomerzon
Haar stralen zengende op de bruine heide,
't Is niet genoeg! al welt geen brakke bron,
Waar zich de wolk van tirailleurs verspreidde,
't Is niet genoeg! de dag, die grootsch begon,
Hij zie onze overwinning eer hij scheide!
En vraagt ge nog wat lied der krijgstrompet
Het gansche heir zoo in verrukking zet?

16.

't Wilhelmus klinkt! de duizenden, zij zingen
't Van harte meê, - dat is triumf, muzijk!
Een noot of wat bewaart de erinneringen
Van heel een volk; zij allen zijn die rijk!

'k Zie tranen uit der ruwsten oogen springen,
   En niemand schame zich dat liefdeblijk!
De glorie, 't oud gemeenebest beschoren,
Is uit zijn vorsten-burgerbloed geboren!

17.

   't Wilhelmus klinkt! - de dagen zijn niet meer,
Toen elke reê ter wereld 't van haar waatren
   Met blijdschap opving, boô van roem en eer!
Toen 't oost en west zich 't welkom hoorde schaatren,
   Daar 't overal verdrukking ging te keer
En slechts de schrik was van der vrijheid haatren!
   Alleen de schim dier oorlogsvloot waart rond,
   Die aan den mast zoo fier den bezem bond!

18.

En echter, als in 't paradijs van 't oosten
   De slang des oproers naar de kroon ons steekt,
Volstaat nog 't lied om de arme wacht te troosten,
   Dien 's levens weelde in 't lief te huis ontbreekt,
Die wreeder dood dan 't blaakrend schedelroosten
   In de armen vliegt dewijl hij Holland wreekt:
Hij ziet van ver zijn eikenkrans het pluiken,
Een moederkus voor zich zijne oogen luiken!

19.

   Vooruit! hoe streelt de schittrend stoute droom!
Vol jeugds en moeds, op 't wakker ros gezeten,
   Den dappre volgend met gevierden toom,
Een zaak gewijd, die wij een heilge weten,
   De donkre wolk te heeten wellekoom,
Waarin onze arm des vijands arm zal meten,
   Waaruit dat voetvolk, kronklend door het dal,
   Ons zwaard van veer verwinnaar groeten zal!

20.

Het rijst, het heeft den heuveltop bestegen,
Waar op 't ons fluks benijdend blinken zag.
Daar snort, daar treft zijn rappe kogelregen,
Geen lange donder, maar één enkle slag.
De rook dwaalt om en is weêr neêrgezegen,
Het wederkaatst, het trotst den laaijen dag,
Hoe vaak de zon die burgt van bajonetten
Aan iedren hoek in vlammen tracht te zetten.

21.

Vooruit, wie hart heeft! voorwaarts met de vaart
Der stormen, die naar weêrlichtsnelheid dingen!
Hoe zich onz' volksaard bijbelsch openbaart:
De drom gelijkt zich bij de jongelingen
Van Daniël in 't gloeijend vuur bewaard;
Dicht hem een oorlogspsalm, hij zal dien zingen!
Voor God en Neêrland! door die zee van stof;
Verwinnen wij, ons schort geen aêm voor lof!

22.

De zege is ons! - het hart der heide beefde,
Toen 't blijd ‘hoezee!’ weêrklonk van 't hooge ruim
En louter liefde op aller lippen leefde
Bij 't wederzien van 's veldheers witte pluim,
Wiens blik het heir beschermend overzweefde,
Die, tooi' zijn ros den grond met vlokkend schuim,
Het kalm bedwingt, ofschoon de sneeuw der jaren
Hem 't vuur der jeugd ziet in zijn borst bewaren.

23.

o Hollands maagd! al ging uw hemel zwaar
Van onweêr, dat uw ondergang deed schromen,
Toen 't harte u kromp bij Vader Willems baar,
Uit d'ouden stam zaagt gij twee rijskens komen,

Weldra om 't zeerst u hoedend voor gevaar:
Uw gouden tijd sleet ge in de luwt' dier boomen!
En dankend wist ge naauw wie schoonst hem gaf,
Of Mouringh's staal, of Fredrik Hendrik's staf!

24.

Een weêrschijn van dien luister loeg ons tegen,
Wat sombre schaâuw onze eeuw ook anders blijk':
Toen tweede Mouringh was ten troon gestegen,
Hoe waart gij, Vorst! als broeder zoo gelijk,
Hoe toont ge u nog ‘'s lands ziel en zorgh en zeeghen,’
Geheel dien goeden, grooten ‘Vreederyck’,
Wiens zoete naam nog zweeft op aller tongen,
Zoo als hem Huygens, Hooft en Vondel zongen!

25.

Wat zoekt ge uw stof in ziekelijk gevoel
Of nietigheên, gij, dichters onzer dagen!
Voor lief en leed dier landgenooten koel,
Die in 't geweer den borg der vrijheid dragen?
U moest den geest, die heerscht in dit gewoel,
U lust en kracht bij orde en tucht behagen;
Uw lier, wier klank door langen vrede kwijnt,
Den Veldheer zingen, die de harten mijnt!

26.

Schets gij, opdat het laatste kroost hem huldig,
Schets, schiider! hem te midden van zijn staf,
Omstuwd door vriendentrouwe zoo veelvuldig,
Omringd door jeugd, haar voorbeeld volgende, af!
En is de kunst verdienste kransen schuldig
Die dubblen oogst van éénen akker gaf,
Geef in dien kring ook Knoop en Gerlach weder,
Die strijden met den degen en de veder.

27.

Vul, scheppend stift! vul rap dien omtrek aan,
Daar reeds 't kanon het sein ten aftogt dondert;
‘Maar d'achtergrond?’ Och, daar kan elk op staan,
Alleen die bloem der schoonen uitgezonderd,
Naar wie ik allen de oogen op zie slaan,
Die blozend gist, dat haar de jeugd bewondert;
Waar zij verschijnt op doek gelijk in dicht,
Wijkt alles weg en wordt de scheemring licht!

28.

Haar zedigheid is onze hulde ontweken, -
Helaas! waarom is lang de tijd voorbij,
Waarin 't volstond een lans voor haar te breken,
Om, opgenomen in der riddrenrij,
Haar vader van ons hart te durven spreken,
Geen voorwerp toen van koele spotternij!....
Of, eer de trots een gruwbren knoop toch snoerde,
Een Culemborg zijn hemel met zich voerde!

Bibliographisch album.

De derde militaire expeditie naar het eiland Bali in 1849, *met drie kaarten, door den kapitein A.W.P. Weitzel. Gorinchem, J. van Noorduyn en Zn.* 1859.

Bijna elf jaren geleden was de rust uit menig Nederlandsch huisgezin geweken en werden de Indische mailberigten niet zonder bekommering te gemoet gezien. Eene voor Indië groote krijgsmagt zou te velde trekken om eene nederlaag te wreken en een krijgshaftig volk te tuchtigen, dat naast den hoofdzetel van onze kolonie Neêrlands magt trotseerde, ons, de overheerschers, de scherpte van zijn zwaard had doen voelen, en gereed stond elken nieuwen aanval met kracht af te slaan. De dood van menig braaf krijgsman moest gewroken, een stuk geschut en talrijke vuurwapens heroverd worden; een tal van Europeanen en inlandsche soldaten waren om het hardst naar het strand gevlugt, toen de terugtogt bevolen was; het prestige was verloren en moest herwonnen worden, wilde men het behond der kolonie niet op het spel zetten. - Een jaar lang had men zich op den volgenden veldtogt voorbereid; in het moederland zelf waren vrijwilligers geworven om eene buitengewone suppletie zamen te stellen. De grootste expeditie, die sedert 25 jaren onder één bevelhebber en tegen één vijand uitgerust was, trok dan ook in 1849 te velde, overwon hare tegenpartij in verschillende gevechten, veroverde eene sterk verdedigde linie, onttroonde koningen, sloot verdragen, enz., en een reeks van jaren verliep er, voordat iemand de pen opnam om eene staatkundige, strategische of taktische beschrijving van die gebeurtenis te geven!

Een zonderling verschijnsel voorwaar!

Was de natie al onverschillig voor de gedetailleerde geschiedenis van militaire feiten en verlangde zij niet meer te weten dan den gunstigen afloop, die haar een nieuwen vloed van O. Indische schatten voorspelde, het Nederlandsche leger hier en in Indië zelf verlangde toch eene nadere kennismaking met de gewigtige oorlogsbedrijven, die door Nederlandsche troepen uitgevoerd waren. Kon of wilde men aan dat natuurlijk verlangen niet voldoen? Was er niemand in staat die taak op zich te nemen, of behoorde die pen bijzonder gedwee

en slap te zijn; mogt zij niet scherp krassen of spatten, opdat de handelingen van tijdgenooten geen te naauwkeurige kritiek zouden ondergaan? Verklare het wie kan; maar 't is ons vreemd voorgekomen, dat niet althans bij de regering het denkbeeld is opgekomen om aan de wereld een relaas van deze krijgsgebeurtenissen te geven, al bedekte zij ook onder haar zegel de begane misslagen..... indien er misslagen te bedekken waren, quod est demonstrandum.

Eindelijk is ons ongeduldig wachten vergoed door de verschijning van een lijvig boekdeel, getiteld: ‘De derde militaire expeditie naar het eiland Bali in 1849, met drie kaarten, door den kapitein A.W.P. Weitzel.’

Ofschoon het niet in ons plan ligt, eene naauwkeurige analyse van dit werk te geven, willen wij het genoegen niet ontveinzen, dat de lezing ons verschafte en het zonder dralen aanbevelen als een goed geschreven, belangrijk en in vele opzigten nuttig militair werk, dat eene wijde gaping in de Indische krijgsgeschiedenis aanvult en als zoodanig reeds den beoefenaar van dat gewigtig vak hoogst welkom moet zijn.

De kapitein Weitzel heeft zich echter niet bepaald tot eene opsomming van achtereenvolgende gebeurtenissen, tot het copiëren van het officieel verslag, maar ook de handelingen hier en daar beoordeeld. De gematigde taal van zijne opmerkingen vermindert in geenen deele de waarde van zijn werk; evenwel omhult zij somwijlen te zeer den afkeurenden zin, doet zelden de ongunstige punten helder uitkomen, en strekt daardoor den leek of den jeugdigen krijgsman niet tot zoo veel leering, als waartoe het onderwerp uit zijn aard geschikt is.

Wanneer wij met één blik de aanleiding en het eindresultaat der drie expeditiën, achtereenvolgens in 1846, 1848 en 1849 uitgezonden, omvatten, dan bestaat er waarlijk geen reden om trotsch te zijn op de wijze, waarop wij ons van onze intellectuele en materiele overmagt bediend hebben tot tuchtiging der bevolking van een nietig eilandje.

Sedert onheugelijke tijden hadden de Baliërs de gestrande schepen als hun buit, hun natuurlijk eigendom beschouwd. Jaren lang waren daartegen door het gouvernement (op Europesche wijze) vertoogen ingediend. Eindelijk, in 1846, nadat het Indisch leger eene lange rust genoten had, zond men eene magt van 1700 koppen naar het eiland. Deze neemt de kampong Bleling en schenkt daarop grootmoedig den vrede (ook op Europesche wijze), onder voorwaarde, det men zich voortaan goed zal moeten gedragen en de oorlogskosten betalen. Tot borgtogt wordt eene redoute te Bleling gebouwd en eene bezetting daarin gelegd. - Dit waren kapitale fouten. Er was te veel of te weinig gedaan. Of men had de tuchtiging moeten verdubbelen en bij onderwerping gijzelaars medevoeren, maar daarna

ook het eiland moeten verlaten, onder bedreiging om bij de eerste afwijking van onze voorschriften terug te komen; òf men had het land feitelijk in bezit moeten nemen. Nu onze staatkunde dit laatste niet medebragt, had het achterlaten eener militaire bezetting geen ander gevolg dan dat het de tweede expeditie noodzakelijk maakte.

Sedert het oogenblik, dat de eerste expeditie naar Java teruggekeerd was, toonden zich de Balische vorsten weder zoo als zij waren, d.i. zeer vijandig. In Maart 1848 vaardigen wij manifesten uit, vol bedreigingen, bijaldien binnen 14 dagen aan den inhoud niet voldaan is. Daargelaten, dat met geene mogelijkheid aan den inhoud *kon* voldaan worden, geven wij den vijand 2½ maand tijd om zich zoo krachtig mogelijk te maken! Op die wijze zou Napoleon I niet groot geworden zijn. - De generaal van der Wijck debarkeert met 2265 man troepen op Bali's kusten, voert ze tegen den vijand aan, die zich goed verschanst heeft, wordt geslagen, scheept zich zoo spoedig mogelijk weêr in en komt op Java terug. Wij zullen in geen détails treden over deze treurige episode, omdat zij slechts tot de inleiding behoort van het door den kapitein Weitzel behandelde onderwerp. De schrijver heeft zijn best gedaan om alles aan het ongeluk toe te schrijven; men zou echter bijna tegen elk argument ter verontschuldiging van den terugtogt een ander over kunnen stellen en dat op betere gronden steunt. Het onhoudbare althans der bewering, dat de politieke toestand in Europa den terugkeer naar Java vorderde van eene expeditie, die weinige dagen te voren pas Java verlaten had, valt een ieder in het oog. Even alsof op het oogenblik, dat geheel Europa in opstand is en ieder rijk al zijne krachten moet inspannen om zich staande te houden, er mogelijkheid bestond om eene reuzen-expeditie te vormen tot verovering van een afgelegen kolonie!

Nu zien wij, in 1849, door de volharding en veêrkracht, ‘door den Gouverneur-Generaal Rochussen (?) aan den dag gelegd,’ eene derde expeditie in het veld verschijnen. 273 officieren en 4737 soldaten, benevens ruim 2000 koelies, bedraagt de sterkte der landmagt alleen. De zeemagt telt 29 groote en kleine oorlogsvaartuigen, voerende 286 stukken geschut, 301 mariniers, 2012 Europesche en 701 inlandsche matrozen. - Die geheele magt, ingescheept op 89 vaartuigen, wendt den boeg naar het kleine Bali, en de man, die het kommando op zich neemt, heet Michiels.

Als het waar is, hetgeen de schrijver op blz. 38 zegt, dat de generaal den oorlog, dien hij voeren ging, in zijne vroegste aanleidingen niet geheel en al als regtvaardig beschouwde en hij achting en sympathie gevoelde voor zijne tegenpartij; *dat die gevoelens zich in sommige zijner daden geopenbaard hebben;* - dan ware het beter geweest, dat aan een ander het opperbevel ware toevertrouwd geworden, hoe

dapper, hoe roemrijk de naam en loopbaan van dien officier ook waren.

Tegen het *plan de campagne*, op het einde der inleiding ontvouwd, hebben wij groote bedenkingen. De vijandige vorsten op de noordkust hebben zich gewapend en hunne troepen te Djagaraga achter buitengewoon sterke liniën vereenigd. De ziel van de natie is echter te Klonkong op de Zuidkust. Dáár zetelt de Dewa-Agong, het hoofd der godsdienst en tevens de wereldlijke vorst, die zijn invloed over geheel Balie laat gelden en een gezag uitoefent, in zijn soort gelijk aan dat van den keizer aller Russen. In het midden des eilands regeert de van den Dewa-Agong meest onafhankelijke en ons bevriende vorst van Bangli. Diens rijk scheidt de vereenigde verdedigers van Djagaraga van Klonkong en naburige gewesten. - De generaal vormt nu het plan eerst de vasallen en bondgenooten van den Dewa-Agong te vernederen en te vernietigen, het sterke Djagaraga te bemagtigen en daarna den aanval op Klonkong te ondernemen, ofschoon het hem bekend is, dat de kust van Klonkong in Julij niet meer te naderen en dat de residentie van den Dewa-Agong weinig of niet verschanst is.

Naar ons inzien zou het plan in omgekeerde orde een meer afdoend resultaat gehad hebben. De vrees, dat eenige onzijdige vorsten de partij van Klonkong zouden kiezen, wanneer dat aangetast werd voor dat Djagaraga gevallen was, kon onmogelijk eenig gewigt in de schaal leggen. Immers zou Klonkong gevallen zijn vóór dat de onzijdige vorsten het te hulp konden komen, en met dien val ware, zoo als altijd bij Indische stammen, het gezag van den Dewa-Agong verloren gegaan. En al bestond ten deze al eens eene uitzondering, wat ware dan gemakkelijker dan achtereenvolgens de benden der verschillende vorsten te slaan? - Juist de omstandigheid, dat de Baliërs hunne magt te Djagaraga geconcentreerd hadden, hunne verzekerdheid, dat wij de aldaar geleden nederlaag op de plaats zouden komen wreken, maakten het raadzaam hunne berekeningen te doen falen en een anderen weg in te slaan. Juist de gerustheid, waarmede de Dewa-Agong op zijn troon zat, juist de vriendschappelijke voet, op welken wij met het naburige Badong stonden, moesten ons nopen het gewigtigste en tevens het zwakste punt van het vijandelijk land aan te tasten. Veronderstel dat Michiels eenige schepen op de reede van Sangsit had laten ankeren, als eene voorhoede van de vloot, die onderwijl, zoo mogelijk buiten het gezigt der kust of bij nacht, door straat Lombok naar Padang Cove stevende; dat dáár onverwijld de expeditie gedebarkeerd had, opgerukt was naar het niet versterkte Klonkong, de onvoorbereide benden van den Dewa-Agong had verslagen, hem zelven gevangen genomen of anders de heilige plaats met den grond gelijk gemaakt had, zou dan de indruk niet ontzet-

tender zijn geweest, de vrees voor onze wapenen niet spoediger algemeen zijn geworden, de onderwerping der vasallen van Klonkong niet eerder gevolgd zijn, dan nu men den tijd verspilde aan niets opleverende onderhandelingen met nooit te vertrouwen vijandige vorsten, en aan hoogst gewaagde *rendez-vous* van geheele legers, waarbij de ondergang, de totale vernieling van onze krijgsmagt geheel doelloos op het spel gezet werd?

De opperbevelhebber oordeelde echter anders. Hij komt niet als de wrekende geregtigheid, maar als een bemiddelaar. Na al de beleedigingen het gouvernement aangedaan, na de in het vorige jaar geleden nederlaag, verwacht men welligt vóór alles geschutgedonder en bajonetaanvallen, om het kostbare bloed van verslagen makkers te wreken; geenszins! - Onderhandelingen, bijeenkomsten, voorstellen, alsof er geene duizenden dapperen gereed stonden, hunkerend naar den strijd.

En dat tegenover een inlandschen vijand! - Nadat men in eene gewapende, doch vredelievende ontmoeting de buitgemaakte wapens van in het vorig jaar gesneuvelde of gevlugte kameraden op zijn gemak in handen der vijanden heeft kunnen zien, zonder ze terug te mogen eischen, strekt onze magt nog eens ten speelbal van 's vijands politiek. Men rukt naar de linie, die men ontruimd waant, doch wordt met kogels ontvangen. Aan de stoutheid van een kolonne-kommandant, die op eigen autoriteit 's vijands positie omtrekt, heeft men de vermeestering van Djagaraga te danken.

Wat zien wij verder gebeuren? Na eene actie van 24 uren, besteedt men 23 dagen aan allerlei bezigheden, die goedschiks op eene andere wijze volvoerd of ten deele nagelaten hadden kunnen worden; men verzwakt zich door een half bataillon, eene sectie ruiters en 500 koelies achter te laten, om het rijk van Bleling, dat wij toch niet willen houden, te beveiligen. De hoofdmagt wordt naar de Zuidkust overgevoerd, niet om Klonkong aan te tasten, maar om eerst het revolutionnaire, nagenoeg onschadelijke Karang-assam met behulp van Lombokkers te onderwerpen. Klonkong heeft onderwijl tijd gehad om zich te wapenen; het verdedigt een tempel, Tampat Dewa, vrij dapper, ofschoon bijna zonder vunrwapens; het tracht te vergeefs ons den toegang tot Kasoemba te betwisten en ontruimt die kampong ten laatste, *op een klein gedeelte na* (den zuidelijken uithoek). De kapitein Weitzel meldt deze omstandigheid niet; echter is ons verzekerd, dat de bevelhebber hiervan niet onkundig was, maar het onnoodig oordeelde, met het vallen van den avond, de laatste verdedigers nog te doen verdrijven. In dit gedeelte van de kampong, thans gemeenschappelijk door vriend en vijand bezet, verzamelde zich in den nacht ook de vijand en trachtte van die zijde eerst het 7de bataillon te overrompelen. Gelukkig werd

die aanval op alle punten afgeslagen, niettegenstaande het koelieheir als een verwilderde troep radeloos en schreeuwende door de kampong zwierf en de wanorde hielp vergrooten. Doch was het den vijand gelukt door de gelederen of de toegangen te breken en de zege te behalen, welligt had men het te wijten gehad aan het staken van het gevecht op den dag te voren, vóór dat de vijand geheel verdreven was.

Toen de opperbevelhebber gesneuveld was, ontdekte men ‘dat de troepen gedemoraliseerd waren. Het gerekt verblijf aan de N.W. kust had de kiem van ziekte bij de meerderheid der krijgslieden doen ontstaan.’

Waardoor, vragen wij, waren overwinnende troepen gedemoraliseerd? Door de gebeurtenissen van den verstreken nacht? Door den dood van den opperbevelhebber? Is dit aan te nemen? Eerder mogt men verwachten, dat zij van begeerte zouden branden om dien, dood te wreken. Voordat de kiem der ziekte gedijde, had de marsch naar Klonkong, dunkt ons, nog wel ondernomen kunnen worden. Luidde de instructie van den tweeden bevelhebber zoodanig, dat hij de operatiën niet mogt voortzetten, waartoe behoefde er dan een tweede bevelhebber benoemd te zijn? Wij kennen die instruetie niet, en kunnen derhalve de handelingen van den luitenant-kolonel van Swieten daaraan niet toetsen; maar wij ontveinzen onze bevreemding niet over den eersten maatregel door dien hoofdofficier genomen, over den terugtogt naar Padang Cove. Aannemende dat den aanvoerder de handen gebonden waren en alles bij het sneuvelen van Michiels in *statu quo* moest blijven; dat de troepen gedemoraliseerd waren door de overwinning, de vijand overmoedig door de nederlagen; dat de gidsen nergens te vinden waren, dat men geen begrip had waar de hoofdplaats (waarheen de eenige weg liep) gelegen was, en dat de Klonkongers met duizendtallen uit den grond rezen; waarom werd dan de terugtogt bevolen uit de ruimste, meest bewoonbare en gezonde kampong, die men ooit ergens (zelfs op Java) aangetroffen had, naar het ellendige Padang Cove? Toch niet om den vijand te verbloemen dat wij gedemoraliseerd waren; ook niet om te re-embarkeren! Op bladz. 174 lezen wij, ‘omdat het onwaarschijnlijk was dat er te midden der rookende puinhoopen een voldoend aantal huizen zou overblijven tot legering der troepen;’ en op bladz. 193 toont de schrijver zelf aan, ‘dat de kampong minder door den brand geleden had, dan men aanvankelijk had gevreesd.’ Het is ons ook bekend, dat de weinige huizen, die te Kasoemba verbrand zijn, door onze eigene troepen zijn verbrand bij het terugtrekken naar Padang Cove. Wij houden het er voor, dat de verpleging der troepen te Kasoemba oneindig beter zou geweest zijn dan te Padang Cove; de rust, dáár gehouden, was

eene ongemakkelijke, schadelijke rust, die meer ziekten deed ontstaan, dan zij herstellingen aanbragt. Zoodanige rust is het ergste wat men te velde te vreezen heeft; zoolang de soldaat bezig is, zal hij minder kans hebben om ziek te worden, dan wanneer hij plotseling tot een *far niente* overgaat, waarbij de reactie zich dadelijk onder de vormen van koortsen, dysenterie, enz., openbaart. Op blz. 174 wordt een schrikkelijk tafereel opgehangen van den toestand, waarin de troepen zich zoo plotseling bevonden. Men heeft ons verzekerd, dat de ongeschiktheid tot marcheren zich alleen vertoond heeft bij het marine-bataillon, en dit verwondert ons niet. - Waren de expeditionnaire troepen te Kasoemba gelegerd geworden, had men tot gemoetkoming der koelies dagelijks één bataillon eene militaire wandeling (in het belang hunner gezondheid) naar Padang Cove laten doen, en ieder man met een paar dagen vivres belast bij den terugmarsch, men zoude geen gebrek geleden, integendeel veel voordeel gehad hebben. Want de vruchten van de gevechten op den 24sten waren dan niet verloren gegaan, Soengi-lawas en Kasoemba hadden niet hernomen behoeven te worden en... Doch onwillekeurig zouden wij ons laten medeslepen om in meer uitweidingen te komen, dan in ons plan liggen.

Ieder kent den uitslag der expeditie: men bragt het zóóver, dat de vorsten beleefd werden en contracten teekenden, maar getuchtigd, vernederd werd Klonkong niet; onze bajonnetten flikkerden niet in den kraton van den Dewa-Agong, die nog steeds de heilige, de ongekrenkte vorst van vroeger is.

Hadden wij dus de genoegdoening van de Balische vorsten hunne onderwerping te zien teekenen, redenen om trotsch te zijn op het behaalde succès bestaan er niet. Het grootste nut, dat er uit deze episode te trekken is, zal de beoefening zijn van hare geschiedenis. En daartoe heeft de kapitein Weitzel den Indischen officier in de gelegenheid gesteld.

X.

***Leydens omstreken wandelend geschetst. Met eene kaart. - Leyden, de Breuk en Smits*. 1859.**

Van dit werkje is niets kwaads te zeggen: - magere lof, voorwaar! maar hooger kunnen wij den toon niet stemmen, wanneer wij in waarheid ons gevoelen daarover moeten nederschrijven. De inhoud is zeer eenvoudig en wordt door den titel juist aangegeven: het is een handboekje voor wandelaars rondom Leyden (eerder een Patterson dan een Murray), en zou gezegd kunnen worden de strekking te hebben, om bewoners van Rijnland, wier beurzen hun niet toelaten een langdurig verblijf aan Rijn, Moezel, Ahr enz. te genieten, te troosten met de opmerking, dat er toch ook t'huis heel wat goeds te zien is, en hen uit te lokken, dat goede op te zoeken - *and make the most of it!* Dat een beschaafd, goed Leydenaar met zijne stad en hare omstreken ingenomen is, kunnen wij best begrijpen en waarderen: Leyden toch is van onze Hollandsche steden, na Haarlem en 's Gravenhage, niet de minst goed bedeelde ten aanzien van hare ligging. Maar geen verstandig inwoner dier goede, grijze stad zal dwaas genoeg zijn te meenen, dat die omstreken, in deze negentiende eeuw, eene opzettelijke beschrijving behoeven: en zeker zal hij glimlagchen bij de veronderstelling, dat hij eene gedrukte opwekking zou noodig hebben, om de genoegens dier wandelingen te leeren kennen. Voor Leydenaars was het schrijven van zulk een boekje dus onnoodig: voor wien mogt het dan wel noodzakelijk geacht worden? Koesteren de uitgevers welligt de hoop, dat eenige goede vaderlanders, opgewekt door de loftuigingen op plaatsen en vergezigten, in dit boekje te vinden, zich met eigen oogen zouden willen komen overtuigen van de waarheid dier beschrijvingen, en daarvoor de reize van heinde en verre maken? Wij zouden vreezen, dat die goede lieden dikwijls zouden staan te kijken als de boeren voor Uilenspiegels schilderij! Het is toch nog al naïf, hoe de schrijver zijn overleden Confrère van *de Vermakelijke Leydsche buitencingels* van bombast durft beschuldigen, en ons, op zijne beurt, wil onthalen op schoone uitzigten uit de Aloëlaan op het heerlijk gelegen Zomerzorg, blz. 13 (denkt aan de bleekerij daarnevens, Leydenaars!); - op den frisschen, stroomenden Rijn, blz 18 (nu, het bad in den zomer van 1859.....!); op het allerliefste gezigt, regts, buiten de Zijlpoort, blz. 23 (sla de mest- en puinvaalten dan maar in gedachte over); de keurige Grunery, blz. 43 (voor eenige jaren door sloopers geplukt tot dat er geen boom bijna op bleef staan); - den Weipoortschen weg met alleraardigste bosschaadjes, blz. 52 (dan is die streek sedert kort magtig veranderd,

ze was toch tot voor weinig tijd een Eldorado slechts voor koeijen, schapen en andere diergelijke viervoeters); - het heerlijke gezigt links van den straatweg komende van Leyderdorp, blz. 53 (ja, voor de liefhebbers van het onbelemmerd turen met verrekijkers uit die hooggeprezen buitenverblijven op den toren van Delft!); - de schoone allée naar het Huis van Militaire Detentie, blz. 56 (de meest winderige Canadasche-populieren-laan, die er gevonden kan worden), - en zoo vele anderen! Op sommige plaatsen zou men aan *persifflage* gaan denken. Wij herhalen het, dat wij geenszins de lieve streek, waarin Leyden ligt, gering achten; ja, wat meer is, wij waarderen die hoog: maar wanneer men zóó overdrijft en aan elk huis met een tuin van eenige vierkante roeden den naam van buiten verblijf wil geven, maakt men zich belagchelijk. Is het ook niet wat klein, 84 bladzijden te wijden grootendeels aan de opsomming van zulke alledaagsche zaken als buitenplaatsjes, zaagmolens, herbergen, met opgave der namen hunner eigenaren? Niet dat de schrijver vergeten heeft, dat het landschap, waar hij ons in gedachten laat rondwandelen, een klassiek historische bodem is: dit was ook wel onmogelijk! menige belangrijke bijzonderheid wordt dan ook door hem vermeld; en was dit gedeelte van het boekje meer uitgewerkt, ook door aanteekening van de bronnen waaruit sommige daadzaken geput zijn, het geheel zou er merkelijk door gewonnen hebben: doch nu vindt men er niet veel meer in dan hetgeen den meesten bekend is. Het zou ons niet verwonderen, of de schrijver was wel in staat om ons de oude gesteldheid van de streek rondom Leyden behoorlijk voor oogen te stellen en kon daardoor een goed werk verrigten, maar dat zou voorzeker meer studie vereischen, dan aan dit boekje is te koste gelegd: hij zou dan welligt niet zoo vlugtig over de spoorloos verdwenen Warmondsche en andere kloosters, blz. 40, heen loopen; misschien, ja zeker, de Abdij van Leeuwenhorst in zijne aanteekeningen opnemen; ons iets verhalen van de adelijke sloten Alkemade, Swieten, enz.; opsporen, waarom de Doesbrug te Leyderdorp even als de Vischbrug te Leyden door meer dan 24 Gemeenten (zoo wij ons niet bedriegen) moest onderhouden worden, eene bepaling, die tot voor korten tijd nog van kracht was en werd gehouden. En zoo zouden, bij eene naauwkeurige behandeling van eene zoo rijke stof, de historische aanteekeningen, die wij hier in dit werkje nu aantreffen, beter hunne plaats vinden, dan gelijk ze als verloren liggen tusschen zooveel, dat der aanstipping niet waardig is.

De berijmde legende ‘de Ridder van den Waard’ past zeer goed bij het boekje.

Het kaartje is duidelijk gedrukt, ofschoon wat klein van letter, doch het moest beknopt zijn om op de wandeling te gebruiken.

Het komt ons echter eene groote foot voor, dat straatwegen niet van zand- en kleiwegen te onderscheiden zijn, en dat de grenzen der Gemeenten niet zijn aangewezen. Ook misten wij enkele niet onbelangrijke plaatsen, onder anderen het Opvoedingsgesticht Noorthey, terwijl toch in diezelfde buurt tamelijk onaanzienlijke woningen en buitenverblijven zijn vermeld.

Kan het den uitgevers genoegen geven, dat wij hun toewenschen, dat het boekje in veler handen kome, wij willen, hun ten gevalle, die geijkte zinsnede wel tot de onze maken - en daarmede eindigen.

H.

Koloniale politiek.

De morgenstond is gekomen, en het is nog nacht.
Jesaja: XXI: 12.

I. De toestand van het oogenblik.

Meer dan ooit trokken in den afgeloopen jaarkring de gebeurtenissen in Nederlandsch Indië de aandacht van het moederland; meer dan ooit vonden zij onverdeelde belangstelling bij het groote Nederlandsche publiek, ja bragten velen in eene angstige stemming, als ware het noodlottige uur reeds aangebroken, waarop die onschatbare parel onzer kroon voor altijd zoude verloren gaan. Thans heeft, in weêrwil der nog versche wonde, door de tijding eener nieuwe ramp in Banjermassing geslagen, een kalmer en bezadigder beschouwingswijze die bovenmatige bekommering doen verdwijnen, en de overdreven vrees van zoo even is vervangen door de verwondering, hoe het mogelijk was, dat men zoo algemeen, en dat wel met zoo weinig grond, eene gevaarlijke crisis voor onze koloniën verwachtte. Hetgeen toch in 1859 in den Indischen Archipel plaats greep: de tot driemaal vergeefs beproefde bestorming van Djati, de mislukte krijgstogt tegen Boni en bovenal de gruwelijke moord in Banjermassing, was zeker hoogst noodlottig en betreurenswaardig; maar geen dezer rampen was van dien aard, dat daaruit voor onze opperheerschappij een blijvend nadeel te vreezen was, en hoeveel ontzetting de tijding van het afloopen eener Nederlandsche oorlogsstoomboot door eene geduchte magt van woeste Dajaks aanvankelijk verwekte, niemand twijfelt of ook hier zal de straf het misdrijf achterhalen en het aan onze dappere zeemagt gepleegd verraad met bloed uitwisschen.

Nederlandsch Indië strekt zich over een tal van eilanden uit, wier onderscheidene staten en volksstammen, onderling wederom zoo verschillend in zeden en gewoonten - de eene meer, de andere minder - aan onze magt zijn onderworpen; steeds zal

op het een of ander punt van dit uitgebreide gebied een minder bevredigende toestand bestaan, die de Nederlandsche bewindvoerders ten laatste noodzaakt, oorlogsgeweld te bezigen, willen zij hunnen invloed niet geheel verliezen. Vooral zal dit het geval zijn in de buitenbezittingen, in den uitersten omtrek onzer heerschappij, waar het Nederlandsche gezag zich tot dusver weinig of niet deed gevoelen en iedere ontwikkeling van het Europesche overwigt de aanleiding tot min of meer bedenkelijke onlusten onder de inlandsche bevolking zijn kan. Daarom is het een eerste pligt van het koloniaal bestuur, te waken, dat de uitbreiding van ons regtstreeksch gezag over tot dusver slechts in naam ondergeschikte staten geleidelijk en zonder schokken geschiede; daarom belette het vooral, dat men op te veel plaatsen te gelijk daartoe overga, opdat niet eene te spoedig in het werk gestelde onderwerping en poging tot beschaving van alle buitenbezittingen onze nationale krachten overschrijde, ter zelfder tijd te veel troepen en te groote uitgaven vordere en men eindelijk welligt genoodzaakt worde, reeds gedeeltelijk onderworpen landstreken te verlaten - eene gebeurtenis voor ons zedelijk overwigt over den Archipel veel nadeeliger, dan dat de inlandsche vorsten als weêrbarstige vasallen nog eenige jaren hunne magt hadden behouden, totdat het geschikte oogenblik daar was, om die met éénen slag te vernietigen. Maar ook zonder dat het opperbewind dien pligt uit het oog verliest, blijft de mogelijkheid bestaan, nu wij reeds sedert lang op zoo vele eilanden gevestigd zijn, dat terzelfder tijd op verschillende punten onlusten uitbarsten, wier demping onmiddellijk groote bezwaren mag veroorzaken. Zelfs de bedenkelijkste zamenloop van zoodanige hagchelijke gebeurtenissen behoeft voor ons koloniaal bezit in het algemeen geen zorg te wekken, tenzij al die noodlottige voorvallen uit eene en dezelfde aanleiding ontstonden. In dit geval verkeerden de gebeurtenissen, die in de eerste helft van 1859 op Sumatra, Celebes en Borneo voorvielen, niet; het toeval deed ze ongeveer gelijktijdig plaats hebben; overigens was ieder dezer rampen slechts plaatselijk van groot gewigt.

Zoo heerscht in de binnenlanden van Palembang sedert 1849 een voortdurende oorlogstoestand, nadat het koloniaal bestuur aanving zich daar regtstreeks te doen gelden; bij eene zoo krijgshaftige en vrijheidslievende bevolking als die van Sumatra, was het natuurlijke gevolg dier uitbreiding van ons direct gezag, dat men elken afzonderlijken stam met geweld daaraan moest onderwerpen; van daar de herhaalde expeditiën in de Ampat-

Lawang, Lamatang-Oeloe en elders. In dien toestand is het te verklaren, dat onze troepen, meestentijds overwinnaars, soms werden teruggeslagen; het ongeluk wilde slechts, dat, nu dit voor Djati geschied was, niet onmiddellijk uit de hoofdplaats der residentie voldoende versterking kon worden aangevoerd, daar wegens de kort te voren gelukkig volbragte onderwerping van het rijk van Djambi, Palembang zelf tijdelijk van weinig krijgsvolk was voorzien. Daardoor kon de smaad, die aan onze vlag kleefde, niet dan na hernieuwde nederlagen en eerst na verloop van eenige maanden worden uitgewischt.

Maar wel verre, dat dit ongeval, hoe betreurenswaardig op zich zelf, aan het Nederlandsch gezag in de Palembangsche binnenlanden groot nadeel toebragt, is hunne geheele onderwerping thans, nadat de zoolang gewenschte verbinding met Benkoelen gelukkig is tot stand gebragt, nagenoeg verzekerd en meer dan ooit hare voltooijing nabij.

Eveneens was de krijgstogt, verleden jaar op Celebes ondernomen, reeds lang een vereischte en slechts het noodzakelijk gevolg van een te lang geduld onhoudbaren toestand.

Het rijk van Boni, in naam althans het eerste van het geheele eiland, was sedert jaren in openlijk verzet tegen ons oppergezag, zoo zelfs, dat zijne vorsten het waagden onze vlag omgekeerd te voeren - een zinnebeeld, dat in de oogen van den aan uiterlijke teekenen zoo gehechten Oosterling de grootst mogelijke verachting jegens den Nederlandschen naam te kennen gaf. De ondervinding, zoo door de Engelschen als door ons zelven in de expeditiën van 1814 en 1825 opgedaan, had voldoende geleerd, dat om den hoogmoed van dit overmoedige rijk te fnuiken, men niet volstaan kon, met de hoofdstad ten derden male in de asch te leggen, maar dat men hechtere waarborgen moest verkrijgen, wilde men eene eenigzins duurzame bevrediging bewerken. Daarom vooral was het ten hoogste te bejammeren, dat onze troepen, in het slechte jaargetijde uitgezonden en bovendien nog ongenoegzaam gevoed en verzorgd, door besmettelijke ziekten in zoo groot aantal wegstierven, dat de legermagt, om eene geheele vernietiging te ontgaan, wederom na eene verbranding der hoofdplaats moest terugtrekken, terwijl het rijksbestuur, even als vroeger, in het gebergte der binnenlanden ongedeerd vertoefde. Zoude dus de verhouding tusschen Boni en het Nederlandsch koloniaal bestuur niet op even slechten voet blijven als te voren, dan was een tweede veldtogt tegen dit rijk on-

vermijdelijk; inmiddels waren de groote geldsommen, aan den eersten te koste gelegd, grootendeels verspild, en, wat erger was, het vaderland moest zonder eenig nut het verlies betreuren van zoo vele dapperen, die niet door het zwaard des vijands op het bed van eer waren gevallen, maar roemloos door de cholera waren weggeroofd. Hun bloed kome op het hoofd van hen, wier achteloosheid de expeditie, onvoldoende toegerust, uitzond, wier talmen haar vertrek telkens verschoof, totdat de regenmoesson, het voor den Europeaan ongunstigste jaargetijde, bijna op handen was. Geen wonder dan, dat de Nederlandsche natie zich krachtig verhief tegen de schuldigen, die den krijgstogt zoo slecht hadden beraamd en overwogen, en hun verantwoording afeischte voor de zoo nutteloos verkwiste gelden en de zoo gewetenloos geofferde menschenlevens; maar zij ging te ver, zoo zij door den geringen uitslag dier expeditie ons zedelijk overwigt in Nederlandsch Indië geschokt waande. Hoezeer toch ook deze onderneming, zoowel van het standpunt des krijgsmans, als uit een staatkundig oogpunt, mislukt te noemen zij, men vergete niet, dat eene bezetting te Badjoa, Boni's voornaamste haven, achterbleef, en dat de kust van het geheele rijk voortdurend door onze zeemagt werd geblokkeerd gehouden. De koningin van Boni kon dus niet als bij de vorige expeditiën hare hoofdplaats herbouwen, als ware er niets geschied, en dat het Nederlandsche gezag op Celebes geenszins verminderd was, leerden de latere berigten, waaruit bleek dat de aan Boni verbonden staten Soping en Wadjo hunne bemiddeling hadden aangeboden en in Boni zelf eene aanzienlijke partij onder de rijksgrooten tot den vrede neigde; gebeurtenissen, die veel hebben bijgedragen tot den goeden uitslag van den tweeden krijgstogt.

In veel hoogere mate dan door de gebeurtenissen op Sumatra en Celebes, werden de gemoederen in Nederland verontrust, toen hier de eerste tijding aankwam der afgrijselijke moordtooneelen in de kolenmijnen en op de zendingsposten van Banjermassing. En met regt. Vreedzame verkondigers van het Evangelie en bestuurders van nijverheidsondernemingen, de wegbereiders der zedelijke en maatschappelijke beschaving dier verre gewesten, waren eensklaps met hunne weêrlooze vrouwen en kinderen gevallen als de slagtoffers eener in het duister beraamde en listig overlegde zamenspanning. Daar kan geen twijfel bestaan, of het plan was gevormd, om met éénen slag alle Europeanen in het rijk van Banjer om het leven te brengen, en zoo de opstand op de hoofdplaats der resi-

dentie vóór de uitbarsting gesmoord werd, had men dit slechts te danken aan het gelukkig toeval, dat de uit Java ontboden troepen juist een etmaal voor den tot uitvoering bestemden dag aankwamen. Gelijk bij elk verzet van den inlander tegen zijne Europesche overheerschers, ging de opstand op Borneo's Zuidkust gepaard met de opheffing van de banier van Mohammed tegen de ongeloovige vreemde indringers, en het kan dus niet bevreemden, dat men aanvankelijk de godsdienst als de hoofdoorzaak dezer rampzalige voorvallen beschouwde. Men mogt met te meer grond die veronderstelling wagen, daar de Islam in de laatste jaren zoo vele blijken gegeven had, dat de oude Christenhaat sterker dan ooit uit zijnen langdurigen slaap was ontwaakt. Dit was gebleken zoo in Arabië, het land waar die zonderlinge godsdienst het eerst in de wereldgeschiedenis optrad, als in Constantinopel, de plaats waar de tegenwoordige opvolger van den profeet troont; dit getuigde de hardnekkige kamp van den Muzelman tegen Christen en Heiden, zoo in het Westen in de ontoegankelijke holen van den Atlas en de Sahara, of langs de verzengde oevers van den Senegal en Niger, als in het Oosten aan den voet van den met eeuwige sneeuw bedekten Himâlaya of in het door de natuur zoo mild bedeelde dal van den Ganges. Ware het onmogelijk, dat dit fanatisme zich nu ook had overgeplant naar den Oost-Indischen Archipel, de uiterste grenswacht van den Islam in het Oosten, gelijk zulks in het begin dezer eeuw met de bewegingen der Padries op Sumatra bepaald had plaats gehad? Bij de weinig volledige berigten, die tot dusver over de gebeurtenissen in Banjermassing zijn openbaar gemaakt, is het hoogst gewaagd, reeds nu stellig te beslissen, wat de hoofdaanleiding tot den opstand geweest zij. Zooveel blijkt echter uit eene bedaarde beschouwing, dat deze beweging in oorsprong en einddoel niet van godsdienstigen, maar van staatkundigen aard was. Ware toch de godsdienst de hoofddrijfveer geweest, het ware onbegrijpelijk, dat de opstand zich tot den voormaligen omvang van het rijk van Banjer had bepaald, en dat geene gelijksoortige beroering zich openbaarde in eenig ander deel van den Archipel, zelfs niet in de aangrenzende Westerafdeeling van Borneo. Misschien moet de eerste aanleiding tot verzet gezocht worden in de laatste regeling der troonsopvolging, waardoor de rijksgrooten het legitimiteitsbeginsel zagen aangetast; de misslagen in het bestuur en de groote zorgeloosheid van den laatsten resident der Zuid-

en Oosterafdeeling zullen veel hebben bijgedragen, om het smeulende misnoegen sterker aan te wakkeren; de hoofdoorzaak echter ligt dieper. Men verlieze niet uit het oog, dat de grooten van Banjer van het eerste oogenblik, dat zij met Europeanen in aanraking kwamen, zich meer dan eenige andere Maleische vorstenfamilie in den Archipel door trouwloosheid en verraad onderscheidden. Dit ondervonden de Portugezen, wier schepen in de zeventiende eeuw herhaaldelijk werden afgeloopen en uitgemoord; in hetzelfde tijdperk de Hollanders, die slechts door eene snelle vlugt voor den geheelen ondergang gespaard bleven; eindelijk in 1707 de Engelschen, wier factorij geheel werd verbrand en vernield. Eerst in het laatst der vorige eeuw gelukte het der Nederlandsche Oost-Indische Compagnie, met hare gewone politiek om de inlandsche vorsten door onderlinge verdeeldheid te overheerschen, hare opperheerschappij ook door de sultans van Banjermassing te doen erkennen en den afstand van belangrijke gedeelten van hun gebied te verwerven. Daar echter de handel op dit rijk geringe vruchten afwierp, verzuimde men van de zoo listig verkregen voordeelen partij te trekken. Ook na de teruggave van Ncderlandsch Indië door de Engelschen, werd Banjermassing wel weder in bezit genomen en werden de oude tractaten met dit rijk vernieuwd en uitgebreid, maar het Europeesch gezag deed zich voortdurend in die residentie weinig gevoelen, totdat haar bezit eensklaps zeer in waarde steeg. De groote uitbreiding der stoomkracht bij onze Indische vloot deed het verlangen ontstaan, dat de tot voortstuwing onmisbare brandstof in de kolonie zelve gevonden wierd - eene zaak, bij eenen algemeenen zeeoorlog vooral van het hoogste gewigt - en nu werden allerwege steenkolenbeddingen opgespoord. Borneo is vooral rijk aan die kostbare delfstof en nergens vond men die op ter exploitatie zoo gunstig gelegen plaatsen, als in Banjermassing, waar na eenige voorloopige proefnemingen verschillende mijnen, zoo voor rekening der regering als van partikulieren, werden ontgonnen. Deze mijnen liggen echter alle in die landstreek, waarover de sultans het onmiddellijke bestuur behouden hadden, - eene omstandigheid, die zeer veel bijdragen moest, om hun de door den loop van zaken onmisbaar vereischte magtsontwikkeling der Nederlanders nog onaangenamer te maken. Zonder de mogelijkheid te ontkennen, dat bijzondere aanleidingen het uitbreken van den opstand kunnen hebben bevorderd; zonder te betwisten, dat juistere maatregelen van het gewestelijk

beheer die uitbarsting welligt had kunnen voorkomen; de ware grond van het misnoegen en verzet moet gezocht worden in den buitengemeen snellen aanwas van den Europeschen invloed gedurende het laatste tiental jaren. De opstand van Banjermassing is de reactie der voormalige magthebbers, het laatste stuiptrekken der Maleische kolonisten, die sedert eeuwen Borneo's oorspronkelijke bevolking hebben overheerscht, en nu, voor dat zij het tooneel hunner afpersingen voor immer aan Nederland afstaan, een uitersten kamp wagen op leven en dood. Zullen zij in dien strijd zegevieren? Daarvoor vreest niemand. Integendeel, is het verzet eenmaal met behoorlijk beleid en de noodige krachtsontwikkeling - meer dan tot dusver het geval is - betengeld, dan kan deze ramp het middel worden, om het Nederlandsch gezag in Banjermassing op een duurzamen grondslag te vestigen.

Men ziet: er bestond geen redelijke grond, om de onlusten op Borneo - veel min die op Celebes of Sumatra - als de voorboden te beschouwen eener krisis, die de rust van geheel Nederlandsch Indië bedreigde. Vanwaar dan, dat de treurmare van een en ander het meerendeel onzer natie een zoo groote - gelukkig voorbarige - vrees aanjoeg? De schuld daarvan is vooral te wijten aan onze landgenooten in Indië die algemeen de toekomst even duister inzagen en wier bekommering natuurlijk op het moederland oversloeg. Al konden zij het gewigt der gebeurtenissen op de buitenbezittingen beter beoordeelen, dat zij dit niet deden, vinde verschooning in hunnen eigenaardigen toestand. Eene maatschappij, gelijk die der Europeanen in den Archipel, in weêrwil der snelle gemeenschap door stoomkracht en electriciteit, steeds op verren afstand van ons werelddeel, zelfs daar waar de verhouding het gunstigst is, onder eene honderdmaal talrijker inlandsche bevolking verspreid, is juist door hare afzondering en door haar gering aantal ten hoogste vatbaar voor allerlei plotselinge indrukken. Ongunstige tijdingen verontrusten daar veel meer de gemoederen, dan in Europa, waar men zich krachtig gevoelt te midden van zijn volk, en welke onheilspellende stormwolken zich ook aan den politieken gezigtseinder mogen vertoonen, het nakend gevaar beter onder de oogen durft zien en zeker de kansen der toekomst juister kan berekenen. Nu valt het niet te ontkennen, dat de geschiedenis van den jongsten tijd veel had opgeleverd, bijzonder geschikt, om onze ligt prikkelbare Indische landge-

nooten te bekommeren. Vooreerst het oproer van het Bengaalsche leger, welke ontzagwekkende gebeurtenis het Britsch-Indische staatsgebouw tot in zijne grondslagen schokte en aanvankelijk dit trotsche werk van Engelsche geestkracht en volharding geheel dreigde te ondermijnen. Mag het verwondering baren, dat bij het vernemen van gruwelen, wier weêrga in de geschiedenis vergeefs wordt gezocht, velen in onze koloniën de schrik om het hart sloeg en dat menigeen, bij het aanschouwen zijner dierste panden, in stilte overpeinsde, of ook hun niet weldra hetzelfde lot wachtte, martelingen erger dan de dood? Konden niet godsdiensthaat en dweepzucht - te veel als de hoofdroersels van den Bengaalschen opstand beschouwd - eveneens in Nederlandsch Indië aanwakkeren, vooral sedert een maatregel - welks staatkundige tijdigheid en geschiktheid wij hier niet zullen onderzoeken - de Hadjies op zoo onrustbarende wijze had doen toenemen? Bij deze beschouwingen komt het berigt van den Italiaanschen oorlog; Frankrijk en Oostenrijk, het keizerrijk der demokratie en de adelstaat bij uitnemendheid, bekampen elkander in Lombardije's zoo vaak met bloed gedrenkte vlakte; evenals in Europa vermoedt niemand in Indië den rassen uitslag van dien fellen strijd, maar verwacht een ieder een algemeenen oorlog. Zoo wordt welligt de gemeenschap met het moederland afgesneden, geen toevoer van troepen is te hopen en de kolonie moet op hare eigene krachten drijven, juist op het oogenblik, dat zij het zinken nabij is. Daar valt als een bom te midden dier tot springen toe volgeladen mijn van onrust en vreeze, de tijding van den moord van Banjermassing. Een onbeduidend toeval vergroot de algemeene bezorgdheid; de komeet van 1859 doet de bedaarde, maar ligtgeloovige Javanen in enkele residentiën te zamen loopen. Nu is er geen twijfel meer: het fanatisme van den Islam is ook in den Archipel ontvlamd; zelfs Java, het anders zoo kalme en rustige Java, verkeert in gevaar. Men ziet uit naar redmiddelen: eerst bij hèt opperbestuur der kolonie, maar de teugels van dit bewind zijn toevertrouwd aan de handen van een man, wien ieder de noodige bekwaamheid tot zijne hooge betrekking ontzegt; van zijn beleid is in dit hagchelijk oogenblik geene hulpe te wachten, en brief op brief vertrekt naar het moederland met de bede: wij zitten op een vulkaan; red ons. red ons, wij vergaan!

De loop der gebeurtenissen heeft dien angstkreet gelogen-

straft. Reeds is de rust op Celebes nagenoeg hersteld en er bestaat geen reden om bij het welslagen der tweede Bonische expeditie eene spoedige voldoende regeling der zaken in dat rijk te betwijfelen. Wel woedt het oorlogsgeweld op Borneo steeds voort: wel leerde de overrompeling der oorlogsstoomboot de Onrust, dat de opstand aldaar nog in geenen deele gedempt is; maar wij vreezen niet, dat het bestuur de leus onzer vlag zal verloochenen en Banjer door het onthouden der vereischte troepen voor ons gezag zal doen verloren gaan. Zooveel is thans reeds zeker, dat voor ons koloniaal bezit in het algemeen geen werkelijk gevaar op handen was. Zoo de meesten dit vreesden, wij wezen in het bovenstaande aan, hoe die panische schrik in de kolonie ontstond en zich vandaar herwaarts overplantte. Thans willen wij nagaan, welke gevolgen die tijdelijke bezorgdheid voor het verlies van Nederlandsch Indië gehad heeft.

In de eerste plaats teekenen wij een gunstig verschijnsel op. Tot dus ver waren voor, helaas de meeste, Nederlanders, onze koloniën niet slechts verafgelegene, maar ook genoegzaam vreemde, gewesten. De door de voorvallen van het verloopen jaar ontwaakte belangstelling heeft velen uit die onverschilligheid wakker geschud; menigeen, die in Indië verwanten of vrienden bezit, gevoelde nu, hoe daar eene onvoorziene ramp hun aller have en goed, zoo niet hun leven, plotseling in de waagschaal konde stellen, en een ieder besefte, welken noodlottigen invloed het verlies dier rijke bezittingen op ons eigen onafhankelijk volksbestaan zoude hebben. Algemeen winne dan het begrip veld, dat wij niet volstaan kunnen met jaarlijks de voordeelen van het batig slot in ontvangst te nemen, maar dat Nederland jegens Indië ook pligten te vervullen heeft en dat, willen wij die voordeelen nog lang genieten, wij de millioenen door geweld onderworpen inlanders zóó moeten regeren, dat zij zelven inzien, dat hunne losscheuring van ons gezag hunne grootste ramp ware.

Een ander gevolg der gebeurtenissen in Nederlandsch Indië was, dat beide staatkundige partijen, die zich, zoo in de raadzalen onzer volksvertegenwoordiging, als daar buiten, met koloniale politiek bezig houden, daarin een middel zochten, om hunne denkbeelden te doen zegepralen. De uitslag van dien kamp is nog onbeslist, maar het is niet onbelangrijk, reeds nu de slagen te tellen, die in dit staatkundig strijdperk gevallen zijn. Slaan wij vooraf een vlugtigen blik op het ontstaan dier par-

tijen en op hunne wederzijdsche verhouding, toen de treurmare uit Borneo Nederland bereikte.

Het jaar 1848, voor de meeste staten van Europa een bron van rampen, droeg voor ons vaderland slechts heilrijke vruchten. Ook Nederlandsch Indie mogt rijkelijk in dien zegen deelen, sedert dit jaar niet langer overgelaten aan de oppermagtige willekeur van één enkel persoon.

Te voren had de volksvertegenwoordiging hoegenaamd geen aandeel in de koloniale wetgeving, en bij de zorgvuldige geheimhouding omtrent al wat Nederlandsch Indië betrof, bleef zij evenzeer als de natie verstoken van eenig inzigt in den toestand aldaar; de vrije drukpers was dus onvermogend hare heilzame werking uit te oefenen, en zoo al niet volgens de letter der wet, in werkelijkheid was de Minister van Koloniën geheel onverantwoordelijk en onafhankelijk in zijn bestuur. Reeds de Oost-Indische Compagnie had het afschrikwekkend voorbeeld gegeven, welke heillooze gevolgen een geheimzinnig bewind na zich sleept; nog voordat de omwenteling van 1795 den regeringsvorm der republiek had veranderd, was zij buiten staat door eigen krachten de kolonie voldoende te beschermen en zag zij zich genoodzaakt voor de versterking der zeemagt de hulp der Staten van Holland in te roepen; kort daarop bezweek zij onder haren eigen schuldenlast. Vandaar dat beide Staatsregelingen der Bataafsche republiek uitdrukkelijk bepaalden, dat het bestuur der kolonie niet meer aan eene particuliere maatschappij zou worden opgedragen en dat die van 1798 het uitvoerend gezag gelastte, jaarlijks eene begrooting der Indische ontvangsten en uitgaven aan de Vertegenwoordiging in te dienen, en voorschreef, dat zoowel het regeringsbeleid als de regtsbedeeling in de koloniën door de wet zoude worden geregeld. De elkander in het moederland zoo snel opvolgende omwentelingen, de oorlog met de Engelschen en vooral hunne inbezitneming der koloniën, beletten dat deze bepalingen in werking traden, en toen ons vaderland met zijne onafhankelijkheid tevens het meerendeel zijner overzeesche bezittingen herkreeg, was ongelukkig de nieuwe Grondwet van het koningrijk der Nederlanden hoogst onvolledig omtrent de koloniën. Het opperbestuur daarover werd bij uitsluiting aan den Koning opgedragen, eene bepaling, die oorspronkelijk slechts de vernieuwde oprigting eener geprivilegieerde compagnie uitsloot, maar die in de handen der regering weldra het werktuig werd, om aan de

volksvertegenwoordiging elk toezigt op het koloniaal bestuur te onthouden. De Staten-Generaal berustten aanvankelijk in deze zoo hoogst nadeelige wetsuitlegging, daar de overzeesche gewesten toen den meesten slechts weinig belang inboezemden, en zij, die hare hooge waarde konden beseffen, daar den invloed der Zuid-Nederlanders vreesden. Nadat echter de finantiëele hulp van het moederland herhaaldelijk voor Nederlandsch Indië was ingeroepen, verlangden velen voldoende inlichtingen omtrent de koloniale huishouding. Nog sterker werd die aandrang na den Belgischen opstand, toen de geniale Graaf van den Bosch de hulpbehoevende kolonie in eene winstgevende had hervormd, maar nu ook de door haar afgeworpen baten hier te lande tot stijving van het zoo gehate stelsel van volharding werden misbruikt; en zoo in als buiten de Vertegenwoordiging verhieven zich luide krachtige stemmen voor eene wettelijke regeling van het koloniaal bestuur. Behoudens enkele geringe wijzigingen in de Grondwet van 1840, wist de regering tot 1848 aan dien algemeenen wensch weêrstand te bieden, maar toen ook gaf de herziening der grondwet daaraan eene ruime en gepaste bevrediging; voortaan zoude de wet het regeringsbeleid, het muntstelsel en de wijze van beheer en verantwoording der koloniale geldmiddelen regelen, en niet minder gewigtig was het voorschrift, dat de Koning jaarlijks een omstandig verslag over het beheer der overzeesche bezittingen bij de Staten-Generaal zoude indienen. Hierdoor verkreeg èn de vertegenwoordiging èn de natie de zoo noodige inlichting omtrent die ver afgelegen gewesten, - voor beiden de onmisbare voorwaarde ter uitoefening van een heilzaam toezigt en van eene gepaste kritiek op de daden der regering.

Juist het gemis dier algemeene contrôle was het hoofdgebrek van den toestand vóór 1848. Wij zijn de laatsten, om te ontkennen, dat destijds in Nederlandsch Indië veel goeds tot stand kwam, nadat de talrijke onlusten en oorlogen, het gevolg van den haat en het wantrouwen door de Engelschen tegen ons bestuur opgewekt, waren bedwongen. In de eerste plaats rekenen wij daaronder de Handelmaatschappij en het kultuurstelsel, beide instellingen in de toenmalige omstandigheden van het hoogste gewigt, om den handel van het moederland te bevorderen en de produktieve kracht der kolonie te vermeerderen. Maar welke verdienstelijke staatsmannen van der Capellen, Elout, van den Bosch en Baud ook waren, ook zij

bleven feilbare menschen; ook zij konden verkeerde inzigten hebben; en waar dit het geval was, ontbrak hun de voorlichting der publieke opinie, wier afkeurende stem hen zoude gedwongen hebben, hunne regeringsdaden te verdedigen of te wijzigen. Vóór 1848 was het eene volslagen onmogelijkheid, in Nederland de handelingen van het koloniaal bestuur met juistheid te beoordeelen. Al was toch het handelsmonopolie der Oost-Indische Compagnie bezweken in de omwentelingsstormen der vorige eeuw, de kennis der kolonie bleef even als te voren het monopolie der Indische ambtenaren. Uit den aard der zaak waren deze voor het grootste gedeelte ten hoogste ingenomen met die regeringsbeginselen, die zij hadden helpen invoeren of toepassen. Diegenen onder hen, die genoeg zelfstandig oordeel en onafhankelijk karakter bezaten, om zich eigen inzigten te vormen en die aan het opperbestuur mede te deelen, zagen veelal hunne opmerkingen in den wind geslagen; keerden zij eindelijk na eene langdurige afmattende loopbaan in het moederland terug, dan vonden zij ook dáár èn bij de regering èn bij het publiek weinig of geene belangstelling, en zij misten elken prikkel, die hen konde nopen, hunne denkbeelden in geschriften uiteen te zetten.

De grondwet van 1848 bragt in dien toestand eensklaps de grootste verandering, Zij, die het tot dusver gevolgde koloniale regeringsstelsel afkeurden, lieten hunne waarschuwende stem in de volksvertegenwoordiging hooren en maakten door redevoeringen en geschriften hunne meeningen algemeen bekend. Dit noodzaakte de voorstanders van het oude, hen op hetzelfde terrein te bestrijden. Zoo ontstonden ook op het gebied der koloniale politiek de voor het welzijn van elken staat zoo heilzame partijen, en bekleedde de behandeling van Indische onderwerpen weldra eene voorname plaats in de handelingen der Staten-Generaal, de periodieke pers en in uitvoeriger boekwerken. Dit alles, nevens de jaarlijks bij de Kamers ingediende koloniale verslagen, opent voor een ieder eene onschatbare bron voor de kennis van Neêrlandsch Indië, terwijl de officiële mededeelingen der regering en de particuliere geschriften den onpartijdigen beoordeelaar beurtelings de gelegenheid verschaffen, het eenzijdige, dat elk hunner mogt aankleven, op te merken en te verbeteren.

De beginselen der Grondwet van 1848, waarmede een geheel nieuw tijdperk der geschiedenis van Neêrlandsch Indië aanvangt,

waren - wien kan het verwonderen? - een gruwel in de oogen van vele oudgasten, die tot dusver het bestuur, ja, de kennis der kolonie, als een bij uitsluiting aan hunnen stand verleend voorregt hadden beschouwd. In den aanvang bestreden zij echter minder die beginselen zelve: het regt van toezigt der volksvertegenwoordiging op de regeringshandelingen in Indië evenzeer als in Nederland, en de medewerking der Staten-Generaal in de regeling van gewigtige koloniale aangelegenheden, - maar op allerlei wijze poogden zij de uitvoering daarvan tot den geringst mogelijken omvang te beperken. Dit bleek bij elke gelegenheid, waar Indische zaken in de Kamers ter sprake kwamen, vooral bij de behandeling der uitdrukkelijk in de Grondwet voorgeschreven koloniale wetten. Toen in 1854 het reglement op het beleid der regering in Neêrlandsch Indië tot stand kwam, gaf de Vertegenwoordiging van hare zijde het duidelijkste bewijs, dat die wetgeving niet ten onregte aan hare beraadslagingen onderworpen was: ‘Door haar invloed toch werden de beide hoeksteenen van het koloniale staatsgebouw - de eerbiediging van de instellingen en gewoonten der aan ons gezag onderworpen volken en de handhaving van het aanzien hunner vorsten en hoofden - niet losgerukt, maar duurzaam bevestigd’[1]. Eveneens werden het kultuurstelsel en de heerendiensten gehandhaafd en slechts eene geleidelijke voorbereiding van den vrijen arbeid en eene trapswijze vermindering der persoonlijke diensten voorgeschreven. De slavernij werd afgeschaft, maar voor de uitvoering van dit verbod een tijdperk van ruim vijf jaren vastgesteld, terwijl het pandelingschap op de buitenbezittingen slechts door menschlievende verordeningen werd beperkt. Het Regeringsreglement huldigde dus wel vrijzinnige beginselen, maar verloor geenszins den eigenaardigen toestand der koloniale maatschappij uit het oog, noch trachtte op onvoorzigtige wijze Westersche begrippen onder de inlanders in te voeren. Desniettemin wist de partij der reactie, die sedert de Aprilstormen van 1853 in Nederland tijdelijk had gezegevierd, te bewerken, dat de regeling van vele onderwerpen,

1 Woorden van den heer L.W.C. Keuchenius in zijne Voorrede voor de ‘Handelingen betreffende het reglement op het beleid der regering van Nederlandsch Indië.’ De schrijver dezer woorden was waarnemend Secretaris-Generaal onder den Minister van Koloniën Mr. P. Mijer, die in deze hooge betrekking zich voorwaar niet aan overdreven liberaliteit bezondigde.

die tot de inlandsche bevolking in geringe of geene betrekking stonden, voorloopig buiten medewerking der Volksvertegenwoordiging plaats had. Het Regeringsreglement bepaalde toch, dat de regtsbedeeling over de Europeanen, het bevorderen, ontslaan en op pensioen stellen van officieren en ambtenaren en het toezigt der regering op de drukpers bij algemeene verordeningen zouden worden geregeld[1], welke onbepaalde uitdrukking de vraag onbeslist liet, of dit bij de wet, eenvoudig bij koninklijk besluit, of zelfs bij ordonnantie van den Gouverneur-Generaal zoude geschieden. Het is natuurlijk, dat het uitvoerend gezag terstond deze speelruimte misbruikte; in welke mate leert het beruchte reglement op de drukwerken in Neêrlandsch Indië, vastgesteld bij koninklijk besluit van 8 April 1856 - het jaar, waarin de reactie in ons vaderland haar hoogste toppunt bereikte. Eene bevoegder hand dan de onze heeft vroeger reeds in dit tijdschrift[2] de draconische bepalingen van dit decreet helder uiteengezet, en den zonderlingen loop van den daarover in de Tweede Kamer gevoerden strijd geschetst; het beginsel der wet (Art. 110 van het Regeringsreglement), dat het openbaren van gedachten en gevoelens door de drukpers slechts tot verzekering der openbare orde mogt worden belemmerd, werd zooveel mogelijk ontzenuwd voor boeken, alleen door Europeanen gelezen; daarentegen bleef het verspreiden van schriften in de inlandsche talen, waardoor in Indië de rust ernstig kon worden bedreigd, buiten alle toezigt. De onmiskenbare strekking van dezen maatregel was dan ook niet, de openbare orde te verzekeren, maar het doordringen van elke der regering onaangename zienswijze in de kolonie te weren. Dit streven mislukte echter ten eenenmale; zoo algemeen was de afkeuring èn in Indië èn in Nederland van dit besluit, dat men het niet durfde uitvoeren, dat elk toezigt op de drukpers ontbrak, en dat hoogst laakbare geschriften ongehinderd werden verspreid.

Het ultra-reactionnaire ministerie van 1856 had reeds binnen twee jaren zijne rol uitgespeeld; het doorslaande bewijs was geleverd, dat deze rigting in ons vaderland tot een lang verleden tijdperk behoorde; de vorming van een nieuw ministerie werd opgedragen aan den gewezen Gouverneur-Generaal Rochussen.

1 Zie art. 42, 49, 75 en 110, vergeleken met art. 31.
2 ‘Gids,’ Jaarg. 1857, deel I, bl. 373, deel II, bl. 214 en 332.

Reeds dit was een opmerkelijk feit. Vóór de afscheiding van België was het Ministerie van Koloniën steeds een toevoegsel van andere departementen, hetzij van dat van Koophandel, Marine, Onderwijs of Nijverheid. Men kende dezen tak van algemeen bestuur toen geen belang genoeg toe, om een zelfstandig geheel te vormen. Wel stond het na den Belgischen opstand op zich zelf, maar ook nog na 1848 beschouwde men den Minister van Koloniën slechts als eene specialiteit, die geene politieke rigting behoefde te hebben, of althans die zijner ambtgenooten niet behoefde te deelen. In Maart 1858 trad voor het eerst een Minister van Koloniën op als hoofd van het Kabinet waardoor eindelijk erkend werd, dat in een land als het onze, 't welk met het behoud zijner overzeesche bezittingen staat of valt, het beheer dier gewesten eene eerste plaats onder de ministeriële departementen inneemt.

Gaat men na, dat de heer Rochussen als Gouverneur-Generaal zeer gunstige indrukken in Nederlandsch Indië had achtergelaten; bedenkt men, dat hij, nog kort voor de aanvaarding der portefeuille, als Voorzitter eener Staatscommissie[1] een hoogst gewigtig verslag over de middelen ter ontwikkeling van de zedelijke en stoffelijke belangen der buitenbezittingen aan den Koning had ingediend; houdt men in het oog, dat hij den 13^{den} April namens zijne ambtgenooten de politieke gedragslijn van het Kabinet aan de Staten-Generaal uiteenzette, daarbij ronduit de rigting afkeurde dier mannen, die de Staatsregeling van 1848 als verderfelijk voor Koning en Vaderland beschouwen en hare beginselen en voorschriften in zooveel mogelijk beperkten zin willen toepassen, en onder de onderwerpen, die dringend voorziening behoeven, in de eerste plaats het tot stand brengen der door de Grondwet voorgeschreven Indische Comptabiliteitswet noemde, dan begrijpt men, welke gunstige vooruitzigten voor Neêrlandsch Indië algemeen van zijne optreding als Minister werden verwacht. Zelfs liep aanvankelijk het gerucht, als wilde hij den Gouverneur-Generaal terugroepen, en inderdaad moeijelijk was eene vruchtbare zamenwerking denkbaar tusschen hem en den man, die eerst gedurende meer dan zes jaar als Minister van Koloniën in

1 Ingesteld bij 's Konings besluit van 16 Junij 1857, op het adres van F.H. van Vlissingen en negen anderen, betreffende Europesche kolonisatie in Nederlandsch Indië.

schijn zich aan de meest uiteenloopende staatkundige rigtingen had aangesloten, maar in werkelijkheid steeds slechts de inspraak en leiding had gevolgd van den kundigen en achtingswaardigen Baron Baud, den steunpilaar van het Indische stelsel van behoud; die later als opperbestuurder der kolonie, van dien talentvollen raadsman beroofd, door het beruchte drukpersreglement in zijne ware gedaante te voorschijn trad, en eindelijk vooral door zijne openstelling der negentien havens, bij gemis aan voldoend personeel tot heffing der regten van invoer, zijne volslagen onbeduidendheid als staatsman had getoond. Hoewel deze laatste handelwijze geenszins met de inzigten van den heer Rochussen strookte, zoo deinsde deze toch terug voor eene terugroeping, een strenge en opzienbarende maatregel, waarvan in onze geschiedenis bezwaarlijk een voorbeeld te vinden was. In andere opzigten bleek het echter spoedig, dat een vrijzinniger geest aan het hoofd van het koloniaal bestuur stond, zoo bij de parlementaire debatten in de verhouding van den Minister tot de oppositie, als door de spoedige indiening der wetten tot afschaffing der slavernij in Oost- en West-Indië en tot regeling der wijze van beheer en verantwoording der koloniale geldmiddelen. Dit laatste ontwerp was vooral belangrijk om de opneming van het beginsel, dat de Indische begrooting met medewerking der wetgevende magt zoude worden vastgesteld, en verwekte daardoor vele noodkreten bij de conservative partij[1]. Die vrijzinniger geest bleek ook toen de heer van Vlissingen concessie verkreeg voor eene Europesche nederzetting op Borneo's Westkust; een maatregel, die een ander beginsel goedkeurde, dat de partij van het be-

1 Zoo gaf de door zijne talrijke brochures welbekende Mr. R.W.J.C. Bake tegen dit beginsel twee werkjes in het licht. Het eerste, eene ‘Verhandeling (voorgedragen in Felix Meritis, den 3den Maart 1859) over de vraag: Welk aandeel heeft het volk van Engeland en bij ons in Nederland in het beheer der koloniën gehad, en is voor ons een raad van koloniën noodzakelijk geworden?’ is voor de geschiedenis der Engelsche volksplantingen in Amerika een onbeduidend uittreksel uit het bekende werk van Roscher: ‘Kolonien, Kolonialpolitik und Auswanderung.’ Het tweede: ‘Zal het opperbestuur over de koloniën den Koning ontnomen worden?’ wordt reeds voldoende uit den titel gekend. Gelijk toch de Grondwet (art. 55, 58 en 61) den Koning het opperbestuur der buitenlandsche betrekkingen en algemeene geldmiddelen, even als het oppergezag over zee- en landmagt toekent en tevens bepaalt (art. 119), dat de begrootingen van alle rijks uitgaven door de wetgevende magt worden vastgesteld, zoo kan dit beginsel evenzeer op de uitgaven in Indië worden toegepast, zonder den Koning het opperbestuur over de koloniën te ontnemen.

houd tot dusver met alle krachtinspanning had bestreden. Zoo opende zich het veelbelovend verschiet, dat voortaan de beginselen der Grondwet onbekrompen ook op het bestuur der koloniën zoude worden toegepast, toen de overlandpost van Mei 1859 de tijding van den moord van Banjermassing naar Europa bragt en deze treurmare, als eene kille noordenwind, eensklaps de zoo schoon ontluikende bloesems in den knop deed verstijven.

Eerst greep de koloniale oppositie dit ongeval met beide handen aan, om de door haar zoo gewenschte vervanging van den Gouverneur-Generaal te bewerken. De begaafde redacteur van het Bataviaasch Handelsblad gaf het sein tot den aanval; in de voor Nederland bestemde mail-editie van dit dagblad plaatste hij een overzigt van den toestand der kolonie; de boven door ons beschouwde gebeurtenissen in Palembang, Boni en Banjer, de glansrijke overwinningen in Reteh en Djambi, krijgstogten, die nog vroeger hadden plaats gehad, en onbeduidende voorvallen, als het zamenrotten van enkele door de komeet verschrikte Javanen en de menées van één Hadji op Soembawa[1]. dit alles was door hem met dezelfde gloeijende verwen afgemaald en kunstmatig bijeengevoegd, om aan te toonen, dat Nederlandsch Indië op den rand des verderfs stond en dat op elk punt van dit onmetelijk gebied de inlandsche bevolking in de grootste gisting verkeerde. Eveneens had hij een aantal deels ware, deels vermeende, grieven van militairen en ambtenaren opeengestapeld, ten betooge dat Nederland, alleen op de vermeerdering van het koloniaal batig slot bedacht, de kolonie uitzoog en meêdoogenloos verwaarloosde. Geen woord werd natuurlijk gerept van het feit, dat het budget der koloniale uitgaven sedert 1848 met bijna twintig millioen was verhoogd en dat de werkelijk groote voordeelen, die het moederland uit den verkoop der koloniale produkten in de laatste jaren genoten had, verkregen waren niet door uitbreiding - laat staan overdrij-

1 Reeds de heer E. Frank, redacteur van het Weekblad van Samarang, heeft in eene brochure: ‘Eene geruststellende stem uit Java,’ den bespottelijk overdreven uitval: ‘De banier van den Islam op Sumbawa ontrold,’ in het ware licht gesteld, en in het algemeen, zonder de werkelijk bestaande gebreken te loochenen, het door zijn ambtgenoot in de Indische journalistiek opgerigte schrikbeeld vernietigd. Het is opmerkelijk, dat het genoemde overzigt uit het Bataviaasch Handelsblad als los blaadje ongehinderd over geheel Java werd verspreid, een merkwaardig bewijs, hoe weinig een drukpersreglement baat, zoo streng, dat men het nimmer durft toepassen.

ving - der kultures, maar door den toevalligen hoogen prijs van koffij en suiker. Daarentegen eindigde dit zoo hartstogtelijk geschreven artikel met de even onwaardige als onware bedekte bedreiging, dat de kolonie zeer goed onafhankelijk van het moederland konde bestaan, maar dat Nederland met het verlies van Indië zoude te gronde gaan. Het kon niet anders of dit stuk, terstond door vele dagbladen medegedeeld, verwekte in ons vaderland eene onaangename stemming, vooral bij diegenen, wien het aan de noodige kennis van koloniale zaken ontbrak, om bij den eersten aanblik het gruwelijk overdrevene der voorstelling in te zien; het deed ons daarom veel genoegen, dat de voornaamste onzer vrijzinnige dagbladen dit terstond aanwezen[1], terwijl het ons bevreemdde, dat enkele personen, tot zelfs in dit steeds even wetenschappelijk als gematigd tijdschrift, zich onder den eersten indruk tot een even onheilspellende, hoewel minder sterk gekleurde, schildering van den toestand van Neêrlandsch Indië lieten medeslepen[2].

Niet alsof wij alle handelingen van het Indisch bestuur in den laatsten tijd goedkeurden. Ons boven uitgesproken oordeel over den eersten krijgstogt tegen Boni en over het gedrag van het gewestelijk bestuur in Borneo's Zuidkust vóór de uitbarsting van den opstand, vooral onze wensch, dat de hoogste betrekking in de kolonie aan krachtiger hand ware toevertrouwd[3], getuigt van het tegendeel; maar wij betreuren het, dat men, om herstel van gebreken te verkrijgen, het bestaande kwaad bovenmate vergroot, gewoonlijk met het eenige gevolg, dat zij, die de overdrijving inzien, nu ook het werkelijk verkeerde ontkennen. In de debatten, die in de Staten-Gene-

1 Zoo als het ‘Algemeen Handelsblad’ van 1, 3 en 6 September 1859, en de ‘Nieuwe Rotterdamsche Courant’ van 30 Sept. en 1 October 1859.

2 Zoo als de brochure: ‘Eene waarschuwende stem voor allen, die Nederlandsch Indië wenschen te behouden,’ en het opstel: ‘De jongste waarschuwing uit Neêrlandsch Indië’ in ‘de Gids’ van 1859, deel II, bl. 347.

3 Ten bewijze, dat niet alleen de koloniale oppositie de geschiktheid van den tegenwoordigen Gouverneur-Generaal in twijfel trekt, strekt de brochure: ‘Eenige woorden over Indië, met betrekking tot den te benoemen Gouverneur-Generaal,’ van den heer C.H.F. Riesz. De schrijver, die de liberalen als de bron van alle kwaad voor de kolonie afschildert, plaatste in het ‘Dagblad van Zuid-Holland en 's Gravenhage’ van 16 December 1859, acht en dertig vragen ten betooge, dat de Minister den Gouverneur-Generaal moest terugroepen, en gaf, toen zijne beweringen in hetzelfde blad werden weêrsproken, bovengenoemd werkje ter zijner verdediging in het licht.

raal over de Bonische expeditie en den moord van Banjermassing gevoerd werden, wist de oppositie, die zoo door waardige als gematigde houding veilig aan die van elk ander land, Engeland misschien uitgezonderd, tot voorbeeld strekken kan, die klip te ontwijken en bepaalde zich tot het gispen der late uitzending en der slechte uitrusting van den krijgstogt op Celebes en tot het vragen van inlichtingen nopens de aanleiding der onlusten op Borneo.

De voorstanders van het behoud *quand-même* van het oude koloniale stelsel bemagtigden zich echter terstond van het oorlogsmanifest in het Bataviaasche Handelsblad, als een stormram tegen de wettig bestaande orde van zaken; gelijk zoo vaak in de geschiedenis het geval was, predikten nu de conservatieven de omkeering der Staatsregeling. De heer J.D. van Herwerden, vóór 1848 een zeer verdienstelijk resident op Java, maar reeds sedert een twaalftal jaren in Europa teruggekeerd, erkende het door dit dagbladartikel geschilderde gevaar voor Nederlandsch Indië als waarheid, maar wierp de schuld van dien onrustwekkenden toestand geheel op de verderfelijke beginselen, door de Grondwet in het koloniale bestuur ingevoerd en door het Regeringsreglement nader ontwikkeld en bevestigd[1]. Een bekend journalist, die zich waarschijnlijk daarom zoo gaarne ‘den vriend der waarheid’ noemt, omdat hij zijne begaafde pen beurtelings voor de meest tegenstrijdige gevoelens veil had, en met zijne onmiskenbare talenten om strijd alle politieke partijen diende, betoogde herhaaldelijk, dat al de rampen, die Neêrlandsch Indië troffen of in de toekomst bedreigden, alleen te wijten waren aan de inmenging eener in koloniale aangelegenheden onkundige volksvertegenwoordiging[2]. Een zestal gewezen hoofden van gewestelijke besturen in Nederlandsch Indië verkondigden in het Haagsche Dagblad den volke, dat zij volkomen het zegel hunner goedkeuring hechtten aan de gevoelens van hun vriend en ambtgenoot van Herwerden; een ze-

1 Zie zijne brochure: ‘Indië gelijk het geworden is, en Nederland gelijk het dreigt te worden.’
2 Zie de brochures van Philalethes: ‘Indiës grieven en Nederlands onregt, getoetst aan de waarheid en de feiten;’ ‘De parlementaire regeringsvorm in verband beschouwd met het voordeelig en rustig bezit van Nederlandsch Indië;’ ‘Jean Chrétien Baud,’ en een aantal hoofdartikels in het ministeriële weekblad: ‘Nederlandsch Indië.’

vende - bevreesd dat zonder hem Neêrlandsch-Indië niet even als Oud-Griekenland op zeven wijzen roemen mogt - haastte zich in hetzelfde blad een gelijkluidende verklaring af te leggen en zoo ook met al het gewigt van *zijn* naam het geschrift van den heer van Herwerden te bekrachtigen[1].

Het zij verre van ons, dat wij in twijfel zouden trekken het gezag der ondervinding en der plaatselijke kennis van mannen, die jaren lang hooge, vaak moeitevolle, betrekkingen in de koloniën hebben bekleed, maar meer dan enkele namen, hoe hoog ook geacht, schatten wij een bondig betoog. Dit nu heeft noch de heer van Herwerden, noch een zijner adhaerenten geleverd; elke aanwijzing van het verband tusschen de gebeurtenissen in Indië en de beginselen van Grondwet en Regeringsreglement ontbrak om de eenvoudige reden, dat reeds jaren vóór hunne invoering de binnenlanden van Palembang in oorlogstoestand verkeerden, het rijk van Boni weigerde zijne verpligting jegens het Nederlandsch bestuur gestand te doen, en de mijnontginningen in Banjermassing en daarmede gepaarde uitbreiding van Europeesch gezag den onwil der inlandsche hoofden opwekten. Maar hoe was het dan mogelijk, dat zoo veelzins verdienstelijke mannen die gebeurtenissen aan den invloed der nieuwere koloniale politiek toeschreven? De beantwoording dier vraag is niet moeijelijk. Europeanen, die jaren achtereen in de kolonie vertoeven, deelen uit den aard der zaak slechts van verre in de gebeurtenissen van het moederland; zij kennen die slechts uit dagbladen en brieven, eene vooral vroeger, toen de gemeenschap met Europa zooveel langer duurde en zooveel minder geregeld was, hoogst onvolledige bron van kennis; zij missen dus grootendeels de onwikkeling hunner medeburgers in het vaderland, wier begrippen en inzigten omtrent staatkunde en wetenschap, letterkunde en kunst, intusschen menige verandering en wijziging ondergaan. Eindelijk keeren zij terug na eene langdurige en moeitevolle dienst in de tropische gewesten, verbruind van gelaat, vaak verzwakt van gestel, zeker verouderd en verwend aan het in het Oosten nog steeds noodzakelijke despotieke bestuur; hunne landgenooten zijn hun vreemd geworden; zelfs is de regeringsvorm vernieuwd en dat wel in vrijzinnigen geest. Kan het bevreemding baren, dat dit nieuwe kleed hun niet past,

1 ‘Dagblad van Zuid-Holland en 's Gravenhage,’ van 30 September en 5 October 1859.

dat zij zich wrevelig en ontevreden over den bestaanden toestand aansluiten aan die partij, die in Europa nog steeds den zaligen ouden tijd beweent, en dat zij, al wat naar hunne meening verkeerds in de kolonie plaats vindt, zonder eenig verder onderzoek aan die verderfelijke nieuwigheden wijten?

Deze schildverheffing der mannen van het behoud, of liever der omkeering, tegen Grondwet en Regeringsreglement, had bij de voorstanders van den geleidelijken vooruitgang weinig onrust verwekt, zoo niet tevens verschillende omstandigheden bewezen hadden, dat deze beweging een officiëel karakter bezat, of althans spoedig verkreeg, en zoo het niet in menig opzigt gebleken was, dat de Minister van Koloniën, van wiens bestuur men aanvankelijk eene zoo gunstige verwachting koesterde, eensklaps een geheel anderen weg insloeg. Geruchten, als zoude het ministerie de brochure van den heer van Herwerden bij honderden exemplaren tot aankweeking van regtzinnige begrippen onder de Indische ambtenaren hebben verspreid, laten wij daar; de zeker bekende feiten spreken duidelijk genoeg. Zoo oordeelde de heer Rochussen, die zelf den 13^{den} Julij bij de interpellatie van den heer van Hoëvell den opstand van Banjermassing aan de uitbreiding van ons gezag, de verkeerde regeling der troonsopvolging en de dweepzucht der teruggekeerde Mekkagangers had toegeschreven, het den 27sten dierzelfde maand niet onwaarschijnlijk, dat de herhaalde beraadslagingen der Tweede Kamer over Indische zaken daarop van invloed geweest waren. Veelligt had hij in die veertien dagen berigt bekomen, dat Pangeran Hidayat geregeld het Bijblad der Staats-courant las; in dit geval mogt men echter verwachten, dat hij die belangrijke bijzonderheid niet had verzwegen. Zelfs was den 29sten September, toen de heer Duymaer van Twist de onder zijn bestuur geregelde troonsopvolging verdedigde, het vermoeden van den Minister in volslagen zekerheid veranderd; toen betuigde hij den leden der Tweede Kamer met plegtigen nadruk, dat niets voor Indië verderfelijker was, dan het overdreven fanatisme van den Mohammedaan, het overdreven liberalisme van den Europeaan en de overdreven inmenging der Kamer in Indische aangelegenheden. Voorwaar die beschuldiging en gelijkstelling was niet vleijend voor onze volksvertegenwoordigers en er behoorde moed toe, haar zoo ruiterlijk in hun midden uit te spreken; maar evenzeer als wij dien moed waarderen, hadden wij gewenscht, dat de beschuldiging, al ware het slechts met en-

kele bewijzen, ware gestaafd en niet eenvoudig - eene bloote bewering ware gebleven. Al kennen wij dus niet den beweeggrond, die den heer Rochussen zoo plotseling nieuwe inzigten schonk, dat zijne overtuiging inderdaad veranderd was, mogen wij niet betwijfelen en leeren ons onwederlegbaar zijne volgende handelingen. Zoo bleef de Minister bij de behandeling der wet op het batig slot en der begrooting van zijn departement weigerachtig, inlichtingen te geven en beantwoordde niet of noode de tot hem gerigte vragen. De nieuwe bepalingen omtrent de bedevaartgangers naar Mekka wilde hij zelfs niet in geheim comité verdedigen en eene hernieuwde indiening der comptabiliteitswet kon hij niet beloven, hoewel het hoofdbeginsel daarvan in de vorige zitting de goedkeuring van de groote meerderheid der Kamer had mogen wegdragen. Openhartig erkende hij zelfs, dat hij nu huiverig was, de bepaling in het leven te roepen, dat de wetgevende magt de begrooting der ontvangsten en uitgaven in Indië zoude vaststellen. Eveneens trok hij terstond de den heer van Vlissingen verleende concessie in, zoodra deze, uithoofde der door den Italiaanschen oorlog gedrukte geldmarkt, niet in staat was, binnen den bepaalden termijn, de voor zijne onderneming noodige gelden op te nemen. Zoo verslond de heer Rochussen, als een nieuwe Saturnus, achtereenvolgens al zijne eigen kinderen, en onder zijn bestuur ving in 1859 op het gebied der koloniale politiek dezelfde rugwaartsche beweging aan, die in 1853 voor de binnenlandsche staatkunde was aangevangen - eene reactie, die volgens zijne eigene verklaring bij zijne optreding als Minister zoo hoogst verderfelijk voor Koning en Vaderland had gewerkt en jaren lang alle ontwikkeling en vooruitgang had belemmerd.

Meer dan ooit is thans het tijdstip dáár voor allen, die in het bestuur der koloniën openbaarheid en licht in plaats van geheimhouding en duisternis verlangen en die ook op dat bestuur het toezigt der volksvertegenwoordiging en der natie wenschen, ja onmisbaar rekenen, om de handen krachtig ineen te slaan ter verdediging en handhaving van den door de Grondwet van 1848 gewettigden stand van zaken. Menige stem liet zich reeds in dien geest hooren. Zoo behandelde het Indisch Genootschap in eene opzettelijke bijeenkomst op den 7^{den} October de vraag: of de voor Nederlandsch Indië in 1854 aangenomen regeringsbeginselen op goede gronden worden afgekeurd, en de vergadering, waaronder vele mannen, die jaren in de kolonie

verkeerden en daar de gewigtigste betrekkingen bekleedden, legde openlijk de verklaring af, dat zij die afkeuring niet deelde en bleef volharden bij hare reeds vroeger geopenbaarde overtuiging aangaande het beginsel van vrijen arbeid en vrije industrie in Indië[1]. Dit laatste vraagstuk vooral, op nieuw door de voorstanders van het kultuurstelsel *quand-même* als een droombeeld en ongerijmdheid uitgekreten, werd door vele deskundigen, gewezen landbouwondernemers en voormalige residenten op Java, in verschillende brochures opgehelderd of toegelicht[2], en de talentvolle leider onzer koloniale oppositie verdedigde op 26 Januarij en 2 Februarij in de Maatschappij Felix Meritis vijf stellingen ter handhaving van dit beginsel, wier bestrijding voor een ieder was opengesteld. Een merkwaardige redetwist te midden van het behoudende Amsterdam, te merkwaardiger, omdat de tegenstanders wel in grooten getale opkwamen, maar slechts enkele hunner het woord voerden en deze nog de stellingen alleen zijdelings aanvielen, en op eene wijze,

1 Zie het verslag dier bijeenkomst in de ‘Handelingen en geschriften van het Indisch Genootschap te 's Gravenhage,’ zesde jaargang, blz. 258-357, en de vroegere discussie over den vrijen arbeid, eerste jaargang, blz. 62-122.

2 Wij doelen hier hoofdzakelijk op de belangrijke bijzonderheden, medegedeeld door de heeren J. de Mol van Otterloo (‘De vrije arbeid te Rembang en Kedirie’) en H.C. Bekking (‘Eenige proeven tot wederlegging,’ enz.), de onomstootelijke bewijzen, dàt vrije arbeid reeds nu op Java bestaat, en dat de Javaan, mits met behoedzaamheid en beleid behandeld, vrijwillig daartoe overgaat, zelfs al strijdt de aard van het werk geheel tegen zijne aloude gewoonten. Beide brochures waren gerigt tegen een der zeven wijzen, den ond-resident P. Vreede Bik, die in zijn werkje: ‘De vrije arbeid te Soerabaya’, die *nieuwigheid* met de handhaving van ons gezag onbestaanbaar noemt, maar tevens haast op elke bladzijde menig feit ten voordeele van dit stelsel bekend maakt, en vooral gewigtige ophelderingen geeft, - à bon entendeur demi mot suffit - hoe vrije arbeid door sommige residenten wordt tegengewerkt. Eveneens schreef de oud inspecteur der kultures, L. Vitalis, nog vóór dat de moord op Borneo de gemoederen in Nederland verontrustte, een uitvoerig betoog (‘Nog een woord over het voorstel van vrijen arbeid en van uitbesteding der kontracten op Java’), dat menige bepaling van het regeringsreglement, vooral de in art. 56 voorgeschreven bevordering van den vrijen arbeid, moest worden herzien, maar deelde ook hier menige bijzonderheid mede, hoe de Javaan van natuur tot dien arbeid geneigd is. Zoo zijn het vooral de bestrijders van dit stelsel, die bij ons de overtuiging gevestigd hebben, dat trapswijze ontwikkeling van het beginsel van vrijen arbeid mogelijk is, mits de regering eerlijk en ter goeder trouw dien weg insla; overigens gelooven wij gaarne op gezag der heeren F. s'Jaeob (‘Gedwongen en vrije suikercultuur op Java’) en J.D. Fransen van de Putte (‘De regeling en uitbesteding van de suikercontracten op Java’), dat het gemeenschappelijk grondbezit der dessa's vooralsnog een groot bezwaar is, om dit beginsel ook op de suikercultuur toe te passen. De heer van Hoëvell oordeelt in zijne derde stelling dit bezwaar van minder gewigt; wij verwachten daarom eene belangrijke discussie tusschen ZEd. en suikerkontraktanten, wanneer de debatten over vrijen arbeid in Felix Meritis worden hervat.

die de innerlijke zwakheid van hun stelsel maar al te zeer verried[1].

Maar het is niet slechts de door art. 56 van het Regeringsreglement voorgeschreven geleidelijke bevordering van den vrijen arbeid, die door de thans voor de koloniën aangebroken reactie met alle kracht wordt tegengewerkt; de bevredigende oplossing van een aantal andere, voor Nederlandsch Indië niet minder gewigtige, vraagstukken is tot een ver verschiet verschoven. Zoolang toch die reactie zich in de hooge sfeer der regering weet te handhaven, is er geen twijfel, of de groote tegenstrijdigheid zal blijven bestaan, dat de betrekkelijk geringe uitgaven van het departement van koloniën niet zonder goedkeuring der wetgevende magt worden verleend, maar dat de zooveel belangrijker ontvangsten en uitgaven in Indië zelf slechts door het goedvinden van één enkel persoon worden geregeld en dat de Indische begrooting, wier bedrag die van al de rijksuitgaven in Europa overtreft, slechts eenige jaren na hare werking aan de vertegenwoordiging ter inzage wordt overgelegd. Eveneens zal in den tegenwoordigen stand van zaken de regering trachten, zich zooveel mogelijk van haren grondwettigen pligt tot het geven van inlichtingen te onthouden, en hoewel er hoegenaamd geen vrees behoeft te bestaan, dat die houding onze wakkere volksvertegenwoordigers zal afschrikken, naar de inspraak hunner overtuiging hunne waarschuwende stem te doen hooren, zoo kan de regering eenvoudig door voortdurend zwijgen en uitstellen haar gang gaan, de zaken bij het oude laten en inmiddels door haren oppermagtigen invloed in de kolonie elke gunstige werking der heilzame, sedert 1848 aangenomen, regeringsbeginselen onmogelijk maken. Wat vermag de wetgevende magt tegen zulk eene staatkunde? Zij

1 In den ‘Nederlandschen Spectator’ van 11 Februarij, gaven wij een kort verslag van den indruk, dien dit onderhoud bij ons achterliet. De ‘Nederlandsch Indië’ van 20 Februarij noemt die voorstelling partijdig; zij geeft echter in dit en het volgende nommer het eerst de redevoeringen der bestrijders van den heer van Hoëvell in haar geheel, en stelt dus een ieder in de gelegenheid over de waarde hunner argumenten en onzer oordeelvelling te beslissen. Ook de heer Riesz poogde in eene nieuwe brochure ‘Cultuurstelsel en vrije arbeid op Java,’ de stellingen van den heer van Hoëvell te weêrleggen; hoogst opmerkelijk is het echter dat zijne daarin opgenomen dagbladartikels het bewijs leveren, dat de heerendiensten en de bestaande dwangkultuur den Javaan, onwillekeurig maar zeker, tot vrijen arbeid brengen.

kan de handelingen der regering afkeuren, maar moet daarbij kalm blijven berusten. Vooralsnog is het ondenkbaar, dat de Vertegenwoordiging door een votum van wantrouwen of door eene verwerping der begrooting van het departement van koloniën de regering tot het inslaan van een anderen weg noodzaakt. Die handelwijze zoude waarschijnlijk in geen geval de goedkeuring harer lastgevers wegdragen, zoolang de natie, voor het meerendeel onverschillig of onkundig in koloniale aangelegenheden, zich daarin onvoorwaardelijk laat leiden door hen, die vroeger in Indië vertoefden en die veelal, zoo gehecht aan het oude alleen, omdat het oud is, in Grondwet en Regeringsreglement de kiemen van ondergang der kolonie zien en de inmenging der wetgevende magt in haar bestuur als hoogst verderfelijk beschouwen.

Op een ieder rust dus thans de verpligting, naar vermogen het zijne bij te dragen tot vermeerdering der kennis van Indië bij de natie en tot scherping van haar oordeel over koloniale regeringsbeginselen[1]. Ook wij willen daartoe eene proeve wagen en in eene volgende aflevering van dit tijdschrift de verhouding der regering tot den Evangeliearbeid in de koloniën ter sprake brengen - een onderwerp, dat bij een volk, zoo godsdienstig als het onze, in de eerste plaats belangstelling wekken moet.

ROBIDÉ VAN DER AA.

1 Onder het afdrukken dezer regelen ontvingen wij ter aankondiging de belangrijke brochure: ‘Blik op de tien laatste jaren in Nederlandsch Indië, een stem tot het Nederlandsche volk.’ De ons geheel onbekende schrijver geeft een afschrikwekkend tafereel, hoe weinig tot dusver de beginselen van 1848 op het koloniaal bestuur werden toegepast. De thans heerschende openbaarheid ten opzigte van Indische zaken en het streven tot verbetering van het volksonderwijs van den inlander vormen de eenige lichtzijde in zijne donkere schets.

Vuurdienst.

Eene proeve uit eene nieuwe wetenschap.

Adalbert Kuhn. Die Herabkunft des Feuers und des Göttertranks. Ein Beitrag zur vergleichenden Mythologie der Indo-Germanen. Berlin, 1859.

> Gij meent dat Ik t'eenemaal ben
> gelijk gij.
> *Psalm* L: 21.

In overoude tijden leefde in het Noord-Westen van Midden-Azië een groot en magtig volk van blanke gelaatskleur en schoonen ligchaamsbouw. Het was een nijver en arbeidzaam volk, dapper in den krijg, eenvoudig en kinderlijk van zin, vroom en dichterlijk van gemoed. Veeteelt en akkerbouw was zijne bezigheid, de wapenhandel zijne uitspanning. De staat loste zich op in het huisgezin; de vader, koning en priester tevens, regeerde; en naast hem stond in waardigheid de vrouw. De overwonnen vijand werd dienaar in het huis. De woning was rijk versierd, de kleeding fraai en niet zonder weelde; zang en dans wisselden den arbeid af. Het land was bergachtig en van vele rivieren doorsneden; de winter hard, naar 't schijnt; de lente liefelijk. De aanblik eener schoone natuur wekte bewondering, de strijd harer krachten schrik in het nog kinderlijk gemoed. Hooger, magtiger wezens dan de mensch bezielden haar, doch met den mensch bleven zij onderworpen aan hetzelfde lot, en deelden met hem in vreugde en leed.

Van de goden kwamen alle goede gaven, maar de helden van den stam streden ook met hen tegen de daemonen, hunne vijanden. In de goden zag het trotsche zelfbewustzijn niet alleen beschermers, maar ook bondgenooten; doch voor de hoogste magt, die beide hemel en aarde regeert, boog ook de vriend der hemelbewoners demoedig het hoofd. In verheven zangen gaven de dichters, tevens priesters, woorden aan het godsdienstig gevoel; in schoone hymnen loofden zij de heerlijkheid der schepping; in statige gebeden vroegen zij de gunst der goden; in krachtige krijgsliederen roemden ze de dapperheid en de deugden der helden. Diepzinnigheid van opvatting en frischheid van verbeelding zoowel als levenslust, ondernemingsgeest en moed, de vatbaarheid voor hoogere bespiegeling nevens gezonden, praktischen zin, - deze vormden de hoofdtrekken van het karakter der oude Ariërs, - een volk, dat tot groote dingen was bestemd, en een magtigen invloed op den loop der wereldgebeurtenissen zou uitoefenen. Want van dat volk, in latere tijden over een groot deel der aarde verspreid, is ook voor een aanzienlijk deel de wereldbeschaving het werk geweest.

De lust tot verre togten schijnt reeds vroeg de afstammelingen der Ariërs uit hunne oorspronkelijke woonplaatsen te hebben gelokt. In tijden, waarvan de meer bijzondere geschiedenis ons onbekend is gebleven, moeten zij naar het Noorden van Europa zijn getrokken, waar hunne nakomelingen in later eeuwen onder den naam van Kelten werden teruggevonden. Anderen van hunnen stam kwamen in Griekenland en Italië en werden er Hellenen en Romeinen; wederom anderen in Duitschland en in het Oosten van ons werelddeel: de voorouders van de Germanen en Slaven. In het Westen en Zuiden Van Azië eindelijk stichtten zij, na de verovering van het land op de talrijker doch zwakker inboorlingen, die magtige Perzische en Indische rijken, waarvan de roem nog, door de nevelen der mythe heen, als historische overlevering tot ons is doorgedrongen. En overal waar zij kwamen voerden ze hunne zeden en gewoonten, hunne taal en hunne godsdienstige voorstellingen mede, en legden door deze den grond tot tweeërlei beschavingstoestand: tot dien van het klassieke Griekenland en Rome en tot dien van de romantische middeneeuwen, uit wier zamenwerking onder Semitischen invloed, onze hedendaagsche wereldbeschaving gesproten is.

Een volk, welks oorspronkelijk bestaan en verdere geschiede-

nis van zóóveel gewigt voor de ontwikkeling der menschheid zijn geweest, verdient dan ook wèl, dat het nader dan uit enkele algemeene trekken worde gekend; en bovenal is het van belang, zijne vroegere toestanden met zijne latere te vergelijken, en de loten in verband te beschouwen tot den stam. Want de verklaring der verschijnselen ligt in de kennis hunner oorzaken, en niet dan door op te klimmen tot hunnen laatsten grond kunnen ze volledig worden verstaan. De ontwikkeling der Westersche natiën blijft raadselachtig, zoolang de bronnen niet zijn ontdekt waaruit de stroom der volksbewegingen zijn oorsprong nam; het leven der Westerlingen wordt daarentegen een natuurlijk en ligt verklaarbaar verschijnsel zoodra de grijze oudheid van het Oosten uit de nevelen, die ze bedekten, te voorschijn treedt. De overleveringen, waaruit genen hunne wording plegen af te leiden, voeren slechts tot een verward en duister vermoeden van een geheimzinnig en problematisch vóórbestaan; hunne taal, hunne zeden, hunne godsdienstige voorstellingen en gebruiken zien te vergeefs in die traditie naar eene geschikte verklaring om. In het leven daarentegen van hunne vaderen, gelijk dat uit de oude, oorspronkelijke heilige liederen der Indiërs ons is bekend geworden, ligt een klaar en helder beeld ons voor oogen van wat die latere vormen eenmaal waren; het verklaart ons wat zij naderhand in den loop des tijds en door verplaatsing naar verre streken geworden zijn. De Veden leeren ons de grondtaal kennen, waaruit de Westersche talen, waaruit onze eigene als die der Grieken en Latijnen ontstonden; zij vertoonen ons een treffend en belangwekkend tafereel van het vroegere, nog patriarchale leven onzer eigenlijke voorouders, en stellen ons daardoor in staat, veel van wat bij de onzen en ook bij anderen wordt teruggevonden, maar wat lang raadselachtig bleef, op eenvoudige en ongekunstelde wijze uit zijnen waren oorsprong af te leiden; zij melden ons eindelijk niet alleen wie, maar ook wat die goden en godinnen waren, die in later dagen den klassieken hemel hebben bevolkt, en wat die godsdienstige, schijnbaar dikwerf slechts bijgeloovige gebruiken te beteekenen hebben gehad, die te voren ook in onze landstreken van gelding waren, en waarvan er enkele zelfs tot op onzen tijd in meerdere of mindere mate door de onoverwinnelijke kracht der gewoonte zijn in stand gehouden.

De wetenschap intusschen, welke uit deze oudste der historische

oorkonden de wordingsgeschiedenis der Westersche beschaving poogt op te delven, is, - vooral wat de vergelijking der godsdienstvormen betreft, - nog in hare eerste beginselen. De vergelijkende mythologie der Indo-Germanen mag met regt eene geheel nieuwe wetenschap worden genoemd. Geen wonder dan ook, dat hare uitkomsten nog slechts luttel zijn. Maar zoo gering ook nog de omvang dier resultaten in verhouding tot de ontzaggelijke uitgebreidheid der stof, toch vergoedt reeds in ruime mate hun gehalte de nog betrekkelijke schraalheid van den inhoud; en reeds schijnen ze van genoegzaam gewigt, om ten volle de belangstellende opmerkzaamheid aller beschaafden tot zich te trekken. Ook belooft die nieuwe wetenschap, in dezelfde verhouding als ze tot heden nog minder met opzigt tot hare mogelijke uitkomsten leverde, juist voor het vervolg te meer; en het vermoeden schijnt niet te gewaagd, dat zij eenmaal de grond zal worden, waarop, - zonder daarom trouwens de Semitische voorstellingen en begrippen buiten rekening te laten, - het gansche gebouw van de geschiedenis der godsdienstige beschaving kan worden opgetrokken. - Haar voornaamste beoefenaar, en men mag bijkans zeggen, tevens haar eigenlijke stichter, is de geleerde en scherpzinnige schrijver, wiens naam aan het hoofd van dit opstel staat vermeld. In onderscheidene vertoogen besprak hij reeds vroeger de treffende overeenkomst tusschen de mythologische vormen der Grieken en die der oude Ariërs; thans heeft hij de gansche geschiedenis van één grooten mythe-kreits door alle eeuwen heen, van de oudste tijden tot op onze dagen nagespoord, en in een afzonderlijk werk de resultaten van dit onderzoek opgeteekend. Met breede trekken schildert intusschen die schrijver niet; Adalbert Kuhn veracht blijkbaar die sierlijkheid van stijl en levendigheid van voorstelling, met welke een Albrecht Weber, als te voren een Wilhelm von Humboldt, ons het heiligdom der Indische oudheid weet binnen te leiden; en zijn boek is weinig meer dan eene opeenhooping van tallooze bijzonderheden, waaruit de belangstellende lezer zelf den eigenlijken zamenhang mag zoeken op te sporen. ‘Niet alleen, - zegt eene grondige en anders ook hoogelijk aanprijzende beoordeeling in een Duitsch tijdschrift, - niet alleen dat wij bij het bouwen tegenwoordig zijn; wij wonen ook het kneden, en bakken van de steenen bij, en zien het gebouw niet eer, voor wij zelve ze hebben opgestapeld en in elkaar gevoegd.’ Naarmate evenwel de geleerde onderzoeker

minder met zijne ontdekkingen poogt te schitteren, naar die mate schijnen ook zijne mededeelingen meer vertrouwen te verdienen; en wie zich de moeite getroost, om den tamelijk langen, soms ook wel wat langwijligen weg door de reeksen der overleveringen met hem mede te maken, zal voor 't overige ook, aan 't eind der reize gekomen, zich den ondernomen togt niet beklagen. - Wat hier en daar de pelgrim op dien weg alzoo ontmoet, meenen wij, bij wijze van reisindrukken uit dit tot heden onbekende land, in vlugtige trekken te kunnen opteekenen; tot een volledig overzigt of verslag van het inhoudrijke werk zien wij echter geen kans. Waar alles op de bijzonderheden aankomt, hebben algemeene beschouwingen weinig of geene waarde; eene proeve uit het geheel, dat zelf weder een deel van een oneindig grooter uitmaakt, geeft daarentegen welligt eenig denkbeeld van het meerdere en kan belangstelling wekken in de voortzetting van het onderzoek. Getrouw aan haar bescheiden opschrift, beooge en eische deze vlugtige schets dan ook niet anders dan dat. Hoe die zelfde mythologische voorstellingen, welke wij allen uit onzen schooltijd ons herinneren, maar waarin we toen nog geen eigenlijken zin konden ontdekken, en die we grootendeels dan ook werktuigelijk slechts van buiten leerden, - hoe ook die oude, soms zonderlinge gebruiken, die we in onze eigene landstreken nog bijwijlen aantreffen, en waarvan oorsprong en beteekenis ons ontgaan, terstond eene gezonde verklaring erlangen zoodra we iets dieper in de begrippen van die aloude Aziaten leeren doordringen, wier karakter en levenswijze straks met enkele trekken door ons werden aangeduid, - hoe in één woord alle verschijnselen, ook op het gebied der menschelijke ontwikkeling, hunne gereede oplossing vinden, zoodra wij slechts hunne ware oorzaken weten op te sporen, - dit is het wat, naar wij hopen, door de voorgenomen proeve in 't licht zal worden gesteld. - Eenige toegevendheid, een weinigje geduld zelfs moeten we bij den lezer, die op onze omzwervingen een oogenblik ons volgen wil, soms dáár inroepen, waar de duidelijkheid der uiteenzetting de vermelding van enkele taal- en oudheidkundige bijzonderheden dringend vordert. Zoo spaarzaam als mogelijk intusschen hopen we daarmede te werk te gaan, zoo weinig als doenlijk dat geduld, bij een op zich zelf reeds vrij ongewoon onderwerp, op de proef te stellen.

De godsdienst der oude Ariërs was natuurdienst. In de natuurkrachten vereerden zij hunne goden. Hemel en aarde waren naauw verbonden. De allesomvattende hemel, Varuna, - de Uranos der Grieken, - was de vader van het zigtbaar heelal; de aarde, Go, - de Grieksche Gea, - de moeder. Wat op 't eene gebied voorviel, was slechts eene weêrspiegeling van de gebeurtenissen op het andere. Zigtbare strijden werden er door de goden gevoerd, de strijd der elementen. Soms kwam de donkere Wolkengod de gouden kudden, de sterren en de zonnestralen des hemels, rooven en hield de vruchtbaarmakende wateren van den hemel gevangen. Maar Indra versloeg den vijand met zijne bliksemschichten; de wind, zijn trouwe herdershond, dreef de uiteenspattende wolken voort; de regen daalde verkwikkend neder, en de gulden zonnestralen, de geroofde maar teruggebragte runderen, traden weder te voorschijn en verlichtten het landschap met liefelijken glans. En dan rees de hymne ten hemel, Indra dankend en zijne grootheid verheerlijkend, - een vreedzaam offer, dat den Dondergod, die ook de menschen eerde, steeds welgevallig was, en hem uitlokte tot nieuw gunstbetoon. - Een ander maal toch rolde een booze daemon het zonnerad omhoog en plaatste het op de toppen der wolken, opdat zijn vurig schijnsel de velden verdorren en het water opdroegen mogt in de wellen. En weder kwam Indra met zijne hemelsche legerscharen en bragt hulp; hij ontrukte aan de daemonen het vlammende rad en drong het terug achter den hoogen wolkenberg. En wederom klonk het luid galmende lied en schonk den goden kracht en moed in den strijd met hunne vijanden. - Zoo werd elk natuurverschijnsel een dramatisch tafereel, de schepping der wereld een hemelsch heldendicht, het godsbestuur een verheven schouwspel, door de goden gespeeld en door de menschen bewonderd en gevierd. Geen wetenschap nog poogde den sluijer op te ligten, die de geheimen der natuur bedekt, maar het onmiddellijk geloof droeg op kinderlijke wijze het aardsche op het hemelsche over, en verklaarde het onverklaarbare door eene dichterlijke analogie. En omgekeerd heette alles wat op aarde schoons en nuttigs gevonden werd, een geschenk der goden; en van al wat die aarde opleverde moest de oorsprong in den hemel worden gezocht.

Zoo ook, onder anderen, die van het vuur. De zonnewarmte

kwam van boven, de bliksem schoot uit de onweêrswolken naar omlaag en deed de stoffen ontbranden, met welke hij in aanraking kwam. Wel was reeds bekend, dat ook op aarde vuur kan ontstaan, en dat door de wrijving van het drooge hout ontbranding kan worden te weeg gebragt; en ook was zelfs deze kunstmatige voortbrenging der warmte reeds algemeen in gebruik; maar het kinderlijk geloovige volk kon niet onderstellen, dat de uitvinding eene bloot menschelijke was, en schreef ze toe aan de tusschenkomst eener hoogere magt. Een halfgod had het vuur, nadat het lang in eene holte was verborgen gehouden, aan de goden ontroofd, en het, 't zij den eersten mensch, Manu, 't zij ook, volgens eene andere voorstelling, aan een oud priestergeslacht, de Bhrigu's, eigenlijk de eerste menschen, medegedeeld, die het in den beginne als een heiligdom hadden bewaard, doch later het ook aan de overige aardbewoners hadden afgestaan. Nog altijd echter moest, ter herinnering aan de schenking, het heilige vuur op het altaar door hetzelfde middel worden voortgebragt, waardoor het voor 't eerst aan de aardsche stoffen was ontlokt. Door wrijving dus ontsprong aan het drooge hout de zoo alleen rein geachte vonk. Den toestel, die daarvoor gebruikt werd, vinden wij in alle ethnographische werken over het Oosten zoowel als in alle physische leerboeken beschreven. Het was een houtsblok, waarin een staaf van eene andere houtsoort met snelheid werd heen en weder gedraaid, volkomen op dezelfde wijze als de karnstok bij het karnen in het botervat. Eene zeer plastische en voor de naïeve begrippen der oude Ariërs veeleer heilige dan aanstootelijke voorstelling verbond verder aan het denkbeeld van deze bewerkingen dat van de voortteling; en daarom heet dan ook Manu die 't eerst het vuur ontving, tevens de eerste mensch, de eerste vonk alzoo van den goddelijken geest, die de onbewuste aardstof kwam bezielen. Beide voorstellingen hangen dan ook zoo eng in de oud-Arische mythologie te zamen, dat de Veden noodig schijnen te hebben geoordeeld, de vergelijking tot in de geringste bijzonderheden door te zetten; terwijl wij in andere gedeelten van die zelfde liederen de beide houtsoorten zinnebeeldig onder de bekende figuren van koning Pururavas en de nymf Urvasi, en den vonk onder die van hunnen zoon Ayus zien voorgedragen. Eindelijk werd ook de draaijende en wrijvende beweging van eene staaf in een houtsblok met die van eene as in een rad vergeleken, en op die wijze, sinds men de

zon als een vlammend rad beschouwde, dat om de as van den godenwagen wentelde, het ontstaan van het aardsche vuur met dat van het hemelsche in onmiddellijk verband gebragt. In den straks reeds vermelden kamp van Indra met de daemonen, dringt de Dondergod het omhoog gerolde rad achter den wolkenberg terug, waar het dan voor een oogenblik in de wateren van den hemel wordt uitgedoofd; doch, nadat het onweder voorbij is en de wolken zijn verdreven, moet het weêr ontstoken worden, opdat de mensch, van de overmatige hitte verlost, toch niet geheel van licht en warmte beroofd blijve. Daarom spant dan Indra de hemelsche rossen weêr voor den wagen, en ze aandrijvend, doet hij op nieuw het zonnerad ontvlammen, dat door de wrijving om zijne as in brand geraakt. En op gelijke wijze zijn ook de bliksemschichten, even als de aërolithen, de vonken die uit Indra's knods vliegen, en op de schedels der daêva's neêrkomen, wanneer hij zijn wapen snel ronddraaijend door de lucht beweegt. En zoo spelen dan in deze en dergelijke mythen de voorstellingen van de menschelijke verigtingen en die der goddelijke handelingen onophoudelijk door elkander; doch geenszins als de gevolgen van eene willekeurige en bandelooze fantazie, maar veeleer als de scheppingen van een wijsgeerig nadenkend zoowel als dichterlijk aanschouwen. Het hemelsch vuur en het aardsche vuur, de zinnelijk waarneembare vonk en die hoogere, onzigtbare, dien we in de menschelijke rede ons voorstellen, - alles heeft slechts ééne oorzaak en wordt daarmede tot één eenig beginsel teruggebragt. De onbezielde stof is nog rustend, nog als dood in den beginne; maar ze vangt aan zich te bewegen, en terstond ontspringt aan hare werking het leven, en als de offervlam op het outaar stijgt de bewust geworden geest omhoog en verheerlijkt den Schepper en Onderhouder van het heelal.

Werpen wij thans, na deze korte beschouwing over de oudste der tot ons doorgedrongen mythologie, een blik op die van andere en latere volken, dan ontmoeten wij vooreerst bij de Grieken den ons allen welbekenden Prometheus, die het verborgen gehouden vuur aan de goden ontrooft om het aan de aarde te schenken, en tevens òf zelf, òf door zijne kinderen, Deucalion en Pyrrha, de maker wordt van het tegenwoordige menschengeslacht. Dat die legende uit Azië stamt, is na het medegedeelde wel aan geen twijfel onderhevig; hoe ze echter in de nadere bijzonderheden met de oud-Arische zamenhangt, kun-

nen wij alleen gewaar worden, wanneer wij ons de moeite van eenig taalkundig onderzoek willen getroosten.

De beweging van het vuurmaken door middel van wrijving wordt, even als die van het boterkarnen, in het vedisch zoowel als in het klassisch Sanskriet aangeduid door het werkwoord m a n t h of m a t h ,- ‘heen en weêr bewegen, schudden, roeren, draaijen, wrijven’, - tot welken wortel een aantal afgeleide, tot dezelfde verrigting betrekkelijke woorden zijn terug te brengen. Zoo b.v. het zelfstandig naamwoord p r a m a n t h a of p r a m a t h a (zamengesteld uit den genoemden wortel, het praefix p r a en het casus-suffix), - een woord, waardoor letterlijk de draaistok bij het vuurmaken en boterkarnen, verder de phallus en eindelijk, in overdragtelijken zin (uit het denkbeeld nl. van het naar zich toetrekken der koorden waardoor de stok in beweging wordt gebragt) ook het begrip van ‘roover’ wordt te kennen gegeven. In den eersten naamval van het mannelijk enkelvoud luidt dan dat woord: p r a m a n t h u s of p r a m a t h u s ; en vergelijken wij nu hiermede den naam van den Griekschen halfgod, - P r o m e t h e u s , - dan blijkt ons, dat die naam, wel verre van ‘de voorzienige’ te beduiden, zooals tot nog toe werd aangenomen, maar welk begrip veel te afgetrokken is voor dien ouden mythischen tijd, - letterlijk (met eenvoudige en hoogst natuuurlijke verandering van p r a in p r o , van m a t h in m e t h , en van u s in e u s) ‘vuurmaker’, voorts ‘menschenmaker’, en eindelijk metaphorisch en mythologisch tevens ‘roover’ beteekent. Prometheus is derhalve een god van vreemden bodem, die door de afstammelingen der Ariërs op hunne togten naar het Westen werd medegenomen en naar hunne nieuwe woonplaatsen, naar Griekenland werd overgeplant. Dat zijn naam door de Grieken met hun m a n t h a n o en p r o m e t h e i a in verband is gebragt, gelijk daaruit dan ook werkelijk de naam van Epimetheus moet ontstaan zijn, valt zeker niet te loochenen, maar die verklaring behoort tot latere tijden, en bewijst minder tegen de juistheid der tegenwoordige afleiding, dan omgekeerd de onbekendheid der Grieken met den oorsprong hunner eigene taal.

Het vuur, - zagen wij, - wordt, volgens de Arische overlevering, het eerst aan de Bhrigu's, de eerste menschen, of wel aan Manu, den eersten mensch, medegedeeld. B h r i g u (van den wortel b r a j , - ‘lichten, glanzen’, met suffix *u*) beteekent: ‘de lichtende’, alzoo, gelijk ook in verschillende

Indische liederen uitdrukkelijk gezegd wordt, - ‘het uit den hemel dalend bliksemvuur.’ En de eerste naamval van dat woord, b h r i g u s , stemt volkomen overeen met het Grieksche p h l e g u s , waaruit de naam ontstond van de P h l e g y e r s , - in Griekenland, even als de B h r i g u 's in Azië, het oudste, door den Prometheus geschapen menschengeslacht, en, even als Bhrigu in de Brahmanische legende om hunnen overmoed befaamd. Verder is Bhrigu, gelijk ons bleek, mythologisch eenzelvig met Manu; en M a n u (van den wortel m a n , - ‘denken’ met suffix *u*) beteekent: ‘de denkende’, d.i. hier: ‘de eerst met rede begaafde, de eerste mensch.’ De nominatief, M a n u s , in 't Grieksche M i n y a s overgaande, wordt de naam van den stamvader der Minyërs, die, als eerste menschengeslacht, wederom identisch met de Phlegyërs zijn. Desgelijks is M i n o s niemand anders dan M a n u s : wel noemt hem de sage niet uitdrukkelijk den eersten mensch, maar hij is de doodenrigter, en Manu is weder dezelfde als Yama, de koning der onderwereld, de eerste, die naar de onderwereld ging, alzoo de eerstgestorvene en bijgevolg ook de eerstgeborene. De vergelijking van den Manustier met den Minotaurus stelt de overeenstemming wel buiten allen twijfel, indien ze nog nadere bevestiging van noode had. Al deze en dergelijke bijzonderheden zijn te treffend, dan dat er nog aan eene zelfstandige wording der Grieksche mythe te denken en haar oorsprong uit de oud-Aziatische nog te betwisten viel.

Waarom Prometheus het geroofde vuur in den narthex verbergt was tot dusver nog nooit voldoende verklaart. Herinneren wij ons, hoe het heilige vuur bij de Grieken even als bij de Ariërs door den pramantha werd voortgebragt, dan wordt ons duidelijk, dat die veelbesproken, raadselachtige narthex niets anders zijn kan dan de pramantha zelf, met welken de vuurroover den vonk in het zonnerad ontbranden deed. - En in naauw verband met de voortbrenging van het vuur en de schepping der menschen staat dan ook in de Grieksche mythe de plant: de Peloponesische sage laat Phoroneus uit den stroomgod Inachos en de nymf Melia, d.i. de esch, geboren worden, en volgens die zelfde legende is het deze Phoroneus, en niet Prometheus, die het vuur naar de aarde voert en tevens de eerste menschen voortbrengt. Waarom nu echter uit de esch? Omdat deze de wolk voorstelt, gelijk de Melische nymfen in 't algemeen, even als de Apsaras der Indiërs, de

ijlende, dansende wolken, en omdat de wolk in haren schoot den bliksem verbergt, die door de draaijende beweging van den hier geheel zinnebeeldigen pramantha is verwekt. Dat Phoroneus voor 't overige dezelfde als Prometheus is, en zelf niets anders dan het vuur beteekent, blijkt o.a. ook uit den bijnaam van den Arischen vuurgod - b h u r a n y u of b h u r â n y u , (van b h a r) - ‘de snelle, gevleugelde’ (nl. de bliksem), - welk woord naauwkeurig met het Grieksche P h o r o n e u s (van p h e r ô) overeenkomt. En b h u r a n y u wordt dan ook soms onder de gedaante van een vogel met gouden vleugels voorgesteld, 't geen natuurlijk weder den gevleugelden bliksem aanduidt. Hij heet in dit geval de arend of de valk, en zoo draagt ook de arend bij de Grieken den bliksem van Zeus, even als dezelfde Indische vuurgod, in een gevleugeld paard zich veranderend, bij de Grieken de bliksemaanvoerende Pegasos wordt; terwijl, alwederom op dezelfde wijze, Athene, de uit het hoofd van Zeus ontsproten bliksemgodin, nadat zij Telemachos verlaten heeft, zich in de gedaante van een adelaar vertoont, - reden waarom haar bijnaam g l a n k ô p i s en de haar geheiligde g l a u k s tot den bliksem in betrekking schijnen te staan. Eene gier- of adelaarsoort eindelijk, wier veêren voor de pijlen werden gebruikt, heet bij de Grieken p h l e g u a s , en zoo komen wij weder op de B h r i g u 's terug, van welke onze beschouwing uitging. - De vuurvogel voert ons echter ook nog verder: hij brengt ons uit Griekenland naar Latium en Rome. Volgen wij hem een oogenblik in zijne vlugt.

Bij de Romeinen bestond het bijgeloof, dat er een geheimzinnige vogel was, die brand kon veroorzaken in de bosschen en in de woningen, - de a v i s i n c e n d i a r i a genaamd, maar nader niet aangeduid. Wij vinden echter ook van den p i c u s f e r o n i u s gewag gemaakt, d.i. de aan Feronia toegewijde specht, of wel, de vogel in wiens gedaante die godin zich vertoonde. Feronia nu is evenzoo de vuurbrengende godin als Phoroneus de vuurroovende halfgod. Alzoo is de Romeinsche vuurvogel de specht. Maar tevens is zijn naam, p i c u s , die van den zoon van Saturnus, den eersten koning van Latium, - dat wil zeggen: even als Manus, Minyas, Minos en Phoroneus, is die koning Picus de eerste mensch. Want wel verschijnt hij bij de Sabynen enkel als koning, maar, door hen naar Rome gevoerd, wordt hij de heilige vogel, en brengt in die hoedanigheid voedsel aan Romulus en Remus, die als de eerste

stervelingen in het Romeinsche land worden beschouwd, en daarin dus volkomen met Manus en Minyas, met Bhrigus en Phlegus overeenstemmen: alleen het landschap, de plaats verschilt, het wezen der verschillende overleveringen is één en hetzelfde.

Maar ook nog verder dan naar Griekenland en Rome heeft de vuurvogel in die overoude tijden zijne togten voortgezet. Hij vloog uit de binnenlanden van Azië ook naar andere deelen van het Westen: hij kwam ook over naar de streken die wij bewonen, - en is er nog. Geen kind onder de onzen dat hem niet kent, en nog altijd blijft hij de schrik onzer bijgeloovige landbewoners: - de wijdberuchte r o o d e h a a n . En zoo komen wij als van zelve, na den gang der mythe bij Indiërs, Grieken en Romeinen te hebben gevolgd, tot onze eigene voorouders, de Germanen, bij wier overleveringen, taal en gebruiken wij thans nog ten slotte eene korte wijle hebben stil te staan.

Wij herinneren ons, dat van den Sanskrietschen wortel m a n t h verscheidene woorden worden afgeleid, die eene draaijende of rollende beweging aanduiden. Zoo, behalve het reeds besprokene p r a m a n t h a , ook m a n d a l a , ‘kring’, vanwaar de naam van C o r o m a n d e l , d.i. het land, de provincie, de kring van Kuru. Evenzoo de benaming van den berg M a n d a r a of M a n t h a r a : eene slang, om dien berg gekronkeld, werd door deva's en asura's aan beide zijden heen en weêr getrokken, waardoor de berg in eene heen en weder draaijende beweging geraakte en zoo, in de wolkenzee borende, den tegelijk met het vuur uit den hemel neêrdalenden goden- of onsterflijkheidsdrank (soma, amrita, nektar, ambrosia) op de aarde bragt, - bij welke gelegenheid ('t zij in 't voorbijgaan opgeteekend) de godin der schoonheid, Shrî, uit de hemelgolven ontstond, even als de Grieksche Aphrodite uit de wateren van den Oceaan. Met een koenen sprong ons thans onmiddellijk naar Noord-Europa verplaatsend, vinden wij daar het woord nagenoeg onveranderd en met dezelfde beteekenis terug: - m ö n d u l l (nog ouder m a n d u l l) heet een wagenas. En bekenden wij verder, hoe in het Nederduitsch de oorspronkelijke *nd* menigmaal in *ng* is overgegaan, - zooals, b.v. bij k i n g e r in k i n d e r , u n g e r in u n d e r (o n d e r), h i n g e r in h i n d e r , enz. - dan kan het niet vreemd schijnen, dat ook m a n d wel m a n g kon worden zonder zijne beteekenis te verliezen; en vandaar dan,

dat ons m a n g e l hetzelfde is als het Indische m a n d a l a , nl. ‘rol’, en dat het bij onze huisvrouwen welbekende en haar, meer dan ons, dierbare m a n g e l e n den oorsprong van zijnen naam aan niets minder dan aan een eeuwenheugend oud-Aziatisch gebruik te danken heeft. Wij twijfelen niet, of het zal door deze verklaring, wanneer die tot haar mogt doordringen, in hare oogen nog in waarde rijzen. - Dan, niet alleen tot eene overeenstemming van klanken blijft de vergelijking zich bepalen. Ook het denkbeeld van het hemelsche vuur, dat door de draaijende of rollende beweging ontstaat, ging niet geheel verloren. In verscheidene streken van Duitschland, met name in Hageburg aan het Steinhudermeer, wordt nog soms, bij een onweder, de schijnbaar zonderlinge, doch na 't gezegde ligt verklaarbare uitdrukking gehoord: - ‘Unser Herr Gott mangelt.’ De innige zamenhang van dit volksgezegde met de oud-Indische overlevering behoeft wel niet nader te worden aangetoond. - Wat voor 't overige den bliksemstraal zelven betreft, wij vinden dien geheel in de Duitsche vervormingen van den naam der Bhrigu's terug. B h r i g u (van b r a j), - zagen wij, - beteekent ‘de lichtende’, dus in verband met het hemelvuur, - ‘de bliksem.’ Nemen wij daarbij nu in aanmerking dat *r* in dezen naauw verwant is aan *l* en ligt daarin overgaat, dan verkrijgen wij door deze verandering de oud-Duitsche woorden p l i h , b l i c , die den bliksem aanduiden; terwijl ook ons eigen Nederduitsche b l i k s e m , even als het Hoogduitsche B l i t z blijkbaar niets anders dan eene wijziging van datzelfde Indische b h r i g u is. En in de Hollandsch-Duitsche uitdrukking b l i k , als ‘blik der oogen’, werd eindelijk nog het denkbeeld van den lichtstraal bewaard, die in de Arische mythologie, als b h r i g u , uit den hemel heet neder te schieten. Wij spreken in onze taal soms van een ‘bliksemend oog’; maar de voorgaande afleiding bewijst, dat in het enkele b l i k dat gansche begrip reeds ligt opgesloten. - Het gezegde zij voldoende om ons te overtuigen, dat de voornaamste en belangrijkste woorden die op de oorspronkelijke mythe omtrent de afkomst van het vuur betrekking hadden, nagenoeg onveranderd tot op onze dagen in onze eigene landstreken zijn bewaard gebleven, schoon die mythe zelve daar reeds vroegtijdig schijnt te zijn verloren gegaan.

Een anderen zamenhang met die overlevering duiden verder ook sommige oude, en voor een deel nog bestaande gebruiken van

Duitschland aan, van welke wij, mede slechts ten vooroeelde, hier nog een enkel willen opnoemen. Het heilige vuur heeft in Duitschland niet alleen burgerregt verkregen, maar dit ook voortdurend behouden. Dat het van zoogenaamd Heidenschen oorsprong is, en door de Christelijke instellingen niet kon verdreven, ja zelfs door de Christelijke Kerk geduld en zelfs aangenomen moest worden, is van algemeene bekendheid. Het Johannes-vuur en het nood-vuur dagteekenen van de alleroudste tijden, en bewijzen reeds door hun bestaan alleen en door hunne algemeengeldigheid de onoverwinnelijke magt der traditie, die de gebruiken der voorouders, hoever ook verwijderd, nooit geheel aan de vergetelheid kon prijs geven. De bijzondere plegtigheden of gewoonten, welke bij die ten deele nog geldende vuurdienst werden of nog worden in acht genomen, heffen allen twijfel omtrent haren waren oorsprong op, en stellen ons door vergelijking in staat, den echten zin te ontdekken van wat ons anders ten eenemale onverklaarbaar bleef. Het dusgenaamde Johannes- of hemelvuur wordt onveranderlijk voorgesteld onder den vorm van een rad, dat, met stroo en pek omwonden, op een paal geplaatst, in brand gestoken, en dan snel in de rondte gedraaid wordt, terwijl de priester den zegen spreekt en het volk de handen biddend ten hemel heft. De overeenkomst met het zonnerad en de vuurdienst bij Indiërs, Grieken en Romeinen valt niet te miskennen, terwijl ook de beweging, waardoor het vuur wordt voortgebragt, zinnebeeldig in het vermeld gebruik is behouden. Nog treffender intusschen schijnt ons onder de vele gelijksoortige overblijfselen van de alleroudste gebruiken het oogstfeest dat in Schwaben, in den Elsas en in de omstreken van den Moezel wordt gevierd, en waarvan wij dan ook nog voorbeelden in 't laatst van de achttiende eeuw onzer jaartelling vermeld vinden. Op een hoogen, in de nabijheid van de rivier gelegen berg doet men in den avond een met ontvlambare stoffen omwonden rad ontbranden; jonge mannen grijpen de in 't midden bevestigde as en laten het door eene snel ronddraaijende beweging naar beneden rollen. De schutters lossen hunne geweren op het rollende rad, de landjeugd loopt mede zoover zij het volgen kan, vrouwen en meisjes heffen vreugdekreten aan, en, wanneer het wiel nog brandend in den stroom geraakt, dan belooft dit voorteeken een voordeelig wijnjaar. Wie onder de onzen, die eenigen dragelijken zin aan een schijnbaar zoo dwaas en onzinnig gebruik zou weten te hechten, in

dien niet de onvermoeide vlijt onzer hedendaagsche oudheidkundigen tot de oorkonden der verste oudheid ware doorgedrongen, en in de heilige Veden-mysteriën de verklaring van die volksgebruiken had opgedolven? Want dat die gebruiken hare volledige oplossing in de mythologie onzer Aziatische voorouders vinden, lijdt niet den geringsten twijfel, zoodra we ons slechts een oogenblik den strijd van Indra met den daemon over het zonnerad te binnen brengen. Hoog op den wolkenberg plaatst de booze geest het rad der zon; velden en kruiden verdorren door zijnen gloed: maar Indra overwint, en dringt, onder 't gejuich zijner benden, het vlammend rad achter den berg terug, waar het, als Phaeton met zijn zonnewagen in den Inachos, in de wateren van den hemel verdrinkt en daarmede weder het uitzigt opent op een gelukkigen oogst en een rijk, vruchtbaar jaar. Wat is dit anders dan 't geen wij eeuwen en eeuwen later, bijkans nog in onzen eigen tijd, in gansch andere landstreken en onder gansch andere natiën zien geschieden: het landvolk een vlammend rad van een berg naar omlaag werpend, onder vreugdekreten het vergezellend in zijn val, en een gelukkigen wijnoogst verwachtend wanneer het wordt uitgedoofd in den stroom? Wel is waar, dat volk weet niet meer, wat het doet; dat volk vermoedt zelfs niet in de verste verte, hoe het een offer aan diezelfde vuurdienst brengt, die zijne nieuwere Kerk in de diepste afgronden der hel heeft verbannen, en die ook, ware het van zijne handeling zich bewust, een gruwel in zijne oogen zou zijn. Maar zóó magtig is de bijkans onverwinbare kracht der gewoonte, of, laat ons liever en met meer regtvaardigheid zeggen, de kracht van een oorspronkelijk schoon en verheven denkbeeld, dat het èn den tand des tijds èn de grootste vooroordeelen trotseren kan. Aan onze dagen bleef voorbehouden te erkennen en te waarderen wat er nog schoons en goeds in de oudste oudheid en in ons eigen traditioneel volksleven lag verborgen; maar aan vroeger geslachten de verdienste, het onbewust, maar dan toch feitelijk te hebben bewaard.

Wij staken hier onze weinige en vlugtige mededeelingen. Zoo verleidelijk hare verdere voortzetting den verslaggever ook schijnen mogt, het geduld zijner lezers behoort niet meer dan noodig op de proef te worden gesteld. Wie behagen schept in onderzoekingen als de bovenvermelde zal trouwens wel niet

nalaten, zich het aangekondigde werk zelf aan te schaffen, en daaruit naauwkeuriger dan uit enkele oppervlakkige aanteekeningen mogelijk is, zich met den waren oorsprong en de geschiedenis der Indo-Germaansche mythe bekend te maken. - Wij laten dan ook de overleveringen omtrent den godendrank geheel onaangeroerd, welke de schrijver in zijn tweede gedeelte behandelt, en waarvan hij het naauw verband met de vuurlegende (vuur - wijn - en geest) bij al de volken van Arischen stam door tal van hoogst belangrijke bijzonderheden aantoont. Ook hier vinden wij de godsdienstige denkbeelden, de taal en de gebruiken dier zelfde oude Ariërs, even als bij Grieken en Romeinen in de klassieke oudheid, ook nog na een tijdvak van drie- tot vierduizend jaren in onze eigene landen en onder onze eigene volken bijkans onveranderd terug; en ook hier erlangt het raadselachtige zijne oplossing en het schijnbaar zinledige zijn gezonden en natuurlijken zin, zoodra wij den grooten tooversleutel tot de geheimen aller Indo-Germaansche mythologie, de heilige en ook de epische poëzie der oude Indiërs ter hand nemen. Dan, het nadere van dat alles te onderzoeken blijve den belangstellenden lezer zelven overgelaten. Met een enkel woord slechts beproeven wij nog het meer algemeene, en, bedriegen we ons niet, diep in de ontwikkelingsgeschiedenis der menschheid ingrijpende hoofdresultaat aan te duiden, 't welk ons de vrucht schijnt van de beoefening der vergelijkende mythologie, wanneer eene meesterhand als die van Adalbert Kuhn zich verledigt ons daarbij den weg te wijzen.

Geen nieuwere beschaving, geen latere ontwikkeling bij de volken is verklaarbaar, ten ware ook de vroegere toestanden zijn bekend, waaruit die meer ontwikkelde zijn voortgesproten. Wij kennen ons zelven niet als wij in ons zelfonderzoek niet teruggaan tot den oorsprong en de wording onzer voorstellingen en begrippen. En opklimmende in de geschiedenis der tijden, die vóór ons waren en die den grond tot onze hedendaagsche beschaving hebben gelegd, bleef tot heden nog de klassieke en voor een deel ook de Semitische oudheid de uiterste grens, welke wij in de reeks der waarnemingen bereiken konden. De wording der overlevering bleef daarmede onverklaard. Het

onderzoek stuitte op tal van mythische voorstellingen, wier oorsprong onbekend, wier zin verloren was. De nieuwe wetenschap, van welke wij hier eene enkele, trouwens nog op zich zelve staande proeve mededeelden, voert ons terug tot den oorspronkelijken toestand van ons tegenwoordig geslacht, dat in 't eind een wezenlijk geheel met die zelfde Grieken en Romeinen blijkt te hebben uitgemaakt, van wie wij, en teregt, schoon op eene andere wijze, de voornaamste bestanddeelen onzer hedendaagsche beschaving plegen af te leiden. Al de droomerijen en fantaziën omtrent den natuurstaat der menschen, die te voren nog de gaping der geschiedenis hielpen aanvullen, doch met reden door de echte wetenschap werden gewraakt, zijn thans door het duidelijk begrip en de meest klare, streng wetenschappelijke voorstelling van dien oorspronkelijken toestand vervangen; en de methode van onderzoek is ontdekt, door welke uit die vroegste beschaving alle verdere en hoogere als uit haar laatsten grond ook hare volledige verklaring vindt.

De mensch in zijnen natuurstaat, of wil men, in de eerste ontwikkelingsperiode zijner rede, de mensch, wiens leven nog eene eenheid vormt met dat der omringende natuur, is, - wij zagen het, - noch in waarheid wijs, noch ten eenemale onredelijk. Hij is eenvoudig kind, maar, zoo hij een knap en schrander kind is, - en dat was de Ariër wel, - dan toch ook reeds met al de eigenschappen toegerust, die later den jongeling en den man zullen kenmerken. Hij geeft zich nog over aan den eersten indruk, maar vat dien frisch en levendig op; hij denkt niet lang en niet afgetrokken over de dingen na, maar hij denkt snel en dikwerf juist. De natuur is hem nog niet het andere van zich zelf, maar zijn eigen wezen; de hemel is van de aarde nog niet gescheiden, maar innig met deze verbonden; de hoogere magt, waaraan ook het kind reeds begint te gelooven, zoodra de goddelijke vonk der rede in zijn gemoed wordt ontstoken, is zijn vertrouwde, zijn vriendelijke beschermer, zijn bondgenoot. In al wat rondom hem voorvalt, aanschouwt hij slechts zijn eigen beeld, zijn eigen zijn, en het goed en het kwaad in de natuur zoowel als onder zijne medemenschen is slechts de spiegel zijner eigene ziel. Dergelijke indrukken en voorstellingen der kinderjaren gaan nooit geheel verloren. De man draagt ze mede ook naar de verste streken, en schoon hij den waren oorsprong dier herinneringen en de beteekenis welke zij vroeger voor hem hadden, soms vergeet,

toch worden ze nooit geheel uit zijn geheugen weggevaagd, toch blijft er altijd in zijn gemoed de herinnering, zij het ook eene duistere, over, die hem, bij nadenken en onderzoek, terugwijst op hetgeen hij eenmaal in lang voorleden tijden en soms ook onder gansch andere hemelstreken is geweest en heeft verrigt. Het beeld is zeer zeker niet nieuw en voor de oudere toestanden en latere levensperioden der volken dikwijls genoeg gebruikt, maar het was een beeld tot heden en anders niet dan dat; thans daarentegen is het eene historische, wel bewezen waarheid geworden. En de flaauwe en weifelende omtrekken, waarin nog hier en daar, zonder verklaring van haren zin, de vroegste voorstellingen eener verdwenen jeugd schenen te worden herkend, verkregen vastheid en zekerheid en werden de onfeilbare gedenkstukken eener lang verloren, tot dusver ons geheel onbekende geschiedenis. In het even ware als treffende beeld van zijn verst voorleden heeft de mensch onzer dagen zich zelven herkend; in de mythen en overleveringen van zijne voorouders ontdekt hij den oorsprong van veel wat nog heden hem eigen is, van menig gebruik bij zijn eigen landgenooten nog in zwang, en van menig dagelijksch woord en gezegde, dat, hoe ook in zijn mond bestorven, toch meest slechts een ijdele klank bleef, waarvan de bedoeling hem ontging.

Op zulke grondslagen voortbouwend, heeft de historische wetenschap onzer dagen eerst waarlijk kans om te worden wat zij behoort te zijn: eene geleidelijke en gevolgen uit oorzaken verklarende ontwikkelingsgeschiedenis van het menschelijk geslacht. De bouwstoffen tot dien tempel van het voorleden liggen nog heinde en ver verspreid; maar de kennis dat zij bestaan en de mogelijkheid om ze terug te vinden is reeds eene winst, welke wij niet genoeg kunnen waarderen. Het bijeenzamelen van die materialen is een werk, dat zeker niet spoedig zal zijn ten einde gebragt; en wanneer wij bedenken, dat daartoe niet alleen al de Midden-Aziatische maar ook nog de daartusschen spelende Semitische traditiën naauwkeurig met de overleveringen, de zeden en de gebruiken der latere volken te vergelijken zijn, eer wij zelfs aan eene ware geschiedenis der Westersche beschaving mogen denken, - dan voorzeker begint het uitzigt op de voltooijing van dien arbeid ons eenigzins schemerachtig te worden, en rijst de twijfel, of wij thans levenden daarbij ooit tegenwoordig zullen zijn. Die vraag intusschen is van gering of liever nog van geen belang hoegenaamd.

De wetenschap behoeft zich niet te haasten indien ze slechts voortgaat met haar werk en niet ledig zit, noch met doellooze droomerijen en ijdele bespiegelingen haren tijd verspilt. Dat dit laatste vooral door onze hedendaagsche geschiedvorschers wordt begrepen, is een van de grootste voorregten onzer bij uitnemendheid kritische eeuw, terwijl ook de bekende, onvermoeibare vlijt en de inderdaad bewonderenswaardige scherpzinnigheid onzer Europesche geleerden veel ruimer kansen op het welslagen der onderneming opent, dan oppervlakkig bij den eersten aanblik van haren ontzaggelijken omvang te verwachten of zelfs mogelijk scheen. Laat ze dus maar voortgaan die noeste werklieden, schoon ze niet weten te schitteren met hun arbeid, schoon zij ten eenemale onbekend blijven aan de meesten hunner tijdgenooten, schoon ook de praktische man met minachting op hen neêr moge zien, niet wetend, niet bevroedend, hoeveel moed, hoeveel volharding, hoeveel geestdrift voor een groot doel er noodig is, om zelf een klein steentje tot den magtigen bouw der wetenschap en der echte beschaving in gereedheid te brengen: de vrucht, wij betwijfelen het niet, zal in 't eind het werk toch loonen. Als eenmaal, nadat door de nederige timmerlieden de bouwstoffen zijn vergaârd, de bekwame en geniale architect, bezield kunstenaar en man van wetenschap tevens, de hand aan dat zelfde werk mag slaan, het opeengehoopte hout en steen weet te schiften, en een grootsch en schoon geheel daaruit zamenstelt, dan zal de nu nog schouderophalende en minachtende wereld wel gaan toejuichen en een loflied aanheffen ter eere van dat eenmaal nietig geachte onderzoek. De ware, de eerste meesters van het vak zullen dan vergeten zijn; maar wat nood? Het bewustzijn van te hebben welgedaan en tijdgenoot en nageslacht van nut te zijn geweest, is immers voldoende belooning voor wie geen ijdele eer maar ware wijsheid zoekt.

Eene overoude legende verhaalt van een magtigen torenbouw, die alle bewoners der aarde tot één volk zou vereenigen, tot één eenig geslacht terug zou brengen. Maar de onderneming mislukte; de bouwlieden werden oneenig en hunne spraak werd verward. Onze tijd beproeft een nieuwen dergelijken bouw, en begon teregt met de verwarde spraken tot hare eenheid terug te brengen. Thans ontwaren wij ook diezelfde eenheid in de zeden en gewoonten, in de mythische voorstellingen der volken. Niet lang welligt of ook de meest afgetrokken, de zui-

ver bespiegelende begrippen over godsdienst en zedekunde worden almede tot hunne echte bronnen herleid; en dan, maar ook dan eerst zal de toren zijn opgetrokken, aan welks spitse de volken elkaêr zullen herkennen, nadat zij door het ware weten van hun voorleden, ook van zich zelven en van hunne onderlinge eenheid zich zijn bewust geworden. Of dat nog, als vóór dezen, een Gode ongevallig werk zou zijn? Wij gelooven veeleer het tegendeel, indien Brahma ten minste, na een tijdsverloop van omstreeks vierduizend jaren, thans zóóver is gevorderd, dat hij redelijk zijn wil, en 's menschen erkenning van de hoogste Rede, ook in den loop der aardsche dingen, het heiligst en hem waardigst offer, het schoonste blijk van opregte godsvereering acht.

P.A.S. VAN LIMBURG BROUWER.

Bij onze Buren.

Herinneringen van Leo.

Cassel.

I.

> O Frauenschönheit! Vieles ist zu preisen
> An dir in ewig unerschöpften Weisen.

Kent gij die verzen van den diepgevoeligen, zoo zwaarmoedigen Lenau?

Ach, hadt gij, als ik, de schoone Violetta gezien, - ge zoudt die heerlijke woorden ook met pathos uitgesproken, met geestdrift gezongen hebben op den maatstap van twee wondervlugge voetjes, op den maatgang van twee dansende schouders, op den maatslag eindelijk van uw eigen, even wondervlug kloppend hartje: - gezongen wel te verstaan met den mond digt en het hart open.

En wie is Violetta?

Violetta is een menschelijk wezen. Lach niet, spotzieke lezer! Ik verzeker u, Violetta is een wezen, waaraan slechts eene kleinigheid ontbreekt: een paar schoone, blanke vleugels, om zoo regelregt naar Gods reinen, blaauwen hemel op te vliegen. En o! ik dank u, lieve Heer! dat gij aan deze en andere Violetta's geen vleugels hebt geschonken! Want ach, wat zou er van ons, arme poëtenzielen, worden, zoo gij alle engelen met vleugels hadt geschapen?

Ik weet niet, welk beeld ik wel zal gebruiken, om u het lieve kind te doen aanschouwen, dat mij voor den geest

zweeft. Zijt ge schilder, - denk u dan een brand bij maneschijn; zijt ge botanicus, - zoek u dan een stille, heilige passiebloem, door de zon heimelijk bleek gekust; zijt ge beeldhouwer, - zoo schep u een Venus met de oogen der kuische Diana; zijt ge astronoom, - zoo verbeeld u de maan, als nog onontwijde jonkvrouw, met de levenwekkende stralenkracht der zon; zijt ge zeeman, - herinner u dan een diep, doorzigtig meir met St. Elmusvlammen op den spiegel en paarlen op den bodem; zijt ge dichter, - zoo verzin een elegie in trippelmaat; zijt ge filosoof, denk u dan.... niets. Doch zijt ge nu eens niets van dat alles, zijt ge - wat gij misschien nog voor 't verstandigst houdt - eenvoudig een nuchter Adamskind, welaan! zie dan voor u uitzweven: een rijzig-tengere, achttienjarige maagd, wier donkerbruine lokken onder een breedgeranden, van achter losjes opgetoomden, stroohoed onschuldig wegkijken; - een stil kind met lichtbruine, zeldzaam gloeijende, lijdende oogen; met een fijn, bleek gelaat en een mond als een naauw ontsloten rozenknop; met een fraaigeronden, ranken hals en een middeltje, zoo dun, zoo teêr, zoo fijn, zoo....!

Tot zoover was nu juist mijn blik gedaald en mijne bewondering geklommen, toen ik de verzen juichte, die men hierboven gelezen heeft. Het oogenblik was te verleidelijk! Violetta, die als onze geleidster voor ons uittrad, bleef plotseling stilstaan, om een houten hek te openen, dat onzen weg versperde. En van dat gunstig oogenblik maakte ik, dol verrukt mensch, gebruik, om voor mijne beide medgezellen regt aanschouwelijk te maken: de onvergelijkelijke bevalligheid, de slanke gratie, de bewonderenswaardige teederheid van Violetta's middeltje. En hoe dat nu beter te doen, dan door met beide bevende handen de plotselinge beweging te maken, alsof ik dat middeltje met mijne vingers omspannen kon? Ik deed het, en wel zoo naauwkeurig als mogelijk was, zonder de schoone geleidster aan te raken. Doch - o noodlot! het lieve kind wendde zich eensklaps om, en ik stond daar met de handen vooruitgestrekt en het lijf naar voren gebogen, in de meest verliefde houding, die men zich maar denken kan! Zij bloosde, en ik schaamde mij. Toch had ik zooveel schuld niet. Want natuurlijk had ik niet anders gedacht, dan dat zij vooruit zou blijven gaan. Zij begreep dat evenwel anders en wou, als beleefde gids, ‘de heeren’ eerst door het geopende hek la-

ten. Mijne misrekening was dus vergeeflijk. Intusschen lachten de beide toeschouwers, doch zij zweeg en ik zweeg. -

Ik verbeeld mij, dat de lezer nu nieuwsgierig genoeg zal geworden zijn, om te vragen: waar hij zich toch eigenlijk thans wel bevindt? Ik zal het hem zeggen. Hij bevindt zich op dit oogenblik op een uur afstands van de stad Cassel, en wel op den beroemden berg, die Wilhelmshöhe heet. Hoe hij daar gekomen is, wil ik hem ook zeggen. Hij is met mij te Cassel in een fiacre gestapt, heeft bij het rijden door de stad zijne pas ontstoken sigaar op straat moeten werpen op de waarschuwing van den koetsier: In der Stadt darf nicht geraucht werden!' - is vervolgens op een schoone, lange, regte allée te land gekomen, heeft die ten eind gereden met het bestendig schoone uitzigt op de Wilhelmshöhe en het vorstelijk lustslot en kwam eindelijk door een stil, heerlijk woud tegen 't vallen van den avond op genoemden berg aan.

Hier - waar deze en gene mij waarschijnlijk in half teleurgestelde verwachting aankijkt - is het misschien de plaats, om een woord te zeggen, dat mij reeds lang op de tong heeft gebrand. 'Cher lecteur, il faut nous entendre une fois pour toutes.' Ik wil u vrijwaren voor de bittere teleurstelling, die ik eens een paar eerzame nederlandsche jongelingen berokkend heb. Ik zal het geval vertellen tot een waarschuwend voorbeeld voor allen, die hunne reisherinneringen laten drukken, en tot verligting tevens van mijn bezwaard gemoed.

't Zal nu twee of drie jaren geleden zijn - kort nadat mijne 'Harzreis' in 't licht was verschenen - dat ik op zekeren morgen door een brief verrast werd, welke de pseudonieme onderteekeningen droeg van drie bedrogen jongelingen. Wel mij! ik werd in hoofdzaak van niets mindere aangeklaagd dan van opligterij! De eerlijke trits jongelingen had het voornemen opgevat, om een reisje naar den Harz te maken, had zich ten dien einde voor een zuur verdienden daalder mijne Harzreis aangeschaft en toen, helaas! te laat ingezien, dat men met mijn boek in de hand even goed den weg in 't gebergte kon vinden als met een tweeduits kaarsjen in de katakomben van Rome. Geen straat of bergpad, geen inwonerental of geologische merkwaardigheden, niets van dat alles! De geschokte zielen der eerlijke jongelingen gaven zich in regtmatigen toorn lucht over het goddelooze bedrog, waaraan ik mij schuldig maakte. Wat kon ik doen? De ware namen der

arme bedrogene, kende ik niet, anders had ik hun gaarne de geldelijke schade vergoed en hun de opregte, welgemeende waarschuwing gegeven, nimmer, weêr een boek te koopen, dat mijn naam op den titel droeg. Want waarlijk - mijn boek was voor hen niet geschreven.

En nu, geachte lezer, herhaal ik nog eens: laat ons elkander eens vooral goed verstaan. Wie in de volgende bladen een naauwkeurige reisbeschrijving verwacht, geografische en andere interessante bijzonderheden, dien bid ik dringend, mijn geschrijf ongelezen te laten en liever een ‘Guide des Voyageurs’, een boek van Baedeker of Grieben, of van wien ook, ter hand te nemen. Ik heb gezegd.

II.

‘Wenn ich sie lange ansah, wurde ich ruhig und heiter, es ward mir, als sei stiller Sonntag in meinem Herzen und die Engel darin hielten Gottesdienst.’

Zoo was het, lieve Violetta! Terwijl uw mond in eenvoudige woorden de schoonheden der Wilhelmshöhe opsomde en uw blank vingertjen onze blikken naar verschillende rigtingen heenlokte, was er één onder uwe toehoorders, die schijnbaar doof voor uwe woorden en blind voor de natuurschoonheden was, welke uwe hand aanduidde; - dat was ik. Ook vergaf ik u graag den half verwonderden, half bestraffenden blik, dien ge soms op mij liet vallen, want gij, eenvoudig kind, kondt natuurlijk weinig vermoeden, dat gij zelf de boeijendste en treffendste natuurschoonheid waart, die mijn oog op geheel de Wilhelmshöhe kon vinden. En toch was dat zoo, - voor mij althans. O, het is heerlijk, op den kruin der bergen voor de zwijgende, ernstige majesteit der natuur de handen te vouwen, - het is aandoenlijk zoet, in de wieg der dalen langs klare, spiegelende beken en door frissche weiden te wandelen, omgonsd en omfladderd door de drukke wieken van insekt en vogel, - dat alles is schoon, en den mensch, die het gevoelt, wordt het te moede, alsof hij een vinger der groote scheppingshand in zijne eigene, bevende menschenhanden geklemd houdt. Doch er is iets schooners nog. Niet te vergeefs hebben honderd dichters, als priesters der schoon-

heid, getuigd: het pronkstuk der schepping is de mensch. Die getuigenis zal eeuwig gelden, want het zal eeuwig waar zijn, dat het kinderlijk reine, het onschuldig eenvoudige, het schoone menschenkind het bewonderenswaardigste gewrocht der schepping is. Daarom - wie werpt hier het eerst den steen op mij, - wie wil er mij hard over vallen, dat ik zooveel schoonheden der Wilhelmshöhe slechts met een half oog of geheel niet gezien heb, omdat ik de grootste schoonheid der Wilhelmshöhe... zoo goed heb gezien? Doch, waarom zou ik vragen? Ja, waarde lezer, meer dan de stille, diepe majesteit der bergen, meer dan de raadselvolle, heilig beklemmende pracht der bosschen, méér dan de vrolijke zonneglans der dalen, méér dan de vrije melodie der vogelen en de verkwikkende reinheid der beken, lag er op het schoone menschengelaat, waaraan op de Wilhelmshöhe mijne blikken hingen. Niet een vinger van de heilige scheppingshand hield ik in mijne handen gekneld, - maar een adem van den grooten scheppingsgeest, een adem van den heiligen geest der schoonheid woei mij tegen en kuste mijn ontroerde ziel.

O, ik weet het wel, lieve lezeres, wat gij hier in uw hart denkt. Gij denkt: die zotte jongen is verliefd, verliefd tot over de ooren, en om zijn dwaasheid te bemantelen, discht hij ons zijn verliefde bui in een ordinairen schotel van quasi nieuwbakken godsvereering op. Hij zingt een lofzang op den Schepper, terwijl hij afgoderij met het schepsel drijft; hij prevelt een gebed tot den oneindigen geest der waarheid en der schoonheid, terwijl hij zijne knie buigt voor het zwakke, uit slijk gevormde creatuur.

Neen, schoone lezeres! hij is niet verliefd, of - hij moest het ook zijn op u, op u en al uwe schoone zusteren, - hij moest het zijn op *de* schoonheid.

Ja, dat ben ik. Ik wil dan nu verliefdheid in een edeler, verhevener zin nemen, dan zij in 't gewone menschenleven gebruikt wordt. Ik ben verliefd op al wat schoon is; met de heiligste siddering zal zich steeds mijn ziel buigen voor den edelsten beelddrager Gods: voor het schoone, onbevlekte menschenbeeld.

Schoone zuster! weet gij wel wat schoonheid is. Weet gij wel, *waartoe* gij schoon zijt? Weet gij ook, dat er uit de natuur u heimelijk een ernstige stem toespreekt: ‘Vrouw, ik heb u schoonheid gegeven, - wat doet gij met het talent, dat

ik u geschonken heb? Begraaft gij het ook onder den grond, in holen en kloosters? Geeft gij het ook aan wisselaren en kooplieden?' - Schoone zuster! waar blijft uw antwoord op die vraag?

Ik merk, dat ik in den vragenden toon vervallen ben. Laat mij nog eene enkele vraag doen; ik wil er zelf het antwoord op geven.

Wat is wel de heerlijkste kracht, wat is de heiligste roeping der vrouwelijke schoonheid?

> O Frauenschönheit! Vieles ist zu preisen
> An dir in ewig unerschöpften Weisen;

doch zie, het allerschoonste aan u, dat is uwe verlossende, reinigende kracht:

> Das ist dein Schönstes, das in deiner Nähe
> Auch wilde Sünderherzen weicher schlagen,
> Dass ein Gefühl sie fasst mit dunklem Wehe
> Aus ihrer Unschuld längst verlornen Tagen.
> Mag auch des Sünders Herz zur Lust entflammen,
> Wenn er in deine Zauberfülle blickt,
> Doch sieht er auch dein Ewiges und schrickt
> An dir, du Himmelsabgrund! scheu zusammen.

III.

Hebt gij wel eens een poos in de zon gezien? Hebt ge toen niet gemerkt, dat alles, wat gij gedurende de eerste minuten daarna beschouwdet, onvermijdelijk met kleine, flikkerende kringetjes overdekt was? Dat het beeld der zon zich zoo sterk in uw oog had ingedrukt, dat het honderdvoudig op alle voorwerpen weêr te voorschijn trad, die vervolgens uw blik aanschouwen wilde? 't Is een interessante proef, lieve lezer! en ze gaat zóó consequent door, dat zelfs het gelaat van den eersten, den besten duisterling, die u voor de voeten loopt, zich met heldere lichtkringetjes, met meer dan dageraadslicht bedekken zal, en dus een prachtig modèl voor een geestige spotprent zal opleveren.

Welnu, ik had op de Wilhelmshöhe ook in een schoone zon gezien, de lezer weet het. Mijne oogen hadden zich in de stralenpracht dier zon zoo zeer verdiept, dat alles, wat zich vervolgens aan mijn blik vertoonde, zich met miniatuurbeeldjes mijner schoone zon overdekte. Niets viel er meer onder mijne aandacht, of ik bragt het onmiddellijk, schier onbewust, in verband met de indrukken, die ik van het schoone ‘Verwalters’ kind - want dat was Violetta - had ontvangen. Alles zag ik aan met oogen, die nog den verschen indruk droegen van haar beeld; mijne ziel schaarde al het andere schoon van natuur en kunst: berg en woud, cascade en marmerbeeld, in bonte groepen rondom het levensfrissche, stralend bezielde middelpunt: het schoone menschenkind. Gij zult het merken bij 't geen ik u verder van eenige bijzonderheden der Wilhelmshöhe vertellen ga.

De Wilhelmshöhe is een berg, die, zoo als men mij zeî, ruim 1300 voet boven het spiegelvlak der Fulda zich verheft. Een deel der hoogte wordt door een donker woud bedekt; dat is zonder twijfel het schoonste gedeelte der Wilhelmshöhe. Want in de eerste plaats openbaart het een onverminkte, prachtige natuur, en in de tweede plaats is hier de vrede en verzoening predikende stilte des wouds de eenige plek, waar ons de booze spoken een oogenblik verlaten, die ons overal op de Wilhelmshöhe vervolgen, - de eenige plek, waar wij vergeten kunnen, dat we op de Wilhelmshöhe zijn. Vergeten - het klinkt vreemd, maar 't is hier het regte woord. De Wilhelmshöhe zou honderdmaal schooner zijn, als men nergens een spoor van menschenhanden op helling of top vond, als geenerlei gewrocht van kunst onze opmerkzaamheid vorderde. Men versta mij niet verkeerd. Ik weiger mijne bewondering niet voor de stoute gewrochten van bouw- of beeldhouwkunst, die de Wilhelmshöhe draagt. Och neen. De Löwenburg, dat reusachtige, in middeleeuwschen stijl gebouwde ridderslot, met zijn open plaats voor een binnenhof, met zijn schoone ridderzalen, is een heerlijk gebouw; - doch er is eene kleinigheid aan, lieve lezer, die mij minder bevalt, deze eenvoudig: dat het gansche ridderkasteel een groote schandzuil is. Het is waar: de kunstige gebouwde Octogoon op den top des bergs, de reuzenwoning met hare stout opeengetaste gewelvenrijen, met het kolossale Herculesbeeld op haar hoogste spits, is een meesterstuk van bouwkunst; - enkel vind ik het voor mijn gevoel minder aangenaam, dat de fondamenten dier prachtige zuilengangen in menschenbloed en

menschentranen gelegd zijn, en ook uit den koperen mond van Hercules dreunt mij te luide de stem van het brutale geweld in de ooren. Gij zijt te sentimenteel, zult ge zeggen. Wel mogelijk. Maar ik wil toch ook een kleinen aanval op *uw* menschelijk gevoel wagen, al was 't ook maar alleen om te zien, of ik u bij deze gelegenheid niet even sentimenteel - neem mij niet kwalijk, lieve lezer! maar dat woord is slecht door u gekozen - maken kan, als ik zelf op dit moment gestemd ben. Verplaats u met mij in vroegeren tijd, denk u een tachtigtal jaren terug.

Wij zijn op een der pleinen van Cassel. Een druk menschengewoel heerscht daar en het middelpunt der menigte maken eenige compagniën soldaten uit, die in rij en gelid staan geschaard. Nu en dan roffelt de trommel of schettert de muziek, en dat is goed, want daardoor worden de luide jammertoonen overstemd, die bijwijlen uit den menschenhoop opgaan. Wat gebeurt hier? Wij zien het: mannen en jongelingen staan met zak en pak reis- en strijdvaardig; hunne betrekkingen, hunne dierbaren, omstuwen hen en wenken of roepen een laatst vaarwel. Hartverscheurend! Een half onmagtige moeder hangt daar aan den arm van haar eenigen zoon, de hoop en steun harer jaren; zij zal haar lieveling niet wederzien! Een bruid, met loshangende, wild dooreenvliegende haren, heft in wezenlooze, waanzinnige vertwijfeling hare handen ten hemel en gilt den jammer uit, die haar schijnt te verstikken! Een armen grijzen vader rollen de heete hartetranen als droppelen bloeds langs de kaken; hij ziet met doffe blikken naar boven en prevelt met zijne bleeke, sidderende lippen..... gebeden? neen, hij mompelt vreeselijke vloeken, en blikt daarbij ten hemel, als om de straffende hand Gods, als voltrekker van zijne verwenschingen, aan te roepen. Zóó is het hier, zoo ginds, zoo overal, waarheen gij blikt.

Uw hart bloedt, niet waar? Gij beklaagt de armen, die hunne ouders, vrienden, echtgenooten vaarwel moeten zeggen, - gij schreit met de terugblijvenden, met hunne wanhoop en vertwijfeling. Doch gij denkt: al is het dan treurig, dat de bloem van het volk, al die krachtige mannen en jongelingen, ten strijde moet trekken, - welaan, ze zullen toch voor een heilige zaak strijden; ze zullen hun vaderland tegen wederregtelijke aanvallen verdedigen; ze maken, dat de haardsteden, waaraan nu moeder, vrouw, weduw en bruid zitten te weeklagen, weêr veilig wor-

den. Daarvoor willen ze den laatsten bloeddroppel uit hunne aderen wagen. En moeten er dan ook vallen, velen vallen, dan is het toch zoo schoon, voor het vaderland te sterven!....

Ach, lieve lezer! wat spreekt gij daar schoone, pathetische woorden. Hoe jammer, dat ze niet even waar zijn, als ze mooi zijn. Doch gij hebt weinig schuld. Want zie - wie hier de waarheid ook maar kan gissen, moet reeds een ellendeling zijn. Helaas! wij mogen niet meer gissen: de ijselijke, snijdende waarheid ontvouwen ons de geschiedrollen.

Ja, het *is* waar: al die ongelukkige jongelingen, al die kinderen van het arme Hessenland, ze zijn voor geld verkocht! Ze zullen hun land en hunne dierbaren niet wederzien, ze zullen naar Engeland overgebragt en daar ingescheept worden, om in een vreemd werelddeel, in Amerika, voor vreemde belangen, onder vreemde vanen zich te laten slagten! O! en dit zijn nog niet de eenigen; daar zijn er reeds meer voorafgegaan, en daar zullen meer volgen.

Twaalfduizend Hessenzonen worden door den landgraaf Frederik II voor 22 millioenen rijksdaalders aan de Engelschen verkocht, om in den Amerikaanschen vrijheidsoorlog te bloeden en te sterven! - - - -

Het geld werd ontvangen en geteld, de berekeningen werden gemaakt en een groot gedeelte der som diende tot verfraaijing van de bestaande of tot oprigting van nieuwe kunstwerken op de Wilhelmshöhe. De Wilhelmshöhe, de schoonste berg van het Habichts-wald, werd tot een Akeldoma, een akker des bloeds, gemaakt.

Grijsaard, uw vloek is vreeselijk vervuld geworden! De blinde misdaad heeft zich zelve schandzuilen opgerigt, want al wie den bloedakker van Hessen bestijgt, heeft een traan van medelijden voor uwe geofferde kinderen en een kreet van afschuw voor den beul uwer zonen.

IV.

‘Lieve Violetta!’ zeî ik, ‘hoe kunt gij hier wonen? Hoe kunt gij iederen vreemdeling, die uw verblijf bezoekt, de kunstwerken op de Wilhelmshöhe laten zien, terwijl gij weet, wat de

offerpenningen voor al die heerlijkheden geweest zijn? - Of hoe denkt gij over den landgraaf uit die dagen?'

'Arme man!' was het antwoord. Meer sprak Violetta niet.

Arme man! - wij menschen kunnen toch zonderbare wezens zijn en ons gevoel is niet zelden een volleerde, grillige kokette, die hare aanbidders bij den neus naar welgevallen rondleidt. Arme man! - mij dunkt, ik begon reeds medelijden te gevoelen met den landgraaf Friedrich, ik, die hem zoo pas met verachting op den kop had getrapt.

- Maar hoe is het toch mogelijk! -

Ik zag voor eenigen tijd een hond doodslaan. Het beest had in een aanval van halve razernij een kind gebeten, en nu sloeg zijn meester hem met een stok, tot hij lag te zieltogen. Het gebeten kind stond er bij en huilde, ik wist eindelijk niet meer, waarover wel, òf over de pijn van 't gewonde been, òf over 't klagend gejammer van den hond, òf over beide zamen. Ik was ook woedend op den hond, - was ik zijn meester geweest, ik had het dolle dier zeker ook dood geslagen; 't was zijn verdiende loon. En toch - toen het schepsel daar lag te zieltogen en met den laatsten brekenden blik zijn meester aankeek, wel - toen ontsnapten mij onverhoeds de woorden: arme, dolle hond!

Arme, dolle Friedrich! - Terwijl mij uwe gruweldaad in bloedige letters van het frontispice uwer Löwenburg en van den obelisk der Octogoon aangrijnsde, zegt daar de zachte, doch diep indringende stem eener vrouw nevens mij: Arme man!

Ik keck Violetta aan en dacht aan de legende van den armen Heinrich, die *Hartmann von der Aue* voor ons gezongen heeft. De lezer kent haar? Zij behelst de geschiedenis van een ridder of prins, die zwaar gezondigd heeft, doch door de wonderbare kracht van jonkvrouwelijke schoonheid, vroomheid en liefde gereinigd en verlost wordt. Den Schwabischen ridder Heinrich treft tot straf voor zijn goddeloos leven eene zware, ongeneeslijke ziekte. Volgens den raad van een arts of toovenaar uit Salerno kan niets hem uit zijne ellende verlossen dan een kuische jonkvrouw, wanneer die uit liefde voor hem zich het hart uit de borst wil laten snijden, om met haar bloed den kranke te heelen. Heinrich vertwijfelt. Doch nu treedt de schoone, kuische dochter van een zijner dienaren voor hem en verklaart zich bereid, het verlangde offer vrijwillig en met vreugde te brengen. Heinrich heeft nog zooveel menschelijk gevoel, om

te weigeren, doch laat zich eindelijk door de tranen en gebeden van het schoone kind overreden en zij tijgen op weg:

Sie ritt mit dem geliebten Herrn
Die ferne Strasse gen Salern.
Ach, der zu neuen Leben geht,
Auf dessen bleichem Antlitz steht
Der Gram, der Kummer und die Noth;
Und sie, die suchet ihren Tod,
Auf ihrem blühenden Gesicht
Erglänzt der Freude heitres Licht.
Mit Freundesworten, frohem Scherz
Sucht sie zu scheuchen seinen Schmerz
Und ihm die trübe Zeit zu würzen
Und ihm der weiten Weg zu kürzen.

Zij komen in Salerno bij den dokter; deze laat zich tot de daad bewegen en staat reeds met geslepen mes boven het offer, toen de doodelijke steek verhinderd wordt en de Hemel den edelen wil van het meisje voor lief neemt. Heinrich geneest en neemt zijne bevrijderes tot gade.

Er ligt een diepe, schoone beteekenis in die fabel. De arme Heinrich, de verstokte booswicht, wordt door de engelachtige reinheid, door de liefde en opoffering eener schoone vrouw niet van ligchamelijke pijnen, maar nog het allereerst van zijne zonden verlost. Hartmann zegt:

So war er durch die reine Maid
Von einer Krankheit doch befreit,
Zwar nicht von seines Leibes Leid,
Doch von des Herzens Härtigkeit.

Dit laatste heeft vooral de thans levende dichter Longfellow tot grondslag der legende gelegd, die hij op zijne beurt, en meesterlijk, heeft bezongen, onder den titel: ‘The golden Legend.’ The golden legend is een soort van Faustgeschiedenis, en de gesprekken, die we daarin lezen tusschen Prince Henry en Elsie, schoone kuische maagd, die hem van de booze geesten wil verlossen, welke hem dag en nacht kwellen, zijn aandoenlijk schoon. Ook is de palm er overwinning voor de schoone Elsie, des ‘Verwalters’ dochter, weggelegd. Het verbitterde gemoed van den vorst wordt door de zoete, balsemende

woorden van de jonkvrouw, die hem bemint, vermurwd en teeder, zoodat dezelfde booze mond, om welken vroeger de helsche geesten speelden, nu tot de roerend-weemoedige bekentenis kan komen als deze:

> ‘O Elsie! welk een wijze les spreekt gij!
> Ons leven hier - en ons toekomstig zijn,
> Ze hangen zamen in een evenwigt,
> Zóó juist, zóó angstig, dat één ademtogt
> 't Gelijkgewigt verbreekt. De schaal, waarin
> Wij onze harten legden, weegt het zwaarst,
> En de ander vliegt, als ledig, snel omhoog:
> Ze was slechts vol van ijdelheid en wind! -
> Aan sterven denken is voor mij zoo vreeslijk!
> Ik hang aan 't leven. - U is 't leven slechts:
> Het oopnen eener deur, het ligten van de klink, -
> Een schrede alleen, een stap in de open lucht
> Van uit een tent, die zelf zoo licht reeds is,
> Dat door het dunne doek het schijnsel blinkt!
> O engelreine! blanke lelies bloeijen
> Eens uit uw stof, en op heur blaadren prijkt
> In letteren van goud: ‘Ave Maria!’

Arme, dolle Friedrich van Hessen, hadt gij toch ook eene Elsie gehad, die u van uw bloedigen waanzin verloste! Schoone Violetta-Elsie, waarom hebt gij geen tachtig jaren vroeger geleefd? Mij dunkt, ik hoor nog de diep meêwarige toon dier vrouwenstem: ‘Arme man!’

V.

‘Zijt gij er? - Pas op! Voorzigtig, tuimel niet door dat gat weêr naar beneden! Daar zitten we dan. Dat het juist zoo pleizierig en gemakkelijk hier is, kan ik niet zeggen.’

‘Ik ook niet, - en om straks weêr naar omlaag te komen, zal nog het grootste heksenwerk wezen.’

‘Ja. Kom, wie durft nu dat luikjen openstooten?’

‘Ik kan niet; ik word duizelig.’

‘Dan zal ik het doen.’

Onder 't uitspreken der laatste woorden, die uit den mond van uw onderdanigen dienaar kwamen, stiet ik met mijne vuist tegen het gewigtige luikjen, en - een kreet van verrassing ontsnapte gelijktijdig aan drie monden.

Wij zaten met ons drieën behoorlijk opeengepakt in een hokje, welks inwendig uitzien zich moeijelijk beschrijven laat. 't Zag er ongeveer peervormig uit. In den bodem van 't hok was een vierkant gat, juist zoo groot, dat een menschenligchaam zich er door kon wringen. Dat gat was tevens de eenige toegang, en wie uit de vrij verheven plaats naar beneden keek, zag door een reeks allengs grooter wordende gaten, honderd voet diep, tot op den bodem der obelisk. Want wij zaten inderdaad in den top der obelisk opeengehurkt, en wel - schrik niet, lezer! - in de knods van Hercules.

Ik heb het reeds gezegd: op het hoogste punt der Wilhelmshöhe staat een zonderling gebouwd reuzenslot, dat om zijn achthoekigen vorm den naam van Octogoon draagt. Op de Octogoon verrijst een honderdvoet hooge obelisk, en op deze weêr staat een metalen kolossus, een dertig voet hoog Herculesbeeld. Met behulp van kleine ladders waren wij, door alle verdiepingen der obelisk heen, tot boven in de knods van den Hercules geklommen, en blikten thans uit het opengestooten luik tusschen de beenen van het monsterbeeld door over de omliggende weiden, dorpen, steden, bergen en wouden.

De aanblik was inderdaad treffend. Hemel en aarde wedijverden in rijkdom van kleur en schoonheid. De eerste droeg een kleed van fijne, vlokkige wolkjes, die door den gloed der dalende zon aan den horizont met een hoog purper en naar het toppunt heen met een smeltend rozenrood geverwd werden. De aarde lag onder een doorzigtig blaauw waas en droeg dat eigenaardig rustig karakter, dat wij gewoon zijn de weemoedig liefelijke kalmte des avonds te noemen. Aan onze voeten breidde zich een naar alle rigtingen heen golvende landstreek uit; hier en daar verhief zich de meer uitstekende top van een heuvel; beken en rivieren vlochten zich in meer of minder smalle linten en banden tusschen akkers en weiden door; links en regts en overal lagen dorpen, als over de vlakte in fantastische wanorde uitgeschud. Doch het heerlijkst van alles was het wijd verschiet. Daar doken in nevelachtige gestalten de

verre bergen op: de trotsche, de liefelijke Harz. Met het bloote oog was de Brocken te onderscheiden. En - en -

Ik heb mij daar weêr zelf een strik om den hals gehaald, en de lezer kan in zijn vuistjen lagchen. Onbedachtzaam heb ik zoo pas het gezigt op de verre Harzketen het schoonste van alles genoemd, wat ik van mijn naauwe stand of liever zitplaats uit kon zien. En nu ik daarvan de opheldering zal geven, weet ik er niets meer van te zeggen, dan 't geen ik reeds gezegd heb, en dat is noch veel, noch schoon. De waarheid is deze. Toen ik den Harz in de verte zag opduiken, werd ik gedwongen uit te roepen: Dat is nog het schoonst van al! Want in mijne verbeelding wandelde ik oogenblikkelijk weêr als voor twee jaren door die prachtige bergstreek, en wat mijn inwendig oog zag, meende het oog werkelijk te zien. Ik bedroog mij. Eigenlijk was er niets waar te nemen dan een Haauwe, onregelmatig golvende lijn aan den horizont, en het hoogste punt daarin moest vader Brocken zijn. Van de schoone prinses Ilse heb ik niets vernomen; zij verborg zich met maagdelijke schuchterheid. - -

Toen ik weêr aan den voet van den Octogoon stond, hier en daar gehavend door mijne gewaagde klauterpartij, begonnen mij op nieuw ‘de zonnetjes’ voor de oogen te flikkeren. Ik zag naar den forschen Hercules op, in wiens vervaarlijke knods ik een oogenblik te voren gezeten had en dacht bij mijzelven: Arme reus, wat beteekende nog uw geweld bij de kracht van twee schoone vrouwenoogen. Sterke Hercules, die leeuwen en draken versloegt, - wie zette u bij het spinnewiel?

Wat het chineesche dorp op de Wilhelmshöhe beduidt, weet ik niet. Waarom staan die kneuterige vlinderhuisjes en treurig verminkte boomen daar? Is het om den wansmaak der Chinezen te bespotten? Ik durf er geen anderen uitleg aan geven, zonder in 't gevaar te vervallen, den aanlegger van het poppendorpje in zijn gezigt uit te lagchen.

Over de groote en kleine waterwerken van het duitsch Versailles (zoo noemt men soms de Wilhelmshöhe) heb ik niet veel te zeggen. De fonteinen en watervallen moeten een magtigen indruk op den beschouwer maken, zegt men. Ik wil 't gelooven, ook zonder dat ik de watervallen bruischen en de fonteinen springen zag. Want de indruk, waarmeê ik van de trotsche waterwerken afscheid nam, was deze: Al het water van de cascaden en fonteinen der Wilhelmshöhe is niet in staat

het menschenbloed weg te wasschen, dat hier aan iederen steen kleeft, - al stroomt en springt het ook ten eeuwigen dage!

VI.

De vader zat op een houten bank voor de deur en rookte uit een lange duitsche pijp. Naar den groven soldatenjas, dien hij droeg, en naar zijn stijve houding te oordeelen, was hij een oud gediende. Wij gingen tegenover hem zitten, bestelden een paar glazen bier, en begonnen met den ouden ‘Verwalter’ te keuvelen. Zijne schoone dochter Violetta was bij onze terugkomst dadelijk in huis gegaan en vertoonde zich niet meer. Slechts een enkele maal nog zag ik haar gezigt half achter de glasgordijnen verscholen; ze trok het snel terug, toen ze zich ontdekt zag. Waar had ze naar uitgekeken? Naar de slanke boomen, die voor hare woning stonden, en waarop de zon juist haar laatsten goudglans leî?.....

De oude man wist over niets beters te praten dan over het schoone weder, over de kostelijke, malsche avondlucht, die ons omgaf, en over de heerlijke ligging zijner woning, waarop hij niet genoeg scheen te kunnen roemen. Dat werd slechts een enkelen keer afgewisseld door het drinken van een stevigen teug bier, gevolgd door een luid klappen met de tong en een likken aan zijn snorrebaard. En bij deze gelegenheid wierp hij steeds een wantrouwenden blik op mij, want ik kon het niet laten, over zijn schouder heen naar de vensterramen te blikken, waarheen hij den rug hield gekeerd. Zonderling! Die bezorgde blik van den ouden veteraan, hoe natuurlijk hij schijnen moge, hinderde mij geweldig. Want al zocht mijn oog zijne dochter ook onophoudelijk, - ik deed het met geen andere aandrift, dan waardoor ik b.v. in de Gemälde-Galerie te Dresden telkens en telkens weêr tot de Madonna van Rafaël terugkeerde. Wat mij naar Madonna Maria heentrok, dat trok mij ook naar Madonna Violetta.

Intusschen trad er een nieuwe verschijning uit de deur der Verwalterswoning. Nog al een schoonheid van de Wilhelmshöhe! Ik herkende gemakkelijk uit de gelijkenis der gelaatstrekken eene zuster van Violetta. Zij scheen een paar jaren

ouder dan deze, had een rond, blozend kopje, schalksche kijkers en tamelijk gevulde vormen. Haar gelaat was ook schoon, ja misschien nog regelmatiger gevormd dan dat harer zuster. En toch - welk een magtig onderscheid was er in den indruk, dien beiden op mij maakten! Terwijl ik in tegenwoordigheid van Violetta datgeen gevoelde, wat hare landslieden gewoon zijn ‘heiligen Scheu’, te noemen, een onverklaarbare, zeldzaam zoete beklemming, waardoor mij de tong als in den mond vastgesnoerd lag, - zou ik zonder schroom of bedenking hare zuster bij de eerste gunstige gelegenheid om den hals hebben kunnen vliegen, om haar op mond en wangen dapper te zoenen.

En de reden??..... Daar ze in de ziel der vrouw moet liggen, willen we ons nederig terugtrekken en laten de verklaring aan de filosofen over.

Inmiddels wil ik mijn best doen, om eens naast mijne eigene waarneming die van een mijner vrienden te houden.

Mijn vriend Jacques Antoine is geen filosoof, en als hij soms gefaald heeft, had zijn gevoel daar meer schuld aan dan zijn verstand. Ik zat voor korten tijd met hem te keuvelen. Ons gesprek viel toevallig op de vrouwen en op den invloed dien zij op ons, mannen, hebben kunnen. Op eens geraakte de goede Jacques Antoine in vuur en riep uit:

‘Hoor eens, Leo, ik zeg u, daar zijn twee soorten van vrouwen! Daar zijn vrouwen, in wier tegenwoordigheid ik mij als onder vertrouwde vrienden beweeg, die elkaârs deugden en gebreken uit de oogen lezen, vrouwen, met wie men op zijn tijd gaarne stoeit, vrouwen kortom, van wie men aanstonds merkt dat ze even goed Adamskinderen zijn als wij ook. Maar daar is nog een andere soort van vrouwen, in wier nabijheid mij een adem uit eene hoogere wereld tegenwaait. Heur gansche wezen is in een heiligenschijn van kuischheid gehuld, een stralende glorie, waarvoor ieder wellustige blik schier blind geslagen wordt, gelijk de oogen van Loths stadgenooten voor de blinkende engelen Gods. Dat zijn vrouwen, tegen wie ik opzie.’

‘En dan Antoine, is er nog een derde soort.’

‘Welke?’

‘Dat zijn de vrouwen, op wie wij neêrzien.’

‘Dat zijn geen vrouwen. Ik blijf bij mijne twee soorten. Van de laatste soort heb ik er niet zooveel ontmoet, of hare herinnering is mij tot op heden bijgebleven als een gezegend

aandenken, dat mij mijn gansche leven zal bijblijven. Daar valt mij juist de gedachte aan een meisjen in, dat ik voor dertig jaren ontmoet heb, doch dat me nog zoo levendig voor de verbeelding staat, als of ik haar gisteren had gezien. 't Was een kind van zeventien jaren. Ze woonde met hare moeder alleen. Ik lag bij de weduwe en hare moeder in kwartier. De arme vrouw was erg ziek, en ik gevoelde mij genoopt, met de dochter te wedijveren in het verzorgen en oppassen der moeder. Waarom ik dat zoo van harte deed, ik weet het niet. Maar ik kon niet anders, dan te doen..... wat het beeldschoone kind óók deed. Het was een meisje, dat ik u niet nader beschrijven wil; 't is genoeg gezegd, dat zij tot de vrouwen behoorde, tegen wie ik opzie. Ik sprak weinig tegen haar en zij zeî ook weinig. Ons gansche gesprek bestond hoofdzakelijk in de beurtelingsche verpleging der moeder. En toen ik eindelijk optrekken moest, gebeurde er iets, dat ik in mijn leven niet vergeten zal. Ik zat op mijn stoel te peinzen, want de oogenblikken van mijn verblijf waren geteld. En zie - op dat oogenblik voelde ik een paar armen zich om mijn hals slaan, mijn hoofd werd achterover gedrukt en ik voelde twee dingen te gelijk: een kus op mijn mond en een warme traan op mijn voorhoofd. Beide waren een offer van dankbaarheid. Op 't zelfde oogenblik bijna was de schoone dochter der weduwe verdwenen en ik heb haar nooit in mijn leven weêrgezien. Een uur later marcheerde ik achter de trom en het wilde soldatenleven vroeg zijne regten. Doch nooit heb ik het schoone kind uit Braband vergeten!’- - -

Ik benijdde in mijn hart den goeden Antoine, omdat - ik niet ook zulk eene schoone herinnering van Violetta had.

VII.

De weg van Cassel naar Eisenach is aangenaam. Ter weêrszijden van den spoorweg liggen vrolijke, rijkbegroeide heuvelen en dalen; een paar donkere tunnels vermeerderen de afwisseling en zoo ook het passeren der Fulda, dat tweemalen geschiedt. Van een breeden, klaren stroom waait u in den warmen zomer altoos frischheid aan.

Op sommige plaatsen zag ik gansche scharen vrouwen bezig met het afsnijden van 't rijke koren, 't geen overal met gezang vergezeld ging. Ik dacht aan Cassel terug. Wat had ik eigenlijk van de stad Cassel gezien? Niet veel, dat ik wensch op te teekenen. De Kattenburg, dat onvoltooide, sinds veertig jaren verwaarloosde, geheel met struiken en gras bewassen, paleis wekt al geen troostvolle gedachten op. 't Is een ruïne zonder ooit een gebouw geweest te zijn. Niet ver van de Kattenburg zag ik het standbeeld van, helaas! ik moet het zeggen - van Friedrich II; het is gedurende zijn leven opgerigt en er staat de God en menschonteerende leugen op: *Aan Frederik II, het dankbare Vaderland*.

Menschonteering! Daarvan heb ik nog een droevig voorbeeld in Cassel gezien. Toen ik over een der pleinen wandelde, ontmoette ik een gansche rij in graauwlinnen uniform gekleede menschen, en ieder mensch droeg een zware keten, die hem aan hand en voet vastgeklonken was. Dat waren de gevangenen, zeî men mij. Ik dacht, dat ze getransporteerd moesten worden. Och neen, ze moesten eenvoudig alle dagen de straten vegen en schoonhouden. Ik zag ook op een kleinen afstand een troepje zich neêrzetten, om de straatsteenen schoon te wieden.

Zie - dat doet men in Cassel tot verbetering der gevangenen. Men gewent hen, om toch vooral hun kinderachtig schaamtegevoel uit te schudden en met opgerigten hoofde als aan de gansche wereld te vertellen: Kijk, ik ben misdadiger, dat is mijn ambacht!

Waarachtig, lieve lezer! daar was niet *één* der ongelukkigen, die zijne oogen nog neêrsloeg. Zoo worden van ongelukkig gevallen menschen stelselmatig misdadigers aangekweekt!

Zamenspraken zonder zin of (‘Wat is nu de *idee* van dat ding?’)

‘Ik mag een winteravond wel, binnenshuis natuurlijk, aan den gezelligen haard, bij een helderen carcellamp en met een beetje warmen wijn, met een paar parlante vrienden of - vrienden behoeven 't juist niet te zijn - een paar goede kennissen, en besloten met een aangekleeden boterham. Zoo'n winteravond is zoo weêrgaasch practisch; men droomt niet, men poëtiseert niet, men idealiseert nog minder, men is *matter-of-fact*, zonder daarom nog materie of materialist te zijn; men tapt degelijke wetenschap; men snijdt zaken van publiek belang voor; men is ernstig en deftig, gewigtig en positief en men geniet het goede dezer aarde, zoo als 't zich aanbiedt onder de accidentele vormen van bisschop, cigaren en getruffeerde kalkoen.’

‘Bravo! bravo! een welsprekende toast op den winter, even als alle welsprekende toasten niet erg logisch, maar zeer mooi!’

‘Wat logisch?’ was het nagemaakt-verontwaardigde antwoord, ‘hoe kan een verstandig man - neem me niet kwalijk - nu ook al van logisch of niet-logisch praten? Logica is even als aesthetica slechts uitgevonden voor die menschen, die niet kunnen denken of de schoonheid gevoelen zonder van buiten geleerd te hebben, op welke wijze ze 't moeten doen. Ik kan mij niet begrijpen, hoe een advokaat, die zooveel praktijk heeft als gij, Joris! en voor zulk een schrander pleiter doorgaat, nog van logica durft te spreken.’

‘De nederigheid is eene schoone deugd, en ik dank u, dat gij mij haar leert beoefenen’, hernam Joris, wel wat geraakt.

‘Kom, kom!’ viel de gastheer verzoenend in, ‘ge zijt te beleefd, Joris! om hem ongelijk te geven. Logisch of niet, ik voel mij door die ontboezeming in mijne kwaliteit van gastheer zeer gevleid. Mag ik u nog “een beetje warmen wijn”geven?’

‘Gaarne,’ zei Joris.

Wie is Joris, wie is de gastheer, en wie is de lofredenaar op den winter, even als of de winter een overleden lid van het Instituut was?

Een scherpzinniger schrijver zou die vraag lang hebben voorzien en voorkomen; een nieuweling in 't vak, die te gelukkig is voor deze zijne eerste lettervrucht een klein plaatsje in het tijdschrift ‘de Gids’ te mogen verwerven, in weêrwil van den opgetasten voorraad van kunstschatten, die *queue* maken om te worden gedrukt - zoo als de Heer Schimmel heeft medegedeeld - een nieuweling in het vak kan niet anders dan vergeving verzoeken voor dit bewijs van slechte opvoeding.

Joris is, zoo als ge eigenlijk reeds hebt gehoord, een advokaat, een voornaam advokaat zelfs, met veel en met fatsoenlijke praktijk, ongehuwd, even in de dertig, met een kristalhelder hoofd en een *doublure* van hetzelfde op de plaats, waar zijn hart zit. Hij is geestig en vrolijk; hij is bovenal zeer schrander en gevat. Hij deinst niet voor de dwaasste dwaasheden terug, kan opgewonden en luidruchtig zijn, maar verspreekt zich nooit. Daar is er, die beweren, dat hij zelfs liever dwaasheden, dan ernstige zaken - in gezelschap - behandelt; dat hij kwestiën van beginselen gaarne ontwijkt of door een kwinkslag op zijde schuift. Heeft Joris geen gelijk? Is hij hierin niet homogeen met een groot man, die zijnen jongeren pleegde te leeren, dat het vasthouden aan beginselen uitmuntend was, behoudens de uitzonderingen, door de omstandigheden geëischt? Toont hij er niet door op de hoogte te zijn van 't geen men goede vormen en beschaafden toon noemt; verhoogt hij er - algemeen gesproken - het aangename van het gezelschapsleven niet door?

Wie 't ontkennen zal, niet wij, mits men het vertrouwelijk zamenzijn van twee, drie vrienden niet onder 't gezelschapsleven begrijpe.

‘Le Zouave fera son chemin!’ en Joris zal 't ook doen. Leve Joris!

Onze vriend, de lofredenaar, is een heel ander heer. Hij is, wat men zoo onder ons meisjes noemt een warme broek, een opgewonden standje. Ge hebt het ook al vernomen; hij is niet logisch; neen, hij is maar enthousiast en hij begrijpt niet, dat als de winter hem lief is om al de goede eigenschappen, die hij heeft opgesomd, de conclusie eene andere had behooren te zijn.

Zijn voornaam is Doris; zijn familienaam..... maar wij hebben den familienaam van Joris niet genoemd, en waarom zouden we nu zoo verregaand partijdig zijn van dien van Doris te vermelden? 't Zou een bewijs zijn van walgelijk *nepotisme*, want Doris is onze neef, terwijl Joris in geen graad van bloedverwantschap tot ons staat.

Doris is een klein mannetje, tenger en fijn, één-en-al zenuw, zoo als de medici zeggen, en ziet er uit als een kwaê-jongen, hoewel hij bijna veertig is. Een beroep, een ambacht of betrekking heeft hij niet; hij is particulier rentenier; liefhebbert in de chemie, in de litteratuur en de historie; woont op kamers; verteert in *single-blessedness* zesduizend gulden om-en-bij in 't jaar; heeft een rijpaard, dat hem echter wel wat kras is, want hij is geen held; gaat naar de opera in den winter, doet 's zomers eene reis, en heeft eene lieve verzameling stéréoscope-plaatjes, waarvan sommige voor profanen, andere voor geïnitiëerden ter bezigtiging geschikt zijn.

De gastheer - drie maken een collegie of een klaverblad - is even als zijne vrienden ongehuwd, maar een oude-vrijer is hij niet, en wij gelooven zelfs, dat hij geen plan heeft het te worden, ofschoon we er natuurlijk niet voor durven instaan. Hij neigt tot het gemoedelijke type; tot het sentimento-amorosodolcissimo-schwärmerissimo; men kan zeggen, dat hij eene poëtische natuur bezit, of ook, dat hij liever soest en droomt dan hard werkt; hij zelf beschouwt zich als een Göthiaan, een vereerder van de schoone, zinnelijke wereld, van den mensch, van zich zelven.

Voor 't laatste is eenige grond; hij is inderdaad een mooije jongen, die zich *soigneert* en wél-gezien is bij de zwaksten van het zwakkere geslacht, hetgeen tot zijne eigene sterkte niet bijdraagt. Hij heeft - is het een göthiaansche reminiscens? - een poedel; draagt altijd donkerblaauwe jasjes met fluweelen kragen en een knijp-lorgnon. Het eenige, wat hem soms tot ernstige en zwaarmoedige gedachten stemt, is, dat hij wat buik begint te krijgen. Hij heet Pieter, maar laat zich liefst Paul

noemen, en is stedelijk ambtenaar met eene jaarwedde, waarvan hij fijne cigaren rookt en nog eenige andere dingen doet.

Bijzondere kenteekenen? - Geene!

't Komt ons voor, dat we de allezins gepaste vraag onzer lezers op zeer voldoende wijze hebben beantwoord en onze drie vrienden als behoorlijk bij het publiek ingeleid kunnen beschouwen.

'Gaarne', zei Joris, 'en ik beken, dat ik het volkomen met Doris eens ben, wat de genoegens van een gezelligen winteravond betreft, vooral met zulk een gastheer en zulk eene *mise-en-scène*; maar ik geloof, dat hoe behagelijker en fideler men zich gevoelt, hoe minder men degelijk, ernstig, deftig en wat al meer zal zijn. Men zal lagchen, men zal elkander trachten te amuseren en een magazijn van geestigheden debiteren, wèl te verstaan als men magazijnhouder is.'

'Als gij!' zei Doris.

'Als de geachte laatste spreker!' antwoordde Joris.

'Als gij beiden dan,' zei de gastheer.

'We benoemen u tot onzen hoofddépôthouder voor Nederland,' juichte de rentenier.

'Als den vertegenwoordiger van het beetje vernuft, dat wij mannen bezitten, Paul! geaccrediteerd bij de lieve Monopolisten van die eerste levensbehoefte!' verbeterde de advokaat zeer hoffelijk.

'Dacht ik het niet!' zei Doris.

'Gij dacht dus?' vroeg Joris naïef.

'Dacht ik het niet!' herhaalde Doris, zonder acht te willen slaan op de ondeugende vraag van zijn vriend, 'daar zijn we nu weêr aan het schermutselen met....., met..... flaauwiteiten. Laat ons nu toch eens wat ernstigers behandelen.'

'De ovatie aan Mevrouw Rosa de Vries-van Os?'

'Neen, ik bedoel.....'

'Het laatste karousel, waarbij de pikeur uw Zelmire zoo mooi voorgereden heeft?'

'Gij tergt mij; ik meen degelijker onderwerp, als bij voorbeeld...'

'De verbinding der metalen, toegepast op de beschaving van Nieuw-Guinea?'

'Mag ik nog eene van uwe PrinciPÈS opsteken?' vroeg 'Doris, zich wanhopig tot den gastheer keerende, "er is met den vent geen praten."

Mag ik u eene cigaar van mij aanbieden?' zei de advokaat, luidruchtig lagchende om zijne overwinning.

‘Zijn ze lekker? Hoe heeten ze? Zwaar of ligt?’ vroeg het slagtoffer, dat zijne woede van zooeven reeds vergeten had.

‘Ze heeten,’ zei Joris, ‘ze heeten..... Princípes, en zijn heel ligt. Ik heb ze liefst zóó?’

Noch Doris, noch Pieter-Paul waren tegen zulk eene onbeschaamdheid bestand; de eerste kreeg eene zenuwachtige opgewondenheid en danste op zijn stoel; de tweede streek zich behagelijk langs de kin, en de advokaat stak bedaard een lucifer aan.

‘Nu, Doris’, vervolgde hij, of er niets gebeurd was, ‘laat ons eens ernstige onderwerpen behandelen, bij voorbeeld de doorgraving van Holland-op-zijn-smalst. Wat is uwe opinie over de Amsterdamsche drie-percent-leening?’

‘Dat ze vol komt; meer dan vol!’

‘Meer dan vol; dat kan niet.’

‘Ik meen, dat er meer geteekend zal worden, dan noodig is; het dubbele misschien, en dat men maar vijftig percent van zijne inschrijving krijgt.’

‘Dat zou eene teleurstelling zijn’, antwoordde Joris, ‘maar waarom zou de stad die overschietende drie millioen ook niet nemen?’

‘Wat zou ze er meê doen?’

‘Ze net als de andere ook in vier percents beleggen.’

‘Hoor eens, Joris! je mag een knap advokaat zijn, maar een financier ben je niet,’ zei Pieter; ‘denkt ge, dat de stedelijke regering zulk eene speculatie zou mogen doen?’

‘Is de speculatie voordeelig of nadeelig?’

‘Voordeelig!’

‘Is de deelneming vrijwillig of gedwongen?’

‘Welk eene vraag! Vrijwillig natuurlijk, en uit zuivere vaderstadsliefde.’

‘Zoodat men, om een goed financier te zijn, geene vrijwillige leeningen mag sluiten, die voordeelig zijn? En dat wordt gezegd in eene tijd, in een maand - meen ik - dat de Baron van Hall weêr Minister van Financiën is! Pieter!-Pieter! denk om 't zwarte boek.’

Pieter werd gemoedelijk wijsgeerig; Doris werd warm en galoppeerde; Joris verrookte nog een van zijn Principes.

‘En,’ zei Joris, toen zijne vrienden genoeg doorgedraafd hadden, - ‘weet men ook al, wie kastelein zal worden in het *Grand Hôtel des Bains* te Ymuiden?’

‘Och!’ zeî Pieter.

‘En wat ik ook nog vragen wilde,’ ging de onverbeterlijke advokaat voort, ‘zijn de direkteuren van de transatlantische schroefstoompakketvaart reeds benoemd? Ontbreekt er ook nog een kommissaris?’

‘Wel, criminele!’ bulderde de rentenier.

‘Neen, niet crimineel, maar financiëel,’ vervolgde Joris met onverstoorbare kalmte, ‘gij, die alles weet, Doris! is er in de chemie ook een decoctum bekend van gewaarborgde patentwaterproef-handels-geest?’

‘Dat is toch al te erg!’ riep Doris verontwaardigd uit, ‘gij moest u schamen op zulk eene quasi-grappige wijze te spreken over eene zaak, waarvan de toekomst uwer stad, uwer kinderen.....’

‘Ik heb u nooit bekend, dat ik ze had,’ zei de advokaat.

‘Doet er niet toe; uwer kinderen of vrienden afhangt; die door iedereen met geestdrift wordt toegejuicht, en waardoor wij aan het geheele land toonen, dat wij niet alleen spreken, maar handelen kunnen. Waarlijk, dit gaat te ver, Joris, en zoo ik niet beter wist, ik hield u voor....., voor.....’

‘Een Rotterdammer!’ vulde Joris de phrase bedaard aan. ‘Ik kan 't niet helpen, als gij u boos maakt; ik heb u wel gezegd, dat het niet logisch was om bisschop, fijne cigaren en een prettigen winteravond te verbinden met degelijke, deftige zaken. Maar, van Rotterdam gesproken, was dat toch niet wat te erg met uw Stieltjes?’

‘Wat bedoelt gij nu weêr met *mijn* Stieltjes?’

‘Ik bedoel uwen kandidaat voor de Tweede Kamer. Ik hoorde, dat vele achtenswaardige mannen zeer tegen die verkiezing ingenomen waren, omdat het zulk eene demonstratie was tegen de zusterstad.’

‘Wie heeft u dat verteld?’ zei Pieter met een gewigtig gezigt, ‘ik kan u officiëel verzekeren, dat er eene geheel andere reden was, die de wél-gezinden noopte om liever naar een anderen kandidaat om te zien.’

‘Vermoedelijk de ongeschiktheid of onbekwaamheid van den voorgestelde?’

‘In geenen deele, een beter, bekwamer, flinker en eerlijker vertegenwoordiger ware er moeijelijk te vinden; maar men had uit sommige hooggeplaatste kringen een wenk ontvangen.’

‘Een wenk, van wien? - Kom, Pieter! laat u zulke dwaasheden toch niet wijsmaken; men krijgt hier geen wenken. In

Frankrijk mag een maire of een minister vertrouwelijke mededeelingen doen bij eene verkiezing, maar in ons land gebeuren zulke dingen niet. Die u dat heeft willen doen gelooven, is òf dupe òf lasteraar, want, indien zóó iets waar kon zijn - 't is haast moeijelijk er ernstig over te spreken - indien zóó iets ongelooflijks gebeurd ware, dan zoude 't naar mijne meening hier juist eene tegenovergestelde uitwerking hebben gehad.'

'En ook behooren te hebben,' bevestigde de opgewonden Doris, ''t zou voor mij althans een motief te meer zijn om bij mijne keuze te volharden, indien ik zag, dat men mij in mijne vrijheid zocht te belemmeren.'

'Ik zeg niet, welke uitwerking het *behoorde* te hebben; ik constateer alleen welke 't vermoedelijk hebben zoude', verbeterde Joris, 'en ik veroorloof mij op te merken, dat we nu juist ernstig worden, nu 't een praatje van den dag, een dwaas sprookje geldt; want wij weten toch immers allen, waarom hij niet is gekozen?'

'En waarom dan niet?' vroegen beiden.

'Omdat hij voor de kandidatuur heeft bedankt,' merkte Joris op.

Het historisch feit was zóó afdoende, dat de opwinding van Doris en Pieter's officiële gewigtigheid plotseling inzakten, tot groote vreugde van den ondeugenden pleitbezorger, die vergenoegd glimlachte over de tweede overwinning, door hem op zijne beide vrienden en hun zwak voor ernstige onderwerpen behaald.

Als alle zenuwachtige naturen, beschouwde mijn neef Doris zich als een practisch man; een man, die geroepen was tot handeling en tot het bedrijvige, staatsburgerlijke leven. - *Doen!* was zijne leuze; niet praten, niet schrijven, niet bespiegelen, of poëtiseren, maar *handelen*. Natuurlijk was zijn aanleg volkomen in strijd met zijne liefhebberij. Hij was juist geschikt, om van verre het woelige drijven en wrijven aan te zien, er over na te denken en te fantaiseren; opgewondenheid en geestdrift bezat hij in de hoogste mate; maar nuchter verstand, maar bedaard en kalm overleg en een helderen, koelen blik bezat hij niet. Zoo ge lust hebt, ge kunt dagelijks om u henen, allereerst in u zelven, de opmerking maken, dat men steeds verlangt voor datgene door te gaan wat men niet is; de dichter beschouwt zich-zelven liefst als een practisch en hande-

lend wezen; de werkman zou zich zoo gaarne dichter of denker droomen, en beiden trachten de wereld te overtuigen van de waarheid hunner illusie! Zou door deze halsstarrigheid van 't menschelijke geslacht, om geen metselaar te willen zijn, als men voor metselaar in de wieg is gelegd, niet het treurige verschijnsel kunnen worden verklaard, dat er zoo weinig groote mannen zijn, zoo weinig totaal-menschen; zooveel halfheid en versnippering, zooveel hinken en dilettantisme, zooveel tinnegieterij op ieder gebied? Indien ieder onzer harmonisch en volhardend den aanleg ontwikkelde, die hem gegeven is, gelooft ge niet, dat er rijker oogst te maaijen viel op het veld der menschelijke werkzaamheid?

We hebben de gepaste aanleiding, die de beschouwing van het karakter van den zenuwachtigen Doris ons aan de hand gaf, niet kunnen weêrstaan, om deze diepzinnige psychologische opmerkingen eens aan den man te brengen, en zullen nu ook uit dankbaarheid onzen neef weder het woord laten.

‘Ik geef het glad op!’ zei hij met een diepen zucht, ‘gij hebt er mij in laten loopen met Holland-op-zijn-smalst en met de verkiezingen; ik verklaar mij overwonnen en beloof u te praten over alles, wat gij wilt, Joris! mits 't maar niet ernstig zij.’

‘A ce trait je reconnais mon sang,’ galmde Joris met rederijkerswelsprekendheid; ‘heb je veel plezier gehad in 't Haagje?’

‘Nog al,’ antwoordde mijn neef, ‘een paar keer gegeten bij Paulez met leden, en in de Witte gezeten met leden.’

‘Wat voor leden,’ vroeg Joris, ‘leden van geheime genootschappen?’

‘Leden van de Kamer natuurlijk; die noemt men zoo gewoonlijk leden. 's Avonds laat in de Witte.....’

‘Moriaan,’ mompelde de advokaat.

‘Sociëteit,’ vervolgde Doris, ‘hebben we soms ontzagchelijk veel plezier gehad. Dat was daar een politiseren en oreren van sta-vast, en anecdotes, Mijnheer! neen maar, anecdotes over 't ministerie, over de leden, over het hof, overheerlijk!’

‘Ook politiek, niet waar?’

‘Alles politiek, wat de klok slaat, tot groote verbazing van de kruideniers en de gouden torren om ons heen.’

‘Mag ik eens vragen, welke menschen mijn liberale vriend Doris kruideniers noemt; zijn daar de bakkers en slagers ook onder begrepen?’

‘Wel, kruideniers zijn, in 't algemeen gesproken, burgers; weetje, van die echte, eenvoudige burgerlui, die er zoo burgerlijk uitzien en niet het *cachet* hebben van een fatsoenlijk man; enfin! menschen, die dat zeker-iets missen, waaraan men den man van goede opvoeding en goede familie herkent.’

‘Doris, Doris! denk om grootpapa den smid van onzen eenigen van den Bergh, niet Sampje, maar Helvetius!’

‘Mijn grootvader was geen smid,’ beet Doris hem geraakt toe, ‘hij was een achtenswaardig koopman.’

‘IJzerhandelaar?’ opperde de advokaat.

Doris scheen ditmaal ernstig boos te zullen worden; hij keerde zich om, begon met zijne vingers op de tafel te trommelen, en een marsch te fluiten.

‘Dat brengt ons op de gouden torren,’ zei Joris met het leukste gezigt van de wereld, ‘op de gouden torren, want ik vermoed, dat gij die schilderachtige, overdragtelijke uitdrukking op militairen toepast. En werden de gouden torren niet boos? Toe, Doris, je was zoo aardig aan den gang.’

‘Of ze boos werden!’ antwoordde de goedige Doris met vuur; ‘razend boos! we joegen ze 't land op, dat het een liefhebberij was, want natuurlijk vielen onze denkbeelden niet in hun smaak.’

‘En is dat nu eigenlijk het *cachet* van een fatsoenlijk man, om uit liefhebberij op eene publieke plaats, waar ieder gelijke regten heeft, dingen te vertellen, die hij weet dat *natuurlijk* niet in den smaak vallen der omstanders?’

Mijn neef zweeg.

‘Ik meen 't zoo kwaad niet,’ vergoelijkte Joris, ‘onder een glas fijnen wijn en een soupeetje raakt men wel eens opgewonden, en als men dan eene warme en eerlijke overtuiging heeft, spreekt men haar vrij en vrank, al is 't ook wat luide uit. Is de *Gruau la Rose* goed in de Witte Societeit?’

‘Dat weet ik niet,’ zei Doris droog.

‘Weet gij dat niet? Maar wat dronkt gij dan voor een merk?’

‘We dronken geen merk.’

‘Politiseren, zonder te drinken, is mij het overtuigendst bewijs van uw hoog ontwaakt politiek leven.’

‘We dronken een glas bier,’ zei Doris, zonder acht te slaan op de opmerking van zijn plaaggeest, ‘gewoon hollandsch wit bier, en we aten een broodje met kaas en roggebrood.’

‘Wat?’ riep Joris met ongeveinsde verbazing uit, ‘bier en een broodje met roggebrood; en ik dacht, dat gij nooit bier dronkt, en niet van boterhammen hieldt, dan als toekruid bij een koude kip of karbonaad?’

‘Dat doe ik ook niet,’ antwoordde Doris knorrig, ‘ik lust ze ook niet; maar het staat zoo archi-burgerlijk om in de Sociëteit fijnen wijn te drinken en lekker te souperen; 't is of men thuis niet gewoon is zoo iets te krijgen en zich dan eens buitenshuis wil te goed doen. Daarom dronken we allen gewoon bier, en aten boterhammen met kaas en roggebrood.’

‘Reik mij de hand, Doris! gij zijt een fatsoenlijk en echtliberaal man. Weg met de aristokraten!’

‘Maar gij hebt toch niet gedurende die veertien dagen altijd in de Witte Societeit gezeten,’ kwam Pieter tusschen beiden, ‘vertel ons liever eens wat van het Haagsche Bosch, van Scheveningen, van de heerlijke zee en de goudgele duinen, door eene heldere winterzon beschenen; vertel ons van Victor Driessens en de opera; van de schoone vrouwen en de toiletten; van dien veelbelovenden kring van haagsche bellettristen, waarin ge 't voorregt hadt te worden ingeleid, van den genialen Bakhuizen, van Cremer, Ising, Vosmaer, Keller, Lodewijk Mulder en zoovele anderen, en van hun vriend en uitgever Martinus Nijhoff, den haagschen Frederik Muller, die, even als deze, het talent bezit om de onbelangrijkste pamfletten voor hoogst gewigtig en kostbaar te doen verklaren; vertel ons van het Willemspark en het nieuwe gebouw van het departement van koloniën, van de villa van den Heer Jacobson en de voorlezingen in “Oefening kweekt kennis.”’

‘Routine keert kennis, meent ge?’ zei Joris.

‘Och,’ zei Doris, ‘het weêr was zoo slecht, dat er aan geen wandelen te denken viel, en een winterzon, althans een heldere, was er nooit te zien. Ik had het daarbij ook te druk om in het Bosch of naar het Strand te slenteren; er moesten gewigtige onderwerpen worden behandeld, en ik had veel menschen na te loopen.’

‘Gij hebt toch niet gesolliciteerd?’

‘Neen; maar vele conferenties namen mijn tijd in beslag en daarbij het pluizen op het Rijksarchief kostte mij menig uur. In de komedie ben ik niet geweest, en wat de vrouwen en hare toiletten betreft, gij weet, Pieter! dat ik daarvoor geen goed oog heb.’

‘Gij wilt toch niet beweren, dat gij eenzijdig-ontwikkeld zijt. Men moet de schoonheid opmerken in iederen vorm. Het leven te genieten van alle zijden en zich behagelijk te vermeijen in de weelde van *te zijn*, is de ware levenswijsheid.’

‘Ik weet niet, of ik eenzijdig ben,’ antwoordde Doris, ‘maar die dingen kunnen mij niets schelen.’

‘Die dingen? Met verlof, de schoonheid der vrouw en de omvang der crinoline?’ vroeg Joris met een glimlach.

‘Nu ja; zoo absoluut bedoel ik het niet; maar ik had er in den Haag geen tijd voor.’

‘De villa van den Heer Jacobson,’ ging hij voort, ‘en het Willemspark behooren reeds tot de historie; het nieuwe departement van koloniën is nog niet onder de kap en in Oefening kweekt Kennis heeft men zich in die veertien dagen maar eens geoefend; een dominé las er eene mooije verhandeling over het Grootsche en Verhevene, en van Zeggelen zei als bijdrage de Geschiedenis van een Natte Parapluie op. Beide redenaars werden feestelijk door den permanenten president bedankt bij den aangekleeden boterham. De talrijke en uitgelezene vrouwenschaar had zeer aandachtig geluisterd.’

‘Zoodat ze niet aan haar pligt behoefde te worden herinnerd, zoo als Hofdijk 't haar eens heeft gedaan?’

‘Dat is eene kwaal van dien Maëstro, die chronisch dreigt te worden,’ voegde Pieter er bij, ‘en mij ongerust voor hem zou gaan maken.’

‘Geen nood!’ zei Joris, ‘hij schrijft thans proza-bijschriften bij plaatjes van Amsterdam.’

‘Summa summarum,’ vervolgde Doris, ‘was 't een avond van geestelijk genot en wetenschappelijke uitspanning, waarvan de indruk mij steeds bij zal blijven. Van Zeggelen, ik meen de dominé, was zeer diepzinnig wijsgeerig, en de auteur van “van Zeggelen's Complete Dichtwerken” was even aardig als altijd. 't Is een beste vent. Maar dat zijn al die vernuften daar in den Haag; beste kerels, aardig, geestig, vrolijk, frisch en oorspronkelijk, echte kunstenaars; hier en daar loopt er een ploert onder, maar over 't algemeen, moet ik zeggen, zien ze er *chique* uit.’

‘Allemaal dus gecacheteerd?’ vroeg de advokaat.

‘Ja!’ bevestigde mijn neef lagchende, ‘van 't fijnste roodlak. Ik heb ze van nabij gezien.’

‘Aan het werk?’

‘Hm! ja, zoo als gij wilt, aan het werk of niet aan het werk. Ik woonde eene raadsvergadering op den Olymp bij, waarbij iedere god op zijn beurt, en ook dikwijls vóór zijn beurt, aan de andere godheden zijn jongste lettervrucht voorlas, waarna steeds een algemeen en luidruchtig bravo volgde. Ze zijn aardig, maar ze willen 't ook wel weten, en ze vinden elkaêr, zonder naijver, voortreffelijk, onovertroffen. De god, die presideerde, schudde bij iederen kwinkslag de lange, fiere manen van zijn leeuwenkop, stompte met zijne forsche ellebogen op de tafel, wreef zijn athletisch gezigt met snuif in, en liet de kruimkens van dien overvloed op zijn altoos smetteloos goddelijke overhemd in kwistige sprenkeling nedervallen. 't Was een stoute, breede figuur, met een hoofd, dat er uitzag als in barensnood van Minerva; hij verhief zich als een kolos te midden der mindere goden, en dronk even als de mindere goden veel pons, sloeg veel uijen, lachte dat hooren en zien verging, en vertelde op zijne beurt anekdoten en las artikelen voor. Ze hadden het razend druk over Spiritisme, den duivel en Macaulay, over de Betuwe en de Binnenlanden van Afrika, over aesthetiek en romantische historie, over den Thor en den ouden heer Smits, over zich zelven en over den heer Janssen, over den heer Nijhoff en den heer Loosjes, over de tijdschriften in Nederland, die er “alle onder moesten,” en die “te oud” werden, en over eene nieuwe zon, die zou opgaan, als de lucht niet betrokken was, en zij rookten veel cigaren en dronken nogmaals veel pons; 't was een hurry en eene tabagie!’

‘Altijd olympisch en metaphorisch toch,’ waagde Joris aan te merken, ‘en ze waren toch *chique* en fatsoenlijk?’

‘Dat waren ze; maar - ik kan 't niet helpen, dat ik het nog eens zeg - ze dronken ontzettend veel pons, zóóveel zelfs, dat de gastheer voor de derde maal zijn meid, zijne dienstmeid, liet binnenkomen om nog nieuwen voorraad, waarop de meid categorisch antwoordde, dat ze niet meer had; dat de bron opgedroogd was; dat de kelen der heeren zinkputten waren, enfin, in één woord, om kort te gaan, dat de pons op was.’

‘En wat deden ze toen?’

‘Een der heeren sloeg voor, om Jufvrouw Wijntap te laten komen; een ander riep om mijnheer Zoetwater, en de algemeene geestigheid bereikte haar paroxysme, toen een

derde van zoutwater sprak, als 't natuurlijk element der krabben.'

'Wel,' zei Pieter, 'dat was, dunkt mij, een onhandig heer, die zich zelven en zijne vrienden bij dat zee-insect vergeleek.'

'Neen, 't gold een ander heer, die niet tegenwoordig was.'

'En wat deedt gij?' vroeg Joris.

'Ik vroeg aan den heer, die naast mij zat, of 't de gewoonte was om aan de meid een fooitje te geven, als men heenging, of dat elk zijn gelag onder een of anderen vorm betaalde; ik schudde den leeuwenridder de hand en dacht: "Ook gij, Brutus!", boog voor het gezelschap en ging heen.'

'Het komt mij voor,' zei Pieter, 'dat de haagsche heeren, niettegenstaande al uwe betuigingen, u maar matig hebben geamuseerd.'

'Hoe zoo?' vroeg de verteller.

'Omdat de totaal-indruk uwer reisbeschrijving niet bijzonder gunstig is,' antwoordde de gastheer; 'maar ik beklaag u volstrekt niet; wanneer men zijn geluk gaat zoeken, waar 't niet te vinden is, bereidt men zich zelven eene teleurstelling voor.'

'Gij zijt beleefd, maar niet duidelijk,' zei Doris.

'Hij wordt verheven,' lichtte de advokaat toe.

'Openhartig gesproken, Doris! zult ge 't met al uw politiseren en al uw liefhebberen in de litteratuur toch nooit ver brengen en u zelven nooit kunnen bevredigen.'

'Zou 't ook kunnen zijn, omdat hij er niet genoeg aan doet?'

'Neen, hij doet er te veel aan voor de rust en het placide genot van zijn leven. Hij is er van vervuld en wordt er door bevangen; hij heeft geen tijd, of liever geene gemoedsstemming meer om het leven te genieten en een open oog te laten gaan over het schoone van God's aarde.'

'Revenons à nos moutons!' moedigde Joris aan.

'In plaats van de werken dier heeren op uw gemak te lezen onder een tabakje, in een verloren uur na den eten, wilt gij hen persoonlijk leeren kennen, omdat gij u inbeeldt tot het gilde te behooren. Gij slaat hen gade en beoordeelt hen als uwe evenkniën; gij hebt zekere *rancunes* en zekere geheime sympathiën; gij vergelijkt onwillekeurig uwe eigene maat met de hunne, in plaats van ze onbevangen te wegen naar het meerdere of mindere aesthetische genot dat ze u verschaffen.'

‘Doris gelooft niet aan aesthetica,’ zei de advokaat.

‘Dat wil zeggen, hij ontkent haar, omdat hij gevoelt, dat hij er door beheerscht wordt en men gaarne zijn heer en meester wegcijfert,’ antwoordde Pieter-Paul, die warm werd. - ‘Geloof mij, Doris! doe als ik, tracht geen acteur te zijn, waartoe u de studietijd ontbreekt; treed terug in de rijen van het groote publiek; amuseer u, zoo ge kunt, met bellettrie, maar geef u niet de *airs* van bellettrist. Dominés, letterkundigen en acteurs moet men van verre zien, of nog beter, gewaar worden; maar men moet ze nooit in zijn huis halen, 't Is een heel ander slag van volk, met opgeschroefde denkbeelden en middelpuntschuwende vormen. Ze bestaan voor onze stichting en ons plezier; dat is hunne roeping, en de onze is, om gesticht of vermaakt te worden. Daar is een bedrijvend en een lijdend werkwoord, en het lijdende is het beste. Daar hebt ge, bij voorbeeld, de vrouw.....’

‘Welkom thuis!’ juichte Joris, ‘daar is de vrouw.’

‘De vrouw van den *célibataire*,’ lachte Doris.

‘Tijdelijk!’ hernam Pieter, ‘zeer tijdelijk, mijne heeren! ik wensch uw voorbeeld niet te volgen; de geestigste oudevrijer is en blijft toch maar een oude vrijer.’

‘Axiomatissima in het kwadraat,’ zei de advokaat.

‘En een oude-vrijer is maar een half-mensch.’

‘Neem er twee bij elkaêr,’ gaf Joris aan de hand, ‘neem Doris en mij zamen.’

‘Dan had ik twee halfheden,’ antwoordde Pieter, ‘en de Heer van Lennep heeft ergens zeer geestig gezegd, dat hij nog iets vervelenders kende dan eene geleerde vrouw, namelijk: twee geleerde vrouwen. Ik ben - in 't voorbijgaan - volkomen van zijne meening.’

‘Natuurlijk,’ zei Doris, ‘met uwe matrimoniëele plannen hecht ge, bij onze westersche zeden, meer aan het begrip van ééne vrouw.’

Waar ik op dat punt aan hecht,’ vervolgde Pieter, ‘doet niets ter zake. Ik sprak van de passive opvatting des levens; die echt-vrouwelijke wereldbeschouwing, waarvoor Doris meer aanleg bezit dan voor eene krachtige en werkzame inmenging in de gebeurtenissen om hem heen. Dat inwendige leven, dat de buitenwereld weêrkaatst in kleiner, maar toch welgelijkend beeld, dat uit nadenken en overpeinzing, uit medegevoel en eene onbeperkte oefening van kritiek bestaat. Onze vriend

heeft met al zijne zenuwachtige opvliegendheid en geestdrift, of - juister welligt - *door* die eigenschappen, een vrouwelijk gemoed, en waar hij handelend wil optreden in de maatschappij, als man van daad, als medewerker, daar zal zijn gevoel steeds onaangenaam worden aangedaan en zal hij zich kwetsen aan hoeken en scherpe kanten, die een ander noode ziet, veel minder gevoelt. Een goed, opmerkzaam en fijn-bewerktuigd toeschouwer is zijne plaats op de wereld wel waard, en als zijne fortuin 't hem vergunt, kan hij in de balkon zitten, waar 't minder koud en tochtig is dan tusschen de koulissen en achter het voetlicht. Had Doris dit begrepen toen hij in den Haag was, hij had zeker niet verlangd eene zitting der goden bij te wonen, maar geduldig afgewacht, tot hij 't verhandelde gedrukt had kunnen lezen, want de goden laten alles drukken, en de anekdoten zouden er welligt niet bij verloren hebben.'

'Een uitmuntend hobbelpaard,' zei Doris, 'is uwe liefhebberij om altijd uwe vrienden te dissequeren en psychologische studiën op hen te maken; maar het hobbelpaard is voor de patiënten zelven, die de bewerking ondergaan, niet altijd aangenaam en niet overdreven-vleijend. Hoe dikwijls hebt ge mij niet reeds gezegd, dat ik eene vrouwelijke natuur had, en alleen voor het beschouwende genre deugde, en hoe dikwijls heb ik u niet reeds geantwoord, dat ik te veel behoefte aan emoties heb, om lijdelijk toe te zien en mij tot het ambt van hen, die van verre staan, te bepalen. Het denkbeeld van eene wandelende camera obscura te zijn lacht mij weinig toe en ik zou mij zelven als amazone allergekst voorkomen.'

'Ik moet ook zeggen,' kwam de advokaat hem te hulp, 'dat Pieter eene laakbare ondankbaarheid ten toon spreidt. Wat mij betreft, ik verheug er mij in, dat gij u onder de acteurs hebt begeven, en ons, profanen, daardoor ook een blik hebt vergund in de smids-werkplaats. A propos! Doris, is het waar, dat de nieuwe minister van buitenlandsche zaken zijne huishouding op zijn turksch zal inrigten?'

'Hij is geen pacha van zes paardenstaarten.'

'Het aantal paardenstaarten is onverschillig,' antwoordde Joris, 'maar mij dunkt, als men zoolang in Turkye heeft gewoond, moet men zich moeijelijk weder aan die deftige, stijve hollandsche zeden kunnen gewennen, Één geluk is er, dat de overgang minder moeijelijk zal maken, namelijk, dat in den

Haag het turksch fatalisme en het oostersche far-niënte - vooral bij buitenlandsche zaken - even goed gangbaar zijn als in Constantinopel. Hoe staat het met de aftappingen?'

'De wateraftapping van de Maas, meent ge? Wel, die zal vermoedelijk een voortdurend onderwerp van gezette overweging en ernstige onderhandeling blijven uitmaken en inmiddels aan de lieve natuur worden overgelaten. Ik vrees bovendien, dat er spoedig gewigtiger onderwerpen te behandelen zullen zijn bij onze diplomatie, want de politieke toestand van Europa begint er vrij donker uit te zien; de *entente cordiale* tusschen Frankrijk en Engeland, of liever tusschen den franschen keizer en het ministerie Palmerston schijnt hare beste dagen te hebben beleefd en vrij los te worden. Zoo lang er een Napoleon op den troon zit, moet men op alle verrassende wendingen van de onaangenaamste en oorlogzuchtigste soort zijn voorbereid.'

'Wij weten, dat hij niet tot uwe boezemvrienden behoort; maar 't is een knappe, slimme vent.'

'Eene groote kunst, om knap te zijn, als men alle middelen geoorloofd vindt, en zich nooit door eenige bedenking laat terughouden. Ik wenschte, dat hij met zijn makken arend nog te Ham zat! Hij brengt Europa in voortdurende onrust.'

'*L'empire, c'est la paix!*' zei Joris.

'*Le pire, c'est la paix!*' zou eer zijn devies kunnen heeten. 'Ge weet toch, wat eene geestige fransche vrouw zeide, toen ze, kort na den *coup d'état*, het paleis der volksvertegenwoordigers voorbijreed?'

'Ik heb het geweten,' antwoordde Pieter, 'maar ik ben het kwijt.'

'Nu,' zei Doris, 'ze zeide, dat de woorden Vrijheid, Gelijkheid en Broederschap behoorden te worden uitgewischt, en men daarvoor in de plaats moest zetten: Infanterie, Kavallerie, Artillerie, en - voegde ze er bij: "*avec cela, on se passe de Génie*."'

'Leve de vrouw in 't algemeen, en de geestige fransche vrouw in 't bijzonder!' juichte Joris met nagebootste geestdrift, 'maar mag ik u vragen, Doris, welk feit thans op nieuw uwe verontwaardiging tegen den franschen keizer heeft opgewekt?'

'Ach!' zei Doris, 'praat er mij niet van; mijn bloed begint al te koken, als ik van hem hoor spreken: maar het feit,

dat mij nu weder zulk eene ernstige stoffe van bezorgdheid geeft, is de aanhechting van Savoye en Nizza.'

'Toch niet om de marmotten en de draaiorgels?'

'Neen, in weêrwil van de marmotten en de draaiorgels. Die schoorsteenvegers op zich zelven, zie je, kunnen mij geen zier schelen; een Savoyaard blijft een Savoyaard, of hij franschman of italiaan heet, en die zoogenaamde mooije, interessante savoyaardjes met hunne donkere oogen en bruine krullebollen mogen veel aantrekkelijks hebben voor meisjes van 14 tot 18 jaar; ik vind ze door-den-bank smerig en lui; maar de beteekenis van het feit, daar hecht ik aan. Het is de eerste schrede op den weg der vergrooting; eene quasi-vreedzame verovering, door strategische behoeften vereischt, als of Frankrijk iets te duchten zou hebben van Sardinië, al behoorde de geheele Kerkelijke Staat en Napels er bij. Die noodzakelijke borstwering van de Alpen is niets dan een voorwendsel.'

'De Mont-Cénis is dus in uw oog een parapluie?'

'Niets anders! En waar moet het heen, als Europa daarbij lijdelijk toeziet, en maar eene uitvlugt zoekt, om zich met fatsoen er niet mede te bemoeijen; waar moet het heen met die leer van de *faits accomplis?* Zoo zal men van daag dit feit volbragt, morgen gene uitbreiding en aanhechting tot stand gekomen, overmorgen een nieuwe inbreuk op de grenzen der naburige staten gemaakt zien, en men zal niets anders te doen hebben dan die verschillende gebeurtenissen, als *faits accomplis*, in zijn zakboekje en in zijn atlas op te teekenen? Eene fraaije leer voorwaar! Eene verhevene, eervolle en waardige roeping voor het overige Europa! Neen, dat kan zoo niet langer, en Engeland, Pruissen en Rusland moeten eindelijk wakker worden en den neef beleefd herinneren aan de geschiedenis van zijn oom.'

'Welk een oorlogzuchtig staatsman zoudt gij zijn, Doris!' zei de advokaat; 'ik zou u wel eens als Premier van Groot-Brittanje willen zien!'

'Oorlogzuchtig is het woord niet; maar om den oorlog te voorkomen en duurzaam vrede te bewaren, moet men zijne waardigheid ophouden, vertrouwen hebben op eigen kracht, en flink en moedig van zich afspreken, opdat een' ander de lust verga, om oorlog te voeren. Die zich vernedert en zwak toont, zal hoe langer hoe dieper zinken en een voorwerp van bespotting en een speelbal worden in de handen van een ver-

metelen en overmoedigen waaghals; - die het hoofd fier opheft, en zich bewust is van zijne stelling, zal eerbied en ontzag inboezemen. Is het niet genoeg, dat Hare meest genadige Majesteit, de Koningin van Groot-Brittanje en Ierland, het praalgraf in de kerk der Invaliden heeft bezocht, en beleefdelijk uitgenoodigd werd om de geduchte oorlogshaven in het Britsche kanaal, om het uittartende Cherbourg te aanschouwen en te bewonderen, en dat zij aan den keizer de lijkkoets van zijn oom cadeau heeft gemaakt? Is het niet genoeg, dat Rusland en Oostenrijk, elk op zijne beurt, door Frankrijk zijn overwonnen en dus reeds twee van de verbondene mogendheden gestraft zijn voor hare vermetelheid van het jaar achttienhonderd vijftien? Aan wien nu de beurt, zoo er geen einde aan wordt gemaakt, en zoo Europa niet *volte-face* maakt en roept: “Holà, vriendtje! waar is de reis naar toe?”’

‘Waarachtig,’ zei Pieter, ‘ik begin te gelooven, dat ik ongelijk had, toen ik u een vrouwelijk gemoed toeschreef, Doris!’

‘En ik was juist op het punt om de conclusie te maken, dat uwe psychologische ontleding vrij naauwkeurig was,’ zeide Joris.

‘*Du bist der Geist, der stets verneint*,’ antwoordde Pieter.

‘En, weetje, wat me ook niet bevalt,’ ging Doris voort, die in zijne verontwaardiging geen acht sloeg op de woorden, die tot en over hem werden gesproken, ‘weet je, wat ik ook hatelijk vind? Dat is, dat er een nieuw departement zal worden opgerigt, een departement van de Schelde. Bij een departement behoort natuurlijk eene fatsoenlijke uitgestrektheid grond, en ik vrees, dat die niet anders dan in Henegouwen en Vlaanderen te vinden zal zijn.’

‘Zou dat ook in eenig verband staan tot de aftapping van de Maas?’

‘Welligt in naauwer verband, hoewel in anderen zin, dan gij meent, Joris! Ik zie de toekomst donker in.’

‘Dat is het eigenaardige van de toekomst, dat ze voor ons allen donker is,’ verzekerde Joris, ‘en daarom is het zoo verstandig, om het tegenwoordige te genieten en zoo genoegelijk mogelijk door te brengen, en daar Doris nu bezig is, om ons daarin te dwarsboomen, door, tegen alle regelen van logica in, zijn prettigen, fidelen winteravond en dien zijner vrienden te misbruiken tot het houden van ernstige en zelfs som-

bere gesprekken, zoo stel ik voor, dat wij hem benoemen tot onzen buitengewonen gevolmagtigden gezant bij Napoleon III, ten einde dien heer beleefdelijk en met aandrang uit te noodigen, om liever een departement van Elba dan een van de Schelde op zijne landkaart te ontwerpen, waardoor tevens voor hem het groote voordeel zal worden verkregen, dat Sardinië minder magtig wordt en bijgevolg de strategische noodzakelijkheid tot aanhechting zijner marmotten vervalt. - Wil je nog een van mijn Principes opsteken, Doris, vóór je heengaat?'

'Wat is nu toch wel de idee, de leidende gedachte van al uwe misplaatste aardigheden en gesprekwendingen?' vroeg Doris knorrig, zonder de cigaar aan te nemen.

'De idee, de grondgedachte? Ik zal 't u zeggen, deze: dat het vervelend is om lang door te boomen over hetzelfde onderwerp, en uwen tijd en uwe vrienden dienstbaar te maken aan de uiteenzetting en ontwikkeling van zekere geliefkoosde abstracte stellingen, alias beginselen of *tendenzen*, of, met andere woorden, Doris: 'Faisons de la littérature facile!'

BERN. KOSTER JR.

Vedeldeuntjen, april 1860.

(Door een bekeerden Aprilbeweger van 1853.)

1.

Tralala, tralala, falderire,
   't Was in de maand April,
Faldera, faldera, tirelire,
   April doet wat hij wil!
Och heugt u hoe wij streden
Nu zeven jaar geleden,
   Reeds Geuzen - in 't verschiet?
- Men zeî, 't was tegen molentjens!
   Doch wij verstonden 't niet! -
Tralala, tralala, falderire,
   't Was in de maand April,
Faldera, faldera, tirelire,
   April doet wat hij wil!

2.

Half Neêrland protesteerde;
   Men zegt dat de oude best
Meê pétitionneerde,
   Zoo dapper als de rest!
Een heir van protestanten
Rees op van alle kanten
   Met schrikkelijk gedruisch:

- Er liepen Guiten onder;
   De wijzen bleven thuis.....
Tralala, tralala, falderire,
   't Was in de maand April,
Wat werden we toen bewogen!
   Maar niemand zag de spil.

3.

De meester joeg zijn knapen,
   De man zijn jolig wijf,
De herder joeg zijn schapen
   De bisschopvrees op 't lijf.
Daar waren er die zagen,
In die verschrikbre dagen,
   Jezwieten.. op hun neus!
- Een ander woû den Thor niet,
   Maar Rome was de leus....
Tralala, tralala, falderire,
   't Was in de maand April,
Toen keken, voorwaar, de meesten,
   Niet door hun eigen bril!

4.

Intusschen trots al 't leven
   Kwam Monsinjeur in 't land,
En wat hij deed - aleven
   Geen hondtjen werd verbrand!
't Bleek dat voor wie gevreesd was,
De Boeman maar geweest was...
   Een vuurwerk was het end
- Men had ons bij de neuzen! -
   Van 't Pétitionnement....
Tralala, tralala, falderire,
   't Was in de maand April,
Wat zijn we sedert bekomen
   Van onze vrome gril!

5.

Moog pétitíonneeren
   Nog eens de gantsche Kerk,
'k Laat nooit me weêr bezweeren
   Tot zulk een geestlijk werk!
'k Werd wijs, met schade en schande,
Als velen in den lande!
   Nu weêr de Aprilzon rees
Is... 't Protestantsche Rome
   Nog 't ergste wat ik vrees!
Tralala, tralala, falderire
   't Was in de maand April,
De Gekken werden nu wijzen!
   April doet wat hij wil.

Bibliographisch album.

Jhr. Mr. C. de Jonge, De zamenstelling en inrigting der Gemeentebesturen volgens de Wet van 29 *Junij* 1851 (*Staatsblad*, N°. 85). *Zierikzee, S. Ochtman Jr.* 1859. - IV en 343 blz.

De Gemeentewet is in twee afdeelingen verdeeld, de eerste *over de zamenstelling en inrigting*, de tweede *over de bevoegdheid* der gemeentebesturen.

Het werk van den Heer de J. bevat een uitvoerigen en volledigen commentarius op de eerste afdeeling, art. 1 tot 119 der Wet. De redenen, die den S. hebben bewogen om zijn arbeid daartoe te bepalen, zijn ons niet regt duidelijk geworden. Maar welke die ook zijn, het boek is van dien aard, dat men bij voorkomende verschillen over iets wat in die eerste afdeeling der wet te huis behoort, het zal behooren te raadplegen. Met den tekst zijn de geschiedenis der wet, de administrative beslissingen, de ministeriele uitleggingen, de geschriften van andere commentatoren en vele dagbladartikelen vlijtig door den S. gebruikt; ook houdt hij de aandacht gevestigd op de Belgische Gemeentewet en hare toepassing, zoo dikwijls hij meent dat die door overeenkomst of door verschil van bepalingen tot uitlegging van de Nederlandsche kan dienen.

Evenwel was er bij de lezing van menige aanteekening iets wat ons mishaagde en waarover wij meenen ons te moeten beklagen. De kundige schrijver, van wiens politieke gevoelens ons niets bekend is (voor ons is hij niets anders dan ‘de geachte secretaris der gemeente Zierikzee’), schijnt met zijn onderwerp, de Gemeentewet, volstrekt niet ingenomen te zijn. Wel behoeft de uitlegger eener wet niet hare lofrede uit te spreken; maar van iemand, die zoo diep als de Heer de J. is ingedrongen in de reglementaire bijzonderheden en in de praktijk der Gemeentewet, is het bevreemdend, nooit in één zijner woorden het bewustzijn te bespeuren, dat ons tegenwoor-

dige gemeentewezen eene vitale kracht in ons staatsligchaam is, dat het in vergelijking met vroegere organisatiën, die altijd hinkten tusschen eene ondragelijke oppermagt der plaatselijke besturen en eene storende inmenging van het staatsgezag, een moeijelijk en heilzaam mengsel van zelfstandigheid en centralisatie heeft verwezenlijkt, in het kort, dat de Gemeentewet eene van de bestgerijpte vruchten der Grondwetsherziening van 1848 mag heeten. Het is er verre van daan, dat wij die wet als onverbeterbaar in al hare détails zouden beschouwen, of eene overdrevene bewondering voor hare letter zouden koesteren en als vereischte zouden stellen. Maar de weldaden, die zij aan Nederland heeft gebragt, zijn nog te kort verkregen en in dien korten tijd te veel bedreigd, dan dat men die mag versmaden of zelfs onopgemerkt laten. De Gemeentewet gaf aan den burger (althans voor zoover hij niet tot het proletariaat behoort) directen invloed op de verkiezing zijner plaatselijke overheid (schande is het voor hem, die geen trouw gebruik van dien invloed maakt), volledige openbaarheid van gemeentelijk financieel beheer, inzigt en dus ook belangstelling en deelneming van het publiek in alle inrigtingen van openbaar nut; zij verleende hem de wetenschap, die vroeger het deel van zeer weinigen was, of deze worden verbeterd en in stand gehouden of bedorven en verwaarloosd; de Gemeentewet bragt orde en gelijkvormigheid in eenen chaos van plaatselijke belastingstelsels, zonder aan alle gemeenten juist hetzelfde stelsel op te dringen; zij ging de ongehoorde en verderfelijke opdrijving der lasten op levensmiddelen, die kweekster van armoede, te keer; zij maakte een einde aan onderscheidene concessiën en privilegiën (schoon zij toch nog niet de volstrekte vrijheid van handel en bedrijven huldigt); zij heeft binnen een niet al te lang tijdsbestek een stel plaatselijke verordeningen, harmoniërende met de algemeene wetgeving, in het leven geroepen, en een Augiasstal van oude, bestovene keuren opgeruimd; eindelijk, zij gaf kracht en klem aan het dagelijksch bestuur en de policie, en stelde die beide tevens schier in de onmogelijkheid om de wetten en reglementen van algemeen bestuur te miskennen, en onder de heilzame en wenschelijke contrôle der publieke meening. Als men eene dergelijke wet in de bijzonderheden van haar zamenstel naspeurt en men vindt eenige bepalingen, die beter konden zijn, men keure ze af, en dringe des noods op herziening aan; maar meer dan ergens elders zegge men met den ouden criticus: *ubi plura nitent, non ego paucis offendar maculis*. Zeker zoeke men niet naar grieven en moeijelijkheden.

Wanneer wij nu het werk van den Heer de J. ter hand nemen, vinden wij 1°. met geen enkel woord gewag gemaakt van verbeteringen door de Gemeentewet aangebragt; nooit zelfs eenige vergelijking

met de Reglementen van 1824, die vroeger het Gemeentewezen regelden; 2°. de artikelen, waarover verschillen zijn ontstaan of door den S. vragen worden opgeworpen, meest altijd zóó uitgelegd, dat de wetgever *er in loopt*, hetzij door onduidelijkheid van uitdrukking of door onvolledige regeling dier zaak, terwijl de zaak zich bij eene tegenovergestelde of afwijkende opvatting van zelf zou hebben aangewezen.

't Is volkomen waar, dat de S. de vraagstukken naar *zijne* juridieke overtuiging moest oplossen, en dat een verschil van zienswijze nooit eene reden van afkeuring is, vooral waar twee of meer plausibele opvattingen tegenover elkander staan. Maar hetzij door zekere tegeningenomenheid, of door overmatige lectuur van strijdschriften en noten, kan de regte opvatting van den tekst bij een uitlegger te loor gaan.

Dit vreezen wij dat hier van tijd tot tijd het geval is geweest. - De Gemeentewet bevat hoofdzakelijk administrative regelen; slechts bij uitzondering geeft zij eenige bepalingen over burgerlijk regt, regtsvordering en strafregt; die administrative regelen moeten dagelijks over het geheele land door een groot aantal ambtenaren en verkozenen uit de ingezetenen, waarvan verreweg de meesten geene geleerden noch regtsgeleerden zijn, worden toegepast. Om eene dergelijke wet goed op te vatten en toe te passen, moet o.i. zoo weinig mogelijk licht van elders worden ontstoken. Zooveel het kan, moet alleen hare *letter* gelden, en waar de tekst twee uitleggingen toelaat, moet die worden verkozen, waardoor hare, meestal zeer blijkbare, bedoeling het best wordt bereikt. Formaliteiten en termijnen moeten nergens worden in-geëxpliceerd, waar ze niet ondubbelzinnig zijn bevolen; nietigheden zoo mogelijk voor gedekt gehouden, als de letter het toelaat. Redenen van convenientie mogen voor zulk eene uitlegging worden aangevoerd, hoewel de regtsgeleerde die anders wraakt. Altijd moet gelden, wat bij contracten de regel is, maar anders bij wettelijke voorschriften van burgerlijk regt niet als *norma* mag worden aangenomen: *actus potius valeat quam pereat*.

Het is waar dat, ook als men naar deze methode en met den besten wil der wereld uitlegt, enkele *cruces* in de Gemeentewet overblijven, b.v. het beruchte artikel 245; maar veel, zeer veel kan o.i. worden opgelost, door den tekst uit den tekst zelven, met terzijdestelling van subtiliteiten, maar steeds de bedoeling der wet in het oog houdende, te verklaren.

Wij willen enkele voorbeelden aanvoeren, waarin, zoo het ons toeschijnt, de S., door te veel van den wetgever te verlangen, op een dwaalspoor is geraakt en aan leemten in de wet doet denken, die werkelijk niet bestaan.

Art. 3, *alinea* 2 luidt: ‘De bevolking eener gemeente wordt geacht te bestaan uit het door de laatste openbare volkstelling daarin aangewezen getal inwoners.’ - Dat bevolkingsgetal heeft invloed op de benoembaarheid van den burgemeester, den secretaris of den ontvanger van eene gemeente tot gelijke betrekking in eene andere (art. 3, alinea 1), op het getal raadsleden (art. 4), op het getal wethouders (art. 79), en middellijk op het getal opcenten op de rijkspersonele belasting (art. 242 en daarbij behoorende tabel). Van bl. 7 tot 14 voert de S. met uitnemende belezenheid ons rond door een doolhof van meeningen omtrent de opvatting der woorden: *de laatste openbare volkstelling*. Zijne opvatting is, dat daarmede bedoeld is het telken jare uit de bevolkingsregisters door het gemeentebestuur opgemaakte bevolkingscijfer. Hij verdedigt die meening tegen die van anderen, ook van den minister Thorbecke, die in October 1851 voorschreef: de tienjarige volkstelling van 1849, onverminderd de daarin later ontdekte leemten, tot grondslag te nemen. - Die aanschrijving had echter een zeer gezonden zin; zij beteekende: Houdt u *nu* (in 1851) aan de volkstelling van 1849, met inachtneming der abuizen, die daarin ontdekt mogen zijn; later zult gij van zelf zien, welke volkstelling u tot rigtsnoer zal dienen. - Bedient men zich tot uitlegging der gemeentewet alleen van de wet, dan verdwijnt o.i. de geheele questie. De wet *kent* wel volkstellingen; zij geeft aan de Regering en lagere besturen de bevoegdheid of gelegenheid, zoo dikwijls als het noodig is, de bevolking te tellen; maar nergens schrijft zij voor, op welk tijdstip dit moet plaats hebben; zij *beveelt* ze niet. Volkstellingen zijn nooit anders bevolen geworden dan bij algemeene maatregelen van bestuur; dat deze juist om de 10 jaren hebben plaats gehad, namelijk in 1829, 1839, 1849 en 1859, is in zekeren zin toevallig, althans alleen ter liefde van de symmetrie, zonder eenige verpligting geschied. Men kan dus niet aannemen, dat de wetgever in 1851, hetzij een blijvend karakter heeft willen geven aan de cijfers der volkstelling van 1849 (waarvoor niet de minste reden zoude hebben bestaan), of wel de uitvoerende magt binden in de zuiver statistieke werkzaamheid der volkstelling. Hij heeft eenvoudig bepaald, dat het cijfer der bevolking van eene gemeente, zoo dikwijls het noodig is dit te kennen voor de toepassing der wet, zal blijken uit de alsdan laatstgehoudene telling. Derhalve: er zijn raadslieden of wethouders te kiezen; er moet een burgemeester, secretaris of ontvanger worden benoemd; de autoriteit, die de verkiezing moet uitschrijven of de benoeming doen, heeft dan slechts te vragen wanneer voor het laatst de bevolking der gemeente is geteld, en wat die telling heeft uitgeleverd? -

Het antwoord kan nooit in het duister liggen. - Maar het is

dan ook eene officiële *telling van individu's*, die de wet bedoelt, geene opmaking van resultaten uit de bevolkingsregisters. -

In zijne aanteekening op *art.* 4, vindt de S. eene leemte in de wet, omdat zij niet voorschrijft, hoe er gehandeld moet worden, ingeval het blijkt, dat het getal raadsleden niet meer overeenstemt met dat der bevolking. - De S. verschilt hier van den Hr. Fruin, die in de 'Bijdragen van Adm. regt,' I, bl. 231, betoogt, dat de wet wel voorzien heeft in het geval van vermeerdering, maar toegeeft dat zij niet gezorgd heeft voor het geval van vermindering van het getal raadsleden. - De (door beide schrijvers niet bij dit onderwerp aangehaalde) Belgische gemeentewet beveelt in art. 19, dat de classificatie der gemeenten met betrekking tot het getal raadsleden en schepenen zal geschieden voor de eerste maal door den Koning, *d'après les états de population*, en dat zij vervolgens bij wet worde vastgesteld, telkens voor een 12jarig tijdvak. Wij zouden er niets tegen hebben, dat iets dergelijks ook hier te lande bij de wet ware bepaald, maar kunnen niet toegeven, dat het geheele onderwerp ongeregeld zoude zijn gebleven en de tusschenkomst der wetgevende magt volstrekt noodig is. De ondervinding zal het waarschijnlijk weldra moeten leeren, tengevolge der volkstelling van 31 December 1859. Men veronderstelle dat, volgens de uitkomsten van deze, de gemeente A., die tot nog toe 7 raadsleden had, er 11 moet hebben, en de gemeente B, die tot nog toe 15 had, slechts 13.

Ziehier hoe wij meenen, dat deze gevallen uit de bestaande wet kunnen worden opgelost: In de gemeente A. doet zich, zoodra het bedoelde resultaat officieel bekend is, het geval voor van art. 8 der wet; er zijn namelijk 4 plaatsen in den Raad opengevallen 'om eene andere reden dan ontslag of overlijden.' Dus moeten Burgem. en Weth. binnen 6 maanden een dag bepalen om tot de verkiezing van 4 nieuwe raadsleden over te gaan. Nadat dit gebeurd is, moet er voor den (nieuwen) raad van 11 leden een rooster van aftreding worden gemaakt volgens art. 27 en eene loting plaats hebben volgens art. 29. Wel is waar heeft dit reeds éénmaal plaats gehad bij de eerste zamenstelling van den Raad (van 7 leden), maar dit is geene reden om het niet andermaal te doen. De artikelen 27 tot 30 toch zijn geene overgangsbepalingen, die slechts éénmaal werken; zij zijn van blijvende kracht. Hoe de rooster moet ingerigt zijn, wijst zich van zelf aan; b.v., in 1861 treden vier leden af, in 1863 weder vier en in 1865 drie. De loting zal op tweederlei wijze kunnen geschieden; òf zóó dat al de raadsleden daaraan deel nemen, òf alleen voor de 4 nieuwe. Het laatste schijnt eenvoudiger, en komt ook het best met de wet overeen. Immers de oude leden van den raad zijn alle voor zes jaren gekozen (art. 27, lid 1); het zou

willekeurig zijn hun tijd van zitting te bekorten; dus zou, indien zij medelootten, toch voor hen persoonlijk de oude rooster tot het tijdstip hunner aftreding moeten doorloopen. De nieuwe daarentegen zijn in denzelfden toestand, wat hunne persoonlijke bevoegdheid betreft, als de in 1851 voor het eerst gekozene raadsleden in alle gemeenten, wier tijd van aftreding over 2, 4 en 6 jaren verdeeld moest worden. Zij hebben zich dus niet te beklagen, dat zij gedeeltelijk vroeger dan over 6 jaren aftreden. Indien dus de oude rooster medebragt, dat de 7 raadsleden zouden aftreden, drie in 1861, twee in 1863 en twee in 1865, dan zal het lot moeten beslissen, welk der 4 nieuwe leden in 1861, welke twee in 1863 en welke overblijvende in 1865 zullen aftreden.

De gemeente B. had 15 raadsleden, en mag er voortaan slechts 13 hebben. De vraag is of de wet ons in dit geval in den steek laat? - Dit zou indedaad het geval zijn, indien men de woorden van art. 4: ‘de Raad bestaat uit..... leden’ zóó opvat, dat op elk oogenblik, bij iedere handeling onder vigueur dezer wet, de Raad juist zoovele leden moet tellen, als dit artikel voorschrijft. Ware deze de ware opvatting, dan behoorde de wet de wijze te bepalen, waarop de twee raadsleden zouden worden aangewezen, die den Raad dadelijk zouden moeten verlaten om dezen tot het wettige getal terug te brengen. Maar omgekeerd zou dan ook een Raad, waarin vacaturen zijn, geene enkele handeling kunnen verrigten vóórdat die vacaturen vervuld waren; en dit is stellig de meening van den wetgever niet, blijkens art. 8 en 48; deze toch erkennen een onderscheid tusschen het getal bestaande leden en het getal leden volgens art. 4 gevorderd. Eene meer rationele uitlegging van art. 4 is o.i. deze, dat het een verbindend voorschrift is, bij alle verkiezingen van raadsleden in acht te nemen, hetzij bij gewone of buitengewone vacaturen; dat artikel is het hoofdbeginsel voor de benoeming van raadsleden, hetwelk in de §§ 2, 3 en 4 van het 1ste hoofdstuk der wet wordt uitgewerkt. Wanneer deze uitlegging de ware is, dan moeten de 15 raadsleden in de gemeente B. ook aanblijven gedurende den tijd, waarvoor ieder hunner gekozen is, en de nieuwe maatstaf der verminderde bevolking komt eerst in aanmerking bij de eerstvolgende periodieke aftreding. Alsdan treden 5 raadsleden af, en er worden slechts 3 nieuwe gekozen, en daarna voor de volgende aftredingen een nieuwe rooster volgens art. 27 vastgesteld. Aldus worden art. 7 en art. 4 beide nageleefd. - Wanneer echter vóór deze periodieke aftreding eene vacature door ontslag of overlijden mogt voorkomen, wordt de zaak in den eersten opslag een weinig moeijelijker. Men kan zich alsdan op art. 8 beroepen, hetwelk eene keuze binnen 6 maanden na het openvallen der plaats gebiedt; ook kan men de bedenking

laten gelden, dat, door het blijven voortduren van eene vacature, de Raad gedurende eenigen tijd uit 14 leden, dus uit een door den wetgever niet gewild even getal zou bestaan. Deze redenen kunnen worden aangevoerd vóór het gevoelen dat de buitengewone vacature wèl moet worden vervuld. Echter gelooven wij dat eene stipte naleving der wet de niet-vervulling en dus het uitsterven van den Raad tot op het getal van 13 medebrengt. Het voorschrift van art. 8 immers is geschreven in de veronderstelling eener vacature in het wettige getal Raadsleden, en deze bestaat eigenlijk niet wanneer er (hoewel buiten iemands schuld) nog overschrijding van dat wettige getal plaats vindt. Dat de Raad een tijd lang uit een even getal leden zoude bestaan, is wel in den regel niet de bedoeling der wet, maar toch iets dat onder hare werking zeer dikwijls voorkomt door vacaturen, ongeldige verkiezingen enz., derhalve geen volstrekt beletsel. Daarenboven lette men op art. 30. Zoo men de vacature vervult, en het overledene of ontslagene raadslid moest in 1863 of 1865 aftreden, dan zal ditzelfde moeten gebeuren met zijn' opvolger, en deze zal alsdan herkiesbaar zijn. Daarentegen zullen de in 1861 aftredende leden gedeeltelijk niet herkiesbaar wezen. Dit komt onbillijk, althans willekeurig voor. De eenvoudigste oplossing van het geheele vraagstuk der vermindering van het getal raadsleden is dus deze: dat bij elke voorkomende verkiezing na de volkstelling, die eene vermindering van bevolking heeft doen kennen, geene plaatsen boven het cijfer van 13 raadsleden worden vervuld.

Ook bij de behandeling van *art.* 21 heet het dat er eene gaping in de wet is. De questie betreft het geval, dat een persoon tot Burgemeester wordt benoemd, die in den verboden graad (1sten of 2^{den}) van bloedverwantschap of zwagerschap staat tot een lid van den Raad. Evenals de S. (bl. 56) kunnen wij ons niet vereenigen met de vreemde beslissing der Regering in zake van den Burgemeester van Oud- en Nieuw-Gastel, na wiens benoeming zijn zwager, die raadslid was, terstond uit den Raad is gezet. Maar wanneer men met de Heer de Jonge het gevoelen aankleeft, dat in die gemeente dat raadslid ‘in den verboden graad van zwagerschap was geraakt’, en dus had moeten blijven zitten, dán is toch, dunkt ons, iedere moeijelijkheid bij de uitlegging van dit artikel opgeheven. De eerste alinea daarvan stelt als regel, dat de bedoelde bloedverwantschap of zwagerschap niet mag *bestaan* tusschen de leden onderling, noch tusschen een lid en den Burgemeester. Stond deze alinea op zich zelf, dan zoude, zoodra de verboden betrekking plaats had, onverschillig hoe zij ontstaan ware, daaraan een einde moeten worden gemaakt, door uittreding van het Raadslid. Want met betrekking tot

den Burgemeester is het voorschrift van incompatibiliteit niet gegeven. Deze is en blijft Burgemeester.

De wet maakt hieromtrent evenwel ééne uitzondering. Zij zegt in alinea 2 van art. 21: ‘Die, na zijne benoeming, in den verboden graad van zwagerschap geraakt, behoeft vóór den afloop van zijn tijd van zitting niet af te treden.’ Hoewel het woord *die* algemeen is, zoo blijkt echter èn uit den zamenhang met alinea 1, èn uit de woorden: *tijd van zitting*, dat hier alleen leden van den Raad bedoeld zijn. Hetzij dus een raadslid schoonzoon, schoonvader of zwager van den Burgemeester wordt, hetzij zijn schoonvader, schoonzoon of zwager tot Burgemeester wordt benoemd, behoeft hij niet buitentijds af te treden, maar is niet andermaal verkiesbaar als hij op zijne beurt aftreedt. Men heeft hetzelfde willen uitdrukken als in art. 51 der Belg. wet: ‘L'alliance survenue ultérieurement entre les membres du conseil n'emporte pas révocation de leur mandat,’ en dezen regel ook willen uitbreiden, tot de zwagerschap *met* (niet *van*) den Burgemeester. Maar hoe nu, ingeval er bloedverwantschap ontstaat, d.i. indien de vader, zoon of broeder van het raadslid Burgemeester wordt? Alsdan valt dat raadslid niet in de uitzondering van alinea 2, en het spreekt dus van zelf, dat hij, volgens den regel van alinea 1, aftreedt of ophoudt lid van den raad te zijn. En heeft men hier dan een niet bij de wet voorzien geval? Volstrekt niet; zoo al art. 25 het niet uitdrukkelijk vermeldt, het valt in de termen van art. 8. Burg. en Wethouders behooren dus binnen 6 maanden eene nieuwe keuze te bevelen; alleen is het onnoodig geacht, aan het raadslid zelf tot pligt te stellen, kennis van de reden zijner aftreding te geven.

Op *art.* 24, *alinea* 4, heeft de S. zich voor eene klip van vorige uitleggers gewacht, maar is o.i. op eene andere verzeild, door de zucht om meer in de wet te zoeken dan de zeer eenvoudige en duidelijke woorden opleveren. Volgens die alinea ‘mogen de leden van den Raad noch middellijk, noch onmiddellijk deel nemen aan onderhandsche pacht van gemeente-goederen of inkomsten, aan leveringen of aannemingen ten behoeve der gemeente, aan het koopen van betwiste vorderingen ten haren laste.’ Teregt doet de S. opmerken, dat dit voorschrift geene onvereenigbaarheid te weeg bragt, die tot afwijzing van een gekozen raadslid kan leiden. Het is alleen een verbod voor hen, die reeds als raadsleden zitting hebben. - Maar wanneer men dit aanneemt, op welken grond wordt dan beweerd, dat hij, die vóór zijne verkiezing tot raadslid aannemer, leverancier of pachter was, door iedere daad van levering of van voortzetting dezer contracten in overtreding van art. 24 zou komen? De wet verbiedt o.i. alleen het *deelnemen*, d.i. het aangaan, hetzij alleen, of met of door tusschenkomst van anderen, van verbindtenissen tot levering,

aanneming van werk, pacht of koop. Zij verbiedt niet het *deelhebben*, indien de overeenkomst gesloten is vóór de toelating als raadslid. Ook de Belg. wet, art. 68, n°. 2, zegt: ‘de *prendre part* directement ou indirectement dans aucun service, perception de droits, fourniture ou adjudication quelconque pour la commune.’ Zij verbiedt niet: *d'avoir part* etc. - Men beschuldige ons niet van letterknechterij, want vele zijn de redenen die vóór eene letterlijke opvatting van de woorden pleiten, terwijl men bij de ook door den Heer de Jonge gevolgde uitbreiding der letter tot ongerijmdheden vervalt. - Immers vooreerst: zoude de wetgever iets tamelijk onredelijks hebben voorgeschreven door den aannemer, pachter of leverancier wel als raadslid, wanneer hij gekozen wordt, toe te laten, maar hem (krachtens art. 24, juncto 26) te straffen met schorsing en afzetting, wanneer hij zijne verbindtenissen naleeft of zich niet daarvan ontslaat, hetgeen toch waarlijk niet altijd in zijne magt staat. Men zegge daartegen niet, dat hij voor zijn lidmaatschap bedanken kan, wanneer hij dat ontslag van zijne verbindtenis niet bekomt; dan immers moet hij, volgens art. 18, toch zitting behouden totdat de geloofsbrief van zijn opvolger is goedgekeurd, en gedurende dien tijd van zitting is hij dan toch aan de straffen van art. 26 onderworpen. - Ten andere vinden wij in art. 24, alinea 2, eene andere handeling verboden, namelijk om ‘als advocaat of procureur werkzaam te zijn in regtsgedingen waarin de gemeente betrokken is.’ Hier is het *werkzaam zijn*, dus eene voortdurende handeling, verboden; ook kan een advocaat of procureur, die tot lid van den Raad gekozen is, zich veel gemakkelijker ontslaan van de verdere behandeling van het vroeger aangevangen regtsgeding, dan de aannemer of leverancier van de verdere nakoming van het door hem aangegaan contract. - Een derden grond vinden wij in de onderscheiding, die de wet maakt tusschen *onderhandsche* en *openbare pacht*. Het raadslid mag een perceel of eene inkomst der gemeente wel openbaar, maar niet onderhandsch pachten. Betreft dit verbod het *aangaan der pacht*, dan is niets duidelijker. De wet heeft willen waken, dat het raadslid geen misbruik maakte van zijne betrekking, om voordeelig te pachten buiten concurrentie; bij openbare verpachting was daarvoor geen gevaar. Heeft daarentegen de verpachting vroeger plaats gehad, dan is de onderscheiding tusschen openbare en onderhandsche pacht ten eenenmale redeloos; want de verpligtingen tusschen de gemeente en den pachter zijn volkomen dezelfde in beide gevallen; zij worden altoos door het anterieure contract geregeld, en de pachter (thans raadslid) kan daaraan niets veranderen. - Ten vierde pleit dezelfde *ratio legis* ook vóór onze opvatting van de woorden: ‘*deelnemen aan leveringen of aannemingen* ter behoeve der gemeente.’ Een raadslid zou ongeoorloofde middelen

kunnen aanwenden om zich eene levering te bezorgen; hij zou, wanneer hij mede te beslissen heeft over de gunning eener aanneming, zich zelf kunnen bevoordeelen; daartegen heeft de wetgever praeventief gewaakt. Maar indien het raadslid een contract van levering of aanneming van vroeger tijd met de gemeente heeft loopen, waarin verschilt dit met ieder ander contract? Iemand die uit anderen hoofde crediteur of debiteur van de gemeente is of zelfs een regtsgeding tegen de gemeente voert, mag immers ook wel raadslid zijn. Juist voor dergelijke gevallen is het verbod van medestemmen over onderwerpen, waarbij een lid persoonlijk belang heeft, in art. 46 geschreven. - Eindelijk lette men op de laatste in art. 24 verbodene handeling, namelijk het '*deelnemen aan koopen* van betwiste vorderingen ten laste der gemeente.' Dat dit aan het raadslid verboden wordt, is natuurlijk; het zoude eene hoogst onkiesche handeling van hem zijn, zelfs een grof misbruik van de hem opgedragene waardigheid. Maar zoo laakbaar als het voor dat raadslid is, kooper van dergelijke vordering te *worden*, zoo dood onschuldig is het geval, wanneer hij vroeger dergelijken koop *gesloten heeft*. En echter zou men hem uit den Raad verjagen omdat hij 10 of 20 jaren geleden eene vordering ten laste der gemeente heeft gekocht? Wat zal hij daartegen doen? Is hij dan verpligt die vordering weder *tot elken prijs* te verkoopen? of kan ook zelfs dit de op hem klevende smet niet uitwisschen? - Men ziet tot welke ongerijmde gevolgtrekkingen men komt, wanneer men onder het *deelnemen* ook het *deelhebben* willekeurig verkiest te begrijpen.

Wilden we deze glossen voortzetten, wij zouden den S. bij onderscheidene questiën over verkiezingen, over stemmingen, over voltallige vergaderingen van den Raad, enz. steeds aan de moeijelijkste en meest ingewikkelde uitlegging der wet de voorkeur zien geven. Dit speet ons. En toch blijft het een zeer nuttig boek.

H.

***De Rustdag en de Werkende Stand. Eene getuigenis voor eene waardige viering van den Zondag, door handwerkslieden. Amsterdam, H. de Hoogh.* 1859. III en 91 Blz.**

Indien gij gewoon zijt den boom te waarderen naar de vruchten die hij afwerpt, en wie die dat wraken durft? dan schuilt er maar weinig uitlokkends om dit boeksken op te slaan in de mededeeling, dat het uit drie antwoorden bestaat op eene prijsvraag ingekomen, het gelukkig drietal, dat boven eene breede schaar van mededingers de kroone wegdroeg. Ons ten minste ging het een oogenblik aldus. Op het gebied van letteren en kunst zijn wij te dikwijls door bekroonde schriften teleurgesteld, om er langer gretig de hand naar uit te strekken. 't Is of men die kransen zelden hoog hangt. Waarom week echter de schier gewettigde weêrzin ditmaal spoedig? Verre van ons zelfs een zweem van wankelen in de overtuiging, dat maatschappijen en genootschappen iets waardigers zouden doen, door het verdienstelijkste werk of het schoonste dichtstuk in de laatste vijf of tien jaren verschenen te b e l o o n e n , dan door het uitloven van medailles allerlei ziekelijke ijdelheid tot voortbrenging te p r i k k e l e n ! Het was eene andere gedachte, die ons spoorde deze blaadjens in te zien: nieuwsgierigheid, meent ge; belangstelling, hopen wij. We hebben in deze schrijvers met handwerkslieden te doen, een slag van menschen dat schaars de pen voert, maar er daarom misschien te eigenaardiger in slaagt. De stoffe, die hen deze ter hand deed nemen, neen, zij kan voor u noch voor mij, hoe verscheiden ook onze levens- en wereldbeschouwing zij, iets vreemds of verrassends hebben; maar de wijze waarop de werkende stand die verwerkt, moet een diepen blik gunnen, dunkt ons, in zijn geest en gemoed, en wie mag voor een van beide onverschillig zijn?

Het is ‘d e C o m m i s s i e v a n S c h e i d s r e g t e r s ’ - een allerzonderlingste variant voor beoordeelaars van antwoorden op eene prijsvraag; hier kon immers van geen geschil sprake zijn? - het zijn de Heeren A. Ebink, P. van Eik, T.M. Looman, J.H. den Ouden en C. Schwartz, die ons in een V o o r w o o r d - waarom dat hoogduitsche opschrift in plaats van het nederduitsche Voorrede? - de geschiedenis dezer opstellen mededeelen. ‘Gedurende den zomer van het jaar 1858’, - lezen wij in dat berigt, uit Amsterdam, den 9^{den} September 1859 gedagteekend, - ‘heeft het Bestuur der Nederlandsche Rijnspoorweg-maatschappij des Zondags pleiziertreinen voor den Werkenden Stand doen loopen.’ Als wij straks lastig mogten zijn geweest

door onze aanmerkingen, gaarne brengen wij dezen volzin onze hulde, hij geeft duidelijk berigt van het feit, niets meer maar ook niets minder. ‘Door privaatpersonen,’ - waarom mogen wij niet prijzende voortgaan? - ‘door p r i v a a t p e r s o n e n , zoowel als door den Raad van Amsterdam, werd aangetoond, dat deze onderneming èn uit een maatschappelijk èn uit een Christelijk standpunt afkeuring verdiende.’ Aangetoond is nog niet bewezen; trouwens, wij kennen er, die bij de bedenkingen, zoowel door eenige leden des raads als door vele bedeelers van handwerksvolk tegen deze uitspanning ingebragt, op het eene als het andere standpunt vroegen, hoe deze de gemeente beschouwden, als eindelijk mondig of als nog altijd onmondig, maar geen bevredigend antwoord ontvingen. Mogt zij mondig heeten, dan scheen het hun toe, dat zij zelve bevoegd, neen verpligt was te beslissen wat haar vlijde of niet vlijde; verkeerde zij nog bij voortduring in den staat van onmondigheid, dan vergde men van de voogden waarlijk niet te veel in den wensch, dat zij niet enkel hare lasten regelden, dat er door hen ook eens voor haar aan lusten werd gedacht. We zouden de inlassching dezer gedachte niet hebben gewaagd, wanneer de overgang tot den volgenden volzin in de geschiedenis van dit boeksken er niet door zekere gaping gelegenheid toe had gegeven; zij is zoo groot, dat wij er een woordjen over de regten der Nederlandsche Rijn-Spoorweg-Maatschappij bij hadden gevoegd, indien wij tot hare aandeelhouders behoorden. ‘Meer of minder,’ - zoo toch wipt de gedachte over, - ‘meer of minder werd hierdoor de aandacht gevestigd op de heiliging van den Zondag in het algemeen, en op het gewigt van dien dag voor den werkenden stand in het bijzonder.’ Stijlbehoefte pleegt op allerlei wijze te worden bevredigd; maar zou het onderwerp niet meer regt zijn gedaan, als hier slechts het bijzondere had gegolden, en het algemeene ware achterwege gebleven? De volgende volzin beslisse: ‘Door ambachtslieden hiertoe’ (?) ‘aangezocht, opende de Leeraar van de Schotsche Zendingskerk alhier de gelegenheid tot Voorlezingen in dat gebouw, des Zaturdagsavonds ten 8 ure.’ Er werd gelegenheid gegeven in de Schotsche Zendingkerk voorlezingen te houden over de waarde van den Zondag, zoude, gelooven wij, juister zijn geweest; wat wij ook openen, geen gelegenheden. ‘Gedurende elf maanden werden die voorlezingen door verscheidene vrienden gehouden,’ - het bijvoegelijk naamwoord is zoo dubbelzinnig, dat men zich een oogenblik in de geestenwereld verplaatst waant! - ‘en met blijdschap mogen wij vermelden,’ - wij, die, hoe verscheiden ook van gaven, geen van allen verscheiden zijn, - ‘dat zij door vele ambachtslieden regelmatig bezocht zijn geworden.’

Schort het aan ons, of is er inderdaad iets schemerzieks in dezen stijl?

‘Als eene vrucht dezer Voorlezingen mag men de prijsvraag aanmerken:

“Welke zijn de tijdelijke en eeuwige, ligchamelijke en geestelijke voordeelen van een waardige viering van den Zondag voor den werkenden stand, zoodat het van het hoogste gewigt is, de rust van dezen dag tegen allen onnoodigen arbeid te beschermen?”’

Neen, het hapert niet aan ons, hier is duisterheid, maar die niet aan diepte valt te wijten; ten bewijze strekke de volgende volzin, waarin de schrijver een feit algemeen bekend onderstelt, dat van de tien lezers misschien geen enkelen ter ooren kwam; waarin hij een overgang waagt, die, zoo men er den hals niet bij breekt, toch op eene duizeling te staan komt. ‘Dezelfde Christen,’ - leest gij, en mogt ge vragen - welken? - wij vreezen, dat de schrale toelichting, in den tekst gegeven, u niet zal voldoen, - ‘dezelfde Christen, die in Engeland den ambachtslieden de gelegenheid aanbood, om zich over het gewigt van den Zondag voor hunnen stand te verklaren, stelde ook ons in de gelegenheid, om 5 prijzen uit te loven.’ Al is er geen prijs voor uitgeloofd, ons moet de verklaring van de lippen, dat dit verklaren misschien hoog- maar zeker geen nederduitsch is. ‘Het was ons geene gemakkelijke zaak,’ - lezen wij verder,- ‘uit 220 opstellen *vijf* te kiezen, en zonder in het minst te kort te willen doen aan de waarde van de anderen, die bij ons ingekomen zijn, mogen wij toch hier betuigen, dat wij in deze, zooveel als mogelijk was, met onpartijdigheid hebben gehandeld.’

Waarlijk, de goêlijkheid der beoordeelaars heeft geen grens; wij dachten, dat zij met de halve hulde ‘aan de anderen’ gebragt, - die ‘wel ingekomen’ moesten zijn, als men er een gevoelen over zou kunnen uitbrengen, - konden volstaan; het is er verre van. ‘Gaarne hebben wij aan *twintig* anderen, niet bij wijze van belooning, maar als blijk van erkenning van onze zijde, een kleinen prijs willen verleenen’ (?). ‘Hiertoe werden wij door bijdragen uit ons land in staat gesteld.’

Wij zouden anders ook al te schriel bij dien engelschman hebben afgestoken, die ten slotte toch de schoonste rol speelt, want: ‘De voornoemde Christen, die ons de eerste *vijf* prijzen gaf, heeft het ons ook mogelijk gemaakt, om een ieder der mededingers een exemplaar van de *drie* gedrukte prijsantwoorden *gratis* aan te bieden.’ Er is iets flinks in, dat wij van harte toejuichen; het tart de teleurgestelde ijdelheid uit zich zelve te overtuigen, waarom de wedstrijd voor haar in beschaming endde, - het wekt wie waarlijk gaven ontving, die slechts meer moeten worden ontwikkeld, op, om het gegeven voorbeeld te volgen.

‘Volgaarne bekennen wij, dat het getal, zoowel als de deugdelijkheid der ingekomen antwoorden ons aangenaam verrast heeft. Zij waren ons een liefelijk bewijs van den onder den werkenden stand nog heerschenden goeden geest en van zijne hartelijke belangstelling in eene waardige viering van den Dag des Heeren. Moge ook dit boekske er toe medewerken, om velen, gegoeden en eenvoudigen, tot het heiligen van den Rustdag aan te sporen, en hen voor te bereiden voor de rust, die overblijft voor het volk Gods.’

Beleefdelijk den beoordeelaars verzoekende het ons ten goede te houden, dat wij op onze beurt hunnen arbeid beoordeelden, zoo als ieder lezer het op de zijne den onzen zal doen, nemen wij van hen afscheid met eene buiging, en voeren u den kring der auteurs binnen. Hij is bont van verscheidenheid en ons daarom te liever, dewijl deze bewijst, dat geen ambacht, geen handwerk, geen beroep ten onzent belangstelling in de godsdienst buitensluit, dat lust om te lezen en het gelezene en het daarover nagedachte weêr te geven, met allerlei arbeid gepaard kan gaan. Hoe jammer, dat de ‘Commissie’ blijkt zamengesteld te zijn geweest uit mannen, bij wie het religieuse element niet slechts overwegend is, - wie die dit zou afkeuren? - maar bij wie het schier tot uitsluitens toe van al het maar menschelijke schijnt te heerschen!

Eene bloemlezing uit de onbekroonde opstellen van dezen ‘timmerman’ of dien ‘korendrager,’ van genen ‘pianomakersknecht,’ of ‘portier,’ van dat ‘dienstmeisje’ vooral, zou uit meer oogpunten, dan uit een louter letterkundig, belangstelling hebben gewekt en verdiend. Voor ons ten minste zou de studie iets uitlokkends hebben gehad, of er onderscheid in beschaving viel gâ te slaan tusschen hem die den hamer of die den kwast hanteert, want zoowel een schilder als een smid schuilen in dien groep; een borstel- en een zeilenmaker, ja, zelfs een stukadoorsknecht treft gij in die schare aan. Ook zijn er onder de niet bekroonden, die op den ladder der maatschappij eenige sporten hooger stegen, die zich der werktuigkunde wijdden, en toch geloofden geregtigd te zijn om meê te doen. Wat dunkt u, al blaakt één geest die allen, moeten zijne uitingen niet velerlei zijn geweest, en zoudt ge, bij de meer of min onberispelijke navolgingen van bekende modellen, ons in de bekroonde schriften aangeboden, niet hoogen prijs hebben gesteld op fragmenten van gebrekkige schetsen, mits deze van oorspronkelijke opvatting getuigden?

Het kan den inzenders van dezen R u s t d a g geen raadsel geweest zijn, op welk standpunt wij ons bij de aankondiging van dit boeksken zouden plaatsen; ieder, die ons tot zoo verre volgde, gist, vreezen wij, vast ons oordeel.

Moge de ontwikkeling van ons gevoelen hun ten minste bewijzen,

hoe zeer het verschijnsel onze opmerkzaamheid trok, hoeveel belangstelling beide stof en schrijvers ook ons inboezemen!

Het eerste der vijf bekroonde opstellen is door den letterzetter M.C. van Leeuwen, te Amsterdam, geschreven; het tweede door G. Swanborn, te Rotterdam, ook letterzetter van beroep; de eer van het derde komt W. de Boois, lithograaf te Groningen, toe. Waarom het vierde en het vijfde niet werd gedrukt, bleef ons in de inleiding duister; maar op de lijst der antwoorden, die bekroond zijn geworden, vinden wij als stellers dier geschriften D.J. Mevius, borstelmaker te Amsterdam, en J. Goedeljee, boekbindersknecht te Leiden, vermeld. Steekt er iets vreemds in dat, in een wedstrijd van dezen aard, wie dagelijks voor de pers werken of dagelijks met hare voortbrengselen omgaan, de gelukkigste waren? Een boekbinder, die niet eens tusschen de blaadjens snuffelt; een letterzetter, die niet in een kritikus der kopij verkeert, wat zouden het anders zijn dan werktuigen, die noch binderij, noch drukkerij eere zouden aandoen? Één stap en ze zijn de grenzen over, die hen van het gebied des schrijvers scheidt; maar hoe vele schreden moet een borstelmaker niet afleggen, eer hij slag van stijl krijgt. Lithograaf, men is het niet zonder een zweem van gevoel voor het schoone; maar borstelmaker, eerbied voor elk eerlijk handwerk! borstelmaker, hoe gaarne hadden wij zijn antwoord gedrukt gezien!

‘Welgelukzalig is de mensch, die den Sabbath houdt, zoodat hij dien niet ontheiligt,’ luiden de woorden Jezaïas ontleend, onder welke de lithograaf zijn opstel inzond; men ziet het, wij keeren de orde des druks om en beginnen met het geschrift, waaraan de derde prijs werd toegewezen. Het is het kortste der drie, - slechts vijftien of zestien bladzijden, - zijn stijl teekent eene sterk sprekende individualiteit. Hij gunt ons eenen blik op zijne lievelingslectuur in de vermelding van Brakel en Francken, in eene aanhaling uit ‘Het eerste Christendom’ van W. Cave; hij vermeidt zich in proeven uit stichtelijke poëzij; zijn geschrift vloeit van bijbelteksten over. Gij meent bij wijlen een puritein te hooren; hij heeft er ten minste al den ernst van; en onwillekeurig daagt eene forsche, flinke gestalte voor u op, wier diep liggende kijkers de dingen anders mogen zien dan de uwe dit doen, doch die gij geene geestkracht ontzeggen durft, hoeveel gevaar ze loope in geestdrijverij te ontaarden.

Zoowel in het opstel van de Boois als in dat van Swanborn en van van Leeuwen volgen de gedachten, bij de behandeling van het onderwerp, den weg door de prijsvraag aangewezen. Een enkele slechts der drie verstout zich de vierderlei voordeelen, van welke zij gewaagt, in tweeërlei zegeningen zaam te vatten, dat wil zeggen van de ligchamelijke met de tijdelijke, van de geestelijke als de eeuwige,

in éénen adem te spreken. Echter is er eene onwillekeurige kritiek van de bede om politiemaatregelen, welke der prijsvraag achteraan bengelt, in de zeer onderscheiden wijze waarop de drie mededingers deze consideratie der ‘Commissie’ opvatten.

Laat ons de Boois de eere geven, die hem toekomt. Als hij ons, in eene korte voorafspraak, - want dat de drie opstellen naar preeken zwemen, vermoedt ieder, - het gebod der viering van den dag des Heeren als ‘niet ceremonieël maar zedelijk’ heeft verklaard en aangewezen, ‘waarom deze niet op den zevenden maar op den eersten dag der weke’ plaats vindt, dan weet hij geen beter middel om den zegen van een goed gebruik dier instelling uit te doen komen, dan met eene schets van den gruwel van haar misbruik te beginnen. Het schijnt dat de lithograaf ook op dit gebied, en teregt, behoefte gevoelt aan een donkeren achtergrond; het aardigste is, dat hij, belemmerd door den band, dien de prijsvraag hem aanlegt in haren eisch eener schets der v o o r d e e l e n , zich over zijn goeden greep-verontschuldigt.

‘Hoe groot de zegeningen zijn,’ zoo vangt hij aan, ‘die de Heere wil schenken op de v i e r i n g van den Zondag, dit zullen wij niet beter kunnen beseffen, dan nadat wij een blik hebben geworpen op de ontheiliging van dien dag; vergun mij deze kleine afwijking.

Niet zelden gebeurt het dat hij, die den dag ontheiligt door het verrigten van zijne dagelijksche bezigheden, des avonds toch nog “eene uitspanning wil genieten,” en dan wordt het geld dikwijls tot laat in den nacht doorgebragt; zijne vrouw - indien hij gehuwd is - die hij achterlaat, wil ook het hare hebben; en de gevolgen?.... zij laten zich gemakkelijk afleiden. Bij zijne tehuiskomst twist en ongenoegen en ongeschiktheid voor zijnen dagelijkschen arbeid, en dit kwaad, dat voortvreet als de kanker, neemt meer en meer toe; het blijft niet bij den Zondag, meer dagen in de week worden opgcofferd, en zicdaar! de verwoesting van zijn tijdelijk en eeuwig welzijn is daarvan het gevolg! en hij, die als burger zijn bestaan kon hebben, wordt nu, door de ontheiliging van des Heercn dag, een balling in de maatschappij. Geheel anders is het met hem, die den Zondag heiligt; heiligen - dit zal onnoodig zijn te zeggen - bestaat niet in eene vadsige rust of ledigheid, o neen! maar om den dag tot de dienst van den eenen waren God af te zonderen. Zijn naam te verheerlijken, Zijn woord te hooren, de Sacramenten te gebruiken en zijns naastens ligchamelijke en geestelijke belangen te bevorderen; kortom, de ondcrhouding van de geheele Wet: God lief te hebben boven alles en onze naasten als ons zelven, is de betrachting van dit gebod, en hij, die zoo den dag waarneemt, een ruime en heerlijke zegen is hem beloofd.

De Heere heeft door Mozes gesproken: Alle deze zegeningen zullen over u komen. Gezegend zult gij zijn in de stad en gezegend zult gij zijn in het veld, gezegend zal zijn de vrucht uws buiks en de vrucht uws lands, en de vrucht uwer beesten, de voortzetting uwer koeijen en de kudde van uw klein vee. Gezegend zal zijn uw korf en uw baktrog. Gezegend zult gij zijn in uw ingaan en gezegend zult gij zijn in uw uitgaan. De Heere zal u doen overvloeijen van goed en zal u opendoen zijnen goeden schat, den hemel, om aan uw land regen te geven op zijnen tijd en om te zegenen al het werk uwer hand.

Wij zien hieruit hoe groot de *tijdelijke* zegeningen zijn, die de Heere schenkt op eene ware onderhouding van den Dag des Heeren. Wij zeggen op eene *ware* onderhouding, en niet uit een wettisch beginsel om zich bij den Heere aangenaam te maken, en *daardoor* deze weldaden deelachtig te worden; neen, de Christen heeft door genade geleerd, “dat zijne geregtigheden zijn als een wegwerpelijk kleed,” en dat “uit de werken der Wet geen vleesch zal geregtvaardigd worden voor God.” Hij kent een hooger beginsel, het is zijne innige lust en begeerte “om zijne booze werken te verlaten” en als redelijk en godvruchtig mensch zijn leven en vooral den Dag des Heeren, in de dienst van zijnen God, zijnen Schepper, die zoozeer alle eer waardig is, door te brengen. Hij noemt den Dag des Heeren eene verlustiging voor zijne ziel, het is zijne begeerte den Heere te verheerlijken, en hij neemt zich zorgvuldig in acht om niet zijne eigene wegen te doen, noch zijn eigen lust te vinden, noch zich met aardsche of wereldsche gesprekken op te houden, maar wenscht zich zooveel mogelijk daarvan te ontdoen, ofschoon het nog dikwijls met veel gebrek en zwakheid vergezeld gaat. Gedurig is zijne bede met David: “Och! dat ik al de dagen mijns levens mogt wonen in het huis des Heeren, om de liefelijkheid des Heeren te aanschouwen en te onderzoeken in Zijnen tempel.” Dan geniet hij reeds in dit leven een heiligen voorsmaak van den Sabbath, waarin hij zich hier namaals eeuwig zal verlustigen.

“O! hoe gelukzalig is hij,” zegt de Heere, “die zoo den Sabbath houdt, zoodat hij dien niet ontheiligt.” “Hij zal zich verlustigen in den Heere, en de Heere zal hem doen rijden op de hoogten der aarde, en hem spijzigen met de erve van vader Jacob,” ook schenk Ik hem de beloften niet alleen des tegenwoordigen maar ook des toekomenden levens.’

Wie is er, die aan het einde dezer aanhaling den man niet in gedachte voor zich ziet; voor wien deze plaats niet volstaat om geheel den verderen loop zijner beschouwingen te gissen? Eene rigting

van geest als deze heeft hare schaduwzijde in het wat minachtend neêrzien op ‘de wijzen en edelen naar de wereld,’ die zich onwillekeurig aan zijnen blik vertoonen bij de bedenking, hoe verre het er van af is, dat het allen vromen zoo goed zoude gaan als het straks geschilderde tafereel beloofde; maar wie, die eenigen zin voor het verhevene heeft, durft, vragen we, het licht loochenen, dat zij over de toekomst uitgiet, ‘een hemel, die eene aarde vergoedt?’ Naar aanleiding der vraag, niet duidelijk genoeg gesteld om bij schrijvers als deze herhalingen voor te komen, volgt op de schets der tijdelijke en eeuwige voordeelen die der ligchamelijke en geestelijke, ‘die naar ligchaam en ziel.’ Verbaast het u, dat, bij eene stemming als die van de Boois, al de weelde van een dag rustens in den schoot ‘der zijnen,’ met maar weinige toetsen wordt aangeduid, - dat zelfs de beschouwing van Gods werken ‘in de natuur’ tot geen anderen omtrek verlokt dan de algemeene, de alledaagsche opmerking ‘om daar Zijne regering en onderhouding te zien en zoo den Schepper in het schepsel te leeren kennen?’ Verbaast het u, dat daarentegen de hand vaardig, en wij hadden schier gezegd de schets warm wordt, als het de plaatse geldt, ‘waar rang en stand niet in aanmerking komen, waar de aanzienlijke niet boven den geringe bevoorregt wordt, ‘want bij den Heere is geen aanneming des persoons,’ - maar hier mogt te laken vallen - ‘waar dat Woord, die heerlijke bazuin des Evangelies, zijn hart mag treffen; waar hij hoort, zoo als hij nog nimmer gehoord heeft; waar zijne ziel als in eene brandende liefde tot den Heere uitgaat, en hij zich onuitsprekelijk zalig gevoelt,’ - daar is slechts te prijzen!

Er was een tijd, waarin onze patriciërs van een ander Rome droomden en ons plebs van een ander Israël, en, al zien zij reeds kroost van hun kroost, die kinderen waren, toen het gemeenebest ten grave ging, die begrippen, die waan ware beter woord geweest, overleeft geslachte bij geslachte. Vandaar misschien, dat ten onzent zoo luttele oude namen van nieuwen luister schitteren; vandaar voorzeker, dat zoo menig gemoedelijk man zich in de wereld onzer dagen zoo weinig te huis gevoelt. Onze schrijver is het derde deel der vraag genaderd: ‘de bescherming tegen allen onnoodigen arbeid,’ door de Commissie der rust van den Zondag toegedacht en toegewenscht; door welke voorbeelden tracht hij ‘de Wachters op Sions muren’ op te wekken tot het betrachten van hunnen pligt? Wie zijn het, wie anders dan N e h e m i a onder de oude bedeeling, en C o n s t a n t i j n in de eerste Christenkerk?

De meening is goed, maar heeft de geschiedenis van het menschelijk geslacht, ook eene openbaring Godes, geen regt op studie? En veroorlooft die voorbij te zien, dat, zoo het godsdienstig gevoel de

eeuwen overleeft, het zich in elke van deze in andere vormen uit, en dat die tijdperken niet inderdaad de vroomste waren, in welke de staat een kerk scheen, in welke het zwaard de leer handhaafde?

Vragen als deze lokt het geschrift, dat den tweeden prijs wegdroeg, door eene verwarring van den toestand van het vroege verleden met dien der maatschappij onzer dagen, u niet op de lippen. Swanborn is van onzen tijd; is, hoe noordsch zijn naam klinke, blijkbaar geheel een landgenoot. Door het opstel, dat wij het eerst vermeldden, flikkert bij wijle een licht, ons onwillekeurig verplaatsende, waar ‘de zon ontwaakt;’ - al falen de bijbelteksten in dat waartoe wij thans overgaan even weinig, ‘het laauwe westerstrand’ is en blijft uw verschiet. De gedachten gaan een allerbedaardsten gang. Eerst wordt de instelling van den Sabbath toegelicht en vervolgens de veranderingen aangetoond, door het Nieuwe Verbond in den v o r m , niet in het w e z e n van den Rustdag gebragt. De voorafspraak, gij ziet het, blijkt onvermijdelijk. Het minst angstvallig der drie schrijvers de prijsvraag op den voet volgend, heeft Swanborn t i j d e l i j k en e e u w i g schier synonym geacht met l i g c h a m e l i j k en g e e s t e l i j k ; heeft hij zich ten minste tot eene enkele schets der ‘voordeelen van de rust naar ligchaam en geest’ bepaald. De lof voor die zaamvatting dient intusschen getemperd door de bekentenis, dat de verdere schikking der stof niet van evenveel oordeel getuigt. Als den grootsten zegen van den dag wordt door hem teregt het geluk geprezen, ‘zich op dezen onbelemmerd en onverdeeld den Heere te kunnen wijden,’ maar, waarom dan dat tafereel eener waarlijk indrukwekkende prediking van het woord Gods niet aan het slot geplaatst? Het zou daar niet slechts treffender zijn geweest, het had de beide voordeelen, bovendien aan den Zondag verknocht, de schetsen ‘van het genot van het huisselijk leven’ en ‘van het genot der heerlijke natuur,’ welke hij er op laat volgen, dan minder geschaad; het had die niet zoo geheel in de schaduw gebragt. En nu het besluit? Het bestaat natuurlijk uit een betoog der dubbele verpligting, zich op dien dag ‘van allen onnoodigen arbeid te onthouden,’ en ‘ook anderen geen onnoodigen arbeid te doen verrigten’; de prijsvraag wilde het dus.

Wij deelen gaarne een paar proeven mede; wij hebben Swanborn van ons volk genoemd; is dit fragment uit ‘het genot van het huisselijk leven’ niet inderdaad hollandsch?:

‘De betrekking van den werkman scheidt hem voor het grootste gedeelte der week van zijn gezin. Velen zelfs, die niet alleen den dag, maar ook een deel van den nacht in hunne werkplaatsen moeten doorbrengen, en eerst laat naar hunne woning wederkeeren, zien hunne geliefden gedurende de werkdagen bijna niet dan in een sla-

penden toestand. Naarmate de wederzijdsche liefde grooter is, wordt dit gemis te sterker gevoeld; het verhindert of bemoeijelijkt den naauwen teederen omgang tusschen de echtgenooten, tusschen vader en kinderen; zijn zij gezond en welvarende, hij kan zich niet aan hunne kinderlijke blijmoedigheid en lieftalligheid verlustigen; zijn zij krank, het uur van den arbeid scheurt hem van hunne legerstede. Maar de Zondag schenkt aan beide wat hun gedurende de week ontzegd is. Het is weder eene nieuwe zamenkomst, eene vernieuwde verbindtenis. Verkwikkelijk is het des Zondags de woning des werkmans binnen te treden, waar liefde en vrede wonen mag, en de Rustdag als eene gave Gods ontvangen en besteed wordt. In het nederige doch zindelijke woonvertrek is nu het geheele gezin bij elkander verzameld. In een vertrouwelijk gesprek zitten de beide echtgenooten nevens elkander, al wat hun verblijdt, al wat soms drukt, zamen deelende of dragende. Met welgevallen rust het oog des vaders op zijn kroost, en slaat met blijdschap hun groeijen en bloeijen gade; hij ontvangt en beantwoordt hunne liefkozingen, deelt in hunne kinderlijke spelen, of, zijn zij reeds het kinderspel ontwassen, hij spreekt met hen over hunne vorderingen, op de school, of in hun eersten werkkring, en deelt zijne vaderlijke lessen en raadgevingen, gegrond op eigen ondervingen, en verwarmd door den gloed der ouderlijke liefde, hun mede. En is het een tijd van druk en beproeving voor het gezin, de aanwezigheid des mans en vaders, die met woord en daad troost en bemoedigt, stort verzachtenden balsem in de harten. Maar al dat genoemde wordt nog oneindig verhoogd en geheiligd, wanneer de echtgenooten het voorregt hebben, levende leden des ligchaams van Christus te zijn.’

Van Alphen's poëzij levert de hoofdtrekken voor eene huiselijke kerk; - doch wij hebben Swanborn van onzen tijd genoemd; is hij niet geheel van onze eeuw in deze liefde voor de natuur?:

‘Het grootste deel van zijnen tijd in de enge werkplaats opgesloten, waar hij soms niet eens den schoonen hemel kan aanschouwen, die zich over hem uitbreidt, smacht de werkman dikwerf naar het oogenblik, dat hij de frissche veldlucht kan inademen, en het vermoeide oog over bosschen en velden kan laten weiden. Dat oogenblik schenkt hem de Rustdag. Ja, de genadige God wil u naar uwe mate deelgenoot maken van die zalige vreugde die daar (zoo wij het menschelijk mogen uitdrukken) bij Hem was, toen Hij den blik op al het geschapene rusten liet en zag dat het goed was. “Ja, Heer!” zoo moeten wij, ziende op de schepping, uitroepen, “Uwe werken zijn waarlijk goed en heerlijk; Gij hebt ze allen met wijsheid gemaakt, het aardrijk is vol van Uwe goederen. Als

wij den hemel aanzien, het werk Uwer vingeren, de zon, de maan, de sterren, die Gij bereid hebt, wat is de mensch, dat Gij zijner gedenkt, de zoon des menschen, dat Gij hem bezoekt?" - Ziet dat groene veldtapeet, doorweven met veelkleurige bloemen; ziet dat donkere geboomte, welks blad u tot schaduw, welks vrucht u tot verkwikking dient; dien helderen stroom, wiens effen waterspiegel hemel en aarde weêrkaatst, of die bruischende zee, wier donderend golfgeklots u de grootheid des Heeren predikt, - alles perst u den uitroep der bewondering af: hoe heerlijk is God! En daarnevens dat talloos heir van schepselen, dat aan alles leven en beweging bijzet, dat nuttig vee daar grazend in de weide, het vogelenkoor, dat zijne stem verheft tusschen de takken, het visschenheir, dat in de wateren dartelt, de schitterende vlinder met veelkleurige wieken, die van bloem tot bloem voortzweeft.... O, bij al het verschil, dat wij in de neigingen der menschen opmerken, is *deze* trek hun bijna zonder uitzondering eigen: 't is hun goed in de vrije natuur te wezen. Die stem, welke over de gansche aarde gehoord wordt, die zoo krachtig getuigt van Gods majesteit en heerlijkheid, spreekt, nu eens zacht en liefelijk, dan weder met verheven nadruk, ook tot de verhardste gemoederen. Zoo liggen dan de bladeren van dat heerlijk boek der natuur, waardoor u Maker u wil leeren en onderwijzen, op den Dag des Heeren wijd voor u opengeslagen. Leest en herleest ze met belangstelling, met stillen eerbied; want Zijne onzienlijke dingen worden uit de schepselen verstaan en doorzien, beide Zijne eeuwige kracht en goddelijkheid, opdat de mensch niet te verontschuldigen zou zijn.'

Gij vermoedt, hoe hij op zijn standpunt voortgaat tot eene nieuwe aarde de tegenwoordige vervangt; - maar eer gij op het uwe er u te zeer op te goed doet, dat onze letterkunde zich ontwikkelde, tot het opleveren van handwerkslieden die dus schrijven toe, - vergeet niet, dat die handwerksman letterzetter is.

Wij mogen van Swanborn's opstel niet scheiden, zonder eene bedenking te hebben in het midden gebragt, die noch aan dat huiselijk tafereeltjen, noch aan die landschapsschets, hoezeer er ook in beide voor de hand liggen, is ontleend. Immers, we willen ons naar aanleiding der laatste niet verdiepen in de vraag: wat geeft den schrijver, als hij zijne beschouwing voortzet, het regt, zoo stoutweg te beweren, dat niemand het Boek der Natuur regt kan verstaan, tenzij hij 'uit het Boek der Openbaring Gods in Christus den weg des heils hebbe leeren kennen?' Groote geniën hebben zich vergenoegd met het aantoonen der overeenkomst tusschen beide slechts te beproeven; de Heiland der Wereld licht de onzienlijke dingen door verschijnselen uit de zigtbare wereld toe. Immers, wij willen even

weinig op de verdienste van het eerste afdingen, door al de eenzijdigheid, eenvormigheid, eenzelvigheid van beschouwing, van voorstelling, van gedachte te doen uitkomen, aan een verkeer eigen, op den omslag van het boeksken zoo volkomen veraanschouwelijkt. Wilt gij het kennen? Op de eene zijde van het door Tresling en C^{o}., te Amsterdam, gelithografeerde bandjen bestaat de middengroep uit een landschap met eene kerk in het verschiet, omgeven van vijf teekeningen, ‘Na de kerk,’ - ‘Krankbezoek,’ - ‘Jongelings-Vereeniging,’ - ‘Zondagschool’ voorstellende, alles louter preek, slechts door een enkel: ‘Familie Bezoek’ afgewisseld; - op de andere ziet gij een dominé op een predikstoel: ‘In de Kerk.’ Het is ons genoeg op beide overdrijvingen hier met een enkel woord te hebben opmerkzaam gemaakt. De grieve, welke wij niet zoo vlugtig mogen vermelden, wordt ons op een der laatste bladzijden van dit opstel toegebragt in het betoog over het schuldige en strafwaardige van ‘onnoodigen arbeid op den dag des Heeren door anderen te doen verrigten.’ De plaats getuigt van eene bekrompenheid die deernis inboezemt; van eene verdenking, die op zijn zachtst liefdeloos heeten mag! Het zijn niet de pleiziertreinen, welke er aanleiding toe geven; ook zullen wij de laatsten zijn die in bescherming te nemen, zoolang ons volk niet hoog genoeg staat om zich te kunnen uitspannen zonder zich te verlagen. Het zijn geene afzigtelijke jaarmarkten of kermissen; wij geven de Boois gelijk, als hij ons des zondags avonds door de wijken en straten der steden voert en vraagt, of wij nog te midden eener christennatie zijn, als hij met een waar woord van de drink- en zwelggelagen rept der dienstbaren op de dorpen, die tot laat in den nacht voortduren. Tegen deze als tegen het schandelijke schouwspel van dronkenschap in de hoofdstad zoo veil, tegen elke ongeregeldheid zouden wij politiemaatregelen toejuichen. Maar Swanborn gaat verder, gaat te verre, gelooven wij, als hij ons ‘den Verzoeker schetst in aanlokkelijker, verleidelijker gedaante.’ Hoor den schrijver zelven:

‘De zucht naar uitspanning, naar zinnelijk genot, den mensch van nature zoo eigen, weet hij tot zijn voordeel aan te wenden. Den werkenden stand worden in onzen tijd op den Zondag vrije uitspanningen aangeboden, met goedkeuring en medewerking der stedelijke besturen. Er wordt hier gespeculeerd op uw schoonbeidsgevoel, op uwe neiging voor de muziek, op uwe sympathie voor de schoone natuur. In eenige voorname steden dezes lands wordt den min gegoeden de uitlokkende gelegenheid geopend, om in het schoone jaargetijde des Zondags in een heerlijk park of plantsoen de liefelijke aandoeningen te genieten, die de heerlijke muziek op een menschelijk oor uitoefent. Vrij en kosteloos, dewijl u het

geld ontbreekt om een concert bij te wonen, en des Zondags omdat gij in de week geen tijd hebt. Welk eene menschlievendheid! Ja, eene menschlievendheid, uitgevonden door den menschenmoorder van den beginne, om u en anderen den Sabbathszegen te ontrooven; om u van de verkondiging van Gods Woord af te trekken, of, hebt gij het des morgens gehoord, deszelfs indrukken door eene dartele muziek weg te dartelen, - om u eens in plaats van het loflied des Lams het tandengeknars en de sombere wanhoopskreten in den poel, die daar brandt van vuur en sulfer, te doen hooren en eeuwig te doen deelen!'

In goeden ernst, wij dachten deze middeleeuwsche voorstelling der hel bij ieder hervormd publiek verouderd en versleten. In goeden ernst, wel zwakke, wel ziekelijke vroomheid, wier verbeelding die dartele toonen zoo duidelijk begrijpt en er zoo dadelijk voor bezwijkt. In goeden ernst, te sombere, te stroeve stemming, die van geenerlei geneugten des levens weten wil, omdat in het smaken van elke vreugde gevaar schuilen kan. Is deze de dankbaarheid, aan welk bestuur dan ook, verschuldigd, dat, te goeder trouw geloovende in gezonde, gelukkige menschen de beste burgers te zullen kweeken, het: gedenk te leven! in beoefening tracht te doen brengen, tot door de misdeeldsten der maatschappij toe? Is deze de degelijkheid, die niet ondanks, maar omdat zij het: gedenk te sterven! niet louter op de lippen heeft, neen, dewijl zij zich oorsprong, aanleg en toekomst bewust is, geene gave van geest of gemoed ongebruikt, onontwikkeld laat, Gode van iedere de eere gevende?!

Helaas! hoe verre is overal zonde zien, overal zonde zoeken, verwijderd van den kinderlijken geest, de eerste vereischte voor het koningrijk der hemelen!

Het stuk, met den eersten Prijs bekroond, is verreweg het uitvoerigste der drie; het telt bijna veertig bladzijden. Van Leeuwen koos tot motto de woorden aan den schrijver van den brief aan de Hebreën ontleend: 'Er blijft dan eene rust over voor het volk Gods. Laat ons dan ons benaarstigen om in die rust in te gaan.' Hij is onloochenbaar de verst gevorderde in de verdeeling zijner stof. Hij heeft, en teregt, met de volgorde der prijsvraag geen vrede gehad, al gelooft hij naar de woorden van deze niet slechts t i j d e l i j k van l i g c h a m e l i j k, maar ook e e u w i g van g e e s t e l i j k te moeten onderscheiden; hij durft beginnen met het begin, met het ligchaam, en weeft het antwoord op de laatste vraag der Commissie, de bescherming van den Zondag tegen onnoodigen arbeid, door zijn gansche opstel heen, dat punt aanroerende waar het pas geeft. Wij willen u den loop van zijn betoog medededeelen; voor de herhalingen, waarin wij onwillekeurig vervallen, verschooning verzoekende; daar deze

eerste proeven zijn van den stijl van handwerkslieden, houdt gij ons die, één zelfde onderwerp brengt ze onwillekeurig mede, ten goede. Alsof gij niet genoeg belangsteldet in de rigting des geestes van zoo groot een gedeelte van ons volk, om zelfs deze vergoêlijking overbodig te maken.

De mensch zal bij brood alleen niet leven, is de gedachte welke ditmaal Van Leeuwen's voorafspraak beheerscht, en, als de schrijver de philanthropie onzer dagen in welmeenende en baatzuchtige heeft onderscheiden, deze prijzend, gene lakend, bepaalt hij zich tot die belangstelling, welke uitsluitend de geestelijke behoeften van den handwerksman geldt, en ziet hij hooger op. Het is God alleen, die in de nooden des gemoeds w e e t te voorzien en het w i l op eene wijze, die uitloopt op de verheerlijking van Zijnen naam; Sinaï, de Sabbath, de Zondag, het zijn gedachten die elkander zeer geleidelijk opvolgen en u zonder verdere toelichting onzerzijds brengen tot het eerste der vier deelen, waarin Van Leeuwen de behandeling van zijn onderwerp splitst.

I. L i g c h a m e l i j k W e l z i j n is het opschrift van het eerste deel, dat weder in drie onderdeelen het genot, in dat opzigt den werkenden stand door den Rustdag gewaarborgd, uiteenzet.

1. ‘Rust! liefelijke gedachte voor den handwerksman na volbragten arbeid. Wanneer hij zich des avonds huiswaarts begeeft, na den ganschen dag bezig te zijn geweest, om voor zich en zijn gezin het brood zijns bescheiden deels te verdienen, menigmaal in het zweet zijns aanschijns, dan is het voor hem eene verkwikking te denken, dat de nacht weldra daar is, waarin hij door den slaap weder versche krachten zal opzamelen, om bij den nakenden morgenstond met vernieuwden ijver zijnen arbeid te hervatten. En hoezeer is hierin de goedheid en wijsheid des Heeren op te merken, daar Hij den nacht beschikt heeft, in welken aan menschen en beesten de gelegenheid wordt gegeven om zich te kunnen herstellen van de vele vermoeijenissen des daags. Doch niet zelden vindt het plaats, dat de handwerksman die rust in het geheel, of althans voor een gedeelte niet mag genieten; immers, wanneer overvloedige of spoed vercischende arbeid het noodig maakt, worden er wel eens eenige uren van den nacht toe gebruikt, die hij toch strikt genomen niet goed kan ontberen, indien hij niet zal verflaauwen in zijn werk op den volgenden dag. Kan nu uit dien hoofde de nacht dikwerf niet geheel voldoende geacht worden tot genoegzame verkwikking en versterking des ligchaams, de Heer heeft naar zijn liefderijk bestel, eenen dag tot rust afgezonderd, opdat daardoor het onvoldoende zou worden aangevuld. En hoe reikhalzend ziet de handwerksman dien dag der ruste te gemoet, wanneer hij des

Zaturdags avonds met zijn vaak zuur verdiend loon de werkplaats verlaat, alwaar hij de geheele week is ingespannen geweest, om voor zich en zijn gezin in het noodig onderhoud te voorzien. Hij kan thans het hoofd in vrede nederleggen met het streelend vooruitzigt - indien de Heer hem het leven spaart - te zullen ontwaken op den eersten dag der weke, den dag, waarop hij zal rusten van den “stok des drijvers,” inzonderheid wanneer hij in dienst is van een harden aardschen meester; den dag, dien de Heer hem gegeven heeft, opdat hij weder in staat zoude zijn, na genoten rust, met vernieuwden ijver zijnen arbeid te hervatten.’ Wij hebben de gansche plaats afgeschreven, niet slechts omdat zij ons geheel in den toestand des handwerkmans overbrengt, maar omdat zij tevens eene proeve geeft van den stijl des schrijvers. Wij mogen niet voortgaan zoo kwistig over de ruimte in dit tijdschrift te beschikken, en daarom volsta hier de mededecling, dat van Leeuwen uit dezen aanhef gelegenheid neemt het misbruiken van dien dag door velen van zijnen stand in het najagen van vermoeijende en ontstemmende geneugten te laken, dat hij er in aantoont, hoe onbillijk de man handelt, die op den Zondag wel ruste voor zich begeert, maar zijne vrouw sloven laat, opdat hij eens lekker zou mogen eten.

2. Behoort tot de meest practische gedeelten van het gansche opstel, 't geen u volstrekt niet verbazen zal, als wij in de weinige woorden, welke tot verklaring van het onderwerp dienen, de stoffe, die het behandelt, doen kennen. ‘Het in acht nemen van den Rustdag is, ten andere, in groote mate bevorderlijk voor de zindelijkheid der arbeidende klasse.’ Ofschoon meer betoogend dan schilderend, als geheel dit antwoord, besluit het met eene schets, welke wij wenschen dat altijd nederlandsch blijven zal, dat ten onzent hoe langer hoe meer algemeen waar moge worden. ‘Er wordt aan het einde der week,’ lezen, neen, zien wij, ‘inzonderheid op den Zaturdag, overvloediger gewerkt in de woning, dan dit wel op andere dagen geschiedt; alle stof en vuilnis wordt zooveel mogelijk verwijderd; er wordt naarstig geschuurd en geschrobt, en door de wakkere huisvrouw zorg gedragen, dat op den dag des Heeren, welke aanstaande is, alles rein en ordelijk zij, opdat de huisvader, die alleen op dien dag zich te midden der zijnen bevindt, zich eens regt aangenaam te huis kan gevoelen, en al is het dat zijn oog op geene voorwerpen van weelde kan staren, hij toch bij het ontwaken op den dag der ruste, met welgevallen op zijne eenvoudige, doch zindelijke omgeving mag nederzien.’

3. De voordeelen opsommende voor den handwerksman aan den Zondag verknocht, in de ruste waartoe hij gelegenheid geeft, in de zindelijkheid, die hij bevordert, brengt dit derde gedeelte ons, met meer ruimte van beschouwing dan wij in deze bladen overigens aan-

treffen, tot het besef der ondankbaarheid, waaraan men zich jegens den Heer zou schuldig maken, door, ook op dien dag arbeidende, ‘zich van veel ligchamelijk genot en veraangenaming des levens te berooven. Of is het geen genot voor den handwerksman, die de geheele week moet doorbrengen veelal in beslotene bedompte vertrekken, waar ter bevordering zijner gezondheid soms luttel versche lucht kan worden aangebragt, dat hij op den Zondag, na vooraf het Huis des Heeren bezocht te hebben, en indien het weder zulks toelaat, tot versterking zijner spieren en zenuwen, eene wandeling kan doen in de frissche lucht? Of des zomers, wanneer de boomen en velden zich met heerlijk groen hebben getooid, is het dan voor hem niet eene verlustiging, als hij zich met vrouw en kinderen naar buiten begeeft, in de schoone natuur, om de wijsheid, goedheid en grootheid zijns Scheppers, ook in de werken Zijner handen te leeren kennen en Hem daarvoor te danken en te prijzen?’ Ga eene enkele schrede verder, Van Leeuwen! geef den wensch lucht, dat het u en de uwen gegund ware, dat boek meer dan maar van buiten te mogen bezien; - helaas! wij ontvangen in stede van deze al weder eene waarschuwing, ‘dat dit genot niet mag bestaan in het najagen van wereldsche genoegens;’ ons wordt, in plaats van een blijk van zucht naar kennis, de betuiging gedaan, welke wij eer van de lippen eens kloosterlings zouden verwachten; ‘doch om “vermaken” is het den handwerksman niet te doen, wanneer hij zich verlustigt in de vrije natuur; de stille eenzaamheid, de afgezonderdste plek is voor hem het verkieselijkste; daar gevoelt hij zich, al vermag hij er ook slechts korten tijd vertoeven, welligt gelukkiger en meer tevreden dan de rijkbedeelden, die den ganschen zomer op het land doorbrengt.’ Het heeft er inderdaad iets van, of het tot de bestanddeelen van het ware geluk behoort, dat van anderen te wantrouwen!

II. G e e s t e l i j k W e l z i j n , welks beschouwing onmiddellijk onze aanhaling hierboven opvolgt, wordt met den Rustdag in verband gebragt, door verduidelijking der waarheden:

‘1. Onze geest heeft allezins behoefte aan ontspanning na den arbeid.

2. De geest des menschen heeft behoefte aan versterking in den strijd, dien hij te voeren heeft tegen alles wat zijnen wasdom zoude kunnen bevorderen.

3. De geest des menschen heeft mede behoefte om werkzaam te zijn aan de uitbreiding van het koningrijk des Heeren, tot bevordering zijner eigene ontwikkeling en volmaking.’

Wij laten het gaarne aan oogen over, scherper dan de onze in het verdeelen eener stoffe, te beslissen, of de wasdom in het tweede gedeelte niet reeds de ontwikkeling en volmaking, waarvan het derde

gewaagt, insluit; wij getuigen liever, dat wij, ons op het standpunt des schrijvers plaatsende, deze afdeeling met genoegen hebben gelezen. Een weinig bekrompenheid, hier en daar aan het licht komend, valt ten goede te houden, bij de zelfstudie op de zestiende, bij het woord over de zondagscholen op de negentiende bladzijde van dit opstel.

Al hebben wij echter straks aan bevoegder regters dan wij zijn overgelaten, of de schifting der onderdeelen van dit betoog zuiver mag heeten, verhelen mogen wij het niet, de lezing voortzettende, hoezeer het ons verbaast, dat Van Leeuwen niet ligchamelijk en tijdelijk zaamvatte, ten minste het laatste niet aan het eerste schakelde, noch in denzelfden adem over geestelijk en eeuwig sprak. Het heeft hem moeite gekost het te vermijden; het heeft in de beide eerste deelen van dit opstel zijnen geest aan banden gelegd; hij moge al zijn vernuft er aan hebben besteed, om het te verbergen, de gedachtengang is door dat beurtelings heen en weêr gaan gestoord, en in plaats van te klimmen dalen wij, als wij van het tijdelijk welzijn hooren, nadat er reeds van het geestelijke is gewaagd.

III. T i j d e l i j k W e l z i j n . ‘Het heiligen van den Rustdag is evenzeer van groot gewigt voor het t i j d e l i j k welzijn van den handwerksstand.

1. Met betrekking tot zijnen eigenen persoon.

2. Is het heiligen van den Rustdag van groot belang voor het tijdelijke welzijn van den mensch op zich zelven, niet minder is dit het geval met betrekking tot het huisgezin van den handwerksman.

3. Ook met betrekking tot het maatschappelijk leven is het heiligen van den Rustdag belangrijk voor het tijdelijk welzijn van den handwerksman.’

Och, die ongelukkige, niet duidelijk gestelde prijsvragen! Beproef, zoo gij aan de gegrondheid onzer klagte twijfelt, met ons eene andere orde van behandeling des onderwerps; Van Leeuwen zou er zich zeer goed van hebben gekweten. Laat dadelijk op de schets van het genot der ruste (bl. 7), op den omtrek dier schamele, maar zindelijke woning (bl. 11), de vraag volgen, of de handwerksman ook op dien dag om een buitenkansje arbeiden mag (bl. 24); beantwoord haar ontkennend, en breng hem, waar hij op Zondagochtend behoort te zijn, in het Huis des Heeren (bl. 33), uwe schets zal te dieper indruk maken, naarmate zij te duidelijker den stempel eener getrouwe waarneming draagt. Wilt ge waarschuwen tegen allerlei onnoodigen arbeid, der huisvrouw opgelegd (bl. 9), spreek er over als het tijd is; wilt ge de zondagschool bezoeken (bl. 19), leid ons die binnen voor of na uw eenvoudig maal; het hangt er van af, hoe gij uwe

huishouding regelt, en op welk uur zij ten uwent wordt geopend. Is het middag geworden, breng ons met de uwen buiten (bl. 13), en bewijs ons, door de wijze waarop gij het weinige, dat binnen uw bereik ligt, waarneemt, hoe goed meerder onderwijs in de kennis der natuur aan u zou zijn besteed. Leer, vermaan, waarschuw uwe kinderen (bl. 25), maar wilt gij ons harte stelen, speel met de kleenen; kinderen kunnen onmogelijk altijd zoo straf zien als gij doet; tot in uwen stand toe behoeven zij niet te bezitten, om blijde te zijn: in hunne verbeelding welt voor hen eene onuitputtelijke bron van vreugde. ‘Geen wonder daarentegen dat wij straf zien,’ zegt ge misschien, ‘want de pleiziertreinen houden ons bezig’ (bl. 29); wij juichen het toe, dat gij er u van onthoudt, dewijl ge uw geld en uw tijd beter weet te besteden; wij juichen het toe, als dat zoete kouten van man en vrouw, van vader en moeder, over beider lasten, maar ook over beider lusten, over hun kroost bovenal, - ach! waarom alleen over de gebreken, die zij er in hebben opgemerkt (bl. 26), ook niet over de verwachting, welke die flinke borst, of die brave deerne hem en haar inboezemen? Gij gaat nogmaals ter kerke, wie die het misduiden zou? want uw [IV.] E e u w i g W e l z i j n ligt u aan het harte, en ‘1. de Rustdag wijst op betere schatten en genietingen dan de wereld geven kan’ (bl. 32). ‘2. de Rustdag is eene liefelijke herinnering aan de opstanding onzes Heeren’ (bl. 35); ‘3. de Rustdag is een voorsmaak van de eeuwige ruste hier namaals’ (bl. 38), en ge tracht er u aan den avond van dien dag des Heeren toe voor te bereiden, het gehoorde overpeinzende, de verworven kennis bewarende en vermeerderende, de stichting bewijzend door de liefde, van welke uw handel en wandel voortaan zullen getuigen, niet waar? Wij hadden, indien gij dus uwe gedachte niet in een betoog hadt gekleed, indien gij haar in een tafereel hadt veraanschouwelijkt, wij hadden dan de preêk niet enkel mede gehoord, wij hadden die op het leven invloed zien uitoefenen, en wij zouden ten slotte gaarne met u hebben getuigd: ja, de Zondag is des handwerksmans grootste zegen, daar hij reeds hier zijn gemoed een voorsmaak der zaligheid bedeelt!

Onze verschikking der deelen is ons oordeel over het antwoord met den eersten prijs bekroond; Van Leeuwen zou ons, zou zich zelven echter onregt doen, zoo hij meende, dat wij daardoor den staf over zijnen arbeid braken. Vorm noch geest mogen ons geheel hebben bevredigd, bij den eerste valt het zoo gereedelijk te verklaren, hoe hij aan dezen zoo gebrekkigen kwam, bij den tweeden is hij zoo volkomen geregtigd, wat zijne opvatting der geloofsleer betreft, de inspraak van zijn gemoed te volgen, dat wij niet aarzelen hem met de behaalde zege geluk te wenschen, dat wij er de verzekering bijvoegen, dat niets ons liever zal zijn, dan dat hij zijne gaven verder ontwikkelt, Ten bewijze der opregtheid van dit verlangen, deelen

wij gaarne nog mede, wat wij tegen beide dien geest en dien vorm op het hart hebben; het geldt in meerdere of mindere mate zoowel zijne mededingers als hem.

Niemand, die ons tot hiertoe bij de beschouwing dezer bladen ter zijde bleef, zal het ontkennen, dat de v o r m dier proefschriften het gevolg van het hooren veler preêken is, waarvan, wij erkennen het gereedelijk, de schrijvers meer dan galmen opvingen, die zoo belangstellend werden aangehoord, dat onwillekeurig den gang, dien de gedachten in deze plegen te nemen, de hunne werd. Iets bedaards, iets geregelds, het eene noch het andere valt dien vorm te ontzeggen; hij moge uitvoerig zijn tot herhalens toe, duidelijk is hij; zijne sterkte schuilt noch in het verrassende, noch in het boeijende, maar betoogen, dat doet hij, tot ge wel toegeven moet. Hij onderwijst, hij leert; men zou zeggen, dat hem dit tot den geschiktsten ter wereld voor handwerkslieden maakt, en toch zou men zich bedriegen, gelooven wij; deze schrijvers zijn w e l uit het volk, maar of het daarom ook schrijvers v o o r het volk zijn? Vergun ons er aan te twijfelen. Wie zoo lang, wie zoo veel, wie zoo goed ter kerke ging als zij, door den ernst van hunnen aard er schier toe voorbeschikt, door de eenzijdigheid hunner geestesrigting, voegen wij er bij, in dergelijke denkbeelden versterkt, zij verlustigen zich in dien vorm en prediken op hunne beurt. Mogen zij zich vleijen het oor der menigte te zullen winnen? Wij aarzelen niet neen te antwoorden, en neen antwoorden met ons inderdaad de affiches, wij hadden haast geschreven, de piquante affiches, welke wij van tijd tot tijd op het bordjen der Schotsche Zendingskerk lezen, en ons, aan wie de schuld? de dagen herinneren toen dit gebouw eene wereldscher bestemming had. Om de vale vlerken te ontgaan, die zich telkens dreigender over het gehoor verzwaren, om de verveling voor te komen, neemt men zijne toevlugt tot twijfelachtige geestigheden, de goddelijke zaak onwaardig. Verre zij het van ons, van deze schrijvers, van wien ook, de zeldzame gave te e i s c h e n , schier voor lange noch zware studie veil, de gave, dat groote, dat dikwijls zoo goede kind, het volk, 't geen van bespiegelingen niet wil weten, maar door voorstellingen getroffen wil worden, dat h o o r e n d e z i e n wil, te boeijen en boeijende te bekeeren! - maar het regt op te merken, dat niet elk middel, 't welk men er toe aanwendt, toejuiching verdient, dat gelooven wij te hebben. Wij willen volstrekt niet beweren, dat er geene andere wegen zijn naar het hoofd en het harte van dien grooten hoop, uit welken zich van geslacht tot geslacht de besten opheffen om op hunne beurt burgers te worden, dan het spoor, dat wij het zekerst achten, dat hij van zelven inslaat, die de scharc lief heeft met geheel zijn geest en geheel zijn gemoed, die in iederen goeden zin mensch is als zij; maar dat deze vorm versleten blijkt, en dat de grillige, die hem dreigt

te vervangen, geen heil belooft, dat schromen wij niet het oordeel van iederen onpartijdige ter overweging aan te bevelen.

Er ademt in den geest, die uit deze bladen spreekt, eene verloochening van het zinnelijke onzer natuur eigen, die van geen gezond leven getuigt, er blijkt uit het stilzwijgen over iedere andere lectuur dan die stichtelijke heet, eene minachting voor de gave des verstands, waarmede wij evenmin vrede hebben. Ons menschen is een heilig, een onvervreemdbaar regt op vreugde toegekend; als elke behoefte onzer natuur eischt zij bevrediging; wat is er blijmoedigs, vrolijks, opgeruimds in dit boek? Liefde, huwelijksweelde, ouderzegen, de hoogste, de edelste geneugten, tot geen kring beperkt, en ook den minsten onzer bestemd; zij worden in het voorbijgaan vermeld, maar van waarachtige waardering dezer banden is geen sprake; het oog ziet niet helder meer, dat deze rozen veronachtzaamt, om slechts over de doornen te klagen! Spelen voor de jeugd, die de leden vlug maken; spelen, die de kracht ontwikkelen, welke er in die knuisten schuilt; spelen, die worsteling in weelde verkeeren, er is ten onzent geene gelegenheid toe; maar, als of dit altijd zoo blijven moest, gaat er over dat gemis ook geene klagt uit deze bladeren op! Werp ons niet tegen dat zij slechts wereldsche driften voên, wij huldigen uwen hoogen, uwen heiligen ernst; doch zoo die, onder velerlei ontbering, niet in ziekelijke huichelarij zal ontaarden, het forsche lijf waarborge eene fiere ziel! Ons volksleven kwijnt sedert de dagen voorbij zijn gegaan, waarin Jan, meer dan een zijner buren, rap van hand en kloek ter daad was; waarin hij meer wist dan zij, waarin hij w i l d e . Sedert zijn wie bij hem achter waren, vooruit geraakt; sedert zouden enkele van deze, zou John Bull of Sandy hem wel op sleeptouw willen nemen - naar eene oefening! Het is hier de plaats niet Engelsche of Schotsche bekeeringszucht te wikken en te wegen; maar is het zoo verre met ons gekomen, dat ons door Groot-Brittanje moet worden gepredikt, dat in geloof deugd schuilt, laat ons dan ook de andere spreuk van Groot-Brittanje ter harte nemen, dat kennis magt is. Onze grond, onze geschiedenis, onze kunst, wat weet de hollandsche handwerksman er af, wat kan hij er van weten? Schaars gaat er eene stemme op, die er tot het volk over spreekt; de omstreken onzer groote steden bieden het, in stede van het genot der natuur, slechts de gelegenheid aan, om jenever te drinken; en onze galerijen, ze zijn er zoo goed als voor gesloten, want wie, die de scheppingen der meesters het algemeen verklaart? Aan de overzijde des kanaals heeft de werkende stand zijne slechts voor hem bestemde literatuur, beide vrome en vroede; daar staat hem de toegang open om heden te gaan bezigtigen, wat hij gisteren heeft leeren begrijpen. Och, dat wij, die ons bij een blik op de kaart van Europa, op onze volksbeschaving plegen te goed te doen, dien niet louter waar het kerkleer geldt, dien in menig ander opzigt naar het

kleine eiland rigtten, 't geen tot voor luttel jaren ons werelddeel regeerde, 't geen dit ten langen leste de geheele wereld wel weder zal doen; tot daden zou de overtuiging rijpen, dat volksvermaken goede renten geven; dat scholen voor dit leven die voor het volgende moeten voorafgaan; dat wel de bloem, maar niet de kern eener natie in eerste en tweede klasse valt te waarderen; dat het de derde is, waaruit de overige gedurig moeten worden aangevuld en vervangen, en dat dus van hare gezondheid naar ligchaam en ziel beide de gansche toekomst afhangt.

E.J.P.

Anthologie uit Grieksche Lierdichters, met biographische inleidingen en ophelderende aanteekeningen. Naar het Hoogduitsch van H.W. Stoll voor Nederlandsche Gymnasia bewerkt door E. Mehler. Eerste Stuk. Elegiën en Epigrammen. Groningen, de Erven C.M. van Bolhuis Hoitsema. 1859. gr. 8°. pp. VIII en 120.

Met deze Nederlandsche bewerking van de Anthologie uit Grieksche lierdichters van Stoll heeft Dr. Mehler, aan wiens gelukkige vlijt onze gymnasiën reeds zoo menig nuttig boek te danken hebben, velen gewis op nieuw verpligt. Door hen toch, die, even als hij zelf - naar hij in zijne korte voorrede verklaart - wel eens uitzagen naar eene handleiding, ‘geschikt om de historia litteraria voor leerlingen tot iets anders te maken dan eene dorre en voor hart en geest even onvruchtbare opsomming van namen en jaartallen,’ is de verschijning van dit eerste gedeelte van zijnen arbeid, welken wij daarom ook liefst zoo spoedig mogelijk voltooid wenschen te zien, ook zeer zeker met belangstelling begroet. De strekking daarvan was alzoo tweeledig. Wanneer ook al in het dagelijksche leven een mes, dat aan twee kanten snijdt, in den regel juist niet tot de beste, althans niet tot de gerijfelijkste behoort, zoo treft echter eene bewerking als de bovenstaande bepaald een dubbel doel, indien zij slechts kort en zakelijk, maar tevens ook geleidelijk is ingerigt. En deze eigenschappen nu mist men hier geenszins. Eerst komt, gelijk ook natuurlijk is, de elegie aan de beurt, waarbij in chronologische volgorde stukken worden opgenomen van Callinus af, den grondlegger, volgens de Grieken, van deze soort van poëzij, tot Euripides toe. Telkens gaat alsdan bij elken dichter eene korte levensschets vooraf, in de eerste plaats zijnen bloeitijd aanwijzende, of wel, bij onzekerheid in dezen, het gevoelen vermeldende, hetwelk als het

meest aannemelijke hieromtrent mag beschouwd worden, en verder het wetenswaardigste bevattende wat van ieder bekend is. Alleen bij Euripides (uit wiens Andromache v. 103-116 wordt overgenomen, als het eenige voorbeeld van eene in haar geheel bewaard geblevene *threnodische* elegie) is een en ander achterwege gelaten. Waarschijnlijk om de overbekendheid, die men ten opzigte van den tragicus gereedelijk veronderstallen mogt. Uit hoofde nogtans van het dubbel doel, waarnaar men bij deze bloemlezing uitzag, de titel nog daargelaten, hadden trouwens ook bij Euripides dezelfde omtrekken welligt behoord, of had hiér dan ten minste die enkele regel maar opgenomen moeten worden, dien men op blz. 94 omtrent hem leest, alwaar de dichter op nieuw verschijnt met een epigram. Deze epigrammen wijders, die na de elegie in rijke verscheidenheid hier voorkomen, zijn, even als de voorafgaande stukken, ruimschoots van ophelderende of teregtwijzende aanteekeningen voorzien. Eene groote verdienste daarvan is gewis, dat zij even beknopt als duidelijk zijn, welk voorbeeld door den verdienstelijken Nederlandschen bewerker mede loffelijk gevolgd is bij de, in de voorrede gedane, opgave van al de plaatsen waar zijne lezing met die van Stoll verschilt. Behalve die aangeduide aanteekeningen, wordt bij de epigrammen overigens in den regel slechts de leeftijd van den vervaardiger telkens aangestipt. Doch meer werd hier ook niet vereischt; ja bij velen *kon* men zelfs niet altijd nog zóoveel geven: bij de overbekendheid alweêr van den een en het gemis in dit opzigt bij den ander. De geheele bewerking, in een woord, verraadt de practische hand van den *Schulmann* en gaarne durven wij de verzekering op ons nemen, dat het gebruik daarvan ook spoedig zal doen bespeuren, hoe dit werkje niet alleen allergeschikst is voor het aanleeren van het Grieksch op zich zelf, maar hoe tevens ook ongemerkt en als van lieverlede de kennis van de historia litteraria, uit een betrekkelijk moeijelijk gedeelte daarvan, met de vruchtbare lezing van deze anthologie, bij den leerling zal binnensluipen. Het verheugde ons hierbij op te merken, dat Dr. Mehler den weg, dien hij vroeger (en zoo vooral nog bij eene andere bewerking, die hij eens van denzelfden schrijver bezorgde) insloeg, ten opzigte van het schrijven van Grieksche eigennamen in onze taal, voor goed schijnt verlaten te hebben. Slechts met eene enkele der hier voorkomende aanteekeningen vermeenden wij te moeten verschillen. Zij is deze. Op bl. 22, bij Tyrtaeus, leest men:

νέοισι δὲ πάντ᾽ ἐπέοικεν,
ὅφρ᾽ ἐρατῆς ἥβης ἀγλαὸν ἄνθος ἔχῃ.
ἀνδράσι μὲν θητὸς ἰδεῖν, ἐρατὸς δὲ γυναιξίν,
ζωὸς ἐών, καλὸς δ᾽ ἐν προμάχοισι πεσών.

πάντα wordt hier verklaard: *iedere wijze van dapperheid*. En verder vindt men geannoteerd bij *ἄνθος ἔχῃ*: Deze constructie is niet geheel en al overeenkomstig met Hom. Od. 3, 78: *ἵνα μιν κλέος ἐσθλὸν ἔχῃσιν*, maar *ἄνθος* is object; - waarbij verwezen wordt naar Simonid. Eleg. V, 7. Theogn. 1007: *ὅφρα τις ἥβης ἀγλαὸν ἄνθος ἔχων καὶ φρεσὶν ἐσθλὰ νοῇ*, - waarbij nog gezegd wordt: men voege er in gedachte *τίς* bij.

Die verklaring van *πάντα* in *iedere wijze van dapperheid* bevalt ons geenszins, *πάντ᾽ ἐπέοικεν* staat hier in zeer algemeenen zin; even als Horatius zegt: *Omnis Aristippum decuit color et status et res*. Wijders is *ἄνθος* geen object, maar wel degelijk subject, en komt alzoo dit *τίς* hier in 't geheel niet te pas. De zin is vrij juist en gewis niet ongelukkig teruggegeven door Dorion:

> Ah! le guerrier n'est beau qu'à la fleur de ses ans;
> L'oeil des femmes l'admire, et chaque homme l'envie;
> Mais il n'est pas moins beau quand, prodiguant sa vie,
> Il meurt pour sa patrie, et meurt aux premiers rangs.

ENGELBREGT.

***Nieuw Tijdschrift, gewijd aan alle takken van volksvlijt, nijverheid, landbouw, mijnwezen, handel, spoorwegen, telegraphie en scheepvaart, onder redactie van Prof. S. Bleekrode. II deelen. Rotterdam, Hoog en Trinité*. 1859.**

Nieuw tijdschrift! och, duidt het niemand ten kwade, wanneer die titel hem juist niet bijzonder begeerig maakt om het boek ter hand te nemen. Alweêr versnippering van kracht, moet de meest onpartijdige wel dadelijk uitroepen. Waarom niet liever het bestaande gesteund, dan een nieuwen mededinger er naast opgerigt? Het spreekwoord: alle heiningen schutten wind, is eene waarheid, en menigeen die het nieuwe tijdschrift koopt, zal er een onder en ander om laten varen; beide te houden zou eene ruimere geldelijke uitgaaf voor boeken van onze landgenooten vorderen, dan waartoe zij in den regel tot nu toe bereid zijn. Hoe gering is het aantal onzer tijdschriften, die op zulk een groot debiet kunnen rekenen, dat zij als eene ‘Revue des deux Mondes’ en andere buitnnlendsche periodieke

werken, de pennevruchten van de eerste mannen des lands ook op eene waarlijk vorstelijke wijze kunnen beloonen! De mededinging is te groot, en de financiële krachten van allen zijn dus te veel gekortwiekt; de hoeveelheid stof is dan ook blijkbaar bij velen oneindig meer eene hoofdzaak, dan de hoedanigheid; want waar de laatste boven de eerste wordt gesteld, daar kan dan ook van eene aan die hoedanigheid geevenredigde belooning geene sprake zelfs zijn; 't is daar met regt *l'art pour l'art*.

De Heer Bleekrode houde ons deze ontboezeming ten goede. Wie hem sedert jaren als een der meest ijverige medewerkers van het tijdschrift ‘de Volksvlijt’ kent, moet het wel met ons betreuren, dat hij zich daaraan onttrokken en nu zelf een orgaan daarnaast opgerigt heeft, 't geen onvermijdelijk aan het oudere afbreuk moet doen. Daarenboven, èn inhoud èn vorm èn rigting zijn zoo zeer gelijk aan het vroeger door hem medebestuurde tijdschrift, dat menigeen naauwelijks het verschil tusschen beide zal ontdekken. Verdeeling van kracht leidt zoo ligt tot versnippering, en wij zouden bijna vreezen, dat de bekwame redacteur dit weldra zelf zal ondervinden. Hoe goed het Nieuwe Tijdschrift ook moge zijn wat den inhoud betreft, de welkomstgroete kan niet zulk een onverdeeld blijde zijn als bij het verschijnen van menig ander geschrift van dien aard, juist omdat het nieuwe nog niets bevat dat hooger staat, dan wat het oudere tot dusverre geleverd heeft. Trouwens de moeijelijkheid, die de redacteur ondervindt om medewerkers voor zijne zoo moeijelijke taak te vinden, blijkt reeds uit het aanzienlijk aantal stukken die uit zijne eigene pen gevloeid zijn, en dat wel over zoo veelsoortige onderwerpen, als met regt de verbazing van den lezer moet opwekken.

Beschouwen wij echter dit Nieuwe Tijdschrift als geheel op zich zelf staande, dan erkennen wij gaarne, dat vele stukken waarlijk belangrijk mogen genoemd worden. De bijgevoegde stalen of monsters van vele naar nieuwe uitvindingen vervaardigde voorwerpen zijn voor den lezer van groote waarde, en verhoogen de belangrijkheid van het geschrevene. Zoo ook de vele, over 't geheel zeer verdienstelijk uitgevoerde afbeeldingen van velerlei werktuigen, die de beschrijving zeer verduidelijken. Het verslag der nieuwe ondernemingen, zoo in het binnen- als buitenland, is van veel waarde voor de nijverheid, en het Vraagbord kan, wanneer daaraan meer bekendheid is ten deel gevallen, van veel nut worden. Onder de hoofdartikelen munten uit dat over de katoen, - wel wat heel lang; - over de melkerij en het boter en kaasmaken in Engeland, - der aandacht onzer landhuishoudkundigen overwaard; - over de officiële en werkelijke handelswaarden, over de meel- en broodfabriek te Am-

sterdam, waarbij de schrijver zich zelven echter zóó geheel op den voorgrond plaatst, als ware er niemand in de gansche fabriek geweest, die ook maar het minste begrip zelfs van de zaak had. Het persoonlijke schaadt hier de zaak.

Een overzigt van den geheelen inhoud te geven, ware een afschrift maken van het register, en een oordeel over de hoofdartikelen zou alleen door zamenwerking van verschillende zaakkundigen mogelijk zijn. Wij hebben het werk ter aankondiging ontvangen en voldoen gereedelijk daaraan, ja wij doen meer, en bevelen het gaarne aan de lectuur van hen, die in de algemeene volksvlijt belang stellen. Is de kring van lezers zoo uitgebreid, dat een met zoo vele platen en afbeeldingen versierd, en dus onvermijdelijk kostbaar uit te geven werk kan blijven bestaan, dan is 't een bewijs te meer, dat werkelijk de lust bij onze landgenooten toeneemt, om zich met de beoefening van onderwerpen van nijverheid, want daaraan is dit boek hoofdzakelijk gewijd, bezig te houden. Zonder kennis is alle welslagen op het gebied van maatschappelijke bedrijvigheid meer en meer onmogelijk; de oude sleur kan niet meer worden volgehouden, vooral niet, wanneer langzamerhand de laatste overblijfselen van vroegere bescherming uit onze wetgeving verdwijnen en de binnenlandsche nijverheid alleen dan kan blijven bestaan, wanneer zij aan de mededinging van het buitenland het hoofd kan bieden. En wat die buitenlandsche nijverheid dagelijks nieuws levert, en tot welk eene onverpoosde werkzaamheid zij daardoor den broeder fabriekant als dwingt, dat getuigen werken als het hier aangekondigde, waarin de meeste van die nieuwe vindingen worden meêgedeeld.

Maar is onze nijverheid eens van die zelfde zucht tot onderzoek, en niet van behoud maar van verbetering van het bestaande, even als de buitenlandsche, doordrongen, dan zullen onze kapitalisten ook niet langer als nu behoeven te klagen, dat alle kapitalen, die zij aan de nijverheid leenen, als verloren moeten beschouwd worden; de onkunde van geldgever en geldnemer beide zijn daarvan de oorzaak. Grove, ongekende grove winsten zullen dan voor hem weggelegd zijn, die zijn vak kent en telken dage verder brengt, en dan ook Nederland evenzeer nijverheidsmannen kunnen aanwijzen, die als de Manchester fabriekanten, waarvan nu de dagbladen getuigen, meer dan £ 100,000 in een enkel jaar als vruchten van hun arbeid genieten. Maar er moet eerst nog vrij wat geleerd en gewerkt worden, eer zij 't zoover gebragt hebben!

***De natuur. Lectuur voor de huiskamer. Tijdschrift ter bevordering van de kennis der natuur en schoone kunsten. Uitgegeven onder de bescherming van Hare Majesteit de Koningin der Nederlanden. Te Leyden, bij A.W. Sijthoff*. 1859.**

Wanneer wij de algemeenheid erkennen der staathuishoudkundige wet, dat de voortbrenging zich regelt naar de behoefte, dan verkrijgen wij de aangename overtuiging, dat de lust, om zich met de natuur bekend te maken, in den laatsten tijd aanmerkelijk is toegenomen bij ons volk. Onderscheidene tijdschriften, aan de verspreiding der natuurkennis gewijd, hebben zich den toegang geopend tot de woningen der burgers. Bovenaan staat het ‘Album der natuur’, dat in zijne laatste nommers, zoowel wegens den geschiedkundigen inhoud der opgenomen artikelen als wegens de wel belangrijke, maar al te wetenschappelijke mededeelingen van het ‘Bijblad’, wel wat van den goeden weg is afgeweken. Dan volgen het ‘Praktisch Volksboek’, ‘de Industriëel’, ‘de Wetenschappelijke bladen’, de bovengenoemde ‘Lectuur voor de huiskamer’, enz. Men ziet dat de uitgevers, behalve die der ‘Wetenschappelijke bladen’, bij het bepalen der titels, zich niet bijzonder op het vermijden van vreemde woorden hebben toegelegd, - 't geen wij in een tijdschrift, voor het volk bestemd, niet kunnen goedkeuren.

Van het tijdschrift ‘de Natuur’, uitgegeven bij Sijthoff, zijn ons de tien eerste nommers van den loopenden jaargang toegezonden. De ons onbekende Redactie is berekend voor hare taak. De meeste opgenomen stukken zijn belangrijk van inhoud en boeijend van vorm. Wel vinden wij hier weinig oorspronkelijks, - de Hoogduitsche tijdschriften zijn voor de medewerkers eene rijke bron, - maar 't zou ook eene dwaasheid zijn, liever iets oorspronkelijks te lezen dat middelmatig is, dan iets voortreffelijks dat onze naburen ons aanbieden. De uitgever heeft daarenboven voor eene goede uitvoering gezorgd en het tijdschrift met fraaije houtsneden versierd. Vele van deze hebben wij reeds in andere bij hem uitgegevene werken aangetroffen, - ook zijn de plaatjes wel wat ongelijkmatig in de verschillende afleveringen verdeeld.

Een en ander geeft ons genoegzamen grond om ‘de Natuur, Lectuur voor de huiskamer’, ruimschoots aan te bevelen. Dit tijdschrift verdient verreweg den voorrang boven zoo vele blinkende maandduiven, die niets anders brengen dan eene tijddoodende verstrooijingslectuur.

Of wij op dit tijdschrift derhalve niets hebben aan te merken?..... Menschenwerk is nooit volmaakt, en ook het besproken tijdschrift kan in volkomenheid toenemen. Wij hebben eene lange lijst van fouten opgemaakt, waarmede wij echter niemand willen vermoeijen. Wij zouden daarenboven veel kunnen spreken over eene enkele bladzijde uit het stuk, getiteld: ‘stroomen en rivieren’, naar het Hoogduitsch van Heinrich Stahl, - een stuk dat wij met uitstekend genoegen hebben gelezen, maar dat van Germanismen als wemelt, maar waartoe? Wel echter moeten wij wijzen op het woord onbeklimbare Firnen 't geen in eene noot onvertaalbaar wordt genoemd, terwijl wij daarvoor immers gebruiken het woord *kruinsneeuw*; - hier worden dus bergtoppen bedoeld, die met kruinsneeuw bedekt zijn.

Dikwijls maakten die germanismen - vooral het woord *aanzwellen*, bladz. 16 en 87, - een pijnlijken indruk op ons. Bij het artikel *zeeplanten* had wel vermeld mogen worden, dat het voor een groot deel ontleend is aan: *Hartwig*, ‘das Leben des Meeres, - het artikel: *kan de mensch zich werkelijk aan vreemde luchtstreken gewennen?* hebben wij reeds veel vroeger gelezen in het ‘Praktisch Volksboek.’

Er is nog iets. De titel zegt ons, dat dit Tijdschrift ook zal strekken tot bevordering van de kennis *der schoone kunsten*. Het ligt misschien aan onze kortzigtigheid, maar daarvan hebben wij in de ontvangene nommers geen spoor Ontdekt. Wij hebben er een oogenblik over gedacht, of die bevordering van de kennis der schoone kunsten ook gezocht moest worden in eenige romantische verhaaltjes, zoo als: ‘Nieuwjaarsdag in de pastorij van Overelst’, door T. van Westrheene, enz., ‘Lezer en bijdrager’ door G. Keller, en ‘Een belagchelijk mensch’ door A. de Visser, maar het kwam ons voor dat die stukjes noch met de natuur, noch met de schoone kunsten in verband stonden en dus, hoe verdienstelijk ook, hier wel wat misplaatst waren.

Onze aanmerkingen zijn evenwel van te weinig belang om iets weg te nemen van den lof, dien wij aan dit Tijdschrift hebben toegezwaaid. Wij hopen dat het zich bij voortduring door het opnemen van belangrijke en boeijende stukken zal onderscheiden en zich hier daar een weg zal banen tot duizende huisgezinnen, om er de kennis te bevorderen der natuur.

Veendam, 24 Nov. 1859.

A. WINKLER PRINS.

***Archief, uitgegeven door het Wiskundig Genootschap: 'Een onvermoeide arbeid komt alles te boven.' Amsterdam, H.W. Weytingh*. 8°. 3e stuk, 1858, blz. 201-316, met 2 platen, ƒ 1.-. 4e stuk. 1859, blz. 317-444, met 3 platen, ƒ 1.25. - Stuk 1-4 te zamen, ƒ3.45.**

Ten vervolge der aankondiging in dit Tijdschrift (in Maart 1858, blz. 467-472) van de beide eerste stukken, moge hier eene korte inhoudsopgave volgen der beide laatste.

1. De Eerste Afdeeling, die der Verhandelingen, welke door de Wetenschappelijke Commissie beoordeeld en aangenomen zijn, bevat in beide stukken eene verhandeling (waarbij drie platen) van den Hoogleeraar R. Lobatto: 'Over het berekenen van den tegenstand der wrijving bij eenige enkelvoudige en zamengestelde Werktuigen'; Hoofdstuk I (§ 1-18, blz. 201-229). Inleiding. - Algemeene beschouwingen. Hoofdstuk II (§ 19-44, blz. 230-280). Toepassing op onderscheidene Werktuigen. Hoofdstuk III (§ 45-56, blz. 317-342). De Schroef. Bij den aanhef van dit stuk merkt de S. op, dat het in acht nemen van den invloed der wrijving bij de bepaling van het Statisch of Dynamisch evenwigt van werktuigen gewoonlijk, bij strikte naauwkeurigheid, tot omslagtige berekeningen leidt; zelfs dan, wanneer de wrijvingshoek ter vereenvoudiging wordt ingevoerd; dat echter eene volkomen naauwkeurige bepaling van den tegenstand der wrijving in de praktijk niet vereischt wordt en ook noodeloos is, omdat de wrijvings-coefficient - als zijnde slechts eene gemiddelde waarde van uitkomsten, zoo als zij door bijzondere proeven worden geleverd, - toch nooit volkomen juist bekend is: en dat alzoo benaderingsformulen hier wenschelijk schijnen ter vervanging van de strikt naauwkeurige. Hiervan eene proeve te leveren is het doel van dit geschrift.

Eene dier benaderingen bestaat in de formulen $\sqrt{(1 + x^2)} = 1 + {}^3x$ voor x kleiner dan der eenheid, met eene fout van ± 5 ten honderd als maximum, en bijna juist voor $x = 3/4$, - en $\sqrt{(1 + x^2)} = 0{,}83\ (1 + x)$ als men niet weet, of x kleiner of grooter dan de éénheid is, met eene fout van ± 17 ten honderd en bijna juist voor $x = 1/4$ en $x = 4\ 1/7$. Hoezeer deze formulen eenigzins verschillen van de opgaven van J.N. Poncelet: $\sqrt{(x^2 + y^2)} = 0{,}96\ y + 0{,}4\ x$, voor x kleiner dan y, met eene fout van ± 4 ten honderd [zie Journal von Crelle, Bd. 13, S. 277-291. Sur la valeur approchée linéaire et rationnelle des radicaux de la forme $\sqrt{(a^2 + b^2)}$, $\sqrt{(a^2 - b^2)}$ - worden zij toch, en niet ten onregte, als geschikter voor de berekening, hier behouden.

Verder wordt door den S. het geschilpunt behandeld omtrent de wrijving, die er ontstaat, wanneer de spil en hare pan niet volgens eene enkele beschrijvende lijn, maar volgens een zeker oppervlak in aanraking blijven. De meeningen hieromtrent van Prof. J. Weisbach, te Freiburg, [Lehrbuch der Ingenieur- und Maschinen-Mechanik, Braunschweig, Vieweg *&* Sohn, 1845-1847, 3 Th. 8°. (1er Theil) en Polytechnisch Centralblatt, 1852], van A.F.W. Brix, te Berlijn [Ueber Reibung], en van Prof. G. Decher (niet Decker, zoo als herhaaldelijk verkeerd is afgedrukt) te Augsburg, [Ueber die Reibung an cylindrischen Zapfen. Augsburg, 1851. 4° en Archiv von Grunert, Bd. 19, S. 203-210, zur Theorie der Zapfen-Reibung], worden door S. uiteengezet, en daaruit wordt de gevolgtrekking afgeleid, dat het voldoende is, den wrijvings-coefficient in zulk geval met een tiende te verhoogen.

In het Tweede Hoofdstuk wijdt de S. vijf § aan den Hefboom, ééne § aan het windas, zeven § aan de katrol en de takelverbindingen, drie § aan de verbindingen van eenige enkelvoudige Werktuigen, en tien § aan werktuigen, bewogen door krachten, werkende aan het uiteinde van een' krukarm; - en vergelijkt telkens zijne uitkomsten met die, welke de Heer J.P. Delprat verkrijgt in zijne Beginselen der Statica [Breda, 1840. 8°. 302 blz. en 5 platen] in zijne Beginselen der Werktuigkunde [Breda, 1842, 8°. 206 blz. en 9 platen] en in eene verhandeling, voorkomende in de Nieuwe Verhandelingen der Eerste Klasse van het Kon. Nederl. Instituut, 12^{e} (niet 13^{e}) Deel, 1846. blz. 167-193: Over het gebruik van den Krukarm bij de ronddraaijende beweging van werktuigen.

In het Derde Hoofdstuk behandelt de S. eerst § 45-52 de schroeven met platte of vierkante draden, ook voor het geval, dat meer dan een enkele schroefgang met het oppervlak der moer in aanraking komt, en dan § 53-55, die met scherpe of driekante draden. Bij het eerste wordt van eenen misslag van Prof. Lehmus (Journal von Crelle, Bd. 4, S. 202, 203: Ueber die Theorie der Schraube) gewaagd, en bij het tweede worden de uitkomsten vergeleken met die van Poncelet (Journal von Crelle, Bd. 2, S. 296-300: Frottement des vis et des écroux) en van G. Coriolis (Traité de la mécanique des corps solides et du calcul de l'effet des machines. Paris, 4°. 2e Ed. 1844.). In § 56 behandelt de S. nog een bijzonder geval, dat bij de schroef kan voorkomen, en regtvaardigt zijne grondige en toch uitgewerkte beschouwingen met de opmerking, dat het evenwigt bij de beide soorten van schroeven niet met de vereischte grondigheid en naauwkeurigheid pleegt behandeld te worden.

2. Verder bevat de Eerste Afdeeling, blz. 343-422 eene verhandeling (waarbij ééne plaat) van mij, behelzende de Gronden van de

Theorie der bepaalde Integralen; waarvan § 1, N°. 1-14 handelt over het begrip en de algemeene eigenschappen eener bepaalde integraal; § 2, N°. 15-20, over de verandering der grenzen, en § 3, N°. 21-24, over de verandering der veranderlijke bij eene bepaalde integraal; § 4, N°. 25-28, over het differentieren, en § 5, N°. 29-38, over het integreren eener bepaalde Integraal; en § 6, N°. 39-43: over de omkeering van de volgorde in het integreren bij dubbele bepaalde integralen. Dit stuk heeft ten doel, het begrip en de voornaamste eigenschappen eener bepaalde integraal af te leiden uit de grondformule $f'(x) = \text{Grens}\,\frac{f(x+\delta)-f(x)}{\delta}$, voor Grens δ = 0; - dit te doen op eene geleidelijke en bevattelijke wijze, en alzoo dit belangrijke gedeelte der Integraalrekening meer algemeen bekend te maken. Men zal hier echter slechts de voornaamste eigenschappen bij elkander vinden, daar de aard en strekking van dit Archief niet gedoogde in meerdere en meer ingewikkelde bijzonderheden te treden; deze zal men in eenen grooteren arbeid in de werken der Kon. Akademie van Wetenschappen opgenomen vinden, waarvan dit stuk, reeds voor eenigen tijd aan het Genootschap aangeboden, als eene voorloopige schets te beschouwen is.

3. Overgaande tot de Tweede Afdeeling, die, behalve de rapporten, de stukken bevat, die niet regtstreeks aan de goedkeuring der Wetenschappelijke Commissie onderworpen zijn, ontmoeten wij daar vooreerst de Rapporten van het verhandelde op de wetenschappelijke vergaderingen van 1856-1857 (blz. 281-287) en van 1857-1858 (blz. 423-426), en zien wij, dat er gesproken werd door de Heeren:

Dr. E.B. Asscher, Over de verdeeling der warmte over de oppervlakte der aarde.

Dr. J.J. Teding van Berkhout, Over de bepaling der wortels eener volkomene derdemagts-vergelijking naar aanleiding eener mededeeling van Dr. J.H.T. Müller, in het Archiv von Grunert, Bd. 22, S. 16-20. - Over een leerstelling van Prof. T.H. Rump (Archiv von Grunert, Bd. 27, S. 332-353).

W.A. Froger, Over het onderzoeken van het evenwigt van regte en scheve ton-gewelven, wanneer men daarbij benaderingen invoert, en zich ook daarbij van hulp-kromme-lijnen bedient.

Dr. D. van Lankeren Matthes, Over de theorie der hang- of kettingbruggen. - Over de bollen, die in en om regelmatige ligchamen kunnen worden beschreven. - Over de spiralen.

Prof. C.J. Matthes, Over een overzigt van de leer der anharmonische verhoudingen, naar het werk van Chasles; Traité de Géométrie supérieure. - Over de ontdekking door Prof. A.F.

Möbius eener harmonische orde tusschen vier punten, wel in een zelfde vlak, maar niet in eene zelfde lijn gelegen. - Over de barycentrische rekening van A.F. Möbius.

A. van Otterloo, Over de gelijkvormigheid der figuren.

Dr. F.J. Stamkart, Over de breking van het licht door een lensvormig glas (tweede voorlezing). - Over de theorie van C.F. Gauss, Over het aard-magnetismus. - Over de zonsverduisteringen (twee voorlezingen).

4. Eindelijk bevat die Tweede Afdeeling nog twee verhandelingen. De eene (blz. 288-315) maakt het slot uit van mijn stukje: Over eenige bepaalde integralen van den vorm $\int^{\infty} \frac{e^{-px}\ \text{Sin.}\ qx\ \text{Sin.}\ rx \ldots\ldots dx}{x^{\alpha}}$ (ook voor het geval, dat de factor e^{-px} ontbreekt), en enkele andere, die daarmede zamenhangen; waarvan het begin voorkomt in het Tweede Stuk, blz. 177-200.

Het tweede, blz. 427-444, is van Dr. G.F.W. Baehr, en handelt over het evenwigt van den dubbelen kegel op twee hellende lijnen. S. behandelt het vraagstuk uit een algemeen oogpunt, wanneer het ligchaam niet symetrisch op de hellende lijnen geplaatst is, en komt alzoo tot eene kritiek der methode van onzen S.P. van Musschenbroek, te vinden in zijne Beginselen der Natuurkunde.

D.B.D.H.

The Triumphs of Steam or Stories from the lives of Watt, Arkwright and Stephenson. London, Griffeth and Farran. 1859.

Een goed schoolboek in Nederland schijnt aan één hoofdvereischte bepaald te moeten voldoen, en dat is, onbehagelijk te zijn in vorm en uiterlijk. Slecht, groezelig graauw papier, een dikke vette letter en saai van inhoud. Wie herinnert zich niet met ons die kleine boekjes, toen altijd met een blaauw papier omplakt, en waarin alles in zamenspraken werd behandeld, zamenspraken waarin de lui beurt voor beurt spreken, maar waar de vraag volstrekt niet zoo is gesteld dat er een antwoord op noodig is. Vader Kroostlief en vader

Eelhart, dat waren zoo de tijpes van die brave en deugdzame maar ook kolossaal vervelende vaders en meesters die de jeugd onderwezen! Hoe is 't mogelijk dat men die lectuur boeijend achtte voor de kinderen. Dan druk van buiten leeren van allerlei even dorre en drooge vragen en antwoorden, waarbij niet het verstand der kinderen, maar alleen hun geheugen ontwikkeld werd.

Onze Engelsche naburen, die ook lange jaren aan hetzelfde euvel mank gingen, hebben daarin eene groote verandering gebragt. Wat in Duitschland een Schmid voor de leesboekjes treffelijks verrigt heeft, door op het gemoed en het gevoel der kinderen te werken, - immers wie kent niet zijne Honderdtallen, zijne Paascheijeren, enz. - dat hebben bekwame Engelschen gedaan voor de leerboekjes, maar geheel in den hun eigen praktischen geest. Alles wat een kind om zich heen ziet wordt in die boekjes opgenomen en verklaard. Wat is een stoel, waarvoor gebruikt men die, hoe wordt die gemaakt en waarvan, enz. enz., zijn de vragen die aan het kind gesteld worden. Het verstand moet daarbij werken, de nieuwsgierigheid wordt er door opgewekt, de lust tot weten wordt er door geprikkeld, het kind wordt werkelijk ontwikkeld. Men vertale vele van die boekjes, en waarlijk meester en kind beide zullen er bij winnen. De massa geschied- en aardrijkskundige feiten, die nu, als droog zand aan elkander hangende, werktuigelijk van buiten geleerd worden om even spoedig weêr vergeten te zijn, zullen vrij wat aangenamer en beter in de jeugdige hersentjes worden opgenomen en verwerkt, wanneer ze zelfs maar bij analogie en in behagelijker vorm worden behandeld. Wie regeerde in Frankrijk toen Prins Willem III naar Engeland trok; vanwaar haalden onze voorouders de specerijen, die hen zoo rijk maakten, enz.; zulke vragen zouden meer tot nadenken leiden, het denkvermogen ontwikkelen en het geheugen scherpen, dan de bloote namen die in hen worden gepompt.

Ook op het gebied der leesboekjes bewaart Engeland het praktische karakter, getuige het boekske dat wij hiermede eenvoudig aankondigen om de algemeene opmerkzaamheid er op te vestigen. Van de hand eener intelligente vrouw afkomstig, is het jeugdige leven en de ontwikkeling van die ware helden op het gebied der werktuigkunde waarlijk met grooten tact geschreven, en de groote uitkomsten, die geheel de wereld aan hen te danken heeft, hoe onvolledig en oppervlakkig ook, toch met juistheid aangegeven. Allerkeurigst is de uitvoering; nette houtsneêplaatjes versieren het boekske, dat in band en rugtitel wel een prachtwerkje lijkt, en ligt ware bij de vertaling juist dat allerbehagelijkst formaat te behouden, 't geen niet weinig tot de verspreiding er van zou bijdragen.

Stoom is de groote beweegkracht onzer dagen, maar nog onvol-

doende, vooral hier te lande, toegepast. Onze jeugd zal in die stoom veel moeten zoeken en vinden, zal het nageslacht weêr even groot op het gebied der bedrijvigheid worden als ons voorgeslacht eens was. Voedt hen dan met de kennis van de mannen, waaraan wij die groote resultaten te danken hebben, en leert hen vroeg, dat *willen kunnen* is. Dit enkel woord volsta tot aanbeveling van dit boekske.

Eene kerkelijke beweging in Duitsch-Zwitserland.

Heinrich Lang, Versuch einer christlichen Dogmatik, 1858. - Ein Gang durch die christliche Welt, 1859. - Zeitstimmen aus der reformirten Kirche der Schweiz, 1859-1860.
Prof. A.C. Biedermann, Leitfaden für den Religionsunterricht an höhern Gymnasien, 1859.

I.

In het voorjaar van 1856 verscheen bij Brockhaus te Leipzig de eerste en slechts twee maanden daarna reeds de tweede druk van een theologisch geschrift, dat zoowel door zijnen inhoud als door de zeldzaam boeijende wijze waarop de gekozen stof door den schrijver was verwerkt, de aandacht van het publiek ten zeerste verdiende te trekken. Dat het die ook werkelijk trok, is gebleken uit de ongemeene ruimte van debiet waarop wij zinspeelden. Buitengewoon hoogleeraar in de theologie aan de universiteit te Halle, was de schrijver in uitgebreider kring nog slechts alleen bekend, meenen wij, doch uiterst gunstig bekend, door eene beknopte monografie; *Lessing als Theologe;* een boek waarin het ideaal rationalisme van dien duitschen Heros der 18de eeuw met zulk eene warmte aan het nu levend geslacht van godgeleerden werd aanbevolen, dat niemand twijfelen kon welke rigting de heer Karl Schwarz - zoo heette de schrijver - in persoon was toegedaan. Doch toen zijne Bijdrage tot de jongste geschiedenis der theologie in het licht verscheen - ‘zur Geschichte der neuesten Theologie,’

dus luidde de onvertaalbare titel van het wederom niet zeer omvangrijk geschrift - groeide de aanvankelijk gunstige meening omtrent Lessings welsprekenden apologeet eensklaps aan tot die zekere soort van vermaardheid, die alleen aan zeldzame talenten en dan nog slechts bij eene zamentreffing van gunstige omstandigheden ten deel valt. En ongewoon inderdaad mag de meesterschap heeten waarmede Schwarz zoowel de personen teekent, die in de laatste twintig jaren de hoofdrollen vervulden op het tooneel der duitsche theologie, als de rigtingen kenschetst waaraan door hen het leven werd geschonken. Dat zijne portretten meestentijds treffend van gelijkenis zijn, wij mogen het - mits men ons den paradoxe ten goede houde - zonder partijdigheid opmaken uit de tegenspraak van sommige originelen en van hunne discipelen of aanhangers. Dat zijne kritiek der onderscheiden godgeleerde stelsels en scholen vergezeld is van een goeden toetssteen, wij kunnen het niet bewijzen en de tijd zal het leeren: doch zooveel is zeker dat de vaste hand, waarmede Schwarz bij de beschrijving der verschijnselen op het gebied der historische kritiek, en zijn uitgangspunt nemend in het ‘Leben Jesu’ van Dr. Strauss, zijne lijnen trekt naar regts en links en plaats maakt voor de nu eens bezadigde dan weder hartstogtelijke aanvallen der tegenpartij, tot waar de negatieve arbeid van Strauss in den positieven der Tubingsche school overgaat en voortgezet wordt; en de niet minder vaste hand waarmede hij op wijsgeerig en dogmatisch gebied, wederom uitgaand van Strauss en wel ditmaal van diens ‘Glaubenslehre,’ ons de radicale zoowel als de behoudende, de reactionaire zoowel als de voorwaarts strevende theologie in breede en tevens scherpe omtrekken schetst, eene zeer gunstige ingenomenheid doet ontstaan met het door hem gekozen standpunt; een standpunt waaruit blijkbaar veel en velerlei te zien is en dat reeds daardoor-alleen eene zekere aanbeveling in zichzelf bezit.

Overal in Duitschland met gretigheid ontvangen en als een afdoend werk beschouwd, heeft het geschrift van Schwarz ook in ons vaderland de algemeene aandacht der theologen tot zich getrokken. Zelfs heeft Teylers godgeleerd genootschap in 1858 eene prijsvraag uitgeschreven - beantwoord door den heer Sepp, doopsgezind leeraar te Leyden, aan wien onlangs de gouden eereprijs is toegewezen en naar wiens arbeid van vele zijden belangstellend wordt uitgezien - waarbij, met verwijzing naar het werk des duitschen hoogleeraars als model, insgelijks eene

geschiedenis der nieuwere theologie gevraagd werd, doch uitsluitend van onze vaderlandsche en over een grooter aantal jaren genomen. En ook nog op andere wijzen en langs andere wegen is deze merkwaardige vrucht van het godgeleerd leven in Duitschland, een leven overigens dat aldaar in de laatste jaren uitermate kwijnend is geweest en ook nu nog voortgaat te kwijnen, in ons vaderland aanbevolen en verbreid geworden. Getuige de nederduitsche vertaling van den heer Krabbe en de puntige voorrede waarmede Prof. Scholten deze overzetting van den Leydschen leeraar bij ons publiek inleidde. Toch en in weerwil van dit alles gelooven wij niet dat het boek van Schwarz, in zijne praemissen zoomin als in zijne conclusies, te onzent zoo algemeen begrepen is als men geneigd zou wezen op te maken uit den schier onverdeelden bijval dien het althans bij onze liberale theologen gevonden heeft; en aangezien ditzelfde het geval schijnt te zijn met het voornaamste der geschriften wier titels wij aan het hoofd dezer beschouwing plaatsten, en dat in velerlei opzigten met het geschiedkundig werk van Schwarz vergeleken kan worden, zij het ons vergund deze meening eenigzins nader toe te lichten.

Wanneer Karl Schwarz in de kernachtige voorrede van zijne ten vorigen jare in het licht verschenen ‘Predigten aus der Gegenwart’ gewaagt van een door hem aan het publiek gegeven woord dat hij nog gestand te doen, van eene bewijsvoering die hij nog te leveren heeft - te weten dat zijn theologisch standpunt hem geenszins verbiedt ook als evangelieprediker in eene protestantsche gemeente op te treden, en dat ook door eene rigting als de zijne, die hij nooit aarzelde bij haren naam te noemen, met kracht en nadruk en bezieling kan gepredikt worden - wekt hij hierdoor bij den lezer een vermoeden dat door zijne bijdrage ‘zur Geschichte der neuesten Theologie’ in allen deele als juist wordt bevestigd. De door hem onderstelde twijfel des publieks aan de mogelijkheid dat iemand, met eene rigting als de zijne, vrijmoedigheid vinden zou om in een gevestigd protestantsch kerkgenootschap zich aan de bediening des Evangelies te wijden, bewijst dat deze theologische rigting niet is die eener ook te onzent bekende liberale tweeslachtigheid, maar eene doortastende, eene zichzelf gelijk blijvende, eene op alle punten met de traditie brekende en dientengevolge tot aansluiting bij het historisch christendom onbekwaam geachte. Bewijst, zeggen wij; want een ieder

weet dat halfheid en tweeslachtigheid nergens van den protestantschen kansel worden geweerd; dat haar in geen enkel protestantsch kerkgenootschap het regt op den christelijken leerstoel wordt betwist; dat beide integendeel - want gelijk zijne letter zoo heeft ook elke ketter zijn min of meer wetenschappelijk gekleurden kunstnaam - als ‘Vermittelungstheologie’ bij het christelijk publiek onzer dagen zeer gunstig staan aangeschreven. Schwarz kan derhalve met zijn ‘ich habe noch ein Wort zu lösen, noch ein Beweis zu führen’ slechts dit bedoeld hebben - dat hij een Tubinger is en voor een Tubinger bekend staat. En dat hij door een scherpzinniger publiek dan het onze niet ten onregte daarvoor wordt aangezien, blijkt op tweederlei wijze uit zijne geschiedenis van de theologie der laatste twintig jaren. Vooreerst, negatief, uit de stelling die hij inneemt tegenover de behoudende rigting. Wie onzer kent den naam van Ullmann niet? Nog ten vorigen jare herinnerde Prof. Doedes in zijne inaugerele oratie dat deze ‘vir egregius,’ gelijk hij hem noemde, ‘ad Straussium refutandum et profligandum’ meer gedaan heeft dan iemand anders, ja zelfs ‘adversario vulnus inflixit ex quo ad hunc usque diem claudicat ille.’ Nu, wanneer wij dit zeggen van Professor Doedes eerstens karakteristiek noemen vanwege het wetenschappelijk overspel met den liberalen Ullmann hier door de orthodoxie gepleegd, en wanneer wij vervolgens de overtuiging uitspreken dat dit nog altoos kreupelgaan van Strauss aan de gevolgen der door Ullmann weleer hem toegebragte wonde een volkomener mythe is dan Strauss-zelf er ooit een in de evangelische geschiedenis heeft weten aan te wijzen, dan oordeelen wij gansch en al in den geest van Karl Schwarz. Phrasen, zegt hij, gelijk men er bij alle partijen vindt, vindt men ook bij de ‘Vermittelungstheologie’; en Ullmann, die tot de geloovigste aanhangers van deze behoort, verkondigt ze onvermoeider dan iemand. Bijkans roerend is het om aan te zien hoe innig hijzelf van de kracht zijner geneesmiddelen overtuigd is, en met hoe onuitputtelijk geduld hij dezelfde denkbeelden eenigzins gewijzigd van stempel telkens weder in omloop brengt: in voorredenen, in kritieken, in aphorismen, in brochures, in boeken. Op het standpunt eener zekere mate van ontwikkeling mogen deze woorden der bemiddeling en verzoening iets tranquiliserends en aantrekkelijks hebben; en vast niet geheel ten onregte wordt aan jonge studenten in de theologie Ullmanns ‘Wesen

des Christenthums' nadrukkelijk ter lezing aanbevolen, met bijvoeging meestentijds van Neanders 'Apostolisches Zeitalter' als *ἀντίδοτον* tegen de ongeloovige kritiek. Doch zij, dus vervolgt Schwarz, die aan steviger voedsel gewend zijn, vinden in deze melkspijs weinig smaak; en zij bij wie de angel des twijfels eenigzins dieper in het vleesch is ingedrongen, geen baat bij deze heulsappen. Verre van dien, de armoede van gedachten is hier zoo groot en de slankheid van den vorm zoo buitengewoon, de perioden zijn zoo gekamd, zoo afgerond, zoo gelijkmatig daarheen vloeijend, dat zich naauwlijks iets honigzoeters, maar ook niet ligt iets ledigers denken laat. - En wanneer Schwarz aldus scheiding maakt tusschen zichzelven en het overgeleverd liberalisme in de Duitsche theologie en elders, dan heeft hij reeds vroeger en positief de meening uitgesproken dat de Tubingsche school en zij-alleen, sints den Hervormingstijd, eene wezenlijke schrede voorwaarts op den weg der theologische wetenschap vertegenwoordigt; zij en zij-alleen een grondigen en voor de toekomst veelbelovenden arbeid. Hare groote verdienste is volgens hem dat zij de subjectieve kritiek van Strauss verheven heeft tot eene objectieve en in waarheid historische; zij beoogde niet slechts een negatief, zegt hij, maar ook en evenzeer een positief resultaat. Haar oogmerk was niet uitsluitend de ongeschiedkundige bestanddeelen der evangeliën in het licht te stellen, maar allereerst het karakter, de dogmatische rigting, de naaste omgeving waarin, en den juisten tijd aan te wijzen wanneer elk evangelie geboren is geworden, en dit alles langs den weg van historische combinatie tot aanschouwelijkheid te brengen. Als schakels in een onverbroken keten wilde zij aan de kanonieke schriften hunne plaats aanwijzen in de litteratuur der eerste en tweede eeuw, wilde ze dusdoende mede opnemen in den breeden stroom der geschiedenis. Hare kritiek, zegt verder Schwarz, heeft dit beginsel tot uitgangspunt: het christendom is geen van meet afaan voor de menschheid pasklaar, geen aanstonds absoluut volkomen gewrocht des hemels geweest, maar veeleer de vrucht eener voortgaande ontwikkeling. En het jodendom was de bodem waarin en waaruit het opgroeide. Het joodsch element - ziedaar de lijn die het oorspronkelijk christendom eerst na langen inwendigen strijd vermogt te breken. Het vroegste christendom was joodschristelijk, en de christelijke geloofsleer was naar haar hoofdzakelijken inhoud aanvankelijk geen andere als deze: Jezus is de

Messias, de aan de vaderen beloofde. Christendom en joodschristendom waren dus oorspronkelijk één; het christendom was nog slechts een vergeestelijkt, een ‘vervuld’ jodendom. Het was nog geen nieuw levensbeginsel, bestemd om de gansche geestelijke wereld te doordringen en aan heidendom en jodendom beide een nieuwen grondslag te schenken. Eerst met Paulus deed het deze schrede voorwaarts en voltooide de breuk met het jodendom, met tempel en wet. De klove tusschen het oud, hardnekkig, op het gezag der joodsche apostelen, Petrus, Jakobus, Johannes, steunend joodschristendom en het universeel christendom van den neoloog en heidenapostel Paulus, heeft veel wijder gegaapt en veel langer bestaan dan de latere kerkelijke overlevering en dan met name het boek der Handelingen haar afschilderen. In geen geval was deze kloof reeds gedempt tijdens het leven van den apostel Paulus. Gelijk uit zijne ontwijfelbaar echte brieven blijkt, stond deze apostel veeleer levenslang in het heetst van den strijd, kampend voor de bevrijding van het juk der wet, voor de erkenning van zijn apostolisch gezag, voor de gelijkstelling van heiden en jood. Ook nog omstreeks den tijd van Jeruzalems verwoesting niet was deze strijd bijgelegd; neen, hij duurt onder het gansche tweede christengeslacht nog altoos voort, den apostolischen natijd door, tot in het midden der tweede eeuw. En omdat dit gansche tijdperk door dien strijd bewogen en beheerscht wordt, beheerscht hij ook alle geschriften uit dien tijd en kan geen daarvan anders als uit dit oogpunt in zijne ware beteekenis worden gevat. Kortom: de tegenstrijdige rigtingen van petrinisme en paulinisme leveren den sleutel op de litteratuur der twee eerste eeuwen, en dus ook op het regt verstand der schriften des Nieuwen Testaments en op de vraag naar hunnen ouderdom en naar de omgeving in wier midden zij ontstonden. Deze schriften staan of onder den invloed van den nog levenden strijd en van zijne heftigheid, gelijk de Apokalypse ter regter- en de paulinische Brieven ter linkerzijde, of wel zij vertegenwoordigen de strekking van later dagteekening om de herinnering aan dien strijd uit te wisschen en met den mantel der liefde te bedekken. Het meerendeel der kanonieke schriften des Nieuwen Testaments zijn dus ‘Tendenzschriften’ en hunne strekking is bij voorkeur die van verzoening en onderhandeling. - En wanneer Schwarz aldus met kennelijke ingenomenheid het streven der Tubingsche school heeft gekarakteriseerd, spreekt hij met niet minder voor-

liefde van haar hoofd, Prof. Baur. Deze theoloog, zegt hij, - en door de vrijmoedigheid zijner bedenkingen tegen sommige deelen van diens stelsel en methode krijgt deze hulde slechts grooter waarde - bekleedt op dit oogenblik; door de veelzijdigheid zijner ontwikkeling, door den verbazingwekkenden arbeid waardoor hij zich heeft heengeworsteld, door de zeldzame mate waarin speculatieve vlugt bij hem gepaard gaat met reusachtige wetenschap, door een historischen takt die hem als bij divinatie uit de schijnbaar onzamenhangendste, de onaanzienlijkste, de vroeger minst opgemerkte gegevens tot de verrassendste uitkomsten doet geraken - Ferdinand Christian Baur bekleedt sints Schleiermachers verscheiden, door de vereeniging van zoo zeldzame en zoo ongelijksoortige geestesgaven, de eerste plaats in onze wetenschap. Men heeft, en niet ten onregte, dus gaat hij voort, Baurs beteekenis als criticus des Nieuwen Testaments met die van Niebuhr en Wolf op het gebied der klassieke litteratuur vergeleken. Gelijk Niebuhr met het wapen eener niemand naar de oogen ziende kritiek het van Livius herkomstig gebouw der romeinsche geschiedenis tegronde rigtte; gelijk Wolf de wording der Homerische zangen als eene langzaam voortgaande, eene overeenkomstig natuurlijke wetten uit leven en poësie der Grieksche volken ontspruitende geboorte beschreef: zoo is ook door Baur voor het eerst eene poging gedaan tot regt verstand van de geschiedkundige genesis der nieuw-testamentische litteratuur. Het was hem te doen aan ieder der kanonieke schriften zijne ware plaats aan te wijzen in de ontwikkelingsgeschiedenis des christendoms. In elk geval is hiermede eene aanmerkelijke schrede voorwaarts gedaan: de overgang van de dogmatische opvatting des kanons en van diens ontstaan tot de zuiver historische. En met name in de theologie is het geen gemakkelijke zaak in dezer voege ijsbreker te zijn. Want niet slechts heeft men hier vandoen met de gewone en erfelijke, maar ook met vooroordeelen van een zeer bijzonderen aard. Te weten met den ouden zuurdeesem eener geestelooze inspiratieleer, met velerlei verwarde en allesbehalve protestantsche begrippen omtrent eene zoogenaamd conservatieve kritiek, met alle door de harmonistiek en dier langdurige heerschappij aangerigte verwoestingen in zake van historischen zin. Men heeft in één woord vandoen met den hardnekkigen wederstand van theologen; van geesten die zich van stonde aan hebben voorgenomen alle zoodanige uitkomsten der kritiek

die onvereenigbaar mogten bevonden worden met hunne dogmatische ingenomenheden, te beantwoorden met een halsstarrig neen.

Indien nu aldus de rigting is van Karl Schwarz, en indien zijne sympathiën gelegen zijn ter plaatse waar zij ze vonden en zonder moeite herkenden, kan men dan zeggen dat de liberale theologie in ons vaderland verstandig handelt met zich voor deze bijdrage tot de jongste geschiedenis der duitsche godgeleerdheid partij te stellen en haar als een model te patroneren? Dit bestaan gelijkt al te zeer, zoo schijnt het, op dat van den bezitter eener woning die schennis pleegt aan zijne eigen vensterruiten. Immers diezelfde methode en resultaten der naar Tubingen genoemde school van historische kritiek, waarmede Schwarz zich zoo ingenomen betoont en die hij beschouwt als de rijpste vrucht der theologische ontwikkeling van den jongsten tijd - eene ingenomenheid die het misschien moeijelijk maar niet onmogelijk is te begrijpen en te deelen - zijn tevens *la bête noire* van onze liberale theologen. Getuige wederom, om nu niet terug te komen op vroeger door hen geleverde bewijzen van dezen afkeer, en met erkenning der verdienstelijke poging van het Haagsch Genootschap, dat in zijne laatste najaarsvergadering eene prijsvraag uitschreef waarbij verlangd wordt eene historisch-kritische beschouwing van de beginselen en de daarmede verknochte hoofddenkbeelden van de dusgenoemde Tubingsche school, getuige de voorrede van het zeer onlangs verschenen boekje van Dr. Van Teutem: ‘Een blik in den eersten brief van Petrus;’ in welke voorrede, niet in historisch refererenden maar in polemischen en sterk afkeurenden zin, en onder het motto: ‘Gij dwaalt, niet wetende de Schriften noch de kracht Gods’, gelijk Christus eenmaal tot de boosaardige en ligtzinnige Sadduceeën sprak, van de Tubingsche school gezegd wordt dat zij de boeken des Nieuwen Testaments bijna zonder uitzondering voor onecht verklaart, ze ontstaan rekent in de tweede eeuw door onbekende handen, en ze beschouwt als partijschriften, als pamfletten. Voorwaar geen onduidelijke echo van dat theologisch ‘neen’, waarover Schwarz, de model-historiograaf der jongste theologie.

Dat een deel der schriften van het Nieuwe Testament, met name het boek der Handelingen en sommige brieven van Paulus, volgens Baur werkelijk als partijschriften en pamfletten moeten worden opgevat, hierin, gelijk wij van Schwarz vernamen, bestaat grootendeels de roem van zijne school. En het zijn alleen

onze vooroordeelen die ons aan deze kwalificaties aanstoot doen nemen. Partijschrift en schotschrift, pamflet en diffamatoir libel, zijn in ons deftig vaderland woorden van eenerlei beteekenis. Doch wat in zichzelf beleedigends of oneerbiedigs ter wereld mag er toch gelegen zijn in de bewering dat een bijbelsch geschrift als de Handelingen der Apostelen een partijschrift, met name een verzoenend partijschrift is? Geen onzer zal durven volhouden dat Lukas met in het geheel geen oogmerk, of alleen door physiologisch instinkt gedreven, de pen heeft opgevat. Met zulk eene voorstelling kan niemand, kunnen zij allerminst gediend zijn die meenen de Schriften te weten en de kracht Gods. Er heeft dus bij Lukas eene zelfbewuste impulsie bestaan. Niet van buiten - de liberale theologie verwerpt en teregt zulk eene inspiratieleer - maar van binnen. En waartoe leidde deze impulsie? Tot het schrijven van een dogmatisch? van een paraenetisch? neen, maar van een historisch boek. Historisch zonder strekking? Deze eisch ware of onnoozel of exorbitant. Het laatste, omdat men alsdan van Lukas eene objectiviteit zou vergen die slechts tot de wereld der idealen en vrome wenschen behoort. Het eerste, omdat wie in den gewonen zin van het woord eene geschiedenis zonder strekking verlangt, hiermede toont weinig diep te zijn doorgedrongen in de verborgenheden der historiografie. Goed, zegt men; maar al schreef hij een historisch, Lukas schreef geen partijdig boek, geen boek waarin om des vredes wil aan Paulus de adelaarsvleugelen worden gekort, geen boek waarin Petrus en Paulus beurtelings gemaakt worden tot elkanders evenbeeld, tot de foelie van elkanders spiegel. Doch wij voor ons zullen eerst dan op deze bedenking het antwoord schuldig blijven wanneer men ons voelbaar zal hebben gemaakt dat Macaulay een verachtelijk man is geweest, omdat zijne politieke sympathiën hem verleid hebben op Willem III en diens omgeving een ander licht te laten vallen als waarin bijvoorbeeld Dr. Bakhuizen van den Brink dien vorst gaarne geplaatst zag.

Neen, een partijschrift is geen ongoddelijk geschrift. En zoo het spreekwoord regt heeft dat wie zich den neus beschadigt ook zijn aangezigt niet ongedeerd laat, dan moet onze liberale theologie ophouden het woord partijschrift in minachting te brengen. Want tenzij men van de evangelisten en andere schrijvers van het Nieuwe Testament marionetten make; tenzij men hen ontrukke aan de sfeer van hartstogt, eenzijdigheid, prose-

lytisme, met andere woorden aan de sfeer der menschelijkheid; tenzij men hen zich voorstelle als een groepje monniken zonder vaderland, zonder eigen haard, zonder levend aandeel in de geschiedenis van hunnen tijd, zal men moeten erkennen dat de kanon des Nieuwen Testaments juist hieraan een groot deel zijner vitaliteit en actualiteit verschuldigd is, en dat hij juist daarom zulk een rijk en waardig voorwerp van onophoudelijke studie blijft, omdat hij uit partijschriften is zamengesteld; omdat alle rigtingen van den eersten christentijd er beurtelings in vertegenwoordigd worden; omdat hij de Camera Obscura is van de klassiekste aller eeuwen in de geschiedenis der christelijke kerk. En evenmin als eenig Bijbelboek zich behoeft te schamen een partijschrift te zijn, evenmin strekt het den apostel Paulus tot oneer dat men zijne onsterfelijke brieven pamfletten noemt of daarbij vergelijkt. Reeds Paul-Louis Courier had daaromtrent gezonder denkbeelden. ‘Faites,’ zoo laat hij zich schrijven door zijn fictieven vriend, Sir John Bickerstaff, ‘faites des pamphlets comme Pascal, Franklin, Cicéron, Démosthène, comme saint Paul et saint Basile; car vraiment j'oubliais ceux-là, grands hommes dont les opuscules, désabusant le peuple païen de la religion de ses pères, abolirent une partie des antiques superstitions, et firent des nations nouvelles. De tous temps les pamphlets ont changé la face du monde.’ En wil men van nabij eene der redenen kennen waarom de oude joodschristelijke partij dus fel op den apostel Paulus gebeten was? waarom zij het vergif van zijn universalisme allermeest vreesde? Ook hierop vindt men het antwoord bij Courier: ‘Dans tout ce qui s'imprime il y a du poison plus ou moins délayé selon l'étendue de l'ouvrage, plus ou moins malfaisant, mortel. De l'acétate de morphine, un grain dans une cuve se perd, n'est point senti, dans une tasse fait vomir, en une cuillerée tue, et voilà le pamphlet.’ Lees ‘dans tout ce qui s'écrit’ in plaats van ‘dans tout ce qui s'imprime,’ en ieder begrijpt hoe Paulus tegenstanders, in onderscheiding van den indruk door zijn persoon te weeg gebragt, in onderscheiding ook zijner uiterlijke welsprekendheid, van zijne geschriften konden getuigen hetgeen hij hun ergens in den mond legt: ‘De brieven zijn gewigtig en krachtig.’ Dat waren ze ja, die gevreesde epistelen; niet vanwege hunne uitgebreidheid, maar uithoofde van hunne onbegrijpelijke bondigheid, hun vonkelend vuur, hunne waarachtigheid, hunne doodelijke concisie. Niemand krulle dus den

lip en zegge met minachting: Pamflet! Want behalve dat men zelf een zeer middelmatig auteur moet wezen om niet te beseffen dat de zamenstelling van een goed pamflet tot de hoogste eischen behoort die een letterkundig genie zich stellen kan, bewijzen juist zij aan den apostel Paulus de grootste eer die door hunne opvatting en voorstelling van de wording dezer deelen onzer nieuw-testamentische litteratuur, ons bij de lezing van 's apostels brieven den uitroep afpersen: ‘Et voilà le pamphlet!’ Hun Paulus is de levende, de bezielde, de hartstogtelijke, is de zich van zijn talent ja onbewuste maar daarom des te inniger kunstenaar met de pen. De Paulus der anderen is wederom een ledepop, een min of meer moderne doctor in de letteren en in de godgeleerdheid; geen Luther, geen Pascal, geen Lessing zijner eeuw, maar een dier zindelijke en nuffige christenleeraars van den tegenwoordigen tijd, die niets onfatsoenlijker vinden dan pamfletschrijver te heeten. Hoe zouden zij dan gedoogen dat deze naam op den apostel der heidenen wierd toegepast? Doch wij voor ons kunnen niet nalaten eenige sympathie voor u te koesteren, *vil pamphlétaire!*

II

Hetzelfde verschijnsel nu dat zich in 1856 hier te lande ten aanzien van Schwarz's bijdrage vertoonde - en dit moge althans eenigzins tot verontschuldiging onzer uitvoerige voorafspraak strekken - heeft zich in den loop des vorigen jaars ook opgedaan met betrekking tot het werk van den duitsch-zwitserschen dorpsleeraar Heinrich Lang: ‘Ein Gang durch die christliche Welt.’ Ook dit boek heeft onder onze liberale theologen algemeenen aftrek gevonden. Zij hebben het als het werk van één hunner begroet; hebben het aanbevolen, hebben het ter lezing gegeven in zeer weinig radicale kringen. En toch is ook dit boek eene vrucht van geene andere rigting als de Tubingsche.

Daareven wezen wij op de schaduwzijde dezer omstandigheid. Wij deden uitkomen hoe vreemd het is dat buitenlandsche geschriften worden vrijgesteld van eene kerkvisitatie die omtrent vaderlandsche van denzelfden of van dergelijken aard tot eene

hebbelijkheid geworden is; dat Schwarz - en nu ook Lang - vrijuit meeningen mogen aanbevelen waarbij, indien iemand onzer ze op zijne wijze voordraagt, mannen van erkende liberaliteit nu eens verklaren dat men hun de grondslagen des christendoms ondermijnt, dan weder opstaan en zeggen: Gij dwaalt, niet wetende de Schriften noch de kracht Gods. Laat ons, vóór wij verder gaan, nu ook bij de lichtzijde van ditzelfde verschijnsel een oogenblik vertoeven. De opgang toch door boeken als die van Schwarz en Lang te onzent gemaakt, en dien men voor een deel op rekening mag stellen van minder gemeenzaamheid met duitsche taal en duitsche toestanden, bewijst aan den anderen kant dat, mits slechts onze persoonlijke antipathiën niet in het spel komen, onze geest niet onontvankelijk is voor het goede ook eener rigting die wij veroordeelen. En gelijk ons dit niet tot oneer verstrekt, zoo kan het ook aan de naar Tubingen genoemde historisch-kritische rigting slechts tot lof worden gerekend dat zij het aanzijn heeft geschonken aan eene opvatting des christendoms, des oorspronkelijken gelijk als van het in den loop der eeuwen zich ontwikkelend christendom, zóó bezield en van leven tintelend dat ook onze sterkste vooringenomenheden onzes ondanks gedwongen worden voor haar te wijken. Echter moet te dezen aanzien ongetwijfeld onderscheiden worden tusschen ons liberaal publiek en onze liberale theologen. Het eerste is deze laatste eenigzins over het hoofd gegroeid; wat geen nieuw maar tot op zekere hoogte althans een heugelijk verschijnsel is. Onder den invloed van een veelgelezen boek als dat van Heinrich Lang, wordt ons liberaal publiek losgemaakt van meer dan één denkbeeld voor welks handhaving de vrijzinnige theologie, zij het dan ook in bomvrije kasematten gelijk de christelijke kansels, nog steeds bereid is menig beleg door te staan. En langs denzelfden weg leert datzelfde publiek, meestentijds onder buitenlandsche namen met enkele vaderlandsche ondermengd, de zwakheid kennen van meer dan één argument door de theologen nog altoos aangevoerd. Deze stand van zaken levert zonder twijfel één bepaald nadeel op: het is der theologie nooit goed geweest te worden ingehaald en voorbijgestreefd door de algemeene beschaving. Dit ligt in den aard der zaak. Waar de kudde den herder weidt, de beschaving de wet stelt aan de achterblijvende officie-wetenschap, daar komt deze laatste in minachting; zoo zij het niet reeds is. En ofschoon men met reden zeggen kan dat de schuld van dezen misstand

aan hen ligt die hem althans middellijk deden ontstaan, het kromme is hiermede niet regtgebogen. In de orde was het nooit en zal het nimmer zijn dat de drukking in zake van geestelijken vooruitgang plaats hebbe van beneden naar boven, van den kant der schare in de rigting harer leiders. Doch nu wij eenmaal te dezen aanzien eenen tijd van wanorde beleven en velen onzer, door de magt der omstandigheden gedreven, het hunne er toe bijdragen of bijdroegen om dezen staat van zaken in het leven te roepen en te bestendigen, waarom zouden wij ons thans niet verheugen over de betrekkelijk verblijdende zijde van onzen kerkelijken en theologischen toestand? over de onmiskenbare omstandigheid dat onze theologie dagelijks nadrukkelijker door onze openbare meening wordt overvleugeld? Als overgangstijdperk beschouwd kan bij deze wending de zaak der waarheid slechts winnen. Trekt het belangstellend publiek, door geene persoonlijke antecedenten, geene maatschappelijke positie, geen te redden figuur of op te houden waardigheid daarbij gebonden, trekt het uit sommige erkende praemissen zekere gevolgen waarvoor de theologie terugdeinst en die zij als een beginsel van heiligschennis met de hoogste afkeuring begroet, welnu de leugen spint hierbij juist geen vlas, de zaak van den vooruitgang wordt er niet mede geschaad, en zij het ook langs abnormalen weg, het koningrijk komt. Dat boeken als ‘Ein Gang,’ van den Tubingschen zuurdeesem doortrokken, hetzij ondanks hetzij met medeweten en onder goedkeuring van theologen, door het beste gedeelte van ons vrijzinnig publiek met gretigheid ontvangen en ijverig gelezen worden, wij kunnen er ons slechts in verblijden en er dankbaar voor zijn. Ons clericalisme komt door deze bekentenis in kwaden reuk; doch ook ons christendom? ook ons geloof aan het algemeen priesterschap der meerderjarigen naar den geest? Indien dit laatste niet, welligt komt het andere vroeger of later vanzelf teregt. Wij gevoelen geene roeping ons te scharen aan de zijde der onbepaalde bewonderaars van den aanwezigen toestand. Doch omtrent één ding is onze blijdschap volkomen: den merkbaren ijver van ons waarlijk godsdienstig en ernstig zoekend publiek tot opsporing van een christendom naar de behoeften van den tegenwoordigen tijd. Wij weten en stellen op den voorgrond dat zulk een christendom niet te vinden is, tenzij men alle de voornaamste uitkomsten der moderne kritiek des Bijbels van harte onderschrijve en, om de zaak bij haar waren naam te noe-

men, ophoude de bijbelsche wonderwereld als eene wereld van vleeschelijke werkelijkheden te beschouwen. Nu moge men het gevaarlijk en ontijdig noemen hetzij boeken te schrijven waarin die resultaten tot uitgangspunt worden genomen, hetzij die uitkomsten-zelve naar vermogen te helpen populariseren: wij ontkennen niet dat het oordeel over tijdig of ontijdig eene uiterst teedere kwestie is, eene dier vragen waaromtrent verschil van meening kan bestaan tusschen de naauwgezetste beoefenaars derzelfde wetenschap zoowel als tusschen de gemoedelijkste dienaren derzelfde kerk. Doch zooveel staat vast, dat het noch mogelijk noch nuttig is het oogenblik der initiatie des publieks, die toch door allen in eene digterbij of verderaf gelegen toekomst verlangd wordt, te verschuiven tot den dag dat de wetenschap, wier eere het is nimmer gereed te zijn, zich met eigen hand deze kroon ontnemen en verklaren zal marschvaardig te wezen. Onzes ondanks sympathiseren wij met den doodsangst der klokhen die haar vermeende kiekentjes, uit eenden-eijeren uitgebroeid, zich trippelend ziet spoeden naar den naastbij gelegen plas. Zij weet niet beter of het gansche broeisel snelt een wissen dood te gemoet; want zij is onkundig van de zwemvliezen aan hunne pootjes. Doch te willen dat ook een publiek waarvan men zelf wenscht dat het deze kunst zal aanleeren, en zelf erkent dat het daartoe is geschapen, niet te water ga vóór het zwemmen kan - dit wekt geen medegevoel maar slechts verwondering bij ons op.

Juist in verband nu met den te onzent op dit oogenblik gegeven kerkelijken toestand is het belangrijk en nuttig den blik te wenden naar een ander klein protestantsch land in Europa, eene andere Hervormde kerk, een anderen groep van gemeenten en leeraren, en te zien hoe en met welke verwachting of belofte voor de toekomst de zaken aldaar toegaan. Is, met eerlijke erkenning van het goed regt aller andere rigtingen daarnevens, is de prediking van een niet-transactionair, en met name nietlegendair maar zuiver historisch christendom, gesteld dat de aandrang daartoe zich bij een zeker aantal leeraren omstreeks hetzelfde tijdstip doe gevoelen, is zij uitvoerlijk? En niet slechts als noodschot uitvoerlijk, zoodat zij zich in den grond over zichzelve zou moeten schamen of zichzelve wantrouwen; maar met volle bewustheid van hetgeen zij wil en doet, met eene blijde hoop in het hart, met een gebed op de lippen, met geestdrift, met zachtheid, met kracht, met liefde? En niet slechts uitvoer-

lijk ten koste der bestaande kerkinrigting, langs revolutionairen weg, het aanwezige met uiteenspatting bedreigend, maar in reformatorischen zin, eene omwenteling in den boezem-zelf van het kerkgenootschap beoogend, en met deze omwenteling alleen bedoelend de regeling van het waterpas tusschen kerkelijk leven en beschaving, tusschen christelijk bewustzijn en modern bewustzijn, niets meer maar ook niets minder? Ziedaar eene bij uitnemendheid praktische en experimentele vraag, die wel niet anders zal kunnen worden opgelost dan langs den weg der ervaring en door in te gaan in de werkelijkheid. Zij is eene levensvraag in zoover zij het éénige punt is waarop het eigenlijk aankomt. Sints lang toch heeft onkerkelijkheid opgehouden gelijkluidend te wezen met zedeloosheid of impiëteit. Inzonderheid in onze dagen en in onze omgeving wordt de bestaanbaarheid en vaak de aanwezigheid erkend eener aan geene geloofsbelijdenis gebonden en niettemin zoowel achtens- als beminnenswaardige mate van zedelijke en godsdienstige beschaving. Er kan dus geene kwestie van wezen, ook afgezien van de bij ons erkende regten der gewetensvrijheid, of private personen den naam van christenen kunnen en mogen blijven voeren, ook al huldigen zij eene opvatting des christendoms die tot hiertoe door geen enkel kerkgenootschap vertegenwoordigd werd. Ook het regt om een dienovereenkomstig ingerigt nieuw kerkgenootschap in het leven te roepen wordt hun door niemand betwist. Zoodat, gelijk wij zeiden, de éénige werkelijk belangrijke vraag deze is: of eene prediking als de straksgenoemde bestaanbaar moet worden geacht met den historischen oorsprong zoowel als met den feitelijken toestand van een gegeven genootschap, en of eene omwenteling in het godsdienstig bewustzijn der gemeente als wij hierboven bedoelden al dan niet geschieden kan zonder dat het genootschap springe. Wil men eene nog onvolledige maar reeds nu welsprekende bijdrage tot de oplossing van dit probleem, men wende den blik naar de Hervormde kerk van Duitsch-Zwitserland. Het geschrift van Heinrich Lang: ‘Ein Gang durch die christliche Welt’ is daar tevens vrucht en vernieuwde aanleiding geweest eener kerkelijke beweging die om de genoemde redenen ten zeerste onze aandacht verdient.

Nu een goed jaar geleden, in den aanvang van 1859, werden er in het hervormd Duitsch-Zwitserland, dat wij dus noemen in onderscheiding van de tot Fransch-Zwitserland gerekende kantons Neufchâtel, Vaud, Valais, Genève, twee vergaderingen

van predikanten gehouden: de eene te Zurich, de andere te Olten in Solothurn. Omstreeks honderd Hervormde leeraren namen aan deze bijeenkomsten deel en besloten tezamen een tijdschrift op te rigten, dat den titel zou voeren van ‘Zeitstimmen aus der reformirten Kirche der Schweiz’ en geredigeerd zou worden door Heinrich Lang, predikant te Wartau in Sint-Gallen. Het programma van deze ‘Zeitstimmen’, die sints 1° Mei des vorigen jaar geregeld verschijnen in veertiendaagsche afleveringen van meestentijds anderhalf vel druks, zal ons best van alle kunnen inlichten omtrent hetgeen de oprigters eigenlijk wilden en bedoelden. ‘Was wir wollen?’ zoo luidt het opschrift boven het eerste hoofdartikel; en de redacteur schetst daar, uit aller naam, het standpunt waaruit hij en de zijnen wenschen beoordeeld te worden en voornemens zijn te oordeelen. Slaan wij den blik, dus zegt hij, op onzen kerkelijken toestand, zoo treft ons vóór alle dingen eene zaak die door niemand geloochend wordt: de wijde klove tusschen kerk en moderne beschaving. Waarna hij in groote omtrekken, zijn uitgangspunt in den hervormingstijd nemend en aanlandend bij de jongste kerkelijke reactie, de wording en geschiedenis dezer verwijdering teekent. De kerkelijke reactie houdt, ook bij monde harer vrijzinnigste vertegenwoordigers, vast aan de grondstelling: Christendom en zaligheid zijn afhankelijk van het voor waar houden van bepaalde geschiedverhalen des Bijbels en van bepaalde door de Kerk daarop gebouwde dogmen. De geest van den nieuwen tijd daarentegen, en ziedaar de klove, aan deze andere grondstelling: De ware vromen en de echte christenen zijn zij die, zonder onderscheid van kerkgenootschap of geloofsbegrippen, den heiligen Geest in het harte dragen. Booze gevolgen van dezen toestand zijn: algemeene vervreemding aan de zijde der beschaving met betrekking tot de kerk, wantrouwen omtrent de bedoelingen der geestelijkheid, opvatting der godsdienst niet als een gemeengoed van allen die naar de hoogere dingen trachten, maar als eene de vrije ontwikkeling belemmerende partijzaak, verlamming van de veerkracht der kerk en storenis van haar gezegenden invloed: zij kan zoodoende geene magt uitoefenen op tijd en tijdgenoot, kan niet zijn wat haar als bestierster van de heiligste goederen der menschheid, als middelares van het eeuwig Evangelie, voor het bewustzijn der eeuw toekomt te zijn. Wat de ‘Zeitstimmen’ derhalve willen? Ten behoeve der christelijke gemeente over die klove eene

brug te helpen slaan; geen nagemaakte, maar eene wezenlijke brug. Met welk doel? Opdat de van den zuurdeesem des nieuwen tijds doortrokken geesten zich wederom met onverdeeld gemoed kinderen mogen leeren gevoelen van het eeuwig Godsrijk en der kerk van Jezus Christus. En hoe meenen de ‘Zeitstimmen’ hiertoe te kunnen geraken? Eerstens door aan de godsdienst de exceptionele plaats te ontnemen, die haar onder de uitingen van het menschelijk leven door de Kerk is aangewezen; als gold overal elders, doch alleen op het gebied der godsdienst niet, de onverbreekbare en gezegende wet: In het zweet uws aanschijns zult gij uw brood eten. En vervolgens, door naar het voorbeeld des natuuronderzoekers, die ieder verschijnsel waarneemt en onderzoekt gelijk het zich aan hem voordoet, en die langs dezen weg tot de kennis van het leven der natuur en van zijne wetten geraakt, evenzoo de verschijnselen van het godsdienstig gemoedsleven waar te nemen en als het ware af te luisteren en op te vangen, om zoodoende te komen tot de kennis van de wetten des geloofs en van het leven des geloofs. En de uitkomsten dezer waarneming zijn in geen enkel opzigt afhankelijk van welke overgeleverde autoriteit het zij. Want, dit plaatsen de ‘Zeitstimmen’ op den voorgrond, de godsdienst is eene eeuwige wezenlijkheid van het menschelijk gemoed. Van 's menschen zijde is zij de kreet des harten tot God, ingegeven door den jammer onzer eindigheid; is zij het zuchten des schepsels om losmaking uit de banden van dienstbaarheid en zonde, om vrijheid, om eeuwig en waarachtig leven; is zij de innerlijke onvoldaanheid op elk gebied der eindige wereld; een streven tot vervulling dier leegte met eenen inhoud goddelijk en eeuwig. Van de zijde Gods, is zij een woning-maken van Hem bij de menschen; is zij de uitstorting Zijns geestes en Zijner liefde in het menschelijk hart; de hand door Hem aan den sterveling gereikt die de zijne naar Hem uitsteekt; Zijn antwoord op 's menschen roepen waardoor Hij diens gebed verhoort en licht, kracht, eeuwig leven, bij stroomen uitgiet in den menschelijken boezem. Om kort te gaan, het geloof is eene eeuwige menschwording Gods en een voortgaand deelachtig worden des menschen aan de goddelijke natuur. - Aan mannen die zoo spreken vraagt men niet onnatuurlijk: Doch welke is, met deze uwe opvatting der godsvrucht in het tegenwoordige, uwe betrekking tot het verleden? wat dunkt u van den Christus? hoedanig is uwe verhouding tot het chris-

tendom, tot de historische godsdienst van Bijbel en Kerk, tot dien bodem waarin het geloof onzer christelijke natiën wortelt? De ‘Zeitstimmen’ antwoorden: Verre van ons het denkbeeld de volheid en rijkdom dier geschiedenis waarin God mensch en waarin de godsdienst, in het leven opgetreden onder de gedaante van historische feiten en persoonlijkheden, vleesch en bloed geworden is, te willen prijsgeven en ruilen voor eenige algemeene redelijke waarheden en zedelijke voorschriften, zoo vaak onder den naam van godsdienst der rede aan de historische godsdienst tegenovergesteld. Het leven alleen brengt leven voort en slechts door liefde wordt wederliefde ontvonkt. Om het kruis van Golgotha heeft zich eene gemeente van menschen gevormd vol der liefde en des geloofs, en hoog staat bij ons de vermaning des Apostels aangeschreven: Vergeet het niet hoe duur gij zijt gekocht. In Christus is de godsdienst vleesch geworden, in hem is het koningrijk der hemelen nabijgekomen. Tot heden hebben wij voor ons godsdienstig leven geen anderen regel als dezen: Een is uw meester, en gij zijt allen broeders. In zoover het leven en werkelijkheid, in zoover het godsdienst is, is het christendom geest, vrijheid, liefde: gelijk Christus onder onsterfelijke vormen door woord en leven in het licht gesteld, en Paulus in zijnen strijd tegen het jodendom koninklijk heeft volgehouden. Wij hebben geen ander oogmerk als de banier dezes christendoms te midden van den strijd onzer dagen voor aller oogen in den grond te planten; niet in een ingebeelden grond, maar in den bodem onzer aardsche toestanden.

Dus luidt in substantie het programma der ‘Zeitstimmen.’ Waar zulke gevoelens in een klein protestantsch land door honderd predikanten voorgestaan en in den geest mede-onderteekend worden, daar heeft men niet-alleen regt maar is ook verpligt, al is dit honderdtal slechts eene minderheid, te spreken van eene kerkelijke beweging. Minderheden van dezen omvang, te meer wanneer zij in onze dagen van openbaarheid en drukpersvrijheid een periodiek orgaan tot hare beschikking hebben, tellen mede. Doch niet slechts bezit deze partij eenen spreekhoren, met behulp waarvan zij elke veertien dagen aan hare geestverwanten in het oor kan luisteren wat zij op het harte heeft - en te oordeelen naar stukken als ‘Die gute alte Zeit’, of ‘Worüber sind wir einig?’, of ‘Warum ist der Protestantismus so gross und die protestantische Kirche so klein?’ geeft deze spreekhoren een zeer goeden en verstaanbaren klank.

Zij bezit ook bovendien in Langs ‘Versuch einer christlichen Dogmatik’ een wetenschappelijk leerboek voor hare aankomende theologen; in Prof. Biedermanns ‘Leitfaden’ eenen catechismus voor hare beschaafde jongelingschap van allerlei bestemming in de maatschappij; in Langs ‘Gang durch die christliche Welt’ een leesboek zoo boeijend en bevattelijk dat zij langs dezen weg - en wie het aan Lamartine benijdt te kunnen zeggen: ‘J'ai pour moi les femmes et les jeunes gens’, zal deze omstandigheid op prijs weten te stellen - het oor ook van beschaafde duitsche vrouwen en jonkvrouwen bereiken kan. Doch vóór wij afzonderlijk van elk dezer boeken spreken, hoe ten halve dan ook, eerst nog naar aanleiding van Prof. Biedermanns kort maar opmerkelijk opstel: ‘Die Stellung der Zeitstimmen’ een woord over de plaats die dit tijdschrift inneemt in het zamenstel der kerkelijke en populair-theologische litteratuur in Duitsch-Zwitserland.

Om aan te vangen met de dooden, zegt de schrijver, de ‘Zeitstimmen’ vertegenwoordigen in één geheel eene wederopleving van twee in vroeger tijd, tusschen 1845 en 1850, afzonderlijk uitgegeven bladen: ‘die Kirche der Gegenwart’, een orgaan der onafhankelijke en door de moderne philosophie gevormde theologie, en de ‘Religiöse Zeitschrift für Geist und Gemüth’, minder wetenschappelijk, meer stichtelijk. Beide elementen, vroeger gescheiden, ziet men in de ‘Zeitstimmen’ thans verbonden. Als zoodanig nu hebben deze ‘Zeitstimmen’ voor een deel te wedijveren met, voor een ander deel te strijden tegen, driederlei vaderlandsche organen: het ‘Kirchenblatt für die reformirte Schweiz’, den ‘Christlichen Volksboten aus Basel’, en het insgelijks te Bazel uitkomend ‘Freie Wort.’ Het ‘Kirchenblatt’ wordt geredigeerd door den uit zijne kerkhistorische schriften met roem en eer bekenden, nu reeds meer dan zestigjarigen, maar nog altoos werkzamen Bazelschen hoogleeraar Hagenbach. Het is eene kerkelijke courant, doch met eene kleur; niet enkel eene berigtgeefster. Echter, evenals met de ‘Vermittlungstheologie’ van Prof. Hagenbach-zelven het geval is, haar kleur is weifelend, weinig sprekend. De elasticiteit dezer rigting is zoodanig, zegt de woordvoerder der ‘Zeitstimmen’, dat wijzelven ons evenzeer binnen hare grenzen moeten voelen medebegrepen als anderen die in eene aan onze vrijzinnige tegenovergestelde rigting zeker niet minder ver van Prof. Hagenbach afstaan dan wij: en in zoover gevoelen wij ons, niet

slechts met hem maar ook met hen, ten gevolge van het door hem gerepresenteerd verbindingsteeken, kerkelijk één. Overigens wordt de omstandigheid dat het ‘Kirchenblatt’ zich uit zijn behoudend middenpunt veel toeschietender en coulanter, om niet te zeggen veel vreesachtiger en inschikkelijker, naar de regter- dan naar de linkerzijde beweegt, naar de orthodoxie dan naar het liberalisme, door Prof. Biedermann niet onmenschkundig aldus verklaard: het is een natuurlijk en daarom overal zich herhalend verschijnsel dat iemand billijker is jegens hen aan wier gezigtspunt hij is ontgroeid, dat hij meer bij hen door de vingeren ziet en hun gereedelijker regt laat wedervaren, dan aan hen die in zijne eigen rigting verder gaan dan hij. - De ‘Volksbote’ is in den loffelijksten zin des woords het orgaan van het Bazeler piëtisme. Tusschen hem en de ‘Zeitstimmen’ bestaat deze verwantschap dat beiden, onder zeer uiteenloopende vormen wel is waar, zich beijveren het godsdienstig element ook in de dingen dezer wereld op den voorgrond te plaatsen en te doen opmerken, als zijnde de wereld het door de godsdienst te overwinnen gebied en als hebbende de gebeurtenissen in den kring der eerste hare diepste beteekenis in de laatste. Zoo willen ook wij, zeggen de mannen der ‘Zeitstimmen’, met de volle hand in den vollen rijkdom van het werkelijk leven grijpen en dit laatste beschouwen in het licht der geloofswaarheid. Ons verschillend standpunt zal ons echter de dingen vaak onder een ander godsdienstig gezigtspunt doen zien als dat van den Volksbode. Waar hij enkel licht bespeurt, zullen wij menigmaal acht geven op de schaduwzijde, en waar hij slechts duisternis en bederf ziet heerschen, zullen wij ons tot taak stellen opmerkzaam te maken op de lichte vonken van waarheid. Daar is billijkheid in deze waardering van het piëtisme door het liberalisme. Zal zij met billijkheid vergolden worden? zullen de ‘Zeitstimmen’ op eenige sympathie mogen rekenen van de zijde van den Bode? De schrijver voorziet het tegendeel. Hoe veelzijdige belangstelling, zegt hij, de Volksbode ook toone voor al hetgeen op deze wereld voorvalt: waar de onafhankelijke theologie aanvangt, daar staat de grenspaal van zijn bevattingsvermogen; de grenspaal ook zijner christelijke liefde. - Het ‘Freie Wort’ eindelijk, geredigeerd en ook gansch alleen geschreven door den ontslagen kandidaat Rumpf, ontslagen door de Bazelsche synode op grond van onchristelijke leeringen, staat gansch en al op het standpunt van de zoogenaamde verlichting der vo-

rige eeuw. Des schrijvers begrip van godsdienst is het rationalistische van vroeger dagen, min de gemoedelijkheid. Eerlijk, regt door zee, maar tevens op eene wijze zoo grof en scherp, dat hij ook dezulken afstoot die in alle negatieve dingen anders denzelfden weg met hem zouden uitgaan, vat hij de godsdienst uitsluitend op onder het gezigtspunt der oud-kerkelijke dogmatiek, snijdt hieruit weg wat met ervaring noch gezond verstand te rijmen is, en teert op het mager overschot. Niet aan historische kundigheden hapert het hem, maar aan historischen en allermeest aan wijsgeerigen zin. Veel voortreffelijks, veel onwederlegbaars, wordt in zijn blad aangetroffen; maar dit goede neutraliseert zichzelven door de in het oog loopende wijze waarop de schrijver telkens bij de oppervlakte der dingen blijft staan en nergens doordringt tot de diepten des religieusen levens. Vandaar dat de medearbeiders aan de ‘Zeitstimmen’ in weerwil van alle overeenstemming in bijzonderheden er mede, zich door het ‘Freie Wort’ minder aangetrokken en zich verder van deze rigting voelen afstaan dan, niettegenstaande alle verschil omtrent bijzonderheden insgelijks, van den evenzeer te Bazel - welt ook eene fontein uit eene zelfde ader het zoet en het bitter? - in het licht verschijnenden ‘Volksbote.’

Hier ware een niet onbelangrijke parallel te trekken tusschen de kerkelijke litteratuur in Duitsch-Zwitserland en te onzent. Op meer dan één punt heerscht bijna volmaakte overeenstemming, omtrent menig ander aanmerkelijk verschil. Toch zou, gelooven wij, aan het slot der vergelijking de overeenstemming het winnen. Doch wij mogen niet vergeten dat het ons om de karakteristiek der ‘Zeitstimmen,’ geenszins om die van een deel onzer eigen letterkunde te doen was.

III

Is de beweging wier oorsprong wij verhaalden een teeken des tijds? Zoo ja, ook dit teeken is en wordt wedersproken; en hiermede wenden wij den blik naar de aanvankelijke worstelingen in het leven der kleine partij van wier geboorte wij daareven getuige waren. Twee documenten komen hier vooral in aanmerking: eene repliek van Heinrich Lang in de ‘Zeit-

stimmen' onder den titel van 'Die jüngere Schwester an die ältere,' en de reeds meermalen genoemde 'Leitfaden' van Prof. Biedermann met de daartoe behoorende 'Beleuchtungen.'

Prof. Biedermanns voor de hoogste klasse van het gymnasium te Zurich bestemde leiddraad is reeds om deze bestemming van het boekje merkwaardig. Een vertegenwoordiger van het hooger onderwijs godsdienstleeraar bij eene inrigting voor middelbaar onderwijs: geen der akademiesteden van ons vaderland, de athenaeum- en seminarie-steden medegerekend, levert een dergelijk verschijnsel op. Aan de wenschelijkheid dat ook aan de gymnasiën naar evenredigheid van den leeftijd en van de ontwikkeling der leerlingen onderwijs in de godsdienst worde gegeven, en dat de vorming der jongelieden in deze aangelegenheid niet gansch en al overgelaten blijve aan het uit den aard der zaak voor zulke discipelen meestentijds ongeschikt catechetisch onderwijs bij den predikant, zal te onzent door niet velen getwijfeld worden. Doch tusschen wenschelijk en uitvoerbaar ligt vaak meer dan ééne schrede. Zal een cursus in de godsdienst beantwoorden aan de roeping van een gymnasium, zal een zoodanige cursus eenerzijds berekend zijn naar de toekomst der leerlingen als aanstaande kweekelingen eener hoogeschool, en zal hij aan den anderen kant geene inbreuk maken op het heilig beginsel dier gewetensvrijheid krachtens welke de godsdienstige belijdenis van iederen leerling gelijk regt op eerbiediging heeft, dan moet het onderwijs in de godsdienst aan gymnasiën volkomen objectief blijven en mag zich geen voetbreedte van het terrein der zuivere geschiedenis verwijderen. Doch hiermede is tevens gezegd dat zulk een cursus bezwaarlijk kan voldoen aan de behoeften van hen, leerlingen of ouders, die op het gebied der godsdienst alleen waarde hechten aan kerkgenootschappelijk onderwijs. En het zal gebeuren dat niet-alleen leerlingen of ouders, maar dat ook kerkelijke besturen hunne stem verheffen tegen een onderrigt dat kwalijk anders kan als indruischen tegen meer dan één punt der door hen vertegenwoordigde kerkelijke belijdenis. Dit heeft Prof. Biedermann ondervonden. Niet voor zoover wij weten van israëlitische of roomsch-katholieke zijde - aangenomen dat het Zurichsch gymnasium door kweekelingen van ook deze belijdenissen wordt bezocht - maar in den boezem der Hervormde synode van genoemd kanton heeft zich in den herfst van 1858 tegenstand tegen zijn onderwijs geopenbaard en is aanleiding gegeven tot

het schrijven van dagbladartikelen en brochuren waardoor de uitgaaf van den Leiddraad in het voorjaar van 1859 noodzakelijk werd gemaakt. Met de bijzonderheden van dezen strijd laten wij ons natuurlijk niet in; zij droegen bovendien alle tezamen een zeer gewoon karakter, en de handelwijze der aanvallende partij in den schoot der Hervormde synode van Zurich vergt ons niet meer eerbied af dan die der Hervormde synode van 's Gravenhage, toen deze ten vorigen jare hare blijdschap aan den dag lei over de kracht en waardigheid waarmede in ons vaderland het supranaturalisme gehandhaafd wordt[1]. Uit het met Prof. Biedermann voorgevallene nemen wij alleen aan-

1 De heer D.A. Escher, ouderling te Dokkum en in die betrekking lid der Synode van 1859, deed in de vergadering van den 19^{den} Julij het volgend voorstel: ‘Dat de Synode, met het oog op het nieuw verschijnsel in onze Hervormde kerk, namelijk dat predikanten in de dienst dezer Kerk door woord en geschrift, gelijk van vrij algemeene bekendheid is, historische feiten betreffende den Christus weêrspreken en de grondslagen van het geloof der ehristenen van alle eeuwen verwerpen, haar geloof aan die feiten en grondslagen onverholen en krachtig uitspreke op eene wijze, zoo als zij naar hare wijsheid voegzaam zal oordeelen; en wel met het kennelijk doel om jeugdige ijveraars voor hunne wetenschap te doen beseffen, hoe het geloof dcr gemeenten en het in haar sedert vele jaren heerschend bijbelsch Christendom, door den bedienaar van het evangelie behoort geëerbiedigd te worden, alsmede om een iegelijk, met het ambt van evangeliedienaar in onze kerk bekleed, aan te moedigen tot een moedig en volhardend verkondigen van den Christus, dien Evangelisten en Apostelen hebben doen kennen, maar vooral om de verontruste en bekommerde gemoederen van zeer velen, die geacht mogen worden tot het beter deel der gemeente te behooren, gerust te stellen door te doen blijken, dat de Synode der Nederlandsche Hervormde Kerk hare roeping tot handhaving der Christelijke waarheid indachtig blijft.’ - De eerste zinsnede van het advies der benoemde Commissie in het door haar uitgebragt en door de Synode aangenomen rapport luidde aldus: ‘Uwe commissie doet hulde aan de edele bedoeling van den achtingwaardigen voorsteller. Zij moet het verschijnsel waarop hij doelt, en dat den grond van zijn voorstel uitmaakt, tot haar leedwezen erkennen. Zij betreurt het, dat in den laatsten tijd geschriften aan de gemeente in handen worden gegeven, die, zoo dan al niet het doel, toch de strekking en ook de uitwerking hebben, dat het geloof van sommigen geschokt en in verwarring gebragt wordt. Maar daarom verheugt zij zich ook met dankbaarheid, dat uit den boezem dierzelfde kerk, zich krachtige stemmen op waardige wijze laten hooren, bepaaldelijk met het doel, om den historischen grondslag van het Christendom, tegen de bedenkingen en vermeende resultaten der historische critiek, naar de behoefte en de bevatting der gemeente, als waar en ontwijfelbaar te doen kennen.’ De commissie van rapporteurs bestond uit de Hoogleeraren Kist, Ter Haar, en Muurling. - Tot voorkoming van misverstand voegen wij er bij dat met deze zinsnede van het advies niet bedoeld is eene hulde aan de moderne theologie in hare handhaving van het historisch christendom tegenover den ‘Dageraad’, maar dat zij geweest is eene lofrede van het supranaturalisme op het supranaturalisme in zijnen strijd tegen de moderne theologie.

leiding om den door hem openbaar gemaakten catechismus eenigzins nader te kenschetsen.

Prof. Biedermann is alweder - een Tubinger. Wel heeft hij volkomen regt wanneer hij noch dezen naam noch dien van Hegeliaan als scheldnamen op zich toegepast wil zien. Want de betrekkelijke onafhankelijkheid van zijn standpunt is voor iederen deskundige openbaar. Maar gelijk hij een Hegeliaan is en zich daarvoor uitgeeft in zoover hij van Hegel zegt geleerd te hebben de geestelijke dingen geestelijk te verstaan (‘Ich bekenne mich zu Hegel, weil ich in ihm das Princip am tieffsten ausgesprochen finde, vom Geist wirklich geistig zu denken’), zoo is en wil hij ook gaarne een Tubinger heeten, niet slechts omdat de naam dier school evenals die der Hegelsche onder de handen der ‘Schwätzertheologie’ eene geijkte phrase en onder die der ‘theologische Augendienerei’ een vogelverschrikker geworden is, maar tevens omdat hij in zake van historische kritiek bij zijne beoordeeling des Bijbels gansch en al met de Tubingsche school op zuiver geschiedkundig terrein staat. Men oordeele naar de volgende door hemzelf gegeven toelichting van zijne opvatting der opstandingsgeschiedenis, een punt waartegen de aanklagten der tegenpartij het nadrukkelijkst van alle zijn gerigt geworden: Al het bovenzinnelijk-zinnelijke in de opvatting der openbaringsgeschiedenis behoort tot het gebied der begripvormige voorstelling, niet tot dat der geschiedenis-zelve. Aldus de bovennatuurlijke intrede van Jezus in het leven; aldus zijn zinnelijk-bovenzinnelijke uitgang. De dood aan het kruis: een ander besluit van Jezus leven kent de geschiedenis niet. Nu treffen echter in de opstandingsgeschiedenis twee dingen in één punt zamen: een historisch feit en eene extra-historische voorstelling. Te weten niet slechts staat het feit van der apostelen geloof aan Jezus verrijzenis vast, maar ook het feit dat hun van de zijde des verrezenen werkelijk verschijningen tebeurt vielen. Juist dit feit werd het uitgangspunt hunner apostolische Christusprediking en beheerschte de gansche vorming van het oorspronkelijk christengeloof niet-alleen maar van het christelijk geloof aller tijden - zoozeer dat de apostel Paulus 1 Cor. XV het denkbeeld ontwikkelt: Indien Christus niet is opgestaan zoo is onze prediking en is uw geloof ijdel. Deze plaats, waarmede Paulus hen bestrijdt die destijds de algemeene opstanding van allen loochenden, werpt men ons, die aan geene stoffelijke en persoonlijke opstanding van Christus gelooven,

meestentijds tegen als de kortste en bondigste aller wederleggingen; als een afdoend getuigenis van het onchristelijke onzer voorstelling. Dit doen ook zij, en op vaak pathetischen toon, die alleen daarom minder ver dan wij van de leer des apostels schijnen af te staan omdat zij noch hunne eigene voorstelling van het gebeurde, noch die van Paulus, anders weten voor te dragen als in een nevelkleed van vervloeide volzinnen, terwijl ten minste onzerzijds het punt van verschil tusschen onze opvatting en die van Paulus met naam en toenaam wordt genoemd, zonder dat wij daarom één oogenblik ophouden ons bewust te zijn van het pragmatisch verband beider voorstellingen. Volgens uwe zienswijze, zoo voert men ons tegemoet, is het met alle exegese en alle oplossing gedaan. Met verlof, hier begint juist beider taak: zoowel met betrekking tot de historische elementen der opstandingsgeschiedenis als wat aangaat de beteekenis der opstanding voor de apostelen. Het feit waarvan men heeft uit te gaan is: dat aan de discipelen verschijningen zijn tebeurt gevallen van den met verheerlijkt ligchaam uit den dood verrezen Christus. Dit feit eischt eene verklaring, althans eene verklaring van hetgeen men zich daaronder denkt. De tegenstrijdigheden der onderscheiden evangelische berigten laat ik rusten. Aan al deze berigten ligt de voorstelling ten grondslag: dat Jezus, met zijn door de almagt van Gods geest van nieuws bezield, niet wel is waar tot het vorig aardsch en natuurlijk leven teruggeroepen, maar voor een bovenaardsch en hemelsch leven toegerust en in dien zin verheerlijkt ligchaam, het graf heeft verlaten en, in dit verheerlijkt ligchaam, na eene reeks van verschijningen, ten aanschouwe der zijnen naar den hemel is opgestegen. Elk nu die de hier voorhanden tegenstrijdigheid, de tegenstrijdigheid vooreerst eener ziel die werkelijk terugkeert in een werkelijk door haar verlaten en daarmede gestorven ligchaam, de tegenstrijdigheid ten andere van een ligchaam dat eene omkeering ondergaat waarbij het zijne vorige eigenschappen tevens behoudt en verliest, tevens toegerust blijft en niet langer toegerust is met de hoedanigheden van een werkelijk ligchaam - wie noch bekwaam is deze tegenstrijdigbeid aan te nemen in hare naaktheid, gelijk zij uit de evangelische verhalen onbewust ons tegemoet treedt, noch ook zich kan tevreden stellen met eene loutere omsluijering des probleems in nevelachtige en niets afdoende bewoordingen, moet ter verklaring van het feit der aan de apostelen tebeurt gevallen ver-

schijningen noodwendig naar elders uitzien. Het alternatief luidt: of Jezus is niet werkelijk gestorven maar uit een slechts schijnbaren dood in het natuurlijk leven teruggekeerd, of hij is werkelijk gestorven en dan ook niet weder ligchamelijk verrezen. Hoe aannemelijk ook bij den eersten oogopslag, de verklaring langs den weg der eerste hypothese is er geene; reeds daarom niet, omdat zij het te verklaren feit in geen enkel opzigt verklaart. Derhalve: werkelijk is Jezus gestorven, maar niet ligchamelijk verrezen. Slechts naar den geest is hij niet gehouden geworden van den ligchamelijken dood; wat de jongeren ligchamelijks zagen waren slechts verschijningen. Doch ook dit is wederom voor onderscheiden voorstelling vatbaar. Of: Jezuszelf is als geest aan de jongeren verschenen, hetzij in het etherligchaam waarmede zijn van het aardsche ligchaam gescheiden geest ten voortbestaan of nieuwbekleed of bijwijze van bovenaardsch subtraat bekleed werd, hetzij onder den vorm eener slechts tijdelijk en ten behoeve der onderscheiden verschijningen aangenomen omhulling; waarbij men zich zijn voortbestaan als een gansch onstoffelijk leven te denken heeft. Of: persoonlijk is Jezus als geest ingegaan in de wereld der eeuwigheid, in de heerlijkheid bij den Vader; maar ook persoonlijk heeft hij vandaar, ten behoeve der jongeren en opdat zij van dezen zijnen ingang verzekerd mogten zijn, de bewuste verschijningen doen plaats hebben en bewerkt. Of eindelijk, met algeheele terzijdestelling dezer wel verfijnd-zinnelijke maar in den grond der zaak toch altoos nog zinnelijke begrippen van den geest, denkt men zich de zaak zuiver geestelijk aldus: Jezus dood aan het kruis, in weerwil dat de ware grond van het geloof der apostelen aan zijn messiasschap, te weten de wereldoverwinnende goddelijkheid zijns geestes, nergens volkomener dan juist in dien kruisdood aan het licht was getreden, had nicttemin aan hunne verwachting eener tevens zinnelijke onthulling zijner messiaansche heerlijkheid aanvankelijk den bodem ingeslagen. Doch de bewustheid van des meesters waarachtige zegepraal moest eerlang bovendrijven; en de vorm waaronder deze overtuiging, geweldig ja, maar nogtans op eene wijze gansch en al in overstemming met hunne wereldbeschouwing en met den toestand van hooggespannen aandoenlijkheid waarin zij destijds verkeerden, zich in den kring der jongeren eenen uitweg baande, was deze: eerst afzonderlijk, daarna in elkanders gezelschap, ‘schouwden’ de apostelen dien Heer, die toch in weerwil van zijnen

kruisdood niemand anders als de Christus was, uit den dood verrezen en met hemelsche heerlijkheid bekleed. En eerst van dit oogenblik af stond hun christelijk geloof: Jezus is de Christus, onwrikbaar vast en werden zij vervuld met den heiligen Geest. Want eerst nu bezaten zij hem onder eenen vorm die hunne joodsche messias-begrippen niet langer wedersprak, en behoefden zijn Lijden nog slechts te leeren opvatten als een noodzakelijk bestanddeel zijner messiaansche ambtsvervulling.

Aldus Prof. Biedermann over de opstandingsgeschiedenis; eene plaats die wij wel niet aan den Leiddraad-zelf (waarin alle dingen slechts kort en puntig worden aangestipt) maar aan de later in de ‘Zeitstimmen’ geplaatste. Toelichtingen ontleenden, doch die ons voorkwam best van alle geschikt te zijn om onzen lezer eenig denkbeeld te geven van de methode en historisch-kritische beginselen des Zurichschen hoogleeraars. De hoofdinhoud van den Leiddraad komt overigens hierop neder:

Men heeft drie graden of trappen van godsdienstig leven te onderscheiden. Er is eene natuurgodsdienst: zij leeft uitsluitend van Gods openbaring in de natuur en loopt daarom op natuurvergoding uit. Er is eene wetsgodsdienst: zij gelooft aan eenen God boven de natuur, maar staat slechts in zoover met Hem in betrekking als Hij zich door eene uitwending voorgehouden wet aan den mensch openbaart. Er is eene geestesgodsdienst: hier treedt de mensch in gemeenschap met God als de eindige geest met den oneindigen, en deze gemeenschap is als die van het kind met zijnen vader. Heidendom, jodendom, christendom, zoo noemt de geschiedenis deze drie geloofstrappen. De natuurgodsdienst of het heidendom vertegenwoordigt van het godsrijk op aarde het voorgevoel; het jodendom of de wetsgodsdienst, de belofte en verwachting van dat rijk; het christendom of de godsdienst des geestes, zijne verwezenlijking. Tot de natuurgodsdienst behooren alle vormen des heidendoms: van het fetichisme tot het bouddhisme, van de godsdiensten der klassieke tot die der germaansche oudheid toe. Christendom en jodendom staan met elkander als bijbelsche godsdienst aan de gezamenlijke natuurgodsdiensten tegenover. Het mohamedisme bekleedt geene afzonderlijke plaats maar vormt een aanhangsel dat zoomin tot de bijbelsche als tot de natuurgodsdienst behoort. Met het oog op de aan haar ten grondslag liggende scheiding tusschen God en wereld, anders gezegd met het oog op haar geloof aan de volstrekte bovenzinnelijkheid Gods, heet

de bijbelsche godsdienst geopenbaard en wordt zij als zoodanig aan de natuurlijke tegenovergesteld; eene antithese die overigens slechts betrekkelijk is, aangezien ook de bijbelsche godsdienst als openbaringsgeschiedenis hare menschelijke zijde heeft. Dit menschelijke treedt aan het licht door het onderscheid van oud en nieuw verbond, van belofte en vervulling, van uitzigt en uitkomst, van dienstbaarheid en vrijheid, van knechtsgestalte en zoonschap. In den boezem der wetsgodsdienst, wier volmaakte uitdrukking het jodendom is, valt behalve op de algemeene trekken van het oud-testamentisch godsbewustzijn eenerzijds acht te geven op de positieve wet, met de aan haar verbonden instellingen, anderzijds op de messiaansche verwachtingen. De godsdienst des Nieuwen Testaments is de in Jezus Christus voor het eerst feitelijk geopenbaarde en door hem voor de gansche menschheid toegankelijk gemaakte betrekking van den mensch tot God als van het kind tot zijnen vader - 's menschen zoonschap. Deze geloofsbetrekking is in volkomen overeenstemming met de wezensbetrekking tusschen God en mensch, tusschen den oneindigen en den eindigen geest; zij vertegenwoordigt de hoogste bestemming van den mensch en sluit dientengevolge zijne zaligheid in. In den persoon van Jezus van Nazareth deed de waarheid der oud-testamentische messias beloften, doch ontdaan van dier uitwendigen en joodschen vorm, in volle werkelijkheid des geestes hare intrede in de wereld: Jezus was de ware Christus; in en met hem was het godsrijk op aarde gesticht; het wereldoverwinnend en wereldbezielend beginsel der ware geestesgodsdienst was in en met hem voor altoos gegeven. Gelijk zij in den persoon van Jezus Christus haren oorsprong neemt, zoo organiseert zich aanvankelijk de godsdienst des Nieuwen Testaments in de apostolische kerk. Deze dankt hare stichting aan de verkondiging van den gekruisten maar uit de dooden verrezen en daarom met de joodsche verwachtingen niet langer tegenstrijdigen Christus, aanvang en bewerker van het nu niet meer enkel toegezegd maar werkelijk geschonken en door den heiligen Geest verzegeld heil der ziele. In den persoon van Paulus maakte zich het beginsel der zuivere en algemeen menschelijke geestesgodsdienst uit de boeijen van het nog altoos den christenen onbewust aanklevend jodendom met bewustheid los. Deze losmaking, principeel door Paulus met redenen uit elkander gezet en als regtmatig gehandhaafd, praktisch door hem in het leven geroepen

en door de prediking des Evangelies aan de heidenen bekrachtigd, had ten gevolge dat in den boezem der christelijke gemeente van den vroegsten tijd een geest van tegenstand ontwaakte; welke oppositie wederom, op zelfverdediging bedacht, zich tot eene rigting verhief en het aanzijn gaf aan het joodschristendom. Intusschen lag het in den aard der zaak dat, onder den invloed van het aan alle gemeenten en niet minder aan alle apostelen gemeenschappelijk geloof in Jezus Christus, zich voor de ééne en algemeene christelijke kerk eene toekomst van overeenstemming in leer en inrigting opende en voorbereidde. Meer en meer moest eenerzijds het paulinisch universalisme tot zijn regt komen en werden de jodenchristenen genoodzaakt de verbindende kracht der joodsche instellingen als in de praktijk onhoudbaar prijs te geven; aan den anderen kant daarentegen maakte de onvatbaarheid der meeste heidenchristenen voor de hun door Paulus verkondigde vrijheid des geestes eene toenadering noodig tot de nieuwe soort van werkgeregtigheid die door het joods-christendom vertegenwoordigd werd. En wat den natuurlijken aandrang tot wederzijdsche verbroedering in de hand werkte, was de behoefte tot gemeenschappelijken strijd tegen zekere uiterste rigtingen waardoor aan beide zijden het wezen des christendoms met vernietiging bedreigd werd: tegen een ebionitisme dat de goddelijke, tegen een gnosticisme dat de menschelijke natuur van Christus of ontkende of tot eene schaduw maakte. Hooger dan deze door de magt der omstanstandigheden medegebragte en in zoover onwezenlijke éénheid, hooger dan deze tegenover gnosticisme en ebionitisme zich noode handhavende christologie, staat de opvatting des christendoms naar het evangelie van Johannes. Doch de praktische behoefte aan ééne en algemeene christelijke kerk op aarde riep eene kerkinrigting in het leven, niet geschoeid op de leest van dit christendom des geestes en des levens, maar op die der oud-testamentische theocratie. Haar beginsel was: het apostolisch gezag. De aanvankelijke uitdrukking van dit beginsel was de mondelinge overlevering der door de apostelen gestichte gemeenten; doch daaruit vloeide als vanzelf de zifting voort van eenen bundel heilige schriften des Nieuwen Testaments, apostolisch en kanoniek. Deze schriften doen ons derhalve niet slechts het levend beginsel des christendoms aanschouwen en kennen, maar ook den oorspronkelijken vorm waaronder dit beginsel in de geschiedenis als werkelijkheid optrad. Dat

onveranderlijk beginsel, het is de in den persoon van Jezus Christus feitelijk geopenbaarde en voor allen toegankelijk geworden verzoening des menschen met God door de ware godsdienst des geestes. De christelijke kerk daarentegen, als verwezenlijking van dit beginsel op aarde, heeft eene geschiedenis; dat wil zeggen, zij doorloopt alle de phasen van een ontwikkelingsgeding. De roeping der kerk is: het wezen des christendoms onder steeds nieuwe en naar gelang van tijden en plaatsen zich wijzigende vormen tot eene werkelijkheid te maken. Haar verheven einddoel: het gemeenteleven der menschheid steeds nadrukkelijker en veelzijdiger, beide naar vorm en wezen, om te scheppen in een waarachtig leven des geestes en tot den rang van Godsrijk op aarde te verheffen.

Onwillekeurig is deze inhoudsopgaaf van Prof. Biedermanus ‘Leitfaden’, al naarmate wij aan het einde naderden, eenigzins breeder geworden. Doch de lezer zal zich, hopen wij, daarover niet beklagen. Zijn oordeel over de mindere of meerdere aanstootelijkheid van dezen kleinen en toch omvangrijken catechismus zal er te zelfstandiger om kunnen zijn. Kritiek komt hier onzerzijds niet te pas. Alleen herhalen wij dat in den boezem der Zurichsche synode, ofschoon het boekje destijds nog niet gedrukt en uitgegeven was, en de regtzinnigheid derhalve haar protest nog slechts gronden kon voor een deel op mondelinge geruchten en voor een ander deel op de schrijfboekjes van enkele gymnasiasten, in het najaar van 1858 vrij ernstige debatten over dezen leiddraad hebben plaats gehad; debatten evenwel die, voor zoover wij weten, tot geene bepaalde uitkomst hebben geleid.

Doch ook nog op eene andere wijze, ofschoon kennelijk en niet onnatuurlijk van dezelfde zijde, is de kerkelijke beweging waarvan wij spreken het voorwerp van berisping geworden. Prof. Hagenbachs ‘Kirchenblatt’ namelijk is niet lang na de verschijning van het eerste nommer der ‘Zeitstimmen’, omstreeks 1° Mei des vorigen jaars, bij monde van een ongenoemde op zeer forsche wijze in verzet gekomen tegen den geest en tegen het programma van dit tijdschrift; of bij persoonsverbeelding gesproken, de oudere zuster-courant heeft tegen de jongere hare stem verheven: ‘wie es denn häufig geschieht’, zegt in zijne repliek de redacteur der ‘Zeitstimmen’, dat oudere zusters ongaarne jongere en later geborene nevens zich zien optreden en dat zij aan deze bij hare verschijning in

de wereld ‘eine höchst unfreundliche Miene entgegenbringen.’ De aanval komt ons voor niet van de edelste soort te zijn geweest. Althans de bestrijder, aan wien Prof. Hagenbach daartoe zijn orgaan leende, vervalt tot uitdrukkingen waarachter meer zelfvertrouwen dan magt of deugdelijkheid van argumenten schuilt: zooals, dat hij bij de lezing van Langs programma ‘zijne oogen niet gelooven kon’, of dat zijne aankondiging van dat programma naar het oordeel zijner lezers ‘alligt uitgebreider is geworden dan de zaak waard was’, en meer dergelijke ultramontaansche hoffelijkheden. Doch zorgen wij dat tijd en afstand ons niet tot een ligtvaardig oordeel verleiden. Tot karakterisering van den strijd is het overigens voldoende ook een der wederantwoorden van den verdediger aan te halen. De ongenoemde aanvaller beklaagt zich over de onbestemdheid der uitdrukkingen waarin het programma der ‘Zeitstimmen’ vervat is. Kende men, zegt hij, de bijzondere meeningen der aldaar verkondigde vrijzinnige theologie niet van elders, men zou niet instaat zijn uit de producten-zelve dezer rigting met naauwkeurigheid op te maken wat zij wil. Op de vraag vanwaar en hoe de bestrijder zijne kennis aan eene theologie ontleent die hij uit hare eigen geschriften niet naar behooren verklaart te kunnen kennen, antwoordt dan de redacteur der ‘Zeitstimmen’: Het is niet moeijelijk te raden hoe en vanwaar: onze tegenstander put deze kennis uit zijn eigen brein. Eerst heeft hij zich daarbinnen eene beeldtenis van ons gevormd en voert ons nu te gemoet: Ziehier in dezen spiegel uw welgelijkend portret. Herkent gij u zelven niet? Weet gij niet dat dit het ware beloop is van uwen neus, en dat dit loensche in de oogen u altoos van nature eigen is geweest? Niet ongaarne ook zou hij ons eenige strooken papier, met allerhande ijzingwekkende namen beschreven, op den rug zien gespeld: Pantheïsme, Hegelianisme, Straussiaansche kritiek, Tubingsche school. Dan sloegen de lieden bij onze aankomst een kruis en hijzelf behoefde ons niet te wederleggen...

Genoeg. Liever dan deze aanhalingen te vermenigvuldigen houden wij ons een oogenblik op bij het opmerkelijk verschijnsel dat, gelijk elders, zoo ook in Duitsch-Zwitserland zich voordoet. Ook dáár zien wij eenerzijds de synodale magt en aan den anderen kant de theologie der transactie, dat is te zeggen de beide vormen van het weleer liberaal supranaturalisme, zich wapenen tegen de opkomst eener rigting die slechts de voort-

zetting is van hetgeen door dit supranaturalisme zelf sints jaar en dag is gewild en eigenhandig voorbereid. Mannen die zich steeds beroemd hebben op hunne kerkelijke onregtzinnigheid, die alle catechismussen en alle geloofsbelijdenissen der 16de en 17de eeuw stuk voor stuk ten aanhoore der gemeente en van den kansel-zelf hebben wedersproken, die zich nog altoos met Prof. Hagenbach afkeerig verklaren van een kolenbrandersgeloof - een afkeer die zich tot hiertoe openbaarde doordat men toornde tegen de regtzinnige bloedtheologie, de godheid van Christus eene absurditeit noemde, zich vrolijk maakte over het chiliasme, en van een gansch en al geïnspireerden Bijbel sprekende uitriep: welk eene dwaasheid en ongerijmdheid! - deze voormalige meesters in de ketterij zijn de kettermeesters van den dag geworden en hebben de grenzen des christendoms uitgevonden. Met de volkomenste goede trouw, sommigen met eene droefheid die onmogelijk gansch en al officieel kan zijn, leggen zij den vinger op zeker bijbelsch verhaal en voegen u toe: Wij houden dit voor historie; zoo gij het een gewrocht der dichtende verbeelding noemt, plaatst gij u hiermede buiten het christendom. Welk is dit verhaal? de opstandingsgeschiedenis. Om dit bijzonder punt - geen kwestie van beginsel; men spreekt niet over beginselen - concentreert zich meer en meer de gansche strijd. Waarom juist de opstandingsgeschiedenis daartoe wordt uitgekozen laat zich uit tweederlei oorzaak verklaren. Vooreerst is er buiten dit naauwlijks één wonderverhaal in den ganschen Bijbel waaromtrent de conscientie van het supranaturalisme, indien men de vele schakeringen dezer rigting in aanmerking neemt, gansch en al zuiver is. Van de overige wonderverhalen - geboortegeschiedenis, verzoekingsgeschiedenis, verheerlijkingsgeschiedenis, hemelvaartsgeschiedenis - zegt de eene supranaturalist dit, de andere wederom iets anders. En nu ligt het in den aard der zaak dat geen eerlijk man zijnen medemensch verkettert om hetgeen hijzelf als eene onwezenlijke afwijking beschouwt. Voorts, en dit motief is ongetwijfeld minder menschelijk dan het andere, men leeft op hoop dat, eenmaal de opstandingsgeschiedenis aangenomen zijnde, aangenomen desnoods als hypothetisch postulaat en met prijsgeving van het historisch karakter of althans van de onderlinge overeenstemming der voorhanden berigten, ook van de andere bijbelsche wonderverhalen altoos nog wel iets zal te maken zijn. In één woord, men ziet, of meent kans te zien, indien slechts dit ééne won-

derverhaal als geschiedenis gehandhaafd of erkend wordt eene historische kern van supranaturelen aard te bevatten, daarop eene theorie te bouwen waardoor in de schatting ook der ernstigste wetenschap, want gelijk met ernst zoo heeft men ook op met de wetenschap, aan de wonderwereld des Bijbels, aan dien steen des aanstoots voor allen wier innigste zielsbehoeften door geen kolenbrandersgeloof[1] te bevredigen zijn, eene zekere innerlijke waarschijnlijkheid en daarmede zeker regt van bestaan verzekerd wordt. Vreemd: zij die de onwaarschijnlijkheid-zelve wenschen te handhaven, hebben rust noch duur vóór zij dit onwaarschijnlijke eenigzins waarschijnlijk hebben gemaakt. Leest men ook eene druif van doornen? Doch aldus is de praktijk van het supranaturalisme onzer dagen. Om bij het reeds genoemde voorbeeld der opstandingsgeschiedenis te blijven, men acht dit wonder onmisbaar tot verklaring van den anders onverklaarbaren oorsprong der christelijke kerk; de stichting dier kerk door een Gekruisigden Jood, zegt men, onderstelt het wonder der opstandingsgeschiedenis. Dat deze redenering mank gaat aan eene grove logische fout, behoeft naauwlijks meer te worden herinnerd. Zij wil iets onbegrijpelijks begrijpelijk maken door het aannemen van iets onbegrepens; de anders onbegrijpelijke wording der kerk beweert zij te verklaren uit de even onbegrijpelijke wederbezieling van een lijk. Zij ligt de verborgenheid van de quadratuur des cirkels toe met een beroep op het getal π, en om ons een en kemel te leeren doorzwelgen stelt zij op den voorgrond en herinnert ons dat zulk een groot dier toch wel niet door het oog eener naald kan gaan. Door gelijkheid aan zichzelve schittert zulke logica zeker allerminst. Zij is zoo mogelijk in hare gangen nog onstandvastiger dan die andere, die wel gedoogt en zelfs in naam der regtzinnigheid ver-

1 Om het aanzien van den schrijver aan wien wij de uitdrukking ontleenden, vergeve men ons het herhaald gebruik van dit meer duitsch dan hollandsch weerd. ‘Das kann man nur Leuten weiss macben, die in ihrem Köhlerglauben unbesehen hinnehmen, was ihnen von gewisser Seite her geboten wird:’ zoo lazen wij in Prof. Hagenbachs ‘Vermittlungstheologie’; en de spreekwijs trof ons uit dezen mond door hare forschheid. - In de hollandsche vertaling van dit boekje, onlangs te Groningen uitgekomen, ontmoetten wij bij het doorlezen onderscheiden fouten; waaronder ook eene die in zulke manifesten niet gemaakt moest worden. De Bazelsche hoogleeraar spreekt ergens van ‘die schwierige Lebre von der Gnadenwahl’; zijn tolk neemt hieruit aanleiding de christelijke dogmatiek te verrijken met een nieuw hoofddeel: ‘het moeijelijke leerstuk van de keuze der genade.’

langt dat er geleerd worde: er m o e t boven de openbaring in schepping, geschiedenis, en geweten, nog eene openbaring bestaan van Gods verbeurde liefde; maar niet dat men leere: de openbaring m o e t zamenvallen met de wetten van het menschelijk denken; die wel duldt en in den naam der goddelijke heiligheid zelfs eischt dat men geloove en zich inprente: er zijn zedelijke onmogelijkheden voor God; maar aanstonds uit hare rol valt en anathema roept wanneer iemand onder deze eerste stelling ook deze tweede schrijft: desgelijks zijn er natuurlijke onmogelijkheden voor God. Doch laten wij de logica rusten. Men kan toch zeer onlogisch redeneren en niettemin een uitnemend oog op het wezen des christendoms hebben. Ook is het koningrijk der hemelen juist niet aan hen verpacht die met de meeste vaardigheid aan hunne wederpartijders het grootst aantal dialectische vliegen weten af te vangen. Doch dit meenen wij te mogen beweren dat eene conclusie zoo haastig als deze: de christelijke kerk is gesticht door een gekruisten jood en d e r h a l v e is deze gekruiste ligchamelijk uit de dooden opgestaan, gansch en al afgezien van het monstrueuse der redenering uit logisch oogpunt, weinig diepe studie verraadt zoowel van het zedelijk karakter van Jezus als van de christelijke conscientie. Neen, niet dit dat de gestorven Jezus ten derden dage weder levend geworden is en met zijne discipelen gegeten en gedronken heeft, niet dit wordt bewezen of waarschijnlijk gemaakt door het feit des ontstaans eener kerk als de christelijke; maar dit wordt door den snellen en gezegenden wasdom van den nieuw-testamentischen wonderboom boven alle bedenking verheven: dat het zedelijk karakter van dien Gekruisten Jood is toegerust geweest met eenen rijkdom van gaven zoo zeldzaam; dat in hem vereenigd zijn geweest eene zoo ongeëvenaarde mate van mannelijken heldenmoed en van vrouwelijke teederheid, van eenvoud en waardigheid: zulk een koninklijk gezond verstand en zulk een aandoenlijke weemoed van levensbeschouwing; dat in hem is opgetreden en uit hem gesproken heeft eene zoo eerbiedige gemeenzaamheid met God en eene zoo grenzelooze liefde voor de hoogste belangen der menschheid; eene zoo verheven onpartijdigheid en eene zoo bewonderenswaardige angstvalligheid; zulk eene vrijgevigheid en zulk eene naauwgezetheid; zulk eene ruimte en zulk een ernst; zulk eene wijsheid, zulk een overleg, zulk een geloofsvertrouwen, zulk eene deernis, zulk eene edelmoedigheid, zulk eene barmhartigheid - dat noch onbekeerlijkheid

noch vooroordeel bij magte waren hem langer dan voor eene poos te wederstaan, en dat geenerlei blindheid van verstand of hart het licht der in hem aan de kim verrezen zon bij mogelijkheid kon blijven ontkennen of verduisteren. Met andere woorden: welke plaats het geloof aan de ligchamelijke wederverschijning van Jezus na den dood aan het kruis ook moge hebben ingenomen in de apostolische belijdenis en prediking, de stichting der christelijke kerk is in den grond der zaak niet anders geweest als de psychologisch volkomen verklaarbare triomf van Jezus zedelijke grootheid over de kleingeestigheid en verstoktheid zijner tegenstanders in allerlei kringen, niet anders als de zegepraal van zijnen zielenadel over de verbasterde natuur van vriend en vijand. Deze is de opstandingsgeschiedenis waaraan onze aarde de vestiging des christendoms dankt. En tenzij alles ons bedriegt ligt de sleutel dezer vestiging in ons eigen christelijk gemoed en christelijke ervaring. Wat is onze natuurlijke mensch anders als een wezen dat aanstoot neemt aan den zielenadel van Jezus, dat hem daarom in den geest miskent, verraadt, verloochent, kruisigt? En indien er éénig beginsel van wedergeboorte in onze natuur te bespeuren is, waaraan anders wordt het door ons erkend tenzij hieraan dat het beeld van dienzelfden Jezus voor ons bewustzijn verrezen is uit het graf der vernedering waarin onze blindheid of onze haat of onze onwil het hadden doen nederdalen? dat de levensbeschouwing van Jezus de onze is geworden, zijne grootheid zich op onze miskenning gewroken heeft, kolen vuurs door hem ons op het hoofd zijn gestapeld, en wij geleerd hebben in het voorwerpzelf van onze verguizing of van onzen weerzin den wetgever te eerbiedigen onzer hoogere natuur? Deze is de opstandingsgeschiedenis waarvan ons persoonlijk christendom dagteekent, de geboortedag van ons deelgenootschap aan de christelijke kerk, het wordingsuur der kerk in ons: dien wij verloren hadden hebben wij wedergevonden; wij hadden hem gekruisigd en begraven, en hij is uit de dooden voor ons opgestaan. En indien nu onze eigen ervaring, ten dezen de ervaring van alle eenigzins geloovige christenen, indien zij leert dat de zedelijke wedergeboorte, anders gezegd de zegepraal van Jezus grootheid over onze lagere natuur, ons toerust met een apostolisch karakter, ons kracht geeft het Evangelie te prediken, de wereld te overtuigen van zonde, haar tot eene gevangene van Christus te maken, haar te leeren buigen voor zijn kruis, en aldus zijne gemeente op aarde

te helpen uitbreiden - dan zegge men niet dat de apostelen van den ouden tijd deze zelfde dingen alleen hebben kunnen doen krachtens hun geloof aan een bovennatuurlijk wonder. Dit is niet slechts eene onlogische redenering maar allereerst eene zielkundige onwaarheid. Dezelfde morele kracht waardoor in onze dagen aan de kerk van Christus wordt voortgebouwd, heeft ook in den aanvang deze kerk kunnen stichten en hare grondslagen kunnen leggen. Niemand onzer heeft een wonder noodig om zich geroepen en aangesteld te voelen tot medearbeider aan dien tempelbouw. Waarom houdt men dan vol dat de bouwmeesters der eerste eeuw zooveel kleingelooviger waren dan wij? waarom dringt men hun op dat hun eerste steen een aërolieth is geweest? Wij die Christus niet gezien hebben, laat staan getuige zijn geweest van zijn ligchamelijk opstaan uit het graf, wij hebben hem lief, wij strijden voor zijne zaak, wij getroosten ons om zijne belijdenis en van harte gaarne allerlei ontbering en inspanning: wat mag dan toch de reden zijn dat men ophoudt in de apostelen natuurlijk te vinden hetgeen wij voor onszelven pligtmatig achten en elk met ons pligtmatig acht? dat men de eerste eeuw met mannen stoffeert hoedanige niemand in onzen tijd als geloofshelden erkennen, maar als eene keurbende van bezielde dweepers aan zichzelven en aan hunne inbeeldingen zou overlaten? Wij voor ons vinden het beroep op de ligchamelijke opstanding van Jezus de kleingeestigste en minst bevredigende aller oplossingen van de wording der christelijke kerk; liever geene oplossing dan deze kinderachtige en materialistische. Doch wij behoeven den ijver waarmede het supranaturalisme zich om de opstandingsgeschiedenis in slagorde schaart niet hieruit-alleen te verklaren dat niemand gaarne verdreven wordt uit het laatste bolwerk van zijn kerkelijk systeem. Deze verschansing toch is niet prijs te geven, of aanstonds moet de hand gelegd worden aan een nieuwen en moeijelijken arbeid. ‘Da hört alle Exegese und Vermittlung auf? mit Verlaub, da fängt sie vielmehr erst an.’ Heeft men de opstandingshypothese laten varen, dan is het nu niet langer hoe dan ook verklaard feit van den oorsprong der christelijke kerk voor's-hands onverklaard. Dit kan zoo niet blijven. De zielkundige verklaring, daareven in omtrekken door ons aangestipt, moet uit de bronnen worden geadstrueerd. Het boek der Handelingen, waarin het thema: ‘Dien gijlieden gekruisigd hebt, heeft God opgewekt uit de dooden’ de onveranderlijke hoofdinhoud der

apostolische prediking aan de joden uitmaakt, moet van nieuws worden onderzocht. De vraag naar de authenticiteit der in dit boek aan Petrus en Paulus in den mond gelegde redevoeringen bekomt in dit verband eene dubbel groote belangrijkheid. Ook de Apokalypse van Johannes verdient hier ten zeerste de aandacht te trekken. Is dit geschrift zoo niet het alleroudste dan toch een der oudste onder de boeken van het Nieuwe Testament, en is de verheerlijkte Christus-zelf daarin de hoofdpersoon, dan mag de vraag: In hoever heeft de schrijver der Openbaring zich den verheerlijkten Messias als weleer ligchamelijk verrezen gedacht? gerekend worden een wel niet regtstreeksch maar daarom vooral niet kleiner gewigt te bezitten. Dezelfde vraag zou ook gesteld moeten worden ten opzigte van den brief aan de Hebreeën en van den 1sten brief van Petrus. Eindelijk en voornamelijk, er dient van meet afaan te worden onderzocht of de apostel Paulus al dan niet als getuige kan optreden van hetgeen men gewoonlijk Jezus opstanding noemt; onderzocht of hetgeen deze apostel berigt van wederverschijningen des gekruisten al dan niet te houden zij voor de vrucht van naauwgezet onderzoek; of het ethisch en dogmatisch gewigt door hem gelegd op de formule: ‘Christus is gestorven en opgestaan’ al dan niet van invloed is geweest op zijn geloof aan de opstanding als physiologisch feit en op zijne voorstelling daarvan. Welnu, zooveel arbeids het vereischt om deze vragen naar den eisch op te lossen, en reeds om ze behoorlijk te stellen, zoovele redenen heeft ook de traditionele zienswijze omtrent de gebeurtenis die wij bespreken - eene zienswijze die daarenboven zamenhangt met alle problemen waaraan door de uitdrukking wereldbeschouwing herinnerd wordt - om bij hare vroegere belijdenis te volharden. Althans, wij betwijfelen of het menschkundig ware te verwachten dat de openbare meening in den schoot onzer kerk met betrekking tot deze aangelegenheid eerlang eene eenigzins algemeene omkeering zal ondergaan.

IV

Doch het is tijd dat wij de jeugdige rigting in den boezem der Duitsch-Zwitsersche kerk ook nog elders gadeslaan als op

het gebied van haren strijd. Ware Prof. Biedermanns boekje - hetgeen intusschen, dit merken wij tot voorkoming van mogelijk misverstand op, uit het werkje-zelf nergens blijkt of er voelbaar aan is - ware dit boekje niet naar aanleiding van gemaakte bedenkingen en derhalve zoo niet met een polemisch althans met een apologetisch doel door den druk openbaar gemaakt, wij zouden onder de positieve en opbouwende geschriften der Zwitsersche beweging, om de volledigheid des kaders zoowel als om de meesterschap waarmede het is zamengesteld, dit werkje veilig in de voorhoede kunnen plaatsen. Thans doen wij dit Langs ‘Versuch einer christlichen Dogmatik.’

Met te zeggen dat deze dogmatiek uit de school van Schleiermacher stamt, is in den grond niets gezegd. Het vergaat Schleiermacher als den aartsvader Abraham: zoowel mohamedanen als joden en christenen beroepen zich op dezen patriarch der 19de eeuw als geloofsvader. Schier alle theologische rigtingen van den tegenwoordigen tijd, en daaronder de meest heterogene, staan onder den invloed zijner persoonlijkheid en opvatting des christendoms. Buitendien behoort Heinrich Lang in sommige opzigten veeleer tot de bestrijders dan tot de blinde volgers van Schleiermacher. Met name Schleiermachers christologie wordt door hem aan eene naauwkeurige en in hare uitkomsten ongunstige kritiek onderworpen. En vóór wij verder gaan in onze korte beschouwing van Langs dogmatische proeve, meenen wij om het gewigt der zaak aan deze kritiek eene plaats in ons verslag te moeten inruimen; althans in substantie:

> Voldoet Schleiermacher's christologie aan de eischen der wetenschap? Geenszins. Want de Christus van Schleiermacher is de vrucht van theologische willekeur, en willekeur is de grootste vijandin der wetenschap. Vanwaar kent Schleiermacher zijnen Christus? Niet uit de berigten van Christus tijdgenooten, maar uit het christelijk bewustzijn onzer dagen. Voorwaar, eene vreemde praktijk. Den geest en het godsdienstig karakter van Christus af te leiden uit ons tegenwoordig godsdienstig bewustzijn, is niet minder zonderling dan de wijsgeerige ontwikkeling van Socrates of Plato te willen verklaren uit het wijsgeerig bewustzijn der thans levenden. ‘Als lid der christelijke kerk, zegt Schleiermacher, gevoel ik in mij een godsbewustzijn zoo krachtig, dat ik het aan niemand kan hebben ontleend dan aan een op het gebied der godsdienst volkomen individu, welks beeld in de kerk voortleeft.’ Wanneer ik nu voorloopig toegeef dat ons godsbewustzijn zijnen grond heeft in een volkomen godsdienstig

individu, moet ik dan ook aannemen dat die godsdienstig volmaakte mensch reeds van zijne wieg afaan volmaakt is geweest, en dat hij niet door inwendigen, zedelijken strijd dien hoogen trap van godsdienstig leven heeft bereikt? Op dertigjarigen leeftijd eerst betrad Christus als verlosser der menschen het tooneel der wereld. Hoe kan Schleiermacher weten op welke wijze hij deze dertig jaren van voorbereiding tot zijne ontwikkeling heeft besteed, daar de evangeliën er zoo goed als niets van zeggen? Zoo Christus slechts rein en volkomen is van het oogenblik af dat hij openlijk als verlosser der menschen optreedt, beantwoordt hij geheel aan Schleiermachers eischen. Zonder in het werkelijk menschenleven daarvoor ook slechts de minste aanleiding te vinden, wil Schleiermacher aantoonen dat voor zijnen Christus eene heilige en zondelooze ontwikkeling mogelijk, zelfs noodzakelijk was; dit is evenwel een willekeurig postulaat dat bij het aangenomen systeem volstrekt niet vereischt werd. Zulk een te veel is bij een wetenschappelijk bewijs een even groote misslag als een te weinig. En dan vervalt ook de stelling dat, ofschoon Jozef en Maria de aardsche ouders van Christus waren (Schleiermacher ontkent de bovennatuurlijke geboorte van Christus uit eene maagd en beschouwt de geschiedenis van Jezus kindsheid als een gewrocht van poësie en legende), Christus echter door de goddelijke inwerking bewaard bleef voor elken verontreinigenden invloed der menschelijke zondigheid. Deze stelling toch, evenals het beweren dat Christus uit de geschiedenis der menschheid niet is te verklaren, is louter theologische willekeur. - Meten wij het verledene naar onzen tegenwoordigen godsdienstigen toestand, de volmaaktheid van den stichter der christelijke kerk naar onze eigen onvolkomenheid af, dan is de Christus van Schleiermacher eene voor de wetenschap niet te regtvaardigen en willekeurige vinding. Is deze Christus misschien zuiverder gedacht indien wij de menschheid vóór hem in oogenschouw nemen? Wij zullen zien. ‘Door de zonde die zich van het ééne geslacht op het andere had overgeplant, was de menschheid zedelijk zóó verdorven dat zij zichzelve niet kon helpen, en dat dien ten gevolge, zonder wonderdadige tusschenkomst, ook de Verlosser niet uit haren schoot kon geboren worden: er werd dus eene buitengewone daad van Gods almagt vereischt om een individu voort te brengen dat geheel vrij bleef van den invloed der algemeene zondigheid.’ Hier spreekt de dogmaticus Schleiermacher den philosoof Schleiermacher bepaald tegen, welke moeite hij zich ook geve om zijne inconsequentie te verbergen. Volgens Schleiermacher's doorgaande zienswijze is God overal in de wereld tegenwoordig, en openbaart zich zijne werkzaamheid in de harmonie van al het geschapene slechts langs den weg van natuurlijke oorzaken; daar nu de natuurlijke zamenhang der wereld en Gods werkzaamheid één zijn

> (Schleiermacher weet dit anders ook zeer goed, en hijzelf heeft bij andere gelegenheden de dynamische wereldbeschouwing op de schitterendste wijze verdedigd), kan er geene sprake wezen van eene gebeurtenis die naar den gewonen loop der dingen geen plaats had kunnen hebben, en waartoe een buitengewoon ingrijpen Gods in de wetten der schepping werd gevorderd. Bij zulk eene zienswijze is het bepaald irrationeel, de zonde, die op eene natuurlijke wijze is ontstaan en zich naar vaste ingeschapen wetten, hoofdzakelijk ten gevolge van het achterblijven van den wil bij het verstand, uit de menschelijke natuur heeft ontwikkeld, door bovennatuurlijke middelen uit de menschheid te willen doen verdwijnen en dit ééne wonder aan te nemen terwijl men alle andere wonderen ontkent.

Prof. Alex. Schweizer Leeft in N° 10 der ‘Protestantische Kirchenzeitung’ des vorigen jaars, met erkenning van de juistheid dezer kritiek en van zijne instemming met Langs bezwaren tegen de bewijskracht van Schleiermachers idee der zondeloosheid, tevens eenige redenen bijgebragt waarom volgens hem, in weerwil van de regtmatigheid dezer bedenkingen en op grond van het eigenaardig karakter eener geloofsleer, Schleiermacher regt had eene christologie als de zijne in zijne dogmatiek op te nemen. Tot ons leedwezen verbiedt ons het bestek van dit opstel bij deze voorgeslagen rectificatie stil te staan. Wij keeren dus tot Langs kritiek terug en geven enkel, wederom bij uittreksel, des schrijvers antwoord op de vraag: of Schleiermachers christologie welligt beter aan de eischen des geloofs dan aan die der wetenschap voldoet? Dit antwoord luidt ontkennend:

> Toen het bewustzijn van zijnen tijd de geheele oudkerkelijke wereldbeschouwing had terzijde gesteld, poogde Schleiermacher althans de waardigheid te redden van den persoon van Jezus Christus, en hem die hooge plaats te verzekeren die hij in het geloof der oude christenheid had ingenomen; maar dit moest langs een nieuwen weg, overeenkomstig het ontwikkeld bewustzijn van zijnen tijd geschieden. Is de Christus van Schleiermacher, tot op den huldigen dag het troetelkind onzer theologen, echter wel van zoo hooge beteekenis voor den geloovige als vroeger de oudkerkelijke Christus? Volgens het systeem der oude kerk wist de mensch in welken grond zijn geloof aan Christus wortelde: want door het bloed van Christus alleen was God verzoend en de mensch verlost van hel en verdoemenis, terwijl de verheerlijkte Christus uit den hemel de gansche aarde bestuurde en onze voorspraak was bij den Vader. Maar de Christus van Schleiermacher - wat is die voor den mensch? Het

> beeld van een zondeloos menschelijk wezen wordt in de kerk bewaard, en het deelt zich aan den mensch mede die in vrome overtuiging zich in dat beeld verdiept en met hart en ziel zich daaraan overgeeft. Met andere woorden: de kerk bezit de idee der zondeloosheid, en ieder individu moet dit ideaal in zich opnemen. Volgens Schleiermacher is het christendom dus iets anders dan het stellen van de zaligheid des menschen in de verlossing door den persoon van Jezus van Nazareth; het wezen des christendoms is volgens hem de idee der zondeloosheid. Maar waartoe dan Jezus van Nazareth? Om voor de kerk en den geloovige datgene te zijn wat Schleiermacher van hem maakt, behoeft hij volstrekt niet geleefd te hebben. Het is volmaakt onverschillig of deze type der zondelooze menschheid ooit de gedaante van een mensch heeft aangenomen, want de kerk is in het bezit van dien type dien zij onvermoeid verkondigt, en zij verlangt niets meer. Zij bekommert er zich niet om of zij een gebeurd feit of eene vrucht der fantasie in zich heeft opgenomen; door beiden kan hetzelfde doel bereikt worden.

Doch onze lezer mag niet onkundig blijven van hetgeen de zwitsersche leeraar wenscht te zien in de plaats gesteld voor den Christus van Schleiermacher; voor hetgeen hij noemt dat wezen zonder vleesch en bloed, met veel moeite op de studeerkamer uitgedacht; waaraan niets bijzonders is als de dorre, abstracte, negatieve eigenschap der zondeloosheid; dat den hoogsten trap der zedelijke volmaaktheid bereikt heeft zonder ooit zedelijk onvolkomen te zijn geweest; en dat is toegenomen in godsdienstige kennis hoewel zijn weten vrij was van alle dwaling die zijne ontwikkeling had kunnen tegenwerken. Wij reppen ons derhalve met de mededeeling van dit positieve:

> Zoo vaak men beproeven zal den persoon van Christus uit eenige andere bron te leeren kennen dan uit de geschiedenis en door een onpartijdig onderzoek van de historische berigten die wij aangaande hem bezitten; zoo vaak men zijn wezen naar theologische of philosophische bespiegelingen zal willen afmeten of vormen, zoo vaak zal men een zamenstel bekomen van geschiedenis en bespiegeling, van werkelijkheid en fantasie, dat de proef der kritiek niet zal kunnen doorstaan. Het beeld van Christus zooals de geschiedenis het ons geeft, is veel levendiger en beantwoordt veel beter aan het geloof der christelijke gemeente, dan de abstracte voorstelling der zondeloosheid. De geschiedenis leert ons dat de ware eenheid van God en mensch bij Christus niet eene op theoretische gronden-alleen rustende overtuiging was, maar dat deze eenheid zich ook in zijn leven openbaarde, zoodat hij met regt de Verlosser der wereld kan

> genoemd worden. Ten einde zijne broederen de eenheid met God te doen deelachtig worden, die hemzelven zalig maakte, heeft hij zich in leven en sterven vol liefde voor hen opgeofferd, zoodat geheel zijn bestaan eene onafgebroken openbaring was van de liefde die in God is. Deze persoonlijke opoffering tot redding van zielen en om te zoeken wat verloren was; deze liefde die te allen tijde het gekrookte riet weder oprigt en de glimmende vlaswiek tot eene heldere vlam aanblaast; deze liefde door welke zelfs het hout der schande, het kruis, een duurzaam gedenkteeken der verlossing is geworden - zij straalt in alle evangelische verhalen door en is door de geschiedenis genoegzaam bevestigd. De geschiedenis stelt ons hier het beeld voor oogen van eenen mensch, geboren uit den schoot der door God bezielde menschelijke natuur, een mensch dien wij zeer goed kunnen begrijpen, ook zonder al die kunstige dogmatische theoriën welke de christelijke theologie van den beginne afaan over Christus heeft zamengesteld. De aanhangers der oude kerkleer zeggen nadrukkelijk dat zij den h i s t o r i s c h e n Christus alleen erkennen, en dat zij niets willen weten van een Christusbeeld, het voortbrengsel van de eene of andere nieuwe bespiegeling. Goed, maar zij vergeten dat reeds de schrijvers van het Nieuwe Testament verschillend over Christus dachten, en dat de kerk op hare vergaderingen en door hare leeraren die bespiegelingen aanmoedigde en zelfs ten pligt maakte; zoodat zij die op hunnen historischen Christus zoo trotsch zijn, welbezien in dezen Christus slechts eene vrucht der bespiegeling bezitten.

Deze drieledige aanhaling is zoo men wil eene anticipatie. Wij ontleenden haar aan het voorlaatste hoofdstuk van ‘Ein Gang durch die christliche Welt’, het werk waarover wij ons voorgenomen hadden eerst in de laatste plaats te spreken, nadat wij vooraf een oogenblik zouden hebben stilgestaan bij des schrijvers ‘Versuch einer christlichen Dogmatik’. Doch de aangehaalde kritiek van Schleiermachers christologie, en dit verontschuldige ons bij den lezer dat wij de aangeduide volgorde omkeerden, scheen ons niet ongeschikt hem bij voorbaat een denkbeeld te geven van het eigenaardige in Langs dogmatische proeve en hem daarop eenigzins voor te bereiden. In deze christelijke dogmatiek toch, die wat haren omvang betreft niet meer dan eene lijvige brochure maar desniettemin een volledig schema is, bekleedt de christologie geene afzonderlijke plaats. Uitgezonderd de inleiding, waarin gehandeld wordt over het wezen des christendoms, over het christelijk beginsel als gemeente-stichtende magt, over de dogmatiek in verband met dit

beginsel, over de dogmatiek en de heilige Schrift, over Schrift en overlevering, bestaat hier de gansche geloofsleer uit slechts twee hoofddeelen: eene theologie en eene anthropologie. Het eerste deel, waarin het godsbegrip ontwikkeld wordt, beweegt zich gansch en al om deze twee stellingen: 1° Het christelijk beginsel eischt dat God eenerzijds wezenlijk van de wereld onderscheiden zij, anderzijds dat Hij in haar wone. 2° Van haar onderscheiden is Hij als geest en door zijne alomtegenwoordigheid woont Hij in haar. Waaruit dit godsbegrip voortvloeit: God is de alomtegenwoordige geest. Overigens is dit hoofddeel in geen afzonderlijke onderdeelen gesplitst. Daarentegen vervalt het tweede hoofddeel, aan de anthropologie gewijd, in drie stukken of afdeelingen. Daarvan handelt de eerste over den natuurlijken mensch en ontvouwt het door Paulus als *στοιχεῖα τοῦ κόσμου* beschreven ontwikkelingsstandpunt; het stadium van 's menschen nog gansch en al onbewuste eenheid met God, anders gezegd het standpunt des natuurlevens. De tweede afdeeling draagt tot opschrift: de mensch onder de wet. Hier wordt ontwikkeld hoe de geest, die niet van de natuur mag afhangen maar over haar heerschen moet, het aanzijn geeft aan de bewustheid van anders te moeten zijn als men is en daardoor aan de bewustheid van zonde. Dit is het standpunt der wet; want de wet is niet anders als de magtspreuk des geestes waardoor deze het wezenlijk onderscheid tusschen hemzelven en de natuur uitspreekt en daarmede het bloot gehoorzaam zijn aan de inspraken der natuur voor zondig verklaart. Doch de wet is op dit standpunt nog slechts eene uitwendig aan den mensch tegenoverstaande magt, hoe ook in hare regtmatigheid door hem erkend; zij baart geene moraliteit maar enkel legaliteit, geene werkelijke verzoening maar farizeesche werkheiligheid. Vertwijfeling aan eigen kracht en eigen geregtigheid, een begeerig uitzien naar de geregtigheid Gods: dit is het verste punt waartoe zij den mensch brengen kan. De derde en laatste afdeeling, eindelijk, handelt over den pneumatischen of wedergeboren mensch, 1° als individu, 2° als gemeente of christelijke kerk; en gelijk zich liet verwachten is dit onderdeel uitvoeriger dan eenig ander hoofdstuk van des schrijvers dogmatiek. Wij stippen daaruit het volgende aan:

Een begeerig uitzien naarde geregtigheid Gods: aan dit verlangen van den mensch onder de wet wordt voldaan doordat in

de volheid des tijds God zich aan hem openbaart als de vader die hem aanneemt tot zijn kind, als de heilige geest die woning bij hem maakt, als de zich aan hem mededeelende liefde. De aanvang van het nieuwe leven, door deze openbaring gewekt, is de wedergeboorte; zijne voortzetting, de heiliging. Bekeering en geloof zijn de beide elementen der wedergeboorte. De bewustheid dezer laatste spreekt zich uit in twee vormen, de eene: het geloof regtvaardigt, de andere: het geloof maakt zalig. Zij is evenzeer een werk der goddelijke genade als der menschelijke vrijheid; want vrijheid en genade staan niet tegen elkander over, maar vertegenwoordigen slechts twee verschillende zijden van denzelfden toestand. Heiliging is handhaving der wedergeboorte, een telkens door bekeering en geloof dieper in zich opnemen van God, een telkens krachtiger voor zich uitdragen van Hem in alle sfeeren des menschelijken levens. Het einde der heiliging is: de bewustheid des eeuwigen levens als een onvervreemdbaar en ook in de stervensure zaligmakend goed: dit is het éénige wat de dogmatiek omtrent ‘de laatste dingen’ met zekerheid weet te zeggen. De christelijke kerk is het genootschap of de gemeente van hen in wie het nieuwe leven is ontwaakt en die dit leven als evangelie van Jezus Christus voortplanten en over de gansche aarde uitbreiden. Driederlei zijn de middelen waardoor de kerk dit werk der evangelieverbreiding verrigt: 1° door het woord van Christus en van zijne apostelen, als waarin het evangelie zijne oorspronkelijke en klassieke uitdrukking heeft gevonden; 2° door de reproductie van den persoon en het leven van Jezus Christus, in wien het christelijk beginsel als levende en persoonlijke werkelijkheid is opgetreden; 3° door sommige symbolische handelingen, waardoor het christelijk beginsel zinnebeeldig wordt voorgesteld. De verkondiging des woords, ofschoon opgedragen aan een afzonderlijken leeraarsstand, heft het algemeen priesterschap der geloovigen in geenen deele op. De openbare godsdienstoefening is in alle dingen aan het woord van Christus gebonden. Door het geloof geven wij ons aan Christus over en nemen hem in ons op: zoo moeten wij worden hetgeen hij, de Godszoon en de Menschenzoon, geweest is: kinderen van God en daardoor echte menschenkinderen. Kersmis, Paschen, Hemelvaart, Pinksteren: vier hoofdmomenten uit het leven van Christus, door de kerk met nadruk op den voorgrond geplaatst, die wij in ons op te nemen en tot werkelijkheden van ons eigen inwendig le-

ven te maken hebben. De doop is het zinnebeeld der wedergeboorte; het avondmaal, onzer verzoening met God in de gemeenschap van Christus en onzer verzoening met elkander als leden van Christus ligchaam. De kerk is tevens het product der christelijke persoonlijkheden en de magt die deze persoonlijkheden produceert. Als product der christelijke persoonlijkheden is de kerk, zoowel in de ruimte als in den tijd, gedeeld; voor zoover zij draagster is van het evangelie van Jezus Christus, is zij een. Niet ééne kerkelijke belijdenis is de volkomen uitdrukking der waarheid; want de kerk is het product van persoonlijkheden die nimmer volkomen vrij zijn van zonde en dwaling. Elke nationale kerk beoogt de opleiding aller aan hetzelfde volk behoorende individuën tot echte humaniteit door het evangelie van Jezus Christus: in dien zin vormt de kerk een lid in het organisme van volks- en staatsleven en is zij een moment in het begrip van den staat naar zijn ruimsten omvang. De christelijke kerk is de algemeene en de heilige; het een, omdat zij de uitbreiding des Evangelies over de gansche menschheid bedoelt; het ander, omdat zij elk gebied van het menschelijk leven met de kracht van het Evangelie wil doordringen en daardoor heiligen.

Doch staken wij deze dorre analyse. Meer dan hier en daar een blik in het godgeleerd stelsel van den zwitserschen theoloog kan zij den lezer niet hebben doen slaan. Misschien ook is er, om de oorspronkelijkheid en soberheid van deze proeve naar waarde te schatten, grooter gemeenzaamheid noodig met de dogmatische litteratuur van den jongsten tijd, dan zij voor wie dit opstel bestemdis ons veroorloven bij hen te onderstellen. Intusschen biedt zich de gelegenheid aan om dienaangaande althans ééne vergelijking te maken en daardoor onzen lezer zijnerzijds tot een vergelijkend oordeel instaat te stellen. Wij hebben het oog op het algemeen bekend compendium der groningsche hoogleeraren Pareau en Hofstede de Groot. Men legge dit compendium naast Langs ‘Versuch’ en, zonder daarom vonnis te willen vellen over de meerdere of mindere waarde van één dezer beide handboeken, men zal verbaasd staan over het hemelsbreed verschil van methode en van indeeling der stof. Lang, gelijk wij zagen, wijdt geen afzonderlijk hoofddeel aan de christologie. Zijne inleiding wordt hoofdzakelijk ingenomen door eene uiteenzetting van hetgeen hij noemt: het christelijk beginsel. Zijne definitie daarvan is aan Paulus ontleend en ver-

plaatst ons in het hart der antieke, deels joodsche deels heidensche wereldbeschouwing: ‘Christus, den Grieken eene dwaasheid, den Joden eene ergernis.’ Hoe hij dan in zijn eerste hoofddeel naar den eisch van dit christelijk beginsel het godsbegrip ontwikkelt, vernamen wij. Desgelijks, hoe bij hem in het tweede deel de soteriologie vooropstaat, aanvangend met den natuurlijken, achtgevend op den zondigen, en eindigend met den pneumatischen mensch, om ten laatste te dezer gelegenheid bij den persoon van Christus stil te staan, aldus de christologie uit de soteriologie te laten vloeijen, en de voortplanting van den Christustype mede te begrijpen onder den driederlei arbeid der kerk of gemeente van wedergeborenen. Bij de groningsche hoogleeraren daarentegen staat de christologie voorop, dan volgt de theologie, dan de soteriologie... Langs ‘Versuch’ kwam in 1858 in het licht; het compendium der groningsche hoogleeraren (2de druk) verscheen in 1848: waaruit men ziet dat de dogmatische stof, met eene tusschenruimte van niet meer dan tien jaren, uit de werkplaatsen der ééne godgeleerde school onder eene gansch andere gedaante te voorschijn komt als uit die der andere.

Deze vlugtige en onvolledige parallel is niet geheel en al willekeurig. De nu in Duitsch-Zwitserland plaats hebbende beweging herinnert toch in meer dan één opzigt aan onze vaderderlandsche beweging van voor dertig jaren; aan die schoone dagen der Groninger School, die nu wel voorbij zijn, doch waarop wij voor ons niet kunnen nalaten telkens met erkentelijkheid terug te zien. Ook de groningsche beweging is meer geweest dan het opsteken eener louter dogmatische vlag; zij was het orgaan eener met haar corresponderende en over het gansche genootschap zich uitstrekkende beweging in den boezem onzer Hervormde kerk. Eene handvol jonge mannen, in de kracht huns levens, met eene niet onaanzienlijke hoeveelheid theologische wetenschap toegerust, meer geloofsmannen evenwel dan theologen en daardoor slechts te magtiger, stond aan het hoofd. Hun weldadige invloed, middellijk en onmiddellijk, was groot en deed zich op alle punten gevoelen. Zij hadden de sympathie van het gansche liberale publiek zoo in als buiten de kerk. Zij schreven - niet voor geleerden maar voor beschaafden; en zelfs hunne akademische handboeken maakten den indruk van te willen doortasten in het leven, van de studie der theologie tot eene bezielde werkelijkheid, tot meer en

beter te willen maken dan alleen tot eene gymnastiek van geheugen en verstand. Hun strijd was groot. Zij hadden eenerzijds te worstelen tegen eene hartstogtelijke schare, aan den anderen kant tegen eenige geïsoleerde maar uitstekende talenten. De hand der orthodoxie was tegen hen. Maar zij hebben op hunne wederpartij denzelfden heilzamen invloed uitgeoefend als in de 16de eeuw het protestantisme op de roomsche kerk: de doode orthodoxie is door hun toedoen eene levende geworden. Nog meer: aan hen dankt ons kerkelijk spraakgebruik de afwezigheid van een nationaal en eigen woord ter aanduiding van hetgeen men in Frankrijk en elders onder *réveil* verstaat. De groningsche school is het *réveil* van Nederland geweest; althans, zij heeft onder den vorm eener reactie tegen de oud-kerkelijke dogmatiek te onzent een aanmerkelijk deel van het goede verrigt dat in andere protestantsche landen slechts tot stand kon komen onder dien van een terugkeer tot de zoo niet uit dan toch doorgeleefde kerkleer. In één woord, zij heeft ingegrepen in het leven der protestantsche natie, heeft het ontwikkeldst gedeelte dier natie aan zich weten te verbinden, en vertegenwoordigt in de jongste kerkgeschiedenis van ons vaderland het eigenaardigst en belangrijkst moment. Wat er van de schoone dagen der groningsche school sedert geworden is, roeren wij thans niet weder aan.

Ook in Duitsch-Zwitserland, en hiermede keeren wij tot ons onderwerp terug, begroet men de verrijzenis van een schoonen dag voor het godsdienstig leven dier gewesten. De opwekking aldaar gaat onmiskenbaar met groote vorderingen in de theologische wetenschap gepaard. Doch al erkent men dat een geschrift als de dogmatische proeve van Heinrich Lang de gunstigste meening doet opvatten zoowel van des schrijvers gemeenzaamheid met de litteratuur van zijn onderwerp als van zijne buitengewone scherpzinnigheid, de grootste waarde van dit kleine boek ligt niet in de uitmuntende methode waarnaar het is zamengesteld of in de grondige kritiek die er in geoefend wordt - het mag in beide deze opzigten een standaard heeten van de theologische beschaving onzes tijds - maar in het christelijk leven waarvan het tintelt, in zijne opbouwende kracht, in den warmen adem die er u uit tegenstroomt. Dit is geene schoolsche dogmatiek, maar eene bezielende uitstorting van het gemoedsleven eens bezielden. Dogmatische werken van breeder omvang of hooger vlugt mogen eene aanzienlijker plaats

beslaan in de geschiedenis der wetenschap: een boek als dit draagt gezegender vruchten voor het leven van een kerkgenootschap; en wat het aan didactische waarde mist wordt door zijne profetische en apostolische ruimschoots opgewogen. En ditzelfde geldt in welligt nog hooger mate van het andere hoofdwerk deszelfden schrijvers, dat wij tot hiertoe altoos nog slechts bij name noemden.

Tot het schrijven van een boek als ‘Ein Gang durch die christliche Welt’ wordt eene meer dan gewone mate historische kennis vereischt; ook eene goede hoeveelheid logica. En van beiden is de schrijver ruim voorzien. Ook is hij een uitmuntend portretschilder, zoowel in miniatuur als levensgroot. Doch wederom ligt de grootste waarde van zijn geschrift noch in het talent waarmede het is zamengesteld, noch in de kunde die er in doorstraalt, noch in de juistheid der redeneringen die men er telkens in aantreft. Zij ligt in den geest waaruit het is geboren; en die geest is eene zielsbehoefte geweest. De schrijver behoort tot het altoos klein getal dier naturen door wie zekere nooden, die zij met hunne tijdgenooten en geestverwanten gemeen hebben en waarin dus in zoover niets bijzonders is gelegen, dusdanig diep worden gevoeld dat zij geperst worden ze uit te spreken. En sprekend van hetgeen hem op het harte lag, is hij, naar den klassieken regel, welsprekend geworden. Deze ‘Gang’ is geen boek zonder fouten, zonder noodelooze breedvoerigheden, zonder leemten, zonder onbestemdheid, zonder hartstogt; doch het is een welsprekend boek. Des schrijvers opvatting van den christelijken geest, wiens ontwikkelingsgang hij in twaalf brieven of liever hoofdstukken schetst - want de briefvorm is bijna gansch en al uitgewischt - is hem eene levenszaak. Zij geeft hem den sleutel tot de schriftelijke oorkonden des christendoms niet-alleen, maar tot alle verschijnselen van later en van den jongsten tijd op het gebied der christelijke ontwikkeling. Zij is eene magt die hem somtijds óverheerscht, maar altoos beheerscht en nooit verlaat. Zij is de muze van zijn boek. Hij wordt door haar aangeblazen. Hij is de priester harer orakelen. Hij profeteert in haren naam:

> Welkom gij in het nieuwe leven! kunstenaars, die uit doode materie de beeldtenis der schoonheid vormt, en de ruwe grondstof met geest en leven bezielt; die in uwe liederen alles verheerlijkt wat omgaat in het menschelijk hart, die aan wat vlugtig is duurzaam-

> heid geeft, die de gedachte bevestigt in schoone gestalten, en het gestaltelijke doet opvaren als in den nevelgloed der gedachte; wijsgeeren, die zorgvuldig in al wat bestaat de heilige voetstappen opspoort, achtergelaten door den oneindigen geest, en vlijtig zamenweeft het ‘diamanten net’ der eeuwige wetten die het heelal beheerschen; kooplieden, die de voortbrengselen der aarde uit alle luchtstreken laat aanvoeren, opdat alle menschen overal Gods ruimen zegen genieten, en zij zich allen evenzeer verblijden mogen in den rijkdom zijner schepping; handwerkslieden, die onze huizen tot menschelijke woningen en ons leven waardig maakt den naam van menschelijk te dragen; die ons in staat stelt, aan den ruwen natuurtoestand ontheven, een schoon en liefelijk leven des geestes te leiden; landlieden, die in het zweet uws aanschijns den grond bebouwt; die de wederspannige aarde dwingt dat zij in de vervulling onzer levensbehoeften voorzie; die aldus met daden het bewijs levert van de heerschappij des geestes over de stof - weest allen welkom in de nieuwe wereld! Treedt met opgeheven hoofde voorwaarts! Allen zijt gij priesters in den grooten tempel des geestes. Allen, Gods geliefde zonen. Uw aller werk is Hem welgevallig. Alles komt u, maar gij aan Christus, en Christus Gode toe.

Tot deze apostrophe verheft zich voor eene enkele maal des schrijvers stijl aan het slot van een zijner brieven, nadat hij geschetst heeft hetgeen hij noemt het christelijk socialisme, het vrijwillig medewerken van alle zedelijke persoonlijkheden tot één doel; een iegelijk binnen den kring die hem door natuur en omstandigheden is aangewezen, en waarbij allen, door arbeiden en dulden zich voor het geheel opofferend, juist daardoor hun eigen belang en hun persoonlijk geluk bevorderen. Doch slechts bij uitzondering geeft de schrijver aan deze lyrische verheffing toe, en men zou zich ten eenemale bedriegen indien men zijn boek voor een doorloopenden dithyrambe hield. De geest is wel altoos dezelfde, de ingenomenheid met het onderwerp even groot, maar de behandelingswijze munt door groote verscheidenheid uit. Breed en stout is zij in den volgenden parallel tusschen Luther en Columbus:

> Terzelfder tijd dat de Duitsche hervormingsgeest aan den inwendigen mensch vrijheid verkondigde en reddend nederdaalde tot op den bodem van het geloovig gemoed, had Columbus de grenzen der zigtbare wereld uitgebreid; had hij de geheele aarde den mensch tot eene woonstede, en haar den geest aangewezen tot zijne voorbestemde werkplaats, waarop deze zijne krachten oefenen en tot daden om-

scheppen kon. En - wat een gunstig teeken was voor den nieuwen tijd - ook hij die voor de aardsche en stoffelijke belangen nieuwe wegen en uitzigten opende, ook Columbus, was een man des geloofs. Aanschouw zijn beeld op de beroemde schilderij van Rubens, zooals hij daar tusschen zijne geestclooze reisgenooten staat, in zijne eenvoudige kleedij, met dat voorhoofd waarop het genie zijnen stempel heeft afgedrukt, eene wereldkaart in de hand houdende, op het oogenblik dat zich de kreet doet hooren: Land! land! Is dit oogenblik niet even zoo verheven en treffend als Luther's verschijnen in de gehoorzaal te Worms? Een bedelaar, te rekenen naar geld en goed; een koning, naar geest en gestalte, beeft Columbus in de bezielde taal der innigste overtuiging de bedevaart gepredikt naar het Nieuwe Land dat hij in den geest had aanschouwd. Als een droomer, een grootspreker, een bedriegelijke zwendelaar, afgewezen en gelasterd, heeft hij zich jaar aan jaar telkens weder aangemeld; heeft geleden, heeft gesproken, heeft gesmeekt, tot men hem eindelijk - als wilde men tot iederen prijs van den lastigen indringer ontslagen worden - een oud schip, en tot bemanning, eenig uitschot van varensvolk afstond. Hij gaat scheep en stevent den onmetelijken oceaan in, met den blik onafgebroken gerigt naar het land van zijn zielsverlangen; dagen, weken, snellen voorbij; geen land vertoont zich. Zijne reisgenooten, medegetogen in de hoop dat zij na eene kortstondige reis hunne hebzucht en hunnen gelddorst zouden kunnen bevredigen, beginnen te murmureren. Wend den steven, of wij werpen u over boord! zoo dreigt de woeste bende. Nog slechts drie dagen uitstel begeer ik, dus luidt het antwoordt; ziet gij dan nóg het nieuwe land niet opdagen uit de zee, zoo mogen de golven mij verslinden. En zie, reeds den volgenden morgen zien zij de zee met allerlei planten bedekt en vliegen zingende vogels om de masten. Land! land! roepen allen uit éénen mond, en vallen berouwvol den bevelhebber te voet. Is deze niet een waarachtig geloofsheld, zoo goed als een? Door de wereld miskend, door de dwazen bespot, zijn leven te wagen voor eene vaste overtuiging, de vrucht van bedaard nadenken; met een onwrikbaar vertrouwen op God te stevenen naar het land dat geen oog heeft gezien, waarvan geen oor heeft gehoord, maar dat niettemin de geest met volkomen klaarheid aanschouwd heeft; den moed niet te verliezen al is het vaartuig nog zoo wrak, en de oceaan nog zoo onstuimig, en al schudt het verstand, dat slechts de zigtbare dingen medetelt, nog zoo ongeloovig het hoofd: zoo was ten allen tijde het groot en stout bestaan des geloofs. Luther en Columbus - beiden mannen des geloofs, de één wederoutdekker van de gemoedswereld des geestes, de ander ontdekker eener nieuwe wereld stoffelijk en tastbaar - zij zijn de beide profeten aan den ingang van

> den nieuwen tijd. Met de wereldkaart in de hand roept de een ons toe: Bebouwt de aarde, arbeidt in het zweet uws aanschijns, grijpt uzelven krachtig aan in alle dingen des stoffelijken levens, laat beschaving en welvaart het wachtwoord zijn van uw streven! Met den Bijbel in de hand roept de ander ons toe: Zoekt eerst het koningrijk Gods en zijne geregtigheid! jaagt naar de hemelsche goederen des geloofs en der liefde! en redt allereerst uwe zielen, opdat de aarde u niet worde tot een vloek!

Wij spraken van portretten ten voeten uit. Deze Luther en Columbus zijn meer een historiestuk. Doch onze schrijver verstaat ook de kunst om op één enkel beeld den vollen gloed zijner ingenomenheid zoodanig te laten vallen dat omtrek en koloriet zich als vanzelf in onzen geest prenten en wij op onze beurt het voorwerp zijner genegenheid liefkrijgen. Zoo doet hij met Spinoza:

> Was dat geen godsdienstig mensch? En verwachtte Schleiermacher, die het ware wezen der godsdienst zoo goed begreep, niet met regt eene opstanding voor de wereld der gedachten en voor die des geloofs, wanneer de philosophen zoo godsdienstig zouden zijn als Spinoza en God met zooveel ijver zouden zoeken als hij? En dan Jacobi, de vriend des geloofs en de gezworen vijand van alle rationele wijsbegeerte, die hij zonder onderscheid met den naam van spinozisme en atheïsme bestempelde, diezelfde Jacobi ja heeft Spinoza met deze woorden begroet: Wees gezegend, groote, heilige Benedictus! Hoe gij ook over de natuur des hoogsten Wezens moogt philosopheren en u daarover verkeerd moogt uitdrukken, Zijne waarheid was in uwe ziel en Zijne liefde was uw leven.... Ja, gaat onze schrijver voort, Gods liefde was zijn leven en terzelfder tijd de verheven gedachte waarin zijne gansche wijsbegeerte opgaat. In God, den oneindige en eeuwige, in wien alle tegenstellingen der wereld en alle tegenstrijdigheden des levens zich verzoenen en oplossen, in Hem rust te vinden te midden van de stormen des levens en bij alles wat 's menschen gemoed in beweging brengt; met blijmoedigheid zijne werken na te gaan en zijne wet in het eindige te zoeken; Hem te vereeren in den rijkdom van al het geschapene en in zijn eeuwig wereldbestuur; het eigen bestaan in overeenstemming te brengen met de wetten der redelijke wereldorde en zonder smart afstand te doen van alles wat daartegen strijdt, om bij het naderen van den dood kalm en blijmoedig uit dit vlugtig leven te scheiden in het bewustzijn van reeds te midden der eindigheid één geweest te zijn met den Oneindige en in elk oogenblik het eeuwige leven gesmaakt te hebben - dat was Spinoza's

> godsdienst, en dat is de godsdienst in het gemeen; zoo, hoewel verschillend gewijzigd naar de verschillende individualiteiten, openbaart zij zich in de ware godsdienstige persoonlijkheden aller tijden; allen deelen zij dezelfde gemoedsgesteldheid: rust in en vrede met God.

Moesten wij in onderscheiding van dit breede en warme eene keuze tusschen de miniatuur-portretten doen, wij hielden het op de volgende teekening van het moderne piëtisme; eene rigting die zich dan ook in hare excentriciteiten tot fijne en geestige penseelbehandeling bij uitnemendheid leent. Positief, zegt onze schrijver, openbaart zich deze zienswijze hierdoor dat de piëtist in al zijn doen en spreken de betrekking zijns gemoeds tot God en Christus met nadruk op den voorgrond plaatst, ook aan de nietigste zaken eene godsdienstige beteekenis hecht, aan alles een christelijken glimp geeft, op alles een godvruchtigen stempel drukt; eene hebbelijkheid waardoor de wereld wel gezalfd maar niet geheiligd wordt:

> Vandaar in dezen kring het algemeen gebruik van de tale Kanaäns; de gewoonte om bij alle dingen de goddelijke genade en den dierbaren Heiland te pas te brengen. Vandaar ook de overdreven hooge prijs dien men op zulke soort van werken stelt, waarbij het godsdienstig element terstond in het oog valt: zooals binnen- en buitenlandsche zending, christelijke zamenkomsten, gebeden, huiselijke godsdienstoefeningen, en diergelijken. Men noemt deze werken specifiek christelijk, en beschouwt ze als teekenen der wedergeboorte, als kenmerken eener levende vroomheid. Men heeft een specifieken Christus, men verlangt eene specifiek christelijke wijsbegeerte, eene specifiek christelijke natuurwetenschap; alsof het christendom iets anders ware dan een geest van ernst, die op elk gebied het menschelijk leven doordringt en veredelt. Deze specifieke christelijkheid openbaart zich heden ten dage tot in de aankondigingen der nieuwspapieren toe: men vraagt eene christelijke dienstbode, een christelijken schrijnwerker. Christelijkheid wil hier niet zeggen onbesproken moraliteit, zedelijk karakter - deze dingen doen de heidenen - maar zekere bepaalde uitwendige vormen en spreekwijzen, waaraan men de christelijkheid herkent. Helaas, waarom toch heeft Christus dat zeer weinig specifiek christelijk woord gesproken: Niet een iegelijk die tot mij zegt: Heere, Heere! zal ingaan in het koningrijk der hemelen, maar die daar doet den wil mijns Vaders die in de hemelen is?

Doch nu meene niemand dat dit ironische een hoofdkarakter is van het boek. Het neemt er integendeel eene zeer geringe plaats in. De schrijver is humorist; maar hij is het veel meer in den trant der profeten dan in dien der satirici. Datzelfde woord van ‘das ist heidnisch,’ daareven zoo ondeugend door hem te pas gebragt, treedt elders met de grootste waardigheid en den diepsten ernst bij hem op den voorgrond. Het is, en hiermede besluiten wij de reeks onzer aanhalingen, waar hij in zijne inleiding den christelijken geest eenerzijds naar waarheid voorstelt als eene breuk met de wereld en tevens dien geest tegen de beschuldiging van dualisme verdedigt:

> Het is zoo: de klassieke litteratuur des christendoms ademt meestentijds in zekeren zin een sterk uitgedrukten afkeer van de wereld. ‘Vergadert u geene schatten op de aarde. Gij kunt God niet dienen en den Mammon. Zijt niet bezorgd voor voedsel of kleeding; al deze dingen zoeken de heidenen. Verkoop wat gij hebt en geef het den armen, en gij zult een schat in den hemel hebben. Het is ligter dat een kemel ga door het oog van eene naald, dan dat een rijke in het koningrijk Gods inga. De vriendschap der wereld is vijandschap tegen God. Wie vader of moeder, vrouw of kind, huis en hof, niet haat om mijnentwil, is mijns niet waardig.’ Eene even vijandige houding neemt het christendom aan tegenover den natuurlijken mensch en diens aardsche gezindheden. ‘Wat uit het vleesch geboren is, is vleesch. Kruist het vleesch met zijne lusten en begeerlijkheden. Ruk uw oog uit, zoo het u ergert. Leg den ouden mensch af. Wie mij wil navolgen, die neme zijn kruis op en verloochene zichzelven.’ Het christendom beschouwt den mensch zooals hij van nature is, als verdorven en van God vervreemd; en daarom eischt het vóór alles bekeering.

Juist hierin, zegt de vijand des christendoms, ligt het verkeerde dier godsdienst, dat zij der schoone en rijke wereld zoo vijandig is; dat zij geest en vleesch zoo hardvochtig vaneen scheidt, in plaats van ze met elkander te verzoenen. Het christendom heeft dan ook zijnen tijd gehad, daar men in onze dagen juist aan een tegenovergesteld doel arbeidt, namelijk om de wereld dienstpligtig te maken aan den geest, en door den geest de stof te bezielen, in plaats van hem als eene vijandige magt aan haar tegenover te stellen; onze tijd beschouwt wetenschap, kunst, en poësie, niet als strijdig met de godsdienst, of als alleen in de wereld te huis behoorende; hij beschouwt het verkrijgen van geld en goed, en alle moeiten en zorgen die het

aardsche leven vereischt, niet als eene slavernij, onafscheidelijk van onzen gevallen toestand, en die wij, voor zoover dit onvermijdelijk is, moeten dulden, doch onder smachtend verlangen naar de vrijheid der kinderen Gods; maar hij beschouwt dat alles als een door God den menschen toegewezen, zedelijk daartoe voorbereid grondgebied, dat door de godsdienst moet veroverd worden, en waarop de geest zijne krachten moet ontwikkelen; de wereld liefhebben is dus geenszins God haten, daar veeleer niemand Gods vriend kan zijn, die de wereld haat. Neen, antwoordt de schrijver:

> Niemand die niet eerst de wereld gehaat heeft, kan haar liefhebben zonder schade te lijden aan zijne ziel; niemand die de goederen dezer aarde niet heeft leeren verachten, kan ze zonder naberouw verwerven of genieten. Niet te menigvuldig of te nadrukkelijk kunnen de boven aangehaalde uitspraken des christendoms, die zulk een diepen afkeer van de wereld ademen, aan de zoo uitsluitend op het stoffelijke gerigte bemoeijingen van onzen tijd worden voorgehouden. Juist hun, die de op zichzelve zoo nietige goederen der aarde tot het voornaamste doel huns levens maken, moet het woord des Heeren: ‘Naar dit alles trachten de heidenen,’ telkens herinnerd worden. Om God in de wereld te kunnen vinden, moet gij eerst hare nietigheid gevoelen; om u van het vleesch tot den geest te verheffen, moet gij eerst erkennen dat de mensch van nature zondig is. Zoolang de mensch de wereld liefheeft om haar zelfswil, is en blijft haar gewin het verderf zijner ziel. Deze vijandige verhouding, waarin de geest tot de wereld staat, en die in de betrekking van den geest tot de natuur voor eeuwig is gegrond, heeft eerst het christendom met volkomen klaarheid uitgesproken en tot zijn uitgangspunt genomen.

Maar het christendom, hervat de tegenstander, is bij dit negatieve blijven staan; het is louter dualisme tusschen God en de wereld; het is de vijandschap van vleesch en geest, verder niets; met de katholieke kerk der middeneeuwen heeft deze rigting gebloeid en uitgebloeid; sints dien tijd zijn wij met elke phase onzer geestelijke ontwikkeling telkens volkomener vreemd geworden aan het christendom. Des schrijvers antwoordt luidt:

> Zoo sprekende begaat men een schreeuwend onregt. Men doet ééne zijde van het christendom scherp uitkomen, terwijl men zijne andere even wezenlijke bestanddeelen over het hoofd ziet. Wie is die mensch, die zoo moedig der geheele wereld in het aangezigt durft zeggen dat hij ze ‘als slijk’ acht, om de onuitsprekelijke za-

> ligheid die hem in Christus is geworden; die het een verlies rekent de geheele wereld te gewinnen, indien hij daardoor schade lijdt aan zijne ziel; die alles verkoopt voor deze ééne parel? Het is de mensch die gevoelt dat hij met God verzoend is; het is de eindige geest die zich één gevoelt met den Oneindige; wien uit de puinhoopen der zigtbare wereld het bewustzijn van zijne oneindigheid en goddelijkheid als een licht is opgegaan. Deze geest heeft de wereld niet van noode; hij kan zich rijk gevoelen in armoede, blijmoedig in droefenis, gekroond te midden der vernedering, eeuwig blijvend in den tijd. Maar hij bezit ook de kracht om zich de wereld cijnsbaar te maken, haar te herscheppen, haar te bezielen en te verheerlijken, en van een' wereldvliedenden te worden een wereldlievende geest. Hij draagt dus in zich de kiem eener veelzijdige ontwikkeling, en is noch moede, noch uitgeput, omdat een deel van zijn wezen, nu dit dan een ander, werkelijkheid is geworden.

Meer dan dit ware tot kenschetsing van den positieven en opbouwenden inhoud des geschrifts overbodig[1]. Om evenwel tot het uitgangspunt van ons opstel terug te keeren: is de schrijver van ‘ein Gang durch die christliche Welt’ inderdaad een geestverwant van Karl Schwarz? is zijn geschrift een tegenhanger of pendant van die bijdrage ‘zur Geschichte der neuesten Theologie’ waarvan wij meenden te mogen zeggen dat men zich hier te lande in hare strekking heeft vergist? Hij is, zooveel staat vast, een warm vereerder van den Bijbel. Ik ben, zegt hij in zijn tienden brief, na een beknopt overzigt te hebben gegeven van de resultaten der bijbelsche kritiek onzer dagen en van vroeger - ik ben dit kritisch onderzoek moede. In de volle

1 De bovenstaande aanhalingen uit ‘Ein Gang’ werden zonder uitzondering en onveranderd door ons overgenomen uit de hollandsche vertaling van dat geschrift: ‘Eene wandeling door de christelijke wereld, Amsterdam, J.C.A. Sulpke, 1860.’ Als schrijver der onaanzienlijke voorrede, waarmede die vertaling bij ons publiek wordt ingeleid, gevoelen wij ons voor de soliditeit van dien arbeid - op den titel aangekondigd als verrigt door een leek - solidair aansprakelijk. Uit dien hoofde protesteren wij hier met een enkel woord tegen het ongunstig oordeel in het jongste Februarij-nommer van dit tijdschrift over deze hollandsche bewerking uitgesproken door Dr. Land. De leek, van onzentwege met deze afkeurende uitspraak bekend gemaakt, en naar aanleiding daarvan door ons onderhouden, heeft (er zijn geen leeken meer) ons geantwoord met de woorden van Rückert:

> Euch es recht zu machen, ihr Herrn,
> Darauf verzichten wollt' ich gern,
> Hätt' ich es nur so weit gebracht,
> Dass ich mir selbst es recht gemacht.

overtuiging dat door zulk eene beschouwing des Bijbels aan dit boek het grootste onregt wordt aangedaan, zoo gaat hij voort, heb ik mij zeer ongaarne met die taak belast. Een letterkundige die Shakespere in zijnen ganschen omvang, in zijne volle waarde wil doen kennen, mag niet verzwijgen aan welke in het oog loopende anachronismen, aan welke ongeloofelijke vergrijpen tegen geschiedenis, aardrijks-, en tijdrekenkunde, zich deze dichter in zijne dramatische werken schuldig maakt; en hij zou genoodzaakt zijn die vergrijpen nog meer bepaald op te sporen en duidelijker aan te wijzen, zoo iemand op den inval mogt komen aan Shakespere, ook in zaken van geschiedenis-, aardrijks-, en tijdrekenkunde, een bepaald gezag toe te kennen. Maar wat zoudt gij van zijn gezond oordeel zeggen zoo hij Shakespere, den dichter, alleen uit genoemd oogpunt beoordeelen, en de waarde zijner dramatische werken wilde afmeten naar zijne historische, geographische, en chronologische kundigheden?..... De evangelische verhalen, zoo spreekt hij elders, bevatten nietalleen blijvende, godsdienstige waarheid; immers het werk van een dichter kan waarheid bevatten al is zijn onderwerp van alle h i s t o r i s c h e waarheid ontbloot. Maar de geschriften van het Nieuwe Testament bevatten ook historische waarheid, daar zij de getrouwe en heldere spiegel zijn van het wezen eener historische persoonlijkheid, Jezus Christus, en van de groote beteekenis zijner verschijning voor de menschheid. De schrijvers onzer evangeliën hebben niet maar zonder doel allerlei bedenkselen en onrijpe vruchten hunner fantasie voor geschiedenis uitgegeven; zij hebben veeleer het beeld van Christus, zooals het in het bewustzijn der gemeente leefde, aanschouwelijk voorgesteld en in blijvende, duidelijke trekken uitgedrukt; zij hebben het wezen van den christelijken geest, het nieuwe tijdperk van godsdienstig leven dat met Christus is aangevangen, onverbeterlijk juist geschetst; en zoo mij gevraagd werd: Wat is christelijk? wat is het eigenaardig, nieuw, oorspronkelijk wezen van den christelijken geest en van de christelijke wereldbeschouwing, datgene waardoor zich deze beiden van het jodendom en het heidendom evenzeer onderscheiden? ik zou geen beter antwoord weten dan den vrager te verwijzen naar de klassieke schriften van het Nieuwe Testament.... De Bijbel, zoo besluit hij, mag niet behandeld worden als een geesteloos boek dat men letter voor letter met stomme onderwerping moet aannemen of dat men in zijn geheel moet verwerpen. Neen, ook hier geldt het

woord: Zoek en gij zult vinden. Door te zoeken en te onderscheiden ontdekt gij eindelijk de rijpe vrucht van den christelijken geest en van het woord Gods, verborgen in eene vaak harde en onaanzienlijke schaal. Wie beweren wilde dat in de heilige Schrift, alleen omdat zij ook overleveringen behelst, alles even twijfelachtig en de persoonlijkheid van Christus een mythisch fantasiebeeld wordt, zou door deze bewering slechts zijne onkunde aangaande de wetten van kritiek en historisch onderzoek en aangaande het wezen der godienstige legende verraden... En welke zijn nu de praemissen van welke de schrijver bij deze zijne appreciatie des Bijbels uitgaat? Hij noemt ze ons, voor zoover de evangelische geschiedenis in het bijzonder betreft, onder den vorm eener vraag; voor zoover de geschiedkundige boeken van Oud en Nieuw Testament tezamen aangaat, onder dien eener stelling. De vraag luidt: Hoe nu? indien onze evangeliën eens niets anders waren, niets anders beweerden te zijn, als epische proeven om op den historischen grondslag van het Christusbeeld der overlevering, gelijk dit voortleefde in de gemeente, het wezen van Christus en de onsterfelijke beteekenis zijner persoonlijkheid aanschouwelijk voor te stellen in godsdienstige verhalen, waartoe de stof gedeeltelijk door de overlevering en gedeeltelijk door den type der oud-testamentische voorstelling werd aan de hand gegeven? Op hare beurt luidt de stelling aldus: Met betrekking tot de bijbelsche geschriften die zich aanbieden als documenten der openbaringsgeschiedenis, is de historische kritiek tot dit onomstootelijk resultaat gekomen: dat geen enkel boek van het Oude of Nieuwe Testament, het woord geschiedenis genomen in ernstigen zin, als eene historische oorkonde kan beschouwd worden.... Tot zoover de bijbelbeschouwing van den zwitserschen leeraar. Laat ons ook thans bij voorkeur op de lichtzijde van het verschijnsel letten. Ziehier een boek waarvan men zeggen kan dat het behoort tot de uiterste linkerzijde der kerkelijke vrijzinnigheid, en tevens een boek waaruit nu eens de gezonde berglucht van het noorden, dan weder de warme adem van zuidelijker streken, overal een geest van ernst en heiligheid, den lezer te gemoet stroomt. En dit boek - het trekt in ongewone mate de aandacht ook van hen die omtrent de gewigtigste aller punten die er in behandeld worden, de beschouwing des Bijbels, niet slechts de meeningen van den schrijver niet deelen, maar ze zelfs afkeuren en als onheilig beweren te verwerpen. Met andere woorden, ziehier een dier triomfen van de waarheid over het voor-

oordeel, waarop welligt niet altoos genoeg wordt gelet. Iedere eerlijke rigting, vrijzinnig of regtzinnig, viert op hare beurt vroeger of later zulk eene zegepraal. Menigmalen kwam in de laatste vijf en twintig jaren de palm der overwinning toe aan de orthodoxie, en belangrijk zijn de bekentenissen waartoe door hare zedelijke meerderheid deze rigting hare tegenpartij bij meer dan ééne gelegenheid gedwongen heeft. En dit zeggende denken wij, om van geene levenden te spreken, aan persoonlijkheden als Vinet en Monod. Thans is de beurt aan de moderne theologie. Wij zagen haar in den boezem der Hervormde kerk van Duitsch-Zwitserland eene veelbeteekenende overwinning behalen. Welke vorderingen zij sints eenigen tijd in Frankrijk maakte is genoegzaam bekend. Dat zij ook in ons vaderland eene toekomst heeft - wij zullen ophouden het te gelooven ten dage dat men haar zal hebben wederlegd.

V

Mogten wij ons hier tot een uitsluitend letterkundig oordeel over de geschriften van Heinrich Lang bepalen, wij zouden met de woorden van een der tegenstanders van Pascal den zwitserschen leeraar noemen: *la meilleure plume de son parti*. Doch vóór wij eindigen nog een enkel woord over de zaak.

Welke is Langs hoofdgedachte? Hij drukt haar in het programma zijner ‘Zeitstimmen’, en desgelijks in zijn ‘Gang durch die christliche Welt,’ op deze wijze uit: ‘Het godsdienstig leven is eene voortgaande menschwording Gods en een voortdurend deelachtig worden van den mensch aan de goddelijke natuur.’ En het is slechts eene variatie op dit gewigtig thema wanneer hij in zijn ‘Versuch’ schrijft: ‘De wedergeboorte is evenzeer een werk van Gods genade als van 's menschen vrijheid; vrijheid en genade staan niet tegen elkander over; zij zijn slechts de onderscheiden gezigtspunten waaronder men ééne en dezelfde betrekking waarneemt.’ Als geloofsbegrip is deze definitie der wedergeboorte of van het godsdienstig leven onberispelijk. Zij beantwoordt volkomen aan den inhoud van het godsdienstig gemoed en verschilt slechts vormelijk van dat diepzinnig woord van Athanasius dat ook door de Groninger School

aan het hoofd van hare dogmatiek geschreven werd: *ὁ τοῦ θεοῦ λόγος ἐνηνθρώπησεν ἵνα ἡμεῖς θεοποιηθῶμεν*, door de vleeschwording des Woords tot de vergoddelijking des vleesches. Doch beide de anthropologie en de theologie dezer soteriologie zijn onvoldoende; bij dit geloofsbegrip komen noch het godsbegrip noch het menschbegrip tot hun regt. Evenmin in het stelsel van Heinrich Lang als in dat van Prof. Biedermann, wanneer deze in zijnen Leiddraad zegt: ''s Menschen geloofsbetrekking tot God als van het kind tot zijnen vader, is in volkomen overeenstemming met de wezensbetrekking tusschen God en mensch als tusschen den oneindigen geest en den eindigen.' Deze volkomen overeenstemming leeft slechts op het papier en in de wereld der formulen. Verre van ons de bewering als stonden geloof en wezen tot elkander in dezelfde verhouding als wezen en schijn. Geloofsbetrekking staat niet tot wezensbetrekking gelijk zelfbedrog tot zekerheid. Verre van dien. Doch wanneer men stelt dat eerstgenoemde betrekking aan de laatste 'allseitig entspricht,' kan vooralsnog zulk eene bewering slechts voor notificatie worden aangenomen; eene wezenlijke oplossing van het vraagstuk is hiermede niet gegeven. De eenheid van God en mensch: verschenen voor de regtbank der wijsgeerige kritiek en aldaar ondervraagd, blijkt deze stelling slechts een volzin te zijn, eene welluidende cymbaal. Die eenheid kan niet ernstig gemeend zijn of, één van beiden, het goddelijke gaat in het menschelijke, het menschelijke in het goddelijke op. In geene wezenlijke menschwording Gods is plaats voor eene wezenlijke vergoddelijking van den mensch; en, tenzij ethisch opgevat, blijft de uitdrukking godmensch een *monstrum orationis*. Alles kan geen genade zijn of de vrijheid ligt onthalsd; alles geen vrijheid, of de genade zwerft zonder kroon of scepter in haar rijksgebied om. Die van verwantschap is de éénige vorm waaronder de eenheid van God en mensch zich tot een begrip laat brengen. Blijkt dit begrip te zijn zamengesteld uit twee ongelijkslachtige grootheden, en ziet men geene mogelijkheid om met dit tweeslachtige tot resultaat een stelsel te bouwen - welnu, men bouwe geen stelsel; of wel, men neme voorloopig en met volkomen zelfbewustheid juist in die tweeslachtigheid zijn uitgangspunt.

Uit deze aanmerkingen omtrent eene zoo gewigtige aangelegenheid blijkt dat onze ingenomenheid met de Duitsch-Zwitsersche beweging en hare litteratuur volkomen nuchter is, en

dat wij niet in de illusie verkeeren alsof nu met de opkomst dezer rigting de steen der wijzen gevonden ware. Wij hebben haar streven lief; niet zoozeer hare wijsgeerige of theologische resultaten. Althans, wij maken omtrent deze een vrij gebruik van ons regt van boedelbeschrijving. Doch ons trekt aan, en wij juichen van harte toe, de gelukkige vereeniging van geloof en kritiek, van ernst en vrijmoedigheid, de gezonde godsvrucht, waardoor de beweging daarginds gekenmerkt wordt. Zij heeft de gebreken van haren tijd, en daaronder het groote gebrek der onbestemdheid. Formuleert zij voor een keer, haar formule kan de proef niet doorstaan, en haar éénige kracht is gelegen in Longfellow's ‘Excelsior.’ Doch deze kracht is rein en groot. Zij zal welligt geene geloofsbelijdenissen in het leven roepen als die der 16de eeuw, geen nieuwe kerken stichten, niets van voren afaan beginnen. Doch veroordeelt haar dit? Ook in Ezechiels visioen sluit zich het nieuwe leven aan bij het voorhandene en bezielt dit: de vallei was niet ledig, maar vol doodsbeenderen. Desgelijks, al vermogen zij geen nieuw kerkelijk organisme te scheppen, kunnen onder Gods zegen geloof en kritiek in de neusgaten van het oude een nieuwen adem blazen. Elders, en ook bij ons.

CD. BUSKEN HUET.

Joseph von Radowitz, een Pruisisch staatsman.

Friedrich Bloemer, Zur Geschichte der Bestrebungen der Preussischen Regierung für eine politische Reform Deutschlands, vom Mai 1849 bis Anfangs November 1850. Berlin, 1860, 290 S.

Meer dan ooit is de algemeene aandacht in onze dagen op Duitschland gevestigd. Neem de letterkunde van den dag, de vlugschriften en dagbladen ter hand, en gij zult opmerken met hoeveel belangstelling ieder feit, van hoe gering gewicht het ook moge zijn, dat dáár voorvalt, wordt opgemerkt, beschouwd en besproken. Meer dan ooit poogt men zich een duidelijk denkbeeld te vormen van de politieke partijen, die er 't hoogste woord voeren; het verledene wordt nogmaals aan den scherpsten toets onderworpen, en men zoekt angstvallig in vroegere handelingen en verschijnselen een waarborg, althans een kiem, voor toekomstige ontwikkeling. Twee gebeurtenissen in de laatste jaren hebben bovenal die belangstelling opgewekt: de politieke omkeer van Pruisen, en de oorlog van Oostenrijk tegen Frankrijk. Wat al weifelen, wat al zweven, wat al dobberen had men in de Pruisische politiek opgemerkt, zoolang het ministerie von Manteuffel het staatsroer in handen hield! Slechts werkzaam om te bewijzen, dat het niets kon uitrichten, slechts van beginselen sprekende om te verbergen, dat het geen vast doel voor oogen had, slechts een roeping voorgevende om nergens een vast standpunt te kunnen vinden, tastte Pruisen in die dagen als in 't duister rond, verried het ten laatste zoowel zijn eigen zaak als die van Duitschland, en verdiende het de schampere woorden van den Oostenrijkschen minister: ‘gij zijt niet meer een der vijf

groote mogendheden, gij zijt de uitgebreidste der staten van den tweeden rang.' Maar zoodra de prins-regent de teugels der regering werkelijk had aanvaard, scheen die toestand als met een tooverslag te zullen veranderen. Een nieuw liberaal ministerie - zoo verwachtte men - zou van nu af aan een geheelen omkeer bewerkstelligen, en de partij van von Manteuffel was voor goed gebroken. Wel waren er velen, die liever gezien hadden dat, in een constitutioneel land, zoo als Pruisen toch steeds heette te zijn, het volk zelf die nieuwe staat van zaken had weten te vestigen, in plaats dat de kroon bij wijze van geschenk het land op eenmaal liberaal maakte; - maar hoe dan ook, het feit was nú geschied en de geheele liberaal-constitutioneele partij was in eens weder opgerezen, had zich den slaap uit de oogen gewreven, en gordde zich met blijdschap en moed aan om het nieuwe beginsel te ondersteunen, dat voortaan het regeringsbeleid en de pruisische staatkunde zou bezielen. Die nieuwe geest van Pruisen uitgegaan, scheen weldra weldadig op geheel Duitschland te zullen werken, toen plotseling de oorlog tusschen Oostenrijk en Frankrijk losbarstte. Oostenrijk werd geslagen en Pruisen was 'zijn natuurlijken bondgenoot' niet ter hulpe gesneld; maar had, ouder gewoonte, van beginselen, van roeping, van eer en standpunt en dergelijke holle woorden uit het vocabularium der oud-pruisische diplomatie gesproken, zonder tot eenige handeling over te gaan, zonder rond en eerlijk, flink en duidelijk de stelling af te bakenen, welke het meende te moeten innemen bij de italiaansche kwestie. Oostenrijk vond goed in kwalijk verholen toorn dit openlijk aan Pruisen te verwijten: en de breuk tusschen de twee Duitsche mogendheden werd weldra niet langer ontveinsd. Te gelijker tijd was echter de zucht naar éénheid, die eenmaal gansch Duitschland in het jaar 1848 had doen opstaan, sterker en machtiger geworden; het programma van Eisenach, dat die wenschen van het gemeenschappelijk vaderland formuleerde, had in Pruisen een billijk beoordeelaar gevonden - en weder begon men in 't noorden van Duitschland de hoop te koesteren, dat Pruisen zich aan het hoofd der beweging zoude plaatsen, om zoo 't mogelijk ware den ouden onmachtigen bondsdag te hervormen. Maar nog meer. De twee kwestiën, die gedurende de laatste tien jaren als 't ware de bloedende wonden van Duitschland zijn geweest, werden juist in de laatste maanden op nieuw weder aan het

onderzoek van allen onderworpen. Sleeswijk-Holstein waagde op nieuw een poging - nu op wettige wijze te Flensburg - om zich meer met Duitschland te vereenigen; en Keur-Hessens toestand werd nog eens - al was 't weder vruchteloos - door den Bond besproken. Ziedaar verwikkelingen in overvloed, verwikkelingen die steeds meer onrust zullen verwekken, naarmate het zwaard van Frankrijk dreigender tegen den Rhijn gericht is. - Wij hebben in deze tijdsomstandigheden het niet ondienstig gerekend, eenigzins dieper in te dringen in den staatkundigen toestand van Duitschland en Pruisen en - zoo 't ons gelukken mocht - de richting op te sporen, welke de Pruisische politiek volgen zal bij de inderdaad schoone en eervolle, doch moeijelijke taak, welke haar is opgelegd tot vestiging van eene doeltreffende en krachtige inrichting van het algemeene vaderland en tot handhaving eener waardige houding tegenover het buitenland. Wij hebben daartoe de figuur van von Radowitz ter beschouwing gekozen, omdat het ons voorkomt, dat het bij het onderzoek, dat wij ons hebben voorgesteld, bovenal belangrijk mag heeten den persoon te bestudeeren, die het hoogst de idee van Duitschlands éénheid heeft gedragen, en die niettemin de wapenen van Pruisen tegen den staat der Habsburgers wilde keeren. Wij willen, om geleidelijk de gebeurtenissen te groepeeren, drie tijdvakken in het leven van von Radowitz onderscheiden. Het eerste tijdvak strekt zich uit tot de revolutie van 1848; wij zullen de ideeën, die hem toen bezielden, vastknoopen aan zijn eerste gesprekken over kerk en staat; het tweede tijdvak omvat de revolutie van 1848 en behelst zijne handelingen in het Frankforter parlement. In het derde tijdvak zullen wij hem te Berlijn en te Erfurt gadeslaan en de daden zijner laatste jaren toetsen aan de gedachten, die hij te boek stelde in zijn nieuwe gesprekken[1].

1 Van de opzettelijke studiën over von Radowitz gebruiken wij de volgende:
Saint Réné Taillandier in de Etudes sur la révolution en Allemagne 1851.
Edouard Laboulaye in de Etudes sur l'Allemagne 1856.
Hayward in de Collected Essays 1858.
Emil Frensdorff, Joseph von Radowitz, 1850.

I.

Joseph von Radowitz is te Blankenburg in den Harz den zesden Februarij 1797 geboren. Zijn geslacht behoorde oorspronkelijk tot den Hongaarschen adel, doch had zich in het midden van de 18de eeuw in Duitschland gevestigd en leefde daar in niet zeer bemiddelde omstandigheden, zich rangschikkende onder den lageren adel. Zijn vader was Roomsch-Katholiek, zijn moeder uit de familie von Könitz, Luthersch. Zijne opvoeding richtte zich hiernaar. Tot op zijn 14e jaar had de moeder het toezicht over zijn ontwikkeling; zij liet hem als protestant evangelisch opvoeden; daarna nam de vader de opvoedingstaak over, liet hem katholiek worden, en bestemde hem voor den krijgsmansstand. Herinneren wij ons, dat het toen 't jaar 1811 was. Napoleon heerschte oppermachtig, had in 1805 het koningrijk Westphalen opgericht en onderdrukte alle denkbeeld van duitsche eenheid, ja van duitsche nationaliteit. De vader van von Radowitz liet dan ook als onderdaan van koning Jerome zijn zoon naar Parijs vertrekken, om daar zijn krijgskundige opleiding te voltooijen. Op zijn zestiende jaar trad Joseph als officier in de Westphaalsche artillerie, en reeds zes maanden later gaf Napoleon, die niet kwistig zulke eerbewijzen uitdeelde, maar steeds het talent wist op te merken, hem het kruis van 't legioen van eer. Het was 't jaar 1813. Te Leipzig bestuurde hij een batterij - maar aan de zijde der Franschen en tegen de Duitschers. Gewond en gevangen genomen, ging hij in Keur-Hessische dienst over en maakte als luitenant van de artillerie den veldtocht tegen Frankrijk mede. Hij wist zich weder te onderscheiden, en op zijn achttiende jaar, in 't jaar 1815, werd hij hoogleeraar in de mathesis aan de cadettenschool te Cassel, en weldra ook militair onderwijzer van den erfprins. Zijn verblijf aan het hof te Cassel vormde een gewigtig tijdvak in zijn leven; vóór wij echter daarbij stilstaan, mogen eenige opmerkingen omtrent zijn karakter en aanleg hier eene plaats vinden.

Wij zagen het, von Radowitz was *Katholiek*. Wij hebben gemeld op welke wijze hij dat geworden was, en het is misschien aan die dubbele opvoeding te danken, dat von Radowitz, hoe gehecht hij steeds aan het katholieke geloof is geweest, en hoe-

zeer niemand ooit zijn trouw aan de moederkerk slechts in het minste heeft verdacht, nog meer Christen dan Roomsch-Katholiek was. ‘Christianus mihi nomen,’ zeide hij herhaaldelijk, ‘Catholicus cognomen.’ Hij had een diep godsdienstig gemoed. De Christelijke godsdienst achtte hij als het hoogste. Alle belangen, alle rechten zwegen wanneer de godsdienst sprak. Maar jegens andersdenkenden wilde hij op een milde wijze de godsdienstige begrippen toepassen. De eenige vijand, die naar zijne overtuiging, op alle wijzen moest bekampt worden, was het ongeloof. ‘Ieder Christen,’ drukte hij zich uit, ‘aan welke zijde hij staat, moet zich met het geloovig deel van de andere belijdenis verbonden rekenen tot dáár waar het verschil begint; hij moet derhalve de zaak der andere richting tot de zijne maken, waar zij door den gemeenschappelijken vijand, het ongeloof, in welke gestalte het ook voorkome, aangevallen wordt.’ - ‘Het zijn toch,’ zeide hij later, ‘niet meer als in de zestiende eeuw de eigenlijk dogmatische onderscheidingen, welke den scheidsmuur opgericht houden.’ Maar welke ook zijne sympathieën voor het volgens hem geloovige gedeelte der Protestanten waren, de wezentlijke wedergeboorte van de wereld verwachtte hij van 't katholicisme alleen, en al vermeerderde ook het getal van hen, die zich van het katholicisme afscheidden, ‘niet de rots lijdt schade, maar hij die er afvalt,’ waren de woorden, waarmede hij zich troostte. Maar von Radowitz was niet alleen een zeer geloovig en godsdienstig christen; met evenveel warmte en gemoedelijkheid was hij *Duitscher*. Men moet zich den toestand van Duitschland voorstellen na Napoleons val om volkomen te begrijpen wat het zeggen wilde, in die tijden Duitscher te zijn. Het beteekende dat men te Leipzig had overwonnen, dat men zich zoon voelde van het ééne groote Duitsche vaderland, dat men het lied van Arndt kon zingen, en zich niet bekommerde om alle scheidsmuren door de regeringen opgetrokken, ja deze hoe eerder hoe beter zou wenschen omvergeworpen te zien. De stelling van von Radowitz was daarbij eene bijzondere; hij toch had te Leipzig aan der Franschen zijde gestaan, de omstandigheden hadden den zestienjarigen jongeling zijn eigen vaderland doen bestrijden; hij moest die smet, zoo het een smet ware, wat buiten eigen schuld was geschied, van zich afwerpen, en van nu af aan kende Duitschland geen ridderlijker zoon. In welke dienst hij ook ging, in welke der kleinere of grootere staten van Duitschland hij zich ook zou begeven, het *gansche* Duitschland zou hem steeds voor

den geest staan. De regeringen, die geen oog hadden voor de algemeene duitsche belangen, hadden zijn sympathie niet. De natie verlangde naar éénheid. ‘Onderdanen,’ riep hij uit. ‘hebt geduld met uwe vorsten, maar gij vorsten, misbruikt niet het geduld van uwe onderdanen.’ - Wij hebben den grondtoon van het karakter van von Radowitz aangegeven en de beginselen leeren kennen, die hij was toegedaan; behoeven wij er bij te voegen hoe hij die beginselen zou uitwerken? Reeds zijn zoo spoedige bevorderingen doen ons zien, dat hij een man was van buitengewoon talent: uitstekende vatbaarheid voor den arbeid, combinatiegeest om dien arbeid te verwerken, en de bouwstoffen tot éénheid te brengen kenmerkten hem: toegerust met groote kennis, welke hij steeds door ijverige studie trachtte te vermeerren, maar bovenal met een schitterenden geest, is tegelijk al wat de poësie het meest verheven en lieflijk aanbiedt, en al de wetenschap, die de mathesis onder zoo dorre vormen verbergt, hem tot eigendom geworden. In zijn studie zoekt en vindt hij steeds den geest, de idee, het leidende beginsel; een ridder der gedachte noemt hij zich gaarne. Voeg hierbij een karakter zoo eerlijk en oprecht als een Duitscher zich dat maar denken kan, moedig tot onvertsaagdheid toe, en in alles de inspraak van het geweten volgende, een fieren zin, zich bewust van tot den adelstand te behooren, en vast besloten om de verplichtingen aan dien stand verknocht na te komen, en men zal zich een denkbeeld kunnen vormen van zijn persoonlijkheid. De deugden en goede eigenschappen, die hem onderscheidden, zijn uit die persoonlijkheid gemakkelijk af te leiden; maar hij bezat tevens, hetgeen de franschen noemen de gebreken zijner deugden. Want zouden misschien niet voor zulk een geest, die tot beginselen van al zijn daden zich gekozen had: het streng vasthouden aan het katholieke geloof, en aan de éénheid van Duitschland; die de onderscheiding der standen, zij het dan ook op een edele wijze, wilde handhaven; zouden voor dien niet de middeleeuwen een al te verleidende aantrekkingskracht bezitten, de middeleeuwen in welke die drie gedachten ten minste uiterlijk verwerkelijkt waren? Zou een schitterende verbeelding zich niet ligt laten vervoeren om juist die middeleeuwen met een luister te omgeven, zoo als alleen een poëtisch en tevens ernstig en diepzinnig krijgsman zich dien denken kon? Zou een vaste overtuiging dat denkbeeld niet wellicht tot fanatisme doen overslaan? Ziedaar zoovele vragen, waarop de beschouwing van von Radowitz' leven

ons 't antwoord geven zal. Het wordt echter thans tijd, dat wij te Cassel tot den achttienjarigen militairen onderwijzer terugkeeren.

Acht jaren bleef hij te Cassel, en in dien tijd was zijn leven één voortdurende studie. Die algemeene kundigheden, welke het oorlogsleven hem belet had zich te verwerven, trachtte hij zich nu, met al het vuur en de geestdrift eener poëtische natuur eigen te maken. Geschiedenis en wijsbegeerte waren het vooral die hem aantrokken. Maar bovendien bestudeerde hij literatuur, politiek, staatsrecht, theologie, de kunsten en de muziek. Die encyclopaedische ontwikkeling deed hem het *brillante* krijgen, als ik mij dus uitdrukken mag, wat hem steeds eigen is gebleven. In geheel zijn volgend leven stond het zoeken naar eenheid, het streven naar harmonie in alle studiën op den voorgrond. Nergens afscheiding: neen, overal hecht zich de eene opmerking aan de andere, opent het eene idee slechts een nieuw verschiet tot een andere vlucht van den geest. De leer der evenredigheden, die hij in de middeleeuwen meende op te merken, werd door hem gezocht. En zoo stond hij dan aan het hof te Cassel als een voorbeeld voor ieder edelman, uitmuntende zoowel in den krijg en wapenhandel als in het strijdperk der gedachten. Een voor zijn karakter hoog vereerende omstandigheid zou aan dat leven weldra een einde maken. Het hof te Cassel bewaarde onder den keurvorst Wilhelm II nog steeds de traditiën van het fransche hofleven te Versailles en te Marly. De keurvorst wilde zijne gemalin dwingen een nieuwe maitresse, eene door hem gecrëeerde gravin von Reichenbach, te ontvangen. De vorstin, zuster van den koning van Pruisen, wist te goed wat zij aan zich zelve verschuldigd was. Zij zag om naar een trouwen raadsman, die haar gedrag zou begrijpen en billijken. Haar oog viel op den jeugdigen von Radowitz. De raad door hem gegeven had zijn afzetting ten gevolge, en in 1823 moest hij Cassel verlaten. Hij ging naar Pruisen. Met open armen werd hij te Berlijn door den broeder van de beleedigde vorstin ontvangen en weldra - hij was toen 26 jaar oud - werd hij kapitein van den staf aldaar, en militair onderwijzer van Prins Albrecht.

Laat ons bij deze verandering in het leven van von Radowitz een oogenblik stilstaan. Van dit tijdstip af, zien wij hem zich meer en meer toeleggen op de krijgskunst en alles, wat daarop betrekking heeft. Met de hem eigen vlijt en geestkracht be-

werkte hij practisch en theoretisch al wat tot dien stand noodig was. Verscheidene werken over mathesis, verhandelingen over de algebra, de trigonometrie gaf hij uit. Meer en meer vestigde zich op hem de aandacht van den ouden Pruisischen koning, die voor het krijgswezen eene groote voorliefde bezat. Een glansrijke loopbaan ontsloot zich dan ook voor hem. In 1830 bevond hij zich aan het hoofd der artillerie in Pruisen, en werkte hij ijverig mede ter hervorming van het materieel en ter verandering van het gansche systeem. Kortom hij zou weldra tot dien kring van uitstekende generalen behooren, die tot leus zich stellen: ‘dextra tenet calamum, strictum tenet altera ferrum.’ - Een meer belangrijk moment in zijn ontwikkeling was dat hij van nu af aan een onderdaan van *Pruisen* werd. Wij hebben ons zelven af te vragen, zoo als von Radowitz het zich afvroeg, wat wel de geest van de Pruisische politiek is en was?[1]. Pruisen toch heeft in de laatste tijden twee factoren gehad. waardoor het zich op de hoogte heeft geplaatst die het heeft bereikt, te weten: de militaire inrichting van den staat en de vereering van de cultuur van den geest, van het verstand. Dit was de politiek geweest van Frederik den Groote, dit waren de hefboomen waardoor Pruisen zich zelf en gansch Duitschland had verlost van de Fransche dwingelandij onder Napoleon. De namen van Pruisens generalen werden *house-hold words* van den Rhijn tot den Donau, maar tegelijk verzamelde de Berlijnsche Academie al wat groot was in Duitschland in één middelpunt. Met die twee factoren werkende hebben de vorsten van Pruisen, de Hohenzollerns, altijd bewust of onbewust een groot doel nagestreefd. Dat groote doel was om de zoogenaamde Ghibellijnsche politiek op te nemen, dat is voor de eenheid en de kracht van het Duitsche Rijk in tegenoverstelling van de Kerk te zorgen, sinds het huis van Habsburg die keizerlijke taak geheel had laten varen. De kerkhervorming had aan dit streven voor het eerst een vaste richting gegeven, daar sedert dien tijd Oostenrijk zich geheel aan de belangen van de kerk, aan de Guelfische politiek overgaf. Sinds Oostenrijk nu hoe langer hoe meer het rijksidee verwaarloosde om slechts voor eigen ontwikkeling te zorgen, lag het op den weg van Pruisen om, hoewel zich zelf vergrootende en uitbreidende, geen machtsver-

1 Dit alles wordt meesterlijk ontwikkeld door J.G. Droysen in zijn Geschichte der Preussischen Politik.

krijging tot gewin te achten, wanneer het niet tegelijk iets voor geheel Duitschland wist te doen. Dat Duitschland enger om zich heen te verzamelen, den standaard van vrije ontwikkeling van den Duitschen geest hoog op te heffen, geen dwang van Roomsch-Katholieke kerk of andere gezindheid toe te laten, dit waren de idealen die Pruisen zich zelf beloofde te verwezenlijken. In dit land nu werd von Radowitz burger; behoeven wij te zeggen dat die ideën zijn volle sympathie hadden; al was ook het uitgesproken geloof van de meerderheid van het pruisische volk niet het zijne, het beginsel van Duitschlands éénheid dat het voorgaf te zullen bevorderen, was ook een der artikelen van zijn geloof. Opgenomen aan het hof te Berlijn, verbond hij zich weldra aan de hooge aristocratie van het land, door zijn huwelijk in 1828 met de gravin Maria Voss, dochter van den bekenden graaf Voss, die een eerste plaats in de Pruisische diplomatie vervulde. Hij werd dus in Pruisen een belangrijke figuur, waartoe ook nog eene andere omstandigheid in niet geringe mate bijdroeg. Hij werd namelijk de *boezemvriend van den kroonprins van Pruisen*, den lateren koning Friedrich Wilhelm IV. - Men kent al de eigenschappen van dien in vele richtingen bewogen en bewegenden geest. De brieven van von Humboldt aan Varnhagen geschreven hebben weder een diepen blik in zijn karakter doen slaan[1]. Zelden is er een vorst geweest, die de gemoederen aan alle kanten met meer hoop heeft vervuld, die meer oogenblikkelijke sympathie heeft weten te verwekken, en aan wiens persoonlijkheid meer gehechtheid is bewezen. Iets schitterends, iets oogverblindends was er in dien man. Onwillekeurig bleef men luisteren als hij sprak: oude idealen, lang vergeten en lang ter zijde gesteld, werden weêr wakker; fantastisch tooverde hij een trotsche burcht 't volk voor de oogen, een gebouw waar het zich vroeger in alouden tijd wel eens t' huis had gevoeld, of althands dat gedroomd had. Ziet, dat gebouw zou allen omvatten; de rijken hier, de armen daar; hier den adel, daar het gemeen; hier den priester, daar den leek; en op den hoogen toren vertoefde de koning, middelaar tusschen God en den mensch. Was dat niet het denkbeeld, dat vroeger de Hohenstaufen had bezield, en hechtte zich Duitschlands toekomst niet aan die beginselen van het verleden?

1 Het best is zijn beeld geteekend door von Sternberg in zijn Erinnerungsblätter.

Zóó dacht ten minste de kroonprins; tegenover het bureaucratisme, door zijn vader met ijzeren hand gehandhaafd, droomde hij van zijn middeleeuwschen staat op de standen des volks gebaseerd; voerde hij het romantisme door de dichters en wijsgeeren tot nu toe alleen verheerlijkt, in de politiek in. Wanneer men nu bedenkt hoe ook de kroonprins voor poësie, kunsten en letteren gloeide, hoe hij in de godsdienst eene mystiek eerbiedigde, die hem des te meer deed naderen tot de Katholieken - dan zal men zich kunnen voorstellen hoe hem de diep godsdienstige geest van een von Radowitz aantrok. Maar de betrekking was wederkeerig. Niemand heeft den koning dan ook zoo gekend als von Radowitz; geen heeft hem zoo lief gehad. In vreugde en leed, in openbare en bloot persoonlijke aangelegenheden is die verhouding steeds dezelfde gebleven. Alles, eer, aanzien, werkkring, heeft hij later opgeofferd, zoo hij den koning door zijn verloochening slechts een voetbreeds kon doen vorderen.

Von Radowitz ontwikkelde zich intusschen meer en meer in de kringen te Berlijn. Door zijn huwelijk, zijne sympathie voor den kroonprins, zijn historischen geest waren het niet de liberale partijen, die in hem toen een steun vonden - neen het waren de bepaald reactionnaire, naar de middeleeuwen neigende kringen, die hem omgaven, welke in hem hun held en woordvoerder begroetten. Bekend zijn in Duitschland die bijeenkomsten in de Wilhelmstrasse te Berlijn. Al de personen, die later een groote rol in Pruisen zouden spelen, waren daar vereenigd; - men vond er den graaf von Brandenburg, von Gerlach, de graven Voss en von der Gröben. De probleemen over staat en kerk, over de hervorming van Duitschland en Pruisen werden daar behandeld; bij allen stond, welke plannen men ook voor de toekomst mocht hebben, op den voorgrond: het geloof aan het zoogenaamd goddelijk recht der vorsten en het streng vasthouden aan de positieve christelijke confessioneele godsdienst. Men begrijpt welke aantrekkingskracht dit alles voor von Radowitz had: ook hij wilde voor alles een verandering in het staatkundige van Duitschland, doch die verandering wilde hij alleen op streng historischen weg, en onder eerbiediging van de rechten der godsdienst en der koningen. Het valt niet te ontkennen, dat von Radowitz in die dagen zich meer en meer aan de romantisch-middeleeuwsche partij aansloot, zelfs vinden wij hem in 1831 onder de oprichters van het ‘Berliner po-

litische Wochenblatt', dat tot hoofdredacteur den bekenden von Jarcke en tot medewerkers von Gerlach en von Lancizolle had[1]. Zoo zijn denkbeelden al juist waren weêrgegeven in het motto dat het tijdschrift had: 'nous ne voulons pas la contrerévolution, mais le contraire de la révolution'; zoo hij zijn hervormingsplannen al vast formuleerde in het tooverwoord 'die ständische Monarchie'; zoo zijn blik misschien uitsluitend op de middeleeuwen was gevestigd, van welk feit ook zijn studie in 1834 uitgekomen 'die Ikonographie der Heiligen' getuigenis moge geven[2]; zoo is het tevens waar, dat hij allengs duidelijker inzicht kreeg in hetgeen er te doen stond. Weldra zullen wij de vrucht van zijne overtuiging zien, en de twijfel zal bij ons opkomen, of zij, die hem zoo heftig zijn aandeel in die bijeenkomsten in de Wilhelmstrasse hebben verweten, niet te veel het verleden uit de toekomst, in plaats van de toekomst uit het verleden hebben willen verklaren. Men begaat meestal de fout alles van zijn eigen standpunt te willen beoordeelen; men wil zich nimmer in den zielstoestand van den persoon, wiens leven men nagaat, verplaatsen. Toch moet ieder karakter uit zich zelven verklaard worden, zonder dat wij daarom ons individueel oordeel gevangen geven. Wij hopen, dat dit ons tot nu toe gelukt is; dat wij in 't gemoed van von Radowitz zelf de verklaring hebben nagespoord zijner handelingen en denkbeelden.

Het leven in Berlijn kon niet ongestoord aldus voortduren. Von Radowitz werd weldra tot eene andere betrekking geroepen, welke hem verplichtte de hoofdstad en de hofkringen te verlaten; hij werd namelijk in 1836 tot militair gevolmachtigde van Pruisen bij den Bond benoemd, en zag zich daardoor in de gelegenheid gesteld om mede te werken tot de verwezenlijking van één zijner meest geliefkoosde denkbeelden, de éénheid van Duitschland. Men beweert, dat de oude koning hem deze missie opdroeg, ten einde den uitsluitenden omgang van den kroonprins af te breken met iemand, die zich herhaaldelijk tegen het bureaucratisme had verklaard en bovendien streng roomsch-catholiek was.

1 Zie over dat blad enkele aanwijzingen in het leven van Perthes (Hollandsche vertaling, deel IV, bl. 147).

2 Deze studie maakt, vereenigd met een latere 'über Devisen und Mottos des spätern Mittelalters', het eerste deel uit van zijn Gesammelte Schriften in 1852 verschenen.

Het ligt buiten onze taak om hier in speciale punten te treden; wij kunnen volstaan met de vermelding, dat de toestand van het bondsleger allertreurigst was. De lange vredestijd had alle militaire voorzorgen doen verwaarloozen; materieel zoowel als personeel was verroest en onbruikbaar; kortom alles moest hervormd worden. Het valt te betwijfelen, of niettegenstaande dit alles eene hervorming tot stand gekomen zou zijn, zoo niet twee gebeurtenissen in het jaar 1840 voorgevallen waren, die het behoud van het bestaande onmogelijk maakten. Die gebeurtenissen waren de dreigende houding van Frankrijk onder het ministerie Thiers, en de troonsbestijging van Friedrich Wilhelm IV.

Het laatste scheen in Pruisen en in geheel Duitschland een algemeenen omkeer te voorspellen. Lang was die gebeurtenis met blijd verlangen vooruitgezien, men had alle verwachtingen tot dien tijd verschoven, men had gedurende de laatste tien jaren het leven meer verdragen dan wel met hart en ziel medegeleefd; men wist het, de oude koning Friedrich Wilhelm III had zijn woord niet geheel gestand gedaan; in den strijd tegen Napoleon had hij het volk opgeroepen met de belofte het vrij te zullen maken, en het volk was met een kracht opgetreden, waarvoor zelfs Napoleon was teruggedeinsd; maar toen het weder tot zijn haardsteden was teruggekeerd, wachtte het te vergeefs op de vervulling dier schoone beloften; - de koning vond in gemoede goed om maar half aller wensch te vervullen. Hij veroorloofde provinciale standenvergaderingen, maar standen van het geheele rijk riep hij niet op. Daarenboven scheen hij het denkbeeld, door welks tooverkracht alleen het volk was te zamen gestroomd, namelijk dat Duitschland een machtige éénheid moest zijn, geheel vergeten te hebben. Het volk zag hoe de koning zich in de armen wierp der heilige alliantie, hoe hij door Oostenrijk verschalkt werd, hoe hij toefde en toefde totdat de tijd voorbij was. Toch was en bleef hij een eerlijk man, en het volk was trouw zoo als slechts een Duitsch volk kan zijn; het wilde den ouden koning, met wien het zooveel vreugde en zooveel leed had beleefd, niet lastig vallen, het liet hem stil de lange ruste ingaan, en de traan ontglipte nog onwillekeurig 't oog, toen die koning er niet meer was. Maar nu - nú zijn zoon de kroon zich op het hoofd drukte, nu zou alles anders worden; de nieuwe koning zou én voor de eenheid van Duitschland het zijne doen, én tevens Pruisen inwendig vrij maken.

Men scheen zich niet te bedriegen. De dreigende houding van Thiers deed reeds dadelijk krachtiger aandringen op de militaire hervorming van het bondsleger. Von Radowitz werd onmiddellijk naar Weenen en naar de andere Duitsche hoven gezonden. Deze zending had het gevolg, dat spoedig het bondsleger op een goeden voet werd gebracht door von Radowitz en den Oostenrijkschen gevolmachtigden den generaal von Hess. Het volgende jaar 1841 hield men zich bezig met de vestingen van den bond. Nieuwe zendingen van von Radowitz naar de Duitsche hoven waren het gevolg der voorgenomen verbeteringen. De oude bondsvestingen Mainz en Luneburg werden geheel hersteld en vergroot, en bovendien werden door een opoffering van Pruisen twee nieuwe vestingen Ulm en Rastadt opgericht. Oostenrijk toch wilde, toen men een fortificatie wilde vestigen, geen andere plaats dan Ulm hiervoor bepalen: de streken aan den Rhijn waren hier niet mede tevreden, en Pruisens geld lostte de moeijelijkheid eerst op, door ook Rastadt als bondsvesting voor te slaan en grootendeels voor zijne rekening daartoe te doen inrigten.

Het was thands eerst, nu het militaire wezen op behoorlijken voet door de onderhandelingen van von Radowitz was gesteld, dat de koning aan zijn grootere plannen gevolg kon geven. De inwendige hervorming van den Bond, aan welke sinds Stein eigentlijk niemand gedacht had, zou nu beproefd worden, en terzelfder tijd zou aan Pruisen zelf een betere staatsinrichting worden geschonken. Wij zullen die plannen, totdat ze op geweldige wijze verijdeld werden door de omwenteling van Maart 1848, zoo kort mogelijk mededeelen. Von Radowitz is hier in alles de raadsman des konings, en in 1846 besprak hij in een uitstekend geschrift, ‘die Gespräche aus der Gegenwart über Staat und Kirche’, al die voornemens en beginselen, die aan die plannen ten grondslag lagen.

Onze eerste vraag is dus, wat de koning voor de éénheid van Duitschland door den bond deed?[1]. Tot een juiste voorstelling hiervan dienen wij eerst de bezwaren te kennen, die hij hier te overwinnen had. Van drie kanten wist hij vooruit tegenstand te zullen ontmoeten. Vooreerst van Oostenrijk. Metternich wilde tot geen prijs de door hem in 't leven geroepen inrichting vervormen. Oostenrijk was tot nu toe het feitelijk hoofd

1 Die vraag heeft von Radowitz zelf afzonderlijk behandeld in zijn geschrift in 1848 uitgekomen: ‘Deutschland und Friedrich Wilhelm IV.’

van den bond; zoodra men het nationale idee van een eenig Duitschland op den voorgrond zou gaan stellen, moest de rol van Oostenrijk natuurlijk kleiner worden, omdat het zoo weinig wezentlijk Duitsche bestanddeelen bevatte. Ten tweede waren het de vorsten der kleinere Duitsche koningrijken, die tegen alle vervorming gestemd waren; alleen in den bestaanden toestand, alleen bij een juist evenwicht tusschen Oostenrijk en Pruisen wisten zij een positie zich te scheppen en te behouden, die anders reddeloos zou verloren gaan. Maar aan zijn eigen hof te Berlijn zelf mocht de koning geen aanmoediging vinden; vooreerst toch waren het de oud-Pruisen, die geen meerdere aansluiting aan Duitschland verlangden; zij vreesden - en misschien te recht - dat ja wellicht Duitschland er iets bij zoude winnen, maar dat Pruisen stellig niet anders dan er door verliezen zoude: een eerste stap zou altijd een opoffering van Pruisen moeten zijn; voorts waren het de eigentlijke Pruisische bureaucraten, zij die de traditiën der vorige regering behielden, die het geheele plan voor een fantasme uitmaakten en niet dan hinderpalen in den weg legden. Toch zette Friedrich Wilhelm IV, steunende op de natie en geholpen door von Radowitz, zijn voornemens door. Met Metternich had hij al dadelijk bij het aanvaarden zijner regering een zamenkomst gehad: de slimme staatsman had vooreerst alles op de lange baan weten te schuiven; maar in 1845 ging het niet langer: de koning eischte bepaalde antwoorden van Oostenrijk. Metternich zond een gevolmachtigde, den hofraad von Werner, naar Berlijn, doch ook die onderhandelingen mislukten. Toen besloot de koning fikscher door te tasten. Voor alles moest men in den geest der Duitsche natie zelve zijn bondgenoot zoeken. Op twee maatregelen moest aangedrongen worden: op de vrijmaking van de drukpers en op de openbaarmaking van de handelingen van den Bond. Reeds had 13 Januarij 1843 de koning van Pruisen aan zijn ministerie een door von Radowitz gemaakt ontwerp van wet voorgedragen, waarbij voorgesteld werd de geheele censuur af te schaffen, doch toen had het ministerie de aanneming geweigerd op grond van de bepalingen van den Bond - en daarom stelde nu de koning den 22sten Julij 1846 de voordracht aan den bond tot een herziening van de drukperswetgeving voor Duitschland. Tegelijker tijd drong Wurtemberg aan op de openbaarmaking van de bondsprotocollen, sinds 1824 wederrechtelijk geheim gehouden, Pruisen ondersteunde dit

laatste, en het scheen dat men een nieuwe toekomst te gemoet ging. - Toch wist Oostenrijk weder alles te verschuiven, en in den herfst van 1847 was er nog niets gedaan. Des konings geduld was uitgeput. Von Radowitz, die nog altijd als militair gevolmachtigde van Pruisen bij den Bond en sinds 1842 tevens gezant te Baden was, werd teruggeroepen, en hem werd opgedragen een oplossing van het vraagstuk voor te stellen. Reeds op den 20sten November 1847 legde hij den koning een MEMORIE voor, bevattende de door beiden reeds zoo lang besproken plannen. Die memorie werd dadelijk goedgekeurd. Von Radowitz reisde den volgenden dag af naar Weenen, waar hij moest trachten de beginselen daarin vervat te doen zegevieren. Tot nog toe was de memorie geen instructie, eerst wanneer Oostenrijk weigerde zou men tot daden overgaan. Die memorie bevatte de volgende beginselen. De ontwikkeling van den bond zou in drie richtingen plaats grijpen: de weerbaarheid, de rechtstoestand, en de materieele belangen. Onder de eerste rubriek rangschikte men het houden van algemeene inspecties van het bondsleger, de gemeenschappelijke oefeningen van alle contingenten, het vaststellen van één reglement en één kaliber, en de invoering van een bondsveldteeken en wapen. - Tot de tweede rubriek behoorden het oprichten van een opperst bondsgericht, dat tusschen de verschillende staten en tusschen de regeringen en onderdanen zou richten; het ontwerpen van een gemeenschappelijk straf- en strafvorderingswetboek, van een algemeen handelswetboek met wissel- en credietrecht, eindelijk een organisatie van de rechten op het ingezetenschap, en de volle vrijheid van ieder Duitscher om van den eenen staat naar den anderen te gaan zonder daarom zijn burgerrechten te verliezen. Kortom het zou de rechtstoestand van een éénig Duitschland zijn. - Tot de derde rubriek behoorden het uitstrekken van het Zollverein tot den ganschen bond, het invoeren van gemeenschappelijke maten, gewichten en munten, een algemeen post- en spoorwegreglement, vrije in- en uitvoer van alle levensmiddelen, opheffing van alle rivier- en kanaaltollen, een algemeen scheepvaartsverdrag, bondsconsulaten, regeling der landverhuizing en der colonisatie. - Wat de uitvoering van dit alles betreft, het zou óf aan een vorstencongres óf aan een bondsvergadering worden opgedragen. Men helde het meest over tot het eerste, maar de speciale bearbeiding der verschillende punten zou aan de bondsvergadering worden toevertroud. Voor elk nieuw instituut

zou een bijzondere commissie worden gevormd, en tot die commissie zouden uit alle streken van Duitschland de kundigste mannen te zamen geroepen worden. Men vormde aldus een begin van een nationale vertegenwoordiging. - Al deze bepalingen nu zouden voorafgegaan worden door de twee voorslagen omtrent de drukpers, en de openbaarmaking der bondsprotocollen. Wij willen bij de bepalingen van de memorie niet verder stilstaan; de vermelding alleen der verschillende belangrijke punten, daarin behandeld; is het welsprekendst getuigenis voor de groote en edele inzichten van von Radowitz en zijnen koninklijken vriend.

Onze tweede vraag is, wat de koning voor de staatsinstellingen van zijn eigen land, voor Pruisen, wenschte te doen? - In Pruisen toch was, wat de staatsinrichting betreft, nog alles te doen: sinds de doortastende maatregelen van Stein was men op dezelfde hoogte gebleven, en gedane beloften schenen als ijdel beschouwd te worden. Provinciale standenvergaderingen waren er, maar de twee verordeningen van 22 Mei 1815 en 17 Januarij 1820, die de invoering der provinciale standen voorstelde als de voorbereiding tot een algemeene landsvertegenwoordiging, waren als ter zijde geschoven. Van twee verschillende kanten kwam de oppositie tegen de rijksstanden. Vooreerst van de bepaald monarchaalgezinden. Pruisen, beweerden zij, is groot geworden door de absolute monarchie, het is het huis Hohenzollern, dat Pruisen heeft geschapen, en steeds grooter zal maken; waarom dus den vorstelijken wil met allerlei hinderpalen te omringen? Wil men waarborgen, welnu men beroepe zich op het verstand en het geweten van den monarch zelven en op een rechtvaardige administratie. Het spreekt van zelf, dat in deze meening geheel gedeeld werd door alle bureaucraten, die steeds de bekende regelen van Pope tot motto van hun daden schijnen te hebben gekozen:

> For forms of government let fools contest:
> Whate'er is best administer'd is best.

Maar nog van een anderen kant was er oppositie. Er was eene partij in Pruisen, die wat fijner de zaken onderscheidde en die het bijeenkomen van de algemeene landsvergadering verschoof, omdat zij vreesde, dat die algemeene vergadering niet het karakter zou bewaren, dat zij eigentlijk hebben moest. Het was

bij dit punt, waar het eerst de scheiding der partijen zich openbaarde. Met andere woorden, men vreesde dat het volk in die algemeene vergadering zoude zien een constitutioneel parlement, een vertegenwoordigende kamer: en men wilde ze slechts maken tot een standenvergadering, zoo als de middeleeuwen die aan de hand hadden gegeven. Het onderscheid is duidelijk. Een vertegenwoordigende kamer gaat uit van de éénheid des *volks*, een standenvergadering van de verschillend afgescheiden *standen:* in de eerste mag de stemming der leden niet door de kiezers bepaald worden, want juist de meening en de wil van het geheele volk moet zich in die kamer met vrijheid openbaren en ontwikkelen; in de laatste daarentegen zijn de leden bepaalde afgevaardigden van hun kiezers en krijgen van hen hunne instructiën mede; vandaar hebben de leden van de eerste het belang van het volk, van de laatste slechts de rechten van hun stand in 't oog, stemmen de eersten persoonlijk bij meerderheid van stemmen in de vergadering, terwijl in de laatste elke stand individueel stemt, des noods door plaatsvervangers; wat het toestaan der belastingen betreft, zoo bewilligen de standen telkens slechts enkele belastingen, en verbinden zich elk voor hun stand, kunnen soms ook voorwaarden aan hun bewilliging vastknoopen; in één woord, de positie van de standen is half privaatrechtelijk; het zijn corporaties die met een regering verdragen sluiten; daarentegen zijn de rechten en plichten van een representatief lichaam geheel staatsrechtelijk. In een op standen gebaseerden staat onderhandelt de koning met corporaties over de belangen die deze corporaties aangaan; in het constitutioneel systeem regeert de koning te zamen met de vertegenwoordigers van het volk. - Er was nu eene partij in Pruisen, die meende dat de geheele ontwikkeling van Duitschland slechts de standenvergadering gedoogde: ook zij schatte het monarchale beginsel hoog; maar al had zij hetzelfde doel als de bureaucraten, de wegen waarlangs zij dit wenschte te bereiken, waren geheel verschillend. Ook hier gold het ‘duo cum faciunt idem, non est idem.’

Tot die laatste partij nu behoorden de Koning en von Radowitz. Beide, streng historisch gevormd, lieten zich verleiden, door het droombeeld van geschiedkundige ontwikkeling begoocheld, om de eischen van het tegenwoordige te gering te achten. In Duitschland's verleden zagen zij niet dan vertegenwoordiging der standen, welnu die zou verbeterd worden, maar tot geenen

prijs wilden zij weten van het constitutioneele beginsel dat, volgens hen, een vreemde plant zou zijn die op den Duitschen grond slechts vergif zon bieden. Ondertusschen nam de beweging onder het volk toe; men had nu genoeg van die provinciale vergadering, men wilde eene algemeene vergadering, men had den ouden Koning het schenden zijner beloften vergeven, men had hem beschouwd als behoorende tot een reeds gesloten tijdvak, maar van den nieuwen Koning verwachtte men daden. De ontevredenheid werd luider toen eindelijk het koninklijk *Patent* van 3 Februarij 1847 verscheen dat de oprichting en bijeenroeping van een vereenigden landdag aankondigde. In de redevoering, waarmede de Koning de algemeene vergadering opende, sprak hij zijne bedoeling duidelijk uit: de leden der vergadering waren, volgens hem, niet anders dan de vertegenwoordigers en de verdedigers van hunne eigene rechten, de rechten der standen, wier vertrouwen hen naar den landdag had afgevaardigd. Zij waren niet bestemd om beginselen te vertegenwoordigen, die toch eigenlijk slechts tijd- en schoolmeeningen waren, maar om de belangen hunner committenten te behartigen. De Koning drukte op zijne oppermacht; hij zou de leden niet hebben opgeroepen, zoo hij bij hen maar in de verste verte de zucht had kunnen bespeuren om de rol van volksvertegenwoordigers te spelen. Hij bestreed het verlangen naar eene grondwet, die de rechten van den vorst en van het volk binnen bepaalde grenzen zou afbakenen, hij wees daarentegen op Engeland welks constitutie niet op een stuk papier stond neergeschreven, maar het werk was van de wijsheid van eeuwen. De vereenigde landdag, in twee kuriën of kamers gesplitst, ging daarop aan het werk: zij begreep weldra dat haar taak alleen raadgevend was, want slechts bij het invoeren van nieuwe of het verhoogen van bestaande belastingen was haar toestemming verplichtend. Reeds in het antwoord op de troonrede deed zich het misnoegen van de vergadering kennen, en weldra wist een afgevaardigde, de vrijheer von Vincke, de oppositie om zich heen te scharen en op die wijze alle regeringsmaatregelen nutteloos te maken. Wij willen een oogenblik bij dien man, op wien juist in deze dagen weêr iedereen 't oog vestigt, stil staan. Lijnrecht plaatste hij zich tegenover von Radowitz. Hun beider namen werden door het volk als wachtwoord tegen elkander gebruikt. De toekomst zou leeren wie als overwinnaar uit dien kamp zou treden. Ernst Friedrich Georg von Vincke was zoon van dien vrijheer, die het zoo

beroemde door Niebühr uitgegeven boek over het bestuur van Groot-Brittanje schreef. Onder leiding van dezen vader had de zoon strenge studiën gemaakt en was doordrongen van den geest der Engelsche constitutie. Op de provinciale vergadering in 1843 had hij, toen 32 jaren oud, zich reeds onderscheiden, en nu in 1847 op den algemeenen landdag zou hij zijn talent verder ontwikkelen. Het constitutioneele systema in al zijn omvang was zijn ideaal. Hij verdedigde het voet voor voet tegen alle feudalistische aanrandingen, en hij was een kloek verdediger. Von Vincke is in den eigenlijken zin des woords dat, wat de Britten een *debater* noemen. Welsprekend, gevat, vol bijtende ironie, weet hij steeds de zwakke punten van zijn tegenpartij te treffen. Zijn zedelijke ernst maakt hem tot een karakter, terwijl zijne onafhankelijke positie - het uitgestrekte familiegoed Ostenwald is zijn eigendom - hem zelfs voor den schijn van de minste laagheid vrijwaart. Maar men vergisse zich niet in zijne persoonlijkheid. Verleid door zijne sterke oppositie zou men misschien meenen hier een dier liberale volkstribunen aan te treffen, zoo als de fransche Kamer ze vroeger aanbood. Niets is meer vreemd aan von Vinke. Hij is een helder hoofd, van daar zijn afkeer tegen de halfmiddeleeuwsche neigingen van Friedrich Wilhelm IV, maar hij is daarenboven aristokraat in den volsten zin des woords. De koninklijke macht, toen zij in 1848 werd aangevallen, vond geen ijveriger verdediger dan juist in hem; slechts één wensch heeft al zijn streven bezield, te weten om van den Pruisischen Staat eene rechtsstaat te maken, een staat waar én het volk én de vorst zijn rechten had, die behoorlijk omschreven waren, een staat waarin elke handeling eens voorgenomen en gewild ook waarborgen voor haar volvoering en bestendiging zou hebben - en daarom kantte hij zich met hart en ziel tegen den Staat van von Radowitz aan, waar volgens hem de waarborgen alleen in den persoon der vorsten gezocht werden. De voorslagen van den Koning zouden dan ook door den invloed van von Vincke en de standenvergadering van 1847 wat nader onderzocht worden en een ander lot, dan de Koning verwacht had, ondervinden.

De beginselen zoowel van de memorie van 20 Nov. 1847, als van het patent van 3 Februarij 1847, vormden tot nu toe in den geest van von Radowitz een onafscheidbaar geheel; eenheid van Duitschland door Pruisen, en Pruisen zelf op den middeleeuwschen grondslag der standen gebaseerd en krachtig verpersoonlijkt in den Koning; ziedaar de twee idealen die hij veree-

nigd najoeg en die door hem uitvoerig waren ontwikkeld in een boek dat met recht een meesterstuk van de duitsche politieke literatuur genoemd wordt: ‘die Gespräche ans der Gegenwart über Staat und Kirche.’

Het boek is in 1846 geschreven en men moet zich de teekenen dier tijden wel herinneren, wil men het volkomen begrijpen. Het waren de jaren die onmiddellijk de revolutie van 1848 voorafgingen. Overal, vooral in Duitschland en Frankrijk, had men op nieuw naar den grond van al het bestaande gevorscht. Niets werd meer als bewezen aangenomen; iedere instelling, iedere toestand werd aan de kritiek onderworpen en moest op nieuw zijn recht van bestaan bewijzen. De eene theorie volgde op de andere en riep overal eene bonte schakeering van partijen in het leven. Men verwachtte van enkele kanten eene geheele omkeering der maatschappij. De Socialisten hadden de wereld verbaasd en doen huiveren. De Christelijke godsdienst scheen door de strengste consequenties van de school van Hegel bedreigd en ondermijnd. En aan den anderen kant stonden weder Katholieken en Protestanten scherp tegenover elkander, en had men in Germanië een onzinnige poging beproefd om een zoogenaamd Duitsch Katholicisme te vestigen. De dichters schenen tot leus voor hunne liederen de verheerlijking van het zingenot te hebben gesteld. Het waren tijden, waarin men alles meende te kunnen neêrwerpen om alles weder op andere wijze op te richten, tijden waarin men, naar welke zijde men de oogen ook wendde, altijd slechts eén teeken zag, een teeken dat zich aan alles vasthechtte, dat achter alles volgde en alles beheerschte, namelijk het vraagteeken. Overal twijfel, nergens zekerheid! - In zulke dagen werd het boek van von Radowitz geboren.

Het is geschreven in den vorm van gesprekken die verschillende personen, in wie von Radowitz vertegenwoordigers van de verschillende groote partijen in het staatkundige en religieuse leven geteekend heeft, met elkander voeren. Aan vijf partijen wordt op deze wijze het woord gegeven. Men hoort er den kolonel van Arneburg, lid der historisch-piëtistische kringen te Berlijn, streng orthodox wat zijne godsdienstige, heftig anti-revolutionair wat zijne politieke denkwijze aangaat; daartegenover staat de even getrancheerde persoonlijkheid van zijn jongeren broeder Detlev von Arneburg, wiens vurige geest juist het omgekeerde van zijn broeder tot zijn ideaal heeft gemaakt; die in het godsdienstige het Hegeliaansch pantheïsme belijdt en in het poli-

tieke de radicale denkbeelden der socialisten huldigt. De staatsraad Oeder bekommert zich minder om de religieuse questiën, doch ijvert des te sterker voor het bureaucratisme, zoo als dat tot nu toe in Pruisen had bestaan, terwijl de fabrikant Crusius, even liberaal in het godsdienstige als in het politieke, aan den eenen kant het constitutioncele systeem, aan den anderen kant het rationalisme verdedigt. Eindelijk heeft von Radowitz zijn eigen denkbeelden laten bepleiten door Waldheim, een Katholiek, die de vier anderen bestrijdt en hen tot die eenheid wenscht te brengen, welke hij zelf voorstaat.

Het behoort thans niet tot onze taak om op den keurigen vorm te wijzen, waarin die zestien gesprekken zijn wedergegeven. Het puntige der gedachten, de bevallige overgangen, de loyale wijze van strijden en 't gelukkige kader dat de dialogen omvat, heeft ten allen tijde ook de moeijelijkste rechters gewonnen: wat ons vooral treft is het conscientieuse dat in de behandeling doorstraalt. Volkomen recht wordt aan iedere partij bewezen; behandelt men de poësie, Heinrich Heine wordt naar verdienste gewaardeerd. ‘Hebt gij,’ zoo zegt Waldheim, ‘bij die liederen u nooit van die warmte doordrongen gevoeld, die slechts de ware poëzie in de harten kan opwekken?’ - Ja, zoo onpartijdig wordt alles beoordeeld door dien Katholiek, dat het ons soms vreemd te moede is, en wij den twijfel bij ons voelen opkomen, of die man wel geschikt zal kunnen zijn om naderhand iets praktisch te kunnen uitwerken. - Alle dingen ziet hij dadelijk van twee kanten, zelden ontsnapt hem de goede zijde ook van de hem meest tegenovergestelde richting; tot zelfs in Ronge eerbiedigt hij de nationale opwekking van het gansche volk. Wij kunnen, hoe verleidelijk het uitéénzetten van von Radowitz's meeningen over kunst, over leven, over godsdienst ook zijn moge, thans daarin niet treden; wij moeten ons bepalen bij dat gedeelte van zijne betoogen, waarin zijne staatkundige geloofsbelijdenis wordt uitgesproken. Wij weten wat hij wil, Duitschlands eenheid en Pruisens vervorming tot eene ‘ständische’ monarchie. Waarom - dus verbeelden wij ons, dat de eerste vraag onzer lezers zal zijn, - waarom, bevredigde het constitutioneele systeem hem niet? wat zijn de redenen die hij daartegen aanvoert?

Het constitutioneele systeem, dus luidde zijne eerste bedenking, kan in den vorm dien het natuurlijk moet aannemen, slechts eene verplaatsing van het despotisme bewerken, niet het despotisme zelf uitroeijen. Het denkbeeld van een absoluten staat,

die met zijne burgers kan handelen naar goedvinden, heeft men slechts in anderen vorm weder opgericht. Hier is het niet de monarch, die gebiedt; het is de massa, het is het volk. Met andere woorden, aan het individu wordt in dit systeem geen volkomen recht gedaan; zulk een regeringsstelsel werkt wel overal *gelijkheid* doch minder algemeen *vrijheid*. Men heeft de beslissing van alles wel gesteld in de handen des volks, doch waar is het recht van de minderheid, wanneer deze toch, wat zoo dikwijls geschiedt, waarlijk gelijk heeft? En dan, zoo men al het bureaucratisme van een bloot-administratieve regering verwerpt, roeit men het kwaad geenszins uit door de centralisatie in te halen, die het constitutionalisme noodwendig met zich medebrengt. Von Radowitz schijnt zich daarbij de woorden van Roijer-Collard te herinneren, toen deze zeide: ‘grâce à la centralisation toutes les affaires, qui ne sont pas nos affaires personnelles, sont les affaires de l'Etat.’ Maar wat de fransche denker als de hoogste lof beschouwt, keurt de duitscher ten sterkste af; daarin ligt juist in het oog des laatsten de fout, dat van den staat alles uitgaat, niets van het individu: ook het constitutioneele systeem bevordert het denkbeeld, dat men alles op den Staat mag schuiven, en het gevolg daarvan is, dat zoogenaamde wetten ten algemeenen nutte, die de rechten van ieder individu schenden, elkander opvolgen. Het tweede verwijt dat von Radowitz tegen het systeem richt, is dit, dat het in plaats van zich naar de toestanden der maatschappij te regelen, die maatschappij telkens naar aprioristische beginselen wil fatsoeneeren. Aan von Radowitz komt de eer toe scherp onderscheiden te hebben tusschen de begrippen van Staat en Maatschappij. Hij begreep zeer goed, dat de staat slechts het organisme kan en mag wezen van dat volksleven, dat in de maatschappij zich openbaart. Met andere woorden: de maatschappij levert de inhoud en stof voor de vormen van den Staat, en die maatschappij ordent zich steeds naar hare organische bestanddeelen, zoodat de eene stand eenen hoogeren trap inneemt dan de andere. Dat het constitutioneele systeem in Frankrijk dien grooten regel meestal miskend heeft, dat het uitsluitend op de bourgeoisie zich steunende alle andere maatschappelijke toestanden heeft weggeredeneerd, daarin ziet von Radowitz de kiemen van eene aanstaande revolutie, en de gebeurtenisssn van Februarij hebben bewezen hoe juist hij zag, toen hij nederschreef: ‘Ik geloof aan de noodzakelijkheid niet alleen van eene politieke maar evenzeer van eene sociale restauratie van den modernen staat. De

eerstkomende revolutie zal geen politieke maar eene sociale zijn.'

Wij zien dat hij het constitutioneele systeem geheel beoordeelde naar den maatstaf, waarmede het in Frankrijk werd toegepast; had hij dan geene oogen voor Engeland? In het algemeen kan men het hem niet euvel duiden, dat hij bij het bestrijden van zijne tegenpartij ook alleen het oog sloeg op de meeningen van die tegenpartij, en men kan niet ontkennen, dat zij die het constitutioneele stelsel destijds in Duitschland wilden invoeren, altijd de vormen waarin het zich in Frankrijk openbaarde, als ideaal vooropzetten. De revolutie van 1848 heeft eerst getoond hoe broos de basis van dat systeem was. Maar daarenboven het Engelsche constitutionalisme heeft geleid tot een met monarchale inrichtingen omgeven republiek; zoo als Oeder zich uitdrukt, het is in werkelijkheid eene aristocratische republiek, terwijl men in Duitschland, vooral in Pruisen aan het historisch feit van de monarchie eene grootere plaats moest toekennen. Op de historische gegevens, door de middeleeuwen verwerkt en aan de nieuwere tijden overgeleverd, wilde hij voortbouwen. De vorst moest niet de uitvoerder van den wil der overwinnende partij zijn, maar de rechter, boven de partijen staande. Neen, voor Duitschland wilde von Radowitz geene republiek; hij wilde de Christelijk Germaansche-monarchie.

Wij gelooven, dat de meeste onzer lezers het met Oeder eens zijn, die, toen Waldheim dat schoonklinkende woord uitsprak, half glimlagchend antwoordde: 'Moet ik weder een van die pretieuse uitdrukkingen hooren, die met alle recht het mikpunt van de geestigheden der radicalen, en van den onwil van verstandige mannen geworden zijn: Christelijk-Germaansche monarchie!' Maar even als Oeder zullen onze lezers geduld moeten hebben, terwijl Waldheim die benaming breedvoeriger ontvouwt.

Het wezen van de Christelijk-Germaansche monarchie, zoo zegt hij, bestaat daarin, dat het volmaakt het omgekeerde is van het absolutisme, in welken vorm het zich ook voordoet. Het staatsbegrip der ouden was dat absolutisme in den hoogsten graad. De staat was alles, het individu niets; de mensch bestond slechts voor den staat, hij was slechts een middel om dat staatswezen verder te volmaken. Door twee machten nu is dat idée gebroken: door het Christendom en de Germaansche nationaliteit. Het Christendom leerde aan de menschen der

overheid ter wille van God te gehoorzamen en stelde dus een geheel ander beginsel van ondergeschiktheid daar, als datgene wat in de oplossing van het individu in het *gemeenebest* bestond. Het Christendom nu zou van zelf, verbonden aan die antieke staatsbeschouwing, voor de grondvesting van de koninklijke alleenheerschappij de deur geopend hebben, zou eene ware Caesaropapie veroorzaakt hebben, zoo niet de Germanen gekomen waren, die het beginsel van de vrije persoonlijkheid vertegenwoordigd hadden. Op die tweeledige basis nu moet elke staat worden opgetrokken. Vooreerst moet er zijn eene overheid, die ter wille van God moet gehoorzaamd worden, die er is uit *droit divin*; deze overheid moet echter de vrijheid, de persoonlijkheid van een ieder eerbiedigen. En het practisch resultaat is, dat de overheid niets doet zonder de rechten te erkennen van hen, die in de zaak betrokken zijn; dat zij telkens hoort de lasthebbers van al de verschillende groepeeringen der onderdanen; dat zij de verschillende standen des volks hare rechten laat verdedigen. Wil men het woord vertegenwoordigers er op toepassen, dan is het standenwezen eene vertegenwoordiging van rechten, terwijl het constitutioneele systeem eene vertegenwoordiging der meeningen van het volk is.

Wij weten thans wat von Radowitz ter verdediging van de in het patent van 1847 bedoelde hervorming van Pruisen heeft aangevoerd; zien wij nu wat hij omtrent de eenheid van Duitschland in zijn boek opmerkt. Wij kunnen hier korter zijn. Geen der partijen, behalve het bureaucratisme alleen, dat het bestaande quand même wilde handhaven, betwistte de billijkheid van den wensch van von Radowitz. Arneburg sprak het algemeene gevoelen uit, toen hij uitriep: ‘Het is voor een ieder, die Duitschland en zijne vorsten waarlijk liefheeft, een diepe smart, dat het breede kostbare veld der nationale belangen zoo geheel onbebouwd is gebleven. Wat is er sedert dertien jaren geschied om in dit heerlijk volk het bewustzijn der gemeenschap levendig te houden, om zijne eenheid naar binnen, zijne kracht naar buiten te bewerken, om het tegenover zoo hoogmoedige naburen op die plaats te verheffen, die de Goddelijke wil het zoo duidelijk heeft aangewezen?’ En Waldheim drukt aller wensch het eenvoudigst, het klaarst uit, wanneer hij zegt: ‘Het is niet genoeg voor het hoogere zedelijke doel, dat deze of gene regering een heilzamen maatregel beaamt, de natie verlangt, dat al het heilzame, dat niet op lokale belangen berust, gemeenschap-

pelijk Duitsch goed zij, dat het tegelijk een symbool worde, waarin zij zich als een eenig groot geheel erkent en voelt. Dit verlangen naar de openbaring van een nationaal leven mag niet genegeerd of onbevredigd gelaten worden, het zal zoo lang een gevaarlijk wapen in de handen van de revolutie-partij blijven, totdat het haar ontnomen is.'

Wij eindigen hier onze korte uiteenzetting van de Gesprekken over Staat en Kerk. Wij onthouden ons van opmerkingen, vertrouwende dat wij den lezer hebben in staat gesteld zelf een oordeel te vellen.

Het quieta non movere vond in von Radowitz geen voorstander; hij reisde in November 1847 met de bewuste memorie naar Weenen, terwijl eenige maanden vroeger zijn koninklijke vriend het patent voor Pruisen had uitgevaardigd. Weenen zou moeten buigen, Pruisen zou het aangebodene geschenk niet versmaden. De gebeurtenissen drongen, fata viam invenient!

Ja zij vonden een weg, maar eenen anderen dan de koning en von Radowitz aangewezen hadden. Met reuzenschreden stormde de tijdgeest voort; de vergadering, te Berlijn opgekomen, verwierp het eene voorstel na het andere, en moest weldra gesloten worden. De gebeurtenissen in Zwitserland hielden een oogenblik de plannen voor de eenheid van Duitschland tegen. Europa sloeg met ongerustheid de woelingen van den Sonderbund gade, von Radowitz werd zelfs naar Parijs gezonden en de eene maand verliep weder na de andere; men hoopte, dat toen de tijd eindelijk zoude gekomen zijn; toen in eens als een donderslag door geheel Europa de tijding weêrklonk: de revolutie is in Parijs, de barricaden zijn weder opgericht, de koning is gevlucht! de republiek in Frankrijk uitgeroepen.

II.

De revolutie in Parijs was het teeken geweest tot eene algemeene omwenteling in Duitschland. De oude kalme rijkssteden zagen binnen hare muren het woelen der woeste menigte van burgers en boeren; de nieuwe weelderige hoofdsteden voelden

in een oogenblik als door eenen electrieken schok, dat de macht van den vorst in haar midden gezeteld, voorbij was. Voorbij was het geduld, voorbij was de hoop, voorbij was de trouw; een koortsachtige gloed schitterde op ieders wang, doortintelde ieders taal; slechts twee kreten werden gehoord: wraak voor het verleden en een eisch voor het tegenwoordige. Lang genoeg had men zich door het beeld der toekomst laten begoochelen, lang genoeg had men zich in slaap laten wiegen door het gezang, dat van het naderend rijk en de daar heerschende vrijheid gewaagde. ‘Nu het rijk, nu de vrijheid! - zoo klonk het - dat ons die beide gaven worden gegeven, wij, levenden hebben recht daarop - zoo niet, zelven zullen wij het grijpen, met eigen handen!’ Wat hadden die vorsten, aan wie de leiding van alles was toevertrouwd geweest, tot nu toe voor die twee zaken gedaan? Men sprak, als men den naam hoorde van den koning van Pruisen, van goede bedoelingen, maar de hel is daarmede geplaveid, had reeds Dante gezegd; men sprak van langzame historische ontwikkeling, van een trapsgewijs verkrijgen van zelfstandigheid, maar op het woord: te vroeg! zoo dikwijls uitgesproken, antwoordde thans van zelven het geweten der vorsten: te laat! Niet meer zou men de spottende vraag op de lippen behoeven te hebben, of men zoo vrij mocht zijn vrij te zijn; niet meer als eene gunst, die gegeven, maar als een schuld, die afgedaan moest worden, verlangde men zijne rechten en vrijheden, - en de grooten der aarde moesten voor een oogenblik toezien, dat de blaauwe kiel hunnen hermelijnen mantel verdrong. Voor sommigen scheen het tijdstip van het begin van het groote einde der wereld aangebroken te zijn, ‘le commençement de la fin,’ voor anderen was het 't dagen van een nieuwen morgenstond; voor allen was het een ontzagwekkende dag, de groote dag des oordeels. Weldra zou op de Roncalische velden weder de keizer Barbarossa gericht houden en rechten tusschen goeden en kwaden, tusschen hen die onrecht hadden gedaan en onrecht hadden geleden; in den tusschentijd, totdat de keizer zoude ontwaken en uit zijn stille groeve in den Kijffhäuser te voorschijn treden, zou men het rijk voor hem in orde brengen. Eene vergadering van een en vijftig wakkere staatsmannen die zich zelven hadden geconstitueerd, kwam te Heidelberg bijeen, en had alle belangrijke politieke persoonlijkheden, voor het meerendeel leden der verschillende vertegenwoordigende kamers in ge-

heel Duitschland, naar Frankfort opgeroepen. Op den 31sten Maart kwamen gedurende vier dagen die opgeroepenen als Duitschlands notabelen, onder het voorzitterschap van Mittermaier, te zamen, om voor een groot Duitsch parlement de noodige voorbereidende schikkingen te maken. En toen gedurende die vier dagen dat zoogenaamde voorparlement zijne onstuimige zittingen hield, kwam het eerst recht aan het licht, wat men gedaan had. Men had aan de omwenteling een bepaalde richting, een koers gegeven en haar daardoor dus volbracht; de eenheid van Duitschland was besloten, en reeds practisch verwezenlijkt; men had aan de partijen een bepaald terrein afgebakend, waarop men elkander wettig kon bestrijden, - maar omtrent één punt had men zich geen klaar denkbeeld gevormd. Men had wel de rechten van het volk erkend, zijne wenschen bevredigd, maar zou men nu ook de rechten der bestaande Duitsche vorsten erkennen, en hun bondgenootschap al of niet inroepen of gebruiken tot het vormen van het ééne, groote, vrije Duitschland? Ongelukkig was dit ééne punt het voornaamste, waarover men zich tot iederen prijs dadelijk en in het begin had behooren te verstaan en welks beslissing al het overige had moeten voorafgaan.

Men verwaarloosde het; men meende, dat de macht der vorsten voor goed gebroken was, en men over hen wel later zou kunnen beslissen; men was tevreden, toen in het voorparlement de zoogenaamde oud-liberale partij, wier ideaal het constitutioneele systeem was, de zege wegdroeg op de republikeinsche factie, - men besloot, dat op 50,000 zielen een afgevaardigde zou worden gekozen, en terwijl de vergadering zich zelve ontbond, benoemde het een permanent comité van 50 leden, onder presidium van Soiron, dat de loopende zaken zoude afdoen en met den nog bestaanden bondsdag, als vertegenwoordiger der vorsten, zou onderhandelen over alle maatregelen, welke omtrent de verschillende Souvereinen moesten genomen worden, tot op het bijeenkomen van het groote parlement.

Dat groote parlement, de algemeene vertegenwoordiging van het gansche Duitsche volk, dat tot taak had het rijk in orde te brengen en eenen keizer te kiezen, kwam den 18den Mei, ongeveer 400 leden sterk, in de Pauluskerk te Frankfort voor het eerst te zamen. Het was eene indrukwekkende vergadering. Al wat Duitschland groot en edel had, was daar van de verschillende oorden van het groote rijk afgevaardigd. Eene ver-

tegenwoordiging van Duitschlands volk was het met het volste recht. Geen enkele groote naam, dien Germanië kon aanwijzen, werd er gemist. In wat vak van wetenschap men ook had uitgemunt, steeds had Duitschland zich dankbaar betoond voor de ridders van den geest, en als belooning werden zij nu naar Frankfort gezonden. En al die Duitsche geleerden gingen met het meest volkomen zelfvertrouwen derwaarts van uit hunne rustige huizen in de kleine akademiesteden, waar zij tot nu toe met de wezenlijke regering zich nooit hadden gemoeid, om des te stouter een mogelijk denkbaren staat te bepeinzen; zij grepen den wandelstaf, neurieden onderweg het lied van den grijzen zanger aan den Rhijn: ‘wat is het Duitsche vaderland,’ en maakten zich gereed om voor de nakomelingschap een antwoord te geven op die vraag. Maar niet alleen geleerden, ieder die, in welke vertegenwoordigende kamer dan ook, zich een zekeren staatkundigen roem had verworven, vond men hier op de zetels der Pauluskerk; bovendien, het noordelijk Duitschland had zijn woesten drom van Jong-Hegelianen, die wilde titanen der toekomst, gezonden, en het zuiden had zijne vrome priesters en bijgeloovige ultramontanen afgevaardigd. Het was de meest bonte vergadering die men zich denken kon, en al het beleid van den voorzitter was noodig om hier eenig besluit te doen nemen. Doch de voorzitter was voor die taak berekend; het was Heinrich von Gagern. Eene zeldzame vereeniging van kracht en innemende beminnelijkheid kenmerkte hem. Daarbij tintelde ieder zijner woorden van het levendigste, tot dweepzucht overslaande, geloof aan de juistheid van het doel en van de middelen die hij zich gekozen had. Uit iedere daad van zijn leven sprak een fiksch gezonde natuur. Telg van een geslacht, in hetwelk Duitschlands eenheid tot leuze geworden was, kon niemand hem ooit van ontrouw of laauwheid jegens de goede zaak verdenken. Zijn gansche leven had hij tot nu toe besteed aan het verdedigen van het constitutioneele stelsel. Meer wat de zedelijkheid en de billijkheid dan wat het strenge recht hem voorschreef was de leidsnoer zijner daden. In zoo verre verschilde hij van von Vincke, bij wien alleen het strenge recht gold, en die soms juist daardoor tegen vriend en vijand even onbillijk bleek. Reeds in geheel zijn spreken was een scherp onderscheid met von Vincke op te merken. Stond bij dezen in elke redevoering de kunst van het debat, de koenheid van den aan-

val en de stoutheid van karakter op den voorgrond, bij von Gagern was het de edele persoonlijkheid van den redenaar vooral, die den grootsten indruk maakte en zijne innige overtuiging die uit zijne woorden sprak. Erkend hoofd van de liberale partij in Duitschland, wist hij dan ook bij elke groote aangelegenheid het wachtwoord uit te spreken, dat de meerderheid volgde. Die meerderheid, bestaande uit de liberaal constitutioneele partij in hare verschillende schakeeringen, had tot woordvoerders in de vergadering vooral Bassermann, Beckerath, Dahlmann, Welcker, Heckscher, Robert von Mohl, von Schmerling, Riesser en Simson. - Ter linkerzijde van de liberalen hadden zich de vast-aanéengesloten republikeinen gerangschikt, wier denkbeelden het best door Robert Blum, Raveaux, Vogt, Struve, Schaffrath, Arnold Ruge, Jordan en Ludwig Simon werden ontwikkeld; terwijl ter rechterzijde de reactionnairen zetelden, wijzende op hunne uitmuntende sprekers: von Arnim, von Auerswald, von Schwerin, Prins Lichnowsky en von Vincke. Onder deze laatsten nu zat in de voorste gelederen, Joseph von Radowitz.

Wij hebben te onderzoeken, hoe von Radowitz op die plaats was gekomen, welke beginselen hij daar zou voorstaan. De revolutie had den draad van zijne werkzaamheid en van zijne levensrichting gebroken. Al het werk, met zoo veel moeite, dag op dag bearbeid en geschikt, was op eenmaal nutteloos en onbruikbaar geworden. Zoowel voor Pruisen als voor Duitschland was de ontwikkeling, die de koning en von Radowitz in hunne gedachten reeds afgebakend hadden, nu onmogelijk. In Berlijn was het volk in onstuimige drift losgebroken en had den koning gedwongen de grootste concessiën te doen. In Duitschland zelf was alles omvergeworpen; de eenheid was plotseling uitgeroepen en de bondsdag wachtte slechts op de bijeenkomst van het parlement om voor goed een einde aan eigen bestaan te maken. Wat was er nu voor von Radowitz te doen? Zou hij zich aan de gebeurtenissen onttrekken, moedeloos dat zij den door hem aangewezen weg niet afgeloopen hadden, vertwijfelend om ze ooit weder op de rechte baan te brengen? Zoo hij dit gedaan had, was hij den naam van staatsman onwaardig geweest. Een staatsman werkt niet met gegevens, die hij zelf schept; hij werkt met feiten, met menschen die hij vindt en aan wie hij eene richting heeft aan te wijzen. Het tooverwoord, waarmede een staat moet worden bestuurd, houdt op een tooverwoord te zijn, wanneer geen der staatsleden het

begrijpt; en het was maar al te duidelijk geweest, dat het tooverwoord van von Radowitz door het volk niet begrepen was. Het was dus de allereerste taak van von Radowitz om het feit aan te nemen. En als men wel doordacht, dan waren er nog lichtpunten genoeg in dit feit. Twee gedachten toch hadden den geheelen arbeid van von Radowitz beheerscht: de hervorming van Pruisens staatswezen en zijne losrukking van het bureaucratisme, en dan de eenheid van Duitschland. Welnu, beide deze zaken waren door de omwenteling, al was het dan ook gewelddadig, gevestigd. Wat Pruisen betrof, het bureaucratische absolutisme was van nu af voor goed onmogelijk; - vorst en volk moesten nu te zamen regeeren. De wijze waarop de wil van dat volk zich moest bekend maken, die zich nu reeds liet voorspellen, te weten door eene constitutioneele volksvertegenwoordiging, had hij zoo lang bestreden, als de mogelijkheid nog bestond om het voor hem veel meer met de historie overeenkomstige standensysteem verwezenlijkt te zien; nu echter die mogelijkheid weggenomen was door de diep ingrijpende gebeurtenissen der laatste dagen, aarzelde hij niet om als een verstandig staatsman het constitutioneele systeem als het nu eenig-mogelijke aan te nemen; en om zijnen vriend, den koning, de handen ruimer te laten, en hem voor de toekomst van de verdenking te vrijwaren, als zou hij den aanvang van een nieuw regeringsbeleid hebben ingewijd, omstuwd door mannen, die in hun hart aan een ander stelsel de voorkeur gaven, nam hij zijn ontslag uit de Pruisische staatsdienst.

Wat Duitschland in het algemeen betrof, ook daarin bood de omwenteling punten van aanraking met de denkbeelden van von Radowitz. Hier was zelfs meer gedaan dan hij had durven hopen. Terwijl hij met zijnen koninklijken vriend jaar op jaar allerlei plannen had bedacht, die h i e r op openbare tegenwerking, g i n d s op flaauwhartige besluiteloosheid waren gestuit, was in ééns het werk verricht. Waarlijk bij zoo groote gebeurtenissen moest men niet te veel aan een eigen systeem blijven hangen. Het volk had hetzelfde doel gehad als von Radowitz, en had het slechts op eene andere wijze volbracht; - die naar eene sterre ziet, dus luidt het Engelsche spreekwoord, doet het licht, dat hij in de hand heeft, uit. Zoo deed von Radowitz. Die sterre, waarnaar hij steeds hoopvol had gestaard, was de Duitsche eenheid; hij begroette haar met vreugde, al was zij aan eene andere zijde des hemels tintelend opgerezen, dan waar hij had gedacht haar

te vinden. Was ook al geheel zijn vroeger voorbereidend werk nutteloos gebleken, had hij ook al geen maarschalksstaf kunnen verdienen in het kampen voor de heilige zaak, het kwam er nu op aan om als eenvoudige strijder in de gelederen dienst te nemen, ten einde voor het minst de eer van de vlag te bewaren. Von Radowitz trad in het parlement te Frankfort, gekozen door Arensberg in Westphalen.

Wij kunnen uit deze omstandigheden en deze gemoedsstemming reeds van zelf de houding voorspellen, die hij in dat parlement zou aannemen. De revolutie had hij als een feit aangenomen; het kwam er nu maar op aan om de revolutionnaire plannen op antirevolutionnaire wijze uit te voeren. Hier was vóór alles noodig de bulderend voortrollende bergstroomen binnen de oevers te houden, en tevens zorg te dragen, dat de beweging, eenmaal binnen hare perken gehouden, eene voortbeweging zoude zijn, met andere woorden, dat bij elk besluit het practisch resultaat in aanmerking werd genomen. Elks rechten moesten worden erkend, wilde er iets blijvends tot stand komen, zoowel die van het volk, als die der vorsten. Wij kunnen ons daarom begrijpen, hoe hij naast von Vincke plaats nam.

Laat ons thans het parlement binnentreden! In de cirkelvormige St. Pauluskerk te Frankfort zitten de afgevaardigden uit gansch Duitschland verzameld. Op de kolommen, die de ronde ruimte waar zij zitten omgeven, rust eene galerij, groot genoeg om 2000 toeschouwers of toehoorders te bevatten, en het is van die galerij, dat wij de oogen naar beneden op de vergadering werpen. Tegenover ons zit de voorzitter, Heinrich von Gagern, die met ijzeren hand en krachtige stem de vergadering leidt. Aan zijne regterzijde zit von Radowitz. Wij willen niet wagen - hoe verlokkend de arbeid ook zijn moge - een uitgewerkt portret van hem te leveren, waar zijn beeld reeds zoo dikwijls uitstekend is getroffen. Liever zullen twee beproefde meesters die taak voor ons verrichten. Wij zullen de twee teekeningen geleverd door de Kölnische en door de Augsburger Allgemeine Zeitung, bladen van tegenovergestelde politieke richting, u voor oogen stellen. Beide zijn sterk gekleurd, en beoordeelen hem alleen naar eigene opvatting en meening. Beider schilderij wordt als 't ware verlicht door het helle gazlicht; elke omtrek wordt in scherpte verdubbeld, elke slagschaduw steekt er des te donkerder af. Den lezer zal het echter gemakkelijk vallen zich diezelfde figuur onder het allen gelijkelijk licht- en schaduwbedeelend daglicht te stellen. De eerste is van de hand

van den heftigen republikein, Alfred Meiszner; hij schetst hem aldus: ‘Wanneer wij de rechterzijde overzien, dan treffen ons vooral drie persoonlijkheden: het zijn de drie capaciteiten van den adel, ze zijn een resumé van zijne drie groote schakeeringen. Ik bedoel den heer von Radowitz, den vrijheer von Vincke en den vorst Lichnowsky. De heer von Radowitz is ontwijfelbaar de meest belangrijke van de drie; hij is het hoofd en de denker der partij, welke daar zit met naauwverholen bijbedoelingen, en steeds stouter ten strijde zich rust tegen eene omwenteling, die haar reeds van zooveel heeft beroofd en haar zou verpletteren zoo zij nog eene schrede voorwaarts ging. En iets anders is ook niet denkbaar. Wie zijn leven lang alle krachten gewijd heeft ten beste van het absolutisme, die kan heden geen aanhanger van het constitutioneele systeem zijn. Wanneer de heer von Radowitz heden voor het constitutionalisme in de bres springt, zoo geloof ik des te meer aan zijne duistere plannen, en zoek die in de rimpels van zijn voorhoofd, in de diep gegroefde lijnen van zijn gelaat. Daar zit hij: een hoofd zoo karakteristiek als een op eene schilderij van Velasquez; hij gelijkt op een oorlogsmonnik. Zijn gezicht zoo eentoonig geel, zijn grijs haar, zijn oog met een galachtigen tint, zijn vastgesloten mond door een zwarte knevel overschaduwd, zijn donkere blik immer op het papier voor hem gericht, - iedere trek van zijn uiterlijk beteekent iets. Redenaar is hij niet, maar elke van zijne redevoeringen oefent toch eene groote werking uit. Op zijne zitplaats heeft hij geen woord over voor zijnen nabuur; hij zit en peinst. Slechts wanneer eene belangrijke stemming plaats vindt, ziet hij om zich heen en beveelt als een veldheer zijne scharen in het ronde met het woord: Zitten blijven, of opstaan. En zij volgen hem op zijn enkel woord.’ - De Augsburger Allgemeine Zeitung schilderde hem dus: ‘Het is een eigenaardig schouwspel op de uiterste rechterzijde van de Pauluskerk den militairen doctrinair te zien, die zoo kort voor het uitbreken van de duitsche omwenteling in de “Gesprekken over Kerk en Staat,” over de Constitutiën den staf had gebroken en in het standenwezen alleen het heilmiddel van deze kranke tijden meende te vinden. Hij schijnt zoowel geestelijk als lichamelijk te lijden. Het gelaat - een Velasquezkop, zoo als Alfred Meiszner treffend zegt - is vaalgeel, de blik is van den diepsten ernst, de zwakke oogen scherp en doordringend, de beweging van het lichaam heeft iets zwaars, men weet niet recht of het uit zwaarte

of uit voornaamheid voortvloeit. Hij zit alleen, en licht alleen het hoofd een weinig op, wanneer zijne geestverwanten, vorst Lichnowsky en anderen, tot hem komen om hem iets te vragen, of hem hunne mededeelingen te doen. Geene redevoering van vriend of tegenstander verandert zijne trekken - het is altijd dezelfde, half donkere, half onverschillige uitdrukking, met welke hij recht voor zich, of op het voor hem liggende papier, waarop hij zijne aanteekeningen maakt, ziet. Beklimt hij de redenaarstribune, hetgeen met langzame schreden geschiedt, dan vouwt hij de handen, terwijl hij steeds het papier in de regterhand houdt, onder de borst te zamen: en spreekt dan in korte scherp gekante zinnen, met vermijding van al wat naar opsiering zou kunnen gelijken: met welberekende, doch niet aanmatigende aanwending van zijne rijke kennis, op de wijze van een van zijne waarde overtuigd staf-officier, die aan de opmerkzame leerlingen van een krijgsschool de beginselen der hoogere stratégie ontvouwt en met voorbeelden uit eigene ondervinding opheldert. De vergadering, waarvan een vierde hem haat als de reactie in persoon, terwijl bijna allen eene klove tusschen hem en zich zien of gevoelen, hoort hem zoo opmerkzaam toe als bijna geen anderen redenaar. Hij verrast door nieuwe gezichtspunten, die hij door de eenvoudigste middelen weet aan te brengen en als axiomata vaststelt. Reeds de rustige, hartstochtelooze zekerheid, waarmede hij ze uitspreekt, boezemt ontzach in. Op eens, terwijl men zich in het midden der redevoering gelooft, breekt de rede kort en droog af. Het centrum en de rechterzijde klappen in de handen en roepen bravo, terwijl hij met zijnen zorgeloos onverschilligen gang, als gold de bijval een ander, zijne plaats weder opzoekt.’

Wij gelooven, dat men door die twee schilderingen heen duidelijk de persoonlijkheid van von Radowitz in de St. Pauluskerk veraanschouwelijkt ziet. Mocht ook al de algemeene verbazing om hem, den vriend van den koning van Pruisen, daar te zien, oorzaak wezen, dat een te geheimzinnige nevel onwillekeurig in ieders verbeelding hem omgaf - het was ook niet te ontkennen, dat hij, die tot op dezen tijd altijd als onzichtbaar voor het volk had gewerkt, thans, nu hij zich in den maalstroom stortte, voor ieders aanblik zichtbaar, eene zeer eigenaardige positie bleef behouden. Wel wist men uit zijne zoo kortelings verschenen schriften, dat ook zijn hart voor de vrijheid klopte, dat hij slechts één vurigen wensch koesterde: de eenheid van Duitschland; maar men wist ook, dat hij zijn

riddereer aan eenen vorst had verpand. Men wist hoe hij, trouw zoo als geen ander, alles zou opofferen, wanneer hij voor den koninklijken vriend het blanke zwaard slechts kon trekken. Dan fluisterde men elkander toe, hoe hij, de sterke held, geene daad des levens deed zonder voor God de knie te hebben gebogen, en de godsdienst was, voor het minst, iets vreemds, iets onbegrijpelijks in dat Duitsche parlement. Een zonderling schouwspel bood hij der vergadering aan. Soms als wij oude papieren om ons heen hebben gerangschikt en wij het verleden als het ware hebben gesloten, om des te werkzamer in het tegenwoordige te kunnen arbeiden; soms kan het gebeuren, dat een van die papieren, waarop de woorden in memoriam geschreven staan, ons - wat moeite wij ook doen om, het verledene achter ons latende, een nieuw leven met nieuwen moed aan te vangen - steeds voor de oogen en de gedachte komt. Wij willen het niet langer zien, dat teeken van vroegere, misschien droeve, altijd ernstige herinnering; wij willen het van ons bannen, en toch bij den blijdste juichtoon dien wij uitgalmen, bemerken wij plotseling die diepzinnige woorden. Zulk een ‘in memoriam’ was voor de Frankforter vergadering de generaal von Radowitz. Dat er nog koningen waren, dat die vorsten misschien al het zoo luidruchtig begonnen werk op één dag als met eenen slag zouden vernietigen, daaraan herinnerde onwillekeurig von Radowitz. Deze was de indruk, dien hij op de vergadering maakte. Welken indruk daarentegen de vergadering op zijn gemoed teweegbragt? Wie zal het beslissen. Toch, dunkt ons, moest hij zich in het eerst zeer zeker misplaatst gevoelen. Neen, hier zouden de woorden niet langer begrepen worden, die hij vroeger met zooveel eerbied immer had uitgesproken. Een Christelijk Germaansch rijk - wie dacht er aan? Wat wilt gij hier met uwe lenze: aan de overheid ter wille van God te gehoorzamen? Gij hebt het feit aangenomen, hopende dat nu eindelijk die keizer zal gekozen worden, waarnaar uw ridderlijk hart altijd heeft verlangd; - reeds ziet gij den Duitschen diadeem van Barbarossa om de slapen van uwen koninklijken vriend, en ge herinnert u niet de omwentelingswoorden van dien Heine, dien gij toch eertijds nog wist te verdedigen. Hoort ge dan het lied niet, dat, opgevangen door den een, geneuried door den ander, steeds luider en luider zich verheft, om zich eindelijk met onweerstaanbare kracht te uiten in het volgend referein:

Bedenk ich der Sache ganz genau,
So brauchen wir gar keinen Kaiser.

Doch hoe het zij, wij dienen de werkzaamheid van von Radowitz in het parlement te Frankfort wat nader te ontvouwen.

De vergadering, vertegenwoordigende het Duitsche volk, was in Mei 1848 te zamen gekomen. Van nu af aan kon men aan het werk gaan, om het rijk te constitueeren en om na het ten einde brengen van die constitutie den keizer te kiezen. De geschiedenis van de werkzaamheden der vergadering splitst zich in haren arbeid vóór en na September 1848. Den 18^{den} September toch had de bekende opstand in Frankfort plaats, die den toestand van Duitschland zoo geheel veranderde. - Drie groote kwestiën nu beheerschten aller aandacht van Mei tot September, te weten: 1°. de verhouding der vergadering tegenover de enkele staten en hunne regering; 2°. de verhouding van Duitschland tegenover de eenigzins in vasallentoestand geplaatste landen en volken, als Sleeswijk-Holstein, Polen, en de natiën behoorende aan Oostenrijk; 3°. het vestigen en uitvaardigen der zoogenaamde grondwetten.

Gaan wij na, welke partij in elk dezer drie twistvragen von Radowitz koos.

Wat het eerste punt betrof, de verhouding der vergadering tegenover de enkele staten en hunne regeringen, daarover was het de meening van von Radowitz, dat het eenige doel van de nationale vergadering het tot stand brengen van eene algemeene constitutie was. Die constitutie kon echter alleen door zamenwerking met de regeringen der enkele staten voor deze rechtsgeldig zijn. Het was het vaste denkbeeld van von Radowitz, dat het parlement niet in eene almachtige conventie mocht ontaarden, maar zich aan het bestaande, aan de bestaande regeringen moest aansluiten. Zoo niet, dan voorspelde von Radowitz reeds toen, in het midden der opwinding, de ijdelheid van het werk. De eerste en groote gelegenheid, waarbij hij deze zijne meeningen moest verdedigen, was toen de keuze van een uitvoerend centraal bestuur moest gedaan worden. Tot zoo lang de keizer nog niet gekozen was, moest de wetgevende vergadering voor eenen uitvoerder van hare bevelen en wetten zorgen. De debatten daarover begonnen den 19^{den} Junij. Terwijl de linkerzijde niets anders wilde dan dat de vergadering uit haar midden een comité benoemde om de besluiten van

het parlement uit te voeren, vatte de rechterzijde hier post en ontvouwde duidelijk en klaar hare beginselen. Von Radowitz was haar woordvoerder. Hij bepleitte het voorstel, dat eene uitvoerende macht zou vastgesteld worden, waarvan de leden door de regeringen der verschillende staten benoemd en voor de vergadering verantwoordelijk zouden zijn. De motieven, die hij voor dat voorstel gebruikte, zijn de volgende: Duitschland bestaat historisch uit twee factoren, de eenheid en de veelheid. Het groote wetgevende Bestuur van Duitschland zal dus steeds uit twee lichamen, twee kamers, moeten bestaan, het ééne dat die eenheid, het andere dat die veelheid vertegenwoordigt. Het eene zal men het Gesammthaus kunnen heeten, het andere het Staatenhaus. Te Frankfort had men tot nu toe alleen het Gesammthaus; hier was het Duitsche volk vertegenwoordigd, niet Pruisen, Oostenrijk, Beijeren en de andere staten. Het andere huis, dat deze verschillende staten en hunne regeringen zou vertegenwoordigen, was er nog niet. Wel was het eigentlijk de bondsdag, de natuurlijke vertegenwoordiging van de verschillende staten en hunne regeringen, maar die was nu niet machtig genoeg zich te doen gelden. Welnu, het toekomstige centrale uitvoerende bewind, men noeme het keizer, president, directorium of anders, moet altijd later tegen deze twee lichamen overstaan. Thands, nu het eene ontbreekt en provisorisch een uitvoerend bewind moet benoemd worden, was het plicht om die keuze in de handen te leggen van de verschillende staten, ten einde zich vast van hunne medewerking te verzekeren. - Men weet welk het lot van dit plan was; men weet, dat de combinatie van von Gagern de zege wegdroeg en dat het parlement uit een der leden der regerende huizen, 28 Junij, den niet-verantwoordelijken rijksvicaris koos, den aartshertog Johann, die weldra den bondsdag sloot; - maar men weet ook, dat de voorspelling van von Radowitz zich verwezenlijkte, en dat de verschillende regeringen der staten, zich niet bekommerende om het parlement, weldra hun eigen gang gingen.

Wat het tweede punt aangaat: hierin waren voor von Radowitz eigenaardige moeijelijkheden. Men kent de groote bezwaren, waarmede Duitschland te kampen heeft, zoodra het zich als één volk, dat één zelfde taal spreekt, wil beschouwen. Eensdeels zijn eenige volken, die Duitschland omringen, steeds daardoor als in een vasallen-toestand gehouden, en is hunne geschiedenis als het ware met die van Duitschland zoo te zamen

geweven, dat Duitschland zijne grootste bolwerken zoude wegwerpen, zoo het die volken prijs gaf; anderdeels zijn eenige kleinere Duitsche staten aan niet-Duitsche vorsten onderworpen, die natuurlijk al hunne krachten bezigen om dat nationaal-Duitsche element daar te verstikken. Vandaar veelvuldige verwikkelingen en bijna onoverkomelijke zwarigheden, wanneer men tot eene volkomene éénheid wil komen.

Twee beginselen zijn steeds met elkander in strijd, te weten het systeem der nationaliteit en het stelsel der territorialiteit, en ongelukkig is de staat, die tusschen deze twee begrippen kiezen moet. In zulk een toestand scheen zich echter Duitschland te bevinden. Was de geheele omwenteling uit de behoefte voortgekomen, om één nationaal duitsch rijk daar te stellen, bracht die drang van zelf mede om Sleeswijk-Holstein en Limburg aan den Duitschen bond naauwer aan te hechten - voor de andere consequentie, om dan ook Duitsch Polen en de landen aan Oostenrijk behoorende op te geven, deinsde de Duitsche bond tot nog toe terug; alleen de strenge Duitsche democraten in het parlement wezen dezen weg aan. Wilde men de quaestie dan niet door beginselen laten uitmaken, dan bleef er geen andere uitweg over, dan zich op de bestaande verdragen, op de geschiedenis, op de politieke omstandigheden te steunen en naar bestaande rechtsgronden alle feiten te beoordeelen. Dat laatste systeem was zeker het wijsste geweest en von Radowitz meende ter goeder trouw het te volgen: overal was de historie zijne leidsvrouw, maar onwillekeurig liet hij zich, zoo als bijna allen, door zijn vurig patriotisme medeslepen, en terwijl hij Sleeswijk-Holstein voor Duitschland vorderde, was hij de eerste, die aantoonde, hoe Duitschland geen voetbreed gronds, hetzij in Polen, hetzij in Italië, moest wijken. In vier discussiën over deze zaak mengde hij zich. Den 9^{den} Junij had Dahlmann, de doctrinair der liberalen, het eerst de zaak van Sleeswijk-Holstein voorgedragen. Ondersteund door Waitz, wilde hij de politiek van Pruisen berispen, dat niet sterk genoeg de eenmaal begonnen oorlogen tegen Denemarken voortzette. Doch de storm brak eerst los in de vergadering, toen men vernam, dat den 2^{den} Julij te Malmoë tusschen Pruisen en Denemarken een wapenstilstand gesloten was, welke de hertogdommen aan hun lot overliet. Dahlmann deed het uiterste om den wapenstilstand te doen verwerpen, en slaagde daarin door de hulp der republikeinsche

factie, maar weinige dagen later zag hij in, dat, zoo men niet aan deze laatste zich wilde overgeven, men Pruisens gedrag als een feit moest aannemen. Tot deze laatste handelwijze droeg von Radowitz, hoewel Dahlmann in principe gelijk gevend, voor zijn aandeel bij. De politieke noodzakelijkheid zegevierde ook bij hem.

Diezelfde noodzakelijkheid deed hem ook in de andere discussiën de niet-duitsche landen, die tot nu toe aan Duitschland onderworpen geweest waren, voor Duitschland vorderen. Hij stelde aan de vergadering voor, om Oostenrijk te noodzaken de keuzen voor het parlement in Bohemen niet langer in den weg te staan; hij bestreed ten heftigste de pogingen der democraten om een groot Poolsch rijk te herstellen, eindelijk hield hij den 12^{den} Augustus zijne beroemde redevoering over den Italiaanschen oorlog, waarin hij de bemiddeling van Duitschland tusschen Oostenrijk en Italië voorstelde en als basis aannam, dat al het land tot aan de Mincio aan Oostenrijk moest blijven als lid van eenen Italiaanschen bond.

Bezien wij nu het derde punt, de quaestie der zoogenaamde grondrechten. Hier was von Radowitz weder geheel in zijn recht. De vergadering, nadat zij eenmaal zich een uitvoerend gezach had toegevoegd in den persoon van den aartshertog Johann van Oostenrijk, dacht dat ze nu niets beters doen kon dan de grondbeginselen der maatschappij, eene zoogenaamde magna charta van de rechten van den mensch, eene zamenvatting van 's menschen grondrechten, op te stellen. Overmoedig in haar bestaan, dacht zij er niet aan, dat zij zich voor alles de zamenwerking der regeringen moest verzekeren, en in ijdelen waan verspilde zij de eene maand na de andere om niets meer tot stand te brengen dan - een wetenschappelijk congres. Zonderling schouwspel voorwaar! - Terwijl geheel Duitschland van het eene einde tot het andere door burgeroorlog werd geteisterd, ging men te Frankfort grondig en diepzinnig de rechten van den mensch, van de familie, van de kerk, van den staat ontwikkelen, als ware men in eene vergadering van professoren en niet van staatslieden! - Von Radowitz had terecht slechts weinig op met die theocratische debatten; slechts in één punt nam hij een werkdadig aandeel in de discussie, maar in een punt, waarvan de praktische noodzakelijkheid eenige maanden later slechts te sterker zoude blijken, te weten, hij vroeg de bepaalde afscheiding van kerk en staat. In zijne redevoering over deze

zaak spreekt hij met opene vrijmoedigheid zijn gevoelen over twee hoofdpunten uit.

De Christelijke staat - zoo sprak hij - behoort van nu af aan tot het verleden; wij mogen dat feit betreuren, maar wij moeten het erkennen. De plaats van de kerk is dus geheel veranderd. De vereeniging van altaar en troon is niet meer mogelijk en leidt er slechts toe om de kerk aan het wereldlijk bestuur te onderwerpen. Men geve dus elk kerkgenootschap, behoudens enkele uitzonderingen, zijne onafhankelijkheid, en late het meester van zijn geloof, van zijne eeredienst en van zijn kerkelijke tucht. Het groote bezwaar, dat de tegenpartij hiertegen inbracht, was de verhouding der protestanten en catholieken. Was aan elk kerkgenootschap zijne vrijheid verzekerd, dan zou voortdurend strijd ontstaan en door zijne eenheid zou het catholicisme telkens meer veld winnen. Maar ook de ongegrondheid van dat vermoeden werd door hem bewezen, en hij, de catholiek bij uitnemendheid, ging nog verder. Zonder terughouding hooren wij hem zijne denkbeelden over de Jesuïten mededeelen in deze woorden: ‘Het is u bekend, dat de zichtbare katholieke kerk een levend organisme vormt, hetwelk in hoofd en leden volkomen is geordend. Slechts deze ordening, en deze alleen, is wezenlijk en noodwendig; al het andere is voorbijgaande, is slechts een noodhulp voor oogenblikkelijke doeleinden, voor oogenblikkelijke behoeften. Nu was, mijneheeren, de Jezuïtenorde in de 16de eeuw zulk een noodhulp, om in oogenblikkelijke behoeften van de katholieke kerk te voorzien. Maar zulk eene behoefte bestaat thans voor Duitschland op geene wijze. Het Duitsche episcopaat, de Duitsche klerus hebben die hulp niet noodig om haar taak te vervullen, de Duitsche wetenschap behoeft zulk eene ondersteuning niet. Ofschoon wij (de katholieke partij) ons tegen elk voorstel moeten aankanten, dat de algemeene kerken vereenigingsvrijheid door wettelijke uitsluiting, van welke orde ook, wilde aantasten, zoo zouden wij toch, wanneer een of andere partij het voorstel daartoe deed, om ergens in een der Duitsche landen de Jezuïtenorde in te voeren, ons uit hoogere belangen der katholieke kerk tegen de uitvoering van zulk een plan met alle macht verklaren.’ - Het zou der vergadering wel zijn geweest, zoo zij dit voorstel hadde gevolgd; - bij den grooten strijd tusschen het Zuiden en het Noorden van Duitschland zou weldra die tusschen protestanten en katholieken zich voegen; en de vrees van de katholieken voor eene eenheid, die

geen onafhankelijken toestand van hun kerk gedoogde, zou al het vroegere werk ijdel maken; maar ook hierin leed von Radowitz de nederlaag.

Wat baatte het hem dan ook, of misschien in andere praktische aangelegenheden, wanneer bij voorbeeld de marine of de landsverdediging ter sprake kwam, zijne inzichten steeds werden gevolgd? Men gaf hem altijd alle eer, maar in groote punten werd zijn raad zeer zelden uitgevoerd. Eens, het was den 27sten Mei, een der eerste vergaderingen van het parlement, stond hij op en deed den voorslag om met de overheid der stad maatregelen te nemen, ten einde mogelijke stoornissen der debatten te voorkomen. Een algemeen geroep tegen den reactionnair was het antwoord; - weg met de reactie! was allerwege de kreet; - vier maanden later, den 18den September, was de opstand tegen het parlement uitgebroken, en vielen, door het volk vermoord, de twee uitstekendste leden der rechterzijde: Auerswald en prins Lichnowsky. De gebeurtenissen hadden den generaal in zijne eer hersteld.

Na de gebeurtenissen van September verwijderde von Radowitz zich voor eenigen tijd uit Frankfort. De ijdele bespiegelingen over de grondrechten der Duitschers schenen ook weinig aantrekkelijks meer voor hem te hebben. Hij bleef de gansche maand October vertoeven op de goederen van zijne schoonmoeder, de gravin von Voss. Eerst in het begin van November zien wij hem weder in het gebouw van het parlement. Doch hoe zeer was in dien tijd de gansche toestand veranderd!

Dagen hadden in die veelbewogen tijden van het jaar 1848 de beteekenis van jaren, en wie een maand had doorleefd, hij kon het woord van Tacitus op zich toepassen: hij had doorleefd ‘grande mortalis aevi spatium.’

Wie in de vergadering te Frankfort toen terugkwam, zou niet langer over grondrechten, niet langer over Sleeswijk-Holstein, niet langer over éénheid van Duitschland zelfs, de stemmen van allen zich hebben hooren uiten - neen, slechts een dilemma zou hij steeds dreigender en dreigender hooren stellen: Oostenrijk of Pruisen. Want de tijd begon te naderen, dat eindelijk de constitutie van het rijk zou worden besproken; den 18den October had de commissie, tot dat doel benoemd, haren arbeid ingeleverd, en het werd duidelijker dan ooit, dat Pruisens koning de vorst zou zijn, die de keizerskroon zich op het hoofd zoude drukken. Zoo was ten minste het voorgevoel van

allen. Maar in die maand October was zoowel Pruisens als Oostenrijks politiek plotseling veranderd. De heerschers te Berlijn en te Weenen begonnen eindelijk het zeer ernstige van de revolutie in te zien. Zij bemerkten, dat het een kamp op leven en dood zoude zijn, en zij begonnen maatregelen voor dien strijd te nemen. Nog eenmaal, ten gevolge van de September-gebeurtenissen te Frankfort, spande de revolutie al hare krachten in. Den 31sten October brak de omwenteling te Berlijn met vernieuwde kracht uit, men wilde den koning nogmaals dwingen; maar de koning schrikte nu als terug voor hetgeen hij reeds toegegeven had; hij ontsloeg zijn liberale ministers en aan zijnen oom, den graaf van Brandenburg, droeg hij de taak op om een nieuw ministerie zamen te stellen, dat in staat zoude wezen de rechten van den vorst te doen eerbiedigen. Deze koos tot ambtgenoot den Heer von Manteuffel, en reeds in het begin van November was Berlijn in staat van beleg verklaard. En in diezelfde maand October, den zesden, was in Weenen ook de revolutie met verdubbelde woede losgebarsten, de keizer verjaagd, de minister Latour vermoord; in de stad der Habsburgen zetelde een revolutionnair comité; doch reeds den 19^{den} October had Windischgrätz Weenen weder ingenomen, de stad streng getuchtigd en een lid van de Frankfortsche vergadering, derwaarts vertrokken, Robert Blum, laten doodschieten; terwijl op den 27sten October, von Schwartzenberg, de nieuwe minister, den rijksdag naar Kremsier verlegde en aldaar eene nota uitvaardigde, waarin hij der vergadering, die Duitschlands eenheid zoude bewerkstelligen, den handschoen toewierp. Dit waren de gebeurtenissen geweest in Pruisen en in Oostenrijk. Wat stond der vergadering dan nu te doen?

Om zich staande te houden, ware slechts één middel mogelijk geweest. Het was dit. Sinds de vergadering van Mei tot November hardnekkig verzuimd had om met de Duitsche regeringen der enkele staten in overleg te treden, ten einde te zamen het rijk te constitueeren, bleef er na de verklaring van Oostenrijk slechts één uitweg meer over om nog de eenheid van Duitschland te bewerkstelligen: te weten zich met hart en ziel aan Pruisen aan te sluiten, en, met het oog op de aanstaande keuze, die keizerskroon ook voor Pruisens vorst aannemelijk te maken. Zien wij wat de Frankfortsche vergadering in deze hachelijke omstandigheden doet.

Wat wij in de eerste plaats in hare handelingen opmerken,

is eene toenemende verwijdering van Oostenrijk; reeds waren den 27sten October § 2 en 3 van het eerste artikel der constitutie aangenomen, welke aldus luidden: § 2. Geen deel van het Duitsche rijk kan tot één enkelen slaat vereenigd worden met niet-duitsche landen. § 3. Zoo een Duitsch land dezelfde soeverein heeft als een niet-duitsch land, dan kunnen de betrekkingen tusschen die twee landen niet anders geregeld worden dan volgens de beginselen van eene zuiver personeele vereeniging. - De partij van Dahlmann had die § § doorgedreven; het vroegere aartshertogdom Oostenrijk was zoo doende wel sterker aan Duitschland aangehecht, maar ten koste van het gansche rijk der Habsburgers. De nota van von Schwarzenberg en de moord van Robert Blum waren het antwoord op dit besluit geweest. Toen had de vergadering krachtiger maatregelen geeischt, en Heinrich von Gagern was tot rijksminister benoemd, om een nieuw programma aan Oostenrijk aan te bieden.

Dit geschiedde in December; terzelfder tijd had én in Pruisen én in Oostenrijk eene gebeurtenis plaats, die als de laatste concessie aan de revolutie in beide staten kan aangemerkt worden. De koning van Pruisen ontbond den bestaanden landdag en octroijeerde den 5den December zijne zoo liberale constitutie; den 2den van diezelfde maand had de oude keizer van Oostenrijk geabdiceerd en een jeugdige keizer van 18 jaar zou met von Schwarzenberg Oostenrijk tot een krachtigen centraalstaat hervormen.

Onder deze omstandigheden kon het programma van von Gagern niet anders wezen dan dit: om Oostenrijk geheel buiten te sluiten, ook met inbegrip van zijne Duitsche landen. Von Schwarzenberg wilde hetzelfde, maar beoogde daarbij tevens om dan, wanneer Oostenrijk zich tot een eentralen staat gevormd had, dat rijk met het overige Duitschland te vereenigen; von Gagern daarentegen wilde, nu Oostenrijk zich thans niet wilde aansluiten bij het groote beginsel der eenheid, aan dien staat ook later de mogelijkheid tot toetreding ontnemen.

Den 12den Januarij 1849 werd dit programma van von Gagern aangenomen. In arren moede stootte de Duitsche vergadering Oostenrijk van zich af; ook Arndt, de dichter van den Rhijn, stemde mede tot het uitsluiten van Oostenrijk. Wel is waar viel hij flaauw in de armen van zijn buurman, toen men van de tribunen zijn lied aanhief:

Was ist des Deutschen Vaterland?
So nenne mir das grosse Land.
Gewiss es ist das Oesterreich,
An Siegen und an Ehren reich?
O Nein!

Want dat Neen had eene gansche andere beteekenis gekregen, dan de dichter in zijn lied er in gelegd had. Om de groote duitsche eenheid te vestigen, was het noodig het grootste lid af te snijden. In dwaze verblinding ging de vergadering op dien weg voort. Geen berg, geen wind, geen sneeuw, geen regen, geen neveldamp, kon haar meer weêrhouden. Steeds voort, steeds voort, zonder rust, zonder ophouden! Maar in plaats van thands te sterker op Pruisen ten minste te steunen, deed men alles om de macht des toekomstigen keizers zoo veel mogelijk te verkleinen: zoodat ten laatste ook Pruisen moest weigeren: en dán - après nous le déluge.

Welke was - want het is tijd tot ons onderwerp terug te keeren - welke was onder dat alles de houding van von Radowitz?

De eerste lezing van de Constitutie was den 20sten Januarij afgeloopen; men zou nu wachten tot de tweede lezing en tevens tot de verkiezing van een keizer. Von Radowitz had al dien tijd weinig gesproken, alleen in de krijgs- en legeraangelegenheden, deed hij zijne stem het gewicht in de schaal leggen - maar voor het overige was zijne zienswijze lijnrecht tegenover die der meerderheid der vergadering gericht. Volgens hem toch, en hij bleef tot het einde zijne meening getrouw, moest de vergadering medewerking zoeken bij de verschillende regeringen der Staten van Duitschland, ten einde de Duitsche constitutie te zamen te grondvesten. In die dagen gaf hij eene niet-uitgesprokene redevoering in het licht, waarin hij zeide: Het werk der Duitsche Constitutie kan eerst door de vrije toestemming der enkele Staten tot werkelijkheid worden. Het uit de beraadslagingen der nationale vergadering voortgekomen ontwerp van Constitutie moest, nadat het de eerste lezing heeft doorgestaan, aan de duitsche regeringen worden onderworpen. Tot dat doel moest iedere regering een hiertoe met de noodige instructiën voorzienen gevolmachtigde, zoo mogelijk den president van het ministerie, naar Frankfort zenden. Ieder van hen moet gemachtigd zijn, om wat de meerderheid bepaalt als een vast en verbindend besluit aan

te nemen, en de termijn voor het nemen van dat besluit moet kort gesteld worden. Bij deze handeling heeft de Oostenrijksche regering even als alle andere staten ééne stem; zij kan daarna echter het met de toestemming der regeringen voorziene ontwerp van uit haar bijzonder standpunt gaan overwegen. De Oostenrijksche regering verklare over welke punten van het ontwerp zij zich overgangs maatregelen moet voorbehouden, en welke andere punten zij daarentegen, bij de dubbele positie waarin haar land geplaatst is, niet kan aannemen. Op grond van deze verklaring zullen de gevolmachtigden der overige regeringen te overwegen hebben, welke bijzondere betrekkingen voor de rechten van Oostenrijk en het duitsche rijk hieruit zullen voortvloeijen. Beide worden het onderwerp van een toegevoegd artikel tot de rijksconstitutie. In deze gedaante zal dan het ontwerp in de nationale vergadering ter tweede lezing terugkeeren, en dan zal het door haar nu te nemen besluit gepubliceerd, en aan het centraal bewind ter uitvoering overgeleverd worden. Te gelijk echter worde tusschen het Duitsche rijk en de Oostenrijksche monarchie een reunieverdrag op volkenrechtelijke basis gesloten, hetwelk beide partijen niet alleen de vereenigde kracht ter verdediging tegen elken vijand verzekert, maar ook alle belangen in zich opneemt die ter opname geschikt zijn. Zulk een verbond zal duurzaamheid bezitten, wijl het door middel van de Duitsch-Oostenrijksche landen een aan beide partijen behoorend lid in zich opgenomen heeft.

Het resultaat van zijne rede is dus: vooreerst, dat de Frankforter vergadering niet de alleen-constitueerende macht van Duitschland is; ten tweede dat de eenheid van Duitschland alleen door de vrijwillige toestemming der Staten kan ontstaan; eindelijk vat hij Oostenrijk bij het woord en wil hij dien staat als het ware met het vereenigd Duitschland een nieuwen afzonderlijken bond laten sluiten.

Terzelfder tijd verscheen de beroemde *nota van* 23 *Januarij* van Pruisen. Pruisen wilde vóór de tweede lezing der constitutie nog eenmaal alles doen wat het kon om zich met de vergadering te verstaan; nog eenmaal haar van den waan trachten terug te brengen alsof zij alleen te beschikken had en te regelen. Die nota wees aan, hoe de eenheid alleen mogelijk zijn zoude door middel van de hegemonie van Pruisen, aan welk land zich een zeker aantal staten oogenblikkelijk zoude aansluiten. Het Zollverein moest tot voorbeeld strekken. Binnen de grenzen

van den bond kon een engere politieke band gesloten worden. Om dezen weg te betreden, werd in de nota aan de vergadering verzocht om zich toch met de regeringen der staten te verstaan vóór de tweede lezing. Men ziet, dat von Radowitz in zooverre het plan der Pruisische regering wat meer had uitgewerkt, en dat koning Friedrich Wilhelm IV en zijn vriend het nog in beginsel steeds eens waren. Men begrijpt ook welk doel beiden wenschten te bereiken, namelijk om een zoogenaamden bondstaat, dat is, Pruisen aan het hoofd der kleinere staten, voor zooverre deze toetreden wilden, in den ouden statenbond op te richten.

Van nu af aan kan men twee feiten waarnemen. Aan den eenen kant wisselen Oostenrijk en Pruisen voortdurend nota's. Oostenrijk begint den zoogenaamden bondstaat reeds te bestrijden, en isoleert zich hoe langer hoe meer; eindelijk geeft het den 4^{den} Maart te Ollmütz aan zijne volken de bekende constitutie, waarbij het al zijne duitsche ideeën opoffert. Aan den anderen kant begint de constitutioneele partij in het parlement, om toch de kroon aan den koning van Pruisen te verzekeren, concessiën te doen aan de democratisch-republikeinsche partij: eerst wordt het algemeene stemrecht in beginsel aangenomen, dan wordt het absoluut veto en de rijksraad verworpen en zoo slaagt men er in eene meerderheid voor Friedrich Wilhelm IV te verwerven.

Den 28sten Maart 1849 vergadert het parlement onder presidium van den tegenwoordigen voorzitter der pruisische kamer, den heer Simson, en met 290 tegen 248 stemmen werd de koning van Pruisen tot erfelijk keizer gekozen. Von Radowitz, trouw aan het eenmaal aangenomen beginsel, liet met zijne partij de volgende verklaring in het protocol opnemen: ‘De ondergeteekenden hebben aan de keuze deelgenomen, wijl zij het daarvoor hielden dat, sedert tegen hunne overtuiging de nationale vergadering het besluit daartoe had genomen, zij zich aan de stemming niet mogten onttrekken. Getrouw echter aan de gedachte die van het begin van den arbeid voor de Constitutie hen geleid heeft, verklaren zij in het aangezicht der natie, dat zij de vergadering niet het recht toekennen, over de constitutie van het rijk in het laatste ressort te beslissen en de kroon van het rijk weg te geven, maar dat de rechtsgeldigheid van deze handelingen van de vrije toestemming der duitsche regeringen afhankelijk is. Zij leggen deze uitdrukkelijke verklaringen in het

protocol der zitting neder, opdat nimmer eenige twijfel daarover kunne bestaan, dat elk goed recht der regeringen in de nationale vergadering zijnen verdediger gevonden heeft.'

Men weet het einde. De Koning van Pruisen weigerde in April de aldus hem aangeboden kroon, en het parlement had zijn eigen arbeid, maar ook daarmede zich zelf vernietigd.

III.

De pogingen van de Frankforter vergadering hadden volkomen haar doel gemist. Men had aan Duitschland *éénheid* en *vrijheid* tegelijk willen geven, en in plaats van éénheid scheen de onderlinge verdeeldheid nog eens zoo groot te worden; in plaats van vrijheid scheen 't als of de regeringen in klem en kracht zouden winnen. Reeds begon men zich zelven af te vragen, of het niet wijzer ware geweest, wanneer men vóór alles een krachtige éénheid gevormd had, om dan later in dien éénen staat de burgerlijke en staatsburgerlijke vrijheid zich te verwerven. Enkelen gewaagden er reeds van, hoe de ware oorzaak van de jammerlijke mislukking moest gezocht worden in het tegelijk streven naar twee zoo verschillende zaken, als éénheid en vrijheid, - en achtten zich gelukkig, zoo een der regeringen thands slechts het eenheidswerk op zich wilde nemen, dat het volk niet had kunnen volbrengen. Men rekende daarbij op datzelfde Pruisen, dat wel is waar den wensch van het parlement niet had willen voldoen, maar toch te dikwijls en te luide had gesproken van het zich oplossen van Pruisen in Duitschland - dan dat het nu zou kunnen terugtreden. Men vestigde het oog op von Radowitz, in wien de politiek van den koning van Pruisen zich tot nu toe als 't ware had verpersoonlijkt, en men vleide zich, dat hij met nieuwe plannen te voorschijn zoude komen. En men had zich niet vergist. Den 23sten April 1849 werd hij naar Berlijn opgeroepen; de koning benoemde hem bij kabinetsorder tot generaal-luitenant, en hem werd de taak opgedragen voorstellen te doen, ten einde door Pruisen de eenheid van Duitschland te bewerkstelligen.

Wij zijn thands het belangrijkste tijdvak van zijn staatsleven

ingetreden; nog heden wordt elk zijner plannen telkenmale in de discussies der vertegenwoordigende kamers op verschillende wijze besproken en beoordeeld, nu eens heftig gelaakt, dan even sterk geprezen. Het boek, welks titel wij boven ons opstel hebben afgeschreven, geeft juist over dit tijdsverloop de meest uitgebreide berichten en toelichtingen, en is geschreven door een ouden vriend van von Radowitz, den in de kronkelingen der Pruisische politiek doorkundigen ‘Obertribunalrath Bloemer, Mitglied des Abgeordneten Hauses, seiner Zeit Protokollführer des Verwaltungsraths und des provisorischen Fürsten-Kollegiums.’ Wij gelooven onzen lezers geene ondienst te doen, zoo wij eenigzins uitvoerig zijne werkzaamheid mededeelen.

Ten einde echter het plan van von Radowitz te kunnen beoordeelen, zullen wij tegelijk een blik slaan op de overige, destijds mogelijke combinatiën en voorstellen.

Drie plannen toch waren er, die zich voordeden, zoodra men noch den bondstoestand van 1815 wilde behouden, noch ook op de avontuurlijke wegen van het Duitsche parlement zich wilde begeven.

Het eerste plan was dat van Oostenrijk; het was reeds blootgelegd in eene nota van 4 Februarij aan Pruisen. Het had tot strekking al de landen van Oostenrijk in den Duitschen bond op te nemen en zóó een machtig groot Duitschland te vormen. De voorstanders van dit plan noemden zich dan ook *Groot-Duitschers*. Een rijk zou gevormd worden, dat 71 millioen inwoners zou tellen. Dertig millioen Slaven, Maghyaren en Italianen zouden aldus het aantal Duitschers verdubbelen, en de keizer van Oostenrijk zou ten koste van Pruisen het hoofd van den staat zijn. Wat dat plan eenige en wel groote waarde bijzette was de persoonlijkheid van den ontwerper, Felix von Schwarzenberg. Zijn persoon was er borg voor, niet dat juist dit systeem zou aangenomen worden, maar dat elk ander voorstel, dat de macht van Pruisen kon verhoogen, op Oostenrijk's verzet afstuiten zou. Want onverzettelijker en stouter figuur heeft wel zelden de Duitsche lucht ingeademd dan die staatsman[1].

Hebben wij bij von Vincke de strenge rechtszijde, bij von Gagern het zedelijke billijkheidsgevoel, bij von Radowitz altijd

1 Zeer goed is hij geteekend door Blaze de Bury in de Revue des deux Mondes van 1853.

het godsdienstige element op te merken, - in hem lag iets sataniesch. Nimmer bijna is een leven op zulk een wijze besteed geweest. Alle hartstochten tegelijk woelden in 't hoofd en in het hart van dien man. Toch was zijn gelaat ijskoud, zoodat men er verlegen onder werd; toch teekende geheel zijn uiterlijk trotschheid, onverschilligheid en minachting voor anderen. De eerste in het spel, de eerste in de liefde, de eerste in den krijg, en de eerste in de behandeling der staatszaken, werd zijn naam in alle kringen genoemd. Verwonderlijk was het, hoe die persoonlijkheid, juist door de menschen te verachten ze onwillekeurig aantrok. Alle vrouwen reeds, die hij op zijn weg ontmoette, ondergingen eene onweêrstaanbare bekoring. Zij schenen het te begrijpen, dat onder die koude vormen een vulkaan woedde. Als een andere don Juan boezemde hij hartstochten bij het honderdtal in. Zijn overprikkelde zinnelijkheid kende paal noch perk. Zijn diplomatieke loopbaan had vroeger door zijne avontuurlijke minnarijen de aristocratische kringen bezig gehouden. Juist bij tijds kwam de revolutie van 1848, en in het kamp van Radetzky vond hij gelegenheid in den kruiddamp 't ligchaam weder te harden, de verbeelding weder te zuiveren en den geest een nieuwen werkkring te geven. Want wat hij deed, deed hij met geheel zijn ziel. Zoo stortte hij zich nu in alle krijgsgevaren en spotte met de kogels die over zijn hoofd vlogen. Zijn gelukster verliet hem ook hier niet. En naauw was eenigzins de kans voor Oostenrijk in Italië gekeerd, of de keizer benoemde hem in October 1848 tot eersten minister van het rijk der Habsburgers. Een man als hij begreep dadelijk wat hem te doen stond. Den ouden keizer liet hij de kroon nederleggen. Een nieuwen keizer, naauw achttien jaar oud, werd als een ledenpop naast den alvermogenden minister geplaatst, die de taak op zich had genomen om Oostenrijk nog eens stouter dan ooit na den wanhopigsten val op te richten. De geheele staat werd plotseling veranderd. Was Oostenrijk tot nu toe een aaneenrijging van verschillende landen geweest onder één hoofd, van nu af aan zou het een vaste centraalstaat worden. Geen element, noch het Duitsche, noch het Slavonische, noch het Hongaarsche, noch het Italiaansche zou den voorrang hebben. Alle gelijkelijk bestuurd zouden zij zich gelijkelijk onderworpen toonen. En het scheen hem alles te gelukken. Zijn ijzeren hand knelde wat hij greep, doch niemand durfde zich loswringen. Thans zou hij op dezelfde wijze Pruisen, dat hoogmoedige Pruisen, gaan vernederen. Laat

ons zien wat het ontwerp van Pruisen, de tweede combinatie voor de eenheid, was.

Het plan van Pruisen hebben wij reeds kunnen gissen uit de laatste redevoeringen van von Radowitz. Het was om in den zoogenaamden statenbond van Duitschland een engeren bondstaat van de kleinere staten met Pruisen aan het hoofd te vormen, welke bondstaat dan weder een afzonderlijke verbindtenis met Oostenrijk zou aangaan. Men begrijpe goed het onderscheid tusschen de twee toestanden, aangeduid door de woorden *bondstaat* en *statenbond*. In den statenbond toch is de volle souvereiniteit bij de enkele staten, in een bondstaat bij het centraal gezag. Dit gezag is daarom alleen bij den laatsten staatsvorm een wezentlijke overheid; in den statenbond zijn de enkele staten in hunne volkomen vrijheid slechts door op verdrag berustende verplichtingen; daarentegen in den bondstaat door een werkelijk boven allen staande overheid belemmerd. Al is een bondstaat dan ook nog niet een werkelijke éénheid, een gecentraliseerde staat, hij komt er reeds veel dichter bij dan een statenverbond, welke slechts een vereeniging is. De geheele politiek van Pruisen had steeds naar het doel gestreefd om een bondstaat te vestigen. Sinds Oostenrijk het Duitsche element hoe langer hoe meer aan eigen lot had overgelaten, trachtte Pruisen de echt-Duitsche bestanddeelen om zich heen te verzamelen. Reeds Frederik de Groote had op het einde van zijn leven zulk een Duitsch vorstenverbond tegenover Oostenrijk willen oprichten. Ten tijde van 't Rhijnverbond zocht Pruisen weder in een unie van het noorden de grondslagen van een echt-Duitsch rijk te leggen. Het grondbeginsel was uitsluiting van Oostenrijk, wijl dit rijk noodwendig op zijn niet-duitsche bestanddeelen moest blijven steunen. De tegenstanders noemden het Pruisische systeem dan ook het plan van 't *Klein-Duitschland*, in tegenoverstelling van Oostenrijks wenschen. Voor dat plan nu zou von Radowitz optreden; - gaan wij een oogenblik na, welke waarborgen zijn persoonlijkheid tegenover die van von Schwarzenberg aanbood. Het valt niet te ontkennen, dat zich hier twee tegenstanders zouden gaan meten, die elkander waardig waren. Beiden schenen al hun krachten in dien kamp te zullen gaan uitputten; toen de strijd dan ook gedaan was, stierven beide bijna tegelijker tijd, de Oostenrijker in 1852, de Pruis in 1853. Maar het valt ook niet te ontkennen, dat voor het oog van de wereld, die alleen op het uiterlijke ziet, de figuur van von Radowitz moest

verbleeken bij die van zijn stoute tegenpartij. Von Radowitz wilde ja het doel, dat hij zich voorgesteld had, maar alleen langs wettige wegen; zoo die wegen niet bewandeld konden worden, dan zette hij 't plan niet door; boven alles stond bij hem een rein en goed geweten. Von Schwarzenberg daarentegen behandelde alle zaken alsof het militaire aangelegenheden waren. Is in den oorlog ieder middel, mits het maar zijn doel treffe, geoorloofd, ook in de staatszaken bracht hij die leer over. Was aan den eenen kant de politiek van von Radowitz reeds daardoor alleen, dat hij zich ten plicht had gesteld de rechten van alle anderen te erkennen en te ontzien, eenigzins huiverend en te weinig doortastend - von Schwarzenberg aarzelde nimmer; op iedere bedenking van vriend of vijand volgde onmiddellijk een bedreiging, en op iedere bedreiging een daad. Met kwalijk verholen spot zag hij neder op die diepzinnige bespiegelingen over staat en staatsrecht, waarmede de Pruis zich zoo lang had bezig gehouden; *hij* deed alles, wat *zij* spraken en dachten. Wat kon tegenover zulk een man von Radowitz doen, die zich het droombeeld had gevormd, dat Duitschland zich vrijwillig aan Pruisen zou aansluiten?

Het derde ontwerp voor de duitsche eenheid, dat wij thands hebben te onderzoeken, plaatst zich tusschen de twee plannen van Oostenrijk en Pruisen. Het draagt den naam van *de trias*. Het is het eigenlijk systeem der kleinere Duitsche koningrijken. Terwijl toch de zeer kleine staten zich telkens aan Pruisen wenschen aan te sluiten, om vrij te worden van de hooge kosten, die een eigen regering, al is zij nog zoo gering, met zich medebrengt, en tevens om deel te hebben in de hoogere stelling, die door die vereeniging aan Pruisen zal gegeven worden, pogen de vier koningrijken Beijeren, Saksen, Wurtemberg en Hannover zich een eigen zelfstandigen toestand te scheppen. Zij moeten derhalve, terwijl zij het antagonisme tusschen Oostenrijk en Pruisen in stand laten, zich te zamen tot een naauweren bond vereenigen, ten einde zoo doende gemeenschappelijk een derde groote mogendheid in den Duitschen bond te vormen. Het vroegere Rhijnverbond had eenigzins hiervan het voorbeeld gegeven. Beijeren vooral poogt telkens dit systeem te verwezentlijken. De staatslieden, die het verdedigen, wijzen er op: hoe voor Oostenrijk of Pruisen een éénheid van Duitschland misschien een wensch, maar geen volstrekte noodzakelijkheid is; terwijl daarentegen de unie der vier koningrijken, die ieder geen groote

macht genoeg hebben om zich te doen gelden, een eerste behoefte is. Dit zou eerst een ware éénheid van inzichten te weeg brengen en het evenwicht bewaren tusschen Oostenrijk en Pruisen. Ongelukkig had ook dit plan weinig uitzicht om te slagen. De naijver van de Duitsche staten tegenover Oostenrijk en Pruisen is nog grooter, wanneer het de vier kleine staten onderling geldt. Beijeren wil zich als het grootste rijk natuurlijk eenige suprematie verzekeren, daartegen verzetten zich de anderen, en eindelijk scheidt het verschil van godsdienst nog de volken, die zich anders zoo gaarne tot één volk zouden zamenvoegen.

Ziedaar nu de historisch-mogelijke plannen, die men voorstelde in April 1849; want het idee van de nationale vergadering om één Duitschen centraalstaat met een keizer aan het hoofd te vormen, was opgegeven, al hadden ook de zeer kleine staten het toegejuicht, al was zelfs Wurtembergs koning gedwongen geworden het voor een oogenblik te erkennen.

Von Radowitz, te Berlijn aangekomen, nam vooreerst geen ministerie aan, waarschijnlijk om in het begin de handen vrijer te hebben. Hij nam alleen de verplichting op zich om zoowel in de kamers als in den boezem van het ministerie de Duitsche aangelegenheden te vertegenwoordigen en te leiden. Reeds vijf dagen na zijn komst, dus op den 28sten April, ging een oproeping van wege de Pruisische regering aan al de Duitsche staten uit, om zich tot nieuwe onderhandelingen te Berlijn te doen vertegenwoordigen. De zeer kleine staten, benevens Wurtemberg, konden, wegens het erkennen van de besluiten van het parlement, niet komen. Oostenrijk, Beijeren, Saksen en Hannover zonden hun gezanten. De conferenties van deze gezanten begonnen den tienden Mei.

Deze conferenties, onder leiding van Pruisen doorgezet, kregen allengs een scherper-Pruisische beteekenis, toen Oostenrijk zich reeds na de eerste zittingen terugtrok; zij hadden tot resultaat het *tractaat van* 26 *Mei* 1849, welk tractaat als het ware 't programma was van de politiek, die von Radowitz aan Duitschland voorstelde. Herinneren wij kortelijk de geschiedenis en den inhoud van dat tractaat. Toen Oostenrijk zich aan de conferenties onttrokken had, begreep ook Beijeren aan de eenheidsvoorstellen van Pruisen geen werkzaam aandeel te moeten nemen. Pruisen bleef dus alleen over met Saksen en Hannover. Doch ook op deze wijze wanhoopte von Rado-

witz niet aan den goeden uitslag. Wanneer deze drie koningrijken slechts vast verbonden bleven, zouden de anderen wel allengs toetreden; want de toestand in Duitschland was sinds den val van de nationale vergadering ondragelijk geworden. De oude bond was ook opgeheven; en nergens was dus een band, nergens een betrekking geregeld tusschen de verschillende staten onderling. Pruisen ging derhalve moedig op den eens ingeslagen weg voort. Wij hebben in het parlement van Frankfort von Radowitz eenmaal, toen hij op de vereeniging met de vorsten aandrong, zich hooren uiten: hoe de twee principes van de ontwikkeling van Duitschland tot nog toe de éénheid en de veelheid waren. Deze twee beginselen moesten ook nu behouden blijven. Wel moest men zorgen voor een naauwere eenheid, maar tevens moest de zelfstandigheid der verschillende staten niet verloren gaan. Deze gedachte kreeg in het tractaat van 26 Mei een vorm. Bij dat tractaat werd tusschen Pruisen, Saksen en Hannover het volgende vastgesteld: 1°. een vasten bond als voorloopige regeling van den toekomstigen bondstaat; 2°. een ontwerp van een constitutie voor dienzelfden later in te voeren bondstaat. Met andere woorden, het tractaat van 26 Mei richtte reeds nu den bondstaat op, waartoe men hoopte dat al de andere kleinere staten met Beijeren en Wurtemberg zouden toetreden; en om aan te duiden, hoedanig de inwendige toestand van dien bondstaat zou wezen, voegde men er een ontwerp van constitutie bij. In dat ontwerp was het idee van von Radowitz, de zamenvoeging van de eenheid en de veelheid, aldus uitgedrukt. Er waren natuurlijk twee organen, de regering en de vertegenwoordiging: de eenheid nu werd in de regering door de executieve macht van Pruisen, in de vertegenwoordiging door het volkshuis voorgesteld; de veelheid was in de regering door het collegie der vorsten van de verschillende staten, in de vertegenwoordiging door het statenhuis verpersoonlijkt. Deze waren de omtrekken van den engeren bondstaat, dien Pruisen wenschte te vormen, en men richtte een raad van bestuur op, om de leiding op zich te nemen der maatregelen, die tot het zamenstellen van den bondstaat moesten voeren; dán, wanneer hij zich had geconstitueerd, zou hij met Oostenrijk door een unie verbonden worden, en dus zou het verwijt vermeden worden, als wilde men Oostenrijk geheel uit Duitschland stooten, zoo als eenmaal het parlement had willen doen.

Maar Oostenrijk bekommerde zich weinig om een naauwgezetheid van geweten, die geen buitensluiting van een groot rijk, maar wel verlamming van zijn invloed gedoogde: het stiet van zich af het medelijden, dat haar genadiglijk wilde toestaan eerst den vijand in Hongarije geheel te overwinnen, en weldra was het gereed met een wapen, dat het tegen het Pruisisch tractaat van 26 Mei zou wenden: wij bedoelen het *tractaat van* 30 *September* 1849. Dit tractaat trad onder de onschuldigste vormen op, maar onder zijn bereik lag het verstverwijderde, te weten het weder oprichten van den ouden statenbond van 1815, waarin Oostenrijk de eerste plaats innam. Het beoogde om, zoo lang er nog geen werkelijke centraalmacht van Duitschland was, en de aartshertog Johann ook feitelijk opgehouden had rijksbestuurder te wezen, voor 't interim tot 1 Mei 1850 een centraal gezag vast te stellen door een commissie, waartoe Pruisen en Oostenrijk ieder twee leden zenden zouden, en de andere staten door gevolmachtigden zich zouden laten vertegenwoordigen. Door dat tractaat werd veel bewerkt; - vooreerst gewende het de gemoederen weder aan den ouden toestand, daar de zetel van die commissie te Frankfort zou zijn, en ten tweede trok het de lijnen reeds voor het zich weder vormen van den statenbond. Men zal zich op het eerste gezicht moeijelijk kunnen voorstellen, hoe Pruisen zich door deze voorslagen liet medeslepen, en tot het tractaat toetrad. Duidelijker wordt het echter, wanneer men goed onderscheidt wat wij hierboven hebben, aangestipt. Wij toonden aan hoe Pruisen als 't ware twee bonden wilde aangaan. Een engeren met de vier koningrijken en de kleinere staten, ten einde een zoogenaamd Klein-Duitschland te vormen, en een wijderen bond van dien aldus verkregen bondstaat met Oostenrijk. Om dit laatste toch tegelijk te verkrijgen, wilde Pruisen de voorslagen van Oostenrijk nog niet geheel afslaan, maar tot het tractaat van 30 September toetreden, als grondslag van den wijderen bond. Zoo ook begreep het von Gagern, die op den 24sten October 1849 in een redevoering te Hamburg gehouden de handelwijze van Pruisen volkomen billijkte. Duidelijk was het echter, dat het tractaat van 30 September aan Oostenrijk zeer vele voordeelen gaf, en dat Pruisen op den weg was zich te laten verschalken door Felix von Schwarzenberg.

Van nu af aan kunnen wij gedurende ettelijke maanden Pruisen en Oostenrijk elkander door de tractaten van 26 Mei en 30 September afbreuk zien doen. Het algemeene resultaat van

dien onderhandelingstrijd is dit, dat Pruisen steeds verliest en Oostenrijk steeds wint. Wel traden al de kleinere staten, nu eenmaal de constitutie van het parlement feitelijk geheel was verbroken, tot Pruisen toe, en vormde dus Pruisen een bondstaat (Unie genaamd), waartoe allengs 27 staten zich vereenigden - maar de vier koningrijken Beijeren, Wurtemberg, Saksen en Hannover neigden weldra tot Oostenrijk over. Beijeren reeds dadelijk, Wurtemberg zoodra het zich met zijn volk had verstaan, en ten laatste verrieden Saksen en Hannover schandelijk de partij van Pruisen, en niettegenstaande alle verbindtenissen ontwrongen zij zich aan het tractaat van 26 Mei.

Wij hebben intusschen, toen wij op de drie historisch-mogelijke combinatiën wezen, nog een derde plan in het verschiet aangetoond, en het is dat derde plan, dat nu te midden van den strijd der twee eersten een oogenblik op den voorgrond zal treden. Het was het systeem der trias; en de twee staatslieden, die daaraan hun leven hebben gewijd, zijn de twee bevriende en schrandere ministers van Beijeren en Saksen, de heeren von der Pfordten en von Beust. Zij wisten het zoo ver te brengen, dat de drie stalen, Beijeren, Saksen en Wurtemberg op 24 Februarij 1850 te München een verbindtenis teekenden, welke een ontwerp van constitutie inhield, met het doel om de onafhankelijkheid der kleine staten te behoeden. Wat de organisatie van dit plan betreft, zij stelden voor, dat het centraal gezag zou berusten niet in de handen van een persoon, hetzij Pruisen of Oostenrijk, maar in die van een directorium van zeven leden, benoemd door Pruisen, Oostenrijk, de vier koningrijken, en de Hessens; - tegenover dat directorium zou een nationale vertegenwoordiging van drie honderd leden staan, bestaande uit 100 Oostenrijkers, 100 Pruisen, en 100 leden voor de andere Duitsche staten. Dit plan, door Oostenrijk niet tegengewerkt, daar het in allen gevalle weder dienstig was om Pruisens plannen schipbreuk te doen lijden, baseerde zich dus op een groepeersysteem, waardoor aan de kleine staten te zamen dezelfde macht als aan Oostenrijk of Pruisen gegeven werd. Het had tot gedachte een staat te vormen, krachtig genoeg om tusschen Pruissen en Oostenrijk het evenwicht te houden.

Aldus was de positie der verschillende regeringen tegenover de éénheidszaak. Voordat wij de verdere werkzaamheid van von Radowitz beoordeelen, zal het niet ongepast wezen den toestand der verschillende Duitsche partijen in oogenschouw te nemen.

Wel hoort men in al die protocollen en tractaten zeer weinig van het volk spreken, maar het bestond toch nog. Rousseau zeide eenmaal: ‘la parole parait avoir été fort nécessaire à l'institution de la parole’ - en als men het wel bedenkt, is het volk toch een zeer noodzakelijk iets, wanneer men een eenig volk wil vormen.

Wij zullen dus hier kortelijk den toestand der drie groote partijen van het Frankforter parlement tegenover de plannen van Pruisen ontwikkelen. Wij beginnen met de democratische partij. Men weet, hoe deze tot het laatste oogenblik aan de almacht van het parlement had vastgehouden. Toen de andere partijen, na het afslaan der keizerskroon door Pruisen, zich hadden teruggetrokken, waren hare leden te Stuttgart bijeengekomen, om als rump-parliament zich te doen gelden. Zij hadden telkens nieuwe rijksbestuurders benoemd, waaronder ook de thands in Zwitserland zich bevindende en zoo onrustige hoogleeraar Karl Vogt - doch waren door de policie uiteengejaagd. Nu zij dus het beginsel ‘alles voor het volk en alles door het volk’ zoo gehoond zagen, werkten zij slechts met verbittering de plannen der regeringen tegen. En daarbij was voor de democratische partij de eigenlijke leuze deze geweest: door de vrijheid tot de eenheid. De vrijheid stond bij hen nog hooger dan de eenheid. Zij wilden dus vooreerst geen mogendheid in het eenheidswerk ondersteunen, omdat zij niet zeker wisten, of die mogendheid wel tot rigtsnoer zich gekozen had: door de eenheid tot de vrijheid. Zij wilden heden geen soldaat in den kamp zijn, omdat zij het betwijfelden, of zij morgen wel burger in den staat zouden worden. Om al die redenen waren zij de verklaarde tegenstanders van Pruisen. Terugkeer tot het particularisme van 1815 werd ook hun idee, liever dan den bondstaat van von Radowitz. - De reactionnairen voegden zich op dit punt bij hen: zij hadden geen spots genoeg over voor von Radowitz, nu hij eenmaal hun vanen had verlaten. Als rein hermelijn was hij van hen afgegaan, zeiden zij, en nu moesten zij hem als een driekleurige zebra weder ontmoeten. Den parlementairen bondstaat van Pruisen beschouwden zij als een concessie aan de revolutie: zij zagen alleen heil in een verbond met Oostenrijk en Rusland. Bij hen voegde zich in Pruisen zelf de geheele partij der zoogenaamde oud-Pruisen; deze bleven bij hunne overtuiging, dat Pruisen moest verliezen wat Duitschland kon winnen, en wierpen het gewicht van hun achtbare

namen in de schaal tegen von Radowitz. - Eindelijk bleef de zoogenaamde liberale partij over. Hier waren de uitzichten eenigzins meer verblijdend. Zij trad dan ook werkelijk tot het plan toe, en deed den zoo dikwijls miskenden stap. De leden toch van het vroegere Duitsche parlement, die tot de constitutioneele en erfkeizerlijke partij behoord hadden, kwamen van 26 tot 29 Junij te Gotha bijeen - vandaar den naam, dien zij nog voeren, van de Gothasche partij - en besloten het door Pruisen gedane voorstel niet van de hand te wijzen. De groote zaak was dus hier gedaan. Von Radowitz en de constitutioneele partij hadden elkander de hand gereikt. Toch zou ook deze vereeniging van zeer weinig kracht zijn. Wederzijdsch wantrouwen bedierf alles. De constitutioneele partij wilde de andere staten dwingen, en Pruisen had zich de onmogelijke taak voorgesteld, om alles te doen met den vrijen wil der andere staten. Men had met één krachtige daad alles kunnen bereiken, want nog streed Oostenrijk den wanhopigen kamp tegen de Hongaren, maar von Radowitz wilde geen gebruik maken van den toestand zijns vijands. Vandaar wrevel tusschen de liberalen en von Radowitz.

Zoo stonden de zaken, toen de 20ste Maart 1850 naderde. Het was op dien dag, dat de bondstaat van Pruisen in 't leven zou treden en de vertegenwoordiging, door het tractaat van 26 Mei 1849 bepaald, zou te zamen komen. Uit twee bestanddeelen zou, gelijk men zich herinnert, die representatie bestaan, uit het volkshuis dat de éénheid, uit het statenhuis dat de veelheid der staten zou aanduiden. Dit parlement kwam dan ook werkelijk op den 20sten Maart 1850 te *Erfurt* te zamen, en het was von Radowitz, die in naam van de bondscommissie het opende. Hij begon met de houding van Hannover en Saksen te toetsen, beschouwde ze nog altijd wettelijk gebonden aan het tractaat van 26 Mei, en legde eindelijk, na het doel van het parlement aangewezen te hebben, twee ontwerpen over: 1o. een ontwerp van een constitutie voor het rijk; 2o. een ontwerp van wet voor de verkiezingen van het volkshuis. Het was in de debatten, dat von Radowitz Pruissens handelingen uitvoeriger verdedigde. Hij verweet aan de vier kleine koningrijken hunne trouweloosheid en meende enkele waarschuwingen aan Oostenrijk te moeten geven. Na een zeer korte beraadslaging, waarin vooral von Gagern, von Vincke en Camphausen zich deden hooren, nam de vergadering te Erfurt, onder voorzitting van Simson, de twee wetsontwerpen en bloc aan.

De vertegenwoordiging van den bondstaat had aldus al het werk goedgekeurd en ten einde aan dien stap al zijn gewicht te geven, riep nu de koning van Pruisen, op voorstel van den hertog van Saxen-Coburg-Gotha, al de verschillende vorsten, die tot den bondstaat waren toegetreden, tot een congres bijeen, om tevens ook de verdere houding tegenover Oostenrijk en de trias te bepalen. Dit vorstencongres zou op 10 Mei 1850 te Berlijn geopend worden.

Inmiddels was Oostenrijk veel kloeker te werk gegaan. Zoo als men weet, was het doel van 't tractaat van 30 September 1849 geweest om ad interim een centraal gezag aan te stellen. Dat centraal gezag zou tot op 1 Mei 1850 van kracht zijn. Met naauw bedwongen ongeduld had Oostenrijk dien termijn afgewacht, en nu wilde het zijn grooten slag wagen. Het beriep dus in ééns, alsof de gansche toestand van Duitschland sinds Maart 1848 niet veranderd was, op 10 Mei, denzelfden dag, waarop het vorstencongres te Berlijn zou gehouden worden, te Frankfort een groote vergadering (een plenum) van al de staten van den vroegeren bondsdag voor 1848. De eerste taak van het plenum zou wezen, om een nieuw centraal gezag daar te stellen, later zou men de herziening der constitutie bewerkstelligen. Men kan niet ontkennen, dat deze stap een stoute stap van Oostenrijk was. Men deed alsof men van Pruisens pogingen niet af wist, en ziedaar, de oude toestand zou in ééns weder geboren worden. Want wel moet men in 't oog houden, dat, naar aanleiding van het tractaat van 8 Junij 1815, de bondsdag twee vormen aan kan nemen. Al naar gelang hij wetgevende of uitoefenende macht is, moet hij of 69 stemmen tellen en een plenum vormen, of slechts 17 stemmen tellen en een kleine raad zijn. Oostenrijk was verzekerd die 69 stemming vooreerst niet te verkrijgen, maar zou het daarom wanhopen een kleinen raad van 17 stemmen om zich heen te verzamelen? Wie daaraan nog mocht twijfelen, wie het onwaarschijnlijk achtte, Oostenrijk niet.

Het was dan over het verwezentlijken van den bondstaat, en over de positie tegenover Oostenrijk, dat de koning van Pruisen de met hem verbonden vorsten te Berlijn te zamen riep. Daar verschenen dan ook de keurvorst van Hessen, de groot-hertog van Oldenburg, de groothertog van Saxen-Weimar, de hertog van Brunswijk, de hertogen van Saxen-Coburg Gotha, van Altenburg en van Meiningen, de hertog van Anhalt-Dessau,

de vorsten van Schwarzburg-Sondershausen, en van Schwarzburg-Rudolstadt, de vorsten van Reuss-Greitz en Reuss-Schleitz, de vertegenwoordigers der vrije steden, de vorstin von Waldeck, de kroonprins van Mecklenburg-Strelitz en de kroonprins van Lippe. Daarenboven was Baden in alles de meening van Pruisen toegedaan, en beschouwde men Hannover en Saxen nog altijd als wettelijk gebonden. Deze vorstenvergadering nu bevestigde vooreerst weder het tractaat van 26 Mei 1849 en bepaalde voorts, dat men den bondsdag, te Frankfort door Oostenrijk bijeengeroepen, niet als een bondsdag, maar als een gewoon congres zou beschouwen. Sinds dat Pruisen telkens zijn bevriende staten bijeenriep, kon men datzelfde recht toch niet aan Oostenrijk ontzeggen. Bovendien zou men door het als een congres te beschouwen zich zelven de gelegenheid geven, aldaar den Pruisischen bondstaat te verdedigen en te handhaven, en misschien een uitweg zich openen, ten einde zich over den wijderen bond met Oostenrijk nader te verstaan.

Terzelfder tijd, dat Pruisen hierover *beraadslaagde*, had Oostenrijk het volgende *gedaan*. Het had Beijeren, Hannover, Saksen en Wurtemberg voor zich gewonnen, en verder op het plenum te zamen gekregen den koning van Denemarken als hertog van Holstein, voorts Limburg, Schaumburg-Lippe, Hessen-Homburg en Frankfort. Eindelijk had het de twee Hessens, die vroeger tot Pruisen neigden, zoowel den keurvorst als den groothertog van Hessen-Darmstadt tot zijn partij weten over te halen. Op 10 Mei opende het die vergadering in al de vormen van den ouden bondsdag. Wel had het nog niet zoo veel staten om zich heen als Pruisen, maar die staten, welke Oostenrijk ondersteunden, waren met veel enger band aan dat land gehecht, dan de vereeniging sterk was, die Pruisen van zijn staten kon verwachten. De haat tegen den bondstaat, waarin zij hun eigen bestaan vernietigd meenden te zien, had de vier koningrijken zich van Pruisen doen afwenden: de gedachte, dat zij in den ouden statenbond misschien de vroegere zelfstandigheid konden verkrijgen, had hen tot Oostenrijk doen neigen. Pruisen begreep eindelijk zijn toestand tegenover Oostenrijk, en riep op 31 Julij zijne vertegenwoordigers van Frankfort terug.

De toestand werd in den zomer van 't jaar 1850 hoe langer hoe meer gespannen. Slechts een aanleiding was noodig om de botsing te doen plaats hebben. Nog werd dit oogenblik verschoven. Maar het was reeds niet onzeker meer, wie het eerst

de aanleiding zou zoeken. Terwijl toch Pruisen met zijn bondgenooten meer en meer een zuiver verdedigende stelling innam, ging Oostenrijk steeds stouter voort. Schwarzenberg scheen nog eens een hasardspel te spelen. Rusland ondersteunde hem en wierp zijn grooten invloed in de schaal voor Oostenrijk. De aanleiding was weldra gevonden; het was de zaak van Keur-Hessen.

Daar was de beruchte Hassenpflug minister! De kamers hadden zich telkens bepaald tegen hem verklaard en waren in Junij 1850 ontbonden. Doch de nieuwe kamer, die op 22 Augustus te zamen kwam, bevatte niet één enkelen aanhanger van het ministerie. Deze kamer weigerde nu op grond van de constitutie de verdere heffing der belastingen toe te staan, zoo lang haar geen geregeld budget werd voorgelegd. Hassenpflug ontbond nu ook deze vergadering, en bepaalde bij verordening van 4 September, dat de belastingen ook zonder toestemming der kamer zouden ingevorderd worden. De Hessische ambtenaren weigerden echter dit besluit uit te voeren. Toen werd het land in staat van beleg gesteld. De Hessische militairen weigerden echter hieraan gevolg te geven. Hassenpflug met zijn keurvorst riep toen den opgeworpen bondsdag in, en Oostenrijk, blijde een gelegenheid te vinden om in het inwendig bestuur van Duitschland zijn macht te kunnen toonen, greep de zaak met beide handen aan. -

Toen echter meende Pruisen niet langer meer te moeten dralen. De minister van buitenlandsche zaken von Schleinitz kreeg zijn ontslag, en hij, die tot nu toe als achter de schermen de leiding van alles had gehad, von Radowitz, werd 27 September 1850 in zijn plaats minister.

Het was von Radowitz, die van Mei 1849 af tot nu toe bijna alles gedaan had. Als koninklijk commissaris had hij herhaaldelijk in de Pruisische kamers gedurende het jaar 1849 zijn politiek moeten verdedigen, en dáár de twee zoo beroemde redevoeringen van 25 Augustus en 24 October gehouden. Toen het tractaat van 30 September, het zoogenaamde interim, tusschen Oostenrijk en Pruisen was gesloten, was von Radowitz wederom gevolmachtigde van Pruisen geweest om de bondsaangelegenheden te vereffenen. Op 9 Maart 1850 legde de voorzitter van den raad van bestuur, door het tractaat van 26 Mei 1849 in het leven geroepen, zijn mandaat neder - het was de voor den bondstaat zoo volijverige von Bodelschwing - ten einde, volgens zijne

eigen woorden, de leiding der zaken meer eigenaardig in de handen zou overgaan van den man, aan wien het idee van den bondstaat toebehoorde. Te Erfurt was hij 't wederom, die het parlement had geopend. Maar al die werkzaamheden waren tot nu toe als 't ware met een sluijer overdekt; hij was niet de eigentlijk verantwoordelijke man, eerst nu zou hij het wezen, en de zaken van Pruisen zouden door hem alleen geleid worden.

En toch was er bijna geen oogenblik, waarop hij minder wezentlijk iets kon uitrichten dan nu. Ten einde zijn positie in een enkelen trek te teekenen, zullen wij een eenigzins oud beeld gebruiken, doch dat volkomen zijn toestand weergeeft. Wanneer men de Alpen beklimt, en allengs boven de vlakte zich verheffend, de oogen naar beneden slaat, breidt zich het meest lagchende verschiet telkens afwisselend voor den opgetogen reiziger uit. Hier is het glinsterende meer, daar de naar alle richtingen zich uitstrekkende landstreek, tintelend van leven, en over alles 't doorzichtige blaauwe waas, dat alle kleuren harmonisch in één doet smelten. En hoe hoog men ook staat, men voelt zich verwant aan die aarde onder zich, men leeft nog mede, men gaat als in verbeelding nog in de schilderachtige hut daar beneden, spreekt nog met de menschen, voelt zich nog één met 't dal in de laagte - maar eigen lust voert u als op vleugelen steeds hooger en hooger; dien bergtop daar in de verte nog beklommen, hoe zal het uitzicht veel wijder en trotscher zich vertoonen! - En ge klimt zonder opzien voort, doch allengs heeft zich 't lagchende uitzicht naar beneden aan uw oog onttrokken - ge ziet en tuurt voor u uit - ge bemerkt niets dan wilde chaotische bergtoppen, waartusschen ge u bevindt; 't wordt u koud om 't harte - de gemeenschap met de wereld onder u is met het uitzicht daarop verbroken; ge staat alleen en kil, en kunt slechts met moeite tusschen die overal u omringende kruinen een weg vinden. - Dus was de toestand van von Radowitz; - met moed had hij den berg van Duitschlands éénheid willen beklimmen, hij had gerekend op de sympathie van het volk - en hoe verder hij ging, des te meer had dit volk zich aan zijn invloed onttrokken, hij stond letterlijk alleen: geen enkele partij wilde zich aan hem aansluiten, niemand vertrouwde hem onverdeeld, nergens had hij een vast standpunt.

Daarentegen versterkte Felix von Schwarzenberg zich op alle

mogelijke wijze. De koningen van Wurtemberg en Beijeren kwamen op 12 October te Bregenz met den keizer van Oostenrijk te zamen, en brachten hem hun hulde en de verzekering van hun trouw. Te Warschau, waar toen de keizer van Rusland vertoefde, zonden en Pruisen en Oostenrijk hunne afgevaardigden, maar de graaf van Brandenburg, Pruisens gezant, verkreeg een afwijzend antwoord, terwijl Oostenrijks zaak door Rusland werd voorgestaan. Engeland en Frankrijk, bezorgd omdat Pruisen steeds het Duitsche element tegen Denemarken had willen keeren, gaven hun ongenoegen aan het kabinet te Berlijn te kennen; en in dat kabinet zelf was als minister van binnenlandsche zaken de vrijheer von Manteuffel gezeten, die tot geen prijs Pruisen den weg door von Radowitz geteekend wilde laten betreden.

De troepen van Oostenrijk rukten Keur-Hessen in; Schwarzenberg wilde ten koste van alles Pruisen nu voor goed vernederen. Von Radowitz wilde het Pruisische leger oproepen - de oorlog zou beginnen - toen hij den derden November reeds zijn ontslag nam en verkreeg.

De koning van Pruisen, ook nu weder besluiteloos, wist al wederom niet, wat hij doen moest; Pruisens eer vorderde oorlog: Duitschlands bloedige wonden, door het jaar 1848 geslagen, eischten vrede. En dan - zou ál het streven naar eenheid juist dit en dit alleen bewerkt hebben, dat Duitschland van het eene einde tot het andere tegen elkander opstond, en dat de kinderen van den ouden Germaanschen stam elkander gingen vernietigen? Dit ware een broedermoord geweest. De koning boog het hoofd.

Den derden November schreef hij aan von Radowitz den brief, waarin hij hem zijn ontslag gaf. Die brief, welke zulk een juist inzicht in beider verhouding doet slaan, dient hier te worden ingevoegd; hij luidt aldus: ‘Gij zijt nog naauwelijks van mij vertrokken, waarde vriend, mijn zeer beminde vriend, en reeds neem ik de pen in de hand om een woord van droefheid, van trouw en van hoop tot u te richten. Ik heb 't besluit onderteekend, dat u het ministerie van buitenlandsche zaken ontneemt, en God weet wat mijn hart er onder lijdt! Ik heb nog meer moeten doen, ik uw trouwe vriend: voor geheel mijn vergaderden raad heb ik 't besluit, dat gij genomen hadt om de staatszaken te verlaten, goedgekeurd; ik heb er u openlijk voor geprezen. Dat alleen zegt alles, en schildert mijn toestand scher-

per dan boekdeelen het zouden kunnen doen. Ik dank u uit het diepst van mijn hart voor uw arbeid aan het ministerie. Uw ministerie, mijn vriend, is de schoone verwezentlijking van mijn plannen en van mijn wil geweest. Die plannen, die wil sterkten zich door de uwe, want wij hebben toch altijd hetzelfde gedacht en gewild. In weerwil van al onze bekommernissen was dat een schoone tijd, een schoon uur in mijn leven, en zoolang de adem mij rest, zal ik dien Heer er voor danken, dien wij beide erkennen, en in wien wij beide al onze hoop geplaatst hebben. Dat God u vergezelle, dat Hij nog eenmaal in Zijne genade onze wegen te zamen doe loopen, dat Zijn vrede u behoede, u omringe, en u zegene tot de ure des wederziens. Dit is het vaarwel van uw eeuwig getrouwen vriend Friedrich Wilhelm.' - Die brief behoeft geen verdere verklaring. De koning gaf het werk, waaraan hij sinds jaren als kroonprins met von Radowitz had gearbeid, op, en von Manteuffel kon Pruisen gaan besturen. Toen te Ollmütz het eerste verdrag met Oostenrijk was gesloten, waarbij Pruisen alles, zijn bondstaat en Keur-Hessen, moest prijs geven, begreep men eerst wien men verloren had. De bange tijd der reactie begon. De oude bond werd weder opgericht, en eerst nu, nadat de koning krankzinnig is geworden en von Manteuffel door den regent is ontslagen, eerst nu komt men weder tot bezinning, na den langen, langen slaap, en men hoort weder den naam van den eens door allen verlaten von Radowitz met dankbaarheid uitspreken.

Nog drie jaren leefde von Radowitz na dien derden November 1850. Eerst werd door hem een reis naar Engeland ondernomen. Sinds woonde hij een tweetal jaren te Erfurt, totdat hem de koning nogmaals aan zich verbond door hem tot generaal-bestuurder van het militaire onderwijs- en opvoedingswezen te benoemen. Doch reeds op den 25sten December 1853 overleed hij. In dien tijd heeft hij echter voortdurend gewerkt. Hij scheen het woord van den generaal Hoche begrepen te hebben: 'Geef mij een middel tegen de vermoeijenis, maar dat het niet de rust zij.' - Het belangrijkste van die werken, waarin hij zijn politieken loopbaan resumeerde, zijn de nieuwe gesprekken over Staat en Kerk; wij willen met de ontvouwing van dat boek onze studie besluiten.

De nieuwe gesprekken over Kerk en Staat zijn geschreven in Maart 1851. Ze behelzen weder een karakterizeering van de verschillende politieke partijen door middel van gefingeerde per-

soonlijkheden. Wij ontmoeten hier weder den antirevolutionnair, den democraat, den liberaal. Maar hoe zijn die personen veranderd sinds dat wij ze 't eerst hoorden redetwisten in het jaar 1846! Vijf jaren zijn verloopen, maar die vijf jaren hebben 't werk van een eeuw gedaan. Het zijn geheel andere menschen geworden, en von Radowitz heeft hun dan ook andere namen gegeven. Wij treffen er vooreerst den heer von Galsdorff aan. Deze vertegenwoordigt hetzelfde beginsel, dat vroeger door von Arneberg werd voorgestaan. Maar was dezen bij al de innigheid van zijn overtuiging een groote zachtmoedigheid eigen, wierp zijn zoo uitgesproken Christendom als 't ware een zwaarmoedige schaduw over geheel zijn wezen: bij den vroegeren militair von Galsdorff is de antirevolutionnair een reactionnair geworden. Heftig in den aanval, bijtend in de verdediging, is hij, zoo als al zijn bondgenooten, vol humor. Absolutist in den scherpsten zin, zijn zijn sympathieën voor Rusland. Groot grondbezitter, wenscht hij thands slechts Pruisen, zijn vaderland, en den koning te dienen door zich in alles aristocraat te betoonen. A Deo rex, a rege lex, is zijn spreuk. Van de politieke partijen, die Duitschland hebben willen vervormen, billijkt hij alleen de oud-Pruisische, de naar de kleuren van het land zoo genoemde zwart-witte. Tegenover hem nu staat de liberaal constitutioneelgezinde. Maar ook deze persoon is geheel gewijzigd sinds vroeger. Was Crusius rationalist in zijn godsdienstige begrippen, en niet veel beter dan een rationalist in de politiek: was hij in werkelijkheid vrij oppervlakkig, doch slechts ‘mit trefflichen pragmatischen Maximen ansgerüstet’; Büchner, de liberaal van 't jaar 1851, is een geheel ander persoon. Von Radowitz heeft hem zien handelen in de bange dagen der revolutie, en eerbied, ja sympathie is hij hem gaan toedragen. Büchner is burgemeester, een man van beteekenis in alles, en heeft zich vroeger bij de oud-liberalen, thands bij de Gothaërs aangesloten. Ook de democraat is een ander, doch nu geen beter persoon geworden. Vroeger, toen von Radowitz meer theoretisch dan practisch het staatsleven naging, was de democraat voor hem een gewichtige persoon. Men ziet het aan alles. Was von Radowitz niet Christelijk-Germaansch gezind, hij zou socialist willen wezen. Dat was ten minste consequent. De liberalen bleven ter halver wege staan. Hun systeem was een halfheid, een leugen. Bij Detlev was alles vast en van één stuk. Doch wonderlijk is die droom veranderd. Von Radowitz heeft de mannen, die de halfheid

verafschuwden, aan het werk gezien, en het eenige resultaat is geweest, dat hij der liberale partij de hand heeft toegereikt. Sielhorst, de democraat in de nieuwe gesprekken, is anders niet kwaad geteekend. Hij is doctor en verdedigt met alle warmte zijn vrijheidsbegrippen. Doch door alles schemert een oppervlakkigheid door, en een holle emphase moet dikwijls gloed aan zijn woorden verleenen: l'homme a baissé. - De bureaucraat Oeder is weggelaten: voor hem was geen plaats in de nieuwe wereldorde, doch in zijn plaats is een nieuw persoon opgetreden: Themar, een Beijer, en als zoodanig wel tegen Pruisen gestemd, dus groot-Duitsch, maar tevens de politiek der trias voorstaande. Hij is een warm katholiek, en van het constitutioneele systeem niet afkeerig. Hij is rector en zwager van Waldheim. Deze laatste, Waldheim, komt natuurlijk hier weder voor, en vertegenwoordigt de beginselen door von Radowitz in al die jaren voorgestaan.

Wij kunnen ook thands weder uit dat boek alleen die kwestiën lichten, die in verband staan met de ontwikkeling van Duitschlands en Pruisens staatkundigen toestand. Wij hebben ons dus deze twee vragen te stellen: tot wat resultaat is von Radowitz gekomen omtrent de éénheid van Duitschland? Wat is zijn overtuiging omtrent het standenwezen en het constitutioneele systeem?

Op de eerste vraag is het antwoord een weeklacht. Niet de eenheid is verkregen; maar de overgave aan Rusland. Pruisen heeft niets dan eerlijke middelen willen gebruiken. Pruisen heeft gedacht, dat de zoo dikwijls aangebedene eenheid ook een gewilde eenheid was, en het heeft moeten stuiten op den onwil van Oostenrijk en op de bekrompenheid der kleinere duitsche regeringen. Wij willen omtrent dit laatste punt de woorden van von Radowitz zelven mededeelen. Ze behelzen een smartkreet van Pruisen tegenover Beijeren, Saksen, Wurtemberg en Hannover: ‘Het is niet het aantal, niet de kleinheid der enkele Staten dat Duitschland verscheurt, maar het is alleen de slechte wil, de souvereiniteitsroes, de dynastische hoogmoed. Niet in de kleine en kleinste staten lag en ligt de belemmering tot het vormen van nationale magt en ééndracht, maar wel in die hoven, over wier zonde jegens Duitschland eens de geschiedenis een zwaar gericht zal houden. Ja, offers moeten geëischt en gebracht worden, maar voor het welzijn van het geheel, niet ter bevrediging van de zelfzuchtigste en ijdelste drijfveeren van hen, die zich

in niets van huns gelijken onderscheiden, dan in een grooter aantal verderfelijke aanmatigingem' - Pruisen heeft, omdat het overal onwil vond, niets kunnen doen. Maar had het daarom niet moeten doen, wat het heeft gedaan? Het is hier waar het verschil tusschen von Radowitz en de liberale partij het scherpst uitkomt. Het tegenover elkander stellen van de meening van Waldheim die het eerste, en van Buchner die het laatste meent, in het zesde gesprek, is volgens ons het schitterendste gedeelte van het boek. Büchner rekent een oogenblik Waldheim voor, wat Pruisen had moeten doen, toen eenmaal de nationale vergadering te Frankfort zijn koning tot keizer van Duitschland had uitgeroepen. Wij willen, omdat het de kern van alle tegenwoordig nog geuite verwijten bevat, op gevaar af te lang hierbij stil te staan, eenige bladzijden daaruit mededeelen. Büchner had gezegd, dat het groote ongeluk voor Duitschland in het begin van 1849 geweest was, dat er geen politieke heros op den troon van Pruisen zetelde. - 'En wat zou zulk een heros wel gedaan hebben?' vraagt Waldheim. - 'Dat heb ik mij dikwijls genoeg in ziedende gramschap voorgeteekend,' antwoordt Büchner. 'Een held, zoo als ik hem begrijp, een van hen namelijk die kleine rijken groot gemaakt hebben, zou op den derden April de keizerskroon zich vast op het hoofd gedrukt, en met luider stemme gezegd hebben: Nu ben ik dus uw keizer, door den wettelijk gebleken wil der natie en door mijn eigen macht. De constitutie neem ik voorloopig aan, behoud mij echter de noodzakelijke verbeteringen voor. Eerst en voor alles is het mijn plicht en taak om de erkenning van de rijksconstitutie overal te verkrijgen. Ik roep dus dadelijk het geheele leger van Pruisen en van al de toestemmende Staten op de been, en vorder van alle duitsche regeringen een bepaalde verklaring binnen een zeer korten termijn. Een elektrieke schok zou door gansch Duitschland gevocld zijn van de Alpen tot aan den Eider. Gelooft gij, dat de onderwerping lang op zich zou hebben doen wachten? Alle regeringen, ook de 'derde groote magt' hadden onder tegenstrevende bereidwilligheid zich aangesloten. Het was immers altijd nog aangenamer van Pruisen een gunstige positie bij de herziening der constitutie te verwerven, dan door eigen onderdanen gedwongen te worden.

WALDHEIM.
En Oostenrijk?

BÜCHNER.

Wij leefden in April 1849. *Mijn* keizer had aan dat kabinet, welks barometer toen wel is waar lager stond dan nu, toegeroepen: óf dit- óf dat? Of gij erkent het Duitsche rijk, en wij bieden u daarentegen den volkenrechtelijken maar eeuwigen bond aan, en zoodoende verzekeren wij u den waarborg van uw territoriaal bestaan, en onze gansche hulp bij uw innerlijken doodstrijd; - óf wij rukken dadelijk in Bohemen. Kiest!

WALDHEIM.

Waarlijk, zeer duidelijk!

BÜCHNER.

Datzelfde doen wij met Denemarken. Sleeswijk wordt met Holstein werkelijk verbonden en lid van het Duitsche rijk; óf gij erkent dit en dan blijft dat rijksland in persoonlijke unie met uw Deensche kroon verbonden - óf ik geef dadelijk aan het huis Augustenberg de regering der hertogdommen.

WALDHEIM.

Wederom zeer duidelijk. En het buitenland, de Europeesche machten?

BÜCHNER.

Zij zouden het fait accompli met veel ongenoegen, daarop betrekkelijke nota's, veel reserves, maar zeer vreedzaam aangenomen hebben.

WALDHEIM.

Gelooft gij dit ook van Rusland, van den keizer Nicolaas?

BÜCHNER.

Niet geheel en al. Maar hier lag de voetangel voor den hersteller der legitimiteit ook niet ver af. Tegelijk in Hongarije tusschen beide komen, en tegelijk een oorlog tegen Duitschland, tegen het vereenigde enthousiaste Duitschland te ondernemen, dat ligt zoowel buiten den wil als boven de krachten van den noordschen nabuur.

WALDHEIM.

Wanneer het echter zoo eens niet liep? Wanneer een coalitie tot stand was gekomen, tot welke zelfs Sleeswijk een geheel voor de hand liggende aanleiding aanbood?

BÜCHNER.

Dan hadden wij nog het groote woord uit te spreken: *Polen!* Pruisen verkondigde de herstelling van het koninklijke Polen, en gaf aan dit rijk in zijn eigen Posen dadelijk een vasten kern. Dit feit zou een dubbele beteekenis gehad hebben: het

had de grootste politieke zonde goed gemaakt en ons tegelijk
den geweldigsten bondgenoot verschaft. Zulk een ministerie in
Frankrijk en Engeland willen wij wel eens afwachten, dat daartegen
zijn wapenen met die der Russen had gewaagd te vereenigen!
Meet en weeg nu de krachten, die dan aan beide zijden
van de groote weegschaal waren gelegd, en vraag u zelven
af, of *mijn* held voor zulk een prijs den kamp had moeten
en durven aannemen? En het zou zelfs zonder kamp
beslist zijn, daarvan ben ik tot in het diepst mijner ziel overtuigd!

WALDHEIM.

Ik hoor u aan tot het einde. Wat zou de held, die met
of zonder behulp van oorlog dwars door deze van Lissabon tot
Petersburg reikende omkeering veilig zijn doel had bereikt -
wat zou hij dan verder voor de inwendige belangen, voor de
constitutie doen? Zou de rijksconstitutie, zoo als zekere bepalingen
in het Westfaalsche vredestractaat, in perpetuum suspensa
blijveu?

BÜCHNER.

Of zoo als de Oostenrijksche Constitutie van 4 Maart? -
Neen, niets minder dan dat! Een constitutioneel-gezinde, verschaft
ons geen eeuw der Cesaren! De keizer zoude, wanneer
hij volkomen alle uitwendige en inwendige gevaren had
overwonnen, een rijksdag te zamen roepen en met dezen het democratische
onkruid uit de Frankforter constitutie uitroeijen.
Kon hij daarvoor niet de meerderheid aan zijne zijde krijgen,
waarvoor men echter onder den moreelen invloed van die groote
politieke overwinning in 't geheel niet bang behoefde te zijn,
zoo ontbond hij den rijksdag en octroijeerde hij een conservatieve
kieswet met census en klassen. De nieuwe rijksdag gaf
ons dan zeer zeker een constitutie, die de constitutioneele monarchie
op den meest hechten grondslag zou vestigen.

WALDHEIM.

Wel mogelijk.

BÜCHNER.

En dan zou een ontzettend groote politieke daad volbracht
zijn. De nu levenden en het nageslacht zouden met geestdrift
den held hebben geprezen, die het Duitsche rijk verjongd weder
in de geschiedenis had doen opstaan!

Wij hebben gemeend dit geheele fragment te moeten opne-

men. Een oogenblik laat von Radowitz voor zijn geest het schitterende programma flikkeren, dat hij had kunnen uitvoeren. Een oogenblik laat hij zich door zijn droom begoochelen, en wij, die zelfs bij het lezen van die woorden den moeijelijk bedwongen hartstocht voelen, die er onder gloeit, wij kunnen begrijpen, hoe het dien geest moet te moede zijn geweest die ze nederschreef. Neen, het was waarlijk niet liefde tot het ééne groote Duitschland, dat hem had weerhouden zulk een plan te volgen, het was ook niet gebrek aan doorzicht - neen slechts één antwoord had hij op al de vragen, die steeds verwijtender hem het niet-volbrengen van dat alles voorhielden: het geweten verbood het! De koning mocht, wanneer de anderen niet uit vrijen wil zich bij hem aansloten, zijn handen niet uitstrekken naar het vreemde goed. Van Oostenrijks ellende mocht een Duitscher geen misbruik maken. De Pruisische koning gaf den roem op van een politieke heros genoemd te worden, zoo hij maar den eeretitel voor God mocht behouden een Christelijk vorst geweest te zijn. Niet ieder middel, dat tot het doel leidt, is geoorloofd. Daarom had von Radowitz het niet geraden geacht dat middel aan te grijpen. Daarom moest hij nu nog telkens de vraag hooren: waar is het vaderland, dat gij ons schuldig zijt?

Stellen wij ons thands de tweede vraag: welke is de positie van von Radowitz tegenover het liberale systeem, zoo als de nieuwe gesprekken ons die aangeven?

Ook op dit punt is het bock allerbelangrijkst. Voor goed zegt hij vaarwel aan de op standen gebaseerde, middeleeuwsche monarchie. ‘De oude op standen gebouwde monarchie,’ zegt hij, ‘hoe zij ook in het hart en in de diepe overtuiging van enkele personen, en waarlijk niet van de geringsten, haar kracht behoude, is verloren. Het laatste oogenblik waarop zij had kunnen ingevoerd worden, was de regeringsaanvaarding van Friedrich Wilhelm IV; indien men toen dadelijk op grootsche schaal de herstelling der standen-rechten in de enkele staten, en de gelijktijdige wedergeboorte van een eenig Duitschland had aangevangen, dan zou een vast terrein gewonnen zijn. Wat verreweg het grootste gedeelte der Duitschers onder de vaderlijke bureaucratische regering ontbeerd had: wat het in de treurige verwaarloozing der nationale belangen had geleden, dat kon en moest met volle handen gegeven worden. Nu echter is het te laat, het terrein is verloren.

Zonder een geheele omkeering niet alleen der Duitsche, maar der Europeesche maatschappij treedt deze edele regeringsvorm niet weder in het leven. Ja, het was een edele! Zij rustte *eensdeels* op de eigene aangeborene rechten, die van de vorstengeslachten af, door alle tusschentrappen heen, slechts in den omvang ongelijk verdeeld, afvloeiden; *anderdeels* op de Christelijke wijding der kroon. Beide deze denkbeelden zijn in het bewustzijn der menigte verloren, en wel niet slechts voorbijgaand. Daarop in de tegenwoordige tijden een regering te gronden, zou een idee zijn, dat tegelijk te laat en te vroeg zou zijn'[1]. - Het standensysteem kon dus volgens von Radowitz nog tot de vrome wenschen behooren, maar een mogelijkheid ontzegde hij er aan. Historisch hadden de tijden zich zóó ontwikkeld, dat alleen het constitutioneel systeem zich kon verwerkelijken. Voor Pruisen vooral was er geen andere weg. Geen menschelijke willekeur had dien weg voorgeschreven, maar de macht der gebeurtenissen had het land gedrongen: 'Ook mij,' zeide hij op een andere plaats, 'heeft het veel gekost mijne ziel te buigen onder deze noodzakelijkheid, maar ik moest open en oprecht het erkennen, wanneer ik mij en anderen niet voorliegen wilde.'

Deze zijn de resultaten van de beroemde 'nieuwe gesprekken,' die vereenigd met de eerste gesprekken, volgens het oordeel van alle bevoegden - men denke slechts aan R. von Mohl - het beste zijn wat de Duitsche politieke literatuur heeft aan te wijzen. Ook in dít laatste geschrift is weder dezelfde fijnheid van vorm en hoogheid van toon op te merken, die het eerste kenschetst. Keurige woordenkeus en soberheid van tinten doen ons begrijpen, dat hij de gedachte van Vauvenargues steeds voor oogen hield: 'la netteté est le vernis des maitres.' Door wat hij weet te verzwijgen, toont hij zich telkens een geoefend meester van den stijl. Is het waar, dat het de eenige kunst is om de kunst te verbergen, dan heeft von Radowitz die kunst in hooge mate bezeten. En bij dit alles kennen wij bijna niemand, die zich zoo weet te objectiveren, die zoo ieders standpunt weet te begrijpen. Voor niets ter wereld heeft hij minachting. De minachting is dan ook meestal een teeken van eigen onmacht. De grootste onpartijdigheid kenmerkt hem. Niet onduidelijk wordt door hem aan George Sand het grootste dichter-

1 Over den invloed, dien deze geheele bladzijde van zijn boek in Duitschland maakte, zie men ook Riehl, die bürgerliche Gesellschaft, 1858, pag. 6 seqq.

lijke vermogen in onzen tijd toegekend. Van de Duitsche redenaars geldt zijn opmerking, dat zij nog altijd in die periode van Demosthenes verkeeren, toen hij met steenen in den mond sprak. Met een enkelen zin wordt verder von Haller beoordeeld en veroordeeld. Hij spreekt van de theorie om den staat van onderen af op te bouwen - ‘zij het door een algemeen verdrag, zoo als de leer van Rousseau is, of door een reeks van speciale verdragen, waarop ten laatste de leer van von Haller uitloopt.’ Wat hij van de reactionnaire partij zegt, die als 't ware met zekere trotsche zelfvoldoening op het jaar 1848 ziet, en daarop wijst, als het resultaat dat zij voorspeld heeft, is voortreffelijk. Hij werpt haar het volgende voor de voeten: ‘Wanneer iemand in den nacht henengaat, en de rails van den spoorweg opbreekt, dan weet hij zeer zeker, dat de trein den volgenden dag dáár stil zal moeten houden. Het past hem echter niet bijzonder zich daarop te beroemen.’ - Eindelijk ontmoeten wij een schoone opmerking over het verschil van Engeland en Frankrijk: ‘De Franschen,’ zegt hij, ‘hebben nooit naar vrijheid gestreefd, maar eigentlijk altijd slechts naar gelijkheid; de Engelschen offeren echter nog in dezen tijd alle gelijkheid aan de vrijheid op. Wie in Engeland bij de verkiezingen omkoopt, die geeft zijn eigen geld; in Frankrijk echter geeft of belooft hij het geld van den staat.’ - Met zulke fijne opmerkingen is het gansche boek doorweven. De diepte der gedachten wedijvert met het à propos der wendingen. En terwijl als een volle stroom de zamenspraak steeds naar het beoogde doel voortschrijdt, is er over het geheele boek zulk een waas van droefheid verspreid, veroorzaakt door het dubbele ongeluk van Duitschland, dat men, bij al de nieuwe en frissche horizonten, die de schrijver aanbiedt, begrijpt, dat zijn eigen leven voor hem gebroken is, en dat hij zich van nu af aan de woorden van Montlosier tot motto gekozen heeft: ‘Triste du mal que je prévois, impuissant pour le bien que je désire, je voudrais terminer par un peu de repos une vie que je n'ai point épargnée, mais que je n'ai pu rendre utile. Les temps actuels sont difficiles, je dois dire plus, ils sont impossibles.’

Ja, het was een droeve tijd voor hem, toen hij ten grave neigde. Al zijn werk was mislukt. Wij zagen hoe de omwenteling van 1848 zijn voorloopigen arbeid geheel had te niet gedaan; in den revolutietijd klonk zijn waarschuwende stem te

vergeefs door de volle zaal van het parlement; en in de jaren 1849 en 1850, toen het lot van Duitschland en Pruisen van hem alleen afhing, had hij niets uitgericht. Aan wien lag de schuld? - Wij zouden zeker al zeer slecht onze taak hebben vervuld, wanneer wij thans, na in de mate onzer krachten 't geheele beeld te hebben ontworpen, nog eens in korte trekken de gestalte wilden weergeven - naast het uitgewerkte portret een photographie wilden plaatsen. - Toch moeten wij ons verontschuldigen, wanneer na al 't gezegde de indruk toch niet scherp is, dien het geheel op onze lezers heeft gemaakt. Het is, naar onze meening, daaraan toe te schrijven, dat de Duitsche geest - al was het in zijn edelsten vorm - zich ook in hem geheel had verpersoonlijkt. Diezelfde klip, waarop het duitsche idealisme steeds verzeilt, is ook in zijn leven merkbaar te onderscheiden. Toont Duitschlands politiek bestaan ons maar al te dikwijls, hoe de diepste en fijnste cultuur van den geest nutteloos is voor het practisch handelen, wanneer de wilskracht ontbreekt, of liever wanneer de wil niet geoefend is, ook bij von Radowitz is hetzelfde te bespeuren. ‘The pale cast of thought,’ zooals Shakspere het noemt, spreidt zich te dikwijls over elk voorgenomen besluit nog uit, wanneer handelen en handelen alleen noodig is. Vandaar dat verwijt van transcendentale politiek, dat hem zoo dikwijls is voorgeworpen. Met andere woorden, juist daaraan, dat hij geen *eenvoud* genoeg had, mogen wij het toeschrijven, dat bij hem zoo dikwijls de schoonste plannen mislukten. Hij trachtte de diepste oorzaken op te zoeken, en de beweegredenen, die voor de hand lagen, zag hij niet altijd. Een partij wist hij nooit te vormen; - ‘het is waar’ - laat hij zich zelven door een ander toeroepen in zijn nieuwe gesprekken - ‘het is waar, dat gij eigenlijk zoo tamelijk alleen staat.’ Beurtelings trok hij de antirevolutionairen en de liberalen tot zich. Zijne richting was niet vast genoeg, daarom werkte hij niet snel genoeg. Napoleon zeide eens: ‘toute constitution est bonne, pourvu qu'elle marche,’ en het ware von Radowitz wel geweest, wanneer hij de zekere waarheid welke in die eenzijdigheid ligt, begrepen had. Zoo dit laatste eenigzins gebleken is, zoo wij bij het waarderen van groote hoedanigheden deze gebreken op hun juisten prijs hebben weten te schatten, zal het ons niet te vergeefs toegeschenen hebben, de lezers van dit tijdschrift een persoon te hebben herinnerd, wiens beeld tot in veel gelezen romans het

volk is afgeteekend; wiens naam ook in onze statenvergadering dikwijls is gehoord.

Toen hij bij gelegenheid van de behandeling der Zwitsersche zaken op het einde van het jaar 1847 te Parijs was, werd hij daar zeer opgemerkt in de hoogere kringen. Ook de salon van de bekende Mevrouw de Swetchine ontving hem. Het was daar, dat men hem vergeleek met Cesare Balbo. Wij gelooven, dat geen vergelijking juister kon worden gekozen. Ook Cesare Balbo mocht zijn werk niet zien gelukken; maar naast den steeds gelukkigen Cavour behoudt Balbo zijn eervolle plaats.

April, 1860.

H.P.G. QUACK.

Jacoba.

Rijmen gevonden in het Kamp bij Zeyst.

September 1859[1].

VIII. Bal.

1.

Weêrgalooze dubble weelde:
Buiten liefelijke rust
Die de streek in sluimring sust,
't Licht, dat lang in 't westen speelde,
Flaauwer glorend en gebluscht,
Aarde en hemel even zacht
Oversluijerd door den nacht;
Binnen 't zoet geruisch der toonen
Dat den jongen gastenstoet
In de feestzaal naauw begroet,
Of de dappren en de schoonen
Zweven op dien vluggen vloed,
Wiens melodisch golvenheer
Orde viert in wisselkeer! -
Hier, bij de open glazen deuren,
't Streelendst reukwerk, onverwacht
Door de koeltes aangebragt,

1 Zie het Maart-nommer van dezen jaargang, blz. 430-438.

Die zich van het bloembed beuren
Dat deez' luister uchtend acht,
Stralen die de dauwdrop vangt
Waar hij aan de lelies hangt;
Dáár, in 't lommer van de linde,
Die van passen donkre plek
Voor 't gefluisterde gesprek,
Waar mijn wensch verhooring vinde,
Waar mijn wee een zuchtje wekk',
Wee!... als had ik 't hoogste heil
Voor haar wenk niet willig veil!

2.

Schittrend lokt de levensbeker
De oogen aan der blijde jeugd,
Hoe ze in sterkte zich verheugt,
Hoe ze in schoon van zege zeker
Van geneugt zweeft naar geneugt!
Volgeschonken tot den rand
Beurt zij 't glas met koene hand!
Waartoe 't hier ons toegeroepen
Dat zijn schuim het draf verheelt,
't Vonklend vocht te wis bedeeld,
Dat zijn tooverteug die groepen
Ligt maar ééne nachtwaak streelt?
Wensch ons niet zoo wigtig wijs
Eer ons blond verkeerde in grijs!
Gun de glansen aan den morgen,
Gun den jok wie gulgaauw lacht,
Gun de worstling aan de kracht....
Wat de toekomst hon' verborgen,
't Vindt in 't wapen ons op wacht!
Vrouwendeugd noch mannenmoed,
Wast toch uit zoo waatrig bloed,
Dat te traag vloeit voor vermaken,
Of, al vroeg van vrees verstijfd,
Daar nog onder 't vriespunt blijft

Waar het moest van geestdrift blaken
Die tot groote daden drijft;
Jeugd wier harte noch wier hoofd
't Schoone een prikkel Gods gelooft!

3.

Welk genot waar 't rond te staren
In dien wemelenden drom,
Zag ik niet naar haar slechts om
Die zoo vrolijk mag verjaren,
Heet haar blik mij wellekom?
O de weelde van een groet
Die ons dat gelooven doet!
Langs de aanvallige gespelen
Die door eenvoud schooner zijn
Dan ooit glinstring van robijn,
Dan ooit vonkling van juweelen
U haar toonde op 't hoofsch festijn,
Snelle ik voort naar 't lieve kind,
Hoe zij 't van haar zustren wint!
Neen, zij heeft geen witte rozen,
Siersel dat met gitzwart paar',
Neen, zij heeft geen rijpende air
Als in bruine vlecht mag blozen,
Zich gestrengeld door het haar.
Lieflijk komt het heidekruid
Tusschen 't goud dier lokken uit!
En dat handje, gul geboden,
Trilt het van de erinnering,
Hoe mijn regte haar omving,
Hoe mij op de heuvelzoden
't Eerst die hemel openging,
Die mij, beurtlings smeltend zacht
En verblindend, tegenlacht?

4.

Van wat lust de dartle droome,
Die 't bedwelmen prijst des bals,
Schoon hij in den wilden wals
't Vuur der blikken niet betoome
Bij het hijgen van den hals,
Wat ge ook in dat spel bespiedt,
Liefde, ware liefde niet!
Louter zaligheid is 't zweven,
Waar de zang die twee toe troont,
Slechts als eerbied haar beloont
Voor 't vertrouwen hem gegeven,
Slechts als 't paar u 't beeld vertoont
Van die teêrheid en die trouw,
't Ideaal van man en vrouw!
Leg gerust uw slanke vingren
Op mijn sterken schouder neêr;
'k Drage u veilig, 'k drage u veer,
Laat die golven stouter slingren,
Op de kust hervoert hun keer;
Ach, helaas! waarom zoo vroeg?
Of de deining nog ons droeg!
Och, dat al mijn levensdagen
Ik u dus in de armen hield,
Gij, nu bloode, dan bezield,
Gij, bekoorlijkst in dat vragen,
In mijn antwoord u gevielt,
Gij dat: innig u verknocht!
In mijn daden lezen mogt!

5.

Sla dien kap om voor de koelte;
Maar, ik bleek vergeefs beducht,
Aemloos luistert toch de lucht,
Naar iets zoeters dan zijn zoelte,
Naar dier melodijen vlugt;

Enkle dringen hier nog door
En de luidste ging te loor.
Eindlijk zijn we alleen, melieve!...
Schuil niet weg, neen, zie mij aan,
Heeft uw hart mijn beê verstaan?
Mits u 't lage lot gerieve,
Toeft ons een bebloemde baan!
't Lage lot... eens krijgsmans eer,
Geeft geboorte of goud dan meer?
Zie, als boven gindsche sparren
Aan dat glinsterend verschiet
Grootscher zich ontschaken liet,
'k Zou het vergen van de starren,
't Hoogste, neen, 't ontging u niet.
Fluister 't bij heur stillen schijn:
Wordt voor hier en daar ge mijn?...
Naar mijn harte neêrgebogen
Antwoordt gij, Jacoba! dus?
Dat mijn dank uw snikken suss',
Eden is ons niet onttogen,
't Schuilt in liefdes eengen kus! -
Sta! wie ik daar gluipen zag,
Sta! en 'k straf uw saterlach!

Bibliographisch album.

Staatskrediet en Partikulierkrediet. Viertal brieven over de financiële kwestiën van den dag. Haarlem, J.J. Weeveringh 1860.

‘De Oostenrijksche Fondsen,’ dat was de titel waaronder verleden jaar de twee eerste brieven verschenen. Die titel was sprekend en uitlokkend; de keuze daarvan getuigde reeds voor des schrijvers tact. Waarom dien titel opgegeven, nu het werk met nog twee brieven vermeerderd en tot een bepaald boek uitgedijd is? Daarin heeft de schrijver verkeerd gehandeld; want niet alleen is alles wat betrekking heeft tot de Oostenrijksche fondsen verreweg het belangrijkste van het werk, maar het daaraan toegevoegde over Staats- en Partikulierkrediet is zelfs zeer zwak; het minste gedeelte is nu tot hoofd verheven.

‘De Oostenrijksche Fondsen,’ dat enkele woord werkt als eene soort van tooverroede op velen in Nederland; immers wie ten onzent, die ook nog maar zoo weinig effecten heeft, die er niet ten minste een enkelen Oostenrijker onder telt! 't Is ook zoo'n goed fonds, hoort men algemeen; altijd te verkoopen, altijd wisselende in prijs, eene flinke rente opleverende, en dan van een staat zoo magtig en uitgestrekt, dat alle twijfel aan zekerheid eigenlijk bespottelijk is. Gretig wordt dan ook iedere nieuwe bezending van Metallieken door onze landgenooten gekocht, en hoe grooter nu en dan de paniek is, hoe meer de kooplust er voor schijnt aan te wakkeren. 't Is zoo, men kon die stukken dan toch ook waarlijk voor een appel en een ei koopen, en dat koopen op lage markten en bewaren tot hooge markten is immers van ouds de handelstaktiek onzer natie, waaraan zij dan ook vroeger hare oppermagt in den graanhandel te danken had! Verg nu echter niet van die menschen, dat zij weten tot welken prijs die leeningen, waarin zij hun vermogen beleggen, bij de uitgifte genomen zijn; hoeveel de staat er werkelijk van genoten heeft; hoe groot het bedrag der schuldbrieven van het geheele land wel is; welke de verhouding is tusschen de inkomsten en de uitgaven; welke zekerheid er bestaat voor de stipte betaling dor rente;

hoedanig het muntwezen is geregeld, opdat de coupon niet in min waardige munt betaald worde; vraag hun dat niet, noch alles wat verder in zoo onafscheidbaar naauw verband staat met de waarde van het fonds dat men koopt; zij kennen volkomen de waarde van den dag, den beursprijs, maar de zedelijke of de waarborgswaarde van het fonds - die is hun even onverschillig als onbekend.

Is zulk eene onkunde niet een treurig teeken des tijds? Voorzeker. Het aantal onzer fondsenhouders neemt van dag tot dag toe, zonder dat de kennis van de financiën der staten, in wier schuldbrieven zij hun vermogen beleggen, evenzeer toeneemt. Spreekt men die lui er van om hun geld in den handel te steken: zij antwoorden daarvan geen verstand te hebben; in de nijverheid: zij zijn daarin geheel onkundig; in den landbouw: dat bedrijf is hun geheel vreemd; zijn zij dan wal op de hoogte van de waarde der verschillende effecten? vraagt de schrijver teregt. De heer Mr. J.T. Buijs heeft in eene alleraardigste, maar o.i. wel wat sterk gekleurde recensie van dit boek (Wetenschappelijke bladen, 1859) trachten te bewijzen, dat de effectenhouder die naauwkeurige kennis niet noodig heeft, want dat de prijscouranten, waarin zich het oordeel van het algemeen over de soliditeit der fondsen uitspreekt, ‘voor hem in kalme tijden eene bijna onbedriegelijke vraagbaak is.’ Qui prouve trop ne prouve rien, is daarop toepasselijk; half is deze bewering juist, maar meer dan half waarlijk niet. Wij willen de andere bewering van Mr. B., dat men eene sterke lijn moet trekken tusschen fondsenhouders en fondsenspeculanten voor iets meer aannemen, voor drie vierde bijv., maar dan zal hij ook de eerste zijn om ons toe te geven, dat de prijs der effecten veel meer afhangt van de handelingen der speculanten, dan van de eigenlijke waarde van het fonds. Een eenvoudig raadplegen der prijscouranten is een veel betere leiddraad voor den speculant, dan voor hem die zijn kapitaal in fondsen belegt; de eerste ziet alleen op de waarde van het oogenblik, de ander op de blijvende, op de werkelijke waarde. En welke is die werkelijke waarde? Dat kan alleen eene studie leeren zoo als de schrijver van dit werk blijkbaar van de Oostenrijksche geldmiddelen gemaakt heeft. Uitvoerig, volledig, klaar en helder is die voorstelling, en wij twijfelen er aan of iemand, die als wij, dadelijk na de uitgave er begeerig de hand naar uitstak, het boek na de lezing onvoldaan ter zijde zal leggen. De magt van feiten en cijfers moge eenige inspanning kosten om ze in hun juist verband te vatten: die feiten en cijfers zullen echter voor velen al spoedig zoo duidelijk spreken, dat ze menigeen overtuigen, hoe dwaas hun blind vertrouwen was op de handelingen eener regering, die als Micawber in den David Copperfield, - de vergelijking is niet van ons, eene vrij wat grootere autoriteit deelde ze ons mêe, - iedere schuld

betaalt met eene promesse op vrij langen termijn en zich dan zoo volkomen zuiver van alle schuld beschouwt, dat zijn eerste werk is dadelijk weêr nieuwe schulden te maken! Waarlijk, Mr. B. had ongelijk toen hij beweerde dat de man, die Oostenrijksche fondsen als geldbelegging heeft gekocht, geene zware verliezen geleden heeft door de daling der prijzen, zoolang hij maar niet behoefde te verkoopen en de rente maar betaald wordt. Of is nu het verschil in vermogen en inkomsten beide, niet aanzienlijk tusschen twee personen, waarvan de een op 1° Januarij 1848 eene tonne gouds in Metallieken belegd, terwijl de andere daarvoor op dienzelfden dag Integralen gekocht heeft? Toch hebben beide hunne effecten 12 jaren gehouden, zij zijn dus geene speculanten. En is dat bloote betalen der rente voldoende, wanneer men nu voor denzelfden coupon, die vroeger altijd ruim ƒ 30 gold, en op welken prijs men zijn inkoopprijs grondde, nu nog geen ƒ 32 maakt? Het schandelijk misbruik, dat Oostenrijk van het papieren geld gemaakt heeft, is daarvan oorzaak. Wij zelven herinneren ons nog maar al te goed, te Weenen eene magt van papierengeld te hebben moeten ontvangen, ter waarde van een paar dubbeltjes! Mag men zich daarenboven van verlies vrij wanen, wanneer het effect dat men heeft niet meer dan de helft van den vroegeren inkoopsprijs gelden zou, als men het verkoopen wilde? Men mag als de struis den kop in de struiken steken om zijn vijand niet te zien, daarmede is hij echter niet verwijderd. En is er wel iemand die weêr aan een koers van deze Fondsen denkt, als vroeger, boven de 100? Immers geen sterveling.

Neen, de schrijver heeft regt dat overdreven vertrouwen van onze landgenooten in Oostenrijksche fondsen streng te veroordeelen; de wrange vruchten daarvan hebben ook de fondsenhouders geplukt. Welke aanzienlijke verliezen hebben niet onze boeren geleden door hun dwaas beleggen van hunne winsten in dat fonds? Wanneer de schrijver onze natie beschuldigt dat zij overdreven inkoopen van fondsen heeft gedaan, dan kàn hij daarbij het bewijs leveren 't welk Mr. B. van hem verlangt, dat in vele bedrijven hier te lande te weinig kapitaal gestoken wordt. Noem ons meer dan vier of vijf groote machinefabrieken, noem ons het klein aantal onzer groote katoenspinnerijen, noem ons eens vele handelshuizen die werkelijk met groote kapitalen hunne zaken drijven, of liever, vraag het een ieder die bekend is op het terrein van bedrijvigheid, of niet juist in de groote moeijelijkheid om voldoend kapitaal te verkrijgen, eene hoofdreden ligt van de achterlijkheid van onzen handel en van onze nijverheid. Of meent men alligt, dat dit enkel aan gebrek aan ondernemingsgeest te wijten is? Neen, er zijn rappe en knappe lui genoeg ten onzent, die wel de wieken zouden willen uitslaan, wanneer hun de financiële krachten daartoe maar niet ontbraken. Zoo

ook in den landbouw. De kapitaalsverdubbeling der landerijen is meer het gevolg van grove winsten in den landbouw door Engelands wijdgeopende markten, en van de moeijelijkheid om eene goede en zekere geldbelegging te vinden, dan van het groote crediet dat men in den landbouw stelt. Wel degelijk heeft de land*bouw* ten onzent groote behoefte aan meer kapitaal, maar terwijl men een overdreven hoogen prijs voor het land zelf, als vast en zeker onderpand geeft, wil men geen kapitaal wagen aan de verbetering van den grond. Hoe zeer ook het aantal landbouwwerktuigen hier te lande moge toenemen, het is nog verre van geëvenredigd aan de behoefte; en wat de verbetering van den bodem door drainering, bemesting, enz. betreft, waarlijk, het weinige dat bij ons te dien aanzien gedaan wordt, is juist een bewijs dat nog maar zeer weinigen crediet genoeg in den land*bouw* hebben om er hun kapitaal in te steken. En zijn de verliezen in handels- en nijverheids-ondernemingen groot, die in effecten daarentegen over 't algemeen genomen klein geweest, men verliest bij die zoo onzijdige beschouwing geheel uit het oog, dat in handel en nijverheid ook de winsten zeer groot geweest zijn, wat ze bij effecten niet waren dan voor enkele, zeer enkele spelers! En die zondert Mr. B. teregt uit.

Waarin de fondsenhandel hier te lande vooral veel kwaads sticht, dat is het aankweeken van luiheid. De man, die van zijne effecten zooveel rente heeft, dat hij daarvan in zijnen stand kan leven, geeft al spoedig zijne zaken op en wordt rentenier. Zijn eenig werk bestaat dan in het knippen zijner coupons. Heerlijk bestaan, edel en verheffend! Kleingeestigheid is al spoedig zijn vaste medgezel, en de vrees voor elke verandering in het bestaande zijn trouwe kwelgeest. De energie, die den man van arbeid kenmerkt, en de zegeningen die deze over de zijnen en zijne medeburgers uitstrooit, zijn deel zijn ze niet; hij blijft dezelfde in vermogen, maar vermindert in geestkracht. Noem niet die zeer enkelen als tegenbewijs, die hun vrijen tijd door velerlei maatschappelijke of wetenschappelijke bemoeijingen toch nut afdwingen voor hunne naasten; juist de geringheid van hun aantal getuigt tegen de meerderheid. Zooveel, maar ook geen gulden meer kan die man verteren; 't is of het glaasje wijn dat hij drinkt, hem als een drankje moet toegemeten worden; natuurlijk, want de vaste inkomsten dulden geene zelfs maar eenigermate vrijer verteringen. Treurige geest van bekrompenheid, die daardoor ten onzent wordt aangekweekt! Wanneer bij ons nog maar, als in Parijs en Londen, de aandeelen van nijverheidsondernemingen, spoorwegen, enz., meer het voorwerp van den beurshandel waren, dan nu die uitsluitende staatsschulden: de geheele bevolking zou dan ten minste nog door dat kapitaal in haren arbeid krachtig gesteund worden, de winsten zouden dan ook vrij wat grooter zijn;

maar staatsschulden, niets dan staatsschulden, alleen de schuldbekentenissen van allerlei hooge potentaten, die zeker naauwelijks een tiende gedeelte van al dat kapitaal tot iets anders gebruikt hebben dan om oorlog te voeren, dus om dood en verderf in plaats van welvaart en prikkel tot arbeid rondom zich te verspreiden! Maar de tijd van afrekening zal zich niet laten wachten; reeds bereidt een Oostenrijk dien voor. Geen staat, waarvan de uiteenspatting zoo waarschijnlijk is, als van dit onzamenhangend geheel; en wanneer die tijd eens nadert, wanneer dan eerst nog eens eenige millioenen van die goedgeefsche kooplustigen der fondsen aan het tegengaan van die uiteenspatting nutteloos verspild zijn, en dan ten slotte de rijkste landen, de mildste bronnen van inkomsten, zich aan het Huis van Habsburg onttrokken hebben, dan wee over die arme schuldhouders!

Te ontkennen, dat fondsen voor menschen die tijd noch kennis hebben om hun kapitaal zelf vruchtbaar te maken eene zeer geschikte gelegenheid aanbieden voor eene zekere geldbelegging, ware dwaasheid; trouwens juist onze klagt over het misbruik daarvan bewijst dit voldingend. Fondsen zijn daarenboven eene heerlijke aanleiding en gelegenheid tot besparing. Het onderpand vereischt geene zorg, de rente is dadelijk betaald, het kapitaal is ieder oogenblik weêr tegen klinkende munt te verwisselen. Mannen die onbekend zijn op het gebied der bedrijvigheid, kunnen hunne gelden niet zekerder beleggen dan in effecten, maar - het gebruik verleide niemand tot misbruik. En daartoe is men hier te lande vervallen; men heeft zijn kapitaal aan de nijverheid onttrokken om het in fondsen te steken, en dat wel zij, die van de nijverheid kennis hadden en die van effecten niets wisten. Terwijl alle bedrijven ten onzent groote behoeften hebben aan meer financieel en intellectueel kapitaal, terwijl de kracht en de welvaart eener natie liggen in arbeid, in voortbrenging, in ontwikkeling, onttrekt de bevolking zich aan dien arbeid en kiest de vadsige rust boven de inspanning harer krachten. En in de effecten moge het financieel kapitaal van den kooper zeker bewaard zijn, als enkel rentenier wordt zijn intellectueel kapitaal er door gedood. Reeds de keuze der geldbelegging is zeer dikwijls geene verstandige. Zoo dwaas blind van vertrouwen is men op alle mogelijke effecten geworden, dat zelfs scheurpapier, als de beruchte Poijesen, ten onzent toch nog koopers vond. En al heeft Nederland geen grooter antipoden in alles wat de regering en de maatschappelijke verhoudingen betreft, dan Oostenrijk en Spanje, toch zijn die beide Staten, met Rusland, de geliefkoosde waarvan men de schuldbekentenissen koopt. Spanje heeft reeds met bitteren spot onze ligtgeloovigheid ten toon gesteld, niet lang zal 't duren of Oostenrijk handelt evenzoo. Is dan een aandeel in eene goede nijver-

heidsonderneming toch niet beter, waarvan de winsten daarenboven nog wel eens wat meer dan 5 pCt. bedragen? Ja, wij ook verheugen ons wanneer de kleine burger voor het duitje dat hij overgegaard heeft, weêr een stukje gekocht heeft, want het genot van eigendom leidt tot verdere besparing en tot zedelijkheid, mits - en dat vergete men niet - zijn eigen bedrijf niet voortslentert in den ouden sleur en dus maar bitter magere winst afwerpt, omdat er de steun van kapitaal aan ontbreekt. Onze papieren eeuw is zoozeer met de effecten zaamgegroeid, dat waarlijk de man van fortuin, maar zonder bedrijf en toch zonder effecten, naauwelijks denkbaar is. De zaak zelve is bij matig gebruik goed, maar het misbruik, waarin dat goede vervallen is, dreigt ons met eene schrikkelijke toekomst. Gesteld Oostenrijk volgt het voorbeeld van Spanje met zijne schuld, die hem toch ten slotte wel over het hoofd zal groeijen, welk een gejammer en een lijden dan in Nederland!

Waarlijk, men raadplege de feiten en de cijfers van dit boekske, en men zal tweemaal toezien eer men weêr zoo blindelings allerlei effecten koopt; menigeen kan dan nog aan den misschien hagchelijken dans ontspringen, die juist door het misbruik dat het volk van de effecten maakt, en waarin de Regeringen het natuurlijk met alle magt stijven, vroeg of laat volgen moet. De schrijver gaat de handelingen in het financiewezen van vele Staten na, en waarlijk geene der regeringen die een mooi figuur op dat tooneel maakt. Oostenrijk echter vooral biedt weinig uitlokkends aan. Wat spreekt men toch van die schatten in den bodem, die de minste arbeid er aan onttooveren kan; van die kleine belastingsom per hoofd der bevolking, van die eventuele gelijke verdeeling der belastingen over edelman en burger, als zoo vele waarborgen voor Oostenrijks solvabiliteit. Alsof die bodem door iets anders productief te maken was dan door groote kapitalen, die er juist ontbreken; alsof het cijfer van belasting, dat een volk betalen kan, niet eenvoudig afhing van het kapitaal en de inkomsten, van de algemeene welvaart; en alsof Oostenrijk niet eerst een geheel ander land zou moeten worden, eer de ongelijkheid van adel en geestelijkheid en burgerij vervallen was. Begoochel u zelven dan liever en meen dat John Bull of de Yankee dat geheele Oostenrijk gingen besturen, en bevolken ja, dan zou de waarborg voor de fondsen zeker grooter zijn, maar nu.....?

Dat bloote geldschieten aan personen, waarop de schrijver zoo sterk aandringt, en dat eigenlijk de spil is waarover het geheele Staats- en Partikulierkrediet draait, keuren wij met Mr. B. zeer af als geldbelegging. Een weinig ervaring op dat terrein, en zijne uitspraak zou eene geheel andere zijn. Dat enkele personen hunne kennissen en vrienden met hunne middelen bijstaan, niets lofwaar-

diger dan dat, wanneer namelijk de geldleener ten volle het vertrouwen verdient dat hem geschonken wordt; anders toch is 't jammer van het kapitaal, en de teleurstelling die de onwaardige den geldgever bereidt, werkt allernadeeligst op de hulp die waardigen anders wel zouden genoten hebben. Oneindig zekerder zijn staatsschulden, dan particuliere schuldbekentenissen. Nooit is het effect geheel waardeloos, en hoe weinig particulier daarentegen betaalt dikwijls naauwelijks enkele procenten van 't geen hij schuldig is. De Staat moet wel eenigzins eerlijk zijn uit zelfsbehoud, want hij heeft zoo dikwijls de hulp der kapitalisten weêr noodig; de particulier daarentegen ontdoet zich doodeenvoudig van al zijne verbindtenissen door een zeer makkelijk vonnis van onze, op het punt van faillissementen wel zeer dure, maar al bitter weinig scherpziende, regtbanken te verkrijgen, en is misschien over luttel tijds vrij wat grooter heer zelfs dan zijne crediteuren. Neen, neen, eigen arbeid levert de zekerste en de meeste vruchten op van kapitaal, en onderhoudt daarenboven de energie in den mensch, ja verhoogt die krachtig.

Maar genoeg reeds over deze brochure; wij hebben wel voldoende onze meening er over doen kennen; hoogen lof toegezwaaid aan de behandeling der Oostenrijksche en andere fondsen; minder sympathie met des schrijvers denkbeelden over Staats- en Partikulierkrediet. Wijf bevelen dit werk met overtuiging ter lezing aan; want wij zijn zeker dat over weinige jaren reeds menigeen den schrijver dank zal zeggen voor de zoo wij hopen nog tijdige waarschuwing voor eene overdreven belegging van kapitaal in fondsen, en vooral in een enkel zoo wankel fonds als het Oostenrijksche. Dergelijke werken doen veel nut; hoe ook velen hunne stem er tegen doen hooren, inwendig is ook de overtuiging van de voorstanders zelfs geschokt, want niemand, die blind is voor feiten als de hier blootgelegde, niemand, die een ander dan een treurig einde van zulk een stand van zaken van ophooping van schuld en van depreciatie der munt voorziet. Dank zij den schrijver toegebragt voor zijnen verdienstelijken en waarlijk niet ligten arbeid. De stijl is gemakkelijk en vloeijend, waarlijk geene geringe aanbeveling voor een boek over zulk een onderwerp.

M.

De anti-revolutionaire Staatsleer van Mr. Groen van Prinsterer, uit de bronnen ontwikkeld door Mr. D. Koorders, Doktor in de Godgeleerdheid. Eerste stuk. Utrecht, Kemink en Zoon. 1860. kl. 8°. XI en 71 blz.

De voorrede van dit in meer dan één opzigt merkwaardig boeksken begint met de volgende regelen: ‘De inhoud der volgende

bladzijden zal, zoo hij aan “la mort sans phrase” ontkomen mocht, waarschijnlijk bij velen levendige weêrspraak ontmoeten. Het nationale is niet-altijd populair. En wij weten het, dat wie niet meê dobbert op den stroom der volksmeening - wie durft instemmen met “het kleine hoopje” der anti-revolutionairen en vertwijfelen aan de wonderkracht van Jean Jacques' evangelie, - dat dien geen onvervulde bijval wacht.’

‘Toch kan het bij eenig nadenken, niemand verwonderen, dat juist de behandelde stoffe door mij werd gekozen. De partij, die aan zoo velerlei smaad en miskenning zich ziet blootgesteld, - die vroeger ook door mij in haar Nederlandsch en Christelijk karakter zoo ten eenenmale werd miskend, - de anti-revolutionaire partij had op mijn spreken recht. Nu voortgezette studie de nevelen van het vooroordeel heeft doen wijken, en mij geleerd, als karikatuurteekenen te waardeeren wat zelfs bekwame landgenooten te-goedertrouw voor karakterteekening hebben uitgegeven, zou schroomvallig teruch blijven uit den strijd der partijen laakbaar zijn. Ook in onzen leeftijd, weinig-ridderlijk zoo Burke recht heeft, zal dit door weinigen worden ontkend.’

Tot zoo verre.

Deze weinige regelen zouden stof kunnen geven tot eene belangrijke psychologische studie; en zoo ergens, dan is hier het *ex ungue leonem* toepasselijk. In deze halve bladzijde geeft de schrijver eene karakterteekening van zich zelven. Hij staat daar voor ons als een strijdhaftig man, die de kritiek niet vreest, maar die tot levendige weerspraak uitdaagt, als een standvastig man, die niet wil meêdobberen op den stroom der volksmeening, - als een man van moed, die zich durft scharen aan de zijde van het ‘kleine hoopjen’, - als een man van overtuiging, die zich verpligt acht zijne overtuiging luide uit te spreken, - als een man van opregtheid, die behoefte gevoelt, zijne vroegere dwalingen openlijk te belijden, - in één woord, als een man, die zich in onzen weinig-ridderlijken tijd niet te huis gevoelt.

Het moet voor de kritiek, wie het om eenen flinken strijd over beginselen te doen is, een wellust zijn, met zulk eenen in het krijt te treden, nadat zij haar zwaard zoo dikwijls op het schild van beginselloosheid en voorzigtige dubbelzinnigheid en handig zwenken van meeningen stomp geslagen heeft.

Doch wij moeten den lust, om den handschoen op te rapen, als nog bedwingen. Wij hebben daarvoor twee redenen, die de kundige en onpartijdige lezer zal kunnen waarderen en billijken.

Ten eerste. Hier ligt nog maar het *Eerste stuk* van de ontwikkeling der anti-revolutionaire staatsleer vóór ons. En naar alle waarschijnlijkheid is het nog maar een klein stuk; want de stof is rijk!

Het ware voorbarig, nu reeds te willen oordeelen, vóórdat de schrijver zijn laatste woord gesproken heeft. Te meer, omdat het welligt zou kunnen gebeuren, dat wij voor ernst opvatteden, wat in 't eind' bleek niet anders dan ironie te zijn geweest!

Ten tweede. Daar is eene méér-bevoegde hand, om de taak aan te grijpen, waarnaar ons de vingers jeuken. De getrouwe lezers van ‘de Gids’ herinneren zich voorzeker nog de schitterende artikelen over de ‘Aprilbeweging’ in den jaargang van 1853. Behalve den auteur van die artikelen is er niemand (en wij durven hier zelfs den Heer Fruin niet uitzonderen), die eene even grondige studie van de bronnen der anti-revolutionaire leer aan den dag gelegd heeft, als wij in dit boekje tentoongespreid vinden. Misschien mogen wij ons met de hoop vleijen, dat die bekwame en vernuftige schrijver nog eens lust zal gevoelen de pen op te nemen en een juist en regtvaardig oordeel over dit boekje te vellen. Niemand is er eer toe geroepen dan hij.

Batavia in 1858. *Schetsen en beelden uit de Hoofdstad van Neêrlandsch-Indië, met een kaartje, door den kapitein A.W.P. Weitzel. Gorinchem, J. Noorduyn & Zoon*. 1860.

De Heer Weitzel behoort tot die officieren, waarop ons leger teregt roem mag dragen, die aan het hanteeren van de middelen des oorlogs, de beoefening van de kunsten des vredes weten te paren. Hun aantal is in onze dagen op verblijdende wijze toegenomen, en het is gelukkig geene zeldzaamheid meer in de mannen van het zwaard mannen van wetenschappelijke en letterkundige vorming te ontmoeten. Onder een autokratisch bestuur, in een zoogeheeten militair-staat, moge het leger zich beschouwen als eene afzonderlijke maatschappij, als eene op zich zelve staande wereld, niet zelden als eene vijandige magt tegenover de burgermaatschappij, aan wier ontwikkeling en belangen, aan wier wenschen en behoeften zij vreemd blijft; in een vrijen, constitutionelen staat daarentegen voelt de krijgsman zich een zoon van hetzelfde vaderland, vormt hij geene geïsoleerde kaste, maar leeft hij het leven des volks mede, zich verheugende in de algemeene welvaart, zich bedroevende over ieder ongunstig verschijnsel op maatschappelijk of staatkundig gebied. Hij is geen vertegenwoordiger van het ruw geweld; hij is de uitdrukking van de weerbaarheid der natie, de verdediger harer vrijheid en regten, der openbare orde en van het wettig-uitgeoefend gezag.

Wanneer een vurige geest van onderzoek, en eene loffelijke zucht naar wetenschappelijke beschaving hem bezielen, dan is voor den militair zijne betrekking in de maatschappij zelve een krachtig hulpmiddel bij zijne studiën, daar zij hem aan de eene zijde den toegang opent tot alle rangen en standen, tot alle kringen en gezelschappen en hem dus het ruimste veld van waarneming ontsluit, en hem aan de andere zijde de noodige gelegenheid en tijd gunt - in de gelukkige dagen van vrede - om zich aan de beoefening van letteren, kunst of wetenschap te wijden, gezwegen zelfs van de groote voordeelen, die gedurige verandering van woonplaats, en bij-gevolg van veld van beschouwing en opmerking, en die zijne eigenaardige werkzaamheid en levenswijs en de rigting van zijn geest - hij moge al dan niet tot een wetenschappelijk wapen behooren - hem bij zijne studiën aanbieden. - De indische schetsen, die voor ons liggen, bewijzen op nieuw, welk eene uitnemend schoone gelegenheid den beschaafden krijgsman geboden wordt tot het waarnemen en wedergeven van zeden en toestanden, vooral in die kringen, die men wel eens zeer aanmatigend en exclusief ‘de sociëteit’ pleegt te noemen, en welk een vruchtbaar veld tot psychologische studiën hem openstaat, als hij een helder en onbevangen oog heeft voor hetgeen hem omringt.

De Heer Weitzel geeft ons in deze schetsen een boeijend tafereel van den tegenwoordigen toestand der europesche maatschappij in de hoofdplaats van Nederlands-Indië, van hare levenswijze, hare gewoonten en uitspanningen, hare ontwikkeling en denkbeelden, en schoon zijn werk geen aanspraak kan maken op groote uitvoerigheid of volledigheid, het draagt voorzeker de blijken van naauwkeurige opmerking en van geestige en schilderachtige behandeling. Eene korte beschrijving van het oude en nieuwe Batavia, van de tooneelen en ontmoetingen die den Europeaan bij zijne aankomst wachten, en van den eersten indruk, dien hij van deze indische hoofdstad ontvangt; van de physionomie der nieuwe wereld, die hij is ingetreden, hier en daar gekruid door opmerkingen omtrent de zeden en uitspanningen van den inlander en den chinees, opent de rij zijner schetsen. Aan topographische bijzonderheden is daarin weinig ruimte gewijd; tot détail-beschrijvingen daalt de Schr. niet af; hij geeft een vogelvlugt-panorama, waarbij slechts de gewigtigste bijzonderheden en treffendste phasen worden aangestipt, doch waardoor men evenwel, zoo al niet een zeer afgewerkt, toch een karakteristiek beeld verkrijgt van stad en volk. Meer dan aan de gebouwen en de natuur, schenkt de Schr. zijne aandacht aan de bevolking; meer dan de pleinen en straten zelven trekt hem de stoffage aan. Zal men 't hem euvel duiden? Wij gelooven het niet, en meenen integendeel, dat de Heer Weitzel daardoor aan zijn werk eene kleur en

een relief heeft gegeven, die men te vergeefs in eigenlijke plaatsbeschrijvingen zoeken zoude.

Op dezelfde wijze als het topographische gedeelte, is het daarop volgende historische overzigt van de levenswijze, zeden en gewoonten te Batavia in vroeger jaren behandeld. Wij doorloopen in een vijftigtal bladzijden, met veel talent en gloed geschreven, de drie eeuwen onzer indische maatschappij en worden aanschouwelijk ingeleid bij de opvolgende generatiën van de dienaars der compagnie, wier dwaze ijdelheid en praalzucht de Schr. met evenveel humor ten toon stelt, als hij met verontwaardiging hun zedenbederf en hunne schromelijke opligterijen en diefstallen brandmerkt. De derde afdeeling dezer schetsen stelt ons de tegenwoordige Bataviasche maatschappij voor, of juister welligt de hoogere kringen dier maatschappij, de rijke koopmans- en de officiëele ambtenaarswereld. Hierin gevoelt de Schr. zich blijkbaar thuis; hij schildert met smaak en levendigheid zijne verschillende groepen, en veroorlooft zich soms eene ondeugende opmerking, die ons met genoegen doet zien, dat hij de belagchelijke zijde zijner omgeving weet in 't oog te vatten. Onder de bestgeslaagde hoofdstukken van dit gedeelte - het eigenlijke boek, blijkens den titel - rangschikken wij zijne beschrijving van den klimaatschieter-oudgast en van den baar of versch-aangekomene, welke van veel literair, wij zouden bijna zeggen van veel bellettristisch talent getuigt.

Eene korte vermelding van het doel en de geschiedenis der wetenschappelijke instellingen, welke zich te Batavia bevinden, en wier aantal waarlijk zeer gering te noemen is, besluit deze indische schetsen. Zoo we de verdienste en gebreken van het werk van den Heer Weitzel moesten resumeren, wij zouden bovenal hulde brengen aan de levendigheid en aanschouwelijkheid der voorstelling en de lokale kleur der beschrijvingen, aan den schranderen blik en de juiste opmerkingsgave des Schr., die hem in de luchtigste omtrekken dadelijk het eigenlijk-karakteristieke der personen en toestanden doet vatten en wedergeven, en aan de onpartijdige wijze, waarop hij de europeesch-indische maatschappij beoordeelt. Het materiëele karakter dier maatschappij; de zucht naar bloot-stoffelijke genietingen, welke haar - de loffelijke uitzonderingen uitgezonderd - beheerscht, de weinige intellectuele beschaving, welke zij bezit, en als gevolg daarvan, het beuzelachtige en indolente van hare levenswijze worden ons in deze schetsen op uitmuntende wijze beschreven en op even uitmuntende wijze, b.v. van bladz. 140 tot 146, verklaard, beoordeeld en vergoêlijkt, schoon niet verdedigd. Het zijn vooral die bladzijden, die wij met veel genoegen en instemming hebben gelezen, omdat ze ons den Heer Weitzel doen kennen als een man, die de voordeelen en het genot van staatkundige vrijheid en

milde beginselen, van intellectuëele ontwikkeling en zedelijke beschaving, van vooruitgang en geestkracht op hoogen prijs schat.

Ligt in het bovengezegde, naar onze bescheidene meening, de verdienste van dezen arbeid, zijne gebreken bestaan in zijne onvolledigheid en exclusivisme.

Inderdaad toch is het met een gevoel van onvoldaanheid, dat wij het boek nederleggen, hoe zeer 't ons ook bij de lezing moge hebben geboeid. Wij hadden meer verwacht en gewenscht; onze weetgierigheid is niet bevredigd, en al hebben we ook eene trouwe voorstelling gekregen van het gezelschapsleven te Batavia, wij hebben de stad zelf en den toestand der indische maatschappij niet leeren kennen. Noch van de inrigting der gouvernementsbureaux, van het regeringsraderwerk en de ambtelijke hierarchie, noch van den toestand van het regtswezen, of van de openbare veiligheid en orde, noch van het verdedigingstelsel en de administratieve indeeling hebben wij iets vernomen. Evenmin zijn wij ingeleid in de handelswereld, hare kantoren, haar werkkring en verdeeling van den arbeid, en even weinig vinden wij gewag gemaakt van den toestand van haven en magazijnen, van het stelsel van regten, van kredietinstellingen en andere hulpmiddelen en voertuigen van den handel, waarvan Batavia er toch zoovele bezit. Onze verwachting, van te vernemen hoe en waar die groote zaken worden gedaan, die jaarlijks bevrachting leveren aan honderden vaartuigen, wordt geheel teleurgesteld. Begeven wij ons op een ander gebied, ook daar is de oogst schraal. - De inlandsche huishouding, het bestuur, de inrigting, de levenswijze, de zeden en gewoonten der inlandsche maatschappij; het chinesche kamp; de feesten en plegtigheden, zoowel godsdienstige als burgerlijke, van den Javaan, den Arabier en den Chinees worden ons niet in dit boek beschreven, wanneer men eene enkele vlugtige vermelding van een kampong althans niet als zoodanig beschouwt. Is er te Batavia eene bank, is er eene beurs, is er policie, moet men er ook schutterlijke dienst doen; zijn er logementen en gestoffeeerde kamers en zijn ze goed of slecht; bestaat er ook eene klasse van europesche burgerlui, van neringdoenden en ambachtslieden; hoe is de toestand der inlandsche kinderen, welke is de graad hunner ontwikkeling en op welke wijze leven zij; welke is de stelling der militairen in Indië; hoe ziet eene straat te Batavia er uit, en zoovele andere vragen meer blijven geheel onbeantwoord of ontvangen eene onvolledige verklaring. En dit brengt ons tot het tweede gebrek, dat we in deze schetsen meenen op te merken, namelijk een exclusief weêrgeven van het gezelschapsleven, en nog wel van het gezelschapsleven der hoogere kringen. Wat daar beneden ligt - het volk - en wat daar buiten ligt - de arbeid - wordt geheel geïgnoreerd; het fatsoenlijk gezellig verkeer, de recepties en danspar-

tijen, de wandeltoeren en het visites-rijden zijn zoo uitsluitend vooropgesteld, dat er naauwelijks voor iets anders ruimte te vinden was. Voorzeker heeft de Schr. het regt te verklaren, dat hij dit alleen ook tot doel heeft gekozen, maar het is ons geoorloofd te betreuren, dat hij zijn doel daarin heeft gesteld en zich daartoe heeft beperkt, te meer, daar het literair talent, waarvan zijn werk getuigt, ons mogt doen verwachten, dat zijne schildering ook van den toestand des volks, ook van de inrigting van den arbeid, even juist en aanschouwelijk zou zijn geweest als die van het zoete niets-doen, welk een groot bestanddeel dit ook moge uitmaken van het leven der indische maatschappij. Die maatschappij moet, om te kunnen genieten, toch ook, al is 't maar een beetje werken; om zich te vormen en te vervormen, moet er ten huwelijk gegeven en genomen worden; moeten er kinderen geboren worden en anderen heengaan om plaats te maken; er zijn dus geboorte-, trouw- en begrafenisplegtigheden en er zullen toch ook wel kerken en leeraars zijn. De schetsen maken daarvan geen gewag, en wat ze in dit opzigt te weinig geven, bieden ze in 't vak van motto's te veel aan. Een, soms twee motto's boven ieder klein hoofdstuk kwam ons althans wat rijkelijk voor.

Een klein plan van Batavia en omstreken, dat in duidelijkheid nog al veel te wenschen overlaat, is bij dit werk gevoegd, dat we van het begin tot het eind met veel genoegen en belangstelling gelezen hebben, maar niettemin - of welligt juist daarom - onbevredigd ter zijde legden.

Mr. A. CARPENTIER.

De Giaour. Fragment eener Turksche Vertelling. Naar het Engelsch van Lord Byron, door J.J.L. ten Kate. Tweede, herziene Druk. Haarlem, J.J. Weeveringh. 1859.

Er zijn twintig jaren verloopen, sedert de eerste uitgave dezer vertaling het licht zag, en schier even zoo groote tijdsruimte scheidt ons van hare aankondiging in dit tijdschrift; zult gij ons het opmerken van dien zweem van overeenkomst in de geschiedenis van vertolking en verslag ten goede houden, als zij ons tot eene tegenstelling der zoo verscheiden lotsbedeeling van den navolger en zijnen beoordeelaar leidt? Ons hart heeft er behoefte aan; helaas! de hand, die toen ten Kate zoo hard viel voor velerlei vergrijp, die hem thans voor verbetering bij verbetering zoo gaarne zou hebben gehuldigd,

ze zal ons nimmer weêr worden toegestoken, zij is lang reeds verstijfd. Wie ons bij invallenden avond weder met een bezoek verrasse, niet hij wiens heugenis door dit dichtstuk voor ons wordt verlevendigd. Wie ook, der beslommeringen van welk beroep hij kiezen mogt in het uur der ruste ontheven, - ten onzent leeft men van letterkunde niet, - wie dan ook tot ons kome om eene wijle te kouten over dingen, - die niets geven, zegt men, - maar welke gemoed en geest van enkelen niet kunnen ontberen, we zien in dien kleinen kring dat manneke niet weêr, welks uiterlijk zoo weinig beloofde wat zijn innerlijk in zoo milde mate gaf. Ge zoudt hem schier geen smaak hebben toegeschreven, als ge naar zijn voorkomen vonnis hadt geveld. Ge zoudt er aan hebben getwijfeld, of het hem ooit zou worden vergund de resultaten zijner veler studiën aan anderen mondeling meê te deelen, als ge, zijn gebrekkig geluid voor het eerst hoorend, niet genoeg geduld hadt bezeten van uw oor de oefening te vergen, dat te leeren verstaan. Arme misdeelde! voor wien de natuur echter niet in alle opzigten zoo wreede stiefmoeder bleek te zijn geweest. Ondanks dat hij bijziende was zonder weêrga, schitterde er uit die donkere oogen niet slechts bijwijle een vuur dat u verraste, hadden zij, wanneer ze beproefden u strak aan te zien, iets innemends, dat ge niet kondt weêrstaan, dat u luisteren deed. Hoe gij er voor werdt beloond, als gij allengs vermoeddet, wat u werd opgemerkt of verhaald, als gij eindelijk, eindelijk verstond en genoot. Er ontsloot zich voor u eene mijn van kennis; ge stondt verbaasd; er school in dat zwakke schepsel een zin voor het schoone, vurig genoeg om u voor iedere uiting der kunst, die het u prees, warm te doen worden. Als gij straks het manneke maar hadt bewonderd, thans hadt gij dien mensch, in den hoogsten zin des woords thans hadt gij hem lief; zijne sympathiën bleken geniale. Bij het omdolen op het gebied der geschiedenis had zijn getrouw geheugen u den weg gewezen, werwaarts gij den voet wenden mogt; ‘tot de taaije reeks van Chinaas Keizeren toe’ zou hij voor u hebben opgezegd, welk eene marteling het voor hem zijn mogt, die klanken uit te stooten; - maar waart gij den grooten weg, waart gij veldslagen en veroveraars moede, verlangdet gij in huis of in hof uit te rusten om het leven des harten ga te slaan, ge hadt uit oude of nieuwe letterkunde maar te kiezen; die kleine hand was voor aller schatten den sleutel rijk. Verrassend voorbeeld hoe de natuur, meermalen misschien dan wij gelooven, de karigheid in het eene opzigt door kwistigheid in het andere vergoedt! Velerlei eenzaamheid, wie had die gekend als hij? - het zwakke kind was tot geen wakkeren speelmakker opgegroeid en van een wilden studententijd kon bij hom geen sprake zijn geweest, - velerlei eenzaamheid, wie kon u die schetsen als hij? in groote gezelschapskringen was hij inderdaad meer dan ergens elders alleen; - vclerlei eenzaamheid,

neen zij was voor hem geen vloek gebleken. Wij worden zoo dikwijls, het flaauwe woord schildert de flaauwheid zoo juist, wij worden zoo vaak onledig gehouden; hem daarentegen hielden zijne boeken bezig, beziger dan zij het ooit u of mij zullen doen. Voor ons sluiten zij maar eene wijle de wereld om ons buiten, sluiten zij ons schaars geheel van haar af; hun stille dampkring, hij mogt wat stoffig zijn, daaraan stoorde hij zich niet, die was de zijne geworden; hij leefde geheel op het gebied van den geest. Langs de wanden zijner kleine kamer gingt gij, als in iedere bibliotheek van studie en smaak, al telt zij geen honderden van deelen, met luttel schreden die lange reeks van eeuwen door, uit welke wat er in menschelijk hoofd werd gedacht, wat er in menschelijk harte werd genoten of geleden, voor de nakomelingschap is bewaard; maar van hoe weinigen, die zich op eene boekerij te goed doen, valt het als van hem te getuigen, in al die tijden te hebben geleefd, al die toestanden te hebben meêgevoeld. Schaarsch zijn ze de geleerden, die zoo gedurig, zoo getrouw lezen als hij deed; was het wonder, dat hij voor eenzijdigheid bleef bewaard? Van vergelijken wist hij, van versmaden niet; den vreemde als den vriend, den tijdgenoot als den voorzaat werd regt gedaan; voor niemand en voor niets koel, al werd hij slechts geestdriftig wanneer het zijne Grieken gold, ‘de Grieken,’ die hij u leerde bewonderen, ook wanneer u het voorregt niet was bedeeld, ‘hunne goddelijke taal,’ als hij ‘te genieten.’

De dichter ten Kate, die al het geluk waardeert, dezen tweeden druk zijner vertaling van den Giaour denzelfden vriend te mogen toewijden, dien hij voor negentien jaren met den vroegeren bedacht, vindt er niets vreemds in, dat wij ons weemoedig Doctor Herman Pol herinneren; immers deze, die in de vlugtige omtrekken boven beproefd voor onzen geest verrees, hij was het, door wien in den vierden jaargang van dit tijdschrift (Gids, 1840, Boekb., blz. 360, 364) d e G j o u w e r werd beoordeeld. Wij zouden ons zeer in den verdienstelijken vertaler bedriegen, als hij ditmaal niet met ons mede gevoelde, als hij niet toestemde, dat hij, schoon in mindere mate, als wij, verloor. Pol's hand kwam hard op den twintigjarige ten Kate neêr, die voor uitspanning een fragment van Byron overbragt, dat tot velerlei gisping geregtigt, maar overvloeit van plaatsen, waarop de Britsche Muze trotsch zal zijn zoo lang hare letterkunde leeft. Pol had op- en aanmerkingen zonder tal; Pol plaatste, ondeugend pleegt men te zeggen, omdat het vaak onwederlegbaar blijkt, Pol plaatste het oorspronkelijk tegenover de vertaling, en liet ieder lezer oordeelen, - de vertoornde jeugdige zanger vond hem waarschijnlijk pedant, een lastige vent, leelijk. De veertigjarige ten Kate blijkt intusschen die twintig, sedert vervlogen, niet te vergeefs te hebben beleefd; van den titel af tot de aanteekeningen toe, alles is herzien, gewijzigd, meest overal verbeterd; schier geene plaats waarop

die kritiek niet in het gelijk is gesteld; der eigenliefde werd het zwijgen opgelegd, der waarheid regt gedaan. - Als Pol nog leefde - zijne zedigheid zou niet hebben geweten, hoe zich ten tweedenmale van eene taak te kwijten, thans voor hem zoo veel moeijelijker geworden; die trek ontbrak nog aan de schets, welke wij waagden.

Er is niets billijkers, gelooven wij, dan thans proeven bij te brengen, hoe verre de tweede uitgave het van de eerste wint.

Pol had zich teregt geërgerd aan den vroegeren aanhef:

Geen enkel windtjen breekt den vloed,
Wiens golfjens rond die tombe klotsen,
Die, blinkende over klif en rotsen,
Het eerst het keerend schip begroet,
En trotsch zich opheft uit die dreven,
Die 's Atheniënsers reuzenmoed
Vergeefs de vrijheid heeft gegeven.....
Wanneer zal zulk een held herleven? -

Ten Kate is getrouw en gelukkig tevens geweest, toen hij, die regels doorschrappende, er deze voor in de plaats stelde:

Niet één koeltjen breekt den golfslag,
die het zeestrand dreunen doet,
Waar de tombe van d' Athener
't eerst het keerend schip begroet;
Over klip en rotsgevaarte
ziet zij op het Land ter neêr,
Dat hij vruchteloos bevrijdde:
keert dan zulk een Held nooit weêr?

Wilt ge nog eene proeve?

In de uitgave van 1840 leest gij, bl. 10:

ô Land, bestrooid met heldenasch,
Eens enkel fierheid en viktorie!
Waar iedre bergkloof 't graf der Glorie,
De woning van de Vrijheid was!
Altaar des Moeds! is dit uw lot?
Dit heel uw droevig overschot? -
Komt, lage, in 't stof gebogen slaven!
Spreekt, is dit niet Thermopylae?...
Deze oeverzoom, dees blaauwe zee,
Verbasterd nageslacht der Braven,
ô Zeg, wat meir, wat strand het is!...
De golf, de rots van Salamis? -
Eens blonk dees grond van roem en eer...

Rijs op en maak hem d'uwe' weêr!
Een lavaspat worde iedre drop,
Die thands verkild is in uwe aderen!
Ja, rakel gy uit de asch der Vaderen
De cinders van hun vuurgloed op! -

In die van 1859 klinkt het den oorspronkelijken tekst waardig, bl. 8:

Land der onvergeten braven,
waarvan de aard geen weêrgâ gaf!
Gij, tot in uw bergspelonken,
Vrijheids woning, Glories graf!
Heiligdom van halve Goden,
Pantheon! is dit uw lot?
Liet gij waarlijk niets meer achter
dan dit roemloos overschot?
Herwaards, laaggebogen knechten!
is dit niet Thermopylé?
Kunt gij mij den naam niet noemen
van die wentelende zee?
Dienstbaar nageslacht der Vrijen!
zeg mij toch wat strand dit is!...
Langs de rotsen, langs de waatren,
zweeft de naam van - Salamis!
Komt, herovert d'ouden bodem
met d' aâlouden heldenmoed!
Blaast de sintels uwer vaadren
weêr tot lichterlaaien gloed!

Het engelsch gedicht is beroemd voor de weêrgalooze regelen, waarin ons de gewaarwordingen worden geschilderd, die de eigenaardige ruste des doods den eersten dag van het verscheiden bij ons opwekt, de geheimzinnige aantrekkingskracht in dat vreeselijk schoon schuilend; wij wenschen onze letterkunde geluk, die zoo meesterlijk te zien weêrgegeven:

Wie ooit neêrzat bij een doode
eer de sterfdag henenvlood,
De eerste dag van nacht en stilte,
laatste van gevaar en nood,
Vóór de vingers der Ontbinding,
zwevende over 't aangezicht,
Nog het waas dier schoonheid wischten,
die eerst langzaam, langzaam zwicht -

O, hoe werd hem 't hart bewogen
als hij peinzend nederzag
Op dat engelachtig wezen
met dien kalmen vredelach,
Op die bleekbestorven wangen,
strak en zonder leven meer,
Maar zoo onuitspreeklijk-rustig,
maar zoo hemelsch-zacht en teêr!
En was niet dat oog geloken,
dat nu lacht noch lonkt noch schreit,
Was dat voorhoofd niet bevroren,
ijskoud van gevoelloosheid,
Voer geen huivring ons door de aadren,
of die aanblik vol van rouw,
Die verschrikt en aantrekt tevens,
ons noodlottig worden zou,
O, wij zouden lang nog twijflen
of de dood hier ommezweeft,
Zóó volheerlijk zijn die trekken,
die zijn hand verzegeld heeft!.....

Eene enkele opmerking: is Byron niet inniger, als hij in den eersten regel u over het lijk buigen laat, - het zitten bij den doode kan hartelijk zijn, hartstogtelijk is het minder.

Het is bekend, dat in den Giaour de hevigheid der woorden die der daden evenaart, - de drift, die hem blaakte, hoe gloeit hij u toe uit verzen als de volgende:

‘Een kond klimaat maakt koud van bloed:
De liefde doet er 't hart niet branden.
De mijne scheen de lavavloed
In Aetnaas kokende ingewanden.
Ik zong niet op fluweelen toon
Van vrouwenliefde en vrouwenschoon: -
Maar spreekt een onuitbluschbre gloed,
Die blozen en verbleeken doet,
Een geest, tot razernij vervoerd,
En lippen die van koortangst beven,
Een hart, door woede en haat beroerd,
Een zwaard, ter wrake omhoog geheven,
Spreekt alles wat ik lijd en leed
Van liefde - ik weet wat liefde heet,
En - heb er blijken van gegeven!
Ik kon niet vleien met een traan:

Ik kon verwinnen of vergaan!
'k Verga! - maar 'k mócht verwinnaar wezen,
En 'k wàs gelukkig, wat me ook wacht'.
'k Schiep zelf mijn lot: mij past geen klacht.
Schoon 't al me ontviel, ik wil niet vreezen:
Slechts Leilaas moord beklemt mij 't hart!
Hergeef mij de oude vreugde en smart,
'k Zal leven, lieven als vóór dezen!
'k Betreur - niet m i j , die sterven moet,
Maar h a a r , die reeds is weggestorven!
Zij sluimert in den wijden vloed:
Och, had ze op aarde een graf verworven!
Ik zocht door woud en woestenij,
Totdat ik uitrustte aan heur zij'!
Zij was een Geest van Liefde en Licht,
Die mij een deel werd van 't gezicht,
Sints zij het eerst mijn oogen boeide,
En immer, wáár ik henenging,
Verrukkelijk mij tegengloeide
Als Lichtstar der Herinnering!

'Ja, Liefde is Licht uit reiner sfeeren,
Een sprankel van d'ondoofbren gloed,
Die Allahs Englen blaken doet,
En ons tot de Englen weêr doet keeren.
De Godsvrucht voert de ziel omhoog,
De Liefde lokt den Hemel neder:
Zij is een blik van 't Godlijk oog,
Een Godsgedachte rein en teder,
Een straal, die uit Gods lichtkroon viel,
Een Heilgenglorie rond de ziel!

'M i j n liefde, ja! was aardsch, uit de aard,
Dien schoonen naam voor God niet waard -
Noem die zelfzuchtig, zondig, klein.
Maar spaar de h a r e ! o, zij was rein.
Zij was mijn leidstar -

Genoeg ten bewijze, gelooven we, dat ten Kate's vertolking van den G i a o u r verdient te worden aanbevolen, als beide bewonderensen benijdenswaardig geslaagd.

Hebben wij dan geene aanmerkingen? Wijs ons ter wereld het dichtstuk, dat er niet stoffe toe geeft, - de navolging, die overal het voorbeeld evenaart. Wie echter den moed hebbe dit te verlangen, wie

aldus het schier onmogelijke eischen durft, zou het niet dubbel ergerlijk zijn in den steller dezer regelen, die zelf zich dikwijls aan het vertalen van verzen uit den vreemde bezondigde, en dus weten moet d a t en w a t er bij den besten wil te wenschen overblijft? Pol had gelijk, toen hij, op het voetspoor van zijn latijnschen lievelingsdichter, de vlekken aanwees, waarover ten Kate zich eenmaal schamen zou; maar nu deze, volgens de les van Horatius, ten derden male beproefde om te smeden wat in twee malen niet was gelukt, en al weêr het aambeeld klinken deed; nu hij, naar het voorschrift van Boileau, de taal zuiverde, tot ze zingt; nu hij, naar den wenk van Pope, uitwischte en op nieuw stelde; nu gelooven wij van hem te mogen getuigen, wat Huygens van zijnen eigenen arbeid zeide: ‘naauwer weet ik het niet te ziften;’ al zal hij zelf de eerste zijn te bekennen, dat er hier en daar nog kaf onder het koren loopt!

En toch mogen wij deze aankondiging niet met louter een woord van lof voor zooveel schoons, niet maar met eene dankbetuiging voor de inderdaad voortreffelijke vertolking van dit ondanks al zijne overdrijving zoo boeijend, zoo betooverend dichtstuk besluiten; een woord van ten Kate over Byron in betrekking tot onzen tijd, tot onze jongere dichters vooral, ware ons welkom, ware hier op zijne plaats geweest. Als had hij zelf gevoeld, dat het bij een tweeden druk, na verloop van twintig jaren, naauwelijks kon worden gemist, verwijst hij ons naar het opstel, door Beets voor de herziene uitgave der ‘Byronniana’ van dezen, in 1848 geschreven; maar volstaat dat, ondanks zijne vele verdiensten, thans voor het algemeen nog? Er is geene gave Beets bedeeld, die er niet in aan het licht komt; wij bewonderen zoowel de heerschappij over den stijl, waarvan het getuigt, als de blijken van kennis van het menschelijke harte, waardoor het verrast; het is vrij van alle ‘onrechtvaardige uitspraken eener oppervlakkige zielkunde’, - maar het heeft zijne onloochenbare schaduwzijde in de verontschuldiging, in de vergoêlijking, waartoe hij zich verpligt achtte Byron te hebben vertaald; de schets lijdt zoo niet onder een scheef, toch onder een schril licht, het gevolg van het geloof, waarnaar de latere Beets alle dingen en dus ook de kunst beoordeelt. Onze voorganger in de aankondiging van den G i a o u r wenschte vurig, dat onze letterkunde met eene goede vertaling van den ‘Childe Harold’ mogt worden verrast; Beets is tevreden van het onkruid maar het minst schadelijke te hebben geplukt; haast zou hij de overige op den index willen brengen. Het is iets ziekelijks, dat, blijkens zijne klimmende bewondering voor Cats, eene kwaal kan worden; deelt de Heer ten Kate niet in ieder opzigt de zienswijze van zijnen kunst- en ambtsbroeder, dan zal hij ons gaarne toegeven, dat de literatuur aan onbevangener blik behoefte heeft. De dagen, waarin Byron in de mode was, zijn voorbij en

zijn heir van navolgers blijkt vergeten; maar zoo min als wie wil Werther, Réné of Childe Harold is, zoo min houden deze scheppingen op belang te wekken voor wie gewoon is geniën in verband met de wereld hunner dagen te bestuderen, of verliezen zij hunnen invloed op het gebied der kunst, omdat de groote hoop er niet langer naar staat te gapen! Toen wij jong waren, schitterde Byron's dwaalster, zou Beets zeggen, schier alle andere lichten aan den engelschen hemel dof; niet slechts Scott ging voor hem schuil, Wordsworth werd naauwelijks opgemerkt; had men voor Moore's vonkeling nog oog; wie was er, die Shelley's eigenaardigen glans genoot? Hij, die zich door lectuur en kritiek in staat stelde dit verschijnsel te verklaren, hij zou, gelooven wij, onzer letterkunde eene dubbele dienst bewijzen, - de jongeren opwekkende, de verdiensten dezer veronachtzaamden te waarderen, - hen aanwijzend wat Byron op velerlei gebied in Engeland en Europa zoo voorbijgaand populair maakte, wat hem bij de worstelingen, waaraan ons werelddeel in onzen tijd ter prooi is, nog voortdurend invloed waarborgt. Elders werd dit reeds ten deele, met groote onpartijdigheid, beproefd. ‘Lord Byron et la Société Anglaise,’ is de titel eener diepe studie, door Nisard in 1850 geschreven, wier laatste hoofdstuk over de schoonheden in zijne werken menigen wenk bevat voor eene inleiding, als wij wenschten dat ons bij dezen herdruk van den G i a o u r ware gegeven, als wij van hem, die de inheemsche letterkunde met eene vertolking van den ‘Childe Harold’ zal verrassen, te gemoet zien. Gij glimlacht om zoo stout eene hoop; maar ons gewordt, terwijl wij deze regelen schrijven, wel eene voortreffelijke vertaling van den Jocelyn; waarom zouden wij er ons niet mede mogen vleijen, dat aan Kruseman's B u i t e n l a n d s c h e K l a s s i e k e n Byron's meesterstuk niet lang meer ontbreken zal? Vergun ons in dien zoeten waan, zoo ge wilt, voort te gaan, en u de lezing van Nisard's opstel aan te bevelen; het verklaart niet slechts de innerlijke levenskracht van zoo vreemde, zoo schier gedrochtelijke scheppingen als de G i a o u r , het verklaart tevens wat in onze dagen van twijfeling in den dichter van dezen aantrekt en dat zal blijven doen. Het geeft bovendien een helder begrip, hoe hij de natuurlief had en haar opvatte, en heeft het niet, als het woord, waarnaar wij wierden verwezen, de panacée voor alle krankten ter hand, het besluit met de niet minder zedelijke gevolgen belovende zamenvatting van den inhoud: ‘s'il en résulte la preuve que le plus puni d'un scandale d'un livre, c'est souvent l'écrivain, et que le génie sans croyance n'est que le plus vulnérable des amours propres,’ - geloof binnen minder enge grenzen beperkt, dan de overtuiging van deze aan die van gene zetten wil.

Ten Kate zal het ons niet euvel duiden, dat wij hem in zoo goed gezelschap bragten; hij kan er in vergelijking met het onze slechts bij winnen.

E.J.P.

A.G.W. Ramaer, Penseel en Beitel, voornamelijk der Grieken en Romeinen, benevens een beredeneerd overzigt van de beroemdste schilders en beeldhouwers der oudheid, uit oude bronnen geput en bijeenverzameld. Utrecht, Kemink en Zn. 1860.

Zoo luidt de titel van een net uitgevoerd werkje, dat dezer dagen bij den heer Kemink het licht zag, en waarvan ik hem een ruimen aftrek toewensch, ten einde hij er weldra een tweeden en *verbeterden* druk van bezorge, want zoo als dit boekje er nu uitziet, kan het kwalijk worden aanbevolen. Met het oog op dien beteren druk wil ik mijne bezwaren tegen de R.'s pennevrucht mededeelen, om tevens de gronden van mijn oordeel op te geven.

Vooreerst moet de groote rij *taalfouten* verbeterd worden, waaronder er van de ergste soort zijn; bij het doorbladeren stootte ik b.v. op de volgende: bl. 5, ‘de schilder *bedroefd* ons;’ bl. 13, ‘hij *bewonderd;’* bl. 70, ‘hetgeen *verondersteld;’* bl. 71, ‘hij *bepaald* zich;’ bl. 98, ‘Plinius *verhaald;’* verder verwarde nominativi en accusativi, als: bl. 13, ‘*welke* indruk zouden vele meesterstukken hebben gemaakt,’ ‘Protogenes schilderde *de* Jalys*e* viermalen over;’ bl. 90, ‘dit is geen verkoopen, maar *eenen opgelegden* dwang;’ bl. 111, ‘de overwinnaars, dien *den* triomftogt was vergund;’ bl. 112, ‘indien de hoogte des beelds zich tot drie malen de natuurlijke grootte uitstrekte, werd daaraan *den* naam van colossen gegeven;’ bl. 18, ‘Plinius zegt, dat onder hen *geen' enkel*' schilder was;’ bl. 18, ‘gebouwen, waarin *hunnen* arbeid door brand kon vernield worden;’ bl. 25, ‘hij schilderde *de* overwinnaar;’ bl. 113, ‘daar is nog *een' anderen* Jupiter;’ bl. 143, ‘Pautias (lees Pa*n*tias) was *een*' zoon van Sostrates (lees Sostrat*u*s);’ zoo ook bl. 103, ‘de nederlaag bij *den* Thermopylen;’ bl. 109, ‘door *de* senaat;’ bl. 156, ‘de mededingers, *dien* hij gehad had.’ Voor verbetering is ook vatbaar: bl. 19, ‘de scholen en de verschillende manieren vermenigvuldigden zich zoo, dat men *hunne* benoeming achterwege*n* liet;’ bl. 71, ‘dit schijnt *eene* vooruitgang te zijn;’ bl. 80, ‘voor den beeldhouwer moet *zijne* genie vasthoudend genoeg zijn, om geen' afkeer te krijgen;’ bl. 88, ‘zij gebruikten noch goud, noch zilver, noch voor *hun* zelven, noch voor hunne goden;’ bl. 103, ‘het palmhout is het *digste*.’ Bovendien zou ik den schrijver aanraden zijne proeven voor dien tweeden druk naauwkeuriger te verbeteren; een paar voorbeelden uit vele: bl. 19, ‘uit de schetsen die de eerste ontwerpen des schilders bevatten, trok men nutte *leerlingen;’* bl. 120, ‘*Olympiage*;’ bl. 159, ‘de *koningin* Xerxes en Darius.’

Ten tweede acht ik het wenschelijk, dat de schrijver, die ten gerieve der Hollandsche lezers *accenten* plaatst op Grieksche en Latijnsche namen, als: bl. 17, Céres; bl. 68, César, al die toonteekens eens behoorlijk nazie, want hierin maakte hij vele fouten, zoo bl. 16, *Téléphanes* (Τηλεφάνης); bl. 96, *Xoána* voor *Ξόανα*; bl. 46, *Meléager;* bl. 118, *Agélades* voor *Ageládas;* bl. 134, *Panthéon;* bl. 151, *Phryné* (Φρύνη).

Ten derde zal het noodzakelijk zijn voor den verbeterden druk alle *eigennamen* te herzien, want wat heeft men aan een beredeneerd overzigt der beroemdste beeldhouwers en schilders der ouden, als het in hunne namen van fouten wemelt; bl. 5, Gregorius van Nazianz*e*; bl. 17, Polygnot*e*s; bl. 20, *Coeré*, lees *Caere;* bl. 24, Agatharch*e*s; bl. 25, Antiphil*e*s; bl. 36, Ctesiloch*e*s; bl. 37, Damophil*e*s; bl. 37, Cydias van Cy*t*nos; bl. 37, 'Denys of liever (?) Dionysius wien *den* bijnaam werd gegeven van an*t*ropographus;' bl. 38, Nealc*i*s; bl. 45, Pamphil*e*s leerling van Eupomp*e*s; bl. 46, Phlius, thans *Phoica* (lees Ph*y*ca, dat het oude Phlius *niet* is), ten zuiden van *Sycione*; bl. 68, 'de Venus van *Gnide;*' bl. 97, het eiland C*h*yprus; bl. 48, *Brites* in plaats van *Bryetes;* bl. 50, Aristipp*e*s; bl. 50, Philoxen*e*s; bl, 51, Polygnot*e*s telkens verkeerd gespeld; bl. 52, Caun*ium* eene stad in Carie, zegge Caun*us*; bl. 56, Cythn*e*; bl. 102, Erech*t*eus; bl. 103, *Marcus*-Aulius Glabrio, voor *Manius;* bl. 104, de *Volo*ciniers, zegge de *Vulciniers*; bl. 105, *The*mosthenes voor *Ti*mosthenes; bl. 109, de Lat*y*nen; bl. 113, Fabius *Verrucanus*, zegge Fabius Cunctator *Verrucosus;* bl. 116, Tullius *Coe*lius, dat is *Cloelius*, en *Titus Carumanus*, dat is *Tiberius Coruncanius;* bl. 124, de Palat*y*nsche berg; bl. 134, Dipoen*e*s, en bl. 139, D*y*poen*e*s; bl. 139, Lysistrat*e*s; bl. 140, Menestrat*e*s; bl. 147, 'Polycletes verkreeg den meesten roem door een standbeeld van eenen doryphor*e*s; bl, 157, Strongl*i*on; bl. 160, Harmodi*a*s, enz.

Ten vierde moet ik den schrijver in bedenking geven de oude kunstenaars bij hun *waren naam* te noemen, want ik zie geen grond om de onderzoekingen van Sillig in zijn Catalogus Artificum en vooral in zijne uitgaaf van Plinius te verzuimen; blijkbaar zijn beide werken onbekend aan den schrijver, die nog wel een beredeneerd overzigt geeft dier kunstenaars; vandaar discht hij zijnen lezer op, dat Apelles voor de Venus uit de zee oprijzende het portret van *Campaspe* nam, bl. 68, terwijl reeds Perizonius *Pancaste* herstelde bij Plinius, XXXV, § 86; bl. 33, Cala*d*es voor het betere *Calates;* bl. 35, voor *Cleophantes*, die altijd toch Cleophant*u*s zou heeten, schrijft Sillig *Ecphantus;* voor *Clesides*, bl. 35, leest hij bij Plin., § 140, *Clesicles;* voor *Mechophanes*, bl. 41, geeft hij, § 137, *Nicophanes*, zoodat het door R. over Nicophanes gezegde op bl. 45 ook bij dezen schilder behoort; P*y*reïcus, bl. 55, heet bij Sillig, § 112, P*i*r*ae*icus; als

de uitvinder der plastiek wordt niet *Dibytades*, bl. 133, maar *Bytades*, bij Plin. XXXV, § 151, opgegeven; de beeldhouwer Leout*ius*, van bl. 137, heet bij Sillig Leonti*scus*, terwijl hetgeen de schr. op zijn naam uit Plinius, XXXIV, § 59, mededeelt tot de geschiedenis van Myron behoort. M*a*las van Chi*o*, bl. 139, heet bij Plin., XXXVI, § 11, M*e*las. *Diomedes* van bl. 141, zegge Di*n*omedes, wordt door Sillig, XXXIV, § 50, *Dinomenes* genoemd; Per*i*llus en niet, zoo als R. schrijft op bl. 143, Per*y*llus, heet nu bij Sillig, XXXIV, § 49, Per*e*llus; en ten slotte is de kunstenaar uit Hetrurië, van bl. 160, *Turianas*, lees Turian*u*s, in de nieuwe uitgaaf van Plinius, XXXV, § 157, *Volcanius* genoemd, dien Tarquinius uit *Veii* ontbood en niet uit *Fregellae*, en in geen geval uit Fregell*a*, bl. 161.

Maar niet alleen Silligs werken zijn niet geraadpleegd door den heer R., hij heeft ook geen gebruik gemaakt van de beste en nieuwste boeken over hetzelfde onderwerp geschreven, ik bedoel de doorwrochte Künstlergeschichte van Dr. H. Brunn en Prof. Overbeck's Geschichte der Plastik. Wie over Penseel en Beitel der ouden schrijven wil, putte niet alleen uit ‘oude bronnen,’ maar deele ook de belangrijke resultaten dier twee geleerde oudheidkenners mede. Bij het zien van R.'s werkje, vleide ik mij daarin een uittreksel dier genoemde uitvoerige boeken te vinden, die niet bereikbaar zijn voor de Hollandsche lezers. Ik ben in mijne verwachting deerlijk teleurgesteld, te meer omdat de oorsponkelijke bewerking van den heer R. zoo gebrekkig en onnaauwkeurig is, dat ik steeds met het oog op een verbeterden druk hem ernstig aanraad, al zijne *vertalingen* van *Plinius, Pausanias* en andere oude schrijvers geheel om te werken; van het groote register fouten van die soort moet ik er eenige mededeelen. Bl. 26, waar hij, sprekende over den decoratieschilder Apaturius, zegt: ‘Vitruvius noemt noch het *vaderland* van Apatarius, noch den *tijd* omstreeks welken hij leefde;’ gelukkig vind ik bij Vitruvius op de door R. gebruikte plaats, dat die schilder te Alabanda geboren is en tijdgenoot was van den mathematicus Licinius. Bl. 73: ‘Plinius bewondert een Minervahoofd van Amulius, dat *altoos* den aanschouwer aanzag,’ hetgeen in § 129 van boek XXXV aldus luidt: ‘Minerva spectantem spectans *quacumque* aspiceretur.’ - Bl. 99: ‘Valerius Maximus verhaalt van het standbeeld van Semiramis, dat het die vorstin voorstelde in de *houding*, waarin zij zich bevond op het oogenblik, dat men haar berigtte, dat het volk van Babylon in opstand was; zij was aan haar toilet en slechts ééne zijde van het haar was opgemaakt; in dien toestand vertoonde zij zich aan het volk, dat onmiddelijk tot de orde wederkeerde;’ hier is R. in de war gebragt door den *habitus* der moedige koningin, die niet met hare hangende haren, maar met geweld de *afgevallene stad ten onder bragt*. Nepos meldt, dat sedert Chabrias de beelden der overwinnaars

werden voorgesteld in de houding, waarin zij overwonnen; de heer R. maakt er op bl. 99 dit van: ‘de *Atheniënsers* (die hij meest zoo noemt, of *Atheniensen*, bl. 42), die alle overwinnaars in het worstelperk met een standbeeld beschonken, stelden *hem* (lees *hen*) altijd voor liggende op eene knie, gedekt met het schild en met gevelde lans, omdat Chabrias zijnen krijgers deze houding had doen aannemen om den aanval van Agesilaus af te wachten.’ Het ‘standbeeld van Beroses werd bl. 99 uit achting voor zijne sterrekundige waarnemingen opgerigt’; maar bij Plinius, VII, § 123, staat: *ob divinas praedictiones*. De zin van bl. 110: ‘De ruiterstandbeelden zijn van Grieksche vinding, zij heetten *celetas* van het Grieksche *celes* rijpaard,’ is ontleend aan Plinius, XXXIV, § 19. ‘Graeci *celetas* tantum dicabant in sacris victores,’ zonder dat de accusativus in een nominativus mogt overgaan. Op bl. 115 bespreekt hij ‘de Py*t*ische, de Nemé*e*sche en de Is*t*mische spelen; op de laatste bekroonde men de overwinnaars met *drooge selderijkransen*,’ maar ik vind van *pijnboomkransen* melding gemaakt. Om papier te sparen wil ik alleen het begin van het beredeneerde overzigt der Grieksche beeldhouwers nemen; bl. 118, ‘Agélades (l. *Agelādas*) van Argos, tijdgenoot van Onatas, van wien later (en bij genen wordt naar dezen tijdgenoot verwezen zonder opgaaf van eenig jaar). Te Egyum (zegge Ἀ*ίγιον*) in Achaie zag men van hem verscheidene bronzen standbeelden, zoo als een' Jupiter als kind en een' jongen Hercules zonder baard;’ maar waarom zijne ruiterstandbeelden en wagens van Pausanias VII 24 niet vermeld? - ‘Agesander van Rhod*o*s werkte (wanneer?) aan de beroemde groep van Laocoon, waaraan ook *Posidores* (dat is *Polydorus*) en Athenodorus van Rhod*u*s arbeidden. Dit onvolprezen meesterstuk der kunst werd omstreeks het einde der 16^{e} eeuw (neen, in 1506) onder de ruïne van het paleis van Vespasianus (zegge: de *baden* van *Titus*) teruggevonden.’ - ‘Agoracrites (lees *Agoracritus*, en voeg bij, dat hij uit Paros geboortig was) was een leerling van Phidias; hij vervaardigde twee heerlijke standbeelden, eene Minerva en een bronzen Jupiter;’ men zou dus denken, dat de Minerva van marmer was, maar volgens Pausanias, IX, 34, waren beide van *brons*. Een Venusbeeld van dezen kunstenaar ‘werd in een Attisch dorp, *Rhamnuntes* genaamd, geplaatst.’ - Volgt bl. 120: ‘Alcamenes, die in 83^{e} *Olympiage* leefde.’ - Dan ‘*Anthermus* die bij Sillig, XXVI, § 11, *Archermus* heet) was geboren op het eiland *Scios* (zegge *Chios*) en zoon van Micciades, kleinzoon van *Malas* (die tegenwoordig *Melas* beet), die ook beeldhouwer en vader van Bupalus *van Athene* was;’ deze zamengestelde genealogie wordt op bl. 124 opgehelderd, waar ‘Bupalus *en Athenis* zonen van Anthermus geboren op het eiland Chios’ besproken worden met hunne ontmoeting kan *Hipponax*, die zes regels verder in *Hyponnax* verandert. - Volgt op bl. 120 de beschrijving van ‘de stier van

Farnese; het is eene groep van zeven figuren (behalve de reliefs), eene vrouw Dircé is met de haren aan de hoornen van een' stier vastgemaakt, twee mannen pogen den stier van eene rots af te werpen, terwijl eene andere vrouw, een kind (waarom ze niet genoemd?) en een hond dit vreeselijk tooneel aanschouwen;' hier is de schr. zonder het te weten digter bij de waarheid gekomen, want uit later onderzoek is mij gebleken, dat de restauratie van dit stuk zeer verkeerd is, omdat Dirce met de *haren* aan de stier moest gebonden worden, maar van het *afwerpen* kan geen sprake zijn. - Arcesilaus, bl. 121, 'vormde het beeld van Venus genitrix in *klei*, maar Cesar liet hem den tijd niet om het af te werken en plaatste het op zijn forum onvoltooid als het was.' Plinius XXXV, § 155, meldt slechts dat het onvoltooide beeld ter wille van de inwijding reeds geplaatst werd. - Volgen twee beeldhouwers Aristocles, de eerste uit Cydon (zegge Cydonia); de tweede uit Sycion wordt overgeslagen, ofschoon zijn Jupiter met Ganymedes bekend is, en 'de derde was *een* broeder van Canachus, van wien later zal gesproken worden,' ik zou liever gezet hebben: '*de* broeder van *dien* Canachus,' omdat er twee kunstenaars van dien naam geweest zijn, al spreekt R. slechts over éénen Canachus. - Volgt Bathycles met de vertaalde beschrijving van Pausanias van Apollo's troon te Amyclea, welk ik oversla ofschoon ze vele verbeteringen vereischt en tevens toont, dat de schr. geen heldere voorstelling heeft der Grieksche reliefs; hij bekent overigens ook 'dat zijn verbeelding bij zulk een werk te kort schiet.' - *Byses* van Naxos, op bl. 124, zal *Byzes* moeten zijn, en Callicles van Megaris, op bl. 125, was slechts *gieter*. - Bl. 137: 'Leochares maakte een' arend den jongen Ganymedes wegvoerende; men zag dat de arend de waarde van zijnen last en de grootheid van hem, aan wien hij dien bragt, gevoelde; men zag dat hij zelfs vreesde het *kleed* van den jongen Phrygier te *kwetsen*;' dit is niet zoo. In het Vatikaansche museum heb ik het talent van dezen kunstenaar bewonderd, van wien Plinius, XXXIV, § 79, wel zoo beknopt aldus spreekt: 'aquilam fecit sentientem quid rapiat in Ganymede et cui ferat *parcentemque unguibus* etiam *per vestem puero*,' dat is om den *knaap* niet te kwetsen vat de arend hem zoo in de zijden aan, dat zijne klaauwen het kleed raken; dit kiesche gevoel had de schr. wel mogen mededeelen. Doch genoeg; men ziet, dat de heer R. niet vruchteloos aan het verbeteren kan gaan in zijne uittreksels uit de ouden.

Vonden dus de oude kunstenaars geen al te besten patroon in dezen schrijver, ik moet nog toonen, hoe hij over de kunst zelve zich uitlaat, welke hij in gewrongen stijl bespreekt, dan eens groote waarheden verkondigende, dan eens het omgekeerde hiervan. Als bl. 9: 'Een schilder moet weten tot welk genre hij geschikt is,' waar nog vele nutte leeringen volgen; of bl. 85: 'Hoe schoon de

oude standbeelden zijn, het blijven voortbrengselen van 's menschen hand en bij gevolg onderworpen aan het menschelijk onvermogen; daarom zou het gevaarlijk zijn onvoorwaardelijk alles wat antiek genoemd wordt, goed te keuren.' De onderzoekingen omtrent den oorsprong der schilderkunst brengen den schrijver, bl. 8, tot de 'veilige aanname, dat de natuur zelve de eerste schilderes was, die op de gladde oppervlakten van meeren en plassen de getrouwe afbeeldsels wedergeeft van de rotsen en boomgroepen, die hen omzoomen.' Beter ware het geweest Plinius te volgen, die dergelijke nasporingen onvruchtbaar noemt. Onder de goede eigenschappen der schilderkunst noemt R., bl. 4, 'dat zij het geheugen streelt en verfrischt door geestige vindingen en door allegoriën, die het vermaak scheppen der ontcijfering, en wier gevonden oplossingen den vinder in zijne eigene schatting, in waarde doen toenemen;' maar de schrijver is zelf van zulk eene zelfvoldoening afkeerig, want op bl. 33 'wenscht hij, dat de moderne schilders geen duisterder allegoriën hadden uitgevonden,' dan Aëtion in de schilderij van Alexanders huwelijk, waarbij 'het raadsel niet moeijelijk is te begrijpen,' zegge de Cupido's, die Alexander en Roxane de behulpzame hand bieden, even als b.v. in Rafaëls fresco in de gall. Borghese en van Sodoma in pal. Farnesina te Rome.

Ik vind, dat de schrijver over de schilderkunst der ouden niet zoo goed daarin te huis is, als men billijkerwijze mag verwachten. Zoo spreekt hij op p. 13: 'Men betwist de Grieksche schilders de kennis van het perspectief, der compositie en van het coloriet, op grond van de antike bas-reliefs (hier bedoelt hij de Romeinsche, want van de Grieksche reliefs geldt het niet) en eenige oude schilderstukken die in de onderaardsche (?) gewelven van de paleizen van Mecénas, van Titus gevonden zijn.' Gelukkig ontvalt hem op p. 25 iets, dat beter bij de waarheid komt: 'de tooverkunst om in eene schilderij de voorwerpen te doen wijken of naar den voorgrond (voeg bij: *te doen*) komen, was bij de oude schilders niet onbekend'; ik heb te veel voorbeelden gezien van verbazende schilderstukken te Pompeï en te Napels, waarin de volmaakte perspectief zeer verrassend werkt, om mijne stem niet te verheffen tegen R.'s meening; alvorens hierover te schrijven, was het nuttig geweest de keurige fac-similés uit Pompeï van Zahn en Ternite bestudeerd te hebben, vooral als men ongeroepen de pen opvat. Het beroemde mozaïk van den veldslag van Alexander, de voor weinige jaren te Rome gevonden frissche Grieksche illustraties uit de Odyssea en de Nozze Aldobrandini werpen R.'s geleerdheid omver. Even zoo gaat het met zijn zeggen op blz. 14: 'Daar de tijd de kleuren heeft vernietigd op de overblijfselen der oude stukken, kunnen wij geen oordeel vellen, in hoeverre de schilders dier dagen in het koloriet uit-

muntten.' Terwijl ik ook protesteer tegen de redenering op blz. 14: 'Men behoeft slechts *de* (?) Antinous, de Venus de Medicis en zoovele andere dergelijke kunstwerken te beschouwen, om overtuigd te zijn, dat de ouden minstens even zoo goed als wij sierlijk en zuiver konden teekenen'; dit wordt gezegd op eene plaats, waaruit de lezer de gevolgtrekking moet maken, dat die beelden schilderijen waren; op vele Pompeiaansche stukken heb ik bepaalde fouten in de teekening opgemerkt.

De indeeling van de Grieksche schilders is te onlogisch om ze af te schrijven; alleen kom ik op tegen zijne 'vierde klasse der *al fresco* schilders', want Plinius, XXXV, § 118, zegt, dat de bedoelde kunstenaars *tabulas*, dat is losse paneelen beschilderden. Onjuist is ook op blz. 18 de indeeling der scholen voorgesteld: 'de *Héliadische* (lees *Helladische*) en de Aziatische, of de Attische en Jonische; ter wille van Eupompus, die van *Sycione* (lees hier en overal elders *Sicyon*) was, *voegde* men de Sycionische school daarbij', hetgeen beteekent dat die als derde school *afzonderlijk* verrees.

Onder de verkeerde uitspraken noem ik op blz. 19: 'Wat *zeer zeker* is, is dat de Grieken niet zoo als wij plafonds en koepels schilderden; noch de Grieken noch de Romeinen schijnen dat soort van versiersel gekend te hebben, of ten minste genoegzaam het perspectief te hebben bestudeerd om ze behoorlijk te kunnen voleindigen.' Ik heb te veel overblijfselen van beschilderde gewelven gezien te Rome en vooral in een graf aan de Via Latina, om niet met nadruk tegen deze *zeer zekere* onwaarheid op te komen; bovendien spreekt R. op blz. 13 van de beschilderde *gewelven* in het paleis van Mécenas, en wat sterker is, op blz 48 haalde hij uit de woorden van Plinius, XXXV, § 119: 'Pausias *lacunaria* prima pingere instituit': 'hij versierde (met de Encaustische schilderkunst) het *verwulfsel* en de lambrizeering van een tempel te Thespie', welke plaats geheel verkeerd begrepen, hem toch van dien groven misslag had moeten terughouden.

Zeer voorzigtig spreekt de schrijver op blz. 60 over de schilderes 'Lala, perpetua virgo, levenslange maagd, wonderlijke toenaam, die echter *misschien* slechts zeggen wil, dat zij ongetrouwd bleef.'

De plaats van Plinius XXXV, § 19, over den eersten Romeinschen schilder, Q. Fabius Pictor bijgenaamd, blz. 61, is even zoo onjuist opgevat, zoodat de opgeworpen zwarigheden moeten vervallen; Plimus dacht er niet aan, die oude schilderstukken te prijzen.

Dat 'de kunst van schilderijen door marmeren mosaïquen te vervangen onder de regering van Claudius omstreeks het 50ste jaar onzer telling werd *uitgevonden*;' is geheel onwaar, want volgens Plinius, XXXVI, § 184, vervaardigde Sosos te Pergamum, dus tijdens de opvolgers van Alexander, den bcroemden vloer van eene niet ge-

veegde eetzaal, waarvan ik te Rome verscheidene stukken bewonderde; hiervan was het bekende mozaïk der Capitolijnsche duiven het middenstuk.

Is dus de schrijver in de oude schilderkunst niet al te best te huis, in de moderne begaat hij op blz. 12 eene fout, waar hij vertelt, dat er van den Florentijn Giovanni Cimabué (welk toonteeken wegens de lange *u* vreemd is) *niets* is overgebleven: te Florence zag ik in Byzantijnschen stijl twee groote Madonnas van hem, namelijk in de Academ. der fr. kunsten en in St. Maria Novella, en als ik wel heb, nog een ander in de Vatikaansche bibliotheek.

Het mag betwijfeld worden, of de schrijver geheel te huis is in de beeldhouwkunst, die volg. blz. 77 'bestaat in het door middel van teekeningen en beitels uit eene vaste stof nabootsen van ligchamelijke voorwerpen,' waardoor alle modelmakers van instrumenten en draaijers tot beeldhouwers worden verklaard. Dat het hout gebruikt werd voor beelden, als *gemakkelijker* te behandelen dan klei, zie blz. 101, verraadt geen helder inzigt in het vak, evenmin als het zeggen op blz. 139: 'Er bestaat niets op de wereld dan klei, was en pleister, waarmede afdrukken kunnen gemaakt worden', of wist de schr. niet, dat de gutta percha, de zwavel en papierpap zoo algemeen dienen bij het maken van afdrukken! Het gezegde op blz. 113: 'het was ondoenlijk de opgenoemde colossale beelden (ruim 100 voet hoog) in *één* enkel atelier te maken', moet worden tegengesproken, even als dat op blz. 127: 'het droogen van werken uit klei *aan* (?) de zon was niet aanbevelingswaardig, want de klei wringt zich en behoudt nooit den vorm, die er, vochtig zijnde, aan gegeven is, vooral bij groote werken; het was eenvoudiger geweest de beelden te bakken'; de schrijver wist zeker niet, dat bij het bakken de klei één tiende inkrimpt. Dit is vreemd voor iemand, die zulk een hoogen toon aanslaat over de onderwerpen der beeldhouwkunst, over de moeijelijkheden der beeldhouwers, enz., die op blz. 81-84 prijken, en waarop wel wat valt af te dingen, vooral, waar de schilder met den beeldhouwer wordt vergeleken. Dezen is het nog minder dan genen 'vergund eenige gedeelten zijner kunst achteloos te behandelen, 1°. om den *tijd*, dien de arbeid gevorderd heeft (maar de beeldhouwer maakt immers eerst de stukken in klei, dan in gips en dan eerst komt de *werkman* voor het namaken in marmer), 2°. om den prijs der gebruikte grondstof, want welk een onderscheid tusschen eenige ellen doeks en een blok marmers (maar juist daarom begint men met marmer eerst als het model voltooid is), 3°. om de duurzaamheid van het werk.'

Even zoo is de schrijver minder goed bekend met de Grieksche beeldhouwkunst in het bijzonder; dat 'Aristophanes de beeldhouwers-ateliers *theopoietiky*' noemde, blz. 106, zal niemand toestem-

men. Hij beweert op blz. 158: ‘de Grieken werkten zonder zic aan het meten op een model te onderwerpen,’ hetgeen ik bepaald moet tegenspreken; de beeldhouwerswerkplaats te Pompeï opgedolven met een onvoltooiden Platokop, de vele niet afgemaakte beelden te Rome in het Lateraansche Museum vereenigd, waarop ik de zoogenaamde punten nog zag staan, werpen R.'s gezegde omver. Even zoo is onwaar, wat hij op bl. 107 schrijft: ‘in Griekenland waren *alle* standbeelden naakt behalve dat van Lucine,’ maar wat moet er dan van de Minerva's, van de Niobiden, van de Caryatiden worden? Plinius zegt bepaald omgekeerd, XXXIV, § 18, ‘Graeca res *nihil* velare,’ en de schr. gaat zelf onmiddellijk over tot ‘de draperiën der Grieksche standbeelden.’ Bij de 80,000 standbeelden, die volgens R., bl. 117, zijn opgegraven, is hij dus blijkbaar niet goed ter schole gegaan, alvorens hij over den Beitel der Ouden schreef.

Wat de Romeinsche beeldhouwkunst betreft, vertelt de schrijver op bl. 91 te regt, dat wij ‘niets schooners bezitten dan hetgeen onder Augustus werd gemaakt,’ maar om nu als de allerbeste stukken te noemen ‘de buste van Agrippa, de Cicero en de kapiteelen’ van den Cesar-tempel, is wat al te kras, want de heer R. kan het bewijs *niet* leveren, dat die stukken van Romeinsche kunstenaars zijn, en welke buste die van Cicero is, weten de geleerdste oudheidkenners *niet*, zoodat *de* Cicero van den schr. raadselachtig is. Wil hij uit den tijd van Augustus de voornaamste kunststukken opgeven in zijn tweeden druk, ik raad hem aan de ouden beter te bestuderen dan hij tot nn toe deed. Hij mag zich dan ook nog eens bedenken over bl. 140: ‘de antieke paarden, zelfs dat, waarop Marcus Aurelius is gezeten, bezitten noch de sierlijke vormen, noch de edele houdingen, die door de beeldhouwers zijn nagebootst sedert de andalusische, engelsche en arabische paarden bekend zijn;’ het paard van Marcus Aurelius is, volgens de kenners, naar het Friesche paard gemaakt; ik moest het langen tijd meer dan ééns per dag zien, en meen dus van R.'s oordeel te mogen verschillen.

Kortom, ik mis in dit geheele werkje kennis van zaken, helderheid van meening en juistheid van voorstelling; hieraan schrijf ik toe, dat dit handboekje voor wcetgierige kunstenaars in een practisch opzigt geheel te verwerpen is. Dit betreur ik, want ik zou het zeer goedkeuren, als een kundig landgenoot de teekenaars, die door de pleistermodellen reeds met eenige namen der ouden bekend raakten, in de gelegenheid stelde van te lezen wat wij van die groote meesters weten, maar dan ook wat wij van hen overhebben. Vele onbekende kunstenaars, voor ons van minder waarde, zouden mogen verzwegen, andere veel beter behandeld moeten worden; wat R. van Myron en Lysippus vertelde, ging ik met dat oog na, maar ik miste juist die beelden, welke bewaard werden en dus voor ons des te merkwaardi-

ger zijn. Maar ik wil dit niet zoo hoog opnemen; uit de weinige antieken, die R. kent, bl. 94, en uit de orde, waarin hij ze opnoemt, bl. 86, en de keus der besprokene kunstenaars, bl. 153, blijkt genoeg, dat hij er niet aan gedacht had een doelmatig en bruikbaar boek te schrijven. Dit spijt mij des te meer, omdat ik bij eigene ondervinding dezer dagen moest merken, in het kunstige Claegh-liedt uit de Dietsche Warande van den heer J.A. Alberdingk Thijm, dat de Hollanders, die zich met kunst afgeven, wat de antieken betreft, nog wel eens voorgelieht mogen worden.

Ik had namelijk ergens gezegd, dat aan de Venus van Medicis de armen ontbraken, en had de restauratie der min of meer gemaniëreerde armen en handen van een min bekend Florentijnsch beeldhouwer als bekend verondersteld. Dit heeft die dichter ‘Wiens naem ter saecke niets en doet’ mij hoogst kwalijk genomen, en mij verweten, dat zoo iets te zeggen alles behalve docterlijck was; was nu het boekje van den heer R. meer met het oog op de overgeblevene kunststukken zaamgesteld, het had misschien dezen kunstkenner gevrijwaard voor den beganen misslag; hij zou dan daaruit geleerd hebben, dat niet ik, maar wel hij zelf de Venus van Medicis verwarde met die van Milo, welk ongerestaureerd beeld hem uit de platen bekend was, terwijl hij de nieuwe armen der Mediceïsche Venus in goeden geloove voor antiek vereerde; als men dus klaagt dat er ‘godinnen zijn verhocust en verpocust,’ kan ik met een gerust geweten zeggen, dat *ik* mij niet aan die heiligschennis schuldig maakte.

Men ziet, eene bruikbare handleiding voor de juiste kennis der oude beelden ware voor ons publiek niet overbodig, en daarom hoop ik, dat de heer R. in de *verbeterde* uitgaaf van dit werkje hieraan naar wensch moge voldoen.

Leiden, 18 April 1860.
Dr. W.N. DU RIEU.

Een misverstand.

En zij waren volhardende in de leer der apostelen en in de breking des broods en in de gebeden. En allen, die geloofden, waren bijeen en hadden alle dingen gemeen. En zij verkochten hunne goederen en have en verdeelden dezelve aan allen, naar dat elk van noode had. En dagelijks eendragtelijk in den tempel volhardende, en van huis tot huis brood brekende, aten zij te zamen met verheuging en eenvoudigheid des harten. En zij prezen God en hadden genade bij het gansche volk. En de Heer deed dagelijks tot de gemeente, die zalig werden.

Zoo eindigt het tweede hoofdstuk van ‘het Boek der Handelingen.’ Al wisten wij niets omtrent Jezus van Nazareth dan dat hij, nu twee duizend jaar geleden, in een tijd die voorwaar niet op algemeene beschaving roemen kon, kort na zijn verscheiden uit deze wereld, alleen door zijn invloed, door de mededeeling van zijn geest, zulk een idealen toestand onder, van nature toch, zelfzuchtige menschenkinderen in het leven heeft geroepen, hij zou reeds aanspraak hebben op onze belangstelling, onze hulde, onze liefde; ieder regtgeaarde zou reeds nooit anders dan met dankbare herinnering mogen spellen den naam van hem die, zij het ook voor een korte wijle, tot stand heeft gebragt hetgeen ons boven veel begeerlijk voorkomt.

Zijn invloed, zijn geest heeft nog niet opgehouden te werken, al moet welligt het hoofdstuk, dat de kerkgeschiedenis onzer dagen eenmaal beschrijven zal, geheel anders eindigen dan de bladzijde waarop de voortreffelijke Theophilus gewis een traan van heilige ontroering heeft gestort. Immers de St. Lukas, die onze ‘Handelingen’ schetst, zal hij overdrijven als hij ook dit meldt:

En zij waren volhardende in de krakeeling, en in de onderlinge verwijdering en in de breking der lansen en in de anathemaas. En allen die geloofden hielden zich op zich zelven en beweerden niets gemeen te hebben. En zij gaven niets prijs. En elk at afzonderlijk zijn harde bete broods met weinig verheuging en veel achterdocht. En het loflied werd niet gehoord en zij vonden billijke verwijten bij het gansche volk. En dagelijks vielen er af van de gemeente, die materialisten werden.

Al kan zoo helaas! de getrouwe beschrijving eenmaal luiden van den tegenwoordigen toestand der christelijke kerk in ons vaderland en waar niet? de liefde, de broederlijke liefde die van den Heer Jezus is uitgegaan, nog betoont zij haar onwederstaanbare kracht. Haar welluidende, haar overtuigende stem kan voor een tijd door het krijgsgeschreeuw verdoofd worden. Voor een tijd evenwel; niet voor altoos. Het oogenblik komt, waarop zij het oor der strijders treft, hun gemoed verteedert; waarop zij spreekt van een stilstand der wapenen, ja vredesvoorslagen gereed heeft, die goedgezinden niet aanstonds verwerpen.

Moge het opstel, dat ik nu onder de aandacht breng van allen die in ons vaderland zich met de godsdienst-kwestie inlaten, een nieuw bewijs opleveren dat, in weerwil van onze geschilpunten; wier belang evenmin verkleind als vergroot mag worden, zal de ernst althands niet lijden; de geest der broederlijke liefde nog onophoudelijk werkzaam is om alle leerlingen van den Eenigen Meester bijeen te vergaderen. Met deze vredelievende bedoeling zijn althands de volgende regelen geschreven.

I

Naar aanleiding van hetgeen door verschillende theologen, en ook door ons, gedurende de laatste jaren zoowel in dit Tijdschrift als in afzonderlijk uitgegeven opstellen geschreven werd, zijn brochures, preken, couranten-artikels, brieven, inaugureele oratiën in het licht verschenen, en om de auteurs die er hun naam aan leenden, en om den toon die er over het algemeen in

heerschte, onze opmerkzaamheid dubbel waardig. Nog naauwelijks hebben wij - zonder eenige pretensie, alleen kortheidshalve gebruik ik hier en later dit voornaamwoordjen - nog naauwelijks hebben wij onze leerjaren in de heilige bediening vervuld en naar ons beste weten onze eerste schreden op de theologische loopbaan gezet, of wij zien tegen ons optreden mannen, die sedert geruimen tijd om verschillende redenen en bij verschillende rigtingen met eere worden genoemd in de Vaderlandsche kerk. De Hoogleeraren Pareau, de Groot en Doedes; de predikanten van Teutem, van Oosterzee, de la Saussaye, Jorissen, van Toorenenbergen en van Rhijn, ziedaar de voornaamsten uit de achtbare rij onzer tegenstanders. En wat ademen hunne geschriften? Al worden onze personen gespaard, onze bedoelingen geëerbiedigd; al wordt somtijds onze wetenschappelijke ernst niet in twijfel getrokken: hunne geschriften ademen verbazing; ergernis; verontwaardiging. Wij hebben de beginselen toegelicht der historisch-kritische methode, die in ons oog ook voor de geschiedkundige gedeelten des bijbels behoort te gelden; wij hebben getracht de zwakheid aan te toonen der gronden, waarop het oud- en het nieuwerwetsche Supranaturalisme rust; wij hebben het onze gedaan om het onderscheid voelbaar te maken, aanwezig tusschen de wereldbeschouwing die uit het aannemen der bijbelsche wonderverhalen voortvloeit en de wereldbeschouwing door de wetenschap onzer dagen gepredikt; wij hebben pogingen in het werk gesteld om het blijvende in het Christendom van den tijdelijken vorm, waarin het zich lang heeft voorgedaan, te onderscheiden; op dat blijvende hebben wij met allen aandrang den nadruk gevestigd. Dit zijn de misdaden die wij hebben gepleegd. - Dit is het waarom mannen, om hunne talenten geacht, om hunne gemoedelijkheid bemind, in een taal, doorgaans hartstogtelijk, soms kwetsend, zich tegens ons hebben verklaard; dit is het waarom zij niet ophouden ons met plegtigen ernst te bestrijden.

Het is ons evenmin mogelijk als geoorloofd hunne oppositie ligt te achten. Geheel afgezien van de wapenen, die zij tegen ons keert - want al waren die wapenen gebrekkig, de zaak die zij moeten verdedigen, zou toch goed kunnen zijn, en het is altijd de onbillijkheid zelve, enkel op grond van de onjuiste redeneeringen der tegenpartij, aan te nemen dat zij noodwendig ongelijk moet hebben - geheel afgezien dus van de wapenen die genoemde oppositie tegen ons keert, verdient

de omstandigheid dat zulk eene oppositie bestaat onze naauwlettende aandacht. Al ware het uitgemaakt dat die wapenen verroest, ja geheel vernield zijn; met andere woorden, al stond het vast dat de verdedigers van de supranaturalistische opvatting des Christendoms op onze vragen en bedenkingen het bevredigend antwoord tot hiertoe zijn schuldig gebleven; of, om nog duidelijker te spreken, al viel er niet meer aan te twijfelen, dat aan de argumenten van de hoogleeraren Pareau en Hofstede de Groot in het Tijdschrift 'Waarheid in Liefde,' Jaargang 59 en 60; van Prof. Doedes in zijne redevoering, uitgesproken ter aanvaarding van het Hoogleeraarsambt; van Ds. de la Saussaye in zijn woord van 'Toelichting;' van de predd. Jorissen en van Rhijn in hunne godgeleerde brieven; van Dr. van Oosterzee in zijne uitgegevene leerredenen; al viel er niet aan te twijfelen, zeg ik, dat aan de argumenten van deze geleerden alle kracht van bewijs moet ontzegd worden, daardoor alleen zou onze theologische zienswijze nog niet geregtvaardigd zijn. Daar wij alle persoonlijke ijdelheid ter zijde trachten te stellen; daar het ons enkel om waarheid en om het heil der kerk te doen is, eischen wij voor ons zelven, om ten volle verzekerd te zijn in ons gemoed, nog iets meer dan de overtuiging, ligt zoo bedriegelijk, dat wij beter redeneeren dan de tegenpartij. Voor ons zegt het weinig of de oppositie, waaraan wij ten doel staan, in de weegschaal der logica te ligt worde bevonden. Bij het streven naar de waarheid is er geen regt van den sterkste; en wie onzer zou niet veel liever slecht redeneeren met hen, die de heiligste goederen der menschheid trachten te handhaven, dan met den vader der leugenen, die altijd uitmuntend redeneert, den twijfelachtigen roem deelen van met onberispelijke juistheid sluitredenen aan sluitredenen te hebben gehecht? Wie zich aanhoudend bezig houdt met de problemen der geestelijke wetenschappen weet buitendien, dat de onberispelijke redeneering, waarop een stelling gebouwd is, niet den minsten waarborg oplevert dat de stelling zelve geene dwaling behelst. Onze bouwkunst kan voortreffelijk zijn, maar wat, als de grondslagen niet deugen?

De ernst van ons streven op kerkelijk gebied brengt dus mede, dat wij ons behoorlijk rekenschap trachten te geven van de afkeuring en den tegenstand, die wij van een eerbiedwekkende zijde zoo ruimschoots ondervinden. En zie hier dus de vraag, die wij ons stellen:

Door welke belangen wordt de oppositie gedreven?

Zij wordt niet gedreven door het belang eener partij. Dit blijkt reeds daaruit, dat zij, die het veld winnen onzer gevoelens betreuren zouden, gerekend moeten worden tot zeer verschillende kerkelijke partijen te behooren. Prof. Doedes is niet Groningsch, Prof. de Groot is niet regtzinnig; bijzonder bevriend zijn deze geleerden als geleerden evenmin. Te beweeren dat bijv. de weleerwaarde heer Jorissen van hetzelfde standpunt uitgaat als de voormalige redacteur van ‘Ernst en Vrede,’ zou weinig kennis van zaken verraden; hetgeen den eerste hooge wijsheid dunkt, in wier genot hij zich met Clarisse, Borger en van der Palm verheugt, wordt door den ander in beleefde, niettemin zeer doorschijnende termen, als verouderd aangemerkt. Dr. van Oosterzee bewandelt zijn eigen weg, en vindt zijn steun in kritische resultaten, die hem door den schrijver der beroemde verhandeling over de tekstkritiek zeker niet voetstoots worden toegegeven. Waar geen partij bestaat, kan ook niet in het belang der partij gehandeld worden. En er bestaat geen partij: wij hebben het aangetoond.

Dit zij zoo; toch valt het niet te ontkennen dat onze theologische tegenstanders, in weerwil van al hetgeen hen onderling verdeeld houdt, zekere geloofsovertuigingen gemeen hebben; overtuigingen die zich in zekere leerstukken laten weêrgeven, voor wier handhaving zij gaarne als een eenig man in de bres zouden staan. Dogmatische vooringenomenheid zou de drijfveer kunnen zijn hunner polemiek tegen een rigting, die voor de wonderen in het Christendom geen plaats laat, en in het algemeen tegenover de traditionele geschiedenis van het ontstaan der Christelijke kerk niet gunstig gestemd is.

Doch neen! De karakteristiek die wij daar gaven van de bestredene rigting snijdt de mogelijkheid af, dat de oppositie, die wij ontmoeten, in het belang van eenig bepaald dogma opgetreden zou zijn. Men ziet toch niet regt met welk leerstuk de weerzin, dien zij tegen onze stellingen aan den dag legt, zou kunnen zamenhangen. Vreezen onze antagonisten, dat de polemiek tegen het mirakel hen van het leerstuk zal berooven, waarbij de onfeilbaarheid en de goddelijke ingeving der heilige Schriften werd vastgesteld. Hoe zouden zij dit vreezen? De Groninger School wil van geen onfeilbaarheid des bijbels hooren. In ‘Ernst en Vrede’ werd zekere ruimte gelaten voor de

kritiek des N.T., zoowel als voor de verwerping van min belangrijke wonderen, tot welke soort met name de wonderdadige redding van den profeet Jonas werd gebragt. Het oog, dat ‘een blik’ sloeg op den eersten brief van Petrus, is niet blind voor de redenen die tegen den apostolischen oorsprong van Petrus' tweeden brief schijnen te pleiten. - Is de oppositie dan welligt geinteresseerd bij het dogma omtrent de Godheid van Christus? Maar hoe zou, in dit geval, *Waarheid in Liefde* zich onder hare vanen kunnen scharen, welk tijdschrift bijna een strijdschrift mag heeten, juist en voornamelijk tegen dit leerstuk gerigt. Waar de tegenpartij omtrent geen enkel dogma eenstemmig denkt, dat in de verte met de door haar afgekeurde theologische zienswijze in betrekking staat, kan zij niet geacht worden hare polemiek ten beste te hebben ten behoeve van een dogma. En omtrent geen enkel dogma denkt zij eenstemmig: het is ons gebleken.

Onzinnig zou het zijn te onderstellen, dat de godgeleerden, wier namen wij reeds meermalen hebben vermeld, tegen onze methode van onderzoek en tegen de resultaten waartoe wij aanvankelijk gekomen zijn te velde trekken, enkel in het belang van zekere historische feiten, waaromtrent zij meenen onomstootelijke zekerheid te bezitten. Bij het wikken en wegen van de gegevens der geschiedenis, mogen historieschrijvers van beroep zich somtijds tot hartstogtelijkheden laten vervoeren; die het niet zijn zien den strijd gewoonlijk rustig aan. Het is duidelijk, dat, indien wij bij voorbeeld den moord der Hugenoten in 1572, of koning Karels onthoofding in 1649 in twijfel hadden getrokken, geen enkel kerkleeraar den herderstaf met de lans zou verwisseld hebben om ons scepticisme te wraken.

Zullen wij de oplossing onzer vraag, tot hiertoe vruchteloos gezocht, magtig worden als wij denken aan de schier instinktmatige vrees, die elk godgeleerde bezielt om als ketter gebrandmerkt te zijn? Is het om in de oogen der kerkelijke orthodoxie goed aangeschreven te staan, is het om bij de gemeente achting en vertrouwen te bezitten, is het om bij vaak weinig nadenkende vromen den lof weg te dragen van het erfgoed der vaderen ongeschonden bewaard en overgeleverd te hebben, is het daarom dat men den handschoen tegens ons opneemt? Wij zouden ons schamen, indien wij er zelfs een oogenblik aan gedacht hadden, deze oplossing eenigzins aannemelijk te vinden. Neen;

men behoeft de geschriften, die zich tegen ons vermenigvuldigen, slechts vlugtig te doorloopen om terstond te gevoelen, dat zij niet met onzuivere bedoelingen in verband kunnen staan. Wij mogen ons soms over den betoogtrant van geleerden en hooggeleerden verwonderen; wij mogen dikwijls den indruk ontvangen van het wanhopige eener verdediging, die tot een zeer twijfelachtige logica baar toevlugt dient te nemen, zal zij nog eenige oogenblikken den schijn behouden van waarlijk eene verdediging te zijn; wij mogen niet zelden betreuren, dat de tegenpartij over het algemeen de kwestie, waar alles op aankomt, niet goed onder de oogen ziet; onmiskenbaar spreekt uit hare geschriften een warme, een bezielde overtuiging en geenszins koud overleg. En al werd ons dit uit die geschriften zelven niet aanstonds duidelijk, het zou niettemin onloochenbaar zijn als men nagaat welke antecedenten op kerkelijk gebied reeds voor rekening der meeste schrijvers liggen. Wie hunner heeft ooit geschroomd den schijn van onregtzinnigheid op zich te laden, als zijne waarheidsliefde het eischte? Onverschrokken moed in het belijden van kettersche meeningen; volharding in het handhaven van een standpunt, waarop men niet hopen kan gunst van menschen te zullen inoogsten; edele onafhankelijkheid in het afwijken van de gevoelens door de partij gekoesterd, waartoe men overigens behoort; rondborstigheid als ze noodig wordt bij het wederstaan in het aangezigt ook van hen, die men anders als broeders begroet: om van dit alles treffende voorbeelden te zien, hebben wij den blik slechts te wenden hetzij naar het oostelijk noorden van ons vaderland, hetzij naar dien eenzamen wachtpost, door de schaduw van Leydens alma mater niet overvleugeld, maar te duidelijker zigtbaar.

Zullen wij op onze vraag geen bevredigend antwoord vinden en niet te weten komen door welke belangen de oppositie, die wij ontmoeten, gedreven wordt? Of kan men misschien veilig aannemen dat de zucht om het supranaturalisme te handhaven, den prikkel levert aan een polemiek, die ons op gedurige zelfverdediging bedacht doet zijn? Maar wat is het supranaturalisme? Een wijsgeerige theorie die de betrekking tusschen God en de wereld tracht te verklaren. Een wijsgeerige theorie! Hebben wij elkander daarvoor in het harnas gejaagd? En sedert wanneer is ons volk zoo uitnemend wijsgeerig ontwikkeld, dat het zich voor een filosofische formule in twee vijandige gelederen splitsen laat? En waar ter plaatse is op onzen geboor-

tegrond de geest der aloude grieksche of der alexandrijnsche wijsbegeerte ontwaakt, dat theologen van allen slag en stempel thands de hersenen zouden breken met het naspeuren van het verband tusschen den Oneindige en de stof? Buitendien: zou een zuiver wijsgeerige kwestie aldus de gemoederen in vlam kunnen zetten van rustige bedienaren des Evangelies, en dat tegenover hunne ambtgenooten? Hoe, ieder verstandige dient toe te geven, dat zoo ver het geheugen der geschiedenis reikt de denkkracht der uitnemendsten van ons geslacht zich heeft uitgeput en evenwel niet bij magte is geweest het probleem te verklaren 't welk God en de wereld tot zijne beide ontzachelijke, antithetische termen heeft. En zou dan iemand dergenen, die van Christus geleerd hebben zachtmoedig te zijn en nederig van harte, zich geroepen kunnen gevoelen, om ons, als wij de supranaturalistische verklaring van dit probleem onaannemelijk achten, daarom alleen aan het wantrouwen der gemeente prijs te geven? Wij kunnen ons geen andere dan een immanente betrekking denken tusschen God en de wereld; zouden wij daarom verdienen van hoogmoed, ligtzinnigheid en ongeloof beschuldigd te worden? Hoe na het supranaturalisme sommigen onzer antagonisten ook aan het harte moge liggen, enkel ter wille van zijne wijsgeerige theorie zou niemand hunner de broederlijke gemeenschap met ons afbreken of ons standpunt als allergevaarlijkst, als ‘ijdel en aanmatigend’ kenschetsen. Het supranaturalisme is toch ten slotte slechts eene hypothese; het belang eener hypothese is niet de prikkel der oppositie, waarvan wij thands het ware karakter willen doorgronden.

Het staat daarenboven met het supranaturalisme onzer tegenpartij reeds zeer vreemd geschapen. Dr. van Oosterzee bijv. neemt aan, dat God zich tot de wetten der natuur in een geheel uitwendige betrekking bevindt, zoodat de uitnemendheid van het Opperwezen boven koning Darius onder anderen daarin gezocht moet worden, dat de Monarch van hemel en aarde geene wetten van Meden en Persen behoeft te maken, maar ten allen tijde zijne gegevene bevelen herroepen kan; waarop men met goed gevolg zou kunnen antwoorden: dat integendeel Darius als God, als de hoogste wijsheid wilde zijn, toen hij ordonnantiën uitvaardigde die hem onverbeterlijk moesten dunken, daar hij er nimmer op terug mogt komen; Dr. van Oosterzee zeg ik, heeft dus ten dezen den moed der consequentie en ziet in het wonder de opheffing eener door God zelven eerst vast-

gestelde wet. Sommigen evenwel van wie overigens aan zijne zijde staan deelen geenszins deze echt supranaturalistische opvatting, maar houden veeleer staande dat natuurwetten niet verbroken worden en een wonder dus ook in het geheel niet voor de verbreking eener natuurwet mag worden aangezien. Ja, *les variations du supranaturalisme* - de Bossuet onzes tijds zou er een pikante geschiedenis van kunnen schrijven - zijn zoo aanmerkelijk, dat terwijl de heer Jorissen alle wonderen der heilige Schrift geloovig aanneemt en niet gaarne bijv. het verhaal van den doortogt door de Roode Zee aan den hoogmoed van een kritisch onderzoek zou prijs geven, of naar een vooraf vast gestelden maatstaf zou willen beoordeeld hebben; de heer de la Saussaye daarentegen onbeschroomd aan elk wonder ‘den *eisch stelt*, dat het zich legitimeere als moment in het zedelijk-religieuse leven;’ en er bovendien omtrent de *beteekenis* van der supranaturalisten liefste kind zulk een groot verschil van gevoelen heerscht, dat de laatstgenoemde godgeleerde de wonderen niet in staat acht het Christendom te bewijzen, ofschoon de emeritus theoloog, ik meen, predikant D.T. Huët: in zijne welbekende en zoo uitmuntend gestileerde ‘Wenken,’ uitdrukkelijk heeft verzekerd, dat de teekenen door den Heiland verrigt, de waarheid van zijn godsdienst wel degelijk staven. En het verdient eindelijk niet minder onze aandacht, dat de geleerden, waaruit onze geachte tegenpartij bestaat, tot alles eerder geneigd zijn dan tot het aanvaarden van eenige onderlinge solidariteit met betrekking tot elkanders supranaturalisme; aangezien het ons nooit gegeven werd een hunner bescheidenlijk te wederleggen, zonder dat al de overigen ons terstond met de heuchelijke verklaring te gemoet kwamen, dat zij het ‘abstrakte en verouderde’ supranaturalisme van hem, dien wij daar het laatst bestreden, nooit hebben omhelsd.

Nu is het supranaturalisme in al zijne vormen eenzelvig. Worden dus alle zijne vormen achtereenvolgens door de gezamenlijke belijders dezer leer verloochend en verworpen, dan blijft er van het supranaturalisme, dunkt mij, niet veel meer over dan een schaduwbeeld, dat telkens aan de grijpende hand ontvlugt en waarvan de vereerders niet kunnen zeggen: ziet het is hier of ziet het is daar! Maar hoe zou dan, in het belang van zulk een schaduwbeeld, een oppositie gevoerd kunnen worden, die zoo ernstig gemeend blijkt te zijn?

II.

Hiermede is een niet onbelangrijk deel van ons onderzoek ten einde gebragt. Wij weten nu, want ik hoop dat mijn betoog overtuigend geweest is, waar wij de verklaring niet kunnen vinden van de tegenkanting, die wij ontmoeten. Ik hecht aan dit negatief resultaat eenige waarde; en wel omdat niets de goede verstandhouding der kerkelijke partijen zoozeer in den weg staat, als juist de zucht om elkanders polemiek uit allerlei kleingeestige, indien niet soms zeer onedele oorzaken af te leiden. Dit regt laten wij dus met volle overtuiging den conservatieven theologen wedervaren: als zij met kracht, soms met scherpe afkeuring en wezenlijke verontwaardiging, tegen onze gevoelens opkomen, in zooverre die op kerk en theologie betrekking hebben, doen zij dit door hoogere belangen gedreven dan die verkleefdheid aan eene partij, dogmatisch vooroordeel, onredelijke ingenomenheid met zekere historische resultaten, menschenvrees of supranaturalistische halsstarrigheid bij mogelijkheid kunnen doen ontstaan.

Neen wij geven het gaarne toe: onze tegenstanders verkeeren in de meening, dat als men de groote feiten, waarop zij zeggen dat de Christelijke kerk gebouwd is en waarop zij achten dat de Christelijke kerk sedert achttien eeuwen rust, in twijfel trekt, om ze alleen als symbolen van hooge godsdienstige waarheden te laten gelden, de dierbaarste en heiligste goederen der Christenheid in gevaar worden gebragt en eerlang verloren zullen gaan.

Deze meening mag niet met medelijdend schouderophalen worden begroet, mag niet ligtvaardig ter zijde gesteld worden. Wij dienen ernstig te onderzoeken of zij houdbaar verdient te heeten, of zij werkelijk op goede gronden steunt.

Wat moet dus, volgens het gevoelen der oppositie, te loor gaan, als de gewone historische kritiek op de traditioneele geschiedenis van den oorsprong der groote feiten des Christendoms wordt toegepast; als door middel eener philosophie, eener wereldbeschouwing, die er geen plaats voor heeft, al het bovennatuurlijke uit de christelijke godsdienst, ook in zooverre zij in de Joodsche geworteld is, verwijderd wordt? M.a.w. Wat wil de tegenpartij handhaven, wanneer zij, in weerwil van hare eigene ketterijen, het traditioneel-historisch Christendom tot geen prijs wil opgeven?

Wij kunnen niet alles opsommen, maar willen toch het voornaamste niet vergeten. Aan onze geachte tegenstanders het woord.

Het is ons goed, het singuliere, het schier ongeloofelijke in den bijbel geloovig aan te nemen, daar wij aldus nederig erkennen de beperktheid der menschelijke rede. Laat ons God niet voor de vierschaar dagen van ons eindig verstand; ons niet tot beoordeelaars opwerpen van zijne ontzachelijke daden. God is groot en wij begrijpen Hem niet. Zoo reeds de wonderen onzer industrie aan wilde volksstammen onbegrijpelijk, ongeloofelijk moeten voorkomen en wij hun ongeloof ten dezen slechts kinderlijke naïveteit noemen, zullen wij ons dan onfeilbaar achten, wanneer wij als onredelijk, als onmogelijk verwerpen hetgeen ons bij wijlen geopenbaard wordt uit die hoogere wereldorde, die alleen door Gods almagt en oppermagtig welbehagen geregeld en bestuurd wordt? God is groot en wij begrijpen Hem niet. Zullen wij Zijne handelingen dan afmeten naar den maatstaf van hetgeen onze beperkte waarneming te aanschouwen krijgt? Zijn bij Hem niet alle dingen mogelijk? Was niet van voor den aanvang der eeuwen de wijsheid spelende voor Gods aangezigt? Is het wonder dat het spel der hoogste wijsheid onze suffende wijsbegeerte te boven gaat? Regeert er niet een goddelijke voorzienigheid, leeft er niet een heilige wil? Staan hem niet duizend middelen ten dienste? Wie zal dien wil aan banden leggen? Wie hem voorschrijven, welke wegen hij te kiezen heeft? Die inderdaad weet wat het zegt dat oneindig, onbegrepen wezen te aanbidden, bij hetwelk het heelal geacht wordt als een stofjen aan de weegschaal, als een drupjen aan den emmer, hij kent ook de zaligheid der onderwerping aan Gods bestuur. Zijn gebed is geen ander dan dit: Heer, uwe wegen zijn niet onze wegen; onbeschrijfelijken vrede smaakt hij in de erkenning van eigen nietigheid; het Gode geloovig overlatende, hoe de geschiedenis der menschheid haar stouten loop nemen moet.

Wij vatten immers niet eens de menschelijke zaken, hoe zullen wij dan de goddelijke verstaan! Het leven kunt gij niet verklaren; geheimzinnig is u de sluijer des doods! Wat beuzelt gij dan van de onmogelijkheid eener opstanding uit de dooden? Zult gij de werking naspeuren dier tooverende groeikracht, die het geboomte met ruischende festoenen omhangt, als de lente haar feest viert? Wat weigert gij dan, u aan den wijn te ver-

frisschen, die eens uit water te voorschijn geroepen werd? Weet gij hoe uw dierbare kranke van den rand des grafs aan uw liefhebbend hart werd teruggeschonken? Zoudt gij dan weten dat de heilige, dat de Zone Gods de twaalf jaren lang gekwelde niet genezen kon op de enkele aanraking van den zoom zijns kleeds? Hoe, worden deze dingen bij u onmogelijk geacht! Verbiedt gij ons, in de aanschouwing van Gods wonderen ons te verlustigen, en wilt gij ons troosten met de gedachte dat God even beperkt is als wij? Den God, dien wij in het stof aanbidden en wiens ondoorgrondelijk wezen zich in de prachtige schepping openbaart, ontrooft gij aan ons hart; in de plaats van Hem, wat laat gij ons? het eentoonigst raderwerk, waarvan zelfs de laatste glans verdwenen is onder de ruwe behandeling van neuswijze filosofen.

Ziet, daarom willen wij niet hooren van uw kritiek der wonderverhalen, omdat de hoogmoed ze alleen in kan geven, die reeds oorzaak is van al onze zonde; daarom het hooghartig ‘onmogelijk’ uwer empirie niet toelaten omdat het onbestaanbaar is met de nederige erkenning van de beperktheid onzer rede.

Maar daarom niet alleen. Gaven wij toe dat het bovennatuurlijke voor de regtbank der ervaring gedaagd mag worden, lieten wij uwe moderne theologie met rust, welhaast zou elk denkbeeld eener goddelijke openbaring ons ontvallen. Wat zal dan ons lot zijn! Zulke vreemdelingen zijn wij niet in de geschiedenis der godsdiensten, dat ons de tallooze dolingen onbekend zouden zijn, waartoe de menschheid vervalt, zoodra zij aan hare eigene wijsheid is overgelaten. Een Plato moet door middel van de meest spitsvindige redeneeringen de onsterfelijkheid der ziel tot waarschijnlijkheid brengen; het blijft een hopen, een gissen, een wagen. Een Paulus weet dat hem een huis wacht, niet met handen gemaakt, maar eeuwig in de hemelen. En hoe wist hij dat? Was hij grooter wijsgeer dan Griekenlands onsterfelijke denker? Had Gamaliël hem woorden in het oor gefluisterd, die Socrates zijn leerling moest onthouden? Hij wist het door goddelijke openbaring, langs bovennatuurlijken weg, en zoo hij het niet hierdoor wist, dan heeft zijne wetenschap voor ons geen de minste waarde, dan hebben wij met de subjectieve meening van een dweependen phariseër te doen, dan is de stervensure ook even troosteloos voor ons als

voor den ouden Romein in de dagen van Horatius, die zich insgelijks met het non omnis moriar van den dichter paaijen kon.

Neen, Gods woord ruilen wij tegen geen menschenwoord, Gods waarheid niet tegen de onzekere onderstellingen der menschelijke rede. En wat zou ons daartoe kunnen nopen? Als wij den bijbel sluiten en over de hoogste problemen van den menschelijken geest nadenken; we weten het reeds van te voren: stomp zullen wij ons denken, krankzinnig zullen wij worden; maar vinden zullen wij niet wat onze rede zoekt te begrijpen. Denken wij na over de schepping der wereld: achtereenvolgens zullen wij verdwaald geraken in de cosmogoniën der oude wereld, in de aeonen der Gnostieken, in de machinerie van het deïsme, tot we eindelijk vermoeid insluimeren, droomende onzen pantheïstischen droom. Trachten wij een blik te werpen in die geheimzinnige wereld aan gene zijde des grafs: te naauwer nood ontkomen aan de zinnelijke voorstellingen der heidensche mythologie, zullen wij ons krampachtig vasthouden aan een onbewezen dualisme tusschen geest en stof, ziel en ligchaam; om alzoo het voortbestaan te redden van hetgeen toch in het einde ons blijkt niets dan een abstractie te zijn, tot dat het materialisme ons ontnuchtert en we elkander met een wanhopigen glimlach toeroepen: Laat ons eten en drinken, want morgen sterven wij! Dat en zooveel meer is de eigenlijke vrucht der natuurlijke godsdienst; het eenige wat u rest, als het bovennatuurlijke verdwenen is. Welke wondere stemmen ook in ons hart weêrklinken, de wijze wantrouwt zijn arglistig hart, hij heeft behoefte niet zoozeer aan een stemme in hem als wel aan eene stemme tot hem. Onze duisternis kennen wij te goed, hoe zouden wij dan met eigen hand het licht der openbaring uitdooven? Dat tracht gij te doen; daarom dulden wij u niet.

Zoudt gij het niet trachten? Immers verliest de bijbel onder uwe handen al zijn gezag.

Wij komen op voor onzen bijbel! Dat boek is niet geschreven onder den invloed der onzinnigste hallucinatiën; een boek met zulke ongerijmde fabelen, als het volgens uwe kritiek bevatten zou, doet zulke wonderen niet als de geschiedenis leert, dat werkelijk door dat boek tot stand zijn gebragt. Kan een boek van ongerijmdheden aanéén hangen; van een wereldbeschouwing uitgaan, die iederen denker tegen de borst stuit; voorstellingen bevatten die kennelijk den stempel dragen eener

zeer bekrompene nationaliteit en nogthands, niettegenstaande dit alles, het aanschijn der wereld veranderen, de wetboeken der volken verscheuren, de bewondering trekken der meest ontwikkelden in alle eeuwen? Glansrijke geniën hebben aan het papier hunne gedachten toevertrouwd. Maar de vergetelheid is het graf geworden van hunne werken. De geleerden lezen nog Homerus en Plato, het volk noemt ze droog en koud. Van invloed zijn ze geweest in zeer beperkten kring, maar wie bekommert zich heden om hunne voorstellingen of hunne bespiegelingen! Niet alzoo wat aangaat den bijbel en in het bijzonder het Evangelie.

Uit een vergeten stad van het noorden van Palestina treedt Jezus op. Drie jaren leert hij. Daarna sterft hij een roemloozen dood. Maar tusschen de bergen van Galilea ontslipt een boekrol aan zijn hand, een rol waarvan hij zegt dat zij niet verloren zal gaan, al gingen aarde en hemel voorbij. Zoo spreekt hij, en gelijk aan een breeden stroom die, zijn oevers minachtend, de landen besproeit en bevrucht, baant het Evangelie zich een weg door Azië, breidt het zich uit over Europa, bedekt het Africa, en waar het langs trekt is de zonde, de onkunde, de afgoderij ontworteld: zijn zaden gevallen van wedergeboorte, van heiliging, van leven, van licht. Dat Evangelie, waarop gij smaalt, en dat gij beter zoudt geschreven hebben dan die onhandige apostelen, het is middelerwijl binnengedrongen in ieder gezin, in de paleizen, in de hutten; Cesars doet het schudden op hun troon; weduwen troost het aan de wieg van haar weezen. Het wordt geëerbiedigd als het woord van God; het geeft de wet aan de conscientie; het dwingt honderd vijftig talen om zijn inhoud te vertolken: het erkent geen nationaliteiten; het rekent niet met den invloed der volksbegrippen; overal wil het heerschen en zijn eisch wordt vervuld. Sedert het zijn triumftogt aanving zijn twintig eeuwen verloopen. Azië slaapt zijn langen doodslaap. Griekenland is uitgeput en heeft het ridicule aan het klassieke moeten toevoegen. Rome's ijzeren scepter ligt verbrijzeld. Europa is moede. Europa is oud; hijgend naar het oogenblik waarop het zijn taak in de handen van het forsch America zal kunnen overgeven; het zij zoo. - Maar het Evangelie heeft niets verloren van zijn eeuwige jeugd. Alleen voor u is het een onzinnig fabelboek. Waar men evenwel de geestigheden uwer kritiek niet kent, is het nog een licht voor den voet en een lamp waarmeê de jongeling zijn pad rein kan houden; is het nog de vraagbaak

aller bedroefden, de gids aller blinden, de raadgever aller strijders. Wij komen op voor onzen bijbel. Hoe zouden wij het lijdelijk aanzien dat hij mishandeld en gehavend wordt. Ontneemt ons de heilige Schrift, hare heilige geschiedenis! Waarmede zullen wij onze kinderen groot brengen in de vreeze des Heeren, waarmede ons stichten en troosten; wat uitreiken aan die armen van geest, gansch buiten staat om de verhevene ontdekkingen der moderne theologie te vatten? Ook leert ons de ondervinding dat wij het buiten dien bijbel niet kunnen stellen. Rome erkent volmondig hoe het zijn invloed vreest; wat jongeling heeft ooit gespot met den bijbel zijner moeder, anders dan tot groote schade zijner zedelijkheid? En kent gij treffender schouwspel dan den oude van jaren te zien, het sneeuwwitte hoofd gebogen over de heilige bladeren, - of ziet ge hem welligt liever met den beker van aardschen wellust aan de bevende lippen?

Daarom waarschuwen wij tegen uwe rigting, omdat zij ons den bijbel ontrooft.

En met dien bijbel verliezen wij, hetgeen uwe kritiek ons ook buitendien regtstreeks ontneemt, ten eerste het christelijk Godsbegrip, en in de tweede plaats de geheel eenige waarde van Christus.

Het Christelijk Godsbegrip. De hedendaagsche wijsbegeerte moge haar anthropomorphistisch noemen, de bijbelsche voorstelling - want hier behoeft geen onderscheid te worden gemaakt tusschen Oud en Nieuw Verbond - de bijbelsche voorstelling van God is de eenige, waarbij het hart des menschen leeft en waarlijk gevoelt, dat het een God bezit. Wij vinden geen troost bij een groote Wereldziel; bij een hoogste rede die - Godbeter't - in dat ongerijmde ding dat een mensch hect eerst tot bewustheid, tot persoonlijkheid komt! Zij kan onze tranen niet droogen, zij onze wonden niet heelen die absolute, opperste oorzaak, waarvan uwe filosofie vertelt, dat zij volgens de ijzeren wet der noodzakelijkheid ons, ziekelijke, sterfelijke, zondige schepselen als haar gevolgen zal hebben voortgebragt, en terwijl zij ons onmogelijk anders vormen kon. Het godsbegrip, dat gij ons afhandig tracht te maken, en dat onze polemiek zoekt te handhaven, is zulk een, waarbij wij aan God kunnen denken als aan onzen Vader in de hemelen, die ons naar zijn beeld heeft geschapen; die met droefheid onzen val

heeft aanschouwd; maar ons evenwel heeft opgezocht en liefgehad; de reddende hand ons heeft toegestoken en voortaan de goede Herder wil zijn, die ons leidt over grazige weiden, langs zeer stille wateren. Die God is de God van Abraham, de God van Christus. Van Hem zong de liefelijke in Psalmen Israëls, als van de Bronader zijns levens, eenig voorwerp van zijn zielverlangen. Van Hem sprak de stem der profetie, dat Zijne liefde grooter is dan die eener moeder voor haar zuigeling. Van Hem verklaarde ons de Zoon des Menschen, dat Hij zich ontfermt over een zondig menschengeslacht, en met open armen het verloren kind opwacht. Wij hebben geen verstand van uwe immanentie; van uwe pantheïstische en wederom niet pantheïstische wereldbeschouwing; maar wij hebben U omtrent God nog niets hooren zeggen, dat beter ons troost, beter ons sticht, krachtiger tot ons harte spreekt, onwederstaanbaarder onze wederliefde opwekt, dan hetgeen die door de kritiek te ligt bevonden bladzijden des bijbels ons openbaren. Het is niet de God uwer wijsbegeerte, aan Wiens Vaderborst wij ons gemoed kunnen uitstorten; onze nooden mogen klagen. Het is niet de God uwer wijsbegeerte, die onze tranen bewaart in Zijne flesschen; die de haren onzes hoofds heeft geteld; die weet wat wij behoeven; die in Jezus Christus aan de deur staat van ons hart en klopt, die naar den rijkdom Zijner genade ons zegent en weldoet, onze zuchten verneemt, onze gebeden verhoort. - Wat baat ons uwe moderne-Theologie, als wij dien God der Christenen moeten missen? Krachtig zij uwe logica; krachtiger is onze verkleefdheid aan den Jahve der Hebreeuwen, met Wien die gansche breede rij der geloovigen gewandeld heeft als ziende den Onzienlijke; in Wiens voorhoven een dag beter is dan duizend in de tente der goddeloozen.

Het Christelijk Godsbegrip is niet het eenige dat wij bij uwe gewaande hervorming zullen inschieten. Wat rest ons daarbij van de geheel eenige waarde van Christus?

Er hebben dan geen wonderen plaats gehad. Daarmede is de geheele Evangelische geschiedenis uit haar verband gerukt. Zij zijn dan ook niet uitgesproken, de woorden die met de teekenen van Christus in de naauwste betrekking staan. Wij kunnen er althands niets van weten. Het historische beeld van den Heiland is dus verdwenen; of, zoo al niet verdwenen, dan toch herleid tot de weinig grootsche evenredigheid van

een voortreffelijk zedeleeraar: en misschien nog juister tot die van een verkondiger van algemeene zedekundige spreuken, hoedanige onder iederen hemel, te midden van elke nationaliteit kunnen uitgesproken worden, maar die ons geenerlei concrete persoonlijkheid vertegenwoordigen. Is dit aanwinst of verlies? Wij zullen in uwe kritiek moeten gelooven, om niet meer te gelooven in hem, die thands nog voor ons staat als de Eengeborene des Vaders, Gods Zoon en des Menschen Zoon, vol van genade en waarheid! Ja nu staat hij voor ons als de waarachtige Messias, de Voleinder der oude, de grondlegger der nieuwe bedeeling. Nu zien wij in hem den Eenige, die zijns gelijken nooit gehad heeft en nimmer hebben zal: den Middelaar Gods en der Menschen; naar wiens dag aartsvader Abraham begeerig heeft uitgezien; op wien de vaderen hebben gehoopt; tot wien zich hebben uitgestrekt de edelste verzuchtingen van dat volk des lijdens, dat volk der volharding, dat hem de eeuwen door als in zijn schoot heeft gedragen, dat in weerwil van nationale veroordeelen zijn ware heerlijkheid heeft aanschouwd, toen het bij monde van den profeet, aan de boorden van den Euphraat de eerste apotheose schiep der smart. Nu kunnen wij ons hem nog vertegenwoordigen, - o duidelijk! - met den joodschen trek op het aangezigt, maar met de handen reeds uitgestrekt naar den gehaten Samaritaan, naar den verachten Heiden, die hij roept tot de aanbidding Gods in geest en in waarheid. In de grieksche lijn laat die hebreeuwsche tronie zich niet plooijen, maar toch dat open oog, dat zachtmoedig voorhoofd spreekt niet langer van den ouden ijver tegen de Gojim, maar van algemeene menschenliefde en verbroedering der volken. Is het niet als weerkaatst zijn gelaat de eigenaardige speling van tweederlei licht: dat der luchters die eeuwen lang in het oude Godsgebouw hebben geflikkerd, en dat van den dageraad des Nieuwen Verbonds, die de kimmen reeds kleurt? In dát licht behoort gij díe figuur te zien. Maakt gij hem tot een joodschen wijze, zoo blijft hij aan onze grieksche beschaving vreemd; misvormt gij hem tot een westerschen zedemeester, zoo mist hij in zijn wezen de aandoenlijke sporen van Israëls eeuwenheugend dulden en lijden, waardoor juist dat dulden en dat lijden zijn diepe en bevredigende beteekenis erlangt

Wilt gij het verheven Evangelie aan flarden scheuren, dat ons dien Eenige doet kennen? De Christelijke gemeente is

de gemeente van Christus. De Christus is haar hoofd. Zonder Hem mist zij alle reden van bestaan. Aan een gewoon mensch zou zij zich niet voor altijd verbinden; aan de gemeenschap van een gewoon mensch geen bijzondere waarde hechten; een weinig aantrekkelijken schriftgeleerde, met welke uitnemende vermogens ook toegerust, niet haar Bruidegom noemen, naar wiens komst zij reikhalzend uitziet. Het christelijke moogt gij redden; den Christus ontneemt gij. En wat dunkt u van ons? Dunkt u dat wij Hem minder liefhebben dan de Magdalena toen ze schreiend uitriep: zij hebben mijnen Heer weggenomen! Dat wij ons minder innig aan Hem verknocht gevoelen dan de vurige Apostel, toen zijn kostelijk hart hem ingaf: tot wien zullen wij henengaan; Gij, gij zelf hebt de woorden des eeuwigen levens! Zult gij hem uit onze broederarmen scheuren, hem den levenden Christus om ons aan zijne plaats eenige zedekundige voorschriften toe te werpen, die wij toch onmogelijk ten uitvoer kunnen brengen! Heeft hij dan ook onze blinde oogen niet geopend? Zijn Ephata ons niet doen hooren? Zijn wij niet ééne plante met hem geworden! De zwakke ranken rijt ge los van den wijnstok, zouden ze niet dorren! de weêrlooze lammeren ontvoert gij aan hun herder; zouden ze niet kermen! En waarom deze wreedheid? Omdat uwe bekrompen kritiek geen plaats laat voor het buitengewone in den Christus, omdat het dierbaarste voorbij mag gaan, maar uwe splinternieuwe methode niet gebroken mag worden!

Zulke heilige en teedere belangen staan hier op het spel. Evenwel de opsomming er van is niet ten einde.

‘Het geloof aan de opstanding van Jezus brengt dit gewigtig moment aan in het geestelijk leven, een moment, waardoor de gantsche wereldbeschouwing niet alleen gewijzigd, maar ten eenemale vernieuwd wordt, dat de natuur gedacht wordt als onderworpen aan den geest...’ ‘Die niet aan de opstanding van Jezus gelooft, bij hem blijft het zedelijk-godsdienstig leven afgezonderd van het leven der maatschappij en van het leven der natuur, zoodat de problemen, die zich gestadig uit beide, maatschappelijk en natuurlijk leven, aan onzen geest opdoen, evenmin eene oplossing vinden in het zedelijk-godsdienstig leven, als dat dit eene taak meent te hebben ten opzigte dezer beide...’ ‘Voor den discipel van Jezus die hem gekruisigd weet, maar niet op-

gestaan, is de natuur de vaste onwankelbare orde, die met 's menschen wil en vrijheid spot, die zijne diepste behoeften en wettigste aspiratiën op den ijzeren muur der noodzakelijkheid doet afstuiten.'..... 'Het Christendom dergenen, die de wonderen, bepaaldelijk de opstanding, loochenen, kan het Christendom zijn der discipelen na den kruisdood, vóór den opstandingsmorgen; een Christendom.... waarbij men met de vrouwen kan gezeten zijn tegenover het graf in overdenking en aanbidding; met de discipelen vereenigd in de verwachting van eene onbekende toekomst; met Thomas in de eenzaamheid aan stille wanhoop ten prooi; met de Emmausgangers spreken over de dingen die geschied zijn en treuren over het onververvulde van zoovele beloften.'

Vooral dit moogt gij niet gering achten. Uwe rigting afkeurende, handhaven wij niet minder een wereldbeschouwing, waarbij de natuur gedacht wordt als onderworpen aan den geest.

Waardoor onderscheidt het Christendom zich kenmerkend van iedere andere godsdienst? Juist hierdoor, dat, waar andere godsdiensten spreken van hopen en verlangen, het Christendom spreekt van vervulling. Op zedelijk religieus gebied, heeft de menschelijke geest allerlei pogingen in het werk gesteld om de boeijen van het stof af te schudden, om tot volkomene vrijheid te geraken, om zich louter verwant te gevoelen aan het Absolute. De volstrekte afhankelijkheid waarin de religieuse geest zich bevindt en zich bevinden wil ten opzigte van God maakt hem als het ware ongeduldig omtrent iederen anderen band waaraan men hem zou willen kluisteren. Naarmate de godsdienstige ontwikkeling der menschheid toeneemt, is ook die edele zucht tot onafhankelijkheid met betrekking tot alles wat niet God is belangrijk versterkt. Die zucht, dat verlangen scheen echter niet bestemd om bevredigd te zullen worden. De Grieksche Mythologie, waarin de natuur vergoddelijkt werd, was het hoogste dat de geest bereiken kon. Doch dit hoogste was nog zeer laag. Was het iets anders dan een verrukkelijke illusie, dan een prachtige sluijer, geworpen over een afzigtelijke werkelijkheid? De gebluschte fakkel werd wel vastgehouden door een schoonen jongeling, maar de fakkel was niettemin uitgebluscht. Het was wel eene Parce, die den levensdraad afsneed; maar de draad werd toch niet weder vastgehecht.

Het Jodendom was in dit opzigt even troosteloos. Wel had het een kracht die Griekenland miste, maar het was evenmin

in staat in den dood iets anders te zien dan een onverbiddelijken slagboom, waaraan men zoo weinig mogelijk moest denken om gelukkig te zijn. In het graf zou niemand God loven; zij konden den Heer niet meer prijzen, die in de stilte nedergedaald zijn. Dit was de weemoed van den prediker: ‘Ik zeide in mijn hart van de gelegenheid der menschenkinderen, dat God hun zal verklaren, en dat zij zullen zien, dat zij als de beesten zijn in zich zelven, want wat de kinderen des menschen wedervaart, dat wedervaart ook den beesten, en eenerlei wedervaart hun beiden: gelijk die sterft, alzoo sterft deze, en zij allen hebben eenerlei adem, en de uitnemendheid der menschen boven de beesten is geene: want allen zijn zij ijdelheid. Zij gaan allen naar eene plaats, zij zijn allen uit het stof en zij keeren allen weder tot het stof. Wie merkt, dat de adem van de kinderen der menschen opvaart naar boven, en de adem der beesten nederwaarts vaart in de aarde? Dus heb ik gezien, dat er niets beters is, dan dat de mensch zich verblijde in zijne werken, want dat is zijn deel.’

Er valt geen weemoediger levensbeschouwing uit te denken of het moest zijn de levensbeschouwing, die de nieuwere wijsbegeerte ons aan de hand doet. Zij heeft niet alleen de heerschappij van de natuur erkend, maar die heerschappij als het ware gewettigd, ons op allerlei wijzen gedwongen, de onomstootelijkheid van hare wetten te eerbiedigen. Die wetten kondigt zij af als volstrekt oppermagtig. Geen omwenteling, geen keerpunt in de wereldgeschiedenis, hoe veel gewigt er ook aan dient toegekend te worden; geen zedelijke persoonlijkheid, hoe uitstekend ook, wat zeg ik? geen almagt Gods is in staat die oppermagt te verbreken. De geest neme vrij zijn trotsche vlugt. De natuurwetten zijn de onverbrekelijke tralies, waartegen de adelaar den kop verbrijzelt. Wat wordt er van de geestelijke wereld, van het geestelijke leven, en de uitnemendheid van bcide? De natuur, dat is de eenige magt in hemel en op aarde.

Hoe geheel anders wordt het ons te moede, wanneer wij het traditioneel-historische Christendom met hart en ziel omhelzen! Geen fetichisme, geen noodlot, geen natuurnoodwendigheid doet ons dan meer in doffe troosteloosheid verzinken. Neen, wij beuren het hoofd omhoog, want de geest regeert; het leven des geestes is voortaan het hoogste, en de natuur is het welgetemde ros dat zwenkt en keert en snelt en stil-

staat, naar dat de ruiter de teugels viert of inhoudt. Werpt slechts een blik in die nieuwe wereld, door de onaanzienlijke Evangeliën ons geopend. Overal zult gij de natuur terugvinden als de zeer onderdanige en gehoorzame dienaresse van den geest en het geestelijke leven. De heilige wordt geboren: Hem drenkt een maagdelijke borst. Een alledaagsche bruiloftsvreugde wordt door de tegenwoordigheid van den Menschenzoon geadeld: in het smakelooze water tintelt een ongekende gloed. De edelste aller vrienden wil zijne beangstigde vrienden te hulpe snellen: de golven zullen hem dragen. De menschlievendste weldoener eindigt in eene woeste plaatse zijne lange rede voor een hongerige schare: vijf brooden zijn onder zijne handen niet te weinig, om onder het vallend zonlicht de uren van goddelijke overpeinzing te besluiten met een liefdemaal waaraan duizenden deelnemen. Gij bemerkt het: de natuur levert hier nooit een enkele stoornis op. Haar loop wordt nooit willekeurig verbroken. Maar is er een reden voor; zou, in geval zij niet week, de geest in zijne plannen, in zijne werkzaamheid meer of min belemmerd worden, dan zwicht ze ook terstond. Dood is dood! Maar als de Zoon des Menschen met innerlijke ontferming bewogen wordt over eene arme weduw treurende achter de lijkbaar van haar kind, zullen de wetten der stof hem dan moeten verhinderen haar te troosten, en de edelste impulsiën van zijn hart op te volgen? Rest hem dan niets, als zich bij de diep beproefde te voegen en haar in het oor te fluisteren: laat ons zamen staren op de geslotene kist; de natuurwet is magtiger dan mijne liefde. Neen, die natuurwet is niet magtiger. De liefde is het hoogste. Zij is de onverbrekelijke, de onwederstaanbare. De aarde zal schudden op hare grondslagen; de hemelen worden opgerold als een gordijn, maar de liefde blijft en waar die goddelijke liefde spreekt, gehoorzaamt alles.

Onnoodig is het uit te leggen, hoe de heerschappij van den geest haar toppunt bereikt in Jezus' eigene opstanding uit de dooden. Zij bewijst feitelijk dat de geest, waar het noodig is, alle moeielijkheden overwint. Zou het Christendom de godsdienst niet der blijvende hoe ook geadelde aspiratie, maar daarentegen de godsdienst der vervulling zijn, dan moest de Christen bij het alles verslindend graf kunnen uitroepen: mijn Meester, mijn Koning hebt gij moeten loslaten. Want, is dit geschied, dan vragen we onbeschroomd: Dood waar is uw prik-

kel, graf waar is uwe overwinning! Dan is het duidelijk dat het graf slechts magt heeft zoo lang de geest het gedoogt. Dan wordt het betrekkelijk onverschillig of de schoonheid van achttien lenten; of de mannelijke kracht, door de edelste gaven beide getemperd en versierd; of de moederlijke liefde door het eenzame weesjen nooit gekend maar onophoudelijk beweend al in de groeve der vertering zijn neêrgezonken. De groeve der vertering is herschapen in een vruchtbaren akker Gods waarover eens de stemme klinken zal van hem, die de elementen beheerscht; die de Opstanding is en het Leven.

Ook is dit niet enkel een blijd verschiet. De Christenen zijn de stofbeheerschende persoonlijkheden. Die geloofd zullen hebben, deze teekenen zullen hen volgen: in Jezus naam zullen zij duivelen uitwerpen; met nieuwe tongen zullen zij spreken, slangen zullen zij opnemen; en al is het, dat zij iets doodelijks zullen drinken, het zal hun niet schaden; op kranken zullen zij de handen leggen, en zij zullen gezond worden. Reeds is dat woord in vervulling overgegaan. De tijd zou ons ontbreken als wij wilden verhalen van hen, die door het geloof koningrijken hebben overwonnen, geregtigheid geoefend, de beloftenissen verkregen, de muilen der leeuwen toegestopt. Zij hebben de kracht des vuurs uitgebluscht, de scherpte des zwaards zijn zij ontvloden, uit zwakheid hebben zij krachten gekregen, in den krijg zijn zij sterk geworden, heirlegers der vreemden hebben zij op de vlugt gebragt. Anderen hebben bespotting en geeselen geproefd, en ook banden en gevangenis, zijn gesteenigd geworden, in stukken gezaagd, verzocht, door het zwaard ter dood gebragt; hebben in woestijnen gedoold, en op bergen en in spelonken en in de holen der aarde. En deze allen hebben door het geloof getuigenis gehad, dat er eene hoogere orde heerscht, waarin de geest het oppergezag voert; de wereld was hunner niet waardig, ook hebben zij de wereld overwonnen.

Wij geven voortdurend plaats aan de oppositie. Zij heeft nog een laatste woord tegen ons op het hart. Dat zij het uitspreke.

‘Les grands arguments’, zegt zij met de Pressensé, ‘les grands arguments vous manquent.’ M.a.w. het krachtig standpunt, dat de prediking des christendoms tegenover de wereld, tegenover den geest der eeuw behoort in te nemen, wordt

door de moderne theologie eigenhandig ondermijnd. De beste wapenen, waaraan het Evangelie tot hiertoe zijne veroveringen heeft toevertrouwd, worden afgekeurd, ter zijde gelegd, neen! weggeworpen; de belangrijkste punten worden bloot gegeven. De kinderen van Seth worden uitgenoodigd om met Caïns nakroost te huwen: met de reuzen en de geweldigen der aarde. Middelerwijl wast de vloed. Hoe weinigen zullen er in de arke behouden blijven!

Als de rede onvoorwaardelijk gehuldigd; als elk denkbeeld van openbaring verduisterd; als de heilige schrift van haar gezag beroofd; als het christelijk godsbegrip verlaten en de geheel eenige waarde van Christus verkleind; als de natuurnoodwendigheid, zelfs ten opzigte der moraal, namelijk in den vorm van het determinisme, ten troon verheven wordt: waarmede zult gij dan het zondaarsgeweten wakker schudden; waarmede keeren de wereldgezindheid, de genievergoding en bovenal het materialisme onzes tijds? Bij deze jammerlijke kwalen der negentiende eeuw staan *wij* niet verlegen. Voor de eerste, de wereldgezindheid, vinden wij een geneesmiddel in het christelijk Theïsme; voor de tweede, de genievergoding, hebben wij een tegengif in de bijbelsche leer aangaande den Christus; onze prediking van de heerschappij des geestes overwint de derde, het materialisme.

Iedere meer of min pantheïstische zienswijze verzwakt het ernstig begrip van zonde, werkt derhalve de ligtzinnigheid in de hand en bevordert daardoor bij de meerderheid den lust tot zinnelijk genot, de liefde tot de wereld en hare begeerlijkheden. De God des bijbels is een God die hooge zit en lage ziet. Naar de voorstelling der schriften is God de heilige, die door des menschen euveldaden beleedigd wordt, en niet gehouden is hem zijne genade te doen ondervinden. Nu kom ik tot den zondaar, die zich hoe langer hoe meer van zijn God verwijdert en ik breng hem het woord der verzoening, dat in ons is gelegd. Ik spreek hem van den Schepper des hemels en der aarde, tegenover Wien hij heiligschennis heeft gepleegd, Wiens billijk ongenoegen hij zich op den hals heeft gehaald. Ik doe hem gevoelen, dat iedere zonde opstand is tegen den Almagtige, dat God te heilig is van oogen om het kwade te zien, dat niettemin Zijne oogen zijn aan alle plaatsen. Ik wijs hem op al de blijken die de Vader in de hemelen ons allen, en ook hem, geschonken heeft van Zijn zorgende trouw, Zijn

milde liefde. Ik doe hem inzien wat het zegt, die liefde te versmaden. Nogtans meld ik hem, dat die versmade liefde hem niet aan zijn lot overlaat, maar hem integendeel door Jezus Christus bidden doet, zich met God te verzoenen. Moet dit niet den ijdelen droom zijner werelddienst verbreken? Gij zoekt u te verderven, maar God zoekt u te behouden, dienaar der wereld! Gij ontvlugt het eeuwige leven; God heeft geen lust in uwen dood! Gij bekommert u niet om God, maar God bekommert zich om u, Hij vraagt uw hart; Hij opent u het verschiet zijner zaligheid! In de duisternis dwaaldet gij rond; uit zijn hoogen hemel heeft God zich aan u geopenbaard. Met uw geslacht heeft Hij zich in onmiddellijke, in onloochenbare betrekking gesteld. Boven onze hoofden heeft zijne stem weêrklonken. Een boek heeft Hij doen schrijven, dat Zijn wil en woord bevat. Hoe zult gij ontkomen, als gij op zooveel genade geen acht geeft!

De handhaving van de geheel eenige waarde van Christus geeft den doodsteek aan alle genievergoding. Wat zijn ze, de schitterendste geesten van ons geslacht naast den Zoon van God. Geen grooter afstand scheidt het eindige van het oneindige, dan die welke er bestaat tusschen de heroën der Kunst en der Wetenschap en den Vlekkeloos Heilige. Ook de prachtigste zon moet verbleeken naast hem, die zich het licht der wereld mogt noemen. Want aan alle menschelijke grootheid kleeft een smet, 't is de smet der zelfzucht of de smet der ijdelheid. En die zelfzucht en die ijdelheid, ach met bittere ironie komen ze telkens aan het licht en mengen iets kleingeestigs aan hetgeen ons eerst louter verheven toescheen. Maar in het beeld van den Zoon der menschen zult gij die sporen van kleingeestigheid niet aantreffen. Waar zoudt gij den vinger op leggen en uitroepen: hier heeft hij zijne eigene eere gezocht; hier heeft hij geposeerd voor de wereld! Hij heeft de volkomenste zelfbewustheid zijner grootheid. De stoutste uitspraken zijn in zijn mond niet misplaatst, en hij eerbiedigt den zielenadel van al zijne volgelingen. Moet ons dat geen afkeer inboezemen van dat laaghartig dweepen, van dat slaafsch aanbidden, waaraan onze eeuw, onze hoogmoedige en toch bijwijlen zoo kruipende, eeuw zich schuldig maakt ten opzigte van hen, die, heden bewierookt, morgen ligt reeds door het slijk worden gesleurd?

De Christus heeft geene onbeteekenende napraters gevormd;

het eenige waartoe uwe meest gevierde geniën, uwe afgoden in staat zijn. Ziet, welk een keurbende van oorspronkelijke, van zelfstandige legerhoofden dezen oversten Leidsman omgeeft. Ieder heeft zijne eigene taktiek, zijne eigene hulpmiddelen. En vanwaar dit? Omdat geen van allen den Eenige navolgen of gelijken, maar allen hem volgen en onder zijne banier zich scharen kunnen. Zullen wij onze wierook, onze hulde dan verkwisten voor anderen, minder groot dan Hij? Waar de Christus Gods de nooit geëvenaarde door ons aanschouwd en begrepen wordt, daar is onze smaak immers bedorven voor die gebrekkige pracht, die kunstmatige flikkering, dien langzaam tanenden glans, waartoe de wereld onze bewondering beperken wil. Stille grootheid des Verlossers, van den berg der Verheerlijking daalt gij af: niemand mag uw triumf vermelden! Een heldendood sterft gij; de laatst overgeblevene discipel wordt eerst heengezonden. Den dood verbreekt gij: naauw schemert het aan de kimmen. Naar uw hemel keert gij weêr: een wolke bedekt U.

Krachteloos is eindelijk het materialisme waar het traditioneel-historische Christendom de heerschappij van den geest over de stof boven alle bedenking verheft. Het is een gruwelijke leer dat al onze geestelijke verrigtingen slechts de edelste produkten van stofwisseling zouden zijn. Toch is die leer onvermijdelijk, als het nooit blijkt, als het nooit gebleken is, dat de natuur zich onderwerpt aan den geest. Hierin vind ik een waarborg voor het bestaan van den geest, dat ook de ijzeren natuurwet door een zedelijke kracht, door het geloof kan gebroken worden. Hoe, er is geen geest, en de heilige geest alleen heeft den moederschoot bevrucht! Stofwisseling is het al, en na veertig dagen vasten is de Christus onoverwinnelijk voor de aanslagen van Satan! Geen organisch leven waar ontbinding heeft plaats gegrepen, en Lazarus, nu gestorven zijnde, zit weder aan met den Heer! Het eeuwig leven is een droom, en Jezus is opgestaan, is ten hemel gevaren, zit aan de regterhand Gods! Neen, uwe idealistische filosofie zal het gebouw der materialisten niet omverhalen; zij verwijten u te regt dat gij u voor het minst aan een even groote eenzijdigheid schuldig maakt. Uw ascetisch spiritualisme is niet opgewassen tegen den aandrang, waarmede aan alle zijden een rehabilitatie van het vleesch wordt begeerd. Maar dit verbreekt de betoovering der hooggeloofde natuurwetenschappen, dat zij buiten

staat zijn die verhevene verschijnselen eener hoogere wereldorde te verklaren die het Evangelie ons doet kennen. Nu is uwe chemie goed genoeg voor uwe fabrieken, uwe mechanica fraai in overvloed voor uwe locomotieven, maar uwe natuurkundige faculteit verstomt als ik ze getuige maak van eindeloos vermenigvuldigend brood, van een zich zelf in de lucht verheffend lichaam. En verstommen moet ze, zoolang ze niet erkent dat het christendom de oplossing is van het wereldprobleem en zich dus niet *mag* onderwerpen aan de wetten die op ieder geïsoleerd gebied van onderzoek gelden, maar die wetten veeleer verklaren moet; zoolang zij niet erkent, op grond der bijbelsche verhalen, dat het zedelijk-godsdienstig leven het hoogste is, waar van de waarheid zich dan ook niet *mag* laten afmeten naar hetgeen op een ondergeschikt gebied als waarheid geldt.

III.

De tegenpartij heeft haar laatste woord gesproken. Wij hebben althands ernstig getracht met de grootst mogelijke objectiviteit weder te geven zoowel de belangen, die zij met hare oppositie ter harte neemt, als de argumenten, de middelen waarmede zij die belangen voorstaat. De godgeleerden wier geachte namen in den aanvang van dit opstel voorkomen zouden ons niet zoo rusteloos, noch bij elke gelegenheid, allerminst met zooveel verontwaardiging bestrijden, ware het niet dat zij met onze kritiek gemoeid rekenden en dus tegenover ons wilden handhaven:

de nederige, door den eerbied voor God gevorderde, erkenning van de beperktheid onzer rede;
het begrip van openbaring;
het zedelijk gezag van den bijbel;
het christelijk Godsbegrip;
de geheel eenige waarde van Christus;
de heerschappij van den geest over de natuur, en alzoo
de krachtigste argumenten tegenover de noodlottige rigtingen des tijds.

Maar hoe nu? Zijn dit de cliënten der conservatieve theologie, in al haar schakeeringen? Is het ten hunnen behoeve

dat er tegen ons een proces wordt gevoerd? O betreurenswaardig - of verblijdend? - misverstand! Want ziet: al h a r e c l i ë n t e n z i j n o o k d e o n z e!

Grooter misverstand is inderdaad niet mogelijk. Wij denken met de tegenpartij v o l k o m e n eenstemmig, wat betreft de heilige en teedere belangen, die wij behooren te verdedigen, het verschil tusschen haar en ons bestaat a l l e e n in de keus der *middelen*, waardoor die verdediging behoort te geschieden. Het is mij langzamerhand duidelijk geworden, dat dit misverstand metterdaad bestaat. Ik heb menig polemisch geschrift tegen mij en mijne vrienden gelezen waarin met allen nadruk aangedrongen werd op hetgeen ik zelf tot geen prijs zou willen verzaken. Daartoe behooren in de eerste plaats de hierboven opgesomde punten.

Verdient dat niet in het licht gesteld te worden? Het is goed dat wij strijden, maar laat ons althands met heldere bewustheid weten waarover wij strijden. Wij staan nu altijd tegenover elkander, wij behoorden en wij konden dikwijls naast elkander staan ter afweering van den gemeenschappelijken vijand.

Onze onderlinge strijd verliest hierdoor evenwel niet ten eenemale zijn beteekenis. Als er uitgemaakt is welke vesting verdedigd moet worden, is nog niet alles afgedaan. Over het verdedigingsplan kunnen de gevoelens nog uiteenloopen, en zoolang dit het geval is dient men naauwlettend toe te zien, daar van den uitslag der beraadslagingen het verlies of het behoud der vesting welligt uitsluitend kan afhangen. In een woord: het koningrijk der hemelen moet onder ons bevestigd en uitgebreid worden, ziedaar onze gemeenschappelijke overtuiging. Zielen voor dat rijk te winnen: dat doel waarvoor Christus geleefd heeft en gestorven is, het gaat de tegenpartij en ons gelijkelijk aan het hart. *Hoe* de uitbreiding van dat koningrijk geschieden, hoe dat doel bereikt moet worden, ziedaar de eenige, maar zeker hoogst gewigtige vraag, waarover tusschen Christenleeraars getwist kan worden.

De irenische strekking van dit opstel is dus niet gelegen in het verbloemen van de zeer radikale verschilpunten, nog heden ten dage tusschen de godgeleerden aanwezig; maar in de poging, die daarmede in het werk wordt gesteld, om ons verschil te herleiden tot een verschil van meening aangaande de wijze, waarop onze gemeenschappelijke belangen behartigd moeten worden.

Een ding is noodig; ook in onze banier staat dit woord geschreven, gelijk ook dat andere woord: wat baat het den mensch of hij de geheele wereld gewint als hij schade lijdt aan zijne ziele. Geen afgod maken wij van de wetenschap. De dienaresse blijve zij van het geloof, mits het geloof worde begrepen als te zijn die zedelijke toestand, waarin de mensch zijne hoogste en ware bestemming bereikt. Het is verre van ons, ten gevalle van feilbare en wisselende meeningen, de menschelijke natuur te willen berooven van hare kostbaarste en heiligste goederen. In dien zin erkennen wij zelfs gaarne, sterk bevooroordeeld te zijn. Wat ons van God zou verwijderen, wat onze gemeenschap met Hem verstoren zou; wat er ons toe zou leiden, Christus te miskennen, Zijn naam te verloochenen; wat onzen ijver zou doen verflaauwen in het volgen van den Man van smarte; wat ons verhinderen zou, zijn kruis hem vrolijk na te dragen; te denken zoo als hij gedacht, te gevoelen zoo als hij gevoeld heeft, dat is ook voor ons reeds a priori onwaar en verwerpelijk. En in Gods kracht zijn wij bereid, onze meest geliefkoosde stellingen vaarwel te zeggen, onze duurst verkregene resultaten op te geven, als het blijken moest dat die stellingen, die uitkomsten tot dat noodlottig einde ons zelven of anderen werkelijk leiden. Uitrukken zullen wij het oog onzer kritiek, afkappen de hand die wetenschap zoekt, als men ons overtuigt dat dit oog, deze hand ons metterdaad ergert. Past het dicnaren van Christus' gemeente een andere taal te voeren?

Evenwel, hetgeen ik hier mogelijk schijn te achten, noemen wij voor 's hands onmogelijk. Onze kritiek, ons wetenschappelijk streven, voor zoover het zich op kerkelijk gebied doet gelden, wel verre van ons te ergeren - d.i. tot zonde te brengen - waarborgt eerst regt de hooge belangen, die de tegenpartij met zooveel nadruk doch dikwijls vruchteloos handhaaft. Onze ijdelheid doe ons geen martelaarskroon begeeren; toch mag geen valsche schaamte ons terughouden van de openhartige belijdenis, dat we ons velerlei miskenning en verkettering enkel getroosten omdat wij ons nog niet kunnen ontdoen van de overtuiging, dat de theologie met de wetten en instellingen van het supranaturalisme - en voor goed - moet breken, opdat eene groote schare voor het waarachtig Godsrijk niet verloren ga.

De theologie? O, ik zie wel uw glimlach, vredig litterator,

daar ge snuffelt in uw Anakreon; uw ongeloovigen blik, rustig onderzoeker der natuur, daar ge nuffig uw mikroskoop hanteert. Ik ken wel uw: Und leider auch! - Wat hebt gij van de theologie te zeggen? Zwijg gij stille, ik weet het ook wel. En toch heeft die balling een toekomst, en haar toekomst schept haar een roeping en die roeping vervult haar met moed. Als de wetenschap der natuur, als de wetenschap der beschaving, als de wijsbegeerte haar al de harde waarheden gezegd zullen hebben, die zij nog hooren moet over haar vroeger gedrag, dan zal haar ongeregtigheid verzoend zijn. Koninginne zal ze wezen, want het hoogste in den menschelijken geest is haar gebied: maar dan eerst als het hoogste begrepen zal worden, als het tegelijk omvat al wat de menschheid denkt, kent en gevoelt, al wat waarachtig menschelijk is.

Voor die toekomst klopt ons hart, en wij vertrouwen dat de dag des oogstes onze zeer geringe pogingen niet beschamen zal. Van welken aard die pogingen nu zijn, blijke uit het volgend gedeelte van dit opstel.

IV.

Onze repliek zal de pleitrede der tegenpartij op den voet volgen. Het blijke dan in de eerste plaats, door wie van ons de beperktheid der menschelijke rede 't opregtst wordt erkend.

Daar is iets in de theologische wereld, dat men zelden mederekent en waarvan toch de invloed ongemeen groot is; iets dat vaak aan den stand der partijen een zeer scheeve houding geeft; dat vaandels stelt in handen, waar zij in het geheel niet te huis behooren; dat nederlagen in zegepralen herschept en omgekeerd; iets eindelijk dat men waarlijk bij die dorre en drooge theologie zoo niet zoeken zou....

Ik bedoel onze godgeleerde illusies.

Men zou er een allergeestigste geschiedenis van kunnen schrijven, beginnende van de dagen toen Schleiermacherja, de neef van Hegelja, de kleinzoon van Spinosja koning werd in het land der Sancta Theologja, tot op den tijd toen gantsch niet radikale godgeleerden begonnen te rooken op alle hoogten van Heinrich Lang en bij iederen groenen boom van Carl Schwarz.

Een belangrijk hoofdstuk van die geschiedenis zou moeten handelen: *over de uitgebreide wetenschap der theologische knownothings*, of: *de orthodoxis omnisciis*.

't Is verwonderlijk hoeveel men mag weten als men eens de zwakheid der menschelijke rede volmondig heeft erkend; hoeveel men vast mag stellen als men eens scherp den hoogmoed gewraakt heeft van hen, die alle dingen uitmaken. Deze w e e t dat het vierde Evangelie zeker van Johannes, dat de brief aan de Hebreën ongetwijfeld van Paulus, dat de Apocalypse buiten kijf het laatste boek des bijbels is. Gene w e e t zeer zeker dat God aan zijne zedewet onderworpen is, zoodat slechts de satisfactie van Christus hem in staat stelt ons te vergeven, maar dat Hij de wetten der natuur naar welgevallen kan wijzigen of opheffen; ja deelt u mede met welk oogmerk God in ieder bijzonder geval van deze magt gebruik maakt. Een derde w e e t dat mannen, sedert 2000 jaar overleden, met de volle waarheid van hetgeen zij berigten bekend zijn geweest en haar hebben willen mededeelen; dat als de Zoon van God op aarde verschijnt, hij wonderen m o e t doen; dat de Christus, als hij met het doel is opgetreden, dat de geschiedenis hem toeschrijft, een voorbestaan bij den Vader moet gehad hebben; dat de stichting der Christelijke kerk, ofschoon hij er niet bij tegenwoordig is geweest, slechts op één bepaalde wijze heeft kunnen plaats grijpen; dat de vier evangeliën, ook waar zij met elkander strijden, zich in volmaakte overeenstemming bevinden. Een vierde w e e t dat de geheele bijbel, die voor het grootste deel een historische letterkunde vormt, waarvan de schriften voor het minst dertig eeuwen heugen, evenwel in alle punten onfeilbaar is. Men zal het toegeven: die dit alles weet, weet veel.

Zoo veel weten wij niet. Wenscht men nu van de gepleegde overhaasting terug te komen en ernstig de beperktheid der menschelijke rede te erkennen, men zal in ons bondgenooten aantreffen. Immers, wilt aandachtig nagaan hoe zeer wij van die beperktheid overtuigd zijn en hoe zeer wij overeenkomstig die overtuiging ons gedragen, bijv. zoo dikwijls wij een wonderverhaal ontmoeten. Dan redeneeren wij aldus: van de wetten der natuur weten wij nog weinig; van den gewonen loop der natuur reeds meer. Over hetgeen wij niet weten, kunnen wij natuurlijk niet spreken. Of er een hoogere wereldorde is, het is ons geheel onbekend; maar het weinige dat wij weten, leert ons dat God gewoonlijk niet handelt zoo als een wonderverhaal Hem

laat handelen. Of God niet handelen kan zoo als Hij volgens dat wonderverhaal zou gehandeld hebben, ook dat laten wij in het midden; waarschijnlijk komt het ons niet voor; zeker weten wij het niet. Of God zoo moest handelen, als het wonderverhaal 't ons voorstelt, dit beslissen wij allerminst, aangezien ons van de noodzakelijkheid, die voor God geldt, niets hoegenaamd werd medegedeeld. Of het Gode waardig zou zijn indien Hij zoo gehandeld had? wie zal het zeggen; er gebeurt zooveel dat wij niet Gode waardig zouden noemen en dat toch, omdat het gebeurt, Gode waardig is, dat wij er veilig uit kunnen opmaken, hoe zeer wij omtrent hetgeen al of niet Gode waardig verdient te heeten, in volslagen onkunde verkeeren. Maar dit alles gaat ons ook niet aan. Stellen wij eens de gevallen waarin wij Gods wijze van handelen in de natuur en in de profane geschiedenis kunnen nagaan in zekere verhouding tot de wonderen des N.T. Al blijft de werking der natuur ons dikwijls verborgen, al is de geschiedenis ons vaak duister, somtijds, vergelijkenderwijs dikwijls, zien wij toch God in de natuur en in de geschiedenis handelen. In beide hebben wij dus eene openbaring van God. In de N. Testamentische geschiedenis bezitten wij, nemen wij dit aan, evenzeer eene openbaring van God. Stellen wij nu deze tweederlei openbaring, zoo als ik zeide, in zekere verhouding tot elkander, dan zal niemand ons van overdrijving kunnen beschuldigen, als wij beweeren, dat de gevallen, waarin de eerstgenoemde openbaring ons duidelijk wordt, staat tot de gevallen, waarin wij de tweede openbaring waarnemen als 1000 tot 10. In duizend gevallen, die wij kunnen verifiëeren, handelt God dus op eene wijze, die niets gemeen heeft met de wijze waarop hij zou gehandeld hebben in 10 andere gevallen die wij nog niet kunnen verifiëeren. Wat is nu waarschijnlijker dat God op duizend gevallen 10 zeer bevreemdende exceptiën, in een bepaald land, in een bepaald tijdperk der geschiedenis zou hebben doen plaats vinden, of dat de geschiedschrijvers, die ons deze exceptiën berigtten, hoe onverdacht hun goede trouw ook moge zijn, gefaald hebben? In onze eenvoudigheid en gedachtig aan de beperktheid van ons weten, noemen wij het laatste waarschijnlijker dan het eerste. Zoo vaak dit alternatief voor ons staat vragen wij alleen: wanneer zijn wij voor ons zelven beter verantwoord: als wij het eerste of als wij het tweede aannemen en gelooven? Wil de tegenpartij haar keus tot geen van beide termen van dit dilemma bepalen, het is ons natuurlijk ook wel,

mits zij aan haar scepticisme getrouw blijve, hetgeen natuurlijk niet van haar te vergen is.

Door mijn betoog vervallen de argumenten, die ik hierboven als die der oppositie heb medegedeeld. Dat het spel der hoogste wijsheid onze suffende wijsbegeerte te boven moet gaan, ik stem het van ganscher harte toe; maar dat de wonderwereld des N.T. ons werkelijk dat spel vertegenwoordigt, ik zie niet, hoe men het overtuigend bewijzen zal. Ik kan noch het leven noch den dood verklaren. Volgaarne toegegeven; maar dat het verhaal van eene opstanding uit de dooden tot de waarschijnlijke berigten behoort; ik zie niet, hoe men het uit dit mijn onvermogen bewijzen zal. Ik weet niet hoe de grasscheut kiemt; neen voorzeker. Maar of water best wijn kan worden; inderdaad, dat weet ik evenmin. Zoo kan men voortgaan met ons in de bijzonderheden de beperktheid van ons weten voor te houden, maar zonderling blijf ik de logica noemen, die uit de bewustheid onzer beperktheid de gevolgtrekking afleidt, dat ik over de waarschijnlijkheid en mogelijkheid moet beslissen van zaken, waar ik hoegenaamd geen verstand van heb.

Het is dus geen hoogmoedig vertrouwen in de gewaande souvereiniteit der rede, die ons aarzelen doet wonderverhalen aan te nemen en geloofwaardig te noemen. Was onze rede hooger ontwikkeld, wij zouden welligt deze kwestie van geloofwaardigheid voor goed kunnen uitmaken. Nu ontbreken ons vaak de gegevens tot beslechting van een vraagpunt, waarvan ik de belangrijkheid dan ook steeds minder gevoel. De ervaring - zegt men ons gedurig - is nog een zeer gebrekkige maatstaf. Ik kan het niet tegenspreken. De gebrekkigheid van dien maatstaf staat natuurlijk in regte reden tot de onvolledigheid onzer ervaring; maar er is nu eens geen andere maatstaf te vinden. Want, wat men ook daartegen in het midden hebbe gebragt, men heeft altijd weder door eigen voorbeeld moeten bewijzen dat men inderdaad alleen van de ervaring uitging, al is het ook dat men haar, in mijn oog, niet op de regte wijze raadpleegde. Zelfs de heer de la Saussaye, die met ronde woorden erkent dat hij van meet af aan de empirische methode weigert te gebruiken, doet niets dan feiten constateren en daaruit gevolgen trekken, ja beroemt zich in het einde dat hij zich van geen andere dan een zuiver historische (d.i. natuurlijk empirischc) bewijsvoering heeft bediend. Het is dan ook onmogelijk buiten de ervaring om te redeneeren. Het is zeer waar, dat onze waarneming alles moet

zij echter niet omvatten dan alleen door middel der geschiedenis. Om te weten wat die geschiedenis ons al of niet te zien geeft, moet ik historische kritiek aanwenden. Om historische kritiek met vrucht aan te wenden, moet ik in het bezit zijn van een historische methode. Om een bruikbare kritische methode rijk te zijn, dien ik uit te gaan van het gegevene. En om het gegevene te kennen, dien ik de ervaring te raadplegen, die er reeds werkelijk heeft plaats gehad.

Zoo keeren wij altijd weder tot de nederige ervaring terug. Toon ons nu op grond der reeds verkregene ervaring de geloofwaardigheid aan van wonderverhalen. Deze eisch is billijk. De mogelijkheid van hetgeen berigt wordt moet gij ons bewijzen; wij zijn niet gehouden u de onmogelijkheid daarvan in het licht te stellen. Gij meldt mij dat de sterren bewoond zijn. Zijt gij nu in uw regt door ons te vragen: overtuigt mij, dat dit niet het geval is? Zouden wij daarentegen niet in ons regt zijn met u ten antwoord te geven: wij laten ons met de geheele kwestie niet verder in, daar de ervaring ons niets aan de hand doet, waardoor zij nader aan hare oplossing kan worden gebragt.

Ik vind hier de gelegenheid om op eene onnaauwkeurigheid der tegenpartij de aandacht te vestigen. Zij beschuldigt ons van God te dagen voor de regtbank onzer rede. Dit is kennelijk onwaar en berust op een cirkelredeneering. Stond het werkelijk vast, dat God Maria ten hemel had doen varen, ik zou eerbiedig zwijgen; maar of God dit werkelijk gedaan heeft, daarover loopt juist de twist. Wat daag ik derhalve voor de regtbank mijner rede? Niet God, maar eenvoudig het berigt van een geschiedschrijver. Nu, dit is noch hoogmoedig, noch iets zeer bijzonders; aangezien hij, die bijv. de hemelvaart van Maria als een geschiedkundig feit erkent, alvorens hij het erkende, natuurlijk insgelijks het berigt van dit feit voor de regtbank zijner rede heeft moeten dagen, wanneer hij het althands niet blindelings en onnadenkend heeft aangenomen. Het komt mij voor, dat met deze eenvoudige opmerking dit argument der tegenpartij voor goed dient te vervallen.

Zoo niet, dan kan ik haar bovendien de verzekering geven dat God te dagen voor de regtbank onzer rede, ook in ons oog een groote zonde is, daar het strijdt met dat diepe en volstrekte gevoel van afhankelijkheid, dat het wezen uitmaakt der godsdienst. Wie onzer zou dat zalig gevoel van afhankelijkheid niet eerder willen voeden dan verzwakken? En

waarlijk het wordt gevoed ook door een regte beoefening der logica. Ik voor mij althands neem gaarne een handboek der logica (een *essay on human understanding*) ter hand om weêr eens helder voor oogen te hebben de beperktheid der menschelijke vermogens zoowel als de grenzen van ons weten; en breng ik de alzoo op nieuw verkregen uitkomst met mijn religieus gevoel in verband, dan ondervind ik, over dat handboek der logica heengebogen, juist dezelfde gewaarwording, die mij vervult bij het aanschouwen van den prachtigen sterrenhemel; het is een gewaarwording, die mij doet uitroepen: God, wat zijt Gij groot en wat zijn wij klein!

En dien God zouden wij dagen voor de regtbank onzer rede! Maar gij kunt er ons niet langer van verdenken, als ik u ook nog het volgende zal hebben gezegd:

Gij neemt de wonderen des Bijbels aan, voetstoots; schoorvoetend zelfs de wonderen der R.C. kerk. Ik ben in uw oog een hoogmoedige kritikus. Beide zijn wij door Gods genade godvruchtig. Daar nadert voor ons beiden met langzamen maar zekeren tred, ons gemoed met een zwarten nacht overdekkende, als een benaauwde droom, het lang gevreesde, het in onze gedachte onmogelijke oogenblik, waarop - God spare u de smart! - het lieve kind, dat ons in zijn welluidende, gebroken taal bij den vadernaam noemde, het lieve engeltjen, waarmêe wij gespeeld hebben op onze knie, van ons harte wordt losgescheurd. Gij staat bij uw lieveling, ik bij den mijnen; onze oogen staren op een lijkjen, of het door onzen adem nog te bezielen ware.... En gij knielt neêr. - En ik, die even als gij, erkennen moet dat God mij onbegrijpelijk veel smart aandoet, ik daag Hem voor de regtbank mijner rede? Ik vraag Hem rekenschap van zijne daad? Ik murmureer tegen zijn bestuur, dat ik niet billijken kan? Ach, pijnig mij niet langer, maar laat ons zamen nederknielen: wij aanbidden denzelfden God! Hij is groot, niet waar? en wij begrijpen Hem niet.

Dit staat dan vast: als we beide erkennen, dat God werkelijk gehandeld heeft, willen wij beide eerbiedig en geloovig zwijgen.

Zijn wij geene rationalisten in de omstandigheden van het dagelijksche leven, wij wenschen het evenmin te zijn tegenover de geschiedenis. M.a.w. wij houden het begrip van openbaring vast, omdat wij meenen, dat dit begrip aan een deel der werkelijkheid beantwoordt.

Is er iets dat men eene openbaring kan noemen? Deze vraag, de tegenpartij zal het gereedelijk toegeven, is van zuiver historischen aard. Zij kan aldus nader geformuleerd worden: hoe leert de geschiedenis, dat de kennis der waarheid aan het menschelijk geslacht wordt medegedeeld?

Eer wij die vraag beantwoorden, dient een korte toelichting vooraf te gaan.

De gemeente niet alleen, ook theologen, vereenzelvigen niet zelden de begrippen die de woorden: bovennatuurlijk en goddelijk ons vertegenwoordigen. Ook daar, waar men blijkbaar slechts weinig heeft nagedacht over het regt waarmede een scheiding tusschen het natuurlijke en het bovennatuurlijke wordt aangenomen, wil men die scheiding toch niet prijsgeven; en menigeen, die geheel onbekwaam zou zijn om den wijsgeerigen grond van die scheiding aan te wijzen, wil er toch niet van hooren, dat men het bovennatuurlijke zou mogen ontkennen. Vroeger heeft mij dit dikwerf bevreemd. Ik vroeg mij zelven af, waaraan die liefde voor het bovennatuurlijke, dat mij en anderen zooveel weerzin inboezemt, toch moest worden toegeschreven. Achting voor hen, die deze liefde koesterden, verbood mij hier enkel aan bijgeloof te denken. Hoe werd mij alles helder, toen ik bemerkte dat het bovennatuurlijke bij de meesten van hen, die er sterk aan hechten, niet beteekent wat er in ons wijsgeerig spraakgebruik onder verstaan wordt, maar volkomen gelijkluidend geacht wordt met het goddelijke. Op zich zelve is deze verwarring van denkbeelden volmaakt onverschillig, maar zij wordt gevaarlijk door de gevolgtrekkingen, waartoe zij voert. Is alleen het bovennatuurlijke het goddelijke, dan is ook het natuurlijke het ongoddelijke. En hier begint de dwaling te heerschen. Nu wordt het leven Gods streng geïsoleerd van het leven der natuur, wel niet in de theorie, maar zeker metterdaad. Het volk komt daar rond voor uit. Veroorlooft een pastorale herinnering:

Ze was vroom en goed, de herstellende kranke, aan wie de geneesheer een gebruik van vleesch had voorgeschreven, veelvuldiger dan haar ingeteerd fortuintjen haar wou toestaan; vroom en goed, maar hare denkbeelden omtrent voeding waren vreemd. Want toen ik haar het sommetjen ter hand had gesteld, waarmeê zij dagelijks den slagter naar haar woning kon lokken, heette het: al at ik dagelijks drie pond vleesch, dominé! en al had ik een ligchaam dat het goed kon verteeren, als God

zijn zegen niet gaf, wat zou het baten? ‘Melieve, luidde mijn verwonderd antwoord, is het nog niet genoeg? Als God u vleesch geeft en een lichaam dat het verteren kan, welken zegen moet Hij er u dan nog bij geven?’

Nogtans had deze kranke de prolegomena onzer supranaturalistische dogmatiek nooit gelezen. Zoo zijt ge, supranaturalistische theologie, dacht ik bij het heengaan: het vleesch komt van den slagter, wel zeker, en wat van den slagter komt, komt niet van God, dat is zonneklaar! Iets dat men in den winkel haalt, dat men betaalt of ook niet betaalt, dat zou van God komen! Niet mysterieus genoeg!

Zoo zijt ge, supranaturalistische theologie: waart gij ook maar een herstellende kranke!

Nu is het duidelijk, dat als men het natuurlijke op eene lijn stelt met het ongoddelijke, niemand, die geen materialist of atheïst wil zijn, het bovennatuurlijke missen kan. Maar waartoe deze vreemde vereenzelviging? Is het natuurlijke het ongoddelijke, het natuurlijke is er toch. Zoo is er dan iets goeds buiten God, het natuurlijke namelijk. En heeft dit laatste geen wondere krachten en schoone gaven en rijke schatten? Die krachten, die gaven, die schatten zijn dan insgelijks buiten God! Hoe geheel anders luidt het apostolische woord: uit Hem en door Hem zijn alle dingen; en dat andere apostolische woord: alle goede gave en volmaakte gifte is van boven, van den Vader der lichten afkomende, bij Wien geen verandering is of schaduw van omkeering.

Neen, op ieder gebied, is de natuur heilig en goed. Het ongoddelijke is tevens het tegennatuurlijke. Ook op de volgende wijze laat het zich aantoonen:

Zij, die een bovennatuurlijke orde van zaken aannemen, houden wel in het algemeen het natuurlijke buiten het goddelijke, maar voor de zedelijke wereld zijn zij zelven verpligt tusschen het ongoddelijke of het niet goede en het natuurlijke een onderscheid te maken. Immers: ook zij spreken van natuurlijke deugden. Hieruit zou bij wettige gevolgtrekking voortvloeijen, dat er een drievoudige orde van zaken bestaat: een goddelijke, een natuurlijke, een tegennatuurlijke. Is nu echter iemand bij magte, het onderscheid aan te wijzen tusschen de beide eerste van deze drie categoriën? Wat behoort tot de eerste, dat niet behooren zou tot de tweede? Inderdaad kan men dus slechts van twee categoriën spreken, die men of de goddelijke en de on-

goddelijke, of de natuurlijke en de tegennatuurlijke te noemen heeft.

Na deze toelichting keeren wij tot onze vraag terug: hoe leert de geschiedenis, dat de kennis der waarheid aan het menschelijk geslacht wordt medegedeeld?

Zoowel supranaturalisme als rationalisme zijn buiten staat hier een antwoord te geven. Het supranaturalisme toch berust op onbewezene traditiën; het rationalisme op beweringen, die door de historie nooit gestaafd zijn.

Moet supranaturalisme en rationalisme voor de geschiedenis wijken, de geschiedenis zelve doe ons eene betere beschouwing aan de hand.

Het menschelijk geslacht is uit éénen bloede voortgebragt. Geene uitspraak der heilige Schrift waaraan de wijsbegeerte der geschiedenis zoo van ganscher harte haar zegel heeft gehecht. Wij nemen hier de geschiedenis in den meest algemeenen zin, die aan dit woord mag worden toegekend, de geschiedenis der godsdiensten of der talen bijv. niet uitgezonderd. Moge uit een zuiver physiologisch oogpunt de vraag nog niet zijn uitgemaakt of de geheele menschheid werkelijk geacht kan worden uit een menschenpaar te zijn voortgekomen, dit doet, wel beschouwd, niets tot de zaak die ons thands ter harte gaat en waarvan wij durven verzekeren, dat zij aan geene ernstige tegenspraak meer onderhevig is. Ja, al ware het uitgemaakt dat bijv. de verschillenden rassen waaruit de menschenwereld bestaat, een verschillenden oorsprong hebben gehad, nog zouden wij blijven zeggen: het menschelijk geslacht is uit éénen bloede. Want uit een zedelijk oogpunt is de menschheid één. Een en dezelfde geest vervult haar, werkt in haar, openbaart zich door haar. Dezelfde wetten beheerschen overal hare zedelijke ontwikkeling, haar denken, haar gevoelen. De stem der menschelijke natuur spreekt overal waar menschen wonen. Nu half gesmoord, straks fluisterend, eindelijk luide. En wij weten het: overal waar de menschelijke geest een zekeren trap van ontwikkeling heeft bereikt, openbaart hij dezelfde behoeften, een zelfde vreezen, een zelfde hopen.

Op deze waarheid dient alle nadruk te worden gelegd. Er bestaat niet slechts eene verzameling van menschelijke individuen. De aanwezige individuën vormen een geheel. Er bestaat een menschheid.

Wij behoeven ons hier niet in te laten met den ouden strijd,

die tusschen nominalisten en realisten gevoerd is geworden. Die strijd liep hierover, of, om bij het gegeven voorbeeld te blijven, alleen aan de individuën een wezenlijk bestaan mag worden toegekend, zoodat de vereeniging der individuën, de menschheid, als een bloote klank moet worden aangemerkt, dan wel of de menschheid het wezenlijke is, waarvan de individuën slechts als de tijdelijke en onwezenlijke openbaringsvormen te beschouwen zijn. Wij behoeven ons met dien strijd niet in te laten, niet omdat hij reeds beslecht is; neen waarlijk niet, maar omdat hij vooreerst nog wel niet beslecht zal worden. Wat is het wezenlijke: de individuën of de menschheid? deze vraag is slechts eene ondergeschikte; ondergeschikt namelijk aan die veel algemeenere vraag: wat is het wezenlijke, het bijzondere of het algemeene? Deze vraag nu behelst het grootste en diepste probleem van het menschelijk denken. Zij kan ook zoo worden geformuleerd: welke is de betrekking tusschen de eenheid en de pluraliteit, of hoe komt men van het Eene tot het Vele, zoowel als van het Vele tot het Eene? Deze vraag, hoe dan ook geformuleerd, keert in den grond der zaak terug bij al de problemen, die onzen geest bezig houden en vermoeijen. Zij is het groote mysterie, waarop wij telkens stuiten, en waarvan we dus wel doen met ons voorloopig op eenigen afstand te houden.

De veiligste weg is deze: de eenheid niet aan de veelheid, de veelheid niet aan de eenheid op te offeren; of, toegepast op de zaak die wij thands behandelen, de individuën niet voor het begrip der menschheid, het begrip der menschheid niet voor de individuën prijs te geven. Wie de wezenlijkheid der individuën ontkent, komt met onomstootelijke gegevens der ervaring in strijd; wie niet aanneemt dat de individuën, ofschoon ieder voor zich zelf bestaande en eene afgeslotene persoonlijkheid vormende, toch eene eenheid, d.i. een menschheid daarstellen, moet evenzeer met het getuigenis der ervaring breken.

Na deze geruststellende verklaringen mogen wij herhalen, dat op het bestaan der menschheid alle nadruk moet worden gelegd. De menschheid heeft eene bestemming. Er is een goddelijk plan, dat zij in hare breede gangen verwezenlijkt. Hare bestemming heeft zij te vervullen. En waaruit zou die bestemming anders gekend worden dan uit hare vermogens? Hare vermogens zijn even zoovele beloften aangaande hare toekomst. Zij moet en zal verrigten hetgeen

zij kan verrigten. De zaden, die in haren schoot zijn nedergelegd, zullen ontkiemen. Hetgeen wij tot hiertoe van de geschiedenis leerden, is slechts in staat die blijde overtuiging te bevestigen.

Staat dit vast, dan is de eerste belangrijke vraag deze: Op welke wijze heeft God de menschheid toegerust met hetgeen zij bezit? Kan ieder lid der menschheid zich in zijn vertrek opsluiten, en daar uit eigen brein en uit eigen gemoed te voorschijn brengen de waarheid, waarbij onze geest en ons gemoed uitsluitend leven kunnen? In den grond der zaak beweren dit de rationalisten, ofschoon zij hunne bewering beperken tot de zedelijke en godsdienstige waarheid. Zoo kan, volgens hen, elk mensch zich een natuurlijke godsdienst vormen. De denker behoeft slechts te denken om haar te vinden. Wij zijn van een geheel tegenovergestelde meening. Neen, het is er zeer verre van af, dat elk individu zich zelven genoeg zou zijn; dat de rede van een ieder onzer de hoogste waarheid zou kunnen ontdekken. Er zijn veeleer in de menschheid bepaalde rassen, bepaalde volken, aan wie als het ware een bepaalde roeping is toevertrouwd, de roeping van op een of ander gebied de waarheid te *openbaren*. Waarom gebruiken wij dit laatste woord? Omdat het 't eenigste is, dat met de werkelijkheid overeenkomt. Op welke wijze immers vervullen die rassen of die volken de hun opgelegde roeping? Door middel van groote individualiteiten, groote persoonlijkheden, die in hun midden opstaan, welke persoonlijkheden, uit zulk een ras of uit den schoot van zulk een volk voortgesproten, zekere waarheden verkondigen. En hoe zijn die groote individualiteiten, - die wij op nietgodsdienstig gebied geniën plegen te noemen - hoe zijn ze tot de ontdekking van die waarheden gekomen? Langs den gewonen weg van menschelijk onderzoek? Geenszins; alleen door hunne genialiteit, alleen door inspiratie of intuitie. Voor deze zeer mysterieuse zaak moet de naam niet al te bepaald worden gegeven.

Als nu een waarheid door de inspiratie van een genie, zelf bezield door de eigenaardigheid van het volk dat hem voortbragt, ontdekt is, dan wordt zij langzamerhand het eigendom van andere volken al naar gelang van den trap van ontwikkeling, door hen bereikt. Ook dit leert de geschiedenis.

De menschheid heeft een oor en een hart voor muziek. Hoe zal zij tot de ontdekking der muziekale waarheid geraken? Gij en ik, die toevallig geene muziekale geniën zijn, kunnen, ja, hongeren en dorsten naar een harmonie van klanken, naar een mengeling van toonen, waarvan het somtijds zelfs schijnt, alsof de verre en zwakke echo reeds in onze harten weêrklinkt, maar het blijft een hongeren en het blijft een dorsten. Versmachte onze ziele, zij zal in haar zelve niet vinden hetgeen zij zoekt. Maar Gode zij dank! er leeft in de menschheid een ras, en in dat ras een volk, en in dat volk genialiteiten op het gebied der toonen. Dat ras is het jafetische, dat volk het germaansche, die geniën een Bach een Haydn, een Beethoven, een Mozart. Hebben deze geniën zulke uitstekende muziekale conservatories bezocht, of ten gevolge van lange en moeielijke studie harmonische combinatiën gevonden, die ons oor streelen? O neen! God heeft hun een lied in de ziele gegeven. En ziet, het was het lied, dat we zochten; en allen, uit Rusland, uit Frankrijk, uit Engeland, uit Holland vloeijen we zamen. Hoe weinig hebben wij onderling gemeen; hoe scherp staan onze nationaliteiten tegenover elkander! Eerst begrijpen wij niet wat de componist gewild, gesteld, bedoeld heeft; eerst zijn wij ongeloovig en hard van harte, maar langzamerhand, daar gaan de ooren en het gemoed ons open, en als Mozart ons toespreekt, roepen wij als een eenig man: dat is de waarheid!

Is dit niet de getrouwe beschrijving van hetgeen in de werkelijkheid plaats grijpt? En indien in dat kleine verachte Saltzburg die Wolfgang Mozart niet geboren was, die op twaalfjarigen leeftijd reeds de muziekale schriftgeleerden van zijn tijd kon ondervragen; die in de hoofdstad, in Weenen, geen opgang maakte; die in Parijs niet begrepen werd; die door een lid der hoogere geestelijkheid, in wiens dienst hij als organist was getreden, gelast werd met dienstboden en knechts in de gaarkeuken te spijzen; die in een zijner brieven aan zijne zuster schrijven moest: ach had ik hier één ziel om mij te begrijpen; indien, zeg ik, in dat verachte Saltzburg die Wolfgang Mozart niet geboren was, de hoogste waarheid in de muziek ware nog niet gevonden. Nog zouden we rondtasten in den blinde en welligt door iederen wind van leering van valsche profeten, als Berlioz en Richard Wagner, meêdoogenloos worden omgevoerd.

Hetgeen ik nu van de muziek heb gezegd, laat zich herhalen

met betrekking tot menig ander gebied. Neem de Jonische revelatiën weg, wat is onze aesthetiek? Sluit de Romeinsche gehoorzaal, wat is onze regtswetenschap? Verbreek het penseel van Italië en de Nederlanden, waar is onze schilderkunst? Laat Engeland, Amerika in de zee verzinken, wat blijft er van onze industrie? Overal schijnt de ontdekking van het hoogste waartoe de mensch komen kan onafscheidelijk verbonden aan de vermogens die aan bepaalde rassen, in die rassen aan bepaalde volken, in die volken aan bepaalde geniën geschonken zijn. Brittannia zij zoo magtig als ze wil met hare werktuigen; harer is noch de magt der toonen noch de magt der kleuren! En wie gevoelt niet, dat het voorafgaande ons regt zou geven, met dergelijke tegenstellingen voort te gaan. Zij leeren ons, dat wij als individuën, hoe uitstekend ook onze gewone vermogens kunnen zijn, niets zouden wezen, wanneer wij niet geluisterd hadden naar hetgeen geniën, uit een zeer bepaald volk voortgesproten en nergens anders te vinden, ons op verschillende terreinen hadden geopenbaard.

En zou nu alleen het gebied der godsdienst een uitzondering maken? Onmogelijk... hoe lang men zich op dit gebied ook hebbe schuldig gemaakt aan den onzin van te gelooven en waarde te hechten aan een zoogenaamde natuurlijke godsdienst, ook hier moet eindelijk de geschiedenis spreken. De geschiedenis, ja, want zij alleen maakt een einde aan de ongerijmde tegenstelling tusschen supranaturalisme en rationalisme. De geschiedenis, ja, want zij toont ons, dat even als een natuurlijke muziek, een natuurlijke schilderkunst niet de moeite waard zou zijn, dat wij er ooren of oogen voor hadden, even zoo een natuurlijke godsdienst het flaauwste, het ellendigste moet zijn, dat men zich denken kan. Van krankzinnigheid zoudt gij hem beschuldigen die Griekenland doorrende om in China zijne lessen van aesthetiek te zoeken; wat dunkt u dan van hem, die het ras, het volk, de geniën, door God op religieus gebied ons gegeven, verwaarloost, om uit de povere rede eenige kleurlooze denkbeelden omtrent God bij elkander te garen, die zelfs oorspronkelijk het eigendom der rede niet verdienen te heeten?

Maar zijn wij dan, als de orthodox - supranaturalistische beschouwing wegvalt, op godsdienstig gebied nog begiftigd met het voorregt eener openbaring? Ongetwijfeld. Het Semitische ras heeft op dit gebied dezelfde roeping als het

Jafetische op het gebied van kunst, wijsbegeerte en wetenschap.

Dat ras heeft ons namelijk het Joodsche volk geschonken. En dat volk heeft ons de godsdienst geopenbaard. Men zal toch wel het Christendom, als de edelste vrucht van het Jodendom, niet van dit laatste willen afscheiden. De God van Abraham, van David, van Jesaja, de God en Vader van onzen Heer Jezus Christus, Hij is de ware God van het menschelijk hart, de God dien wij aanbidden, dien wij liefhebben kunnen. En dien God, uw rede noch de mijne heeft Hem gevonden, en het volk, dat Hem het eerst aanschouwd heeft, is niet ter schole gegaan bij de wijsgeeren. Van geen ontologisch, geen kosmologisch, geen physiko-theologisch argument heeft het ooit geweten of gehoord. Noem de bron waaruit zij hunne kennis geput hebben genie, inspiratie, openbaring; de naam zal tot de zaak weinig afdoen, zoolang dit tusschen ons vast staat, dat onze zwakke rede part noch deel heeft aan het uitvinden van het heilrijkste goed en den grootsten schat der menschheid.

Men zou zich ongetwijfeld in deze voorstelling gemakkelijker kunnen vinden, indien men ophield met het gebied der godsdienst van ieder ander gebied des geestes te isoleeren. Het godsdienstig leven en het deelgenootschap daaraan dankt men aan God, en de dankbaarheid des eenvoudigen begrijpt dat iets zoo heerlijk, zoo uitnemend, zoo vertroostend als de godsdienst onmiddellijk d.i. langs bovennatuurlijken weg den mensch geschonken moet zijn. Ik wensch waarlijk bij den eenvoudige in dankbaarheid niet achter te staan; toch kan ik zijne gevolgtrekking niet mede maken, en wel omdat ik geleerd heb, God voor nog meer te danken dan waarvoor de eenvoudige Hem het offer zijner erkentelijkheid brengt. Het rijke, het onuitsprekelijke genot dat kunst en wetenschap mij schenkt, ook dat wensch ik terug te brengen tot mijn Hemelschen Vader. De schoonheid, de intellectuëele waarheid, het besef van beide: het is mij onmogelijk niet aan te nemen, dat ook dit mij van God toekomt, even middellijk of even onmiddellijk als de vroomheid; het is mij onmogelijk te gelooven, dat God de menschheid, wat hare aesthetische en verstandelijke ontwikkeling aanbelangt, nagenoeg - zoo als de supranaturalistische voorstelling het eigenlijk medebrengt - nagenoeg aan haar zelve zou hebben overgelaten. Had Hij ons aan ons zelven overgelaten - ik moet mij wel van deze spreekwijze bedienen, - d.i. waren wij genoodzaakt ten dezen op-

zigte alleen te werken met de gewone vermogens, die ieder onzer in het algemeen bezit, waar zouden we thands zijn, hoe kleurloos zou ons leven wezen, wat zou er, in den hoogsten zin des woords, te genieten vallen? Armzalig ware onze geestelijke toestand, zeer armzalig. Maken wij dus uit een formeel oogpunt geen onderscheid tusschen het gebied der godsdienst en ieder ander terrein, waarop de menschelijke geest vermogens ter ontwikkeling ontvangen heeft; is altijd het kostbaarste, het uitnemendste in reeds omschreven zin door goddelijke openbaring ons deel geworden, dan is er aan de eene zijde geen reden om alleen met betrekking tot de godsdienst van eene bijzondere openbaring Gods te gewagen, maar ook aan de andere zijde geen grond om ons van een rationalisme te beschuldigen, dat wij, als door de geschiedenis onbepaald gewraakt, ten eenemale verwerpen.

Wij hebben met deze beschouwingen den voet gezet op een nog weinig betreden terrein, waarop wij voor 's hands met indicatiën en analogiën ons tevreden moeten stellen. De psychologie is nog slechts eene stamelende wetenschap en zoo lang dit het geval is, zal het genie en al wat den onnaspeurlijken oorsprong en werking van het genie betreft iets zeer geheimzinnigs voor ons blijven. Wij kunnen het bestaan, de kracht, de beteekenis, den invloed van het genie constateeren; veel verder kunnen wij nog niet gaan. Veel blijft hier dus nog onverklaard. Maar een gebrekkige verklaring spoort aan tot grondiger onderzoek, en is in ieder geval beter dan in het geheel geene verklaring. En dat de supranaturalistische opvatting der goddelijke openbaring niets hoegenaamd verklaart, ja dat zij zelfs geen begrip aan onzen geest mededeelt, hetwelk een historisch onderzoek kan doorstaan: wij mogen het zonder eenige minste aanmatiging als eene uitgemaakte zaak beschouwen.

Door hetgeen wij nu in het midden hebben gebragt, is het bijna overbodig geworden opzettelijk uiteen te zetten dat wij het gezag van den bijbel blijven handhaven, en eerbiedigen en dat met volle overtuiging.

Het mag bijna twee jaren geleden zijn, dat de *Times* eene ongeteekende, maar voor mij op inwendige gronden waarschijnlijk van de hand van Macaulay afkomstige, beoordeeling heeft opgenomen van een werk getiteld: Homerische studiën, en geschreven door Engelands welbekenden staatsman Gladstone. Die

beoordeeling, waaraan twee zeer uitgebreide artikels werden gewijd, heeft mijne aandacht getrokken, omdat zij mij het bestaan deed vermoeden eener volkomene paralellie tusschen de litterarische lotgevallen der homerische poësie en die van den bijbel. Eén punt van overeenkomst althands stelde die beoordeeling onwillekeurig boven alle bedenking. Zij berigtte ons namelijk dat Gladstone Homerus vurig bewondert, om zijne onvergelijkbare poësie, zult gij meenen? Nu ja, maar dit zegt veel te weinig voor zulk een vurigen bewonderaar. Neen, Gladstone tracht aan te toonen en heeft, in zijne eigene schatting, bewezen dat niet alleen het epos van den Griekschen zanger onovertroffen moet heeten als epos, maar dat bovendien de redevoeringen, die er in voorkomen, modellen van welsprekendheid; de krijgsplannen, die er in ontwikkeld worden, wetgevende meesterstukken van strategie; de geographische en kosmologische denkbeelden, die men er in aantreft, voor geen verbetering vatbaar zijn: kortom, dat de verzen van Homerus voor de beoefenaren van iedere wetenschap een onfeilbaar *vademecum* behooren te wezen. Ik spreek gedurig van Homerus, daar de geest van Gladstone mijn schrift verscheuren zou, bijaldien ik in twijfel durfde trekken, dat Homerus zelf van begin tot het einde de Ilias en de Odyssee eigenhandig heeft geschreven.

Men begrijpt met welk doel ik deze litterarische herinnering ter tafel breng. Het is goed, te bedenken dat dezelfde soort van bewondering, die sommigen den bijbel toedragen, evenzeer voor een profaan geschrift wordt betoond. Hoe meer toch zulk een bewondering tot een dikwijls wederkeerend zielkundig verschijnsel wordt herleid, hoe meer zij, ik zou bijna zeggen, haar prestige verliest.

Ook de bijbel heeft men willen maken tot een leerboek voor de beoefenaren van iedere wetenschap. Het was niet voldoende dat hij als de oorkonde werd erkend van de openbaring der ware godsdienst, hij moest tevens bijv. als historisch geschrift onfeilbaar en onovertroffen heeten; ja elke wetenschappelijke notie, ook maar ter loops er in aangeroerd, als wetgevend beschouwd worden. Aan zulk eene overdrijving heeft men zich schuldig gemaakt en het bijna natuurlijk gevolg er van is geweest: een betreurenswaardige minachting van den bijbel.

Gewis, die overdrijving laat zich ten opzigte van de heilige Schrift beter regtvaardigen dan tegenover de gedichten van Homerus. De indruk, door de h. Schriften te weeg gebragt op ieder goedge-

stemd gemoed, is zoo groot; de zegen, dien de lezing dier Schriften ons nog gedurig doet ondervinden, zoo uitnemend, dat slechts eene onbegrensde waarheidsliefde ons hier tegen overdrijving kan vrijwaren. Het natuurlijke, het verklaarbare zelfs eener overspannen ingenomenheid met den bijbel wensch ik thands evenmin te miskennen als vroeger, toen ik schreef[1]:

De bijbel is ons dierbaar geworden, dierbaar als de ouderlijke woning. Wij zijn in den bijbel opgevoed; wij hebben er ons altijd zoo gelukkig, zoo rustig in gevoeld. Nog wordt door dat boek ons geestelijk leven gevoed en onderhouden. In die woning klinken de stemmen van ons voorgeslacht, dat geleden heeft, geweend en gehoopt als wij. Aan den wand dier woning vinden wij de portretten opgehangen van de voorvaderen onzer vroomheid. Hier is Abraham onder de schaduw zijner tente, ginds is Joseph, onder de vleugelen van zijn kuischen schutsengel veilig, ginds grijpt David naar de harp om van zijn Herder te zingen, die het ook ons immers aan niets laat ontbreken. Daar wandelen wij de welbekende galerijen der ouderlijke woning door; hier treft ons het liefdevol oog van Johannes, daar de aandoenlijke traan van Petrus, ginds de majesteit van Paulus. En al gaande weten wij, dat er overal voetstappen liggen van den Heiland. Hier staat nog een woord aan den wand geschreven, dat in de pijnelijkste ure ons heeft getroost en bemoedigd; daar ontcijferen wij nog een spreuk, die wij aan de knieën onzer moeder hebben geleerd. Neen, laat ons ook hierin eerlijk zijn en zeggen, wat wij in ons vinden: wij hebben den bijbel lief, lief als onze ouderlijke woning, lief omdat het ons toeschijnt alsof geen enkel zonnestraaltjen door de mistige wolken breekt, als wij bij het morgengebed niet door een dier goede woorden der Schrift zijn verkwikt en versterkt. Zullen wij ons dan groot houden, alsof die bijbel ons niet van nabij bestond? Zullen wij dan niet erkennen, dat het ons eenige, welligt veel moeite en strijd heeft gekost, vóór wij objectief konden beschouwen die ouderlijke woning, waarom vreemden ons uitlachten, daar wij haar zoo mooi vonden? Immers niet; maar zal dit teeder en heilig gevoel niet tot ijdele sentimentaliteit overslaan, zoo moeten wij onze ouderlijke woning toch eindelijk eens objectief beschouwen..... Wat wij wilden aantoonen is dit, dat de liefde voor het Evangelie wel

1 Godgel. en wijsgeerige opstellen, I, blz. 206, 1857.

zeer verklaarbaar uitwerkt, dat wij niets ten nadeele van het Evangelie kunnen hooren, maar dat de onpartijdige onderzoeker dien wêerzin toch te boven moet komen, zal zijn onderzoek rustig zijn.'

Evenwel, dat liefde met eene objectieve beschouwing van het geliefde voorwerp kan zamengaan, dat wordt juist door velen in twijfel getrokken. Ten onregte. De kritiek vernietigt geenszins de bewondering, maar verplaatst het standpunt, waarvan de bewondering behoort uit te gaan. Wij zoeken bij Homerus geene lessen van welsprekendheid, krijgskunst of aardrijksbeschrijving; toch verkwikken wij ons aan zijne goddelijke zangen. Wij noemen Bilderdijk niet langer *facile princeps* op ieder gebied en hebben zelfs de aanmatiging van te beweeren dat hij verzen heeft gemaakt, waaronder wij onzen naam niet zouden willen plaatsen; toch waarderen wij in hem een dichtervorst, die welligt alleen door zijn onmiddellijken opvolger, thands helaas! ons ontvallen, overtroffen is geworden. Macaulay's voorstelling van Willem III noemen wij partijdig; toch klopt ons hart van liefde en bewondering voor dien grooten Stadhouder en Koning; en - om van deze voorbeelden tot ons eigenlijk onderwerp terug te keeren - wij houden Tacitus voor een grooter historieschrijver dan den auteur van de Boeken Samuël of van het eerste Evangelie; maar dit neemt niet weg, dat wij liever bij Mattheus dan bij Tacitus onze stichting zoeken.

Is het Joodsche volk het openbaringsvolk op religieus gebied, hoe zouden wij dan niet met innige belangstelling bezield zijn voor Israëls nationale letterkunde. Moet de geest van een volk niet uit zijne litteratuur worden gekend? En welken geest wenschen wij eerder te kennen en in ons op te nemen dan den geest dier uitnemende vromen, wier uit- en inwendig leven ons in de bijbelboeken zoo treffend geteekend wordt: onze geschiedkundige kritiek, tot welke negatieve resultaten zij ook moge leiden, kan onmogelijk onze ingenomenheid met den bijbel doen verflaauwen.

Dat boek, wonderen heeft het inderdaad verrigt, daar het de uitdrukking behelst van het meest frissche en gezonde religieuse leven, dat ooit een menschelijken boezem heeft vervuld. Kritiseer dien bijbel naar hartelust, mits met verstand, gevoel en smaak, uwe bewondering voor het goddelijke boek kan er slechts door klimmen. Die naïve karakterschetsen, die prachtige en teedere psalmen, die stoute en toch zoo aandoenlijke taal der

profetie, die onovertroffen redenen van Christus, die liefdevolle vermaningen der Brieven, die roerende beschrijvingen der Apocalypse: niets verhindert ons ze te waarderen, ze ons toe te eigenen en God te danken, dat Hij ons op den eenzamen weg des levens dat oude, trouwe boek gelaten heeft, dat een woord heeft voor elken strijd, voor elke smart; dat zoo ernstig wekt, zoo vriendelijk trekt; den jongeling een licht, den grijsaard een steun; het brood der sterken, de melk der zwakken; allen een godsgeschenk!

Een logen moet zij dan heeten die lasterlijke bewering, dat de kritische beschouwing des bijbels onze liefde verminderen zou voor de heilige Schrift. Toen ik een kind was had ik den bijbel reeds lief, als een kind; nu ik een man geworden ben heb ik te niet gedaan hetgeen eens kinds was en heb ik den bijbel lief, als een man: wie, die gevoelt en nadenkt, zal het niet met mij getuigen?

De vraag, die thands voor de hand ligt, is deze: *welk* gezag moet voortdurend aan den bijbel worden toegekend? De beantwoording dezer vraag zal tevens doen uitkomen hoe weinig wij geneigd zijn, het Christelijk Godsbegrip en de geheel eenige waarde van den persoon van Christus prijs te geven.

De bijbel, die ons de godsdienst van Israël en van Christus doet kennen, is norma op het gebied van het religieuse leven. Ziedaar de stelling, waarvan wij al de wettige gevolgtrekkingen tevens aanvaarden.

Geen boek kan op eenig gebied wetgevend zijn, dan op voorwaarde van zich te kenmerken door een ongemeene superioriteit op dat terrein, waarop het de wet wil stellen. De vraag of de bijbel norma kan zijn, hangt dus af van eene andere vraag; deze namelijk: is er een gebied waarop de superioriteit des bijbels onloochenbaar is?

Moet deze superioriteit gezocht worden op het gebied der geschiedenis? Munt het Boek der Boeken uit in de wijze waarop het ons met het verledene bekend maakt? Ik meen van neen.

Moet deze superioriteit gezocht worden op het gebied van eenige menschelijke wetenschap, van physiologie, astronomie, chemie? Ik meen van neen.

Zij moet blijkbaar gezocht worden op het gebied van het zedelijk-religieuse leven, waarop de bijbel ontegenzeggelijk primeert, zoodat in dit opzigt het uitnemendste werk door den

bijbel in de schaduw gesteld wordt of, zoo het onze aandacht blijft trekken, van den bijbel alleen al zijn kracht en geur ontleent.

Het is dus niet meer dan natuurlijk dat Israëls letterkunde met betrekking tot ons zedelijk-godsdienstig leven normatief gezag heeft en behouden zal, zoolang er geen andere letterkunde bestaat waarin een hooger zedelijk-godsdienstig leven tintelt, dan hetgeen het eigendom is geweest van de uitnemendsten van Abrahams geslacht.

En of hier het hoogste religieuse leven werkelijk tintelt, is een kwestie - van godsdienstig gevoel en van goeden smaak.

Is het Israëlitisch-Christelijk godsdienstig gevoel het oorspronkelijkste, het innigste, het zuiverste godsdienstig gevoel, dat zich denken laat, dan moeten ook de uitingen van dat gevoel, zoowel als de voorstellingen die er niet toevallig, maar noodzakelijk mede zamenhangen, als wetgevende door ons aangemerkt worden, even als de wettige uitingen van het duitsche muziekale gevoel op het gebied der muziek normatief verdienen te heeten.

De voorstelling nu die met het Israëlitisch-Christelijk godsdienstig gevoel noodwendig en onafscheidelijk zamenhangt, ja die daarvan de onmiddellijke vrucht is, noemen wij het Christelijk-theïstische godsbegrip; een uitdrukking die wij behouden, ofschoon wij toegeven en zelfs herhaaldelijk hebben aangetoond dat hier van een gods*begrip*, in den streng wijsgeerigen zin des woords, geen sprake kan zijn.

Dat Christelijk-theïstische godsbegrip wordt door onze religieuse vatbaarheid als het hoogste erkend, wordt mitsdien het onze; of ons wijsgeerig denken het aannemelijk achte of niet. De wijsbegeerte toch heeft hier voorloopig geen regt van spreken en wel om de volgende reden:

Hoe is het Israëlitisch-Christelijke godsbesef (dit is juister) in de wereld gekomen? Enkel door de kracht, door de inspiratie van het Israëlitisch-Christelijk godsdienstig gevoel, geenszins ten gevolge van wetenschappelijke ontdekkingen, noch ook van een of ander wijsgeerig betoog. Mogt ik mij zoo uitdrukken, dan zou ik zeggen: het Israëlitisch-Christelijk godsdienstig gevoel heeft het zonder de wijsbegeerte afgedaan; het heeft het ware monotheïsme gevonden, ontwikkeld, en als 't ware ruimer gemaakt, de menschheid langzamerhand aan dat monotheïsme doen gelooven, geheel en al buiten de wijsbegeerte om. Deze heeft dus over het Christelijk-theïstische Godsbesef niets te zeggen; zij mag het

regtvaardigen, als zij kan. Moet haar onvermogen in dezen blijken, des te slimmer voor haar.

De openbaring, door het Israëlitisch-Christelijk godsdienstig gevoel ons geschonken, mogen wij dus niet onbepaald onderwerpen aan de uitspraken van onze rede, aangezien onze rede op godsdienstig gebied hare superioriteit nog nooit heeft getoond, ja niets heeft verrigt, waardoor zij in dezen haar tribunaal kan doen eerbiedigen. Is het niet - in 't voorbijgaan zij het gezegd - opmerkelijk, dat de eenige wijsgeer die schijnbaar door middel zijner rede een godsdienstige niet-Christelijke wereldbeschouwing heeft voortgebragt, dat Spinoza zelf een zoon van Israël is geweest?

Klemt onze bewijsvoering, dan verliezen alle rationalistische argumenten tegen het Israëlitisch-Christelijk theïsme hun kracht. Klemt onze bewijsvoering, dan mag er ook de grootste waarde aan worden gehecht, daar zij alleen - bedrieg ik mij niet - ons uit de armen van het pantheïsme redden kan, welk pantheïsme onlangs zeer te regt een verzwakking van het Godsbegrip werd genoemd[1].

De eenige eisch derhalve, die aan het Israëlitisch-Christelijk theïsme gesteld mag worden, is deze: niet dat het zich voor onze rede legitimeere, maar dat het een voorstelling zij volkomen adequaat aan den inhoud van het Israëlitisch-Christelijk godsdienstig gevoel, en bevredigend voor onze eigene religieuse behoeften. En wie twijfelt er aan, of deze eisch is volkomen vervuld.

Hieruit vloeit tevens voort: dat de latere Christelijke voorstellingen, niet enkel door het Israëlitisch-Christelijk godsdienstig gevoel, maar door dat gevoel in naauwe vereeniging met het grieksch-wijsgeerig streven voortgebragt (triniteit, logosleer, enz.) het reeds omschreven normatief karakter, dat aan de zuiver Israëlitisch-Christelijke voorstellingen toekomt, niet kunnen bezitten.

En almede vloeit uit het aangevoerde voort, dat elke voorstelling, die met het Israëlitisch-Christelijk godsdienstig gevoel wel facto of empirisch, maar niet noodwendig zamenhangt, evenmin normatief gezag kan hebben.

Vraagt men nu naar welken objectieven maatstaf wij beoordeelen, of eene voorstelling met dat gevoel al of niet in noodzakelijk verband staat, zoo behoeven wij met het antwoord niet

1 Zie ‘Een Woord van Toelichting,’ blz. 13 van Ds. Chantepie de la Saussaye, onder den invloed van wiens geschriften - wien kan het ontgaan? - verscheidene mijner meeningen of gaandeweg gewijzigd of tot betrekkelijke rijpheid gekomen zijn.

verlegen te zijn. Het godsdienstig gevoel of, wil men, het religieuse leven was, wij zagen het, bij Israël vrucht eener openbaring, d.i. niet verkregen door het gebruik van die gewone vermogens, die ons allen ten dienste staan. Welnu, iedere voorstelling, die niet uitsluitend krachtens die openbaring in het leven is geroepen; iedere voorstelling, tot welker vorming ook nog andere factoren hebben medegewerkt dan die openbaring, kan zich niet met Israëls religieus leven in noodzakelijk en onafscheidelijk verband bevinden.

Met Israëls godsdienstig leven hing bijv. zamen eene bepaalde wereldbeschouwing, eene supranaturalistische namelijk; daar echter in deze beschouwing niet enkel God, d.i. de onmiddellijke inhoud van het godsdienstig gevoel, maar ook buitendien de wereld, voorwerp van waarneming en nadenken, opgenomen was, kunnen wij haar niet wetgevend noemen, niet verpligtend voor ons denken. Op het gebied van het denken zoowel als op dat van natuurkundige studie, stond Israël niet boven, maar beneden andere volken.

Met Israëls godsdienstig leven hing bijv. zamen eene bepaalde beschouwing der geschiedenis, een teleologische en nationaal-particularistische namelijk; daar echter in deze beschouwing niet enkel God, d.i. de onmiddellijke inhoud van het godsdienstig gevoel, maar ook buitendien de gegevens der geschiedenis, voorwerp van waarneming en nadenken, opgenomen waren, kunnen wij haar geen gezag toekennen. Op het gebied der historiographie, vooral op dat der pragmatische historiographie, stond Israël niet boven, maar beneden andere volken.

Hetgeen wij nu langs zuiver geschiedkundigen weg hebben aangenomen, het zedelijk gezag namelijk van het Christelijk-theïstisch godsbesef, als zijnde de schepping van een volk, waaraan op religieus gebied groote superioriteit moeielijk kan ontzegd worden, het wordt nog vaster in onze overtuiging, daar onze eigene diepste levenservaring er voortdurend haar zegel aan hecht. De God en Vader van onzen Heere Jezus Christus is de God dien ons hart heeft gevonden, voor wien ons harte klopt, wien wij aanbidden, aan wien wij ons toevertrouwen, met wien wij in persoonlijke en zeer werkelijke gemeenschap zijn getreden; en Hij is geen ander dan wien David zijn Herder, zijn Rotssteen, zijn Hoogst en Eeuwig Goed heeft genoemd; geen ander dan van wien de profeet heeft getuigd, dat zijne liefde die eener moeder voor haar zuigeling overtreft. Onze redeneering schept zich beurtelings een God op verren afstand

of een schijngod, die zelf geen persoonlijkheid bezit; maar daarbij blijft ons harte koud, ons leven onveranderd, onze knie ongebogen. Zoo menigmaal wij waarlijk gelooven en aanbidden, geven wij ons over aan Hem, aan wien de oud-geloovigen van Oud en Nieuw Verbond hebben vastgehouden als ziende den Onzienlijke.

Laat ons nu evenwel eerlijk zijn en dankbaar. Door wien is dat religieuse leven, eens het uitsluitend eigendom van Israël, gemeen goed der menschheid geworden? Aan wien hebben wij het te danken, dat het burgerschap Israels ook aan de Heidenen werd verzekerd? Het antwoord kan niet twijfelachtig zijn, en hier moet blijken de geheel eenige waarde en beteekenis van den persoon van Christus.

Wij zagen dat Israël geen zedekundig of godsdienstig stelsel heeft uitgevonden, daar men veeleer bij het Joodsche volk een volslagen gemis opmerkt van al wat zweemt naar een wijsgeerige ontwikkeling. De openbaring, waarvan Israël de tolk mag heeten, bestaat uitsluitend in zijn zedelijk en godsdienstig *leven*. Wij hebben bij Israël te zoeken, niet de ware en absolute gods*kennis*, maar de ware en absolute gods*dienst*. Die religie, die de waarheid is voor het menschelijk gemoed: Abrahams nageslacht heeft haar in zijne uitnemendste vertegenwoordigers gekend, bezeten, ten toon gespreid.

Nooit volkomen evenwel. Israëls geloofshelden, hoe uitnemend ook, konden *de* religieuse waarheid nooit ten volle met hun inwendig leven vereenzelvigen. Om twee redenen. Zij bleven onvolmaakte, zondige menschen; met al het voortreffelijke, dat zij aan hunne nationaliteit ontleenden, namen zij insgelijks het particularisme over, dat hun volk eigen was.

Dies waren ze slechts profeten van hem, die komen zou. En hij is gekomen, de heilige bij uitnemendheid, wiens blik door geen nationaal particularisme verontreinigd is geworden; hij, in wien al de krachten van zijn volk hebben geleefd, maar die aan de kleingeestigheid van zijn volk ten eenemale vreemd is gebleven.

Deze was de Christus. Israëliet bij uitnemendheid, kon hij daardoor reeds noch een wijsgeer, noch een zedeleeraar zijn, evenmin als Abraham, David of Jesaja. Alle historische zin moet ons ontbreken, om hem zelfs in de verste verte met Confucius, Socrates of Plato op ééne lijn te stellen. Gelijk het de vraag niet is, wat Israël geleerd heeft, maar alleen wat Israël

geweest is, zoo kan het evenmin de vraag wezen welk godsdienst-stelsel, welke zedekundige voorschriften Christus ons heeft medegedeeld, maar insgelijks uitsluitend wat Christus geweest is. Op het karakter, op het eigenaardige van zijne persoonlijkheid komt dus voor ons alles aan.

Die persoonlijkheid leeren wij kennen als een met den Vader; als levende in het bewustzijn dat Gods geboden niet zwaar zijn; als doordrongen van de overtuiging dat alleen in volstrekte zelfverloochening en grenzenlooze liefde de zedelijke kracht des menschen moet worden gezocht; als met geestdrift bezield voor één groot levensdoel: de vestiging van het koningrijk der Hemelen. Die persoonlijkheid leeren wij kennen als in een schoone en levende harmonie vereenigende hetgeen elkander pleegt uit te sluiten: mannelijken moed en vrouwelijke teederheid; het hoogste spiritualisme en volstrekten afkeer van alle ascetische onnatuurlijkheid; een koninklijk gezond verstand en een aandoenlijken weemoed van levensbeschouwing. In den persoon van Christus toch - ik ga voort met de schoone woorden aan te halen van D^{s}. Busken Huët - is opgetreden en uit hem heeft gesproken een zoo eerbiedige gemeenzaamheid met God en een zoo grenzenlooze liefde voor de hoogste belangen der menschheid; een zoo verheven onpartijdigheid en een zoo bewonderenswaardige angstvalligheid; zulk een vrijgevigheid en zulk een naauwgezetheid, zulk een ruimte en zulk een ernst, zulk een wijsheid, zulk een overleg, zulk een geloofsvertrouwen, zulk een deernis, zulk een edelmoedigheid, zulk een barmhartigheid, dat.... geenerlei blindheid van verstand of hart het licht der in hem aan de kim verrezen zon bij mogelijkheid kan blijven ontkennen of verduisteren.

Deze persoonlijkheid mogt dus met het volste regt getuigen: Ik ben de weg, de waarheid en het leven; niemand komt tot den Vader dan door mij. Immers dat God-menschelijk karakter dat in Israël, ofschoon daar nog door blijvende zonde en onvolmaaktheid onderdrukt, reeds zulke lichtende vonken uitschiet, in den persoon van Christus treedt het te voorschijn met vollen luister. Het woord dat bij God was en God was, het woord dat in psalmisten en profeten te vergeefs zijn volkomene uitdrukking zocht, in Christus heeft het zich belichaamd, in hem is het vleesch geworden; of, hetgeen hetzelfde is, de volkomene religie, het waarachtig God-menschelijke was met zijn inwendig leven één. En welke gebrekkige historie-schrijvers de

Evangelisten in ons oog ook mogen zijn, of liever: hoe weinig scherp hun het onderscheid voor den geest hebbe gestaan tusschen waarheid en werkelijkheid; m.a.w. hoe onkritisch - Goddank, trouwens - ze ook in de levensbeschrijving van Christus te werk zijn gegaan; het historisch beeld dier ongeëvenaarde persoonlijkheid geven ze ons in breede en voldoende trekken weder en men moet al zeer gebrekkig bekend zijn met het gebruik, dat ook van legenden in de historische studie gemaakt wordt, om zich niet door de herhaalde lezing en bestudering der Evangeliën die persoonlijkheid aanschouwelijk te kunnen voorstellen, van wie geschiedenis en traditie nooit anders dan goed hebben gesproken.

Wagen wij het niet, het mysterieuse in die wondere persoonlijkheid weg te redeneeren. Is reeds in het algemeen de genialiteit op ieder gebied voor ons nog een gesloten geheim; is de eigenaardigheid meer in het bijzonder van Israël - in aanmerking genomen de geringe beschaving zoowel als de afwezigheid van alle wijsgeerige ontwikkeling bij dat volk - een ondoorgrondelijk raadsel; werd daarenboven - hetgeen waarlijk niet weinig zegt - de profeet van Nazareth, met wien zijne discipelen gegeten en gedronken hadden, zoodanig reeds voor het bewustzijn zijner eerste volgelingen getransfigureerd als uit het Evangelie van Johannes en uit de brieven van Paulus blijkt het geval te zijn geweest; is de indruk door dien profeet te weeg gebragt, korten tijd na zijn verscheiden, reeds zoo buitengemeen groot dat de logosleer, die toen de diepste geesten bezig hield, zich terstond aan hem heeft vastgehecht: dan staat de onpartijdige onderzoeker stil en ‘Christus was maar een gewoon mensch’ is hem een wanklank. Theanthropos! roept hij uit, en ofschoon die uitdrukking wel geene logische analyse velen kan, is zij hem in hare geheimzinnigheid aannemelijk, om Dien te beschrijven, wiens uitnemendheid ons bekrompen verstand verre te boven gaat.

Hem zouden wij dan willen ruilen tegen eenige koude, zedekundige voorschriften! Maar dan moesten wij aan onze geheele historische beschouwing van de ontwikkeling en opvoeding des menschdoms ontrouw worden en vergeten dat die ontwikkeling, dat die opvoeding alleen door rassen, door volken, door persoonlijkheden geschiedt. Wij zijn er veeleer diep van doordrongen, dat de Christelijke waarheid onder geene abstrakte formule te brengen is, dat men haar aanschouwen moet, in hare

eigenaardige nuanceering, gelijk zij door Christus levende werkelijkheid is geworden. Daar is een geest, waarvoor gij geen kwalificatie kunt vinden; het is niet de joodsche geest, het is niet de grieksche geest noch ook die beide vereenigd, maar het is de geest van Christus. Daar is een levensbeschouwing; ze is niet de semietische, niet de hellenistische, zelfs niet de germaansche; ze is de levensbeschouwing van Christus. En om dien geest in ons op te nemen, en om ons die levensbeschouwing eigen te maken, daarvoor, wij gevoelen het, is het noodig dat Christus in ons leeft, dat wij eene plante met hem worden, in een woord dat wij in hem gelooven, d.i. zijne persoonlijkheid voor de normatieve waarheid houden op het hoogste en heiligste gebied des levens. En dit - wij gevoelen het evenzeer - moet onze bekeering zijn: niet dat wij met behulp onzer rede ons langzaam modelleeren naar een of ander zedekundig voorschrift, maar dat Christus een gestalte in ons verkrijge, zoodat wij geheel uit zijn geest denken, gevoelen, spreken en handelen.

Schouderophalend kunnen wij dus slechts de poging opnemen van sommigen in onzen tijd, die, met de geschiedenis brekend, den Christus ter zijde willen stellen en ons spottend vragen of wij, gelijk van de gemeenschap van Christus, zoo ook van de gemeenschap van Camphuysen gewagen. Nu ja, als Camphuysen een persoonlijkheid blijkt te zijn die een geheel oorspronkelijke en daarbij onvergelijkbare Gods-, wereld- en levensbeschouwing in zich resumeert, dan zullen wij ook naar zijne gemeenschap verlangend uitzien. Weet men dan niet hoe zeer groote persoonlijkheden zich juist hierdoor onderscheiden, dat haar naam als 't ware ophoudt een eigennaam te zijn en het eenig passend adjectief wordt voor de gevoelens en denkwijzen, waarvan zij als de grondleggers moeten aangemerkt worden. Of zal men alle eigennamen prijsgeven van hen, die de weldoeners zijn geweest der menschheid? Al ware dit bestaanbaar met de dankbaarheid, die jegens hen ons vervult, de geschiedenis zelve zou de nalatigheid wraken. Ik heb nu eens niet van Plato, niet van Mozes, allerminst van eenig wijsgeer uit den nieuweren tijd de levensbeschouwing ontvangen, die van nu aan mijn onvervreemdbaar eigendom mag heeten; ik heb haar evenmin uit mijn brein te voorschijn geroepen noch door mijn eigen vernuft ontdekt. Maar zoo ik van Christus dan alles geleerd heb, dat mij heilig en dierbaar is; dat mij lust geeft in het leven; dat, ik vertrouw het, mij moed zal schenken in het sterven, wat is

dan natuurlijker dan dat ik mij naar hem noem, mij uitgeef voor zijn discipel en mij met de gemeenschap zijns geestes voed?

Wij verlaten deze zijde van ons onderwerp met de aanwijzing van het verband waarin onze waardeering van Christus staat tot onzen twijfel ten opzigte der Evangelische wonderverhalen.

Deze waardeering en deze twijfel staan tot elkander in regte reden. Zij gaan voor ons gepaard; met de eerste wordt de laatste steeds vrijmoediger; met den laatste de eerste steeds opregter. ‘Voor ons’ - wij zeggen het den hoogleeraar Opzoomer na - ‘voor ons is Christus toch in geen geval de wonderdoener meer, maar wel de groote Godsgezant, wiens woorden ons nog een rigtsnoer des levens zijn; voor ons stilt hij het geweld der golven niet meer en wekt geen dooden meer op, maar wel blijft hij ons van den Vader getuigen, en de Grondwet van het Godsrijk, de wet der liefde, ons verkondigen; voor ons bestaat er geen wondermagt meer dan de wondermagt van Zijn geest, die overal, waar hij doordringt, het kwade wegneemt en vruchten der heiliging kweekt.’ Niemand beschuldige ons als bedoelde onze kritiek der wonderverhalen de grootheid van Christus te verkleinen. Het is juist om die grootheid in *aller* oogen aanschouwelijk en treffend te maken, dat wij ons gevoelen over het mirakel met vrijmoedigheid uitspreken. Want, grooter is ons de Christus, wiens geest ons met blijde onderwerping, hartelijke eenswillendheid, vrolijke hope op de Eeuwige woningen vervult, dan hij, die Lazarus uit het graf doet verrijzen. Grooter is in ons oog de vriendelijke Menschenzoon, die ons een onsterfelijke vreugde doet kennen, waardoor zelfs het schamele stuksken brood en de teuge koud waters gekruid wordt, dan hij, onder wiens vingeren visschen en brooden worden vermenigvuldigd. Grooter is voor ons, onvergelijkbaar grooter - en voor wien dan niet? - de magtige overwinnaar der wereld, de overste Leidsman en Voleinder des geloofs, wiens onverdoofbare moed een fontein des eeuwigen levens in ons ontsluit, dan hij, die na eens het hoofd te ruste te hebben gelegd in het graf, de oogen weder opent om op geheel onverklaarbare wijze deze wereld te verlaten.

Deze uitspraken zullen wij trachten te staven door onze denkbeelden mede te deelen omtrent de onderlinge betrekking tusschen geest en stof.

Men is veel te spoedig gereed met de verklaring, dat in

de wereldbeschouwing der Ouden de stof onderworpen was aan den geest. Het mag niet uit het oog worden verloren, hoe zeer reeds de Egyptische bouw- en bovenal de Grieksche bouw- en beeldhouwkunst een werkzaamheid des geestes toonen; een overwinning des geestes over de stof, die ons met eerbied vervult. Als de mensch een stuk marmer afhouwt, een klomp, een ongevormden klomp, maar aan dien klomp vormen mededeelt, schooner dan hij ze ooit in de werkelijkheid heeft gezien, en wier ideale heerlijkheid ons na een verloop van eeuwen met de edelste gedachten vervult, is dan de geest aan de natuur of de natuur aan den geest onderworpen? Als de taal het voertuig wordt van de verhevenste en meest afgetrokkene denkbeelden; als de mensch zich voor het eerst op dat voertuig in de onmetelijke hoogte der bespiegeling durft wagen, met zekerheid zijn koers rigtende en het punt van aankomst te voren bepalende, is dan de geest aan de natuur of de natuur aan den geest onderworpen?

Dit mogen wij niet uit het oog verliezen. Al zien wij de wonderen onzer industrie in de oude wereld niet plaats grijpen, het is daarom nog niet uitgemaakt, dat de geest der ouden zich tegenover de natuur minder krachtig gevoelde dan de onze.

Hoe het zij, in lateren tijd heeft de heerschappij des geestes zich belangrijk uitgebreid. De wijsbegeerte, die Baco als haar oversten leidsman erkent - wie herinnert zich niet de schoone beschrijving van Macaulay? - ons leven heeft zij verlengd; ons lijden verkort; kwalen uitgeroeid; de vruchtbaarheid van den grond vermeerderd; den zeeman nieuwe waarborgen verleend op zijn onzekeren togt. Over groote rivieren en onstuimige zeeën heeft zij bruggen gespannen, waarvan de gedaante onzen voorouders onbekend was; den bliksemslag heeft zij schadeloos gemaakt; den nacht in den dag herschapen; onzen gezigtseinder uitgebreid; de kracht onzer spieren vermenigvuldigd; de beweging versneld; den afstand vernietigd; het onderling verkeer der volken gemakkelijk gemaakt. Zij heeft ons in staat gesteld neder te dalen in de diepten der zee; op te vliegen in de ruimte der lucht; veilig door te dringen in de verpeste holen der aarde; het land te doorsnijden in voertuigen die geen paardenkracht behoeven; de zee in schepen, die tien knoopen in het uur afleggen tegen den wind. En dit is slechts een deel van haar arbeid en van haar eersten arbeid. Want zij is een wijsbegeerte die nooit rust, die haar doel nooit

heeft bereikt, en nooit volmaakt is. Haar wet is vooruitgang; de natuur te onderwerpen aan den geest haar verhevene taak.

In de oogen van sommigen beteekent dit alles weinig of niets. Zoolang een doode niet uit zijn graf verrezen is, kan de natuur niet gedacht worden als onderworpen aan den geest.

Vreemde bewering! Kan de heerschappij van onzen redelijken geest dan bestaan in het tot stand brengen van het onredelijke? Kan de heerschappij van onzen redelijken geest gelegen zijn in eene blinde tiranny over de onbezielde natuur? Het is duidelijk, dat de geest slechts het redelijke kan willen, en als redelijk erkent hij al hetgeen waarlijk met de natuur overeenkomt. Zijn er steenkolen in het hart der aarde, ons verstand leert ons daaruit een helder licht te doen stralen; het is ons genoeg. Zijn we zonder regenscherm in een open vlakte, terwijl de stortregen nederploft, alleen de geest van den waanzinnige kan hem doen verlangen, dat zijn lichaam droog blijve. Is er een kruid gewassen dat de koorts bedwingt, onze geest wil het ons doen vinden; is ons het been afgezet, welk redelijk wezen verlangt, dat het weder aangroeije. Verlangde hij het; verlangde hij iets tegennatuurlijks, hij zou met zich zelven in strijd komen. Met geen tooverwoord wil hij werken; neen, hij bestudeert de natuur, als de temmer het wild gedierte, hij gaat hare gangen na, hij leert de wetten kennen waaraan zij onderworpen is; met die gangen en die wetten weet hij te woekeren, niet om de natuur te verkrachten, maar om haar aan zijne oogmerken dienstbaar te maken. Met de natuur gaat onze geest een wettig huwelijk aan en alzoo is hij haar meester.

Zegt men nu, dat de geest dan toch voor een groot gedeelte aan de natuur onderworpen is: ik vraag op mijne beurt wanneer de redelijke geest zich die onderwerping bewust wordt? Als er van onderwerping sprake is, moet er strijd, wederstand vooraf zijn gegaan. Maar is men dan onzinnig genoeg om wederstand te bieden aan hetgeen volmaakt natuurlijk is? Als mij een luchtballon of eenig ander werktuig van dien aard ontbreekt, is het volmaakt natuurlijk dat ik den vogel niet kan volgen in zijn vlugt; alleen het kind zegt dan: ik zou toch gaarne willen vliegen. De redelijke mensch kan niets ernstig willen dan hetgeen redelijk is. Kon hij een middel ontdekken om het luchtruim te doorklieven; om zijn organisme voortdurend in stand te houden, hij zou het gewis aanwenden, maar om het onmogelijke in het mogelijke te herscheppen, daaraan

denkt hij niet. Wenscht hij niet, twee met twee vermenigvuldigende, vijf tot uitkomst te verkrijgen, of zonder kennis van het Grieksch de geschriften van Plato in het oorspronkelijk te kunnen lezen, hij wenscht dan evenmin de volmaakt natuurlijke werking van den dood door de kracht van zijn geest te storen.

Hiermede is, zoo ik mij niet bedrieg, het argument dat in wonderen een waarborg vindt voor de heerschappij van den geest over de natuur, een argument nog in den jongsten tijd met allen aandrang herhaald, voor goed gevallen. Dan zijn de Christenen ook niet de ware stofbeheerschers, en begeeren dit ook niet te zijn, tenzij ze, niet genoeg met de natuur en de wijze waarop men haar bedwingt bekend, gedurig allerlei tooverachtige geriefelijkheden wenschen, waarnaar ik mij verbeeld, dat alleen kinderen gedurig de handen begeerig uitstrekken.

De heerschappij van den geest over de stof, gelijk wij haar verlangen, is van geheel anderen aard. Zij wordt verkregen eensdeels door de wetenschap, anderdeels door het geloof.

Door de wetenschap. Zij toch maakt ons bekend met Gods wil, gelijk die wil zich in de natuur openbaart. Zij leert ons de geheimen van dien wil, d.i. de geheimen der natuur verstaan; daarom moest er ook eigenlijk van beheersching der natuur geen sprake zijn. De natuur is onze vijandin niet. Zij is onze leidsvrouw, onze hulpe tegenover ons; duizend hulpmiddelen heeft zij voor ons weggelegd, om ons pad gemakkelijker, ons leven aangenamer te maken. Evenwel, haar leiding verspilt, haar hulpe verkwist zij niet. Met de middelen die zij bezit loopt zij niet te koop. Wij moeten haar vertrouwen winnen, in hare intimiteit doordringen, haar lang ondervragen. Ze is ingetogen en zedig. Ze prikkelt onze weetgierigheid. Ze weet veel en zegt weinig; niet meer dan wij vragen. Maar langzaam ontsluijert zij hare wonderspreuken en beloont het verstandig en geduldig onderzoek.

Ten anderen verzekert het geloof de oppermagt des geestes. Het sterk gekleurd metaphorische, dat de uitdrukkingen kenschetst, waarmede Christus zijnen discipelen wondermagt belooft, bewijst juist overtuigend, dat wij deze uitdrukkingen niet in letterlijken zin moeten opvatten. Bergen zullen wij, naar zijne toezegging, verzetten in het hart der zee. Toch, wie onzer onderneemt zelfs een oogenblik te tillen aan den Mont-Blanc? Ook de groote apostel is ons voorgegaan in de regte opvatting van de magt des geestes.

Vernemen wij zijn heldhaftige taal: Ik loop dan alzoo niet als op het onzekere; ik kamp alzoo, niet als de lucht slaande. Maar ik bedwing mijn lichaam en breng het tot dienstbaarheid. Ik heb geleerd vergenoegd te zijn in hetgeen ik ben. Ik weet vernederd te worden, ik weet ook overvloed te hebben; allezins en in alles ben ik onderwezen, beide verzadigd te zijn en honger te lijden, beide overvloed te hebben en gebrek te lijden. Ik vermag alle dingen door Christus die mij kracht geeft.

Is deze levensbeschouwing weemoedig? En zou zij niet de onze kunnen zijn, al verwachten wij niet dat de natuur van haar gewonen loop zal afwijken? Daarom heerscht in ons, volgelingen van Christus, de geest: omdat ons kracht wordt verleend, om hetgeen waarachtig noodzakelijk, d.i. in den hoogsten zin des woords redelijk is, tot stand te brengen; verdrukt zijn wij doch niet benaauwd; twijfelmoedig maar niet mismoedig; vervolgd doch daarin niet verlaten; nedergeworpen doch niet verdorven. Een hooger leven tintelt in onzen boezem, daarom vertragen wij niet; maar hoewel onze uitwendige mensch verdorven wordt, zoo wordt nogtans de inwendige vernieuwd van dag tot dag. En nadert de dood: hij slope ons vleesch; den bloei des vleesches hebben wij niet gezocht; wij werken niet aan de dingen die men ziet maar aan de dingen die men niet ziet, en wordt het aardsche huis dezes tabernakels verbroken, het gebouw van God verrijst, een huis niet met handen gemaakt maar eeuwig in de hemelen. De doodstrijd moge bang zijn, bang en zwaar: 't is een ligte verdrukking die zeer haast voorbijgaat; ons heengaan schaadt niet aan de komst van het Godsrijk.

Is deze levensbeschouwing weemoedig? Ik wenschte wel dat zij ons aller levensbeschouwing ware. Het ‘verblijdt U ten allen tijde’ zou ons ligt vallen. En zij kan ons deel worden, niet wanneer wij gelooven dat in deze wereld van orde eens een tooverwereld is nedergedaald, - hoe velen gelooven dit zonder blijde te zijn? - maar als heilige geest ons hart vervult; als hooger leven, in Christus geopenbaard, ons aantrekt met zijn onwederstaanbare kracht.

Ik heb mij laten medeslepen door de welsprekendheid des Apostels, doch houd hier stil. Evenwel niet, dan na mijnen lezers nog ééne pastorale ondervinding te hebben medegedeeld.

Het is nog niet lang geleden, dat ik wekelijks uren sleet aan de sponde van een teringlijder. De zomerhitte was druk-

kend. De vliegen waren talloos; één slechts die ze kon vangen: de zuster van den kranke. Zij had zich lang geoefend om haar broeder van deze lastige plaag te kunnen bevrijden. Maar in hare afwezigheid, als de kwaal het humeur ontstemde, wat kon hij zich boos op mij maken! ‘Vang ze toch, was het steeds, wat zijt ge onhandig.’ Toch had ik dien lijder innig lief, maar mijne liefde leerde mij geen vliegen vangen; ze gedurig te verjagen, was al dat ik kon.

Dan dacht ik dikwijls: zijn de Christenen stofbeheerschers en moeten die vliegen mijn armen kranke dan zoo kwellen, alleen omdat ik er mij niet gansch eenvoudig in geoefend heb, ze te grijpen tusschen vinger en duim?

Aan het einde van ons overzigt gekomen mogen wij met eenig zelfvertrouwen vragen, of de groote argumenten ons ontbreken, tegenover de wereldgezindheid, de genie-vergoding en het materialisme onzer eeuw?

Zooveel, ik mag het onderstellen, is uit het voorafgaande gebleken, dat verschillende wapenen, in welker uitsluitend bezit de tegenpartij zich meende te kunnen beroemen, ook ons ten dienste staan. Waarom zou het ook ons niet geoorloofd zijn den dienaar der wereld te herinneren aan de versmade liefde van een God, wiens liefdevolle wegen uit de geschiedenis gekend worden? Wordt eenig beginsel door ons beleden, dat den ernst zou kunnen verminderen, het gewigt verzwakken van dat meêwarig maar onloochenbaar feit, dat ons zooveel strijd, zooveel tranen kost: de zonde? Of zou men welligt in het determinisme zulk een beginsel willen zien? Vraagt men misschien met angst: Maakt deze leer geen zorgelooze menschen? Neen ze, antwoord ik met vrijmoedigheid, want het is onmogelijk, dat wie God waarachtig lief heeft en het goede waarachtig zoekt het kwaad ligt zou achten, dat scheiding maakt tusschen ons en het middenpunt van ons bestaan. En wie God niet lief beeft en het goede niet zoekt, hij heeft het determinisme niet noodig tot een oorkussen voor zijne traagheid; hij is reeds lang ingesluimerd op de leer der voorbeschikking of van Gods vrije genade.

En wat het overige aanbelangt: de waardering van de stille grootheid des Verlossers vrijwaart ook ons tegen genie-vergoding;

het leven en de magt des geestes eindelijk, in het nederig maar standvastig geloof openbaar, ziedaar wat wij tegenover het materialisme hebben te stellen.

Zijn derhalve, hoe verschillend ook geadstrueerd, de argumenten der tegenpartij voor een deel tevens de onze, wij meenen daarentegen nog anderen te bezitten, waarvan het gebruik aan de supranaturalistische Theologie ten eenemale ontzegd is.

Ik wensch mij hier vooral vrij te houden van alle onchristelijke aanmatiging. Iedere prediker, hoe verouderd ook in ons oog de leerstukken mogen zijn, waaraan hij blijft hangen, mits hij toegerust zij met die waarachtige geloofskracht, die de Theologie rooven noch geven kan, zal harten winnen voor het koningrijk der Hemelen. Evenwel, de gaven zijn verschillend en niet eenerlei is onze roeping. Er zijn voorgangers der gemeente die een taak hebben te vervullen bepaaldelijk tegenover die rigtingen, die als de heerschende rigtingen des tijds moeten aangemerkt worden. En met ernst en opregtheid dient het erkend te worden: een zeer groot aantal onder onze beschaafde en zoogenaamd beschaafde tijdgenooten is ten opzigte van de kerk óf onverschillig óf met kwalijk verholen weêrzin vervuld.

Dit is het eerste, waarop ik de aandacht wil vestigen. Sedert zij de wijde wereld zijn ingetreden, een Goetheaansche en Spinozistische klok hebben hooren luiden, de fransche romanlitteratuur welligt tot hun bijbel, Heine's liederen misschien tot hun gezangboek hebben gemaakt, zijn zij, over wie ik thans spreek, gewoon de kerk te beschouwen als een vereeniging, die, afgestorven aan alle aesthetiek, voor geen enkele conventioneele onnatuurlijkheid terugdeinzende, hermetisch gesloten voor den invloed van hetgeen men *l'esprit moderne* mag noemen, met monnikkengestrengheid de eischen van het volle menschenleven miskent, en waarin bovendien allerlei singuliere denkbeelden en voorstellingen gangbare munt zijn geworden; denkbeelden en voorstellingen, met de verstandelijke ontwikkeling onzer dagen in openbaren strijd.

Want - en dit is het tweede, waartoe ik mij bepaal - ofschoon het met de wetenschappelijke vorming van vele onzer onkerkelijke tijdgenooten slecht geschapen staat, zij leven niettemin in een atmosfeer rijk bezwangerd met bestanddeelen, die van de hedendaagsche wetenschap afkomstig zijn. En de hedendaagsche wetenschap - men betreure het, zoo men wil,

doch ontkenne het niet langer - bevindt zich nu eens op een standpunt, dat wel beschouwd aan het standpunt, waarop de kerk zich tot hiertoe heeft gesteld, om niet te veel te zeggen, al het eerbiedwekkende ontneemt; weshalve dan ook de Theologie eene paria onder de zusterwetenschappen is geworden, waarmede de groote mogendheden op het groot gebied van redelijk onderzoek zich niet verder inlaten.

Hierbij komt, dat de bijbel weinig of niet gelezen wordt, terwijl juist die gedeelten van den bijbel, die met onze westersche denkbeelden het minst overeenkomen en daardoor ook het minst onze sympathie kunnen opwekken, als het ware traditioneel bekend zijn gebleven, en met zeker niet altijd even edel welgevallen worden aangehaald, ten bewijze, dat de bijbel zich in onzen tijd niet meer laat lezen.

Hierbij komt, dat het aanhooren van preken bij zeer velen niet meer in den smaak valt. Uitgeslapen op alle mogelijke oratorische wendingen en figuren; voor de schoonheden der traditioneele kanselwelsprekendheid - een genre, waarvan het regt van bestaan misschien twijfelachtig is, als de regel gelden mag: tout genre est bon enz. - voor de schoonheden, zeg ik, der traditioneele kanselwelsprekendheid zoo goed als onaandoenlijk, zijn de bedoelde leden der gemeente door de stem des predikers naauwelijks meer te bereiken. Het gevolg er van is, dat zij, zich houdende op eerbiedigen afstand van den geestelijke, een leven leiden, dat zooveel mogelijk buiten de christelijke kerk omgaat en daarmede slechts in eenigzins naauwere aanraking komt, als huwelijksinzegening en doopplegtigheid welstaanshalve niet vermeden kunnen worden.

Dezen toestand kan niemand verblijdend noemen, te minder, daar de zedelijke vruchten, die deze verwijdering van de kerk draagt, insgelijks betreurenswaardig zijn. Voor allen, wier leven door de behartiging van hunne stoffelijke belangen nagenoeg geheel in beslag wordt genomen, behoorde de kerk een plaats te wezen, waar het geestelijk leven gedurig opgewekt en gevoed; waar zielenadel en zielegrootheid week aan week bevorderd werd. Heeft de kerk daarentegen opgehouden, vat te hebben op zeer velen in ons midden, de lust tot zinnelijk genot, tot wereldsche verstrooiïng neemt hand over hand toe. De maatschappij wordt hoe langer hoe minder eene vereeniging, die nevens de algemeene welvaart, ook vroomheid, wetenschap en kunst doet bloeijen.

Dat de hervorming, die uit dit alles blijkt noodzakelijk te zijn, als met een tooverslag en wel door de zoogenaamde moderne theologie te voorschijn zou kunnen worden geroepen, welk verstandig man zal zich door zijne ingenomenheid met een godgeleerde theorie tot zulk een onzinnige bewering laten verleiden? Welke weg staat ons dan open?

Over de noodzakelijkheid eener hervorming denken allen eenstemmig. Sommigen verwachten haar van de getrouwe handhaving der kerkelijke belijdenisschriften. Anderen van eene 'Vermittlungstheologie' die geen te sterken nadruk legt op de punten in geschil. Weder anderen van een ethische opvatting van het overgeleverd dogma. Op geen enkele dezer rigtingen mag men uit de hoogte nederzien, evenmin als op dat streven, dat het minst onze bijzondere sympathie opwekt, en waarin ik geenszins den dageraad van een blijder dag kan begroeten; ofschoon de hooghartige toon waarop zeker kerkelijk orgaan hier te lande, 'welks Christendom niet in woorden bestaat', ook dat streven bespreekt, in ons oog stellige afkeuring verdient. De medewerking van alle goedgezinden waarderende, - ook op het gebied der waarheid leert men, als in een goede huishouding, niets weg te werpen - de zedelijke ondersteuning van alle weldenkenden opzoekende, neemt een rigting door mannen als Colani, Reuss, Schwarz, Lang, Réville - van vaderlandsche godgeleerden zwijg ik - en aanvankelijk door mannen als Emile de Montégut, Laboulaye, Prévost-Paradol, Ernest Renan vertegenwoordigd, uitmuntende door geleerdheid, ernst, welsprekendheid en goeden smaak, de vrijheid van de klove te dempen, die tusschen het kerkelijk standpunt en het streven der nieuwere tijden ontstaan is.

Deze rigting tracht zich te assimileeren al hetgeen onze negentiende Eeuw *noodzakelijk* kenmerkt, *noodzakelijk* eigen is. Tusschen het karakter dezer eeuw en de zonde dezer eeuw tracht zij een scherp onderscheid te maken. Dat karakter wil zij overnemen; die zonde wil zij overwinnen. Want zij gelooft dat dit karakter historisch geworden is, en derhalve vooreerst zijn regt van bestaan moet hebben. Om tot dit doel te geraken begint zij met de scheiding op te heffen, die tot hiertoe tusschen gewijd en profaan in aanzien was, het profane voortaan uitsluitend met het tegennatuurlijke, met het zondige vereenzelvigende. Alles is het uwe, ziedaar haar leuze. Er is bij haar geen theologische natuurkunde, geen theologi-

sche wijsbegeerte, geen theologische historiographie. Er is één natuurkunde, welker uitspraken overal gelden; één wijsbegeerte, die bij de natuurwetenschappen ter schole gaat; één historiographie, die het getuigenis der ervaring eerbiedigt. Met deze emancipatie der profane wetenschap verandert de rigting, waarvan wij eenig heil verwachten, den atmosfeer, waarin de kerk gewoon is geweest te leven; 't geen noodzakelijk van invloed moet zijn op den atmosfeer buiten de kerk: welke beide atmosfeeren met elkander te vermengen, zoodanig dat de goede bestanddeelen van beide elkander aantrekken en te zamen de kwade uitstooten, haar voornaamste levenstaak mag heeten. Om die levenstaak verder te vervullen, breekt de bedoelde rigting en van harte gaarne met menige traditie, waaraan de kerk tot hare groote schade altijd getrouw is gebleven. Heeft de kerk in dogmatisme een hechten steun gezocht en heeft onze eeuw teregt begrepen, dat het niet aangaat allerlei zaken vast te stellen, waar men niet van weet, m.a.w., is onze tijd bij uitstek kritisch, de gewenschte rigting stelt voor de kritiek de deuren zoo wijd mogelijk open en eigenhandig komt zij aan de kritiek de eerbiedwaardigste gedenkstukken, de belangrijkste verschijnselen onderwerpen. Is de zuiver empirische weg de methode der wetenschap, door het wetenschappelijk streven onzer dagen gehuldigd; zijn aprioristische redeneeringen door dat streven, en voor goed veroordeeld; wordt de eenige autoriteit in de waarneming gezocht der verschijnselen, mitsgaders in de juistheid der logica, waarmede uit die waarneming besluiten worden getrokken, ook door de theologie worde die weg betreden; zij verloochene hare uitsluitend-speculatieve voorliefde; zij eerbiedige geen ander gezag dan dat der werkelijkheid. Is voorts in onze dagen de smaak verfijnd; de zucht naar kunstgenot ontwaakt; heeft pietistisch ascetisme zijn betoovering verloren, ook in de kerk mogen mannen worden gevonden, die het hunne tijdgenooten voelbaar maken, hoe waarachtige religie en hoogere aesthetiek tweelingzusters zijn; voelbaar, dat de godsdienst niets anders is dan de geurigste bloesem van het volle, rijke menschenleven; dat er slechts twee typen zijn, tusschen welke men redelijkerwijze kiezen kan: het verfijnde wereldkind en het kind van God, vermits alles wat daartusschen ligt door onze naburen te regt als *philisterhaft* zou kunnen worden gebrandmerkt. Is eindelijk vooral de zin voor het ridicule gescherpt; de spotlust geprikkeld; de ongedwon-

genheid overal tot wet verheven: de vorm, waarin thands het Christendom optreedt, hebbe dan gebroken met alle onnatuurlijkheid, alle kerkelijke deftigheid, alle hiërarchische pedanterie. In de vergadering der waarachtige Christenen waaije geen dompige kloosterlucht, maar een frissche adem des hoogeren levens. Daar bedenke men al wat aangenaam is en welluidt. Dan zal de prediking des Christendoms nog blijken een magt te zijn in de wereld, en zullen de gedenkzuilen harer overwinningen grootscher zijn dan de prachtigste, midden-eeuwsche Cathedralen.

Blijven evenwel de dienaren der wereld den Christus verwerpen, zoo ontslaat de onafhankelijke Evangelieprediking, die wij begeeren, zich ten slotte tegenover hen van alle verdere verantwoordelijkheid en wel met deze verklaring:

Ik ben rein van uw bloed. Om de behoeften uws harten te bevredigen, heb ik u niet gevraagd u los te scheuren van uw tijd. Ik heb u nooit met bewijsgronden trachten te overtuigen, die wel een schijn hebben van godzaligheid, maar die tegen een volkomen opregte kritiek niet bestand zijn. Ik heb, daar de sappen der hedendaagsche wetenschap u tot merg en been waren doorgedrongen, niet getracht u een supranaturalistische wereldbeschouwing op te dringen. Ik heb u niet gevraagd uw liefde voor het natuurlijke te verloochenen, noch de ascetische monnikspij om te slaan. Ik heb niet van u geëischt het onmogelijke u te laten welgevallen, het onbewezene aan te nemen. Met mijn dogmatisme heb ik u niet van mij vervreemd. Maar ik heb u voorgesteld een godsdienst, waarvan reeds uw goede smaak de voortreffelijkheid moet erkennen; een karakter, tot hetwelk de edelste bewegingen van uw gemoed u henen moeten trekken. Ik heb u geen andere keuze opgelegd dan de keuze tusschen uwe vergankelijke idealen en den Man van Smarte; tusschen uwen verwelkelijken bloemenkrans en de doornenkroon zijner zelfverloochening; tusschen uw hopeloos pantheisme en zijn vertrouwend ‘Onze Vader;’ tusschen de onvruchtbaarheid van uw hoogmoed en de wonderen zijner onuitputtelijke menschenliefde. Indien gij uw levensdoel hebt gemist, aan wien de schuld?

V.

Mijn vlugtige schets is hiermede voltooid. Dat dit artikel gemakkelijk tot de evenredigheden van een boekdeel ware aangegroeid, kan niemand ontgaan. Er is evenwel in onzen tijd zooveel te lezen, dat men met zware boekdeelen tegenover vriend en vijand bijna onbescheiden wordt. Moge mijne betrekkelijk korte en zoo ik hoop duidelijke uiteenzetting van den stand der theologische partijen in ons vaderland; van hare gemeenschappelijke belangen; van de zeer verschillende wijze, waarop zij die belangen verdedigen; en eindelijk van de eigenaardige kracht, die in de ernstige consequent-vrijzinnige rigting gelegen is, menig vooroordeel doen wijken en vooral harten tot één brengen, nu dikwijls treurig gescheiden.

Is er iemand, die bij het voortduren van misverstanden belang heeft: voor hem heb ik niet geschreven.

A. PIERSON.

Rotterdam, Mei 1860.

Aanteekeningen.

I. Het supranaturalisme is in onzen tijd schroomvallig geworden; in zijn naïve opregtheid wordt het welligt gekenschetst door enkele volzinnen, deel uitmakende van een gantsche reeks van aanteekeningen die ik vroeger eens, tot mijne verlustiging, bij elkander heb gelezen uit de 15 à 20 eerste deelen van de WW. van Teylers godgeleerd genootschap. Zij vormen een bundeltjen van theologische curiositeiten, op een regenachtigen dag niet te versmaden.

Overtuigen genoeg toonen zij aan, dat er waarlijk wel reden was voor de Theologie om naar een ander standpunt uit te zien. D^{s}. Daniël Hovens schrijft, op het einde der vorige eeuw: De Canaäniten verdienden even zoowel als Sodom en Gomorrha verdelgd te worden, OM de eer der menschheid te handhaven en den vooruitgang te stuiten - 't is aan de Grieken gebleken! - eener besmetting, welke de zedelijke natuur der menschen in die der dieren veranderde. Overtroffen de Canaäniten dus alle andere volken in geweldenarijen en onnatuurlijke misdaden, - de Egyptenaars onderscheidden zich wel niet minder door afgoderij en bijgeloof. Zij waren wel *niet zoo volstrekt, zoo onherstelbaar* bedorven, dat ze verdelgd *moesten* worden; neen, hunne *beschaafdheit en vordering in konsten en wetenschappen* konden zelfs nog *van nut wezen*, maar zelfs met dit alles verdienden zij wel dubbel die zware plagen, welke wij straks zullen zien, dat hunne hardnekkige geweldenarijen tegen Israël hun op den hals haalden.

Eerste sporen van Wunderscheu: De andere opmerkenswaardige blijk van Gods toegenegendheit en inschiklykheit voor den beschroomden en niet welbespraakten Mozes was deze, dat zijn broeder Aäron hem ten tolk verstrekte, om tot Pharaö te spreken; toonende teffens dat de Almagtige, welke zijne belemmeringe der tonge ras had kunnen wegnemen, geene wonderen doet, daar natuurlijke hulpmiddelen voor de hand zijn..... Dikwijls toonde God zijne bijzondere oplettendheit op de belangen van Israël in zijne handelwijze met bijzondere personen.

In eene andere bekroonde verhandeling over Gods bijzondere voorzienigheid leest men: .....Zoo heeft men ook de oorzaak, waardoor al de planeten van het westen naar het oosten bewogen worden in vlaktens, die een weinig van het vlak der elliptica afwijken, niet te zoeken in de algemeene bewegingswetten, maar in de wijze schikking des Allerhoogsten..... Wie waarborgt ons bijv. dat (zonder Gods bijzondere zorg) de natuur nimmer zal afwijken van hare onderscheidende evenredigheid der kunne, zo noodzakelijk ter voortplanting van het menschelijk geslacht; of van orde in deszelfs geboorte, leven en sterven.... Laten zij ons bewijzen, dat vuur, hagel, sneeuw, damp, stormwinden enz. buiten de bijzondere bestemming des Allerhoogsten, zoo stiptlijk zijnen raad volgen, als of zij dien verstonden. Dat het natuurlijk goed en kwaad, regen en zonneschijn, vrugtbaarheid en onvrugtbaarheid, brandende hitte, sprinkhanen en dergelijken in eene juiste gepastheid naar den toestand der zedelijke wereld voortkomen; zo zelfs dat Gods bijzonder toevoorzigt het niet juister had kunnen schikken. Dat den goeden, te midden in zoo grooten drom van goddeloozen, geen meerder rampspoed treffe, dan ter bevorderinge van hun waaren welstand noodig is; dat de berokkende schelmstukken der boosdoeners, schoon door geene tusschenkomst van eenige goddelijke bescherming verhinderd, zig nooit verder uitstrekken, dan Gods oogmerken gehengen. Zo lang zij ons niet bewijzen kunnen, dat deeze en soortgelijke dingen, alleen volgens de algemeene wetten, net eveneens gebeuren zouden, als zij nu doen, zo lang zal het ons ook vrij staan hunne veronderstelling deswegen te verwerpen.

Over het verband tusschen Gods bestuur en de menschelijke vrijheid: Maar misschien zal iemand zeggen, dat Gods bijzondere invloed op het hart des menschen niet minder met 's menschen vrijheid strijdt, dan de bepaling, die uit voorafgaande oorzaken ontstaat. Maar God, die oneindig wijs en magtig is kan het

barte des menschen zeer gemakkelijk, op Hem alleen bekende wijzen, zoodanig buigen, dat de mensch niet eens bemerkt, dat hij hiertoe heimelijk getrokken of aangezet worde; ja zoo, dat zijne vrijheid volstrekt ongeschonden blijve... Het komt dus neder op een mystificatie!

II. Soms is de onbekeerlijkheid van theologen groot. In *Waarheid in Liefde*, wordt gevraagd: waarom, zoo er niet ‘eene werking is geweest eener bijzondere openbaring van God, waarom dan de philosophie der Grieken zoo verre beneden het Monotheïsme der Hebreeuwen staat, en waaruit de voortreffelijkheid der Israëlietische profeten zij te verklaren.’ Hier wordt bijgevoegd: ‘Een beroep op de menschelijke natuur verklaart niets. Jesaja en Plato waren beide menschen. Waarom staat, indien beider voortreffelijkheid uit de menschelijke natuur voortkomt, die natuur eeuwen voor Plato in het onwetenschappelijke Jerusalem in Jesaja zoo hoog boven deze natuur in Plato, die zich te Athene in den heldersten luister van de verlichting der oudheid koesterde.’ Men zou even goed kunnen vragen, waarom, indien er geen bijzondere werking der openbaring Gods is geweest. Homerus' Ilias zoo veel hooger staat dan Voltaire's Henriade; of wel, daar philosophie en godsdienst met twee verschillende vermogens in den mensch in verband staan, waarom Shakespere zooveel hooger staat dan Hegel, indien Shakespere niet door een bijzondere godsopenbaring begunstigd is geworden? Het is duidelijk, dat tusschen den philosoof Hegel en den dramaticus Shakespere evenveel punten van vergelijking zijn als tusschen den filosoof Plato en den profeet Jesaja. Maar stout is het volgende: ‘Of spreekt men met Ernest Renan van het eigenaardige van het Semitische volkenras, als daarin gelegen, dat zij, als bij dwingende natuurdrift van geest en hart, de godsdienst van den eenen God aanhingen, *dan slaat men de geschiedenis in het aangezigt*, daar deze ons leert, dat ja wel, gelijk overal, zoo ook onder de Semiten de sporen zijn te vinden van een oorspronkelijk aan het menschdom eigen Monotheïsme, maar tevens leert dat de Semitische volkeren, de Hebreën ingesloten, uit hun eigen aard veelgodendienaars waren en dus de zuivere kennis van den eenen waren God niet aan de Semieten, en niet aan de Hebreeuwen uit hen zelven eigen is, maar bij enkelen onder de Hebreeuwen, bij Abraham, Mozes en de Profeten gevonden wordt, en eerst uit deze mannen, na eeuwen kampens, is overgegaan in geheel het volk...’ Zonder de bijzondere openbaring van God aan Israel, ofschoon niet in orthodoxen zin, verklaart *Waarheid in Liefde* hier te staan voor een onoplosbaar raadsel.

Ernest Renan, de schrijver van de Histoire générale et système comparé des langues sémitiques, de schrijver van de Etudes d'Histoire religieuse, wordt door *Waarheid in Liefde* beschuldigd van de geschiedenis in het aangezigt te slaan.

Want, ‘al de Semietische volken waren uit hun eigen aard veelgodendienaars.’ Want, ‘Abraham, Mozes en de Profeten waren alleen Monotheïsten.’ Want, ‘een beroep op de menschelijke natuur verklaart niets!’ Een beroep op eene bijzondere openbaring van God, niet eens in oud-orthodoxen zin, verklaart daarentegen bijzonder veel.

Aan dergelijke zonderlinge beweringen behoorde een overigens achtenswaardig Godgeleerd Tijdschrift zich niet schuldig te maken.

Ik laat hier de hoogst eenvoudige opmerking van Renan volgen. Zij is te vinden in de Februarij - Maart aflevering van het Journal Asiatique, 1859:

Pour juger le caractère d'une nation et d'une race il faut considérer ce qu'elle a fait dans le monde, rechercher par quoi elle a marqué sa trace dans l'histoire, *voir en quoi elle a réussi. Cela posé*, quel est le caractère de la race sémitique envisagée dans l'ensemble de l'histoire universelle? Cette oeuvre, c'est évidemment la prédication et la fondation du Monothéïsme. Les trois grands faits généraux par

lesquels la race sémitique est sorti du domaine étroit que la géographie lui assigne sont le Judaïsme, le Christianisme, et l'Islamisme. Or en quoi se résument ces trois faits, auxquels nul autre dans l'histoire des religions ne saurait

être comparé? En la conversion du genre humain au culte d'un Dieu unique. Aucune partie du monde n'a cessé d'être paienne *que quand une de ces trois religions y a été portée*, et de nos jours encore, la Chine et l'Afrique arrivent au Monothéïsnie, *non par le progrès de la raison*, mais par l'action des missionaires chrétiens ou musulmans. C'est la Bible qui, portée furtivement par l'action des missions protestantes au sein de la société Chinoise, y a produit ce mouvement religieux qui parait destiné à aboutir à une sorte d'Islam. D'un bout à l'antre de l'Afrique la prédication musulmane, partant du Caïre et de Mascate, fait à l'heure qu'il est de surprenants progrès: tant il est vrai qu'une sorte d'inoculation sémitique est nécessaire pour rappeler l'espèce humaine à ce qu'on a nommé la religion naturelle, *avec assez peu de raison* ce semble, puis qu'en réalité l'espèce humaine, en dehors de la race sémitique, n'y est guère arrivée par ses instincts naturels.

Une objection, je le sais, peut m'être ici adressée. Le Judaisme et le Christianisme me dira-t-on sont l'oeuvre *de la même tribu*, et l'Islamisme n'est à son tour qu'une sorte de contrefaçon du Judaïsme et du Christianisme, grossièrement amalgamés; par conséquent on n'est pas fondé à regarder comme l'oeuvre de toute la race sémitique, ce qui est l'oeuvre spéciale du peuple juif, et le résultat des dons spéciaux qui lui furent départis.

Je remarqnerai d'abord que, *lors même* que le Monotheïsme pur aurait été parmi les Sémites le partage exclusif du peuple juif, on n'en serait pas moins autorisé à faire figurer ce trait dans le caractère général de la race. *Le caractère général d'une race doit etre dessiné d'après celui des fractions qui le réprésentent le plus complètement*. L'iniative artistique, philosophique, scientifique dans la race indo-européenne n'a guère appartenu qu'à la Grèce; la Grèce joue dans la race indo-européenne un rôle fort analogue à celui de la nation juive dans la race sémitique. Or si l'on faisait un tableau général des aptitudes de la race indo-européenne, on serait forcément amené à prendre plusieurs traits de ce tableau dans l'Idéal que nous offre la Grèce. Pour tracer le rôle général de la Grèce ellemême, n'est-ce pas à Athènes et à l'Ionie, bien plus qu'à Sparte et aux Doriens, que l'on songe? Une race, dans son ensemble, doit être jugée d'après la résultante finale qu'elle a inséré dans le tissu des choses humaines, et quand même nous ne saurions rien des antiquités de la race sémitique, nous serions autorisés à l'appeler une race monothéïste, *puisque le rôle de celle de ces branches qui est arrivée à une importance de premier ordre a été de fonder le Monotheïsme dans l'humanìté*.

Une réponse plus directe d'ailleurs m'est permise, et je crois pouvoir établir que le Monothéïsme des juifs n'a pas été dans la race semitique un fait isolé. La race sémitique se divise, sous le rapport de la religion et des formes extérieures de la civilisation, en deux branches bien distinctes: 1°. la branche nomade, renfermant les Arabes, les Hébreux et les populations rattachées à Térach ou Tharé, qui avoisinaient la Palestine; 2°. les populations sédentaires et formant les sociétés plus organisées de la Phénicie, de la Syrie, de la Mésopotamie, de l'Yémen. Je vais essayer de prouver que le Monotheïsme a toujours eu dans la première de ces branches son boulevard le plus sûr et qu'il est loin d'avoir été aussi étranger à la seconde qu'on serait tenté de le croire d'abord.' Hierna volgt een zeer geleerd philologisch betoog, hetgeen ons helaas! niet baat, want 'Ernest Renan heeft de geschiedenis in het aangezigt geslagen.'

Evenwel, tot regte beoordeeling van de zeker opmerkelijke omstandigheid, dat Israël zich zoo vaak tot afgoderij heeft laten verleiden, bedenke men ook vooral, dat het iets anders is of een volk een polytheïstische wereldbeschouwing is toegedaan, iets anders of het soms voor afgoden nederknielt.

III. In de duitsche - en juist niet in de regtzinnige duitsche - litteratuur viudt men deze schoone bladzijde over den bijbel:

‘Welch ein Buch! gross und weit wie die Welt, wurzlend in die Abgründe der Schöpfung und hinaufragend in die blauen Geheimnisse des Himmels....

Sonnenaufgang und Sonnenuntergang, Verheissung und Erfüllung, Geburt und Tod, das ganze Drama der Menschheit, Alles ist in diesem Buche.... Es ist das Buch der Bücher, Biblia. Die Juden sollten sich leicht trösten, dass sie Jerusalem und den Tempel und die Bundeslade und die goldenen Geràthe und Kleinodien Salomonis eingebüsst haben.... solcher Verlust ist doch noch geringfügig in Vergleichung mit der Bibel, dem unzerstörbaren Schatze, den sie gerettet. Wenn ich nieht irre, war es Mahomet, welcher die Juden “das Volk des Buches” nannte, ein Name der ihnen bis heutigen Tag im Oriente verblieben und tiefsinnig bezeichnend ist. Ein Buch ist ihr Vaterland, ihr Besitz, ihr Herrscher, ihr Glück und ihr Unglück. Sie leben in den umfriedeten Marken dieses Buches, hier üben sie ihr unveräusserliches Bürgerrecht, hier kann man sie nicht verjagen, nicht verachten, hier sind sie stark und bewundrungswürdig. Versenkt in der Lektüre dieses Buches, merkten sie wenig von den Veränderungen, die um sie her in der wirklichen Welt vorfielen; Völker erhuben sich und schwanden, Staaten blühten empor und erloschen, Revoluzionen stürmten über den Erdboden... sie aber, die Juden, lagen gebeugt über ihrem Buehe und merkten nichts von der wilden Jagd der Zeit, die über ihre Häupter dahinzog!’

Deze bladzijde werd geschreven door Heinrich Heine. Hij voegde er later hij: ‘In der Bibel erscheint auch keine Spur von Kunst; das ist der Stil eines Notizenbuchs, worin der absolute Geist, gleichsam ohne alle individuelle menschliche Beyhülfe, die Tagesvorfälle eingezeichnet, ungefähr mit derselben thatsachliehen Treue, womit wir unsere Waschzettel schreiben. Ueber diesen Styl lässt sich gar kein Urtheil aussprechen, man kann nur seine Wirkung auf unser Gemüth konstatiren, und nicht wenig mussten die griechischen Grammatiker in Verlegenheit gerathen, als sie manche frappante Schönheiten in der Bibel nach hergebrachten Kunstbegriffen definiren sollten. Longinus spricht von Erhabenheit. Neuere Aesthetiker sprechen von Naivetät. Ach! wie gesagt, hier fehlen alle Massstäbe der Beurtheilung.... die Bibel ist das Wort Gottes.’

IV. De dogmatische kwestie aangaande de absolute zondeloosheid van Christus behoeft ons niet bezig te houden. Die uitdrukking bevat niets dan eene ontkenning, welke op haar beurt niets dan eeue abstractie verdient te heeten. Een abstraete zondeloosheid nu is een ongerijmdheid zelfs voor hen, die uit den brief aan de Hebreeën weten, dat de Christus gehoorzaamheid *geleerd* heeft, in alles verzocht is geweest en door lijden g e h e i l i g d is geworden. Men zal dus nimmer een bijbelsch begrip van zondeloosheid kunnen aannemen en vaststellen, tenzij al deze apostolische uitdrukkingen en verklaringen, daarin behoorlijk tot haar regt komen. Zoolang dit niet is geschied, onthoude men zich van elkander onderling zware problemen voor de voeten te werpen, die men zelf met den vinger niet aanroert. De geheel exceptioneele beteekenis van Christus niet te willen erkennen voor men bijv. met Péeaut kleingeestig en angstvallig de minste bijzonderheid van zijn leven de proef eener niet zeer verhevene kritiek heeft doen doorstaan, aeht ik op dezelfde wijze ongepast als te weigeren, Homerus een waar dichter te noemen, zoolang het niet gebleken is dat hij zich in zijne gedichten aan geen enkelen prozaïschen regel of aan geen enkel onjuist beeld heeft schuldig gemaakt. Verder komt het mij voor, dat de zondeloosheid van Christus mede in het licht van 1 Joh. V: 18 moet worden beschouwd.

V. ‘Vooruitgang moet er zijn in het navorschen van Bijbel en geschiedenis, in de wetenschappelijke behandeling der geloofsleer, in prediking en catechese. Gaarne vereenigen wij ons met dit gronddenkbeeld. Het had verdiend vroeger op den voorgrond gesteld te worden.’ Zoo schrijft een bezadigd landgenoot, de Heer G.H.M. Delprat, hooggeacht niet het minst om zijne vredelievende bemoeiingen. En het

denkbeeld, waarmede hij zich vereenigt, is van Prof. Hagenbach, onder bescherming van Prof. Muurling in ons vaderland overgebragt.

Het onderwijs in de godsdienstgeschiedenis aan de Leidsche Hoogeschool[1].

> Before there can be a philosophy of history there must be a science of it, before there can be a science of it, there must be an unbiassed aseertaining and recording of facts.
> 'Westminster Review', 1800. p. 336.

Ik kan mij zeer goed voorstellen, hoe Wyttenbach, toen hij voor het eerst de poort van Leiden intrad, door een heilige huivering bevangen werd, en in iederen Leidenaar, die hem voorbijging, een priester der wetenschap, een vriend der muzen begroette. Ofschoon men nu niet in de sleutelstad behoeft geboren te zijn, zooals ik, om het onjuiste dezer laatste meening bij ondervinding te kennen, loochenen kan men niet, dat de leidsche hoogeschool iets indrukwekkends, iets eerbiedwaardigs heeft, iets klassieks. Ook geloof ik niet, dat die indruk verzwakt, die eerbied verminderd wordt door eene nadere kennismaking. In menig opzigt geeft de oudste der nederlandsche akademiën de meeste bewijzen van jeugdig leven en bloei, en staat zij meer dan eenige andere op de hoogte der tegenwoordige wetenschap. Met name van de theologie - in andere vakken ben ik zelfs onbevoegd te prijzen - van de theologie in 't bijzonder zal men dat moeten toestemmen. De zoogenaamde kollegie-werken van de hoogleeraren Schotten en Kuenen - handboeken, compendia, door hen bij 't geven hunner akademi-

1 J.H. Scholten, Geschiedenis der Godsdienst en Wijsbegeerte, ten gebruike bij de akademische lessen. Leiden, P. Engels, 1859, blz. 1-16.

sche lessen gebruikt - zijn voldoende om het te bewijzen. Gij moogt zooveel ge wilt van de dogmatische denkwijs der leidsche school verschillen, gij moogt tegen hetgeen in deze handboeken geleerd wordt gemoedelijke en wetenschappelijke bezwaren hebben tegelijk, gij hebt er volkomen regt toe, en ik zou niet gaarne willen dat men mij een voorstander van het leidsche determinisme achtte; maar gij kunt niet zeggen, dat het dien mannen met de wetenschap geen ernst is, of dat er te Leiden niet dan oppervlakkig en mager onderwijs in de theologie wordt gegeven.

Indien gij echter beweeren wildet, dat dit onderwijs in één opzigt althans bij uitstek mager en voorbeeldeloos oppervlakkig is, ik zou het u, scherpzinnige lezer! op staanden voet gewonnen geven: - altijd, wanneer de geschiedenis der godsdienst tot de theologie behoort[1]. Ik zou u aanstonds bekennen, dat mijn tot hiertoe zoo onwrikbare eerbied voor de leidsche hoogeschool aanmerkelijk geschokt is door de eerste zestien bladzijden van Prof. Scholtens Geschiedenis der godsdienst en wijsbegeerte, welke zestien bladzijden aan de geschiedenis der godsdienst zijn toegewijd. Ik zou u verklaren niet in te zien, hoe het mogelijk is, dat eenzelfde hand, bijv. de Geschiedenis der christelijke godsdienst, de Inleiding tot het N.T., de Dogmatices christianae Initia, de laatste 280 paginaas van het Handboek dat nu voor mij ligt, en dan die ongelukkige zestien bladzijden kon schrijven, die voorgeven een wijsgeerige geschiedenis der godsdienst te bevatten. Ja, misschien zou ik u in vertrouwen zeggen, dat ik een oogenblik de uitgaaf van dit geschrift voor een grap gehouden en gedacht heb: De hoogleeraar heeft eens willen beproeven hoever de domheid der Nederlanders op het stuk der godsdienstgeschiedenis gaat; hij zou in Duitschland zulk een boekje niet aan de pers hebben overgeleverd, hij zou er te Oxford, te Parijs zelfs, eenige studie en inspanning aan besteed hebben, maar zeker heeft hij gemeend, dat het voor hollandsche studenten (te weten in de theologie) en voor hollandsche dominees altijd goed genoeg was. Ten minste, ik had

1 Over die vraag hier uit te weiden zou buitensporig zijn. Ik mag evenwel niet verzwijgen, dat ik mij geen wetenschappelijke theologie kan voorstellen, zonder dat de geschiedenis der godsdienst daarvan een belangrijk deel uitmaakt. Men schijnt er, blijkens het Handboek van Prof. Scholten, te Leiden ook zoo over te denken. Doch dan zou ook de geschiedenis der wijsbegeerte tot de theologie behooren, want ook daarin geeft Prof. S. collegie!

moeite mij voor te stellen, dat een geleerde als Scholten, die niet ten onregte aan de spits der nederlandsche godgeleerden gesteld wordt, in vollen ernst zulk een gebrekkig overzigt onder den trotschen titel van geschiedenis - zegge: wijsgeerige geschiedenis - in het licht zou geven.

Het wordt tijd, dat ik deze vrijmoedige bekentenissen regtvaardig en bewijzen bijbreng voor de onwetenschappelijkheid van het onderwijs in de geschiedenis der godsdienst aan de leidsche hoogeschool. Wij slaan het compendium van Prof. Scholten op, en beginnen met op de bijzonderheden te letten.

Omtrent de godsdienst der Indiërs[1] vernemen de leidsche theologanten het volgende: ‘Na de periode van een vroegeren, vóór-historischen toestand,’ ontstond bij de Indiërs ‘eene tweeledige rigting, het Brahmanisme - en het Buddhisme.’ (bl. 7). Dit laatste wordt dan als ‘een reactie tegen het Brahmanisme’ voorgesteld (bl. 8).

Veronderstellen wij bij dengene die dit hoort of leest een zeer groote mate van vergevensgezindheid. Nemen wij aan, dat hij geneigd is vrede te hebben met de benaming: *vóór-historische toestand*, toegepast op een tijdperk waarin de godsdienst, later bij de brahmanen tot mythologie en dogmatiek verstijfd, werkelijk nog leefde in de harten, en waaruit ons die heerlijke hymnen der Rig-veda bewaard zijn gebleven, die alleen opwegen tegen alles wat de brahmanen omtrent hun Brahman, hun Atman en dergelijke scheppingen eener kranke theologen-verbeelding gebeuzeld hebben; - toegepast op dat schitterende vedische tijdperk, dat uit een godsdienstig oogpunt het merkwaardigste der indische geschiedenis mag heeten, en dat door den heer Scholten eenvoudig aller aandacht onwaardig wordt gekeurd. Laten wij voor een oogenblik deze grieve buiten rekening. Dan zal er niemand zijn die bezwaar heeft den hoogleeraar toe te stemmen, dat het brahmanisme zich uit de vedische godsdienst heeft ontwikkeld, en dat daarna het Boeddhisme, als reactie tegen de hierarchie der brahmanen ontstaan is. Maar de schrijver is verder gegaan, en heeft zich aan een beschrijving van dat Brahmanisme gewaagd, die op een zonderlinge verwarring berust. ‘Het Brahmanisme,’ zegt hij, ‘vereert eene

1 Als de hoogleeraar op de volgende bladzijde van indiaansche volkstammen spreekt, en daarmeê de inwoners van Hindostan ea Dekhan bedoelt, dan is dat een onnoodige verwarring met de volken van Amerika, die men gewoon is ter onderscheiding van de Indiërs Indianen te noemen.

hoogste oorspronkelijke natuurkracht, *Brahmă* of *Parabrahma*, die zich in drieledigen vorm (trimurti), als scheppende, onderhoudende en vernietigende natuurkracht, *Brahmâ, Vischnu* en *Siwa*, aan de beschouwing voordoet' (blz. 7, 8). Nu is het stelsel, dat hier als de korte zamenvatting der brahmaansche theologie gegeven wordt, van zeer laten oorsprong. De brahmanen ontleenden hun naam van het onzijdige woord brahman: het gebed. Langzamerhand zien wij in het brahmaansche tijdperk, dat de optreding van den Boeddha onmiddellijk voorafgaat, dit neutrum tot een masculinum, dit gebed brahman tot een god Brahman worden, die echter als zoodanig slechts zelden, veelal in de vança's of leeraarslijsten der Brâhmanas, dus als de oorsprong der brahmaansche openbaring, maar in de eerdienst en in het volksgeloof geheel niet voorkomt. Eerst na den Boeddha, toen de brahmanen, door den snellen aanwas van diens belijders ontrust, de noodzakelijkheid inzagen, om de verscheidenheid der vedische goden in een eenheid zamen te vatten, werd de leer van Brahman svayambhoe (de door zichzelf bestaande godheid) den wereldschepper en voornaamsten der goden (prajâpati), opzettelijk door hen ontwikkeld. Inmiddels was onder het volk, op sommige plaatsen (b.v. in 't zuidelijke Madhoera), ongeveer gelijktijdig met het optreden van den Boeddha, de vereering van den god Çiva ontstaan, die zich langzamerhand uitbreidde en de groote çivistische sekte deed ontstaan, waartoe bijv. later de beroemde dichter der Çakoentalâ, Kalidâsa behoorde. Van een zamensmelting der Brahmanen Çiva-dienst, zelfs van een verstandhouding tusschen brahmanen en çivisten is destijds - ik spreek van het oudste boeddhistische tijdperk - nog niets te bespeuren. Even weinig is er nog te bespeuren van den god Vischnoe, wiens naam zelfs in de eenvoudige, d.z. de oudste boeddhistische soêtra's niet voorkomt. Niet lang echter na de stichting der boeddhistische sekte, moet ook de vereering van Vishnoe onder het volk ontstaan, en de grondslag geweest zijn dier wijdverspreide sekte, aan wier belijders wij het grootste en niet het minst belangrijke deel der sanskriet-letterkunde te danken hebben. Beide sekten, die met elkander en met de brahmanen toen nog niets gemeen hadden, waren ten tijde van Alexander den groote zeker in vollen bloei, maar ontwikkelden zich zelfstandig. Vishnoe zoowel als Çiva, Çiva zoowel als Brahman was een algod, de hoogste en volmaakte god, de een aangebeden aan

de oevers der Gangâ, de ander in de dalen van den Himâlaya, de derde in de bosschen en scholen der overheerschende kaste. Alleen de staatkunde van listige priesters kon op het denkbeeld komen, de vereering dezer drie absolute godheden te vereenigen. De brahmanen bemerkten met schrik, dat de heerscherstaf aan hunne handen dreigde te ontglippen. Aan de eene zijde nam de gehate sekte van den Boeddha, door verscheidene vorsten, en vooral ook door grieksche en scythische heerschers begunstigd, met ieder jaar in bloei en omvang toe; aan de andere zijde verrezen twee volksgodsdiensten, die beloofden alles wat den wijze van Magadha niet nawandelde voor zich te zullen winnen; en tusschen deze beide in stonden nu de vertegenwoordigers der oude godsdienst, de brahmanen, alleen. Koningen en grooten hadden zich vrijgemaakt van hun looden juk, en het hart des volks was langzamerhand van zijn oude leeraars vervreemd. Wat te doen? Gemeene zaak met de boeddhisten te maken? Maar liever dan zich met deze gruwelijke ketters te verstaan, zouden zij voor altoos van de heerschappij over de harten hebben afgezien. Doch wat verhinderde hen zich van de nieuwe volksgodsdiensten te bedienen, om het verlorene althans gedeeltelijk te herwinnen? Zeer verstandig in hunne soort gaven ze ter bekwamer tijd een deel hunner kitteloorige regtzinnigheid prijs, begunstigden de dienst van Çiva en de dienst van Vishnoe, stelden de dienst van Brahman, die tothiertoe alleen in de bespiegelingen der scholen geleefd had en thans voor het eerst als volksgod werd gepredikt, eenvoudig daarnevens, en vereenigden zoo de verspreide krachten tot een magtig leger, waarmede zij de worsteling tegen de boeddhistische vijanden beproeven, volhouden en eindelijk, na eeuwen strijdens, zegevierend beslissen konden. Dus stonden de drie wereldscheppers nevens elkander, zonder dat de vraag nog geopperd werd, hoe zulk een vereeniging mogelijk was, en vooral zonder dat iemand aan hunne zamensmelting dacht. Van een trimoêrti was nog in de verte geen spraak. Het oudste voorbeeld van zulk een trimoêrti, maar van een geheel andere dan de heer Scholten bedoelt, komt in de eerste eeuwen van onze jaartelling, dat is dus verscheiden eeuwen na Boeddha voor. Te weten, men vindt uit dien tijd een voorstelling van Çiva als de hoogste god der brahmaansche godsdienst, die de drie eigenschappen van schepping, onderhouding en vernieling in zich vereenigt, en dus - hij alleen - de trimoêrti is. Van

een trimoêrti bestaande uit Brahman, Vishnoe en Çiva bestaat er vóór de 4de eeuw onzer jaartelling geen spoor[1]. Ik geloof niet dat het tot de eigenaardigheden eener wijsgeerige godsdienstgeschiedenis behoort, om op dergelijke vrij ruiterlijke wijs met de feiten der historie te spelen. Maar zeker is het, dat de heer Scholten geen regt heeft zich te verwonderen of te ergeren, wanneer de een of andere wijsgeerige beoefenaar der kerkhistorie de athanasiaansche drieëenheidsleer als een deel der bergrede, en de prediking van Jezus als reactie tegen de leerstellingen van Mozes-ben-Maimon, Aben-Esra en Kimchi voorstelt, of het ontstaan der hervorming poogt te verklaren uit afkeer van de woelingen der jezuieten en het fanatisme van Louis Veuillot.

Uit het bovenstaande zou men kunnen opmaken, dat de chronologie niet de sterke zijde van Prof. Scholtens wijsgeerige geschiedenis der godsdienst mag genoemd worden. Soms echter schijnt het, dat de leidsche hoogleeraar een chronologisch vraagstuk van zeer neteligen aard met ontwijfelbare gewisheid en voor goed heeft uitgemaakt. Weinig dingen zijn zoo onzeker als de chronologie van Boeddha's leven, en nergens heerscht zoo weinig eenparigheid dan in de bepaling van het jaartal van zijn overgang tot het Nirvâna, dat is van zijn dood. De noordelijke boeddhisten, chinezen en tubetanen geven daarvoor een geheel anderen datum dan de zuidelijke, de singhalesische. Het jaartal door deze laatste als Çakya Moeni's sterfjaar opgegeven is 543 v.C. Het gewone jaartal door de chinezen bepaald is 950 v.C., maar andere chinesche autoriteiten spreken van 1130, 1045 en 767. Csoma van Körös geeft uit tubetaansche boeken niet minder dan veertien datums voor Boeddha's dood, waarvan de oudste tot 2422 v.C. opklimt, de jongste: 546, vrijwel met de singhalesische overeenkomt. De beroemdste indologen van onzen tijd hebben algemeen de singhalesische tijdsbepaling als de beste verkozen. Zoo o.a. Lassen, Weber, Burnouf, Barthélemy St. Hilaire. Zij hebben aangetoond, dat de chinesche datum blijkbaar gegrond is op

1 Men vindt het bovenstaande uitvoeriger ontwikkeld en met bewijzen gestaafd door Roth, in Zellers theol. Jahrb. V. 358v., en in het Zeitsch. d.D. morgenl. Gesellschaft, I, 85 v. Ook in zijn Zur Litteratur und Geschichte d. Veda. Drei Abhandlungen. Stuttg. 1846. Door Lassen, Ind. Alterthumskande I, 783 vv. 1087 v., en door Benfey in Ersch en Grubers Encyclop., Art. Indien, Dl. XVII, blz. 175. Men zie ook Webers Akademische Vorlesungen en Max Müllers History of ancient Sanskrit Literature, passim.

een fabelachtige profetie van den Boeddha dat er tusschen zijn dood en de bekeering van China duizend jaren moesten verloopen. Daar het nu van den anderen kant zeker is, dat de boeddhisten van Ceylon een zekere en geloofwaardige chronologie bezitten tot op 161 v.C., en het jaartal 543 bij hen zoo vaststaat, achten zij het, op voorgang van Lassen, niet gewaagd, dit laatste als het doodsjaar van den Boeddha aan te nemen. Men mag evenwel niet verzwijgen, dat het bezwaar door hen tegen het jaartal der chinezen ingebragt, niet minder tegen het jaar 543, dat der singhalezen, van kracht is. Immers ook op Ceylon vindt men een profetie, dat Vijaya (een mythisch persoon, eigenlijk: de verovering) op Ceylon landen zou terzelfder tijd dat de Boeddha het Nirvâna bereikte. De verovering van Ceylon nu had, naar alle waarschijnlijkheid, in 543 plaats, en vandaar dat dit jaar als dat van Boeddha's dood beschouwd werd. Deze opmerking gaf den oxfordschen hoogleeraar Max Müller aanleiding, het vraagstuk nog eens opzettelijk en naauwkeurig te onderzoeken. Hij ging daarbij uit van het zekere jaartal der troonsbestijging van Chandragoepta (de Sandracottus der Grieken), en kwam zoo door vernuftige berekeningen tot de hoogstwaarschijnlijke slotsom, dat de Boeddha in het jaar 477 v.C. moet gestorven zijn[1]. Al de indologen van den nieuweren tijd stemmen dus daarin overeen, dat de leeftijd van Çakya Moeni in de 6de, hetzij dan volgens Lassen in het begin, hetzij dan zooals Müller aantoont op het einde dier eeuw moet geplaatst worden. Aan de 12de eeuw denken alleen twee chinezen. Niettemin schrijft Prof. Scholten met groote kalmte: ‘Siddarthâ, een koningszoon uit het geslacht der Çakyas (Çakya Muni) omstreeks de 12^{e} eeuw v. Chr. ingewijd in de wijsheid der Brahmanen.’ Nu wil ik volstrekt niet beweeren, dat het den leidschen hoogleeraar niet vrijstond zich in dezen aan den zijde van Tchao-chi en Fahian te scharen, ofschoon hij tegelijkertijd de andere burgers van het hemelsche rijk moet afvallen, die de 10de eeuw als de eeuw van Boeddha beschouwen. Ik wil evenmin Prof. Scholten hardvallen, dat hij nog geen kennis droeg van Müllers onderzoekingen, die eerst gelijktijdig met het leidsche compendium zijn uitgegeven.

1 Wij kunnen hier niet in bijzonderheden treden. Müller zelf heeft zijn berekeningen uitnemend en in zijn meesterlijk engelsch gestaafd in zijn History of ancient Sanskrit Literature, blz. 262-310.

Maar het zou misschien niet onbillijk zijn te eischen dat hij althans eenige reden geve, waarom hij meende den leeftijd van Boeddha zes eeuwen vroeger te moeten plaatsen dan tegenwoordig algemeen wordt aangenomen, of dat hij voor 't minst op niet zoo beslissenden toon over zulk een betwiste tijdsbepaling spreke, en het verschil der geleerden op dit punt der vermelding waardig keure. Het kan toch moeilijk verondersteld worden, dat de hypothese van Lassen den geschiedschrijver der godsdienst onbekend is geweest.

Nog veel minder mogen wij aannemen, dat de leidsche geleerde geen helder denkbeeld heeft van den aard der heilige schriften bij brahmanen en boeddhisten in gebruik[1]. Maar men zou dan ook mogen verwachten, dat hij zijne leerlingen daaromtrent met eenige meerdere juistheid onderrigtte, dan hij in zijn geschrift blz. 8 noodig vond te doen. Hij noemt daar ‘de Vedas de heilige boeken der Bramijnen (sic!)’ en wat later spreekt hij van de ‘Sutras of heilige boeken van het Buddhisme.’ Dit moet bij ieder die het leest het vermoeden doen ontstaan, dat onder de heilige schriften der brahmanen geen soêtra's gevonden worden, terwijl toch de Veden, in den ruimsten zin genomen, niet weinige brahmaansche soêtra's bevatten. Spreekt de hoogleeraar van ‘de Vedas’ alleen in den engsten zin, en dus in de beteekenis van Samhita's of verzamelingen van liederen, dan moest hij bij de heilige schriften der brahmanen de brâhmanas, die ongetwijfeld een deel der openbaring uitmaakten, vermelden. In elk geval is de bepaling door hem gegeven zeer onjuist en oppervlakkig. De heilige boeken der boeddhisten zijn voorzeker soêtra's, omdat dit in de zesde en vijfde eeuw de gewone vorm der letterkunde was, en men toenmaals geen brâhmanas of gâthâ's meer zamenstelde, maar slechts een gedeelte der bestaande soêtra's is van boeddhistischen oorsprong[2].

1 Men mag evenwel in dit opzigt niet te veel van nederlandsche theologen verwachten, wanneer men in de Redevoering van den amsterdamschen hoogleeraar Hoekstra over Godsdienst en Kunst blz. 20 leest, dat het schoonste der Veda's bestaat in hymnen op Brabma, een beweering, die genoegzaam aantoont dat Prof. Hoekstra van den inhoud der vedische hymnen volslagen onkundig is.

2 Het zij mij vergund in een aanteekening een klagt aan te heffen over de slordige spelling van indische en perzische eigennamen waaraan de heer Scholten zich schuldig maakt. Hij schrijft *Çakya* en *Siwa*, schoon beide namen met denzelfden sisklank aanvangen. De letter *va* schrijft hij nu eens als *w*, zooals in *Siwa*, dan weder als *v* zooals in *Vischnu, Avatar* en *Veda*. *Siddârtha* maakt hij vrouwelijk: *Siddarthâ. Râmâyana* schrijft hij *Ramajana, Mahâbhârata* verandert hij in *Mahabarat*. *Zarathoestra* wordt bij hem *Zaratuschtra* en *Ahoeramazda* heet nu eens *Ormudz* en dan weder *Ormuzd*. Men kan bij dit alles moeilijk alleen aan drukfouten denken.

Over 't geheel echter worden de leidsche studenten door hun hoogleeraar nog beter bekend gemaakt met de indische dan met de perzische godsdienst. Het zou te veel van het geduld mijner lezers gevergd zijn, wanneer ik al de dwaalbegrippen wou doen uitkomen die over de godsdienst der mazda-dienaars in de gehoorzaal aan het Rapenburg worden verkondigd. Hier zou ik zin voor zin met hen moeten nagaan. Een paar voorbeelden mogen genoeg zijn.

Wij lezen blz. 11 de volgende merkwaardige woorden: 'Volgens de leer van Zaratuschtra of Zeretaschtro (Zoroaster), in het tijdvak na Cyrus a^{o} 570 v. Chr. in de Zend-Avesta uitgedrukt, zijn uit het oorspronkelijk ééne wezen (Zervane Akerene) twee tegenovergestelde beginselen ontstaan, Ormuzd of de lichtgod en Ahriman of de Booze.' Dit is ongeveer even juist als wanneer ik aan mijne catechizanten vertelde: 'Volgens de leer van Mozes, in het tijdvak na Josia a^{o} 583 v. Chr. in het O.T. en den Talmud uitgedrukt, bestaan er nevens Jahve en de goede geesten Gabriel, Michael enz. die zijn troon omringen, een menigte booze geesten onder aanvoering van Satan of Beelzebub.' Ziehier een zonde tegen de letterkundige en een zonde tegen de godsdienstige geschiedenis.

Beginnen wij met de eerste. De verzameling van heilige schriften, bekend onder den minder juisten naam van Zendavesta, bestaat uit zeer oude en zeer jonge bestanddeelen, niet minder in tijdsorde verschillend dan bijv. het lied van Deborah en de Mishnah en Gemara, en in twee dialecten[1] geschreven. Een zeer klein gedeelte is in het oudere dialekt opgesteld, en hoogstwaarschijnlijk van Zarathoestra-zelven en van diens leerlingen afkomstig[2]. Maar van dit gedeelte slechts, van deze liederen kan het dan ook alleen heeten, dat de leer van Zarathoestra daarin is uitgedrukt. Niets is gewisser dan dat deze stukken uit denzelfden tijd afkomstig zijn als de oudste hymnen van den Rig-veda, dus, volgens de bescheiden schatting

1 Ik spreek hier niet van het jongste deel, den Boendehesh, die in een andere taal, het Pchlcvi of Huzvaresh, is opgesteld.

2 Zie Martin Haug Die gâthâs des Zarathustra, I. gâthâ, ahunavaiti. Leipz. 1858. en Spiegels verhandeling over het tweede deel van den Yaçna in Webers Ind. Studiën I. 302-315.

van Max Müller, 1200 jaar v. Chr., volgens de meer waarschijnlijke berekening van Martin Hang uit de 20e eeuw vóór onze jaartelling. De meening dat Zarathoestra na Cyrus leefde rust alleen op de door niets geregtvaardigde vereenzelviging van zijn beschermer Vîstâçpa met koning Darius Hystaspes, en wordt klaarblijkelijk weêrsproken door den inhoud en de taal van de oudste liederen der Avesta, welke laatste van de oudperzische taal uit Cyrus dagen aanmerkelijk verschilt, en veel ouder moet zijn. Ik weet niet of het wijsgeerig is nu op zoo bepaalden toon te beweeren, dat de leer van Zoroaster in het tijdvak na Cyrus in de Zend-Avesta is uitgedrukt, maar of het wetenschappelijk zij durf ik betwijfelen.

Laten wij evenwel op een chronologisch verschil van eenige eeuwen, waaraan de discipelen en lezers van Prof. Scholten nu eenmaal gewend zijn, niet te veel gewigt leggen. Zoo iets schijnt tot de vrijheden eener wijsgeerige geschiedenis te behooren. Bedenkelijker is het, wanneer de leer eener godsdienst geheel verkeerd wordt voorgesteld, en aan een godsdienststichter begrippen worden toegeschreven, die hem ganschelijk vreemd waren. En de hoogleeraar doet niets anders, als hij beweert, dat volgens Zarathoestra uit het oorspronkelijk ééne wezen (Zervane akerene) twee tegenovergestelde beginselen Ormuzd en Ahriman zijn ontstaan. Het is toch waarlijk geen geheim meer, maar een ontdekking reeds in 1849 door Roth[1] gemaakt, later door Spiegel bevestigd, en sinds dien tijd in menigte van niet speciale geschriften, o.a. van Duncker, van Noack enz. herhaald, - het is van overlang bekend, dat noch Zarathoestra, noch de geheele Avesta een hoogeren god dan Ahoera mazda kent. Zervane akerene, dat een enkele maal in de latere boeken van de Avesta, maar zeker niet bij Zarathoestra of zijne leerlingen voorkomt, is volstrekt geen persoonlijk wezen, wordt ook niet als godheid beschouwd; maar beteekent eenvoudig: ‘de grondelooze tijd.’ Het personifieren van begrippen, dat een eigenaardigheid van het Pârsisme uitmaakt, en bijv. al zeer spoedig met de begrippen Çraosha: de openbaring, het hooren, Armaiti: de vroomheid, Asha: de waarheid, Vohoê-manô: de goede zin, Khshathra: de rijkdom enz. heeft plaats gehad, is nergens op de Zervane akerene toe-

1 Tüb. theol. Jahrbb. 1849 p. 283 vv. bijzonder p. 288.

gepast. Eerst meer dan twee eeuwen na C., ten tijde der Sâsaniden, en niet zonder den invloed van indische en christelijke philosophen, werd in sommige sekten Zervane akerene tot de hoogste, oorspronkelijke godheid gemaakt.

Blijven Ormuzd en Ahriman. Wanneer nu de heer Scholten deze beide als tegenovergestelde beginselen en dus als gelijkstaande vijanden voorstelt, en vooral wanneer hij dit als de leer van Zarathoestra voorstelt, dan brengt hij zijne discipelen op een dwaalweg. Vooreerst, het is niet juist Ahoera-mazda een goed beginsel te noemen. Het goede beginsel, de oorsprong van het zijn, in tegenoverstelling van het niet zijn, is vohoê-manô: de goede gezindheid, die later eerst gepersonifieerd en tot een der hemelsche geesten geworden is. Ahoeramazda was geen beginsel, evenmin als Jahve, maar een god, een persoonlijke god, of liever de eenig ware god, tegenover de dêvahs, de afgoden. De volksvoorstellingen van ahoeramazda's, d.i. levende wijzen of goede geesten, en van een witten geest çpeñtô mainjus, werd door Zarathoestra tot de leer van één levenden wijze: Ahoera-mazda, den waarachtigen god, ontwikkeld. Het mag zijn, dat tot het volksgeloof ook de voorstelling van een zwarten geest: anrô mainjus behoorde, maar Zarathoestra nam dezen in zijne leer niet op. Het booze personifieert hij zoo min mogelijk, en bepaalt zich, om dit uit te drukken, tot afgetrokken begrippen. Eerst na hem werd ook Anrô-mainjus als persoonlijk wezen in de leer van het Pârsisme opgenomen, maar ook toen nog bekleedde hij steeds een ondergeschikte plaats, gelijk Satan en Lucifer: ook toen bleef de strijd dien hij tegen Ahoera-mazda voert een hopelooze worsteling, en hijzelf magteloos tegenover de zedelijke daad, het zedelijke woord en de zedelijke gedachte. Het dualisme der mazda-godsdienst ligt oorspronkelijk meer in de wereldbeschouwing dan in de theologie. Zarathoestra was zonder eenigen twijfel monotheist, minder zuiver dan Mozes, maar in zijne mate niet minder opregt, en hij stelt Ahoera-mazda niet minder scherp tegen de dêvahs over, dan de profeten van Israël Jahve tegenover Baäl en de leugengoden der volken. Ook hier heeft de hoogleeraar alles dooreengeward, en uit begrippen en voorstellingen, die zich eeuwen na elkander hebben ontwikkeld, een stelsel opgebouwd, dat hij, zeer ten onregte, voor de leer van Zarathoestra laat gelden. Wat hij met dien naam betitelt is niet veel anders dan het moderne Pârsisme, dat zich in de derde

eeuw onzer jaartelling door de restauratie der Sâsaniden vormde, en in den Boendehesh werd uitgedrukt.

Maar het is niet Zarathoestra, het zijn niet de Parzen, - hun doodvijanden, de arme Hellenen zijn het, die zich het meest over Prof. Scholten te beklagen hebben. Bijna alle godsdienstzin wordt hun rondweg door dezen hoogleeraar ontzegd, aan hun nationale godenwereld bijna alle oorspronkelijkheid ontnomen. De heldere Olympus is geleend; Zeus, de vader van goden en menschen, is een vreemdeling, Phoebus Apollo een barbaar, Hermes een landverhuizer, en de krijgshaftige Ares behoort tot een vreemdenlegioen. ‘De godsdienst der grieken,’ verzekert de leidsche hoogleeraar, is ‘voor het grootere deel van de Egyptenaren afkomstig.’ Misschien zijt gij, lieve lezer! wel eens in een Museum van Oudheden geweest. Gij hebt de lange zalen met egyptische monumenten doorloopen. Wat vlugtig misschien, want de eenvormigheid der bas-reliefs begon u al spoedig te vervelen, en de mummies maakten u somber. Overal dezelfde stijve, magere gestalten van menschen en goden, met vogels- en hondskoppen. Daar wordt eene andere zaal u geopend. Gij herademt. Ziehier betere gestalten. Ziehier een jongeling, vol levenslust en kracht. Zegevierend ziet hij neder op het monster, dat hij heeft geveld; maar het is geen ruwe, dierlijke kracht, die zijn houding verraadt, gij ziet het hem aan, dat hij ook nog in een anderen strijd kan triomfeeren, dat in die hand, die een boog omvat houdt, een lier niet misplaatst is, dat hij dichter en koning, een held is en een genie. Ziehier een jeugdige vrouw, in al den glans van natuurlijke gratie en schoonheid. Ziehier den kop van een grijsaard, met zulk een kracht en stoutheid gebeiteld, dat gij u kunt voorstellen hoe deze Olympier de wenkbraauwen slechts behoeft te fronsen, om de gansche aarde te doen schudden. Gij waant u hier in een geheel andere wereld verplaatst, uit het doodenrijk in het midden der levenden. Gij waant dat deze beelden u spreken van een geheel andere godsdienst, dan de spitsroede van ibissen en apissen, die gij straks zijt doorgetogen. Gij bedriegt u. Want hoe ongeloofelijk het u ook toeschijne, Prof. Scholten verzekert u, dat de godsdienst, wier gedenkteekenen gij bewondert, ‘voor het grootere deel van de Egyptische afkomstig’ is.

Wie zou vermoeden, als hij deze stellige verzekering leest, dat ooit door iemand aan de gegrondheid van dit beweeren is getwijfeld? Wie zou de gissing durven wagen, dat hetgeen

hier door den leidschen godgeleerde wordt geschreven, een feit is niet even onloochenbaar als dit, dat de godsdienst der christenen van de israëlieten, of dat de godsdienst der Turken van de Arabieren afkomstig is? Wie zich kunnen verbeelden, dat ooit door een duitsch philoloog kon worden geschreven: ‘De godsdienst der grieken is uit het volk der grieken zelf ontsproten: ze is geen uitvloeisel en samenraapsel van godsdienstbegrippen uit Hoog-Azië, van Aegyptiërs, Indiërs, Hyperboreërs, en wie niet al meer’[1]; of dat een geleerde als Alfred Maury ooit zegevierend heeft kunnen uitroepen: ‘Les derniers débris du système qui fait découler la mythologie des Grecs et le nom de leurs astérismes de l'Egypte, sont définitivement réduits en poussière’[2]; in welke meening zij niet alleen staan, maar mannen als Raoul Rochette, Karl Ottfried Müller, Voss, Lobeck op hunne zijde hebben? Wie eindelijk durven gissen, dat zelfs sommige geleerden, die van oordeel waren, dat Müller en Lobeck wat te ver gingen, niet anders hebben kunnen en willen bewijzen, dan de *mogelijkheid*, dat de grieken eenige godsdienstige denkbeelden aan andere natiën hebben ontleend[3]? Ik wil daarom niet volhouden, dat Prof. Scholten met zijn beweeren alleenstaat. Integendeel, ook hij heeft magtige autoriteiten op zijn hand. Het zou reeds genoeg zijn Creuzer en Ritter te noemen. Ook is het verre van mij, te wraken, dat de hoogleeraar met zulk een diepe overtuiging een stelsel blijft aanhangen, een hypothese blijft verdedigen, die onder de mannen der wetenschap bijna geen voorstanders meer tellen. Waarom zou hij, op godgeleerd gebied de vriend van vooruitgang, als wijsgeerig geschiedschrij-

1 Heffter in zijn Godsdienstleer der Grieken en Romeinen, vertaald door D. Koorders. Met een voorrede van Mr. C.W. Opzoomer. Amst. 1853, blz. 9.
2 A. Maury in de Revue des Deux Mondes 1855, XI. 1 Sept. p. 1063
3 Het spreekt van zelf, dat ik hier alleen op de Egyptenaars het oog heb, en alleen ontkennen wil, dat de gricksche godsdienst voor het grootste deel van de egyptische afkomstig is. Wanneer dezelfde geleerden echter, die vroeger de zelfstandigheid der helleensche godsdienst verdedigden, K.O. Müller, Voss, Lobeck e.a., onbekend met de later gemaakte ontdekkingen der indologen en de resultaten der vergelijkende philologie en mythologie, de verwantschap der grieksche godsdienst met de arische, en over 't geheel met de indo-germaansche religien willen loochenen, dan schaar ik mij geenszins aan hunne zijde. Men houde evenwel in het oog dat die verwantschap geen afhankelijkheid, maar slechts een duidelijk blijk van gemeenschappelijken oorsprong der arische, latijnsche, germaansche, windische en noorsche godsdiensten is. De nieuwere onderzoekingen hebben dien familieband zoo goed als zeker aangetoond, maar zij hebben de egyptische afkomst der grieksche mythen tot het rijk der mythen en sprookjes verwezen.

ver der godsdienst geen vriend van het oude zijn? Waarom zouden wij den moedigen liberaal, die niet bevreesd is als prins der nederlandsche ketterijen beschouwd te worden, waarom zouden wij hem het geluk dezer wetenschappelijke regtzinnigheid misgunnen? Maar laat hij dan niet met zulk een voorname minachting het gevoelen zijner tegenstanders ignoreren! Laat hij dan althans aan zijne discipelen en lezers meêdeelen, dat er ook nog een andere meening dan de zijne bestaat. Ik wil niet zeggen dat sceptisch en wetenschappelijk synoniem zijn. Maar ik wil wel zeggen, dat biologiseren met magtspreuken niet wetenschappelijk is. Ik durf wel staande houden, dat wij van een hoogleeraar iets anders mogen verwachten, dan dat hij een gevoelen welks juistheid thans door de meeste geleerden en op zeer wigtige gronden wordt betwijfeld, maar eenvoudig herhale, met geen enkele reden omkleed, met geen bewijs gestaafd. Of het moest zijn, dat er niets voor te zeggen valt.

Staan wij nu na de beschouwing dezer bijzonderheden nog een oogenblik stil, om het geheel te overzien. Mij dunkt de verdeeling ook eener wijsgeerige godsdienstgeschiedenis kan wel geen andere zijn dan die der algemeene historie, althans wat de vóór-christelijke godsdiensten betreft. De religiën der verwante volken zijn ook altijd met elkander verwant. De hoogste wijsbegeerte is het waarnemen en volgen van de wijsbegeerte der geschiedenis zelve, laat mij zeggen, der wijsheid Gods. Wat hij verbonden heeft scheide de mensch niet. Men zal zeker den besten en veiligsten weg inslaan, als men de godsdiensten der verschillende rassen behandelt naar de chronologische orde waarin zij zich ontwikkeld en gebloeid hebben. Als van zelf zal zich dan de geschiedenis der vóór-christelijke godsdienst in een oudere en nieuwere geschiedenis verdeelen. De eerste bevat de bijna gelijktijdige ontwikkeling der egyptische, koeshitische en chinesche, de tweede de evenzeer gelijktijdige ontwikkeling der indogermaansche en semitische godsdiensten. Ook houd ik mij verzekerd, dat een naauwkeuriger onderzoek deze chronologisch-ethnografische orde tevens als de waarachtig psychologische zal doen kennen. Wil men echter dezen weg verlaten, dan kan men zich zeer verschillende oogpunten kiezen. Paret heeft in een opstel over de verdeeling der godsdiensten[1] niet minder

1 In de Studiën u. Kritiken van 1855.

dan tien beginselen voorgesteld, waarvan men bij eene wijsgeerige beschouwing der religiën kan uitgaan; bijv., men kan naar den oorsprong vragen, en ze dan in gestichte en ontstane; naar den inhoud, en ze diensvolgens in aethetisch-symbolische en leerende, dogmatische; naar de opvatting van het goddelijke zelf, en ze alzoo in monotheïstische en polytheïstische verdeelen; of ze beoordeelen naar den maatstaf van meerdere of mindere zedelijkheid, wetenschappelijkheid, kunstzin en wat dies meer zij. Vernuftiger uitgedacht is de verdeeling van Prof. Scholten. De minst ontwikkelde godsdiensten zijn volgens hem die, welke van een lijdelijk afhankelijkheidsgevoel uitgaan; hooger staan die, waarin het gevoel van zelfstandigheid zich begint te openbaren; maar den hoogsten trap heeft die godsdienst bereikt, waarin het meest volstrekte afhankelijkheidsgevoel met de sterkste bewustheid van persoonlijke zelfstandigheid gepaard gaat. Naar dien min of meer willekeurigen maatstaf worden nu alle godsdiensten gemeten. Het gevolg daarvan is echter wederom een schromelijke verwarring. De wereldbeschouwing der Indiërs wordt als een hoogere ontwikkeling van die der Chinezen voorgesteld, ofschoon beide niet het minste met elkaêr gemeen hebben. Van de Indiërs zou men meenen geleidelijk tot hunne broeders de Perzen over te gaan[1], maar men wordt genoodzaakt eerst een zijpas naar de semitische volkstammen (behalve de Israëlieten) te maken. Tusschen de volgers van Zarathoestra en hun stamverwanten de Hellenen, dringen dan de Egyptenaren zich weder zeer onbehoorlijk in, terwijl de semitische volkstammen door Perzen, Egyptenaren en Grieken van hunne broeders gescheiden zijn. Met de Germanen, onze voorvaderen, om van de Nooren en Wenden niet te spreken, houdt men zich te Leiden bij de behandeling der godsdienstgeschiedenis niet op. De Romeinen worden die eer evenmin waardig gekeurd.

En wat wordt ons nu van de godsdienst dier verschillende volken gegeven? De dogmatiek, dat wil zeggen de versteening; stelsels, zoo als die in de scholen van priesters en theologen gevormd werden, lang nadat de godsdienst leefde in de harten

1 ‘Hooger dan bij de Semiten,’ zoo begint Prof. Scholten de paragraaf over de Perzen, ‘verheft zich de godsdienst bij de Arische volkstammen, inzonderheid bij de Perzen.’ Het blijkt daaruit dat de hoogleeraar de Indiërs niet tot de Ariërs rekent, want hij stelt de semitische godsdienst hooger dan beide het Brahmanisme en het Boeddhisme. Daarom verliest hij ook geheel uit hel oog, dat de indische en pârzische godsdiensten twee armen zijn van eenzelfden stroom.

des volks of gesticht werd door eenig godsdienstig genie. Niet de levende godsdienst der Veden, maar de ellendige droomerijen van latere brahmanen, niet de rijke godenleer van Homerus, maar de reeds halfverstijfde theogonie van Hesiodus. Ik betwijfel, niet of zoo iets een wijsgeerige, maar zelfs of het eenvoudig een geschiedenis der godsdienst mag heeten.

Men zou kunnen vragen - dit ten slotte - of zulk een beknopt, en daarbij zoo gebrekkig compendium een zoo uitgebreide beoordeeling verdiende, als daarvan in deze bladzijden werd gegeven. Maar men vergete niet, dat de naam van Prof. Scholten op den titel van dit geschrift staat te lezen, en dus van een man, wiens gezag, wiens invloed zoo groot is, dat hij niet zonder groote schade voor de wetenschap zulke ongegronde beweeringen en gebrekkige voorstellingen kan openbaar maken, als wij gelegenheid vonden in zijn handboek op te merken. Bovendien houde men in het oog, dat wij hier een programma voor ons hebben, een kort begrip van de lessen over dit gedeelte der wetenschap door den hoogleeraar gegeven. Wij zitten hier in een der gehoorzalen van de oudste en voornaamste akademie des lands. En het mag niemand onverschillig zijn dat daar, bij de behandeling van zulk een gewigtigen tak der historie, het hoofdbeginsel van alle ware wetenschap zoo smadelijk met voeten wordt getreden, dat aan het hoofd van dit opstel met de woorden van een engelschen essayist wordt uitgedrukt, en dat Prof. Scholten zelf, op blz. 226 van zijne Geschiedenis der godsdienst en wijsbegeerte, in zijn kritiek van Hegels stelsel, zoo krachtig handhaaft, als hij zegt: ‘De methode, waarbij eerst eene logica *a priori* geconstrueerd wordt, om deze vervolgens ten grondslag der wereldontwikkeling te leggen, verdient afkeuring, vermits het de taak van het menschelijke d.i. van het eindige denken niet is, *a priori* te construëren, maar uit het bestaande *a posteriori* te leeren kennen wat *a priori* waar is, en zoo door de empirisch verworvene kennis op te klimmen tot de kennis der eeuwige wetten, die het heelal te zamenhouden.’ Men ziet, dat het ligter is deze dingen te weten, dan te doen.

Rotterdam.
C.P. TIELE.

Koloniale politiek.

II. Staatkundig belang der evangelisatie.

> Ist Einführung des Christenthums nicht die Bedingung, ohne welche die Europäisirung der andern Welttheile nur immer unvollkommen bleiben würde?
> Heeren, Hist. Werke, Th. IX, s. 401.

Elk door vreemden overheerscht volk behoudt het streven, zijne onafhankelijkheid te herwinnen; dit streven moge vaak jaren, ja eeuwen achtereen, schijnbaar niet aanwezig zijn, de wensch naar de verloren onafhankelijkheid blijft, zij het ook onbewust, voortbestaan en openbaart zich bij elke gelegenheid, die tot afschudding van het met weêrzin getorschte juk eene gunstige kans voorspiegelt; eerst dan zal dit verlangen ophouden, wanneer overheerschers en overwonnenen tot één volk zijn ineengesmolten.

Zulk eene vereeniging van verschillende nationaliteiten zij uit den aard der zaak steeds een moeijelijk werk, dat eerst na lang verloop van tijd tot stand komt, velerlei omstandigheden kunnen haar bevorderen. Behooren beide volken tot denzelfden stam of hetzelfde ras, is beider beschaving, taal en godsdienst verwant, bewonen zij hetzelfde of aangrenzende landen, dan ondervindt hunne toenadering de minste bezwaren. Staat het onderworpen volk op een zeer lagen trap van ontwikkeling of verkeert het nog geheel in den toestand der kindschheid,

te eerder zal het de zeden en gewoonten zijner overwinnaars overnemen. Naarmate toch een volk hooger in beschaving geklommen is, reiner godsdienst belijdt, rijker taal en letterkunde bezit, zal het daaraan sterker gehecht zijn en een en ander minder ligt met eene vreemde beschaving, godsdienst en taal verwisselen.

In welk dier gevallen een uit verschillende nationaliteiten zaamgestelde staat moge verkeeren, steeds zal het de roeping der regering zijn, de ineensmelting der onder haar bestuur staande volken zooveel mogelijk in de hand te werken, door de zeden en gewoonten van het meest beschaafde deel onder de overige te verspreiden en voort te planten. Slechts bezige zij daartoe geen dwangmaatregelen; zij zouden het beoogde doel geheel doen missen. In den aanvang is elk volk van vreemde gebruiken afkeerig; poogt men het die met geweld op te dringen, men zal dien afkeer slechts vergrooten en de liefde voor de voorvaderlijke zeden en gewoonten versterken. Gewelddadige beschaving, de geschiedenis leert het, heeft steeds opstanden veroorzaakt en veelal het onderdrukte volk zoo verbitterd, dat het tot wanhoop gedreven zijne onafhankelijkheid herwon. Waar zij gelukte, gelijk de bekeering der Saksers door Karel den Groote en later die der Pruisen door de Duitsche ridders, was dit slechts bij zeer weinig ontwikkelde volkstammen, die genoegzaam geene beschaving of godsdienstleer kenden. Maar ook zonder dat eene regering tot dwang overgaat, kan zij op velerlei wijze de aaneensluiting en naauwe vereeniging van oorspronkelijk elkander vreemde natiën bevorderen; zoo moedige zij de onderlinge gemeenschap, vooral door huwelijken, aan, verschaffe door voldoend wetenschappelijk en godsdienstig onderwijs aan de minder ontwikkelde volken de hoogere beschaving der andere, en geve den onderworpen stammen, zoodra zij daarvoor vatbaar zijn, dezelfde maatschappelijke instellingen, regtsbedeeling en staatsburgerlijke bevoegdheid als het heerschende volk. Slaat de regering met behoedzaamheid en voorzigtigheid dien weg in, dan wordt de scheidsmuur tusschen de verschillende bestanddeelen van den staat geleidelijk en trapswijze opgeheven en eindelijk is de volledige ineensmelting daar.

Wij erkennen het - die taak der regering, onderworpen volken tot vrije onderdanen op te voeden, is hoogst moeijelijk en vordert veel beleid. Zij moet zich niet slechts van regtstreeksch geweld onthouden, evenzeer vermijde zij allen zedelijken

dwang, waardoor men eene kunstmatige verlichting in het leven roept, eene trekkastplant, die, aan hare eigen krachten overgelaten, terstond kwijnt en verdort. Maar boven elke andere is die staatkunde verwerpelijk, die onderworpen volken zoo dom mogelijk houden wil, uit vrees dat zij bij meerdere verlichting en beschaving hunne onafhankelijkheid zouden herwinnen. Op die wijze kunnen veroveringen slechts behouden worden mits de onderdrukkers steeds even magtig blijven; bij den geringsten tegenspoed verliezen zij alles, misschien voor altijd.

De eenige ware gedragslijn in het beheer van door oorlogsgeweld verkregen wingewesten - eene trapswijze gelijkstelling met het hoofdland - vinden wij reeds gevolgd door de beide grootste veroverende volken der oudheid: de Macedoniërs en Romeinen. De grootsche stichting van Alexander den Groote werd reeds terstond na zijn overlijden door den naijver zijner veldheeren verbrokkeld; waartoe echter zijne plannen tot ineensmelting der Grieksche en Oostersche beschaving bij langer duur van zijn rijk hadden kunnen leiden, leeren de lotgevallen der deelen, waarin de groote Macedonische monarchie uiteenspatte, vooral die van het zoo weinig gekende Grieksch-Baktrische rijk, dat, hoewel geheel afgezonderd van de overige Macedonische staten, gedurende anderhalve eeuw de banier der Grieksche beschaving in het dal van den Oxus in stand hield en hare kiem tot het verre Oosten, Indië en China, overbragt.

De werelddwingende Romeinen veroverden achtereenvolgens al de landen om het bekken der Middelzee; zij zelven namen de hooger ontwikkelde beschaving der Grieken over en bragten deze wederom bij volken, die nog in den staat der kindschheid verkeerden. Echter niet door dwang- of kunstmiddelen, alleen door de overredingskracht, die het goede aankleeft, vonden de beschaving, taal en godsdienst der Grieken en Romeinen ingang in de provinciën; de regering bevorderde slechts hare verspreiding door zooveel mogelijk Romeinsche kolonisten in de wingewesten over te plaatsen, en waren de inlanders door het gedurig verkeer met dezen beschaafd, dan verkregen ook zij allengs dezelfde regten als de Romeinsche burgers. Het Romeinsche rijk bezweek, bij het toenemende zedebederf der hoogere standen, onder de van buiten aangebragte slagen der ruwe maar krachtige Germanen. Geen opstand der onderworpen volken werkte mede tot dien val; integendeel de provinciën, vooral

Gallië en Spanje, waren geheel geromaniseerd; in het eerste land hield het gezag der Romeinen nog stand, toen Rome zelve reeds gevallen was; in beide gewesten ontrukten Duitsche stammen de oppermagt aan de Romeinen, maar niet zonder zelve de beschaving, taal en godsdienst der overwonnenen aan te nemen.

Vergelijken wij met deze staatkunde der Macedoniërs en Romeinen die van twee andere volken der oudheid, de Spartanen en Karthagers, beide beroemd door dapperheid en veroveringen, maar evenzeer bekend door een regeringsvorm meer aristokratisch en behoudend dan die van eenigen anderen staat ter wereld, welk een groot onderscheid vinden wij dan, maar ook welk eene verschillende einduitkomst! Geen volk heeft ooit zijne onderhoorigen zoo onderdrukt, zoo stelselmatig in afhankelijkheid gehouden, als de Spartanen. De Heloten waren niet alleen lijfeigenen, die een deel der opbrengst van hun land aan hunne heeren moesten afstaan; niet alleen bezaten zij als zoodanig geene staatsburgerlijke regten; uit vrees, dat zij ooit die regten zouden verkrijgen, verbood men hun alle gymnastische oefeningen, die slechts den vrijgeboren Spartaan betaamden; evenmin mogten zij aan de godsdienstfeesten deelnemen of vaderlandsche liederen zingen, en toch waren zij evenzeer van Grieksch bloed en spraken dezelfde taal als hunne onderdrukkers. Om nu deze tienmaal sterkere bevolking allen lust tot opstand te ontnemen, zond de regering van tijd tot tijd Spartaansche jongelingen uit, met last om het land te doorkruisen en alle verdachten, als waren zij wilde dieren, te beloeren, te bespringen en af te maken. Dat was de Krypteia of geheime Helotenjagt - een maatregel, zoo gruwzaam en wreed, dat hij, ter eere der menschheid, slechts in één staat werd uitgedacht en uitgevoerd. Toen de Spartanen Messenië veroverden, werd de geheele stamverwante bevolking, voor zoover zij zich niet door de vlugt konde redden, eveneens tot lijfeigenschap gedoemd. Wat waren de vruchten dezer staatkunde? Herhaalde opstanden, - en, toen vier eeuwen later Sparta's grootste vijand, Epaminondas, den Peloponnesus binnentrok, verhieven zich alle Messeniërs als één man tegen hunne onderdrukkers; de afstammelingen der gevlugten keerden uit de ballingschap terug; Messenië herkreeg zijne onafhankelijkheid en ging voor altijd verloren voor Sparta, te bevreesd, dat de Heloten en Lacedaemoniërs hetzelfde voorbeeld zouden

volgen, om eene poging tot herovering te wagen. Van Karthago's innerlijke geschiedenis is slechts weinig bekend; dit is echter zeker, dat de volken, die deze handelstaat in Noord-Afrika en Spanje onderwierp, hard werden gedrukt, dat zij herhaaldelijk opstonden en dat de hulp, die zij aan Rome bragten, veel bijdroeg tot den voor Karthago zoo hoogst ongunstigen uitslag der Punische oorlogen.

Het was niet tot aanprijzing eener veroverende politiek, dat wij deze voorbeelden aanhaalden; zij dienden ons slechts tot nader betoog der stelling, dat, wanneer een volk veroveringen gemaakt heeft, het die vergrooting van grondgebied door geweld alleen nimmer duurzaam behouden kan. Niet alleen de oude geschiedenis, ook die van later tijden, verkondigt dezelfde les. Het was geen dwang, waardoor de Arabieren hunne beschaving, taal en godsdienst in een groot deel van Azië en Afrika verspreidden en handhaafden. Wel predikte de Koran den heiligen krijg tegen alle ongeloovigen en was dit gebod de hoofddrijfveer, die de Muzelmannen tot zoo groote en snelle veroveringen aanspoorde; maar was eens de verovering voltooid, dan ondervonden Christenen en Joden in het Khalifaat en de daaruit gevormde rijken eene veel gematigder behandeling, dan aan niet-Christenen, ketters of schismatieken in de katholieke staten der middeleeuwen ten deel viel. Men vergelijke slechts de eer en het aanzien, die de Joden in het Mohammedaansche Spanje genoten, met hunne uitdrijving uit hetzelfde land onder die vorsten, die boven alle andere den eeretitel van Katholieke Koningen voerden. Welk eene sterke en tevens beschamende tegenstelling vormt niet het verlichte en verdraagzame bestuur der Egyptische sultans, Saladijn en Kamel, met de regering der Latijnsche vorsten in het Morgenland? Onverdraagzaamheid was de hoofdoorzaak, die alle door de kruisvaarders gestichte rijken zoo ras deed kwijnen en vervallen; godsdienstige onverdraagzaamheid en staatkundige onderdrukking bewerkten de talrijke opstanden der koloniën van het trotsche Venetië en deden de Grieken van Morea de overheersching van den Turk verkiezen boven die van het Karthago der nieuwere tijden. Vier eeuwen zijn er verloopen, sedert de Oostenrijksche vorsten den troon van Hongarije beklommen, en tot heden toe waren zij niet in staat, dit rijk tot een organisch geheel met hunne Duitsche erflanden te vereenigen. Het was wederom dezelfde politiek van geweld, onderdrukking en onverdraagzaamheid, die zulks belette;

die in vorige eeuwen de Protestanten van Hongarije en Zevenbergen dwong, om, even als onze vaderen onder de leus: ‘liever Turksch dan Paapsch’ het huis van Habsburg bestreden, onder hetzelfde wachtwoord de banier van den Sultan te volgen; die in onze dagen alle Magyaren tot den felsten strijd tegen Oostenrijk vereenigde en hen nog steeds naar de gelegenheid doet haken, dien met gunstiger kans van slagen te hervatten.

Tot duurzaam behoud van veroveringen is het echter niet voldoende, dat de regering de maatschappelijke en godsdienstige instellingen der onderworpen volken zooveel mogelijk spaart en ontziet. Zal een veroverend volk door uitbreiding van grondgebied ook tevens zijne innerlijke kracht en sterkte zien toenemen, dan moet het zijne hoogere beschaving, zuiverder godsdienst en ontwikkelder letterkunde onder de overheerde volken verspreiden en ze zoo doende langzaam, maar zeker, in zijne volkseenheid opnemen. Is die vermenging der nationaliteiten geschied, ook dan nog blijft de mogelijkheid bestaan, dat wingewesten, vooral wanneer zij op verren afstand van het hoofdland gelegen zijn, door bijkomende omstandigheden daarvan worden losgerukt of hunne staatkundige zelfstandigheid verkrijgen; maar in dit geval zullen de afgescheiden loten het verkeer met den moederstam onderhouden en ook zoo nog veelzijdig tot diens wasdom bijdragen. Vindt daarentegen die scheiding met geweld plaats, als een opstand van onderdrukten tegen hunne overheerschers, dan is de breuk welligt onherstelbaar, de geslagen wond wordt zeker niet dan na lang tijdsverloop geheeld en het moederland zal des te meer verzwakken, naarmate het meerdere krachten vruchteloos tot herovering van het verlorene verspilt.

Die verheven taak, de verlichting en opvoeding der onderworpen volken, is niet alleen de roeping der regering van staten, die in aangrenzende landen veroveringen hebben gemaakt en wier gebied, al wordt het door verschillende nationaliteiten bewoond, een aaneengesloten aardrijkskundig geheel uitmaakt. Zij wordt evenzeer en zelfs in nog hoogere mate vereischt van die staten van Europa, die in vreemde werelddeelen uitgestrekte landen en talrijke volken hebben onderworpen. Wij erkennen gaarne, dat juist hier het groote verschil van volksaard, zeden en gewoonten, zelfs van luchtstreek, de ineensmelting der nationaliteiten zeer bemoeijelijkt, maar al die bezwaren vergrooten eveneens het gevaar van opstand en zijn even zoo vele

prikkels, om het volbrengen van dien pligt niet uit het oog te verliezen. Hoe grooter onderscheid er tusschen overheerschers en overwonnenen bestaat, te eerder zullen de laatsten geneigd zijn, het vreemde juk af te schudden, en mogt men meenen, dat dit gevaar opgewogen wordt door het gewoonlijk even groote verschil van weêrstandskracht, dan vergete men niet, dat juist in de tropische gewesten Europeanen steeds slechts in betrekkelijk gering getal aanwezig kunnen zijn en de regeringen daardoor genoodzaakt worden, vele inlanders in hunne legers op te nemen. Dus leeren de onderworpen volken allereerst de kunst van den oorlog; deze eenzijdige beschaving vermindert niet hunne geneigdheid tot opstand, maar vergroot met ieder jaar de kans van slagen. Zoo wordt het van dag tot dag noodzakelijker, der inlandsche bevolking goed maatschappelijk onderwijs te verschaffen, waardoor het verschil van beschaving tusschen haar en de Europeanen trapswijze wordt opgeheven. Deze verstandelijke verlichting toch zal weldra meerdere welvaart en behoeften in het leven roepen en de gehechtheid der inlanders aan het volk, dat in de hand der Voorzienigheid het werktuig tot verkrijging dier heilrijke aanwinst is, zal gedurig toenemen, al ware haar de beschaving aanvankelijk tegen haar zin opgedrongen. Maar wetenschappelijk onderwijs alleen is onvoldoende; het meerendeel der inlanders is voor bloot maatschappelijke beschaving onvatbaar, zoo het niet voeraf van het bijgeloof ontslagen is, thans het hoofdbeletsel tegen het aannemen eener hoogere ontwikkeling.

Daarom ga het onderwijs in de kunsten en wetenschappen der Europeanen gepaard met de prediking van het Christendom, den grondslag en hoofdfactor der Europesche beschaving. Wij weten het: in den laatsten tijd beweerden velen, zelfs mannen der wetenschap, dat het hedendaagsche Europa reeds lang aan het Christendom is ontwassen en dat het dus verkeerd ware, die verouderde instelling nu nog naar het Oosten over te planten. Het zoude ons hier te ver leiden, deze in hare algemeenheid zeker valsche stelling uitvoerig te weêrleggen. Al stemmen wij toe, dat eene hervorming van het leerstelsel der bestaande Christelijke kerkgenootschappen hoogst wenschelijk is voor onzen in het godsdienstige zoo fel bewogen tijd, zoo zijn wij vast overtuigd, dat, geheel afgescheiden van die hervorming, de hoofdbeginselen van het Christendom in het Westen nog lang niet genoeg in het algemeene volksleven zijn doorgedrongen en dat deze godsdienst, zelfs in haren tegenwoordigen vorm, in het

godsdienstig zoo diep gezonken Oosten onschatbaar nut stichten kan. Of zoude de Christelijke leer voor den Oosterling ongeschikt zijn? Ook dit is vaak beweerd, maar nimmer bewezen en door de ondervinding voldoende gelogenstraft. Het Christendom, door zijne reine zedewet en hoogst beperkt aantal van rituele voorschriften boven elke stelselmatige godsdienst verheven, is minder dan eenige andere aan volksaard of hemelstreek gebonden, en welke verbastering zijne oorspronkelijke leer ook in menig kerkgenootschap of landstreek mogt ondergaan, de geschiedenis der Christelijke kerk levert tallooze voorbeelden, dat zij onder de meest verschillende volkeren wortel schoot en rijke vruchten droeg.

Wanneer wij de prediking van het Christendom in de koloniën aanprijzen, plaatsen wij ons niet op het kerkelijke standpunt. Wij laten dus hier de vraag onaangeroerd, of het gebod: ‘Gaat heen en leert alle volken,’ den geloovigen Christen niet de verpligting oplegt, zijn licht in de duisternis te doen schijnen; in een rijk zonder erkende godsdienst van staat behoeft de regering hare politiek niet naar dit gebod te rigten. Maar indien wij te regt met sterk sprekende voorbeelden uit de geschiedenis aantoonden, dat onderworpen volken steeds hunne onafhankelijkheid terugwenschen en dat noch onderdrukking, noch eene voortdurende staatkundige onmondigheid dit verlangen smoort; indien wij naar waarheid beweerden, dat geene veroveringen der overheerschende natie blijvend voordeel aanbrengen, als zij niet derwaarts hare beschaving overplant; indien onze stelling juist is, dat geen volk eene vreemde beschaving zonder de daarmede overeenstemmende godsdienst overneemt; dan is de evangelisatie der koloniën in het belang van elken veroverenden staat, welks geheele beschaving gegrondvest is op het Christendom, sedert eeuwen en nog steeds de godsdienst der overgroote meerderheid zijner oorspronkelijke inwoners.

Het is een opmerkelijk feit, dat elk volk van Europa, dat in vreemde werelddeelen belangrijke veroveringskoloniën verwierf, deze staatkunde aanvankelijk volgde, al werd die vaak op verkeerde of onvoldoende wijze toegepast, en dat de politiek, die de prediking van het Christendom als hoogst verderfelijk voor het behoud van menige kolonie afschildert, van betrekkelijk zeer jonge dagteekening is. Wanneer wij de waarheid hiervan nader aantoonen, door in breede omtrekken de verhouding der verschillende koloniale regeringen tot de evangelisatie te schetsen,

dan ligt de geschiedenis der eigenlijk gezegde volkplantingen, gelijk de Engelschen en Nederlanders in Noord-Amerika, Zuid-Afrika en Australië stichtten, uit den aard der zaak buiten de grenzen van ons onderwerp. Ook met die der West-Indische koloniën zullen wij ons niet bezig houden; alle eertijds opgerigt tot het verbouwen in het groot der zoogenaamde koloniale produkten door middel van negerslaven, vormen zij onder de overzeesche bezittingen eene eigenaardige afdeeling en wij maken hier slechts de opmerking, dat in den tegenwoordigen tijd de bekeering der negers in geheel West-Indië van regeringswege wordt aangemoedigd en slechts daar, waar de slavernij nog bestaat, door sommige planters wordt tegengewerkt. Hier echter vestigen wij de aandacht onzer lezers op de groote veroveringskoloniën der Spanjaarden en Portugezen, Nederlanders en Engelschen in Amerika en Oost-Indië, waar zij bij hunne vestiging eene talrijke inlandsche bevolking aantroffen, die voor het meerendeel reeds eene eigenaardige beschaving bezat.

Vrij algemeen wordt Spanjes koloniale politiek ten opzigte der inlanders verkeerd beoordeeld. Onder anderen is de meening zeer verspreid, dat de eerste veroveraars van Amerika door hunne onderdrukking in een zeer kort tijdsverloop de oorspronkelijke bevolking genoegzaam geheel hebben uitgeroeid. Dit moge in de West-Indische eilanden en op de landengte van Panama hebben plaats gehad, in de overige bezittingen, die vroeger in Amerika aan Spanje behoorden, was dit geenszins het geval en nog steeds zijn daar de Indianen veel talrijker dan de blanken. Zoo schatte von Humboldt in 1822 de bevolking van Spaansch-Amerika, behalve West-Indië, op zeven en een half millioen Indianen, ongeveer drie millioen blanken, ruim vijf millioen kleurlingen en 387,000 slaven. Het meerendeel dezer negers, ruim tweemaal honderd duizend, bevond zich in Venezuela; in de overige Spaansche koloniën op het vaste land was hun aantal niet noemenswaard. Zoo telt men volgens de laatste ons bekende opgaven in Mexiko, op eene bevolking van acht millioen, slechts zes duizend negers, terwijl het aantal der Zambos, afstammelingen van negers en Indianen, en dat der Mulatten even onbeduidend is[1]. Wel steunt deze

1 Zie Humboldt, Voyage aux régions équinoxiales du nouveau continent, T. III, p. 338 en 339; Roscher, Koloniën, s. 155; latere opgaven voor Mexiko vindt men in Stein und Hörschclmanns Handb. der Geogr. und Stat. [Leipzig, 1858], Th. I, Abtheil. III, s. 30, voor Middel-Amerika in het Zeitschr. für Allg. Erdk. Neue Folge, Th. V [Berlin, 1858], s. 490; bij veel verschil in het cijfer der bevolking, stemmen zij, wat de verhouding der rassen tot elkander betreft, alle onderling overeen.

statistiek niet op eene naauwkeurige volkstelling: zij is slechts bij benadering berekend, maar voor de verhouding der rassen tot elkander geeft zij een vrij juisten maatstaf, waarbij vooral in het oog springt het uiterst geringe bedrag der zwarte bevolking en het overwegend aantal der Indianen en der uit hunne vermenging met de blanken gesproten kleurlingen. Van al de uitgestrekte gewesten, die Spanje in Amerika bezat, behoorden alleen Cuba en Caracas, het tegenwoordige Venezuela, tot de eigenlijke slavenkoloniën, en ook hier was het getal negers betrekkelijk gering. Terwijl in de Engelsche en Fransche Antilles de slavenbevolking op het laatst der vorige eeuw meer dan tienmaal de Europeanen overtrof, telde Cuba in 1774 nevens 127,300 vrijen slechts 44,328 slaven; hun aantal nam eerst toe, nadat de Spaansche regering in 1786 en 1789 den invoer van negers voor schepen van alle natiën vrijstelde, en steeg vooral sedert den afval der koloniën op het vaste land in zoo hooge mate, dat het thans reeds meer dan de blanke bevolking bedraagt[1]. Al de voornaamste Spaansche bezittingen in Amerika waren en bleven in den volsten zin des woords veroveringskoloniën, waar een betrekkelijk gering getal Europeanen vele en talrijke Indiaansche stammen onderwierp. Juist waar deze het meest in beschaving gevorderd waren, gelijk de Azteken en Tolteken in Mexiko en Middel-Amerika, de Muyskas in Nieuw-Granada en de verschillende volken van het rijk der Inkas, slaagde de volledige onderwerping het eerst en sloten de inlanders zich het naauwst aan de Europesche beschaving aan. Wel zijn ook vele der minder ontwikkelde volkstammen allengs ten onder gebragt en beschaafd, maar zelden door veroveringen; hier baande de prediking van het Evangelie door de Jezuieten en andere monnikorden den weg voor de Spaansche overheersching, en waar deze vreedzame veroveraars hunne schreden niet zetten of waar hunne pogingen mislukten, behielden de inlanders hunne oorspronkelijke ruwheid en onbeschaafdheid en zijn zij nog heden ten dage als de Indianos bravos van het thans aan de Vereenigde

1 Barré St. Venant, Des colonies modernes sous la zone torride, etc. (Paris, 1802) p. 102; Gaspari, Hassel, enz. Vollst. Handb. der Erdbeschreib. Th. XVIII (Weimar, 1824), s. 672.

Staten onderworpen Nieuw-Mexiko, van de Oostkust van Middel-Amerika en de binnenlanden van Zuid-Amerika bekend en gevreesd. Al de aan Spanje onderworpen en min of meer beschaafde inlanders, de zoogenaamde Indianos ladinos, belijden het Roomsch-Katholieke geloof, welke bijzonderheid eene merkwaardige tegenstelling oplevert tegen het feit, dat geen der beide Angelsaksische volken, die na de Spanjaarden eene zoo groote rol in de koloniale geschiedenis speelden, tot dusver in staat waren de onderworpen volken zoo naauw met hunnen volksaard te vereenigen. Geen hunner heeft zich ooit in zoo sterke verhouding door huwelijken met de inlanders verbonden, - het groot aantal kleurlingen in Spaansch-Amerika is het sprekendste bewijs van de groote schaal, waarop dit bij de Spanjaarden geschiedde, - geen hunner heeft van den aanvang af zulke menschlievende wetten nopens de behandeling der inlanders uitgevaardigd, als het koloniale opperbestuur in Spanje; geen hunner heeft zoo stelselmatig de verkondiging van het Christendom bevorderd, als Spanjes Katholieke vorsten[1].

Wij erkennen het, dat die aanneming van het evangelie vaak door kunstmatige, zelfs door gewelddadige, maatregelen werd verkregen en dat de bekeering meest slechts in eene verwisseling van uiterlijke ceremoniën bestond: maar men dwaalt toch, zoo men geweld als het eenige of zelfs het voornaamste middel- van bekeering der Spanjaarden beschouwt. Het tegendeel bewijst de geschiedenis van Tuzutlatlan, de noordelijkste provincie van Guatimala. Bij de eerste kolonisten aldaar heette deze streek Terra de Guerra, en met regt, want de bewoners waren van een woesten en onbedwingbaren aard en hadden moedig steeds de pogingen der Spanjaarden, om in hun land door te dringen, weêrstaan. Juist bevond zich de wereldberoemde beschermer der Indianen, Bartholomeus de las Casas, te Guatimala; deze in waarheid vrome man berijmde de voornaamste verhalen der evangelische geschiedenis in het Quiche, de taal der Tolteken; daarop zond hij reeds bekeerde inlanders als kooplieden naar het Heidensche land en waar deze kwamen, zongen zij hunne Christelijke liederen[2]. Zoo werd het *land van*

1 Gervinus, Geschichte des neunzehnten Jahrhunderts, Th. III, s. 8.
2 Arthur Helps, The Spanish conquest in America and its relation to the history of slavery and to the government of colonies, Vol. III (London, 1857), Book XV, Ch. 5-7 en 9.

den oorlog gewonnen voor het evangelie en heet sedert Vera Paz (*Ware Vrede*)[2]. Steeds prees las Casas in verschillende geschriften de banier van het kruis aan, als het beste middel om het Spaansche gezag in Amerika uit te breiden, maar verklaarde uitdrukkelijk zachtheid voor den eenigen waren weg tot bekeering, en zoowel in zijn tijd, als later, verbood de Spaansche regering herhaaldelijk dat de overgang tot het Christendom door geweld wierd bewerkt. Wel is dit verbod vaak overtreden, vooral door de eerste van het staatsgezag genoegzaam onafhankelijke conquistadores; maar hun geweld strekte slechts tot uitroeijing der inboorlingen. De millioenen nog in Spaansch-Amerika levende bekeerde Indianen werden niet door dwang beschaafd en verspaanscht; integendeel, door de menschlievende politiek der Spaansche regering en hare volhardende pogingen, om de inlanders tegen de kolonisten te beschermen, ontkwamen zij aan de gewelddadige uitroeijing van zoo vele hunner stamverwanten. Lang na de eeuw der verovering van Amerika breidde Spanje langs dien weg zijn gezag over de nog onbeschaafde Indianen steeds uit; het middel daartoe waren de bekende zendingen der Jezuïten.

Al kunnen wij in vele opzigten de door deze orde gevolgde bekeeringswijze niet billijken, in het algemeen verdient hare behandeling der inlanders veel lof en vormde zij een geschikten overgang, om geheel woeste, meest zwervende, stammen, aan een geregeld bestuur te gewennen. Dit is het oordeel van velen, die deze zendingen in persoon bezochten; in de eerste plaats van een von Humboldt, wien men na het bekend worden zijner jongst verschenen brieven minder dan ooit als een voorstander van het despotisme of als een vroom, maar bekrompen, piëtist zal aanmerken[1]. Hoe de Spaansche kolonisten zelve over het nut dier zendingen dachten, blijkt daaruit, dat het herstel van de orde der Jezuïten onder de eischen behoorde, die zij in den aanvang dezer eeuw aan de regering van het moederland rigtten.

De eenheid van het geloof, die in Spaansch-Amerika tusschen overheerschers en overwonnenen bestond, was steeds een der steunpilaren van het Europesche gezag over de talrijke oorspronkelijke bevolking. Welk een krachtige hulp de regering in dien godsdienstigen band tot het dempen van onlusten bezat,

1 Humboldt, a.w., Th. I, p. 460-464.

bewijst het mislukken van den Indiaanschen opstand in het laatst der achttiende eeuw. Onder de vele misbruiken van Spanjes koloniale politiek bekleedde het aan sommige ambtenaren verleend voorregt, om de inlandsche bevolking uitsluitend van koopwaren te voorzien, eene voorname plaats. Dit monopolie werd uit den aard der zaak eene vruchtbare bron der gruwelijkste misbruiken en gaf vooral in Peru tot de schandelijkste afpersing en uitzuiging der Indianen aanleiding. Toen hunne klagten geen gehoor vonden, noch bij het opperbestuur der kolonie, noch zelfs bij het hof van Madrid, plaatste een afstammeling der Inkas, de Kazike Condorcanqui, zich aan het hoofd van het verzet, nam den titel van den laatsten Inka, Tupac Amaru, aan en bedreigde weldra Cuzco, den alouden zetel zijner voorvaderen, met een leger van 70,000 man. In dit voor Spanjes opperheerschappij zoo hagchelijk oogenblik was de banbliksem van den bisschop voldoende, om het meerendeel der opstandelingen terug te doen keeren, waarop de weinigen, die aan hunnen aanvoerder getrouw bleven, ras door de Spaansche troepen werden verslagen[1].

De afval van het grootste en belangrijkste deel van Spaansch-Amerika in den aanvang dezer eeuw was geen opstand der inlanders tegen de Europeanen, maar een verzet van alle Creolen tegen het moederland. Men misbruike dit feit niet, om onze stelling te bestrijden, dat veroveringen slechts door beschaving der inboorlingen worden behouden. Even gematigd toch als Spanje in den regel de Indianen behandelde, even hard drukte het de kolonisten, die zooveel mogelijk van alle staatsambten waren uitgesloten en vooral in hunnen handel en nijverheid de onregtvaardigste beperkingen moesten ondergaan. Toen de eerste Napoleon Spanje tijdelijk ten onder bragt en de kolonisten zich door den drang der omstandigheden genoodzaakt zagen, zelven de teugels van het bewind in handen te nemen, verlangden zij eerst geene afscheiding van het moederland, maar eischten bij het begeven van posten gelijkstelling van alle Spanjaarden, onverschillig of zij in Europa of in de koloniën geboren waren, en vorderden vrijheid van handel en nijverheid. De Cortes, die toen alleen in het fel bedreigde Cadix Spanjes onafhankelijkheid staande hielden, begingen uit verkeerd begrepen ei-

1 Gervinus, a.w., Th. III, s. 36-38.

genbelang de onverantwoordelijke fout, dit billijke verzoek in den wind te slaan en de kolonisten tot oproerlingen te verklaren. Deze weigering, volgehouden door de herstelde koninklijke regering en gevolgd door de bloedige zending van een Morillos, die in Amerika Alba's schrikbewind nabootste, zijn de hoofdoorzaken van de gewapende losscheuring der Amerikaansche bezittingen. Dat de Spaansche regering voorts uit echt nationalen trots jaren achtereen de onafhankelijkheid der koloniën weigerde te erkennen, toen die feitelijk reeds lang bestond en eene herovering der afgevallen gewesten ondenkbaar was, bewerkte slechts, dat Spanje met het bezit dier koloniën ook den handel daarop verloor en de voordeelen daarvan Engeland en Noord-Amerika in handen speelde.

De onafhankelijkheid van Spaansch-Amerika was echter niet alleen eene ramp voor het moederland, zij was dit evenzeer voor de koloniën, die, van omwenteling tot omwenteling gesleurd, het duidelijke bewijs leveren, dat zij de noodzakelijkste voorwaarden tot zelfbestuur missen. Chili en het kleine Costa Rica mogen op den naam van geordende staten aanspraak kunnen maken, al de overige republieken, waarin Spanje's voormalig bezit is verbrokkeld, geven het treurigste tafereel eener afwisselende dwingelandij en regeringloosheid. Ook deze noodlottige toestand, gesproten uit gebrek aan innerlijke kracht, is het rampzalige gevolg van Spanjes koloniale politiek, die wel de inlanders tot het Christendom bekeerde, maar hun evenmin als den Kreolen en kleurlingen wetenschappelijk onderwijs van eenige beteekenis verschafte.

Hoezeer wij toch de verkondiging van het Evangelie in de koloniën voorstaan, wij doen dit slechts onder dien verstande, dat de Christelijke godsdienst de wegbereider en baanbreker der overige maatschappelijke beschaving van Europa zij. Zonder burgerlijk onderwijs is godsdienstige beschaving eenzijdig, vaak slechts eene schijnbekeering en levert alleen tijdelijke vruchten tot versterking van het gezag van den koloniserenden staat.

Na den afval zijner bezittingen op het vaste land van Amerika bezit Spanje nevens zijne slavenkoloniën in West-Indië slechts ééne veroveringskolonie, den door de natuur zoo mild gezegenden en voor zooveel ontwikkeling vatbaren Archipel der Philippijnen. Ook hier volgde het ten opzigte der inboorlingen dezelfde politiek als in Amerika; alle inlanders onder

het regtstreeksch gezag der Spanjaarden belijden de Roomsch-Katholieke godsdienst, maar eveneens heeft deze bekeering tot het Christendom hier slechts den uiterlijken schijn van beschaving gebragt en algemeen heerscht er de grootste onwetendheid en onkunde. Zal deze bezitting naar waarheid Spanjes magt vergrooten, dan kan dit slechts door de invoering van voldoend maatschappelijk onderwijs worden bewerkt.

Wenden wij onzen blik van de koloniale politiek der Spanjaarden tot die der Portugezen, dan kunnen wij over Brazilië zeer kort zijn. In algemeene trekken behandelde Portugal de oorspronkelijke bevolking van dit land op dezelfde wijze als Spanje zijne Amerikaansche onderdanen; slechts de minder beschaafde toestand der Indianen in Brazilië veroorzaakte eenig verschil. Aanvankelijk voor de zooveel winstgevende Oost-Indische bezittingen verwaarloosd, was dit uitgestrekte gebied als leen aan verschillende edelen afgestaan, die, in hun bestuur nagenoeg geheel onafhankelijk, de inlandsche bevolking naar willekeur onderdrukten. In 1549 beperkte Joáõ III de regten dezer leenheeren en benoemde voor het eerst een stadhouder over de geheele kolonie; in diens gevolg kwamen de eerste Jezuïten derwaarts. Ook hier werden deze verkondigers van het Evangelie de bemiddelaars tusschen de kolonisten en de inlanders; zij verkregen met zachtheid, hetgeen geweld niet had kunnen tot stand brengen. Voortdurend breidde hun vredewerk het Europesche gezag in de binnenlanden van Brazilië uit, totdat de opheffing der orde door Pombal die geleidelijke magtsvergrooting stuitte. Thans zijn in de door blanken bewoonde deelen van Brazilië alle Indianen, even als de meeste der vooral in deze eeuw zoo talrijk ingevoerde negers, Christenen, al lijdt ook hunne godsdienstige beschaving aan dezelfde gebreken, oppervlakkigheid en vormelijkheid, als die in de Spaansche koloniën.

De verhouding der Portugesche regering tot de verspreiding van het Christendom in Oost-Indië vereischt voor het onderwerp, dat wij hier behandelen, veelmeer onze aandacht. Het is toch, vooral met het oog op dit kolonisatiegebied, dat vele stemmen in den laatsten tijd de evangelisatie onbestaanbaar met de rust en het behoud der koloniën verklaren, en daar juist hier de Portugezen al de andere volken van Europa den weg wezen, is het belangrijk hunne handelwijze in Azië na te gaan. Zagen wij, dat de prediking der Christelijke leer onder de inlanders

een der hoofdsteunsels was van het gezag der Europeanen in Amerika, het valt niet te ontkennen, dat al de volksstammen van dit werelddeel, zelfs de meest ontwikkelde, in beschaving en weêrstandskracht ver onder deden voor de volken van Indië en daardoor meer vatbaar waren voor het aannemen van eene vreemde godsdienst. Geen hunner kon op eene zoo oude en ontwikkelde beschaving bogen als de Ariërs, het eigenlijke Sanskrietvolk, wier maatschappelijke en godsdienstige instellingen allengs over beide Indische schiereilanden en den Archipel waren verspreid. Wel hadden de bewoners van Peru en Mexiko in staatsinrigting en regtswezen, in nijverheid, sterrekunde en beeldschrift reeds een vrij hoogen trap van beschaving bereikt, maar deze beschaving dagteekende van slechts weinige eeuwen voor de komst der Spanjaarden. Geheel onbewust van het bestaan der andere werelddeelen, beschouwden zij de Europeanen met hunne schepen, paarden en vuurwapens aanvankelijk als hemelbewoners, en bevangen door den schrik dier plotselinge verschijning, verloren zij binnen weinige jaren alle zelfstandigheid en onafhankelijkheid. Daarentegen bezaten de Indiërs eene hoogst ontwikkelde beschaving, letterkunde en godsdienst, wier beginselen opklimmen tot een tijdstip, toen de bewoners van Europa nog als wilde natuurvolken in de bosschen rondzwierven; ook bleef sedert de dagen van Alexander den Groote Indië nimmer geheel buiten eenige betrekking tot dit werelddeel, en de komst der eerste Portugesche zeevaarders kon, hoe belangrijk die gebeurtenis ook later voor de ontwikkelingsgeschiedenis van Indië werd, daar nimmer die ontzetting en verbazing verwekken als in Amerika; eindelijk was juist in de eeuwen, die de komst der Portugezen onmiddellijk voorafgingen, de Islam, die grootste erfvijand van het Christendom, tot de Indische wereld doorgedrongen en vond daar steeds meer en meer ingang. Veelmeer dan in Amerika, bestonden dus in Oost-Indië groote hinderpalen tegen de invoering van het Christendom. Voeg daarbij, dat de Portugezen aldaar hoofdzakelijk slechts enkele, in verschillende rijken verspreide, factorijen en vestingen bezaten; dat zij in hunne tractaten met de inlandsche vorsten slechts handelsvoordeelen, geen aandeel aan het binnenlandsch bestuur, bedongen, en dat zelfs daar, waar zij regtstreeks territoriaal gezag uitoefenden, dit zich slechts over landstreken van betrekkelijk geringen omvang uitstrekte. En niettegenstaande al die bezwaren was de evangelisatie van den aanvang af een der hoofdstelregels hunner koloniale politiek.

De grootste landvoogd, dien Portugal immer in Indië bezat, was ongetwijfeld de als krijgsheld en staatsman even uitstekende Alfonso d'Albuquerque; hij was eigenlijk de grondvester der Portugesche magt in Indië; onder zijn zesjarig bewind werden zoowel Goa als Malakka en Ormuz, de drie middelpunten van den handel der Portugezen, veroverd; zijne regtspraak was zoo onkreukbaar regtvaardig, dat nog jaren na zijn overlijden Heidenen en Muzelmannen naar zijne grafstede ter bedevaart togen en haar met bloemen bestrooiden, als wilden zij zijn geest oproepen, om hen tegen de onderdrukking zijner opvolgers te beschermen. Maar niets beoogde d' Albuquerque meer dan de ineensmelting zijner landgenooten met de Indiërs door aanhuwelijking en gelijkheid van godsdienst. Naauwelijks had hij in 1510 het eiland Goa veroverd en tot den hoofdzetel van Portugeesch-Indië verheven, of hij schonk elken Portugees, die zich met een inlandsch meisje in den echt verbond, eene aanzienlijke huwelijksgift in geld en landerijen. Wel zagen de trotsche Fidalgos in den aanvang laag neder op deze wilde ranken in hunnen wijnberg, maar het uitzigt op voordeel smoorde ras dien hoogmoed en die spotternij en de jonge d'Albuquerque, die de gedenkschriften zijns vaders in het licht gaf, verklaart uitdrukkelijk, dat in die dagen reeds 450 dier gemengde huwelijken gesloten werden. De onmisbare voorwaarde tot zulk eene echtvereeniging was de aanneming van de Christelijke godsdienst, die buitendien onder vele Heidenen ingang vond. Hoezeer deze maatregelen de Portugesche magt bevestigden, bleek vooral in 1571, toen hunne opperheerschappij op den rand des verderfs stond. Op aanstoken der Arabische kooplieden, die door het streng gehandhaafde handelsmonopolie der Portugezen van al hunne winsten waren beroofd, vereenigden zich de magtigste vorsten van Dekhan en Malabar, Adil Schah, Radja van Bieschapoer, de Nizam en de Zamoryn van Calicoet, om gezamenlijk de vreemde indringers van hunnen bodem te verdrijven; ter zelfder tijd belegerden zij met ontelbare heerscharen de zwak bezette Portugesche vestingen Schaul, Goa en Schalé. De onversaagdheid en het beleid van den onderkoning Luiz de Ataide, de ongeloofelijke dapperheid van een Francisco Mascarenhas en een Jorge de Castro dwongen de Indische vorsten met groot verlies af te deinzen; maar die geestkracht en heldenmoed waren alleen onvoldoende geweest, zoo de onderkoning niet toen reeds in staat geweest ware,

uit de inlandsche Christenen van Goa en omstreken 2500 man hulptroepen te ligten[1].

Niet minder dan het opperbestuur der kolonie begunstigden de Koningen van Portugal de verspreiding van het Christendom in Oost-Indië. Het was op het uitdrukkelijk verlangen van Joáõ III, dat de eerste Jezuïten in 1542 te Goa aankwamen; onder hen bevond zich de als Apostel van Indië bekende Franciscus Xaverius. Waar men het bekeeringswerk der Portugezen in Oost-Indië bespreekt, mag men dezen merkwaardigen man niet met stilzwijgen voorbijgaan; te minder, daar zijn arbeid óf door de overdreven lofredenaars zijner orde in een stralenkrans van heiligheid gehuld werd en daardoor alle geschiedkundige waarde verloor, óf als het natuurlijke gevolg dier ophemeling op even onverdiende wijze werd geminacht en verkleind. Alleen onze letterkunde bezit, in onderscheiding van die van elk ander volk, eene kritische, uit zijne eigene brieven bewerkte, levensbeschrijving van den grooten zendeling; daardoor zien wij ons in staat, het ware van het valsche te schiften en over zijne bekeeringswijze een juist oordeel te vellen[2]. Behalve in Japan, dat nimmer eene kolonie was en dus buiten de grens van dit opstel ligt, predikte Xaverius met de meeste vrucht onder de Parawas of paarlvisschers nabij kaap Comorin. De bekeering van dezen volksstam, die slechts eene hoogst onontwikkelde natuurgodsdienst beleed en als Pariahs door de hoogere kasten der Hindoes en door de Muzelmannen hevig onderdrukt werd, verdient in menig opzigt onze aandacht. Kort voor Xaverius komst in Indië begaf zich Joáõ de Cruz, een inlandsch Christen uit Malabar, die Portugal bezocht had en daar door den koning met groote eerbewijzingen ontvangen was, voor handelszaken naar de Paarlkust; op zijn raad zonden de zwaar gekwelde visschers een gezantschap naar den bevelhebber van

1 Schäfer, Geschichte von Portugal, Th. III, s. 239, 266-277, en Th. IV, s. 229-267. Dit werk is zeer uitvoerig over de geschiedenis van Portugeesch-Indië tot op zijne vereeniging met Spanje; de beste Portugesche bronnen, als de Barros, de Couto, d' Albuquerque en anderen, zijn daarin gevolgd. Zelfs behoudt de schrijver hunne spelling der eigennamen; ter voorkoming van verwarring teekenen wij daarom hier aan, dat de Portugezen Adil Schah tot Hidalkhaõ of Idalchan, Nizam Schah tot Nizamochan verbasterden en dat, waar zij van Mooren spreken, deels de Arabieren en hunne afstammelingen in Indië, deels de tot den Islam bekeerde Hindoes worden bedoeld.

2 F.C. van der Meer van Kuffeler, thans Predikant te Samarang, ‘Het leven van Franciscus Xaverius.’

Cochin, van wien zij hulp tegen hunne onderdrukkers afsmeekten, onder belofte, dat zij tevens het Christendom zouden aannemen. Eene Portugesche vloot ging terstond derwaarts, de Mohammedanen werden verdreven en de Parawas, in het bezit hunner visscherij hersteld, ondergingen in massa den doop. Men kan niet ontkennen, dat deze godsdienstverandering meer uit wereldlijke belangen dan uit zuivere liefde voor de waarheid voortsproot, maar de belangrijke overgang was geschied en de godsdienstleer, die uit staatkundige beweegredenen was aangenomen, won allengs ook door hare hooge voortreffelijkheid de harten der in schijn bekeerden. Dit was vooral de vrucht der prediking van Xaverius, die onder de Parawas meer dan veertig kerken stichtte en hier meer dan elders met zegen arbeidde. Door zijne verkondiging sloeg de Roomsch-Katholieke leer diepe wortels onder deze visschers; toen later de Nederlanders hier in de plaats der Portugezen traden, bleven zij steeds ongezind de Hervormde godsdienst aan te nemen, en nog in onze dagen beroemen zij zich, dat zij de oudste en trouwste bekeerlingen van Xaverius zijn en vereeren zij zijne beeldtenis nabij kaap Comorin. Even als de Parawas namen ook de paarlvisschers van het nabij Ceylons Westkust gelegen eilandje Manaar uit eigen beweging het Christendom aan; zij riepen Xaverius tot zich, en mogt ook bij hen de staatkunde de eerste aanleiding tot dit verzoek zijn, hunne standvastigheid onder de vervolgingen van den Radja van Jaffanapatnam bewees, dat ook hier de bekeering niet zonder gevolg bleef. Niettegenstaande de herhaalde pogingen der Nederlanders ter invoering van de Hervormde godsdienst, heerscht nog steeds het Roomsch-Katholieke geloof op Manaar en in de tegenover dit eiland op Ceylon gelegen provincie Wanny[1].

Het medegedeelde voorbeeld strekke ter weêrlegging der veel verspreide meening, als hadden de Portugezen uitsluitend met geweld het Christendom in hunne Oost-Indische bezittingen ingevoerd, en als ware de bekeeringswijze der Jezuïten in alle opzigten verwerpelijk en afkeurenswaardig. Hunne schandelijke accommodatie

1 Van der Meer v.K., a.w., bl. 58, 85-87, vergeleken met de Couto bij Schäfer, a.w., Th. IV, s. 148; Baldaeus, Malabar, bl. 150, en Ceylon, blz. 150; Sir James Emerson Tennent, Das Christenthum in Ceylon, s. 5. Deze schrijver gaf later eene natuurkundige, historische en topographische beschrijving van Ceylon in het licht; tot dusver het beste werk, dat over dit eiland bestaat.

aan de godsdienstleer en de maatschappelijke instellingen der Brahmanen, die in het letterkundige bedrog van den Ezoer Veda haar toppunt bereikte, kan zeker niemands goedkeuring wegdragen, maar dit behoud der zoogenaamde Malabaarsche gebruiken kwam eerst eene halve eeuw na Xaverius dood door Robert de Nobilis in zwang, verwekte van den aanvang af de grootste verontwaardiging bij alle zendelingen van andere orden en werd eindelijk ook door den Pauselijken Stoel veroordeeld, zoodra deze dit misbruik in zijn vollen omvang had leeren kennen. Wel was ook de prediking van Xaverius en zijne eerste opvolgers veelzins zeer oppervlakkig, gelijk onder anderen blijkt uit zijne eigene getuigenis, dat hij binnen het tijdsverloop van ééne maand tienduizend inlanders in het rijk van Travancore doopte, maar het feit, dat hij later nimmer, hoewel daartoe aangezocht, naar die landstreek terugkeerde en daarentegen herhaaldelijk en met bijzondere vooringenomenheid bij zijne geliefde Parawas vertoefde, bewijst tevens, hoe zeer ook hij het onvoldoende van zulk eene prediking had leeren inzien[1]. De Hollandsche predikant Baldaeus berispt teregt dat voorbarige doopen van inlanders, die alleen het Geloof, Vader Ons en Ave Maria als papegaaijen wisten te klappen, maar prijst tevens de Jezuïten, die in bescheidenheid en naarstigheid, zoowel in hunne manier om de jeugd te leeren, als in hunne geschiktheid om de ouderen van dagen te trekken, de Franciscanen en andere orden overtroffen, en de ijverige Calvinist erkent, dat hij gaarne hunne voetstappen volgde, ‘voor zooveel die niet en streden tegen onze Godsdienst nochte Leere, maar naar het begrijp en de natuure van de Lantaart waren aangeleydt’[2]. Hij zegt dit van Manaar en Jaffanapatnam en doelt dus hoofdzakelijk op Xaverius en zijne leerlingen. Wil men den apostel van Indië in zijne regte waarde leeren kennen, men zie de voorschriften, die hij voor zijn vertrek naar Japan aan zijne ordebroeders in Indië achterliet, waarin de raad, om zich niet met staatszaken te bemoeijen, allereerst onze aandacht verdient. Maar vooral zie men, hoe hij in zijne brieven aan den koning herhaaldelijk voor de door de Portugesche ambtenaren verdrukte inlanders in de bres springt en den vorst ernstig voor oogen houdt, dat God hem het bewind over Indië niet verleend had,

1 Van der Meer v.K., a.w., bl. 79-81, 145 en 151.
2 Baldacus, Malabar, bl. 146, en Ceylon, bl. 151.

alleen om zijne schatkist te vullen, maar ook om het zedelijk heil zijner onderdanen te behartigen[1].

Welk gehoor leverde Joáõ III aan deze vermaningen van den vromen zendeling? Het antwoord op die vraag geeft een brief van den vorst aan Joáõ de Castro, zijn landvoogd in Indië, een schrijven, dat ons tevens zijne staatkunde ten opzigte van de bekeering der inlanders aanschouwelijk voor oogen stelt[2].

Overal, waar de Portugezen gevestigd zijn, beveelt hij, Christelijke kerken op te rigten; tot haar onderhoud zullen worden besteed de gelden, die de voormalige inlandsche regering aan de Mohammedaansche tempels uitkeerde. De landvoogd zal strenge wraak nemen van den Radja van Jaffanapatnam, opdat hij wete, dat de koning niets meer behartigt, dan de bescherming der uit de klaauwen des duivels gerukte Heidenen; eveneens zal hij bij den Radja van Cochin aandringen, zijne Christen-onderdanen niet langer te onderdrukken. Daar de Heidenen niet alleen door de hoop des eeuwigen levens, maar ook door gunsten tot het Christendom moeten getrokken worden, zal de landvoogd alle winstgevende ambten slechts aan Christenen geven en met Xaverius overwegen, of het niet raadzaam ware, alleen aan de bekeerde Parawas verlof tot visschen te verleenen; slechts in hooge noodzakelijkheid mogen Christeninlanders tot de dienst op de vloot worden geprest, en nimmer dan onder toekenning eener voldoende soldij. Eindelijk zullen de tempels en beelden der afgoden binnen het gebied van Goa worden verwoest en vernield en alle heidensche feesten verboden zijn; het ware wenschelijk, dat ook uit Salsette en Bardes (twee districten nabij Goa) de afgoderij verdreven wierd, maar hier moet men zeer voorzigtig zijn, dat alles zonder beroerte en verbittering geschiede, hetgeen het beste gelukken zal, zoo men de inlanders door zachte redenen van hunne godsdienstige dwalingen overtuigt[3].

Wij zien uit deze voorschriften, hoe zeer Joáõ III de verkondiging van het Christendom onder zijne Indische onderdanen

1 Zie deze voorschriften en brieven bij van der Meer v.K., a.w., bijlage 6 en 9.

2 Men vindt dezen brief in zijn geheel afgedrukt bij Maffei, Historiae Indicae (Col. Agripp., 1593), p. 247-250, en bij Baldaeus, Malabar, bl. 147-149.

3 Koning Sebastião volgde geheel de staatkunde van zijn grootvader en stelde bij eene wet van 22 Sept. 1570 inboorlingen, die het Christendom aannamen, gedurende vijftien jaar vrij van de opbrengst van tienden en eerstelingen. Boletim e Annaes do Conselho ultramarino, Legislação antiga, p. 172.

ter harte nam, maar wij zien daaruit tevens, hoe hij, om dit doel te bereiken, hoogst laakbare middelen bezigde. Gelijk het meerendeel zijner tijd- en geloofsgenooten, vatte hij den tekst: ‘Dwingt ze om in te gaan,’ in bloot werktuigelijken zin op, en zoodra hij zijn gezag genoegzaam gevestigd rekende, deinsde hij voor geen geweld terug. Keuren wij, zonen der negentiende eeuw, teregt zulk eene bekeeringswijze af, als Nederlanders en als Protestanten mogen wij daarover geen te hard oordeel vellen, zonder te bedenken, dat onze vaderen in Indië evenzeer dwangmaatregelen bezigden als de Portugezen en dat de predikant Baldaeus na de mededeeling van dezen brief des konings in bewondering uitroept: ‘Gelukkigh Landt, daar de Koningen als andere Josaphats haar herte verheffen in de wegen des Heeren en met Josua en Hiskia het zelve van alle onreynigheyt en afgoderye zuyveren, de duyvelsche altaren verbreken en den waren Godt alleen willen gedient hebben met volkomen herten en zielen’!!!

Het lag niet in onze bedoeling in dit opstel een volledig geschiedkundig overzigt te geven van het bekeeringswerk der Portugezen in Oost-Indië, ook al ware bij het gemis der noodige bescheiden, vooral der hier te lande zoo schaarsche Portugesche bronnen, zulk eene taak niet boven onze krachten. Uit hetgeen wij echter boven van een d'Albuquerque, Joáõ III en Xaverius mededeelden, blijkt met welke middelen de landvoogd, die de Portugesche heerschappij in Indië grondvestte, en de vorst, onder wiens langdurige regering deze koloniale magt haar toppunt bereikte, de verkondiging van het Christendom bevorderden, en op welke wijze de uitstekendste zendeling, die onder zijn bestuur in Oost-Indië arbeidde, de leer van het evangelie predikte. Dit is voldoende om een algemeen inzigt te verkrijgen in Portugals staatkunde ten opzigte der evangelisatie zijner Oost-Indische bezittingen. Zien wij nu ten slotte, welk gevolg dit bekeeringswerk der Portugezen had en welke vruchten zij daaruit voor hun gezag inoogstten.

In al de nederzettingen, die de Hollanders op de Portugezen veroverden, vonden zij talrijke kerken en kloosters, en waar slechts de heerschappij van dit laatste volk eenigzins duurzaam gevestigd was geweest, was ook het Christendom in het binnenland doorgedrongen. Zoo in de Molukken, vooral onder het uitmuntend bestuur van een Antonio Galvaõ; en nog dagteekent het meerendeel der inland-

sche gemeenten aldaar van de dagen der Portugezen[1]. Op Ceylon verkregen de Roomsch-Katholieke geestelijken bovenal groote resultaten. Toen onze landgenooten de Portugezen na een veertigjarig bezit uit Jaffanapatnam - het noordelijk deel van Ceylon, waar vroeger de dienst van Brahma heerschte - verdreven, was genoegzaam de geheele bevolking van dit rijk bekeerd en waren daar volgens de kerkelijke registers 62,558 volwassen Christenen benevens 16,327 schoolkinderen[2]. Ook zuidwaarts onder de Boeddhistische Cingalezen vond het Katholicisme een weligen bodem en bleef, niettegenstaande de onverdraagzaamheid der Hollandsche regering, in het geheim voortbestaan, zoodat thans de Roomsch-Katholieke kerk nog 116,000 aanhangers op Ceylon telt[3]. Nog heden is in Portugeesch Indië de verhouding der Christenen tot de overige inlanders gunstiger dan elders in Oost-Indië, en hun aantal bedraagt in het gebied van Goa twee derden der geheele bevolking[4]. Het blijkt dus, dat de Christelijke leer, gedurende het bewind der Portugezen, onder de meest verschillende Indische volksstammen ingang vond, zoowel onder hen, die de leerstellingen van Brahma of Boeddha volgden, als onder die volken, die slechts eene hoogste ontwikkelde natuurgodsdienst kenden. Gaan wij na, hoe kort het bestuur dezer Europesche natie over de meeste Indische gewesten duurde, dan kan men moeijelijk beweren, dat hare prediking weinige of geene gunstige gevolgen opleverde. De bekeerde inlanders, even als de uit hunne huwelijksgemeenschap met de Portugezen gesproten kleurlingen, waren steeds in Oost-Indië een der hechtste grondslagen, waarop Portugals opperheerschappij berustte. Dit bewijst de geschiedenis van Timor, de eenige kolonie, die dit land nog in den Oost-Indischen Archipel bezit en die zonder hulp van het moederland, voornamelijk door kleurlingen, de zoogenoemde zwarte Portugezen, behouden bleef. Daarvan getuigt de omstandigheid, dat bij onze verovering der Molukken, de Mardijkers - met inlanders gehuwde Portugezen en hunne afstammelingen - zich steeds het hevigst tegen onze vestiging verzetten[5]. Ook betuigden de in-

1 Ds. J.F.G. Brumund gaf een overzigt van het bekeeringswerk der Portugezen in den Indischen Archipel in zijne Indiana, Stuk II, bl. 56-100. Alleen in de Menahasse van Menado hebben in onze eeuw de Protestantsche zendelingen een groot aantal nieuwe gemeenten gesticht.

2 Baldaeus, Ceylon, bl. 173.

3 Volgens opgaaf van den bisschop van Colombo bij Tennent, a.w., s. 55.

4 Mittheilungen aus Justus Perthes Geograptischer Anstalt, 1857, s. 153.

5 Zoude Mardijker niet eene Hollandsche verbastering van het Portugesche woord *marido, getrouwd man*, kunnen zijn? Wij lezen toch in de reis van den Admiraal W. Verhoeven, bl. 57*b.*, in het tweede deel van het Begin en Voortgangh der Oost-Indische Compagnie, ‘de ghetrouden ofte Mardijckers’. [NB. Mardijker is eene verbastering van Mardika, een Jav. en Mal. woord, dat *vrije* of *vrijgelatene* beteekent. P.J.V.]

boorlingen van Amboina aan den admiraal Matelief: ‘Hoe souden wij liefde tot u krijghen, ghy en trout onder ons niet; maer alsser schepen comen, gaen diegene, daer wy alreede aen ghewent waren, van ons wech, door dien ghy noch lust noch verlof en hebt, om te trouwen,’ en verklaarden dat: ‘de Hollandtsche regeringe haer veel draechlycker was als de Portugesche, en datse nu niet geforceert en wierden, maer elck meester was van syn goet. Dit alleen hadden sy te beclagen, dat sy niet geleert en wierden, maer leefden als beesten’[1].

Voorzeker de sprekendste getuigenis, dat de afpersingen en het wanbestuur der Portugezen de inlanders van hun gezag hadden afkeerig gemaakt, niet hunne pogingen om hen te beschaven en door aanhuwelijking aan zich te verbinden. Het waren dan ook niet de tot Christenen bekeerde inlanders, die onze voorouders bij hunne veroveringen in Indië de behulpzame hand boden, maar vooral de van het Portugeesch bestuur nog onafhankelijke inlandsche vorsten, die zeer goed inzagen, dat zij binnen een kort tijdsverloop voor hunne magt zouden moeten bukken en, alleen niet tegen dit dreigend gevaar bestand, de Nederlanders met open armen ontvingen, om weldra door deze nieuwe aankomelingen te worden onderworpen.

Bevreesd, dat wij de aandacht onzer lezers reeds te lang vermoeiden, breken wij hier af. Nadat wij hebben nagegaan, hoe Spanje en Portugal, de eenige Roomsch-Katholieke mogendheden, die in de koloniale geschiedenis eene belangrijke plaats vervulden, op elke wijze, vaak zelfs met verkeerde middelen, het Christendom in hunne overzeesche bezittingen invoerden, willen wij bij eene volgende gelegenheid beschouwen, welke staatkunde de beide Angelsaksische en Calvinistische zeemogendheden van West-Europa te dezen opzigte volgden.

ROBIDÉ VAN DER AA.

1 Begin en Voortgangh, D. II, Reis van Matelief, bl. 54*b.*, en 57*a.*

De City van Londen. Eene handelsschets.

‘Wij geleerden smalen op den handel, en wijsgeer zoowel als philanthroop weet er weinig anders dan kwaad van te zeggen; maar hij die de geschiedenis der wereld zal te boek stellen, hij zal al spoedig tot de erkentenis komen, dat handel het fondament heeft gelegd van de vrijheid, dat handel Amerika heeft gegrondvest en het leenstelsel heeft vernietigd, dat handel den vrede maakt en den vrede handhaaft, en dat handel de slavernij zal uitroeijen. Wij klagen over de nieuwe aristocratie, die de handel opbouwt op de puinhoopen der oude aristocratie die hij vernietigt. Maar vergeten wij toch niet dat die nieuwe handels-aristocratie grootelijks van de oude aristocratie verschilt; immers niet een enkelen waarborg bezit zij van voortdurend bestaan, want zij is het gevolg van arbeid of van kennis of van eenige verdienste, welke dan ook; daarom is zij gedurig vallende en verdwijnende voor andere eischen van denzelfden aard, en even onzeker en onbestendig en onvast als de golven der zee.’

Merchantprinces en Cottonlords, Ralph Waldo Emerson - ge ziet het uit deze zijne woorden, - kent u groote verdiensten toe in uwen stand en in uwen arheid, weinig kans echter dat ge uwen alom geëerden en gevierden handelsnaam een blijvenden luister kunt verzekeren, wanneer ge u aan dien stand en aan dien arbeid onttrekt, en wanneer ge meent, dat uwe met eere en ijver verworven schatten u den toegang kunnen ontsluiten tot de gewijde hallen der aristocratie. Zou de bekwame Amerikaan, in zijn republikeinschen ijver tegen allen uieuwen adel, misschien als het vlijmendst wapen daartegen

den aristocratischen Percy Evelyn Shirley tot bondgenoot gekozen hebben, die in zijn ‘Noble and Gentlemen of England’ geen bloed als zuiver erkent, dan wat roemen kan op onafgebroken voortzetting in de mannelijke lijn van het jaar 1500 af, en die, ten spijt der volksmeening, alleen in de peerage het beste bloed vindt? Hoe Emerson de borst zal doen zwellen van menigeeen, onder onze stedelijke oligarchen vooral, van hen, die er immers roem op dragen, dat nooit iemand uit hun geslacht zich tot het drijven van handel heeft - waarom zouden wij het woord terughouden? - verlaagd! Immers zoodra hij het *Noblesse oblige* er niet bijvoegt, verzekert hij hun een maatschappelijk overwigt. En toch is dat zijne bedoeling niet. Republikein in merg en been, erkent hij alleen de maatschappelijke onderscheiding door persoonlijke verdienste, al eerbiedigt hij de eens verkregen historische regten; houdt die verdienste op, ook de onderscheiding is dan ten einde; anderen komen dan met hunne eischen, en hij, die meent aanspraken te kunnen doen gelden door anderen, en niet persoonlijk door hem zelven verkregen, hij wordt uitgestooten. En daarom ducht hij die nieuwe aristocratie niet als eene gevaarlijke, noch door staatkundige voorregten, noch door titel als blijvend geijkt.

Maar Emerson's bewering moge gelden voor een land als Amerika, waar geene andere aristocratie bestaat dan die van den dag, van rijkdom of van verdienste; en voor een land als het onze, waar voor alle staatkundige voorregten van stand voor jaren reeds het doodsklokje heeft geklept, en waar de oude regeringsfamiliën zich gedurig geldelijk versterken door vermaagschapping met burgerbloed, niet alzoo voor Engeland. Daar, in het land der sterke afscheiding van standen, en waar voor velen het regt van eerstgeboorte tevens het regt tot deelneming aan 's lands bestuur verzekert, daar waar de adeldom verre van ontaard is in een blooten titel, in een voorregt waarvan wel de klank, niet echter het feit bestaat, maar waar aan het bezit van dien titel nog groote privilegiën verbonden zijn, daar baant die handels-aristocratie zich wel degelijk den weg tot die bevoorregte en vroeger veel meer geslotene kringen der blijvende aristocratie van wetgevers. Een Sir Robert Peel is eene eereplaats daarin zelfs voor jaren reeds aangeboden, al heeft burgertrots hem steeds die onderscheiding doen weigeren; een Lord Ashburton, een Lord Overstone, zijn

toch uit die handelswereld opgeklommen tot den rang van opperste wetgevers des lands; en hoe lang zal 't nog duren, eer ook een Gladstone, de man van wiens meesterlijke verdediging van het laatste budget een ieder als om strijd verzekert, dat na William Pitt niemand in het Lagerhuis gesproken heeft als hij, dat ook hij zijn gevierden handelsnaam begraaft in dezen of genen weidschen titel! Neen, zoo ergens het handelselement zich krachtig opheft, en zoowel de bevoorregte aristocratie, als de tot nu toe als alleen tot spreken en oordeelen bevoegd geachte mannen der regtsgeleerdheid, zoo al niet verdringt, dan toch meer dan evenaart en ter zijde streeft, 't is in Engeland. Of heeft iemand ooit zoo groot een afbreuk aan Oud Engelands aristocratie toegebragt als een Cobden, toen hij door zijn onverzettelijk doordrijven van de afschaffing der korenwetten schrik en angst verspreidde in de harten van den adel, die in zijn uitgestrekt grondbezit zulk een vasten steun vindt?

En toch is Engeland juist de bakermat van alle maatschappelijk exclusivisme; trouwens, ware dat niet het geval, de zamensmelting der verschillende standen, waarover de adel in andere landen reeds sinds jaren weerloos jammert, zou ook daar sedert lang zijn bespeurd; de opheffing van het handelselement zou geen bewijs van groote kracht en van talent zijn. Exclusief is de Engelschman in en buiten zijn land. De vreemdeling wordt welwillend ontvangcn, mits hij door bekende achtbare personen is aanbevolen, maar die welwillendheid getuigt alleen voor het natuurlijk gevoel van wellevendheid, dat de Engelschman in hooge mate bezit, en waarin hij vrij wat fijner en teerder is dan de schijnbaar veel beschaafder Franschman; 't is niet die gulle opene begroeting, die ge van den ronder en trouwhartiger Duitscher geniet, want John Bull kan de erkenning, die hij met de moedermelk heeft ingezogen, van verre boven alle andere volken te staan, immers niet loochenen, schijnbaar zelfs. Daarom is de vreemdeling hem welkom, maar hij is niet zijn gelijke; hij verpligt hem alleen grootelijks door zijne beleefdheid, en dat erkenne de vreemde dankbaar. Wie kent den Engelschman anders, wanneer hij hem op het Vaste Land ontmoet, waar reeds zijn totaal gebrek aan kennis van vreemde talen zijn gevoel van trots op de eigene, immers cosmopolitische, Engelsche taal luide verraadt? Spreek hem in die taal aan, bewijs dus daardoor dat ge dien dwang willig op u neemt, en van zijne beleefdheid kunt ge zeker zijn. Overmoedig en

overmagtig in eigene oogen, treedt hij overal, vooral in den vreemde, op; nooit verlaat hem zijn persoonlijk gevoel van hoogheid en meerderheid, en nog zeer weinig volgt hij den raad op van the Roving Englishman, die zijne landgenooten toeroept: ‘verdrijf door uw gedrag alle vooroordeel van den vreemde wegens uwe natie!’

En toch, dezelfde man zal, zoo hij geen lid uitmaakt van den adelstand, de geslachtslijst van iedere familie uit de hooge aristocratie met een zeker gevoel van nationalen trots knnnen opzeggen en zich blijkbaar zelf groot gevoelen in de grootheid van zijn adel. Toch acht die adel den middelstand, den niet als aristocraat geborene, al zeer verre beneden zich; Merchantprinces en Cottonlords moge hij soms in zijne omgeving dulden, toch altijd ongaarne. Maar die adel toont ook bewust te zijn, dat groote voorregten groote verpligtingen insluiten; bekwaamheden van het eerste water, moed niet te overtreffen, ijver ter bevordering van het goede, onbekrompenheid in het steunen van het nuttige en wenschelijke, ze zijn verre van vreemde verschijnselen in den Engelschen adel, die daarenboven een gevoel van nationaliteit, gevraagd en ongevraagd, ja ten allen tijd aan den dag legt, dat waarlijk groot mag genoemd worden. En hoe die adel ook ligchamelijk flink ontwikkeld is door al die forsche en echt mannelijke uitspanningen, dat mogen hunne krachtige, slanke en wèlgebouwde gestalten bewijzen, wanneer men die te paard over heg en stroom ziet heenrennen of in het vermoeijende cricket-spel de kolossale ballen doen vliegen. Waarlijk, een bijna tachtigjarige Palmerston, die nog zoo krachtig het roer van staat weet te hanteren, en die nog een schrik is voor jeugdiger medgezellen op zijn dagelijkschen forschen wandelrid, hij zou overal elders dan in Engeland een half wonder zijn.

Maar exclusief als de adel, is ook de gentry, de goede oude geslachten, die wel geen adelijk bloed in hunne aderen hebben, maar die hun oud aristocratisch bloed nog veel hooger stellen. Evenwel, hunne vermaagschapping met den adel achten ook zij tegenwoordig gansch niet verwerpelijk meer, want hunne breede landerijen verleenen hun wel eenigermate feitelijk, maar niet regtens, de zoo vurig begeerde staatkundige voorregten. En 't is met groote moeite, dat de rijke handelaar of fabriekant zich soms den toegang tot die kringen ontsluit, des te meer gesloten voor hem, omdat ze 't naast aan de zijne grenzen; en wel moet de

gouden looper al zeer zwaar zijn om dat sinds eeuwen roestig slot voor hem te ontsluiten.

En exclusief zijn de bankiers, exclusief de groote geldmannen, exclusief de groote handelaren, exclusief is ieder burgerman zelf, exclusief in stand, in beroep, maar exclusief bovenal in het godsdienstige. Hoe dat confessionele verschil in Engeland gehandhaafd blijft, waarlijk, wie er ten onzent over klaagt, hij ga voor korten tijd naar Engeland om hier hoog ingenomen met het bestaande terug te keeren.

Toch, ten spijt van al dat exclusivisme, helpt en steunt en schraagt de eene stand den anderen willig. Geene vergadering ter bevordering der belangen van de diepste verworpelingen zelfs der maatschappij, of een lid van den hoogen adel is het hoofd der bijeenkomst, en leent den steun van zijn magtigen naam, van zijne ruime middelen, van zijn welwillend gemoed, aan den opbouw der zaak. Wanneer men de programmaas en verslagen der Engelsche Genootschappen tot verbreiding van welk goeds niet al leest, dan zou men zich door de jagt die daarin op groote namen gemaakt wordt, bijna in het titelzieke Duitschland verplaatst wanen. En toch gedijt de zaak juist daardoor uitnemend.

Genoeg echter reeds over dat exclusive, over dat aristocratische der Engelschen; liever nu een woord over hunne wijze van handeldrijven. Want dat Emerson regt heeft wanneer hij als gelukkige gevolgen van den handel op de groote maatschappelijke overwinningen wijst, die hij noemt, niet de Nederlander voorzeker die hem dat betwisten zal. Wij, die op een drassigen bodem, naauw bewoonbaar geacht, als erfdeel onzer vadederen mogen roemen in de hechte en prachtige woonhuizen door onze burgers gebouwd, aan wier statige, hoog in de lucht stekende kruinen men 't niet zeggen zou, dat ze als tusschen lucht en water zweven en dat hunne voeten tot in het water reiken, en die toch in die woningen eene weelde en een gemak hebben zoo als niet in een eenig land der wereld; wij die er op mogen roemen, dat het alleen de vruchten van den handel, van de scheepvaart en van de eigene volksvlijt zijn, welke hen daartoe in staat stelden, wij zullen dien handel wel hoog waarderen. En die hecht gebouwde steden waren daarbij welvarend, rijk en magtig, en de bevolking had het wèl, en zag die welvaart nog dagelijks toenemen. Waar winst te behalen viel daar waren zij onder de eerste en moeijelijkst te overwinnen mededin-

gers, en al leidde de weg derwaarts ook midden door de met vijandelijke schepen bezette zee, welnu, des te rijker beloofde de winst te zijn, rijker naarmate ze moeijelijker te verkrijgen was, zoodat de groote kosten van 's lands convooi wel te dragen waren. Ja, toen den vijand ons verkeer op hunne markten niet meer geviel, toen werd de steven fluks naar dat verre Oosten gewend, om zelf aan de bron te halen wat hij ons niet langer gunde; en terwijl wij dáár een rijk stichtten dat nog de steunpilaar van Nederland mag geroemd worden, betreurde hij te laat die dwaze daad van vijandschap, die zijne havens en markten ledig en verlaten maakte, maar die aan onzen handel en aan onze scheepvaart nieuwe kracht, ja ongekenden luister bijzette. Al wat die wakkere kooplieden en rappe varensgasten noodig hadden was vrijheid, vrijheid van ruil vooral, in wier bezit wij dan ook lang vóór andere natiën mogten roemen; vrijheid van persoon en van goed was ons daarenboven gewaarborgd, en willig lieten die handelslui daartegen aan anderen het genot, om over stad en land naar hun goedvinden te besturen en te regeren. Al was die staatkundige vrijheid van de burgers nu zoo groot niet, vrij aristocratisch als zij geregeerd werden door allerlei op hunne magt zeer naijverige regenten, en al was de uitoefening van iedere godsdienstige overtuiging meer geduld dan volkomen vrijgesteld, door het bestaan eener magtige staatskerk, willig onderwierp de handelsman zich daaraan, als hij maar vrij de handen reppen en roeren kon in eigen winstgevend bedrijf. Ten slotte moest die handelsvrijheid toch ook tot staatkundige en godsdienstige vrijheid leiden, en de dwang was niet zwaar daarenboven. Krachtig was de regerende hand, waar 't aankwam op de handhaving der belangen van handel en scheepvaart, en stevig was de vuist, die het verdedigingswapen van der burgeren eigendom omklemde. En zijn al die tijden van roem en grootheid lang vervlogen, toch hebben wij nog veel van dat verleden overgehouden; mogt eens weer de handelswinst, - nu wel kleiner geworden maar ook gemakkelijker te verkrijgen, en voldoende voor de tegenwoordig waarlijk niet hoog gespannen verwachtingen - weer alleen met moeite en gevaar te behalen zijn, wij zouden wel weer opluiken uit onzen nu zoo zoeten dommel, als de nood maar eens aan den man kwam. De geheele wijze van handeldrijven is rondom ons zoo zeer veranderd; wij daarentegen hebben weer als van ouds eene magtige Oost-Indische Compagnie boven onzen particulieren handel

staande; toch brengen andere tijden andere eischen mede; wij hebben nog wel de oude kapitalen, maar ze rusten nu zacht en zoet in wèlvoorziene geldkasten, en ze zijn niet meer als vroeger over alle oorden der wereld verspreid; wij hebben nog wel eene nijverheid, ja zelfs nu eene nijverheid, die zich in de laatste tijden krachtig ontwikkelt en die weldra breed de wieken zal uitslaan, maar wij steunen die nijverheid niet als vroeger met magtige kapitalen, en verdeelen die kapitalen niet, als de vreemdeling, tusschen nijverheid en handel. Evenwel, nog roemen wij in welvaart, zij die dan al niet overgroot als voor dezen, en de oude handelsgeest rust, hij is niet dood. Komen er eens andere tijden, is onze handel eens werkelijk weer geheel vrij, het oude Nederland zal zich ook dan weer niet onbetuigd laten. Dat maar geen overdreven vertrouwen op der vreemden vorsten woord ons beschamen moge, en ons plotseling uit den waan van rijkdom, in eene werkelijkheid van armoede overbrengen; die schok ware ligt te sterk; toch zou hij niet doodend zijn voor een volk met onze traditiën, wie weet zelfs hoe heilzaam!

Engeland is meer met den tijd vooruitgegaan, niet dolzinnig als Amerika, maar vastberaden. Wantrouwend op der vreemden woord, gebruikt de Engelschman liever zelf zijn kapitaal dan het zoo aanzienlijk te wagen in de schuldbekentenissen van anderen, en waarlijk, hij heeft meer overwinst gemaakt dan wij, terwijl zijne geestkracht er door versterkt is. 't Is zoo, zware verliezen heeft hij moeten lijden, waaraan wij ontkomen zijn, maar zijne handelscrisis was daarom niet gevoeliger in de gevolgen dan voor ons de geldcrisis, bij iederen schijn van omwenteling zelfs in de landen van hen, wier schulden ons kapitaal zijn geworden. Een blik op dien handel van Engeland te werpen, zou voorzeker belangrijk zijn, maar hij zou rijen van cijfers vorderen, waaraan wij hier moeijelijk plaats zouden kunnen inruimen; liever een blik geworpen op de grootste werkplaats van dien handel, op die plaats, overoud en overbekend, in het magtige Londen gelegen, waar allen die ijverig aan dien uitgestrekten handel van Engeland deelnemen, - en hoe groot is hun aantal niet! - dagelijks bijeenkomen, en waar zij òf de aangevangen ondernemingen en speculatiën voortzetten en voltooijen, òf nieuwe op touw zetten met een ijver en met een vuur, als werd iedere handelsdaad stellig met goud betaald, en met eene koelbloedigheid, wat het wagen van verbazende sommen

gelds betreft, als ware aan dat kapitaal zelf nooit een einde te vinden.

Een ieder weet reeds dat wij van de City van Londen spreken, van het exclusive handelskwartier van de metropolis. Hij, die niet als de winkelier, zijne goederen bij kleine gedeelten aan voorbijganger en vasten klant slijt, maar die meer in het groot de goederen van den eenen handelaar koopt om ze weer met voordeel aan den anderen handelaar te verkoopen, 't zij die handelaar naast hem dan wel duizende mijlen van hem af woont; hij, die dus iedere rijzing en daling der markt met argusblikken nagaat, en die van den eenen koopt wat hij zelf met winst meent te kunnen verkoopen, en aan den ander tegen een billijk loon zendt waarmede deze winst meent te kunnen doen; hij, die in den verren vreemde zich reeds van een gedeelte van den oogst verzekerd heeft eer de velden den maaijer nog tot den arbeid nooden, en wien 't onverschillig is in welk artikel hij handelt wanneer de winst maar ruim en zeker is, hij heeft in Londen de City tot werkplaats. Daar is hij, in eene beperkte ruimte, alleen van hen omringd, die van gelijke beweging zijn als hij, en voor wie elkanders bijzijn eene bepaalde noodzakelijkheid is, omdat elkanders handelingen elkander de gewenschte voordeden moeten opleveren. Toch zijn zij weer in die beperkte ruimte gescheiden; het exclusive karakter der Engelschen brengt die scheiding als van zelf mede.

De groote handelswerkplaats van Londen noemden wij de City, en waarlijk, ze is niets anders. Wie niet werkt, schuwt de City; alleen voor den werkende is ze duldbaar zelfs. In die lange straten, soms breed maar voor het meerendeel eng en naauw, staan voorzeker kolossale gebouwen en prachtige huizen, maar ze zijn somber en onvriendelijk zelfs van aanzien. Hoog opgetrokken en massief, dragen ze duidelijk het kenmerk van eens de residentiën te hebben uitgemaakt van Engelands grooten, en de woonsteden geweest te zijn van Engelands eerste handelaren; maar alle luister is verdwenen en ze zijn nu niets anders dan bewaarplaatsen van menschen; men is er onder dak, beschut voor weer en wind en regen, maar uitlokkende ter bewoning, zoo als de zoo vriendelijke, net geschilderde en keurig onderhouden woonhuizen in onze groote steden, die den voorbijganger als tot binnentreden uitlokken, hier door de liefelijkheid der fraaije bloemen, die bijna 't geheel van het fijne en kristalheldere spiegelglas met haar prachtigen kleurdos innemen,

daar door die bevalligheid van stoffering, duidelijk zigtbaar door de halfgeopende sierlijke gordijnen, waarachter de bewoners als ter schuil gezeten zijn, elders door den aardigen bouwtrant, die reeds van buiten de bestemming van ieder vertrek aanduidt, van dat alles is hier geene sprake zelfs. Treed de overal wijd openstaande deuren binnen, niemand die u rekenschap vraagt van uwe komst; klim de ruime trappen op, niemand der u voorbijsnellenden die uwe tegenwoordigheid zelfs opmerkt; lees op de deuren met groote letters de namen der handelshuizen die er hun zetel hebben, of liever nog, ga de kamers in, en wat ziet ge in die nu eens ruime en hooge, dan eens naauwe en lage vertrekken? Niets dan lessenaar aan lessenaar en kruk aan kruk, met mannen tè ijverig met de pen in de weer om u zelfs op te merken, zoodat gij zelf hun het doel uwer komst door eene vraag moet meêdeelen, wanneer ge het geluid hunner stem wilt hooren. En dan nog is 't maar een enkel persoon die u met een kort woord verwaardigt, want niet een der anderen, die het minste blijk geeft dat hij uwe tegenwoordigheid heeft opgemerkt. Immers de City is hunne werkplaats, niets meer en niets anders; daar werken zij dus en blijven er geene minuut langer dan hun werk vereischt; dezelfde man, dien gij den eigen avond nog ten zijnent als den beminnelijksten en meest voorkomenden gastheer zult roemen, zal u des morgens in de City, in zijne werkplaats, met eene kortheid, met eene afgebetenheid van toon antwoorden, dat ge bij uwe ongewoonte aan Cityvormen, verlegen zult worden op die wijze te worden afgescheept. Op de kleine Engelsche stoombooten staat gewoonlijk voor het roer met groote letters het verbod te lezen: ‘spreek niet tegen den man aan het roer,’ opdat hij niet van zijn werk zal afgetrokken worden, maar de Londensche koopman roept dat een ieder wel zeer luide toe door zijn gedrag, al spreekt hij die woorden niet uit. Uitlokkend om er lang te blijven zijn die kantoren ook juist niet; de bestoven vensters laten weinig licht of zon door; de lessenaars zijn klein en waarlijk niet rijk aan die kleine luxeartikelen, die men op de fransche kantoren zoo veel ziet; waar de ruimte ontbreekt om nog een lessenaar achter de reeds staande rij te plaatsen, daar heeft men er een gebouwd zoo hoog als een preekstoel, van onderen naauw en boven breed uitloopende, zoodat de gebruiker met zijn hoofd tot aan de zoldering reikt. Groote kolenvuren branden er zeker tien van de twaalf maanden in den open, blijkbaar nooit

geschuurden haard, en de eenige weelde die ge in de afzonderlijke kamer van het hoofd der firma ontmoet, is bij uitzondering een oud kleed, gewoonlijk een mat of wasdoek op den vloer. 't Is duidelijk niets anders dan de werkplaats die men betreedt.

Dan is 't op de straten toch nog vrolijker, drukker zeker. Dat allen, die ge rondom u ziet, behooren tot het geslacht der (zoogenaamde) ‘Könige der Welt’, en dat eene welgekleede vrouw eene zeldzaamheid is in de City, hadt ge wel verwacht. Maar die Könige zijn bijna allen zeer goed gekleed, met zorg en met smaak, met overdaad zelfs; blijkbaar is hagelwit en fijn linnen, een glansrijke hoed en nette handschoenen, sluitend schoeisel en de laatste snede van den besten kleerenmaker, verre van eene onverschillige zaak voor den Cityman. De groepen van druk met elkander sprekenden, die men midden in de straten ziet, zijn bijna allen van meer dan welgekleede personen. Daartusschen stormen de menigte handelsbedienden doorheen; dan die kolossale Enakskinderen naast hunne karren, bespannen met paarden die als olifanten gebouwd zijn, en wier last evenmin een vluggen draf gedoogt als hunne zware pooten zich tot iets anders kunnen leenen dan tot den vasten stap waaruit zij nooit geraken; de enkele boden, de Trotty Vecks, hier de geijkte, met den breeden koperen penning op de borst, daar de indringer, zonder eenig kenteeken van zijn beroep, staan zwijgend en geduldig op hunne lastgevers te wachten; de fruitventsters kibbelen met den best gekleeden gentleman over de enkele stuivers, die hij haar nog schuldig is; en de huurkoetsier, de cabman, die type van Londen, - die stand vormt eene ware type in iedere stad, groot genoeg om fiacres in de straten te handhaven, - wenkt u al in de verte met zijn zweep, dat hij u zoo gaarne eenige mijlen ver van de plaats waar gij u bevindt, zou verwijderen.

Maar dat draven en vliegen, dat rennen en reppen, dat woelen en dringen van die ontzettende menigte in de straten van de City, daarvan kan men zich naauwelijks een denkbeeld vormen, wanneer men 't niet door eigen aanschouwing kent. Zijn de groepen van sprekenden 't meest in het hart der City, in Mincing- en Marklane te vinden, de vrachtkarren in de straten die langs den Theems loopen, de omnibussen nabij de uiteinden; nergens zoo druk een gerij en gewoel als nabij het Gemeentehuis der City, het bekende Mansionhouse, in Poultry en Cheapside. Daar is het oorverdoo-

vend, zeker nergens ter wereld geëvenaard. Zonder de gelukkig in alle straten van Londen liggende trottoirs, zou men er van zijn leven geen oogenblik zeker zijn. Drie, vier, ja zes rijen van omnibussen en vrachtkarren, van equipages en huurrijtuigen naast elkander laten niet een hunner voor het meerendeel fraaije en rijk getoomde paarden toe, om den pas tot den draf te versnellen; aan overloopen van de eene zijde der straat naar de andere is niet te denken; dan dat met halve woorden uitgalmen van de conducteurs der omnibussen van de plaats hunner bestemming, en hun vechten bijna om den half besluiteloozen passagier; de eindelooze drom voetgangers, die altijd door in welgevulde gelederen van en naar de City trekken, maar die elkander ongehinderd voorbijsnellen, omdat in Londen de voetganger evenzeer de regter- of de linkerzijde houdt, naarmate hij dezen of dien koers uitgaat, als de rijtuigen, - waarom verzoeken onze Gemeentebesturen den burgers niet om hetzelfde te doen? reeds het wijzen op de zaak zou spoedig tot dat zoogenaamde *uithalen* leiden, waarlijk zeer ten algemeenen gerieve in onze zoo naauwe straten, - en al dat gewoel en gejoel, vlak langs de kolossale glazen der fraaije winkels, waarachter de keur der meest verschillende voorwerpen den zelfs verre van koopzieken voorbijganger toch kooplustig maken, en die hem bijna zou overhalen tot die, volgens den praktischen Benjamin Franklin duurste aller inkoppen, van datgene namelijk wat men niet noodig heeft, maar alleen koopt omdat het zoo goedkoop is! Een enkele handgreep door het broze spiegelglas van de rijk met goud en zilver en edelgesteenten beladene uitstallingen der goudsmeden, of naar den hoop vreemde muntspeciën en banknoten voor de vensters der wisselaars, - wanneer het koperen draadwerk die niet voldoende beschermde, - wat zou die vangst rijk kunnen zijn! Maar de menigte is te groot en de hulp die ieder, de meest deftige voorbijganger zelfs, den overal aanwezigen en altijd even beleefden policieman dadelijk reikt, waarborgt het bijzonder eigendom voor aanranding. Wie des morgens Cheapside, de breede en fraaije Londenbrug, de ruime Bishopsgate- of de naauwe Grace-Churchstreet langs gaat, hij moet versteld staan over die menigte van binnen en van buiten volgeladene omnibussen, over die eivol bezette, maar steeds schaarscher wordende stagecoaches met drie of vier flinke paarden, rijtuigen van den meest verschillenden, meest allen eleganten vorm, ruiters, huurrijtuigen, vrachtwa-

gens en karren, die zich alle naar de City spoeden. Want de Londensche koopman woont niet in de City; zijn woonhuis is ver van zijne werkplaats af gelegen. Toont reeds het uitwendige van de laatste dat hij daaraan weinig zorg besteedt, het in- en uitwendige van de eerste bewijst daarentegen hoe hij toch wel degelijk op smaak en sierlijkheid van zijne woning gesteld is, en hoe hij in zijne werkplaats voldoende vruchten van zijn arbeid plukt, om aan die neiging in eigen huis toe te geven. Immers wie de woningen der Londensche handelaren, niet eens van den hoogsten rang, kent, hij zal ze voorzeker met ons zeer begeerlijk noemen. Zonder op de vorstelijke paleizen in het Westeinde der stad te wijzen, leveren de omliggende dorpen de beste getuigen daarvoor, al zijn die dorpen bijna aan het reuzenligchaam gegroeid, zoo ver als zich de gedurig nieuw gebouwde straten uitstrekken. Wat is dat bevallige Hampstead niet een sprekend bewijs daarvan, met dat liefelijke Highgate er bij gelegen! De Hampsteadheide, vanwaar men een prachtig gezigt heeft op Londen, is des zondags de verzamelplaats van de kleinere burgerij van Londen, die er zich met ezelritten vermaakt, en is als bezoomd met de flinke, wel wat ernstige, ja droefgeestige, maar ruime en wèlingerigte woonhuizen der Citymannen. De bevallige tuinen kunnen op heerlijke bloemen en vruchten en op rijke broeikasten roemen; immers in de volmaking der laatste heeft de Engelschman zijns gelijke niet. Maar vooral is 't het zuidelijk gedeelte der stad, waarheen de kooplui trekken. Bewonen de rijkeren de fraaije villaas in Regents-Park en in het Westeinde, waar in Brompton, Hammersmith, of naderbij in Bayswater en Kensington, waarlijk uitmuntende huizen staan, de middelstand, die Clapton te ongelegen acht, trekt naar Clapham, Brixton, Camberwell, waar de eene sierlijke en vaak phantastisch gebouwde woning met de andere waarlijk in smaak en bevalligheid wedijvert. Het landschap is er, als in geheel Engeland, heuvelachtig, zoodat zich overal de schoonste vergezigten opdoen, terwijl de heerlijk heldere en zuivere lucht, een sprekend contrast vormt met de dikke rookatmospheer van Londen zelf. In een digten nevel ligt de reuzenstad dan ook gehuld, wanneer men haar van eene der hooge punten in den omtrek ziet liggen; 't is alsof hij de groote werkplaats vooral wil verbergen voor de onbescheiden blikken der menigte. 's Morgens en 's namiddags trekt nu de handelaar van en naar zijne woning, met der daad een buitenverblijf,

naar de City, en voor zoo ver de spoorweg hem niet den kortsten weg opent, is 't coach of omnibus of eigen chais of eigen paard, dat hem overbrengt, 't geen dan ook het verbazende gerij en gewoel in de straten van Londen eenigermate verklaart. Immers waar een zoo aanzienlijk gedeelte der gegoede bevolking zich dagelijks tweemaal verplaatst, zou zelfs eene kleine stad groote levendigheid vertoonen.

Maar zoo is dan ook de deftige Londensche koopman, hoe ver zijn handelsgeslachtslijn ook moge reiken, geen ware Londenaar meer; het ras van de oude Cockneys, van hen die geboren waren onder het bereik van het gebom der klokken van Bowchurch, te midden van Cheapside gelegen, en die daar roem in stelden, het sterft uit, en die aloude eertitel is zelfs tot een spotnaam geworden voor den burgerheer. Wie geen handel drijft, betreedt de City nooit, ja kent er heg noch steg; de hooge Londensche dames kennen de plaats alleen bij naam, zijn er mogelijk wel eens ter sluiks doorgereden om hare nieuwsgierigheid te bevredigen, maar hadden dan aan een enkelen vlugtigen blik zeker genoeg, bevreesd als dat gejoel en gewemel van vrachtwagen en huurrijtuig en als razend door elkander loopende mannen haar misschien maakte. De man van het Westeinde moge roemen in de handelsgrootheid van zijn land, de werkplaats van dien handel schuwt hij, even als wij ons wel vermeiden in de pracht en keur en verscheidenheid der schotels op onze feestmalen, van waarlijk niet geringe gastronomische kennis getuigende, maar die geen blik zelfs willen slaan in de onderaardsche gewelven waar die kunststukken worden vervaardigd. Trouwens, wanneer de handelaar zelf de City tot dien trap verlaagt, zou dan de aristocraat, die van handel alleen het woord kent, er anders over oordeelen!

Diep betreurt Macaulay dat verval der City; zijne eigene schilderachtige teekening getuige het. 't Is een der menigte fraaije brokstukken van zijn ‘State of Engeland in 1685,’ in het eerste deel zijner Geschiedenis van Engeland.

‘In de zeventiende eeuw was de City de woonplaats der kooplieden. De statige woningen der deftige oude burgers die nog bestaan, worden nu voor kantoren en magazijnen gebruikt, maar men ziet het hen aan, dat zij van den beginne af niet onderdeden in pracht voor de huizen, die toen door den adel bewoond werden. Vele zijn in afgelegen sombere straten gelegen en zijn niet toegankelijk, dan langs de lange

lastige doorgangen; maar hunne afmetingen zijn grootsch en hun aanzien deftig. De ingangen zijn versierd met rijk gebeeldhouwde kolommen en luifels; de trappen en portalen zijn waarlijk weidsch, de vloeren zijn veelal van hout, ingelegd naar de Fransche mode. In die fraaije verblijven woonden onder de laatste Stuarts de hoofden der groote firmaas met groote weelde en gastvrijheid. Zij waren aan hunne woningen verbonden door de naauwste banden van belang en van gehechtheid. Daar hadden zij hunne jeugd doorgebragt, hunne vriendschap aangeknoopt, hunne vrouwen gevrijd, hunne kinderen zien opgroeijen, het overschot hunner ouderen aan den schoot der aarde toevertrouwd, en daar hoopten zij ook zelven eens te rusten. Krachtig was die innige gehechtheid, zoo eigenaardig bij hen, die als leden van eene maatschappij in eene beperkte ruimte leven, ontwikkeld. Londen was voor den Londenaar wat Athene voor den Athener was in de dagen van Pericles, wat Florence was voor den Florentijner der vijftiende eeuw. De burger was trotsch op de grootschheid zijner stad, naauwgezet in den eerbied voor hare eischen, eerzuchtig in het bekleeden harer ambten, en naijverig op hare voorregten.

Welk een geheele omkeer in het gansche karakter der City sedert dien tijd! Nu trekken de bankiers, de kooplieden en de groote winkelier zes ochtenden van elke week daarheen om hunne zaken te drijven, maar zij wonen in andere gedeelten der metropolis of in de meer landelijke verblijven der voorsteden, omgeven door boschaadjes en bloementuinen. Deze geheele omwenteling in de huiselijke gewoonte heeft ook eene staatkundige omwenteling ten gevolge gehad van eene gansch niet geringe beteekenis. De City wordt door de rijke handelaren niet meer met diezelfde aanhankelijkheid beschouwd, die een ieder voor zijn eigen huis gevoelt; in hunne gemoederen is ze niet meer innig verbonden met huiselijke banden van liefde en gehechtheid. De eigen haard, de speelplaats der kinderen, de gezellige disch, het stille slaapvertrek, ze zijn daar niet meer. Lombardstreet en Threadneedlestreet zijn nu niets anders dan plaatsen waar de menschen werken en opeenstapelen! Elders trekken zij heen om zich te vermaken en te ontspannen. Des zondags en des avonds na de werkuren, zijn de straten en pleinen, voor weinige uren nog zoo levendig door de gehaaste schreden en de ingespannen gezigten, een-

zaam en zwijgend als de schuilhoeken van het woud. De hoofden der magtige handelsbelangen zijn er niet meer burgers. Zij ontwijken, ja versmaden bijna de burgerlijke eerebedieningen en pligten. Die bedieningen en die pligten laten zij over aan mannen, die hoe eerlijk en hoe achtenswaardig ook, toch slechts bij uitzondering behooren tot die vorstelijke handelshuizen waarvan de namen door geheel de wereld gevierd worden.'

Fraai en juist geteekend! Verlaagd is dus de City, eens de woonplaats der magtige Londensche handelaren, tot hunne werkplaats. Maar neen, niet verlaagd, want ze is nu eene uitsluitende werkplaats geworden waarin zooveel groots en rijks voor geheel Engeland gewrocht wordt, dat, al moge de oude weelde niet meer heerschen in de nog statige en massale, maar nu sombere en verwaarloosde paleizen, en al mogen de nu eens wijde dan weer enge, nu eens lijnregt dan weer kronkelend loopende straten des daags alleen bevolkt zijn door eene gejaagde menigte, en des avonds en op den rustdag ledig en verlaten den tred des eenzamen wandelaars reeds van verre doen hooren, toch geheel Engeland nog evenzeer op die City roem mag dragen, als in lang vervlogen dagen. Want die ruime en weidsche zalen waarin de kooplui van weleer hunne prachtige festijnen gaven, die sierlijke vertrekken waarin toen huiselijk geluk en vrede woonden, het stille slaapvertrek, waarin eens de welverdiende rust van den onverpoosden arbeid genoten werd en nieuwe krachten tot nieuwen arbeid in staat stelden, hunne zwijgende wanden zijn nu de stille getuigen van eene werkzaamheid en eene kennis, van een ijver en een ondernemingsgeest zoo groot, dat de natie daardoor oneindig hooger in eere en aanzien rijst, dan door eene hoe prijselijke gehechtheid ook aan de goede oude gewoonten der voorouders. Andere tijden, andere zeden! Daarenboven, pleit het niet veeleer voor dan tegen den Londenschen handelaar onzer dagen, dat hij zijn huis, zijn eigen haard, liever op eene stille plek daarbuiten bouwt, ver van het gewoel der menigte, dan dag en nacht als met een slavenketen gebonden te blijven aan zijn werk, mits - en niemand die hem daarin zal beschamen, - de vervulling van zijn pligt er niet onder lijdt. In zijne werkplaats arbeidt hij onverpoosd, maar is die arbeid volbragt, dan zoekt hij daarbuiten de stille rust in den schoot der zijnen, en in de liefelijke natuur, die hem daar omringt. Zijne ligchamelijke kracht

wordt er door verhoogd, zijne opgewektheid tot den arbeid wordt er door vernieuwd, en niet afgetobd maar werkelijk verfrischt aanvaardt hij des morgens weer de hem wachtende taak.

De uitgestrektheid der City is groot, grooter zelfs dan die van menige hoofdstad, hoewel de juiste grensscheiding niet meer zigtbaar is, nu de oude poorten geheel vervallen zijn en alleen de historiele, welbekende Templebar nog aan het Westeinde overgebleven is. Wanneer de Koningin de City met een officieel bezoek vereert, worden de zware deuren nog gesloten en klopt zij aan, met verzoek om binnengelaten te worden, waarop de Lord Mayor haar de sleutels aanbiedt. Maar het eigenlijke handelskwartier is voornamelijk het midden der City, van St. Paul's, de wereldberoemde Cathedraal, tot aan den vreeselijken Tower, die bewaarplaats der juweelen van de kroon, maar vooral de in Engelands geschiedrollen even beroemde residentie der Vorsten, als beruchte gevangenis en martelplaats der staatkundige slagtoffers. Dan volgt de eindelooze reeks van kolossale dokken, die zich mijlen ver uitstrekken, en waarvan de St. Katherine, de London, de Oost- en West-Indische de voornaamste zijn. Wie Londen bezocht heeft kent ook de ruime en aan een doolhof gelijke wijngewelven in de Londondocks, en hij heeft voorzeker dankbaar gebruik gemaakt van het zoo gulle aanbod der wijnhandelaars, om uit die met mos begroeide vaten een heerlijk glas port, madera of sherry te proeven, waarvan de weêrga niet veel op onze tafels verschijnt. Achter de doodsche muren van die docks houdt de zeemansstand zijn verblijf, en gelukkig dat het wèlingerigte Zeemanshuis daar voor menigeen een veilig toevlugtsoord is, om niet in handen van den liederlijken dievenhoop te vervallen, die aldaar aast op de zuur verdiende penningen van den te land maar al te zeer tot verteringen geneigden matroos. Tusschen St. Paul's en den Tower, den Theems, Finsbury en London Wall, ligt dat handelskwartier der Londensche handelaren, waarin wij een vlugtigen blik wenschen te slaan. Daar ligt de Beurs, de Bank, de Munt, het Postkantoor, het Oost-Indische Huis, nu natuurlijk vervallen, het Customhouse, kantoor der douanen, Lloyd, de Graanmarkt, de veilings-localen, de kantoren der kooplieden, verderop de dokken, in één woord alles wat tot den handel behoort.

Aardig komt weer dat exclusive der Engelschen uit in de wijze waarop de handelaars hunne kantoren bepaald in dit of

dat gedeelte van de City gevestigd hebben. De bankiers nabij de bank, de fondsenhandelaars nabij de effecten-beurs, de graankoopers digt bij de graanmarkt, de koloniale handelaars in den omtrek der grootste veilinglocalen, de droogerijen-kooplui nabij Garraway's Coffeehouse, de scheepsmakelaars nabij den Theems en het Customhouse, terwijl weer de uitgestrekte handel in manufacturen om en bij Cheapside gevestigd is, in de eindeloos lange en sombere straten, die aan beide zijden van die drukste aller Londensche straten gelegen zijn. Ga die naauwe, ter weerszijde met hemelhooge huizen bebouwde straten door, en ge ziet overal stapels der meest verschillende soorten van manufacturen, opgetast voor de bestoven vensters, terwijl kolossale balen gedurig in en uit de kelders worden gewerkt. Alleen de groothandelaar in Engelands waarlijk reusachtige en steeds toenemende nijverheid drijft daar zijne zaken, en hoewel nabij Bank en Beurs en Postkantoor en veilingslocaal van grondstoffen, is hij toch in naauwer omgeving alleen door hen omringd, die met hem hetzelfde goed tot bron van inkomsten gekozen hebben.

De prachtige St. Paulskerk voorbijgaande, en in de naauwe Paternosterrow, waar bijna al de groote boekhandelaars van Londen bijeenwonen, weer een centrum vormende van dien handel, en dat wel in ja ruime, maar zoo donkere en sombere verblijven, dat men waarlijk huiverig is om daar mannen als de wereldvermaarde Longmans op te zoeken, die hunne reuzenzaken niet met duizenden, maar met honderduizenden ponden sterling drijven, en wier woonhuizen buiten op waarlijk vorstelijke wijze zijn ingerigt, bereikt men aldra het kolossale hoofdgebouw der Britsche Brievenposterij. Treed de ruime kolonnade door en ge zult de beknoptheid der inrigting voor het publiek roemen. Trouwens, waar een Rowland Hill den meesterstaf wel niet in naam, want een lid van het ministerie is Generale Postmeester, maar in waarheid zoolang heeft gezwaaid, de schepper van dat even eenvoudige als voor land en volk zoo uitmuntend werkende stelsel van uniform-porto, daar zal men wel niet aan doelmatigheid van inrigting twijfelen. Op kleiner schaal is de inrigting van het nieuwe Postkantoor te Amsterdam dezelfde. Welk eene massa lederen zakken werpen die rood uitgedoste beambten elkander toe, en rijden er mede naar stoomboot en spoorwegstation, en hoe druk is dat voortdurend aankomen en vertrekken van die digte wagens, alle

beladen met vruchten van den geest! Konden ze eens snappen, wat zouden ze niet al te vertellen hebben van alle mogelijke, menschelijke goede en kwade hartstogten, daar vereenigd! Hier is dan ook het middelpunt van de 11,412 postkantoren over geheel het rijk verspreid, waarin alleen voor Londen de last der 13,370 brievenbussen tegen 4518, eer het stuiversporto ingevoerd werd, aankomt en verzonden wordt, in tien en weldra in elf busligtingen op iederen dag. Dagelijks leggen die brievenzakken 35,604 mijlen per spoorweg af, tegen 46¼ cent per mijl, en 32,936 mijlen door andere middelen van vervoer, tegen 11¼ cent per mijl, 68,964 mijlen te voet, tegen 7½ cent per mijl en 2,817 mijlen te water, tegen 47¾ cent per mijl, naar de verschillende gedeelten van het Vereenigde Koningrijk. Maar verzevenvoudigd is dan ook het aantal brieven sedert de invoering van het stuiversporto in 1839, zoodat het nu 545 millioen en daarenboven 70½ millioen nieuwspapieren per jaar bedraagt, want gemiddeld ontvangt ieder inwoner van Engeland jaarlijks 22, van Schotland 7 en van Ierland 6 brieven; en toch bleven van de 785 brieven, die niet dadelijk aan hun adres kwamen, maar 18 onbezorgd, waarvan 8 verloren gingen na de handen der Administratie verlaten te hebben. Evenwel, wanneer de uitgaaf van £ 2,312,114 vergoed wordt door eene inkomst van £ 3,448,074, dan maakt de winst van £ 1,135,960 of 50 pCt. het publiek waarlijk wel geregtigd om spoed en zekerheid van deze inrigting te eischen. Wat betaalt Engeland niet jaarlijks alleen aan de stoombooten reeds, die de mails naar alle oorden der wereld heenbrengen, waardoor alle mededinging in de transatlantische stoombootlijnen voor het Vaste Land als onmogelijk gemaakt wordt, en waardoor de Vereenigde Staten van Noord-Amerika wijselijk hunne toelage aan de Amerikaansche booten naar Liverpool hebben ingetrokken. Met diepen eerbied staat de vreemdeling dan ook voorzeker voor dit praalgebouw in St. Martins le Grand, wanneer hij de onschatbare voordeelen opsomt, die de werkzaamheden, achter die zware muren verrigt, voor geheel de wereld opleveren. Toch is de drukte aan dit hoofdkantoor niet overgroot, omdat de meeste ingezetenen gebruik maken van de menigte brievenbussen en bijkantoren in de stad verspreid. Immers ieder Londenaar heeft binnen den afstand van tien minuten van zijne woning gelegenheid om zijne brieven te verzenden of gelden naar alle deelen des Rijks door middel van den post over te maken.

Gaat men het groote Postgebouw door, en regtuit, langs de historisch vermaarde, maar in onze schets niet voegende Guildhall, waar de verkiezingen van parlementsleden voor de City eenen toevloed zamenroepen waarvan men zich geen denkbeeld kan vormen, en ontwijkt men alzoo de naauw door te worstelen drukte van Cheapside, dan komt men al spoedig langs de kantoren en magazijnen van de groothandelaars in manufacturen, aan het eigenlijke handelskwartier der City. Moorgatestreet, de fraaije breede straat, met die nieuw en sierlijk gebouwde kantoren van vele der grootste handelshuizen en buitenlandsche bankiers van Londen; Princesstreet, waar de firma van menig man van het, in Engeland nog meer dan ten onzent moeijelijk te verkrijgen en zoo mogelijk nog duurder regt, aan de deuren te lezen staat; Lothbury, prijkende met waarlijk prachtige gebouwen van die magtige Engelsche verzekerings-maatschappijen van allerlei aard, - ze doen reeds de nabijheid vermoeden van een gewigtig middelpunt van Londens handelsbelangen. En werkelijk, daar staat het wel kolossale en fiere, maar ver van fraaije gebouw der Engelsche Bank voor ons, terwijl de Koninklijke Beurs daarnevens den somberen maar architectonisch vrij wat fraaijer gevel vertoont. Op het open plein vóór de Beurs prijkt het standbeeld van Wellington, van hem, den vergoden krijgsheld van Engeland, den lieveling, den roem, de glorie der Engelsche natie, al mogt het gepeupel zijn prachtig hôtel bij Hyde-Park Corner ook eens zoo zeer tot zijne ergernis bedreigd hebben, dat hij zijn leven lang weigerde de ijzeren blinden, ter beschutting van hunne baldadigheid, van zijne vensters weg te nemen. Voegt zijne beeldtenis daar beter dan die van Sir Robert Peel in Cheapside? Verder ligt het Mansionhouse, waar de Lord Mayor resideert en als het wakend oog houdt op de schatkamers van zijn gebied. Vlak bij, in Bartholomew-lane, bij Capelcourt, ligt de fondsenbeurs, wijselijk gescheiden van de groote handelsbeurs; en hoe verder men komt, of hoe meer men, vooral ter regter, doordringt, hoe meer men gedurig op allerlei handelsinrigtingen en handelsgebouwen staart, die zoo duidelijk het bewijs leveren dat hier alleen de handelaar heerscht en gebiedt en er geheel te huis is.

De beurs is na den laatsten brand, even als de vogel Fenix, schooner uit zijne asch herrezen, maar de oude windvaan, de sprinkhaan, Sir Thomas Greshams wapen, prijkt weêr op

den toren. Door de fraaije Dorische zuilenrij komt men in het ruime gewelfde gebouw, waar in 't midden het beeld van de Koningin Victoria troont, terwijl de wanden onder de bogen met geschilderde allegoriën meer fraai dan karakteristiek versierd zijn. Groot is die inwendige ruimte niet, maar de Londensche beurs is dan ook verre van zoo druk bezocht te zijn als de Amsterdamsche, en in plaats dat de kooplui zich als op gene bij elkander voegen naar den aard der artikelen waarin zij handelen, verdeelen zij zich op deze in groepen naar de landen, waarop hun handelsverkeer het meest gerigt is. Al zijn in het nieuwe gebouw de bordjes weggevallen, die vroeger de standplaats der kooplieden aanwezen, Dutch-walk, Hamburgwalk, Greek-walk, enz., zoo blijft toch de verdeeling dezelfde. Vooral des dingsdags en des vrijdags is de beurs het drukst bezocht, omdat dan de wisselzaken gedreven worden, die vooral in Londen zulk eene groote uitbreiding erlangd hebben, sedert het hooge zegelregt in ons land vele van die operatiën naar elders verdreven heeft. Wie de Londensche beurs bezoekt, zal zeker teleurgesteld worden, daar noch de ruimte, noch de beweging, ook eenigermate zelfs, geëvenredigd zijn aan het kolossale van den Londenschen handel. Dan beloont een bezoek van de Amsterdamsche beurs den vreemdeling veel meer, waar het gewoel en de levendigheid zoo groot zijn, dat de onbekende aldaar zich moeijelijk een weg weet te banen door die massas, die hem aan alle zijden voor- en achterwaarts en ter zijde dringen, zoodat reeds zijne onbeholpene en verlegene houding hem dadelijk aan het geoefend oog van den vasten beursbezoeker als den vreemde aanwijst. Trouwens, de grootste drukte, de grootste verwarring, het meeste gewoel veroorzaakt te Amsterdam wel de vereeniging der handels- met de effectenlui; en dwazer inrigting dan het toekennen van den ingang der beurs aan de laatsten, waardoor zelfs het binnentreden bezwaarlijk is, kan wel moeijelijk gedacht worden. Waartoe die vereeniging der twee beurzen, welke ze feitelijk vormen? Eene afscheiding zou op beiden gunstig werken, en den goederenhandel vooral ten voordeele gedijen. Immers die vermenging der goederen- en effecten-operatiën is den eersten zeker niet zoo voordeelig. De nu verlangde scheiding op de algemeene beurs zou weinig baten; een afzondelijk gebouw voor ieder, zou beter doel treffen. De effectenhandelaars zouden hunne beursuren kunnen verlengen, vooral zelve kiezen, en de handel evenzeer,

die, als een vroeger uur daarvoor bepaald werd, het voordeel zou erlangen dat na beurstijd de zaken zouden kunnen worden afgedaan op de kantoren, en de werkzaamheden gesloten vóór het etensuur, zoodat de koopman ten minste den avond ter beschikking had voor vrouw en kind en voor eigen ontspanning. Hetzelfde aantal werkuren toch, maar achtereenvolgende, zou tot meer arbeid in staat stellen, en ruimer gelegenheid aanbieden om ook den geest te beschaven door nutte lectuur, en het ligchaam te versterken door uitspanning in de vrije lucht. Wanneer zal dat slavenleven van negen uur des morgens tot negen uur des avonds eindelijk eens ophouden, en zullen de nu verspilde tusschenuren, dan aan den arbeid besteed, tot eene sluiting der werkzaamheden van den dag ten vijf of zes ure leiden? Wij hopen spoedig, hoe flaauw die hoop ook zijn moge!

Waarlijk, de Amsterdamsche handelsbeurs, smakeloos uitwendig, ondoelmatig inwendig, bijna altijd in handen van werklui, van buiten bijna ontoegankelijk door allerlei gevent en gebedel, van binnen naauw te betreden door het gewoel der fondsenhandelaars, zonder eenige gemakken voor den beursbezoeker, hoe wenschelijk zou hare vervanging zijn door een ander gebouw! De handelstand bouwe eene afzonderlijke beurs voor zich zelven, die waarlijk wel goede renten zou opbrengen, wanneer daaraan verbonden werden geschikte localen voor de veilingen, ruime zalen van bijeenkomst voor de kooplieden, eene vergaderplaats der gezagvoerders van schepen, hoog te verhuren bijkantoren voor enkele groote handelaars, enz. En zoo ook rigte de effectenhandel een afzonderlijk gebouw voor zijne beurs in, omgeven door gemakkelijke en zeker spoedig verhuurde kantoren en veilingslocalen van effecten, en wat dies meer zij; hoe zou daardoor reeds het karakter van dien handel door schifting en scheiding, verhoogd worden! Vervalle dan dat wanstaltig beursgebouw, dat het fraaije Damplein, zoo heerlijk opgeluisterd door het eens zoo beroemde Raadhuis, nu in waarheid ontsiert, en winne de stad in fraaiheid door de oprigting eener handels- en eener effectenbeurs, die bij eene juiste inrigting inwendig evenzeer het gemak van den handel verhoogen, als het aantal der schoone gebouwen vermeerderen zouden. Waarlijk, het tegenwoordige geslacht der Amstelaren kan zich niet tegenover het nageslacht verantwoorden, wanneer het om rekenschap gevraagd wordt wat het op het gebied der architectuur heeft tot stand gebragt in

deze dagen, nu rondom ons in andere landen en steden het eene gebouw naast het andere oprijst, al fraaijer en weidscher, en vooral niet waaneer dan de Amsterdamsche beurs nog in wezen zijn mogt!

Toch zouden wij bij eene scheiding der handels- en effectenbeurzen, en bij eene zuivering der laatste van wat men er minder wenschelijk achten mogt, ongaarne zien, dat het exclusivisme er zoo sterk gehandhaafd werd, als op de Londensche effectenbeurs. Immers de wijze waarop daar de vreemdeling, die onnadenkend er den voet op zet, waarschijnlijk niet wetende dat de fondsenbeurs geene publieke plaats is, maar de vergaderzaal van leden die er tegen eene vaste contributie toegang verkrijgen en die onderworpen zijn aan de bepalingen van een vast bestuur, wordt uitgestooten, is waarlijk schandelijk. Naauwelijks heeft hij den verboden drempel overschreden, of zijn vonnis is geteekend. Een uitroep van verwondering over de onbeschaamdheid van den indringer, op luiden toon, is het sein tot den aanval; dadelijk is het plan de bataille gemaakt. Langzamerhand en als onbemerkt wordt de ongelukkige voor een der groote vuren gedrongen, die het lokaal verwarmen, en na aldaar eenigen tijd blootgesteld te zijn aan de verschroeijende hitte, is zijne eerste poging tot terugtreden tevens het begin der feitelijke aanranding. Terwijl de een hem met een forschen duw tegen een ander aangooit, en deze hem weer op dezelfde onbeschofte wijze terugzendt, roept een derde dat men den man toch met vrede late, en slaat hem tot staving zijner woorden van medelijden den hoed over de oogen, die beminnelijke gewoonte der Engelschen bij hunne niet zoo *uiterst* zelden op publieke plaatsen voorkomende twisten. Dan is de man natuurlijk een speelbal van zijne fraaije omgeving, en gelukt het hem eindelijk om zich dien blinddoek van de oogen af te schuiven, dan is de arme hoed weldra onkenbaar en ondraagbaar door de anatomische handgrepen der beleefde gasten. Nog erger echter, wanneer hij zijne koelbloedigheid verliest, en ook zijn welgemikte vuistslag doel treft; dan is de kreet ‘breek hem armen en beenen, spaar alleen zijn leven,’ een gansch niet ongewone, en gelukkig hij, die ligchamelijk onbeschadigd aan dien woesten troep ontkomt.

Men meene niet, dat wij ons aan overdrijving schuldig maken; een ongelukkig slagtoffer heeft zelf zijn lijden te boek gesteld in het niet onaardige boekske ‘City Men and City Manners,’ en menig Londenaar zal gaarne de natuurlijk maar hoogst

zeldzame schandalen van dezen aard niet alleen erkennen, maar er zelfs met zekere zelfvoldoening van spreken. Het ruwe geweld is nog een groote heerscher in dat in andere opzigten zoo fijn beschaafde en krachtig ontwikkelde Engeland; en Charles Kingsley schrijft wel degelijk in den geest van zijne landgenooten, wanneer hij die ruwe kracht nog steeds ten troon verheft; zijn breedgeschouderde Amyas is zoo goed een lieveling van het Engelsche publiek geworden, als de best geteekende held van Dickens. Trouwens, immers pas nog hebben de Engelsche nieuwspapieren met grooten ophef van dien verdienstelijken(!!!) Tom Sayers gewaagd, dien nobelen voorvechter van Engeland, den handhaver der Britsche glorie, in - het boksen! Tegen Noord-Amerika's kampvechter Heenan heeft hij den bangen strijd uren achtereen volgehouden, en hoewel verscheidene malen ter nedergeworpen, terwijl zijn tegenpartij genoegzaam blind was geslagen door zijne wel doeltreffende vuisten, wandelde hij toch naar den trein, als ware er niets met hem voorgevallen. Schitterend wapenfeit, wel door de wetten des lands verboden, door de policie verhinderd, door het hoog beschaafde gedeelte der bevolking afgekeurd, maar toch, ten spijt van alle mogelijke maatregelen om den strijd te voorkomen, geschied in tegenwoordigheid nog wel van twee leden van den hoogsten adel des lands, van enkele hooge geestelijken zelfs, ja van verschillende leden des Parlements, van hen die de wetgevers zijn van het land en die voor de handhaving dier wetten waken, behalve nog van de onafzienbare schaar van mannen van de meest verschillende standen. Toch moesten alle aanschouwers mannen van fortuin zijn, want ettelijke en ettelijke ponden sterling alleen konden het geheim der plaats en het regt tot bijwoning koopen. Was 't dan wel meer dan natuurlijk, dat de ruwe gasten van de fondsenbeurs oogenblikkelijk dien gevierden patriot in hun midden haalden, en hem dáár, behalve de eer der onbelemmerde intrede in hun heiligdom, - zou zelfbehoud en vrees voor de zoo gevierde vuisten hem niet voor alle verlet gewaarborgd hebben? - en behalve luide kreten van toejuiching over zijn heldhaftig bestaan, hem een zigtbaar teeken gaven van hunne vereering zijner ruwe kracht, door het aanbieden eener met guinjes ruim voorziene beurs! En toen de mannen van de fondsen het voorbeeld gegeven hadden, toen moesten toch ook de makelaars in Mincinglane dien held van vuistgevechten schitterend ontvangen en met goud beloonen. Tom Sayers is in deze dagen de held

van Engeland, de gevierde man; zijn naam, zijn roem, vermelden duizend tongen, en eere en goud worden hem toegebragt door dankbare landgenooten, omdat hij den Yankee bokser heeft.... verwonnen? neen, slechts gestaan.

O Engeland, o Engeland! is 't eene stilzwijgende erkentenis dat die Staten, eens uw wingewest, nu uws gelijke, welhaast uw meerdere zullen zijn, ja schuilt onder die vergoding van een' gemeenen bokser niet vooral de blijdschap dat uwe vrees, den Yankee verwinnaar van John Bull te zien, niet verwezenlijkt is? Maar die vrees, dat zelfs een Yankee van bloot ruwe kracht uw meerdere zal zijn, hoe ze van uwe jaloezy getuigt, en hoe die jaloezy, sterker en magtiger naarmate ze meer algemeen, werkelijk nationaal is, reeds een gevoel zoo niet van minderheid, dan toch van volkomene gelijkheid verraadt. En dàt reeds is te veel voor hem, die nog voor zoo korte jaren meende dat hij, als een andere Romeinsche burger, enkel den naam zijner natie behoefde te noemen, om daardoor tevens zijn regt van heerschappij over alle andere natiën alom erkend te zien.

Ruwe kracht, zoo hoog gewaardeerd door een volk, dat er roem op draagt slaven te zijn van de wet; dat vervuld is van eerbied en gehechtheid aan een bevoorregten adel; dat blijken geeft van groot ontzag voor eene vertegenwoordiging, waarlijk nog niet door het volk gekozen; dat onderworpen en trouw is aan eene staatskerk, met tal van bevoorregtingen; dat roemt op zijne groote mannen van wetenschap en van kunst; dat er fier op is, en er ook fier op wezen mag, de voorste te zijn in de rij van hen die juist op het gebied der kracht, op dat van arbeid, de ruwe kracht vervangen hebben door de kunstigste werktuigen, het produkt van ongemeene kennis en scherpzinnigheid; en dat heinde en ver zijne boden uitzendt om alle natiën te bekeeren tot het Christendom, tot het rijk des vredes en der liefde, tot het rijk dat juist de barbaarschheid wil verbannen van de wereld en de intellectuele vrijheid op den troon van geweld wil zetten! Barre tegenstrijdigheid bij zulk een hoog ontwikkeld volk! meent men. Toch niet, de Engelschman vindt in dat ontzag en in dien eerbied voor zijne overheid den besten waarborg voor zijne persoonlijke vrijheid. Immers daar woont vrijheid, waar niemand de regten van een ander straffeloos kan krenken. Waar 't echter aankomt op uitspanning, op vermaken, daar vertoont zelfs de beschaafdste Engelschman, de man wiens fijn gevoel hem den naam van *gentleman*

volkomen waardig maakt, eene ruwheid en eene losbandigheid, die wel erfelijk bij hem schijnt te zijn. Want hoe walgelijk het tafereel ook zijn moge dat H. Taine in de laatste Revue des deux Mondes, in zijne ‘Comédie Anglaise sous la Restauration’, van de toenmalige zeden der Engelsche grooten ophangt, en hoezeer wij ook gevoelen twee eeuwen van dien tijd verwijderd te zijn, toch is dezelfde ruwe appetijt, hoe ook gewijzigd door den loop der tijden, in grond nog zigtbaar bij den Engelschman. Ligchamelijke inspanning, spelen die de krachten ontwikkelen, vermaken die den forsch gespierde voegen, wie zal ze niet toejuichen. Wie vermeidt zich niet in den fieren ruiter die zijn overmoedig ros breidelt, in den koenen renner die heg noch stroom als hindernissen in zijne vaart telt, in den onvermoeiden zwemmer die snel de breedste wateren doorklieft, in den kloeken jager die het schuwe wild tot in de diepste schuilhoeken des wouds opspoort, en wie erkent niet dat ook de geest door die oefening des ligchaams wordt verfrischt en versterkt! Van der jeugd af gewoon aan die ligchamelijke inspanningen, moet de Engelschman dan ook wel meer dan andere, weekelijker opgevoede natiën, de ruwe kracht hoog stellen. Maar even geregtigd als men is om die echt mannelijke vermaken te prijzen, evenzeer is men geregtigd om de ontaarding daarvan in ruwheid en woestheid te laken. De renbanen en de vossenjagten van den groote verlokken de menigte tot navolging, maar helaas! in ruwer vorm; de adel heeft menig verdienstelijk man door de overdrijving dier vaak roekelooze en altijd kostbare vermaken ligchamelijk en maatschappelijk verloren, en het volk heeft er een trek tot woestheid en ruwheid door verkregen, des te grover, naarmate zijne beschaving minder is. Wie de Engelsche races heeft bezocht, kent de schandalen die er voorvallen. Is 't wonder dat de mindere, de man die de middelen niet bezit om op kostbare wijze aan dien lust tot ruwheid bot te vieren, zich vermeidt in dat prijsvechten, in den zoo oud Engelschen kampstrijd! En wanneer de rijke Lord van genot trilt over den vaak doodelijken wedstrijd van zijn edel ros in de renbaan, en jaar op jaar duizend en tienduizend ponden sterling besteedt aan het behoud van wild op zijne goederen, opdat hij ettelijke honderde stuks op één enkelen dag met welgeoefende hand kunne neervellen en hij als in bloed kan waden, zal men zich dan nog verwonderen, wanneer de mindere man van zijne bokspartijen als van zegepralen roemt? Ieder welge-

mikte vuistslag, die nu des tegenpartijders gezigt verblindt, dan een zijner ledematen verminkt, gedurig en gedurig weder hem ter aarde slingert, hoe die nog dagen lang in zijn geheugen gegrift blijft, en hoe die hem in eene zenuwachtige overspanning brengt, die hem voor alle menschelijk gevoel tijdelijk de oogen doet sluiten. En dat zijn dezelfde menschen die vrijheid in het staatkundige zoo onmisbaar achten, omdat de mensch een te groot en te edel wezen is, om onderdrukt, ja om aan banden gelegd te worden, dezelfde mensch, dien hij bij dit vermaak als een ongetemd en woest dier tegenover zijn evenmensch plaatst, en in wiens verminking, ja in wiens moord hij dan roemt! Neen, zoolang den verwinnaar in een prijsgevecht eene eerekroon wordt toegereikt, zoolang roeme Engeland niet op zijne grootheid, noch op zijne beschaving, of erkenne tevens, dat zoo onmenschelijk een hartstogt een schandvlek is op geheel de natie. De wilde kent geen maat in het bevredigen zijner hartstogten, hij is geen meester over zijne driften; maar de werkelijk beschaafde en ontwikkelde man toont juist daarin boven hem zijne meerderheid, dat zijn geest zegepraalt over zijn ligchaam, dat zijn verstand alles beheerscht wat God aan hem onderworpen heeft.

Maar een ruwe gast, een woestaard als Tom Sayers zou ons evenzeer van onze taak doen afdwalen, als de leden der Londensche effectenbeurs van hun arbeid. Bij hen is de vergoding van die ruwe kracht evenwel zoo vreemd niet te noemen; hunne bejegening van den onvoorzigtigen bezoeker hunner werkplaats getuigt daarvan. Zoo zijn vele van hunne gebruiken nog weinig overeenkomende met de wetten der beschaving. De geijkte naam van Bul voor hem die op de rijzing, en van Beer voor hem die op de daling der prijzen speculeert, is juist niet zeer fijn gekozen. Evenmin zal men de gewoonte kiesch noch billijk noemen, om de namen van hen die niet aan hunne verpligtingen in den fondsenhandel voldoen, onverschillig of zij al dan niet tot de leden der effectenbeurs behooren, met groote letters en voluit op een zwart bord te schilderen, 't geen dan op de meest zigtbare plaats der beurs wordt opgehangen. Werd daarbij nog met groote naauwgezetheid te werk gegaan, maar zelfs daarop valt niet te roemen. Toch kan niemand die volksgeregtigheid, die Lynchwet, goedkeuren. Wie niet aan zijne verpligtingen voldoet, handelt oneerlijk, de schade en schande kome daarvoor op zijn hoofd; zijn medehandelaar wachte zich voor

hem, maar de bevoegde regter straffe hem, niet het volk. Wie zal den moordenaar aan de woede des volks willen prijsgeven, den dief aan de wraak des bestolenen? Daarenboven, hoe dikwijls is de ongelukkige meer te beklagen dan te veroordeelen, vooral in den fondsenhandel, en dat in onze dagen van telegrafen, nu ééne enkele onrustbarende tijding dikwijls voldoende is om eensklaps de best beraamde onderneming te doen falen. Vertrouwen op rijke lastgevers, hoe dikwijls wordt het in zulke tijden vooral beschaamd; en terwijl de handelaar in goederen weken tijd heeft om zijne maatregelen voor den dag der betaling te treffen, wordt de handelaar in fondsen eensklaps tot het betalen van aanzienlijke sommen verpligt. Hulp bij zijne medehandelaars vindt hij zelden, - eere hun die daarop in moeijelijke dagen eene uitzondering maakten, hunne namen zijn meer bekend dan zij zelve weten, - wèl velen die juist op zijn val, op de goedkoope verkrijging van zijn goed als azen. 't Is zoo, niemand moet verder vliegen dan zijne vleugelen reiken; hij die de voordeelen geniet van zijne overdreven ondernemingen, moet ook de nadeelen daarvan lijden; maar ligter valt het, die onvoorzigtige handeling als onpartijdige te laken, dan als deelgenoot in den fondsenhandel zich altijd daarvan te onthouden. En daarom geene borden van schande, geene schavotstraffen ter beurze, opdat de lijn tusschen schuld en ongeluk scherp worde afgebakend. Waarom zich niet vergenoegd met den zoo wijzen maatregel aan de Londensche effectenbeurs, om geen wanbetaler meer tot lid aan te nemen, tenzij hij ten minste 30 pCt. betaald heeft?

Hoe plotseling den effectenhandelaar vooral het ongeluk treffen kan, van onvermogend te zijn tot het voldoen van zijne verpligtingen, dat verkondigen immers vooral de dagen die wij beleven zoo luide. Een doodelijk schot aan den Keizer Napoleon toegebragt en door de telegraafdraden over geheel Europa bekend eer nog het moordtuig is bekoeld, hoe zou overal de mijn losbarsten waaraan de brandende lont nu al zoo lang ligt te smeulen! En de stand der fondsen, welke zal die zijn, wanneer de eene Jobsbode de andere opvolgt, om van een opstand in Parijs te gewagen, van een bloedbad in Weenen, van een woesten strijd in Venetië, van eene vrijmaking van Hongarije, van eene bloedige wraak in Napels, ja waarvan niet al dat niet alleen niemand ondenkbaar, onmogelijk of onwaarschijnlijk zal noemen, maar dat een ieder immers juist sinds lang heeft voorzien en voorspeld, wanneer dat ééne doodelijke schot eens plot-

seling knalt? Wie nu nog roemt in die borden der schande, dan zal de stift om des naasten naam er op te griffen, zoo hopen wij, aan zijne hand ontvallen; de ongelukkige deele dan vooral niet in de straf van den schuldige. Brandmerk den naam van hem, die willens en wetens met eene bedriegelijke weegschaal weegt; die in het kostelijk brood uit winstbejag de peststof verbergt, maar strenge scheiding tusschen schuld en ongeluk.

Toch kan de Londensche fondsenbeurs waarlijk niet roemen op grooter eerlijkheid dan de andere Europesche beurzen, hoe die strenge voorzorgen tegen willekeur ze zouden doen onderstellen. Maar ook de uitgebreidheid der zaken aldaar gedreven, is grooter dan die op eenige andere beurs. Reeds de kolossale schuld van Engeland leidt daartoe, en dan de massa maatschappijen van spoorwegen, mijnwerken, ja waarvan niet. Zestig jaar geleden bestond dat beursgebouw nog niet, eerst in 1804 werd het tegenwoordige daartoe ingerigt; een gewoon koffijhuis was toen de plaats van bijeenkomst voor hen die in fondsen handelen. Maar ook de fondsen waren van een geheel ander karakter dan die waarin nu de handel gedreven wordt. Behalve de, toen nog veel kleinere nationale schuld, waren het alleen aandeelen in allerlei maatschappijen die den kooplust voedden; vreemde staatseffecten waren nog onbekend. Trouwens, 't was immers eerst in 1692, dat de eerste leening door Engeland werd aangegaan, onder Willem III; en gretig werd die leening door hen allen genomen, die zoo lang reeds vruchteloos hadden uitgezien naar eene voordeelige belegging van 't geen hunne inkomsten hunne verteringen overschreden. Macaulay verhaalt, dat de vader van Pope de twintig duizend ponden sterling, die hij bij het opgeven zijner handelszaken overhield, in een ijzeren kist medevoerde naar zijne landelijke woning en daar maar gedurig zooveel uitnam als hij voor zijne dagelijksche uitgaven noodig had. Wie kon ook al die nieuwe maatschappijen dadelijk vertrouwen, die even als later te Parijs onder Law, uit den grond opschoten als paddestoelen? In 1688 werd voor 't eerst de naam van fondsenspeculant in Londen genoemd, en in 1694 de gewoonte om op een lateren termijn te handelen bekend. Geen wonder dus dat in de daarop volgende eeuw, getuige van een South Sea Bubble en van Pitt's Amortisatieplannen, de kring der fondsenzaken zich aanzienlijk uitbreidde. De nog bestaande Jo-

nathan's en Garraway's koffijhuizen waren dan ook weldra te eng voor dien kring, en Capel-court werd het veld waarop nu om den hoogsten prijs zou worden gewedijverd; de drie groote zalen moesten ieder eene specialiteit bevatten, en zoowel de Engelsche als de buitenlandsche en de nijverheids-fondsen verkregen ieder hun afzonderlijk strijdperk. Trouwens, wanneer de zaken meer gedreven worden op den voet als de Peruaansche leening, die van de banken der groote beurs publiek aan den hoogst biedende verkocht werd, dan mogten de grenzen van het lokaal ook wel wijd worden uitgezet. Toch werd bij den aanvang alleen de handel in Engelsche fondsen op de fondsenbeurs veroorloofd; de buitenlandsche en de nijverheidsaandeelen moesten hun fortuin zoeken op de groote beurs, en eerst toen de handel daarin dien in Britsche fondsen naar de kroon stak, werden ook voor hen de poorten van het heiligdom geopend. Nu telt dan ook het aantal leden der effectenbeurs meer dan 1000, die ieder jaarlijks £ 10 contributie betalen en daarenboven voor de beide eerste jaren eene cautie van ongeveer tien duizend gulden moeten stellen. Al de leden hebben eene stem bij de jaarlijksche verkiezing der dertig leden van het bestuur, welks handhaving van orde en wet, hoe gestreng ook, toch nog nimmer aanleiding tot klagten heeft gegeven.

De uitsluiting van allen die geene leden der effectenbeurs zijn, trekt ook de lijn tusschen de handelaars onderling scherper. De beëedigde makelaars alleen zijn de uitvoerders der orders van hen die buiten de beurs staan, en de *jobbers*, minder handelaars en speculanten dan wel beunhazen en commissionairs, zijn weer de tusschenpersonen tusschen de makelaars onderling. De jobbers koopen of verkoopen van of aan den eenen makelaar, om dadelijk weer hetzelfde te doen met een of meer andere makelaars, en vinden hun loon in het verschil tusschen de prijzen die zij bedingen en betalen; de kooper daarbuiten betaalt dus altijd den hoogsten en bedingt altijd den laagsten prijs van het oogenblik. De groote mededinging houdt dat verschil van prijs voor de Consols altijd tusschen ⅛ en 1/16 pCt., maar bij vreemde effecten en nijverheidsactiën wisselt het tusschen ⅛ en 1 pCt., ja wanneer een makelaar wil handelen in fondsen die incourant zijn, en 't gelukt den jobber uit te vorschen of hij deze koopen dan wel verkoopen wil eer hij den prijs maakt, dan is zijne winst dikwijls zeer groot. Soms ook

komt het verschil ten nadeele van den jobber, en moet deze tot beleening of prolongatie overgaan, om toch aan zijn woord gestand te kunnen doen; maar daarom juist bepaalt een ieder zich tot eene zekere soort van fondsen, waarin groote kennis hem dan voor zulke misgrepen vrijwaart.

De makelaars-courtage bedraagt ⅛ pCt.; maar voor actiën, waarop £ 1 en £ 2 betaald is, 75 cents, van £ 5 tot £ 20 waarde, ƒ 1.50, van £ 20 tot £ 50, ƒ 3. - van £ 50 en hooger, ƒ 6. - per stuk. Wee hem echter, wanneer hij kleine inkoopen van Consols moet doen, want de verpligte overschrijving daarvan bij de Engelsche Bank, aldaar, bij gebrek aan administratiekantoren gelijkstaande met de overschrijving hier te lande aan het Grootboek, ontrooft hem dan ligt den geheelen morgen voor misschien een enkelen halven kroon! Daar de opmaking der mandaten voor de halfjaarlijksche interestbetaling der Nationale Schuld veel tijd kost, sluit de Bank haar bureau van overschrijving vóór dien tijd eenige weken, en men wil daaraan den oorsprong der koopen en verkoopen op termijn toeschrijven, want de koopers konden op die wijze toch hunne inkoopen bewerkstelligen, al geschiedde dan ook de levering en overschrijving eerst later. Langzamerhand is deze termijnhandel echter in eene kolossale speculatie ontaard, waarvan de vereffeningen op de vaste, door het beursbestuur bepaalde termijn van vier weken voor de Consols en veertien dagen voor de andere effecten, plaats hebben. Hoe daardoor een reusachtige beleening en prolongatie-handel ontstaat, is duidelijk, en evenzeer hoe menigmaal op dien vereffeningsdag deze of gene wanbetaler voorkomt, wiens naam en onvermogen tot betaling dan met luider stem door den portier aan de leden wordt bekend gemaakt, nadat hij driemaal met zijn staf heeft geklopt. Gelukkig hij, wiens borgtogt zijne verliezen dekt!

Genoeg over de Londensche effecten-beurs voor een vlugtig overzigt van de wijze waarop de zaken aldaar gedreven worden, 't geen wij met deze schets bedoelen. Naauwer door te dringen in al de praktijken waartoe velen hunne toevlugt nemen, nu eens om eene gewaagde speculatie te doen gelukken, dan weêr om uit een benarden toestand te geraken, wagen wij niet; de eene beurs zal daarin wel niet veel van de andere verschillen. Zoo ook noemen wij alleen den naam der ‘little go’ of ‘alleymen’, de horde bankroetiers en verloopen makelaars- of procureurs- en deurwaardersklerken, die zich in

de nabijgelegen straten en stegen der effecten-beurs den ganschen dag ophouden, azende op elke prooi, die het noodlot in hunne klaauwen voert. Nu eens zullen zij den ongelukkigen en onkundigen winkelier, die in geldelijke ongelegenheid verkeert, uit zijn benarden toestand redden, om hem natuurlijk ook het weinige dat hem nog rest te ontrooven; dan weêr zullen zij den kleinen koopman voorschotten op zijn papier verschaffen, waarvan deze dan nooit meer dan de eerste betaling op rekening ziet; of wel zij verzekeren zich van een aantal actiën in eene nieuwe onderneming, om dadelijk hunne inschrijving, wanneer hun die soms al eens toegestaan wordt, veelal op verdichte namen en niet bestaande adressen, weêr aan andere solide personen met winst over te doen, die echter terugdeinzen om zelven in te schrijven, daar de eerste inschrijver en niet de latere houder van het aandeel aansprakelijk is voor al de kwade gevolgen uit de deelneming voortspruitende. Welk een rijke tijd waren de jaren der spoorwegmanie, van 1845 tot 1846, voor hen; en welke heerlijke werktuigen waren zij toen in de handen der grootere mannen van de effecten-beurs voor menige speculatie, waarvoor hunne namen en handen beter voegden; immers toen de storm losbrak, bleven de alleymen ongedeerd, want het gewonnen geld had in de oogenblikkelijke behoefte aan uitspatting en overdaad voorzien, en de vroegere armoede was weêr hun beste schutsengel voor alle verlies. Ongelukkigen, veelal schuldigen, waaronder het aantal van hen echter maar al te groot is, die wel een meer eervollen en eerlijker werkkring voor zich zouden gewenscht hebben, maar die misschien door verliezen, geleden buiten hunne schuld en boven hunne financiële krachten, door den nood gedrongen werden tot handelingen die zij vroeger zouden hebben veroordeeld, maar waarvan nu de schaduwzijde verhelderd werd door het glinsterende licht der voor hen en de hunnen zoo onmisbare stukken gouds. Hoe vele talenten onder hen begraven werden, of liever, hoe vele waarlijk uitnemende gaven, die bij een goed gebruik ten zegen van hunne medemenschen zouden gestrekt hebben, nu ten vloek der ongelukkigen, die in hen vertrouwen stelden werden aangewend, dat mogen de vele kunstenarijen getuigen die zij telkens op nieuw zoeken uit te denken, en die waarlijk van groote scherpzinnigheid overvloedige bewijzen geven. Beklagenswaardige wezens, maar waarschuwende bakenen op onzen weg!

Nog veel minder wagen wij ons hier aan een oppervlakkig

overzigt zelfs van de groote gebeurtenissen, die de Londensche effectenbeurs al heeft doorleefd; een lijvig boekdeel zou voor zulk een overzigt naauwelijks volstaan. Wij willen alleen als bij vogelvlugt die massale handelswerkplaats van Londen in oogenschouw nemen, en bij de voornaamste plaatsen van bedrijf even door de reten der daken gluren, om eenig denkbeeld ten minste te verkrijgen van de wijze waarop John Bull zijn kolossalen handel drijft, Zullen wij zoo doende achter de geheimen van dien reusachtigen handel komen? Geheimen? wie die ze nog in den handel kent en erkent! Het groote geheim om een uitgebreiden en tevens voordeeligen handel te drijven, ligt in kapitaal en in kennis en in ondernemingsgeest. Het eerste hebben wij Nederlanders ook, al mogen wij het dan ook tijdelijk aan den eigenlijken handel wel wat veel onttrokken hebben; tijdelijk zeggen wij, want zoodra komen de oude winsten, grof en ruim als in vroeger jaren, weer terug, dan ligt dat kapitaal ook weer in een omzien aan de voeten van den handelaar, wachtende op zijne bevelen. Kennis, wanneer heeft het ons Nederlanders ooit aan handelskennis ontbroken? Tijdelijk mogen andere natiën ons al in de kennis van speciale vakken van handel voorbijgeschoten zijn, zoodra de nood maar aan den man is, zoodra de behoefte ook aan die speciale kennis zich maar krachtig doet gevoelen, zullen ook wij ons van die kennis wel spoedig hebben bemagtigd. Daarenboven, het meerendeel onzer handelslui is zeker vrij wat veelzijdiger ontwikkeld dan de meeste Citylui, en die ontwikkeling verligt immers juist de taak om ook het nieuwe aan te leeren. Rest ondernemingsgeest, ook die hadden wij in ruime mate; zij heeft ons Nederland groot gemaakt, den kleinen Staat tot een magtigen Staat, den naauw bewoonbaren bodem tot een land, dat geen vreemdeling ongeprezen laat, en het arme visschersvolk tot den grootsten schuldeischer van bijna alle vreemde Staten; eene talrijke en weluitgeruste handelsvloot noemen wij de onze, en de rijkste bezitting in het Oosten geeft ons den naam van Moederland. Dit alles gaf ons eens der vaderen ondernemingsgeest. Faalt ook die ons handelslui, en zoo ja, ook alleen tijdelijk? God geve het!

Maar een tweede bezoek aan de Koninklijke Beurs roept ons.

P.N. MULLER.

(*Wordt vervolgd.*)

Bibliographisch album.

G. Bippart, Handleiding der Grieksche Geographie, Antiquiteiten en Mythologie. Bewerkt door Dr. Scheurleer. Leyden, Gebr. van der Hoek. 1860.

Deze Handleiding is eene bewerking van het eerste deel van Bippart's ‘Hellas und Rom’; ‘zij is’, zoo als de vertaler in zijne voorrede zegt, ‘bestemd voor de leerlingen der hoogste klasse van een Gymnasium en voor hen, die door eigene studie het leven en de denkwijzen der Grieken uit de Homerische gedichten en de zuiver Attische schrijvers aanvankelijk trachten te leeren kennen.’ Met dat doel levert hier de schrijver eene schets van de in den titel vermelde hulpvakken, en sluit dus de Geschiedenis der Letterkunde geheel buiten. Dit bevreemdt ons zeer: want, behalve dat dit vak onmisbaar is voor hem, die door eigene studie het leven der Grieken wil leeren kennen, zou het hier beter op zijn plaats geweest zijn, dan de Geographie, welke, - daar zij zelfs in vereeniging met hetzelfde onderwerp in het tweede deel ‘(Rome)’ slechts een gedeelte der oude wereld behandelt, - volledige handleidingen niet overbodig maakt. Noch Dr. Bippart, noch Dr. Scheurleer geven de reden dezer handelwijze op; ons blijft dus niets over, dan, na protest te hebben aangeteekend, het werk te beginnen, dat wij op ons genomen hebben, namelijk den lezer eenig denkbeeld van deze handleiding te geven.

Wij vangen dus met het eerste boek aan, waarin de Schrijver zeer uitvoerig over *het Land en het Volk* spreekt; rivieren, bergtakken enz. noemt hij in zoo grooten getale op, dat wij zelfs van den primus der hoogste klasse eene zóó uitgebreide kennis van Griekenland niet zouden durven eischen. Le mieux est l'ennemi du bien; deze oude waarheid heeft Dr. Bippart hier geheel uit het oog verloren. Dr. Scheurleer heeft dit gebrek voor een groot deel verbeterd; hij heeft eenige hoofdstukken geheel weggelaten (waarvan wij er slechts één terug zouden verlangen, t.w.n°. 9 *Landesproducte*), andere heeft hij zeer ingekort. Wij hadden gewenscht, dat hij dit laatste vooral bij de beschrijving der verschillende gewesten gedaan had en aldus dit gedeelte minder zaakrijk en meer bruikbaar had gemaakt, doch zien ons hierin teleurgesteld. Overigens heeft Dr. S. op raad van den recensent in de Heidelb. Jahrb. een hoofdstuk over de koloniën geschreven, en daardoor een groote leemte weggenomen.

Nog in een ander opzigt is dit gedeelte onpraktisch ingerigt: de leerling ontvangt eene zeer uitvoerige topographische beschrijving van Athene en Sparta, doch wat zal hij er meê doen, nu de S. het niet raadzaam geacht heeft een paar kaarten dezer steden er bij te voegen en deze in de schoolatlassen van Arnz en Kiepert òf in het geheel niet gevonden worden òf zeer onvoldoende zijn?

In het tweede boek, 'Familie en Staat' getiteld, levert de S. een zeer beknopte en duidelijke schets van de *Bestanddeelen van den staat*, van de *Historische ontwikkeling der staatsvormen* en komt eindelijk aan *den Heldentijd*. Dit tijdvak, dat bij het veelvuldig gebruik van Homerus op de scholen van zooveel gewigt is, is zeer levendig en aanschouwelijk voorgesteld; de leerling die zich dit gedeelte behoorlijk heeft eigen gemaakt, zal bij het lezen der Homerische gedichten veel begrijpen, wat hem anders onduidelijk, zoo al niet onbegrijpelijk zou zijn. Vergelijken wij hier echter den oorspronkelijken tekst met de Hollandsche bewerking, dan zien wij tot ons leedwezen, dat deze laatste zeer onvolledig geworden is. Dat de hollandsche bewerker daar, waar Dr. Bippart langdradig is en breed uitweidt, omwerkt en bekort, moet ieder hem tot lof rekenen, doch dat hij in zijn ijver om coupures te maken zóó ver gaat van belangrijke hoofdstukken als: 77. 'Ackerbau', 'Viehzucht', 'Jagd', 82 die 'Nahrung', 84 'Arbeit und Erholung' 'Gastmähle' 'Spiele', 85 'Die Ehe', 86 'Die Erziehung', 87 'Das Gesinde', geheel weg te laten, keuren wij ten sterkste af, en zulks te meer, omdat daarin zoodanige onderwerpen behandeld worden, die zonder te veel van het geheugen van den leerling te vergen, hem een helderen blik in het dagelijksch leven van dien tijd doen slaan. Van den anderen kant heeft de Hollandsche tekst veel daardoor gewonnen, dat overal de Grieksche benamingen zijn vermeld.

Hoe gunstig ons oordeel over dit gedeelte zij, kunnen wij toch niet nalaten een paar aanmerkingen te maken. Wij lezen namelijk blz. 75 het volgende: 'De edelen heeten even als de vorsten *ἥρωες, θεῖοι, δῖοι*, en even als het laatste te gelijk hunne hoogere afstamming en bijzondere dapperheid uitdrukt is dit ook met hunne attributen het geval (*ἄγαθοί, ἐσθλοί, ἀμίμονες*). De gemeene burgers daarentegen heeten *κακοί, χερῆες*.' De afscheiding hier tusschen adel en volk gemaakt is te scherp; men vergeet, dat ook de blinde zanger Demodocus *ἥρως* wordt genoemd, en dat de eerenamen *δῖοι* en *θεῖοι*, behalve aan Eumaeus, ook aan Philoetius gegeven worden.

Eene andere aanmerking is deze. Wij vonden onder de pas genoemde rubriek de familiefeesten behandeld, doch zagen met eenige bevreemding, dat de S. zich niet binnen het Homerisch tijdvak bepaalt, maar telkens in den Historischen tijd overspringt. Zoo is blz. 96 (*De geboorte en het geven van den naam*) de tweede en derde

zin alleen op het Historisch tijdvak van toepassing. Nu echter de familiefeesten alléén op deze plaats besproken worden, hadden wij vooral over de lijkplegtigheden gaarne iets meer gevonden b.v. het doodenfeest, den obolus, het begraven vóór zonsopgang enz. Ons inziens ware het beter geweest hier de begrafenis van Patroclus en Hector te beschrijven en onder het Historisch tijdvak deze plegtigheden meer in het bijzonder te behandelen.

Op den *Heldentijd* volgt de *Hellenische periode*. Sparta en Athene zijn de staten, die in dit belangrijke tijdvak den meesten invloed hebben uitgeoefend, en verdienen dus in de eerste plaats behandeld te worden. Dr. Bippart schijnt zóó daarvan overtuigd geweest te zijn, dat hij niet alleen van hen *in de eerste plaats*, maar zelfs van hen *alleen* spreekt. Van de Argivers, Thebanen enz. rept hij met geen woord, daar hij, naar 't ons voorkomt, vergeet, dat de houding van deze staten somtijds den stand van zaken aanmerkelijk gewijzigd heeft. Wij ontvangen dus onder deze rubriek alleen een beschrijving van Sparta en Athene. Van den eerstgenoemden staat geeft de Schrijver een zeer aanschouwelijke en volledige voorstelling; slechts op ééne plaats had deze o.i. aan duidelijkheid kunnen winnen, namelijk bij de behandeling van het krijgswezen; onder dit opschrift bespreekt de Schrijver te gelijker tijd de Spartaansche en Atheensche inrigtingen en maakt daardoor, dat de leerling telkens verwart, wat Atheensch en wat Spartaansch was. Doch gaan wij over tot den tweeden staat, tot Athene, en zien wij, welk beeld ons de Schrijver daarvan ontwerpt. Hoedanig dit is zult gij, geachte lezer, terstond begrijpen, als wij u zeggen, dat de Oostenrijker Bippart al wat Democratie heet hevig aaavalt. Reeds vroeger (blz. 67) bij het bespreken der staatsvormen zeide hij: ‘dat de Democratie wel met den glans van eenen roemvollen tijd omstraald, maar geenszins in staat geweest is, de partijen op den duur te verzoenen en eene boven de partijen verhevene regering te vestigen;’ waarbij hij alléén dit vergat, dat de Aristokratie er evenmin in geslaagd is die verzoening tot stand te brengen, om van andere nadeelen aan dien regeringsvorm verbonden niet te spreken. Het oordeel van Dr. Bippart over de Democratie is dus ongunstig; hij veroordeelt alles, wat de volksregeriug in 't leven riep, en schrijft aan haar in de eerste plaats het verval van den Atheenschen staat toe. De voorstelling van hem en vele beroemde duitsche geleerden kom ongeveer hierop neer: de Atheners waren tot kort vóór den Peloponnesischen oorlog goede en brave burgers, doch zijn gedurende dien strijd geheel ontaard: als de twee factoren van dit proces nemen zij aan de ontwikkeling der Democratie en de leer der sophisten. Dr. B. spreekt dan ook elk oogenblik van de blinde woede der volksvergadering, van den haat en roofzucht der dema-

gogen, van de lage demagogen en woelzieke sophisten. Deze voorstelling bestreed Grote in zijne Geschiedenis van Griekenland; hij toonde vooreerst aan, dat het zedenbederf der Atheners na den Peloponnesischen oorlog alleen in de verbeelding der geleerden bestaat, ten tweede, dat de sophisten, wel verre van een onzedelijken invloed uit te oefenen, krachtig hebben bijgedragen tot de intellectuële ontwikkeling der Atheners, en eindelijk, dat zij, die de democraten op gezag van Aristophanes veroordeelen, zeer onkritisch handelen, als zij Socrates vrijspreken van de beschuldigingen in de 'Wolken' tegen hem ingebragt. Waartoe die kwestie hier besproken? om aan te toonen, hoe onregtvaardig het is, bij zoo ver uitéénloopende meeningen zijn eigen gevoelen in schoolboeken enz. te propageren, zonder zich de moeite te getroosten of het talent te bezitten, om zijne tegenpartij te weêrleggen. Dr. B. schreef zijne handleiding voor de Oostenrijksche gymnasia; waarschijnlijk zullen zijne aanvallen op al wat volksregering heet, slechts in zulk een staat, waar er twee geprivilegeerde standen zijn, door velen met genoegen gelezen worden.

Afgezien echter van deze éénzijdige en harde beschouwingswijze, verdient de bewerking van dit gedeelte om de duidelijke en beknopte voorstelling der zaken allen lof. Dr. S. heeft dan ook slechts één hoofdstuk (127. Ackerbau und Viehzucht) weggelaten, en zeer weinig inkortingen gemaakt; daarentegen heeft hij eenige zaken door toevoeging van historische feiten enz. opgehelderd. Op ééne plaats (blz. 196.) is hij echter in zijne poging, om de voorstelling aan duidelijkheid te doen winnen, niet zeer gelukkig geweest; na aldaar gezegd te hebben, dat de algemeene naam der openbare processen *γραφὴ* is en als de voornaamste 1° de *ἔνδειξις* 2° de *εἰσαγγελία* genoemd te hebben, gaat hij aldus voort: 'deze (de *εἰσαγγελία*) was voor den aanklager minder gevaarlijk dan de *γραφή*': welligt wilde hij zeggen, dat deze *γραφὴ* minder gevaarlijk was, daar de aanklager, als hij de zaak verloor, niet gestraft werd, doch dit geldt alleen van de *εἰσαγγελία κακώσεως*, enz. Ook op pag. 197: 'Tot den Areopagos enz.' had de voorstelling duidelijker kunnen zijn. Onwaar is wat men op blz. 192 leest: 'dat de bondgenooten genoodzaakt werden naar de hoofdstad te varen, om daar de gerezene geschillen te doen beslechten'; dit toch was slechts met enkele processen het geval: b.v. bij die wegens moord, bij oneenigheden tusschen burgers van verschillende staten enz; het is ondenkbaar, dat de bondgenooten volstrekt geene regtspraak hadden en dus om het geringste verschil naar Athene moesten gaan.

Eindelijk ontbreekt aan dit gedeelte een artikel over de maten en gewigten en over de nationale feesten. Wij willen ons echter niet langer bezighouden met het maken van aanmerkingen van ondergeschikt belang en gaan dus over tot het derde boek, getiteld: '*Godsdienst en Fabelleer*.'

Evenmin als de duitsche titel *Religion und Cultus* aan den Duitschen recensent kon behagen, kan de hollandsche onze goedkeuring wegdragen: waarom toch heeft Dr. S. dat leelijke woord *Fabelleer* gebruikt, dat op eene geheel verkeerde voorstelling van den oorsprong en de historische beteekenis der mythen-overlevering gegrond is? Doch spreken wij van den inhoud dezer afdeeling, waarvan het begin aldus luidt: ‘Het Grieksche volk verschijnt bij zijn eerste optreden met een krachtig godsdienstig gevoel en met eene sterke verbeeldingskracht toegernst; tot in de periode der Perzische oorlogen bewaart het eene hooge zedelijke kracht en eenen levendigen zin voor eene ideale wereld; dan verslapt dit (wat?) allengs bij de menigte, en na eenen kortstondigen luister van alle kunsten neemt ook de scheppende verbeeldingskracht af; daarentegen maakt de beschaving groote vorderingen en heeft in haar gevolg eene ijverige beoefening der wetenschappen, namelijk der wijsbegeerte, *maar te gelijk een streven om het verstand alleen tot rigtsnoer der waarheid te maken en de subjectieve meening van het individu boven het volksgeloof, dat op de overlevering steunt, te verheffen*. Hier naar laat zich de ontwikkeling en 't verval der Grieksche godsdienst afmeten.’

Wij hebben deze geheele periode overgenomen en een gedeelte kursief geplaatst, omdat men daaruit het best het standpunt van den schrijver kan leeren kennen. Dat standpunt is illiberaal. Dat een Griek, die overtuigd was van de waarheid zijner godsdienst, aan philosophen en sophisten verweet, dat zij het verstand alleen tot rigtsnoer der waarheid maakten en hunne subjective meening boven het volksgeloof plaatsten, is natuurlijk; maar dat philologen, die weten, dat de Grieksche godsdienst onhoudbaar was, aan hen, die zulks vroeger inzagen, het verwijt doen, dat zij naar het eenige rigtsnoer der waarheid, hetwelk hun overbleef, namelijk het verstand, de zaken beoordeelden, vinden wij onbegrijpelijk.

In denzelfden geest is datgene geschreven, wat wij op blz. 239 over de sophisten lezen: ‘Het werk der eerste philosophenscholen werd voltooid en in praktijk gebragt door de sophisten, die het verstand als de eenige bron van waarheid en kennis aannamen *en den mensch in dier voege tot den maatstaf van alle dingen maakten, dat zij de subjectieve meening en de begeerten van iedereen voor regtmatig en alle hieraan door godsdienst en zeden gestelde palen voor ongeoorloofd verklaarden*.’ Ieder deskundige begrijpt, dat Dr. B. alzoo spreekt naar aanleiding van de stelling van Protagoras: *ἄνθρωπος μέτρον πάντων*, waaraan hij, zooals te verwachten was, de meest ongunstige uitlegging geeft. Aangenomen echter, dat die uitlegging de ware is, hetgeen wij ten sterkste ontkennen, met welk regt dicht de S. die meening aan *alle* sophisten toe? Socrates en Plato worden voorgesteld als de mannen, die in naam van het gezond ver-

stand en het geweten en met onovertreffelijke ironie de sophisten hekelden. Van den laatste beweert zelfs de S., dat hij op echt Hellenische wijze de vragen over de godheid en de bestemming des menschen *beantwoord* heeft. Hoe dit ook zij, datgene wat Plato over het atheïsme zegt is voor ons een bewijs, dat hij niet altijd het gezond verstand van zijn volk in pacht had. Zijn voorstel b.v., om de onde en onverbeterlijke atheïsten met levenslange gevangenis te straffen, heeft bij de verstandigen der 19de eeuw evenmin kans om te worden toegejuicht, als andere bekende stellingen van den grooten philosooph.

Doch niet alleen daar waar sprake is van den invloed der philosophie en der sophisten op de godsdienst is Dr. B. een illiberaal beginsel toegedaan; wij zullen dit met eenige voorbeelden staven. Vooreerst is hij van meening, dat de Grieken oorspronkelijk monotheïsten waren; blz. 254 zegt hij: ‘inderdaad is er in de Grieksche godsdienst met het denkbeeld van alwetenheid een spoor van het geloof aan een éénig God overgebleven’; hetzelfde beweert hij op blz. 266. En toch kan Dr. B. niet één bewijs voor deze meening aangeven; scherp maar waar zegt Lehrs (populäre Aufsätze blz. 129): ‘Nein, dergleichen Gründe giebt es gar keine: es giebt ein dunkles theologisches Wünschen, auch die Griechen in den Abfall von Gott recht handgreiflich und unmittelbar hineinzuziehen: jedenfalls den Griechen als Griechen kennen wir nur als Polytheisten: ja von einem etwaigen frühern Zustande auszugehen, verbant uns die Einsieht und verwirrt die Empfindung für die Griechische Religion.’ Voor dit gevoelen pleiten ook de onderzoekingen op verwant gebied gedaan, die onweêrsprekelijk bewijzen, dat aan het monotheïsme van den Indogermaanschen stam, zoo het al in den oorsprong heeft bestaan, een einde was gemaakt, lang voordat de Grieken zich van hunne stamverwanten in Midden-Azië hadden gescheiden, om in het westen een eigen beschaving te gaan ontwikkelen. Men raadplege hierover slechts het opstel van Renan in de ‘Etudes d' Histoire religieuse’ of dat van Max Müller, vertaald onder den titel van ‘Essai de Mythologie comparée, Paris 1859’[1]. Dr. B,. niet tevreden daarmede, dat hij aan de Grieken het monotheïsme geschonken heeft, geeft hun nu ook een staat van onschuld en een verlosser; blz. 274 leest men: ‘De landen der Hyperboreërs en Aethiopiërs en de eilanden der gelukzaligen wijzen op eene oorspronkelijke onschuld en volmaaktheid van het menschelijk geslacht’ en op blz. 278 vindt men de volgende uitdrukking: ‘Ook deze verlossing van Prometheus door Herakles, kan in ruimeren zin als eene red-

1 Zie ook het opstel, getiteld: Vuurdienst, in het April-nommer van dezen jaargang.

ding *van het geheele menschdom* beschouwd worden.' Doch genoeg daarvan. Geleerden, die de rigting van Ernst von Lasaulx enz. zijn toegedaan, mogen zulke opvattingen hemelhoog verheffen, ons is zulks onmogelijk; wij zien daarin een streven om in de Grieksche godsdienst analogiën met de Christelijke godsdienst te ontdekken, die, daar zij geheel willekeurig zijn, ons een helder inzigt zoowel in de ééne als in de andere onmogelijk maken. Doch ook afgezien van deze eenzijdige opvatting, kan dit gedeelte onze goedkeuring niet wegdragen; zoo is het b.v. onpraktisch, na zeer uitvoerig (blz. 299-348) over de 12 hoofdgoden gehandeld te hebben, van de overige goden slechts de namen op te geven. Het best beviel ons het vierde gedeelte van dit boek, getiteld 'de Vereering der Goden,' waarin wij een zeer levendige schets vinden van de tempels, de priesters enz. Overigens is de Hollandsche bewerking veel bruikbaarder voor schoolonderrigt, dan de oorspronkelijke tekst; Dr. Scheurleer heeft hoofdstukken als *Wesen und Eigenschaften der Götter* en *Liebe und Gnade* geheel weggelaten: waar Dr. B. van het *Satanisch egoisme der Goden* of zoo iets spreekt, wordt hem door eene coupure het woord ontnomen. Op sommige plaatsen heeft Dr. S. door zijne inkortingen eenigzins het logisch verband verbroken; met storend gevolg is zulks geschied blz 241: *Het verval van het Polytheïsme*, waar wij het volgende lezen: 'Intusschen was het reeds zoover gekomen, dat de Grieksche godsdienst noch zelve eene duurzame ondersteuning ontvangen, noch er eene aan het leven kon verschaffen. De wijsbegeerte had *dezen gang der denkbeelden* eerst bevorderd, later door de Orphici en de Mysteriën trachten te stremmen.' *Welken gang der denkbeelden* bedoelt hier de S.? Eene woordelijke vertaling ware hier beter geweest.

Over het geheel zijn de zaken in deze handleiding levendig en aanschouwelijk voorgesteld; de leerling zal zijne les met genoegen lezen en ze dus gemakkelijk onthouden. In hoever het boek de voorkeur verdient boven diegene, welke tegenwoordig gebruikt worden, durven wij niet beslissen, omdat wij het nog niet bij het onderwijs gebruikt hebben; wij vertrouwen, dat alle docenten met ons overtuigd zullen zijn, dat de goede en slechte hoedanigheden van een schoolboek eerst bij die vuurproef aan het licht komen en dus ons *ἐπέχω* gegrond zullen vinden.

Amsterdam, 8 Mei 1860.
Dr. J.G. VAN EYKEN.

***J. Michelet, Louis XIV et la révocation de l'édit de Nantes*. p. XVI et 476. *Paris*. 1860.**

De maand Mei bragt ons weder een nieuw deel van Michelet. Wij weten niet of het aan de eigenaardige overeenkomst tusschen dien rijken geest en den toestand der natuur bij 't ontluiken van het eerste groen te danken was, dat wij nog eens al dat koortsachtige genot smaakten, eenmaal in vroeger jaren ondervonden bij het lezen van het eerste boek van dien man. Sinds had men ons van alle kanten gewaarschuwd. Onze jeugdige sympathie was met een kalmen glimlach ontvangen. - Zoo stout geteekend, zoo prachtig gekleurd! - zeiden wij - maar hoe gewrongen, hoe ongelijk in behandeling - was het antwoord; zoo treffend waar, zoo vol leven! - was onze uitroep - maar hoe dikwijls onjuist, hoe zenuwachtig! - klonk het weder; zoo oorspronkelijk, zoo verheven, zoo nieuw! - hernamen wij, maar hoe triviaal, hoe bont, hoe gejaagd! - werd ons toegevoegd. Wat moesten wij van dien man denken? Wij hebben gepoogd onze indrukken binnen wat scherper omtrek zamen te vatten; wij zullen trachten dat beeld aan onze lezers mede te deelen. - Michelet heeft volgens ons de meest dichterlijke verbeeldingskracht van alle dichters en schrijvers, die Frankrijk tegenwoordig heeft aan te wijzen. Men geve hem een onderwerp, zoo weinig omvattend als men dat maar kan uitdenken, waarover een ander slechts een enkelen zin (en dan nog welk een' zin!) weet te zeggen: en in een ommezien zal hij uit dat ongeloofelijk kleine punt een gansche feëenwereld van poëzie te voorschijn roepen. - Zoo doet Michelet met elk feit dat hij opmerkt. Als een echt kunstenaar, wordt hij op alles wat hij beschrijft verliefd; of zoo hij 't niet wordt, dan is de band, die hem aan dat feit, aan dien persoon verbindt, slechts te sterker, want knellender dan de liefde 't kon doen, verbindt hem dan de haat daaraan. Daarbij is zijn geest enkel lyrisch. Jubelend begroet hij als de leeuwrik het dagen van het eerste morgenrood, de muziek suist hem in de ooren, de vogelen begeleiden slechts het gezang, dat hij inwendig zingt, en de breede takken wuiven hem hun welkomstgroet toe. Hij kan daarom ook nimmer den regten effen weg gaan; neen, het is met sprongen, dat hij zich vooruitspoedt. Hij is als het kind, dat lang opgesloten in de groote muffe stad, waar een enkele muurbloem voor 't venster hem aan de natuur moest herinneren, eindelijk vrijgelaten wordt en naar het woud, naar het groote bosch rent, en daar in dartelen

lust rondspringt. Als Michelet u de geschiedenis van het verleden vertelt, dan voelt ge het, hoe zijn hart onder dat verhalen klopt; hij doet ook geene moeite om dat te verbergen: reeds bij 't begin zal hij zelf u waarschuwen, dat gij met een partijman te doen hebt; een partijman, die de vrijheid boven alles liefheeft, en elke laagheid zal brandmerken: nieuwsgierig is hij de onbekende feiten gaan onderzoeken, met een onberekenbaar geduld heeft hij elken trek van het verleden bespied, en weldra toovert zijn verbeeldingskracht hem dien ganschen toestand voor de oogen: telkens ontdekt hij nieuwe analogicën, nieuwe punten van aanraking: verliest hij ook meermalen den draad van zijn verhaal, geen nood, hijgend snelt hij welder terug vanwaar hij uitgegaan was, en met een stouten sprong is hij weder bij u: altijd nieuwe beelden weet hij te kiezen, altijd nieuwe gezigtspunten te ontdekken: hij giet geheel zijn ziel in de gebeurtenissen die hij beschrijft: ja, zoozeer vereenzelvigt hij zich met die feiten, dat het niet langer is alsof hij die geschiedenis maakt, maar of de geschiedenis in zijn geest eerst zich uitspint: hij heeft zich geworpen op den breeden stroom der gebeurtenissen, en door de wiegelende beweging wordt hij medegevoerd. Wat een actie dan ook in zijne verhalen! Wat tintelt alles van leven! Beurtelings pamflet, ode en droom, spoedt zich zijn verhaal voort. - Voeg hierbij hoe die levendige verbeelding van den schrijver zoowel de algemeene wetten, als de bijzondere kleine trekken weet voor te stellen, hoe hij, zoowel den gang der menschheid als de hartstogten van het individu weet op te merken, en men zal begrijpen wat onwillekeurige betoovering de lezers medesleept. Men leest hem als in een koorts. Oordeel, redeneering, heeft hij prijs gegeven, en al lezende geeft ook de lezer ze als van zelf prijs. Bij dien voortgang, bij die passie, bij die welsprekendheid, bij dat vuur, bij die schittering van kleuren, wil men zich ontveinzen, dat helderheid, zekerheid en een juiste maat niet overal aanwezig zijn. En terwijl de gebreken toch, zoodra men eenigzins nadenkt, zich duidelijk doen gevoelen, begint men allengs de zoo tegenstrijdige oordeelvellingen over den schrijver te verstaan. Men begrijpt, dat tegelijk de lof en de blaam op hem kunnen vallen; maar men begrijpt ook dat de fouten zulke zijn, als door een ieder kunnen worden opgemerkt, terwijl de verdiensten tot de zoodanige behooren, wier waardeering niet altijd binnen het bereik der met het meest gezonde verstand begaafde lezers valt.

Die dichterlijke verbeeldingskracht openbaart zich wel het meest in het teekenen der persoonlijkheden uit de geschiedenis, die hij op zijn weg ontmoet. Daar kan zijn reconstructie haar volle beloop hebben. Het zijn dan ook geen schimmen, geen algemeenheden, die hij u voorstelt, bloote abstracties, op wie even goed de benamingen van

deugd, laagheid, wreedheid of eerzucht passen, al naarmate van het deugdzame, lage, wreede of eerzuchtige karakter, dat zij gehad hebben; - neen, wanneer Michelet ons iemand teekent, is het wel degelijk een mensch, een persoonlijkheid. Michelet heeft zijn adem over den doode laten gaan, en deze krijgt een nieuw leven, hij spreekt, hij handelt; men ziet hem, men herkent hem. De geschiedschrijver is als 't ware zijn biechtvader geweest, en daar staat hij zoo als hij was in zijn volle realiteit. De beste figuren, die ooit geteekend zijn, zijn voorzeker die van Saint Simon, in zijn ‘Mémoires’; men kan echter veilig zeggen, dat Michelet hem zeer na ter zijde streeft. Hij verbindt dan zijne teekeningen het liefst aan een of andere beeldtenis uit den tijd dien hij beschrijft. Psycholoog in den hoogsten graad, weet hij de fijnste schakeeringen, de onmerkbaarste overgangen der karakters te vatten: de vlugtigste wisseling van kleur weet hij te bespieden: de minste plooi of rimpel heeft hij opgemerkt: terwijl op zijn beurt zijn penseel dan weder met licht en bruin weet te tooveren. Men heeft ze van alle soorten, schetsen of uitgewerkte schilderijen, portretten ten voeten uit of slechts in profiel. Ziehier een schets als 't ware in houtskool van de Ruyter: - Nous avons son portrait au Louvre, du puissant pinceau de Jordaens. Oeuvre pantagruélique d'un burlesque sublime qui eut enchanté Rabelais. C'est Gargantua en largeur, moitié baleine et moitié homme. Ses gros yeux noirs, saillants sur son visage rouge, superbement tanné, lancent la vie à flots, une redoutable bonne humeur et la contagion de la victoire. C'est l'invincible et l'infaillible, c'est le pape de la mer. Dans le tableau, il parle, et on entend le tonuerre de sa voix. Jordaens a dû le suivre, le prendre en plein combat, dans ses gaietés royales, quand son âme joyense emplissait une flotte, quand les boulets pleuvaient, que les vaisseaux en feu sautaient autour de lui. Il lui fallait ces grandes fêtes, comme le bal qu'il donna aux Anglais en Juin 1666: il dura trois jours et trois nuits. - Verbinden wij met dat portret een tableau d'intérieur, en weder uit Holland. - Il semble qu'à ce foyer de Hollande, à sa lumière touchante, la nature attendrie se soit livrée plus volontiers.... Rembrandt sait bien qu'il na pas besoin d'imaginer de vaines merveilles. Il tourue le dos à la fantaisie. Il n'a que faire des diables de Milton, des Titania de Shakspeare. Une famille, un rayon de lumière, et pas même un rayon, une dernière lueur de l'âtre éteint, avec cela il prend coeur. Dans un de ces tableaux, la vielle dame écoute ou s'endort, la jeune lit la Bible: entre elles l'enfant dans le berceau. Mais òu donc est le père? Absent. Peut-être aux Indes? Et s'il était noyé, qu'adviendrait-il de ce doux nid, si bien arrangé par deux femmes? Vraiment, je ne suis pas tranquille. Les vents de mer grondent autour,

ou peut-être, ce que j' enteuds, c'est un océan plus sauvage, l'horreur, l'invasion. - Kiezen wij uit den vollen rijkdom nog twee plaatsen; zie hier vooreerst een beeld uit het hof, Madame de Maintenon (na den dood der koningin): - On l'a peinte, je crois, à ce moment. C'est le grand portrait de Versailles. Les quarante sept ans qu'elle avait en 1683 sont finement datés, surtout par l'âge de mademoiselle de Valois, de six ans, qui se jette entre ses genoux. Enveloppée habilement, ne montrant que ce qu'elle veut, elle est mise à merveille, dans une prude coquetterie, un riche noir, inondé de dentelles (est ce le deuil de la reine?). Tout est douteux. Elle tient une rose, pas trop rose, un peu effeuillée, dont les tons semiviolets s'harmonisent fort bien au noir. Elle trône et gouverne (comme reine? ou comme gouvernante?). Ce qui la relève fort c'est l'humble dépendance de la princesse, l'autorité qu'elle a et gardera dans la famille, d'avoir donné le fouet aux enfants de Louis le Grand. - Elle a la tête assez petite, mais ronde et decidée. Rien de classique. Jeune, on l'appelait la *belle Indienne*, mais elle dut être plutôt jolie, une miniature créole à petits traits. - Le point noté par Saint Simon est ici manifeste. Elle avait de la suite par effort et par volonté; mais de nature elle était variable, sujette à de brusques revirements. Ce visage là n'est pas sûr. Il ne révèle en rien la bonté, l'intimité douce, l'égalité d'humeur. Il indique plutôt un esprit inquiet, mobile, qui dira Oui et Non. Il y a de l'ardeur dans le regard, mais il est dur, d'une flamme sèche qu'on voit peu chez la femme, parfois chez le jeune garçon. Au total, tout est double. C'est le portrait de l'Equivoque. - Plus je regarde cette femme, si peu femme, qui n'eut pas d'énfants, plus je sens que les misères de ses premières années, sa situation scrrée, étouffée, eurent en elle les effets d'un *arrêt de développement*. Elle resta à l'âge ou la fille est un peu garçon. Elle n'cut pas de sexe ou en eut deux. De là une certaine masculinité de l'oeil et de l'esprit. Elle avait été jusque-là pour le roi un docteur, un prédicateur. C'était comme son directeur, dont il faisait une maitresse. - Eindelijk kiezen wij een beeld uit de vervolging der fransche protestanten. Zij zijn op de galeijen: Oh! noble société que celle des galères. Il semblait que toute vertu s'y fut réfugiée. Obscur ailleurs, là Dieu était visible. C'est là qn'il eut fallu amener toute la terre. Un homme l'a senti, le Puget. Ses atlas de Toulon, pris évidemment sur le vif, vont tellement au coeur, qu'on croit saus peine qu'ils ont été des saints. - Ce monument sacré que vous voyez au Louvre, semble une halte de rameurs. Les deux hommes, de la ceinture en bas, ne sont plus hommes, mais élément. Ils sont devenus mer, ce n'est qu'algues et coquilles. Mais le reste est au ciel. Leurs yeux y

sont tournés dans une adorable douceur. - L'un jeune encore, naïf, oppressé de souffrances, touchant ses reins endoloris, n'en a pas moins son âme en haut. Il espère dans la mort et l'immortalité, il a aux lèvres un souffle faible, mais il voit quelque chose, une lumière..... Il va monter, ce semble, dans un rayon de la foi. - L'autre d'âge plus mur, si aimable (qui ne l'eut aimé? qui n'eut voulu un tel ami!) est une nature crédule, toute imaginative. Il a oublié la donleur, est absent du présent. La main enfoncée dans sa joue, il jette l'ancre dans son passé. Il a débarqué heureusement au paradis de sa jeunesse. Il voit là des choses charmantes. J'en suis sûr, c'est sa mère, sa bonne femme, ses petits enfants..... Doux foyer!... Que je crains qu'il ne s'éveille tout à l'heure et plus amèrement ne pleure son bonheur écoulé! - Wij zouden zoo gaarne nog meer overnemen, zoo gaarne op Fénélon ‘le plus prudent des saints’ wijzen, of op Colbert, of op een schets der protestantsche vrouw in 't algemeen, maar wij hebben reeds genoeg afgeschreven, en wij behoeven waarlijk niet te bewijzen, dat Michelet al de geheimen van het levend organisme, den mensch, heeft bespied, dat hij scheppingen levert, waarvan da Costa zou hebben gezegd, dat ook waar zij *onmogelijk* zijn, zij toch altijd *waar* blijven.

Maar even juist als door hem het spel der menschelijke wilsuitingen is nagegaan, voelt hij de stille kracht, die de natuur ten toon spreidt. Michelet heeft de natuur niet uit de boeken leeren kennen, hij heeft niet naar copieën willen schilderen, maar hij is zelf de natuur gaan zien; hij heeft haar van aangezigt tot aangezigt aanschouwd, en het is hem gegaan zoo als den Duitscher, die na een lange pelgrimsreis weder voor *zijn* Rhijn staat. De trotsche vloed stroomt daar geweldig en statig tusschen de beide bergreeksen, de half vergane kasteelen spreken van vervlogen dagen, de enkele donkere bosschen geven aan alles zoo ernstig een schaduw, de lucht is zoo zwaar bezwangerd door allerlei geuren, en het is alsof de Loreley wederom hare onheilspellend zoete melodie laat hooren: alles vloeit zamen tot één magtigen indruk, en de Duitscher bedwelmd door die alles overweldigende gewaarwording, voelt zich half pantheïst. Dat zelfde heeft Michelet moeten ondervinden. Zijn jongste boeken zijn vol van die pantheïstische neigingen, van die meestal duistere intuïties der natuurkrachten. Dit is de klip waarop Michelet in de laatste jaren te veel is verzeild. Vroeger was die natuur als 't ware het landschap, dat de schilder op den achtergrond van zijn portret plaatste. Het diende om de verbeeldingskracht van den lezer een nieuwe vlugt te geven. Een hoek van 't bosch, een groep donkere sparren op een heideveld, ver in het verschiet geteekend, deed u met den voorgeschilderden persoon de jagt meêmaken op

de wijde vlakte. Zulke uitzigten, die een wijl uw geest naar andere streken voerden, die u bij het lezen het hoofd een oogenblik op den elboog deden rusten, en u boek en alles deden vergeten, ver als uw ziele wegdreef op haar eigen voorstelling - bood Michelet altijd kwistig aan. Nog steeds weet zijn penseel ze te treffen. Als hij van de eerste bijeenkomst der protestanten in de Désert spreekt, zegt hij nog: ‘On chantait à mi-voix, craignant l'écho trop fort du ravin, des gorges voisines. Car la montagne émue eut chanté ellemême, au rhytme des forêts de chataigniers battus des vents. - Maar te veel ruimte is tegenwoordig aan de werking der natuur gegeven. Men heeft het boven kunnen opmerken, hoe de menschelijke persoonlijkheid bij hem als met de natuur zamensmelt. Niet tevreden van de beste schilder te zijn, heeft hij in de werkplaats der geleerden de natuur gaan ontleden. En die studie kon toch altijd uit den aard der zaak slechts onvolledig zijn. Eerst heeft hij op zijne wijze de natuur zelf gaan verwerken, en haar zoeken te vergeestelijken - als ik mij dus uitdrukken mag - zijn boeken ‘l'Oiseau,’ en ‘l'Insecte’ leveren hiervan het voorbeeld: maar de natuur heeft zich gewroken: ze heeft het willen bewijzen, dat ze materie is en blijft, en zij is thans ingedrongen tot in de ontleding der persoonlijkheden. Wat er dus van de liefde en de vrouw (zie zijne boeken ‘l'Amour’ en ‘la Femme’) geworden is, weten slechts te velen, die anders nooit Michelet lazen: mij dunkt, zijn eigen boek heeft den schrijver soms een blos op de wangen moeten jagen; in het werk, dat wij thans ontvangen hebben, heeft Madame Henriette d'Orleans het moeten ondervinden, dat Michelet al te goed die dingen schijnt te weten, die zij liefst zorgvuldig voor elkeen verborg.

Wij zouden zoo langzamerhand een kritiek gaan maken, en dat willen wij heden niet doen. Wij wenschten alleen den indruk weêr te geven, dien een vernieuwde kennismaking met den schrijver op ons gemaakt heeft. Waagden wij het eene beoordeeling te geven, wij zouden er op wijzen hoe Michelet misschien te veel een man uit het krachtige, maar al te hartstogtelijke tijdvak der Renaissance geworden is, om naar eisch de eeuw van Lodewijk XIV voor te stellen. De herroeping van het edict van Nantes hangt als een donkere wolk over het geheele door Michelet geteekende tijdperk. Nergens bijna breekt de zon door. Weg is die wereld der schoone kleuren, waarop we als kinderen zoo dikwijls met bewondering hebben gestaard: het is nu alles: le monde de la nuit. Of ook de geschiedenis van Holland in alles juist is geschetst, zouden wij zeer betwijfelen - maar spoedig genoeg zal de kritiek zich van dit alles meester ma-

ken, laat het ons niet berouwen een oogenblik een wenk van Jean Paul gevolgd te hebben.

Jean Paul raadde namelijk allen aan, die door bloedverwantschap, vriendschap, of door eenigerlei betrekking (dus ook die van lezer tot schrijver) met elkander verbonden waren, dat zij alle acht dagen een half uur mogten afzonderen, om eens rijpelijk daarover na te denken, hoeveel goede en beminnelijke hoedanigheden de ander toch heeft.

Dit half uur hebben wij aan de goede eigenschappen van Michelet toegewijd.

15 Mei 1860.

H.P.G. QUACK.

Beschouwingen over onze Indische krijgsgeschiedenis.

Fastes militaires des Indes-Orientales Neerlandaises, par A.J.A. Gerlach, capitaine d'artillerie au service de S.M. le roi des Pays-Bas. Avec portraits et planches.

Onder de werken, die door fraaije typographische uitvoering de Hollandsche drukpers eer aandoen, bekleedt het hierboven genoemde werk van den heer Gerlach eene eerste plaats: het is een prachtwerk, dat wel waard is om in het buitenland gelezen te worden. Het is ook voor het buitenland, niet minder dan voor zijne landgenooten, dat de heer Gerlach geschreven heeft; hij heeft onze roemrijke krijgsbedrijven in Oost-Indië wereldkundig willen maken, en wijselijk heeft hij zich daartoe bediend van de fransche taal, die door de geheele wereld gelezen wordt, terwijl de onze alleen in Nederland en in zijne volkplantingen bekend is. Niemand kan het wraken, dat hij, die algemeen verstaan wil worden, ook de taal bezigt, die algemeen verstaan wordt; wie het doel wil, wil de middelen.

Het is ons voornemen niet, hier eene oordeelkundige beschouwing over dit werk te geven, of van inhoud of stijl de leemten en gebreken aan te wijzen, indien die er mogten zijn; wij zijn in geen opzigt bevoegd tot zulk eene taak; wij laten die, zoo dit noodig is, aan anderen over; wij bepalen er ons toe, onzen geachten wapenbroeder dank te zeggen voor zijn verdienstelijken en veelomvattenden arbeid, die lange jaren van inspanning en studie heeft gekost, en wiens goede volbren-

ging een eeretitel is en eene wettige aanspraak geeft op de erkentelijkheid van al wat Hollandsch is. De vreemdeling is nu, dank zij Gerlach's arbeid, bekend met onze aanspraken op volksroem en volksgrootheid; hij kan nu het regtmatige dier aanspraken onderzoeken; dat onderzoek behoeven wij niet te duchten: het zal ons niet tot beschaming strekken.

Wat wij in de volgende bladen willen nederschrijven, is niets anders dan eenige beschouwingen over onze Indische krijgsgeschiedenis. Met Gerlach's werk voor ons, willen wij verwijzen naar de voornaamste wapenfeiten, welke in die geschiedenis voorkomen; op de groote, uitstekende mannen, die in Indië zijn werkzaam geweest; op zooveel heldenmoed en verhevene zelfopoffering, als waarmede maar schaars de geschiedenis van andere volkeren prijkt. Ons overzigt der Indische krijgsgeschiedenis zal niet anders dan vlugtig zijn, waarbij wij zullen trachten de verveling te vermijden, die te vaak aankleeft aan wat men ‘l'histoire bataille’ gelieft te noemen; - trouwens, bezigt men die benaming wel eens niet met te veel geringschatting? Blijft er wel veel van de geschiedenis over, wanneer men daaruit de oorlogen wegneemt? - De geschiedschrijver van het duizendjarig rijk zal zeer weinig te verhalen hebben, zeer weinig gelegenheid hebben om zijne lezers te boeijen. Waar strijd is, is leven.

I.

Gerlach verdeelt zijne krijgsgeschiedenis van Oost-Indië in drie tijdvakken.

Het eerste tijdvak omvat de geschiedenis der Compagnie, van hare eerste vestigingen in Indië tot aan hare ontbinding na de omwenteling van 1795; - een tijdvak van bijna twee eeuwen, door schitterende oorlogsdaden gekenmerkt, maar door oorlogsdaden, die, wat de krijgskundige bijzonderheden betreft, meestal te weinig bekend zijn, om ze met juistheid te beoordeelen.

Het tweede tijdvak is veel korter en loopt maar tot 1816; toch, hoezeer onze rampen en tegenspoeden omvattende, hoezeer slechts schaars verheerlijkt door krachtvolle, geniale mannen, is dit tijdvak, uit het krijgskundige oogpunt beschouwd, van

hoog belang, omdat het ons leert, hoe wij in het Oosten kunnen worden aangerand door een Europeschen vijand.

Het derde tijdvak, eindelijk, omvat de veertig jaren, die er verloopen zijn, sedert wij Java weêr overnamen van de Engelschen tot op onze dagen; het is het tijdvak, dat wij het beste kennen en dat dit het beste verdient.

Wanneer men het verhaal van onze eerste vestiging in Indië leest en overweegt, dan komt van zelve de vraag op: hoe is die vestiging mogelijk geweest; hoe heeft men de Portugesche heerschappij over Aziës zuidelijke landen durven aanranden en ten val kunnen brengen?

Er is niets verwonderlijks in, dat een Europeesch volk veroveringen maakt in vreemde werelddeelen, wanneer het daar niets anders te bestrijden heeft dan den inboorling zelven: de krijgskunst en geestkracht der zonen van het Westen behalen eene gemakkelijke zege op de talrijke, maar slecht gewapende en ordelooze scharen van een verwijfd Aziatisch despoot. Er is dus niets verwonderlijks in, dat Portugal's fiere ridderschap, gehard door eindelooze oorlogen tegen de Mooren, die zoolang de onderdrukkers van het Schiereiland waren geweest, in Indië zege op zege behaalde, van de Roode Zee tot aan de Molukken veroverend optrad, en tot den Mogol toe - dien toen nog met magt en grootheid omgeven vorst! - voor hare wapenen deed beven: de Souza's, de Albuquerque's, de Almeida's hadden alleen Aziaten te bestrijden. Maar onze voorouders, toen zij, in het eerste begin der zeventiende eeuw, hunne Indische togten ondernamen, hadden niet enkel tegen Aziaten te kampen, maar ook tegen de overwinnaars der Aziaten, tegen die strijdhaftige, met krijgsroem omkransde Portugezen, die Indië, gedurende bijna eene eeuw, als veroveraars en gebieders had leeren eerbiedigen en vreezen. Dat maakte de taak zoo moeijelijk van die Nederlanders, die het eerst de vlag der Republiek op Java's stranden vertoonden; dat maakt het zoo belangrijk om na te gaan en te onderzoeken, wat de oorzaken kunnen geweest zijn van den voorspoed, dien de wapenen der Republiek toen ondervonden hebben.

Eene eerste oorzaak van dien voorspoed moet men daarin zien, dat de Portugezen, toen wij hen in Indië gingen beoorlogen, niet meer dat zelfde volk waren, dat eene eeuw vroeger Indië had veroverd. Het is eene onbetwistbare waarheid, dat rampen en

tegenspoeden, voortdurende strijd, lang aanhoudende worsteling tegen eene harde onderdrukking, de geestkracht van een volk in de hoogste mate ontwikkelen en het voorbereiden tot een tijdperk van roem en grootheid. Zoo was het met Portugal gegaan tijdens zijnen strijd tegen de Mooren; die strijd had eene ridderschap gevormd, zoo als Camoëns die in zijn heldendicht schildert, - mannen, naar daden dorstende, gloeijende van geestdrift voor de eer van hun land en van hunne godsdienst, en voor hun moed niets onmogelijk wanende. Het waren helden en groote mannen, zij, die op het voetspoor van Gama den standaard van Portugal's koningen op de zeëen van het verre Oosten deden wapperen. Maar lange jaren van voorspoed en krijgsgeluk, de werking van Indië's weelderig en ontzenuwend klimaat, het toomeloos toegeven aan gouddorst en aan andere lage driften, hadden verderfelijk gewerkt op het volkskarakter der in Indië heerschende Portugezen: hunne dapperheid was verminderd, hunne geestkracht en ridderlijkheid verdwenen; zij waren nog wel de gevreesde onderdrukkers der Aziatische volkeren, maar de eerbied, welken die volkeren hun toedroegen, was verdwenen, en had plaats gemaakt voor den haat, die verlangend deed uitzien naar de komst van andere Europeanen: het Oosten haakte naar de komst der bevrijders, die een einde zouden maken aan de drukkende heerschappij der Portugezen, - zij het misschien om die heerschappij door eene even drukkende te vervangen.

Eene tweede oorzaak van het welslagen onzer eerste togten naar Indië moet men zoeken in de inlijving van Portugal in de Spaansche monarchie. Portugal had opgehouden tot de onafhankelijke staten te behooren; de Portugees had voor het oogenblik geen vanderland meer; hij boog het hoofd voor een vreemden gebieder; hij was ook daardoor niet meer wat hij vroeger was geweest: ontneem aan een mensch de vaderlandsliefde, gij ontneemt hem de helft van zijne waarde. Maar die inlijving had voor Portugal bovendien dát groote nadeel, dat de belangen van dat land en van zijne overzeesche bezittingen door de nieuwe beheerschers vaak verwaarloosd werden. Die geest van naijver en van vijandschap, die ten allen tijde tusschen Spanje en Portugal was op te merken, dreef de vorsten en ministers der Spaansche monarchie er toe aan, om zoo weinig mogelijk de belangen van Portugal te behartigen, zooveel mogelijk de hulpbronnen van dat land uit te putten; het was

als voorzag men den dag, waarop Portugal het Spaansche juk zoude afschudden en op nieuw als zelfstandig rijk optreden. De veroveringen, door onze voorouders in Brazilië gemaakt, zijn ontegenzeggelijk voor een gedeelte te danken geweest aan den onwil van Spanje's regenten, om tijdig en krachtig die Portugesche volkplanting ter hulp te komen, en dezelfde oorzaak zal evenzoo onze veroveringen in Oost-Indië begunstigd hebben. Indien Spanje al niet met leedvermaak de omverwerping zag van de Portugesche heerschappij in het Oosten, zoo hechtte het toch denkelijk weinig aan den val dier heerschappij, en zeker is het, dat het geene afdoende maatregelen nam om dien val te voorkomen; de nadeelen, die Portugal leed, waren geen nadeelen voor Spanje; bijna waren het voordeelen. - Zulk eene beschouwing moge valsch zijn, zulk een egoïsmus bekrompen, zulk eene staatkunde moge te regt met den naam van onverstandig bestempeld worden, - die staatkunde is echter een te gewoon iets, dan dat men zich daarover zou kunnen verwonderen. Herinner u maar, hoe weinig belang, vóór de omwenteling van 1830, de Zuid-Nederlandsche gewesten in onze Oostersche volkplantingen stelden, en hoe noode zij er toe gebragt werden om zich geldelijke offers te getroosten voor het behoud dier volkplantingen!

Eene derde oorzaak, die heeft bijgedragen tot de vestiging van onze heerschappij over het Oosten, is de geestkracht, die toen ons volk bezielde, en de uitstekendheid der mannen, die in den aanvang der zeventiende eeuw, in Indië, als onze krijgshoofden en landvoogden optraden.

Ook het Nederlandsche volk was door rampen gelouterd en door strijd gehard geworden, toen het, niet langer op eigen bodem zijn vijand afwachtende, stoutmoedig dien vijand ging opzoeken aan 's aardrijks uiteinden. De vreeselijke dwingelandij, door Philips II uitgeoefend, had het karakter des volks verstaald en daaraan eene kracht gegeven, die vaak vreemd bleef aan mededoogen en menschelijkheid, maar ook geen zwakheid of ontmoediging kende. De Hollanders van het einde der zestiende eeuw zijn een hard, krachtig en ruw menschenras, eenvoudig van zeden, weinig behoeften kennende, voor geen moeijelijkheden of gevaren terugdeinzende, en gewoon onder allerlei hemelstreken te zwerven; minder uit zucht naar avonturen, dan door den ijzeren dwang der noodzakelijkheid. Reeds meer dan dertig jaren worstelden zij tegen een wreeden en

onverbiddelijken vijand, aan wien zij in wreedheid en onverbiddelijkheid weinig toegaven; die worsteling was, op vaderlandschen bodem, al meer en meer met goed gevolg volgehouden; maar de zeevaart, die hartader van Nederland, werd bedreigd toen de vaart op Spanje aan de Nederlanders ontzegd werd. Het was toen noodig zelf naar Indië te stevenen, om vandaar die handelswaren te halen, welke men zich in Europa niet meer kon verschaffen; de handel op Indië, de vestiging in Indië, de verovering van Indië, - dit was eene noodzakelijkheid geworden.

Stoute, bekwame aanvoerders ondernamen, met luttel schepen, de eerste togten naar het vreemde werelddeel; en, tuk op strijd, tuk op buit, volgden hen scharen van avonturiers, bij wie het ‘liever turksch dan paapsch’, en het ‘voetenspoelen’ van den gevangen genomen vijand nog levendige herinneringen waren. De benden vrijbuiters die, in onze dagen, Noord-Amerika afzendt om Texas of Mexico te veroveren, kunnen het best een denkbeeld geven van wat de scheepsbemanningen waren, waarmede Houtman en zijne tijdgenooten naar Indië snelden; zachtheid, menschelijkheid moet men daar niet veel bij zoeken; zelfs met de zedelijkheid moet men het niet te naauw nemen; maar zij hebben een geduld en eene volhardende dapperheid, die voor niets terugdeinzen, en hunne ondeugden evenzeer als hunne deugden werken mede om hun de overwinning te geven op hunne vijanden.

De poëzy heeft ons soms die eerste Indische helden en veroveraars voortgesteld op eene wijze, die den toets van het onderzoek niet kan doorstaan; zij heeft er idealen van gemaakt; zij heeft ons een Heemskerk geschilderd, dapper in den strijd - dit zal niemand den overwinnnaar van Gibraltar ontzeggen, - menschlievend, - ook die roem komt hem toe, - maar, bovendien, dichter, toonkunstenaar, dweepende in zijn echtelijk geluk als een romanheld van August Lafontaine. ‘*Ça n'a ni rime, ni raison*’; - zóó waren onze Hollanders van dien tijd niet; zóó was zelfs Heemskerk niet, die toch eene schitterende, eene edele uitzondering is geweest op zijne tijdgenooten. In het karakter van onze vermaarde mannen van die vroegere jaren waren veel meer onzuivere en ruwe bestanddeelen. Neem, onder anderen, Houtman, wien men als een der eerste grondleggers van onze Indische heerschappij roemt: duistere vermoedens rusten op dien man; hij werd een-

maal beschuldigd van een zijner togtgenooten door vergif om het leven te hebben gebragt, en, hoezeer de bewijzen voor die beschuldiging ontbraken, meende men toch algemeen dat zij op waarheid berustte. Jan Pieterszoon Koen, de onsterfelijke grondlegger van Batavia, de teregt om zijne dapperheid en bekwaamheid hooggeprezen landvoogd, heeft toch in zijn leven sombere gedeelten, waarvan men zich met huivering afwendt; de koude, strenge geest van Calvijn bezielde hem, en deed hem, als landvoogd, daden begaan, waarvoor onze meer menschelijke eeuw met afgrijzen zoude terugdeinzen: de verleiding eener ongehuwde vrouw straft hij met den dood van den verleider. Indië is wel veranderd sedert de dagen van Koen!

't Is waar, men moet iemands handelingen beoordeelen naar de beginselen, die gehuldigd werden in den tijd, waarin hij leefde, en niet naar de beginselen van volgende eeuwen: zoo als Koen toen regtsprak in Indië, zoo hebben de hervormers meermalen regtgesproken; in het strenge Schotland en bij de '*pilgrim fathers*' in Noord-Amerika was men even weinig toegevend ten aanzien van de zwakheden der liefde, als de Hollandsche landvoogd dit geweest is; het menschelijk gevoel verstijfde toen onder den ijskouden adem van het Calvinismus. Over het geheel kan de vaste godsdienstige overtuiging, die toen onze Hollanders bezielde, veel bijbrengen tot verklaring en verontschuldiging van de wreedheden, door hen in Indië tegen hunne vijanden gepleegd: die vijanden waren, in hun oog, afschuwelijke wezens, die afgoden dienden en met den duivel heulden. Het woord van 'duivelsdienaars' komt bij onze oude schrijvers vaak voor, daar waar zij van de Indische volkeren gewagen; en dat dit geen ijdel woord was, geen woord zonder beteekenis, blijkt uit de wijze, waarop men ten aanzien dier volkeren gehandeld heeft.

Een man, die zich door zijne stoute geestkracht evenzeer als door zijne wreedheid een naam in Indië heeft gemaakt, is Arnold de Vlaming van Outshoorn, de landvoogd der Molukken; die naam heeft in onze Indische jaarboeken eene vreeselijke vermaardheid verkregen. De dapperheid van dien bevelhebber, zijne rustelooze voortvarendheid in het bestrijden en dempen van den opstand der Molukken, verdienen den hoogsten lof; maar men behoeft nog geen weekelijk of overdreven zacht gemoed te hebben, om te gruwen van de middelen, welke De Vlaming bij het bestrijden van dien opstand bezigde, van de

moorden - want een anderen naam mag men er niet aan geven! - die hij daarbij pleegde, dan eens de hoofden der gevangen genomen vijanden door de gerigtsbijl doende vallen, dan weêr een aantal dier gevangenen in zee doende verdrinken. Eene enkele bijzonderheid moge volstaan om een denkbeeld te geven van dien man; het is de terdoodbrenging van Saïdi, een van de voornaamste hoofden der opstandelingen, die, door een sabelhouw in het been gewond, voor De Vlaming gebragt wordt (5 Augustus 1655). Zie hier, op welke wijze Valentijn die gebeurtenis verhaalt:

..... ‘hij’ (Saïdi) ‘werd voorts naar den veldheer’ (De Vlaming) ‘gebragt, die wel gewenscht had dat men een zoo grooten schelm ten volle gezond gekregen en zoo gelegenheid gehad had om hem een dood naar verdiensten, ten spiegel van al de muiters, aan te doen, daar nu die kap hem zoo wel getroffen en hij daardoor al zooveel bloed verloren had, dat hij 't niet lang scheen te zullen maken, en zelfs onder de handen der dragers, eer hij nog eens beneden kon zijn, te zullen bezwijken; te zachte dood voor zulk een trouweloozen en hardnekkigen muiter. Hij was in 't worstelen zijn linkerduim ten deele kwijt geraakt, dien de koninklijke hopman Toalele, om den ring er van te hebben, er verder afgesneden had, denkende dat aan den duim van een meineedigen schelm niet veel verbeurd was. De heer De Vlaming vond hem vrij zwakker dan hij uiterlijk scheen, sprak hem, om 't nader te weten, aan, zeggende: “*Djouw Kapitan laoet ada tidor sakarang? Begimana? Bangon-lah Djouw*”; dat is: “slaapt gij nu, heer zeevoogd? hoe is het? ontwaak, mijnheer.” Dit zeide de veldheer hem al spottende, terwijl hij hem zijn piek drie maal ten bek instiet; maar hij kreeg, hoe gevoelig ook die aanspraak was, geen ander antwoord, dan alleen dat hij, zijne oogen eens geopend hebbende, die met de uiterste verachting aanstonds weêr sloot, zich niet verwaardigende zijn grootsten vijand eens aan te zien. Hij werd daarop aanstonds aan 't volk overgegeven, die, om al hunne ongemakken aan hem te wreken, hem van onderen af nog levendig kneusden, toen van lid tot lid in stukken, en daarna 't hoofd afkapten, en toen zoo van boven naar beneden den berg afwierpen. Dit was het al te zachte einde van Kaitjili Saïdi, een geboren Prins uit het aanzienlijk en, niet min dan 't koninklijk, adellijk huis Tommagola, een rijksgroote en zeevoogd van Ternate, die het

hoofd en de eerste roervink van al de muiters en oorzaak van al deze oorlogen geweest zijnde, verdiend had wat langer te leven, om een schrikkelijker dood te sterven.....'

Bij dit verhaal dringen zich de denkbeelden in menigte aan den lezer op, en men weet niet wat meer stuitend is, die onmenschelijke wreedheid, of de koele, zelfs goedkeurende toon, waarop die wordt verhaald. Die inlandsche krijgsman, die, om eenen ring te vermeesteren, den duim van den gevangen vorst afsnijdt, 'denkende dat aan den duim van een meineedigen schelm niet veel verbeurd was'; dat Hollandsche legerhoofd, zijn gevangen en weerloozen vijand bespottende, en hem tot driemaal toe 'zijn piek ten bek instootende'; de Indische vorst, niet zonder waardigheid den dood te gemoet gaande en onwillekeurig herinnerende aan den stervenden Pompejus bij Corneille, die

> 'A son mauvais destin en aveugle obéit,
> Et dédaigne de voir le ciel qui le trahit;'

de menigte, den overwonnen vijand den marteldood ter prooi gevende; en eindelijk, Valentijn, een bedienaar van het goddelijk woord, dit alles vermeldende als eene gewone, zeer natuurlijke zaak, het uiteinde van Saïdi 'te zacht' noemende, en hem 'een schrikkelijker dood' waardig rekenende! zóó moet een biechtvader van Pizarro den moord der Incas beschreven hebben!

Nergens komt in Valentijn's werk het minste woord van afkeuring voor over de wreedheden, door de Vlaming gepleegd; integendeel, hij spreekt met hoogen lof, met bewondering van dien veldheer; en het denkbeeld schijnt niet in hem op te komen, dat zulke daden als de dood van Saïdi eens met meer gestrengheid beoordeeld zullen worden. Te meer bevreemdend is dit, omdat Valentijn geen tijdgenoot van De Vlaming is geweest: de tijdgenoot is al ligt geneigd, om eene gebeurtenis partijdig te beoordeelen, daar hij soms onder den invloed staat van dezelfde hartstogten, die de handelende personen hebben bezield; de latere verslaggever kan met meer onbevangen blik, met koeler gemoed, zijn oordeel uitspreken. In onze dagen hebben de afschuwelijke wreedheden, waarmede Engeland den opstand van Hindostan heeft onderdrukt, meer dan ééne stem gevonden, die ze heeft willen verdedigen en regtvaardigen; er moet een later tijd komen, om daarover regt te spreken. In-

dien Valentijn, die meer dan een vierde van eene eeuw na De Vlaming in Indië kwam, toch nog met zooveel inschikkelijkheid van die Moluksche gruwelen gewaagt, dan is dit wel een bewijs, hoe zeer De Vlaming gehandeld heeft in overeenstemming met den geest van zijn tijd en van zijn volk, en hoe zeer dus meedogenlooze wreedheid toen niet geheel vreemd was aan ons volkskarakter.

Hardvochtige, ruwe mannen, mannen van ijzer en staal, ziedaar wat onze voorouders waren, die de Indische heerschappij gegrondvest hebben; ziedaar wat zij moesten zijn, om zoo groot eene taak te volbrengen: meer zacht, meer menschelijk, zouden zij daarin niet zijn geslaagd. De krijgsdaden van die voorouders hebben eene schitterende bladzijde tot onze geschiedenis geleverd. Het is eene ongegronde bewering van Raynal, wanneer hij zegt, dat de veroveringen der Nederlanders in Oost-Indië niet dat kenmerk dragen van het buitengewone, van het ridderlijke en heldhaftige, dat de veroveringen der Portugezen hebben, maar daarentegen zich meer onderscheiden door eene volharding, die zich door niets laat ontmoedigen of afmatten; - volharding, ja, hebben onze voorouders in Indië in de hoogste mate betoond; maar heldenmoed evenzeer, heldenmoed, in niets onderdoende voor dien van Gama's bondgenooten; maar deze hadden niets anders te bestrijden dan laffe, verweekelijkte Aziaten, terwijl de Heemskerken en de Mateliefs een dapper en krijgshaftig volk tot vijand hadden. Ziedaar waarom, bij gelijken heldenmoed, de uitkomsten, door de wapenen in Oost-Indië verkregen, minder luisterrijk en minder buitengewoon zijn gebleven, dan bij hunne voorgangers.

De eerste togten der Nederlanders naar Oost-Indië hebben evenzeer de ontdekking van vreemde gewesten, als den handel en het opzoeken en bestrijden des vijands ten doel: men tracht bekend te worden met den toestand van Indië, streeft naar de vriendschap der inlandsche vorsten, sluit met hen verbonden, vestigt kantoren op hun grondgebied. Om die eerste nederzettingen eenigzins te verzekeren tegen de aanslagen van den inlander, evenzeer als tegen de aanrandingen der Portugezen en Spanjaarden, worden die kantoren min of meer versterkt; van lieverlede veranderen zij in forten. Er komt in die forten eene vaste bezetting, eene krijgsmagt, die zich weldra ook naar buiten doet gelden, die den onwil of de vijandschap der inlandsche vorsten bekampt en spoedig die vorsten, van bondgenooten

der Nederlanders, tot schatpligtigen en onderdanen verkeert. Onze krijgsmagt in Indië neemt steeds toe; de behoeften van den handel noodzaken ons om ook grondgebied te vermeesteren, en van rondzwervende zeevaarders worden wij veroveraars van uitgestrekte rijken. Eene halve eeuw is voor ons vol doende, om den tegenstand der Spanjaarden en Portugezen geheel te overwinnen en in de Indische zeëen als onbeperkte gebieders op te treden.

Geregelde legerbenden, geregelde oorlogsvloten werden in de eerste jaren van onze Indische oorlogen niet aangewend: de vloten, die naar de Indische zeeën werden gezonden, waren bemand met vrijwilligers, die zich alleen voor dien togt verbonden, en die voor en na dien tijd geheel vreemd konden blijven aan 's lands zee- of krijgsdienst. Ook de bevelhebbers of vlootvoogden waren geen mannen, die door vroegere langdurige diensten en naar beurt en volgorde tot hun rang waren opgeklommen; integendeel, zij verkregen dien rang, omdat men meende, dat zij dien waardig zouden bekleeden, omdat men in hen èn kennis, èn oordeel, èn geestkracht zag, zoo als dit gevorderd werd door hunne veelomvattende betrekking, die hen dwong om beurtelings op te treden als soldaat, als zeeman, als handelaar en als staatsman en landsbestuurder. Weinige dier vlootvoogden hebben het in hen gestelde vertrouwen beschaamd; de meesten hunner hebben uitstekende bekwaamheden ontwikkeld, zoo als men die te vergeefs zal zoeken daar, waar eene te geregelde orde van zaken het genie onderdrukt en aan de middelmatigheid den boventoon geeft.

Een krijgskundig verhaal van onze eerste oorlogen in Indië is moeijelijk of niet te geven; de bijzonderheden van die oorlogen zijn te weinig bekend geworden. Wij weten alleen, dat de roem toen ons deel is geweest, en dat vele onzer landgenooten zich toen een onsterfelijken naam hebben verworven, waarvoor het nageslacht zich nog met eerbied buigt. Matelief's aanvallen op Malakka en zijn overwinningen ter zee; Heemskerk's veroveringen der Portugesche gallioenen, en zoovele andere luisterrijke heldenfeiten als de geschiedenis toen van ons heeft opgeteekend, bewonderen wij meer dan wij ze kennen; wij weten niet, op welke wijze die wapenfeiten hebben plaats gehad; die eerste zeestrijden in de Indische wateren zijn ons op lange na zoo duidelijk niet bekend als de zeeslag van Doggersbank, en van de belegering van Malakka weten wij oneindig

minder dan van Ostende's belegering, toen Spinola het aanviel, of van het beleg van Grave, toen Chamilly die vesting verdedigde. Onze eerste wapenfeiten in Indië zijn grootsch en luisterrijk geweest, dat weten wij door de uitkomst, en daaromtrent bestaat niet de minste twijfel; maar hóe zij dit geweest zijn, dat weten wij niet.

De stichting van Batavia en de oorlogsgevaren, welke die stedenkoningin van het Oosten in de eerste jaren van haar bestaan bedreigden, zijn de eerste gebeurtenissen, die ons met eenige uitvoerigheid vermeld worden; - ook met juistheid, met waarheid? Dit is moeijelijker te verzekeren; die eerste geschiedenis van Batavia heeft al evenveel duisterheid, al evenveel fabelachtigs, als de eerste geschiedenis van het wereldbeheerschende Rome; en het kritische onderzoek kan ons evenzeer het geloof ontnemen aan de bijzonderheden van het vermaarde beleg van Batavia, als het ons aan het twijfelen heeft gebragt aan de bijzonderheden van Rome's vermeestering door de Galliërs.

Ontwijfelbaar waar zijn echter sommige gebeurtenissen, die betrekking hebben tot Batavia's stichting. Het vestigen van een kantoor in 1618 door Jan Pieterszoon Koen, nabij het oude Jakatra; dat kantoor van lieverlede in een fort veranderende; de aanvallen der vorsten van Jakatra en van Bantam, ondersteund door de Britsche wapenen, op die pas gestichte sterkte, waaruit eenmaal Batavia zoude ontstaan; de dappere verdediging, Van den Broek's edele zelfopoffering, het ontzet der benaauwde sterkte door de vloot van Koen (22 Mei 1619), het nemen en verbranden van Jakatra (30 Mei 1619) en het stichten van Batavia op de puinhoopen dier vijandige stad, - dat alles kan misschien in de bijzonderheden zich eenigzins anders hebben toegedragen, dan onze geschiedschrijvers het hebben geboekt; maar het zou toch de twijfelzucht wat ver gedreven zijn, wanneer men niet erkende, dat in de hoofdzaak die gebeurtenissen waar zijn geweest.

Na verloop van tijd is Java de hoofdzetel geworden van onze magt in het Oosten; maar aanvankelijk schenen de Molukken daartoe bestemd. Koen snelt naar die eilanden en weet daar, door zijne dapperheid, een opstand te dempen (1621), te gevaarlijker, omdat die klaarblijkelijk aangestookt en ondersteund werd door de Engelschen. De naijver en handelsnijd tusschen Britten en Hollanders in het Oosten wordt met elken dag heviger, en te vergeefs tracht men door traktaten hare uitbarsting

te voorkomen; die sombere gebeurtenis op Ambon - het ter dood brengen van tien Engelschen, door de Hollanders, om een misdrijf dat alles behalve bewezen is (1623) - verbreekt onherroepelijk de laatste overeenstemming tusschen de beide volkeren, en doet hen afzien van alle gemeenschappelijke handeling in den Indischen Archipel; van toen af voert alleen Nederland daar het gezag. Die moord van Ambon - want zóó wordt die gebeurtenis door de Britsche schrijvers genoemd, en wij gelooven met regt - heeft niet meer plaats gehad onder de opperlandvoogdij van Koen, die korten tijd te voren het gezag had nedergelegd. Ten tweeden male trad hij op als gouverneur-generaal over Neêrlands Indië op het einde van 1627; en weinige maanden later werd hij geroepen om het pas gestichte Batavia te verdedigen tegen den aanval van een overtalrijken vijand.

De Soesoehoenan of keizer van Mataram was de vijand, dien wij toen te bestrijden hadden. Die vorst, wiens magt zich over een groot gedeelte van Java en tot op Sumatra en Borneo uitbreidde, wilde het onafhankelijke Bantam aan zijn gebied onderwerpen; te regt oordeelde hij, dat het daartoe onvermijdelijk was, de geduchte Europeërs te verdrijven, die anders uit Batavia zijne vijanden gemakkelijk konden ondersteunen. Bovendien was hij in het zekere onderrigt, dat de kansen gunstig waren om Batavia te vermeesteren: die stad was nog in hare wording, en hare bevestiging nog zeer onvolkomen; zij kon als nog bijna open beschouwd worden, daar de wallen en grachten aan de oostzijde nog zoo in haar begin waren, dat zij geen vijand konden tegenhouden; over de wallen en over de twee bolwerken aan zee, pas begonnen, kon men gemakkelijk het kasteel binnendringen, waar alleen het bastion de Diamant - vroeger Gelderland geheeten - voor goede verdediging vatbaar was. De bezetting van Batavia bedroeg gewoonlijk maar omstreeks 300 hoofden, waarbij zich eene even sterke magt aan gewapende burgers kon aansluiten.

Zoowel die zwakheid van onze verdedigingsmiddelen, als het hooge belang dat hij had om ons van Java's bodem te verdrijven, noopten den gebieder van Mataram om tot den aanval op Batavia over te gaan. Aanvankelijk nam hij de list te baat en poogde, terwijl wij nog op den vrede vertrouwden, Batavia bij verrassing te nemen; eene handeling, die wij in Europa teregt als eene schandelijke trouweloosheid zouden brandmerken,

maar die bij de Oostersche vorsten een te gewoon iets is, dan dat men zich daarover zou kunnen verbazen of ergeren; in Indië moet men, zelfs in de diepste rust, altijd bedacht zijn op eene oogenblikkelijke vijandige aanranding. Die aanslag, den 24sten Augustus 1628 ondernomen, wordt echter verijdeld door de waakzaamheid der Nederlanders; en nu vangt, drie dagen later, een geregeld beleg aan. De tommongong Boeraksa, die aan zijn keizer met duren eede de vermeestering van Batavia heeft toegezegd, slaat zich met zijn heir rondom die stad neder; 10 à 12,000 man bedraagt aanvankelijk zijne magt, maar, door steeds toestroomende versterking, klimt zij - wordt gezegd - tot een getal van honderdduizend man.

Dat men op dit cijfer niet mag vertrouwen als op iets stelligs en zekers, ligt in den aard van de zaak: het is even ondoenlijk om de juiste sterkte van zulk eene ordelooze legermagt te schatten, als het verkeerd zoude zijn eenige waarde te hechten aan die groote getalssterkte. Een van Frankrijk's bekwaamste legerhoofden, die lange jaren tegen een ongeregelden vijand heeft oorlog gevoerd, - de Maarschalk Bugeaud, - beweert, dat naarmate zulk een ongeregeld leger talrijker wordt, de kansen om dat leger in wanorde te brengen en te slaan toenemen, evenzeer als de vruchten van zulk eene overwinning; de aanvoerder van eene goed geordende krijgsmagt, zegt hij, die zulk een ongeregelden vijand tegenover zich heeft, doet altijd goed den veldslag te verschuiven tot op het oogenblik dat het grootste getal zijner vijanden vereenigd is. Bugeaud heeft, te Isly tegen de Marokkanen, dien stelregel in toepassing gebragt en zich daar wel bij bevonden.

Koen, geen kans ziende om eene zoo groote uitgestrektheid, als de stad Batavia toen uitmaakte, tegen den overmagtigen vijand te verdedigen, liet het zuidelijk gedeelte, waar nog weinig steenen huizen waren, ontruimen en verbranden en door eene borstwering afsnijden van de overige stadwijken. Al wat weêrbaar was in de stad werd van wapenen voorzien, zelfs de Chinezen en Mardykers (vrije inboorlingen), die beide trouw de Hollandsche zaak bleven voorstaan. De verdediging kenschetste zich, reeds van den aanvang, door herhaalde en krachtvolle overgangen tot den aanval. Den eersten dag (27 Augustus), toen de Javanen dadelijk doordrongen in het verlaten stadsgedeelte en de kleine afgezonderde schans Hollandia insloten, werden zij weêr vandaar verdreven door een uitval der

Hollanders. De Javanen, eene legerplaats in de onmiddellijke nabijheid der stad gekozen hebbende, omgaven die met eene borstwering, zamengesteld uit twee rijen boomstammen en gespleten bamboezen, wier tusschenruimte met aarde werd aangevuld; zoo stevig was die borstwering, dat zelfs kanonkogels daar niet doorheen konden boren. De vijand nam de nachtelijke duisternis te baat om in stilte de stad tot op pistoolschots afstand te naderen, en dáár zich te dekken door soortgelijke borstweringen; tevens sloot hij, al meer en meer, de schans Hollandia in. De 24 man, die als bezetting in die kleine sterkte waren, verdedigden zich met groote dapperheid, en menigvuldige uitvallen dienden Koen om die sterkte ter hulp te komen en 's vijands aanvlaswerken te vernielen. Een van de merkwaardigste dier uitvallen werd den 22sten September gedaan door 300 soldaten, 200 burgers en een aantal Mardykers en Chinezen en kostte den vijand, alleen aan dooden, 12 à 1300 man. Koen, 's vijands zelfvertrouwen al meer en meer geschokt ziende, deed op den 21sten October eene sterke magt onder Jaques Lefebre, een gewezen gouverneur der Molukken, uitvallen en de legerplaats der Javanen aantasten; die legerplaats werd genomen en verbrand, en de vijandelijke veldheer Boeraksa vond hier den dood met zijn zoon en een honderdtal der zijnen. Minder gelukkig was een uitval op den 25sten October daaraanvolgende, toen een panische schrik de Hollandsche troepen beving, een gedeelte om te beter te vlugten de wapens wegsmeet, en een zestigtal soldaten en burgers door den vijand werden gedood.

Zoo zeer vertrouwde de Oostersche despoot op het gelukken zijner onderneming, dat hij een ander zijner grooten, den tommongong Djawana, naar het leger had afgezonden, om van Boeraksa den buit over te nemen, dien men in het veroverde Batavia zou hebben gemaakt, en dien buit naar Mataram te brengen. Djawana, bij het heir aangekomen, verneemt den dood van Boeraksa, en dat Batavia nog niet gevallen is; hij neemt het opperbevel op zich, maar reeds wanhopende aan de goede uitkomst, en in zijne verbijstering zich op de borst slaande, met den uitroep: ‘Wat zal ik den keizer van Mataram, mijnen Heer, medebrengen!’ Twee der Javaansche grooten, door den keizer bijzonder uitverkoren om krachtig mede te werken tot den val van Batavia, doen herhaalde pogingen om de kleine schans Hollandia te vermeesteren; die pogingen

worden verijdeld door het musketvuur der Hollanders, dat de Javanen op de vlugt drijft. Even vruchteloos is eene poging van den Javaanschen veldheer om, door het afleiden der rivier waaraan Batavia gelegen is, die stad door gebrek aan water te doen vallen, en eindelijk, vreezende bij langer verwijl door zijne vijanden in zijne eigene legerplaats te worden aangerand, breekt Djawana het beleg op, na alvorens de twee grooten, die niet geslaagd waren in het bemagtigen van Hollandia, met eenige honderden hunner volgelingen te hebben doen ter dood brengen; hij zelf boette met zijn leven bij den keizer het mislukken der onderneming. - Den 3^{den} December 1628 zag Batavia geen vijand meer voor hare muren.

Verwoed over dezen tegenspoed besluit de keizer, ten tweeden male en met sterker magt Batavia aan te vallen. Maar de toebereidselen tot dien aanval vorderen tijd, en met Oostersche trouwloosheid poogt intusschen de despoot zijne vijanden in slaap te wiegen door gehuichelde betuigingen van vrede en vriendschap. Het schrandere doorzigt van Koen erkent echter spoedig de valschheid dier betuigingen, en onvermoeid arbeidt hij toen om de verdedigingsmiddelen van Batavia te vermeerderen door het aanleggen van nieuwe werken en het opmaken en met geschut bewapenen der reeds bestaande. Onderrigt, dat te Tagal - eene zeeplaats aan Java's noordkust - een aanzienlijke voorraad *padi* bijeengebragt is om voor de voeding te dienen van het Javaansche leger, zendt Koen derwaarts eene scheepsmagt onder den bevelhebber Blok, die op den 11^{den} Julij 1629 bij Tagal landt en den geheelen voorraad rijst vernielt. Hetzelfde doet men bij Cheribon; en daardoor, en door het bezetten van de mondingen van eenige rivieren, waardoor men de gemeenschap ter zee van verschillende deelen van Java met het Javaansche leger voor Batavia belet, verhindert men den toevoer van levensmiddelen, die dat leger zoo volstrekt noodig heeft, en doet op die wijze daar zoo veel gebrek ontstaan, dat dit eene van de voorname oorzaken is geweest, die tot het opbreken van het beleg hebben doen besluiten.

Dat beleg heeft geduurd van den 22sten Augustus tot den 2^{den} November 1629. Op 120,000 man schatten onze schrijvers de sterkte van het leger des keizers, dat voorzien was van zwaar geschut - vierentwintigponders - door ons vroeger aan den Javaanschen vorst ten geschenke gegeven, en thans op batterijen geplaatst om Batavia te teisteren. Uit het geheele ver-

haal van het beleg kan men echter opmaken, hoe weinig het geschut der Javanen en hunne groote getalssterkte voor ons te duchten zijn geweest; hoe onbeduidend 's vijands aanvallen waren; hoe krachtig zij werden te keer gegaan door de herhaalde uitvallen der onzen, en hoe Batavia bij dit laatste beleg eigenlijk nooit in eenig ernstig gevaar is geweest. Het meeste gevaar heeft nog geloopen eene zeer kleine schans, aan het uiteinde der stad gelegen, en bij wier verdediging omstandigheden voorkomen, die meer tot de verdichting dan tot de waarheid behooren. Om dit laatste aan te toonen, nemen wij hier over, wat Valentijn zegt van de bestorming op den 20sten October door de Javanen verrigt:

'Daarop bestormen zij Maagdelyn's sterkte, aan den uitersten hoek der stad gelegen, waar de onzen, schoon maar 15 of 16 man sterk, zich weerden als leeuwen en toonden, dat zij van den stam der oude Batavieren waren, die met een klein hoopje groote troepen wisten te verdrijven. Zij verdedigden zich deftig met kruid en lood zoo lang zij het hadden, en als dat verschoten was, behielpen zij zich van die vesting met het werpen van steenen en pannen, zoolang tot die ook alle verworpen waren; doch een van de soldaten, die geenszins van de verlegenste en niets minder dan bang voor den vijand was, toonde dit klaar door zijne nieuwe krijgslist, roepende zijne makkers, die niet wisten wat hij in den zin had, zeer vrolijk van geest toe: mannen, wacht maar een oogenblik, ik zal er die Javaansche honden wel van daan drijven. Daarop liep hij naar beneden, haalde een pot met menschendrek, en wierp die de doodvieze Javanen zoo ettelijke malen op de naakte huid, die ten eerste afhielden en luid uitriepen: "*tsjeh, binatang Hollandia, tsjeh andjing Hollandia, jang bakalay dengan tahi;*" dat is: foei gij Hollandsche beesten, foei gij Hollandsche honden, die met menschendrek vecht. - Dit deed hen echter niet de wijk nemen, maar voornamelijk ook 't ontzet, dat zij uit de stad op hen zagen afkomen. Ik heb deze vesting, wetende dit geval, menigmaal met verwondering beschouwd en moet bekennen, dat ik verbaasd stond als ik ze bezag en overwoog, hoe zoo weinig mannen zich in zulk eene kleine en slechte reduit zoo lang en zoo dapper tegen zulk eene groote magt van Javanen hadden kunnen verdedigen; want zij is zoo klein, dat de vijand al een proef er van genomen had, om ze met een touw omver te halen, dat echter niet had willen gelukken. Zij staat

wat buiten de Nieuwe poort, in den tuin van den heer opperlandvoogd Camphuis, en is eene van de grootste oudheden die ik op Batavia gevonden heb.'

Bilderdijk maakt ergens de aanmerking, dat eene volksoverlevering, die eeuw in eeuw uit geloofd is geworden, in den regel op eene ware gebeurtenis berust, en daarom, al ontbreekt haar alle historisch bewijs, toch niet als een verdichtsel mag worden verworpen. Past men dien stelregel toe op het door Valentijn gegeven verhaal van het beleg van Batavia, dan moet men de *algemeene* waarheid van dat verhaal aannemen, hoe vreemd en fabelachtig sommige bijzonderheden ook voorkomen. Kan men zich - om maar eens iets te noemen - een denkbeeld vormen van eene schans, zóó onbeduidend en zwak, dat de vijand beproeft om haar 'met een touw omver te halen'? Immers neen, zoo iets grenst aan het ongerijmde; moeten wij zoo iets als waar aannemen, dan kunnen wij even goed geloof slaan aan het sprookje van het roode Klif bij Stavoren, of aan de driehonderd vijf en zestig kinderen van de edelvrouw uit de Hollandsche legende. Hier gaat de geschiedenis in de fabel over.

Maar, wat verzonnen of opgesmukt moge zijn bij dat verhaal van Batavia's belegering in 1629, zoo veel is zeker, dat de verdedigers van die stad toen eene schitterende dapperheid hebben betoond, en dat het overtalrijke Javaansche heir, toen het, deels uit wanhoop van immer door te dringen op de wallen door de Hollanders verdedigd, deels door gebrek en hongersnood gedwongen - het beleg opbrak, geduchte verliezen had ondervonden en in eenen toestand van volslagene ordeloosheid en ontbinding naar Mataram terugkeerde. Koen was geen getuige van die zegepraal der Hollandsche wapenen: hij stierf den 20sten September, nog tijdens het beleg, door eene plotselinge ziekte weggerukt; hij is de ware grondlegger geweest van onze Indische heerschappij, en ontegenzeggelijk een groot en uitstekend man. Specx, aan de vergetelheid ontrukt door een enkelen versregel in Van Haren's Geuzen:

> 'Specx brengt den gelen ternataan',

volgde Koen op in de opperlandvoogdij, en had de voldoening de horden van den Javaanschen keizer van voor Batavia's muren te zien verstuiven.

Wij volgen Gerlach niet bij het verhaal van *al* de roemrijke krijgsverrigtingen der Hollanders, waarvan gedurende de zeventiende eeuw Azië het tooneel is geweest; wij zouden te uitvoerig worden. Enkele aanmerkingen slechts.

De zucht om voor het buitenland de eer van den Hollandschen naam op te houden heeft, gelooven wij, den geachten schrijver er toe gedreven om sommige mannen, sommige gebeurtenissen, tot onze Indische geschiedenis betrekking hebbende, op eene minder ongunstige wijze voor te stellen dan zij het verdienen. Van De Vlaming, onder anderen, wordt gezegd:

..... ‘homme intègre, mais qui prit trop à coeur peutêtre les interêts de la compagnie. Partout où ces interêts n'entraient pas en jeu, on le trouve d'une justice austère, et toujours disposé à protéger les indigénes contre ses propres subordonnés. Plusieurs écrivains ont été injustes envers De Vlaming, et le blâme que méritent quelques-uns de ses actes aux Moluques, doit retomber en premier lieu sur l'institution vicieuse qui les provoqua..... Jamais gouverneur ne favorisa moins ses interêts personnels, ne sévit autant contre toute usurpation, et ne paya plus de sa personne.’

Die lof, gegeven aan het krachtige, moedige en onbaatzuchtige in De Vlaming's karakter, moge geheel en al waar zijn en verdiend, het neemt niets weg van het afgrijzen, dat zijne schandelijke wreedheid bij ieder weldenkend mensch moet opwekken; hij en zijn voorganger Demmer verdienen met eene zwarte kool te worden geteenkend; en wij zien volstrekt de noodzakelijkheid niet in, om de door hen gepleegde gruwelen te verdedigen, alleen omdat de mannen, welke die gruwelen pleegden, Hollanders zijn geweest. Het is verkeerd, de haat en verfoeijing te willen verminderen, die het kwade in ieder onbevooroordeeld mensch moet opwekken.

Evenzoo stelt Gerlach, naar onze meening, de gedragingen onzer voorvaderen in Japan te gunstig voor; en de gronden, die hij bijbrengt om hen vrij te pleiten aangaande het ‘kruistrappen’, en aangaande het deelnemen aan het uitdelgen der Japanners die het Christendom omhelsd hadden, komen ons als niet geheel overtuigend voor. Na alles wat wij over die be-

schuldigingen gelezen hebben, hebben wij nog niet de volle zekerheid verkregen van hare valschheid. Onze voorouders hebben, helaas! meer dan eenmaal bewezen, dat, hoe zij ook ijverden voor hunne kerkleer, geldzucht en handelsbelang toch vaak sterker bij hen wogen dan godsdienstijver: of hebben zij niet Richelieu met eene oorlogsvloot ondersteund, toen hij hunne Protestantsche broeders van La Rochelle wilde ten onder brengen; en vindt men in onze Indische jaarboeken er niet voorbeelden van, dat Nederlandsche gezaghebbers, - Christenen! - hunne Indische mede-Christenen aan een inlandsch vorst hebben uitgeleverd, hoezeer men stellig zeker wist; dat die ongelukkigen, óm het omhelzen van het Christendom, tot een wreeden dood gedoemd zouden worden? - Daar, waar zulke vlekken aan het volkskarakter kleven, heeft men niet het regt, anders dan met overtuigend bewijs, de valschheid te beweren van wat men ons ten aanzien der Japanners ten laste legt.

Formosa's val (1661) geeft de gelegenheid in deze krijgsgeschiedenis van Indië, om hulde te brengen aan Hambroek. Die hulde is welverdiend; Hambroek's daad is groot en edel, wanneer hij, elke zorg voor eigen levensbehoud ter zijde stellende, Coyet en de verdedigers van het fort Zeelandia aanmaant, om in hunnen tegenweêr te volharden; die daad is groot en edel, als hij daarna naar Coxinga's heir terugkeert, hoezeer overtuigd dat de onmeedoogende Chinesche veldheer hem, om het niet slagen in zijne zending, ter dood zal laten brengen. Toch is Hambroek nog niet in allen deele met Regulus gelijk te stellen: de Romein had geen vrouw en kinderen in handen der Karthagers achtergelaten, tot borg voor zijn woord.

Te verwonderen is het, dat in Gerlach's geschiedenis nog geen volkomen regt gedaan wordt aan Coyet, den Hollandschen bevelhebber van het fort Zeelandia: het is toch zoo goed als bewezen waarheid aan te nemen, dat die aanvoerder, die met de uiterste inspanning van krachten Formosa verdedigd heeft tegen de groote overmagt der Chinezen, die meer dan 1600 der zijnen bij dien kamp heeft zien vallen en met slechts 900 dapperen overbleef, toen de uitputting van alle strijdmiddelen hem tot de overgave dwong, volstrekt niet beschuldigd mag worden van pligtverzuim; en dat de veroordeeling, die hem getroffen heeft, een onregtvaardig vonnis is geweest, het gevolg van den haat zijner vijanden en van de kuiperijen dier mannen, die uit achteloosheid

en traagheid Coyet zonder hulp of bijstand gelaten hebbende, de ware schuldigen zijn geweest, waaraan wij den val van Formosa moeten wijten.

De krijg in de Molukken, toen de bevolking dier eilanden worstelde tegen de dwingelandij van Demmer en De Vlaming, bevat meer dan ééne gebeurtenis, die stof zou kunnen opleveren aan het drama of aan den roman; de waarheid heeft soms al het onwaarschijnlijke der verdichting. Zoodanig is, onder anderen, de vermeestering van de bergvesting Capaha (16 Julij 1646), waar Toeloe Cabesie, een van de opgestane hoofden of orangkaja's van Hitoe, zijne wijkplaats gekozen had. De kapitein Jakob Verheyden beklimt, gedurende den nacht en in stilte, de steile rots, waarop dit adelaarsnest was gebouwd; 107 soldaten, 60 matrozen en 23 inboorlingen maken de geheele magt uit, welke den Hollandschen bevelhebber op dien gevaarvollen togt vergezelt. Verheyden en zijne onderbevelhebbers Moerlag, Jan Willemszoon en Abraham Janszoon geleiden, ondersteunen en bemoedigen hunne soldaten bij het volbrengen van dit schier ongeloofelijke waagstuk, om bij nacht eene rots te beklimmen, die reeds bij dag de behendigheid van den Tyrolschen gemzenjager niet overtollig zou gemaakt hebben. Velen storten bij dien nachtelijken togt in de duizelingwekkende diepte en vinden daar een ellendigen dood; en toen, bij het eerste krieken van den dageraad, eindelijk de kruin van de rots is beklommen, is het getal der aanvallers tot op minder dan de helft gesmolten. Maar thans zijn ook de grootste gevaren te boven gekomen, en het bestormen der vijandelijke sterkte wordt niet meer geteld; de verdedigers dier sterkte, verbijsterd door een aanval, dien zij onmogelijk waanden, bieden weinig wederstand, en spoedig is Capaha in de magt der Hollanders.

Waarom mag de geschiedschrijver zich niet bepalen bij den roem, door zoo luisterrijk eene heldendaad verworven! - Maar ook het afgrijselijke moet vermeld worden. Dat Toeloe Cabesie, na nog eenigen tijd als een gejaagde vlugteling te hebben rondgezworven, zich eindelijk overgaf, de genade der overwinnaars inroepende; dat de onverbiddelijke Demmer doof bleef voor die smeekbede, en den 3^{den} September 1648, te Ambon, het hoofd van den orang-kaja door de gerigtsbijl deed vallen, - dat is eene handeling, te gewoon bij de verhouding tusschen de Europeanen en de Indische volkeren, dan dat men zich daarover

veel zoude verwonderen. Maar het vreeselijkste had plaats in den strijd zelven op de rots van Capaha: daar sneuvelde, om het leven van haar man te redden, de vrouw van Toeloe Cabesie; en die vrouw - te laat werd dit ontdekt - was de eigen dochter van Verheyden; denkelijk is zij door de hand des vaders gevallen. '*O horrible, horrible, most horrible!*' zou de Engelsche Bard uitroepen.

De vermeestering der bergvesting Assahoedi op Ceram (22 Julij 1655) is een wapenfeit, dat gelijk staat met het nemen van Capaha; op Ceram hadden wij de zege te danken aan den vaandrig Casper Buitendijk, die met eenige uitgelezen dapperen de steile rots beklom, waarop Assahoedi is gelegen, terwijl De Vlaming met de hoofdmagt het meer genaakbare gedeelte dier vesting naderde. De schrik, die de verdedigers van Assahoedi beving, toen zij plotseling het Wilhelmus van Nassauwen hoorden blazen op eene plaats, waar zij meenden dat onmogelijk eene vijandelijke magt kon komen, had de inneming dier sterkte ten gevolge. De dappere Buitendijk, later met zijn enkel klein vaartuig door een dertigtal vaartuigen van de Macassaren aangevallen, en geen kans meer ziende om zijne vijanden te ontkomen of langer te weêrstaan, stak den brand in het kruid en deed zich in de lucht vliegen, - eene handeling, die bij de Hollandsche zeemagt tot de overleveringen behoort, welke het eene geslacht van het andere overneemt. - Eene kleine Hollandsche vesting op Boeton, door 20,000 Macassaren aangevallen en niet tijdig ter hulp gekomen door De Vlaming, deed zich even zoo in de lucht vliegen.

Het tijdperk van Jan de Witt, dat in Europa gekenmerkt werd door den schitterenden krijgsroem, die toen het deel was van onze Republiek, is ook in Indië voor ons een tijdperk van roem en grootheid geweest. Het was toen, dat Van Dam en Speelman hunne overwinningen op de Macassaren behaalden, dat Ceylon veroverd werd en dat Rijklof van Goens de Malabaarsche kusten aan ons onderwierp.

In 1656 had Willem van der Beek, raad van Indië, een vredesverdrag met den koning van Macassar aangegaan, zóó nadeelig voor ons, dat de daarover misnoegde bewindhebbers der Compagnie Van der Beek uit dien hoofde van zijne betrekking onthieven. Toen nu zelfs dit nadeelig verdrag door

den Macassaarschen vorst niet werd nagekomen, en hij, aangehitst door de Portugezen, ons op verschillende wijzen kwelde en verongelijkte, besloten de bewindhebbers der Compagnie hierin te voorzien door de kracht der wapenen. In het Oosten, nog meer dan elders, moet men zich sterk betoonen, om geëerbiedigd te worden. Johan van Dam en Johan Truytman krijgen het bevel over eene vloot van 22 schepen, 3 galjoten en 8 sloepen, waarop zich, behalve 1500 man scheepsvolk, 1200 Europesche en 400 Ambonesche soldaten bevinden. In Mei 1660 verlaat die vloot Ambon en komt den 11^{den} Junij voor de stad Macassar; zij vindt daar, op de reede, zes groote Portugesche oorlogschepen, die met rijke lading van Macao waren gekomen en naar Goa wilden stevenen. De Hollandsche vlootvoogden, den Macassaren een hoog denkbeeld willende geven van de wapenkracht der Compagnie, nemen het ridderlijke besluit om, terwijl het overige der Hollandsche vloot werkeloos zal blijven, met slechts twee hunner schepen de vijandelijke vaartuigen aan te vallen. Het gebed gaat den strijd vooraf, die tot eene luisterrijke overwinning leidt: het Portugesche admiraalschip springt in de lucht, twee andere vijandelijke vaartuigen verbranden, de drie overigen worden door de Nederlanders genomen. De Macassaarsche koning en de duizenden zijner onderdanen, die aan het strand als mieren door elkander loopen, zijn getuigen geweest van die zege der Hollanders; toch, hoezeer de schrik hun om het harte slaat, wil dat krijgshaftig volk niet toegeven zonder strijd; en de kreten der opperhoofden, de doffe klank der *gongs* en oorlogstrommen en het uitsteken der bloedvlaggen verkondigen de toebereidselen tot den bloedigen kamp. Den volgenden dag heeft die plaats: Van Dam en Truytman openen het vuur hunner vloot op de vijandelijke werken; en toen de gelande Hollandsche troepenmagt het fort Panakoke heeft vermeesterd, het geduchte geschutvuur der oorlogschepen dood en verderf onder de Macassaren heeft verspreid, en hun koning eene zijner meest geliefde vrouwen aan zijne zijde heeft zien sneuvelen, buigt hij het hoofd en onderwerpt zich aan de vredesvoorwaarden, die de Hollandsche vlootvoogden hem opleggen.

Maar de fiere en onrustige Macassaren, het ontembaarste volk van den Oosterschen Archipel, vergaten spoedig de ondervondene tuchtiging en maakten zich nogmaals schuldig aan roof en moord jegens de Hollanders, aan het beleedigen der Hollandsche vlag.

Eene nieuwe krijgsmagt werd daarom naar Celebes afgezonden, en ditmaal was het bestrijden der Macassaren aan Cornelis Speelman opgedragen, - Speelman, uitmuntende in geestvermogens evenzeer als in ligchaamskracht, een man, die, wel is waar, later als gouverneur-generaal niet beantwoord heeft aan de hooge verwachting, welke men van hem koesterde, maar die toch in onze Indische geschiedenis eene heldengestalte is, die ontzag inboezemt.

De jaren 1666 en 1667 zijn getuigen van den oorlog, door de Nederlanders tegen de Macassaarsche vorsten gevoerd; en de vierdaagsche zeeslag en Chattam vinden waardige tegenhangers in de overwinningen, die wij gelijktijdig in het verre Oosten behaalden. Ondersteund door een der inlandsche hoofden, Radja Palacka, die de zijde der Hollanders had gekozen, brengt Speelman den vorsten van Celebes zulke geduchte slagen toe, dat zij eindelijk tot een vredesverdrag besluiten (18 November 1667), waarbij het oppergebied der Nederlanders over Celebes zoo goed als erkend wordt. Eene enkele bijzonderheid van dezen oorlog moge doen zien, hoe weinig ook daarbij op menschelijkheid werd acht gegeven: den 21sten December 1666 ontmoet Speelman, bij Boeton, eene 25,000 man sterke scheeps- en legermagt der Macassaren en behaalt daarover eene volkomene overwinning; ‘hij tastte,’ zegt Valentijn, ‘de Macassaren ten eerste met veel dapperheid aan, versloeg daar hunnen besten adel en de uitgelezenste troepen, zoodat er maar zeer weinig hovelingen ontkwamen om de tijding te brengen, en die er niet dood bleven kreeg de heer Speelman gevangen en zette hen op een eiland, waar geen menschen waren, om daar van honger te sterven.’ - *Om daar van honger te sterven!* dat wordt zoo maar doodeenvoudig verhaald, alsof het de natuurlijkste zaak van de wereld was!

Het bewind van den gouverneur-generaal Joan Maetsuyker (1653-1678) is een van de bloeijendste tijdperken van onze Indische geschiedenis geweest, en hij zelf was een der bekwaamste en uitstekendste van onze gouverneurs-generaal. Maetsuyker was geen oorlogsman, zoo als Koen; zijn werkkring was in de raadszaal en het staatskabinet; de tabberd kleedde hem beter dan het harnas; - ‘vadertje Maetsuyker,’ zoo als Valentijn hem op gemeenzamen toon noemt, was meer sluw en behendig dan geweldig en forsch, meer Mazarin dan Richelieu. Hij

had veel bezwaren en vooroordeelen te overwinnen, want men hield hem verdacht van Roomschgezind, zelfs Jezuït te zijn, - toenmaals doodzonden bij ons; en aan zijne sluwheid zou men den leerling der Jezuïten herkennen. Hij gaf daarvan een blijk, toen hij Hulft, naar Indië afgezonden om den gouverneur-generaal gade te slaan en misschien te vervangen, op sluwe wijze naar Ceylon wist te doen vertrekken, waar Hulft den dood vond. De woorden *rond* en *loyaal* zijn juist niet die, welke men bezigen moet om het karakter van Maetsuyker te kenmerken; maar daarentegen is in dat karakter eene mengeling van geestigheid en goedaardigheid, die beletten om er streng over te oordeelen. Op listige wijze weet hij een zijner vrienden diens bruid te ontvrijen en haar tot zijne eigene vrouw te maken; en toen de bedrogen vriend, in zeer regtmatigen toorn, zich daarover in verwijten en schimp uitliet tegen den allesvermogenden gouverneur-generaal, bleef deze kalm en onbewogen daarbij, maakte geen misbruik van zijne magt, om dien hoon te straffen of tegen te gaan, doodbedaard tegen zijne Helena zeggende: ‘laat hem maar razen, het is ook alles dat hij er van heeft.’ Het is alsof men den franschen staatsman hoorde zeggen: ‘laissez les chanter, pourvu qu'ils paient.’ Maetsuyker's karakter heeft iets van het komische, meer dan van het heldhaftige en verhevene; het doet meer aan Charles Dickens denken, dan aan Homerus; toch, door het overwigt van zijne heldere en veelomvattende geestvermogens, heeft hij gedurende het vierde van eene eeuw met groote bekwaamheid en met welverdienden roem Indië geregeerd.

Westerwoldt, een onzer vlootvoogden, had in de eerste dagen van 1638 eene Portugesche scheepsmagt, nabij Goa, geslagen; en zendelingen van een der Ceylonsche vorsten, getuigen van dit dappere wapenfeit der Hollanders, gaven toen hunnen landgenooten een hoog denkbeeld van onze wapenkracht, en begunstigden daardoor onze nederzetting op hun eiland. Reeds in 1640 waren Trinquemale, Punto-gale en Negombo door ons op de Portugezen veroverd, en met welgevallen verwijst de geschiedenis op de edele menschlievendheid van Willem Jakobszoon Coster, den Hollandschen aanvoerder, die den Portugeschen bevelhebber van Punto-gale en diens onverschrokkene vrouw van den dood redde en de vrijheid schonk. Zulke daden zijn in onze vroegere Indische geschiedenis te zeldzaam, om ze niet op hoogen prijs te stellen. Maetsuyker sluit in 1649 een verdrag met

den koning van Candy; maar in weêrwil van het bondgenootschap met dien vorst, blijft de krijg op Ceylon aanhouden en ondervinden onze wapenen zelfs tegenspoed. Hulft wordt daarop als bewindhebber naar Ceylon gezonden; jong, vol vuur en levenskracht, afstammeling van een aanzienlijk Amsterdamsch geslacht, en in de zeeslagen van den eersten Engelschen oorlog reeds zijn moed hebbende doen blijken, scheen Indië bestemd om voor Hulft eene glansrijke heldenloopbaan te openen; maar het vijandelijke lood rukte hem te spoedig weg bij het belegeren van Columbo (10 April 1656), een dood, die men beweert dat door Vondel's poëzij voorspeld is. Adriaan van der Meyden en Jan van der Laan zetten, na Hulft's sneuvelen, de verovering van Ceylon voort; Rijklof van Goens voltooit die.

'Van Goens, die koningen zijn ketens heeft doen dragen,' onderneemt daarop de verovering der Malabaarsche kust, het zuidoostelijk gedeelte van Hindostan. Eene vloot van 25 oorlogschepen, waarop eene legermagt van 4000 man is ingescheept, verlaat Ceylon (1661) en stevent naar Indië's vasteland; en hier, na menigen strijd, na menige overwinning, na het stormenderhand vermeesteren van het hardnekkig verdedigde Cochin (Januarij 1663), heeft van Goens in drie jaar tijds het gezag der Compagnie op de Malabaarsche kust op vaste grondslagen gevestigd. Toen de staatsstorm van 1672 de Republiek op den rand des ondergangs bragt, wist van Goens de aanslagen onzer vijanden in Indië te keer te gaan; en de Fransche scheepsmagt van De la Haye wordt evenzeer geslagen als een Britsch smaldeel, dat op de kust van Coromandel verscheen (1673). Het overwinnen was toen voor ons eene gewone zaak. Twintig jaren later (1693) verovert Lourens Pitt Pondichery, door de Franschen met heldenmoed verdedigd.

Een tijdvak van minder dan eene eeuw was voldoende geweest, om het gebouw onzer Indische heerschappij zich met trots te doen verheffen; vaderlandsliefde, geestkracht, heldenmoed, hadden dat wonder gewrocht; en het gemis van die deugden is daarentegen de oorzaak geweest der slooping van dat gebouw. Wat de zeventiende eeuw stichtte, liet de achttiende eeuw te niet gaan. Zeker, het zou ongegrond zijn te beweren, dat de eerste oprigters en kampvechters van onze Indische heerschappij zich *altijd* door volksdeugd en volksgrootheid hebben onderscheiden, want het tegendeel is waar: ook bij die han-

delingen van de mannen der zeventiende eeuw is veel, dat strenge afkeuring en geheele veroordeeling verdient. Maar eene geestkracht, die van rusten noch aarzelen weet; een heldenmoed, die voor geene gevaren terugdeinst; eene vaderlandsliefde, die zich in onafgebrokene toewijding en in de edelste zelfopoffering uit; ziedaar, over het geheel, de kenschetsende eigenschappen van de mannen, die Indië voor ons veroverd hebben; die mannen zijn soms onregtvaardig geweest, onderdrukkend, wreed, - zij waren niet egoïstisch, zwak of laf.

De achttiende eeuw zag een ander geslacht opkomen, dat niets had van de deugden en groote hoedanigheden zijner vaderen. De heldengeest werd uitgedoofd; de zucht tot weelde en gemak won veld; de vaderlandsliefde werd vervangen door de liefde tot zichzelf, door het streven naar eigen welzijn en welvaart; de geldzucht, de laagste van alle hartstogten, werd van lieverlede algemeen en openlijk gehuldigd, en deed niet terugdeinzen voor het met voeten treden van alle eerlijkheid en goede trouw. Het is met den schaamteblos op het gelaat, dat men de geschiedenis leest van onze Indische heerschappij gedurende de achttiende eeuw; kwam niet, hier en daar - maar te schaars! - daarbij het beeld te voorschijn van een koen krijgsbevelhebber, van een bekwaam en eerlijk landvoogd, men zou geneigd zijn om die geschiedenis een zamenweefsel van schandelijkheden te noemen. ‘La bassesse, l'avilissement et la mauvaise foi sont aujourd'hui le partage des vainqueurs de Philippe. Ils trafiquent de leur serment comme d'une denrée; et ils vont devenir le rebut de l'univers qu'ils avaient étonné par leurs travaux et par leurs vertus’; - zóó oordeelde Raynal over onze voorouders van de achttiende eeuw; en, hoeveel declamatie er ook zij bij dien franschen schrijver, wie onzer kan beweren, dat die woorden onwaar of geheel overdreven zijn!

De oorlogen op Java, die aanleiding gaven tot de uitbreiding van onze magt over het grootste gedeelte van dat eiland, zijn van dien aard geweest, dat wij weinig regt hebben om ons op die oorlogen te beroemen, hoeveel dapperheid en krijgsbeleid daarbij ook heeft geschitterd: onregt, onderdrukking, geweld doen gewoonlijk die oorlogen ontstaan, en het schenden van het gegeven woord, de meineed, is soms het middel om ze ten einde te brengen.

Reeds in de laatste helft der zeventiende eeuw werden wij gewikkeld in de verdeeldheden en burgeroorlogen, die het rijk

van Mataram verscheurden: en eene halve eeuw nadat de keizers van dat rijk hunne tallooze legers hadden afgezonden om Batavia te doen vallen en ons van Java te verdrijven, waren zij reeds gedwongen de hulp der Nederlanders in te roepen tegen oproerige grooten. Een dier grooten, Taroena Djaja, een basterdzoon des keizers van Mataram, stond in 1676 tegen zijn vader op, en bragt dezen zoozeer in het naauw, dat hij, om de muitelingen te bestrijden, zijne toevlugt nam tot den bijstand der Compagnie. Speelman, de overwinnaar der Macassaren, was het Hollandsche legerhoofd, dat het eerst onze wapenen in de binnenlanden van Java deed ontzien; een aantal der pas door hem overwonnen Macassaren streed onder zijne vanen en nam deel aan de verovering van Soerabaya (13 Mei 1677); een verdrag, met den Mataramschen keizer gesloten, schonk aan de Compagnie handelsvoordeelen en grondgebied. Toen die keizer kort daarop stierf, hetzij door ziekte, hetzij door vergif - ‘men gaf hem een pilletje in,’ zegt Valentijn, ‘dat hem waarschijnlijk nog eer voorthielp’ - gaf de twist, die over de troonsopvolging onder zijne zonen ontstond, aan de Compagnie, welke zich in dien twist mengde, gelegenheid om door nieuwe verdragen weêr eene aanmerkelijke uitbreiding te geven aan hare heerschappij over Java. De nieuwe keizer, dien zij ondersteunde - een monster van wreedheid en zedeloosheid, iets zeer gewoons bij die Oostersche despoten - zegevierde weldra over al zijne tegenstanders, die hij, met behulp der Nederlanders, overwon en tot onderwerping bragt.

De glans der behaalde zege en de roem van dapperheid, dien onze troepen bij dezen oorlog meer dan eenmaal hadden verworven, wordt geheel verduisterd door twee schandelijke feiten, die de geschiedenis ons daarbij ten laste legt. Bij de bestorming van Kediri (December 1678) viel de beroemde kroon van Modjopahit - voor Mataram, wat de kroon van S. Stefanus voor de Hongaren is: het heilige zinnebeeld der vorstelijke waardigheid - in handen der Nederlanders; toen die kroon aan den keizer werd ter hand gesteld, ontbrak daaraan een der kostbaarste edele steenen, en een Hollandsch officier, de kapitein Tak, werd verdacht - en niet zonder schijn van waarheid - van dien diefstal. - Het opperhoofd der opstandelingen, Taroena Djaja, onvermoeid vervolgd en tot het uiterste gedreven, gaf zich over aan een Hollandsch bevelhebber, den kapitein Jonker, die aan den Javaan vergiffenis beloofde en hem lijfsbehoud ver-

zekerde; maar Coeper, het Hollandsche legerhoofd, op lage wijz naijverig op zijn onderbevelhebber, trad de gegevene belofte met voeten en leverde Taroena Djaja over aan den keizer, die hem eigenhandig vermoordde. Volle regt had de Javaan, toen hij bij eene vroegere gelegenheid, de Hollanders van hunne *regtvaardigheid* hoorende gewagen, hun honende toevoegde: ‘dat hij die niet kende en dat hij van hen wel eens leeren wilde, waarin die bestond.’

Bij latere oorlogen op Java vonden de Nederlanders een gevaarlijken vijand in Soerapati, een Balinees, een weggeloopen slaaf van den opperkoopman Knol en die, later door de Indische regering weêr genadig opgenomen zijnde, tot aanvoerder van eene bende gewapende inlanders werd benoemd; Soerapati bewees goede diensten in het Bantamsche, en zou denkelijk een trouw dienaar van de Compagnie zijn gebleven, ware hij niet grovelijk beleedigd en mishandeld geworden door een van hare officieren; die verongelijking deed den Balinees de wapenen opvatten tegen de Nederlanders en later de vlugt nemen naar het hof van den keizer van Mataram. De gouverneur-generaal van Hoorn zendt daarop een gezantschap naar Karta-Soera, om de uitlevering van den vlugteling te eischen; maar het hoofd van dat gezantschap is Tak, de man, die, teregt of te onregt, beschuldigd wordt van het ontvreemden van een der juweelen van de keizerlijke kroon; en de Javaansche vorst, nog wrokkende over dat verlies, spant nu met Soerapati zamen tot den ondergang der Hollanders in de keizerlijke verblijfplaats. Eene bende Balinezen overvalt de Hollanders in het keizerlijke paleis (8 Februarij 1686); Tak sneuvelt hier met een zeventigtal der zijnen, en zoo weinig veêrkracht betoonde toen het Indische bewind, dat, hoezeer de vermoorde gezant een zwager was van den gouverneur-generaal, men dien moord toch ongestraft liet, en zich tevreden stelde met de verontschuldigingen, welke de Soesoehoenan daarover maakte.

Soerapati, weldra in onmin rakende met het Mataramsche hof, wist zich door zijne dapperheid meester te maken van eenige der oostelijke gewesten van Java, en daar lang bijna als onafhankelijk vorst te gebieden. Toen in 1703 de dood van den Soesoehoenan weêr twisten over de troonsopvolging deed ontstaan, mengde het Balinesche opperhoofd zich daarin, en was lang de krachtige steun van den eenen mededinger, terwijl de Compagnie een anderen ondersteunde. Welk regt de Compagnie had om zich in dit geschil te mengen, is moeijelijk te

zeggen, te moeijelijker, omdat de vorst, dien zij bestreed, werkelijk naar 's lands instellingen en den wil zijns vaders de wettige troonopvolger was. Doch hij was een voorstander van Soerapati, en dit was genoeg voor de Indische regering, om hem niet te erkennen als keizer, maar de regten van een ander voor te staan. Hoe lang ook uitgesteld, men wilde ook wraak nemen over den aan Tak gepleegden moord.

Nu barst een oorlog uit, die gedurende de jaren 1704-1708 wordt voortgezet, en eindigt met de zege van den door de Hollanders beschermden vorst; zijn tegenstander onderwerpt zich aan de Indische regering, en Soerapati sneuvelt in dien krijg. Valentijn deelt uitvoerig het verhaal dier krijgsverrigtingen mede, die hij in 1706 als leger-predikant bijwoonde; dat verhaal heeft hooge waarde, omdat het van een ooggetuige komt, van een man, die een werkzaam deel neemt aan de gebeurtenissen, die hij beschrijft. Het karakter der Javaansche vorsten, hunne zeden en gebruiken, hunne feesten, de gang der krijgsverrigtingen en der staatsaangelegenheden, dit alles wordt door Valentijn met dezelfde uitvoerigheid vermeld, waarmede hij uitweidt over wat hem persoonlijk aangaat, over zijne werkzaamheden als geestelijke, zijne uitrusting bij het leger, de maaltijden die hij bijwoont, de spijzen die hij daar gebruikt, de ziekten die hem treffen, de geneesmiddelen die hij daartegen aanwendt; in één woord, Valentijn schenkt aan zijne lezers niets; hij vertelt alles, en hij noemt alle zaken bij den duidelijksten naam. Wil men gunstig over hem oordeelen, dan kan men zeggen, dat zijn stijl zich kenmerkt door ‘den eenvoud onzer voorvaderen;’ wil men hem ongunstig beoordeelen, dan kan men dien stijl van cynische onbeschaamdheid beschuldigen; en die laatste beoordeeling is misschien de waarheid het meest nabij.

Uit Valentijn's verhaal kan men ten duidelijkste opmaken, dat, indien aan de twee Hollandsche legerhoofden, Herman de Wilde en Govert Knol, dapperheid niet kan worden ontzegd, evenwel de bekwaamheid van laatstgenoemden soms te wenschen overliet; hij beging misslagen, die den oorlog noodeloos rekten en alleen hersteld konden worden door den moed en de krijgsdeugd zijner soldaten; van Beveren, een der dapperste onderbevelhebbers van Knol, bragt eenmaal, door overmaat van moed, zijne magt in een gevaarlijken toestand, en alleen zijne latere verrigtingen konden hem beschermen tegen de ongenade van de bewindhebbers der Compagnie. Bij enkele veldtogten van

dezen vijfjarigen oorlog klom het leger tot eene sterkte van 30,000, eens zelfs tot 60,000 man; onder dit getal zijn echter begrepen de koelies en de talrijke nasleep, die een Indisch leger altijd vergezellen, zoodat misschien maar de helft van die getalssterkte voor het gevecht in rekening kan worden gebragt; nóg bestond het grootste gedeelte van die gewapende magt, niet uit Europeërs, maar uit hulptroepen van de Javaansche grooten, die de zijde hielden van den door ons ondersteunden keizer. Een dier grooten, de prins van Soerabaya, in heimelijke verstandhouding met Soerapati staande, deed, door zijne verraderlijke handelingen, onze wapenen meermalen nadeelen ondervinden; in later tijd, toen die trouweloosheid overtuigend gebleken was, strafte de Mataramsche keizer den verrader met den dood.

De keizer, dien wij bestreden, inderdaad de wettige keizer, Pangeran Depati Anom, eindelijk het hoofd buigende voor zijn tegenstander, trad in onderhandeling met den generaal Knol, en gaf zich aan dezen over; hij verkreeg van den Hollandschen bevelhebber de bepaalde belofte, niet alleen van in genade te zullen worden aangenomen, maar ook van op Java een grondgebied te erlangen, waarover hij, onder toezigt van de Compagnie, als onafhankelijk vorst zoude heerschen. Maar die belofte werd niet ten uitvoer gebragt: aangehitst door Van der Horst, een bitteren vijand van den onttroonden keizer, en denkelijk zelf nog wrokkende over den aan Tak gepleegden moord, deed de gouverneur-generaal Van Hoorn zijn overwonnen vijand naar Ceylon overbrengen, waar hij in ballingschap overleed. Dit schenden der gedane belofte werd gekleurd met de bewering, dat Knol de bevoegdheid niet had, om die belofte te geven.

Shakespeare schildert in zijne aan de Engelsche geschiedenis ontleende drama's meer dan eenmaal den val van een koning, of van een alvermogend staatsdienaar; en verbazend is het, welke verschillende gewaarwordingen hij bij zijne lezers weet op te wekken voor denzelfden man, al naarmate die man door magt en grootheid is omgeven, of door een diepen val in de uiterste ellende is gedompeld: die zelfde gebieder, wien gij vroeger om zijn onverstand of om zijn hoogmoed en wreede willekeur gehaat en veracht hebt, gij gevoelt diep medelijden, gij koestert bijna eerbied voor hem, thans nu van zijn hoofd de koninklijke hairband is afgevallen en het ongeluk zijne doornenkroon daarop heeft gedrukt. Zulk eene gewaarwording

bezielt ons, wanneer wij in Valentijn lezen, op welk eene wijze Mataram's onttroonde keizer voor de Indische regering te Batavia verschijnt. Zeker, daar is weinig of niets in het karakter van dien vorst, dat ons voor hem inneemt; er is veel, dat ons afgrijzen jegens hem opwekt; en toch, wanneer wij lezen, hoe bitter hij zich teleurgesteld vond, die, meenende met den aan een vorst verschuldigden eerbied ontvangen te worden, aan den krenkenden hoon, waarmede hij wordt bejegend, spoedig bespeurt, dat hij niets meer is dan een gevangen misdadiger, dan worden wij met deelneming in zijn lot vervuld en met verontwaardiging jegens de mannen, die zoo wederregtelijk en trouweloos jegens hem te werk gaan:

'..... toen hij nu zag, dat er bij zijne aankomst geen eerschoten, om hem te verwelkomen, gedaan werden, en men derhalve weinig werk van hem scheen te maken, zeide zijne gemalin's moeder, eene grijze en zeer verstandige vrouw: "zoon, heb ik het u niet wel gezegd, dat gij beter zoudt gedaan hebben, met u zelven als een dapper keizer, voor het regt, dat u God, uw vader en alle rijksraden gegeven hadden, dood te vechten, en zoo roemruchtig met de wapenen in de hand te sterven, dan als een verachte slaaf, gelijk gij nu wel zult moeten doen, dewijl men u in den val heeft, te leven? daar ziet gij een begin van 't gene ik u wel voorspeld heb, en een voorspel van 't verdere dat u te wachten staat." De prins gaf daarop ten antwoord, dat hij het beste hoopte en dat het beter gaan zoude als zij dacht; hoewel 't net zoo uitgevallen is.....Hij werd dan eindelijk door den heer Van der Horst (om zijne taalkunde geleider der Javaansche gezanten en grooten, doch zijn doodelijke vijand) en door den heer Heirmans van boord gehaald en in zijne verblijfplaats, in 't kasteel, vooreerst gebragt; doch aan Van der Horst daarna, op de groote zaal in 't kasteel gekomen en hem zijn kris afeischende, zeide hij: "U en geve ik die niet, maar zal die aan diegenen geven, die boven mij zijn." Daarna zou de heer Van der Horst naar binnen gegaan zijn om (zoo mij een heer van aanzien uit den mond van een der heeren Raden gezegd heeft) Hun Edelheden daar berigt van te geven, die hem last gaven, hem die weder af te vorderen. Hij deed dit, doch de prins weigerde het tot drie maal toe. Men liet hem dan met zijn kris op zijde binnenkomen. In de vergaderzaal toen getreden zijnde en nu voor den opperlandvoogd, den heer van Hoorn, staande, nam hij (zoo mij

die vriend almede uit den mond van een der ordinarisraden verhaalde) zijn kroon van zijn hoofd en leî die met zijn rijksstaf en kris aan de voeten van Zijn Edelheid, 't geen de Heeren niet zonder beweging of met drooge oogen konden aanzien. Vooral nogtans werden zij zeer over deze zijne deftige aanspraak bewogen: “Ik ben,” zeide hij, “de wettige zoon en erfgenaam van den overleden keizer Amang Koerat, mijn vader, en alzoo ook een wettig opvolger en vervanger van hem op den troon mijner voorvaderen, de Javaansche keizers. Dat ben ik niet alleen door 't regt van mijne geboorte, dat mij God gegeven heeft, maar daarenboven ook door den wil en openbare verklaring van mijnen gezegenden vader, waarbij hij mij, in de tegenwoordigheid van al de rijksraden, weinig tijds voor zijn dood, als opvolger in 't rijk openbaar voorgesteld en verkoren heeft, gelijk ook die keuze bij al de rijksraden goedgekeurd is. Nu weet ik niet, dat ik de E. maatschappij, of U Hoog-Edelheden, dit of dat ergens in benadeeld of beleedigd heb, en derhalve kan ik niet bedenken, wat de reden zij, dat U Hoog-Edelheden nogtans mij, een wettig erfgenaam en een getrouw bondgenoot, zoo bitter hebben gelieven te vervolgen, mij van mijn kroon en troon te ontzetten, en die aan eenen, die daar geen regt ter wereld toe had, te geven. Maar,” vervolgde hij, “wat zal ik daar verder af zeggen, dat is voorbij en niet te herdoen. Ik verzoek nu maar alleen, dat gij volgens uwe beloften en den inhoud van dezen brief van vergiffenis, waarvoor ik U Hoog-Edelheden dank zeg, mij, als een prins van den bloede, mijne vrijheid en eene landstreek gelieft te geven, die ik als een vrij prins, die niet van den keizer, maar van U Edelheden afhangt, bestieren, en van welker inkomsten ik met de mijnen, als een prins naar mijn staat, leven mag, belovende dan nooit weêr op mijn rijk te zullen denken, en mij daarin gerust te houden; gelijk dit ook het verdrag is met de uwen aangegaan, en waarop ik tot hen gekomen ben.” - Toen nu de heer Van der Horst dit wilde vertolken, verbood hij hem dat, zeggende, dat hij zijne woorden niet trouw vertolkte en Hun Edelheden maar misleidde, herhalende die woorden met eene groote moeijelijkheid; zoodat er tusschen dien prins en dezen heer een bittere haat wezen moest.’

Is het niet, alsof men den Engelschen Richard den tweede na zijne onttrooning hoort? Er is waardigheid in dien gevallen Javaanschen keizer; het ongeluk doet zich hier met eene ma-

jesteit voor, die eerbied wekt; en niet bevreemdend is het, dat ‘de Heeren’ zulk eene diepe vernedering ‘niet zonder beweging of met drooge oogen konden aanzien.’ Gerlach spreekt, met regt, eene veroordeeling uit over deze handeling der Indische regering; de naïve Valentijn daarentegen, hoezeer het doorschemert dat hij bewogen is met den Javaanschen vorst, verdedigt toch de Indische regenten met die flaauwheden, met die beuzeltaal, waarmede men te vaak ook de daden der magthebbenden verontschuldigt, welke hoegenaamd voor geene regtvaardiging vatbaar zijn: ‘Het is,’ zegt hij, ‘eene zaak tusschen Hun Edelheden en den Heer Knol, in welke ik mij niet verder om redenen inlaten wil, hoewel ik alles grondig weet. Aan den anderen kant moet men vaststellen, dat Hun Hoog-Edelheden zeer groote redenen gehad hebben, om welke zij dezen prins zoo behandeld en grond gevonden hebben, om hem toen, als hunnen vijand, daarvan niet meer te zeggen, dan zij wilden hebben dat hij zoude weten. Staatkundige zaken hebben diepe en verborgene gronden, over welke men niet wel en gezond oordeelen kan, tenzij men dezelve in al hare omstandigheden kent. Schijnen dan Hun Edelheden hierin schuld en dien prins, zoo als sommigen op een kwaden grond vaststellen, verongelijkt te hebben, schijn, zeggen wij, kan zeer ligt iemand bedriegen,’ enz. - Eene zaak, die alleen zóó verdedigd kan worden, is eene slechte, eene veroordeelde zaak.

Onze Indische geschiedenis begint nu al meer en meer een somberen tint te krijgen: de zamenzweringen en opstanden beginnen de plaats te vervangen van de veroveringen en gewonnen veld- en zeeslagen. Eerst heeft die beruchte zamenzwering van het inlandsch kind Pieter Elberfeld plaats (Januarij 1722), die niets minder ten doel had, dan het vermoorden van alle te Batavia aanwezige Christenen; welverdiende, maar vreeselijke doodstraffen treffen de aanleggers en medepligtigen van dit gruwelstuk, en volgens Valentijn worden, in ééne week tijds, in de hoofdstad niet minder dan 48 menschen ter dood gebragt, ‘dat bij menschengeheugen in dier voege hier niet gebeurd is,’ voegt hij er geruststellend bij, - hoezeer men wel kan aannemen, dat de betrekking van scherpregter toen in Indië eene zeer werkzame betrekking is geweest.

Achttien jaren later (October 1740) valt dat gruwelstuk voor, dat eene onuitwischbare schande op den Hollandschen naam

heeft geworpen: het vermoorden van duizende weêrlooze Chinezen binnen Batavia's muren. Wat baten al de drogredenen, waarmede men soms die vreeselijke gebeurtenis heeft trachten te verontschuldigen? de Chinezen buiten de hoofdstad waren in opstand gekomen; zij hadden Hollandsche troepenafdeelingen geslagen; zij waren in dreigende nabijheid; de duizende Chinezen, die Batavia bewoonden, beraamden even zoo een opstand; het ergste was van hen te vreezen; de zucht tot eigen behoud vorderde gebiedend, zich van hen te ontdoen; - och, maar even zóó kunnen Danton en zijne handlangers, tijdens de eerste Fransche omwenteling, de moorden van September 1792 verontschuldigen: zij konden toch niet Parijs verlaten om de Pruissen te bestrijden, terwijl zij binnen Parijs de vrienden der Pruissen achterlieten! - Neen, weg met die drogredenen! trachten wij niet te verdedigen of te verontschuldigen, wat voor geen verdediging of verontschuldiging vatbaar is; erkennen wij veeleer de volle afgrijselijkheid van den gepleegden gruwel; zeggen wij, dat er geene woorden kunnen gevonden worden, krachtig genoeg om dien gruwel naar eisch te brandmerken. De herdenking aan dien moord der Chinezen moet ieder Hollander den schaamteblos op het voorhoofd jagen; het eenige wat nog tot onze verschooning kan gezegd worden is, dat de bedrijvers van dien moord door den regter zijn vervolgd geworden, en dat de hoofdschuldige, Valkenier, de ellendige gouverneur-generaal, die het bevel tot dien moord had gegeven, denkelijk het schavot zou hebben bestegen, wanneer de dood hem niet had weggerukt nog voor den afloop van zijn regtsgeding. Tegen Hastings is geen doodvonnis geëischt; dát ten minste hebben wij op Engeland vooruit; de snoodaards, die, hunne magt misbruikende, in onze Indische bezittingen zich aan wreede dwingelandij hebben schuldig gemaakt, zijn niet allen ongestraft gebleven.

Onze Indische geschiedenis van de laatste helft der achttiende eeuw is eene droevige geschiedenis; zij schildert niet anders dan verval, zwakheid, onverstand, vernietiging van alle volksdeugd. Er zijn nog enkele lichtende punten in dit tijdvak, zoo als de schitterende zege, door Van Braam bij Malakka en Riouw behaald (1784), en de oorlogen herhaaldelijk nog op Java gevoerd en die in 1749 aanleiding gaven tot de thans nog bestaande splitsing van het Mataramsche rijk. Maar door hoeveel daden van pligtverzuim of verraad worden die enkele glorievolle

daden niet opgewogen! De Oost-Indische Compagnie had opgehouden zich door den vreemdeling te doen vreezen, en zij was tot zulk eene diepte van vernedering verzonken, dat zij in de Fransche vloot van Suffren het eenige middel zag om het behoud van hare bezittingen in Indië tegen de aanranding der Britten te verzekeren. Het eertijds zoo magtige ligchaam, dat Indie veroverde en zich in de Oostersche zeeën door allen wist te doen ontzien en vreezen, had reeds alle kracht en zelfstandigheid verloren, toen de omwenteling van 1795 een einde maakte aan zijn bestaan.

Niemand zal het ophouden van dat bestaan betreuren, - dát is zeker; maar eene andere vraag is het: moeten wij, Hollanders, roem dragen op wat de Oost-Indische Compagnie gedurende de twee eeuwen van haar aanzijn heeft verrigt; moeten wij trotsch zijn op onze vroegere Indische geschiedenis?

Het is moeijelijk om die vraag bepaald te beantwoorden. Zeker, wanneer wij letten op de schitterende wapenfeiten door de eerste grondleggers van onze Indische maatschappij verrigt, op de onsterfelijke daden waarvan het verre Oosten getuige is geweest, op de grootsche, ontzagwekkende gestalte van Koen, Speelman, Van Goens en van zooveel andere heroën der zeventiende eeuw, dan gevoelen wij ons trotsch daarop, dat die mannen onze landgenooten, onze voorvaderen zijn geweest, dat hun roem ons eigendom is; maar herdenken wij al het kwade dat daartegenover staat, de wederregtelijke handelingen der Indische gezaghebbers, hun gebrek aan goede trouw, hunne onderdrukking, hunne wreedheden, hunne latere zwakheden en lafheden; - herdenken wij al het onschuldig bloed, dat zij hebben doen vergieten, al de schande, waarmede zij zich hebben overdekt, dan wekt onze vroegere Indische geschiedenis weêrzin en afgrijzen bij ons op, dan huiveren wij terug voor het denkbeeld, dat die misdadige of eerlooze mannen tot ons volk hebben behoord, dan zijn wij bijna geneigd om, in de tallooze jammeren, die Nederland later teisterden, eene regtvaardige straf te zien voor het in het Oosten gepleegde kwaad. Soms heeft men de mannen, die vroeger over ons Indië regeerden, vergeleken met Venetië's grooten, die tijdens den luister dier Republiek, bijna met alvermogen beschikt hebben over het lot van vorsten en groote rijken; - het beeld is maar al te waar, wanneer men zich tevens herinnert, hoe Venetië's edelen, bij hunne onverbiddelijke staatkunde, voor geen wreedheid, voor geen trouw-

loosheid terugdeinsden. Onze vroegere heerschappij in Indië vloeit over, in hare geschiedenis, van heldendaden; die geschiedenis spreekt herhaaldelijk van geestkracht, van dapperheid, van vaderlandsliefde; maar hoe zelden spreekt zij van menschelijkheid, van goede trouw en van eerbied voor het regt!

II.

Het tweede tijdvak van onze Oost-Indische krijgsgeschiedenis omvat de weinige jaren, die er verloopen van de ontbinding der Oost-Indische Compagnie tot aan de vermeestering van Java door de Engelschen in 1811, - of, zoo als in Gerlach's geschiedenis wordt opgegeven, tot aan de teruggave in 1816 van de volkplantingen, die de Engelschen op ons veroverd hadden. Die jaren bevatten weinig wapenfeiten, welke men met hoogmoed mag aanhalen; integendeel, zij bevatten veel, waarover een regtgeaard vaderlander zich bedroeven moet; toch is de studie van de krijgsgeschiedenis dier jaren voor ons van hoog belang, omdat men daardoor leeren kan, op welke wijze onze Indische bezittingen verdedigd moeten worden tegen een Europeschen vijand. De misslagen en zwakheden van dat vroegere tijdvak moeten ons, heden ten dage, tot ernstige waarschuwing dienen.

Van 1795, toen Holland door de Fransche legerscharen werd overheerd, tot 1811, toen Java door de Britten werd veroverd, kan men aannemen, dat onze Oost-Indische volkplantingen zoo goed als op zich zelve gestaan hebben; zestien jaren lang zijn die volkplantingen bijna zonder verband met het moederland gebleven, bijna zonder ondersteuning vandaar. Het korte tijdsverloop van rust, dat op het vredesverdrag van Amiëns volgde, moge hierop eene uitzondering hebben gemaakt, en evenzoo moge het tijdens den langdurigen oorlog met Engeland aan enkele Hollandsche vaartuigen gelukt zijn, om aan de vijandelijke kruisers te ontkomen en Java te bereiken; dit waren echter zeer zeldzame uitzonderingen, en over het geheel kan men aannemen, dat de vloten, waarmede toen Engeland alle zeëen beheerschte, de gemeenschap tusschen Nederland en zijne Indische bezittingen geheel afgebroken hadden. Toch zijn die be-

zittingen, gedurende die reeks van jaren, op zich zelve blijven bestaan, een overtuigend bewijs, dat zij levenskracht genoeg hebben om eenigen tijd zonder hulp van buiten te blijven. In onze dagen, nu het ontstaan van een oorlog van ons land tegen Groot-Brittanje of Frankrijk even zoo tot onmiddellijk gevolg zou hebben het afbreken der gemeenschap met Indië, mogen wij er dus evenzeer op rekenen, dat het verlies van die gemeenschap geenszins het verlies van Indië zelve na zich sleept, maar dat integendeel onze Indische heerschappij sterk genoeg is om eenige jaren door eigen krachten te bestaan. De welvaart en hulpmiddelen van onze Indische bezittingen zijn thans oneindig grooter dan geheel in het begin van deze eeuw, en wij kunnen er bijna zeker op rekenen, dat, wanneer Engeland's of Frankrijk's vloten aan ons den toegang tot Java afsluiten, de Noord-Amerikanen altijd daar zijn om de rijke voortbrengselen van dat eiland weg te voeren, en daar aan te brengen alles wat Java voor zijn bestaan en voor zijne verdediging noodig heeft. De kansen op het behouden van Oost-Indië zijn voor ons veel beter dan vroeger.

Eene kleine, maar krachtig zamengestelde scheepsmagt kan in de Indische wateren voor ons een overwegend voordeel opleveren, hetzij door 's vijands handel en zeevaart te bedreigen en te benadeelen, hetzij door de gemeenschap te onderhouden tusschen onze verschillende Oostersche bezittingen, en die bezittingen tijdig ter hulp te komen, of den vijand te dwingen ze niet anders aan te vallen dan met zeer aanmerkelijke strijdkrachten en met zeer kostbare toerustingen. In het tijdvak van 1795 tot 1811 hadden wij zulk eene scheepsmagt in Indië, onder het bevel van den admiraal Hartsinck; maar van die magt werd weinig of geen gebruik gemaakt; de vlootvoogd werd niet bezield door den stouten en krachtigen geest van de vlootvoogden uit Holland's heldentijd; hij bleef werkeloos, omdat hij geene bevelen had tot handelen. Te regt veroordeelt Gerlach die werkeloosheid, en beroept zich daarbij op Napoleon's getuigenis, die in die Hollandsche vloot op Java, in verband met een Fransch smaldeel van den admiraal Linois, het middel zag om de Engelsche vlag van de Indische zeëen te doen verdwijnen; - en waar is het, dat, indien de eerste Fransche keizer zich enkele keeren overdrevene voorstellingen heeft gemaakt van de werking zijner oorlogsvloten, vele zijner inzigten echter goed en juist waren, en het tot hare verwezen-

lijking Napoleon alleen heeft ontbroken aan vlootvoogden, welke die inzigten begrepen en iets in zich hadden van den geest van De Ruyter of van Nelson. Thiers heeft overtuigend aangetoond, dat, indien Napoleon's beramingen bij den tegen Engeland gevoerden zee-oorlog verijdeld zijn geworden, dit voor een goed gedeelte te wijten is geweest aan de middelmatigheid der mannen, die aan het hoofd zijner vloten hebben gestaan.

De Britsche scheepsmagt, onder den admiraal Pellew - later onder den naam van lord Exmouth bekend door de tuchtiging van Algiers - vernielde in 1807 de laatste overblijfselen van de Hollandsche vloot in Indië; die vloot ging op eene roemlooze wijze te niet, en slechts een enkel onverschrokken zee-officier, Bagelaar, heeft zich in die jaren door een wapenfeit onderscheiden luisterrijk genoeg om in Gerlach's geschiedenis vermeld te worden.

Ook het Nederlandsche leger in Indië was van lieverlede tot een trap van zwakheid afgedaald, die het buiten staat stelde om de verdediging van Indië goed te verrigten; het was in 1808 verminderd tot op eene getalssterkte van hoogstens 7000 man. Gelukkig, dat toen ter tijd, als bewindhebber over Indië, een man optrad, krachtig genoeg van geest en van wil, om den val onzer Indische heerschappij te vertragen, en - ware hij aan het gezag gebleven - dien misschien geheel te voorkomen.

Herman Willem Daendels is een dier buitengewone menschen geweest, die zich een blijvenden naam in de geschiedenis verworven hebben, een naam, die met bewondering of met haat wordt uitgesproken, maar nooit met onverschilligheid of met geringschatting. Het karakter van dien man is eene wondere mengeling geweest van goed en van kwaad; zijn levensloop levert veel op dat aantrekt, veel dat weêrzin inboezemt. De tijd waarin hij leefde, de omstandigheden waarin hij zich heeft bevonden, verklaren vele zijner daden, verontschuldigen die vaak, regtvaardigen ze soms. Daendels, met dien krachtigen, vurigen geest, die hem bezielde, voelde zich geheel misplaatst in onze, op het einde der achttiende eeuw zoo verouderde Republiek, waar zijne bekwaamheden zich niet konden doen gelden, waar zijne eerzucht geen vrije baan vond. Dat omslagtige, verwarde staatsstelsel, die heerschappij, uitgeoefend door een enkelen stand of door eenige weinige geslachten, die aristokratische misbruiken en oligarchische verkeerdheden, waren niet te verduren

voor den man des volks, die zijne waarde gevoelde; en eene persoonlijke beleediging hem aangedaan, en waarvoor hij te vergeefs voldoening zocht, verbrak de laatste banden, welke hem aan ons staatswezen verbonden, en deed hem de wapenen opvatten tegen de bestaande orde van zaken. De patriottische partij bezweek bij dien kamp van 1787, toen hare tegenstanders den vreemdeling in onze staatstwisten mengden en een Pruissisch leger ons grondgebied betrad; en de ballingschap was het deel van de mannen, die zich het meest hadden onderscheiden als kampvechters tegen het Huis van Oranje. Frankrijk bood die bannelingen eene wijkplaats aan; en daar was het, dat Daendels zijne krijgskundige vorming ontving en zich bij hem die hoedanigheden ontwikkelden, welke hem als krijgsbevelhebber eene zoo uitstekende plaats hebben verworven; daar ook denkelijk was het, dat hij, door het zien van zoo vele gewelddadige handelingen, onder den schijn van ijver voor de vrijheid gepleegd, er zich van lieverlede aan gewende, om regt en wetten gering te achten en, zonder gewetensbezwaar, den bijstand van de kracht der wapenen in te roepen, tot daarstelling van wat hij meende goed en heilzaam te zijn.

Daendels voert, in 1793-1795, de wapenen tegen zijn vaderland, - eene misdaad, die niet te regtvaardigen of te verdedigen is, maar die eenigzins daarmede kan verontschuldigd worden, dat in dien rampzaligen tijd velen zich aan diezelfde misdaad hebben schuldig gemaakt: wanneer *hij* de Fransche legers eenen weg baande naar Nederland, om aan zijn vaderland de vrijheid te geven - of wat hij vrijheid meende te zijn - dan hadden *anderen* vroeger de hulp van een Pruissisch leger ingeroepen, om het gezag van den stadhouder te schragen en uit te breiden. Het eene kwaad lokt het ander uit. ‘De Geldersche jongen,’ zoo als hij zich toen noemde, die hier ‘het adellijk en aristokratische ongedierte’ kwam bestrijden, was in de voorste rijen des vijands, die in 1793 en 1794 op Holland's bodem doordrong. Stout, dapper, onvermoeid, naar wraak dorstend en rusteloos woelende en kuipende om zijn wil door te drijven, was hij het, die de Fransche legerbevelhebbers, soms tegen hun zin, dwong om de krijgsverrigtingen met kracht door te zetten en van den winter gebruik te maken om onze rivieren over te trekken; de ondergang van Nederland in 1795 is voor een goed gedeelte het werk van Daendels geweest.

Die misdaad drukt op hem; geen mensch kan haar wegre-

deneren; en even weinig kan iemand zijne goedkeuring schenken aan die herhaalde daden van geweld, waardoor Daendels in de nieuw opgerigte Bataafsche Republiek de staatkundige beginselen doordreef, die hij was toegedaan. Hoogen lof, daarentegen, verdient hij voor zijne handelingen in Noord-Holland in 1799; dat hij, in dat jaar, in den kamp tegen de Engelschen en Russen, zich als gewoonlijk kenmerkte door eene buitengewone dapperheid, die met gevaar en dood scheen te spotten en die de geestdrift zijner soldaten in de hoogste mate opwekte, is iets wat door niemand ontkend of betwijfeld wordt; maar, de uitmuntendheid van den *krijgsman* erkennende, is men soms onregtvaardig geweest in het beoordeelen van de waarde des *aanvoerders*; en toch, de oordeelkundige studie van den veldtogt van Noord-Holland in 1799 geeft de overtuiging, dat Daendels, toen, als legeraanvoerder, eene geestkracht en eene bekwaamheid heeft doen blijken, die in geenen deele tot de gewone en alledaagsche zaken behooren.

Die man, tot Maarschalk van Holland verheven - eene naäping van de fransche legerinstellingen, waaraan de zwakke koning Lodewijk Napoleon zich vaak schuldig maakte - neemt den 1sten Januarij 1808 het bewind over Neêrland's-Indië op zich, en blijft dit uitoefenen tot in Mei 1811. Slechts drie jaren regeert hij Indië, maar die drie jaren zijn hem voldoende om daar een diepen, blijvenden indruk achter te laten; om daar zóó veel te veranderen, te hervormen, af te breken en te stichten, dat zelfs thans, nu reeds de helft van eene eeuw over zijn bestuur is voorbijgegaan, de herinnering aan dat bestuur nog levendig is in ieders geheugen. Het zou eenzijdig zijn en strijdig met de waarheid, om al de handelingen van Daendels, als Regent over Indië, te verdedigen en goed te keuren: die handelingen zijn vaak willekeurig, ruw, wederregtelijk geweest; maar toch, zij beoogden het algemeene welzijn en voerden meestal ten doel. Daendels heeft over Indië geregeerd met eene onbeperkte magt, zoo als een Turksche Mustapha of Ibrahim over zijn Pachalik, - maar mét de geestkracht, mét de vasthoudendheid, mét de bekwaamheid van een verlicht en kundig staatsman van het westelijk Europa. Een hard en drukkend bestuur heeft die landvoogd uitgeoefend; alles heeft hij doen buigen voor zijn wil; met ruwen hoon hen bestraft die hem weêrstand boden; noch rang noch stand ontzien, zich om wetten noch regten bekreund, en de

opoffering van menschenlevens gering geacht; in één woord, hij heeft dwingelandij over Indië uitgeoefend.

Maar is er niet veel in te brengen tot verschooning, misschien tot regtvaardiging van die dwingelandij; kon, zonder die dwingelandij, eene goede en wezenlijke hervorming plaats vinden; behoorde er niet eene geweldige hand toe, om dat oude, tot niets meer deugende gebouw ineen te doen storten, om die overal doorgedrongene misbruiken en verkeerdheden uit te roeijen, om een einde te maken aan dien hardnekkigen tegenstand, dien traagheid, eigenbelang en lang gekoesterde vooroordeelen aan het goede boden? Daendels heeft een ijzeren staf gezwaaid; maar moest dat niet het middel zijn om een einde te maken aan den doodslaap der vadsigheid en moedeloosheid, om Indië met een nieuw leven te bezielen, om nieuwe krachten te geven aan dat geheel ontzenuwd en uitgeput ligchaam? De Hollandsche landvoogd kan zijn streng bestuur verdedigen met de woorden, die een onzer dichters den eersten Napoleon in den mond legt, daar, waar deze beweert dat zijne tyrannieke regering gediend heeft om zijn Frankrijk op te heffen uit den staat van vernedering, waarin hij het vond, toen hij het gezag overweldigde:

> '..... Ik vond Frankrijk stervend,
> ik dèe 't herleven; 'k vond het diep vernederd,
> hier zwijmend, half ontzenuwd als maîtresse
> van 't koningschap, en ginds als vagebond
> verdierlijkt, ronklend in het slijk der straten.
> Ik heb die zenuwen verstaald: ik heb
> den vagebond een ander kleed geschonken;
> thans kan hij monst'ren met Europe.....'
> (Schimmel, *Napoleon Bonaparte*).

Het is hier de plaats niet om uit te weiden over den algemeenen gang der regering van Daendels over Indië; het is voldoende hier alleen kortelijk op te noemen wat hij voor het krijgswezen gedaan heeft; dát reeds getuigt van zijne overgroote werkzaamheid, van zijn doorzettenden aard, die zich door geene hinderpalen of zwarigheden liet afschrikken. Het leger, door nieuwe wervingen bijna verdriedubbeld, en, uit hoe gebrekkige bestanddeelen ook zamengesteld, toch door eene doeltreffende krijgstucht tot eene redelijk goede krijgsmagt gevormd;

eene inlandsche ruiterij, de Djajang-Sekars, opgerigt, die de beste diensten bewees; Soerabaya met menige militaire inrigting bedeeld en meer sterkte daaraan gegeven door den bouw van het fort Lodewijk; de stelling bij Meester Cornelis verschanst; op Java's westkust de Merak's-baai bewapend en ter verdediging ingerigt; kazernen, kruidmagazijnen en andere krijgsinrigtingen op verschillende plaatsen daargesteld; kanonneerbooten en andere kleine gewapende vaartuigen voor de kustverdediging gebouwd; ziedaar, met dien vermaarden grooten weg, die Java over de geheele lengte doorsnijdt, van Anjer tot Panaroekan, wat Daendels voor het Indische krijgswezen gedaan heeft. Krachtig streefde de landvoogd er naar, om den inboorling ontzag in te boezemen voor de Hollandsche wapenen: Bantam, dat zich schuldig gemaakt had aan den moord van een Hollandsch bevelhebber; Cheribon, dat teekenen van onwil en wederspannigheid had gegeven, werden onverwijld bij het Hollandsche gebied ingelijfd; en de vorsten van Solo en van Djocjokarta, die plotseling den Hollandschen landvoogd met eene sterke krijgsmagt in hunne hoofdsteden zagen verschijnen, haastten zich om voor ons voordeelige overeenkomsten te sluiten. Met onverbiddelijke strengheid strafte Daendels het pligtverzuim en de lafheid; de rampzalige bevelhebber, die den 19^{den} Februarij 1810, zonder eenige noodzakelijkheid, Ambon aan eene kleine Engelsche magt overgaf, werd daarvoor door een krijgsraad gevonnisd en ter dood gebragt. Goede, lofwaardige handeling in eene regering, die zich medepligtig maakt aan de misdaad, wanneer zij die ongestraft laat.

De inlijving van Holland in het Fransche keizerrijk maakte een einde aan het bestuur van Daendels, die door Napoleon naar Europa werd teruggeroepen; te kwader ure - want met het vertrek van dien landvoogd was Java aan den aanval des vijands prijs gegeven, terwijl zijne buitengewone geestkracht misschien nog voldoende zou zijn geweest om dat eiland voor ons te behouden. Een eeretitel voor Daendels is het, dat hij zijne hooge betrekking in Indië niet misbruikt heeft om daar rijkdommen op te zamelen; arm, zonder middelen van bestaan, was hij later gedwongen zijne diensten aan te bieden aan de regering, die, na de omwenteling van November 1813, over Nederland optrad; de nood dwong hem toen elke betrekking aan te nemen, die men hem wilde toewijzen; en de haat zijner menigvuldige vijanden liet hem niets anders over dan de benoeming

tot landvoogd over de Guinesche goudkust, - eene betrekking verre beneden de hooge waardigheden, die hij had bekleed, eene betrekking, die in onzen tijd dikwijls vervuld is geworden door een officier van zeer ondergeschikten rang. Het moordende klimaat sleepte hem daar spoedig ten grave; - en wel mag zijn dood eene bron van verwijt en wroeging zijn geweest voor hen, die een man van zoo uitstekende bekwaamheden tot zoo nietigen werkkring doemden, en die een leven, dat nog zoo nuttig had kunnen zijn voor het vaderland, roekeloos prijs gaven aan de verderfelijke werking van Afrika's keerkringen. Maar niet enkel bij zijn leven, ook na zijn dood is miskenning het deel van Daendels geweest; dat men zijne gebreken, zijne verkeerde handelingen aanwijze en gispe - niets regtmatiger dan dat; want voor den vrijen man moet het regt boven alles gelden, en het is hem onwaardig een afgodischen eerbied te bewijzen aan het ruwe geweld. Maar dat men blind blijft voor de schitterende hoedanigheden van Daendels; dat men onvermeld laat de uitstekende diensten, die hij aan zijn vaderland heeft bewezen; dat men het buitengewone en heldhaftige in zijn karakter niet naar eisch huldigt; - dat is iets, dat men nog in onzen tijd kan opmerken, en dat duidelijk bewijst, hoe veelvermogend de partijgeest is, en hoe vaak de waarheid daardoor wordt verduisterd.

Groot-Brittanje, na zich meester gemaakt te hebben van de Molukken, en na op Frankrijk de eilanden Mauritius en Bourbon te hebben veroverd, besloot eindelijk eene poging te doen tot bemagtiging van het nu geheel op zich zelf staande Java; de val van dat eiland zou de geheele val zijn van onze heerschappij over Indië, waar dan alleen de Britsche vlag als gebiedster zoude wapperen.

In Mei 1811 begon men bij Malacca de magt te vereenigen, bestemd om Java te vermeesteren. Die magt was zeer aanzienlijk; zij bestond uit een leger van ruim 11,000 man, voor de helft bestaande uit Engelsche regimenten, die in sommige opzigten door andere Europesche legers overtroffen, den dag van het gevecht toch ontegenzeggelijk de beste soldaten van de wereld zijn; voor de andere helft was dit leger zamengesteld uit Cipayers, toen nog een goeden militairen naam hebbende en zich met trotsch zelfvertrouwen verheffende op de overwinningen, die zij, onder Lake's en Wellesley's aanvoering, in Hindostan

hadden behaald. De vloot, onder den admiraal Stopford, telde 4 linieschepen, 14 fregatten en 7 korvetten, wat met een achttal oorlogschepen van de Oost-Indische Compagnie, eenige kanonneerbooten en 57 transportschepen, eene geheele scheepsmagt van een honderd zeilen uitmaakte. Neemt men in aanmerking, dat er hoegenaamd geene Hollandsche scheepsmagt meer bestond om tot de verdediging van Java mede te werken, dan komt men tot de overtuiging, dat Engeland voor deze onderneming eene overtollige sterkte aan zijne oorlogsvloot had gegeven: het derde gedeelte dier oorlogschepen was eene voldoende magt geweest om de transportschepen te beschermen en het gelukken van eene landing te verzekeren.

Bekwame mannen, stoutmoedige aanvoerders, hadden de beschikking over die geduchte strijdkrachten van Groot-Brittanje. De generaal Auchmuty, die het bevel voerde over het leger; de kolonel Gillespie en meer andere officieren, muntten uit door kennis en geestkracht; gewoon aan het leiden van krijgsscharen en aan het besturen van oorlogsverrigtingen, hadden zij dat zoo noodzakelijke en toch zoo zeldzame talent van naar eigen ingeving te werk te kunnen gaan, zonder noodig te hebben om telkens angstvallig de ontvangene voorschriften te raadplegen. De gouverneur-generaal van Britsch-Indië, lord Minto, een verlicht en edeldenkend staatsman, woonde zelf den krijgstogt tegen Java bij, en hij had tot raadsman - misschien tot leider zijner handelingen - den bekenden Stamford Raffles, een man van talent en van ongelijkbare voortvarendheid en geestkracht, maar die door zijn overdreven ijver voor de grootheid zijns vaderlands en door zijn blinden haat tegen de Nederlandsche heerschappij over Indië, zich soms heeft schuldig gemaakt aan daden, die moeijelijk zijn overeen te brengen met het volkenregt en met de wetten der menschelijkheid. - Raffles had met veel bekwaamheid reeds vooraf verstandhoudingen aangeknoopt met de inlandsche hoofden op Java en Sumatra, en daar zaden van misnoegen gestrooid, die later afval en openlijk verzet tegen de Nederlandsche regering moesten voortbrengen.

Terwijl een zoo geducht gevaar Java bedreigde, welke waren de middelen, die wij den vijand konden tegenstellen, om hem dat eiland te betwisten? Eene misnoegde bevolking, uitgeputte geldmiddelen, volstrekt geen vloot en een leger dat zeer veel te wenschen overliet. Wel is waar vindt men op een sterktestaat van den 1sten Maart 1811 dat leger begroot op een getal van

17 à 18000 man; maar daar men de geheele uitgestrektheid van Java moest bezetten, en bovendien nog Timor, Macassar en Palembang, zoo is het duidelijk, dat er niet aan te denken viel om dit geheele leger aan de Engelschen over te stellen: hoogstens de helft, 8 à 9000 man, ziedaar de magt, die men vereenigd tegen Auchmuty heeft doen optreden.

Maar ons Indisch leger was toen zwak, nog meer door de zamenstelling dan door het getal: aan Europeanen had men daarbij, alles medegerekend, maar 2400 man; en, buiten 1500 Amboinezen, bestond al het overige uit inboorlingen van Java, Bali en Madura, uit Boeginezen, uit vrijgemaakte slaven, uit alles, in één woord, wat men voor het leger maar had kunnen aanwerven, door welke middelen dan ook. Eenheid van handelen, goede gezindheid voor de zaak, waarvoor men de wapenen droeg, kon van zulk een zaamgeraapten hoop moeijelijk verwacht worden.

Ook de officieren lieten zeer veel te wenschen over. Geen toevoer uit het moederland krijgende, had men den officiersrang moeten geven aan velen, welke dien geheel onwaardig waren, en die noch de kennis, noch het karakter hadden, dat daarvoor vereischt wordt; er waren hoofdofficieren, die ter naauwernood hun naam konden schrijven; en jonge lieden zonder de minste kennis of ervaring, matrozen, handwerksgezellen hadden de epaulet verkregen. Aan vreemdelingen vooral ontbrak het daarbij niet. Natuurlijk, er waren ook bij dát leger enkele officieren, voor wie men teregt hooge achting moet koesteren; maar de slechte zamenstelling van het geheel kan men ten duidelijkste opmaken uit het gedrag van de meerderheid dier officieren, nadat de ongunstige oorlogskans Java had doen vallen. Vele dier officieren meenden toen aan al hunne militaire verpligtingen voldaan te hebben, bleven op Java achter, of traden, op schaamtelooze wijze, in Engelsche krijgsdienst; een gewezen hoofdofficier vestigde zich te Weltevreden en zette daar een herberg op; een ander officier, vroeger een Fransche kok, hervatte dadelijk zijn oud bedrijf; een derde maakte zich schuldig aan dieverij en afzetterij, en werd naar Botany-baai gebannen. In één woord, er hadden tooneelen van schande en eerloosheid plaats, die haast niet te gelooven zijn.

Zoo lang de ijzeren hand van Daendels zich over dit leger deed gevoelen, wist hij daarin verband en eenheid te brengen; en mogelijk is het dat hij, zelfs met dat gebrekkige werktuig,

's vijands aanslagen zou hebben verijdeld, en dezen gedwongen met schande en verlies van de vermeestering van Java af te zien. Veel toch, zoo niet alles, hangt van den veldheer af; en ook die legers, waarmede Frederik II eenmaal zijne schitterende overwinningen behaald heeft, bestonden grootendeels uit zeer slechte en onzuivere bestanddeelen. Maar om dus uit het kwade het goede te doen ontstaan, wordt een bekwaam en krachtig aanvoerder vereischt, die den onwil weet te doen verdwijnen, de slechte hartstogten te betoomen, de geestdrift op te wekken; en de enkele aftreding van zulk een aanvoerder doet dikwijls weêr alles uiteenspatten en het krachtige oorlogswerktuig zich oplossen in nietswaardige bestanddeelen.

Zoo ging het in 1811 op Java. De opvolger van Daendels was de generaal Janssens, een man, die teregt de algemeene achting verdiend heeft, als een man van eer en van beproefde dapperheid, - maar tevens een man, die niet de bekwaamheid had, gevorderd om het hoofd te bieden aan zoo dreigende gevaren, als toen zich zamentrokken boven onze Indische heerschappij. Janssens had vroeger de Kaapkolonie, aan zijn beheer toevertrouwd, door de Britten zien bemagtigen, en het was of daardoor het vertrouwen geschokt was, dat een legeraanvoerder moet inboezemen: het is een groot nadeel, wanneer een legeraanvoerder den naam heeft van ongelukkig te zijn. De overtuiging, die de nieuwe gouverneur-generaal zelf koesterde van zijne mindere militaire bekwaamheid, schijnt ook gedeeld te zijn geweest door keizer Napoleon, die aan Janssens bij zijn vertrek naar Java een fransch generaal had toegevoegd, om, onder Janssens, de leiding van het Indische leger op zich te nemen; die bevelhebber, de generaal Jumel, moet als het eigenlijke legerhoofd beschouwd worden. Ongelukkiger keuze dan de keuze van dien man had de Fransche regering echter moeijelijk kunnen doen: Jumel heeft, als aanvoerder bij dezen veldtogt op Java, zijne geheele ongeschiktheid doen blijken, en noch kennis, noch geestkracht betoond.

Onderrigt van het zamentrekken eener vijandelijke magt, bestemd om Java aan te vallen, maar nog onzeker op welk gedeelte van dat eiland die vijandelijke aanval het eerst zou gerigt zijn, had Janssens zijne hoofdmagt in de nabijheid van Batavia vereenigd. Die oude hoofdstad van Neêrland's Indië was, echter, niet regtstreeks vatbaar voor verdediging, evenmin als er kans bestond om eene landing des vijands in hare

nabijheid te beletten. Het Nederlandsche leger - wij zullen die benaming behouden, hoezeer op dat oogenblik Nederland een deel uitmaakte van het Fransche keizerrijk, - had zich daarom meer landwaarts in zaamgetrokken, op een uur of drie ten zuiden van Batavia, bij Meester Cornelis, eene verschanste stelling door Daendels aangelegd.

Thans is men, over het algemeen, van oordeel, dat het verdedigingsstelsel voor Java, voorgestaan door den gouverneurgeneraal van den Bosch, het beste is, en de verdediging van dat eiland plaats moet hebben, niet in de nabijheid der zee, maar in het binnenland. In een uitmuntend werk over de verdediging van Neêrland's Indië heeft de kolonel De Vaynes van Brakell dat stelsel van Van den Bosch uitvoerig uiteengezet, en er met kracht op aangedrongen om, al dadelijk, den zetel der regering te verplaatsen van Batavia - of van Weltevreden - naar het binnenland, ten einde zich te vrijwaren voor het nadeel, dat het bezetten van de hoofdplaats door eene gelande vijandelijke magt kan te weeg brengen. - Worden wij op Java aangevallen door een vijandelijk leger, dan brengt ons belang het mede om niet dadelijk de beslissing te zoeken, niet dadelijk slag te leveren in de nabijheid der zee, waar de vijand in zijne vloot en in de plaats, waar hij geland is, alle middelen kan hebben die noodig zijn voor zijn onderhoud en verzorging; integendeel, ons belang brengt het dan mede, om vooreerst een beslissenden strijd te ontwijken, terug te trekken naar eene gunstige stelling in het binnenland, den vijand te noodzaken ons daar op te zoeken, hem zoo doende te dwingen tot vermoeijende marschen, hem van zijne vloot en van zijne overige hulpmiddelen te verwijderen, en den oorlog te rekken, - daar wij dan zeker kunnen zijn, dat ziekten en ontberingen, nog meer dan vuur en staal, 's vijands legermagt met elken dag zullen doen verminderen. Algemeen oordeelt men dan ook, dat, om aan deze inzigten te beantwoorden, de stelling bij Meester Cornelis veel te nabij de kust was, zoodat de bij Batavia gelande vijand die stelling met te weinig bezwaar kon bereiken.

Lord Minto, bekend met den toestand van zaken op Java, besloot de landing te verrigten in de nabijheid van Batavia; hij rekende er met grond op, dat wel niet de vermeestering van die hoofdstad, maar het verslaan van de Nederlandsche krijgsmagt te Meester Cornelis, de vermeestering van geheel

Java ten gevolge zou hebben. Den 4^{den} Augustus 1811 komt de Engelsche vloot voor Tjilenting, eene goede landingsplaats op een uur of drie afstands ten oosten van Batavia; de ontscheping vangt nog dien dag aan en wordt de volgende dagen voortgezet, zonder dat er van de zijde des verdedigers iets gedaan wordt om dit te verhinderen. Den 7^{den} Augustus trekken de Britten het riviertje over bij Antjol, tusschen Tjilenting en Batavia; den 8sten bezetten zij die hoofdstad, welke door de onzen ontruimd is.

Dat men de landing van een vijandelijk leger, beschermd door de overmagtige artillerie van eene sterke oorlogsvloot, op eene kust als die van Tjilenting niet beletten kon, lag in den aard der zaak, en even zoo moeijelijk was het den gelanden vijand te verhinderen tot Batavia door te dringen, en onraadzaam zich in te laten met de verdediging van die stad. Maar daarom behoefde men nog niet den vijand alles prijs te geven, zonder hem den minsten wederstand te bieden. Daendels had, in der tijd, de bruggen tusschen Tjilenting en Batavia laten afbreken en alle toebereidselen gemaakt om de landstreek tusschen die beide plaatsen onder water te zetten; zijn voornemen was het, klaarblijkelijk, om, bij eene landing des vijands te Tjilenting, dien vijand het doordringen tot Batavia voet voor voet te betwisten, hem tijd te doen verliezen, en hem te dwingen lang in de nabijheid der ongezonde zeekust te blijven. De vijand zou daardoor manschappen, tijd en zelfvertrouwen verloren hebben, en de verdediger, die het daarheen kan brengen, heeft reeds veel gewonnen.

Voor de Britten was het eene hoofdzaak, om hunne magt niet op te hoopen in het ongezonde Batavia, maar zoo spoedig mogelijk zich zuidwaarts uit te breiden. Zij doen dit. In den vroegen morgen van den 10^{den} Augustus rukt Gillespie, met eene voorhoede, bestaande uit 1000 man Britsche troepen en 450 Cipayers, met 4 stukken geschut door Weltevreden, en ontmoet aan de andere zijde van de Chinesche bazar eene kleine troepenmagt, door Jumel aangevoerd, die ook 4 stukken rijdende artillerie bij zich heeft; die vuurmonden van den Franschen bevelhebber bestreken den grooten weg van Weltevreden, terwijl de infanterie, aan weêrszijden van dien weg geplaatst, regts geleund was aan eene vaart, de Slokkan, en links zich uitbreidde naar de zijde van de rivier van Batavia, maar te ver verwijderd bleef van die rivier, om daardoor beveiligd te zijn tegen eene omtrekking.

Gillespie, dit zwakke gedeelte van 's vijands stelling opmerkende, besluit zijn aanval daarop te rigten; terwijl zijn geschut het vuur der stukken van Jumel beantwoordt, gaat een gedeelte der Britsche magt om 's vijands linkervleugel heen, zonder dat door Jumel iets gedaan wordt om die omtrekking te verhinderen. De troepen van den Franschen generaal worden daarop teruggedrongen; zijn geschut, geheel zonder ondersteuning gelaten, door de Engelschen met de bajonet veroverd; en eindelijk door een aanval van een eskadron Engelsche dragonders de Nederlandsche magt in wanorde teruggedreven tot in de nabijheid van Meester Cornelis. Het gevecht had twee uren geduurd, en een verlies van nog geen honderd man gaf hier aan Gillespie de overwinning, die, behalve aan zijn eigen stout beleid en aan de dapperheid zijner soldaten, geweten moet worden aan Jumel's onbekwaamheid en aan de zwakheid van enkele der corpsen, die hij aanvoerde. Andere gedeelten van het Nederlandsche leger hadden daarentegen met dapperheid gestreden, onder anderen het 1ste regiment, dat hier een geducht verlies leed: de overste De Moor, van dat regiment, sneuvelde; evenzoo Alberti, het hoofd van den generalen staf van het Indische leger. De verliezen der Nederlanders waren veel grooter dan die hunner vijanden. Dapper streden ook de Boeginezen, die tot de rijdende artillerie behoorden en die zich bij hunne vuurmonden lieten dooden, zonder lijfsbehoud te willen aannemen. Zulke soldaten hadden door een Daendels aangevoerd moeten zijn!

Dit gevecht bij Weltevreden, het voorspel van den grooteren strijd, die over het lot van Java zou beslissen, had voor de Britten het gewigtig voordeel, dat zij nu gebruik konden maken van de militaire gebouwen en voorraad, welke Daendels op Weltevreden vereenigd had, en die men verzuimd had te vernielen en weg te voeren. In dat gezonde oord trok nu het leger van Auchmuty te zamen, ten einde vandaar Meester Cornelis, het brandpunt van 's vijands magt, aan te vallen.

Die stelling bij Meester Cornelis was op te korten afstand van de zeekust, maar anders was zij in vele opzigten voordeelig voor de verdediging. Dit verschanste kamp bevond zich op eene hooge vlakte, in de lengte doorsneden door den grooten weg van Weltevreden naar Buitenzorg en begrensd westelijk door de rivier van Batavia en oostelijk door het kanaal de Slokkan. De ruimte tusschen die beide wateren, 6 à 700 el, was aan den

noordkant, naar de zijde van Batavia en Weltevreden, afgesloten door twee vierhoekige schansen, sterk bewapend, en die voor zich hadden eene doorloopende borstwering met diepe gracht, waarin men het rivierwater kon brengen. De zuidzijde van het verschanste kamp, bijna een half uur gaans van de noordzijde verwijderd, sloot evenzoo de ruimte tusschen de rivier en het kanaal af door eene versterkte linie. Onaanvalbaar waren dus de noordzijde en de zuidzijde van het verschanste kamp wel niet, maar toch zeer sterk, zeer vatbaar voor eene goede verdediging. Aan de westzijde werd dat kamp beschermd door de rivier van Batavia en door verschillende batterijen daarbij aangelegd; aan de oostzijde diende de Slokkan tot dekking; en twee bruggen, welke men over die vaart had laten bestaan, gaven gelegenheid tot aanvallende bewegingen en schenen genoegzaam verzekerd door de daarbij liggende en sterk bewapende schansen. De groote binnenruimte van het verschanste kamp bevatte kazernen en kruidmagazijnen, en leverde alle middelen op om de verdedigende magt te plaatsen en te verzorgen. Aan geschut ontbrak het niet: de verschillende schansen en batterijen waren met meer dan 200 vuurmonden bewapend. De sterkte der verdedigende magt wordt niet bepaaldelijk opgegeven, maar zal denkelijk 8 à 9000 man hebben bedragen.

In één woord, de verschanste stelling bij Meester Cornelis had groote krijgskundige voordeelen, en zou in 1811 vatbaar geweest zijn voor eene zeer goede verdediging, - wanneer daar niet ontbroken had de ziel van elke goede verdediging: een bekwaam, krachtvol bevelhebber. De gouverneur-generaal Janssens had geheel en al van het opperbevel afgezien, openlijk aan zijne officieren verklarende, dat zijne ondervinding en zijne kennis niet toereikende waren voor die taak; - men kan aan het openhartige en nederige van die verklaring hulde toezwaaijen; maar men kan ook tevens de vraag doen: met welk regt bekleedde dan de generaal Janssens zijne hooge betrekking, waarvoor hem de geschiktheid ontbrak? Naar eene hooge betrekking te streven, wanneer men vooruit weet, dat men niet de bekwaamheid bezit, die daarvoor gevorderd kan worden, is eene lakenswaardige handeling.

Jumel was door die zedelijke aftreding van den gouverneurgeneraal de wezenlijke opperbevelhebber geworden; en het jammerlijke beleid van dien Franschen generaal doofde de laatste vonk uit van zelfvertrouwen en van geestdrift bij het reeds zoo

slecht zamengestelde leger. Eene enkele bijzonderheid moge dienen om een denkbeeld te geven van wat Jumel als legerhoofd is geweest: hij vaardigt uitvoerige voorschriften uit aan zijne onderbevelhebbers in het kamp van Meester Cornelis; en wat houden die voorschriften in? - niets anders, dan wat men te doen zal hebben, wanneer het Britsche leger de verschanste legerplaats bemagtigt en de verdedigers slaat; die voorschriften spreken alleen van nederlaag en van terugtogt. Daar, waar de veldheer de zaken zoo somber inziet en zich op zoo sombere wijze uit, is het daar vreemd, dat ook de soldaat den moed verliest?

Ongehinderd laat men het Britsche leger zich voor het verschanste kamp nederslaan, zijn belegeringsgeschut aanvoeren, en in den nacht van den 20sten Augustus zijne loopgraven openen op 5 à 600 el afstands van het noorderfront van Meester Cornelis. Drie batterijen der Engelschen worden daar bewapend met 20 zware kanons en 9 mortieren en houwitsers. Op sterk aandringen van Janssens wordt eindelijk besloten een uitval te doen om die vuurmonden te bemagtigen of onschadelijk te maken; die uitval mislukt echter, omdat van de twee kolonnes, welke daarvoor bestemd zijn en den 22sten vóór het krieken van den dageraad zich in beweging stellen, de eene, die de linkerzijde der vijandelijke werken moet omtrekken, door de duisternis verdwaalt en niets uitvoert; de andere kolonne zich wel meester maakt van de Engelsche batterijen, maar te zwak is om ze zoo lang in bezit te houden, als noodig is voor het vernagelen der vuurmonden.

Die mislukte uitval had geen ander gevolg, dan dat de vijand daardoor waakzaam werd gemaakt en het hervatten van zulk eene onderneming belette. De Britten, hunne batterijen voltooid hebbende, openen hun vuur, dat krachtig beantwoord wordt door een veertigtal vuurmonden in de twee schansen van het noordelijk front van Meester Cornelis. Vier dagen lang (22-25 Augustus) weêrgalmt het schutgevaarte, dat aan weêrskanten een aantal strijders doet sneuvelen; aan onze zijde, onder anderen, vindt de luitenant-kolonel Haringsma hier den dood. Auchmuty, toen meenende 's vijands kracht genoeg te hebben geschokt en bekend met de ontmoediging en geringe krijgstucht der verdedigers, besluit over te gaan tot de bestorming van Meester Cornelis.

Die bestorming, grootendeels op verrassing gegrond, zal in

den vroegen ochtend van den 26sten Augustus geschieden en voornamelijk gerigt zijn tegen de oostelijke zijde van het verschanste kamp, de zijde door de Slokkan beschermd. Geleid door een Franschen overlooper, die de naauwkeurigste inlichtingen gegeven heeft omtrent de gesteldheid van zaken bij de verdedigers, zal Gillespie zich nog gedurende den nacht op marsch begeven, om langs eenen omweg de noordelijkste brug over de Slokkan te bereiken; voorwaarts van die brug ligt eene vierhoekige schans, die overvallen en genomen moet worden; en daarna, snel de brug overtrekkende en links aanhoudende, moet Gillespie evenzoo de schans bestormen, die onmiddellijk daarbij ligt, maar aan den overkant van de vaart. De kolonel Gibbs, met zijne brigade Gillespie op den voet volgende, moet, na de brug over de Slokkan te zijn overgegaan, regts aanhouden en eene der twee schansen van het noordelijk front aanvallen; de andere van die twee schansen zal gelijktijdig bestormd worden door Macleod met zijn regiment, het 69ste, die daartoe regtstreeks uit de loopgraven oprukt. Eene kleine afdeeling, onder den majoor Yule, zal langs den linkeroever van de rivier van Batavia voortrukken, om het verschanste kamp aan de zuidzijde te verontrusten en daardoor de magt der verdedigers te verdeelen. Het overige van het Engelsche leger bezet de loopgraven of blijft achterwaarts als reserve staan, gereed om daarheen te snellen waar hulp noodig is.

Een overlooper, een Schotsch soldaat, heeft in het kamp van Meester Cornelis de tijding aangebragt, dat de vijand eene bestorming voorneemt; en Janssens beveelt daarop Jumel de meeste voorzorg aan, en gelast dat hij vóór 3 uur 's ochtends de geheele legermagt onder de wapenen zal doen komen. Door zorg en onrust geprikkeld, als de Agamemnon uit den Ilias, is Janssens op dat uur reeds te paard en dwaalt nog in de nachtelijke duisternis door het kamp; hij bereikt het noorderfront, vindt alles nog in rust en ontdekt dat Jumel niet het minste gevolg heeft gegeven aan de ontvangene bevelen; hij ontbiedt dien generaal en overlaadt hem met welverdiende verwijten; maar plotselings wordt de stilie van den nacht door onheilspellende kreten afgebroken: het zijn de zegekreten van de Britische soldaten, die als overwinnaars de eerste schans binnendringen.

Gillespie heeft op zijn togt de bezwaren ondervonden, die een moeijelijke weg en de nachtelijke duisternis opleveren; en de dag is op het punt van aan te breken, toen hij de schans

bereikt vóór de brug over den Slokkan. Het aanroepen der voorste ruiterposten der verdedigers wordt als vriend beantwoord; de Britsche kolonne trekt ongehinderd voort; zij bereikt en overvalt eene veldwacht, wier manschappen gedood worden of gevangen genomen. Eerst toen ontdekt men in het kamp 's vijands aanval; het alarm wordt algemeen; aan alle zijden verheffen zich vuurpijlen en lichtkogels en het geschut in de schansen bij de brug over de Slokkan opent zijn vuur op de Britten. Maar de aanvallers, geen tijd verliezende, storten zich onverwijld op de schans vóór de brug gelegen, en in een oogwenk - de kanonniers der verdediging hebben den tijd niet om een tweede schot te doen - is die sterkte genomen; het bataillon, dat daarin bezetting hield, gaat geheel verloren. Gillespie, dat eerste voordeel doorzettende, trekt dadelijk daarop de brug over, wendt zich links en stort zich evenzoo op de nabijliggende schans; hier is de zege niet zoo spoedig beslist; de verdediger biedt wakker tegenstand en doet velen der aanvallers sneuvelen; maar eindelijk, na een hevigen strijd in het binnenste der schans, blijft ook hier de overwinning aan Gillespie's soldaten. Verrast, nog bijna gedurende de nachtelijke duisternis, zijn de Nederlanders daardoor weinig strijdvaardig; de vuurmonden, die de brug over de Slokkan moesten bestrijken, doen slechts enkele en slecht gerigte schoten op den vijand.

Gibbs is zijn wapenbroeder op den voet gevolgd, dadelijk na hem de Slokkan overgegaan, heeft zich daarop regts gewend en is eene der twee schansen van het noorderfront binnengedrongen. In die sterkte voert het bevel de majoor Mulder, een braaf krijgsman, zoo als er toen te weinig waren bij het Indische leger; - Mulder heeft twee dagen te voren zijne wapenbroeders verzekerd, dat hij zich liever in de lucht wil laten springen dan een krijgsgevangene der Britten te worden; hier toont hij, dat hij een man van zijn woord is: geen kans ziende om de schans langer aan den vijand te betwisten, steekt de bevelhebber den brand in het kruid. Eene vreeselijke uitbarsting vernielt de schans en verplettert of verminkt de bezetting en de binnengedrongen bestormers; drie grenadierkapiteins der Engelschen, met een aantal hunner soldaten, vinden hier den dood; Gibbs zelf, met velen der zijnen, wordt op een aanmerkelijken afstand weggeslingerd.

Er heeft een oogenblik van verwarring en ontzetting bij het Engelsche leger plaats, en had Janssens toen zijne bataillons

bijeen gehad, dan is het niet onwaarschijnlijk, dat hij, die bataillons onverwijld doende aanvallen op den verschrikten vijand, dezen weêr uit het verschanste kamp teruggeworpen en eene overwinning behaald zou hebben, die het behoud van Java kon zijn. Maar de Nederlandsche bataillons, alleen door het krijgsrumoer uit hunnen rustigen slaap opgeschrikt, komen toen pas onder de wapenen en zijn nog niet beschikbaar; en lang voor dat die bataillons gereed zijn voor het gevecht, heeft de kortstondige verwarring bij de Britsche troepen reeds geheel opgehouden en zetten zij den loop hunner overwinningen voort. Macleod, met het 69ste regiment uit de loopgraven opgerukt, heeft met schitterende dapperheid de andere der twee schansen van het noordelijke front bestormd en genomen; de heldhaftige aanvoerder bekoopt die overwinning met den dood. Gillespie doet een ander Engelsch regiment, - het 59ste, ook door een Macleod aangevoerd - in het binnenste van het kamp voortrukken, naar de zijde der kazernen; dit regiment werpt de vijandelijke magt overhoop en slaat den aanval af, door Jumel met de ruiterij ondernomen. Die nederlaag en de verschijning van de kleine afdeeling van den majoor Yule aan de zuidzijde van het kamp, eindigen den strijd; de tegenweêr houdt op: vlugt en vervolging beginnen. Janssens zelf, die groote persoonlijke dapperheid betoond had, wordt door den stroom der vlugtelingen medegesleept en ontkomt spoorslags aan de hem narennende Engelsche ruiterij.

Die veldslag bij Meester Cornelis, op den 26sten Augustus 1811, was eene volkomene overwinning voor de Britten geweest; zij hadden het verschanste kamp met het talrijke geschut en al den voorraad, die daar aanwezig was, genomen en 6000 gevangenen op hun vijand gemaakt. Het Hollandsche leger had door die ééne nederlaag opgehouden te bestaan; het weinige, dat van het slagveld ontkwam, verspreidde zich regts en links; de inlandsche soldaten keerden naar hunne dorpen weêr; de Europeanen vielen, voor en na, den overwinnaars in handen. Het lot van Java was beslist.

Nog deed Janssens eene wanhopige poging om de verdediging van dat eiland voort te zetten; en zeker, hierin handelde hij geheel en al naar de wetten van eer en pligt, die een aanvoerder gebiedend voorschrijven, om ook de laatste, ook de onwaarschijnlijkste kans niet te verzuimen, alvorens het bloedig spel des oorlogs aan den vijand gewonnen te geven. Van het

slagveld van Meester Cornelis naar Samarang gesneld, bereikte hij die stad geheel in het begin van September en begon eene troepenmagt te verzamelen bij Oenarang, 2 of 3 uur ten zuiden van Samarang. Wanneer men de sterkte van die troepenmagt op 8000 man vindt begroot, dan stelt men zich voor, dat die magt niet onaanzienlijk moet genoemd worden; maar die voorstelling verdwijnt geheel en al, wanneer men leest, hoedanig de zamenstelling van dat legertje was; wanneer men verneemt, dat het bijna geheel en al bestond uit de hulptroepen, door de vorsten van Solo en Djocjokarta geleverd, - soldaten, die maar in haast hier en daar waren geprest, die alleen met pieken en stokken gewapend waren, en die niet de minste oefening, krijgstucht of strijdlust hadden. Falstaff's vermaarde krijgsschaar was nog eene keurbende, in vergelijking van dit leger.

Geen oogenblik is die zaamgeraapte hoop dan ook bestand tegen den schok van de uitmuntende Engelsche bataillons. Den 12^{den} September landt Auchmuty te Samarang, en bemagtigt die stad zonder wederstand; den 16^{den} rukt hij naar Oenarang, aan het hoofd van slechts 1200 bajonetten en 6 stukken geschut. Bij zijne nadering stuift de magt van Janssens geheel uiteen; vergeefs is het, dat Lützow, Schultze en andere officieren het voorbeeld van dapperheid geven en eigenhandig de kanonnen afschieten op den vijand; de Javaan is niet tot stand houden te bewegen; hij vlugt, en in zijne blinde vrees vermoordt hij de Europesche bevelhebbers, die hem tegen den vijand willen aanvoeren. Auchmuty behaalt eene volkomene, maar gemakkelijke zege; en Janssens, zonder krijgsmagt meer en slechts van een klein aantal volgelingen vergezeld, is eindelijk gedwongen in onderhandeling te treden en zich over te geven aan den overwinnaar.

Die verovering van Java door de Engelschen in 1811 is de schreven geworden door de pen van een onzer uitstekendste krijgsbevelhebbers, den hertog van Saxen Weimar ‘(Précis de la campagne de Java en 1811,’ par le Duc Bernhard de Saxe-Weimar-Eisenach), en wij hebben het niet ondienstig geacht, uit die beschrijving hier alles over te nemen, wat strekken kan om over die krijgsgebeurtenis beter te doen oordeelen. Die veldtogt is voor ons van eene te gewigtige beteekenis geweest, dan dat zij niet eene aandachtige studie overwaardig zoude zijn; zij levert het *eenige* voorbeeld op van een ernstigen vijandelijken aanval op Java.

Bij dien éénen aanval is Java bezweken; - moet ons dit doen vreezen voor het in stand blijven van onze Indische heerschappij, wanneer een magtige Europesche vijand naar den val dier heerschappij streeft? - Wij gelooven dat die vrees geheel en al ongegrond zoude zijn. Aannemende, dat Frankrijk of Engeland, ter verovering van Java, thans eene even sterke krijgsmagt kan afzenden als die, welke in 1811 dat eiland aanviel, moet men echter in het oog houden, dat thans de verdedigingsmiddelen van Java veel grooter zijn, zijne hulpbronnen veel uitgestrekter, het verdedigingsstelsel veel beter beraamd, het leger veel talrijker en vooral veel beter zamengesteld; - wat dus in 1811 gebeurd is, behoeft daarom in onze dagen niet meer te gebeuren. Bovendien, uit alles wat over den veldtogt van 1811 bekend is, blijkt het overtuigend, dat de val van Java toen hoofdzakelijk is te wijten geweest aan de onbekwaamheid van het legerhoofd, en dat, wanneer een Daendels daar, toen, de teugels van het gezag had in handen gehad, de uitkomst van den oorlog geheel anders zou zijn geweest, en Java voor ons behouden zou zijn gebleven. Zorg dat gij altijd een bekwaam man hebt aan het hoofd der Indische regering, en Indië zal nog eeuwen lang de opperheerschappij van Nederland eerbiedigen; het behoud van Indië en de toekomst van ons vaderland, hangen af van de goede keus der mannen, aan wie, in Indië, het opperste gezag wordt in handen gegeven.

W.J. KNOOP.

(*Het slot in het volgend nommer.*)

Multatuli versus Droogstoppel, Slijmering en C°.

Max Havelaar, of de Koffijveilingen der Nederlandsche Handelmaatschappij, door Multatuli.

I.

‘Een vuilaardig boek, een schandelijk schotschrift,’ zeggen de Droogstoppels en Slijmeringen; ‘een boek vol edele en ridderlijke gevoelens, en een maar al te zeer verdiend verwijt aan het volk van Nederland,’ zeggen de geestverwanten der Havelaars; ‘een boek van een veel te heftig karakter en dat een schrijver van een zeer onpraktischen zin verraadt, maar waarin toch openbaringen aangaande den toestand van Java voorkomen, die geen weldenkende in den wind mag slaan,’ ziedaar het oordeel der mannen van het *juste-milieu*. Maar hoe uiteenloopend het oordeel over de strekking van dit werk wezen moge, in één opzigt stemmen allen overeen, die niet volstrekt onbevoegd zijn om de letterkundige verdiensten van zulk een boek te waarderen: in bewondering van het talent van een schrijver, die, schoon thans voor de eerste maal, gelijk het schijnt, voor het publiek optredend, zulk eene ongemeene verscheidenheid van gaven, en daarbij in vele opzigten zulk een meesterschap over vormen en taal verraadt, dat men ook zijns ondanks gedwongen wordt de Nederlandsche letteren met zulk eene aanwinst geluk te wenschen. Waarlijk, wij begroeten hier een der zeldzame gevallen, waarin de *coup d'essai* voor een *coup de maître* mag gelden; een nieuw bewijs (ten ware velerlei oefening mogt zijn voorafgegaan, die

voor het publiek zorgvuldig werd verborgen), dat het genie ‘de paden der vlijtige oefening’ versmaden mag, omdat het ‘met één slag’ het regte spoor weet te vinden. Maar wat spreken wij van oefening? alsof men door oefening leeren kon zoo in de schuilhoeken van het menschelijk hart door te dringen; zoo het regte woord te vinden, dat noodig is om naar willekeur elke snaar van het gemoed te doen trillen? Wie kan dit boek lezen zonder beurtelings den fijnen glimlach in den plooi der lippen te gevoelen, en den gullen schaterlach slechts met moeite te bedwingen? zonder bij afwisseling de borst van verontwaardiging en toorn te voelen zwellen, of te ontwaren hoe uit het diep geroerd gemoed onwillekeurig een traan opwelt? zonder nu eens eene sympathetische smart te gevoelen met de ongelukkigen, die door den geessel der sarcasmen van Multatuli geteisterd worden, en dan weder - hoe ook onder protest! - te bukken onder de verpletterende energie, waarmede de schrijver zijn: ‘*ik wil* gehoord, *ik wil* gelezen worden,’ uitspreekt? Naauwelijks geloof ik, dat in den ganschen omvang der Nederlandsche letterkunde een tweede boek te vinden is, dat van zooveel versatiliteit getuigt, dat u door de opwekking der meest verschillende gewaarwordingen en hartstogten zoo *en haleine* houdt, dat het u zoo onmogelijk maakt het uit de hand te leggen, tot gij, op de laatste bladzijde van het tweede deel, genaderd zijt tot die indrukwekkende, die, haast zeide ik, ontzettende apostrophe aan den Koning:

> ‘Aan u draag ik mijn boek op, Willem den Derde, Koning, Groothertog, Prins..... meer dan Prins, Groothertog en Koning.... KEIZER van het prachtig rijk van INSULINDE, dat zich daar slingert om den evenaar, als een gordel van smaragd!
> Aan u vraag ik met vertrouwen of het uw keizerlijke wil is:
> dat de Havelaars worden bespat door den modder van Slijmeringen en Droogstoppels; -
> en dat daar ginds uwe meer dan *Dertig millioenen* onderdanen worden *mishandeld en uitgezogen in Uwen naam?*’

Maar nu meene men toch niet om den hoogen lof, dien wij aan het talent van den schrijver hebben toegekend, dat wij den

vorm van zijn boek onberispelijk achten. Integendeel, die vorm lijdt aan groote gebreken, aan grove onwaarschijnlijkheden. Maar die gebreken hangen op zoo eigenaardige wijze met de deugden te zamen, dat zij niet zouden kunnen worden weggenomen, zonder het boek van zijne grootste sieraden te berooven. Zoo wordt een aanzienlijk gedeelte van het werk besteed aan eene zeer onwaarschijnlijke geschiedenis van de wording van het boek zelf. Droogstoppel wil uit de papieren van Havelaar een boek zamenstellen, dat nuttige wenken voor de makelaars in koffij bevatten zal en bedient zich daartoe van de tusschenkomst van den jongen Stern, een Duitscher, die op zijn kantoor werkzaam is, en onder wiens handen dat boek iets zoo hemelsbreed verschillends wordt van wat aan een Droogstoppel behagen kan, dat het gansche aandeel van Droogstoppel aan de uitgave eene ongerijmdheid wordt. Hoe zonderling en onhoudbaar dit nu ook zijn moge, wij hebben daaraan het onbetaalbaar contrast te danken, dat de telkens ingelaschte aanmerkingen van den egoïstischen, geldzuchtigen en femelenden Droogstoppel met het aandoenlijk verhaal van Stern, met de ridderlijke gevoelens van Havelaar, den held der geschiedenis, vormen. Hierdoor wordt een waas van humor over het werk verspreid, als wij te weinig in Hollandsche boeken aantreffen; het is hier letterlijk waar, dat telkens de glimlach den opkomenden traan terugdringt, en op zijne beurt door de sterkere magt van het bewogen gemoed bedwongen wordt. Wat zoo zeldzaam het geval is, het effect der schilderij wordt door de lijst, waarin zij gevat is, oneindig verhoogd. Dit was het doel van den schrijver, en dat doel heeft hij volkomen bereikt. Daarom is het dan ook, dat hij, in strijd met alle regelen, op bl. 181 van zijn tweede deel, plotseling zijne eigene schepping met moedwillige hand verstoort: Stern en Droogstoppel hebben uitgediend en worden met weinige woorden afgescheept om voor den auteur, Multatuli, in eigen persoon plaats te maken. ‘Genoeg, mijn goede Stern,’ zoo lezen wij. ‘Ik, Multatuli, neem de pen op. Gij zijt niet geroepen Havelaar's levensgeschiedenis te schrijven. Ik heb u in het leven geroepen: ik liet u komen van Hamburg: ik leerde u redelijk goed Hollandsch, in zeer korten tijd: ik liet u Louise Rosemeijer kussen, die in suiker doet.... het is genoeg, Stern! ge kunt gaan.’ En als nu Droogstoppel zijne ijskoude makelaarswijsheid op nieuw begint te prediken en met de woorden: ‘Die sjaalman en zijne vrouw’ den mond opent, wordt

hij eensklaps door den schrijver als met een forschen ruk aangegrepen en in het niet teruggeslingerd. ‘Halt,’ roept hij zijner eigene schepping toe, ‘ellendig produkt van vuile geldzucht en godslasterlijke femelarij! Ik heb u geschapen: - gij zijt opgegroeid tot een monster onder mijne pen: - ik walg van mijn eigen maaksel.... Stik in koffij, en verdwijn!’ Na zich alzoo in weinige woorden van die nu overtollig geworden tusschenpersonen ontslagen te hebben, wendt Multatuli zich in eigen persoon tot het publiek in vier bladzijden van eene heftigheid en hartstogtelijkheid, die wederom bezwaarlijk in de Nederlandsche literatuur hare wedergade vinden; eene heftigheid, die wij betreuren, omdat zij haar doel voorbijschiet, maar die wij ons naauwelijks durven vermeten te laken. Doch hierover thans breeder te spreken zou ons te ver van den tekst brengen: wij komen daarop nader terug.

Eene andere groote onwaarschijnlijkheid is gelegen in den inhoud van het paket schrifturen, door Havelaar aan Droogstoppel ter hand gesteld, en toch weder bereikt ook daardoor de schrijver zijn doel om ons zijnen held in de veelzijdigheid van zijn doen en denken, in de onrust en gejaagdheid van zijn gemoed, in het grootsche en edele van zijn streven bij het ontoereikende zijner middelen, te doen kennen. Hoe ondenkbaar het op zich zelve ook zij, dat iemand aan een vreemde zoo den ganschen schat zijner aanteekeningen zonder eenige schifting toevertrouwt en hem in de veelsoortigste fragmenten in verzen en proza den toegang tot zijne geheimste gedachten opent, daar waar de alledaagsche levenswijsheid hem kon doen vermoeden, dat zij hem benadeelen zouden in de oogen van den man, wiens gunst zijn plegtanker was; wij erkennen aan de andere zijde, dat er welligt geen ander middel denkbaar was, om ons Havelaar zoo juist tot in de fijnste schakeringen te teekenen. Bij al de veelzijdigheid en de groote begaafdheden, die men hem na het doorloopen dezer lijst moet toeschrijven, erkent men het gereedelijk, dat de man, die alzoo in den tuin van kunst en wetenschap als een vlinder kon rondfladderen, beurtelings aangetrokken door allerlei kleur en geur, maar zonder ergens een bloem te vinden waarop hij zich rustig nederzet om zich aan haren nectar te verzadigen, niet gekneed is uit de stof, waaruit Hervormers gemaakt worden; en men gevoelt het reeds hier, aan den drempel van het werk, dat hij de martelaar moet geworden zijn van de grootsche taak, die hij aanvaardt. Mis-

schien is dit oordeel in zeker opzigt voor den schrijver zelven niet vleijend: want wij mogen het ons niet verhelen, het gansche boek is in den grond eene confessie, eene eenigzins vermomde autobiographie. De persoon van Havelaar kan aan Multatuli niet onverschillig zijn, want, schoon een weinig opgesierd en door de verdraaijing van een enkelen trek wat onkenbaar gemaakt, hij is klaarblijkelijk zijn *alter ego*. Het moge dan waar zijn, wat ons de schrijver op bl. 184 van het 2de Deel verzekert: ‘Want ik ben geen vliegenreddende dichter, geen zachtmoedige droomer, als die getrapte Havelaar, die zijn' pligt deed met den moed van een' leeuw, en honger lijdt met het geduld van eene marmot in den winter;’ toch gevoelt men het, dat de schrijver in den grond in den persoon van Havelaar zich zelven aan het publiek heeft willen voorstellen, zich zelven voor dat publiek heeft willen regtvaardigen; men zou het gevoelen, al ware het ook minder kennelijk aangeduid in die woorden van Deel II, bl. 162: ‘Ik wilde in de eerste plaats het aanzijn geven aan iets, dat als heilige *poesaka* zal kunnen bewaard worden door “kleinen Max” en zijn zusje, als hunne ouders zullen zijn omgekomen van ellende. Ik wilde aan die kinderen een adelbrief geven van mijne hand.’ Zonder dat de auteur zich geheel met Havelaar vereenzelvigt, is het toch klaarblijkelijk zijn doel geweest, deels in de teekening van Havelaar, deels in hetgeen hij daaraan toevoegt, waar hij in eigen persoon het woord neemt als ‘ik, Multatuli, die veel gedragen heb,’ zijn gansche denken, doen en streven, geheel en zonder voorbehoud, zooveel dit maar mogelijk was, voor het publiek bloot te leggen, opdat het tusschen hem, Multatuli, en de Slijmeringen en Droogstoppels, die zijn val bewerkt of hem in het slijk nog getrapt hebben, moge rigten. ‘Geheel en zonder voorbehoud,’ zeg ik, en hoe had hij dat beter kunnen doen dan door ons die lange lijst van de veelsoortigste schrifturen voor te leggen, door het bijgevoegd oordeel van den kouden, egoïstischen Droogstoppel zoo echt komisch gecontrasteerd? - Droogstoppel, de geestige personificatie van die groote fractie des publieks, die geene andere deugden kent dan ijver om geld te winnen en zucht om haar fatsoen op te houden, en die in een man als Havelaar slechts een onpraktischen dwaas ziet, die zijne ongelukken alleen aan zich zelven te wijten heeft, en dien het daarom voorbijgaat als de priester en de Leviet den man, dien de roovers op den weg van Jeru-

zalem naar Jericho hadden uitgekleed en half dood laten liggen. ‘Geheel en zonder voorbehoud,’ ik moet het nog eens herhalen, maar niet zonder voorbehoud van mijne zijde; want wie waarborgt ons, dat er aan het karakter en gemoed van den schrijver niet nog wel eene zijde zou zijn waar te nemen, die hij voorzigtiglijk in de schaduw hield, - jeugdige dwaasheden misschien, zoo als ieder die op zijn geweten heeft, maar die tot een ver verleden behooren, - omdat in de zaak van Multatuli versus de Slijmeringen en Droogstoppels het vonnisvellend publiek nu juist daarmede ook niet te maken had. ‘Geheel en zonder voorbehoud’ dus, voor zoo ver dit tot een juist en welgegrond oordeel vereischt werd. En daarom, al is ook Havelaar in sommige opzigten een geïdealiseerde Multatuli, ook de zwakheden (want waarlijk over zoo veel en velerlei, nu over Genesis en dan over de kansrekening, nu over de Edda en dan over het azijnmaken te schrijven IS een zwakheid) niet ontveinsd! Trouwens de auteur is stellig te zeer *bon enfant* om de schaduwzijde van zijn karakter opzettelijk aan het oog zijner regters te onttrekken. Hij zou anders aan die aangeboren heftigheid, die hij als kunstenaar zoo goed in Havelaar weet te verbergen, niet op die wijze in de laatste bladzijden van zijn boek hebben lucht gegeven, - op eene wijze, die een weinig kennis van het publiek, voor welks vierschaar hij zijne zaak gebragt heeft, hem geleerd zou hebben boven alles te schuwen, omdat hij berekenen kon, dat zij voor zijne vrijspraak een onoverkomelijke hinderpaal zou zijn.

‘There are,’ zegt Goldsmith in de voorrede van zijn Vicar of Wakefield, ‘there are a hundred faults in this thing and a hundred things might be said to prove them beauties.’ Deze woorden hebben mij bij het lezen van ‘Max Havelaar’ gedurig voor den geest gestaan, omdat zij mij schijnen hier met volkomen juistheid te kunnen worden toegepast. Schier alles wat op zich zelve beschouwd daarin afkeuring verdienen zou, draagt toch zooveel bij tot het effect en de schoonheid van het geheel, als de klaprozen en korenbloemen tot de schoonheden van een tarweveld, terwijl het bovendien onmogelijk zou zijn die uit te rukken, zonder met het onkruid ook den oogst te vernielen.

En wie is nu die Multatuli, die daar plotseling als een schitterende verheveling hoog boven den horizon is opgestegen? Lezer, ik geloof niet dat de auteur van zijn waren naam een zorgvuldig geheim heeft gemaakt; ik geloof ook niet dat dit bestaanbaar was met het karakter van zijn boek, 'twelk het gissen

naar dien naam voor allen, die den schrijver persoonlijk kennen, zeker wel overbodig maakt; ik geloof dat zijn geheim, indien het er ooit een was, reeds lang *le secret de tout le monde* is geworden. Maar zoo gij het nog niet weten mogt, gij zult het uit deze bladzijden niet verstaan, niet slechts omdat de schrijver mij persoonlijk onbekend is, of omdat men voorzigtig moet zijn met hetgeen de faam rondbazuint, maar omdat de bescheidenheid vordert, elke niet door authentieke verklaringen opgeheven anonymiteit te eerbiedigen, tenzij ze aan een schurk tot masker mogt verstrekken. En ik kom er voor uit, dat ik Multatuli, alias Havelaar, voor een eerlijk man houd, voor wien ik, zoo ik hem ooit ontmoeten mogt, gaarne eerbiedig den hoed zou afnemen, én daarom, én om de bewonderenswaardige letterkundige verdiensten van zijn boek, én bovenal om de groote en heilige zaak die hij bepleit heeft in zijn leven en voortgaat te bepleiten in zijn werk: de regten van een verdrukt en vertrapt volk.

Want, lezer, wat ik u over dit boek heb mede te deelen, houdt niet op met eene hulde aan des schrijvers groote talenten. Daarvan heb ik zeker op verre na niet alles gezegd, wat er van kon en mogt gezegd worden, en dit ten ministe wil ik er hier nog bijvoegen, dat zeker nooit meer eene bloemlezing van Nederlandsche prozastukken, die weet wat men van haar eischen mag, in het licht zal verschijnen, waarin niet dat ‘eentoonig verhaal’ van de lotgevallen van Saïdjah, waarop wij later terugkomen, zijne plaats inneemt. Maar dit en zooveel meer wat ik er zou kunnen bijvoegen is niets tegenover de beteekenis, die in een geheel ander opzigt aan dit werk moet worden toegekend. Het is een magtig protest tegen de verdrukking der Javanen, door de inlandsche Regenten zelve wel is waar, *maar waartoe het Nederlandsch Gouvernement de behulpzame hand leent*. En hier vertoont zich dit boek niet meer alleen als een boek, maar als een feit, als eene Simsons-poging om een Dagons-tempel om te rukken. Hier neemt het zijne plaats in naast ‘Uncle Tom’ en ‘Slaven en Vrijen’, en naarmate, in dit licht beschouwd, zijne proportiën groeijen, wordt zijn vorm ons bijna onverschillig, of althans slechts in zoover van waarde, als hij het geschikte voertuig voor des schrijvers gedachten en mededeelingen is. En zoo wordt die vorm ook door Multatuli zelven beschouwd.

> ‘Ik vraag geene verschooning voor den vorm van mijn

boek,.... die vorm kwam mij geschikt voor ter bereiking van mijn doel. Als dat doel bereikt wordt, zal ik tevreden zijn. Want het was mij niet te doen om *goed* te schrijven.... ik wilde schrijven, zóó, dat het gehoord werd, en, even als iemand die roept: “houdt den dief!” zich weinig bekommert over den stijl zijner geimproviseerde toespraak aan het publiek, is het ook mij geheel om het even, hoe men de wijze zal beoordeelen, waarop ik *mijn* “houdt den dief” heb uitgeschreeuwd.
“Het boek is bont: er is geene geleidelijkheid in: jagt op effect: de stijl is slecht: de schrijver is onbedreven: geen talent, geene methode.”
Goed! goed... alles goed!... *maar de Javaan wordt mishandeld!*

II.

In het Reglement op het beleid der regering van Nederlandsch Indië, den 2^{den} September 1854, na langdurige beraadslagingen in de Kamers der Vertegenwoordiging, tot wet verheven, zijn twee gewigtige beginselen geärresteerd, die met het hoofdonderwerp van het werk dat wij bespreken, in een naauw verband staan. Zij zijn vervat in de volgende artikels:

Art. 55. ‘De bescherming der inlandsche bevolking tegen willekeur, van wien ook, is een der gewigtigste pligten van den Gouverneur-Generaal.

Hij zorgt dat de besturende ambtenaren de daaromtrent bestaande of nader uit te vaardigen verordeningen stiptelijk nakomen, en dat den inlanders overal gelegenheid gegeven worde om vrijelijk klagten in te leveren.’
Art. 69. ‘De verdeeling der gewesten in regentschappen geschiedt door den Gouverneur-Generaal.
In elk regentschap wordt, onder zoodanigen ambtstitel als de inlandsche gebruiken medebrengen, een regent aangesteld, door den Gouverneur-Generaal uit de inlandsche bevolking gekozen.

> De instructiën der regenten en hunne betrekking tot de Europesche ambtenaren worden door den Gouverneur-Generaal vastgesteld.
> Bij het openvallen der betrekking van regent op het eiland Java wordt, behoudens de voorwaarden van bekwaamheid, ijver, eerlijkheid en trouw, zooveel doenlijk tot opvolger gekozen een der zonen of nabestaanden van den laatsten regent.'

Aan ieder die met den toestand van Java niet naauwkeurig bekend is, en deze bepalingen niet te zeer op den keper beziet, zullen zij voorkomen door menschlievendheid, billijkheid en hooge staatswijsheid te zijn ingegeven. Dit was echter geenszins toenmaals de meening der zoogenaamde 'koloniale oppositie', die zich met kracht, doch zonder vrucht, tegen de opneming dier artikelen, tenzij ze aanmerkelijke verbetering ondergingen, heeft verklaard. Naar wij gelooven met het volkomenste regt. Op hetgeen toenmaals in de debatten van 28 Julij en 2 Augustus door den Heer van Hoëvell en zijne medestanders tegen die artikelen is ingebragt, is 'Max Havelaar of de Koffijveilingen der Ned. Handelmaatschappij' de volledigste en welsprekendste Commentaar. De aangehaalde artikelen, het eerste zoo als het daar staat als een *nudum praeceptum*, zonder eenigen waarborg of poenale sanctie, het tweede zoo als het de kennelijke bedoeling in zich sluit om de massa der Javaansche bevolking bij voortduring te regeren door tusschenkomst harer eigene, erfelijke aristocratie, heffen elkander op. Ieder, die het werk, dat wij bespreken, met aandacht gelezen heeft, zal dit volmondig erkennen, gelijk het reeds toen in de beraadslagingen werd aangeduid. De groote knevelaars en uitzuigers der Javanen zijn hunne eigene hoofden, en die hoofden drukken ten gevolge der, thans op nieuw hun verzekerde, positie eener erfelijke aristocratie met zulk een gewigt op de bevolking, dat verzet tegen hunne willekeurige handelingen, ja zelfs maar het uiten eener klagt, indien zij al in het hart van den geringen man kunnen opkomen, zijn onvermijdelijken val moeten na zich slepen. Die staat van zaken, schoon destijds door den Heer Baud, den eigenlijken hoofdverdediger van het regeringsontwerp, en zijn *fidus Achates*, den Minister van Koloniën, geloochend, is echter, helaas! een feit, dat, met welke kunstmiddelen ook in de schaduw gedrongen, gedurig helderder aan het licht komt. Mannen van de meest

uiteenloopende gevoelens ten aanzien der koloniale politiek, hebben, - sommigen huns ondanks of medegesleept juist door de zucht om de onhoudbaarheid der stellingen van de koloniale oppositie regt krachtig te doen uitkomen - de meest ondubbelzinnige getuigenis voor de waarheid onzer beweringen afgelegd. Het zou niet onbelangrijk zijn eene kleine bloemlezing van zulke getuigenissen te verzamelen, waarvan voor iederen onpartijdige de onbetwistbare uitkomst zijn zou de onderschrijving der woorden, door Multatuli op bl. 183 van zijn tweede Deel uitgesproken: '*wederlegging der* HOOFDSTREKKING *van mijn werk is onmogelijk*.' Daar een aan het publiek nog onbekende schrijver bezwaarlijk vergen kan, dat men hem op zijn woord, van hoe krachtige protestatiën vergezeld, onbepaald geloof zal schenken in eene zaak, die het nationale gevoel zoo pijnlijk moet aandoen, zal hij ons welligt dank weten, indien wij aan de nadere bespreking van hetgeen hij ons aangaande de verhouding tusschen de Javanen en hunne regenten leert, althans eenige weinige aanhalingen doen voorafgaan, als eene soort van *benevolentiae captatio* te zijnen behoeve. Men overtuigt zich zoo gemakkelijk van hetgeen men wenscht, en er zijn er velen, die anders edeler denken dan Droogstoppel, maar toch gelijk hij, tegenover aanklagten als die van Multatuli, zich paaijen met argumenten als dit (- en wat de Heer Baud in de Kamer den Heer van Hoëvell antwoordde, was waarlijk niet beter -): 'Tegenover ons woont een juffrouw, wier neef een *toko* doet in de Oost, zoo als ze daar een winkel noemen. Als dus alles zoo slecht ging als Stern zegt, zou zij er ook wel wat van weten, en het schijnt toch, dat zij zeer tevreden is met de zaken; want ik hoor haar nooit klagen. Integendeel, zij zegt, dat haar neef daar op een buiten woont, en dat hij lid is van den Kerkeraad, en dat hij haar een paauwenveêren sigaarkoker heeft gezonden, dien hij zelf gemaakt had van bamboe. Dat alles toont toch duidelijk, hoe ongegrond dat geklaag is over slecht bestuur.' - Bovendien - het smart mij het te moeten zeggen - zal de heftigheid door Multatuli, aan het slot van zijn werk aan den dag gelegd, door velen als de grond voor een exceptie van niet-ontvankelijkheid worden aangemerkt.

Wij openen de rij onzer getuigen met den Heer L. Vitalis, gepensioneerd inspecteur der kultures, een man door veeljarige werkzaamheid in de binnenlanden door en door met den toestand en de behoeften der Javaansche bevolking bekend, en

wiens getuigenis te minder verdacht zal voorkomen, daar hij, hoezeer ook ijverende tegen de gebreken door hemzelven in het bestaande regeringsstelsel opgemerkt, zich nooit bij de koloniale oppositie heeft aangesloten, den vrijen arbeid bestrijdt, en zich laatstelijk zelfs als een vijand van den invloed van het Parlement op de Indische aangelegenheden, waarvan hij nogtans vroeger veel goeds wachtte, heeft laten kennen. Trouwens aan dat laatste gelooven wij, dat zijn warm Fransch bloed veel aandeel heeft, hetwelk hem de zekere, maar - ten onzent althans - uiterst langzaam verworvene voordeelen van het parlementaire stelsel, door ongeduld doet over het hoofd zien, en haken naar den dag waarop een Nederlandsche Napoleon de verouderde misbruiken op eens met wortel en tak uitroeit. Reeds in 1851 gaf de Heer Vitalis onder den titel: ‘de invoering, werking en gebreken van het stelsel van kultures op Java’ eene belangrijke brochure in het licht, waarin een treffend tafereel wordt opgehangen van de velerlei ellende, die het stelsel van kultures, zoo als het is in werking gebragt, en met den aankleve van dien over Java gebragt heeft. Onder de misbruiken, door den Heer Vitalis in hetlicht gesteld, bekleeden de afpersingen der regenten eene eerste plaats. Volmondig erkent hij, dat de Indische Staatsbladen opgevuld zijn met de menschlievendste voorschriften, om de bevolking tegen verdrukking te beveiligen. Die voorschriften hebben maar één gebrek - dat niemand er de hand aan houdt. ‘Men moet bekennen, dat er bij het gouvernement eene verregaande onverschilligheid bestaat omtrent den gang der zaken in de residentiën! Wetten en instructiën worden er uitgevaardigd, maar niet in het minst wordt er op gelet *of ze worden nageleefd*. Den eenen of anderen dag bemerkt men tot zijne bevreemding, dat de post van Java uitblijft, en men verneemt later, dat een oproer is uitgebarsten in deze of gene residentie. De hooge ambtenaren te Batavia bekommeren zich weinig over de ellende der bevolking. Zij willen zich wel diets maken, dat hunne wetten allerstiptst worden ten uitvoer gelegd, en zijn vervuld van verontwaardiging op het vernemen der tijding, dat de Javaan zich durft verstouten om tegen hunne vaderlijke wetten op te staan; onmiddellijk worden er *troepen* afgezonden, ten einde de oproerigen te kastijden en tot rede te brengen. Zoodra echter de zaak op de plaats zelve wordt onderzocht, dan blijkt het: *dat reeds sedert verscheidene jaren redenen tot misnoegen bestonden uit hoofde de bevolking op elke mogelijke wijze werd*

verdrukt. Dat zij te vergeefs op herstel dier misbruiken had aangedrongen, maar dat hare stem nimmer was gehoord geworden. Daar aan de bevolking eindelijk geene andere keuze meer overschoot, dan hare haardsteden, hare eigendommen, de graven der voorvaderen te verlaten of onder een ondraagbaar juk gekromd te gaan, zoo besloot zij ten laatste zich tegen een willekeurig bestuur te verzetten, in de hoop van zich door dien stap met eenen enkelen slag van alle verdrukking te bevrijden' (bl. 30).

Ziehier nog een klein spicilegium van uitdrukkingen, waarmede de Heer Vitalis den gezegenden invloed van het bestuur door tusschenkomst der inlandsche aristocratie op de bevolking van Java karakteriseert: 'De bewoners moeten aan vorderingen van verschillenden aard gehoorzamen, uithoofde de Regenten, met het uitvoerend bewind belast, de misbruiken van een Aziatisch beheer trachten te doen voortduren' (bl. 40). 'Wel weten wij, dat de bevolking verpligt is de woningen der Regenten, districtshoofden en van zoo vele andere kleine hoofden te doen bouwen en repareren, dat zij hun daarenboven gras, hout, enz., enz., moet leveren en voor dit alles niets geniet; maar dit alles moet men door de vingers zien, *dat is onze politiek!*' (bl. 91). 'De inlandsche hoofden kennen geene grenzen, wat betreft de heerendiensten, en het is deze *plaag*, waaronder de bevolking zoozeer gebukt gaat, en die den weg baant voor alle misbruiken in het inlandsch bestuur' (bl. 105). 'Het bestaan der Regenten met eene *uitvoerende magt* is de *hydra der verdrukking*, welke de Javasche bevolking onder de zwaarste slavernij doet gebukt gaan, en bovendien onbestaanbaar in een land waar een Europeesch belastingstelsel is ingevoerd' (bl. 142). Zeker is het niet noodig meer bij te brengen om te toonen, dat de Heer Vitalis reeds in 1851 nadrukkelijk heeft gewezen op diezelfde gebreken, van welker energieke bestrijding Multatuli het slagtoffer geworden is.

De Heer Brumund, Predikant te Soerabaja, plaatste in het tweede deel zijner 'Indiana', in 1854 in het licht verschenen, eene fraaije schets van Javaansche zeden, onder den titel van 'de dochter van den bekel.' Opzettelijke beschouwing en beoordeeling van politieke vraagstukken is geheel vreemd aan die verzameling; het is als bij toeval wanneer de schrijver hier en daar eene uitdrukking bezigt, die, 't zij den verdediger, 't zij den bestrijder van het koloniale stelsel een wapen in de handen geeft. Eene opzettelijke aanwijzing der

nadeelen, verbonden aan het stelsel om de Javanen door middel hunner eigene aristocratie te besturen, zou men te vergeefs in de Indiana zoeken. Des te meer waarde hebben de uitdrukkingen, die den zoo bereisden en met den toestand der bevolking van Java zoo vertrouwden schrijver op blz. 126 van de aangehaalde schets ontvallen: ‘Als zoon van een Wedono, had ook hij de opvoeding genoten, welke de zonen van Javaansche hoofden als vermoedelijke opvolgers van hunne vaders in hun ambt ontvangen.... Van jongs af aan had men zijne luimen en hartstogten gevleid en gediend.... Men had hem de nederige dessabewoners steeds doen beschouwen als zijns vaders en zijne slaven; men had hem gezegd, dat zijn wil, als zoon van een Wedono, steeds moest geschieden; dat allen die zijnen vader gehoorzaamden, slechts bestonden om zijne luimen te dienen, om voor hem in het stof te kruipen. Hij had die fraaije lessen reeds maar al te goed in beoefening gebragt.’

Een lid van het Indisch Genootschap te 's Gravenhage, onder de zinspreuk: ‘Onderzoek leidt tot waarheid’, leverde in 1857 eene ‘bijdrage over de arbeidzaamheid en vatbaarheid tot ontwikkeling van den Javaan,’ die in het vierde deel der ‘Handelingen en Geschriften’ van dat genootschap werd opgenomen. De schrijver, waarlijk geen heethoofd, maar voorstander van eene zeer voorzigtige voorbereiding van een beter stelsel, beschouwt den stationairen toestand der Javanen als het gevolg van de inrigtingen hunner maatschappij, van hunne godsdienst, van het klimaat en van het volkskarakter. Tot de eerstgenoemde oorzaak brengt hij vooral het gezag der hoofden én op zich zelf én in verband met de heerendiensten. ‘De hoofdrigting van dit gezag’, zegt hij ‘is despotisme en willekeur. Het houdt de bevolking in slaafschen toestand en werkt in het algemeen verstorend en onderdrukkend. De hadats ontstaan, rekken, buigen en wijzigen zich naar den luim en de hartstogten van vorsten en hoofden. Hun gezag strekt niet ter bescherming en opbeuring, maar veeleer om, ten koste der bevolking, eigen begeerten en hartstogten te bevredigen.... De heerendiensten zetten den hoofden eene wijde deur open voor misbruik van gezag. Ieder oogenblik kan een man geroepen worden voor deze of gene dienst; geen oogenblik als 't ware is hij zeker van zijne persoonlijke vrijheid en zijnen arbeid. Het gebruik zegt wel, dat ieder man voor heerendiensten slechts een zeker aantal dagen behoeft beschikbaar te zijn; maar wat baat dat? De

eisch der heerendiensten is te velerlei, te onbepaald, om niet te doen begrijpen, dat hier dikwijls grovelijk misbruik van de vrijheid der bevolking wordt gemaakt. Het betrekkelijk gering Europeesch personeel, hoe goed gezind ook, is niet voldoende bij magte om de misbruiken te voorkomen....

'Bij het uitvaardigen door het Europeesch gezag van bevelen tot het leveren, bij wijze van heerendiensten, van werk of materialen, heb ik vaak ondervonden, dat daarvan door de hoofden een schromelijk misbruik wordt gemaakt. Mij afvragende wat hiervan de oorzaak mogt zijn, vond ik de oplossing van dit raadsel in het volgende. Geruggesteund tegenover de bevolking door een onbepaald bevel van de magtige Compagnie, thans het Gouvernement, heeft het hoofd vrij spel en knevelt oneindig meer dan hij op eigen autoriteit zou kunnen of durven doen. Het is algemeener dan men wel denkt, dat dergelijke bevelen van het Europeesch gezag door de hoofden op de ongehoordste wijze tot eigen profijt worden geëxploiteerd. Eens op weg zijnde ontwaarde ik dat bij eene brug, welke hersteld werd, eenige Javanen, als bestraffing, aan latten gebonden waren, met het aangezigt naar de zon gekeerd. Toen ik het hoofd over deze absurde bestraffing aansprak, was het eerste antwoord dat zulks op last van den Resident geschiedde. Bij een meer grondig onderzoek bleek echter, dat de Resident wel had gelast de brug spoedig te herstellen, maar volstrekt niet, om daartoe zulke wreede straffen op te leggen.'

Het zou geene groote moeite kosten een veel grooter aantal getuigen in de zaak van Multatuli versus Droogstoppel, Slijmering en C^{o}. op te roepen, doch het ware zeker overbodig en te veel van het geduld mijner lezers gevergd. Ik wil ten besluite nog slechts ééne getuigenis bijbrengen, die ik voor mij als bijzonder gewigtig beschouw, omdat zij van een verklaarden bestrijder der zoogenaamde koloniale oppositie afkomstig is. De heer Sandenbergh Matthiessen, suikercontractant op Java, stelde zich op den 2^{den} Febr. jl., in de afdeeling Koophandel der Maatschappij Felix Meritis, aan het hoofd der bestrijders van de stellingen van den heer van Hoëvell tot aanbeveling van den vrijen arbeid. Nadat hij bij de wederlegging der eerste stelling had beweerd, 'dat op Java de regel welvaart, de regel voorspoed is, en slechts bij uitzondering het mededoogen voor den inlander behoeft te worden opgewekt; dat men op Java in een jaar tijds in de dessa's zooveel ellende niet ziet, als hier te

lande in één uur op straat,' bragt de poging om te bewijzen, dat het welgelukken van vrijen arbeid op Java met de maatschappelijke inrigtingen in strijd is, omdat '*de Javaan liefst in het geheel niet werkt, wanneer hij weet, dat zijne vruchten hem door de hoofden ontnomen worden*,' den opponent bij de bestrijding der tweede stelling tot de volgende bekentenis: 'Het is onmogelijk onder de inlandsche hoofden knevelarij af te schaffen door strafbepalingen hoe streng dan ook. Het is een ingeboren kwaad. Zoolang de Javaan Javaan blijft, beschouwt hij het buiten de hoofdplaatsen als een staatsregtelijk prerogatief der over hem gestelde magten, dat deze de vrije beschikking hebben over zijne kippen, veulens en dochters. Men spreekt er wel van om de inlandsche hoofden beter te bezoldigen en dat dan ook de knevelarijen zouden ophouden. Ik antwoord: 1°. cfr. batig slot; 2°. ce qu'ils feront je saurais vous le dire.' Hoe nu de beide stellingen van den heer Matthiessen onderling te verzoenen zijn, of men werkelijk bij *gens taillables et corvéables à merci* van wezenlijke welvaart spreken kan, dit blijve voor zijne verantwoording. Er zijn er misschien die de ellende der laagste volksklasse in Europa nog verkiezen zouden boven den toestand van een Javaan, die, door zijn mild klimaat tegen eenige der afzigtigste gevolgen van de armoede gewaarborgd, daarentegen nimmer eenige zekerheid bezit van de vruchten zijner vlijt zelf te zullen genieten, en, zonder hoop van zijne regten gehandhaafd te zien, zelfs zijne kinderen moet prijs geven aan de luimen zijner kleine tirannen. Doch dit is thans de vraag niet; genoeg dat wij voor de zaak van Multatuli de onschatbare getuigenis van een koloniaal behoudsman kunnen bijbrengen, omtrent een omvang en eene boosaardigheid van knevelarij als zelfs het verhaal van Max Havelaars geschiedenis ons naauwelijks zou doen vermoeden.

Men ziet het, het is niets nieuws wat ons Multatuli mededeelt van de afpersingen, waaraan de Javaan van den kant zijner hoofden is blootgesteld; maar wat in zijn boek nieuw is, wat er de verdienste van uitmaakt na zooveel van dien aard als ons reeds honderden malen in dagbladen en brochures werd opgedischt, het is dat hij ons met volkomen duidelijkheid doet begrijpen, hoe de maatschappelijke positie dier hoofden tegenover het Gouvernement aan de eene, tegenover hunne onderhoorigen aan de andere zijde, zulk een stelsel van verdrukking mogelijk maakt, ja uitlokt en in stand houdt, niettegenstaande tal-

rijke besluiten en instructiën voor de ambtenaren hun als den duursten pligt op het hart drukken, ‘de bevolking tegen hare eigene onderworpenheid en de hebzucht der Hoofden te beschermen,’ ja niettegenstaande ‘van de Assistent-residenten, bij de aanvaarding van het bestuur eener afdeeling, een *afzonderlijke eed* gevorderd wordt, dat zij die vaderlijke zorg voor de bevolking zullen beschouwen als een eersten pligt.’ Wat het nieuwe en verdienstelijke in zijne voorstelling uitmaakt, het is dat hij klaarder dan ooit te voren geschied is, het onderscheid tusschen de *zuivere* en de *officieële* waarheid, waar het Indische aangelegenheden geldt, en de mogelijkheid van dat onderscheid in het licht stelt; dat hij ons een blik opent in de werkplaatsen waar die *officiële* waarheid gesmeed wordt, door welke de natie zoo vaak in hare waardering van Indische toestanden is misleid geworden, en die ook in de debatten over het regeringsreglement, door den mond van de heeren Baud en Pahud, de handhaving van het gezag der Regenten op den weêrzin der vertegenwoordiging heeft veroverd. Voorwaar, diezelfde schrijver, die ons naar willekeur lagchen en weenen, trillen en gloeijen doet, weet ons ook te onderrigten, zooals het aan weinigen gegeven is. De stijl, die soms gelijk schijnt aan een zee, door stormen en tornado's tot hemelhooge golven opgezweept, kan ook vloeijen als een kalme beek door geen zomerzuchtje gerimpeld. Maar wat het meest het nieuwe, wat de geheel eenige verdienste van dit boek uitmaakt, het is de klare aanschouwelijkheid, waarmede het ons die ons zoo vreemde Javaansche toestanden voor oogen stelt, dat diepe pathos, waardoor het verhaal dier zelfde verdrukking, dat, honderdmalen gehoord, ons honderdmalen koud en onverschillig liet of althans slechts een snel voorbijgaanden indruk maakte, zoozeer het hart schokt, de verbeelding treft, en - laat mij het er bijvoegen - het geweten wakker schudt, dat een blijvende indruk wordt te weeg gebragt, die - wij vertrouwen het en bidden er God om - voor den armen Javaan niet zonder heilzame vrucht zal blijven.

Het vijfde hoofdstuk van ‘Max Havelaar’ bestaat grootendeels uit een meesterlijk exposé van den oorsprong en den aard van het gezag der regenten en hunne verhouding tot de Europesche autoriteiten. Ik kan mij niet weêrhouden er, als eene proeve, enkele zinsneden uit af te schrijven.

‘In elke afdeeling staat een inlandsch hoofd van hoogen rang,

met den titel van *Regent*, den Adsistent-resident terzijde. Zoodanig Regent, hoewel zijne verhouding tot het bestuur en zijn werkkring geheel die is van een *bezoldigd beambte*, behoort altijd tot den hoogsten adel des lands en dikwijls tot de familie der vorsten, die in dat landschap of in de nabuurschap vroeger onafhankelijk geregeerd hebben. Zeer staatkundig wordt alzoo gebruik gemaakt van hunnen alouden feodalen invloed, die in Azië over het geheel van groot gewigt is, en bij de meeste stammen als een punt van godsdienst wordt aangemerkt; dewijl door het benoemen dier hoofden tot beambten eene soort van hierarchie wordt geschapen, aan welker spits het nederlandsch gezag staat dat door den Gouverneur-Generaal wordt uitgeoefend.'

Nadat nu de schrijver het gezag dier Regenten met dat der *Graven* in de middeleeuwen vergeleken heeft, die oorspronkelijk ook keizerlijke beambten waren, maar doorgaans gekozen uit de Baronnen, die 'beweerden, wat hunne geboorte aangaat, gelijk te zijn aan den Keizer, en alleen af te hangen van God, behoudens hunne verpligting om den Keizer te dienen, voor zooverre deze met hunne toestemming en uit hun midden gekozen was'; nadat hij in het licht heeft gesteld, hoe de grafelijke waardigheid, juist om de hooge geboorte en den grooten invloed dergenen aan wie zij werd opgedragen, allengs in waarheid erfelijk werd, ofschoon die erfelijkheid nimmer tot wet was verheven, gaat hij op de volgende wijze voort:

'Nagenoeg op gelijke wijze, wat de keus der personen aangaat, daar hier geene sprake is van gelijkheid in werkkring, staat aan het hoofd eener afdeeling op Java een inlandsch beambte, die den hem door het Gouvernement gegeven rang verbindt met zijnen 'antochthoonen' invloed, om den Europeschen ambtenaar, die het *nederlandsch* gezag vertegenwoordigt, het bestuur gemakkelijk te maken. Ook hier is de erfelijkheid, zonder vastgesteld te zijn door eene wet, tot eene gewoonte geworden. Reeds bij het leven des Regents is deze zaak meestal geregeld, en het geldt als eene belooning voor dienstijver en trouw, indien men hem de toezegging geeft, dat hij in zijne betrekking zal worden opgevolgd door zijnen zoon; er moeten al zeer gewigtige redenen bestaan voor er van dezen regel wordt afgeweken, en, waar dit het geval wezen mogt, kiest men toch gewoonlijk den opvolger uit de leden derzelfde familie.

De verhouding tusschen Europesche ambtenaren en dusda-

nige hooggeplaatste Javaansche grooten, is van zeer kieschen aard. De Adsistent-resident eener afdeeling is de verantwoordelijke persoon; hij heeft zijne instruktiën en wordt geacht het hoofd der afdeeling te zijn. Dit belet echter niet, dat de Regent, door plaatselijke kennis, door geboorte, door invloed op de bevolking, door geldelijke inkomsten en daarmede overeenstemmende levenswijze, verre boven hem verheven is. Bovendien is de Regent, als voorstellende het ‘Javaansch element’ eener landstreek, als geacht wordende te spreken uit naam der honderd- of meer duizend zielen, die zijn regentschap bevolken, ook in de oogen des Gouvernements een veel belangrijker persoon dan de eenvoudige *Europesche* beambte, wiens ontevredenheid niet behoeft gevreesd te worden, daar men voor hem vele anderen in de plaats bekomen kan; terwijl de minder goede stemming eens Regents welligt de kiem zou kunnen worden van beroering of opstand.

Uit dit alles vloeit dus de vreemde omstandigheid voort, dat eigenlijk de *mindere* den *meerdere* beveelt. De Adsistentresident gelast den Regent, hem opgave te doen: hij gelast hem, volk te zenden tot het arbeiden aan bruggen en wegen: hij gelast hem, belastingen te doen innen: hij roept hem op, zitting te nemen in den landraad, waarin hij Adsistent-resitent voorzit: hij berispt hem, waar hij schuldig is aan pligtverzuim. Deze zeer eigenaardige verhouding wordt alleen mogelijk gemaakt door uiterst beleefde vormen, die evenwel noch hartelijkheid, noch, waar het noodig is, strengheid, behoeven uit te sluiten, en ik geloof, dat de toon, die heerschen moet in deze verhouding, vrij wel wordt aangegeven in het officieel voorschrift dienaangaande: ‘de *europesche* ambtenaar hebbe den *inlandschen* beambte, die hem ter zijde staat, te behandelen als zijn' *jongeren broeder*.’

‘Maar hij vergete niet, dat die *jongere broeder* bij de ouders zeer bemind - of gevreesd - is, en dat, bij eenig verschil, zijne meerdere jaren terstond zouden worden in rekening gebragt, als beweegreden, om hem euvel te nemen, dat hij zijnen *jongeren broeder* niet behandelde met meer inschikkelijkheid.’

De schrijver gaat vervolgens voort te spreken over de groote behoeften der Regenten, ten einde hunnen hoogen rang en staat te kunnen ophouden, en waarvan het gevolg is, dat zij soms met een inkomen van welligt twee, ja driemaal honderd duizend gulden 's jaars in geldelijke ongelegenheid verkeeren.

‘Hiertoe draagt veel bij de, als ware het, vorstelijke onverschilligheid, waarmede zij hunne inkomsten verspillen, hunne nalatigheid in het bewaken hunner ondergeschikten, hunne koopziekte, en vooral het *misbruik* dat dikwijls van die hoedanigheden gemaakt wordt door *Europeanen*.’

De inkomsten dezer hoofden, die zeer, zeer verre die van de in naam boven hen geplaatste, betrekkelijk karig bezoldigde Adsistent-residenten overtreffen, zijn volgens onzen schrijver van vierderlei soort: ‘Vooreerst het bepaalde maandgeld: vervolgens eene vaste som als schadeloosstelling voor afgekochte regten, die overgegaan zijn op het Nederlandsch bestuur: ten derde, eene belooning in evenredigheid met de hoeveelheid der in hun regentschap voortgebragte waren, als koffij, suiker, indigo, kaneel, enz.; en eindelijk de willekeurige beschikking over den arbeid en de eigendommen hunner onderhoorigen.’ Van de beide laatste bronnen van inkomen wordt dan eenige nadere opheldering gegeven. Overspringende wat de schrijver over de zoogenaamde cultuurprocenten en hunne verderfelijke gevolgen in het midden brengt, omdat dit punt reeds zoo vaak en veelzijdig is toegelicht, willen wij hem omtrent de willekeurige diensten en opbrengsten, van de bevolking gevorderd, die in dit gansche werk zoozeer op den voorgrond treden, nog eenige oogenblikken het woord geven.

‘Volgens het algemeen begrip in bijna geheel Azië, behoort de onderdaan met al wat hij bezit aan den Vorst. De afstammelingen of verwanten der vroegere vorsten maken gaarne gebruik van de onkunde der bevolking, die niet regt begrijpt dat haar *Tommongong, Adhipatti* of *Pangeran* thans een *bezoldigd ambtenaar* is, die zijne eigene en hare regten verkocht heeft voor een bepaald inkomen, en dat dus de schraal beloonde arbeid in koffijtuin of suikerveld is in de plaats getreden van de belastingen, die zij vroeger opbragten aan hunne heeren. Niets is dus gewoner, dan dat honderden huisgezinnen worden opgeroepen van verren afstand, om, zonder betaling velden te bewerken, die den Regent toebehooren; niets is gewoner dan het onbetaald verstrekken van levensmiddelen, ten behoeve der hofhouding des Regents; en als de Regent een gevallig oog mogt slaan op het paard, den buffel, de dochter, de vrouw van den geringen man, zoude men het ongehoord vinden, als deze den onvoorwaardelijken afstand van het begeerde voorwerp weigerde.

Er zijn Regenten, die van zoodanige willekeurige beschik-

kingen een matig gebruik maken en niet meer van den geringen man vorderen dan volstrekt noodig is tot het ophouden van hunnen rang. Anderen gaan iets verder, en geheel en al ontbreekt die onwettigheid nergens. Het is dan ook moeijelijk, ja onmogelijk, zoodanig misbruik *geheel* uit te roeijen, daar het in den aard ligt der bevolking zelve die er onder lijdt. De Javaan is gul, vooral waar het te doen is om een bewijs te geven van gehechtheid aan zijn Hoofd, aan den afstammeling van hen, wien zijne vaderen gehoorzaamden; ja hij zoude meenen te kort te doen aan den eerbied, dien hij verschuldigd is aan zijnen erfelijken heer, als hij zonder geschenken diens *kratoon* betrad. Die geschenken zijn dikwijls van zóó weinig waarde, dat het afwijzen iets vernederends zou in zich sluiten, en deze gewoonte is eerder te vergelijken met de hulde van een kind, dat zijne liefde tot den vader tracht te uiten door het aanbieden van een klein geschenk, dan op te vatten als schatting aan dwingelandsche willekeur.

Maar alzoo maakt het bestaan van een *lief gebruik* de afschaffing moeijelijk van een *misbruik*.

Indien de “aloon-aloon” voor de woning des Regents in verwilderden staat lag, zou de nabijwonende bevolking daarover beschaamd wezen, en er ware veel gezags noodig, haar te *beletten*, dat plein te reinigen van onkruid, en het te brengen in eenen staat, overeenkomende met den rang des Regents. Hiervoor eenige betaling te geven, zou worden aangemerkt als eene algemeene beleediging. Maar naast die aloon-aloon, of elders, liggen sawah's, die wachten op den ploeg, of op eene leiding, die het water daarheen moet voeren, dikwijls van mijlen ver: - die sawah's behooren den Regent. Hij roept, om *zijne* velden te bewerken, de bevolking op van gansche dorpen, wier eigen sawah's evenzeer arbeid noodig hebben... Ziedaar het *misbruik*.’

Men gevoelt na deze uiteenzetting volkomen, hoe moeijelijk het den europeschen ambtenaar, die den Regent ter zijde is gesteld, moet vallen, om den geringe tegen den magtige te beschermen. ‘Vooreerst hebbe men juist te beoordeelen, waar het *gebruik* heeft opgehouden, om voor *misbruik* plaats te maken; - en, waar het misbruik *bestaat*, waar indedaad roof of willekeur gepleegd *is*, zijn veelal de slagtoffers zelven daaraan medepligtig, hetzij uit te ver gedreven onderwerping, hetzij uit vrees, hetzij uit wantrouwen in den wil of de magt der persoon die hen beschermen moet. Ieder weet, dat de *Europesche* beambte

elk oogenblik kan geroepen worden tot een ander ambt, en dat *de Regent, de magtige Regent*, dáár blijft. Voorts zijn er zoo vele wijzen om zich het eigendom van een arm onnoozel mensch toe te eigenen. Als een *mantrie* hem zegt, dat de Regent zijn paard begeert, met dat gevolg dat het begeerde dier weldra plaats heeft gekregen in de stallen van den Regent, bewijst zulks nog niet, dat deze niet van voornemen was daarvoor een hoogen prijs te betalen, te eeniger tijd. Als honderden arbeiden op de velden van een Hoofd, zonder daarvoor betaling te ontvangen, volgt hieruit geenszins dat hij dit liet geschieden ten *zijnen* behoeve. Had niet zijne meening kunnen zijn, hun den oogst over te laten, uit de menschlievende berekening, dat zijn grond beter gelegen was, vruchtbaarder dan de hunne, en dus hunnen arbeid beter beloonen zou?

Bovendien, vanwaar haalt de Europesche beambte de getuigen, die den moed hebben eene verklaring te doen tegen hunnen heer, den Regent? En waagde hij eene beschuldiging, *zonder* die te kunnen bewijzen, waar blijft dan de verhouding van *ouder broeder*, die in zulk geval zijn *jongeren broeder* geheel ongegrond zou gekrenkt hebben in zijne eer? Waar blijft de gunst der Regering, die hem brood geeft voor dienst, maar die hem dat brood opzegt, hem ontslaan zou als onbekwaam, wanneer hij een zoo hooggeplaatst persoon als een Adhipatti of Paugeran had verdacht of aangeklaagd met ligtvaardigheid?

Neen, neen, gemakkelijk is die pligt niet! Dit is reeds daaruit te bewijzen, dat ieder overtuigd is, dat elk inlandsch Hoofd de grens van het geoorloofd beschikken over arbeid en eigendom te ver uitbreidt; - dat alle Adsistent-residenten den eed doen, dat te keer te gaan, en dat toch slechts *zeer* zelden een Regent wordt aangeklaagd wegens misbruik van gezag of willekeur.

Er schijnt dus wèl eene onoverkomelijke moeijelijkheid te bestaan, om gevolg te geven aan den eed: "*de inlandsche bevolking te beschermen tegen uitzuiging en knevelarij*."'

Het gansche hoofdstuk, waarvan wij hier de leidende gedachten, meest in de eigene woorden des schrijvers, hebben medegedeeld, is zoo eenvoudig en klaar, zoo regt *business-like*, dat men zich niet kan voorstellen met een auteur te doen te hebben, wien de dichterlijke trits - 'gevoel, verbeelding, heldenmoed' - in zulk eene hooge mate verleend is. Anderen hebben soortgelijke feiten medegedeeld, maar Multatuli heeft ze geplaatst in

een zamenhang, waardoor wij de oorzaken dier feiten bevroeden. Hier - en het is een nieuw bewijs van de verscheidenheid van Multatuli's gaven - meent men den bij uitnemendheid praktischen man voor zich te hebben, en men zou het Indisch Gouvernement vele ambtenaren toewenschen in staat om het zoo in te lichten, om zulke rapporten aangaande den staat der binnenlanden te schrijven, zoolang men nog in den onnoozelen waan verkeerde, dat het werkelijk met zulke rapporten, de uitdrukking der *zuivere* waarheid, gediend is.

Maar, verre vandaar, kent het Indisch Gouvernement, wil het slechts kennen eene *officiële* waarheid, die al het regte krom maakt, alle misbruiken vergoêlijkt, den dag des kwaads verre stelt. In die *officiële* waarheid is van de knevelarijen der regenten, van de verderfelijke gevolgen der cultuurprocenten, van den hongersnood die van tijd tot tijd de residentiën van Java decimeert, geene sprake: zij kent slechts toenemende welvaart der bevolking bij toenemende productie, slechts lagchende tevredenheid bij den Javaan, die voor ligten arbeid een loon ontvangt dat in zijne geringe behoeften overvloedig voorziet. Men herinnere zich, b.v., alleen maar, uit den 14^{den} Jaargang van het Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië, het artikel: ‘Waar zijn waarachtige berigten omtrent den toestand van Ned. Indië te zoeken?’ en men zal erkennen dat wij de tegenstelling niet te scherp hebben geteekend.

Maar hoe is nu zulk een hemelsbreed onderscheid tusschen hetgeen de Regering als waarheid aanneemt, of althans verkondigt, en tusschen de onwraakbaarste getuigenissen van bijzondere personen mogelijk? Wij slaan wederom ‘Max Havelaar’ op, en vinden er op eene andere plaats een antwoord op die vraag, zoo goed en klaar als het, voor zooveel ons bekend is, nog nimmer elders gegeven werd.

‘Wanneer men aanneemt, zooals men aannemen kan’, dus lezen wij in het 14de hoofdstuk, ‘dat een Resident van afpersing en van willekeurig beschikken over de bevolking geen regtstreeksch voordeel heeft, doet zich de vraag op, wat dan velen beweegt, in tegenspraak met eed en pligt, zulke misbruiken te laten bestaan, zonder daarvan kennis te geven aan de Regering?....

In het algemeen reeds is het overbrengen van slechte tijdingen iets onaangenaams, en het schijnt of er van den ongunstigen indruk, dien zij veroorzaken, iets blijft kleven op wien

het te beurt viel, zulke tijdingen mede te deelen. Wanneer nu dit alleen reeds eene reden zou wezen voor sommigen, om, tegen beter weten aan, het bestaan van iets ongunstigs te ontkennen, hoeveel te meer wordt dit het geval, wanneer men gevaar loopt, niet alleen zich de ongenade op den hals te halen, die het lot schijnt der overbrengers van slechte berigten, doch tevens als de *oorzaak* daarvan[1] te worden aangezien.

De Regering van Nederlandsch-Indië schrijft gaarne aan haren meester in het moederland, dat alles naar wensch gaat. De Residenten melden dit gaarne aan de Regering. De Adsistent-residenten die zelven van hunne Kontrôleurs bijna niet dan gunstige berigten ontvangen, zenden op hunne beurt weder geene onaangename tijdingen aan de Residenten. Hieruit wordt, in de officiële en schriftelijke behandeling der zaken, een gekunsteld optimismus geboren, in tegenspraak niet alleen met de waarheid, maar ook met de eigene meening dier optimisten zelven, zoodra zij dezelfde zaken mondeling behandelen, of nog vreemder, in tegenspraak zelfs met hunne eigene geschrevene berigten, en ik zou vele voorbeelden kunnen aanhalen van rapporten, die den gunstigen toestand eener residentie ten hoogste verheffen, doch te gelijker tijd, vooral waar de cijfers spreken, zich zelven logenstraffen. Die voorbeelden zouden, als de zaak niet te ernstig ware - om de eindelijke gevolgen - aanleiding geven tot lach en spot, en men staat verbaasd over de naïveteit, waarmede in zoodanig geval de grofste onwaarheden worden staande gehouden; ofschoon de schrijver zelf, weinig zinsneden verder, de wapenen aanbiedt waarmede die onwaarheden te bestrijden zijn. Ik zal mij bepalen tot een enkel voorbeeld, dat ik met zeer vele zoude kunnen vermeerderen. Onder de stukken, die voor mij liggen, vind ik het Jaarverslag eener residentie. De Resident roemt den handel, die daar heerscht, en beweert, dat alom de grootste welvaart en bedrijvigheid wordt waargenomen. Een weinig verder, sprekende over de geringe middelen, die hem ten dienste staan, om sluikerij te weren, wil hij terstond den ongunstigen indruk wegnemen, die op de Regering zoude worden te weeggebragt, door de meening, dat er dus in die residentie vele inkomende regten worden ontdoken.

1 Niet van de slechte berigten, zooals er letterlijk staat, maar van de omstandigheden en feiten, die door die berigten worden bekend gemaakt. Zeldzaam ontsnapt onzen auteur eene zoo onnaauwkeurige uitdrukking, maar *quandoque bonus dormitat Homerus*.'

“Neen”, zegt hij, “dáárvoor zij men niet bezorgd, er wordt in mijne residentie weinig of niets ingevoerd ter sluik, want... er gaat hier zóó weinig om, dat niemand hier zijne kapitalen in den handel wagen zou.”

Ik heb een zoodanig verslag gelezen, dat aanving met de woorden: “In het afgeloopen jaar is de rust rustig gebleven.....” Zulke zinsneden getuigen wel van eene zeer rustige gerustheid op de inschikkelijkheid der Regering voor ieder, die haar onaangename tijdingen spaart, of, zooals de term luidt: “niet bemoeijelijkt” met verdrietige berigten.

Waar de bevolking niet toeneemt, is dit toe te schrijven aan onjuistheid der tellingen van vorige jaren. Waar de belastingen niet stijgen, is dit, om door lagen aanslag den landbouw aan te moedigen, die zich juist *nu* zal ontwikkelen, en weldra - liefst als de berigtgever zal afgetreden zijn - onbegrijpelijke vruchten moet afwerpen. Waar onordelijkheid heeft plaats gehad, die niet verborgen blijven *kon*, was dit het werk van eenige weinige kwaadgezinden, die voor het vervolg niet te vreezen zijn, daar er eene *algemeene* tevredenheid heerscht. Waar gebrek of hongersnood de bevolking heeft gedund, was dit een gevolg van misgewas, van droogte, regen of zóó iets, nooit van wanbestuur.

Kortom, de officiële berigten van de beambten aan het Gouvernement, en dus ook de daarop gegronde rapporten aan de Regering in het moederland, zijn voor het grootste en belangrijkste gedeelte *onwaar*.’

Een weinig verder wordt nog een ander voorbeeld medegedeeld van dat even belagchelijk als verderfelijk optimisme - verderfelijk, omdat het den weg voor verbetering afsluit, - met welks overneming wij van dit punt willen afstappen.

‘Ieder Resident dient maandelijks eene opgave in van de rijst, die in zijn landschap is ingevoerd, of daaruit naar elders verzonden. Bij deze opgaven is dat vervoer gesplitst in twee deelen, naarmate het zich bepaalt tot Java zelf, of zich verder uitstrekt. Als men nu let op de hoeveelheid rijst, die, volgens die opgave, is overgevoerd *uit* residentiën op Java, *naar* residentiën op Java, zal men vinden, dat die hoeveelheid vele duizenden pikols *meer* bedraagt dan de rijst, die, naar dezelfde opgaven, *in* residentiën op Java, *uit* residentiën op Java is ingevoerd.

Ik ga nu met stilzwijgen voorbij wat men te denken hebbe

van het doorzigt der Regering, die zulke opgaven aanneemt en publiceert, en wil den lezer alleen opmerkzaam maken op de strekking dezer valschheid.

De procentsgewijze belooning aan Europesche en Inlandsche beambten voor produkten, die in Europa moeten verkocht worden, had den rijstbouw zoodanig op den achtergrond gesteld, dat er in sommige streken een hongersnood geheerscht heeft, die niet voor de oogen der natie weggegoocheld worden kon. Ik heb reeds gezegd, dat er toen voorschriften zijn gegeven, de zaken niet weder te laten komen tot zóóver. Tot de vele uitvloeisels van die voorschriften behoorden ook de door mij genoemde opgaven van uit- en ingevoerde rijst, opdat de Regering voortdurend het oog houden kon op de ebbe en den vloed van dat levensmiddel. *Uitvoer* uit eene residentie stelt welvaart voor, *invoer* gebrek.

Wanneer men nu die opgaven onderzoekt en vergelijkt, blijkt daaruit dat de rijst overal zoo overvloedig is, dat *alle residentiën te zamen meer rijst uitvoeren* dan er *in alle residentiën te zamen wordt ingevoerd*. Ik herhaal, dat hier geene sprake is van uitvoer over zee, waarvan de opgave afzonderlijk plaats heeft. De slotsom hiervan is dus de ongerijmde stelling: *dat er op Java meer rijst is dan er rijst* is..... Dàt is toch welvaart!'

Ziedaar, lezers! een staaltje van de waarde der officiële waarheid. Zou hij, die Indië in waarheid kennen wil, niet wèl doen, behalve in de regeringsverslagen, in de schriften van een van Hoëvell, Bosch, Vitalis, in boeken als deze 'Max Havelaar', van tijd tot tijd ook eens een blik te slaan?

P.J. VETH.

(*Het vervolg in het volgend Nommer*).

De City van Londen. Eene handelsschets.

II.

Wanneer in oude dagen de Engelsche schatkist ledig was, en de manschap van vloot en leger op betaling der achterstallige soldij aandrong, dan ging de Lord Kanselier deemoedig, met den hoed in de hand, en vergezeld van Lord-Mayor en Aldermen, te voet de hoofdstraten der City door, en leende van dezen welgestelden kruidenier honderd, van genen rijken ijzerkooper twee honderd pond sterling; zoo werd dan tijdelijk in de behoefte der schatkist voorzien. Langzamerhand werden echter enkelen van die welwillende geldschieters de vaste geldmannen der Kroon; wat zij vroeger nu en dan deden en uit liefde voor hunnen Souverein, dat maakten enkelen al spoedig tot een bepaald bedrijf, 't geen voor hen eene vaste bron van inkomsten werd; voortdurend hielden deze dan ook penningen ter beschikking hunner Vorsten. En werden deze grootelijks door die vaste hulp gebaat, niet minder die groote koopluî; de rijkdommen van de Fuggers in Duitschland, van de Greshams in Engeland mogen het getuigen. Wanneer de roepstem van dezen of genen magtigen potentaat tot die prinselijke koopmanshuizen doordrong, dan behoefde daar niet, als in onze dagen, alles bijeengeschraapt en de hulp van heinde en ver ingeroepen te worden, om toch de vereischte som vol te krijgen, zoodat het vast ongerepte goudstuk van den hoogen adellijke wel naast den haast onkenbaar gesleten penning van den kleinen winkelier moest

gelegd worden, maar uit eigen vorstelijk gevulde kassen werd den magtigen gebieder eene ook waarlijk vorstelijke hulp verleend. Evenwel, de Vorsten waren toen matiger in hunne geldelijke eischen dan nu, wel gedwongen als zij daartoe waren door de meerdere beperktheid van het aantal hunner leeners. Die groote koopluî waren echter geene zoo maar gewone mannen van het vak; behalve in aanzien en vermogen, muntten zij ook door kennis en beschaving boven hunne standgenooten uit. Een Sir Thomas Gresham, die voor zijne koningin Elisabeth dezelfde trouwe raadsman was, die zijn vader, wakker koopman als hij, altijd gebleven was voor Hendrik VIII, leerde den handel eerst bij zijn broeder, nadat hij den akademischen graad te Cambridge had verworven; toen eerst legde hij den grondslag van zijn magtig handelshuis, - het eerste bankiershuis dat in Engeland opgerigt werd, - en van zijn onmetelijk fortuin. Daarbij was hij een man van groote eerlijkheid en goede trouw; in stede van misbruik te maken van de blakende gunst waarin hij bij zijne Souvereine stond, vooral wanneer het geldelijke hulp gold, was hij juist de man die den schandelijken woekerhandel, in de geldelijke behoefte der Kroon schaamteloos gedreven, den kop indrukte; met eigen vermogen waakte hij voor de belangen zijner Vorstin. Was 't wonder, dat Elisabeth dien man hoog vereerde en hoog stelde, hem adelde en tot *koninklijken koopman* huldigde, ja dat zij, de overmoedige en trotsche Elisabeth, zelfs aan zijne tafel aanzat, wanneer Sir Thomas Gresham in zijn weelderig palcis een van die prachtige gastmalen hield, waarvan de overlevering nog gewaagt. 't Moet dan ook op een van die festijnen geweest zijn, dat Sir Thomas eene kostbare parel aan zijne gasten vertoonde, die in een beker met azijn oploste en het vocht opdronk, - egyptische naäperij, - alleen om een openlijk bewijs zijner groote rijkdommen te geven. Maar dit verhaal, liever dit sprookje, 't was immers overbodig, want om het bezit van die rijkdommen te bewijzen, daartoe volstond wel het feit der oprigting uit geheel eigene middelen van de eerste Londensche handelsbeurs. Reeds de scherpzinnige vader had het plan van de stichting eener beurs voor den handel beraamd; welnu, zijn zoon zou er zijne vaderstad meê begiftigen. Hoog roemde dan ook Elisabeth op zulk een onderdaan, en toen zij den 23sten Januarij 1570 weder aan Sir Thomas Greshams prachtigen disch aanzat, en de gastheer haar na afloop van het maal naar het nieuwe gebouw

geleidde, toen liet zij oogenblikkelijk, door heraut en trompetgeschal, deze beurs verklaren tot Koninklijke Beurs.

Royal Exchange, dien naam heeft de eerste beurs gedragen, totdat zij in 1666 eene prooi der vlammen is geworden, en ook de tweede beurs heeft daarmede gepronkt, totdat ook zij in 1838 in de asch werd gelegd, en weêr roemt het tegenwoordige gebouw op dien eeretitel. Koninklijk is dan ook dat middelpunt van den Britschen handel, waarvan de echo gehoord wordt tot op de verst verwijderde markten, en waarvan iedere handeling en uitspraak zoo menigmaal met gespannen verwachting in Oost en West en Noord en Zuid verbeid wordt. Koninklijk worden de mannen van den handel binnen hare muren geherbergd, maar koninklijk vooral is de magtige Lloyd's, de wereldberoemde vereeniging van Londensche assuradeurs, bij haar gehuisvest. De naam van den eersten kastelein, die den verzekeraars in de 17de eeuw voor 't eerst eene vergaderzaal opende waar zij hun bedrijf konden uitoefenen en waar zij, behalve de noodige ververschingen, tevens van heinde en verre de tijdingen vereenigd vonden van de duizende bodems, die, onder welke vlag en waar zeilende, overal geldelijk beschut zijn tegen elke schade en tegen alle verlies voor eigenaar en inlader door den waarborg van de Londensche polis, die naam is de firma geworden van die magtige corporatie. Alleen de wensch om alle min geachten uit het vak te weren, heeft geleid tot het vormen der Vereeniging. Maar die firma drijft geene zaken; ieder der leden sluit zijne eigene verzekeringen op zijn eigen naam en voor zijne eigene rekening, de Vereeniging handhaaft alleen de verhouding der leden zoo onderling als tegenover den handel. In alle groote havens van het Britsche Rijk en op alle groote handelsplaatsen van geheel de wereld mogen wij wel bijna zeggen, zijn Lloyd's Agents de vertegenwoordigers dezer Vereeniging, en zij waarborgen de regten van ieder der leden, bij elke voorkomende schade of moeijelijkheid. Die post van Lloyd's Agent is een zeer begeerlijke op plaatsen waar veel handel en scheepvaart gedreven wordt, maar tevens een moeijelijke en vaak van groot gewigt. Het voordeel dat de Londensche assuradeur door zijn deelgenootschap aan Lloyd's geniet, is dus zeer groot, want hij is zeker van eene warme behartiging zijner belangen, waar die ook in gevaar mogen zijn. En welk particulier assuradeur zou zoo overal zijne gemagtigden kunnen hebben, en van heinde en verre telken

dage de meest naauwkeurige berigten ontvangen omtrent het tal van bodems waarop hij dikwijls aanzienlijke sommen verzekerd heeft, anders dan door eene vereeniging van alle belanghebbenden te zamen!

Aanzienlijk is dan ook het aantal leden van Lloyd's; men schat het op 1800, waarvan twee derden werkelijk assuradeurs of makelaars in assurantie zijn; want ook velen die geen verzekeraars zijn, behooren tot de leden van Lloyds, dan echter voor eene andere afdeeling. Lloyd's is verdeeld in drie kamers; de eerste is de eigenlijke kamer der assuradeurs, waarvoor de contributie jaarlijks ongeveer vijftig gulden bedraagt, behalve den inleg van ca. drie honderd gulden voor hem, die werkelijk assuradeur is; de tweede is de koopmanskamer, waar ieder lid jaarlijks ca. vijf en twintig gulden, maar geen inleg betaalt; en de derde de kapiteinskamer, met eene contributie van ca. dertien gulden. Boven de assuradeurskamer is de vermaarde kaartenkamer, die beroemd is om haar kostbaren inhoud, en daarnevens zijn de vertrekken voor het toilet der leden. Op volledigheid van inrigting kan het lokaal der Vereeniging dus wel roemen. Drieledig is weêr het karakter van hen, die tot de eerste kamer, die der assuradeurs behooren: de assuradeurs voor eigene rekening, de teekenaars voor handelshuizen, en de gemagtigden der groote assurantie-maatschappijen. Tot het jaar 1824 toe, was in Engeland alle zeeverzekering door firmaas of maatschappijen bepaald verboden; alleen de beide reeds vroeger geoctroyeerde maatschappijen, de London en de Royal Exchange Assurance, waren van dat verbod uitgesloten; maar ten spijt van de ijverige pogingen der leden van Lloyd's en van die beide magtige ligchamen, werd dat monopolie toen toch opgeheven en ook in het assurantievak de vrije mededinging toegelaten. Toch blijft het aantal zeeverzekering-maatschappijen in Engeland klein, in verhouding tot den omvang dien zij op het Vaste Land, vooral ten onzent, - immers dwaselijk overdreven, maar uitgelokt door die eens zoo koesterende Oost-Indische beschermingszon! - verkregen hebben. 't Schijnt daarenboven wel dat eene Londensche assurantie-maatschappij niet anders kan gehuisvest zijn dan in een waar paleis, want kolossaal zijn de prachtige gebouwen die bijna alle betrekken, vooral de groote brand- en levensverzekeringmaatschappijen. Huizen onze groote geldligchamen wel wat al te bescheiden, de Londensche, ja de Britsche maatschappijen zondigen weêr heel sterk in juist het tegenovergestelde.

De meeste verzekeringen worden bij Lloyd's gesloten door makelaars, maar vele kooplui en reeders sluiten ook zelve hunne posten; zij vullen dan de polis in met al de voorwaarden waartoe zij genegen zijn de risico te gunnen en bieden dan die polis zelf ter teekening aan de assuradeurs. De premie van assurantie wordt niet dadelijk aan den assuradeur betaald, maar deze belast daarmede de rekening van den verzekerde of diens makelaar, onder korting van 5 pCt.; blijkt het aan het einde des jaars, dat de som die de assuradeur aan premie van den verzekerde te vorderen heeft, grooter is dan het bedrag dat hij aan schade betaald heeft of nog betalen moet, dan int hij, van de maand Maart tot Junij, zelf dat batig saldo, onder korting van 12 pCt. op de som die hij werkelijk ontvangt. De makelaars berekenen aan hunne lastgevers echter de volle premie, en genieten als hun voordeel de vaste uitkeering van 5 pCt. en de wisselvallige van 12 pCt., en ingeval van schade, ⅛ pCt. provisie. Hoe voordeelig de zaken van zulke makelaars moeten zijn, vooral wanneer zij, zoo als gewoonlijk, tevens zelve assuradeurs zijn en dus de beste posten voor zich behouden, behoeft geen betoog. Wat zal alleen reeds het bedrag der 12 pCt. uitkeering over het batig saldo der rekening, bij zulk een kolossalen omzet als bij Lloyd's, voor de groote makelaars eene aanzienlijke som uitmaken! Maar de concurrentie heeft ook aan die voordeelen niet weinig geknaagd, en 't is tegenwoordig waarlijk geene moeite meer om zijne posten bij Lloyd's verzekerd te krijgen, tegen genot van uitkeering van de halve voordeelen van den makelaar. Men ziet het, 't is elders juist niet beter dan hier! De Zee-Verzekering Maatschappijen handelen op dezelfde voorwaarden als Lloyd's; alleen zijn zij daarin royaler, dat zij de kosten der polis voor hare rekening nemen, en 10 pCt. korting geven voor de dadelijke betaling der premie. De assuradeur heeft eene maand tijd om zijne schade te betalen, terwijl den makelaar eveneens eene en dikwijls twee maanden worden toegestaan om het bedrag aan zijn lastgever uit te keeren.

Lloyd's Subscribersroom, de vergaderzaal der eigenlijke assuradeurs, is eene groote ruime zaal. In echt Engelschen stijl opgemaakt, met die eigenaardige tafels en banken die de zoogenaamde *boxes* uitmaken, heeft ieder lid zijne vaste plaats, en vindt daar zoowel de noodige schrijfbehoeften als bergplaatsen voor zijne papieren en boeken. Aan den ingang der zaal prij-

ken de welbekende kolossale *Lloyds Books*, waarin iederen morgen de namen der vertrokken of binnengekomen schepen in alle mogelijke havens en de lijst der zeerampen worden ingevuld met eene zoo groote en duidelijke letter, dat men die zelfs voorbijloopende toch gemakkelijk kan lezen. Die lijst van zeerampen, de zoogenaamde ‘*double lines*’, trekt 's morgens 't eerst de aandacht der leden. Aan het einde der zaal zijn al de scheepstijdingen en scheepslijsten, die van heinde en verre hierheen stroomen, de meeste door bemiddeling van Lloyd's Agents, benevens eene naauwkeurige aanwijzing der aangekomen en vertrekkende briefposten. Dat de klerken en de translaters meestal de handen vol hebben om al deze berigten in te schrijven, om de scheepslijsten na te zien en het merkwaardige daaruit te trekken en zóó te plaatsen, dat het de algemeene aandacht trekt, om dan al die lijsten en al die nieuwspapieren te schiften en op hunne bepaalde plaats te leggen, eer dat de zaal ten tien ure des morgens voor de leden geopend wordt, begrijpt een ieder. Maar het bestuur van Lloyd's heeft een uitmuntend stel klerken en bedienden ter zijner beschikking, en is zeer naauwgezet in het nagaan van ieders arbeid; daarenboven zijn ook de salarissen voldoende; de secretaris geniet jaarlijks ƒ 7200, de klerken en de translateurs van ƒ 1200 tot ƒ 3600, en de bedienden van ƒ 1200 tot ƒ 3000; van des morgens acht tot des middags zes uur loopen hunne werkuren. Reeds alleen de aanvulling en de gedurige veranderingen van Lloyd's Register, waarin de hoedanigheid en de classificatie der schepen die reeds sinds lang in de vaart zijn of die nog pas op stapel gezet worden zijn opgenomen, kost geen geringen arbeid. En den ganschen dag staat een der bedienden, potsierlijk uitgedost in een rood lakenschen jas met zwart fluweelen kraag, aan den ingang der assuradeurskamer, om toe te zien dat niemand dan de leden der kamer den gewijden drempel betreden. Wil iemand een der leden spreken, hij behoeft eenvoudig dien pedel, - bitter door Dickens bespotte type, - daarvan te verwittigen, en oogenblikkelijk roept deze met eene ware Stentorstem den naam uit van den verlangden persoon, zoodat men binnen weinige seconden óf den gevraagden voor zich ziet, hem zijn post opgeeft en dadelijk weet of en waartoe die gesloten is, óf verneemt waar hij te vinden is. Zoo sluit men spoediger zijne posten dan bij ons, waar men altijd wachten moet tot het late

beursuur. Toch is die Lloyd's eigenlijk eene permanente beurs van ons, maar alleen van assuradeurs, zeer ten gerieve van verzekeraar en handelaar. Zulk eene Vereeniging - toch beter dan onze koffijhuisclubs, - zou hier vrij wat tijd en kosten sparen. Agenten bij den bouw der schepen, gevolmagtigden in den vreemde, het voeren van regtsgedingen door de Vereeniging, het houden en bijwerken der verschillende registers en scheepstijdingen, alle kosten die nu dikwijls op enkele assuradeurs drukken, ze zouden dan voor een ieder weinig uitmaken, omdat ze gezamenlijk zouden gedragen worden. Voor minder geld, méér informatie en méér kracht. Wat kosten wel al die fransche Lloyd's boeken jaarlijks, die men aan onze beurzen ziet! Één enkel zou dan voldoende, en het slepen er van onnoodig zijn.

Juist de strenge wijze waarop de ballotage van nieuwe leden bij Lloyd's geschiedt, maakt den aandrang der leden des te grooter; het lidmaatschap wordt daardoor eene zekere eer. Daarenboven lokt de waarlijk prachtig en toch gemakkelijk ingerigte koopmanskamer, met dien overvloed van nieuwspapieren, de groote kooplui zeer tot de toetreding uit; even als de mannen van de zeevaart de ruime, en in ververschingen even ruim gesorteerde als goedkoope kapiteinskamer gaarne betreden; eene menigte gezagvoerders van schepen zijn daar den ganschen dag bijeen. Ook die beurs spaart menig reeder en cargadoor veel tijd en last.

't Is aardig om des morgens tegen tien uur in de nabijheid van Beurs en Bank te gaan en daar die menigte van alle kanten naar de kantoren te zien toestroomen. Hier nadert met afgemeten tred de deftige man van jaren, blijkbaar de groote bankier, die zijne schreden naar Lombardstreet wendt; men kan 't hem aanzien, dat hij verre van onbewust is hoe men algemeen zijn rijkdom kent en hoe menigeen afhankelijk is van zijne goede gezindheid; eene zekere ingenomenheid met het gewigt der eigene persoonlijkheid ligt op zijn effen en strak gelaat te lezen; trouwens hier in dit oostelijk gedeelte der wereldstad, is hij ook een der grooten. Daar loopt de, wel aardig maar toch al te vreemd uitgedoste jonger man, hem haastig voorbij; wie zijn overmoedigen gang maar een oogenblik ziet en dien meer dan vrijen opslag der oogen maar even ontmoet, weet reeds dat Capelcourt hem lokt, want de ongestadige en waagzieke geest vindt daar in actiënspel het meest bevrediging.

Ginder gaat een echte type van John Bull; het volle gelaat, verweerd en roodgebrand door weer en wind, de onvaste en toch flinke gang, kenmerken hem reeds dadelijk als den man die helderder zonnen boven zijn hoofd heeft zien schitteren dan de Londensche, flaauwkens, als eene bleeke mann, door die dikke rooklucht dringende; stellig een oud zeeman of een vroeger bewoner der tropen, die nu bij Lloyd's winste doet met de duur gekochte ervaring. Die bedaarde man met dat stemmig uiterlijk en die eenvoudige kleedij, met dat gelaat waarop geenerlei aandoening te lezen staat, en met dat oog zoo strak voor zich uitziende als ware 't op eene eindelooze reeks cijfers gevestigd, is stellig een der vele bankklerken; naauwgezetheid en eene onverstoorbare kalmte en rust liggen op dat geheele voorkomen. Vrij wat vrolijker en joliger zien die krachtige jonge mannen er uit, gentlemen van top tot teen, al is dan ook de laatste mode door velen blijkbaar ten koste van vrijheid en gemakkelijkheid van bewegingen wel wat al te slaafs nagevolgd. Maar zij kennen nog geene zorgen, die aanstaande handelaren; want of de balans van de firmaas waar zij arbeiden ook al wat minder voordeelig uitkomt dan de patroon wel zou gewenscht hebben, hen deert die uitkomst nog niet; de voor hen eens bedongen penningen komen toch geregeld in. En is de noodige kennis verkregen, dan zien zij reikhalzend uit naar den dag van vertrek naar Indië of waarheen ook, waar de meer hokvaste, maar toch ondernemende oude koopman zoo gaarne aan jonger en wakkerder vertegenwoordigers de leiding zijner overzeesche zaken toevertrouwt. Eerst later komen zij dan weêr de oude plaatsen van uitspanning opzoeken, maar dan is ook voor hen de plaats van inspanning, het drukke kantoor, de woelige beurs, het verlokkende veilingslokaal, de nog meer begeerlijke plek; anderen en jongeren gaan dan weêr voor hen de wijde wateren op en oogsten er dezelfde kennis en ondervinding waarop zij nu gaan teren. Vrij wat moeijelijker, en ook veel minder bemoedigend, is de toekomst voor de velen die tusschen die groote Cityluî zoo bedaard mogelijk doorsluipen, zij, die allen in hunne omgeving van gelaat en van bedrijf, ja van vermogen zeer naauwkeurig zelfs kennen, maar die zelve door niemand gekend worden, zoo 't schijnt ten minste, want zij blijven jaar in jaar uit dezelfde oude knechts, en genieten van den oogst door hunner handen en hoofden werk verkregen, weinig meer dan een schamel ploeg-

loon. Arme en beklagenswaardige stand, op het Vasteland vooral, die der kantoor*bedienden*, - hatelijke benaming zelfs ten onzent, - nu eens zonder betrekking en dus zonder brood, omdat de speculatieve wenschen van den patroon verder gingen dan zijne geldelijke krachten; dan weêr eens verdrongen door die gelukkige knapen die van het Continent naar Londen toestroomen, meer om er den handel te leeren dan om er nu reeds van den handel te leven; of wel slovende en zwoegende van den vroegen morgen tot den laten avond voor eene belooning die, ja vroeger in de behoeften van vrouw en kroost voorzag, maar die verre van gelijken tred heeft gehouden met den steeds hooger en hooger klimmenden prijs der levensmiddelen. Toch klommen ook de jaren en namen de krachten af. Hoe dikwijls noodzaakt dat onvoldoende loon hen wel om zelve hun geluk in den handel te beproeven, maar helaas! het leergeld dat een ieder betalen moet, ook de knecht die heer wordt, overschrijdt al zoo gaauw de som der zuur uitgespaarde penningen; en heet de onvermijdelijke val dan niet dadelijk overmoed en onverstand en waaghalzerij, wanneer het kleine overschot bij verre na niet toereikt om de vorderingen der groote schuldeischers te voldoen? Toch kan niemand het den patroon euvel duiden dat ook hij aan zijne arbeiders geen hooger loon uitbetaalt, dan waartoe hij dien arbeid te kust en te keur kan laten verrigten; koopen op de goedkoopste, verkoopen op de duurste markt, dat is immers de pligt van den goeden handelaar. Waarom kozen zij niet liever een eerlijk ambacht, zij dan ook het werk wat ruwer en het kleed wat grover; zij hadden dan een ruimer bestaan, een onbezorgder leven, eene betere toekomst voor hunne kinderen. Maar wat wagen wij onze pen aan eene vlugtige schets zelfs van dien stand, nadat de meesterlijke en zoo tot in de fijnste schakeringen uitgewerkte teekening daarvan, door een onzer trouwste vrienden, hoe vele jaren geleden ook geleverd[1] toch nog bij ons publiek in levendige herinnering blijft. Vragen wij hem liever om nog een zijner zoo treffelijke echt vaderlandsche tafereelen.

Welk een gedrang van personen uit de meest verschillende standen zien wij daar? 't Zijn de kleine rentheffers van den Staat, die zich naar de Bank van Engeland spoeden om hunne dividenden te ontvangen. De eigenhandige teekening in dat

1 Gids, 1842, bl. 56, en verv.

groote boek wordt zoo strikt gevorderd, en het geven van volmagt tot de ontvangst der rente is zoo kostbaar en zoo moeijelijk, vooral voor den kleinen burgerman die geene vrienden noch bekenden telt in die zoo gevaarlijke City, dat een ieder die maar eenigzins voort kan, op den bepaalden tijd in persoon in die schatkamer van Groot-Brittanje verschijnt. 't Is voor de meesten verre van eene onverschillige zaak, die ontvangst der rente aan de Bank; integendeel, men ziet het aan de nette kleeding van die ouden van dagen dat zij zich als voor een feestdag hebben uitgedost, en dat zij er eene eer in stellen om daar openlijk voor de dienaars van het grootste geldligchaam der wereld als schuldeischers van het magtige Engeland te verschijnen; zij genieten van hun bespaard en op rente gezet kapitaal niet alleen de vruchten in een onbezorgden ouderdom, maar ook in grootmaking van hunne eigene persoonlijkheid. Dan die vrouwen, wier bleeke en weemoedige trekken waarlijk ook zonder het zware rouwkleed dadelijk de arme weduwe zouden doen kennen, hoe is deze dag voor haar een blijde, omdat nu weêr langen tijd de zorg voor dagelijksche behoeften uit de stille woning verbannen is, en weêr een lichtstraal werpt in die sombere toekomst. Wél heeft de dierbare overledene regt op hare trouwe vereering zijner nagedachtenis, want was 't niet met het oog op haar, dat hij van de waarlijk niet ruime noch gemakkelijk verkregen verdiensten gedurig zóóveel spaarde, dat hij weêr een enkel stukje staatsschuld koopen kon. Hij waakte er voor, dat die immers altijd mogelijke dag der rouwe, voor haar niet tevens een dag van bittere bekommernis voor de toekomst zijn zou; was het harteleed niet reeds zwaar genoeg voor de achterblijvende? Ziet dien gebrekkigen man; naauwelijks gelukt het zijn geleider om hem voor den geduldig op hem wachtenden klerk te brengen, maar de stoel staat gereed waarop hij kan uitrusten en waarop weldra de haast verlamde leden van dien grijsaard zullen getild worden, die op zijn ziekewagentje de Bank is binnengeschoven. Waarlijk, 't is een aandoenlijk tafereel op eene der groote rentebetalingdagen aan de Engelsche Bank die menigte gade te slaan, en die uitdrukking van blijdschap en zelfvoldoening te zien op de aangezigten van die kleine rentheffers, meest ouden en gebrekkigen en hulpbehoevenden. Want de jongeren van dagen in Engeland zijn allen te veel deelhebbers in allerlei bedrijf en nering waarin zij zelven hun kapitaal rente afdwingen, dan houders

van een 3 pCt's staatsfonds dat gewoonlijk weinig onder pari staat. En de man van fortuin, de groote Lord, de rijke bankier, de groote speculant, zij geven meest volmagt aan anderen om de rente te ontvangen of verschijnen na afloop van den eersten sterken aandrang.

Van de 286,995 personen waaronder de Engelsche schuld verdeeld is, hebben ruim 190,000 volmagt aan anderen gegeven om de rente voor hen te ontvangen; de beide eerste dagen betaalt de Bank alleen aan hen uit, daarna aan de c^{a}. 100,000 overigen. De meening dus, dat de schuld van Engeland meest in handen van groote kapitalisten zou zijn, is zeer onjuist. Immers deelt men het geheele cijfer der schuld van £ 780,119,722 en der jaarlijksche rente van £ 27,411,995 door het aantal deelhebbers, dan blijkt het dat ieder van hen gemiddeld £ 2900 kapitaal en £ 102 rente bezit. Nog duidelijker blijkt echter uit het volgende staatje, dat juist het aantal der kleine renthebbers het grootst is.

92,205	personen ontvangen ieder jaarl. rente niet boven de £ 10
43,287	personen ontvangen ieder jaarl. rente van £ 10 tot £ 20
89,601	personen ontvangen ieder jaarl. rente van £ 20 tot £ 100
23,008	personen ontvangen ieder jaarl. rente van £ 100 tot £ 200
13,012	personen ontvangen ieder jaarl. rente van £ 200 tot £ 400
3,742	personen ontvangen ieder jaarl. rente van £ 400 tot £ 600
2,421	personen ontvangen ieder jaarl. rente van £ 600 tot £ 1000
1,138	personen ontvangen ieder jaarl. rente van £ 1000 tot £ 2000
354	personen ontvangen ieder jaarl. rente van £ 2000 tot £ 4000
227	personen ontvangen ieder jaarl. rente boven tot £ 4000
268,995	

Niet minder dan 92,205 personen of 34 pCt. van het geheel, ontvangen dus jaarlijks nog geene £ 10 rente, terwijl 135,492 personen, dus 50 pCt. van het geheel, jaarlijks niet meer ontvangen dan £ 20 pCt. van het kleinste bedrag aan gerekend. En hoe velen van de 1719 personen die tot meer dan £ 1000 jaarlijksche rente geregtigd zijn, hebben dat geld gestort als een garantiekapitaal, dat dus in anderer handen is.

Onwillekeurig zijn wij echter met dien stoet van kleine rentheffers de Bank van Engeland binnengedrongen en hebben reeds een blik geslagen op een gedeelte

der werkzaamheden van dat kolossale geldligchaam, eer wij met het geheel ten minste eenigermate hebben kennis gemaakt. Alleen heeft men zeker

reeds bespeurd, dat de Engelsche Bank niet, als de meeste andere banken, bijna uitsluitend voor den handel en voor de uitgifte van banknoten werkzaam is, en dat is zoo, want meer dan eenige andere is deze Bank voornamelijk met de Regering naauw verbonden. Eene zelfs korte geschiedenis van die Bank te geven, ligt niet in ons ontwerp, maar wèl om met weinige trekken de werking er van te teekenen.

Noemden wij hierboven Sir Thomas Gresham den stichter van het eerste Londensche bankiershuis, nog meer dan honderd jaren moest het duren eer de denkbeelden in Engeland omtrent het bankwezen zoo ontwikkeld waren, dat men er aan begon te denken om de voor den handel zoo lastige betalingen met grove muntspeciën, te vervangen door aanwijzingen op personen die zich met de ontvangst en de betaling daarvan bepaald bezig hielden. Het lang reeds op het Vaste Land gegeven voorbeeld van wisselbanken en andere, werd in Engeland niet nagevolgd dan omstreeks het jaar 1670. Toen eerst begon men aan de goudsmeden, de groote handelaars van die dagen in edele metalen, zijn baar geld toe te vertrouwen en met aanwijzingen op hen te betalen; tijd en moeite werden daardoor bespaard. Wel was in den aanvang de tegenstand van de mannen van het behoud groot, maar nog grooter was het gemak dat een ieder er door genoot, en ten spijt van alle tegenwerking, ja zelfs ten spijt van den val van een dier goudsmeden, zegevierde toch het nieuwe stelsel. Nu eenmaal de baan geopend was, lieten de plannenmakers zich niet lang wachten; avontuurlijk en opgewonden waren hunne denkbeelden om aan dat stelsel nog veel grooter uitbreiding te geven; was het gebruik van gemunt geld nu veel vervangen door papier, in hunne doldriftige overdrijving van het goede wilden zij nu dat gemunte geld geheel verbannen en papier tot eenig betaalmiddel verheffen. Dwazen, die den schijn voor het wezen aannamen; die in het bank- of handelspapier niet den vertegenwoordiger van edel metaal erkenen, maar die aan dat papier zelf de waarde toekenden van edel metaal. Wie de speculative reuzenplannen van de jaren 1719 en 1720, en de goochelarijen op financieel terrein van de laatste tien jaren beschrijven wil, hij vergete vooral niet om ook de droombeelden der jaren 1690-4 in Engeland in zijn arbeid op te nemen. Toch kwam ook uit dien chaos ten slotte iets goeds voort. William Paterson, de Schotsche gelukzoeker, die overal ronddwaalde, en die overal met

nieuwe plannen om binnen weinig tijds fabelachtige rijkdommen te verwerven, de door alle verstandigen voorspelde misrekening maakte, bood aan de Engelsche Regering in het jaar 1691 het plan aan tot oprigting eener Nationale Bank, dat van meer dan gewone scherpzinnigheid de onmiskenbare blijken droeg. Maar eerst later, in 1694, toen mannen van aanzien en invloed, als Montague en Godfrey, zijne plannen weêr oprakelden en hier en daar wijzigden, kreeg het voorstel van den ondernemenden en vindingrijken, maar al te waagzieken Schot, werkelijk een begin van uitvoering. Op den 27sten Julij van het jaar 1694 werd de Bank van Engeland werkelijk geoctroyeerd door de beide Huizen zoowel als door de Regering. De moeijelijke toestand van de geldmiddelen der Regering leidde voornamelijk tot die oprigting, ten spijt van den sterken tegenstand der goudsmeden en der groote Citykoopluî; want de Bank begon met aan de Regering te leenen de som van £ 1,200,000, onder waarborg van de opbrengst der scheepvaartregten en van de belasting op bier en gedisteleerd, tegen 8 pCt. rente en £ 4000 jaarlijks voor de kosten van beheer. Deze £ 1,200,000 vormden het geheele kapitaal der Bank, en zoo groot was toenmaals de behoefte aan eene gelegenheid om zijn kapitaal zeker en rentedragend te beleggen, dat toen de zeer juiste beperking in de statuten der Bank was opgenomen om nooit geld aan de Regering te mogen leenen dan met toestemming van het Parlement, en het publiek dus gewaarborgd was voor eene geheele opslorping der middelen van de Bank door de Regering, reeds op den eersten dag der inschrijving een derde van de vereischte som was ingeschreven en binnen tien dagen de geheele leening was volteekend. In het gildehuis der kruideniers opende de Bank van Engeland nu hare financiële ondernemingen, met een kapitaal van £ 1,200,000, dat zij echter niet zoozeer aan de Regering had ter leen verstrekt, als wel even als de meeste latere leeningen, in eigendom afgestaan, tegen betaling eener annuiteit of jaarlijksche rente, daar de schuld zelve onaflosbaar was; zij kon rekenen op eene vaste jaarlijksche winst van £ 100,000, en had de bevoegdheid om handel te drijven in edel metaal, niet echter in koopmansgoederen die zij alleen beleenen mogt, en om handelspapier te disconteren en, *last not least*, papier aan toonder uit te geven, mits tot geen grooter bedrag dan haar kapitaal. In deze laatste vergunning loste zich eigenlijk het geheele karakter der Bank op; hoe toch zou

zij anders reeds dadelijk, 30 Augustus 1694, een begin hebben kunnen maken met het nemen van binnen- en buitenlandsche wissels tegen een disconto van 6 en 4½ pCt., en dit disconto reeds den 16^{den} Januarij 1695 weêr hebben kunnen verlagen tot 4½ en 3 pCt., wanneer zij de geldnemers niet met hun eigen papier had kunnen betalen. Hoe groot echter ook de bezwaren zijn, onafscheidelijk aan die uitgifte van, zij 't ook altijd inwisselbaar papier, verbonden, blijkt voldoende uit de enkele hoofdfeiten van de geschiedenis der Engelsche Bank, die wij even vlugtig zullen aanstippen, om ten minste eenigermate aan te toonen, welk eene gewigtige rol die Engelsche Bank, zoowel op het staatkundig als maatschappelijk terrein van Groot-Brittanje, heeft vervuld. Misschien lokt het menigeen uit om met die geschiedenis nader kennis te maken.

De Bank van Engeland heeft wel aan de Engelsche Regering haar aanzijn te danken, maar ook juist aan die naauwe gemeenschap met de Regering hare groote onheilen te wijten. Naauwelijks opgerigt, in 1694, bragt reeds in het jaar 1696 de algemeene herziening van het muntwezen haar in zoo groote moeijelijkheden, dat zij hare banknoten, die zeer in waarde gedaald waren, niet kon inlossen. Gelukkig kwam zij dit onheil spoedig te boven, maar verhoogde weldra, in 1697, haar kapitaal tot £ 2,201,171, om dergelijke ongelegenheden voor het vervolg te voorkomen. In 1708 kocht zij de verlenging van haar octrooi van de Regering voor eene rentelooze leening van £ 400,000, verdubbelde haar kapitaal tot £ 4,402,343 en vernietigde £ 1,775,028 Exchequerbills 4½ pCt., tegen eene jaarlijksche rente of annuiteit van 6 pCt. En in datzelfde jaar 1708, werd ten haren gerieven aan iedere maatschappij in Engeland, uit meer dan zes personen bestaande, bij de wet verboden, om papier op zigt of binnen den tijd van zes maanden betaalbaar, uit te geven. De Mine Adventure Company had het verlokkende voorbeeld der Engelsche Bank gevolgd en ook papier aan toonder uitgegeven, en het troetelkind, maar ook de voedster der Regering, moest toch voor alle mededinging behoed worden. Dat privilegie is echter in het jaar 1826, behalve gedeeltelijk voor de stad Londen, vervallen.

Gedurig en gedurig ging de Engelsche Bank nieuwe leeningen en nieuwe verbindtenissen met de Regering aan, en gedurig en gedurig werd de verlenging van haar octrooi met groote sommen door haar gekocht. In 1716 leende zij aan de Regering

£ 2 millioen tegen 5 pCt en verminderde de rente der leening van 1708, van 6 tot 5 pCt.; de £ 200,000 Regerings Annuiteit, die zij van de Zuid-Zee-Maatschappij in 1721 kocht, vermeerderde haar schuldvordering aan het Gouvernement tot £ 9,375,027,17.10, over welk bedrag zij tot 1727 eene rente van 5 pCt. en verder van 4 pCt. ontving. Tot het jaar 1738 ontving zij daarentegen voor rekening van de Regering, op verschillende tijden, eene som van £ 3,275,127,17.10, maar leende daarop aan het Gouvernement £ 3 millioen, zoodat hare vordering alweêr met £ 275,027,17.10 vergroot en tot een bedrag van £ 9,100,000 opgedreven werd. Al gaandeweg verminderde de Regering de rente, en wel in 1742 door £ 1,600,000 van de Bank renteloos te leenen, maar door de reductie tot 3 pCt. van de originele leening van £ 1,200,000 bij de oprigting der Bank en van de aanvankelijk rentelooze maar later gecompenseerde 6 pCt. leening van £ 400,000, die geheele som van £ 1,600,000 tot een 3 pCts. fonds te maken. Weêr vernietigde zij in 1745 eene som van £ 986,000 Exchequerbills tegen eene annuiteit van 3 pCt. of £ 39,472, 't geen de schuld der Regering weêr met het nominale bedrag daarvan verhoogde, en verminderde de rente der 4 pCt annuiteit tot 3½ pCt. en daarna tot 3 pCt. Terwijl de verlenging van het octrooi haar in 1764 £ 110,000 kostte, leende zij in 1781 aan de Regering £ 30 millioen tegen 3 pCt., voor den beperkten tijd van drie jaren, en in 1800 weder £ 3 millioen, aanvankelijk voor zes jaren en renteloos, maar volgens latere overeenkomst tot zes maanden na de sluiting van den definitieven vrede. De leening van 1816 bedroeg £ 3 millioen tegen 3 pCt., maar moest afgelost worden vóór den 1sten Augustus 1833; onder voorwaarde, dat de Bank deze gelden aan de Regering zou voorschieten, veroorloofde deze de vergrooting van haar kapitaal met 25 pCt. van de genotene winsten, zoodat dit tot de som van £ 14,553,000 steeg. Van het aanbod der Regering in 1833, om een vierde van de nationale schuld, £ 3,638,250, aan de Bank af te betalen, heeft deze echter geen gebruik gemaakt, maar ook dit bedrag in eene Regerings annuiteit tot 1860 behouden. Ten slotte bedraagt alzoo het kapitaal der Bank £ 14,553,000, waarvan de Regeringsschuld £ 11,015,100 uitmaakt; waarlijk wel een aanzienlijk bedrag, vooral wanneer men bedenkt, dat die schuld onaflosbaar is, en den Staat alleen tot de jaarlijksche rentebetaling verpligt.

Menigerlei moeijelijkheid heeft de Bank moeten doorstaan. Reeds wezen wij op de hermunting van het jaar 1696, en toen in 1745 de Hooglandsche troepen van den Pretendent reeds tot Derby waren doorgedrongen, vond de Bank haar eenig redmiddel om hare banknoten niet te weigeren, in de natuurlijk uiterst tijdroovende betaling daarvan in heele en halve schellingen; dadelijk echter besloten de groote Citymannen om banknoten in betaling te nemen, 't geen oogenblikkelijk een einde maakte aan den gespannen toestand. De woeste oproeren van het jaar 1780 bedreigden de Bank wel met plundering, maar gelukkig draalden de roervinken met de uitvoering van hun plan, totdat de Bank eene voldoende magt van troepen binnen hare muren had vereenigd, en sedert dien tijd is zij 's nachts nooit zonder eene goede bezetting. Maar van langer duur en van grooter gewigt waren de gevolgen der crisis van 1797, toen de oorlog in Europa woedde en alle geld- en handelszaken met geheelen ondergang dreigde. Schatten werden uit de Bank gehaald en naar het buitenland gezonden, zoodat de Bank eindelijk op den 25sten Februarij 1797 niet meer dan £ 1,272,000 aan munt en edel metaal overhield, eene som natuurlijk buiten eenige verhouding tot die, welke de voldoening harer verpligtingen vorderde. Dadelijk verbood de Regering en het Parlement aan de Bank om de banknoten tegen geld in te wisselen, en weder vereenigden de groote mannen der City zich, als in 1745, om banknoten in betaling te blijven nemen. Trouwens, 't bleek dat de Bank een bedrag van £ 15,513,690 overhield, na aftrek van al hare verpligtingen. De uitvaardiging dezer Restrictiewet is nooit veroordeeld, wel echter de verlengde duur daarvan; de schromelijkste verliezen voor geheel de natie waren het natuurlijk gevolg van de gedeprecieerde circulatie. Hoewel de nu niet inwisselbare banknoten niet bij deze wet tot wettig betaalmiddel verheven werden, nam de Regering ze toch in betaling aan, terwijl de Bank aanvankelijk zoo matig was in hare uitgifte er van, dat ze zelfs in de eerste drie jaren eene kleine premie golden; maar weldra namen de zaken een anderen, een natuurlijker keer. Was de daling van 1801 tot 1803 van 8 tot 10 pCt. maar van korten duur, zoodat het agio van 1804 tot 1809 dan ook maar 2½ pCt. bedroeg: in 1809 en 1810 werd die daling 13 en 16 pCt. zelfs, ten gevolge der grootere uitgifte van de Bank; en toen men den raad van het Comité van het Lagerhuis, dat op eene hervat-

ting der speciebetalingen binnen den tijd van twee jaren aandrong, niet volgde, werd de depreciatie in 1812 20¾, in 1813 23, in 1815 25 pCt., welk laatste cijfer gelukkig het maximum bleef. Want geheel onvoorziene omstandigheden traden tusschen beiden. De hooge graanprijzen der jaren 1808 tot 1813, gedeeltelijk ten gevolge van den oorlog en de slechte oogsten, maar ook gedeeltelijk veroorzaakt door de ongekende gemakkelijkheid waarmede de banken disconteerden, - het aantal banken in het binnenland, dat in 1797 niet meer dan 280 bedroeg, was tot boven de 900 in 1813 geklommen, - ondergingen in 1814 eene gevoelige daling, zoowel door den rustigen toestand van het Vaste Land als vooral door den ongemeen rijken oogst van dat jaar; nu failleerde de eene graankooper voor en de andere pachter na, in hun val niet minder dan 240 banken, van de jaren 1814 tot 1816, medeslepende. Daar hieronder vele banken waren die ook papier uitgaven, werd het aanbod van bankpapier in 't algemeen kleiner, en dus de gelegenheid tot plaatsing der banknoten van de Engelsche Bank grooter. In 1817 was de waarde daarvan dan ook weêr tot pari gestegen. In 1819 besloot het Parlement om van deze gunstige gelegenheid gebruik te maken en beval aan de Bank, dat zij hare speciebetalingen in 1823 weêr moest hervatten, en tot dien tijd, desgevorderd, de banknoten betalen met staven standaard metaal van zestig oncen; daartoe is het echter nooit gekomen, omdat de Bank reeds op den 1sten Mei 1821 weêr met hare betalingen in baar is begonnen. Door deze bekende Sir Robert Peel's wet, is de circulatie van Engeland weêr op een gezonden voet gebragt, maar die wet werd toen even als nu nog streng veroordeeld door de High Tories, waaronder vroeger vooral de oude Sir Robert, die daaraan nog iedere financiële moeijelijkheid van het Rijk willen blijven toeschrijven. 't Is zoo, de verhooging der waarde van het circulerend medium moest de prijzen van alle goederen verlagen, en de contracten, aangegaan in eene gedeprecieerde munt, waren moeijelijk te houden bij eene eensklaps weêr herstelde circulatie; maar het kwaad moest toch eens geleden worden, en wanneer was de tijd daarvoor geschikter dan toen die depreciatie, zoo als in 1819, nog maar 4½ pCt. bedroeg!

Eene nieuwe periode van overspeculatie in den handel bragt de Bank in 1825 weder in groot gevaar, maar gelukkig werd de storm afgekeerd door allerlei maatregelen, waaronder de uitgifte van een millioen pond aan banknoten van £ 1 en

£ 2, zeker veel toebragt, om de vraag naar gemunt geld te lenigen; reeds in het volgende jaar werden die kleine banknoten echter weêr ingetrokken en de uitgifte van kleinere noten dan van £ 5 verboden. Tevens werd de wet van 1708 ingetrokken en vergunning verleend tot de oprigting van banken met meer dan zes vennooten, maar niet met het regt van uitgifte van banknoten dan buiten den kring van 65 mijlen van Londen; de Bank zelve rigtte daarenboven op verschillende plaatsen van Engeland bijkantoren op. Nog zwaarder proef wachtte de Bank in het jaar 1836-7, tijdens de Amerikaansche crisis, en ware de Bank van Frankrijk niet in 1839 ter harer hulpe toegeschoten, de gevolgen zouden heilloos voor haar geweest zijn. Die crisis heeft echter in zoo hooge mate de aandacht der groote Engelsche staats- en financie-mannen op de inrigting der Bank gevestigd, dat de behoefte algemeen werd gevoeld aan maatregelen, die den zoo gedurig wederkeerenden gevaarlijken toestand der Bank, bij de minste financiële moeijelijkheden van den handel des lands, konden voorkomen. Immers juist dan wanneer de handel de hulp der Bank het meeste noodig had, in dagen van crisis en miscrediet, geraakte de Bank zelve dadelijk in ongerief en verergerde dus eer den algemeenen nood dan dat zij dien lenigde. Toen beraamde Sir Robert Peel de welbekende wet van 1844, die nog in kracht blijft, schoon ook zij verre van proefhoudend is gebleken in de laatste jaren van crisis, 1847 en 1857; juist de hoofdbepaling er van moest toen worden ingetrokken om de Bank voor eene bepaalde staking van hare betalingen te vrijwaren. Nog is de strijd over die wet niet volstreden; nog blijven de groote financiële autoriteiten van Groot-Brittanje van gevoelen over het al of niet doelmatige van deze wet niet alleen verschillen, maar zelfs iedere voorkomende gelegenheid gretig aanvatten, om daarover eene hevige polemiek te voeren; alleen daarin stemmen echter allen overeen, dat de hoofdgedachte die deze wet beheerscht en het naauwkeurige van hare zamenstelling, op nieuw schitterend getuigen voor de waarlijk zeldzame kennis en scherpzinnigheid, op financieel en administratief terrein, van den ontwerper, Sir Robert Peel. Dezelfde man die de wet van 1819 ontwierp, voordroeg en, ten spijt der hevige oppositie, bij beide Huizen doordreef, diezelfde man was nu weêr de vader van deze wet, van de beide gewigtigste maatregelen dus, die in de laatste jaren in Engeland in het bankwezen genomen zijn.

De hoofdstrekking dezer wet is de geheele scheiding tusschen de beide afdeelingen der Engelsche Bank, tusschen het eigenlijke bank- en het banknotenuitgifte-departement; over het eerste bleef de Directie naar goeddunken regeren, over het laatste werd haar daarentegen alle magt ontnomen. De gewone banknotencirculatie van de Bank bedroeg van £ 16 tot £ 20 millioen, Sir Robert Peel kon dus veilig £ 14 millioen als minimum aannemen. Tot dat minimum werd aan de Bank dan ook de uitgifte van banknoten toegestaan, mits gedekt door onderpand, - waarvoor trouwens reeds de regeringsschuld ruim £ 11 millioen leverde, - en daarenboven voor twee derden van het bedrag dat de inlandsche banken minder dan de haar bij de wet toegestane som aan banknoten mogten uitgeven, 't geen £ 475,000 kon zijn. Wat de Bank echter boven deze £ 14,475,000 aan banknoten mogt uitgeven, moest gedekt zijn door goud of baar.

Allerbelangrijkst zijn de uitgewerkte stukken die van weêrszijden over het al of niet heilzame van deze wet in Engeland gewisseld zijn tusschen mannen, wier namen alleen reeds het publiek zouden hebben overgehaald om in hunne uitspraak te berusten, wanneer die uitspraak van den een niet ongelukkig in lijnregte tegenspraak ware geweest met die van den ander. Even sterk als een M'c Culloch en een Lord Overstone (de groote bankier Samuel Jones Loyd) de bankacte van 1844 verdedigden en de schorsing daarvan in 1847 en 1857 òf onnoodig oordeelden òf de verkeerde werking alleen aan de onoordeelkundige handelingen der Bankdirectie toeschreven, even sterk veroordeelden daarentegen en Tooke en Mill en Fullarton de wet, vooral omdat zij het dwaasheid achtten aan vaste regelen te binden wat zoo geheel van de eischen der omstandigheden afhankelijk was, de behoefte namelijk aan eene grooter of kleiner circulatie van banknoten. Daarenboven bewezen zij als zeer denkbaar, dat het uitgifte-departement geheel ontbloot kon zijn van goudvoorraad en dus tot groote ongerustheid bij het publiek aanleiding kon geven, terwijl het bankdepartement overvloeide van goud, maar zonder nut voor de andere, bedreigde afdeeling. Mill achtte zelfs eene grootere ongedekte uitgifte van banknoten in tijden van crisis wenschelijk, terwijl nu de Bank alleen dan in die behoefte kon voorzien, wanneer die uitgifte door een gelijk bedrag aan goud gekocht werd, dus wanneer de crisis reeds voorbijgaande was. M'c Culloch daarentegen beweerde

dat juist de wet van 1844 de waarde der banknoten waarlijk verzekerde, omdat alleen het laag gestelde minimum van ruim £ 14 millioen niet door goud gedekt was; en dat minimum kon het publiek niet opeischen, omdat de circulatie daarvan zelfs niet het kleinste gedeelte voor nog zoo korten tijd kan missen. Maar wij wilden alleen de bekende wet aanstippen, niet in eene polemiek daarover vervallen; trouwens, waar mannen als de hierboven genoemde in oordeel verschillen, daar voegt aan de meerderheid meer het zwijgen dan het spreken.

De Engelsche Bank is eigenlijk de financiële regterhand der Regering. Het grootste gedeelte der banknoten die zij uitgeeft, betaalt zij aan de Regering als voorschot op enkele belastingen, die eerst later inkomen. Dan heeft zij de behandeling der geheele nationale schuld, betaalt de rente, zorgt voor de overschrijvingen der stukken, handelt in één woord als een Grootboek. Behalve allerlei extravoordeelen, genoot de Bank daarvoor tot 1786 £ 562,10, - en van toen aan £ 450 - per millioen £, na 1808 echter maar £ 340 per millioen £ over een bedrag van £ 600 millioen en £ 300 per millioen £ over het meerdere; deze vergoeding bedraagt nu jaarlijks ongeveer £ 250,000.

Verder heeft de Bank van de Regering overgenomen, gedeeltelijk ten minste, de zoogenaamde *dead weight*. Na het einde van den oorlog, in 1816, had de Engelsche Regering jaarlijks eene som van £ 5 millioen te betalen voor pensioenen en verschillende uitkeeringen, en trachtte in 1822 om die geheele zaak aan kapitalisten over te doen, tegen eene jaarlijksche betaling van £ 2,800,000 gedurende den tijd van 45 jaren; men berekende dat de kooper in het eerste jaar £ 4,900,000, in het laatste maar £ 300,000 zou uit te keeren hebben. Daar echter niemand zulk eene gewaagde speculatie wilde aangaan, nam de Bank op zich om van 1823 tot en met 1828, op verschillende vastgestelde termijnen, £ 13,089,419, op rekening van deze pensioenen te betalen, tegen eene annuiteit van £ 585,740 voor 44 jaar.

De uitgifte der bankbiljetten is voor de Bank eene hoofdzaak. Voor alle baar goud dat men aan de Bank brengt, geeft zij dadelijk banknoten tegen den koers van £ 3.17.9 per ons standaard. Maar die uitgifte van banknoten is tevens zeer kostbaar voor de Bank, vooral omdat zij nooit een biljet weêr uitgeeft dat zij eens ontvangen heeft; 10 jaren lang wordt het bewaard

en dan verbrand, naarmate de uitgifte van nieuwe biljetten. De kosten voor de uitgifte der £ 14 millioen bedragen jaarlijks reeds £ 113,000.

De zuivere winst voor de Bank op de uitgifte der bankbiljetten wordt berekend op £ 100,000 jaarlijks, na aftrek van £ 170,000 kosten van salarissen, huur, enz., £ 68,000 vrijkoop van zegelregt en £ 120,000, die zij jaarlijks aan de Regering voor haar privilegie van die uitgifte te betalen heeft. Iederen dag wordt elk bankbiljet, dat des daags ontvangen is, in een bepaald boek afgeschreven, zoodat de Bank op iederen avond naauwkeurig weet, hoeveel zij nog aan banknoten loopen heeft en welke.

Hoe groot de verliezen zijn die de Bank daarentegen soms lijdt door bedriegerijen en vervalschingen, dat mogen de welbekende opligterijen van haren hoofdklerk Astlett voor £ 340,000, en van den bankier Fauntleroy voor een nog grooter bedrag getuigen; gemiddeld bedroegen de verliezen op die wijze geleden, in de 10 jaren eindigende met 1831, £ 40,204 per jaar.

Men ziet uit dit, werkelijk met moeite in weinig woorden zaamgedrongen en toch nog lang, hoewel hoogst onvolledig en vlugtig, overzigt van de werkzaamheden der Engelsche Bank, dat hare hoofdzaak blijft de financiële hulp der Regering te zijn en te zorgen voor de geldcirculatie van het Rijk. Voor den handel werkt de Engelsche Bank op veel kleiner schaal dan de Nederlandsche Bank bijv., en met de particuliere banken en bankiers komt zij niet in concurrentie. Wel neemt zij fondsen in beleening en wissels in disconto, maar gewoonlijk tot het maximum van den geldkoers, zoodat zij alleen in dagen van moeijelijkheid werkelijk aanzienlijke sommen in disconto geeft; gewoonlijk disconteert zij alleen wissels op 2 maanden, uiterlijk op 3 maanden, en nooit beneden de £ 100, dan binnenlandsch papier. Daarenboven ziet de Bank zeer scherp toe op het karakter der wissels, en het zoogenaamde faciliteitspapier wordt door haar al zeer spoedig ontdekt en geweigerd. Op de gelden die bij de Bank gestort worden à deposito, vergoedt zij niet meer, zoo als in de eerste jaren van haar bestaan, eene kleine rente, even als de particuliere banken en enkele bankiers, omdat hare depositoos gewoonlijk voortvloeijen uit stortingen van belastingen, gemiddeld £ 1 millioen per week, waarover de Regering dan al spoedig beschikt, en verder uit de reservekas van de andere banken en bankiers. Juist in tijden van moeijelijkheid worden vooral deze laatste spoedig opge-

eischt en zou dus eene belegging dezer depositogelden, - de eenige weg om rente te kunnen vergoeden, - eene zeer gevaarlijke zaak zijn voor een ligchaam als de Bank van Engeland, waarin zich alle financiële belangen des lands als zamentrekken. Deze *deposits* bedragen gewoonlijk £ 20 millioen.

De reglementen der Engelsche Bank zijn kort en duidelijk. Een ieder kan eene rekening bij haar openen, om wissels, dividenden, enz., te incasseren en over die gelden per *cheque* (kassiersbriefje) te beschikken, en dat wel over de cheques op bankiers in de City, die vóór 12 uur ingeleverd zijn, reeds ten 1 ure, vóór 2 uur ten 3 ure, en tusschen 2 en 3 uur den volgenden morgen; de cheques zelve levert de Bank. Er is geene som bepaald waarmede de rekening moet geopend worden, noch een saldo vastgesteld, dat altijd moet blijven staan. Toch berekent de Bank voor die moeite van ontvangen en betalen der gelden geene provisie, evenmin als de andere Londensche bankiers (bij ons zou men hen *kassiers* noemen) dat doen, maar deze bepalen wel degelijk eene som waarmede de rekening moet worden geopend en eischen dat een vast saldo in kas blijve, waarvan het bedrag verschilt naar de grootte van den omzet; wanneer dat saldo maar £ 25 bedraagt, dan weigert de bankier alle verdere betalingen voor dat huis, want uit het gebruik van die saldoos moet de winst komen die hem schadeloos stelt voor die gratisbediening. Wanneer wissels betaalbaar worden gesteld bij de Bank, moet daarvan tijdig aangifte gedaan worden. Alleen zij echter, die zulk eene rekening met de Bank houden, kunnen bij haar disconteren; zonder *drawing account*, zoo als de term luidt, geen *discount account*, wel echter de eerste zonder de laatste. Het Bank- (kassier-)boek moet ten minste éénmaal in de maand worden bijgeschreven. Verder belast de Bank zich altijd gaarne met het bewaren van het geld en zilverwerk of van andere kostbaarheden van hen, die met haar in rekening staan.

Wij hebben in eene schets van de handelszaken in de City van Londen reeds te veel stof voor ons, dan dat wij ons niet uitsluitend tot datgene zouden moeten bepalen, wat bepaaldelijk tot dien kring behoort. Vandaar dat wij ons angstvallig, schoon met moeite, hebben weêrhouden, om ook melding te maken van de vele provinciale banken in Engeland, en vooral van de weêr geheel verschillend werkende Schotsche banken, dan alleen, dat die provinciale banken welke tevens banknoten uitgeven, bij de Bankacte van 1844 beperkt zijn in hare uitgifte van papie-

ren tot het haar toen toegestaan bedrag; wij zagen het, wat enkele van die banken door likwidatie, enz., later minder mogten uitgeven dan waartoe zij geregtigd waren, mogt de Engelsche Bank voor twee derden, mits door zekerheid gedekt, meer uitgeven. Maar de Joint Stock Banks spelen in Londen zelf zulk eene groote rol, dat wij daarover wel een enkel woord moeten zeggen.

Die Joint Stock Banks zijn eenvoudig banken op aandeelen, maar niet met het regt van beperkte verantwoordelijkheid voor de aandeelhouders, *limited liability*, zoo als bijna al de Noord-Amerikaansche banken, een stelsel allergevaarlijkst voor het publiek, daar de omzet van eene bank natuurlijk altijd het feitelijk kapitaal verre overschrijdt; in geval van schorsing van betalingen, zou het dividend dan al zeer weinig kunnen bedragen, en de aandeelhouders zouden wel de groote winsten genieten van dien grooteren omzet, niet echter de verliezen dragen dan voor zoo verre hun aandeel in de onderneming bedroeg. In het belang van het publiek heeft de Regering daartegen gewaakt. Ieder aandeelhouder is solidair aansprakelijk voor het volle bedrag der schulden van de Bank, en gesteld dat van de duizend aandeelhouders maar drie honderd meer betalen kunnen dan hun eens gefourneerd kapitaal, dan moeten die driehonderd ook het aandeel der zevenhonderd anderen betalen, ja ten slotte zou de allerrijkste, als hij alléén overbleef, op die wijze zijn geheele vermogen daarbij kunnen inschieten. De val der Western Bank of Schotland heeft dat in 1857 bewezen.

Toch is het aantal dezer banken, haar kapitaal en hare dividenden, zeer groot, zoo als uit de volgende opgaaf blijkt.

BANKEN.	OPGERIGT IN:	GESTORT KAPITAAL.	DIVIDEND OVER 1858.
London and Westminster	1834.	£ 1,000,000.	18 pCt.
London Joint Stock	1836.	£ 600,000.	32½ pCt.
Union Bank of London	1839.	£ 600,000.	15 pCt.
London and County	1839.	£ 500,000.	12 pCt.
Commercial Bank of London	1839.	£ 300,000.	6 pCt.
City Bank	1855.	£ 300,000.	5 pCt.
Bank of London	1855.	£ 300,000.	5 pCt.
Unity Bank	1855.	£ 172,660.	5 pCt.
Western Bank of London	1856.	£ 200,000.	3 pCt.
		£ 3,972,660.	

Maar ook haar omzet is groot en neemt aanzienlijk toe, 't geen de volgende opgaaf aanwijst.

Rekening courant en Deposito rekening.

BANKEN.	**1841.**	**1853.**	**1858.**
London and Westminst.	£ 3,089,659	£ 6,259,540	£ 11,465,815.
London Joint Stock.	£ 2,328,056	£ 5,010,623	£ 9,367,722.
Union Bank of London.	£ 2,644,728	£ 4,878,731	£ 10,146,365.
London and County.	£ 1,354,730	£ 3,417,130	£ 4,264,126.
Comm. Bank of Lond.	£ 406,217	£ 1,246,824	£ 902,884.
	£ 9,823,390	£ 20,812,848	£ 36,146,912.

Hoe groot de toeneming van den omzet dezer Banken ook moge geweest zijn, toch hebben zij in de crisis van 1857 minder geleden dan de bankiers en andere geldhandelaars, en dat wel alleen door hare voorzigtige wijze van handelen. Immers de val van de Royal British Bank, op Schotsche leest geschoeid, is aan geheel andere oorzaken toe te schrijven dan aan handelsrampen. Deze banken hebben in Londen voor 't eerst het stelsel ingevoerd, om rente te vergoeden op de gelden die à depositio bij haar gestort worden, en dat wel gewoonlijk 1 pCt. minder dan het vigerende disconto en mits de gelden eene volle maand bij haar blijven staan; voor 't overige zijn ze dagelijks opvorderbaar, *at call*, of tien dagen na de aanvraag, al naarmate de voorwaarde gemaakt is. Heilzaam werkt deze maatregel natuurlijk voor het algemeen, want ieder penning, die anders ongebruikt bij den eigenaar zou blijven liggen totdat hij er gebruik voor heeft gevonden, wordt nu werkelijk gebruikt, omdat de banken, om rente te kunnen betalen, deze gelden ook rentegevend moeten plaatsen. Op 31 December 1837 hadden deze banken dan ook voor £ 42 millioen aan depositogelden in kas. De provinciale banken en bankiers van Engeland trokken reeds sedert verscheidene jaren groote voordeelen van dit stelsel, en de Schotsche banken zijn geheel en al daarop gegrondvest. Maar tegenover dat voordeel voor het algemeen staat ook weêr een zeer groot nadeel, ja de zaak kan van zoo dreigenden aard worden voor den geheelen financiëlen toestand van het Rijk, dat de groote Engelsche financiemannen sinds jaren aangedrongen hebben op eene bepaling bij de wet, dat deze gelden niet anders opeischbaar mogen zijn, dan ééne of anderhalve maand nadat de aanvraag daartoe is geschied. Immers wie kan de

onheilen berekenen, die er onmiddellijk zouden voortspruiten uit eene plotselinge opvraag van alle depositogelden aan eene of meerdere dezer banken, 't zij uit wantrouwen, 't zij door eene plotselinge crisis. De rentebetaling aan de geldgevers dwingt de banken tot rentegevende belegging, maar die belegging, hoe zeker ook, kan maar niet op eens in klinkende munt worden verzilverd. Een termijn van eene of anderhalve maand zou alle moeijelijkheden voorkomen, maar - en dàt bedenken de tegenstanders niet genoeg, - tevens het geheele stelsel in gevaar brengen. Immers in het dagelijks opeischbare der gelden ligt, behalve in het genot der rente, het groote voordeel van het bestaande stelsel; door het beleggen der gelden à deposito is men nu niet verstoken van de gelegenheid om zijn kapitaal dadelijk te gebruiken, wanneer men wil. En voor een band van eene maand of meer, is de rente te klein; dan is eene beleening op, of een inkoop van effecten, gewoonlijk voordeeliger. Daarenboven, bij het minste wantrouwen eischt men dadelijk zijn geld op; en langen tijd te moeten wachten mèt dat gevoel van wantrouwen, is onduldbaar. De crisis van 1857 heeft wel de groote vrees der ergste tegenstanders beschaamd, maar gevaarlijk blijft het stelsel, en eene voorziening is wenschelijk. Hier te lande is nergens gelegenheid tot zoodanige plaatsing van gelden à deposito dan bij de Crediet-Vereeniging te Amsterdam, die echter niet aan de opgesomde gevaren bloot staat, zoowel omdat zij alleen voor een matig bedrag depositogelden aanneemt, als omdat deze toch iederen dag gelden in disconto van de Nederlandsche Bank moet nemen; het is daar dus niet als bij de Joint Stock Banks, een *zoeken* naar plaatsing van die gelden, maar een *gebruiken* van die gelden voor eene bepaalde behoefte; dáár is het dus alleen eene verandering van den persoon van wien zij de noodige gelden ontvangt. Verder belegt men hier te lande zijn ongebruikt kapitaal in effecten of in beleening of in prolongatie, 't geen echter wel het beursspel, niet echter den handel of de nijverheid baat.

Voor 't overige is de werking dezer Joint Stock Banks geheel dezelfde als van de Bank en de particuliere bankiers; want ook zij openen eene rekening met een ieder en ontvangen en betalen gelden voor hem zonder berekening van eenige provisie, maar ook onder voorwaarde dat een batig saldo blijve staan, uit welks gebruik het voordeel der banken bestaat. Vandaar dat zij eene strenge afscheiding houden tusschen de gelden van dat saldo, de rentelooze, en de gelden à deposito, de rentetrek-

kende; de eerste komen op de *drawing*, de andere op de *deposit account;* voor eene verwarring tusschen beide waken zij streng. Verder disconteren deze Banken, beleenen, koopen en verkoopen effecten, en drijven een onbelemmerden handel aan de geldmarkt; alleen het regt tot het uitgeven van bankbiljetten bezitten zij niet.

De particuliere bankiers drijven weêr geheel dezelfde zaken, maar nemen geene gelden à deposito; wel echter eischen ook zij een zeker saldo van hen wier geldzaken zij waarnemen zonder provisie te berekenen. Met die saldos disconteren zij wissels of beleggen die in effecten, 't geen hun voordeel uitmaakt. Maar die particuliere bankiers zijn zeer naijverig op de eerst sints 1834 opgekomen Joint Stock Banks, die door hunne rentegevende depositos hun veel afbreuk doen, vooral omdat zij daardoor altijd een veel grooter kapitaal hebben om te disconteren.

Last, not least, moeten wij nog die magtige huizen in Londen noemen, die onder den ouden naam van *bill brokers* (wisselmakelaars) nu toch eene geheel andere soort van zaken drijven dan hun naam zou doen onderstellen. De stichters van het grootste huis van dien aard, van de magtige firma Overend Gurney en C^{o}., Thomas Richardson en John Overend, rigtten voor 't eerst in Londen deze nog geheel onbekende zaak op, toen zij voor vele jaren het oude bankiershuis van William Holt verlieten. Zij zochten namelijk voor hen die wissels te disconteren hadden, de gelden daarvoor op, tegen eene lagere rente dan de Bankkoers en tegen genot van eene kleine courtage. Vroeger disconteerden alleen de Bank en de bankiers, maar tegen eene vrij hooge rente, en het kapitaal dat deze laatste nog ongebruikt overhielden, gaven zij toen door middel van deze nieuwe makelaars, tot eene lager rente ook in disconto. Spoedig bemerkten echter de groote handels-huizen, dat zij door deze makelaars goedkooper konden disconteren dan bij hunne bankiers en zij gaven hun dus hunne wissels ter discontering, even als de provinciale banken en bankiers hunne ongebruikte gelden evenzeer ter hunner beschikking stelden; en toen de oprigters van dit nieuwe vak er aanzienlijke sommen door verdienden, kregen ook zij weldra mededingers. Dit noopte hen tot eene andere wijze van handelen; in plaats van de tusschenpersonen te blijven, zuiver makelaars, die geene de minste risico liepen maar die zich met hunne courtage tevreden stelden, begonnen zij nu zelve te disconteren, en om daarvoor altijd

de noodige kapitalen te hebben, namen ook zij gelden à deposito aan, tegen eene vrij goede rente. De bankiers verloren dus veel van hunne eigene disconto-klandizie en belegden nu hunne overbodige gelden bij die *bill brokers*, toen *moneydealers*, geldhandelaars geworden, in deposito, en dat wel dadelijk opeischbaar, *at call*, om er toch telken dage de vrije beschikking over te behouden, zoodat deze laatsten niet oneigenaardig de bankiers van de bankiers genoemd werden. Om echter die rente der depositogelden te kunnen voldoen, moesten de *bill brokers* altijd genoeg disconto hebben; zij namen daarom bij voorkeur wissels die van 2 tot 6 maanden liepen, welke laatste de Bank weigert, en disconteerden in tijden van algemeene welvaart altijd onder den koers van de Engelsche Bank; was er echter eene schaarschte van geld, dan verhoogden zij dadelijk hunne rente boven die van de Bank, 't geen natuurlijk ten gevolge had, dat zij van de Bank bijna alles afnamen in tijden van rust, en daarentegen alles op de schouders der Bank laadden, in tijden van onrust. Overschreed hunne behoefte de magt hunner kas, dan herdisconteerden zij weêr datgene wat zij te veel hadden bij de Bank, zoo zelfs dat toen bij een *bill broker* op een enkelen dag £ 2 millioen van de depositogelden plotseling opgevraagd werden, deze bij de Bank ook op eens £ 1 millioen herdisconteerde. Daarenboven heeft de Bank, zoo men beweert, wel eens zulk een *bill broker* met een aanzienlijk voorschot zonder onderpand geholpen, ten einde hem staande te houden; want van hoe overwegend belang de soliditeit dezer kolossale geldmannen voor de geheele financiële wereld en dus ook voor de Bank is, begrijpt men ligt. In 1858 heeft de Engelsche Bank echter eensklaps eene geheel andere houding tegenover hen aangenomen, door te weigeren om meer voor de *bill brokers* te disconteren; de moeijelijkheden waarmede deze haar gedurig bedreigden, verdroot haar, vooral na den val van de *bill brokers* Sanderson, Sandeman en C^{o}. en Bruce Wilkinson en C^{o}., in de crisis van 1857, nadat beide ook reeds in de crisis van 1847 onder de firmaas Sanderson en C^{o}. en Bruce Buxton en C^{o}. hunne betalingen gestaakt hadden. Nu bleef er voor de *bill brokers* niets anders over dan om zelve steeds zulk een aanzienlijk reservekapitaal gereed te houden, dat zij ook zonder de hulp van de Bank altijd aan iedere opvraag der depositogelden konden voldoen, maar dan moesten zij noodzakelijk de rente die zij vergoedden, verlagen, daar het verschil

tusschen de rente die zij betalen en zelve maken, te klein is, om een zoo aanzienlijk kapitaal renteloos te laten liggen zonder er bij te verliezen; en die verlaging van rente zou weêr tot kleiner belegging à deposito leiden en dus ook hunne magt om te disconteren aanzienlijk verminderen; altijd zou het publiek er sterk door lijden. Men heeft toen getracht om de Bank tot intrekking van haar besluit te bewegen, wanneer de *bill brokers* hun reservefonds bij haar in deposito gaven, maar deze voorslag werd geweigerd. In de eerste dagen van de verloopen maand April heeft de firma Overend Gurney en C^{o}. de Bank daartoe willen dwingen, door op een oogenblik toen de reserve der Bank lager dreigde te worden dan zelfs in het hevigste der crisis van 1857, plotseling bijna al hare depositogelden van de Bank op te eischen en dat wel tot een bedrag van £ 1,650,000 (bijna ƒ 20 millioen Nederlandsch), maar te vergeefs; de Bank van Engeland is te magtig dan dat zij zich zou laten dwingen zelfs door zulke geldkolossen als Overend Gurney, die even onverlet met millioenen handelen als andere bankiers met duizenden. Het geheele financiële publiek heeft zich met deze, natuurlijk veel opzien barende zaak bezig gehouden, ja zelfs in het Parlement is ze besproken, maar een ieder heeft den overmoedigen *bill broker* veroordeeld. Weinige dagen later heeft de firma dat geld dan ook weêr bij de Bank gedeponeerd, maar het kwaad bloed, dat deze zaak tusschen beide partijen gezet heeft, maakt voorloopig alle kans op schikking zoo goed als onmogelijk.

Zullen de *bill brokers* hunne groote voordeelen van zelve te disconteren, nu laten varen, en weêr als vroeger werkelijk wissel-*makelaars* worden en alleen tegen eene kleine provisie werken? Dat is niet denkbaar, vooral omdat zij zulke aanzienlijke winsten verkrijgen door hunne massale beleeningen van koopmansgoederen. Tot welke praktijken die beleeningen echter bij hen vaak aanleiding geven, moge de schandelijke zaak van Cole Brothers en Davidson en Gordon in 1854 bewijzen, waarbij de zoo magtige firma van Overend Gurney en C^{o}., zoowel zedelijk als geldelijk, een groot verlies geleden heeft. Geldelijk bedroeg dat verlies de aanmerkelijke som van £ 120,000! (bijna ƒ 1½ millioen Nederlandsch).

Dat de Engelsche Bank, de Joint Stocks Banks, de bankiers en de *bill brokers*, steeds eene aanzienlijke som gereed moeten hebben om aan de gedurige eischen te kunnen voldoen van

hen, die gelden, al of niet rentegevend, bij hen hebben belegd, is natuurlijk. Gewoonlijk wordt die reserve voldoende geacht wanneer ze een derde van het geheel bedraagt, maar de Bank behoudt gewoonlijk de helft; trouwens, dit blijkt altijd uit den staat van hare geldmiddelen dien zij elke week moet openbaar maken. Onmogelijk is 't om na te gaan, hoe de particuliere bankiers te dien opzigte handelen. De bill brokers houden die reserve gewoonlijk bij hunne bankiers en deze weder bij de Bank, zoodat de Bank ten slotte altijd de groote schatkamer des Rijks blijft. Verder daarover uit te weiden, zou ons eindeloos verslag der bankzaken in Londen nog al meer verlengen, en ons rest nog zooveel, vooral een woord over het welbekende *Clearing house* der Engelsche Bank en der bankiers te Londen; de Joint Stock Banks zijn daarvan uitgesloten. In Lombardstreet, de straat waar bijna uitsluitend de bankiers wonen, is een huis ingerigt, waar vaste klerken van de banken en bankiers dagelijks verscheidene malen bij elkander komen, om onderling de vorderingen die de een op den ander in den loop van den dag ontvangen heeft, uit te wisselen; laat in den namiddag maakt een ieder op, welk saldo hij aan de anderen te betalen of van hen te ontvangen heeft, en verrekent dàt door een *cheque* op de Engelsche Bank. De besparing die daardoor aan gereed geld wordt gemaakt, is natuurlijk ontzaggelijk groot; vroeger betaalde men elkander met banknoten, maar nu toch allen eene rekening hebben bij de Engelsche Bank, is de zaak door eene eenvoudige overschrijving van de rekening van den een op die van den ander veel gemakkelijker. Voor 1839 geeft Babbage het bedrag van die onderlinge verrekeningen op met £ 954 milloen, waarvoor maar £ 66,275,000 in banknoten, dus ongeveer 7 pCt. noodig waren, maar in 1858 bedroeg die som £ 1900 millioen. Groot echter als de voordeelen van dat *clearinghouse* teregt mogen genoemd worden, zoo is toch de ophef die daarvan door de Engelschen gedurig en gedurig alweer gemaakt wordt, wel wat heel groot, want bestaat niet dezelfde gewoonte reeds sedert vele jaren ook bij de Amsterdamsche, misschien ook bij de andere, kassiers?

Nog een enkel woord over de *cheques*, waarmede de betalingen in Londen geschieden. 't Zijn onze gewone kassiers-briefjes. Ten einde aan die *cheques* alle waarde te ontnemen voor den persoon die ze ontvangt en ze alleen van waarde te doen zijn voor de bankiers onderling, - en ieder handelsman, ja

zelfs ieder kapitalist in Engeland heeft zijn bankier, - en om daarenboven den loop er van te kunnen nagaan, haalt men dwars over de *cheque* met de pen twee lijnen en schrijft daarin de woorden *en C°*.; die cheque wordt nu alleen door den betrokken bankier aan een anderen bankier betaald of liever met hem verrekend, nimmer aan een particulier; de bankier vult dan vóór die letters *en C°*. den naam in van den bankier die hem met die *cheque* betaalt. Alleen de *cheque* waarvoor men zelf gereed geld bij den bankier wil ontvangen, wordt niet gekruist, *crossed*, zoo als de term luidt. Voor een paar jaren is echter over deze gewoonte - in het *Clearinghouse* ontstaan - eene werkelijk belangrijke discussie, vooral door middel der pers gehouden, zonder dat er evenwel tot nog toe eenige verandering in gebragt is. Zoo algemeen is het gebruik van die *cheques* in Engeland, dat de groote Lords zelfs altijd een boekje met blanco *cheques* in hun zak, in hunne porte-monnaie zouden wij tegenwoordig zeggen, dragen, en die eenvoudig invullen wanneer zij betalingen hebben te doen. Men heeft dan ook afzonderlijke bankiers voor het Westeinde der stad (kwartier der adellijken en rijken), zoo als Coutts en C°., Childs en C°., Cockburn en C°., Drummond en C°. en anderen, die zich met geene handelzaken inlaten, en ook enkele Joint Stocks Banks hebben in het Westeinde hulpkantoren, even als weêr de bankiers van Smithfield, de aanzienlijke veemarkt van Londen, geheel van de Citybankiers verschillen. Onder deze laatsten zijn de voornaamste Glyn en C°., Smith Payne en Smith, Barclay Bevan en C°., Stone Martins en C°., Hoare en C°., Jones Loyd en C°. en anderen.

Welk een aanzienlijken staf al deze banken noodig hebben, zoo voor het beheer als voor de kantoorbezigheden, duidt reeds haar groote omzet aan. De Bank van Engeland, met een Governor en Deputy-Governor, een Secretaris en vier en twintig Directeuren, is natuurlijk bij magte om altijd de eerste kooplieden daarvoor te kiezen; en toch heeft men wel eens geklaagd, dat de dagelijksche conferenciën in de welbekende Bankparlour te vlugtig en te kort van duur waren voor de behandeling eener zoo groote en veelomvattende inrigting. Evenwel, hoe gunstig steekt hun gedrag af bij dat van die velen, wier weidsch klinkende namen wel onder de breede lijst van Commissarissen van allerlei groote maatschappijen prijken, maar die in werkelijkheid niets anders doen dan even in de City te komen, om op het bepaalde uur de korte vergadering bij te wonen, maar vooral

om de guinje presentiegeld te ontvangen. Hoe meer er van zulke vergaderingen op denzelfden dag zamentreffen, hoe liever, want dan is de dag des te voordeeliger. Maar 't is vooral op den Directeur en op de klerken, dat de grootste taak rust, en hunne salarissen zijn dan ook ruim. De Directeuren der andere banken ontvangen gewoonlijk van ƒ 12,000 tot ƒ 24,000, de Secretarissen van ƒ 6,000 tot ƒ 10,000, de Kashouders al naarmate zij tevens *managers* zijn, chefs van het bureau; maar allen moeten een zekeren waarborg storten, ook de mindere klerken; toch trekken deze laatste gewoonlijk maar van ƒ 600 tot ƒ 3,000 's jaars. De Bank van Engeland betaalt beter; trouwens, wanneer men bedenkt dat het aantal klerken waarmede de Bank in 1694 is begonnen, van 54, die gezamenlijk een salaris genoten van £ 4350, nu geklommen is tot 900 met £ 210,000 's jaars, dan is de betere betaling wel te onderstellen, vooral wanneer men weet, dat de eerstaankomenden, die niet jonger dan 17 en niet ouder dan 25 jaar mogen zijn, beginnen met £ 50 en £ 100, naarmate hun minimum of maximum van dezen leeftijd. Het hoogste salaris is £ 2,000, het gemiddelde loopt van £ 170 tot £ 300; allen moeten zekerheid stellen, en niet dan door groote voorspraak is 't mogelijk eene betrekking bij de Bank te verkrijgen. De particuliere bankiers beginnen met £ 80, maar gaan zelden hooger dan £ 600, 't geen reeds voor de veertig à vijftig man waarmede zij werken, jaarlijks eene aanzienlijke som vereischt. Bijna allen, banken zoowel als bankiers, hebben eene soort van pensioenfonds voor hunne klerken of betalen voor hen de premie bij eene maatschappij, die in Engeland alleen voor de nagelaten betrekkingen van kantoorklerken opgerigt is, zoodat reeds die zekerheid een groote prikkel is om bij hen geplaatst te worden.

Onnoodig achten wij het hier ook een woord te zeggen over de vele koloniale banken die in de laatste jaren in Londen zijn opgerigt, want de zaken die deze drijven, verschillen eigenlijk in niets van die van een gewoon buitenlandsch bankiershuis. In Engeland noemt men, wij zeiden het reeds hierboven, *bankers* hen die op de plaats hunner vestiging en in het binnenland hun geldhandel drijven. Eigenlijk staan zij dus gelijk met onze kassiers, met de Rotterdamsche namelijk, die zich niet zoo angstvallig binnen den engen kring van ontvangen en betalen bewegen, - een kring, die al kleiner en kleiner wordt door het meer en meer invoeren van acceptabel papier in den

handel, - als de kassiers in onze andere steden. De Engelsche *bankers* werken met hun kapitaal, disconteren en beleenen, drijven een bepaalden handel in geld en brengen het dan daardoor ook op die hoogte, dat zij de mededinging met de Engelsche Bank niet vreezen, maar naast de Bank nog ruime, zeer ruime winsten zelfs van hun kapitaal maken. Zullen ook onze kassiers niet eindelijk daartoe overgaan, en op die wijze nuttiger en voordeeliger werken, zoo voor zich zelven als voor den handel? Hoe uitmuntend zou het Schotsche bankstelsel voor hunne zaken passen! Wat wij echter *bankiers* noemen, heet in Engeland *foreign* (vreemde) *banker*, omdat hij meest handelt met het buitenland. De gedurige verwarring der benaming van *banker* maakt deze aanwijzing niet onnoodig.

Treden wij nu eindelijk eens uit die hooge en deftige bankcirkels in de wel wat burgerlijker, maar toch ook vrijer kringen van den goederenhandel. Wij hebben de groote luî van de City nu zoo wat leeren kennen, ‘ces financiers qui soutiennent l'état, comme la corde soutient le pendu,’ en als ongezien zijn wij in den kleinen kring van Threadneedlestreet, Cornhill en Lombardstreet, het middenpunt der City-geldmannen, in Bank en Beurs, in Capel-Court en Lloyd's en in de kantoren der groote banken en groote bankiers doorgedrongen; 't wordt dus meer dan tijd, dat wij nu ook eindelijk eens aan de deuren der werkplaatsen van de eigenlijke koopluî toegang trachten te verkrijgen. Maar deze wonen iets verder af, meer in het hart der City. De kapitalisten hokken natuurlijk bij de groote geldligchamen, en Lombardstreet vooral is hun arsenaal; want huis aan huis leest men daar op de groote koperen platen, voor de breede dubbele mahony deuren, die geijkte Engelsche banknamen, geslachtsnamen der ‘men made of money,’ waarvoor men reeds bij het hooren alleen een zeker ontzag gevoelt, immers in Engeland vooral, waar armoede eene misdaad gescholden wordt! Die kantoren lijken wel zalen. Eene soort van mahony toonbank, die van den ingang tot aan het einde der zaal doorloopt en dus den binnenkomende van het kantoorpersoneel scheidt, is afgedeeld door de lessenaars die de toonbank in eenige vakken verdeelen. Tusschen die vakken is de toonbank met zink belegd, met een breeden staanden koperen rand, en daarop schuift de kashouder u met zijn zinken schopje de *sovereigns* toe, die ge te ontvangen hebt. Een veertig of vijftigtal klerken zit daarachter druk te schrijven, en het woord *private* op de deur aan het einde der zaal, duidt reeds dadelijk

aan waar de troetelzoon van god Mammon in rentemijmeringen verzonken is. Dat geheele voorgedeelte der City heeft een geheel ander karakter dan het verdere. Lombardstreet is eene straat zoo somber, zoo droefgeestig, dat men er als door een zekeren schroom overvallen wordt; zeker omdat men wel gevoelt in de nabijheid van de magtigen der aarde te zijn! Ook de menschen, die men er ziet loopen, zijn zoo ernstig, want zij hebben meestal groote sommen aan banknoten of aan *cheques* in hun zak, en de angst die te verliezen ligt duidelijk op hun gelaat. Dat kan men al aan die jeugdige knapen zien, gelukkigen die nog zoo pas voor 't eerst de lang vurig begeerde kantoorkruk hebben veroverd, en die met hunne gelakte trommeltjes met kunstslootjes, naar den *banker* ijlen, om hem den schat van hunne patroons te brengen. Cornhill daarentegen is meer de groote winkelstraat van de City, vooral van koks en banketbakkers en het puik der restaurants, en der groote winkels van al die fijnere kantoorbehoeften of eigenlijk kantoorluxeartikelen, terwijl de heeren-modewinkels er lang niet ontbreken. Ziet dien schat van koffers en spoorwegvaliezen, de een nog kunstiger en vindingrijker - *lastiger* hadden wij bijna gezegd - ingerigt dan de ander, en dien stapel heerenkleeren van alle mogelijk fabriekaat; trouwens, de groote letters die den geheelen voorgeval van het huis innemen, vermelden aan een ieder, dat men hier binnen den tijd van een enkel half uur de meest volledige uitrusting voor eene jarenlange reis naar de tropen koopen kan. Alles ligt klaar, tot de gedrukte lijst toe, die zoowel aanwijst wat ge, natuurlijk onmisbaar, noodig hebt, als die dienen kan voor inventaris en later voor waschlijst. Maar vlak bij Cornhill ligt behalve Beurs en Bank en Lloyd's en Capel-Court ook the American- en Jerusalem- en Jamaica- en the Baltic- en Garraway's- en welk Coffeehouse niet al, en dan is the Hall of Commerce maar een paar pas verder. Een enkel woord echter over die Coffeehouses, eer wij verder gaan; ze zijn weêr een gevolg van het reeds vroeger genoemde exclusivisme der Engelschen. In Londen schijnt ieder vak van handel zooveel mogelijk een afzonderlijk lokaal van bijeenkomst voor de mannen van dat vak noodig te achten. 't Zijn wat wij zouden noemen de handelssocieteiten, plaatsen waar de koopluî van een bepaalden handel dagelijks zamenkomen om met elkander over zaken te spreken en zaken te doen, en waar zij tevens de dagbladen vinden, die vooral voor hen van belang zijn; het wèlvoorziene buffet noemen zij

echter ook een groot vereischte. Alleen de leden hebben er den toegang en dat meestal tegen eene contributie van twee tot vier guinjes 's jaars. Druk worden die plaatsen bezocht, want de Londensche kooplui zitten niet zoo als op het Continent, van den vroegen morgen tot den laten avond op hun kantoor te blokken, en spoeden zich dagelijks niet naar de beurs, meer om wat nieuws te hooren en om eens eene ontspanning te hebben, dan wel omdat de zaken dat zoo gebiedend noodzakelijk maken, maar zij leiden een veel vrijer leven. 's Morgens ruim negen uur komen de kooplui in de City, de een per omnibus of coach, de rijkere met eigen rijtuig of te paard, de verafwonende per spoorweg of stoomboot; dan gaan zij naar het kantoor om de brieven te lezen, en al spoedig daarna gaat een ieder naar zijn eigen *subscriptionroom*, om het handelsnieuws van den dag te vernemen en te zien welke veilingen er zullen plaats hebben. De effecten- en Lloyd'smannen blijven meer op hunne soort van beurs; de kooplui loopen af en toe naar de veilingen; de bankiers alleen en de chefs der allereerste huizen, verlaten eerst na een of twee uur hunne hooge zetels om ook wat nieuws op te doen. De klerken volgen het voorbeeld hunner patroons; waar deze den toegang hebben, worden ook zij veelal toegelaten, en zoo is er een gedurig geloop heen en weêr, dat den arbeid vrij wat aangenamer maakt en dat een ieder gansch en al deelgenoot maakt van alles wat er in den handel voorvalt. Men hoort en ziet er gedurig wat nieuws; men leert er met menschen omgaan; de makelaars vindt men den geheelen dag bijna op dezelfde plaats en bijeen, zoodat ook zij die morgenvisites niet behoeven te doen die hun zooveel tijd ontrooven; men behoeft dus niet te wachten tot een laat beursuur eer men de opgaven of inlichtingen krijgen kan die men noodig heeft, alles gaat vlug en gemakkelijk; men werkt met meer lust, omdat men gedurig eens beweging kan nemen en eens andere gezigten ziet en andere stemmen hoort; in één woord 't is een vrolijk, een vrij leven, dat kantoorleven daar, en ieder is veel meer op de hoogte van alles wat er gebeurt. Wanneer wordt er dan gewerkt? vraagt men mogelijk. Tusschentijds, want men is niet altijd van kantoor, en na twee uur, wanneer de veilingen enz., afgeloopen en de meeste zaken beklonken zijn; en dan tot vijf en zes uur of zoo laat als noodig is. Het kantoorwerk in Londen is op eene zeer beknopte wijze ingerigt. De boekhouding is zeer kort en eenvoudig, alle wissels worden

betaalbaar gesteld bij den *banker*, op wien tevens alle betalingen geschieden voor de goederen, en de wijze van briefschrijven der Engelschen kent een ieder als kort en bondig. 't Is of de Engelsche taal zich tot die kortheid en bondigheid ook uitnemend leent, maar de gewoonte doet toch nog meer af; de Duitsche huizen blijven er hunne ellenlange brieven schrijven, al gebruiken zij ook het Engelsch. Dan maken de makelaars de rekeningen op voor de in- en verkoopen der goederen, en met het lossen en opslaan en afleveren der goederen heeft men zich naauwelijks te bemoeijen, daar alle goederen onder bepaalde corporatiën liggen, hetzij van dok of van werf, en de *shipping agents*, convooiloopers, zouden wij zeggen, zoowel daarvoor als voor de ligters en de papieren zorgen. Niet ieder kantoorklerk echter, die den tijd heeft om veel uit te loopen; de arme boekhouder is meer aan zijne kruk gekluisterd; maar ten half een ure gaat toch ook hij eens even de frissche lucht scheppen en zich met een *luncheon* verkwikken; want immers laat is eerst het middagmaal, zoodat de vaste te lang zou duren.

Wij dwalen echter van onze *Coffeehouses* af, maar hoe ook anders hun druk bezoek verklaard, wanneer wij niet eerst verklaren hoe den kooplui de tijd daartoe niet ontbreekt. En toch verdienen die handelssocieteiten wel degelijk een woordje van afzonderlijke vermelding. Treed maar de bovenzaal van de North-and South-American in Threadneedlestreet, vlak bij de Bank, binnen, en ge zult u omringd zien van de allereerste lui van de City. Geen merchantprince, die daar niet gaarne jaarlijks zijne drie à vier guinjes contributie betaalt. 't Zijn tegenwoordig niet zoozeer meer de werkelijke zaken die er gedaan worden, waardoor bij er zich heengelokt voelt, want sedert de stoomvaart de oude zeilpaketten naar de Nieuwe Wereld vervangen heeft, komt er het Amerikaansche nieuws niet meer het eerst en kunnen de leden de andere kooplui dus niet meer door hunne voorwetenschap den loef afsteken; maar the American blijft den ouden roem handhaven van eene ongemeen volledige verzameling te bezitten van nieuwspapieren, zoo buiten- als binnenlandsche, ja van de laatste zelfs volledi ger nog dan die van Llyod's. Vandaar dan ook, dat de schrijvers der wereldberoemde City-*articles* van de groote Londensche dagbladen aldaar hunne vergaderplaats houden; want uitnemender plaats om de room van alle nieuws van den dag te scheppen dan in den kring van de allereerste Citylui, is wel niet mogelijk; men kan hen daar

's namiddags ingespannen zien werken om de menigte feiten in een kort bestek ineen te dringen, te schiften van het onware, en het nu tot zekerheid geworden waarschijnlijke van den morgen, 't eerst aan het publiek mede te deelen. Dat is lang geen gemakkelijk werk, en het opsporen van al wat der vermelding waard is, vordert een geoefend oor en een scherpziend oog; daarenboven veel menschenkennis, om de personen die wat nieuws kunnen mededeelen dagelijks daartoe ook genegen te maken. Een bepaald karakter heeft het American Coffeehouse dan ook niet meer, zoo als het Jerusalem, in Cowpers Court, Cornhill, blijft behouden, want 't zijn bijna uitsluitend de Oost-Indische lui die daarvan leden zijn; hun aantal is in den laatsten tijd aanzienlijk vermeerderd door den eerst voor weinig jaren zoo toegenomen Australischen handel. Alles wat Indië betreft vindt men daar, zoowel aan dagbladen als scheepstijdingen en marktberigten; en het nieuws dat de een niet met de laatste mail ontvangen heeft, is den ander zoo uitvoerig meêgedeeld, dat de algemeene nieuwsgierigheid toch altijd ten volle bevredigd wordt. 's Middags tegen twee uur komen die Indische Nabobs bijeen, en 't zou moeijelijk vallen om ergens ter wereld zooveel rijkdom bijeen te vergaren, als die schatrijke Oost-Indiëlui dan vertegenwoordigen. De leden van de Jamaica, vlak bij, in St. Michaels Alley gelegen, allen mannen van den West-Indischen- en Maderahandel, mogen al heel wat kapitaal, alleen reeds in plantages en gebouwen en hypotheken, belegd hebben, en daarenboven nog vrij wat in kas moeten houden om de altijd beloofde en nooit verschijnende remises geduldig te kunnen afwachten, zonder te kort te schieten in hunne toch altijd toenemende verpligtingen, op een rijkdom als de Jerusalemlui kuunen zij niet roemen. Nog veel minder kunnen dat de lui van de Baltic, in Threadueedlestreet, die keurig nette zaal, waar men met eene zorgvuldigheid en eene beleefdheid bediend wordt, die waarlijk wel een voorbeeld mag genoemd worden; maar de leden, hoe vele der groote Russische kooplui er ook toe mogen behooren, zijn al te veel roekelooze speculanten, dan dat zij zich zouden kunnen meten met de Nabobs van de Jerusalem of de Jamaica. 't Is vooral de leveringhandel in talk, die in Londen zoo massaal en roekeloos wordt gedreven, dat daarbij onze windhandel in olie en zaad onbeduidend zou kunnen genoemd worden. Hij wordt op de welbekende wijze gedreven; men koopt of verkoopt zoo en zooveel vaten op deze of gene

maand, dikwijls op drie maanden tegelijk, in verkoopers keuze, en betaalt dan een vaste deposit per vat; is de termijn van levering daar, dan wordt, zoo als gewoonlijk, het verschil in prijs verrekend, behalve wanneer het belang der contrapartij medebrengt om juist de levering of ontvangst van het goed zelf te eischen. Zoo kocht voor een paar jaren een Grieksch huis alle talk in St. Petersburg op die het maar magtig kon worden, kocht toen in Londen op termijn aanzienlijke hoeveelheden, en daar deze inkoopen verre de leveringsmagt der verkoopers overschreden, dreef het de prijzen tot eene enorme hoogte op en verdiende een schat. Zoodra de maand verstreken was waarop zijne speculatie was gerigt, daalde de prijs weêr ontzaggelijk, maar het huis had de groote winst beet. Eenige Russen hebben getracht dit na te doen, maar hunne speculatie is mislukt, even als de buitenlandsche combinatiën op onze olie- en zaadmarkten altijd schipbreuk lijden op de grootere handigheid onzer speculanten. In Londen is die windhandel in talk dan ook alles behalve gezien, en vele groote huizen weigeren, zelfs aan hoogst solide kooplui in het buitenland, om die zaken voor hen te drijven.

In the Baltic Coffeehouse is het handelsverkeer altijd zeer levendig, want hoewel de grooter toevoeren van talk van Zuid-Amerika en vooral van Australië, die geheel nieuwe bron van allerlei producten van de veeteelt, aanvankelijk den leveringhandel hebben verminderd, is die toch spoedig weêr met kracht toegenomen; hij bepaalt zich uitsluitend tot de St. Petersburger talk, de zoogenaamde P.Y.C. (Petersburg Yellow Candle). Dan wordt er vrij wat omgezet in hennep en vlas en traan en andere Russische producten, die meest in de ver van fraaije verkoopzaal, boven de vergaderzaal, publiek geveild worden. Voor het houden van veilingen dient ook voornamelijk Garraway's Coffeehouse, midden in Change Alley gelegen, die wonderlijke doorgang tusschen Lombardstreet en Cornhill, met vijf uitgangen, waarin men gedurig en gedurig weêr verdwaald raakt, maar de veilingen die daar gehouden worden, zijn van geheel andere artikelen, zoo als werk- en timmerhout en vooral van droogerijen. 't Is het oudste Coffeehouse van dezen aard in Londen, en eene waarlijk beroemde plaats in de City voor de in Engeland zoo geliefde *sandwiches* (twee sneedjes tarwebrood, zoo dun als papier, op elkaâr, waartusschen vleesch of tong, enz. gelegd wordt), waarvan er dagelijks waarlijk ongeloofelijk groote hoeveelheden

verorberd worden. Dan die heerlijke punch, bijna zoo vermaard als die van Tom's Coffeehouse, eene publieke plaats in Cornhill; in één woord, wie goeden stevigen Engelschen kost zoekt, hij zal van hier niet onvoldaan scheiden. Vooral daarom roemt men Garraway's, omdat men er op alle uren van den vroegen morgen en van den laten avond nog uitnemend bediend wordt, 'tgeen waarlijk van de andere Coffeehouses in Londen niet kan gezegd worden, want wie daar maar iets langer blijven wil dan de gewone tijd, hij wordt wel gaauw verdreven door de wolken stof waarin de onbescheiden bedienden hem dadelijk hullen, daar zij eenvoudig den boel aan kant maken zoodra hun gewoon klokje slaat, om spoedig klaar te zijn. Aardig is 't de droogerijveilingen bij te wonen en dien ijver van de koopers te zien om artikelen te koopen, waarvan de kooplui in andere artikelen evenmin den naam kennen als het goed, wanneer de monsters vóór de veiling uitgestald zijn. Londen is eene der weinige plaatsen waar de droogerijenhandel nog van eenige beteekenis is; overal elders bijna vervalt die geheele tak meer en meer tot eene détailzaak, die dan door de tweedehandskoopers voorzien wordt. Garraway's is de geijkte droogerijenplaats, want hoe groot er ook gedurende den Chineschen oorlog van 1840 de speculatiën in thee mogen geweest zijn, die enkele spelers aldaar tot laat in den nacht dreven, ja die ook in dat artikel eene soort van leveringhandel trachtten in te voeren, weldra verdwenen die waaghalzen, toen het einde van den oorlog tevens een einde maakte aan hunne kas.

De groote handel in koloniale goederen wordt in de Commercial Sale Rooms in Mincinglane gedreven; want alle pogingen van den oprigter van the Hall of Commerce, dat statige gebouw in Threadneedlestreet, om de groote kooplui daarheen te lokken, mislukten, omdat de meesten reeds leden waren òf van Lloyd's òf van de Jerusalem òf van de Jamaica òf Baltic. De £ 70,000 die Moxhay daaraan besteed heeft, had hij voordeeliger voor zich zelven en nuttiger voor het algemeen kunnen belegeen, dan door een gebouw op te rigten, dat wel prachtige ruime zalen voor lezen en veilen enz. heeft, maar waaraan niet de minste behoefte bestond. Wat helpen de ruim 2000 leden, die ieder jaarlijks niet meer dan 30/6 betalen, omdat voor de vroegere contributie van vijf guinjes bijna niemand lid werd? Dan is de onderneming van de Commercial Sale Rooms eene vrij wat betere, want voor een paar guinjes contributie en vrij-

dom van toegang voor de klerken der leden, is daar ieder handelaar in koloniale goederen lid. De buurt- en straat van Mincinglane, zijn geheel het geijkte kwartier voor de kantoren der buitenlandsche commissiehuizen en der groote koloniale makelaars, en andere Coffeehouses vindt men daar niet. In het gebouw der Sale Rooms zelf zijn wel een goede honderd kantoren op de vier verdiepingen, waarheen een flinke breede trap leidt, en aan weêrszijden van den breeden gang, die tevens tot openbaren doorgang tusschen Mincing- en Marklane dient. De kolossale huizen van beide straten zijn geheel bezet met kantoren, die dan ook voor de eigenaars der gebouwen eene ruime winst opleveren, want van ƒ 500 tot ƒ 1200 's jaars betaalt men al zeer ligt voor een of twee kamers, die dan nog wel op eene der bovenverdiepingen gelegen zijn. Op een groot zwart bord aan den ingang, leest men de namen van al de kantoren die in het huis zijn, en door de altijd openstaande deuren loopt een ieder den ganschen dag vrij heen en weer. Maar Mincinglane is eene geheel andere buurt der City, veel dieper in, meer naar het hart toe, en van de Bank en den hoogen geldkring een goed eind verwijderd. De groote lui van de City ziet men daar niet; zij blijven in den magischen Bankcirkel; voor de zaken in de *lane*, zoo als de term luidt, hebben zij hunne marktklerken. Hier zijn het daarentegen de vreemde huizen die er zich in hun element gevoelen; op de straat en in de Sale Rooms hoort men bijna evenveel Duitsch als Engelsch spreken; het echt Engelsche karakter moet men daar niet zoeken, en ganschelijk verschillend is de kring dien ge hier of in de Jerusalem om u ziet. Even als de oud-Engelschen Londen eene vreemde plaats noemen, en niet geheel ten onregte, evenzeer, ja met nog meer regt, kan men Mincinglane het vreemdenkwartier heeten van de City. Maar de oorzaak ligt voor de hand; hier worden de koloniale producten verkocht, en Duitschland is de groote kooper daarvan; want het Tolverbond is voor Engeland hetzelfde onwaardeerbare achterland voor den verkoop der voortbrengselen van de tropen, als voor ons. Hoe de handel tusschen den vreemde en Duitschland overal langzamerhand geheel in handen van Duitschers is gekomen, weet men; trouwens 't is ook natuurlijk; reeds de kennis der taal werkt daartoe mede, vooral in Engeland, waar ook zelfs kooplui eene waarlijk zeldzame onkunde vertoonen in alles wat vreemde talen en den vreemde betreft, en waar men niet alleen de geneigdheid maar

ook de geschiktheid om vreemde talen te leeren, geheel schijnt te missen. Iedere natie die groote zaken met Engeland drijft, heeft hare eigen zonen voor de waarneming der handelsbelangen in de groote handelsplaatsen aldaar gevestigd.

De hoofdmarkt van geheel de wereld van koloniale producten, is Londen. De omzet is er dus ontzaggelijk groot. Bijna alle goederen die er worden aangevoerd en gemarkt, komen in publieke veiling; de partijen die nu en dan uit de hand worden afgedaan, zijn toch gewoonlijk reeds onder den hamer geweest. Voor die veilingen heeft men noch ‘een bevoegd beambte,’ noch gezegelde catalogussen en al die formaliteiten noodig, welke zoo uiterst belemmerend op den handel werken, want Engeland heft daarvan geenerlei registratie- noch ander regt hoegenaamd. De makelaar is er geheel vrij in zijne handelingen; hij slaat zelf af en houdt de veiling zelfs dikwijls aan zijn eigen kantoor; eene soort van zeer eenvoudige katheder in zijne monsterkamer, ziedaar zijn volkomen voldoend veilingslocaal. 's Morgens wappert een catalogus aan den post van de deur van 's makelaars kantoor, ten bewijze dat hij op den geijkten tijd na twaalven, òf ten zijnent òf in de Commercial Sale Rooms eene veiling zal houden, alleen echter op de vier middendagen der week, van Dingsdag tot Vrijdag, en derwaarts stroomen nu kooplui en commissionairs en makelaars en hunne klerken om de uitgestalde monsters te zien en te taxeren. Een groot pak catalogussen en een hoop pennen liggen er bij, en onverlet wandelt men nu het eene makelaarskantoor in en het ander weêr uit, zoodat men tegen twaalf uur naauwkeurig alle partijen kent, eer men ter veiling opkomt; de afloop wijst dan aan of men juist geweest is in zijne taxatie, of dat de markt eene andere wending heeft genomen. Uitnemend is zulk eene wijze van veilen geschikt om de kennis der artikelen bij de handelslui te ontwikkelen en te bevorderen, en tevens om telken dage volkomen op de hoogte te zijn van iedere rijzing of daling der prijzen. De Londensche koopman is dan ook over 't algemeen zeer goed op de hoogte van den stand der markt; hij kent de artikelen zelve, hij kent naauwkeurig hunne waarde, hij kent iedere schakering der prijzen. Wie kooper is geworden van eene of meer kavelingen, ontvangt onmiddellijk een koopbriefje van den makelaar door wien hij gekocht heeft, en betaalt, wanneer hij de goederen niet dadelijk ontvangt, den eerstvolgenden Zaturdag aan zijn makelaar, met een *crossed cheque*, den *deposit*.

Een woord daarover, eer wij verder gaan. Te Londen worden alle goederen, wij zeiden 't reeds hierboven, dadelijk bij aankomst gewogen en opgeslagen in een der dokken of in de pakhuizen der particuliere werven die aan den Theems liggen, en waarvan de eigenaars het octrooi hebben om goederen voor anderen op te slaan. Daarvan wordt nu aan den aanvoerder een bewijs gegeven, 'tgeen echter in tweeën is gesplitst, in een *weightnote* en eene *warrant*. Op de eerste is alleen het gewigt uitgedrukt, soms ook, maar niet altijd, de prijs waartoe de partij is verkocht, met de geheele uitrekening daarbij; dit echter alleen wanneer het goed dadelijk bij aankomst is verkocht eer de documenten nog zijn opgemaakt. Die *weightnote* wordt den kooper dadelijk overhandigd, of 's Zaturdags tegen de betaling van den *deposit*, eene voor alle artikelen vast bepaalde som, gemiddeld vijf pCt. der waarde, die tot waarborg strekt dat de kooper de gekochte goederen werkelijk op den verkoopstermijn van drie maanden na den dag van den inkoop zal betalen; blijft hij in gebreke, dan wordt de partij door den verkooper herveild, en wanneer het verlies de waarde van den betaalden *deposit* overschrijdt, dan wordt hij voor het overige aangesproken. De *warrant* is de eigenlijke ceêl, zouden wij zeggen; alleen daarop kan de kooper het goed ontvangen, maar die *warrant* wordt hem niet uitgeleverd dan tegen de *weightnote* en betaling van het geheele bedrag, dat hij na den *deposit* nog schuldig blijft. Ontvangt hij het goed vóór den termijn van drie maanden, dan worden hem, bij de meeste artikelen, zoo vele dagen rente vergoed als hij vroeger betaalt. Maar zonder geld, geen goed. Het voordeel van deze zeer eenvoudige wijze van handelen, die op verreweg de meeste artikelen wordt toegepast, springt een ieder in 't oog. De verkooper kan nooit verliezen aan zijn kooper; alleen eene groote daling binnen drie maanden tijds stelt hem in gevaar voor een gedeelte der mindere waarde, want gedeeltelijk dekt de betaalde *deposit* dat, en voor het overige is hij crediteur. Voor de groote verliezen die wij hier te lande aan onze koopers van goederen kunnen lijden, vooral wanneer het anders zoo heilzame promessestelsel ons tevens het regt van terugvordering der nog aanwezige goederen binnen den tijd van dertig dagen ontneemt, daarvoor zijn de Londensche huizen gevrijwaard. Het koopen van goederen op drie maanden tijd, alleen om ze dadelijk weêr te verkoopen of te beleenen, en zoodoende dadelijk geld te hebben, een schandelijk misbruik van het credietstelsel, dat immers

geene zoo groote zeldzaamheid is, wordt door het te Londen vigerende verkoopsgebruik volkomen onmogelijk gemaakt, want de kooper verkrijgt alleen door betaling het bezit van het gekochte. Dan vergemakkelijkt deze conditie zeer de speculatie in goederen, want ook zij die hier te lande alligt gevaar zouden loopen om geen crediet te verkrijgen, en die dus het gekochte geheel contant zouden moeten betalen, kunnen daar met de kleine storting van den *deposit* altijd speculeren. De onbemiddelde heeft er profijt van, maar wordt ook veel door dat gemak verleid tot zaken boven zijne krachten. Dit echter wint Engeland er stellig bij, dat de faillieten der huizen op de plaats zelve weinig verlies berokkenen, want zij konden geen misbruik maken van een crediet dat hun noch iemand anders verleend wordt; de buitenlanders zijn dus de groote verliezers, terwijl de Londenaars vrijloopen. Die maatregel van zelfverdediging is waarlijk zoo kwaad nog niet.

In Frankrijk en België heeft men dat *warrant*stelsel willen invoeren, en met der tijd zal het er daar ook wel toe komen, maar hier te lande achten wij het eenvoudig eene onmogelijkheid, zoo lang juist aan de roekelooze koopers van hoeveelheden koloniale producten hunne krachten verre overschrijdende, veel grooter gemak in de betaling wordt verleend, dan aan den man die zich behoorlijk binnen de perken van zijn kapitaal houdt. Zoo lang daarenboven onze kunstmatige koffijveilingen zulk een nadeeligen invloed op geheel onzen handel uitoefenen, valt er hier aan geene verbetering in het verkoopstelsel te denken.

Trouwens, het is misschien ook beter; de kruik zal ook hier zoo lang te water gaan tot ze eindelijk breekt, en menig uitbundige loftrompetter van het bestaande zal zich dan zoo bitter aan de scherven bezeeren, dat de wonden hem wel dadelijk tot oogenblikkelijke verandering zullen dringen, en de likteekenen hem zijn leven lang een heilzamen schrik zullen blijven inboezemen voor een terugkeer tot het onnatuurlijke. Zoolang onze Regering de rol van koopman vervult, is er niet veel heil voor den handel te verwachten; ook dat wordt op den duur onhoudbaar en verdwijnt eens, eer de voorstanders het vermoeden. Eene groote revolutie in ons handelsstelsel kan zoo ver niet meer af zijn, want de onvoldaanheid met het bestaande neemt vrij wat toe; reeders, assuradeurs, makelaars, commissionairs, en zij allen die tot hun beroep uitgelokt zijn door het rijke lokaas dat de Regering hun vroeger heeft voorgehouden, alleen om hun kapitaal in die rig-

ting te dwingen, zij zien wel dat de Regering, nu zij eerst haar zin heeft gekregen, zelve langzamerhand al de beloofde voordeelen terugtrekt, zoodat zij als in een strik gevallen zijn. Vrachten worden verminderd of meer diensten voor dezelfde vracht verlangd, en meer hechtheid van bodem en volledigheid van uitrusting gevorderd, dan bestaanbaar is met de grootere zuinigheid waartoe de kleinere vracht dwingt; de premie van verzekering wil men al lager en lager dringen, en het aandeel dat de oppermagtigen zelven verzekeren, steeds vergrooten; onbeperkte mededinging versnippert in vele vakken de courtage der makelaars in al kleiner deelen, en de premie aan roekeloosheid gegeven en de schromelijke concurrentie maken de voordeelen voor den commissionair in Oost-Indische producten waarlijk niet zoo voordeelig meer, zelfs als kapitaalbelegging. Maar alles wreekt zich met der tijd; de ommekeer zal niet uitblijven; de meer gezonde toestand zal zich niet lang meer doen wachten; hoe meer maar de voordeelen wegvallen, hoe nijpender de mededinging knaagt aan ieders verdiensten, hoe onmogelijker het realiseren zelfs van eene matige rente is in de ter wille van bescherming kunstmatig gedreven vakken, hoe eerder de zaak zelve wegvalt, en dat wel juist door de handen der vroegere ijverigste voorstanders. Vrijheid van verkeer baant zich een weg, ten spijt van allen tegenstand, Frankrijk getuige het op nieuw; en vrijheid van verkeer staat tegenover bescherming, uitsluiting, monopolie, kunstmatig handelen, tegen alles wat in strijd is met den gewonen en natuurlijken loop der dingen. Eene oppermagtige Regering, die boven den handel troont en zelve dien handel drijft, zonder in het minste te letten op de wijze waarop, handelt nadeelig voor het algemeen. De al slechter en slechter betaalde loondiensten blijven toch gezocht, omdat de nu eens aan gemak gewende zoo moeijelijk weer tot zelfstandigheid is te brengen, en alle energie en veerkracht wordt uitgedoofd. In een bepaald vak is te veel kapitaal door bescherming uitgelokt, maar eer dat kapitaal weer in eene meer gezonde rigting is gedreven, heeft de strijd tegen dien overgang tot vrij wat verkeerdheden, tot vrij wat verliezen aanleiding gegeven. Enkele diensten werden zoo ruim beloond, dat men veilig twee jaar kon teren op de winst van één jaar; het dienstbetoon werd toen te groot in aanbod, want dat leek een ieder; waar moeten zij nu werk zoeken, nu de eigen handel hun geen emplooi kan geven? Neen, eigen handel met eigen kapitaal is vrij wat voordeeliger

dan Regeringshandel met het kapitaal der schatkist; vrijheid van verkeer is vrij wat voordeeliger dan uitsluiting en bescherming: de natuurlijke loop der zaken kroont kapitaal en kennis, de onnatuurlijke, waaghalzerij en geslepenheid.

Maar wij dwalen uit Mincinglane, en toch moeten wij nog een bezoek brengen aan de London Commercial Salerooms, waarvan wij nu den naam al zoo dikwijls genoemd hebben. De mahony deuren leiden ons in de groote ruime zaal, aan weerszijden bezet met mahony tafels en banken, *boxes*, waarop eene menigte Engelsche nieuwsbladen liggen, terwijl enkele vreemde ginder in den hoek reeds in de verte duidelijk aan hun klein formaat en pappig wankleurig papier te kennen zijn. Het is eene aardige verzameling scheeps- en cargalijsten, die iets verder op dien standaard liggen. Vooral de uitklaring van die magt van stoombooten, die dagelijks van het insulaire Engeland vertrekken, beladen met de meest veelsoortige voortbrengselen van vreemde landen en van Britsche volksvlijt, is van groot belang voor de bezoekers dezer zaal, de vreemde commissionairs. De naam van den convooilooper, *shipping agent*, en eene opsomming van al de artikelen, met de hoeveelheden, staat er bij; men weet dus wat en hoeveel hier of daarheen verzonden is, wat er dus koopers vindt, en tevens ongeveer, welke huizen die partijen verscheepten. Ook de inklaringen zijn zoo afzonderlijk opgegeven, met de namen der ontvangers er bij, even als in onze cargalijsten; voor beide lijsten is dan ook altijd reeds vroeg een drom van weetgierigen verzameld. De zaal is licht en ruim, maar bitter naakt; het buffet aan den ingang, met kleine kamertjes er naast, is beter gestoffeerd. De nationale *sandwiches* spelen natuurlijk ook hier eene groote rol, en die magt van zware en onverteerbare koekjes, die de krachtige Engelsche maag eene verkwikking schijnt te rekenen terwijl ze ons met eene wekenlange indigestie zouden bedreigen, geven geen schitterend bewijs van Britsche gastronomie. Trouwens, op dat punt zijn de Engelschen ook magtig forsch; hun wel pittig maar al te drabbig en voedzaam bier past uitnemend bij hun zwaren eetkost; men moet daarop dan ook een leven leiden als zij, den ganschen dag op de been zijn, alle dagen 's morgens en 's middags reizen en niet, als wij, van den ochtend tot den avond aan lessenaar of schrijftafel bukken of de voeten kreupel loopen op lompe straatkeijen, wier gebruik in onze steden welhaast de onderstelling wettigt dat onze voorouders

nooit op schoenen maar altijd op klompen liepen. Ook in deze zaal staat een pedel op- wacht om de indringers te weren, maar de gelukkige is niet in het roode apenpakje zijner collegas van Lloyd's, Bank en Beurs gedost. Den ganschen dag loopt men hier in en uit; de makelaars houden zich bijna den geheelen morgen in deze zaal op, na de monsters der veilingen gezien te hebben, en ten twaalf ure vertrekt een gansche stoet naar de eerst plaats hebbende veiling, die gewoonlijk eerst ten twee ure afgeloopen zijn; dan komt er rust en verademing, want vooral de vreemde commissionairs zijn dan naar hunne kantoren getrokken voor de correspondentie van den dag; versterkt door een krachtig *luncheon*, bespoeld door een stevig glas bier of een vurig glas sherry, kunnen zij het dan wel uithouden tot het late etensuur.

De omzet der commissiehuizen in Londen is groot, want aanzienlijk zijn reeds de toevoeren van de voortbrengselen van dat tal van Britsche Koloniën, die in Oost en West en Noord en Zuid waarlijk afzonderlijke rijken beginnen te vormen, bij de vrijheid die de Regering van het Moederland haar laat in het inwendig bestuur. Welke rijke ladingen van Calcutta en van Bombay, en vooral van Australië, de nieuwe goudmijn van edel metaal niet alleen, maar ook van producten van den zich krachtig ontwikkelenden landbouw en veeteelt, als wol en talk en huiden, zeilen niet de Britsche havens binnen, om nog niet eens te spreken van de aanzienlijke toevoeren van suiker van Mauritius en de West-Indiën, terwijl Canada timmerhout en goedkoope schepen levert als retouren voor de Britsche uitzendingen. Dan die kolossale handel op China, nu geheel vrij, sedert het monopolie van den theehandel reeds in 1832 aan de Oost-Indische Compagnie ontnomen en die handel voor het algemeen opengesteld is, terwijl die eens zoo magtige corporatie zelve nu als handelsligchaam opgehouden heeft te bestaan. Ook ons Java is voor Engelsche uitvoerhuizen eene bron van rijke inkomsten, want Engeland blijft onze groote mededinger op Javamarkten, ten spijt van ons beschermend regt, dat echter door de dubbele en lage, zoogenaamde *boom*facturen, meer in schijn dan in waarheid geheven wordt van der vreemden invoeren. Groot-Brittanje drijft handel met alle landen der aarde, en overal op eene uitgebreide schaal, want John Bull is zelf ter plaatse gevestigd waar hij zijne zaken drijft; de kinderen in den verren vreemde maken het Moederland rijk. De vrijhandels-wetgeving van een

Sir Robert Peel, voortgezet door een Gladstone, en gesteund en bevorderd door de magtige en energieke mannen van de Manchester school, verlevendigen dien handel niet weinig. Ruim is dan ook de Londensche markt van alle mogelijke artikelen voorzien, en meer en meer wordt Londen de groote voorraadschuur van geheel de wereld. Die groote omzet heeft van zelf tot eene verdeeling van den arbeid der commissiehuizen geleid; de een drijft zijne zaken op het Noorden, de ander op Duitschland, de derde op Italië, enz., en het zijn bijna allen zonen van die landen die te Londen de belangen hunner landgenooten waarnemen. De Grieken, meest allen bij elkander wonende in de buurt van Finsburysquare, hebben bijna den geheelen handel op de Middellandsche Zee in handen; in alle havens aldaar van eenig aanbelang hebben zij hunne bijkantoren, ja nu zelfs worden zij de gevaarlijke mededingers der Britsche kooplieden in Britsch-Indië, en reeds is menige Grieksche firma in de Engelsche fabriekplaatsen gevestigd, om met te meer kracht de manufactuurzaken te kunnen drijven. Zeilende ladingen suiker en koffij en rijst worden door die commissionairs in massa aan hunne continentale handelsvrienden gezonden, en zoowel de order op de groote partij goederen als op de kleine onbeduidende nietigheid, wordt door hen met graagte zelfs uitgevoerd. Overal hebben zij hunne agenten, en verbazende sommen vertrouwen zij aan hunne koopers. Maar gelukkig beletten zoowel die groote omzet, als de verkoopsgebruiken der *warrants* hen om, even als op het Vaste Land geschiedt, die credieten zoozeer uit te breiden en te vergemakkelijken, door de goederen eenvoudig te verzenden en dan aan het goeddunken der koopers den dag der betaling over te laten; de Londensche commissionair trekt dadelijk op zijn kooper; de penningen die hij dus uitgeschoten heeft voor den inkoop, keeren onmiddellijk weer in zijne kas terug. Ook dat is waarlijk geen gering voordeel van het *warrant*stelsel. Dagelijks ziet men die commissionairs dan ook ijverig in de weer in de veilingen, en niet één artikel dat een bestanddeel van hunnen handel kan uitmaken, ontsnapt aan hunne aandacht.

Die vreemde huizen zijn dan ook vrij wat grooter aan de koloniale goederenmarkt van Mincinglane dan de Engelsche, ja zelfs onder de makelaars zijn reeds vele vreemdelingen. Niet als bijna overal elders is de makelaar in koffij een ander dan die in suiker, maar allen, vooral de groote, omvatten alle koloniale artikelen, alleen wol en huiden en katoen en zulke afwijkende

goederen uitgenomen. Ook zij zijn aangesteld door het Gemeentebestuur der City en betalen jaarlijks eene vrij hooge som voor hun privilegie. Waar makelaars bepaalde artikelen tot hun uitsluitend vak verkiezen, daar moet hun handel in zoodanig artikel dan al van zeer grooten omvang zijn; en daarin maken zij wel eene schifting, dat de binnenlandsche kooper weer geheel andere makelaars gebruikt dan de commissionair; die binnenlandsche makelaars beperken zich dan ook al veel tot een enkel artikel. De groote makelaars, zij die meer verkoopen dan koopen, de mannen die de groote veilingen houden voor de zeehandelaars, zij hebben dikwijls een kolossalen omvang van zaken; want het is er verre af dat zij zich tot de enkele makelaardij zouden bepalen; zij zijn de regterhand der aanvoerders van groote partijen. Wanneer een invoerhuis zooveel ten verkoop ontvangt waarop het een voorschot geven moet, dat zijne middelen bij dien kolossalen toevoer te kort schieten, dan geeft het, wanneer de lading nog zeilende is, de verschepingsdocumenten, of wanneer het goed juist is aangekomen, de *warrants* aan den makelaar, die hem daarop dan het noodige voorschot geeft; de *warrants* worden dan veelal op naam van den makelaar opgemaakt, om alle onnoodige publiciteit van den naam des leeners te voorkomen; de makelaar krijgt dat voorschot natuurlijk in Lombardstreet dadelijk bij zijn billbroker terug. De makelaar veilt dan de partij en bezorgt de aflossing der gelden vóór den dag der levering. Zoo helpt de makelaar den groothandelaar niet weinig, en 't zijn weer de algemeene besparingen van het algemeen, immers dat zijn de *deposits* der *billbrokers*, die op die wijze den handelsman ten allen tijde ruimschoots van het noodige geld voor zijne zaken voorzien. Dat die makelaardij eene zaak van grooten omvang wordt en dat ze groote kennis en groote voorzigtigheid vereischt, ligt voor de hand; maar hoe dikwijls juist die kolossale verantwoordelijkheid den grootsten en meest vermogenden makelaar zelfs, ten spijt van de ongehoorde winsten die hij anders jaarlijks maakt, ten val brengt in dagen van handelscrisis, dat moge vooral het gebeurde met de magtigste firma van dien aard in 1848 getuigen. En dat de groote theemakelaars vooral voor aanzienlijke kapitalen dikwijls belanghebbenden zijn in de partijen die zij veilen, ligt in den aard der zaak.

De groote commissiehuizen van Mincinglane drijven dan ook een nog belangrijker handel dan hunne achterburen in Mark-

lane, die op de granen- en zadenmarkt, twee vrij fraaije overdekte beursgebouwen, hunne zaken drijven en met hunne kantoren de nabijzijnde straten vullen. De Londensche granenhandel is kolossaal; reeds de Engelsche behoefte aan vreemd graan wijst dit aan; maar sedert de handelaars in de productielanden de granen niet meer naar Londen zenden om aldaar voor hunne rekening verkocht te worden, maar zelve hunne voorraden aan de verbruikers te koop aanbieden, 't zij door hunne agenten, 't zij op hunne reizen, is die granenhandel veel in belangrijkheid gedaald. Daarenboven hebben de Grieken den geheelen handel in granen van de Zwarte Zee als overmeesterd, en te vergeefs zoekt men tegenwoordig in Londen die kolossale Engelsche graankoopers van vroeger dagen. De agent, de buitenlandsche makelaar, de tusschenhandelaar, hij die meer dan eenig ander de grootste revolutie in den handel in de laatste jaren gebragt heeft door zoowel de bemoeijing van zeehandelaar als van commissionair en makelaar overbodig te maken, hij speelt op de Londensche markt eene groote rol; en vele der vroegere aanzienlijke handelshuizen doen nu dezelfde zaken als de agenten; zij zijn dus eigenlijk ook agenten, maar onder de firma van een handelshuis. Was vroeger hij die het grootste voorschot gaf, de bevoorregte man die de meeste ladingen van het buitenland ten verkoop ontving, nu heeft die buitenlander geen voorschot meer noodig, want hij verkoopt de partij dadelijk door zijn agent op de Londensche markt aan den verbruiker. Aanzienlijke besparing in den handel, wel ten koste van het bestaan van velen, maar toch heilzaam voor het algemeen; immers de regtstreeksche weg tusschen voortbrenger en verbruiker is de natuurlijkste, de beste; de laagste prijs magtigt tot het meeste verbruik, leidt dus tot grooter voortbrenging, tot meer welvaart. De *factors*, de mannen die als onze makelaars de partijen voor anderen verkoopen, zijn daardoor ook aanmerkelijk in hunne inkomsten gekort, en de Londensche markt vertoont dan ook in deze dagen bij lang na niet meer diezelfde levendigheid als vroeger, vooral toen de dwaze schaalregten tot de roekeloosste speculatien leidden; wat den pachter ten voordeele, wettelijk werd geregeld, bezorgde den speculant grove winsten. Dan heeft het binnenland van geheel het rijk niet langer Londen tot éénige markt; integendeel, de buitenlander zoekt de koopers ook op tot in de kleinste plaatsjes, en een ieder koopt regtstreeks van den man in het graanland, en

geniet nu zelf de voordeelen die vroeger den Londenaar toevielen.

Toch blijft de graanhandel in Londen groot, want reeds de eigene behoefte verslindt veel. Maar 't zijn vooral de zeilende ladingen die nu aldaar eene hoofdrol spelen. Op een klein nietig briefmonstertje worden honderden van groote ladingen granen op iederen marktdag over en weêr verhandeld, vooral door de groote Grieksche huizen, en toch zijn de vorderingen voor schadevergoeding, ten gevolge van geringer kwaliteit, eene ware zeldzaamheid. 't Is een aardig en levendig gezigt, die Londensche granenmarkt, waaraan de kleiner en minder belangrijke zadenmarkt onmiddellijk paalt. Alleen de *factors*, die meer dan makelaars en minder dan aanvoerders zijn, - velen hunner zijn ook al agenten geworden, - hebben regt op de zoogenaamde *stands*, en verkrijgen deze alleen bij eene vacature. Deze *stands* zijn lessenaars, waarom eene reeks van groote bakken staan, die de monsters bevatten der partijen die zij ten verkoop aanbieden. De naam van den *factor* staat op den rand van den lessenaar geschilderd, en de patroon zelf, met een klerk, staan er den ganschen beurstijd bij, om met de koopers te loven en te bieden. Die koopers loopen eerst de verschillende *stands* voorbij en zien dus alles wat er te koop is; dan kunnen zij hunne keuze doen en tot hun bod overgaan. Daar ziet men nog echt Engelsche kleeding en menig aardig type van John Bull. Punch heeft zeker aan de graanmarkt zijn standaardfiguur gezocht van den weldoorvoeden, roodwangigen en dikbuikigen pachter, met grooten rok, lang vest, korte broek en kaplaarzen, terwijl de lage breedgerande hoed dat wel *bullige*, maar toch werkelijk nog meer goedhartige dan brutale gezigt zoo waardig dekt. Het zijn flinke gestalten die men daar ziet, en waarlijk, het is niet moeijelijk om den tengerder vreemdeling dadelijk onder die lui te onderkennen. Daarenboven dat zijn de ware Engelschen nog, getuige hunne ontembare woede voor weinige jaren, dat ook niet een enkele molenaar in Engeland, hoe kostbaar zijne machines ook mogten zijn, zulk prachtig meel kon leveren als de Fransche fabriekant hem dag aan dag bij aanzienlijke hoeveelheden te koop aanbood. Over het geheel is de graanhandel meer in handen der Engelschen gebleven dan die in koloniale goederen, hoewel toch vele vreemdelingen, vooral Grieken en Duitsche agenten, daarin allervoordeeligste en belangrijke zaken doen.

De zaadmarkt is kleiner, maar toch belangrijk. Lijnzaad is reeds een groot artikel; zoo iemand, onze oliefabriekanten weten dat; en mosterdzaad levert een onmisbare grondstof voor de groote Engelsche fabriekanten, even als klaverzaad natuurlijk veel gezocht is in een land met een zoo uitgebreiden en edelen veestapel.

Een paar straten verder, langs den Theems bijna, en wij staan op de uiterlijk meer dan onaanzienlijke Brewers Quay, de groote plaats van berging der buitenlandsche aanvoeren van boter en kaas, en tevens de Londensche boter- en provisiënmarkt. Welk eene aanzienlijke rol wij Nederlanders aldaar spelen en zeker nog lang zullen blijven spelen, mits de even domme als schandelijke vervalsching der boter hier te lande een einde neemt, moge de graagte bewijzen waarmede hier voortdurend die aanzienlijke hoeveelheden onzer landbouwproducten door de Engelsche verbruikers worden gekocht, en dat wel tot prijzen, waarvan de voordeelen wel duidelijk aan de welvaart onzer boeren te bespeuren zijn. 't Zijn meest Nederlanders die deze aanvoeren ten verkoop van hunne vrienden hier te lande ontvangen, maar de mededinging van hen onderling, heeft de vroegere grove winsten ook al vrij wat gesmaldeeld. Deze tak van handel is ten onzent echter genoeg bekend en biedt, behalve wat den kolossalen omvang betreft, omdat hier van vele landen de partijen zamentreffen, weinig der opmerking waardig aan.

De steenkolenbeurs ligt weêr iets meer naar de City toe, maar de toegang is daar niet vrij voor een ieder; het nieuwe en nette gebouw heeft dezen handel dan ook vrij wat geld gekost; en toch blijft de markt onbeduidend in vergelijking van den kolossalen omzet op de Westelijke en Noordelijke markten van dezen magtigen hefboom van Engelands geheele nijverheid. De steenkool noemt men teregt het brood der industrie, en zoo is zij ook de krachtige steun van de Britsche scheepvaart en van die massale stoomvaart van Groot-Brittanje, die nog zelfs door de Vereenigde Staten van Noord-Amerika bij lange na niet geëvenaard wordt.

Daar verrijst het kolossale Customhouse voor ons, het kantoor der in- en uitgaande regten van Londen, met de bekende *long-room*, na de Westminsterhall de grootste zaal van Engeland zonder steun van kolommen. Rondom bezet met lessenaars, waaraan een tal van klerken, vindt de *shipping agent* en allen die er hunne aangiften moeten doen, alles bijeen; in een oog-

wenk zijn zij geholpen. Niet die vunzige, sombere, verwaarloosde localen, waarin op het Continent de fiscus maar al te vaak huist, maar in eene werkelijke weelde gluurt hier het argusoog van den douane- (waarom maken wij daarvan niet maar een Hollandsch woord, bij gebrek aan beter)? man in alle handelingen van den Londenschen nijverheidsman, zoodra deze zijne wieken buiten het eiland slaat. 't Is een prachtig gebouw, met den fraaijen breeden gevel aan den Theems, waar langs eene ruime kade loopt, die eene heerlijke gelegenheid aanbiedt om nu en dan wat frissche lucht in te ademen, al is die lucht dan ook vol van rook en smook en damp en stoom, want aan beide boorden van den Theems ziet men niets anders dan fabriekgebouwen met hunne lange spookachtige schoorsteenen, en werven waaraan een tal van schepen ligt, die aldaar afgetimmerd worden of die er hunne ladingen lossen of innemen. Dan is de eene stoomboot naauw in 't gezigt of de andere schiet haar al reeds voorbij, en men moet zich waarlijk verwonderen, hoe kunstig ze zich als weten te buigen en te wringen om zich onverlet een weg te banen door dat nooit eindigende mastbosch van schepen, die naauwelijks een doortogt laten aan de op- en afvarenden. Nu is het de kleine rivierboot, die met haar schel gefluit als een aal door het water schiet, dan het hooge zeestoomschip, dat met een tal van reizigers aankomt of vertrekt. Altijd leven, altijd gewoel, altijd drukte, altijd beweging op die rivier, waarin die mannen in gindsche scherpe lange boot toch uitmuntend de orde weet te handhaven, als Thames police.

Zullen wij nu nog een gang doen naar de St. Katherine Docks, die met hunne hoofdpoort naast het gebouw der Engelsche Munt prijken, en daardoor wandelen naar de nog grootere Londondocks, van wier wijngewelven wij reeds vroeger spraken? Wij zouden dan ook met den Blackwallspoorweg moeten rijden naar die allergrootste der Londensche dokken, de East and West India, over de huizen en dwars door, maar hoog boven de straten onzen weg nemende, daar de plaats tot het leggen der rails in dit bevolkte zeemanskwartier der City ontbrak, en de spoorweg dus wel op een hoogen viaduct moest worden aangelegd. Dan zouden wij ons zeker verwonderen over die massa schepen, en met belangstelling zien, dat langs de breede kaden dezer docks groote afdaken loopen, waaronder de goederen dadelijk bij de lossing opeengestapeld worden, terwijl ze toch beveiligd zijn voor wind en regen. De lossing

gaat daardoor onafgebroken en snel voort en het meer tijdroovende opslaan der goederen in de daarachter gelegen pakhuizen kan dan geschieden zonder tijdverlies voor het schip; spoedig is dat geheel ontlost en weêr een ander kan de plaats aan de kade innemen. Waarlijk, ons Amsterdamsch Entrepôtdok, in menigerlei opzigt, en vooral in het veel minder kostbare, oneindig beter ingerigt dan eenig Engelsch dok, zou door zulk eene inrigting aan de kaden veel tijd aan de schepen besparen. De kosten in de Londensche dokken zijn zeer hoog, en de behandeling der goederen laat veel te wenschen over; alleen het personeel van de dokken zelf mag er arbeiden. De ruimte ontbreekt ons echter om hier nog al de reglementaire bepalingen bij te voegen die de inrigting regelen; trouwens ze behooren eigenlijk ook evenmin tot onze schets, als de Londensche gildehuizen waarop wij evenwel later eens de aandacht hopen te vestigen; reeds te lang heeft onze stof ons bezig gehouden, en zulk eene omvangrijke zaak als die der dokken, eischt eene breede uiteenzetting. Want daaronder behooren dan ook die gebouwen van de East and West India docks, die in de City liggen, en waar de Chinesche goederen worden opgeslagen, zooals thee en zijde en lakwerken en gember, enz. Crutched Friars is de grootste van die bergplaatsen en houdt voor millioenen schats in. Dit alleen is gemakkelijk, dat in Londen de koopers de goederen niet gedurig in werkelijkheid ontvangen en naar hunne eigene pakhuizen overbrengen, 't geen ook bij de groote afstanden in Londen naauwelijks mogelijk zou zijn; de houder der ceel is de bezitter, waar ook het goed moge liggen. Hier te lande wint dat stelsel al meer en meer veld, zeer ten gerieve van geheel den handel. Immers waar tijd en geld bespaard wordt, daar is de winst groot.

Wat rest ons nog? Veel zal men ons mogelijk antwoorden, maar hoe wij ook de eersten zijn om met dat antwoord volmondig in te stemmen, toch vleijen wij ons, aan ons doel in zoo verre beantwoord te hebben, dat wij een blik in de werkplaats van den Londenschen handel hebben geslagen, die voldoende is om een begrip van het geheel te verkrijgen; in alle bijzonderheden te treden ware hetzelfde als er een lijvig boekdeel over te schrijven; in onzen vorm zouden ze niet passen. Hoe en waar de handel te Londen gedreven wordt; de dikwijls in dagblad, tijdschrift en boek vermelde inrigtingen eenigermate onder de bekendheid onzer lezers te brengen; de licht en schaduwzijden

van die wijze van handelen aan te stippen, mogten wij daarin maar geslaagd zijn. Maar volledigheid?.... hij die den kolossalen omvang van den Londenschen handel kent, waagt zelfs niet dat woord bij eenig verslag daarvan zelfs te uiten.

Tijd te besparen, dat is de groote eisch dien de Londensche koopman stelt aan zich zelven en aan allen die met en voor hem werken. Moge die besparing van tijd al gepaard gaan met eene grootere uitgaaf van geld, dat getroost hij zich gaarne, omdat hij voor dat meerdere geld eene hoogere waarde terugontvangt, tijd namelijk. Schijnbaar werkt de Cityman niet veel; wanneer men hem den ganschen morgen ziet rondloopen in veiling en in *coffeehouse*, of wel de publieke straat ziet gebruiken als ware ze eene gewone plaats van bijeenkomst, en nu met deze en dan met genen in druk gesprek gewikkeld, dan zou men waarlijk haast geneigd zijn om hem voor een Parijschen *flaneur* te houden, - minus de *chique* en het opgewekt uiterlijk -, en toch doet hij in waarheid veel. Dat rondloopen in veiling en *coffeehouse* is evenzeer een belangrijk deel van zijn werk als het schrijven van brieven op kantoor; niet de makelaar bezoekt hem, maar hij zoekt den makelaar op. De veiling is zijne markt, die hij op ieder uur van den dag naauwkeurig moet polsen en kennen en raadplegen, en uit de gesprekken met de andere kooplui put hij de kennis van hetgeen buiten hem om gebeurt; dat rondloopen is voor hem nog belangrijker, dan ons vertoeven aan de beurs. Zijn kantoorwerk is beknopter ingerigt; zijne bemoeijingen voor ontvangen, leveren en verzenden van goederen, lossen zich op in het opdragen van dat alles aan zijn *shipping agent;* pakhuizen heeft hij niet, de ceel is zijn alles; de kas kost hem bijna geen tijd, want zijn bankier doet al zijne betalingen; grooter omzet, meer gelegenheid om voordeelen te behalen, stellen hem in staat de kosten van een grooter personeel te bestrijden, en dan dat *heilige müssen*, zoo als de Duitschers niet onaardig zeggen, leert hem wel van weinig tijd veel te eischen. Wie in Londen werkzaam was in drukke zaken, hij weet bij ervaring hoeveel hij doen kon, omdat de beperkte tijd hem wel tot veel arbeid dwong.

Voorts geeft de insulaire ligging van Engeland een geheel anderen tint aan de wijze van handeldrijven aldaar. De zaken die met het buitenland gedreven worden, moeten altijd met schip of boot worden uitgevoerd, en die grootere zeeschepen en zeebooten vertrekken niet zoo dagelijks en niet zoo dikwijls als

de beurtman of de spoortrein. Alles krijgt daardoor eene zekere bepaaldheid. Dan die gewoonte om alle goederen te veilen, zeker de uitmuntendste wijze om de juiste en hoogste waarde voor zijn artikel te verkrijgen en tevens om den handelaar geheel op de hoogte te stellen van de markt; maar evenzeer de natuurlijke aanleiding tot eene losser wijze van werken, daar kantoor en markt als één worden. Verder de verdeeling der verschillende onderdeelen van den handel. De bankier is daar veel meer de kashouder van den koopman dan onze kassier, de *shipping agent* veel meer de expediteur dan onze convooilooper, en dok en werf besparen hoopen werk, omdat de goederen wel gedurig van eigenaar, maar niet van ligplaats verwisselen. Wij continentale kooplui hebben op onze kantoren zelve bijna al dat werk te verrigten, hetgeen de Londenaar over verschillende schijven verdeelt. De besparing van tijd is dus groot voor hem.

Ook is het leven van den Citykoopman zeer afwisselend en vrolijk; 't is niet eentoonig en vervelend, hij komt veel met zijne concurrenten en de andere kooplui in aanraking: hij ziet en spreekt hen gedurig; de menschen kennen elkander meer dan enkel bij naam, en de persoonlijke kennis heeft menige veete weggenomen en menig vooroordeel doen wijken, en menige blaam in lof doen verkeeren. 't Is zoo niet dat uren achtereen zitten op dezelfde kruk en voor denzelfden lessenaar, hoe gemakkelijk ook ingerigt met de fraaije easychair er voor; dat doodende om altijd in dezelfde omgeving te blijven en bijna geen ander stemgeluid te hooren dan dat van denzelfden vasten makelaar, die de eentoonigheid eens komt afbreken, hoewel toch de afdoening der zaak waarvoor hij komt, met den ouden sleur onnoodig tot de beurs wordt uitgesteld; wat best in één tempo kon afloopen, duurt er dan zoo ligt twee; 't is de weelde van te veel tijd. Een flinke drukke morgen, tot twee uur toe de veilingen, dan fluks naar kantoor het noodige werk verrigt, en al wordt het etensuur ook soms zeer laat, wat nood, de avond is dan ook geheel vrij, de avond, die heerlijke tijd tot ontspanning van den arbeid des daags, tot beschaving van den geest, tot dartelen met de kleinen, tot oefening van het ligchaam en sterken van de spieren; de avond, helaas meest uit gewoonte in dat muffe kantoorvertrek doorgebragt, al is de arbeid er juist niet altijd zooveel zaaks. Een uurtje vroeger aangevangen in den morgen,

het uurtje vóór en van de beurs op kantoor gebleven, dus gestadig doorgewerkt en niet gedurig het werk afgebroken, en die avonduren waren niet alleen in aantal gevonden, maar nog meer in vrucht van arbeid. Want gestadige arbeid vooral wint. De Londensche koopman leert uitmuntend de artikelen kennen, waarin hij zelf handelt en die de stof van den arbeid van anderen leveren; goederenkennis verkrijgt hij zoowel als handelskennis, waarlijk geen gering voorregt, vooral door hen te waarderen, die het gebruik van anderer oogen dikwijls zoo duur hebben moeten betalen.

Neen, de straten van de City van Londen mogen somber zijn en de huizen droefgeestig, het koopmansleven in die City is wel vrolijk en afwisselend en voordeelig ook voor hem, die werken kan en werken wil, want de gelegenheid om winst te doen met kennis en kapitaal is er groot. Dat laatste, kapitaal, heeft de Londensche koopman echter vooral noodig. De mindere credieten in den handel eischen reeds meer kapitaal, de gedurige wisselingen van prijzen leiden tot meer inkoopen en verkoopen, tot meer winsten maar ook tot meer verliezen, en de vele faillieten, die bij de minste handelscrisis in Londen vallen, zijn voornamelijk te wijten aan het onvoldoende kapitaal waarmede die kooplui hunne te groote zaken deden. Dat groote verlokt zoo tot groote ondernemingen; het pond sterling als eenheid, is toch twaalfmaal grooter dan onze gulden, en die standaard bedriegt den continentalen man vooral; onze cent is bijna de Engelsche penny, al is de laatste ook vijfmaal grooter. Dat verleidt en bedriegt.

Maar Londen is dan ook eene gevaarlijke plaats voor den handel; op de zedelijkheid der kooplui, op hunne eerlijkheid en goede trouw, valt vooral niet meer te roemen dan op die van eenige andere groote handelsplaats. *Trade morality* is in de laatste jaren een zeer gewoon onderwerp van discussie zelfs in de Londensche dagbladen geweest, en waar zooveel van wordt gesproken, daar is gewoonlijk de zaak niet regt pluis. En toen verleden jaar door het proces van Taylor te Leicester, den grooten fabriekant van het ook ten onzent bij duizende klosjes gebruikte naaigaren, zoogenaamd Taylors Persian Thread, bekend werd dat die klosjes algemeen in den handel verkocht werden als in te houden 300 Yards, 't geen er ook uitdrukkelijk op vermeld staat, terwijl ze in waarheid maar 250 Yards inhouden, en toen de fabriekanten de onnoozelheid van het publiek be-

lachten als ware zulk eene overbekende en overoude zaak iets vreemds en nieuws, toen werd toch den Londenaar het woord van veroordeeling over zulk een gedrag weêr in het aangezigt teruggeworpen, want men wees hem op zijn Redpath en op zijn Paul, Strahan, Bates, Cole, welke lijst men nu weêr met een Pullinger zou kunnen vergrooten. Nog blijven dan al die kwade praktijken een geheim, die in de jaren 1847 en 1857 den val van zoo vele huizen hebben ten gevolge gehad, spelers, die misbruik maakten van het vertrouwen dat anderen in hen meenden te kunnen stellen.

Het koopmansleven in de City is een *stirring life*, een prikkelend leven. Reeds tijdig des morgens wordt de woning daarbuiten verlaten; de weg naar het verafgelegen kantoor is reeds eene heilzame gymnastie voor den koopman. Duizenden met hem spoeden zich daarheen: die beweging in de vrije morgenlucht doet goed; ze wordt voortgezet wanneer men na de lezing der brieven op kantoor, met catalogus en pen gewapend, de veilingen bezoekt, en het hartig *luncheon*, veelal staande genomen, smaakt kostelijk. De stilte op kantoor verkwikt dan, en de arbeid gaat er te sneller door, en is ten vijf of zes uur die arbeid nog niet voltooid, welnu, de gelegenheid tot het nemen van een middagmaal in de City ontbreekt er waarlijk niet. De groote lui hebben hun *coffeehouse*, hun club, in de Bankomgeving, of Baker in Cornhill, ganschelijk niet te versmaden, zelfs door den continentalen lekkerbek, mits hij vooral ook een goede betaler zij; de burgerkoopman, de commissionair en de makelaar heeft zijn Ship Tavern of Langbourn, of zijn beefsteakhuis bij uitnemendheid, zijn Simpson of zijn Joe. De kleinere eethuizen lijken den kantoorklerk beter, waar een groote schelling hem een eenvoudig maar krachtig maal verschaft. Hij zit daar wel niet als zijn patroon, in eene fraai gemeubelde kamer, met soep en visch en vleesch en pastei voor zich, terwijl een halve flesch port, de tafelwijn in Engeland, het werk kroont; of in de welgevulde leeren *boxes* wordt hem de magtige *joint* (groot stuk vleesch) niet voorgezet, om daarvan naar believen, voor den vasten prijs van twee schellingen, ƒ 1.20, te gebruiken, terwijl een paar reusachtige aardappelen in hun schil en in water gekookte groente, plus een stuk brood en kaas, zijn stevig maal voltooijen, dat besproeid wordt door een flinke teug bier; maar 't is het bord gesneden vleesch - soms zelf wordt den Duitscher, door mannen die met groote borden, welke hun geheel het ligchaam van voren en van

achteren bedekken en die op de hoeken der straten als wandelende uithangborden staan, met reusachtige letteren toegeroepen: ‘Important Notice to Germans. Sourkrout and Sausages for one shilling at...’ - en de aardappelen en groente en brood en bier, die hem met den penny voor den knecht, weinig meer dan een schelling kosten. 't Is een drukte in die restauratiën, *dining rooms* geheeten, vooral in de kleinere, achter het Mansionhouse, in Bucklesbury, huis aan huis gelegen. Vrij zindelijk, maar wel soms doorluchtig is het linnen, dat de *waiter* (knecht) met een enkelen veeg van den altijd over zijn linkerarm hangenden doek heet te reinigen; op vasten dreun wordt den binnenkomende dadelijk de lijst der geregten die gereed zijn opgenoemd, en naauwelijks is de beslissende keuze geuit, of reeds dampt het bestelde voor hem; met den grooten Times of Chronicle naast zich, wordt zwijgend en lezend het eenvoudige maal genuttigd, want niemand die een woord met den hem onbekenden neven- of overbuurman spreekt - de Engelschman is magtig bang zich te compromitteren, zoo hoog gevoelt ieder zijne waarde! De laatste bete is nog naauwelijks verorberd, of weg is bord en tafelgereedschap, en de *waiter* staat reeds te wachten op de lijst van het genuttigde en op de betaling en op zijne fooi, die het gebruik op een penny per schelling heeft bepaald. Dadelijk neemt een ander de opene plaats in, want ijlings en als ter sluiks eet de gejaagde klerk, die al weêr voort en voort moet. Wat baat hem daar ook het langer verwijlen waar alleen de behoefte aan het noodige hem roept? Zijn *luncheon* was een droog stuiversbroodje, in den bakkerswinkel gekocht en op de straat verbruikt, dat het meest met den zak harmoniëerde en toch de maag bevredigde. Want alles is zoo duur in Londen; de kamerhuur in eene der voorsteden, landelijk en lief gelegen en netjes gemeubeld - de uitdrager gaf zijner hospita immers stukken die eens in het Westeinde prijkten, voor weinig geld? - verslindt toch al zeer gaauw van zes tot negen gulden 's weeks; dan de kleine uitspanningen en wat niet al. Maar het salaris is toch ook voldoende daarvoor, en vooral, het vermeerdert jaarlijks stellig en ruim zelfs, wanneer de arbeid aan gehalte toeneemt; eene zekere ruimte zelfs wordt des klerks deel, mits hij maar niet droome van huiselijk geluk en eigen huis en eigen haard, dure, dure genoegens in de wereldstad vooral.

Wereldstad! ja, dat is Londen. Alle natiën hebben er kinderen wonen, alle nationaliteiten zijn er vereenigd, ja hebben

zelfs langzamerhand aan de metropolis die echte Engelsche type ontnomen, nog zoo scherp in de steden van het overige van Engeland uitkomende; want Londen heeft een cosmopolitisch karakter aangenomen. 't Is de stad waar veel is te zien, waar veel is te leeren. Kapitaal zoekt er nooit te vergeefs naar winstgevende plaatsing, arbeid vindt er altoos eene goede belooning, mits die arbeid voldoet aan de hoog gestelde eischen die eene felle mededinging onvermijdelijk maakt. Londen is de stad van overdaad en weelde, omdat zij is de residentie der Vorstin, de vergaderplaats der beide wetgevende Huizen, de zetel der hoogste Geregtshoven, de stad der groote adellijken en der rijke kapitalisten. Wat geld kan koopen, is daar vereenigd. Dan is Londen de magtige fabriekstad, zich wel niet kunnende meten met een Manchester en Birmingham, omdat een bepaald vak van nijverheid er niet als uitsluitend wordt uitgeoefend, maar eene stad die de meest verschillende industriën in zich vereenigt, zoowel de kolossale ijzerfabriek als de reusachtige bierbrouwerij, de ruime scheepswerf als de groote zijdenweverij. Helaas! dat Londen ook de stad is der schrikkelijke armoede, der grove zedeloosheid! Maar vooral is Londen de wereld-handelsstad, de markt van geheel de wereld, de voorraadschuur van alle volken, de kapitaalbron van de meest verwijderde natiën; want in Londen geschieden de meeste der betalingen van de goederen die de bewoner der tropen aan den koopman van Europa's vaste land zoowel als aan den grooten handelaar van Noord-Amerika zendt; Londen verleent hun allen het gebruik der magtige kapitalen en oogst daarvoor de ruime winsten, die den wereldhandel op nieuw ten bate komen en grooter maken. Londen is dus de groote handelswerkplaats, de Londensche koopman is dus de groote handelswerkman; zou eene nadere kennismaking met die ‘natie van winkeliers’, zoo als de groote Napoleon hen eens niet oneigenaardig schold, niet belangrijk mogen genoemd worden, voor ons Nederlanders vooral, het handelsvolk tot in merg en been, en van ouder tot ouder? Die onderstelling gaf ons de pen in de hand; moge maar het vlugtige er niet alle waarde aan ontnemen.

P.N. MULLER.

Bibliographisch album.

Tegenwoordige toestand en plan tot hervorming van het Middelbaar Onderwijs, door Dr. A.J. Vitringa. Arnhem, D.A. Thieme. 1860.

Dr. Vitringa biedt ons een boeksken aan over het middelbaar onderwijs; het heeft een tweeledig doel: 1°. ‘om betere wenken en plannen bij meer ervaren collega's uit te lokken; 2°. om de herinnering op te wekken aan den jammerlijken toestand, waarin het middelbare onderwijs verkeert bij hen, die de magt hebben om aan zooveel wanorde een einde te maken.’ Zulk een onderwerp, met zulke bedoelingen ter sprake gebragt, verdient in hooge mate de aandacht van het beschaafd publiek, en daarom kan de schrijver dezer regelen den wensch niet onderdrukken, dat ieder, die belang stelt in onderwijs en beschaving, zich eenige oogenblikken althans met het vraagstuk onledig mag houden. Niet omdat het zoo gelukkig is, op een groot aantal Nederlanders te kunnen wijzen, die ook medespreken over het onderwijs en over de pligten der regering, maar omdat het middelbaar onderwijs in betrekking staat tot elk gebied van het maatschappelijk leven. Het ware wenschelijk, dat niemand over wetgeving en staatsbestuur oordeelde, zonder genoegzame kennis van zaken; maar het is hoogst beklagenswaardig, zoo de opvoeding der jeugd bij de hoogere standen schade lijdt onder den invloed van halve wetenschap en listige speculatie. Doch niet verder..... Ik zou een klaaglied gaan schrijven over ons middelbaar onderwijs en onze kostscholen.

Om tot Dr. V. terug te keeren, hij levert mededeelingen over het middelbaar onderwijs, en doet voorstellen, die met al den drang der overtuiging worden aanbevolen. Het slot van het werkje spreekt de meening des schrijvers uit, dat ‘materialisme, mysticisme en liberalisme, die jammerlijke vruchten der eenzijdigheid, slechts door ééne magt kunnen worden bestreden: die magt is de historische ontwik-

keling des menschen, (met andere woorden) de ontwikkeling van oordeel, smaak en gemoed.' De taak, die Dr. V. zich had opgelegd, was 'om de middelen aan te wijzen, die naar zijn beste weten, zouden kunnen strekken tot genezing van vele gebreken, waaronder de beschaafde standen der maatschappij niet het minst gebukt gaan.'

Wij hebben hier dus een belangrijk vraagstuk voor ons, en dit was het, wat mij eensdeels tot schrijven uitlokte, anderdeels voelde ik de verpligting tot vrijmoedige tegenspraak. - Na eene korte opgave van den inhoud, zal ik de hoofdzaken der verhandeling aan eene beoordeeling onderwerpen, en daarbij zal ik trachten eene andere zijde der zaak in het oog te laten vallen, dan die, welke bij Dr. Vitringa de voornaamste plaats inneemt.

§ 1.

De vier vragen, welke door den schrijver worden beantwoord, luiden aldus:

A. 'Wat heeft men te verstaan onder middelbaar onderwijs?
B. Welke zijn de inrigtingen, waarop bij ons te lande het middelbare onderwijs gegeven wordt?
C. In welken toestand verkeeren de latijnsche scholen en gymnasiën?
D. Wat zou 's lands regering op de minst kostbare wijs kunnen doen om doeltreffende inrigtingen voor middelbaar onderwijs tot stand te brengen?'

In korte woorden dus: Wat *is ons* middelbaar onderwijs, en wat moet het *worden!* Belangrijke vragen, voorwaar! van welker juiste beantwoording zeer veel afhangt. - Zien wij wat ons door Dr. V. geantwoord wordt.

A. 'Het middelbare onderwijs moet, als voortzetting van het door de wet geregelde lagere onderwijs, de jonge lieden opvoeren tot die mate van ontwikkeling des geestes, welke bij den tegenwoordigen toestand der maatschappij vereischt wordt bij elk lid van den beschaafden stand (!) in 't algemeen, en in 't bijzonder bij al degenen, die zich zoowel op de wetenschappelijke beoefening van eenig beroep, als op eenig vak van geleerdheid wenschen toe te leggen.' - Eene eigenlijke definitie is dit niet; wij vernemen slechts wat het middelbaar onderwijs *moet doen, waartoe* het dient, en volstrekt niet, wat het *omvat*, wat daarvan den inhoud uitmaakt. In de volgende paragraaf kom ik nader op dit antwoord terug; hier zij het genoeg er bij te voegen, dat de *leerstof* van het middelbaar onderwijs volgens den schrijver bestaat uit wiskunde, taalkunde en geschiedenis.

B. Middelbaar onderwijs wordt gegeven op latijnsche scholen en

Gymnasiën, op kostscholen met docenten voor de oude talen, op fransche scholen, instituten en gewone kostscholen.

C. De latijnsche scholen kwijnen, de gymnasiën bloeijen niet genoeg, de kostscholen zijn speculaties.

D. Er moesten Rijkskostscholen worden geopend, bij voorbeeld, 5 latijnsche scholen, als voorbereidingsplaatsen der aanstaande geleerden, en 10 middelbare scholen, als kweekplaatsen voor beschaving en voorbereidingsplaatsen der aanstaande heroepsmannen.

§ 2.

Daar ik mij niet heb voorgesteld het geheele werkje van Dr. V. te bespreken, komt mij deze opgave van den inhoud genoegzaam voor, en ik bepaal mij liefst het eerst bij hetgeen onder middelbaar onderwijs moet worden verstaan. - Het antwoord op de eerste vraag doet ons zien, dat Dr. V. de latijnsche scholen en gymnasiën regtstreeks onder het middelbaar onderwijs brengt. Hiertegen heb ik op dit oogenblik niets; maar ééne aanmerking tegen het gezegde zij mij veroorloofd. Zoodra men naauwkeurig de grenzen aangeeft van het lager onderwijs, weet ieder wat er onder verstaan wordt; dit is niet het geval bij de opsomming van de verschillende bedoelingen, waaraan het dienstbaar gemaakt kan worden. Immers zou het tot verwarring leiden, wanneer iemand het lager onderwijs aldus definieerde: Het lager onderwijs is de eerste ontwikkeling van het kind, waardoor het in staat gesteld wordt om later als knaap de maatschappij in te treden, of zijne ontwikkeling voort te zien zetten door het middelbaar onderwijs. Bij eene dergelijke bepaling blijven nog altijd vragen over: Wat is het eigenaardige van het lager onderwijs? Maakt het van kinderen wetenschappelijke menschen? Zoo ja, waarin is het onderscheiden van het middelbaar onderwijs? Of zijn lager en middelbaar onderwijs één, in dien zin, dat het er mede gelegen is, als met de onderscheidene klassen eener school? - Die van het lager onderwijs een algemeen begrip wil hebben, verlangt eene opgave van hetgeen *onderwezen* wordt, bij voorbeeld: lezen, schrijven en reken of iets dergelijks. Had V. opgegeven, wat de *leerstof* is bij het middelbaar onderwijs, hij had later kunnen spreken over de verschillende bedoelingen, waarvoor zulk onderrigt kan dienen. Oppervlakkig bezien, maakt het geen verschil, of men het eene of het andere eerst zegt, maar het voorbeeld van Dr. V. leert op het klaarst, welk een onzeker pad hij bewandelt. Wij hooren hier namelijk, dat het middelbaar onderwijs *beschavend* en *voorbereidend* moet zijn; *beschavend*, door de jonge lieden op te voeren tot die mate van ontwikkeling des geestes, welke thans bij elk beschaafd mensch mag verwacht worden, en *voorbereidend* voor aanstaande beroepsmannen en

geleerden. Ieder gevoelt hoe *veel* en hoe *weinig* men in beide gevallen eischen kan, en hoe onzeker het blijft, wat *noodig* moet worden geacht. Uit het vervolg blijkt, dat de eigenlijke leervakken van het middelbaar onderwijs, wiskunde, taalkunde en geschiedenis zijn; maar het blijkt ook, hoe onder deze drie wetenschappen ten slotte zoo veel wordt verstaan, dat werkelijk menig docent, die thans met eere wordt genoemd, nog wel zou kunnen ter school gaan bij de leerlingen van de hoogste klasse der geprojecteerde Rijkskostscholen voor latinisten.

Door het middelbaar onderwijs te beschrijven naar de plaats, die het in de wetenschappelijke ontwikkeling des menschen moet innemen, breidt men het ligt zoo ver uit, dat het hooger onderwijs tot *nul* wordt gereduceerd, of zoo *hoog* gaat, dat geen sterveling het kan volgen. Moest ik over gymnasiën en latijnsche scholen spreken, ik zou mij verpligt achten dit nader aan te wijzen; thans houd ik het voor voldoende te zeggen dat het middelbaar onderwijs, aan welks hervorming zoo groote behoefte is, zich vooral bepaalt tot de vakken, die op de programma's van instituten en kostscholen worden genoemd. De hervorming van het onderwijs voor aanstaande geleerden is onafscheidelijk verbonden met de inrigting der hoogescholen, en al rekent men ook gymnasiën en latijnsche scholen onder de inrigtingen voor middelbaar onderwijs, zij maken eene bijzondere afdeeling uit, waarover men niet kan oordeelen zonder de academiën en faculteiten in de beschouwingen op te nemen.

Het is niet gemakkelijk eene definitie te geven van het middelbaar onderwijs, en elke poging om het bevredigend te doen, is gewaagd in een tijd als de onze, die zoo wetenschappelijk is en poogt te zijn. Daarom zal ik geene oude of nieuwe omschrijvingen op den voorgrond plaatsen, en hoop ik te volstaan met te zeggen, dat het eigenlijke middelbaar onderwijs bestaat uit de vakken, die aan kinderen uit den gegoeden burgerstand onderwezen moeten worden.

§ 3.

In de redenering van Dr. V. komen vele onderstellingen voor, die niet elkeen zoo gaaf zal kunnen aannemen. Het ligt niet in mijn plan die alle op te tellen, maar ik kan niet nalaten ééne daarvan te bespreken. Het geldt de wiskunde, die arme wetenschap zonder beschermgodes, waarover menig student heeft geklaagd en misschien nog velen zullen klagen. Terwijl Prof. Roorda (*over de deelen der rede*) zegt: ‘Kan er tot hooger ontwikkeling en beschaving van den mensch een gepaster, een eigenaardiger, een edeler hulpmiddel zijn, dan een grondig taalonderwijs? Dit is de adel van den mensch, dat hij een *zelfsbewust* en *redelijk* wezen is. Een *redelijk*

wezen is hij door zijn *redelijk denkvermogen*, dat is, doordien hij met *rede* of *spraak* begaafd is, en door middel hiervan zijn gewaarwordingen en begrippen *zich zelf tot bewustheid* kan brengen, en ook aan zijns gelijken kan mededeelen, in zijn denken en spreken. Kan er dan edeler ontwikkeling van den menschelijken geest zijn, dan die welke hem zijn eigen *rede*, zoo als die onwillekeurig en onbewust in zijne taal zich uitdrukt, tot bewustheid brengt? Dit is ware ontwikkeling, van den redelijken geest'; - terwijl hij er aan toevoegt: 'Als *vak van wetenschap* is de *logische analyse der taal* de *logica* voor den taalonderwijzer en voor alle wetenschappelijke beoefenaars van talen..... Niet als abstracte *denkvormleer*, maar als *taalvormleer*, als logische analyse der taal, moet zij (de logica, die nog altijd dor en droog en vervelend bevonden is) onderwezen worden, tegelijk met het onderwijs in de talen', - iets, dat hem zeer kwalijk wordt genomen door Dr. L.A. te Winkel (*de logische analyse*), die de zaak opneemt voor de dorre, maar toch onontbeerlijke (?) logica der hoogescholen; terwijl Roorda's arbeid allengs grootere beteekenis krijgt, houdt Dr. V. zich nog ijverig bezig met de aanprijzing der wiskunde, als eene hoofdzaak bij het middelbaar onderwijs. En hierop valt niet veel aan te merken, dat men de wiskunde waardeert en prijst, maar wel op eene voorstelling, die formules en figuren tot grondslag van beschaving wil doen dienen. Dr. V. wenscht niets vuriger, dan dat het oordeel, de smaak en het gemoed bij de hoogere standen worden ontwikkeld, beschaafd en veredeld door een degelijk middelbaar onderwijs, maar zou *veel* wiskunde hiertoe juist noodig zijn? Elke studie heeft haar nut, en het is ontegenzeggelijk dat een knap mathematicus geen botterik mag heeten, maar is het niet menigmaal gebleken, dat een vlug rekenaar tamelijk stomp of onverschillig was voor andere dingen? Is het niet waar, dat *er veel, zeer veel* tijd moet worden besteed aan de mathesis, zullen de leerlingen goede vorderingen maken? Mag men dan wel eischen, dat al onze burgerjongens de wiskunde zullen beoefenen, om in de eerste plaats daardoor te leeren denken en studeren? Overdrijving loopt doorgaans op niets uit en bovenal is dit waar met betrekking tot het onderwijs. Voor eene wereld en eene maatschappij van ander zamenstel dan de onze, is mogelijk de wiskunde meer waard, dan eenig aardsch mathematicus bevroedt, maar in onzen toestand is het reeds genoeg te beklagen, dat men mathematisch redeneren en waar denken te veel met elkaêr verwart. Hiermede is niet gezegd, dat rekenen en meten zoo weinig beteekenis zou hebben; och neen, het is al naarmate men er in het leven behoefte aan heeft. Slechts wachte men zich voor de meening, dat machinale denkoefening veel vrucht zal opleveren, en men onderzoeke bij alle docenten in de wiskunde, of de

leerlingen niet veelal, en de jongere onder hen niet uitsluitend, machinaal in zich opnemen, wat de formule en de figuur als waarheid vertoont.

§ 4.

Wat de *voorstellen* van Dr. V. betreft, wij hoorden reeds dat hij rijkskostscholen wil geopend zien. In de ontwikkeling zijner plannen wil ik hem niet overal volgen, daar het mij om het onderwijs voor burgers te doen is; bovenal heb ik het oog op de bevolking van instituten en kostscholen, welke een aanzienlijk getal bedraagt. Bij de behandeling van de derde vraag: In welken toestand verkeeren de latijnsche scholen en gymnasiën? heeft Dr. V. ter loops de kostscholen beschouwd. Hij spreekt over den toestand van de tweede afdeelingen der gymnasiën, en wijt het treurige daarvan aan de kostscholen-manie. Hij schetst in korte trekken hoe op die scholen onderwijs gegeven wordt, en bewijst dat de goede Hollanders elkander weten te misleiden. De kostschool immers is eene speculatie; de jongens worden er gedresseerd, geestelijk door oververzadiging, ligchamelijk door onthouding. Dat dresseren is een prepareren voor examens te Breda, te Delft, of elders. Dit alles, en nog meer, dat hierbij opgemerkt kon worden, is helaas al te waar, en juist hier eischt het middelbaar onderwijs eene spoedige hervorming, welke bij latijnsche scholen en gymnasiën zoo lang achterwege moet blijven, als het hooger onderwijs niet is veranderd, verbeterd, of hoe ieder dat naar zijne zienswijze noemen wil. Spreekt iemand van *wanorde*, die thans in het middelbaar onderwijs heerscht, het is zeker van toepassing op de kostscholen. Er is hier eene edele concurrentie, alles ten voordeele van de beurs der goedhartige burgers, die niet genoeg kunnen oordeelen over de waarde van programma's en de uitkomsten van eene machinale opvoedingskuur. Er is hier eene aristocratische zienswijze, welke de duurste school voor de beste houdt, en zich tevreden stelt met de gedachte, dat onderwijs en opvoeding toch veel kosten in deze verlichte eeuw. Er is hier zoo veel op- en aan te merken, dat een weekhartig mensch het niet zou kunnen aanhooren, en een medelijdende glimlach of een treurig hoofdschudden van den wetenschappelijken man niet onverdiend mogt heeten, zoo men het kostscholen-systeem naakt en bloot voorstelde. Geen wonder dat Dr. V. verandering wenscht en verbetering voorslaat; maar juist die voorslagen zijn de voorname oorzaak van mijn geschrijf, en daarbij moet ik een weinig uitvoeriger worden. - Eene school in te rigten, zal men zeggen, is niet ieders werk; toegestemd, en toch zou bijna ieder wel eene soort van school kunnen opgeven, die hem het meest beviel. Dit is zoo me-

nigmaal gebleken, bij alle over- en weêrspraak ten opzigte van het lager onderwijs, dat het naauwelijks vermelding behoeft. Het is dan niet vreemd, als een der Hollandsche schoolmannen, om eens eene duitsche benaming te bezigen, in zijn geest nieuwe middelbare scholen inrigt; zoo iemand is immers op dat gebied te huis, en mag gerust verwachten, dat het publiek een luisterend oor zal leenen aan zijne stem, die misschien ook eenigen invloed zal kunnen uitoefenen op de wetgeving. Ja, bleef het hierbij met Dr. V., wij zouden kunnen lezen en bedaard goedkeuren, of onder voorbehoud van het een en ander, wenschelijk en begeerlijk achten, wat de verbeeldingen van den schrijver voor onze verbeelding schetst. Dr. V. wil echter niet tevreden zijn met het ontwerpen van een plan voor het middelbaar onderwijs; neen, hij geeft een raad, die alleronbillijkst mag heeten, en rekent op dingen, die thans bij ons volstrekt onmogelijk zijn. Hooren wij het antwoord op de vierde vraag, en nemen wij daaruit, wat ons onmiddellijk aangaat.

'Wat zou 's lands regering op de minst kostbare wijs kunnen doen om doeltreffende inrigtingen voor middelbaar onderwijs tot stand te brengen?' De regering moest rijksscholen openen, en wel van tweeërlei aard: 1°. Latijnsche scholen, ter vervanging van de thans bestaande latijnsche scholen en eerste afdeelingen der gymnasiën, en 2°. middelbare scholen, tot opleiding van die jongelieden, voor welke het middelbaar onderwijs de eigenlijke beschavende en ontwikkelende magt zijn moet, en van hen, die zich later aan de wetenschappelijke beoefeningen van eenig beroep zullen wijden. De inrigting dier scholen moest zoodanig zijn, dat er het toppunt van volmaking door werd bereikt; daarom zou er voor elke soort behoefte zijn aan een twaalftal docenten. Ieder begrijpt dat zulke inrigtingen veel zouden kosten; Nederland moest zich daarom met een klein aantal vergenoegen, bij voorbeeld met 5 latijnsche en 10 (eigenlijke) middelbare scholen. Van zelf vloeit hieruit voort, dat het kostscholen zouden moeten zijn, en daartegen kan toch geen Nederlander iets inbrengen, nu wij reeds zoo lang gewoon zijn onze kinderen naar elders ter school te zenden. - Dit voorstel wordt hoofdzakelijk door cijfers aangeprezen, waarvan ik niet zal spreken, vooreerst omdat het te veel plaats zou vorderen, en ten tweede omdat kansrekeningen alleen te weêrleggen of te wijzigen zijn door andere kansrekeningen. Aan dit laatste waag ik mij niet, en het ligt bovendien geheel buiten mijn plan. Nevens die cijfers geeft Dr. V. die middelen aan de hand, welke zijn voorslag zullen moeten ondersteunen. Het is der moeite dubbel waardig des schrijvers woorden in hun geheel mede te deelen.

1°. 'Aan de fransche scholen, instituten en kostscholen moet de bevoegdheid (?) tot let geven (?) van middelbaar onderwijs ontzegd

worden. Het onderrigt aan zulke scholen moet niet verder gaan dan het bij de wet voorgeschrevene meer uitgebreide lager onderwijs.' (Hiertoe moet men bepalen, wat men onder *beginselen* verstaat.)

2°. 'Moet de regering inrigtingen van hooger onderwijs voor militairen, voor marine, voor waterstaat, industrie, handel, schoone kunsten (is dit ook hooger onderwijs?), ja zelfs de universiteiten en athenaea niet uitgezonderd (waarom deze niet in de eerste plaats?), ontslaan van het verschaffen van onderwijs in de voorbereidende wetenschappen der middelbare school.'

3°. Moet de regering maatregelen nemen, dat de konkurrentie, 'die gemeenten, genootschappen, of privaatpersonen, de middelbare scholen van het rijk zouden kunnen aandoen, door hunne inrigtingen nevens gene te stellen, niet nadeelig werke op de wetenschappelijke vorming der jeugd, en op het bezoek der rijksscholen zelve.'

Laat ons nu het tweede middel buiten rekening laten, dewijl dit een vraagstuk behandelt, waarbij het hooger onderwijs ter sprake komt, dat de eer geniet met de scholen voor kunsten en beroepen te worden verward. - Het voorstel van Dr. V. doet mij denken aan de beerenhuid in de fabel, en het eerste, dat er op aan te merken valt, is de gewigtige vraag: Zullen die geprojecteerde rijksscholen met een tamelijk subsidie kunnen *bestaan?* Dr. V. rekent op een genoegzaam aantal leerlingen, en beschouwt de kinderen der Nederlandsche burgers in den geest als eene kudde schapen, welke de regering kan drijven, waarheen zij wil; hij telt de leerlingen van instituten en kostscholen, en verplaatst die allen maar goedschiks op de rijksscholen. De cijfers, zoo als ik straks zeide, beschouw ik niet, maar ik stel dat de rijksscholen er zijn, en misschien om de nieuwigheid een groot aantal leerlingen tellen, en vraag dan: Zal het zoo blijven? Een voorbeeld tot opheldering. Dr. V. spreekt over Dordrecht, waar niet lang geleden het gymnasium op ruimen voet werd ingerigt; in het eerst werd de tweede afdeeling goed bezocht; weldra echter nam het getal leerlingen af. Iemand uit Dordrecht, bij wien ik navraag heb gedaan, wat de oorzaak was dier vermindering, heeft mij medegedeeld, dat vele ouders hunne kinderen liever aan de fransche school toevertrouwden, dewijl de jonge hersens te veel dooreen moesten opnemen. Zouden niet de rijksscholen van Dr. V. hetzelfde ondervinden? Zouden die hoogescholen in miniatuur, met zoo veel docenten, zoo veel uitgebreide geleerdheid, niet al te hoog zijn voor burgerjongens? Maar wat zeg ik? De schrijver heeft dit bezwaar gevoeld, hoewel hij het zich op andere wijze voorstelt; het eerste en het derde van de genoemde nevenvoorstellen moeten dienen om der rijksscholen bloei en bestaan te verzekeren.

'Aan fransche scholen, instituten en kostscholen moet de bevoegdheid tot het geven van middelbaar onderwijs ontzegd worden.'

Hier zijn wij aan de hoofdzaak bij de beschouwing van ons middelbaar onderwijs in 1860, en zij verdient ten volle onze aandacht. Ons middelbaar onderwijs, - ik spreek nu over het *eigenlijke* middelbaar onderwijs, niet over die soort er van, welke tot het hooger onderwijs in betrekking staat, - verkeert in treurigen toestand, dat erkent men gaarne, en de kwaal moet opgezocht worden, waar zij schuilt. Middelbaar onderwijs in abstracto beteekent niet veel; wij dienen te letten op de plaatsen waar, en de personen door wie het gegeven wordt. Die plaatsen zijn de fransche scholen, de Instituten, de kostscholen, en de personen zijn de secondanten en hunne patronen. Aan hen dus, die thans middelbaar onderwijs geven, moet de bevoegdheid, die zij hebben, door de wet worden ontzegd. De regering moet zeggen: ‘Gij allen, die nu middelbaar onderwijs geeft, zult u voortaan bepalen bij hetgeen *ik* versta onder den term *meer uitgebreid lager onderwijs* (een zeer rekkelijke term overigens!), en ik versta daaronder de volgende beginselen.’ Hier zal eene opgave komen van hetgeen de kinderen op de herdoopte scholen zullen *mogen* leeren. Eene fraaije theorie! In plaats van goeden raad, die nuttig zou kunnen zijn voor de verbetering van het tegenwoordige middelbare onderwijs, die de fransche scholen, of hoe dergelijke inrigtingen ook genoemd moeten worden, tot meerder ontwikkeling zou kunnen brengen, - in plaats van een raad, die het bestaande niet zou willen opheffen of omverwerpen, maar verbeteren en veredelen, hooren wij hier aan de regering het voorstel doen om groot onregt te bedrijven. Dit geschiedt, zoo het heet, in het belang eener grondige en degelijke opleiding, maar het is blijkbaar alleen berekend op de instandhouding der rijksscholen, ten koste van allen, die nu feitelijk regt hebben om middelbaar onderwijs te geven. Zegt iemand: wie heeft *regt* tot het geven van middelbaar onderwijs? Ik antwoord: In den strengsten zin des woords *niemand*, of ieder, die een examen heeft afgelegd, dat bij de wet op het lager onderwijs geldt. Het is duidelijk, dat de voorloopige bepalingen dier wet, ten opzigte van al wat niet regtstreeks lager onderwijs moet heeten, eene tijdelijke voorziening geven, zoolang het middelbaar onderwijs nog niet afzonderlijk is geregeld. (Men zie de programma's voor de verschillende examens.) - Het derde nevenvoorstel staat met het Rijks-onderwijs-monopolie al weder in onmiddellijk verband. Dat *bezoek der Rijksscholen* is de spil, waarom alles draait. Zoo 't schijnt, heeft zich Dr. V., toen hij ondernam over het middelbaar onderwijs te schrijven, papieren ouders, papieren kinderen, papieren instituteurs voorgesteld, die als poppen eene comedie (of tragedie) zouden kunnen spelen, geheel naar den wil der regering, als onbaatzuchtige en kennislievende kostschoolhouderes. Zijn de genoemde voorstellen der regering waardig? De regering, die met alle magt den bloei van het lager onderwijs bevordert, die

hoopt, dat hare bedoelingen zullen worden erkend, hare pogingen zullen worden ondersteund, die regering zal toch wel geene verandering wenschen, waardoor allen, die zich nu met het middelbaar onderwijs bezig houden, eene minder voordeelige en minder eervolle plaats zouden moeten innemen. Wil de een of ander over het middelbaar onderwijs spreken, hij geve ons geene *figuur* in handen, die mathematische waarheid uitdrukt, of aesthetisch schoon aan zich heeft, of ethische deugd in zich draagt. Het middelbaar onderwijs kan alleen verbeterd worden door maatregelen, die het bestaande verder brengen, niet die eene verwarrende omkeering van zaken ten doel hebben.

§ 5.

De ruimte, die ik mij zelven stelde, verhindert mij verder te gaan; daarom heb ik mij bepaald tot eene opgave van het bezwaar eener hervorming in het middelbaar onderwijs, zoo als Dr. V. die verlangt. De eenzijdigheid van zoodanige voorstellen komt aan den dag, wanneer men iets anders doet, dan denken over schepsels der verbeelding. In dit opzigt is nog één ding bij den schrijver merkwaardig. Wij hooren niets van de opvoeding der meisjes. Is die bepaald tot het lager onderwijs en het huisgezin? Of komen er misschien nog handwerken en fraaije kunsten bij, als een hooger onderwijs voor de dochter der meer gegoeden? Wie erkent niet, dat het middelbaar onderwijs, bij eene aanstaande regeling, ook iets voor de vrouw moet beteekenen? Of ontvangen onze burgerdochters thans geen middelbaar onderwijs? Zoo niet, wat dan? Zeker niet een onderwijs, dat even diep en even hoog gaat, als het geprojecteerde middelbaar onderwijs van Dr. V., maar wel een zoodanig, als ieder onbevooroordeelde tot het middelbaar onderwijs rekent.

Dr. V. is begonnen met de mededeelingen, dat het zijn doel was, ‘om de herinnering op te wekken aan den jammerlijken toestand, waarin het middelbare onderwijs verkeert, bij hen, die de magt hebben om aan zooveel wanorde een einde te maken,’ dus bij de regering, en hij eindigt met de verzekering, dat een goed middelbaar onderwijs, ‘de eenige magt is, waardoor materialisme, mysticisme, liberalisme kunnen worden bestreden.’ Zijn doel is dus hoogst prijselijk; maar ligt niet bij al zijne voorstellen eene dubbele dwaling ten grondslag? Vooreerst: De regering moet zeker waken voor den bloei van degelijk onderwijs, en zorgen dat halve en schijnbare wetenschap zich niet met speculatie vermenge, en langs die weg schade doe aan de ontwikkeling der natie. De regering mag echter daarbij niet uit het oog verliezen, dat al wat bestaat reeds van zelf een regt van bestaan heeft en niet kan worden opgeheven, zoo er

geene overwegende redenen zijn, die zelfs de lijdende partij moet eerbiedigen en billijken. Ten tweede: Het onderwijs is ontegenzeggelijk van groote beteekenis voor de maatschappij, maar hieruit volgt niet, dat men te hooge eischen mag doen, want al te groote geleerdheid vervalt ligt tot razernij. De voorname beteekenis van alle onderwijs is niet daarin gelegen, dat het den mensch *vormt* en *beschaaft*, maar daarin, dat het den mensch de gelegenheid aanbiedt en de middelen levert om *zichzelf te vormen* en te *beschaven*.

Verlangen wij eene verbetering van het middelbaar onderwijs, het is onze pligt niet al te ongeduldig te zijn, en zoo lang er iets valt aan te merken, doe ieder in zijn kring, wat de bevordering van kennis en beschaving tot hulp kan strekken. Vooral is het de pligt der ouders meer belangstelling te koesteren voor het onderwijs hunner kinderen, en zich te wachten voor ligtgeloovigheid en oppervlakkig oordeel. De concurrerende kostscholen doen minder kwaad, dan de laauwheid der ouders en de ondoelmatige handelwijze van sommige examinatoren.

Rotterdam, Maart 1860.

G.A.S. RHUIS.

H.G. Lagemans, De leer der Ministerieële verantwoordelijkheid en hare toepassing op het Nederlandsche staatsregt. Leiden, E.J. Brill. 1860. 140 bl.

Eene Recensie, die *laat* komt voor het publiek, *te laat* voor den schrijver, want verleden jaar reeds werd hij tot groote droefheid van allen die hem kenden, doch bovenal van zijne ouders, wier eenig kind hij was, door eene hevige ziekte te Parijs plotseling weggenomen. Wij zouden hem gaarne eenige bladen in memoriam wijden, hadden wij het geluk gehad hem persoonlijk te kennen: nu kunnen wij slechts de aandacht onzer regtsgeleerden en belangstellenden in al wat het staatsregt betreft nogmaals vestigen op des ontslapenen Akademische Proeve, waarmede hij te Leiden tot Doctor in de regten promoveerde.

De dissertatie is - zoo wij de bijlage en de inleiding in gedachten afzonderen - in twee ongeveer even groote deelen gesplitst, waarvan het eene de leer der ministerieële verantwoordelijkheid in 't algemeen, het andere hare geschiedenis en ontwikkeling in ons staatsregt schetst. Van deze twee deelen is ongetwijfeld het eerste het minst zelfstandige. Wij zeggen dit minder als eene *aanmerking*, dan

wel als eene *lofspraak* op het tweede deel, dat waarlijk door den schrijver het eerst en volledigst is behandeld. Immers wij kunnen het hem niet ten kwade duiden dat reeds vroeger mannen als Benjamin Constant en Robert von Mohl dit leerstuk uitvoerig, ofschoon in tegenovergestelden zin, hebben ontwikkeld. Iets anders is het, en wij achten dit eene ware leemte, dat hij slechts deze twee schrijvers schijnt gekend te hebben en een even belangrijk werk zoo als dat van Buddeus, die Minister-Verantwortlichkeit, in 1833 (dus 4 jaren voor von Mohl) te Leipzig uitgekomen, veronachtzaamde. Even onaangenaam trof ons de geringe vermelding van de vele ministerieële processen in Engeland, Frankrijk en Duitschland (waar nog in 1850 de Staatsrath v. Wächter-Spittler in staat van beschuldiging werd gesteld), waarover de werken van Cauchy, ‘les Précédents de la cour des Pairs’ (1839), en Scheurlen: ‘Der Würtembergische Staatsgerichtshof,’ zoo belangrijk zijn, en tevens, dat het constitutionele staatsregt van andere staten eerst uit de tweede hand ter vergelijking is aangebragt, zoodat de grondwetsherzieningen en wetten op de ministerieële verantwoordelijkheid na 1840, bijna volstrekt niet in aanmerking komen. Een gevolg hiervan is, dat onwillekeurig de strafregtelijke verantwoordelijkheid uitvoeriger en vollediger wordt besproken dan de niet minder gewigtige parlementaire en financieële, en daar nu de parlementaire volgens den schrijver zelven het hoogste is, zoo zou menige lezer juist over haren omvang, nut, gevaren, enz., enz., nog veel meer wenschen te vernemen, daar juist dit het brandpunt is, waarop de voor- en de tegenstanders der Constitutiën bijzonder het oog hebben gevestigd.

Hoe het zij, wat hierover gegeven is, en vooral het onderscheid van burgerlijk en van staatsregt met de verschillende regelen die daaruit voortvloeijen, en bijzonder het strafregtelijke deel, verdienen in meer dan één opzigt allen lof. Vooreerst moeten wij erkennen veel liever dit werkje te lezen dan het omslagtige en langdradige werk van v. Mohl, wiens naauwgezetheid en geleerdheid iederen lezer wel eens moet afmatten, als hij b.v. meer dan *honderd* bladzijden besteedt aan de vraag, welk geregtshof het meest geschikt is te achten voor dergelijke staatsmisdaden, - eene vraag, voor een deel zeer onpraktisch, als men nagaat, dat de beantwoording in iederen staat van de eigenaardige regterlijke organisatie afhangt, die waarlijk niet met het oog op zulke zelden voorkomende gevallen wordt ingerigt. Dat een buitengewoon geregtshof, daartoe bepaald te zamen geroepen, weinig waarborgen voor onpartijdigheid geeft, en dat bij ons de Hooge Raad, met voorafgegane aanklagt van 's koningswege of van de Staten-Generaal, uitnemend geschikt is voor die roeping, valt een ieder spoedig in 't oog.

Trouwens, er is een ander hoofdstuk van oneindig meer belang

en waarover de geleerden en staatslieden het veel minder eens zijn, over de kwestie namelijk, welke misdaden in deze categorie vallen. Het meest beperkt is Buddeus, als hij slechts *bevelen* tegen de Constitutie strafwaardig wil beschouwd hebben, en alle andere *handelingen* daartegen, veel meer de *verzuimen*, ten strengste uitsluit. Daarentegen is v. Mohl het minst beperkt, als hij alle misdaden, die de minister hetzij binnen of buiten zijne ambtsbevoegdheid bedrijft, daartoe brengt, mits ze niet van dien aard zijn, dat ieder mensch ze kon bedrijven, b.v., diefstal, moord, enz.

Tusschen deze beiden betrad Benjamin Constant een middenweg, en de Heer Lagemans volgde hem daarop. Zij onderscheidden tusschen *misbruik* en *overschrijding* van magt; het laatste stond daarbuiten, hier handelde de minister als burger, een onderscheid dat ons wel fijn juridiek, waarlijk zelfs wat al te fijn voorkomt: wij zouden ons liever met v. Mohl vereenigen. Tusschen beiden is het onderscheid soms zoo gering, dat men zelfs in twijfel staat waartoe het behoort, en daarenboven kan men veilig zeggen dat de ministerieële betrekking van dien aard is, dat ze eene aanmatiging van magt mogelijk maakt, waaraan de eenvoudige burger nooit kan denken, of zoo àl, nooit zulke ruime hulpmiddelen bij de hand heeft. Welk een onderscheid maakt het of een particulier een volksoploop organiseert of een minister, die bovenal geroepen is de wettige orde te handhaven!

De wet van 1855 en de meeste vroegere ontwerpen ten onzent laten de misdrijven, waarin de Code Pénal voorziet, ter zijde, en bepalen alleen straf, wanneer óf de uitvoerende magt inbreuk maakt op de wetgevende, hetzij door aan zich te trekken wat daartoe behoort, hetzij door tegenstrijdige beschikkingen tegen bestaande wetten, óf door groote verzuimen in het opvolgen van wettelijke bepalingen. De onderstelling is dus, dat de wetten alles regelen; zonder dat is de minister geheel schootvrij (mits de grondwet natuurlijk evenmin in den weg sta); vandaar dat de mogelijkheid bestaat, dat in vele gevallen, bij gebrek aan wet, het misdrijf niet strafbaar is. Voor niemand is dan ook eene juiste omschrijving meer voordeelig dan voor den minister zelven; en de vaagheid en de algemeene bewoordingen waarin het eerste ontwerp van 1848 het misdrijf omschreef, waren hem oneindig nadeeliger dan deze wet. Dit is ook des schrijvers gevoelen, zoo als op onderscheidene plaatsen blijkt, waarom hij zich dan ook eer schijnt te beklagen dat er *niet genoeg*, als wel *te veel* strafbaar gesteld is. Immers het moge nu ook al schijnen dat reeds een enkel koninklijk besluit, omtrent een onderwerp welks regeling aan de wetgevende magt toekomt, genoegzaam zij om den minister in staat van beschuldiging te stellen, daartegen is een zeer gewigtige hinderpaal, die de wet zelve in den weg legt, en dat is het onderzoek bij de Staten-Generaal, en niet het minst, de strenge straf, die

er 't gevolg van zal zijn - vervallenverklaring van alle waardigheden, titels, enz.

Alles dus in aanmerking genomen, blijkt het, dat de wet van 1855 veeleer de bestemming heeft om weinig toegepast te worden en bijzonder tot afschrik te dienen; en ofschoon het nu geenszins onze bedoeling is daardoor in 't minst de waarde van dit werk te ontkennen, zoo kan men deze wet toch bij lang na niet op ééne lijn stellen met wetten op het armwezen, onderwijs, enz., die dagelijks toegepast worden en die op de maatschappij den meest uitgebreiden invloed hebben. Merkwaardig is dan ook het gezegde van Mr. J.R. Thorbecke, bij de aanbieding van het eerste ontwerp in 1848, toen hij zich aldus uitliet (Parlementaire Redev., I, 211): ‘In andere landen is men traag geweest met het maken van dergelijke wetten’, en dit is te wijten aan de overtuiging, ‘die, hoe verder het onderzoek doorging, des te meerder veld won, dat men een weinig vruchtbaar werk verrigtte’, vooral omdat men de algemeene en parlementaire verantwoordelijkheid er geheel buiten had gelaten.

Zoo zijn wij reeds ongemerkt tot het tweede deel genaderd. Dat eene strafregtelijke verantwoordelijkheid, hoewel niet uitdrukkelijk in de Grondwet uitgedrukt, echter daarmede niet onvereenigbaar was, gelijk Hogendorp beweerde omtrent de verdiensten der uitdrukkelijke vaststelling hiervan in de wijzigingen der Grondwet van 1840 (Wet 4 Sept. 1840, Saatsblad, N°. 58), dit alles is uitnemend historisch uiteengezet, en men moet het den schrijver toegeven als hij beweert, dat de parlementaire verantwoordelijkheid eerst in ons staatsregt is opgenomen, toen art. 89 der Grondwet 1848 den Staten-Generaal het regt gaf van de ministers inlichtingen te vragen en enquête te houden. In 't algemeen is dit punt naauw verbonden met de betrekking tusschen regering en vertegenwoordiging: verandert deze, dan verandert ook gene in dezelfde mate, en daarom kan men veilig zeggen, dat deze is de hoeksteen der zuivere constitutionele monarchie, waarmede zij staat of valt.

Amsterdam, 10 Junij 1860.

S.J. HINGST.

I. *Geïllustreerde Familie-Bibliotheek. Tweede Serie; - in afleveringen; groot* 12°. *met houtsnée figuren in den text en eenige gekleurde afbeeldingen. - Te Leyden, bij A.W. Sijthoff*, 1859.
***II. De zee en hare wonderen, natuurkundige beschrijving van 't geen zij is en van 't geen zij bevat. Naar het hoogduitsch van Dr. C. Hartwig, Badarts te Ostende, door A. Winkler Prins, I. en II. deel*, (*het XVIII deel van de Goedkoope Bibliotheek voor alle standen*), - kl. 8°. *Te Sneek, bij van Druten en Bleeker*.**

I. Sijthoff's nieuwe onderneming omvat thaus zes hoofdafdeelingen. De *eerste*, waarvan tot heden 5 afleveringen (1-5) werden uitgegeven, draagt het opschrift *Lucht* en *Wolken*, mededeelingen over de natuurkunde van den dampkring en zijne verschijnselen, naar het hoogduitsch van Dr. H. Birnbaum (- vertaler onbekend). - De *tweede afdeeling*, in de afleveringen 6-13 bevat, is toegewijd aan: *de Geologie*, voor beschaafde lezers bevattelijk behandeld; uit het hoogduitsch vertaald door P.C. Winkler. - De *derde afdeeling*, in de afleveringen 14-24, levert de *Plantenwereld*, kruidkundige reis om de wereld, proeve eener kruidkunde, in verband tot de kennis van den aardbol, naar het hoogduitsch van Dr. K. Müller (- vertaler onbekend). - In de *vierde afdeeling* (25-27 aflev.) vindt men: De *Waterwereld*, beelden en schetsen voor jong en oud, naar het hoogduitsch van H. Stahl (- vertaler onbekend). - In de *vijfde afdeeling* wordt behandeld: *de Aardbol*, natuurlijke geschiedenis der aarde en harer bewoners, naar het hoogduitsch van Dr. C.H. Otto Volger, door P.C. Winkler (37-47 aflev.). - De 32-34 aflev. omvatten als *zesde afdeeling, de wonderen van het Mikroskoop*, of de natuur beschouwd in hare kleinste voortbrengselen, voor vrienden der natuur bewerkt door Dr. Moritz Willkomm, Hoogleeraar aan de Hoogeschool te Leipzig. - Voor de Sterrekunde zal nog volgen: Dr. O. Ule, *de wonderen van den Sterrenhemel* of een togt door het uitspansel. - Op die wijze zullen de meeste hoofdafdeelingen der natuurwetenschap in deze Familie-bibliotheek vertegenwoordigd zijn.

II. Hartwig's boek is een deel eener encyclopaedie, van gelijksoortige strekking en bewerking, maar zonder afbeeldingen. - Beiden zijn vernieuwde uitdrukkingen van het streven onzer eeuw, om de kennis der natuur te populariseren. - Was het sedert lang reeds de rigting der natuurwetenschappen zich onderling tot een harmonisch

geheel te verbinden, in onzen tijd zien wij haar meer en meer in verband treden met de overige afdeelingen van menschelijke kennis. Dáár worden hare waarheden als vruchtbare kiemen tot verdere ontwikkeling opgenomen en algemeen erkent men tevens in hare methode van onderzoek een voorbeeld tot navolging. Zoo klimt het aanzien der natuurwetenschap met iederen dag; haar overwegende invloed op beschaving en verlichting wordt niet meer betwijfeld. En gesteld dat omtrent dien invloed twijfel kon worden geopperd, dan zou de poging haren voortgang te stuiten, schipbreuk lijden op de onmisbaarheid van de kennis der wetten die de stoffelijke wereld beheerschen, voor de industrie van onzen tijd. Dat verband spreekt zoo slerk, dat velen daarnaar de waarde dier kennis uitsluitend afmeten, en ongetwijfeld ligt hier een voorname prikkel tot die studie.

Onder zulke omstandigheden wordt het verklaarbaar, dat naast de literatuur der strengere wetenschap, eene populaire natuurkundige literatuur verrijst, in alle beschaafde landen, in allerlei gedaante en blijkbaar ook met verschillendsoortige bedoelingen. Terwijl alle wetenschappen in meerdere of mindere mate den invloed der jongere en krachtvolle zuster ondervinden, wordt die invloed niet altoos op dezelfde wijze beoordeeld; hier wekt hij vrengde, ginds bezorgdheid, ja tegenstand. Men kan de wetenschap der natuur als zoodanig niet meer ontkennen, en bij het besef van de kracht harer waarheid, wenscht ieder aan haar, naar zijne behoeften en inzigten, eene bepaalde rigting te geven, hare gangen te leiden of haar gebied te ompalen. - Daarvan reeds die verscheidenheid op het gebied der populaire natuurkundige literatuur. Zij kan haar nut hebben, maar ligtelijk ook tot vervalsching van de waarheid leiden en 't zal daarom in het algemeen altoos wenschelijk zijn, dat dergelijke boeken, vrij van bijoogmerken, geheel op het natuurkundig standpunt blijven. Ieder doe er dan zijn nut mede en de uitwerking zal verschillend zijn naar de mate van verscheidenheid der individualiteiten. Ook hier moet de vrijheid niet geschonden worden, die een eerste vereischte is voor de ontwikkeling des geestes. Wie dáár wetten wil voorschrijven, doodt het leven en poogt de bewegingen des geestes gelijk te maken aan die der stof, die eeuwig en onveranderlijk door dezelfde wetten onverbiddelijk bepaald zijn. Vrijheid is het kenmerk des geestes, haar volkomen gemis het karakter der stof.

De boven vermelde boekjes wijken niet of weinig van het zuiver natuurkundig standpunt af, en hoezeer wij reeds eene niet schrale populaire literatuur van dien aard bezitten, begroeten wij met vreugde deze nieuwe aanwinst. Maakt de snelle voortgang der wetenschap de vernieuwing der literatuur reeds van zelve noodzakelijk, ook verscheidenheid is hier eene wenschelijke zaak. Daarbij komt de steeds meer uitgebreide toepassing van houtsneê en steendruk, waardoor al-

les op eene zoo uitnemende wijze aanschouwelijk gemaakt wordt. Sijthoff's uitgave is daardoor zeer verdienstelijk en streeft door talrijke afbeeldingen aan menig vroegeren arbeid van dien aard merkbaar vooruit.

Vraagt men nu naar den invloed, dien de populaire natuurkundige boeken op onze ontwikkeling en beschaving uitoefenen, dan zouden de tallen van inteekenaren ons aan eene zeer groote mate van nuttigheid kunnen doen denken. Maar het schijnt, dat onze voorstelling hier ligtelijk overdreven kan zijn. - Ook de bodem waarin het goede zaad gestrooid wordt, moet vooraf bewerkt zijn. - Zullen de waarheden der natuurwetenschap ingang vinden, dan is er eene voorbereidende vorming noodig; het natuurkundig zien en denken moet vroegtijdig worden opgewekt en ontwikkeld. In het lager en middelbaar onderwijs behoorden die grondslagen, naar de behoeften van onzen tijd en landaard, in een harmonisch verband opgenomen te zijn. Bij de jongste regeling van het lager onderwijs heeft men die gedachte gehad, maar zij staat daar als eene vlugtige gedachte, waarvan opvatting en ontwikkeling geheel aan de onderwijzers overgelaten worden. Gaf de wet genoegzame waarborgen voor de voortgaande vorming van dien achtbaren stand, dan ware van die onbestemde gedachte nogtans iets voor de toekomst te wachten. Die waarborgen echter zijn verre van geruststellend. - Door de beraadslaging over deze wet in de Kamers der Staten Generaal is hieromtrent niets verbeterd; zij behoort, naar mijne schatting, tot de meest ontmoedigende verschijnsels van onze jongste geschiedenis. - Had niet een zorgvuldig onderzoek moeten worden ingesteld naar den stand van kennis en beschaving onder het volk, naar de leemten die waren aan te vullen, naar behoeften die de nieuwe tijd had aangebragt, naar de voor onzen toestand meest geschikte methode? Had men niet de ervaringen ter sprake moeten brengen, die in andere landen op dit gebied waren verkregen? - Maar al hadden wij voor het oogenblik de overtuiging, dat het onderwijs op de lagere school voldeed aan de behoeften van onzen tijd, zou een blik op den toestand van het middelbaar onderwijs, dat nog altoos ongeregeld wordt gelaten, ons spoedig overtuigen dat aan eene van de lagere school af voortgezette opleiding in de kennis der natuur niet te denken valt. - Schier dagelijks wordt het gemis van die regeling pijnlijker. Moet men het niet treurig noemen, dat jongelieden, die zich in vakken van industrie willen bekwaam maken, de instellingen daartoe in het buitenland moeten opzoeken, of die zich tot kundige kooplieden willen vormen, Amsterdam en Rotterdam verlaten om op buitenlandsche handelsscholen die kennis op te zamelen?

Maar ik wensch nog eenen blik te werpen op den inhoud der aangekondigde boekjes. - De afdeeling over *Lucht* en *Wolken* geeft

meer dan men van den titel verwachten zoude, en omvat bijkans het geheele gebied der Physica. Zijn juiste begrippen, eenvoudige en heldere uiteenzetting eerste vereischten in dergelijke boeken, dan mag men aan Birnbaum's arbeid grooten lof toekennen. - Het deeltje over den *Aardbol* bevat meer dan enkel physische Geographie, maar verruimt de grenzen tot op het gebied van Astronomie, Geologie, Meteorologie, Botanie, Zoölogie en doet ons op eene uitstekende wijze telkens het verband zien tusschen de verschillende takken der natuurwetenschap. - Dr. K. Müller levert hier eene *populaire Botanie* in een geheel nieuw kleed, in eenen vorm die wel het meest ongedwongen kan genoemd worden. Hij plaatst den lezer niet op de schoolbank of in den hoek van den haard, maar hij laat hem, als in eene reis over de aarde, den rijkdom en de verscheidenheid aanschouwen die het onuitputtelijke plantenrijk aanbiedt. - Het boekje over de *Geologie* heeft een meer systematisch voorkomen. - De *waterwereld* van Stahl brengt ons dat levenbrengend element in al zijne toestanden, in al zijn verband en zijne zegenrijke uitkomsten voor den mensch helder voor den geest. - De *wonderen van het mikroskoop* voeren den lezer op verschillendsoortig terrein en leveren een regt goed overzigt van de ontzettende uitbreiding onzer kennis door middel van dat werktuig. - Op de typographie valt niets te zeggen; alleen zijn de talrijke houtsneêfiguren niet alle even goed afgedrukt. - Op bl. 60 van het botanisch gedeelte vindt men echter eene grove misstelling; daar toch worden de bekende figuurtjes van zetmeelkorrels als stuifmeel (pollen) voorgesteld, die in de wonderen van het Mikroskoop, bl. 146, de werkelijke zetmeelkorrels vertegenwoordigen.

Het werkje van *Hartwig*, op eene uitstekende wijze vertaald, is door het boven vermelde boek over de *waterwereld* geenzins overtollig gemaakt en verdient bijzondere aanbeveling wegens den rijken inhoud (waarbij de organische bewoners der zee op den voorgrond staan) en eene zich overal gelijkblijvende duidelijkheid.

Utrecht, Mei 1860.
F.A.W. MIQUEL.

De Volken van onzen tijd. Bijdragen tot de kennis van den toestand der voornaamste staten in de tweede helft der negentiende eeuw. Groot-Brittanniën in zijn staatkundigen en maatschappelijken toestand.

***De Grondwet. Overzigt der staatkundige gebeurtenissen. Eerste Stuk. Haarlem, A.C. Kruseman*. 1859.**

Wat al woorden, wat al beloften houdt deze titel niet in! Groot-Brittanje's staatkundige en maatschappelijke toestand in de tweede helft der negentiende eeuw! wie die niet met groote belangstelling reeds het eerste deel van een werk ter hand neemt, waarin ons de politieke toestand van dat palladium van het constitutionalismus zal blootgelegd worden! Ingewijd als wij na de lezing daarvan zullen zijn in het staatkundige Groot-Brittanje, zullen wij met te grooter ongeduld de uitgave verbeiden van het tweede gedeelte, waarin de maatschappelijke toestand aan ons wordt ontvouwd. Een waar standaardwerk zal de Heer Kruseman dus op nieuw gevoegd hebben bij de vele sieraden van onze letterkunde, die wij reeds aan zijne pers te danken hebben.

Maar hoe spoedig week onze hooge verwachting voor bittere teleurstelling, toen wij nog maar naauwelijks de helft van dit lijvige boekdeel hadden doorgelezen! Immers wat vonden wij? Niets dan een zeer dor verslag van de zittingen van het Britsche Parlement. Van iedere zitting waarin eenige belangrijke wet voorgesteld is, wordt met aanhalingen uit de redevoeringen der hoofdsprekers, een kort verslag gegeven, en daarmede meent de schrijver te kunnen volstaan om Groot-Brittanje's staatkundigen toestand te behandelen! Maar is dit werk dan iets anders dan eene zuivere compilatie, dan een dor uittreksel van Hansard of misschien wel van allerlei dagbladen? Waar is de teekening der verschillende staatkundige partijen in Engeland, die vooral door Sir Robert Peel's gedurig wisselende politiek zoo geheel van aard en karakter veranderd zijn? Waar blijft eene kenschetsing der Tories en der Whigs, der Conservatives en der Peelisten, der Radicals en der Chartistes, waar eene karakterisering der hoofdleiders van al die partijen en van de groote politieke mannen van Engeland, die juist door de groote openbaarheid van het staatkundig leven aldaar, zoo ligtelijk is te geven? Welke partijen zijn voor een tijd als zaamgesmolten met eene vroeger vijandelijk daaraan tegenoverstaande; welke hebben haar aanhang verloren door den zoo behendig tusschen alle partijen geworpen twistappel van

handelsvrijheid, en welke is de invloed geweest op de versnippering harer krachten en verdeeling van haren invloed, door het verschil van gevoelen dat vraagstukken als van toelating der Israëlieten tot het Parlement, uitbreiding van het kiesregt, afschaffing der Kerkbelasting, vrede of oorlog met Frankrijk, inrigting van het leger, beheer der Koloniën en zoo vele andere, in hun midden hebben opgewekt? Wie zijn de mannen van de krachtig boven alle staatkundige factiën nog staande partij van Oud-Engeland, van de vredevoorstanders tot elken prijs, van de Manchesterschool? Mogten wij hier niet met regt personen als een Sir Robert Peel, een Wellington, een Brougham, een Russell, een Palmerston, een Derby, een Disraëli, een Hume, een Roebuck, een Bentinck en zooveel anderen verwachten als op den voorgrond staande, en geteekend met krachtige, zij 't dan ook maar korte trekken? Een Chiltren Hundred en andere dergelijke sinecuren en parlementaire kunstgrepen bijna, moesten wij hier vermeld vinden, maar vooral de inrigting van beide Huizen, de bevoegdheid tot het zitting nemen in het Hooger of Lagerhuis, de wijze waarop de wetten voorgedragen, aangenomen en verworpen worden. Welk onderscheid bestaat er tusschen het Kabinet en het Ministerie, ja wat hebben wij niet al te vragen wat wij hier niet vinden!

Maar bovenal, hoe werkt het Parlement op het volk, en waar staat het boven, waar naast, waar onder allerlei aloude instellingen van kerk, provincie en gemeentebestuur, die zulk een vasten wortel in Engeland geschoten hebben? Wij lezen overal van een Bright en een Edwin James: moeten zulke mannen, die dan toch waarlijk wel een belangrijken invloed uitgeoefend hebben op den staatkundigen toestand van Groot-Brittanje, niet in eene geschiedenis der laatste tien jaren op den voorgrond treden!

Reeds meer dan genoeg echter om ons ongunstig oordeel over dit werk te kennen te geven. Had de schrijver het boek genoemd ‘Verslag van de zittingen van het Britsche Parlement in de jaren 1850-9,’ wij zouden zijn arbeid misschien hebben geroemd, want voor enkelen kan het een niet geheel onbruikbaar register zijn op de handelingen der Britsche Huizen; maar aan 't geen de titel nu belooft, voldoet het in geenen deele. Mogt het tweede stuk, de maatschappelijke toestand van Groot-Brittanje, even onvolledig en gebrekkig bewerkt worden als dit, dan zal de Heer Kruseman het publiek waarlijk eene dienst doen door het niet te laten verschijnen.

M.

Eene prinselijke rede.

Eene Zitting van den Belgischen Senaat. Redevoering van Z.K.H. den Hertog van Brabant. 's Gravenhage, Gebr. Belinfante. 1860.

‘De zitting van den Belgischen Senaat van 17 Februarij l.l.,’ - zoo begint de inleiding van dit boekje - ‘is zeer merkwaardig geweest..... Het gerucht had zich sinds eenigen tijd onder het publiek verspreid, dat de Belgische troonopvolger de gelegenheid, hem bij de stemming over de begrooting aangeboden, zou te baat nemen om zijne beschouwingen en inzigten te doen kennen over de ontwikkeling der hulpbronnen van nijverheid en handel, waarmede België alreeds bedeeld is. De vroegere redevoeringen van dien jeugdigen Vorst in den Senaat, zijne luide verkondigde belangstelling in al wat den bloei zijns lands kan bevorderen en wat strekken kan tot aanwakkering der betrekkingen met het buitenland, dat alles had de nieuwsgierigheid van het publiek in België's hoofdstad zeer geprikkeld. De algemeene verwachting werd niet te leur gesteld. De hertog van Brabant heeft eene rede gehouden, welke eenen diepen indruk in zijn Vaderland heeft gemaakt en zelfs weêrklank buitenaf heeft gevonden. Die redevoering mag als een uitgangspunt van een nieuw leven op het gebied van handel en nijverheid van België worden beschouwd, en als een spoorslag om de groote voortgangen, welke dat land onmiskenbaar in die opzigten reeds gemaakt heeft, al meer en meer op een ruim veld uit te breiden.’

Voorzeker is het wel een opmerkelijk en een schoon schouwspel, wanneer de zoon des konings, de naaste opvolger tot den

troon, plaats neemt te midden van de vertegenwoordigers des volks om met hen, als hun gelijke, als mede-vertegenwoordiger, de belangen des lands te bevorderen. En het valt niet te ontkennen, dat deze instelling der Belgische staatsregeling veel goeds bevat. De toekomstige koning beweegt zich nu reeds in den kring der mannen, die later zijnen troon zullen omgeven, uit wier midden hij waarschijnlijk eenmaal zijne ministers zal kiezen. Hij gaat er met hen om als met zijne ambtgenooten, en die omgang doet eene zekere vertrouwelijkheid tusschen den vorst en de uitstekendste en edelste mannen des lands ontstaan, zonder dat de vorstelijke waardigheid er onder lijden kan. Het onderzoek der groote vraagstukken, die er beslist moeten worden, leidt den prins op tot kennis, tot wetenschap, die hem eenmaal, wanneer hij koning zijn zal, te stade zullen komen, al zal hij ook met verantwoordelijke ministers regeren. En wat misschien niet minder weegt, ongevoelig wordt de aanstaande koning ingewijd in de geheimen der staatskunst, in den strijd der partijen, terwijl hij te gelijk achting leert hebben voor elke gemoedelijke overtuiging.

En nog meer zal men geneigd zijn, deze instelling te prijzen, wanneer men daarbij mag opmerken, dat de jeugdige vorst toont te beseffen, hoe de plaats, hem in de raadzaal toebedeeld, hem pligten oplegt, en dat hij ijverig wil zijn in de vervulling dier pligten; wanneer hij, niet minder dan elk ander lid der hooge vergadering, de voorkomende vraagstukken naauwkeurig onderzoekt en een goed oordeel op goede grondslagen tracht te vestigen; wanneer hij, verder nog gaande, door ernstige studie zich voorbereidt om zelf, waar 't pas geeft, aan te wijzen, wat den lande nuttig kan zijn, en, als elk ander, door kracht van betoog en van bewijs en door talentrijke voordragt zijnen medeleden de overtuiging tracht in te boezemen, die hij voor zich zelven verworven heeft.

Zoo is het niet vreemd, dat de redevoering door den Hertog van Brabant, den 17^{den} Februarij 1860 in den Senaat uitgesproken, in België zeer de aandacht getrokken en ook buitenslands groote belangstelling gaande gemaakt heeft.

Evenwel, het blad heeft ook zijne keerzijde.

De stelling van den vermoedelijken troonopvolger te midden van de vertegenwoordigers des volks heeft iets dubbelzinnigs. Al is de kroonprins ook, zoo als onze Grondwet hem noemt, ‘des konings eerste onderdaan,’ hij staat toch te digt naast den

troon om geheel op ééne lijn met de overige onderdanen des Konings gerangschikt te mogen worden. Het kan niet uitblijven, dat aan de beschouwingen, die hij voordraagt, meer dan gewone aandacht gewijd wordt; in elk woord, dat van zijne lippen komt, zal men zin en beteekenis zoeken, dikwijls meer en anders dan hij zelf er in gelegd had. Men zal ligt geneigd zijn, den oorsprong der denkbeelden, die hij uit, hooger op, bij den koning zelven, te zoeken; of zoo van elders blijken mogt, dat zulke onderstelling ongegrond ware, loopt men gevaar, in nog schadelijker dwaling te vervallen, en den troonopvolger in zijne inzigten en bedoelingen tegenover den koning te stellen; en men komt hier te eerder toe, omdat de geschiedenis der meeste staten van Europa leert, dat de rigting van den troonopvolger in de groote vraagstukken van staatkunde veelal eene andere is dan die des regerenden konings. In de eene onderstelling zoowel als in de andere wordt nu aan het openlijk uitgesproken woord des prinsen eene grootere beteekenis gehecht, dan het hebben moest als het woord van een gewoon lid der raadsvergadering. Hierdoor wederom wordt de behandeling der zaken belemmerd. Stemt de uitgesproken raad overeen met de rigting van het ministerie, men zal er ligt eene overlegde poging in vinden om de oppositie door den eerbied voor den vorstenzoon tot onwillig zwijgen te nopen; ligt die raad buiten het bestek van het ministerieel programma, dan - voorwaar nog erger kwaad - dreigt hij de regering zelve te bemoeijelijken. Nog meer. In den constitutionnelen staat zijn partijen; zonder deze is zelfs het parlementaire stelsel ondenkbaar. Maar des konings pligt is het, buiten, boven de partijen te staan. Wèl een zware pligt, die hem en hem alléén is opgelegd. Hij heeft zijne eigene inzigten in de belangen des lands en de rigting van staatkunde waardoor die het best bevorderd kunnen worden, maar hij moet omzigtig zijn zijne meening uit te spreken, terwijl hij die van anderen moet aanhooren, inwinnen, ja niet zelden tegen wil en dank volgen. Hij is mensch en heeft zijne gewaarwordingen en hartstogten, zijne voorkeur en zijnen tegenzin; maar hij moet gene met schier bovenmenschelijke kracht weten te betoomen, deze weten te bedekken. Nu mag wel gevraagd worden, of het openbaar spreekgestoelte de beste oefenschool voor zulke zelfverloochening is? Bovendien, zal niet het spreken en stemmen in de openbare raadzaal ligtelijk den aanstaanden koning binden met die taaije koorden van het *antecedent*, waaruit het hem

later haast onmogelijk zal wezen zich te ontwarren? Elk zijne woorden zal worden opgeteekend en in het geheugen bewaard; elke rigting, elke partij zal zich daarvan toeëigenen wat haar voegt, om er later het volk en den koning zelven mede te bewijzen, dat hij een van de hunnen is. Elke latere daad des konings zal in verband gebragt worden met een woord vroeger door den kroonprins gesproken. En hoe hij dan ook poge, onzijdig te wezen, hij zal niet van zich kunnen weren partijdig te schijnen. Of men zal hem het eens gesprokene woord weder voorhouden en eischen, dat hij nu, nu het zijne beurt is te handelen, handele naar den raad dien hij vroeger gaf. Eindelijk, er is nog een bezwaar, dat de lezer zelf, dit lang betoog vooruitloopende, misschien reeds gemaakt heeft. Men mag vragen: Is er wel vrije discussie mogelijk wanneer de erfgenaam der kroom aan het parlement deel neemt? Zal de eerbied voor zijnen hoogen rang niet de lippen sluiten van dengeen, die misschien gegronde bedenkingen tegen de stellingen door hem verdedigd zou kunnen aanvoeren? Of zal het niet onvoegzaam geacht worden, wanneer iemand den vorstelijken redenaar, die onjuiste feiten of valsche gevolgtrekkingen voordroeg, durft tegenspreken? Zal niet, om meer dan ééne reden, veelal zoetsappige vleijerij gehoord worden waar ronde mannentaal paste?

De zitting van den Belgischen Senaat van 17 Februarij schijnt, althans op deze laatste vragen, zelve wel het antwoord te geven. Reeds te voren was het publiek er op gespitst, dat de Hertog van Brabant eene belangrijke rede zoude uitspreken; de nieuwsgierigheid was geprikkeld; de tribunes waren overvol; de vergadering luisterde in gespannen aandacht, en toen de redenaar geëindigd had was er een wedstrijd van huldebetoon aan den doorluchtigen spreker onder allen, die na hem het woord voerden; doch men haastte zich blijkbaar, om de wezenlijke discussie over te brengen op een ander vraagpunt, dat een der leden, haast bij toeval, geopperd had. Niet minder beijverden zich des avonds en den volgenden dag de dagbladen van allerlei kleur om de loftrompet te laten schallen. Maar de kritiek, die het oordeel tot rijpheid brengt, bleef uit.

Zouden wij dit alles overwegende niet tot het besluit mogen komen, dat de rol, die onze Grondwet den Prins van Oranje toebedeelt, zitting in den Raad van State met eene raadgevende stem, al is hij minder schitterend, al kan hij niet strekken om 's prinsen talenten, kunde en vaderlandsliefde helder te doen

uitkomen, meer passend voor den troonopvolger is? Ook hier is voor hem te over gelegenheid om met 's lands belangen, met de leiding der zaken van staat, met de moeijelijke kunst van regeren bekend te worden. Ook hier kan hij, al is het niet ten aanschouwe des ganschen volks, nuttig zijn door goeden raad. Ook hier kan hij voor zich den prikkel vinden tot ernstige studie en volhardenden arbeid, het middel tot zijne vorming en opleiding voor de hooge plaats die hij eenmaal zal innemen. Wat hier ontbreekt is het gevaar van óf eene ijdele vertooning te maken, óf dieper zich te mengen in het beleid der regering en in het verschil der partijen, dan den troonopvolger voegt; wat hij hier mist is het koor van loftuitingen, dat elk woord, hetwelk hij wel de goedheid heeft uit te spreken, begroet.

Doch het wordt tijd, dat wij tot de prinselijke rede zelve komen, die zoozeer de aandacht getrokken heeft en, gelijk wij in de straks aangehaalde inleiding van hare overzetting in onze taal lazen, ‘als een uitgangspunt van een nieuw leven op het gebied van handel en nijverheid van België beschouwd mag worden.’ Al kunt gij bij het herlezen dezer woorden het vermoeden niet onderdrukken, dat de vleijerij zelfs de grenzen van het gebied van den koning der Belgen overschreden heeft, zulk eene veelzeggende lofspraak moet ten minste onze nieuwsgierigheid opwekken, om te weten wat in dat belangrijke stuk te lezen staat. En, zooals te regt in deze zelfde inleiding opgemerkt en in eenige bijzonderheden ontwikkeld is, de handelsbetrekkingen tusschen ons vaderland en België zijn zoo levendig, de huishoudelijke toestand van beide staten is in vele opzigten zoo zeer van gelijken aard, dat wij Nederlanders niet mogen nalaten kennis te nemen van de veel omvattende plannen die bij onze buren ter sprake gebragt worden. Bij het nagaan van de hoofdstrekking der redevoering van den Hertog van Brabant zal het *ons* echter, zoo mogen wij ons vleijen, niet als eene onbescheidenheid toegerekend worden, wanneer wij het wagen, zonder eenig aanzien des persoons, enkel de voorgedragene zaken te beschouwen en aan de lessen der ervaring, misschien ook aan de beginselen der staathuishoudkunde te toetsen, prijzende met opregtheid waar wij dit in gemoede

mogen doen, maar ook vrijmoedig de bedenkingen opperende, waarop wij stuiten.

De strekking der redevoering van den Hertog van Brabant is: middelen voor te slaan, waardoor aan België's buitenlandschen handel, en daarmede van zelf ook aan zijne fabrieknijverheid, grootere uitbreiding gegeven zou kunnen worden. Wel sluit de redenaar de oogen niet voor den vooruitgang die bij beide gedurende de laatste vijf en twintig jaren op te merken viel; maar aan de eene zijde wijst hij er op, dat er zich, vooral door de scherpe mededinging van andere volken, omstandigheden voordoen, die in dien voortgang eene stremming dreigen te brengen, aan de andere zijde acht hij het wenschelijk, dien vooruitgang nieuwen spoorslag te geven. Zij men ook verre gevorderd, dit mag niet verleiden om nu te blijven stilstaan; men behoort integendeel, zoo als de redenaar ergens zegt: ‘in de tegenwoordige welvaart des lands slechts het uitgangspunt voor zijne toekomstige welvaart te zien.’ De Belgische nijverheid verspreidt hare voortbrengselen heinde en verre; maar: ‘de meest nabij gelegene markten dreigen voor eenige onzer groote industriën verloren te gaan. Groote verplaatsingen beginnen zich in onze lijnwaden, in onze linnens en garens te doen gevoelen; onze machines, ons ijzerwerk, onze rails worden thans grootendeels naar Spanje, Italië en Rusland heengevoerd.’ Daarentegen: de naaste buren ‘voorzien thans in eigene behoeften en op sommige plaatsen waar wij vóór tien jaren slechts verbruikers vonden, treffen wij nu mededingers aan, die niet slechts onze waren niet meer koopen, maar zelve produceren en in een krachtigen wedijver tegen ons optreden.’

Welke is de weg, dien deze toestand van zaken voor de toekomst aanwijst te volgen? Deze, dat België zijne handelsbetrekkingen met die *verre* markten trachte te versterken en zoo mogelijk uit te breiden. Het betoog van deze stelling is de voorname inhoud der redevoering, en dit betoog, het mag en moet erkend worden, is de vrucht van vlijtig onderzoek, veelzijdige kennis en ernstig nadenken. Met groote zorg is het ook bij ons vermaarde *Recueil Consulaire* geraadpleegd, waarin de uitvoerige en leerzame mededeelingen van België's diplomatieke en consulaire agenten over de geheele wereld verzameld zijn. Met een tweevoudig doel wordt door den redenaar een lange reeks van uittreksels uit dezen bundel medegedeeld; eer-

stelijk om aan te toonen, hoe in Oost en West, in Noord en Zuid, in Europa zelf zoowel als in de verst afgelegene oorden der aarde nog ruimschoots gelegenheid tot plaatsing der hoofdartikelen van België's nijverheid is; in de tweede plaats, om te doen gevoelen, hoe er vooral meer veerkracht en ondernemingszucht bij fabriekanten en handelaren gevorderd wordt, dan zij over 't algemeen thans aan den dag leggen, om van die talrijke goede gelegenheden partij te trekken. Daarna volgt als ter opwekking tot dien gewenschten meerderen ijver een terugblik op vroegere tijden, toen het voorgeslacht, onder vreemde heerschappij, onder den druk van velerlei belemmeringen, wel moed en kracht had tot de stoutste handelsondernemingen. Ten slotte komt een overzigt, beknopt maar levendig en boeijend, van de groote dingen, die andere volken van Europa in vroegeren of lateren tijd gedaan hebben in het belang van hunnen handel. - Dit is in het kort de gang der redenering; op zich zelve belangrijk en lezenswaard; maar vooral niet minder opmerkelijk, in de eerste plaats voor hen tot wie de rede gerigt was, maar ook voor ons, door de wenken tusschen die mededeelingen en herinneringen ingelascht, omtrent de hulpmiddelen, die zouden kunnen worden ter hand genomen om de bedrijvigheid des volks aan te moedigen en eener ontluikende ondernemingszucht voedsel te geven.

Wenken, meer zijn het niet; meer konden het trouwens niet zijn. Want hier openbaart zich duidelijk dat tweeslachtige in de stelling des vorstelijken redenaars, waarvan hierboven gesproken is. Wat elk ander lid der vergadering had mogen doen, een duidelijk geteekend stelsel van handelsstaatkunde aan te bevelen, dat mogt de kroonprins niet, zonder gevaar te loopen van én de regering én zijne medeleden én misschien zich zelven in verlegenheid te brengen. Immers wat, zoo de regering of de meerderheid van den senaat eens de overtuiging had, dat dit stelsel om onoverkomelijke bezwaren onuitvoerlijk, of om bijzondere redenen onraadzaam, of zelfs op wetenschappelijke gronden verwerpelijk was?

Wenken van verscheiden aard en strekking zijn het. Doch ééne hoofdgedachte schemert door alle heen: België moet in vreemde en verre gewesten kantoren, factorijen, en - hier mag wel het woord geschreven worden, dat de redenaar zorgde zich niet te laten ontglippen, - *koloniën* stichten. Daarnaast, maar in ondergeschikte lijn, komen andere raadgevingen: aan-

moediging aan jongelieden, die zich buitenslands vestigen willen; aanleg van stoomvaart-liniën; verbetering der havens; opheffing van plaatselijke lasten en bezwaren, die binnenslands den handel drukken; stichting eener handelsbank, enz.

Zie hier eenige uittreksels uit de redevoering, waarin die hoofdgedachte het duidelijkst op den voorgrond treedt. Reeds in den aanvang wordt herinnerd aan de pogingen van Engeland en Frankrijk om China en Japan ‘goedschiks of kwaadschiks’ voor den Europeschen handel te openen. Dan volgt deze opmerkelijke zinsnede:[1] ‘zoo behoudens ons bijzonder standpunt en onze verbindtenissen, in het vervolg zich voor ons de gelegenheid mogt opdoen, van met Frankrijk, Engeland en andere mogendheden zaam te werken tot eene taak, waarvan de gevolgen zegevol kunnen wezen voor onzen handel en nijverheid, en die voorzeker zal worden beschouwd als een der meest uitgebreide en vruchtbaarste ondernemingen die immer beproefd zijn, dan zeg ik dat zulk eene gelegenheid voor ons een goed geluk zou wezen, en ik hoop, dat wij haar niet zouden afwijzen.

Mijne Heeren, door de zoo wijze als echt vaderlandslievende stem, door u bij het einde uwer vorige zitting uitgebragt’ [hier wordt blijkbaar gedoeld op de bevestiging van Antwerpen] ‘hebt gij het laatste tijdperk der stichting van ons staatsgebouw waardiglijk afgesloten.

Thans, steunende op onze grondslagen, sterk door onzen vooruitgang, moeten wij trachten ons naar buiten uit te breiden, om, in evenredigheid onzer krachten, het voorbeeld na te volgen van onze naburen en voordeel te trekken uit de lessen der geschiedenis.’

Onmiskenbaar is hier sterke overeenstemming met den geest der brochure die in het laatst des vorigen jaars in België zoo veel geruchts gemaakt heeft en, onder den titel ‘l'Oeuvre complémentaire de 1830’, met ronde woorden eene militaire expeditie naar China aanraadde om daar voor België eene bezitting te veroveren.

Eenige bladzijden verder:

‘Mijne Heeren, opdat volgens de gedachtenreeks die ons

1 Ik houd mij letterlijk aan de vertaling, die voor mij ligt, ofschoon zij m.i. hier en daar in zuiverheid van taal en juistheid van uitdrukking wel iets te wenschen overlaat.

thans bezig houdt, België tot volle ontwikkeling kome, zijn er voorzeker groote, onverflaauwde, krachtige pogingen noodig. Onze voorouders hebben nooit voor zich zelve kunnen arbeiden, en zoo hebben wij ook van hen geene dier inrigtingen geërfd, die den rijkdom onzer naburen uitmaken. Hier, zoo als gisteren nog op het gebied van 's lands verdediging, moeten wij den voorsprong terugwinnen, dien andere natiën door de inspanning van verscheidene achtereenvolgende geslachten op ons hebben verkregen.'

'Het komt mij voor, dat de Regering steeds meer en meer door het verleenen van subsidiën en openbare belooningen, diegenen onzer jeugdige landgenooten moet blijven aanmoedigen, die, roeping tot den handel gevoelende, de zaken gingen beöefenen en zich vervolgens nederzetten in de groote middenpunten der handelsbedrijvigheid, zooals te Petersburg, te Konstantinopel, Smyrna, Trebizonde, Alexandrië, Madrid, Rio de Janeiro, Calcutta, Sydney, Melbourne, enz., enz., enz.....

Toch weet ik niet of zulke nevenkantoren, die, in den echten zin genomen, de vrije lucht der beschaving, eene geregelde en steeds bestaande orde van zaken behoeven, grond zouden vatten op de Afrikaansche kust, in Midden-Amerika, Japan, China of Australië. Deze schalen zijn van een gewigt, dat wel steeds toenemende zal blijven; maar wij moesten welligt, zoo als de Vereenigde Staten dat te Thaï-Wan op het eiland Formosa hebben gedaan, daar bezoldigde Belgische Consulaten oprigten en ons bij verdrag de weinige bunders grond laten afstaan die noodig zijn tot den aanbouw van de woning voor onzen agent, en onze landgenooten, zoo zij er behoefte en neiging toe gevoelden, de gelegenheid bieden rond de woning van den vertegenwoordiger van het moederland, onder de zedelijke bescherming onzer vlag en op een grond die ons toebehoort, eenige magazijnen en handelshuizen op te rigten.

Zoo de Regering nu eerbewijzen en bijzondere voorregten wilde toekennen aan die Belgen, die zich aldus, in verre streken onder de nationale kleuren zouden vereenigen, dan ben ik verzekerd, dat wij weldra zonder eenige kosten, dank zij eene bepaling die reeds vroeger in dergelijke verdragen is voorgekomen, en de ontwikkeling van onzen ondernemingsgeest, op onze beurt bazars en invloedrijke middenpunten op de groote markten zouden bezitten.

In het Oosten, gij weet het, Mijne Heeren, en vooral in

het verre Oosten zijn de Europeanen meestal genoodzaakt, zich in groepen zaâm te trekken. De zucht naar zelfbehoud en de vooroordeelen der plaatselijke besturen hebben overal geleid tot het instellen van vrije wijken, waarin iedere natie zich rond hare Consuls vereenigt en waarin deze laatsten, bij gevaar of schokken, elkander onderling de hand bieden. België zal moeten aanvangen met eenvoudig van die regeling partij te trekken. Maar zoo in de toekomst onze kantoren tot bloei mogten komen, zouden wij in de ontwikkeling van onzen handel, de vermeerdering der opbrengsten van onze tolregten en spoorweglijnen de middelen vinden, om hun uit eigen vermogen en buiten vreemde tusschenkomst eene genoegzame bescherming te verleenen.'

Eindelijk nog eens weder:

'Ik geloof dat het oogenblik is gekomen om ons naar buiten uit te breiden; ik geloof dat er geen tijd meer is te verliezen, zoo wij niet de beste posten, die thans reeds zeldzaam zijn, achtereenvolgens willen zien innemen door volken, die meer ondernemend zijn dan het onze.'

Wanneer zulke wenken en raadgevingen vóór honderd jaren door een hooggeplaatst en invloedrijk persoon gegeven waren, in eenen staat, die tot nog toe geene koloniën bezat, hoe voorzigtig en met welke bedekte termen zij ook waren uitgesproken, - het ware genoeg geweest om de diplomatie van geheel Europa in beweging te brengen. Nota's zouden gewisseld, protesten ingediend, regtsgeleerde vertoogen zonder einde geschreven zijn geworden, bedreigingen misschien niet gespaard zijn gebleven tegenover den nieuwen mededinger, die onder de koloniale mogendheden plaats meende te nemen. De Hertog van Brabant herinnert zelf in zijne rede aan hetgeen er voorgevallen is met de Oost-Indische Compagnie van Ostende, in 1722 door Karel VI opgerigt, maar reeds in 1727 door hem weder geschorst, in 1731 voor goed opgeheven ten gevolge van den wederstand zijner bondgenooten, Groot-Britannië en de Nederlandsche Republiek. Wij mogen het den doorluchtigen redenaar dank weten, dat hij bij die herinnering zich niet één

enkel hard woord tegen den bekrompen handelsnijd onzer vaderen liet ontvallen.

Hoe zijn de tijden veranderd! Wie van de Europesche mogendheden zoude nu België koloniën misgunnen, indien België lust gevoelde koloniën te vestigen? Welk staatsman zou het der moeite waard achten, daarover eene nota op te stellen? Welk geleerde zoude zijne pen willen leenen om het onregtvaardige, ongepaste, onmogelijke van zulk een ondernemen met tal van drogredenen te betoogen? Al moge de mededinging der volken op het gebied der nijverheid en vooral van den wereldhandel scherper zijn dan ooit, al bestrijden zij elkander ook nu nog wel eens op dat gebied met wapenen, waarvan men niet weet of men ze eerder beklagelijk dan belagchelijk noemen zal, die handelsnijd, die in de vorige eeuw eene groote Europesche staatszaak maakte van de vraag: of België ergens in een verloren hoek der aarde factorijen en handelsposten zou mogen stichten, is gelukkig niet meer van onzen tijd.

Maar is dat aanleggen van nieuwe Koloniën zelf wel van onzen tijd?

In deze eenvoudige vraag, die ons als van zelve van de lippen komt, zijn als het ware al de bedenkingen zamengevat, die bij den onbevooroordeelden denker onder het lezen der prinselijke rede moeten oprijzen.

In die rede is, bij al het goede, dat zij bevat, de invloed niet te miskennen van den geest, die nog altijd in België de heerschende is zoo dikwijls de groote belangen van volksnijverheid en volkswelvaart ter sprake komen. Gaarne brengen wij opregte hulde aan de geestkracht en aan het talent der mannen, die sedert dertig jaren elkander in het bewind opvolgende den nieuwen staat gegrondvest, opgebouwd en tot eervollen rang onder de Europesche staten verheven hebben; gaarne ook aan den krachtigen voortvarenden geest des volks, die hen daarbij ondersteunde, aan den zin voor politieke vrijheid, welke de bevolking bezielt, aan hare levendige deelneming in de algemeene belangen, aan haren kloeken ijver om te handelen waar gehandeld moet worden. Daar werkt, zoo komt het ons voor, in den jeugdigen staat eene frissche levenskracht, die nog van geene afmatting weet, die nog door geene gehechtheid aan het oude onderdrukt, door geene banden der routine verlamd konde worden. - Maar die volheid van levenskracht zondigt door hare overmaat. Zij heeft geen geduld; zij gunt den tijd zijnen stillen,

weldadigen invloed niet; in haren ijver om vruchten te plukken kan zij niet wachten tot de boom groot geworden is; broeiramen en trekkasten moet zij hebben om hem maar spoedig tot wasdom te brengen.

Uit dezen ongetemperden ijver schijnt het vooral te verklaren, dat België, van hoe kort ook nog zijn zelfstandig volksbestaan dagteekent, toch zulke groote dingen gedaan heeft, waarop het roemen kan, maar vele andere ook heeft zien mislukken, die met niet minder stouten moed ondernomen en in den aanvang met niet minder lofgeschal aangeprezen waren. De welgeslaagde, wie rangschikt er niet in de eerste plaats onder dat schoone net van spoorwegen, dat wij in de laatste jaren zoo menigmaal gelegenheid hadden België te benijden? Naauwelijks had de opening der lijn van Liverpool naar Manchester laten gissen, welke omwenteling dit middel van vervoer in het onderling verkeer der volken zou brengen, of België maakte zich van de nieuwe uitvinding meester, en breidde, vlugger nog dan Engeland zelf, zijne spoorbanen uit het middenpunt des lands naar de grenzen, naar Oost en Zuid en West uit, over onafzienlijke vlakten, door bergen en over dalen, voor geene hinderpalen staande, geene kosten ontziende. Voorwaar, het was een stout bestaan. Het werk ging in vele opzigten nog zoo gebrekkig: de kunst had nog zooveel te leeren; de jeugdige staat, over wiens bestaan zelf nog getwist werd, belaadde zich reeds dadelijk met eenen zwaren schuldenlast: en of het nut van dat reuzenwerk in 't einde wel beantwoorden zou aan zooveel inspanning en zooveel offers was nog zeer onzeker. Er waren er toen bij ons velen, die over dat werk in België de schouders ophaalden. Nu, - het werd zoo even gezegd - benijden wij België dit schoon voltooide werk.

Doch er werden ook vele andere dingen beproefd, die wij België niet behoefden te benijden. Toen het zich van Holland losgescheurd had, was het dan nu eindelijk ontslagen van dien Hollandschen koopmansgeest, die, op oude traditiën leunende en door nieuwe theorieën gesteund, van niets hooren wilde dan *handelsvrijheid*, onverschillig, of de binnenlandsche nijverheid des lands, of de landbouw zelf er aan opgeöfferd wierd. Zoo meende men in België. Wel had Willem I de onbescheiden eischen der groote Hollandsche koopsteden iets ingetoomd en meer dan eens getracht België's industrie eene halfvoldoende bescherming te verleenen; wel had hij zelf een aanzienlijk deel zijner per-

soonlijke fortuin in deze industrie gestoken, en daardoor inrigtingen als die van Seraing in het leven geroepen; wel verloor men, van Holland gescheiden, de markt der Hollandsche koloniën; wel waren er enkele fabriekanten en reeders, die met leede oogen de voorgevallene verandering van zaken aanzagen en zelfs zich met hunne nijverheid naar het noorden verplaatsten. Maar dit alles telde men ligt. Immers men had nu zelf de middelen in de hand om de nijverheid tot ongekende hoogte op te voeren, zonder door eenig ander strijdig belang, zonder door eenige theorie belemmerd te worden.

Die middelen, de krachtigste, de meest verscheidene zijn dan ook met onvermoeid geduld en onuitputtelijke vindingskracht aangewend. Men heeft beschermd, aangemoedigd, ondersteund, waar, wat en hoe men maar konde; den landbouw door de schaalwet van 1834 (door ons ter kwader ure in 1835 nagebootst) en door vele andere wetten; de fabrieken door allerlei tarieven, premiën, reglementen en wat dies al meer zij. Ook handel en scheepvaart werden niet vergeten, getuige o.a. het tractaat met het koningrijk der Nederlanden, dat den invoer van tabak en koffij uit onze entrepôts in België tot een zeker getal ponden in het jaar beperkte, opdat de Belgische schepen zelven gelegenheid zouden openhouden, om koffij en tabak uit Oost- en West-Indië te halen. Ook proeven van kolonisatie werden er genomen. Helaas, weinigen herinneren zich thans nog de zoo rampzalig afgeloopen onderneming van den Baron de Hompesch naar St. Thomas, in Guatimala of Texas (de heugenis van de juiste plek waar die kolonie te gronde ging vóór zij nog gevestigd was, is ook ons op dit oogenblik ontschoten, en het is overtollig haar met angstvallige naauwkeurigheid terug te roepen). Ook kunstige handelstractaten werden er gesloten, zoo als met onzen staat en met Frankrijk, en vooral met de opkomende republieken van Zuid-Amerika; - of nog stoutere ontworpen, zoo als het plan (omstreeks 1843 of 44) eener aansluiting aan het Zollverein. Ook groote stoomvaartondernemingen met overdadige subsidiën uit de schatkist kwamen tot stand, maar, ondanks de subsidiën, onmagtig om zich staande te houden. Aan al dien arbeid werd de kroon opgezet door het tarief van 1844, na lang tasten en zoeken en beproeven eindelijk voor goed aangenomen als het meesterstuk van welberekende handelspolitiek. Men zegt, dat het grootendeels het werk was van den

abt de Foere, een der krachtigste voorstanders van het beschermende stelsel, - en niet minder ijverende voor zijn tarief dan in vroegere dagen de abt Sieyès voor zijne constitutie. Hier werd dan nu *alles* beschermd. Zoo verre, om één staaltje te geven, ging de voorzienige zorg der wet, dat voor één enkel handelsartikel twintig- of dertig- of meerderlei bedrag van invoerregten vastgesteld werd, al naarmate de wijze, waarop de invoer geschiedde, voordeeliger voor de vaderlandsche nijverheid scheen. Bij voorbeeld, de koffij of suiker, waaraan in België behoefte was, zou kunnen gekocht worden te Rotterdam of te Londen. Maar foei! Bij de buren te koopen, wat men zelf uit verre landen zou kunnen halen! vreemden de voordeelen van den overvoer over den Oceaan te laten! Neen, hooge regten, aan volstrekt verbod grenzende, bepaald op dien al te gemakkelijken aanvoer. Evenwel, met eenig welbedacht onderscheid. Sommige dezer Europesche naburen zouden misschien voortbrengselen van België's nijverheid in ruil nemen. Tegenover dezen wilde men dan wel wat inschikkelijk zijn en die regten niet zóó hoog stellen. Maar ook overigens was er weder verschil. Het was toch bij lange na niet hetzelfde of die koloniale waren werden aangevoerd uit Oost of West, uit vrije staten aan gene zijde des Oceaans dan uit Europesche koloniën. Het was niet onverschillig, of zij met Belgische dan met vreemde schepen aangevoerd werden, en zoo het met vreemde schepen geschiedde, of het onder begunstigde dan niet begunstigde vlag plaats greep. Ook was het niet hetzelfde of er een vol schip regtstreeks van de plaats der inlading te Antwerpen aankwam, dan of de goederen met gebroken lading werden aangevoerd. Dat laatste was immers een volk, dat krachtig aan den wereldhandel deel wilde nemen, onwaardig! Ook... maar genoeg; wij moeten nu reeds vreezen van overdrijving beschuldigd te worden. En waartoe den geduldigen lezer verder te vermoeijen met de slingerpaden van dien doolhof, waarin noch de ervarenste kooplieden, noch - het is dikwijls gebleken en uitgesproken, - de ambtenaren der schatkist zelven den weg wisten te vinden.

Dit trotsch gevaarte van 1844 staat nog. Maar reeds menige steen is er uit gevallen of uit gebroken; hier en daar begint het reeds in zijne voegen los te laten. En de tijd is misschien niet verre waarin het zal worden omvergehaald, om te voorkomen dat het van zelf instorte.

Dat het tijdperk der grootsche ondernemingen voor België ook nu nog niet gesloten is, bewijst het stoute ontwerp, dat juist in deze laatste dagen tot wet verheven is, om met éénen greep het plaatselijke accijnsstelsel over het geheele land uit te roeijen. Wie heeft niet lof over voor den moed, waarmede die maatregel beraamd is en ten uitvoer gebragt wordt. Vooral wij Nederlanders hebben reden om met belangstelling dien maatregel gade te slaan, wij die vele jaren reeds zoek gebragt hebben met vruchtelooze pogingen tot regeling der geldmiddelen onzer gemeenten. Hebben wij echter ook hier wel reden om van de grootere voortvarendheid onzer zuidelijke buren jaloersch te zijn, wanneer wij letten op de stoute, haast zou men zeggen roekelooze wijze, waarop bij hen het euvel, dat zij met ons gemeen hebben, uitgesneden wordt? Niets ware voor ons gemakkelijker, dan hun de kunstbewerking af te zien om haar ook bij ons aan te wenden. Het is echter te hopen, dat onze staatslieden zich tweemalen zullen bedenken, vóór zij daartoe overgaan. Het is voor 't minst nog zeer onzeker of niet op deze wijze een grooter kwaad wordt gesticht om een kleiner weg te ruimen. Om 78 gemeenten van hare plaatselijke accijnsen te ontheffen, wordt de zelfstandigheid van alle 2500 gemeenten, die België telt, opgeofferd; worden de geldmiddelen van den staat op bedenkelijke wijze met die der gemeenten vermengd en verward; worden sommige rijksaccijnsen, inzonderheid die op den volksdrank, het bier, verhoogd en voor altijd verbonden; wordt de verdere vereenvoudiging en verbetering van het postwezen voor goed afgesneden; wordt een stelsel van subsidiën aangenomen, dat de bron zal zijn van voortdurende afgunst, steeds aangezetten wedijver, en telkens hernieuwden strijd tusschen de gemeenten onderling, waarvan de beslissing veelal aan de gunst of ongunst der bewindslieden zal verblijven; wordt, wat misschien het ergste is, der bevolking het denkbeeld ingeprent, dat de staat alles voor allen is[1].

1 Eene zeer goede uiteenzetting en beoordeeling van dit financiëele plan vindt de Nederlandsche lezer in het Tijdschrift van Staathuishoudkunde en Statistiek van den Heer Sloet tot Oldhuis, XIXe dl. 5^{e} stuk, blz. 264 v.v.

Doch waartoe deze uitweiding, vraagt welligt iemand, over een punt, dat geheel vreemd is aan het onderwerp, waarmede wij ons op dit oogenblik bezig houden? - Omdat er, zoo mag het antwoord luiden, inderdaad innig verband is tusschen dat punt en ons onderwerp. Dit denkbeeld: ‘dat de staat alles voor allen is - of althans moet willen zijn,’ is de heerschende gedachte in al die maatregelen van vroegeren en lateren tijd, die wij ter loops nagingen, en evenzeer in de jongste redevoering van den Hertog van Brabant. *De Staat* moet handelen, of, *de Staat* moet de burgers door gunsten en gaven tot handelen aanmoedigen. *De Staat* moet agenten uitzenden, factorijen stichten, gronden verwerven, stoomboot-diensten aanleggen; of, *de Staat* moet ‘subsidiën en openbare belooningen aanbieden aan de jeugdige landgenooten, die roeping tot den handel gevoelende de zaken gaan beoefenen en zich vervolgens nederzetten in de groote middenpunten der handelsbedrijvigheid.’

Onderstel eens een oogenblik, dat zulk een voorstel in Engeland gedaan wierd!

Nagenoeg op hetzelfde tijdstip, waarop in den Belgischen Senaat de woorden van den vorstelijken redenaar klonken, werd in een ander parlement eene andere redevoering uitgesproken, die met volle regt de tegenhanger van gene genoemd mag worden, de rede van den Britschen Minister van Financiën Gladstone, tot aanbeveling van het door hem bij het Huis der Gemeenten ingediende budget. Scherper tegenstelling dan tusschen deze twee stukken, die het toeval zoo als het ware naast elkander legt, ware moeijelijk uit te denken. Maar ook scherper afteekening van het verschil in denkbeelden en beginselen op staathuishoudelijk gebied, dan wij in deze twee stukken vinden, ware moeijelijk te geven. Hier klonken ons vermaningen aan de regering te gemoet, om toch niet op te houden, met vaderlijke zorg de belangen harer onderdanen te behartigen; daar schalde de juichtoon over hetgeen het volk in het bewustzijn zijner kracht en zijner vrijheid gedaan had. Hier werd op verschijnselen gewezen, die bekommering voor de toekomst moesten doen ontstaan; daar werd een schitterend verleden ten

toon gespreid, als waarborg voor nog schooner toekomst. Hier een angstvallig zoeken naar allerlei nieuwe kunstmiddelen om de volksnijverheid op te beuren; daar het stoute woord: vooruit, vooruit op den weg van den vrijen arbeid! weg met de laatste slagboomen der bescherming!

Inderdaad is dit het opmerkelijkste in de redevoering van den Hertog van Brabant, - maar met voordacht hebben wij de aanwijzing daarvan tot op dezen oogenblik uitgesteld - dat onder al die wenken en raadgevingen nergens een plaatsje, hoe klein ook, open was voor dat woord *handelsvrijheid!* Die eere willen wij hem geven, dat ook met geen enkel woord nieuwe belemmeringen, nieuwe lasten op invoer of uitvoer, worden aanbevolen. Maar - zouden wij willen vragen, - is dan voor België's aanstaanden koning, die toont met ijver en inspanning zich voor te bereiden voor de pligten, die hij eenmaal zal hebben te vervullen, is voor hem onder al zijne studiën en onderzoekingen de staathuishoudkunde alleen een gesloten boek gebleven? Of zoo hij in den twijfel aan de juistheid harer leerstellingen deelt, die ook velen zijner landgenooten nog schijnt te drukken, mogt dan althans de ervaring, waar hij zelf van gewaagt, niet de gedachte bij hem doen oprijzen, dat België's handels-politiek toch niet op het goede beginsel schijnt gevestigd te zijn? Of kon hij de oogen gesloten houden voor hetgeen elders in Europa gebeurt? Toen hij sprak van dien ‘voorsprong dien andere natiën op België hadden verkregen,’ moest hij zich toen niet herinneren, hoe Engeland en Nederland vóórgegaan zijn hunne nijverheid te kweeken door haar ruimte, lucht, licht en leven te schenken; hoe Sardinië, Oostenrijk, zelfs Spanje die voorbeelden meer en meer gaan volgen; hoe Frankrijk zelfs in 't einde de eerste beslissende schrede op dienzelfden weg heeft gezet? Toen hij angstig om zich henen zag ‘op die naburige markten, die België dreigden te ontvallen,’ moest toen niet de vraag bij hem oprijzen, of België niet jaren lang zelf al gedaan had wat het vermogt om die naburige markten voor zich te sluiten en de aanbiedingen tot overvloediger ruiling, die van daar uitgingen, af te stooten? Voorwaar, wij noch de Britten hebben te klagen gehad over de afsluiting der naburige markten, sinds wij zelven onze grenzen openstelden voor de goederen, die zij ons aanboden. Integendeel zijn de handelsbetrekkingen met onze naaste buren juist sinds dien tijd het krachtigst toegenomen. Einde-

lijk - de menigvuldigheid der vragen, die zich aan ons opdringen, doet ons gevaar loopen, wezenlijk onbescheiden te worden - zou niet alleen een blik in België's zoo uitstekend bewerkte officiëele statistiek van handel en scheepvaart den redenaar tot het inzigt hebben kunnen brengen, dat die stoute plannen van reusachtige handelsverrigtingen met verre landen onvermijdelijk op bittere teleurstelling moeten uitloopen?

Deze laatste vraag behoeft misschien eenige toelichting, opdat hare meening wel gevat worde. En hoe ongeschikte plaats het hier ook zij voor de cijfers der statistiek, zij zijn van te veel beteekenis om ze geheel achterwege te laten.

Het is een regel, schier zonder uitzondering, door de naauwkeurig zamengestelde handelsstatistiek eerst regt in 't licht gesteld, dat de handel met de ‘naaste buren’ voor elken staat toch nog altijd de omvangrijkste blijft. Zoo is het ook met België. Het totaal bedrag van zijnen algemeenen invoer was gemiddeld 1853/57 volgens de officiëele waardering ongeveer 683.200.000 frs., in 1858 ruim 765.830.000 frs. Daarvan werd ingevoerd

	in 1853-57.	**in 1858.**
uit Frankrijk	frs. 130.140.000.	frs. 153.822.000.
uit het Tolverbond	frs. 190.865.000.	frs. 240.269.000.
uit Engeland	frs. 112.133.000.	frs 109.421.000.
uit Nederland	frs. 73.769.000.	frs. 91.509.000.
te zam. uit deze 4 Staten	frs. 506.907.000.	frs. 595.021.000.
	of 74 pCt.	of 75 pCt.

Evenzoo is het met den algemeenen uitvoer.

Deze bedroeg, naar officiëele waardering in 1853/57 gemiddeld frs. 730.400.000, in 1858 frs. 731.215.000. Het aandeel der vier naastburige Staten was daarin

	in 1853-57	**1858.**
naar Frankrijk	frs. 238.557.000.	frs. 214.458.000.
naar het Tolverbond	frs. 156.936.000.	frs. 168.195.000.
naar Engeland	frs. 118.226.000.	frs. 126.524.000.
naar Nederland	frs. 89.021,033.	frs. 127.727.000.
te zamen	frs. 602.739.000.	frs. 636.904.000.
	of 82 pCt.	of 87 pCt.

Doch men maakt welligt de bedenking, dat onder den *algemeenen* invoer en uitvoer ook de *doorvoer* begrepen is, die ei-

genaardig vooral aan de betrekkingen met de nabijgelegene landen voedsel geeft. Het is waar, in België maakt inzonderheid de doorvoerhandel een zeer aanzienlijk gedeelte van de in- en uitvoeren uit. Eigenlijk kan daar voor een groot gedeelte van dien doorvoer niet eens van doorvoer-*handel* sprake zijn. Door zijn net van spoorwegen is België de groote weg geworden voor het vervoer van vele goederen tusschen Frankrijk aan de eene, Duitschland en Nederland aan de andere zijde. En van hoeveel beteekenis *dit* transport, voordeelig zeker voor de spoorweg-ondernemingen, maar zonder waarde voor België's eigenlijken handel, is, blijkt hieruit, dat de geheele *invoer te lande* in 1858

bedroeg	frs. 515.204.000.
en de *invoer ter zee*	frs. 285.724.000.
de geheele *uitvoer te lande*	frs. 540.466.000.
en de *uitvoer ter zee*	frs. 202.696.000.[1].

Wil men alzoo een naauwkeuriger inzigt in België's eigen handelsbeweging hebben, men moet de cijfers van den zoogenaamden ‘commerce spécial, den *invoer tot verbruik*, den *uitvoer uit het vrij verkeer* nagaan. Doch ook hier zien wij hetzelfde verschijnsel: ‘dat het wederom de naaste buren zijn, met wie de handel verreweg het levendigst is.’ Om nu niet te veel cijfers op elkander te stapelen, bepalen wij ons hier tot de uitkomsten van 1858.

Volgens de *aangegevene* of *werkelijke* waarde bedroeg de invoer (‘commerce spécial’) in 1858 frs. 440.166.000. Hiervan werd aangevoerd

uit Frankrijk	voor frs. 105.697.000.
uit Engeland	voor frs. 85.523.000.
uit Nederland	voor frs. 83.521.000.
uit het Tolverbond	voor frs. 35.846.000.
	———
te zamen uit deze vier Staten	voor frs. 310.587.000.
	of 70 pCt.

1 Volgens de aangegevene of werkelijke waarde was de *algemeene uitvoer* in 1858 frs. 743.163.000. Hiervan kwam voor den *uitvoer uit het vrij verkeer* (commerce spécial) een bedrag van frs. 381.246.000, voor den doorvoer (transport) een bedrag van frs. 361.917.000, dus de kleine helft. Van dezen doorvoer werd aan de landzijde uitgevoerd voor frs. 290.265.000. Zonder vrees voor tegenspraak mag beweerd worden, dat verreweg het meeste hiervan langs den spoorweg in gesloten wagens van de eene grens naar de andere overgebragt werd, zonder dat België's eigen handel er eenig deel aan had.

De uitvoer (‘commerce spécial’) was volgens dezelfde waardering in 1858 frs. 381.245.000.

Hiervan naar Frankrijk	voor frs. 138.585.000.
Hiervan naar Nederland	voor frs. 59.391.000.
Hiervan naar Engeland	voor frs. 58.891.000.
Hiervan naar het Tolverbond	voor frs. 51.647.000.
te zamen naar deze vier Staten	voor frs. 308.514.000.
	of 80 pCt.

Houden wij nu hierbij in het oog, dat van het overschot nog een aanmerkelijk deel ten goede komt aan andere Europesche staten.

Wat leeren ons dan nu deze cijfers?

Misschien wordt op die vraag het volgende antwoord gegeven. Juist deze cijfers leeren ons, hoe noodzakelijk het is, dat België zijne handelsbetrekkingen met verre landen verbetere. Waar deze nog zóó gering zijn, moeten zij wel voor uitbreiding vatbaar wezen. En bovendien, ligt niet in dat hooge cijfer van het verkeer met de naastbijgelegen volken een bewijs voor de juistheid der opmerking in de rede des Hertogs van Brabant, dat de Belgische nijverheid tegenwoordig al te veel de tusschenkomst van buitenlandsche commissionairs gebruikt om hare grondstoffen en in het algemeen de overzeesche artikelen, die België gebruikt, aan te voeren en om hare voortbrengselen af te zetten? Zoude niet juist dat hooge cijfer, als men het in bijzonderheden naging, blijken voor een gedeelte verkregen te zijn, aan de ééne zijde door transatlantische voortbrengselen, die over de havens van Liverpool, Londen, Hamburg, Rotterdam en Havre hunnen weg naar België vinden, aan de andere zijde door Belgische producten, die niet dan langs die zelfde omwegen naar verre landen verzonden worden?

Wij mogen veilig de juistheid dezer opmerking toegeven, maar hebben dan op onze beurt het regt, te vragen: vanwaar toch komt dit? Heeft het dan tot nog toe in België aan maatregelen ontbroken om dit anders te doen worden? Zijn dan die zaken, welke in de redevoering van 17 Februarij worden voorgesteld, zoo geheel nieuw? Is niets daarvan vroeger beproefd? Is er eenig uitzigt, dat deze aanbevolene middelen plotseling eene geheele omkeering in den gang van België's nijverheid en in de rigting van zijnen handel zullen brengen? IJdele hoop, die gij koestert, en die u weder

nieuwe teleurstelling zal berokkenen. Vruchteloos omtasten naar uwen weg, dat u wederom iets verder van het goede pad af zal brengen! Immers, dat kunstige stelsel van differentiëele regten, dat zoo met zorg er op berekend was om den ‘grooten’ handel aan te moedigen, wat heeft het gebaat? Of wat hebben u uwe tractaten geholpen, die de koloniën van vreemde mogendheden voor uwe schepen moesten openstellen? Of waar zijn de vroeger opgerigte, gesubsidiëerde stoombootdiensten gebleven? Of wat heeft het gebaat of er al premiën werden uitgeloofd voor aanbouw van groote schepen, voor uitrusting tot verre reizen?

Wij kunnen de verzoeking niet wederstaan, tot antwoord op deze laatste vraag nog eenige cijfers aan te voeren. België heeft sedert 1830 voorzeker ook met inspanning gedaan al wat het kon, om den scheepsbouw en de scheepvaart onder eigene vlag, te beschermen en Nederland als zeevarende mogendheid op zijde te streven. Wat is er gebeurd? België's koopvaardijvloot is in dertig jaren volkomen op dezelfde hoogte gebleven; zij telt nog niet 200 schepen. Nederlands handelsvloot heeft zich sedert 1830 verdubbeld. Zij bestaat uit meer dan 2400 schepen. Wij bouwen gemiddeld in twee jaren méér nieuwe schepen aan, dan België er in 't geheel bezit. De scheepvaartbeweging in de beide staten in 1858 was als volgt:

	INKLARING.					
	Uit Europesche havens.		**Uit niet-Europ. havens.**		**Totaal.**	
	Schepen.	**Tonnen.**	**Schepen.**	**Tonnen.**	**Schepen.**	**Tonnen.**
België	3230	484.091	294	117.863	3524	601.954
Nederland	8212	1.367.235	593	296.965	8805	1.664.200
	UITKLARING.					
	Naar Europesche havens.		**Naar niet-Europ. havens.**		**Totaal.**	
	Schepen.	**Tonnen.**	**Schepen.**	**Tonden.**	**Schepen.**	**Tonnen.**
België	3149	500.030	184	74.968	3333	574.998
Nederland[1]	7743	1.455.185	424	208.705	8167	1.663.890

1 De schepen *op avontuur* uitgevaren, bedragende voor Nederland 2 schepen met 220 ton geladen, en 727 schepen met 86.139 ton in ballast, zijn niet medegerekend. Of zij in de cijfers der Belgische uitklaring opgenomen zijn, durf ik niet verzekeren, en de gelegenheid ontbreekt mij thans het na te slaan.

Wat leeren ons deze cijfers? moeten wij op nieuw vragen.

Zoude het niet zijn, dat er krachtiger werkende oorzaken zijn, dan de wil of het vermogen eener regering, die op alle denkbare wijze hare bescherming wil verleenen, waardoor de gang en rigting van de nijverheid eens volks beheerscht wordt? Zou ook hier niet zoowel als tusschen bijzondere personen de groote wet van de verdeeling van den arbeid gelden? En wanneer het antwoord op deze vragen toestemmend wezen moet, zou daar dan ook niet het besluit uit moeten volgen, dat het beter is, der nijverheid eens volks hare eigenaardige en natuurlijke rigting vrijelijk te laten opgaan, dan haar met dwang haren weg van ontwikkeling voor te schrijven? Of, zoo dit besluit valsch is, eilieve, van waar komt het dan toch na alles wat gij reeds gedaan hebt, dat er aan het klagen geen einde is; dat de Belgische fabriekanten voortdurend roepen over de hooge onkosten, de velerlei belemmeringen en zelfs de monopoliën, die hun de grondstoffen hunner nijverheid duur maken, en dat de handelaren niet minder luid klagen (nog onlangs is het door het officieële orgaan van Antwerpen's kooplieden, de kamer van koophandel, op eenen toon van diepe moedeloosheid uitgesproken), dat de handel meer en meer verloopt en te niet moet gaan onder al de bezwaren, waardoor hij gedrukt wordt?

Er is in den jongsten tijd in België een denkbeeld geöpperd en van verscheidene zijden krachtig aanbevolen, dat in meer dan één opzigt lijnregt tegen die, waarvan hier tot nog toe sprake was, schijnt in te loopen; het denkbeeld van eene *union douanière*, een *Zollverein* (wie geeft ons het passende nederduitsche woord?) met Nederland. Zonderlinge keer der wereldsche zaken! Wat het meest, toen België en Nederland vereenigd waren, tot voortdurenden en bitteren strijd tusschen de beide deelen des koningrijks aanleiding gaf, was juist, dat elk der deelen ten aanzien der handelspolitiek een anderen weg op wilde. En nu zou België, dat zich van ons losscheurde, ook vooral om dit verschil, zich weder aan ons willen aansluiten!

Dat denkbeeld heeft door zijne nieuwheid en oorspronkelijkheid iets aantrekkelijks. Maar het verdient niet alleen de

aandacht eener voorbijgaande nieuwsgierigheid. Het is ernstige overweging waardig, ook onzerzijds; en het moet ons wel eenigzins bevreemden, dat de Nederlandsche dagbladen en tijdschriften er zich nog bijkans in het geheel niet mede bezig gehouden hebben. Was het, omdat men ten onzent de bezwaren tegen de verwezenlijking van zulk een ontwerp reeds *a priori* te groot achtte, dan dat het van nut zou kunnen wezen, het vóór en tegen te vergelijken?

Dat er voordeelen, groote voordeelen voor beide volken uit voort zouden vloeijen, indien zulk een plan tot uitvoering te brengen was, is onbetwistbaar. Hoe zou het onderling verkeer tusschen de beide volken, nu reeds zoo levendig en zoo voordeelig voor beiden, zich nog uitbreiden indien ook de laatste slagboomen vielen waardoor thans nog dat verkeer belemmerd wordt. Hoe zouden wij met ééne pennestreek ontslagen zijn van die angstvallige berekeningen der diplomatie, die gunsten toemeet of terughoudt bij het pond en bij de el, waar de volken zelve niets liever willen dan elkander met hunnen wederzijdschen overvloed onbeperkt te gerieven! En ook mag niet voorbijgezien worden, dat zulk eene zamensmelting der stoffelijke belangen eenen band van vriendschap, haast van verbroedering om beide volken vlechten zoude, die, vooral in de omstandigheden des tegenwoordigen tijds, van het grootste belang zoude wezen.

Maar hoe schoon en verleidelijk het denkbeeld zich voordoet, is het mogelijk? De bezwaren, die er tegen kunnen worden aangevoerd, zijn voorwaar niet ligt te tellen. Het zij genoeg, hier eenige van die bezwaren aan te stippen, zonder dat wij ons vermeten, deze voor de eenige, of zelfs voor de ernstigste uit te geven. Onder die bezwaren behoeven wij gelukkig niet te tellen den tegenzin die er misschien nog bij enkelen hier en ginds uit oude herinneringen overgebleven is. De strijd, dien wij met elkander gevoerd hebben, ligt ver reeds achter ons, en het geslacht, dat aan dien strijd deel heeft genomen, zal weldra plaats gemaakt hebben voor een nieuw geslacht, dat zonder zijn verleden te verloochenen opregtelijk en welmeenend de hand der vriendschap kan uitstrekken. Maar - zie hier een eerste bezwaar - de band blijft toch altijd een band; de vereeniging eischt altijd meer of min het offer van een deel van onze zelfstandigheid. Zou die band niet wel eens drukkend kunnen worden? Zou dat offer steeds, onder alle omstandigheden, even

gewillig aan weêrskanten worden gebragt? Zou het niet ligtelijk gebeuren, dat heden van de eene zijde, morgen van de andere eischen wierden gedaan, die bij de wederpartij minder goedwillig wierden opgenomen? Onze taal heeft een kernachtig spreekwoord, dat zich hier van zelf aan ons opdringt: ‘compagnieschappen worden in den naam des Heeren gesloten, maar in den naam des duivels ontbonden.’ Men wijst misschien op het Duitsche Zollverein, dat toch stand houdt en zelfs in de laatste jaren nog in kracht heeft gewonnen. Maar zou het, onder de eindelooze kleine twisten der kleine staten, die er leden van zijn, wel stand gehouden hebben zonder het overwegend en overheerschend gezag van Pruissen? - Voorts; er zou nog veel moeten gebeuren vóór de vereeniging tot stand kan komen. Wij hebben gelegenheid gehad in deze bladen ons nog eens te herinneren, hoe krachtig de geest van bescherming en voogdij der nijverheid bij onze Zuidelijke buren nog werkt. Bij ons heerscht een tegenovergesteld beginsel. Wij onzerzijds willen geen enkelen stap terugtreden op de baan der vrijheid; maar wel willen wij nog meer vooruit; is het denkbaar, dat België ons op dien weg zal willen inhalen? Wij voor ons zouden niet eene enkele der verkregene vrijheden aan de gemeenschap ten offer willen brengen, niet een enkelen post in ons tarief weder verhoogen, tot welken prijs ook: zou het voor België zelfs mogelijk zijn, eensklaps al zijne beperkingen te laten varen en onvoorwaardelijk ons tarief voor het zijne aan te nemen, om dan ten eerste met ons het werk ter hand te nemen, om dat gemeenschappelijk tarief nog meer te vereenvoudigen? - Daar ligt nog eene geheele eigenaardige moeijelijkheid in de eigene financiëele huishouding der beide staten. Wij hebben onze accijnsen, België de zijne, van de onze verschillende. Wat hiermede aan te vangen? Ze van weêrskanten geheel op te heffen? dat duldt de behoefte der schatkist niet, noch hier, noch in België. Ze te vermengen? Maar het ware onmogelijk, alleen reeds om de regelen der comptabiliteit. Maar tenzij óf het een òf het andere geschiede, is er geen eenvormig toltarief voor de twee staten mogelijk. - Ten slotte: de verdragen met vreemde mogendheden; wij hebben er nog verscheidene, België heeft er in nog grooteren getale, waarbij aan andere staten min of meer ruime gunsten zijn toegekend. Zullen die verdragen nu voortaan voor beide staten gelijkelijk van kracht moeten zijn? Doch dit is niet eens de gewigtigste vraag die zij op-

werpen. Zullen er niet onder die verdragen zijn, die de volkomene vrijheid van verkeer tusschen de beide staten met behoud van een gemeenschappelijk tarief tegenover derden onmogelijk maken, alleen door de bepaling, die zij bevatten: dat alle voordeelen aan eenen vreemden staat verleend, regtens ook aan de contraherende mogendheid ten goede zullen komen? Eén voorbeeld. Het gevolg der vereeniging zoude zijn, dat de Belgische fabriekanten volmaakt op gelijken voet met de Nederlandsche in onze O.I. Bezittingen werden toegelaten. Maar door de kracht der tractaten zou hiervan weder het gevolg zijn, dat ook de Britsche fabriekanten aldaar volkomene gelijkstelling zouden moeten erlangen. En nu, wij misgunnen noch den Belgen, noch den Britten dat voordeel, dat ten meesten voordeele van onze kolonie zou strekken; wij vragen alleen maar: zou dit wel overeenkomstig de bedoeling zijn van velen dergenen, die in België het plan der vereeniging voorstaan?

Doch genoeg. Daar is in onze oogen eene meer afdoende, krachtiger en duurzamer werkende union douanière denkbaar. Het is die, welke alle beschaafde volken zal omvatten, als zij eenmaal, wat vroeger of wat later, door het licht der wetenschap en door den drang der ervaring tot de erkenning gekomen zijn, dat zij allen één gemeenschappelijk belang hebben: overvloed van goede gaven, en allen ééne gemeenschappelijke behoefte: behoefte aan elkanders hulp. Maar die toekomst is nog zoo verre! zucht misschien een moedelooze. Het moge zijn, dat zij nog in het blaauw verschiet ligt; toch heeft Europa reuzenschreden in de laatste vijftien jaren gedaan, om haar nader te komen. En, wel moogt gij er zeker van zijn, nu het eens na eeuwen lang omdolen in den labyrinth der systemen, dien regten weg gevonden heeft en ingeslagen is, zal het met steeds versnellende vaart naar dat doel henen streven. Elk volgend jaar, dat komen zal, zal in zijn gedenkboek eene nieuwe, wijde schrede op die baan hebben aan te teekenen. - Of denkt gij misschien, dat Engeland weder terugkeeren, dat Nederland ooit zijnen voet weder omwenden zal? Of dat Frankrijk, nu het eindelijk ook op dien weg den voet gezet heeft, zal kunnen blijven staan?

Dat dan ook België uit eigen vrije beweging den eersten beslissenden stap wage. Of zou het den moed en de kracht daartoe missen zonder dat het door een verbond met ons worde medegevoerd? Welnu, zulk een verbond, wij kunnen het slui-

ten zonder dat het met kunstig opgestelde artikelen in schrift gebragt en met handteekeningen en zegels bekrachtigd worde. Wij kunnen het aangaan op vastere grondslagen dan op een stuk papier, dat morgen weder verscheurd kan worden: op de grondslagen van wederkeerige welwillendheid en van welbegrepen eigenbelang. Wij onzerzijds zijn bereid de laatste sporen van het stelsel van afsluiting uit te wisschen: met ongeduld zien wij uit naar de wederaanbieding van het nieuwe tarief, dat tegen den zin der openbare meening (het is duidelijk genoeg gebleken) door onze Eerste Kamer in een oogenblik van zwakheid teruggewezen is, en dat voorzeker heden reeds tot wet verheven ware, indien niet gebeurtenissen, die het niet noodig is hier op te halen, den regelmatigen gang onzer huishouding op nieuw verstoord hadden. Wij dringen al luider en luider aan op de vervulling der belofte, dat de weldaad der handelsvrijheid ook aan onze overzeesche bezittingen ten goede kome. Ziedaar de termen, waarop het verbond onzerzijds wordt aangeboden. Laat België ze op gelijke wijze beantwoorden. En dan de handen ineengeslagen. België heeft behoefte aan ruimeren afzet zijner fabriekwaren; wij hebben nog ruimte te veel in onze schepen, die dagelijks naar alle deelen der aarde onder zeil gaan, en onze reeders zullen bereid zijn, ze met Belgische, niet minder dan met Duitsche of Fransche of Engelsche of Nederlandsche artikelen te beladen. - Dit is immers ook het hoofddoel met het aanbevolen tolverbond?

Binnen weinige dagen zal België een volksfeest vieren van groote beteekenis, wanneer het den jaardag der verheffing van zijnen koning gedenkt; en de indruk, dien deze plegtigheid, waaraan de omstandigheden des tijds zooveel gewigt bijzetten, binnen en buiten 'slands zal gemaakt hebben, zal bekend zijn, voordat nog deze bladzijden gelezen kunnen worden. In waarheid, België heeft reden dien dag feestelijk te gedenken. Als zelfstandige staat heeft het eene eervolle plaats in de rij der Europesche staten ingenomen; het vorstenhuis, dat het zich gekozen heeft, is die keuze waardig gebleken; zijn koning heeft de liefde zijner onderdanen gewonnen, en heeft meer dan eens in moeijelijke tijden kunnen toonen met hoeveel doorzigt en beleid, maar ook met hoeveel zelfopoffering hij voor de be-

langen van den staat weet te zorgen en te waken. Onder zijne regering heeft het volk voorspoed en welvaart gesmaakt, heeft het rust en kalmte genoten te midden van velerlei gevaar, dat van buiten, soms ook van binnen dreigde; het algemeen belang is den volke dierbaar geworden, en krachtig, soms al te krachtig, maar altijd vrij heeft het volk kunnen uitspreken wat het ten oirbaar des vaderlands achtte. Dat het eene geleheid aangrijpt om in deze dagen luide ten aanhoore der geheele wereld te verkondigen, dat het zijn geluk kent en waardeert, dat is schoon. Het zal tevens verklaren, dat het geene verandering in dezen toestand wenscht noch heeft te wenschen. Wat verandering zou het ook kunnen verlangen? Het bezit het hoogste wat een volk van zijne overheid vergen kan: ordelijke vrijheid.

In het ijverige handhaven dezer vrijheid zal België het zekerste middel vinden, om zijn volksbestaan tegen elke aanvechting, tegen elk geweld des noods te waarborgen. Zij is het vaste cement, dat de belangen van alle burgers onverbrekelijk zamenhecht; zij zal de leus zijn, met welke allen in de ure des gevaars met en voor elkander pal zullen staan, omdat zij weten, dat, wat er ook voor dezen of genen bij eene verandering te winnen mogt zijn, voor allen de vrijheid verloren zou gaan te gelijk met het volksbestaan.

Dat woord *vrijheid* heeft ruimen zin. Het beteekent velerlei: burgerlijke vrijheid en vrijheid in het openbare staatsleven; godsdienstvrijheid en vrijheid van geweten; vrijheid van denken en spreken; vrijheid van onderwijs en leering; vrijheid van doen en wandel.

Maar nog ééne vrijheid mist België: eene, die het zonder er zich van bewust te zijn, nastreeft in dat ijdele pogen en zoeken, waar wij in deze bladzijden de aandacht op trachtten te vestigen: de vrijheid van den arbeid. Op dit veld voelt het zich nog zoo beklemd door allerlei hinderpalen en staketsels, en daarom tast het zoo vol zorg rond, waar het een' uitweg vinden zal. Hier beschermingen zonder tal, zoo op elkaar gehoopt, dat de eene weder de andere verdrukt; dat de handel zucht onder de bescherming ten voordeele der fabrieken en de fabrieknijverheid verlamd wordt onder de beschermingen des handels; daar reglementen en voorschriften, die den een beletten te arbeiden zoo als hij wil, den ander beletten te arbeiden waar hij wil, getuigen de processen nog onlangs tegen werklieden

aangelegd, die voornemens waren het land te verlaten om elders hunnen arbeid uit te oefenen; daar weer de kunstige onderscheidingen der tractaten, die den bloei van groote takken van nijverheid afhankelijk maken van de gunst of ongunst van vreemde heerschers; elders eindelijk de ergelijkste monopoliën, zoo als dat van de eigenaren van groote steenkolen-mijnen, die zoo zeer hunnen medeburgers de wet weten te stellen, dat zij te Luik en te Brussel de steenkolen op hoogeren prijs houden, dan zij die te Rotterdam of te Rouen verkoopen.

Nog slechts deze vrijheid heeft België te veroveren om ook met volle regt op zich toepasselijk te kunnen maken, wat onlangs in een Fransch Tijdschrift met welsprekende woorden van ons gelukkig Nederland gezegd werd[1]: ‘La Hollande est une des nations de l'Europe qui ont le plus de droits à notre intérêt et à nos sympathies..... De nos jours elle réclame particulièrement l'attention de ceux qui, persuadés que toutes les libertés se tiennent par les liens d'une étroite solidarité, aiment à les voir pratiquées simultanément sur les différens domaines entre lesquels se partage la vie d'un peuple. En effet, il serait difficile d'indiquer un pays où la théorie de toutes les libertés soit plus complétement admise et plus largement appliquée: liberté civile, liberté religieuse, liberté de presse, de tribune, de réunion, de commerce, la Hollande peut se glorifier de les posséder toutes.’

Zeist, 18 Julij 1860.

S. VISSERING.

1 Revue des deux Mondes, 15 Juin 1860, pag. 930.

Beschouwingen over onze Indische krijgsgeschiedenis.

Fastes militaires des Indes-Orientales Neerlandaises, par A.J.A. Gerlach, capitaine d'artillerie au service de S.M. le roi des Pays-Bas. Avec portraits et planches.

III.

Toen de omwenteling van November 1813 aan ons vaderland zijne onafhankelijkheid had hergeven, ontving het van Engeland zijne verlorene buitenlandsche bezittingen terug, - op enkele na, zoo als Ceylon en de Kaap, die aan het Britsche rijk verbleven. Het weer in bezit nemen van onze Oost-Indische koloniën ving aan in 1816, en ging gepaard met eigenaardige moeijelijkheden; die koloniën toch kregen wij terug in een toestand van wanorde en uitputting, het natuurlijk gevolg van de mindere zorg daaraan ten koste gelegd door hen, die meenden ze slechts kortstondig te zullen bezitten. Zelfs had Java, volgens de eerste aan lord Minto gegevene voorschriften, dadelijk na de verovering weêr ontruimd moeten zijn. De teruggave had ook schoorvoetend en wederstrevend plaats, door de tegenwerking van ons vijandiggezinde Britsche bewindhebbers, wier vaderlandsliefde het met leede oogen aanzag, dat de Sundaeilanden, en vooral het rijke Java, weêr verloren gingen voor Engeland. Eindelijk, het ondergaan van onze heerschappij over Indië had de inlandsche volkeren, getuigen van onze nederlaag en van de zegepraal onzer vijanden, den eerbied en het ontzag

voor onze wapenen doen verliezen, en hen aangespoord om zich aan het Europesche gezag te onttrekken, of ten minste om inbreuk te maken op de vroeger gesloten verdragen en overeenkomsten.

Het natuurlijk gevolg van dien toestand van zaken was, dat reeds in de eerste jaren na het weder inbezitnemen van Indië door ons, aldaar opstand en oorlog uitbraken, en al de bekwaamheid van een uitstekend landvoogd - de Gouverneur generaal van der Capellen - gevorderd werd, om onze nieuwe Indische heerschappij op hechte grondslagen te vestigen. Later traden wij als veroveraars op - vooral op Sumatra; vandaar nieuwe oorlogen en krijgsverrigtingen, die zich zonder tusschenpoos opvolgen; de geschiedenis van de laatste veertig jaren onzer Indische heerschappij bevat eene aaneenschakeling van oorlogsfeiten - niet alle overwinningen - maar toch over het geheel zóó roemrijk, als maar schaars in de jaarboeken van andere volkeren voorkomen.

Het allereerst heeft de opstand van de Molukken plaats en de nederlaag, die wij bij Saparoea leden (22 Mei 1817), - eene nederlaag, die hoofdzakelijk het gevolg was van onvoorzigtigheid of verkeerd beleid, en die het leven kostte aan den Nederlandschen bevelhebber, den majoor Beetjes, aan 11 officieren en 350 onderofficieren en soldaten. Slechts zeer weinigen van hen, die bij Saparoea geland waren, ontkwamen aan die geduchte krijgsramp; onder die weinigen nocmt de geschiedenis twee onverschrokken schepelingen, den matroos Vink en den adelborst 't Hooft, die later tot den rang van vlootvoogd opklom. - Eene sterkere magt, ter bestrijding van dien Molukschen opstand afgezonden, maakt in November 1817 daaraan een einde, na menigen strijd, die van de dapperheid der Nederlanders doet blijken.

Palembang, op Sumatra's oostkust, was in November 1811 getuige geweest van een vreeselijk moordtooneel. Gehoor gevende aan den raad van Raffles, den rusteloozen en voor niets terugdeinzenden vijand der Nederlanders, had de sultan van Palembang het fort, dat wij daar hadden, overvallen, en den resident Woortman, met een zeventigtal der zijnen, op de meest verraderlijke wijze laten vermoorden; - die moord der Nederlanders werpt een vlek op den naam van Raffles, die te vergeefs zijne zedelijke medepligtigheid aan dien gruwel heeft wil-

len verbergen achter de dubbelzinnigheid der door hem tegen den sultan van Palembang gebezigde woorden. Palembang, door de Britten in bezit genomen, werd later aan ons teruggegeven en van eene Nederlandsche bezetting voorzien; maar Mahmoed Bader Eddin - de verdreven sultan en de moordenaar van 1811 - had in de binnenlanden van Palembang een sterken aanhang vereenigd, drong daarmede onverwachts tot zijne vroegere hoofdstad door, en noodzaakte de Nederlanders, na nadeelige gevechten, haar te ontruimen (15 Junij 1819). Eene te zwakke krijgsmagt, van Batavia afgezonden om den vijandelijken vorst tot onderwerping te brengen, slaagde niet; de rivier van Palembang opzeilende, drong die krijgsmagt, na verschillende gevechten, tot het eiland Gombora door, maar ontmoette daar zulk eenen geduchten tegenstand en leed zoo groote verliezen, dat zij gedwongen was de rivier weêr af te zakken en van de onderneming af te zien (October 1819).

Die nederlaag verzwakte bij de Indische volkeren den eerbied voor onze wapenmagt en gaf op Banka aanleiding tot eenen opstand, die door het krijgsbeleid van den kolonel Keer werd bedwongen. Voor de handhaving van ons gezag in Indië was het noodig om die nederlaag van Palembang op schitterende wijze te herstellen; het was noodig daartoe af te zien van dat ongelukkige stelsel om de oorlogen met te geringe krachten aan te vangen, maar integendeel eene zee- en landmagt te vereenigen, sterk genoeg om de overwinning waarschijnlijk te maken. Het geheele jaar 1820 verloopt dan ook met krijgstoerustingen; en eerst in Mei 1821 verlaat eene sterke oorlogsvloot Java, de transportschepen begeleidende, die de landingstroepen overbrengen. De oorlogsvloot, die, wanneer men de kleine inlandsche vaartuigen ook medetelt, tot een getal van 118 bodems klimt, is bewapend met 414 stukken geschut en bemand met 2600 schepelingen, waaronder 1200 Europeanen. De ingescheepte landmagt is 1700 man sterk, waaronder slechts een honderdtal inlanders. Bevelhebber van die land- en zeemagt is de generaal de Kock, een man, die zich een uitstekenden naam heeft verworven in de jaarboeken van onzen Indischen wapenroem, en die van tijdgenoot en nakomeling eene welverdiende hulde heeft ontvangen.

Maar de nog gebrekkige hulpmiddelen van onze zoo pas herstelde Indische heerschappij hadden een aanmerkelijk tijdsverloop gekost om de magt bijeen te brengen, die Palembang moest

onderwerpen; en de sultan van dat rijk had hiervan gebruik gemaakt, om zich tot eene geduchte verdediging voor te bereiden; meer dan waarschijnlijk is het, dat aan die verdediging de raadgeving, zoo niet de dadelijke hulp, der Engelsche bewindhebbers op krachtige wijze heeft deelgenomen. Daar, waar het eiland Gombora door twee armen van de Moesie, de rivier van Palembang, wordt ingesloten, en een regter zijrivier, de Pladjoe, zich in de Moesie werpt, was de voornaamste kracht der verdediging vereenigd. Gombora was voorzien van hechte en sterk gewapende batterijen; evenzoo de regteroever van de Moesie, van het punt beginnende waar de Pladjoe zich in dien stroom werpt; ook op de Moesie zelve had men drijvende batterijen; in alles waren hier niet minder dan 126 vuurmonden vereenigd. Een sterk staketsel, vlak beneden die batterijen, sloot de Moesie in hare geheele breedte af; de Pladjoe was van eene gelijke afsluiting voorzien. Een aantal groote vlotten waren vereenigd, gereed om, in brand gestoken, de Moesie af te zakken en mede te werken tot de vernieling van de Nederlandsche scheepsmagt, wanneer zij dien stroom opzeilde. En toch, hoe geducht de hindernissen ook mogten zijn, die men te gemoet ging, was het opzeilen van dien stroom en het regtstreeks aanvallen van 's vijands batterijen op Gombora en bij de Pladjoe het eenige middel om tot Palembang door te dringen: de bijna onbegaanbare landstreek maakte het onmogelijk om op een ander punt van de rivier de troepen te ontschepen en zoodoende, door eene omtrekkende beweging, in den rug te komen van 's vijands sterke verschansingen. Was eenmaal die slagboom bij Gombora en de Pladjoe voor de dapperheid der aanvallers bezweken, dan konden deze, de rivier tot Palembang opzeilende, daar nog een sterken tegenstand ontmoeten, daar de zware muren van den kraton des sultan's met niet minder dan 74 kanonnen bewapend waren. De verdedigers, zeker in orde en krijgsoefening niet te vergelijken met Europesche soldaten, waren evenwel niet gering te achten; zij waren talrijk, krijgshaftig en vol geestdrift en zelfvertrouwen door de zege, vroeger op de Nederlanders behaald. In één woord, neemt men de verhouding der sterkte in aanmerking, dan zou de Kock bij den aanval op de rivier van Palembang niet minder hinderpalen en gevaren ontmoeten dan de Ruyter, toen hij de Theems opvoer, om te Chattam Engeland's oorlogschepen te verbranden.

Om vermoeijende uitvoerigheid te vermijden, vermelden wij

hier slechts zeer verkort den gang van zaken bij dien strijd van Palembang, die mogelijk over het lot van onze Indische heerschappij heeft beslist; heeft de luisterrijke zege, toen door ons behaald, gediend om die heerschappij kracht en duurzaamheid te geven, waarschijnlijk is het, dat eene nederlaag de noodlottigste gevolgen gehad zou hebben en geheel Indië tegen ons zou hebben doen opstaan. - Niet enkel den vijand had men toen te bestrijden: die geduchte geesel van het Oosten, die zich soms ook over Europa heeft doen gevoelen, de cholera, teisterde de krijgsmagt van de Kock en sleepte menig slagtoffer ten grave.

Toch doet dit den aanval niet vertragen. De rivier wordt opgezeild, en den 12^{den} en 13^{den} Junij verschijnt de Nederlandsche vloot voor de verschansingen van Gombora; 's vijands pogingen, om met zijne brandende vlotten die vloot te vernielen, worden verijdeld, vooral door de waakzaamheid der onversaagde schepelingen van het fregat Van der Werf, aangevoerd door Lewe van Aduard, die later op de Schelde den heldendood stierf, en door Koopman, wiens naam op eene zoo roemrijke wijze verbonden is met de krijgsgebeurtenissen van 1830-1832 bij Antwerpen. Eene landing, den 16^{den} Junij door den kolonel Bisschof met 800 man verrigt, met het doel om langs den linkeroever van de Pladjoe voort te rukken, 's vijands stelling nabij die rivier te verkennen en, zoo mogelijk, in den rug van die stelling te komen, mislukt en wordt opgegeven. Even zoo mislukt een algemeene aanval, den 20sten Junij op 's vijands stellingen verrigt: wel wordt het paalwerk doorgebroken, waarmede de rivier was afgesloten; wel dringen onze oorlogsschepen door en openen stoutmoedig op korten afstand hun vuur op de batterijen van Gombora; maar het geschut des vijands brengt aan de onzen te groote verliezen toe, en nadat meer dan 140 man der Nederlandsche krijgsmagt gesneuveld zijn of gewond, doet de Kock den aanval staken.

Den 24sten Junij wordt die aanval hervat en met eene volkomene overwinning bekroond, te danken aan de schitterende dapperheid van onze zee- en landmagt. Onder de officieren, die hier streden, muntte vooral uit de toenmalige kapitein Gey van Pittius, een man, die door niemand ooit is overtroffen geworden in moed, en die in tal van oorlogen en gevechten zich heeft gekenmerkt door krijgsdaden, zóó aan het vermetele grenzende, dat zij meer doen denken aan een Paladijn van Charlemagne

dan aan een Hollander van de negentiende eeuw; - hij was het, die te Quatre Bras, een onzer batterijen door de fransche ruiterij genomen ziende, een handvol zijner rijdende artilleristen verzamelde, met de sabel in de vuist op den vijand losstormde, dezen verdreef en de batterij hernam. Onder de gloeijende zon van het Oosten heeft Gey zich, evenzeer als in Europa, gekenmerkt door buitengewone wapenfeiten. Bij dien strijd van den 24sten Junij 1821, nadat de vloot met het krieken van den dageraad de vijandelijke batterijen was genaderd en daarop haar vuur had geopend, bevond Gey zich onder de aanvoerders der eerste troepen, die om 6 uur 's ochtends aan land werden gezet om Gombora te bestormen. Die bestorming wordt met ongelijkbare onstuimigheid verrigt; Bisschof, Riesz, Elout en andere bevelhebbers, wier namen onafscheidbaar zijn van onzen krijgsroem, snellen, aan het hoofd hunner brave soldaten, naar de vijandelijke batterijen; Gey is hun allen vooruit en met hem van Geen, toen nog een zeer jong officier, maar die hier en elders overtuigende bewijzen heeft gegeven, dat hij een waardige zoon zijns vaders was. Er heeft eene hevige worsteling in de batterijen plaats, die eindigt met de geheele verovering door de Nederlanders. Van den Ende valt daarop met zijne kanonneerbooten de vlottende batterijen aan, die de vijand op den stroom heeft, en verbrandt of vernielt die; met zijn leven bekoopt de dappere zeeman die zege, die voor een gedeelte ook daaraan te danken was, dat Gey het geschut van het pas veroverde Gombora op de drijvende batterijen rigtte en daardoor de taak der kanonneerbooten minder moeijelijk maakte.

De verovering van Gombora is maar de eene helft van de taak; de andere helft is de verovering van de batterijen bij de Pladjoe. Daartoe moet eerst de breede Moesie worden overgestoken onder het vuur des vijands, en reeds naderen de groote oorlogsvaartuigen en de kanonneerbooten, om, door de werking van hun geschut, dat des vijands tot zwijgen te brengen, alvorens het oversteken der rivier en het bestormen der vijandelijke werken te ondernemen. Maar Gey, door zijn ongeduld aangespoord, kan dat oogenblik niet afwachten; met een vijftigtal zijner kanonniers werpt hij zich in eene groote sleep, steekt van Gombora af en doet regtstreeks aanhouden op de batterijen van de Pladjoe. Ook hier wordt de spreuk bevestigd, dat de fortuin den stoute begunstigt; de wapenbroeders van Gey, ontzet over zijne vermetelheid, oogen hem van Gombora deelne-

mend na; zij zien de sloep, omhuld door den kruiddamp, die de rivier overdekt, ongedeerd blijven van 's vijands vuur en den anderen oever bereiken; zij zien de bemanning ontschepen, dadelijk op een van 's vijands batterijen stormen en die in een oogenblik vermeesteren. Men aarzelt nu niet langer om dat voorbeeld te volgen; van alle zijden doorklieven de sloepen den stroom en brengen de soldaten van Bisschof van Gombora naar den anderen oever over. De geheele verovering van de batterijen bij de Pladjoe voltooit de zege der Nederlanders, die weinig meer aan verliezen kost dan de tegenspoed, vier dagen vroeger geleden.

Die zege baant den weg naar Palembang; en den 27sten Junij verschijnt de Nederlandsche vloot voor het sterke paleis des sultans, dat met zijne talrijke artillerie nog lang den aanvaller had kunnen ophouden, nog veel dapperen had kunnen doen vallen. Maar Mahmoed Bader Eddin is ontzet door de grootte der geleden nederlaag, en geeft de worsteling op; hij onderwerpt zich, wordt afgezet en naar Ternate verbannen; zijn leven blijft gespaard, hoezeer de moord, tien jaren vroeger gepleegd, zijne doodstraf ten volle gewettigd zou hebben.

Menschelijkheid is, over het algemeen, het kenmerk van onze Indische heerschappij in den nieuweren tijd. Zeker, men moet zich daarvan geen *overdreven* voorstellingen maken; in den oorlog, in de hitte van den strijd, betoonen onze soldaten weinig genade jegens hun' overwonnen vijand, zij plegen soms wreedheden; - is dat zoo te verwonderen, is dat zoo te veroordeelen, wanneer men het oog vestigt op die verraderlijke aanslagen en die afschuwelijke onmenschelijkheden, waaraan zij zelve ten doel staan? Maar, is bij een oorlog de soldaat soms wreed, de bevelhebber is het niet, de regering is het niet; integendeel, eene hooge mate van menschelijkheid kenmerkt onze handelingen jegens den overwonnen en ten onder gebragten vijand; en vaak is het leven gespaard gebleven zelfs van die tegenstanders, die door de meest verraderlijke handelingen onze Indische heerschappij hebben willen omverwerpen, of die door meêdoogenlooze wreedheden zoovele onzer huisgezinnen in rouw hadden gedompeld. Vergelijkt men onze handelingen in den Indischen archipel bij de wreedheden, door de Britten in Hindostan, of door de Franschen in Algerië gepleegd, dan wordt er nog geen blinde vaderlandsliefde toe vereischt, om aan het Nederland van onze dagen eene regtmatige, eene welverdiende

hulde toe te zwaaijen. Het blijve lang op dat spoor voortgaan, en luistere nooit naar de stem dier gewetenlooze drogredenaars, die, wreedheid met kracht verwarrende, er ons toe zouden willen brengen, om in het Oosten de wetten der menschelijkheid te vertrappen, evenzeer als dit die ellendige despoten deden, in wier plaats wij als heerschers zijn opgetreden!

De overwinning bij Palembang heeft aan Nederland de opperheerschappij over dit gedeelte van Sumatra gegeven, maar de uitbreiding van ons gebied naar het binnenland heeft daar voortdurend groote moeijelijkheden ontmoet; herhaalde opstanden en oorlogen zijn daardoor ontstaan, waarvan het einde nog moeijelijk is te voorzien. In Gerlach's werk worden ook de krijgsverrigtingen van de latere jaren, in dit gedeelte van Indië, beschreven, krijgsverrigtingen, die de troepen, welke ze volbragt hebben, in hooge achting moeten doen houden, wanneer men let op de groote bezwaren, welke die troepen daarbij ondervonden, zoowel in den onrustigen en vijandigen geest der bevolking van Sumatra's oostkust, als in eene bijna ontoegankelijke landstreek, waar de talrijke stroomen nog niet voorzien zijn van bruggen, en de bosschen en het gebergte nog wachten op den aanleg van wegen door 's menschen hand. - Vooral heeft hier de Brauw - de overwinnaar van Djagaraga - zijn krijgsbeleid doen schitteren, toen hij, met een handvol soldaten, in het dorp Goenong Maraksa verraderlijk overvallen door een talrijken vijand, dien aanval met mannenmoed afsloeg en eene dreigende nederlaag in eene volkomene overwinning verkeerde (29 Junij 1851). Zijn voorbeeld bewijst alweêr, hoe, bij onze Indische oorlogen, alles afhangt van de aanvoerder: bij een minder koen en koelbloedig bevelhebber was te Goenong Maraksa de geheele Nederlandsche krijgsmagt, die daar streed, te niet gegaan.

De westkust van Sumatra is, meer dan ieder ander gedeelte van Indië, in deze eeuw het tooneel geweest van hevige en langdurige oorlogen, die het bloed van een aantal onzer dapperen hebben doen vergieten, waarbij onze overwinningen vaak afgewisseld zijn door nederlagen, maar waarbij toch ook, in voorspoed zoowel als in tegenspoed, de dapperheid en krijgsdeugd der Nederlanders op heerlijke wijze hebben uitgeblonken. Op Sumatra's westkust zijn, in onze dagen, daden volbragt, die ten volle verdienen vereeuwigd te worden in de

geschiedrollen onzes vaderlands. Een kundig en verdienstelijk officier van het Indische leger, de luitenant-kolonel Lange, heeft die oorlogen van 1819-1845 op Sumatra's westkust op uitvoerige en duidelijke wijze beschreven (‘Het Nederlandsch Oost-Indisch leger ter westkust van Sumatra’), en, zoover de ruimte van dit tijdschrift toelaat, zullen wij uit Lange's werk enkele tafereelen uit die oorlogen overnemen, enkele namen noemen, die wel verdienen dat het vaderland ze in dankbare vereering houdt.

In het begin dezer eeuw was op Sumatra de sekte der Padries ontstaan, geestverwanten der Wahabieten, en even als deze er naar strevende om meer godsdienstijver en strengere zedelijkheid bij de Mahomedanen in te voeren. Drie bedevaartgangers van Sumatra waren in 1803 te Mekka aangekomen, juist toen die stad in het bezit was van de Wahabieten; zij namen de denkwijze en leerstellingen dier geestdrijvende sekte over, en voerden die op Sumatra in. Het zedebederf, dat zij in hun vaderland opmerkten, ontroerde en schokte hun gemoed: zij vonden de Maleijers verslaafd aan dobbelspel en hanengevechten, aan het gebruik van tabak, amfioen en bedwelmende dranken; noch personen, noch eigendommen werden geëerbiedigd; roof en moord waren gewone zaken geworden. De drie bedevaartgangers traden als hervormers op; met strengheid en met vurige overtuiging bestreden zij het zedebederf, en poogden Mahomed's leer in hare oorspronkelijke zuiverheid te herstellen. Zij vonden aanhangers, - vooral door de meêdoogenlooze strengheid waarmede zij bestreden wat hun kwaad dacht te zijn. Zie hier, volgens Lange, op welke wijze een van de hoofden der Padries, de priester Toewankoe Nan Rintjeh, bij een groot feest, de vergaderde volksmenigte toesprak:

.....‘Omringd door een grooten priesterstoet, in dezelfde kleeding als hij uitgedost, zat hij te midden van de vergadering. Hoewel mager en van eene onaanzienlijke gestalte, verwekte zijn voorkomen nogtans oplettendheid door het buitengewone vuur dat in zijne oogen glinsterde en hetwelk de buitengewone geestkracht verraadde, waarmede hij was begaafd. De lange priesterlijke kleeding bedekte zijn ligchaam geheel, terwijl zijn hoofd met een zwarten tulband was omwonden. Na het feestmaal sprak hij de dischgenooten aan met die kracht en dien nadruk, welke de kenteekenen zijn van innerlijke overtuiging. Hij ontvouwde hun de voorschriften van den profeet,

welke bestaan uit vier leerstellingen, te weten: *geloof, besnijdenis, onthouding* en *de kennis van God*, en dat bidden de steun is van de godsdienst. Hij wees hen op de verguizing, welke der godsdienst bij het meerendeel der bevolking te beurt viel, in weêrwil der pogingen door hem en zijne medepriesters zoo herhaaldelijk aangewend om het volk tot betere gezindheid en de getrouwe naleving der wetten van hunne godsdienst aan te sporen. Vervolgens gaf hij te kennen, dat hij besloten was de naauwgezette opvolging van de voorschriften der godsdienst te vorderen, zonder de minste afwijking te gedoogen. Hij gelastte de reinigingen des ligchaams en de gebeden, volgens die voorschriften, vijf malen daags te doen plaats hebben; verbood het gebruik van opium, tabak, betel en sterke dranken, het afslijpen van de tanden, zoo mede de hanengevechten en alle dobbelspelen. Hij verlangde dat de mannen den baard om den kin en witte kleederen zouden dragen, het hoofd kaal geschoren en met een tulband gedekt, welk tooisel tevens zou strekken als teeken van toetreding tot de nieuwe leer. De vrouwen zouden, ten blijke daarvan, hare aangezigten bedekken. Voorts bepaalde hij, dat, ter vermijding van ergernis en ter bevordering van de openbare eerbaarheid, geen der beide geslachten immer naakt zoude mogen baden, terwijl de vrouwen niet te veel opwaarts, of naar hare voeten zouden zien, maar eene zedige houding aannemen. ‘En wie uwer’, zoo eindigde hij, ‘zich aan overtreding dezer wetten schuldig maakt, onderga de straf des doods, en zijne bezittingen worden verbeurd verklaard, want aldus is de wil des Profeets’ (Lange, 1ste deel, bl. 9-10).

De ijveraar bewees door daden, dat wat hij sprak geen ijdele woorden waren: eene zuster zijner moeder, die zich schuldig maakte aan eene overtreding der wetten, doorstak hij met eigen hand en liet haar lijk, onbegraven, ten prooi der wilde dieren. De menschelijkheid gruwt van zulke handelingen, even als zij gruwt van Brutus, die zijne eigene zonen ter dood veroordeelt, of van zoo menige wreedheid, die in de gewijde bladeren, in de geschiedenis van God's uitverkoren volk, voorkomt; maar ontegenzeggelijk is het, dat zulke onmenschelijkheden krachtig medewerken tot de uitbreiding en versterking eener nieuwe leer, omdat zij de uitdrukking zijn van eene overtuiging en van een ontembaren ijver, die voor niets terugdeinzen, zelfs niet voor de misdaad. Zoo ging het ook op

Sumatra: de Padries, hunne leerstellingen met onbezweken kracht voorstaande, en noch geweld, noch trouwloosheid ontziende om hun doel te bereiken, hadden weldra eene geduchte magt verkregen in het binnenland van Sumatra, en breidden die magt al meer en meer uit naar de westkust van dat eiland.

Toch waren er, vooral onder de hoogere standen, bij de Maleijers, die zich ongaarne onder het juk der dweepzieke Padries kromden, en met leede oogen zich in hunne vermaken zagen beperken, of van hunne waardigheden en bezittingen berooven; deze riepen de hulp in van de Nederlanders, te Padang gevestigd; en leden van het vorstelijke huis van Menang-Kabau gingen zelfs zóó ver, dat zij alle landen, die vroeger tot het Menang-Kabausche rijk hadden behoord, aan de Nederlandsche regering afstonden. Het wettige en geldige van zulk een afstand is, denkelijk, wel aan eenigen twijfel onderhevig, zoo als dit, trouwens, meestal het geval is met de overeenkomsten door de Europeërs met Indische regenten gesloten. Maar de Nederlandsche regering, dien afstand aannemende, rekende zich verpligt hare nieuwe onderdanen te beschermen tegen de overweldiging en onderdrukking door de Padries uitgeoefend, en reeds in 1821 gaf dit aanleiding tot de eerste botsingen tusschen die geestdrijvers en onze krijgsmagt. Geheel op het einde van dat jaar kwam, als bevelhebber op Sumatra's westkust, de man, die bestemd was om den grondslag te leggen tot onze veroveringen in dit gedeelte van Indië.

De luitenant-kolonel Raaff, den 1sten December 1794 te 's Hertogenbosch geboren, was dus nog jong, nog in de volle kracht van den mannelijken leeftijd, toen hij als bevelhebber over Sumatra's westkust optrad. Raaff had op de scholen te Hondsholredijk en St. Cyr de krijgswetenschap beoefend, en met Napoleon's legers de veldtogten van 1812 en 1813 bijgewoond; een gunstige aanleg was op de gelukkigste wijze ontwikkeld door eene goede militaire opvoeding. De tijdgenooten van dien man zijn eenstemmig in hun oordeel over hem; zij schilderen hem af als de type van een goed bevelhebber: een man van kunde, van beschaving, van een edel karakter, van veel bekwaamheid; een man, die vol eerzucht was, vol leven, vol voortvarendheid en een persoonlijken moed bezat, die nooit voor gevaren terugdeinsde, hoe groot die ook mogten zijn. Wat Raaff op Sumatra verrigt heeft, grenst aan het wonderda-

dige; het herinnert aan de fabelen van den riddertijd, aan de avontuurlijke verovering van Mexico door Cortez, of aan wat de Engelschman Clive in Hindostan heeft gedaan. Waarom zoeken wij het grootsche, het heldhaftige, altijd bij vreemden, of bij vroegere eeuwen? - Bij ons eigen volk en in de eeuw waarin wij leven, vinden wij het genoeg.

De legermagt, waarmede Raaff zijne veroveringen begon, bestond uit 304 Europeanen, 50 Bengalezen en 140 inlanders, in alles nog geen 500 man! Wel sloten zich dikwijls duizende Maleijers bij die Nederlandsche krijgsmagt aan; maar op die hulptroepen viel zeer weinig te rekenen; zij waren meer heet op plunderen dan op strijden; bij den minsten tegenspoed verdwenen zij van de strijdplaats; zij maakten geene wezenlijke magt uit, maar een vertoon van magt. Erger nog: die zoogenaamde hulpbenden stonden vaak in verstandhouding met den vijand. Bij een togt naar Lintau, in Maart 1822, biedt zich een Maleisch opperhoofd, Toewankoe Nan Gilé, den Nederlanders als gids aan, en geleidt deze, opzettelijk, op moeijelijke en gevaarlijke wegen en naar het sterkste gedeelte der vijandelijke stelling; Raaff laat den verrader neêrschieten, toen hij bemerkt dat deze, te midden van het gevecht, met zijn kleed teekens geeft aan de vijandige Padries. Bij een ander gevecht laden de Maleische hulptroepen, die met den vijand heulen, hunne geweren alleen met los kruid. In één woord, het voorname, bijna het eenige voordeel dat zulke hulptroepen opleverden, was, dat men, door ze *bij* zich te hebben, voor het oogenblik gewaarborgd was, dat men ze niet *tegenover* zich had.

Het is onmogelijk hier die lange aaneenschakeling van gevechten en veldslagen te beschrijven, die Raaff aan onze vijanden leverde. Een van de opmerkelijkste is de strijd bij Goerong, op den 1sten, 2^{den} en 4^{den} Maart 1822. Hier werd de Hollandsche bevelhebber aangevallen door eene magt van 20 à 25,000 Padries, terwijl hij zelf maar een 200 man geregelde troepen aanvoerde, zoo Europeanen als inlanders, en daarbij als artillerie 1 zesponder en 1 houwitzer had. Wel stonden Raaff 13,000 Maleijers ter zijde, maar men wist vooruit, dat men volstrekt niet kon rekenen op hun' moed, misschien niet eens op hunne trouw; alleen op de 200 man geregelde troepen kon men staat maken, om de overtalrijke scharen der krijgshaftige Padries het hoofd te bieden. De verbeelding deinst

terug voor het gevaar om, in een vreemd land, ver verwijderd van alle hulp, met eene zóó kleine afdeeling den kamp te wagen tegen een zóó sterken vijand; en dat gevaar maakt het zeer natuurlijk, dat twee onderbevelhebbers van Raaff, de kapiteins Laemlin en Goffinet - officieren van beproefde dapperheid - hun' aanvoerder den raad gaven van terug te trekken. Raaff verwierp dien raad, bleef den aanval zijner vijanden afwachten, en de overwinning bekroonde zijne stoutheid. - Bij eene andere gelegenheid (27 Junij 1822) strijdt de koene veldheer, bij Tandjong-Alam, tegen een heir van 30,000 Padies, terwijl hij zelf maar 160 Europeanen en 15 à 16,000 Maleijers aanvoert; de Nederlanders hebben, bij dit gevecht, hunne munitie nagenoeg verschoten; maar nu doet Raaff, met ongehoorde stoutmoedigheid, de geweren vellen en 's vijands verschansingen bestormen en nemen. Bij eene andere gelegenheid, door 's vijands overmagt gedwongen om terug te trekken, voert Raaff in persoon de 30 man sterke achterhoede aan, en, zelf een geweer in handen nemende, weet hij door zijn voorbeeld den moed zijner soldaten zoozeer op te winden, dat deze de vervolgende Padries doen afdeinzen en den terugtogt ongedeerd volbrengen.

Maar ook tegenspoed trof toen soms onze wapenen; - onder anderen bij den aanval op den Marapalm, dat hoog gebergte, dat bij onze oorlogen op Sumatra's westkust even vermaard is geworden als het Atlas-gebergte bij de oorlogen der fransche legers in Noord-Afrika. De bestorming van de verschanste liniën der Padries op den Marapalm werd afgeslagen (14 April 1823); en drie dagen later, op hunne beurt door den vijand aangetast, zijn de Nederlanders op het punt van hun geschut te verliezen, dat een oogenblik in handen des vijands valt; het wordt alleen herwonnen door de onvergelijkelijke dapperheid van Raaff en van twee zijner officieren - de luitenants van Geen en Kley - die met den degen in de vuist en slechts van een handvol soldaten vergezeld, zich te midden van den digten drom der Padries werpen. - Die tegenspoed lokte ongunstige en onbillijke beoordeelingen uit over het krijgsbeleid van Raaff, die naar Batavia ontboden werd, om daar inlichtingen te geven aangaande zijne handelingen.

Dit is de schaduwzijde der betrekking van onze krijgsbevelhebbers in Indië: meer dan anderen staan zij bloot aan miskenning en verongelijking; bij den minsten tegenspoed, dien zij

bij hunne oorlogsverrigtingen ondervinden, wordt de schuld aan hen geweten, hun beleid verdacht, hun militaire naam aangerand door ligtvaardige beschuldigingen, hunne eer prijsgegeven aan gewetenloozen laster; en geen middel hebben zij om zich te verdedigen, of hunne boosaaridge vijanden te beschamen; want openbaarheid, of vrije drukpers, kent Indië niet. Onder de drogredenen, waarmede men soms de vrijheid der drukpers aanrandt, behoort ook deze: dat zij het middel kan zijn om hoon en verguizing op de edelste en verdienstelijkste mannen uit te storten; - dit is zoo, daartoe *kan* de pers het middel zijn; maar diezelfde vrije pers geeft aan den aangevallene het middel om zich te verdedigen, openlijk en ten aanzien van iedereen de beschuldigingen tegen hem ingebragt te niet te doen, en zijne aanranders van onwaarheid te overtuigen. Maar, hoe zal *hij* zich verdedigen, die niet openlijk tot zijne medeburgers mag spreken, wanneer zijne eer en goede naam worden aangevallen? - Want, dát vergete men niet, dat, ook *zonder* vrije drukpers, de laster een man van eer kan bereiken; de gevaarlijkste aanranding is niet die, welke openlijk plaats heeft, welke de drukpers te baat neemt; het is de aanranding die in het geheim werkt.

Raaff weet de regering te Batavia van het goede zijner handelingen en inzigten te overtuigen, en in December 1823 komt hij te Padang terug, bekleed met de waardigheid van Resident, en dus het burgerlijke met het militaire gezag vereenigende, eene vereeniging die in Indië altijd wenschelijk is, en zelfs noodzakelijk daar waar onze heerschappij nog pas is gevestigd en onophoudelijk bloot staat aan vijandige aanranding. De naam van Raaff, de vrees voor zijne dapperheid, zoowel als het geloof aan zijne goede trouw, werken gunstig op den geest der bevolking en doen verschillende gewesten, vroeger door de Padries overheerd, weêr onder onze heerschappij komen; - maar slechts kort oefent de nieuwe bewindhebber het gezag uit: hevige koortsen slepen, den 17^{den} April 1824, den held ten grave. Raaff heeft slechts kort geleefd, maar zich een onsterfelijken naam verworven.

Van 1824 tot 1831 heeft er weinig of geen uitbreiding plaats van onze veroveringen op Sumatra; gedeeltelijk was dit daaraan toe te schrijven, dat de oorlog tegen Dipo Negoro (1825-1830) ons toen dwong bijna al de Indische strijdkrachten op Java aan te wenden. Met het begin van 1831,

onder het bewind van den luitenant-kolonel Elout, gaan wij weêr aanvallenderwijze te werk, behalen voordeel op voordeel, vermeesteren zelfs dat Bondjol, dat later zoo vermaard is geworden, en hebben op het einde van 1832 de geheele westkust van Sumatra schijnbaar in onderwerping gebragt.

Slechts schijnbaar, echter; de fiere, dweepzieke Padrie torscht slechts met weêrzin het juk des vreemdelings; een opstand, eene soort van *Siciliaansche vesper*, wordt in stilte beraamd, barst in het begin van 1833 uit, doet een aantal der onzen vallen en den oorlog weêr op nieuw ontbranden. Die oorlog wordt jaren lang met hevigheid voortgezet, en heeft van onze zijde vooral ten doel het nemen van Bondjol, den hoofdzetel van 's vijands magt; eerst den 16^{den} Augustus 1837 bezwijkt die sterkte. Sinds die verovering schijnt onze magt op Sumatra's westkust op hechte grondslagen te rusten; de latere opstanden hebben haar niet kunnen schokken en dienden alleen om onze heerschappij verder uit te breiden. De door Raaff aangevangene verovering wordt door het krijgsbeleid van Michiels ten einde gebragt.

Wat tal van heldendaden en roemvolle oorlogsfeiten levert de geschiedenis van Sumatra's westkust op; hoeveel namen komen daarin voor, die, zonder grootspraak of overdrijving, in éénen adem mogen genoemd worden met de namen der dapperen, die, in de zeventiende eeuw, de Portugesche heerschappij in de Oostersche zeeën durfden aanranden! Hier, een kleine post te Ajer-Bangies door den flankeur Bernard, na het sneuvelen des bevelhebbers, met een twintigtal soldaten vier dagen lang (Januarij 1831) verdedigd tegen 3000 Padries, en ontzet, toen de aanvallers reeds een honderdtal der hunnen hadden verloren, maar ook van de verdedigers twee derden waren gedood of gewond, en ten laatste Bernard de eenige Europeaan was, die den strijd kon voortzetten. Daar, die in onze krijgsgeschiedenis populair geworden terugtogt van den overste Vermeulen Krieger van Pisang naar Koriri (12 en 13 Januarij 1833), toen die onverschrokken oorlogsman, verrast door den onverwachten opstand der Padries, met een honderdtal der zijnen zich door de dweepzieke vijandelijke bevolking heensloeg, na op dien togt bezwaren en gevaren te hebben ontmoet, die de Russische veldtogt van 1812 hem niet geduchter had leeren kennen. Ginds de heldhaftige verdediging van het fort Amerongen (October-November 1833), die veertig dagen lang

wordt voortgezet en waarbij men, dag en nacht, de stormende Padries het hoofd heeft te bieden; - de schans bezweek eindelijk, en, door den vijand aan de vlammen prijsgegeven, is er geen spoor meer van haar overgebleven; maar teregt zegt Lange: ‘de naam van die schans zal uit de Nederlandsch-Indische krijgsgeschiedenis zeker nimmer worden uitgewischt.’ Hier weêr, de bezetting van Goegoe-Malintang, hare sterkte tot het uiterste tegen den vijand verdedigende, maar eindelijk, na alle middelen te hebben uitgeput, zich door den vijand heenslaande, terwijl drie van de verdedigers - Schelling, Marien en Sosmito, de laatste een inlander - zwaar gewond achterblijvende, den brand in het kruid steken, en zich, met de binnengedrongen bestormers, in de lucht doen vliegen (27 Februarij 1841). Moeten wij de bestorming van Oedjong-Radja vermelden (11 December 1831), de stoute vermeestering van Daloe-Daloe (29 December 1838), dien laatsten zetel van de magt der Padries; moeten wij Veltman noemen, dien heldhaftigen Fries, die zich door zijne oorlogsdaden op Sumatra beroemd heeft gemaakt; of Poland, den Amsterdammer van geringe afkomst, maar tot hooge militaire rangen geklommen door verdienste als krijgsman en door weêrgalooze onverschrokkenheid? Maar enkele namen, enkele feiten te noemen, is bijna eene onbillijkheid jegens zoovele andere namen en feiten, die evenzeer verdienen om aan de vergetelheid te worden onttrokken.

Het hoofdfeit bij deze oorlogen op de westkust van Sumatra was de langdurige strijd om het bezit van Bondjol, den heiligen zetel van de godsdienstleer der Padries en het vereenigingspunt van de wapenmagt dier dappere dweepers. Bondjol, op den linkeroever van de kleine rivier Alahan-Pandjang gelegen, was door de verdedigers met de meeste bekwaamheid versterkt geworden, zoodat reeds op aanmerkelijken afstand van die vesting den aanvaller een geduchte tegenstand werd bereid; aan strijders, die in dapperheid en krijgsgeest uitmuntten, ontbrak het haar niet; en de verdediging werd bestuurd door Toewankoe Imam, een man van groote bekwaamheid en onverzettelijke geestkracht, die, wanneer het geluk aan zijne zijde was geweest, den roem van een Washington zou hebben verworven, en die, in weerwil dat hij in de worsteling tegen onze meerdere krijgskunst heeft moeten bezwijken, toch onzen eerbied en onze hoogachting verdient.

Reeds in den zomer van 1833 vingen de aanvallende bewegingen tegen Bondjol aan; de gouverneur-generaal van den Bosch, in persoon te Padang aangekomen, gelastte en regelde dien aanval. Van den Bosch heeft een welverdienden roem verworven als landbestuurder, en de bloei van Indië is, grootendeels, zijn werk; maar als legerhoofd heeft hij niet geschitterd; hij meende dat het genoeg was bevelen uit te vaardigen, zonder op de zwarigheden te letten, welke de uitvoering dier bevelen zoude ontmoeten, of de middelen aan te wijzen, om die zwarigheden te overwinnen; aan zijne onderbevelhebbers schreef hij gebiedend voor, dat ‘uiterlijk op den 10^{den} September Bondjol bemagtigd moest zijn’, en hij meende veel inschikkelijkheid te betoonen, toen hij, op de vertoogen dier onderbevelhebbers, het tijdstip der vermeestering van Bondjol tot op 16 September verschoof. Een Napoleontisch bevel! - maar Napoleon, wanneer hij zulke bevelen uitvaardigde, wist dat zij uitvoerbaar waren en had de middelen bijeengebragt, die tot de uitvoering moesten leiden; onder die voorwaarde is zulk een bevel eene verstandige handeling; zonder die voorwaarde is het eene dwaasheid. Dit laatste was, in 1833, op Sumatra, het geval: niettegenstaande al het krijgsbeleid van Riesz, Elout, de Quay en Eilers, de onderbevelhebbers van den gouverneur-generaal; niettegenstaande al de dapperheid, door de onzen aan den dag gelegd bij den driedaagschen strijd op het gebergte van Matoea (28-30 September), zijn de zwarigheden, die de Nederlanders ontmoeten, te overwegend; en, geslagen en verzwakt, worden hunne kolonnes teruggedrongen. De onderneming tegen Bondjol is geheel mislukt.

Eerst in het voorjaar van 1835, na menige krijgsverrigting op andere gedeelten der westkust, wordt die onderneming hervat; en de luitenant kolonel Bauer, een Duitscher, een braaf officier, dringt door met eene magt van 2000 man tot in de nabijheid van Bondjol; maar de vermindering, die zijne magt ondervindt, zoo door het bezetten van een aantal gemeenschapsposten, als door het groot aantal zieken, en door de velen die door 's vijands vuur en staal worden weggerukt, maakt dat Bauer weinig of niet vordert in het vermeesteren van de verschillende verschansingen, die den weg naar Bondjol afsluiten. Zijn opvolger, de generaal Cleerens, was even weinig gelukkig: na gedurende het geheele jaar 1836, ten koste van veel inspanningen en veel verlies van menschenlevens, de verschillende

versterkingen vermeesterd te hebben, die den toegang tot Bondjol afsluiten, was men in de onmiddellijke nabijheid van die vesting gekomen en had bressen in den hoofdwal gemaakt; maar eene bestorming, den 4^{den} December verrigt, mislukte geheel en al en- bragt den Nederlanders zulke geduchte verliezen toe, dat zij, vooreerst van alleen aanval afziende, zich bepalen tot het behouden van de reeds bezette stellingen. - Aan den generaal Cochius was het voorbehouden, een einde te maken aan het langdurige beleg; Cochius, die een groot deel van zijn leven in Indië heeft doorgebragt, daar roemvol deel heeft genomen aan de meeste oorlogen, en, vaak belast met de leiding van gewigtige krijgsaangelegenheden, die ten einde bragt met een geluk, dat alleen door zijn beleid kan verklaard worden. Hier, voor Bondjol, werd hij op krachtige wijze ondersteund door Ondaatje, een kundig en verdienstvol ingenieur, en door Michiels, wiens veldheersblik spoedig inzag, dat de vermeestering der vijandelijke vesting geheel en al afhing van de bemagtiging der hoogten van Terdjadi, onmiddellijk aan de oostzijde van Bondjol gelegen. De Padries blijven zich met wanhopige dapperheid verdedigen, en letten niet op de verwoestingen, die 's vijands vuur in hunne sterkte anrigtt; maar eindelijk (13-15 Augustus 1837) wordt de hoogte van Terdjadi door de Nederlanders vermeesterd, die den daarop volgenden dag het Indische Numantia binnentrekken.

Ook hier blijkt weêr de menschelijkheid der Nederlanders ten aanzien van een overwonnen vijand: Toewankoe Imam, het opperhoofd, dat ons zooveel jaren had weerstaan en zooveel Hollandsch bloed had doen stroomen, blijft in het leven gespaard, en zijne verbanning naar de Molukken is minder eene straf geweest, dan een maatregel, door voorzigtig staatsbelang geboden.

Ook Celebes is het tooneel geweest van roemrijke krijgsverrigtingen; en Speelman en van Dam hebben niet te blozen over wat in de negentiende eeuw hunne naneven hebben verrigt op dien grond, twee eeuwen vroeger door zoo luisterrijke daden verheerlijkt. De onrustige en krijgshaftige volkeren van dat eiland, vooral de Boniers, dwongen ons weldra de wapenen op te vatten, om gewelddadige aanrandingen te keer te gaan en de geslotene verdragen te doen eerbiedigen. Op de zuid-westkust van Celebes brengt de overste de Stuers het ons vijandige

Tanetta ten onder (15 Julij 1824); maar een aanval, eene maand later op het meer noordelijk liggende Soepa verrigt, mislukt geheel en al; en toen daarop ook de Boniers het hoofd begonnen op te steken en vijandige invallen op ons grondgebied te doen, was het noodig, door het afzenden van eene sterke krijgsmagt naar Celebes, den overmoed onzer vijanden te straffen.

In 1825 heeft die krijgstogt plaats. Opperbevelhebber is daarbij de generaal van Geen, een aanvoerder, die, evenzeer in Indië als in Europa, zich een roemvollen naam heeft verworven. Zeven oorlogschepen, behalve eenige kanonneerbooten en de transportschepen, bragten eene legermagt over van 2200 man geregelde troepen en ongeveer 1600 man hulptroepen van den Sultan van Sumanap. Bovendien zou men, op Celebes, nog bijna 8000 man aan hulptroepen vinden, - eene magt, wier waarde men echter lang zoo hoog niet moet schatten als dit cijfer zou doen denken.

Rijneveld, een onzer talentvolste officieren, heeft dien krijgstogt tegen Celebes beschreven (*De veldtogt der Nederlanders op het eiland Celebes in* 1824 *en* 1825), die kort heeft geduurd en met eene volkomene zege is bekroond geworden. Na den 16^{den} en 17^{den} Maart 1825 aan de Boniers bij Sinjai eene nederlaag te hebben toegebragt, heeft den 26sten bij Badjoa eene landing plaats, die de vijand te vergeefs wil beletten; de verschansingen der Boniers worden vermeesterd, en hunne legermagt, met aanmerkelijk verlies, op de vlugt gedreven. Die overwinning heeft ten gevolge, dat de vijand zijne hoofdstad Boni ontruimt, welke daarop in bezit wordt genomen door de Nederlanders. Het vermeerderen van het aantal zieken bij onze legermagt liet echter niet toe om lang te blijven in het veroverde land, en reeds den 19^{den} April is de geheele expeditie te Macasser teruggekomen. In Junij wordt daarop Soepa aangevallen en den 27sten die goed versterkte plaats vermeesterd. De Nederlandsche aanvoerder keert nu naar Java terug, waar het oorlogsgevaar de tegenwoordigheid van hem en van zijne legermagt gebiedend noodzakelijk maakt.

Voortdurend landbezit, veroveringen die men behield, had men dus door dien veldtogt van 1825 op Celebes niet verworven, evenmin als bij vroegere en latere veldtogten op dat eiland; het hoofddoel bij die veldtogten is altijd geweest, den vijand eene oogenblikkelijke nederlaag toe te brengen, en daardoor on-

der de woelzieke bevolking het ontzag voor onze heerschappij te hernieuwen, dat zij zoo ligt geneigd is om te verliezen.

De krijgsbedrijven van 1825 zijn wel van dien aard geweest, om onze vijanden een hoog denkbeeld van onze wapenkracht te geven; onze krijgsmagt heeft toen door moed uitgemunt en is beleidvol aangewend geworden. De vijand, dien zij te bestrijden had, was geducht, evenzeer door zijne talrijke en uitmuntende ruiterij, als door zijne verschansingen, die met meer dan gewone zorg en kennis waren aangelegd; men beweert, dat de Boniers toen hierbij geholpen zijn geworden door een renegaat, de l'Orme, een gewezen fransch kolonel, die eene vorstin van Boni tot vrouw had verkregen. Onder de dapperen, die in dezen veldtogt hebben uitgemunt, moet vooral weêr Gey genoemd worden; bij de landing te Badjoa was hij de eerste, die uit de sloepen in zee sprong en zwemmende den oever bereikte. Van Speyk, de held van den 5^{den} Februarij 1831, wordt ook bij dien krijgstogt tegen Celebes op eervolle wijze vermeld.

Een jaar later had op Celebes nog een schitterend wapenfeit plaats: het vermeesteren van het op nieuw opgestane Tanetta (9 Julij 1826). De majoor Coehoorn van Houwerda, een Fries, en tot het geslacht behoorende van den beroemden Coehoorn, toonde zich hier door uitstekenden moed en krijgsbeleid zijn' grooten naam waardig. Weinig tijds na de behaalde overwinning sleepte eene ziekte Coehoorn ten grave; maar zijn wapenbroeder Lahure - de tegenwoordige Belgische generaal, die bij die onderneming tegen Tanetta het bevel had over het handvol huzaren, dat daaraan deel nam - heeft dit wapenfeit beschreven en eene regtmatige hulde gebragt aan de dapperheid van den Hollandschen aanvoerder.

Gerlach's geschiedenis gaat niet zoo ver, om melding te maken van de twee krijgstogten, die in den laatsten tijd tegen de Boniers hebben plaats gehad: de eerste door verkeerde beschikkingen tot tegenspoed en krijgsramp geleid hebbende; maar de tweede, dank zij van Swieten's beleid, bekroond door eene zege, die de vroegere wederwaardigheid geheel heeft doen vergeten en die ons op Celebes weêr in dat aanzien heeft hersteld, dat Speelman's overwinningen ons daar hadden gegeven.

Ook de vijfjarige oorlog op Java tegen Dipo Negoro (1825-1830) beslaat eene onderscheidene plaats in het verhaal van onze Indische wapenfeiten, en heeft goede geschiedschrijvers

gevonden in de Stuers (‘Mémoires sur la guerre de l'île de Java de 1825 à 1830’), in Lange (‘Gedenkschrift van den oorlog op Java, van 1825 tot 1830;’ - eene vertaling van het fransche werk van de Stuers, maar met belangrijke aanteekeningen vermeerderd), en vooral in Weitzel, wiens werk (‘De oorlog op Java van 1825 tot 1830) tot in bijzonderheden de verschillende gevechten van dien kamp vermeldt.

De Nederlanders hadden in die jaren een geduchten vijand te bestrijden, daar godsdienstig fanatismus, gehechtheid aan den ouden vorstenstam en afkeer van het juk des vreemdelings de bevolking der vorstenlanden en van de naastbij liggende residentiën van Java met geestdrift de wapenen hadden doen opvatten en bekwame hoofden dien opstand bestuurden: Dipo Negoro, de verongelijkte afstammeling der Javaansche keizers, de verbitterde en onverzoenlijke vijand der Nederlanders, de man, die de gemoederen van zijne landgenooten geheel en al afhankelijk maakte van zijnen wil, en die uitmuntte in dapperheid, en nog meer dan dit, in onbezweken volharding; Kjaï-Modjo, de valsche, dweepzieke en bloeddorstige priester, even weinig mededoogen of menschelijkheid kennende als een priester van Teutates, of van de bloedige afgoden der Mexicanen; eindelijk Sentôt, de Achilles der Javanen, in dapperheid geen gelijke kennende, vaak wreed en onmeêdoogend, maar ook soms gehoor gevende aan eene edelmoedige aandrift, aan de stem van eer en goede trouw en aan den eerbied, dien de onversaagdheid, zelfs bij een vijand, hem inboezemde, - ziedaar de Javanen, wier beeld bij deze worsteling het meest op den voorgrond staat, het meest de aandacht waardig is.

In den eersten tijd, dadelijk na het uitbreken van den opstand, verkeerde onze heerschappij over Java in wezenlijk gevaar: de Vorstenlanden alom in vuur en vlam; Djocjokarta door de opstandelingen ingesloten; te Solo de Soesoehoenan wankelende in zijne trouw; van Geen met een sterk gedeelte onzer legermagt nog op Celebes; de medestanders van Dipo ook de naburige residentiën beroerende, nabij Samarang eene geheele nederlaag toebrengende aan eene Nederlandsche troepenmagt onder Buschkens en een oogenblik zelfs die groote stad bedreigende; - ziedaar den toestand, waarin Java zich bevond in het begin van September 1825, en die een zeer korten tijd ongerust kon maken voor het behoud van die volkplanting. Maar de geestkracht, waarvan verschillende onzer bevelhebbers en landbe-

stuurders toen blijken gaven, nam weldra die ongerustheid weg. De generaal de Kock over geen krijgsmagt te beschikken hebbende, begaf zich toch in persoon naar Soerakarta, en wist door de hoogachting en het vertrouwen, die zijn karakter inboezemden, den Soesoehoenan trouw te doen blijven aan ons bondgenootschap. Djocjokarta, evenzeer aangerand door hongersnood als door 's vijands wapenmagt, werd met onvolprezen heldenmoed verdedigd en van tijd tot tijd door de Kock of Cochius eenige toevoer binnen die benarde sterkte gebragt; - het is het beeld van het Lucknow van onze dagen, zoo als het met hevigheid wordt aangerand door de opgestane Cipayers en van tijd tot tijd ter hulp gekomen door Havelock en zijne heldhaftige wapenbroeders. Eindelijk neemt van Geen, met de legermagt van Celebes teruggekeerd, alle vrees voor het behoud van Samarang weg, en slaat den 15^{den} September, bij Demak, het leger der opstandelingen uiteen. Tien dagen later doet de Kock zijn intogt binnen het van vijanden verloste Djocjokarta.

Van dat oogenblik af is alle wezenlijk gevaar van Java te verliezen, verdwenen. Wel zal de krijg op dat eiland nog vele jaren duren, en groote inspanningen, groote opofferingen, tal van menschenlevens vorderen; maar de uitkomst van dien krijg is toch niet moeijelijk te voorzien; de eindelijke zege der Nederlanders, de vermeerdering van hunne magt bij den afloop van dezen oorlog, zijn geen twijfelachtige zaken meer. Een plotselinge opstand kan ons verrassen in een oogenblik van zwakheid en weêrloosheid, en daardoor onze heerschappij over Java misschien in gevaar brengen; maar bij genoegzame voorzorgen en bij eene verstandige regering bestaat dat gevaar niet, thans evenmin als in 1825. Nog moet hierbij worden aangemerkt, dat ons Indisch leger thans misschien driemaal zoo sterk is als bij het uitbreken van den opstand van Dipo Negoro; er werd toen versterking uit Europa toegezonden, de zoogenaamde ‘Expeditionaire afdeeling,’ 3,000 man sterk; maar met zoo weinig spoed ging dit, dat de eerste gedeelten van die afdeeling eerst in Mei 1827 Java bereikten, ongeveer twee jaren na het uitbreken van den opstand! Die hulp was dus niet tijdig genoeg, om daaraan het behoud van Java te danken.

In die vijf jaren dat Java's grond door het oorlogsvuur werd geteisterd, heeft daar eene onafgebrokene opvolging plaats van marschen en krijgsbewegingen, van bloedige gevechten, van stoute overvallingen. Bijna altijd, wanneer Dipo zijne volgelingen te

veel vereenigd heeft en te openlijk den aanval der Nederlanders durft afwachten, lijdt hij groote verliezen, ondergaat hij gevoelige nederlagen: zoo worden in 1826 de opstandelingen, zich tot tweemaal toe in de sterke kraton van Plered vereenigende, tot tweemaal toe daar aangevallen door de Nederlanders, die ook telkens met dapperheid de vijandelijke sterkte bestormen, zich daarvan meester maken en de tegenpartij gevoelige verliezen doen lijden. Veel meer voordeel geeft het den Javaanschen vorst, de groote openlijke gevechten te vermijden, zijn vijand te vermoeijen en uit te putten door onophoudelijke marschen, door telkens herhaalde verontrustingen, of zijne toevlugt te nemen tot overvallingen, tot verrassende aanvallen met groote overmagt; daardoor weet hij meermalen de Nederlanders nadeelen toe te brengen, de reeds tot rust gebragte bevolkingen op nieuw de wapenen te doen opvatten, en voor het oogenblik eene geheel andere wending aan den loop des oorlogs te geven. Sentot vooral schittert bij dergelijke ondernemingen; als de tijger bespringt hij vaak zijne vijanden, dan, wanneer deze op geen aanval bedacht of niet tot tegenweêr bereid zijn; en de overvalling en het dooden van de voogden des jongen sultans met hun geleide, in 1826, is eene van de vele ondernemingen, waardoor die Javaansche held de eindelijke zege van zijne vijanden weet te vertragen.

Het krijgsbeleid van het Hollandsche legerhoofd doet hem de beste, de afdoende middelen te baat nemen, om tot die zege te geraken. De Kock ziet in, dat het onmogelijk is om hier door een enkelen grooten strijd den oorlog ten einde te brengen en een vijand te onderwerpen, die ons telkens ontkomt, om weêr op andere gedeelten van het oorlogstooneel alles in opstand te brengen; hij ziet in, dat het rusteloos nazetten en natrekken van den vijand tot niets anders kan leiden dan tot geheele uitputting van onze strijdkrachten, en dat het alleen van de werking des tijds is, dat men het einde van den oorlog kan afwachten. De Hollandsche veldheer kiest daarom een stelsel van krijgvoeren, dat tijd en geldelijke opofferingen vordert, maar dat onfeilbaar ten doel moet voeren, en hij heeft de groote verdienste van aan dat stelsel getrouw te blijven, in weêrwil van de tegenwerpingen, door het ongeduld en de verkeerde zuinigheid van de Indische regering gemaakt. Een aantal tijdelijk versterkte plaatsen worden op verschillende punten van het oorlogstooneel aangelegd en bezet met de minst strijdvaardige

manschappen; die plaatsen dienen om de onderwerping te verzekeren van de reeds ten onder gebragte landstreken, en om tot veilige rustplaats te strekken voor de te veld zijnde afdeelingen, waar deze hunne zieken en alles wat een marsch vertraagt kunnen achterlaten, en waar zij zich kunnen voorzien van leeftogt en krijgsbehoeften. Het leger wordt voor het overige verdeeld in een aantal kolonnes, ieder op zich zelve sterk genoeg om den vijand slag te leveren, en die, daar niets overtolligs hunne marschen belemmert, in staat zijn om met de meeste snelheid zich daarheen te begeven, waar hunne tegenwoordigheid noodig is.

Dit stelsel van krijgvoeren, dat later in Noord-Afrika aan den Franschman Bugeaud ook zulke belangrijke uitkomsten heeft opgeleverd, droeg op Java evenzeer goede vruchten: al meer en meer werd daardoor de werkkring der opstandelingen beperkt, hunne magt verminderd, de landstreek tot rust gebragt. Jaren tijds waren daarmede gemoeid en tallooze gevechten, waarin de dapperheid der Nederlanders uitblonk; dan eens bestormden onze kolonnes hoogten, die onbeklimbaar schenen en waar de vijand ons veilig meende te kunnen trotseren; dan weêr, rusteloos de vijandelijke legerhoofden vervolgende, stelden onze troepen het leven of de vrijheid dier legerhoofden in het uiterste gevaar: Sentot werd alleen gered door de zelfopoffering der zijnen, en alleen door de snelheid van zijn gitzwart paard ontkwam Dipo aan de sabels van onze huzaren. Maar ook buiten het slagveld gaf een Nederlandsch officier een blijk van onverschrokkenheid, grooter misschien dan de onverschrokkenheid van hem, die op het slagveld den vijand te gemoet snelt: Roeps, dezelfde officier, die tijdens de Belgische onlusten aan onze schutterijen in Staats-Vlaanderen den weg der eer aanwees, en die in 1840 op Sumatra den heldendood stierf, werd in den loop van den oorlog op Java ter onderhandeling naar Dipo Negoro afgezonden, en maakte stoutmoedig zijn leven afhankelijk van de zoo onzekere goede trouw zijner barbaarsche vijanden; meer dan eens gaf het hoofd van den opstand bevel om Roeps ter dood te brengen, maar Sentot's edelmoedigheid deed het leven van den Hollandschen krijgsman sparen.

Het jaar 1830 zag het einde van den oorlog op Java. De magt der opstandelingen was gaandeweg verminderd, en de gevaarlijkste leiders hun achtervolgelijk ontnomen; Kjaï-Modjo was gevangen gemaakt, Sentot tot onderwerping gebragt en Dipo

zelf, van al zijn aanhang verlaten, van slechts enkelen der zijnen vergezeld en rusteloos vervolgd door de Nederlandsche troepen, zwierf langs de bosschen en het gebergte rond; - de Javaansche bevolking, gehecht aan het oude vorstenhuis, dacht zelfs toen even weinig aan verraad, als eenmaal die bevolking der Schotsche hooglanden, toen Karel Stuart, na zijne nederlaag bij Culloden, als vogelvrij verklaarde vlugteling in haar midden ronddoolde. Lang, met lofwaardige standvastigheid, houdt Dipo een leven vol met de hardste vermoeijenissen en de wreedste ellende gepaard; maar eindelijk geeft hij zich over aan zijne vijanden; of, beter gezegd, hij treedt in onderhandeling met de Nederlanders, en wordt door deze wederregtelijk in hechtenis genomen en naar Macasser gebannen.

Die oorlog van 1825-1830 op Java zou voor ons in allen opzigte roemwaardig zijn geweest, wanneer die op eene andere wijze was begonnen en op eene andere wijze was geëindigd. De aanleiding tot dien oorlog is geweest wanbestuur, wederregtelijke handelingen ten aanzien der Javaansche vorsten, beleediging van hunne godsdienstige begrippen, aanranding van de eer eens echtgenoots; het einde van dien oorlog is verkregen door het breken van eene gegevene belofte, door het schenden der goede trouw. Dat in hechtenis nemen van Dipo Negoro heeft bij ons verdedigers gevonden, - Gerlach, onder anderen, behoort daartoe, - maar verdedigers, die niemand zullen overtuigen. Wat baat het, of men zich op Dante's uitspraak beroept, ‘dat men tegen verraders verraad mag plegen’; het moet al ver gekomen zijn met de Nederlandsche eerlijkheid, wanneer men zulke drogredenen te berde brengt; laat ons billijk zijn en er bijvoegen, dat onze geachte wapenbroeder die woorden van den Italiaanschen dichter wel aanhaalt, maar volstrekt niet goedkeurt. - Het is zoo, daar is veel, dat de handeling jegens Dipo Negoro verklaart en schijnt te verontschuldigen: dat Javaansche opperhoofd was zelf niet ter goeder trouw; hij zocht bij de onderhandeling niets anders dan tijd te winnen, ons te misleiden, nieuwe krachten te verzamelen om den oorlog te voeren, - toegestemd; maar dan geen onderhandeling begonnen, of die onderhandeling dadelijk afgebroken en Dipo teruggezonden; - maar dan was het einde van den oorlog nog niet te voorzien; dan zouden nog veel menschenlevens opgeofferd moeten worden om Java tot rust te brengen, - 't is waar; maar de eer van Nederland, onze aloude roem van goede trouw zou

ongekrenkt zijn gebleven. Of heeft dat volstrekt geen waarde meer? - Pitt, in het Britsche Parlement, de schande van de onderneming tegen Quiberon willende verontschuldigen, beriep zich daarop, dat ‘het Engelsche bloed niet had gestroomd’; - ‘maar de Engelsche eer is door alle poriën weggevloten,’ was het hevige antwoord, dat hem de verontwaardigde Sheridan toewierp. - De hoofden van een volk hebben meer te doen, dan enkel voor zijn voordeel te zorgen.

Drie krijgstogten naar Bali, tot fnuiking van den overmoed der vorsten van dat eiland, mogen misschien minder gunstig getuigd hebben voor het staatsbeleid onzer Indische regering, onzen oorlogsroem hebben zij nieuwen glans bijgezet. Ook die oorlog tegen Bali heeft goede geschiedschrijvers gevonden in Booms (‘Précis des expéditions de l'armée Neerlandaise des Indes Orientales contre les princes, de 1846-1849’), Weitzel (‘De derde Balische expeditie’), en Van Swieten (‘Krijgsverrigtingen tegen het eiland Bali, in 1849’); want het is een verblijdend verschijnsel, dat onze Oostersche oorlogen meer en meer de aandacht tot zich trekken en al meer en meer het onderwerp worden van de studiën onzer bekwaamste militaire schrijvers, onzer talentvolste officieren.

In 1841 en 1843 waren overeenkomsten gesloten met de Balische vorsten, waarbij deze niet alleen zich verbonden om den strandroof te doen ophouden, maar waarbij zij ook de opperheerschappij der Nederlandsche regering erkenden, en beloofden om, bij wijze van hulde, alle drie jaren een gezantschap af te vaardigen naar den Gouverneur-generaal. Algemeen is men van oordeel, dat de Balische vorsten, bij het sluiten van die overeenkomsten, niet duidelijk geweten hebben wat zij deden, en daarom, bij latere overweging, tot het besluit zijn gekomen, om geen gevolg te geven aan de aangegane verbindtenissen. De opperheerschappij der Nederlandsche regering over Bali bleef een ijdele klank; er werd geen gezantschap naar Batavia gezonden, en het uitplunderen van gestrande schepen bleef voortduren. - De Indische regering neemt daarop hare toevlugt tot de kracht der wapenen om Bali te onderwerpen.

De eerste onderneming tegen Bali heeft plaats in 1846, en wordt door de overwinning bekroond. Eene vloot van 23 zoo

groote als kleine oorlogschepen, bewapend met 115 kanonnen en bemand met 1200 schepelingen, vertrok den 20sten Junij van Bezoeki, op Java's oostkust; zij begeleidde een aantal koopvaardijschepen, waarop ongeveer 1700 man landingstroepen waren ingescheept; daaronder telde men 400 Europeanen. De zeemagt stond onder de bevelen van den Schout-bij-nacht van den Bosch en van den kapitein ter zee de Smit van den Broecke; de landmagt werd aangevoerd door den overste Bakker. Bij de landmagt had men het 7de bataillon, onder den majoor de Brauw; zoowel het bataillon als de bevelhebber hebben zich in Indië een' roemrijken naam verworven.

Den 28sten Junij ontscheept men op de reede van Beliling, op Bali's noordkust. Dáár is eene vijandelijke magt vereenigd, die op 20 à 30,000 man wordt begroot; die magt wordt aangevallen, geheel geslagen, Beliling genomen, en de Balische vorsten daardoor gedwongen een vredesverdrag te sluiten, waarbij zij, onder anderen, zich verbinden tot het betalen van oorlogskosten, evenzeer als tot het betalen van de kosten voor het opwerpen van eene schans bij Beliling. Na eene bezetting in die schans te hebben geplaatst, keert de Nederlandsche krijgsmagt naar Java terug. De onderneming had maar kort geduurd en ons slechts weinig verlies gekost; het sneuvelen van een dapper zee-officier, van Hoogenhuize, was het gevoeligste onzer verliezen.

In 1846 staakte men de krijgsverrigtingen tegen Bali te spoedig; of wel, men had de Balische vorsten een minder nadeelig vredesverdrag moeten opleggen. Bij Beliling hadden wij eene overwinning behaald, die ten hoogste vereerend is voor onze wapenen; maar toch, door die enkele zege was de kracht onzer vijanden nog volstrekt niet gebroken; en, om ons als meesters op Bali te doen gelden, werden meer gevechten, meer overwinningen gevorderd, nóg krachtiger inspanningen, die misschien zelfs door de verovering van het geheele eiland niet genoegzaam opgewogen zouden worden. Daarom zou het de verstandigste partij geweest zijn, om, na de zege van Beliling, die aan onze vijanden ontzag voor onze wapenen had ingeboezemd, Bali geheel te verlaten, en aan de vorsten van dat eiland slechts zulke voorwaarden op te leggen, die zij goed konden opvolgen. Vasten voet op het eiland te willen houden, was het middel om ons in nieuwe twisten te wikkelen; en den Balischen vorsten oorlogskosten op te leggen, terwijl men vooruit wist, dat

zij die niet konden of wilden betalen, dat was een nieuwen oorlog onvermijdelijk maken.

De vrede van 1846 blijft dan ook maar eene doode letter; onze vijanden zien daarin niets anders dan een soort van wapenstilstand, en geven niet de minste uitvoering aan de geslotene overeenkomsten. Op nieuw is er eene wapenmagt noodig om die vijanden te fnuiken, en in 1848 heeft de tweede krijgstogt naar Bali plaats.

Die tweede krijgstogt berokkent ons tegenspoed en nederlaag. Bij Sangsiet en Boenkoelan, op Bali's noordkust geland, valt men den 9^{den} Junij, te Djagaraga, een uur ten zuiden der landingsplaats, de verschanste stelling aan, waarin zich het Balinesche leger heeft geplaatst. Maar die aanval, met welke dapperheid ook verrigt, stuit af op de geduchte sterkte van 's vijands verschansingen; en na een hardnekkig gevecht, waarbij ons verlies een paar honderd man bedroeg, wordt het Nederlandsche leger gedwongen terug te trekken, ziet af van verdere ondernemingen en keert naar Java terug.

Die tegenspoed van 1848 werd op de meest onbillijke wijze geweten aan misslagen of verkeerd beleid van de aanvoerders; geheel ten onregte: de generaal van der Wijck, die aan het hoofd der tweede Balische expeditie stond, was een verdienstelijk en beproefd aanvoerder, op wiens beleid, ook in 1848, geen gegronde aanmerking kan worden gemaakt; evenmin verdienen van Swieten, Sutherland en zijne andere bekwame en moedige onderbevelhebbers eenige blaam, - het tegendeel is waar, en de troepen zelve hebben eene schitterende dapperheid betoond. Het is ook niet hierin, dat men de oorzaak van de nederlaag van 1848 moet zoeken; die oorzaak bestond enkel en alleen daarin, dat 's vijands magt te groot, zijne stelling te sterk, de Nederlandsche krijgsmagt te gering was. In 1848 werd Europa door omwentelingen en oorlogen geteisterd; en, teregt of te onregt, men vreesde dat de weêrstuit daarvan zich in Indië zou doen gevoelen en onze bezittingen daar in gevaar brengen. Daarom wilde men Java niet te veel en niet te lang van krijgsmagt ontblooten; en daar men toch gevolg wilde geven aan het voornemen om Bali aan te vallen, werd tot dien aanval slechts eene ontoereikende legermagt aangewend, die bovendien slechts een korten tijd verwijderd mogt blijven van Java. Onder zulke omstandigheden kan de bekwaamste veldheer niet van de overwinning verzekeren, en is er in eene nederlaag niets verwon-

derlijks of krenkends. Welk eene ongerijmde verwachting is het ook om te denken, dat, bij onze onophoudelijke oorlogen in Indië, het krijgsgeluk zich nooit tegen ons kan wenden!

Maar dat krijgsgeluk weêr aan onze zijde te brengen, de nederlaag van 1848 uit te wisschen, dat was toen de taak der Indische regering, en die taak heeft zij met onvermoeiden ijver behartigd. Reeds in het voorjaar van 1849 was op Java's oostkust eene geduchte krijgsmagt vereenigd, gereed om den oorlog op Bali over te brengen; de landmagt bedroeg bijna 5000 man - meer dan het dubbel van de sterkte, die zij bij de expeditie van 1848 had; de zeemagt, door den admiraal Machielsen aangevoerd, telde, behalve de gewapende praauwen, 16 oorlogschepen en had eene bemanning van meer dan 2500 hoofden, waarvan slechts een vierde uit inlanders bestond. Het beleid over deze geheele magt was toevertrouwd aan een der uitstekendste legerhoofden, die in Indië onze oorlogen hebben gevoerd.

De generaal Michiels bezat al de hoedanigheden van een goed legerhoofd: kennis, oordeel, heldere inzigten, een vast karakter, eene werkzaamheid en voortvarendheid, die van rust noch duur wisten, het onwaardeerbare talent om indruk te maken op de gemoederen der menschen en die te onderwerpen aan zijn wil, en bovenal een heldengeest, die voor geen gevaren terugdeinsde en die helden maakte van de soldaten door hem aangevoerd. De val van het zoo hardnekkig verdedigde Bondjol is vooral aan Michiels te danken geweest; hij heeft vastheid gegeven aan onze heerschappij over Sumatra's westkust; en in de vele jaren die hij daar, regerende en oorlogende, heeft doorgebragt, heeft hij den inboorling gewend om zich gedwee te onderwerpen aan een gezag, dat met zooveel veerkracht en met zooveel bekwaamheid werd uitgeoefend. Gevreesd door onze vijanden, aangebeden door zijne soldaten, had Michiels toen reeds het Oosten met zijn roem vervuld; en zoodanig was de diepe indruk door hem op zijne tijdgenooten gemaakt, dat in de volksverhalen zijne heldenfeiten reeds tot fabelachtige verrigtingen werden verheven. Geen beter keus dan die van Michiels, om in 1849 als legerhoofd tegen de Balinezen op te treden. Hij heeft die keus niet beschaamd; de groote verwachting, die men van hem had, niet teleurgesteld: den 15^{den} en 16^{den} April 1849 valt hij het sterk verschanste Balinesche leger bij Djagaraga aan, en behaalt eene volkomene overwinning, de groot-

ste die wij in de laatste halve eeuw in het Oosten hebben behaald; eene maand later, bij de nachtelijke overvalling te Kasoemba, sterft hij den dood der helden, een naam nalatende, die niet dan met eerbied wordt genoemd.

Maar, hulde doende aan de grootheid van den overwinnaar van Sumatra en van Bali, vordert de geschiedkundige waarheid echter de erkentenis, dat die zege van Djagaraga minder het werk is geweest van Michiels, dan van een zijner onderbevelhebbers, den toenmaligen luitenant-kolonel de Brauw. - Een enkel woord over dien veldslag van Djagaraga zal daarom niet overbodig zijn.

De stelling, door de Balinezen in 1849 bij Djagaraga bezet, was dezelfde als die van het vorige jaar, maar verbeterd en uitgebreid. Op een klein uur afstands van Sangsiet en Bonkoelan, twee nabij elkander en aan de kust liggende kampongs of dorpen, verheft zich eene bergvlakte, de ruimte aanvullende tusschen de twee beeken van dezelfde namen als de dorpen. Die ruimte - eene groote 2000 pas - was geheel afgesloten door vier schansen, aan elkander verbonden, en sterk door de zware borstweringen, die het beschieten ondoenlijk maakten, door de diepe grachten met steile boorden, en door eene menigte voorliggende wolfskuilen, friesche ruiters en andere hindernissen. Van een regtstreekschen aanval weinig te vreezen hebbende, meenden de Balische opperhoofden op de regterzijde genoegzaam verzekerd te zijn tegen eene omtrekking door de beek van Boenkoelan, op de linkerzijde door de beek van Sangsiet. De schansen der Balinezen waren sterk bewapend met geschut, dat, even als de verdedigers, door verschillende middelen tegen de uitwerking van 's vijands vuur beschermd was. Het getal dier verdedigers wordt op 15,000 man begroot; wel is waar, waren slechts 2 à 3000 daarvan met geweren gewapend en de overigen met lange lansen, maar de krijgshaftige aard van den Balinees, en het zelfvertrouwen, dat hij door onze nederlaag van het vorige jaar had verkregen, maakten hem, zelfs minder goed gewapend, tot een vijand, dien men niet ligt mogt tellen.

In Indië, meer dan in Europa, hangt de uitkomst van een oorlog grootendeels af van een enkel mensch, die door zijne hooge afkomst of door zijn uitstekend karakter of geestvermogens den wil van een geheel volk bestuurt en de ziel is van de verdediging, zoodat, die enkele mensch weggenomen, de verdediging dadelijk in duigen valt en de kracht der Indische vol-

keren uiteenspat. Zulk een man is Dipo Negoro geweest op Java, Toewankoe Iman op Sumatra's westkust; op Bali was dit de Goestie Djilantiek, de oom en rijksbestuurder van den vorst van Beliling, de Richelieu van een onbeduidenden Lodewijk XIII; een krachtvol, verstandig, vaderlandlievend regent, die, toen bij eene vroegere gelegenheid een Nederlandsch ambtenaar hem herinnerde, dat de vorst van Beliling onder de opperheerschappij stond van den Gouverneur-generaal en dezen hulde was verschuldigd, met drift uitriep: ‘Zoo lang ik leef, zal dit nimmer geschieden!’ De Goestie Djilantiek bekrachtigde die fiere woorden met de daad: hij sneuvelde weinig tijds na den slag van Djagaraga.

Michiels, met zijn leger geland, maar hopende nog op vreedzame wijze de opperhoofden van Bali tot onderwerping te brengen, had hen op hun verzoek eene zamenkomst toegestaan, die op den 7^{den} April in de kraton van Singaradja plaats had. Eene vreemde zamenkomst voorwaar! Daar verschenen de vorst van Karang Assam en de Goestie Djilantiek van Beliling, met een driehonderdtal hunner gewapende volgelingen, rijksgrooten of priesters; de grooten in hunne schilderachtige kleeding, lange roode vesten met gouden of diamanten knoopen bezet, korte witte broeken, in den met goud geborduurden gordel de prachtige krissen hangende, en den hairband met een groenen tak of met eene roode bloem versierd, zinnebeelden van den vrede of van den oorlog, die men van deze zamenkomst verwachtte; de priesters, minder rijk gekleed, maar eerwaardig door statige houding en grijze haren; daartegenover de onverschrokken Michiels met zijne officieren; buiten de kraton een even vreemd schouwspel: twee Nederlandsche bataillons in slagorde staande, en op slechts tien passen afstands tegen hen over, 10 à 12,000 Balinezen, met hunne gele en zwarte vaandels en gewapend met lansen en met geweren, die mogelijk nog hun zegebuit waren van het vorige jaar. Er was iets vreemds, iets schilderachtigs in deze zamenkomst, dat haar wel waard maakt om door een novellist te worden beschreven, - veel meer dan door een legerhoofd te worden geprezen of nagevolgd.

Dat die zamenkomst tot niets heeft geleid, onze vijanden ons daar maar wilden paaijen met ijdele beloften, en men dus toch tot de wapenen de toevlugt heeft moeten nemen om eene beslissing te verkrijgen, - is iets, dat men niet kon voorzien; en men heeft dus niet het regt, om die zamenkomst, als geheel

nutteloos, te veroordeelen. Maar wél heeft men het regt om haar te veroordeelen als onvoorzigtig, als zeer gewaagd. Hoe ligtelijk had het op zulk een korten afstand tegenover elkander staan van twee vijandige legers plotseling een bloedigen strijd kunnen doen ontstaan, waartoe nog niet eens eene opzettelijke trouwloosheid van de Balische vorsten werd gevorderd: een misverstand, een geringe twist, een onbeduidend toeval kon dien strijd uitlokken; overwonnen, zouden de Nederlanders het slagtoffer zijn geworden van hunne onvoorzigtigheid; overwinnaars, dan zou een vreeselijk bloedbad onder de Balinezen zijn aangerigt, en dan zou op ons de blaam komen, hoe onverdiend dan ook, van, onder schijn van vredesonderhandelingen, onze vijanden in een verraderlijken strik te hebben doen vallen. Dat een enkel officier - zoo als Roeps dit gedaan heeft - zich voor het algemeen belang blootstelt, zich onverzeld begeeft naar het hof of de legerplaats van een Aziatisch vorst, en zóó zijne vrijheid en zijn leven afhankelijk maakt van de zoo onzekere goede trouw van onbeschaafde volkeren, - is eene edele en roemwaardige handeling; maar dat men, op zulk eene gewaagde kans, een geheel leger aan eene nederlaag blootstelt en de eer der natie in gevaar brengt, dat is eene roekelooze handeling, die strenge afkeuring verdient.

Den 15^{den} April 1849 heeft de aanval plaats op de verschanste stelling van Djagaraga. De hoofdmagt valt daarbij regtstreeks aan, slaagt volstrekt niet in haren aanval, en lijdt, zonder voordeel, groote verliezen; - juist dezelfde gang van zaken als in 1848. Maar in 1849 gaat de regtstreeksche aanval gepaard met eene omtrekking van 's vijands linkervleugel, - eene handeling, waartoe men, in 1848, niet sterk genoeg was. De Brauw, in 1849 aan het hoofd van den generalen staf des legers, heeft de mogelijkheid dier omtrekking ingezien, en die handeling aan den veldheer voorgeslagen; deze bewilligt daarin, en magtigt de Brauw om die omtrekking te ondernemen met een door hem uit te kiezen bataillon; de keus valt op het 7de bataillon, zoowel omdat de bevelhebber van dat bataillon jonger in rang was dan de Brauw, als wel omdat laatstgenoemde, reeds bij den eersten Balischen krijgstogt, dat zelfde bataillon had aangevoerd.

In den vroegen ochtend van den 15^{den} April te gelijk met de hoofdmagt opgebroken, trekt het 7de bataillon naar de zijde van de Sangsiet, en is weldra buiten het gezigt van de magt,

waarmede Michiels de vijandelijke stelling in front zal aanvallen: het bataillon telt een 900 bajonetten, en heeft bij zich een twintigtal sapeurs en twee handmortieren. Een moeijelijke en gevaarlijke marsch vangt aan; de oevers van de Sangsiet zijn zoo weinig begaanbaar, dat men weldra genoodzaakt wordt af te dalen in de bedding van die beek, welke slechts weinig water heeft. Zoo zet men den togt voort, aan weêrszijden ingesloten door de steile, rotsachtige oevers, die op sommige punten zich tot eene hoogte van 50 el verheffen en soms de bedding zoo zeer vernaauwen, dat het den vijand niet moeijelijk zou gevallen zijn de Nederlandsche kolonne te vernielen door het afwerpen van rotsblokken of zware steenen. Toch doet de onverschrokken aanvoerder immer vooruitgaan, hoezeer hij, in persoon een der oevers beklimmende, ontdekt dat de marsch tusschen vijandelijke verschansingen doorgaat, op de beide oevers van de Sangsiet aangelegd. De welige plantengroei der keerkringen, de oevers van de Sangsiet als met een gordijn omgevende, verbergt de Nederlanders voor het oog des vijands. Het 7de bataillon blijft, in de bedding der beek, den marsch voortzetten, die moeijelijker wordt, omdat het water toeneemt in diepte en in stroomsnelheid en reeds eene hoogte van eene el bereikt.

Eindelijk - het is omstreeks half tien geworden - vindt men, op den regteroever, een in de rots uitgehouwen pad, dat naar boven leidt; de Brauw beklimt het, en, in stilte rondziende, bespeurt hij, dat de kolonne reeds op ongeveer een kwartier uurs achter de vijandelijke liniën van Djagaraga is gekomen, maar dat er ook nog vijandelijke werken zijn, op slechts eenige honderd pas afstands van de plaats waar de kolonne thans is. Het bataillon uit de bedding der beek te doen komen en den hoogen regteroever te doen beklimmen, kan, daar dit moeite en tijd kost, zeer gevaarlijk worden, wanneer de vijand die beweging ontdekt; zelfs al ontdekt hij ze niet, en al bereikt het geheele bataillon ongemoeid den hoogen regteroever, dan zal het daar, geheel afgescheiden van de hoofdmagt, de aanvallen moeten weêrstaan van het geheele Balinesche leger. Het is dus eene stoute, eene zeer gevaarlijke handeling; - maar toch, die stoute handeling kan de zege geven, en aarzelen of terugtrekken is even gevaarlijk. Spoedig heeft dan ook de Brauw zijn besluit genomen.

Bijna man voor man, en in de grootste stilte, klimmen de

soldaten van het 7de bataillon het moeijelijke rotspad op, en vereenigen zich op den regteroever der Sangsiet tot kompagniën, die zich, om door den vijand niet gezien te worden, tusschen het hooge riet op den grond nederliggen. Een geheel uur verloopt, voordat vijf kompagniën van het bataillon op den regteroever bijeen zijn; de zesde blijft aanvankelijk nog in de bedding der beek bij de bagaadje. De Brauw, zijne magt vereenigd hebbende, laat in eens met snelheid aanvallen op drie nabijzijnde verschansingen der Balinezen; onder krijgsgeschreeuw en den klank van trom en hoorn, trekken de Nederlanders vooruit en bestormen en nemen de vijandelijke werken. Een hevige strijd vangt nu aan, en wordt voortgezet gedurende den ganschen dag. Het 7de bataillon, aangevallen door de hoofdmagt des vijands, heeft meer dan eens moeite om zich staande te houden. Wel hoort men het geschut- en geweervuur, dat den aanval verkondigt, door de hoofdmagt ondernomen; maar men ontdekt tevens, dat die aanval tot geen voordeelen leidt en tegen den avond geheel ophoudt. Wel wordt men omstreeks 4 ure 's namiddags versterkt door de komst van 3 kompagniën van het 5de bataillon, te zamen 430 bajonetten, die afgezonden van de hoofdmagt ter versterking van de Brauw, met groote moeite zich bij het 7de bataillon voegen: maar, na dien tijd, blijft men geheel zonder gemeenschap met de hoofdmagt, en de verschillende pogingen, om die gemeenschap daar te stellen, stuiten af op de overgroote moeijelijkheden van de landstreek, of op de hinderpalen, die de verschansingen der Balinezen daarbij in den weg leggen.

De avond maakt een einde aan den strijd; de troepen van de Brauw rusten uit van hunne vermoeijenissen, in zoover de rust mogelijk is in de onmiddellijke nabijheid van een sterken vijand, op wien men voordeelen behaald heeft, wien men groote verliezen heeft toegebragt, maar wien men toch volstrekt niet overwonnen heeft. De Brauw beraamt zijn aanvalsplan voor den volgenden dag, en wil den eersten storm doen op de schans, die de linkerzijde uitmaakt van de versterkte linie van Djagaraga; eene nachtelijke verkenning, door twee jonge officieren verrigt, heeft doen zien, dat die schans goed aanvalbaar is. Den 16den, met het krieken van den dageraad, rukken de troepen van de Brauw ten aanval op; de eerste schans wordt oogenblikkelijk genomen; maar de daaraan sluitende schans, hardnekkig verdedigd, kost veel inspanning; eindelijk zegevieren ook hier

de Nederlanders, die eene vreeselijke slagting onder hunne vijanden aanrigten. Van Swieten, bespeurende, dat zijn wapenbroeder in gevecht is gewikkeld, heeft door de hoofdmagt de stelling der Balinezen in front doen aanvallen; deze, geschokt door de ondervondene verliezen en reeds aan terugtogt denkende, bieden niet meer dezelfde tegenweêr; alom worden de verschansingen door de Nederlanders genomen, alom slaan hunne vijanden op de vlugt, en toen 's ochtends, omstreeks 7 ure, Michiels verschijnt op het slagveld van Djagaraga, is hij getuige van de volkomene overwinning door zijn leger behaald, en de lijken van 6000 gesneuvelde vijanden op het slagveld uitgestrekt, en al 's vijands geschut veroverd, al zijn schansen genomen, dit alles laat niet de minste twijfel over aan den omvang der behaalde zege.

Hooge achting vordert de uitstekendheid van Michiels, als legerhoofd en als landsbestuurder; maar het verhaal van den veldslag van Djagaraga moet de overtuiging geven, dat minder aan hem, dan aan zijn onderbevelhebber, de daar behaalde overwinning is te danken geweest.

De verschillende eilanden van Azië's zuidoostelijke zeeën zijn beurtelings het tooneel geweest van de krijgsverrigtingen der Nederlanders in deze eeuw; en vooral Borneo heeft in de laatste jaren de levendigste belangstelling bij ons opgewekt, zoowel om de roemrijke wapenfeiten, die daar zijn volbragt, als om de treurige gebeurtenissen, die zoo menig Hollandsch gezin in rouw hebben gedompeld. Op de westkust van dat eiland hebben wij voornamelijk te kampen gehad tegen de Chinezen, die reeds sedert eene eeuw zich daar gevestigd hebben, en, telkens versterkt door nieuwe volkplanters uit hun vaderland, spoedig zooveel magt verkregen, dat zij de oude bewoners dier gewesten - de Maleijers en de Dajaks - geheel onderwierpen aan hun onderdrukkend gezag, en ook naar de verdrijving streefden van de Nederlanders, op enkele punten der westkust gevestigd. De Chinezen - een nijver, maar listig, bedriegelijk en onzedelijk volk - worden gewoonlijk niet geroemd om krijgsdeugd; men stelt hen als laf voor; - het schijnt echter, dat die beschuldiging onwaar is, of ten minste te algemeen; bij meer dan ééne gelegenheid, bij de gevechten op Borneo, hebben de Chinezen dapperheid aan den dag gelegd en getoond, dat zij geen vijanden zijn, die men gering moet ach-

ten. Misschien dat langdurige en herhaalde worstelingen tegen de krijgshaftige Europesche volkeren ook bij de Chinezen de dapperheid hebben ontwikkeld, of dat - zoo als meestal gebeurt - de volkplanters, die China verlaten, om zich op de eilanden van den Indischen archipel te vestigen, het krachtigste en ondernemendste gedeelte der natie uitmaken en vrij zijn van die gedweeheid en lafheid, welke men gewoonlijk den Chinenezen toeschrijft.

Hoe dit zij, zooveel is zeker, dat de op Borneo's westkust gevestigde Chinezen, die daar eene soort van republikeinsch statenverbond hadden gevormd, Maleijers en Dajaks aan zich onderwierpen en daarna niet schroomden om ook de heerschappij aan te randen, welke de Nederlanders uitoefenden over een klein en beperkt gedeelte van die kust. Wel werden er door ons soms pogingen aangewend, om den overmoed onzer vijanden te keer te gaan; en tot tweemaal toe - in 1822 en 1823 - drong de luitenant-kolonel de Stuers met eene Nederlandsche krijgsmagt tot Montrado door, en bragt de Chinesche bevolking tot onderwerping. Maar slechts schijnbaar of kortstondig was die onderwerping; te naauwernood had de hoofdmagt der Nederlanders Borneo weêr verlaten, of de zonen van het hemelsche rijk hervatteden hunne gewelddadigheden, die al hooger en hooger liepen, toen de onrustige toestand, waarin andere deelen van Indië verkeerden, ons niet toeliet veel te doen voor Borneo. Nederlandsche officieren en gezaghebbers werden aangerand; Nederlandsche posten aangevallen, en, onder anderen, de bezetting der schans te Singkawang door een langdurig beleg gedwongen die sterkte te verlaten. Er was geen eerbied meer voor onze vlag, geen ontzag voor onze wapenen; ons gebied over Borneo's westkust was een ijdele klank geworden, een woord zonder beteekenis.

Hierin moest verandering komen. Toen in 1850 de overmoed der Chinezen zoo ver ging, van Sambas te bedreigen - een der weinige vaste punten, die wij nog hadden op Borneo's westkust - werd eene scheepsmagt daarheen gezonden, met ruim 400 man landingstroepen, aangevoerd door den majoor Sorg, een der overwinnaars van Djagaraga. Eenige duizenden Chinezen hebben zich in eene sterke stelling geplaatst te Pamangkat, bij de monding van de rivier te Sambas, en sluiten daardoor den weg af naar die plaats. Den 11^{den} September ontscheept Sorg zijne troepen, valt 's vijands stelling aan, neemt

die en behaalt eene volkomene overwinning, maar bekoopt die zege met den dood, den roemvollen dood, die in Indië het deel is van zoo vele onzer wapenbroeders!

Die strijd bij Pamangkat en de latere krijgsverrigtingen op Borneo's westkust hebben een goed geschiedschrijver gevonden in van Rees (‘Montrado,’ enz. en ‘Wachia, Taykong en Amir’), een onzer Indische officieren; in boeijenden, onderhoudenden stijl verhaalt die schrijver de verschillende oorlogshandelingen, die op de westkust van Borneo de Nederlandsche heerschappij op nieuw hebben gevestigd. De strijd om Sepang in 1853; het verdedigen van Montrado tegen de opgestane Chinezen in 1854; het beteugelen van dien opstand; het te keer gaan van de woelingen der geheime genootschappen, die een nieuwen opstand wilden voorbereiden; de vermoeijenissen en avontuurlijke gevaren, die de Nederlandsche officieren trotseerden, om in het diepste der wildernissen en in de stilte van den nacht de raadslagen hunner vijanden te verijdelen, - dat alles vormt bij van Rees een tafereel, dat de dubbele verdienste heeft van geheel waar te zijn en tevens in hooge mate belangrijk. Andresen, die met zooveel bekwaamheid en geestkracht de westkust van Borneo aan ons onderwierp, en zoo teregt den naam van ‘held van Montrado’ heeft verworven; Kroesen, die nu kortelings in den oorlog tegen de Boniërs het leven heeft verloren; van Houten, Verspijck en meer andere uitstekende officieren hebben bij die oorlogen op Borneo al weêr het bewijs gegeven, dat in dapperheid en krijgsdeugd ons leger in Indië voor geen ander leger onderdoet.

Wij hebben in de voorgaande bladen getracht een overzigt te geven van de wapenfeiten, in het werk van Gerlach beschreven. ‘Eene gemakkelijke taak,’ beweert eene onzer begaafdste schrijfsters, ‘om met de boeken van anderen artikels voor een tijdschrift te maken.’ Wij ontkennen geenszins de gegrondheid van dit oordeel: die taak *is* gemakkelijk; - maar is zij daarom niet nuttig, wanneer zij ten doel heeft meer algemeene bekendheid te geven aan een belangrijk werk? - dat nuttige doel hebben wij getracht te bereiken; verder ging ons streven niet.

Hebben wij in dit overzigt menig oorlogsfeit niet beschreven met die uitvoerigheid die het verdiende, menigen heldennaam slechts vlugtig vermeld of zelfs geheel verzwegen, men wijte dit enkel aan de perken, die wij ons hier moesten stellen, en die het onmogelijk maakten om het verhaal van onze Indische oorlogen anders te geven dan in groote, algemeene trekken, en geheel verstoken van dat volledige, dat zoo teregt in Gerlach's werk wordt bewonderd. Maar toch, hoe onvolmaakt onze arbeid dan ook moge zijn gebleven, wij hopen daardoor onze landgenooten te hebben doen deelen in eene overtuiging, die bij ons vast staat: de overtuiging, dat onze Indische krijgsgeschiedenis van de laatste veertig jaren zoo glorievol is als die van eenig ander volk, en gerustelijk den toets der vergelijking kan doorstaan met de heldendaden van de eerste grondleggers onzer Indische heerschappij. Een volk, dat in een zoo kort tijdsbestek mannen heeft voortgebragt als Raaff, de Kock, van Geen, Michiels en de Brauw - ‘j'en passe et des meilleurs!’ - mag gerustelijk aanspraak maken op krijgsroem; het is bekwaam om op het bloedig oorlogsveld evenzeer zijne waarde te bewijzen, als bij handel en nijverheid en de kunsten des vredes.

Nederland, zich eenmaal weêr verheffende tot de volksgrootheid van vroegere eeuwen!.... ‘Wat ongerijmde verwachting!’ zeggen die zwakken en moedeloozen, die niet verder zien dan het heden; ‘wat ijdele hersenschim!’ roepen die kleingeestige egoïsten uit, die het vaderland vergeten om de genoegens van den dag na te jagen, of om voldoening te geven aan de eischen eener jammerlijke eerzucht. Maar niet hersenschimmig is die verwachting voor den denker, voor den man van karakter, die hart en liefde heeft voor zijn land, die weet, dat de tijden eene plotselinge omkeering met zich kunnen voeren, en dat de grootheid en magt der volkeren wel wisselvallige zaken zijn, maar toch meestal de prijs worden van volksdeugd en volkskracht. Wij *kunnen* weêr het Nederland worden der zeventiende eeuw, het Nederland van de Witt en Willem III, van Tromp en de Ruyter, en Indië moet daartoe het middel zijn. In Indië moeten wij veroveraars zijn, of ten minste gebieders blijven; daar moeten wij onze grootheid en roem zoeken; daaraan moeten wij de kracht ontleenen om ook te midden van de Europesche staten eerbied en ontzag in te boezemen voor den Hollandschen naam. Niet door ons onnoodig te mengen in de Europesche twisten en oorlogen; niet door in Europa eene onbeteekenende

aanwinst van grondgebied te zoeken en dwaselijk er naar te streven om als landmogendheid te schitteren; maar door onze Indische heerschappij op hechten en duurzamen grondslag te vestigen; door de schatten van Indië op gematigde en verstandige wijze aan te wenden tot de ontwikkeling van de nijverheid, handel en zeevaart van het moederland; door in Indië ons dien krijgsgeest en die dapperheid te verwerven, zonder welke het bestaan van een volk altijd gevaar loopt, - alleen daardoor kunnen wij weêr tot vroegere grootheid komen. Indië is ons plechtanker, onze hoop.

Maar overdreven gemoedelijkheid heeft denkelijk hier eene tegenwerping: is, vraagt zij, onze Indische heerschappij niet gegrond op onregt? is, haar te behouden, niet eene handeling, strijdig met zedelijkheid en godsdienst? - strikt genomen, ja: strikt genomen, hebben wij geen regt om in Indië het gebied te voeren, en is elk menschenleven, dat wij opofferen aan het handhaven van dat gebied, eene misdaad. Maar dat onregt, waarop onze Indische heerschappij is gegrond, dat is hetzelfde onregt, waardoor Engeland het groene Erin aan zich onderwierp, waardoor Frankrijk zoo menig gewest onder zijn gebied bragt, waardoor bijna alle staten zich hebben gevormd; - dat onregt is geweest het regt van den sterksten, het regt der verovering: wilde men alles te niet doen, wat dit regt ten grondslag heeft, de wereld zou geheel omkeeren en er bleef niets bestaan van de hedendaagsche staten.

Maar naar zoo iets te streven, zou niet langer eerlijkheid zijn, ontzag voor de wetten van zedelijkheid en godsdienst; het zou zijn eene kinderachtige en dwaze handeling, eene roekelooze opoffering van het welzijn en de grootheid eens volks aan een onverstandig begrip van regt. Bij de regeling van staatshandelingen is het eene onmogelijkheid om zich geheel en uitsluitend te laten leiden door de wetten van zedelijkheid en godsdienst; men is wel gedwongen om eenigzins toe te geven aan de eischen der noodzakelijkheid; en, met toepassing op de regeerkunst, is er waarheid in de woorden, die Schiller den ouden Piccolomini in den mond legt, wanneer deze tegen zijn zoon eene dubbelhartige handeling verontschuldigt:

> .....‘es ist nicht immer möglich
> Im leben sich so kinderrein zu halten,
> Wie 's uns die Stimme lehrt im Innersten.

In steter Nothwehr gegen arge List
Bleibt auch das redliche Gemüth nicht wahr.

Wohl wär es besser, überall dem Herzen
Zu folgen, doch darüber würde man
Sich manchen guten Zweck versagen müssen.'

Onze Indische heerschappij is gegrond op het regt der verovering, op het regt van den sterksten, - dus op geen regt. Maar een eeuwenlang bezit, en de zegeningen van beschaving en menschelijkheid, die wij met milde handen over Indië uitgespreid hebben, zijn voldoende om het onregtmatige weg te nemen van den grondslag, waarop ons Indisch rijk is gevestigd. Zonder wroeging of gewetensbezwaar kan men deelnemen en medewerken aan de handhaving van onze Indische heerschappij. De millioenen Aziaten, die thans aan ons gezag zijn onderworpen en eene betrekkelijk ruime mate van welvaart en rust smaken, zouden tot den rampzaligsten toestand vervallen, kwamen zij weêr onder den schepter van die wreede en wellustige despoten, hunne regtmatige vorsten. Java bloeit thans en ontwikkelt zich tot de beschaving; verlieten wij het, het zou weêr tot de afschuwelijkste barbaarschheid terugkeeren; mogen wij al zonder regt dat eiland vermeesterd hebben, thans dat meesterschap op te geven, zou een gruwel zijn, eene misdaad tegen de menschheid.

Maar, is het onze pligt, met krachtige hand ons gezag in Indië te handhaven, evenzeer is het onze pligt dit op de meest menschelijke wijze te doen. Die laatste pligt wordt te vaak uit het oog verloren door de Europesche volkeren, wanneer zij in aanraking komen met de onbeschaafde volkeren van andere werelddeelen: te vaak achten zij zich dan geregtigd om misbruik te maken van hun overwigt in zedelijke en stoffelijke krachten, om harde onderdrukking uit te oefenen, en geweld en wreedheid te bezigen als middelen ter voortplanting van beschaving en verlichting. Dat dwaalspoor werd, vroeger, door de Oost-Indische Compagnie betreden; dat dwaalspoor is, den Hemel zij dank, geheel en al verlaten door de mannen, die in de laatste halve eeuw het gezag hebben uitgeoefend over Neêrland's Indiën. Ons bestuur over Indië, vergelijk het met de wijze waarop magtige Europesche staten hunne buitenlandsche bezittingen hebben bestuurd, en gij zult aan Nederland den krans der menschelijkheid toewijzen. Ten allen tijde moge Ne-

derland dien lof waardig blijven; het late zich niet wegslepen door het voorbeeld van andere volkeren, om anders te handelen; het blijve steeds zachtheid aan kracht paren; het zij streng, maar nooit wreed; het stelle aan de onmenschelijkheid van barbaarsche volkeren de menschelijkheid over, die het kenmerk van een beschaafd, Christelijk volk moet zijn; zijne heerschappij blijve een zegen voor het Oosten, verkeere nooit in vloek; het verspreide welvaart, orde en rust om zich heen; het trachte al meer en meer zijne Aziatische onderdanen tot de beschaving op te leiden; het verbreide al meer en meer onder hen de Westersche verlichting; het deele - niet met onberaden ijver, maar met verstand en van lieverlede - hun de zegeningen mede van het Christendom. Langs dien weg kan onze Indische heerschappij krachtig en duurzaam worden.

Maar wij moeten het ons niet ontveinzen, dat zelfs de regtvaardigste en weldadigste regering over Neêrland's-Indië toch altijd, en bovenal, eene sterke wapenmagt noodig heeft om zich te handhaven en te doen ontzien. In Indië zal de toestand van oorlog nog langen tijd de gewone toestand zijn; wij moeten daar altijd de hand aan het zwaard hebben; wij hebben daar, voortdurend, de vijandschap te vreezen van de inlandsche bevolking. En niet alleen deze, ook de aanrandingen van magtige Europesche staten en van Noord-Amerika hebben wij daar te duchten. Groot-Brittanje was vroeger onze gevaarlijkste, zoo niet onze eenige vijand in het Oosten; het gevaar, dat ons bedreigde van de zijde van het Eilandrijk, moge verminderd zijn, het bestaat nog, en het is niet langer het eenige, dat de duurzaamheid van onze Indische heerschappij onzeker maakt: Frankrijk, meer dan ooit magtig en hakende naar veroveringen, meer dan ooit er naar strevende om ook in andere werelddeelen zijn gezag te vestigen, kan, welligt, ons in het Oosten bestoken; en de Noord-Amerikaan, die Romein der nieuwe wereld, die zijn arendsblik rond laat waren, uitzoekende waar hij aan zijne ontembare zucht tot vergrooting kan voldoen, - kan, vroeg of laat, zijne teugellooze, maar dappere vrijscharen afzenden om het rijke Java aan ons te ontrooven.

Bestaat er voor ons kans, om die geduchte vijanden het hoofd te bieden; kunnen wij, door hen aangerand, Indië behouden?

De beantwoording van die vraag hangt geheel en al af van onzen volksgeest. Ja, wij kunnen Indië behouden, wanneer wij

ons inspanningen en opofferingen getroosten, wanneer wij verstand, geestkracht en vaderlandsliefde bezitten; - heeft het tegendeel plaats, dan zal Indië voor ons verloren gaan, en Nederland daardoor geheel en al tot onbeduidendheid vervallen. Maar, dát vergete men dan niet, dat de val van onze Indische heerschappij aan niets anders te wijten zal zijn geweest, dan aan onze eigene schuld.

De onverschilligheid voor de algemeene zaak; de onkunde omtrent de Indische aangelegenheden; de traagheid, die zoo gaarne zich blindelings onderwerpt aan de leiding van anderen; de flaauwheid, die terugschrikt voor alle onderzoek en strijd; het kleingeestig ijveren voor onbeduidende belangen, dat zoo vaak het waarlijk gewigtige geheel voorbij doet zien; de zelfzucht, die, om het bezit van welvaart, eeretitels of stoffelijke genietingen, de belangen van het vaderland doet verwaarloozen, - wie durft beweren dat wij onbesmet zijn gebleven van die volksondeugden? - Partijdig of verblind moet hij zijn, die het vele goede en uitmuntende in ons volkskarakter voorbijziet en loochent: wij bezitten zedelijkheid, wij bezitten godsdienstzin; - maar, o zedelijk en godsdienstig volk! gij zoudt er waarlijk niet te slechter om zijn, wanneer gij u wat meer moeidet met staats- en krijgszaken, wanneer gij wat meer hart wildet hebben voor die groote belangen, waarvan de toekomst van het vaderland afhangt! Uwe voorvaderen waren óók godsdienstig, maar zij wisten tevens op werkzame wijze aan het staatsleven deel te nemen; zij *baden* voor 's lands heil, maar zij *waakten* ook daarvoor.

Bij een verstandig en krachtig volk is de geest der regering eene afspiegeling van den geest der natie; is eenmaal het Nederlandsche volk doordrongen van wat voor het behoud onzer Indische heerschappij moet gedaan worden, dan zal het bestuur niet achterwege blijven met dat te doen. Dan zal er eenheid komen in de verschillende takken van ons staatswezen, eene eenheid, die thans te dikwijls ontbreekt en opgeofferd wordt aan kleingeestige beschouwingen, aan bekrompene inzigten. Het bestuur over onze landmagt, het bestuur over onze zeemagt, het bestuur over onze koloniën, - het is thans, alsof dat drie geheel zelfstandige magten zijn, vreemd aan elkander, soms aan elkander vijandig. Wanneer zal daarin die zoo volstrekt noodzakelijke eenheid worden gebragt; wanneer zullen de krachten en hulpmiddelen van Nederland, vereenigd, aangewend worden tot het be-

reiken van één doel, den bloei en de grootheid van het vaderland?

Het is hier de plaats niet, om in bijzonderheden aan te toonen, op welke wijze de verdediging van Neêrlands-Indië moet worden verzekerd; hoe, in de Indische zeeën, altijd eene sterke scheepsmagt moet voorhanden zijn, zoowel om de veiligheid dier watēren te verzekeren tegen de geduchte zeeroovers, als om, bij een oorlog met eene Europesche mogendheid, eene landing op Java te beletten, of moeijelijk te maken; hoe die Indische zeemagt verzekerd moet zijn van eene veilige haven, waar zij tegen de overmagt des vijands eene wijkplaats kan vinden, en alles wat noodig is om geledene nadeelen te herstellen; hoe het Indische leger steeds op een eerbiedwekkenden voet moet worden gehouden, en een sterk gedeelte van dat leger vereenigd blijven op Java, zoowel om dat belangrijke eiland te beschermen, als om vandaar onverwijld eene krijgsmagt te kunnen afzenden naar elke onzer Indische bezittingen, waar hulp en bijstand noodig is; hoe in Nederland altijd eene spaarbende vereenigd moet zijn, gereed om in tijden van gevaar oogenblikkelijk naar Indië te worden overgebragt, en daar het leger te versterken, en hoe de geregelde uitzending van troepengedeelten uit Nederland naar Indië, ter vervanging van daar aanwezige corpsen, trapswijze de verbinding van het Indische leger met het leger in het moederland moet daarstellen, en daardoor het laatste partij zal doen trekken van de onschatbare krijgsondervinding in Indië verworven, die men thans dwaselijk laat verloren gaan. Op dat alles hier terug te komen, is geheel overtollig: het ontbreekt niet aan de kennis van wat goed is voor onze Indische heerschappij; het ontbreekt aan den vasten wil om dat goede tot stand te brengen.

Eene sterke scheepsmagt en een goed leger, daaraan heeft Indië behoefte; maar evenzeer heeft het behoefte aan een bekwaam regent. Er is in ons geheele staatswezen geen betrekking, waarvan het lot en de toekomst van Nederland zoozeer afhankelijk zijn, als de betrekking van Gouverneur-generaal over Neêrlands Indië; van de uitstekendheid of onbeduidendheid van dien ambtenaar hangt het af, of onze Indische heerschappij in kracht en bloei zal toenemen en nog eeuwen lang de trots van ons nageslacht zal zijn, dan wel of die heerschappij, aan kwijning en verval ten prooi gegeven, weldra aan Nederland ontvalt en vreemde veroveraars ten deel komt. De eer, de groot-

heid van ons vaderland hangen af van het persoonlijk karakter van den Gouverneur-generaal: een Koen, een Maetsuyker omgeven den Nederlandschen naam met glans en luister; een Valckenier overdekt dien met schande. De Gouverneur-generaal heeft de beschikking over sterker strijdkrachten en rijker hulpmiddelen, dan die welke het moederland bevat: en die beschikking wordt niet begrensd door eene parlementaire mede-regering, die, hoe heilzaam ook in het beschaafde Westen, voor het Oosten nog niet aanwendbaar is. Eene uitgestrekte magt is die des Gouverneur-generaals; hij kan veel goeds in het leven roepen, hij kan veel kwaads stichten.

Het eenvoudig gezond verstand brengt derhalve mede, om de keus van een Gouverneur-generaal alleen te doen vallen op waardige mannen, op mannen van bekwaamheid en karakter. De benoeming tot staatsambten afhankelijk te maken van hofgunst of van de eischen der partijen, daarbij te luisteren naar de stem van persoonlijke belangen, van bijzondere bedoelingen, van kleingeestige vooroordeelen, is altijd eene verkeerde, eene misdadige handeling; maar nooit is zij misdadiger dan daar, waar het geldt de benoeming tot eene betrekking, met wier goede of slechte uitoefening Nederland moet groot worden of te niet gaan. Hier vooral mag alleen gelet worden op deugd, verdiensten en bekwaamheid.

Wij eindigen met den Heer Gerlach ook daarvoor dank te zeggen, dat zijn verdienstelijke arbeid weêr eene gelegenheid aanbiedt, om de algemeene aandacht op onze Oostersche volkplantingen te vestigen; en niet te veel kan dit gedaan worden. De groote belangen van Indië moeten het onderwerp zijn van de onvermoeide studie, van de rijpe overwegingen van het Nederlandsche volk; de kennis van de Indische aangelegenheden moet niet langer het uitsluitend eigendom zijn van eenige weinige mannen; zij moet tot de geheele natie doordringen; want alles wat die kennis uitbreidt en algemeen maakt, verhoogt de kracht van Nederland en bevordert het welzijn van Indië. ‘Meer licht,’ riep Goethe op zijn sterfbed; - wat Indië behoeft en wenscht wordt volkomen uitgedruikt door die laatste woorden van den Duitschen zanger: *meer licht!*

Breda, 30 Maart 1860.

W.J. KNOOP.

Multatuli versus Droogstoppel, Slijmering en C°.

Max Havelaar, of de Koffijveilingen der Nederlandsche Handelmaatschappij, door Multatuli.

III.

Indien gij u de ‘Story of Lefèvre’ of ‘de Story of la Roche’ herinnert, indien gij u ‘Hanna’ of ‘Blaauwbes, Blaauwbes’ van onzen te weinig gewaardeerden Potgieter kunt voor den geest roepen, indien gij, in één woord, alles genoten en in het geheugen bewaard hebt, wat de groote meesters der kunst om door de pen het hart te treffen, in het vak der naief-aandoenlijke novelle geleverd hebben, dan nog durf ik u met vertrouwen uitnoodigen, om in het zeventiende hoofdstuk van ‘Max Havelaar’ de geschiedenis van Saïdjah - de schrijver noemt ze ‘eene eentoonige geschiedenis’ - op te slaan, ten volle overtuigd dat zij de vergelijking kan doorstaan met het schoonste en beste wat uwe herinnering voor u kan doen opdagen. En wanneer gij na de lezing u gedrongen mogt gevoelen, om mijn oordeel in het gelijk te stellen, dan zult gij uwe bewondering voor den schrijver nog voelen klimmen, omdat hij zoozeer uwe sympathie heeft weten op te wekken, terwijl hij u verplaatste in eene wereld die u vreemd is, onder menschen die naauwelijks met ons van gelijke beweging zijn; omdat hij u in die vreemde wereld zoo heeft te huis gemaakt, en u die menschen heeft leeren liefhebben, die gij te naauwernood geleerd hadt onder de uitdrukking ‘uwe naasten’ te begrijpen.

‘Saïdjah's vader had een buffel waarmede hij zijn veld bewerkte. Toen die buffel hem afgenomen....’ - Multatuli *verhaalt* u niet dat die buffel hem afgenomen werd; dat is eene zaak die te zeer van zelve spreekt. Gelijk men niet zeggen zal: ‘Ik gebruikte het middagmaal en deed daarna een slaapje,’ maar ‘Toen ik het middagmaal gebruikt had, deed ik een slaapje’, zoo spreekt hij ook niet verhalenderwijze van de ontvreemding des buffels, alsof die iets bijzonders ware, neen hij zegt eenvoudig: ‘Toen die buffel hem was afgenomen door het Distriktshoofd van Parang Koedjang[1], was hij zeer bedroefd en sprak geen woord, vele dagen lang. Want de tijd van ploegen was nabij, en het was te vreezen, als men de sawah niet tijdig bewerkte, dat ook de tijd van zaaijen zou voorbijgaan, en eindelijk dat er geene padie zou te snijden zijn, om die te bergen in den lombong[2] van het huis.

Ik moet hierbij voor lezers, die wel Java, doch niet Bantam kennen, de opmerking maken dat in die Residentie *persoonlijk grondeigendom* bestaat, wat elders niet het geval is[3].

Saïdjah's vader nu was zeer bekommerd. Hij vreesde dat zijne vrouw behoefte zoude hebben aan rijst, en ook Saïdjah, die nog een kind was, en de broêrtjes en zusjes van dezen.

Ook zoude het Distriktshoofd hem aanklagen bij den Adsistent-resident, als hij achterlijk was in de betaling zijner landrenten, want daarop staat straf bij de wet.

Toen nam Saïdjah's vader een kris die poesaka[4] was van zijnen vader. De kris was niet zeer schoon, maar er waren zilveren banden om de scheede, en ook op de punt der scheede was een plaatje zilver. Hij verkocht dien kris aan een Chinees, die op de hoofdplaats woonde, en kwam te huis met vier-entwintig gulden, voor welk geld hij eenen anderen buffel kocht.

Saïdjah, die toen omstreeks zeven jaar oud was, had met den nieuwen buffel spoedig vriendschap gesloten. Ik zeg niet zonder doel: vriendschap; want het is inderdaad treffend te

1 De schrijver duidt dezen naam en de overige plaatsnamen in zijn verhaal alleen door de beginletters aan; de bedoelde namen zijn echter voor elk die slechts een weinig op Java te huis is, onmiskenbaar. Voor het gemak van den lezer heb ik die namen ingevuld.
2 Rijstschuur.
3 Vgl. v. Hoëvell en Bosch, De vrije arbeid op Java behandeld in ‘Felix Meritis’, bl. 37.
4 Een erfstuk.

zien, hoe de Javaansche *karbo* zich hecht aan den kleinen jongen, die hem bewaakt en verzorgt. Van die gehechtheid zal ik straks een voorbeeld geven dat niet verdicht is.' - Ligt in deze woorden niet een kleine misgreep? Zij wekken midden in het verhaal te onpas het vermoeden, dat het overige *wel* kon verdicht zijn en storen daardoor de illusie. - 'Het groote, sterke dier buigt den zwaren kop regts of links of omlaag naar den vingerdruk van het kind, dat hij kent, dat hij verstaat, waarmede hij is opgegroeid.

Zulke vriendschap had dan ook de kleine Saïdjah spoedig weten in te boezemen aan den nieuwen gast, en Saïdjah's aanmoedigende kinderstem scheen meer kracht nog te geven aan de krachtvolle schoften van het sterke dier, als het den zwaren kleigrond opscheurde, en zijnen weg teekende in diepe, scherpe vormen. De buffel keerde gewillig om, als hij aan het eind was van het veld, en verloor geene duimbreedte gronds, bij het terugploegen van de nieuwe voor, die altijd naast de oude lag, als ware de sawah een tuingrond geweest, geharkt door een reus.

Daarnaast lagen de sawah's van Adinda's vader, den vader van het kind, dat met Saïdjah huwen zoude; en als Adinda's broêrtjes aankwamen aan de tusschenliggende grens, juist als ook Saïdjah dáár was met zijn ploeg, dan riepen zij elkander vrolijk toe, en roemden om strijd de kracht en de gehoorzaamheid hunner buffels. Maar ik geloof dat die van Saïdjah de beste was; misschien wel omdat deze hem beter dan de anderen wist toe te spreken, en buffels zijn zeer gevoelig voor goede toespraak.

Saïdjah was negen jaren oud geworden en Adinda reeds zes jaren, voor deze buffel aan Saïdjah's vader werd afgenomen door het Distriktshoofd van Parang Koedjang.'

Er is iets diep treffends in die hooge eenvoudigheid der woorden, waarmede de snoode daad wordt beschreven, die een geheel huisgezin andermaal in de ellende dreigt te storten. Wat ligt er niet voor den armen Javaan in het verlies van zijn eenigen buffel, den onmisbaren deelgenoot van zijn arbeid, zijn medgezel, bijna zijn vriend! Hoe weinig schijnen de woorden geëvenredigd aan het feit; maar hoe treffend wordt het juist daardoor als een dagelijks terugkeerend, als een dat op Java naauw aandacht vergt, gekenschetst!

'Saïdjah's vader, die zeer arm was, verkocht nu aan een

Chinees twee zilveren klamboehaken[1] - poesaka van de ouders zijner vrouw - voor achttien gulden, en voor dat geld kocht hij een nieuwen buffel.

Maar Saïdjah was zeer bedroefd. Want hij wist van Adinda's broêrtjes, dat de vorige buffel was heengedreven naar de hoofdplaats, en hij had zijnen vader gevraagd, of deze dat dier niet had gezien, toen hij dáár was om de klamboehaken te verkoopen. Op welke vraag Saïdjah's vader niet had willen antwoorden. Daarom vreesde hij, dat zijn buffel geslagt was, zooals de andere buffels die het Distriktshoofd afnam aan de bevolking.

En Saïdjah schreide veel als hij dacht aan dien armen buffel, waarmede hij twee jaren zoo innig had omgegaan; en hij kon niet eten langen tijd, want zijn keel was te naauw als hij slikte.

Men bedenke dat Saïdjah een kind was.

De nieuwe buffel leerde Saïdjah kennen, en nam in de genegenheid van dezen zeer spoedig de plaats in van zijn voorganger, al te spoedig eigenlijk; want, helaas! de wasindrukken van ons hart worden zoo ligt glad gestreken, om plaats te maken voor later schrift.... Hoe dit zij, de nieuwe buffel was wel niet zoo sterk als de vorige: wel was het oude juk te ruim voor zijne schoft, maar het arme dier was gewillig als zijn voorganger, die geslagt was, en hoewel Saïdjah niet meer roemen konde op de kracht van zijnen buffel, bij het ontmoeten van Adinda's broêrtjes aan de grens, hij beweerde toch, dat geen ander den zijnen overtrof in goeden wil; en wanneer de vore niet zoo lijnregt liep als voorheen, of indien er aardklonten waren omgegaan, zonder die door te snijden, werkte hij dat gaarne bij met zijn patjol[2], zooveel hij kon. Bovendien geen buffel had een oeser-oeseran[3] als de zijne. De penghoeloe zelf had gezegd, dat er ontong was in den loop dier haarwervels op de achterschoften.'

In hoevele fijne trekken wordt ons hier telkens de Javaan in zijn doen en denken geteekend! Hoe zeer heeft ons de schrijver reeds in weinige regels ingewijd in de kennis van zijne levens-

1 *Klamboe* is een voorhangsel, gordijn of paviljoen.
2 Houweel.
3 Dit in de woordenboeken ontbrekend woord wordt door den volgenden zin verklaard. De *penghoeloc* is de priester en *ontong* beteekent geluk.

wijze als landbouwer, van zijne onderworpenheid aan het gezag der hoofden, van zijn eerbied voor de kleinodiën hem als vaderlijke erfenis nagelaten, van het bijgeloof dat zijn gansche leven beheerscht. Maar gaan wij nog een weinig verder: elke periode voegt een nieuwen trek toe aan het tafereel, dat in even vaste omtrekken als teedere kleuren voor ons staat.

'Eens in het veld riep Saïdjah te vergeefs zijn buffel toe spoed te maken. Het dier stond pal. Saïdjah, verstoord over zoo groote en vooral zoo ongewone weêrspannigheid, kon zich niet wederhouden eene beleediging te uiten. Hij zeide: *a.s.* Ieder die in Indië geweest is zal mij verstaan, en wie mij niet verstaat, wint er bij, dat ik hem de uitlegging spaar van eene grove uitdrukking.'

De schrijver dezer aankondiging is niet in Indië geweest. Hij moet dus de verklaring zijnen lezers schuldig blijven, en Multatuli, men ziet het, is ons borg dat zij er niet bij verliezen.

'Saïdjah meende evenwel niets kwaads daarmede. Hij zeide dit maar omdat hij het dikwijls had hooren zeggen door anderen, als ze ontevreden waren op hunne buffels. Maar hij had het niet behoeven te zeggen, want het baatte niets: zijn buffel deed geen stap verder. Hij schudde den kop als om het juk af te werpen; men zag den adem uit zijne neusgaten; hij blaasde, sidderde, er was angst in zijn blaauw oog, en de bovenlip was opgetrokken, zoodat het tandvleesch bloot lag....

- "Vlugt, vlugt", riepen Adinda's broêrtjes, "Saïdjah, vlugt, daar is een tijger!"

En allen ontdeden hunne buffels van de ploegjukken, en slingerden zich op de breede ruggen, en galoppeerden weg door sawah's, over galangang's[1], door modder, door kreupelhout en bosch en allang-allang[2], langs velden en wegen, en toen ze hijgend en zweetend binnenrenden in het dorp Badoer, was Saïdjah niet bij hen.

Want toen deze zijn buffel, bevrijd van het juk, had bestegen als de anderen, om te vlugten als zij, had een onverwachte sprong hem het evenwigt benomen, en hem ter aarde geworpen. De tijger was zeer na....

1 Voetpaden door de rijstvelden.
2 Eene soort van lang, grof gras, die overal op Java de onbebouwde gronden bedekt.

Saïdjah's buffel, voortgedreven door eigen vaart, schoot eenige sprongen voorbij de plek waar zijn kleine meester den dood wachtte. Maar door eigen vaart alleen, en niet door eigen wil was het dier verder gegaan dan Saïdjah; want naauw had het de stuwing overwonnen, die alle stof beheerscht, ook na het ophouden der oorzaak die haar voortstuwde - of het keerde terug, zette op zijn lompe pooten zijn lomp lijf als een dak over het kind, en keerde zijn gehoornden kop naar den tijger. Deze sprong,.... maar hij sprong voor het laatst. De buffel ving hem op zijne hoornen, en verloor slechts wat vleesch dat de tijger hem uitsloeg aan den hals. De tijger lag daar met opengescheurden buik en Saïdjah was gered. Wel was er ontong geweest in de oeser-oeseran van dien buffel.

Toen deze buffel aan Saïdjah's vader was afgenomen en geslagt...

Ik heb u gezegd, lezer, dat mijn verhaal eentoonig is.'

Ja, wèl eentoonig, maar toch met fijne schakeringen gevarieerd, en bij die eentoonigheid zoo treffend, dat gij met Saïdjah om den geslagten buffel weenen moet.

'Toen deze buffel geslagt was, telde Saïdjah reeds twaalf jaren, en Adinda weefde reeds sarongs, en batikte die met puntige kapala. Zij had reeds gedachten te brengen in den loop van haar verwschuitje en zij teekende droefheid op haar weefsel; want ze had Saïdjah zeer treurig gezien.'

Welk een bekoorlijk beeld! Jammer dat voor den hollandschen lezer het genot door de vele onverstaanbare Javaansche of Maleische woorden wel eenigzins bedorven wordt![1]

'En ook Saïdjah's vader was bedroefd; doch zijne moeder het meest. Deze toch had de wonde genezen aan den hals van het trouwe dier, dat haar ongedeerd kind had t' huis gebragt, nadat zij op de mare van Adinda's broêrtjes gemeend had, dat het was weggevoerd door den tijger. Zij had die wond zoo dikwijls bezien, met de gedachte hoe diep de klaauw, die zóó

1 Een enkel woord tot opheldering zal misschien aan sommige lezers niet ongevallig zijn. Door middel van wat de schrijver het verwschuitje noemt en waaraan een buisje van een paar duim lengte bevestigd is, wordt bij het batikken het patroon met heete vloeibare was op de kleedjes (sarongs) afgeteekend, met dien verstande dat alles wordt uitgespaard wat bestemd is om bij de latere indompeling in de verwstof de kleuren aan te nemen. Zie eene uitvoerige beschrijving bij Raffles, History of Java, 2^{d}. edit. I, p. 198 vv. *Kapala* beteekent *hoofd, kop*, en moet hier doelen op de figuren van het patroon.

ver indrong in de ruwe vezelen van den buffel, zou voortgedreven zijn in het weeke lijf van haar kind; en telkens als ze versche geneeskruiden had gelegd op de wonde, streelde zij den buffel en sprak hem eenige vriendelijke woorden toe, dat het goede, trouwe dier toch weten zou, hoe dankbaar eene moeder is. Zij hoopte later, dat de buffel haar toch mogt verstaan hebben; want dan had hij ook haar schreijen begrepen, toen hij werd weggevoerd om geslagt te worden, en hij had geweten, dat het niet Saïdjah's *moeder* was, die hem slagten liet.'

Moet gij het niet erkennen, lezer! dat Multatuli geen alledaagsche schrijver is, en dat zijn geslagte buffel naast Sterne's dooden ezel eene eervolle plaats verdient in de galerij der beroemde dieren.

'Eenigen tijd daarna vlugtte Saïdjah's vader uit het land; want hij was zeer bevreesd voor de straf als hij zijne landrenten niet betalen zou, en hij had geene poesaka meer om een nieuwen buffel te koopen, daar zijne ouders altijd in Parang Koedjang woonden, en hem dus weinig hadden nagelaten.' [Merk op, hoe de schrijver door het enkele woordje *dus* aanduidt, hoe, ten gevolge der knevelarijen van den reeds bejaarden regent, sedert lang de welvaart uit dat distrijkt geweken was]. 'Ook de ouders zijner vrouw woonden altijd in datzelfde distrikt. Hij hield zich evenwel, na het verlies van den laatsten buffel, nog eenige jaren staande, door te werken met gehuurde ploegdieren; maar dat is een zeer ondankbare arbeid en bovenal verdrietig voor iemand, die in het bezit van eigene buffels geweest is. Saïdjah's moeder stierf van verdriet, en toen was het, dat zijn vader in een moedeloos oogenblik zich wegmaakte uit Bantam, om werk te zoeken in het Buitenzorgsche. Maar hij werd gestraft met rottingslagen, omdat hij Lebak verlaten had zonder pas, en door de policie teruggebragt naar Badoer. Hier werd hij in de gevangenis gezet omdat men hem voor krankzinnig hield, wat ik wel gelooven wil, en omdat men vreesde dat hij in een oogenblik van mata-glap[1], amok maken, of eene andere verkeerdheid begaan zoude. Maar hij was niet lang gevangen, wijl hij kort daarop stierf.

Wat er geworden is van de broêrtjes en zusjes van Saïdjah weet ik niet. Het huisje dat zij bewoonden te Badoer stond ledig eenigen tijd en viel spoedig in, daar het slechts van bam-

1 Letterlijk: een duister oog.

boe gebouwd was en gedekt met atap. Een weinig stof en vuil dekte de plek, waar veel geleden was. Er zijn vele zulke plekken in Lebak.'

Ik heb het eerste bedrijf van Saïdjah's aandoenlijke geschiedenis geheel afgeschreven, maar ik mag niet verder daarmede voortgaan. Niet de belangstelling van mijne lezers te bevredigen was mijn doel, maar die op te wekken, - op te wekken opdat zij zelven naar 'Max Havelaar' grijpen, en - ik ben er zeker van dat zij het doen zullen - dat boek, gelijk ik deed, verslinden. Welligt verwacht men dat ik althans eene vlugtige schets van Saïdjah's verdere lotgevallen, eene analyse, gelijk men zegt, - beter zeide men: een geraamte - van des schrijvers verhaal zal leveren. Doch mijne pen weigert zich daartoe te leenen. Steeds heb ik het een ondankbare arbeid gevonden, met het scalpel in de hand, de voortbrengselen der letterkunde van pezen en zenuwen en spieren en de met de teederste kleuren prijkende huid te ontdoen, ten einde het zamenstel van het geheel door het naakt skelet te verduidelijken en aan den vorschenden blik prijs te geven. Ik betwist der kritiek daartoe het regt niet, maar bij een boek als 'Max Havelaar' is het mij onmogelijk.

Ik wil echter nog een klein fragment uit ditzelfde verhaal - het laatste bedrijf van Saïdjah's geschiedenis - mededeelen, omdat het tafereel der ellende, die door de dagelijksche afpersingen hunner hoofden over de arme Javanen komt, daardoor op de treffendste wijze wordt aangevuld. En daarom een paar woorden om den zamenhang van dit fragment met het boven afgeschrevene in het licht te stellen.

Saïdjah vergezelt zijn vader niet naar Buitenzorg. Hij heeft gehoord dat men te Batavia in eene dienst als bendie-jongen goed geld kan verdienen, en vertrekt derwaarts op 15jarigen leeftijd, in het vooruitzigt om weder te keeren, zoodra hij genoeg heeft gespaard, om twee buffels te koopen en Adinda te trouwen. Drie maal twaalf manen zouden hem daartoe genoegzaam zijn. Adinda zou met elke nieuwe maan in haar rijstblok een streep kerven, en als zij driemaal twaalf strepen had ingesneden, dan zouden zij elkander wedervinden onder den ketapanboom bij het djatibosch. Ik spreek niet van het aandoenlijk afscheid der gelieven, van Saïdjah's smachtend verlangen naar het wederzien, van zijne treffende liederen, die, zoo de schrijver ze verdicht heeft, ons op meesterlijke wijze bij de natuur van Java en in

den kring der gedachten van een zoon van Java verplaatsen; ik spreek niet van zijn ijver en oppassendheid, van zijn voorspoed, die hem binnen den bepaalden tijd genoeg deed vergâren om drie buffels te koopen, en met een fraaijen kris voor zich zelven en een buikband van zilveren schakels voor zijne geliefde, de terugreis naar Badoer te aanvaarden. Allerminst spreek ik van die terugreis zelve, van het teeder verlangen dat hem voortdreef, van de teleurstelling, van de smart, van de wanhoop die hem wachtten, toen hij den ketapan-boom bij het djati-bosch bereikt had, en Adinda te vergeefs bleef verbeiden. Ik wil alleen Multatuli laten verhalen wat van toen af Saïdjah wedervoer. Ik zal het doen zonder eene enkele aanmerking.

'Als een aangeschoten hert vloog Saïdjah het pad op, dat van den ketapan leidt naar het dorp, waar Adinda woonde. Hij zag niets en hoorde niets, en toch had hij iets kunnen hooren, want er stonden menschen op den weg bij den ingang van het dorp, die riepen: "Saïdjah, Saïdjah!"

Maar.... was het zijne haast, zijne drift, die hem belette, Adinda's huis te vinden? Hij was reeds voortgevlogen tot aan het einde van den weg, waar het dorp ophoudt, en als dolzinnig keerde hij terug en sloeg zich voor het hoofd, omdat hij háár huis had kunnen voorbijgaan zonder het te zien. Maar weêr was hij aan den ingang en,.... mijn God, was het een droom?.... weêr had hij Adinda's huis niet gevonden. Nog eens vloog hij terug en op eenmaal bleef hij staan, greep met beide handen zijn hoofd om daaruit weg te persen den waanzin die hem beving, en riep luide: "dronken, dronken, ik ben dronken!"

En de vrouwen van Badoer kwamen uit hare huizen, en zagen met deernis den armen Saïdjah daar staan; want zij herkenden hem en begrepen, dat hij Adinda's huis zocht, en wisten dat er geen huis van Adinda was in het dorp Badoer.

Want, toen het Distriktshoofd van Parang Koedjang de buffels van Adinda's vader had weggenomen...

Ik heb u gezegd, lezer! dat mijn verhaal eentoonig is.

.... toen was Adinda's moeder gestorven van verdriet, en haar jongste zusje was gestorven, omdat het geene moeder had die het zoogde. En Adinda's vader, die vreesde voor de straf, als hij zijne landrente niet betaalde,.....

Ik weet het wel, ik weet het wel dat mijn verhaal eentoonig is.

... was heengegaan uit het land. Hij had Adinda medegenomen met hare broeders. Maar hij had gehoord, hoe de vader van Saïdjah te Buitenzorg was gestraft met rottingslagen, omdat hij Badoer verlaten had zonder pas. En dáárom was Adinda's vader niet gegaan naar Buitenzorg, noch naar Krawang, noch naar de Preanger, noch naar Batavia.

Hij was gegaan naar Tjilangkahan, het distrikt van Lebak, dat aan de zee grenst. Daar had hij zich verscholen in de bosschen, en gewacht op de komst van Pa Ento, Pa Lontah, Si Oeniah, Pa Ansioe, Abdoel Isma en nog eenigen, die beroofd waren van hunne buffels, door het Distriktshoofd van Parang Koedjang, en die allen vreesden voor straf, als zij hunne landrenten niet betaalden.

Daar hadden zij zich bij nacht meester gemaakt van eene visschers praauw en waren in zee gestoken. Zij hadden westelijk gestuurd en hielden het land regts van zich tot aan Javapunt; van daar waren zij noordöp gestevend, tot zij voor zich zagen Pana-itam, dat de europesche zeelieden Prinsen-eiland noemen. Zij waren dat eiland omgezeild aan de oostzijde, en hadden toen aangehouden op de Keizersbaai, zich rigtende op den hoogen piek in de Lampongs.

Zóó althans was de weg, dien men elkander fluisterend voorzeide in Lebak, wanneer er gesproken werd over buffelroof en onbetaalde landrenten.

Maar Saïdjah verstond niet goed wat men hem zeide: zelfs begreep hij niet goed het berigt van den dood zijns vaders. Er was een gegons in zijne ooren, als hadde men op eenen gong[1] geslagen in zijn hoofd: hij voelde hoe het bloed met schokken werd gewrongen door de aderen aan zijne slapen, die dreigden te bezwijken onder den druk van zoo zware uitzetting. Hij sprak niet en staarde rond met verdoofden blik, zonder te zien wat om en bij hem was, en berstte eindelijk uit in akelig gelach.

Eene oude vrouw nam hem mede naar haar huisje, en verpleegde den armen dwaas. Weldra lachte hij niet meer zoo akelig, maar toch sprak hij niet. Alleen 's nachts werden de hutgenooten opgeschrikt door zijne stem, als hij toonloos zong: “ik weet niet waar ik sterven zal”, en eenige bewoners van Badoer legden geld te zamen, om een offer te brengen aan de

1 Metalen bekken.

boyaja's[1] van den Tjioedjong, voor de genezing van Saïdjah, dien men hield voor zinneloos. Maar zinneloos was hij niet.

Want eens 's nachts, toen de maan helder lichtte, stond hij op van de baleh-baleh[2] en verliet zachtkens het huis en zocht naar de plek waar Adinda gewoond had. Dit was niet gemakkelijk, omdat er zoovele huizen waren ingestort; doch hij scheen de plaats te herkennen aan de wijdte van den hoek, dien sommige lichtlijnen door het geboomte vormden, bij hare ontmoeting in zijn oog, zooals de zeeman peiling neemt op vuurtorens of uitstekende bergpunten.

Ja, daar moest het zijn: - dáár had Adinda gewoond.

Struikelend over halfvergane bamboe en stukken van het neêrgevallen dak, baande hij zich eenen weg naar het heiligdom dat hij zocht. En, waarlijk, hij vond nog iets terug van den opstaanden pagger[3], waarnaast Adinda's baleh-baleh gestaan had, en zelfs stak in dien pagger nog de bamboezen pin, waaraan ze haar kleed hing, als ze zich te slapen legde...

Maar de baleh-baleh was ingestort als het huis en bijna vergaan tot stof. Hij nam eene handvol daarvan en drukte het aan de geopende lippen, en ademde zeer diep...

Den volgenden dag vraagde hij aan de oude vrouw, die hem verpleegd had, waar het rijstblok was, dat er stond op het erf van Adinda's huis. De vrouw was verheugd, dat zij hem hoorde spreken, en liep het dorp rond om dat blok te zoeken. Toen zij den nieuwen eigenaar kon aanwijzen aan Saïdjah, volgde deze haar zwijgend, en bij het rijstblok gebragt, telde hij daarop twee-en-dertig ingekorven strepen...

Toen gaf hij der vrouw zoovele spaansche matten, als noodig waren tot het koopen van een buffel, en verliet Badoer. Te Tjilangkahan kocht hij een visscherspraauw, en kwam daarmede, na eenige dagen zeilens, aan in de Lampongs, waar de opstandelingen zich verzetten tegen het Nederlandsch gezag. Hij sloot zich aan bij eene bende Bantammers, niet om te strijden zoozeer als om Adinda te zoeken; want hij was zacht van aard en meer ontvankelijk voor droefenis dan voor bitterheid.

Op eenen dag, dat de opstandelingen op nieuw waren geslagen, doolde hij rond in een dorp, dat pas veroverd was door

1 Kaaimannen, in den ganschen Archipel de voorwerpen van velerlei bijgeloovige vereering.
2 Rustbank.
3 Schutting.

het Nederlandsche leger, en *dus* in brand stond. Saïdjah wist dat de bende, die daar vernietigd was geworden, grootendeels uit Bantammers had bestaan: hij waarde rond als een spook in de huizen die nog niet geheel verbrand waren, en vond het lijk van Adinda's vader, met eene klewang-bajonetwonde[1] in de borst. Naast hem zag Saïdjah de drie vermoorde broeders van Adinda, jongelingen, kinderen nog, en een weinig verder lag het lijk van Adinda, naakt, afschuwelijk mishandeld.....

Er was een smal strookje lijnwaad ingedrongen in de gapende borstwonde, die een eind scheen gemaakt te hebben aan lange worsteling....[2].

Toen liep Saïdjah eenige soldaten te gemoet, die met geveld geweer de laatstlevende opstandelingen dreven in het vuur der brandende huizen; hij omvademde de breede zwaard-bajonetten, drukte zich voorwaarts met kracht, en drong nog de soldaten terug met eene laatste inspanning, toen de gevesten stuitten tegen zijne borst.

En weinig tijds later was er groot gejubel op Batavia, om de nieuwe overwinning, die weêr zoo vele lauweren had gevoegd bij de lauweren van het Ned.-Indische leger. En de landvoogd schreef dat de rust in de Lampongs hersteld was, en de Koning van Nederland, voorgelicht door zijne staatsdienaren, beloonde wederom zooveel heldenmoed met vele ridderkruisen.

En waarschijnlijk stegen er dankgebeden ten hemel, uit de harten der vromen, in zondagskerk of bidstond, bij het vernemen, dat “de Heer der heirscharen” weder had meêgestreden onder de banier van Nederland...

> ‘Maar God, met zooveel wee begaan,
> Nam de offers van dien dag niet aan!’

Ziedaar de geschiedenis van Saïdjah, waaruit wij, hoewel grootendeels onderdrukkende wat uit een literarisch oogpunt het schoonste is, zooveel hebben medegedeeld, dat de lezer haar

1 Hetzelfde wapen dat de schrijver iets verder ‘de breede zwaard-bajonetten’ noemt. De klewang is het Javaansche zwaard.

2 Dit is een zeer fraaije trek. Dat stukje lijnwaad, men gevoelt het, schoon de schrijver het laat raden, is de strook van Saïdjah's blaauwen hoofddoek, dien hij bij het afscheid aan Adinda ten pand had gegeven.

geheel kan overzien. En is nu deze treffende geschiedenis, die op de wijze waarop het Nederlandsch gezag in Indië wordt uitgeoefend zulke zware schaduwen werpt, die de veelvuldige opstanden, waardoor onze Indische bezittingen geteisterd worden, voor een goed deel althans als de vrucht onzer eigene baatzuchtige staatkunde leert beschouwen, waarheid, naakte waarheid?

Neen, dat is zij niet; zij is, de schrijver bekent het volmondig, een verdichtsel. Hij weet niet of Saïdjah Adinda lief had, hij weet niet of hij naar Batavia ging, hij weet niet of hij onder Nederlandsche bajonetten in de Lampongs is gestorven. ‘Maar,’ zegt hij, ‘dit *weet* ik, en dit *kan ik bewijzen*, dat er *vele* Saïdjah's en *vele* Adinda's waren, en dat *wat verdichtsel is in het bijzonder, waarheid is in het algemeen*.’ Wat meer is, in dat verdichtsel heeft hij bij voorkeur teedere kleuren aangewend, omdat hij gevoelde dat het eene beleediging van den lezer zou zijn te gelooven, dat hij om te treffen meer bloed had moeten brengen in zijne schilderij. En waarlijk! hij heeft welgezien. Bij de overmaat van gruwelen verstompt het medegevoel, gelijk de overmaat van leed doffe onverschilligheid te weeg brengt. Zoo als de zedig verhulde schoonheid, door den even opgetilden sluijer ons ontdekt, ons meer aantrekt, dan de bekoorlijkheden die al te naakt worden ten toon gedragen, zoo is er warmer deelneming in de ellende, waarvan men den omvang meer vermoedt en als voorgevoelt, dan in die welke ons in hare gansche naaktheid voor oogen treedt. Wie treffen wil wekke vooral de verbeelding op en late haar gelegenheid om den teugel te vieren; wanneer zij de schilderij aanvult zal zij daaraan kleuren leenen, waarbij die van het krachtigst penseel verbleeken. En bovendien welk een voordeel voor den schrijver, wiens geschrift niet ten doel heeft te onderhouden en te vermaken, maar een ernstig en overtuigend pleidooi in eene heilige zaak voor de regtbank des publieks uit te spreken, welk een voordeel dat de Droogstoppels en Slijmeringen hem niet van overdrijving kunnen beschuldigen, dat de naakte waarheid, indien hij werd opgeroepen om die aan den dag te brengen, geen gevaar loopt om bleek en fletsch te worden bij vergelijking met het kleed der verdichting dat haar is omgehangen!

Maar welken waarborg hebben wij voor de gematigdheid van Multatuli? wat is er, buiten zijn eigen woord, dat ons de over-

tuiging geven kan, dat hij, zonder der waarheid geweld te doen, sterker kleuren aan zijn palet had kunnen ontleenen? Wij kunnen natuurlijk niet bepalen met welke mate van afpersing en verdrukking zijne eigene ervaring hem heeft bekend gemaakt. Maar dat de annalen van Neêrlandsch-Indië, dat inzonderheid ook het *zwarte boek* van het kultuurstelsel op menige bladzijde kunnen worden opgeslagen, waar erger gruwelen en vreesselijker ellenden te lezen staan, dan in 'Max Havelaar' geschilderd worden, dat zal wel iedereen gereedelijk erkennen, die eenigzins op de hoogte is van wat dikwijls daaromtrent zoo in de Tweede Kamer als in eene menigte van geschriften besproken is. 'Multatuli' - ik ontleen de woorden aan een welsprekend artikel over zijn boek in *de Indiër* van 4 Julij j.l. - 'Multatuli had kunnen spreken van de tot hongersnood uitgemergelde bevolkingen die gezamenlijk hunne haardsteden verlaten en naar andere regentschappen de wijk nemen om aldaar aan nieuwe knevelarijen overgeleverd te worden; van regenten die de helft van den rijstoogst aan de landbouwers afnemen, onder belofte van de landrente daarvoor te kwijten, het produkt verkoopen, de opbrengst verkwisten en de landrenten toch niet betalen; van regenten die buitengewone belastingen laten opbrengen om zich Europesche voorwerpen van weelde aan te schaffen; hij had een melodrama kunnen schrijven van het gebeurde in het regentschap P. residentie B., waar een hoofddjaksa straffeloos jaren lang met eene bende bandieten de gegoede ingezetenen uitplunderde, en later, overtuigd van moord en diefstal, ter dood werd gebragt, terwijl de regent nadrukkelijk verklaarde, dat de bedreven misdaden niet door zijnen ondergeschikten ambtenaar, maar door de slechte menschen van naburige streken bedreven waren. Hij had uit de ijzingwekkende geschiedenis van de residentie C. tafereelen kunnen ophangen, die de haren van den lezer zouden doen rijzen en zijn bloed in de aderen verstijven. Hij had kunnen verhalen hoe te B. in de residentie P. vier opvolgende residenten de meest dringende rapporten over de verregaande knevelarijen van den regent aan het algemeen bestuur inzonden; hoe die regent toch gehandhaafd werd; hoe hij, vertrouwende op de langmoedigheid van het Gouvernement, op éénen nacht achttien dessa-hoofden door zijne satellieten liet vermoorden, omdat die hoofden geweigerd hadden hem eene som geld te bezorgen; hoe er toen nog een jaar voorbij ging, voor

dat men eindelijk besloot dien regent van zijne waardigheid te ontzetten en hem te verwijderen; hoe hem zijn zoon opvolgde en het voetspoor van zijn vader drukte om even als deze verwijderd te worden. Hij had eindelijk de moedeloosheid van de Europesche ambtenaren kunnen karakteriseren, die, niettegenstaande het vervangen van regenten, het kwaad zagen voortduren en dat vervangen vergeleken met het afleggen van een vuil hemd om een gescheurd hemd aan te trekken.'

Ziedaar wat Multatuli had kunnen doen! Hij zou dan weêrsproken zijn, gelijk hij ook nu zal weêrsproken worden, door de optimisten, die geen kwaad van het koloniaal stelsel willen hooren, waarbij zij zich zoo wel bevinden. Ten minste zullen zij dit zeggen, dat Saïdjah geïdealiseerd is; dat het kwaad door Multatuli bestreden niet in *die* mate bestaat, *omdat* de Javaan niet is als Saïdjah; dat de Soendanees zulke liederen niet zingt, niet zoo bemint, niet zoo gevoelt. Maar met Multatuli zullen wij antwoorden, daar latende de vraag hoe zij dat weten kunnen: 'Neen, Minister van Koloniën! neen Gouverneur-Generaal in ruste! niet dát hebt gij te bewijzen. Gij hebt te bewijzen dat de bevolking niet mishandeld wordt, onverschillig of er sentimentele Saïdjah's onder die bevolking zijn. Of zoudt gij durven beweren, buffels te mogen stelen van lieden, die *niet* beminnen, *geene* droefgeestige liedjes zingen, *niet* sentimenteel zijn?'

IV.

Het wordt tijd dat wij den hoofdpersoon van dit boek, dat wij Max Havelaar zelven aan onze lezers voorstellen. Wij wilden dit niet doen dan na eenige proeven van zijne begaafdheden te hebben medegedeeld, en na den lezer te hebben bekend gemaakt met de zaak waarvoor hij als ambtenaar gestreden heeft, waarvan hij de martelaar is geworden, maar die hij ook dus nog - dit werk is er de getuigenis voor - met onbezweken volharding blijft voorstaan. Maar de handhaving der regten van den Javaan is in dit werk vereenigd en als zaamgesmolten met eene poging tot zelfregtvaardiging, die aan het werk een geheel eigenaardig, een - het is niet te ontkennen -

eenigzins tweeslachtig karakter geeft. Men heeft die vereeniging den schrijver zeer euvel geduid. Men heeft gezegd, dat zoo hij zijne handelwijze voor zijne landgenooten had willen regtvaardigen, hij zich tot eene kalme en bezadigde uiteenzetting der feiten had moeten bepalen; terwijl zoo hij hooger doel dan zelfverdediging, zoo hij de zegepraal van zijne beginselen beoogde, voor welker handhaving de vorm, dien hij koos, zeker allezins geschikt was, alle persoonlijke toespelingen op hem zelven en zijne tegenstanders hadden moeten wegvallen. En nu hij den vorm van een roman (?) gekozen, en dien vorm aan de verdediging zijner eigene handelingen heeft dienstbaar gemaakt, nu wordt dit aan gekrenkte eerzucht of misplaatsten eigenwaan toegeschreven. Ik beken dat ik te vergeefs zoek naar de praemissen, die tot deze conclusie kunnen leiden.

Ik ben er verre af elke bladzijde van dit boek, veel min elke handeling van Max Havelaar te willen verdedigen. Er staan regels op de laatste bladzijden te lezen, die ik niet gaarne zou geschreven hebben, waardoor ik vurig wenschte dat de auteur zijn boek niet ontsierd had, die eenig regt geven tot het verwijt dat hij in volslagen verbijstering als een amok roepende Javaan den oproerfakkel roekeloos rondslingert. Ik zal om met de voornaamste grieve maar dadelijk voor den dag te komen, de bedoelde woorden hier nederschrijven.

‘... Als men mij bij voortduring *niet* geloofde...

Dan zou ik mijn boek vertalen in de weinige talen, die ik ken, en in de vele talen die ik leeren kan, om te vragen aan Europa, wat ik vruchteloos zou hebben gezocht in Nederland.

En er zouden in alle hoofdsteden liederen worden gezongen met refreinen als dit: “er ligt een roofstaat aan de zee, tusschen Oostvriesland en de Schelde!”

En als ook dit niet baatte?’....

‘Dan zou ik mijn boek vertalen in het maleisch, javaansch, soendasch, alfoersch, boegineesch, battaksch....

En ik zou klewang-wettende krijgszangen slingeren in de gemoederen van die martelaren, wien ik hulpe heb toegezegd, ik, Multatuli.

Redding en hulpe, op wettelijken weg, waar het *kan*; op *wettigen* weg van geweld, waar het *moet*.

En dit zou zeer nadeelig werken op de *koffijveilingen der Nederlandsche Handelmaatschappij!*’

Zie, dat men zulke woorden schrijven kan, wanneer men

zoo de grieven van millioenen Javanen voor zijnen geest heeft laten voorbijgaan, wanneer men zich zoo alles in de herinnering heeft teruggeroepen wat men te vergeefs heeft getracht voor hen te doen, wat men om den wille dier edele poging met vrouw en kind geleden heeft: zie, dat kan ik mij volkomen begrijpen. De koortsachtige opgewondenheid waartoe de schrijver zich zelven door het schrijven van zijn boek als had opgezweept, is zeker een verschijnsel dat psychologisch gemakkelijk verklaarbaar is. Maar wat ik mij niet begrijpen kan, het is dit, dat toen de schrijver zijn werk nog eens overlas, toen hij die woorden ten laatste nog eens in de drukproeve onder de oogen kreeg, en bedenken moest dat zij zóózóó de wijde wereld zouden worden ingestuurd, dat hij toen niet de pen haalde door die woorden, die hem zelven, dunkt mij, niet enkel als eene ontboezeming van redeloozen hartstogt, maar ook als eene ijdele bravade moesten voorkomen. Hoe, gelooft gij dan in waarheid, dat het mogelijk zou zijn uw boek in zoovele talen van Europa, ik zeg niet vertaald, maar gedrukt te krijgen, tenzij op uwe eigene kosten? En gelooft gij dat daardoor in waarheid zulk eene algemeene geestdrift voor de zaak der Javanen, zulk eene algemeene verontwaardiging tegen Nederland zou worden gewekt? Zeker gij zoudt een echo vinden in eenige dagbladen van Engeland, waar velen op onze koloniale politiek fel gebeten zijn, omdat zij de Britsche handelsbelangen in den weg staat; maar in dat zelfde land zou het ook niet ontbreken aan dezulken, die alsdan zeggen zouden, dat men den splinter zag in het oog des broeders, maar den balk in het eigen oog niet gewaar werd, en die, wanneer zij het refrein vernamen: ‘er ligt een roofstaat aan de zee’, niet onopgemerkt zouden laten dat het nog waar zou blijven, wanneer *aan* met *in* werd verwisseld. Wanneer er sprake is van de wandaden en pligten van Nederland, dan verwerp ik dat beroep op de erger gruwelen door Engeland in Indië gepleegd of toegelaten, ja dan beweer ik dat in de geschiedenis van Britsch Indië geene euveldaad te ontdekken is, die niet door eene euveldaad in die van Neêrlandsch-Indië wordt opgewogen[1].

1 Men heeft o.a. naar aanleiding van den ‘Max Havelaar’ het feit weder opgehaald, dat de inlandsche ambtenaren in Hindostan bij de inning der belastingen van de pijnbank gebruik maken. Om niet te herinneren met welk een kreet van verontwaardiging de ontdekking van dit feit voor eenige jaren bij onze buren aan de overzijde van het kanaal werd begroet, vraag ik alleen of de handelingen soms door de Regenten op Java in naam van het Nederlandsch gezag gepleegd, voor de gruwelen van de pijnbank zoozeer onderdoen. De heer Vitalis zag eens bij eene fabriek een tiental grijsaards, allen leden van het dessa's bestuur, die men de beide duimen had vastgebonden aan een touw, dat over een boomtak geworpen was, en op deze wijze zoover naar boven had geheschen, dat zij met hunne teenen naauwelijks den grond raakten. In een ander distrikt vond hij dorpshoofden geheel naakt en met de armen kruisseling gebonden aan de hitte der zon blootgesteld. Zie ‘de invoering, werking en gebreken van het stelsel van kultures op Java.’ bl. 5. In mijn vorig art. over den ‘Max Havelaar’, bl. 71, heb ik reeds een dergelijk feit aangehaald, uit een opstel in de ‘Handelingen en Geschriften van het Indisch Genootschap’, hetwelk, naar mij sedert bleek, eene zeer bevoegde autoriteit, den heer Hasselman, oud-resident van Djocjokarta, tot schrijver heeft.

Maar indien Brittanje ons verwijten deed over ons koloniaal bestuur, dan zouden niet wij alleen, dan zouden het zijne eigene zonen, met een beroep op hetgeen het in zijne eigene koloniën deed of gedoogde, het regt daartoe betwisten. En wat voorts die vertaling in het Maleisch, Javaansch, Soendasch Alfoersch, Boegineesch, enz. betreft, bewijs mij eerst door de daad dat zulk eene vertaling mogelijk is, dat een boek als uw Max Havelaar werkelijk in die talen vertaalbaar is, dat zulk eene vertaling door de volken van Indië kan verstaan en genoten worden! Of verg anders niet van mij te gelooven, dat uw boek in staat zou zijn den klewang te wetten tot een strijd voor de afwerping van het Nederlandsch juk, tegenover de getuigenis der geschiedenis die mij leert, dat elke groote krachtsuitoefening in Indië steeds het godsdienstig fanatisme tot hefboom had. En eindelijk, gij hebt hulpe toegezegd aan den verdrukten inboorling. Zoudt gij meenen dat langs dien weg, dien gij den *wettigen* weg van geweld noemt, waarlijk hulp en baat voor den armen Javaan te vinden ware? Of zou niet juist voor hen, die thans het meest te lijden hebben, de bevrijding van het vreemde juk de tienvoudige verzwaring van dat hunner eigene kleine tyrannen ten gevolge hebben? Waarlijk het ware beter geweest, dat deze regelen nog ter elfde ure waren uitgewischt: de schrijver heeft daardoor voor zijne tegenpartij de steenen zaamgetast, waarmede zij hem zelven zullen dood werpen.

Maar al is het verre van mij om Max Havelaar, of zijn alter ego Multatuli, in alles te willen verdedigen, ik mag toch niet ontveinzen, dat ik menig ongunstig oordeel over zijn persoon en zijn werk geveld, *voor zoover ik hem ken*, geenszins kan beamen. Ik herhaal wat ik vroeger gezegd heb, dat de schrij-

ver mij persoonlijk geheel onbekend is, dat ik hem niet verder ken dan uit zijn werk. En op dat werk kan de regel: Audi et alteram partem, nog niet worden toegepast. Wij kennen de zaak van Multatuli nog alleen uit zijn eigen pleidooi, en hebben de repliek van Slijmering en van den Gouverneur-Generaal in ruste nog niet vernomen; misschien zullen wij die nimmer vernemen, en dan zal het nog altijd de vraag blijven, of wij werkelijk volkomen al de omstandigheden kennen, die den val van Multatuli hebben bewerkt, of wij werkelijk bevoegd zijn in zijne zaak een onherroepelijk vonnis te strijken. Maar wanneer ik mij bepaal tot hetgeen in zijn boek staat geschreven, ja zelfs wanneer ik beproef dat alles tusschen de regels te lezen, wat uit dat geschrevene bij wettige gevolgtrekking kan worden afgeleid, dan kan ik - vasthoudende aan hetgeen ik reeds gezegd heb, dat hij niet gekneed is uit de stof, waaruit Hervormers gemaakt worden - dan kan ik niet anders dan hem in de hoofdzaak in het gelijk stellen, dan moet ik niet alleen de handelwijze van Slijmering veroordeelen, maar - hoe het mij ook grieven moge - die van den waardigen man, die den staf over Neêrlandsch-Indië zwaaide, en van wien ik van ganscher harte geloof, dat hij nimmer willens en wetens eene onregtvaardigheid pleegde, maar die zich toch ook aan het gemeene lot der menschelijke feilbaarheid niet heeft kunnen onttrekken.

En dit oordeel - ook daarvoor moet ik uitkomen - is bij mij niet gewijzigd door het feit, het eenige *feit* wat tot dusverre tegen Multatuli en ten voordeele zijner tegenpartij is aangevoerd, dat in het Regeringsverslag van den staat en het beheer der Koloniën over 1856 in de volgende woorden is geconstateerd: ‘Naar aanleiding van klagten door het inlandsch bestuur werd een opzettelijk onderzoek gedaan, waaruit bleek, dat sommige inlandsche ambtenaren in Lebak zich hadden schuldig gemaakt aan ongeoorloofde vorderingen van arbeid, geld en buffels tegen onevenredige of geene betaling[1]. Ten gevolge hiervan werden ontslagen het districtshoofd van Parang Koedjang, de dessa-hoofden van Tjilegen Ielir en Bolang en de mantri van het distrikt Warong-Goenong, terwijl aan den regent van Lebak, voor wiens daden verschoonende motiven waren aangevoerd, op eene ernstige wijze het ongeoorloofde zijner hande-

1 Geld.... tegen betaling? Welk een gekuischte stijl!

lingen werd voorgehouden, met aanmaning om zich voor den vervolge daarvan te onthouden.'

Nu moet men weten, dat de klagten over de in deze paragraaf genoemde hoofden juist van Max Havelaar afkomstig waren. Nadat reeds vroeger door toevallige omstandigheden zijne aandacht was gevestigd geweest op de in Lebak heerschende misbruiken, aanvaardde hij de betrekking van Adsistent-resident in dat regentschap met het ernstige voornemen, om, het kostte wat het wilde, de knevelarijen te keer te gaan en aan zijnen eed om de inlandsche bevolking te beschermen, gestand te doen. Het achtste hoofdstuk bevat zijne eerste toespraak tot de sebah (raadsvergadering) der hoofden. Wij kunnen ze niet lezen zonder te gevoelen dat het waarheid is, wat Multatuli van Havelaar getuigt: 'Ieder verwachtte toen eene toespraak als de resident had gehouden op den vorigen dag, en het is niet geheel en al zeker, dat Havelaar zelf van voornemen was, iets anders te zeggen tot de Hoofden; doch men moest hem gehoord en gezien hebben bij zulke gelegenheden, om te begrijpen hoe hij, bij toespraken als deze, zich opwond en door zijne eigenaardige wijze van spreken eene nieuwe kleur mededeelde aan de bekendste zaken; hoe zich dan zijne houding oprigtte, hoe zijn blik vuur schoot, hoe zijne stem van het vleijend zachte overging in het vlijmend scherpe, hoe de beelden van zijne lippen vloeiden, als strooide hij iets kostbaars om zich heen, dat hem toch niets kostte, en hoe, als hij ophield, ieder hem aanstaarde met open mond, als vraagde men: "mijn God, wie zijt ge?"'

Waarlijk, dat is niet te veel gezegd, al klinkt het vreemd, dat er zooveel van dien aard in dit werk over Havelaar te lezen staat, zoodra men zich van de identiteit van Multatuli en Havelaar overtuigd heeft. Doch, gelijk reeds gezegd is, 'Max Havelaar' is eene eenigzins vermomde autobiographie, is 'Wahrheit und Dichtung' tevens. Daarom, wanneer men den schrijver van het uitbazuinen van eigen lof mogt beschuldigen, zal hij steeds kunnen antwoorden, dat hij zich zelven onder den verdichten naam van Havelaar heeft geidealiseerd; dat hij onder dien naam aan zijne lezers heeft voorgesteld wat hij zijn wilde, wat hij in zich soms de kracht gevoelde om te zijn, zonder het altijd in werkelijkheid volkomen te wezen: de type, waarvan zijn persoonlijkheid een meer of min volkomen afdruk is.

Maar de rede die nu volgt, die heeft Multatuli immers werkelijk gesproken? In allen gevalle heeft hij ze zoo kunnen

concipiëren; anders zou ze niet te lezen staan in zijn boek. Ware het niet genoeg geweest die voor zich zelve te laten spreken?

Die rede schijnt mij een meesterstuk van welsprekendheid, verwonderlijk berekend voor die plaats, voor dat gehoor. Ziehier eene kleine proeve:

'Er komt een tijd, dat onze vrouwen en kinderen schreijen zullen bij het gereedmaken van ons doodkleed, en de voorbijganger zeggen zal: "daar is een mensch gestorven." Dan zal wie aankomt in de dorpen, tijding brengen van den dood desgenen die gestorven is, en wie hem herbergt zal vragen: "wie *was* de man die gestorven is?"

"Hij was goed en regtvaardig, Hij sprak regt en verstootte den klager niet van zijne deur. Hij hoorde geduldig aan wie tot hem kwam, en gaf weder wat ontnomen was. En wie den ploeg niet drijven kon door den grond, omdat de buffel uit den stal was gehaald, hielp hij zoeken naar den buffel; en waar de dochter was geroofd uit het huis der moeder, zocht hij den dief en bragt de dochter weder. En waar men gearbeid had, onthield hij den loon niet, en hij ontnam de vruchten niet aan wie den boom geplant hadden; en hij kleedde zich niet met het kleed, dat anderen dekken moest, noch voedde zich met het voedsel, dat den arme behoorde."

Dan zal men zeggen in de dorpen: "Allah is groot, Allah heeft hem tot zich genomen. Zijn wil geschiedde: er is een goed mensch gestorven."

Doch andermaal zal de voorbijganger stilstaan voor een huis, en vragen: "wat is dat, dat de gamlang[1] zwijgt en het gezang der meisjes?" En wederom zal men zeggen: "er is een man gestorven."

'En wie rondreist in de dorpen, zal 's avonds zitten bij zijnen gastheer, en om hem heen de zonen en dochteren van het huis, en de kinderen van wie het dorp bewonen, en hij zal zeggen:

"Daar stierf een man, die beloofde regtvaardig te zijn, en hij verkocht het regt aan wie hem geld gaf. Hij mestte zijnen akker met het zweet van den arbeider, dien hij had afgeroepen van den akker des arbeids. Hij onthield den werkman zijn loon en voedde zich met het voedsel van den arme. Hij is rijk geworden van de armoede der anderen. Hij had veel gouds en zil-

1 Een stel Javaansche muzijkinstrumenten.

vers, en edele steenen in menigte, doch de landbouwer, die in de nabuurschap woont, wist den honger niet te stillen van zijn kind. Hij glimlachte als een gelukkig mensch, maar er was gekners tusschen de tanden van den klager, die regt zocht. Er was tevredenheid op zijn gelaat, maar er was geen zog in de borsten der moeders die zoogden."

Dan zullen de bewoners der dorpen zeggen: "Allah is groot... wij vloeken niemand!"

Hoofden van Lebak! eens sterven wij allen!

Wat zal er gezegd worden in de dorpen, waar wij gezag hadden, en wat door de voorbijgangers, die de begrafenis aanschouwen?

En wat zullen wij antwoorden, als er na onzen dood eene stem spreekt tot onze ziel, en vraagt: "waarom is er geween in de velden, en waarom verbergen zich de jongelingen? Wie nam den oogst uit de schuren, en uit de stallen den buffel, die het veld ploegen zou? Wat hebt gij gedaan met uwen broeder, dien ik u gaf te bewaken? Waarom is de arme treurig en vloekt de vruchtbaarheid zijner vrouw?"

Zou men niet wanen een der Godsmannen van het Oude Verbond te hooren spreken, zoo de woorden niet getemperd waren door eene zachtmoedigheid, die getuigt van den invloed van dat Evangelie, welks hooge waarde Multatuli nu en dan te miskennen schijnt?

Ruim eene maand had Max Havelaar in zijne nieuwe betrekking doorgebragt. Hij had vlijtig onderzocht, bij dag en nacht, te voet en te paard, de verschillende, ook de afgelegenste deelen van zijn regentschap doorkruisende. Hij had overal de klagten der verdrukten welwillend aangehoord, hen aangemoedigd om te spreken en hun regt gedaan waar en wanneer hij konde. Hij had ijverig de archieven doorsnuffeld en er menigvuldige bewijzen gevonden, dat zijn voorganger met de kwaal die aan de welvaart van Lebak knaagde, evenzeer als hij zelf was bekend geweest, dat ook hij getracht had door zachte middelen beterschap aan te brengen, en dat ook hier het spreekwoord was bewaarheid geworden, dat zachte meesters stinkende wonden maken. Wat meer is, hij was tot het aan zekerheid grenzend vermoeden gekomen, dat zijn voorganger, als slagtoffer zijner welwillende pogingen om den geringen man te beschermen, door vergif was om het leven gekomen. Nu wordt het hem klaar,

hoe vruchteloos zijne pogingen zullen zijn langs den tot dusverre betreden weg, dat zijn eigen leven, dat het leven zijner dierbaarste panden, van zijne getrouwe Tine en van zijnen lieven Max, daarbij op het spel staan. Nu grijpt hij naar de pen en schrijft aan den resident van Bantam, dien hij onder den naam van Slijmering opvoert, maar wiens ware naam met behulp van den 'Almanak en Naamregister' even gemakkelijk te ontdekken is, als de plaatsnamen in dit boek te identifieren zijn, een brief, die in den 'Max Havelaar,' behoudens de verwisseling der omslagtige titulatuur met eenvoudige voornaamwoorden, letterlijk overeenstemmende met het oorspronkelijke is medegedeeld:

'*Aan den Resident van Bantam*.

Sedert ik voor eene maand mijne betrekking alhier aanvaardde, heb ik mij hoofdzakelijk bezig gehouden met het onderzoek naar de wijze, waarop de inlandsche Hoofden zich kweten van hunne verpligtingen jegens de bevolking op het stuk van "heerendiensten," poendoetan[1] en dergelijke.

Zeer spoedig ontdekte ik, dat de Regent op eigene autoriteit, en ten zijnen behoeve, menschen deed opkomen, ver boven het hem wettig toekomend aantal pantjens[2] of kemits[3].

Ik weifelde tusschen de keus om terstond officiëel te rapporteren, en de zucht om door zachtheid, of later zelfs door bedreigingen, dien inlandschen hoofdambtenaar daarvan terug te brengen, ten einde het tweeledig doel te bereiken, om dat misbruik te doen ophouden, en te gelijker tijd dien ouden dienaar van het Gouvernement niet terstond al te streng te behandelen, vooral uit aanmerking van de slechte voorbeelden, die, naar ik geloof, hem dikwijls gegeven zijn, en in verband met de bijzondere omstandigheid, dat hij bezoek verwachtte van twee verwanten (de Regenten van Bandong en Tjiandjoer, althans van den laatsten, die, naar ik meen, reeds met groot gevolg op weg is,) en hij dus meer dan anders in de verzoeking was - en, met het oog op den benarden staat zijner geldmiddelen, als het ware in de *noodzakelijkheid*, om door onwettige middelen te voorzien in de noodige toebereidselen voor dat bezoek.

1 Requisitiën.
2 Letterlijk: toegekend, aangewezen deel.
3 Wachten.

Dit alles leidde mij tot zachtheid omtrent hetgeen reeds geschied *was*, doch geenszins tot toegevendheid voor den vervolge.

Ik drong aan op dadelijke staking van elke onwettigheid.

Van die voorloopige proeve, om den Regent door zachtheid tot zijnen pligt te brengen, heb ik u onder'shands doen kennis dragen.

Mij is echter gebleken, dat hij met brutale onbeschaamdheid alles in den wind slaat, en ik gevoel mij krachtens mijnen ambtseed verpligt, u mede te deelen:

> dat ik den Regent van Lebak, Radhen Adhipatti..... *beschuldig* van misbruik van gezag, door het onwettig beschikken over den arbeid zijner onderhoorigen, en *verdenk* van knevelarij, door het vorderen van opbrengsten in naturâ, zonder, of tegen willekeurig vastgestelde, onvoldoende, betaling;
> dat ik voorts den Demang van Parang Koedjang (zijn' schoonzoon) verdenk van medepligtigheid aan de genoemde feiten.

Om beide zaken behoorlijk te kunnen instruëren, neem ik de vrijheid u voor te stellen mij te gelasten:

1°. den Regent van Lebak voornoemd met den meesten spoed naar Serang op te zenden, en zorg te dragen, dat hij noch vóór zijn vertrek, noch gedurende de reize, in de gelegenheid zij, door omkooping of op andere wijze te influenceren op de getuigenissen, die ik zal moeten inwinnen; -

2°. den Demang van Parang Koedjang voorloopig in arrest te nemen; -

3°. gelijken maatregel toe te passen op zoodanige personen van minderen rang, als, behoorende tot de familie van den Regent, geacht kunnen worden invloed uit te oefenen op de zuiverheid van het in te stellen onderzoek; -

4°. dat onderzoek terstond te doen plaats hebben, en van den uitslag te dienen van omstandig berigt.

Ik neem de vrijheid u voorts in overweging te geven, de komst des Regents van Tjiandjoer te kontramanderen.

Ten slotte neb ik de eer (ten overvloede voor u. die de afdeeling Lebak beter kent, dan mij nog mogelijk is) de verzekering te geven, dat uit een *politiek* oogpunt de strengregtvaardige behandeling dezer zaak geen het minste bezwaar heeft, en dat ik eer voor gevaar zou beducht zijn, als ze *niet* tot

klaarheid gebragt werd; want ik ben geïnformeerd, dat de geringe man, die, naar een getuige mij zeide: “poessing”[1] is van de vexatie, reeds lang naar redding uitziet.

Ik heb de kracht tot den moeijelijken pligt, dien ik volbreng door het schrijven van dezen brief, gedeeltelijk geput uit de hoop, dat het mij vergund zal wezen ter zijner tijd een en ander bij te brengen ter verschooning van den ouden Regent, met wiens positie, hoezeer door eigen schuld veroorzaakt, ik evenwel diep medelijden gevoel.

De Adsistent-resident van Lebak.’

Indien men erkent, gelijk men erkennen moet, ‘dat Havelaar om den ongelukkigen inboorlingen grooter ellende te besparen, *met reden* wilde, dat geen onderzoek zoude worden ingesteld, zonder dat vooraf de Regent en zijn gezin onschadelijk was gemaakt,’ dan zie ik niet wat er berispelijks kan schuilen in dezen brief en de daarin vervatte voorstellen. Men heeft gezegd: de Resident was op de aanklagt onvoorbereid; de brief zegt, dat Havelaar hem reeds te voren onder 's hands had verwittigd van de genomen proeven om den Regent door zachtheid tot zijn pligt te brengen. Men heeft gezegd: de Resident was niet verpligt Havelaar op zijn woord te gelooven, daar hij zich van de mededeeling van feiten onthield; de brief zegt, dat de Resident van den toestand der afdeeling Lebak sedert lang naauwkeurig onderrigt was. Men heeft gezegd: dat volgens art. 84 van het Regerings-Reglement geene inlandsche hoofden kunnen vervolgd worden zonder vergunning van den Gouverneur-Generaal, en dat die vergunning zeker niet zou verleend worden zonder kennis der feiten, waarop de aanklagt berustte; het antwoord is, dat, daargelaten in hoeverre bij eene aanklagt de opsomming van speciale feiten, waarvan toch het bewijs eerst door het onderzoek kan geleverd worden, meer waarde en gezag heeft dan eene beschuldiging in algemeene termen, het artikel van het Regerings-Reglement van geregtelijke vervolging, de brief van Havelaar van een administratief onderzoek spreekt.

Den volgenden dag antwoordde de Resident niet in zijne hoedanigheid, maar *partikulier*, met een beklag, dat Havelaar hem niet eerst mondeling van de zaak had kennis gegeven, en dat hij hem *in zijne drokke bezigheden* gestoord had. Dit zou hem

1 IJlhoofdig.

echter niet beletten den volgenden dag te Rankas Betong, de hoofdplaats van Lebak, te komen, om te overleggen wat er moest gedaan worden. Havelaar, ‘die wist wat zulke overlegging te beduiden had - zijn voorganger had zoo dikwijls “geaboucheerd” met den Resident van Bantam’ - zond den Heer Slijmering in allerijl een tweeden brief te gemoet, opdat hij dien vóór zijne komst in Lebak lezen zoude. Havelaar was overtuigd, dat de overkomst van den Resident geen ander doel had, dan in deze teedere zaak te *schipperen*, en ziedaar wat hij voor alles wilde verhoeden. Men heeft gezegd, dat Havelaar, wetende dat de Resident ongaarne tot strenge maatregelen tegen zulk een aanzienlijk hoofd als de Regent van Lebak zou overgaan, zich toegefelijk jegens hem had moeten betoonen; ik antwoord met een uittreksel uit Havelaars tweeden brief:

‘Morgen dus zal ik de eer hebben u te zien, en het is juist dáárom, dat ik de vrijheid neem u dezen te gemoet te zenden, om vóór die ontmoeting het volgende te konstateren.

Al wat ik omtrent de handelingen van den Regent onderzocht, was diep geheim; *hijzelf* alleen en de Patteh[1] weten het; want ikzelf had hem loyaal gewaarschuwd. Zelfs de Kontrôleur weet nu nog maar ten deele den uitslag van mijne onderzoekingen. Deze geheimhouding had een tweeledig doel. Eerst, toen ik nog hoopte den Regent van zijnen weg terug te brengen, was het om, als ik slaagde, hem niet te kompromitteren. De Patteh heeft mij namens hem expresselijk voor die discretie bedankt. Maar later, toen ik begon te wanhopen aan den goeden uitslag mijner pogingen, of beter, toen de maat mijner verontwaardiging volliep door een pas gehoord voorval; - toen langer zwijgen *medepligtigheid* worden zou, toen moest die geheimhouding strekken ten *mijnen* behoeve; want ook omtrent mijzelf en de mijnen heb ik pligten te vervullen.

Immers na het schrijven van mijn brief van gisteren, zou ik onwaardig zijn het Gouvernement te dienen, indien het daarin voorkomende ijdel, ongegrond, uit de lucht gegrepen was. En zoude of zal het mij mogelijk wezen te bewijzen dat ik gedaan heb, “*wat een goed Adsistent-resident behoort te doen;*” - te bewijzen, dat ik niet beneden de betrekking sta, die mij gege-

1 Aan elk aanzienlijk Javaansch ambtenaar is een Patteh of adjudant toegevoegd, die zijne bevelen uitvoert en bij ziekte of afwezigheid zijne functiën waarneemt.

ven is; - te bewijzen, dat ik niet loszinnig en ligtvaardig zeventien moeijelijke dienstjaren op het spel zet, en, wat meer zegt, het belang van vrouw en kind' - [men ziet het, Havelaar wist wat het inhad, het waagstuk te bestaan om een inlandschen Regent te beschuldigen] 'zal het mij mogelijk zijn dat alles te bewijzen, wanneer niet een diep geheim mijne nasporingen verbergt en den schuldige belet zich, zoo men het noemt, te *dekken?*

Bij de minste verdenking zendt de Regent eene expresse naar zijn neef die op weg is, die belang heeft bij zijn *maintien;* vraagt, ten koste van wat ook, geld; deelt het met kwistige hand uit aan ieder, dien hij in den laatsten tijd heeft te kort gedaan, en het gevolg zou, ik hoop niet te moeten zeggen, *zal* zijn, dat *ik* een ligtvaardig oordeel heb geveld, en kortaf een onbruikbaar ambtenaar ben, om niet erger te zeggen.

Om mij te verzekeren tegen *die* eventualiteit, dient dit schrijven. Ik heb de meeste hoogachting voor u, maar ik ken den geest, dien men "de geest der Oost-Indische ambtenaren" zou kunnen noemen, en ik bezit dien geest *niet*.

Uw wenk, dat de zaak vóóraf beter partikulier ware behandeld geworden, doet mij vreezen voor een abouchement. Wat ik in mijne missive van gisteren gezegd heb, is *waar*, doch misschien zoude het onwaar *schijnen*, wanneer de zaak werd behandeld op eene wijze, als zou kunnen strekken tot openbaarmaking van mijne beschuldiging en van mijn vermoeden, *vóór de Regent verwijderd is*.

Ik mag u niet ontveinzen, dat zelfs uwe onverwachte komst, in verband met de gisteren door mij naar Serang gezondene expresse, mij doet vreezen, dat de schuldige, die vroeger niet wilde toegeven aan mijne vermaningen, *nu* vóór den tijd zal wakker worden, en trachten, zóó mogelijk, zich *tant soit peu* te disculperen.

Ik heb de eer mij, thans nog, letterlijk te gedragen aan mijne missive van gisteren, doch neem de vrijheid daarbij op te merken, dat die missive ook het voorstel inhield, om vóór het onderzoek den Regent te verwijderen, en zijne afhangelingen voorloopig onschadelijk te maken, en tevens dat ik geloof niet verder verantwoordelijk te zijn, voor wat ik avanceerde, dan voor zooveel gij mogt gelieven in te stemmen met mijn voorstel betreffende de *wijze* van onderzoek, dat is: onpartijdig, openlijk en vooral *vrij*.

Die vrijheid bestaat niet voordat de Regent verwijderd is, en naar mijne bescheidene meening, ligt hierin niets gevaarlijks, daar hem immers kan gezegd worden, dat *ik* hem beschuldig en verdenk, dat *ik* gevaar loop, en niet *hij*, als hij onschuldig is; - want ik zelf ben van oordeel, dat ik uit de dienst behoor ontslagen te worden, als er blijken zal dat ik ligtvaardig of zelfs maar voorbarig heb gehandeld.

Voorbarig!.. Na *jaren, jaren* misbruik.

Voorbarig!.. Als of een eerlijk man slapen kon, en leven en genieten, zoo lang zij, voor wier welzijn hij geroepen is te waken, zij, die in den hoogsten zin zijne *naasten* zijn, worden gekneveld en uitgezogen!

Het is waar, ik ben hier kort; doch ik hoop dat de vraag eenmaal wezen zal *wat* men gedaan heeft, of men het *goed* gedaan heeft, niet of men het in *te korten tijd* heeft gedaan. Voor mij is elke tijd te lang, die gekenmerkt is door afpersing en onderdrukking, en zwaar weegt mij de sekonde die door *mijne* nalatigheid, door *mijn* pligtverzuim, door *mijnen* geest van schipperen in ellende zou doorgebragt zijn.

Ik heb berouw over de dagen die ik heb laten verloopen, voor ik officieel rapporteerde, en ik vraag verschooning voor mijn verzuim.'

Zeker dit is een vreemde stijl voor een officiëlen brief; maar ik kan er niets in lezen, dan de uitdrukking van de edelste gevoelens, ik kan er, ja, groote prikkelbaarheid en voortvarendheid, maar niets wat onberadenheid of doldriftigheid zou mogen heeten, in ontdekken. Slechts ééne zaak ontbreekt aan Havelaars handelingen, - en het is een gebrek dat bij velen het minst van alle verschooning vindt - *het succes*.

En wat dien Resident betreft, wien Havelaar meerdere toegefelijkheid zou zijn schuldig geweest, weet gij, hoe hij aan de bede om de schuldigen niet in bescherming te nemen, heeft beantwoord? Ik herhaal het, ik ken slechts de feiten zooals zij in dit boek staan opgeteekend, ik kan daarnaar alleen oordeelen, en zoo weinig ik kan instaan voor de volkomen juistheid dier feiten, zoo weinig kan ik ook mijn oordeel als onfeilbaar aanmerken. Maar ook de bestrijders van Havelaar kunnen alleen oordeelen naar de feiten in zijn boek medegedeeld; hoe kunnen zij hem tegenover den Resident in het ongelijk stellen, tenzij de volgende regelen aan hunne aandacht ontsnapt zijn:

‘Een uur na zijne komst te Rankas Betong, legde de Resident een bezoek af bij den Regent, en deed aan dezen de twee volgende vragen: “wat hij konde inbrengen tegen den Adsistent-resident?” en “of hij, Adhipatti, geld noodig had?”

Op de eerste vraag antwoordde de Regent: “Niets, dat moet ik bezweren!” Op de tweede vraag antwoordde hij toestemmend, waarop de Resident hem een paar bankbriefjes gaf....’

Hoe hij dit ontdekt heeft, wordt ons door Havelaar niet verzwegen; men moge het in zijn boek nalezen.

Vervolgens wordt de conferentie van den Resident met Havelaar beschreven. Hij begon met den Kontroleur te vragen, waarom hij niet getracht had Havelaar van zijne aanklagt terug te houden, en kon zijne ooren niet gelooven toen hem bleek, dat deze zonder iemands medeweten, geheel op eigene verantwoordelijkheid gehandeld had. Havelaar versmaadde het zelfs bij deze zamenkomst gebruik te maken van de geschreven getuigenissen van den Kontroleur, waardoor hij althans een deel der verantwoording van zich had kunnen afwerpen. De Resident, die niets van zijne brieven begrepen had, begreep nu Havelaar nog veel minder; hij had zelfs geene Ahnung van zulk een begrip van pligtsbetrachting. Voor Havelaar was het noch de eerste noch de laatste maal, dat hij niet begrepen werd.

Alle pogingen van den Resident om Havelaar van zijne ‘verkeerde begrippen’ terug te brengen, bleven vruchteloos. Noch de beleefde argumentatie bij de lang gerekte zamenkomst, noch de meer dreigende *argumenta ad crumenam* in een daarop gevolgden brief, vermogten Havelaar een duim breed te doen afwijken van hetgeen hij voor zijn pligt, voor *niets dan zijn pligt* hield. ‘Anders dienen dan ik te Lebak diende’, dus schreef hij onder andere in zijn antwoord, ‘kan ik niet. Wenscht dus het Gouvernement anders te worden gediend, dan moet ik als eerlijk man eerbiedig verzoeken mij te ontslaan; - dan moet ik op 36jarigen leeftijd trachten op nieuw eene loopbaan aan te vangen; - dan moet ik, na 17 jaren, na 17 zware, moeijelijke dienstjaren, na mijne levenskrachten te hebben ten offer gebragt aan wat ik voor pligt hield, op nieuw aan de maatschappij vragen, of ze mij brood wil geven voor vrouw en kind, brood in ruil voor mijne denkbeelden - brood welligt in ruil voor arbeid met kruiwagen of spade, als de kracht van mijn arm meer waard wordt gekeurd dan de kracht mijner ziel.’

Welk een dolle kop! Alzoo de vrucht van jaren arbeids prijs te geven, ten gevalle van een principe, van een gewetensbezwaar!

Havelaar hoopte dat Z. Exc. de zaak anders zou inzien, dan de Resident. Hij bedroog zich. Z. Exc., voorgelicht door de rapporten van den heer Slijmering, was in hooge mate ontevreden. Hij miste in Havelaars handelingen bezadigd overleg, beleid en voorzigtigheid; hij miste daarin evenzeer een juist begrip van zijne ondergeschiktheid aan zijn onmiddellijken superieur. Zonder dat hij het noodig achtte Havelaar zelven te hooren, verklaarde hij zich verpligt te zien, Havelaar van de verdere vervulling der betrekking van Adsistent-resident van Lebak te ontheffen; hij wilde hem echter, op grond van vroegere gunstige rapporten, het vooruitzigt op eene herplaatsing bij het binnenlandsch bestuur niet benemen, en bood hem aan, bij wijze van proef, de betrekking van Adsistent-resident voorloopig in een ander regentschap waar te nemen.

Havelaar verzocht in antwoord *een eervol ontslag* uit 's lands dienst, dat binnen weinige dagen Lebak bereikte.

Nogmaals, welk een dolle kop! om alzoo uit spijt en wrevel den uitweg te versmaden, dien de edelmoedigheid van den landvoogd nog opende voor den man, die aan de malle kwaal van een te naauwe conscientie leed. Dit was ten minste een vergrijp aan het belang van gade en kroost, waarvoor geene verschooning is uit te denken....

Ik bid u, lezer! houd uwe verontwaardiging terug, tot gij ten minste Havelaars motiven hebt leeren kennen. Ik zeg niet dat zij u, gelijk hem, afdoende zullen voorkomen; ik beweer niet, dat gij ook daarna zijn gedrag zult billijken; maar ik beweer, dat de recensent onbillijk jegens Havelaar gehandeld heeft, die, dat ontslag vragen afkeurende, verzwegen heeft wat Havelaar, naar zijne eigene getuigenis, daartoe bewoog. Ik veroorloof mij nog een laatste uittreksel.

Havelaar had den kabinetsbrief ontvangen, waarin de Gouverneur-Generaal hem de afkeuring van zijn gedrag bekend maakte.

‘“Wij gaan van hier, beste Tine!” zeide hij, en hij reikte den brief aan Verbrugge, die het stuk las, te zamen met Duclari.

Verbrugge had tranen in de oogen, maar sprak niet. Duclari, een zeer beschaafd mensch, berstte uit in een wilden vloek:

- “G...., ik heb hier in het bestuur schelmen en dieven gezien...., zij zijn met eere van hier gegaan, en men schrijft aan u zulk een brief!”

- “Het is niets,” zeî Havelaar, “de Gouverneur-Generaal is een eerlijk man....., hij moet bedrogen zijn, hoewel hij zich had kunnen hoeden voor dat bedrog, door mij eerst te hooren. Maar ik zal tot hem gaan en hem aantoonen, hoe hier de zaken staan.... hij zal regt doen, ik ben er zeker van.”

- “Maar als gij naar Ngawi gaat....”

- “Juist, ik weet dit. Te Ngawi is de Regent verwant aan het Djocjokartasche hof: ik ken Ngawi. Ik was te Blora, twee jaren lang, ik zou te Ngawi hetzelfde moeten doen wat ik hier gedaan heb: dat is nutteloos heen en weder reizen. Bovendien is het mij onmogelijk dienst te doen op de proef, alsof ik mij slecht gedragen had.... en, eindelijk, ik zie in, dat ik, om een einde te maken aan al dat bedrog, geen ambtenaar moet wezen. Als ambtenaar staan er tusschen de Regering en mij te veel personen, die belang hebben bij het loochenen der ellende van de bevolking. Er zijn nog meer redenen, die mij be letten naar Ngawi te gaan. Die plaats was niet vakant, ze is voor mij open gemaakt, zie!”

En hij toonde in de “Javasche Courant,” die met de post was aangekomen, dat, indedaad, bij hetzelfde besluit der Regering, waarbij hem het bestuur van Ngawi werd opgedragen, de Adsistent-resident van die plaats naar eene andere afdeeling verplaatst werd, die vakant was.

- “Weet ge waarom ik juist naar Ngawi moet, en niet naar die vakante afdeeling? Dat zal ik u zeggen. De Resident van Madioen, waaronder Ngawi behoort, is *de schoonbroeder van den vorigen Resident van Bantam*. Ik heb gezegd, dat hier altijd zoo schandelijk is huisgehouden, dat de Regent vroeger zulke slechte voorbeelden had gehad...”

- “Ah!” riepen Verbrugge en Duclari te gelijk. Zij begrepen, waarom Havelaar juist naar Ngawi verplaatst werd, om te dienen op de proef, of hij misschien zich beteren zoude.

- “En om nog eene reden kan ik niet daarheen gaan,” zeide hij. “De tegenwoordige Gouverneur-Generaal zal spoedig aftreden; - zijn opvolger ken ik niet en weet niet wat van hem te wachten valt. Om nog tijdig iets te verrigten voor dat arme volk, moet ik den tegenwoordigen Gouverneur spreken vóór zijn vertrek, en als ik nu naar Ngawi ging, ware dat onmogelijk. Tine!”

- “Lieve Max?”
- “Gij hebt moed, niet waar?”
- “Max! gij weet dat ik moed heb, als ik bij u ben.”
- “Welnu!....”

Hij stond op en schreef het volgend rekwest, naar mijne meening een voorbeeld van welsprekendheid.

Rankas Betong, 29 Maart 18...

Aan den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië.

Ik had de eer te ontvangen Uwer Excellentie's kabinetsmissive van 23 dezer N°. 54.

Ik zie mij genoodzaakt in antwoord op dat stuk Uwer Excellentie, te verzoeken mij te verleenen een eervol ontslag uit 's lands dienst.’

De redenen mogen in veler oogen vreemd en excentriek zijn, maar wie zulke redenen voor zijne zaak heeft, handelt uit convictie en niet met dollen kop.

Havelaar ging naar Batavia: hij spande vergeefs alle pogingen in, om bij den Gouverneur-Generaal gehoor te erlangen. Eerst had Z. Exc. eene fijtzweer aan den voet, later had zij het zoo drok, dat zij niemand kon ontvangen. Dat hij die audientie nog verwerven zou op den avond, in den nacht, vóór Zijner Excellentie's vertrek, dat was zeker eene illusie van den armen Havelaar. Was zij hem niet te vergeven? Dat hij meende die audientie te zullen verkrijgen, door den vertrekkenden landvoogd toe te voegen: ‘Maar Uwe Excellentie heeft gesanctionneerd het stelsel van misbruik van gezag, van roof en moord, waaronder de arme Javaan gebukt gaat, en dáárover klaag ik,’ dat maakt hem niet wijzer in onze oogen. Was er toch wel niet wat waars aan?

Sedert heeft Havelaar met de zijnen gebrek geleden, hij is het voorwerp geworden van den smaad der Droogstoppels: - want de Droogstoppels in Nederland maken altijd gemeene zaak met de Slijmeringen in Indië; - hij is geworden Multatuli, niet alleen in aangenomen naam, maar indedaad.

En wat bewijst nu het feit, dat, na zijn ontslag werkelijk een onderzoek naar de knevelarijen in het Regentschap Lebak plaats had, dat de Regent eene scherpe vermaning ontving en

eenige mindere hoofden werden afgezet? Primo: de waarheid van het spreekwoord, dat de kleine dieven gehangen worden, terwijl men de groote laat loopen. Secundo: dat de zaak te veel ruchtbaarheid had gekregen, om nu nog gesmoord te worden. Tertio: dat de knevelarij in Lebak al zeer erg moet geweest zijn, wanneer zelfs een Resident, die zoo gaarne schipperde en zoo ongaarne een inlandsch hoofd vervolgde, constateren moest dat er werkelijk reden tot klagen bestond. En bij gevolg, quarto: dat Havelaar volkomen gelijk had. Hoe dit feit tegen hem kan gekeerd worden, blijft mij voorloopig een raadsel.

V.

Wat Havelaar in Indië het meest heeft in den weg gestaan, wat hem ook in Nederland het meest in den weg zal staan, ja reeds, blijkens de recensiën van zijn werk, stellig zijner zaak heeft benadeeld, is zijne excentriciteit. Want excentriek is hij van top tot teen; schier elk feit dat hij van zich zelven in zijn boek mededeelt, schier elke bladzijde van dat boek zelf, de geheele aanleg van het werk, ja tot de titel toe bewijzen het. En nergens welligt is een excentriek mensch minder te huis dan onder ons kalme, bezadigde, koude Hollanders.

't Is waar, wat excentriek is, is daarom niet ongemotiveerd; maar wat baat het, niet volstrekt onbegrijpelijk te zijn, als men toch door niemand begrepen wordt? Nemen wij den tweeden titel bij voorbeeld: ‘de Koffijveilingen der Nederlandsche Handelmaatschappij.’ Die titel, zegt men, kan niet anders zijn dan een étiquette om koopers te lokken uit den handelsstand, en brengt op het vermoeden dat Multatuli van meening is, dat het opschrift van een boek moet dienen tot aanwijzing van hetgeen er niet in staat, gelijk Talleyrand van oordeel was dat de mensch de spraak ontving om zijne gedachten te verbergen. Havelaar toch was Adsistent-resident in eene afdeeling waar geen koffij wordt geteeld, en van koffijveilingen is in het gansche boek geene sprake. Naauwelijks durf ik de gissing wagen, dat die titel eene andere, eene diepere beteekenis heeft, naauwelijks durf ik ze wagen, uit vreeze van zelf excentriek te schijnen. Die titel beteekent, mijns inziens, zooveel alsof er stond: ‘de gevaren die Java bedreigen’ en

is daarbij een Seitenhieb op de Droogstoppels, wier bent in Nederland legio is. Die kruideniersachtige geest, die Indië alleen waardeert naar de baten die het afwerpt, is de kanker die aan onze koloniën knaagt. Het is die geest, die het stelsel van het regeren der Javanen door middel hunner eigene aristocratie, als het goedkoopste en gemakkelijkste, heeft in het leven geroepen. De vraag, hoe Indië moet geregeerd worden, lost zich voor de Droogstoppels op in die andere: hoe het meeste koffij en suiker aan de veilingen der Handelmaatschappij kan geleverd worden. Indië wordt in den geest van duizenden eerzame Hollanders met de koffijveilingen geidentifieerd, en niets kan hunne belangstelling wekken voor de gevaren, die Indië dreigen, dan wanneer hun getoond wordt, dat die zeer nadeelig zullen zijn voor de koffijveilingen der Nederlandsche Handelmaatschappij.

Wederom is de vorm, de geheele aanleg van het boek onbegrepen. Men weet het niet te classificeren, en wil er toch een naam voor vinden; men heet het een roman, maar het is duidelijk dat de verdichting hier een zeer ondergeschikte rol speelt; men noemt het eene autobiographie, maar 't is toch wederom klaar dat niet alles historische waarheid is; men berispt de vele digressiën, die tot het hoofddoel in geen verband schijnen te staan, die de handeling ophouden en niets tot de aanhaling of de ontwikkeling van den knoop schijnen bij te dragen, en toch men voelt zich in die digressiën door den auteur medegesleept en erkent zich daardoor als criticus eenigermate ontwapend. Men heeft dus niet begrepen, - wat ik wederom slechts met schroom uitspreek, omdat ik mij niet wijzer dan anderen acht, - dat dit boek, 'twelk zich onder geen genus subsumeren laat, geheel zijne eigene wetten volgen mogt en volgen kon, omdat het met een geheel eenig doel geschreven is. Dat doel is, zoo men wil, een dubbel. Havelaar strijdt voor zich zelven en voor de Javanen; maar die beide belangen zijn voor hem één geworden, hebben zich volkomen geidentifieerd. Hij heeft gezworen, dat hij den vertrapten Javanen hulpe zal aanbrengen; daartoe moet hij zich als hun beschermer bij het Nederlandsche volk legitimeren. Het moet weten, wie hij is, hoe hij denkt, hoe hij gevoelt, welke regten de Javaan zich op hem verworven heeft. Daartoe neemt hij alle middelen te baat: proza, poëzy, verhaal, oratorie, betoog, declamatie, waarheid, verdichting, alles onderworpen aan die ééne hoofdgedachte: ik *wil* gelezen worden, opdat den Javaan regt geschiede. Niemand kan

zeggen, dat de schrijver zijne persoonlijke grieven op den voorgrond stelt; hij schijnt ze slechts te beschouwen als eene wonde in en door hem aan de belangen zijner kliënten toegebragt. Alles wat hij vraagt, vraagt hij voor hen, of ten hoogste voor zich de erkentenis, dat hij met eerlijke wapenen voor hen gestreden heeft. Zeker, men mag het erkennen, dat Havelaars rijke geest uit zijnen overvloed hier en daar eene gedachte om zich strooit, die met het hoofddoel van zijn boek in geen regtstreeksch verband staat: onder zijne langere digressiën is er echter geene, die niet medewerkt tot het doel, dat het geheele werk zoekt te bereiken. Alles, de auteur zegt het zelf in den aanvang van zijn elfde Hoofdstuk, alles wat Havelaar beter doet kennen, behoort tot het essentiële van zijn boek.

Niet minder raadselachtig blijft het evenwel, waarom de schrijver er behagen in schijnt te vinden, zijne eigene excentriciteit gedurig ten toon te stellen, en daarop het *grellste* licht te werpen. Of is het niet de excentriciteit ten toppunt gedreven, wanneer men er voor uitkomt zoo vele grillige sprongen te hebben gemaakt, dat men bij sommigen voor ‘een gek’ doorging? (zie D. I, bl. 86). En hoe kon de schrijver meenen, dat hij door die soort van confessiën het doel zou nader komen, om zich als den beschermer der Javanen te legitimeren? Waartoe toch die mededeelingen over zijne verrigtingen en lotgevallen als controleur te Natal, die van zooveel jeugdigen overmoed getuigen, en waarover het zoo wenschelijk geweest ware een digten sluijer te werpen? Voor de behandeling van het eigenlijk onderwerp waren zij volstrekt niet noodzakelijk; immers ‘de onderdrukking der Javanen door hunne Hoofden wordt er niet erger om, of een voormalig Gouverneur van Sumatra autokratisch al de aan hem ondergeschikte ambtenaren, die niet blindelings zijne inzigten volgden, suspendeerde?’ Was het de zucht om dien Gouverneur ten toon te stellen, was het wraakzucht, die Multatuli bezielde, - wraakzucht, die hem noopte zich te getroosten, dat hij zich zelven bespatte met het slijk, waar hij zijnen vijand door sleepte? Wraakzucht? - Jegens een overledene? Foei, hoe onedel! - Of was het den schrijver er om te doen, de vervalsching der geschiedenis tegen te gaan, en in het belang van de Muze der historie de kraai met paauwenveêren van haar geleenden luister te ontdoen? Maar dan ware het voegzaam geweest, dien Generaal openlijk en niet onder een valschen naam aan te tasten. 't Is waar, de sluijer is doorzigtig genoeg;

maar de Muze der historie heeft alleen de naakte waarheid lief! - Doch genoeg van die gissingen en bedenkingen. Mij schijnt het toe, dat men hier wederom de bedoeling geheel miskent van eene handelwijze, die zeker verbazend excentriek, maar alles behalve ongemotiveerd is. Havelaar wist genoeg, welke antipathiën zijne excentriciteit, vooral in dat vroeger gedeelte zijner loopbaan, in Indië tegen hem had opgewekt; hij wist genoeg tet welke praatjes en ongunstige oordeelen zij had aanleiding gegeven; het was gemakkelijk te voorzien, hoe zij tegen hem zou gekeerd worden, hoe men hem op grond daarvan onbevoegd zou verklaren, om onder verstandige menschen over Indische aangelegenheden eene stem te hebben. Hij achtte het beter de beschuldiging, die niet zou achterblijven, te voorkomen, en daardoor een geducht wapen aan zijne tegenstanders te ontnemen. Velerlei in zijn handel en wandel, dat door een handigen bestrijder als een wapen tegen hem had kunnen gekeerd worden, verliest in den zamenhang, waarin het door hem zelven geplaatst is, zijne verderfelijke kracht: het wordt hem vergeven omdat men het *in hem* natuurlijk en eigenaardig vindt. Ja, omschenen door het tooverlicht, dat er eene veelzins beminnelijke persoonlijkheid op werpt, vertoonen zelfs de vlekken in zijn karakter zich als schoonheden, gelijk in het oog van den arabischen minnezanger het moedervlekje op het gelaat der geliefde. Heeft Havelaar wel gezien? Ik geloof ja. Zelfs de ongunstigste zijner beoordeclaars getuigt, dat men onder het voortlezen dien Havelaar meer en meer lief krijgt.

Maar toch.....

Wij hebben getracht de excentriciteiten in zijn boek te motiveren; die in zijn karakter blijven ter zijner verantwoording. Wij merkten reeds op dat zijne ergste dwaasheden - ik spreek altijd alleen over hetgeen in het boek staat - niets aan het beminnelijke van zijn karakter ontnemen; indien zij iemand geschaad hebben, dan is het steeds alleen hem zelven geweest. Maar daarmede zijn de dwaasheden niet weggenomen. Zal men zoo iemand gelijk geven tegenover een Michiels, een Duymaer van Twist? Zal men zoo iemand eene stem toekennen in het oordeel over de teederste koloniale aangelegenheden, iemand

die in het water sprong om een hond van de haaijen te redden,

die bijtende puntdichten op de ontbijttafel van den Gouverneur van Sumatra's Westkust liet leggen, terwijl hij geheel in diens magt was,

die een kalkoen stal, alleen om dien zelfden Gouverneur te plagen,

die van duelleren, meest ter wille van een ander en uit pure liefhebberij om den zwakste bij te springen, een tijd lang zijn dagelijksch werk maakte,

die te Natal zijne kasboeken niet in order hield,

die schulden maakte,

die eene *baboe*, als ware zij ik weet niet wat geweest, uit het rijtuig hielp stijgen,

die liever zijn tuin een met slangen bevolkte wildernis liet worden, dan te gedoogen dat hij door de Javanen gratis werd in order gehouden,

die het wanhopig plan opvatte, om, volgens zijnen ambtseed, de Javanen tegen verdrukking te beschermen,

die, à la barbe van zijnen superieur, een Javaansch regent in staat van beschuldiging stelde,

die borduurpatronen teekende waarin toorn sprak uit het bloemsel en de vetergaten elkander beten, alleen omdat zijne vrouw voor den Javaan niet volkomen zoo driftig herstel van grieven scheen te vorderen als hij zelf,

die, terwijl hij zich nog sauveren konde, vrijwillig zijn ontslag nam uit 's lands dienst, met het uitzigt op - broodsgebrek?

Waarlijk, waarlijk het is treurig gesteld met de hersens van dien armen Havelaar! Is het te vergen dat men op de woorden van zoo iemand acht geve, zijne getuigenissen vertrouwe? Zouden wij op het woord van zoo iemand gelooven, dat er ontevredenheid smeult in den boezem der Javanen en dat daaruit gevaar dreigt aan de Koffijveilingen der Handelmaatschappij?

Neen, dan houden wij ons liever aan Droogstoppel, die de type is van een eerzaam, fatsoenlijk, naauwgezet, godsdienstig Hollander. Die heeft een oud-resident en een gewezen theecontractant gesproken, en uit hunne gesprekken de zekere overtuiging opgedaan, ‘dat al die vertellingen over ellende en onrust in de Oost klinkklare leugens zijn!’

P.J. VETH.

Toegepaste logica.

- Van één ding hoop ik echter aan hen, die het tegendeel meenen, het bewijs te geven: dat men zeer goed aan een gezag gelooven kan zonder aan zijne eigene onfeilbaarheid te gelooven, anders gezegd, zonder meer dan half te delireren. Gods goedheid heeft er mij voor bewaard...

Zoo sprak een man van reeds gevorderden leeftijd en innemend voorkomen, een vreemdeling, dien ik op eene eenzame voorjaarswandeling 's ochtends vroeg in den Haarlemmerhout ontmoette en met wien ik, onder een of ander voorwendsel, een gesprek had aangeknoopt. Het duurde niet lang of ik wist dat hij te Utrecht woonde, voor familiezaken van huis was, Haarlem had moeten aandoen, en uit liefde voor ons prachtig bosch, verkozen had zijnen intrek bij Stoffels te nemen, in de vrije natuur, liever dan zich op te sluiten in de stad. Door zijn aangenaam uiterlijk en hartelijken toon geboeid, had ik mij gaandeweegs door hem van het eene onderwerp op het andere, en zoo ook van lieverlede op het gebied der godgeleerdheid laten brengen. De lezer bemerkt: wij hadden het laatstelijk over het autoriteitsgeloof, en mijn vreemdeling maakte zich als een warm voorstander daarvan bekend.

- Houd mij ten goede, zeide ik, dat uw puntig woord van daareven mij niet regt duidelijk is. Meent gij in ernst dat wie aan zijn eigen onfeilbaarheid gelooft, meer dan half delireert?

- In vollen ernst. Slechts wil ik het woord delirium in dit verband hebben opgevat als zedelijke afdwaling, als waanzin uit hoogmoed, niet als eigenlijk gezegde verstandsverbijstering zonder zelfbewustheid of verantwoordelijkheid. Gij kent het versje van onzen nu zaligen Molster:

Wie licht en kracht
Alleen verwacht
Van zijne zwakke rede,
En naar het woord
Van God niet hoort -
Ik ga niet met hem mede.

- Ik kan niet ontkennen dat uit dit versje eene zeer vaste overtuiging spreekt.

- Zij is de mijne, antwoordde hij. Dwaal ik, overtuig mij. Zoo niet, dan ga ik voort, en ik blijf er aan vasthouden dat het eerste bewijs dat het Christendom eene onmiddellijke Godsopenbaring bevat, en wij dus aan Jezus het hoogste gezag moeten toekennen, dit is, dat Hij, die in alle eeuwen beloofd is, in de volheid des tijds door God ons gegeven is tot wijsheid, regtvaardiging, heiliging en verlossing. Toon ik naar uwe gedachte, door dit vast te blijven houden, dat ik niet op wetenschappelijk standpunt sta, het zij zoo; ik heb het bewustzijn, dat ik op Bijbelsch of op het standpunt van de wel en grondig bewezene onmiddellijke Godsopenbaring sta. En ik zie niet dat ik mij vergis, als ik vasthoud aan wat duidelijk geschreven staat.

- Doch indien gij dit bewustzijn hebt, en indien gij blijft vasthouden dat...

- Wie zich, zoo viel hij mij in de rede, wie zich met de ziel van een Nathanaël er toe zet, om Gods woord in de Schriften en bovenal Hem te hooren met klimmende belangstelling, die er de ziel en het middenpunt van uitmaakt; wie dat doet, ik ben er zeker van, dat het hem niet mogelijk zijn zal, om zich langer aan de leiding van eene wetenschap over te geven, wier strekking is, al is het ook niet de bedoeling van vele harer beoefenaars, om het geloof, dat God zich in zijn Woord onmiddellijk geopenbaard heeft, om den dorst naar waarheid en rust door Christus volkomen te bevredigen en eene eeuwige verzoening en verlossing in en door Hem daar te stellen, als vernederend te vernietigen en tot een vaag, onzeker, troosteloos, tegenstrijdig en hoogst gevaarlijk subjectivisme te vervoeren.

- Aangenomen dat gij u van deze uitkomst verzekerd houdt, mag ik vragen: hoe zeker zijt gij daarvan? tot op welke hoogte? in wat graad?

- Ik heb u gezegd dat ik er zeker van ben, dat ik het bewustzijn heb, dat ik vasthoud en blijf vasthouden...

- En indien het mij nu eens gelukte u deze overtuiging te ontnemen? indien ik in naam der wetenschap...

- Dat kunt gij niet. De zooeven door mij uitgesproken overtuiging heeft bij voortgezet onderzoek juist door de resultaten der godgeleerde wetenschap eene onwankelbare vastheid in mij gekregen.

- Door uwe instemming met die wetenschap en hare resultaten?

- Integendeel. Aanvankelijk door het licht der wetenschap bekoord, maar door de leemten die ik in haar ontdekte, en door het onhoudbare van hare resultaten later aan het wankelen gebragt, ben ik eindelijk tot de overtuiging gekomen dat men zich aan hare hand

niet, gelijk Claudius zegt, door de van God geopenbaarde waarheid leiden laat, maar de waarheid leidt naar eigen opvattingen.

- Ik kan niet gelooven dat gij daarvan de onwankelbare overtuiging hebt.

- Waarom niet?

- Omdat ik het er alsdan voor zou moeten houden dat gij meer dan half delireert, en ik dit onmogelijk van u denken kan. Tenzij gij bereidt waart uw dilemma prijs te geven.

- Welk dilemma?

- Dat men zoo goed als krankzinnig moet zijn om aan zijne eigen onfeilbaarheid te gelooven. Uwe onwankelbare overtuiging, wat is zij anders dan de vorm van uw geloof aan uwe eigen onfeilbaarheid? Dit geloof, en dit geloof alleen, is de bron van uwe welsprekendheid, van de warmte waarmede gij uwe zaak verdedigt en die ik in u liefheb. Gij hebt het bewustzijn, in de waarheid te staan; zelfs is dit bewustzijn bij u zóó sterk, dat gij er den glimlach der wetenschap om trotseert. Niets kan u in uwe overtuiging schokken; gij acht haar onbedriegelijk; gij ziet niet in dat gij u vergist. Welnu, dan wenscht gij althans in één opzigt onfeilbaar te zijn. Wat meer is, dit geloof aan uw eigen onfeilbaarheid is de grond van uw geloof aan het onfeilbaar gezag van Christus.

- Dat heb ik meer gehoord: ‘geen mensch kan aan het onfeilbaar goddelijk gezag van Christus vasthouden, zonder aan de onfeilbaarheid zijner eigene inzigten te gelooven.’ Ik wil het eens een oogenblik aannemen, dat dit waarheid is. Wat volgt dan? Dit, denk ik, dat de christenheid met eene wetenschap, die het bijbelsch Christendom ondermijnt en verwerpt, tot op zekere hoogte volkomen overeenkomt. Omdat de christenheid van de onfeilbaarheid van hare inzigten in de bewijzen voor het goddelijk gezag overtuigd is, daarom gelooft zij dit gezag; en de wetenschap, die op grond van eigen inzigt in de waarheid door Christus gelooft, zou natuurlijk niet kunnen aannemen dat Jezus onbedriegelijke blikken in de waarheid geworpen en haar volmaakt gekend had, indien zij niet door haar geheiligde rede zelve van de waarheid overtuigd was. Was zij dus niet van de onfeilbaarheid van hare eigen inzigten in de waarheid verzekerd, dan zou zij ook niet weten dat Jezus de waarheid geleerd heeft, en zij zou zich wel wachten om stoutweg het uit te spreken, dat Jezus de ware godsdienst geleerd heeft. Zij gelooft dus de waarheid van Christus, op grond van hare eigene onfeilbaarheid. Beide staan alzoo tot hiertoe gelijk; zij gaan van hetzelfde beginsel uit, dat zij op grond van het geloof aan eigene onfeilbaarheid de waarheid van Christus gelooven.

- Gij steekt, dit is duidelijk, den draak met uwe eigen onderstelling. Het is u geen ernst met haar. Immers gij gewaagt

met afkeuring van een troosteloos en hoogst gevaarlijk subjectivisme.

- Dat doe ik ook. En niet slechts met afkeuring, maar tevens met verontwaardiging en droefheid.

- Ten onregte. Want hoe weet gij dat het gezag van Christus onfeilbaar is? wie zegt u dat gij, de onfeilbaarheid van dit gezag erkennende, niet gansch of ten halve delireert? althans niet eenigzins dwaalt? Dit zegt u hetgeen gij noemt uw bewustzijn, uwe onwankelbaar vaste overtuiging, uw niet troosteloos maar troostrijk en gezegend subjectivisme. Misleidde u die stem in uw binnenste, ware zij niet onbedriegelijk, moest gij de mogelijkheid harer feilbaarheid toestemmen en daarmede ophouden aan uwe eigen onfeilbaarheid te gelooven, erken dat gij u den rampzaligsten der menschen gevoelen zoudt. Niet het geloof aan onze onfeilbaarheid maar de twijfel daaraan is in staat iemand krankzinnig te maken. Het dilemma is niet: of feilbaar, of meer dan half van hoogmoed dol. Het is veeleer: of ónfeilbaar, of aan de razernij der wanhoop ten prooi. Doch ik weet wel...

- Wat weet gij?

- Ik bemerk dat velen, en daaronder zich noemende mannen der wetenschap, die martelingen van den twijfel voor kinderspel aanzien; althans voor woordenspel. Desgelijks bespeur ik dat de groote beginselen der logica juist niet de zaken zijn waarmede onze theologen zich bij voorkeur bezig houden. En toch, reeds dat het zooveel gemakkelijker is dogmatisch dan logisch te werk te gaan, reeds deze bedriegelijke vaardigheid van het dogmatisme, moest ons allen tot eene waarschuwing zijn. De moeijelijkste lezing, zeggen de mannen der tekstkritiek, is van twee varianten in den regel de ware. Ik voor mij geloof even vast aan de onwederstaanbaarheid der logica, als bijvoorbeeld aan Gods onwederstaanbare genade. Gelijk deze mij ten slotte altoos van zonde overtuigt, brengt de andere mij vroeger of later steeds tot de bekentenis mijner dwalingen. En om u de gulle waarheid te zeggen, ook gij komt mij voor...

- Nu dan? Spreek vrij uit. Wat ik daareven zeide, ziet niet op de wetenschap, maar op hare verkeerde rigting. De waarde, onmisbaarheid en regten der wetenschap blijven boven alle bedenkingen verheven.

- Ik meende dat versje van Molster, waarmede gij uwe definitie van delirium nader toelichttet. De verwerping van het autoriteitsgeloof spruit volgens u uit enkel hoogmoed voort.

- Dat doet zij ook. Wat leerde de groote Borger aan zijne studenten? Onder de lessen die hij hun inprentte bij hunne exegetische studiën schreef hij ook deze: *Αὐτὸς ἔφα*, Christus heeft het gezegd. Punctum! Wat boven dezen is, is uit den booze.

- Zeker; wie uitgaat van de onderstelling dat het den mensch niet betaamt licht en kracht alleen van zijne zwakke rede te verwachten, en wie daarenboven overtuigd is in Gods woord eene hoogere waarheid en een vaster steun te bezitten, die zondigt wanneer hij zich aan dat woord niet onderwerpt.

- Volmaakt hetgeen Molster bedoelt; en met zijne eigen woorden. Hij zegt:

> Wie licht en kracht
> Alleen verwacht
> Van zijne zwakke rede....

- Maar zij die de rede-zelve, zoo goed als den Bijbel, voor Gods woord erkennen; voor wier bewustzijn derhalve de door u gemaakte tegenoverstelling niet bestaat; zij die hunne rede niet zwak zouden kunnen noemen, in den door u bedoelden zin, zonder daarmede hun geloof aan het Godswoord, zoowel in den Bijbel als in hun eigen binnenste, los te laten - op dezulken is het versje van Molster van geene toepassing. De strijd dien gij met dit versje voert, is in het gegeven geval een strijd tegen windmolens.

- Zoo redeneert gij, omdat gij niet met mij op het standpunt van de wel en grondig bewezene onmiddellijke Godsopenbaring staat. Anders zoudt gij het woord Gods in de menschelijke rede niet op dezelfde lijn plaatsen met Gods woord in den Bijbel.

- Zeg mij eerst: waarom spreekt gij van de wel en grondig bewezene onmiddellijke Godsopenbaring? Is volgens u het hoogste in deze openbaring dat zij eene onmiddellijke, of dat zij eene wel en grondig bewezene is?

- Ik geef het u te raden.

- Zoo doet gij. Intusschen, wat heeft eene onmiddellijke Godsopenbaring met bewijzen van noode? Droeg zij het bewijs van hare onmiddellijkheid niet in zichzelve, zij zou niet onmiddellijk zijn. Voorts zie ik niet in hoe gij, die niet aan uwe onfeilbaarheid gelooft, spreken kunt van wel en grondig bewezen. Zoolang er nog fouten in een betoog zijn overgebleven, is het niet deugdelijk. Wel en grondig is dus gelijkluidend met onfeilbaar. Mij dunkt, wij moesten dat wel - en - grondig - bewezen - zijn der onmiddellijke Godsopenbaring achterwege laten en alleen over die openbaring-zelve spreken?

- Volstrekt niet. De geschiedenis der onmiddellijke openbaring is het bewijs der goddelijkheid van deze. Waren de feiten niet uitgekomen, dan verviel de waarheid dat God gesproken had. Het feit bevestigt en heldert het door God gesprokene op. Dit is hoofdzakelijk het onderscheiden doel van alle de door God uitgesproken gebeurtenissen in den Bijbel.

- Van alle de door God in den Bijbel uitgesproken gebeurtenissen... Vooralsnog, ik moet het bekennen, kan ik mij van eene door God uitgesproken gebeurtenis geene voorstelling vormen. Of gij moest bedoelen dat in den loop der gebeurtenissen deze of gene goddelijke wet, het een of ander goddelijk woord, werkelijkheid geworden is? Doch laat mij u doen opmerken dat alsdan het onmiddellijke der openbaring aanstonds vervalt. Om met de mathematici te spreken, wij krijgen dan: wereldgeschiedenis = Godsopenbaring.

- Gij begrijpt mij niet. Ik onderscheid tusschen hetgeen God in den Bijbel, in het Oude zoowel als in het Nieuwe Testament, zegt aangaande zichzelven, zijnen wil en gezindheid in den menschelijken geest, en de feiten of gebeurtenissen die Hij gezegd wordt uitgesproken te hebben. Anderen beweren dat de mededeeling van eenige geschiedkundige gebeurtenis nergens in den Bijbel Gods woord wordt genoemd. Ik daarentegen vereenig het een met het ander en zeg dat reeds in het Oude Testament niet-alleen menige gebeurtenis Gods woord genoemd wordt, of letterlijk uitdrukt wat God gesproken heeft, maar dat de geheele geschiedenis van Abraham af tot Christus toe en bepaaldelijk al de lotwisselingen van Israël, dikwijls in verband met de kleinste levensbijzonderheden van menschen en volken, de stiptste vervulling van hetgeen God zegt, in zich bevat.

- En gij komt alzoo tot het besluit?...

- Dat het feit door God uitgesproken evenzoo ‘woord Gods’ is, als dat wat Hij van zichzelven zegt. Mag ik mijne meening met een voorbeeld ophelderen?

- Van harte gaarne. Te liever, omdat ik vrees dat mijn immanentie-geloof mij tot regt verstand uwer bedoeling in den weg zit.

- Kunt gij het tegenspreken, dat, naar de geschiedenis, God dikwijls zoo duidelijk en luid tot den mensch gesproken heeft, dat er werkelijk eene stem buiten hem gehoord is? Zoo ja, dan vraag ik of het dan inbeelding van Mozes was, dat hij de stem Gods in het braambosch hoorde, die hem bij zijnen naam noemde en hem opwekte en bevolmagtigde om tot verlossing van Israël op te treden? Dan vraag ik, of Israël het zich verbeeld heeft, dat het de stemme Gods op Sinaï hoorde, die het zijne wetten gaf? Is het geen inbeelding, heeft Mozes en het volk werkelijk eene stem Gods buiten zich gehoord, dan hebben we ten minste twee bewijzen, dat God zich onmiddellijk geopenbaard heeft.

- Gij denkt u deze hoorbare stemmen Gods toch niet mechanisch?

- Niet in het minst; en ik vraag of het eerlijk is, dat men eene zaak, die men niet ontkennen kan, belagchelijk zoekt te maken door

alleen eene verkeerde voorstelling er van op te noemen en de meer redelijke en juiste er van te verzwijgen? Doch ter zake. Kunt gij ontkennen, dat wij, naar de geschiedenis, minstens twee bewijzen bezitten - Mozes in het braambosch en Israël aan den voet van Sinaï - dat God zich onmiddellijk geopenbaard heeft?

- Ontkennen en ontkennen is twee. Voorloopig zou ik mij wenschen te bepalen tot enkele bedenkingen, wederom betrekking hebbende op de logica. Gij spreekt van twee bewijzen die wij bezitten ‘naar de geschiedenis,’ en dit verwondert mij. Ware het uitgemaakt dat de twee door u bedoelde verhalen werkelijk tot de geschiedenis behooren, gij hadt dan in zekeren zin gewonnen spel. Doch het is u niet onbekend dat juist hieromtrent de meeningen verdeeld zijn. Gesteld, ik houd den Pentateuch voor een heldendicht, en wel op grond dat hetgeen door u geschiedenis wordt genoemd, de kenmerken van het geschiedkundige mist: welke bewijskracht kunnen dan de twee door u aangehaalde voorbeelden voor mij hebben?

- Ja, zoo doet gijlieden met de bijbelsche geschiedenis. Maar wat blijft er dan over? Niet veel meer dan een kunstig verdichte roman, die mij aan den eenen kant verbaast, maar ook onverklaarbaar is en ergert.

- Herinner u wat gij daareven zoo treffend zeidet: Ik vraag of het eerlijk is, dat men eene zaak, die men niet ontkennen kan, belagchelijk zoekt te maken door alleen eene verkeerde voorstelling er van op te noemen en de meer redelijke en juiste er van te verzwijgen? Doch dit daargelaten. Ik sprak alleen onderstellenderwijze van dat heldendicht, en wenschte u slechts te doen opmerken dat gij *en bonne logique* niet zeggen moogt: wij bezitten minstens twee bewijzen, wanneer gij deze bewijzen ontleent aan eene hypothese niet-alleen, maar juist aan die hypothese over wier regtmatigheid het geschil loopende is. Zoodoende levert gij slechts cirkelbetoogen en overtuigt alleen hen, die het reeds te voren met u eens waren.

- Ik heb deze twee bewijzen alleen ten voorbeelde aangevoerd. Ik zou ze in het oneindige kunnen vermenigvuldigen. Heb ik u niet reeds gezegd dat al de lotwisselingen van Israël, de geheele geschiedenis van Abraham af tot Christus toe, de stiptste vervulling in zich bevatten van hetgeen God spreekt? Het is alles uitgekomen.

- Wederom eene cirkelredenering. Uwe tegenpartij beweert dat de geschiedenis van Israëls lotwisselingen geschreven is op hetgeen men zou kunnen noemen het standpunt der vervulling. Daarin bestaat, zeggen zij, het pragmatisme van de geschiedenis des Ouden Testaments. Geen wonder dus dat alles is uitgekomen: het werd er in nedergelegd opdat tijdgenoot en nakomelingschap het alzoo zouden bevinden. De door u gestaafde omstandigheid bewijst dus wel dat de geschiedschrijvers des Ouden Testaments zich uitnemend goed van

hunne taak gekweten hebben, maar niet dat hetgeen zij verhalen werkelijk alzoo is gebeurd. Daartusschen ligt eene groote klove.

- Gij ontkent derhalve ook hetgeen ik van het Nieuwe Testament gezegd heb: het eerste bewijs dat het Christendom eene onmiddellijke Godsopenbaring bevat, en wij dus aan Jezus het hoogste gezag moeten toekennen, is dit, dat Hij, die in alle eeuwen beloofd is, in de volheid des tijds door God ons gegeven is tot wijsheid, regtvaardiging, heiliging en verlossing?

- Ik ontken alleen de bewijskracht van uw bewijs. Het Nieuwe Testament bewijst zonneklaar dat evangelisten en apostelen in Jezus den aan de vaderen beloofden Christus hebben erkend en liefgehad. Het bewijst ook dat deze liefde bij hen de kracht is geweest eener overwinning op velerlei zonden en vooroordeelen. Doch dat het Christendom eene onmiddellijke Godsopenbaring bevat, dit kunt gij hiermede wederom niet bewijzen zonder uwe toevlugt te nemen tot eene willekeurige hypothese. Gij kondt ditzelfde even goed afleiden uit de omstandigheid dat gindsche kuikens zijn voortgekomen uit hoendereijeren. Of wilt gij een ander voorbeeld: uit de omstandigheid dat een uwer vrienden, na langdurige afwezigheid, behouden in het vaderland is teruggekeerd. Ligt er niet een onmetelijke afstand tusschen deze feiten en de hypothese eener onmiddellijke Godsopenbaring?

- Waarom spreekt gij onophoudelijk van eene hypothese? Ik houd met Muntinghe, Van Voorst, Clarisse, Heringa, met Borger, Van der Palm, Dermout, eenvoudig het geloof aan eene onmiddellijke Godsopenbaring vast. Wat de wetenschap mij daarvoor in de plaats zou willen geven, brengt mij juist tot het tegenovergestelde van hetgeen zij bedoelt. Zij maakt door al het buitengewone en wondervolle uit de geschiedenis van Israël weg te nemen, dat zij in mijn oog de wondervolste wordt, in welke men bij elken voetstap op zwarigheden stuit, die niemand verklaren kan, en raadselen vindt, die door hunne handtastelijke ongerijmdheid voor geene oplossing vatbaar zijn. Neemt men daarentegen, neemt men bijvoorbeeld de profeten gelijk de Bijbel ze ons geeft....

- Ik erken de juistheid van dit door u gekozen voorbeeld.

- De profeten, wie waren zij? De geschiedenis zegt het, dat het buitengewone Godsgezanten waren, met bijzondere openbaringen begunstigd, door God onmiddellijk geroepen en bekwaam gemaakt om in zijnen naam den last, dien God hun gaf, bekend te maken en, door zijnen Geest verlicht, de zaak van waarheid en godsdienst mede te deelen. Getrouw hieraan, spraken zij dit hun medegedeelde openlijk uit, niet zelden met heilig vuur en in hooge poëtische geestvervoering, terwijl zij de waarheid hunner Goddelijke zending of door wonderen of dikwijls door waarzeggingen bevestigden. Zonder zulk

een bijzonder en onmiddellijk goddelijk licht, zegt Donker Curtius teregt, geen profeet! Welnu, met dit beeld voor oogen wordt het gemakkelijk verklaarbaar, hoe menschen, die daarbij door hun karakter doorgaande ontzag inboezemden, zulk een diepen indruk bij het zinnelijk Israël maken konden, dat zij zich tot de vereering van den éénen waarachtigen God weêr lieten terugvoeren. Wij kunnen ons dus volstrekt ook niet verwonderen, dat bij geen volk der oudheid mannen gevonden worden, die op gelijke lijn met de profeten van Israël kunnen gesteld worden. Bij dit volk alleen, dat onder eene Godsregering geplaatst was, kon men ze verwachten.

- Ik ontken de aanschouwelijkheid van uwe voorstelling niet. Evenmin hare aantrekkelijkheid. Slechts geeft zij mij nieuwen moed te herhalen, dat gij bij dit alles van eene willekeurige hypothese uitgaat.

- Omdat ik het geloof aan eene onmiddellijke Godsopenbaring vasthoud? het geloof dat Israël onder eene Godsregering geplaatst was?

- Juist daarom. Aan de hand der wetenschap, zegt gij, stuit gij in Israëls geschiedenis bij elken voetstap op zwarigheden, die niemand verklaren kan; op raadselen, die door hunne handtastelijke ongerijmdheid voor geene oplossing vatbaar zijn. Met uw geloof aan de Godsregering daarentegen wordt alles gemakkelijk verklaarbaar. Gij verwondert u volstrekt niet meer over een verschijnsel als het optreden der profeten in Israël. Zelfs kondt gij deze mannen daar en in dien tijd verwachten. Hoe komt dit? Vanwaar dat gij al dat wondervolle eensklaps zoo waarschijnlijk en natuurlijk vindt? Omdat gij in uwe hypothese der Godsregering - een fragment van uwe theorie der onmiddellijke Godsopenbaring - den sleutel meent te bezitten tot de verborgenheden van Israëls geschiedenis.

- Ja zeker, het natuurlijkste in het oog der wetenschap is voor mij het grootste en ondoorgrondelijkste wonder. Hoe dieper ik er indring en mij door de uitspraken der wetenschap laat leiden, des te onverklaarbaarder wordt het mij. En gelijk het met uwe Profeten, zoo gaat het mij ook met uwen Christus. Uw Christus bedient zich levenslang van de dwaling, die door zijn toedoen groote waarheid wordt (als ware hij de van ouds beloofde Christus, wiens lot de Profeten voorspeld hebben), om de waarheid te leeren, of geheel uit te spreken. Hoe moet ik over den Meester oordeelen, van wiens bestaan en werken dit een eigenaardige Hem boven alles kenmerkende eigenschap is, dat Hij zich altijd van de eene onwaarheid bedient om eene andere voort te planten? Ik kan niet in Hem gelooven en Hem liefhebben; hoe zou ik dit? daar ik geen de minste achting hebben kan, maar veel meer onwillekeurig afkeer gevoelen moet van een man, die, al nam ik het nu ook al aan, dat hij waarheid, maar nooit de

waarheid geleerd heeft, dan toch altijd waarheid door middel van onwaarheid voortplant, terwijl Hij dan nog de onbeschaamdheid heeft om van zichzelven te zeggen: ‘Ik ben de weg, de waarheid en het leven,’ en aan zijne tijdgenooten te vragen: ‘Wie van u overtuigt mij van zonde?’ Ik sta er voor, ik sta er voor. Nog eens, ik sta er voor.

- En omdat gij hiervoor staat, is het niet zoo? neemt gij uwe toevlugt tot de hypothese der onmiddellijke Godsopenbaring, waardoor die gevreesde gevolgtrekkingen uit de hypothese der wetenschap, gevolgtrekkingen die ik intusschen voor uwe rekening laat, komen te vervallen.

- Waarom wilt gij toch dat mijn geloof eene hypothese zij? Het is integendeel mijne grootste vastheid. Alles staat of valt bij mij met de overtuiging van den goddelijken oorsprong en het goddelijk gezag des Christendoms. Borger zegt: ‘Indien ik Jezus van Nazareth voor den zoon van Jozef houd, dan ontsla ik mij van de verpligting die ik aan den Zoon van God zou verschuldigd zijn.’ Al stel ik mij niet voor een woord in de bres, dit is ook mijne meening. Wij kunnen het geloof op gezag van Christus niet missen; het is de eerste en blijft de laatste grond van ons geloof. Duizend twijfelingen tegen deze of die waarheid kunnen opstijgen die alleen hare kracht verliezen door het eerbiedig geloof, dat het waar moet zijn omdat Hij het zegt die de waarheid is, en regt heeft onbepaald geloof te erlangen. Wat zal in uren van verzoeking kracht geven, om geslingerd tusschen neiging en pligt, den laatsten gehoor te geven? De orakelstem Gods alleen, die het mij met beslissend gezag voorschrijft. Waar zal, als bij bange zelfbeschuldiging de vrijmoedigheid der hoop wijkt, het hart rust vinden? Alleen bij Hem, wiens woord en belofte mij de waarborg is, dat een iegelijk die in Hem gelooft niet beschaamd gemaakt zal worden.

- Meent gij met dit laatste dat wij om verzekerd te zijn van de vergiffenis onzer zonden, buiten en behalve ons berouw, ook nog eene onmiddellijk van God afkomstige verklaring uit den mond van Christus noodig hebben?

- Wat ik u bidden mag, spreek toch niet van de genoegzaamheid des berouws! ‘Voorwaar, voorwaar,’ zegt Borger, en hij zegt het naar waarheid, ‘zoo wij voor de poorte des doods geen ander offer dan het offer des berouws kennen, om het voor het aangezigt onzes Regters te brengen, ach! al deden wij onze sponde in tranen zwemmen, Gods regtvaardigheid moest zich verloochenen, of - ons eigen hart, en alles wat ons omringt, zegt het ons - de boeteling is verloren.’

- Ik twijfel of wij het immer eens zullen worden. Wij gevoeen de dingen zoo geheel anders, gij en ik. Uwe aanhalingen uit

Borger, zij maken op mij geen den minsten indruk en herinneren mij slechts aan hetgeen iemand gezegd heeft: Wat baat het dat men een redenaar zij, indien men tevens een drogredenaar is? ‘Indien ik Jezus van Nazareth voor den zoon van Jozef houd, dan ontsla ik mij van de verpligting die ik aan den Zoon van God zou verschuldigd zijn:’ ik kan u niet zeggen hoe logenachtig deze stelling in mijne ooren klinkt. Zij strijdt tegen mijn innigst pligtgevoel en tegen de dagelijksche praktijk van alle regtschapen menschen, te beginnen met uzelven. Zijn de pligten die op u rusten u niet even heilig, hetzij gij er aan herinnerd wordt door uwe bejaarde dienstmaagd of door den hoogst geplaatsten persoon in den lande? En waarom toch heeft Christus ons bevolen onschuldig en vertrouwend te zijn als de kinderen, indien niet opdat wij zouden leeren het goede te doen, onverschillig wie het ons predikt?

- Gij doet Borger onregt.

- Ook onregt aan zijne sofismen? Of wat anders als een sofisme is ook die in tranen zwemmende sponde, waaraan gij met Borgers woorden daareven herinnerdet? Zie, indien het niet van algemeene bekendheid was dat onder den invloed van het dogmatisme, ook bij anders edele geesten, de reinste gevoelens van den menschelijken boezem in de hartader worden aangetast: ik zou het gedrochtelijk heeten dat een christen-leeraar den moed heeft te velde te trekken tegen de tranen des berouws; den moed heeft uit te roepen: ‘de boeteling is verloren!’ wanneer deze ongelukkige tot God komt met hetzelfde offer waarmede de boetvaardige zondares tot Jezus weleer en de verloren zoon tot zijnen vader kwam!.... Doch laat ons dit niet al te ver van ons onderwerp afbrengen. Gij herinnert u waar ter plaatse wij aangekomen waren?

- Ik herinner mij dat gij tot hiertoe steeds in gebreke zijt gebleven te verantwoorden waarom gij mijn geloof aan de onmiddellijke Godsopenbaring eene hypothese noemt.

- Zoo noem ik uw geloof, omdat ik mij alleen op deze wijze kan verklaren dat ik het niet deel. Ware uw geloof meer dan eene hypothese, ik zou geene vrijmoedigheid gevoelen het te verwerpen. De volkomen gemoedsrust waarmede ik dit doe, is mij daarentegen een waarborg, dat hetgeen gij als het wezen des Christendoms aanmerkt, inderdaad het wezen des Christendoms niet is. Ik heb het Evangelie te lief, dan dat ik meenen zou bekwaam te zijn datgene voor onverschillig te houden, waarin volgens u zijne grootste zaligmakende kracht gelegen is. Mijne liefde voor de waarheid is mij een, met uw verlof, onfeilbaar onderpand, dat de vrede mijns gewetens te dezen aanzien welgegrond is.

- Laat ons, bid ik u, voet bij stuk houden. Met uwe opgaaf der redenen waarom gij mijn geloof aan de onmiddellijke Godsopen-

baring eene hypothese noemt, dien ik genoegen te nemen. Zij is voor uwe rekening. Doch gij zult mij toestemmen dat dit geenszins het punt is waarop het in dezen eigenlijk aankomt. Niet waarom gij mijn geloof zoo noemt is de vraag, maar of mijn geloof werkelijk is hetgeen gij zegt: eene hypothese.

- Uwe opmerking is volkomen juist. Laat mij u dan vragen: is volgens u het geloof aan eene onmiddellijke Godsopenbaring redelijk of onredelijk, strijdig met onze natuur of daarmede overeenkomstig?

- Dat geloof is niet slechts redelijk, maar ook volkomen natuurlijk. Ik zeg met Channing: Wanneer wij hooren dat God ons door andere middelen wil leeren en vormen, dan door de vastgestelde orde der natuur, dan moeten wij niet verwonderd zijn noch meenen, dat wij onzen geest tegen het geloof aan openbaring behooren te wapenen. Het begrip van openbaring is niet in strijd met onze natuur; noodzakelijk moest het eerste onderrigt, dat aan de menschen gegeven werd, door middel van openbaring worden gegeven. Indien ons geslacht een begin gehad heeft (en hieraan kan slechts de onzinnige Godloochenaar twijfelen), dan hadden zijne eerste leden, geschapen zonder menschelijke nabestaanden, en geene hulpbronnen hebbende in de ondervinding van medemenschen die hen voorgingen, behoefte aan een onmiddellijk onderrigt van hunnen Schapper. Zonder dit waren zij omgekomen; openbaring was het begin van de geschiedenis des menschdoms, en grondslag van alle latere kennis en ontwikkeling. Zij was een wezenlijk deel van den gang der Voorzienigheid en moet dus geenszins worden beschouwd als een wanklank in het algemeene plan der Godheid.

- Geen wanklank: dit is een mager resultaat. Wat Channing van de openbaring aan Adam en Eva verzekert, dat zij noodzakelijk was en aan eene behoefte beantwoordde, dit maakt de latere openbaringen, met name die uit den tijd van Christus en de apostelen, wel eenigzins overbodig. Want destijds ontbrak het noch aan nabestaanden, noch aan de ondervinding van voorgangers tot hulpbron voor hen die volgden. Ook schijnt het mij toe dat Channings eerste menschenpaar alleen daarom als zoo hulpeloos en onbevattelijk door hem voorgesteld wordt, opdat deze Adam en Eva des te beter zouden passen in de theorie van den Bostonschen apologeet. De noodzakelijkheid eener buitengewone openbaring zou langs dien weg intusschen nog veel beter bewezen zijn indien men aannam dat Adam en Eva tegelijk doofstom, blindgeboren, lam aan armen en beenen, gewetenloos en bovendien idioot zijn geweest. Doch laat mij u iets anders vragen: Vindt gij (wij redeneerden daareven uit de behoeften van den mensch), vindt gij er, uit het wezen Gods ditmaal geredeneerd, niet iets natuurlijks in dat God zich op onmiddellijke wijze aan den mensch heeft geopenbaard?

- Ongetwijfeld vind ik dat. Rothe zegt: ‘Die Uebernatürlichkeit ist das characteristische Merkmal der Offenbarung.’ Wie dus beweert, dat eene hoogere openbaring onmogelijk is, hij zou de Almagt aan banden leggen; ja meer, hij zou de voorstelling die wij ons van God als de hoogste volmaakste Liefde vormen, vernietigen. De volmaakste Liefde beoogt het geluk van hare redelijke schepselen, voor welke geen waar geluk mogelijk is, zonder regte kennis van Hem en zijne dienst en daaruit voortvloeijende regte vereering van Hem en het bezit zijner gunst. Is het nu niet, vraag ik, van zulk een God te verwachten, wanneer Hij ziet dat de mensch niet die kennis van God en godsdienst als een bron van het waar geluk, het ware leven heeft of (waardoor dan ook) hebben kan, dat Hij hem te gemoet komt en hem mededeelt wat hij niet weet en niet weten kon?

- Nogmaals, met uw welnemen, eene bescheiden opmerking. Wanneer Prof. Rothe zegt dat de kenmerkende eigenschap der openbaring gelegen is in de bovenzinnelijkheid, zoo volgt daaruit niet, gelijk door u beweerd wordt, dat wie eene hoogere openbaring voor onmogelijk houdt hiermede de Almagt aan banden legt, maar alleen dat wie zulk eene openbaring niet erkent, het te dezen aanzien oneens is met Prof. Rothe. Ook moet ik eerlijk bekennen dat eene diergelijke negatie mijns inziens volstrekt niet uitloopt op de vernietiging der goddelijke Liefde. Misschien wel, zoo als gij u uitdruktet, op de vernietiging van uwe voorstelling dier liefde. Doch wie weet? de schuld daarvan ligt mogelijk alleen aan die voorstelling van u. Doch ik wil uw voorbeeld volgen en mij niet in de bres stellen voor een woord. Nu ik dus van u vernomen heb dat gij de onmiddellijke Godsopenbaring niet slechts verklaarbaar vindt, maar haar zelfs verwachttet, en wel op grond uwer voorstelling van Gods almagt en liefde, vergun dat ik u wederom iets anders vrage: Behoort niet volgens u het wonderbare in den Bijbel, het bovenzinnelijke in het gemeen, tot het organisme-zelf der openbaringsgeschiedenis?

- Wel zeer degelijk. Gij zegt: buitengewone onmiddellijke tusschenkomsten der goddelijke almagt zijn onmogelijk, want die zouden niet kunnen plaats hebben, zonder dat de door de goddelijke wijsheid zoo verwonderlijk daargestelde orde verbroken en een jammerlijke verwoesting daargesteld werd. Maar zie! ieder wonder in de Schrift, waarover gij spreekt, wijst u aan, dat die onmiddellijke tusschenkomst der Godheid heeft plaats gehad zonder de minste omkeering van de bestaande orde of verbreking van de wetten der Natuur.

- Uwe logica verschilt aanmerkelijk van de mijne. Eerst stelt gij stilzwijgend bij uzelven vast dat de bijbelsche wonderen slechts

mira zijn, geen *miracula*, geen omkeeringen der bestaande orde; derhalve, zoo redeneert gij dan, is ook de bestaande orde door deze wonderen niet omgekeerd. Duld dat ik dit eene *petitio principii* noeme. Gij weet bovendien even goed als ik, dat wonderen waardoor de wetten der natuur in het minst niet verbroken worden, geen wonderen zijn; althans dat zij aanstonds ophouden goede bewijzen te zijn eener buitengewone onmiddellijke tusschenkomst der goddelijke almagt. Zij bezitten niet langer dat 'characteristische Merkwal' waaraan men volgens u de openbaring herkent. Ik voor mij redeneer liever aldus: buitengewone onmiddellijke tusschenkomsten der goddelijke almagt behooren niet tot het gebied der geschiedenis; maakt derhalve de Bijbel van zulke tusschenkomsten melding, dan breng ik ze over op het gebied der poësie, der legende, of op welk ander niet-geschiedkundig terrein het zij. Doch nu ik bespeur dat uwe wondertheorie u de wonderen des Bijbels in het gemeen zoo weinig wonderbaar doet vinden: past gij dit, mag ik vragen, ook op bijzonderheden toe? op de wonderbare geboorte van Christus bijvoorbeeld?

- Daar kunt gij niet aan twijfelen. Waar de wondervolle geboorte wegvalt, daar valt de eerste grond weg waarop de Heer verklaarde, dat hij van boven gekomen door den Vader gezonden was om het werk te volbrengen, dat de Vader hem gegeven had om te doen; Johannes verklaring, dat het Woord vleesch geworden is en onder ons gewoond heeft, wordt mij dan onverstaanbaar.

- Uw streven schijnt te zijn steeds van twee kwaden het beste te kiezen. Noode berust gij er in dat eene verklaring van Johannes u onverstaanbaar wordt; daarom, en ten einde aan dit ongerief te ontkomen, neemt gij liever aan dat onze Heiland de zoon van een ongehuwd meisje is geweest. Niemand kan u beletten dit laatste aannemelijk te vinden, aannemelijker dan dat Johannes iets gezegd heeft dat gij niet begrijpt. Het zal u intusschen niet verwonderen dat ik deze uwe voorkeur niet deel. Het kost mij in het geheel geene moeite aan schranderder lieden dan ikzelf ben, de verklaring over te laten eener moeijelijke plaats uit het vierde evangelie. Daarentegen is het ligter dat een kemel ga door het oog eener naald, dan dat de toedragt eener bovennatuurlijke geboorte inga in mijn voorstellingsvermogen. Behalve nog dat ik volstrekt ontkennen moet hetgeen gij van deze geboorte met betrekking tot Jezus zegt: dat zij de eerste grond is geweest waarop hij verklaarde van God gezonden te zijn. Historisch kunt gij dit niet bewijzen: gij hebt Jezus dien grond nooit hooren aanvoeren; dat hij dien niettemin heeft aangevoerd in den geest, stilzwijgend, voor zichzelven, en dat hij daarop in de eerste plaats zijne vrijmoedigheid gebouwd heeft wanneer hij zich den gezondene des Vaders noemde, dit zuigt gij - *sit*

venia verbo - uit uw duim. En even ongegrond is uw beweren uit zedelijk oogpunt. Zielsovertuigingen toch hebben haren grond in zelf-bewustheid; en het is eene morele onmogelijkheid dat de bewustelooze toestand waarin Jezus, uit welken schoot dan ook, en al ware het uit dien eener jonkvrouw, als kind ter wereld kwam, ooit de grond zij geweest der onwankelbare gewisheid waarmede hij, tot volle zelfbewustheid ontwaakt, verklaard heeft uit hooger sfeer afkomstig te zijn. Doch vergeef mij, ik dwaal van het onderwerp af en...

- Gij hebt mijne volle vergiffenis. Te meer omdat het ditmaal de eerste reis niet is dat u dit ongeval overkomt.

- Ik beken schuld. Nu dan, aangezien ik van u vernam dat gij met name bij de evangelische geschiedenis in uw geloof aan eene buitengewone onmiddellijke tusschenkomst der goddelijke almagt een bevredigenden sleutel tot verklaring bezit, laat mij u vragen: Is het niet zoo, dat gelijk de geschiedenissen des Ouden zoo ook die des Nieuwen Testaments u zonder uw wondergeloof een onverklaarbaar raadsel zijn?

- Erger dan een raadsel. Ik ben er diep van overtuigd, dat hij die de uitspraken en bewijzen voor Jezus gezag wegneemt - en dat zijn in de eerste plaats zijne wonderen - Hem vernedert tot een geestdrijver of bedrieger; en dat hij die al het buitengewone uit de geschiedenis wegneemt, den band verbreekt die de bijzondere deelen tot een wel te zamen bangend geheel vereenigt, en ons eene geschiedenis laat behouden, die daarin van die welke voor ons ligt zich onderscheidt, dat zij door hare handtastelijke ongerijmdheid zichzelve weerlegt.

- Welnu, juist hetgeen gij daar in de laatste plaats zegt, bewijst dat uw supranaturalisme eene hypothese is. Uwe tegenstanders, minder forsch in hunne uitdrukkingen dan gij, maar daarom even welmeenend, uwe tegenstanders zeggen: de bijbelsche geschiedenis onderscheidt zich daarin van hetgeen wij en de gansche wereld met ons geschiedenis noemt, dat zij door hare handtastelijke onmogelijkheid zich zelve wederlegt. Daarop nemen zij hunne toevlugt tot de hypothese der godsdienstige legende, en gaan uit van het beginsel: waar de oorzakelijkheidsbetrekking ontbreekt daar is geene geschiedenis. Gij daarentegen redeneert aldus: eenmaal het beginsel eener onmiddellijke Godsopenbaring aangenomen zijnde, vormt de bijbelsche geschiedenis een wel te zamen hangend geheel. Derhalve is uw openbarings-, uw wondergeloof, in één woord uw supranaturalisme, eene hypothese met behulp waarvan gij het probleem der bijbelsche geschiedenis op eene voor u bevredigende wijze oplost. Gij ziet nu overal orde, harmonie, en zelfs zou het u bevreemden indien de bijbelsche geschiedenis anders ware als gij haar bevindt.

- Ik ontken natuurlijk reeds nu de regtmatigheid van al hetgeen gij uit een instemmend antwoord van mij zoudt willen afleiden. Toegegeven evenwel dat er iets hypothetisch zij in mijn openbaringsgeloof, wat maakt dit uit? welk bezwaar kan hierin zijn gelegen?

- Ik keur uwe hypothese af, omdat zij mij in alle opzigten onbruikbaar schijnt. Welke zijn de eischen eener goede hypothese? Daaronder, zonder nog mede te rekenen dat eene hypothese, om deugdelijk te zijn, niets in zichzelf onwaarschijnlijks mag bevatten, behoort gelijk vanzelf spreekt dit: dat het te verklaren verschijnsel, op zichzelf staand of zamengesteld, door de aangenomen hypothese werkelijk worde verklaard. Met de uwe is dit intusschen geenszins het geval. Uwe hypothese eener onmiddellijke godsopenbaring verklaart letterlijk niets van hetgeen zij geroepen wordt te verklaren. Ten einde de bijbelsche wonderen aannemelijk te maken stelt zij een wonder - de onmiddellijke godsopenbaring-zelve - op den voorgrond en redeneert: dit wonder aangenomen zijnde, worden alle andere natuurlijk. Ik mag het lijden. Doch hiermede is het probleem slechts verschoven, niet opgelost. Of dacht gij niet, dat zoo ik slechts aan uwe onmiddellijke godsopenbaring gelooven kon, ik ook even gaarne aan uwe wonderen gelooven zou? Uwe hypothese maakt de zaak niet duidelijker. Zij is integendeel zelve even onaannemelijk als de raadselen die zij heet op te lossen; zij behoort met deze tot dezelfde kategorie; zij is slechts eene andere formule van hetzelfde vraagstuk.

- Gij noemt de onmiddellijke Godsopenbaring een wonder. Doch ik heb u reeds herinnerd, en wel met de woorden van Channing, dat eene zoodanige openbaring geenszins moet worden beschouwd als een wanklank in het algemeene plan der Godheid.

- Voor mij is dit argument van u eene reden te meer om uwe hypothese te verwerpen. Ik bemerk toch telkens duidelijker dat het u niet om de verklaring maar om de ontwrichting der bijbelsche wonderen te doen is. Het eigenaardige van deze wonderen is hun bovennatuurlijk karakter; uit dien hoofde worden zij ons ook in den Bijbel voorgesteld als bewijzen van het gezag uit hooger sfeer, goddelijk of diabolisch, waarmede zij, die ze verrigten, bekleed zijn. Waren ze geen eigenlijk gezegde mirakelen, dan bezaten ze ook deze bewijskracht niet. Gij daarentegen, gij naturaliseert ze; ze hebben, beweert gij, plaats gehad zonder de minste omkeering van de bestaande orde of verbreking van de wetten der natuur; gij verwachttet ze; alles komt bij u volkomen uit; en uwe hypothese der onmiddellijke Godsopenbaring, in stede dat zij u brengen zou tot de handhaving van het wonder, heeft integendeel bij u tot uitkomst dat gij de wonderen loochent.... Stemt gij mij nu toe dat uw openbaringsgeloof slechts eene hypothese is?

- Niet in het minst. En buitendien: de levensvraag van den dag loopt niet over enkele aarheden, maar over den grond waarop alles steunt. Het geldt hier geen orthodoxie of heterodoxie, of men op een confessioneel standpunt staat of niet. Het geldt de beantwoording der vraag: is de Bijbelleer en dus het Christendom een onmiddellijk Godsgeschenk, ja dan neen? De wetenschap zegt neen; de Christenheid door alle eeuwen ja! De wetenschap zegt, gij hebt er niet één bewijs voor; wij zijn voortdurend bezig om u dit aan te toonen en beklagen uwe bekrompenheid, dat gij, terwijl wij bezig zijn om scherp te onderzoeken wat in het Oude Testament waar is of niet, wat in de Evangeliën echt of onecht is, eenvoudig voortgaat om eer onze stem op historische en critische gronden uitspraak gedaan heeft, ja zelfs waar zij uitspraak gedaan heeft, vol te houden, dat het Christendom in verband met het vroeger geopenbaarde een onmiddellijk Godsgeschenk zijn zou. Gevoelt gij dan niet, hoe belagchelijk gij u bij de mannen van de wetenschap maakt? De Christenheid antwoordt: alles komt er op aan wat men door wetenschap verstaat, maar in elk geval verkiezen wij liever belagchelijk te zijn in het oog van haar, die zich de wetenschap noemt, alsof bij haar de Regtbank der waarheid was, dan verachtelijk te worden in het oog van den God der waarheid door zijne stem tegen te spreken die in de geschiedenis van achttien eeuwen het leert, dat het Christendom uit God is, en tot God leidt, en met vermetele ondankbaarheid den Heere te verloochenen die ons naar den Bijbel heeft gekocht....

Hier eindigde ons gesprek. Bij het afscheid nemen beloofde mij de vreemdeling dat ik in den loop van dien dag een boek ten geschenke van hem zou ontvangen, waarin ik zijne meeningen nader zou vinden uiteengezet en gestaafd. Hij hield woord, en vóór de avond viel had ik het boek in huis. Het heette: ‘Bedenkingen op het gebied der godgeleerdheid, naar aanleiding van brieven in brieven, door S.E. Jorrissen, predikant te Utrecht,’ in drie stukken, te zamen meer dan vier honderd bladzijden uitmakend. Wat ik mijnen medewandelaar in antwoord op zijne laatste uitboezeming nog zou hebben wenschen af te vragen: of hij zich namelijk van den aard des verschils tusschen hem en mij niet eene verkeerde voorstelling vormde, en of hij niet ten onregte eene kwestie van theorie en methode overbragt op het terrein van zedelijkheid en godsvrucht? ditzelfde zou ik, na aandachtige kennisneming van het boek, ook gaarne aan het oordeel des schrijvers onderwerpen. Want ook bij hem leest men dat hij den God der waarheid tot geen leugenaar of den Verlosser tot geen dweeper wil maken; dat, volgens zijne meening, de Christus der wetenschap een dienaar der zonde is, en niemand meer dan Hij; dat deze wetenschap, waarmede hij de

moderne theologie bedoelt, de triomf is van hoogmoed en verwaandheid; dat ongeloof en zedeloosheid de gevolgen van dit stelsel zullen en moeten zijn; en meer hartstogtelijks van dien aard. Noem zijn boek een cirkelbetoog in dikke afleveringen, en gij zult het naar waarheid hebben gekarakteriseerd. Overigens vonden wij er alle de redeneringen van onzen vreemdeling één voor één in terug. ‘Uwe commissie,’ zeiden voor een jaar de drie adviserende leden der Hervormde synode, in hun rapport aan dat kerkelijk ligchaam over het bekende voorstel van den heer Escher, ‘uwe commissie verheugt zich met dankbaarheid, dat uit den boezem der Hervormde kerk zich krachtige stemmen op waardige wijzen laten hooren, bepaaldelijk met het doel, om den historischen grondslag van het Christendom tegen de bedenkingen en vermeende resultaten der historische kritiek, naar de behoefte en de bevatting der gemeente, als waar en ontwijfelbaar te doen kennen.’ Werd hiermede gezinspeeld op het toen reeds meer dan half voltooid geschrift van den heer Jorissen? Zoo ja, dan was naar onze meening de lofspraak onverdiend. Slechts van ambtswege kunnen de synodale commissarissen, met het oog op de verschijning van een boek als dit, gewaagd hebben van hunne dankbare blijdschap. Denkend aan dit geschrift en in den geest daarnaar verwijzend, konden zij alleen bloemrijkheidshalve melding maken van stemmen waardig en krachtig. In zulk een welluidend koor is voor den toon des Utrechtschen leeraars geene plaats. Integendeel, de kenmerkende eigenschappen dezer ‘Bedenkingen op het gebied der Godgeleerdheid,’ de geachte schrijver houde ons deze ongunstige uitspraak over zijnen arbeid ten goede, zijn onzes inziens juist deze drie: weinig kracht, geringe waardigheid, en in het geheel geen stijl.

1 Mei 1860.

CD. BUSKEN HUËT.

Bibliographisch album.

Historische Schetsen door Mr. J.R. Thorbecke. 's Gravenhage, Martinus Nijhoff. 1860. 191 bladz..

Nu ongeveer dertig jaren geleden, heb ik het verholen genot gesmaakt, in een naamloos verslag van het merkwaardig geschrift ‘Over de verandering van het algemeen Statenstelsel van Europa sedert de Fransche Omwenteling,’ aan mijn vroegeren Leermeester op het gebied der Geschiedenis, den tol van erkentelijkheid te betalen[1]. Thans tot het aankondigen van deze Verzameling uitgenoodigd, waarin men die echt-historische schets ongaarne mist, is het mij, die zoo dikwerf van den geleerden Staatsman heb moeten verschillen, eene niet minder aangename gewaarwording eene taak te vervullen, welke de onuitwischbare indrukken der jeugd in het gemoed verlevendigt. Beter dan iemand, vertrouw ik, zal de schrijver dit gevoel verstaan. Of echter die stemming de vrijheid van oordeel in het waarderen van den rijken inhoud van het boek geheel onbevangen heeft gelaten? Ik wensch het ter liefde der waarheid en Thorbecke's eigen woorden indachtig: ‘Wij beminnen de lofrede, en haten de kritiek’[2].

Die aanmerking is zóó juist, dat velen na zulk tijdverloop[3], in de meesterlijke recensie van het werk van wijlen Mr. P. Simons, met welke de Bundel geopend wordt, de harde uitspraak van den onverbiddelijken Regter zullen betreuren. - Dat in den niet van verdiensten ontblooten arbeid[4] eenheid en zamenhang ontbreken, en men hoofd- of regerende en ondergeschikte gebeurtenissen vaak in

1 In ‘de Standaard, Staatkundig Blad,’ blz. 294-296, 301 volg. (19 November, 7 December 1831).
2 ‘Historische Schetsen,’ bl. 158.
3 Sedert 1836.
4 Zie de Bosch-Kemper, ‘De Staatkundige partijen in Noord-Nederland’ (1837), bl. VII, 168, 181, verg. met bl. 376.

den door anderen te zeer geprezen *Johan de Witt en zijn tijd* dooreengemengd ziet, is niet te loochenen; maar wie zich door het verpletterend vonnis zou laten afschrikken en geneigd zou zijn, de drie deelen over die belangrijke jaren, de schitterendste der Nederlandsche Republiek, tot scheurpapier te doemen, zou daarbij gewis winst derven en zich aan de nagedachtenis van den man vergrijpen, die te schrander, maar tevens te hooghartig was, om zich tot eene antikritiek te verledigen. - Men neme het boek in handen, en welke de teleurstelling zij, niet ligt zal iemand herhalen: ‘daar is in dit geschrift noch blijk van studie der bronnen, noch van kritiek’[1]. - Desniettemin prijkt het uitnemend opstel van Thorbecke teregt aan het hoofd van deze ‘Schetsen,’ en zal nog heden menigeen zijn voordeel doen met de grondige en fijne opmerkingen van den toenmaligen Hoogleeraar, onder wiens leiding de politische en diplomatische geschiedenis, blijkens meer dan één Academisch proefschrift, zoo gelukkig te Leiden werd beoefend. Zoo iemand, had hij den helderen blik en het talent om het fier en edel beeld van den grooten Raadpensionaris te schilderen.

Met onverdeelden bijval beäamt voorzeker elk Nederlander de fiksche beschouwing van *onze betrekking tot Duitschland*;[2] - eene wederlegging van Leo en andere aanmatigende Duitsche publicisten. - ‘Wij zijn,’ schrijft Thorbecke, wien men wel eens heeft nagegeven, dat hij mank ging aan het euvel van germanisme, ‘wij zijn Nederlanders; wij zijn geen Duitschers. - Wij hebben onzen stand tusschen Duitschland en Engeland in 't midden. - Er is geen land, waarmede wij, staatkundig, zoovele belangen gemeen hebben, als met Duitschland. Volgt hieruit, dat wij ons moeten laten inlijven in het Duitsche ligchaam of lid worden van het Duitsche Verbond? Het tegendeel is waar. Wij kunnen wel, onafhankelijk, nevens Duitschland met en voor Duitschland handelen; maar wij kunnen ons niet, dan ten koste van onze eigenaardige kracht en bestemming, van hetgeen wij ons zelve en anderen schuldig zijn, aan Duitschland, als een deel aan het geheel, onderschikken. - Wij willen niet opsommen, wat Duitschland aan de Republiek te danken heeft. Laat ons liever dankbaar zijn, dan dank eischen. Men vergunne ons slechts te vragen, of de Republiek wat zij geweest is in het algemeen, wat zij voor Duitschland zelf geweest is in het bijzonder, had kunnen zijn, wanneer zij een Duitsch land ware geweest? Wat aldus waar is op het gebied van politiek en diplomatie, geldt evenzeer in taal, wetenschap en kunst.’

Het is niet overbodig te herinneren, met welke mannelijke rond-

1 ‘Historische Schetsen,’ bl. 18.
2 Bl. 19-22 (1837).

borstigheid de onlangs ontslapen eerbiedwaardige Arndt in gelijken geest de diepgewortelde laatdunkenheid zijner landgenooten in 1848 te Frankfort beschaamde en bestrafte. Bij de behandeling der Limburgsche vraag in de onstuimige Nationale Vergadering, schroomde de tachtigjarige grijsaard niet te verklaren: ‘Holland - ein name den ich mit grosser Achtung und Ehrfurcht hier ausspreche, als der name eines höchst verdienten Volksstammes,[1] - Holland, habe ich gesagt, den namen spreche ich mit grosser Achtung und Ehrfurcht aus, und ich wünsche nicht, dass er bei dieser Verhandlung irgend mit einem Spott oder Tadel begossen werde, der in gewöhnlichen Scherzen, möchte man sagen, auf der Hand und also auch auf der Zunge liegt. Ich sage, das wünsche ich nicht; denn haben wir seit Jahrhunderten über manche Verletzung, besonders unsers Handels und Wandels durch Holland, der grossen weiland Republik Holland, zu klagen gehabt, so haben wir uns da nur über unsere Anarchie, *unsere deutsche Nichtigkeit*, unsere deutsche Sorglosigkeit zu beklagen. - Aber Holland hatte ein Jahrhundert lang die *grösste Geschichte*, und war im siebenzehnten Jahrhundert *der Retter europäischer Freiheit*; dieses kleine Land von nur zwei millionen Seelen; dem kann niemand widersprechen. Wenn man das Land sieht, wie es geschaffen worden ist, wenn man die Menschen sieht, wie sie jetzt noch leben, obgleich der alte Ruhm kleiner geworden ist, *so nimmt man Hut und Mütze ab* und verneigt sich vor der Tüchtigkeit die in dem Volke lebt.’ - Wordt niet in die treffende, karakteristieke Rede de juistheid van Thorbecke's betoog onwedersprekelijk gestaafd?

De ‘Levensschets’ van den braven Hoogleeraar Wttewaall (bl. 23-37) zal ook hij met aandoening en met vereering zijner vaderlandsche deugd lezen, die het voorregt niet heeft gehad, dien onverbasterden Nederlander persoonlijk te kennen. - Toch komt hier eene stelling voor, aan welke ik wensch dat ook anderen met mij weigeren hun zegel te hechten. - Gedurende de Fransche overheersching, had onze even onbaatzuchtige als standvastige landgenoot elke openbare bediening afgeslagen. ‘Wttewaall,’ merkt de schrijver aan[2], ‘heeft het besluit en de volharding, om onder het vreemde beheer ambteloos te blijven, later zelf gewraakt. Hij oordeelde, dat men, den vreemden en slechten meester hatende, zijne dienst aan het Vaderland weigerde op een tijdstip, waarop het meer dan ooit die der goede burgers behoefde.’ - Moest die leer tot rigtsnoer strekken,

1 ‘Stenographischer Bericht über die Verhandlungen der Deutschen Constituironden Nationalversammlung’ (van Prof. Wigard), 11ter Band, s. 1020 folg. (19 Julij 1848). Nog eene andere hulde aan Engeland en Holland, vindt men aldaar s. 1300 in Arndt's Rede van 1 Augustus daaraanvolgende.

2 Bladz. 29.

hoe zouden de politische weêrhanen hunne plooibare zelfzucht niet alleen bot vieren, maar ook pogen te regtvaardigen? Maar neen, de landbouwer Wttewaall en de koopman G.K. van Hogendorp begrepen door hunne onthouding het Vaderland en de zedelijkheid beide beter te dienen; hun al te zeldzaam voorbeeld van eene onwrikbare overtuiging kan in volgende tijden alledaagsche beginselloosheid verhoeden. Zelfs de onverbeterlijke democraat Wiselius veredelt zich, als hij voor *den heer Lodewijk Buonaparte* niet bukken wil en zich van de gedweeheid van voormalige geestverwanten of tegenstanders geen begrip kan vormen[1]. - Zijn niet uit het rampzalig tijdperk van onze vernedering die enkele levende protesten heilzaam en zielverheffend?

De ‘Schets eener geschiedenis der Provinciaal-Burgerlijke Wetgeving in de Republiek der Vereenigde Nederlanden’[2], uit de ‘Jaarboeken’ der HH. den Tex en van Hall overgedrukt, vindt men met welgevallen terug (bl. 38-65). Deze vrucht van zuiver wetenschappelijk onderzoek is eene keurige bijdrage tot onze regtsgeschiedenis.

De verdere opstellen, welke de Verzameling versieren, staan, gelijk in het Voorberigt erkend wordt, ‘met den politieken levensgang van den auteur in naauwe, natuurlijke gemeenschap.’ - De ‘Aanteekening op de Grondwet’ dagteekent van 1839, het lidmaatschap der Dubbele Kamer en de eerste proeve van Grondwetherziening op breeder schaal, van 1840. - Wij treffen hier de Academische Rede aan, den 8sten Februarij 1841 door den aftredenden Rector-Magnificus gehouden over ‘Simon van Slingelandt's toeleg om den Staat te hervormen’[3]. Wèl zoo fraai zal sommigen het kernachtig Latijn geklonken hebben, waarin met zigtbare toespeling op de schrale uitkomst der nog versche parlementaire debatten, het onvermoeid streven van Hollands verlichten Raadpensionaris naar de tijdige herziening der Staatsinstellingen werd gehuldigd[4]. Den politieken levensgang merkt men op, waar niet slechts in het voorgeslacht, maar ook in het tegenwoordige, het gebrek werd gegispt aan ‘die staatsburgerlijke kracht, die voor ieder volk zijne eigene instellingen schept.’ Doch de onaangename klagt werd door een bemoedigend slot getemperd. ‘Het hoogste,’ dus eindigt Thorbecke, ‘waarop alle pogingen van Slingelandt gerigt waren, en wat hij zijnen medeburgeren ten doel stelde, heeft de voortreffelijke man in deze woorden zamen gevat: *een vrij Volk en eene vrije Regering*. Maar aan zijne eeuw wan-

1 Van Limburg Brouwer, ‘Het Leven van Mr. S.J. Wiselius,’ bl. 172.
2 1838.
3 Bl. 66-83.
4 Oratio ‘de Simonis Slingelandtii Rempublicam emendandi studio.’

hopende, *wie zal*,' zeide hij, '*een zoo gelukkigen tijd beleven?*' Dat die ons geschonken werd, zal, meen ik, de nakomelingschap oordeelen, wanneer wij door niets dien moed om te handelen laten onderdrukken, die hetgeen wij als nuttig voor onze maatschappij leerden kennen, voortbrengt en ontwikkelt'[1].

De stoute vlugt van het in de Derde Klasse van het voormalig Instituut voorgelezen[2] betoog 'Over het hedendaagsche Staatsburgerschap' kon destijds door velen niet gevolgd worden, en na de gedrochtelijke toepassing van het algemeen stemregt in Frankrijk, elders als middel tot dusgenaamd vreedzame aanhechting of inlijving misbruikt[3], durf ik betwijfelen, of het opstel den schrijver nog heden, zooals het daar ligt, behaagt. 'Wat is de wetgeving, die allen staatsburgerschap aanbiedt onder eene door *weinigen* bereikbare voorwaarde, wat is die wetgeving,' vroeg Thorbecke, 'tenzij ironie?'[4]. - Zou het na den tweeden December 1851 nog waar zijn, dat er *eenheid* is 'niet door het gebod van éénen persoonlijken wil, niet door dwang van boven of door eene uitwendige oorzaak; maar dewijl velen hetzelfde willen?'[5]. - Wat zou van ons werelddeel moeten worden, indien tusschen de onderscheidene natiën eene vermaagschapping en vermenging van voortbrengende krachten bespeurd werd, 'welke, zich in gelijkheid van beginselen, aanleg, stijl en toon openbarende, allengs naderde tot de eenheid eener *Europesche*, het nationale beheerschende wereldkracht?'[6]. - De schrijver, reeds vroeger wijsgeerig beoefenaar der Geschiedenis in Duitschen zin[7], heeft hier wat veel aan algemeene bespiegelingen toegegeven, naar welke zich de feiten niet zoo gereedelijk voegen.

In de aankondiging van het nagelaten 'opregt Hollandsch geschrift' van den Minister Roëll over de onderhandeling, welke het Tractaat van Koning Lodewijk met den Keizer, zijn broeder, voorafging, den 16^{den} Maart 1810 voltrokken, spreekt Thorbecke zelf van Napoleon, 'als de genie eener politieke centralisatie van Europa, die

1 Bl. 82 volg.
2 1844. Bl. 84-96. (Overgedrukt uit de 'Nederl. Jaarb. v. Regtsgel. en Wetgeving,' VI, 369 volg.)
3 De Verhandeling werd na de omwenteling van Februarij 1848 in de 'Revue de droit français et étranger' vertaald door Bergson en Riva, en getiteld: 'Des droits du citoyen d'aujourd'hui.'
4 Bl. 95.
5 Bl. 90.
6 T.a.p.
7 Zie de 'Inleiding tot de wetenschap der Zamenleving,' van mijn vriend de Bosch-Kemper (Amsterd., 1860), en aldaar bl. 152 volg., de met lof vermelde zinsneden uit Thorbecke's Verhandeling 'Ueber das Wesen und den organischen Charakter der Geschichte.' Ein Schreiben an Herrn Hofrath K.F. Eichborn. (Götting. 1824.)

geen *nationale individualiteit* weet te waarderen, noch laat gelden, en met de onverschilligheid eener algemeene natuurkracht haren weg vervolgt'[1].

De schrijver wil 'noch tot de *fatalisten*[2] noch tot de *optimisten*' gerekend worden. En toch vindt men (bl. 143) gewaagd van eene '*wet van ontwikkeling*, die ook wij *moesten* volgen;' - terwijl daarentegen, op eene andere plaats, eene Nederland waardige staatkunde tegenover den Geweldenaar wordt ontvouwd. 'Wij moesten Bonaparte toonen, dat het bondgenootschap met ons hem nuttig kon zijn; dat wij den wil hadden om wat mogelijk was te doen; doch dat wij de grens van het mogelijke kenden, en *onverzettelijk* hadden besloten, slechts tot zoover mede te gaan. Niet met physische, maar met zedelijke magt was het mogelijk tegen Bonaparte te strijden'[3]. - En nog elders huldigt Thorbecke die zedelijke magt, waar hij, afkeerig, zooals men weet, van elk offerfeest van politische overtuigingen[4], die bedriegelijke, 'soms als toppunt van Staatkunst geprezene, *toegevendheid aan de omstandigheden*[5] veroordeelt, welke ons verleidt te doen wat wij laken.'

Vanwaar deze ongelijkheid? De hiervoren aangeduide 'politieke levensgang' heeft, naar ik gis, op de beschouwingen en uitspraken van den schrijver over de personen en handelingen in het tijdperk van 1795-1810 een niet immer gunstigen invloed geoefend. Ik bedoel de opstellen uit de jaren 1846 en 1847, 'Rutger Jan Schimmelpenninck. Samuel Iperuszoon Wiselius; Karel Hendrik Ver Huell en nog eens Schimmelpenninck'[6]. De schrijver teekent de karakters meesterlijk, hetzij hij een edel Staatsman in gelaat en hart aanschouwelijk voorstelle[7], of wel, dat de portretschilder zich een oogenblik in het schetsen van caricaturen verlustige. - Hij zelf schijnt zich van onregt jegens de leiders der Bataafsche Republiek eenigermate bewust, als hij vraagt: 'wordt door een zoo hard klinkend oordeel niet menig wakker man verongelijkt?'[8].

Ik aarzel niet die vraag bevestigend te beantwoorden, en geloof, zonder onbillijkheid, de verheffing der Fransche revolutie-mannen boven en ten koste der onze, aan een niet onnatuurlijken wrevel van Thorbecke over den loop der zaken hier te lande tot 1848, te mogen wijten. - In 1845, meer nog dan vijf jaren vroeger, door de Behoudslieden gedwarsboomd, schrijft hij eenigen tijd daarna:[9]

1 Bl. 133.
2 Voorberigt.
3 Bl. 111.
4 'Bijdrage tot de berziening der Grondwet.' (1848.)
5 'Historische Schetsen,' bl. 128.
6 Bl. 97-121, 135-168.
7 'Bij het portret van Guizot,' bl. 169 volg. (7 Maart 1848.)
8 'Historische Schetsen,' bl. 105.
9 Bl. 117 (1846).

‘Soms kan één man middenpunt voor vele weifelende geesten worden. Zulk een man, onder wiens beleid men wonderen deed, bezaten wij welligt niet; en, zoo wij hem bezaten, moeijelijker dan elders zou hij zijn erkend voor hetgeen hij was. Want wij sloten ons niet gaarne aan; en vooral niet aan eene *bewegende* kracht. Ook wantrouwden wij; daar in ons oog een buitengewoon hoofd zoo ligt het onmogelijke scheen te beproeven.’ - Had de scherpzinnige Publicist de Gedenkschriften van het woelig tijdperk zonder vooringenomenheid willen beoordeelen, de strijd over de Grondwetherziening onder de regering van Willem II in en buiten de Staten-Generaal, had hem niet voor den geest behooren te staan. - Wat leest men nu daarentegen, bij de vermelding der vernietiging van onze onafhankelijkheid in 1810? - ‘Onze inlijving in Frankrijk,’ zegt Thorbecke[1], ‘mag geenszins alleen als eene daad van napoleontische geweldenarij worden beschouwd, noch naar de kortheid van haren duur worden geschat. Zij is in politische en regtsorganisatie eene vordering geweest, die zonder het decreet van Napoleon zou zijn vertraagd of gemist. - De Fransche omwenteling had ons wel beginselen gebragt, maar hadden wij die door eigen arbeid moeten verwezenlijken, hadden wij ééne algemeene wetgeving, zoo als wij ze in overeenstemming met andere vernieuwde landen behoefden, zelfstandig uit eigene bronnen moeten ophalen, *wanneer en hoe waren wij klaar gekomen?* Hoevele verouderde bepalingen zouden wij tot aanvulling hebben ingeroepen? Uit welke hoeken zouden niet al verlegen *nederlandsche beginselen* zijn opgezocht?’ - Dacht de schrijver hier niet meer aan de tegenspraak van zijn' ambtgenoot den Tex in de Tweede Kamer[2], dan aan de Nationale Vergadering der Bataafsche Republiek? Hahn althans zeide den 26sten Januarij 1797 onbewimpeld: ‘Ik heb al eens meer gelezen en gehoord van Nederlandsche beginselen of iets dergelijks; maar ik betuig u, B.R., dat ik er geen denkbeeld van heb. - Is er dan eene Fransche, eene Amerikaansche, eene Nederlandsche rede, en is zij niet overal dezelfde?’[3].

Gestadig bij de hekeling van het bedrijf der mannen van onze omwenteling, komt de vergelijking voor met den toestand van het Koningrijk in 1846. ‘Wanneer,’ zoo heet het, ‘de ontevredene met onze tegenwoordige constitutionele regering hare matte, moedelooze, onzekere werking of hare stelsellooshеid beklaagt, zal hij uit veler mond het antwoord hooren: “wij missen partijschap. Vereeniging van personen om met hetzelfde inzigt, onder één beleid, te hande-

1 Bladz. 152.
2 Zie de ‘Handelingen omtrent het voorstel van negen Leden der Tweede Kamer tot herziening der Grondwet, in 1845,’ bl. 334 volgg. 632 volgg.
3 ‘Dagverhaal d. Handel. v. de Eerste Nat. Verg.’ IV, 650.

len, is een noodzakelijk roersel van constitutionele ontwikkeling." En datzelfde roersel zou ons op het eind der vorige eeuw hebben verlamd? Wij zouden, *dewijl* er bij ons partijen waren, uit dien hoofde de eenheid niet hebben kunnen vinden?'[1].

De eenheid werd, naar het schijnt, den 22sten Januarij 1798 gevonden, en zij die haar in praktijk bragten, kunnen wel niet gezegd worden 'veeleer door te flaauwe, dan door te hartige verwezenlijking van theorie' gezondigd te hebben. De herhaalde klagten over een heerschend gevoel van onvermogen, 'dat niet alleen den tijd kenmerkt, die het naast aan de omwenteling grensde'[2], maar zich, volgens Thorbecke, nog immer openbaarde; - het verwijt van 'volslagen gebrek aan zelfbepaling,' van 'algemeene onmagt,' al die bittere en krenkende tegenstellingen van de beide Republieken, zijn zij niet voor een goed deel voortgesproten uit de grief over den sinds 1840 zoolang onvruchtbaren, dikwerf hatelijk miskenden ijver voor milder Staatsinstellingen?' - 'Vergelijk,' merkt de schrijver aan, 'de eerste *tien* jaren der omwenteling in Frankrijk. Hoe werkzaam zijn daar de nationale Vergaderingen, te midden der sterkste revolutionaire golving, als wetgeefsters geweest! In de meeste takken hebben zij de grondslagen voor de volgende tijden gelegd. En wat hebben onze Vergaderingen gesticht, dat kon blijven staan? De Staatsregelingen van 1801 en 1805 waren niet eens haar werk'[3].

Was, mag men vragen, de Constitutie van 22 Frimaire VIIIste jaar (13 December 1799) het werk der Fransche Wetgevende Ligchamen? Was niet zelfs de Staatsregeling van 10 Augustus 1793, die doodgeboren vrucht van het Comité de salut public, door Danton en zijne afschuwelijke handlangers doorgedreven? En de hooggeroemde Constitutie van 3 September 1791, door de twaalfhonderd Leden sterke Eerste Nationale Vergadering van Frankrijk opgebouwd[4], was zij niet reeds den 10den Augustus van het volgend jaar bezweken? 'Al drong,' beweert Thorbecke, 'het oog van sommigen door de wanorde der afbraak tot het plan der nieuwe orde, *wij kwamen scheppingsvermogen te kort*'[5]. - Er was een tijd, vóór de min of meer *ab irato* geschreven recensiën der lofreden op den Raadpensionaris Schimmelpenninck, dat schier op elk Artikel van de Grondwet in de 'Aanteekening' van den Hoogleeraar, de arbeid der mannen van de Bataafsche Omwenteling met meer gunst bejegend werd. 'De Grondwetten van 1814 en 1815, erkende hij, zijn niet als het werk van die jaren alleen te beschouwen, maar als het *gemeenschappelijk* werk der tijden, die ons Land sedert den val der Republiek

1 'Historische Schetsen,' bl. 103 volg.
2 Bl. 82, 101, 108.
3 Bl. 116.
4 'Thorbecke,' bl. 108.
5 Bl. 105.

beleefde. Ik heb vele artikelen der vroegere Constitutiën onder den tekst laten afdrukken; - schoon niet om uit voorgaande Staatsregelingen aan de tegenwoordige *steelswijze* op te dringen wat deze niet bevat'[1]. Eene verversching echter van het geheugen, die iets vroeger of later de aanvulling der leemte kon bevorderen.

En nu die Fransche Wetgevers van de eerste tien jaren? - Bij ons, wordt aangemerkt[2], nam men '*duizende* besluiten, maar over bijzondere gevallen, aangelegenheden van dagelijksch bestuur, plaatselijke en individuele belangen, verzoekschriften, benoemingen, of dispensatiën.' - Zeer waar. - Geldt niet hetzelfde van de 2557 Decreten, door de Fransche Nationale Vergadering gedurende 28 maanden, van de 1712 Decreten door de 'Législative'[3] en van de 11,210 door de Conventie in den tijd van 37 maanden over de jammerlijk van één gereten Republiek - ik zeg niet uitgevaardigd, maar uitgestort? Zouden die voorbijgaande maatregelen van elkander snel afwisselende partijen den naam van *wetten* verdiend hebben? Welke wetten! - 'Je ne vous proposerai pas de ces *horribles lois*,' zeide Sieyès den 21sten Maart 1795, 'qui n'étaient elles-mêmes que des attentats continuels contre la liberté et la sûreté, qui n'étaient que des patentes données à la scélératesse pour commettre avec impunité les plus exécrables forfaits'[4]. - En in denzelfden geest de grootmoedige Boissy d'Anglas: 'Voyez dans ce code de lois révolutionnaires, médité quinze mois par les tyrans, voyez s'il ne reste pas encore des injustices à réparer; que chacun de nous se consacre à cette recherche'[4]. - Uit het tijdperk, dat naar de enge opvatting van oppervlakkige beschouwers, eigenlijk met den naam van *Fransche revolutie* wordt bestempeld, is zoo goed als niets in stand gebleven. Geen wonder: er was geen eerbied voor het *regt*. 'Dans la deuxième période de la révolution,' merkt Laferrière[5] aan, 'sous le règne de la Législative et de la Convention, l'égalité est proclamée encore: mais ce n'est plus la même.' (Niet die, door de Wetgevers van 1789-1791 gehuldigd.) - '*Ce n'est pas celle du droit*; c'est l'égalité matérielle, impitoyable, qui veut tout accabler sous son niveau, famille, personnes, propriété, passé, présent et avenir. C'est

1 Zie de beide uitgaven der 'Aanteekening op de Grondwet,' van 1839 en 1841.
2 Bl. 107.
3 In elf maanden. - Van de duizende Decreten der Conventie getuigt Pailliet, 'Droit public français,' p. 338: 'Elle s'est signalée par *la mobilité la plus désastreuse dans la législation* et par la démoralisation de toutes les classes de la société.'
4 Verg. het 'Choix de Rapports et Discours, prononcés à la Tribune nationale,' T. XV, 16.
4 Verg. het 'Choix de Rapports et Discours, prononcés à la Tribune nationale,' T. XV, 16.
5 'Histoire des principes, des institut. et des lois de la Révolution française depuis 1789 jusqu'à 1800.' (Paris, 1850-1851.) p. 350, 466.

celle que Vergniaud comparait à l'égalité du lit de Procuste. Les jurisconsultes de ce temps, qui font les lois rétroactives de 93 et de l'an II, sous la présidence de Cambacérès, et qui discutent ses projets de Code Civil, sont pour la plupart les ardents prosélytes de l'école matérialiste des d'Holbach et des Diderot. Le matérialisme, qui dominait les législateurs de ces temps orageux, a passé dans leurs lois, parceque l'idée dominante finit toujours par se réaliser dans les faits. Mais quand l'idée dominante est fausse, elle violente la société, et sa tyrannie *ne dure pas*.' - Het was de tijd, toen zelfs de omzigtige Cambacérès de beslissing in burgerlijke zaken wilde opgedragen zien aan gezworenen, door het volk te verkiezen, dat waarschijnlijk zijne stem op *sans-culottes* zou uitbrengen[1]. Het was de tijd, toen de wetten zelve op het huwelijk en de echtscheiding, op het erfregt der natuurlijke kinderen en de bijna verboden uiterste wilsbeschikkingen, door de losmaking der heiligste banden, het zedenbederf op de ergerlijkste wijze aanmoedigden. Zouden zulke wetten, hoe diep gezonken de Fransche maatschappij mogt zijn, eenige duurzaamheid hebben kunnen erlangen?

Een woord over het diplomatisch gedrag van Schimmelpenninck te Amiens. - Niet tevreden met de verhalen van den zoon, Graaf Schimmelpenninck, of met de verzekeringen van M.C. van Hall, eischte Thorbecke 'eene reeks van depêches of andere stukken. - Den diplomaat, dien men op het tooneel brengt, oordeelde hij teregt, moeten de feiten doen kennen'[2]. - Welnu, die depêches hebben sedert het licht gezien, en het aanvankelijk ten minste rondborstig geuit verzet van den Gezant tegen den afstand van Ceylon[3], in bijzonderheden doen kennen. Doch te 's Hage ontbrak die zedelijke magt, van welke boven is gesproken. - Schimmelpenninck ontving den last te zwichten.

Een woord ook over Ver Huell. De onwankelbare pligtsbetrachting van den keizerlijken Admiraal moet zelfs de andersdenkende eeren; maar gaat het aan, te beweren, dat zijn publiek leven 'tegelijk een tragischen en *verheffenden* indruk maakt?'[4]. De dubbelzinnige houding te Parijs in het voorjaar van 1806 en later de buigzaamheid in het onderteekenen van een Tractaat, hetwelk de

1 'Choix de rapports,' T. XII, 390 (16 Junij 1793).
2 'Historische Schetsen,' bl. 123 volgg., 157 volg.
3 Joseph Bonaparte aan Talleyrand, 3 Januarij 1802. 'Je ne dois pas vous cacher que j'ai trouvé le citoyen Schimmelpenninck entièrement décidé à ne pas signer le traité définitif,' enz. Du Casse, 'Hist. des négociations diplomatiques relat. aux Traités de Mortfontaine, de Luneville et d'Amiens (Paris, 1855), T. III, 111 suiv.
4 'Thorbecke,' bl. 154.

regtschapen Minister van Buitenlandsche Zaken, Roëll, weigerde op zijn geweten te laden, wekken voor het minst bevreemding in den kloeken zeeman. Vrij duidelijk moet het voor den Raadpensionaris geweest zijn, toen de Admiraal op het verlangen van Napoleon met de eerste onheilspellende Negotiatie belast werd, dat hij en de Republiek van den zedelijken moed van zulken Diplomaat niets hadden te hopen, die hem, Schimmelpenninck, reeds het jaar te voren schreef: ‘Zoo het voornemen van onzen magtigen Bondgenoot is, om over het lot van ons Vaderland anders te beschikken, dan hetzelve afgescheiden van Frankrijk een onafhankelijken Staat te laten, zoo zullen alle onze pogingen vruchteloos zijn, en wij zullen met al onze vermogens niet in staat wezen zulks te verhinderen’[1]. - Wie kan zonder afkeer die flaauwhartige taal lezen? Thorbecke zelf gewis niet, die zoodanige moedeloosheid, zulk gebrek aan veerkracht in deze regelen doorstrijkt. ‘Men zegge niet, dat het onverschillig was wat wij deden of niet deden; dat onze stand toch hopeloos was; dat wij de fransche dwingelandij toch niet zouden zijn ontkomen. Stel, dit laatste ware zoo, moesten wij haar in de hand werken? Neen, wij moesten handelen, alsof de waarborg onzer onafhankelijkheid aan onze inspanning was toevertrouwd’[2]. - Nog eene andere, in deze hagchelijke tijden, wèl te behartigen politische les, die tevens de veroordeeling van het gedrag van Ver Huell inhoudt, geeft de wèlwikkende schrijver: ‘Hij (de Admiraal) bedacht niet, dat hetgeen wij aldus in dienst van Frankrijk tegen Engeland deden, bij wèlslagen onze afhankelijkheid van Frankrijk moest versterken, en den eenigen onmisbaren steun, dien wij in Engeland tegen Frankrijk hadden, doen bezwijken. Hij zag het groote gevaar niet, de eerste krijgsmogendheid van het Vasteland tevens tot de eerste zeemogendheid te helpen maken, *eumdem populum et imperatorem esse et portitorem orbis terrarum*. Hij vroeg zich niet, of, wanneer de Engelsche magt in Fransche handen overging, wij tegen Frankrijk veiliger waren, dan tegen Engeland; wie, wanneer Frankrijk ons behoedde tegen Engeland, ons zou behoeden tegen Frankrijk’[3].

De met onverdeelde toejuiching begroete hulde aan Anton Reinhard Falck sluit den Bundel[4]. - Heb ik, in den loop van dit verslag, in enkele wezenlijke punten noode van den schrijver verschild; hier, in de vereering van den echt-wetenschappelijken Staatsman, bezielt één en hetzelfde gevoel den gewezen Hoogleeraar te Gent en den vroegeren kweekeling der Instelling, welke zooveel aan den zeldzamen Minister van Publiek

1 Uit Duinkerken, 7 Julij 1805. ‘Het Leven en Karakter van Carel Hendrik Graaf Ver Huell, I, 388.
2 ‘Schetsen,’ bl. 115.
3 Id. bl. 139.
4 Bl. 170-191.

Onderwijs te danken had. - Toen het jaar 1825 ons, den Heer Thorbecke[1] en mij, in onderscheiden werkkring, naar die stad van het zuidelijk Nederland riep, liet het zich bezwaarlijk aanzien, dat mij eenmaal de droevige eer beschoren zou zijn, te Utrecht, bij het graf van Falck, een' pligt te vervullen, thans in een onvergankelijk gedenkteeken met waardigheid volbragt.

Utrecht, 7 Julij 1860.
G.W. VREEDE.

H. Baudrillart, Handboek der Staathuishoudkunde, uit het Fransch vertaald door W.A. Viruly Verbrugge. II D. XLII, 258 en 366 blz. *Haarlem, J.J. Weeveringh*. 1859.

De Heer Baudrillart is leerling van Michel Chevalier en professor aan het Collége de France. Eene kostelijke instelling is dat collége! Een hooger onderwijs zonder gedwongene inscriptiën, zonder dwangcollegies, zonder praetorslijst, zonder examens en graden, zonder groenendom, toegankelijk voor ieder die wil luisteren en de goede orde bewaren, niet alleen toegankelijk voor jonge lieden van beide sexen, maar waarvan ook jonge dames vlijtig gebruik maken, zonder dat iemand er aanstoot aan neemt in het anders zoo preutsche, ergdenkende Parijs. Bij ons zoude men die lieve, leerlustige toehoorderessen alligt *vreemd* vinden, misschien wel het vonnis over haar strijken als excentriek of *savantes*.

Heel lang zal het evenwel niet duren of Nederland heeft ook zulke instellingen; éénmaal toch zullen we eene wet op het hooger onderwijs krijgen; en zoo ons voorgevoel ons niet ten eenenmale bedriegt, zal deze, als zij eens tot stand komt, zeer radicaal uitvallen; aan den eenen kant opheffing van alle schoolsche en conventioneele vormen, wijde openstelling der *valvae academicae* voor allen, aan de andere zijde beroeps- en ambts-examina van staatswege, waarbij alleen wordt gevraagd: wat weet gij? wat kunt gij? en nooit: hoe zijt gij aan uwe wetenschap of uwe bekwaamheid gekomen?

Wat de staathuishoudkunde betreft, wie haar als wetenschap lief heeft, zal met genoegen zien, dat aan eene instelling van zoo magtigen invloed op het denkende en werkende gedeelte van Frankrijks

1 Oratio ‘De disciplinarum historico-politicarum argumento’ (4 October 1825).

jongelingschap, als het collége de France, eene zoo gezonde oeconomische leer wordt voorgedragen, als in dit *Handboek* ontwikkeld wordt.

De staathuishoudkunde, op de hoogte waarop zij thans staat, is als een Janusbeeld; zij heeft twee aangezigten. Het ééne is dat van eene kloeke, zorgzame huishoudster; deze let op de voortbrenging van den rijkdom, spoort de oorzaken en gevolgen van verrijking en verarming der maatschappij na, en neemt den arbeid, het kapitaal, de rente, het crediet en dien moeijelijk te vatten Proteus, *de waarde*, achtereenvolgens in oogenschouw, hecht aan ieder verschijnsel een helder, welomschreven begrip en vindt voor ieder begrip een passend woord. Daarna spreekt zij hare wetten uit, welke alle één doel hebben, de vermeerdering van nuttige voortbrengselen, en waarvan in elke bepaling het schoone woord van vrijheid terugkomt: vrijheid van arbeid, vrijheid van bedrijf, vrijheid van mededinging, vrijheid van handel. Dit aangezigt heeft de staathuishoudkunde van Adam Smith, Say, Ricardo, Ch. Comte, Garnier, Bright, Cobden, en wie men al meer de orthodoxe school noemt. In Holland meenen wij hare lessen naauwlijks meer noodig te hebben, omdat wij de vrijhandelsleer belijden en zeggen, dat wij een afkeer hebben van protectie. Maar in de praktijk valt op onze orthodoxie nog wel wat af te dingen.

Het tweede aangezigt van het Janusbeeld is van eene gevoelige, ietwat smachtende, *sehnsüchtige* schoone maagd; gekoppeld aan hare krachtige, positieve andere ik, gevoelt zij allen eerbied voor deze, en huldigt de stellige uitkomsten en onwrikbare sluitredenen van de wetenschap des rijkdoms. Maar met dit al heeft ééne opmerking haar getroffen; het is deze, dat groote vermeerdering van rijkdom kan gepaard gaan met de diepste ellende van een deel der menschen, die hem voortbrengen; dat ook de meest vrije arbeid, de minst belemmerde handel hun stoet van rampen en teleurstellingen medebrengen. Zij tuurt met het zielvol oog in het wijde, blaauwe verschiet; zij zoekt wat niet zoo gemakkelijk te vinden is; zij zoekt de geluksleer. Zij heeft dan ook nog geene of maar zeer weinige wetten durven vaststellen; zij doet slechts waarnemingen, proeven, onderzoekingen; het éénige, waarvan zij volstrekt zeker is, is nog niet veel meer dan een probleem: De voortbrenging der rijkdommen moet bestemd zijn om aan de meest mogelijke menschen geluk aan te brengen. - 't Waren reeds de physiocraten, en vooral Turgot en Dupont (de Nemours), die op deze zijde der staathuishoudkunde het oog rigtten; zij konden echter geene voldoende uitkomsten verkrijgen, omdat zij het probleem te éénzijdig opvatten en te spoedig meenden het te hebben gevonden. Ook onze Elie Luzac volgde hunne schreden. Dieper werd het vraagstuk opgevat en werden de oorzaken van armoede en ellende nagespoord door Sismondi en Malthus, hoezeer in verschillende rigtingen; beider denkbeel-

den schenen uit te loopen op eene harde tegenstelling van de leer van 't geluk met die des rijkdoms. Onverzoend scheidden zij van het ouderwerp; maar juist uit deze krasse en schreeuwende strijdigheid moest bij voortgezette beschouwing, des noods met geheele omwerking van al wat Smith en Say hadden gesticht, harmonie voortkomen. Hij, die deze tot nog toe het helderst heeft doorzien en in 't licht gesteld, is Frederic Bastiat; *si fata voluissent*, dat hij op den grondslag zijner *Harmonies Economiques* had kunnen voortarbeiben! Zijne briefwisseling met Proudhon *sur l'intérêt de l'argent*, is niet alleen een meesterstuk van disputeerkunst en stijl, zoo als er misschien na Pascal nooit is geleverd, maar zij leert ook de leemten en gapingen kennen in de leer des rijkdoms en die der volkswelvaart, de oorzaken der strijdigheid, die niet bestaan moest, en die toch niet ontkend kan worden, tusschen kapitaal en arbeid; en zij opent aan den denkenden lezer het uitzigt, dat eens die leemten zullen worden aangevuld. Als *dialecticus* heeft Proudhon den prijs gewonnen in dat kampgevecht; maar praktisch gevoelt men, meer dan het bewijsbaar is, dat Bastiat gelijk moet hebben, dat de idée door hem vertegenwoordigd, nog niet haar laatste woord gezegd heeft. Sedert opende Carey, de Amerikaan, nieuwe gezigteinders en Michel Chevalier (de bekeerde Saint-Simonist) en Stuart Mill bragten het verzoeningswerk, waarom het te doen is, eene schrede verder zonder het pad der orthodoxie te verlaten. Maar *plus ultra*.

De uitnemende verdienste van Baudrillart's werk is, dat de S. op eene geleidelijke en bevattelijke wijze den lezer rondvoert door alle deelen der staathuishoudkunde, en in 't licht stelt, welke resultaten verkregen zijn, en over welke punten verschil bestaat of genoegzame gegevens ontbreken, terwijl hij over de betwistbare punten een kort en goed gemotiveerd eigen oordeel uitspreekt.

't Werk heeft dan ook reeds zijn weg gemaakt, en 't was zelfs onnoodig, de gunstige beoordeeling van den Heer Passy er vóór te laten drukken.

De Hollandsche vertaling is over het algemeen onberispelijk. Was ze noodig? Zal een beoefenaar der staathuishoudkunde het boek niet liever in het Fransch lezen? Ziedaar eene vraag, die door het debiet het best zal worden opgelost.

H.

***Advies in zake Cassatie, door Mr. J.J.L. van der Brugghen. Utrecht, Kemink en Zoon*. 1860, 64 bl. gr. 8°;.**

De uitnoodiging, mij door de Redactie van ‘de Gids’ gedaan om dit Advies van den oud-Minister van der Brugghen aan te kondigen of te beoordeelen, heeft mij eenigzins verrast. Die uitnoodiging was toch blijkbaar gerigt aan den schrijver van ‘Het Regtsmiddel van Cassatie’ enz. Amsterdam 1856, maar als zoodanig had ik mij juist niet over de Redactie van ‘de Gids’ te beroemen, die in der tijd eene aankondiging van dat geschrift, door den Heer Mr. J. Pols gesteld, heeft doen plaatsen, waarin mijn werk niet zeer gunstig en, ik durf zeggen, blijkbaar met zekere tegen-ingenomenheid werd beoordeeld. Ik heb mij toen, gelijk steeds, van antikritiek onthouden en zal ook deze gelegenheid mij geschonken om als schrijver in ‘de Gids’ op te treden, niet misbruiken om over mij zelven of over mijn vlugschrift uit te weiden. Mag ik de nu aan mij gerigte uitnoodiging welligt beschouwen als een blijk, dat de Redactie van ‘de Gids’ het *audi et alteram partem* wil betrachten, ik grijp gaarne deze gelegenheid aan om op nieuw van mijne ingenomenheid met de zaak, die ik in 1856 heb verdedigd, te doen blijken en haar tegen den nieuwen aanval van Mr. van der Brugghen te handhaven.

De heer v.d. Brugghen heeft zich, tijdens hij aan het hoofd stond van het Ministerie van Justitie, als tegenstander doen kennen van het regtsmiddel van cassatie, gelijk vóór hem Mr. D. Donker Curtius, en na hem Mr. C.H.B. Boot. De Minister Godefroi daarentegen heeft, op het voetspoor van de vroegere Ministers van Rosenthal en Strens, zijn nieuw ontwerp van regterlijke organisatie op het behoud van dit regtsmiddel gebouwd, en het is uit zijne vroegere parlementaire loopbaan bekend, dat deze voordragt de vrucht is van grondig onderzoek en volkomen overtuiging. Hij heeft bovendien eene uitbreiding voorgeslagen voor de toepassing van het cassatie-middel, die de strekking heeft om het in meer gevallen tot een *ultimum refugium quoad jus* te verheffen en daardoor ook aan de regtspraak van den Hoogen Raad nog meer gewigt en invloed op de regtsbedeeling te verzekeren.

Het is uit dit dubbel oogpunt dat de Heer van der Brugghen de nieuwe voordragt bestrijdt.

Wij zullen eerst het betoog van den geachten schrijver beknopt zamenvatten, en daarna ter toetse brengen.

Hij ziet in het cassatiemiddel een legaat van het despotismus,

door de revolutie onder een nieuw kleed overgenomen, een getuige van eene streving van onzen tijd om alle krankheden en onvolkomenheden te willen genezen door hetgeen zelf onvolkomen en gebrekkig is, en alzoo eene *bestrijding van het vleesch door het vleesch:* bl. 4, 5.

De S. houdt het voor zeker, dat het middel van cassatie, ten gevolge der nieuwe voordragt, zal blijven bestaan en worden uitgebreid: hij zegt, behalve de stemming over art. 1 van het ontwerp-Boot (waardoor hij de zaak niet regtens beslist acht), voor die meening nog andere redenen te hebben (welke hij echter niet opgeeft): maar hij acht zich in gemoede verpligt tegen dit cassatie-middel zijn protest in te leveren: bl. 6-9.

Hij begint zijne bestrijding met het overnemen der bekende plaats van Henrion de Pansey, waar de cassatie wordt voorgesteld als schutsvrouw van de majesteit der wetten, dáár geplaatst tot handhaving van het staatsgebouw, en betoogt dan dat het doel van dit regtsmiddel om *éénheid in de regtspraak te bevorderen*, gelijk zulks door den Minister Godefroi op den voorgrond gesteld wordt, aan de primitieve opvatting vreemd, ja zelfs daarmede in strijd is, omdat het éérste cassatie-begrip alleen waakt tegen de *schennis der wet* in het *algemeen belang*, het tweede voor de *zekerheid van eenzelvigheid in de regtspraak*, in het *belang van partijen:* bl. 10-15.

Uit dien hoofde splitst de geachte S. zijne bestrijding in twee deelen. Als proeven van echten humor, die dikwerf des schrijvers betoog kruidt, geven wij de zinsneden terug, waarbij hij deze verdeeling van zijnen arbeid aankondigt:

‘Hierdoor,’ zegt hij bl. 15, ‘moet mijne bestrijding van de cassatie, als die, zooals zij thans bij ons bevestigd zal worden, op twee, en wel op twee tegenstrijdige gedachten hinkt, noodzakelijk tweeledig worden, omdat twee ongelijksoortige zaken zich natuurlijk in hetzelfde betoog niet laten zamenvatten. En het is des te meer noodig de beide tegenstrijdige begrippen afzonderlijk ter toetse te brengen, omdat de cassatie zeer behendig is in de taktiek om van het eene begrip tot het andere over te springen. Wordt haar aangetoond, dat zij *in het algemeen belang* gansch niet onmisbaar is, fluks beweert zij dan, als een regte Proteus, wel niet hoofdzakelijk, maar toch óók, eenigermate, voor het *bijzonder belang* werkzaam te zijn, meenende dat men niet ziet, dat dit *accessorium* in strijd is met het *principale*: en brengt men haar die tegenstrijdigheid beleefdelijk onder 't oog, ja, dan is zij weder op eenmaal, op verheven toon, enkel het palladium van de majesteit der wetten.

Ik moet mijne lezers andermaal verzoeken het oog scherp te houden op deze fantasmagorie: want ook aan den geoefendsten blik zoude zij somtijds ontsnappen.

Zoo zal de cassatie, bij voorbeeld, hier zeggen: algemeen en bijzonder belang zijn immers één. -

Wat voor het algemeen belang goed is, is het ook voor het bijzonder en omgekeerd!

Neen! hier niet: - omdat het tot het wezen der cassatie behoort, de uitspraak in het hoogste ressort gewezen, voor zoo ver de belangen der partijen betreft, te eerbiedigen, wijl die eerbied door het algemeen belang niet minder dan door het bijzonder volstrekt gevorderd wordt, maar die zelfde uitspraak, alleen *in het openbaar belang*, niet te eerbiedigen wanneer zij de majesteit der wetten kwetst.

Hier zijn dus algemeen en bijzonder belang *niet* hetzelfde: het een *vordert*, wat het andere *verbiedt*.'

Alvorens nu over te gaan tot het eigenlijk betoog van den S., moeten wij op onze beurt protest aanteekenen tegen die scherpe afscheidingslijn tusschen het cassatie-begrip van Henrion de Pansey en van den Minister Godefroi. De geachte S. laat zich daarbij veel te ver, ja tot tastbare onnaauwkeurigheid vervoeren, gelijk duidelijk blijkt uit het slot der zoo even medegedeelde woorden. Wij ontkennen ten stelligste, dat het tot het wezen der cassatie behoort, de uitspraak in het hoogste ressort gewezen te eerbiedigen voor zooveel het belang der partijen betreft. Deze voorstelling van het cassatie-begrip is in beginsel en toepassing onwaar. Ware die voorstelling juist, dan moest cassatie alleen in het belang der wet zijn toegelaten en uitsluitend aan het *motu proprio* van den Procurcur-Generaal bij het hoogste Geregtshof zijn opgedragen; maar ieder weet dat de zoogenaamde cassatie *in 't belang der wet* zoowel hier te lande als in Frankrijk tot de uitzonderingen behoort, terwijl daarentegen in den regel eene der litigerende partijen het beroep in cassatie instelt, zeer zeker tot bevordering van individuële belangen. Doch de vraag is niet welk belang domineert bij het *beroep* in cassatie, maar welk belang beslissend is bij de *uitspraak* in cassatie. Bij de uitspraak geldt altijd en overal, naar het cassatie-begrip, het *algemeen* belang, en de in beroep gekomen partij profiteert alleen van die uitspraak wanneer zijn bijzonder belang met dat algemeen regtsbelang in overeenstemming is, met andere woorden, wanneer het vaststaat dat de majesteit der wetten met betrekking tot de zaak in geschil is geschonden, en het belang eener behoorlijke regtsbedeeling in den lande de vernietiging van de geincrimineerde uitspraak medebrengt.

En nu valt het dadelijk in het oog, dat het door den S. op den voorgrond geplaatste verschil van cassatie-begrip tusschen Henrion de Pansey en den minister Godefroi een ijdel woordenspel is. Henrion stelt op de aangehaalde plaats *de handhaving der wetten* als doel der

cassatie; Godefroi *de zekerheid van het regt*; maar wat is die zekerheid van het regt anders dan de vrucht van de handhaving der wetten; wat is de handhaving der wet zonder toezigt op hare rigtige toepassing; of hoe wordt de wet beter gehandhaafd dan door zekerheid en gelijkheid van regtsbedeeling en wets-uitlegging? Uit het een en het ander gezigtspunt bovendien, is het alleen het algemeen belang hetwelk bij de uitspraak wordt ten doel gesteld, de handhaving van het regt, ten einde al de justiciabelen zouden weten waaraan zich te houden en ten einde de grondwettige onschendbaarheid der wet ook door de regterlijke magt te doen verzekeren. Ja, het is er zoo verre af, dat de Minister Godefroi bij het cassatie-middel het bijzonder belang te veel op den voorgrond zetten zoude, dat integendeel, volgde hij zijne overtuiging, wij welligt nog veel meer tot het zuiver cassatie-systeem, waarbij de regter in cassatie nimmer ten principale uitspraak doet, zouden terugkeeren.

Zien wij nu des S^{s}. bestrijding van het cassatie-begrip.

Eerst tracht hij Henrion de Pansey met zich zelf in strijd te brengen: de praemissen, zegt hij, zijn uitmuntend; maar de consequentie deugt niet en is in tegenspraak met de praemissen.

Wij zullen bij die praemissen, en de ontwikkeling en toevogsels die de S. daaraan geeft, niet afzonderlijk stilstaan; genoeg, dat de S. ten slotte met Henrion instemt, dat de Staat aan zijne burgers eene goede regtsbedeeling verschuldigd is, maar tot geene schadevergoeding gehouden wegens het gebrekkige in die regtspleging, naardien de regters feilbare menschen zijn en de Staat vreemd blijft aan hunne misvattingen.

Maar - laat de fransche schrijver er op volgen - onder de slechte vonnissen zijn er, die het Staatsgebouw aantasten, doordien zij de wetten schenden, en het openbaar gezag is aan zich zelf en de maatschappij verschuldigd die uitspraken te doen vernietigen als strijdig met de goede orde en het doel van de Staatsinstellingen.

Daartegen komt de S. op; hij verklaart zich een onwankelbaar bewonderaar van de leer '*res judicata pro veritate habetur*;' hij erkent, dat die regel wel eens faalt; maar 'dat is,' zegt hij bl. 22, 'de communis sors mortalium,' in eene wereld, welke niet is *het koningrijk* '*der waarheid*; de onvolkomenheid, welke aan al het aardsche kleeft, moet ook hier ootmoedig geaccepteerd worden, als een noodzakelijk gevolg der zonde, die alles bedorven heeft en de realisatie der volkomenheid hier op aarde in elk levensgebied onbereikbaar maakt.'

De schrijver keurt dus in beginsel hoogelijk af, dat men door bloot menschelijke middelen volkomen wil voorzien in een gebrek, dat niet voor volkomene opheffing vatbaar is, 'omdat het noodzakelijk kleeft aan onzen toestand van menschelijke onvolkomenheid.'

De geheele gevolgtrekking van Henrion de Pansey is dus bij den S. eene reeks van sophismen.

Zien wij eerst de ontwikkeling van die stelling bij den S., bl. 22-34, alvorens hem te wederleggen.

In de eerste plaats merkt hij op, dat de cassatie ook wordt toegepast op zoodanige uitspraken, waarin de wet niet in het oogvallend, niet rebellisch geschonden is; maar zulke schandalen van regtspleging als de fransche schrijver bedoelt, zijn er niet; in ons land althans wordt de wet niet opzettelijk geschonden; en is de schending niet zoo openbaar en opzettelijk, dan is er geene reden, meent de Heer v.d.B., om tegen die vonnissen meer te ijveren dan tegen andere *maljgués*; ja zelfs, naar zijn inzien, kunnen onder die *maljugés*, door leugen en knoeijerij uitgelokte uitspraken zijn, waarin het onregt veelmeer luide schreeuwt, dan door eene wet- of regtschennis of verkeerde interpretatie. De slotsom is dus: de onvolkomenheid in de regtspleging is een *zedelijk* kwaad, de vrucht der zonde; daartegen bestaat maar één middel (de S. laat zich over dat middel niet verder uit): maar dat is niet de cassatie.

Vervolgens, zegt de S. (in zijne optelling van inconsequentiën), voor de onverbiddelijkheid der *res judicata* moet het bijzonder belang zwichten; maar de *res judicata* moet weder zwichten voor het algemeen belang, en daar de regtsregel *res judicata pro veritate habetur* ook het algemeen belang bedoelt, moet dus het algemeen belang voor het algemeen belang zwichten!

Eindelijk telt hij nog drie inconsequenties op: 1°. terwijl alleen het gezag van den wetgever overwegend zijn kan om de wet te interpreteren, stelt de cassatie daarvoor het gezag van den regter in de plaats: 2°. terwijl de Staat vreemd moest blijven aan de *méprises judiciaires*, komt juist de Staat, door de cassatie, zich regtstreeks bemoeijen met de uitspraak der regters, en dwingt hen eenigermate om in overeenstemming met zijn cassatie-hof te beslissen; 3°. terwijl de cassatie wordt voorgesteld als eene instelling in het publiek belang, door het publiek gezag vereischt, worden de kosten van het proces, ja zelfs nog eene boete bij afwijzing van het beroep, door partijen gedragen. Het geheele stelsel komt dus voort uit de school van Prodicus en Protagoras.

Het heeft mij waarlijk moeite gekost deze drogredenen (want, met alle achting voor den S., dien naam verdient zijn betoog) achter elkaâr op te schrijven, zonder mij zelf met een kort woord van wederlegging te interrumperen.

De geheele redenering van den S. zondigt in haren grondslag. Hij gaat uit van de stelling, dat de cassatie *gewijsden* aantast, waarop alleen het *res judicata pro veritate habetur* wordt toegepast. Maar dit geldt alleen (en dan nog slechts voor een deel) van de weinige

gevallen, waarin *in het belang der wet* ambtshalve door den Procureur-Generaal cassatie gevraagd wordt; dan, ja, wordt in het algemeen belang de kracht van de gewijsde zaak aangetast, niet wat de strijdende partijen en de zekerheid der uitvoering van het gewijsde aangaat, maar alleen ten opzigte van de kracht van het *regtsgezag*, hetwelk latere pleiters of regters aan zoodanige beslissing zouden willen toekennen. Het is waar, dat in dat bijzonder geval (niet de Staat, maar) het hoogste regterlijk collegie eene regterlijke beslissing, die tusschen partijen voor waarheid moet gelden, *atro corbone notat* en achter het *pro veritate habetur* een groot vraagteeken plaatst; doch, men vergete niet, dat de verliezende partij het daar aan zich te wijten heeft, dat zij niet zelve het beroep in cassatie deed en alzoo de schending der wet, ook tot eigen profijt, liet vernietigen.

Maar, buiten dat enkel geval, is het NIET eene *res judicata* die in cassatie wordt vernietigd; het is eene regterlijke uitspraak, welke de *bon sens* van den pleiter belet heeft eene *res judicata* te worden; het is eene uitspraak, waaromtrent de Staat zich nog niet ten volle had gekweten van al de verpligtingen van goede regtsbedeeling, welke hij jegens de Burgers op zich genomen heeft.

De grondslag van de geheele stelling van den Heer v.d.B. is dus valsch; de onverbiddelijke regel van de onherroepelijkheid der *res judicata* is *niet* aangetast; want er bestaat nog geene *res judicata*.

De vraag is alleen: *hoe* begrijpt de Staat te moeten voldoen aan zijne verpligting om aan de Burgers eene goede regtsbedeeling te verschaffen? Het antwoord is eenvoudig; in kleine zaken door ééne beslissing *in facto et jure*; in groote zaken (ik spreek alleen van *civiele*), door bovendien de gelegenheid te geven om die beslissing *in facto et jure* aan het oordeel van eenen hoogeren regter (of, bij revisie, aan meerdere regters) te onderwerpen - en de S. heeft, ondanks zijne hooge ingenomenheid met de *res judicata*, den moed niet om de menschelijkheid van het appel of de revisie te betwisten, ofschoon dit in zijne stelling ook al een aantasten van den regtsregel zijn moest! - Maar de Staat heeft gemeend, juist uit hoofde van de menschelijke zonde en regterlijke onvolkomenheid, daarmede nog niet te kunnen volstaan. Hij geeft daarom nog gelegenheid om in zeer ernstige gevallen ook *feitelijke* misslagen te verhelpen, door *request civiel:* en hij stelt eindelijk ook nog eene gelegenheid open om *regts-dwaling* te herstellen, mits die regtsdwaling zoo blijkbaar, zoo zuiver eene *regts*-dwaling zij, dat *het algemeen belang* de vernietiging der uitspraak kan eischen. De noodzakelijkheid van zulk een hulpmiddel tot bevordering eener goede regtspraak is dan ook uit dien hoofde erkend in het belangrijk *Avis du conseil d' Etat* van 1806, te vinden o.a. bij Merlin, Rép v. Cassation, § 10.

Nu moge Henrion de Pansey vonnissen waarbij de wet geschonden is wat streng gekarakteriseerd hebben wanneer hij die noemt ‘des monuments de scandale et en quelque sorte, de rébellion’: eenmaal aangenomen zijnde dat *res judicata pro veritate habetur*, - en dat die regel in de hoogste mate toepasselijk is op uitspraken van het hoogste regts-collegie, - dan houdt men het voor waar, dat het door dat collegie vernietigde vonnis in strijd *is* met de wet, en nu is het vrij onverschillig of die wet-schennis was eene opzettelijke rebellie, dan wel eene vrucht van zinsverbijstering of wanbegrip, - zeker is het, volgens de wettelijke fictie, dat die vernietigde uitspraak *geene veritas* was, en dus niet voldeed aan den eisch dien het oppergezag zich zelven gesteld had om voor eene goede, deugdelijke, op waarheid gegronde regtsbedeeling te zorgen.

Wij zien dus volstrekt geene tegenspraak tusschen de praemissen en de consequentie bij Henrion de Pansey, en alles behalve sophisterij!

Het cassatie-middel voldoet aan eene behoefte: waar bedrog of eenige andere ernstige feil het privaat belang kwetst, daar geeft de wet een ander middel van redres; daarvoor is de cassatie niet ingesteld: waar daarentegen de wet is geschonden, bij welker goede uitlegging en krachtige handhaving allen belang hebben, dáár komt de cassatie te hulp. In de regtspleging waar request-civiel ontbreekt, daar zou men welligt te eerder ook de cassatie als een superflu kunnen beschouwen; maar nevens het request-civiel als een *ultimum remedium in facto*, past de cassatie voorzeker als een *ultimum remedium in jure*.

De schrijver zegt in 't begin van zijn boekske, dat aan het Romeinsche en het Roomsch-Hollandsch regt het denkbeeld van *cassatie* vreemd was; hij zou meer waar gesproken hebben, indien hij gezegd had, dat die onderscheiding tusschen *feit* en *regt* voor de keuze van het *ultimum remedium* niet zoo naauwkeurig was afgebekend. Het Romeinsche en het Roomsch-Hollandsch regt kennen beide in zekere gevallen eene *derde* instantie. Wat het Romeinsch regt betreft, vindt men o.a. een paar voorbeelden in de l. 5 D. *de minoribus*, en wat het Roomsch-Hollandsch regt betreft, blijkt het uit de Instructie voor den Hoogen Raad (o.a. bij Merula, D. II, bl. 644 volg.) dat *de propositiën van Erreur en Revisie* niet slechts tegen uitspraken van den Hoogen Raad in het eerste ressort, maar ook tegen arresten in appèl gewezen, konden worden aangevoerd.

Maar, zegt de S. verder, *de wetgever* moet de wet interpreteren; het gezag van het hoogste regtscollegie geldt daaromtrent niet voldoende. Ons antwoord is, dat aan de uitspraken van het hoogste regtscollegie, vooral daar waar het *casseert* op grond van schending of verkeerde toepassing der wet, een groote *zedelijke* invloed moet

worden toegekend, omdat men van voortreffelijke juristen, die hun leven grootendeels aan de uitlegging en toepassing van het regt gewijd hebben, mag verwachten, dat zij niet dan na het meest scherpzinnig en diepst doordringend onderzoek eene regterlijke beslissing op grond van wetschennis of regtsdwaling zullen vernietigen; maar die Fransche revolutionnaire wetgever, op wien de Heer v.d.B. zoo laag nederziet, heeft in zekere mate zijn bezwaar erkend, en eene wet vastgesteld (van 16 Sept. 1807), volgens welke het hof van cassatie, vóór en aleer deszelfs tweede arrest in eene zaak te wijzen, eene uitlegging der wet van de wetgevende magt kan vorderen; die wet is ook hier te lande executoir verklaard, maar bij de regterlijke organisatie van 1838, waarbij het regtsmiddel van cassatie in meer dan één opzigt gebrekkig geregeld is, heeft men die wet op zijde gezet.

Des schrijvers beweren, dat *de Staat* zich in de regtspraak mengt en door zijn Cassatie-hof dwang op de mindere regtscollegiën uitoefent, is inderdaad ongerijmd. Indien het al waar zij, dat mindere regts-collegiën dikwerf geneigd zijn de jurisprudentie van hoogere regtscollegiën te eerbiedigen en te volgen - is dit dwang? Is de Staat daarvoor aansprakelijk? Zou dit minder het geval zijn, indien de Hooge Raad een hof van appèl ware? - of verlangt de S., dat de Staat *table rase* make van elk hooger regtscollegie dan Arrondissements-Regtbanken, opdat geen hooger gezag invloed oefene op de regtspraak?! Maar zoude men dan ook niet de Regtbanken afschaffen, uit vrees dat de kantonregters het gezag der Regtbanken zullen inroepen?

De laatste (*soit-dit*) inconsequentie was, dat de partijen in de plaats van den lageren regter of van den Staat de kosten betalen van iets wat in 't algemeen belang is ingesteld. Is de Heer v.d. Brugghen den regel *fait de juge, fait de partie* vergeten? Worden de misslagen der regters niet altijd door eene der partijen geboet? - Bovendien, ofschoon de cassatie in het algemeen belang tot handhaving der wet geschiede, het cassatie-geding behoort nog tot den regtshandel tusschen partijen, waarvan ééne door de uitspraak ook zal worden gebaat, en de algemeene regel omtrent de vordering der kosten blijft dus ook hier van toepassing. Alleen dan als de cassatie gevraagd wordt door den Procureur-Generaal in het belang der wet of de Staat zelf in 't ongelijk gesteld wordt, blijven de kosten ten laste van den Staat.

Thans ben ik genaderd tot het tweede hoofddeel van bestrijding van het Cassatie-Stelsel, meer bijzonder gerigt tegen den Minister Godefroi. Haasten wij ons echter er bij te voegen, dat hetgeen hoofdzakelijk dezen Minister wordt tegengeworpen, evenzeer geldt tegen de oorspronkelijke fransche Wet van 1790, waarbij de werkkring

van het *Tribunal de Cassation* werd geschetst, als bestemd om de eenheid en gelijkvormigheid der wetgeving te waarborgen, den regelmatigen loop des regts in al zijne takken te overzien en de regten der geheele maatschappij en van al hare leden ongeschouden te bewaren. Hetzelfde verwijt treft dan ook onzen Jonas Daniël Meijer en zijne *Cour régulatrice* en allen die met hem van oordeel zijn, dat de instelling van een hoogste regts-collegie en het cassatie-middel bevorderlijk moeten zijn aan zekerheid en gelijkheid van regtspraak ook bij de lagere regtscollegiën en regters[1], en ik rangschik mij zelven gaarne onder hen, terwijl ik op grond van het straks aangevoerde ontken, dat *dit* cassatie-begrip met der daad afwijkt van hetgeen Henrion de Pansey daaromtrent heeft geleerd.

Bij den overgang tot dit tweede punt herhaalt de S. nog eens het vroeger reeds behandelde thema, dat dit (gelijk hij het noemt) suppletoir-cassatie-begrip niet het algemeen, maar het bijzonder belang bedoelt, blz. 34 volg.

Wij zullen daarop nu niet nog eens terugkomen; de gronden door den S. op blz. 39, 40 voor die meening bijgebragt, wederleggen zich zelven: of, wat beteekent een gezegde als dit: ‘de majesteit der wetten heeft met verscheidenheid in de regtspraak niets te maken,’ of dit: ‘éénheid in de regtspraak is eene zaak van particulier belang, die de regtzoekenden aangaat, niet het algemeen?’ Naar onze meening, wordt de majesteit der wetten slecht gehandhaafd door tegenstrijdige uitspraken in het hoogste ressort, en naar onze meening is het belang der regtzoekenden het algemeen belang, omdat ieder op zijne beurt in de gelegenheid is of komen kan om regt te moeten zoeken. Maar, wanneer hier, als in het voorbijgaan, mijne brochure over de cassatie wordt aangehaald, ten betooge, dat de pleiters nu niet meer *juristen*, maar slechts *arrétisten* te zijn, dan acht ik mij verpligt daartegen protest aan te teekenen. Op bl. 45 dier brochure wordt juist als eene der tegenwerpingen *tegen* het regtsmiddel van cassatie bijgebragt, dat, ‘de *juristen* worden van lieverlede *arrétisten*;’ maar dit argument wordt door mij, naar ik meen, krachtig en voldoende op bl. 47 en 48 wederlegd.

Welke zijn nu de bezwaren van den S. tegen een *Cour régulatrice* en tegen het middel van cassatie, meer bijzonder tot bevordering van het doel dier instelling?

Hij vangt aan met in eene aanteekening de aannemelijkheid te betwisten van wat ik op bl. 47 mijner brochure had gezegd, dat men de vóór- en nadeelen eener *Cour régulatrice* en van het middel

1 Henrion de Pansey, de l'aut. Jud., T. I, p. 218, suiv.; Dalloz, Répert., voce *cassation*, n°. 1194, suiv.; Meijer, Inst. Jud., T. VI, p. 110, 154; de Pinto, Regt. org., II, ad § 60, bl. 147, 168: enz. enz.

van cassatie alleen en uitsluitend moet beoordeelen in het stelsel van codificatie, en niet met gronden, aan afkeer van dat stelsel ontleend, de daaraan verknochte regtsinstellingen bestrijden.

De S. noemt dit eene eigenmagtige beperking van het regt van den strijd, die gelijk zoude staan met het opleggen van het stilzwijgen. Ik acht het integendeel aanwijzing van het juiste standpunt van den strijd, omdat wij niet te spreken hebben over de *lex constituenda*, over hetgeen *in abstracto* wenschelijk zijn zoude indien wij leefden onder het stelsel der geschreven wet, maar over de *lex constituta*, over het verband der regtsinstellingen met de beschreven wet. Heeft men *in dat stelsel* niets meer tegen eene Cour régulatrice en het regtsmiddel van cassatie in te brengen, dan geve men eerlijk den strijd op!

Van het regtsmiddel van cassatie in verband tot het doel van de *Cour régulatrice*, zegt de S. bl. 44: zie, dat is het denkbeeld, dat ik vroeger heb genoemd *bestrijding van het vleesch door het vleesch*; dat men ook zoude kunnen noemen: *substitutie van den letter aan den geest*; of wederom op andere wijze, *de gewelddadige verbeurdverklaring van het regt der subjectiviteit, om zich het gemak eener onbetwiste objectiviteit te verschaffen*.

Dat alles is slechts verschillende omschrijving van een en dezelfde zaak: van eene groote verkeerdheid, van eene zeer verdefelijke geestesrigting, die zich in alle sferen van menschelijke kennis en werkzaamheid, intellectuële zoowel als zedelijke openbaart.

Wij zullen den S. niet volgen, wanneer hij deze zelfde klagt overbrengt op kerkelijk terrein en ijvert tegen bindende geloofs-formulieren en leerregels: wij verwerpen alleen het *tertium comparationis* en meenen ons hier van alle discussie met den geachten S. op dit punt te mogen onthouden.

Maar welke is dan eigenlijk des S's. grief? Vooreerst deze, dat men door *cours régulatrices* en het middel van cassatie de vrijheid der subjectiviteit binden, inkorten, beteugelen, beperken wil in de regts-wetenschap, en hare praktische toepassing door den regter in de regtsbedeeling; en in de tweede plaats, dat, volgens het voorstel van den Minister van Justitie, ook het *niet geschreven* regt ‘onder de tuchtroede der cassatie’ zoude worden gebragt.

Uwe *cour régulatrice*, zegt de S., legt de wetenschap aan banden; zij belemmert het vrije onderzoek; zij bindt den regter, en het is een euvel te meer dat, terwijl deze in schijn vrij is om te beslissen naar zijne overtuiging, hij echter gebonden is door het gezag van de *cour régulatrice*, naardien het regtsmiddel van cassatie zijne op overtuiging berustende uitspraken aan het hooger oordeel van de *Cour régulatrice* onderwerpt; die hoogere regters zijn met der daad, en in spijt van Montesquieu's leer omtrent de splitsing der magten

te gelijk Wetgevers. Vordert het codificatie-stelsel meerdere tusschenkomst, dan moet dit zijn de tusschenkomst niet der regterlijke, maar der wetgevende magt; anders handelt men zelfs in strijd met de grondwet die de wetgevende magt; aan den Koning en de beide kamers der Staten-Generaal opdraagt, en zegt men dat de grondwet toch een hof van cassatie gewild heeft (des neen) dan zou de grondwetgever alleen het oog gehad hebben op de zuivere oorspronkelijke cassatie, die gezegd wordt tegen *schending der wetten* te waken, niet op de latere, die de wetgevende en regterlijke magt door één mengt: 46-54.

Wij bevroeden geheel dat de persoonlijkheid van den Heer v.d.B. in dit gedeelte van zijn betoog eene groote rol speelt. Het denkbeeld moet voor den gemoedelijken President eener Regtbank sluitend zijn, dat hij bij zijne regtspraak en regtstudie ook met de jurisprudentie van den Hoogen Raad en niet enkel met zijne op grondig eigen onderzoek gevestigde overtuiging zoude moeten te rade gaan. Maar die individualiteit zelve van den geachten S. leidt hem tot overdrijving. Ik ontken, zoowel voor den regtsbeoefenaar als voor den regter, alle *bindend* gezag der jurisprudentie; ik ontken, dat 'het gezag van eene *cour régulatrice* zich onderscheidt van het gezag der eigenlijke jurisprudentie, dat louter wetenschappelijk is en alleen op rede en overreding berustende, ook alleen het gezag der waarheid uitoefent op degenen die dáárvoor een oor hebben': ik ontken, dat onder het bestaan eener *cour régulatrice* 'het fixeren van den waren zin van een nieuw stel van wetten niet evenzeer als de oude wetgeving, aan de werking van het wetenschappelijk gezag der jurisprudentie kan worden toevertrouwd': ik ontken, dat eene *cour régulatrice* meer ingrijpt in de taak van den wetgever dan eenig ander hooggeplaatst regts-collegie dat de wet uitlegt, het regt verklaart en wet en regt in de regtsbedeeling toepast; ik ontken, dat door eene *Cour régulatrice* iets wordt te kort gedaan aan den grondwettigen werkkring der wetgevende magt: - en ik zoude tot staving dier ontkentenissen welligt kunnen volstaan met een beroep op bl. 47 en 48 mijner brochure.

Ook ten opzigte der arresten in cassatie geldt de spreuk: '*tantum valet auctoritas, quantum ratio*': maar men mag zich vleijen dat de *summa ratio* in den regel bij dat collegie zal gevonden worden hetwelk gewoon is zuivere regtsvragen te onderzoeken en zich om het feit niet verder te bekommeren dan om als waar aan te nemen wat de regter *a quo* deswege heeft geconstateerd. De jurisprudentie van zulk een regtscollegie legt zeker bij iederen regtsbeoefenaar en bij iederen regter (ach, waren slechts alle pleiters en alle regters ook regtsbeoefenaars!) meer gewigt in de schaal dan de jurisprudentie van een geregtshof dat ook *de facto* regtspreekt, maar

het is niet verheven boven den krachtigen toets eener wetenschappelijke kritiek. Pleiter en Regter zullen hunne opgevatte overtuiging nog eens ernstig overwegen, indien zij bevinden dat die met de jurisprudentie van het hoogste regts-collegie in strijd is: blijven zij echter, na een echt wetenschappelijk en gemoedelijk onderzoek bij hunne overtuiging, dan moge de pleitbezorger soms angstvallig een proces afraden, dat geheel steunt op een stelsel met die jurisprudentie in strijd, de Regter zal, indien het proces toch voorgebragt en aan zijne beslissing onderworpen wordt, zijne eigene overtuiging volgen, en zijne uitspraak zoo krachtig, zoo grondig motiveren, dat hij welligt den hoogeren Regter tot zijne meening overhaalt. Het is in 't geheel niet zonder voorbeeld dat het Hof van cassatie in Frankrijk of onze Hooge Raad op een eenmaal geuit gevoelen is teruggekomen, en het *bindend* gezag der *Cour régulatrice* bestaat dus alleen in de individuële opvatting van den Heer v.d.B. - Eindelijk, indien de regering het regtsverschil gewigtig genoeg acht om de quaestie door de wetgevende magt te doen uitmaken, zal zij in den eenen of anderen zin een ontwerp aan de Staten-Generaal aanbieden, waarover de wetgevende magt dan zal beslissen: de werkkring der wetgevende magt wordt dus almede voltrekt niet verkort, maar wordt juist dan ingeroepen, wanneer de wetenschap de zaak niet tot eene beslissing schijnt te kunnen brengen.

Wij schrijven geen nieuw vertoog - en zullen het dus hierbij laten: aan meerdere breedvoerigheid bestaat, naar onze bescheiden meening, hier ook geene behoefte; alleen nog een enkel woord over het bezwaar hetwelk tegen de voorgestelde uitbreiding van het regtsmiddel van cassatie is ingebragt. Hier, zegt de S., geldt 't dan toch niet de geschreven letter, hier ontbreekt 't motief van ‘handhaving der wetten’ geheel! Neen, is het antwoord, de geschreven letter is meestal uitvloeisel van een regtsbegrip, een regtsbeginsel, hetwelk de wetgever onnoodig achtte in de wet zelve op te nemen. Zal dit regtsbeginsel nu straffeloos kunnen worden geschonden? Het is ter voorkoming daarvan dat ook schending of verkeerde toepassing van het regt, of immers van de ‘regtsbeginselen die aan wettelijke bepalingen ten grondslag liggen’ (zie mijne brochure bl. 62) als grond van cassatie moet kunnen worden aangevoerd: de onschendbaarheid der wet zal juist daardoor worden verzekerd; en in de beoordeeling, welke regtsbeginselen aan de ingeroepen wettelijke bepaling ten grondslag liggen en of die regtsbeginselen geschonden of verkeerd toegepast zijn, is aan de wetenschappelijke beoefening des regts haar aandeel verzekerd.

De Heer v.d.B. bespreekt, buiten zijne holle theoriën, nog één argument, reeds meermalen tegen het middel van cassatie aangevoerd,

namelijk het bezwaar ‘om *het regt* van *de feiten* altijd zóó scherp af te scheiden, dat eene werkelijk *zuivere* regtsvraag aan den toets der cassatie kunne onderworpen worden,’ bl. 54 volg.

De S. maakt te dezen aanzien eene onderscheiding; waar het geschil loopt over den waren zin, het regt verstand van minder duidelijke wetsbepalingen, daar neemt hij de mogelijkheid en pligtmatigheid der zorgvuldige afscheiding van feit en regt aan, maar waar verschil bestaat òf ‘over feiten die regtsbeschikkingen en regtsverpligtingen medebrengen’ òf - daarenboven of daarbuiten - ‘over den *aart* dier feiten en der daaruit bestaande regtsbetrekkingen en over de vraag of deze of gene regel van het geschrevene of onbeschrevene regt daarop van toepassing zijn, en hoe die toepassing, naarmate van de duizenderlei verwikkelingen die zich kunnen voordoen, met billijkheid geregeld worden moet,’ daar acht hij *jus in causa positum* en de beslissing daarvan kan, zijns inziens, niet tot bindend rigtsnoer voor andere zaken verstrekken.

Maar, wie onzer weet niet dat ‘*parva rei circumstancia variat jus*,’ en hoe menigmaal wordt ook thans aan het beroep op de jurisprudentie van Hoogen Raad, Hoven of Regtbanken dit adagium tegengeworpen? Doch daarover liep eigenlijk de quaestie niet; de vraag is niet of in die gevallen de uitspraak in cassatie van veelzijdig nut voor de regtswetenschap, de handhaving der wet of het algemeen belang zijn zal, maar of in dergelijke zeer gecompliceerde gevallen de onderscheiding tusschen *de feiten* en *het regt* duidelijk genoeg zal kunnen worden in het oog gehouden. Nu beweren wij met Meijer, Inst. Jud., VI, p. 160, dat de onderscheiding altijd mogelijk is, en wij gelooven, dat, hoe beter die onderscheiding zal worden in het oog gehouden, de uitspraak des te meer waarborg van goed regt oplevert; terwijl, in geval van onderzoek dier uitspraak in cassatie, de beslissing van den Hoogen Raad meer algemeen nuttig zal kunnen zijn, dan waar de bewuste onderscheiding niet goed is in 't oog gehouden.

Eindelijk roept de S. nog de spreuk in: ‘*cum duo idem faciunt, non idem faciunt*,’ om zijne meening uit te spreken, dat zelfs de regter in cassatie niet altijd de *zaak*, de regtsvraag, geheel zal kunnen afscheiden van de *personen* en de omstandigheden, onder welke zij gehandeld hebben; en ‘dan wordt het geheele denkbeeld om door de cassatie eene abstracte regts-eenheid te fixeren, eene groote illusie;’ terwijl, bij gebreke van dien, ‘de fixatie van het regt gevaar loopt het grootste onregt te worden.’ - Deze redenering begrijp ik niet. Ik begrijp wel, dat er in de zedelijke appreciatie van *de daad* groot onderscheid kan bestaan, naar gelang die daad is bedreven door Cajus of door Titius; maar ik begrijp niet, welk verschil daaruit kan volgen in de regtskundige waardering; een feit zal dief-

stal, vergiftiging, laster zijn, hetzij Cajus of Titius dit feit pleegde, maar de zedelijke waardering van het feit zal ten opzigte van beiden oneindig kunnen verschillen: wanpraestatie in de naleving van een contract zal steeds tot ontbinding leiden der overeenkomst, maar de feitelijke vraag of eenige daad of verzuim, onder zekere omstandigheden, als wanpraestatie moet worden aangemerkt, zal verschil kunnen opleveren; maar die feitelijke vraag en die zedelijke waardering gaan den regter in cassatie niet aan.

De Heer v.d.B. zegt op bl. 54, dat vele andere bekende, dikwijls gebezigde argumenten *tegen* de cassatie niet anders zijn bestreden dan door magtspreuken. Wij zouden gerust het omgekeerde durven stellen, althans eene doorloopende refutatie van mijne brochure heb ik nog nergens gevonden. Maar de vraag is niet, of het regtsmiddel van cassatie onverbeterlijk is, hier beroepen wij ons zelven op de algemeen erkende feilbaarheid en onvolledigheid van alle menschelijke instellingen; maar de vraag is, of men dit cassatiemiddel geheel kan ontberen of er iets beters voor in de plaats stellen? - Geheel ontberen kan men het zoo weinig, dat de Heer v.d.B. zelf bij zijn ontwerp het behoud der cassatie in alle strafzaken en in de burgerlijke zaken van minder belang heeft moeten voorstellen; hij heeft zelfs vele beperkingen, in het ontwerp-Donker Curtius voorgedragen, weder teruggenomen; en hetgeen men in de plaats geeft voor het cassatie-middel, voor zooverre de afschaffing is voorgesteld, om namelijk alle appèllen te brengen bij den Hoogen Raad in plaats van bij de Provinciale Hoven, is inderdaad zoo gebrekkig (zie Regtsmiddel, bl. 48-56), dat het den waarborg voor eene goede regtsbedeeling ontwijfelbaar ondermijnt.

Aan het einde gekomen van zijn betoog, voelt de S. zich nog gedrongen tot ééne opmerking; zij is deze, bl. 60: ‘Indien men nu eenmaal bij de bestaande Grondwet een Hof van Cassatie hebben moet, omdat zij, gelijk men meent, een Hof van Cassatie wil en voorschrijft, dan is het waar, dat aan dit Hof, dat, volgens die zelfde meening geen Hof van Appèl zal mogen zijn, iets te casseren zal moeten gegeven worden.

En dan zoude ik, *salvo meliori*, van oordeel zijn, dat men met het minste nadeel het cassatie-stelsel op de strafzaken zoude kunnen toepassen.’

Wij vinden hier grooten strijd tusschen de praemissen en de consequentie, ja zelfs vinden wij den Heer v.d.B. hier zeer inconsequent. Indien de bestaande Grondwet een Hof van Cassatie wil en voorschrijft (gelijk ik zulks betoogd heb, Regtsmiddel, bl. 21-28), dan moet dit Hof niet alleen een Hof van Cassatie zijn in strafzaken, maar ook in burgerlijke zaken, en niet alleen in kleine burgerlijke zaken (waarvoor de Heer v.d.B. het middel in zijn ontwerp ook

opnam, doch waarvan hij hier welsprekend zwijgt), maar ook in groote zaken; want indien de Hooge Raad geen Hof van Appel kan zijn in strafzaken (wie heeft er ooit aan gedacht?!), dan kan hij grondwettig zulks evenmin zijn in burgerlijke zaken.

De Heer v.d.B. heeft zijn *advies in zake cassatie* gegeven. Het heeft de strekking om cassatie te ontraden. Wel beschouwd, zal dit advies de magteloosheid en onbeduidendheid van den tegenstand nog meer doen uitkomen. Het regtsmiddel van cassatie streeft niet naar onbereikbare volkomenheid, maar naar de door feilbare menschen met feilbare instellingen best mogelijke regtspraak. Het regtsmiddel is bevordelijk aan de zuivere regtsstudie en aan onkreukbare regtsbedeeling, zonder anderen dwang op te leggen dan dien gezonde rede en onbekrompen onderzoek plegen uit te oefenen. Uitbreiding van het middel in zijne aanwending en toepassing is nuttig ter bevordering van éénheid in de regtspraak en ter vermijding van onbillijke en onwaardige haarkloverijen.

Wat mij betreft, ik verheug mij over de mij geschonken gelegenheid om, door de beoordeeling en wederlegging van dit advies, mijne overtuiging in dit geachte Tijdschrift te mogen handhaven.

18 Julij 1860.

J.W. TYDEMAN.

Buddha.

J. Barthélemy Saint-Hilaire. Le Bouddha et sa réligion. Paris, 1860.

> ‘Een ieder moet zijn eigen geloof in eere houden; maar niemand mag dat van een ander verachten. Wie zijn eigen geloof ten koste van dat eens anders tracht te verheffen, brengt slechts schade aan de godsdienst, welke hij meent te bevorderen. Alleen wederkeerige achting en welwillendheid zijn der goede zaak van nut.’
> KONING PIYADASI, 300 *vóór Chr*.

Een verschijnsel, zoo belangrijk in de geschiedenis der menschheid als de stichting en verspreiding van het Buddhisme, mag, zoo als wij het thans in zijne betrekkelijke waarde en zijne hooge beteekenis leerden begrijpen, aan geen beschaafde onzer dagen meer onbekend blijven. Toch zijn er weinigen die er meer van weten dan den naam, en zeer weinigen die het kunnen beoordeelen. Aan voorstellingen omtrent die godsdienst en haren stichter ontbreekt het geenszins; maar voor 't meerendeel zijn die voorstellingen ten eenemale onjuist. Ook na de nieuwste ontdekkingen op het gebied der Indische godsdiensten heeft partijgeest het Buddhisme aan de eene zijde tot een onmogelijk ideaal verheven en aan de andere het verwrongen tot eene onmogelijke karikatuur. Eene onbevooroordeelde kritiek vond het tot heden slechts zelden. En ook onder de meest onpartijdige beoordeelaars drongen slechts enkelen genoegzaam door in den geest van die, ons inderdaad vreemd en zonderling schijnende leer, om haar de regte plaats te kunnen aanwijzen, die in de geschiedenis der menschheid haar toekomt. Eene proeve tot juister en regtvaardiger schatting, of, wil men, eene herinnering aan de regtvaardiger beoordee-

ling welke van sommigen haar ten deel viel, is dus geen overtollig werk. Ook slecht gelukt, kan het zijn nut hebben, door anderen tot verbetering van het geleverde uit te lokken.

Eene aanleiding tot zoodanigen arbeid vinden wij in het jongste, uitvoerige geschrift, 't welk onlangs over den Buddha en zijne hervorming is in 't licht verschenen. Ook dit, voor 't overige niet zonder kennis van zaken geschreven boek, draagt bij al zijn schijnbaar streven naar onpartijdigheid, te zeer de kenmerken van den geest van uitsluiting, om niet terstond reeds het vermoeden te wekken, dat het geenszins eene billijke en eerlijke schatting, maar veeleer eene bloote bestrijding van de Buddhistische begrippen beoogt. En inderdaad, de Schrijver aarzelt niet, zelf te verklaren, dat hij de pen alleen dáárom heeft opgevat, om sommige misleide geesten tegen de verderfelijke theorien te waarschuwen, welke door den Indischen hervormer zijn in zwang gebragt en bij ons meer bekend geworden, in de scholen onzer Westersche wijsgeeren heden ten dage meermalen een noodlottigen weêrklank hebben gevonden. Hoe weinig nut zulk eene kritiek voor de geschiedenis moet hebben, hoe nadeelig ze integendeel op onze geschiedkennis werken moet, springt in 't oog. Niettemin werd het boek van Saint-Hilaire hoogelijk nog onlangs in een der voornaamste Fransche tijdschriften geroemd, en krachtig den beschaafden lezer aanbevolen. Eene waarschuwing tegen de waarschuwing is dus noodig, wil men niet, dat het gezag van anders gunstig bekende namen ons tot grove dwaling omtrent eene meer dan twintig eeuwen heugende, onder meer dan een vierde onzer medemenschen nog heerschende godsdienst verleide. Niet dat wij voornemens zouden zijn, eene aanprijzende lofrede op die godsdienst te schrijven en ze ten koste van andere, anders ontwikkelde, te verheffen; verre van dien: wij beschouwen het Buddhisme noch als vijand, noch zelfs als mededinger van het Christendom (eene fout, waarin de vrijdenkers onzer dagen even zeer zijn vervallen als de geloovigen), maar wij willen beiden erkend zien in hunne wezenlijke waarde, en het eerstgenoemde als de uitdrukking van het godsdienst-bewustzijn van volken, die in vele opzigten verre in beschaving bij ons Westerlingen achterstaan, in sommige echter ons evenzeer hebben overtroffen.

Een woord over de bronnen, uit welke de tegenwoordige kennis van de Buddhistische godsdienst en hare wording geput moet worden, moge aan de navolgende schets voorafgaan. Met

een kritisch onderzoek naar de wezenlijke beteekenis en de waarde van het Buddhisme zelf, zoowel als naar die zijner jongste beoordeeling, besluiten wij vervolgens onze proeve.

I.

Vóór ongeveer vijftig jaren kende men in Europa van het Buddhisme nagenoeg nog niets. De ontzaggelijke verspreiding van die leer over de uitgestrektste landen, Hindostan, Tibet, Tartarije, Mongolië, Ceylon, Java, China, Japan, de statige en plegtige dienst, de schitterende tempels, de tallooze instellingen van godsdienstigen aard, welke het allerwege had gesticht, de zedelijke kracht eindelijk, waarmede het velen zijner belijders wist te bezielen, wekten wel het vermoeden, dat eene degelijke en echt menschelijke waarheid daaraan ten grondslag moest liggen; maar de dwaze verhalen en legenden, die omtrent zijnen oorsprong in omloop waren, de onzinnige en smakelooze fantasiën, waarin het zijne begrippen hulde, de zotte vertooningen tot welke het aanleiding gaf, maakten de ontdekking van dat betere en oorspronkelijke beginsel onmogelijk, zoolang de wetenschap niet tot zijne echte bronnen was doorgedrongen.

De Engelsche resident aan het hof van den koning van Nepal, Brian Haughton Hodgson, bragt het eerst, in 1821, sommige der echt-kanonieke Buddhistische boeken uit de kloosters zijner residentie te voorschijn. Deze waren in 't Sanskriet opgesteld, en spoedig vond de ijverige onderzoeker ook Tibetaansche vertalingen. Meer dan zestig oorspronkelijke en twee-honderd-vijftig vertaalde kon hij reeds in 1824 aan de Aziatische Maatschappij van Bengalen aanbieden, en sedert heeft hij nog vele onschatbare werken van gelijken aard aan verschillende andere vereenigingen toegezonden.

Csoma Körösi, een jonge Hongaar, toog omstreeks denzelfden tijd naar Tibet, leerde daar de tot dusverre door Europeanen nog onverstane taal, en bragt onder vele andere de naauwkeurige vertalingen van de door Hodgson ontdekte boeken aan 't licht; terwijl Schmidt, van Petersburg, wederom dezelfde, of daarmede overeenstemmende in het Mongolisch wist op te sporen.

In Ceylon was, naar men reeds vroeger wist, het Buddhisme

drie eeuwen vóór onze jaartelling doorgedrongen. Of ook daar echte oorkonden te ontdekken mogten zijn? George Turnour vond ze er werkelijk, en niet de minst belangrijke, in het Pâli, een dialekt van het Sanskriet, gesteld. Zij bevatten de uitvoerigste levensbeschrijving van den Buddha, en de meest naauwkeurige uiteenzetting zijner leer.

Siamesche en Birmanische, maar vooral Chinesche overzettingen van de kanonieke schriften der Buddhisten, nevens tallooze omwerkingen van die boeken in het Chineesch en de omstandige berigten van pelgrims uit China, die in Indië zelf sinds de vroegste tijden de Buddhistische overlevering kwamen nasporen, hebben vervolgens de reeds aanzienlijke reeks van bronnen voor de geschiedenis van het Buddhisme nog komen vergrooten.

En alsof dit alles niet reeds meer dan genoeg ware, geen schrift-oorkonden alleen zouden die geschiedenis voortaan ten grondslag strekken, maar ook steenen en rotsen moesten hunne schatting opbrengen aan den onvermoeiden onderzoekingsgeest der Westerschen. Op verschillende plaatsen van Indië vond James Prinsep, van Calcutta, een aantal in de rotsen uitgehouwen opschriften, ontcijferde ze, en ontdekte, dat het de edikten waren van zekeren koning Piyadasi, uit de derde eeuw ongeveer vóór Chr., een vorst elders Ashoka genaamd, koning van Magadha, de voornaamste en meest geroemde beschermer van het Buddhisme, die in de bedoelde edikten de zedeleer van den Buddha tot wet voor zijne volken verheven had. En de inhoud van die opschriften stemde nu weder volkomen met de elders gevondene handschriften overeen. Stelliger getuigenis ware wel niet voor de waarheid van historische feiten en de echtheid van overleveringen te verlangen. Ook de meest wantrouwende kritiek ziet zich daarbij het stilzwijgen opgelegd. En de onderzoeking duren nog steeds voort en worden telkens met nieuwen gelukkigen uitslag bekroond. Ook anderen vinden nog nu en dan dergelijke opschriften, en alle bevestigen op dezelfde wijze de uitkomsten der vroegere nasporingen.

Uit het gezegde blijkt, gelooven wij, genoegzaam, dat het Buddhisme, zijne wording, zijn wezen en zijn karakter, tegenwoordig geen raadsel meer voor ons behoeft te zijn. Zoo vele steeds overeenstemmende getuigenissen zijn reeds meer dan voldoende om alle onzekerheid daaromtrent op te heffen. Wel is er nog zeer veel wat ons onbekend bleef: in zoo korten tijd kan de ontzaggelijke en bovendien zeer zwaar te verteren massa

van het gevondene nog onmogelijk naauwkeurig en in allen deele zijn onderzocht, en niets duidt aan, dat de ontdekkingen zich tot de tegenwoordige zullen bepalen. Maar wat noodig is om te weten, wie de Buddha is geweest, en wat hij aan de volken heeft geleerd, dat is in ruime mate ter onzer kennis gebragt. En daarop steunende mogen we ook nu reeds ons bevoegd achten, een oordeel over die zonderlinge godsdienst ons te vormen, die twintig eeuwen tal van volken beheerschte, maar even zoolang een ondoordringbaar geheim voor hunne Westersche naburen bleef.

Eéne zijde in het karakter harer belijders hebben wij thans door dit korte overzigt der nieuwste ontdekkingen reeds leeren kennen: hun verbazenden ijver in het opteekenen van al wat tot de herinnering aan den grooten hervormer, zijne leer en de geschiedenis zijner stichting betrekking had, zoowel als hunne zorgvuldigheid in het onvervalscht bewaren der hun overgeleverde oorkonden. Zien wij nu, hoe die hervormer zelf en zijn werk zich heden ten dage aan den onpartijdigen blik van den geschiedvorscher vertoont. Eene beschouwing als die van Albrecht Weber in zijne ‘Indische Skizzen’ over het Buddhisme, zal, voor een deel ten minste, nevens het werk van S. Hilaire (waaraan wij gaarne het goede ontleenen, 't welk het ontegenzeggelijk bevat), ons in dezen een geschikte leiddraad kunnen zijn.

II.

Toen de aloude Ariërs, de mannen van den blanken stam, uit het Noord-Westen van Midden-Azië naar Hindostan togen, vonden ze daar volken van donkere kleur, in getalssterkte hen verre overtreffend, in beschaving en in moed daarentegen ook verreweg hun minderen. Onderworpen aan de strijdlustige veroveraars bleven die wilde stammen in een toestand van afhankelijkheid voortleven, en vormden zoo die klasse der Indische maatschappij, waarvan nog heden de overblijfselen als de verworpene kaste in Hindostan worden aangetroffen. Maar ook het volk der veroveraars deelde zich in verschillende standen, en scheidde zich in het eigenlijk gezegde volk, de grooten of de vorsten geslachten en de priesters. Aan laatstgenoemden was

de hoogste rang verzekerd in de maatschappelijke hierarchie. De oude, eenvoudige Veden-dienst der Ariërs had langzamerhand voor eene zeer ingewikkelde, zeer moeilijk te bevatten godsdienstleer, vol van wijsgeerige bespiegelingen en metafysische spitsvondigheden, plaats gemaakt, en ook de taal waarin de oorspronkelijke openbaringen waren opgesteld, was langzamerhand voor eene gansche andere geweken. En, sinds er naauw een volk in de wereldgeschiedenis is te noemen, dat de godsdienst hooger dan de Indiërs op prijs stelde en vaster aan zijne traditionele godsdienstgebruiken was gehecht, werd de priesterstand, die alleen nog in het bezit van de verklaring der oude overlering was, niet alleen onontbeerlijk, maar ook de eerste van allen. Geen wonder, dat de Brahmanen, zeker van hun onbetwist gezag, dit spoedig begonnen te misbruiken, en dat de vorsten, door hun volk te tirannizeren, zich schadeloos poogden te stellen voor de onderdanigheid, welke zij hunnen priesters verschuldigd waren, terwijl eindelijk dat verdrukte volk zelf zich wederom op de ongelukkigen zocht te wreken, die in de laagste sfeer der maatschappij teruggedrongen, en volkomen magteloos tegenover hunne zooveel sterkere onderdrukkers, dus een driedubbel, voor elk ander dan den geboren slaaf ondragelijk juk te torschen hadden. En, als schepten de leeraars der godsdienst een wreedaardig genot in het mishandelen hunner natuurgenooten, niet genoeg dat zij hier op aarde hunne onverbiddelijke heerschappij zochten te handhaven, maar zij wisten bovendien nog hunnen geestelijken onderdanen het geloof op te dringen, dat de slavernij, welke zij in 't leven hadden geroepen, ook bleef voortduren na den dood. Den moêgepijnden wandelaar schenken onze Westersche begrippen nog een straal van hoop door hem een einde zijner smarten te doen voorzien, als hij eenmaal tot zijne vaderen zal zijn vergaderd; maar de onmenschelijke leer van het Brahmaïsme ontzegde den rampzaligen, die ze zelve tot aardschen jammer had gedoemd, ook het laatste wat den ongelukkige nog overblijft: ook de hoop op eene betere toekomst bleef hun onthouden, want in elk volgend leven zouden ze in gelijke omstandigheden worden wedergeboren, nadat het loon voor hunne goede werken op aarde (voornamelijk vereering der Brahmanen) was uitgeput, of de hellestraf geleden, die op vergrijpen (natuurlijk tegen de priesters) was gesteld. Zoo bestond er dan een hemel of eene hel voor allen, 't is waar; doch beide slechts van tijdelijken duur: alleen den vromen

Brahmane was de mogelijkheid geopend om, na den dood, door de vereeniging van den bijzonderen en enkelen met den eeuwigen en oneindigen Al-geest eene blijvende en onverstoorde, van alle beperktheid der zinnen bevrijde zaligheid te verwerven. Geweldiger despotisme werd zeker wel nooit verwezenlijkt, noch ook door de ergste der Westersche dwingelanden zelfs gedroomd: een despotisme, dat de grenzen zelve van het leven nog trotseren kon! Is het wonder dat de volken, daaraan onderworpen, naar een middel tot verlossing, of ware het slechts tot verademing begonnen uit te zien? En kon de man, die het eerst met koene hand zoo knellende banden zou weten te verbreken, niet rekenen, dat hij als redder en verlosser door duizenden zou worden begroet? Dan, die eerste, die het wagen zou, kon hier geen laaggestelde, geen der verdrukten zelve zijn. Van boven af alleen, niet van onderen op was hervorming mogelijk in eene maatschappij, wier wezen en beginsel juist in de vereering van het goddelijke en zijne vertegenwoordigers op aarde bestond. En waar zou de magtige worden gevonden, die vrijwillig afstand zou doen van zijn gezag en uit reine menschenliefde eene slavernij zou opheffen, waarvan hij zelf de rijke, de overvloedige vruchten genoot?

In de dagen nu toen het despotisme der Brahmanen deze zijne uiterste grenzen bereikte, ongeveer zeshonderd jaren vóór Christus, werd den koning van Kapila, Shuddhodana, uit den stam der Shakyas en van het geslacht der Gotamiden, een zoon geboren, dien hij Siddhârtha noemde, en met de uiterste zorgen door de eersten onder de priesters en de krijgers van het rijk deed opvoeden. Jongeling geworden, overtrof de toekomstige troonopvolger weldra al zijne tijdgenooten èn in mannelijke schoonheid, èn in wapenhandel en spelen, èn in kundigheden en verstand. In een wedstrijd met de edelen van zijns vaders rijk en met die der naburige landen, won hij door zijne behandigheid in ligchaamsoefeningen en door zijne bedrevenheid in de wetenschappen de hand der schoone Gopa, de koningsdochter, welke hij sedert tot de eerste zijner vrouwen verhief. Blijder heden viel wel nooit eenig menschenzoon ten deel, schitterender vooruitzigten hebben wel nooit iemand toegelagchen dan den jeugdigen Siddhârtha: de eerste van zijn land, niet alleen in wereldlijken rang, maar ook door zijne persoonlijke hoedanigheden, geliefde zoon en teederbeminde echtgenoot, door al zijne tijdgenooten bewonderd en benijd, omringd van de ver-

blindende pracht en de zinbetooverende weelde van een magtig Indisch hof, scheen de kroonprins over niets zich te beklagen, en niets meer te wenschen over te hebben. En toch voelde die meest begunstigde aller stervelingen zich niet gelukkig, - niet omdat hem zelven iets ontbrak, maar - omdat hij zijne medemenschen niet gelukkig zag. Magt, genot en vreugde was zijn deel, maar leed en smart, maar onduldbare slavernij dat der meesten die hem omringden of neêrknielden aan zijne voeten. En of dan die aardsche schatten, waarin hij ten koste zijner natuurgenooten zich vermeide, eene blijvende, eene wezenlijke waarde hadden? Schoonheid, jeugd, genot en vreugde gaan voorbij als de bloem die verwelkt en het blad dat verdort; ouderdom, ziekte, beproevingen van allerlei aard, ook zedelijke smarten, wachten den rijke en magtige als den arme en verdrukte. Waar is voor beiden de verlossing uit het eindige en vergankelijke der aardsche dingen; waar het blijvende goed, dat niet meer wisselt, niet vergaat? Zoo vroeg mijmerend Siddhârtha, als hij eenzaam ronddoolde in het woud of nederzat in de lustwaranden zijner paleizen en de tooneelen van jammer en ellende overdacht, welke hij op de wegen van zijn rijk en in de straten zijner residentie had ontmoet. Eene grootsche gedachte begon langzamerhand zich van hem meester te maken: de verlosser, de redder van die volken te zijn! Maar hoe, indien hij zelf de vruchten van eenen toestand bleef genieten, aan welken zoo vele van die jammeren te wijten waren? De weelde, die het gebrek van anderen uitmaakte, werd hem tot last, en hij besloot ze vaarwel te zeggen, en de magt welke hij bezat, zoo 't kon, te verruilen voor de wijsheid, die hem ontbrak.

De liefderijkste zorgen van echtgenoote en vader, de ernstige vermaningen van vrienden, de dringendste beden van dienaren en onderhoorigen, de bewaking eindelijk die voor den ongelukkigen prins ten laatste werd noodig geoordeeld, - alles bleek vruchteloos te zijn en af te stuiten op zijn onwrikbaar besluit. Eenen nacht, toen de ster zijner geboorte aan den horizont verrees, wist hij aan zijne bewakers te ontsnappen, steeg te paard en haastte zich, alleen door eenen trouwen dienaar verzeld, naar de grenzen van het rijk. Nog eenmaal, eer hij de stad en zijn paleis uit het gezigt verloor, wierp hij een blik van vaarwel op de dierbare plaatsen welke hij voor altijd welligt ging verlaten. Één oogenblik nog van weifeling, maar een kort

oogenblik slechts. - ‘Niet eer, - dus sprak hij met zachte doch vaste stem, - niet eer zal ik u, o stad van Kapila! terugzien, eer ik de woning heb gevonden waar geen leed en geen droefheid meer is. Maar dan, als ik den reinen Geest gevonden heb, dan keer ik weder, en Kapilavastu zal waken en niet meer verzonken liggen in den slaap!’ - Toen wendde hij ras den teugel en reed snel naar de plaats zijner bestemming voort. Daar aangekomen, steeg hij af, gaf zijn paard en al zijne versierselen aan Tchandaka, zijnen dienaar, over, en zond hem naar de hofstad terug. Alleen gebleven trok hij zijn zwaard en ontdeed zich van zijne lange lokken, de teekenen van den krijgsman en den koningszoon. Met een armen jager, dien hij ontmoette, ruilde hij zijne kleederen, en ving de pelgrimsreize aan.

Zes jaren lang duurden de eenzame omzwervingen van Siddhârta, die thans ook zijnen vorstelijken naam aflegde en hem voor dien van Shakya-muni of Shakya de Monnik, - of ook van Shramana-Gautama, de Asceet der Gotamiden, - verwisselde. Slechts van aalmoezen levend, trok hij vele landen door en bezocht vele, om hunne wijsheid beroemde Brahmanen, die allen hem gastvrij ontvingen en allen zijnen geest en zijne kunde bewonderden. Maar hunne wijsheid was niet die, welke hij zocht. Wel vond hij veel goeds en waars in hunne leeringen; maar wat baatten die dogmen, die slechts aan enkele uitverkorenen de gewenschte verlossing uit het leed der aarde verzekerden, en talloozen prijs lieten aan een eindeloos verderf? Daarom keerde hij zich af van die wijzen, die slechts zelfzucht onder het mom van godvruchtigheid predikten, en begaf zich naar de kluizenaarswoning van Uruvilva, om in afzondering en eenzaamheid over het groote probleem der menschelijke dingen na te denken. Zoo strenge vasten, zoo geduchte kastijdingen legde hij daar zich op, dat welhaast zijne gezondheid voor altijd ware vernield, indien hij niet bij tijds nog had ingezien, dat ook die boete slechts ijdele dwaasheid was en hem veeleer zou afleiden van het voorgestelde doel. De roem van heiligheid die van hem uitging en hem reeds vele discipelen had toegevoerd, taande toen hij weder begon zich te voeden en met zijne zelfkastijdingen ophield. Zijne leerlingen verlieten hem met minachting. Maar hij trotseerde den smaad, en bleef voortaan, om niemand zich meer bekommerend, met zich zelven en zijne gedachten alleen. En meer en meer begon hij toen ook te vermoeden dat hij die wijsheid deelachtig werd welke hij verlangde, en in die

overtuiging noemde hij zich Boddhisattva, d.i. degene die eenmaal een regte wijze worden zal. Ten laatste, na jarenlange bespiegeling, ging het volle en reine licht voor hem op, waarvan hij tot dusver nog maar de schemering had aanschouwd. Eens vertoefde hij op eene plaats, later Boddhimanda, de zetel der kennis genoemd, onder den boom Boddhidruma, de boom der wetenschap, en, nederzittend op het rietgras, dat hij daar gestrooid had, riep hij uit: ‘Dat mijn ligchaam hier vergaan moge, indien ik opsta van dit gras eer ik de wijsheid gevonden heb!’ - Een dag en eenen nacht bleef hij daar, onbewegelijk. Toen, bij het kiemen van den dageraad, stond hij op - als Buddha, de Verlichte, de Wijze bij uitnemendheid. Hij had de driedubbele wetenschap bereikt, door welke het menschdom verlost kon worden. Toch weifelde hij nog lang, of hij 't gevondene voor zich zelven alleen zou behouden, dan wel aan zijne medemenschen het openbaren zou. Vrees hield hem tot driemalen nog daarvan terug. Eindelijk besliste, niet de eerzucht, maar medelijden en menschenmin. - ‘Er zijn drieërlei menschen, - zeide hij, - sommigen oordeelen altijd valsch, anderen kennen de waarheid, de meesten zijn in 't onzekere. Leer ik de Wet der Wijsheid of niet, door de logenachtigen zal ze toch nooit en door de waarheidlievenden in elk geval gekend worden; maar diegenen, die in de onzekerheid zijn, zullen ze niet kennen ten ware ik ze hun leer.’ - Toen verliet Siddhârtha, thans vijfen-dertig jaren oud, zijne kluis, toog uit naar landen en steden, en ving, na verscheidene afzonderlijke bekeeringen, waaronder ook die zijner vroegere, hem nu niet langer minachtende discipelen, zijne openbare prediking te Vârânashi, het tegenwoordige Bénarès, aan.

Eene mare ging welhaast door het geheele land, die de verdrukten met blijdschap en vreugdevolle hoop, en de verdrukkers met ontzetting en angstige vreeze vervulde: de Koningszoon van Kapila was weergekeerd, doch niet als heerscher, niet als vorst, met pracht en praal, maar nederig, in armoede, met een lijkkleed tot eenig hulsel en versiersel, als de Wijze, de Redder, de Profeet, die eene nieuwe openbaring, die de verlossing uit het leed der wereld aan alle menschen kwam verkondigen. Aan alle menschen: dit toch was het wezen en de kracht van 's Buddha's leer, die vóór alles haar van het heerschend godsdienststelsel onderscheidde: - ‘Daar is geen verschil tusschen het ligchaam van een bedelaar en van een prins;

noch ook tusschen beider geest. De waarheid en de bevrijding verwerft wie haar zoekt en ernstig wil.' - Zóó had nog nooit eenig mensch, laat staan een magtige der aarde, de opvolger van een troon, tot dat arme volk gesproken, dat eeuwen lang onder den ijzeren scepter zijner tirannen gebogen had. En duizenden dier armen stroomden uit en hingen aan de lippen van den leeraar en van zijne apostelen om het geheim te vernemen, dat de Buddha hun kwam onthullen. Veel eenvoudiger trouwens was dat geheim dan zij vermoedden, of Siddhârtha zelf onderstelde: het lag enkel en alleen in de erkenning van een tot dusver door Indië miskend, althans weinig begrepen beginsel, - de opregte, zelfverloochenende, door geen grens van stand of rang noch ook van nationaliteit beperkte menschenliefde, waarvan de Buddha zelf het schoonst en navolgenswaardigst voorbeeld gaf. Wat meer in 't bijzonder de zede- en godsdienstleer betreft, welke hij aan zijne volgelingen verkondigde, zij was voor de Indische wijsgeeren verre van nieuw en oorspronkelijk, ja verschilde zelfs zeer weinig van wat de Brahmanen in hunne scholen predikten, maar zij werd nu aan allen en tot heil van allen geopenbaard, terwijl ze te voren slechts het uitsluitend eigendom van eenige weinige uitverkorenen bleef. Door intusschen zich aan te sluiten aan begrippen, die bij een deel, zij het dan ook een klein deel van het volk reeds gangbaar waren, en door allen, schoon weinig bekend, toch werden vereerd, vond de theorie van het Buddhisme even gereeden ingang bij de Aziaten als zijne praktische strekking werd toegejuicht omdat deze tegen de heerschende doch gehate denkbeelden zich verzette; en hoogst onwaarschijnlijk ware zelfs de zegepraal van den Buddha geweest, indien hij eene andere aan zijne tijdgenooten verkondigd had. Ons schijnen die leeringen niet alleen zonderling, maar velen onzer zeer zeker ook verderfelijk, omdat ze dikwerf ten eenemale met onze Westersche begrippen, onze opvattingen, onze beschouwingen in strijd verkeeren. Toch schonken ze aan Indië een herboren volksbestaan, toch bleven ze twintig eeuwen lang de grondslag waarop de godsdienst van tallooze natiën is gebouwd. Nemen we dus kennis van die dogmen eener vóórwereld, zonder voorbarig ze te veroordeelen, ook al mogten wij voor ons zelven verre zijn van ze toe te juichen, indien ze in onze tijden aan ons Westerlingen werden verkondigd.

Alle bijzonder en enkel bestaan, - dus leerde de Buddha, - is eindig, vergankelijk en onvolkomen. De mensch, die daarvan

het bewustzijn heeft, en niettemin naar het oneindige, onvergankelijke, volkomene streeft, is mitsdien ongelukkig zoolang hij dit laatste niet heeft bereikt. En hoe het te verwerven zoolang hij bevangen blijft in de vormen zijner eindigheid? Die vormen nu, de hinderpalen, die zijne vereeniging met het oneindige in den weg staan, zijn vóór alles zijne hartstogten, zijne onbandige begeerten. Zoolang hij deze niet heeft overwonnen, jaagt hij steeds het onwezenlijke, het vergankelijke na, en tracht te vergeefs naar het onverstoorbaar geluk. Vóór zijne tegenwoordige geboorte (het bekende, algemeen in Indië geldend begrip der zielsverhuizing) leefde hij vele levens in gelijke afhankelijkheid van de begeerten der zinnen, en na zijnen dood zal hij eveneens worden herboren tot een leven, waarin smart het genot verre overtreft, indien hij niet hier op aarde reeds de magt zijner hartstogten overwinnen leert. Alles toch wat is, is het noodzakelijk gevolg eener oorzaak: het tegenwoordige leed is het gevolg van vroegere schuld, gelijk de handelingen in het heden de oorzaken zijn van het toekomstig lot. Wie afhankelijk is van het eindige en voorbijgaande dezer wereld, blijft ook hiernamaals afhankelijk van het eindige en voorbijgaande eener andere; wie daarentegen boven die eindigheid zich verheft en de schatten zich zoekt te vergaderen die niet vergaan, wie aardsche weelde schuwt en slechts de wijsheid wenscht, die wordt niet wedergeboren tot een eindig en wederom voorbijgaand bestaan, maar verkrijgt ten laatsten deel aan dat Zijn, dat den zinnelijken mensch een Niet-Zijn schijnt, doch voor den waren wijze, den Buddha, juist de verlossing, de bevrijding uit den vloek der eindigheid, de eenig wezenlijke en blijvende zaligheid is. En allen zonder onderscheid, de meest verachte der menschenkinderen zoowel als de magtigste der vorsten en de diepzinnigste der wijsgeeren, kunnen die zaligheid, die vereeniging met het Ééne Algemeene, met het eenig Ware Zijn verwerven, indien zij in vollen ernst slechts toonen het te willen. Maar de middelen om die volmaaktheid te bereiken die tot zoodanige oplossing in het oneindige voert, zijn geenszins de offeranden, de uiterlijke plegtigheden, de geschenken aan de priesters, welke de Brahmanen hunnen jongeren voorschrijven, en ook van anderen eischen, zelfs zonder het uitzigt hun te openen op een toekomstig goed; maar die middelen bestaan eenig en alleen in een waarlijk vroom en heilig leven, in de liefde tot den naaste, zachtmoedigheid, welwillendheid jegens alle wezens, zelfverloo-

chening en zelfopoffering voor het heil van anderen, ook van vijanden, en eindelijk in de meest volkomene verdraagzaamheid jegens hen, die, naar ons eigen gevoelen, in dwaling verkeeren. Wie deze algemeene pligten nevens de meer bijzondere, de ouderliefde, de huwelijkstrouw, de zorgen voor de opvoeding der kinderen, wèl betracht, die toont inderdaad zijne hartstogten en driften te hebben overwonnen en bewandelt den regten weg naar de woningen der gelukzaligheid. Wel heeft hij enkel door die pligtsvervulling het hoogste nog niet bereikt, maar hij heeft de voorbereiding verworven, die eenmaal hem derwaarts leiden zal. En eerst zóó, door het eindige zelf in zich zelven te overwinnen, kan hij langzamerhand ook die vormen der eindigheid leeren afwerpen, die hem nog steeds aan het bijzonder en enkel bestaan gekluisterd houden, - de zinnelijke gewaarwordingen in 't algemeen, van welke zich, wel is waar, geen eindig mensch op aarde volkomen kan ontslaan, maar die toch, van beheerschende als ze zijn, tot beheerschte kunnen terug worden gebragt, tot dat ze in 't eind dengene die ze ondervindt ten eenemale onverschillig zijn geworden. Wie zóóverre in de zelfverloochening is gevorderd, die is ook rijp voor de wijsheid en de wetenschap. Zijne gedachten worden door geene aardsche bekommeringen meer van het ééne en hoogste, het waarlijk Algemeene, afgeleid; maar in dat ééne steeds verzonken leeft hij hier op aarde reeds een leven dat de eindigheid heeft afgeschud. Dezulke nu, die ook gedurende zijn aardsch bestaan deel heeft verkregen aan het leven van het Al en daarin opgaat met zijn gansche wezen, is Buddha, de kennende, even als Siddhârtha zelf. Na zijnen dood wordt hij niet herboren tot een nieuw persoonlijk en mitsdien eindig bestaan, maar hij vindt de ware onsterfelijkheid door zijne oplossing in de algemeene substantie: hij is, gelijk men naar Indische spreekwijze het uitdrukt, het nirvâna, (letterlijk: het uitgeblazene, verwaaide, opgeloste, nl. van het eindige, - symbolisch: den toestand van vereeniging met het Al-leven) ingegaan. Dat is die woning waar geen leed en geen droefheid meer is, de woning, welke Siddhârtha besloot te zoeken toen hij Kapilavastu verliet. En nu hij ze gevonden had en den weg, die tot haar opvoert, nu keerde hij weder en verkondigde ze aan allen die hooren wilden. Aan allen wees hij dien weg: allen konden dien bewandelen, allen dien hoogsten staat bereiken, zonder onderscheid. Doch wie zóó hoog niet stegen verachtte hij geenszins: hij kon slechts medelijden met

hen hebben, en een medelijden in den regten zin: niet uit hoogmoed, maar uit menschenliefde. Toen hij rijk was aan aardsche schatten en magt, had hij de armen en verdrukten lief; toen hij zelf arm was geworden aan goud, maar rijk aan geest, toen hij de wereldlijke magt had verloren, maar de zedelijke gewonnen, die hem beheerscher maakte van de gemoederen, toen leerde hij de armen ook om hunne zedelijke armoede lief te hebben, eene armoede waarin ook de rijken en magtigen deelden; toen verachtte hij niemand, toen haatte hij niemand meer, omdat hij wist, dat laagheid en boosheid slechts uit onkunde spruit; toen had hij allen, den geringste als den grootste, den zwakste als den hoogsten wijze lief; en wel verre van zich te verheffen boven zijne medemenschen of op eenigerlei wijze zijne ontegenzeggelijke meerderheid hun te doen gevoelen, zocht hij ze slechts op te heffen tot de hoogte waarop hij stond, en breidde de armen uit, als om in ééne omhelzing het gansche menschengeslacht te omvatten.

En weinigen dan ook in die dagen die daaraan zich onttrokken. Niet enkel armen en verdrukten, maar ook magtige koningen en wijze Brahmanen schaarden zich onder de volgelingen van den Buddha. In de eerste plaats zijn vader en de leden van zijn geslacht, voorts de koning van Magadha en later ook diens zoon, door eene vreeselijke misdaad, door vadermoord ten troon verheven, en in den aanvang vervolger, doch weldra berouwvol boeteling en trouwste vriend van Siddhârtha. Hevig ongetwijfeld was de tegenstand der priesters in 't algemeen, en menige aanslag werd door hen op het leven van den Buddha gewaagd, menig gevaar had hij te trotseren; doch zijn moed en de waakzame zorg zijner vrienden werden beloond: de strijd werd gelukkig volstreden, en velen zelfs onder de priesters bekeerden zich tot de nieuwe leer. Deze ook voor de toekomst te bevestigen en ze naar andere landen uit te breiden, werd van nu af het onvermoeide streven van den Buddha. Te Rajagriha in 't rijk van Magadha en te Shravasti in dat van Koshala, hadden de beide bevriende vorsten hem prachtige paleizen en heerlijke tuinen geschonken, welke hij, zonder zelf iets in den eenvoud zijner levenswijze te veranderen, tot gehoorzalen en oefeningsplaatsen voor zijne discipelen deed inrigten. Al zijne volgelingen vereenigde hij tot eene gemeente, waarin allen broeders waren en waarin ook de vrouwen volkomen met de mannen werden gelijk gesteld. Zoo stichtte hij de kerk welke zijn aan-

genomen naam draagt. Monniken- en nonnenkloosters verrezen op zijn aansporen daarnevens in menigte. De biecht behoort mede tot de belangrijkste zijner instellingen. Maar vóór alles het apostolaat. Naar alle streken der toen bekende aarde zond hij die mannen uit, die door geestesgaven, deugd en ijver voor de goede zaak boven anderen uitmuntten, om zijne leer ook aan de overige volken te verkondigen. In wit gewaad als hij gekleed, met den pelgrimsstaf in de hand, met liefde, zachtmoedigheid en overtuigende rede tot eenig wapen, togen die helden ten strijde, en wierpen zich onversaagd te midden van de meest wilde en meest gevaarlijke volksstammen. Welk een zegen hun werk mogt ten deel vallen, is uit de geschiedenis bekend. Ook in later dagen zijn woeste horden, die het Christelijk Europa kwamen verontrusten en die het Westen niet dan met het zwaard te bekampen wist, nog door Buddhistische zendelingen in vreedzame herdersvolken herschapen. En in de tijden toen de Buddha zelf nog leefde, moet het bekeeringswerk, door hem en de zijnen ondernomen, ook in de verste landen reeds zoo verbazende vorderingen hebben gemaakt, dat de wonderen, waarmede de legende zijn leven heeft opgesierd, wel overtollig schijnen om opregte bewondering ook bij hen te wekken, die voor 't overige, wat den inhoud zijner leer betreft, zijne tegenstanders zich betoonen mogten.

Tachtig jaren oud, keerde eens Siddhârtha, vergezeld van Ananda, zijnen neef, en eene tallooze schare van volgelingen, uit Rajagriha naar Vaishâlî terug. Bij de Gangâ gekomen voelde hij zijn einde naderen, en, zich omwendend en een rotsblok bestijgend, sprak hij een laatst vaarwel tot zijne getrouwen en tot de stad, die zoolange de getuige zijner weldaden was geweest. Toen stak hij de rivier over, zette zijnen togt naar Vaishâlî, schoon met moeite voort, en na ook daar zijnen laatsten zegen gesproken te hebben, wendde hij zijne wankele schreden naar Kushinagara, om daar te sterven in het nabij die stad gelegen heilige bosch. Aan den oever van de Atchiravatî begaven hem zijne laatste krachten, en nederzittend onder het lommer der heilige boomen, stierf hij kalm en gerust, zoo als hij had geleefd. De Buddha had het nirvâna bereikt.

Schitterend, en met al de pracht en praal, welke Indische weelde wist uit te denken, was de lijkplegtigheid welke ter zijner eere werd gevierd, en bloedig bijkans ware de twist geworden, die om de verdeeling zijner stoffelijke overblijfselen ont-

stond, indien de herinnering aan de voorschriften van zachtmoedigheid en liefde, welke de vredevorst nooit had opgehouden aan de zijnen te prediken, hen niet van geweldenarij had teruggehouden. Onder acht zijner waardigste discipelen werden toen zijne reliquiën verdeeld, en het beste deel aan de Shakyas van Kapilavastu afgestaan. Wél verdienden dan ook zulk een blijk van onderscheiding het voortaan onsterfelijk geslacht en de stad, waaruit de Verlosser van Azië geboren werd. -

Dus luidt, ontdaan van de menigmaal smakelooze fantaziën, waarmede de legende gemeend heeft het beeld harer vereering te sieren, het eenvoudig verhaal van het leven en de werken van Siddhârtha, den Buddha, zooals het door de eeuwenheugende, onbetwistbaar echte oorkonden ons wordt medegedeeld. Is dat een geheel of ten deele verdicht verhaal? Dan geldt een zeggen, dat menigmaal ten voordeele van eene andere, dergelijke levensgeschiedenis werd aangehaald, - dat het verdichtsel nog grooter en bewonderenswaardiger dan het verdichte ware geweest. Maar de uitkomsten leveren ook hier de veiligste waarborgen van de echtheid en de juistheid der overlevering. Het Buddhisme is ondenkbaar zonder den Buddha en deze evenzeer zonder de deugden, die hem worden toegeschreven. Eene moraal als de zijne kan door hem alleen, kan door niemand, die niet in allen deele zelf ze betrachtte, met eenigen wezenlijken en blijvenden uitslag aan de volken verkondigd zijn. Trouwens, de ontzagverwekkende en tevens toch zoo beminnelijke grootheid van den Indischen hervormer is niet alleen door niemand, noch te voren door zijne landgenooten, noch heden door den vreemdeling ooit betwist, maar ten allen tijde en door een ieder, ook door zijne vijanden, door de Brahmanen zelven ten volle erkend. Door laatstgenoemden werd in vervolg van tijd de Buddha, schoon zij uitsluitende vereering hem ontzegden, onder de avatâras of vleeschwordingen der Indische godheid gerangschikt. Zijne eigene volgelingen hebben hem intusschen nooit tot een God gemaakt. Wel achtten ze hem uit den hemel nedergedaald, wel schreven ze hem eene onbevlekte ontvangenis, gelijk ook eene bovennatuurlijke wondermagt toe, wel bouwden ze ter zijner eere de bekende sthûpas (onze kerktorens naar men wil), en stelden pelgrimstogten naar de plaatsen waar hij geleefd had, in; maar met dat al bleef hij voor hen wat hij werkelijk geweest was, - de Buddha, de Wijze, zonder meer. Dat zijn woord in het

vervolg onbetwistbaar gezag voor hen bleef behouden, ligt wel in den aard der zaak; en spoedig na zijnen dood werden dan ook de dogmen zijner leer door verschillende, opeenvolgende kerkvergaderingen vastgesteld, en, na eerst (op de bewonderenswaardig naauwkeurige wijze, den Indiërs eigen) door mondelinge mededeeling van geslacht tot geslacht te zijn overgeleverd, ten laatste, ongeveer tachtig jaren vóór Christus, in schrift gebragt. Welke verbazende uitbreiding voorts het Buddhisme gedurende de volgende tijden in Azië nog gevonden heeft, is genoegzaam bekend, en, schoon het, door den nijd en tevens ook door de list der Brahmanen, uit Hindostan zelf weder verbannen werd, en daar althans als Buddhisme niet kon blijven bestaan, toch gingen de goede zaden nooit weder geheel verloren, welke het daar vooral in het volksleven geworpen had: het Brahmaïsme, schoon het zegevierde en het kasten-onderscheid wist te herstellen, bleef niettemin zoozeer onder den invloed van Siddhârtha's leer, dat zij hem zelven, gelijk wij zagen, goddelijke vereering moesten toekennen, en - wat zeker 't belangrijkste was, - hunne vroeger onbeperkte magt niet herwonnen, maar door den eenmaal wakker geschudden volksgeest werden genoopt, althans eenigermate die Wet der Liefde ook praktisch te blijven toepassen, welke hun vijand met woord en daad hun had geleerd. Zoo bleef ook daar nog de Buddha voortleven, waar zijn naam als hervormer reeds lang aan de vergetelheid prijsgegeven was. Tot de schoonste gedenkstukken echter van zijne grootsche, ook lang na zijnen dood nog voortdurende werkzaamheid behooren die opschriften, welke wij boven reeds met een woord vermeldden, - de edikten van een koning, die zelf, het eerst van allen, onderlinge liefde, zachtmoedigheid, nederigheid en verdraagzaamheid aan zijne volken leert, die allen gelijk wil zien gesteld voor de wet, grooten en geringen dezelfde bescherming toezegt, en - wat wel 't merkwaardigst mag heeten, - alle godsdiensten in zijne rijken niet alleen duldt, maar ze bevorderd wil zien, opdat al hunne belijders, hoe zeer ook onder elkanderen in gevoelen verschillend, de gelegenheid mogen hebben naar eigen beste weten en naar eigene innige overtuiging voldoening te zoeken voor geest en gemoed. Zeker, de verdraagzaamheid van het Buddhisme was zijne zwakheid tegenover de Brahmanen; maar zijne verdienste met opzigt tot echte humaniteit kan er niet door worden verminderd; en weinig droomden voorzeker de

hervormers onzer dagen, dat ze driehonderd jaren vóór Christus in een Oostersch vorst een voorganger mogten vinden in het handhaven van een beginsel, dat tot heden ons volkomen nieuw en oorspronkelijk heeft geschenen, omdat onze Westersche beschaving tot op onzen tijd het heeft miskend, en omdat wij het bestaan eener andere en vroegere, met onze nieuwere in dit opzigt overeenstemmende, zelfs in de verte niet vermoedd en.

De wonderverhalen van de vrome overlevering en van de menigmaal onhandige fantazie der Aziaten, die de levensgeschiedenis van den Buddha zoo veelvuldig kwamen ontsieren, mogen we veilig met stilzwijgen voorbijgaan. Evenmin als de legenden van andere godsdiensten het karakter van deze veranderen, kunnen gene eene wijziging brengen in ons oordeel over het weren van het Buddhisme, en zij hebben voor ons derhalve op dit oogenblik weinig of geen belang. Hetzelfde mag van de verbasteringen worden gezegd, welke de leer van Siddhârtha in den loop der tijden en bij de verschillende volken onderging. Wilde men deze opsommen, men zou ook de verbeteringen moeten noemen, welke in het nog ietwat ruwe en onbestemde systeem van den hervormer, voornamelijk door de latere Indische wijzen werden aangebragt, - eene billijkheid, die, voor zoover ons bekend is, nog door geen enkele onder de beoordeelaars van de Buddhistische leerbegrippen werd in acht genomen. Dergelijke beschouwing zou ons thans echter te ver leiden, en wij beperken ons derhalve tot datgene wat met zekerheid aan den stichter zelven der nieuwe godsdienst en zijne onmiddellijke volgelingen kan worden toegeschreven. Daarover thans een zooveel mogelijk onpartijdig en onafhankelijk oordeel uit te spreken, is wat, als laatste deel onzer taak, ten slotte ons nog blijft opgelegd.

III.

De persoon van den Buddha behoeft niet voor de regtbank der geschiedenis te worden gedaagd. Nooit werd eene smet op zijn karakter geworpen, en zijne nagedachtenis behoeft dan ook van geene te worden gereinigd. En vergelijking met an-

dere, met vroegere of latere wijzen, hervormers en profeten voert slechts tot valsche beoordeeling aan de eene of aan de andere zijde. Siddhârtha staat dáár, in de wereldhistorie, als elk ander waarlijk groot man, eenig in zijne soort. Maar is hij, met al zijne uitstekende deugden, wat zijne denkbeelden en leeringen betreft, niet tot grove, tot noodlottige dwalingen vervallen? Ziedaar eene zeer betwiste vraag, die door de meesten, en bepaaldelijk ook door den schrijver van het boven aangekondigde werk, in bevestigenden zin beantwoord wordt.

Tot twee hoofdbeschuldigingen voornamelijk kunnen wij de vele verwijten terugbrengen, die aan het stelsel van den Buddha worden tegengeworpen. Dat stelsel, zegt S. Hilaire met vele andere Westerlingen, is in de eerste plaats atheïstisch, en in de tweede leidt het tot nihilisme. Met andere woorden: de Buddha gelooft noch aan voorzienigheid, noch aan onsterfelijkheid; hij predikt eene godsdienst zonder God en eene zedeleer zonder ziel. Inderdaad, de beschuldiging is volkomen juist, indien men onder de uitdrukking ‘God’ een persoonlijk, van de wereld gescheiden wezen, en onder het woord ‘onsterfelijkheid’ een persoonlijk voortleven na den dood verstaat. In dien zin is ook het stelsel van Spinoza, even als dat van Hegel, atheïsme en nihilisme beide. En in dienzelfden zin kent ook geheel Azië, kent nagenoeg een derde van het menschdom (gelijk S. Hilaire dan ook niet aarzelt uitdrukkelijk het te verklaren) evenmin eenen God als eene onsterfelijke ziel. Maar de Brahmanen en de Buddha leerden toch, zouden we meenen, even als Spinoza en Hegel, eene godsdienst en eene moraal; en moeilijk ware het, te beweren, dat bijna het geheele Azië onzer dagen daarvan ten eenemale verstoken is. Dat het eene andere godsdienst huldigt dan het Westen, zal wel niemand ontkennen, maar dat het daarom atheïstisch zijn zoude, is eene wel wat voorbarige uitspraak. Of is de volstrekte waarheid slechts aan ééne zijde, en is diegene noodzakelijk een godloochenaar in onze oogen, die een ander godsbegrip dan wij zelve is toegedaan? Maar aan welke zijde is in dat geval die absolute waarheid te stellen? Wie en wat zal hier beslissen? Aan den eenen kant het Westen, aan den anderen het Oosten; aan beiden het gezag van groote namen; hier vermeende openbaring en daar eveneens; want, behalve dat de Buddha de vroegere Vedische revelatiën geenszins verwierp, werden zijne eigene leeringen ook als zoodanig door zijne volgelingen aan-

genomen. Het eene deel van het beschaafde menschdom staat in dit opzigt dus tegenover het andere, en de kwestie schijnt door beroep op getuigenissen derhalve niet uitgemaakt te kunnen worden. Onderzoeken wij evenwel de Buddhistische beginselen en de tegen hen ingebragte beschuldigingen nog eenigzins nader, eer we over het meer of min regtvaardige der laatste een beslissend oordeel wagen.

Siddhârtha, zeiden wij, verwierp geenszins de openbaringen der Veden, maar alleen het priestergezag, dat in haar uitsluitend bezit waande te zijn. Het Brahmanisch godsbegrip bleef dus ook het zijne. Dat begrip was trouwens zeer eenvoudig, hoe verfijnd dan ook de metafysische onderscheidingen der Indische godgeleerden: het oneindige en eeuwige al-wezen, waarvan de eindige mensch zich geenerlei voorstelling kan vormen, maar welks Zijn hij deelachtig wordt wanneer hij genoegzaam is voorbereid om de grenzen der eindigheid te kunnen overschrijden. De Brahmanen verstonden dit Wezen als Geest, de Buddhisten als Substantie; maar het verschil van opvatting was, wél beschouwd, niet belangrijk, sinds toch ook de Buddha geen denken aan zijne substantie ontzegde, en de Brahmaleer haren geest toch evenmin van de wereld der uitgebreidheid afscheidde. Wie nu het persoonlijk godsbegrip aanneemt, heeft ongetwijfeld volkomen regt, wanneer hij beweert, dat de God der Indiërs en der Buddhisten zijn God niet is, maar even stellig onregt, wanneer hij van atheïsme hen beschuldigt, alleen omdat zij eene andere godheid vereeren dan hij zelf. De wederpartij toch zou met evenveel grond het verwijt kunnen terugwerpen, omdat zij een persoonlijken God met een vermenschlijkten, eenen eindigen, gelijk acht en in het persoonlijk godsbegrip juist het grondkarakter van het goddelijke, de oneindigheid, meent te zien miskend. Beide beschuldigingen wegen derhalve tegen elkander op en vernietigen mitsdien elkander. - Of het Buddhistisch godsbegrip naar de regelen eener strengere en meer ontwikkelde wetenschap in alle opzigten te verdedigen zij, is eene geheel andere vraag. Een Al-zijn waarvan de bijzonderheid en enkelheid eigenlijk als het onwezenlijke, onware, zijn uitgesloten, eene substantie wier wezen in de negatie aller konkrete vormen bestaat, is, wèl beschouwd, inderdaad het Niets, daar een ledig Zijn zonder inhoud ook geen bestaan deelachtig is. Maar lag dit in de bedoeling van den wijsgeer, wiens stelsel wij hebben te beoordeelen? Uit

zijne metafysische bepalingen moge het schijnbaar volgen, maar dat hij zelf het zoo begrepen zou hebben, is hoogst onwaarschijnlijk. Als al zijne tijdgenooten, meende hij genoeg te hebben gezegd, wanneer hij de godheid als de algemeene substantie omschreef, en de tijd was nog lange niet gekomen om over hare attributen en modificatiën na te denken. Dan, ook al had het Indië van Siddhârtha's tijden dat gedaan (en het leerde dat later wel), ook dan nog had het uit zijn godsbegrip in geen geval een persoonlijken God gekonstrueerd: dat begrip, of liever die voorstelling was en bleef ten eenemale vreemd niet alleen aan, maar ook tegenstrijdig met het Indisch bewustzijn, en wanneer een S. Hilaire of een ander daarvan een verwijt aan de Oosterlingen maakt, dan bewijst hij daarmede alleen, dat hij veel te eenzijdig, veel te zeer in zijne eigene ideën bevangen is, om zich in de geestesrigting van andersdenkenden te kunnen verplaatsen, maar geenszins, dat zijne stelling de eenig ware, de eenig aanneemlijke is.

Wat de onsterfelijkheidsvraag betreft, - welke door den Buddha in den zin van een persoonlijk voortbestaan werd ontkend - wie niet geheel vreemdeling is in de wijsgeerige strijdvragen van onzen tijd en van ons eigen vaderland, weet, dat het eindvonnis in dit onzekerste aller problemen ook nu nog door niemand is uitgesproken; en ten hoogste zou men 't Siddhârtha dus euvel kunnen duiden, dat hij uitspraak aan ééne zijde heeft gedaan, in stede van het vraagstuk geheel in 't midden te laten. Met welk regt men hem echter aanvalt, omdat hij de kwestie, ten opzigte het persoonlijke voortleven (voor den waren wijze) ontkennend heeft beantwoord, terwijl men zelf even hard voor de tegengestelde evenzeer onbewezene oplossing ijvert, verklaren wij niet te begrijpen, ten ware men alwederom, zonder eenig bewijs, zijne eigene hypothese de eenig mogelijke gelieft te noemen, - eene eenzijdigheid en bekrompenheid, waardoor alle aanspraak op vertrouwen, bij wetenschappelijk gevormden ten minste, wordt verbeurd. - Ook omtrent het nirvâna intusschen, althans zoo als de Buddha het begreep, geldt de aanmerking, die aan zijn godsbegrip kan worden tegengeworpen: indien het konkrete, zelfbewuste zijn in het algemeene, waarin niets meer te onderscheiden valt, en geen bewustzijn meer is, wordt opgelost, dan houdt het werkelijk op te zijn, en staat met het niet-zijn gelijk. Van den anderen kant valt geenszins te ontkennen, dat

een konkreet en zelfbewust bestaan ondenkbaar is zonder de vormen der eindigheid, terwijl toch juist de zelfbewuste mensch de grenzen dier eindigheid steeds zoekt te overschrijden, zoo dat dus eene oneindige en eeuwige gelukzaligheid onder die voorbijgaande vormen en binnen die tijdelijke grenzen hem in elk geval eene onmogelijkheid moet schijnen. Maar het eenige wat uit dit oogpunt den Buddha dan te verwijten viel, zou, gelijk wij opmerkten, de voorbarigheid zijn, met welke hij in dezen heeft beslist, in plaats van, bij de onmiskenbare antinomie, zich te onthouden van eene gevaarlijke keuze. Hebben evenwel zijne tegenstanders wijzer gehandeld? Zij kozen de andere zijde, doch bleven evenzeer het bewijs voor hun stelsel schuldig. En zeer zeker oordeelen zij, met name een S. Hilaire, ten eenemale valsch, wanneer zij willen beweren, dat Siddhârtha door eene verkeerde psychologie tot de uitkomsten is gekomen, welke hij aan de volken verkondigde. Valsch, zeggen wij, is de bewering, dat de Buddha niet dan leed en ongeluk in deze wereld zag, en daarom de eenig mogelijke verlossing in het niet-zijn stelde. Eene zoo platte en plompe opvatting van een, in beginsel zeer juist psychologisch begrip gedoogt de wijsbegeerte der Indiërs, zelfs in die vroegere, nog minder fijn beschaafde tijden van den Buddha, niet. Zeer zeker beweerde deze, dat het leed op aarde verreweg de blijdschap en het geluk overtreft, en moeilijk ware dat trouwens te weêrspreken; doch de verlossing welke hij predikte was geenszins de bevrijding alleen uit het aardsche leed als zoodanig, maar het vrijworden van de banden der eindigheid en onvolkomenheid, die den mensch beletten datgene te zijn wat hij zou wenschen en datgene te bereiken wat zijn onophoudelijk streven is. Heeft hij nu gedwaald toen hij meende, dat dit onbereikbare, en door niemand ooit bereikte toch door bijkans bovenmenschelijke inspanning voor sommigen te verwerven was, hij sloeg ten minste geen doolweg in toen hij getrouwe vervulling der schoonste en edelste menschenpligten het middel noemde waardoor wij nader worden gebragt aan dat onmogelijk ideaal, en zelf met woord en daad zijnen tijdgenooten daarin voorging. Noemt men dit eene onjuiste psychologie en eene zedeleer zonder grond, wij hebben er vrede meê, indien zulk eene moraal slechts altijd en door een ieder werd betracht. Indië en zijne Wijzen hebben ongetwijfeld het diepste probleem der moraal, de vraag naar den vorm van de onsterfelijkheid

der goeden en deugdzamen, niet beslist; maar wij Westerschen evenmin: ontbrak aan hunne voorstelling het begrip van bewustzijn na den dood, aan de onze faalt dat der oneindigheid; en het een is zoowel als het ander een postulaat onzer rede. Ook hier derhalve alwederom de vraag: wie beslist? Maar geene veroordeeling van ééne zijde, waar die even regtvaardig ware van de andere, doch van deze, van den kant der Indische wijsgeeren, (is 't eene feil of eene deugd?), niet ligtelijk zal worden gehoord.

Andere dan subjectieve gronden moeten dus beslissen, willen wij een regtvaardig oordeel over de aloude Buddha-leer, als in 't algemeen over elke godsdienst, uitspreken. En welke andere maatstaf van beoordeeling kan hier trouwens ook in aanmerking komen dan alleen die der ervaring, der proefondervindelijke resultaten? Kritiek van een wijsgeerig of godgeleerd stelsel is onmogelijk zoolang men zich op een standpunt, daaraan vreemd, blijft stellen. Alleen uit zich zelve en hare uitkomsten kan de prediking eener leer worden geschat, en dit is het, wat door andersdenkenden zeer zelden slechts wordt in acht genomen. Wil men beslissen wat het Buddhisme waard zij in de geschiedenis der menschheid, men vrage niet, of wij, van ons standpunt, het kunnen toejuichen, maar of het passend, of het geschikt was voor de volken aan wie het werd verkondigd. En dit laatste valt moeilijk te betwisten. Het Buddhisme is de godsdienst van bijkans een derde der beschaafde wereld geworden, en het heeft twintig eeuwen lang, hoe veranderd en verbasterd dan ook, stand gehouden. Ziedaar, zouden wij meenen, een zeer beslissenden grond om de waarde van zulk eene leer althans niet te laag te stellen. Van waar toch hare zoo schitterende uitkomsten indien zij niet datgene inhield, wat haar geschikt niet alleen, maar juist tot de regte, de ware godsdienst der Aziaten moest maken? En inderdaad, eene oppervlakkige bekendheid reeds met den geest der Indische volken leidt ons tot de overtuiging, dat het Buddhisme geen vreemd, van buiten opgedrongen godsdienststelsel was, maar werkelijk niets anders dan de juiste uitdrukking van het godsdienstig en zedelijk bewustzijn dier natiën zelve. Ten allen tijde heeft in Azië, schoon onder verschillende vormen, één en hetzelfde, van het Westersche geheel afwijkende, godsbegrip, alsmede dezelfde voorstelling omtrent het leven na den dood gegolden: het godsbegrip en de onsterfelijkheidsleer zooals zij

door den Buddha gepredikt werden. Had hij derhalve eene andere, daaraan tegengestelde theorie verkondigd, zijne prediking zou geen ingang hebben gevonden en zijne godsdienst ware niet gesticht. Veroordeelt men deze, dan spreekt men daarmede slechts een vonnis over de volken, die ze hebben aangenomen, omdat zij de uitdrukking van hun eigen innigst bewustzijn was; maar dan houdt de redetwist ook op, eene wijsgeerige discussie over een stelsel van godsdienst en zedekunde te zijn, en verandert in eenen strijd tusschen twee werelddeelen, in een strijd van den Europeschen met den Aziatischen geest.

En eeuwen lang reeds wordt die strijd dan ook feitelijk gevoerd. De Christen-zendelingen van allerlei gezindheid hebben Azië overstroomd en overal waar 't hun gelukte door te dringen, de worsteling tegen de Aziatische denkbeelden aangevangen. Is nu een streven goed te keuren, dat eene vreemde godsdienst aan volken zoekt op te dringen, die zelf eene in tegengestelden zin ontwikkelde bezitten? Schoon volkomen overtuigd, dat wij in dezen tot de minderheid blijven behooren, wij aarzelen niettemin geen oogenblik om de vraag ontkennend te beantwoorden. De ondervinding toch bewijst, dat zulk een streven volkomen ijdel is, en derhalve wel kwaad, maar weinig of geen goed kan te weeg brengen. De Islam werd in Hindostan en den Indischen archipel door alle middelen gepredikt en verspreid, welke aan ijveraars ten dienste staan: door woord en daad, door overtuiging en geweld. Maar zelden schoot het Mohammedanisme er wortel, omdat het in lijnregten strijd verkeerde met de begrippen dier volken. En overal deed het er kwaad. In Afrika, in Arabië, in een deel van Europa zelfs verdreef het niettemin het Christendom en bragt er meer heil dan dit laatste daar ooit vermogt. Zoo werd ook de Westersche beschaving voor het Christendom gewonnen en door het Christendom ontwikkeld, omdat zij daarin juist de uitdrukking harer eigene, toenmalige denkbeelden zag, en omdat de geest, welken het ademt, juist die der Europesche volken bleek te zijn. Maar in Azië bleef het tot heden, ondanks de ijverigste pogingen zijner bevorderaars, magteloozer dan de Islam zelf, en zal dit blijven zoolang de Aziatische beschaving eene andere dan de Europesche is. Door middel van de Evangelieprediking meent men juist die beschaving te zullen wijzigen; maar men leere toch eindelijk eens inzien, dat bepaalde godsdienstvormen geen

eerste oorzaak, maar integendeel veeleer gevolg van een bepaalden ontwikkelingstoestand zijn. Men wijst ons op de werkingen van het Christendom in Europa, ook wat het maatschappelijke en staatkundige betreft, doch vergeet, dat er nog gansch andere oorzaken dan de godsdienst moesten medewerken om die staten en maatschappijen in ons werelddeel te vestigen, welke daarvan den roem plegen uit te maken, terwijl men de onberekenbare nadeelen uit het oog verliest, welke de heerschappij van de kerk en hare priesters aan het Zuiden vooral van Europa heeft berokkend. Zoo beweert men ook dat het Buddhisme de volken van Azië in hunnen toestand van slaafsche onderworpenheid aan hunne vorsten liet voortleven, doch vergeet alwederom te bewijzen, dat het Christendom bij magte ware hen daaruit op te heffen. Of, zoo het dit kon door zijn eigen wezen, uit zijne natuur, waarom liet het dan gedurende eeuwen nog het despotisme der Romeinsche keizers bestaan, en waarom poogt het dan op de bouwvallen van hun rijk eene andere, doch voor de zelfstandigheid van den menschelijken geest zeker niet minder verderfelijke wereldheerschappij te vestigen? Om kort te gaan, zoolang gij den Aziaat niet tot Europeaan in den volsten zin des woords hebt herschapen, zoolang kan ook de prediking uwer eigene Europesche godsdienst niet alleen geen invloed hebben op hun maatschappelijk bestaan, maar zoolang zal ze ook geene uitwerking hebben hoegenaamd. Wat er voor 't overige goeds, in zuiver algemeen-menschelijken zin door Christen-zendelingen in het Oosten wordt verrigt, blijkt volstrekt niet uitsluitend eigen te zijn aan de verkondiging hunner dogmen, sinds ook de Buddhist zijn land heeft welgedaan en nog daarmede voortgaat, waar hij aan de oorspronkelijke, van dwaze fantaziën zuiver gehoudene godsdienst zijns grooten voorgangers trouw is gebleven. Dier godsdienst een nieuw leven te schenken, zoo door ze te louteren van wat ze in den loop der tijden onredelijks in zich opnam, als door die verdere ontwikkeling haar te geven welke de voortgaande beschaving eischen mag, is sinds eenigen tijd het streven veler Buddha-vereerders in Hindostan. En hiervan, van deze inderdaad nationale beweging, indien zij blijft aanhouden, meenen wij reden te hebben meer goeds te kunnen verwachten dan van de prediking eener geheel vreemde, met het Indische bewustzijn in vele opzigten zelfs strijdige kerkleer. Zal ook Azië eenmaal nog in maatschappelijken vooruitgang gelijken rang met Europa verwerven, het kan dit niet anders dan door op zijne

eigene wijze en uit eigen krachten zich te ontwikkelen; en eene van buiten opgedrongen godsdienst kan die ontwikkeling slechts belemmeren waar de eigene, nationale nog leven genoeg bezit om werkzaam te blijven als beschavende magt. Volledige, onbegrensde vrijheid voor de belijdenis aller godsdienstvormen is in alle landen en onder alle volken de eenig regte weg tot waren vooruitgang; maar nergens meer dan juist bij die natiën, wier eigene godsdienstleer de meest volkomene verdraagzaamheid medebrengt. Tot ware verdraagzaamheid evenwel moet die vrijheid zich dan ook weten uit te strekken; niet de veroordeeling van, niet de minachting voor eens anders denkbeelden is het middel om het groote beschavingswerk te bevorderen; en ook dan wanneer men aanneemt dat de godsdienst van het Westen toch in 't eind die van het Oosten zal moeten overwinnen, ook dan nog eischt niet de menschelijkheid alleen, maar ook eene gezonde politiek, dat den belijders der laatstgenoemde diezelfde achting wordt verzekerd welke hunne tegenstanders voor zich zelven verlangen. Of, zoo het Christendom dit niet begrijpt, dan moge het in vele andere opzigten de Oostersche godsdienst verre overtreffen, maar in dit ééne toch zou het daarbij achterstaan, in dit ééne zou de wijze Koning van Magadha nog altijd onze meester verdienen te zijn, toen hij verklaarde: - ‘Wie zijn eigen geloof ten koste van dat eens anders tracht te verheffen, brengt slechts schade aan de godsdienst welke hij meent te bevorderen.’

Bij onze beschouwingen over het Buddhisme, zijne leerbegrippen en zijne uitkomsten meenen wij getrouw aan de verpligtingen te hebben voldaan, welke we daarbij aan ons zelven als aan elk toekomstig beoordeelaar hadden gesteld. Wij verhaalden onpartijdig en zonder eenige overdrijving de geschiedenis van Siddhârtha, zoo als ze uit de echte bronnen tot ons is gekomen; wij beoordeelden zonder vooringenomenheid zijne leer. Het resultaat van ons onderzoek was, dat het Buddhisme, hoe onbruikbaar ook voor de Westersche volken, toch zijn nut en zijne geschiktheid voor de Aziaten had. Daaruit nu zal wel niemand opmaken, dat wij eenigen voorrang aan die godsdienst boven onze eigene, boven het Christendom wenschten te zien toegewezen; maar, mogt zoodanig vermoeden uit onze vóórgaande redeneringen ontstaan, wij kunnen niet anders dan ten stelligste daartegen te protesteren. Er zijn er geweest, inderdaad, die tot de ongerijmdheid vervielen,

om het Christendom in religieuse en morele waarde beneden de Indische godsdienst te stellen: onbekendheid, althans hoogst oppervlakkige bekendheid met beide kan alleen tot dergelijke dwaling vervoeren. Maar even eenzijdig ware van den anderen kant ons oordeel, indien wij met S. Hilaire ons zelven alleen als de kinderen van het licht beschouwden en alle andersdenkenden in nachtelijk duister waanden. Er zijn ongetwijfeld begrippen en beginselen in het Evangelie, welke geen Buddhistische Sutra zelfs vermoedde; doch er zijn er ook in het Buddhisme, die aan het Christendom òf ten eenemale vreemd zijn gebleven, òf door de belijders dier godsdienst niet zoo hoog als door de volgelingen van Siddhârtha zijn gewaardeerd: de tolerantie van dezen toch heet indifferentisme bij genen, en de geloofsijver der Christenen mogt den Buddhist wel eens onverdraagzaamheid en gemis aan het begrip der echte en reine menschelijkheid schijnen. Dat het wijsgeerige, naar den geest des tijds en door de ideën der revolutie vervormde Christendom onzer dagen diezelfde verdraagzaamheid beginst te huldigen, welke wij in den Buddha en de zijnen zeshonderd jaren vóór de stichting der Christelijke godsdienst vereeren, dit ontkennen wij geenszins; maar is dat Christendom nog het historische, traditionele, missionarissen ter wereldbekeering uitzendende, dat tot op het einde der vorige eeuw als zoodanig door de volken van het Westen beleden werd? Wij laten die vraag, die thans ons te ver zou leiden, voor 't oogenblik in het midden; maar ook wanneer ze toestemmend werd beantwoord, zou nog de verdienste, de echte tolerantie wèl begrepen en goed in praktijk te hebben gebragt, het eerst van allen aan den Buddha zijn toe te kennen. Wat er, van ons standpunt gezien, voor 't overige ook verkeerds aan zijne denkbeelden kleve, dat ééne groote beginsel, door hem vóór allen en beter dan allen begrepen en toegepast, geeft hem regt op eene plaats in de geschiedenis, welke geen verschil van gevoelen over filozofische en theologische dogmen hem ooit meer zal kunnen betwisten. Nemen wij het goede waar wij het vinden, en leeren wij dan van de Buddhisten de wijze les: ons eigen geloof in eere te houden, maar dat eens anders niet te verachten! De eene godsdienstvorm kan hooger zijn ontwikkeld dan de andere, omdat het godsdienstig bewustzijn van het eene volk hooger dan dat van het andere staat; maar geen godsdienst is absoluut verwerpelijk, omdat elke toch steeds de uitdrukking van dat bewustzijn

is, en omdat elk opregt geloovig on waarlijk deugdzaam mensch den weg bewandelt, die tot volmaking voert. Die weg schijnt korter voor den een en langer voor den ander, maar hebt dan medelijden, als Siddhârtha, met wie den omweg koos, dock minacht en veroordeelt hem niet. En wie dus het groote beginsel onzer dagen begrijpt en redelijke gedachten omtrent eene goddelijke regtvaardigheid koestert, zal het gaarne den Franschen wijsgeer en dichter nazeggen, die, had hij den Buddha beter gekend, ook hooger hem gewaardeerd zou hebben dan hij deed: -

‘Crois que devant son trône en tout temps, en tout lieu.
Le coeur du juste est précieux;
Crois qu'un bonze modeste, un dervis charitable,
Trouvent plutôt grâce à ses yeux
Qu'un Janséniste impitoyable
Ou qu'un pontife ambitieux.
Et qu'importe enfin sous quel titre on l'implore?
Tout hommage est reçu, mais aucun ne l'honore,
Un dieu n'a pas besoin de nos soins assidus;
Si l'on peut l'offenser, c'est par des injustices.
Il nous juge sur nos vertus,
Et non pas sur nos sacrifices.’

Maar dat woord is alreede geoordeeld; want het is - van Voltaire! En heet een ander tegenwoordig geene geopenbaarde wearheid meer, dat vroeger daarvoor werd erkend? - : ‘Die in den Zoon gelooft, die heeft het eeuwige leven; maar die den Zoon ongehoorzaam is, die zal het leven niet zien, maar de toorn Gods blijft op hem.’ - Arme verdoolden van het Oostelijk wereldrond, die ondanks het licht voor u ontstoken, blijft omtasten in de duisternis, en uwen Wijze getrouw, doch den Zoon ongehoorzaam u betoont!

P.A.S. VAN LIMBURG BROUWER.

Natuurkundig onderzoek van Neêrlandsch Indië.

1. Natuurkundig Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië, uitgegeven door de Natuurkundige Vereeniging. Batavia, bij Lange & C°. (in Nederland verkrijgbaar bij den boekhandelaar van den Heuvel, te Leyden). Derde Serie, deel IV, alley. 4-6. Vierde Serie; deel I-III. 1857-1858.
2. C.L. Blume, Flora Javae caet. Nova Series. Vol. I. fol. - 1858 (1859?)
3. Makassaarsch-Hollandsch Woordenboek, met Hollandsch-Makassaarsche woordenlijst, opgave van makass. plantennamen, en verklaring van eene tot opheldering bijgevoegden ethnographischen Atlas, door Dr. B.F. Matthes, afgevaardigde van het Nederlandsche Bjjbelgenootschap op Celebes. Uitgegeven voor rekening van het Nederlandsche Bijbelgenootsebap, te Amsterdam, bij Frederik Muller. - Gedrukt bij C.A. Spin & Zoon. 1859. - Groot 8°. 943 bladz. - en een Atlas met gekleurde platen, fol.

(*Vervolg van blz.* 251, *Jaargang* 1859).

I. Een enkele blik op den inhoud der vermelde afleveringen kan ons al dadelijk overtuigen, dat dit belangrijke Tijdschrift de gunstige verwachting, die de eerste afleveringen opwekten, blijft bevestigen. - In de snelle opvolging der lijvige afleveringen erkennen wij den gestadigen wasdom, de uitbreiding van den werkkring der Vereeniging. Met het toenemend aantal leden, die op zeer verschillende punten van den Archipel werkzaam zijn, breidt zich ook de verscheidenheid der nasporingen uit. Daarbij wordt de toepassing op de belangen der maatschappij niet voorbijgezien. De Indische Regering geeft meer dan een blijk van belangstelling in de werkzaamheid der jeug-

dige Instelling, schraagt haar met een jaarlijksch subsidie, deelt haar verslagen mede over wetenschappelijke nasporingen en versmaadt ook hare voorlichting niet. Teregt mag men aldus de Natuurkundige Vereeniging eene belangrijke Instelling noemen; en wanneer men daarbij in aanmerking neemt, dat er een zeker tijdsverloop vereischt wordt om al de wetenschappelijke mannen, die over een zoo uitgestrekt gebied verspreid zijn, tot werkzaamheid op te wekken en tot een groot geheel te vereenigen; wanneer men nagaat dat het aantal van wetenschappelijk ontwikkelde personen, die naar Indië worden gezonden, meer en meer toeneemt, dan heeft men gegronde redenen, om aan de Vereeniging eene schoone toekomst te voorspellen. - Het ware onbillijk op het door haar uitgegeven Tijdschrift denzelfden toets van wetenschappelijke kritiek toe te passen, waaraan een in Europa uitgegeven Tijdschrift zich niet zou mogen onttrekken. - Bij de eerste ontwikkeling van kennis heeft ook het niet geheel afgewerkte zijn nut, erg wie de wetenschappelijke elementen in een koloniaal gewest tot werkzaamheid wil opwekken, meet ook eerste proeven met welwillende toegevendbeid ontvangen. Daarbij moet ook gezorgd worden, dat er altoos beweging zij in de nieuwe werkplaats, en die, zoo veel het kan, zich naar buiten vertoone. - De achtingswaardige mannen, die aan het hoofd der Vereeniging staan, hebben, naar mijne bescheiden meening, hunne taak tot dusver met wijsheid volbragt en blijven met eene volharding voortwerken, die aan ieder geleerd genootschap tot voorbeeld kan gesteld worden.

Ten einde den lezer in staat te stellen zich eene voorstelling, te vormen van de jongste werkzaamheid der Vereeniging, deel ik hier een beknopt overzigt mede van den inhoud der bovenvermelde afleveringen van het Tijdschrift.

Deel XIV (IV of laatste der derde Sorie): *Geologie:* L. de Groot: Bijdragen tot de geologische en mineralogische kennis der Zuid- en Ooster-Afdeeling van Borneo. - Junghuhn, over fossiele zoogdierbeenderen in de residentie Japara. - Berigten over de werkzaamheden van de Ingenieurs van het mijnwezen. - . Mr. H.C. van der Wijck, Opgave der warme en zoute bronnen in Preanger. - Chemische analysen van twee warme minerale bronnen, door P.F. Maier. - Verder de doorloopende berigten over de vulcanische verschijnselen in den Indischen Archipel. - Uit het gebied der zuivere en oeconomische *Botanie:* Zollinger: Observationes botanicae novae. - Teysmann, Botani-

sche reis over de Westkust van Sumatra. - Doleschall, Over de vegetatie van Amboina. - Verder, berigten over de Kinakultuur en chemische analysen van de zaden van Canavalia ensiformis, van den wortel van Moringa, enz., door Fromberg, Wijers. - *Zoölogie:* Tweede bijdrage tot de dipterologische Fauna, door Doleschall; onderscheiden Verhandelingen over visschen en reptiliën, door Bleeker; - over Coelops Frithi, door Bernstein. - Hoogst nuttig is verder het breedvoerige register op al de voorgaande deelen, aan dit laatste deel der derde Serie toegevoegd.

Deel XV (I der vierde Serie). *Geologie:* P. van Dijk, over de waarde van eenige Indische kolensoorten. - Chemische analysen van onderscheidene bronnen en van het water uit het kratermeer van den Patoea, door de Heeren Veltman, Eekma, Maier. - Over eene aardstorting op Tidore, door Tobias. - Gemiddelde thermometerstand op de Oostkust van Borneo, door Wolff. - Uit het gebied der *Botanie* en *Plantenchemie:* Junghuhn, over de Kinakultuur op Java. - Onderscheidene analysen: van de op Java gekweekte Sarsaparilla, door Rost van Tonningen; van Calotropis gigantea, door Wijers; van een wit concrement in Djati-stammen; van Kajoe-poetih-olie, door Ples; over de kultuurproeven met Suikerriet, door Fromberg. - *Zoölogie:* Bleaker, Erpeteologie van Sumatra; talrijke bijdragen over nieuwe visschen; - Doleschall, over Oxybeles gracilis.

Deel XVI (II der vierde Serie). *Geologie, Mineralogie*, enz.: Mededeelingen over tinertsen op Banka, mineralen vain Timor, ijzererts van Borneo, over de geologische kaart van de Westerafdeeling van Borneo, naar het onderzoek van Everwijn; - over de vuurwellen van Bodjonegro, door de Vogel; - over tinhoudend zand van Bali; over steenkool van Borneo; over Titanhoudend ijzerzand van Telokbetong, bruinkolen van Palembang, tinertsen van Sumatra's Westkust, over kolen en aardhars uit de omstreken van Batavia, over onderscheidene minerale bronnen, fossiele zoogdier-beenderen, enz. - *Botanie, Landbouw*, enz.: over harssoorten van Borneo, over den wortel van Dalbergia heterophylla, over Widoeri-vezels, over de Getah-Pertja-boomen, over de Vanilleplanten, over planten van Banka, over de botanische nalatenschap van Zippelies; botanische mededeelingen van Bisschop Grevelinck. - *Zoölogie*. Over den Paalworm in het drooge dok te Soerabaja. Taalrijke Verhandelingen over visschen en reptiliën, van Bleeker, over zijde-teelt in Neêrl. Indië, enz.

Deel XVII (III en IV Serie). *Astronomie:* Oudemans, over de thans zigtbare Komekt. - *Geologie, Mijnbouw:* Hageman; Overzigt der vulkanische verschijnsels op Java, in 1857. - Dezelfde, over de aardbevingen der laatste 17 jaren. - Everwijn, Geologie der Westerafdeeling van Borneo. - Zollinger, natuurlijke geschiedenis van Madoera. - *Botanie, Landbouw, Plantenchemie:* Zollinger, over de vegetatie van Madoera. Fromberg, over suikerkultuur-gronden. Rost van Tonningen, chemisch en physisch onderzoek van een vijftigtal suikerrietgronden. Altheer, chemisch onderzoek van den bitteren bast eener Nauclea en van den wortel van Cicca disticha; Fromberg, over den Soeren-bast. - *Zoöloqie:* Bleeker, over Visschen; Doleschall, bijdragen tot de kennis der Diptera. - En verder twee overgenomen engelsche Verhandelingen van Wallace.

Als enkel verslaggever kan het geenszins mijne bedoeling zijn, de verschillende hier vermelde Verhandelingen in het bijzonder te ontleden. Onderscheidene daarvan, als behoorende tot het gebied der beschrijvende natuurstudie, zijn daarvoor ook minder geschikt, en ongetwijfeld zou mijn eigen kennis daarbij in menig opzigt te kort schieten.

Wat het standpunt der Vereeniging tegenover het Indisch publiek betreft, mag men die zeer gelukkig noemen. De instelling is volkomen vrij, en gewis zal de geldelijke ondersteuning, welke zij thans van het Indisch Gouvernement ontvangt, die vrijheid in niets verkorten. Uit dat oogpunt was het welligt ook juist gezien, dat zij het voorstel, om zich met het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen te vereenigen, niet aannam. Zullen niet beide Instellingen naast elkander nuttig werkzaam kunnen zijn? Behalve de natuurstudie toch is er op het gebied van Taalkennis, Ethnographie, Oudheden, enz., nog zoo veel te onderzoeken, dat langs dien weg het Bataviaasch Genootschap nog veel tot opbouw van Kunst en - Wetenschap zal kunnen doen, van nu of de natuurkundige wetenschappen aan de Natuurkundige Vereeniging overlatende. Wanneer het Bataviaasch Genootschap met vernieuwde inspanning de wetenschappelijke elementen, die over den Archipel verspreid zijn, ook tot dat doel weet te vereenigen en tot krachtige werkzaamheid aan te sporen, kan het aan de genoemde wetenschappen de gewigtigste diensten beawijzen.

II. Het is wel bekend, dat de Koninklijke Academie van Wetenschappen het voorstel van den Hoogleeraar H.C. van Hall,

om de wenschelijkheid uit te drukken van de voortzetting der Flora Javae van den Heer Blame, niet aannam, omdat men het reeds sedert lang gestaakte werk daartoe te zeer verouderd achtte. - Bovendien mag men het voor eene onmogelijkheid houden, met de bouwstoffen van het Rijks Herbarium te Leyden eenen zoodanigen arbeid naar einch te volbrengen, en wie die taak in den vorm van een prachtwerk op touw zet, begint in nog meerdere mate eene onmogelijkheid. Ik wil, dat zeggende, geenzins den staf breken over schoone Plaatwerken en erken volmondig de gewigtige diensten, die de Prachtwerken van den Heer Blume aan de beoefening der Indische Flora hebben bewezen. In dien zin zal men ook met belangstelling het bovenvermelde I^{e} deel der Nova Series ontvangen, van wier uitgave de Heer Blume zich, ook na de discussie in de Academic, niet heeft laten afschrikken. - Het is toegewijd aan de Orchideën en bevat talrijke zeer schoone, te Brussel vervaardigde, gekleurde platen. Het boek is in tweederlei vorm uitgegeven, eerst afzonderlijk, met gedeeltelijk franschen text, onder den titel van ‘Illustrations der Orchidées’, enz., en toen als vervolg op de ‘Flora,’ onder den boven aangehaalden titel. Ongetwijfeld geven talrijke afbeeldingen van soorten, die tot dusverre niet afgebeeld waren, aan dezen arbeid wetenschappelijke waarde. Maar wanneer men aan eene ‘flora’ den eisch stelt van zooveel mogelijk naar *volledigheid* te streven, dan ware de fransche titel of ‘Orchideae selectae’ of iets dergelijks, meer geschikt geweest om het karakter van het boek uit te drukken. Die opmerking raakt echter meer het uitwendige en heeft ook minder belang, daar het oorspronkelijk plan, in de Academie voorgedragen, hoofdzakelijk beoogde, de bestaande deelen van het werk door slotafleveringen af te sluiten en voor inbinden en plaatsen in de bibliotheken geschikt te maken. Het allereerste, in 1830 opgevatte plan, om al het *toen* aanwezig materieel voor de Indische Flora, - dat, vergeleken met het thans (niet in het Rijks-Herbarium te Leyden, maar in het algemeen) voorhandene, niet uitgebreid kan genoemd worden, - in den prachtigen vorm der Flora Javae te publiceren, kon in 1858 niet anders dan onuitvoerbaar en dus doelloos beschouwd worden. - Wat nu den inhoud der aangekondigde voortzetting betreft en de wijze van bewerking, heeft Prof. Lindley te Londen, in een *warm* artikel in Gardener's Chronicle, er reeds op gewezen, dat de schrijver dat wat an deren reeds vroeger over dezelfde planten hadden geschreven,

heeft voorbijgezien, en de engelsche Botanist heeft acte genomen van die opmerkelijke omstandigheid. Ook de opdragt der fransche uitgave aan Z.M. den Koning van Würtemberg, en het omtrent het Nederlandsch Gouvernement door den Heer Directeur van het Nederlandsche Rijks-Herbarium in de Voorrede gezegde, is aan de aandacht van den Heer Lindley niet ontgaan. Maar van meerder gewigt nog bij de beoordeeling van Blume's arbeid acht ik, op het gebied der zuivere wetenschap, de omstandigheid, dat Lindley vóór het verschijnen van dat boek eene uitstekende Verhandeling over de Indische Orchideën heeft uitgegeven onder den titel: ‘Contributions to the Orchidology of India, N°. 1, in het Journal of the Proceedings of the Linnean Society, Vol. I, 1857, en N°. 2 in Vol. III, 1858. Die hoogst belangrijke Verhandeling, die aan geen Orchideënkenner onbekend was en waarin ook de Orchideën van Reinwardt, Junghuhn en andere reizigers op den Indischen Archipel (Zollinger, Lobb, Low, enz.) beschreven worden en waartoe de Hoogleeraar de Vriese mede bouwstoffen aan Prof. Lindley had medegedeeld, - schijnt volgens de ‘Flora Javae Nova Series’ niet te bestaan.

III. Het Makassaarsche woordenboek is een nieuw voortbrengsel van de taalkundige nasporingen, die sedert vele jaren met zoo veel ijver en volharding door den Heer M. op het eiland Celebes worden in het werk gesteld. Terwijl de mannen van het vak dien gewigtigen arbeid met belangstelling zullen ontvangen en aan 's mans verdiensten regtmatige hulde zullen brengen, mag ik nogtans dit woordenboek onder de rubriek der natuurkundige literatuur van Indië niet onvermeld laten. In dien arbeid toch vinden wij een belangrijk raakpunt tusschen taalstudie en natuurkennis, dat wel verdient in het licht te worden gesteld. Zoo als karakter en beschaving eens volks naar zijne taal worden beoordeeld, verspreidt de taalstudie ook licht over de wijze waarop het volk de indrukken der natuur heeft opgenomen; en dat onderzoek verkrijgt meerder belang nog wanneer het een volk geldt dat zijnen zetel in de rijkst getooide tropische gewesten heeft opgeslagen. De mensch leeft daar in een innig verband met de natuur, en daarbij staat het plantenrijk op den voorgrond. De schoonheid der vormen, de rijkdom der voortbrengselen gingen niet onopgemerkt bij de indische volksstammen voorbij; en met eenen rijkdom van benamingen werden groepen, geslachten en soorten onderscheiden. Het zijn die volksnamen waarop de natuurkundigen evenzeer als de be-

oefenaars der taalstudie hunne aandacht vestigen. Uit een zuiver practisch oogpunt leveren die namen een middel, waardoor de wetenschap zich meer kan populariseren en uit dien hoofde heeft men altoos getracht die nomenclatuur des volks met juistheid te leeren kennen. In de meeste woordenboeken is dit verband echter niet naar eisch voor oogen gehouden en onjuiste vertalingen van die benamingen worden er niet zelden aangetroffen. - Ook voor de geschiedenis der plantenwereld heeft de kennis der volksnamen eene belangrijke zijde; zij ontsteekt licht over het oorspronkelijk vaderland en de geographische verspreiding der gewassen, vooral van de kultuurplanten, en in dien zin is die kennis niet zelden ook van nut voor de geschiedenis van ons eigen geslacht.

Om zoodanige redenen acht ik de studie der inlandsche plantennamen onder de volkeren op den Indischen Archipel van geen gering belang. Die kennis is echter nu nog zeer onvolmaakt en men mag zich wel afvragen, hoe hier moet worden opgebouwd. De Botanisten verstaan veelal weinig van die talen en wanneer een Nederlander, Duitscher of Engelschman die namen uit den mond des volks opschrijft, geeft het verschil van spelling al dadelijk aanleiding tot verwarring. En de taalkundigen, die dien arbeid verrigten, zijn veelal onbekend met de Plantenwereld. Daarbij komt nu de veelheid der talen van de Indischen Archipel, van Zuid-Azië in het algemeen. Op Java bijv. ontmoet men niet zelden Maleische, Soendasche en Javaansche namen voor dezelfde plant. In Sumatra worden Maleische en in het noorden van het eiland Bataksche benamingen aangetroffen en de namen die Rumphius in zijn onovertroffen Herbarium Amboinense bijeengebragt heeft, doen ons eene nog grootere verscheidenheid der benamingen in het oostelijk gedeelte van den Archipel kennen. Een blik in Roxburgh's Flora Indica overtuigt ons dat in Engelsch Indië en op Ceylon een niet minder getal voorkomt; de Sanskrit-taal was reeds zeer rijk aan plantennamen, en iedere der latere talen heeft weder hare bijzondere benamingen. Onder de Botanisten zijn velen die, met het oog op die verwarring, een afkeer hebben van die populaire nomenclatuur, of die zich zoo zeer binnen de grenzen hunner wetenschap houden, dat zij die namen er buiten stellen. Zoo hebben de Engelsche Botanisten, na Roxburgh en Hamilton Buchanan, den door deze ingeslagen weg niet vervolgd. - In Nederlandsch Indië daarentegen heeft men het

voetspoor van Rumphius en van de genoemde Engelsche geleerden niet verlaten. In Blume's ‘Bijdragen tot de Flora van Nederlandsch Indië’ zijn reeeds vele namen opgeteekend, en Hasskarl heeft in zijne verschillende werken, vooral in zijnen ‘Catalogus Horti bogoriensis’ en in zijn boekje over het ‘Nut der Javaansche gewassen’, met veel naauwkeurigheid een tal van inlandsche namen verzameld. Zollinger en Junghuhn hebben op de etiquetten van hunne Herbaria bijkans altoos ook de inlandsche namen vermeld.

Het is natuurlijk in de eerste plaats noodzakelijk, dat behalve de juiste spelling (en als het kan deze in de taal zelve), ook opgegeven worde tot *welke* taal de inlandsche naam behoort. In dat opzigt zijn de nieuweren veel naauwkeuriger dan de vroegere Botanisten die slechts van eenen ‘inlandschen’ naam in het algemeen gewagen. Niet minder belangrijk echter is het de eigenlijke benaming wel te onderscheiden van eene korte omschrijving die de ondervraagde inlander geeft, wanneer de plant geenen vasten naam heeft of hij dien niet kent. Wanneer wij onder ons den landbewoner vragen naar de namen van al de planten, die wij op eene botanische excursie ontmoeten, dan zal hij slechts van enkelen eenen bepaalden naam kennen; bij velen zal hij zich behelpen met uitdrukkingen, als: dit is eene ‘schoone waterplant’ - of ‘een geurig kruid’ - of een ‘soort van bies’, en andere dergelijke. - Het schijnt mij toe, dat vele der z.g. inlandsche indische plantennamen ook van dien aard zijn en derhalve geene bepaalde waarde hebben. - Een engelsch Botanist had in Bengalen met zorg de inlandsche namen der planten opgeteekend en gaf die tot nader onderzoek aan een taalkundige in Engeland, en nu bleek het dat een dier namen vertaald beteekende: ‘deze plant heeft geen naam.’ - Een naam op eene etiquette in Java geschreven, dien ik onlangs aan den Hoogl. Pijnappel mededeelde, bleek van gelijke strekking te zijn. - Een ander bezwaar ligt in de omstandigheid, dat dezelfde plant werkelijk zelfs in dezelfde taal, bijv. het maleisch, meer dan éénen naam heeft. Dit ontmoedigende verschijnsel is mij dikwerf voorgekomen. Teysmann heeft bij zijne reizen door het eiland Sumatra met veel zorg de inlandsche namen der planten opgeteekend, maar nu zie ik dat dezelfde soorten bijv. in de Padangsche bovenlanden niet denzelfden naam bezitten als in de gewesten van Lampong of van Palembang.

Nog veel lager dan op het gebied der maleische taal, staat onze kennis van de plantennamen in het makassaarsch, boegineesch en andere taalstammen van het oostelijk gedeelte des Archipels. Rumphius had de meesten slechts uit de tweede hand en zijne spelling laat bovendien wel wat te wenschen over. Daarbij komt dat de bedoelde planten zelve niet altoosmet juistheid bekend zijn. - De Heer Matthes heeft in zijn Woordenboek eene eerste schrede gedaan. Zijn geheele arbeid steunt op de studie van de taal zoo als zij leeft onder het volk, en het volk werd door hem in verband met het land en de natuur bestudeerd. Daarvan ook het gelukkig denkbeeld, de voorwerpen van het maatschappelijk leven, de voortbrengselen van kunst en bedrijf, door afbeeldingen naauwkeurig te doen kennen in den ‘Atlas, die aan het werk is toegevoegd en die eene belangrijke bijdrage tot de Ethnographie van Celebes mag genoemd worden. De inlandsche planten trachtte hij te leeren kennen onder de medewerking van Dr. Bauer te Makasser, en laatstelijk, in Europa, bij de bewerking van het woordenboek, vestigde hij zijne aandacht op de makassaarsche plantennamen, die door Rumphius reeds voor lang waren bijeengebragt. Op bl. 854 tot 868 vindt men afzonderlijk de ‘*Makassaarsche plantennamen, voorkomende in het Herbarium Amboinense van G.E. Rumphius*’, voorzien van eenige korte aanteekeningen, die veelal de nadere verklaring der plantensoorten behelzen, met taalkundige kritiek van den naam. Daarna volgt eene lijst der Mak. plantennamen, die in het woordenboek zijn opgenomen. Daarvan zijn echter vele botanisch nog niet juist bekend, maar naar ik vernam, heeft de onvermoeide geleerde het voornemen, bij zijne verdere nasporingen op Celebes, op dit onderwerp zijne bijzondere aandacht te vestigen. Ik stel mij de schoonste uitkomst van die nasporingen voor en wacht ook hier eene nieuwe zege op deze verdienstelijke loopbaan.

Utrecht, Mei 1860.
F.A.W. MIQUEL.

Melodrama en tragedie.

Men behoeft nog niet met Schiller te gelooven aan het mogelijke eener aesthetische opvoeding der menschheid, om als een der krachtigste middelen tot aesthetische ontwikkeling het tooneel te beschouwen, om dat als eene inrichting lief te hebben, welke in geene geordende maatschappij, bij geen volk, dat zichzelf een leven, een bestaan bewust is, kan worden ontbeerd. Is de letterkunde van een volk de uiting van het bewustzijn van het volk, het tooneel mag de spiegel genoemd worden, waarin die letterkunde zich weêrkaatst. Het is niet alleen de inrichting, waar het volk aesthetiesch onderricht ontvangt, waar tot den individueelen mensch wordt gesproken en deze kunstgenot smaakt; maar ook de inrichting, waar eene stemme linkt tot de massa, eene stemme in de taal, die allen behoort, die allen vereenigt; in één woord, waar het nationaal bewustzijn wordt gevoed, waar datgeen, wat het eigen leven eens volks uitmaakt, ontwikkeld, ja, in zijne ontwikkeling gelouterd en versterkt wordt.

Het tooneel als middel tot aesthetische opvoeding, als middel tot ontwikkeling van het nationaliteitsgevoel, het is een begrip, ons tot vermoeins toe voorgehouden, uitgesponnen, toegepast! Dat de lezer niet vreeze, dat ik het nogmaals op den voorgrond zal pogen te stellen, dat ik herhalen zal wat zoo dikwerf en met zulk eene klemmende bewijsvoering is betoogd en bewezen. Ik wilde slechts met enkele woorden herinneren, dat het tooneel dit kan, dit behoort te zijn, om dan daarbij in herinnering te brengen, wat het tooneel ten onzent is. Het heeft in onze dagen en in ons landtjen reeds eenige verdienste, om elkaâr opmerkzaam te maken op zoo veel wat om ons heen gereed is den doodslaap in te sluimeren, om den stouten vinger uit te strekken naar de pluim der slaapmuts, welke zoo menig in-

dividu en niet minder zoo menige inrichting ten onzent zich heeft opgezet.

Wat het tooneel ook kunne zijn, zeker is het, dat het in ons land n i e t s van dat alles is. Reeds vroeger had ik de gelegenheid bescheidenlijk aan te merken - maar even als iedere bleef het eene stemme des roependen in de woestijn -: ‘Slechts bij nationale rampen of tegenspoeden, schijnt de kracht dezer instelling gewaardeerd te worden, schijnt men de overtuiging te koesteren, dat het tooneel een krachtigen invloed kan oefenen op den volksgeest. Men roept zijn bijstand alsdan in, om het in kalmere oogenblikken den rug toe te keeren en met de koelbloedigste echt Nederlandsche onverschilligheid prijs te geven aan den wansmaak en de onkunde. Het tooneel is ten onzent dan ook nooit nationaal geweest in den echten zin des woords. Er bestond altijd eene wijde klove tusschen de let terkunde - de uiting van het volksgenie - en de instelling, die aan de reproduktie dier letterkunde had behooren gewijd te zijn. Hoe er ook getwist moge worden over de vermoedelijke oorzaken daarvan, ik zou het voor een goed deel durven toeschrijven aan het rampzalig flegma, waarvan Nederlands bestuurderen overal, waar het de Kunst en Letterkunde betreft, blijk geven. Hoewel zij in oogenblikken, waarin de volksgeest geprikkeld moet worden, de kracht van het tooneel niet loochenen, beschouwen zij den schouwburg gewoonlijk als een lastpost voor het budget en zijn zij reeds blijde het directorium aan den een of ander te hebben kunnen aanbesteden.

Zelfs waar een stedelijk subsidie en alzoo een stedelijk toezicht bestaat, vertrouwt men dit meest toe aan onbevoegden, aan personen, die in de stad hunner inwoning misschien als goede en eerzame burgers bekend en geacht zijn, maar van het tooneel, van het doel dier inrichting, van de gebreken en de middelen tot herstel even zoo weinig weten als de echte koopman van aesthetica of metaphysica. Terwijl in andere landen het onmiddellijk bestuur eens schouwburgs aan geletterden is toevertrouwd, wordt het hier te lande aan ondernemers gegund, die uit den aard der zaak en om des lieven broods wille spekuleeren, en wel met de minst mogelijke kosten spekuleeren op de luimen en hartstochten van het groote kind, publiek genoemd. Verwonder u daarom niet, als gij van het tooneel, waar de volkstaal in al hare zuiverheid moest worden gehoord, een mengelmoes verneemt van alle platte dialekten; als gij den

tooneelspeler, die den naam van kunstenaar wil dragen, de eerste wetten der samenleving ziet vertreden en door lomp- en plompheid van manieren vaak een parodie ziet geven op de waereld, die hij moet voorstellen; als gij, Nederlander in merg en been, steeds vreemde toestanden vindt wedergegeven, en er van de paerelen in uw eigen geschiedenis neêrgestrooid, geen enkele ooit vindt opgeraapt; als gij, geletterde of beschaafde, u steeds moet ergeren over verminking uwer rijke, schoone en krachtige moedertaal en nooit het rhytmus verneemt uwer zangerige, zoetvloeiende, tevens krachtige en mannelijke poëzy.

De beschaafde en geletterde trekt zich met walging terug en spreekt het doodvonnis uit over eene instelling, die, het is waar, zich zelve doodt. Men zij echter billijk. Waar bestaat er een oefenschool voor den tooneelspeler; eene oefenschool, die hij zoozeer behoeft, nu hij den beschaafden toehoorder mist, die hem nog een heilzame prikkel zoude kunnen zijn? De tooneelspeelkunst ligt nog ten onzent onder een vooroordeel gebukt. Hij, die er zich aan wijdt, ziet nog vaak den slagboom achter zich neêrvallen, die hem den toegang tot vele kringen, en juist de beschaafdste, verspert, terwijl er voor hem geen waarborg bestaat, dat hij, afgeleerd en uitgeput, niet van honger of voor het minst in de uiterste ellende zal omkomen. Kan men alzoo verwachten, dat uit edeler beginsel dan uit nooddwang de beoefening van dat kunstvak gekozen zal worden, dat men het werkelijk talent, en dit ontwikkeld en beschaafd, in de rijen der tooneelspelers menigvuldig zal aantreffen? Bestaat er eenige aanmoediging voor schrijver of dichter om de krachten zijns geestes aan het tooneel te wijden? Heeft niet juist het tegendeel plaats, vooral waar hij zich boven het gewone *niveau* der melodramaas wil verheffen, voor welker voorstelling de tegenwoordige Nederlandsche tooneelspelers, op hoogst zeldzame uitzonderingen na, alleen geschikt zijn geworden?'

Deze regelen, in 1856[1] geschreven, zijn, zoo ze toen van toepassing waren, het thands waarlijk niet minder. Sedert dien tijd is er zelfs eene nieuwe periode van achteruitgang ingetreden, waarvan het noodzakelijk einde de vernietiging van het tooneel ten onzent moet zijn, en, wat het welsprekendst tegen de tolken en de bestuurders dier inrichting getuigt, die vernietiging zoude met alle blijken van onverschilligheid van de

1 Voorreden voor de uitgave van mijn tooneelarbeid.

zijde des publieks worden aangestaard. Het getuigt wel van een diep verval, van eene geheele afdwaling van het doel, dat de dramatische kunst behoorde na te streven: ontwikkeling van het aesthetiesch en van het nationaal bewustzijn. En die afdwaling wordt door de gezachhebbers in den lande niet alleen met onverschilligheid aangezien en verdragen, maar eigenlijk zelfs gevoed. Men geeft aan eene inrichting, welke, voor wie onze taal verstaat, tegen onzen landaard getuigt, subsidiën; subsidiën om het kwaad te bestendigen, niet om het te keeren; want de toegestane gelden zijn te weinig om tot eene vervorming mede te werken, zoodat ze doelloos worden weggeworpen en aan eene of andere school voor havelooze kinderen misschien beter zouden besteed zijn.

Bepalen we ons tot het tooneel van onze hoofdstad, dan zien we met ieder jaar den voortgang der kwaal, de verwijding der klove, die de letterkunde, de beschaving, van den schouwburg scheidt. Verdeeldheid onder de beoefenaars der tooneelspeelkunst, terwijl zij, om nog te redden wat nog niet verloren is, zich eendrachtig behoorden bijeen te houden; onmacht bij de bestuurderen, die, mogen zij ook dikwerf met den besten wil zijn bezield, óf door gebrek aan verstandelijke ontwikkeling - en deze wordt bij zulk een verval in de hoogste mate gevorderd - óf door den drang der noodlottigste, maar door eigen dwaasheid voorbereide, ja, veroorzaakte omstandigheden, het voortwroetend bederf niet weten te stuiten, maar, voortschrijdende op den platgetreden weg, blijven bewijzen, dat het tooneel ten onzent als vergaarbak dienst doet van de onbekookte voortbrengselen uit den vreemde; voortbrengselen, die, we moeten billijk zijn, nergens echter met zulk eene inwendige harmonie als hier worden aanschouwelijk gemaakt, want de ellendige inhoud ontvangt meestal door vertaler en vertooner een daaraan volkomen geëvenredigden vorm. Indien we van het gebied der feiten tot dat van personen wilden afdwalen, dan zouden we misschien een woord van lof kunnen spreken over hen, die het bestuur van den Amsterdamschen Schouwburg ten vorigen jare aanvaardden. Zij wilden iets goeds, of liever, zij begrepen, dat er een zijpad moest worden ingeslagen. Of zij echter vermoch ten wat, - laat ons openhartig zijn - niemant meer vermag, of zij een schouwburg, welke naar de uitspraak der onverbiddelijke logika veroordeeld is in een te storten, konden schoren; of de maatregelen, door hen beraamd, een oogwenk zelfs de laatsteure van

de teringzieke zullen doen vertragen? Wij gelooven het niet. Een onzer eerste vernuften, in wien men niet weet wat meer te moeten huldigen, de gemakkelijkheid, waarmeê hij alle *genres* hanteert, of de vruchtbaarheid, die altijd weet voort te brengen, staat hen ter zijde. Eens de welsprekende verdediger van de fransche tragedie, is hij thands de beoefenaar van het melodrama geworden, alleen, wij willen het gelooven en in dat opzicht den scherpen blik van onze journalistiek erkennen, om het kwaad te bezweeren, het fransche melodrama door het talent van den Nederlandschen kunstenaar te zuiveren en het schouwburgpubliek, verzot op zoogenaamde handeling, verzot op beweging, ja op sprongen en buitelingen van de theaterpoppen, in zijn smaak te streelen en het tevens, maar zeer bedektelijk, een dozis gezonde gedachten en eenige drachmen goeden smaak te doen ingieten.

Met al den eerbied, dien ik de uitstekende gave van den Heer van Lennep schuldig ben en dien ik hem zoo gaarne betuig, moet ik het middel weinig afdoende heeten en tevens vernederend voor wie als hij zoozeer te bogen heeft op een lang roemruchtig verleden. ‘De stichting van Batavia,’ ‘Een Amsterdamsche jongen,’ ja zelfs ‘de Vrouwe van Waardenburg’, ze vermeerderen den roem niet van den beroemde en veelbegaafde en zijn niet bestemd het tooneel eene andere richting te doen geven. Wat er ‘spektakelachtigs’ in de drie stukken woont, wijst heen op het monsterachtige stuk ‘Ben-lëil’ of het wanstaltige ‘John Sheppard’; wat er literair goeds en degelijks in schuilt, doet de aanbidder der ‘Ben-leïls’ deze voortbrengselen nog verkiezen. Tooneeleffekten zijn niet te versmaden; integendeel, goed gebruikt, kunnen zij de dramatische gedachte illustreeren; maar om dat te doen behoort er zeker in de eerste plaats eene dramatische gedachte te bestaan. Verre zij het van mij te loochenen, dat zoodanige gedachte, vooral in de ‘Vrouwe van Waardenburg’ aanwezig is, maar ook verre zij het van mij te kunnen crkennen, dat de aangebrachte tooneeleffekten tot niets meer zijn bestemd dan tot illustreering der gedachte, of dat de auteur, en hij vooral behoefde het toch werkelijk niet, de gedachte niet ondergeschikt maakte aan de beweging en alleen om den wille van het schouwburgpubliek niet nogmaals de wel wat verbruikte intrige van gestolen of verloren kinderen ter hulpe riep. Wat blijft er dan van de voorgenomene bestrijding van het F r a n s c h e melodrama, als het H o l l a n d s c h e maar al te gewillig zijne plaats inneemt?

De bestuurderen van den schouwburg dachten zich echter reeds krachtig ondersteund en meenden misschien wel den dageraad te zien van een nieuwen morgen. Zij zagen echter, gelooven we voorbij, dat het middel, door den Heer van Lennep gekozen, ruim zooveel tegen hen en hunne artisten, als tegen hun publiek getuigt. Het melodrama vordert niets meer dan middelmatige tolken, en wij gelooven te mogen beweren, dat de Heer van Lennep den melodramatischen vorm ook dáarom koos. Uit dat oogpunt beschouwd kan het van geen auteur, die van het tooneel tot den tijdgenoot spreken wil, bevreemden, dat hij met de krachten der tolken te rade gaat, maar in dat geval zou het toch van meer inzicht van de zijde der bestuurderen pleiten, indien zij in de eerste plaats de krachten dier tolken zochten uit te breiden en daarna eerst bedacht waren op het doen scheppen van inheemsche kunstvoortbrengselen en op het verrijken der Nederlandsche dramatische literatuur.

Menigeen achtte de oproeping, van hen uitgegaan en tot de Nederlandsche schrijvers gericht, wel eenigzins naïef, en geloofde dat het loon, afgescheiden van het uitgeloofde kleinood van zilver, voor den overwinnaar niet van groote waarde zoude kunnen zijn. Er waren er echter, die daarover anders oordeelden, en het houden van den kampstrijd bewees, dat er nog strijders zich hadden opgedaan; maar het verslag van het literair tornooi openbaarde tevens van welk gehalte zij waren. Waarlijk, de onkundigste van hetgeen er voorvalt op het theatergebied ten onzent, moest dunkt ons bij het lezen van dat verslag terstond den veegen toestand overzien. Aan den kunstvorm, die vóór alles studie van het menschenbeeld, eene ongemeene kracht van voorstelling, van objektiveering vordert, hadden zich blijkbaar eenige zóozeer literair-kreupelen en verlamden gewaagd, dat het minste onzer Maand- en Tijdschriften - en toch zijn de eischen der meesten niet hoog, - zich door het aanbod tot medewerking van dergelijke stumperts beleedigd zoude achten. E n de deelneming van zulke strijders, en het terugblijven van anderen was een getuigenis ten nadeele van het tooneel afgelegd. Slechts éen bevond er zich onder de mededingenden, die tot een anderen kring behoorde, als waarin hij zich vrijwillig had geplaatst.

Het behoefde echter juist geen paauw te zijn, die onder het ruiend gevogelte door het drietal oordeelende pluimgraven den schoonsten van de menagerie werd gekeurd; onder kraaien, eksters en eenden is het muschjen al een zeer lief, schrander

en voorkomend beestjen. Zonder nu te willen beweren, dat de Heer S. Cool in de vogelwaereld niet meer dan een muschjen zoude zijn, vermeten wij ons toch, met zijn bekroond tooneelspel: ‘Slavernij of de knecht heer over zijn meester,’ in de hand, te gelooven, dat hij tot dusverre geen paauw mag heeten, en dat hij dit, wij hebben te goede gedachten van zijn verstand, ook niet wil zijn.

In een voorreden legt een schrijver de roerselen bloot, die hem in beweging hebben gebracht, wijst hij gewoonlijk het doel aan dat door hem werd beoogd en nagestreefd, en dit verklaart waarom er zoo weinige voorredenen geschreven worden, of, zoo zij gegeven worden, waarom zij meest zoo slecht zijn. Bij het verschijnen van het tooneelspel des Heeren Cool, trok dan ook de voorreden het eerst mijne aandacht. De verklaring, daarin door den auteur afgelegd, dat hij niet zóo verwaand zou zijn ‘met het uitzigt op een bevredigenden oogst, een veld te gaan beploegen, dat nog slechts een enkele maal door hem betreden was,’ had veilig kunnen gemist worden. Als inleiding, of wel als tegenstelling tot hetgeen zou volgen en eigenlijk het doel van zijn arbeid in het licht zoude stellen, kan zij echter misschien alleen met het woord: banaal, worden voorbijgegaan. ‘Neen, waarlijk,’ zoo vaart de schrijver voort, ‘zoo ver ging mijn vertrouwen niet; maar, de proef kon met gerustheid genomen worden; mogt zij mislukken, zoo als ik reden had te vreezen, dan nog bleef mij de zelfvoldoening over, eenige mijner weinige snipperuren in aangename studie te hebben doorgebragt - genoeg - ik was op dat oogenblik de slaaf eener ontwaakte neiging, die ik gedwongen werd op te volgen en het was juist het innig besef daarvan, dat mij de stof opleverde voor het tooneelspel, dat hier den lezer wordt aangeboden en waarin ik getracht heb den mensch voor te stellen als slaaf, hetzij van maatschappelijke vormen en toestanden, hetzij van bepaalde individu's of van eigene hartstochten of zwakheden, maar toch ook, als toegerust met zedelijke kracht, om zich aan de slavernij te kunnen onttrekken en *anderen* te bevrijden van het knellend juk, waaronder zij den rug moeten krommen.’

Daar is ten minste in des Heeren Cools arbeid een streven, een doel merkbaar, en dit juichen wij ten zeerste toe. Heeft hij zich in de medegedeelde volzinnen juist niet als uitnemend stylist doen kennen, wij achten dat van minder beteekenis dan de vrees, die bij ons is ontstaan, dat het doel door hem nage-

streefd, hem zelven niet volkomen helder is geweest. De slavernij, die hij hier poogt voor te stellen, kan slechts eene zedelijke zijn, eene, die door den wil van den individu kan worden verbroken. Zoodanige slavernij geeft gelegenheid zich op het wezendlijk gebied van het Drama te bewegen en den inwendigen mensch gade te slaan en hem in de daad van het stuk naar buiten te doen openbaren.

Den strijd der hartstochten te schetsen, de zedelijke slavernij, bekampt door de zedelijke vrijheid, het is het schoonst wat den dramaschrijver kan weggelegd zijn! Maar het schijnt ons toe, dat de Heer Cool dat niet bedoeld heeft, want wat beduidt dan de voorstelling des menschen, als slaaf, ‘hetzij van maatschappelijke vormen en toestanden of van individuën’? Heeft er geene begripsverwarring plaats? De sociale slaaf wordt verward met den zedelijken, terwijl gene niets met dezen gemeen heeft dan in zooverre hij denzelfden inwendigen kamp voert. Beecher Stowe wilde de slavernij als maatschappelijke instelling bestrijden, de Heer Cool zal toch niet de dwaasheid hebben, waar die instelling niet bestaat, hetzelfde te beproeven? Dienstbaarheid is in ons waerelddeel het woord, dat de afhankelijkheid des eenen van den anderen te kennen geeft; dienstbaarheid, die nooit de maatschappelijke vrijheid kan rooven. Het is dikwerf verleidelijk paralellen te trekken, bij voorkeur tusschen het ongelijksoortige, en daarbij de kracht van eigen spitsvindigheid te beproeven en de aandacht der wufte menigte een oogenblik te boeien. Hackländers Europeesch slavenleven is een bewijs tot welke aberratiën een dergelijk verlangen voert. Hij stelt tegenover den slaaf in Amerika, wien het denken wel niet verboden kan worden, maar wien het formuleeren der gedachte onder het bereik der strafwet doet vallen, den alleen zedelijken slaaf; hij stelt den met ijzer geketende, die alleen door den smidshamer ontboeid kan worden, tegenover den individu, die eigen kluisters draagt, welke door de kracht van den eigen wil kunnen afvallen. Wij gelooven, dat Hackländer den Heer Cool een verderfelijk voorbeeld is geweest, en dat de vreemde, die aan de oorspronkelijkheid van den Hollandschen schrijver heeft doen twijfelen, niet alleen dáarin, maar ook in zijn valsch vernuft, hem een slechte dienst heeft bewezen. Nog duidelijker blijkt bij den Hollander de begripsverwarring, als hij aan het slot er van getuigt, ‘den mensch toch ook te willen voorstellen als toegerust met zedelijke kracht om.... *anderen* te bevrij-

den van het knellend juk, waaronder zij den rug moeten krommen.’ De slaaf van eigen hartstochten k a n niet door anderen worden vrijgemaakt; hij moet immers zich zelven ontkluisteren, om waarlijk vrij te zijn?

De daad van het stuk spreekt telkens van die begripsverwarring en.... ook van de niet groote scheppingskracht des schrijvers. Een knecht is de heer van zijn meester geworden, omdat deze zich aan eene misdaad voor ettelijke jaren reeds heeft schuldig gemaakt. Geldzucht was de beweegreden tot het plegen der misdaad: Mijnheer van Grunau is alzoo een slaaf van dezen hartstocht. Hij heeft zich het vermogen van een rijken gestorven Oost-Indischen vriend toegeëigend, heeft zijn dochter aan den jongsten zoon diens vriends uitgehuwelijkt, met welke daad, hoewel zij ook uit zelfzucht voortkwam, hij toch zijn ontwaakt geweten in slaap heeft zoeken te wiegen, maar heeft zich om de beide andere kinderen niet bekommerd. Deze hebben uit edele fierheid een ouden armen schoolmeester, die geen kostgeld meer voor hen ontving, verlaten en zijn, om voor zich zelven het brood huns bescheiden deels te verdienen, de wijde waereld ingedwaald. Beiden zijn echter eigenlijk slaven van den hoogmoed. De zoon van den Oost-Indischen vriend, dien de rentenier met zijne dochter heeft doen huwen, is een geschoren lam, en zijne echtgenote daarentegen eene hongerige en daarom grijpende wolvinne. Gene is een slaaf van het echtelijk leven, deze, behaagziek, spilziek, onverschillig voor hare moederplichten, eene slavin van den waereldzin. Een der bij den schoolmeester bestede kinderen, Eduard, heeft dienst genomen bij de Franschen, de andere, Agatha, zich als *modiste* en *tailleuse* aan het tooneel verbonden. De een was een slaaf van de krijgstucht, de andere eene slavinne harer naald. Om al deze personen groepeeren zich nog verschillende anderen, als de Baron von Stoltz, een falsaris, een *chevalier d'industrie*, die, deelgenoot van het door den rentenier gepleegde misdrijf, dezen door bedreiging het zoozeer geliefde geld ontfutselt, en eigenlijk even als Casper, de knecht, maar in anderen zin, Mijnheer van Grunau beheerscht; verder, de oude schoolmeester, een man van een en zeventig jaar, met een dochter, die, naar hare naïveteit te oordeelen, even zeventien is - een slaaf van de boerenkinkels; en ten slotte het *corps de ballet* van den schouwburg, waar Agatha arbeidt, dat een collektivum van slaven en slavinnen uitmaakt.

De eenige, die vrij schijnt te zijn, is de knecht, maar eigenlijk

is ook hij een slaaf, en wel van zijne goedhartigheid. De man toch, die den ouden schoolmeester troost en steunt, die de verlorene Agatha, die niets van zich doet hooren, zelfs niet jegens hem, die haar onderhouden heeft, terugbrengt, die den Baron von Stoltz ontmaskert, den Heer van Grunau uit vrees voor straf tot teruggave van het gestolene dwingt, die een paar gelieven vereenigt, het lam Eggestein tot wederstand prikkelt - maar te vergeefs! - tegen de grijpende wolvin, die man heeft jaren de ongerechtigheid van zijn meester verdragen, en, hoewel hij alles vermoedde en de middelen, die hij nu in het werk stelt, eer had kunnen zoeken aan te wenden, gezwegen en zeker niets anders gedaan, dan hetgeen hij nog meestal in de vijf bedrijven doet, rondloopen en spreekwoorden rondventen. En welke van al die slaven, waarvan de meesten het in waarheid alleen zijn omdat de auteur het zoo gewild heeft, toont een oogenblik van strijd, van wilskracht, bewijst een oogenblik slechts een dramatische figuur te zijn? Juist dat gebrek aan zedelijken strijd, aan inwendig leven verklaart de kleurloosheid der handeling, het weinig boeiende der voorstelling. Zelfs al bleef de leidende idee des auteurs verborgen, of al bestond zij niet, dan reeds zou de greep uit het menschenleven toch als mislukt zijn te beschouwen. Den auteur ontbreekt wat de dramatist dichter maakt. Er is beweging in zijn tooneelspel, maar geene handeling; er bewegen zich figuren achter het voetlicht, maar geene menschen; er is een begin en een einde aan zijn gewrocht, maar eigenlijk had het begin anders kunnen zijn en had het einde vervroegd of nog vertraagd kunnen worden naar welgevallen. De auteur heeft een idee willen verzinnelijken in een kunstvorm. Wat de oorsprong van het idee zij, onderzoeken wij niet, daar wij het van ondergeschikt belang achten en in dat opzicht gants anders oordeelen dan de rechters, die in onze journalistiek hunne orakelen der goede gemeente verkondigen en het den Heer Cool zeer euvel hebben geduid, niet dat het valsch vernuft voorzat bij het vormen van het idee, maar wel dat hij het idee eens anderen, hoewel in den vorm gehuld die hem behoort, heeft gelieven te gebruiken! Het eenige, waarvoor de auteur ter verandwoording kan worden gedaagd, is de formuleering der gedachte, en de vierschaar behoeft niet lang zich te beraden eer zij het vonnis, dat hem veroordeelt, uitspreekt.

De auteur had de macht niet om datgeen, wat hij zich gedacht had, te verwerkelijken, om het in het drama vleesch en

been te geven. Al de personen, die optreden, hebben alleen een reden van bestaan in de grondidee, maar zij, eenmaal deel van de dramatische handeling geworden, hadden die reden in zich zelven moeten bezitten; zij hadden zich in de daad, die voorgesteld werd, noodzakelijk moeten maken.

Toch is er in dat voortbrengsel iets goeds. De dialoog is natuurlijk en los, hoewel hier en daar wat plat. Daarbij zijn de spreekwoorden van den knecht Casper meestal goed aangebracht; jammer echter, dat zulk een wandelende lijst van spreuken reeds wat overoud is, en het waas van alledaagsheid, dat reeds over het geheel ligt heengespreid, nog helpt vermeerderen.

'Slavernij of de knecht heer over zijn meester' heeft, naar wij gelooven, ook het groote publiek niet kunnen bewegen, om de meest zoo ledige schouwburgzaal eenige oogenblikken te vullen. Dat verschijnsel, van verre beschouwd, getuigt voor noch tegen het stuk. Hij, wien het echter bewust is, wat de schouwlustige menigte bij voorkeur streelt en treft, vindt daarin eene veroordeeling òf van de voorstelling, òf van het tooneelspel, òf wel van beiden. Wat men gewoon is te verlangen, werd hier toch gegeven: een misdaad, jaren geheim gehouden en door nagelaten, lang verborgen gebleven, maar eindelijk wedergevonden papieren en portretten aan het licht gebracht; onschuldigen, die lijden; een booswicht in octavo, die nog begenadigd wordt, omdat hij berouw toont, en een booswicht in folio, die vernield wordt omdat hij verstokt blijft; de deugd, die hare belooning ontvangt en een gescheiden paar, dat vereenigd wordt na rijk te zijn geworden.

En nochtans waren al deze dingen te vergeefs!

Maar Multatuli, die den koffimakelaar, die hem begon te vervelen en die, eenmaal opontboden, niet weder uit eigen beweging wilde vertrekken, in zijn eigen koffi deed stikken en op die wijze verdwijnen, zou, op mijne plaats neêrgezeten, reeds lang een charakteristieke verwensching hebben uitgesproken tegen al wat nationaal schouwtooneel en bekroonde theatergewrochten heet. Wij stellen te veel prijs op oorspronkelijkheid, om hier uit te roepen: Zink weg in de draf der middelmatigheid en verdwijn; toch moeten wij hem, zij het niet in de woorden, dan toch in de daad volgen en ons, op wat wijze ook, los maken van wat ons verveelt en doet geeuwen.

Een geweldige sprong voert ons uit den winter naar den zomer. Het bewustzijn van Juni te moeten schrijven, omdat de

zon in dat en geen ander hemelteeken zich bevindt, doet ons gelooven dat het werkelijk zomer is. De snerpende wind, de dik en graauw bewolkte lucht, zijn daarmede echter wel in strijd. Wie ook huiverend en bibberend in de dunne alles behalve comfortable kleedij en de thands meer dan ooit klassieke *paraplui* in de hand, de straten van Neêrlands sombere hoofdstad langs stapt en morrend verband zoekt tusschen de koelen stompheid van den vaderlandschen publieken geest en burgerzin en de kilte van den dampkring, wie zich op zekeren Juniavond heeft opgemaakt naar het Amsterdamsche hospitaal der Aesthetiek, hij stemt niet in de algemeene murmureering, heeft integendeel een woord van tevredenheid over voor wat anderen niet dan met wrevel en ergernis bejegenen.

Hij stelt zich de schouwburgzaal ook overvuld voor van eene schare, van welke eene wadem uitgaat van stovende warmte, eene warmte, welke tot gloeihitte zou dreigen te klimmen, indien zij niet getemperd werd door een verkoelend luchtjen daar buiten. Vreemd verschijnsel, voorwaar! voor wie het dagblad gesloten en de affiches verborgen bleven en bij het binnentreden der zaal eene bonte menigte begroette, zoo als hij er nooit bij eenige Nederduitsche voorstelling aantrof, zoo als hij slechts zelden, bij welke kunstvoorstelling ook, vereenigd vond. Wat er uitstekends was in het gemeenebest der wetenschap en der kunst, wat er bloem en bloesem mocht heten aan den boom der hoofdstad, het was er bijeen, verlangend starend naar het opgaan der gordijn, ditmaal niet om eene beleediging van den aesthetischen zin verkort te zien en den aanblik der dikbuikige engelen van het tooneelscherm te ontvlieden, maar om de hoogepriesteresse der dramatische muze te begroeten, te huldigen, te bewonderen.

Och, die schare daar vereenigd, ze is niet gewoon hare eischen bevredigd te zien, ze is niet gewoon om de meest nederige dochter van het Schoone: het aangename en welluidende te ontmoeten! Ze zoude zich reeds bevoorrecht hebben geheten, indien zij eene kunstenaresse mocht verwelkomen, die blijk gaf voor de natuur, voor de bewegingen en aandoeningen van het menschelijk hart, oog en oor te bezitten, en zij werd verrast door grooter, door uitnemender gave; zij werd bijeengeroepen door de grootste dramatische kunstenaresse dezes tijds, door eene, wie de stervende Rachel haar lauwerkrans had behooren weg te schenken, door Adelaide Ristori.

Vindt ge den sprong niet geweldig, dien wij waagden van

den winter naar den zomer, maar wordt de krachtsinspanning niet beloond, nu wij ons hebben losgemaakt van al de katoenzijden linten en strikken, van al het valsche goud en zilver - den pronk van het melodrama - en we ons verplaatst hebben in den eerwaardigen Helleenschen tempel, of de nog eerwaardiger voorhof van het Israëlitische huis?

Wie Adelaide Ristori heeft aangestaard zal haar meer en beter begrijpen, dan wie haar zoekt te leeren kennen door de zoogenaamde biografie, die - naar het gerucht wil - door haar zelve wordt medegevoerd, en waarvan de schrijver in brommenden goochelaarsstijl de innerlijke ledigheid en de armoede der mededeelingen heeft zoeken te verbergen. Aan die biografie ontleenen wij dan ook weinig meer dan de feiten, dat zij in 1823 te Civitale als achter de schermen geboren is, en dat zij na gehuwd te zijn met een edelman, om wiens wille zij eenigen tijd het tooneel had verlaten, in het jaar 1849 zich aan de reproduktie waagde van de uitstekende voortbrengselen der dramatische muze. De biografie zoude niet ten einde kunnen gelezen worden, zoo de dwaasheid van het zoo genoemd kunstprincipe des auteurs de lezing niet eenigzins vervrolijkte. Het is de verchristelijking der kunst, of liever, - en dat drukt de bekrompenheid des kunstrechters nog beter uit - de latijnsche richting, welke de kunstenaresse zoo groot maakt en haar ook onder de Germaansche volken zulk een sympathie verzekerde. Of de Kunst naar afkomst en geloofsbelijdenis vraagt, of de kunstenaresse haar macht en haar invloed op iets anders doet steunen dan op het waarlijk menschelijke? Zie, daar treedt zij op, te midden der uitgehongerde, uitgeteerde menigte, die naar een waterdrop smacht, die door de ontbering de lastering jegens Jehovah voelt trillen op de lippen, de wanhoop in het binnenst laat heerschen, den zachtmoedige tot een vloek, den sterken tot weegeklaag en tranen vervoert. Allen gaat eene trilling door de leden bij de verschijning dier vrouw. Toch zijn hare bewegingen eenvoudig, haar gebarenspel sober, eenvoudiger en soberder dan van gindsche schare, maar de uitdrukking des gelaats trekt terstond aller aandacht: die adel en die nederigheid; die kalmte en nochtans die kracht; die berusting en nochtans die bezieling, bij wijlen flikkerend en sparkelend in het donkere oog, zoodra de gedachte oprijst, dat zij, een dochter Israëls, haar volk zoude kunnen redden, maar dat alleen zoude vermogen door prijs te geven wat der zedige

en edele vrouwe het hoogste is. Hoor den kreet van afgrijzen die zij uit, nu het denkbeeld haar zelve klarer en klarer wordt. Neen, die vrouw is te klein en te zwak voor zulk eene daad! Maar sla haar op denzelfden oogenblik gade tegenover de haren en ge ziet uwe dwaling in; ge meent bij de schuchterheid dier ziele tevens eene kracht te erkennen, die tot de grootste opofferingen in staat is, maar door den strijd, waartoe het vrouwelijk gevoel haar noodzaakt, de opoffering in zich zelve heiligt en de gruwbare daad tot eene Jehovah welbehagelijke offerande verheft. Die fijne opvatting, die kiesche voorstelling, die tint der heilige Jehovahdienst, die elke harer gebaren, elke harer tonen kleurt, dat alles doet de daad, die zonder zulk eene vertolking walging zoude wekken, eene heroische, de daad, die zoo licht eene onnatuurlijke, eene onzedelijke schijnt, eene juist zeer menschelijke, en in den verhevensten zin zedelijke worden. Zij, de kunstenaresse, en niet de middelmatige en onhandige knutselaar van den text, die alleen het bewijs heeft gegeven, dat de Joodsche overlevering niet verminkt k o n d e worden, heeft ons de waarlijk menschelijke zijde van die opoffering doen gadeslaan, heeft ons in den blik van dat zielvolle oog, in gebaar en klank al de *phases* van strijd, door den mensch, door de vrouw te doorloopen, doen aanstaren, de fijnste roerselen, de innigste gedachten, de strijdigste aandoeningen doen gissen. Judith, van wie we door eene wijde klove ons dachten gescheiden, is eene der onzen; ze is slechts heiliger, reiner, krachtiger, gelooviger dan wij; zij is niet alleen de profetesse van het oude verbond, het ideaal van het Mozaïsme, zij is de dochter des menschen, zij is het ideaal van ons geslacht. En zoo ge nog meenen mocht, dat de omarming en het bloed van Holofernes haar bevlekt mochten hebben, zie elken rimpel, elke spat van haar kleed verdwijnen, zoodra de verwinnaresse, die recht had trotsch te zijn op haar zegepraal, voor Jehovah zich buigt met eene uitdrukking, als slechts een rein hart geven kan, eene hymne aanheft tot den Allerhoogste en haar afscheid uitspreekt van het volk, dat zij gered heeft, maar waaronder zij toch niet meer kan wonen.

We zien ons overgevoerd in eene gants andere waereld. De strengheid der Mozaïsche vormen heeft plaats gemaakt voor bevalligheid en rijkdom van lijnen en omtrekken. We bevinden ons in de waereld der Hellenen. De naïveteit huwt zich aan de schoonheid der vormen. Wel is de dichter Legouvé,

die van de oude fransche modellen slechts de antitheze schijnt te hebben kunnen overnemen, vaak in strijd met de waereld, waarin hij ons plaatste; maar het feit, dat hij wil voorstellen, schemert toch door de meestal konventioneele en bestudeerde diktie heen. Die vrouw echter, die ginder nadert, met een kind aan elke hand, en wie het roode kleed in golvende plooien om de leden nederhangt, dreigt den eerst opgevatten indruk te verstoren. Haar voetstap is als die van een geharnasten krijgsknecht; hare bewegingen als die van een athleet; haar aanblik als die eener vorstinne, maar eener vorstinne, die.... vrees aanjaagt aan al wat om haren troonstoel geschaard staat, want in dien meest zwervenden, maar soms op éen punt gerichten oogblik sluimert meest de waanzin, de razernij! In die waereld van idyllischen eenvoud is Medea verschenen, de verlaten geliefde van Theseus, dien zij hier hervindt als den aanstaanden echtgenoot van Creusa. Deze is de kinderlijk onderworpene vrouw, de bloem des velds, die niet weet waarom zij schoon is en waarom zij wordt geliefd. Welk eene tegenstelling, als die reusachtige vrouw dat kind nadert, als zij in dat kind hare medeminnaresse, hare gelukkige mededingster ontmoet! Hoe dat gelaat zich plooit tot eene geheel liefelijke uitdrukking, hoe die Satane zich weet te veranderen in een engel des lichts, bij het verhaal dat zij het haar eerst nog onbekende kind van hare liefde geeft:

> J'écoutais! j'aspirais! je regardais! j'aimais!

In vier woorden de rijke geschiedenis van het harte eener vrouw! Men heeft de diepten van dat hart gepeild, den omvang van de hartstochten, die er in heerschen, gemeten en.... gehuiverd. Arme Creusa! die óok meende te beminnen, die zelfs meende jaloersch te kunnen zijn! ‘Tu gelosa!’ roept Medea uit, en de toon van de stem der kunstenaresse legt een waereld van aandoeningen in het eenvoudig woord van den dichter. ‘Gij, jaloersch!’ Worm, zoudt ge meenen een slang te zijn? Kind, dat mijn adem dooden kan, zoudt ge den vermetelen trots bezitten, om gelijk te willen zijn aan mij? Maar neen, Creusa erkent weldra hare minderheid, want een oogenblik later toont Medea h o e zij jaloersch is, hoe zij de waereld doorkruist, om den schuldige, die haar en hare kinderen verlaat, op te sporen; hoe zij, zoo hij gevonden werd, zich zoude wreken. ‘Wat zij doen zoude?’ vraagt het huiverende kind tegenover haar, en Medea - ja dat roode kleed drapeert haar bij uitnemendheid, dat

vlammende oog, als van het wilde dier, die zwellende lippen, langs welke, zoo ze niet op elkander gesloten waren, schuimvlok bij schuimvlok zou bobbelen, kondigt de losbarsting van den hartstocht aan - Medea andwoordt:

Que fait le léopard, lorsqu'au fond des forêts
Saisi d'une terrible et rugissante joie,
D'un bond, comme la foudre, il tombe sur sa proie,
Qu'il l'emporte en son antre, et que là, dépeçant
Membre à membre ce corps qui ruisselle de sang....!

Medea staat voor u. De dichter heeft in een enkel tooneel zijne krachten verbruikt en bij den eersten aanblik het gantsche beeld ontsluierd. Hoe de kunstenaresse hem heeft begrepen, hoe zij zich boven hem plaatst, waar het diepte van opvatting, waar het omvang en intensiteit van hartstocht geldt!

De dichter is in de volgende geledingen zijner handeling tot niets anders in staat, dan tot het kiezen van andere toestanden, welke echter geene nieuwe charaktertrekken doen waarnemen. Hij wanhope echter niet; hij vreeze niet voor eentonigheid, wier vrucht de onverschilligheid des toeschouwers zal zijn. De kunstenaresse heeft in den schijnbaar onuitputtelijken rijkdom harer gave het vermogen, om bij iederen volgenden toestand nieuwe tinten aan te brengen, om ons, bij de oplossing der daad, bij den moord op haar eigen kinderen, waartoe Medea besluit, te doen erkennen, dat er eene wijde klove bestond tusschen de Medea van den oogenblik dat wij haar leerden kennen en de Medea toen wij haar verlieten, en dat die klove door Adelaide Ristori is aangevuld. Die Satane is vreeselijk, is afschuwelijk! Vreeselijk, voorzeker; maar afschuwelijk? verre van daar.

Er is eene grofheid in dat charakter, die beleedigen zou, eene grofheid, en nog wel in eene vrouw, die ons zedelijk gevoel in opstand brengen, die onzen aesthetischen zin kwetsen zoude, zoo eene kunstenaresse van minder gehalte dan Ristori die figuur waagde voor te stellen. Medea wordt door haar eene reuzinne, en de groote proportiën van het kolossale beeld leiden slechts tot meer onverdeelde bewondering van de schoonheid, van de reinheid, van de harmonische ontwikkeling der deelen; want - men vergeet het nooit, bij het nokken der matelooze droefheid, bij het gillen der bandelooze wanhoop, noch bij het gieren der niet te temmen razernij - Medea is eene vrouw, hare hartstoch-

ten zijn de onze; bij de verwonderlijke fijnheid der analyze heeft de kunstenaresse den stempel der menschheid op het schijnbaar onmenschelijke gedrukt. Aan den schrillen schreeuw der jaloezy weet zij het zoete lispelen der moederlijke liefde te paren; aan de hardheid en strengheid, de zachtheid en tederheid, aan het dierlijke van het instinkt, het verheven menschelijke van het intellekt. Medea is vreeselijk, maar verheven in hare waarheid en door hare waarheid treft zij, boeit zij, lokt zij deelneming en bewondering, medelijden en hulde in het harte van menschen. Wij hebben ons zelven gevoeld, wij hebben ons zelven in een spiegel weêrkaatst gezien, maar verklaard en vergroot.

Judith en Medea! De vrouw, die het dierbaarste prijs geeft, die zich zelve vernietigt, om anderen te redden, en de vrouw, die onder den storm harer eigen hartstochten bezwijkt en anderen opoffert om zich zelve een oogenblik den wellust der wrake te verschaffen, gij behoort ons beiden, gij staat beide ons nabij, waar Adelaide Ristori u vertolkt, u in uwe waarlijk menschelijke waarde doet kennen en begrijpen!

Alle paralellen moeten mislukken en toch schijnen ze voor menig onzer zoo verleidelijk, zeiden wij straks, en zelven moeten wij een vernieuwd bewijs daarvan geven. Hoe vaak werd er in het rond, bij het optreden van Ristori, gefluisterd van de verhouding van deze tot haar kunstgenote Rachel. De uitkomst was echter nimmer bevredigend en kon dat ook niet zijn. Afgescheiden nog van de onmogelijkheid, om het vluchtig woord en de niet minder vluchtige gelaatstuitdrukkingen te boeien en in het geheugen vast te leggen, verbiedt de verscheidenheid der individualiteiten, zoowel der kunstenaresse zelve als die der toeschouwers, alle vruchtbare vergelijking. Men zou alleen kunnen beweren, dat Ristori door haar omvangrijk orgaan, door hare schoone lichaamsvormen rijker door de natuur is bedeeld dan gene was, en toch zoude weder de gevolgtrekking onjuist zijn, dat de Italiaansche daardoor alleen over meer middelen te gebieden en tot meer verheven hoogte had weten op te klimmen dan hare kunstgenote. Dat bleeke, magere gelaat, waarin een paar donkere oogen brandden, die tengere, zwakke gestalte van Rachel verrukte, boeide evenzeer als de vurige, weelderige Italiaansche, en wie weet of gene geene grootere zegepraal nog dan deze in de rol van Mirra had behaald. Mirra, het schoonste poëem dat Ristori ons te genieten gaf, behoort toch niet tot de gelukkigste harer voorstellingen. Haar genie deed zich kennen even als in alle

harer andere charakters, maar het strenge, het ingehoudene, het marmerachtige, zoo het woord mij gegund wordt, dat Rachel ons gewis had doen zien, werd gemist. Oude Alfieri, voortreffelijke maestro, die u in de kieschheid van ordonnantie, in de juiste schikking en motiven uwer effekten, als een groot en verheven kunstenaar in dat poëem hebt doen kennen, neen, dat was de maagdelijke Mirra niet, die uitgeteerd door den worm, die aan haar harte knaagt, voor de onnatuurlijke zonde, die haar beheerscht, medelijden doet ontstaan, en, zoodra het woord, dat het geheim haars harten ontdekt, aan de lippen is ontvloden, zich zelve de eenig mogelijke straf oplegt en ons zedelijk en aesthetiesch gevoel de billijke zelfvoldoening schenkt door zich te doorstooten! Als Mirra werd Adelaide Ristori tot nadeel wat haar anders als zulk een voorrecht mag worden toegekend. En hangt hier de gestalte zoozeer saâm met de waardeering, met den indruk van de schuldige, maar aâmechtige en afgestreden maagd, wordt der kunstenaresse de grootst mogelijke beperking, inkrimping zelfs, harer krachten opgelegd, dan gelooven we wel de grootheid der Italiaansche te kunnen huldigen, die tot beperking noch inkrimping harer krachten in staat, nochtans in sommige oogenblikken Judith en Medea in fijnheid en diepte van opvatting zoo verre achter zich liet, als de schepper van Mirra boven dien van Judith en Medea staat. Toch moet de betuiging ons van het hart, dat de Fransche *tragedienne*, die in Medea vooral voor Ristori bukken zoude, deze zoude hebben kunnen overwinnen als Mirra. Rachel zou zich de beperking hebben kunnen opleggen, waarvan we straks gewaagden; want Rachel, zooveel minder door de natuur begiftigd, heeft, dunkt ons, door studie moeten verkrijgen wat de andere meestal in de volheid van haar rijk gemoed vindt. Gene heeft, dunkt ons, zich door berekening, door eene verstandswerkzaamheid moeten verschaffen, wat deze ried, wat deze gevoelde, wat deze bezat, misschien zonder dat zij wist hoe. De vergelijking hebben wij vast gehouden, omdat zij ons in staat stelt onze meening ten opzichte van Ristori klarer te formuleeren. Ja, deze vindt in haar gemoed wat Rachel door haar verstand had gevonden, en dit verklaart de eigenaardigheid van gene en de almacht harer kunstgave. Geene aprioristische keuze van effekten, geene verwaarlozing van enkele gedeelten van 's dichters vaerzen, ten einde met te meer klem, met te meer innigheid, met te grooter kracht, andere te doen uitkomen, die den deklamatorischen klemtoon verdienen om de kunstenaresse

te verheffen! Ristori gaat met haar gevoel te rade en geeft aan iedere nuance haren eisch, op straffe van bij de laatste afgemat neêr te zijgen, volgt de inspraak van haar gemoed, vereenzelvigt zich met de hartstochten, die zij moet voorstellen, gevoelt ze zelve, op straffe van te midden harer kunstschepping het charakter der voor te stellen nationaliteit een wijle te doen glippen; zij vergeet zich in hare lyrische verheffing, zij sleept weg, zij verrukt, zij stort anderen hare eigene bezieling in, zelfs op straffe van de heerschappij over zich zelve te verliezen en eene of andere aesthetische wet te overtreden; zij weet de hevigste hartstochten het welsprekendst voor te stellen; - in de fijne ironie, in het kwetsend sarkasme, bij welker ontstaan de heerschappij van het overleggend verstand boven de spontane bewegingen van het gemoed wordt ondersteld, wordt echter, naar wij gelooven, niet haar meeste kracht gevonden. Daarom was zij zoo veel grooter aan het slot van de Maria Stuarda dan in het begin, en was zij zoo veel minder groot in het samenraapsel van ongerijmdheden, dat den titel draagt van Elisabetha, regina d'Inghilterra; maar daarom ook oefent zij zulk een grooten invloed uit, zonder dat het verschil van landaard of van beschaving dien invloed bekampt of belemmert; daarom is zij in den volsten zin des woords eene priesteresse der menschheid.

Ristori heeft, naar wij gelooven, aangename herinneringen met zich genomen van haar verblijf in ons vaderland. Zij kan in den vreemde getuigen, dat zij het Nederlandsche *phlegma* overwonnen en geboden heeft in het tegenovergesteld uiterste te verkeeren. De bloemen regenden op haar pad, de wanden daverden van het uitbundig gejuich, en zelfs vaerzen werden er geschreven tot hare verheerlijking. Een heerlijke cijns, voorwaar, noemen wij vooral de laatste, indien zij in volkomen aesthetischen vorm tuigenis geven van de juiste waardeering der kunstenaresse, ten minste van een streven naar éenige waardeering. Helaas! dat we weder op eene mislukte proeve moeten wijzen! De dichtkunst ten onzent, zoowel als overal elders, ontvangt telkens gewichtige lessen van de voortschrijdende ontwikkeling van het weten. Geene zoetvloeiendheid of maatgehuppel meer kan een gedicht redden; geene aaneengeregen woorden, hoe schoonklinkend ook, kunnen voorkomen, dat de tijdgenoot zegge: in die woorden moet toch eene gedachte leven!

En wat zal de kunstenaresse bij de vertolking hebben ge-

voeld, toen zij de zinledige, de bombastische strofen ontving, welke eindigen in den emfatischen maar ongerijmden uitroep: ‘Gij zijt Priesteresse Gods!’

De goede naam des dichters, die de *phrase* bezigde, zal er wel niet onder lijden, want die goede naam heeft ten onzent een te hechten grondslag, dan dat dit vaers en zoo menig ander door hem op hier verschijnende kunstenaren en kunstenaressen vervaardigd - alsof de taak licht ware - dien grondslag zou doen verzwakken! Maar het pijnt het nationaal gevoel, dat, waar de vreemdeling haar zoo menigen geurigen en onverwelkelijken krans heeft weten te vlechten, de Nederlander zich heeft bepaald tot het saâmlezen van eenige gouds- en zonnebloemen.

H.J. SCHIMMEL.

Zamenspraken zonder zin.

II.

Over de genoegens van het celibaat; idem van het buitenleven; over de opvoeding van meisjes; over de voeding van het volk; eene oplossing der oostersche kwestie; eene dito der italiaansche; eenige wijsgeerige beschouwingen over genie en talent en over de magt der omstandigheden; over volksletterkunde, mopsjes en straatliedtjes; eene gissing naar het wezen der deugd en een oordeel over de politieke ontwikkeling der Duitschers.

De Commissaris des Konings in de provincie Utrecht had bekend gemaakt aan allen, wien zulks zoude mogen aan- of ter harte gaan, dat de jagt zou worden geopend op den 17^{den} September des jaars 1860.

Zoo uw practische zin, uw nuchter verstand u veroorlooft het *hors-d'oeuvre* voor lief te nemen, dat men bij wijze van discompteeren der toekomst, u reeds op den 1sten September als een gebeurd feit - er zijn geen feiten, die niet gebeurd zijn - vertelt, wat er *na* den 17^{den} is voorgevallen, doet mij dan het genoegen aan, mij te volgen naar de schoone streken van het Sticht, dat in rijkdom en afwisseling van landelijke tafereelen voor geen der overige provinciën van ons dierbaar, gezegend, maar drassig vaderland behoeft onder te doen.

Lacht u het golvend goud en zilver der weit- en roggehalmen en der boekweitstengels aan, verlustigt u dan in den aanblik dier weelderige korenvelden, die zich tusschen Soest en Amersfoort, tusschen Driebergen en Doorn tot Wijk-bij-Duurstede uitstrekken; bemint gij het lommer der bosschen en hebt ge een goed oog voor breedgetakte eiken en dikke beuken, zich fler verheffende tusschen berken en pijnen en tusschen akkermaalshout; zijt gij een liefhebber van slingerende voetpaadjes, van

ronddolen op goed geluk, zonder voorbedachten rade, h i e r door *berceaux*, g i n d s door jong hout, v e r d e r op langs een plekje, nog kaal en pas bezaaid met microscopische sparren, gij zult genot te over vinden te Soestdijk, te Zeijst, te Doorn, te Amerongen en Leusden; voelt ge u aangetrokken door de bruine en paersche heide met haren lekkeren, frisschen geur en hare aardige lichtspelingen, haar hoog en laag, hier en daar gebroken door een witglinsterende kiezelgroeve of een mul, zwaar zandpad, dat voor u bekoorlijker is dan voor den armen rosinant, die er straks een vracht plaggen of dennenstammen langs zal trekken, de schoonste, de hoogste heiden van ons land zult ge in de omstreken van Soesterberg, van Maarn en Maarsbergen, van Leersum en Renkum vinden. Zijt gij een belangstellend opmerker van jeugdige ontginning, een koopman in dekblad, bestgoed en aardgoed, gij kunt te gast gaan op de tabakslanden van Amersfoort en Rhenen; gij kunt den geheelen woudweg en den liefelijken, ouden Arnhemschen weg langs, uw blikken laten rondwaren over hulpbehoevende berkjes en larixen, over spichtige boekweit en ijle rog, de boomen en het graan der toekomst, en met bewondering uitroepen:

‘Het streven zelfs is schoon in 't worstelperk der eer!’

Zoo we geroepen werden de zeven wonderen van het Sticht te beschrijven, wij zouden vreezen tot zeventigmaal zevenmaal te geraken. De Darthuizer berg, de Amerongsche berg - alles, ook bergen, is relatief - het graf van Nellensteijn, waar die goede Tollens zich zoo boos over heeft gemaakt, het jagershuisje en het Broederplein te Zeijst, Lokhorst, Woudenberg, de plantage van Wijk met de allersmalste wegen, die er ooit voor rijtuigen zijn aangelegd, het Seminarie te Rijzenburg, het kasteel Sterkenburg, het huis te Amerongen, het landgoed Broekhuizen, de riddermatige hofstede Groenevelt, het vorstelijk lustslot Soestdijk zouden te gelijk opdoomen voor onzen bewonderenden blik, omstuwd door een breede schare van niet minder aanvallige schoonheden, bovenal van talrijke deftige buitenplaatsen met welig groen, liefelijke bloemperken, smaakvollen aanleg en een onmisbare waterpartij.

Juist die waterpartij brengt mij, waar ik wezen moet en gij beloofd hebt mij te volgen. De partij toch, waartoe ik u heb uitgenoodigd, is een gevolg van het water, een eenvoudig, natuurlijk gevolg. Alle illusies, dat ze ter eere van een bruid

wordt gegeven, kunt ge dus laten varen. Zoo er in deze bladen later een bruid mogt optreden, dan is zij er bij ongeluk in verzeild geraakt en staat tot de i d e e van dit ding in geen causaliteitsverband. De leelijke sexe, die beesten dood maakt en cigaren rookt, speelt in mijn drama de hoofdrol.

Ten gevolge van de kennisgeving van den Heer Commissaris des Konings in de provincie Utrecht aangaande de opening van de jagt, was er in de laatste dagen van de maand September van het jaar 1860 een vrij talrijk gezelschap vereenigd op de havezathe Breedelanden, gelegen aan den straatweg tusschen Zeijst en Amerongen en bewoond door den Heer Pieter van der Veen, Amsterdammer van geboorte en buitenman van aanleg, die het vóór ongeveer vijftien jaren had gekocht met derzelver spacieuse en geheel gemoderniseerde heerenhuizinge, lanen van opgaande eiken- en beukenboomen, gazons en bloemperken, fraai aangelegd park, moestuin en oranjerie, akkermaalsbosschen, sierlijke waterpartij en een perceel dennenbosch en heide, zeer voor de cultuur geschikt, te zamen groot 93 bunders, 58 roeden en 4 ellen, alles aan en naast elkander gelegen.

De Heer Pieter van der Veen was een stevige vijftiger. Reeds vroeg in het bezit gekomen van een groot fortuin, dat zijn vader gedurende den franschen tijd door gelukkige operaties in de licensen had verdiend, had hij op zijn gemak gestudeerd, natuurlijk in de regten, en was fatsoenlijk gepromoveerd na een onberispelijken studententijd, waarin hij goed gegeten en gedronken en een lief rijtuigje gehouden had, hetgeen hem van andere vermaken eenigzins had afgetrokken, tot groot voordeel voor zijne gezondheid, beurs en reputatie. Na zijne promotie had hij zich te Amsterdam gevestigd en was spoedig regterplaatsvervanger geworden; had een lief en beschaafd meisje leeren kennen in de dochter van een officier van justitie, deed aanzoek om hare hand en verkreeg die te gelijk met haar hart. Toen hij nu zoo wat bovenaan op de lijst stond, om bij de eerstkomende vacature tot regter te worden benoemd, nam hij zijn eervol ontslag en onttrok zich aan de magistratuur, niet omdat hij meende, dat het ambt van regter hem zoude verhinderen om 's zomers buiten te wonen en alle andere betrekkingen er bij te vervullen, maar omdat hij het vak vervelend begon te vinden en zich onverdeeld wilde wijden aan de zorg voor zijn landgoed Breedelanden en aan de genoegens van het buitenleven en het jagtveld, mitsgaders aan het huiselijk geluk.

Mevrouw van der Veen - Louise heette ze - was eene zeer beminnelijke, wélopgevoede vrouw, die onberispelijk fransch sprak, allerliefste vormen en vrij wat literatuur en geest had, de *honneurs* van haar huis uitmuntend wist te doen en al de bekoorlijkheden bezat van de *femme de quarante ans* met mooi bruin haar, waarin nog geen enkel zilverdraadje was te bespeuren, met levendige, wakkere oogen en die soort van gezetheid, welke zich op dien bewusten leeftijd begint te openbaren. Gelukkige echtgenoot, gelukkige moeder van drie kinderen, twee meisjes en een jongen, waarvan de oudste achttien en de jongste tien jaar was - de Heer Pieter van der Veen had het festina lente toegepast - was zij een toonbeeld van blijde vergenoegdheid en had haar gelaat dien schoonen glans van welbehagen, welke zoo verkwikkelijk is om aan te zien.

Wij hebben thans behoorlijk den gastheer en de gastvrouw van Breedelanden bij u ingeleid. Wij vinden de laatste gezeten voor een theebladtafeltje bij een der ramen, die op het park uitzien. Op de sofa, tegenover haar, ontdekken wij eene andere dame, wier gelijkenis met de gastvrouw ons niet lang in twijfel laat, of ze in familiebetrekking tot haar staat. Het is hare oudere zuster, Mevrouw de Douairière Jonkheer Bax van Nixenburg, welke haren jonkheer vóór ruim vijf jaren in den gezegenden ouderdom van achtenzeventig jaren heeft verloren en zonder kinderen achterbleef, en die sedert dien tijd iederen zomer een geruimen tijd bij hare zuster doorbrengt. Daar was een groot verschil van leeftijd tusschen haar en wijlen haar echtgenoot geweest, maar toch kleiner dan het verschil van neigingen en karakter, dat tusschen hen bestond. Haar huwelijksgeluk was dan ook niet zoo ruim geweest, of ze had het best *opgekend;* maar stoffe tot klagten had ze evenwel daarin niet mogen vinden, vooreerst, omdat het zoo kort had geduurd en de Heer Bax buitengewoon discreet was geweest ten einde niet te veel te vergen van het geduld zijner jonge vrouw, en ten tweede, omdat ze hem alleen genomen had om zich zelve eene positie en een onafhankelijk lot te verschaffen. De Heer Bax had de welwillendheid, die zij hem betoonde, met eene goede douairie beloond, en zich daarin, even als in alles, als een volmaakt fatsoenlijk man gedragen. Zijne assche ruste in vrede!

Aan de zijde, die uitzigt op het terras gaf, zaten de twee meisjes te borduren; de eene pantoffels voor haar vader, de andere eene kraag voor den aanstaanden verjaardag van eene harer vrien-

dinnen. Zooverre we het patroon kunnen beoordeelen, waren het lieve, kalme figuren, geen toornige, elkaâr aanvliegende steken, en dus geen borduurpatroon, door Multatuli in zijne woede tegen den regent van Leb.... geteekend.

En de zoon, de kroonprins en oudste telg van het geslacht der van der Veens? De achttienjarige bevond zich te Utrecht, waar hij reeds vóór het einde der vacantie was heengereisd, omdat hij in eene feestcommissie was benoemd, wier drukke werkzaamheden zijne tegenwoordigheid in de akademiestad noodzakelijk maakten. Maar zelfs, indien hij niet te Utrecht ware geweest, zouden wij hem vergeefs bij de dames hebben gezocht, daar hij op dien leeftijd was gekomen, waarin hij meende zich steeds bij het gezelschap der heeren te moeten voegen, ten einde de ‘vervelende en landerige’ praatjes van mama en de meisjes niet aan te hooren. Gelukkige vlegeljaren, die voor menigen onzer tot ons einde worden verlengd!

- Van der Veen en zijne heeren, zeide de douairière, die zich verveelde, - schijnen zich met hunne cigaren en jagtanecdotes lang bezig te houden.

- Welk een vleijend compliment maakt gij hun daar, antwoordde de gastvrouw - Uwe opmerking getuigt, dat gij naar hun gezelschap verlangt.

- Ik zeg niet neen, Louise! gij weet, wat we als jonge meisjes plagten te zeggen?

- We hebben toen zooveel gezegd, dat ik het waarlijk niet onthouden heb.

- We noemden, fluisterde de oudere zuster, zich tot Louise overbuigende, opdat de jonge meisjes haar niet mogten verstaan - dameskransjes ‘rijst zonder krenten.’

- En we hielden niet van rijst zonder krenten, lachte Louise.

- We vonden het eentoonig

- Als ik nu de toepassing maak, is ze voor mij minder streelend, dan voor de afwezige heeren.

- Maak toch geen toepassingen; laat dat aan de dominés over.

- Gelukkig, dat de heeren uw verlangen naar hun komst hebben vermoed, zeide de gastvrouw - ik hoor daar gedruisch in de vestibule.

Werkelijk deed zich een vrij luidruchtig gestommel, aangenaam gemengd met een vrolijk gelach, in de vestibule hooren.

De wijde deur der kamer vloog open, en een niet te miskennen lucht van tabagie, in weêrwil der *eau de cologne*, verkondigde den aantogt der heeren.

De gastheer trad binnen, voorafgegaan door zijne drie jagtvrienden. In weêrwil van den aanhoudenden regen, hadden de heeren van des morgens 8 tot des middags 4 uur het jagtveld afgeloopen, en menig haas en veldhoen was onder hun moordend staal gevallen. Ze hadden een goede jagt gemaakt en waren over hun dag zeer tevreden. Zestien hazen en tien patrijzen - ongerekend al de kluften, die ze hadden zien opgaan, maar die niet onder schot waren - was voor vier geweren waarlijk zeer bevredigend, vooral wanneer men het natte weder in aanmerking nam. Druipnat met hunne vermoorde onnoozelheid thuis gekomen, hadden ze zich op de kamer van den gastheer gedroogd en getoiletteerd en volgens den verstandigen raad van van der Veen - die een practisch jager was - een uur vóór het diner uitgerust, met het gunstig gevolg, dat ze aan tafel vrolijker, levendiger en aangenamer waren geweest, dan anders vermoeide jagers plegen te zijn. De dames wisten dit op prijs te stellen, en vooral de gastvrouw misgunde hun niet de gebruikelijke verwijdering na het diner, aan de heilige dienst van het nicotiaansche kruid gewijd.

Zooals wij zeiden had het den geheelen dag geregend, maar 's avonds begon het te stortregenen, zoodat van het voornemen van den gastheer om uit rijden te gaan niets komen kon. Hij vond het verdrietig, niet voor zich zelven, maar voor zijne vrienden; het billard, dat hij te Amsterdam besteld had, was nog niet aangekomen; kaartspelen deed hij niet, en hij wist ook dat twee zijner gasten, vreemd genoeg, die edele kunst niet beoefenden.

- Wat dunkt u, als we de dames nu eens gingen opzoeken? had hij tot hen gezegd - mijne vrouw wacht ons met de thee.

- Volgaarne, had het drietal geantwoord - we hebben er reeds lang naar verlangd.

- Franje, had de gastheer uitgeroepen, - beken maar, dat ge veel liever nog een cigaar zoudt blijven rooken; maar dat mag niet.

- Heusch niet, was de algemeene verzekering geweest.

De drie heeren, die met den gastheer de kamer waren binnengetreden, zijn reeds vroeger aan de lezers van dit tijdschrift

voorgesteld. Het waren de heeren Joris, Doris en Pieter-Paul, uit de hoofdstad gearriveerd, om op het schoone Breedelanden de opening der jagt bij te wonen.

- Ik vrees, dat we u waarlijk hebben laten wachten, zeî Pieter, - Mijnheer van der Veen is de eenig-schuldige, Mevrouw.

- Volstrekt niet, antwoordde Mevrouw, - ik vind dat gij ons spoedig weder komt opzoeken; de tijd is ons gaauw omgegaan, niet waar, Caroline?

- Ongemerkt, antwoordde de douairière.

- Julie, Emma! komt eens hier; geeft dien heeren eens stoelen en helpt mij om de thee rond te dienen.

- Ja, Mama!

- Wel, ik zal niet gedoogen; ik kan niet permitteren, zeî Pieter met een halve blos - dat de jonge dames...., en hij haastte zich zelf een paar stoelen te halen.

Joris en Doris lieten zich bedienen, en de gastheer zeide:

- Gij meent de kinderen; jonge dames zijn hier niet, behalve mijne lieve zuster en mijne vrouw.

De lieve zuster boog met een bevalligen glimlach.

- Ik heb 't altijd gezegd, van der Veen, gij zijt een markies van den ouden stempel, even als mijn onvergetelijke Bax, en zij deed eene welgemeende, doch wanhopige poging om te zuchten.

- Bax blijft ons allen onvergetelijk, Caroline! en gij weet, dat hij ons vooral na zijn dood dierbaar is geworden.

De douairière begreep, dat haar schoonbroeder eene theatrale voorstelling ten behoeve der drie vreemde heeren onnoodig achtte en volgde zonder rancune den wenk op.

- Suiker en melk, heeren? vroeg Mevrouw van der Veen.

- Als ik u verzoeken mag, een ideetje melk en geen suiker.

- Alsje blieft, Mevrouw.

- Liefst geen melk.

De veertienjarige Julie en de tienjarige Emma reikten de kopjes aan, in weêrwil aller tegenstribbeling van Pieter.

- Gaat nu weêr aan je werk, kinderen, zeî de vader, - je weet, ik ben om de pantoffels verlegen; 't is een jaar, dat voor pantoffels gemaakt is.

- Ja, papa!

- 't Is waar, zeî Doris, - dat dit een van je natste zomers is dien ik ooit heb beleefd. Een man van het vak heeft uit-

gerekend, dat we slechts zeventien drooge dagen in 't heele jaar hebben gehad. 't Is een echt komeetjaar.

- Ik hoor dan ook, vervolgde Joris, - dat de gutta-percha 500 percent is gestegen, en dat al de steengroeven poreus en bros zijn geworden.

- Het doet mij zeer leed, dat de heeren het zoo slecht treffen. In eene stad heeft men altijd middelen bij de hand, om het ongunstige weder te doen vergeten, maar voor ons buitenlui blijft niets over, dan geduldig thuis te zitten, zeî de gastvrouw.

- Dat ben ik niet geheel met u eens, hernam haar echtgenoot, - ik vind slecht weêr in de stad nog verdrietiger dan op het land. Wij buitenlui behoeven geen toilet te maken, en als 't vijf minuten droog is, genieten wij er van en gaan buiten de deur, terwijl men in de stad zijnde, als 't eenmaal regent, zijne plannen opgeeft. Klaart de lucht op, dan is het niet meer de moeite waard; men is niet gekleed, niet gereed en men blijft waar men is. Wat is uwe meening, Joris?

- Hoe kunt ge zoo iets vragen? zeide Louise, - de heeren zijn te beleefd om u een démenti te geven; hun oordeel is niet vrij.

- 't Is waar, Mevrouw, dat deze stemming niet zonder zedelijke pressie schijnt te kunnen geschieden, antwoordde de advokaat, - maar toch, als gij het veroorlooft, wil ik gaarne openhartig mijn gevoelen zeggen.

- ‘Present company always excepted,’ zeî Mevrouw, - laat ons dat punt vaststellen, anders is geene openhartige bekentenis in onze positie mogelijk.

- Objectief dus, waagde Doris terloops op te merken.

- Ik weet niet, antwoordde Joris, - in hoeverre het mij mogelijk zal zijn, om objectief eene subjectieve meening uit te spreken. Ik ben het eens met Mijnheer, zonder het daarom geheel oneens te zijn met Mevrouw. Ik geloof, dat niet alleen ten opzigte van het weder, maar ook in elk ander opzigt, het buitenleven veel vóór heeft bij het stadsleven. Ontegenzeggelijk geniet men meer van het mooije, en heeft men minder last van het slechte weêr als men op het land woont, polderland uitgezonderd. De wegen zijn dadelijk weder droog; de boomen beschermen ons; het natte landschap is minder onvriendelijk dan natte huizen en straten; er is altijd een of ander hoog en

droog plekje te vinden en men heeft niet de zorg voor zijne kleeding, welke in de stad tot de grootste plagen van den regen behoort. Maar wat mij bovenal in het buitenleven toelacht, vervolgde de advokaat, - en hierin hoop ik het eens te zijn met de beide dames en Mijnheer te zamen, wat mij bovenal daarin bekoort, is, dat men vrij en zelfstandig, dat men zijn eigen heer en meester is, ruimer adem haalt, reiner gevoelt, dat men leeft met en in de natuur en opgewekt wordt tot hoogere gedachten, tot eene frisschere levensbeschouwing; dat men zich flink bewegen en een gezonde ziel in een gezond ligchaam verkrijgen kan.

- Mijnheer spreekt uit mijn hart, zeî de douairière, - welk eene poëzie schuilt er in het buitenleven! Altoos is het landschap schoon, zoowel 's winters als zomers, en dan die eenvoudige landelijke zeden!

- Holà, Caroline, viel de gastheer haar in de rede, - met je permissie, je meent toch niet de eenvoudige zeden der boeren en boerinnen? De Hemel beware mijne kinderen voor die eenvoudigheid; 't is een beestenboêl.

- Van der Veen! bestrafte zijne vrouw.

- Nu ja, Louise, een dierlijk troepje, als ge dat liever wilt. Wat mij bovenal in het wonen op het land aantrekt, is de natuur zelve, is de arbeid van den grond, het bouwen en planten, het zaaijen en maaijen, het ontginnen en onderhouden; de frissche rid, de flinke wandeling, de edele jagt, het ruime veld en daarbij het gezellige huiselijke leven. Men is altoos zamen; men wordt niet door allerlei menschen van elkander afgetrokken; men is voor elkander alles in alles; men moet zijn genoegen en zijn geluk in eigen boezem zoeken, want daar buiten is het niet te vinden, Geen soirées, geen diners, geen bals of opera; de huiselijke kring moet voor het gemis van dat alles schadeloos stellen; zij wordt er te inniger, te aangenamer en belangrijker door, want ieder doet zijn best om die éénige uitspanning zoo onderhoudend en aantrekkelijk mogelijk te maken.

- Men veredelt daardoor elkander, stemde Pieter toe, - en er ontstaat die intieme gedachtenwisseling, waartoe in de stad maar al te dikwijls de tijd ontbreekt, versnipperd en van elkaêr gescheiden als men is door allerlei drukte en allerlei lastige conventies.

- Ik hoor met genoegen, lachte de gastvrouw - onze beide

gasten en mijn man zoo welsprekend den lof van het buitenleven verkondigen; is Mijnheer Doris het met hen eens?

- Ronduit gezegd, Mevrouw, neen! Ik ben graag een paar dagen buiten, maar op den duur zou 't mij vervelen. Boomen en heiden blijven altijd hetzelfde, en dat is eentoonig; de menschen buiten - ik herinner u aan het vastgestelde punt - zijn kleingeestig en bemoeijen zich altijd met zaken, die hun niet aangaan; ze spreken kwaad, omdat ze weinig degelijks te doen hebben, en de heeren drinken veel bitter, de dames maken veel huwelijksplannen voor het geheele dorp; de tuinbaas verkoopt uwe vruchten en groenten aan een koopman van de naastbijzijnde stad; de ‘arrebeijers’ zijn meest lui, de ontginningen mislukken en kosten veel geld; de boeren.... maar van der Veen heeft zelf de boeren opgegeven. - Intellectuëel verkeer, wrijving van denkbeelden, opscherping des geestes door het woelen en werken der maatschappij om u heen; ze worden op het land niet gevonden. Omtrent de ernstige, groote kwesties van den dag is men zelden op de hoogte; kleinere nieuwtjes vervullen den geest. Men mag zijn eigen heer en meester zijn, maar op den duur wordt ook zelfs dàt vervelend; een mensch heeft behoefte om soms te gehoorzamen. Ik spreek niet van getrouwde mans, die hebben altijd gelegenheid om.... om niet altijd.... om soms te gevoelen, dat zij niet altijd.... dat zij soms.... enfin.

Eene algemeene uitbarsting van gelach verwelkomde deze naïve onhandigheid van mijn neef Doris, die geheel verpletterd werd, toen de gastvrouw hem op schalksche wijze herinnerde:

- Present company always excepted, Mijnheer Doris!

- Ik wilde maar zeggen, herstelde Doris zich, - dat wij met ons drieën eigenlijk niet in staat zijn om eene opinie over de genoegens van het buitenleven te uiten, omdat, naar de getuigenis van van der Veen, het huiselijke leven daarvan een hoofdbestanddeel uitmaakt. Als nu het buitenleven vooral genoegelijk is, omdat men daarbij zijn eigen gelukkig *intérieur* beter genieten kan, en als getrouwde lieden meer alles in alles voor elkaêr mag en moet zijn, dan vraag ik u, Mevrouw! en dan vraag ik u, mevrouw Bax, hoe wij, als oude vrijers, een oordeel in deze zaak kunnen uitspreken? Waarlijk, mijne beide vrienden zijn wel vermetel, en ik verlang hen niet na te volgen.

- Gij hebt u voor een schipbreukeling al aardig gered,

lachte de gastheer, - verstokte oude vrijer als gij zijt! Gij brengt ons op een terrein, waar gij meent, dat wij u niet zullen volgen. Gij kunt u vergissen, en als uwe twee bondgenooten den strijd willen aanvaarden, ben ik bereid om met hulp mijner schoonzuster en mijner vrouw uw driemanschap te staan. Wij zullen dan eene landelijke en vredelievende gratis-voorstelling geven van het gevecht der Curiatiussen en Horatiussen.

- Maar zonder de vervloeking van Camilla, zei Mevrouw.

- Zonder eenige vervloeking; kalm weg; zelfs objectief, Doris! Lieve, zouden de kinderen niet naar bed gaan?

Louise begreep den wenk. De kinderen kusten hunne ouders en tante goeden nacht, gaven den heeren de hand - Pieter-Paul bloosde met eene groote blozing - en verlieten de kamer.

- De jonge dames....., zeî Pieter-Paul.

- Zijn als zoete kinderen afgemarcheerd, zeî de gastheer. - En nu, Doris! herhaal ik mijne uitdaging. Kom, *bachelor* uit smaak, aanleg en overtuiging, verdedig uw ongezellig leven.

- 't Is te gek, zeî Doris, - ik verklaar mij bekeerd door Mevrouw.

- De bekeering is te vlug en wonderbaarlijk, antwoordde Louise, - om regt gemeend te kunnen zijn. Gij zijt zoo ongeveer tot het huwelijk bekeerd, als de Maroniten tot het Christendom. Maar gij zoekt eene uitvlugt, omdat gij u zwak gevoelt tegenover mijne zuster en mijn man.

- Maar 't is heusch te pénibel, herhaalde Doris.

- 't Is inderdaad nog al moeijelijk, zeî Joris, - om bij deze dames zulk eene stelling vol te houden. Ik zal echter mijn vaandel niet verlaten, Doris! wat er ook van komen moge.

- Ik behoor niet tot uw corps, haastte Pieter zich er tusschen te voegen, - en loop met pak en zak tot den vijand over, die steeds mijne geheime sympathie heeft gehad.

- 't Begint slecht te staan, zeî Joris.

- Als dat zoo is, en de dames het volstrekt willen, dan trek ik den Rubico over!

- Bravo! juichte van der Veen.

- De dames willen het volstrekt, zeî de douairière.

Louise keek hare zuster even van ter zijde aan.

- De dames willen het volstrekt; gij hebt het van mijne zuster gehoord, zeî ze niet zonder ondeugenheid.

- Eerst stel ik voorop, begon Doris, - dat.....

- Dat gij geen der aanwezigen bedoelt, bedoeld hebt of bedoelen zult; - dat spreekt van zelven en is reeds lang door mijne vrouw gestipuleerd.

- Welnu dan, ja! ik beken het, het ongehuwde leven heeft voor mij veel aantrekkelijks; misschien omdat ik in eene stad woon.

- Geene overtollige hatelijkheden, fluisterde Joris.

- Ik heb het lief, om dezelfde reden, waarom onze gastheer en Joris zoo bijzonder met het buitenleven ingenomen zijn, omdat men zich er zoo vrij en onafhankelijk in bewegen kan, zoo geheel en al zijn eigen heer en meester kan zijn; meester van zijn opstaan en naar bed gaan, van het uur van eten, van zijne kleeding, van zijne werkzaamheden en uitspanningen. 's Zomers gaat men op reis, als men er lust toe gevoelt, zonder ooit door kleine kinderen of interessante posities daarin verhinderd te worden; als men op reis is, doet men bergtogten en voettogten, zonder dat men over de krachten zijner vrouw behoeft te tobben, of over het ongezellige, om haar in een logement alleen te laten. Men ziet alles veel naauwkeuriger, onderzoekt en exploiteert alles op zijn gemak, gaat op alle plaatsen, waar een getrouwd man niet komen kan en leert dus veel beter de kaart van het land. Heeft men geen lust, om op reis te gaan, men blijft in de stad; men vaart naar het Tolhuis, men zit in den Apentuin of het Park, men dineert eens fijn met een paar vrienden, men kan een kotter of een paard houden; men kan ook thuis zitten, als men het wenscht. Soms gaat men allergenoegelijkst uit logeeren, dan hier dan daar; een heer alleen doet nooit overlast aan, en is meestal vrij welkom zelfs; gaat men niet uit logeeren, men maakt Zondagstoertjes met zijn vieren of vijven, dan naar Zeijst, dan naar den Haag, dan naar Arnhem. Men woont alles bij, en men geniet alles vrij. Men suft niet over de dure tijden, de zware kosten van het huishouden, de opvoeding der kinderen, het eigenaardig of onaardig karakter van elk dier lieve kleine engelen, en hoe men er menschen van maken kan; men heeft geen dochters uit te huwelijken en zijn geld niet te wagen om zoons in affaires te helpen, die wat achteruitgegaan zijn, maar ongetwijfeld weder zullen bloeijen, zoodra uw geld er maar in is. 's Winters gaat men in het parterre zitten, als er iets goeds in de komedie te hooren is: is men opgewonden en in geestdrift, men gaat na de voor-

stelling nog eens onder vrienden soupeeren; is men landerig, men gaat zonder consideratie dadelijk naar bed. Is men verkouden, dan drinkt men lindethee, blijft in zijn chambercloak zitten, zet een blaauwe slaapmuts op en verdrijft de koude op zijn gemak, in plaats van gedwongen uit te gaan of allerliefste avondvisites af te wachten, die doorgaans zeer onverwacht en ongewenscht zijn. Vergeet daarbij niet, dat men doorgaans veel beter bediend wordt, omdat men een oppasser of een knecht heeft, die niets anders heeft te doen dan voor mijnheer te zorgen, en mijnheer's kleêren aan te dragen en mijnheer's boodschappen te doen, in plaats van de ontelbare boodschappen van mevrouw. En als men lust heeft in het gezelschapsleven, in veel uitgaan en ombertjes slaan, welk een voordeel geeft ook dan het celibaat! Een jongeheer wordt overal gevraagd; hij is noodig, hij doet soms opgeld, want er zijn altijd te veel nichten of tantes of logées, die mede uitgenoodigd moeten worden; een jongeheer lardeert alle soirées, en een jongeheer is zoo onschuldig. Men kan alle ongetrouwde heeren ontvangen; zijn ze eenmaal getrouwd, dan moeten de mevrouwen mede gevraagd worden, en dat is juist de groote moeijelijkheid! Wie is mevrouw? Is mevrouw te zien, zonder zich te compromitteeren? Is mevrouw wèl met andere mevrouwen; is mevrouw stijf, of is ze te vrij; is ze te mooi of te leelijk? Behoort ze tot de societeit; wie zijn de ouders van mevrouw, hare grootouders, hare ooms en tantes? In één woord, is mevrouw fatsoenlijk geparenteerd? Niets van dat alles wordt aan den ongetrouwden heer gevraagd; de eenige eischen, die hem gesteld worden, zijn: goed omberen, een zwarte rok en witte das, een aangenaam, maar niet te luidruchtig discours en eene waardering der wijnen en schotels. Een jongeheer bij zich te zien, verbindt tot niets, en onwillekeurig blijft hij tot op vergevorderden leeftijd - vergeeft mij de fatuiteit, dames! maar gij hebt het gewild - onwillekeurig blijft hij een zeer bruikbaar voorwerp voor huwelijkscombinaties, voor hartenaanvallen, voor wijsgeerige bespiegelingen, hoe goed hij en eene of andere zekere zij zamen zouden gaan. Men doet hem de eer aan, hem altijd te willen veroveren, en dat is een streelend en zoet gevoel, dat men inwendig geniet, maar waarvan men natuurlijk het bewustzijn niet laat blijken. En als je de zaak nu van een hooger standpunt beziet, of liever als je op een hooger standpunt staat; als men bij voorbeeld een kunstenaar, een

dichter, een geleerde, een soort van genie is, dan zijn de voordeelen van het celibaat onberekenbaar. Vooreerst zijn bijna alle soorten van geniën ongeschikt om getrouwd te zijn en zich in den huwelijksband gelukkig te gevoelen, omdat ze meestal de gekste en meest overspannen denkbeelden koesteren omtrent geluk, omtrent overéénstemming der zielen en hoe dat meer heet; omtrent schoonheid, beminnelijkheid en deugd en omtrent de bestemming van den mensch en de huisdieren; en ten tweede moet een kunstenaar om zich te ontwikkelen en te volmaken vrij de wieken kunnen uitslaan, studeeren en werken, mijmeren en nietsdoen op ieder uur van den dag en den nacht, dat hij voor het eene of het andere opgewektheid gevoelt; hij moet nooit eenigen band of kluister gevoelen, zelfs niet een keten van rozengeur en maneschijn; hij moet niet ieder oogenblik naar beneden gehaald worden in de onderwereld, waar hij zich niet thuis voelt, waar hij niet lekker is en den boêl in de war stuurt. Ik zeg, dat vooral een kunstenaar jonggezel moet blijven; ik zeg niet, dat hij niet verliefd moet zijn; integendeel, hij moet veel, hij moet dikwijls en zwaar verliefd zijn, want hij leeft van gevoel en verbeelding, en hoe meer hij gevoelt en hoe meer hij zich verbeeldt, des te beter is het voor hem. En daarbij zijn die schotels niet duur. Hij moet dus veel gevoelen, want Opzoomer heeft gelijk als hij zegt, dat een leven, waar het gevoel buitengesloten was, zou zijn als een jaar, waaraan de verkwikkende en bezielende lente ontbrak, en dat alleen vruchten, geen geurende bloemen voortbragt. Dat is poëtisch gezegd voor een philosoof. En daar nu een kunstenaar in den regel geen vruchten, maar alleen bloemengeur produceert, en de lente iets jongs is, moet de kunstenaar ook jong gezel blijven; als hij trouwt, wordt hij oud. Hij moet dus niet trouwen; maar hij mag wel het huwelijk in de verte nabootsen, altijd bedenkende, dat geen vruchten, maar alleen bloemen van hem worden verwacht. Heije heeft op eene zeer wijsgeerige wijze gezegd - zeer wijsgeerig voor een dichter - dat men liefde niet vindt als thuis. Maar wat is thuis? Is de kunstenaar niet thuis op zijne studeerkamer, in zijn atelier? Is hij niet thuis bij het lieve meisje, dat hij bewondert, neen, aanbidt? Overal is hij thuis en overal vindt hij dus liefde. En dit is juist zijn voorregt. Want, is 't niet waar, Mevrouw Bax? een getrouwd man *mag* zich niet overal thuis voelen; hij vindt dus ook niet

overal, maar slechts in een klein kringetje, liefde. Leve het celibaat!

De beide dames, niet het minst de lieve gastvrouw, hadden met gespannen aandacht en veel genoegen mijn neef Doris aangehoord, en van der Veen had, naarmate de spreker zich meer opwond en aan het doordraven sloeg - men herinnert zich welligt dit gebrek van onzen goeden Doris - te hartelijker gelagchen en in de handen gewreven. Ook Joris deelde in die vrolijke stemming en had door stille teekenen van verstandhouding en goedkeuring zijn naiven medekampioen van tijd tot tijd geprikkeld en aangemoedigd, maar Pieter was knorrig en verontwaardigd; die lofrede op het celibaat had hij onfatsoenlijk en stuitend, op het laatst zelfs onkiesch gevonden; hij schaamde zich over zijn vriend, hij schaamde zich zulke dingen te hebben moeten aanhooren in het bijzijn der dames, der jonge dames.... o, neen! de kinderen waren reeds afgemarcheerd, en hij durfde bijna niet op te kijken.

- Ha! dacht hij, toen Joris zich gereed maakte om den strijd voort te zetten, - die zal ten minste voorzigtiger zijn.

Maar of het de invloed was van het slechte voorbeeld, of hij de behoefte gevoelde, om de dames zoo goed mogelijk het natte weêr te doen vergeten en zijne dankbaarheid op die wijze te openbaren, hij dreigde het nog erger te maken dan zijn voorganger, al begon hij ook op schijnbaar bedachtzamen toon.

- Ik zou, zei Joris, - een zeer groot voorstander zijn van het huwelijk, een bijzonder warm voorstander zelfs, indien er niet zoo vele ongelukkige huwelijken waren, en zoo weinig ongelukkige *bachelors*. Ik verdedig dus het celibaat alleen op negatieve gronden, maar zal, zoo ik vrees, daardoor juist meer aanvallend moeten te werk gaan. Het ongehuwde leven heeft in mijn oog, zooveel voordeelen, omdat men er zooveel gevaren en nadeelen door ontloopt; het is zoo aanbevelenswaardig, omdat het zoo rustig en kalm is. Wat toch is het geval? Nemen wij de maatschappij zoo als zij is, en denken wij ons geene idyllische toestanden! Een huwelijk, ik meen een huwelijk uit genegenheid, waarbij de aanstaande echtgenooten in de hoogste mate op elkander verliefd zijn, is toch steeds een loterij, en hoe verliefder men is, hoe onzekerder de kans, want in die gemoedsstemming redeneert men doorgaans niet, of men redeneert slecht en men berekent niet, of men misrekent zich. Het

is dus eene kansrekening, en niet van de voordeeligste; de slechte zijn buitengewoon talrijk in verhouding tot de goede kansen. Honderd tegen één is de uitkomst eene teleurstelling. Dit is bij het celibaat eene onmogelijkheid; wij jonggezellen vallen ons zelven nooit tegen, soms mede, maar in den regel weten wij wat wij hebben en leven in vrede en eensgezindheid en in volmaakte overeenstemming van neigingen en inzigten. Hoe menig echtpaar kan ditzelfde getuigen? Hoe menig huiselijk geluk strandt niet op de klip van *disparity of mind and purpose*. Gij herinnert u Dickens' David Copperfield toch? Was er iemand verliefd, het was Doady; was er iemand lief, het was Dora; en ziet nu, hoe ongelukkig ze toch met elkander waren, en hoe 't eigenlijk voor dien goeden David eene uitkomst was, dat zijn lief, klein ‘childwife’ hem alleen liet. Niets anders als ‘disparity of mind and purpose!’ De een bemint de stilte van den huiselijken haard, het eenvoudige familieleven, de andere smacht naar de uitspanningen van het sociale leven, dat meest zoo weinig sociaal is, vertoont zich gaarne in de wereld, verveelt zich in eigen huis; de een wil door goedheid en zachtheid regeren, of liever wil niet regeren, maar bemind zijn, de ander is gewoon op strengen en hoogen toon te bevelen; de man dweept met kunst en literatuur, de vrouw heeft er oog noch hart voor; de man is verdiept in geldzaken, de vrouw in haar toilet; de een is zuinig, de ander schittert gaarne en omringt zich van kwistigen overvloed. De vrouw heeft het landleven lief, de man verveelt zich als hij een dag buiten moet zijn en de beurs en Doctrina moet missen. De zorgen voor den broode, voor een zwaar gezin drukken den man neder, maken hem oud en suf en grijs, het getob met de kinderen ondermijnt de gezondheid en den levenslust der vrouw. Leeft men in weelde en in de groote cirkels, men heeft geen tijd, geen zin of gelegenheid tot intieme gemoedsuitstorting; leeft men huiselijk en ingetogen, men wordt vreemd aan de wereld om zich heen, men wordt saai en vervelend en een huishen. Het eene echtpaar verlangt naar kinderen en krijgt ze niet, terwijl het schatten bezit, genoegzaam om er een paar honderd den kost te geven; het andere echtpaar wordt er ruim mede gezegend, heeft het dozijntje spoedig vol en nog kans op vermeerdering. Gij hebt toch zeker gelezen, Mevrouw! dat de huisvrouw van M. Pronk in de Weesperstraat onder N°. 55,

die gepasseerde jaar een tweeling ter wereld bragt, thans gelukkig bevallen is van drie welgeschapene kinderen? De gelukkige M. Pronk is een arme melkboer; hoe wilt gij, dat hij dien vijfdubbelen zegen in twee jaar niet al te groot vinde?

Mijnheer en Mevrouw van Kiggelen daarentegen zouden vijf ton voor één kind geven; ik zeg niet twee en een half millioen voor vijf, want Ds. Koetsveld - u kent Ds. Koetsveld, Mevrouw Bax? - heeft ergens de menschkundige opmerking neêrgeschreven, dat eene moeder, die het meest bidt om haar eerste kind, somtijds het meest zucht over het laatste, want dat overspannen begeerte het eerst verzadigd is. Ik kan het echter zulk eene moeder niet kwalijk nemen, als het laatste bijvoorbeeld het tiende is. Hoe is het mogelijk een oogenblik rust te hebben en tot zich zelven te komen, als er tien kinderen schreeuwen en leven maken; hoe kan men aan iets anders denken, ja, bijna, hoe kan men met elkander een ernstig en geregeld gesprek voeren, als men dan eens Marietje verbieden, dan weêr Kareltje in den hoek zetten en dan eens Pietje een tik om zijn ooren geven moet? En aan prettige diners met een paar goede vrienden, eenvoudig maar vrolijk en levendig, valt niet meer te denken; 't kan zoo moeijelijk meer worden geschikt, 't geeft zulk een omslag en zulk eene stoornis in het huishouden; moeten de kinderen dan ‘apart’ eten, met de kindermeid op de kinderkamer soms? Uit is het met uwe idealen van gastvrijheid!

En dan die opvoeding; dat naauwkeurig acht slaan op het karakter en den aanleg van ieder kind; dat verschil van meening, dat zich soms tusschen vader en moeder openbaart, en niet beter gemaakt wordt door den ongevraagden raad der wederzijdsche ouders! Wat al zorgen, wat al beslommering en verdriet! Ik heb nog niet eens van huwelijken om geld gesproken, van die zoogenaamde goede partijen, die eene kwestie zijn van koophandel, en waarbij de aanstaande echtgenooten naauwelijks iets anders van elkander weten, als dat de één een groot fortuin bezit, en de andere er lief en bevallig uitziet. Het een betaalt het andere. Ik heb huwelijken bij menigte zien sluiten, waarbij de twee belanghebbenden elkander slechts éénmaal op een Casino hadden ontmoet; ja zelfs, waarbij zij voorbedachtelijk en moedwillig door de familie tot elkander waren gebragt, omdat het zoo bijzonder doeltreffend zoude zijn, wan-

neer die twee een paar werden. Ik heb voorbeelden gezien, dat het goed is afgeloopen, maar nog veel meer, dat een allerongelukkigst leven er het gevolg van was, en het huwelijk slechts een ondragelijke kluister werd, dien men alleen uit vrees voor de wereld niet openlijk afwierp. Ziedaar mijne openhartige beschouwing van het huwelijk! Al die ongelukken, al die ellende en teleurstelling, al dat geheime lijden, al die ondragelijke gevangenschap, die zorgen en lasten, al dat dagelijksch brood van martelingen en bitterheden, doodend voor ziel en ligchaam, kent de oude vrijer niet. Hij laat violen zorgen; gaat rustig zijn eigen weg, door niemand gehinderd of gedwarsboomd, steeds jong en vrij, en haast even gelukkig als een weduwnaar, die de vrijheid te meer waardeert, naarmate hij haar eenigen tijd heeft gemist.

- Gij gaat te ver, Joris! zeî van der Veen - gij doet meer dan uwe stelling verdedigen; gij valt de mijne met woede aan.

- Ik heb u gewaarschuwd, antwoordde Joris.

- Mijnheer heeft gelijk, zeide Mevrouw van der Veen; - hij heeft met eerlijke wapens gestreden, maar in de hitte van den strijd heeft hij zich zelven, geloof ik, een weinig vergeten.

- Mijnheer is op het laatst zeer eenzijdig, partijdig en wel wat sarcastisch geworden, merkte de douairière aan.

- Wanhopig overdreven was zijne schildering, stemde Pieter-Paul toe, die overgeloopen was.

- Dames! zeide Joris - ik wil gaarne schuld bekennen, als een ieder mij veroordeelt; maar het is moeijelijk in den aanval niet te ver te gaan. Laat ik mij echter mogen verontschuldigen met de woorden van onzen grooten Staring:

- Schaars houdt verdedigd Regt zich gansch van onregt vrij!
Nooit werd er Leer verbreid, of bij haar volgelingen
Schoot soms de drift haar doel voorbij.

Mijn doel was geen ander, dan om den ongehuwden staat van mijn vriend Doris en mij - van dien apostaat Pieter spreek ik niet - te verdedigen; niet om het huwelijk als zoodanig aan te randen. Het is eene voortreffelijke instelling onzer westersche maatschappij, de basis van de familie en het erfregt en een krachtig middel tot handhaving der publieke orde en tucht, en dus als jurist....

- Zijt ge er een voorstander van, maar als eenvoudig particulier bekent ge u tot eene andere leer, zeide Louise.

- Ach, Mevrouw! ik vrees, dat de particulier bij mij reeds lang in den jurist is ondergegaan.

- Uw geheele pleidooi deed het mij soms vermoeden, merkte de gastvrouw met een fijn glimlachje aan.

- Indien ik nog mijne vroegere gewigtige betrekking van regter-plaatsvervanger vervulde, zeide van der Veen, - en het vonnis in deze zaak moest opmaken, zou ik u uwen eisch ontzeggen.

- Op welken grond?

- Op grond van de scheeve voorstelling der feiten, en het moedwillig verzwijgen van andere feiten, in deze materie dienende.

- 't Zou niet het eerste vonnis zijn, waarde vriend! waarbij een regter-plaatsvervanger er maar een slag in sloeg.

- De slag zou misschien nu raak zijn geweest, mijnheer de advokaat! En nu ik als tegenpartij het woord heb, beloof ik u minder wijdloopig te zijn dan gij beide zijt geweest, en ik kan dat ook zijn, omdat mijne zaak zich zelve aanprijst, en ik dus geen wijden omhaal van woorden behoef, om iederen onpartijdige te overtuigen dat het goed regt aan mijne zijde is. De harmonische ontwikkeling van den totaal-mensch....

- Eene beelderige phrase! riep Doris.

- Laat mijn man toch uitspreken, heeren, als ik u bidden mag. Het zal straks nog tijd genoeg zijn om uwe nederlaag te bekennen.

- De harmonische ontwikkeling van den geheelen mensch is alleen in en door het huwelijk mogelijk. Zijn intellect, zijn gevoel, zijne verbeelding, zijne ligchamelijke gezondheid worden in gelijke mate in den huiselijken kring veredeld en bevorderd. De *pater familias*, die steeds zorgt voor het welzijn van vrouw en kinderen, voor het opbouwen van den tempel van zijn huiselijk geluk, voor de loutering der weelden van den eigen haard, is de dichter bij uitnemendheid. Hij is geen egoïst, die alleen bedacht is op eigen gemak en genot, op bevordering van zijn persoonlijk welbehagen; hij is de uitdrukking der hoogste liefde, die zich aan het welzijn van anderen wijdt en zijn geluk in dat der zijnen stelt. Kunt gij u iets schooners en liefelijkers voorstellen dan een vredige, vriendelijke, huiselijke kring; eene beminnelijke moeder, omringd door vrolijke kinde-

ren, die zich om haren schoot verdringen, een levenslustig gesnap en gelach, heldere, onschuldige oogen, vertrouwende blikken, op vader en moeder gerigt? Is er een edeler taak, dan om te arbeiden voor een gezin, om kinderen op te kweeken tot brave en verstandige menschen, steun uws ouderdoms, voortzetting van uw eigen werk, van uw eigen leven? En welk geluk kan vergeleken worden met dat van het bezit eener trouwe gade, die in al uw lief en leed deelt, wier belangen de uwe zijn, wier geheele leven met het uwe is zamengeweven, die wenscht, wat gij wenscht en siddert voor hetgeen u vrees aanjaagt; bij wie gij steeds een open hart vindt, waarin gij uw gemoed kunt uitstorten, en aan wie gij al uwe gewaarwordingen en uwe geheimste gedachten kunt toevertrouwen, verzekerd, dat ze met sympathie zullen worden aangehoord?

De echtgenooten hebben een doel voor hun leven; zij weten voor wie en waarom zij werken, en zoo ze zich daarvoor soms eenig genoegen moeten ontzeggen, het is hun geene opoffering, want het wordt hun honderdvoud in hunne kinderen vergoed. Wanneer zij op het ziekbed nederliggen, wanneer hun laatste uur slaat, worden ze door liefdevolle handen verpleegd, door liefdevolle oogen bewaakt, en met opregte tranen beweend.

Gij, oude vrijer! wat is daarentegen uw eenzaam lot? 't Is waar, gij hebt vrienden; gij hebt er zelfs meestal vele, maar gelooft ge, dat ze uit iets anders als uit gewoonte uw gezelschap opzoeken? Ze zijn gewoon u dagelijks aan tafel te zien, en beurt voor beurt schenkt gij elkander eene fijne flesch en gij maakt afspraak om 's avonds uit te gaan of in de societeit uw partijtie te maken. Maar zoo gij 's avonds thuis komt, zoo gij 's morgens uw kadetje eet en uw kop thee opslurpt, wie wenscht u goeden nacht; wie roept u goeden morgen toe? Ledig is uwe kamer, en koud is uw haard, en uw hart is als die beide. Uw oppasser bedient u goed, omdat gij hem goed betaalt en hij buitendien in eene heerenhuishouding gelegenheid te over vindt om zichzelven nog extra te remunereeren. Uwe vrijheid! ba, ze is dàt niet waard! het is de vrijheid om u te vervelen en overal alleen rond te slenteren, zonder dat iemand belang in u stelt. Komen de dagen van zorg en moedeloosheid, van ziekte en kwalen, komen de gebreken van den ouderdom, wie zal u troosten, u bemoedigen en opbeuren; wie zal u verzorgen en u oppassen? o Ja! alweder uw voortreffelijke oppasser, gehol-

pen door een hond, een kanarievogel of een kat. Welke belangelooze liefde kunt gij van hem verwachten, gij, die zelf in *single-blessedness* gewenscht hebt uwe dagen te slijten, zonder opoffering of ontzegging van het geringste deel uwer luimen en begeerten? Als u iets overkomt zeggen de menschen: ‘wel! wel!’ en als gij sterft, zeggen ze ‘och kom!’ Als ge rijk zijt, hoort gij u naroepen ‘wat doet die oude jongeheer met al dat geld; 't is waarachtig zonde!’ en dat is het ook, want gij maakt er andere niet gelukkig mede. Waarvoor werkt gij toch? Voor uwe reputatie, voor uw fortuin? Maar wat kan u uwe reputatie en uw fortuin toch eigenlijk schelen? Smaakt ge ooit het zalig genot van pligtsbetrachting? De schoonste pligten rusten op hen, die gehuwd zijn; uwe pligten zijn alleen jegens uzelven en dus eene mystificatie; gij zijt een cirkel; gij keert altoos in uzelven terug; de reis moet vrij eentoonig zijn. Met al uwe voetreizen en bergtogten, met den toegang tot alle kringen, met al uwe vrijheid om 's middags om 4 uur op te staan, om 8 uur 's avonds te eten en 's morgens om 9 uur naar bed te gaan, mijn goede oude vrijers! gun ik u uw celibaat. Leve het huwelijk!

- Amen, beste man, juichte Louise.
- Ach, hoe waar! zuchtte de douairière Bax van Nixenburg.
- Gij beweegt mij bijna een christen te worden, zeide Joris diep getroffen.
- Ik ben meer dan half bekeerd, bekende Doris.
- Mijne bekeering is even volkomen als welgemeend, lispte Pieter-Paul.
- Welnu dan, heeren! met uwen Opzoomer zal ik u dan vragen: ‘waarin bestaat het wezen der bekeering en welke zijn hare kenmerken?’
- Het wezen bestaat in juist het tegenovergestelde te doen van hetgeen men tot nu toe heeft gedaan, en hare kenmerken bestaan..... in hetzelfde,’ zei Doris.
- Het wezen der bekeering bestaat in zich om te draaijen en van voren af aan te beginnen, en hare kenmerken zijn.... dat de buitenwereld er niets van merkt, waagde Joris.
- Naar mijne meening is bekeering eene verandering van opinie, naar gelang der omstandigheden, en het kenmerk dat het eene verstandige bekeering is, bestaat daarin, dat men er zijne positie door verbetert, merkte Pieter aan.

- Mis, allemaal mis; niet wijsgeerig genoeg! Opzoomer antwoordt: ‘Zij ziet met schaamte....

- Wie is die zij? vroeg Joris - het wezen? de bekeering? of het kenmerk?

- Zij ziet met schaamte, vervolgde van der Veen, zonder zich van zijn stuk te laten brengen - op het verleden, met droefheid op het heden, met krachtvolle hoop op de toekomst! Ik wensch u allen drie zulk eene krachtvolle hoop toe.

- Dankje, zei Doris.

- Ik ben toch regt blijde, manlief! zeide Louise, - dat gij die drie heeren zoo mooi hebt bekeerd. Wij zullen nu moeten afwachten, of ze de opvoeding, die gij begonnen hebt, zullen laten voltooijen door een lieve vrouw, die fatsoenlijk geparenteerd is, want *au fonds* kan dat toch ook geen kwaad, niet waar?

- Volstrekt niet, Mevrouw! haastte Doris zich te antwoorden, - als alle overige eigenschappen gelijk staan, zou ik daarin een voorregt te meer zien; maar het is niet de hoofdzaak, en het mag niet als hoofdvoorwaarde bij een huwelijk worden vooropgesteld.

- Ik begin waarlijk aan uwe bekeering te gelooven, hernam de gastvrouw, - is het niet onbescheiden u eene kleine beschrijving van uw ideaal te vragen?

- Ik zie er geen gevaar in, Mevrouw, u die te geven. Bedenk echter, dat het een ideaal is van een *bachelor* van bij de veertig, die weinig met meisjes en vrouwen heeft omgegaan.

- Meisjes en vrouwen? vroeg Pieter, - is daar nog onderscheid tusschen?

Louise lachte, Joris vertrok zijn gezigt, de gastheer grinnikte van genoegen, Doris werd zenuwachtig en de douairière meesmuilde.

- Niet noemenswaard, antwoordde Doris - maar om op de vraag van Mevrouw terug te komen, zal ik zoo vrij zijn haar meê te deelen, wat ik onder eene lieve vrouw versta. Eene vrouw, zoo als ik wenschen zoude, wanneer ik aan het wenschen ging, zoude moeten zijn eenvoudig en onschuldig van harte, begaafd met een helder verstand, maar niet overladen met kennis, vooral niet met fransche literatuur, geschikt om huiselijk te zijn en zich daarbij gelukkig te gevoelen, niet doende in politiek, vrolijk en opgeruimd, vrijmoedig en vriendelijk, deugd-

zaam en niet *prude*. Ze zou muzikaal moeten zijn en aesthetischen zin moeten bezitten, niet aan geld hechten, slecht cijferen, maar vlug lezen. Ik zou wenschen, dat ze niet heel groot was, gracieus in hare bewegingen en met die disinvoltura, die niet aangeleerd, maar aangeboren is. Ik zou ook gaarne hebben, dat zij veel van handwerken hield, en ordelijk haar huishouden wist te besturen, zonder eene duitsche *Haushälterinn* of eene volleerde *Köchinn* te zijn, wat ik vervelend vind. De schikking der tafel, de ordonnantie behoort der vrouw; het leveren van schotels is de taak van de keukenmeid of den kok; verdeeling van den arbeid ook in het huishouden! Mijne vrouw zoude veel moeten houden van datgene, waarvan ik veel houd; zij zou geleerd moeten hebben zich te schikken, zonder den schijn van theatrale opoffering aan te nemen; zij zou gastvrij behooren te zijn, zindelijk, maar niet kraaknetjes. Voor de schoone natuur moest zij een open blik hebben; voor een lief toilet moest ze niet ongevoelig zijn, maar alles, wat opzigtig en schitterend was, moet zij leelijk vinden; zij moest veel van kinderen houden, maar zonder haar man geheel op zij te zetten, en ze moest..... er heel lief uitzien. Dat is nu mijn ideaal, Mevrouw.

- Ik vind uw ideaal bekoorlijk, antwoordde de gastvrouw - wat zegt gij van den smaak van Mijnheer, Caroline?

- Mijnheer heeft een uitmuntenden smaak, bevestigde de oudere zuster - maar het zou niet gemakkelijk zijn, aan Mijnheer's eischen te beantwoorden. Eenvoudig en gracieus, gul en vriendelijk en welopgevoed, verstandig en toch niet geleerd, waarlijk, dat is zoowat alles, dunkt mij, wat de heeren van ons verlangen kunnen.

- Waar het de dames geldt, kunnen wij nooit te veel verlangen, zeide Pieter, - zij overtreffen altoos onze stoutste eischen.

- Ziedaar een tweede kandidaat-markies, Caroline! lachte van der Veen.

- Ik ben het toch wel met Pieter eens, zei Doris - 't is alleen eene kwestie van opvoeding, en ieder meisje, dat verstandig opgevoed wordt, zal zeker aan mijn ideaal beantwoorden, of het overtreffen.

- En hoe zoudt gij dan uwe dochters opvoeden? vroeg Louise met nieuwsgierigheid.

- Zoo als gij, Mevrouw!

- Gij zijt wel beleefd; vindt gij waarlijk ons stelsel van opvoeding goed?

- Is het een stelsel, Mevrouw? In dat geval, neen, dan vind ik het niet goed, als ik het zeggen mag.

- Doris is altoos stelselloos, zeide de onbeschaamde Joris.

- Gij hebt gelijk, zei van der Veen - ik houd ook niet van die vaste opvoedkundige stelsels; voed de kinderen op, zoo als God het u in 't hart geeft, gebruik uw oogen en uw verstand en tracht er uit te halen, wat er in zit; houd ze vooral laagjes; nooit opschroeven, of broeikassen, maar den natuurlijken wasdom laten, en vooral maak er geen jonge dames van, maar behandel ze als kinderen tot haar..... zestiende jaar. Dit meent Louise ook, niet waar?

- Ja, dat meen ik ook, van der Veen. Ik heb altijd een afkeer gehad van zwitsersche gouvernantes, die de meisjes alle natuur en eenvoud ontnemen en eene soort van gemakkelijkheid geven, die ten koste van de onschuld des harten verkregen wordt, eene soort van allerliefste, zeer agaçante coquetterie, die naar mijn inzien zeer gevaarlijk is. Ook van engelsche jufvrouwen houd ik niet; zij maken de meisjes ziekelijk vroom en overdreven *prude* en verbannen die gulle vrolijkbeid en zorgeloosheid, die der jeugd zoo weldadig is. Mijn man en ik gelooven, dat de ouders de kinderen moeten opvoeden; dat is het natuurlijkst; de gouvernante moet onderwijzen; maar wat ik uit zelfbehoud niet mag toegeven, mijnheer Doris! is, dat een meisje of eene vrouw geene fransche literatuur mag kennen, of is er geene andere, dan die uit slechte romans en zedelooze novellen bestaat? Julie leest soms artikelen in de *Revue des deux Mondes*, die ik haar aanwijs; ze kent vele verzen van Corneille en Racine, en zelfs van Molière; maar ze kent Victor Hugo en Alfred de Musset niet, en ik vond Lamartine even onnut.

- Ja, beste vriend, vervolgde de gastheer, - gij hebt daar eene teedere snaar bij mijne vrouw aangeroerd. Zij houdt veel van fransche letterkunde, en ze heeft te veel smaak om uw vervelenden ‘Gids’ te lezen - passez moi la franchise! Maar op alle andere punten zijn wij het vrij wel eens. Meisjes moeten geene geleerden zijn en ook geene huishoudsters van ambacht; tusschen-door-zeilen is de kunst. Zij moeten niet vroeg in de wereld komen; zij moeten zich het gelukkigst voelen, als ze

gezellig bij hare ouders thuis zitten; haar huis moet haar heiligdom zijn, en wenschelijk is het, dat zij opgevoed worden in de schoone natuur. Rein van harte, bescheiden van begeerten, open en vrij in hare gesprekken moeten zij zijn; zij moeten zelfs niet kunnen vermoeden, dat ze iets ongepasts zeggen; zoodra ze daarvan begrip hebben, houdt de waarheid op en begint de affectatie. Kiesch en kuisch, maar niet preutsch te zijn, is het kenmerk van vrouwelijke onschuld en deugd. Liever wat naïf, dan coquet!

- Ik zal u om een exemplaar verzoeken, lachte Doris; - ziedaar nu juist, wat ik zou moeten hebben.

- Regtvaardig zou het zijn, den zoon, die niet gedwaald heeft, het eerst te bedenken, zei Pieter, - ik sta bovenaan op de lijst.

- Als de verloren zoon, zei Joris - heb ik de meeste kans; ik maak geen aanspraak op het gemeste kalf, maar ik stel hoogen prijs op zulk een harmonisch-opgevoed meisje, en houd mij even als Doris voor een gewoon exemplaar aanbevolen.

- Overwinning langs de geheele linie van bataille! riep van der Veen - wat zegt gij nu van die drie zondaars, Caroline?

- De heeren zijn eene verbetering van hun lot waardig, lachte de douairière - gelukkig de moeder, die nu drie dochters had!

- Die geen kinderen meer, maar jonge dames waren, zeide Louise.

- Gij wordt ondeugend, dames! waarschuwde van der Veen.

- Wij hebben ook beloofd u te helpen, zei Mevrouw Bax, - en zijn trouwe bondgenooten, vooral na de overwinning.

- Wat mij heeft verwonderd, zei Joris, zich tot Doris wendende - is, dat gij bij uwe opvoeding van meisjes, de hygiène vergeten hebt. Ik had mij gespitst te hooren, dat ligte spijzen, melkkostjes, veel beweging, gymnastiseeren, koud water en alles wat er bij behoort, in uw programma zouden zijn opgenomen geweest, en dat gij u geene lieve vrouw kondt denken, die niet stelselloos was *opgevoed*, maar volgens een bepaald stelsel was *gevoed*.

- Gij zijt mijn kwelduivel, antwoordde Doris - en ik begon mij ook al ongerust te maken over uw lang stilzwijgen, en over de genadige behandeling, die ik dezen avond van u ondervonden had. Ik schreef het toe aan den weldadigen in-

vloed dezer dames, maar ik heb wederom eene illusie minder. Gij weet zeer goed, dat ik de hygiène nooit op jonge dames heb toegepast, over wier leefregel ik tot dus ver - ik moet het eerlijk bekennen - weinig of nooit heb nagedacht. Als ik mij soms veroorloofd heb, uwe juridische ooren met dat onderwerp te vervelen, was het, als wij de hoogere belangen...

- Dat is het juist, knikte Joris - de hoogere belangen, de ernstige, degelijke onderwerpen, die ik zoo gaarne met u behandel.

- Mishandelen ware beter gezegd, zei Doris - ik heb geen plan mij weder door u te laten verleiden tot beschouwingen, die welligt de dames even weinig zouden bevallen als u, en mij tot mikpunt uwer aardigheden zouden maken.

- Toch niet, zei Mevrouw - ik hoor gaarne de Heeren zulke onderwerpen bespreken; liever zelfs, dan dat ze zoo gracieus tot ons peil dalen.

- Mevrouw! verzekerde Doris - gij doet ons allen onregt. Wij dalen niet; wij stijgen in schuinsche rigting, wanneer we ons opheffen tot de zaken, die uwe belangstelling verdienen. De zoogenaamde ernstige onderwerpen liggen niet boven uwen kring; maar ze liggen er naast. De vrouw beweegt zich het liefst op het gebied der verbeelding en van het gevoel, 't allerliefst op het terrein der gissingen; de man behandelt bij voorkeur de zaken, die hij met zijn verstand begrijpen en verklaren kan, die positief en bewijsbaar zijn. Hij is minder schrander en gevoelt oneindig minder fijn dan de vrouw, maar soms doet hij zijn best om meer logisch te zijn.

- Maar zoo bekrompen zijn we niet, Mijnheer Doris, al wonen we ook op het land, dat niets ons belang zoude inboezemen dan hetgeen onmiddellijk tot onzen kleinen kring behoort.

- En ik houd mij ook overtuigd, Mevrouw, zei Pieter - dat de denkbeelden van Doris u zouden amuseeren, zelfs zijne staathuishoudkundige.

- Dat is zeker het aangenaamste compliment, dat gij mij maken kunt. Maar, waarlijk, zei Doris - mijn vriend zinspeelde slechts op eene verkeerde gewoonte van mij, om mij altijd zaken aan te trekken, die mij niet aangaan, om mij te ergeren en kinderachtig op te winden bij omstandigheden, die een ander niet opmerkt of met schouderophalen voorbijgaat. Zoo heb ik hem eens mijn nood geklaagd over den jammerlijken

toestand der arbeidende klasse in onze stad, over hun ellendig uitzigt, hunne weinige spierkracht en over het ziekelijk voorkomen hunner wurmen van kinderen, en hij antwoordde mij, dat dat alles van de jenever kwam, en dat hij wenschte, dat er eene enquête werd gehouden over het gebruik van sterken drank, waaronder dan het misbruik ook begrepen was. Ik was dat volstrekt niet met hem eens, en heb toen misschien in de warmte der discussie mijne gedachte over volksvoeding en over hygiène medegedeeld; ziedaar de geheele zaak.

- Dat was de toedragt der zaak, bevestigde Joris, - maar uwe gedachten zelven waren zoo gemoedelijk philantrophisch, dat ze uw hart eer aandeden.

- Wij zijn in gespannen verwachting, zeiden de beide dames.

- Dan zou 't onbeleefd zijn u te laten wachten.

- Vóór gij echter begint, zeide de gastvrouw opstaande - zou ik de heeren mogen verzoeken aan het souper te gaan? Mijnheer Doris, uw arm!

BERN. KOSTER JR.

(*Wordt misschien vervolgd*).

Een alleen staand strijder.

D. Chantepie de la Saussaye. Beoordeeling van het werk van Dr. J.H. Scholten over de leer der Hervormde Kerk. (Overgedrukt uit het maandschrift *Ernst en Vrede*, Jaargangen 1857 en 1858.)
Dezelfde. Een woord van toelichting, naar aanleiding der recensie van Dr. *A. Pierson*, over de inaugurele oratie van Dr. J.J. Doedes. 1859.

‘Is de Theologie eene wetenschap?’ Wie hier te lande vóór eenige jaren in ernst die vraag had opgeworpen, hij zou zeker weinigen slechts bereid gevonden hebben om hem behulpzaam te zijn bij het opsporen van het op die vraag passende antwoord. Waartoe zulk een vraag? zou men hebben uitgeroepen. Waartoe het bewijs gevraagd voor eene waarheid, waaraan niemand twijfelt? Wie zal dwaas genoeg zijn, het bestaan te gaan aantoonen van eene zaak, die men ziet en in hare werkingen kan gadeslaan?

Met één woord: men zou de vraag niet begrepen hebben.

De tijden zijn veranderd. De questie, vroeger, als niet aan de orde zijnde, buiten discussie gelaten, houdt thans menig denkend hoofd bezig. Immers, sedert de geest des tijds de Theologie gedwongen heeft, hare stellingen en uitspraken in een algemeen verstaanbare taal voor te dragen, haar wetenschappelijk karakter voor het gerigt van den denkenden geest te regtvaardigen, door in hare beginselen en methode de eischen van de hedendaagsche wetenschap te eerbiedigen, al moest ze daardoor ook afstand doen van al het bekoorlijke harer tot dusverre gehandhaafde exoterische geheimzinnigheid; - m.a.w. sedert de Theologie, om het gevaar te ontgaan van allen invloed te verliezen in de respublica scientiarum, begrepen en verklaard heeft zich niet langer van hare elders niet meer gangbare munt te willen bedienen, maar eerlijk te zullen mêedoen in het bevorderen van de éénheid in munt-, maat- en gewigtstelsel; -

sedert dien tijd is er zooveel onrust en beweging in hare scholen ontstaan, zooveel omgezet en veranderd, zooveel verworpen en afgeschaft, dat menigeen op de gedachte kwam: zal de Theologie, die de Scylla der onwetenschappelijkheid trachtte te vermijden, niet op de Charybdis der wetenschappelijkheid schipbreuk lijden, niet sterven aan hare zucht naar wetenschappelijkheid?

Daar zijn er onder de kinderen der wereldwijsheid, die zoo vragen met spottenden glimlach om de lippen. Zij hebben eene Mephistophelische *Freude daran*, dat die arme theologen zich zoo ijverig bezighouden met het delven van hun eigen graf. Sarcastisch klinkt hun raad, om toch niet te veel van het artikel *wetenschap* binnen de grenzen der Theologie toe te laten; om toch niet ligtvaardig al de vorige privilegiën en octrooijen prijs te geven, zoo lang men nog voor het bestendigen van den ouden staat van zaken een steun heeft in de menigte der geloovigen. Wel weet men wat men verliest, maar niet of men eene houdbare plaats zal terugkrijgen. Zullen, vragen zij, de hedendaagsche wetenschappen, indien zij ook al de Theologie in genade willen aannemen, zullen zij haar iets van hare zelfstandigheid laten behouden; zullen zij haar niet dwingen hare kracht te versnipperen en zich te bepalen tot het leveren van eenige hulptroepen aan Philosophie en Historie?

Anderen begroeten met ongeveinsde vreugde de verandering van zaken, waarin zij niet anders dan heil zien voor wetenschap en kerk beide. ‘Het wordt hoog tijd,’ meenen zij, ‘dat er een eind komt aan de spanning door de ongelijkmatige ontwikkeling van het godsdienstige en wetenschappelijke bewustzijn ontstaan. De tijd van halve concessiën en palliatieven is voorbij. De magt der physische wetenschappen is niet meer te ignoreren. De Theologie moet partij trekken voor of tegen haar, op straffe van hare plaats te verliezen onder de magten, die den tijd bewegen. Wel haar, wel ons allen, dat het meer en meer wordt ingezien. Met belangstelling slaan wij de pogingen gade van hen, die, doordrongen van de eischen des oogenbliks, den moed hebben met het verledene te breken en met ijver aan de grondwetsherziening voor de theologische wetenschap willen arbeiden.’

Maar wij hooren nog andere stemmen opgaan. ‘Armzalige Theologie,’ klinkt het van zekeren kant, - ‘armzalige Theologie, die u door andere wetenschappen de wetten laat voorschrijven, en den wuften tijdgeest tot uwen gids hebt aangenomen. Hoe zijt gij uwen hoogeren oorsprong ongedachtig geworden! Hoe geeft gij het heilige den honden, en werpt uwe paarlen voor de zwijnen! Waar is uw zelfvertrouwen, waar is het *geloof* uwer wetenschap gebleven, sinds gij dwaasselijk den vasten grond hebt verlaten, dien God in zijn woord u had aangewezen! In het land der ongeloovigen doolt

gij rond, om van hunne gunst een plek gronds af te bedelen, waar ge uwe tente zoudt kunnen opslaan! Ja, eene tente zij het! Want waarlijk, de dag is niet verre, dat gij wederom uit het aangewezen erf zult verjaagd worden. Eerlang zult gij het tot uwe beschaming ondervinden, wat het zegt het vaderlijk huis te hebben vaarwel gezegd. De vloek van Kain treft u: “zwervend en ronddolend zult gij zijn op aarde!”’

Waarlijk, indien wij achtgeven op zulke geheel tegenstrijdige beoordeelingen waaraan de zoogenoemde moderne Theologie ook te onzent blootstaat en daarbij niet voorbijzien, dat elk der aangewezen rigtingen onder de geestrijkste mannen hare woordvoerders telt, dan moet het ons te moede zijn, alsof wij ons in een volslagen chaos bevinden, waarvan de diepte met duisternis is bedekt.

Intusschen, ons oog ontdekt hier en daar toch een enkel lichtend punt. Wij willen het aanwijzen.

In de eerste plaats leert ons de tegenstand, dien de nieuwe Theologie van zoo geheel verschillende zijden, ook van den kant van met de wetenschap hoogelijk ingenomenen, ontmoet, dat het haar nog niet gelukt is, een magtige factor te worden in het religieus-wetenschappelijke leven onzer dagen. Wat de Staatswetenschap zoowel als de Physica in al hare onderdeelen reeds heeft gedaan blijft haar nog als taak voorgesteld, namelijk het feitelijk bewijs te leveren, dat zij hare beginselen en methode voor het wetenschappelijk bewustzijn van onzen tijd kan regtvaardigen, en, aan die beginselen en methode getrouw, in staat is waarachtige vruchten af te werpen voor de hedendaagsche zamenleving.

En zoo zien wij dan ook door alles henen eene groote waarheid steeds algemeener aangenomen en uitgesproken, deze namelijk, dat, wie heden te dage wil medearbeiden aan den bouw der Theologie, zich rekenschap heeft te geven van zijne verhouding tot de andere wetenschappen, en zoo doende eerst de vaste, breede basis moet zoeken, waarop veilig en met goed gevolg kan worden voortgewerkt; terwijl alles wankelend en onzeker blijft, nergens eene vitale kracht zich openbaart, waar men zijne overtuiging uitspreekt, zonder die aan deze noodzakelijke krisis te hebben onderworpen. Eerlijkheid, opregtheid, zekerheid des geloofs - altemaal schoone, voortreffelijke, ja onmisbare eigenschappen voor den Theoloog, maar daarom op zichzelve toch nog in geenen deele voldoende om *den Theoloog* te vormen. Één van beiden: óf er zij geene theologische wetenschap, óf zij stelle zich bij het behandelen harer stof, bij het motiveren harer stellingen ten doel, *al* wat denkt te bevredigen en te overtuigen; zij ga uit van de veronderstelling, dat de godsdienstige waarheid even goed als de physische, zoo zij slechts met juistheid voorgedragen, met klaarheid wordt toegelicht, *algemeen* kan en moet worden aangenomen.

Onzes inziens wordt er in vele z.g. wetenschappelijke schriften een onbehoorlijk spel gedreven met de tegenstelling tusschen moréle en physieke waarheden, alsof de eersten slechts voor een zeker soort van redelijke wezens absolute evidentie hadden, alsof daarvoor bijzondere organen te pas kwamen, welke bij velen ten eenenmale onontwikkeld en onbruikbaar zijn. Of is niet de taak der echte wetenschap hierin gelegen, dat zij van het wezen en den grond der dingen, op welk gebied ze zich dan ook voordoen, rekenschap geve op zulk eene wijze, dat het medegedeelde in zijne waarheid kan getoetst worden door allen, die in staat zijn de verschijnselen zelve te observeren? Iemand moge nog zoo zeker overtuigd zijn van de waarheid zijner bewering, van de juistheid zijner opmerking, van de getrouwheid bij het uiten zijner bevinding en gewaarwording, een wetenschappelijk karakter verkrijgt zijne kennis eerst dan, wanneer hij haar heeft vastgeknoopt aan en afgeleid uit zulke feiten, waarvan de waarheid algemeen erkend kan worden. Men moge nu toegeven, dat bij de z.g. moréle waarheden de demonstratie niet in allen deele met de physische experimentatie gelijk staat, in één opzigt, namelijk wat de beoogde wetenschappelijke evidentie betreft, moet de methode overal dezelfde zijn; overal moet zij uitgaan van *algemeen* erkende waarheden, overal moet zij de contrôle van *allen* niet alleen toelaten, maar ook mogelijk en gemakkelijk maken; overal moet zij streven naar objectiviteit, d.i. naar verrijking van het gemeenebest der wetenschappen met zulke waarheden, die als zoodanig *algemeen* kunnen erkend en geconstateerd worden.

Hierin ligt de hooge beteekenis van het *commune vinculum scientiarum*, waarbij men wel gewoonlijk aan niets anders denkt dan aan de behoefte, die zij aan elkander hebben, en de vruchten, die zij voor elkander afwerpen, maar dat zijn dieperen grond heeft in de aan allen gemeene verhouding tot hare objecten en de daaruit afgeleide, alleen deugdelijke methode.

Wie deze onze grondstelling - en zij behoefde, voorwaar, door ons niet ontdekt te worden - wie deze stelling aanneemt, zal met weinig moeite het hooge gewigt van den strijd onzer dagen op het gebied der Theologie gevoerd begrijpen. Hij zal al spoedig inzien, dat het hier te doen is om met betrekking tot de Theologie uit te maken, of zij heden ten dage nog past in het organisme der wetenschappen; zoo ja: of zij dan nog haar eigen organisme, haar eigen grondwet kan laten gelijk voor dezen.

D i e W i s s e n s c h a f t m u s s u m k e h r e n ! hoorden we vóór weinig jaren op prophetischen toon rondbazuinen. Het was de nagalm van dat andere woord, met niet minder kracht van overtuiging, met niet minder *schijn* van zekerheid althans, onder toejuiching van vele vromen, verspreid: D i e E r d e s t e h t s t i l l ! Intusschen de wetenschap stoorde

zich niet aan het geroep dezer dwazen. De berg kwam niet tot Mohammed. Hij diende dus wel zelf te gaan, om te komen waar hij wilde wezen. - Maar niet allen die zich Theologen noemen zijn zoo verstandig als de Mohammed der legende. Velen zeggen: dáár is de berg waar ik zijn wil; komt hij niet tot mij, ik blijf dan maar op een afstand. Zonder beeldspraak: zij meenen, het ware wel schoon en goed als de wetenschappen hare hulde kwamen brengen aan de Theologie als de regina scientiarum; maar weigeren deze dat tribuut, dan moet zij maar trachten zoo goed mogelijk in partibus infidelium hare hooge waardigheid op te houden. In geen geval moet zij iets van hare pretensiën opgeven. Er zullen nog wel eens betere tijden komen en dan zal het haar goed zijn geweest geen harer regten te hebben prijs gegeven.

Als stond Prof. Doedes op hetzelfde standpunt, heeft men zijn sedert berucht geworden: *mihi constat!* beoordeeld en - veroordeeld. Wij zouden die teedere snaar niet aanroeren, ware het niet, dat de heer Chantepie de la Saussaye er ons toe drong. Wel beweert deze in zijn *woord van toelichting*, dat er verschil is van wetenschappelijk standpunt tusschen hemzelven en Prof. Doedes, maar verklaart in denzelfden adem, dat hij den smaad van het *mihi constat* van ganscher harte overneemt en op zich toepast; hij bekent, dat hem dit *mihi constat* lief is, en motiveert die belijdenis op deze wijze: ‘een theologiae professor heeft niet noodig aan de overige faculteiten excuus of permissie te vragen voor zijne instemming met de belijdenis der Christelijke kerk, noch die afhankelijk te stellen van de deugdelijkheid zijner wetenschappelijke methode, die later blijken moet. Het bestaan zelf der theologische faculteit waarborgt hem dit regt. Volgens Dr. Pierson zou de theologische faculteit zelve aan de Academie een adulterien kind zijn, zoolang zij het bestaan van het object harer wetenschap, het Christendom, niet bij de andere faculteiten gelegitimeerd had.’

Bedriegen wij ons, of is deze expectoratie voldoende voor hen aan wie de wetenschap lief is, om hen te overtuigen dat de heer de la Saussaye niet tot hunne hartelijke bondgenooten behoort? Ontdekken zij hier niet pathetische overdrijving in plaats van wetenschappelijke bezadigdheid, onjuistheid van voorstelling en uitdrukking in plaats van overtuigend betoog? Wien is het ooit in het hoofd gekomen om het Prof. Doedes euvel te duiden, dat hij geen excuus heeft gevraagd voor zijne instemming met welke belijdenis dan ook? Waar heeft Dr. Pierson de dwaasheid begaan, die hem hier wordt toegedicht, namelijk van te zeggen, dat de theologische faculteit *het bestaan van het Christendom* moet gaan legitimeren, vóór zij zelve op hare legitimiteit tegenover de andere faculteiten zich kan beroepen? Waarom moet bij den Theologiae Professor de deugdelijkheid zijner wetenschap-

pelijke methode *eerst later* blijken? Beteekent dat, dat hij en attendant zonder methode mag te werk gaan en, sprekende ook voor de vertegenwoordigers der andere faculteiten, kan volstaan met een *mihi constat?* Nu ja: het staat hem vrij, ook op den katheder en bij gelegenheid eener oratie ter aanvaardiging eener wetenschappelijke betrekking een soort van geloofsbelijdenis af te leggen, zonder zijne wetenschappelijke motieven daarbij te voegen; - maar het ligt toch wel voor de hand, dat hij daar het minste kans heeft met een bloot *mihi constat* veel te winnen, waar men niet, gelijk van den kansel, de eenvoudige geloofsgetuigenis gewoon is te vernemen en waar dus zulk een geloofskreet bijna noodwendig in de ooren der hoorders moet klinken als de uittarting van iemand, wiens argumenten niet geëvenredigd zijn aan de kracht van zijn zelfvertrouwen. Daarenboven: wat beteekent het, in te stemmen met de belijdenis der Christelijke kerk? Is dat niet een van die vage uitdrukkingen, waarbij men alles en niets denken kan? Zou het niet een zonderlingen indruk maken als heden ten dage een Theologiae Professor bij de aanvaarding zijner bediening verklaarde: ik belijd wat de Christelijke kerk belijdt; het staat bij mij vast, dat ik daar wel aan doe, en, dat ik met die verklaring kan volstaan, daarvoor ontleen ik het regt aan het bestaan van eene theologische faculteit? Ik geloof niet, dat eenige theologische faculteit reden zou hebben, zich, op grond van zulke verklaring, in de aanwinst van den hoogleeraar te verheugen.

Men versta ons wel. Wanneer wij den Heer de la Saussaye niet tot de ware bondgenooten der theologische wetenschap rekenen, wij hebben daarbij het oog op het hierboven aangeduide probleem van onzen tijd en willen eenvoudig te kennen geven, dat hij de man niet is om de overtuiging algemeen te maken en in 't bijzonder ze bij de beoefenaars der andere wetenschappen te doen veld winnen, dat de Theologie inderdaad eene wetenschap is. Niet omdat wij zijne betuigingen van ingenomenheid met de wetenschap in twijfel trekken, maar wel omdat wij bij hem - en hoevelen zijn hem daarin niet gelijk! - het geduld en de volharding van den wetenschappelijken man te vergeefs zoeken. Bestaat er eenmaal een belangrijk verschil tusschen de overtuiging der zoogenaamde geloovigen in de gemeente en van hen, die met hart en ziel de wetenschap aanhangen, dan is voor den dienaar der gemeente, die aan de heerschende wetenschap niet vreemd is gebleven, het gevaar inderdaad zeer groot om twee heeren tegelijk te dienen. Hij meent alligt, door geven en nemen, door het uitdenken van verzachtende termen, door halve concessies en resstricties te gelijk der gemeente nuttig te zijn en zijn wetenschappelijk karakter te kunnen handhaven, maar zal óf bij beide partijen in kwaad gerucht komen en daardoor zijn invloed verliezen, óf, zoo de gemeente niet geërgerd wordt, althans zijn wetenschappelijk onvermogen aan

den dag leggen. Is het laatste het geval en ontwaart hij, dat zijn wetenschappelijke arbeid door de publieke opinie te ligt wordt bevonden, dan verliest hij alligt zijn geduld. Hij verwijt der officiële wetenschap, dat zij nooit gereed is met hare voor de gemeente bruikbare resultaten, of, erger nog, dat wat zij aanbiedt door de conscientie der gemeente wordt gerespueerd. Daarin nu ziet hij een bepaalde fout, waarvan hij *zijne* wetenschap vrij weet. In die overtuiging, voor de deugdelijkheid zijner wetenschap het bewustzijn der gemeente als getuige te kunnen oproepen, vindt hij zijne kracht. Alle andere wetenschap kan hij als wereldwijsheid verachten, en naarmate deze hooger in aanzien is, meer algemeen in hooge waarde wordt gehouden, zal hij zelf in zijn geïsoleerde positie zijn troost meer zoeken in het bewustzijn van zijne martelaars-roeping voor de goede zaak des geloofs, welke tevens die is van de echte wetenschap.

Zulk een martelaars-nimbus is het inderdaad, waarin de heer de la Saussaye zich aan ons voordoet. Gaarne bekennen wij, dat dit verschijnsel ons in het eerst tamelijk vreemd voorkwam. Bij de nadere kennismaking met het eerste der hierboven vermelde werken werden wij al aanstonds getroffen door een paar zinsneden in het voorberigt als deze:

‘Op openbare instemming durf ik niet rekenen.’ - ‘Kan ik dus op weinig instemming, welligt ook niet op welwillende en onpartijdige kritiek rekenen, mogt ik, enz.’

De gedachte drong zich bij ons op: is het niet merkwaardig, dat een man, die de overtuiging bezit van te spreken uit het geloof en de conscientie der gemeente, met zoo weinig vertrouwen in het openbaar optreedt bij het verdedigen van hetgeen aan zoovelen dierbaar is? Is het niet dubbel vreemd in hem, die ook de ware wetenschap op zijne zijde meent te hebben, en in de bewustheid ‘niet door partijzucht, maar alleen door waarheidsliefde zich te hebben laten leiden,’ met vertrouwen zijn arbeid aan de leiding van den Heiligen Geest kan overgeven? Kan men over zaken de godsdienst betreffende zóó spreken, dat men overtuigd is én de opinie der gemeente én de uitspraken der echte wetenschap voor zich te hebben; is men daarenboven zich stellig bewust, door niets wat naar onzuivere bijoogmerken zweemt in zijn werk zich te hebben laten besturen, - vanwaar dan die kleinmoedigheid bij het openbaren van de vruchten zijner studie, vanwaar dat wantrouwen in de publieke opinie, vanwaar die geanticipeerde uitval tegen de niet welwillende en niet onpartijdige kritiek?

Men houde wel in het oog, dat de heer de la S. in geenen deele wil geacht worden te behooren tot diegenen, die het regt der wetenschap als leidende magt in de kerk en de voortgaande ontwikkeling van de kerk zelve in de kennis der waarheid in twijfel trek-

ken[1], en dat er dus redenen genoeg schijnen te bestaan om hem met de voorstanders der zoogenaamde liberale rigting op ééne lijn te plaatsen. Wanneer hij nu desniettemin ons uitdrukkelijk verklaart: ‘dat hij het gewaagd heeft op te treden tegen eene rigting, die de *tooverleus* van *liberaal* draagt,’ - wanneer hij het releveert, dat ‘de verschillen (!) tusschen hem en *Scholten* (b.v.) principiëel zijn,’ en hij niet schroomt dezen geleerde dien ten gevolge *zijn' vijand* te noemen, al is ook van diens zijde hem persoonlijk geen reden tot vijandschap gegeven, gelijk hij zelf erkent[2], dan vragen wij niet zonder eenige verlegenheid, waarvoor wil dan toch deze Theoloog gehouden worden? waarin is het principiële verschil tusschen hem en de Liberalen gelegen?

Mij komt het voor, dat de heer de la S. het lot deelt van de meeste hedendaagsche Theologen, in zoover ook hij staat op een hellend vlak; maar dat hij hierin van een deel hunner - de Liberalen bij uitnemendheid - verschilt, dat hij van deze zijne positie geen helder bewustzijn heeft.

Intusschen, zooveel is zeker, zooveel is ook hemzelven genoegzaam gebleken, aan de zoogenaamde orthodoxe partij, gelijk zij hier te lande zich heeft gevormd om een dam op te werpen tegen het in de gereformeerde kerk openlijk verkondigde ongeloof en vooral ook onder de regtsgeleerden hare woordvoerders heeft, kon hij zich niet zoo geheel aansluiten. In het door hem geredigeerde tijdschrift ontving hij van die zijde geen, althans geen noemenswaarde medewerking; en omgekeerd verkregen dan ook de vertegenwoordigers dier rigting, bij menig hartelijk woord dat van sympathie getuigde, ook opzettelijke teregtwijzing en teekenen van afkeuring van den redacteur, en toen eindelijk deze laatste, na eenige jaren zijn *ethisch-irenisch* maandschrift bijna alleen te hebben in het leven gehouden, de uitgave daarvan moest staken, geschiedde het met de weemoedige klagt, dat hij geleerd had van die zijde evenmin als van de daar tegenoverstaande rigting op wezenlijken steun te bouwen.

Wisten we niet meer van den Heer C. de la S. dan het tot hiertoe medegedeelde, we zouden alligt geneigd zijn hem eene plaats aan te wijzen onder de z.g. *Vermittelungstheologen*, onder de mannen van het *juste milieu*; we zouden zijn gebrek aan sympathie voor de liberale Theologie, zoowel als zijne verwijdering van hetgeen daar tegenoverstaat verklaren uit eene tamelijk algemeen voorkomende vrees voor uitersten; - we zouden dan allerminst aanleiding vinden hem een a l l e e n s t a a n d s t r i j d e r te noemen. Maar van *vermittelen* in

1 Zie o.a. bl. 15 van de *Beoordeeling*.
2 Bl. 285 van zijne *Beoordeeling*.

den zin van transigeren wil de Heer de la S. niets weten[1]. Hoe liefelijk het woord *ethisch-irenisch* door hem in zijn vaandel geschreven ook luiden moge, kwalijk kan het iemand, na het lezen van een paar bladzijden uit 's mans opstellen, verborgen blijven, dat hij hier te doen heeft met een systematischen, of, wil men liever, met een *systematiserenden* geest; en welken invloed zulk een ontdekking op het gemoed van het gros der *Vermittelungstheologen* moet uitoefenen, zal wel niet breedvoerig behoeven te worden uitéengezet.

Daarenboven - ofschoon de Heer de la S. tot de *Fransche* kerk behoort en voor zijne wetenschappelijke geschriften zich van het *Hollandsch* bedient[2], - hij *spreekt*, ik bedoel: hij *redeneert* te veel op *Duitsche* wijze; hij heeft zich te diep begeven in de Duitsche Philosophie en verraadt veel te veel sympathie voor de Duitsche *speculatieve* Theologie - en welk regtgeaard juste-milieu-man te onzent zegt niet met Göthe - ('t is ondertusschen Mephistopheles, wien de woorden in den mond worden gelegd!) -

> ein Kerl der speculirt
> Ist wie ein Thier, auf dürrer Heide
> Von einem bösen Geist im Kreis herum geführt,
> Und rings umher liegt schöne, grüne Weide.

Men moge zich verbazen over des schrijvers productiviteit, men moge niet zelden het schoone en diepzinnige zijner gedachten bewonderen - doorgaans gevoelt de Nederlandsche lezer zich niet te huis op het gebied 't welk hij met dezen auteur moet bewandelen. Hij ademt er niet vrij, hij ziet er niet klaar genoeg. Alles schijnt vol damp en nevelen. Een tijd lang kan men zich nog wel geweld aandoen om in dat half donker eenige scherpe omtrekken te onderscheiden. Maar op den duur houdt men het niet uit. Met beleefde dankzegging voor de genomen moeite neemt men afscheid van den vriendelijken gids, wiens goeden wil men geen oogenblik

1 In welken zin hij ‘den smaad dien het woord Vermittelung met zich brengt, wil dragen’ zegt hij zelf in zijn Woord van Toelichting bl. 13 in de noot. Zou de heer de la S., dachten wij, misschien ook ietwat coquetteren met dat *smaaddragen*? De lezer oordeele zelf, - na inzage der stukken.

2 Wij kunnen niet uitmaken, of de Heer de la S. daar wel aan doet, omdat het ons niet gebleken is of hij in staat is in een andere taal correcter te schrijven. Zeker is het, dat stijl zoo min als taal in zijne Hollandsche werken overal onberispelijk zijn. Zoo lezen wij op meer dan ééne plaats van iets, *dat getuigenis aflag;* bl. 192 ontmoeten wij eene *uiterste duisternis, die Gods aangezigt niet ziet;* bl. 180 maken wij kennis met een *vorm, die mank gaat aan een euvel, waarboven de tijd niet gewassen is*. Meervouden als *verschillen* (voor punten van verschil), *aanvangen* (voor beginselen) zijn niet zeldzaam. Aan buitengewone overhaasting zal wel moeten worden toegeschreven de slordigheid der redactie in eene zinsnede als deze (bl. 253): ‘*Was welligt in den fijnen satyricus, den geestigen humanist*, MAAR *den vreesachtigen aristocraat Erasmus de kracht tot kerkhervorming aanwezig?*

in twijfel heeft getrokken, maar wiens bij uitstek diepzinnige opmerkingen bij de verklaring van hetgeen niemand behalve hij zelf vermogt te zien, men niet zonder een soort van medelijden heeft kunnen aanhooren.

Wij spraken van goeden wil. En inderdaad: nog nimmer is ons eenig opstel van den Heer de la S. onder de oogen gekomen, waarvan wij niet, als Montaigne van zijn eigen werk, geneigd waren te verklaren: ‘Cecy est un livre de bonne foy.’ Maar die goede trouw komt bij hem niet voort uit naieve bekrompenheid. Geen zijner schriften waarin hij ons niet de doorslaande bewijzen gaf van zijne zucht om de waarheid te erkennen ook bij hen, die hij zijne tegenstanders noemt. Overal ontmoetten wij bij hem een edelen afkeer van die platte en oppervlakkige kritiek, welke zoo vaak aan klaarheid en juistheid van blik wordt toegeschreven, maar inderdaad voortkomt uit het onvermogen van hen, die zich tot critici opwerpen, om zich in de gedachtenwereld van anderen te verplaatsen en de waarheid ook daar te erkennen waar zij in gezelschap van dwaalbegrippen voorkomt. Overal de behoefte om, door dieper indringen in den grond en het wezen der verschijnselen, zich te verheffen boven het vulgaire standpunt van het zoogenaamde gezond verstand, waarop alles zoo verbazend natuurlijk wordt gevonden, en men zich over niets meer verbaast, dan over de onnoozelheid der vromen, die met hun geloof nog in een andere spheer willen doordringen. Om kort te gaan, de indruk, dien de la S.'s arbeid op ons maakte geeft ons de overtuiging, dat hij behoort tot die Theologen, wier eerlijkheid niet met oppervlakkigheid is gelijk te stellen.

Het is waar: het getal eerlijke en te gelijk doordenkende Theologen is niet legio. Maar daarom zou het toch niet aangaan, in die beide eigenschappen: goede trouw en diepzinnigheid bij den Heer de la S. opgemerkt, de reden te willen gaan zoeken, waarom hij in zijnen strijd alleen is gelaten, waarom de wijze, waarop hij weten en gelooven zoekt te vereenigen, zoo weinig sympathie vindt bij ons te lande. Zulk eene verklaring zou een minachting verraden voor ons theologisch publiek - van de *gemeente* is hier geen sprake, daar wij hier niet te doen hebben met de la S. als prediker - eene minachting, die de onze niet is. Dat de heer de la S. veel en diep heeft nagedacht over de dingen waarover hij schrijft, dat hij eerlijk en trouw de resultaten van zijn nadenken mededeelt, dat kan niet anders dan hem tot aanbeveling strekken bij zijne theologische lezers hier te lande. Al klinkt dan ook zijn naam even onhollandsch als vele zijner uitdrukkingen - het laatste is men hier wel meer gewoon - dit zou niet genoeg zijn om hem te laten alleenstaan. De ware reden, waarom hij, niettegenstaande de vele middelen waarover hij te beschikken heeft en de vlijt waarmede hij ze aanwendt, zoo weinig

indruk heeft gemaakt bij zijn optreden als theologisch auteur is onzes inziens voornamelijk hierin te zoeken, dat hij voor zichzelven niet is gekomen tot een bepaalde éénheid in geloof en wetenschap; dat er nog altoos twee magten in hem zijn, die naar de heerschappij staan en beurtelings den toon aangeven; dat zijne wetenschap iets anders belooft dan zij geeft, en zijn geloof, daar, waar het den geregelden gang van het wetenschappelijk onderzoek afbreekt, niet behoorlijk gemotiveerd is.

Hoe gemakkelijk ook de woorden hem uit de pen vloeijen, met hoeveel kracht van overtuiging hij ook zijne meening uitspreke, hoeveel goede en juiste opmerkingen door hem ook in het midden worden gebragt - de lezer legt zijne boeken onvoldaan uit de hand; het resultaat waartoe de schrijver hem bragt is niet rijp, niet klaar, *unfertig* en daarom niet bevredigend. Het gebrek aan eenheid en organischen zamenhang in des schrijvers hoofdgedachten doet zich bij den lezer kennen in den onbestemden indruk, dien zijne geschriften bij hem achterlieten. Veel goeds, zeer veel zelfs, is bij hem te vinden. Op menig punt b.v. van zijne beoordeeling van Scholten's hoofdwerk zal hij, bij onbevooroordeelde lezing, de juistheid der gemaakte tegenwerpingen moeten erkennen. Maar het geheel, dat hier tegenover het door Scholten geleverde wordt aangeboden, zal maar aan zeer weinigen voldoen.

Er is inderdaad iets pijnlijks in de moeite die de heer de la S. zich geeft om toch niets van het goede in den beoordeelden arbeid over het hoofd te zien. Waartoe toch moeten die herhaalde betuigingen van adhaesie leiden? Heeft de beoordeelaar zijne lezers niet reeds in de Voorrede gewaarschuwd: ‘ondanks vele (?) formele overeenstemming, is de grondslag anders. Ook waar wij hetzelfde zeggen, zeggen wij niet hetzelfde?’ Verwachtte hij niet van elken aandachtigen, der zake kundigen lezer, ‘dat hem de principiële verschillen die hem van Scholten scheiden’ niet zouden ontgaan? Contra principia negantem non est disputandum! zou men alligt uitroepen. In weerwil van de nu en dan den schrijver als ontvallen bijvalsbetuigingen maakt het boek van de la S. op ons den indruk, als ware het hem, bij zijn afkeer van de geheele rigting door Scholten vertegenwoordigd, onmogelijk geweest in dezen ‘vijand’ iets wezenlijk goeds te ontdekken. Die geheele kritiek, wat is zij eigenlijk anders dan de poging om de instinktaardige antipathie tegen Scholten's werk voor zichzelven tot klaarheid te brengen. Zij is niet uitgegaan van de zucht om het belangstellend publiek in staat te stellen de beteekenis en waarde van het boek met juistheid te beoordeelen. Neen: zijn *Beoordeeling* is een zelfverdediging tegen eene rigting in de Theologie - of liever nog: in de *kerk* - waarvan de heerschappij hem met levendige bekommering vervult.

En het is een overwinning op zichzelven, een daad van wezenlijke grootmoedigheid, als hij woorden van lof heeft voor den ‘vijand’ wiens vernietiging het doel zijner bemoeijingen, de innigste wensch zijns harten mag heeten.

Voorwaar, ook in deze antipathie tegen Scholten's Theologie staat de la S. hier te lande niet alleen. Maar op den weg, dien hij tot hare bestrijding heeft ingeslagen, wil men hem op den duur niet volgen. Hijzelf is zich van zijne geïsoleerde positie wel bewust. Wij vernamen reeds zijne verklaring dienaangaande. Hooren wij thans de redenen waaraan hij dit verschijnsel toeschrijft. Wij slaan daartoe nogmaals dezelfde voorrede op en lezen daar op bl. IV:

‘Op openbare instemming durf ik niet rekenen. Ik weet hoe men in ons Vaderland de publieke opinie tegen zich heeft, wanneer men het waagt op te treden tegen een man van naam, tegen eene rigting die de tooverleus van *liberaal* draagt en daarenboven onder officiëele kleeding verschijnt.’

Is dat de kalmte, de rust van den met zich zelven tot klaarheid gekomene, of de gejaagdheid van hem, die beheerscht wordt door sympathieën van welker waarde hij zich nog geen behoorlijke rekenschap heeft weten te geven? - Wat heeft die geheele phrase eigenlijk te zeggen, en welke beteekenis heeft ze hier, aan den ingang van het werk? Is het iets eigenaardigs van ons land, dat men de publieke opinie tegen zich heeft als men optreedt tegen een man van naam? Is *hij* niet een man van naam, die de publieke opinie voor zich heeft? En komt dus het eerste gedeelte van des schrijvers weeklagt over ons vaderland niet neer op deze tautologische stelling:

> Wie zich te onzent verzet tegen hem, die de publieke opinie voor zich heeft, die verklaart zich daardoor tegen de publieke opinie en krijgt haar tegen zich?

Het tweede gedeelte, zijnde een klagt over de tooverkracht, die het woord *liberaal* voor ons publiek bevat, pleit ook niet voor des schrijvers bedaardheid van zinnen, voor de kalmte van geest, voor de onbevangenheid zijns oordeels in de oogenblikken toen hij ze ontboezemde.

De waarheid van de opmerking toegegeven, dat ons publiek zoozeer dweept met al wat *liberaal* heet - zullen wij ons daarover beklagen, of zullen wij het een natuurlijk verschijnsel vinden in een volk als het onze, dat trotsch mag zijn op zijn zin voor liberaliteit, dat daaraan zijne beteekenis in de geschiedenis te danken heeft en het bij eigen ervaring weet, dat alles wat op politiek en religieus gebied de leus van *liberaal* dragen mag, een toover*kracht* bezit, waartegen alleen het onverstand en de bekrompenheid zich tracht te verzetten? - En werpt de heer Ch. ons tegen: ‘gij geeft opzettelijk een verkeerde verklaring aan onze woorden; gij weet zeer wel, dat

wij hier het oog hebben op de ligtzinnigheid van ons publiek, dat zich blindelings aan de zoogenaamde liberale rigting in het godsdienstige overgeeft, omdat die nu eenmaal in de mode is gekomen', dan moeten we ten krachtigste tegen deze verklaring als tegen eene onwaarheid protesteren. Ons publiek is niet zoo dwaaselijk ingenomen met al wat zich liberaal noemt. De uitermate zeer liberale Dageraads-mannen zijn alles behalve populair in ons vaderland, en tegenover de vrienden der z.g. liberale Theologie, die ook aan onze instellingen van hooger onderwijs hare vertegenwoordigers heeft, staat de waarlijk niet onaanzienlijke partij van het behoud, de afgescheidenen en sectarissen *buiten* zoowel als de talrijke reactionnairen *in* de officiële kerk. Ik vraag het in gemoede, of de liberale Theoloog te onzent niet evenveel reden heeft om van een hem ongunstige publieke opinie te spreken?

Maar, zegt de Heer de la S., gij verstaat mij wederom verkeerd. Gij vergeet, dat ik spreek als wetenschappelijk man en dat ik in de door u aangewezen behoudsmannen mijne bondgenooten niet kan erkennen. Lees maar wat ikzelf zoo duidelijk heb uitgesproken:

'Aan de andere zijde heb ik bij degenen, die met de officiële wetenschap niet zijn ingenomen, tot mijn groote smart zulk eene verachting van of vrees voor theologische wetenschap bespeurd, dat mijne volmondige belijdenis van de noodzakelijkheid dier wetenschap tot wijziging en hervorming van overgeleverde begrippen, van de afhankelijkheid, waarin, naar protestantsch kerkbegrip, de kerk van de wetenschap, niet minder dan de wetenschap van de kerk staat, dat deze belijdenis, zeg ik, voor eene concessie geldt aan de tegenpartij (alsof het hier eene partijzaak ware), voor eene ontrouw aan het beginsel des geloofs.'

Ergo: de officiële wetenschap heeft, als dragende de tooverleus van *liberaal*, de publieke opinie voor zich;

de bestrijders der officiëele wetenschap zijn bestrijders der theologische wetenschap zelve;

D^{s}. de la S., die doordrongen is van de noodzakelijkheid der laatste, ziet zich dientengevolge alleen gelaten in zijne bestrijding der officiëele wetenschap.

Nu is zeker de zelfstandigheid en onafhankelijkheid van geest een schoone, ja onmisbare eigenschap in den dienaar der wetenschap, die zich door geen modegeroep van *liberaal* of *orthodox* van de kalmte in het oordeelen mag laten afbrengen, en tegenover de onhoudbare stellingen ook van de hoogste autoriteiten in kerk of school een krachtig: *nemini me mancipavi* in gereedheid heeft. Maar wien komt het niet verdacht voor, dat iemand, die zich signaleert als strijder voor de regten der wetenschap, die het wel degelijk op den voorgrond stelt, dat hij niet behoort tot die categorie van antagonisten der

officiële wetenschap, welke haar, buiten de wetenschap om, afbreuk zoeken te doen - dat, zeg ik, zoo iemand, voor het publiek optredende als bestrijder eener rigting in de Theologie onzer dagen, in plaats van met kalmte de resultaten zijner studie in ieders belangstellende overweging aan te bevelen, overtuigd, dat de in het licht gestelde waarheid haren weg wel zal vinden, aanstonds dat publiek, voor het grootste gedeelte althans, de bevoegdheid tot beoordeeling van zijn werk ontzegt, door het voor te stellen als staande onder den betooverenden invloed van de leus *liberaal* in 's vijands vaandel geschreven?

Wij hebben hier een daad en een woord van denzelfden man, die zoozeer met elkander in strijd zijn, dat ze alleen uit het onbesliste van diens rigting kunnen verklaard worden.

De heer Ch. de la S. beoordeelt het werk van ‘een man van naam’ die als *liberaal* Theoloog de publieke opinie voor zich heeft. Hij doet het, let wel! niet alleen voor de lezers van zijn tijdschrift, maar treedt, door die beoordeeling in eene afzonderlijke uitgave voor de tweede maal het licht te doen zien, regt in het oog loopend voor het groote publiek op. Hij doet het, met de leus der liberalen op de lippen: *de wetenschap heeft het regt zich te doen gelden op het gebied des geloofs!* Dat toont moed - dat getuigt van liefde voor de wetenschap - dat verraadt vertrouwen in de zaak, die men voorstaat!

Maar als nu diezelfde schrijver een kleinmoedigheid ten opzigte van de uitwerking zijner bestrijding verraadt, die hij alleen weet te motiveren door op de toovermagt van de leus *liberaal* te wijzen - is het dan niet alsof de wetenschappelijke man plotseling tot het geloof in spoken is vervallen, en tegen schimmen in de lucht gaat strijden? Is het niet, alsof er in hem uit een vroeger tijdperk van onwetenschappelijkheid nog een rest van den ouden mensch zich staande hield?

Hier zien wij een ridder in het strijdperk treden, om voor de oogen van een menigte toeschouwers een lans te breken met ‘een man van naam.’ Hij doet het, gedreven door de overtuiging dat zijne zaak goed, zijn wapen krachtig, en deze geheele strijd eerlijk is. Maar vóór hij tot den aanval overgaat, roept hij den toeschouwers toe: ‘ik weet het vooraf: hoeveel afbreuk ik mijn tegenpartij ook doe, wat al slagen ik hem ook toebreng: in uwe oogen zal *ik* de overwonnene zijn; want ik draag zijn officiële kleeding niet, ik ben geen “man van naam” en wat ik bestrijd draagt nu ongelukkigerwijs den naam van *liberaal*, die in uwe ooren als een tooverleus klinkt.’ Wat zal het publiek hem antwoorden? Mij dunkt, eenvoudig dit. ‘Ook zonder officiële kleeding te dragen kunt gij door ridderlijk uwen strijd te strijden een “man van

naam" worden. Maar we zouden liever uw eigen devies zien, dan u de leuze, die ons aangenaam is, te hooren bespotten. In allen gevalle: vertrouwt gij de billijkheid van ons oordeel niet, zoek dan een ander strijdperk, waar men uwe strijdbaarheid beter waardeert.'

Is het wonder, dat de heer de la S. eene geïsoleerde positie inneemt? Hen, voor wie het woord *liberaal* een goeden klank heeft, - en voor welk wetenschappelijk mensch zou het dat niet? - neemt hij door zijn uitval tegen zich in. Met zijne medebestrijders van de z.g. officiële wetenschap breekt hij, op grond van hunne vrees voor de wetenschap.

En welk is het standpunt, dat hij tegenover *die* vrienden en *die* vijanden der moderne Theologie inneemt? Zou hij het zichzelven tot behoorlijke klaarheid hebben gebragt? Uit den toon van zekerheid en bepaaldheid zou men het alligt meenen. Bij naauwkeurige beschouwing zijner uitspraken moet het tegendeel in het oog vallen.

Het klinkt wel zeer positief en duidelijk wat de schrijver van de 'Beoordeeling' op bl. V van het voorberigt zegt: 'Niet dat er eene moderne wetenschap bestaat, maar dat deze moderne wetenschap, in plaats van de feiten van het geloofsleven te verklaren, zich daarbuiten stelt, en eene *Gemeine der Wissenden* wil vormen, in plaats van de *Gemeine der Gläubigen* tot de wetenschap van haar geloof, d.i. tot regt verstand van hetgeen zij gelooft, te brengen, is mijn grief tegen haar.'

Wij zien: de Schr. stelt zich hier tegenover de bestrijders der moderne Theologie zoowel als tegen hare aanhangers. Hij onderscheidt zich van de eersten door aan die Theologie het regt van bestaan toe te kennen. Zoo althans meenen wij de op zich zelf tamelijk zonderling klinkende verklaring te moeten interpreteren: 'mijne grieve tegen de moderne Theologie is niet deze, dat er eene moderne Theologie bestaat.' De schrijver is nl. aan het eind zijner phrase vergeten, op welke wijze hij haar begon. Denkelijk wilde hij zeggen: mijne grieve tegen de tegenwoordige Theologie bestaat niet hierin, dat zij modern is, d.w.z. dat zij zich aansluit aan de moderne wereldbeschouwing, aan de moderne wetenschap, met andere woorden, dat zij zich niet vergenoegt met de reproductie van hetgeen voordezen op dit gebied reeds werd geleverd, maar als iedere andere wetenschap een gezond en krachtig leven wil openbaren door aan de eischen van den tegenwoordigen tijd te voldoen. De zamenhang vordert, dat wij op dusdanige wijze des schrijvers concessie aan de moderne Theologie verstaan. Hij heeft er niet tegen, dat de Theologie 'modern' zij[1], maar wel dat die moderne

1 Later heeft de Schr. zich in zijne Bijbelstudiën meer bepaald tegen het gewone gebruik van die uitdrukking *moderne Theologie* verklaard.

Theologie zich stelt buiten de feiten van het geloofsleven. Laat ons zien, wat er van deze aanklagt zij.

Volgens de la S. is dus de roeping der moderne Theologie deze, om de gemeente der geloovigen te brengen tot de wetenschap van haar geloof, d.i. tot regt verstand van hetgeen zij gelooft. Zij heeft de feiten van het geloofsleven te verklaren; het mag haar niet te doen zijn om, buiten de feiten des gelooflevens om, eene *gemeente van wetenden* te vormen.

Het zal ons niet moeijelijk zijn, aan te toonen, dat de schrijver hier óf in de lucht schermt, óf aan de Theologie eene plaats aanwijst, die haar dwingen zou haar karakter van *wetenschap* op te geven.

Hij strijdt met schimmen, als zijne grieve tegen de moderne liberale Theologie voornamelijk hierin bestaat, dat zij geen notitie neemt van de feiten des geloofslevens, dat het haar niet te doen is om die feiten behoorlijk te verstaan en te leeren verstaan. Eene theologische rigting, die heden ten dage met zulk een program optrad, zou niet eens wederlegging verdienen. En al wilde men ze bestrijden, de mannen, die de la S. als de vertegenwoordigers dier moderne Theologie aanmerkt, zouden er zich niets van behoeven aan te trekken. Zij zouden vragen: wanneer hebben wij ons aan de dwaasheid schuldig gemaakt, die gij ons toedicht? - Mogelijk, dat wij die feiten anders beoordeelen dan gij; mogelijk, dat wij er niet *die* waarde aan toekennen als gij. Dat wij ze zouden ignoréren, kunt gij niet in ernst beweren. De heer Scholten zou er nog kunnen bijvoegen: wat is mijn hoofdwerk, *de leer der Herv. kerk*, anders, dan eene bijdrage om de leden dier kerk in staat te stellen te weten wat zij gelooven?

De Schr. strijdt met schimmen, als hij met zijne grieve tegen de moderne Theologie, als zou deze eene *gemeente van wetenden* willen vormen, bedoelt, dat zij een kruistogt predikt tegen alle geloof en zich als ideaal voorstelt, eene gemeente *zonder* geloof, maar *met* wetenschap. Alsof voor de liberale Theologen door den heer Ch. bedoeld de kerk iets anders ware dan *credentium societas*[1]; alsof ooit of ergens door een hunner het plan of de wensch om zulk een gemeente van wetenden te stichten ware kenbaar gemaakt!

En mogt de heer de la S. zeggen: ‘men moet een onderscheid maken tusschen de regtstreeks uitgesproken bedoeling en de meer verborgen liggende strekking eener rigting; ik verwijt niet aan de moderne Theologie, dat zij met ronde woorden heeft verklaard met het geloofsleven niets te maken te willen hebben; ik beweer niet in de schriften van een harer woordvoerders te hebben gelezen: ons doel is het vormen eener gemeente van wetenden; maar dit is het, wat

1 Zie o.a. Scholten, initia blz. 246.

ik bedoel: de moderne Theologie legt feitelijk eene overschatting van het weten, eene minachting voor het geloofsleven aan den dag, en toont zoo doende, dat ze inderdaad alleen in staat is een gemeente van wetenden te vormen:' - dan antwoorden wij: die aanklagt is zoo vaag en algemeen, dat ze ons minder op de hoogte brengt van die Theologie zelve, dan van den indruk, dien zij op den heer de la S. heeft gemaakt en dien ten gevolge van des beoordeelaars eigen geaardheid.

Eene *gemeente van wetenden*, roept hij uit, wil deze Theologie vormen. Nog eens: die aanklagt blijkt een strijden tegen windmolens te zijn, indien men ze ad litteram opvat. Hoe kan aan de moderne Theologie, d.i. aan iets wat als *wetenschap* optreedt, het streven om eene *gemeente* te vormen worden toegeschreven? Heeft ooit eene *theologische* partij qua talis die pretensie gehad, dat doel zich gesteld? Is het niet eene ongerijmdheid, eenige Theologie, welke dan ook, zich voor te stellen als de moeder van eenige gemeente.... tenzij men het woord *gemeente* in den min gewonen zin van *school* gebruikt, in welk geval men duidelijkheidshalve die gemeente als *gemeente van wetenden* zou kunnen aanduiden, maar daarmede dan ook voor elken nadenkende zou hebben aangetoond, dat, waar eene wetenschap eene gemeente van wetenden wil vormen, alles in de beste orde is en er geen reden bestaat over die wetenschap zich te verontrusten.

Indien wij daarentegen het woord *gemeente* in de gebruikelijke beteekenis opvatten, dan zullen wij wel kunnen zeggen: deze of gene theologische rigting heeft een' zóó- of zóódanigen invloed op haren in- of uitwendigen toestand; wij mogen echter daarbij niet vergeten, dat die theologische rigting zelve *in* de gemeente is ontstaan en zich ook wel niet geheel *buiten* haar om zal hebben gevormd. Wat beteekent in dat geval de aanklagt: de nieuwe Theologie wil eene gemeente van wetenden vormen, anders dan dit: zij zoekt hare wetenschap bij de gemeente, of althans bij het daarvoor rijpe gedeelte ingang te verschaffen? En ook dan mogen wij vragen: Eilieve, wat kwaads steekt daarin?

Maar wij willen niet zonder noodzaak aan des schrijvers aanval een Don-Quichotisch karakter toeschrijven. Gaarne nemen wij aan, dat zijne aauklagt niet gedachteloos werd ingebragt, maar kunnen dan ook geen anderen zin daaraan geven, dan een zoodanigen, die den opregten vriend der wetenschap moet mishagen. De grieve zal dan deze zijn:

'De moderne Theologie miskent de regten van het geloof. Niet tevreden met de nederige rol van interpres sacrorum, stelt zij zich als regteres *boven* het geloof der gemeente, in plaats van als dienares der gemeente de door haar beleden geloofswaarheden als waarheden te eerbiedigen. Terwijl zij hare levenskracht moest ontleenen aan

den geest, die de gemeente bezielt, blijft zij daaraan vreemd, door de feiten van haar geloofsleven te ignoreren.'

Maar, om allen zweem van partijdigheid te vermijden, laten wij aan den heer de la S. zelven het woord. 'Wat nu de hoofdzaak "betreft," hooren wij hem op bl. 15 van zijne Beoordeeling zeggen, wij zien er groote aanwinst in, dat de hoogleeraar (Scholten) de betrekking van wetenschap en kerk erkent, geene wetenschap wil buiten de kerk, en de wetenschap beschouwt als mede de kerk moetende dienen, haar zuiveren en hooger opleiden. Alleen vragen wij naar het gebied, waarop beide, wetenschap en kerk, elkander ontmoeten, waaruit zij beide hun levenssappen trekken en te zamen kunnen opwassen tot een gemeenschappelijk doel. Dit vinden wij bij den schrijver niet aangewezen, en dit gebrek is o.i. fundamenteel.... Wij stemmen het den S.' (Scholten) 'volkomen toe, dat noch hierarchie, noch volkssouvereiniteit de kerk moet leiden, maar de wetenschap. Het is hare roeping. Doch waar is de leidende kracht der wetenschap? Laat ons dit nader onderzoeken. De wetenschap mag niet eene magt zijn van buiten af toetredende tot de kerk, om deze kerk en de waarheid, die zij belijdt, te toetsen aan beginselen van elders ontleend. Iedere kritiek (wetenschap nu is kritiek) zal, om positief te zijn, en niet ... vernielend voor haar voorwerp zelf, haar toetssteen aan dat voorwerp zelf moeten ontleenen. Voor de kritiek der leer van de Hervormde kerk, zal dus die leer zelve de toetssteen moeten zijn, die leer in hare waarheid, in haar eeuwigen grond, in hetgeen Prof. S. noemt hare grondbeginselen. Kritiek onderstelt in het voorwerp, dat zij beschrijft en beoordeelt, blijvende en voorbijgaande bestanddeelen. De laatste, de onzuivere en vergankelijke bestanddeelen, zullen door middel der eerste moeten ontdekt en gerigt worden. Iedere wetenschap heeft dus in haar voorwerp zelf haar beginsel. De wetenschap van de leer der Hervormde kerk heeft haar beginsel in die leer zelve. Doch tot welk gebied behoort die leer? Tot het zedelijk godsdienstige. De kerk belijdt de waarheid in den ethischen zin van dit woord, waarheid als levensbeginsel;... die waarheid zetelt in... de conscientie,... is niet in onbewegelijken, maar in zich steeds voortbewegenden toestand... Tot deze beweging ... is allezins het helder inzigt in de waarheid, de verstandelijke ontwikkeling harer momenten, een der magtigste, een noodzakelijke hefboom. Doch tevens is dit karakter van bewegende kracht of levensbeginsel te zijn, de toetssteen voor de waarheid dier verstandelijke ontwikkeling. Met andere woorden, zoo als de leer de conscientie in beweging brengt, zoo bepaalt ook de conscientie wat tot de leer behoort; alles wat de conscientie zich niet kan assimileren, behoort niet tot de leer, behoort niet te huis op het zedelijk-godsdienstige gebied, behoort

niet tot de waarheid, die de kerk belijdt, en waarvan de leer de uitdrukking is. Deze conscientie nu is, verder, geen individuele. De *kerk* belijdt de waarheid. Er is dus eene collectieve conscientie, die, zoo als zij gevormd is uit de individuele, ook wederom het noodzakelijk substraat is, waarop de individuele zich vormt. Er is namelijk een som van zedelijk-godsdienstige overtuigingen, die het erfgoed zijn van voorafgaande ontwikkelingen. Die daar beneden staan behooren niet tot de tegenwoordige levende gemeente. Maar het is niet genoeg die som te kennen, om reeds de collectieve conscientie der kerk van het heden te erkennen. Daar deze conscientie eene levende is, moet zij gekend worden niet alleen op het punt waar zij in betrekking staat tot het verledene, niet alleen als resultaat, maar ook op het punt, waar zij de toekomst inleidt, waar zij aanvangspunt is, het heden der conscientie. Op ieder ander gebied moge deze zamenhang met het heden voor de wetenschap minder noodzakelijk zijn, - - op het gebied der kerk is het de levenskwestie, de spil waarop zich de wetenschap beweegt. Eene wetenschap, die met de conscientie der kerk in tegenspraak is, is daardoor niet op de hoogte van den tijd; zij is met onvruchtbaarheid geslagen. En waarom? Omdat de kerk zelve een ligchaam is, dat een wasdom heeft van boven, van God, dat zich ontwikkelt naar vaste wetten, wetten die de openbaringen zijn van het leven zelf des H. Geestes in haar midden. Men versta ons wel. Onder deze levende conscientie der gemeente verstaan wij geenszins den veelsoortigen eigenwaan, noch de dobberingen der openbare meening. Veeleer gelooven wij, dat de hoogte, waartoe de kerk wezenlijk gekomen is, slechts in weinigen zal vertegenwoordigd zijn, en dat deze weinigen de hun verleende gave Gods niet anders dan onder veelvuldigen tegenstand zullen kunnen doen gelden. Dit is de wet van geestelijken vooruitgang, dat iedere nieuwe ontwikkeling eene doodswijding moet erlangen. Doch zoo waarachtig als er eene kerk is, eene gemeenschap der heiligen, zoo waarachtig als de lotgevallen der menschheid, die der kerk in het bijzonder, niet naar blind toeval, maar met eeuwige wijsheid, worden bestuurd, zoo waar zal het zijn, dat de ontvangene gave niet verloren gaat, dat God de Heer mannen opwekt voor hun tijd, en den tijd maakt voor zijne geroepenen, dat er een zamenhang is tusschen de gaven aan enkelen gegeven en hen voor wie hun die gaven gegeven zijn, al valt die zamenhang niet dadelijk in het oog. Zonder dus eenigzins de wetenschap te willen binden aan de kerk in hare factische verschijning, wenschen wij alleen erkend te zien, dat de gemeenschappelijke grond, waarop beiden staan, en waar zij elkander ontmoeten en dienen, is dat (?) van de zedelijk-godsdienstige bewustheid der gemeente op de tegenwoordige hoogte harer ontwikkeling; of, wil

men liever, de zedelijk-godsdienstige waarheid zoover als de H. Geest in de gemeente die tot hiertoe heeft geopenbaard.'

Wij zullen geen verschooning vragen voor dit lange citaat. Beter dan onze argumenten, kunnen des schrijvers eigen woorden dienen om het onvrije van zijn standpunt, het onklare zijner voorstellingen, de ongeschiktheid van zijn betoogtrant in het licht te stellen. Van een vaste basis, van een bepaald uitgangspunt, van scherpe lijnen en grenzen voor wat hij zich onder theologische wetenschap denkt, is naauwelijks een zweem voorhanden. Is het dan wonder, dat de schrijver, die als wetenschappelijk bestrijder van de zoogenoemde moderne theologische wetenschap is opgetreden, maar zich, zoodra hij rekenschap van zijn eigen standpunt wil geven, genoodzaakt ziet een terrein te betreden waarop wetenschappelijke discussie onmogelijk is, aan zichzelven wordt overgelaten, en dat zijne sombere Ahnung, die hem weinig instemming, zoo min bij de aanhangers der liberale Theologie als bij hare bestrijders voorspelde, verwezenlijkt wordt?

Iemand moge al omtrent zichzelven de overtuiging koesteren, van te behooren tot die 'weinigen, in wie de hoogte, waartoe de kerk waarlijk is gekomen, vertegenwoordigd is;' de heer de la S. met name moge, bij zijne geïsoleerde positie, den besten troost putten uit het besef, dat God hem in staat heeft gesteld 'de zedelijk-godsdienstige waarheid, door den H. Geest tot dusver in de gemeente geopenbaard,' beter dan de meesten te erkennen, en het daaraan toeschrijven, dat 'hij de hem verleende gave Gods niet dan onder veelvuldigen tegenstand zal kunnen doen gelden;' - maar gesteld nu eens, dat de man, dien hij als 'zijn vijand' bestrijdt, even zeker zich waande van het bezit des H.G. en met den Apostel (1 Kor. 7, 40) durfde verklaren: *δοκῶ δὲ κἀγὼ πνεῦμα θεοῦ ἔχειν*? Wien zouden wij dan moeten gelooven? Wiens geloofsovertuiging zou dan beschouwd moeten worden als de zuiverste uitdrukking van het bewustzijn der gemeente? Is hier alles afhankelijk van den niet nader te bepalen graad van zekerheid, dien ieder onzer bij zichzelven waarneemt en dien hij niet kan vergelijken met dien bij anderen op tegenovergestelde gronden ontstaan? M.a.w. is hier alles vaag gevoel, bloot subjectivisme en willekeur? Het zij zoo. Maar dat men ons dan niet spreke van theologische wetenschap. Het is een ijdel spelen met woorden, wetenschap te noemen, wat daarvan de voornaamste criteria mist. Wat baat het den lof der wetenschap te verkondigen, als men haar, de vrijgeborene, de tot vrijheid geborene, de in vrijheid alleen levende, als men haar eerst van hare vrijheid heeft beroofd? Is het niet inderdaad met de autonomie der wetenschap gedaan, als men de conscientie der kerk, als zelfstandige magt waaraan hare uitspraken moeten getoetst worden, tegenover haar stelt,

in plaats van te erkennen, dat de wetenschap de roeping heeft om de kerk tot het volledig bewustzijn van den inhoud en de objectieve waarde harer conscientie te brengen. Men kan aan de wetenschap - wetenschap nu is datgene, wat zonder zelfstandigheid zich niet laat denken - den toegang op het gebied van kerk en godsdienst weigeren; maar het is niet anders dan zelfbedrog zich een dienaar der wetenschap te noemen, terwijl men inderdaad haar in hare souvereiniteit niet erkent.

Zouden wij hiermede willen zeggen, dat theologen als de la S. het niet opregt meenen met hunne beweerde liefde voor de wetenschap? Dat zij verre. Dit alleen beweren wij, dat zij de wetenschap niet liefhebben om haar zelve, niet onder alle omstandigheden, maar alleen op bepaalde voorwaarden, alleen dan wanneer zij zekere diensten bewijst aan- de zaak, in wier dienst zij wordt aangewend. Nu is het wel waar, dat een medicus, die, bij een patient geroepen, niets anders zich ten doel stelt, dan het constateren van het pathologisch verschijnsel, het bestuderen van het ziektegeval, het vermeerderen zijner wetenschap langs dien weg, aan zijne roeping als arts kwalijk beantwoordt, - niet minder waar is het, dat de geneeskunde zelve zich gelukkiger heeft ontwikkeld naarmate zij meer om haar zelve werd beoefend en de waarde van het natuuronderzoek minder angstvallig werd afgemeten naar het voordeel, dat daaruit voor de lijdende menschheid regtstreeks en onmiddellijk zou kunnen worden afgeleid; niet minder waar, dat de lijdende menschheid ten slotte toch zeer gebaat is door den veranderden staat van zaken, waarbij schijnbaar hare behoeften verwaarloosd werden, waarbij de magt van den geneesheer niet weinig werd ingekort, en de gevallen, waarin het hem veroorloofd zou worden in te grijpen in de werking van het organisme, belangrijk werden verminderd. De meest geruchtmakende oppositie tegen de nieuwe rigting in de geneeskundige wetenschap ging dan ook uit van de stelling, dat het haar niet te doen was om ziekten te genezen, maar alleen om ze te leeren kennen. Alsof er ooit sprake kon zijn van eene wetenschappelijke genees-methode, zonder grondige kennis van het kwaad, dat bestreden moet worden!

Mutatis mutandis geldt hetzelfde van de moderne Theologie en hare gewone bestrijding. Wie zal ontkennen, dat de gemeente voorshands weinig gebaat wordt met het historisch-kritisch onderzoek van den lateren tijd? Wie zal tegenspreken, dat men zeer velen een gewigtig hulpmiddel tot hunne gemoedsrust ontneemt, door de voortgezette bestrijding van al wat naar auctoriteitsgeloof zweemt? Zal daarom de wetenschap zich in haren gang laten stuiten en, liever dan ergernis te geven, in het geloof der gemeente eene magt erkennen, die zij niet mag aantasten? Ik weet het, de praktijk vordert

somtijds transacties. Men mag het den arts niet ten kwade duiden, wanneer hij, ter wille van het bestaande vooroordeel, en om zijn patient tevreden te stellen, nu en dan een recept achterlaat, dat met zijne wetenschap al zeer weinig te maken heeft, - indien hij maar van alle schadelijke middelen zich onthoudt. Een predikant bezondigt zich zeker niet, als hij voor den kranke bidt, al is het dat deze aan zoodanig gebed eene andere beteekenis hecht dan hijzelf, - indien hij maar zorgt, dat toon en inhoud des gebeds geen voedsel geeft aan schadelijk bijgeloof. Maar in geval de kranke herstelt, mag de arts evenmin de genezing toeschrijven aan het gebruik van zijn onschuldig praeparaat, als de predikant aan de bovennatuurlijke werking van zijne voorbede. Daarvoor moeten beiden door hunne wetenschap bewaard blijven. Deze duldt geene transacties. Wanneer de ondervinding leert, dat het geloof in den goddelijken oorsprong van het Christendom in den regel met het geloof in de volkomen juistheid der Evangelische wonderverhalen verbonden is, zoodat het ontkennen van het een, naar de gewone opvatting, met het loochenen van het andere gelijk staat, dan zal de wetenschappelijke man daaruit niet aanstonds besluiten, dat het godsdienstig geloof onmogelijk den steun der wonderen kan ontberen, maar wel den natuurlijken grond van het verschijnsel trachten op te sporen en, zoo zijne wetenschap de wonderen onmogelijk kan toelaten, nagaan, in welken zin nog sprake kan zijn van de geloofwaardigheid der bedoelde verhalen en van de goddelijkheid des Christendoms. Maar in geen geval zal hij met halve verklaringen tevreden zijn. In geen geval zal hij zijne wetenschap dienstbaar maken aan de bestendiging en voortplanting van voorstellingen en beschouwingen, waarvan de onjuistheid hem eenmaal gebleken is, al ware het ook, dat hij met alle waarschijnlijkheid kon berekenen, dat hij met zoodanigen arbeid den dank van vele waarlijk vrome Christenen inoogsten, en in het tegenovergestelde geval zou gevaar loopen zich den toegang tot hun gemoed af te snijden.

Een voorbeeld. De Christelijke gemeente viert jaarlijks het opstandingsfeest van haren Heer. De opstanding is voor haar daarom zulk een heuchelijk feit, omdat daardoor onmiddellijk door God zelven, langs bovennatuurlijken weg, het absolute gezag van Christus en de onfeilbare zekerheid zijner woorden is bewezen. Nu is het zeker zeer wel denkbaar, dat een wetenschappelijk man zich niet in staat gevoelt om een voldoend antwoord te geven op de vraag, welke gebeurtenissen na de kruisiging aanleiding hebben gegeven tot het 18 eeuwen oude geloof in Jezus' verrijzenis; maar even zeker is het, dat hij verraad pleegt aan de wetenschap, indien hij, niettegenstaande de voor hem bestaande onzekerheid, van het stellige *feit* van Jezus' opstanding spreekt op eene wijze, alsof de gewone opvatting aan geenerlei bedenking onderworpen ware.

Het is inderdaad een zeer ongunstig verschijnsel voor de Theologie onzer dagen, dat men aan de eene zijde zooveel laat afhangen van een enkel feit als de opstanding van Jezus, en aan den anderen kant de wetten der historische kritiek bij de beoordeeling van de oorspronkelijke opstandingsberigten zoo weinig behartigt. Merkwaardig is ook in dit opzigt de handelwijze van Ch. de la S. en te karakteristiek voor zijn standpunt, dan dat wij er niet een oogenblik bij zouden stilstaan.

Hij behoort niet tot dezulken, die meenen, ‘dat de goddelijkheid van het Christendom van het feit der opstanding, als zoodanig, afhankelijk is.’ Hij noemt de wonderen, ‘ja wel een hoogst gewigtig moment in het zamenstel der waarheid, zoodat ze weg te nemen heet het Christendom te verminken;’ - maar houdt het er toch voor, dat ‘ook zonder de wonderen, nog zooveel Christendom overblijft, als toereikend is om het overige te heroveren.’ Met andere woorden: de heer de la S. beweert hier drieërlei: 1°. ik heb het feit der opstanding niet noodig om de goddelijkheid van het Christendom te bewijzen; 2°. langs anderen weg die goddelijkheid bewezen hebbende, bewijs ik daaruit de opstanding en de overige wonderen des N.T.; 3°. zoo lang dit laatste niet is geschied, zoo lang de wonderen voor mij niet vaststaan, heb ik het Christendom niet in zijn geheel, maar in verminkten staat.

Nog op andere wijze drukt de schrijver deze gedachte uit, als hij zegt: ‘het is aan het Christendom om de wonderen’ (en bepaaldelijk dan ook de opstanding) ‘en niet aan de wonderen om het Christendom te bewijzen.’

Deze gedachte ontwikkelt hij door eerst te wijzen op den ten gevolge van het geloof in Christus' opstanding veranderden toestand van den mensch in zijne betrekking tot God. ‘Het geloof aan de opstanding van Jezus,’ zoo lezen wij bij hem, in zijn Woord van Toelichting, bl. 20, ‘brengt dit gewigtig moment aan in het geestelijk leven, dat daardoor de gansche wereldbeschouwing niet alleen gewijzigd, maar ten eenenmale vernieuwd wordt, dat de natuur gedacht wordt als onderworpen aan den geest. Is de dood, waarin zich de verstorende werking en de onverbiddelijke kracht der natuur voor den mensch op het zigtbaarst en gevoeligst vertoont, in waarheid overwonnen (*in waarheid*, niet in overdragtelijken zin, dat een mensch in stout vertrouwen op een ongekende toekomst en onbegrepen Godsregering zich boven hare verschrikkingen verheft), welnu dan blijkt het ook, dat die natuur niet is, waarvoor anderzins de gemeene ervaring haar houdt, eene op zich zelf staande, van den mensch onafhankelijke en in menig opzigt tegen hem over staande magt. En met deze veranderde natuurbeschouwing verandert ook de beschouwing der menschelijke maatschappij. - De menschheid

- wordt het voorwerp en haar wereld het tooneel eener persoonlijke, alles omvattende werkzaamheid eens persoonlijken Gods. In een woord - het begrip van *natuurlijke* immanentie Gods is gestegen tot dat van *ethische* immanentie. Wil men het verschil van levensbeschouwing op populaire wijze uitdrukken, zoo is VERZOENING het woord voor de eene; NOG ONVERZOEND het woord voor de andere.'

Ziedaar, volgens Ch. de la S., het wonder gewrocht door het geloof in Jezus' opstanding. En ziehier de conclusie, waartoe hij komt:

'Waar een kracht des levens uitgaat van een feit, daar is dit feit waar, daardoor zelfs, al streed het met andere gegevens; omdat het zedelijk-godsdienstig leven het hoogste is, en hare waarheid wel mag dienen tot maatstaf, mede, op een ander, aan haar onderworpen gebied, doch zich niet mag laten afmeten naar hetgeen op een ondergeschikt gebied als maatstaf geldt.'

Men ziet, de heer de la S. heeft zich de moeite getroost, om een wetenschappelijken vorm aan zijne denkbeelden te geven. Hij heeft zelfs, om zijne laatste conclusie met eene treffende analogie te steunen, zich op Hegel beroepen, die van de Philosophie zegt, dat zij hare methode niet aan eene ondergeschikte wetenschap als de mathesis kan ontleenen, iets wat de la S. aldus op de Theologie overbrengt: 'indien het Christendom is wat het beweert te zijn, de oplossing van het wereldprobleem, mag het zich niet onderwerpen aan de wetten, die op ieder geïsoleerd gebied van onderzoek gelden, maar moet het die wetten verklaren.' Maar nu zouden wij wel eens willen weten, of de heer de la S. zelf het een verklaren van de natuurwetten noemt, waartoe hij ten slotte is gekomen door zijne redenering over de Christelijke wereldbeschouwing? Welke natuurwet is hier *verklaard*, als het geloof in de ethische immanentie Gods wordt vastgeknoopt aan een feit, dat geheel alleen staat, dat zich niet reproduceert, en waarbij hijzelf toch wel het opheffen der gewone natuurwet zal moeten aannemen? Is het niet eene *kolossale* dwaling (om met den heer de la S. te spreken) om uit de kracht van het zedelijk-godsdienstig leven der in de opstanding geloovende Christenen te besluiten tot de waarheid van het historisch feit der opstanding? Als er gezegd wordt: 'waar eene kracht uitgaat van een feit, dan is dit feit waar' - welk is dan, in het onderwerpelijk geval, e concessis het feit? - toch niet de opstanding van Jezus zelven, want het is nog niet bewezen, dat de eerste Christenen niet even als al hunne navolgers, op dit punt zich hebben bedrogen; - neen, het feit is eenvoudig: het geloof der Christenen in de opstanding van Jezus, en het geheele betoog van den heer de la S. valt dus in duigen, tenzij men de ongerijmde meening wil koesteren, dat, omdat de Christenen gevoelen, dat de 'tweespalt tusschen hun zelfbewustzijn en hun we-

reldbewustzijn is opgelost in hun godsbewustzijn,' en zij die verzoening aan den *verrezen* Christus toeschrijven, daarom het feit der opstanding vaststaat. Dan zou men ook uit de omstandigheid, dat in de Apostolische eeuw de geheele wereld- en levensbeschouwing der Christenen als doortrokken was van de zekere verwachting, dat het eind der wereld nabij was, de gevolgtrekking kunnen maken, dat de wereld werkelijk in dien tijd moet zijn vergaan, ofschoon de geschiedenis daarvan niets meldt.

Ik twijfel of de heer de la S. in de oogen van velen zijn pleit zal gewonnen hebben, waar hij zijne apologetische bewijsvoering naar de eischen der hedendaagsche wetenschap meent in te rigten. Wie het oude standpunt vaarwel heeft gezegd kan geen vrede hebben met een theorie, waarbij met 'de waarheid van het zedelijkgodsdienstig leven' zulk een onbehoorlijk spel gedreven wordt op het gebied der historische kritiek, en door aan de Theologie een bijzonder stelsel van wetten te geven, de zenuw, die haar aan de algemeene wetenschap verbindt en voor de instandhouding haars levens onmisbaar is, wordt doorgesneden. Wie daarentegen de wapenen der oude Apologetica nog niet versleten acht, heeft geen behoefte aan de z.g. nieuwe bespiegelingen die hem hier worden aangeboden.

Het zou ons te ver voeren, indien wij in bijzonderheden wilden aanwijzen, hoe ook daar, waar de la S. zuiver historisch meent te werk te gaan, zijn dogmatisme hem in den weg is en zijne kritiek doet falen. Een enkel staaltje slechts. De schrijver, het regt der historische kritiek erkennende om het onwaarschijnlijke voor het waarschijnlijke te doen plaats ruimen, gaat het betoog leveren, dat de onwaarschijnlijkheid is op de zijde van hen, die de wonderen negéren, en dat men dus om aan de eischen der historische wetenschap te voldoen aan de wonderberigten der Evangeliën volkomen historisch gezag moet toekennen. Hierbij echter wordt niet de nadruk gelegd op het hoofdargument der oude Apologetica, ontleend aan den geheel eenigen indruk dien Jezus moet gemaakt hebben op zijne tijdgenooten, waaruit men dan kan besluiten tot den geheel eenigen aard van zijne werkzaamheid, - neen, hier staat op den voorgrond: het ontstaan der nieuw-testamentische literatuur in dien tijd, waarvan gezegd wordt - (wij bepalen ons bij de hoofdzaak) - dat het een raadselachtig, ja onverklaarbaar verschijnsel zou zijn, bijaldien de wonderen niet hadden plaats gehad. Nu zal ieder wel toegeven, dat, eenmaal de wonderen aangenomen, het ontstaan van zulk een literatuur geen zwarigheid meer kan opleveren, daar we dan niet anders zouden hebben dan het eenvoudig verhaal van gebeurde zaken; maar juist die wonderen moet de historische kritiek oplossen, indien het haar althans ernst is met hare roeping om het gebied der historie te zuiveren van al wat legende en mythe heeten

mag. En dat zuiveringsproces moeten alle verhalen ondergaan die feiten behelzen, welke niet kunnen aangenomen worden dan met opheffing van de wetten waaraan wij alles in natuur- en menschenwereld zien gehoorzamen. Welke methode volgt nu onze schrijver om dit zuiveringsproces op het gebied der N. Testamentische literatuur te stuiten? Hij zegt:

Wij kunnen niet aannemen, dat in Israël in dien tijd eene mythologische literatuur zal zijn ontstaan; dit is om drie redenen onwaarschijnlijk: 'Vooreerst wordt het niet gezien, dat een volk zijne geschiedenis besluit met eene mythologie.' - 'Ten andere, welk eene mythologie! Eene mythologie die ethische krachten bevat, zooals die, welke zich door de Christelijke kerk in de wereld ontwikkeld hebben.' 'Eindelijk eene mythologie vormt in den regel de poëzy van een volk. - Hier zou men het verschijnsel vinden van eene mythologie, die door het volk zelf, in wier midden zij ontstaan is, zoodanig wordt verfoeid, - dat het liever alles opoffert, tot aan zijn volksbestaan toe, dan deze verhalen in het volksbestaan op te nemen en te beschouwen als bestanddeelen van zijne godsdienst en als voortzetting van de heilige overlevering der vaderen. Hier wordt het eenige verschijnsel waargenomen, dat een volk zich ter oorzake eener in zijn midden ontstane mythologie, in tweëen splitst, en dat het grootste deel haar verwerpt. - Voorwaar, de mythologische hypothese maakt van de nieuw-testamentische literatuur een *monstrum* in de geschiedenis der menschheid.'

Ik acht mij onbevoegd deze argumentatie te ontzenuwen. Bij deze generaliserende beschouwingen is het mij onmogelijk mijzelven te overtuigen, dat ik nog op historischen bodem sta. Ik zie geen kans om in het gegeven, concrete geval de waarschijnlijkheid van de enkele facta af te meten naar zulke algemeenheden. 'Het wordt niet gezien' zegt de heer de la S. Dus: zulk een feit als het ontstaan van eene mythologie onder die omstandigheden, zou zonder wedergade zijn in de geschiedenis. Goed, maar wordt het dan gezien, dat een gestorvene onder de levenden terugkeert, zooals b.v. van Jezus en ook van Lazarus wordt verhaald? Wordt het gezien, dat duizenden van hongerenden verzadigd worden met een paar brooden en vischjes? Wordt het gezien, dat de voorraad aangroeit met het gebruik? Mij dunkt, als er van onwaarschijnlijkheid sprake is, dan kunnen wij den graad daarvan vrij wat beter bepalen ten opzigte van den enkele feiten en gebeurtenissen, die in de Evangeliën worden vermeld, dan ten opzigte van den complexus van omstandigheden, welke moesten zamenwerken om de literatuur des N.T. te doen geboren worden. Daarenboven, wat beteekent de geheele redenering van de la S. als hij toch de mogelijkheid der mythe op dit gebied niet uitsluit? (zie bl. 23 t.a.p.)

Wie, behalve Bruno Baur misschien, heeft ten opzigte van het historisch karakter des Nieuwen Testaments eene meening geopenbaard als die door de la S. wordt bestreden? Want willen wij consistentie veronderstellen in zijne polemiek, dan moet zij gerigt zijn tegen hen, die *alle* historische waarde aan de Evangeliën ontzeggen, en dat doen toch niet de geleerden, die hij bestrijdt.

Hoe meer wij ons hebben beijverd in te dringen in den waren aard van de la S^{s}. Theologie, des te meer is ons de onhoudbaarheid van zijn standpunt in onzen tijd tot overtuiging geworden. Niet dat zijne aanvallen tegen de z.g. moderne of hedendaagsche Theologie voor niets moeten geacht worden. Integendeel, wat hij tegen Scholten in het midden heeft gebragt schijnt ons toe verreweg het beste wat in dien zin bij ons te lande is geschreven, en wij gelooven, dat het aan de eenzijdige ingenomenheid met al wat de Hoogleeraar levert is toe te schrijven, wanneer de wezenlijke verdiensten van de voor ons liggende Beoordeeling zoo weinig worden gewaardeerd. Maar van de andere zijde draagt de heer de la S. zelf de schuld van zijne miskenning, in zoover hij gedurig den strijd brengt op een terrein, waarop de discussie ten voordeele der wetenschap naauwelijks kan voortgezet worden. Wegens zijne herderlijke werkzaamheid, wegens zijn leven in de gemeente en zijn omgang met onwetenschappelijke geloovigen, dragen voor hem de problemen van onzen tijd een andere gedaante, vorderen zij een spoediger oplossing, dan voor diegenen die meer onverdeeld met de zuiver wetenschappelijke zijde en beteekenis der vraagstukken zich kunnen bezighouden. Niets gewenschter voor de ontwikkeling der Theologie, dan dat de gemeente, op behoorlijke wijze vertegenwoordigd, haar votum van tijd tot tijd doe hooren, opdat het blijke in hoever de wetenschappelijke godgeleerde zich juiste voorstellingen heeft gevormd van het geloof der kerk, en tevens in hoever de gemeente winst kan doen met de mededeelingen der godgeleerden, in hoever zij van de resultaten de wetenschap voor haar geloofsleven kan gebruik maken, wat zij verwerpen, wat zij zich toeëigenen kan. Maar onder eene *behoorlijke* vertegenwoordiging der g e m e e n t e naast en tegenover de theologische s c h o o l, verstaan wij in de eerste plaats eene zoodanige waarop het praedicaat *naïef* mag toegepast worden. Het moet zijn de eenvoudige uiting van hetgeen daar leeft in den boezem der gemeente, wat haar doet bestaan, wat haar gestalte geeft; en geenszins de reflectie van een godgeleerde, die zelf zich niet meer bevindt op het standpunt van het eenvoudige geloof, maar die, door herderlijk verkeer in de gemeente met haar geloof bekend geworden, zich van zijne wetenschap bedient, als een middel om de zaak zijner gemeente tegen deze of gene hem gevaarlijk schijnende rigting in de Theologie te bepleiten. Zulk een - altoos gemoedelijk - pleitredenaar schijnt ons de predikant de la S. te zijn. Hij heeft, trots den besten dog-

maticus, zijne theorie van het Christendom, zijne apologie van het z.g. geloof der gemcente in gereedheid. Maar wij missen den waarborg, dat het geloof, hetwelk hij door zijne, dikwijls schoone en verhevene bespiegelingen zoekt te verdedigen en te *begründen*, werkelijk het geloof *der* gemeente is. En dit is, o.i., de groote fout van de door hem bij de constructie van zijn systeem aangewende methode, dat hij uitgaat van *de* conscientie en *het* geloof *der* gemeente als van een voor de wetenschap te eerbiedigen magt, zonder dat hij het bestaan van een en ander behoorlijk heeft aangetoond. Het is zeker - ook in de oogen van den schrijver zelven - niet genoeg zich spottend uit te laten over het ‘modegeroep van den tegenwoordigen tijd: empirie, empirie is de eenige weg der wetenschap;’ - hij zelf wijst aan menige plaats van Scholten's historisch- dogmatisch werk zeer teregt op het verlaten van den weg der empirie als op een wezenlijk gebrek. Maar - en dit zal Scholten's beoordeelaar niet zoo gemakkelijk toegeven, - het is uit het oogpunt van wetenschap evenmin genoeg, door het vaststellen van een bijzonder gebied voor de openbaringsfeiten als die onder de gewone empirie niet vallen, op het zelfstandig bestaan der Theologie als dat der *geloovige wetenschap* allen nadruk te leggen. Hooren wij 's mans eigen verklaring dienaangaande, en het zal ons duidelijk worden - ja zeker ook, dat de blaam van oppervlakkigheid hem niet treft - maar tevens, dat hij het prophetische woord niet gevonden heeft waarop wij ons, wat de toekomst der Theologie betreft, kunnen verlaten.

‘Mijne overtuiging is het,’ zoo lezen wij op bl. 354, ‘dat het Christendom zich niet laat vinden op den weg van gewone waarneming. Het Christendom is een reeks van feiten, die het gewone empirisch gebied overschrijden en die gegeven worden als de verklaring daarvan, feiten, waarvan het eigenaardige ligt in den stempel der goddelijkheid dien zij dragen. Zij worden gegeven als daden en oordeelen Gods, en kunnen, natuurlijk, als zoodanig niet worden waargenomen. Zij hebben hun middenpunt in de getuigenis die de Christus geeft van zichzelven, in den aard van zijn zelfbewustzijn. De gewone waarneming kan noch hier noch elders in deze reeks iets anders zien, noch ze als iets anders laten gelden dan als inbeeldingen, die daden van menschen gedetermineerd hebben en toestanden hebben in het leven geroepen, maar die op zich zelve tot het psychologisch gebied behoort. Hier is de scheidslinie tusschen’ - (let wel!) - ‘natuurlijke en geloovige (of, zoo men wil, schoon deze benamingen niet juist zijn, omdat aan beide zijden zoowel bespiegeling als ervaring bestaat, empirische en speculatieve) wetenschap. Voor de eerste is het geheele gebied van ervaringen, toestanden, beweegredenen, stelsels en daden, die door de openbaringsfeiten beheerscht worden, de onbekende *x*, die, om-

dat het kennelijk in de ervaringswereld ingrijpt, ook als een ervaringsfeit moet worden opgenomen, doch dan als zoodanig als het zich daarin vertoont, namelijk juist als dien onbekende *x*, als een gesloten gebied van subjectieve ervaringen zouder objectiviteit. Dit gesloten gebied is evenwel eene wereld op zich zelve, en wel een wereld die iemand niet in zich kan opnemen, zonder dat hij daarin met zijn geheele wezen opgenomen wordt, dat zij hem geheel beheerscht. De openbaring wordt niet anders erkend dan als de sleutel van de gansche empirisch gegeven wereld, de verklaring harer feiten de oplossing harer raadselen en geenszins als mede een der factoren dier empirisch gegeven wereld. Het woord Gods wordt als woord Gods niet erkend zonder dat tevens zijne pretentie toegelaten wordt om het wereldprobleem te verklaren en er het regt aan toegekend om de wereld te beheerschen, d.i. dus zonder zijne souvereiniteit theoretisch en praetisch aan te nemen. Deze erkenning van het woord Gods als woord Gods is het geloof. Van daar ontstaat eene nieuwe beschouwing en beschrijving der dingen, uit het standpunt des geloofs, eene geloovige wetenschap. Het goed regt van deze geloovige wetenschap kan door niemand ontkend worden die het geloof niet voor willekeurige mystiek, of voor een separatistische verminking der menschelijke natuur houdt. Op de erkenning van dit goed regt is de theologische wetenschap gebouwd. Deze toch houdt zich bezig met het geheel der momenten, waaruit het openbaringsleven, zoowel in zijn objectieven factor (het woord Gods), als in zijnen subjectieven (het leven des geloofs), en in het product van beide (de kerk) bestaat. Zij bestaat niet meer als theologische wetenschap, zoodra die momenten niet meer in hunne eigenaardigheid, maar alleen als empirisch gegeven feiten (en die dan onverklaarbaar zijn) beschouwd worden, m.a.w. zoodra de theologische wetenschappen, in plaats van zich in hermeneutische, ethische en historische *theologie* te verdeelen, onderdeelen worden van philologie, philosophie en historie. Merkwaardig is het voorzeker te zien hoe zeer de theologie als zelfstandige wetenschap door hare eigene jongeren ontkend wordt, zoodra deze met consequentie de methode der natuurlijke empirie op haar gaan toepassen. Indien nu de theologie in ons vaderland niet ten eenenmale als theologie (en dus niet als vereeniging van heterogeene vakken onder éénen conventioneelen naam) gestorven is, indien er, in een woord, eenige toekomst is voor onze wetenschappelijke beweging, dan zal het niet kunnen uitblijven of vroeg of laat zal de theologie haar goed regt tegen de ontbinding, waarmede zij van de empirische zijde gedreigd wordt, te handhaven hebben en zal ons het vernederende schouwspel bespaard worden, dat - de man', (Scholten) 'door velen als de eerste der nederlandsche theo-

logen beschouwd, zijne wetenschap onder de bescherming komt plaatsen eener school, die haar nooit als wetenschap kan laten gelden.'

Deze verklaring is wel geschikt om als commentaar te dienen op het zeggen van denzelfden schrijver, dat het verschil tusschen hem en den vertegenwoordiger der z.g. moderne Theologie principieel is. Deze laatste toch erkent veel liever, dat de traditionele theologische wetenschap ontbonden en eene nieuwe moet geboren worden, dan dat zij, door het aangaan eener alliantie met het geloof in den zin van den heer de la S., van een *on*wetenschappelijk beginsel zou uitgaan. Het is haar streven niet om het geloofsleven als zoodanig in minachting te brengen. Als wetenschap is zij zonder ira en studium ten opzigte van alle phaenomena tot haar gebied behoorende, onverschillig of ze door de geloovigen beschouwd worden als te behooren tot het gebied der gewone, natuurlijke, of der buitengewone en geloovige empirie. De geloovige moge in zijne spheer het regt doen gelden om door de feitelijk bestaande wetenschap zich geene wetten te laten voorschrijven, - het individuele karakter aan het geloof eigen brengt dit van zelf mede; - de naar de hoogste objectiviteit strevende wetenschap stelt zich boven de meeningen en geloofsovertuiging der enkelen, om alleen daar waarheid te zien en te doen erkennen, waar zij voor al wat mensch heeten mag te constateren is. Zij moet daarom uit beginsel tegen de principiële scheiding zijn door de la S. voorgesteld, nl. die tusschen de natuurlijke en geloovige empirie, zoowel als tegen de daarmede overeenkomende distinctie van natuurlijke en geloovige wetenschap; want 1°. zijn *natuur* en *geloof* geen gecoördonneerde begrippen; 2°. kan zij niet berusten in eene beschouwing, waarmede a priori afgesneden wordt het haar (der wetenschap) bovenal interesserende onderzoek, nl. hoe de buitengewone empirie, waarop de geloovigen zich beroepen, zamenhangt niet alleen, maar ook zamenvalt met de natuurlijke, of met a.w. hoe die *geloovige* empirie uit de *natuur* van den *geloovige*, en de *natuur* des *geloofs* uit de *natuur* van den mensch kan en moet verklaard worden. Met uitdrukkingen als deze: 'het Christendom is eene reeks van feiten, waarvan het eigenaardige ligt in den stempel der goddelijkheid dien zij dragen, en die worden gegeven als daden en oordeelen Gods,' zijn wij weinig gebaat, waar het op juiste omschrijving van het gebied der z.g. geloovige wetenschap aankomt. Eilieve: is dan misschien het eigenaardige van alles wat tot de spheer der natuurlijke wetenschap behoort gelegen in het gemis van dien stempel, of in het dragen van den stempel van het ongoddelijke, of anti-goddelijke d.i. het diabolische? Of staat hier het *menschelijke* tegenover het *goddelijke* en dus ook tegenover het Christelijke?

In welken zin ook het antwoord uitvalt, het kan kwalijk de zoodanigen bevredigen, die zich niet met *woorden* laten afschepen, en die den moed hebben der consequentie, welke op geen gebied van wetenschap gemist kan worden.

Het was ons plan niet, den heer de la S. in zijne Beoordeeling van Scholten's hoofdwerk en in zijne Toelichting naar aanleiding van Pierson's recensie op den voet te volgen. Zulk eene analyse, op zichzelf reeds niet zeer onderhoudend, ware voor de lezers van dit tijdschrift ten eenenmale ongepast. Daarenboven: nog zeer onlangs is te dezer plaatse de heer de la S. over zijne *Toelichting* door Dr. Pierson zelven aangesproken, en wat Scholten's werk betreft, het was ons voor het oogenblik genoeg de belangstellenden te hebben opmerkzaam gemaakt op de rigting en de hoofdstrekking van de kritiek daaraan in het besproken boek ten deel gevallen; wij hebben gemeend velen daarmede een dienst te doen, na zelve de niet geringe moeite ons gegeven te hebben tot een eenigzins helder inzigt te komen van des schrijvers standpunt. Wij voegen er alleen nog dit bij, dat de la S. ook in dit opzigt het lot deelt van de meeste theologen onzer dagen, in zoover hij veel gelukkiger is in het bestrijden van het aangetroffene dan in het opbouwen van iets nieuws. Wij verwachten van de bezadigdheid en waarheidsliefde van Prof. Scholten, dat hij in de vernieuwde uitgave van zijn boek hulde doen zal aan de goede opmerkingen[1], door zijn stadgenoot

1 Wij rekenen daaronder vooral die, welke door de geheele Beoordeeling verspreid zijn en betrekking hebben op hetgeen door S., quasi uit de empirie, maar inderdaad uit zijne bespiegeling wordt afgeleid, (zie b.v. bl. 290 en vlg); dan ook die, welke moeten dienen om het min juiste in Scholten's opvatting van de geschiedenis van sommige leerstukken en dogmatische karakters in het licht te stellen; eindelijk de polemiek tegen het gebruik, dat door S. gemaakt wordt van het z.g. formele princiep nevens het materiele, (zie bl. 22 en vlg.) welke polemiek wij in substantie terugvinden bij Viguié in diens Études sur la théologie réformée protestante, geplaatst in de Nouvelle Révue de théologie van 1858, VI. Daar lezen wij p. 341: ‘On établit parfois deux principes dans la théologie réformée: un principe matériel - et un principe formel. - Nous comprenons cette distiuction, mais nous ne saurions l'adopter; en fait de science aspirons à la simplicité et ne nous complaisons pas dans le dualisme. Un principe est essentiellement un, et doit rendre raison de tout, forme et matière, ou bien alors il n'est pas un principe. Si vous posez deux principes, l'un est nécessairement dans la même sphêre, subordonnée et postérieur, et par conséquent, il faut toujours arriver au principe premier et supérieur; dans le cas, c'est le principe matériel.’ En bl. 361 ‘le principe de la théologie réformée est essentiellement éthique: c'est la conscience retrouvant Dieu en Christ.’
Zeer teregt is overigens door Ch. de la S. gewezen op het polemische karakter van Scholtens geheele werk. Misschien hadde zijne Beoordeeling aan kracht en éénheid gewonnen, indien hij zich bepaald hadde tot de aanwijzing, dat in dit polemisch karakter zoowel de sterkte als de zwakheid van het geheele boek ten duidelijkste uitkomt. De sterkte, in zoover de onhoudbaarheid van de stelling door de eenzijdige orthodoxen ingenomen op zegevierende wijze wordt aangetoond; de zwakheid, voor zoover de waarheid, waar zij bij de tegenpartij voorkomt, te weinig wordt erkend. Ook is o.i. zeer juist door de la S. aangetoond, dat het z.g. formele beginsel, gelijk het door Scholten is ontwikkeld, niet op empirische wijze uit de bronnen der Herv. kerkleer is afgeleid, om de eenvoudige reden, dat het daar als zoodanig niet voorkomt.

in het midden gebragt, al is het ook, dat deze hem zijn vijand noemt, daar hij het niet doet zonder te toonen, dat hij de verdiensten van den arbeid diens vijands gaarne wil erkennen.

Van den heer de la Saussaye nemen wij afscheid met den wensch, dat hij zich niet van verderen arbeid zal laten afbrengen door het gebrek aan belangstelling bij het Nederlandsche godgeleerde publiek in het door hem tot hiertoe geleverde, maar dat hij zijne krachten wijde aan het werk, waarvan hij op bl. 367 van zijne Beoordeeling spreekt, nl. (zoo wij hem wel verstaan) aan een dogmatisch systeem, beantwoordende aan de eischen der wetenschap zoowel als aan die van het geloof en de conscientie der gemeente; dat hij het doe met al die bezadigdheid en rust, welke het bewustzijn, dat men in de dienst van het rijk der waarheid arbeidt, verschaft; in de overtuiging, dat, wie met kennis van zaken toegerust in een land als het onze over zulk een onderwerp in verstaanbare taal en geschikten vorm zich doet hooren, niet de vrees behoeft te koesteren, die hij t.a.p. uitspreekt, als zou het hem ontbreken aan publiek, ontwikkeld genoeg om hein te verstaan en genegen om hem aan te hooren, als bragt onze kerkelijke toestand mede, dat voor eene nieuwe dogmatiek geenerlei belangstelling kon gevoed worden. Neen waarlijk, hij zal met zijn geleerden arbeid, hij zal in zijnen strijd niet alleen staan, indien hij zelf zich niet isoleert van den geest der gemeente, gelijk die ook buiten den kring zijner geloofsgenooten in engeren zin zich openbaart. Bij consequente uitwerking zijner denkbeelden en bekendmaking daarvan kan de zaak der waarheid niet anders dan gebaat worden; - al ware het dan ook maar alleen wegens het vernieuwde bewijs, dat zijne dogmatiek ons zou leveren voor de waarheid der meermalen uitgesproken stelling, dat onze tijd evenmin op philosophisch als theologisch gebied bij magte is systemen voort te brengen.

Hunderen, bij *Twello*,
16 Julij 1860.
A.D. LOMAN.

Bibliographisch album.

Aanteekeningen op eene reis door de Vereenigde Staten van Noord-Amerika en Canada, door Jonkh. Mr. W.T. Gevers Deynoot, lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal. Met platen. 's Gravenhage, 1860.

Terwijl aller oogen gevestigd zijn op Italië, om met gespannen aandacht den strijd gade te slaan, die daar tusschen vrijheid en overheersching gestreden wordt, en een ieder zich angstig afvraagt:

> ‘Cet horizon, qu'emplit un bruit vague et sonore
> Doit il pâlir bientôt? Doit il bientôt rougir?’ -

noodigt de Heer Gevers Deynoot ons uit den blik te wenden naar een land, waar geheel andere elementen in gisting, geheel andere beginselen onderling in strijd zijn, en geheel andere belangen de gemoederen vervullen.

Het Nederlandsch publiek heeft aan die uitnoodiging gehoor gegeven. Het werk van den Heer G.D. is overal met gretigheid ontvangen, met belangstelling gelezen. Waarlijk, het bewijs behoeft niet geleverd te worden, dat Noord-Amerika hier te lande meer en meer de algemeene aandacht begint te trekken.

Bij ons deden deze Aanteekeningen eene vraag ontstaan, die welligt ook bij anderen is opgekomen. Vanwaar die ingenomenheid met Amerika, bij ieder reiziger, zeker bij ieder jongen reiziger, dien wij uit dat land zien terugkeeren? Bezoekt een Hollandsch jongeling Zwitserland, het land dat als vrijheidsgrond zijne sympathie kan opwekken, Groot-Brittannië, waar hij zooveel voedsel vindt voor zijn lust tot onderzoek, waar hij het menschelijk vernuft in duizend uitvindingen kan bewonderen: hij komt terug, zijn gezigteinder is wijder geworden, zijn verstand is met een schat van kennis verrijkt; maar hij heeft zich niet vereenzelvigd met de Zwitsersche of Engelsche natie - hij is Hollander gebleven. Bezoekt hij daarentegen

de Vereenigde Staten, waarmede hij van te voren geen punt van aanraking heeft - waar alles onhollandsch is - hij komt terug en is Amerikaan geworden. Hij beschouwt Europa, zijn vaderland, zijne omgeving van een Amerikaansch standpunt; hij denkt Amerikaansch - leeft Amerikaansch. Hij heeft Amerika lief gekregen - spreek hem geen kwaad van dat land, hij kan er geen kwaad van hooren. In zijn vaderland gevoelt hij zich lang misplaatst, en een geruimen tijd zal het duren, eer hij geleerd zal hebben Amerika onpartijdig te beschouwen.

Van waar dat? Hebben die democratische instellingen zooveel aantrekkelijks voor hem gekregen, of die kolossale oneerlijkheden, die onbekookte wijze van handeldrijven, die publieke onveiligheid, of die grove onzedelijkheid? Het is niet waarschijnlijk: veeleer verliest men, door dit alles van nabij te beschouwen, nog de weinige overgeblevene illusies. Maar van waar dan, wij herhalen het, van waar dan die ingenomenheid?

Vindt zij niet haren grond hierin, dat in de Amerikaansche natie aanwezig is, wat in het jongelingshart, grootendeels onbewust, woont: het aangevangene, dat van volmaaktheid droomt; het zelfvertrouwen, zonder hetwelk men niets tot stand brengt; de moed, die bezwaren ligt telt; het streven, dat zijn doel telkens hooger plaatst; het verkrijgen, dat meer genot in heeft dan het bezitten....?

Amerika is jong - en wie dat land en zijne instellingen wil beschouwen en beoordeelen, moet die eenvoudige waarheid tot zijn uitgangspunt kiezen. Daarin ligt de sleutel tot de verklaring van Amerika's gebreken, maar ook van zijn vooruitgang.

Het deed ons genoegen bij den Heer G.D. denzelfden gloed, dezelfde liefde voor Amerika te vinden, die de schrijver dezer regelen bij zich ontwaarde, toen hij eenige maanden vroeger uit de Vereenigde Staten terugkeerde. Hier houdt echter onze sympathie voor het werk op; het heeft overigens geen aangenamen indruk bij ons achtergelaten. De voornaamste, bijna de eenige aanmerking, die wij te maken hebben - wij hielden zoo gaarne, waar wij over Amerika schrijven, alle aanmerkingen achterwege - geldt de groote oppervlakkigheid, waarmede het werk is opgesteld. Bijna alle punten worden aangeroerd, geen enkel wordt met eenige grondigheid behandeld; overal heeft de schrijver half werk verrigt. - Om dit ongunstig oordeel te staven, zijn wij gedwongen de aandacht op enkele détails te vestigen.

Zoo lezen wij, blz. 7, dat de Cunard Stoombootmaatschappij niet minder dan 18000 zeelieden in dienst heeft. (Men moet hier tochniet aan eene drukfeil gelooven?)

Blz. 43 heet het: ‘Ik had altijd veel over de gevaren hooren spreken, die men op de Amerikaansche spoorwegen loopt, maar ik

mag nu reeds verklaren, dat wij op verschillende lijnen ruim 3600 mijlen aflegden, zonder dat ons het minste ongeval trof. Naar mijn gevoelen zijn de spoorwegen in Amerika in vele opzigten veiliger dan in sommige Europésche Staten.'

Wij begrijpen niet, welk verband er bestaat tusschen het feit, dat den Heer G.D. geen ongeval trof, en de bewering die hij tegenspreekt, dat men in Amerika op de spoorwegen vele gevaren loopt. Wat 's schrijvers gevoelen over de veiligheid van het reizen in de Vereenigde Staten betreft, wij kunnen het door de volgende statistiek, ontleend aan een Amerikaansch tijdschrift, de Bow's Review afl. febr. 1860, wederleggen.

'In the average of several years the loss of life on railroads, was in

Great-Britain	1 in 6.680.324 passengers.
France	1 in 1.703.123 passengers.
Prussia	1 in 2.144.488 passengers.
Baden	1 in 17.514.977 passengers.
United States	1 in 188.000 passengers.

'The results for the United States in comparison are shocking, beyond measure..... where shall we look for a remedy for such crimes?'

De blz. 67 vermelde belangrijke bijzonderheid, 'dat in Amerika eene min prijselijke gewoonte is, op straat den neus te snuiten op eene zonderlinge wijze, en eerst daarna met den zakdoek af te vegen'(!) is waarschijnlijk als eene aardigheid bedoeld. Wij herinneren ons niet die gewoonte ooit te hebben opgemerkt.

Eenige regels verder verklaart de schrijver, dat men in Amerika in het algemeen voor vrouwen veel oplettendheid heeft - hij zag zelfs op de spoorwegen de minste daglooner voor eene vrouw dadelijk zijne plaats inruimen - dit is zeer juist; hij voegt daar echter bij, dat zonder die oplettendheden 'het leven voor eene vrouw in het openbaar in Amerika alleronaangenaamst zou wezen. Aan de andere zijde wordt juist door die scheiding tusschen gentlemen and ladies' (lees: 'ladies and gentlemen') 'welke men overal in acht neemt, dit nadeel geboren, dat de eerste zich veel minder behoeven te bedwingen en dus hunne ruwheid niet afleggen.' Die scheiding tusschen ladies and gentlemen, waarvan de Heer G.D. spreekt, bestaat in de daad niet. Het is waar, dat op ferrybooten eene kajuit 'for ladies' en eene tweede 'for gents' bestemd is; maar indien de Heer G.D. ooit de eerste is binnengetreden, zal hij daar evenveel heeren als dames gevonden hebben; de gewoonte om op spoortreinen eene 'car for ladies only and gentlemen accompanying ladies' af te zonderen, is meer een gevolg van de algemeene oplettendheid voor het schoone geslacht, dan wel een maatregel van scheiding. Men vindt ook in de andere wagens plaatsen door dames ingenomen. In de kerken

zitten dames en heeren in dezelfde banken - in de schouwburgen brengt men zijne dames in het parterre - waar dus die algemeene scheiding uit blijkt, is ons niet regt duidelijk.

Blz. 70 vindt men: ‘Onder de wetenschappen *schenen* vooral geschiedenis, sterrekunde en geologie in de laatste jaren zeer beoefend te worden.’ (Zijn wij in Nieuw-Zeeland of op Otaheite?)

Blz. 157 leest men: ‘De Noord-Amerikanen zullen zich eer met Indianen dan met negers vermengen, en van daar dat men in het Noorden zelden mulatten aantreft.’ Dit laatste is onjuist; de census van 1850 geeft aan, dat in het Zuiden 11, in het Noorden 30 pCt. van de gekleurde bevolking mulatten zijn.

Blz. 215 geeft de S. eene statistiek van de spoorwegen, op 1° Januarij 1855 in gebruik (21310 mijlen). Waarom zulk een oude statistiek? De American Almanac van 1859 geeft 26210 mijlen. (Latere opgaven spreken van 27857 mijlen.)

Blz. 154-158 vinden wij over de slavernij eenige beschouwingen, die vooral van eene groote mate van oppervlakkigheid getuigen. Zoo wordt blz. 155 beweerd, dat, ‘het moreele der kwestie nog daargelaten, in velerlei opzigten het opheffen der slavernij uit een materiëel oogpunt voor het Zuiden wenschelijk zou zijn.’ Wij hadden gaarne die ‘velerlei opzigten’ leeren kennen. Blijkbaar schreef de Heer G.D. onder den indruk van hetgeen hij in Maryland en Kentucky gezien heeft; maar er bestaat tusschen de *noordelijke* en *zuidelijke* slavenstaten, met betrekking tot de negers, een belangrijk onderscheid. De ervaring leerde namelijk, dat in eerstgenoemde de blanke den veldarbeid vrij goed verdragen kan, hetgeen hem in de laatste onmogelijk is. Nu spreekt het wel van zelf, dat waar arbeid van blanken en arbeid van negerslaven in concurrentie kunnen treden, de eerste moet zegevieren. De planters in Maryland èn Kentucky gevoelen dit zeer goed; en, gedreven door een verkeerd begrepen eigenbelang, vreezende dat hunne negers belangrijk in waarde zullen dalen, naarmate de vrije arbeid algemeener wordt, werken zij dien zooveel mogelijk tegen. Uit dien hoofde kwijnen de noordelijke slavenstaten - de slavernij is daar, uit een economisch oogpunt beschouwd, eene anomalie. In de zuidelijke is het anders - daar wordt het alternatief niet gesteld: slavenarbeid of arbeid van blanken - maar slavenarbeid of geen arbeid; bijgevolg is de slavernij daar geenszins eene hinderpaal aan de productie, en de afschaffing dier instelling geenszins uit een materiëel oogpunt aldaar wenschelijk; - tenzij men de onhoudbare hypothese wil verdedigen, dat de negers in de zuidelijke klimaten, nadat de slavernij is opgeheven, nog even hard zullen werken als thans. Onze beide stellingen laten zich door twee voorbeelden toelichten.

Ohio is een vrije, Maryland een slavenstaat; zij liggen beide na-

ééne op ééne hoogte. In welke van die twee Staten is de welvaart het grootst? - In Ohio, waar door blanken gearbeid wordt.

Neem daarentegen Texas. Men heeft gepoogd de productie in dien Staat door immigratie van blanken aan te moedigen. De uitkomst was ellendig; en Texas heeft steeds gekwijnd, totdat eene andere immigratie is begonnen, namelijk van planters, die, na hunne gronden in Mississippi en Louisiana voor 25 tot 40 dollars per acre verkocht te hebben, met vrouwen, kinderen en negers (white and black family) westwaarts togen, om even vruchtbaar land voor 2 à 3 dollars terug te koopen en te ontginnen.

In Louisiana en Alabama zijn de negers veel duurder dan in Virginië. Mij dunkt, indien de slavenarbeid geene voordeelen afwierp, zoo zou men te New-Orleans geene 1500 à 1800 dollars voor een gezonden ‘field hand’ besteden. Buitendien, wij kunnen de bepaalde verzekering geven, dat de katoenplanters, om alleen van hen te spreken, in de laatste jaren 15 à 20 pCt. netto verdienden. De suikerplanters waren minder gelukkig, maar maakten toch 10 à 12 pCt. van hun geld.

De schrijver besluit zijne beschouwingen over de slavernij aldus: (blz. 158) ‘Afkoop op eens is naar mijn oordeel zeer bedenkelijk; emancipatie bij den heerschenden geest onmogelijk. Liberia kan misschien nog eenige uitkomst geven.’

‘Afkoop op eens bedenkelijk.’ - Ongetwijfeld: men telt in Amerika thans ongeveer 4 millioen negerslaven, wier gemiddelde waarde op 550 dollars per hoofd geschat wordt; nemen wij 500 dollars aan; dit geeft een totaalbedrag van 2000 millioen dollars, circa 5000 millioen gulden, zeker eene *bedenkelijke* som.

‘Emancipatie’ (dus zonder afkoop) ‘bij den heerschenden geest onmogelijk.’ - Wij hopen dat de geest der natie de regering steeds zal beletten eene dergelijke onregtvaardigheid te plegen.

‘Liberia kan misschien nog eenige uitkomst geven.’ Indien afkoop op eens bedenkelijk, emancipatie voorloopig onmogelijk is, dan begrijpen wij niet, waarin die uitkomst eigenlijk kan bestaan. De Heer G.D. heeft zich hier niet met zijne gewone duidelijkheid uitgedrukt.

Ziedaar een paar voorbeelden. Wat wij tegen het werk hebben is echter niet zoozeer, dat hier en daar enkele onjuistheden voorkomen, als wel de algemeene oppervlakkigheid, die het geheel beheerscht. Om een boek als dit te schrijven, behoeft men waarlijk Amerika niet te bezoeken, maar is het voldoende Appleton's ‘Illustrated Guide of American travel’, de ‘American Almanac’, de ‘United States Census’ en de geschriften van Tocqueville, Michel Chevalier en Jules Phroebel ter hand te nemen.

Zal eene reisbeschrijving *welenschappelijke* waarde bezitten, dan

moet een wetenschappelijk doel aan de reis verbonden zijn geweest. De mededeeling van wat men in het algemeen gezien heeft, moet nevenzaak zijn bij de mededeeling van de resultaten, die het onderzoek, met betrekking tot dat doel ingesteld, heeft opgeleverd. Wat nu was het doel dat de Heer G.D. beoogde? Wij lezen het in de Voorrede: geen ander dan *iets nieuws* te zien.

Zal eene reisbeschrijving waarde hebben als *populair* werk, is zij bestemd om het publiek met een land en zijne instellingen bekend te maken, dan moet het wetenschappelijk onderzoek zich niet tot een punt bepaald, maar alle punten omvat hebben. Voor eene populaire reisbeschrijving wordt dus oneindig meer studie vereischt, dan voor eene wetenschappelijke. De Heer G.D. kan dus alleen in zoover een goed populair boek geleverd hebben, als hij zijn werk op wetenschappelijke wijze heeft zamengesteld.

Zal eene reisbeschrijving eindelijk *aesthetische* waarde bezitten, dan moet de vorm onberispelijk zijn. De vorm waarin ons deze Aanteekeningen worden aangeboden is verre van onberispelijk. Het ‘polissez le toujours, et le repolissez’ is hier allerminst toegepast.

Het werk van den Heer G.D. is, naar het ons toeschijnt, wel geschikt om iemand, die nooit iets over Amerika gelezen heeft, en eens wil weten wat in dat land zoo al voor nieuws te zien is, in te lichten. Als zoodanig zal het zijne waarde behouden, totdat er eene betere reisbeschrijving in het licht komt, namelijk zulk eene, die niet *alle* punten behandelt, in een goeden stijl geschreven is, en waarbij de auteur niet is uitgegaan van het verkeerde denkbeeld: ‘dat het zoo spoedig mogelijk teruggeven van het bevondene, een der hoofdvereischten van reisaanteekeningen is.’

Aug. 1860.
P.

Avond en Morgen uit het vlaamsche leven, door August Snieders Jr., Ridder der orde van de eikenkroon; met eene teekening van J. Bernard Wittkamp, Amsterdam; Gebr. van Es. 1860.

Ik ga den Heer Snieders onder handen nemen. Ik zal het met gemoedelijkheid doen en overeenkomstig mijne denkbeelden omtrent schoonheid en kunst. Ik beweer niet, dat ze de ware zijn, maar ik heb geen ander criterium. Ik zal dus eene subjectieve recensie schrijven, of liever een termijn van repliek pleiten. Aan den Heer Snieders, zoo hij wil, de dupliek. Aan de groote menigte - neen! aan de kleine schare der bevoegde lezers de uitspraak, behoudens voorziening in cassatie bij het nageslacht.

De Heer Snieders is, blijkens de opdragt aan de Koningin der Nederlanden, een geboren Noord-Nederlander; hij heeft, hoewel sedert lang en voortdurend in Antwerpen verblijvende, geen oogenblik den geboortegrond vergeten; hij bewaart de herinnering aan *zijn* Nederland - eene door het spraakgebruik gewettigde toeëigening van iets, wat publiek domein is - heilig in het hart; hij gevoelt zich gelukkig, wanneer hij in Antwerpen den naam der geliefde vorstin met hoogschatting hoort uitspreken, maar niet minder gelukkig is hij, wanneer hij ook in zijne nederige heidestreek - de Kempen? - dien naam door het volk hoort zegenen, en als kind van Nederland heeft hij durven hopen, dat de koninklijke vrouw de beschermgeest zou willen zijn van zijne eenvoudige schetsen uit (van) het vlaamsche volks- en kunstenleven.

Die hoop is vervuld; de koningin heeft de opdragt van het boek aangenomen, en met de twee trommelslagers van de Eikenkroon en van de koninklijke opdragt voorop, betreedt deze vlaamsche Hollander of hollandsche Vlaming de moeijelijke baan der kunst. De tweede trommelslager krijgt onderweg - zoo als we zien zullen - van tijd tot tijd wat drinken.

Schetsen van het vlaamsche volksleven zal de Heer Snieders ons leveren, en daarbij schetsen van het kunstenleven. Dat laatste leven is ons niet regt duidelijk; beteekent het een kunstig, in tegenstelling van een natuurlijk leven, of hebben we het leven, de trap van ontwikkeling, de werkzaamheid der schoone kunst in België er onder te verstaan - of moet het temet worden opgevat in den zin van het leven des kunstenaars? We hellen naar de laatste verklaring over, omdat een der vier verhalen, waaruit deze schetsen bestaan, werkelijk gewijd is aan de lotgevallen van een kunstenaar, hoe exceptioneel en weinig-typisch de levensloop van den daarin beschreven musicus ook zijn

moge, en hoe weinig de *species* ook door dien *individu* worde weêrgegeven.

Bedriegen we ons niet geheel in onze opvatting, dan moeten de drie overige schetsen tot de schildering van het vlaamsche volksleven worden gebragt. Wij hebben dus regt te verwachten, dat het eigenaardige volksleven, in zijne karakteristieke toestanden, in wat het kenmerkt als gevolg van ras, van historie, van bodem en woonplaats, van aanleg en behoeften, van ontwikkeling en godsdienst; in wat het onderscheidt, niet alleen van het volksleven in andere landen, maar ook van het leven der hoogere kringen in het eigen land, in wat het lokaals en nationaals vertoont, voor ons in deze schetsen in beeld worde gebragt. Wij hebben tevens billijke aanspraak om, in de mate van het gestelde kader, de verschillende phasen van dat leven, de verschillende kenschetsende groepen van het volk te leeren kennen, en wij achten het verlangen geoorloofd, dat ons die inhoud in een schoonen vorm worde aangeboden en de schets van het volksleven ook in hare soort een literair kunstwerk zij, al laten we den auteur alle vrijheid om de schets niet tot afgewerkte schilderij te verheffen en zich-zelven de ruimte af te bakenen, in wier kring hij zich wenscht te bewegen.

Het eerste verhaal draagt tot opschrift *Tante Trippelveld* en is, volgens des schrijvers verklaring, geen verdichtsel, zoo weinig zelfs, dat hij zich niet eens de eer mag toeëigenen de verschillende feiten eenigzins te hebben gerangschikt. Hoezeer we ons aan de eene zijde over deze verklaring verheugen, omdat ze ons uit de moeijelijkheid redt voor ons zelven de vraag te moeten beantwoorden, of dit verhaal *waar* kan zijn - onwaarschijnlijk blijft het altoos, al is het een feit - aan de andere zijde moeten we ons bedroeven, dat de schrijver niet getracht heeft de eer te verwerven, van de verschillende feiten te hebben verwerkt en gegroepeerd en tot een aesthetisch geheel te hebben gevormd. Van de ordenende, harmoniserende hand des kunstenaars is in dit verhaal dan ook geen spoor te vinden, en Tante Trippelveld laat slechts den indruk na van eene afschuwelijke persoonlijkheid, die gelukkig zelden wordt aangetroffen, maar aan wier individuëel bestaan in Antwerpen wij niet kunnen twijfelen, al zien we ook de reden niet in, waarom we met zulk een verachtelijk wezen in al zijne accidentele vormen en handelingen kennis moesten maken. 't Is een schotel, waar zeker niemand om gevraagd heeft.

De intrigue is deze: Clara, de dochter van den achtenswaardigen koopman Fredericks, een beminnelijk, onschuldig jong meisje met blonde haren en blaauwe oogen, bemint een kunstenaar, een schilder, Herman geheeten, hetgeen we te weten krijgen door een brief, dien zij aan een harer vriendinnen schrijft en waarin ze de

weelde van den eersten kus schildert, dien ze van haren geliefde ontving, en de schoone idealen van huwelijksgeluk ontvouwt, welke haar gemoed vervullen. Zij gaat - vermoedelijk kort na dien eersten kus - eene vriendin van hare overledene moeder bezoeken; die vriendin is niemand anders als Jufvrouw Trippelveld, eene spijtige bedaagde vrijster, die onder de goedhartigste en deelnemendste vormen de grootste bitterheid en nijdigheid, de afschuwelijkste lasterzucht verbergt. Clara vindt Jufvrouw Trippelveld niet thuis, hetgeen den Heer Snieders de gelegenheid geeft, het *intérieur* der onder jonge-jufvrouw te beschrijven en vooral de eikenhouten kast, met een twintigtal saterskoppen besneden, welke saterskoppen over het verhaal eene *would-be* Hofmanniaansche tint spreiden en hem helpen om Tante's karakter den volke te verkondigen, want het is niet de auteur, maar het zijn de meergemelde koppen, die ons de intime geschiedenis van Tante's gemoed toeschateren en ons een blik doen slaan in het booze gedichtsel van haar boosaardig harte. Tante Trippelveld komt - nadat het koor ons heeft ingelicht - thuis en de argelooze Clara deelt haar mede, dat zij den vorigen nacht met haren Herman naar het bal is geweest; vertelt haar hoe heerlijk ze heeft gedanst, en hoe ze in den zoelen zomernacht in de pauze met haren geliefde in den hof is gegaan en daar onder den grooten beukenboom op eene bank in den maneschijn met hem heeft gezeten. Tante jammert over die onvoorzigtigheid en waarschuwt tegen den boozen laster, die dergelijke onschuldige handelingen vaak zoo ongunstig weet uit te leggen!

Weinige dagen na dit gesprek heeft dan ook de laster reeds zijn spel gespeeld; een geheele roman omtrent dien onvoorzigtigen gang naar den hof wordt door de stad rondgedragen. Tante Trippelveld - goede ziel als zij is - haast zich den Heer Fredericks te verwittigen van de onteerende geruchten, die over zijne dochter in omloop zijn; weldra bespeurt de vader dan ook, dat zijne vrienden zich koeler tegen hem betoonen, dat men hem vermijdt en hem met een spotachtigen lach naziet, en eindelijk wordt hem door het bestuur van het Casino, waar het bal had plaats gehad, verzocht zijn ontslag als lid te willen nemen.

Ook aan Herman deelt de welwillende tante de loopende geruchten mede; de jeugdige schilder heeft een zwak en angstig karakter; hij meent Clara lief te hebben, maar die liefde is meer eene oogenblikkelijke opwelling dan eene innige genegenheid; hij deinst voor den laster terug; hij heeft den moed niet hem te trotseren en de eer van het onschuldige meisje te redden; hij laat haar aan haar lot over, wijst den ouden Heer Fredericks af, die hem opheldering komt vragen, en eindigt met aan Clara een eeuwig vaarwel toe te roepen. Het arme meisje heeft intusschen, wederom door de voorkomendheid

van tante Trippelveld, de waarheid vernomen; haar harte breekt; zij kwijnt, zij wordt op het ziekbed nedergeworpen en voelt haar einde naderen. Nog éenmaal wenscht zij den geliefden jongeling te zien; Herman verschijnt aan haar sterfbed en aandoenlijk is hunne ontmoeting. Hij heeft berouw over zijne zwakheid; hij wil herstellen, wat hij heeft misdaan; hij is van hare onschuld overtuigd; hij bemint haar nog steeds - maar het is te laat! Clara sterft en de zwakke Herman vergeet weldra den diepen indruk, dien 't laatst vaarwel op hem heeft gemaakt. 't Is voor geen der lezers een geheim, wie de eerste verspreider is geweest van den laster, die deze twee gelieven gescheiden en het harte der arme maagd gebroken heeft. Tante Trippelveld staat dan ook reeds als een monster voor onze oogen, en wij hebben genoeg van haar en van de gevaarlijke ondeugd, die zij verpersoonlijkt. De Heer Snieders, of liever het onverbiddelijke historische feit, denkt er echter anders over. We zijn pas aan het begin van tante's geluk-verwoestende handelingen, en dit is wederom een gevolg van de zedige eischen, die de auteur zich heeft gesteld, te weten om louter kroniekschrijver, geen kunstenaar te zijn. Had hij zich de eer der groepering en verwerking van het feit voorgesteld, hij zou den laster tot éene handeling hebben teruggebragt en zich bij de schildering van één slagtoffer hebben bepaald, behoudens de vrijheid om ons achter de schermen den gang en de ontwikkeling der booze geruchten te doen aanschouwen, zoo als Alexander V.H. in zijne schetsen heeft gedaan. In plaats daarvan moeten we nu, nadat we Clara hebben begraven, getuigen zijn, hoe tante Trippelveld zich meer en meer nestelt in het huishouden van den ouden Heer Fredericks en in diens vertrouwen, en hoe de laatste zijn hart en zijne handelsboeken voor haar blootlegt en haar den achteruitgang zijner zaken mededeelt. Bij geheimhouding zou de eerlijke koopman zich nog hebben kunnen redden, maar ziet! binnen weinige uren weet reeds de geheele buurt, dat de Heer Fredericks in moeijelijke omstandigheden verkeert; - hij moet zijne betalingen staken. Te laat ontdekt de ongelukkige man, wie de oorzaak is van al het kwaad, en in eene theatrale dialoog verwijt hij Tante Trippelveld den dood zijner dochter en zijn eigen ondergang; tante verlaat als de diepbeleedigde onschuld het huis en de Heer Fredericks sterft. Dit laatste blijkt uit de omstandigheid, dat Tante Trippelveld op zekeren dag onder de weeskinderen het dochtertje van den koopman ontmoet. Slagtoffer nommer twee is begraven, maar de vleeschgeworden laster is nog niet voldaan. De domme, flaauwe kunstenaar Herman, die zich spoedig getroost heeft, en wiens gedrag jegens Clara wij onmogelijk zouden noemen, indien het geen feit ware; die armzalige, lamlendige kunstenaar trouwt eene andere jonge juffer. Tante is bij de bruiloft tegenwoordig, is aangedaan en

hartelijk; maar vertelt..... dat de bruid valsch haar heeft, en eenige maanden later, dat de jonge vrouw aanleg heeft eene *coquette* te worden. Inderdaad bestond tusschen Herman en zijne jeugdige gade weinig overeenstemming van neigingen; eene verkoeling en verwijdering was daarvan het gevolg, en jufvrouw Trippelveld, die - vreemd genoeg! - steeds de vertrouwde van den kunstenaar bleef, verzuimde niet het echtpaar hoe langs zoo meer van elkander te vervreemden, met dit gevolg; dat het beeld van de miskende Clara in al hare oorspronkelijke beminnelijkheid weder voor den geest van Herman opdoemde, dat hij aan het mijmeren sloeg en eindelijk krankzinnig werd en in het gesticht der Cellebroeders werd opgenomen. Na dit derde slagtoffer, eindigt het verhaal met de vermelding dat Tante Trippelveld nog steeds dezelfde is - neen! nog erger harpy is geworden; dat men haar eindelijk heeft ontmaskerd, dat zij geene vrienden meer heeft, en dat de saterskoppen op de merkwaardige eikenhouten kast haar bespotten en plagen!

Ziedaar het eerste verhaal. Ligt het aan ons, of beantwoordt het noch aan de eischen van eene schets van het volksleven, noch aan die van de schildering van het kunstenaarsleven. - Van vlaamsch volksleven kan hier geene sprake zijn; figuren als Clara, Herman, de oude Heer Fredericks zijn evenmin als tante Trippelveld typischvlaamsch. De laatste is, zoo als we gezien hebben, eene verpersoonlijking van den laster in zijnen afschuwelijksten vorm en in Herman zien we niet den kunstenaar, maar eenvoudig een man zonder karakter, die ons walgt. Aan aanschouwelijke voorstelling is bij het verhaal niet gedacht; de feiten worden ons medegedeeld en slechts hier en daar laat de auteur zich in de rede vallen door een dialoog of een brief van de handelende personen, die even goed in Duitschland, Engeland of Frankrijk als in België zouden kunnen optreden.

Eenvoudiger en natuurlijker is de tweede schets, *de Meikrans*, waarvan de Kempen het tooneel zijn, en die met de captatio benevolentiae aan de Noord-Nederlandsche lezeres begint, of ze ooit het weelderige Holland heeft verlaten om eenige oogenblikken in die nederige heidestreek door te brengen. De hollandsche lezeres moge 't niet hebben gedaan, de Heer Snieders brengt er ieder jaar eenige dagen door, en draagt er altijd eene kleine herinnering van mede. Eene dier herinneringen levert de stoffe voor deze vertelling, welke aan de lotgevallen van de kleine Nora is gewijd. De kleine Nora was doofstom; onderrigt had zij niet genoten; bij het vrolijke kinderspel was zij eene verstootelinge; zij werd ontvlugt, soms geplaagd en bespot. Slechts een enkele trok hare partij, zocht haar op, en speelde en wandelde met haar; het was de zwartlokkige Simon, de zoon van den molenaar. Simon werd haar beschermgeest; hij gevoelde medelijden

met het arme kind, en toen ze zamen opgroeiden, veranderde dat gevoel in genegenheid.

Het is eene gewoonte in de Kempen, dat ieder jongeling op den eersten meinacht voor het venster of op het stroodak van zijne geliefde een meitak plant, en daarbij een zoet meilied op een oude voys zingt. 's Morgens vroeg zien de meisjes met angstige nieuwsgierigheid naar het venster, en wel te beklagen is zij, die er geen meikrans vindt. Op zekeren meimorgen nu was ook voor het venster van het doofstomme meisje zulk een krans opgehangen; zij begreep eerst niet de beteekenis dier bloemen; maar zij nam ze met welgevallen in hare kamer; zij scheen er over na te denken; ze werd onrustig en gejaagd en hare blikken wendden zich onwillekeurig naar den molen. Simon bekende noch ontkende, als zijne makkers hem plaagden met zijne liefde voor Nora, maar hij bleef de beschermer en vriend van het ongelukkige kind. Eenige jaren waren sedert dien meidag verloopen, en er was niets bijzonders tusschen de jonge lieden voorgevallen; de meikrans, door Nora zorgvuldig bewaard en aan haar crucifix gehangen, was door de dorpsjeugd reeds lang vergeten. Simon werd door den Koning opgeroepen om de wapens te dragen.

Wij hebben gezegd, dat de tweede trommelslager - de koninklijke opdragt - onderweg van tijd tot tijd wat drinken krijgt. Hier wordt hem de eerste lafenis aangeboden; wij lezen: - de moeder staarde biddend ten hemel, als verwachtte zij van daar hulp en troost; doch de Koning had gesproken, en de wil der koningen is heilig!

De rekruut nam afscheid en vertrok. Aan een kruisweg gekomen, ontmoette hij de arme Nora; zij zag hem lang en droevig aan; hij drukte haar de hand, maar eensklaps was zij verdwenen. Sedert dien tijd werd zij bleek en kwijnde, en toen weder een meinacht aanbrak, wendde zij de blikken naar den verwelkten krans, wenkte, dat men haar de bloemen geven zoude, drukte ze aan haar hart en stierf.

Simon, die den Koning gediend had, kwam terug in het dorp; zijn weg voerde over het kerkhof; hij zag een vriendelijken grafheuvel, door een breedgetakte linde overschaduwd; een kind speelde tusschen de graven.

- Wie ligt daar begraven? vroeg hij.

- Stomme Nora, antwoordde de knaap.

Simon verliet eenigen tijd daarna het land. Hij sneuvelde in de Oost-Indische bezittingen, de borst - nog een slokje, trommelslager? - met 's Konings Willemsorde versierd.

Wij erkennen in deze schets gaarne eenige meerdere toenadering tot eene schildering van het volksleven, met name van volksgebruiken ten platten lande; maar wederom geldt hier de bedenking, dat de figuur van Nora eene zóo exceptionele en toevallige is, dat ze in de verste verte niet als karakteristiek-vlaamsche type kan worden

beschouwd. Eene tweede bedenking betreft het verhaal zelf. Zoo de schr. ons wederom verzekert, dat hij hier slechts als verslaggever van eene ware gebeurtenis optreedt, dan gebiedt ons de beleefdheid natuurlijk de waarheid van het feit aan te nemen; maar niettemin mogen wij de tegenwerping maken, dat het gedrag van den zwartlokkigen Simon ons schier even onverklaarbaar voorkomt als dat van Herman. In plaats van geheimzinnig te glimlagchen en te bekennen noch te ontkennen, had hij rond en flink voor de waarheid moeten uitkomen. Beminde hij Nora, hij had het moeten verklaren; hij had in de eerste plaats *zich* moeten verklaren. Wat een doofstom meisje niet begrijpen moge, eene liefdesverklaring had ze zeker wel begrepen. Het tragische uiteinde van Nora, dat overigens door niets noodzakelijk wordt gemaakt, ware dan ten eenenmale onnoodig geweest. We zouden daardoor eene herhaling van Clara's wegkwijnen hebben gemist, maar eene gemotiveerde handeling, waar het gevolg noodwendig uit de oorzaak voortspruit, hebben gewonnen. Eene fijne karakterteekening, zoowel van den jongeling, die zijne liefde schenken en zijn leven wijden wil aan de arme misdeelde, als van het ongelukkige kind zelf, ware dan mogelijk geweest. Zoo als het verhaal daar nu ligt, blijft Nora eene schim, Simon een man zonder plan en Nora's dood eene willekeurige akeligheid.

Van meer omvang dan deze schets is de daarop volgende, welke *Meeke Geerarts* tot titel draagt en die bij ons ingeleid wordt door eene beschrijving van de stad Antwerpen op den avond van een groot volksfeest. Daar buiten, in de woelige straten, moge 't feest zijn, niet aldus op het kamertje op de derde verdieping in zekere achterbuurt der stad. Daar zit een man, met zilverwitte haren en een lijdend doch eerbiedwaardig voorkomen, in een wijden soldatenmantel gewikkeld. Het vertrek is armoedig en kaal; het olielampje brandt flaauw; op den haard glimt geen vuur, in de kasten is geen brood. De oude man is niet alleen; een knaap met zwart haar en heldere oogen zit tegenover hem. Wij zijn in de woning van doctor Heribert, een oud soldaat van Austerlitz en Moskou, een geneesheer en natuuronderzoeker, bezield met vurige liefde voor de wetenschap en toegerust met buitengewone kennis; de jongeling is zijn zoon Guido. Hun toestand is kommervol; de oude man is ziek, de laatste penning verteerd. De jongeling wil bedelen, maar de vader deinst voor die schande terug en tracht hem te overtuigen, dat de nood nog niet zóo hoog geklommen is; maar Guido begrijpt het beter; wanneer hij niet bedelen mag, hij kan althans trachten iets te verdienen; hij grijpt de viool van den wand en ijlt de deur uit. Na weinige uren echter komt hij weder thuis; zijne illusies zijn vervlogen; zijne kunst heeft hem niets opgebragt dan eenige centen van de goede Meeke Geerarts.

De afwezigheid van Guido geeft den Schr. de gelegenheid ons met de lotgevallen van den jongeling en van diens vader bekend te maken.

Doctor Heribert werd reeds jong gedwongen het groote leger van Napoleon te volgen en de geneeskundige studiën vaarwel te zeggen, waartoe zijn vader hem had opgeleid. De reeds verkregene kennis, vermeerderd door de ervaring, die hij in de hospitalen opdeed, verwierf hem echter spoedig den graad van officier van gezondheid. Hij volgde Napoleon in Duitschland en Rusland en bleef hem getrouw tot het jaar 1815. Toen de fransche keizer echter op nederlandschen bodem den oorlog overbragt, verliet hij de dienst en begaf zich terug tot zijne landgenooten, in wier gelederen hij bij Waterloo streed. Na dien veldslag vestigde hij zich als geneesheer in eene Belgische stad en huwde. Een zoon werd hem geboren, het was Guido. Slechts kort duurde zijn huiselijk geluk; zijne vrouw werd spoedig van zijne zijde weggenomen, en de doctor besloot den kleinen Guido aan de zorg van eene brave werkmans-familie toe te vertrouwen en ondernam eene reize naar de binnenlanden van Amerika, in gezelschap van eenige natuuronderzoekers. Tien jaren bleef hij uit; vermoeid en ziek kwam hij terug, rijk aan kennis, maar arm aan geld. Een jonge neger, Bram genaamd, dien hij in Amerika als gids had genomen - vermoedelijk een weggeloopen slaaf van een katoenplantage, daar er anders in Amerika geen kroeskoppige negers, maar wel roodhuidige Indianen zijn - vergezelde hem.

Vruchteloos hoopte de doctor op eene aanstelling als leeraar bij eene of andere inrigting van hooger onderwijs. De omwenteling van 1830 kwam; alle uitzigt voor den armen natuuronderzoeker verviel; *ziekte en armoede waren welhaast zijne trouwe gezellinnen*. De neger, die hem trouw was gebleven, moest eindelijk een ander heenkomen zoeken en trad in dienst bij den Heer Barend van Velzen. Gedurende de tienjarige omzwerving zijns vaders, was Guido bij de handwerksfamilie gebleven en had de schapen gehoed en met..... Liva gespeeld en gewandeld. Liva was de éénige dochter van den schatrijken fabriekant Barend van Velzen, die op Bloemenhof woonde tegenover de nederige woning, die Guido herbergde. De kinderen groeiden zamen op, speelden en zongen zamen en waren zamen gelukkig. Liva werd door eene wreede ziekte aangetast; zij herstelde echter, maar was blind!

Na de terugkomst zijns vaders, verliet Guido zijne vroegere woning en wij vinden hem bij den aanvang van het verhaal op het armoedige kamertje in de achterbuurt van Antwerpen, dat hij met zijnen vader bewoonde. - Gaan wij voort!

Het was Liva's geboortefeest, haar zestiende verjaardag. Het beminnelijke, schoone en rijke, maar toch zoo ongelukkige meisje, de

dochter van een trotschen, geldgierigen en heerschzuchtigen *parvenu*, liep met hare speelnooten in den hof, toen eensklaps de toonen van een welbekend volkslied haar gehoor troffen. Eene aandoenlijke ontmoeting tusschen haar en Guido, waarbij de neger Bram, thans *livereilummel* bij van Velzen, de rol van Figaro vervult, heeft daarop plaats. De aanvallige blinde vleit en smeekt haren vader den jongen in huis en bij zich op kantoor te nemen, en de trotsche, hardvochtige vader geeft na eenig bedenken toe en vervult den romanesken wensch zijner dochter. Romantisch is die loop van zaken zeker wel, maar natuurlijk, maar gemotiveerd en waarschijnlijk is zij zeker niet. Bij een karakter als dat van den fabriekant van Velzen was deze dwaze, poëtische handeling wel het laatste, wat de lezer verwachten kon, al wordt de toestand er ook nog zoo sentimenteel door.

Het spreekt wel van zelven, dat de beide jongelieden hoe langer hoe meer op elkander verliefd werden, en dat Guido eindelijk tot eene declaratie komt, hoewel hij zich niet de hinderpalen ontveinst, welke aan eene vereeniging tusschen hem en de rijke erfgename in den weg staan. Ik ben echter minder naauwkeurig, wanneer ik zeg, dat Guido tot eene declaratie komt; eigenlijk is het meisje degene, die zich verklaart. Wij lezen toch:

- Welnu? - en de blinde drukte de hand des jongelings.

- Hoe wilt gij, dat hij u niet lief kreeg als... eene zuster?

De blinde zweeg.

Na eene korte poos sprak zij zacht en aerzelend in den beginne:

- Hebt gij geen ander woord in het hart Guido?..... Maar neen, eene arme blinde kan niets meer verlangen dan zusterliefde.

Een hoog rood stroomde het meisje over de wangen; zij gevoelde dat zij te voel gezeid had.

- Een ander? zeide de jongeling geestdriftig - ik mag het u dan zeggen? Ja, ik bemin u meer dan eene zuster. -

Dit is wat men noemt meer dan halverwege tegemoet komen, en Liva is zeker het ideaal van al onze ietwat bedeesde en linksche vrienden, die maanden lang met eene declaratie in hun maag loopen als een kip, die haar ei niet leggen kan. Ik ken dezulken.

Die goede sukkel van een van Velzen merkt niets van dit alles; hij is aanvankelijk zeer met Guido tevreden; later begint deze hem minder te bevallen en eindelijk wordt hij hem onuitstaanbaar, omdat hij zich poseert als de natuurlijke verdediger van het werkvolk tegenover den meester. Hij besluit dan ook den romanesken krullebol te ontslaan, maar nog niet. Guido had meermalen over de kunde en wetenschap zijns vaders gesproken, en de overtuiging geopenbaard, dat hij zonder twijfel aan Liva het gezigt zoude kunnen wedergeven. Doctor Heribert, die na de gelukkige lotwisseling zijns zoons, een

kamertje had betrokken in de kleine, nette woning van Meeke Geerarts, wordt op Bloemenhof ontboden en zijne operatie wordt met den schoonsten uitslag bekroond!

Liva heeft het gezigt teruggekregen; de doctor wijst alle belooning af; was het meisje niet zijne stille weldoenster geweest? en de fabriekant laat hem te voet de terugreis naar Antwerpen aanvaarden.

Thans meende de heer van Velzen dan ook het oogenblik gekomen om Guido te verwijderen; het voorwendsel werd ligt gevonden; hij plaagde en martelde hem zoo lang, tot hij in woede zijne hand tegen den meester ophief, toen deze zijn viool verbrijzeld en zijn ouden vader bespot en beleedigd had. De jongeling verliet het huis van den rijken man, en begaf zich naar de nederige woning zijns vaders.

Het zou ons inderdaad te ver voeren, wanneer wij dit vrij lange verhaal in al zijne détails wilden weêrgeven en wij zullen ons dus tot een vogelvlugtbeschouwing van de verdere lotgevallen der verschillende personen van dit blij-eindend treurspel-bepalen.

Doctor Heribert sterft ten gevolge der vermoeijende wandeling van Bloemenhof naar Antwerpen; de goede, brave Meeke houdt Guido bij zich; ze is eene type van eenvoudige goedheid en stille deugd, en draagt voor den jongeling, die ook ziek wordt, zorg of hij haar eigen kind ware. Na zijn herstel is Guido getuige van de huwelijksplegtigheid zijner aangebedene Liva met den baron Georges de Halmale; dat het huwelijk haar opgedrongen was door haren hoogmoedigen vader, die zijne millioenen gaarne gebaroniseerd zag, en dat Liva hem steeds beminde en zich diep ongelukkig gevoelde, dat wist Guido natuurlijk niet, en als hij 't geweten had, zoude het hem, bij den verschuldigden eerbied voor de zedelijkheid en de wetten des lands, welke geen polyandrie toelaten, toch weinig hebben geholpen.

Na den eersten aanval van radeloosheid en verbijstering - welke bij het *menu* eener liefdesgeschiedenis onmisbaar is - stort Guido zich met koortsige drift in de armen der kunst, en hier veroorloven we ons een oogenblik af te wijken van ons plan, om in extenso den aanhef van het vijfde hoofdstuk mede te deelen.

- Kunst! welk eene begoocheling doet dat woord in het hart eens jongelings ontstaen. Het is, omdat *roem* er de weêrgalm van is, en dat roem, die verheffing boven het gros der menschen, ons somtijds als eene wraek toelacht over hen, die ons miskend en vernederd hebben.

- De zucht om zich door verheffing te wreken is een van de sterkste spoorslagen in den mensch, om zich lauweren om het hoofd te doen vlechten en bloemen voor de voeten te doen strooijen. -

Tegen deze beschouwing van kunst en kunstenaar moeten wij pro-

test aanteekenen. Wij laten het exceptioneele daar, dat de zucht om zich op edele wijze te wreken over geringschatting en miskenning de spoorslag kan zijn om een groot man te worden. Maar die alleen daardoor gedreven wordt, is geen kunstenaar; die geen anderen prikkel kent zal nooit een groot kunstenaar worden. Niet omdat *roem* de weêrgalm is van kunst; niet omdat vermaardheid en bewondering het loon zijn van den gelukkigen kunstenaar; maar omdat de kunst om en in haar zelve ons lief en dierbaar is, ons eene behoefte is geworden en eene onweêrstaanbare aantrekkingskracht op ons oefent, moeten wij ons aan hare dienst wijden. Zoovelen, en daaronder de edelsten en besten en rijkstbegaafden van ons geslacht, hebben zich aan 't priesterschap der kunst gedurende hun geheele leven gewijd, zonder ooit roem te hooren weêrgalmen, zonder bewondering en loftuiting, ridderlint of eeretitels in te oogsten, of een groenmand vol lauweren en een baliemand vol bloemen om hunne slapen te aanschouwen of voor hun voet te zien strooijen. Voor wie de roem de weêrgalm is der kunst, dreigt de echo het wezen te worden. Om zich een schitterende loopbaan te verschaffen, zijn vele loopjes en recepten op ieder gebied van kunst en wetenschap aanwezig; wie daarnaar jaagt, kan met eenige handigheid - tours de main - en weinig zweets het vrij ver brengen; maar die zich zelven niet, maar de kunst verder wil brengen, die de waarachtige wijding heeft ontvangen en van het heilige vuur - iets anders als het bengaalsche - brandt, moet de kracht, maar ook de voldoening en het genot alleen in eigen boezem vinden; voor hem zijn geene ezelsbruggen, voor hem brandt geen mastiek en myrrhe, maar geen nood; hij is zijn eigen altaar en zijn eigen reukoffer, en zijn genie slaat de stoutste bruggen over de gevaarlijkste afgronden, die zijn weg dreigen te stuiten.

Keeren wij nu tot den Heer Snieders terug.

Guido legt zich hartstogtelijk op zijne muziekstudiën toe; een baron, die in 't voorbijgaan zijn spel had gehoord, raadt hem aan zijne opleiding te Weenen te voltooijen en is hem daartoe behulpzaam, hoewel Meeke Geerarts alleen de kosten der reize wil dragen, opdat haar pleegzoon niemand anders dan haar behoeve te bedanken, wanneer hij ooit een groot kunstenaar wordt. Zij wil alles opofferen om zijn talent te ontwikkelen en de jongeling gaat en vervult hare schoonste hoop. Hij wordt een groot kunstenaar, een beroemd musicus.

Inmiddels was de oude heer van Velzen overleden; zijne dochter Liva en haar echtgenoot kwamen te laat om zijne laatste wenschen op te vangen. De jonge baron de Halmale wordt ons afgeschilderd als een jeugdig afgeleefd man. De danseressen der opera, de jockey-club, de speeltafel en de champagne hadden hem vroeg oud gemaakt; zijn huwelijk met

Liva was niets anders als eene berekening geweest om zijn fortuin te herstellen; aan die berekening was het ongelukkige meisje door haren vader opgeofferd. De fabriek werd verkocht, doch Bloemenhof en het prachtige huis in de stad wilde Liva behouden. Korten tijd daarna vertrokken de baron en zijne vrouw weder naar het zuiden van Europa, maar tegen den winter keerden zij op haar dringend verlangen te Antwerpen terug. Er had tusschen hen eene verklaring plaats; het gevolg daarvan was, dat de Heer van Halmale alleen weder op reis toog en Liva het vaderlijk buitenverblijf betrok.

Daar ontving zij een brief van Weenen van haren echtgenoot; zijn laatste brief, waarin hij haar zijne onverwachte ontmoeting met Guido mededeelde, voor wien hij dadelijk vriendschap, sympathie en achting had opgevat. De brief was door een ander geëindigd; Georges de Halmale was Doctor Heribert en Barend van Velzen gevolgd. Liva was weduwe; gij begrijpt alligt, dat Guido als beroemd violist naar België terugkeert, op een concert in Antwerpen met geestdrift toegejuicht en in stilte door Liva bewonderd wordt, die hem steeds bemint. Het is goed gedacht, dat de Heer Snieders den kunstenaar de concertzaal doet verlaten - het tooneel zijner glorie - met Meeke Geerarts aan den arm. Den volgenden dag - en dit komt ons minder goed gedacht voor - laat Guido zich bij de barones aanmelden, omdat hij de heilige belofte heeft gedaan, haar de laatste heilbede van haren echtgenoot over te brengen. Scheever en onnatuurlijker verhouding dan die tusschen Guido en den heer de Halmale kan, dunkt ons, naauwelijks uitgevonden worden. Het voorwerp der geheime, der eerste en eenige liefde zijner vrouw moest voor den baron even weinig aantrekkelijks hebben gehad als voor den kunstenaar de persoon van den wettigen echtgenoot van zijne ‘liefste mijne’ uit de dagen der jeugd. Deze onnatuurlijke toestand schijnt echter den schrijver niet te hebben getroffen, daar hij dien laat voortduren door Guido te maken tot den overbrenger van des baron's laatste groete aan zijne vrouw.

Wij hebben gezegd, dat dit drama blij eindigde. Zonder veel scherpzinnigheid hebt gij reeds vermoed, dat de lieve, jeugdige weduwe in Guido iets anders begroette als de tolk der gevoelens van wijlen den baron; alles lost zich dan ook bevredigend op; *tout est pour le mieux dans le meilleur des mondes possible* en - ze krijgen elkaêr.

Wederom rijst, bij het eindigen van dit verhaal, de vraag bij ons op, of wij in Guido de type van den kunstenaar, in zijne lotgevallen en die van Doctor Heribert, van Liva en den rijken fabriekant van Velzen eene karakteristieke schets van het vlaamsche volksleven hebben te beschouwen? De beantwoording dier vraag kan bij ons niet twijfelachtig zijn. *Meeke Geerarts* is een zeer romanesk, zeer

onnatuurlijk en onwaarschijnlijk verhaal, waarin de personen en toestanden zoo accidenteel en buitengewoon zijn, dat men het tooneel der handeling even goed in Duitschland, Frankrijk, Engeland of Holland kan overbrengen. De karakters zijn daarbij met zich zelven in strijd; Barend van Velzen is eene zedelijke onmogelijkheid en Liva een sentimenteel nevelbeeld, dat beurtelings haren vader tot eene ongeboorde en onverstandige inschikkelijkheid weet te bewegen, en lijdelijk den grootsten dwang ondergaat; dat echt-duitsch dweept met rozengeur en zwartlokkige herdersjongens en hollandsch-practisch zich aan een gedwongen huwelijk onderwerpt. Meeke Geerarts is een lief ideaal en Bram een geijkt afgietsel van alle tooneel-negers, die zich voor een schelling zwart laten verwen en gebroken europeaansch spreken.

Het verhaal, dat den bundel besluit en *Heibloemke* heet, heeft al de gebreken zijner voorgangers, met andere woorden, al de schrijversgebreken van den heer Snieders; het is hoogstonwaarschijnlijk, hyperdramatisch en ongemotiveerd. Tonia, het Heibloemke, en Nelis, een adspirant-schoolmeester van een dorp in de Kempen, naderhand officier bij het nederlandsche leger, zijn de helden der geschiedenis, en de rol van den ‘verrader’ wordt door den rossen Hans, den zoon van den schaapsboer, vervuld. Tafereelen aan het vertrek van lotelingen, aan het landleven in de Kempen ontleend, een naïve liefdebrief van meergenoemden rossen Hans aan Tonia, die hem niet kan uitstaan en wier harte aan den uittrekkenden Nelis is verpand, vormen, naar onze meening, de beste deelen van het verhaal, welks intrigue in het deserteeren van Nelis en in de omstandigheid bestaat, dat Tonia de dochter is van een voornaam officier, die in der haast haar in het dorp had achtergelaten, met belofte haar later weder te komen opeischen. Door een en ander wordt het ding vrij ingewikkeld en gaan de zaken nog al spannen; maar door een gelukkig toeval is de majoor, die den deserteur gevangen heeft genomen, juist de vader van Tonia, herkent zijne lang verlorene dochter, die gekomen was om voor haren lieven Nelis genade te smeeken, en trekt zich *propter hoc* het lot van den schuldigen soldaat aan.

We zullen ons uit deze laatste schets weder een citaat veroorloven, op nieuw aan den aanhef van een hoofdstuk ontleend.

- De omwenteling van 1830 had een schoon land, de parel van de europesche Staten, in twee gekloofd. Koning Willem had, na een lang geduld, het *voorwaerts* uitgesproken, hoewel grootere en afgunstige magten ons onherroepelijk reeds tot de scheiding hadden veroordeeld. Na den togt van T i e n D a g e n , aan welks hoofd de held stond, onder wien de beide Nederlanden te Waterloo tegen de dwingelandij en de overheersching gestreden hadden.... -

Ziedaar woorden, die we in een vlaemsch boek niet aldus mogten

verwachten; ziedaar eene beschouwing van de scheiding tusschen Noord en Zuid, welke verouderd mag heeten; ziedaar eene tirade, die het vermoeden wettigt, dat ze voor den tweeden trommelslager des Heeren Snieders tot een versch slokje, bij wijze van *stirrup-cup* moet dienen.

Ook deze ingewikkelde geschiedenis eindigt op behagelijke wijze. De luitenant Nelis Donker - zou dit de auteur zijn van de *Twee Neven* en van het *Parelsnoer*, en zou deze schrijver, even als Lodewijk Mulder, een militair zijn? - de luitenant Donker trouwt met Tonia, later freule van Telleghem, majoorsdochter, en zal een prachtig landgoed betrekken in de Kempen, de streek, die voor beide zoo vol is van herinneringen uit hunnen kinderleeftijd.

Wij erkennen gaarne, dat over *Heibloemke* meer dan over de voorgaande schetsen een lokale kleur ligt verspreid, dat er beschrijvingen en schilderingen in voorkomen, die het merk van het vlaamsche volksleven dragen, maar toch wagen we ook hier te betwijfelen, of de hoofdinhoud van het verhaal, de geheimzinnige afkomst van Tonia, aanspraak maken mag op den naam van eene kenschetsende vlaamsche volksteekening?

A v o n d en M o r g e n is het in Meeke Geerarts en in het Heibloemke; avond alleen in Tante Trippelveld en de Meikrans; maar avond en morgen uitsluitend in betrekking tot de verschillende helden dier verhalen, niet tot het typische volksleven. De heer Snieders geeft ons onder een generaliscerenden titel eenvoudig novellen, wier verdienste in haren vluggen gang, wier gebreken in hare onwaarschijnlijkheid en overdrevenheid, in de zwakheid en inconsequentie der karakterteekening en in het jagtmaken op tooneeleffekten bestaan; novellen, die niets eigenaardigs-vlaamsch bezitten, en waarvan de toestanden even goed denkbaar zijn in ieder ander land van Europa. Mogten we dien maatstaf aan het werk niet aanleggen; stelt de gretigheid, waarmede het boek is ontvangen en zelfs in het duitsch vertaald, ons in het ongelijk? Wij willen geen partij en regter tevens in deze zaak zijn.

Z.

Opgravingen te Rome[1].

> L'ancienne Rome est sous la Rome de nos jours. Creusez où vous voudrez cette couche de débris, qu'ont accumulé les siècles, et partout vous trouverez le sol antique... Ce qui reste à découvrir et qui attend est immense!
> Ampère, 'l'Histoire Romaine à Rome.'

Met regt beroemt zich de eenige Tiberstad, dat zij de grootste der wereld geweest is, en, na een uiterst gedenkwaardig verleden, niet in het lot van andere wereldbeheerscheressen heeft gedeeld. Met billijken trots kan zij hare lange geschiedrollen openslaan; zij, die door de begunstiging van het noodlot, telkens weder uit hare vernedering mogt opstaan. Door Porsena ingenomen, heerees zij onder de republiek; wel moest zij van Brennus de inneming van het Capitool afkoopen, maar weldra zwaaide zij den scepter over Latium; meer dan eens was hare magt op den rand des afgronds, en toch overwon zij Gallen en Samniten; het was een strijd op leven en dood tegen Hannibal, doch zij heeft over Carthago en Griekenland gezegevierd, en allengs over alle volken der oudheid; want de geheele bekende wereld, om zoo te zeggen, heeft Rome aan zich onderworpen. Toen moet zij schoon geweest zijn; want met de magt der wereldstad was ook hare pracht toegenomen. Wie zou niet gaarne het marmeren Rome van die dagen hebben willen zien, die uitgestrekte stad der zeven heuvelen met hare grootsche pleinen en basilieken, met hare zuilengangen en tal-

1 Dit artikel moest wegens plaatsgebrek eenige maanden blijven liggen; dit strekke ter verklaring waarom alle toespeling op de jongste gebeurtenissen in Napels en den Kerkelijken Staat daarin wordt gemist. Red.

rijke beelden van brons en marmer, van goud en ivoor, met hare schitterende kolommen en vele triumphbogen, met hare honderden tempels en duizenden paleizen, met hare prachtige theaters en groote circussen, met de kunstmatige vijvers met zeegevechten en zwaardvechtersspelen, door 90,000 toeschouwers in het Colosscum alleen bijgewoond, met hare reusachtige waterleidingen en talrijke badinrigtingen, waarvan die van Diocletianus alleen reeds 3000 kamers telde!

Die gulden dagen van magt en overdaad, van weelde en pracht zijn voorbij. Ook Rome heeft een toppunt bereikt, en de fiere beheerscheres der wereld is gevallen. Doch op de puinhoopen van dat schoone verleden, en nadat op geestelijk gebied haar gezag zich in stilte had gegrondvest en in vruchtbaren bodem wijd en zijd vertakt, verhief zij zich onder Karel's Christelijk keizerrijk tot eene nieuwe toekomst en krachtigen bloei. Ook hier was het evenwel een op- en ondergaan: de kern van den twistappel van Gal en Germaan heeft veel te verduren gehad. Andermaal scheen zij hare rol te hebben uitgespeeld, doch de zetel des pausen werd slechts voor korten tijd naar elders verlegd. Het scheen voorbeschikt te zijn, dat Rome grooter en fierder ook uit die vernedering zou opstaan; en de volgende eeuwen begroetten andermaal hare grootheid en magt. Toen vervolgens de hervorming der kerk haar een stoot gaf, die haar op hare grondvesten deed beven, hoevelen droomden toen niet haren ondergang! En toch, ook deze stormen heeft zij getrotseerd, even als zij wederom bij de hervorming der maatschappij, toen de volken zich vrij maakten, slechts voor een korte wijl het hoofd boog, om nog eens krachtiger en stouter te herrijzen, totdat zij in de laatste jaren als in een Gordiaanschen knoop gewikkeld werd, dien men zal moeten doorhakken, daar alle pogingen tot vreedzaam ontbinden zullen te kort schieten.

Tot welken prijs kocht Rome dat eindeloos bestaan? Zij, die van alle steden de langste en gewigtigste geschiedenis heeft, moest meer dan eens de treurige tafereelen van roof en plundering te boek stellen, waarvan hare muren getuigen waren: de wreede burgeroorlogen der republiek, de gruwelijke oproeren onder de keizers, met brand en verwoesting gepaard, om Nero's weêrgalooze baldadigheid niet te vermelden, waarvan de vreemdeling de onmiskenbare sporen aan verkalkte marmerzuilen, aan slordig herstelde gaanderijen herkent. De vernederende afkoop

van Alaric werd in de schaduw gesteld door de verwoestingen der Vandalen, die de nog gespaarde tempels plunderden en, onder velerlei rijken buit, ook Jeruzalems gouden kandelaar medesleepten, die, door Titus naar Rome gebragt, nog staat afgebeeld op zijn marmeren triumphboog voor den Palantijn, tot blijvend aandenken van magt en vernedering. Belisarius, die in zijne verdediging de standbeelden van de toen reeds in eene vesting veranderde rustplaats van Adrianus op den vijand neêrwierp, kon toch de inneming der stad door Totila ook door zulk een offer niet afwenden: Rome werd vernield en leêggeplunderd en stond te branden, zoo als Gregorius de Groote zelf omstreeks 600 kon getuigen. En nog zou het erger worden; Karel de Groote zag het Forum bijna nog ongedeerd; hij betrok de vertrekken der oud-Romeinsche keizers op den Palantijn. Het Capitool, door de Corsi bewoond, zou nog tweemaal afbranden; de vreemde volken zouden eerst nog in Rome zelve elkaâr bevechten, en zich te vuur en te zwaard een weg banen door de Porta Flaminia, waarbij het geheele Marsveld zou vernield worden. De paus zou eerst nog Robert Guiscard met zijne Noormannen te hulp roepen, die, op raad van den Romein Cencius, alles wat tusschen het Lateraan en Colosseum en bij de Via Labicana lag, in asch legden, waarbij de rijke buurten van den Coelius en Esquilinus vernietigd zijn. En wat ook zoo nog was overgebleven, wat de Barbaren en vreemden gespaard hadden, zouden de Romeinen zelven sloopen. De opkomende Romeinsche adel, die in die middeleeuwsche toestanden zich zoo krachtig verhief, vond in de 12de eeuw nog de meeste groote gebouwen in wezen, en vestigde zich daarin. De Frangipani zaten in het Colosseum en den Circus Maximus en wat daartusschen ligt; de Orsini hadden zich in het Mausoleum van Adrianus en het Theater van Pompejus genesteld; de Savelli in dat van Marcellus, de Colonna's op het graf van Augustus en in de baden van Constantijn. Al die stevige gebouwen verstrekten tot onwrikbare grondslagen aan de adellijke burgten; en juist dit heeft hunne vernietiging verhaast. Toen b.v. na den slag bij Tusculum de Colonna's uit genoemd Mausoleum in 1167 verdreven werden, is dat gebouw verwoest; even als de senator Brancaleone van Bologne in 1257, om het volk tegen den adel te helpen, 140 oude gebouwen, waarin de edelen zich hadden versterkt, naar den grond haalde. Zoo werden de tot dusverre overgeblevene tempels en

baden in puin verkeerd. En wat toen nog door de volkswoede gespaard werd, zou in 1313 Arlotti degli Stesaneschi als ‘capitano della plebe’ verwoest hebben, had de adel hem niet bij tijds ten val gebragt. Nu scheen de beurt aan de natuur gekomen te zijn, om te sloopen wat nog overeind was gebleven; Rome werd door overstrooming en aardbeving geteisterd, en toen de pauselijke Stoel naar Avignon was overgebragt, smolt de bevolking door pest en ellende tot op 17,000 zielen. Wat kon toen den krachtigen invloed van weêr en wind trotseren? Alles viel in, of wat nog bleef staan werd afgebroken en te gelde gemaakt; niet alleen de steenen der heidensche gebouwen, ook de marmeren platen der Christenkerken werden gestolen en verkocht. En toch heeft Petrarca nog vele beelden en zuilen op het Forum aanschouwd. Maar in 1420 stonden daar slechts één bronzen en vijf marmeren beelden; het Forum was in een moestuin herschapen, door zwijnen en buffels bezocht; het Capitool was in een wijngaard en olijfberg veranderd. Van daar zijn nieuwe naam ‘Campidoglio’, even als ‘Monte Caprino’ of Geitenberg voor de Tarpeïsche rots en ‘Campo vaccino’ of Koeijenveld voor het Fornm. De handel in oudheden ging steeds voort; de slooping uit winstbejag werd eerst door Sixtus IV in 1474 verboden, maar zonder veel gevolg, daar het marmer in stilte tot kalk werd verbrand. Doch gelukkig was het ergste geleden; Rome herrees, en mannen als de bouwlustige Nikolaas IV, deden veel goed. Men leerde bij de herleving der letteren en kunsten de voortreffelijkheid der ouden kennen, hoe erg de overblijfselen hunner gewrochten ook gehavend waren; Raphaël ontwierp in een zeer lezenswaardigen brief een grootsch plan tot herstel der oude stad. Ongelukkig kwam het niet tot uitvoering en had Rome op nieuw bij de inneming door Karel V zeer veel te lijden. Doch nog veel meer is opzettelijk gesloopt, toen later de groote bouwlust de Romeinen bezielde. Die vele zuilen in de talrijke kerken, zulke steenklompen, als de paleizen der Farneses en Orsini's, der Barberini en dat der Cancelleria, verraden maar al te zeer van waar zij afkomstig zijn. Het stelselmatig afbreken der oudheden komt dus op rekening van Romes eigene, magtige onderdanen. Van het Colosseum stond de senaat in 1381 een derde aan de broederschap der Capella Sancta Sanctorum af, en Paul II stelde het beschikbaar voor het bouwen van het groote paleis voor den gezant van Venetië, waarmede in onze dagen Oosten-

rijk pronkt als de schoonste bezitting van eene onderworpen stad. Eerst Benedictus XIV zou in het Colosseum, nadat het de bouwstoffen voor kerken en paleizen, en zelfs een voorraad van salpeter (1750) had opgeleverd, uit cerbied voor de daar gevallen martelaren, een kruis oprigten, dat den berouwvollen zondaar voor éénen kus '100 dagen aflaat in het vagevuur' verzekert. Hoe stootend nu de in die groote ruïne, ter dienste der broederschap van de 'Via crucis', getimmerde zaken ook zijn mogen, juist daardoor is haar ondergang gestuit; juist daarom kan men verwachten, dat zij niet verder zal worden afgebroken, ofschoon het Pantheon, vele eeuwen vroeger tot een Christenkerk gewijd, toch van zijn bronzen dak beroofd werd door Urbanus VIII (1632), hetgeen vereeuwigd is door het bijtende gezegde:

> Quod non fecerunt Barbari
> Romae, fecit Barbarini!

Als men dit alles zoo nagaat, rijst onwillekeurig de vraag op: wat is er dan wel van het oude Rome overgebleven? En meer dan eens, bij het staren op die weinige, maar grootsche gedenkteekenen in de Eeuwige Stad, verwonderde ik mij, dat er nog zoo veel is blijven staan. Inderdaad, er is nog betrekkelijk veel, dat Rome aan den oudheidskenner kan vertoonen, ook behalve hare eigenaardige ligging; vele monumenten maken de bewondering uit van het nageslacht, dat, hoe hoog boven die grijze oudheid verheven, haar toch niet overtroffen heeft in de pracht en grootheid, die Rome op het toppunt harer magt heeft kunnen ten toon spreiden. En dit is nog niet alles. Het geheimzinnige Rome houdt nog ontzettend veel in haren raadselachtigen schoot verborgen; het bezit onberekenbare schatten, die zij nog niet aan het licht bragt, en die voor geschiedenis en wetenschap, voor oudheid en kunst een zeer uitgestrekt veld zullen opleveren.

Ik heb mij voorgenomen een en ander hieromtrent mede te deelen en den juisten stand van zaken beter bekend te maken, dan ik veronderstel dat bij ons het geval is. Veel is er geroepen over de verdiensten der Franschen, die het Forum opgroeven; hard is er geklaagd over de pauselijke regering, die sedert zoo weinig deed, en er bijna niets voor over heeft. In lof en blaam beide ging men de maat te buiten; om der waarheid wille sta ik nog even hierbij stil. Het plan om het

oude Rome op te graven, is het eerst geopperd door Raphaël; maar de Franschen hebben, in het begin dezer eeuw, een begin van uitvoering er aan gegeven. Zij, in wier bodem dat alles verborgen was, bekommerden er zich weinig om, en na het vertrek der Franschen werd slechts voltooid waarmede men bezig was, namelijk het Forum Trajani; ja, wij zien daarna niet de Romeinsche regering, maar vreemdelingen aan het opgraven: den hertog di Blacas d'Aulps, die bij den Castor- en Polluxtempel eenige stukken der Fasti Consulares vond; den graaf Funchal, die den Clivus Capitolinus onderzocht, en later den keizer van Rusland, die den Palatijn ontgon. De pausen deden aanvankelijk weinig; de boog van Titus werd in 1821 uit een schrale beurs hersteld. Eerst na 1827 is er hard gewerkt door 120 man, die, later tot 450 gebragt, de tweede helft der Sacra Via, welke naar het Colosseum loopt, met de groote ruïnes aan beide zijden opgroeven. Daarna waren 250 werklieden bezig, om het Tabularium, den tempel der Concordia en den boog van Septimus Severus van den puinhoop te bevrijden, en in 1834 werd een deel der Basilica Julia ontdekt, waardoor de rigting van het Forum van oost naar west werd vastgesteld. Maar sedert rustte de arbeid tot 1849, toen Canina de opgravingen van het Forum, die te weinig bekende klassieke plek in de geschiedenis der Romeinsche Republiek, mogt doorzetten, welke gedurende eenige jaren met goeden uitslag bekroond werden.

Maar allengs was ook dit weder ingesluimerd, en na de opgraving der Via Appia worden slechts eenige weinige crimineelveroordeelden met dergelijk werk bezig gehouden, zoo als b.v. te Ostia. De onderzoekingen in Rome zelve waren tijdens mijn verblijf aldaar geheel gestaakt, en juist die moesten het eerst worden opgevat; want zij beloven zoo veel. Of zou men niets mogen verwachten van het onderzoek van het puin, waarboven die twee zuilen van Nerva's Forum slechts weinige ellen uitsteken? Zou er niets meer schuilen onder de ruïne van het Forum van Augustus, dat met de grootste pronkstukken der beeldhouwkunst geprijkt heeft? Het gouden huis van Nero en de baden van Titus zullen waarschijnlijk wel geen tweeden Laocoön opleveren, maar toch, onderzocht zijn zij nog niet. Neen, elke oudheidkenner wordt warm bij de gedachte, hoe weinig er nog is verrigt, en hij zou gaarne de handen aan het werk slaan, bij voorbeeld daar aan den voet van de Tarpeïsche rots, om dien zuilengang uit te graven, die zoo diep in puin

en vuilnis verborgen is, dat de schoenmaker, in dien kelder op zijn driestal gezeten, de marmeren kroonlijst, die op de Jonische kapiteelen rust, voor werktafel gebruikt!

Van den anderen kant houde men evenwel in het oog, dat dergelijke opgravingen slechts in het groot en door een doortastend bestuur kunnen ondernomen worden; de onkosten van het onteigenen der juist meest bevolkte buurten, het afbreken der hooge huizen, het verleggen der druk bezochte straten, het uitgraven der puinlaag, tot soms 30 voet diep, het ophalen en wegvoeren der reusachtige klompen marmer en graniet, en dat alles slechts om den wille der oudheid, wie zou dat alles van het tegenwoordige pauselijke bestuur durven vergen? De baten van bruikbaar materiaal zullen niet daartegen opwegen en de kans van kostbare kunststukken te vinden is in het Italiaansche oog te onzeker. Zeker intusschen zouden de resultaten zijn voor onze geringe kennis van Rome's topographie, die eerst op de plaats zelve zich in hare ware onvolledigheid aan mij vertoonde. Of moeten wij ons niet schamen van niet te weten, welke die twee tempelruïnes zijn, die naast den Clivus Capitolireus staan, ofschoon wij er nog een deel der oude opschriften op lezen, die ons geheel van elders bekend zijn en het vraagstuk moesten oplossen? Of zullen wij er niet voor uitkomen, dat wij eigenlijk nog niet kunnen uitmaken of de tempel van Jupiter Capitolinus op den noordelijken top van den Capitolijnschen heuvel stond en de burg van Rome op den anderen, dan wel juist omgekeerd? Doch ik wil geen meerdere twistpunten aanraken, en nog veel minder ze hier gaan onderzoeken, hetgeen zonder plannen en teekeningen dier monumenten ook bezwaarlijk kan geschieden. Liever zullen wij op betere tijden wachten, als wanneer veel geschrijf door glansrijke ontdekkingen zal bespaard worden. Ik ga daarom thans over tot het leveren van eenige, zoo niet wetenswaardige, dan toch nieuwe bijdragen omtrent de laatste opgravingen te Rome, die ik zelf zag uitvoeren.

Ik zeg daar opgravingen, en schreef dit woord boven dit opstel, want hierom is het inderdaad te doen. Uit de rij der aangestipte gebeurtenissen zal het, naar ik meen, duidelijk geworden zijn, dat omvallen en instorten telkens plaats greep; want hoe stevig en onwrikbaar de ouden ook gebouwd hadden, hun werk kon den storm van burgerkrijg en de kracht van alles verdelgenden brand niet weêrstaan. Wat instortte of om-

viel sleepte in zijn vernielenden val veel dat daarnaast of daaronder stond, meêdogenloos mede. De adellijke sterkten, natuurlijk boven op de hoogste steenklompen, te midden van heuvelen van puin, gebouwd, hoogden deze later met haar gruis verder op, en de lagere plekken, door verstuiving en afvloeijing aangevuld, maakten alles tot een vast geheel, dat, dank zij de groeikracht van een zuidelijk klimaat en de vruchtbaarheid van kalk en pouzzolaan-aarde, dat sterke cement der ouden, met een dikke laag van beste aarde bedekt en in de weligste tuinen herschapen werd. Zoo is het dus de taak van spade en houweel de overblijfselen op te sporen en ze van onder asch en puin op te rakelen.

Het was in 1858, op een dier schoone Decemberdagen, zoo als Italië er vele te genieten geeft, waarop de koesterende stralen van de winterzon voor een oogenblik den scherpen bergwind en de met sneeuw bedekte bergen uit den omtrek doen vergeten, dat ik mijne schreden naar de Via Latina rigtte om naar eene daarbuiten ondernomen opgraving te gaan zien. En waarom zou ik dat niet doen? Immers het was een donderdag, dus die dag der zes werkdagen, waarop de Vatikaansche bibliotheek van handschriften, even als de boekerijen der Dominicanen en Augustijnen, waar de beoefenaar der letteren de benoodigde boeken mag gebruiken, voor een ieder gesloten is. Is dus de donderdag anders een rustdag voor hem, die ter wille van de bibliotheken te Rome vertoeft, ik meende hem niet verloren te laten gaan door de gelegenheid aan te grijpen, om eens van nabij te zien, hoe zulk eene opgraving zich toedroeg. Ik hoopte de oplossing te zullen vinden van zoo vele raadsels, die bij het zien van die half opgedolven oudheden zich telkens voordoen; ik vleide mij, de vraag te zullen beantwoorden, hoe die ruïnen zoo ontzettend diep onder den grond zijn geraakt, van waar die 20, ja soms 30 voet vuilnis of puin, of wat het wezen moge, gekomen zijn. Te Pompeji bragt de Vesuvius die dikke laag over huis en erf, en bewaarde juist door te verdelgen ons zoo veel, dat anders zonder eenig spoor zou verdwenen zijn; maar te Rome, hoe kunnen daar de oudheden zoo diep bedolven zijn? Vruchteloos had men mij hieromtrent trach-

ten te bevredigen; en naauwelijks had ik dus gehoord, dat men op een half uur buiten Rome's poorten begonnen was met eene geregelde opgraving, die aanvankelijk met een goeden uitslag bekroond werd, of de nieuwsgierigheid, die krachtige drijfveer van 's menschen handelingen, maar die zoo ligt in ondeugd ontaardt, dreef mij derwaarts. En welligt was het ook nu verkeerd van mij, zoo terstond iets nieuws te gaan najagen, terwijl nog zoo veel in Rome's galerijen en verzamelingen mij tot dusverre vreemd was gebleven. Doch zoo dit een euvel mag heeten, ik ben bewust niet alleen daaraan mank te gaan. Hoevele letterkundigen toch wierpen zich terstond na de ontdekking van een of ander geschrift der ouden dadelijk daarop, zonder zelfs de helft van de ons bewaarde schrijvers gelezen te hebben! en is niet de tweede uitgaaf van de te veel besprokene onleesbare fragmenten van den onbekenden Granius Licinianus door 7 Bonnsche studenten bezorgd, al had ook geen hunner ooit een palimpsest onder de oogen gehad, zoo als de door Pertz gevondene bladen?

Is dus deze mijne verregaande weetgierigheid laakbaar, ik werd naar genoemde opgraving gedreven door het besef, dat ik later wel niet meer in de gelegenheid zou komen zoo iets van nabij gade te slaan. Hoe gaat het, b.v., te Pompeji, waar zeker wel het meest valt op te delven? Sedert de verdienstelijke Karel II, die terstond bij de ontdekking der twee vergetene steden ze tot staatseigendom verklaarde, aan hare opdelving den eersten krachtigen stoot gaf, en een gouden ring aan den vinger schoof, dien hij zelf had helpen te voorschijn halen[1], zijn meer dan 100 jaren verloopen; en nog is de helft van Pompeji niet opgegraven. 't Is dus een waar, ofschoon grievend woord, dat een regtschapen Napolitaan mij daaromtrent toevoegde, die het ronduit bejammerde, dat zulke onvergelijkelijke schatten in zijn vaderland bedolven lagen, daar de regering ze zich niet waardig betoonde. De schuld ligt daarbij gedeeltelijk aan de wijze, waarop men te werk gaat; de asch, in vochtigen toestand ter hoogte van 10 à 12 voet over Pompeji uitgespreid, wordt niet weggebragt met kruiwagens, maar door vrouwen en meisjes

1 Toen hij later het veroverde koningrijk verliet, om den troon van Spanje te bestijgen, liet hij dien ring als nationaal goed te Napels achter, waar hij nog door de beambten getoond wordt als een sterk sprekend bewijs van koninklijke eerlijkheid, daar ter plaatse, zoo het schijnt, eene zeldzame deugd!

in mandjes, die zij op het hoofd langs de ten dien einde gegraven trappen naar de plaats dragen, waar ze die mogen uitstorten. Deze wijze van dragen is zeker eigen aan de bewoners van berglanden, maar die gewoonte, om alles zoo noodeloos vijf à zes voet hoog te tillen, mag toch wel in onze dagen als nuttelooze krachtsverspilling en tijdverlies beschouwd worden. Nogtans zag ik op deze wijze zoowel den spoorweg bij Capua aanleggen, als de straatwegen op Sicilië. Zou dit soms de reden zijn, dat voor laatstgenoemden driemaal zoo veel wordt uitgegeven als ze kosten konden, zoo als een deskundige mij verzekerde?

De Napelsche regering betaalt jaarlijks 7000 ducaten (dat is 14,000 gld.) voor de opgravingen van Pompeji, maar als men het lage loon in dat gezegende klimaat in aanmerking neemt, moest men oneindig verder gevorderd zijn. Vandaar de billijke twijfel, of die som wel inderdaad aan de opgravingen besteed wordt, een twijfel, die te gereeder ingang zal vinden, als men hoort, dat de regering uiterst spaarzaam daarmede te werk gaat. Ofschoon het volkomen zeker is, dat die tweede nog bedolven helft onder den lossen grond, welke voor het regenwater niet geheel ondoordringbaar is, aan het gevaar van bederf is blootgesteld, strekt dit hun, die het werk besturen, niet tot spoorslag. Noch de vrees voor het verroesten van ijzeren en bronzen voorwerpen en voor de ontbinding der kalk met de kleuren, waarmede zij beschilderd is, noch het besef, dat de kennis der oudheid en der kunstgeschiedenis door eene voortvarender opdelving zeer zou gebaat worden, schijnen aan het hof van Napels zoo krachtig te werken als de nationale ijdelheid, die met stelselmatige zuinigheid slechts voor vreemde vorsten eene kleinigheid uit dien onafzienbaren rijkdom laat opdelven. Maar daarom zal de billijke stem der onpartijdige geschiedenis niet van hen zeggen: ‘gij hebt gewoekerd met de talenten, die u toevertrouwd waren.’ De lust tot vermeerdering van den nationalen rijkdom, door hoe eer hoe liever die kostbare schatten aan de asch en lava te ontrukken, bestaat evenmin bij de ontginning dier wetenschappelijke mijn van Pompeji, als bij die der goudmijnen op Sicilië, welke gestoord en gestaakt werd en eerst zal worden hervat, als de ondernemer voor de vereischte vergunning de helft van de zuivere opbrengst aan de beschermende regering zal willen afstaan! Kortom, de opgravingen te Pompeji behooren tot de zeldzaamheden, en bovendien wordt de voorbij-

trekkende reiziger daarbij niet eens toegelaten. Dit laatste kan evenwel niet genoeg geprezen worden; het meerendeel toch der trekvogels in menschelijke gedaante, die Italië bezoeken, is met zulk een lust bezield om herinneringen uit dat klassieke land mede te brengen, dat zij van elke ruïne een scherf en van alle mozaïken eenige steentjes weten te bemagtigen; en daar dit zwak zelfs door velen als een regt des reizenden wordt beschouwd en hardnekkig verdedigd, is het bedoeld verbod inderdaad allezins doelmatig te achten. Hierbij komt nog, dat het woord ‘omkoopbaarheid’ in het woordenboek der Napolitaansche zamenleving nog lang niet geschrapt is. Welke vreemdeling, die Napels bezocht heeft, kan met de hand op het hart getuigen nimmer iets aan de beambten gegeven te hebben, al was het maar om van hen af te zijn op de dubbele tollinie, waarmede men zich daar tegen den invloed van buiten meent te beveiligen? En bij ondervinding weet ik, dat de meest bezochte weg ook ten dezen de kostbaarste is; want waarom zou ik verzwijgen ook tot dat hulpmiddel mijne toevlugt te hebben, genomen, om met mijne boeken buiten de censuur te blijven, nadat ik van nabij had gezien, hoe de grensbeambte aan een Engelschman had afgenomen en tot nader onderzoek naar Napels opgezonden een hem dierbaar werk over ‘de kunst van zwijgen.’

Alleen aan vorsten is het gegund als ooggetuigen bij de Pompejaansche opgravingen tegenwoordig te zijn, want sedert langen tijd weten de koningen van Napels deze nalatenschap van den Vesuvius als een eenig en niet te evenaren eerbewijs bij een vorstelijk onthaal aan te wenden, waarbij dan meestal de gevonden voorwerpen, na door de oudheidcommissie afgeteekend en verklaard te zijn, den prinselijken gast ten geschenke worden gegeven. Om het geduld dier hooge bezoekers niet te lang op de proef te stellen, wordt dan een huis tot zoo ver afgegraven, dat men bijna het omgevallene losse huisraad heeft bereikt. Ook gebeurt het wel eens, dat het gevondene kort te voren er werd neêrgelegd; zoo ging het ten minste, toen in Maart van het vorige jaar de koning van Pruissen eene opdelving bijwoonde, waar de frissche grashalmen van onder asch en puin de onhandige Napolitaansche bedriegerij verrieden. Of de koninklijke gasten het bemerkt hebben, weet ik niet, maar ik hoorde het feit uit den mond van den kundigen en verlichten Lübke, professor in de bouwkunst te Berlijn.

Ik was dan, zooals gezegd is, op weg naar de Porta Latina, om bij den 2^{en} mijlsteen der Via Latina te komen, waar de opgraving plaats had. Natuurlijk had ik gedacht, dat ik zoo doende de plaats mijner bestemming zou bereiken, maar neen: wel is deze de kortste weg op het papier, maar niet in de werkelijkheid. Het verkeer van Rome met de vervallene plaatsen uit den omtrek is zoo levendig, dat zij onder achttien poorten niet minder dan zes geslotene telt, tot welke ook de Porta Latina behoort. Tot gemak der contrôle en tot besparing van onkosten is deze poort, die regelregt op Tusculum en het geheele gebied der Latijnen uitkwam, sedert 50 jaar toegemetseld. En wat uit het sluiten bij verminderd vertier noodzakelijk moest volgen, is ook hier gebeurd: de Via Latina, even breed en schoon, alhoewel minder beroemd dan de Appia, verkeerde in een onaanzienlijk pad, bij het zien waarvan ik mij onwillekeurig afvroeg, of dat een Romeinsche heerbaan kon geweest zijn? zoo geheel en al is die weg vervallen; zoo zeer hadden de eigenaars der aangrenzende erven hunne heggen allengs uitgezet en hun gebied overschreden; zoo was in de lagere plekken van het golvend terrein de grond uitgegleden en afgestoven! Maar eenige hoog uitstekende ruïnes van grafmonumenten stelden mij gerust; ik was wel degelijk op de Via Latina. En hoe was niet de nog meer bekende Appia vervallen en verlaten; wat was daar niet mede gebeurd! Daar toch hadden de Gaëtani zich genesteld in het schoonste en prachtigste graf der oudheid, dat van Caecilia Metella, de vrouw van den drieman Crassus, en hadden dien hechten ronden toren in een sterken burg herschapen, welks tinnen, in den vorm van een V uitloopende, hem nog heden ten dage als een vesting der Welfen tegen vreemde overheersching doen kennen. Van de vele grafmonumenten in den omtrek had men de steenen slechts voor het opnemen gehad om er eene magtige sterkte met poorten en bastions bij te bouwen; en al wat sedert langs de Appia uit het zuiden kwam, moest zonder genade door dien middeleeuwschen tol gaan. En was het vroeger de overmoed van den adel, gesteund door het regt van den sterkste, die zoo iets bestond, later was het op dergelijken grond dat die tweede kanker van de Italiaansche maatschappij, de gewone straatroovers, zich aldaar verschansten en verscholen en den hoofdweg naar Napels zóó onveilig maakten, dat het verkeer zich een anderen weg gebaand heeft, die te Bovillae regts van de Appia afsloeg, en onder den naam van Via Appia Nova bij het Lateraan Rome

bereikte, en sedert de gewone weg is gebleven. En toen nu in 1851 de pauselijke regering het prijzenswaardige besluit nam om den koning der straatwegen geheel op te graven en weder voor het verkeer open te stellen, was die hoofdader, welke tot Rome's grootheid zoo veel had bijgedragen, zoo zeer verdorven, dat de juiste rigting op verscheidene punten geheel verloren scheen te zijn. Zoo onkenbaar had de milde hand der zegenende natuur de hardste lavablokken veranderd in de weligste weiden en vruchtbaarste akkers! zoo lang had het vee daarop gegraasd en had de landman er den ploeg over gedreven! De oudheidkenner zal er Pius IX steeds dankbaar voor zijn, dat hij eindelijk paal en perk stelde aan de volkomene veronachtzaming der Via Appia, die reeds lang genoeg een groef geweest was voor allerlei gelukzoekers, maar eerlang, geheel onteigend en opgegraven, in hare trotsche, alhoewel naakte gedaante, met die dubbele onafgebroken rij van geschondene overblijfselen, daar zal staan als een grootsch gedenkteeken van een magtig verleden.

Iets verder op de Via Latina werd het pad nog smaller. De doornstruiken, welke zoo welig tieren in de geheele Romeinsche Campagna, zoodra de nijvere landbouwer er zich niet vertoont, - en dit is helaas regel! - de braambosschen, die uit alle verborgen muurwerk daar steeds opschieten, dank zij de wonderschoone groeikracht in het gezegende Zuiden; - alles versperde den weg in dier voege, dat ik niet zonder kleerscheuren mij mijn pad kon banen! En dat is een weg geweest van ruim 4 ellen breed, aangelegd op dezelfde wijze als zoo vele andere Romeinsche heerbanen, waarvan ik er enkele afliep, die de eeuwen getrotseerd hebben en zich vertoonen als of de censor het werk van den aannemer zoo even had goedgekeurd. Vandaar, dat die bouw en aanleg der ouden, zoo als Plutarchus en Procopius ze beschreven, nog aan het nageslacht ten voorbeeld strekken. Op de behoorlijk vlak gemaakte klei of kiezelzand worden eerst groote steenen uit de hand geschikt en met cement vastgelegd (statumen), daarop kleine onregelmatige steentjes uitgestrooid (rudus), waarop dan met cement de min of meer gebogen bovenlaag (nucleus) werd gemetseld, die geheel en al uit de hardste zoogenaamde bazaltlava bestaat, in stukken van onregelmatige veelhoeken zeer juist tegen elkaâr gevoegd. Maar hoe uitmuntend en doelmatig deze wegen ook zijn, is er bij vochtig weder groot gevaar voor het uitglijden der paarden, waarvan de ouden zeker bij gebrek aan hoefijzers

minder gevaar hadden, maar om welke reden men de wegen nu liever met kleine vierkante bazaltkeijen bestraat. Van al die stevige onvergankelijke materialen der Via Latina ontdekte het zoekend oog slechts hier en daar een grooten steen aan den ingang van een wijnberg of moestuin!

Eenige grootere grafgebouwen tusschen het geboomte ver scholen stonden daar iets verder als onwederlegbaar bewijs van de groote eer, die in de gulden eeuwen van het heidensche Rome aan de afgestorvenen bewezen werd: in dat opzigt een verbazend contrast met de tegenwoordige hoofdstad der geloovige Christenheid, waar de ontslapene door eene vermomde broederschap of gehuurde kloosterlingen naar de kerk en des avonds, met zijne lotgenooten, doch zonder vriend of magen,.... horribile dictu! in een omnibus ter laatste rustplaats wordt heengevoerd! Neen, dan betoonden de heidenen meer liefde voor den dierbaren overledene, voor wien zij een marmeren doodkist kochten, rijk versierd met beeldhouwwerk van toepasselijke voorstelling uit de mythen hunner godsdienst, om die bij te zetten in een familie-kelder schooner dan menige vorstelijke kamer uit onze dagen, en waarboven zich een kapel verhief voor de jaarlijksche doodenoffers, soms tot twee verdiepingen uit gebakken steen opgetrokken, zoo sierlijk en eenvoudig, zoo stemmig en voorbeeldig en tevens zoo degelijk vervaardigd, dat zij de eeuwen tarten en aan den knagenden tand der krachtige elementen steeds weêrstand bieden kon. Zoo hecht is de uiterst spaarzaam gebruikte kalk; zoo voortreffelijk en gelijkmatig zijn die dunne roode steenen gevormd en gebakken; zoo volkomen zijn die als ware het glad geslepen muren opgetrokken! Zulke gebouwen met nissen en lijsten, met pilasters en kapiteelen, geheel van gebakken steen gebouwd en geheel of gedeeltelijk door den afbrekenden nakomeling gespaard, strekten later vaak aan roovers tot schuilplaats en nu nog menigen herder tot nachtverblijf, of wel zij werden in schuren herschapen en doen als zoodanig nog steeds goede diensten. Andere, in den gulden tijd van vroegere vroomheid tot Christenkapellen verheven, staan nu gesloten en verlaten; want wie wil buiten Rome wonen? Wie durft des zomers de doodende moeraskoortsen tarten?

Was de Via Latina eerst in een landweg verkeerd en verder tot een smal pad vervallen, bij den 2^{den} mijlsteen hield ze geheel op, en was de groote heerbaan door de wilde natuur

aan de weiden van beiden kanten gelijk gemaakt. Dáár, hij het kruispunt van de bovengenoemde Appia Nova, staan verscheidene van de zoo even geschetste grafgebouwen. Eene op de onbewoonde en eenzame Campagna ongewone werkzaamheid, opgeworpen aarde, en wat dies meer zij, bewezen mij, dat ik de plaats mijner bestemming, de opgravingen van den heer Fortunati, had bereikt.

Eigenaars der gronden zijn de prinsen Barberini, die deze, met zoovele duizenden bunders, bezaaid met kloosters en gehuchten, erfden van den roemruchtiger voorzaat, die ze met het zwaard in de vuist had veroverd. Met hunne toestemming had genoemde ondernemer sedert een week of wat daar bij die groote grafmonumenten, uit loutere speculatie, de spade gestoken in eenige van die vele kleine heuvels, welke door vorm en plaats den oudheidzoeker eene waarschijnlijke belooning doen vermoeden. Het zeggen, dat men uit den plantengroei met vrij groote zekerheid kan opmaken, dat er hier of daar oudheden in den grond verborgen zitten, klonk mij eerst zeer ongeloofelijk in de ooren, en toch is het zoo: ik heb er mij later meermalen van overtuigd, dat de uitwendige teekenen veel talrijker en stelliger zijn dan men zou verwachten; dat de helling van eene hoogte, die door instorting en verval ontstaan is, zich laat onderkennen van een door de natuur gevormden heuvel, en dat de verschillende planten, of laat mij gerust zeggen boomen, een bijna zekeren leiddraad aan de hand geven, waar en hoe men moet graven. Maar er is en blijft nog eene groote zwarigheid: de uitkomst is onzeker en gewaagd. Zelden kan men vooruit bepalen, of soms in vroeger tijd diezelfde plek niet reeds is omgewoeld en doorzocht, en zoo ja, of die vroegere zoeker iets heeft achtergelaten, dat nog genoegzame waarde heeft om de groote onkosten te dekken, zoo als bij voorbeeld de geschilderde Etrurische vazen, welke in de laatste jaren in grooten getale gevonden zijn, omdat zij eertijds versmaad werden door hen, die slechts edele metalen uit die mijnen te voorschijn bragten. Ook hier had die zwarigheid zich aanvankelijk doen gevoelen; men was begonnen op een veel belovende plek, waar de Via Asinaria naar de Appia omboog, langs de onmiskenbare sporen van eene oude villa; maar spoedig bleek die reeds vroeger onderzocht te zijn geweest, en men vond niet eens genoeg oude steenen, die wegens hunne betere hoedanigheid altijd eenige waarde hebben, om met vrucht den arbeid te vervolgen.

Gelukkig had men zich tevens reeds iets verder begeven; want al belooft een ingestort graf, dat meestal nog in de middeleeuwen bewoond werd, juist daarom geen rijken buit, daartusschen kan soms nog wat schuilen. De uitkomst heeft het vermoeden bewaarheid en later verre overtroffen. Naauw hadden de 25 gravers daar de hand aan het werk geslagen, of een ruime oogst was aan de aarde ontwoekerd, en had de kosten reeds meer dan gedekt. En die zijn toch zoo gering niet; Rome levert geen daglooners genoeg op, en op de helaas! onbewoonbare Campagna zijn er wegens den veronachtzaamden landbouw geene te vinden. Daarom komen er uit de arme bergstreken zoo vele boeren als er noodig zullen zijn, met vrouw en kind, in geheele troepen, met een ezel, voorop naar de vlakte afdalen, zoodra de tijd voor het landwerk weder daar is. Deze treft zamen met den goeden tijd voor het opgraven, en zoo moest de ondernemer elke week alleen aan dagloon 200 gld. uitgeven. Maar reeds meer dan eene waarde van duizend gulden lag er aan gevonden materiaal, uit den schoot der aarde opgedolven. Men was namelijk zoo gelukkig geweest van eene ruïne te treffen, afkomstig uit den bloeitijd van Rome, zoo als bleek uit de groote gebakken steenen, waarop ik de stempels las, die volgens het gebruik der ouden niet alleen den naam van den eigenaar bewaren, uit wiens klei die steenen gebakken zijn, maar ook den naam der consuls M. Claudius Maximus en L. Lollius Avitus van 144; terwijl een looden buis, waarop de naam van den eigenaar M. Servilius Silanus gelezen wordt, moet gediend hebben om van de daarbij gelegene waterleiding het benoodigde water derwaarts te brengen.

Men was dus blijkbaar op een buitenplaats te land gekomen, in de 2de eeuw op een grooten voet aangelegd, met waterwerken en badplaatsen, zoo als toen de gewoonte was. Hiermede kwam overeen, dat er, behalve eenig mozaïek, verscheidene Bacchus-hermen waren opgedolven van Grieksch marmer en voortreffelijk werk, zoo ongedeerd en onbeschadigd als of ze pas uit de werkplaats van den beeldhouwer gehaald waren. Men vond verschillende stukken van groote beelden, als een Pluto of Jupiter Serapis, een Apollino, een kleinere Minerva, een zittenden Faun, enz. Bovendien waren er zeer vele platen wit marmer voor den dag gekomen en verscheidene zuilen van het schoone cipollino-marmer, dus genoemd omdat de groene en grijsachtige lagen als de ringen van een ui gevormd schijnen; verder een paar ko-

lommen van het kostbare donkergroene marmer, verdo-antico, genoemd, en een enkele zuil van dat prachtige zeldzame corallina, die reeds alleen de onkosten der geheele opgraving kon bestrijken. En niet alleen de schachten dier zuilen waren gevonden, er lagen ook kapiteelen bij, eenige van Corinthischen vorm en andere zware gedrongene uit veel lateren tijd, die door het Grieksche kruis, dat er op prijkte, regt gaven tot de gevolgtrekking, dat zij tot eene Christelijke kerk behoord hadden, die reeds zeer vroeg moet verwoest zijn. Welke die kerk geweest was, bleef nog een raadsel, maar dat er eene gestaan had bleek duidelijk genoeg uit eene daar gevondene Christen-inscriptie uit den tijd van Justinianus, alsook uit eene begraafplaats, kenbaar aan enkele beenderen, die verspreid lagen tusschen de groote gebakken steenen, welke bij wijze van kisten gediend hadden en nu als bruikbaar goed werden ter zijde gezet. Ik zag dat alles goed van nabij en scheidde van de plaats, waar mijne nieuwsgierigheid door bevrediging op nieuw geprikkeld werd, den ondernemer verder geluk toewenschende, die middelerwijl met ongeduld op de oudheid-commissie stond te wachten.

De Romeinsche regering is namelijk niet geheel onverschillig omtrent de verborgen schatten, die ze kosteloos van den voorzaat erfde. De eigendoms-kwesties tusschen vinder en bezitter zijn wettelijk geregeld ter voorkoming van geschillen als die, waarin Michel Angelo met de domheeren van het Lateraan gewikkeld werd over een opgegraven stuk van een beeld, en waarvan ik de bijzonderheden in een paar onuitgegeven brieven van hem op het Vatikaan mogt lezen. Er wordt in het belang der wetenschap behoorlijk toezigt op de opdelvingen geoefend door een commissie, die, volgens een zeer prijzenswaardig beginsel, de belangen der kunst en der geschiedenis zoowel als die der vinders moet behartigen. In dit collegie wordt elke afdeeling der oudheid zoo goed mogelijk vertegenwoordigd; de voornaamste beeldhouwers als een Tenerani, Rome's eerste architecten als Canina en Visconti, en archaeologen of epigraphen als de Rossi, padre Marchi en padre Garucci, hebben daarin zitting. De werkkring dezer kundige mannen is moeijelijk, maar hoogst nuttig: zij kunnen in het belang der ondernemers werkzaam zijn door, bij voorbeeld, kennis dragende van vroegere opgravingen, hen voor te lichten of, zoo noodig, tegen gewaagde opdelvingen te waarschuwen. Dit kan vooral in eene stad als

Rome ligtelijk voorkomen, waar de commissie voor de topographie beter op de hoogte kan zijn dan menige ondernemer, die soms ijdele droombeelden najaagt. Bovendien wordt zoo doende veel opgeteekend, dat anders geheel vergeten zou worden: vele opgravingen toch hebben plaats bij gelegenheid van herstellingen aan fundamenten, die men natuurlijk weder moet digt werpen; en ieder, die zich met Rome's topographie heeft bezig gehouden, weet hoe veel soms afhangt van de kennis der juiste plaats van een enkele zuil of van een half voetstuk. Zeker zouden vele vraagstukken van topographischen aard nooit ontstaan zijn, zoo reeds vroeger deze nuttige instelling in het leven ware geroepen. Eene regtmatige eigenliefde is er ook mede gemoeid; de voorvaderlijke schatten, welke het nageslacht, al naar dat de fortuin het goedgunstig is, slechts voor het oprakelen heeft, zijn meestal zoo uitstekend schoon en zoo onnavolgbaar, dat zij de billijke trots der gelukkige bezitters worden en aan vele belangstellenden de warmste bewondering afpersen. Het is dus zeer goed van de regering gezien, dat zij aan de ondernemers geene zwarigheden in den weg legt, mits men haar slechts van zijne plannen verwittige en het gevondene vertoone; want in geval de vinder zijne kunstschatten te gelde wil maken, behoudt zich de regering het regt voor om tegen behoorlijke schatting de eerste kooper te zijn, ten einde Rome's beroemde musea van grootsche kunstgewrochten der ouden door nieuwe sieraden op te luisteren. En biedt een rijker vreemdeling meer, dan wordt ten minste de schatkist, bij gelegenheid van den uitvoer, met 10 pCt. van de waarde gestijfd. Zoo is onlangs die schoone, ongeschondene Venus, in April 1859 bij Porta Portese gevonden, door de Russische regering aangekocht voor de zeer hooge som van eenige duizenden rijksdaalders, die men te Rome natuurlijk voor een naakt Venusbeeld niet over had. Natuurlijk zeg ik: immers hoe handelde men met dat schoone exemplaar eener levensgroote Venus, in het Museo Pio-Clementino (nu in de Sala a croce Greca N°. 574)? Het is eene volkomene copie van de Venus uit Cnidos van Praxiteles, die in de oudheid voor het schoonste beeld op de geheele wereld gold, waarom men alleen naar dat eiland voer, en om wier bezit koning Nicomedes de verbazende schuld der Cnidiërs te vergeefs trachtte af te koopen. Overal elders zou men een exemplaar van zulk een kunststuk ten hoogste waarderen; maar te Rome werd zij ontsierd door een koperen kleed, dat men

met schroeven haar om de lendenen bevestigde: als of men inderdaad geloofde en wilde voorkomen hetgeen volgens Plinius (H.N. XXXVI, § 21) met het oorspronkelijke beeld gebeurd zou zijn! Het mooiste hiervan is, dat zij juist door dat kleedingstuk ophoudt een Cnidische Venus te zijn; maar dat is in het oog van hen, die te Rome gezag oefenen, slechts bijzaak, mits aanstoot maar vermeden (?) worde, even als, naar ik hoorde, sedert Montalembert's bezoek te Rome voor een paar jaar, die meesterlijke engeltjes, welke Canova als treurende deurwachters bij het monument der Stuarts in de Pieterskerk plaatste, zoo geheel onnoodig, - men zie slechts de gravure van het gevoelvolle gedenkteeken, - met een koperen wit geschilderde broek prijken! Maar genoeg, ten ware ik nog die gips-draperie wilde aanstippen, die ik zelf zag aanbrengen op een uiterst leelijk relief van een onaanzienlijken sarcophaag; omdat men verhoeden wilde, dat de Russische grootvorstin Helena, welke daar voorbij moest gaan, zich zou ergeren aan de kleine naakte Graciën, welke in de bekende houding daarop staan! Er is reden te over om zich te beklagen over hen, die voor het ware schoon, trots zulke omgeving, geene oogen schijnen te hebben; die zich steeds verwonderen, dat Michel Angelo op zijn vermaarde fresco in de Sixtijnsche kapel de dooden niet gekleed ten jongsten gerigte liet oprijzen. Immers heeft reeds Daniël van Volterra dat groote kunstgewrocht van Italië's grootst genie voor den ondergang behoed, door op last van paus Paul IV over die naakte figuren de noodige kleedingstukken te schilderen, 't geen hem den verdienden bijnaam van Braghettone bezorgde!

Maar de goede instelling der oudheid-commissie heeft, even als zoo vele goede zaken, ook hare keerzijde. Is zij toch eenmaal met eene opgraving gemoeid, dan mag slechts op haar verlof en naar haar voorschrift gegraven worden; zij regelt alles en treedt als gebiedster op, zij het ook in het belang der zaak. Graaft men dus zonder haar verwittigd te hebben, dan wikkelt men zich in moeijelijkheden en beloopt gevangenisstraf, waarvan ik de leelijke voorbeelden liever verzwijg; waarschuwt men, dan is men geen baas meer in zijn eigen huis, en vooral dit laatste is den Romein tegen de borst. Zeker zou een regtvaardig en vooral een vlug optreden vele der onvermijdelijke bezwaren voorkomen; maar juist dat laatste ontbreekt aan dat collegie van eerwaarden, en de betreurenswaardige gevolgen blijven niet uit.

Ik zag ze van nabij en schrijf daaraan toe, dat er door particulieren te Rome bijna niet gegraven wordt, ofschoon men zeker kan zijn van wat goeds te zullen vinden, vooral op den Esquilinus naar den kant van S. Maria Maggiore en het Lateraan. Immers toen Sixtus V die breede straten daar aanlegde, stuitte men op die enkele lijn, midden tusschen welige wijnbergen en vruchtbare moestuinen, op zoo vele keurige beelden en busten, op zulke colossale badkuipen van graniet en bazalt, dat men zeker kan zijn, dat die grond aan beide zijden van den weg grootere schatten bevat, dan de oogst dien de naneef alleen uit de opperlaag trekt. Kortom, het is meestal slechts bij toeval, als er te Rome eenige oudheid aan den dag wordt gebragt, zoo als bij voorbeeld die muurschilderingen uit de Odyssea, welke in een huis in de Via Graziosa (op de zuidoostelijke helling van den Esquilinus) in 1849 ontdekt zijn. Een geleerd Romein putte toen uit de volkomene gelijkenis met de plaats het bewijs dat Ulysses wel degelijk op zijne zwerftogten het eiland Capri bezocht, en dat dus de rotsen, die de overlevering door de hand van Polyphemus hem achterna laat slingeren, werkelijk bij die gelegenheid zijn losgeraakt. En dit is in een kostbaren lijvigen kwartijn beschreven! Even zoo was het toeval, toen een Vulcanus-kop - een uiterst zeldzame vond - onder aan den voet van den mons Pincianus werd opgedolven bij het leggen der fundamenten voor het gedenkteeken, 't welk de afkondiging zou vereeuwigen van het nieuwe leerstuk, dat de Moeder van Christus vrij van erfzonde werd verwekt. Een Maria-beeld, dat de bakermat der beeldende kunsten schooner had kunnen maken, staat nu daar op eene groote zuil van het heidensche Rome, welke de voorzaat als onbruikbaar had afgekeurd, daar die gebarsten kolom een onzekere steun voor kerk of kapel zou worden. Vandaar die breede ijzeren rand en hoepels onderaan, welke, ligt groen geverwd, zoo weinig harmoniëren met het schoone marmer, waaruit verder het monument is opgetrokken.

Is daarentegen het toeval vreemd aan de opsporing, dan brengt het belang des vinders mede, die voor den eigenaar van het pand geheim te houden, en eene andere plaats van herkomst voor het gevondene op te geven; en dit werkt schadelijk voor zoo vele kwesties die de oudheidkenner opwerpt; de onjuiste berigten omtrent vele monumenten uit den mond der custodi en catalogussen opgenomen, hebben reeds zeer veel nadeel berokkend.

De opgravingen op de Via Latina hadden reeds een aanvang genomen; de commissie was behoorlijk gewaarschuwd, maar verscheidene weken waren intusschen verstreken, en ze kwam nog niet opdagen. Het berigt van het vinden van kapiteelen met het kruis geteekend, maakte de eerwaarde heeren wakker; want hier gold het een Christenkerk. Maar welke kon die verwoeste en onbekende kerk zijn? Eene stoute gissing was gewaagd; ik hoorde den cavaliere G.B. de Rossi bij het zien dier kapiteelen beweren, dat zij van eene aan S. Stefanus gewijde kerk moesten afkomstig zijn. Waarop grondde zich dit vermoeden? Een kleine uitweiding tot antwoord. Deze ijverige en ervaren oudheidkenner, die als scrittore eene eervolle plaats bekleedt aan de Vaticana, alwaar hij verreweg de kundigste en werkzaamste van allen is, overtreft in kennis en geluk zijnen leermeester den geleerden Jezuïet padre Marchi, die dezer dagen in hoogen ouderdom overleed; de Rossi's naam zal verbonden zijn en blijven aan de Catacomben van Rome, en vooral aan de inscripties uit die gedenkwaardige rustplaatsen der eerste Christenen, welke hij alle heeft gelezen, opgeteekend en reeds gedeeltelijk op uitmuntende wijze uitgegeven. Had men vroeger bijna zonder een stelsel te volgen in die geheimzinnige doolhoven gegraven, en menigen gang leêggehaald zonder door eenigzins belangrijke ontdekkingen beloond te worden, aan de Rossi komt de eer toe een anderen weg te hebben ingeslagen, die voor de duistere geschiedenis der eerste Christentijden vrij wat meer heeft opgeleverd. Eerst heeft hij namelijk alle mogelijke geschrevene berigten omtrent die raadselachtige Catacomben verzameld, hetgeen nog niet gedaan was; en zoo vond hij op de Vatikaansche Bibliotheek nog verscheidene uiterst merkwaardige opgaven dienaangaande, welke nog nooit geraadpleegd waren, te weten eenige onopgemerkte dagboeken van geloovige pelgrims, die in vromen eenvoud hunne reis naar Rome en hun verblijf aldaar zoo uitvoerig en zoo getrouw hebben opgeteekend, dat de topographie van het middeleeuwsche en oude Rome op vele plaatsen daardoor wordt opgehelderd. Zij zullen dan ook eene goede plaats innemen in het ‘Corpus topographicum Romanum,’ waarvan de ridder Bunsen in zijne degelijke ‘Beschreibung Roms’ het plan opperde, al werd het tot nog toe niet verwezenlijkt. Deze pelgrims hebben evenzoo uiterst naauwkeurig de graven van de martelaren des geloofs beschreven, ja sommigen hunner hebben, met eene onbetwistbare volle-

digheid, zelfs te boek gesteld, welke en hoe vele gebeden hun vrome mond bij de asch dier vervolgden had gestameld. Zoo wist de Rossi waar de voornaamste helden der grijze Christenheid ter aarde besteld waren, en kon hij eene topographie der Catacomben ontwerpen, waarbij het hem bleek, dat men nog zeer weinig teruggevonden had van hetgeen in vroeger eeuwen zoo trouw en zoo gemakkelijk bezocht werd. Met het eerlijke pelgrimsdagboek in de hand toog hij nu aan het werk. De geheel toegeworpen gangen liet men rusten, want de Christenen hadden met den fijnen tuf, welke met het graven der nieuwe gangen en begraafplaatsen los kwam, die gangen aangevuld, waar geene voorname Christenen waren bijgezet. Daarentegen werden de ingestorte gewelven, die men, om de grootere moeite, vroeger onaangeroerd liet, nu het eerst opgeruimd; want de Rossi wist, dat deze trappen of lichtgaten na de Christenvervolging gemaakt waren ten gerieve der vrome schare, die tusschen de 4de en 8ste eeuw in grooten getale derwaarts stroomde. Zij waren juist boven een voornamer graf of bij onbekende kapellen opgerigt, en hadden, wegens minder hechten bouw uitéén gevallen, in later dagen reeds aan menigen gelukzoeker den weg naar die rustplaatsen der eerste martelaren gewezen. Weldra plukte de Rossi de schoonste vruchten zijner juiste theorie, welke bijna dagelijks door nieuwe resultaten bevestigd werd. Hij ontdekte verscheidene grootere grafkamers, die, blijkens de overeenkomst met de Pompejaansche beschilderingen, uit de allereerste eeuwen dagteekenen, en op welker muren de twee sacramenten der eerste Christenkerk, de doop en het avondmaal, met allerlei zinspelingen prijken. De voornaamste dezer onloochenbare gedenkteekenen der oorspronkelijke Christelijke godsdienst zijn zeer getrouw nageschilderd en in het Lateraansche Museum geplaatst, waar zij met de vele zeer bezienswaardige sarcophagen der eerste Christenen eene verzameling uitmaken, welker oprigting men aan Pius IX te danken heeft, en die aan de kennis der Christelijke oudheid de belangrijkste diensten bewijst. Verder vond de Rossi in de Catacomben van Calixtus bij de Via Appia de grafkamer, waar Antherus (235), Fabianus (236), Lucius (256) en Eutychianus (275) waren bijgezet; die onbekende pausen uit de rij van Petrus' opvolgers, of, om juister te spreken, bisschoppen, - want ik las dien echten nederigen titel nog daar ter plaatse op de marmeren plaat gegrift, waarmede de uitgehakte opening was digtgemetseld, die hun stoffe-

lijk overschot had opgenomen. Op den steen van Fabianus was de *M*, dat is: Martyr, blijkbaar later bijgevoegd[1]. Groot was dus de zelfvoldoening van de Rossi, toen hij den Heiligen Vader mogt brengen in de door Damasus I (364) bij de rustplaats zijner voorgangers opgerigte kapel, al was die ook in later jaren geheel geplunderd en van haar weinig marmer beroofd, zoodat men geene munten noch de asch dier bisschoppen vond, ja zelfs de inscripties gebroken en onvolledig waren. Wel scheen de toen door de Rossi gedane voorspelling gewaagd, dat men in het aangrenzende vertrek de rustplaats der H. Cecilia moest vinden, maar weinige dagen later werd ze toch bewaarheid; men vond aldaar den crypt van Sixtus II, die in 258 omkwam, en Cecilia's portret, ofschoon zonder naam, naast dat stijve van Urbanus (222), die haar in een cypressen-houten kist had begraven, welke met haar stoffelijk overschot door Pascalis (817-824) werd. overgebragt naar de haar ter eere in de 5de eeuw gebouwde kerk in Trastevere, waar men mij nog de badkamer vertoonde, in welke zij verbrand is, ‘maar door een wonder zonder eenig letsel van het vuur te krijgen.’

Vernam ik, met betrekking tot die onderaardsche gangen, deze en zoo vele andere resultaten ten bewijze der juistheid van de Rossi's methode uit zijn eigen mond, ik vertrouw zoo veel op zijne epigraphische kennis, dat ik aan eene belangrijke gevolgtrekking gereedelijk geloof schenk, dat namelijk uit het getal der Christenen, wier sterfjaar door hunne grafsteenen kan bepaald worden, mag worden afgeleid, dat niet door Constantijns bekeering de Christenen zoo zijn toegenomen, maar omgekeerd, dat zij reeds zoo talrijk waren, dat Constantijn uit staatkunde het geloof der meerderheid omhelsde. Doch genoeg tot opheldering eener methode, die ik slechts ter loops aanstip, met verwijzing naar de zoo keurig, maar al te fraai uitgevoerde prachtuitgave van ‘L. Perret's Catacombes de Rome,’ door de Fransche regering zoo belangeloos bekostigd[2].

Was dus reeds meermalen de geloofwaardigheid van de Rossi's bronnen gebleken, het was ook weder zoo op de Via Latina. Geen twee dagen waren er verloopen, sedert hij de gevondene

1 Men zie de verdere Inscripties en bijzonderheden in de ‘Revue Britannique,’ 1859, p. 113, vertaald uit de ‘Edinb. Rev.’

2 Van genoemd plaatwerk (Par. 1852-1857, 6 vol. in fol.), dat door Vattemare op de Leidsche Bibliotheek kwam, gaf Dr. Janssen een zeer lezenswaardig verslag in de ‘Jaarb. v. Wetensch. Theol.’, deel XII.

kapiteelen aan een Stefanus-kerk had toegewezen, of daar kwam een stuk van een tamelijk ruw gegleufden pilaster voor den dag, waarop ik in Grieksche letters onder elkaâr geschreven den naam van ‘Stefanus Protomartyr’ las. Zoo was dus de geschiedenis der Christelijke kerk met een geheel vergeten basiliek verrijkt. Tevens hoorde men, dat ook daarbij nieuwe catacomben ontdekt waren, die de regering waarschijnlijk spoedig zou onderzoeken; want het ruime overschot der gelden door de geloovigen bijeengebragt voor de zuil van Maria's onbevlekte ontvangenis, was ter beschikking der opgravingen in de Catacomben gesteld.

Maar niet alleen dit gedeelte der oudheidkunde won bij de opgraving van Fortunati, ook de chronologie deed daarmede haar voordeel; want uit eene inscriptie bleek, dat een der consuls van het jaar 38, M. Aquillius Julianus, eigenlijk geheeten heeft M. Aquila. Verder werd allengs door de noodige stukken bewezen, dat de meergemelde villa reeds onder Domitiaan bestond, later aan de Valerii Paullini behoorde, daarna door de Servilii vergroot werd en in de 4de eenw uit de familie der Anicii aan die der Demetrii overging; want laatstgenoemde had, volgens het ‘Liber Pontificalis’, de basiliek van Stefanus gesticht.

Het gerucht was tot de commissie doorgedrongen, die nu beweerde, dat de ondernemer buiten hare toestemming had gegraven, en hem dus met bedreigingen kwam lastig vallen; kortom, er ontstonden moeijelijkheden, en Fortunati kreeg slechts verlof om zijne onderzoekingen tot op een bepaalden dag voort te zetten. Dit geschiedde en wel met verdubbeld aantal werklieden. Eenige weken later hoorde men, dat er een grafkelder gevonden was en een sarcophaag, zoo schoon als er nog nooit gezien was. Is men door de overdrijving, aan nieuwe berigten gewoonlijk eigen, reeds geneigd er iets op af te dingen, veel meer geldt dit bij mij, als er sprake is van oudheidkundige ontdekkingen. Het is waar, al wat verleden is kan op zijne beurt, uit een geschiedkundig oogpunt beschouwd, belangrijk zijn, en wordt dus door den oudheidkenner als zoodanig aangezien en geprezen: voor hem is veel van gewigt, dat onbeduidend is voor hen, die geen archaeologisch oog bezitten, en van daar de bekende overdrijving, die men archaeologen ten laste legt. Met gespannen nieuwsgierigheid rigtte ik dus mijne schreden, trots de maartsche buijen, naar de Via Latina om die zoo geprezene ontdekking in oogenschouw te nemen. Maar ditmaal was de roep

niet te groot geweest; men had een inderdaad eenig stuk gevonden. Vooreerst een uitmuntend bewerkten en gaaf bewaarden sarcophaag, waarop in sierlijk relief de triumftogt van den zoogenaamden Indischen Bacchus was afgebeeld, en wel niet in den gewonen vorm, maar in een kar, getrokken door twee olifanten met neêrgebogen tanden, waarbij de bijna nooit voorkomende giraffen en ander vreemd gevolg. Maar er was nog meer; met den bovengrond een voet of zes diep door te zoeken, was men in een gat te land gekomen, dat bij nader onderzoek gevormd bleek te zijn door een dubbelen trap, die naar eene grafkamer geleidt, waarvan de ingang was ingevallen. De bovenpost namelijk, een stuk wit marmer van ettelijke voeten dik en breed, was uit het verband geraakt, maar gelukkig zoodanig naar beneden gekomen, dat de ingang geheel gesloten was geworden, zonder dat het regenwater had kunnen binnendringen, 'twelk ook door het stevige en ondoordringbare gewelf niet had doorgelekt. Doch de sierlijke grafkamer stond niet meer ongerept: de wit marmeren platen, die de muren bedekt hadden, waren uitgebroken en verdwenen, en daar men er juist zulke had opgegraven in de basiliek, zoo lag de gevolgtrekking voor de hand, dat de bouwers der Chistenkerk zich die materialen van dit heidensche graf hadden toegeeigend. Was het hierbij maar gebleven, men zou zich niet geërgerd hebben aan een vandalisme, dat met goeden grond op rekening dierzelfde opbouwers wordt gezet. In die ruime, langwerpige grafkamer stonden namelijk drie wit marmeren sarcophagen, maar in den volsten zin des woords kort en klein geslagen. De goede reliefs, - want uit de steenstempels bleek dat dit graf in 160 gebouwd was, - dier groote kisten lagen aan scherven over den vloer; alleen de bodem was aan die vernielende handen ontkomen om met de kleine brokken, die daar nog aan vast waren, nog des te meer het geleden verlies te doen betreuren. Want zoo als uit een gezet onderzoek van sarcophaag-reliefs bleek, zijn de daarop voorkomende afbeeldingen tot zekeren mythenkring beperkt; en zoo kon men zich overtuigd houden, dat op deze het bekende relief gestaan had van Achilles bij de dochters van Lycomedes, en de schaking van Proserpina, dat gepaste zinnebeeld van den dood. Gelukkig echter was het eenvoudige in stuco bewerkte gewelf der grafkamer door de schendende hand dier vrome Christenen gespaard, en was daardoor een gedenkteeken in stand gebleven,

geheel eenig in zijne soort, en door de uitmuntende bewaring volkomen in staat om ons een juist denkbeeld te geven van de groote pracht en onnavolgbare sierlijkheid, waarmede de Romeinen, die aan de kleine bewaarplaats hunner steenen doodkisten zooveel zorg besteedden, in die gulden dagen der kunst hunne huizen moeten hebben opgetooid. In ronde en vierkante lijstjes, smaakvol geplaatst, prijken Horen en Tritons en dergelijke figuren *en relief* tusschen de bevalligste arabesken; en zoo ergens, dan erkende ik hier de waarheid van het ‘simplex sigillum veri.’ Al die figuren zijn in de natte kalk uit de hand bewerkt en steken dus welligt van nabij beschouwd bij onze gegoten kalk reliefs af, maar op den bestemden afstand gezien voldoen zij uitermate en verraden de meesterhand, al was het ook die van een gewoon werkman. Boven den ingang en daartegenover prijkt in den boog eene even zoo sierlijk zaamgestelde als smaakvol uitgewerkte groep. Kortom, het geheel is een staaltje van eene verloren kunst, zoo als noch te Rome in de oude baden, noch te Pompeji te midden van die overmaat van verscheidenheid van oude kunstgewrochten, ergens gevonden wordt.

Deze ontdekking kan men dus allezins gewigtig noemen, en de Commissie handelde zeker zeer prijzenswaardig door spoedig de gevallen deurpost en de afgebroken trappen te doen herstellen, hetgeen door een opschriftje vereeuwigd werd, waarop het jaar van die kleine restauratie aan de vergetelheid werd ontrukt. Jammer slechts dat deze inmenging der regering in andere opzigten voor de onderneming zoo noodlottig werd! Bij nader onderzoek bleek, dat boven deze grafkamer eene kleine kapel moet gestaan hebben voor de jaarlijksche offers, met een sierlijken zuilengang daarvoor. Men was nog bezig met deze op te graven, toen men, bijna geheel onverwacht, een paar voet beneden de kapel een stuk van de oude Via Latina vond; wel wist men hoe deze moest loopen, en kon men nagaan waar ze zou schuilen, doch men had niet verwacht, haar op deze diepte te vinden. Ik stip dit laatste aan met het oog op de Via Appia; bleek toch hier, dat de kleinste kapel een paar voet hooger lag dan de weg, de grafkelder was geheel onder den beganen grond en op eenigen afstand van den weg. En hieruit volgt, dat men met grond dikwerf aan de regering verweten heeft van de Appia niet breed genoeg te hebben opgegraven en haren puinhoop niet diep genoeg te hebben doorzocht. Wie weet welke schatten van dergelijken aard daar nog

verscholen liggen.! Maar wie zal zich nog aan zulke nasporingen wagen, nu al wat boven den grond was geregeld werd onderzocht? Inderdaad, kolossaal was de arbeid: men heeft eene lengte van 11.854 ellen opgedolven, en wel zoo breed en zoo diep, dat men berekent 477.532 kubiek el grond verwerkt te hebben, behalve de muurtjes, die men op een voet of vijf aan elke zijde opstapelde, en de plaatsen, die men waterpas heeft gemaakt. Des te meer is het te bejammeren, dat een werk van zoo verbazenden omvang toch inderdaad onvoltooid is gebleven.

Wij zijn nog niet aan het einde van Fortunati's ontdekkingen: er waren nog geene vier weken verloopen, of het berigt kwam tot mij, dat deze gelukkige ondernemer, bij wien het ‘omen et nomen’ scheen te gelden, eene andere grafkamer met een dozijn ongerepte marmeren sarcophagen gevonden had, die de vroegere ontdekkingen verre achter zich liet. En ook hier had de faam niets vergroot: aan de linkerzijde van de Via Latina, weinige schreden voorbij het boven beschreven graf, had men een ander ontdekt, boven den grond slechts door een eenvondig mozaïek aangewezen, maar dat een kamertje bedekte, hetwelk zeker het eenige in zijne soort op de geheele wereld is. Een later bijgebouwd voorportaal, door den trap gevormd, waar een zestal minder fraaije sarcophagen stonden, verschafte den toegang tot eene vierkante grafkamer van 4 en 6 el lang en breed, en waarvan het kruisgewelf op zulk eene schitterende en sierlijke wijze is opgetooid, dat men het niet genoeg kan bewonderen; te meer, daar - dank zij de ondoordringbare kalk, waarvan de ouden zich bedienden - geen druppel water gedurende al die eeuwen is doorgelaten. Het geheel is op de wijze van de baden van Titus en het zoogenaamde gouden huis van Nero behandeld, die, zoo als bekend is, aan Raphaël de motieven aan de hand deden voor de versierselen zijner onovertrefbare loges, om niet te zeggen open bogengang[1], in het Vatikaansche paleis. Het is een proefje van dat waarlijk schoone, dat de ouden zoo goed waardeerden, waarvoor zij zulk een juist oog en zuiver gevoel hadden; het is die liefelijke en smaakvolle vereeniging van geschilderde tafereelen tusschen keurige arabesken, zoo netjes gegroepeerd met die kleine stuco-reliefs, die

1 Zij zijn echter door Gregorius XVI met glazen deuren gesloten, nadat zij door weêr en wind, als ook door ongeroepen bezoekers, zoo deerlijk gehavend waren, dat men ze niet zonder hartzeer kan aanschouwen.

even als camées op een blaauwen grond prijken in een lief lijstje gevat. Rome heeft zeker meer van die prachtige versierselen bezeten, maar zij zijn verdwenen; en Pompeji kan er geene aanwijzen, die dit gewelf evenaren, want daar zijn de houten zolderingen onder den zwaren last van asch alle ingestort. De muren zijn 4 voet hoog met witte kalk bedekt, waarboven een fraaije lijst loopt, in welken de vier jaargetijden in relief zijn voorgesteld; de vakken zijn door eene breede streep afgedeeld, waarop levendig geteekende gevechten van centauren en dergelijke mythologische dieren prijken, terwijl daarlangs op een bonten grond zich een rij vertoont van allerliefst geschilderde vogels en paarden, bloemen en vruchten, die de kunstenaar in zeer juiste trekken wedergaf en zeer uitvoerig bewerkte, terwijl de kleine landschappen daarnaast niet zoo stroef zijn als die te Pompeji, welke onwillekeurig aan Chinesche kunst doen denken. In het midden van het gewelf prijkt in stuco-relief Jupiter met zijn adelaar en bliksemschicht, door kundige hand vervaardigd, even als die reliefs midden op de zijmuren, waarvan er twee het begin en einde van den Trojaanschen oorlog voorstellen, namelijk het welbekende oordeel van Paris, en Priamus voor Achilles neêrgeknield, terwijl op de twee anderen de Romeinsche Hercules Musarum schijnt voorgesteld te zijn bij Diana, Apollo en Bacchus, benevens de Alcestis' mythe, waar, in plaats van Hercules, Apollo genade voor de schim van Alcestis aan Pluto afsmeekt. In het gewelf zijn eveneens, midden tusschen genoemde vakken en schilderwerken, relief figuren aangebragt, die min of meer op deze onderstaande tafereelen slaan, als Diomedes met het Palladium, Bacchus, enz. Men stelle zich dit alles voor uitstekend fijn bewerkt, en denke er bij, dat het graf ongeschonden werd gevonden, nog niet beroofd van een enkel sieraad, behalve dat op den eersten dag den besten, dat men er iemand mogt inlaten, een belangstellend Engelschman zich geregtigd achtte een, en wel het best bewaarde, der vier zwevende Victoria-beeldjes, die op de hoeken, waar het gewelf ontspringt, zoo gepast waren aangebragt, als aandenken mede te nemen. Men vertelde later te Rome, dat de Brit zijne onbezonnen daad heeft geboet door onmiddellijk tot de alleen zaligmakende kerk over te gaan.

Maar niet alleen de grafkamer zelve verdient onze aandacht; zij bevatte ook, behalve een zeer grooten effen steenen sarcophaag, die, van binnen afgedeeld, meerdere geraamten omsloot,

een zestal andere marmeren kisten met uitvoerige reliefs van uitmuntende bewerking, die geheel ongeschonden zijn. Op zich zelf is dit reeds bij zulk uítstekend werk eene zeldzaamheid; verreweg de meeste reliefs zijn deerlijk gehavend voordat zij in handen der verzamelaars kwamen. Maar bovendien zijn deze uit den besten tijd en wijken eenigzins af van de gewone teekening. Ik zag dan een kindersarcophaag met schoone medaillons en portretten, een anderen met Bacchische optogten en tweespannen van Centauren, een derden zeer schoon gebeitelden met den mythe van Hippolytus. De kroon spande echter een vierde met de geschiedenis van Venus en Adonis op eigenaardige wijze versierd. In eene afdeeling is voorgesteld, hoe Venus haren Adonis van de noodlottige jagt poogt terug te houden; in een tweede is de jagt met het wilde zwijn, in de derde de verpleging van den gewonden Adonis afgebeeld.

Ik geloof thans voldoende te hebben aangetoond, dat de opgravingen op de Via Latina in belang zeer vele achter zich laten, en hebben bijgedragen tot vermeerdering van de schatten, op welker bezit Rome trotsch mag zijn, en waardoor zij altijd zoo vele belangstellende bezoekers tot zich trekt, die, op hoe vele punten ook teleurgesteld, hare oudheden zullen blijven bewonderen.

Onderwijl had de oudheid-commissie, nu het eene Christenkerk gold, na rijp beraad besloten, de voorloopig slechts met stokjes afgebakende basilica van Stefanus weder op te graven, ten einde den bouw en de inrigting voor zoo ver mogelijk nader toe te lichten. Was men terstond er bij geweest, er was veel gespaard geworden; nu had de ondernemer, dien het slechts om losse oudheden te doen was, natuurlijk de opgegraven aarde behoorlijk doorzocht en daarnaast weder neêrgeworpen. Voor de Christelijke archaeologie meende men in die overoude basiliek veel gevonden te hebben; want de vorm der allereerste Christenkerken wijkt merkbaar af van den lateren, zoo als de langzamerhand toenemende en gewijzigde godsdienstoefening dit meêbragt. Men hoopte bij het blootleggen van den platten grond en onderbouw de vroegere inrigting onveranderd terug te vinden, daar deze kerk reeds door de Noormannen scheen verwoest te zijn. De eerste Christenen oordeelden te regt, dat de heidensche basilieken den geschiktsten vorm hadden voor hunne bijeenkomsten. Daarom bouwden zij zulke groote, lange, vierkante gebouwen met twee zuilenrijen, in drie schepen afgedeeld, en werd het stoffelijk overschot van den voorvechter des

geloofs, aan wien de kerk gewijd was, onder het altaar in het middenschip, maar niet geheel aan het einde, geborgen. De diakenen en ouderlingen toch hadden rondom hunne plaats, naar hen presbyterium genoemd, die zich eenige voeten boven het overige der kerk verhief, even als het koor, dat midden in de kerk, en wel vóór het altaar en de confessie stond, en waarboven de twee ambones uitstaken, die kleine preêkstoelen, van welke de voorgeschreven epistels en het evangelie door den diaken werden voorgelezen, met het gezigt naar de gemeente gekeerd. Deze inrigting is nog in de basiliek van S. Clemente te Rome bewaard. Ook daar is vóór den ingang een zuilengang, zooals doorgaans een binnenplaats of atrium omgaf, waar de boetelingen en catechumenen van de godsdienstoefening in de verte getuigen waren. Aan deze gewijde aarde werd, bij wijze van groot eerbetoon, het stoffelijk overschot der aanzienlijksten toevertrouwd; maar zoo ergens de wisselvalligheid van het ondermaansche in scherpe tegenstellingen uitkomt, dan is het hier dezelfde grond vóór de Caecilia-kerk bij voorbeeld, die aan 't stoffelijk overschot van de vorsten der aarde was voorbehouden, diende in deze eeuw aan de vorstinnen der wellust tot laatste rustplaats!

De commissie liet den grond der aangrenzende gebouwen ontblooten, en zoo kwam ook hier een smal atrium voor den dag, waartegenover een rij kamers voor het verblijf van pelgrims enz bestemd, terwijl een zuilengang zich van de basiliek naar de Via Latina moet uitgestrekt hebben. Al de losse grond werd verwijderd; men vond blijkbaar een lageren vloer voor de kerk, en de commissie kwam met een geleerd vertoog voor den dag, waarin bewezen werd, dat men de onbekende Stefanus-kerk had gevonden en wel zoo als die door Leo I was hersteld en veranderd. En de vele jeugdige architecten, die uit alle landen - behalve Nederland - door de bouwkundige scholen naar Rome gezonden worden om zich, hetzij door de studie van de fragmenten der ouden, hetzij door de beschouwing der keur van bouwgewrochten uit den tijd der herleving der kunst, te vormen en te ontwikkelen, zij hadden als om strijd de platte gronden dier twee inrigtingen met koor en presbyterium, met ambones en confessio, met absis en doopvont voor indompeling afgeteekend.

Gelukkig had de commissie de basiliek door een kundiger bouwmeester doen opnemen, den uiterst verdienstelijken landmeter en architect P. Rosa. Ik bezocht met dezen ervaren

oudheidkenner de zooveel besprokene ruïne, en werd door de stukken op de plaats overtuigd, dat al die nieuwe gevolgtrekkingen, waarmede de padri de Christelijke archaeologie verrijkt hadden, ten eenenmale ongegrond waren, daar men eenige hoofdzaken over het hoofd had gezien. Vooreerst is de inwendige vorm der basiliek van S. Clemente, dien ik zoo even schetste, en welken men voornamelijk in de Stefanus-kerk meende teruggevonden te hebben, van jongere dagteekening. Ook die oude kerk uit de vierde eeuw was met al wat haar omringde door de Noormannen verwoest, en wel in dier voege, dat Pascalis II (1100) het oude puin niet eens opruimde, maar boven op de zuilen dier oude basiliek de nieuwe, dus 12 voet hooger, opbouwde. En wat er nu uit die oude kerk bewaard werd, is niet zoo volkomen zeker uit te maken. Dit, ofschoon niet geheel onbekende feit werd in 1859 bij eene herstelling aan S. Clemente bevestigd, toen men onder de oude basilica eene kamer vond uit den tijd der Antonijnen en daarnaast eenige dier overoude groote vierkante tufklompen, die in den tijd der koningen te huis behooren, en dus tot den muur van Servius Tullius zouden gerekend worden, ware het niet te gewaagd dien langs de noordzijde van den Coelius in dier voege te laten loopen, dat hij over S. Clemente komt. Trouwens de plaats der Porte Querquetulana is volgens Becker's plan van Rome onzeker.

De heer Rosa bewees mij, dat, zoo als gezegd is, de kerk voor den eersten martelaar gebouwd werd op eene buitenplaats, waarvan men die gedeelten bezigde, welker vorm zich het best daartoe leende; en daar nu vroeger Fortunati al wat los marmer was als welkome oogst had weggedragen, zoo was de vloer der kerk verdwenen en had de commissie tot op dien der zalen gegraven, waarboven de basiliek zich altijd een paar voeten had verheven, zoodat al wat men voor grondslagen van het koor en de ambones, van de bewaarplaats der kerkschatten enz, had aangezien, tot de badkamers en aangrenzende vertrekken bleek, te behooren. Het ronde koude bad (natatorium) had men zeer gepastelijk gebruikt voor doopvont in een tijd, toen de doopeling tot het afwasschen der geestelijke smetten ook ligchamelijk met ruime hand bevochtigd werd. Overblijfselen van beschilderde muren in dat onderste gedeelte bewezen, even als de stukken marmer van heidensche afkomst, dat alles reeds vóór Leo gebouwd was, zoodat diens opbouw zich niet tot de grondslagen kan uitgestrekt hebben. Van het bestaan en de plaats van het koor enz. viel dus ook niets met zekerheid te zeggen.

Later stapten de eerwaarde verdedigers der eerste meening ook geheel tot die van Rosa over.

Dit gedeelte der villa is dus voldoende onderzocht en zeer goed op den uitgegeven platten grond aangewezen, maar verder is het niet gekomen. Door het dralen der commissie was de opmeting zoo lang uitgesteld, dat, toen Rosa daarmede bezig was, de dienaren der geregtigheid er bij stonden, met orde van toe te zien, dat men niet verder zou graven. De door de commissie toegestane tijd was voorbij; de regering dacht er over de geheele zaak af te koopen; en toen de architect, die gelast was het plan op te nemen, nog enkele peilingen wilde doen, om ten minste zijne taak volledig ten uitvoer te brengen, werd het hem op straffe van gevangenis verboden, zoodat, dank de handelwijze der bevoegde autoriteiten, dit plan niet eens volledig is.

En hoe ging het nu verder? De zomer, de tijd waarop men te Rome niets doen kan, spoedde voorbij; de regering beloofde over de zaak der overneming rijpelijk na te denken; de goede tijd tot het voortzetten der werkzaamheden brak aan, maar er was geen besluit genomen; het kon geen kwaad, zeide men, het had geen haast, de ondernemer toch was aan banden gelegd. Ondertusschen mogt de opgegraven grond verstuiven, of, waar hij zorgvuldig was uitgehaald, door regen weder worden afgespoeld; de nieuwsgierige vreemdeling en baldadige bezoeker hadden vrij spel; en de koesterende stralen van de Italiaansche winterzon bedekten dra alles met een groen waas, dat binnen weinige weken tot een dik grastapijt opgroeide; de rustelooze natuur van het gezegende Zuiden had weder beslag gelegd op hetgeen de dralende sterveling haar niet scheen te willen betwisten!

Zoo ging de winter en het voorjaar voorbij, en de zomer brak weder aan, en het eenige gevolg van de inmenging der regering bleef tot dusverre dat het werk gestaakt werd. En hoe lang kan dat niet duren? Waarlijk er schijnt weinig grond te zijn om zich met spoedige beterschap te vleijen, wanneer men weet wat in soortgelijke gevallen meermalen plaats had. Ik zal, om mijn vermoeden te regtvaardigen, een paar andere voorbeelden uit de laatste jaren bijbrengen, waaruit blijken zal dat, zelfs onder tijdsomstandigheden veel gunstiger dan de tegenwoordige, de afkoop door de regering van hetgeen met zoo schoone uitkomsten was aangevangen, tot niets dan staking der opdelvingen leidde.

Dr. W.N. DU RIEU.

(*Het vervolg in het volgend Nommer*).

Help u zelven.

Het is een aardig boek dat de welbekende schrijver van George Stephenson's Leven, Samuel Smiles, onder den titel van ‘Self-help’, in het licht gegeven heeft. En dat vooral het Engelsche publiek hoogelijk met dat werk is ingenomen, moge reeds het exemplaar bewijzen dat voor ons ligt, want het is een kind van het twintigste duizend! Nu moge men al, en met eenigen grond, beweren dat het groote debiet van een boek nog juist niet altijd een bewijs is van de voortreffelijkheid van den inhoud, ja misschien zelfs door feiten kunnen staven, dat zeer dikwijls de beste boeken het slechtst en omgekeerd de slechtste boeken het best verkocht worden, toch blijkt uit de begeerigheid der koopers ten duidelijkste, dat het boek de aandacht van velen trekt. Daarin reeds, in dat opwekken der belangstelling van velen, ligt een bewijs van de bekwaamheid des schrijvers. Kunstenmakers op het letterkundig gebied, als een Sue en een Alexandre Dumas, mogen al niet kunnen roemen op de degelijkheid en op het voortreffelijk gehalte hunner werken, toch toonen zij uitnemend de gaaf te bezitten, want het is meer dan tact, om juist dat onderwerp voor hunne stof te kiezen, wat zij weten dat op een bepaald tijdstip het meest de sympathie van het lezend publiek zal vinden. Dan is hun vorm meesterlijk, en geheel in harmonie met het licht waarin zij de hoofdfeiten of hunne helden willen plaatsen. Er is dus nog al wat op af te dingen om die veel gelezene en toch wat inhoud en stof aangaat onbeduidende boeken, zoo maar kortaf slecht te noemen. De schurk, die een ongekenden voorspoed in de wereld heeft, is stellig ook een man van bekwaamheid; alleen door schurkerij komt niemand tot grooten rijkdom of eer; groote bekwaamheden zijn daartoe wel degelijk onmis-

baar. Even zoo is 't met boeken, en wij blijven dus uit dat feit van twintigste duizend, - de hooggeëerde naam des uitgevers vrijwaart ons voor misleiding te dezen opzigte, - ‘Self-help’ reeds daarom een boek noemen dat, zoo dan al niet de algemeene sympathie, toch wel de aandacht en de belangstelling van velen waard is.

Maar hoe dien titel te vertalen? De beteekenis er van is duidelijk, eigen hulp; het boek bevat natuurlijk de geschiedenis van mannen die alleen door zich zelven, door eigen arbeid, door eigen bekwaamheid, door eigen vlijt, tot een zekeren trap van grootheid of van rijkdom opgeklommen zijn. Hoe echter dat dubbele woord in onze taal over te brengen? Wij hebben zoo niet de gewoonte om even als de Engelschen, van een geheelen, dikwijls zelfs zeer langen volzin, een enkel woord te maken, trouwens, wij behoeven hen daarom niet te benijden; en Dickens heeft blijkbaar die gewoonte belagchelijk willen maken, toen hij de oprigting aanraadde eener anti-church-door-standing-young-men-society. Toch ligt er in dat korte ‘Self-help’ wel iets krachtigs, iets gespierds; eigen-arbeid, eigen-werk, 't klinkt te zakelijk in onze taal, want wij verstaan daaronder meer iets dat wij tasten en voelen kunnen, en door self-help kan de dichter en de zanger zoo goed, als de smid en de timmerman groot worden. Eigen-hulp? Het woord voldoet ook niet. Wij nemen dus maar de hollandsche uitdrukking ‘help u zelven’ als titel; voor den lezer van dit artikel blijft de eigenlijke bedoeling toch geen geheim, en den hoog wijzen nasnuffelaar van de inhoudsopgaven van alle boeken en tijdschriften gunnen wij van harte een raadsel. Intusschen, het feit van ‘help u zelven’ is bij ons waarlijk niet vreemd; de uitdrukking zal dus ook wel begrepen worden.

De keuze van het onderwerp verklaart echter volstrekt nog niet de oorzaak van het ontzaggelijk groote debiet van dit boek. Want men verwachte hier niet een van die massa geschriften die in den laatsten tijd van de Engelsche en Amerikaansche pers vooral, als gestroomd zijn, waarin men voor luttel gelds het geheim kon vinden om schatrijk te worden. 't Leek heel wat als men zoo in de dagbladen ‘de zekere kunst om rijk te worden’ of ‘de kleine Rothschild’ en zoo meer, voor weinig kwartjes te koop zag aangeboden. In vroeger dagen gaven de alchymisten nog wel andere sommen uit, om het geheim hunner goudmakerij te vinden; maar in deze

eeuw van stoomkracht moet alles veel spoediger en gemakkelijker gaan, en dus ook het rijk worden. En dat is zoo, 't gaat tegenwoordig ook veel gaauwer en gemakkelijker dan vroeger, reeds de gelegenheden er toe zijn veel menigvuldiger; maar de kunst om dat gouden kalf meester te worden, die is en blijft de oude, onveranderlijk en onwrikbaar; de uitkomsten alleen zijn grooter en menigvuldiger. Hoe stoomploegen en zaai- en maaiwerktuigen den arbeid van den landbouwer ook mogen verligt en vergemakkelijkt hebben, en hoe oneindig meer voedsel de graankorrel nu ook moge opleveren, door betere bewerking van den grond en door betere behandeling in den stoommolen: toch blijft 't bij het oude, dat hij die in den zomer wil maaijen, in najaar of in voorjaar moet hebben gezaaid. Het stoomtuig moge ons tegenwoordig sneller van de eene plaats naar de andere overbrengen, en ons spoediger en onkostbaarder leveren wat wij noodig hebben: toch blijft de menschelijke arbeid als van ouds noodig om die beweegkracht voort te brengen en toe te passen, want de stoom wordt, evenmin als iets anders, geschapen, uit niets voorgebragt. Evenwel, dat vervaardigen van die betere werktuigen, dat maken en toepassen van den stoom, in één woord al de middelen om tot die grooter voortbrenging te komen, ze zijn ook alle zoo vele geheimen, 't is ook alles eene zekere kunst, die men leeren moet eer men er de vruchten van kan plukken; welnu, die kunst leert men veel uit boeken; de kunst om rijk te worden hebbe dan ook haar handboek! Uitmuntend, maar die kunst is zoo dood eenvoudig, dat het waarlijk jammer zijn zou om voor het leeren er van nog geld te geven; ieder boerenjongen kan daarin wel de meester zijn - met den mond namelijk. Daarin ligt juist het verkeerde, dat men de kunst om rijk te worden nog een geheim noemt, iets dat bij den grooten hoop onbekend is. Neen, neen, die kunst kent ieder wel in theorie, maar om die kunst in praktijk te brengen, dat kunnen en dat wenschen ook wel allen, maar zij willen het niet ernstig; de zedelijke kracht ontbreekt hun daartoe. Daarom dan ook niet meer van die dwaze boeken gesproken die de tooverroede van rijkdom uitventen, maar liever de oude spreuk: ‘vouloir c'est pouvoir’ en ‘aide-toi et Dieu t'aidera’, den ligtgeloovige toegeroepen, die in zijne zwakheid wel hulp van buiten verwacht, maar die aan eigen kracht wanhoopt.

Die kwakzalverij der moderne alchymisten wil Smiles waar-

lijk niet in zijn boek aan den man brengen; hij wil alleen enkele treffende schetsen geven van mannen die door het huldigen van dat stelsel van ‘help u zelven’ hebben bewezen, welk een zegen in de toepassing van dat gevoel van onafhankelijkheid en eigen kracht zoo voor ons zelven als voor het algemeen gelegen is. Verre van vrolijke lectuur! denkt vast al menigeen. Die brave engelsche romans van onzen tijd beginnen al vrij eenzelvig te worden met die eindelooze reeks van godheidjes - stellig één per roman - met muts en doek of das en boordje om, hoe ze overigens ook uitmunten door vorm en taal en door de meesterlijke teekening der karakters; maar hoe dan een boek te dulden zelfs, waarin niets dan die ‘pligthelden’ voorkomen, en dan nog wel eenvoudig in hunne sombere omgeving, in de meest barre en dorre werkelijkheid, en zonder den minsten zweem zelfs van poësie en ideaal. 't Is zoo, te ontkennen dat het boek wel wat taai en saai is, zou door de lectuur al spoedig gelogenstraft worden, vooral omdat het onderwerp, hoewel over vele schijven loopende, toch altijd bij een ieder hetzelfde blijft; maar wij moeten toch ook ter verdediging van den schrijver opmerken, dat de menschen, die zich zoo geheel door eigen hulp en eigen werken tot eene aanzienlijke hoogte in de wereld opwerken, en alleen deze wil hij teekenen, nu juist niet tot de uitmuntendste figuren van een roman passen. De nuttigste man is juist niet altijd ook de aangenaamste, vooral niet als romanheld. Een Sam Weller en een Micawber zijn vrij wat aardiger en amusanter figuren dan een ‘Adam Bede’ of een ‘John Halifax’, al zouden wij in de werkelijkheid aan de laatsten toch de voorkeur geven boven de eersten. Het boek is ook meer tot leering dan tot uitspanning geschreven. Hard werken, sober leven, 't moge mannen van groote bekwaamheden en grooten voorspoed vormen, vrolijke en guitige gasten, daar een ieder schik in heeft wanneer het op uitspanning aankomt, gedijen daarbij niet. De doorbrenger is gewoonlijk een vrij wat vrolijker en luchtiger patroon dan de bespaarder; trouwens, de rollen zijn ook juist het tegenovergestelde en vorderen dan ook juist de tegenovergestelde karakters. Men zou zich bitter vergissen wanneer men onder de rijkste geldmannen de pittigste vernuften zocht. Aan eene onbetaalde rekening van Goldsmith's hospita hebben wij den Vicar of Wakefield te danken; geen rokszak vol met banknoten zou hetzelfde vermogt hebben. Maar zoo hebben wij ook aan de armoede en aan het gebrek

van een Arkwright en een Watt en een Stephenson en van hoe vele anderen meer, de spinmachine, het stoomtuig en de locomotief en wat niet al te danken, dat het vrolijkste en levendigste vernuft weêr evenmin had kunnen uitdenken. Daarin echter zijn de menschen wat inconsequent, dat zij zich willen amuseren en ontspannen en vrolijk zijn en vrolijk leven, en daarbij tevens voorspoed willen genieten, toenemen in rijkdom, hooger klimmen op de maatschappelijke ladder. En dat gaat moeijelijk. Men kan wel een aangenaam leven leiden bij drukken arbeid en bij de beoefening van groote matigheid in wenschen en genietingen, ja zelfs zal ten slotte de man van die leer de grootste som van genot in zijn leven hebben gehad, maar dat genoegen is nog al wat anders dan wat de vrolijke man van de wereld daaronder verstaat. Wie nu enkel verstrooijing zoekt, hij late ieder letter, die een man als Samuel Smiles schrijft, ongelezen, maar wie er op uit is om zijn maatschappelijken toestand langzamerhand te verbeteren, wie werken kan en werken wil, en wie dat onontbeerlijke zaaijen voor hem die maaijen wil, ook in het leven als noodzakelijk erkent voor hem die de middelen wil verkrijgen om ligchaam en geest te ontspannen, hèm mogen wij eene gezette lectuur van Smiles ‘Self-help’ en niet minder van zijn Life of ‘George Stephenson’, wel degelijk aanraden. En het aantal van hen wie die zucht tot vooruitkomen in de maatschappij waarlijk ernst is, blijkt in Engeland groot te zijn; het debiet van dit boek bewijst het. Het min of meer eenzelvige van den inhoud schrikt dáár die aanstaande pioniers op den weg der vindingen niet van de lectuur of liever van de studie van zulke boeken af, en dat te minder, omdat Smiles bijna alleen Engelsche typen voor zijne helden gekozen heeft. De nationale trots wordt er door gevleid.

Alweer Engelsche typen, alweer Engelsche voorbeelden! Wie zoo meesmuilt heeft gelijk, maar niet aan ons de schuld. Men geve ons andere nationaliteiten tot voorbeeld, andere dan Engelschen als schrijvers op dit gebied der nuchtere werkelijkheid, en zelfs gaarne laten wij die altijd ietwat aanmatigende Britten eindelijk eens onaangeroerd. Maar wie zich in het zuiver praktische leven beweegt, wie lust heeft om den vooruitgang der nijverheid na te gaan en wie de uitbreiding des handels gaarne volgt; wie opheeft met die flinke figuren die zich van den weverstoel eene plaats weten te verzekeren in

de vergaderzaal van de vertegenwoordigers des volks, en wie met welgevallen de pogingen der wakker vooruitstrevenden ziet stcunen door de hoogsten en rijksten van den lande, hij moet wel vooral de Engelsche en Amerikaansche pers volgen. Wie ‘une histoire bataille’ schrijft, Frankrijks historieblaan en Frankrijks legerhoofden zullen bij voorkeur zijne studie uitmaken; en wie gaarne ronddoolt in den labirinth van menschelijke speculatiën om het oneindige en onzienlijke te doorgronden, Duitschlands philosophen zullen hem 't meest aantrekken; even als weêr de kunstenaar 't liefst in Italië ter schole zal gaan en altijd de zuidelijke kunst boven de noordelijke zal weten te verdedigen. Wie zal liever de minder volmaakte nijverheid van Duitschland, dan het reusachtig ontwikkelde fabriekwezen van Engeland nagaan, en wie niet de voorkeur geven aan de vrijhandels praktijken der Britten, boven de beschermingstheoriën der Franschen! En veroordeelen wij Engelands trots, wij moeten dan ook billijk zijn omtrent het goede dat die natie kenmerkt, vooral in 't geen van zoo groot gewigt is op het terrein van den arbeid. Zelfs Göthe, Smiles haalt het zeker nog al met ophef aan, vond in ieder Engelschman, tot in die weinige Engelsche schooljongens te Weimar toe, iets *superieurs* niet in hunne kennis of in hunne verstandelijke ontwikkeling, maar in het flinke dat hen kenmerkt. ‘Er is geene halfheid in hen; zij hebben den moed om te zijn wat de natuur hen gemaakt heeft; zij zijn *complete* menschen, dikwijls daardoor ook volslagen gekken, maar altijd, wat zij ook zijn, geheel, compleet.’ Maar niemand behoeft zich zeker te verontschuldigen dat hij bouwmeester is van zijne eigen grootheid, zijne wieg hebbe dan gestaan waar ook, en zoo treden wij dus vrij met de karakters, ons door Smiles geteekend, ten tooneele, overtuigd dat zij eene goede ontvangst ten onzent zullen vinden. Want de verdienste van een ander te ontkennen uit enkele jaloezy, ware dwaasheid.

Samuel Smiles heeft in zijn ‘Self-help’ wijselijk een anderen weg bij de behandeling zijner stof ingeslagen dan C.B. Seymour, wiens ‘Self-made’ men - andere, even gelukkige uitdrukking voor hetzelfde denkbeeld, - voor een paar jaren nog al opgang maakte, maar die al spoedig voor de kritiek, vooral wat de feiten aanging, moest wijken. Daarin worden voornamelijk de uitwendige omstandigheden medegedeeld van een aantal Engelsche, Amerikaansche en Duitsche beroemde mannen die

alleen door eigen toedoen groot geworden zijn, en dat in losse biographische schetsen, zoodat ieder persoon een afzonderlijk hoofdstuk uitmaakt. Smiles daarentegen heeft de deelen van zijn boek niet gevormd door de portretten die hij teekent. Vlugtig in de behandeling der uitwendige omstandigheden, die hij meer als een merkpaal stelt om het verschil aan te duiden tusschen de toestanden van hoog en laag, heeft hij de karakteristieke trekken die de verschillende personen hebben gekenmerkt, en die de *moteurs* mogen genoemd worden waaraan zij hunne opkomst te danken hebben, in rubrieken gesplitst. Bij hem vindt men dus minder eene bloote biographie van de mannen die hij teekent, dan wel eene aanwijzing van enkele hoofdbeginselen, die hun steeds tot leiddraad hebben verstrekt. 't Is niet het toeval dat hen op die hoogte heeft gebragt, niet eene luim van Fortuna, die dezen arm en genen rijk maakt, die den een als een Paria buiten de maatschappij werpt en den ander op het hoogste eeregestoelte plaatst; die gindschen armoedigen knaap tot een toonbeeld van wijsheid stelt en die den rijken jongeling hier zonder eenige verstandsontwikkeling laat en tot een plantenleven doemt. Aangeboren gaven en talenten, veel meer geschiktheid om dichter te worden dan wiskundige, oneindig meer lust om op de wijde wateren rond te zwalken dan als vast te groeijen aan de studeerkruk, niemand zal die ontkennen. Niemand ook die van alle menschen hetzelfde werk zal vergen, want de begaafdheden verschillen onderling evenzeer van elkander als de aangezigten der millioenen menschen op den aardbodem. Aan al het geschapene mogen wij eischen stellen, maar onder de voorwaarde dat die eischen overeenkomen met de eigenaardige natuur van ieder voorwerp; terwijl wij mogen eischen dat de visch ons tot voedsel verstrekt, en dat het paard ons draagt of trekt, zoo ware het omgekeerde dwaasheid. Wie een Mozart's oor heeft, van hem mogen wij fraaijer melodiën vergen dan van den besten kweekeling van Dr. Guyot of Hirsch. Maar een ieder die gezond is van ligchaam en van hoofd, hij kàn zijn weg door de wereld vinden, hij kàn zich voldoende dekken en voeden, hij kàn toenemen in kennis en in wijsheid, hij kàn van gunstigen invloed zijn op zijn tijd, hij kàn zijn maatschappelijk lot bijna kneden als was, als hij maar woekert met de eigenaardige gaven, groote of kleine, vele of weinige die hij bezit, en mits hij zijne eischen beperkt binnen den kring dien zijne individualiteit hem aanwijst.

En dat woekeren met die gaven om vooruit te komen, dat zelfstandige werken om aan te zitten, en wel zoo hoog en ruim mogelijk, aan den maatschappelijken disch, dat ijveren om het lievelingsraadsel toch eindelijk op te lossen, dat scherpen van het brein om dat reeds nog maar half donker toch geheel licht te maken, dat spitsen van het vernuft om die bekende natuurkracht ook nog op dit of dat toe te passen, die zielszucht om toch nog dat eene geluk voor de menschheid te verwerven, en hoe men op honderd en duizenderlei wijzen dat streven van den mensch wil noemen om toch door eigen kracht en begaafdheid zijn lievelingsdenkbeeld te verwezenlijken, 't is alles het beginsel van ‘Help u zelven’, de opbouwing van ons zelven door ons zelven.

De aanleiding tot het ontwerpen van deze schetsen is nog al opmerkelijk. Een jaar of vijftien geleden werd de schrijver verzocht tot het houden eener lezing in het Noorden van Engeland, voor eene vereeniging van jongelieden uit den minderen stand. Een paar behoeftige knapen waren geregeld in den winter 's avonds bij elkaar gekomen om zamen wat te lezen en te leeren; andere jongens uit de buurt voegden zich bij hen, en wel spoedig zoo velen, dat de stulp, die zij tot vergaderplaats gekozen hadden, te klein werd; 's zomers kozen zij de vrije lucht tot werkplaats, maar dikwijls joeg een onweersbui hen uiteen of veegden de regenvlagen menige moeijelijke som van de lei uit. Een vroeger Cholera-hospitaal werd nu door hen voor luttel gelds gehuurd en zoo goed mogelijk ingerigt, en nu groeide hun aantal welhaast aan tot een honderdtal personen, waaronder ook vele bejaarden. Lezen en schrijven, aardrijkskunde en zelfs algebra, meetkunde en de beginselen van scheikunde leerden zij elkander, maar juist hunne vorderingen deden hen al spoedig inzien, dat zij eenige leiding noodig hadden bij hun onderwijs. Zoo verzochten eenigen hunner Smiles, dat hij ‘nu en dan 's avonds eens bij hen mogt komen praten,’ zoo als zij zich uitdrukten. Gretig zelfs vatte hij deze uitnoodiging aan en meende geen beter onderwerp voor hen te kunnen kiezen, dan juist die zucht om zich zelven te bekwamen en zich zelven een weg door de wereld te banen, die hen blijkbaar bezielde, getuige hunne zamenkomsten. Wat hij tot hen sprak, en wat hij hun aanraadde om te doen ten einde voorspoed op hun weg te hebben, mogt zoo oud en bekend zijn als de spreuken Salomo's, toch werd hij met belangstelling aangehoord

en de voorbeelden der mannen die aldus alleen door eigen hulp waarlijk hoog gerezen waren, maakten een blijkbaren indruk op de hoorders. Die uitkomst wenschte een ieder voor zich zelven, ja reeds zag menigeen in zijne verbeelding dien eerezetel voor zich staan, immers evenzeer bereikbaar voor hem, nu nog eenvoudige boerenjongen, maar bezield met moed en kracht om te woekeren met de gaven hem verleend, als voor dien eertijds even eenvoudigen knaap. En die prikkel werkte heilzaam; de zekerheid dat hun arbeiden en hun zwoegen niet onbeloond blijven maar rijke vruchten voor hen dragen zou, verligtte en veraangenaamde de taak die zij vrijwillig op zich genomen hadden; zoo velen hadden immers alleen aan kennis en volharding den hoogen rang te danken waartoe zij opgeklommen waren; zouden zij dan niet voortgaan, ja den pas zelfs versnellen op den ingeslagen weg? En treffend was het bewijs dat Smiles ontving hoe welkom zijne toespraken waren geweest en hoe nuttig, toen eenige jaren later een welgekleed man zich bij hem aanmeldde als een der eenvoudige knapen voor wie hij toen opgetreden was, en die nu, als eigenaar eener ijzerfabriek, zijn ouden leermeester dank kwam zeggen voor de woorden toen tot hem gesproken en den raad hem toen gegeven, daar hij aan het opvolgen daarvan grootendeels zijn zoo zeer verbeterd lot te danken had. Toen ontwaakte bij hem de gedachte, om de weinige bouwstoffen, die hij in den tijd voor deze toespraken bijeenvergaard had, weer op te zoeken en om daarvan in zijne vrije uren een geheel te maken, verrijkt met de feiten die hij, ook later nog, gedurig had opgeteekend. Hoe het gevolg geven aan dat denkbeeld door het publiek werd opgenomen, getuigt de enorme verkoop op de meest sprekende wijze.

Er ligt iets moeijelijks in om ééne enkele gedachte, zoo als dat doodeenvoudige ‘help u zelven’ toch eigenlijk is, nog in onderdeelen te splitsen. Maar evenzeer zijn er bezwaren aan verbonden, om zulk een onderwerp als in éénen adem te behandelen. De methode die Smiles aangenomen heeft, is zeker wel de beste. Hij heeft zijne helden als in afzonderlijke nissen geplaatst, en boven iedere nis de karakteristieke middelen geschreven, waardoor zij voornamelijk uit het donker van hun nederig verleden getreden zijn in het volle licht hunner latere grootheid. Daardoor komen de verschillende figuren beter uit, en wordt tevens de hoofdkaraktertrek veel beter en ook veelzijdiger ontwikkeld omdat die in alle mogelijke verhoudingen,

bij den een op deze en bij den ander weer op gene wijze, zigtbaar wordt. Nu is er ook eene zekere harmonie in dit werk, hoog noodig, vooral bij zulk een juist niet zeer poëtisch onderwerp, waardoor de verschillende personen veel beter onderscheiden en den lezer in het geheugen geprent blijven. Want waarlijk, wanneer men al die mannen voor zich verzamelt, die ‘help u zelven’ tot hunne leus hadden en die aan de behartiging daarvan hunne grootheid verschuldigd zijn, dan heeft men een aantal, groot genoeg om te duizelen en later den een met den ander te verwarren. Die massa bewijst gelukkig 'tevens, dat de praktijk moeijelijker schijnt dan ze toch in waarheid is.

Wel sprak John Stuart Mill een waar woord, toen hij beweerde dat ‘de waarde van een Staat ligt in de waarde der burgers, die den Staat uitmaken.’ En Smiles, die bewijzen zal dat ieder mensch in waarde toeneemt naarmate hij verder doordrongen is van het beginsel van zelfregering, hij deed wijs toen hij dat woord tot motto koos. Wie zich zelven regeert, wie dus alleen op eigen krachten steunt en niet op die van overheid of begunstiger om in de wereld voort te komen, hij heeft een gevoel van vrijheid en van onafhankelijkheid, dat in al zijne handelingen doorstraalt. Hij en zij die met hem dat beginsel van onafhankelijkheid niet alleen huldigen maar ook overal toepassen en in praktijk brengen willen, zij zijn het die de regering langzamerhand hebben ontwend om de rol van zorgende moeder voor de volken te spelen, en haar als gedwongen om meer te worden de beschermster dan de leidster der burgers, meer de trouwe wachtster, die waakt dat niemand belemmerd wordt in de ongestoorde uitoefening zijner natuurlijke regten, dan de voogdes die iederen burger, als ware hij een onmondige, den weg aanwijst, dien hij moet volgen om aan zijne roeping gehoor te geven en van zijne vermogens de vruchten te plukken, die hij voor zijn dagelijksch onderhoud noodig heeft. De hooge rol der regeringen moge daardoor wel wat uitgespeeld zijn, - hoe bitter is reeds de ironie onzer dagen voor het beginsel van legitimiteit! - hunne verhouding tot de volken wordt daardoor echter eene meer natuurlijke. De vervulling der pligten die op haar rusten wordt volkomen mogelijk en bereikbaar, zelfs met middelmatige talenten, terwijl het volk zelf tot eene rijpheid en tot eene kracht komt, die het vroeger niet bezitten kon, omdat het als kind werd gekweekt en gekoesterd, en geene andere woorden hoorde dan woorden van zwakheid

en van afhankelijkheid. De burgers hebben geleerd op eigen kracht te steunen, en zij hebben zich daar wèl bij bevonden. Maar nu ook dulden zij geene bescherming van Staatswege van hun medeburger; is het gevoel van onafhankelijkheid van dezen zoo gering, dat hij liever het sobere maal der bescherming orbert, maar zonder zijne krachten in te spannen, dan dat hij aanzit aan den rijken disch dien eigen inspanning hem spreiden zal, dan wordt hij als gedwongen tot inspanning zijner krachten, door de inhouding zelfs van dat sobere maal. Want het voorbeeld reeds voor de anderen is zoo verderfelijk. Juist het voorbeeld van eigen arbeid, en eigen voorspoed als een gevolg daarvan, moet de gelederen der wakkere arbeiders versterken en de rijen der hulpzoekenden meer en meer dunnen, aan de verslapte spieren kracht hergeven, en de trage knieën weer doen reppen. En waar velen, vooral waar de meerderheid der bevolking van een land zoo wakker gezind is en zoo prat is op eigen kracht, waar een ieder zijn eigen huis bouwt en zijn eigen weg baant, waar alleen de nijvere geëerd en alleen de arbeidzame gezien is, waar alleen hèm gezag over anderen toegekend wordt die getoond heeft volkomen gezag te voeren over zich zelven, en waar alleen hij hoog boven anderen gesteld wordt, die de bewijzen heeft geleverd dat hij in geestkracht hoog boven allen uitmunt, dàt land gaat het wèl, in dàt land heeft de regering niet meer te doen dan te leiden, dààr is zij meer de gedienstige overheid die maar hoogst zelden te voorschijn treedt, dan de kleine voorzienigheid van vroeger dagen, eene rol waarin zij toch altijd eene bittere figuur heeft gemaakt. Smiles heeft dan ook volkomen regt, wanneer hij in dien drang om zich zelven te helpen den eigenlijken groei, de ware kiem van alle kracht en ontwikkeling ziet, en wanneer hij hulp van anderen verzwakkend, hulp van zich zelven daarentegen versterkend noemt. Wie zich een bestaan verzekeren wil, weet dat hij zal moeten werken, dat hij zich zal moeten inspannen, dat hij de vermogens waarover hij beschikken kan zal moeten gebruiken; hoe vlugger, hoe sterker, hoe bekwamer hij is, hoe eerder, hoe beter, hoe vollediger hij zijne wenschen kan vervullen; arbeiden dus om zich te bekwamen, wordt bij hem eene werkelijke zucht, want het loon is hem verzekerd; hij jaagt als in de renbaan naar een prijs, die hem al lang in de oogen heeft geschitterd. Dat geeft hem kracht, dat bouwt, dat voedt hem op, dat stelt hem tot al grooter en grooter taak in staat,

en de man komt tot eene ontwikkeling, die hij zelf vroeger onbereikbaar zou genoemd hebben. Wanneer hij nu op anderer hulp gerekend, ja die ook misschien verkregen had, zou de maatschappij dan niet een nuttiger lid gederfd hebben? Wèl mag men 't Mill dus nazeggen, in de waarde der burgers ligt de waarde van den Staat. Ieder volk wordt op den duur geregeerd zoo als het zelf wil: het zwakke overmoedig, het sterke vrij. 't Zijn niet de wetten die een volk vrij en groot maken, maar 't is het volk dat de wetten regelt naar eigen behoefte. Want het volk dat groot wordt door eigen kracht, is onafhankelijk; het weet dat het veel vermag, mits het vrij de wieken kan uitslaan; het duldt geene belemmeringen in zijne vlugt, het draagt geene slavenboeijen, het kromt den nek niet onder den voet van wien ook; dáár zal vrijheid heerschen, hoe lang onverstand ook onmagtig den stroom moge trachten te keeren. De bouwmeesters van hunne eigene grootheid zijn krasse lui, en gelukkig het land waar hun de toegang tot de hoogste eerezetels des rijks niet ontzegd wordt; want juist hun invloed op het volk is van onberekenbare waarde.

Daarvan getuige vooral Engeland. Angstvallig bewaakt en gesloten als de hooge kringen van den adel en de hooge ambten van regering in regtspraak aldaar schijnen, toch staat er de toegang voor ieder man van talent geheel vrij en open; de namen van een aantal leden der wetgevende en regtsprekende magt getuigen het. En daarop verhoovaardigt John Bull zich. Want toen Joseph Brotherton in eene zitting van het Parlement zeide, dat zoo iemand, hij dan het regt had om meê te spreken over het leed en de ellende van den armen knaap aan de fabrieken, omdat hij zelf zijn loopbaan als fabriekjongen begonnen was, toen stond onmiddellijk de aristocratische Sir James Graham op en verklaarde, dat hij nooit trotscher geweest was op het Huis der Gemeenten dan op dit oogenblik, nu hij zag, hoe zelfs de man van zoo lage afkomst toch zitting kon nemen in dat Huis, naast de erfelijke grooten des lands. En heel het Huis en heel Engeland juichten over dit tooneel. Zoo draagt men te Londen roem op een man als de bekende reeder Lindsay, die juist voor weinige dagen naar de Vereenigde Staten getrokken is, met eene half officiële zending van de Engelsche Regering, en die als lid van het Lagerhuis voor Sunderland, eene waarlijk groote rol onder de sprekers van naam vervult. Want diezelfde man dwaalde op zijn veertiende jaar

als een arme wees van Glasgow naar Liverpool, met nog geene drie gulden in zijn zak. De kapitein van de stoomboot had medelijden met hem en nam hem voor niets meê, onder voorwaarde dat hij aan de steenkolen zou helpen, en nog heden ten dage kan hij met een waar genot van het heerlijke maal vertellen, dat de stoker met hem deelde. Zeven weken lang dwaalde hij te Liverpool rond, zonder werk te kunnen vinden, en leed de vreeselijkste ellende, toen hij eindelijk op een schip dienst nam, en door onverdroten ijver en zucht om vooruit te komen, spoedig zulke vorderingen maakte, dat hij binnen den tijd van vijf jaren over een Oost-Indievaarder het bevel voerde. Weer vijf jaren later verliet hij de zee, en wat die drang om zich zelven te helpen en de leer om steeds aan anderen te doen wat men van anderen wenscht vermogen, dat moge de hooge rang getuigen, dien hij nu in Engeland inneemt.

De voorbeelden van mannen, die uit de laagste rangen der maatschappij opgeklommen zijn tot voorspoed en hoogheid zelfs, en dat wel alleen door waarachtige verdiensten, zij vormen eene lievelingslectuur der Engelschen. Ook daaraan schrijve men veel van het groote debiet toe van Smiles ‘Self help.’ De onafhankelijke Engelschman wil gaarne vooruit; hij is wereldburger genoeg, om niet tegen eene zelfs verre verplaatsing zijner tente op te zien, en verzekerd dat de toegang tot de hoogste kringen des lands zelfs voor hem openstaan, wanneer maar de sleutel daartoe, eigen verworven aanzien en rijkdom, in zijne handen is, wil hij natuurlijk gaarne weten, welken weg zijne gelukkige voorgangers ingeslagen hebben. Maar, dat welslagen in de wereld is eene geheel individuële zaak; de een zal reeds door zijn gunstig uiterlijk veler sympathie hebben verworven, eer hij die nog door feiten heeft kunnen verdienen, terwijl des anderen voorkomen van nature zoo onbehagelijk is, dat men hem eer mijdt dan zoekt; de innemende en gemakkelijke toon van den wel wat loszinnigen jongman zal zijne oppervlakkige kennis vrij wat eerder bedekken, dan de groote verstandelijke vermogens den onaangenamen indruk wegnemen, dien de in zich zelven gekeerde en ernstige geletterde bij zijne eerste verschijning onvermijdelijk maakt. Dat zijn echter alleen hulpmiddelen; kennis alleen geeft duurzamen voorspoed. De weg, dien de een inslaat om tot zijn doel te geraken, zal uitnemend zijn voor zijne gaven en voor zijne geheele persoonlijkheid, maar misschien lijnregt verkeerd voor den ander, die

toch hetzelfde doel bereiken wil, alleen omdat beider karakters en beider uitwendige omstandigheden zoozeer verschillen; daarenboven, reeds vroeger merkten wij het op, er bestaat geen vast middel om vooruit te komen, dat even als de Revalenta allen mogelijken tegenspoed overwint, maar van de kracht en de kennis en de energie van ieder individu hangt zijn eigen lot af. Men kan zoo niet vooruit zeggen dat de man, die veel van werktuigkunde of van geschiedenis weet, stellig spoedig zijn weg zal vinden, noch dat hij, wiens kennis in handel of muzijk groot is, moeijelijk zal voortuitkomen; maar wèl, dat hij zal slagen, die bij een goed verstand en een goed gestel de kracht van wil bezit om te doen wat hij weet dat hem nuttig zal zijn. Wij begrijpen dan ook niet, waarom Smiles met eenige zorg zelfs de namen van hen bijeenverzameld heeft, die ongeveer uit denzelfden stand van arbeiders voortgesproten zijn, zonder daarom juist in dat vak hunner ouders eene groote rol te spelen; immers zulk eene rangschikking, die waarlijk iets zots heeft wanneer men ze leest, zou daarenboven doen onderstellen, dat de Schrijver zelf dat individuële van elke zijner figuren uit het oog verliest. Want wat baat het of wij al weten, dat Sir Richard Arkwright, de beroemde uitvinder van de spinmachines en de vader van die reusachtige katoennijverheid onzer dagen, Lord Tenterden, een der beroemdste opperregters, en de groote landschapschilder Turner, allen uit den barbierswinkel zijn voortgesproten; of dat de vaders van den grooten Shakespeare, van den beruchten kardinaal Wolsey, van den avontuurlijken schrijver van Robinson Crusoe, de begaafde Daniel de Foe, en van anderen meer, slagers waren. En zoo loopt die lijst voort. Aan de daglooners hebben wij den wereldreiziger Cook te danken, aan de timmerlui den architect Inigo Jones en den physioloog John Hunter; aan de wevers den beeldhouwer Bacon en den zendeling Dr. Livingstone; aan de schoenmakers den admiraal Sir Cloudesley Shovel, den poëet Bloomfield, enz. Waartoe die lijst? Immers niet het minste verband bestaat er tusschen het beroep der ouders en de latere loopbaan van die verdienstelijke mannen. Anders is 't als wij weten, dat die sterren van de eerste grootte in hun eigen vak geschitterd hebben, of dat zij bij de uitoefening van een nederig handwerk ter voorziening in de dagelijksche behoefte, tevens groot waren op een gebied dat verre gelegen is van het veld hunner nering. Robert Burns bij ploeg en commiesenwerk liederen te hooren

zingen wier liefelijkheid en warmte ons waarlijk het hart verteederen, Ben Jonson te zien metselen aan Lincoln's Inn met den troffel in de hand en het boek in den zak, Thomas Edwards spanriem en pikdraad eerst laat in den avond te zien wegwerpen voor natuurkundige ontdekkingen, die de mannen der wetenschap verbaasden, Robert Dick, in zijne bakkerij, met meel de geologische kaart van zijn geliefd Schotland op zijne toonbank te zien teekenen met eene juistheid, die Sir Roderick Murchison dadelijk de gebreken leerde zien van de bestaande kaarten, zie, dat zijn feiten die veel meer spreken en die tot de kennis van die magtige hoofden veel meer afdoen, dan welk handwerk hunne ouders uitoefenden. Bunyan *de* ketellapper en Lancaster *de* mandenmaker, de philosooph en de pedagoog bij hun nederig bedrijf, zijn veel sprekender figuren in verband met hun beroep. En de kennis van den aard van dat beroep boezemt ons veel meer belangstelling in, dan wanneer wij hooren dat de predikanten zoo vele groote mannen aan Groot-Brittanje geleverd hebben, en wij lezen dan de namen van de zeehelden Drake en Nelson, van de geleerden Wollaston, Young, Playfair en Bell, van de kunstenaars Wren, Reynolds, Wilson en Wilkie, van de regtsgeleerden Thurlow en Campbell, van de litteratoren Addison, Thomson, Goldsmith, Coleridge en Tennyson, van de Indische helden Lord Hardinge, Kolonel Edwardes en Majoor Hudson. Worden mannen als Burke, Scott, Smeaton, Wordsworth grooter in onze oogen, omdat wij lezen dat hunne vaders het notarisambt bekleedden? Verheugen wij ons nog meer over Blackstone's regtskennis of over Macaulay's historie- en stijlgaven, omdat wij weten dat de vader van den een in zijde, de vader van den anderen op Afrika handelde? Maar wèl achten wij het feit van waarde dat de meeste groote mannen die Britsch-Indië voor Engeland hebben verwonnen, bestuurd en behouden, gesproten zijn uit dien gulden middenstand, die het meeste geluk schenkt aan zijne leden en de meeste talenten aan zijn vaderland. Een Clive mag daaronder wel allereerst genoemd worden, en al ligt ware die lijst vooral breed te maken wanneer wij eenvoudig bleven bij de laatste tijden, zoo overrijk immers aan daden van heldenmoed en onverschrokkenheid van mannen, vroeger naauw bij name zelfs gekend, en zonder wier beleid en volharding geen Engelschman langer den voet op Indië's bodem zou hebben.

Wien komt meer eer toe van groot geworden te zijn, den man

die zich uit de lage klassen der maatschappij heeft opgewerkt, of den man, die in de betere en hoogere cirkels der zamenleving t' huis behoort? Dwaze onderscheiding, die tot niets dient; het feit, groot geworden te zijn, is voldoende om den man te bewonderen. Maar de drang der omstandigheden, de scherpe prikkel der behoefte, de onmogelijkheid om bij een mislukten greep iets te verliezen, de geheele vrijheid van alle maatschappelijke banden, hoe dit alles den armen knaap eerder voorwaarts drijft, dan hèm, die aan niets behoefte heeft, die dus veel meer uit inwendige begeerte om groot te worden ijvert, zwoegt en werkt, terwijl de conventionele vormen der zamenleving hem daarenboven nog belemmeren! Men rekent dus alle gemis van het noodigste onderwijs zelfs voor niets, en acht de voordeelen eener goede opvoeding van der jeugd aan alzoo van luttel waarde?.... Maar de onderscheiding is ijdel. Wie door eigen kracht en eigen hulp wil uitmunten boven zijne medemenschen; wie de geestkracht bezit om zich alles te ontzeggen wanneer hij maar dat ééne begeerlijke, dat lievelingsdenkbeeld van zijnen geest verkrijgen mag, hij moet zijn verstand gebruiken, ja spitsen en pijnigen, en dat kan hij zelf alleen; geen geld ter wereld kan hem daarvan vrijkoopen. Hij moge voor zijn geld een ander laten werken: voor geld een ander voor zich te laten denken, is onmogelijk. De oude Bisschop van Lincoln had gelijk, toen hij aan zijn dommen en luijen broeder verklaarde, dat hij wel zijn ploeg, die gebroken was, kon laten maken, en hem wel een nieuwen os, als deze gestorven was, kon koopen, maar dat al zijn geld hem onmagtig liet om van hem een groot man te maken. Geld vermag veel in de wereld, lang niet alles. Soms bedekt het den dwaas, maar nooit kan het den gek voor een verstandig man doen doorgaan. Dikwijls, ja veelal verleidt het den man van waarachtig talent, den man, die zijne gaven zelfs gaarne zou willen gebruiken en ontwikkelen, wanneer hem de gelegenheid daartoe maar werd opgedrongen, tot luiheid en beuzelarij, tot verspilling van een kostelijken tijd, waarvan ook hij juist dat begeerlijke zou kunnen plukken, 't geen hem al zijn geld niet kan geven, eer en aanzien voor de menschen namelijk, door zijne talenten verkregen. Bij rijkdom veel verstand te bezitten, welk een aardsch Eden, meenen velen; weinigen zeker, die het laatste boven het eerste wenschen, hoewel het eerste wel door het laatste, niet het omgekeerde, te verkrijgen is. En waarlijk ge-

lukkig ook; de speler die een rijk man wordt, moet ook individueel en verstandelijk rijzen, zal hij zitting nemen onder de mannen van aanzien en invloed; zelfs de gewone rijkaard, in het bezit van alle wereldsch goed, maar zonder veel verstand, zit waarlijk niet tot verhooging van eigen naam en roem in 's lands wetgevende vergadering; alleen daar is hij groot waar laagheid alleen het gouden kalf viert.

Engeland heeft het zeldzame voorregt ook onder de hooge adellijken en groote landbezitters mannen te tellen, die meer nog uitmunten en meer nog de algemeene aandacht trekken door hunne verstandelijke, dan door hunne maatschappelijke vermogens. 't Is voornamelijk op het gebied der staatkunde en der letterkunde dat deze zich dáár bewegen. De erfelijke Pairskamer vlecht de mannen van den hoogen adel met de politiek des lands als ineen. Reeds van des jongelings jaren af aan zitten de Rubens der oude geslachten gehuld in het hermelijn der hoogste wetgevende magt, en wordt de begeerte der Benjamins dus reeds vroeg geprikkeld om ook deel te nemen aan die gewigtige beraadslagingen over de algemeene belangen des lands, zij 't dan in het Lager, maar daarom waarlijk niet minder invloedrijk Huis. Hunne opvoeding heeft dus al reeds vroeg een bepaald doel; even als de aanstaande ingenieur de technische school, de toekomstige schilder de teekenakademie bezoekt, zoo is Eton en Harrow, en later Cambridge en Oxford de eigenaardige school voor den toekomenden staatsman. Behalve de vakken van regtsgeleerdheid en wat daaraan verwant is, worden hem dáár reeds vroeg de regelen der welsprekendheid ingescherpt, opdat de bezielende kracht van het gesproken woord te meer ingang verschaffe aan zijne redenen. En hoe den goeden redenaar te vormen zonder eene ijverige en gezette studie der letteren! Van daar de uitnemende gaven die velen der grooten van Engeland getoond hebben te bezitten op het gebied der letterkunde; van daar de vele aristocratische namen op de titels van werkelijk précieuse werken van litterarischen en historischen aard. Groote Britsche staatslui die tevens groot zijn als schrijvers, zij zijn verre van zeldzaam bij onze overburen. Dat getuigt toch voor hun ijver, voor hun zucht om te woekeren met de gaven hun verleend, voor de ontwikkeling, die zij door eigen studie erlangd hebben. En al zonderen wij hen uit, wier adellijk wapenschild niet van hunne geboorte dagteekent, maar dat de vrucht is van hun eigen arbeid, zoo als een Lord Brougham, een Macaulay

en anderen, wij mogen toch een Lord John Russell, een Lord Mahon, een Bulwer noemen, die waarlijk ook buiten het staatkundig renperk een eerekrans verworven hebben. Bacon en Byron zijn ook zonder hun Lordstitel alom gevierde namen. En wanneer wij lezen dat Lord Rosse, de man die zelf de glazen van zijn monstertelescoop sleep, omdat hij geen werkman kon vinden die hem in bekwaamheid daarin evenaarde, zulk een uitstekend kenner en maker van alle mogelijke machinewerk was, dat een groot fabrikant te Birmingham, met wien hij in gesprek was, maar die zijn naam niet kende, hem drong en eindelijk door groote geldelijke voordeelen trachtte over te halen om toch als directeur in zijne fabriek te komen, dan mogen wij zulk een bewijs van geheel onverpligte studie toch wel éénig noemen en vermelden. Dat zijn geene mannen wier verdienste eenvoudig afgemeten wordt naar hun al of niet slagen op het veld van hunnen arbeid, want wat zij ondernemen, dat brengen zij ook tot stand, rusteloos voortschrijdende op den eens ingeslagen weg, totdat hun denkbeeld is verwezenlijkt.

Ook Engelands staatsmannen toonen een geest van werkzaamheid en volharding te bezitten, die inderdaad verwonderlijk is. Een grijze Palmerston, maar nog jeugdig van ligchaam en van geest, een onvermoeide Lord John Russell, wiens vaste hand zoowel in het hanteren van het roer van staat, als in het voeren van de pen op het letterkundig gebied nog duidelijk zigtbaar is, een d'Israeli, die waarlijk even groot redenaar als bekwaam schrijver mag genoemd worden, een helaas! der natie te vroeg ontvallen Sir Robert Peel, die de middelmatige gaven, hem door de natuur verleend, tot eene ontwikkeling en volkomenheid heeft gebragt, dat hij zelfs boven de talentvolste zijner landgenooten uitblonk, een Layard, wiens opgravingen en oudheidkennis even wereldbekend zijn als zijne wakkerheid als Parlementslid in Engeland gevierd is, wat behoeven wij nog meer namen te noemen, of een Wellington, een Havelock en andere mannen, groot op het veld en groot in de raadzaal, er bij te voegen, om door bewijzen te staven, dat Engeland onder zijne staatslui, onder zijne grooten, velen kan aanwijzen, die waarlijk wel winste gedaan hebben met hunne gaven. De aanzienlijke geboorte, de weelderigheid van hun leven, de breede lijst hunner bezittingen, ze verlokten hen niet tot luiheid en overdaad, maar prikkelden hen veeleer nog meer aan om ook door eigen kracht groot te zijn en nog grooter te worden,

Maar Smiles treedt na dat algemeen overzigt over de groote mannen van zijn land meer in bijzonderheden, en 't zijn de uitvinders en voortbrengers, zoo als hij hen noemt, die hij eerst nagaat. Meer dan een enkele greep in den ruimen kring van wakkere lui die hij al dadelijk om ons vormt, is ons niet gegund. De mannen van het stoomtuig komen al dadelijk op den voorgrond. Arme James Watt, hoe hebt ge jaren lang gezwoegd en gesloofd om het geheim meester te worden, waarvan de eindelijke ontraadseling ten slotte uw naam vereeuwigd en aan allen menschelijken arbeid als een nieuw karakter gegeven heeft! Velen uwer tijdgenooten roemden in meer kennis dan gij, maar niemand die als gij de gaaf bezat van eene onvermoeide oplettendheid, die al spoedig de geheimen der werktuigkunde voor u ontsloot. Toen men u, vreemdeling op het gebied der toonkunst, de vervaardiging van een orgel opdroeg, waart ge al spoedig verdiept in de leer der harmoniën, en weldra was aan de opdragt voldaan. Het kleine model van Newcomen's stoommachine werd u ter herstelling toevertrouwd, en de leer der hitte, verdamping en condensatie was u al spoedig zóó gemeenzaam, dat het gecondenseerde stoomtuig voor u stond. Maar vrouw en kind riepen om het dagelijksch brood, en het maken van muzijkinstrumenten, het aanleggen van wegen en vaarten, moest gedurig uwe onvermoeide nasporingen om het stoomtuig te verwezenlijken, afbreken. En wat zou nog het einde van al uw werken geweest zijn, wanneer niet Matthew Boulton u de behulpzame hand geboden had. Want 't is een waar woord dat Robert Stephenson sprak, toen hij iedere uitvinding niet de vrucht van een enkel hoofd, maar van de vereeniging van veler krachten noemde. De onkundige barbier Arkwright, die eerst voor al minder en minder geld zijne scheerdiensten aanbood, om toch maar meer klanten te winnen, toen rondreisde om handel te drijven in vrouwen hoofdhaar, en onderwijl allerlei modellen maakte om een perpetuum mobile te vinden, moest nog het hartzeer hebben dat zijne vrouw, uit ergernis over al den tijd dien hij aan zijn zoeken naar dien steen der wijzen besteedde, al zijne modellen vernietigde. Dat was hem ook te veel; hij verliet die al te barre wederhelft, en al leed hij ook broodsgebrek, toch moest hij zoolang aan allerlei modellen werken, totdat hij eindelijk door Kay op het denkbeeld gebragt werd van eene spinmachine, die ten slotte zulk eene volmaaktheid onder zijne kunstige vingeren en scherpziend oog

verkreeg, dat het werktuig eindelijk den armen barbier tot een rijken edelman verhief, wiens uren zoo kostbaar waren, dat hij later nooit dan met vier paarden reed om tijd te winnen. Maar even als Watt aan zijn Boulton de verwezenlijking van zijn denkbeeld te danken had, zoo was Strutt de man die Arkwright ter zijde stond, en die de kennis van zaken aanvulde welke den genialen uitvinder ontbrak, terwijl ze toch onontbeerlijk was voor de bereiking van zijn doel. De volharding was dan toch beloond, de mogelijkheid om dat droombeeld van jaren te zien, toch gebleken. Die mannen wanhoopten nooit aan eigen kracht; moed bleef hen bezielen, even als een George Stephenson, de man die moeijelijkheden alleen kende en telde als gelegenheden om zijn geest te scherpen en zijne kennis te verrijken, terwijl de goede uitkomst hem ten slotte met nieuwe kracht bezielde, om weer over latere bezwaren te zegevieren; die ook niet rustte, eer zijn Rocket, als eerste locomotief, den prijs behaalde, en eer het beruchte moeras van Chat Moss den zwaren trein geduldig op zijn eens zoo weeken rug droeg. En toen was ook zijn lot verzekerd, ja was zijn naam vereeuwigd. Zoo hebben velen in Engeland een waar stamhuis gesticht, een huis welks naam met eerbied wordt uitgesproken, omdat de grootheid van dien naam het werk is van mannen die daar staan als weldoeners van hun land. Wie kent niet de opkomst van het stamhuis van Sir Robert Peel, en wie is er die zich bij het noemen van dien naam niet herinnert, hoe de grootvader van den beroemden staatsman, half boer en half wever, aan een schijnbaar toeval zijne opkomst te danken heeft, aan een toeval echter zoo als ieder van ons misschien dag aan dag voorkomt, maar dat onnut voor ons blijft, omdat ons die fijne opmerkingsgave ontbreekt om er dadelijk partij van te trekken. Toeval..... gemakkelijk stopwoord, maar eigenlijk zonder eenige beteekenis. Toen de oude Peel 's middags aan tafel een patroon met kleuren geteekend had op het tinnen bord waarvan hij eten zou, viel 't hem eensklaps in dat zulk eene teekening ligt omgekeerd en dan afgedrukt zon kunnen worden op katoen. De proef werd dadelijk genomen en gelukte. Weinig tijds maar duurde het, of de meer volmaakte drukmachine was gereed, en eer de oude man zijne oogen sloot, zag hij zijne kinderen eer rijk nog dan vermogend, door de groote voordeelen die het katoendrukken hem had opgeleverd. De vader van den grooten staatsman, de eerste Sir Robert, wist als uitmuntend fabriekant en allerbekwaamst

koopman tevens, zóó goed partij te trekken van zijns vaders vinding en die zóó te volmaken, dat hij weldra voor de katoendrukkerijen werd wat eens Sir Richard Arkwright geweest was voor de katoenspinnerijen. Opmerkelijk mag het toch genoemd worden dat deze man, zoo geheel het kind van eigen werk en eigen kracht, toch reeds vroeg van eene toekomst van zijn zoon en zijn naam droomde, misschien even groot, als de allen verbazende hoogte waartoe deze geklommen is. Zelf ijverig politicus, lid van het Huis der Gemeenten en vurige Tory, was geene opoffering hem te zwaar, geene moeite hem te groot, om toch dien zoon te maken tot een man, die eene eere zou wezen voor zijn land en voor zijn naam, die nieuwe naam, door hem zelven ten koste van zooveel arbeids en zwoegens verworven. Maar wij vinden later dien zoon, den bekwamen maar stuggen en hooghartigen staatsman, terug, en reiken nu zoo gaarne de hand toe aan dien armen pottebakkersjongen, die nu echter een magtig fabriekant van aardewerk is geworden, zoo groot zelfs, dat zijn naam wereldbekend is. Immers wie kent Wedgwood niet? Zelfs tot onze slovende huismoeders is zijn naam doorgedrongen en met zekeren eerbied omgeven, al weten dan ook weinigen, dat de arme knaap reeds vroeg zoo kwaadaardig de kinderziekte kreeg, dat hem eindelijk het linkerbeen, waarin de ziekte zich genesteld had, moest afgezet worden, 't geen hem ongeschikt maakte voor zijn werk. Maar lukte de ligchamelijke arbeid hem niet meer zoo goed als vroeger, het hoofd zou in dat gebrek wel voorzien; het vindingrijke brein moest nu diensten doen die het zwakke ligchaam weigerde; kon hij het ruwe aardewerk niet meer met zijne handen maken, hij zou het fijnere in zijn hoofd ontwerpen. En werkelijk zag men weldra allerlei voorwerpen die tot nog toe alleen van kostbare en fijne stoffen gemaakt werden, met zooveel smaak en zooveel keurigheid van aardewerk te koop aangeboden, en tot prijzen, die binnen eens ieder bereik waren, dat het bleek hoe gelukkig Wedgwood in zijne onderzoekingen geslaagd was. 't Waren heften van fijne messen en dergelijken, die vroeger alleen van agaat en schildpad vervaardigd werden, die hij met groote bekwaamheid namaakte. Maar reeds lang had hij opgemerkt, dat aarde, die silica inhield, na de calcinatie wit werd, en toen hij eindelijk proeven had genomen om de gewone roode pottebakkersaarde met silica te vermengen, te calcineren en met een glasachtig vernis te bedekken, toen had hij dat wereld-

beroemde Engelsche aardewerk voor zich staan als eene vrucht van zijn opmerkzamen en vindingrijken geest, 't geen nu een der stapelartikelen geworden is van Engelands nijverheid en handel. Uit was nu het rijk van Delft en China; Engeland zou voortaan haar eigen porselein maken. En nu was Wedgwood al spoedig de magtige fabriekant, die geen geld ontzag, wanneer het de betaling gold der groote kunstenaars, die hem modellen leverden, ja tot twintig duizend guldens toe bood hij op de veiling tegen de hertogin van Portland voor de bekende Barberini Vaas, die zij ten slotte voor een paar duizend gulden meer kocht, maar dadelijk aan hem afstond om er kopijen van te maken, Meesterlijk gelukte hem dat, maar de vijftig kopijen, die hem dertig duizend gulden kostten, bragten hem de uitgeschoten penningen niet door den verkoop terug. Zoo had Wedgwood toch een vak van nijverheid, vroeger klein en onbeteekenend, verheven tot eene der magtigste industriën van Engeland, ja reeds in het jaar 1785 mogt hij voor het Parlement verklaren, dat hij in de dertig jaren van zijn arbeid het onbeduidend aantal personen, die toen tijdelijk werk vonden in de pottebakkerijen, had mogen zien klimmen tot een aantal van twintig duizend en wel vaste arbeiders. En nu? De duizenden zijn vertien- en vertwintigvoud. Mag zulk een man niet de weldoener van zijn land genoemd worden, en getuigt het niet van zijn scherpen blik, wanneer wij hem dan nog even vóór zijn dood hooren betuigen, dat volgens zijne meening niet meer dan de eerste schrede op den weg van grootheid voor dit gewigtig deel der Engelsche nijverheid gezet was? Herbert Minton heeft hem wel nagevolgd en nagestreefd, en het ornamentele, het artistieke, van het vak nog wel verhoogd, maar aan Wedgwood komt de eer toe der uitvinding. Minton was meer de solide en bedaarde man, die de vinding van anderen opnam en verder bragt, dan de geniale ontdekker van wat nieuws. Zonder eenige andere hulp dan zijne eigene, hield hij den wedstrijd vol tegen dat troetelkind der Fransche regering, het bekende Sèvres: en Meissen en Berlijn duchtten hem als een gevaarlijken mededinger. En om een bewijs te geven hoe solide en degelijk alles was wat hij leverde, wordt altijd de anecdote verteld van den voerman, die, toen men hem berispte dat hij eene kist met porselein zoo ruw neêrsmeet, antwoordde: ‘Wat kan dat schelen, 't is van Minton, en dat goed kan niet breken!’ Wel een goed getuigenis, vooral uit zulk een mond! Heeft Smiles dan ook

niet het volle regt, wanneer hij mannen als deze rangschikt onder de helden van Groot-Brittanje, mannen, wier vindingrijk vernuft zooveel heeft bijgedragen tot de grootheid van dat land van nijverheid bij uitnemendheid?

Toen Canova gestorven was, vroeg een Engelschman diens broeder, of hij de zaken van den overledene voortzette? Men noemt die vraag dwaas, en teregt, omdat blijkbaar het éénige van Canova's genie niet erkend werd. Toch was de vrager lang geen gek, maar alleen een van die echte John-Bulltypen, die de spreuk van Dr. Young, ‘dat ieder mensch doen kan wat een ander mensch gedaan heeft’ tot hunne levensleuze maken. Evenwel, Buffon zeî ook, dat ‘genie eenvoudig een ander woord was voor geduld’, en ook Voltaire erkende naauwelijks het onderscheid tusschen den man van genie en den gewonen mensch. Smiles is ook van die leer, en beroept zich op eene menigte voorbeelden, dat werkelijk onverpoosde studie en volharding menschen met zeer gewone gaven, tot groote mannen kunnen vormen. ‘Allez en avant et la foi vous viendra’, deze woorden van d'Alembert maakt hij tot de zijne. Wel erkent hij, dat enkele volharding en studie niet van ieder mensch een Shakespeare, een Beethoven, of een Michel Angelo kunnen maken, maar evenzeer als hij voor de groote uitvinders eene meer dan gewone oplettendheid en scherpzinnigheid bijna reeds voldoende acht, zelfs zonder die sprank van genie, die toch niet in hen te miskennen valt, zoo beweert hij toch, dat wij aan volhardende studie de grootste mannen te danken hebben. ‘Che va piano, va longano e va lontano,’ zegt een oud Italiaansch spreekwoord, en 't is zoo. Sir Robert Peel verklaarde, dat hij de meesterlijke gaaf, en eene der hoofdoorzaken van zijne parlementaire grootheid, om de redeneringen zijner tegenstanders alle zoo volkomen te onthouden en weêr te geven, onverschillig hoe velen gesproken hadden, dat hij allen, een voor een, op elk hunner woorden bijna kon antwoorden, alleen daaraan te danken had, dat zijn vader hem iederen zondag de gehoorde preek geheel liet vertellen, en hem dikwijls aan tafel over 't een of ander staande het woord liet voeren. In den beginne viel hem dit moeijelijk, maar 't duurde niet lang of hij kon de geheele preek bijna woordelijk weêrgeven, en niet de minste moeite had hij al spoedig om zonder haperen te spreken, wanneer en waarover dit ook van hem verlangd werd. De oude Pitt liet Sir William moeijelijke Latijnsche

dichters uit het boek dadelijk in goed Engelsch voorlezen, en hoe moeijelijk hem ook eerst de keuze der woorden viel, weldra zocht hij niet meer naar de juiste uitdrukking. En daaraan dankte hij die welsprekendheid, en dat meesterschap over de taal, om altijd het juiste woord op de juiste plaats te gebruiken. Dalton, de groote scheikundige, wilde evenmin van genie hooren; werken en nooit iets opgeven eer men het onderwerp volkomen meester is, dat wekt wonderen, zeî hij. En de Maeistre was zeker, dat de man ‘die wist te wachten’, de geduldige, de onvermoeide slover, overtuigd kon zijn van wèl te slagen. Hij, die niet weet te volharden, die niet iedere moeijelijkheid, ieder bezwaar gemakkelijk te overwinnen acht, die niet iedere teleurstelling als niet ondervonden beschouwt en uit zijn geheugen verbant, hij doe afstand van alle hoop op grootheid in wetenschap, kunst of maatschappij. Jaren lang oefenen vormt zoowel den danser en den zanger als den philosooph. De groote mannen bezitten die gaaf van volharding dan ook in hooge mate. Of is 't niet volharding, wanneer wij lezen van Sir Isaac Newton, dat toen zijn geliefkoosd hondje eene brandende kaars op zijn lessenaar omverwierp, waardoor de moeijelijkste berekeningen, die hem jaren arbeids gekost hadden, dadelijk in lichtelaaije vlam stonden en verbrandden, hij onmiddellijk weêr aan het werk toog, nadat hij van den schrik wat hersteld was; of van Thomas Carlyle, die aan een vriend het handschrift van het eerste deel van zijne Fransche revolutie ter lezing gaf, maar na eenigen tijd ten antwoord kreeg, dat de keukenmeid het bij ongeluk gebruikt had om het vuur aan te maken, en die toch dadelijk weêr begon met schrijven, hoewel hem zelfs de boeken en manuscripten en alle bouwstoffen bijna ontbraken, die hem bij het schrijven gediend hadden. Die volharding heeft hen ook bij hunne studiën bezield, en daaraan hebben zij die massale kennis te danken, waarvan elk hunner werken de sprekendste getuigen levert. Hoe verder zij doordringen in de geheimen der wetenschap, hoe meer zij tot de erkentenis komen, dat zij nog maar aan den ingang staan. En juist die kolossen van kennis, zij zullen volkomen instemmen met het antwoord dat de professor aan den student gaf, die hem zeî, dat hij de akademie verliet omdat hij zijne opvoeding voltooid had: ‘Zoo, zoo, Mijnheer, ik begin de mijne pas.’

Waarlijk, de Italiaansche beeldhouwer wiens eisch voor eene statuette te hoog genoemd werd, omdat ze hem maar tien da-

gen arbeids gekost had, en die antwoordde: ‘weet ge dan niet dat ik dertig jaren lang onafgebroken heb moeten leeren om zulk een werk in tien dagen te kunnen leveren?’ hij lei hetzelfde getuigenis af dat alle groote mannen zouden afleggen. Hard werken en steeds voor oogen houden dat de leege zak niet kan staan, 't is de eenige weg tot grootheid. Geene gelegenheid ongebruikt te laten, die tot bereiking van het groote doel kan bijdragen, 't getuigt voor den scherpen blik van hem die uit alles wat rondom hem voorvalt nieuwe stof put om zich verder te bekwamen. Hoe bekend zijn niet de duizende en tienduizende schijnbare nietigheden, die tot groote feiten geleid hebben; de val van den appel aan de voeten van Newton, waardoor hij tot het denkbeeld van de leer der zwaartekracht kwam; het slingeren van de lamp in de kerk te Pisa, dat Galileo aanleiding gaf om op die wijze den tijd te meten; de spin, die haar draad over het pad spon waarlangs Sir Samuel Brown ging en dezen de theorie der hangende bruggen als ingaf; de paalworm, die Brunel leerde hoe hij den Theemstunnel moest bouwen, - wáár zullen wij eindigen, zoo wij al die zoogenaamde nietigheden, die zooveel groots hebben voortgebragt, zouden opnoemen? Erkennen wij met Nicolas Poussin, dat alles wat waard is om gedaan te worden dan ook verdient goed gedaan te worden, en zeggen wij met Franklin tot hen: die voor al het niet dadelijk nuttige de schouders ophalen, ‘Wat is het nut van een kind? Dat het een uitstekend mensch kan worden.’

Maar meer nog dan ook zelfs een sprankje genie, dan eene groote mate van oplettendheid, dan volharding en ijver, dan de gaaf om te letten op alle kleinigheden moet hij bezitten, die zich zelven werkelijk tot iets groots zal helpen. Moed en geestkracht, ze zijn ook onmisbaar, ja ze vergoeden zelfs veel wat aan de verstandelijke gaven ontbreekt, mits de ijverige studie maar niet fale. Wat baat de diepste geleerdheid, de hoogste vlugt der meest dichterlijke verbeelding, de scherpzinnigste opmerkingsgave, de rijkste vindingskracht, het meest onuitputtelijk vernuft, de wegslependste welsprekendheid, de boeijendste stijl, wat baat alles wat goed en groot en edel is, wanneer al dat kostelijke besloten blijft binnen de muren van het stille studeervertrek of in het binnenste van den man die zich terugtrekt van het woelige tooneel des levens, 't zij uit menschenvrees, 't zij uit eene aangeboren angstvalligheid, of wel uit eene

overdreven bezorgdheid dat anderen min zullen achten wat in waarheid zoo voortreffelijk is. Neen, den moedigen behoort half de wereld toe; en wanneer middelmatigheid de wereld meer regeert dan bekwaamheid, wijt het alleen aan de schuchterheid der bekwamen, die den onkundigen maar stoutmoedigen gek overal ruim baan laten. Die stoutmoedigheid van den dwaas is weêr zijne verdienste, een duidelijk bewijs dat een ieder die welslaagt, ook eenige bekwaamheid bezit. Wanneer de bekwamen hun licht niet laten schijnen, in welk eene duisternis worden wij dan gedoemd te leven; wanneer de verstandigen hunne gaven niet besteden ten nutte der menschen, wie zou zich dan nog mogen verbazen wanneer nergens vooruitgang te bespeuren was! Onnut is alles wat ongebruikt wordt gelaten, maar o, wat vermag de krachtige arm en de ijzeren wil, vooral gesteund door een goed hoofd en een eerlijk hart. Een oude Noorman had tot leuze: ‘ik vrees afgod noch duivel, maar ik stel mijn geheele vertrouwen in mijn ligchaam en mijne ziel.’ En wel karakteristiek was de spreuk, die men in het heft van een ouden bijl gegrift vond, ‘ik zal een doorgang òf vinden òf zelf maken.’ Wie dàt voorneemt, zijn weg is gevonden; wat de bekwame wel zou kunnen maar niet durft, dat durft de stoutmoedige en hij doet het, zij 't dan ook gebrekkig. Wat staat die jonge man daar lusteloos en moedeloos te klagen dat al zijn werken toch eigenlijk ijdel is geweest, want zie, terwijl de eene vrolijke en onkundige gast voor en de andere na tot werkelijke eerambten en voordeelige betrekkingen als in een omzien geraken, blijft hij, de bekwame en ijverige, te vergeefs naar een matig middel van bestaan zelfs omzien. Moed gevat, roepe men hem toe; wie zal den druiloor, den moedelooze, gaarne met gewigtige zaken belasten, den man, die voor ieder bezwaar dat hem in den weg komt terugdeinst en die zich daardoor verschrikken laat, wiens gebrek aan moed en kracht hem huiverig maakt om ook maar een duim breed van het oude spoor af te wijken, en die zich zeker nooit aan het hoofd der beweging van waarachtigen vooruitgang zal stellen, noch die zelf nieuwe middelen en nieuwe wegen zal opsporen, zoodat altijd de man van werkelijke geestkracht hem vooruit is. Moed gevat dus, de eigene bekwaamheden ook zelf gekend en zelf gewaardeerd, en die op waarde gehouden. Wat een ander doet kan ik ook, dàt zij uwe overtuiging, en dan met die overtuiging de hand uitgestrekt en het brein gescherpt, en waarlijk, de arbeid, die

moedig aanvaard wordt, zij hij ook in den aanvang boven onze krachten, hij zal ruime winsten opleveren; en wat nog kort geleden zoo onoverkomelijk heette, zal weldra als kinderspel naauw geteld worden. ‘Waar een wil is, daar is een weg,’ zegt John Bull, en de moedige en bekwame man zal dat bevestigen.

Wat brengen die mannen van moed niet al tot stand; hoe ijdel en klein zijn de wereldsche hinderpalen tegenover menschelijke geestkracht; wat groots heeft een vaste wil niet al vermogt! En welk een dank heeft de geheele wereld niet juist aan die krachtige figuren te brengen, die het oude en vermolmde en verkeerde, dat alleen staan blijft door vooroordeel en ziekelijke gehechtheid aan het oude en door gebrek aan moed om het omver te halen, eenvoudig wegruimen en vernietigen, en die er nieuwer en beter en frisscher en jonger loten voor in de plaats stellen. En hoe zeer is het individueel geluk van duizenden en honderdduizenden niet vermeerderd en vergroot, alleen omdat zij den moed hebben gehad om hunne krachten juist aan datgene te beproeven wat zij nog niet vermogten, maar dat zij als mogelijk kenden, òmdat anderen het deden; daaraan hebben zij te danken dat zij mannen geworden zijn van bekwaamheid en invloed en grootheid. Menig bewijs is daar, om overtuigend te bewijzen, dat wie iets waarachtig wil, het ook *kan*. ‘C'est des difficultés, que naissent les miracles,’ zegt zeer aardig la Bruyère. Napoleon vond geene bekwame generaals in zijn leger om zijne stoute bewegingen uit te voeren, ‘maar ik kneedde hen,’ zeide hij, ‘uit het slijk der velden.’ Het woord *onmogelijk* stond, volgens hem, in het woordenboek der gekken; onmogelijk noemde men hem den togt van zijn leger over de Alpen, en hij vernietigde dien hinderpaal der Alpen zelfs door zijn reuzenweg over den Simplon. Hoe krachtig werkte de wil niet van een Warren Hastings, Britsch-Indië's eersten Gouverneur Generaal! Als arme knaap van zeven jaren, liet hij, op zijn weg naar de dorpschool, het oog weiden over de statige domeinen waarop zijne voorvaderen vroeger honderden jaren getroond hadden, maar die nu in vreemde handen waren; toen legde hij de plegtige gelofte af niet te zullen rusten, eer hij dat vaderlijk erfgoed weêr in zijne magt had. En toen hij na een, wel licht en donker geschakeerd leven zijn einde voelde naderen, toen trok hij ook naar zijn herkregen Daylesford heen en blies in het huis zijner vaderen den laatsten adem uit.

Ook de oude Napier was een man van kracht en moed, en kon daardoor wonderen doen met zijne troepen. Onvermoeid en onversaagd, was er niemand in zijn geheele leger, die zelfs het minste teeken van zwakheid durfde te geven. Een aardig bewijs van persoonlijken moed bleek uit zijne houding tegenover den Indischen goochelaar, die hem in het midden van zijn kamp allerlei wonderen vertoonde, en onder andere een gewonen citroen, die op de hand lag van zijn bediende, met zijn zwaard in tweeën kloofde. Dat was natuurlijk knoeijerij tusschen heer en knecht, meenden allen; en dadelijk had Napier ook zijn regterarm uitgestrekt en daagde den goochelaar uit tot herhaling van zijn wonderfeit. Deze bezag de hand naauwkeurig en verklaarde toen dat het niet gaan zou. Daar barstte Napier los in de hevigste bewoordingen over zulk een blijkbaar bedrog, maar doodbedaard nam de goochelaar des veldheers linkerhand, bezag die, en verklaarde zich bereid om daarop de proef te herhalen; de regterhand, zei hij, was te hol in de palm, zoodat hij vreesde den duim te zullen afhakken, waarvoor bij de linkerhand, die hooger was, geen gevaar bestond. ‘Had ik den man niet zelf, ten aanzien van geheel mijn leger, uitgedaagd en daarna schromelijk uitgescholden, ik zou voor de proef bedankt hebben, want duidelijk zag ik nu, dat het een meesterstuk was in het hanteren van het zwaard, maar ik moest mij nu wel onderwerpen.’ En doodbedaard strekte hij de linkerhand uit; de citroen werd er op gelegd, de goochelaar sloeg toe, en - ongedeerd zag Napier de beide stukken citroen in de lucht vliegen. ‘Toen ik het zwaard op mijne hand voelde, was 't of een ijskoude draad door mijne vingeren gehaald werd.’

Maar wij behoeven waarlijk niet bij de helden van het oorlogsveld te blijven, om te zien, wat moed en geestkracht vermogen; ook op het vreedzaam gebied des maatschappelijken levens zien wij er immers dagelijks de bewijzen van. Wat vermogen velen van die wakkere zendelingen niet, die daar onder de woeste horden geheel alleen en onbeschermd rondzwerven, en welk een kracht van wil en welk een zedelijke moed leggen zij niet aan den dag, die de groote maatschappelijke verkeerdheden uitroeijen en verdrijven. Een man als Granville Sharp, de voorlooper van Wilberforce in de groote zaak van de vrijmaking der slaven, met welke geringe middelen wist hij niet den eersten stoot te geven aan de geheele kwestie der eman-

cipatie, en dat wel in een tijd, toen de publieke opinie nog lang niet zoo eenstemmig was in hare veroordeeling van alle slavernij! Hebben een Clarkson, een Wilberforce, een Buxton, niet schitterende bewijzen gegeven van hun onversaagden moed en stalen wil, niet vertragende, welke hinderpalen hun ook den weg mogten versperren; en welk eene glorierijke overwinning is niet ten slotte de hunne geweest! Daarom moed en geestkracht ontwikkeld; het blinde toeval meer en meer als een ijdel woord, als eene dwaasheid uitgekreten, want niet toevallig komt ons het geluk toe, maar wel als de vrucht van eigen werken.

Dr. Johnson, de man die te Londen kwam met niet meer dan ééne enkele guinje in zijn zak, zei dikwijls: ‘die klagten over 's werelds ondank zijn leugens; nog nooit heb ik een man van ware verdiensten verwaarloosd gezien, en 't was altijd door eigen schuld als iemand niet vooruitkwam.’ De uitspraak is bar, maar wie die haar onwaar zal noemen. Wij gewone lui, die de splinters in de oogen onzer buren zoo veel gaauwer zien dan den balk in de onzen, wij kunnen immers van zoo velen onzer bekenden, die beweren maar niet vooruit te kunnen komen in de wereld, gemakkelijk de redenen opnoemen, waarom zij gedurig in hunne pogingen falen. Gebrek aan moed, geen lust tot studie, trek naar luiheid, hunkeren naar uitspanningen, vijand van sparen, te hoog voor gering werk, ja wat niet al, noemen wij bij hen de blijkbare oorzaken van hun mislukt leven. En meestal is onze beschouwing volkomen juist. Ware nu ons eigen zondenregister maar even gemakkelijk gelezen en verbeterd! Toch is dat zich zelven voortstuwen in de wereld geen heksenwerk; alle groote mannen waren niet reeds in hunne wieg zoo verheven boven anderen. Newton, Swift, Chalmers, Sheridan, Chatterton, Burns, Goldsmith, Alfieri, zij waren allen op school bekend als ‘domme jongens,’ en toch, welk eene hoogte hebben zij bereikt! Zij hebben hunne krachten ingespannen en zich zelven geholpen. 't Is een oud gezegde: ‘wanneer gij iets gedaan wilt hebben, ga en doe het zelf; alleen dan, wanneer gij wilt dat iets niet gedaan worde, moet ge een ander sturen met last om het te doen,’ en waar is het ook. Hoe verwonderd was de landeigenaar, die de eene helft van zijn land verkocht en de andere helft verhuurd had daar hij van de opbrengst niet kon leven, dat na verloop van eenige jaren zijn pachter bij hem kwam, met

verzoek om hem ook dat gehuurde te willen verkoopen. Hoe kon de pachter van de helft van het land meer trekken dan hij vroeger van het geheel? ‘Wel,’ antwoordde de man, ‘gij laagt lang te bed en genoot uw landgoed; ik ben vroeg op en bewerk het; gij bleeft stil zitten en zeidet *ga*, ik sta op en zeg *kom*.’ Nelson plagt te zeggen, dat hij al zijn voorspoed daaraan te danken had, dat hij altijd een kwartier te vroeg klaar was. En karakteristiek was de getuigenis van een groot en rijk man, dien men vroeg hoe hij zich toch zoo opgewerkt had in de wereld: ‘door nooit een enkel kwartier, noch eene enkele guinje ongebruikt te laten.’

Maar reeds genoeg over Smiles zijn Self-help, om den inhoud en de strekking van dit, zoo al niet amusante, toch waarlijk belangrijke en verdienstelijke werk, ter meer algemeene kennis te brengen. Wij laten de verschillende rubrieken, zoo als van zelfontwikkeling, van goede voorbeelden, van praktijk, van geld, enz. onaangeroerd, want alleen tot het hoofddoel en de hoofdstrekking van het boek wenschen wij ons te bepalen; de onderdeelen vinde de lezer, wanneer hij er belang in stelt, bij den schrijver zelven. En dat wij hem de lectuur aanraden, zeer sterk aanbevelen zelfs, behoeven wij wel naauwelijks meer te verzekeren.

Of is misschien dit onderwerp ook al zoo alledaagsch, zoo afgezaagd, zoo flaauw, dat het waarlijk te dwaas is om daarop de algemeene aandacht nog te vestigen! Gelukkige tevredenen met uwen tegenwoordigen toestand, die alzoo kunt oordeelen over de beste middelen om verder te komen in de wereld! Voldaan zijt ge met de mate van verstandelijke ontwikkeling waartoe gij geklommen zijt, met de kennis waarin gij roemen moogt, met den invloed ten goede dien ge op uwe tijdgenooten uitoefent, met den verre van onaanzienlijken stand in de maatschappij waarop gij troont, met de tot eene zalige onbezorgdheid stemmende kapitalen die ge de uwe noemt. En ge hebt regt alzoo te spreken, want juist uwe tevredenheid met datgene waarin gij roemt, bewijst, dat alle lust en vuur en ijver in u is uitgedoofd om nog wat meer te zijn en nog wat nooger te klimmen, vooral in kennis en verstand, dan tot de pygmeënhoogte, die voor u een berg, voor mannen van talent een molshoop is. Wat zoudt ge uitmuntende lui zijn voor een modèlstaat, zoo wijs, zoo braaf, zoo voldaan over u zelven, zoo rijk! Maar voor een gewonen staat, die niet eens een model-

staat wezen wil, zijn zulke vergenoegde zielen niet de ware burgers. Daar zijn hefboomen noodig van al wat goeds en groots en edels is. Mannen, die juist ontevreden zijn met datgene wat zij tot nu toe bereikt hebben, en die dus als tintelen van lust en van ijver om toch weêr het brein op eene nieuwe vinding te spitsen, om toch eindelijk ook die natuurkracht dienstbaar te maken aan hun doel, om toch niet langer vreemdeling te zijn op dat gebied, welks grenzen zij, na jaren slovens en werkens, pas hebben betreden, om toch niet altijd hun geheelen dag aan het werken voor het dagelijksch brood te behoeven te geven, en die, naauwelijks in het bezit van wat zij zoo vurig begeerden en niet dan met ongeloofelijke krachtsinspanning verkregen, toch weêr die zegepraal haast niet tellen, maar die juist door de overwinning weêr belust zijn geworden op nieuwe triomfen. In die lui zit merg en been, dat zijn de lui die wat voortbrengen, zulke lui zijn hun tijd vooruit, en zij zullen sympathie hebben met de mannen van Smiles.

Weg met die tevredenheid, met die voldaanheid over eigen werk, dat kenmerk van kleine geesten. Waar zijn hunne namen, wanneer de dood hen heeft weggenomen, of liever, in hoe beperkten kring leven die namen reeds nu. Hoe zouden velen der heroën van Smiles zich over de nietigheid van die kleine lui vermaken, zij, die na hun dood nog hooger zelfs geroemd en geprezen worden dan bij hun leven. En toch, hoe vele waarlijk met ijver bezielden worden dikwijls door den spotlach van zulke nietige lui teruggehouden, om aan de bereiking van hun lievelingsbeeld van kunst of van wetenschap, dat hen voor oogen zweeft, al hun kracht en geheel hun leven te wijden. Dat Smiles hen van die valsche schaamte terugbrenge, dat de mannen van Smiles velen bewegen om, even als zij, eene groote toekomst te vermeesteren door eigen werken, door eigen kennis. Wat klaagt ge daar, jonkman, dat ge geene gelegenheid hebt om uwe bekwaamheden te ontwikkelen en dienstbaar te maken aan uw eigen geluk, ja dat naauwelijks het dagelijksch brood zelfs door u kan vermeesterd worden in den fellen strijd der velen, die op dat lokaas toesnellen? De gestudeerde man, de getitelde misschien, die voor weinige honderden guldens zijn geheele leven aan een nietig ambtje of postje verkoopt! Is er dan geen ander vak te vinden, dat voor meer kennis en meer arbeid ook ruimer belooning en schooner toekomst belooft? Waarlijk, Smiles zal u menig en menigeen aanwijzen, die vrij wat minder

nog bedeeld dan gij, toch zeer hoog zelfs klom, maar wiens stoutheid van geest hem altijd verbood om zich voor luttel loon aan nietigheden te verbinden, tenzij hem veel vrije tijd gegund werd om zich voor hooger taak te bekwamen. En daarvan zag men dan al spoedig de heerlijkste vruchten! Wat klaagt die man daar over te groote bevolking, waardoor de middelen van bestaan zoozeer verminderen dat het leven eene loterij wordt, waarin alleen enkele gelukkigen een goeden prijs behalen? Alsof Smiles niet tal van mannen opnoemt, die in vrij wat minder gelukkige tijden voor den man van kennis en van vlijt, door hunne geestkracht en bekwaamheden een waarlijk benijdenswaardig lot verkregen hebben, en wier namen nog in zegenrijk aandenken zijn, omdat zij ook zoo vele andere volop 's werelds genietingen hebben verschaft, als loon van arbeid. En men klaagt over overbevolking in tijden, waarin de bekwame man als her- en derwaarts getrokken wordt, omdat de behoefte aan waarachtige talenten zoo groot is. Een zondvloed van kleine menschen, die toch eten en drinken moeten en die gekleed en gehuisd moeten zijn; en gebrek aan groote mannen, die door hun scheppend genie in den nood ook van die kleine lui moeten voorzien; benijdenswaardige rol voor de laatsten, die waarlijk wel uitlokkend is voor wie moed en kennis en geestkracht heeft.

De figuren van Smiles alledaagsch, de prikkel tot navolging onnoodig! Gelukkig het land, waar dat woord niet alleen mag worden uitgesproken, maar waar het ook wordt bewezen door de welvaart en den voorspoed, die er u van alle zijden tegenkomt. Gelukkig het land, waar de mannen van Smiles eenvoudig gewone figuren zouden zijn, omdat er, even als de Yankee dat beweert van zijn land, alle menschen zoo groot zijn, dat er voor die zoogenaamde magtige geesten geen plaats is. En gelukkig het land, waar de leus: ‘help u zelven’ zoo vast en ingeworteld is in het geheele volk, dat men er die woorden naauwelijks meer eene leus, maar de daad veeleer eene gewoonte mag noemen. Goede gewoonten toch, ze zijn als een kostbaar snoer parelen; wee echter hem, die eene enkele van die goede gewoonten verwaarloost, want breekt de snoer, heeft die ééne parel den draad afgesneden, weg is het geheele snoer, en heinde en verre worden de parelen verstrooid.

Dat nooit ‘help u zelven’ ten onzent de parel zij, die het snoer van dat Russische spreekwoord verbreekt.

Een blik op het schoolonderwijs in den kerker.

I. Inleiding. Beginselen. Hoofdvragen.

Algemeen erkent men de waarheid der bewering, dat: ‘de onwetendheid eene der voornaamste oorzaken is, die de gevangenissen bevolkt;’ maar minder algemeen, dat onderwijs, *goed* onderwijs vooral, een der voornaamste middelen is, om den veroordeelde te bewaren voor recidive.’ Toch schijnt men bij de invoering van het schoolonderwijs in de gevangenis - 1822 - voor een oogenblik daaraan gedacht te hebben; maar het duurde niet lang, of de weinige belangstelling was verdwenen, ja er ontstonden zelfs van lieverlede krachtige vooroordeelen tegen het schoolonderwijs in de gevangenis, bepaaldelijk tegen dat voor bejaarden. En eindelijk sloeg men zelfs van kwaad tot erger over en noemde het onderwijs voor bejaarden eene verlorene zaak! Zoo sleepte het schoolonderwijs zich eenige jaren in den kerker voort, zonder dat men eigenlijk regt wist, *hoe* het er leefde. En zoo men met de uitkomsten van dat onderwijs wilde bekend worden, het eenige middel, om daartoe te geraken, ontbrak, - eene goede statistiek.

De statistiek van het gevangeniswezen dagteekent van 1844, en vermeldde tot 1853 alleen het standpunt van de beschaving der gevangenen bij hunne aankomst en bij hun ontslag, of bij het einde des jaars. In de 4 kolommen, waarin dat standpunt van beschaving is aangewezen, was het schoolonderwijs als verborgen. De verzamelde cijfers gaven tot geenerlei bepaald overzigt, tot geene enkele

voldoende gevolgtrekking het middel aan de hand. In 1854 echter leverde de statistiek eene bijzondere tabel voor het schoolonderwijs, maar gaf alleen den graad van geoefendheid bij het ontslag; ze bleef dus onvolledig, totdat eindelijk de statistiek over 1858 den graad van geoefendheid bij het ontslag niet alleen, maar ook bij het einde des jaars mededeelde. Nu waren er dus voldoende opgaven, om over de uitkomsten van het schoolonderwijs in de verschillende gestichten te kunnen oordeelen.

Mogten wij reeds dankbaar zijn, dat de statistiek in 1854 met de tabel S c h o o l o n d e r w i j s verrijkt werd, wij hebben thans grooter reden tot dankbaarheid, nu wij in die tabel zulk eene belangrijke schrede tot meerdere volkomenheid ontwaren. De tabel S c h o o l o n d e r w i j s is een kostbaar statistisch geschenk, dat voor de zaak van het schoolonderwijs in de gevangenissen, v a n de heilrijkste gevolgen kan zijn.

Eene eenigzins gezette beschouwing dier tabel doet gereedelijk blijken, dat er bij de zamenstelling gezonde, practische beginselen tot uitgangspunten gekozen zijn. Immers, in de hoofden der kolommen liggen duidelijk als aangenomen beginselen opgesloten:

1°. Het schoolonderwijs bestaat hoofdzakelijk in het eerste en onmisbare, in lezen en schrijven.
2°. Er wordt onderwijs gegeven aan àllen, die bij aankomst niet, of niet genoegzaam in lezen en schrijven onderwezen zijn.
3°. Gevorderde leeftijd en (voortdurende) ziekte alleen stellen van het onderwijs vrij.
4°. Geschikte gevangenen zijn als adsistenten bij het schoolonderwijs behulpzaam.
5°. De bibliotheek wordt geacht tot de school te behooren.

Ten einde de uitkomsten van het schoolonderwijs te beter te kunnen beoordeelen, zijn ook in de statistiek verschillende leefjaren opgenomen, alsmede het aantal straffen, wegens wangedrag bij het schoolonderwijs. En om tevens te doen zien, wat er aan de eene en andere zijde ten behoeve van het schoolonderwijs geldelijk bijgedragen wordt, wijst de tabel ook de onderwijzers aan, door het Rijk en door het Genootschap tot zedelijke verbetering der gevangenen bezoldigd.

De deelneming *aan* en de uitkomsten *van* het schoolonderwijs zullen voornamelijk de punten dezer beschouwing uitmaken; wij zullen zien, wat er dienaangaande op de vragen der Hooge Regering in cijfers geantwoord is. Wij zullen een'

oplettenden blik pogen te werpen langs het pad, dat wij bij het licht der statistiek gekozen hebben, en tevens geleidelijk trachten aan te stippen wat wij mogten ontdekken bij het zoeken naar antwoord op de volgende twee hoofdvragen:

1°. Hoe was de deelneming aan het schoolonderwijs?

2°. Hoe was de uitkomst bij ontslag of bij het einde des jaars?

II. Tabel: schoolonderwijs.

Bij het onderzoek, *wat* er op de hier gestelde vragen geantwoord is, ontdekken wij tevens onwillekeurig *hoe* er geantwoord is, en dit geeft als van zelf aanleiding tot opmerkingen en gevolgtrekkingen, die, in het belang der zaak, niet stilzwijgend mogen worden voorbijgegaan. Daar tabel N°. 13, S c h o o l o n d e r w i j s , op zich zelve geen voldoend antwoord geeft, zoo moeten wij de toevlugt nemen tot andere tabellen, en ze in verband met die tabel brengen. De verschillende uitkomsten van het *hoe* der invullingen door de onderscheidene gestichten kunnen volgenderwijze worden bijeengevat:

(Lr. A.)	AANTAL GESTICHTEN.				AANTAL GESTICHTEN IN DE KOL. 2, 8 EN 9 DER TABEL Schoolonderwijs ONWAARSCHIJNLIJK OF ONMOGELIJK, ALS:		
	TABEL SCHOOLONDERWIJS MET HET STANDP. VAN BESCHAVING IN		GEENE INVULLING.	TOTAAL.	REEDS GENOEGZAAM IN HET GESTICHT ONDERW.	SCHOLIEREN BOVEN HET MAXIMUM.	GOED LEZEN EN SCHRIJVEN BIJ ONTSLAG BOVEN HET GETAL.
	OVEREENSTEMMING.	TEGENSPRAAK					
Strafgevangenissen (Bijl. N°. 1.)	2	6	〃	8	〃	〃	〃
B. en M. Huizen van Verzekering (Bijl. N°. 2)	9	4	〃	13	4	1	2
Huizen van Arrest (Bijl. N°. 3).	5	11	6	22	2	7	9
Totalen	16	21	6	43	6	8	11

Oppervlakkig beschouwd, is zeker de totale uitkomst, die het onderling verband der statistieke cijfers ons hier te lezen geeft, verre van gunstig, en, wanneer men niet door de oppervlakte heendrong, zou men gevaar loopen een hard en onregtvaardig oordeel te vellen. Hoe schijnbaar onbevredigend, hoe mild in onverwachte tegenstrijdigheden, onwaarschijnlijkheden en onmogelijkheden - in 26 gestichten zamen ten getale van 46 - is echter die getallenreeks opmerkenswaardig en nuttig. Even als de eindformule van een algebraïsch vraagstuk de leemten in de gegevens aantoont, en tevens wat er verbeterd moet worden om een antwoord te kunnen verkrijgen, zoo wijst ook deze getallenreeks bestaande gebreken aan en, wanneer wij haar ontleden en den gang dier ontleding volgen, ook de wijze *hoe* verbeterd moet worden, terwijl zij daarbij den maatstaf geeft, in hoeverre wij met zekerheid antwoord kunnen erlangen op de hoofdvragen, welke ons onderzoek beoogt.

Uit de statistiek blijkt, dat er in de strafgestichten voor de jeugd, waar àllen, ook de bij hunne aankomst genoegzaam onderwezenen, tot het schoolonderwijs zijn toegelaten, verlegenheid moet bestaan hebben omtrent de invulling dezer tabel, waar in het hoofd alleen gesproken wordt van hen, die bij hunne aankomst niet, of niet genoegzaam onderwezen zijnde, tot de school toegelaten waren. Van daar de schijnbare tegenstrijdigheid met het standpunt van beschaving, 't geen door eene kolom van de tot de school toegelatenen, die bij aankomst reeds genoegzaam onderwezen waren, zou voorkomen zijn. Dit zou tevens zijn nut hebben voor andere gestichten, waar men reeds genoegzaam onderwezenen bij hunne aankomst als eene gunst tot de school wil toelaten, om het rekenen te leeren. Zoo als de tabel nu is ingerigt, behooren de scholieren, die bij aankomst genoegzaam onderwezen zijn, voor de statistieke opgaven niet in aanmerking te komen, of men zal in tegenspraak met het standpunt van beschaving geraken, iets, dat tot het erlangen van getrouwe cijfers natuurlijk niet wenschelijk is. - In de Burgerlijke en Militaire Huizen van Verzekering is die tegenspraak met het standpunt van beschaving het minst, in de Huizen van Arrest het meest, boven en behalve de onwaarschijnlijkheden, uit de verschillende cijfers opgemaakt. Dit is zeker niet ontstaan uit onverschilligheid of uit zucht om valsche cijfers te geven, maar omdat men uit gebrek aan voorgeschrevene registers geene ware, overeenstemmende cijfers geven kon. Behalve dit gebrek aan de

noodige registers, zullen hier en daar die onwaarschijnlijke cijfers ook wel het gevolg zijn van minder heldere bevatting der zaak. - Voor de Huizen van Arrest zou het raadzaam zijn het standpunt van beschaving te splitsen in dat van *onveroordeelden* en *veroordeelden*, en voor de tabel S c h o o l o n d e r w i j s alleen de afwisselende bevolking der veroordeelden op te nemen, naardien de onveroordeelden toch in den regel geene scholieren zullen zijn, evenmin als de veroordeelden tot minder dan ééne maand, waarom in het hoofd van kol. 1 ook wel kon vermeld worden: ‘of wegens te korte tucht.’

Nu wij genoegzaam de oorzaken hebben leeren kennen, waaraan het tegenstrijdige in de cijfers der statistiek van het schoolonderwijs moet worden toegeschreven, zijn wij tevens ook op de hoogte om te zien, welken graad van zekerheid wij aan die cijfers mogen toekennen, en in hoe verre zij ons kunnen dienstig zijn ter beantwoording der door ons gestelde vragen van onderzoek. De verschillende gevallen van overeenstemming, tegenspraak, enz., volgenderwijze gerangschikt, zullen ons daarbij tot schaal kunnen strekken:

(L[a]. **B**.)

TABEL SCHOOLONDERWIJS:	**STRAF-GEVANGENISSEN.**	**BURG. EN MIL. HUIZEN VAN VERZEKERING.**	**HUIZEN VAN ARREST**	**TOTAAL.**
a.) Met alle cijfers in overeenstemming	2	6	3	11
b.) Met het standpunt van beschaving in overeenstemming, doch overigens onwaarschijnlijk, enz.	"	3	2	5
c.) Met het standpunt van beschaving niet in overeenstemming	6[1]	1	1	8
d.) Met het standpunt van beschaving niet in overeenstemming	"	3	10	13
e.) Geene invulling (geen onderwijs)	"	"	6	6

1 Waaronder 3 enkel door gemis eener kolom voor scholieren, die bij aankomst genoegzaam onderwezen waren.

Totaal gestichten	8	13	22	43

Bij de Strafgevangenissen zien wij enkel tegenspraak met het standpunt van beschaving; bij de Huizen van Verzekering die tegenspraak en onwaarschijnlijkheden; bij de Huizen van Arrest

beiden, en daarenboven geene invulling door geen onderwijs. Bij de Strafgevangenissen is dus over het algemeen de meeste kans tot zekerheid voor ons onderzoek. En, wanneer wij daarbij nog in aanmerking nemen, dat de tegenspraak met het standpunt van beschaving in de gestichten voor jeugdigen niet van dien aard is, dat zij tot onzekerheid kan leiden, dan hebben wij bij de Strafgevangenissen slechts voor 3/8 eenige moeijelijk, heid te wachten. Wij zullen ons dus blijven bepalen tot de Strafgevangenissen.

III. Beantwoording der hoofdvragen.

Bij gelijke regeling, leermethode, bekwaamheden en ijver van de onderwijzers en overigens onder gelijke omstandigheden, zouden, bij gelijken leeftijd en bij gelijk geslacht der scholieren, de uitkomsten bij het ontslag en bij het einde des jaars voor àlle gestichten ook bijna hetzelfde zijn. Maar in de verschillende Strafgevangenissen is een heerschende leeftijd voor de scholieren, en daarom zullen wij de Strafgevangenissen in de volgorde van dien leeftijd rangschikken, daarbij het geslacht in aanmerking nemende. Het hoogste cijfer van uitkomst zal in den regel zijn bij de jongens, dan dalen bij de meisjes en mannen, en bij de vrouwen het laagste.

1.	{Rotterdam,}	jongens	van 10-18 jaren.
1.	{Alkmaar,}	jongens	van 10-18 jaren.
2.	Amsterdam,	meisjes	van 10-18 jaren.
3.	Leyden,	militairen	van 18-30 jaren.
4.	{Hoorn,}	mannen	van 20-30 jaren.
4.	{Leeuwarden,}	mannen	van 20-30 jaren.
5.	Woerden,	mannen	van 30-40 jaren.
6.	Gouda,	vrouwen	van 20-30 jaren.

Tabel N°. 13 geeft ons op de eerste der door ons gestelde vragen geen antwoord en op de tweede een onvoldoend, althans in strijd met onze zoo even op goede gronden aangenomene volgorde van uitkomst. Met behulp van tab. N°. 2 echter, vinden wij op de eerste vraag een voldoend antwoord, en op de tweede een antwoord meer in den geest onzer gestelde orde van afdaling. De uitkomsten dezer beide tabellen plaatsen wij volgenderwijze naast elkander:

L^a. C.

NUMMER, AANWIJZENDE DE VOLGORDE IN HET WELKAGEN VAN HET ONDERWIJS.	VOLGENS TABEL N°. 13. % BIJ AANK. NIET OF NIET GENOEGZAAM ONDERWEZEN, NIET TOT DE SCHOOL TOEGELATEN. 1.	VOLGENS TABEL N°. 13. % GOED IN LEZ. EN SCHR. ONDERWEZEN BIJ ONTSLAG, ENZ. 2.	VOLGENS TABEL N°. 13, IN VERBAND MET TABEL N°. 2. % BIJ AANK. NIET OF NIET GENOEGZAAM ONDERWEZEN, NIET TOT DE SCHOOL TOEGELATEN. 1.	VOLGENS TABEL N°. 13, IN VERBAND MET TABEL N°. 2. % GOED IN LEZ. EN SCHR. ONDERWEZEN BIJ ONTSLAG, ENZ. 2.	TOELICHTING.
1.	.....	57.	0.	68.7	
	.....	35.2	0.	59.5	
2.	.....	0.	0.	0.	
3.	.....	19.	36.4	58.4	Slechts 4 nieuwe gevangenen ingekomen.
4.	.....	28.7	59.5	60.8	
	.....	54.1	47.6	63.3	
5.	.....	62.7	30.3	62.7	
6.	.....	27.9	24.1	27.9	

Wij zien nu, dat de Strafgevangenissen voor mannen, N°. 4 en 5, nog al aanmerkelijk verschillen, wat de deelneming aan het schoolonderwijs betreft. Ten einde dit cijfer te kunnen toetsen, geven wij hier eenige opgaven, die den waarborg van juistheid bezitten. Wij trekken de volgende kolommen als schaal te zamen:

L^a. D.

STRAFGEVANGENIS TE WOERDEN.	BIJ AANKOMST NIET OF NIET GENOEGZAAM ONDERWEZEN, NIET TOT DE SCHOOL TOEGELATEN. TOTAAL.	BOVEN DE 40 JAREN EN ONGESCHIKT BEVONDEN WEGENS VOORTDURENDE ZIEKTE, ENZ.	SCHOOLPLIGTIGEN, NOG IN DE STRAFKLASSEN OF IN HET EINDE DES JAARS INGEKOMEN.
A^o. 1849.....	325	66	30
" 1850.....	290	65	24
" 1851.....	269	70	28
" 1852.....	267	74	27
" 1853.....	236	72	16
" 1854.....	238	76	19
" 1855.....	201	70	12
" 1856.....	230	73	26
	2056	566	182
		Gemidd. 27.5 %.	Gemidd. 8.8 %.
		Gemidd. 36.3 %.	

Dit cijfer kan veilig als maatstaf aangenomen worden, zonder de feil te begaan van de gevangenissen in een te nadeelig cijfer te plaatsen. Wij vinden voor de beide Strafgevangenissen onder N°. 4 een verschil van ruim 23 en 11%, of 58 en 39 gevangenen, die, hoewel schoolpligtig, niet tot het onderwijs zijn toegelaten. Dit moet zeer waarschijnlijk worden toegeschreven aan de hier en daar gevoede meening: 'Het schoolonderwijs is alleen eene belooning voor hem, die het waardig is!' Die stelling moge schoon klinken, zij beveelt zich echter van eene practische zijde niet zeer aan. Behalve dat het altijd niet even gemakkelijk is om te beslissen, wie het voorregt der school al dan niet waardig zij, kan die stelregel niet zelden een kostelijk hulpmiddel zijn om te vermommen, dat er, ten behoeve der verschillende diensten, schoolpligtige gevangenen aan het onderwijs worden onttrokken.

Zijn wij tot de overtuiging gekomen, dat er gevangenen zijn die tot het schoolonderwijs hadden behooren te worden toegelaten en die niet toegelaten zijn, de statistiek kan ons doen zien, dat er in de mannen-gevangenissen hier en daar een niet *onaanzienlijk* getal zijn toegelaten, voor wie het geene volstrekte noodzakelijkheid was. Wanneer dit getal aanzienlijk is, kan dit, vooral bij te korten schooltijd of te weinig adsistenten, eene oorzaak zijn, dat de uitkomst bij ontslag of bij het einde des jaars minder gunstig is. Eene andere, doch voorname oorzaak, welke bepaald een min gunstig cijfer van uitkomst kan te weeg brengen, zullen wij thans niet aanroeren, omdat die uit de statistieke cijfers geenszins is op te maken; wij zullen daarover echter straks spreken, wanneer een volgend punt, het aanvoeren van bijzondere cijfers eischende, ongezocht tevens een afdoend bewijs van het nadeelig gevolg der bedoelde oorzaak zal geven.

En zoo zijn wij als van zelf genaderd tot onze tweede vraag: 'Hoe was de uitkomst bij het ontslag of bij het einde des jaars?'

Om met juistheid over die uitkomst te kunnen oordeelen, zijn er meer gegevens noodig dan de tabel S c h o o l o n d e r w i j s of de statistiek elders aanbiedt; als: het gemiddeld aantal adsistenten en scholieren, - de onderwijsbehoevende gevangenen, gedurende het jaar tot de school toegelaten, - en de tijd, dagelijks voor het onderwijs bestemd. Ook de maatstaf, hier en daar voor den graad van *goed* lezen en schrijven aangenomen, diende men te kennen. Ofschoon wij mogen vaststellen, dat die beoordee-

ling van ‘goed’ in gestrengheid moet afnemen naar gelang van den meerderen leeftijd, zoo is het toch zeer mogelijk dat er hier of daar eene onevenredige rekbaarheid in het bepalen der grens zal heerschen. Daarenboven missen wij nog een geijkt schaalcijfer voor leeftijd en kunne. Wij hadden ons gevleid, dit te zullen ontdekken in de ‘Statistique des prisons de la Belgique,’ 1831-1149; maar wij vinden daarin even als in die van 1850-1859 in tabel K, alleen eene gedeeltelijke uitkomst, namelijk den stand van het onderwijs op 31 December des sluitjaars van het tijdperk, waarover de statistiek loopt. - Bij gebrek aan de vereischte gegevens en een schaalcijfer, zullen wij ons nu dienen te vergenoegen met eene meer oppervlakkige vergelijking van de berekende uitkomst %% in de laatste kol. L^{a}. C.

De beide gestichten onder N°. 1, jongens, verschillen ruim 11%. Het verschil in schooluren - van 1 tot 1½ uur daags - en welligt meer gestrengheid in de eischen voor de rubriek *goed*, zullen daarvan de oorzaak zijn. De mannen-gevangenissen loopen niet veel uiteen. Of het cijfer voor de vrouwen wel niet wat laag zij, wagen wij niet te beslissen. Latere ondervinding, bij beteren statistischen oogst, zal het vereischte schaalcijfer geven, en alzoo eene bepaalde uitspraak mogelijk maken. Dat niet één meisje bij ontslag, enz. goed lezen en schrijven kon, mag zeker niet gunstig geacht worden. Maar evenwel gelooven wij de uitkomsten over het algemeen niet ongunstig te mogen noemen, wanneer wij den toestand, waarin het schoolonderwijs zich nog bevindt, in aanmerking nemen.

IV. Eene nieuwe vraag. reglement op het schoolonderwijs.

Bij het zoeken naar antwoord op onze twee naauwzamenhangende hoofdvragen zal 't duidelijk in het oog gesprongen zijn, dat de beginselen, welke tabel S c h o o l o n d e r w i j s leert, niet overal aangenomen zijn, - dat er niet de noodige eenheid van begrip bestaat. Alzoo dringt zich als van zelve de vraag aan ons op: ‘Wat moet er in de eerste plaats gedaan worden, om deze

beginselen algemeen te doen zijn?' En hierop kunnen wij op grond van eene ruim 20-jarige ondervinding bepaald antwoorden: 'Een algemeen reglement op het schoolonderwijs in de gevangenissen, - een reglement, in den geest van dat, hetwelk reeds sedert 1849 in de Strafgevangenis te Woerden in werking geweest is.

Toen in 1838 de school te Woerden geopend werd, deed de gewone gang van zaken al spoedig behoefte aan een reglement op het schoolonderwijs gevoelen. Eindelijk meende de Commissie van Administratie het initiatief te moeten nemen, en ontwierp, door de lessen der ondervinding voorgelicht, een reglement, dat door den Minister van Justitie goedgekeurd, in 1849 beproefd, en, na eenige noodig bevonden wijzigingen, in 1850 met nieuw ministeriëel visum voor goed werd ingevoerd. Wijlen de Referendaris-Inspecteur der gevangenissen, de Heer F.J. Mahieu, was met dit reglement zoozeer ingenomen, dat hij zich ten doel stelde om het door zijnen invloed overal te doen aannemen, in welk lofwaardig voornemen de dood hem echter in het jaar 1853, helaas, verhinderde.

Het reglement op het schoolonderwijs in de Strafgevangenis te Woerden steunt geheel en al op de beginselen, in de tabel S c h o o l o n d e r w i j s uitgedrukt. De hoofdgedachten van dat reglement zijn: 1°.) gestrengheid, ten opzigte der bijwoning van het schoolonderwijs door àlle onderwijsbehoevenden, die bij hunne aankomst geschikt bevonden worden voor de school; 2°.) volledigheid in de bepaling van alles, wat het noodzakelijk standpunt des onderwijzers aangaat.

Het zal voorzeker zijn nut hebben, wanneer wij in hoofdtrekken het verschil tusschen eene gevangenisschool *zonder* en *met* reglement aantoonen. De 20 eerste jaren van de school te Woerden bieden hiertoe de beste gelegenheid aan. Door getrouwe aanteekening van oorzaken, feiten en gevolgen zijn wij in staat een beknopt vergelijkend overzigt der beide toestanden te leveren, waardoor wij de volgende zamenvatting van uitkomsten erlangen.

L[a]. E.	PERCENT. SCHO-LIEREN.	GOED- IN LEZ. EN SCHR. ONDER-WEZEN.	VAN DE SCHOOL AFGEVOERD OM ONVOLDOENDE REDENEN. ADSIS-TENTEN.	SCHO-LIEREN.	AANMERKING.	
Zonder reglement (1838-1848.)	63.[8]	45.[9]	21	104	Ingeschr.	{ Adsist.41
Zonder reglement (1838-1848.)	63.[8]	45.[9]	21	104	Ingeschr.	{ Schl. 618
Met reglement (1849-1838.)	76.[7]	52.[6]	"	"		
Zonder reglement nadeeliger	12.[9]	6.[7]	21	104		

Hieruit zien wij, dat te Woerden in de 10 jaren, *zonder* reglement, bijna 13% of 125 gevangenen minder ter schole gingen, dan het geval had kunnen zijn, en dat het welslagen bij ontslag of bij het einde des jaars daarenboven bijna 7% minder was, dan later *met* reglement. Behalve dit niet onbelangrijk verlies, was er nog een ander niet minder groot: ruim de helft der adsistenten en bijna 1/6 der scholieren moest om *onvoldoende* redenen van de school worden afgenomen (?). Niet zelden gebeurde het, dat een nuttig adsistent bij den Kommandant als oppasser of bij de huisdienst als schrijver werd geplaatst, zonder dat de onderwijzer wist waar hij bleef, of zonder dat er gevraagd werd of de school er ook onder lijden zoude. Een getal van 79 scholieren, die anders goed lezen en schrijven zouden geleerd hebben, verliet, door ontijdig staken van het onderwijs, de gevangenis, zonder eenig voordeel van het schoolonderwijs te hebben gehad, - de een, door plaatsing bij de Huisdienst als ziekenwachter, wasscher of reiniger, - de ander, door plaatsing bij den Arbeid als toezigter, garenkoker of arbeider, enz. En daarenboven werd de school zelve *zeer* onregelmatig bijgewoond. De scholieren uit de school te roepen om klompen te passen, stroo te halen, enz., enz., was eene gewone zaak. Was er de een of andere tak van fabriekarbeid, waarbij men meende eenigen spoed te moeten maken, dan was dit genoeg om een groot aantal scholieren gedurende weken, ja, maanden aan het schoolonderwijs te onttrekken. Heden was het deze of gene soort van wevers, en dan waren het klompenmakers; nu waren het de touwslagers, en dan weder de kleêrmakers! -

De schade, door een en ander aan de onderwijsbehoevenden over die 10 jaren toegebragt, was:

1°.)	Niet onderwezen	125 gev.
2°.)	Geheel teruggetrokken van het onderwijs	79 gev.
		204 gev. = 107 goed lez. en schr.
3°.)	Tijdelijk teruggetrokken van het onderwijs	6% of = 22 goed lez. en schr.

In 10 jaren een verlies aan goed lezenden en schrijvenden 129 gevangenen.

Zoo was het te Woerden tot Junij 1849 en zoo kan het nog zonder overdrijving in meer dan eene Strafgevangenis voor bejaarden zijn of worden, vooral wat het nadeel ad 3um betreft, en wat wij in de vorige afdeeling aan het slot der beantwoording van de eerste vraag bedoelden, als niet dadelijk uit de cijfers der statistiek kunnende worden opgemaakt. Aldaar is de toestand van het schoolonderwijs nog grootendeels, of misschien geheel en al, afhankelijk van de bijzondere zienswijze en het belang dergenen, die het gezag in de gevangenis voeren, en van allen, die eenigen invloed op den gang van het onderwijs kunnen uitoefenen. Zijn die inzigten en de meening der gezag- en invloedhebbenden goed, dan zal ook, zoolang het duurt, de deelneming aan het schoolonderwijs goed zijn. Doch andere heeren, andere wetten, en dikwijls zelfs geene wetten, maar luim en - willekeur.

Niet zelden houdt men nog het schoolonderwijs voor eene belemmering van de dienst, waarover men niet schroomt zich heen te zetten zoo dikwijls men dit noodig acht. En dit doet men te ligter, omdat men zich van de uitkomst van het schoolonderwijs niet veel heils belooft; omdat men de bejaarde gevangenen in den regel onverbeterlijk acht, en in hen niets dan recidivsten ziet. Men vergeet om de 30 recidivisten de 70, die niet terugkomen. - Dat intusschen bij een oordeelkundig bestuur van den arbeid het schoolonderwijs geenerlei beletsel voor de opbrengst van den arbeid der gevangenen behoeft te zijn, daarvan kan de volgende vergelijking de overtuiging geven:

(L[a]. **F**.)

De 4 laatste jaren der beide tijdperken van het schoolonderwijs (L[a]. E), ten opzigte der uitkomst van den arbeid der gevangenen in de strafgevangenis te Woerden.

ZONDER SCHOOLREGLEMENT.				MET SCHOOLREGLEMENT.			
JAREN.	DAGELIJK-SCHE SCHOOL-TIJD.	GEMID-DELD GETAL ARBEID. GEVANG-ENEN. NA AFTREK DER ZIEKEN.	VER-DIEND VOL LOON, IN RONDE SOMMEN PER HONDERD MAN.	JAREN.	DAGELIJK-SCHE SCHOOL-TIJD.	GEMID-DELD GETAL ARBEID. GEVANG-ENEN. NA AFTREK DER ZIEKEN.	VER-DIEND VOL LOON, IN RONDE SOMMEN PER HONDERD MAN.
1845	1½ uur.	465	ƒ 2600	1855	2 uren.	319	ƒ 2800
1846	1½ uur.	463	ƒ 2850	1856	2 uren.	320	ƒ 3000
1847	1½ uur.	450	ƒ 2700	1857	2 uren.	296	ƒ 3400
1848	1½ uur.	414	ƒ 2800	1858	2 uren.	225	ƒ 4300

Dit is een sprekend bewijs in totale cijfers, maar het rekening-courant-boek bij de Directie over den arbeid naast de school-contrôle gelegd, zoude ook het bewijs voor de eenheden kunnen geven: de ijverigste scholier is ook de ijverigste werkman. Gerustelijk kan men aannemen, dat dáár, waar het schoolonderwijs het meest op prijs gesteld wordt, waar het algemeenen steun vindt, ook de geest in de gevangenis, en de gang der verschillende diensten, het best zal zijn! Dit is een feit, ja; maar hoevelen, die het konden, die het moesten bevorderen, doen dit ook van heeler harte?

Wij kunnen het niet zonder schaamte bekennen, dat wij hier te lande in eene goede beschouwing der zaak van het schoolonderwijs in den kerker nog bitter weinig vordering gemaakt hebben, ondanks de 38 jaren dat het onderwijs reeds in de gevangenissen bestaat of is voorgeschreven. En er zal voorzeker nog eene reeks van jaren moeten verloopen eer de overtuiging meer algemeen is doorgedrongen, dat het schoolonderwijs, naast het godsdienstig onderwijs, het eenige hulpmiddel is, om den veroordeelde in den kerker beter te maken, en buiten den kerker bruikbaarder, minder gevaarlijk, te doen zijn. Hoe lang zal het nog duren eer elk gezag- en invloedhebbende in de gevangenis zich als een warm voorstander en bevorderaar van het schoolonderwijs doet kennen!

Wij vreezen, dat zonder afdoende tusschenkomst der Hooge Regering dit gewenschte oogenblik nog niet zal aangebroken zijn, wanneer het eeuwtal onzer jaartelling eene eenheid geklommen is. Daarom worde het welligt nog zoo ver verwijderde tijdstip van langzaam ontwikkelde overtuiging en deelneming niet afgewacht, het schoolonderwijs niet langer overgelaten aan luim en toeval, maar geregeld door een algemeen reglement, dat met ijzeren gestrengheid de onafgebroken deelneming aan het schoolonderwijs voorschrijft voor àlle onderwijsbehoevende gevangenen, wier leeftijd of geestvermogens dat niet verbieden; - een algemeen reglement, dat het standpunt en de bemoeijingen van de onderwijzers omschrijft, en dat aan niemand eenigen twijfel laat, dat de onderwijzer tot dezelfde categorie van ambtenaren moet geacht worden te behooren als de geestelijken en de geneesheeren.

V. Onderwijzers.

Onze beschouwing heeft ons nu weder als van zelf tot een onderwerp gebragt, waarbij wij, om ons niet aan laakbaar verzuim schuldig te maken, verpligt zijn te verwijlen. Ten spijt van alle regeling is alle goed onderwijs onmogelijk zonder goede onderwijzers. Maar hebben wij dan geene goede onderwijzers? Neen, in den regel hebben wij alleen *lesgevers!*

Dit moge in 't eerst vreemd luiden, maar niet wanneer wij de zaak kortelijk nagaan. Toen er na de organisatie van het personeel - 11 December 1822 - naar onderwijzers bij de groote gevangenissen werd uitgezien, volgde de vervulling overal niet zoo vlot; want het woord: ‘Gevangenis,’ en vooral de bezoldiging van ƒ 350 was niet uitlokkend. Ten bewijze hiervan strekke, dat, toen de onderwijzer der strafgevangenis te Gent in 1826 reeds zijne betrekking vaarwel zeide, niemand lust had om de opene plaats te vervullen, totdat zich eerst in 1829 een hulponderwijzer opdeed, die ze aanvaardde als middel tot bestaansverbetering in vrije uren, alleen omdat hij, als vroeger onderwijzer bij een bedelaarsgesticht, iets minder terugstootends vond in die ‘wereld achter slot en grendel.’ Die moeijelijkheid in het

orlangen van onderwijzers en die tijdelijke stremming van het onderwijs zullen zeer waarschijnlijk ook wel elders hebben plaats gehad. - Was in den aanvang de betrekking bij de onderwijzers zelven niet zeer gezocht, de enkele onderwijzer, die niet daarenboven stedelijk-, diaconie- of armen-onderwijzer was, maar alleen bij de gevangenis, was bij het publiek niet zeer hoog aangeschreven. Zoo gebeurde het, dat zulk een gevangenis-onderwijzer in het jaar 1836 door een letterkundig genootschap voor eene prijsbeantwoording bekroond werd, en een ieder verbaasd opzag toen het *Handelsblad* daarvan berigt gaf. Hoe toch kon een gevangenis-schoolmeester eenige meer dan dagelijksche bekwaamheden bezitten? - Toen de tegenzin intusschen bij vele onderwijzers was afgenomen, begonnen de stedelijke-, diaconie- of armen-onderwijzers eindelijk in de betrekking van onderwijzers bij de gevangenis als een niet verwerpelijk bijpostje lust te krijgen. Daar de schooltijden in het vervolg van tijd niet langer dan een uur duurden, zoo was het eene vaste les, die goed betaald werd. De onderwijzer gaf zijne les, en daarmede was dan ook de zaak geheel en al afgeloopen. Geen onderzoek van nieuw ingekomene gevangenen, geene volledige school-contrôle, geen opmaken van het jaarlijksch standpunt van beschaving, geen gedragregister, geene statistische aanteekeningen, nog veel minder het waarnemen der bibliotheek; de eenige bemoeijing was lesgeven, geene andere was voorgeschreven en tot geene andere lieten de stadsschool en het huisonderwijs eenigen tijd over. - De enkele man, die door omstandigheden alleen als onderwijzer bij de gevangenis werkzaam was, en die, ruimer kunnende beschikken over zijn tijd, meer wilde zijn dan een gewoon lesgever, kon dit niet dan door voortdurend te worstelen tegen onoverkomelijke bezwaren, en zag toch zich meestal gedwongen, om ten slotte niet veel meer dan lesgever zijn. Mogt het hem evenwel soms gelukken, door moed en volharding, voor eenigen tijd het veld te behouden, dan had hij wel, ongezien, eene schitterende overwinning behaald, maar hij moest ondervinden, dat hij zich in de algemeene schatting toch niet verre boven het peil van gewoon gevangenis-lesgever gesteld had. Dat bij zulk een' gang van zaken het schoolonderwijs lijden moest, zal wel geen betoog behoeven. *Lesgevers* kunnen onmogelijk uitwerken, wat onderwijzers in den geheelen zin van het woord vermogen; - onderwijzers, wien geen andere werkkring dan de gevangenis is aangewezen, en die zich buiten dien kring niet behoeven te bewe-

gen om andere gelegenheden tot noodwendig levensonderhoud of bewaren van maatschappelijken stand te zoeken; - onderwijzers, die met hoofd en hart voor hunne betrekking kunnen leven.

Er zijn derhalve, voor lesgevers, onderwijzers noodig, vooral wanneer het hierboven aanbevolen en met de bij de statistiek aangenomen beginselen overeenstemmend reglement, door de Hooge Regering voor alle gevangenissen verbindend gesteld werd. Maar onderwijzers kunnen onmogelijk verkregen worden, zonder de betrekking van onderwijzer bij de gevangenis op te heffen uit die laagte, welke thans te meer in het oog valt bij de hoogte, waartoe de werking van de wet op het lager onderwijs den onderwijzer heeft doen rijzen; onderwijzers kunnen niet verkregen worden, zonder dat, op het voorbeeld van andere landen, zulke maatregelen genomen worden, die de betrekking van onderwijzer bij de gevangenis eene voor ieder begeerlijke, eene algemeen geachte betrekking doen zijn.

Om de betrekking van gevangenis-onderwijzer meer begeerlijk te maken, komt vooreerst in aanmerking de bezoldiging. - Zien wij hoe die hier te lande is, in vergelijking met den vreemde.

(L[a]. **G.**)

PLAATSEN IN NEDERLAND.	**BEZOLDIGD DOOR**		**TOELICHTINGEN.**
	HET RIJK[1].	**HET GENOOTSCHAP TOT ZED. VERN. DEN GEV.**	
Leiden	ƒ 450		Stadsonderwijzer.
Gouda	ƒ 200		Stadsonderwijzer.
Woerden	ƒ 500		{ Alleen gevangenis-onderwijzer.
Woerden	ƒ 500		{ Waarn. 2[e]comm.b.d.Arb. (1842)
Woerden	ƒ 500		{ Bibliothecaris (1846).
Rotterdam		ƒ 1200	Vroeger ƒ 1400.
Hoorn	ƒ 350		Stadsonderwijzer.
Alkmaar			{ Direct-Hoofdonderw. (ƒ 1500).
Alkmaar			{ Adj.-Dir.-Hulpondw. (ƒ 1050).
Leeuwarden	ƒ 500		Alleen gevangenis-onderwijzer.

1 Rapport van den Inspecteur der Gevangenissen betrekkelijk zijne inspectie in 1857, Bijlage n°. 4.

PRUISSEN	ƒ 720 's jaars }	Rapport der Commissie ter opneming van eenige buitenlands. gevangenissen (1858) Bijlage N°. 45.
BADEN	ƒ 800 's jaars }	Rapport der Commissie ter opneming van eenige buitenlands. gevangenissen (1858) Bijlage N°. 45.
BELGIË[1]	ƒ 833 's jaars }	Rapport der Commissie ter opneming van eenige buitenlands. gevangenissen (1858) Bijlage N°. 45.

Wij zien hier onze rijksbezoldigingen bij die van andere landen armelijk afsteken. Wanneer wij bedenken, dat door het reglement op het schoolonderwijs de werkzaamheden van den onderwijzer aanmerkelijk zullen vermeerderen, dat zijne bemoeijingen over een ruimer veld zullen gaan, en dat hij alzoo zijn geheelen persoon aan de gevangenis zal moeten wijden, dan mag België wel als minimum voor de bezoldiging worden aanbevolen, nevens de verstandige onbekrompenheid van het genootschap: 'Tot zedelijke verbetering der gevangenen.'

In de tweede plaats verdient de ambtsgraad van den onderwijzer eene ernstige overweging. Die ambtsgraad bleef in het onzekere zweven tot 1856, toen des Ministers besluit van 15 November (4de Afd., N°. 75) 'rangaanduidende politie-mutsen[2]' voorschreef; daarbij werd den onderwijzer het onderscheidingsteeken van 2^{den} commies bij de Huisdienst op het hoofd gezet. In Nederland wordt de onderwijzer onder den tweeden, in België boven den eersten commies gesteld; aldaar is hij niet verpligt tot het dragen van eenig onderscheidingsteeken, wat in zijn' werkkring door de ondervinding geenszins noodzakelijk is bevonden, evenmin als voor dien der geestelijken en geneesheeren. Wordt desniettemin eenig distinctief teeken voor den onderwijzer noodig geacht, dan zij het nimmer dat van *tweeden* commies, eer eene vernedering, dan eene verheffing. Eene wijziging hierin is noodzakelijk, of de ambtsgraad blijft in schadelijken tweestrijd met het vereischte standpunt van den onderwijzer, en zal, bij het thans zoo verbeterd uitzigt van den onderwijzer in de vrije maatschappij, voorzeker weinig uitlokkends voor de gevangenis aanbieden.

En ten derde, om den lust en ijver te prikkelen en steeds de hoop levendig te houden, moet er ook voor den onderwijzer op zijne beurt de gelegenheid openstaan tot lotsverbetering, tot bevordering. Bewaarders worden Cipier, Directeur, - Commiczen Adjunct-Kommandant, - Adjunct-Kommandanten Komman-

1 Volgens de laatste verordening zijn er bij de centrale gevangenissen Instituteurs der eerste, tweede en derde klasse, en Adjunct-Instituteurs der eerste en tweede klasse.

2 'Weekblad van het Regt', N°. 1810, art. PROBUS.

dant, - Boekhouders Directeur over den arbeid; maar de onderwijzer alléén wordt niets, zelfs al telt hij vele jaren trouwe dienst met geheele toewijding van zijnen persoon. Ééns, ja, vond een onderwijzer bij de gevangenis, die geene andere betrekking er buiten had, geldelijke verbetering, maar geene bevordering; hem werd tevens opgedragen de waarneming van tweeden commies bij de Directie over den Arbeid, tegen gedeeltelijk genot der bezoldiging, aan die betrekking verbonden. Bij de bestaande omstandigheden moest hij wel dankbaar wezen op die wijze in bezoldiging verbeterd te zijn; doch, zoo hem die verbetering als afdoende belooning voor betoonden dienstijver moest blijven toegerekend, dan mogt dit wel eene ongelukkige belooning heeten; want als onderwijzer ambtenaar bij de Huisdienst, en als waarnemend tweede commies ambtenaar bij de directie over den arbeid, stond hij dikwerf pijnlijk tusschen de beide elkander vaak bestrijdende diensten ingekneld, en was 't hem hoogst moeijelijk om de belangen der school te behartigen, zonder zich vijandschap op den hals te laden of zich nadeel te berokkenen. Dit is tot hiertoe ook de eenige belooning geweest voor eens onderwijzers betoonden dienstijver, - voor het geduld van den arbeider, die in het verborgen op een' steenachtig-dorren akker moet zaaijen, en die, zich vaak kwetsende aan distelen en doornen, zelden een blijden zonnestraal op zijn duister pad ziet schijnen. Is het dan wonder, dat de man eindelijk het oog begint te sluiten voor het goede, dat hij met Gods hulp door rustelooze volharding in het belang der Maatschappij kan stichten, en enkel de breede, donkere schaduwzijde van zijn' werkkring ziende, moed en lust geheel en al dreigt te verliezen? Kon hij, die hoog in het heldere licht staat, en wien bevordering en belooning als van zelven te gemoet komen, - zich een oogenblik in gedachten in den toestand verplaatsen van hem, die daar verborgen en vergeten, dag aan dag, jaar op jaar, een geheel leven lang zuur moet arbeiden, zonder hoop op beter..... o, kon die hooggeplaatste zich dat één oogenblik verbeelden, deze uitweiding ware thans misschien geheel overbodig!

Rotterdam - volgens het bestaand plan later Ede, - Alkmaar en Montfoort, gestichten voor jeugdigen, moesten bepaald bestemd zijn voor verdienstelijke onderwijzers bij de groote gevangenissen, vooral wanneer hun geheele werkkring zich tot de gevangenis bepaalt. In België is dit dan ook zoo.

Een onderwijzer bij eene groote gevangenis werd Directeur van het Verbeterings-gesticht te St. Hubert; thans zelfs is er nog een zeer verdienstelijk gevangenis-onderwijzer tevens Kantonnaal Inspecteur van het lager onderwijs.

Dat wij ons België in alles, wat den gevangenis-onderwijzer aangaat, ten voorbeeld mogen stellen, moet ons nu wel onwillekeurig gebleken zijn. Immers daar is den onderwijzer voor anderhalf uur onderwijs daags, het opmaken der statistiek, het houden van het algemeen gedrag-register en voor de betrekking van bibliothecaris, jaarlijks toegekend eene bezoldiging van 1700 francs; daarbij staat hij boven de commiezen, en is in het genot eener betere verhouding tot het maatschappelijke leven dan hier, terwijl hij het bemoedigend uitzigt mag koesteren op verbetering en bevordering. Zoo zij het ook hier te lande, en mogen de tweedecommies-lesgevers spoedig tot de geschiedenis behooren!

VI. Toezigt.

Aan het einde onzer beschouwing stuiten wij op een zeer belangrijk punt, dat wij niet onaangeroerd mogen laten. 't Is het ‘Toezigt op het schoolonderwijs in de gevangenis[1].’

Aan de noodzakelijkheid van een bijzonder toezigt op het schoolonderwijs in de gevangenissen kan in den eersten opslag getwijfeld worden. Er is immers een Inspecteur? Toegestaan, maar de Inspecteur der gevangenissen heeft reeds zoo vele en velerlei bemoeijingen, dat hem tijd en gelegenheid ontbreken, om te voorkomen, dat schijnbare kleinigheden soms tot schadelijke gebreken aangroeijen. Er zijn reeds zoovele jaren Inspecteurs geweest - mannen van erkende verdiensten - en toch is dit gebeurd. Zelfs een Ducpétiaux in België heeft dit niet kunnen beletten. Zoo bestond er nog in het jaar 1859, in eene der groote Belgische strafgestichten, het ongelukkig gebruik, om het eerste halfuur van den voor de school bepaalden en onmisbaren tijd te bezigen tot het van buiten leeren van den Kate-

1 ‘Tijdschrift voor Staathuishoudkunde en Statistiek’, Deel XV, Stuk 6.

chismus, onverschillig of de scholier aangenomen was of niet. De scholieren kwamen daardoor in eene voor het onderwijs ongunstige stemming, en aldus ging niet zelden de overige reeds te korte tijd grootendeels als verloren. De Aumônier had dit vóór eenige jaren reeds zeer tegen den zin en tot groot verdriet van den onderwijzer weten door te drijven. Een speciaal schoolopziener voor de gevangenissen zou die jammerlijke inwerking van bijzondere zienswijze hebben weten te beletten. Als een ander voorbeeld lezen wij op pag. 49 der *Statist. des pris. de la Belgique* (1851-1855), dat de verpligte leeftijd voor het bijwonen der school van 40 op 30 jaren is teruggebragt, en wel in het belang van den arbeid[1]. Een speciaal schoolopziener zou dien niet gelukkigen maatregel zeker hebben voorkomen. Hadden wij hier te lande reeds vóór jaren zulk een' schoolopziener gehad, het onderwijs in de gevangenissen zou niet zoo veel schade hebben geleden, en het zou thans op eene hoogte staan, dat wij geen voorbeeld aan den nabuur behoefden te nemen.

Een tweede grond, om het min noodzakelijke van toezigt te beweren, zou kunnen zijn het bestaan van provinciale Inspecteurs en districts-Schoolopzieners voor het lager onderwijs. Men zou, ja, aan die heeren het toezigt kunnen opdragen voor de in hunne provincie of district gelegene strafgestichten; maar daardoor zou nog in geenen deele die eenheid van inzigt bereikt zijn, zoo noodig bij de eenheid in uitvoering der algemeen gestelde voorschriften, behalve nog, dat het onderwijs i n - geheel iets anders is dan b u i t e n de gevangenis. Er moet één persoon zijn, die den draad in handen houdt, en die, zoo hij gevangenen en gevangenissen niet reeds kent, door geene andere bemoeijingen belet wordt, om die voor hem noodzakelijke kennis door eene onafgebrokene studie zich te kunnen eigenmaken.

Bij een speciaal toezigt over het gevangenis-onderwijs bestaat er zekerheid, dat de algemeene voorschriften niet van lieverlede op den achtergrond geraken, of opgeofferd worden aan de bijzondere zienswijzen van invloedhebbenden. De onderwijzers

1 De Belgische Regering heeft in de regeling van het gevangenis-onderwijs te veel gezond, practisch verstand aan den dag gelegd, om niet van die bepaling - dwaling - terug te komen, en de school weder verpligtend te stellen tot 40-jarigen leeftijd, doch in den regel slechts voor onderwijsbehoevenden.

hebben nu en dan een gids en raadsman noodig. Hier wordt het ontkiemende kwaad gestuit, daar het navolgenswaardige naar elders door den schoolopziener overgeplant. Het onderwijs wordt overal eene waarheid, evenzeer als de cijfers, welke het jaarlijks in stand en uitkomst uitdrukken.

Een speciaal toezigt op het schoolonderwijs en de gevangenis is de sluitsteen van het gewelf, is de afronding van het geheel.

VII. Conclusie.

Wanneer wij al het behandelde te zamen vatten, komen wij tot de volgende conclusie:

Ad primum. De tabel S c h o o l o n d e r w i j s der statistiek van het gevangeniswezen vereischt grooter uitvoerigheid.

Ad secundum. Er is noodig een algemeen reglement op het schoolonderwijs in de gevangenissen.

Ad tertium. Er zijn noodig onderwijzers, die, bepaald voor de gevangenis,

a.) behoorlijk bezoldigd zijn;
b.) in ambtsgraad met de geestelijken en geneesheeren gelijk geacht worden; en die
c.) uitzigt hebben op bevordering tot Directeur bij de gestichten voor jeugdige gevangenen.

Ad quartum. Er is noodig een Schoolopziener bij het gevangeniswezen.

Door het verwezenlijken van deze vier punten zal het ieder jaar in naauwkeuriger cijfers blijken, dat de beginselen, aangenomen bij het ontwerpen der tabel S c h o o l o n d e r w i j s , eene meer algemeene en gelukkige toepassing vinden. Het eerste en voornaamste element ter zedelijke verbetering in de gevangenis, bij gemeenschappelijke of afzonderlijke opsluiting, zal dan het punt bereiken, waarop het vóór jaren reeds bij de noodige verordeningen had kunnen staan. Dan zal ook aan den bevooroordeelde overtuigend blijken, dat het schoolonderwijs in den kerker de eenige sleutel is, die de poort voor godsdienstige en zedelijke ontwikkeling opent.

De verbetering van het schoolonderwijs is de eerste en noodzakelijkste schrede op den weg der hervorming in de gevangenissen, onafhankelijk van g e m e e n s c h a p p e l i j k e of a f z o n d e r l i j k e opsluiting.

Het rapport van den Inspecteur der gevangenissen, betrekkelijk diens inspectie in 1859, erkent op bladz. 87, dat het schoolonderwijs in de gevangenis verbetering behoeft. Op de begrooting voor 1860 is reeds eene som uitgetrokken ter bestrijding van de tractementen der onderwijzers, tot dusverre betaald door het genootschap: ‘Tot Zedelijke Verbetering der Gevangenen,’ dat zijne fondsen sinds eenigen tijd tot andere heilzame, en meer der schatkist vreemde einden wenscht te bestemmen. De hooge Regering zal nu, hopen wij, ook niet aarzelen, om bij het woord van den Inspecteur de daad te voegen, en een' nieuwen post op de begrooting te brengen, benoodigd om de beginselen, bij de tabel S c h o o l o n d e r w i j s aangenomen, algemeen en met voortdurende vrucht in werking gebragt te zien, tot wering van den kanker, die de maatschappij bedreigt: de recidive. Mogen dan onze Volksvertegenwoordigers in het gevoelen der hooge Regering deelen, en het doel willende, ook de middelen willen. Dat zij zoo!

Woerden,
J. VAN DAM, THz.
24 Aug. 1860.

Vader Treuherz en zijne kinderen[1].

Even buiten Neu Strelitz stond, in de nabijheid van een net klein huisje, een dikke zware kastanjeboom, waaronder het huisgezin van vader Treuherz gewoon was zich des zomeravonds rondom het hoofd des huizes te vereenigen. Treuherz zag er eenvoudig burgerlijk uit, maar niemand zou het regt gehad hebben het hem kwalijk te nemen, als hij er niet eenvoudig burgerlijk had willen uitzien, want hij was geregtigd den titel te voeren van Extra-ordinarius-oeconomisch-geheimraad van het doorluchtig Mecklenburg-Strelitzsche hof, welke titel hem minstens gelijk stelde met de hoogleeraren van al de universiteiten van Mecklenburg-Strelitz en Mecklenburg-Schwerin. Treuherz had meer dan menig ander vaderingewanden, zoodat hij geen grooter genot kende, sinds hij den tegenwoordigen titel gekregen had en niet meer behoefde te studeren, dan 's avonds al zijne kinderen rondom zich te zien en al pratende hen te onderleggen met nuttige kennis.

Op den avond, dat wij er ons heen spoeden, was dit weder het geval, en zien wij den vader plaats nemen op de eenvoudige bank, waarom Georg, zijn oudste, Wilhelm, zijn jongste zoon, en Anna, zijne dochter, zich heenschaarden, verlangend naar hetgeen vader hun ditmaal wel te vertellen zou hebben. Georg

1 Om de onmiskenbaar lieve naïveteit van dit oorspronkelijk Duitsch opstel, besloot de vertaler zijne beste krachten aan eene vertolking te wijden.

had gegloeid van genoegen bij vaders redevoering, voor eenige avonden gehouden, over de voorregten, die Mecklenburg-Strelitz boven Mecklenburg-Schwerin genoot, en vooral veroorzaakt werd door de meerdere vettigheid der weiden van eerstgemeld rijk. Dat Georg zoo aandachtig had toegeluisterd, deed wel voorzien, dat hij eenmaal even als zijn vader een verstandig man zou worden, daar hij nu reeds een wijs jongetje was. Wilhelm was reeds een soldaat in zijn hart en had zijne krijgszucht voelen ontbranden bij 's vaders verhaal van hetgeen de eerste kermisweek in het Europeesch Japan onder de kinderen plaats heeft, als wanneer die geregtigd zijn op de beurs in uniform te marcheren, te trommelen en te paraderen, hetgeen den militairen geest dier Japanezen niet weinig voedt, en dus ook de uitmuntende houding der daar te lande zoo geroemde schutterij, zaâmgesteld uit zulke groot geworden kinderen, genoegzaam verklaart. Anna was dol op de Bijbelsche Geschiedenis en vooral op de Apokryphe boeken, waaruit vader ook wel eens verhaalde, om het voor godsdienst zoo ontvankelijk gemoed nog godsdienstiger te stemmen.

Maar laat ons niet langer in het licht pogen te stellen wat vader Treuherz h a d verteld, maar gaan wij veeleer over tot de mededeeling van hetgeen hij dezen avond z o u d e vertellen.

‘Lieve kinderen!’ zoo ving hij aan, na zich behoorlijk neêrgezet, zijn zakdoek uitgehaald en met deze zeer voorzigtig, om de groote pruik die hij droeg, niet te verschuiven, zich het bedauwde voorhoofd afgewischt te hebben: ‘Lieve kinderen! wij hebben in de vorige week ons verhaal van Jozefs lotgevallen ten einde gebragt en gezien hoe de ondeugd in het Godsrijk altijd gestraft en de deugd altijd beloond wordt....’

‘Als men maar in de gelegenheid is om droomen te kunnen uitleggen,’ viel Georg in.

‘Maar Potiphars vrouw is toch niet gestraft en die was toch ondeugend,’ merkte Anna heel snedig aan.

‘Ik heb u nog vergeten te vertellen, dat Potiphar zijne vrouw verstooten heeft, dat wil zeggen, dat hij zich wettig heeft laten scheiden van zijne schuldige egade, die nog bedelend haar einde heeft gevonden onder het balkon van Jozefs paleis; en wat Georgs aanmerking betreft, wij mogen onderstellen, dat Jozef toch tot eere en aanzien verheven zou zijn geworden, al had hij de droomen Pharaonis niet kunnen uit-

leggen. Maar weet gij nog, lieve Wilhelm! met welke vergelijking vader zijn verhaal besloot?'

'Ja, beste vader! hoe zou ik dat hebben kunnen vergeten? Ge hebt een paralel getrokken tusschen Jozef en onzen genadigen Hertog en daardoor bewezen, dat Hoogstdezelve onder gelijke omstandigheden door Potiphars vrouw niet zou belasterd zijn geworden.'

'Goed onthouden, mijn kind! en nu zal ik mijne onderwijzing voortzetten, door u iets uit het gebeurde der laatste dagen te vertellen, dat u van nut kan zijn voor de toekomst en tevens den sleutel geeft tot veel wat gij in het heden ondervindt. Niet altijd, lieve kinderen! zijn Mecklenburg-Strelitz en Mecklenburg-Schwerin - ik noem Strelitz altijd het eerst, hoewel het kleiner is, maar dat komt omdat.... zeg eens, Georg! kunt gij wel raden waarom?'

'Omdat het o n s land is, en
De liefde tot zijn land is ieder aangeboren!'

'Juist, mijn jongen! Vergeet dien schoonen regel van den Strelitzschen dichter nooit, en bestrijdt altijd met al de kracht van uwen geest, die gele nijdigaards, wier lever, zoo als kollega Puffendorf teregt beweert, met knubbels zijn overladen, en die er steeds op uit zijn den roem huns lands, even als de eer van den naasten te bezwalken, door te wijzen op de gebreken en tekortkomingen, die alleen in hunne eigene zieke verbeelding bestaan. "Strelitz gaat achteruit," zeggen dezulken. "Strelitz is niet altijd wakker, en kan van Schwerin nog veel leeren!" - "Strelitz teert op het oude vet!" zoo schreeuwen de aterlingen, en als ik u, lieve kinderen! nu vertel, dat Strelitz, in vergelijking met honderd jaren geleden, ruim twee honderd percent meer schapen heeft, om van den veestapel alleen maar te gewagen.....'

'En dat is dan toch de grootste rijkdom van een volk, niet waar, vader?' merkte Georg aan.

'Dat heeft vader ons doen begrijpen, toen hij ons van Abraham sprak bij de eikenbosschen van Mamre,' zeide Anna.

'Maar om tot de hoofdzaak terug te keeren. Ik zeide dan, dat Mecklenburg-Strelitz en Mecklenburg-Schwerin niet altijd gescheiden zijn geweest. Eens waren beide rijken vereenigd onder éénen scepter, juist als Juda en Israël onder Saul, Da-

vid, Salomo en Rehabeam. Daar deed zich een Jeroboam op, en er had eene scheuring plaats. Juda, dat is Strelitz, bleef aan het oude Davidshuis trouw en heeft er zich wel bij bevonden....'

'Dat geschiedde zeker nog lang, voor er spoorwegen waren in Strelitz, anders had men Schwerin in een oogenblik met ons leger kunnen bezetten.'

'Juist, Wilhelm! Daar is in der tijd ook veel geschreven en gewreven over de spoorwegen, over welker bezit wij ons thans weldra zullen verheugen. Schwerin had ze lang vóór dat wij ze hadden, maar dat was goed ook. Al de landen bezaten ze vóórdat Strelitz ze bezitten zal. De gele nijdigaards, van welke ik straks gewaagde, maakten er Strelitz bestuurderen een verwijt van, maar in hun verdwaasden en goddeloozen ijver zagen zij voorbij, dat het juist wijsheid en kracht mogt heeten, wat zij dwaasheid en zwakheid noemden. Strelitz wilde zijn voordeel doen met de dwaasheid van anderen; wilde andere rijken, onder welke ook Schwerin, proeven laten nemen, om daaruit voor zich zelf het beste te kiezen, en van daar dan ook, dat Strelitz weldra het schoonste spoorwegnet zal bezitten van al de landen in Europa en Azië. Ik voor mij vrees echter, lieve kinderen! dat men nog te haastig zal zijn en door de goddelooze betweters, die in andere landen het nog erger maken en daar bezig zijn het goddelijk regt der vorsten te kelen, zich zal laten verleiden om niet te wachten tot er o v e r a l proeven zijn genomen en men zich dus aan alle natiën kan spiegelen, hetgeen misschien tot gevolg zou kunnen hebben dat men geen enkelen spoorweg aanleî. Maar - ik keer daarmede van mijn uitstapje terug - gij kunt begrijpen, dat er veel haat en wrok bestond, toen Schwerin zich van Strelitz scheidde....'

'Maar Rehabeam had immers gezegd: "mijn vader heeft met roeden gekastijd, ik zal u met schorpioenen kastijden," waarom ik Israël altijd gelijk geef, zoo dikwijls ik van de afscheiding lees,' zeide Anna.

'We zullen ons niet verdiepen in de nasporingen aangaande de oorzaak van den opstand van Schwerin, en ik verzoek u, lieve Anna! waar het dit land geldt, de aanhalingen uit de gewijde schriften achterwege te laten. Ik moet u alleen in herinnering brengen, en dan stap ik van het verleden af, dat de Strelitzers zich toen met eere hebben overdekt. Zoo ik zelf niet

tot hen behoorde, die toen het zwaard vrijwillig zich aangordden, dan zou ik daarover tot voeding uwer vaderlandsliefde in het breede mogen, kunnen en moeten uitweiden.'

'Het verhoogt mijne liefde voor u, lieve vader! dat ge meê hebt gevochten,' zeide Wilhelm, naar het eereteeken in vaders knoopsgat - een kruis, waarop een beer zonder huid kunstig afgebeeld stond - de vonkelende oogen rigtend.

'En dat vader er zoo goed is afgekomen,' merkte Georg aan. 'De dappere strijders keeren meestal, na de abstractie van een arm of een been, terug!'

'Ja, de God van Strelitz was ons nabij in de hitte des strijds. Maar, blijven wij ook immer die roemvolle dagen gedenken - en dat zullen we, zoolang onze grootsche hardsteenen monumenten niet verweeren - toch is het thans beter dit binnen's huis te doen, daar onze vijanden van gisteren van daag onze beste vrienden zijn geworden. Ik kom, lieve kinderen! juist van het verbroederingsfeest, en het is daarover, dat ik u eenige oogenblikken wilde onderhouden.'

'En hebt u iets voor ons meêgebragt, beste vader?' vroeg Anna, wier wangen van vurige verwachting purper werden.

'Eene dierbare herinnering, eene herinnering van heerlijke uren, te midden van de edelsten van Strelitz en Schwerin doorgebragt. Men heeft zeer juist begrepen, dat de letterkundigen en geleerden de pioniers der beschaving zijn. Gij zult dat woord nog wel niet begrijpen, maar dat zult ge later leeren als God uwe dagen verlengt. De letterkundigen en geleerden, Wilhelm! dat zijn de sergeant-majoors van de kompagnie; de dichters - dat is weêr iets aparts - zijn eigenlijk de foeriers. Strelitz en Schwerin hebben dan ook juist begrepen, dat de sergeant-majoors en de foeriers eerst bij elkander moesten komen, en dat dan later als van zelf de kompagnie van weêrszijden volgen moest. Er waren van Strelitz slechts weinigen opgekomen, maar het gehalte dier weinigen was uitmuntend; ik mag het getuigen en ik kan het. Er waren ook Strelitzsche dichters verschenen en die stemden hun cither en tokkelden de snaren....'

'Lieve vader!' vroeg Anna, 'zijn dichters dan muzikanten?'

'Neen, mijn kind! dat is overdragtelijk gesproken; gij kunt nog niet begrijpen wat overdragtelijk beteekent, het is zoo ten naastenbij: afwijkend van de alledaagsche waarheid. Dichters zijn dan ook te vergelijken met profeten. Er is een enkele

Jesaja onder, maar de meesten zijn Habakukken. Ik had te veel bezigheden om op den juisten oogenblik aan te komen, zoodat ik de opening van het verbroederingscongres missen moest. Al wat de belangen der beide Mecklenburgen raakte, was, even als in een ouverture, die de grondgedachte der opera teruggeeft, in de openingsrede opgenomen. ‘De beide Mecklenburgen,’ zoo zeide de voorzitter, een vriend van uwen vader, kinderen! ‘hadden één belang; zij droegen éénen naam: zij bezaten éénen veestapel, zij bragten één paardenras voort; zij hadden één verleden’; - hetgeen niet waar is, lieve kinderen! want Strelitz is Schwerin altijd vóór geweest; ik waarschuw u tegen de onware voorstelling, die alleen veroorzaakt is door den algemeenen verbroederingszin - ‘er was wel eenig verschil in de kleederdragt in Strelitz en Schwerin, maar dat verschil zou - daaraan twijfelde hij niet - verdwijnen door de besluiten, door dit congres te nemen. Hij zag de edelsten uit beide landen om zich heen, en nog meer edelen, die niet waren opgekomen, hadden meêgedeeld dat zij verhinderd waren.

‘Dat was eigenlijk een vrome leugen van mijn vriend, want ik had niets van mij laten hooren, omdat ik voornemens was te komen, maar op het oogenblik der openingsrede was ik er toch nog niet. Dat heeft mij om verschillende redenen gespeten; want eensdeels miste ik daardoor de rede, die mij later in substantie door een der hoorders werd medegedeeld, maar anderdeels miste ik ook het antwoord van een ander mijner vrienden, den Opper-geheim-genees-justitie-raad von Schwindel, Med. en Jur. utriusque doctor. Zoo als algemeen verwacht werd, beantwoordde hij den voorzitter niet van een stuk papier, zoo als deze bij zijne rede gebruikt had, maar uit het hoofd. De geniale von Schwindel, hij spreekt altijd uit het hoofd en over alles! Over Staathuishoudkunde en over de Heidenen, over Pathologie en over de Kerk, over politieke verbroedering en onregtzinnige verdraagzaamheid. Toen ik aankwam was hij de eerste, die mij de hand drukte. Ik had hem den vorigen dag hooren spreken in een vriendenkring over het Hooglied, en zoo het niet te laat ware geworden, zou hij ook Job nog behandeld hebben, maar hij moest naar den Stadsraad en er spreken over de onvoorziene uitgaven. “Haast u wat,” riep hij mij op de trede van den waggon toe, “men wacht u reeds lang, mijn vriend!” - von Schwindel weet altijd iets aan-

genaams te zeggen - “met eten,” voegde hij er nog bij, terwijl hij mij onder den arm nam. Ik spaar u, lieve kinderen! het verhaal van hetgeen er aan den maaltijd plaats had, als minder voor uwen leeftijd geschikt.’

‘Men at toch, vader!’ zeide Georg.

‘Dat is zoo, maar men dronk nog meer. Als gij ouder wordt zult ge dat ook wel aan zulk een maaltijd opmerken, en tevens, dat de vrolijkheid, of liever gezegd het geneugte, zoo als hier de verbroederingszin en de zucht tot vereffening en opheffing van alle bestaande verschillen, altijd in omgekeerde verhouding staan tot den inhoud der wijnflesschen. Ik wil u echter met eenige der gasten nader bekend maken, opdat gij beter op de hoogte moogt zijn bij het verhaal dat straks volgen zal, en waarin zij zulk een gewigtige rol spelen, het verhaal van hetgeen mij den nacht daaropvolgende overkwam.’

‘Een roovergeschiedenis!’ juichte Anna. ‘Dat zal plezierig wezen te hooren. Slaat u die gasten maar over, lieve vader!’

‘Geenszins. Het tot dusver besprokene zal, naar ik hope en verwachte, u toch niet lang hebben toegeschenen! Bedenkt, lieve kinderen! dat het eene vereeniging van twee volken betreft, voorbereid door al wat er edels en voornaams in de beide landen aanwezig is. Wat ik u te vertellen heb, is veel erger dan een roovergeschiedenis; het betreft de rust van uwen lieven vader; maar laat ik het verhaal niet vooruitloopen. Naast mij zat mijn vriend von Schwindel en schuins tegenover mij de volksdichter Affe, wiens liederen gij eerst regt zult leeren waarderen, Georg, Wilhelm en Anna! als de man ter ziele is. De geestdrift bevochtigde gedurig zijn oogen, en dreef hem zijn hartebloed naar de wangen, die vuurrood waren, zoo als zij niet alleen nu, maar meest zijn, zoo als men mij zeide. Verder zat de poëet Olla Podrida, van wien ik u laatst eenige verzen voor uw kermis ten geschenke gaf, Georg! Gij herinnert u wel, die komieke en die ernstige ondereen. Het is een aardige kwant! Jammer, dat hij nog geen pruik draagt, en hij altijd, zoo bij manier van spreken, tusschen het Noorden en het Zuiden in zweeft en meest koud en warm te gelijk is, hetgeen aanleg voor de kwaal der characterophobie verraadt. Allen, die in zijne nabijheid zaten, hadden een glimlach op hun gelaat, en ik geloof, dat hij menigen Schweriner dien avond bewerkte. Verder op zaten twee professoren; beiden doceerden de veeartsenijkunde;

- en in een land als Strelitz en Schwerin, waar de veestapel het meest beteekent, is dat een voornaam vak! - men verwachtte veel van hen op den dag van morgen; de een toch was vooral bekend wegens zijne gave van improviseren. Als beiden of als Olla Podrida zich maar bewogen, was alles stil, want dan verwachtte men, dat zij zouden opstaan - dat zij regt zouden staan, zeggen de Schweriners in hun platten tongval, maar wij zeggen opstaan[1] - om te spreken, maar geen hunner deed het; den volgenden morgen bleek het mij, dat het om zeer goede redenen geschiedde. Mijn vriend von Schwindel alleen stond op en sprak, en hij greep de koe vlak bij de hoornen, hetgeen in deze wil zeggen, lieve kinderen! dat hij de zaak, waarom men eigenlijk bijeengekomen was, in haar eigenlijk wezen behandelde. Men scheert de schapen in Schwerin op andere tijden dan in Strelitz, hetgeen altijd op beider nadeel uitloopt en nog een tweedragt verried, welke moest ophouden; hij stelde daarom voor, dat men tot eenparigheid moest zoeken te geraken. Het was bout gesproken, en de plotselinge stilte van allen bewees, dat het eene stoutheid was. Ons Strelitz zou de schapenscheerderij niet willen verschuiven en daar heeft ons Strelitz gelijk in; Schwerin moest dus een offer brengen en Schwerin zweeg nog altijd. Gelukkig dat de voorzitter herinnerde, dat deze belangrijke kwestie op de eigenlijke vergadering thuis behoorde, als wanneer het geheele bureau vereenigd was en men dus besluiten kon nemen, zoodat de zaak ditmaal niet verder doorging en men, na nog eenige oogenblikken van verbroedering te hebben doorgebragt, scheidde, om krachten te verzamelen voor den volgenden dag. Men ging met regt krachten vergaderen, ofschoon dat gepaard ging met eene uitputting van de krachten uws vaders, lieve kinderen!'

'Hoe is dat mogelijk, beste vader! men zal u toch wel hebben thuis gebragt!' riep Georg verontwaardigd uit.

'Dat deden wij allen elkaâr, maar dat bedoel ik niet, Georg! Ik verlangde naar rust en mogt onderstellen, dat allen daarnaar verlangden; maar hoe zeer bedroog ik mij! Zij gingen

1 Hier was de Duitsche schrijver niet oorspronkelijk en schreef hij Multatuli na. Noot v.d. Vertaler.

krachten vergaderen, maar op geheel andere wijze dan ik het mij voorstelde. Met moeite had ik een net vertrekje gekregen en mij te bedde gelegd; dat woord “met moeite,” lieve kinderen! slaat op het krijgen van een net vertrekje en niet op het te bedde leggen. Ik was juist gereed om in te dommelen, daar hoor ik een slag, een gekraak, een gefluister, een gemurmel, weder een slag, nogmaals een gekraak en eindelijk een donderenden uitroep. Ik zat in een oogenblik regtop in mijn bed en ik luisterde. Wat denkt ge, dat ik hoorde?’

‘Waren de Schweriners op verraad bedacht, en verrasten zij de argeloos slapende Strelitzers in hunne rust? Dat ware schandelijk, beste vader!’ riep Wilhelm.

‘Misschien was het maar een loos alarm!’ merkte Georg aan.

‘Ik vrees het ergste,’ prevelde Anna.

‘Gij kunt het niet raden. Verbeeld u, dat het laatste gekraak gevolgd werd door den uitroep van:

Die goede brave Govert!

Er was ironie in den toon, zoodat ik dacht dat er boven mijn hoofd eene uitdaging plaats had. Ik had echter niet lang tijd om mij te bedenken, want daar hoorde ik uit de kamer, die aan de mijne grensde en van deze slechts door een dun houten beschot gescheiden was: ‘Ik heb het u gezegd, mijne Heeren! en ik herhaal het bij dezen met al de kracht, die er huist in mijne ziel, dat alle verschil tusschen Schwerin en Strelitz moet eindigen en dat beiden, zonder op te houden zelfstandig te zijn, zich moeten vereenigen. Eene dergelijke vereeniging heft de volksindividualiteit niet op; verre van daar, mijne Heeren!’ daar niesde hij, maar met klaarder stemme vervolgde hij: ‘zij bevordert die veeleer, terwijl zij haar eene hoogere kracht schenkt. De Natuur, in zooveel onze goede moeder en onze verstandige gidse’ - het bijvoegelijk naamwoord was goed gekozen, want er zijn onverstandige, zelfs kwaadaardige gidsen, kinderen! - ‘leert ons dat er eene hoogst mogelijke eenheid kan zijn in de hoogst mogelijke verscheidenheid....

Die goede, brave Govert!

hoorde ik nogmaals, nadat de voetstappen boven mij in de laatste oogenblikken weder in kracht waren toegenomen. Ditmaal

scheen de uitroep prijzend, zelfs bewonderend te zijn. Maar ik had niet lang tijd tot nadenken, want daar werd mijn buurman, wiens stem mij bij den aanvang bekend voorkwam, weder hoorbaar: “Wat er ook tusschen ons bestaan hebbe, het zij opgeheven in geestelijken zin; de grenzen moeten blijven bestaan tusschen Strelitz en Schwerin, maar aan het verkeer van beide volken, neen, volkeren, worde geen hinderpaal meer in den weg gelegd, mits het paspoort in orde zij....”

Wat ook verander of verkeer'
- En och, de Tijdgeest toovert! -
Ik zing altijd en immermeer:
Van goeden, braven Govert!

klonk het weder boven mij, met verrukking thans, terwijl de voeten van den slaapwandelaar - want zoo iemand moest het zijn, dacht ik - de maat sloegen. Mijn buurman scheen zich zelven niet meer te kunnen verstaan en dit toch niet te kunnen gedoogen, want hij sloeg een hooger toon aan: “Wat er ook gebeuren moge, mijne Heeren! wij zullen zijn in onze eendragt krachtig - neen, dat is sterker nog: krachtig zullen wij in onze eendragt zijn, of liever, dat is nog beter: wij zullen in onze eendragt zijn: krachtig en stout en verheven, en de vaan, die ons eenmaal onder Hertog Govert, zaliger gedachtenisse, overschaduwde....”

“Ik zing altijd en immermeer
Van goeden, braven Govert!”

raasde en donderde het boven mij. Het was niet langer uit te houden; het koude zweet brak mij van alle kanten uit, want ik dacht....’

‘In een huis te zijn waar heel erge zieken verpleegd werden, lieve vader!’ zeide Georg.

‘Ja, ik dacht het, en een andere buurman zeker ook, want uit de aangrenzende kamer van de andere zijde klonk het met eene zware stem: “Zijt ge dol, daar? De nacht is om te slapen en niet om te bulderen.... Ik schel den kastelein wakker, als het zoo voortgaat, weêrgasche gekken!”

Daar hebt u het; die man sprak ook van gekken.’

‘Het werd stil, doodstil; mijn naaste buurman dompte

zijn kaars uit; ik hoorde ten minste hem zijn blaker verzetten en toen iets vallen wat niets anders dan de domper geweest kan zijn. Boven mij hoorde ik de bedsteêgordijnen wegschuiven en hetzelfde geluid met den blaker. De onruststokers gingen slapen; ik nam een teug waters en deed desgelijks. Hoe innig dankte ik den volgenden morgen voor het zonlicht! Ik zoude gedacht hebben dat alles een nare droom was geweest - en, bij de eere van Strelitz! ik had het gewenscht! - maar die onderstelling werd niet weinig geschokt. Ik was te tien ure in de vergaderzaal, versierd met de Strelitzsche en Schwerinsche vlaggen, terwijl van weêrszijden, achter het bureau, de borstbeelden der beide Hertogen, van een lauwerkrans omgeven, geplaatst waren en in het midden tusschen hen in, de buste van den zedendichter Johan Heinrich Jochems - een Habakuk van voor twee eeuwen, lieve kinderen! - Spoedig waren al de afgevaardigden bijeen en weldra, na het nedervallen van 's voorzitters hamer, was ieder onder den indruk der te behandelen hooge belangen. “Mijne Heeren!” zoo klonk het, “twee eeuwen geleden stierf op dezen dag een groot man, een man, dierbaar aan Schwerin als aan Strelitz; een man, wiens nagedachtenis de beide volken hecht aaneenbindt; want moeijelijk, Mijne Heeren! ware het uit te maken, wie van beide volken Jochems, schoon hij in Strelitz geboren is, wel het meest vereert. Ik noodig u uit, Mijne Heeren! hem te gedenken.” De voorzitter stond op en wij volgden allen zijn voorbeeld, met dat verschil alleen, dat hij zich omkeerde om het borstbeeld te zien en wij het regt voor ons hadden; allen rezen wij op en gingen toen weder zitten.’

‘Mij dunkt, dat moet een plegtig oogenblik geweest zijn,’ riep Wilhelm in vervoering uit.

‘Als de man er zelf eens bij was geweest!’ zeide Anna bewogen.

‘Nu was het woord aan den dichter Affe, die eene bijdrage had toegezegd. De man was weder geestdriftig; het geheele aanschijn gaf het te kennen. Op het spreekgestoelte gekomen, ontvouwde hij een lang stuk papier en begon, na ter linker- en ter regterzijde gestaard te hebben, een door hem zelven vervaardigd gedicht voor te dragen. Ik had u bij mij gewenscht, lieve kinderen! ten einde de schoone lessen en spreuken, toen gegeven, in uwe weeke harten in onuitwischbare letters gedrukt

en gedreven te zien. Ik heb niet alles kunnen onthouden, maar de slotregels geloof ik mij te herinneren:

> En des al niettemin, en evenwel nogtans,
> Nog schittert Strelitz eer, nog straalt er Schwerins glans;
> Wat Rus en Frank ook pragch op onbezwalkt vermogen,
> Wij hebben met ons beî, voor altijd twee paar oogen,
> En twee paar handen ook; wij hebben één verleên -
> En Tweedragts vuile toorts gaat weêr ter helkrocht heen.

Gij kunt u de geestdrift begrijpen, die bijkans van geen bedaren wist, en zich hier en daar vergreep aan de hoezen van stoelen en banken. Gelukkig voor den dichter, dat de Wetenschap thans het woord ontving en het hoofdvraagstuk van de eenparigheid in den scheertijd der Strelitzsche en Schwerinsche schapen te berde werd gebragt. Er werd schoon, vurig, lang en kernig gesproken, maar de uitkomst was niet lang twijfelachtig.'

'Toch ben ik niet gerust, lieve vader!' zeide Georg. 'Is de eenparigheid er door gekomen....?'

'Met algemeene stemmen. Men zal nu de veefokkers daarvan kennis geven, en daarmede is die zaak afgedaan.'

'Maar als die eens niet willen?'

'Dan, dan... maar zij zullen willen. Nog verscheidene andere gewigtige onderwerpen werden er behandeld, die alle in den geest der overgroote meerderheid werden beslist. Het krachtigst streed von Schwindel voor de afschaffing van de hooggebolde hoeden der Schweriners, die hij voortaan veel liever gedekt zag door den laaggebolden met breeden rand der Strelitzers; vervolgens sprak hij nog lang over het longvuur, zoo bij herhaling waargenomen bij den veestapel van beide volken. Hij werd in het laatste onderwerp bijgestaan door den dichter Olla Podrida, die werkelijk al de behandelde stoffen kruidde en ook over het longvuur een nieuw licht deed opgaan. Vóór de kwestie geheel was uitgeput, werden allen alleraangenaamst verrast door de mededeeling, dat er even voor de vergadering een *impromptu* was vervaardigd, hetwelk men wenschte voor te dragen; het was een gedicht, dat den dichter was ingeblazen door de plaats en het doel der zamenkomst. Begrijp eens mijn verbazen, toen ik, zoo welluidend en zoo indrukwekkend en zoo gloeijend en zoo gedachtevol, hoorde voordragen:

De schapen doolden wild in 't rond
   En werden nooit geschoren.
Het onkruid wies op ieders grond:
   De andijvie en de doren...!
Toen klonk een stem door beider land,
   En 't Eden was heroverd!
De weî verving het heidezand:
   Dat deed de goede Govert!'

Mijn verbazen klom, toen bij het tweede, derde en vierde kouplet, de eindregel telkens was:

Die goede, brave Govert!

Dus de dichter, de groote man, die daar voor mij stond, aan wiens lippen alle hoorders hingen, was de schuldige, die boven mij de zoldering in hare naven had doen daveren. Ik kon niet meer twijfelen, want ik hoorde ten slotte:

Een ander roeme er in zijn lied,
   Beroemde dwingelanden;
Ik bied aan hen mijn hulde niet,
   Want ik hou van geen banden.
Wat ook verander of verkeer,
   - En och! de Tijdgeest toovert! -
Ik zing altijd en immermeer
   Van goeden, braven Govert!'

Olla Podrida steeg van het spreekgestoelte onder algemeenen jubel. Het was 'een juweel van kunst en smaak,' zoo wordt het van daag in de couranten genoemd, en werkelijk, dat is het. Het mag eene bijdrage genoemd worden bij de vele, die hij ter eere van geheel Mecklenburg reeds geschonken heeft. Dat de geliefde man nog lang leve en nog dikwerf de luite stemme en de snaren van zijn cither tokkele; want, kinderen, vergeet het niet! er zijn in onze geschiedenis nog vele dergelijke Goverts te verheerlijken. Ik vergaf den man van harte de veroorzaakte stoornis van den afgeloopen nacht, en zou het hem gezegd hebben, zoo niet het oorverdoovend gejuich van een oogenblik te voren plotseling had opgehouden en vervangen

was door eene doodsche stilte. Prof. Ungeziefer, een der docenten der veeartsenijschool, stond op. Men fluisterde, men knikte elkaâr toe; ieder was vol verwachting, want Professor zou een staaltje geven van zijne gave van improvisatie. Hoe ik den man bewonderde, zoo als hij daar stond op den catheder, vrij voor zich uitziende in de ruimte voor zich, met het vonkelend oog, dat mij toescheen hoe langer hoe donkerder te worden, starende op het ademloos wachtend gehoor, alsof hij in ieders brein en ieders hart wilde dringen met de vraag: ‘wat is uwe behoefte, opdat ik die voldoe!’ Daar streken de beide handen van weêrszijden op den rand des katheders neder, even als een adelaar zijn wieken nederslaat als hij voornemens is in de zon te gaan zien. Daar bewogen zich zijne lippen en werd er gehoord: ‘Mijne Heeren! De gedachten hoopen zich in het brein op, bij het overzien van eene dergelijke schare, en zoo de vrees van uwer onwaardig te zijn den boezem niet tevens beklemde, voorwaar! men zoude het ter dezer plaatse zulk een gewaagd opzet niet heeten, om Cicero te willen nabij streven. Ik heb het u gezegd, Mijne Heeren! en ik herhaal het bij dezen met al de kracht, die er huist in mijne ziel, dat alle verschil tusschen Schwerin en Strelitz moet eindigen en dat beiden, zonder op te houden zelfstandig te zijn, zich moeten vereenigen. Eene dergelijke vereeniging heft de volkszelfstandigheid niet op, verre van daar, Mijne Heeren!’ daar hield hij op en niesde hij...’

‘Maar, lieve vader! dat heb ik meer gehoord!’ merkte Georg met roode, vakerige oogen aan.

‘Dat wil ik wel gelooven, beste Georg! ik ook. Ik dacht een beroerte van ontzetten te krijgen: dien man daar voor mij, dien ik een oogenblik te voren had willen omarmen, stond ik op het punt te verwenschen. Hij was het, en niemand anders, die mij in het belendend vertrek op die zoogenaamde improvisatie in het holle van den nacht had onthaald. Terwijl allen zaten te bewonderen en zeker ook te genieten, had ik het treurig genot van te kunnen opmerken, dat alles thans even zoo als den laatsten nacht gebeurde; zelfs niesde de man waar hij het 's nachts gedaan had. Onwillekeurig ontglipte mij, bij een der rusten die hij koos, de woorden: ‘Die goede brave Govert!’ hetgeen een tot de orde roepen van den voorzitter had ten gevolge kunnen hebben - en ik, lieve kinderen! was nog nooit buiten

de orde - zoo niet de meesten en ook de voorzitter hadden gedacht, dat ik mij nog vermeidde in den vleugelslag van de muze des dichters Olla Podrida - zonder dat ik het helpen kan word ik voor u te hoog, mijne kinderen! - Eindelijk had de redenaar gedaan. De geestdrift kende thans werkelijk geene palen, en toen er sprake was van het overschaduwen van de vaan van Hertog Govert, zaliger gedachtenis, toen zou er zelfs één een stoel in de hoogte hebben geheven, zoo die niet te zwaar ware geweest. ‘Heerlijke gave! Ciceroniaansche welsprekendheid!’ hoorde ik om mij heen. Ik weet niet wat mij bewoog te zwijgen: het was geene laffe vrees, geene schuldige zachtmoedigheid, geen onverschoonbaar mededoogen voor den potsenmaker, die een kunstenaar wilde zijn, neen, niets van dat alles, en toch zweeg ik en zeide ik alleen tien minuten later: ‘Ge hadt hem van nacht moeten hooren, heeren!’ Niemand begreep het vlijmend puntige van die woorden; integendeel, lieve kinderen! men hield ze nog voor lofspraak! Ik begrijp nog niet waarom ik niet meer zeî! Misschien kwam het, omdat ik toch, zonder het te willen, werd medegesleept door de fraaije woorden en door den genius van den verbroederingszin, die in ons midden zoo magtig den scepter zwaaide. Het werk der vereeniging was de kroon opgezet. Allen waren voorbereid tot het heilige feest, dat aan den grootschen disch werd gevierd, waar eenigen zelfs gewaagden van het doen wegvallen van alle grenzen tusschen Schwerin en Strelitz. Dat vond ik niet goed; het paspoort moet blijven. Een prachtig vuurwerk besloot op waardige wijze het geheel. De naam van Strelitz noch van Schwerin werd in het laatste stuk: een gothischen tempel, verlicht door Bengaalsch vuur, gemist, en evenmin tusschen beide namen in, een wollig schaap: als zinnebeeld van beider rijkdom, den veestapel. Er werd vóór het scheiden bepaald in het volgend jaar weder eene zamenkomst te houden, welke, zoo als ieder denkt, door nog meer edelen uit de beide landen zal worden bijgewoond. Met de tranen in de oogen ging ieder zijnen weg, maar met het vaste voornemen in het hart om de heilige waarheden, dáár vernomen, niet prijs te geven, maar ze tegen ieder, die ze zou willen bestrijden, te verdedigen, ze zelfs te verbreiden, en tevens Mecklenburg-Strelitz en Mecklenburg-Schwerin te verkondigen dat zij van nu af in den geest één behooren te zijn. En zoo iemand aterling genoeg ware om... Maar lieve Georg! gij zijt voor-

zeker vermoeid van het hooren, en knipt daarom zoo met de oogen, en ook gij, Anna en Wilhelm...! Ja, ik heb misschien van uw nog kinderlijk verstand te veel gevorderd. Gaat in huis, lieve kinderen! Morgen vinden we elkander weder op deze plaats. Dan breng ik u misschien wel een van de zedekonstige gedichten van Johan Heinrich Jochems meê, misschien wel dat, getiteld: het tooneel der ijdelheid, waarop de dwaasheid de hoofdrol speelt. Laat mij nu alleen, lieve kinderen! opdat ik peinze over eenen geschikten overgang van de nu behandelde stoffe tot die van morgen.

Rusland in de vorige eeuw.

La cour de Russie il y a cent ans. 1725-1783. *Extraits des dépêches des ambassadeurs Anglais et Français. Troisième édition. Berlin*, 1860.

Werwaarts men den blik op de historische literatuur onzer dagen rigt, overal ziet men een ijverig streven om eene juiste en volledige kennis van het verledene te verkrijgen. Men wil weten, wat er gebeurd is en hoe het gebeurd is. Geen land is er, geen tijdperk, waarvan men in onze eeuw de geschiedenis niet beter kent of begint te kennen, dan zulks vroeger mogelijk was. Ook met Rusland is dit in niet geringe mate het geval. Bedrieg ik mij niet, dan bevat ook het werk, aan 't hoofd van dit opstel genoemd, eene rijke bijdrage tot de betere kennis der historie van een' staat, die zelfs voor de meest ingewijden menig raadsel bevatte. Moge mijn geschrijf het boek de behulpzame hand bieden om het in ruimeren kring ingang te doen vinden.

Hoewel er sinds lang eene goede verstandhouding bestond tusschen de czaars en Frankrijk, liet dit rijk zich eerst sedert de regering van Peter I geregeld in Rusland vertegenwoordigen. In 1721 werd de Campredon als ‘ministre plénipotentiaire’ plegtstatig door Peter I ontvangen. Werd ook de diplomatieke betrekking tusschen de beide hoven later een tijdlang afgebroken, zij zag zich in 1739 hersteld door de zending van den markies de la Chétardie, die in de maand December te Petersburg aankwam. In de geloofsbrieven, die hem werden medegegeven, vereerde het hof van Frankrijk Elizabeth voor 't eerst met den titel van ‘impératrice de toutes les Russies.’ Na eene nieuwe verkoeling werden, met den aanvang van den zevenjarigen oorlog, de zaken weder op den vorigen voet gebragt. Naar 't zeggen van den minister de Choiseul in de instructie, aan den gezant de Bretcuil gegeven, deed het hof van Rusland de eerste

‘avances.’ ‘On ignorait entièrement à Versailles tout ce qui pouvait avoir rapport au gouvernement russe, aux dispositions de l'impératrice, aux vues de son ministère, lorsqu'en 1755 cette princesse, excitée soit par ses sentiments personnels pour sa majesté (Lodewijk XV), soit par les conseils du comte Woronzow, alors son vice-chancelier, fit parvenir au Roi les assurances du désir qu'elle avait de rétablir entre la France et la Russie l'intelligence la plus parfaite.’ Deze opening kwam op een geschikt tijdstip. Het kabinet van Weenen, met Frankrijk verbonden, om bij herhaling tegen Pruissen in 't strijdperk te treden, wenschte ook Rusland aan den oorlog te doen deelnemen. Maar zijn invloed aan 't hof te Petersburg woog op verre na niet tegen dien van Pruissen en Engeland op. Daarom betreurde men het thans te Versailles, dat er geen band met Rusland bestond, toen de gelegenheid zich op ongezochte wijze aanbood, om dien, sans déroger à sa fierté, weder aan te knoopen. De ambassadeur l'Hôpital kwam in de eersle dagen van Julij 1757 te Petersburg, en den 5^{den} November sloot Elizabeth zich bij het verdrag aan, den 21sten Maart tusschen Frankrijk, Oostenrijk en Zweden gesloten. De markies de l'Hôpital schijnt zich niet naar den zin van de regering van Frankrijk van zijne functiën gekweten te hebben. Zonder dat hij teruggeroepen werd, moest hij in 1760 den baron de Breteuil als ‘ministre plénipotentiaire’ naast zich zien optreden. Hoogst belangrijk is de instructie, in dato 16 Maart 1760, aan dezen man verstrekt. Eerst wijst Choiseul hem op de voordeelen, die Rusland bezit, op de groote uitgestrektheid van dit rijk, op zijne handelsverbindtenissen met Azië, op de krijgshaftigheid van zijn leger en zijne despotische regering. Hierom raadt de ‘saine politique’ niet toe te laten, dat het hof van Petersburg de voordeelen van zijn tegenwoordigen toestand gebruike om zijne magt te vergrooten en de grenzen van zijn rijk verder uit te breiden. Wel koestert de keizerin, die thans op den troon zit, geene overmatig eerzuchtige plannen; maar zij zal niet eeuwig regeren. Vervolgens treedt de minister in uitvoerige détails, ten einde zijn' gezant te overtuigen van den pligt, die op alle verlichte kabinetten rust, om met naauwgezetheid de inzigten en stappen gade te slaan van eene natie, wier magt ontzagverwekkend begint te worden. Die waakzaamheid wordt de Breteuil des te nadrukkelijker aanbevolen, omdat Rusland sinds lang ‘un plan de politique bien formé’ heeft, waarvan het niet afgaat, en omdat de staatsdienaars van dit rijk wantrouwend en argwanend zijn en bij de veinzerij, dier natie eigen, in hunne gesprekken, geschriften en handelwijze de meest stelselmatige list gebruiken. - Na de revolutie, die Katharina II den troon deed bestijgen, en waaraan de Breteuil geen werkdadig aandeel nam, schreef Lodewijk XV hem in een eigenhandig schrijven van den 10^{den} Sept.

1762 (n.s.) in de volgende termen de gedragslijn voor, die hij te volgen had: ‘Vous savez déjà, et je le répéterai ici bien clairement, que l'objet de ma politique avec la Russie est de l'éloigner, autant qu'il sera possible, des affaires de l'Europe. Sans rien faire personnellement qui puisse donner lieu à se plaindre de vous, l'objet de votre attention doit être de donner de la consistance à tous les partis qui se formeront immanquablement dans cette cour. C'est par la dissension qui y règnera qu'elle sera moins en état de se livrer aux vues que d'autres cours pourraient lui suggérer. - Il ne doit pas être question, de ma part, de former des liaisons avec la Russie. Il suffira d'entretenir celles qui sont de bienséance, et de détourner adroitement les engagements qu'on pourrait prendre contre mes vues, etc.’ Maar die teedere zending was in geenen deele naar den smaak van de Breteuil. Bovendien had hij niet den minsten invloed bij Katharina. Hij verzocht teruggeroepen te worden en zag zijn' wensch den 16^{den} Mei 1763 vervuld. Evenmin kon een zijner opvolgers er op roemen eenig krediet bij de keizerin te hebben

Krediet of geen krediet, gadeslaan, angstvallig nagaan was de taak, aan alle gezanten of gevolmagtigden, die 't kabinet van Versailles naar Rusland zond, van den beginne aan voorgeschreven. Doch zij waren niet alleen ‘testes’, maar, met of zonder last, ook vaak ‘actores rerum.’ Zien wij, hoe zij zich van hunne taak kweten en vergelijken wij hier en daar hunne berigten met die van de Engelsche gezanten. Met andere woorden, laat ons nasporen, welk nieuw licht de ‘extraits des dépêches’ over de historie verspreiden ook nog na dat, wat Duclos in zijne ‘Mémoires’ uit berigten van Fransche gezanten putte.

Veelal wordt de val van Mentschikow aan de Dolgourouki's alleen geweten. Hier blijkt het, dat iedereen er zijn deel aan had en dat alle werktuigen in beweging gebragt werden. Vele der ministers en een aantal leden van eenige der aanzienlijkste familiën waren de leiders der zamenzwering. Elk in 't bijzonder hoopte de erfgenaam te worden van 't gezag, dat Mentschikow had gehad. Het viel aan Iwan Dolgorouki ten deel, die, twintig jaren oud, de drinkgelagen en uitspattingen van zijn' czaar, Peter II, dag en nacht deelde. In 1729 werd de czaar plegtig verloofd met Katharina, de zuster van dezen gunsteling, en het huis Dolgorouki scheen het toppunt van zijne grootheid bereikt te hebben, toen de czaar den 19 (30) Jan. 1730 plotseling overleed. Naauwelijks had Peter de oogen gesloten, of de hooge rijksraad, de generaals en de grooten hielden

's morgens te vijf ure eene vergadering om over de troonsopvolging te beraadslagen. Katharina I had in der tijd een testament nagelaten, waarbij zij, in geval Peter II en zijne nakomelingschap niet meer in leven waren, de kroon naliet aan Anna, echtgenoote van den hertog van Holstein-Gottorp, en, mogt deze overleden zijn, aan hare andere dochter Elizabeth. Anna was in 1728 overleden; doch zij had een kind nagelaten, dat door zijn' vader medegenomen was naar Duitschland en dat later als Peter III Rusland regeerde. Van dit testament, dat, volgens den Saksischen zaakgelastigde Lefort, het werk van Mentschikow was, werd in de bovengenoemde vergadering met geen woord gerept. Uit dezelfde bron vernemen wij, dat men, door toedoen van Ostermann, die ook reeds belet had, dat Peter II een paar dagen vóór zijn' dood het voorgenomen huwelijk sloot, geen gehoor gaf aan den voorslag van Katharina Dolgorouki's vader en broeder, die haar de kroon wenschten te verschaffen. Evenmin luisterde men, uit haat tegen den hertog van Holstein, naar hen, die Peter III, hoewel slechts drie jaren oud, den troon wilden laten beklimmen. Ter naauwernood werd er gewag gemaakt van prinses Elizabeth. Zóó kwam men er toe om met eenparigheid van stemmen den voorslag van prins Dimitri Galitsyn goed te keuren, die de kroon wilde aangeboden hebben aan de hertogin van Koerland. Maar eveneens kwamen allen, alsof dit vooraf overlegd was, hierin overeen, dat men dit aanbod alleen onder zekere voorwaarden zou doen. Deze hertogin van Koerland was Anna, de dochter van Peters broeder Iwan, die, als weduwe van den hertog van Koerland, dit land bestuurde en geene kinderen had. Zij had eene oudere zuster, gehuwd met den hertog van Mecklenburg, van wien zij evenwel gescheiden leefde, daar zijzelve Rusland nimmer had verlaten, gelijk zij zich ook op het tijdstip, waarvan ik spreek, in dat land bevond. Ook deze zuster werd uitgesloten uit hoofde van de vrees, die men voor hare standvastigheid en vastberadenheid koesterde. Voor 't overige was zij niet zeer achtenswaardig en stierf, zooals de Engelsche gezant Rondeau meldt, als slagtoffer van haren smaak voor den brandewijn.

Men behoeft de jaarboeken van Rusland slechts open te slaan, om zich te overtuigen, dat de souverein er niet altijd eene volstrekte en willekeurige magt heeft uitgeoefend. Het Russische despotismus was een despotismus, niet getemperd, zoo als men van dat der koningen van Frankrijk heeft gezegd, door liederen, maar door opstand en moord. Zelden stierven de czaars van Rusland in hun bed. Peter I was de eerste, die zijne onderdanen aan eene gehoorzaamheid gewende, die zij te voren niet gekend hadden. Echter was de herinnering aan den voormaligen geest van onafhankelijkheid niet geheel uitgewischt. Tot hen, bij wie zij nog in volle kracht aanwezig was,

behoorde het meerendeel der leden van den hoogen rijksraad, die schepping van Mentschikow. Tegen de bedoeling van den stichter hadden vele Russische heeren in de oprigting van dien raad den dageraad zien aanlichten van betere dagen. Althans meent de Heer de Campredon (zie boven blz. 1) dit blijkens een schrijven van den 23sten Febr. 1726. Diens voorspelling werd nogtans niet zoo spoedig bewaarheid als hij verwachtte. Mentschikow bezette de plaatsen van dien raad met geene anderen dan met zijne getrouwste aanhangers. Doch met den dood van Peter II scheen het oogenblik dáár te zijn, dat de lang gekoesterde wenschen der aanzienlijken vervuld zouden worden. Omdat zij de vervulling dier wenschen zóó en niet anders mogelijk achtten, was hunne keus gevallen op de hertogin van Koerland, die, naar zij niet zonder grond dachten, geen regt op de kroon hebbende en sedert achttien jaren van Rusland verwijderd, zonder aarzelen alle voorwaarden zou aannemen, die het hun mogt behagen te stellen.

Het is moeijelijk de artikels met juistheid op te geven, die de magt van Anna Iwanowna aan banden moesten leggen, daar de tekst dier artikelen niet tot ons is gekomen. Hermann, ‘Geschichte des Russischen Staates,’ heeft er eene lijst van, geput uit de stukken van den Saksischen zaakgelastigde Lefort. Eene andere lezing, weinig verschillende van die van Lefort, vindt men onder de dépêches van den Franschen gezant Magnan, Campredons opvolger. Vermits zij in menig punt afwijkt van den tekst, gelijk hij bij Schlosser, Achttiende eeuw, Deel II, blz. 132, voorkomt, die Weber, Veranderd Rusland, als bron noemt, zal ik deze voorwaarden overnemen.

1. Dat Anna nimmer weder zal huwen, noch met een' Rus, noch met een' vreemdeling.
2. Dat niet zij, maar de hooge rijksraad haren opvolger zal benoemen.
3. Dat zij nimmer zal trachten in dien raad zitting te nemen, noch andere posten te vergeven dan dien van kolonel.
4. Dat zij, wanneer hare tegenwoordigheid in den raad vereischt wordt, er slechts twee stemmen zal hebben, die haar gegund worden, om dan te beslissen, wanneer de meeningen in den raad uiteenloopen of wanneer allen eenstemmig zijn.
5. Dat de benoeming van leden van dien raad niet aan haar zal staan.
6. Dat zij de handelingen van den raad noch mag nagaan, noch, ingeval zij tot hare kennis komen, voor nul verklaren of tegengaan.
7. Dat hare eenige taak zal zijn te bekrachtigen wat de raad haar zal voorleggen.

Dit zijn, zegt Magnan, de voorwaarden, waarop de hertogin van

Koerland keizerin is geworden. Maar onder zijne papieren bevindt zich een stuk, dat eene copie behelst van de voorwaarden, die de commissie met der daad naar Mittau medegenomen en die de czarine hier geteekend heeft. Om plaats te besparen, spring ik ze over, er alleen maar op wijzende, dat er onder de voorwaarden, zoo als zij dáár voorkomen, eene is, luidende, dat zij geene nieuwe belastingen mag opleggen, en eene andere, die behelst, dat zij geen adellijke ter dood veroordeelen, noch diens goederen zal laten verbeurd verklaren, wiens schuld niet ten volle zij gebleken.

Eerst waren de gezanten der vreemde mogendheden en zij, die zich met bespiegelingen over staatszaken onledig hielden, verbaasd over de verkiezing van Anna. Doch toen zij de voorwaarden vernamen, waarop zij geschied was, ontdekten zij spoedig de geheime oorzaak der voorkeur, aan Anna gegeven. Ook was het het plan, den souverein de handen te binden niet voor eenigen tijd, maar voor immer.

Den 2^{den} Febr. (n.s.) berigt Magnan het vertrek der commissarissen en, na de bedoelde voorwaarden opgeteld te hebben, meldt hij, dat de deputatie in last heeft de prinses te verklaren, dat men haar de kroon aanbiedt onder deze bepaalde voorwaarde, dat het haar moge behagen de stukken te bekrachtigen, die zullen opgesteld worden om een nieuwen regeringsvorm te grondvesten. Met dit gewigtige werk is men reeds bezig, vervolgt hij; maar men kan op dit oogenblik nog niet bepalen, of die nieuwe regeringsvorm op Engelsche of wel op Zweedsche leest geschoeid zal zijn. Eene nieuwe constitutie moest er zijn - hierover waren allen onder de aristocratie het eens. Maar indien allen op dit punt eenstemmig waren, zij waren er verre vandaan, van ééne en dezelfde zienswijze te zijn omtrent de middelen, die tot verwezenlijking dier meening moesten dienen. De bekwaamste leden van den rijksraad ontwierpen, elk voor zich, de hoofdtrekken eener constitutie. Vanhier, dat het werk, dat ik aankondig, eene menigte dergelijke ontwerpen behelst: een, geboekt in de dépêches van den Engelschen gezant Rondeau; een ander, gehaald uit de stukken van den Spaanschen gezant, den hertog de Liria; een derde dat de Heer Magnan aan zijne regering rapporteert.

Intusschen stond de hertogin van Koerland vóór de poorten van Moskau, en nog was er geen bepaald besluit genomen over den vast te stellen regeringsvorm. De oorzaken dier besluiteloosheid staan in een schrijven van den Hr. Rondeau opgeteekend: ‘Daar men in dit land altijd gewoon geweest is blindelings te gehoorzamen aan een' absoluut monarch, kan niemand zich een naauwkeurig denkbeeld vormen van eene beperkte regering. De hooge adel wenscht al het gezag in zijne handen te concentreren, en de edellieden van lageren rang hebben hier veel tegen. Deze verkiezen één meester

boven vele.' Maar de tegenkanting kwam niet alleen van buiten, van den minderen adel. Ook in den boezem van den raad was een aantal mannen, die, bij eene verandering van despotismus in oligarchie, alles te verliezen hadden, bovenal de vice-kanselier Ostermann. Deze man, de zoon van een' arm luthersch predikant uit Westphalen, was onder Peter I en Katharina opgekomen en onder Peter II een invloedrijk persoon geworden. Rondeau schreef in Sept. 1728, dat Ostermann alleen alle zaken leidde, en dat hij, daar zijne ambtgenooten hem niet konden missen, wanneer hij ontevreden was, te bed ging liggen. Wanneer er dan eene bijeenkomst van de hoofden der regering is, lezen wij verder bij Rondeau, en Ostermann ontbreekt, drinken de overigen een glas brandewijn en zijn verpligt hem hun hof te gaan maken om hem weder in een goed humeur te brengen. Een dergelijk man kon niet voor eene wijziging van den regeringsvorm zijn. Toen de artikels naar Mittau stonden gezonden te worden, gebruikte hij, om niet gedwongen te worden ze te onderteekenen, zijne gewone uitvlugt: hij legde zich te bed. Doch de Dolgorouki's, die hem kenden, kwamen hem in zijne slaapkamer opzoeken en persten hem zijne toestemming af. Hierbij bepaalde zich echter Ostermanns medewerking. Gedurende den eerstvolgenden tijd, onder het weifelen van den rijksraad ten aanzien van de vast te stellen constitutie, lag Ostermann te bed. De nieuwe keizerin hield haren plegtigen intogt binnen Moskau en schonk aan alle officieren en soldaten van de regimenten, die haar escorte uitmaakten, een glas wijn of brandewijn. Steeds lag Ostermann te bed. Eindelijk, toen de veldmaarschalk Galitsyn hem in zijn eigen huis had verweten, dat hij zich ziek hield, en toen de tegenstanders der oligarchische partij, fier op de tegenwoordigheid der Czarin, het hoofd begonnen op te steken, voegde hij zich bij hen, die de voorwaarden wilden ingetrokken hebben. In Schlosser (t.a.p.) lees ik, dat Anna de artikels niet alleen te Mittau, maar ook te Moskau onderteekende, en dat de keizerin eene talrijke vergadering bijeenriep, om, onder schijn van regt, de verkiezingsvoorwaarden te vernietigen. Beide deze beweringen worden door de 'extraits des dépêches' weêrsproken. In plaats van de artikels ten tweeden male te onderteekenen, weigerde Anna standvastig in den rijksraad te verschijnen om ze te bekrachtigen, zeggende, naar de getuigenis van Lefort, dat het haar te min was door acht personen tot vorstin verklaard te zijn. En in plaats van zelve eene vergadering op te roepen, begaven zich - zoo luidt het hier - den 25sten Febr. (8 Maart n.s.) omstreeks 800 menschen tot de keizerin en verzochten om 10 uren, bij monde van prins Tcherkaski, de ziel der beweging, audientie. Wat verder in die bijeenkomst plaats greep is, als o.a. geboekt staande in Rulhière, 'Histoire de l'anarchie de Pologne', I, p. 140 vlg., genoeg

bekend. Toch zal de lezer in de ‘extraits’ menige nieuwe bijzonderheid vinden. De uitslag was, dat Anna het geschrift, hetwelk de artikels behelsde, eigenhandig verscheurde; dat de rijksraad afgeschaft en de vroegere senaat hersteld, met één woord, dat de regering weder op den voet gebragt werd, waarop zij onder Peter I was. Den 9^{den} Maart (n.s.) schreef Magnan: ‘er is bevel gegeven heden avond alle straten te illumineren’, en eenige dagen later: ‘de czarin is zeer vrolijk en tevreden.’

Gedurende de crisis had Ostermann zich weder in 't bed gehouden. Anna bragt hem een bezoek, en van dit oogenblik af was hij op nieuw het hoofd der regering. Gelijk men weet, duurde Anna's bewind tien jaren. Al wat van die tien jaren, ook in dit werk, vermeld wordt, getuigt tegen de keizerin. Het is een tafereel van onzedelijkheid, van verspilling, van wanorde, dat hier wordt opgehangen. Ik neem er alleen dit van over, dat er geen schelling in de schatkist was en dat desniettemin alle hovelingen groote sommen verteerden. Dit was het evenwel niet, waarover de Russen ontevreden waren en wat den haat inzonderheid der oud-Russische partij verwekte. De reden hiervan was, dat Biron, Ostermann en Munnich, ‘que la clique allemande avait le solide de la faveur impériale et en recueillait seule les fruits.’ De oud-Russen hadden spijt van hetgeen zij gedaan hadden, en legden bij zichzelve de belofte af, bij eene volgende gelegenheid wijzer te zijn. Die gelegenheid zochten zij in meer dan eene zamenzwering, die deels beschreven zijn door Hermann in zijne Geschichte des Russischen Staates en elders, deels - en dit geldt van de voornaamste dier zamenzweringen - nu voor 't eerst aan 't publiek bekend gemaakt worden. De volgende bijzonderheden, betrekkelijk deze zamenzwering van Nov 1739, zijn ontleend aan een' brief van een' Russisch officier, gevoegd bij een schrijven van den Engelschen zaakgelastigde aan 't hof van Zweden, in dato 1 Augustus 1740. De zamenzwering had breede vertakkingen en had waarschijnlijk die zelfde prinsen Dolgorouki tot hoofden, die sinds de laatste omwenteling naar Siberië verbannen waren. De oorzaken der ontevredenheid, waaruit zij was ontsproten, waren: de blinde genegenheid der keizerin voor den hertog van Koerland (Biron, Bûhren of hoe hij heeten moge); de minachting, waarmede deze gunsteling de lieden van distinctie, als of zij vagebonden waren, behandelde; dat de Jood Liepman, de bankier van het hof, een creatuur van Biron, den handel te gronde rigtte; de verspilling der gelden van den staat deels voor damesgrillen, deels aan 't bouwen van paleizen voor den hertog van Koerland; het ligten van drie man op de vier om er legers van te vormen, waardoor de landgoederen van den adel ontvolkt werden en het hun onmogelijk werd de grondlasten op te brengen; het verval der vloot, met zooveel

moeite door Peter I tot stand gebragt; de slechte uitslag van den oorlog tegen de Turken. Het plan was, dat Zweden, zoodra het Russische leger verstrooid of vernietigd zoude zijn, den oorlog zou verklaren aan Rusland en een leger van 30,000 man in beweging stellen. Dan moesten de ontevredenen opstaan en de keizerin in een klooster opsluiten. Alle Duitschers wilde men wegjagen, eenige hunner dooden en prinses Elizabeth tot keizerin uitroepen. Doch voordat Münnich, die het leger, dat tegenover de Turken stond, commandeerde, eene nederlaag onderging, was alles uitgelekt, en naar gewoonte hadden er eene menigte teregtstellingen plaats. - Van dit alles, zegt de briefschrijver, is geen spoor in de stukken, die van het hof zijn uitgegaan.

Te midden van dit alles werd de keizerin ernstig ongesteld. Zoo als het zich liet aanzien, spoedde haar leven ten einde, en nog was er niets over de opvolging vastgesteld. De wet van Peter I, die steeds in volle kracht was, schreef voor, dat de benoeming van een' opvolger aan den regerenden vorst of vorstin stond. Men geloofde, dat Anna hare keus zou vestigen op hare nicht Anna, eene dochter van de bovengenoemde hertogin van Mecklenburg (zie blz. 4) en gehuwd met prins Ulrich Anton van Brunswijk-Bevern. Maar indien zij de wenschen der natie wilde raadplegen, schreef te dier tijde de Engelsche gezant Finch, moest zij prinses Elizabeth, die, in weerwil van hare bijzonderlinge levenswijze of juist om die levenswijze buitengewoon gezien was, benoemen. Dit gebeurde evenwel niet. Men behoeft uit dit werk niet voor 't eerst te leeren, dat Iwan, de pas vóór een paar maanden geboren zoon van Ulrich Anton en Anna, tot opvolger en Biron tot regent benoemd werd. Wat ons echter de gezantschapsberigten kunnen leeren is, hoe Biron regent geworden is. Rulhierè (I, p. 168), Schlosser III, blz. 312, kortom allen melden, dat het Biron zelf was, die zich tot regent liet aanstellen. Finch voegt er de volgende bijzonderheden bij. Lang duurde het lijden van de keizerin Anna, eer zij overleed. In dien tijd maakte zij hare laatste beschikkingen. Er waren er, die wisten, b.v. Ostermann, dat Anna het stuk, waarbij Iwan tot keizer benoemd werd, had geteekend, en dat het rijkszegel er op gedrukt was. Dit had Ostermann zelf gedaan. Welke de meening der keizerin omtrent het regentschap was, wist niemand vóór haren dood.

In den nacht van den 17^{den} Oct. overleed de keizerin. In eene dépêche van den 1sten Nov. deelt Finch mede, hoe men ook dit gewaar werd. Toen men des daags na het overlijden van Anna bezig was alles te verzegelen, kwam er eene van hare kameniers aanloopen, die hare grootste vertrouwde was geweest. Zij verklaarde, dat Hare Majesteit in hare tegenwoordigheid een papier had geteekend, dat haar in 't begin van hare ziekte door Ostermann gebragt

was. Dit was een stuk, door toedoen van Biron door den rijksraad opgesteld, waarbij deze het als wenschelijk voordroeg, dat de hertog van Koerland tot regent werd aangesteld. Op last van Anna had de kamenier dit geschrift in een kabinet opgesloten en haar de sleutels er van gebragt, welke sinds dat oogenblik het hoofdkussen niet verlaten hadden. Terzelfder tijd had Hare Majesteit haar, zonder te zeggen, wat er in stond, gelast, geen' woord over het bewuste stuk te zeggen, eer zij overleden was, en eerst dan de plaats aan te wijzen, waar men het kon vinden. Het is van elders genoeg bekend, hoe spoedig Biron van de hoogte, waartoe hij zich had verheven, neerviel en hoe Anna van Brunswijk met het regentschap over haren zoon bekleed werd. Finch besluit zijn rapport van dien val aldus: ‘Men heeft een Te Deum gezongen, eenige ridderorden uitgedeeld en de schulden der aanzienlijken betaald. De hertog van Koerland is van al zijn geld, zelfs van zijn gouden horologie en van zijne kleederen beroofd.’

Niet lang na Koerlands verbanning barstte de eerste Silezische oorlog los. De markies de la Chétardie had in last, Rusland ten gunste van Frederik II te stemmen, terwijl Finch zich moest beijveren, dit hof voor de belangen van Maria Theresia te winnen. De regentes was volstrekt niet van zins Frederik met een leger bij te staan. De markies hoopte beter te zullen slagen bij Elizabeth, wanner deze den keizerlijken zetel had beklommen. Dit was geene ongegronde hoop. Nog was de regentes geen jaar aan 't roer, of Finch schetst den toestand van zaken aan 't Russische hof op zoodanige wijze, dat elk er uit kon besluiten, dat het er niet van langen duur kon zijn. ‘Er was veel verdeeldheid; de regentes was jaloersch op hare magt; de een stond tegenover den ander. De oud-Russen haten al wat nieuw is. Er is niet één onder hen, die niet zou wenschen Petersburg op den bodem der zee en al de veroverde gewesten naar den duivel te zien, om naar Moskan te kunnen terugkeeren, waar zij, in de nabijheid hunner landgoederen, met minder kosten kunnen leven. Zij willen niets met Europa te doen hebben en verkiezen het verblijf van Siberië boven dat van een schip.’ Het duurde niet lang, of Elizabeth trok partij van die verdeeldheid en ontevredenheid. Den 25sten Nov. 1741 was zij keizerin. Men weet, dat de bewerker dier omwenteling de Hannoversche chirurgijn Lestocq was.

Met regt roept Rulhière, die, een tijdlang secretaris van den gezant de Breteuil geweest zijnde, bij uitstek in de gelegenheid was het fijne van de zaken te doorgronden, in de geschiedenis, door hem geschreven, uit: ‘hoe komt het, dat de historieschrijvers in die gebeurtenis niets anders gezien hebben dan een persoonlijk feit, dan de troonsbeklimming van Elizabeth?’ Ook dit work toont het, dat

deze revolutie een eigenaardig kenmerk had, waardoor zij zich van alle vorigen onderscheidde. Zij was het sein tot het herleven van den nationalen, zoo lang onderdrukten geest. Er had eene algemeene verdrijving plaats van die menigte vreemdelingen van allerlei rang en stand, die uit verschillende streken van Europa geroepen waren om Rusland te verlichten en te beschaven. Daarop volgde het proces van Ostermann, Münnich en de overige hoofden van het vorige bewind. De verregaande onbillijkheid bij de behandeling dier Regtszaak verbitterde Finch zoozeer, dat hij den 5^{den} Jan. 1742 schreef: ‘Ik ken hier niemand, die in een ander land voor een' man van middelmatige eerlijkheid zou doorgaan.’

Het was niet alleen ten opzigte van de binnenlandsche aangelegenheden, dat de troonsbeklimming van Elizabeth eene nieuwe aera opende. Onder hare regering nam Rusland voor 't eerst eene plaats onder de rij van Europa's groote mogendheden in. Tot op haren tijd sloeg het geen acht op de quaestiën, die op het evenwigt van Europa betrekking hadden. Het vergenoegde zich met de verdediging zijner onafhankelijkheid of met zich, onder gedurige twisten met zijne naaste buren, uit te breiden. Engeland trachtte dit rijk er inzonderheid toe over te halen om zijn gewigt in de schaal van Europa te leggen. Frederik II dacht er eveneens over. In zijne Mémoires leest men: ‘Van alle buren van Pruissen verdient het keizerrijk Rusland, als de gevaarlijkste, de meeste aandacht; zij, die in het vervolg Pruissen zullen regeren, zullen genoodzaakt zijn de vriendschap dier barbaren aan te kweeken’[1]. Toch waren alle stappen, die Frederik deed om het hof van Elizabeth tot eene krachtiger tusschenkomst ten zijnen behoove te bewegen, te vergeefs. Vruchteloos waren de sommen, die hij aan hare ministers verspilde. De Engelsche gezant Hyndford schreef den 13^{den} Mei 1745: ‘L'impératrice montre tant de tendresse pour le roi de Prusse seulement par dépit contre la reine de Hongrie.’ Uit ‘tendresse’! Elizabeth haatte den koning van Pruissen en zeide, zoo men denzelfden gezant mag gelooven: ‘Le roi de Prusse est certainement un mauvais prince, qui n'a pas la crainte de Dieu devant les yeux; il tourne toutes les choses saintes en ridicule, et il ne va jamais à l'église: c'est le Nadir sha de la Russe’. De vorstin zeide niet alles. Frederik spaarde niets, zelfs niet de zwakheden der keizerin van Rusland. Dit hadden haar hare kameniers verhaald, die het weder van eenige heydukken hadden, welke in dienst geweest waren van den koning van Pruissen. Hyndford kende beter den eerbied, verschuldigd aan eene dame, die een groot rijk beheerschte. ‘Votre

1 Zóó wordt hier verzekerd. - Het is mij niet gelukt de plaats, die niet nader wordt aangewezen, weder te vinden.

seigneurie, schreef hij in een' brief, die, naar hij kon weten, in Rusland geopend werd, peut difficilement s'imaginer comme l'habit d'officier (Elizabeth mogt zich gaarne als man kleeden), sied bien à l'impératrice. Je suis persuadé que les gens qui ne l'auraient pas connu l'auraient prise pour un officier, si ce n'avait été sa jolie figure. En effet, sa Majesté a le coeur d'un homme et la beauté d'une femme'. Hoe belleefd deze brief ook ware, ook deze: gezant kon Rusland tot geene werkdadige deelneming aan den Oostenrijkschen erfopvolgingsoorlog overreden. Toch nam dit rijk, zoo als ik zeide, zijne plaats onder de groote mogendheden in: het teekende den vrede van Aken mede. En toen de zevenjarige oorlog begon, was Rusland een van Frederiks vijanden. Het is belangrijk, na te gaan, hoe Frederik, onzeker wat Rusland zou doen, in het tijdverloop tusschen den vrede van Aken en 't begin van den zevenjarigen oorlog schier van dag, tot tag tusschen vrees en hoop geslingerd werd. Maar ik moet zuinig zijn met mijn papier en verhaal slechts zooveel, dat de belangstelling voor het boek, dat ik aankondig, gewekt worde en de draad niet worde afgebroken.

Op Elizabeth volgde in 1762, na de korte regering van Peter III, Katharina II. In welken toestand verkeerde het rijk hij. Eizabeths dood? Een zaakgelastigde van de Vereenigde Provinciën; de Heer Zwart, zal het ons zeggen: 'De tegenwoordige toestand in Rusland is een verschrikkelijk tafereel van bandeloosheid en wanorde. De keizerin hoort en ziet niets dan haren gunsteling; zij doet naar geene zaak ter wereld onderzoek en leeft op hare gewone manier voort; zij heeft het rijk letterlijk ten buit aan de plunderaars gelaten. Nooit is er meer verwarring en dreigend gevaar in Rusland geweest. Niet het minste spoor van goede trouw, eer, vertrouwen, schaamte en regtvaardigheid is er overgebleven.'

In dien toestand bevond zich Rusland, toen Peter III den troon beklom. Hij was een neef van Elizabeth, hertog van Holstein-Gottorp, en zijne moeder was eene dochter van Peter den groote. Elizabeth had hem reeds in 1742 naar Petersburg ontboden an hem den 7^{den} Nov. van dat jaar tot troonsopvolger benoemd. Hij was gehuwd met Sophia van Anhalt-Zerbst, die, toen zij tot de Grieksche kerk overging, den naam Katharina aannam, waaronder zij zoo beroemd is geworden. Later mogt Katharina gaarne aan ieder, die het hooren wilde, verhalen, dat zij, bij 't betreden van Ruslands bodem, nog eer zij den groothertog Peter gezien had, bij zichzelve had gezed: 'ik zal hier alleen regeren.' Stellig kon zij deze gedachte opvatten, sinds zij het karakter en de verstandelijke vermogens van haren man had leeren kennen. De natuur had hem niet gunstig bedeeld en zijne opvoeding was meer dan verwaarloosd. Zóó wordt hij afgeschilderd. Toch began zijne regering met maatregelen,

lijnregt overstaande tegen die, waardoor Ruslands beheerschers hunne troonsbeklimmg plagten te kenmerken. De Engelsche ambassadeur Keith doet ons die maatregelen kennen. De keizer hield zich geregeld met de gewigtigste aangelegenheden van 't rijk bezig. Niets gebeurde buiten zijn weten. Hij verminderde den prijs van het zout, hoewel dit eene belangrijke daling in zijne inkomsten voroorzaakte, schafte de staatsinquisitie of geheime kanselarij af, riep vele ballingen terug, en trok alle geestelijke goederen aan de kroon. Tot vergoeding hiervoor wees hij den aartsbisschoppen en abten een vast inkomen aan, an bepaalde eene zekere som voor 't onderhoud der monniken. Deze stap, die Voltaire met vreugde vervulde, verwekte in 't geheele rijk eene groote ontevredenheid.

Zoover Keith. Diens dépêches zijn evenwel niet de eenige maatstaf, waarnaar men Peters regering moet beoordeelen. Hij gaat door voor een' man ‘d'un esprit peu étendu et peu perspicace.’ Daarenboven, hij was een vertrouwd vriend van den keizer, die onaangediend bij hem binnentrad en zichzelven als gast aan Keiths tafel noodigde. ‘Faut-il que les Anglais se moquent partout de nous?’ schreef Voltaire, gebelgd over 't verlies van den invloed, dien de Fransche gezant in de laatste jaren van Elizabeths regering aan 't hof van Rusland had gehad. ‘Il y a un Keith, vervolgt hij, qui sait boirc, qui a captivé l'empereur, et votre Breteuil n'a captivé porsonne.’ Voltaire kon zich troosten. Keith zegt niet alles. Breteuil, die niet zoo behoedzaam behoefde te zijn, laat ons de donkere zijne van de schilderij aanschouwen. Hij schreef den 18^{den} Jan. 1762 (n.s.): ‘La vie que l'empereur mène est la plus honteuse. Il passe les soirées à fumer, à boire de la bière, et ne cesse ces deux exercices qu'à cinq ou six heures du matin, et presque toujours ivre-mort.’ Hij had tot minnares eene nicht van den kanselier, Elisabeth Woronzow, waarvan de Breteuil deze beschrijving geeft: ‘Elle est sans esprit; quant à la figure, c'est tout ce qu'on voit de pis. Elle ressemble de tout point à une servante d'auberge de mauvais aloi.’ De getuigenis van Frankrijks gezant wordt door die van Rulhière, een' ooggetuige, bekrachtigd: ‘La nouvelle cour prit aisément l'air et le ton d'un corps de garde an joie’[1]. Ook dames namen aan die drinkgelagen deel, en toen deze zich beklaagden, dat Peter zelfs actrices en danseressen hierbij toeliet, antwoordde hij: ‘onder de vrouwen geldt geen rang.’

Vanwaar die tegenstelling tusschen het berigt van den eenen en dat van den anderen gezant; vanwaar de weêrspraak tusschen dat lage leven en die neiging tot grootsche regeringsdaden? In zijne prille jeugd was Peter geleid door twee mannen van uitnemende be-

1 Rulhière, ‘Hist. de l'anarchie de Pologne’, IV, p. 313.

kwaamheden, die zijne aandacht op voorbeelden van groote vorsten vestigden en de zucht voor 't verhevene bij hem trachtten op te wekken. Sedert zijne komst in Rusland, toen hij nog maar 13 jaren oud was, werd zijne opvoeding toevertrouwd aan lieden, wier eenig streven was hem stelselmatig te bederven[1]. Peter ging zijn verderf te gemoet door daden, goed op zichzelve, maar die fouten werden door de overhaasting, waarmede hij ze verrigtte. Reeds had hij de geestelijkheid tegen zich; hij kwetste de oud-Russen door zijn' afkeer van de nationale zeden en gewoonten; hij verbitterde de lijfwacht door haar te willen onderwerpen aan de Duitsche tucht. Met Katharina leefde hij sinds lang in onmin. Zij sleet hare dagen in eenzaamheid en van elk verlaten, en verscheen zij in 't publiek, dan werd zij met minachting of scheldwoorden bejegend. Van dag tot dag moest de fiere prinses vreezen, dat Peter haar verstiet en haren zoon Paul, tevens den zijnen, voor een' bastaard verklaarde. Alles duidde aan, dat er eene uitbarsting op handen was. Onder 't volk werden oproerige geruchten uitgestrooid om het tot een' opstand voor te bereiden. De conversatie bestond allerwege in klagten, gemor en afgebroken woorden van lieden, die elkander zochten te doorgronden. ‘De brieven uit Petersburg, schrijft Frederik II in zijne geschiedenis van den zevenjarigen oorlog, boezemden elk groote bezorgdheid voor 't leven des keizers in. Zij kondigden alle de kiemen eener omwenteling aan, die op 't punt was van uit te barsten’[2]. Maar wie ook ongerust was en in spanning verkeerde, slechts de keizer en Keith hadden niet het minste vermoeden van 't geen er gaande was. Te vergeefs beval de koning van Pruissen Peter schriftelijk aan, krachtige voorzorgen te nemen voor zijne persoonlijke zekerheid. Tot Frederiks gezanten, die dit punt meermalen op het tapijt bragten, zeide hij: ‘zoo gij tot mijne vrienden wilt behooren, zult gij dit onderwerp niet weder aanroeren.’

Op den dag, dat het feest van den vrede met Pruissen gevierd werd, beval Peter, in eene vlaag van dronkenschap, zijne gemalin in een klooster op te sluiten. Van dit oogenblik af - zoo heeft Katharina later getuigd - had zij het oor geleend aan de voorslagen, die men haar sinds den dood van Elizabeth had gedaan. Het was niet sedert gisteren of eergisteren, dat zij dienaars had, tot alles bereid om haar te behagen. Wat zonderling was, zij verwierf vele nieuwe aanhangers door bemiddeling van de prinses Daschkow, de jongste zuster van Elizabeth Woronzow, de minnares des keizers. Een van de hoofden, van welke de omkeering uitging, was graaf Panin, de gouverneur van den groot-hertog Paul, den zoon van

1 Zie hieromtrent verder Rulhière, IV, p. 294 vlg.
2 ‘Ocuvres posthumes de Frederic II’, Amsterdam 1789, tome IV, p. 225.

Peter III en Katharina. Doch hun oogmerk was niet, wat later geschied is, Katharina op den troon te plaatsen; zij wilden haar slechts tot regentes benoemen gedurende de minderjarigheid van haren zoon. Dat dit niet gebeurd is en Katharina met der daad keizerin werd, was het werk van een aantal vertrouwelingen van lageren rang, grootendeels onbekende personen, van welke Gregorius Orlow een der voornaamste was[1]. Orlow was officier en had geene andere verdienste dan eene 'constitution athlétique'. Na de revolutie schreef de Breteuil den 9den October: 'Orlow est un fort bel homme, au reste, dit on, une très grande bête'. Dit laatste dacht Katharina niet, die in een later aan te halen geschrift getuigt, dat de Orlows door groote bekwaamheid uitmuntten om over menschen te gebieden alsmede door beleid en veel tegenwoordigheid van geest. Bij de verontwaardiging, die de soldaten van de lijfwacht tegen Peter III bezielde, vond Orlow allerwege een open oor. Het geld, dat hij met volle handen ronddeelde, zette aan zijne redeneringen kracht bij.

Den 6den Julij (n.s.) ging de keizer met vele van de schoonste vrouwen van Petersburg naar zijn buitengoed Oranienbaum, waar hij zijne soldaten liet exerceren en bals gaf. Twee dagen daarna greep de omwenteling plaats. Zij is reeds meermalen beschreven. Het berigt van Rulhière verdient voorzeker het meeste geloof; het komt geheel en al overeen met de dépêches van den Franschen gezant. Ook wijkt de uitvoerige uiteenzetting dezer zonderlinge gebeurtenis door den gezant van Engeland, Keith, slechts in weinige punten van ondergeschikt belang van den inhoud der overige bronnen af. Hetgeen mij minder algemeen bekend voorkomt, is dat Katharina zelve een verhaal dier omwenteling heeft opgesteld of gedicteerd, in een' brief, naar 't schijnt geadresseerd aan haren gunsteling Poniatowski, den lateren koning van Polen. Hoewel thans niet voor 't eerst gedrukt, is het in het werk, dat ik refereer, onder de dépêches der gezanten opgenomen. Het is te lang, dan dat ik het hier eene plaats kan geven, en bevat alle mogelijke bijzonderheden betrekkelijk de zaak. Het einde van de omwenteling wordt aldus beschreven: 'J'allai à la messe (na den plegtigen intogt te Petersburg); puis on chanta le *te Deum;* puis on vint me féliciter, moi qui, depuis vendredi, six heures du matin, n'avais presque ni bu, ni mangé, ni dormi. Je fus fort aise de me coucher le dimanche au soir.'

Men weet, hoe de zwakheid des keizers de plannen zijner gemalin in de hand werkte. Den 17den Julij (n.s.) verzocht hij om

1 Bij Schlosser, 18de eeuw, IV, blz. 404 is dit, gelijk meer, niet in 't oog gehouden.

zijn' mopshond, zijn' neger Narcissus, zijne viool, romans en een Duitschen bijbel. De Fransche secretaris van legatie, Bérenger, die dit meldt, voegt er niet bij, of hij het verlangde kreeg. Katharina zegt in haren brief, dat hij slechts de drie eerstgenoemde zaken vroeg, alsmede zijne minnares, en dat zij hem alles had gezonden, behalve de minnares ‘crainte de scandale et d'augmenter la fermentation dans les esprits.’ Zóó was dan de omwenteling voltrokken en Katharina was keizerin. Van 't regentschap sprak niemand[1]. Maar Peter leefde nog en was bij de mindere volksklasse zeer bemind. Aan al de eischen van hen, die medepligtig waren aan de omwenteling, kon niet voldaan worden. Al was dus ook de ongelukkige Peter, in eene doffe wezenloosheid verzonken, niet te duchten en al getroostte hij zich zijn beklagenswaardig lot, zoolang hij leefde, kon zijn naam tot sein verstrekken voor elk, die veranderingen wenschte. Vandaar dat zijne gevangenschap maar een paar dagen geduurd heeft. Ik kom tot het groote raadsel.

Schlosser zegt (t.a.p. blz. 417), dat Peter III den 17^{den} Julij in Roptscha, op een landhuis nabij Peterhof, eerst vergiftigd, en toen het vergif niet spoedig genoeg werkte geworgd is. Als moordenaars en ooggetuigen der daad noemt hij Alexis Orloff en nog vijf andere personen, o.a. Teploff. Rulhière IV, p. 380 vlg. houdt vier personen, o.a. ook Alexis en Teploff, voor de plegers van 't misdrijf en geeft Robschak, een buitengoed nabij Petersburg, als het oord op. Wat zeggen de dépêches? Bérenger schreef den 21sten Aug. een berigt, waarin de moord op dezelfde wijze beschreven wordt als Schlosser later deed. Negen jaren later meldde Durand, zaakgelastigde van Frankrijk aan 't hof te Weenen, (4 Mei 1771) ‘Sans que personne se soit avisé de lui parler de la mort de Pierre III, le comte Alexis Orlow a de son propre mouvement touché cette horrible matière. - Ce général, qui a une force de corps extraordinaire, fut chargé d'étrangler son maître, et il semble que les remords le poursuivent.’ - Wil men echter niet op dit gezegde van Orlow bij uitsluiting stcunen, dan staat alleen geheel vast, dat Alexis Orloff en een onderofficier, geheeten Teploff, op den morgen van den 19^{den} Julij in de kamer van een landgoed, nabij het klooster Newsky, waar de keizer gevangen zat, binnentraden. Wat zij deden, is men nimmer naauwkeurig te weten gekomen; maar toen zij er uit kwamen, was Peter III dood. Men kondigde af, dat hij aan de koliek overleden was, weshalve Duclos geen ongelijk had, toen hij in zijne ‘mémories’ van eene ‘prétendue colique’ sprak.

1 Anders bij Schlosser, 18de eeuw, blz. 409. - Ik merk intusschen op, da ik mij niet verpligt acht, op dergelijke afwijkingen overal, waar zij voorkomen, te wijzen.

Welk aandeel had Katharina zelve aan het wanbedrijf? Eerst was men ten hove van Petersburg geneigd haar als onschuldig aan te merken. Maar zij, die, zoo als Breteuil, zagen, dat zij, na het ontvangen der tijding, een even opgeruimd gelaat vertoonde als vroeger, maar eerst den volgenden dag, toen het overlijden van den czaar officieël bekend werd gemaakt, ‘afficha la douleur’, veranderden weldra van meening. Met hen de meeste geschiedschrijvers, hoewel niemand zijn vermoeden als zekerheid durft voordragen.

In den beginne had Katharina met vele moeijelijkheden te strijden. Overal, waar zij zich vertoonde, kwam men haar met den meesten eerbied te gemoet. Doch zij wist, dat er zaden tot menig oproer gestrooid waren, en Siberië werd ook door haar meer dan eens te hulp geroepen. Dit was niet alles. Orloff, niet tevreden met de buitensporige belooningen, hem toegekend, stond naar niets minder dan naar hare hand. En zij, die Katharina's verderf wilden, rieden haar aan zijn' wensch te voldoen. Bij elke beweging klonken haar de namen Iwan en Paul in de ooren. Men weet, hoe zij spoedig van den schrik voor Iwan bevrijd werd. Sinds dat oogenblik verdween hare ongerustheid en ging zij met zichzelve te rade over hetgeen zij als souverein van een groot rijk te doen had. Welke plannen zij ontwierp, welke pogingen zij aanwendde, dit is elders op voldoende wijze in 't licht gesteld. Maar toen haar oogmerk bereikt was, toen geheel Europa wist, dat zij briefwisseling hield met Voltaire, die haar zijne ‘Cateau’ noemde, en Diderot om een algemeen studieplan had gevraagd, dat zij academiën, universiteiten, scholen stichtte, toen het de mode was geworden op de keizerin van Rusland te roemen, toen men zich allerwege over hare edelmoedige bedoelingen onderhield en het scheen, dat het licht uit het Noorden moest komen - toen juist liet Katharina alles, wat zij begonnen had, varen, en niets werd voleindigd. Terwijl de Fransche wijsgeeren de wijsheid der Semiramis van 't Noorden tot de wolken verhieven, ontwierpen de ambassadeurs van 't Fransche en 't Engelsche hof een tafereel van den toestand van Rusland, dat een getrouwer beeld van de waarheid is. Zij berigtten, dat die legers, waarvan men in Europa met zooveel ophef sprak, door ziekten uitgeput, slecht gevoed en gekleed, ten prooi strekten aan de hebzucht der officieren en intendanten; dat de natie door de recrutering gedecimeerd werd, de schatkist leeg was en het land met belastingen overstelpt, eindelijk dat er veel valsch en niet genoeg echt geld in omloop was. Niet beter stond het, naar hun beweren, met het zedelijke. Zelfs onder de hoogste standen der maatschappij was geene kennis, eerlijkheid of spoor eener goede opvoeding, slechts domme trotschheid kenmerkte haar. ‘De hoofden,’ schrijft de Engelsche gezant Macartney in 1766, ‘die nu met eene Fransche pruik

prijken, zijn dezelfde, die vóór nog geen honderd jaren met huiden van dieren omwonden waren.' 'Het gezag van de Groot of Puffendorf in te roepen, wanneer men met de Russische regering onderhandelt, is onmogelijk', verzekert hij verder.

Zóó spreekt niet een, zóó zeggen alle getuigen, die hier voorkomen. Maar ik moet eindigen. Ik zou het kunnen doen met het beschrijven van Katharina's eindelooze amourettes of van hare geschillen met haren zoon Pual, of eindelijk van de vele tooneelen, die 't gevolg waren van de betrekking, waarin zij tot Potemkin stond, eene betrekking, zoo zonderling als er ooit eene was, en waarvan de gezanten den lezer als van dag tot dag ooggetuige maken. Liever kies, ik iets uit het beredeneerd verslag, dat de Engelsche ambassadeur Harris den 31sten Julij 1778 aan zijne regering zond. 'De uitgestrektheid van Rusland en de veiligheid zijner grenzen maken dit rijk voorzeker tot een begeerenswaardigen bondgenoot en een bijna ongenaakbaren vijand. De verschillende handelsartikels, die Europa uit dit land moet trekken, en het kleine aantal van die, welke het verpligt is in ruiling te ontvangen, waarborgen zijne onafhankelijkheid en nationalen rijkdom. Maar die voordeelen zijn slechts 't gevolg van zijne ligging; zij bestonden, voor dat het licht der beschaving onder dit volk werd ontstoken. Uit die materieële voordeelen kon voortvloeijen, dat Rusland een achtenswaardig rijk was. Doch dan moest het een vasten gang in 't bewind volgen, dan moesten er stellige regels van beheer zijn, waarvan nimmer werd afgeweken. Ik beken, dat ik nog steeds naar zulk een stelsel en naar zoodanige regels zoek. In eene absolute monarchie hangt alles van het karakter van den souverein af. Voor zoover ik hoor en zie, heeft de keizerin een mannelijken geest en veel vastberadenheid. Maar zij mist mannelijker deugden, het langzaam beraden, de gematigdheid in voorspoed en een juist en welwikkend oordeel. Daarentegen heeft zij in de ruimste mate de zwakheden, die als 't erfdeel harer kunne beschouwd worden, de zucht om gevleid te worden, ijdelheid en afkeer van 't volgen van goeden raad. Voeg daarbij eene verregaande zinnelijkheid.'

Na vervolgens aangetoond te hebben, in welke vreemde verhouding Rusland zich onder Katharina tot de naastgelegen staten geplaatst heeft, gaat de heer Harris tot het onderzoek der binnenlandsche aangelegenheden over. Hier heeft het 'laisser-aller' allen invloed van wet of geregtigheid verlamd. De grooten onderdrukken de kleineren; elk steelt en rooft in volkomen veiligheid. Door de achteloosheid der burgerlijke overheden ontstond in 1771 eene pest te Moskan, waaraan 120,000 menschen stierven. Toen de aartsbisschop, een verlicht man, niet langer wilde, dat zij, die reeds in meerdere of mindere mate door de ziekte aangetast waren, overeenkomstig de ge-

bruiken der Grieksche kerk het heilig avondmaal uit denzelfden lepel gebruikten en met hetzelfde doel, ter vermijding der besmetting, gebood, dat eenige van de beelden, rondom welke de menigte zich verdrong, weggenomen werden, barstte er een hevig oproer los en werd de aartsbisschop letterlijk in stukken gescheurd[1]. Als lichtzijde - zoo gaat Harris voort - staat tegenover deze feiten niets anders dan de vestiging van vele Duitsche koloniën en de oprigting van talrijke scholen. Weelde, pracht en verspilling heerschen hier in overvloed. Het wetboek, dat de keizerin heeft ontworpen, is nog nimmer bestudeerd; het is bij de academie gedeponeerd, en vele oorzaken beletten, dat het op de praktijk van 't leven worde toegepast. Zoodanig is, durf ik zeggen, de wezenlijke toestand van dit rijk.

Harris verliet Petersburg in 't begin van 1783, en de correspondentie van zijn' opvolger, zegt de Fransche berigtgever der dépêches, is ons niet medegedeeld. Het oogenblik is nog niet gekomen, zóó luidt zijn laatste woord, om de verdere geheimen publiek te maken, die het *State paper office* bevat.

Groningen, 6 Junij 1860.

Dr. J.A. WYNNE.

1 Deze passage is uit een' brief van Harris' voorganger, lord Cathcart, in dato 8 October 1771.

Bibliographisch album.

Berigt omtrent het mij verleende ontslag als opperdirecteur van het rijks-museum van natuurlijke historie te Leiden, door J. van der Hoeven. Amsterdam, 1860.

Verdeeling van den arbeid is de voorwaarde van vooruitgang, zoowel op het gebied der wetenschap als der industrie. Wie iets goeds en degelijks leveren wil, verlieze nooit het spreekwoord uit het oog: qui trop embrasse mal étreint. De Hoogleeraar van der Hoeven schijnt deze meening niet toegedaan: wij moeten het opmaken uit zijne handelingen, die hij in de hier aangekondigde, zooveel gerucht makende brochure heeft geschetst. Wij willen over die handelingen zelve niet spreken, maar alleen over het onzes inziens zeer onjuiste denkbeeld dat er bij ten grondslag ligt. Door het aan den heer van der Hoeven verleende ontslag heeft de zaak zelve eene oplossing erlangd, waardoor zij alle belang voor het publiek verliest; maar zijne stelling dat de betrekking van directeur van 's rijks-museum aan die van hoogleeraar in de zoölogie aan de Leidsche hoogeschool onafscheidelijk verbonden moet zijn, schijnt ons eene voor het belang der wetenschap gevaarlijke dwaling in zich te sluiten, die het daarom nuttig en noodig is ernstig en krachtig te weêrspreken.

De lezer zal wel reeds gevoelen, dat het daarbij voor ons niet veel ter zake afdoet, of de besluiten en reglementen op het hooger onderwijs de vereeniging der beide betrekkingen al dan niet voorschrijven en consequent vasthouden. Dat het rijks-museum van natuurlijke historie, volgens het koninklijk besluit van 9 Aug. 1820, aan de Leidsche hoogeschool onafscheidelijk verbonden is en ter dienste van het onderwijs aan die instelling moet strekken, zijn stellingen die wij den heer v.d. Hoeven gaaf toegeven; en dat, zoo inderdaad het akademisch museum te Leiden, door een rijks-

museum te worden, toch het karakter van een akademisch museum niet verloren heeft, art. 19b van het besluit op het hooger onderwijs van 2 Aug. 1815 het bestuur van dat kabinet werkelijk aan den hoogleeraar in de natuurlijke historie opdraagt, is bij ons evenmin aan twijfel onderhevig. Indien dus die besluiten ook nu nog onveranderlijk van kracht moeten blijven, dan is de heer v.d. Hoeven met zijne bewering volkomen in zijn regt. Wij moeten evenwel opmerken dat wij hier met besluiten en niet met wetten te doen hebben. Ware het hooger onderwijs met den aankleve van dien bij ons door de wet geregeld, alleen de zamenwerking van de beide takken der vertegenwoordiging met het hoofd van den staat zou dien wettelijken toestand kunnen wijzigen; maar een koninklijk besluit kan, dunkt ons, door een ander koninklijk besluit gewijzigd en opgeheven worden, zoodra beter inzigt of veranderde omstandigheden dit wenschelijk maken. Wij gelooven daarom dat hier geene quaestie van regt kan bestaan, en dat alles aankomt op de vraag of de vereeniging der beide betrekkingen, zooals zij door den heer v.d. Hoeven wordt voorgestaan, inderdaad wenschelijk en in het belang der wetenschap is. Is zij dit niet, dan moeten wij het toejuichen, dat latere koninklijke besluiten den vroeger bij besluit geregelden toestand gewijzigd en gescheiden hebben wat kwalijk vereenigd was. Die scheiding der beide betrekkingen heeft reeds voor dertig jaren plaats gehad, niet evenwel uit beginsel, maar als een gevolg der bijzondere voorwaarden die de heer Temminck aan den afstand zijner eigene verzamelingen aan het rijk had verbonden. De vraag was dus eigenlijk niet eens of het belang der wetenschap de bestendiging der vereeniging vorderde, maar of het wenschelijk was op de reeds sedert langen tijd feitelijk bestaande scheiding terug te komen. De Heer v.d. Hoeven zegt onvoorwaardelijk ja; wij zouden meenen naauwkeuriger te moeten onderscheiden. In een schrijven aan Curatoren van 29 Jan. 1858 zegt de Hoogleeraar o.a. het volgende:

‘Ik behoef niet aan te toonen, dat de directie van het Museum *uit den aard der zaak* tot het Professoraat behoort. Ik durf mij gerust op elken Docent beroepen. Een Professor in de Botanie zonder bestuur van den Hortus, een Professor in de Chemie zonder bestuur der verzameling van instrumenten en van zijn laboratorium, zou zich zeer belemmerd gevoelen.

Dertig jaren lang heb ik de dikwerf onaangename ondervinding van dit bezwaar gehad. Ik hoop, dat ik voor den tijd, die het mij nog gegeven kan zijn te onderwijzen, ik hoop dat mijne opvolgers er van bevrijd zullen zijn.’

Bij de lezing dezer woorden moet het ieder duidelijk zijn dat de verhouding tusschen den hoogleeraar en den directeur van het

museum veel moet hebben te wenschen overgelaten. Waren beiden bezield geweest met de zucht tot eendragtige zamenwerking, waren de bezoeken van den hoogleeraar op het museum den directeur steeds welkom geweest, en had de laatste nimmer eenige zwarigheid gemaakt om den hoogleeraar ten gebruike af te staan al die voorwerpen die hij ten behoeve van het onderwijs of van zijne studie en die zijner vrienden verlangde, de heer v.d. Hoeven zou niet over zoo menige onaangename ondervinding, gedurende die 30 jaren opgedaan, hebben kunnen klagen. Wij kunnen ons eene verhouding tusschen directeur en hoogleeraar denken, waarbij deze bezwaren niet bestaan; maar wie eenige menschenkennis bezit zal niet verwachten, dat zulk een gewenschte toestand anders dan bij uitzondering zal voorkomen, en zal het wenschelijke erkennen dat eene regeling besta, waardoor den hoogleeraar die onaangename ondervindingen bespaard worden; eene regeling die hem den toegang tot het museum en zijne verschillende afdeelingen verzekert en hem beveiligt tegen de willekeurige weigering van hetgeen hij voor zijn onderwijs of zijne studie meent noodig te hebben; eene regeling, in één woord, als doorgaans aan de hoogleeraren der verschillende vakken den toegang tot de akademische boekerijen en het gebruik der daar voorhandene werken verzekert, zonder dat zij er daarom aanspraak op maken, zelve bibliothecarissen te worden. Wij veronderstellen hierbij natuurlijk dat de hoogleeraar, wien alzoo toegang en gebruik wordt verzekerd, de geschiktheid bezitte om met de voorwerpen op een museum voorhanden, naar behooren om te gaan, en men niet van zijne zorgeloosheid of onhandigheid het aanrigten van verwarring of beschadiging behoeft te vreezen. Het geval is denkbaar dat een geleerd zoöloog, doorkneed in de literatuur van zijn vak, en om zijne uitstekende verdiensten met volle regt tot het bekleeden van een leerstoel, geroepen, echter, 't zij door eenig organisch gebrek, of door aangeboren onbesuisdheid, de gave mist om met de vaak uiterst teedere en kostbare voorwerpen van een museum met dat beleid en die voorzigtigheid om te gaan, waarop zij zoozeer aanspraak hebben. Hoe in zulk een geval zou moeten voorzien worden, is inderdaad moeijelijk te zeggen. Gelukkig dat het wel steeds tot de zeldzaamheden behooren zal!

Maar eene regeling als de hier bedoelde was den hoogleeraar v.d. Hoeven niet genoeg. Ons schijnt het toe dat alles waarop hij in het belang van het onderwijs en van zijne studie billijke aanspraak kon maken, hem door het koninklijk besluit van 16 Junij 1858 en de daarop gebouwde, door den minister van binnenlandsche zaken vastgestelde instructie werkelijk verzekerd was. Bij gemeld koninklijk besluit werd de heer Schlegel tot directeur van het museum, op eene jaarwedde van ƒ 2800 met den titel van hoog-

eeraar benoemd, maar aan den heer v.d. Hoeven werd tevens met den eervollen titel van opperdirecteur en eene toelage van ƒ 600 boven zijne gewone jaarwedde, eene zoodanige beschikking over de schatten van het museum verzekerd, dat hij de onaangename ondervindingen van vroeger jaren niet meer behoefde te vreezen. Zichier wat in het ministerieel besluit van 7 Jan. 1859 ten aanzien van den opperdirecteur werd bepaald.

Art. 1. De opperdirecteur heeft het oppertoezigt over het gebouw en het museum met hun toebehooren.

Art. 2. Hij heeft een of meer vertrekken in het gebouw ter zijner beschikking en sleutels van alle localen en kasten.

Art. 3. Hij regelt, in overeenstemming met den directeur en behoudens goedkeuring van curatoren, de dagen en uren ter bezigtiging van het museum.

Art. 4. Over alle belangen van het museum stelt hij zich, des noodig achtende, met curatoren in aanraking, onder mededeeling zooveel mogelijk van het gevoelen van den directeur.

Art. 5. Hij doet aan curatoren, na overleg met den directeur, voorstellen omtrent de keuze, het getal en de bezoldiging der conservatoren.

Art. 6. Hij is, behoudens het bepaalde bij art. 13, bevoegd, in overleg met den directeur, over te gaan tot afstand, ruiling of afkoop van voorwerpen.

Art. 7. Hij doet in de maand Junij aan curatoren verslag omtrent zijn oppertoezigt in het afgeloopen jaar, en vermeldt daarin hetgeen in dat jaar met betrekking tot het museum is voorgevallen.

Art. 8. Hij deelt, dit verlangende, met zijne beschouwingen aan curatoren mede de in art. 19 bedoelde voorstellen en mededeelingen van den directeur.

Wij zullen deze bepalingen niet verder onderzoeken of toelichten. Genoeg dat zij den hoogleeraar den noodigen invloed op den gang der zaken aan het museum verzekerden, om niet te zeggen dat zij zijne administratieve werkzaamheden ten behoeve dier inrigting, onzes inziens, ver uitbreidden buiten den kring, die aan een hoogleeraar in de zoölogie wenschelijk moest voorkomen. Had de hoogleeraar zich bezwaard dat hij zoo weinig aan den directeur mogt overlaten en deze schier niets mogt verrigten zonder hem om zijn oordeel lastig te vallen; had hij gewezen op de bezwaren die bij verschil van inzigt uit zulk eene dubbele directie moeten voortvloeijen, en daarom gewenscht zijn titel van opperdirecteur alleen als eene hulde aan zijne verdiensten en een waarborg tegen alle belemmeringen in het gebruik der schatten van het museum voor het onderwijs te mogen aanmerken, wij zouden dat volkomen begrepen en gewaardeerd hebben. Maar de bezwaren van den heer v.

d. Hoeven waren van geheel tegenovergestelden aard. Hij wilde, zooals wij reeds gezien hebben, over het museum alleen en vrijelijk beschikken gelijk de professor in de botanie over den hortus, gelijk de professor in de chemie over zijn laboratorium. Het groot verschil dat er in de verhouding van de hoogleeraren in de genoemde vakken tot hortus en laboratorium en van den hoogleeraar in de zoölogie tot het museum bestaat, schijnt hem daarbij niet te zijn voor den geest gekomen. Hij besefte niet, dat alleen eene verzameling van levende dieren, gelijk wij te Amsterdam bezitten, voor den zoöloog zou zijn wat een hortus voor den botanicus is, en het rijksmuscum zich beter met 's rijks herbarium laat vergelijken, dat ook onder eene afzonderlijke directie staat. Hij bedacht niet dat de chemicus zonder zijne werkplaats niets wezen of presteren kan, terwijl het gemis van vrije beschikking over een museum hemzelven niet verhinderd, heeft een uitmuntend handboek der dierkunde te schrijven, dat, in 't Engelsch en Duitsch vertaald, den regtmatigen lof ook van onze noordelijke en oostelijke naburen verworven heeft.

Welke bezwaren de heer v.d. Hoeven had tegen de bepalingen der instructie die wij hebben medegedeeld, heeft hij kenbaar gemaakt in een schrijven aan den minister van binnenlandsche zaken van 31 Januarij, 1859. Hij verzocht daarin den minister alsnog zoodanige wijzigingen in de instructie te willen brengen, waardoor de bepalingen van art. 9 en 16 tot de attributen van den opperdirecteur werden overgebragt. Om de portée van dit verzoek te doen blijken, zal het noodig zijn dat wij ook die artikelen hier mededeelen. Zij luiden als volgt:

Art. 9. De Directeur is belast met het toezigt over het geheele huishoudelijk beheer van het gebouw en van het museum met hun toebehooren, en over de ambtsverrigtingen van de Conservatoren, waartoe behoort al wat aangaat het in ontvang nemen der voorwerpen, hunne bewerking, plaatsing naar de aangenomen rangschikking en bewaring.

Art. 10. Hij regelt de dienst der Conservatoren en van het overige personeel in verband met hunne instructiën, welke op voordragt van hem en den opperdirecteur door curatoren worden vastgesteld.

Het komt ons onbegrijpelijk voor, dat het den heer v.d. Hoeven ernst is geweest met de begeerte om zich met den geheelen omvang der werkzaamheden in deze artikelen aangeduid te belasten. Men moet, zouden wij zeggen, al zeer weinig denkbeeld hebben van hetgeen tot de instandhouding, uitbreiding en rangschikking van eene zoo uitgebreide verzameling als het Leidsche museum vereischt wordt, om niet te erkennen dat deze werkzaamheden, zullen zij naar eisch vervuld worden, een geheel mensch vorderen, een man door geheel

eigenaardige opleiding en langdurige ondervinding tot die taak geschikt gemaakt. Welk een onafzienbare arbeid is b.v. niet verbonden aan het opsporen der ontbrekende voorwerpen en het aanwenden der geschikste middelen om ze door aankoop of ruiling op de voordeeligste voorwaarden te erlangen. Hoevele grootere en kleinere reizen moeten niet te dien einde ondernomen, hoe langwijlige correspondentiën gevoerd worden; hoe kan men zonder velerlei ervaring zich de vaardigheid eigen maken om allerlei bedrog te onderkennen en den takt om zich voor schade te hoeden? Wat de rangschikking van een museum van zulk een omvang als het Leidsche aangaat, de werkzaamheden daaraan verbonden zijn van een zoo omslagtigen aard, dat zelfs een directeur, die met geen andere taak belast is, wèl handelt zich in persoon tot de een of andere belangrijke onderafdeeling te bepalen, en zich voor het overige te vergenoegen met aan de verschillende conservatoren, met de overige onderdeelen belast, die algemeene aanwijzingen te geven, die de noodige eenheid en onderling verband aan de rangschikking van het geheel verzekeren. Trouwens de heer v.d. Hoeven heeft, blijkens zijn nader schrijven aan den minister van 12 Maart, 1859, zelf gevoeld, dat zich in ieder geval zijn werkkring tot algemeene aanwijzingen omtrent de rangschikking en tot de regeling der werkzaamheden van de conscrvateurs, alles met het oog op de belangen van het onderwijs, zou moeten bepalen. Maar ook dus beperkt blijven die werkzaamheden van te veel omvang en gewigt, om als ter loops, bij wijze van aanhangsel tot het hoogleeraarsambt, te worden waargenomen. En waartoe ook? Zonder te willen ontkennen dat een hoogleeraar in de natuurlijke historie in de gelegenheid moet zijn om de rangschikking voor zijne leerlingen toe te lichten die hij op grond van eigen studie heeft aangenomen, en die misschien belangrijk kan afwijken van die welke gevolgd wordt in eene openbare verzameling, aan de directie van anderen toevertrouwd, gelooven wij toch dat in den eisch om de gansche uitgebreide verzameling van het museum te Leyden zoo geheel en uitsluitend als een hulpmiddel voor het onderwijs van den hoogleeraar in de natuurlijke historie te beschouwen, dienovereenkomstig in te rigten en alle andere consideratiën daarvoor ter zijde te stellen, geene geringe overdrijving is gelegen. Eene kleine verzameling van voorwerpen, die als typen der familiën en geslachten kunnen gelden, zal toch wel in den regel voor het onderwijs genoegzaam zijn, en kan, bij eene goede verstandhouding en doeltreffende regeling der betrekking tusschen den hoogleeraar en den directeur, gemakkelijk, 't zij uit de doubletten der verzameling, 't zij door eenige voorwerpen tijdelijk van hunne plaats te nemen, worden bijeengebragt.

De heer van der Hoeven heeft, toen hem gebleken was, dat hij

de verlangde wijzigingen in de instructie en daarmede eene geheel vrije beschikking over het museum van den minister van binnenlandsche zaken niet kon verwerven, gemeend voor zijne betrekking als opperdirecteur te moeten bedanken. Daar deze stap het gevolg is van spanning en gevoeligheid, door verschil van inzigt te weeg gebragt, is het te vreezen, dat het museum voortaan nog minder dan vroeger aan het onderwijs zal worden dienstbaar gemaakt. Dit gevolg zouden wij intusschen hoogelijk betreuren, en wij zouden daarom den hoogleeraar en den directeur, die wij beiden als uitstekende beoefenaars der zoölogie, elk in zijnen kring, opregtelijk hoogachten, wel willen opwekken om hunne geschillen te vergeten en eendragtig tot opbouw der wetenschap zamen te werken. Eene regeling der betrekking tusschen hen beiden, die de belangen van het onderwijs in het oog hield, zonder die der verzameling zelve te compromitteren, is vruchteloos door de instructie van 7 Januarij 1859 beproefd. De heer van der Hoeven heeft de banden verscheurd, die door dat stuk tusschen beiden gelegd waren; mogt onderlinge hoogdachting en gelijke liefde voor het vak, door beiden, schoon in verschillende rigting, met zoo uitnemenden uitslag beoefend, ze spoedig weder aanknoopen en hechter bevestigen! Maar al mogt ook die gewenschte uitkomst niet verkregen worden, wij zien den heer van der Hoeven liever als opperdirecteur aftreden, dan dat wij hem als hoogleeraar zien ondergaan in de ijdele poging om alleen te verrigten wat naauwelijks door twee uitstekende mannen naar behooren kan verrigt worden. Wenschen wij hem liever toe dat hij spoedig in de gelegenheid moge zijn van zijn voortreffelijk Handboek der Dierkunde eene nieuwe verbeterde uitgave tot stand te brengen, waarin Leuckarts thans afzonderlijk uitgegeven bijvoegselen en verbeteringen op hunne plaats worden ingevoegd en verwerkt, en tevens, voor zooveel noodig, gebruik gemaakt van de wenken en aanmerkingen van andere binnen- en buitenlandsche beoordeelaren, opdat een gedenkteeken van de kunde en vlijt des hoogleeraars worde opgerigt, zoo volkomen en volledig als dit bij den tegenwoordigen stand der wetenschap maar eenigzins denkbaar is.

X.

***Het twaalfjarig soldatenleven van den Majoor Hodson, in Britsch-Indië. Vrij vertaald uit het Engelsch, door A.C. Lorentz*, 1ste *Luitenant-Ingenieur. - Arnhem, D.A. Thieme*. 1860.**

Het werk, door den heer Lorentz uit de Engelsche taal in de onze overgebragt, is dien arbeid overwaardig: het maakt een boeijende, leerzame lektuur uit, die niemand onvoldaan zal laten, en die, zelfs na de lezing der stukken in de 'Revue des deux mondes' over hetzelfde onderwerp, niet overtollig is. Het avontuurlijke en heldhaftige leven van een van Engeland's dapperste officieren wordt daarin geschetst, zijne krijgstogten in Hindostan, het deel dat hij nam aan Delhi's vermeestering, en eindelijk zijn roemrijk sneuvelen bij het ten onderbrengen van Lucknow (12 Maart 1858). Dit alles is belangwekkend, treffend, buitengewoon - alsof het een verdicht verhaal was; en toch is het zuivere, onopgesmukte geschiedenis. Onze eeuw is in hooge mate eentoonig en prozaïsch, zegt men; - ongegronde bewering: de tijd, waarin wij leven, brengt meer heldhaftige, groote karakters voort, meer vreemde, schier wonderdadige gebeurtenissen, dan vele vroegere eeuwen.

Het lijdt geen twijfel dat al wat krijgsman is dit werk zal lezen met eene warme belangstelling en vooringenomendheid, waarvan zelfs zij, die geheel vreemd aan het krijgsleven zijn gebleven, zich niet zullen kunnen vrijhouden. Dat rustelooze rondzwerven door de uitgestrekte rijken van Britsch-Indië; die omgang met de meest afwisselende vreemde volksstammen; dat tot de krijgsdienst vormen en opleiden van barbaarsche Aziaten, gisteren nog de vijanden van oud-Engeland, heden zijne soldaten; dat leven, te paard of onder de tent doorgebragt, dat niets anders is dan eene voortdurende worsteling tegen die millioenen, die zoo noode het juk der Engelsche heerschappij torschen; het bouwen van sterkten en steden, het besturen van uitgestrekte gewesten, het regtspreken over duizenden en tienduizenden onderdanen, - in één woord, de meest belangrijke en meest vreemdsoortige verrigtingen, opgedragen aan een jong mensch, die zijne militaire loopbaan pas is ingetreden; heden met de onoverwinbare Britsche regimenten op de slagvelden, waar de woeste *Sikhs* de zege zoo lang onzeker maken; morgen, als reiziger, de hooge bergvlakten van midden-Azië doortrekkende, die zoo zelden door den Europeaan worden betreden; de opstand der Cipayers en de daaruit ontsproten bange, schijnbaar wanhopige kamp, gekenmerkt door zoo veel heldendaden en door zoo veel wreedheden; een handvol Britten, hardnekkig naar den val strevende van Delhi, den

hoofdzetel des opstands; de ontberingen, de vermoeijenissen, de brandende zon van het Oosten, en de cholera, zich vereenigende om de rijen der aanvallers te dunnen, en geduchter vijanden voor die aanvallers dan de tallooze scharen die tegen hen overstaan; dit alles met voorbeeldig geduld, met onvolprezen standvastigheid verduurd, en eindelijk door de zege besloten; Delhi, na eene dagen lang voortgezette bestorming, zwichtende voor de wapenkracht der Europeanen; de laatste afstammeling der Baber's en der Aurengzeb's in den kerker geworpen, en zijne zonen gedood te midden van hunne sidderende volgelingen; - dit alles maakt een geheel uit, vreemder, wonderbaarlijker, boeijender dan wat de verdichting ons kan geven; het *schijnt* een roman of een heldendicht, en toch het *is* geschiedenis. - Meer dan één onzer wapenbroeders zal, bij het lezen van Hodson's leven, in medegevoel en geestdrift ontvlammen, en zich herinneren dat ook wij in Indië op officieren kunnen verwijzen, wier loopbaan in niets onderdoet voor die van den Britschen held.

Hodson is eene heldenziel geweest, een man van hetstoutste karakter en van uitstekende vermogens; maar wanneer de heer Lorentz hem noemt ‘een van Engeland's beste en braafste zonen’ (bl. 283), dan moeten wij, voor de eer van Engeland zelve, die woorden wederspreken. De wreedheid, waardoor Hodson - even als andere zijner landgenooten in Hindostan - zich gekenmerkt heeft, maakt het ons onmogelijk den aan hem te geven lof zóó ver uit te strekken.

Op den Europeaan, die aan het Christendom beschaving en menschelijkheid te danken heeft, rust de verpligting om die zegeningen mede te declen aan de barbaarsche volkeren van andere werelddeelen, waarmede hij in aanraking komt; maar te vaak heeft het tegendeel plaats; te vaak zijn het de barbaarsche volkeren, die hunne wreedheid, hunne onmenschelijkheid, aan den zoon van het beschaafde Europa mededeelen, in stede van zachtheid en menschelijkheid van hem te leeren. Er is iets besmettends in het kwade dat men dagelijks voor oogen heeft, en er behoort een edel hart en een verheven geest toe, om van die besmetting geheel vrij te blijven. De Europeaan, die te midden der woeste volksstammen iederen dag getuige is van hunne wreedheid, die ziet hoe weinig een menschenleven daar wordt geteld, begint van lieverlede de meening dier volksstammen te deelen; van lieverlede legt hij zijne zachtheid, zijne menschelijkheid, zijne begrippen van regt en zedelijkheid af; hij begint zich te beschouwen als een hooger wezen, dat vrijelijk mag beschikken over de vrijheid en het leven zijner medemenschen; waarom zou hij, tot bevordering der beschaving, die middelen niet mogen bezigen, die zijne vijanden bezigen om de barbaarschheid in stand te houden? - door die drogreden gerustgesteld, maakt hij er geen

gewetensbezwaar meer van, om, ook buiten de slagvelden, het bloed bij beeken te doen stroomen; dat is geen moord meer, - zoo oordeelt hij, - dat is niets anders dan eene noodzakelijke gestrengheid, die den inboorling met ontzag vervult en hem gedwee onderworpen maakt aan den vreemden veroveraar, die hem verlichting en beschaving komt brengen.

Geen erger kwaad, dan de onverschilligheid voor het kwade; en toch hoe ligt kan die onverschilligheid zich van ons meester maken, wanneer wij dagelijks omgaan met hen die het kwade bedrijven; de verontwaardiging, die de ondeugd bij elk regtschapen mensch moet opwekken, verflaauwt en verdwijnt dan trapswijze; ons zedelijk gevoel wordt verstompt, ons begrip van regt en waarheid vervalscht. Hodson vergezelt in 1846 den Engelschen kolonel Lawrence op eene zending naar Cashmire; hij beschrijft, bij die gelegenheid, den Maharaja, Gholab Singh, den bondgenoot of afhangeling der Engelschen.

(Bl. 19.)..... ‘Deze is een knappe, groote, zwaarlijvige man, met een flink gezigt, vol uitdrukking; hij heeft aangename, fatsoenlijke manieren, en eene welluidende stem; hij is de aangenaamste Aziaat, dien ik tot heden toe ontmoette, naar het schijnt een hupsch mensch, met het opregtste karakter dat men zich verbeelden kan....’

Van wien is hier toch wel sprake; van een man voor wien men achting en medegevoel moet koesteren; van een echten *gentleman?* - Och, lezer, hier is sprake van een man, van wien wat verder (bl. 19-20) wordt gezegd:

‘Wij vinden het echter onvergeeflijk, dat hij menschen levend laat villen, en dat hij ze neuzen, ooren en handen laat afsnijden. Men beschuldigde hem van het villen van 12,000 menschen, hetgeen hij voor ongehoorden laster verklaarde, daar hij er maar drie had laten villen; naderhand beleed hij echter, dat het er driehouderd waren geweest! Hij is echter niet slechter, en in vele opzigten zelfs beter, dan de meeste inlandsche vorsten. Lawrence gelooft niet, dat er een te vinden is, die, onder de gegeven omstandigheden, zich aan minder vergrijpen schuldig zou maken.’

De strengste veroordeeling verdient die ligtvaardige, spottende toon, gebezigd ten aanzien van gruwelen, die de hoogste verontwaardiging moesten opwekken; slecht is het, om op die wijze den afschuw weg te nemen of te verminderen dien het kwade bij ieder eerlijk man moet doen ontstaan; een krachtig, onbedorven gemoed moet zich kenmerken door den haat, dien het hun toedraagt, die zoover afwijken van de wetten der menschelijkheid:

‘Ces haines vigoureuses,
que doit donner le vice aux âmes vertueuses.’

Het is soms alsof men meent, door het onbewogen of spottend vermelden van groote gruwelen, een bewijs te geven van een verheven geest, die koel en kalm blijft bij wat gewone menschen het gemoed in beweging brengt; het is soms alsof men zich voorstelt daardoor een vast, onwrikbaar karakter te doen blijken, dat ons eene zedelijke meerderheid boven onze natuurgenooten verschaft. Dwaze waan, die in de onverschilligheid voor het misdrijf het bewijs van geestkracht meent te zien; noodlottige verblinding, die, door het wegnemen van den afschuw voor het kwade, het plegen van later kwaad voorbereidt! Die zelfde Europeanen, die zonder gemoedsbezwaar als vrienden omgaan met die verfoeijelijke Aziatische despoten, en in hen, in weêrwil van monsterachtige wreedheden, ‘hupsche menschen zien, menschen van aangename, fatsoenlijke manieren’, zullen daardoor van lieverlede hunnen afschuw voor die wreedheden verliezen, en geneigd worden om ze na te volgen. - Hodson, in het noorden van Indië belast met het aanleggen van wegen en gebouwen, prest daartoe de bevolking, en laat er zich op voorstaan, dat hij haar niet zoo streng behandelt, als zijn voorganger dit deed:

(Bl. 21.) ‘Mijn voorganger, een artillerie-officier, was zoo ijverig in het bijeenbrengen van werkvolk, dat hij diegenen, welke niet zoo spoedig van het nut van zijn werk overtuigd waren, met het hoofd naar beneden aan boomen liet ophangen, tot dat zij van dat nut doordrongen waren; hij is dan ook, om zijne krasse maatregelen, verwijderd geworden.’

Merkt men hier niet de verderfelijke werking van slechte voorbeelden op? Zou die Engelsche officier wel ooit zoo gehandeld hebben, wanneer hij altijd te midden van zijne vrijheidlievende en wetten eerbiedigende landgenooten was gebleven; wanneer niet een langdurig verblijf in Indië hem geleerd had regt en wet te minachten, en de vrijheid en het leven eens menschen op geringen prijs te stellen?

Zeker, daar bestaan in het Oosten, voor ons Europeanen, soms aanleidingen tot wreedheid. Wanneer onze landgenooten, onze vrienden, onze broeders, op de gruwelijkste wijze door bloeddorstige Aziaten zijn vermoord, en jegens weerlooze vrouwen en kinderen euveldaden zijn gepleegd, zoo schandelijk en hemeltergend, dat de pen weigert ze te beschrijven, de mond ze niet durft uitspreken, dan is het zeer natuurlijk, dat in de eerste oogenblikken de brandende dorst naar wraak aller harten vermeestert en elke andere bedenking het zwijgen oplegt. Hij moet geen mensch zijn, die zich daarover verwondert; en het is zeer goed te begrijpen, het is zeer goed te verontschuldigen, dat Havelock's soldaten, toen zij te Cawnpore nog de sporen zagen van den moord aan weerlooze landgenooten gepleegd, in woede ontvlamden en geene genade over-

hadden voor hunne ellendige vijanden. Maar die woede, die wraakzucht, mag, hoe regtmatig ook, nooit de drijfveer zijn van de handelingen der krijgsbevelhebbers en van de hoofden der regering; in de menigte moge het verschoonbaar zijn, aan hare onstuimige driften toe te geven, de leiders dier menigte moeten zelfbeheersching hebben; zij moeten op regt en menschelijkheid acht geven. Dat men, in de hitte van den strijd, meedoogenloos zij ten aanzien van een wreeden vijand, die de wapens nog in handen heeft, daar valt niets tegen te zeggen; dat men, ook buiten het slagveld, het leven ontneme aan de hoofden van een opstand, aan de overtuigde medepligtigen aan verraad en moord, ook dat is te verdedigen; - maar, wat niet te verdedigen is, dat is het ter dood brengen van weêrlooze gevangenen, wien geen andere misdaad kan ten laste gelegd worden, dan dat zij, gehoorzaam aan de stem hunner vorsten of hoofden, de wapens tegen ons gezag hebben gevoerd. Dat is geen regt meer, dat is geweld; geene strengheid meer, maar onverantwoordelijke wreedheid.

Het is waar, het is voor een regent of een bevelhebber eene zeer moeijelijke taak, om in zulk een tijd, wanneer de hevigste hartstogten de menigte ontvlammen, vrij te blijven van die opwinding, die naar geen rede luistert en alles wettig en goed acht, wat maar den gehaten vijand benadeelt; er behoort een kalm en standvastig gemoed toe, om dán, hoe de volksdriften ook woeden, de stem van waarheid en regt te doen hooren; en zeker is het dat hij, die dit doet, niet moet rekenen op den bijval van het algemeen, maar krachtig genoeg moet zijn om de meest krenkende impopulariteit te verduren. Aan welk een stortvloed van beschuldigingen en verwijten heeft Canning ten doel gestaan, toen die Britsche landvoogd, bij den opstand der Cipayers, weigerde naar de stem te luisteren van hen, die Hindostan te vuur en te zwaard wilden verwoesten; en het is pas gisteren gebeurd, dat het beleid van een onzer verdienstelijkste bevelhebbers op de ergerlijkste wijze door de stem van het algemeen werd aangerand, alleen omdat de menschelijkheid van dien bevelhebber hem heeft weêrhouden om het vermoorden van onze landgenooten op Borneo met overijlde en onwettige doodvonnissen te beantwoorden. Aan zulk een ondank, aan zulk eene miskenning, geeft men zich bloot, wanneer men zijn verstand overstelt tegen den waanzin van het algemeen; - maar toch, zóó te handelen, is de pligt van een bewindhebber; schande over hem, wanneer hij, uit misdadige zwakheid, gruwelen toelaat die hij had kunnen beletten; en daarentegen, onvergankelijke eer aan die braven, die, in het hoog gezag gezeten, standvastig hunnen pligt hebben betracht, en die toen eene verblinde menigte bloed en wraak van hen eischte, dien eisch hebben beantwoord met de woorden: regt en menschelijkheid!

Lof, onbegrensden lof, verdienen de dapperheid en de geestkracht, door Engeland's leger betoond bij het bestrijden en ten onder brengen van het opgestane Hindostan: daar zijn toen daden verrigt, die bewondering opwekken; daar zijn toen mannen opgetreden, bewindhebbers en legerhoofden, zóó bekwaam en zóó uitstekend, als dit maar zelden eene regering ten deel valt. Maar wat geen lof verdient, wat integendeel de strengste af keuring en veroordeeling vordert, dat is de wreedheid, waaraan zich toen meer dan één Britsch gezaghebber heeft schuldig gemaakt; dat zijn die moorden, onder schijn van regtspleging; dat zijn die bloedbaden, evenzeer zonder nut als zonder regt; dat is de barbaarsche wijze - een beschaafd, Christelijk volk geheel onwaardig! - waarmede men de doodvonnissen heeft voltrokken. Wat moet men denken van de beschaving en menschelijkheid der negentiende eeuw, wanneer men hoort, dat de hoofden van het meest verlichte volk der Christenheid hunne muitende onderdanen, tot straf, voor een geladen kanon binden, dat door zijne ontbranding hunne verminkte ledematen wijd en zijd verspreidt! Zeker, het heeft niet aan drogredenen ontbroken, om zelfs die handeling te verontschuldigen: de doodstraf was niet genoeg om ontzag en vrees in te boezemen, het moest eene pijnlijke, vreeselijke doodstraf zijn. Maar waarom dan ter halverwege blijven stilstaan; waarom dan die barbaarsche doodstraffen der middeleeuwen niet weêr in het leven geroepen, het rad, de brandstapel, het spietsen der turken en alle die verfijnde wreedheden waaraan het Oosten zoo rijk is? Begrijpt men dan niet, dat dit juist het kenmerk van een beschaafd Christenvolk moet zijn, dat het in de straffen, die zijne wetten uitspreken, alleen let op wat het welzijn en de instandhouding der maatschappij gebieden d vorderen, maar van die straffen elke onnoodige wreedheid en marteling verwijdert, en ze nooit bezigt als middelen om eene blinde wraakzucht te voldoen?

Hodson's deel aan de in Hindostan gepleegde wreedheden moge gering zijn in vergelijking van wat andere zijner landgenooten hebben verrigt, geheel vrijspreken daarvan kan men hem echter niet. Na Delhi's vermeestering verneemt hij, dat drie der zonen van den koning, met eenige duizenden hunner aanhangers, de wijk hebben genomen naar een dier onmetelijke gebouwen, die de Indische vorsten tot graftomben dienen. Hodson snelt daarheen met een honderdtal zijner ruiters, weet door overmaat van stoutheid de Indische vorsten te bewegen om zich over te geven, voert hen weg uit het midden van hunne gewapende volgelingen, en, nabij Delhi gekomen en vreezende dat de steeds toenemende volksmenigte hem beletten zal zijne gevangenen verder te vervoeren, neemt hij een karabijn en schiet met eigen handen de drie vorsten dood. Dat dit eene onverschrokkene daad is geweest, zal niemand ontkennen; maar

niemand kan het ook betwisten, dat die daad niets meer of minder dan een moord is geweest. Die zonen des konings van Delhi, zegt men, waren de hoofden van den opstand geweest; zij hadden zich met gruwelen overladen; - wanneer dit *bewezen* was geworden, dan had, mogelijk, eene regtbank hen daarom ter dood kunnen veroordeelen; of wel, hadden die Indische vorsten gewapend tegenover Hodson gestaan, dan had de Brit hen, in openlijken en eerlijken strijd, mogen nedervellen; maar weêr- en wapenlooze gevangenen, zonder eenig vonnis of zelfs maar schijn van vonnis, ter dood te brengen, - wij herhalen het - dat is niets anders dan een moord. Breng diezelfde handeling eens naar Europa over, en zie dan hoe zij beoordeeld zal worden: onderstel dat een van Garibaldi's officieren drie der Prinsen van het Napelsche koningshuis gevangen neemt, en hen daarna, zonder eenigen vorm van regtspleging, doodschiet: er zullen geene woorden genoeg zijn om de regtmatige verontwaardiging van de geheele beschaafde wereld uit te drukken; en toch, wat verschil zou er zijn tusschen die daad, en het door Hodson gepleegde feit? De vorsten van Delhi, hoe ook verzwakt en vernederd, waren even regtmatige Souvereinen als de Napelsche Bourbons.

Maar het is minder op de mannen, die, zoo als Hodson, zich aan zulke daden van geweld schuldig maken, dat de veroordeeling der weldenkenden moet drukken; er is veel dat ter verklaring en verontschuldiging van die geweldige handelingen kan bijgebragt worden: zij zijn gepleegd, vaak, te midden van strijd en doodsgevaar, bij het barnen der hartstogten, bij het zieden der driften, die elke handeling, hoe geweldig ook, jegens een wreeden en gehaten vijand schenen te wettigen. De veroordeeling der weldenkenden moet meer, en bovenal, drukken op die ellendige drogredenaars, die, alle beginselen van regt en zedelijkheid vergetende, zich niet bepalen met die gewelddaden te verontschuldigen, maar ze roemen, ze hemelhoog verheffen, ze ten voorbeeld aanprijzen, en op stelselmatige wijze aan de magthebbenden de wreedheid aanbevelen als een afdoend regeringsmiddel.

Van de Claverhouse van Walter Scott, die het plengen van menschenbloed eene geoorloofde handeling noemde, wanneer het maar het bloed was van het ruwe onbeschaafde gemeen, en niet dat der ridders, der geestelijken en der geleerden:

> ‘There is a difference, I trust, between the blood of learned and reverend prelates and scholars, of gallant soldiers and noble gentlemen, and the red puddle that stagnates in the veins of psalin-singing mechanies, crack-brained demagogues, and sullen boors; - some distinction, in short, between spilling a flask of generous wine, and dashing down a can full of base muddy alc?’
> (‘Old Mortality’, Vol. III Capter VI.)

tot aan Bilderdyk's levensbeschrijver, die in ernst ons heeft willen diets maken, dat de telgen der oude geslachten eene zedelijke meerderheid op hunne natuurgenooten hebben:

> ‘Zoo is er ook een karakteriseerend, voor niemand, mits wel begrepen, vernederend onderscheid van afkomst, van rang, van bloed,’
> (Da Costa, ‘De mensch en de dichter Willem Bilderdyk,’ bl. 78.)

heeft het nooit ontbroken aan dezulken, die het menschdom voorstellen als bevattende in zich een klein aantal uitgelezenen, die de natuurlijke hoofden en gebieders hunner medemenschen zijn, en het regt hebben om heerschappij en onderdrukking over hen uit te oefenen. Ook op die gronden heeft men soms de gewelddadigheden der Europeanen in andere werelddeelen willen verdedigen; men heeft verwezen op de zedelijke meerderheid der onderdrukkers, op de onwaarde der onderdrukten, die tot niets beters bestemd waren dan om met ijzeren scepters geregeerd te worden; men heeft soms gesproken, alsof het leven van een arm en onkundig Aziaat geen waarde had en zonder schroom mogt worden opgeofferd aan het algemeen belang. Maar, om zoo iets te doen gelooven, moeten rede en godsdienst voor ons woorden zonder zin zijn geworden; menschen zijn menschen, onverschillig onder welke luchtstreek zij leven, of tot welk volk zij behooren; en die arme, onkundige Aziaat is evenzeer vatbaar voor ontwikkeling, is evenzeer geregtigd tot levensgeluk, is evenzeer God's schepsel en door God met eene onsterfelijke ziel bedeeld, als de hoogmoedige telg van Europa's oudsten vorstenstam.

Breda, 14 September 1860.

W.J. KNOOP.

J. van Vondel's Treurspel, Gysbrecht van Aemstel, in Vier Bedrijven en Vijf Tafereelen, voor Rederijkers bewerkt, voorafgegaan door een beurtzang, getiteld: Vondel's Roem, door J.M.E. Dercksen. Leyden, de Breuk en Smits. 1859. v en 56.

Onze aankondiging dreigt eene aanklagt te worden, niet slechts van dezen b e w e r k e r van Vondel's populairst treurspel, neen, ook van de schare, om wier wille hij deze b e w e r k i n g heeft beproefd; maar de billijkheid gebiedt te erkennen, dat de Heer Dercksen zelf ons in het stellen der acte van beschuldiging is voorgekomen. ‘Een woord aan den Lezer’ besluit de brochure; een woord, dat wij geheel overnemen, omdat het met weêrgalooze naïveteit de aanmatiging schildert, die tot het vergrijp voerde, om welks veroordeeling het ons te doen is.

‘Hoewel niet tot degenen behoorende,’ zoo luidt het, ‘die gaarne bij v o o r k e u r de stukken van o u d e dichters uit den mond der n i e u w e Rederijkers verlangen te hooren, zoo mag ik echter niet ontkennen, dat het wenschelijk is n u en d a n ook eenige belangstelling voor de kunstgewrochten onzer oudere literatuur, door de voordragten onzer Kamers, bij het publiek aan te kweeken. En zoo dit de oude vaderlandsche letterkunde in het algemeen geldt, hoeveel te meer niet de stukken van den genialen Vondel! Jammer maar dat niet alles wat hij schreef geschikt is om in onzen tijd, althans niet in onze Kamers, te worden opgevoerd, waaronder vooral vele zijner dramatische voortbrengselen behooren geteld te worden, en onder deze ook het stuk, waarvan ik hier eene “proeve van bewerking voor Rederijkers” aanbied. Bij zulk eene bewerking was, met het oog op den toestand der meeste Kamers, in de eerste plaats de weglating der vrouwenrollen een hoofdvereischte; terwijl ook bovendien menige volzin, zoowel naar wezen als naar vorm en taal moest gewijzigd en somtijds geheel weggelaten worden. Eene juiste aanduiding van die wijzigingen en veranderingen, door mij aangebragt, te geven, acht ik niet noodzakelijk, vermits dit voor lezer en schrijver beide tijdroovend en nutteloos zou wezen. Alleen moet ik doen opmerken, dat ik dezen arbeid begonnen, voortgezet en voleindigd heb, met den eerbied, bijna zou ik schrijven met de huivering van een kunstliefhebber, die een portret van Rembrandt, door den tijd hier en daar eenigzins vergaan, zoude moeten restaureren, of de onsterfelijke gewrochten der gebroeders Crabeth, in Gouda's St. Janskerk, met een beschilderd stukje glas van eigen kleurmengeling aanvullen. Deze verklaring moge hen, die mijn werk zouden willen gispen, omdat ik te veel gewijzigd heb, doen zien, dat ik het niet deed met de ligtzinnigheid van eenen slooper of réconstructeur, die, zonder het gewigt van zijnen arbeid te gevoelen, stout, ja overmoedig de hand slaat aan een eeuwenoud kunstgewrocht; maar alleen omdat ik Vondels schepping, ook voor de toehoorders en toehoorderessen in onze Rederijkerskamers wilde genietbaar maken; terwijl zij tevens mijne beste verdediging is tegen de aanmerkingen van hen, die meenen zouden, dat ik niet genoeg gewijzigd, omgewerkt en veranderd had, maar daarbij vergeten, dat ik tegenover het werk stond van den man, wien ik in mijne jeugd op de schoolbanken reeds leerde noemen “den prins der Nederlandsche dichteren.” En zoo, ondanks die verklaring, menigeen mijner lezers niet met dezen arbeid ingenomen mogt zijn, en er mij hard over vallen mogt, dan roep ik met Gysbrecht van Aemstel zelf, uit:

....“zoo ik schuldig ben, en heeft het mij gemist,
't Is uit onnoozelheid en zonder erg of list.”’

‘Op de schoolbanken “Prins der Nederlandsche dichteren,”’ te heeten, ziedaar hoe verre de grootste dichter van het oude Holland het bij onze tijdgenooten heeft gebragt! zonder dezen daarom, als ze volwassen zijn, dien eerbied in te boezemen, waarop de genie regt heeft, zonder dezen tot die studie zijner werken te nopen, waardoor hunne liefde voor den kunstenaar en voor de kunst treffendst blijken zou. Als het ons om ‘hard vallen’ te doen ware, we zouden een anderen toon aanslaan, waartoe wij echter weinig lust gevoelen, want de Heer Dercksen is de eenige niet, die in opregtheid meent, dat het ‘jammer’ is, dat ‘niet alles wat Vondel schreef, geschikt is om in onzen tijd, althans niet in onze Kamers te worden opgevoerd.’ Arme kritiek! die geloofde eene zege te hebben behaald, toen zij onze duizenden verhandelaars had verslagen, de tienduizenden rederijkers zijn in hunne plaats opgestaan, - en het woord van dezen keizer van wie weet welke Kamer, ‘dat het wenschelijk is, n u en d a n ook eenige belangstelling voor de kunstgewrochten onzer oudere litteratuur bij het publiek aan te kweeken,’ is het iets beters dan een nagalm uit het een of ander nuttig genootschap? Liefhebberen, och, ja! het was, het is, het zal, vreezen wij, altijd een karakteristiek hollandsch zwak zijn; liefhebberen, niet de veredelende weelde op het gebied van het schoone, datgene ga te slaan en te genieten, wat ons aantrekt, streelt of treft; neen, liefhebberen, dat is meêdoen aan de eerste ijdelheid de beste, mits zij maar in de mode zij! ‘Eerbied, bijna huivering’ lezen wij, ‘bij een portret van Rembrandt of de glazen der gebroeders Crabeth,’ zoo ongelukkig ‘onsterfelijke g e w r o c h t e n ’ genoemd; ‘eerbied, bijnahuivering,’ och, spreek er ons niet van; wie den eersten gevoelde, of der laatste ter prooi was, hij hield zijne handen thuis; ruïne of fragment, wat het zijn mogt, hij spaarde die restauraties. De Heer Dercksen beroept er zich misschien op, dat dichters van naam ten onzent stukken hebben geschreven, wier hoofdverdienste in ‘de weglating der vrouwenrollen’ steekt; dat er schrijvers zijn, die meesterstukken uit den vreemde b e w e r k t e n ('t woord schijnt er voor geschapen, zoo stoffelijk is 't), opdat ééne kunne volsta die te spelen; al wat hij er bij winnen zal is, dien vrienden een blos op het aangezigt te jagen; zijn pleit voldingt hij er niet meê. Stukken van maar mannen! - Gods schepping werd eerst volkomen door de vrouw; en wat de Kamers droomen van ‘genietbaar maken’ der voortbrengselen van oude of nieuwe kunst, waar zij de v e r s c h i j n i n g van deze doen vervangen door een v e r h a a l , het gaat er mede als met den even eerzamen als eenzamen Adam[1], onlangs, maar met weêrzin, door Craeyvanger volgens verlangen aan Dr. van Oosterzee en door dezen aan het publiek geleverd: ‘Het is er ook een paradijs naar!’

1 Zie de leelijke plaat in de Eerste Aflevering van Dr. J.J. Van Oosterzee's G e w i j d e B l a d e n , bij H.R. van Elk, te Dordrecht, 1860.

V o n d e l s R o e m , *Beurtzang*, gaat de b e w e r k i n g van het treurspel vooraf, en wij wenschten te kunnen getuigen, dat de Heer Dercksen er zich niet maar liefhebber, er zich dichter door legitimeerde. Vier s p r e k e r s nemen bij beurte het woord; men vermoedt vast dat het een achteruitgang tot den Kamerstijl zal zijn; maar beslisse na het hooren van den aanhef wie durft, wat doorgestreken moet worden, z a n g e r s of s p r e k e r s . Hier dwarrelt de uitdrukking weg in het mistige der muzijk; daar is zij plomper dan men zich in het platste proza veroorlooft:

‘1ste Spreker.
Dor was het veld der poëzie,
Geen sterre had heur hemel,
Heur nacht geen morgenschemel,
Heur toon geen harmonie.’

Wij staan deze schildering gaarne der Maatschappij van Toonkunst af.

‘2de Spreker.
Hoe zou in vochte neevlen
Uit nietig wier en dras
Van Hollands week moeras,
Een dichtgeest opwaart heevlen?’

Geesten plastisch voor te stellen gaat kwalijk, maar door de nevelen van ons moeras pleegt het licht poëtisch genoeg te spelen.

‘3de Spreker.
Waar 't krijgskanon zijn klank doet hooren,
Met kracht en klem,
Daar wordt geen dichterziel geboren;
Daar zwijgt de poëzie, omdat haar zilvren stem
Geen harten kan bekoren.’

De sprong, ten overgang, is stout, de stelling nog stouter; maar blijkt de eerste gewaagd, hoe dikwijls werd de tweede niet in eeuw bij eeuw gewraakt? Intusschen gebiedt de regtvaardigheid ons u opmerkzaam te maken, hoe die verbijsterende vlugt van gedachten bedaart, nu de drie eerste sprekers, ieder op zijne beurt, zich lucht mogten geven; er was geen bijhouden aan. Misschien gelukt het ons thans hen in te halen, hen later voorbij te streven:

‘2de Spreker.
Het volk is trouw en braaf. 't Heeft schatten gouds verkregen,
In oost en west vergaard, door handelsvlijt en moed,
Zijn d a a d is p o ë z i e en galmt den nabuur tegen,
En dondert langs den vloed.’

‘3de Spreker.
Maar klanken zijn het niet, waarmeê zij 't hart betoovren,
Hun handelsgeest is hun *genie*,
Hun vloten zijn het, die verwinnen en verovren,
En niet hun taal of poëzie.’

‘1ste Spreker.
Waar slechts de d a a d een natie kan behooren,
Daar tiert de gulden dichtkunst niet.’

Ter eere van de oude Kamers zij het gezegd: zij voerden geen d r i e sprekers op, waar slechts e e n gevoelen viel te verkondigen; tusschen deze heeren echter heerscht eene overeenstemming, die van geen verscheidenheid weet. Het is louter aanvulling; van de gelegenheid tot een eigenlijk gesprek is geen partij getrokken. Er blijkt inmiddels behoefte aan afwisseling te zijn; dáár treedt de vierde op, om eene verklaring af te leggen, die het bij ons gerezen vermoeden - want tot meer hadden wij geen regt, dat de drie eerste sprekers van een tijd gewaagden, toen Visscher en Spieghel nog om de blonde deernen drentelden, die dat vermoên, zeggen we, doet verdwijnen in - wat ge wilt; of verbijstert u in de volgende aanhaling het verleden ‘w e r d ’ niet?

‘4de Spreker.
Toch werd dat volk een dichter eens geboren,
Die 't oor zou kluistren aan zijn lied.’

Dat die klemtoon ook zoo ongelukkig op ‘eens’ valt, trots de vele voorbeelden van dichteren-wedergeboorte!

‘2de Spreker.
Welligt een ster, die ras heeft uitgeschenen?
Welligt een klank, die kort slechts weêrgalm heeft?

4de Spreker.
Neen, maar een zon, die, door alle eeuwen henen,
Het hart verwarmt, waar zucht voor 't schoone in leeft.

3de Spreker.
En als de nabuur smaalt: “Zou dáár nog dichtkunst wonen?

4de Spreker.
Dan rijst een klank omhoog, gedragen door de faam.

2de Spreker.
En zoo hij voortgaat ons in onze kunst te honen?”

4de Spreker.
“Dan noemt gij VONDELS naam!”
(*Muziek of eenige oogenblikken pauze, waarna de vierde spreker vooruit treedt.*)’

Vermake men zich zooveel men wil, ons volk heeft aan uitspanningen niet over; maar vleije men zich niet door dergelijk g e b l u f den zin voor het schoone bij de schare te ontwikkelen; het is heel wèl zoo het haar niet nog doller maakt. De Heer Dercksen schijnt het zelf te hebben gevoeld, daar hij na al die exclamatiën eene karakteristiek van Vondel's genie beproeft; maar waarom dan dien blazenden aanhef niet doorgestreken; waarom zich niet eensklaps meester van zijn onderwerp getoond? Helaas! wie het laatste heeten mogt, hij had den eersten niet geschreven; het blijven nog w o o r d e n , die, ja, bijwijle fraai klinken, maar toch niet meer dan w o o r d e n zijn, welke de menigte meent te begrijpen, omdat er zoo weinig gedachte in schuilt, doch waarbij haar het eigenaardigste van Vondel vreemd blijft, dewijl de spreker zich geenerlei moeite gaf, het eerst zelf te leeren gewaar worden en genieten. Of zou hij gemeenplaatsen als de volgende de berijming hebben waardig gekeurd, wanneer hij inderdaad de frischheid van den ochtend onzer dichtkunst had genoten in den lommer van dien statelijken eik, eene gansche gemeente in zijne hoede nemende, zoo weêrgaloos rijk aan loover, dat niemand het hem morgen aan zal zien wat tal van kransen hij heden den edelsten des volks, en zijnen vorsten bovendien, heeft gekwist!

‘Wanneer hij, bezield door den moed der getrouwen,
Die moedig daar strijden voor God en hun regt,
Ons in zijne zangen hun daên doet aanschouwen,
Terwijl hij den krans der victorie hen vlecht,
Hoe krachtig weêrklinkt dan zijn lied in de harten,
Hoe wekt hij die geestdrift, hoe spoort hij den moed,
Om alles voor 't land der geboorte te tarten,
Al kost het ons bloed!’

Tal van dichters mogen aanspraak maken op dien lof, maar wijs ons onder de vele gunstelingen van de velerlei Muzen een enkelen, die het leven zijns volks in alle rigtingen medeleefde als Vondel, een geest als de zijne, groot genoeg om iedere ontwikkeling te waarderen; een gemoed, ontvankelijk als het zijne voor alles wat menschelijk heeten mag.

Dercksen poogt in omgekeerde orde dier gedachte regt te doen:

‘En schildert hij den “band
Van 't paar, door hand aan hand
Verknocht, om niet te scheiden,”
Hoe juicht ons hart dan hem ter eer,
Die kunstgenot ons kan bereiden,
Zoo rein als teêr.’

Niemand zal er ons van beschuldigen met onzen tijd te dweepen; maar wij gelooven toch, dat bij menige burgervrouw in onze Kamers

die hooge en heilige lofzang des huwelijks dieper indruk zal nalaten, dan hij het bij onzen dichter, blijkens zijne uitdrukking, deed! ‘Kunstgenot, zoo rein als teêr,’ wie die het loochenen zal? maar ook, maar vooral, wie waardeert, naar den rei luisterende, in die liefde, uit gelijkheid van aard geboren en beide door lief en door leed gelouterd, niet tevens de bron van wat er eigenaardigs goeds en groots nog in ons volksleven aan het licht komt?

Vondel was niet enkel de zoon zijns tijds, hij zweefde dien in menig opzigt vooruit, heden prikkelend, morgen gispend; maar hij is in deze bladen vergeefs, door eenen bewonderaar zijner waardig, met Roskam en Rommelpot geschetst, als onze Kamers nog in de handen klappen bij eene karakteristiek als de volgende:

> Maar als het schimpdicht knarstte van zijn liere,
> Scheen Juvenaal herrezen uit zijn graf;
> Wie zwaaide als hij den geesel der satire,
> De deugd ten zoen, laaghartigheid ten straf?

Helaas! met dat gevolg, dat de heeren ‘met hoeden, breed van randen, voor spits en achter spits,’ er in slaagden zijne bijbelsche treurspelen van het tooneel te weren, en de goede gemeente nu nog behoefte schijnt te hebben aan lofspraken op zijn meesterstuk als de volgende, - waarmede wij onze aanhalingen besluiten:

> ‘Schetst hij ons Lucifer
> Den vorst der morgenster,
> Die, magtig en vermetel,
> Zijn eeuwgen Heer en God,
> - Die met zijn woeden spot, -
> Wou storten van zijn zetel,
> Dan krimpt ons harte saam van schrik,
> Dan zien wij, in den hoogen,
> Met eeuwige eer omtogen,
> Hem, die den vorst van zonde en logen
> Verplettert door zijn blik.’

Wie gelooft nog aan vooruitgang, als er twee eeuwen liggen tusschen de schepping van den Lucifer en het schrijven van zulk een kort begrip van dat treurspel?

Gysbrecht van Aemstel, wij komen er mede tot den hoofdarbeid van den Heer Dercksen, Gysbrecht van Aemstel neemt, ondanks al het schoone van het stuk, zoo steigerend eene vlugt als de hemelbestormer niet; en echter moest het, om voor ‘toehoorders en toehoorderessen’ in de Kamers ‘genietbaar’ te zijn, eene ‘bewerking’ ondergaan; laat ons zien, wat er door deze van geworden is. De veranderingen, door onzen rederijker noodzakelijk geacht, zijn klein en groot; hier

een enkel woord, daar een geheel tooneel; men zou ze naar haren omvang gevoegelijk onder twee rubrieken kunnen brengen: wijziging van uitdrukkingen en verschikking van groepen, indien de spons bovendien nog niet enkele malen over het doek ging - om der kieschheid wille. Wij zullen, als gij geduld genoeg hebt ons te volgen, van iedere dier b e w e r k i n g e n proeven bijbrengen, en deelen u, zoo ge wilt, het eerst ons gevoelen over de laatste soort van veranderingen mede; gij zult straks zien, hoe die met geheel onze beschouwing van het ‘g e n i e t b a a r’ maken onzer oudere dichters voor het publiek dezes tijds zamenhangt.

Ieder weet, dat de vermeende schoffering van Vrouwe Machteld van Velsen door Graaf Floris van Holland de spil is van onze verst verbreide volkslegende; ieder weet ook, welke partij Vondel er in zijn treurspel van getrokken heeft; wie van dergelijke gruwelen, onze kuische eeuw onbekend, niet hooren wil, hij steke, wie die het hem euvel duiden zou? zijn neus nooit in onze oude kronijken, en wage zijne verbeelding evenmin aan de voorstellingen, er door onze vroegste dichters aan ontleend. Eene rederijkerskamer van onze voortreffelijke, van onze zoo kiesche eeuw, is echter geen kloosterschool, gelooven we; en vreezen te minder ons in die beschouwing te hebben vergist, wanneer wij het hooren bejammeren, dat haar publiek de oude poëten te weinig waardeert, dat het die niet kent. Spieghel, Visscher, Huyghens, Hooft, Vondel, zij zouden niet slechts de studie waard zijn - wat meer is, de goede gemeente zou er bij winnen, zoo iets van de kracht, de schare, voor welke zij schreven, blakende, haar bezielde; - ‘maar’ - heet het, ‘maar zij noemen de dingen zoo bij hunnen naam!’ Goede rederijkers! gelooft ge dan, dat de zeventiende eeuw ten onzent het kleine Holland werelden zou hebben zien ontdekken en veroveren, als de burgerij dier dagen de laauwe, de trage, de verzadigde der achttiende, de, zoo ge wilt, zoo zedige, zoo zoete der negentiende ware geweest? Vondel's schepping verplaatst hem in de veertiende, en hij aarzelt geen oogenblik zijne niet kiesche maar kuische Badeloch in haren beroemden droom te doen zeggen, dat Machteld, die het slagtoffer van vorstendrift is geworden, voor Klacrisse de wilde wulpschheid der krijgslieden vreest:

> ‘Op op, berg Gosewijn, voor al mijn eenigh pand,
> Klaeris, mijn soete sorg, eer 't heyligh klooster brand,
> Of eenigh booswicht haer mishandel en misbruycke
> Na sijn vervloeckten lust, en sy haer oogen luycke.’

Waar moet het heen, als de kieschheid der rederijkers, die twee laatste regels schrappende, geen zin meer blijkt te hebben voor het zedelijke eener voorstelling, die het botvieren van den beestelijken lust zoo

aanschouwelijk door den dood der onteerde volgen, ja, zelfs door wie zich monsterachtig in den gruwel vermeidde, boeten doet?

Er schuilt in de verzen van Vondel een schat van woorden en uitdrukkingen, elk wie oor en oog heeft verrassend door iets kernigs en iets frisch tevens, dat die dadelijk onderscheidt van de jammerlijke plaatsvervangers, waarvoor ze zijn geweken. Ook wij hebben naar vermogen getracht eenige van deze in hun onvervreemdbaar regt te herstellen; hoe, zouden wij het onverschillig aanzien, dat men er, van wie zich nog wisten te handhaven, een voetjen ligte? Onze rederijker vergist zich deerlijk, als hij meent Vosmaer's zoo aardig twijfelachtig ‘paslyck’ te verbeteren door er ‘eerlijk’ voor in de plaats te stellen; maar ook waar hij Vondel minder stellig weêrspreekt, wenschten wij dat hij zich aan de verbazing zijns hoorders over de oude uitdrukking had gewaagd. De groote dichter wist te goed, hoe de keuze uit twee woorden vaak den stand van den spreker schetst, dan dat hij er vrede meê zou hebben gehad, zoo men zijn Diedrick van Haerlem in plaats van:

> ‘Een Krijghsman laet sich niet van paepen ringelooren,’

zoo als onze rederijker wil,

> ‘Een krijgsman laat zich door geen priesters ringelooren’

had laten zeggen. En de toehoorders en toehoorderessen in de Kamers, zoo zij zich aan dat smadelijk ‘papen’ in plaats van dat deftig ‘priesters’ hadden geërgerd, zouden zij bij de verklaring zich niet hebben voorgenomen in het vervolg een oogenblik na te denken, eer zij weêr aanmerkingen maakten? O die zucht duidelijk te zijn, ten koste van wat bij een oogenblik toestarens zoo schilderachtig blijken zou! zij doet den Heer Dercksen, als het Kathuysers Klooster Vondel het r e e d s t is, omdat het zoo digt bij ligt, het woordje doorschrappen en er b e s t voor in de plaats zetten! O die zucht voor het deftige, waardoor houterigheid handeling vervangt! hoe valt Vosmaer er door uit zijn rol, als hij, die zich bij den dichter beroemt, dat hij ‘d e g a e u s t v a n a l’ scheen, bij het brengen van het rijs naar het slot, in de uitgave van onzen rederijker ‘v o l i j v e r v o o r g a a t!’ Is het wonder, dat wij geen schrijfbare spreektaal heeten te hebben, dat wij geen blijspel bezitten, als dergelijke veranderingen iemand verbeteringen toeschijnen? O dat purisme, welligt uit het een of ander taalkundig woordenboek te verdedigen! waardoor de dichter der zeventiende eeuw zich het regt ziet ontzeggen p r o e v e n voor b e p r o e v e n te schrijven, en een fraaije regel als:

> ‘En proeft syn beckeneel op poorten van metael’
> [Vondel.]

in louter smidswerk verkeert:

‘Beukt met zijn bekkeneel op poorten van metaal.’
[Dercksen.]

Wij mogen geen misbruik maken van de ruimte ons in het Album gegund, en scheiden daarom van de kleinere wijzigingen, met een protest tegen het platte: ‘Wat deed ze toen?’ waarin het oude: ‘Hoe droeg ze zich?’ werd ontadeld.

Er blijft ons nog over verslag te geven van de verschikking van groepen, hebben wij gezegd; van de verhanseling van gansche tooneelen, zou juister zijn geweest; want door zijne zucht uit den G y s b r e c h t alle vrouwenrollen te ligten, is de Heer Dercksen, wij mogen het niet verzwijgen, in de grootste ongerijmdheden vervallen. Het kon wel niet anders; de wensch zelf, die eener wereld zonder vrouwen, is zoo dwaas, dat geen tooneel er ooit van heeft willen weten, en men van ouds, toen nog geene vrouwen medespeelden, mannen of jongelingen heure rollen uitvoeren liet, liever dan die weg te cijferen. Waarom onze Kamers, wier doel toch meer d e c l a m a t i e dan a c t i e is, en voor welke daarom oude stukken beter passen dan nieuwe, op die dolheid aandringen, verklare het wie kan. Gelooven hare leden dan inderdaad dat v e r t o o n e n zooveel ligter is dan v o o r d r a g e n , en meenen zij het in de laatste zoo moeijelijke kunst vast zoo verre te hebben gebragt, dat zij de hand naar den hooger hangenden lauwer mogen uitstrekken? De waan zou wel kunnen vallen in een drom, die zich maar al te zelden voor overdrijving weet te wachten, - doch, waar ook aan toe te schrijven, het feit bestaat, de rederijkers willen s t u k k e n spelen, en wèl stukken z o n d e r v r o u w e n , omdat meisjes en moeders beide bedanken op te treden; en het is onze taak kond te doen, hoe de Heer Dercksen er den G y s b r e c h t v a n A e m s t e l om - ja wat werkwoord wij eigenlijk bezigen moeten, wij laten het u over dat zelf te bepalen.

Badeloch en haar stoet van Amsterdamsche maagden, Klaerisse van Velsen en hare rei van nonnen, tot de onnoozele Adelgund toe, zij moesten g e w e e r d - en het vele wat Vondel die vrouwen deed zeggen, het weinige, dat hij die deed doen, het moest worden v e r h a a l d , door m a n n e n , hoe weinig schijn het hebben mogt. Het ging zwaar, het ging zelfs onnatuurlijk. Het eerste Bedrijf leverde betrekkelijk weinig struikelblokken op, schoon men springersbaars moet zijn om een Rei van Edellieden ‘het puyck van zoete keelen’ toe te dichten, onder de Amsterdamsche Maeghden ten allen tijde aangetroffen. Het tweede heeft er nog minder, of juister, geene; want de lezer herinnert zich, dat er niet eene vrouw in ten tooneele verschijnt, en zijn ‘rey’ uit ‘Edelingen’ bestaat, die dat gedicht voordragen, 't welk van Lennep ‘een onrijpe vrucht’ van Vondel's jeugd heet; wij zouden het liever een afgewaaide bloesem noemen van denzelfden tak, waaraan later die weêrgalooze vrucht wies: ‘O

wat Zon is komen dalen!'[1] enz.; het zijn schier dezelfde gedachten maar de leerling is meester geworden, en behaalt de zege! Het derde, het vierde, het vijfde Bedrijf, de schoonste van het stuk - want al waren wij er haast aan toe, we mogen niet afdwalen - zij worden verlevendigd, zij worden bezield door vrouwen, - en onze arme Heer Dercksen, die het er zonder stellen moet, ach! hoe legt hij het af. Hoor bij Vondel de Burchtvrouwe van Aemstel, hoor Badeloch:

> 'Ick had soo haest niet aen mijn pronck en Kersnachts kleeren,
> Om in de Kerck met al de stad te triomfeeren
> Voor God, die 't leger dreef van d'aengevochten wal
> En sich vernedren quam in Bethlems armen stal;
> Of 'k raeckte in eenen stoel aen 't sluymren en aen 't droomen,
> En ben benaeut en bang uyt mijnen slaep gekomen
> Gelijck de dau getuight, die op mijn kaecken leid.
>
> **GYSBREGHT.**
> Wel liefste! wat is dit? hoe sietghe soo beschreyd?
> Wat nevel van verdriet beswalckt uw blinckende oogen?
> Sta stil, mijn lief! sta stil! uw Gysbreght salse droogen!
> Nu kus hem eens, en segh, wat is het dat u smart?
>
> **BADELOCH.**
> My leyd, 'k en weet niet wat, een swaerigheyd op 't hart,'
> enz.

en neem dan bij den Heer Dercksen voor lief met - Gozewijn van Aemstel! Wat dunkt u, zijn reeds de eerste regelen geen veroordeeling van de proeve?

> **'GIJSBRECHT VAN AEMSTEL.**
> Mijn broeder, wat verdriet bezwalkt uw swarende oogen
> En heeft den hemel van uw aanschijn dus betogen!
> Nu zijt gerust, en zeg, wat is het dat u smart?
>
> **GOZEWIJN VAN AEMSTEL.**
> Mij ligt, helaas! mij ligt een zwarigheid op 't hart.'
> enz.

Wie een groep van man en vrouw, als Vondel zich Gijsbrecht en Badeloch dacht, met luttel verplooijens kan omscheppen in een tooneel van een oom met zijn neef, die ziet er ook geene zwarigheid in een Bisschop denzelfden droom prijs te geven, waarin de dichter eene Burchtvrouw bespiedde. Als 'N i c h t Machteld' maar in

1 Zie het vers, beginnende met den aangehaalden regel, in Vondel's P o ë z i e , IIde Deel, Gezangen, IIde Boek.

‘V r o u w Machteld’ wordt veranderd, als er voor de kieschheid gezorgd is, door het ruwe, maar radelooze ‘de blancke borsten krabde’ te verheelen achter het raadselachtige ‘den boezem zich verwondde,’ en wat later de regelen die wij aanhaalden, zijn doorgeschrapt, dan gaat alles even goed en de Bisschop ziet niet meer bezwaar in de poging om haren geest te omhelzen, dan Badeloch zelve deed. Waarom zou de bewerker er zich aan bekreunen, dat het naïve slot van dit tooneel:

‘GYSBREGHT.
't Is louter ydelheyd, die sich het breyn verbeeld.

BADELOCH.
Och of het ydel waer! ick heb mijn uur verslaepen
Om na de Kerck te gaan. 't Is spade.’

geheel te loor gaat in Gijsbrechts dwazen wensch bij Dercksen:

‘GIJSBRECHT VAN AMSTEL.
't Is loutere ijdelheid, die zich het brein verbeeldt.
Mijn waarde broeder, moogt gij straks geruster slapen.

GOZEWIJN VAN AEMSTEL.
De rust is mij ontvloôn.’

Bij beiden rijmt ‘Wapen, wapen!’ op den voorgaanden regel; slechts Dercksen eischt dat zij ‘te wapen vliegen.’ Een paar kleine verschikkingen nog en Gozewijn heeft heel aardig Badeloch weggegoocheld, och ja; en die heerlijke vergelijking van: ‘arme en slechte dorpen, met eenigh Heeren huys,’ die ge van buiten moet kennen, of we hebben voor u niet geschreven, en ‘die toren,’ die niet hoog genoeg is om de ‘baeren’ en de ‘zee’ van haar weêrspoed te overzien, dat alles is meê verdwenen! Gozewijn, een man, een bisschop bovendien, kon dat toch kwalijk zeggen!

Vreemd genoeg daarentegen zingt in plaats van de oorspronkelijke ‘Rey van Burgsacten’ en de latere der ‘Edelingen’ Heer Peter, de Deken, den lof des huwelijks!

‘En de rei van Klaerissen?’

Die wordt een drom van edellieden in den mond gelegd, als hadden deze, gelijk die maagden, nonnen als ze zijn, volgens de heerlijke uitdrukking van Beets, ‘de melk toch in het bloed!’ - als hadden ooit mannenoogen met een weemoed naar dien der kloosterzusteren zweemende, ‘de winckbraauwbooghjes’ die geloken, die niet langer lagchende kijkers aangestaard, het aanschijn tot een hemel scheppende, als zij ‘straelden tot in 't moeders hart.’

Een enkele opmerking, die geheel onze klagt zaamvatte. Toen Holland van de wereldkaart was gewischt, schreef Loosjes zijn M a u r i t s L i j n s l a g e r, en wenschende ons volk zedelijk ten herstel voor te bereiden, maakte hij het op elke type van goed- en grootheid opmerkzaam, en waardeerde in Badeloch die onovertroffen voorstelling van huwelijksliefde, welke eens zoo volkomen inheemsch was geweest! Wij hebben onzen rang in de rij der volken van Europa herkregen en Van Lennep wijdt zich der schoone taak Vondel verjongd het licht te doen zien, maar Badeloch, de minnende vrouw, de gade, die de moeder beheerscht, zij wordt voor den volke uitgewischt, zij wordt vervangen, tot wegkrimpens, tot verdwijnens toe! Zoo gaat het in de kunstwereld, en hoe in de werkelijke? Vondel vervroegde ‘den luister zijner geboortestad drie honderd jaren,’ van eene toekomst droomende, waarvoor haar toenmalig heden zou wegdeinzen, - onverschillige of zuchtende toeschouwers, wie onzer bekreunt zich over het verval der goede en groote stad? Helaas! er wordt gezondigd, niet enkel door de zwartgerokte en witgedaste uitgalmers; ijdelheid of slaperigheid, beide voeren ten val!

Landgenooten! houdt het ons ten goede, dat wij nog eenmaal vragen: indien hij tot ons wederkeerde, die bij de eerste opvoering van zijnen G i j s b r e g h t v a n A e m s t e l, met volle regt zeggen mogt:

> ‘- Aemstels oude naem en sal geen roem ontbeeren;
> Als uw manhafte stadt haer Schouburg open doet....’

indien hij niet slechts onze rederijkers, indien hij ook u en ook mij zag, wat gelooft ge, zon Voudel's hand voor ons naar de lier grijpen of naar den roskam?

E.J.P.

Feestcantate bij de plegtige onthulling van het standbeeld van Tollens den 24sten *September* 1860, *door Mr. A. Bogaers*.

Wij zouden meenen aan den pligt der dankbaarheid te kort te doen, wanneer wij het jongste gedicht van Mr. A. Bogaers, den trouwen vriend van Tollens, aan eene kritische analyse onderwierpen. Indien wij ons daaraan schuldig maakten, dan zouden wij waarlijk toonen op weinig hoffelijke wijze het feestgeschenk te beantwoorden, en op onvoegzamen trant de gastvrijheid te waardeeren, die de goede en bloeijende stad Rotterdam ons heeft bewezen. Niet alzoo! Zoo wij den titel der feestcantate hierboven stelden, we gebruiken haar slechts als een uithangbord, of - als gij dat mooijer vindt - een

wapenschild, opdat de voorbijganger weten moge, wat hij hier te zoeken heeft. Wij behandelen in dit stukje van ons Bibliographisch Album Tollens, niets dan Tollens. Op den toon der volkomen instemming wenschen wij eene korte herinnering in ons archief neder te leggen van het welgeslaagde feest, dat op 24 September aan de ‘lomrige, oeverzoomen’ der Maas, in het Park der stad Rotterdam, op den uitersten rand der gemeente Delftshaven, is gevierd; een feest, met ijver en goeden smaak ontworpen en geordend, en niet alleen met een *succès d'estime*, maar met algemeene goedkeuring en welgevallen bekroond.

Tollens is een dankbaar voorwerp voor een standbeeld, een dankbaar onderwerp voor eene feestcantate. Zoo iemand in ons vaderland, naast Cats, aanspraak mag maken op populariteit, het is de zanger van het volkslied. Zijne liefelijke en welluidende verzen dragen een bij uitnemendheid hollandschen stempel; zij zijn eenvoudig en hartelijk; zij spreken tot het gemoed van de schoonste en reinste aandoeningen des gemoeds, van vaderlandsliefde, van de weelden van den huiselijken haard, van huwelijkstrouw en oudervreugde; zij verheffen de kloeke daden van de zestiende en zeventiende eeuw; zij herinneren ons den heldenmoed en de burgerdeugd der voorvaderen; zij gieten een weldadigen balsem over ons uit; zij troosten en beuren ons op; zij stemmen ons tot dankbaarheid en tevredenheid; zij prediken verdraagzaamheid en eendragt, en over alle ligt het liefelijke en verkwikkende waas der vrijheidsliefde verspreid. Wij gevoelen ons regt behagelijk, wanneer we de bladen van Tollens' werken opslaan; wij zijn onder ons, wij zijn thuis, niets dan goêbekenden om ons heen. Beurtelings genre-, historie- en landschapschilder, is Tollens het eerste en het laatste allermeest; munt hij vooral in het genre uit, dat hij in al zijne fijne schakeeringen weet weder te geven, en waarvan hij iedere bijzonderheid heeft bespied en op heeterdaad betrapt. Volksdichter in den eigenlijken zin van het woord is Tollens niet; het is een ras, dat bij ons niet bestaat; maar hij is de dichter, die het trouwst, het schoonst en het warmst de karaktertrekken en de toestanden van het volk, waartoe hij behoort, heeft beschreven. Meester van den vorm, verstond hij in hooge mate de kunst ‘de faire difficilement des vers faciles’, en zonder door de stoutheid van zijn vlugt, de diepte zijner gedachten of het hartstogtelijke van zijne gevoelens te schokken en te verbazen, weet hij door zijn talent ons in die aangename stemming te brengen, dat wij al de schoonheden waardeeren en genieten, zonder dat ze ons doen duizelen of in aanbidding doen nederzinken. Wanneer wij de gedichten van Tollens lezen, gevoelen wij, dat wij hier te doen hebben, niet met een onbegrijpelijk, onbereikbaar of onbegrepen genie, maar met een mensch van gelijke bewegingen als

wij, familie van ons, maar die ons tot voorbeeld en raadsman kan strekken, die ons lief heeft en sympathie overheeft voor al 't geen ook ons harte doet kloppen. Schoon en waar zijn dan ook de woorden van Bogaers:

Wat Nederland gevoelde in 't harte
Bij weelde of smarte,
't Herklonk in zijnen citertoon,
Veredeld door het zangrig schoon.

Geliefde vaderlandsche deugden,
Weldadigheid, echt- vrome zin!
Stil huislijk heil bij huwlijksmin
En balsemsproeijende oudervreugden!
Hoe voelden wij
Uw goudwaardij,
Prees u zijn hartepoëzij!

Zucht voor Vrijheids oude regten,
Liefde en eerbied voor den band,
Die, door nijd noch tijd te ontvlechten,
Nassau bindt aan Nederland,
Gloed voor 't wijs vooruitbewegen,
Afschuw van gedweep en dwang
Bruisten, als zijn toonen stegen,
Uit zijn ziel in zijn gezang.

Bedreigden 't vaderland gevaren,
Gebeden ruischten van zijn snaren
En 't biddend lied werd volksgebed,

Riep Nederland haar kroost te wapen,
Hij blies een vlam in 't hart der knapen;
Zijn luit klonk als de krijgstrompet.

Bij 't Volksgejuich en 't zegevieren
Ging hij het koor
Met juublen voor.

Won heldenmoed zich eerlaurieren,
't Onsterflijk groen vlocht hij er door.

Zangrig schoon! De uitdrukking zelve is gelukkig gekozen, en schildert de dichterverdienste van Tollens naar waarheid. Gaarne zouden wij uit dit deel der feestcantate, welke met eene opdragt aan den koning wordt ingeleid, nog meer afschrijven, indien de proportie dezer aankondiging 't ons veroorloofde. Wie de feestcan-

tate gelezen heeft, zal voorzeker de tweede afdeeling - na de onthulling - waaraan ons citaat is ontleend, met ons tot de bestgeslaagde verzen rekenen. Wat Tollens voor zijn volk is geweest wordt ons daarin in een heerlijken vorm, zonder overdrijving of gemeenplaatsen, wedergegeven, en in die weinige koepletten dagen de verschillende genres, door hem beoefend, voor onzen geest op en worden we in gedachten teruggevoerd tot de verzen, waarop zijne schoonste aanspraken op de onsterfelijkheid zijn gegrond.

Waarlijk, een dichter als Tollens, die zulk een onmiskenbaren invloed heeft uitgeoefend op de burgerij, en die daarbij - uit een zuiverliterair oogpunt - als het hoofd eener school, als de vertegenwoordiger van een genre mag worden beschouwd, is een nationaal gedenkteeken waardig, een monument ‘waartoe de geheele natie, van den aanzienlijke tot den geringe, van ons doorluchtig vorstenhuis tot den nederigsten burger, bijdragen heeft geschonken, en waartoe de gaven zijn toegestroomd uit geheel Nederland, uit Oost en West en van de kust van Guinea; een beeld, dat het werk is der dankbare liefde van allen, wien neêrlandsch bloed door de aderen vloeit.’

Deze woorden, die we - met uitzondering der kust van Guinea - aan de redevoering van den heer Mr. W. Siewertsz van Reesema ontleenen, die bij deze plegtige gelegenheid als feestredenaaar optrad en zich van zijne moeijelijke en gewigtige taak met glans heeft gekweten, herinneren den nationalen oorsprong van het monument, dat zijn aanzijn aan eene inderdaad algemeene deelneming is verschuldigd, en er te schooner en van te meer beteekenis door wordt.

Den dichter, wiens beeld voor ons op den 24sten September werd onthuld, viel het groote voorregt ten deel, dat een vriend en kunstbroeder als Bogaers den feestzang te zijner eere stemde, en dat een verstandig en begaafd redenaar als Siewertsz van Reesema de groote schare vóórging in de waardeering zijner verdienste en van de beteekenis van het feest. Voor wie de moeijelijkheden, zelfs van verre, kent, welke aan de taak van feestredenaar zijn verbonden; voor wie begrijpt, wat het zegt, voor eene ontelbare schare bij eene officieële plegtigheid het officieële woord te voeren; voor wie in staat is de klippen te peilen, waarop zulk eene redevoering kan stranden, zullen wij voorzeker niet het woord en den vorm, den inhoud en de voordragt beide van den Rotterdamschen spreker behoeven te roemen. Wij gelooven, dat de algemeene toejuiching genoegzaam getuigde, met hoeveel welgevallen Tollens' feestredenaar was aangehoord.

De onthulling van dit standbeeld was inderdaad eene plegtigheid. Vereerd als zij werd door de tegenwoordigheid des konings en der prinsen en hooge staatsambtenaren, opgeluisterd als ze hee-

ten mogt door de opkomst van mannen, wier namen een goeden klank hebben in het rijk der letteren, bij de aristocratie des geestes, bood deze plegtigheid tevens een bekoorlijk schouwspel aan door de bevallige groene omlijsting van het park, door de bloemrijke schakeering der rotterdamsche schoonen, de smaakvolle verdeeling van het terrein en - last, not least - door den bevredigenden aanblik van het beeld zelf, dat we den beitel van Strackée hebben te danken. Van treffende gelijkenis en goede pose - al moge ze eenigzins het martiale naderen, en het steunpunt van de linkerhand tot eenige vergelijkingen en opmerkingen aanleiding geven - zijn de moeijelijkheden van het moderne kostuum zeer gelukkig overwonnen en maakte het marmeren beeld eenen aangenamen indruk tegen den groenen achtergrond van ‘het bevallig lustoord der Maasstad.’

Heil, Maasstad, met dit eerepand!

zeggen wij Bogaers van ganscher harte na.

En de stad onzer inwoning? Ook zij mag met fierheid bogen op de rij van dichters, die in hare vesten het eerste levenslicht aanschouwden, of die haar tot hunne woonplaats kozen.

Daag gij 't eerst op, Joost van Vondel! dichtervorst, die op breede arendspennen u ophieft in den ether, nooit-volprezen zanger! Waar is uw beeld verrezen in de stad uwer inwoning? Waar is 't gedenkteeken, dat getuigt van onze hulde en onze bewondering?

En gij, vurige muzenzoon! wiens stervensmare vóór weinige maanden het vaderland met rouw vervulde, niet-geëvenaarde Isaäc da Costa! Ook uw beeld zoeken we vergeefs in de Amstelstad, op plein of in kerk. De straalkrans van 't genic, die uw beider hoofd omgeeft, moge schitterend genoeg zijn om uw naam tot in den versten nacht der eeuwen te doen fonkelen, wij hebben behoefte om ons te kunnen vermeiden in den aanblik van uw beeld.

Vondel, da Costa! daagt op voor onzen blik, daagt op voor het oog onzes volks in de stad uwer inwoning!

ZIMMERMAN.

Reisindrukken uit het achterland.

Solch ein Gewimmel möcht' ich sehn,
Auf freiem Grund mit freiem Volke stehn.
FAUST.

Kent gij het land, - niet waar citroenen bloeijen, maar stoomschoorsteenen verrijzen op den dorren heidegrond, en te midden ook van vruchtbare velden het gesnor en gekletter van spindel en weefstoel wordt gehoord? Kent gij het wel, - het Nederlandsch fabriekdistrikt, Twenthe? Waarschijnlijk velen uwer evenmin als vóór eenige maanden de schrijver dezer regelen. Toch verdiende het wèl wat meer gekend te worden: in een land als het onze, waar dag aan dag klagten, meer of min gegrond, over verval en achteruitgang worden vernomen, moet het allen welkom zijn, ook eens stemmen te hooren, al is 't uit eene meer afgelegen streek, die niet uitsluitend steeds een treurzang op het heden en een loflied op het voorleden aanheffen, maar tevredenheid met het tegenwoordige en vreugdevolle heop voor de toekomst melden. Daarheen dan! voor eene korte wijle daarheen, tot een vlugtig doch belangstellend bezoek.

Eene kennismaking in het verloopen voorjaar met een onzer Twentsche fabriekanten werd ons dezen zomer aanleiding tot het ondernemen van een togtje naar het zoogenaamde ‘achterland.’ Nuttig intusschen en leerzaam als die reis beloofde te worden, sinds de streek, welke we ons voorstelden te bezoeken,

al meer en meer, om de opkomst harer nijverheid, de aandacht van handelaar en staatsman begint te trekken, doch den meesten onzer nog steeds eene soort van mythische verborgenheid schijnt, - onzeker bleef niettemin de vraag, of het aangename hier wel met het nuttige zou verbonden zijn. Onze geestdrift voor de uitvoering van het vastgestelde plan was dan ook eigenlijk, we bekennen het gaarne, bij nader inzigt juist niet bijzonder groot. Gelukkig gaf de Maatschappij van Toonkunst ons de gelegenheid om den togt ten minste in eene goede stemming aan te vangen; en, op gevaar af, de tegenstelling later slechts te krachtiger te gevoelen, gingen we vooraf met een paar vrienden uit de residentie stof tot schoone herinneringen in de heilige hallen van het rijk der toonen zoeken.

En inderdaad, aan zulke herinneringen kan het niemand hebben ontbroken, die, met zin voor kunst en voor de heerlijke gewrochten der vroegere en hedendaagsche meesters, de in vele opzigten voortreflijke uitvoeringen van het jongste Arnhemsche muziekfeest mogt bijwonen. Hoe gelukkig werkte niet terstond op de stemming tot het aanhooren van zoo verheven toonzettingen vereischt, die frissche, gezonde, zich zelve zoo wèl bewuste en jegens zich zelve zoo eerlijke en getrouwe, het oor der hoorders van allen wanklank zuiverende muziek, welke onze Verhulst in zijne prijs-symfonie ons heeft geschonken, en waarmede de Maatschappij, teregt zoowel uit een aesthetisch als uit een nationaal oogpunt, begreep haar feest te moeten openen. Zóó voorbereid moesten wij allen ons wel opgewekt gevoelen om ons over te geven aan den heiligen ernst, dien een Händelsch oratorium nooit zal nalaten in ons gemoed te weeg te brengen, al is het ook dat aan velen, die een toonwerk uit eene zoozeer van de tegenwoordige verschillende school voor 't eerst vernemen, dikwijls veel van het schoonste moet ontgaan. De algemeene indruk evenwel, dien het op elk niet gansch en al muziekaal-doove pleegt te maken, en die ook thans bij nagenoeg alle aanwezigen was waar te nemen, zal zelfs bij eene eerste kennisneming niet ligt worden gemist. Hier hebben wij, het is waar, nog die strengere vormen van het klassicisme, die voor een groot deel vreemd zijn geworden aan onzen hedendaagschen, meer aan de romantiek gewenden smaak; maar hier toch ook eene kunstschepping, die ook ons nog steeds ontzag moet inboezemen door het geweldige harer ideën, terwijl ze ons tot kalmte stemt door het bevredigende harer oplossingen, -

een kunstwerk, dat welligt dáárom juist te magtiger tot ons spreekt, omdat het in zooveel strenger vormen toch zooveel verhevene grootheid vermogt uit te drukken. Waarom echter moest nu die grootsche, die heiligende indruk, welken we bij de uitvoering van den Samson ondervonden, den volgenden avond als verstoord worden door muziekale platheden als die welke het zoo wijsgeerig-dichterlijke koor van den Lucifer kwamen bederven, of door flaauwheden als die van eenen Elia op Horeb, bestemd slechts naar het scheen om den Mendelssohnschen Elias weêr uit den hemel neêr te rukken en den geweldigen profeet in water-en-melk-golven te doen verdrinken? Heeft ons nationaal gevoel aan één goeden komponist op een muziekfeest niet genoeg, en moet dan vreemdeling zoowel als Nederlander volstrekt weten, dat we in dit vak, als in andere, ook middelmatigheden bezitten? Gelukkig nog dat het programma eenigzins werd omgekeerd, en dat wij het vervolg van den kunstavond ons bijkans geheel aan onverdeeld genot konden wijden. Lieve, beminnelijke, verleidelijke Lorelei! zoo lief, zoo beminnelijk, zoo verleidelijk door onze Offermans van Hove ons weêrgegeven, al bleek de noodlottige magt uwer verschijning en uwer zangen ons beter uit uwe eigene toonen en uit die van uw ongelukkig en toch zoo benijdenswaardig offer dan uit de wel wat ruwe uitvoeringen van de nixen- en geisterkoren, - Lorelei, du schlimme Fei! hoe hebt ge ook ons niet als den visscherknaap weten mede te slepen naar ‘het eeuwige rijk, het kristalhelle slot,’ en daar eenige schoone oogenblikken ons leeren verdroomen! Onzen dank daarvoor bij dien van reeds zoo velen. En welk een verheffend en bezielend einde toen daar de licht- en levenademende symfonie-kantate van Mendelssohn den avond kwam besluiten! Ja, wèl wandelden we in de duisternis, wèl hadden nog strikken des doods ons gemoedsleven omvangen eer we de werkingen kenden dier magie, die de schaduwen der ziel verjaagt en het licht van den geest ook door de gewaarwordingen der zinnen weet te ontsteken, - de toovermagt der kunst! Nu is de nacht voorbij en de dag is aangebroken. ‘Alles was Odem hat lobe den Herrn!’ - Was het de schuld van de menigte, anders op zich zelve meest zeer verdienstelijke solostukken, waarmede we den volgenden morgen als overvoerd werden, dat het toen nog eenmaal herhaalde slot van het Lobgesang zijne werking eenigermate scheen te missen? In elk geval was de onverdeelde ge-

nieting, met welke dienzelfden morgen, in weêrwil van al de reeds vier tot vijf dagen lang aangehoorde muziek, toch door ieder Beethoven's zevende symfonie werd vernomen, wel een bewijs èn voor de magt van dat meesterwerk èn voor de treflijkheid der uitvoering onder de leiding van onzen zoo wèl voor zijne moeilijke taak berekenden direkteur; en, hoe mager ook eene viool schijnt te klinken, die daar alleen haar lied komt zingen, nadat het oor dagen achtereen aan die geweldige klanken van koor- en orcheststukken is gewend, toch won ook nog de edele, aristokratische kunst van eenen Laub toejuichingen, die gansch geen bloot ‘succès d'estime’ bleken te verkonden. En toen nu eindelijk ten slotte, en als om 't feest zelf symbolisch te kroonen, een kleurige en geurige bloemenregen van uit het koor op sopraan-soliste en komponist-direkteur nederdaalde, en een vermakelijken wedstrijd van bescheidenheid tusschen die beide veroorzaakte, toen was het ons leed dat we met leêge handen daar bleven zitten en ze slechts voor bijvalsbetuigingen gebruiken mogten. Dat deze intusschen van de zijde der toehoorders en toeschouwers krachtig genoeg waren, behoeven we u wel niet te verzekeren; trouwens, ge hebt het zelf bijgewoond of in alle dagbladen het gelezen. Ook die, welke het feest meer in 't algemeen golden, waren, voor zoover we kunnen en mogen oordeelen, wèl verdiend, - althans wanneer wij naar de uitwerking rekenen, welke het gesmaakte kunstgenot ook op niet-kunstenaren, ook op eenvoudige, in 't minst niet muziekaal gevormde hoorders had te weeg gebragt. Nooit, meenden we, had heerlijker de zon geschenen, nooit lieflijker het loof gegroend, nooit hadden vrolijker de vogeltjes gezongen en nooit welligt gevoelden we ons zoo tot het edele en goede bezield, dan toen we den Zondagmorgen, die op de uitvoeringen volgde, in aangenaam en artistisch gezelschap in de bosschen en over de heuvelen van Rozendaal en Beekhuizen mogten ronddwalen. Aan de Maatschappij, die met al hare fouten, toch ook, zoo als nu wel bleek, eene schoone en goede instelling is, waren we dat verpligt; vóór alles echter aan de kunst zelve en aan hare vertolkers, die een zoo krachtig element van veredeling en beschaving in het leven van een volk weten te werpen. Eene nederige, zij 't ook niet gansch en al onvoorwaardelijke hulde zullen ze, hopen en vertrouwen wij, wel willen aannemen ook van den leek in het vak, waarvan zij de priesters zich betoonen:

de schoonste overwinning van de wijze en beminnelijke Hypatia was de bewondering van den ruwen en ongeletterden zoon van het Noorden, die wel niet alles verstond wat ze zeide, doch uit toon en gebaren haar leerde kennen en haar lief kreeg als de Alrune-maagd zijner voorvaderlijke wouden....

Maar, - we zouden immers naar Twenthe, naar de katoenfabrieken, en daar zijn we nu nog in Musis Sacrum en op Beekhuizen! Naar Twenthe, naar den achterhoek! De prozaïsche wereld der werkelijkheid doemt weêr op voor ons oog, nadat we zoo lang in de magische sferen der poëzie hadden omgezworven. Helaas ja! daar zitten we onder eene druipende parapluie op een nat bankje vóór van Heumen, en daar krijgen we de waggelende diligence in het gezigt, die onzen volmaakt afgestemden persoon naar het verre land zal overvoeren. Hoe is er nu nog bij mogelijkheid iets interessants in die katoen te ontdekken, waarin we al de klankgolven die ons oor dezer dagen mogt inzwelgen, ellendiglijk gaan versmoren? - ‘Wehmuth dein Name ist Katun!’ - had de schrijver der Reisebilder gezegd, en we namen ons voor, dat woord tot motto te bezigen, wanneer ons ooit in 't hoofd mogt komen, eene beschrijving van een togt naar Twenthe in 't licht te geven. We zijn intusschen, wat het motto betreft, geenszins aan dat voornemen getrouw gebleven; en, zoo 't haastig, schoon sommigen welligt nog te lang kunstbezoek te Arnhem u nog den lust heeft gelaten om verder te lezen, - zullen we u zeggen en verklaren, waarom.

Is het wezen van het dichterlijke alleen en uitsluitend in het niet-reële van den inhoud der voorstelling gelegen, of kan er ook poësie worden gevonden in eene feitelijke werkelijkheid? De grootste dichter van onzen tijd, Goethe, heeft de waarheid van het laatste voldingend genoeg door vele zijner eigene kunstwerken bewezen; en, zoo wij ooit gelegenheid aantroffen om van die waarheid ons te overtuigen, het was thans. Geen grooter kontrast voorzeker dan tusschen eene week van muziekaal genot en eene reis naar een fabriekland, waar nagenoeg niets u in de verte zelfs aan kunst herinnert, en alle geest en leven in het proza der werkelijkheid schijnt op te gaan. En toch, - van die tegenstelling waren we ons slechts op het oogenblik der afreize bewust; zij verdween reeds ten deele toen ons van over de verre heidevelden de frissche en opwekkelijke,

voor den Hollandschen moerasbewoner zoo onwaardeerbare berglucht weêr tegenwoei; zij loste zich op in harmonie, toen we gastvrij ontvangen, zoo als de bewoner van verder afgelegen streken de echte gastvrijheid verstaat, een nieuw land en een nieuw volk voor ons oog zagen verrijzen, - een land weinig door de natuur bevoorregt, maar bloeijend door industrie, en een volk nog vóór weinige jaren onbeholpen en ruw, maar in korten tijd reeds door nijverheid en handel beschaafd, - beide zonder voorleden, maar met eene groote toekomst in het vooruitzigt. Of ook daarin niet wel eenige poëzie zou schuilen, ook voor hem, die anders zich verbeeldt, met zekeren weêrzin uit hooger sferen op ‘der Menschen wirren Gewühle’ te mogen nederzien? Ons althans verbood geen herdenken aan indrukken uit de wereld der kunst, ook de dichterlijke zijde van het hier zoo drukbezige ‘Alltagsleben’ te erkennen; en, terwijl nog in menigen schoonen zomernacht menige nagalm uit het rijk der toonen ons in de ooren bleef klinken, scheen des daags zelfs 't eentoonig gerikkik van het weefgetouw ons een muziekaal geluid, wanneer wij bedachten, hoe die heen en weder ratelende spoel daar welvaart en geluk onder eene arme en ellendige bevolking had verspreid en dorre heidegronden in lagchende velden had herschapen.

Maar het wordt tijd dat we die weefspoel zelve eens in werking zien en eenigzins nader ons gaan bezighouden met wat ze in de Overijsselsche landstreek heeft gewrocht. Wanneer we in den vroegen morgen, bij vrolijken zonneschijn, den wandelstaf opnemen en b.v. in de ommestreken van Oldenzaal, - een schilderachtig leelijk stadje, - onze schreden rigten naar de pittoreske heuvelen en ons gaan vermeiden in de donkere bosschen die ze beschaduwen en tusschen de bloeijende bouwlanden die ze bedekken, dan worden wij dikwijls te midden van het loof een of meer kleine stulpen gewaar, in welke wij, binnentredend, een man of jongen aan een lomp gevormd werktuig zien zitten, waarop hij langzaam en met veel inspanning een even ruw zamengesteld weefsel vervaardigt. Dat is nog de oude weefstoel, zooals die vroeger algemeen gebruikt werd, en nu nog, om bijzondere technische redenen, op het maken van koffijzakken blijft toegepast. Vader Adam en moeder Eva moeten, dunkt ons, ook zoo geweven hebben toen ze behoefte aan lijnwaad begonnen te gevoelen om hunne naaktheid te bedekken. Door de op en neêrgaande beweging der, aan de hef-

boomen der kammen bevestigde voetklossen brengt de arbeider beurtelings de ééne helft der uitgespannen kettingdraden omhoog, steekt dan met de regter- en linkerhand de schuitvormige spoel met den inslag door de aldus verdeelde schering en drukt eindelijk met het in de lade bevestigde riet het gewevene aan elkander. Zóó werkte, nog naauw een dertig jaar geleden, elk wever in Twenthe, en verdiende op die wijze in den tijd dien hij van zijn al even weinig opleverenden veldarbeid overspaarde, een schamel stukje brood. Industrie was die slaperige werkzaamheid bijkans niet te noemen, en het land bleef arm en ellendig als de meesten zijner bewoners. Toch was daar een ruim veld tot winstgevenden, althans voldoenden arbeid voor wie het wist te ontdekken en het te ontginnen: de levenswijze was goedkoop, de behoeften waren gering, en de grond was niet zoo onvruchtbaar of hij kon, wèl behandeld, den knappen landbouwer nog voordeel genoeg in verhouding tot den lagen koopprijs opleveren. Maar wat nut, zoo het bedrijf zelf, waartoe de streek nog de beste gelegenheid bood, zoo gebrekkig werd beoefend, dat er naauw aan eenige mededinging met de van geschikte werktuigen en handige werklieden voorziene buitenlanders te denken viel? Daar vond eindelijk, na onze afscheiding van België, en voornamelijk door tusschenkomst van de Nederlandsche Handelmaatschappij, de Engelsche, sedert den tijd harer uitvinding weder veel verbeterde snelspoel ook in Twenthe haren weg, terwijl de bestellingen der Handelmaatschappij voor onze overzeesche bezittingen en de daar aan onze produkten gegeven bescherming een ruimen afzet aan onze Overijsselsche wevers kwamen verzekeren. Wenden we, van onze wandeling teruggekeerd, het oog naar die nette woningen in de nabijheid der stad, en de uitkomst van ons onderzoek zal gansch anders bevredigend zijn. Daar vinden wij, 't zij in afzonderlijke huizen, 't zij ook in grootere, verscheiden weefstoelen bevattende gebouwen, die kundige en handige werklieden, die, met verwonderlijke vaardigheid en snelheid hunne spoelen door de ketting jagend, in een bijna ondeelbaar oogenblik des tijds de inslagraden in den ketting hechten, en met betrekkelijk geringe ligchamelijke inspanning binnen weinige minuten eenen arbeid verrigten, tot welken te voren nog uren werden vereischt. Om namelijk de weefspoel door het kettinggaren te drijven, heeft de wever niet anders te doen dan beurtelings, bij 't opligten van de ééne helft der

schering, naar de regter- en linker zijde een korten ruk aan een vóór hem hangend touwtje te geven, 't welk, aan weêrskanten van den weefstoel met een heen- en weêrschuivend houtblokje verbonden, den ruk of stoot aan de spoel mededeelt en deze alzoo van links naar regts en van regts naar links door de kettingdraden jaagt. Zoo snel nu als de wever slechts zijne handen en voeten bewegen kan, gaat ook, indien hij zijn vak verstaat, de door hem heen en weêr gedreven spoel, terwijl gelijktijdig de kettingdraden door middel van de voetklossen worden opgeligt en het riet met de linkerhand tegen den inslag wordt gedrukt. Elke dezer snelle, zaamgestelde bewegingen brengt dus een inslagdraad te meer in den ketting, en ligt valt derhalve na te gaan, hoe spoedig het werk door aanwending van dit eenvoudige, doch tevens zoo hoogst belangrijke werktuig vorderen moet. En geen wonder dan ook zoo de toepassing daarvan, in verband met den verzekerden afzet der dus geweven goederen, binnen korten tijd aan honderden van handen een geschikten arbeid verschafte, en dat welhaast in bijkans alle steden en dorpen van het achterland net en goed ingerigte gebouwen voor de plaatsing en het gebruik der looms verrezen, terwijl de meerdere winsten, door dien arbeid afgeworpen, weder grootendeels ten nutte van den landbouw werden besteed. Dan, wat heeft nog het handgetouw, zelfs met zijne snelspoel, tegenover den powerloom te beteekenen, die naauwlijks meer menschenhanden tot het vervaardigen zelfs van de beste voortbrengselen der nijverheid vordert, en, rusteloos voortgezweept door de onweêrstaanbare magt der stoom, als met ijzeren vingers den hem opgelegden arbeid verrigt? Een merkwaardige aanblik voorwaar, wanneer we, ter afwisseling tot een rijtoertje besluitend, en naar Enschede, Almelo of het Nijverdal ons begevend, daar eene groote stoomweverij binnentreden. Daar toch vinden wij nevens elkander en gelijktijdig soms honderden van weefstoelen aan het werk, onverpoosd en als met verblindende snelheid hunne healds, shuttles en battens bewegend, zonder dat wij de kracht bemerken door welke al die moeilijke en zaamgestelde bewegingen worden voortgebragt, en terwijl bij dat alles ons hooren en zien door het oorverdoovend gerammel en gekletter dier werktuigen schijnt te vergaan. Betrekkelijk slechts weinige arbeiders vinden we daar bezig. Hun voornaamste en belangrijkste arbeid bestaat in 't weder aanhechten van den draad wanneer die breekt, en

in het wederaanvullen van de spoel wanneer de daarin geplaatste oop is afgeweven. En veel oplettendheid eischt dat werk evenmin: zoodra toch als er een draad breekt of een spoel is leêggeweven, laat een stalen, anders door den draad steeds aangeroerd en zoo weêrhouden vorkje een tuimelaar los, die, in verband met verscheiden andere onderdeelen der machine, den bewegenden, om de schijven der groote of algemeene as wentelenden riem van de vaste op de losse schijf van den weefstoel overbrengt, en op die wijze het gansche werktuig stil doet staan. De arbeider heeft dan den draad slechts te herstellen, brengt den riem door middel van een handvatsel weêr over op de vaste schijf, en de loom, die plotseling scheen verlamd, hervat, als haastte hij zich den verloren tijd weêr in te halen, met zijne gewone ratelende snelheid het zoo even onderbroken werk. Welk eene kennis van de wetten der mechaniek en welk eene vindingrijkheid noodig is geweest om met al deze en dergelijke onderdeelen den powerloom zaam te stellen, behoeft wel niet nader te worden aangeduid. Eene naauwkeuriger beschrijving ligt natuurlijk buiten het bestek onzer beschouwingen, en voldoende is het opgemerkte dan ook reeds om te doen beseffen, welk eene magt van voortbrenging de uitvinding van dat werktuig moest in 't leven roepen, en welk eene ontwikkeling de nijverheid en de welvaart van een fabriekland als Twenthe aan zijne welbegrepen toepassing moeten te danken hebben. De binnen weinige jaren reeds zoozeer in bloei toegenomen steden van dat distrikt en arbeiderskoloniën als die van het Nijverdal zijn daarvan trouwens ook de levende en meest welsprekende bewijzen. Twenthe vóór dertig jaren en nu, - welk een onderscheid! Maar welk een afstand ook, - de bescherming trouwens mede in rekening gebragt, ook al valt ze heden niet meer goed te keuren, - tusschen den powerloom en het aartsvaderlijk weefgetouw, waarmede we zoo straks hadden kennis gemaakt!

Het grootste deel der goederen, die op voorschreven wijze in Overijssel geweven worden, zijn de zoogenaamde calicots of witgoederen in 't algemeen, die, almede door stoomkracht, voornamelijk te Goor, gebleekt en geapprêteerd, als maddapollams ter markt worden gebragt. Tot deze laatste bewerking wordt meer, tot het weven zelf betrekkelijk weinig technische kennis bij den fabriekant en bij den arbeider gevorderd. En sinds nu de vraag naar die goederen in onze Oost-Indiën en

in het binnenland nog steeds het aanbod blijft overtreffen, terwijl bovendien het debiet in de koloniën door de beschermende regten en de bestellingen der Handelmaatschappij als verzekerd wordt, zoo is het gevolg, dat slechts enkelen zich toeleggen op het vervaardigen van ander en meer kunde eischend fabriekaat, - van het bontgoed namelijk, het gedrukte goed en het, algemeen thans met de Jacquard-machine geweven damast. Toch ware juist het meerder produceren vooral van beide eerstgenoemde artikelen van hoog belang, - omdat ook deze industrie, schoon ze zeker nooit van zoo grooten omvang als de calicot-weverij kan worden, toch ook, althans nu, hare goede winsten afwerpt; de steeds meer en meer zich uitbreidende bontweverij te Hengelo is daarvan reeds een bewijs; en kundige fabriekanten oordeelen, dat ook het drukken, mits men ook hier volkomen op de hoogte der wetenschap zij, in Twenthe een even voordeelig als aangenaam vak zou kunnen worden. 't Is waar dat de bedoelde fabriekaten niet enkel meerdere technische kunde vorderen, maar ook eene juiste kennis van de behoeften en wenschen der O.I. bevolkingen, van de luimen en wisselingen der mode in één woord, die het Oosten zoowel als ons werelddeel beheerscht: 't is waar ook, om nu nog slechts van het weven te spreken, dat de wever met meerdere bekwaamheden moet zijn toegerust, sinds hij hier met verschillende spoelen te werken heeft, en een aantal soorten, bij ons althans, als de geruite goederen, beter en goedkooper met het handgetouw dan met den powerloom kunnen geweven worden; en eindelijk, - dat er zeer kostbare, in hare soort echter weêr zeer schoone machineriën, - zooals b.v. de sterkmachine voor de geverwde draden, een der meest handig en tevens meest bevallig werkende stoomtoestellen, - tot het vervaardigen en apprêteren van bontgoederen benoodigd zijn. Maar strekt niet juist dat alles tot prikkeling van de eerzucht bij fabriekant en wever beiden, en zou niet juist de gemakkelijkheid waarmede de andere lijnwaden worden voortgebragt, onze katoenindustrie met de gevaren dreigen, waaraan elke aan de sleur zich overgevende nijverheid is blootgesteld? En indien eens ten laatste, - wat te wachten zoowel als te wenschen schijnt, - de bescherming onzer katoennijverheid geheel of ten deele werd opgeheven, zal dan niet hij in het voordeel zijn, die door veelzijdigheid en bekwaamheid in staat is de mededinging met den vreemdeling vol te houden, terwijl

immers de meer eenzijdige en minder kunde eischende arbeid veelal zijn voornaamsten steun in de bescherming zoekt?

Van het hoogste gewigt voor de toekomst der Twentsche industrie mag intusschen de voortbrenging der naaste grondstof, - de katoenspinnerij worden genoemd. Wat is op den duur eene nijverheid, die, hoe ook zich uitbreidend, toch altijd, wat hare grondstof aangaat, van den vreemdeling afhankelijk blijft? Wel bezitten Enschede en Almelo eenige, almede vrij goede winst gevende spinnerijen, maar vooreerst leveren ze nog veel te weinig om in de verte zelfs aan de behoeften der wevers te kunnen voldoen, en bovendien zijn ze voor 't meerendeel met hare tegenwoordige inrigting en werktuigen ongeschikt om goed en goedkoop verscheidene nommers te spinnen, die, tot het weven vooral van O.I. goederen benoodigd, thans vrij algemeen uit Engeland getrokken worden. Zeer schijnt derhalve de onderneming te zijn toe te juichen, indien ze voor 't overige op goede berekeningen steunt, die thans is aangevangen (schoon de gesponnen katoen ten onzent zoo goed als niet beschermd wordt), te Oldenzaal eene groote, naar de nieuwste uitvindingen ingerigte spinnerij van vier verdiepingen en ongeveer twintig duizend spindels te bouwen, en in 't volgende jaar hare fabriek hoopt in werking te zien. Eenig juist denkbeeld van wat die onderneming, ook wat het uiterlijke aangaat, worden zal, kunnen we ons bezwaarlijk verschaffen indien we onze omzwervingen binnen de grenzen van ons eigen land blijven beperken; en, - zoo weinig aanlokkelijk het vooruitzigt van een uur of tien tusschen de wielen te zitten, ook schijnen moog, - toch is het noodig voor ons doel, dat we ons op weg begeven naar het naburig Pruissen, ten einde daar, in de omstreken van Steinfurt, de vóór eenige jaren te Borchorst gevestigde stoomspinnerij te bezigtigen. Gelukkig dat eene wandeling in het grootsch en fraai aangelegde bagno van eerstgenoemde plaats ons eenige afwisseling schenkt na den ietwat langdurigen togt, en ons kracht geeft om een paar uur lang de onaangename atmosfeer van steenkolenrook en stoomuitdamping en rondvliegende boomwolstof, benevens alwederom het eindeloos gerammel en geblaas van een aantal machines te verduren. Wat intusschen dat rondstuiven van de onreine stoffen betreft, die van de ruwe katoen moeten afgezonderd worden, en nog in vele oudere fabrieken den bezoeker niet minder onaangenaam aandoen dan ze nadeelig op de

gezondheid van den arbeider en de netheid en orde der inrigting werken, te Borchorst vonden we daarvan geen spoor: in de zoogenaamde slag- en krasmachines, die door middel van snel ronddraaijende bouten de boomwol uitkloppen, en door fijne, om zware cilinders gewonden kammen ze verder zuiveren, zijn toestellen aangebragt, die al de afgescheiden stof door den grond naar een afzonderlijk gebouwtje voeren, en op die wijze haar beletten, de lokalen der fabriek zelve te ontreinigen. Onze billijke ingenomenheid echter met deze even fraai als doelmatig ingerigte werktuigen wordt, wanneer we verder schrijden, nog overtroffen door onze bewondering voor de vindingrijke wijze waarop, al wederom geheel en al machinaal, de vooraf tot eene soort van fijne en losse linten vervormde katoenvellen de eigenlijke bewerking van het spinnen ondergaan. Drie snel opeenvolgende bewegingen zijn daartoe voor elken draad vereischt: het rekken, het draaijen of eigenlijk spinnen, en het opwinden op klossen. Het eerste geschiedt tusschen verschillende op elkaâr drukkende, met verschillende snelheid loopende rolletjes; het tweede door eene vertikaal geplaatste, snel rondvliegende, stalen hand, die de nog paralel gelegen filamenten overneemt en daaraan den noodigen draai of twist geeft; het laatste eindelijk door een aan die hand bevestigden vinger, die den gesponnen draad op de klos windt. Maar nu moeten de klossen, naarmate ze gewonden worden, ook op- en neêrgaan, en met verschillende snelheid dient het winden te geschieden, naarmate de klos meer omvang verkrijgt. Ook in die voorwaarden voorziet de roving-frame van zelf, en zonder eenige verdere menschelijke hulp dan het aanvullen en aanhechten der draden en het afnemen der volle spindels te verlangen. En ook hier doet een ligte zijdelingsche druk op eene staaf de geheele machine eensklaps stilstaan en dwingt ze even snel en gemakkelijk weder tot hare vier- tot vijfderlei ineenwerkende beweging. Eene met deze verwante, doch om de reeds meerdere sterkte van den draad minder mechaniek eischende behandeling is die van den throstle-frame, dus genoemd naar het geluid, 't welk de honderden van kleine, op die toestellen ronddraaijende spindels veroorzaken. Van gansch anderen aard wat de uitvoering betreft, schoon in den grond der zaak op hetzelfde beginsel steunende, is de machine door welke de meer bepaald tot inslaggaren benoodigde draden worden gesponnen. Hier toch worden de draden door middel van een op rails heen

en terug loopend wagentje gerekt, op eenigzins schuins gestelde spindels gedraaid, en zoo, onder regeling van beurtelings zich opheffende en zich neêrbuigende hefboompjes, tot pin-cop gewonden. Het merkwaardigst dezer inrigting is ongetwijfeld de eigene beweging van die hefboomen of wires en van het wagentje. Lang was het werktuig zelf reeds uitgevonden en in gebruik zonder dat het nog was gelukt, die eigene beweging door de stoomkracht voort te brengen, en veel oplettendheid en veel handigheid zelfs werd van den werkman gevorderd, die de machine te besturen en wederom drie bewegingen, het neêrdrukken der wires, het terugdraaijen der spindels en het wegstooten van het wagentje, met de grootste juistheid en naauwkeurigheid te verrigten had. Menig arbeider dan ook, die hiervan gebruik maakte, om in gegeven, hem gunstige omstandigheden den fabriekant tot eene willekeurige verhooging van het loon te dwingen. Doch juist dit nadeel voerde ten laatste tot de uitvinding van den zoogenaamden self-actor of ijzeren werkman, - een zeer ingewikkelden doch uiterst doelmatigen toestel, waardoor de wires omhoog en omlaag gedrukt, de spindels teruggedraaid en de wagentjes heen en weêr gestuwd worden. Zoo er ooit een naam verdiend mogt heeten, dan is het wel die van den ‘iron-man.’ Inderdaad, er is iets menschelijks, iets bezields, zou men geneigd zijn te zeggen, in dien dreigend opgeheven wijsvinger bij voorbeeld, die daar dat naar hem toerollend voertuig staat af te wachten, onmiddellijk bij zijne nadering met een flinken tik het terugjaagt en dan, als verontwaardigd over den vreemden indringer, zich trillend achteroverwerpt om straks, - voor de duizendste en millioenste maal, - zijne eindeloos wederkeerende bestraffing te herhalen. En toch, die zoo levendige en drukbezige werkman is niets dan een dood stuk ijzer, dat door de geringste aanraking eener menschelijke hand tot zijnen onbezielden staat terugzinkt, en slechts een weinig olie en een weinig zich uitzettende waterdamp verlangt om onvermoeid het werk van den knapsten arbeider te verrigten. Maar in dat stuk ijzer is de geest van den kunstenaar gevaren, en ziel en leven heeft het ontvangen op den wenk van het menschelijk genie. En niet dit ééne alleen, maar al die sneller of langzamer, doch steeds met onveranderlijke regelmatigheid zich heen en weêr bewegende en ronddraaijende en voortsnorrende werktuigen, die daar allerwege, bijkans zonder hulp van eenige menschenhand, hun rus-

teloozen arbeid drijven, en, voortgestuurd door eene machine van een honderd paardenkrachten, met de grootste omzigtigheid en naauwkeurigheid de fijnste, zelfs bij ligte aanraking doorbrekende draadjes vervaardigen. Als eene afspiegeling van de werkende krachten der natuur mogt dat alles ons schijnen, wisten we niet, hoe ook de schoonste werktuigen, uitgedacht door menschelijk vernuft, slechts ruwe en grove vindingen zijn in vergelijking met de organen, door welke de natuur, ‘van tijt noch eeuwigheit gemeeten’, het ‘levend kleed der godheid’ weeft. Wel leerde de mensch een kunstig weefsel winnen van de plant die hem de grondstof levert, maar wat is de bewerking dier stof in zijne handen, zoodra wij ze naast het wordingsproces dier plant zelve stellen? Dan, - eene katoenspinnerij is eene min geschikte plaats voor eene theodicee, en daar we nu toch van het mechanisch gebied naar het dynamische zijn afgedwaald, zoo laat ons ook de vrije natuur weder opzoeken en nog eenige oogenblikken de schoone vergezigten over de blaauwende bergen en de groenende heuvelen gaan genieten. Aan Pruissen zoowel als aan ons vaderland het bezit van nog menige zoo treflijk ingerigte en zulk goed werk leverende fabriek toewenschend, als welke wij hier mogten bezigtigen, nemen wij afscheid van haren gullen en vrolijken direkteur, en, na eene aangename wandeling naar Steinfurt en een fantastisch wanordelijk zaamgesteld diner te dier plaatse, trekken wij de grenzen weêr over en rijden in een zeer kouden ‘zomermaanschijnsnacht’ over Gronau en Enschede naar den zetel van ons tijdelijk verblijf terug.

Vreesden we niet misbruik te maken van het geduld onzer lezers, we zouden hen tot nog menig bezoek in fabrieken van verschillenden aard, - als katoendrukkerijen, verwerijen, stoombleekerijen, damastweverijen, - kunnen uitnoodigen. We dienen ons evenwel te herinneren, dat we slechts vlugtige reisindrukken en geen deftige verhandeling over fabriekwezen schrijven, en, sinds we nu de machines althans hier en daar, voor zooveel ons doel vereischte, hebben in werking gezien, mogen we ook wel eens nader kennis trachten te maken met de menschen, wier vlijt en wier kapitalen ze in beweging zetten.

Wat terstond, ook bij eerste ontmoeting met den nijveren en ondernemenden Twentschen fabriekant, u in 't oog springt, dat is eene hooge mate van levenskracht en levenslust, die

zelfs eenigzins aanstekelijk schijnt te werken en u wakker schudt uit de slaperigheid, welke ge van het Hollandsche leven nog had medegebragt. Daar is een zekere rustige moed en een gevoel van zelfvertrouwen in die mannen, die menigmaal met weinig of niets begonnen, door eigen inspanning zich hunne steeds meer en meer produktieve kapitalen hebben verschaft, en wat zij bezitten dus alleen aan zich zelven te danken hebben. Onbekrompenheid in het nuttig zoowel als aangenaam besteden van het gewonnen geld gaat bij hen met overleg en zuinigheid gepaard. In het huiselijke eenvoudig, ijveren ze in het maatschappelijke, waar zij de aristokraten van weleer nagenoeg geheel verdrongen, voor vrijheid en gelijkheid, voor de beginselen van het constitutionele staatsleven en voor die van den vrijen handel, - in één woord voor het stelsel van zelfregering in den strengsten en meest uitgebreiden zin. En, volkomen zich ook bewust dat hunne tegenwoordige nijverheid slechts de aanvang is van wat worden kan en dat er nog zooveel gebrekkigs aan dat tegenwoordige kleeft, houden zij 't oog steeds op de toekomst gevestigd, en stellen hunne beste verwachtingen meer in de middellijke dan in de dadelijke vruchten van hunnen arbeid. Het opkomend geslacht, - ziedaar nevens de groote en nieuwe ondernemingen, die hunne kapitalen en hunne industrie thans bezighouden, het plegtanker hunner hoop. Voor dat geslacht dan, voor de toekomst van het vaderland gearbeid en gesloofd, en geen tijd, geen moeiten en geen kosten ontzien om dat geslacht rijk en aanzienlijk en dat land magtig te maken, ook al aanschouwt de thans levende van dat alles slechts het nietige begin! Eene edele eerzucht voorwaar, schoon onder nederige vormen als verscholen; eene eerzucht, die wel hare bevrediging en in elk geval, ook wanneer ze teleurgesteld mogt worden, achting verdient. Men onderscheide echter! Men onderscheide wèl tusschen den een en den ander. Verre toch is 't er van daan, dat alle Twentsche industriëlen van gelijke geestdrift voor ontwikkeling en vooruitgang zijn bezield: daar zijn er velen ook, wien het woord ‘routine en oude sleur’ even duidelijk op het gelaat staat geschreven als den anderen ijver en ondernemingsgeest; daar zijn er, die, ja, in 't algemeen, de beginselen van vrij verkeer heeten te huldigen, doch voor zich zelven, voor hun fabriekaat in 't bijzonder toch zoo gaarne nog wat bescherming en liefst zelfs veel bescherming genieten, omdat ze met hunne

tegenwoordige wijze van arbeiden zich onmagtig gevoelen tegenover den vreemden mededinger, en te traag tevens en te gemakkelijk, om het oude, dat nu toch nog winsten geeft, te verruilen tegen het nieuwere, dat ze slechts voor de toekomst belooft. Niet dan met groote moeiten worden zij bewogen, zelfs een klein en onbeduidend deel van de jaarlijks vergaârde winsten voor belangrijke ondernemingen van algemeen nut af te zonderen, voor ondernemingen, die de toekomst van hun land mogten verzekeren, indien ze op geschikte wijze en op ruime en onbekrompen schaal door hen werden aangegrepen. Het opkomend geslacht, - zeiden we. Maar wat doet men in Twenthe voor het openbaar onderwijs? De volstrekte behoefte aan eene degelijke industrie-school, eene school in het fabriekdistrikt zelf gevestigd, wordt er door iedereen erkend: de jeugdige fabriekant moet voldoend onderwijs in al wat tot zijn vak behoort, physiek, chemie, werktuigkunde, en wat niet al, te huis ontvangen, waar hij, schoon later in het buitenland zijne opvoeding voltooijend, toch reeds dadelijk praktisch en al spelende zich in de techniek zijner nijverheid bekwaamt, en den geest zijner toekomstige arbeiders leert kennen, om naderhand heilzaam op hunne ontwikkeling, op hunne thans nog te zeer verwaarloosde intellektuële beschaving te kunnen terugwerken. En toch zijn er in Twenthe zelf geene genoegzame gelden te verkrijgen om zulk eene school door eigen krachten tot stand te brengen, en wie er voor ijveren zijn dus wel genoodzaakt de hulp der regering voor hunne onderneming in te roepen. Wel behoort en wel belooft nu ook de regering, de gevraagde subsidiën te verleenen, nu aan de door haar gestelde voorwaarden omtrent de eerstbenoodigde opbrengst der gelden is voldaan; maar tallooze moeilijkheden kunnen en zullen ook waarschijnlijk uit die medewerking van het gouvernement verrijzen, die het toekomstig nut der op te rigten school welligt aanmerkelijk kunnen verminderen, en die geheel voorkomen waren geweest indien slechts eenige der rijke fabriekanten zich enkele betrekkelijk geringe opofferingen hadden getroost. En zoo gaat het ook met andere zaken: met het graven van kanalen vooral. Ook van het noodzakelijke van goede vervoermiddelen in Twenthe is alwederom een ieder ten volle overtuigd, sinds de kosten op het vervoer der steenkolen, nog verzwaard door den ongelukkigen accijns op de brandstoffen, het eigenlijke zoo niet het eenige wezenlijke bezwaar tegen eene volledige mededinging

met het buitenland opleveren. Men kanalisere dus Twenthe, of liever, het kanalisere zich zelf, - niet ten halve, niet bij losse stukjes, maar geheel en al, zoodat ten minste het waterverkeer, ook voor den aanvoer van bouwmaterialen en machineriën geenerlei belemmering in eenige fabriekplaats meer ondervinde. Maar hoe moeilijk en hoe langzaam gaat niet dat alles! Van de regering, stedelijke, provinciale en algemeene, wordt veelal ook in dezen weêr het meeste verlangd en afgewacht. Een weinigje meer Amerikaansch self-government, zooals sommigen dat dan toch beginnen te begrijpen, ware wel de magtigste hefboom, die ons Nederlandsch fabriek-distrikt niet enkel zou handhaven in zijne tegenwoordige stelling, maar het snel zou kunnen opbeuren tot de hoogte welke het eenmaal bestemd schijnt te bereiken. Dan, wat te eischen en te verwachten van dezulken, die, in hunne eigene ondernemingen der toekomst niet gedachtig, dikwijls het meerdere en betere versmaden omdat het mindere nog genoegzame winsten geeft? Wie eene industriële zaak slechts als eene voordeelige geldbelegging en niet tevens als het hoofddoel eener welbegrepen eerzucht beschouwt, zal ook geen offers brengen op het altaar van het algemeene welzijn, zoolang zijn begrip van fatsoen hem daartoe niet met noodzakelijkheid schijnt te verpligten. Ook Twenthe heeft nog zijne ‘Droogstoppels.’

Wat in 't algemeen den beschavingstoestand dezer vèr van de grootere middenpunten der kultuur gelegen streken betreft, de hoogere standen, - bijkans uitsluitend industriëlen, - verheugen zich doorgaans in eene mate van geestesontwikkeling, welke men dikwerf te vergeefs niet alleen in onze Hollandsche binnensteden, maar ook bij vele bewoners van grootere plaatsen zoeken zou. De beste vruchten van binnen- en buitenlandsche letterkunde zijn den meesten wèl bekend, vreemde talen worden vrij algemeen gesproken, en velerlei vakken van wetenschap vinden ijverige beoefenaars; maar vooral onderscheidt zich Twenthe door een krachtig politiek leven. Schoon velen het stelsel van zelfregering nog slechts ten halve leerden begrijpen, toch beseffen, wat het staatkundige aangaat, bijkans allen, dat voor hun deel ook alles van henzelven afhankelijk is en dat zij een slecht bestuur aan niemand dan aan henzelven te wijten hebben. Progressist is de een natuurlijk steeds meer dan de ander; dat de meerderheid echter blijvend de beginselen van het parlementarisme en van den vooruitgang in 't algemeen is toe-

gedaan, bewijzen wel de doorgaans goed geschreven organen der openbare meening in Twenthe, en de keuzen der Twentsche afgevaardigden voor onze volksvertegenwoordiging. Eenvoudig voorts en ongekunsteld is het huiselijk en gezellig verkeer; gelukkig nog vrij van alle dwaze poging tot het navolgen van hoofsche vormen, behoeft het meerendeels, wat goeden toon betreft, voor 't vormelijker Holland niet onder te doen. De herhaalde bezoeken veler vreemdelingen en de veelvuldige togten van de hoofden der ondernemingen naar het buitenland en naar onze groote steden schijnen veel daartoe bij te dragen. Ook aan genoegelijke afwisselingen en uitspanningen ontbreekt het, althans des zomers, niet in Twenthe. Al reizende en trekkende door zijne schoone streek, en vergezeld menigmaal van vrienden of van de leden van zijn gezin, behartigt de fabriekant er zijne zaken, terwijl hij zich slechts met een rijtoertje schijnt bezig te houden. Nu eens naar het drukke en levenslustige Enschede; morgen naar het landelijke Hengelo, of naar het nette, naar onzen smaak haast wat al te nette Almelo; een andermaal een middagje in de ommestreken van het fraai gelegen Oldenzaal doorgebragt, en in lief en vrolijk gezelschap eene avondwandeling ondernomen naar de Oldenzaalsche ‘Buiten-Sociëteit’, - onder ons gezegd eigenlijk een vrij leelijke theetuin, maar die, ter geschikte gelegenheid eens wat uitgehakt, den bezoeker een schoon vergezigt op de Hannoversche bergen en het slot van Bentheim zal kunnen opleveren. Of ook, een stapje verder soms, - naar het bij Delden gelegen Carelshaven, om daar - alweêr zaken te behandelen, maar tevens, na afgedaan werk, de bosschen van Twickel te doorkruisen. Of eindelijk, ook eens een Zondagje naar Bentheim, om 's avonds in den Kursaal op den wonk van het balorchest den zomer voor een oogenblik in winter te verkeeren, doch - 's anderen daags ook tijdig de bergen weêr over te trekken en met hernieuwden ijver de bezigheden in kantoor en fabriek te hervatten. Zoo leeft wie, met eene goede gezondheid en eenen arbeidzamen geest gewapend, ook met lust en ijver zijne zaken drijft, in het Overijsselsche achterland een vrolijk en bedrijvig leven; en, schoon Twenthe's bewoners nog die hoogere genietingen blijven ontberen, welke alleen de kunst in staat is ons te verschaffen, velen hunner daarentegen mogen in dat stil, door wanklanken zelden verstoord geluk zich vermeiden, 't welk een rusteloos werkzaam, een nuttig zoowel als aange-

naam afgewisseld bestaan den nijveren burger van een schoon en welvarend land steeds verzekert.

Dat de intellectuële beschaving der arbeidende klassen in Twenthe nog veel te wenschen overlaat, hebben we met een woord reeds aangestipt. We voegen daar evenwel bij, dat, voor zooveel wij in dezen konden oordeelen, het volk, - nog in zeden zoowel als in taal eene merkwaardige overeenkomst met zijne aloude stamvaders, de ruwe doch krachtige en goedronde Saxers, vertoonend, - ook wèl den aanleg tot hoogere ontwikkeling toont te bezitten, terwijl natuurlijk ook hier weder veel, zoo niet alles, van de bestuurders der fabriekondernemingen afhangt. De steeds grootere uitbreiding der fabriekmatige nijverheid kan gevaarlijk, maar ook heilzaam werken op den kultuurtoestand van de lagere bevolking; indien namelijk welbegrepen eigenbelang den fabriekant slechts tot het inzigt leidt, dat hij zijne arbeiders niet enkel tot machines, maar ook tot menschen moet trachten te vormen, en dat de knaap, die onder zijn toezigt tot een goed werkman is opgegroeid, en, aan hem en zijne fabriek gehecht, zich zelven als een nuttig deel van een groot en schoon geheel leert kennen, ook voortdurend beter en goedkooper arbeid zal verrigten dan het geestelooze dier, dat daar als ongevoelig voor elken indruk uit een hooger en redelijker leven, zich staat af te slooven op een werk zóó onbeduidend, dat eene mier of eene bij er zich over schamen mogt. Hoe belangrijk voor de geheele toekomst van Twenthe een aanhoudend toezigt van den direkteur eener fabriek op de gedragingen en de denkwijze ook van anders welgezinde arbeiders zijn moet, dit blijkt reeds bij de minste aanraking met deze voor een groot deel inderdaad nog onmondige bevolking.

Den tegenwoordigen uiterlijken staat van het Twentsche land en van zijne industrie hebben we thans eenigermate, voor zoover bij een kort bezoek mogelijk was, leeren kennen: we hebben de kiem gezien, die welligt eenmaal belooft op te groeijen tot eene welige plant; maar we hebben ook hier en daar het onkruid waargenomen, dat hare ontwikkeling en haren verderen wasdom zoo niet geheel, dan toch in vele opzigten dreigt te belemmeren. Vatten we nog eenmaal, alvorens van Twenthe afscheid te nemen, onze verspreide opmerkingen in een kort woord te zamen, opdat het beeld, door onze reisindrukken ontworpen, met voldoende klaarheid ons voor oogen sta. Handelsberekeningen zijn hier voor 't overige evenmin als in de voor-

afgaande schetsen op hare plaats; maar ze zijn ook overtollig sinds het keurig geschreven en algemeen bekende werkje des heeren H. Muller over de Nederlandsche katoennijverheid[1], nagenoeg al de daartoe noodige gegevens bevat, en de resultaten, door dien kundigen handelaar uit zijne becijferingen getrokken, naar 't oordeel der Twentsche fabriekanten zelven, volkomen door de dagelijksche ondervinding bevestigd worden. Met verwijzing derhalve naar dat geschrift, wat de gronden onzer beschouwingen aangaat, werpen we thans nog een algemeenen blik op den tegenwoordigen staat van ons katoendistrikt, en, voor zooveel doonlijk, een vragenden in zijne toekomst.

Binnen weinig jaren tijds van een arm tot een bloeijend en welvarend land vervormd, biedt Twenthe den bezoeker een verblijdend schouwspel aan. Een reeds aanzienlijk en voortdurend zich uitbreidend fabriekwezen is er binnen die korte jaren gevestigd, en geen reden is er te vinden waarom die nijverheid niet tot veel grootere hoogte dan de tegenwoordige zich zou kunnen ontwikkelen. De aanvraag naar hare produkten is nog altijd, op den duur ten minste, veel uitgebreider dan haar aanbod, en de kansen van wezenlijke overvoering der markt liggen nog in een vèr verschiet. Maar de Twentsche nijverheid wordt ook nog door beschermende regten gesteund, en door de bestellingen der Handelmaatschappij bevoorregt. Zal zij de mededinging van het buitenland kunnen volhouden, en even goed als de Engelsche en Zwitsersche aan de navraag, hoe uitgebreid dan ook, kunnen voldoen, indien de bescherming wordt verminderd of geheel opgeheven? En zoo haar dit onmogelijk is, welke waarde heeft dan zulk eene kunstmatig in 't leven gehouden industrie op zich zelve, en welke waarborgen bezit ze van duurzaamheid? Moeilijk dilemma voorzeker, indien het niet in bevredigenden zin ware op te lossen, indien de eerstgestelde vraag niet bevestigd kon beantwoord worden. Inderdaad, de katoennijverheid in Twenthe zal, naar 't wel gevestigd oordeel van den kundigen en ondernemenden fabriekant zelven, indien slechts

1 ‘De Nederl. katoennijverheid en het stelsel van bescherming in Nederlandsch-Indië, beschouwd door Hendrik Muller Szoon.’ Rotterdam, Kramers, 1857. - Tevens vindt men in deze merkwaardige monografie eene zeer duidelijke beschrijving van het katoendrukken; reden waarom het voor ons dan ook onnoodig mogt heeten, nadere bijzonderheden omtrent dit onderdeel der katoen-industrie mede te deelen: ook hier toch konden wij met eene verwijzing volstaan.

aan zekere onmisbare voorwaarden wordt voldaan, de protektie binnen weinige jaren niet alleen kunnen ontberen, maar, wat meer zegt, daarvan als van eenen last en eene belemmering moeten bevrijd worden. Zie hier, - zoo onze berigten juist zijn, - de stand der zaak. De machines tot onze fabrieken benoodigd, komen ons veel duurder dan het buitenland, maar het bouwen dier fabrieken zelve is goedkooper; en, wat den eersten aanleg betreft, staan wij dus bij Engeland niet zooveel achter. Het herstellen en verbeteren der machineriën kost ons zeer veel indien ze telkens tot dat einde moeten vervoerd worden of vreemde werklieden daarvoor moeten overkomen; maar wanneer, gelijk thans o.a. te Borne, ijzerfabrieken in Twenthe worden gevestigd, die zich althans met de noodige reparatiën kunnen belasten, dan is dit nadeel uit den weg geruimd. Voorts kosten hier de steenkolen veel meer dan overal in het buitenland, maar daartegenover staan ook de veel lagere arbeidsloonen benevens de doorgaans goede wil en ordelijkheid onzer werklieden; en Twenthe behoeft ook slechts goede middelen van vervoer, geschikte spoorwegen en kanalen, om ook aan het bezwaar der brandstoffen voor een groot deel te gemoet te komen; terwijl eene afschaffing van den lastigen, door zijne formaliteiten ook den zoogenoemden vrijdom meest nutteloos makenden accijns dat wezenlijke bezwaar nog aanzienlijk verminderen zou. Wel blijven dan nog altijd èn de machineriën èn de steenkolen duurder dan elders, maar de laagte der dagloonen geeft ook dit voordeel, dat sommige stoffen ten onzent beter en goedkooper met het weinig kostbare handgetouw dan op den powerloom kunnen geweven worden. Dat de arbeidsloonen bij meerdere uitbreiding der industrie en der vervoermiddelen zullen rijzen, is waarschijnlijk, maar zeer onwaarschijnlijk ook, bij de steeds meerdere goedkoopte onzer levensmiddelen, dat zij de hoogte der Engelsche ligt bereiken zouden. Zwitserland staat in dit opzigt nagenoeg met ons gelijk, en geniet bovendien vele andere voorregten die bij ons worden gemist, zoo als b.v. het veelvuldig gebruik van het afstroomend water als beweegkracht; maar hoeveel gemakkelijker is niet daarentegen het vervoer onzer produkten naar onze koloniën en de aanvoer der katoen naar ons fabriekdistrikt, vooral wanneer spoorwegen en kanalen dit eenmaal geheel met onze zeehavens komen verbinden. De Nederlandsche schepen, die naar de O. Indiën vertrekken om van daar de overzeesche produkten

naar de Hollandsche markt te brengen, hebben van onze eigene nijverheid bijkans geene andere op Java en elders in te voeren dan juist die onzer katoenindustrie; maar zij kunnen dit dan ook zonder belangrijke kosten; en, zoo we niet dwaas genoeg waren, het overbrengen van Duitsche en andere landverhuizers naar Amerika ons uit de handen te laten nemen, dan kon immers ook op weinig kostbare wijze de Amerikaansche katoen naar herwaarts als retourvracht worden aangevoerd. Een groot nadeel voor onze nijverheid is, gelijk we reeds opmerkten, in het gemis aan naaste grondstof voor onze weverijen gelegen; maar zoodra goed ingerigte katoenspinnerijen zich in Twenthe komen vermenigvuldigen, zal ook dit bezwaar voor 't grootste gedeelte opgeheven zijn. Wat echter de buitenlandsche fabriekanten nog altijd bepaald op ons voor hebben, dat is de grondige en veelzijdige kennis van hun vak en van de markt voor welke zij arbeiden. Vele oorzaken dragen daartoe bij. Vooreerst missen de Twenthenaren nog voldoend openbaar onderwijs: zij bezitten vijf inrigtingen waar hunne zonen tot den geleerden stand kunnen opgeleid worden, maar geene enkele industrieschool, die ze tot fabriekanten helpt vormen! Maar bovendien ontbreekt het hun voor een groot deel aan den lust en den ijver om zich te bekwamen, en wel voornamelijk omdat zij daartoe niet gedwongen worden, omdat de bescherming en de bestellingen der Maatschappij hun toch, ook bij geringer kunde, de gewenschte voordeelen blijven verzekeren. Hier dus blijkt het weder, hoe de protektie, wel verre van een blijvend voorregt te zijn, op den duur veeleer een last en een nadeel voor de beschermde nijverheid zelve wordt. Te duidelijker nog springt dit in 't oog, wanneer wij bedenken, hoe de ondernemingsgeest, die het natuurlijk gevolg van meerdere kennis pleegt te zijn en juist de groote kracht van den buitenlander uitmaakt, door die zelfde bescherming als wordt gedood. Wat toch zal de Nederlandsche fabriekant zich met moeilijk te vervaardigen witgoederen of met de bovendien veel handelskennis eischende bontweverij of drukkerij gaan bezig houden, als hij, beschermd door regering en wet, toch zijn voordeel met zijne calicots en maddapollams kan blijven doen? Wat zal hij met groote moeite en zorgen katoen gaan spinnen, waarop hij bijkans geene bescherming geniet, wanneer het eenvoudigst weefsel hem toch zijne winsten waarborgt? Maar hoe kan er van den anderen kant aan de uitbreiding eener industrie op groote schaal wor-

den gedacht, indien haar de prikkel der mededinging onthouden en alle wezenlijke kennis en vaardigheid haar ontbeerlijk blijft? Immers, ze zal blijven staan waar ze zich bevindt, en, haar plantenleven rekkend zoolang zij het slaapmiddel blijft gebruiken 't welk men haar ingeeft, zal ze jammerlijk verkwijnen, wanneer ten laatste, maar te laat, regering en wetgeving tot het inzigt geraken, dat het algemeene landsbelang, dat het belang van producenten zelven zoowel als van verbruikers de wijziging en eindelijk opheffing der bescherming vordert. Wel is waar, de onmiddellijke ondervinding schijnt die stelling te logenstraffen: immers daar beginnen in Twenthe zich ondernemingen te vestigen, die het meer gemakkelijke en terstond meer winstgevende voor een deel ter zijde laten en op zwaarder arbeid zich gaan toeleggen. Maar het is juist in het vooruitzigt op vermoedelijke wijzigingen in het beschermend stelsel, dat de ondernemers zich die grootere inspanning getroosten; het is juist om aan de voorwaarden van mededinging met het buitenland te kunnen voldoen dat ze hunne kapitalen in nieuwe takken van nijverheid beginnen te steken, en voor zich en de hunnen die kundigheden zoeken te verzamelen, die tot eene krachtige ontwikkeling hunner nijverheid onmisbaar zijn, maar, verkregen, hun land, te voren het land van industrie bij uitnemendheid, dan ook weder een meer aanzienlijken rang in den wereldhandel beloven te verzekeren. Wat heeft dus Twenthe, - dus mogen we ten slotte vragen, - en wat mist het nog, waardoor het zich kan handhaven in zijn tegenwoordigen staat en tot eene belangrijke hoogte welligt in de toekomst zich zou kunnen ontwikkelen? Eene ruime, veel van zijne produkten steeds vragende markt, hulp eener eigene scheepvaart, de wel is waar nog te geringe, maar in den laatsten tijd toch reeds krachtiger medewerking van onzen handel, eene goedkoope levenswijze en dien ten gevolge ook lage arbeidsloonen, een weinig kostbare en voor den landbouw toch wel geschikte grond, - ziedaar de voorregten welke het reeds bezit. Goede middelen van vervoer daarentegen, goed openbaar onderwijs, bekwaamheid, ondernemingsgeest, energie bij den fabriekant, - dat is het wat Twenthe nog voor een groot deel ontbreekt, en wat het noodig heeft, zoo het ooit iets groots en iets duurzaams tot stand zal brengen, maar ook verkrijgen kan zoo het daartoe den ernstigen wil bezit. Het landsbestuur kan in dezen veel, maar meer nog in vele opzigten door te laten dan door te

doen; Twenthe zelf daarentegen het meeste, maar door krachtig te handelen en zoo weinig mogelijk na te laten en af te wachten. Dus althans oordeelt, niet enkel op vlugtige aanduidingen en losse hypothesen de voorbijtrekkende bezoeker, maar op degelijke ervaringsgronden die gansche klasse van Twentsche industriëlen, die door hare veelzijdige inspanning en door hare bemoeijenissen met al wat de openbare zaak betreft, haren ijver voor de belangen der nijverheid en voor die van het vaderland in 't algemeen heeft bewezen, en bovendien door het welslagen tot dusverre van hare in den aanvang dikwijls gevaarlijk geachte ondernemingen althans eenige kennis van den staat des lands en van zijne vermoedelijke vooruitzigten als grondslag harer meening doet onderstellen. Bescheidenlijk, doch na eigen zelfstandige overweging, dat oordeel van haar overnemend, zullen wij, naar we vertrouwen, de beschuldiging van waanwijsheid zoowel als die van overijling kunnen ontgaan; en, zoo de uitkomst eenmaal bewees dat wij niettemin dwaalden, onze belangstelling in den bloei en den vooruitgang van het zoo krachtig verrezen en voor de toekomst nog zooveel belovend Nederlandsch gewest moge in 't oog van wie juister zagen, als verzachtende omstandigheid ons worden toegerekend.

Doch aangenomen dat onze opmerkingen niet ten eenemale onjuist zijn, en aangenomen ook dat het goede bij 't geen we opmerkten toch het verkeerde nog overtreft, hadden we dan onregt, toen we na een vlugtig herdenken van gansch andere gewaarwordingen dan die uit het praktische leven, ook nevens de poëzie der kunst eene andere der werkelijkheid stelden? Gaarne althans blijven we ook uit dit oogpunt nog menigmaal bij de herinnering aan den aanblik verwijlen van wat we met ingenomenheid, zoo al geen onvoorwaardelijke, hier schetsen mogten. Een klein maar krachtig volk, eeuwenlang verloren en vergeten in eene dorre heidestreek, rijst eensklaps op uit zijnen slaap en doet zijnen naam weêrklinken naar Oost en West. Het sticht den hoofdzetel eener lang verkwijnde, snel herrijzende nijverheid, komt een magtigen steun brengen aan de beginselen van vrijheid en vooruitgang, en schijnt bestemd eene nieuwe en rijke bron te worden van schatten voor het gansche land. Tal van ledige handen vindt voldoenden arbeid; het slapend vernuft wordt wakker en ziet zich een werkkring geopend van nog onbegrensde uitgestrektheid; welvaart verspreidt

zich alom, heidevelden en bosschen worden ontgonnen en in vruchtbare landerijen en rijke bezittingen herschapen, kanalen gegraven, steden en dorpen uitgelegd en dag aan dag verfraaid; en overal verrijzen, als zoovele gedenkteekenen van een herboren bestaan, de slanke schoorsteenen der fabrieken, de torenspitsen van die kerken onzer eeuw. En allerwege een gewoel, eene bedrijvigheid, eene levenslustigheid, een bewustzijn van vrijheid, onafhankelijkheid en kracht, een gevoel van tevredenheid met het tegenwoordige, verbonden aan een nog magtiger streven naar hetgeen worden kan, gelijk slechts bij een nog jeugdig, nog zich ontwikkelend, nog eene gulden toekomst droomend volk wordt waargenomen. Dat was het wel wat den weêr vergrijsden Faust als een laatst ideaal nog voor oogen zweefde, toen hij al het andere had genoten, en val al het andere was verzadigd geworden. Dat is 's levens waarlijk groene boom, dien Mephisto hem wijzen mogt, maar dien hij niet had gevonden, noch in de wereld van het zingenot, noch in die der kunst en der fantazie. De schoonheid en de waarde van het leven worden eerst dáár regt begrepen, waar het nuttig wordt gebruikt, en, zij 't ook onder nederige en weinig vertoon makende vormen, aan een grootsch en roemvol streven is gewijd.

den Haag, September 1860.
P.A.S. VAN LIMBURG BROUWER.

Opgravingen te Rome.

> L'ancienne Rome est sous la Rome de nos jours. Creusez où vous voudrez cette couche de débris, qu'ont accumulé les siècles, et partout vous trouverez le sol antique... Ce qui reste à découvrir et qui attend est immense!
> Ampère, 'l'Histoire Romaine à Rome.'

(*Vervolg van blz.* 484.)

In Trastevere, niet ver van de kerk van S. Cecilia, had in 1849 en 1850 het toeval een der schoonste mijnen voor de oudheid doen vinden. Bij de herstelling van een huis ontdekte men, op 8 ellen onder den beganen grond, het bronzen paard van een ruiterstandbeeld, dat, alhoewel merkbaar door den val beschadigd, een voortreffelijk stuk van Griekschen oorsprong bleek te zijn. De manen waren op de wijze der Grieken afgeschoren en de kop verried de meesterhand der Grieksche kunstenaars uit den besten tijd. Hoogstwaarschijnlijk zal het behoord hebben tot een der ruiterstandbeelden, die Lysippus op bevel van Alexander vervaardigd heeft, en die de veldheeren voorstelden, welke bij den slag aan den Granicus sneuvelden[1]; want deze zijn door Q. Metellus Macedonicus naar Rome gebragt en bij de Porticus Octaviae opgerigt. Van het beeld zelf vond men slechts één voet, maar die is zoo alleruitmuntendst bewerkt, de driedubbele zool zoo keurig gestikt en de riempjes zoo sierlijk gegespt, dat deze met het paard een sieraad der kleine bronzen-verzameling werd van het Capitolijnsche Museum. Jammer dat de hoop van het ontbrekende ook terug te vinden, allengs geringer werd. Er kwam namelijk een halve bronzen stier te voorschijn, even zoo door een kundige hand vervaardigd en van uitmuntend effect, waarop de werkman meer heeft gelet

1 Vell. Pat I, 11.

dan op fijn werk; want op verscheidene plaatsen heeft hij de fouten in het gietsel eenvoudig met een vierkant plaatje bedekt. Men gist, dat het de bronzen stier is, die op het Forum Boarium[1] stond. De kop en de regter helft waren blijkbaar weggesmolten, want, zoo als men ook aan het verkalkte marmer zien kon, die plek was door brand geteisterd, hetzij bij een vijandelijken aanval, hetzij bij ongeluk, daar het gebouw, waarheen deze stukken in later dagen schenen overgebragt te zijn, een bad was, waarschijnlijk dat van Diana of Priscus of Ampelis, welke de stadbeschrijvers in dit gedeelte van Rome vermelden. Men groef nog verder en vond een stilus met gespleten punt, benevens een inkttafeltje, maar de hoop op verderen buit werd opgegeven. Men wilde het gat weder digt maken. Maar ziet, daar komt onverwachts een marmeren beeld voor den dag, dat, in de Nieuwe Zaal van het Vatikaansche Museum geplaatst, voor het pronkjuweel dier afdeeling doorgaat, en dat zegt zeer veel. Men vond dan al de stukken van een naakt Grieksch beeld, een staanden worstelaar, die bezig is zijnen uitgestrekten regterarm met den badschrapper (strigilis) te reinigen. Men had slechts de ongeschondene stukken aan elkaâr te hechten en het volledigste gedenkstuk der Grieksche beeldhouwkunst stond daar in volle glorie, gelijk het weleer te Rome, voor het Pantheon, of, zoo als Plinius[2] zegt, voor de thermen van Agrippa geprijkt had. De genoemde schrijver teekent er ook nog het volgende voorval van op: deze ‘destringens vel apoxyomenos’ beviel zoozeer aan keizer Tiberius, dat hij zich niet heeft kunnen weêrhouden om het beeld in een zijner eerste regeringsjaren naar zijn paleis te doen overbrengen en er een ander voor in de plaats te zetten; maar het volk had toen zulk een grooten kunstzin, dat het in het theater nadrukkelijk zijn verlangen te kennen gaf om het geliefkoosde beeld terug te hebben, waarom de keizer het weêrgaf, al was hij er nog zoo verliefd op. Dit beeld was het werk van den grooten Lysippus, die, volgens Plinius, de eerste geweest is, die de beelden tenger maakte met kleinere hoofden, waardoor zij slanker werden; hij week af van de oudere zoogenaamde vierkante beelden, die den mensch voorstellen zoo als hij is, om hem, gelijk hij zich uitdrukte, juist voor te stellen

1 Tacit. Ann. XII, 24.
2 Hist. Nat. XXXIV, § 62.

zoo als hij schijnt. De vraag of deze opgegraven apoxyomenos het werk was van Lysippus dan wel van zijn voorganger Polycletus, onder wiens werken Plinius ook zulk een beeld vermeldt, wordt derhalve terstond door de afmetingen van het stuk zelf uitgemaakt, en wel ten voordeele van Lysippus beslist. Maar de archaeoloog L. Canina dacht er anders over. Het verschil zou van zeer ondergeschikt belang zijn, ware er niet een ongelukkige gevolgtrekking op gebouwd. Die archaeoloog kent namelijk aan den naakten worstelaar, die bezig is zich den arm met den badschrapper te reinigen, in de daarom gestrekte regterhand een dobbelsteen toe, en wel op grond dat Plinius[1] van Polycletus meldt: 'fecit et destringentem se et nudum talo incessentem', dat heeten zou: 'een worstelaar, die zich met de strigilis afschrapt en een ander tot dobbelen uitnoodigt.' Jammer dat deze plaats een andere verklaring toelaat, welke de ware is, dat Polycletus namelijk één apoxyomenos maakte en een tweede naakt beeld, eveneens een worstelaar, die een ander met den hiel aanvalt. Plinius vertaalde zeker het Grieksche *λακτίζων*. Het is waar, dat geheel naakte dobbelaars niet zoo vreemd waren, want Plinius noemt van denzelfden kunstenaar nog 'duos pueros item nudos talis ludentes, qui vocantur astragalizontes'; maar hier wordt de beteekenis van het woord *talus* door de bijvoeging van *ludere*, d.i. spelen, beperkt. En zoo werd tegen de zekerste berigten in geweld gepleegd aan de geschiedenis en de kunst in de hoofdstad der beeldende kunsten!

Als er dus ergens kans was van groote en onbetaalbare schatten te vinden, dan bestond die zeker wel daar ter plaatse in Trastevere. Maar eer men verder mogt gaan, moest gezorgd worden voor de belangen van de stad, ten aanzien der op te graven straat, voor die van de eigenaars van het huis, dat aan de geestelijken van 'S. Lucia in de donkere winkels' toehoort, en van die van den aangrenzenden tuin van het Engelsche collegie. Pogingen zijn in het werk gesteld om al die belangen te bevredigen, maar het mogt niet gelukken; de regering heeft de zaak niet doorgezet, en zoo is die rijke mijn weder digtgeworpen!

Het tweede voorbeeld van een schoone doch eveneens gestaakte opgraving, dat ik bedoelde, is die aan den zuidwesthoek

1 Hist. Nat. XXXIV, § 55.

van den Palatijn, waar, tegenover den Circus Maximus, bij de kerk van S. Anastasia, de groote onderbouw van de ruime keizerpaleizen in 1851 werd onderzocht, en wel door een bijzonderen ondernemer. Men vond vele fragmenten van marmeren beeldhouwwerk, onder anderen een zeer schoonen tors van een Marsyas, die naar Berlijn werd uitgevoerd, alsmede, iets digter bij genoemde kerk, het stoffelijk overblijfsel van Anastasia, die naast den haar gewijden tempel in een der gewelven van de keizerpaleizen was bijgezet. De regering kocht de geheele onderneming af, liet een huis voor opzigters bouwen, en het opgegravene in 1855 zoo wat herstellen, maar sedert bleef het bij beloften, en werd er geene spade meer in die rijke mijn gestoken. En toch, juist hier moet het bekende woord ‘zoekt en gij zult vinden’ volle waarheid bevatten. Dit zeg ik op grond van hetgeen daar ter plaatse te voorschijn kwam. Men vond namelijk dat iets meer noordwaarts tegen den Palatijn ruime en zeer sierlijk ingerigte vertrekken waren gebouwd in die hooge substructies, die tot het uitleggen van het terras boven op genoemden heuvel noodig waren. Bedoelde vertrekken schijnen in vervolg van tijd door slaven en gering volk gebruikt te zijn, zoo als men opmaakt uit de vele daar gevondene ‘graffiti’ of namen en teekeningen met een scherpen punt op de fraai bepleisterde muren gekrast. Deze ontsnappen zeer ligt aan den oppervlakkigen beschouwer, zoo als er dan ook zeker vele onopgemerkt verloren gingen; - want eerst na de verdere opgraving van Pompeji heeft men begonnen er acht op te slaan; - maar toch hebben de oudheidkenners uit die overblijfselen reeds vele onbekende trekken van het dagelijksche leven der ouden aan het licht gebragt, terwijl tevens de groote gaping in de kennis van het alleroudste schrift volkomen daardoor werd aangevuld. Sommige muren der catacomben zijn ook overdekt met dergelijke graffiten, die allen, door de Rossi ontcijferd, veel licht hebben verspreid in die donkere doolhoven der christelijke archaeologie. Maar om op de genoemde vertrekken terug te komen, op hunne muren staan zeer vele graffiten, die op de zwaardvechters betrekking hebben, en vechtende of gevallen strijders voorstellen, wien gepaste uitroepen in den mond worden gelegd. Iets verder is op dezelfde wijze een oude molen afgeteekend, waarin een ezel loopt, en waarbij de goede raad is gevoegd van iemand, die zeker dat werk van nabij moet gekend heb-

ben: ‘ezeltje, werk, zoo als ik gewerkt heb, en dat zal je helpen.’ Doch wel zoo belangrijk voor de Christelijke archaeologie is het graffito, dat in een kamer daarnaast gevonden werd; deze even ruw en baldadig op de kalk gekraste teekening stelt een beeldje voor met eene tunica aan, zoo als het geringe volk droeg, met de linkerhand in de hoogte, hetgeen, zoo als wij uit de oude schrijvers en de catacomben weten, het teeken der aanbidding is, dat dan ook door het Grieksche bijschrift wordt bevestigd: ‘Alexamenos aanbidt zijnen God.’ En wie nu is die God? Niemand anders dan een gekruisigde figuur, maar in plaats dat die persoon een menschenhoofd heeft, is duidelijk een ezelskop te herkennen. De deskundigen hebben dit, zoover ik het kan beoordeelen, juist verklaard als eene bespotting door een of anderen slaaf eenen makker aangedaan, die belijder was der Christelijke godsdienst. Het is toch bekend, dat de heidenen de Christenkerk, als die uit het Jodendom gesproten was, niet zelden daarmede verwarden; en zoo ontstond de dwaling, door dit oude graffito aanschouwelijk voorgesteld en tegen welke de oudste kerkvaders nadrukkelijk hunne stem verhieven. Er liep namelijk een verhaal[1], dat de Joden, bij gelegenheid van watergebrek in de woestijn, door een kudde wilde ezels te volgen, een milde bron vonden, waarom Mozes den ram van Ammon door een ezel deed vervangen. Dit werd verkeerdelijk op de Christenen overgebragt, en zoo ontstond de dwaling, dat zij, die een God aanbaden, die gekruisigd was, een God met een ezelskop vereerden. Uit de steenstempels blijkt, dat bedoelde vertrekken van het door keizer Adrianus bijgebouwde paleis niet vóór 123 en 126 zijn opgerigt; de vorm der Grieksche en Romeinsche letters van die talrijke graffiten wijst op het begin der 3de eeuw, en met die tijdsbepaling is noch de spelling van het Grieksche onderschrift noch de vorm der letters in strijd. Aan het hof van Septimius Severus waren Christenen, en zoo mag men dan aannemen, dat omstreeks dien tijd een slaaf zijnen bekeerden makker Alexamenos zal bespot hebben. Welligt zouden verdere onderzoekingen dit nog nader uitmaken; ik las ten minste nog op eenige niet geheel schoongemaakte plekken meer dan ééns het woord ‘Christus’ in Grieksche letters.

1 Tacitus Hist. V, 3, Platarchus Symp. IV, Suidas in voce, Flavius Josephus, etc.

Hoe het zij, de aanbidding van den gekruisigden Christus, reeds door Minucius Felix[1] vermeld, wordt door deze teekening bewezen; en mag men al geen groot gewigt daaraan hechten, dat die figuur een kleed aan heeft, terwijl de slaven naakt gekruisigd werden, men zal toch het gebruik van het crucifix als ouder moeten erkennen dan velen dachten. Ook voor den vorm van het kruis, waarvoor de oudste tot dusverre bekende monumenten uit de zevende eeuw afkomstig waren, is deze ontdekking niet zonder gewigt. De vorm van een T is nu bijna onwederlegbaar vastgesteld; maar aan den anderen kant is de allengs geijkte overlevering weder min of meer omvergestooten, daar de voeten van den gekruisigden eenvoudig boven op een dwarshout staan, waardoor het vraagstuk van het raadselachtige hangen aan de armen tevens beslist wordt. Eindelijk is ook van het bekende bord met de drie opschriften een spoor zigtbaar in een boven het hoofd uitstekend plankje.

Was dus voor de duistere geschiedenis der eerste Christenkerk deze in het hart van Rome ontgonnen mijn van groot gewigt, ook voor de hoogst gebrekkige kennis van de overoude stad van Romulus leverde zij een zeer belangrijk overblijfsel. Men vond namelijk ter plaatse waar zich de rots van den Palatijn aan den oostelijken hoek verheft, iets meer regts van de Porta Romanula op Becker's platten grond, eenige zware vierkante tufsteenen, die zonder twijfel tot den versterkingsmuur van de oudste citadel van Roma quadrata behoorden. Ik heb ze meer dan eens naauwkeurig gezien en durf ze vergelijken met dergelijke kolossale steenen der reusachtige versterking van Veji, van Caere, van Falerii en andere Etrurische steden. Dat eerwaardige overblijfsel uit den tijd der koningen was door alle eeuwen heen bewaard gebleven, omdat het door zijne onwrikbare sterkte een uitmuntenden steun aanbood voor den grootschen aanbouw, die zich in den keizertijd op den burg van het allereerste Rome verhief; en zoo was het daarachter verborgen gebleven, tot dat het nu bij toeval ongedeerd aan het licht kwam.

Geheel op dezelfde wijze kwam in 1855 op twee plaatsen van den Aventijn een aanzienlijk stuk van den muur van Servius Tullius voor den dag. Het een bevindt zich aan den noordwest-kant van dezen heuvel, vlak bij de Deminikaner-

1 Oct. IX.

kerk van S. Sabina, onder de ruïnes van het paleis van Honorius III, waar men in den tijd van Adrianus en later een huis tegenaangebouwd had, dat een overheerlijk uitzigt op den Tiber en de aangrenzende uitgestrekte vlakte genoot. Het tweede stuk is aan de zuidzijde van denzelfden heuvel gevonden, regts onder het woord ‘Porta Minucia’ op Beckers platten grond. De zuidelijke helft van den Aventijn behoort aan de Jezuïten van het Collegio Romano, die om arm werkvolk brood te verschaffen en tevens hunnen olijfberg te verbeteren, de vele ruïnes aldaar in 1854 lieten opruimen. Hiermede was men een eind gevorderd, toen plotseling achter een gebouw, dat volgens de steenstempels tot den tijd van Trajanus behoort, een groot stuk van den muur van Servius werd gevonden, dat de weinige overblijfselen dier groote bevestiging, welke Rome tot nu toe kon aantoonen, geheel overschaduwt. Dit stuk is namelijk regelmatig opgetrokken uit kolossale, langwerpig vierkante tufsteenen, beurtelings in de lengte of dwars in rijen gelegd, zonder kalk, die ook niet eens noodig was; want elke steen is inderdaad, zoo als Dionysius[1] zegt, een wagenvracht, en daardoor is zulk een muur ook zonder kalk of cement reeds stevig genoeg. Hier is hij wel 5 ellen dik en op sommige punten 10 tot 20 ellen hoog, terwijl het geheele stuk 32 ellen lang is. Men begrijpt, dat zulk stevig bouwwerk in later dagen een uitmuntenden steun aanbood voor het prachtige huis, daarop en daartegen geplaatst; en zoo verklaart het zich, dat Dionysius[2] er over klaagt, dat hij dien muur bezwaarlijk kon vinden, daar hij op verscheidene plaatsen door gebouwen was ingesloten en verborgen. Voor de plaatsbeschrijving was deze ontdekking gewigtig; jammer maar dat men, bij het vinden van eenige dier groote steenen, niet spoediger op het vermoeden gekomen is, dat die muur daar moest schuilen; want nu is hoogstwaarschijnlijk de zoo betwiste plaats der Porta Naevia reddeloos verloren. De regering heeft tegen betaling der uitgegevene werkloonen het trotsche overblijfsel van Rome's reusachtigen muur gekocht, maar gelukkig zijn in de volgende winters de onderzoekingen door de Jezuïten geregeld voortgezet, ofschoon zij, behalve eenige beschilderde fragmenten kalk en een niet zeer fraai mozaïek, niets opleverden. Doch wie bejammert niet, dat de Palatijnsche opdelvingen onaangeroerd bleven?

1 Ant. Rom. III, 67.
2 Ant. Rom. IV, 18.

Ik gewaagde hierboven met lof van den architect P. Rosa. Hier nog een enkel woord over dien uitstekenden en bezadigden oudheidvorscher, die met de wiskundige zekerheid, welke den bouwmeester moet kenmerken, zijne nasporingen op het oude Latium sedert jaren heeft voortgezet, en wiens ontdekkingen voor de plaatsbepaling van Rome's omstreken ik hier te eer durf vermelden, daar ik op herhaalde uitstappen in de Campagna van Rom'e onder Rosas geleide tot de volkomene overtuiging kwam, dat zijne gevolgtrekkingen op onmiskenbare overblijfselen rusten en ons een gewigtige schrede verder brengen op een gebied, dat nog niet zoo grondig bestudeerd werd, als men dacht.

Vrij mag de historische kritiek den staf breken over de geloofwaardigheid van Rome's oudste geschiedenis; stoutweg mogt een man als Mommsen, met een raadselachtig en onverklaard stilzwijgen, in zijne geleerde en meesterlijke ‘Römische Geschichte’ over het tijdvak der koningen heenstappen; maar onwaar is het door naijverigen den genialen geschiedschrijver gedane verwijt, dat hij de koningen en al wat daartoe betrekking heeft, geheel verwerpt, en even zoo zal er van Rome's oudste geschiedbladen nog veel de stoutste kritiek overleven.

Als men te Rome die oude bevestiging van den Palatijn, dien eeuwen tartenden muur van Servius Tullius gezien heeft; als men de trotsche ruïnes van Veji en Caere met eigen oogen heeft aanschouwd; als men zich, door deskundigen voorgelicht, van de grootte en ligging van Antemnae en Fidenae heeft verzekerd; als men Gabii en Ardea heeft bezocht; als men de vermoedelijke plaats van Alba Longa en van Corioli uit den vorm van het terrein heeft durven opmaken; als men... maar waarom van die onwederlegbare overblijfselen er nog meer opgesomd? Mij dunkt, hij die eenige aandacht aan de Romeinsche geschiedenis wijdde en iets van de ‘afbrekende kritiek’ vernam, zal met gretig welgevallen van mij hooren, dat van al die plaatsen nu nog sporen aanwezig zijn, en met de gevolgtrekking, dat zij er dus ook vroeger waren, is reeds zijn geschokt geloof aan Romulus met zijn duisteren eerbied voor Servius teruggekeerd. Reeds denkt hij aan Tarquinius Superbus de hoogste slaapbollen in zijn tuin afslaande, als teeken dat zijn zoon de aanzienlijkste koppen te Gabii moest doen vallen om hem die stad in handen te spelen; reeds komt Coriolanus met zijn smeekende moeder en vrouw hem weder voor den

geest; reeds gelooft hij weder, dat Rome's tempelschatten voor de inneming door de Galliërs naar Caere in veiligheid gebragt werden; weldra zal hij weder geloof hechten aan al de triumfen op Veji behaald; en met al de veroveringen van Fidenae zullen de vele vernielingen van Antemnae, te beginnen met die van Romulus, weder voor zijn geest komen, om hunne door Beaufort[1], Niebuhr en Lewis[2] vertredene regten te hernemen.

Is dus, roept men mij toe, de kritiek, die zoo hevigen strijd voerde tegen Rome's oudste geschiedenis, slechts ijdel gesnap? Verre van daar; men hoede zich ook ten deze bij eene reis naar Rome voor ligtgeloovigheid. En wiens geloof ook door een bezoek aan die stad moge bevestigd zijn, mijn twijfel omtrent Rome's duistere geschiedenissen is niet opgelost. Wat Rome van zich zelve ons verteld heeft, steunt niet op onwederlegbare gronden, en ik voor mij zal, ook na een kort verblijf in Romulus' veste, rustig voortgaan op het pad, door genoemd drietal ons gewezen, en na vrij en onpartijdig onderzoek de goede resultaten hunner kritiek vasthouden. En toch zijn mijne inzigten op enkele punten min of meer gewijzigd, voornamelijk sedert ik Rosa's voortreffelijke kaart van Latium leerde kennen. Deze architect is sedert 10 jaren met voorbeeldeloozen ijver bezig om eene kaart van Latium op een ontzettend groote schaal te vervaardigen. De geschiedvorscher heeft daaraan bepaald gebrek; want de fraaije kaart van Nibby en Gell[3] is onvoltooid, die van Westphall[4] is te klein, en de kleinere van Bormann[5] en Desjardins[6] zijn te oppervlakkig en onvolledig. Eerst met de groote kaart van Rosa kan de geschiedenis van Rome's eerste optreden en van de verovering der omliggende plaatsen duidelijk en verstaanbaar worden. Hoeveel men ook reeds daaromtrent meende te weten, op de plaats zelve bleek mij hoe men in het duister had rondgetast en met Rome's onmiddellijke omgeving schier geheel onbekend was ge-

1 Dissertation sur l'incortitade des cinq premiers siècles de l' Histoire Romaine. Utrecht, 1738.
2 An inquiry into the credibility of the early Roman History. London, 1855. 2 vol.
3 Rome and its Environs from a trigonometrical survey, behoorende bij zijn: Rome and its Vicinity. Lond., 1834.
4 Die Römische Kampagne in topographischer und antiquarischer Hinsicht dargestellt. Berl., 1829.
5 Altlatinische Chorographie und Städtegeschichte. Halle, 1852.
6 Essai de la Topographie de Latium. Par., 1856.

bleven. Eerst van eene naauwgezette studie van het geheele terrein is er beterschap te verwachten. Van daar de belangrijkheid van Rosa's resultaten, die eerst behoorlijk kennis nam van de te boek gestelde berigten, en sedert met vasten tred onvermoeid de geheele Campagna met maatstok en landmetersketting doorkruiste, en al de paden en wegen, zoowel de nieuwe als de geringste sporen der oude, met de kleinste overblijfselen hunner graven en stations, bruggen en uitgravingen op het papier bragt; die alle hoogten en laagten opteekende; die alle hellingen en afplattingen uitmat; die het onderscheid tusschen den natuurlijken vorm van het terrein en den door de reuzenkracht der grijze oudheid gewijzigden opmerkte, en die zoo doende nu de plek weet aan te wijzen, waar die groote buitenplaatsen met hare terrassen stonden, en de plaats bepaalt, waar zich magtige steden met trotsche burgen verhieven, al bleef er zelfs niet één steen op den anderen liggen en zijn alle overblijfselen verdwenen.

Dat laatste is niet te gelooven, werpt men mij zeker tegen. En ik moet ook bekennen, dat ik aanvankelijk zulke gevolgtrekkingen uit een zoo veranderlijken en zoo veranderden bodem als die van Rome, zelfs aan een kennersoog wilde betwisten. Doch mijne vele wandelingen met Rosa op de uitgestrekte en verlatene Campagna hebben allen twijfel bij mij doen ophouden, zoodat ik de vele resultaten van den naauwgezetten oudheidkenner als zeker durf aannemen. Ik heb met hem de vele wegen, die op de groote wereldstad uitliepen, teruggevonden, hoezeer door de vernielende hand der naneven onder het lange gras en dikke onkruid van den weelderigen plantengroei begraven en onkenbaar geworden; ik weet nu, waar de burg, door de moedige Fabii aan de schilderachtige Cremera gebouwd, moet gezocht worden; ik zie in, dat Veji's burg niet op het verlaten en arme Isola Farnese kan gelegen hebben; ik ben overtuigd van de ware ligging van het trotsche Fidenae: ik heb de groote vlakte opgenomen, waar de Romeinen zoo vele slagen hebben geleverd, van het verraad van Mettus Fuffetius af tot dien schitterenden strijd onder Torquatus, tot dien noodlottigen tegen de Gothen; ik durf de brug aanwijzen, waar Hannibals ruiterij bleef staan, en de plaats opgeven, waar Alaric zijn kamp sloeg; ik zag het slagveld, dat van Constantijn's visioen en bekeering getuige was; ik weet, hoe groot het vijandige Antemnae geweest is met zijn magtigen burg; ik was ter plaatse, waar Nero zeker

den adem uitblies; ik kreeg een juiste voorstelling van de talrijke reusachtige waterleidingen, waarvan de grootsche ruïnes zich kruislings over de Campagna verheffen; ik weet nu, dat door oude waterleidingen dat riviertje Maranna of Aqua Crabra gevoed wordt, dat door Rome stroomt, na eerst de molens van de domheeren van het Lateraan in beweging gebragt te hebben; ik ben overtuigd, dat Labicum op een verkeerde plaats werd gezocht, even als het Lacus Regillus en Bovillae en Corioli; ik was op de groote terrassen van Lucullus' villa te Tusculum; ik zag de sterkte bij den Algidus en ging door den engen maar zoo schilderachtigen bergpas, dien Hannibal eenmaal is doorgetogen.

Maar waarom de lange lijst van al die nieuwe of betere plaatsbepalingen nog langer gemaakt, of het zou moeten zijn om van Alba Longa's juiste ligging te spreken en dien weg te vermel den, die, door Rosa gevonden, een raadsel verklaart, dat in der tijd zoo veel gerucht heeft gemaakt; ik bedoel die overoude zoogenaamde Etrurische aschurnen in den vorm van een tent of huis, bij Albano onder de lava gevonden, waarom men ze een anti-diluviaanschen ouderdom wilde toeschrijven, of ten minste aan eene bevolking toedichten, die daar zou gewoond hebben vóór dat de vulkaan, in wiens uitgebranden krater zich later de Mons Albanus verhief, den omtrek door zijne lava vernielde. Er is hard geschreeuwd over die schamele overblijfselen van zulk een overoud tijdvak, maar men is nog niet zoo algemeen bekend met Rosa's ontdekking, dat die aschkisten eenvoudig waren bijgezet in daarvoor in de lava uitgehouwen plaatsen, en dat wel in een der vele graven, die aan den weg stonden. De landman, door wien zij gevonden zijn, was van de andere zijde daarbij gekomen, en meende, dat de lava zich om die urnen had heengesloten. Het is dezelfde weg, die, langs de ware Villa van Pompeius loopende, bij Bovillae uitkomt op de Via Appia, vlak bij de plek waar Milo den beruchten Clodius heeft gedood. Doch ik moet afbreken, en meen reeds genoeg blijvende resultaten van Rosa's onderzoekingen vermeld te hebben. Welke beoefenaar der Romeinsche geschiedenis zou niet met zulk een voortreffelijk hulpmiddel als Rosa's kaart wenschen te werken? Wie zou niet met mij de schoone onderneming van den nederigen man, welke aan de eischen der wetenschap zoo geheel voldoet, toejuichen, en gaarne medewerken tot de uitgaaf van een gedenkstuk, dat Rome

waardig zou zijn? Niet aldus de regering van Rome. De volhardende teekenaar wendde zich tot de bevoegde personen, om, zoo al niet beloond, dan toch, wegens de groote onkosten van de vele te graveren platen, ondersteund te worden. Aan gesubsidieerde graveurs ontbreekt het niet, en te Rome verstaat men dat vak zeer goed, mits men de geschikte menschen kieze. Voor het kadaster, waarvoor men gebrekkige Fransche kaarten bezigt, kon men er nut van hebben. Maar alle pogingen bleven vruchteloos; de zin voor studie, de lust om der wetenschap nuttig te zijn, ontbreken ten eenenmale. En geen wonder! Als men het wel beschouwt, weet men te Rome niet wat wetenschap is. Gelukkig heeft de Heer Rosa evenwel in de Jaarboeken van het Pruissisch Archaeologisch Instituut reeds menige ontdekking medegedeeld, en onder andere de keurige kaarten der opgegraven Via Appia bezorgd, waarbij de onlangs overleden architect L. Canina de uitvoerige verklaring en geleerde beschrijving leverde.

Juist tegenover laatstgenoemden Canina, hoe verdienstelijk ook die ijverige bouwmeester geweest zij, komt de zekere methode van den naauwgezetten Rosa zoo treffend uit. Niet alles toch wat Canina heeft gedaan, - en zijne werken zijn verbazend talrijk en met honderden keurige platen versierd, - kan den toets der kritiek doorstaan. Hoe groot zijne verdiensten als bouwkundige ook zijn, op de wetenschappelijke waarde zijner werken is veel af te dingen. Al wat tot de architectuur der ouden en vooral tot die van Rome behoort, heeft hij zeer ijverig bestudeerd; ook in de plaatsbeschrijving mag hij naast den grooten Piranesi genoemd worden, en zijne voorstellingen der gebouwen in hunnen tegenwoordigen en vroegeren staat zijn van dien aard, dat ik ze aan onze bouwkundigen niet genoeg kan aanbevelen. Te vergeefs zocht ik hier te lande naar Canina's vele voortreffelijke werken; jammer, dat Vattemare's ruilstelsel nog niet mogt doordringen tot Italië; men zou daarbij van beide zijden uitnemend gebaat worden. De ongunstig bekende Italiaansche eerlijkheid zal wel geen bezwaar opleveren. Ik schrijf het toe aan het meermalen genoemde euvel: gebrek aan zin en lust voor de studie.

Vooral ten opzigte der versiering en zuivere teekening heeft in mijn oog Canina groote verdiensten; met waarlijk genialen blik weet hij van uiterst geringe overblijfselen en gegevens de schoonste gebouwen op te trekken; zijne restauraties der oude

prachtige baden en tempels, poorten en zuilen, met hunne rijke versierselen, zijn inderdaad voortreffelijk; en in dit opzigt kan nog menige bouwmeester bij hem ter schole gaan. Of heeft de oudheid hare rol afgespeeld en kan het nageslacht, dat, met al zijne verbeterde hulpmiddelen, in pracht en grootheid ten deze bij de ouden achterstaat, dien leermeester missen? Ik voor mij ben van het tegendeel overtuigd. Ik ben geen onbepaald aanbidder van den ouden bouwtrant, die met al zijne zuilengangen voor ons klimaat niet geschikt is; maar ik wenschte wel, dat men in de gedeeltelijke navolging van onze dagen beter in het oog hield, wat en hoe het voor ons moet gewijzigd worden. Of klaag ik ten onregte over een *doorluchtig* palmet boven op een Grieksch fronton? of.... maar ik wil geene andere voorbeelden noemen, al stoot ik er mij ook dagelijks aan.

Zijn dus Canina's werken uiterst leerzaam, aan de eischen van den archaeoloog kunnen zij niet voldoen, even als hij in zijne topographische onderzoekingen, die zeer grooten omvang hebben, onderdoet voor Becker, ofschoon deze in zijn oordeel dienaangaande de grenzen der wetenschappelijke waardigheid te buiten gaat en bovendien niet overal gelijk heeft. Maar hoe kon men het ook anders verwachten van iemand, die bij de opgraving der Via Appia op volgende wijze te werk ging? Uit Livius weet men, waar de grafteekenen der Horatii stonden. Daar, tusschen den 4^{den} en 5^{den} mijlsteen, staken een paar hoogere heuvels uit tusschen het puin. Canina meende, wegens de overeenkomst met de oude Etrurische grafheuvels, de oude door Livius bedoelde graven te herkennen. Bij de opgraving bleek, dat er een grafkamer uit den keizertijd in was; maar Canina bleef bij de opgevatte meening en liet het daar aanwezige puin weder tot een piramide er opbrengen: en uit dezen vorm put hij het bewijs van zijne stelling! Tusschen den 3^{den} en 4^{den} mijlsteen vond hij een monument als een grooten sarcophaag, waarop een voor een doodkist niet ongepast relief van een zwijnenjagt; Canina zag daarin de geschiedenis van Atys, den zoon van Croesus, die op zulk eene jagt omkwam. Dat moet, zegt hij, het monument van den wijsgeer Seneca zijn, die bij den 3^{den} mijlsteen een buitenplaats had, en die Nero met hetzelfde gezegde lastig viel, als Solon aan Croesus omtrent het hoogste geluk had voorgehouden. Vandaar die zinspeling, door zijne familie op het grafgesteente gebeiteld. En

tot bevestiging dezer meening wordt gebruik gemaakt van een in den omtrek gevonden marmeren hoofd, dat Canina als het portret van Seneca herkent, naar den door Visconti uitgegeven kop. Jammer dat het ten eenenmale onbekend is, aan welken der 18 wegen bij den 3^{den} mijlsteen Seneca's villa gelegen was; dat het bedoelde gezegde van Seneca, zoo als het bij Tacitus voorkomt, niet op des keizers, maar op zijn eigen geluk betrekking heeft; en dat de kop, welke voor Seneca's portret doorgaat, naar alle waarschijnlijkheid die van een Grieksch wijsgeer moet zijn, even als de tweede kop van die dubbele herme ook een Griek voorstelt. Bovendien is het de vraag, of de familie van den door Nero gedooden Seneca vermetel genoeg zou geweest zijn, om op dit grafmonument zulk eene zinspeling te plaatsen. Voor latere bezoekers der Appia zij nog aangemerkt, dat het bedoeld gedenkteeken, om het voor de schendende hand der voorbijgangers te beveiligen, onlangs ettelijke voeten hooger opgemetseld werd, zoodat die overblijfselen nu in alle opzigten buitenslijns staan. En vragen wij nu naar de oorzaak van dit alles, dan is wederom het antwoord, dat de fout dieper ligt, en te Rome zelfs de uitstekende menschen wegens gebrek aan behoorlijke opleiding tot de ergste dwalingen vervallen.

Voor dat ik de pen nederleg, kom ik nog even terug op de opgravingen van de Via Latina, om een geheim te openbaren, dat niet algemeen bekend is. Wie was de eigenlijke bewerker en ondernemer van deze zoo goed geslaagde ontginning? Niemand anders dan de markies G.P. Campana, die zoovele jaren achter elkander de schoonste opdelvingen te Caere en te Nola, te Vulci en te Cumae heeft ontworpen en bekostigd, maar wien het niet gegeven was deze onderneming, die de kroon op alle zou zetten en tevens de laatste zijn, in persoon te aanschouwen. Campana was namelijk juist even te voren onverwacht in verzekerde bewaring genomen, en zijn proces en latere vrijlating vullen een even donkere bladzijde in de geschiedboeken der Romeinsche administratie en regtspraak, als zijne verzamelingen er eene schitterende innemen in de gedenkschriften der archaeologie en kunstgeschiedenis. Campana stond aan het hoofd van de bank van leening, waarbij de consignatie-kas behoort, zoodat een zeer groot kapitaal daar in kas is. Zijne jaarwedde van 840 rijksdaalders was niet vol-

doende voor het hem aangeboren en bij hem zeer ontwikkelde familiezwak om oudheden te verzamelen, op te koopen, ja er naar te laten graven. Wat natuurlijker dan dat hij, die een bank van leening onder zich had, op den inval kwam daaruit wat te leenen? Zoo ging het voort terwijl hij zijn vermogen trachtte te vermeerderen door een drukkerij en een fabriek van kunstmarmer op te rigten, plannen die ten gevolge der gebeurtenissen van 1848 kwalijk gelukten. En zoo tastte hij allengs dieper en dieper in de hem toevertrouwde kas, om zijne villa's en musea, zijne paleizen en galerijen te bouwen en te onderhouden, en om, hetgeen nog meer zegt, de talrijke opkoopers van oudheden te voldoen; want Campana verstond uitnemend de kunst van de hand te leggen op bijna alles, wat in Italië gevonden werd. Zelfs het ten deele door hem bewoonde gebouw der lombard, met zijne geheel als Etrurische graven beschilderde trappen, en zijnen in roodblaauwe middeleeuwsche kleeding gedosten en met een hellebaard gewapenden Zwitser als portier, had hij met de noodige toonkasten en oudheden doen prijken.

Ik ben geen regtsgeleerde en weet dus niet in hoever dit een misbruik van vertrouwen moet genoemd worden; ik beslis niet of de sedert overleden minister van financiën, die met Campana's handelwijze bekend was en hem had laten begaan, meer schuld heeft dan zijn opvolger, die de bank opnam en de sleutels der kas geheel aan Campana alleen toevertrouwde; ik beoordeel de regering niet, die te vergeefs aan Campana een som ter hand stelde om in 1849 een tegenomwenteling ten voordeele der behoudspartij te bewerken; ik onderzoek niet de goedheid van den Heiligen Vader, die, vóór zijne reis naar Bologna, aan Campana toestond eene som uit de bank te leenen tegen borgtogt van een kist met gouden munten en penningen; ik zwijg over de ongelijkheid, waarmede die geleende som aangroeide en de kostbaarheden die naar de bank werden overgebragt. Dat alles en nog zeer veel meer is door Campana's advokaat behoorlijk onderzocht en uiteengezet in de lange verdediging, die op de ‘stamperia legale’ gedrukt is. Op deze wijze toch stelt men te Rome, waar de teregtzetting niet openbaar is, de regters in staat om op hun gemak, in hun studeervertrek, bijgestaan door hunne secretarissen, alle stukken grondig na te gaan en te beoordeelen. Maar ditmaal stonden de handlangers der geregtigheid bij de persen met bevel om toe te zien, dat er toch van dit roemruchtig geding geene meerdere exemplaren

dan strikt noodig was, zouden getrokken worden. Veel was er over te zeggen, en zoo veel heeft de advocaat over de lippen laten komen, dat de regters hem daarna voor ettelijke maanden het stilzwijgen meenden te moeten opleggen. Genoeg dat Campana erkende, het sommetje van 983,559 rijksdaalders uit de bank genomen te hebben, en alleen tegen de schuld van 498,641 rijksdaalders voor intressen aan elders opgenomen gelden opkwam; genoeg, dat hij schuldig bevonden en tot teruggaaf der genomene gelden en tot 10 jaar op de galeijen, zoo als dat heet, veroordeeld werd, maar dat hij een half jaar na de uitspraak, juist toen de staatkundige hemel zeer bewolkt werd, weder op vrije voeten is gesteld; dat hij zijne aanzienlijke vaste goederen behield, en nog 15,000 rijksdaalders in baar geld toekreeg! Men had namelijk het verschil der sommen, waarop zijne verzamelingen door een Engelschen, Russischen en Romeinschen kenner geschat waren, in dier voege gedeeld, dat de regering, die het tijdelijk te kort reeds met eene leening bij Rothschild gedekt had, de zaak met gesloten beurzen kon vereffenen, door al die musea voor 1,500,000 rijksdaalders te naasten, zoodat Campana, na aftrek van het verschuldigde, met de hem eerlijk toegetelde duizenden veilig kon voortgaan! Men ziet, vergeven en vergeten, afbetalen en de rekening uitwisschen is te Rome zoowel buiten de kerk als daarbinnen in zwang. De Heilige Vader gaf zeker een sterk voorbeeld hoe men zijne schuldenaren moet vergeven, en zijn medelijden met den grooten schuldenaar zal zeker niet zonder gevolg blijven. Maar juist dat medelijden, dat de kerk zonder ophouden predikt, heeft op het karakter van den Romein reeds zoo gewerkt, dat hij een schuldige niet kan zien straffen; hij vergeet de misdaad, om zich alleen door medelijden met de gevallenen te laten leiden. Daags nadat Campana gezet was, hoorde ik reeds hen, die met zijne handelingen bekend waren, met ongeveinsd gevoel van diep medelijden over hem spreken; doch de regering weigerde de door hooggeplaatsten gebodene hulp om de zaak door bijpassing van het ontbrekende in stilte te schikken. Zij wilde tegenover de lagere beambten een strenge vervolging instellen en een afschrikwekkend voorbeeld geven. Maar waarom dan hem, die van de gelden van anderen zoo erg misbruik maakte, zoo spoedig en zoo volkomen vergiffenis geschonken? Waar zal de zedelijke invloed van een regtspraak blijven, als op eene groot vergrijp geen

billijke straf volgt? Ik voor mij zie hierin slechts een betreurenswaardig bewijs hoe zeer kerk en staat daar zijn zaamgeweven; zoo kan het slechts toegaan in eene maatschappij, waar boven de tempeldeuren, op een sierlijk uithangbord, met groote letters te lezen staat: ‘Indulgentia plenaria perpetua pro vivis et defunctis.’

De regering heeft, zoo als ik zeide, voor 37 en een halve tonne gouds Campana's verzamelingen overgenomen. Wie ijst niet bij het hooren van die som? En wie zal niet vragen of die musea, hoe schoon en uitgezocht zij ook mogen zijn, wel zooveel konden waard wezen? Ik haast mij ten deze de handelwijze der pauselijke regering te verdedigen, en geloof, dat men eerder beneden de waarde bleef, dan die overschreed. Om dit te bewijzen, moet ik een vlugtige opgaaf doen van wat er al zoo in de galerijen van den Markies Campana te vinden is; ik gevoel mij hiertoe des te meer gedreven, omdat ik, gedurende zijn proces, meer dan eens die talrijke verzamelingen, welke vroeger gesloten waren, mogt bezigtigen, en telkens daarvan terugkeerde, vervuld met verbazing hoe het toch mogelijk was, om in een stad, waar gedurende zoo vele eeuwen zoo veel gezocht en gevonden, zooveel verzameld en uitgevoerd was, zulk een rijkdom en verscheidenheid van onbekende en zeldzame schatten bijeen te brengen. Campana's musea toch vullen bepaalde gapingen aan in Rome's galerijen en overschaduwen andere geheel en al. Gaat men nu na, dat de pauselijke regering over het algemeen niet alleen trotsch is op de kunstgewrochten, die ze van den voorzaat heeft geërfd, maar ze op prijs toont te stellen door er doelmatige en prachtige musea voor te bouwen, en daar aan alle belangstellende bezoekers behoorlijk den toegang te gunnen: welke oudheidkenner zal dan niet juichen, nu Pio IX de schatten van Campana, hoe duur ook, toch heeft gekocht om ze aan de musea van Rome toe te voegen, waar ze als Italiaansche voortbrengselen op hare plaats zijn; liever dan ze onder den hamer van den afslager te brengen, en ze, met een voordeel van 10 ten honderd der waarde bij den uitvoer, over de geheele wereld te zien verspreiden en versnipperen, en, hetgeen het meest waarschijnlijke was, ze weder begraven te zien in de ondoordringbare private verzamelingen van Albions gezegend kroost?

Voor Rome is het geen renteloos kapitaal; want de stad, die slechts door hare buitenlandsche bezoekers leeft, vermeerderde

alzoo haar lokaas en kreeg zoo doende als het ware nieuw bloed in de aderen. Maar vooral moeten wetenschap en kunst den Heiligen Vader dank weten voor dit gewigtig besluit, even als zij Campana's naam in eere zullen houden, die zooveel voor haar overhad, al moet men ook ten scherpste de middelen afkeuren, waartoe hij in zijnen onbegrensden ijver de toevlugt nam.

Campana heeft namelijk zooveel bijeengebragt, dat de catalogus zijner musea een kwartijn vult van vier vingers dikte. Uit dien catalogus zal ik mijne aanteekeningen aanvullen; hij is gedurende het proces meest door ervarene kenners opgesteld, en met zoo groote zorg gedrukt, dat bij voorbeeld de Grieksche opschriften van de Etrurische vazen in houtsneê zijn afgebeeld. Jammer, dat mij bij nader onderzoek bleek, dat ze met onvoldoende naauwkeurigheid vervaardigd en daardoor voor de mannen van het vak onbruikbaar zijn!

De eerste afdeeling bevat de zoogenaamde Etrurische vazen. Duizenden dezer broze en vergankelijke voorwerpen zijn door al die eeuwen heen bewaard, en bij menigte in de laatste jaren uit de oude graven te voorschijn gebragt. Zóó hecht had het forsche voorgeslacht de verblijven voor zijn stoffelijk overschot aangelegd, zóó sterk had het zijne laatste rustplaatsen gebouwd, dat de schendende hand der zoekende naneven ze slechts met de grootste inspanning kon openen. Het museum te München telt 1367 vazen, dat te Berlijn bezit er 2000, te Napels, in de grootste openbare verzameling van dien aard, staan er nog geen 3000, maar Campana bragt er 3791 bijeen. En niet alleen het getal is hier opmerkelijk, ook, wat meer zegt, de verscheidenheid en de opgave der plaatsen waar men ze vond, die voor de geschiedenis der kunst op dit onzekere gebied van zoo onschatbare waarde is. Vooreerst zijn hieronder 244 echt Etrurische vazen uit die kindschheid der kunst, welke alle volken hebben doorleefd, de Aegyptenaren en Grieken en Assyriërs zoowel als de Etruriërs, zoodat bij allen de monumenten uit die eerste tijden een zekere overeenkomst hebben, die den kenner ter naauwernood vergunt te beslissen, of de kunst bij ieder dier volken op zich zelven ontstond, dan wel een gemeenschappelijken oorsprong had. Deze vazen, met figuren, die op monsterachtige dieren gelijken, werden vooral te Caere gevonden, van welke Etrurische plaats de geheele dooden-stad door Campana was opgegraven en doorzocht. Eenige grafkelders, die weder hersteld en van de daarin gevondene za-

ken niet geheel beroofd werden, zijn ook nu nog een bezoek dubbel waardig. Ik daalde ten minste met groote voldoening in een twintigtal neder, die in den niet zeer harden tuf gehouwen zijn en geheel den vorm hebben, waarin dat kunstvaardig volk zijne huizen opbouwde. De vollediger voorstelling, die ik hierdoor erlangde, heeft mijne achting voor de Etruriërs in hooge mate doen stijgen. Een 70tal allerzeldzaamste vazen, in een ouderwetschen Corinthischen stijl, bekeek ik meer dan ik ze bewonderde, even als de 276 geheel zwarte vazen en potten van allerlei vorm en gedaante met ingedrukte relieffiguren uit zeer ouden tijd. Sommige dezer dienden om dranken te mengen, andere om ze te verwarmen, en daaronder zijn er in de gedaante van onze komforen of van de elders in Etrurië gevonden bronzen bekkens en koperen pannen. Zij komen uit Clusium, Caere, Veji en Vulci, en geven een middel aan de hand ter onderscheiding van de Etrurische en Grieksche kunst, daar zij in binnensteden schijnen vervaardigd te zijn, welke buiten Griekschen invloed bleven en waar geene vreemde waren werden aangebragt. De beschilderde vazen zijn 1168 in getal, waaronder natuurlijk eenige met gewone, maar ook andere met voortreffelijke Grieksche teekeningen. Hieronder zijn voor den kenner zeer merkwaardig die zwartgele, welke nog aan de polychromie voorafgingen, even als die talrijke prijsvazen, zoo als den overwinnaar bij de kampspelen werden toegereikt, welke den vorm hebben van olievazen; want het is bekend, dat een zeker getal dier vazen, met olie gevuld, den kampprijs uitmaakten. Onder deze zijn eenige prachtige panathenaeïsche, die door grootte en fijnheid van teekening uitmunten. Minder schoon zijn die groote mengvaten, deels met gestempelde reliefrandjes en gleuven aan den onderkant, deels met geschilderde schuitjes op den binnenrand, die dan op het tot den rand gevulde vat schenen te drijven. Het zijn groote ronde vaten, zoo als men ze nog in het Zuiden vindt en hoedanige ik op Sicilië, waar zoo groot gebrek aan hout is, op vele plaatsen in stede van houten vaatwerk zag gebruiken. Zulke vaten worden ook voor den wijn gebezigd, zoowel tegenwoordig als in ouden tijd, gelijk bij voorbeeld Diogenes in zulk een steenen vat of vaas staat afgebeeld op een oude fresco, in de Villa Albani bij Rome. Daarentegen zijn de beschilderde drinkschalen, in ontzettend groot getal en allerhanden vorm voorhanden, met de keurigste teekening

versierd. Verder leverde Caere nog 75 vazen, blijkens het opschrift uit ééne fabriek, die aan zekeren Nikosthenes behoorde, afkomstig. Hieronder zijn er van verschillende gedaante en vooral vele amphorae met breede hengsels. Men begrijpt, dat zulk een reeks veel licht verspreidt over de geschiedenis der kunst; en zeker zal daardoor het oordeel over de Etrurische vazen nog belangrijke wijziging ondergaan. Voor de kennis van het dagelijksch verkeer en huiselijk leven zijn de 129 drinkbakjes en schenkkannen, om die vele uiteenloopende vormen dus zaam te vatten, uiterst belangrijk, even als de 765 stuks, die onder het tafel- en offergereedschap moeten gerangschikt worden. Onder deze laatsten munten vooral de vele bekers uit, zoo ligt, dat zij daarin slechts bij onze glazen achterstaan, en zoo hard gebakken, dat zij, zelfs zonder verglaasd te zijn, geen vocht doorlieten. Maar niet minder trokken de vele zeldzame borden of schotels met hunne fraaije beschildering mijne aandacht. Een 128tal vazen te Nola en in enkele andere Etrurische steden gevonden, vormen door haren langen hals en dunne ooren eene merkwaardige verzameling, welke alleen voor de Napelsche onderdoet. Maar wat nergens zijne wedergade vindt, zijn die 94 vazen uit Cumae, met dat schoone vernis, dat de kundigste namakers niet konden nabootsen, met die zuivere rijke teekening en sierlijke gleuven op den buik, vooral die, welke met vergulde reliefs versierd zijn, zoo als de prins van Syracuse er slechts enkele in zijne verzameling telt. Maar boven alles munt die voortreffelijke hydria van Campana uit, welke reeds de koningin der vazen genoemd is en dien naam ten volle verdient; want de Eleusinische mysteriën zijn niet alleen daarop afgeschilderd, maar voorgesteld in reliefbeeldjes, welker kopjes zoo fijn en onnavolgbaar gewerkt zijn, als waren zij camées, en toch is het slechts gebakken aarde. Ook de 88 fijne vuurroode Aretinische vazen, zoo kostbaar als schoon, met reliefs en bladerranden getooid, mogen met lof genoemd worden, even als die 35 groote pronkstukken uit Ruvo en andere Zuid-Italiaansche steden, te Capua, Sorrento, Canosa opgedolven en door vorm en schilderwerk uitmuntende, zoo als er alleen nog te Napels gevonden worden. Eindelijk kan men de geschiedenis van dezen veelomvattenden tak van nijverheid nog vervolgen in 116 jongere vazen, vooral uit Caere afkomstig, die een overgang vormen tot de Latijnsche voortbrengselen, volgens sommigen tot aan den tijd

der Antonijnen toe. Het behoeft naauwelijks gezegd te worden, dat tot het bepalen van den ouderdom dier vazen de letters veel helpen, die bij de helden van de Trojaansche en andere mythologische tafereelen te lezen staan (in allerlei rigting geschreven), dan eens in Griekschen, dan weder in Etrurischen vorm, tot aan het Latijnsche alphabet toe.

Het tweede museum van Campana bevat de bronzen, welke, 724 in getal, wel is waar voor die van het Napelsche museum, waar de opgraving van twee geheele steden bewaard wordt, moeten onderdoen, doch die van het museum Gregorianum in het Vatikaan geheel overschaduwen. Hieronder zijn vooreerst 131 stuks, die tot wapenrustingen behooren, als schilden, speren, lansen, spietsen, tot smaakvolle tropheën gevormd, harnassen en scheenstukken, helmen waaronder een met een zilveren lauwerkrans en een andere geheel van zilver; verder 45 ronde stukken metaal als slingertuig. Deze oogst was zoo aanzienlijk, daar de ontslapene helden op de rustbanken in de grafkelders in volle wapenrusting waren bijgezet; men had bij het openen dier graven de eenigzins geoxydeerde wapentuigen slechts voor het opnemen. Niet onaardig had Campana een kamertje in zijn paleis zoo laten betimmeren en beschilderen, dat het een der schoonste graven uit Caere voorstelde, met de wapenrustingen juist zoo als men ze gevonden had. Ik had dat graf ook gezien en vind zulk eene voorstelling zeer leerzaam voor den belangstellenden beschouwer.

Behalve 23 Etrurische candelabres, die men, met een lamp er op, bij de afgestorvenen plaatste, om de laatste rustplaats zooveel mogelijk op de woning der levenden te doen gelijken, telde Campana 121 bronzen spiegels. Wel is waar zijn de meesten dezer niet groot, maar het handvat en de rand, welke de ronde spiegelplaat omvat, zijn zeer sierlijk gewerkt, terwijl de niet gepolijste kant met keurige tafereelen uit de mythologie prijkt, waarvan de teekening, ofschoon slechts in omtrek, den hoogen trap vertoont, waartoe dat ervaren volk het in de kunst had gebragt. Verder zag ik 74 bronzen beeldjes en kleine voorwerpen met figuren, behalve 90 stuks bronzen huisraad, als messen, spelden, braadspeten, wierookvaten op wieltjes met toebehooren, badschrappers en wat dies meer zij. Zeer waarschijnlijk zijn hieronder eenige zaken, uit Pompeji langs stille wegen herwaarts gekomen, of ook uit Palestrina; want het oude Praeneste heeft meer dan eens zulke zeldzame kunstgewrochten

geleverd als de beroemde bronzen doos, de cista mistica uit het Museum Kircherianum, met hare overschoone gravures. Eene dergelijke zag ik ook bij Campana onder zijne 95 bronzen vazen en ander gereedschap, te veel en te verschillend van vorm om hier te worden opgenoemd; terwijl ik de verzameling bronzen stempels voor huiselijk gebruik slechts met één woord aanstip.

Het kabinet van Campana's munten en kleinooden overtreft alle private en ook de publieke verzamelingen te Rome. De gouden munten zijn 436 in getal, waaronder een geheele reeks van de Byzantijnsche keizers hoogelijk geprezen en als eene ruime vergoeding wordt aangemerkt voor de in 1815 niet uit Parijs teruggekeerde verzameling. Ook de gouden kostbaarheden en gegraveerde steenen van allerlei soort, te zamen 1156 stuks, hebben groote kunstwaarde, om van het innerlijke niet te spreken. De sierlijke vorm van de Etrurische armbanden, halskettingen, bullae en fibulae is allerwege beroemd; zij leveren nog modellen aan de goudsmeden te Rome, die hunnen arbeid zeer tot aanbeveling strekken. Maar dit gedeelte van Campana's schatten was het eerst verpand, en daarom zag ik ze niet en kan ik er slechts naar den grooten roep van anderen over spreken.

De kroon van al de verzamelingen van Campana wordt gespannen door de 1908 stuks terracotta-voorwerpen, die men te Rome anders bijna niet en te Napels in geringer hoeveelheid aantreft. Deze kunst had bij de ouden eene groote volkomenheid bereikt, en vreemd genoeg heeft onze nijverheid zich nog weinig gewaagd aan het namaken van die schoone voortbrengselen uit natte klei gevormd en zoo zuiver gebakken, al staan zij dan ook achter bij marmeren reliefs. Het schijnt, dat vooral eenige zuid-Italiaansche steden zich met deze kunst bezighielden; trouwens nog heden ten dage wordt zij in enkele Napolitaansche plaatsen uitgeoefend. Ik zag dan 14 beelden en busten van gebakken aarde, waaronder eenige van grover steen gemaakt en slechts met een laag gebakken klei bedekt; deze waren min of meer geverwd, terwijl al het overige een zeer lichten rooden tint heeft. Onder de 113 koppen van gebakken aarde zijn sommige zoo keurig bewerkt en zoo schoon geteekend, dat men ze bijna voor idealen van schoonheid zou begroeten. Enkele, waaronder zeker portretten van beeldschoone Grieken, waren bestemd om als wijgeschenken opgehangen of

tegen den muur geplaatst te worden, en zijn zeker vrij wat voortreffelijker dan die stootende voorwerpen van was, waarin de verzameling, welke ik te Trapani zag, de kroon spant. Verder had Campana 121 antefixen, dat is versierselen van gebakken aarde die men aan de gevels of op de lijsten aanbragt, waaronder er vele zijn, die onze bouwkundigen gerust mogen navolgen. Voor een dergelijke versiering, doch binnenshuis, en wel om op de lijn waar het gewelf begint aan den muur bevestigd te worden, dienden de 313 basreliefs of vierkante platte platen van één voet hoog en twee breed, waarop architectonisch gepaste voorstellingen uit de mythologie, vooral de daden van Hercules, die zeker navolgingen zijn van groote meesters. Deze met arabesken schoon versierde platen zijn reeds voor eenige jaren door Campana in zeer netten steendruk uitgegeven, terwijl eerlang zijne verzameling van 307 lampen zou volgen, alle met opschriften of merkwaardige reliefs. Is het reeds zeer buitengewoon, dat Campana zoo vele van deze voorwerpen bijeenbragt, nog opmerkelijker is de reeks van 45 oude vormen, waarin men die zaken drukte, zoodat ook hier eene schoone volledigheid wordt bereikt. Maar waar zou ik eindiging, als ik de 282 beeldjes of de 350 groepjes ging opnoemen, die ons zulk een aardigen blik doen werpen op het dagelijksch leven der ouden, op hun kleeding en verkeer. Want al hadden zij geen schoorsteenmantels, toch prijkten hunne pronktafels, welker sphinxvormige pooten zoo dikwerf door het nageslacht zijn nagevolgd, met tal van kleine beeldjes, die deels mythologische deels tragische personen, comieke acteurs en dronken zwaaijende mannetjes, moedige Amazonen te paard en kinderen op een varken, - zoo als men dat nog wel in Italië ziet, - kortom dat alles voorstelden, wat de porceleinwinkel ook nu nog ons oplevert. Men vond er zelfs tot kinderspeelgoed toe, als rammelaars van gebakken aarde in den vorm van een hondje, of steenen vogeltjes om op te fluiten, of trekpoppetjes, waarvan de armen en beenen nog op de koperdraden hangen en slechts op een draad wachten om er de jeugd als weleer mede te laten spelen. Doch ik kan die keurig fijne terracotta beeldjes uit Ardea, of die uit Toscanella, of die ongeschondene nog halfvergulde poppetjes niet zoo met één woord noemen, zonder ze nogmaals te bewonderen, even als die echt Grieksche fragmenten, op Athene's Acropolis opgedolven, die zoo den stempel van het ware schoone dragen,

terwijl daarentegen Zuid-Italië een 24tal vazen opleverde, die door overdreven overlading, in weêrwil der schoone uitvoering, toch leelijk zijn. Of wie zal eene ronde bolvormige vaas schoon noemen, waarop, ter plaatse waar tuit, ooren en hengsel ontspringen, een zestal medusakoppen in relief prijken, terwijl daartusschen eenige keurig vervaardigde paardenkoppen zijn aangebragt en een zestal groote victoria-beeldjes met uitgespreide vleugels op ooren, hengsels en deksel geplaatst zijn? Neen, waarlijk, Zuid-Italië was de bakermat van overladen stijl, en bleef het nog in onze dagen, zoo als ik te Napels en op Sicilië in de prachtige kerken zoo vaak gelegenheid had op te merken. Uit de kindschheid der kunst dagteekenen die 115 groote en kleine Etrurische sarcophagen en aschkisten, welke aan de archaeologie nog vele lichtpunten opleveren; doch ik mag hierbij niet stilstaan en maak slechts even opmerkzaam op die leerzame namaaksels, als dat praalbed met al de begrafenisplegtigheden; op dien overouden grooten sarcophaag, op wiens deksel de afgestorvene is voorgesteld; en op dien anderen zeldzamen, waarop het echtpaar zoo merkwaardig ligt uitgestrekt, met verwrongene afmetingen, maar met natuurlijke nahootsing der onderdeelen, waarbij een streven naar eigenaardige ontwikkeling onmiskenbaar is. Ook vermeld ik slechts met een woord die 22 Etrurische grafmonumenten en die 19 beeldhouwwerken van dat merkwaardige volk, in het zoogenaamd Etrurisch albast en dergelijke gesteenten van hun land.

Onder de voorwerpen, die de oudheid ons naliet, is uit den aard der zaak het *glas* wel het zeldzaamst, en zeker is daarom onze kennis van de bewerking dier stof zoo gebrekkig. Het Museum te Napels kan, dank zij den buit van twee geheele steden, een schoone verzameling glazen voorwerpen vertoonen; maar ik had niet verwacht bij Campana 459 stuks van die zeldzame en kostbare zaken te zullen vinden. Hieronder zijn groote ronde en vierkante flesschen, alsmede schotels en kannetjes van verschillend gekleurd glas, die aan de Italiaansche nijverheid uit de middeleeuwen doen denken, maar inderdaad ouder zijn. Een schoon gezigt levert deze afdeeling op, te meer omdat het geoxydeerde glas de lichtstralen op zulk eene schitterende wijze breekt en allerlei schoone kleuren vormt.

Tot nog toe heeft zich zeker het geval niet voorgedaan, dat een liefhebber van oudheden 46 oude *frescos* bezat. Ik zag dus met verbazing die 39 min of meer beschadigde Romein-

sche schilderstukken, zoo schoon en zuiver met kunstvaardige hand op de natte kalk geteekend, zooals ook Pompeji ze bij menigte oplevert. Maar hetgeen men zelfs te Napels niet ziet, is een zestal Etrurische muurschilderijen, te Caere en Veji gevonden, in graven, waar de tuf te los en voor beschildering te ongeschikt was, waarom men de verlangde voorstellingen op losse platen van gebakken aarde afbeeldde, welke men nu slechts had af te nemen tot gemak der bezoekers en om ze tevens tegen verderen ondergang te bewaren. Eindelijk heeft Campana nog een stel copieën der fresco's uit de baden van Titus, die daarom des te kostbaarder zijn, omdat men ze maakte vóór dat de aanhoudende walm der waskaarsen, die voor de dagelijksche bezoekers in die hooge, nu donkere gangen daarbij gehouden worden, de zeldzame overblijfselen der schoonste kunst had bedorven, en de doordringende salpeter ze allengs had beschadigd.

Ik ben nog niet ten einde met de opsomming van Campana's antieken; ik moet nog spreken van zijn museum van marmeren beeldhouwwerk, dat 524 nummers telt. Een gedeelte was reeds vroeger in het bezit zijner familie, en toen die verzameling toenam, plaatste hij ze in zijne villa op den Coelius niet ver van het Lateraan; doch ook die ruimte was weldra ontoereikend, en zoo vond ik de beelden op een zeer navolgenswaardige wijze geplaatst in een groot gebouw, dat met donkergroene gordijnen in kleine vertrekken is afgedeeld, waar het oog niet wordt afgeleid of vermoeid door de vele stukken naast elkander, maar zeer kalm de weinige van boven verlichte beelden kan aanschouwen. De lange rij van busten van verre de meeste keizers is middelmatig, die der hermen is beter, maar altijd eene kleinigheid in vergelijking van die talrijke levensgroote beelden, welke alleen reeds een vorstelijke verzameling uitmaken, een Hercules en Antinoüs, een Marius en Sylla, een Augustus en Tiberius, een Ceres en Diana, een Amazone en eene Muze, een Theseus en een Jager, benevens eene, op last van het Vicariato, in een afzonderlijk kamertje geplaatste Venus op een dolphijn, met een schalkschen Cupido achter zich, en eene andere voortreffelijk bewaarde levensgroote Venus, te Tivoli gevonden en nog weinig bekend. Het meeste is van Grieksch en allervoortreffelijkst werk, en hetgeen herstelling behoefde is door een voornaam beeldhouwer vrij wat beter gerestaureerd dan met vele andere bepaald bedorven kunst-

stukken der ouden in de Romeinsche galerijen het geval is. Verder bewonderde ik nog eenige zeer schoone groote sarcophagen, waaronder een zeer beroemde met den dood van Hippolytus versierd, en zeer veel beter bewaard dan een tweede exemplaar, dat ik te Girgenti zag, waar die heidensche marmeren doodkist, met deze gehavende mythologische voorstelling, op een uiterst ongeschikte wijze voor den heiligen waterdoop der Christelijke kerk gebruikt wordt.

Maar Campana hield zich niet alleen met oudheden bezig; zijn lust tot verzamelen was grenzeloos zoowel wat omvang als inhoud betreft. Ik moet nog spreken van de *schilderijen*, die hij tot over de 2000 stuks bezat. Een geheele afdeeling van den catalogus beschrijft de stukken van de grijze middelceuwen, die gedenkstukken van Byzantijnsche kunst tot aan de allengs opkomende Italiaansche scholen, voor de geschiedenis der kunst zoo merkwaardig en leerzaam, al vallen zij niet in den smaak van verreweg de meeste beschouwers. Gelukkig heeft de pauselijke regering, door ook deze galerij aan te koopen, in een groote gaping voorzien, die te Rome des te meer gevoeld werd, naarmate Florence meer van die overoude voortbrengselen kan aanwijzen. Een andere afdeeling bevat vele stukken der nieuwere meesters, waaronder ik er verscheidene met groot genoegen beschouwde, maar waarvan ik, om mij niet te ver van mijn onderwerp te verwijderen, de namen thans niet wil opsommen. Ik spreek dus ook niet van Campana's fresco van Raphaël, de schaking van Helena voorstellende, die zoo gepast prijkt in het kabinet van ‘majolica’ of bonte porceleinen schotels, waarop men ook datzelfde tafereel geschilderd vindt. Evenmin wil ik over dat geheele kabinet uitweiden. Tot nu toe heb ik geene oogen voor die bijna middeleeuwsche grove voortbrengselen, anders zoo zeldzaam en hier in zoo grooten getale vereenigd. Ik stip alleen aan dat de kenners daar nog een zeer rijke verzameling van die porceleinen beelden en zware altaarstukken van den grooten Luca della Robbia kunnen bewonderen; maar ook hiervoor zijn mijne oogen nog niet geopend, want het dikke verglasel verraadt dadelijk het groote verschil met het marmer, waarvan het slechts een flaauwe en minder kunstige nabootsing is.

Eindelijk zag ik nog bij Campana een paar onvoltooide marmeren beelden van Michel Angelo, zooals men er trouwens meerdere vindt; want dat genie stond te hoog om een kunst-

werk te voltooijen, wanneer hij voorzag, dat het niet vrij van gebreken zou uitvallen. Trouwens hij maakte zijne modellen niet eerst in klei en gips: dat achtte de groote kunstenaar beneden zich, en toen men hem vroeg, waarom hij dat niet deed, antwoordde hij met een vraag geheel zijner waardig: ‘of men dan dacht, dat Homerus zijn Ilias en Odyssea eerst in proza had geschreven en daarna in poëzy overgebragt?’

Mijne taak spoedt ten einde; de laatste afdeeling van Campana's catalogus bevat de antieke zoo uiterst zeldzame voorwerpen in ivoor en been gesneden. Maar deze kon ik niet te zien krijgen. Ik geloof evenwel genoeg te hebben bijgebragt om te bewijzen, dat, zoo anderhalf millioen rijksdaalders een verbazende som is, de pauselijke regering er ook verbazend veel voor erlangde, en dat elke afdeeling reeds op zich zelve eigenlijk eene onberekenbare waarde heeft, daar men vele stukken niet zou kunnen vervangen.

Wij ergeren ons aan het schandelijke misbruik van vertrouwen en laken het lange verzuim van contrôle; wij betreuren het gewetenlooze omspringen met verpande gelden en bejammeren de onvergeeflijke nalatigheid der zedelijk verantwoordelijke overheid; maar nu dat alles toch geschied is en zoo veel werd misdreven, nu alles toch afbetaald en vergeven is, kunnen wij aan den anderen kant Campana niet genoeg prijzen, dat hij die gelden ten minste op zulk eene uitmuntende wijze besteed heeft, en die verbazende sommen belegde in schatten, die voor geschiedenis en oudheid, voor wetenschap en kunst eene blijvende waarde behouden. Zoolang hare beoefenaren zich met volle teugen aan die onuitputtelijke bron van kennis zullen laven, zoolang zal de naam van den verdienstelijken verzamelaar in levendig aandenken blijven, al is het ook niet zonder de gedachte, die wij met een Hollandsch spreekwoord uitdrukken: ‘van een andermans leêr is het goed riemen snijden.’

Leiden, 28 Februarij 1860.

Dr. W.N. DU RIEU.

Beets' jongste gave.

(Korenbloemen van Nicolaas Beets, 1854. Nieuwe Gedichten van Nicolaas Beets, 1858.)

De Nederlandsche Muze zou het recht hebben zich in het rouwkleed, te hullen, want haar voegt die schijn van droefheid bij de verliezen, die zij in de laatste tijden onderging, door het afsterven van zoo vele harer priesters, die gewoon en bevoegd waren in de voorste rijen te treden en daar hunne offers aan te bieden. Tollens is naauw nedergelegd in het graf, of een nog zwaarder verlies wordt gevoeld door den dood van da Costa. En waarlijk, de opengevallen plaatsen worden niet bezet, de telkens gedunde rij van priesteren wordt niet of zelden door jongeren, wien het talent de poorte van den tempel heeft doen openen, versterkt. Hoe onheilspellend dit verschijnsel voor onze letterkunde ook zij, de tijdgenoot zal zich nog weten te troosten met het bewustzijn, dat zij onder de levende priesteren der Muze nog enkelen telt, die den verlorenen herinneren of nabij komen. Hun aantal is echter klein. Geen wonder alzoo, dat de liefde der geloovigen, eens onder betrekkelijk velen verdeeld, zich thands saâmtrekt en tot weinigen bepaalt, wier zangen echter met te meer gretigheid worden aangehoord, wier gaven met te meer aandacht worden gadeslagen, om ze in al haren omvang te leeren kennen, bewonderen en huldigen, om ze in vergelijking te brengen met die der verlorenen, ten einde troost te kunnen putten voor de geleden verliezen uit de kennis van de schatten, die ons nog verbleven zijn.

Zulk een beweegreden moet dan ook het schrijven dezer re-

gelen verklaren. Vermeet ik mij ook niet tot eene vergelijking, als waarvan ik boven gewaagde en die ik hier misplaatst en onvruchtbaar zoude heten, ik heb behoefte voor het minst naar eene waardeering te streven van een onzer edelste priesteren, waar het de offeranden betreft door hem, vooral in de laatste tijden, aan de Muze toegebracht; offeranden, die zoozeer aller aandacht wekken door de verheven plaats die hij, van zoo weinigen slechts omringd, in het heiligdom inneemt.

De korte en vage charakteristiek is wellicht reeds voldoende om geene bevreemding te doen ontstaan bij het noemen van den naam des dichters Beets.

Zijne beide laatste dichtbundels liggen voor mij. Zij zijn met blijde verwachting door mij ontvangen, met warme belangstelling geopend en.... niet zonder verschillende gewaarwordingen op te wekken, gelezen.

Korenbloemen zijn de beide bundels getiteld, waarin Beets zijne laatste zangen heeft verzameld; Korenbloemen, waarvan hij met de woorden van Huyghens getuigt:

> 't Is Bijslagh die den aert van 't Lant of van het Koren
> Te voorschijn heeft gehaelt.

Zonder den dichter in zijne bescheidenheid te volgen en zijne charakteristiek dezer bloemen bij te stemmen, mag ik mij toch wel vereenigen met de door hem gegeven nadere bepaling van de bloemen, als te voorschijn gebracht door den aard van het land of van het koren. Bij de kennismaking toch met de meeste, ja, met schier al deze gedichten, kunnen wij er eene uiting van 's dichters gemoedstoestand in waardeeren, kunnen wij er één grondtoon, hoe dikwijls ook gewijzigd, in herkennen, hetzij men den dichter volgt op het gebied der door hem betitelde h e i l i g e onderwerpen, of op dat van het maatschappelijk of wel intieme leven, en die grondtoon is de gemoedelijke overtuiging eens Christens, behoorende tot de Nederduitsche Gereformeerde Kerk, in welke hij zulk een uitnemend voorganger is. De zoogenoemde heilige onderwerpen: de stoffen aan de sfeer ontleend, die voor zoo velen, zoo niet boven dan toch afgescheiden ligt van de sfeer waarin de sterveling, zelfs als denkend wezen beschouwd, zich beweegt, hoe dikwerf verleiden zij den dichter om het poëtiesch element aan het religieuze te onderwerpen, om het ideaal van het Goede te verwarren met dat van het Schoone! Hoe dikwerf stellen zij hem in gevaar van beneden de eischen te blijven

door de stoffe gesteld, en in plaats van de religieuze gedachte door den adem der poëzy een nieuw leven te doen instorten, in de poging daartoe haar te doen vernietigen, voor het minst te verzwakken!

Levert onze dichter daarvan geen bewijs in de gedichten: *Eens Konings tranen, Weent niet over mij*, zijn *Kerstfeest* en zijn *Hemelvaart?* Wie toch zal bij de lezing der beide eersten geene roeping gevoelen om zijn bijbel open te slaan, daar hij niet bevredigd is door wat de dichter biedt en zich bewust is een anderen indruk ontvangen te hebben bij de lezing van het kort en naïef verhaal van den Evangelist, dat in zijn ongekunstelden vorm meer tot ons spreekt dan het bewerkte, ja bijna geleerde metrum van Beets.

Vergeet uw vrees voor louter vreugd,
Wees, dichter Sions! wees verheugd,
En laat uw psalmen *stroomen:*
Uw Vorst en Heer zal komen.

Hy komt, de Koning lang verwacht;
Maar houdt, eenvoudig, *arm* en *zacht*,
Op 't needrig lastdiervolen
Zijn Majesteit verscholen.

Hoe trekt de schaar hem in 't gemoet,
Het hart vol vuur, het oog in gloed,
Hoe schudt men met de palmen
En doet hozanna's galmen.

‘Hozanna! Zegen over hem,
Die nadert tot Jeruzalem,
Die komt in naam des Heeren,
Hozanna! God zij eeren!

Hozanna! eer zij God gebracht,
Tot in den *hemel van zijn kracht*,
Tot in de hoogste plaatsen!'
Dat berg en dal 't weêrkaatsen.

Mogen de overige regelen eene omschrijving zijn van het feit, door den Evangelist medegedeeld, de laatste regel komt geheel voor rekening van den dichter. Maar de omschrijving noch de bijvoeging verhoogen dunkt mij de kracht der bijbelsche

woorden: ‘Zegt aan de dochter Sion: Ziet uw koning komt tot u zachtmoedig en gezeten op eene ezelinne, en een veulen zijnde een jong eener jokdragende ezelinne. En de meeste schare spreidden hare kleederen op den weg en andere hieuwen takken van de boomen en spreidden ze op den weg. En de scharen, die voorgingen en die volgden, riepen, zeggende: “Hosanna den zone Davids! gezegend is hij die komt in den naam des Heeren. Hosanna in de hoogste hemelen.”’

Bij de lezing van het *Weent niet over mij*, gunnen wij ons den tijd des dichters vorm te huldigen en juichen daarbij ons zelven misschien wel toe, omdat wij toch een woord van hulde kunnen spreken.

Jezus wordt weggeleid:
Heilge Barmhartigheid!
Minst over eigen smart
Bloedt hem het hart,
Als hy de Sioniet'
Over hem weenen ziet
Vall' hem zijn kruis ook zwaar,
  Hy weent om haar.
Want, over kruis en dood
Ziet hy haar bangen nood,
Hoort hy haar jammerklacht
Radeloos *voortgebracht*:
‘Heil der versmade maagd
Die geenen man behaagt!
Zalig de dorre schoot
Nimmer van kinde *groot!*
Bergen verplet me *vrij!*
Heuvlen stort over mij!...’
En die ten kruisberg gaat
Spreekt *met een zacht gelaat:*
‘Klagende Sioniet'!
Ween over Jezus niet;
Maar zoo gij weenen moet
Ween om uw eigen bloed!
Stort om Jeruzalem
Tranen - met Hem!’

‘En eene groote menigte van volk en van vrouwen volgde

hem, welke ook weenden en hem beklaagden; en Jezus zich tot hen keerende, zeide: Gij, dochters van Jeruzalem, weent niet over mij, maar weent over u zelven en over uwe kinderen. Want ziet, daar komen dagen in welke men zeggen zal: Zalig zijn de onvruchtbaren en de buiken die niet gebaard hebben en de borsten die niet gezoogd hebben. Alsdan zullen zij beginnen te zeggen tot de bergen: Valt op ons, en tot de heuvelen: Bedekt ons. Want indien zij dit doen aan het groene hout, wat zal aan het dorre geschieden?'

Wat dunkt u, heeft de dichter zijner stoffe recht laten wedervaren; heeft hij, wat de kunstenaar behoort te doen, het feit, niet omschreven, maar door den tooverstaf van zijne Muze een leven en wel een nieuw leven ingestort? Heeft de dichter, die het feit waarnam, zijne gedachten, zijne gemoedsaandoeningen bij de waarneming ontstaan, ons in de voorstelling meê doen genieten en zijn onderwerp werkelijk weten te idealizeeren? Behoeft zijn gedicht de vergelijking niet te schromen met het kinderlijk eenvoudig, met het onopgesmukt en daarom zoo waar, zoo diep treffend verhaal van Mattheus en Lucas?

Is de opwekking van uw religieus gevoel, zoo het al in 's dichters voorstelling bevrediging vindt, voldoende om hier en daar een aesthetische feil te doen voorbijzien en zelfs, bij de huldiging van den vorm, soms den vinger te doen terug houden, die anders zoozeer gerechtigd zoude zijn op een onnoodig, op een onjuist, zelfs op een plat woord te wijzen? Vermag de stichting, bij de lezing dier gedichten genoten, zulk een wonder - en in mijne schatting moet het dit zijn - dan nog schijnt mij de d i c h t e r niet gerechtvaardigd, want indien hoorder of lezer niet slechts zich het bijbelsch woord willen herinneren, dat den dichter in zijne kunstschepping heeft pogen te omschrijven maar door het Schoone het zedelijk Goede en Ware wenschen te naderen, en alzoo het feit willen waardeeren ook door de voorstelling des d i c h t e r s , dan zullen zij voorzeker geene bevrediging vinden waar deze in het straks aangehaalde gedicht hem verkondigt:

> Hoe schriklijk zullen wederom
> De muren van het heiligdom,
> In 't wagglen, kraken, splijten,
> Tot eer uws Konings krijten!

Geen steen van heel uw trotsche wal
Zoo vast en heerlijk, of hy zal
Van uit zijn voegen breken,
Geen steen of hy zal spreken.

Verhef dan by 't verwoeste huis,
Uw klachten over 't rookend gruis,
Ween luid! de stem der steenen
Roept luider dan uw weenen.

Of smoor uw klachten, en verzend
Uw kwijnend kroost tot 's aardrijks end:
De bloedige asch en kolen
Kleeft wroegende aan hun zolen.

Denzelfden indruk brengen de *gewijde liederen* of de gedichten: *Kerstfeest* en *Hemelvaart* op mij te weeg. Het religieus gevoel - maar dat ook alleen - kan misschien nog verschooning vinden voor de regels, welke het gedicht *Kerstfeest* besluiten:

Wijken wy niet van dit kind
Eer we ons vergewissen,
Dat ons hart het teder mint
En niet meer kan missen.

maar zeker wordt ook dát zelfs eenigermate gekwetst, voor het minst gedeerd en niet bevredigd, bij de r e d e n e e r i n g aan het slot van het gedicht *Hemelvaart*, waar dat gevoel zou willen aanbidden bij het heerlijke en troostrijke wonder, terwijl het zich toespreken hoort:

Ach, leer in eigen boezem delven!
Misleid u niet, tot *enkel smart;*
En vraag, by hemelsch licht, u zelven:
'Woont reeds de Heiland in mijn hart?
Werd hem, die opvoer in den hoogen,
Ook daar een zetel opgericht,
Zoo dat hy, naar zijn alvermogen
En liefde, ook daar een hemel sticht?'

Moge het vijftal gewijde liederen tot heiligen ernst stemmen, omdat het woorden, aan het kinderlijk geloovig harte dierbaar,

in het geheugen terug roept, het zou alleen den traan in het oog kunnen lokken, den boezem beroeren, het binnenst beheerschen en het hart neigen tot meer dan de l i j d e l i j k e aandoening van het ontvangen van stichting, maar tot een daad, tot een aanbidden, wanneer hij, die ons de liederen deed toeklinken, zijn gevoel, zijne aandoeningen, zijne ziel er in overstortte en, aanvullend wat de dichter liet ontbreken, eene trillende *menschen*-stemme aan de wiegelende en rijmende klanken schonk.

Ik heb mijne meening daardoor uitgesproken over hetgeen, naar mijne overtuiging, aan de gewijde onderwerpen van den dichter ontbreekt. Slechts éen gedicht, onder hetzelfde hoofd gerangschikt, komt den eisch nabij dien ik meende te moeten stellen, en heeft op *détails* te bogen, die behalve den stichtelijken, ook den aesthetischen zin bevredigen. *Magdalena bij het kruis* bevat iets menschelijks, schildert een toestand, door den dichter gevoeld en begrepen, bij de waarneming van het feit, waardoor dat geidealizeerd is. De schuld tegenover de onschuld! De schuld ongedeerd aan den voet van het kruis des schuldelozen! Daar schuilt een gedachte in die ons vertedert, die ons den schuldeloos lijdende nog hooger doet schatten en de schuldige, die, door haar schuldgevoel verbrijzeld, aanbidt, schier als een heilige doet eeren.

Het is echter niet meer dan een onderdeel van het gedicht, dat ons tot zulk eene opmerking stof geeft. De trillende menschenstem verlaat ons en de prediker verkondigt ons spoedig weder:

> ‘Ons overtreden
> Kost hem dit leed, dit bloed.
> Het zijn Onze ongeregtigheden
> Die zijn *verbrijzling boet*.
> De straf, die op ons hoofd moest wezen,
> Verdraagt hy in dees smart.
> Door Zijne striemen zijn genezen
> De wonden van Ons hart.’

Ons vochtig oog is gedroogd; ons warm gemoed is verkild, en het hoofd afwendend, vragen wij misschien onzen gebuur of het voor de zelfs alleen menschelijke en onvolkomen rede bestaanbaar kan zijn, dat in de zedelijke waereld de schuld des schuldigen geboet kan worden door het lichaamslijden eens anderen op wien geen vlek kleeft.

Dichter, fluistert uwe Muze u geene andere zangen in, kunt gij den prediker niet opsluiten in zijn studeervertrek en zelf daar buiten in Gods schepping rondwandelen, om de duizende stemmen te hooren en op te vangen, die er klinken en opgaan uit het rijke menschenleven? Is de poëzy niet de welsprekendste tolk van het menschelijke in den mensch, en sluiert zij zich niet het schoon en aanminnig gelaat, als gij haar dwingt in te gaan in het enge en vunzig gebouw, waarin het dogma woont? En zoo dat dogma, niet alleen begrepen door het verstand, maar ook innig gevoeld werd, maar ook warm leefde in u zelven, wij zouden u aanhooren schoon niet volgen, wij zouden huldigen, wat er menschelijk waars school in uwe opvattingen! Maar hoe koud blijft gij, waar wij u warm dachten, hoe kalm redeneerend, waar wij u met warme kleuren schilderend verwachtten! De vorm is uitnemend dikwerf bewerkt, hoewel gij ons hier en daar een blik doet werpen in uwe werkplaats en den moeitevollen arbeid laat gissen; maar vragen wij naar den vorm waar wij dien moesten voorbijzien, kan hij ons treffen door de moeielijkheden, die hij u geboden heeft, waar juist de gedachte aan overwonnen moeielijkheden den indruk, dien gij te weeg wilt brengen, vernietigt?

Maar de dichter heeft een blik in de schepping om zich heen geslagen. Heeft hij zich werkelijk uit zijn studeervertrek begeven om zich van den invloed te ontslaan, dien de genius der boekenstudie zoo menigmaal uitoefent? Heeft hij oog en oor gehad voor de duizende lichten en schaduwen, voor de duizende klanken en wanklanken om zich heen? Heeft hij werkelijk g e z i e n en g e l u i s t e r d ?

Er zijn onder de talrijke gedichten, die geen heilige onderwerpen behandelen, verschillende over welke de bescheiden kritiek het stilzwijgen bewaren moet. Zij hebben eene b i j z o n d e r e waarde, of liever, zij ontleenen hunne waarde misschien wel aan hunne bijzonderheid. Gedichten toch als: *Aan mijn vader, Aan mijne moeder, Aan mijn vriend Hasebroek, Aan mijne echtgenote* en zoo vele anderen van den zelfden aard, kunnen onschatbare waarde bezitten voor hen wien zij gewijd zijn, voor wie de bijzondere levensomstandigheden van den dichter niet kennen, hebben zij weinig aantrekkelijks. Het bocit ons natuurlijk niethet kan ons niet boeien - dat het eenjarig Koosjen na drie weken afwezigheid terug komt en dat de kleine ‘pop’ op 's vaders knie weder aan den huiselijken disch plaats heeft. Het vergt

onze aandacht maar zeer weinig, dat de vriend den vriend bij diens huwelijk niet kan bezoeken, en vrij onverschillig is ons het andwoord op de vraag:

> Of is het, als met zooveel vrinden,
> Ten laatsten ook met ons gegaan:
> De banden, die hen saam verbinden,
> Zy werden slapper zoetjens aan.
> Wat slapper? Neen! Zy heeten stijver,
> Steeds stijver! Ja, voor goed verstijfd!
> Maar verg het hart een blijk van ijver
> En zie dan waar de vriendschap blijft.

Wij vragen zelfs niet naar eenige nadere toelichting aangaande de landhoeve, die den naam van ‘rozengaarde’ heeft ontvangen en verdiend. En waarom blijven wij zoo onverschillig? Omdat de dichter zijne eigene gewaarwordingen, zijne aandoeningen, de geheimen van zijn intiem leven openbaart? Voorzeker niet. Als Lenau ons telkens deelgenoot maakt van de smart, die er in zijn hart huist, dan blijven wij luisteren, dan wisschen wij ons bijwijle een traan uit het oog, want zoo waar als die smart de smart is eens menschen, zoo waar is ook onze deelneming, zoo waar begrijpen wij ook die smart.

Lenau generalizeert het bijzondere. Hij zal zich aan den oever eens strooms bevinden en het verdorde blad van de twijg zien nederwervelen op het deinende vlak. Hij zal het hoofd buigen en in zijne melodische klanken, maar met de somberheid die hem eigen is, vragen: wat verschil tusschen dat blad en mij? En dat verdorde blad zal hem spreken van zijn eigen leven, van lente, zomer en herfst; van verloren kleuren, van verdwenen krachten, en wij luisteren en blijven luisteren. Lenau spreekt en hij spreekt van zich zelven maar voor ons, en wij die hem hooren kunnen zijne woorden tot de onze maken. De persoon Lenau verdwijnt, de mensch alleen blijft en blijft voor alle tijden. Zoo geheel anders gaat het vaak ten onzent. Het is of men het huiselijk leven en dan vooral het eigen persoontjen, dat het middenpunt er van is, te lief heeft om er ooit van te kunnen scheiden. Bilderdijk heeft ons, naar ik geloof, op een twintigtal gedichten op zijn eigen portret onthaald; Tollens liet ons de tandtjens zijner kinderen tellen, en.... maar wij blijven bij hen, die hun schuld wat dat aangaat niet meer kunnen vergrooten en willen liefst de levenden niet meer verbitteren dan

hoogst noodig is. Toch mogen wij onzen dichter het verwijt niet sparen, dat hij in een krans bloemen heeft saâmgebonden die er niet in behoorden; bloemen, die wellicht het binnenvertrek van dezen en genen zouden doorgeuren en daar eene genieting konden zijn voor den bewoner, maar op de tentoonstelling, waarvan ieder de toegang openstaat, met onverschilligheid worden voorbijgezien. Het is toch niet de dichter Beets, die in die gedichten zich uitspreekt en tot hooren dwingt, omdat hij de oude en toch eeuwig jonge geschiedenis van een menschenleven verhaalt; maar het is Nikolaas Beets, die, voor ons toevallig, vriend, kind, echtgenoot en prediker is.

Maar verlaten we den omheinden tuin, waarin de dichter ons voor een oogenblik meê heeft geroepen eene plaats in te nemen.

Hij is ons reeds voorgegaan en wijst ons naar de vrije natuur, waar het gevogelte hupt van tak op tak en zingt naar zijnen aard of trilt in het donzen veêren kleed bij het drijven in het blaauw daarboven van den roover die er spiedt naar zijn buit; waar het geboomte zijn bladerenkoepel welft, maar naast een groenen twijg een dorren herbergt, die bij den eersten windvlaag zal worden losgeschud en zal neêrvallen, om straks te worden gekoesterd en gedekt door wat thands nog zoo groen en zoo frisch aan den moederstam wiegelt - het geel gedorde, het op zijn beurt gestorven lover; waar het vischjen in den vliet spartelt en blikkert van genot en soms ook van vrees, waar de zonne haar stovend goud kwistig rondgiet op het weelderig landhuis en de wankele plaggenhut, op den weligen ooftboom en diens niet minder weligen parasiet, waar alles rijst en vergaat, alles verjongt en veroudt en waar de mensch telkenmale een ‘wondere stemme’ hoort ‘in boven aardsche tale.’

En de dichter, wien de Muze toen zij hem wijdde het organisme verfijnde, hoort en vangt die stemme op waar de ongewijde geenerlei klank nog verneemt. Wat heeft o n z e dichter vernomen? Wat heeft de natuur h e m toegefluisterd?

Verwachting, zoo luidt de titel van het eerste gedicht, aan het boek der Schepping ontleend, en niet zonder bedoeling aan het hoofd van al de anderen geplaatst. Het water en het vuur en de bergen der aarde zoeken... den Schepper? neen, we vergissen ons, den grooten Waereldrechter. Al wat de dichter omgeeft, en hij symbolizeert het kort en krachtig, speurt naar den grooten Onbekende. Het is wellicht meermalen ge-

dacht en uitgesproken, maar zeker niet met zooveel majesteit, met zooveel stoutheid, met zooveel verhevenheid.

Van der bergen steile wanden
Storten, met luidruchtig klateren,
Met een onverduldig branden,
Met onwederhoudbren val,
  Alle wateren
  Zich in 't dal.
  Daarop scheiden
  Zich de vloeden,
Om de landen door te spoeden;
  Daarop spreiden
  Zich de stroomen,
  Langs verscheiden
  Bed en zoomen;
  Daarop breken
  Honderd beken,
Met een daverend geluid,
  Haastig uit;
  Zy doorkruisen
  Zonder rust
  Alle streken
  Iedre kust,
  Zy doorbruischen
  Alle landen
Zy bereiken alle stranden,
Zy doorvorschen alle *hoeken*,
Om den God der aard te zoeken.

Met den vlammenden gloed die dan geschetst wordt, is de dichter minder gelukkig. Die gloed, die ‘als hij ontwaakt’ met zijn ‘vurigen voet het dal treedt’ en ‘met zijn hoornigen kop, altijd hooger gestrekt, het wolkenkleed opscheurt,’ is wel wat valsch-vernuftig. Maar wij ontvangen eene vergoeding in de derde schildering:

En de aarde schaart, als stille wachten,
De reuzenbergen op haar post,
Door jaar- noch eeuwkring afgelost,
Wier kruinen ijs en sneeuw bevrachten,

Zy zien op, zy zien uit,
Naar het Oost, naar het West, naar het Noord, naar het Zuid;
By dagen,
By nachten;
By stormen, by stilte, bij bloei, by verval;
En vragen
't Heelal,
Of de groote Waereldrechter toch niet eindlijk komen zal!

Het is de Waereldrechter, die door de bergen der aarde verwacht wordt! Wij merken het in het voorbijgaan op en herkennen er den dichter der heilige onderwerpen in. Hij heeft het recht om zijn dogma mede te voeren tot in den tempel der natuur; wij maken er den dichter geen verwijt van, als dat dogma even zoo als hier zich plooien laat in de aesthetische hulselen.

Beets-Hildebrand - een andere dunkt ons als de dichter der ‘Korenbloemen’ - zeide ergens voor eenige jaren, toen hij zich te midden der natuur bevond, misschien wel als een andwoord op de lastige vragen naar het waarom en naar het nut van hetgeen er zong en huppelde en wies en bloeide, dat men in de natuur ook tot iets anders in staat was dan om leering op te doen, dat men er ook kon genieten en zich alleen in zijn aanzijn als mensch kon verheugen; en zoo als hij het zeide, mocht men er uit afleiden, dat hij, als dichter te midden der natuur, en deze als eenheid opvattende, zulk een genieten wel het schoonst, wel het meest geëigend vond aan den gemoedstoestand des beschouwers. De dichter der ‘Korenbloemen’ oordeelt geloof ik anders.

Dat hij aan het hoofd van zijn boek der Schepping de Natuur tot voertuig maakt van zijn religieus verlangen, van zijn heimwee naar het onzienlijke, hebben wij ons kunnen verklaren; voor de wijze waarop hij het deed, hebben wij hem dank gezegd; dat hij echter bij het herdenken van de Lente en den Zomer, kortom van al de wisselingen en toestanden in het leven der Natuur slechts hetzelfde beöogt en dit niet kan doen dan ten koste van het dichterlijk element, dit voorwaar kunnen wij den rijkbegaafde moeielijk vergeven.

In het dichtstuk *Lente* klinkt het toch:

‘Had ik uw *adem*, Nachtegalen! uw *zilvertoon!* dan zou ik God, die de aarde weder ten leven deed ontwaken, prijzen van

's morgens vroeg of 's avonds laat. Het lied zou vrome zielen treffen en logge geesten opvoeren uit stof en draf. Ik zou een priester in den tempel zijn, maar - nu ik den adem noch den zilvertoon der nachtegalen bezit - nu zink ik *zwijgend* op den drempel van het heiligdom neêr.'

En in het gedicht, *In Mei:*

'Van mijns Levenslente spreekt gij, Schepping Gods! maar de zachte fluisteringen dier Levenslente raken goddelijker dingen dan zij zelve doet smaken.' (Is het u duidelijk?)

'k Zag u in mijn winterdroomen
Met uw krans
in vollen glans,
Uit de sneeuw te voorschijn komen,
Even heerlijk, dacht me, als thands;
Maar waar blijft mijn schoonste droom,
Daar ik u te aanschouwen koom?
Zeg my, zal ik ook zoo spreken,
Als *die* lente me aan zal breken?

Daar is in die beide gedichten en het groot aantal, waarmede de aangehaalde vermeerderd konden worden, stichting; maar ook dichterlijk gemoed? maar ook zin voor de liefelijkheid der natuur, die den zanger de stoffe voor het lied heet te bieden, terwijl zij eigenlijk slechts een text leent voor het vooraf bepaalde onderwerp des predikers?

De tijd van genieten schijnt voor den dichter voorbij gegaan. Waar de vrolijkheid hem omgeeft voelt hij zich zelven in disharmonie met het hem omringende, dat hij wel wat gewelddadig een donker floers poogt om te werpen, om het met zijn ernstigen zwarten rok in overeenstemming te brengen. Waar de ernst der natuur zich huwt aan den ernst in het eigen binnenste, daar is harmonie, daar uit zich het gemoed vrij en vindt het een natuurlijken en soms warme uitdrukking, zoo als in het gedicht herfst, dat ons met den dichter-prediker verzoenen zou, zoo er geringschatting van de gave des dichters ware ontstaan door de gestadige en onrechtvaardige inmenging van den prediker. Daar is warmte, daar is innigheid, als hij na de korte schildering der Lente en van den Zomer - eene schildering, waarbij de vorige tafereelen onafgewekte schetsen schijnenuitroept:

Maar als (mijn lust van ouds!) de rijke herfsttijd nadert,
Het zonlicht vroeg ter kimme nijgt;
O! laat me alleen in 't bosch, waar uit verdord gebladert,
Geur als van rijpe vruchten stijgt.
'k Wil tegen 't eikengroen en 't blaauw der schotsche dennen,
Aan 't hooge geel, den berk herkennen;
Ik wil 't getijgerd beukenhout
Zijn kroon zien dragen van bruin goud;
'k Wil 't bloedrood loof met zwarte vlakken
Zien fladdren, eschdoorn! aan uw takken;
En peinzen met bedrukt gezicht,
Waar ik den statige' olm, die in mijn kindsche dagen
Zoo menig lieven naam heeft in zijn schors gedragen,
Geblutst zie met den bijl, die aan zijn wortel ligt.

De Herfst was den dichter lief van ouds; ik geloof de verzekering gaarne; ik geloof thands aan 's dichters bloedverwantschap met Beets-Hildebrand. Daar is in dat gedicht eene trillende menschenstemme, die in het ronde gehoord en begrepen wordt.

Maar ook het rijke menschenleven heeft het oog van den dichter beschouwd. Hoe zou het ook anders? Hoe zou de dichter, die tolk van het waarlijk menschelijke, dat leven voorbij gaan in hetwelk hij zich zelven, maar duizendvoudig, vindt weêrkaatst, telkens verscheiden, vervormd en toch zoo gelijkend? Waar zal hij duidelijker getuigenisse vinden van de onzienlijke sfeer, van de hoogste Rede, aan wie hij gelooft, aan wie hij behoefte heeft te gelooven? Het leven der menschheid! Met zijne regels door de natuur gesteld en door het intellekt telkens overtreden, met zijne neigingen en plichten, menigmalen botsend en elkander bekampend, met zijne oneindige afwijkingen en toch zoo harmonische eenheid, met zijn laagten en hoogten, met zijn vlekken, die de rilling van den afschuw en het vonkelend oog der verontwaardiging of den grimlach der ironie of den geeselslag van het sarkasme verklaren, met zijne reinheid en liefelijkheid, die den traan der vertedering doet schreien of den arm ter omhelzing opent of den heiligen moed der zelfopoffering te voorschijn roept! Welk eene onbegrensde ruimte voor den dichter, die luisteren wil, die luisteren kan!

Greift nur hinein in's volle Menschenleben,
Und wo ihr's packt da ist's interessant.

roept Göthe uit, en de dichter der ‘Korenbloemen’ zal die woorden bijstemmen, al hoort hij ze ook uit dien mond. Toch zal er tusschen hen beiden wel verschil bestaan over hetgeen men onder dat *volle Menschenleven* te verstaan hebbe, en dat verschil kan ons niet bevreemden, want waar werd er ooit wijder klove bespeurd tusschen twee begaafde menschenkinderen, dan tusschen den Germaanschen hoofddichter en den dichter der Korenbloemen? De Natuur had voor genen - ik durf het beweren - andere, voller, verscheidener, liefelijker stemmen dan voor dezen; het menschenleven evenzeer. ‘*Wo* ihr's packt da ist's interessant,’ zegt Göthe, en Beets zal met al de kracht, die in hem is, het ontkennen, ten zij men er bijvoege: om te leeren, te onderwijzen, af te snijden wat verdorven, terug te brengen wat verdwaald is. Wij zien den dichter der ‘Korenbloemen’ dan ook zelden in het *volle* menschenleven treden. Menig uitstapjen waagt hij op het huiselijk gebied, maar in het leven dat allen behoort, waagt hij zich zelden. Toch hebben wij eenige der schoonste gedichten aan zijn vluchtig verkeer met de ‘ongewijde’ sfeer te danken; maar dat verkeer toonde zich bij onzen dichter alleen dáar vruchtbaar, waar de ongewijde aan de gewijde, waar de zienlijke aan de onzienlijke grenst.

Wat den mensch adelt tot het hoogst bekende schepsel Gods, wekte hem op tot een zang, aan een aestethischen vorm een rijkdom van gedachten parend, die werkelijk verrast. Er is oog voor 's menschen intellektueele ontwikkeling in te bespeuren, hoe ook hier en daar het dogma als een wanklank de harmonie der gedachten verstoort. De taal wordt voorgesteld als een Indische schoone, sluimerende aan Ganges' vloed. De dichter gewent ons niet aan plastische voorstellingen, des te meer treft ons dus eene schildering als deze:

> Met een bloemkrans om de bruine lokken,
> Golvend tot de heupen afgedaald,
> Mond en borst van ambergeur doortrokken,
> De open hals van paarlen*gloed omstraald*,
> Bloemen om de zacht gezwollen lende,
> Goudgloor om den zachtgebloosden voet,
> O Volmaakte Telg der Onbekende,
> Sluimert gy aan Ganges vloed.

Het beeld dunkt ons zinnelijk genoeg voor de afgetrokken gedachte en door de uitwerking niet in waarheid te winnen.

Die schoone slaapt.

Ach! de stem die Ramaas Tocht bezongen,
Kalidora voorgezongen heeft,
Blijft voortaan in de elpenborst bedwongen,
Tot zy in den langen doodslaap sneeft.
Pronk met klanken vrij haar afgeluisterd,
Hindoedochter, die u schoon gelooft!
Wien *zy* toegelonkt heeft, toegefluisterd,
Schudt met droeven glimlach 't hoofd.

Maar zij heeft een zuster, wier blik naar het verre Westen gericht is, en die zich opmaakt ter lange reize en ‘met den helm op het goud der lokken’ zich in den drom der volken stort. ‘In een kloek en talrijk kroost herboren, weêrgalmt iedere stroom van haar stem of die harer telgen.

En alom verhieven zy haar stemmen
Naar den eisch des levens, forsch en zacht;
Met een zieldoordringend ademklemmen,
Of een weekheid, waar de weelde in lacht;
Op de maat van stormen en orkanen,
Of van 't koeltjen, dat met rozen stoeit;
Op den toon van losgerolde vanen,
En van 't hart in liefde ontgloeid.

Schoone Taal! Geschenk des Allerhoogsten!
U verheft ons proza en gedicht;
Lof en laauwer, die wy zingende oogsten,
Zijn wy u, en u alleen verplicht. (?)
Zelfverheffing ware uw eer verkorten;
Onze kracht is de uwe; zijn wy rijk,
't Is door uwen rijkdom uit te storten,
Eeuwig onuitputtelijk.

Gave Gods en goddelijkste aller gaven!
Gy schept volkren; gy maakt menschen; gy
Blijft in ons een godlijke afkomst staven,
Hoe ons hoofd door schuld gebogen zy.

U bezitten slechts is mensch te wezen;
U beheerschen, meester zijn van de aard;
U doorzien, het heilig schrift te lezen,
Dat het heimlijke openbaart.

Maar hoe is hij, die dat geschenk ontvangen heeft, geroepen dat te gebruiken? Men hoore:

Komt dan, Zangers, Sprekers, Redenaren,
Aan wier mond wy hangen, enkel oor!
Taaldoorvorschers met bekranste hairen,
Die den fakkel voordraagt in het choor!
Laat die roeping ook uw hart bezielen.
Liefdedienst gaat boven zelfgenot.
En onze eervolste eer is neêr te knielen
Met een lofgezang tot God!

Met allen eerbied voor de overtuiging des predikers, mag ik toch beweren dat de grondidee zijns gedichts aesthetisch een ander slot vereischte dan in de twee laatste strofen werd voorbereid.

Onze roeping is den Mensch te dienen,
En de Menschheid door den enklen Mensch,
Is de oneindige eer des Ongezienen,
Aller braven wit en wensch.

Of dát de werkelijke roeping des menschen is, wie zal het beslissen? maar dat die uitspraak kwalijk strookt met de voortreffelijkheid, aan de gave der Taal, volgens den dichter zelven, verbonden, lijdt, dunkt mij, geen twijfel. Het standpunt des predikers echter laat den dichter niet toe eene andere oplossing aan zijne gedachte te geven; het hoogste dat gene immers kent, drukt hij in ieder zijner gedichten uit, en zelfs in dit, dat de hooge waarde der Taal bezingt; dat hoogste is tevens het éenig noodige, zoo als de dichter ons, met eene bewegelijkheid als die eens huppelenden, in zijn gedicht *Morgenstond* toezingt, dat mij aan een der gedichten van Victor Hugo doet denken:

Wat is er niet te ontwaren
In 's harten diepsten grond,
By 't opgaan onzer jaren,
In 's levens morgenstond!

Te voelen, te beseffen,
Te gissen en te treffen,
Te zoeken, te verlangen,
Te ontdekken, op te vangen,
Te kennen en te smaken,
Tot eigendom te maken,
Te droomen en te dichten,
Te slechten en te stichten
Te ontginnen, nooit genoeg.....
E e n ding is noodig, en dat E e n e vroeg.

Daar is echter één gedicht in de beide bundels, bij de keuze en de behandeling waarvan de prediker en de dichter scheppend hebben saâmgewerkt. In dat gedicht wordt eene getuigenis gegeven van beider warm hart en bij de ontwikkeling der gedachte ondersteunt de religieuse zin den aesthetischen vorm.

Het is *Herinnering* getiteld en behoort tot de kleine reeks juwelen onzer letterkunde, tot de weinige echte kleinodiën onzer Christenpoëzy. Het is de herinnering van den vader aan zijn gestorven kind, dat reeds voor drie jaren begraven, maar toch niet vergeten is. Wij krijgen dien vader lief en hij heeft aanspraak op aller liefde, als hij naar waarheid getuigt:

Ik ben op 't kerkhof thuis: 'k heb in die twalef jaren,
Waarin ik voeren mocht den herderlijken staf,
Er beurtelings in ieder graf
Met velerlei gedachten moeten staren;
Ik wacht er al de dooden af.
En immer was 't mij goed, in 't wachten op een doode,
De groene heuvlen rond te gaan,
By menig harden zerk en menig zachte zode
Herinrend, peinzend stil te staan.

De Christelijke hope werpt zulk een heerlijk licht op het slot van deze schoone ontboezeming.

Neen, ducht niet dat ons hart, lief jongsken! u vergeet.
Maar gy, gedenkt gy in dat Eden,
Waar gij in Jezus arm van smart noch tranen weet,
Nog soms - ik zeg niet aan ons leed -
Maar wel aan onze tederheden?

Dáár weet gy met wat liefde ons hart u heeft bemind;
Met eene, die u 't heil der heemlen niet benijdde;
Maar, als uw Heiland riep, bedroefd en nogthands blijde,
Tot u kon zeggen: Ga, mijn kind!

Zie, dat is ook een blik in het rijke menschenleven geworpen, een blik, die verrukt en die de vraag op de lippen terughoudt: Kunt gij den horizon niet nog terugschuiven en het oog verder en verder, of, misschien wel juister, minder opwaards en meer rondom u laten weiden? Zoo wij de vraag na het gesmaakte genot waagden, zij zou ontkennend beandwoord worden door den dichter zelven. Of pleiten de talrijke gedichten, die zich om het medegedeelde heengroepen, niet tegen 's dichters macht en vermogen daartoe? Het zou den lezer niet minder dan mij verdrieten en Nicolaas Beets zeker recht geven aan de oprechtheid mijner waardeering zijner gaven te twijfelen, zoo ik die menigvuldige... o p s t e l l e n , waag ik de meeste te noemen, in welke een of andere levenstoestand b e s p r o k e n wordt, poogde te ontleden en de leegte der meesten in het licht zocht te stellen. Mijn doel is den dichter gade te slaan en niet den prediker, wien de welverdiende gunst van den tijdgenoot wellicht verleid heeft n i e t s terug te houden van hetgeen de soms te vlugge pen op het papier te voorschijn riep. De gedichten of opstellen waarop ik doel zoo als: *Ter bruiloft van moeders troost, Aan mijne kinderen*, enz., zijn den dichter der '*Herinnering*' onwaardig, en zouden alleen tot eene beschouwing kunnen verlokken, ten einde de excessen aan te toonen, tot welke de stichtelijke gemoedelijkheid leiden kan.

Er schuilen in de beide bundels echter nog vele gedichten, waarvan de toon, schijnbaar zoozeer afwijkend van dien der reeds besprokene, verbazing wekt, maar tevens aangenaam aandoet, even als de lezing van een Ballade van Uhland na het genot van een Zang uit Klopstocks Messiade. De deftige prediker stijgt soms van het hooge preekgestoelte en vergeet den galm van straks, om als gewoon, ja als levenslustig menschenkind met ons te spreken en te schertsen. *Vaders vedeldeuntjen bij de wieg* is een der best geslaagde van die groep. Daar is zooveel frischheid, zooveel gulle vrolijkheid, zooveel humor in, dat het ons bevreemdt, dat gedicht met den naam van Beets te zien prijken. Een lief *tableau de genre!* In het nederig maar net vertrekjen denken we ons den zanger van het deuntjen gezeten, tegenover

datgeen wat in de hut des armen en de huizing des rijken de grootste gave Gods mag heeten, tegenover zijn kind, dat de vriendelijke kijkers gevest houdt óp, de poezelige armtjens uitstrekt naar den gelukkige, die in zijne blijdschap bijna kind wordt met dat kind. De vedelstok glijdt over de snaren heen en het vrolijke deuntjen doet de kleine kraaien, den speler schateren, de moeder, die het aardig groepjen beschouwt, blijde glimlachen. ‘Daar was een kleine jongen,’ klinkt het telkens, en de snaren trillen bij de misschien schrille tonen, die de speler er aan ontlokt:

Daar was een kleine jongen,
Zijn moeder vond hem mooi,
Zijn vader zeî: Wijf, wees niet mal,
Uw uiltjen is geen valkjen;
Fiedeldo, fiedeldom, wat was 't geval?
De moeder hield van 't schalkjen,
De vader niet met al.

Waarlijk, het tafereel is aan het volle menschenleven ontleend; de voorstelling is plastiesch, de gang levendig en de moraal.... ditmaal niet aan het slot geplaatst. Slechts zelden beweegt de dichter der ‘Korenbloemen’ zich in deze sfeer, en zoo hij het doet, is het slechts zelden met hetzelfde geluk. Vanwaar dit? Zou het andwoord niet reeds gegeven zijn in de oppervlakkige analyze van den inhoud van beide bundels, waaraan ik mij waagde? De dichter der ‘Korenbloemen’ kent twee sfeeren: de zondige en de heilige. De eerste is de sfeer van het gewone menschenleven, de tweede die des Nieuwen Testaments; de eerste is de aarde, in zonde verloren, waarop de mensch woont, het gedichtsel van wiens harte boos is, de tweede is de Hemel, waar de heilige God met zijne heilige Engelen troont. De eerste sfeer moet opgaan in de tweede, de aarde moet hemel worden en een der middelen daartoe kan ook de poëzy zijn. Moet deze niet hare onmacht doen blijken omdat zij wordt gebezigd waar zij zoo weinig dienst kan doen? Het innig verband tusschen Godsdienst en Kunst ben ik verre van te loochenen; maar, wordt om de beteekenis van het laatste woord weinig getwist, die van het eerste leidt tot gedurigen strijd. ‘Geef ons zangen, die tot God voeren!’ roept de vrome Christen uit, en hij kan tevens uitnemend dichter zijn. ‘Één ding is noodig, en dat eene vroeg. Kniel aan de voeten van

het kruis op Golgotha, geloof, dat de zonde door eenen mensch in de waereld is gekomen en door de zonde de dood en dat door den dood van éenen allen die in hem gelooven het eeuwige leven zullen beërven,' roept de dichter der 'Korenbloemen' uit, en we kunnen bij den zang, die ons dat verkondigt, door den volkomen vorm, door het menschelijk gevoel in eenig détail gelegd, somwijlen geroerd en getroffen worden, het zal echter geschieden, ondanks, ja, in weêrwil van de stoffe. Want de Godsdienst is geen dogma. De Godsdienst leeft in iederen menschenboezem even als de poëzy; een dogma is individueel, is door een werkzaamheid des verstands te voorschijn geroepen, niet door de innige behoefte der menschelijke ziel, niet door die stemme der menschheid, in ieder hart weêrklinkend en opvoerend naar het onzienlijke door het zienlijke, naar het oneindige door het eindige, en harmoniesch zich vereenigend of liever één met de stemme der Poëzy.

Onze dichter geeft er een bewijs van hoe de heerlijkste geuren kunnen verflensen onder den killen adem van het dogma. De Poëzy is hem meest middel, en wel een middel, dat hem ter dienste moet staan en weinig zorg verdient. Vandaar dikwerf de onaesthetische uitdrukkingen, de soms onedele woordenkeus, de matheid in den vorm. Slechts zelden maakt hij zich van zijn systeem los, en legt hij zijne ziel, en niets dan zijne ziel, in de melodische klanken neêr, maar wanneer dit geschiedt openen zich onze ooren en tevens onze harten, loont een traan of een handdruk den edelen zanger, die ons vaderland dierbaar blijft. Meestal echter wil hij ons doordringen van de waarheid, die er in zijne leering schuilt; en even eenzijdig als die waarheid is, toont zich zijne beschouwing van het leven en van den mensch. De bloem der gaarde ontplooit niet voor hem hare zwachtels om hare kleuren en geuren te bieden; de bloem der aarde is voor hem het beeld der vergankelijkheid. De wedergeboorte der aarde in den liefelijken lentetijd doet zijn boezem niet zwellen van levenslust, van kracht, zelfs van dankbaarheid jegens den grooten Onbekende, wiens adem overal zuist en ruischt; zij treft hem alleen als symbool van eene andere wedergeboorte, het menschenkind beloofd en verzekerd..... door het geloof! Als hij aan Jonkvrouw S.V.S. eenige regels wijdt, en haar mededeelt, dat hij het schoone Heemstede verlaten zal voor de Bisschopsstad, en daarbij herinnert, dat zij ook van daar vertrok en naar Overijssel hare moeder volgde, dan geeft die ver-

wijdering aanleiding tot de opmerking, dat beiden, hoewel van elkaâr verwijderd, één vriend bezitten, die beiden één huis heeft bereid, waaruit niemant zelfs m a g vertrekken. Zoo hij Heemstede slechts nimmer hadde verlaten voor de Bisschopsstad, misschien zou hij door den invloed der omringende natuur zich het keurslijf hebben weten los te rijgen, dat hem toch niet a l t i j d beknelde. Neen, waarlijk niet! Daar is een tijd geweest, dat de thands deftige prediker zich midden in den stroom van het leven wierp, dartelde met de dartelen en met scherper blik dan de meesten die hem omringden het volle menschenleven waarnam. Er is een tijd geweest, dat hij de werkelijkheid lief had, zóo lief, dat het hem een lust was haar na te scheppen, dat hij den dichtergenie, dien gants Europa huldigde, ook zijne cijnsen bracht, schoon de alom vergoodde zich tegen den troon van Jehovah verzette, en als een tweede vorst Lucifer krijg scheen te voeren tegen de eeuwige raadsbesluiten des Allerhoogsten. En dien muiteling hing hij aan, omdat hij, vurig en levensvol jongeling, in hem den weeldering rijken mensch erkende en te huldigen wist, die, krachtiger dan iemant zijner tijdgenoten, de menschheid in dat tijdvak van haar bestaan vertegenwoordigde en eene stemme verleende aan de gedachten en gewaarwordingen, overal aanwezig maar sluimerend of dommelend. Er was een tijd, dat hij, misschien te veel als vereerder van dien dichtergenie, oog en oor had voor de hartstochten der menschenkinderen, omdat zij tot het zijn van deze behoorden en niet omdat hij, door ze voor te stellen in al hunne kracht, er eene waarschuwing zoude kunnen bijvoegen en tevens een voorschrift hoe ze te vernietigen. Er was een tijd, dat hij het wapen der ironie als meester hanteerde, dat zijne scherts een glimlach deed rijzen

> op de lip des wijzen
> Kuiltje' ze in poezle maagden wang.

Geen wonder alzoo dat wij n ó g hier en daar den humor vernemen, maar het is of hij slechts uit oude vriendschapsbetrekking en daarom zelden en altijd zeldzamer zich op den drempel van het studeervertrek waagt, waar de vroegere leerling zich ophoudt, en hem slechts enkele woorden toefluistert. Maar dan ook geen wonder, dat die enkele woorden verkeerd worden verstaan, en de jongeling, die in zijne Camera obscura, tegenover Robertus Nurks bijv., zoo licht, zoo vlug, zoo bevallig, zoo

liefelijk en toch ook zoo scherp en waar een zedelijk gebrekkig wezen teekent, als man in de volle kracht zijner gaven tot zulk eene ruwheid vervalt, tot zulk eene onwaarheid in zijn oordeel over eenige zedelijke gebreken zijnes tijds, als waarvan het gedicht uit de ‘Korenbloemen’: *Weerhaanwijsheid* blijk geeft.

In den jonkman lag onder dartelheid en levenslust diepe, heilige ernst verscholen. Wij begrijpen dat bij het klimmen der jaren de eerste moest minder worden, de laatste moest wassen. Toch hadden de dartelheid en de levenslust der jeugd den ernst des mannelijken leeftijds kunnen blijven tinten. Dichter der ‘Korenbloemen,’ dien wij eeren en liefhebben en menige zonde op het literair gebied kunnen vergeven, wij begrijpen, dat Beets-Hildebrand moest veranderen, maar bij al de waardeering van wat er goeds en heiligs ligt in uwe ontwikkeling, om den wille van uw verleden, om den wille onzer poëzy, hadden wij ons die anders gewenscht!

H.J. SCHIMMEL.

Fictie en historie.

Graaf Pepoli, de roman van een rijk edelman, door Mevr. A.L.G. Bosboom-Toussaint. III deelen. Arnhem, D.A. Thieme. Guldenseditie, N°. 13-15.

Wij willen Mevrouw Bosboom-Toussaint niet het land opjagen door haar voor de honderd-en-éénde maal onze begaafde romancière te noemen. Zij moet genoeg hebben van die banale titelatuur, welke de goedkoopste en gemakkelijkste cijns van bewondering is, die men haar brengen kan, aangezien dezelve ontslaat van de moeite om de gronden op te geven, waarop die bewondering rust. Men heeft ‘het Huis Lauernesse’ gelezen - onze begaafde romancière! Men heeft zich te goed gedaan aan ‘Een Kroon voor Karel den Stoute’ - onze begaafde romancière! Men heeft lang aan tafel gezeten bij den cyclus der Leycester-romans - resultaat der digestie: onze begaafde romancière! Men heeft zich behagelijk de kin gewreven bij de aprilbewegingnovellen, ondeugende vrijbuitster, opgewonden Garibaldi als ze is op staatkundig gebied; de stroopster wordt wederom begroet met het refrein van begaafde romancière! Men heeft haar met genoegen gevolgd in hare kokette pleziertogtjes door de boschjes der kaptafelvertellingen, die uitvoerige novellen, die voor een ander auteur ligt als roman zouden gelden, maar voor Mevr. Bosboom-Toussaint louter verpoozingen zijn van meer omvangrijken arbeid; nog eens klinkt de jubel: begaafde, zeer begaafde romancière!

Mevrouw Bosboom-Toussaint heeft het volste regt om met meêlijdend schouderophalen op zulk een uitroep-kritiek neêr te zien. Een talent als het hare staat te hoog om niet eene an-

dere, meer ernstige waardeering te wenschen. De mindere goden mogen tevreden zijn met een reukoffer van myrrhe, omdat ze bij zich-zelven overtuigd zijn, dat zulk eene hulde voor hen 't veiligst is en hunne aanspraken zelfs overtreft; niet alzoo de heusche, hoogere godheden, die wel gevierd willen worden, maar bovenal eischen, dat zij met bewustheid worden gediend en met volledige erkenning der gaven en hoedanigheden, waarop hunne aanspraken op vereering zijn gegrond.

Met andere woorden, in christelijk-protestantsche taal: men kan Mijnheer Honig of Mijnheer Krabbendam paaijen met eenvoudig hun werk mooi te vinden, maar dat mag men met Mevrouw Bosboom, met Mijnheer van Lennep en Mijnheer Schimmel niet doen; men heeft het regt zich het gemak te verschaffen van kortaf de Heeren van Zeggelen en Wijsman lief te vinden, maar dat procédé gaat met da Costa en Beets, met Alberdingk Thijm en Potgieter niet aan. Daarom zijn groote mannen - en hieronder zijn de groote vrouwen begrepen - voor een verslaggever zoo lastig en tornt hij er zoo dikwijls tegen op; daarom wordt de kennisneming van hun werk zoo lang verschoven, omdat ze zooveel moeite en inspanning vorderen van hem, die verpligt is zich rekenschap te geven van het bescheiden, maar ernstig oordeel, dat hij over hunne verdienste gaat wagen; daarom eindelijk is er een geweldige schok noodig geweest om mij - met meer of minder vrijheid van wil, met meer of minder determinisme - te doen besluiten om de zee op te drinken, welke zich voor mijne blikken vertoonde in de behagelijke gedaante der drie deelen van Mevrouw Bosboom's jongsten historischen roman. En daarom - mag ik er dit in 't stipste geheim bijvoegen? - heb ik nog geen capaciteit genoeg gevoeld om ook den oceaan in mij op te nemen, die mij toelachte in het kleed der drie, nog veel dikkere, deelen van 's Heeren Schimmel's ‘Mary Hollis.’

De naam van Mevrouw Bosboom-Toussaint heeft een liefelijken klank in onze letterkunde; zij is die van een der invloedrijkste en uitstekendste vertegenwoordigers van den nederduitschen roman in de negentiende eeuw, en waar er later sprake zal zijn van eene karakteristiek onzer levende letterkunde, zal die naam voorzeker eene der schoonste en belangrijkste momenten onzer romantiek terugroepen. Het is niet mogelijk, zich in de beteekenis van het talent en van de werkzaamheid van Mevr. Bosboom te vergissen: *c'est une belle page*, en in omge-

keerde rede tot het lot der middelmatigheden, zal de kritiek, naarmate de tijd meer verwijderd is sedert de eerste verschijning harer werken, telkens meer schoonheden en degelijke eigenschappen in haar waardeeren en met juister blik de plaats weten aan te wijzen, welke haar door regt van overwinning toekomt. Door regt van overwinning alleen, door de kracht van haar talent, door den moed harer kunstenaarsziel, niet door regt van geboorte. Eene vrouw toch, die zich in ons land der letterkunde wijdt, heeft vele bezwaren en moeijelijkheden, vele kleingeestige vooroordeelen te bestrijden en te boven te komen; eene *femme-auteur* moet, om den palm der overwinning te grijpen, vrij wat meer moed en volharding, vrij wat meer wilskracht en inspanning ontwikkelen dan de meer gezegende heeren der schepping, wien zóóveel vergeven wordt, zelfs het schrijven. Ik beweer niet, dat de moeijelijkheden en bezwaren die de vrouwelijke auteur te overwinnen heeft, uitsluitend nationaal eigendom zijn, al mogen de meeste der vooroordeelen, waarop zij stuit, een uitnemend inheemsch karakter dragen; daar zijn er vele onder, welke ze in ieder land ter wereld, in Frankrijk, Engeland, Duitschland, ja zelfs in Amerika zoude ontmoeten; hinderpalen, voortspruitende uit de opvoeding, welke men voor de vrouw voldoende pleegt te keuren, uit het weinig-systematisch onderwijs, de weinig-methodische opleiding, die zij ontvangt, uit de pligten en werkzaamheden van gansch anderen aard, welke haar zijn opgelegd en die haar temet van de studie moeten aftrekken, en laat ik er bijvoegen, al schijnt het sommigen eene overtolligheid, uit hare natuur, uit hare organisatie zelve.

Nederig en vergeten burger als ik ben, wensch ik echter in opregte en hooge waardeering der vrouw bij niemand onder te doen. In fijnheid van opmerking en helderheid van blik, in devinatorische gave, in schranderheid van geest en juistheid van gevoel, in vlugt van verbeelding en kracht van voorstellingsvermogen kunnen de meeste onzer er een punt aan zuigen; maar daar is iets, waarin het schoone geslacht in de minderheid is. Zoodra er strijd ontstaat tusschen de logische analyse, tusschen fatale consequentie en de wenschen van een warm en edel hart en een weelderig schoonheidsgevoel; zoodra het geldt, ter wille der logica aan 't gemoed geweld aan te doen en de toestanden en karakters anders en minder liefelijk te ontwikkelen, dan de fantasie, of het gevoel zouden verlangen, zal

tien tegen één de vrouw-auteur met pak en zak tot de laatste overloopen, en de rede in den steek laten: eene geweldige scheiding, zonder vorm van proces.

Mevrouw Bosboom-Toussaint is van de tien die ééne, die dat niet doet, en die zich onderwerpt aan de onverbiddelijke noodzakelijkheid der feiten en karakters; haar werk draagt niet den stempel van een vrouwelijken auteur; bij haar geen zweem van het sentimentalisme der duitsche, van het ziekelijke piëtisme en ascetisme der engelsche en amerikaansche vrouwelijke literatuur - naauw verwant aan een overgedragen, gechristianiseerd sensualisme - bij haar geen trek van dat wufte, toevallige, onoorzakelijke der fransche *femme-auteur*, die in onverwachte schokken en peripetiën, in opéenstapeling van gebeurtenissen, slechts genietbaar door den geestigen vorm, hare toevlugt zoekt, omdat de lamp der rede haren weg niet beschijnt; bij haar niets van die zwakheid en geene van die gebreken; hare werken bezitten al de virile kwaliteiten, die men wenschen kan, verhoogd door een fijnheid van opmerking en een tact van gevoel, welke alleen der vrouw behooren. Maar zoo zij de gebreken mist, welke hare zusteren ten noorden en ten zuiden, ten oosten en ten westen plegen aan te kleven, zij bezit ook in mindere mate dan men welligt zou mogen wenschen, eene der schoone en aantrekkelijke eigenschappen, waardoor menige fransche vrouw hare te-kortkomingen tracht te doen vergeven en vergeten, en - laten wij het eerlijk bekennen! - daarin slaagt. Zij heeft niet genoeg van die *verve*, van die meêsleepende levendigheid van stijl, zoowel in hare beschrijvingen en verhalen als in haar dialoog, van die losheid en vlugge bevalligheid van vorm, van die geestigheid van schetsen en aanstippen, van dat gemakkelijk heenglijden van den eenen toestand tot den anderen, van dat toetsen zonder afwerken, van dat aangeven zonder afbakenen, van die vingerduiding zonder landopmeting, van die natuurlijkheid en ongedwongenheid van vragen, en die gevatheid en puntigheid van antwoorden, die de minder degelijke fransche auteur uit haar rijk-voorzien arsenaal weet te halen, om zoo mogelijk voor 't oog van den scherpzienden vijand de zwakke punten harer vesting en den hier en daar bresgeschoten en gestutten toestand harer wallen en bastions te verbergen - masqùeeren, zou beter zijn, indien 't hollandsch ware.

Wij zullen 't voorbeeld volgen der kinderen, uit wier mond

men de waarheid hoort - zuigelingen spreken weinig waarheid, omdat ze in den regel niet spreken kunnen - en het aangenaamste voor 't laatst bewaren. Het aangenaamste voor ons is de lof aan Mevrouw Bosboom-Toussaint, of juister gezegd, de waardeering van haar talent, en wij behouden dat dus voor onze uitspanning; de opgelegde schooltaak die wij *moeten* vervullen, al is het met tegenzin, is de aanwijzing van hare zwakke zijde en mindere volkomenheid als auteur. Wij bedanken Mevrouw Bosboom van ganscher harte, dat zij deze taak zoo klein heeft gemaakt.

Daar is in de werken van Mevrouw Bosboom iets zwaars en mats. Breedvoerigheid meer dan uitvoerigheid is daarvan de oorzaak. Voor elk harer tableaux spant zij een groot doek op; aan elke stoffe past zij groote, breede proporties aan, en ieder doek wordt volgeschilderd, geen détail, geen accessoire vergeten, de achtergrond doorwerkt en overgepenseeld, tot het poëtische waas, de schoone, heldere toon bijkans verloren raakt, die zoo behagelijk en verkwikkelijk is om aan te zien en die zoo bij uitnemendheid de gewelven der kerken van haren echtgenoot bezielt en hem heeft gestempeld tot den eersten meester in zijn genre. Dat meer dan compleete, die overbewerking geeft aan hare romans iets zwaars en drukkends en ontneemt hun het karakter der geniale ingeving, waaraan zij hun oorsprong verschuldigd zijn. Die ingeving gaat onder in de bewerking; de idee raakt zoek in de *main-d'oeuvre*, in het *savoirfaire*, of zoo als men het noemt, de savante behandeling. Savante behandeling, ziedaar het woord, dat te gelijk de kracht en de zwakheid van dezen auteur uitdrukt; onder het diepzinnig nadenken, het wetenschappelijke afwerken verliest zich de frischheid en grootschheid der eerste opvatting en het werk draagt de kenteekenen van studie in zóó hooge mate, dat de kunstenaarsintuïtie er achter wegschuilt.

Breedvoerigheid noemden we eene der onvolkomenheden van deze schrijfster. Van condensie der stoffe - welke men bij voorbeeld tot haar uiterste gedreven, in den dichtvorm van Potgieter aantreft - is bij haar nooit sprake; integendeel schijnt de taak, die zij zich voorstelt, te bestaan in het opzoeken van al de variatiën, waarvoor een gegeven thema vatbaar zou kunnen zijn, en in het uitwerken op de meest uitgebreide schaal van ieder tooneel, van iedere schildering en karakterteekening en van iedere psychologische dissectie. Niets

wordt daarbij den lezer gespaard, en, erger nog! niets wordt hem daarbij te denken overgelaten. De spijze is niet enkel toebereid en voorgezet, maar zelfs gedigereerd. Mevrouw Bosboom-Toussaint weet met oordeel en smaak hare stoffe te kiezen; rijkdom zal men den door haar gekozenen onderwerpen niet ligt ontzeggen, maar al de rijkdom, dien zij bevatten, wordt er ook tot den laatsten goudkorrel uitgehaald; de overvruchtbare kleigrond moet niet alleen een schoonen oogst leveren, maar wordt uitgeput, of, zoo die vergelijking juister is, de auteur vergenoegt zich niet met het graan - het eenige, waarom de lezers vragen - maar neemt als goed ekonoom de heele halmen mede, omdat ook het stroo bruikbaar is en de kwantiteit aanvult. Dit is een utiliteitsstelsel, dat andere berekeningen passen moge, maar door den kunstenaar niet in praktijk mag worden gebragt; hem is het om de quintessence, om het schoone te doen; met het overige heeft hij niet van noode. Vooral de leer van het volume moet hem geheel vreemd blijven.

Wij herinneren ons niet van Mevrouw Bosboom ooit eene *schets* te hebben gelezen; niets dan groote, afgewerkte schilderijen, met figuren ten voeten uit, hebben wij van haar gezien. Een bevallige, geestige schets, met talent gecrayonneerd, die den lezer nog wat aan te vullen en te denken overlaat, waarin een enkel feit, eene enkele figuur, een enkele toestand, eene enkele poëtische idee aangegeven en met breede meestertoets geaccentueerd wordt; - zoude Mevrouw Bosboom met hare schoone gaven van verstand en gemoed, met haar kunstenaars-gevoel en hare degelijke kennis, met hare intieme consciëntie en hare virtuositeit, niet in staat zijn die te leveren? Hoe huiverig ook, wij moeten die vraag ontkennend beantwoorden. Neen, Mevrouw Bosboom-Toussaint *kan* geene schets geven. Hare novellen zijn voldragen romans, en hare romans zijn meer-danvolmaakte boeken. Zij is rijk; maar toch, zij geeft te veel; Graaf Jan Pepoli kan haar door zijn voorbeeld leeren hoe verkeerd en gevaarlijk dat is, en ofschoon wij, die geene bravo's zijn, van haar iets meer wenschen dan makaroni - *toujours des perdrix* is eentoonig - zoo verlangen wij evenmin aan indigestie te bezwijken.

Wij kunnen het verschijnsel, dat wij zoo even opmerkten, uit verschillende oorzaken verklaren, buiten hare persoonlijkheid om, want juist hare persoonlijkheid, met al hare beminnelijke

en geniale levendigheid - uiting van een verhoogd en werkzaam zenuwleven - met al hare spirituëele gedachtenwendingen, zou ons tot het besluit voeren, dat deze auteur de gave van het fijne karakteristieke schetsen, en het geduld en de volharding voor het afronden, het uitwerken en uitspinnen missen moest. En toch blijkt het tegendeel in de hoogste mate waar!

Welke kunnen nu de oorzaken zijn, waardoor Mevrouw Bosboom-Toussaint gedetermineerd is, om geene schetsen te kunnen schrijven, maar steeds zeer breedvoerige boeken te moeten leveren?

Wij 'gelooven die te moeten zoeken in hare wetenschap, in haar consciëntieus gemoed en in eene natuurlijke reactie tegen het vrouwelijke.

Daar zijn weinig novellisten - ik spreek zonder onderscheid van sekse - in Nederland, die in degelijke, historische kennis, in grondige, voorbereidende studie van de personen, die zij wenschen voor te stellen en van den tijd, dien zij wenschen weder te geven, Mevrouw Bosboom-Toussaint evenaren. Zoowel het historisch feit, als de wijsgeerige idee, die er door gedragen wordt; zoowel het lokale kostuum als de beteekenis der personen, afgescheiden van hunne accidenteele lotgevallen, maken voor haar de onderwerpen uit eener ernstige, volhardende studie, alvorens ze de fictie binnenlaat. Geene staatsstukken zoo dor, geene kronieken zoo taai en langdradig, of zoo verward en onduidelijk, geene folianten zoo groot en zoo lijvig, die de schrijfster afschrikken; zij ziet ze met mannenmoed onder de oogen, zij worstelt ze met rustelooze inspanning, met scherpzinnige kritiek door, zij overwint ze en zij verslindt ze; zij neemt ze in zich op. Maar juist deze meer dan gewone wetenschap, deze uitgebreide literatuur staat haar bij de verwerking, de schifting en condenseering der stoffe welligt in den weg en gunt haar niet den tijd of ontneemt haar de kracht om kort te zijn. Ook de zamenpersbaarheid heeft hare grens. Een auteur, die alvorens een historischen roman te schrijven, zich vergenoegt met het deel van Wagenaar, dat hij juist behoeft, zal dat bezwaar niet ondervinden. Zijne wetenschap is te condenseeren in een octavo postpapiertje, dat hij met het meeste gemak in de kleinste ruimte kan wegbergen. Dit is met folianten en registers moeijelijker; maar het moet toch kunnen gebeuren, en het moet ook gebeuren, zal de fictie niet

het slagtoffer zijn van het historische feit, zal de kunstenaar niet ondergaan in den historicus, of het werk niet van tweërlei naturen, van amphibischen aard, en bij gevolg onharmonisch zijn. Bedriegen we ons, of ligt hierin werkelijk eene der oorzaken van de breedvoerigheid en de groote proportiën van Mevrouw Bosboom's werken? Voeg hierbij haar consciëntieus gemoed, dat niet alleen zich zelven, maar ook den lezer rekenschap wil geven van iedere persoonlijkheid, van ieder feit en ieder woord; dat de taak niet voor volbragt houdt, wanneer niet iedere spier en zenuw is gemotiveerd en open ligt.

Consciëntieus kunstenaar is Mevrouw Bosboom; is het vreemd dat de vrees voor oppervlakkigheid, voor een trantje, een zoogenaamden gemakkelijken slag haar tot een ander uiterste drijft en haar in gemakkelijkheid en vlugheid, in 't geestige en pikante, in het aanstippen en schetsen de kenmerken doet zien van oppervlakkigheid en ondegelijkheid, van gemis aan studie en piëteit? De gebreken, die zij vreesde, hebben haar tot andere geleid. De dunne, flaauwe, karakterlooze romanliteratuur, die ze om zich heen zag verrijzen, wekte haar afkeer en hare minachting op; historische romans, waaraan alle historisch cachet ontbrak; zederomans, waaraan alle menschenkennis, alle psychologische opmerking faalde; gebeurtenissen en handelingen, even onnoodig als afschuwwekkend; voorwaar, er was stoffe genoeg om een auteur als deze te doen walgen van dien zondvloed en toevlugt te doen zoeken op het gebied van het degelijke onderzoek, beide op historisch en zielkundig gebied. Want, zoo aan Mevrouw Bosboom in hooge mate de lof toekomt van historische wetenschap te bezitten, in niet mindere mate, in nog ruimere welligt, verdient zij den roem van een uitmuntend psycholoog te zijn. De personen, die zij opvoert, zijn zedelijkmogelijke, zedelijk-noodzakelijke wezens; zij handelen en spreken overeenkomstig hun aanleg, hun karakter; zij zijn individualiteiten, en de auteur kent het gedichtsel huns harten; zij heeft hunne ziel bestudeerd, zij heeft hunne hartstogten en neigingen, hunne moreele en intellektueele krachten geanalyseerd; zij is een Tulp onder de romanciers.

Maar ziet hier nu de keerzijde der medaille; de genius der analyse heeft zich van haar meester gemaakt, even als de genius der kennis en der wetenschap, en wat is nu het gevolg? Geene oppervlakkigheid, geen gemakkelijk trantje, geene mannequins, geen klinkklank; neen, het wezen der dingen, levende

menschen geeft zij ons, maar zij zeilt door tot de tegenovergestelde kust; zij analyseert, analyseert steeds, nog meer, en nog weder; zij analyseert *les infiniment petits* in nog *plus infiniment petits*.

Men ziet het, de gebreken van Mevrouw Bosboom-Toussaint zijn slechts negatieve of te ver gedrevene deugden, en wat wij in haar afkeuren is slechts het gevolg van hetgeen wij hoogelijk in haar waardeeren. Reactie tegen de grove fouten der talrijke mediocriteiten om haar heen heeft haar tot een ander uiterste gebragt; reactie tegen de vrouwelijke natuur heeft welligt daartoe bijgedragen.

Wij stellen ons voor, dat Mevrouw Bosboom zich heeft afgevraagd, op welke klippen de vrouwelijke auteur pleegt te stranden, in welk opzigt haar werk voor dat des mans pleegt onder te doen; welke *vice propre* ze dus allermeest had te vermijden. Het antwoord op die vraag kon niet twijfelachtig zijn. Wederom rees het afschrikkend voorbeeld van zwakheid van redeneering, van stelselloosheid, van hyper-dramatische voorstelling, van willekeurige karakterontwikkeling voor haar geest. Neen, niet alzoo zou zij de baan der letterkunde betreden; voor haar behoefde de hoffelijkheidsparapluie der sekse niet te worden opgestoken; zij verlangde niet, dat aan den auteur, omdat hij eene vrouw is, andere en zediger eischen werden gesteld; zij gordde zich aan met de wapenrusting van het verstand en van de geleerdheid; zij dacht en redeneerde; zij wilde zich niet door haar gevoel of hare verbeelding laten medeslepen; zij wilde het feit beheerschen en verwerken volgens zijn eigen wetten. Wij hebben gezien, dat het juist de overmaat dezer goede eigenschappen is, welke de zwakke zijde van den auteur uitmaakt. Zij wordt geregeerd door hetgeen haar gehoorzamen moest. De analyse en de degelijke wetenschap bleken sterker dan zij; zij werd onderworpen aan haren invloed. Zucht tot redegeven, uitleggen, verklaren, afwerken, doordringen tot het wezen der zaak; heilige huivering voor oppervlakkigheid en vlugtigheid - voorwaar, het moest Mevrouw Bosboom onmogelijk zijn ons ligte en pikante novellen voor te zetten en in een enkele gelukkige, korte schets haar kunstenaarsgevoel uit te storten; eene korte schets, welke niet het lamplicht verraadde, maar tintelde van het vuur eener edelmoedige spontaneïteit.

Voor ons kritisch fatsoen, durven we met de aanduiding

dezer enkele onvolkomenheid het zondenregister van Mevrouw Bosboom-Toussaint niet besluiten; indien ze geene andere gebreken heeft, dan moeten wij er eenige maken, want - het is ons immers dikwijls genoeg tot schuld aangerekend? - wij zijn aan de reputatie van dit tijdschrift verpligt om het aandeel lofs zoo karig mogelijk, de rubriek van afkeuring zoo wijd mogelijk te maken. Gaat henen en vraagt het allen miskenden geniën, of niet deze onze roeping is, waarvan we ons steeds met anthropophagische liefde en smaak kwijten?

Wij weten wel, dat de schrijfster, die het hier geldt, niet in dat koor zal instemmen; indien ze het ooit kon doen, zou 't zeker alleen als orchestmeester zijn; maar juist deze zekerheid maakt ons te vrijmoediger om haar de kleine grieven mede te deelen, die wij nog op het harte hebben. Niets is zoo geschikt om den band der vriendschap te versterken, dan van tijd tot tijd eens zuiver af te rekenen.

Wij hebben gewezen, niet alleen op den historischen grondslag en de wijsgeerige idee, welke aan de werken van Mevr. Bosboom zulk eene hooge waarde geven, maar tevens op de schoone en trouwe lokale kleur, welke zij er over weet te spreiden. Het karakteristieke van tijd en plaats, van de individualiteit der handelende personen, van zeden en gewoonten, al datgene, wat bij kan dragen tot de illusie der lezers, tot eene aanschouwelijke voorstelling der gegeven gebeurtenissen, wordt door haar met evenveel kennis als kunst bij de bewerking harer historische romans in 't oog gehouden. Maar ook deze goede eigenschap wordt tot een punt opgevoerd, waarbij zij ophoudt goed te zijn, waarbij zij in overdrijving en gekunsteldheid, in *charge* vervalt. Het gebrek begint, naar ons inzien, daar, waar Mevrouw Bosboom aan hare personen niet alleen de gedachten en denkbeelden van hun tijd, maar de taal van hun land en de woorden-constructie van hun eeuw in den mond legt. Is het tooneel der handeling in Frankrijk, in Engeland, in Spanje of Italië, de schrijfster zal de lokaliteit niet alleen weêrgeven door zeden en gewoonten, door stoffage en landschap, maar laat hare personen beurtelings Fransche, Engelsche, Spaansche of Italiaansche volzinnen uitspreken, om te doen hooren, tot welk volk zij behooren en welke hunne moedertaal is. Dit is, dunkt ons, eene conventioneele aardigheid en bij gevolg gekunsteld en Mevrouw Bosboom onwaardig. De Graaf Pepoli bij voorbeeld zal er

niet te minder een Italiaanschen stempel door dragen, al ligt men al de ‘Signor Conte's’, al de ‘il mio signore's’, al de ‘per Bacco's en Eccelenza's’, en al de Italiaansche spreekwoorden en uitroepingen er uit. Zoo deze aan het werk de lokale kleur moesten geven, dan zou die kleur voorwaar al zeer dun er op zitten; zoo zij vereischt werden, om de illusie te verhoogen, dan zou voorwaar de illusie zelve niet zeer sterk zijn.

Maar dit is niet het geval, - Mevrouw Bosboom kan ze veilig missen en moest dat goedkoope hulpmiddel aan anderen overlaten, die, niet ernstig genoeg om den tijd te bestudeeren, dien zij wagen te herroepen, zich door enkele vreemde woorden of uitdrukkingen de taak gemakkelijk zoeken te maken en daarin gewoonlijk - niet slagen.

Even gemaniëreerd - de auteur vergeve ons dit harde woord - als het gebruik eener vreemde, schijnt ons de inlassching eener verouderde Hollandsche taal toe. Het stelsel aannemende, zou de consequentie medebrengen, dat het geheele boek, zoowel de dialoog als het beschrijvend en verhalend gedeelte, in die vreemde of oude taal werd geschreven, even als de Catsiaantjes van de eerste helft dezer eeuw; 't zou een beuzelachtig tijdverdrijf zijn, maar het zou ophouden een kunstwerk te wezen.

Al deze opmerkingen - wij weten het - zijn niet nieuw; ook de volgende zal het niet zijn. Zij zijn reeds lang gemaakt, hier en daar, nu en dan; en nog onlangs heeft onze hooggeachte, buddhistische vriend VLB ze ververscht. Moeten we daaruit besluiten, dat wij een onnut werk hebben verrigt? Welligt zou die gevolgtrekking niet geheel onjuist zijn, wat den auteur-zelf betreft; maar voor ons zelven is zij zeker niet overbodig; het is een les in de gymnastiek des geestes, die wij ons zelven gratis hebben wenschen te geven en misschien ook aan enkele anderen, die de riddersporen nog trachten te verdienen en in 't voorbijgaan een wenk opnemen, waar zij hem ook grijpen mogen en al schijnt de uitdeeler van den wenk niet gebreveteerd tot dat baantje. Wij gelooven niet aan moriaantjes - europeesche natuurlijk - die niet geschuurd kunnen worden; menig nikkertje is niet zoo zwart als hij lijkt. Maar met enkel koud water gaat het soms niet.

Eene laatste, niet-nieuwe opmerking, die wij wagen, is deze, dat Mevrouw Bosboom-Toussaint sedert April 1853 een nieuw

stadium is ingetreden. Zij heeft opgehouden zuiver kunstenaar te zijn; ze heeft dienst genomen onder een bepaald vaandel; ze onderschikt haar talent aan een doel, buiten de kunst; ze heeft eene extra-aesthetische rigting, die ze door hare kunst tracht te bevorderen: haar genie draagt een keurslijf, haar werk een uniform. Goede christinne en protestante als zij altoos is geweest, heeft ze sedert die beroering zich voorgesteld, hare kunst daaraan cijnsbaar te maken, in plaats van den keizer alleen te geven wat des keizers is en de vrijheid en zelfstandigheid der aesthetische eischen volkomen ongeschonden te bewaren; de anti-papistische rigting, de bisschopsvrees oefent invloed en gezag uit op hare kunst, en ziedaar nu een meester te meer, dien zij zich gegeven heeft, alles tot groote schade van haar talent. De wetenschap, de analyse, het anti-papisme, - voorwaar, het is een driemanschap, dat met looden zwaarte drukt op de republiek harer kunst. Zoo Mevrouw Bosboom ons de vraag deed, of eenige vrouw, of zij bovenal, onverschillige en gedachtenlooze toeschouwster moest blijven bij ieder verschijnsel op maatschappelijk, op staatkundig en godsdienstig gebied, wij zouden ons haasten die vraag ontkennend te beantwoorden. Maar de vrouw moge mede gevoelen en partij trekken, hare kunst mag het niet. De kunst kent geene andere eischen en wetten, dan die uit haar wezen zelve voortvloeijen; het gebied van het schoone is geene provincie van de religie of politiek, maar het is een onafhankelijke staat. Waar zou het heen, als de liefelijke novelle, de heerlijke roman verkapte partijschriften moesten worden? Wij zullen gaarne Mevrouw Bosboom, zoo ze er behoefte en lust toe gevoelt, brochures zien schrijven over de kwesties van den dag; maar wij meenen het regt te hebben zoowel haar, als Alberdingk Thijm, van tekort doen aan de kunst te beschuldigen, wanneer zij deze als een bloot vehikel gebruiken om hunne staatkundige of godsdienstige gevoelens te bevorderen. Daarvoor dienen de huurvigilantes der brochures, of de zware omnibus der wetenschappelijke boeken.

Onze pijnlijke taak is hiermede ten einde; wij treden het Eden in om ons te verpoozen en te vermeiden in de waardeering der vele uitnemende gaven, welke de eigendom zijn dezer schrijfster en - dank zij haren werken - ook de eigendom zijn geworden van haar volk, en ons te oefenen in de voorloopige afbakekening van de plaats, waarop haar beeld in den nis der tijden zal verrijzen.

De historische roman ten onzent is aan Mevrouw Bosboom-Toussaint een verjongd leven verschuldigd, en het regt van bestaan van dat genre is door haar op schitterende wijze gewettigd. Er was niets minder noodig dan een talent van zooveel omvang en veelzijdigheid als het hare, om dien kunstvorm te rehabiliteeren en harmonie te stichten bij een echtpaar, welks geheime oneenigheden en botsingen op 't laatst voor niemand meer een geheim waren. Fictie en historie zich in het gedwongen huwelijk voortdurend behagelijk te doen gevoelen is het schoone doel, dat zij zich heeft voorgesteld. Zij preekte door haar eigen voorbeeld; zij toonde dat wetenschap en kunst hand aan hand konden gaan; de geleerde en de aestheticus waren in haar harmonisch vereenigd. Toegerust met degelijke kennis, door onvermoeide, ernstige studie en nadenken verkregen, trad zij het veld in der belletrie. Zij kwam, zij zag, zij overwon. De eerste voetstap van den leerling liet den indruk na van de voetzool eens meesters. Zij leverde de historische waarheid, de historische figuren in hare ware beteekenis, de historische feiten in hun zin en zamenhang, de idee van het tijdvak, zijne ontwikkeling en beschaving, zijne zeden en gewoonten. Hare historische personen waren geene gekostumeerde negentiende-eeuwers; iets anders dan de spaansche mantel, de ringkraag en de hozen; iets anders dan de lans en de maliekolder stempelde ze tot de zoonen der zestiende, tot de vertegenwoordigers der middeleeuw; hunne gedachten en woorden, hunne handelingen en hartstogten vertolkten den tijd, waarin zij hadden geleefd.

Voorgelicht door den fakkel der wetenschap als ze werd, omscheen Mevrouw Bosboom-Toussaint tevens de lichtstraal der kunst. Kunstenaresse bleek zij te zijn in de hoogste beteekenis des woords. Gevoel voor den schoonen vorm, voor evenredigheid van inhoud en inkleeding, voor de harmonie der deelen, voor de consequentie der karakters en de waarschijnlijkheid der toestanden, van de verwikkeling en de ontknooping, voor vastheid van plan bij het weven der intrigue en bij hare oplossing: gevoel voor, en juist inzigt in al de eischen der aesthetiek, ging bij haar gepaard met het vermogen om haar ideaal te verwezenlijken. Zij had de magt en de kracht om te volvoeren wat zij wilde. Fijn en helder opmerker der menschelijke natuur, psycholoog door aanleg en studie, waren de figuren die zij opvoerde, wezens van vleesch en been, tastbaar en levende, met zenuwen en peezen, met menschelijke deugden, gebreken en

hartstogten, bezielde scheppingen, die overeenkomstig haar bijzonderen aard spraken en handelden en wier lot in verband stond tot hetgeen zij zelven zich hadden bereid. Van automaten en mannequins geen spoor in hare werken; van conventiëel historisch kostuum of lokale kleur niets meer. De mensch, de mensch van zijn tijd en aanleg, trad voor ons op, geteekend met eene analitische scherpzinnigheid, een plastisch vermogen, een dramatisch talent als zelden te voren in onze litteratuur was aanschouwd. Schildering en verhaal werden aanschouwelijke voorstelling; psychologisch-ware dialoog nam de plaats in van den geijkten vragen-en-antwoorden-vorm der vroegere auteurs, welke meer een cathechetisch dan een aesthetisch karakter droeg, zoo er van karakter sprake kan zijn. Een geleidelijke gedachtenloop, eene noodzakelijke opvolging van gebeurtenissen, eene waarschijnlijke en natuurlijke, eene door oorzaken gemotiveerde handeling heeft zij in al hare werken nedergelegd, en zoo we met een enkel woord haar schoonsten eeretitel moesten aangeven, wij zouden meenen dien niet beter te kunnen uitdrukken, dan door de getuigenis, dat Mevrouw Bosboom-Toussaint den historischen roman tot een zeden- en karakterroman heeft verhoogd.

De beteekenis van een groot talent, de plaats die hem toekomt pleegt eerst door een later geslacht te worden bepaald. De tijdgenoot staat te digt bij, om de persoonlijkheid in al haar kenmerkends te overzien; eerst van een afstand, als zij die aanschouwen niet meer behooren tot de menigte, die de genie hebben omringd en met de elboog aangeraakt, verschijnt de figuur in al hare volheid.

Niet aan ons dus, die tot deze menigte behooren, staat de aanwijzing der plaatse, die Mevrouw Bosboom-Toussaint inneemt in de letterkunde van ons land; maar zou eene schetsachtige vingerduiding naar de plek heen, waar haar beeld zal verrijzen, daarom volstrekt ongeoorloofd zijn?

Voorloopige afbakeningen hebben wel reeds vóór jaren plaats gehad van spoorwegen, die over twintig jaar nog niet meer dan voorloopig afgebakend zullen zijn; waarom zouden wij, die er aan meê moeten betalen, ook niet in die afbakening-liefhebberij privatiseeren?

Mevrouw Bosboom-Toussaint behoort tot de jongere school, de school van 1840, niet tot de allerjongste, die geene schoo is en alleen uit vrijbuiters en geestgetuigers bestaat. Zij staat op zuiver modernen grond; zij heeft gebroken met de romantiek

van Wolf en Deken, van Loosjes en Mejufvr. de Neufville, zoowel wat vorm als stoffe betreft. Zij is discipelinne van Walter Scott, maar zij is den meester spoedig ontwassen. Door hare gebreken en deugden sluit zij zich aan de phalanx van Klikspaan, van Hildebrand en W. D-S; haar stijl is die van na de letterkundige omwenteling: aanschouwelijk, kleurig, plastisch, ligt-getint door jagt naar 't vreemde, maar duidelijk gekenmerkt door zucht naar natuurlijkheid en losheid.

Door hare waarachtige kunstliefde, door hare ernstige studie en haar afkeer van oppervlakkigheid en uiterlijk vernis, behoort zij *corps et âme* tot die moedige strijders, die de regeneratie onzer letterkunde hebben bewerkt, die gebroken hebben met conventie en soeperigheid, met den preêktrant, de slipslappige gemoedelijke vaderlijkheid en den stadhuisstijl, met de brievenposterij en de verhandelhebbelijkheid van het begin dezer eeuw. Zij is een gematigde Bulwer, meer gemotiveerd, minder weelderig; maar zij evenaart Thackeray in opmerkingsgave en menschenstudie, zonder zijn humor en zijne levendigheid te bezitten. Waar de zon van Walter Scott aan de kim verdwijnt met de zonnetjes zijner volgelingen, daar verrijst de hare; zij is een der herauten van den nieuwen vorm; zij is een der eersten, die met kritiek hebben geschept en met analyse hebben zamengesteld. Het Huis Lauernesse blijft in onze literatuur eene g e b e u r t e n i s .

Op deze allergeleidelijkste manier dan, zijn wij gekomen tot het jongste werk dezer schrijfster, tot den *Graaf Pepoli*, die, in tegenstelling van Octave Feuillet's ‘Roman d'un jeune homme pauvre’, door haar is bijgenaamd: de roman van een rijk edelman.

In den heer graaf Jan Pepoli, door Mevrouw Bosboom consequent Don Giovanni geheeten, 't geen we ‘in trouwe’ moeten blijven afkeuren; in den schatrijken, weelderigen graaf Pepoli veraanschouwelijkt de auteur ons de gevaren van den rijkdom en stelt zij ons de hinderpalen voor oogen, waarmede een jeugdig, vertroeteld en bedorven millionair heeft te kampen, wil hij een zedelijk karakter, zedelijke waarde, vastheid van wil, waarachtigen zielenadel veroveren. De twintigjarige jongeling wordt bij ons ingeleid als een slechte rijke, omringd door vleijers en intriganten, door tafelvrienden van velerlei soort, omgeven door eene mollige, ontzenuwende paleislucht, te apathisch en gemaklievend om ooit de goede voornemens te

volbrengen, die in zijn gemoed oprijzen, goedgeefsch tot verkwistens toe, zijne schatten wegwerpende zonder nadenken, hoogst prikkelbaar bij iedere tegenspraak, bij elke hoekige aanraking, verwend van de kinderjaren aan, gevierd en aangebeden als de rijkste en magtigste edelman van Bologna, als de gouden Pepoli. Voeg hierbij, dat de jongeling ook op schoonheid aanspraak maken mogt, al misten zijne gelaatstrekken ook mannelijke kracht en vastheid, al scheen de uitdrukking van zijn gelaat te week en vaag om werkelijk schoon te kunnen heeten, en gij kunt u voorstellen, hoe de jongeling werd bedorven.

Met meesterhand is deze eerste kennismaking geschilderd; wij gevoelen ons al dadelijk op Italiaanschen bodem - door dezen auteur ook reeds vroeger betreden - wij kennen de kaart van het land, de maatschappelijke toestanden in den kerkelijken staat in de tweede helft der zestiende eeuw, op den oogenblik dat Sixtus V den pauselijken zetel beklimt. Wij leven in den kring van den verdorven adel van dien tijd; wij zien Graaf Pepoli, wij gevoelen door welke gevaren hij wordt omringd, hoe hagchelijk zijne stelling is; wij hebben medelijden met hem, wij beklagen maar verachten hem niet. Integendeel zijne persoonlijkheid is met zooveel verstand geteekend, dat we ons veeleer tot hem getrokken dan van hem afgestooten voelen. Wij zijn getuigen van zijne zwakheid, zijne indolentie en ligtzinnige verkwisting, van zijne roekelooze minachting van goeden raad en welgemeende waarschuwing, maar wij verachten hem niet, want de auteur heeft ons in het binnenste van zijn gemoed doen lezen, en de edele snaren blootgelegd, die er in zouden trillen, zoo slechts het speeltuig werd gehanteerd. Wij zien, bij al het kwaad, de kiem van veel goeds en schoons, en wij kunnen ons begrijpen, wij verlangen er naar, dat deze ongelukkige rijke jongeling de gevaren van zijn toestand gaat inzien en zich aangordt om een ander en beter mensch te worden.

Maar zoo schoon en waar als het *exposé* is, waarmede Mevr. Bosboom haar boek begint, daar is in die eerste hoofdstukken wederom dezelfde zucht tot breedvoerigheid, tot uitpluizen op te merken, welke wij meenden als mindere volkomenheid te moeten afkeuren. Een groot gedeelte der gesprekken zoowel als der psychologische bespiegelingen had veilig achterwege kunnen blijven; we zouden hier en daar een détail hebben gemist, maar de algemeene indruk ware er sterker en levendiger

door geweest. Samson Ceneda, de jood, en de gewone vrienden van den jongen edelman hadden niet alles behoeven te zeggen, wat ze gezegd hebben, en hunne woorden en gedragingen hadden niet zoo angstvallig behoeven te worden toegelicht.

Wij hebben nu den hoofdpersoon leeren kennen en Mevrouw Bosboom leidt ons thans in bij de twee figuren, welke mede geroepen zijn een groote rol in dit drama te vervullen: jonkvrouwe Violante Morosini, de bruid van graaf Pepoli, en Alexander Minganti, een beeldhouwer, die zijne werkplaats heeft opgeslagen in de kelderverdieping van het paleis des rijken edelmans.

Het tooneel tusschen den kunstenaar en de adellijke jonkvrouw, die in het paleis van haren verloofde en bloedverwant was gehuisvest, behoort tot de schoonste van het boek. Minganti, de stroeve, ernstige kunstenaar, de zoon van het volk; Violante, de hartstogtelijke dochter van Venetië, door haren aanstaanden gemaal verwaarloosd en welligt geminacht en gehaat, vormen eene treffende tegenstelling, waarvan al de waarde door de schrijfster is gevoeld en begrepen. Zoo we op de karakterteekening ons eenige aanmerkingen mogen veroorloven, wij zouden de figuur van Minganti wat te veel zedepreekerig noemen; hij is een *Tugendheld*, en hij is zich daarvan wat al te veel bewust; hij heeft eenige pedanterie op zijne zedelijke meerderheid, en zijn gesprek met graaf Pepoli is niet van overdreven gevoel van eigenwaarde vrij te pleiten. Wij betwijfelen of we, in diens plaats, met zooveel geduld zouden hebben toegeluisterd. En wat de figuur van Violante betreft, wij willen aan het zuidelijke temperament een ruim veld inruimen; wij zijn geneigd eener hartstogtelijke italiaansche andere eischen te stellen dan aan eene lymphatische noordsche schoone, maar ‘ietwat’ zeer romanesk, ‘ietwat’ minder dan voegzaam blijven wij het tooneel tusschen haar en haar geleijonker Tolomeo in den tuin van het paleis Pepoli vinden. Violante, de bruid van graaf Pepoli, wier huwelijk op de gevorderde dispensatie van Rome wacht, die welis-waar weinig bewijzen van liefde en van *empressement* van haren verloofde heeft ondervonden, maar niettemin beloofd heeft zijne gemalin te worden, mogt zich, dunkt ons, niet zóóverre vergeten om, na Tolomeo's liefdesverklaring aan haar te hebben gehoord, hem op hare beurt in de meest hartstogtelijke bewoordingen hare liefde voor Minganti te bekennen. Wij zijn welligt in deze materie geen bevoegd beoordeelaar; maar is de twijfel niet verklaarbaar, of zulk eene handeling wel overeen

te brengen zij met vrouwelijke kieschheid en waardigheid? Deze aanmerkingen - men ziet het - gelden niet het tooneel in de vertrekken van Violante, maar raken de geheele ontwikkeling van beide karakters in den loop van het verhaal. Dat tooneel zelf is uitmuntend beschreven en leert ons in weinige oogenblikken de twee personen kennen, wier lotgevallen en handelingen zoo naauw zijn zaamgeweven met die van den held van het boek. Want dat Pepoli, hoe flaauw en karakterloos in den aanvang, een *held* zal worden, daarvoor staat ons de consequentie der karakters, de noodzakelijke ontwikkeling der idee bij *dezen* auteur borg. Hij kan en hij zal worden wakker geschud, en eenmaal ontwaakt, zal hij strijden en overwinnen. Maar welke uiterlijke aanleiding zal hem de eerste schrede doen zetten op dien weg der zelfoverwinning; welke zal zijn eerste triomf zijn?

Alexander Minganti is de aanleiding; het gesprek tusschen Violante en Tolomeo in den hof van het paleis Pepoli, waarbij hij en Minganti noodlottige getuigen waren, voert hem tot den eersten, zwaarsten zielestrijd, tot de eerste en schoonste overwinning.

Wie nog mogt hebben getwijfeld, of zich uit het hulsel van den verwijfden, gemaklievenden rijken jongeling een ernstig en krachtig man zou ontwikkelen, heeft dien twijfel na de lezing van het laatste hoofdstuk van het eerste deel niet meer. Het is eene groote verdienste van de schrijfster, maar tevens voor haar een groot gevaar. Zij, die al de gebeurtenissen, al het toevallige in een boek met kinderlijke nieuwsgierigheid verslinden, mogen zonder schade voor hunne belangstelling zulk eene heldere, zuivere ontwikkeling lezen en even gretig voortgaan; de lezers daarentegen, die bovenal van ieder kunstwerk de gedachte wenschen te leeren kennen, gevoelen zich bijna reeds bevredigd, en zij zijn het voorzeker geheel, na kennis te hebben genomen van de wijze, waarop de jonge graaf het harte zijner vrouw weet te winnen en zijn huwelijk van conventie tot een huwelijk van genegenheid weet te maken.

Wij willen het genot der lezers van het werk niet bederven, door hun in korte trekken mede te deelen, wat na het afgeluisterd gesprek in den tuin tusschen graaf Pepoli en Violante voorviel, of het geheim te verraden, waardoor hij de schoone Venetiane tot de innigste liefde en eerbied voor hem wist te bewegen. Wij gelooven niet, dat in eenigen roman schoonere

tooneelen, fijner opvatting van toestanden, zuiverder ontwikkeling van karakters worden gevonden dan het tweede deel van dit werk bevat. En welk eene inkleeding, welk een boeijende, aanschouwelijke vorm, welk een schoon koloriet heeft Mevrouw Bosboom's meesterhand hier weten te scheppen!

Voorwaar, indien bewondering welsprekend maakte, nooit zou welsprekender kritiek de bladen van dit tijdschrift hebben opgeluisterd. Al den rijkdom van gaven, welke de auteur bezit, heeft zij over deze tooneelen uitgestort; al hare menschenkennis, al haar tact en scherpzinnigheid, al haar gevoel en al haar kunstenaarsvermogen heeft zij dienstbaar gemaakt om graaf Pepoli's overwinning te schilderen, om aan te toonen, hoe de slechte rijke een goede rijke, hoe de ziekelijke knaap een man van karakter werd.

En nu? - Wij lezen op bladz. 113 van het tweede deel:

- Beide zwegen; en wij konden nu ook van hen zwijgen en hen zamen laten te midden dier voorstellingen van geluk, die naauwelijks door het bezit er van konden overtroffen worden - en zeker, ware graaf Pepoli's roman *onze roman*, wij konden dien hier sluiten.

Hoe is het mogelijk, dat eene kunstenaresse als Mevr. Bosboom-Toussaint zich kon laten verleiden om deze woorden neder te schrijven? Wiens roman hebben wij dan hier vóór ons, indien het niet de hare is? Die van den dooden, weinigbekenden Pepoli, die ons geen van allen belang inboezemt en die misschien meer met de bravo's heeft geheuld dan Mevrouw Bosboom - met volkomen regt - goedvindt hem toe te dichten? Maar wat hebben wij met dien historischen Pepoli te maken? Wij kennen slechts de figuur, door den auteur in het leven geroepen; wij hebben slechts te doen met den slechten rijke, die een goede werd, met den weekeling, die opgroeide tot een man; met dezen en dezen alleen, hij moge Giovanni of Pedro, hij moge Pepoli of Croesus heeten; maar die zekere Jan Pepolo, die Anno 1586 op last van Sixtus V in zijne gevangenis gewurgd werd? *Je ne connais pas!* En ziet hier nu het feit, dat den titel regtvaardigt boven dit opstel geplaatst. Tot dus ver heeft Mevrouw Bosboom-Toussaint zich bewogen op het gebied der fictie, vrank en vrij, edel en onafhankelijk, zoo als 't eener kunstenaresse betaamt; maar thans stelt zij zich onder het gezag der historie; de psychologische roman, de karakterteekening, het aesthetische werk is volbragt, maar nu laat het

historische feit zijne regten gelden. Mevrouw Bosboom *weet*, dat de persoon, dien zij gekozen heeft tot drager der idee, ongelukkig is geworden; dat hij deels door eigen schuld, deels door de hebzucht van Paus Sixtus V op geweldige wijze het leven verloor; zij *weet*, langs welke wegen het dien grooten Paus mogelijk werd zulke groote schatten te verzamelen en de uitgeputte romeinsche schatkist weder te vullen; zij *weet*, dat de boerenzoon van Ancona, die tot den stoel van Petrus was verheven, een aangeboren haat koesterde tegen den hoogen adel; dat hij naijverig was op de onbepaalde heerschappij; zij *weet*, dat hij een edikt uitvaardigde tegen de bandieten, de bravo's, en zij *weet*, dat vele, zoo niet alle edellieden van dien tijd bravo's in hunne dienst hadden, of hen beschermden en soms gemeene zaak met hen maakten. Dat alles wist zij; dat alles was historisch waar, en Mevrouw Bosboom onderging den invloed harer wetenschap; zij werd de vasal der historie, zij, de schoone, edele koninginne der fictie, en zij schreef een derde deel!

In dat derde deel, of liever reeds in het slot van het tweede, worden al die historische gegevens verwerkt en - wij mogen niet nalaten het er bij te voegen - dienstbaar gemaakt aan de nadere ontwikkeling van graaf Pepoli's karakter, aan de voltooijing zijner zelfopvoeding. Met tentoonspreiding van de volheid van haar talent, dat wil zeggen, met eene aanschouwelijkheid en waarheid van voorstelling, welke ons doet medeleven in den tijd der handeling en medegevoelen in den verderen strijd van haren held, worden ons de latere lotgevallen van den jeugdigen graaf medegedeeld, worden wij getuigen gemaakt van de hinderlagen zijner vijanden, van de intrigen der markiezin Santini, van de luisterrijke toebereidselen en de plegtige voltrekking van zijn huwelijk, en zien wij eindelijk zijn geluk op de wreedste en meest onverwachte wijze verwoest op den oogenblik zelf, dat hij het toppunt aller aardsche zaligheid meende te hebben bereikt. Wij strijden den strijd mede tegen de laatste zwakheid, die Pepoli in zijne gevangenis, bij de voorbereiding tot een ontijdigen dood, heeft te overwinnen, maar wij weten reeds vooruit, dat de overwinning zeker is. Het moge voor hare kunst pleiten, dat zij ons, in weêrwil dier zekerheid, weet te boeijen door het verhaal der verschillende episoden, die haar held nog te doorleven heeft; 't moge bovenal getuigen voor de levendigheid en belangrijkheid der handeling, voor hare natuurlijke ver-

wikkeling en ontwarring, voor het wedervinden van de onvermijdelijke gevolgen van eens aangegeven oorzaken; 't moge een aanspraak voor haar te meer zijn op onze bewondering van hare virtuositeit, maar het is en blijft een *hors-d'oeuvre*, een cijns, door de fictie aan de historie, bij wijze van vrijwillige tiende penning, gebragt.

Snijd dat lid af; besnoei de al te weelderige vormen der dialoog en beschrijving; vat de drie eerste hoofdstukken in korter bestek zamen, en gij hebt de meest gewenschte proporties voor eene uitmuntende novelle, overvloeijende van scherpzinnige opmerkingen, zuiver en helder van teekening en, dan ook - in dat cadre gedacht - van geestigen, puntigen en levendigen vorm.

Wij hebben gemeend onze roeping niet te overschrijden door, naar aanleiding van dezen roman, eene waardeering te wagen van den geheelen omvang van Mevrouw Bosboom's talent; wij hebben gemeend, haar die hulde schuldig te zijn. Is daarmeê gezegd, dat wij nu onze schuld als afgedaan beschouwen? Het tegendeel is waar; zoolang wij het voorregt mogen genieten ons in hare werken te verlustigen, door haar aesthetisch te worden opgevoed en tot schoone en edele gevoelens te worden opgewekt, zullen wij hare dankbare en eerbiedige schuldenaars blijven, en zoo ook Mevrouw Bosboom-Toussaint in dezen een weinig gelooft, dat ‘les amis de nos amis sont nos amis’, dan mag ik mij, dank zij W. D-S! verhoovaardigen op den naam van haren vurigen bewonderaar en toegenegen vriend

BERN. KOSTER JR.

Bibliographisch album.

De algemeene beginselen van Strafregt ontwikkeld en in verband beschouwd met de algemeene bepalingen der Nederlandsche Strafwetgeving, door Mr. A.J. van Deinse, Raadsheer in het Provinciaal Geregtshof van Zeeland, enz. Tweede geheel omgewerkte en verbeterde druk. Middelburg, bij J.C. & W. Altorffer, 1860. XXXI en 548 blz. in 8°.

Toen de eerste uitgaaf van dit werk in 1852 verscheen, werd zij in verschillende bladen en tijdschriften aangekondigd en aanbevolen, onder anderen in Themis, XIV, blz. 47-65, waar Mr. C. van Bell er een uitvoerig verslag van gaf, gepaard met eenige kritische opmerkingen.

Eene zoo uitgebreide inhoudsopgave is thans wel onnoodig; die eerste uitgaaf is in aller handen, hetzij als leerboek, hetzij als practisch handboek. En toch grijpen wij volgaarne de gelegenheid aan om nog eens de aandacht te vestigen op dit uitmuntend werk, vooral op de tegenwoordige editie, die zich in verschillende opzigten gunstig van de vorige onderscheidt.

Het spreekt wel van zelf, dat veranderde tijdsomstandigheden ook hier eene omwerking gebiedend noodzakelijk hadden gemaakt. De wijzigingen die onze strafwetgeving onderging, vooral door de wet van 29 Junij 1854, bekleeden daarbij eene eerste plaats. Buitendien eischten verschillende hoofdstukken en paragraphen eenige uitbreiding of aanvulling. Zoo werden aan het geschiedkundig overzigt eenige § § toegevoegd over de Militaire en koloniale strafwetten; de beschouwing der gemeentelijke wetgeving onderging eene aanzienlijke uitbreiding[1] en een geheel nieuw hoofdstuk werd aan de leer der

1 De menigte § § over de vraag wat geldige wetten zijn, behooren eigenlijk niet tot het plan van 't werk. De S. verlaat hier immers het terrein van het wijsgeerig regt, om zich geheel op dat van ons positief staatsregt te gaan bewegen. Dit neemt echter niet weg, dat het werk er als praktisch handboek in bruikbaarheid zoo mogelijk nog door wint.

verjaring gewijd[1]. Daar waar de gevoelens van anderen waren mede te deelen, werden, meer nog dan vroeger, hunne eigene woorden ingelascht. Sommige minder juiste uitdrukkingen werden veranderd[2] en op enkele punten heeft ook het gevoelen des schrijvers eenige wijziging ondergaan. Ook de opgaven van literatuur en jurisprudentie zijn met groote zorg niet alleen tot op dit oogenblik bijgewerkt, maar ook ten opzigte van het vroegere nog aanmerkelijk aangevuld, terwijl slechts hier en daar iets kon wegvallen wat als volkomen verouderd en dus als onbruikbaar kon worden beschouwd. Door dit alles is het werk ook in omvang eenigzins toegenomen[3].

Overigens is het plan van 't werk, en zelfs grootendeels de inhoud, bijna letterlijk dezelfde gebleven; nog altijd komt de schrijver tot de slotsom, dat '*de noodzakelijkheid blijft bestaan tot het invoeren eener nieuwe Nederlandsche strafwetgeving*.' Vaak maakt het een onaangenamen indruk wederom, na een tijdsverloop van acht jaren, het protest herhaald te zien tegen wetsbepalingen en wetsuitleggingen die algemeen erkend worden met de wetenschap in lijnregten strijd te staan. Als zoodanig viel ons oog op § 157 (1e Ed. § 137), § 390 (1e Ed. § 330), § 537 (1e Ed. § 458), en meer andere. Maar daarover is reeds zooveel gezegd en geschreven, en de klagtenlijst ware nog voor zooveel uitbreiding vatbaar, dat wij dit onderwerp liever onaangeroerd laten, waaromtrent de meesten het trouwens wel met den schrijver eens zullen zijn. Wij willen hopen dat die grieven weldra zullen worden weggenomen.

Liever stippen wij hier enkele punten aan, waaromtrent wij meer of min met den schrijver van gevoelen verschillen.

I. In de eerste plaats herhalen wij eene opmerking, die reeds door Mr. van Bell werd gemaakt. Hoe kan men het strafregt een deel

1 Vooral ook de hoofdstukken over poging, medepligtigheid, misdrijf volgens bevel, maatstaf der straffen, cellulair stelsel, verbeurdverklaring en vernietiging van sommige voorwerpen en veroordeeling in de geregtskosten, ondergingen eene grondige omwerking en aanzienlijke uitbreiding.

2 Zoo werd b.v. in § 13 het gevoelen des schrijvers ten aanzien van de jurisprudence des arrèts veel meer gepreciseerd dan zulks in § 12 der 1e Ed. het geval was, alwaar de onduidelijke bewoordingen tot eene geheel verkeerde opvatting aanleiding konden geven.

3 Hoewel de druk iets kleiner is, bevat de 2e Ed., 83 blz., meer dan de 1e. De uitvoering behoeft geene aanprijzing. De naam der Heeren Altorffer is steeds een waarborg voor degelijkheid en sierlijkheid. Wij moeten echter waarschuwen tegen het meer en meer veld winnend gebruik van een te magere letter, die aan den druk iets schemerachtigs geeft en de lezing moeijelijk, althans onaangenaam maakt. Hier is dit verwijt nog volstrekt niet toepasselijk maar 't mag niet te ver gaan. De 1e Editie was iets meer roijaal gedrukt, maar wij hebben dan ook een rijken inhoud gewonnen.

noemen van het burgerlijk regt, gelijk S. dat in § 39 (1e Ed. § 38) doet? De onregtmatige daad moge al grond opleveren zoowel tot eene burgerlijke als tot eene strafvordering, in het eerste opzigt blijft zij geheel vreemd aan het terrein van het strafregt. De zaak is nog onbegrijpelijker, wanneer wij zien hoe S. later in § 495 (1e Ed. 429) onze meening volkomen juist uitdrukt waar hij zegt: '*omtrent den aard en de strekking der civile regten en verpligtingen en daaruit voortvloeijende regtsvorderingen wegens het misdrijf in 't algemeen zwijgt de strafwet, - en teregt. - Terwijl immers het strafregt uitsluitend ten onderwerp heeft het misdrijf als schending der openbare regten van den staat, heeft daarentegen de onregtmatige daad alleen betrekking tot eene regtskrenking waarvan de herstelling geregeld wordt door de burgerlijke wet. - De regtsvorderingen, uit beiden voortvloeijende, bevatten dus geheel van elkander verschillende* objecta juris, *welke op geheel verschillende regtsbeginselen gegrond zijn en onderling niets gemeen hebben*.' - Mogen al de beide actiën somtijds, hoewel altijd als bij uitzondering (§ 494), met elkander in verband staan (§ 496 vgg,), dit verband heeft nog niet de kracht om ze met elkander te vermengen en geheel in elkander te doen opgaan. Delicta privata zijn gelukkig uit de wetgeving verdwenen[1]. De *partie civile* kon misschien nog eenige bedenkingen in dit opzigt uitlokken, maar bij de scherper afscheiding der regtsmagten in onze wetgeving kunnen, dunkt ons, zelfs de artt. 51-55, 73 en 469 C.P. onmogelijk aanleiding geven tot het gevoelen dat de private actien tot teruggave of schadevergoeding tot het gebied van het strafregt zouden behooren. De artt. 231 vgg. Wetb. van Strafv., in verband met de artt. 44, 4o en 56, 2o R.O., hebben geen ander doel dan vereenvoudiging der civile actie in zaken van gering belang en kunnen onze meening slechts bevestigen.

II. Bij de behandeling der algemeene toerekenbaarheid verdiept S. zich in verschillende onderscheidingen die zich echter tot deze beide hoofdvragen laten terugbrengen: in hoeverre de dader zijne strafbare handeling met volkomen vrijheid heeft *gewild* en met volkomen vrijheid *uitgevoerd*. Beide omstandigheden moeten op het oogenblik van de uitvoering des misdrijf gepaard gaan om de daad ten volle toerekenbaar te doen zijn. Is de vrijheid van willen of handelen *beperkt*, zoo vermindert de strafschuldigheid; is een van beide geheel *uitgesloten*, dan vervalt zelfs de toerekenbaarheid.

1 In § 398 maakt S. nog melding van delicta publica en privata. Die onderscheiding is toch wel alleen van historisch belang. Alle misdrijven zijn delicta publica; alleen bij uitzondering wordt soms de vervolging niet aangevangen dan onder bepaalde omstandigheden (b.v. aangifte van de beleedigde partij), maar die vervolging op zich zelf blijft daarom niettemin eene zuiver publieke actie.

Het komt ons voor dat die hoofdbeginselen bij de beschouwing van veelvuldige onderscheiden gevallen wel eens eenigermate uit het oog zijn verloren. Als zoodanig wijzen wij op § 120 - 126, over de uitsluiting der toerekenbaarheid bij personen die handelen in *dronkenschap*. Onderscheidingen en indeelingen hebben voorzeker eene groote wetenschappelijke waarde, maar zij mogen nooit te ver gaan en tot casuistiek verslaan. Welk nut sticht die verdeeling in partiele en totale dronkenschap, in dronkenschap van den eersten, tweeden en derden graad (men zou er gerustelijk nog ettelijke graden kunnen bijvoegen), in willekeurige, onwillekeurige en opzettelijke dronkenschap en dergelijke meer, die door middel van combinatiën en permutatiën eene reeks van afzonderlijke gevallen kunnen vormen, waarmede men een geheel boekdeel kan vullen en waarvan in § 123 vijf worden behandeld? Bij ieder geval dat zich voordoet zal de regter toch steeds te onderzoeken hebben, in hoeverre de vrijheid van willen en van handelen is beperkt of zelfs geheel onderdrukt geweest. Vaste regelen daaromtrent te geven is, bij de uiterst fijne nuances die er zich bij kunnen voordoen, volkomen onmogelijk en vaak zal men er bij in verwarring geraken. Of is het niet te hard om de vrijwillige totale dronkenschap met bepaald opzet om te misdoen (blz. 134), zelfs als *verzwarende omstandigheid* bij een misdrijf aan te merken? Waarom dan ook niet bij de vrijwillige partiële dronkenschap? (blz. 133, 134.) En 't is buitendien onjuist. Immers iemand die zoo volkomen beschonken is, dat hij in volslagen wezenloosheid verkeert, kan niet gezegd worden op dat oogenblik iets te *willen*, zelfs niet met vrijheid te handelen. En beiden moeten toch zamengaan *op het oogenblik van 't volvoeren des misdrijfs*. Er moge daarbij al sprake zijn van culpa (en daarop komen wij later terug), maar den volslagen beschonkene kunnen zijne handelingen niet als met opzet en in vrijheid gepleegd worden toegerekend. De schrijver zelf erkent dit beginsel in de voorlaatste alinea van § 123 ten aanzien van een ander geval[1].

III. De ontwikkeling van den regel '*causa causae est causa effectus*' in zijne betrekking tot het strafregt (zoo b.v. in § 123, blz. 134) is misschien wel iets onbepaald. Er is meermalen op gewezen, hoe omzigtig men dergelijke praecepta juris zelfs in het

1 Bij deze gelegenheid willen wij nog wijzen op eene omstandigheid, die bij de beoordeeling van dergelijke gevallen doorgaans te veel uit het oog wordt verloren, dat namelijk de dronkenschap, voor zoo verre zij niet alle bewustzijn heeft weggenomen, merkwaardige veranderingen in het karakter van sommige personen kan aanbrengen. De bloodaard wordt soms roekcloos dapper, de moedige verliest zijne tegenwoordigheid van geest, zachtzinnige menschen kunnen soms in een toestand van woede geraken, terwijl prikkelbare, norsche karakters dof en volgzaam worden.

civielregt moet toepassen; voor het strafregt geldt dit ongetwijfeld nog veel meer. Mag men wel zoo onvoorwaardelijk aannemen, dat *'wanneer* b.v. *dronkenschap veroorzaakt is met bepaald opzet om te misdoen, het geheele misdrijf aan datzelfde opzet is toe te schrijven, volgens den bekenden regtsregel: causa causae est causa effectus'?* Men moge al civiliter aansprakelijk zijn voor *alle* gevolgen zijner handelingen (en zoover gaat zelfs het burgerlijk regt niet), daar waar de mate van schuld tegenover de strafwet te beoordeelen valt, mag die regel niet meer toegepast worden, althans niet dan in zeer enge beperking. Wij willen ons hier niet verdiepen in wijdloopige en moeijelijke vraagstukken omtrent de culpose delicten, maar slechts 't hoofddenkbeeld aanstippen, waardoor deze geheele materie schijnt geregeerd te moeten worden.

In 't algemeen is niemand strafbaar dan voor hetgeen hij met opzet heeft gewild en werkelijk heeft uitgevoerd. Evenwel kan de wetgever ook overwegende redenen hebben om regtskrenkingen strafbaar te stellen die blootelijk door schuld worden gepleegd (hetzij uit nalatigheid, hetzij ten gevolge van eenige onregtmatige handeling). Dergelijke overtredingen behooren evenwel altijd met de grootste omzigtigheid als zoodanig door de wet te worden aangeduid en nimmer zal de regter eene veroordeeling te dier zake mogen uitspreken wanneer de wet die culpose daad niet bepaaldelijk als strafbaar omschrijft (zie § 147), zelfs niet al had die regtskrenking plaats gehad ten gevolge van eene met opzet gepleegde misdadige handeling (culpa dolo determinata). Het komt ons voor dat men zelfs den *misdadiger* de gevolgen zijner daad, voor zooverre hij die niet bedoeld heeft, niet zal mogen toerekenen zonder eene uitdrukkelijke wetsbepaling, en deze zou zelfs afkeuring verdienen wanneer zij verder ging dan het delictum culposum als eene overtreding van zeer geringen aard aan te merken, gelijk b.v. ieder, en ook de geleerde schrijver, het betreurt (blz. 166), dat de jurisprudentie, die zich hier zoowel als in Frankrijk ten gevolge der bewoordingen van den Code Pénal gevestigd heeft, hem die moedwillig iemand verwondt als gepremediteerd moordenaar straft, wanneer de verwonde aan de gevolgen is overleden, ook zonder dat er van eenig voornemen om te dooden, ja zelfs zoo er uitdrukkelijk van het tegendeel gebleken is. In ieder geval komen wij echter daarop terug, dat, waar zekere uitkomst of gevolg niet door een stellig voorschrift als overtreding of als verzwaring van een misdrijf wordt gequalificeerd, de regter uit zich zelf daartoe onbevoegd is. Buiten eene uitdrukkelijke uitzondering is geen misdrijf denkbaar zonder dolus en zal dus ontslag van regtsvervolging moeten plaats hebben. Zie overigens de § § 147-160, waar deze geheele materie met groote scherpzinnigheid is uiteengezet.

IV. In § 127 vereenigt S. zich met de artt. 66 en 67 C.P. ten aanzien der toerekenbaarheid bij personen beneden de 16 jaar. Hij noemt dit een *beginsel* (blz. 138), onzes bedunkens echter ten onregte. Het moge een *beginsel* zijn om den jeugdigen leeftijd als verschooning aan te nemen en tot vermindering van straf of zelfs tot geheele uitsluiting der toerekenbaarheid te doen leiden[1], de onderscheiding tusschen personen boven en beneden de 16 jaar is eene geheel *willekeurige*; even goed zou men dat tijdstip op 15 of 17 jaar kunnen vaststellen. Sommige kinderen van 12 of 13 jaar hebben meer verstand en zijn meer verdorven dan menig verwaarloosde knaap of meisje van 20 jaar en meer. Het klimaat, de landaard en andere omstandigheden mogen al eenige regelen ter beoordeeling van dergelijke gevallen aan de hand doen, tot eene naauwkeurige bepaling, die voor *alle* gevallen zou kunnen doorgaan, zijn zij stellig ongenoegzaam. Zou hier niet ook van toepassing zijn wat S. in § 128 aanvoert omtrent den *ouderdom*, dat het '*wel altijd onmogelijk zal zijn, om a priori het juiste tijdstip te bepalen, waarop de ouderdom als reden van verschooning kan gelden, en die leeftijd als zoodanig alleen dan in aanmerking zal komen, wanneer er volkomen bewijs is van een zielstoestand..... welke toereikende is om de toerekenbaarheid geheel uit te sluiten*' (of, *de strafschuldigheid te verminderen*)? Immers boven de 16 jaren kan de jeugdige leeftijd evenzeer tot verschooning aanleiding geven[2].

In zooverre overigens dit hoofdstuk slechts eene ontwikkeling bevat van ons geschreven regt, kunnen wij er volkomen vrede mee hebben, niet echter wanneer het als wetenschappelijk stelsel optreedt. De wetenschap is niet daar, om zich met het bestaande te verzoenen, maar vooral ook om er de gebreken in aan te wijzen en de middelen aan te geven die tot verbetering kunnen leiden.

V. Ditzelfde geldt volkomen ten aanzien der onderscheiding in misdaden, wanbedrijven en overtredingen, die S., schoon hij er geen

1 Dit volgt trouwens reeds uit onze hoofdstelling, omdat bij minder ontwikkelde verstandelijke vermogens op jeugdigen leeftijd, de persoon moet geacht worden zijn wil nog niet met volkomen vrijheid te kunnen bepalen.

2 Wanneer men aan onderscheidingen hecht, kan men nog verder gaan dan de Code Pénal, door een tijdstip te bepalen, beneden hetwelk alle toerekenbaarheid onvoorwaardelijk wordt uitgesloten, en een ander waarop zelfs de verminderde strafschuldigheid ophoudt. Zoo bepaalt b.v. het nieuwe Portugeesche Ontwerp vier tijdvakken:

1^{O}. tot het 9e jaar is geen misdrijf toerekenbaar,

2^{O}. tusschen 9 en 14 jaar moet de regter onderzoeken in hoe verre met oordeel des onderscheids gehandeld is,

3°. tusschen 14 en 21 jaar blijft de straf nog altijd beneden de gewone maat,

4°. na 't 21e jaar volle toepassing der straf. -

bepaalde voorstander van schijnt te zijn, toch wil behouden zien als, 1°. '*niet schadende*' en 2°. '*een goeden maatstaf aan de hand gevende èn tot het vaststellen van strafsoorten, èn ter bepaling van competentie*'[1]. Onschadelijk misschien, maar onlogisch zeker niet minder, allerminst te huis behoorende in een wetenschappelijk systeem. De tweede grond, dien S. opgeeft, is immers onwaar. Niet de aangenomen onderscheiding bepaalt de strafsoort en de competentie, maar de strafsoort bepaalt èn de onderscheiding èn de competentie; ziedaar de groote grieve. En zou 't dan zoo moeijelijk zijn om voor de competentie een anderen grondslag te vinden, of, om nog verder te gaan, heeft het naast elkander bestaan van hoven en regtbanken zoo wetenschappelijke waarde?

De *infamerende regtsgevolgen* van sommige straffen laten wij liefst geheel buiten 't spel. Niemand zal ze meer verdedigen. Het is eene treurige taak voor onze geregtshoven *menschen te onteeren*. En 't is buitendien noodeloos en doelloos; zij hadden zich zelf reeds onteerd door hun misdrijf. Integendeel, de straf moet de smet uitwisschen, de verbrokene orde herstellen. Het is bijna onbegrijpelijk hoe men ooit in de straf op zich zelf iets infamerends heeft kunnen zien. De geregtigheid, die infamie aan anderen uitdeelt, moet er zelve ruim van voorzien zijn. Zulke stelsels vernietigen natuurlijk zich zelf.

VI. Het gevoelen des schrijvers omtrent de verschillende wijzen van wetsinterpretatie (in § 291 vgg) is vaak niet zeer duidelijk. Dikwijls blijft men in 't onzekere, of de medegedeelde regtsregelen en aanhalingen uit andere schrijvers slechts ten doel hebben om de literatuur over dat onderwerp op te geven, of dat S. zelf daarin zijne eigene opinie wil uitgedrukt zien. Omtrent de interpretatio authentica (§ 297) komt S. tot geen bepaald resultaat; ten aanzien der interpretatio declarativa en restrictiva worden eenige voorbeelden uit de praktijk bijgebragt[2]. Met des schrijvers gevoelen omtrent interpretatio extensiva kunnen wij ons evenmin vereenigen als vroeger Mr. van Bell dit deed[3]. Zijn beginsel (in § 294 uitgesproken), dat men de wet moet toepassen '*juist zoo als de wetgever gewild heeft dat dezelve zou worden toegepast, met dien verstande dat men daarbij zich niet moet bepalen tot de bloote bewoordingen, maar zulks moet uit-*

1 § 406, blz. 390.

2 Als ter loops willen wij hier nog eens protesteren tegen de opvatting, als of door diefstal bij nacht te verstaan zou zijn diefstal die tusschen het onderen opgaan der zon is gepleegd. Bij de gevestigde jurisprudentie op dit punt is elke tegenspraak bijna als eene vox clamantis in deserto te beschouwen, maar men kan nooit weten of er soms een bewoonde Oase in de nabijheid is.

3 T.a.p. blz. 58.

strekken tot de bedoeling en den wil des wetgevers'[1], moet noodzakelijk tot aanneming ook van extensive interpretatie leiden.

Wat verstaat S. echter onder *de bedoeling en den wil des wetgevers?* Die zal vaak zeer moeijelijk uit te vorschen zijn. Elk der leden eener wetgevende vergadering kan in dezelfde zinsnede iets anders hebben willen uitdrukken. Maar al waren nu allen eens eenstemmig geweest, dan kan men nog wel nevenbedoelingen hebben met eene wet; men kan er zekere gevolgen van verwachten, zonder dat in die wet uit te drukken. Door eene kleine onnaauwkeurigheid kan men wel eens geheel iets anders zeggen, dan men bedoelde. Zich daarin bij de uitlegging der wet te verdiepen zou stellig te ver gaan. Wij moeten ons dus bepalen tot de bedoeling des wetgevers *voor zooverre die in de wet ligt uitgedrukt*, met andere woorden tot den *zin der wet*[2].

Neemt men dit aan, dan kan er ook geen sprake meer zijn van extensive interpretatie; alles lost zich dan op in eene grammatikale en logische interpretatie, gesteund (om dit nog ten overvloede daarbij te voegen) op historisch onderzoek.

In de toepassing gelooven wij echter niet, dat de geleerde schrijver veel van ons zal verschillen. In de door hem in § 302 aangehaalde voorbeelden van extensive interpretatie (dat onder in brand steken van gebouwen, volgens art 434 C.P., niet alleen moet gedacht worden aan brandstichting in eens anders eigendom, maar ook in des daders eigen huis, en dat onder diefstal op den openbaren weg ook diefstal te begrijpen is gepleegd op eene brug daargesteld tot verbinding van den openbaren weg) kunnen wij onmogelijk eene extensive interpretatie zien. In 't eerst aangehaalde voorbeeld ware het integendeel eene onvergeeflijke restrictie om 't woord *gebouwen* te beperken tot *gebouwen die niet aan den dader behooren;* de aangehaalde uitlegging is de eenige, die met de *woorden der wet* in overeenstemming is. En zou S. in 't tweede voorbeeld meenen dat de *brug* eigenlijk niet tot den *weg* behoorde? Wel zeker doet zij dat. Zoo goed als de openbare weg voor en achter de brug *over den grond* loopt, evenzeer loopt hij *over de brug;* het is eene eenvoudig grammaticale uitlegging. Onder *weg* verstaat men niet eene verzameling straatsteenen, maar de publieke ruimte daarboven, en die bevindt zich zoowel *op* de brug als daarnaast. Ten aanzien van het derde voorbeeld (dat, wanneer er straf bedreigd wordt tegen eene eerste,

1 Volgens dien regel moest ook de in de noot op § 294 medegedeelde stelling van Beccaria dadelijk worden verworpen. Is die stelling echter wel zoo onzinnig dat zij werkelijk '*als geheel verouderd geene wederlegging behoeft*'?

2 Vgl. Savigny, 'System', I, § 33, noot a.

tweede en derde overtreding, onder de laatste alle volgende geacht moeten worden begrepen te zijn) is de zaak iets anders. Eene zoo slordig geredigeerde wetsbepaling moet tot dwaasheden leiden. Niets geeft intusschen het regt om bij eene volgende overtreding de straf toe te passen als voor de derde (die meestal de zwaarste zal zijn). De eenige wijze om zulk eene wet ook op volgende overtredingen toe te passen, is dunkt ons deze, dat men bij de vierde overtreding weêr van voren aan begint en die als de eerste van eene nieuwe reeks beschouwt. Het schipperen met zulke bepalingen dient nergens toe dan om slechte wetten te bestendigen, terwijl eene strikt consequente toepassing de fouten doet in 't oog springen en spoedige hervorming noodzakelijk maakt.

Dat analogische uitbreiding der wet iets geheel anders is, stemmen wij volkomen toe. Hoe S. het voorschrift tot analogische toepassing der wet bij de Militaire wetgeving beschouwt, blijkt voldoende uit zijne opmerking aan het slot van § 302, '*dat men de toepassing bij analogie ten eenenmale in strijd moet achten met de eerste beginselen van het strafregt; niet alleen dewijl daarbij de wet niet zoozeer wordt* uitgelegd *als wel* aangevuld, *maar ook omdat er zoodoende inderdaad een kwaad zou worden gestraft, hetwelk door* geene *strafwet verboden is*.'

Eene enkele opmerking nog ten aanzien van de bij § 295 aangehaalde woorden van Bentham, die den regtsregel: '*omnis definitio in jure civili periculosa est: parum est quae non subverti potest*', aldus opvat: '*la définition est l'ouvrage du philosophe, du grammariën; la loi ne doit jamais définir*.' Zonder ons met de waarde der stelling in te laten, gelooven wij toch dat de opvatting van Bentham niet deugt. Er staat wel dat definities gevaarlijk zijn omdat de geringste onjuistheid tot geheel verkeerde opvattingen kan aanleiding geven; dit is met iedere wetsbepaling het geval en zoo zou het argument tegen codificatie in 't algemeen gelden. Maar er staat volstrekt niet geschreven, dat men daarom nooit definieren *mag*. Al wat moeijelijk en gevaarlijk is, is daarom nog niet verboden. De vertaling van Bentham gaat veel verder dan het oorspronkelijke.

VII. Bij de behandeling van de leer der compliciteit, geeft S. in § 386 een voorbeeld op, dat ongetwijfeld aan bedenkingen onderhevig is. Na als regel gesteld te hebben, dat '*al wat de mededader of medepligtige had* moeten *en* kunnen *voorzien, dat door zijn deelgenoot gedaan zou worden, of wat op diens handeling zou volgen, ook geacht moet worden, door hem* gewild *te zijn en hij daarvoor verantwoordelijk is te achten*', maakt hij daaruit op dat de complice bij nachtelijken diefstal niet alleen verantwoordelijk zou zijn voor de verzwarende omstandigheden van inklimming of braak waarmede

dergelijke diefstallen gewoonlijk gepaard gaan, maar ook voor de '*geweldplegingen, doodslag en brandstichting, die daaruit zouden voortvloeijen, al ware het dat hij zelf een en ander niet direct bedoeld had*.' Gaat dat niet te ver?

Wij hebben ons nooit kunnen vereenigen met de methode, die bij de behandeling dezer materie gevolgd wordt. Terwijl men overal elders als eene onomstootbare waarheid erkent, dat de verantwoordelijkheid geheel personeel is, dat ieder slechts kan gestraft worden naar de mate van schuld, die hem persoonlijk aankleeft, schijnt men dit in de materie van compliciteit steeds uit het oog te verliezen en een overwegenden invloed toe te kennen aan het materieele feit. Ook de geachte schrijver sloeg dien weg in. Hoe onjuist zijne leer is blijkt terstond, wanneer wij den door hem gestelden regel eens consequent toepassen op een ander geval dat slechts een weinig scherper geteekend is.

Iemand wandelt door eene volkrijke stad met eenen bekende die hij weet dat zich meermalen aan oneerlijkheden schuldig maakt. Op die wandeling treedt die bekende verschillende winkels binnen, alwaar hij sommige voorwerpen bedriegelijk ontvreemdt. Schoon de eerste persoon nu de eerlijkste ziel van de wereld is, moeten wij hem, volgens den opgemelden regel, als medepligtige aan diefstal beschouwen, omdat '*al wat hij had moeten en kunnen voorzien, dat door zijn deelgenoot gedaan zou worden, of wat op diens handeling zou volgen, ook geacht moet worden door hem gewild te zijn en hij daarvoor verantwoordelijk is te achten*.'

Men zal ons misschien tegenwerpen, dat beide gevallen niet gelijkstaan, omdat in het eerste sprake is van iemand, die reeds van den beginne af deelgenoot was van een misdrijf (namelijk *diefstal*), terwijl in het tweede het deelgenootschap eene volstrekt onschuldige handeling betrof (het *wandelen*). Dit doet echter niets ter zake. Evenmin als in het tweede geval de deelgenoot mag verantwoordelijk gesteld worden voor de *ontvreemding*, evenmin mag hij in 't eerste verantwoordelijk gesteld worden voor de *verzwarende omstandigheden*, allerminst voor geheel nieuwe misdrijven zijner deelgenooten, zooals *doodslag* en *brandstichting*. Niemand is strafbaar dan voor hetgeen hij *werkelijk wilde* en *werkelijk uitvoerde*. Iedere a priori aangenomen gevolgtrekking te dien aanzien leidt tot onregtvaardige hardheid.

VIII. Het vierde hoofdstuk der Zesde Afdeeling (§ 391-396) spreekt over de begunstigers (*fautores*). Men moet zich altijd eenig geweld aandoen om die begunstiging te beperken tot die, welke *na het plegen van het misdrijf* is toegetreden, en dan nog alleen voor zooverre zij *'t verduisteren van door misdrijf verkregen goed* ten doel heeft. Is niet de naam te ruim, het begrip te beperkt? Wij kunnen

onze meening daaromtrent niet beter uiteenzetten, dan door te wijzen op hetgeen er van gezegd wordt in de memorie van toelichting bij 't onlangs ingediende ontwerp van een Wetboek van Strafregt in Portugal[1]: 'Il est des faits qui, bien que *postérieurs* sans doute, ne laissent pas d'être criminels par leur immoralité intrinsèque et par l'alarme qu'ils causent à la société. Ces faits constituent, sous le nom *d'adhérence* (adherencia), un troisième degré de participation. La criminalité des agents de cette sorte de participation dérive de la violation du principe de *solidarité défensive de la société*. Elle est frappée d'une peine moindre que celle des complices. - Toutefois les *adhérents* dans le projet ne sont pas les *fauteurs* (fautores) des Codes allemands et espagnols. Ces Codes, tout en reconnaissant la nécessité d'incriminer quelques faits de participation postérieure, le sont peut-être préoccupés outre-mesure de l'idée restrainte de recel (receptão), et ils n'ont réellement pas atteint tous les faits de participation postérieure qui devaient être punis. Au surplus, et même en admettant cette idée restreinte, l'expression *fauteurs* qu'ils ont employée est défectueuse, en ce que, dans certains cas, elle ne comprend pas tout ce qu'elle semble définir, et dans d'autres, elle va beaucoup au delà. Le mot *adhérence* comprend tous les cas de participation *postérieure* et il exprime parfaitement la violation du principe de solidarité défensive.'

Onder dit *principe de solidarité défensive de la société*, of *concours civique* verstaat men den aan alle burgers opgelegden pligt om met den Staat zaam te werken ter voorkoming, ontdekking en vervolging van misdrijven. In hoeverre nu dat beginsel in 't ontwerp is uitgewerkt, zal moeten blijken uit de bijzondere bepalingen, volgens welke de *adherencia* strafbaar wordt gesteld. Immers de toepassing vereischt de grootste omzigtigheid. Gaat men te ver, dan bevolkt men den Staat met spionnen en verklikkers.

Van de strafbepaling zegt S. weinig of niet. In een werk als dit had toch wel met een enkel woord mogen gewezen worden op de onmenschelijk harde theorie van den Code Pénal, die iemand b.v. met den dood straft wegens 't helen van voorwerpen, die met behulp van alle in art. 381 opgenoemde verzwarende omstandigheden ontvreemd zijn, niet omdat hij die misdaad bedreef of er eenig deel aan had, maar alleen omdat hij er later van gehoord heeft, terwijl zelfs tuchthuisstraf tot 15 jaren kan worden opgelegd, zonder dat de heler in 't minst van de aanwezigheid der verzwarende omstan-

1 Vertaald en toegelicht door Bonneville, in het Julijnommer der 'Revue eritique de Législation et de Jurisprudence,' (XVII, I, p. 56 sqq.). Hoogst lezenswaardig.

digheden geweten heeft. Om deze redenen vooral kunnen wij 't nog niet zoo gaaf toegeven wat de Memorie van beantwoording van 't voorloopig verslag der Commissie van Rapporteurs voor het Ontwerp van Wet houdende eenige veranderingen in de bestraffing der misdrijven (later de Wet van 29 Junij 1854, Stbl. 102) aanvoerde: *dat de wenschelijkheid en noodzakelijkheid, die er voor eene veranderde bestraffing der poging pleiten, voor eene verandering ten aanzien der medepligtigheid niet bestaan*,' schoon men zich toenmaals met die uitspraak schijnt te hebben tevreden gesteld, want wij herinneren ons niet dat er bij de beraadslagingen nog op is teruggekomen.

IX. In § 499 behandelt de S. de hoogst moeijelijke en teedere quaestie, of en in hoeverre de Staat verpligt zou zijn, om den onschuldig vervolgde of veroordeelde later, bij 't ontdekken der begane dwaling, schadeloos te stellen. Niemand zal zijn gevoelen bestrijden, dat hier geen sprake kan zijn van eene *onregtmatige daad.* Maar dit neemt niet weg, dat er toch eene regtskrenking heeft plaats gehad. En zou 't nu niet billijk, ja zelfs noodzakelijk zijn, dat in eene welgeordende maatschappij, zelfs 't op wettigen weg en in 't belang van den Staat toegebragte nadeel zoo veel mogelijk werd vergoed? Dat er in juist ingerigte voorschriften van strafvordering waarborgen te dien aanzien te vinden zijn, is zeker waar, maar dit argument mag hier, dunkt ons, niet gebruikt worden, omdat hier juist sprake is van een geval, waarin die waarborgen werkelijk zijn te kort geschoten, zich werkelijk als onvoldoende hebben leeren kennen.

S. voert aan, dat men in ons vaderland gedurende deze eeuw daarvan vergeefs eenig voorbeeld zou zoeken (blz. 503.) Hoewel wij de zaak niet geheel volledig kunnen opgeven, herinneren wij ons toch zeer goed een voorval van dien aard, dat voor ettelijke jaren hier ter stede de algemeene belangstelling heeft opgewekt. De eenige zoon eener behoeftige weduwe, een brave oppassende knaap, werd ten gevolge van valsche opgaven (wij meenen zelfs op beschuldiging van den waren dader) aangeklaagd van diefstal, gepleegd door middel van buitenbraak in de woning van een zilversmid. Of hij veroordeeld of vrijgesproken werd is ons onbekend, maar dit is zeker, dat de werkelijke dader later werd ontdekt en de arme jongen werd ontslagen. De moeder was van kommer en angst bezweken, de werkbaas had een ander in dienst genomen. Zijn geluk was verwoest, zijne vooruitzigten den bodem ingeslagen. Het zou waarlijk te verwonderen zijn, als dergelijke gevallen zich niet meermalen hadden voorgedaan[1].

1 Wat zich echter stellig zeer dikwijls voordoet, is 't uitspreken van vrijspraak of van ontslag van regtsvervolging, regterlijke erkenning dus, dat iemand onverdiend is vervolgd geworden. En de wijze waarop wij vaak een vrijgesprokene zagen ontslaan, bijna als schelm weggejaagd, zonder één woord van opbeuring, één woord van regtvaardiging, één woord van verontschuldiging, maakt een hoogst hatelijken indruk, en moet ieder overtuigen dat de hand der geregtigheid bij die gelegenheid al heel onregtvaardig is.

Trouwens het doet niets ter zake of het gebeurd is of niet, de hoofdzaak is, dat het gebeuren *kan*. En wie is niet bewogen met het lot van een onschuldig vervolgden zoon, die aan zijne ouders, een huisvader, die aan zijn gezin wordt ontrukt, met geheele gezinnen, die diep gebukt gaan onder 't verpletterend wigt eener infamerende aantijging, die in den persoon van geliefde betrekkingen hun allen treft, terwijl bovendien meestal, waar de beklaagde de broodwinner is, ook zwaar treffend materieel nadeel wordt geleden. Gaarne maken wij de woorden van Bentham tot de onze, wanneer hij zegt: 'Une erreur de la justice est déjà pas elle-même un sujet de deuil; mais que cette erreur, *une fois reconnue*, ne soit pas réparée par des dédommagements proportionels, *c'est un renversement de l'ordre social*.' Meermalen is dan ook hier of daar de wetgevende magt in dergelijke gevallen tusschen beide getreden, maar waarom zou men 't niet voor altijd mogen uitspreken, dat de Staat gehouden is het nadeel te vergoeden, wat door onverdiende vervolgingen van hare zijde is toegebragt?[1].

X. Ten slotte vergunne de geleerde schrijver ons een paar opmerkingen te maken ten aanzien van *uitdrukkingen*, die min of meer onjuist of onduidelijk schijnen te zijn.

In § 36 noemt S. als *doel* der strafwet ook op: '*de bekrachtiging der wet door toepassing van straf*.' Dit is geen doel van de straf*wet*, maar wel van de *straf* en behoorde dus niet in deze § te huis, maar eerst bij de beschouwing der straf, wier *toepassing* de bekrachtiging der wet, wier *aard* de verbetering van den misdadiger ten doel heeft. Aan het slot van § 28 zegt S. dit zelf met zoovele woorden.

In § 140 wordt als eerste vereischte voor moedwil opgenoemd: '*dat die bewezen zij*.' Is dat wel juist uitgedrukt? Zoo noemt ook § 141 onder de kenmerkende eigenschappen van dolus repentinus in de eerste plaats: '*dat het blijke hoe die wil zijn oorsprong heeft in*,' enz. Zou 't niet juister zijn om te zeggen: '*dat die wil op eenige wijze zijn oorsprong heeft in*,' enz.? Van alle kenmerken moet evenzeer *blijken*, alle kenmerken moeten *bewezen zijn*.

1 Chauveau en Hélié deelen in hunne 'Théorie du C.P.' (2e Ed. van Nypels, I, p. 119 a) een vonnis mede, waarbij aan een onschuldig vervolgde werd toegestaan zich tot bekoming van schadevergoeding als partie civile te voegen in het strafgeding tegen den later ontdekten dader. Deze uitspraak zouden wij echter niet gaarne verdedigen.

En is 't eindelijk wel consequent om, na in § 161 gezegd te hebben: '*een noodzakelijk vereischte tot 't daarstellen van een misdrijf is onder anderen, dat de daad onder strafbedreiging verboden zij*,' daarop te laten volgen: (3°) '*Wanneer de wet in sommige gevallen bepaalt, dat de deelhebbers aan misdaden niet gestraft worden* (b.v. art. 100, 106, 107, 247 C.P.), *dan is daarbij niet te denken aan 't wegvallen van het* misdrijf, *maar alleen aan het straffeloos stellen van hetzelve'?*[1]. Immers wanneer eene daad straffeloos is gesteld, dan is zij van zelf volgens de hoofdstelling *geen misdrijf meer*.

En hiermede beschouwen wij onze taak als geëindigd. De schrijver staat als criminalist te hoog, dan dat onze opmerkingen den schijn van aanmatiging zouden *kunnen* hebben. Hij houde ze voor 't geen zij zijn, losse aanteekeningen van hetgeen ons bij 't herlezen van zijn hooggeschat werk toevallig in de gedachte kwam. De naauwgezetheid, waarmede hij de gevoelens ook van andersdenkenden toetst en ze in hunne waarde laat, gaf ons den moed om eenige bedenkingen in 't midden te brengen. Lof te spreken ware ongepast en is bovendien noodeloos. Ieder die met het strafregt in eenige aanraking komt, zal in den Heer van Deinse gaarne zijn leermeester zien en zijn werk ten wegwijzer kiezen. Voor hen die zich in de praktijk van de 1^{e} uitgaaf bedienen (en wie doet het niet?) zij hier nog aangemerkt, dat het bezit ook der tweede thans eene behoefte geworden is, die, gelijk wij reeds vroeger aanmerkten, niet alleen eene groote uitbreiding onderging en verschillende nieuwe onderwerpen behandelt, maar thans ook alleen op de hoogte is van Literatuur en Jurisprudentie.

Amsterdam, 17 Sept. 1860.
HK. JACOBI.

[1] Deze gevolgtrekking komt in de 1^{e} Editie nog niet voor.

***Bijdrage tot de kennis der regtspleging in de kolonie Suriname, gedurende de jaren* 1854 *tot* 1858. *door Samuel van Praag, vroeger Procureur te* (*in*) *Suriname. Amsterdam, J. Leendertz*. 1860.**

In een tijd als de tegenwoordige, waarin de kolonie van Suriname zoo algemeen de aandacht van het moederland tot zich trekt en een Commissaris des Konings met de hooge zending is belast geworden, om voorloopig eene nieuwe wetgeving in te voeren, ten einde aan den staat van verwarring en onzekerheid, die in vele opzigten bestaat, een einde te maken, kan het niet anders of een werk onder den bovenvermelden titel moet algemeene belangstelling wekken. Men zou zich echter bedriegen, indien men meende, dat het aan het opschrift volkomen beantwoordde, daar het inderdaad niets anders is dan een zeer wijdloopig verslag van het ontstaan en de ontwikkeling eener vijandschap, die gedurende het ministerium van den schrijver als procureur, tusschen hem en den toenmaligen president van het Geregtshof is gerezen en die met zijn ontslag eindigde. De uiteenzetting tot in de geringste bijzonderheden van allerlei daartoe betrekkelijke feiten, waarvan er geen aan den schrijver schijnt ontgaan te zijn, maar die voor den lezer niet het minste belang opleveren, maakt de geregelde lezing van dit compres gedrukte werk uiterst moeijelijk. Reeds uit eene oppervlakkige inzage van de inhoudsopgave bemerkt men dan ook, dat het geschrift oorspronkelijk niet bestemd was om door den druk te worden openbaar gemaakt. Het bestaat nagenoeg uitsluitend uit een adres aan Zijne Excellentie den Gouverneur, in dato 14 April met bijlagen, houdende een tal van aantijgingen en hatelijke beschuldigingen tegen den president van het Geregtshof en eindigende met het tweeledig verzoek, om òf het besluit van dit Hof van 28 Januarij 1857, waarbij des adressants admissie als procureur was ingetrokken, te vernietigen, òf daaraan nog te doen voorafgaan de benoeming eener commissie om zijne bezwaren te onderzoeken.

Blijkens het voorwoord, is de schrijver hoofdzakelijk tot de openbaarmaking bewogen, omdat hij op zijn request niet zoo spoedig zulk eene beschikking had ontvangen, als hij in zijn belang noodig achtte, en voorts om een blik te doen werpen op hetgeen alhier gedurende de jaren 1854 tot 1858 in de regtspleging gebeurd is. Zou eene zucht om wraak te nemen en zijnen vijand aan de kaak te stellen geheel buiten spel zijn gebleven?

Het is voorzeker hier de plaats niet, om in eene beoordeeling te

treden van de treurige verhouding tusschen den schrijver en den president; wij rekenen ons daartoe niet bevoegd, en bovendien de schrijver zelf drukt er op om niet ‘onverhoord’ te worden veroordeeld; ditzelfde regt zal ook wel aan den president niet kunnen worden ontzegd. Volgens den schrijver ligt alle schuld bij den president, volgens dezen, of liever volgens het Geregtshof (zie blz. 15 en 16), ligt die bij den schrijver zelven, en dat de meening van dit laatste althans niet geheel uit de lucht is gegrepen, is reeds af te leiden uit den aanmatigenden en beleedigenden toon door den schrijver aangenomen in vele der door hem overgelegde, aan het Hof gerigte stukken. Het zij hier voor 't overige eens voor goed opgemerkt, dat bijna al de grieven, tegen den president aangevoerd, eigenlijk tegen het Hof hadden behooren gerigt te zijn, naardien, al moge het waar zijn dat de president grooten invloed op zijne medeleden in het Geregtshof heeft uitgeoefend en tevens dat zijn stijl uit de redactie van enkele beschikkingen was te herkennen, daaruit nog niet volgt, zoo als de schrijver aanneemt, dat nagenoeg alle beslissingen, van welken aard ook, uitsluitend het werk van den president waren.

De schrijver geeft als eenige aanleiding tot de onaangename verhouding tusschen hem en den president op, dat deze het niet met hem eens was: ‘dat de bestaande costumes binnen deze kolonie, dat de stijl en praktijk voor het Geregtshof sedert onheugelijke tijden gevolgd en geobserveerd, ongeschonden moeten bewaard blijven en gehandhaafd moeten worden; dat daarin geene verandering mag ingevoerd worden door het regterlijk gezag, maar dat die veranderingen behooren te emaneren van de wetgevende magt.’ Wij gelooven niet dat in 't algemeen iemand het in deze met den schrijver oneens zal zijn. Maar hoe, indien die bestaande costumes, die stijl en praktijk, corruptelen daarstellen en de regter ziet, dat zij in ongehoorde misbruiken ontaard zijn? Zal de regter het b.v. lijdelijk moeten aanzien, dat, gelijk hier gebruikelijk was, gemagtigden procederen zonder zelfs den naam te noemen hunner principalen, die op die wijze geheel onwetend tot den bedelstaf gebragt konden worden, dat executeuren optreden van een uitersten wil, die *of* nietig is *of* nooit heeft bestaan, dat A. in ééne qualiteit tegen A. in eene andere qualiteit procedeert, dat de sequestratiën van plantaadjen, in strijd met de stellige wettelijke voorschriften, jaren achtereen worden voortgezet, alleen om den schuldenaar ten koste der schuldcischers en niet zelden met verbazenden achteruitgang der plantaadje, een bestaaan te verschaffen, enz?

Bij dit laatste punt zij het ons geoorloofd eenige oogenblikken stil te staan. Volgens de hier vigerende wetgeving mogt eene plantaadje, die in executie was genomen, niet dan na verloop van één

jaar en zes weken worden verkocht. Het doel dezer bepaling was, om op die wijze de schuldeischers in Nederland in de gelegenheid te stellen voor hunne belangen te waken en tevens om, door het openstellen der concurrentie in het moederland, te voorkomen dat zoodanige plantaadje voor een spotprijs wierd verkocht; in de wet was de verpligting omschreven tot het doen van behoorlijke oproepingen in de Nederlandsche dagbladen. Middelerwijl werd in het sequestratief beheer door het Hof voorzien. De bevoegdheid der benoemde sequesters was zeer beperkt en bepaalde zich hoofdzakelijk tot de aanschaffing van het benoodigde uit de opbrengst der plantaadje. Het lag in den aard der zaak, dat zoodanig effect, hangende de sequestratrie, niet andermaal in executie kon worden genomen, hetgeen evenzeer als alle andere executive maatregelen nog ten allen overvloede bij de wet was verboden. De crediteuren hadden het meest mogelijke belang bij den verkoop der plantaadje, omdat zij den concursus creditorum, die daarop volgde, moesten afwachten om met hunne vorderingen op te komen. Desniettegenstaande schijnt reeds van oudsher het misbruik te zijn ingeslopen, om den duur der sequestratie willekeurig te verlengen. Wel trok het Hof van civile justitie hiertegen te velde, maar het misbruik had reeds te diep wortel geschoten en het was regel geworden, dat de verkoop van in executie genomen plantaadjes eindeloos werd verschoven, ja zelfs, zijn wij wèl onderrigt, ontbreekt het niet aan voorbeelden, dat zoodanig onwettig beheer twintig jaar en langer is gerekt geworden. Voor de crediteuren, die dit natuurlijk niet lijdelijk konden aanzien, had men een hulpmiddel uitgevonden. Van lieverlede werden ingevoerd voorloopige uitbetalingen uit het provenu der plantaadje onder cautie de restituendo. Dit was al wederom in strijd met de wet en leidde tot eindelooze moeijelijkheden en schromelijke misbruiken. Werd nu zoodanig effect eindelijk verkocht, dan werden de oproepingen, die welligt twintig jaar geleden in de Nederlandsche dagbladen waren gedaan, niet herhaald, zoodat het eigenlijke doel van de sequestratie geheel uit het oog werd verloren.

Aan deze en zoo vele andere ergerlijke misbruiken werd door het Hof, onder het voorzitterschap van den president, door den schrijver bedoeld, paal en perk gesteld, en eenparig is de lof die hem daarvoor wordt toegezwaaid, terwijl allen, van welken rang of stand ook en welke ook hunne persoonlijke gevoelens zijn, met uitzondering alleen van den schrijver, de verdiensten erkennen van den man, aan wien deze kolonie in dat opzigt zoo oneindig veel is verpligt.

Veelvuldig zijn de beschuldigingen tegen den president aangevoerd, die, òf ongegrond, òf geheel onbewezen zijn. Zoo vinden wij op

blz. 27 regel 30 gezegd: ‘waarvan (van de regtspraak aan de commissarissen ter rolle opgedragen) de president als zoodanig bepaaldelijk is uitgesloten.’ Krachtens welke regtsbepaling is dit zoo en hoe komt het dan, dat dit in den regel niet wordt in acht genomen? Iets later op dezelfde bladzijde wordt het ‘magtsaanmatiging’ van den president genoemd, dat hij den commissaris ter rolle de beschikking op een request zou in de pen gegeven hebben. Aangenomen nu al eens, wat nogtans geheel onbewezen is, dat de president met den commissaris over de bedoelde zaak had gesproken en hem in zijne zienswijze had doen deelen, waar is zulks dan verboden, of wat is daarin af te keuren?

Op bladzijde 75 en volgende beschuldigt de schrijver den president van valschheid in geschrifte, door willekeurige bijvoeging in een door het Hof uitgegeven appointement. Men moet zich inderdaad verwonderen over de spitsvindigheid van den schrijver ten betooge, dat hier een strafbaar falsum is gepleegd. Merkwaardig vooral is het gedeelte, waarin wordt gehandeld van het strafwaardig oogmerk en van de mogelijkheid van nadeel voor derden.

Om den noodlottigen invloed aan te wijzen, dien de jurisprudentie van den president zou hebben uitgeoefend, haalt de schrijver op blz. 117 en volgende tien gevallen aan, waarin, uit vrees voor het hooger beroep, door de partij, die in het gelijk gesteld was, met betaling der kosten werd afgezien van de toegewezen voordeelen. Wij zullen hier niet herhalen de hierboven reeds gemaakte aanmerking, dat de schrijver alles wat door het Geregtshof is geschied, op rekening stelt van den president, in welk opzigt hij hier zelfs zoo ver gaat, om, stontweg sprekende van drie dicta, ‘door het Geregtshof’ gewezen, daar als in éénen adem op te laten volgen, dat daarbij vorderingen door den president waren ontzegd. Maar wij vragen in gemoede, het afstand doen uit vrees voor het appel van een vonnis ten voordeele van iemand gewezen, kan dit, gelijk de schrijver aanneemt, alleen zijnen grond vinden in de overtuiging, dat men de zaak in hooger beroep zal verliezen en mitsdien in geringschatting van de uitspraak des eersten regters, of zal men de aanleiding daartoe vooral binnen deze kolonie in verreweg de meeste gevallen niet veeleer moeten zoeken in de vele en buitengewone bezwaren verbonden aan een appel in Nederland voor den Hoogen Raad, welke bezwaren de schrijver op bladzijde 120 uiteenzet?

Het geheele werk is niets anders dan eene philippica tegen den President en schijnt overhaast, in een staat van opgewondenheid en koortsachtige drift geschreven te zijn, waaraan wij grootendeels toeschrijven de onzuiverheid van taal, het doorloopend gebruik van den superlativus en de vreemde uitdrukkingen, de pleonasmen en de tau-

tologiën, waarvan het wemelt en die de lezing moeijelijk maken. Zoo vinden wij b.v. op bladzijde 10 regel 10 v.o.: ‘knarsentandend en de handen zamenknijpend van verontwaardiging’, bladz. 21 reg. 9 v.o. ‘te zullen hebben kunnen gebruiken’, bladz. 22 reg. 13 v.o. ‘te verbergen en te bemaskeren’, bladz. 23 reg. 15 v.o. ‘een ongelukkig colérique temperament en een uiterst ligt irritabel humeur’, bladz. 34 regel 10 ‘gesproken, gesproken gesproken’, bladz. 42 reg. 16 v.o. ‘zoude hebben durven te laten opkomen’, bladz. 64 reg. 10 v.o. uit eigen vrije beweging’, bladz. 68 reg. 16 v.o. ‘kwaadtrouwelijk’ bladz. 69 reg. 19 v.o. ‘niets, niets, niets’, bladz. 79 reg. 1 ‘vermoeijenden weerzin’, id. reg. 3 ‘onvermijdelijke noodzakelijkheid’ (welk pleonasme op bladz. 93 twee maal voorkomt), bladz. 82 reg. 5 koppige hardnekkigheid, bladz. 93 reg. 20 ‘daden en handelingen’, bladz. 112 reg. 18 v.o. ‘verpligt en gehouden’, bladz. 174 reg. 10 ‘despotisch en tyrannisch’, reg. 17 ‘geplaagd, gekweld’, reg. 21 ‘die aan hem alleen te wijten zijn, - die aan hem alleen moeten toegeschreven worden’, bladz. 188 reg. 6 ‘al het kwaad en al het leed, aan al het ongeluk en al den rampspoed’ enz.

Het werk is voor 't overige niet van verdienste ontbloot, de stijl is helder en logisch, bondig is de redeneertrant, en de schrijver heeft blijken gegeven van groote scherpzinnigheid en kennis, terwijl menigvuldige aanmerkingen, de betoogen uit het Oud-Hollandsche regt en eene keur van citaten aan het werk veel belang bijzetten. Jammer maar voor den lezer, voor wien al het overige onverschillig is, dat die betoogen geen grooter gedeelte van het werk uitmaken.

Paramaribo, Augustus 1860.

V.

***Algemeene gezondheid en fabriek-nijverheid. Het verband tusschen beide, en de wijze waarop beider strijdige belangen kunnen worden overeengebragt, in een rapport aan Heeren Gedeputeerde Staten der provincie Groningen, ontwikkeld door L. Ali Cohen. Groningen, P. Noordhoff*. 1860.**

> 'Aussi toutes les questions qui ont pour objet la santé publique, méritent-elles de prendre rang parmi les intérêts les plus élevés et les plus serieux dont puissent se préoccuper les esprits devoués à l'affermissement et au progrès régulier de l'ordre social.'
> AMBROISE TARDIEU.

Wij begroeten den arbeid van den Heer Ali Cohen als een hoogst verblijdend en belangrijk teeken des tijds. De aanleiding toch tot het schrijven dezer brochure moet als een gewigtige stap op een geheel onbetreden terrein in Nederland beschouwd worden.

Het is onze bedoeling geenszins, om oude grieven op te halen, en het afgezaagde thema van de achterlijkheid en traagheid der regering in de bevordering van de volksbelangen, ja haar ignoreren daarvan, met eene nieuwe variatie te vermeerderen; maar waar wij geroepen worden om een oordeel uit te spreken over een arbeid, die met zooveel zaakkennis en humaniteit een voornaam deel van de openbare gezondheid behandelt, daar mogen wij die aanklagt niet geheel terughouden. Of is het anders dan ignoreren, als de regering de sterfte in ons land ziet toenemen en geene hand uitstrekt, om een algemeenen en ingrijpenden maatregel tot stuiting van het voortwoekerend kwaad te beproeven, zelfs niet naar de oorzaken - die trouwens zoo voor de hand liggen - van dat kwaad omziet? Is het anders dan ignoreren, wanneer zij stilzit bij de ervaring, dat de gunstigste sterfteverhouding in Nederland nog beneden de ongunstigste in Engeland staat; eene sterfteverhouding, die de welgezinde regering van dat land tot wanhoop zou brengen? Is het anders dan ignoreren, dat zij berust in de wetenschap dat een vierde - op sommige plaatsen zelfs een derde - harer kinderen reeds grafwaarts dalen eer dat zij hun eerste, en meer dan de helft eer zij hun vijfde levensjaar bereikt hebben, en de bloem der natie van jaar tot jaar in physieke ontwikkeling achteruitgaat; dat jaarlijks een groot - en wel het nuttigste - deel der natie door ziekten ondermijnd of weggeraapt wordt, dat, bij een gezond en krachtig

bestaan behouden kon worden, indien het niet in slechte woningen gehuisvest, door verpestende poelen omgeven, met slecht voedsel gespijsd, door overmatigen en schadelijken arbeid verzwakt en ontzenuwd werd? Is het anders dan ignoreren, zeggen wij eindelijk, als er geene wet, geen toezigt, geen voorschrift, geen hulpmiddel bestaat, tot stuiting van dit aangroeijende kwaad, dat de kern onzer bevolking zoo diep in het harte heeft aangetast? Men beschouwe de instelling van gezondheidscommissiën, op de wijze zoo als het hier te lande plaats heeft, toch niet als een afdoenden maatregel, waardoor men in de bestaande behoefte van regeling en toezigt der openbare gezondheid heeft voorzien. Wanneer wij een blik werpen op de potsierlijke discussiën en de weinig bevredigende uitkomsten, die de beraadslagingen der gemeenteraden over de circulaire van den Minister van Binnenlandsche Zaken van 2 Augustus 1856 hebben opgeleverd, en wij eindelijk, na een tijdvak van vier jaren, bemerken in hoe weinige gemeenten aan die ministeriële uitnoodiging is gevolg gegeven, dan gelooven wij daarin grond genoeg tot staving van onze bewering te vinden. En dat moet ons niet verwonderen. Wij weten maar al te goed, van hoe weinig kracht eene ministeriële uitnoodiging bij ons te lande is, daar waar het geldt om eene nieuwe magt te creëren naast de bestaande, die behalve het besnoeijen der autonomie der geëmancipieerde gemeentebesturen, daarenboven nieuwe offers uit de schraal voorziene gemeentekassen zal eischen. Het antwoord der meeste gemeenteraden op de ministeriële uitnoodiging werd dan ook ongeveer in de volgende phrasen gegeven; de meesten verscholen zich achter den boeman ‘slechte financiën,’ of het plechtanker ‘bezuiniging;’ anderen kwamen er ridderlijk voor uit, dat zij zulke *lastige en kostbare bemoeiallen* niet noodig hadden; weêr anderen verklaarden in hunne wijsheid, ‘dat eene gezondheidscommissie overdaad was, omdat *alles perfect in orde* was: toezigt en gezondheid beiden;’ nog anderen achtten, kortaf, de instelling van gezondheidsraden als *niet wenschelijk en noodeloos*, enz., enz. Na een tijdvak van vier jaren werden in de 1138 gemeenten van ons land, voor zoo ver ons bekend, slechts ZEVENTIEN commissiën ingesteld, van welke de meesten een allertreurigst bestaan voortslepen; sommige zijn verstomd, andere verlamd, weêr andere verminkt; nog andere zijn, door de verdeeldheid harer leden, op het punt om zich het hoofd te bersten te slaan; enkele verkeeren van hare geboorte in eene lethargie, - in één woord, het zijn wangedrogten[1].

Waar men sinds een vierjarig tijdsverloop zulke wrange en nietige vruchten geoogst heeft, daar moet men het land wel betreuren,

1 De Commissiën, die nog het meest aan het doel beantwoorden, te Rotterdam en Utrecht, bestonden reeds eer de ministeriële circulaire werd uitgevaardigd.

waar de hooge regering zóó weinig magt weet uit te oefenen en zóó weinig sympathie bij de uitvoerende magten ondervindt, en waar de plaatselijke autoriteiten zóó weinig doordrongen zijn van de ware volksbelangen, dat zij de bestaande gebreken willen ignoreren, ter vermijding van eenige pecuniele of autocratische opofferingen. Helaas! met de mondig-verklaring der gemeenten en de zorg, die de regering haar hierbij voor de openbare gezondheidsbelangen heeft opgedragen, is deze kwestie der burgerij wel van de Scylla in de Charybdis gevallen.

Wat het vraagstuk der openbare gezondheid bij de oprigting enz. van fabrieken betreft, ook daar zijn wij bij andere landen ten achteren. Terwijl Duitschland, Frankrijk, Engeland en zelfs België[1] hunne wetten naar de behoeften des tijds hebben gewijzigd en verbeterd, blijft Nederland nog altijd aan het Kon. Besl. van 31 Januarij 1824, *de commodo et incommodo*, vasthouden, en dat tot groot nadeel van den industriëel en burger. In Nederland rigt men geene fabrieken, die schadelijk voor de gezondheid zijn, in de nabijheid van bewoonde huizen op, maar men plaatst er scholen in de onmiddellijke nabijheid van zwavel-zuur-fabrieken!![2].

Maar reeds lang genoeg over hetgeen de regering niet of niet goed gedaan heeft! Vermelden wij thans de eerste en goede poging, die op het gebied der openbare gezondheid door een provinciaal bestuur gedaan en door de hooge regering goedgekeurd is. Daartoe geeft het geschrift over de ‘Algemeene gezondheid en fabriek-nijverheid’ van onzen degelijken medico-politicus de meest gereede aanleiding.

Wij noemden den arbeid van den Heer Ali Cohen een hoogst verblijdend teeken des tijds, dat getuigt van de betere inzigten in de eischen der gezondheidsleer ten onzent, niet alleen bij het volk, maar ook bij hen, die gesteld zijn om over de volksbelangen te waken. De arbeid door den Heer C. verrigt, is toch geschied op aanzoek van de Gedeputeerde Staten der provincie Groningen ‘om consideratiën en advys’ betreffende ‘twee missiven van den Heer G.D. van Mechelen, beide ten doel hebbende: 1°. om bedenkingen in het midden te brengen ten aanzien van zekere bepaling in art. 1 van de concessie, door Heeren Gedeputeerde Staten

1 De Belgische regering streeft er met kracht naar: ‘de hâter la solution du *grand problème hygiènique*, qui consiste à concilier les intérêts de la sauté publique avec ceux des ètablissements industriels.’ Wanneer zal de Nederlandsche regering die zaak als een ‘grand problème hygiènique’ gaan beschouwen?

2 Zie het Rapport der Commissie uit den Amsterdamschen Gemeenteraad, belast met het doen der vereischte voordragt tot regeling van het lager onderwijs aldaar, onder dagteekening van 26 Maart 1860.

aan den adressant, dd. 27 Januarij 1859, N°. 35, verleend tot het oprigten eener fabriek te Muntendam, tot het maken van aardappelenmeel, aardappelenstijfsel, alsmede aardappelensiroop, - en 2^{O}. ten gevolge dier bedenkingen van Heeren Gedeputeerde Staten het voorstel te doen, om in het belang van hem concessionaris, en, volgens zijne meening, tevens in dat van het algemeen, zekere wijziging te brengen in de hoofdbepaling van het 1ste artikel zijner concessie voornoemd.'

De adviseur achtte het wenschelijk, bij het hem opgedragen onderzoek, 'dat de zaak eenigermate grondig en ook meer in het algemeen werd behandeld:' een wensch, die gemakkelijker te uiten dan te volbrengen is; maar de S. heeft zich met glans van zijne gewigtige taak gekweten. Het motto, aan het werk van de HH. Monfalcon en de Polinière ontleend en op den titel van zijn geschrift geplaatst, geeft ten duidelijkste het streven van den S. aan, om, bij eene degelijke behandeling van zijn onderwerp, de belangen der industrie evenzeer als die van de openbare gezondheid in het oog te houden. De geest, dien het geschrift van den aanvang tot het einde ademt, bewijst tevens dat de S. aan zijn voornemen getrouw is gebleven, en doet hem niet alleen als den wetenschappelijken, maar ook als den praktischen kritikus kennen. Elk onderdeel van zijn onderzoek gaat hij met de meeste naauwgezetheid na, en alvorens eene uitspraak te doen, resumeert hij eerst wat in andere landen betreffende dat onderwerp bepaald en wat het oordeel van de wetenschap daarover is. Hierna waagt hij, op eene even bescheiden als humane wijze, zijn oordeel uit te spreken. *Vroeger*, zegt hij, was er naauwelijks sprake, bij de oprigting van fabrieken, van de belangen der algemeene gezondheid; *nu* 'zouden de belangen der nijverheid in meerdere of mindere mate kunnen worden opgeofferd aan die der hygiène.' In deze vrees kunnen wij voor ons land voorshands niet deelen, tenzij de S. bedoelt, dat de regering door *verkeerde* maatregelen èn de nijverheid benadeelt èn de gezondheid harer burgers niet genoeg in acht neemt. Maar wij moeten de voorzigtigheid van den S., die zelfs in vrees ontaardt, hier eer prijzen dan laken. Men kan niet omzigtig genoeg zijn in zijn oordeel en uitspraak, daar waar men geroepen wordt om te beslissen tusschen twee zulke gewigtige elementen van volkswelvaart, als de industrie en de hygiène. Industrie en hygiène stonden vroeger even lijnregt tegen elkander over, als de theologische en natuurkundige wetenschappen. Het is het streven van onzen tijd, om eene verzoening tusschen die twee gewigtige factoren van volkswelvaart tot stand te brengen. De pogingen, door de mannen der wetenschap in andere landen op dat gebied beproefd, zijn gelukkig met een schitterenden uitslag bekroond. Ons land staat hierin weder verre ten achteren. Ten onzent is men van het gewigt, dat er in

het verband tusschen hygiène en industrie gelegen is, nog niet genoeg doordrongen; men beschouwt nog steeds elke poging tot toenadering met een achterdochtigen blik, en vreest, dat elke schrede op den weg van vooruitgang, op het gebied der hygiène, de industrie in hare ontwikkeling zal benadeelen. Die vrees ontstaat alleen uit onkunde, uit gemis aan voldoende kennis van het ware volksbelang. Men is ten onzent nog niet genoeg van de waarheid doordrongen, dat alleen een krachtig en gezond volk ook een nijver en welvarend volk is; dat men juist door eene vlijtige toepassing van de regels der gezondheidsleer, zijn eigen en eens anders belangen bevordert. In Nederland is juist een bekrompen egoïsme, dat elke poging ten goede tegenwerkt, oorzaak, dat èn de industrie èn de openbare gezondheid nog zooveel te wenschen overig laten. De arbeid van den Heer Cohen mag als zulk eene goede en wèlgeslaagde poging beschouwd worden.

Volgen wij thans den schrijver in zijn gemoedelijk en degelijk onderzoek over het al of niet schadelijke van ‘fabriekmatige bereidingen, waarvan de aardappelen, - en, bij wijze van vergelijking en aanvulling, ook de tarwe, - de grondstof uitmaken.’

Hij geeft (bl. 4) een kort overzigt van de fabrieken, die aardappelen als grondstof tot meel, stijfsel en siroop in de prov. Groningen bewerken, en de hoeveelheid aardappelen jaarlijks daartoe verbruikt, hetgeen hij nader met eene statistieke tabel (bl. 8) van de fabrieken in Nederland opheldert. Daaruit ontwaart men, welk eene voorname bron van industrie de aardappelplant in ons land oplevert; eene bron, die jaarlijks in omvang toeneemt, en wel zóó, dat S. te regt de vrees koestert of de fabrieknijverheid, die zich van aardappelen bedient als grondstof van bewerking, over het algemeen in verband staat met de algemeene gezondheid, en hoe zij in het bijzonder daarmede in strijd *is*, of althans *kan* zijn. Wij zullen, even voorzigtig als hij, ook thans hierover geene uitspraak doen.

Na deze préliminaires gaat de S. eindelijk (bl. 10) tot het eigenlijke doel van zijn arbeid over, 1°. Bedenkingen in het midden te brengen tegen de oprigting van eene aardappelenmeel-, stijfsel- en siroopfabriek te Muntendam.

Gedeputeerde Staten van Groningen bepaalden bij de vergunning van de oprigting van eene fabriek van aardappelenmeel, aardappelenstijfsel en aardappelensiroop, door den Heer G.D., te Muntendam, ‘*dat het water en de afval, van het fakriekaat herkomstig, zal moeten* VERBLIJVEN OP DE GRONDEN AAN DEN ADRESSANT BEHOORENDE, *en* NIET *zal mogen worden afgeleid* IN SLOOTEN OF WATEREN, *die aan anderen behooren, of voor de openbare dienst bestemd zijn*.’

Tegen die voorwaarden kwam de concessionaris op. Hij beweert dat hij tot wering van het afvloeijen van dat water niet alleen een dijk moet opwerpen tusschen de naburige huizen en den *poel*, die

het middenpunt van zijn eigendom vormt, maar dat hij, door dat besluit letterlijk op te volgen, zou maken ‘un *réservoir pestilentiel*, et dont les émanations seront *attentoires à la salubrité publique*.’ Adressant stelt daarom voor, dat men hem verpligtingen oplegge, om een réservoir van voldoenden omvang aan te leggen, waarin hij het water der fabriek kan laten afloopen, dat, van vuil en afval bezonken, later in een nabijzijnd kanaal van Meden kan wegvloeijen.

De een acht het dus in het belang van de algemeene gezondheid noodzakelijk, dat het water bewaard worde, de ander, dat het wegvloeije. Voorwaar een moeijelijke arbeid, om, bij zulk een verschil van gevoelen, een oordeel uit te spreken, dat beide partijen voldoet en dat noch de nijverheid, noch de openbare gezondheid hinderpalen in den weg zal stellen.

De schrijver acht het dan ook voor eene juiste behandeling en beoordeeling der zaak noodzakelijk, dat onderzocht worde, 1°. *welke* afval bij fabrieken, als waarvan hier spraak is, voorkomt, en in *welke mate*.

Hij formuleert daartoe vooreerst, wat de gen, policie door ‘afval’ te verstaan heeft, namelijk, ‘die stoffen, welke door haar scheikunkundig zamenstel aanleiding geven tot ontbinding, tot rotting.’ Hierop gaat hij na, welke stoffen van ontbinding de afval van aardappelenmeel,- stijfsel- en siroopfabrieken opleveren. De zamenstelling van dien ‘afval,’ zegt de S., verschilt naar de wijze van bereiding die in de fabrieken gevolgd wordt. Hij komt eindelijk tot het besluit, dat ‘het water uit de stijfselfabrieken, door de wetenschap zoowel als door de ervaring, onder de vloeibare meststoffen gerangschikt moet worden’, een gevoelen, waarin ook de betrokken fabriekant volkomen deelt.

Bij de beschouwing van het 2de punt der consideratiën, ‘welke de *nadeelen* voor de algemeene gezondheid kunnen zijn van dien afval, indien daarmede bezwangerd water in slooten van bijzondere personen of in publieke wateren afvloeit, hetzij de afval op het terrein van die fabrieken geheel of hoofdzakelijk teruggehouden wordt,’ gaat S. na, 1°. de nadeelige werkingen die de stijfselfabrieken op de algemeene gezondheid, en op die der arbeiders in de fabrieken zelve uitoefenen.

De schadelijkheid hangt hier wederom af van de wijze van bereiding; hoe meer organische stoffen bij de bereiding van stijfsel verloren gaan, des te onvoordeeliger is de uitkomst voor den fabriekant en te schadelijker voor de algemeene gezondheid[1]

1 Max Vernoís, ‘Traité prat. d'hyg. industr. et administ’. T.I, p. 244, zegt in zijn artikel ‘Amidonneries:’ ‘Par les anciens procédés, les amidonneries donnaient lieu à tous les inconvénients inhérents à l'accumulation de matières végétales en fermentation et en putridité. A *l'odeur insupportable* se joignait l'écoulement et le séjour sur la voie publique, souvent dans un très long parcours d'eaux de macération et de lavage *très-fétides*. Les eaux n'étaient pas sans danger quand par les égouts elles se rendaient dans les fleuves ou rivières. *Avec les nouveaux procédés il n'y a plus d'insalubrité.’*.

In de 2de plaats tot de beschouwing overgaande van hetgeen bij ons en in den vreemde door de wet is vastgesteld ter beteugeling of voorkoming van de nadeelige invloeden, door die verontreiniging ontstaan, en wat de wetenschap en ervaring daaromtrent geleerd hebben, resumeert de S. kortelijks de bepalingen, die thans in Frankrijk, Duitschland (Pruissen), Engeland en België, omtrent de plaatsing en inrigting der stijfselfabrieken vigerende zijn. Wanneer men de belangrijke bepalingen, in die landen gemaakt, in overweging neemt, en daarbij nagaat den gelijken tred, dien zij met de vorderingen der wetenschap en industrie gehouden hebben, dan springt het weder in het oog hoe zeer ons land daarbij te kort schiet, daar wij nog altijd teren op een Kon. Besl. dat meer dan 36 jaren oud is. De industrie heeft sedert dien tijd zulke reuzenschreden gemaakt, en de wetenschap en de ervaring hebben zooveel verbeteringen aangebragt in de verschillende bewerkingen, dat het de regeringen van genoemde Staten veeltijds moeijelijk was om gelijken tred met beide te houden, en de fabrieken, die dan eens in de eerste klasse (de gevaarlijkste) waren gerangschikt, weldra tot de derde klasse (de minst schadelijke) moesten teruggebragt worden. Men begrijpt het nadeel, dat door zulk eene onvoldoende wetgeving als de onze voor de industrie en de openbare gezondheid ontstaat, en tevens in welke moeijelijkheden de besturen, die eene concessie moeten verleenen, gewikkeld worden, wanneer zij bij hunne toestemming, de belangen van beiden, van fabriekant en burgerij, evenzeer zullen behartigen.

Het spreekt van zelf, dat wij hier niet alles willen noch kunnen teruggeven, wat door den S. ten opzigte dezer bepalingen in den vreemde aangevoerd wordt; maar wij mogen de voortreffelijke bepalingen die België, dat tot 1849 met ons aan den leiband van het bij ons nog vigerende Kon. Besl. van 1824 liep, in dat jaar ten opzigte van de gezondheidspolicie op de fabrieken gemaakt heeft, niet onopgemerkt laten voorbijgaan.

Men heeft bij de regeling dier aangelegenheid de belangen van de industrie met die van de gezondheid der arbeiders *in* de fabrieken en der bewoners *om* de fabrieken, in de meest mogelijke overeenstemming gebragt. ‘D'une part,’ zegt het Rapport aan den Koning van 3 Nov., dat het Besluit van 12 Nov. 1849 voorafgaat, ‘d'une part,

on a pu constater que cette (de oude, van 1824) disposition renfermait des *lacunes assez nombreuses* dans l'indication de ces établissements, et qu'elle laissait également à désirer *sous le rapport de leur classification;* d'autre part, l'industrie a realisé, depuis que l'arrêté de 1824 fut mis en vigueur, *des progrès très-importants* qui ont modifié profondément la situation des anciennes. En outre, il a été reconnu, qu'il convenait *d'introduire des règles plus précises et plus complétes, tant dans l'intérêt des fabricants que dans celu des personnes qui peuvent avoir à souffrir du voisinage de certaines exploitations industrielles*, et aussi pour *la facilité des administrations* chargées de statuer sur les différends, relatifs à l'érection de ces établissements.' Zulke motiven hebben de Belgische regering de noodzakelijkheid doen gevoelen, om eene betere wet maken. En de Nederlandsche regering erkent die noodzakelijkheid van eene hervorming volstrekt niet! Van tijd tot tijd, als er eene fabriek in ons land wordt opgerigt die eene nieuwe tak van industrie exploiteert, geeft de Regering die eene plaats - zoo als het uitvalt, - in eene der drie rubrieken van het orakel van 1824, dat, hoe ouder het wordt en hoe meer de industrie in omvang en ontwikkeling toeneemt, ook te moeijelijker voor de belanghebbenden wordt om te raadplegen. De Belgische wet draagt de sporen van door even heldere als praktische mannen te zijn zamengesteld. Art. 2 levert daarvan wel het beste bewijs. Daarin leest men onder andere voorwaarden die de aanvrage tot exploitatie moeten vergezellen, dat niet alleen het 'objet de l'exploitation,' maar ook 'les *procédés* qui seront employés, et les *quantités approximatives* des produits à fabriquer' moeten opgegeven worden. Bovendien moet de aanvraag bevatten les *mésures* qu'on se propose de prendre pour empêcher ou diminuer 'les inconvénients de l'établissement, tant pour les voisins que *dans l'intérêt des ouvriers*.'

Ziedaar nu drie bepalingen, die aan alle moeijelijkheden bij de concessionering te gemoet zullen komen. Van de wijze van bewerking, van de hoeveelheid der bewerkte grondstoffen, en van de voorzorgmaatregelen die bij de bewerking in acht genomen worden, hangt toch voornamelijk de bepaling af van de meerdere of mindere schadelijkheid eener fabriek. In die gevallen waar de wet die voorwaarden niet stelt, zal de moeijelijkheid zoowel voor den concessionaris als voor de autoriteiten, bij de beoordeeling van het al of niet gevaarlijke of schadelijke, in het verleenen van de concessie blijven bestaan. Dr. Ali Cohen wijst er ook teregt op hoe wenschelijk het voor die autoriteiten zou zijn, wanneer de wijze van fabriceren, onder anderen der aardappelensiroop in de aan te leggen fabriek te Muntendam, aangegeven werd, opdat zij een juist oordeel aangaande de mate van schadelijkheid zouden kunnen vellen.

Tot het 3de punt van deze consideratiën overgaande, namelijk, ‘de beste wijze, *hoe* die nadeelen voor de algemeene gezondheid zijn voor te komen, niet alleen zonder de belangen van de fabrieksnijverheid of van hare uitoefenaren te benadeelen, maar zelfs der nijverheid bepaaldelijk *nuttig* te zijn,’ begint de S. met, op autoriteit van Pappenheim, al de nadeelen aan te stippen, die de organische bestanddeelen van den afval van alle fabrieken, als miasmata en smetstoffen, voor hunne omgeving opleveren. Pappenheim (‘Monatschrift’, enz., Heft I, 1859, 61) besluit daarom teregt: ‘dat eene ontlasting van den betrokken afval, anders dan in snelstroomend en diep en breed water, niet geduld kan worden’[1]. Dat deze regels in ons land niet in acht genomen worden, en dat tot groot nadeel van de openbare gezondheid en de industrie, betreuren wij met den schrijver[2]. Welke voordeelen het buitenland en

1 ‘Jeder solche Abfluss gehört auf's Feld oder *in raschfliessende, wasserreiche Wasserlaüfe*, aus welchen nicht unterhalb nach kurzem Laufe noch Trinkwasser entnommen wird..... Niemals gestatte man unterirdische Abflusswege ohne besondres Spülsystem u.s.w.’
‘Hdb. der Sanit. Polic.’, Bd. II, S. 480, in voee: *Starkefabrikation*.
Faire arriver par des caniveaux bien construits, geeft Vernois, l.c.p. 237 ook aan, ou par des ruisseaux en bon état, les eaux de fabrication dans des égouts au *grand cours d'eau;* j a m a i s d a n s d e s p u i s a r d s .

2 Receuiller les eaux, raadt Vernois aan, et les utiliser pour l'agriculture ou pour la nourriture des animaux. Ne jamaís permettre l'écoulement sur la voie publique d'une eau de lavage impure.
De voorbeelden, betreffende de verontreiniging der publieke wateren door het afvloeijend fabriekwater, door den S. van de fabrieken in de gemeente Hoogezand en Haarlem aangevoerd, zouden zonder moeite kunnen vermeerderd worden. Mijne voormalige woonplaats heeft daarvan in de laatste jaren ook een treurig voorbeeld opgeleverd. Om de belangrijkheid van het onderwerp en de waarde, die aan de uitspraak der gezondheidscommissiën in ons land gehecht wordt, in een helder daglicht te stellen, geloof ik, dat eene getrouwe mededeeling van het fei hier niet onpas zal zijn.
Middelburg heeft schoone kaden, die echter door banken van slik en modder omgeven worden, welke de helft van het jaar bij afwisseling bloot liggen, en alzoo, behalve het minder aanlokkelijke voor het oog, ook niet zelden onaangename gasten voor het reukorgaan worden. Men gewent zich aan alles, en zoo hadden de bewoners dier schoone kaden hunne oogen en hunne reukorganen ook aan die afzigtelijke modderpoelen en walgelijke uitwasemingen - of dit ook zonder nadeel voor hunne gezondheid plaats had, betwijfelen wij zeer, - gewend. Maar in het jaar 1857, bij een heeten, droogen zomer, werden de bewoners van sommige gedeelten der stad door een nieuwen gast, die deels uit de openbare wateren, deels uit de riolen hunne huizen binnendrong, zóó gekweld, dat alle huiselijk genot er door vergald werd. Zij besloten daarom tot het inleveren van eene petitie aan den gemeenteraad, met verzoek, om de oorzaken van dat nieuwe kwaad te laten opsporen en, kon het zijn, die te verdrijven. Het gemeentebestuur, in wiens handen dit stuk werd gesteld, meende nu niet beter te kunnen doen dan dit adres naar de gezondheidscommissie te renvoyeren en haar de taak op te dragen, om de oorzaken die tot de klagt aanleiding hadden gegeven, op te sporen en middelen tot verbetering aan de hand te doen.
In de maanden Aug. en Sept. 1857 ving die Commissie hare eerste werkzaamheden in die zaak aan. Al dadelijk bleek het haar, dat de stank niet door koolwaterstofgas werd veroorzaakt, 't welk zich altijd ontwikkelt wanneer slikken bij eene hooge temperatuur blootliggen, maar dat hij soor zwavelwaterstofgas werd teruggebragt. De Comm. meende dus teregt, dat daaraan eene andere oorzaak moest ten grondslag liggen. Om nu op het spoor daarvan te komen, liet zij water putten achter het schof van het spui, en bespeurde daarbij, dat dit zeer sterk zuur reageerde en alle kenmerken droeg van bezwangerd te zijn met eene groote hoeveelheid sterk zwavelzuur. Zij kwam dus dadelijk op het denkbeeld, dat dit afkomstig moest zijn van de garancine-fabriek binnen deze stad, in zoogen. Nieuwe Huizen gelegen, waar, zoo als bekend is, eene groote hoeveelheid sterk zwavelzuur wordt verbruikt tot de vorming van garancine uit de meekrap, hetwelk evenwel voor het grootste gedeelte weder daarvan wordt afgewasschen.
Uit een plaatselijk onderzoek door de Comm. nader ingesteld aan het uitloozingskanaal van het stadsriool, bleek, dat het zwavelzuur dier fabriek zich met den rioolinhoud vermengde en alzoo tot rijkelijke vorming van gezwaveld waterstofgas aanleiding gaf, hetgeen door de spranken van het riool, deels met de buitenlucht vermengd op de straat, deels door de

sommige gemeenten van ons land door eene verzameling van mestspeciën uit een economisch en hygiènisch oogpunt ondervinden, is genoeg bekend en staaft de S. nog ten overvloede met een voorbeeld uit zijne gemeente. Zoo ergens, dan ondervindt *ons* land de nadeelen

binnenroosters in de gebouwen ontsnapt, en eindelijk, bij het openen van het riool, wanneer dit bij genoegzaam laag water plaats heeft, bij onvoldoende strooming, om den inhoud buiten den mond der kaden te brengen, de in het riool nog aanwezige gassoorten zich vrij in de kaden verspreiden, terwijl het zwavelzuur op de slikken komende, daaruit nieuwe hoeveelheden gezwaveld waterstofgas ontwikkelt. De Commissie adviseerde dus bij missive dd. 6 Oct. 1857 aan B. en Whs., 'om het garancine-water niet lauger in de stedelijke riolen zich te laten ontlasten, maar door een *afzonderlijk kanaal* zich *onmiddellijk* met het zeewater te doen vermengen, welk kanaal zoodanig met een schoofje kon worden voorzien, dat het konde worden afgesloten *voor dat nog de slikken blootlagen*'; terwijl zij, om de onkosten die dit zou veroorzaken niet noodeloos te vergrooten, bovendien adviseerde 'om eerst eene proef te doen nemen op het veel dieper gelegen stadsriool, dat aan de Punt uitkomt, *door het plaatsen van een dam* in het riool, dat naar het Spui loopt in den omtrek van de Oostkerk, en dan af te wachten wat daarvan het gevolg zoude zijn.' Aan het laatste gedeelte van dit voorstel is door B. en Whs. voldaan. Deze proef heeft tot resultaat geleid, dat de bewoners van het Molenwater, de Cingel- en Molstraten geen last meer van dien stank hadden, maar dat daarentegen bij warm weder de onaangename lucht zich in de kaden bleef ontwikkelen, *waar het water dan ook zwart zag*. Het verdwijnen van den stank in de eerstgenoemde buurten, door het opwerpen van een dam en het bestaan blijven van die onaangename uitwasemingen in de kaden, versterkte de Comm. in haar vroeger geuite opinie, dat dezelfde oorzaak den stank in de kaden te weeg bragt, door het uitvloeijen van het met den rioolinhoud vermengd garancine water van het stadsriool aan de Oostpunt, dat zeer laag is gelegen en welks verwijdering niet dan met bijna volledige eb kan geschieden. Op den 5den Julij 1859 nam de Commissie nogmaals eene proef met water uit de kaden, en hier vond zij weder het water in de nabijheid van het uitlozingskanaal van het stadsriool *kennelijk met vrij zwavelzuur bezwangerd*, dat, toen het over de slikken vloeide, duidelijk gasbellen ontwikkelde. Ditzelfde was het geval met het water op eenigen afstand, binnenwaarts in de kaden (aan den Dam) zich bevindende. De Comm. deelde den uitslag van haar onderzoek op nieuw aan B. en W. mede, en sprak daarbij als hare vaste overtuiging uit, 'dat het garancine-water wel degelijk als de oorzaak van de onaangename gasontwikkeling uit de kaden moet beschouwd worden'; terwijl zij zich refereerde, wat de middelen tot herstel aanging, aan haar vroeger uitgebragt rapport. Naar aanleiding daarvan, werden door B. en W. aan die Commissie eenige vragen voorgelegd. wier beantwoording haar hoogst moeijelijk voorkwam, doch waaraan zij naar haar beste vermogen voldeed. Zij bleef daarbij aan haar eerst geuit gevoelen hechten, dat de stank van gezwaveld-waterstofgas in de kaden alleen moest worden toegeschreven aan de inwerking van het garancine-water op de drooggevallen slikken, en wat de middelen tot herstel betrof, refereerde zij zich aan haar vroeger, in 1817 uitgebragt rapport, dat het hare vaste overtuiging was, dat, wanneer het bij elke bewerking verbruikte zwavelzuur, behoorlijk vermengd met al het bij diezelfde bewerking verbruikte water, kort na het begin der eb in de kade wordt geleid, het aldaar eene hoeveelheid zeewater zal aantrefien, *meer dan voldoende om alle vrees voor schadelijhe inwerking op de slikken op te heffen*.
En wat deed nu het gemeentebestuur?... Het liet de zaak zoo als zij was, en daar, bij de tegenwoordigen natten zomer, de kaden minder droogliggen en die gasontwikkeling en de verspreiding van stank geen plaats heeft, althans niet zoo opgemerkt wordt, verklaart het, tegen het gevoelen van het adviserend ligchaam in, *dat de stank niet door het garancine-water veroorzaakt is en dat de commissie het dus mis had!*

van dit verzuim. De schrijver juicht dan ook het beginsel door Ged. Staten van Groningen aangenomen toe, om het afvloeijen van

den afval der op te rigten fabriek in de slooten der naburen of in het kanaal of diep van Meden, te verbieden.

Dat de aard van den bodem, waarover het fabriekswater stroomt, van invloed op de ontwikkeling van miasmata moet zijn, zal niemand betwisten[1].

Vervolgens is de vraag aan de beurt, '*hoe* de verzameling der vloeibare mestspecie in het onderwerpelijk geval het best en het gemakkelijkst zal kunnen plaats hebben?' De S. analyseert het verzoek van den adressant aan Ged. St. gerigt om, in plaats van het fabriekswater over zijn grond te verspreiden, hem te veroorloven dat in het kanaal van Meden te ontlasten, na het in een réservoir, op zijn grond aangebragt, verzameld te hebben, waarin de afval zal kunnen bezinken; terwijl hij zorg zal dragen, dat het réservoir van genoegzamen omvang is om de bezinking van het afval voldoende te doen plaats hebben, en eindelijk aanneemt, *telkens wanneer*

1 M. Vernois zegt van de stijfselfabrieken in het bijzonder l.c.p. 245: 'On peut avoir encore de *l'odeur* et du dégagement de gaz hydrogéne sulfuré, ou production d'hydrosulfate d'ammoniaque, si les eaux, qui s'écoulent, ne sont pas suffissament débarrassées des débris organiques, et *si l'eau coule sur un sol où exisle du sulfate de chaux*.'

zulks noodig is, dat ontvangvat te ledigen. Ook dit voorstel is volkomen in overeenstemming met de belangen der nijverheid en der openbare gezondheid, en daarom ook met het hoofdbeginsel door Ged. St. bij hunne concessie aangenomen.

Dit nu aangenomen zijnde, blijft nog de vraag over, hoe het bedoelde réservoir zal moeten ingerigt zijn en op welke wijze het ontledigd zal moeten worden. De vorm en digtheid van het vat en de voldoende omvang, om het bezinken van het gebruikte water behoorlijk te doen plaats grijpen, zijn toch van het uiterste belang. De voordeelen, die een réservoir aan den eenen kant oplevert, zouden, bij eene slechte constructie of zelfs onvoldoende sluiting, eene reeks van nadeelen doen ontstaan, even groot zoo niet grooter, dan het onmiddellijk afvloeijen en eenigzins stroomend water. De S. achtte het daarom van belang dat punt wat uitvoeriger te behandelen en om naauwkeurige voorschriften omtrent den vorm, de zamenstelling en de sluiting van het réservoir aan te geven.

Alweder springt hier het onvoldoende onzer wetgeving in het oog, omdat de hoeveelheid vloeistoffen die de fabriek vermoedelijk zal opleveren, door den concessionaris, als daartoe bij het Kon. Besl. niet verpligt, niet is opgegeven, hoewel het toch van belang zou zijn om dat bij het verleenen van de concessie naauwkeurig te weten.

De wijze van verwijdering eindelijk besprekende, raadt de S. aan, ‘dat *na bezakking der vloeistof in den vergaarbak* gedurende zekeren [?] tijd, het *bovenstaande*, BETREKKELIJK *heldere, zuivere water onmiddellijk* in het kanaal van Meden (maar niet in de slooten) zal kunnen afvloeijen.’ Met deze bepaling kunnen wij ons over het algemeen zeer goed vereenigen. Evenwel zouden wij den onbepaalden term: gedurende *zekeren* tijd, nader bepaald wenschen. Bij het verleenen van concessiën van dien aard kan men niet omzigtig genoeg zijn, en moet men eene zaak van zoo groot belang als het verblijven van eene gistende, rottende stof in eene beslotene ruimte, niet geheel aan de willekeur van den fabriekant overlaten. Elke vertraging in de naleving van het voorschrift der *tijdige* verwijdering, kan nieuwe gevaren doen ontstaan, gevaren die voor de omgeving grooter kunnen worden, dan wanneer de afval met een gering stroomend water vermengd wordt. De S. formuleert, bij het resumeren van bovenstaande consideratiën, sub 7, het tijdstip en de wijze van verwijdering nogtans beter, door te bepalen, het bezonken water, ‘zoo *spoedig*, zoo volledig en zoo *naauwlettend mogelijk*’ van daar te verwijderen.

Als slotsom van de overwogene consideraten adviseert de heer Ali Cohen aan Ged. St., om art. 1 van de concessie zoo te wijzigen, ‘dat het water en de afval, van het fabriekaat afkomstig, zal moe-

ten worden verzameld in een op het terrein van den adressant daar te stellen, waterdigt, van boven goed gedekt réservoir, van behoorlijken omvang en diepte, van ronden vorm (bepaaldelijk ketelvorm) en met geheel gladde wanden, en wijders zoo ingerigt, dat, *na* bezinking daarin van het verzamelde vocht, het bovenstaande water onmiddellijk zich ontlaste in het kanaal van Meden, doch het gezonkene vuil geregeld en naauwlettend afzonderlijk worde verwijderd, en daarmede wijders zoo worde gehandeld als met andere verzamelingen van mestspetiën pleeg te geschieden - alles onder behoorlijk toezigt van of van wege het daartoe bevoegde gezag'.

Overeenkomstig dat advys is door Ged. St. de zaak in dien geest beslist.

Wanneer wij nu ten slotte de strekking en den inhoud van dit geschrift nog eens resumeren, dan moeten wij herhalen wat wij in den aanhef van onze aankondiging hebben gezegd, dat de arbeid van den Heer Ali Cohen een hoogst verblijdend en belangrijk teeken des tijds is. Het levert toch het bewijs voor de goede gezindheid en betere inzigten van de openbare autoriteiten in ons land, als zij, bij het beoordeelen van zulk eene gewigtige kwestie als het oprigten van fabrieken die voor de openbare gezondheid schadelijk zijn, alvorens eene uitspraak te doen, bevoegde experts raadplegen en zich niet achter eene gebrekkige wet verschuilen. Maar bovenal moeten wij hier de oordeelkundige behandeling der zaak toejuichen, waarbij steeds de ware belangen der industrie en openbare gezondheid voor oogen gehouden zijn. Zoo doende behartigt men de ware volksbelangen, en het ware te wenschen dat ieder provinciaal of gemeentebestuur, alvorens op eigen gezag - bij somtijds zeer gebrekkige kennis - te handelen, de voorlichting en den raad inriep van mannen zoo als de Heer Ali Cohen, op wiens bezit zich ons land beroemen kan.

Een even verblijdend teeken des tijds mag het ook genoemd worden, dat de Hooge Regering die verdiensten thans erkend heeft, door hare hooge goedkeuring te hechten aan de handelingen van Gedeputeerde Staten en aan de uitspraak van den Heer Ali Cohen. De Minister van Binnenlandsche Zaken toch heeft bij eene circulaire, aan Ged. Staten der verschillende provinciën gezonden, verklaard, 'dat het ZExc. is voorgekomen, dat de beschouwingen van den schrijver in vermeld werkje, op goede gronden steunen, en dat het van belang kan worden geacht, dat, bij het verleenen van concessiën voor fabrieken, dienovereenkomstig gehandeld worde, weshalve de Minister de aandacht van de verschillende collegiën van Gedeputeerde Staten op gedacht geschrift vestigt, en hun verzoekt, de gemeentebesturen in de provinciën uit te noodigen, bij voorko-

mende gelegenheden op die gewigtige, in genoemd werkje voorkomende, aanwijzing te letten.'

Wij uiten met den schrijver den wensch, in den aanvang van zijn geschrift (bl. 9) uitgedrukt, dat deze 'beschouwingen tevens aangemerkt worden als eene bijdrage ter bespoediging, hier te lande, over het geheel van de juiste oplossing van het hygiènisch-oeconomische vraagstuk, dat in België teregt werd genoemd het "*grand problème hygiènique*," en dat in de uitvoering dikwijls even moeijelijk zal zijn, als in aard gewigtig.'

Amsterdam, October 1860.

S. S^{r}. CORONEL.

***Staatkundige Geschiedenis der Bataafsche Republiek door Mr. C.L. Vitringa, Tweede Gedeelte. (Gedenkschrift, Derde Stuk.) Te Arnhem, bij Is. An. Nijhoff en Zoon*, 1860. viii *en* 572 *bladz*.**

De Heer Vitringa, die zijn gewigtigen arbeid met jeugdigen ijver voortzet, biedt ons in dit boekdeel de Geschiedenis der deliberatiën aan, door de Eerste Nationale Vergadering over het *Plan van Constitutie*, sedert 10 November 1796 tot 2 Junij 1797 gehouden. - Het Ontwerp werd, na door de bestrijders onder den schimpnaam van het *dikke boek*[1] belagchelijk en hatelijk te zijn gemaakt, op den 8sten Augustus daaraanvolgende in de grondvergaderingen afgestemd. - Zoo was dan het veelzins verdienstelijk werk van bekwame mannen voor het oogenblik ijdel, maar voor latere dagen niet nutteloos. Zagen wij ons nog onlangs gedrongen, in dit Tijdschrift voor de eer onzer revolutionairen van 1795 eene lans te breken, gaarne beämen wij het oordeel van den Schrijver over de handelingen dier uitgelezen Vertegenwoordiging: - 'Zij heeft een licht over de gewigtigste onderwerpen verspreid, dat ook nog in dezen tijd van onschatbare waarde is; zij heeft een aantal volksvooroordeelen vernietigd, beginselen erkend en vastgesteld, waarop de Staatsregelingen, welke sedert het aanzijn hebben verkregen, zijn gegrondvest'[2]. - De mededeeling van den beknopten inhoud der parle-

1 Het telde namelijk 918 Artikelen, en twee Bijlagen, de eene uit nog 33, de andere uit 19 Artikelen bestaande.

2 Blz. 572.

mentaire debatten stelt den waarheidlievenden lezer in staat, Neêrlands toenmalige Representanten gade te slaan en met iets beters dan een medelijdend schouderophalen te bejegenen. - En waar het *Dagverhaal* hunner beraadslagingen de vergelijking met het verslag der zittingen van onze Staten-Generaal niet mogt kunnen doorstaan, eischt de billijkheid in 't oog te houden, dat het voorgeslacht verstoken was van eene constitutionele opleiding, welke in het rustig tijdperk, dat wij beleefden, de Leden der tegenwoordige Kamers zoo gemakkelijk heeft voorbereid. Als men ‘den diepen staat van ondergeschiktheid aan Frankrijk’ in rekening brengt, den Schrijver uit de Secrete Notulen der Commissie tot de Buitenlandsche Zaken gebleken[1], en overweegt, hoe het bedrijf der Nationale Vergadering niet zelden door de partijzucht gedwarsboomd, te dikwerf door den aandrang van buiten verlamd werd, zal men zich eer over de blijken van hare wakkerheid en zelfstandigheid verwonderen, en hulde doen aan menigen loffelijken trek van naijver op vaderlandsche vrijheid en instellingen.

Of mogt men onze Representanten blinde navolgers der Fransche heeten? Gewis niet den menschkundigen De Mist, die meende dat de toepassing van een' regeringsvorm, geschikt voor een land van 25 millioenen inwoners, sedert eeuwen door één en hetzelfde Hoofd geregeerd, op ons stipje lands, dat naauwelijks 2 millioenen bevatte, ‘aan alle zijden mank moest gaan’[2]. - Maar zelfs den met Frankrijk tamelijk ingenomen Hahn niet, die verklaarde, ‘dat het hem smartte, de Staatswet van Frankrijk te hooren aanhalen in dien zin, dat zij ook aan de Bataafsche natie tot voorbeeld zou moeten dienen. - Men mogt de beginselen, waaraan het Fransche volk zijn bestaan en bestuur te danken had, erkennen, maar men moest de toepassing geheel en al onderscheiden en aan onze eigene Natie overlaten. Hij eerbiedigde zoozeer als iemand de groote Republiek, doch meende, dat het den Vertegenwoordigers des vrijen Bataafschen volks betaamde, dat zij den hoogsten prijs stelden op de onafhankelijkheid van hun Vaderland en die dachten te handhaven’[3].

Met grondig inzigt der verschillende gesteldheid van beide Republieken, drong vooral H.H. Vitringa, bij de beraadslaging over het Departementaal zelfbestuur, in het wezen der zaak door; hij, die niet bevreesd voor ‘het eeuwig geroep van *Federalisme*’[4], met mannelijke rondborstigheid wilde hebben uitgemaakt, wat die klank be-

1 Blz. 60, waar het Advies van den Frankrijk al te genegen Representant Rabinel wordt afgekeurd.
2 Blz. 107.
3 Blz. 36, verg. met blz. 247 volg.
4 Blz. 278.

teekende. Hij kon niet toegeven, dat onze Gewesten op den voet der Fransche zouden ingerigt worden. ‘De redenen trouwens, merkte hij aan, welke de Fransche Constituanten hiertoe overhaalden, zijn bij ons, naar mijn begrip, niet aanwezig[1]. Bij de Franschen toch heerschte, vooral ten tijde van het ontwerpen hunner Constitutie, een *refractaire* geest, die aanleiding gaf tot de bloedigste twisten, ja tot departementale oorlogen; en het was deze geest, welken zij ook door de Constitutie moesten beteugelen, om rust en vrede in het land te brengen. Het is ook van hier, dat de uitvoerende magt bij de Departementale Raden overal bij de Constitutie naauwst beperkt is, en zij nog Agenten[2] hebben moest, om de eenheid in het Bestuur te doen plaats grijpen en alle twisten te doen voorkomen. Dan, bij ons, in dit klein en gekunsteld plekje lands, houde ik die voorzorgen niet alleen voor onnoodig, maar zelfs voor zeer schadelijk. Ik zie geene reden, waarom men aan de Departementale Besturen, *mits maar ondergeschikt*, niet zou overlaten de faculteit, om die huiselijke inrigtingen en locale maatregelen te beramen[3], als tot den bloei, de welvaart en het geluk van elk gedeelte nuttig en raadzaam schijnt, daar toch de Wetgevende Magt niet in staat is, om in duizend kleine bijzonderheden die belangen zoo naauwkeurig te wikken en te wegen.’

Dezelfde Vitringa, de vader des Schrijvers, beantwoordde bij eene andere gelegenheid ontkennend de vraag, of op het voorbeeld der Fransche Staatsregeling, aan den Raad der Oudsten de magt zou worden toevertrouwd, om de zitting van het Wetgevend Ligchaam naar eene andere plaats te verleggen? - Men weet, hoe sluw en behendig zich, twee jaren daarna, Bonaparte door den *Conseil des Anciens* op die wijze tot den *Coup d'État* van 18 Brumaire heeft doen magtigen; en het strekt derhalve het doorzigt van den Gelderschen Staatsman tot lof, dat hij die bedenkelijke, ligt te misbruiken bevoegdheid bestreed. ‘In de regelen van hunnen Staat hadden, zoo dacht hij, de Franschen redenen en omstandigheden in acht te nemen, die niet de onze zijn. Bij beroeringen van binnen en in tijden van partijschap vond hij het niet raadzaam, aan een klein aantal Leden van de Kamer der Oudsten, die immers ook belang kon hebben, dat deze of wel eene andere partij bovendrijft, de gevaarlijke magt te vertrouwen, om de Groote Kamer door de verplaatsing te brengen in de magt van eene gewapende of ongewapende menigte, die op hare voorstellen krachtdadig kan *influenceren*’[4]. - Stel in

1 Blz. 357.
2 De latere Prefecten (Gonverneurs, Commissarissen des Konings).
3 Zie ook in dien geest, tegen de buitensporige eentralisatie, het Advies van Luyken, blz. 46-48.
4 Blz. 248.

de plaats dier menigte een eerzuchtigen veldheer, Vitringa zou letterlijk de gebeurtenissen voorspeld hebben, die in 1799 het Fransch Consulair Bewind te voorschijn riepen.

Maar ook Vitringa's felle tegenstander, de Unitaris Pieter Vreede, die, schoon niet Franschgezind, zich van den invloed der Fransche Regering tegen zijne wederpartij poogde te bedienen[1], - een hagchelijk spel dat hem en zijnen aanhang den 12^{den} Junij 1798 werd betaald gezet, - had het verschil van volksaard niet voorbijgezien. Terwijl hij Cromwell en Robespierre verfoeide als ‘monsters in den rang der menschen, die hunne vloekrollen speelden bij Engelschen en Franschen,’ vroeg hij: ‘Is de koele Nederlander wel even vatbaar om zoo ligt vervoerd te worden?’[2].

Scherp eindelijk, zoo als hij gewoon was, liet zich een ander Brabantsch Representant, Krieger, toen het nationaal verklaren der geestelijke goederen aan de orde was, in *anti*-Franschen zin uit. ‘Ik zie, zeide hij, hier in het denkbeeld, dat ons hier voorgedragen wordt, wel eenige navolging van de eerste en hollende bewegingen der Fransche revolutie[3], maar waar is toch eenige schijn van reden hiervoor bij ons, in vergelijking van Frankrijk? Zullen wij eene politieke donquichotterie aanrigten?’[4].

Ziedaar, bedriegen wij ons niet, zoovele teekenen van het eigen, te zeer miskend karakter van onze omwenteling. Voeg daarbij doorgaans de vrees voor overijling in het nemen van Besluiten, de herhaalde Commissorialen en Rapporten, en men zal in de langwijlige bedachtzaamheid der Nationale Vergadering meer overeenstemming met de oude Staten-Generaal dan met de doortastende Fransche Conventie, of zelfs met de Constituante van 1789-1791 ontwaren. - Toch bleef er niet weinig, waarin onze Landgenooten, hetzij bij het vaststellen der algemeene grondregelen van de Constitutie, of wel in het bepeinzen der hoofdbeginselen van de toekomstige organieke wetten voor de onderscheidene deelen der Staatshuishouding, zoowel hun nut poogden te doen met deze en gene doeltreffende Fransche inrigting, als zich aan de ervaring van hunne naburen spiegelende, de klippen trachtten te vermijden, op welke deze waren gestrand. - Uit dit oogpunt levert het geschrift van den Heer Vitringa in 't bijzonder aan de Academische jongelingschap overvloedige stof op ter vergelijking met het *Choix des rapports et discours prononcés à la Tribune nationale depuis* 1789; hier en daar heeft de

1 Vlugschrift: Heeft P. Vreede nooit gewenscht dat de Franschen zich met onze Constitutie zouden bemoeiën? (8 bladz.)
2 Blz. 228.
3 Verslag van Talleyrand (de la propriété des biens ccclésiastiques), ‘Choix de: Rapports,’ I. 89 suiv.
4 Blz. 457 volg.

Schrijver voorbedachtelijk den draad van het geschiedverhaal of van het overzigt der debatten afgebroken, om over nieuwere tijden en onze hedendaagsche instellingen uit te weiden, wanneer die, middellijk of onmiddellijk, met de handelingen der Nationale Vergadering in verband konden worden gebragt. Waar die sprong al te verrassend mogt voorkomen, en niet bevorderlijk aan de eenheid der beschouwing, zal men den onvermoeiden en met den maatschappelijken toestand zoo wèl bekenden grijsaard danken voor menigen practischen wenk en voor de vaderlandslievende zucht om de ondervinding van het verledene aan de behoeften van het tegenwoordige dienstbaar te maken[1].

Wij moeten ons vergenoegen, den loop en inhoud der deliberatiën even aan te stippen. - In het *Vierde Hoofdstuk*, waarmede dit boek aanvangt (bl. 1-138), wordt de Aanspraak van Simon Stijl, President der Commissie van XXI, bij de indiening van het Plan van Constitutie, geschetst; daarna het onstuimig tooneel, door den voorbarigen uitval van Pieter Leonard van de Kasteele tegen het Ontwerp veroorzaakt, - eene verwarring, door Vreede en den grijzen Pastoor Witbols, door van Hooff en Ploos van Amstel nog vermeerderd, door het verzoenend beleid van den koelzinnigen Schimmelpenninck met moeite bedaard. Vervolgens worden na een vlugtig tafereel der drie Staatspartijen, te weten der *volstrekte* Unitarissen, der *gematigde* Unitarissen en der Aristocraten van 1787, die ‘gaarne van het oude zooveel mogelijk’ wilden behouden, de 78 Adviezen ontleed, gedurende 11 dagen (van 17 tot 28 November 1796) uitgebragt over de vraag: ‘of het ontworpen Plan van Constitutie al dan niet tot een leiddraad der beraadslagingen van de Nationale Vergadering zou worden aangenomen?’ - Doorwrocht en van blijvende waarde zijn de Adviezen van den Hollander v. de Kasteele voor, van den Gelderschman Vitringa tegen de *Amalgame* of vermenging en ineensmelting der schulden[2]. - Tusschentijds komen andere, hetzij dan fraaije en deftige, of wel zonderlinge en onopgesmukte proeven van welsprekendheid of van regeerkunde voor, afgewisseld en verrijkt met merkwaardige levensberigten der Representanten Stijl, van de Kasteele, Witbols, J.J. Cau van Nellendam, G.A. Visscher, Stoffenberg, Queysen, De Mist, Jan Arend en Carel de Vos van Steenwijk, de Sitter, Strick van Linschoten, C.L. en E.M. van Beyma, J.L. Huber, van Hooff, G.W. van Marle[3] enz. Het *Vijfde*

1 Verg. de beschouwingen van den Schrijver over het verleenen van pensioenen, blz. 296-301; over ministeriele tafelgelden, blz. 305; over het onbepaald oorlogsregt den Koning toegekend, blz. 312-316; over het al te besnoeid regt der Staten-Generaal in het goed of afkeuren der Tractaten, enz.

2 Bl. 20-28, 66-93.

3 Bl. 409.

Hoofdstuk (Raadplegingen over het Ontwerp van Staatsregeling) vermeldt eerst het Rapport van Hahn uit naam der Commissie van *Zevenen*, aan welke de vervorming van het Plan was opgedragen. - Over de *Inleiding, Regten en Pligten van den Mensch en Burger*, daarna over het gewijzigd ontwerp van Floh, voerden, onder anderen, Vitringa, van Eck en Schimmelpenninck het woord. - Lezenswaardige debatten lokten eerst de Godsdienst, daarop de Vrijheid der Drukpers uit; welke laatste, trots de onvermijdelijke misbruiken, in de door helderheid en vernuft uitmuntende Rde van den Hoogleeraar de Rhoer gaaf en onbeperkt werd begeerd[1]. - Over de onteigening ten algemeenen nutte, door de Nationale Vergadering geschrapt, sprak Vitringa. - Op die meest natuurregtelijke bespiegelingen volgden in Titel I. *de Oppermagt des Volks*, in Titel II. *het Stemregt*, bij welks overweging Vreede's *ultra*-democratische voorslagen moeite baarden. - De *derde* Titel was aan de *Wetgevende magt* gewijd, en gaf aanleiding tot de twistvraag van *ééne* dan wel *twee* Kamers[2]; een debat, in 't bijzonder door de Rhoer, Strick van Linschoten en Siderius opgeklaard. Zouden de Leden van het Wetgevend Ligchaam een *eed*, dan wel eene *belofte* afleggen[3]? Welke zouden de gronden van uitsluiting zijn? Zou men de *inwoning* in den *ring* tot vereischte der te kiezen Leden stellen? Zou de Nationale Vertegenwoordiging al dan niet aanblijvend (*permanent*) zijn? - Men dacht overigens aan een scheiden, niet aan de ontbinding der Vergadering. - De *Vierde* Titel handelde over de *uitvoerende magt*[4], bij welks onderzoek de voor- en nadeelen van het *Collegiaal* Bewind[5] en van dat van *Ministers* met talent werden bepleit. Het Besluit der Kamer was den aanstaanden Ministers (de *Agenten* der Constitutie van 23 April 1798) gunstig. - De debatten over de zamenstelling van den Staatsraad, later Uitvoerend Bewind, kunnen wij, wegens het verschil van regeringsvorm, met stilzwijgen voorbijgaan; maar gewigtig blijven de beraadslagingen over het regt van oorlog en vrede, en hoever de Vertegenwoordiging zich met de diplomatische onderhandelingen te moeijen hebbe[6]?

1 Bl. 168-170.
2 Zie hierbij het ‘Choix des Rapports et Discours,’ I, 255 (Verslag van Lally-Tollendal): ‘L'Assemblée nationale doit-elle être formée d'une ou deux Chambres?’
3 Onderscheiding van *ambts-eed, getuigenis-eed*, eed van belofte, eed van verzekering, *vloekeeden*, enz. De Rhoer, bl. 323.
4 Bl. 259 volgg.
5 *Comités*. - Verg. over dit geschilpunt van Regeerkunde (‘Bureau- oder Collegial-Verwaltung?’) de Literatuur bij Alfred v. Wolzogen, ‘Preussens Staatsverwaltung mit Rücksicht auf seine Verfassung.’ Berlin, 1854. S. 7.
6 Zie hierbij de voortreffelijke Verhandeling van Mr. T.M.C. Asser, ‘Het Bestuur der Buitenlandsche Betrekkingen volg. het Nederl. Staatsregt.’ Amsterd., 1860, bl. 53-61.

De Titel over de Regterlijke Magt, zoo uitnemend door Schimmelpenninck gewaardeerd[1], werd, hoewel in rangschikking de zevende, vóór die over de Finantiën en over de Departementale en Gemeente-Besturen overwogen. Daarna worden de afzonderlijke debatten over het voorstel van van de Kasteele betrekkelijk de afscheiding der drie hoofdmagten, medegedeeld. Waarop de beraadslaging volgt over de verdeeling der Republiek in Departementen[2], naar aanleiding van den geographisch-politischen voorslag van den Representant Janssen en van het stoute denkbeeld van Vreede, die geene Departementen, maar slechts *Gemeenten* wilde erkend hebben![3] Uitvoerig en zorgvuldig was de behandeling van hetgeen de zamenstelling en bevoegdheid der Departementale Besturen betrof. Niet even lang hield zich de Vergadering met de Gemeentebesturen bezig. Maar hetgeen men levensvragen achtte, als de *financiele zaken*, de belastingen tot vinding der Staatsbehoeften en het toezigt op het geldelijk beheer, werd naauwlettend behartigd. Met meer dan gewonen ijver, nog warmer dan die voor de stoffelijke belangen der Natie, werd de Titel *van de Godsdienst*, waaronder echter veel wereldlijks was gebragt, gedebatteerd, de bron, uit welke voor een deel de nog geldige voorschriften op de bezoldiging der Predikanten, het *kindergeld* enz.[4] zijn voortgevloeid. - Wat in het Ontwerp aangaande het *Publiek Onderwijs* werd voorgedragen[5] (Titel VIII), behandelt de Schrijver *con amore*, met zakelijke vermelding der Adviezen over ééne of meer Hoogescholen, over het behoud van theologische Faculteiten (daartegen Ploos v. Amstel), over het *gradueren*, het *gratis* promoveren, enz. - Aan de verdiensten van van der Palm als Agent van Nationale opvoeding, wordt ter loops hulde gedaan[6]. Ook over de *Armenzorg* weidt de Heer Vitringa uit, als oud-Burgemeester in dien werkkring rijke stof tot voorlichting verzameld hebbende; hier worden ook latere Adviezen over dit ingewikkeld onderwerp medegedeeld, die van L.J. Vitringa en van J. H. Appelius[7], van beslissenden invloed op de eerste Armenwet, die van 15 Julij 1800[8]. - Niet zoo breed wordt over de verouderde *Leenen en ander soortgelijke regten* (Titel

1 Bl. 42 en 257. '*Judiciorum potiri* was altoos de groote kunst van tirannen.'
2 Bl. 336-355.
3 Bl. 338 volg.
4 Bl. 464.
5 Verg. hierbij het 'Choix d. Rapports,' en aldaar de Verslagen van Talleyrand en Condorcet.
6 Bl. 507 volg. - Zie mede bl. 501 volg., de herinnering aan den Hoogleeraar B. Nienhoff, Lid der Nationale Vergadering.
7 Bl. 526, 533-538.
8 Publicatie - houdende eene Wet voor het *Armen-Bestuur* over de geheele Republiek; een uitvloeisel van het constitutioneel voorschrift der Staatsregeling van 23 April 1798 (Art. 48).

IX) over de *Tienden, Jagt* en *Visscherij* gehandeld; ook de *Burgerwapening*, de *Gilden* en een algemeen stelsel van *Maten en Gewigten* bespreekt de schrijver slechts kort. Maar bij den Titel over de *Koloniën* wordt het onvergetelijk debat over den *Slavenhandel*, in 't bijzonder de wegslepende taal van Pieter Vreede[1] tegen dien gruwel en in 't algemeen tegen de slavernij, met toejuiching herdacht. Indien de schroomvallige wijsheid van anderen een onberaden en geïmproviseerd Besluit afwendde, hoe jammer, dat niet althans van dat tijdstip af die netelige aangelegenheid, op het voorstel van Vitringa[2], door den grondwetgever aan de deelnemende belangstelling der Regering en der Vertegenwoordiging beide aanbevolen werd![3] - Dan ten minste ware sedert meer dan 60 jaren gewaakt, dat de dienstbare personen in al de volkplantingen en bezittingen altoos menschelijk en zedelijk wierden behandeld, of liever sinds lang ware de vrijlating der slaven wettelijk beslist en feitelijk volbragt. - Met een beknopt overzigt van den *elfden* Titel (over het maken van *veranderingen in de Constitutie*) en van de debatten over de wijze, waarop het nu voltooid ontwerp aan de goed- of afkeuring der Natie zou worden voorgedragen, schorst de schrijver zijne taak. Niet het minst bevreemdend verschijnsel was de door Vreede, als officieel lofredenaar, opgestelde proclamatie tot aanbeveling van eene constitutie, welke hij eerst met van Hooft in 't geheim te Parijs[4], daarna zoo openlijk en vinnig te 's Hage had bestreden, en welke hij nu, met zijne volgelingen, buiten de Kamer den doodsteek zou geven.

Utrecht, 28 October 1860.
G.W. VREEDE.

1 Bl. 551, 559-562.
2 Bl. 562.
3 Zoo wij niet wisten, hoeveel het standpunt van den Bewindsman van dat van den *Opposant* verschilt, wiens theoriën op onvoorziene hinderpalen stuiten, wij zonden ons met den schrijver moeten verwonderen, dat in de Staatsregeling van 1798, ‘op welker zamenstelling Vreede een zoo grooten invloed heeft uitgeoefend, van den slavenhandel niet gerept wordt.’
4 Gazette de Leide, 4 Aug. 1797. Supplém. Extrait d'un Mémoire, remis dans le mois de Novembre 1796 au citoyen Ch. Delacroix, Ministre des relations extérieures, par les citoyens Vreede et van Hooff, Membres de l'Assemblée Nationale Batave.

Eene verdediging van Neêrlands handelspolitiek.

Neêrlands handelspolitiek in het buitenland te hooren roemen, 't is eene eer die wij te hooger moeten waarderen, naarmate zij ons zeldzamer ten deele valt. En waarlijk, dikwijls is ons dat geluk niet beschoren! Staatkundig eenigermate klein te worden geacht - wij kunnen daarover niet gevoelig zijn, omdat wij moeten erkennen weinig gewigt in de schaal te leggen, wanneer groote politieke vraagstukken worden beslist; maar commerciëel mogen wij daarentegen met evenveel regt eischen, dat men ons met meer zelfs dan gewone onderscheiding behandeld, omdat wij weten op dat terrein gansch niet onbeduidend te zijn. Onze staten van in- en uitvoer wijzen, met ver van onaanzienlijke cijfers, de uitgebreidheid en de levendigheid van ons verkeer met vreemde landen aan; onze scheepvaart strekt zich, vooral in de laatste jaren, weder uit tot de afgelegenste kusten; terwijl onze handelsvloot niet alleen in aantal van bodems groot is, maar ook wat hechtheid en doelmatigheid en snelheid en sierlijkheid van schepen van allerlei soort en van allerlei grootte betreft, wedijveren kan met die van de beste zeevarende natie van Europa. En die uitbreiding van handel en van scheepvaart hebben wij niet te danken aan bescherming van rijkswege, zoodat de bloei van den koopman en den zeevarende verkregen wordt ten koste van geheel de natie, neen, juist sedert wij

onze havens al wijder en wijder hebben opengezet voor iederen vreemdeling, is ook ons verkeer levendiger, grooter, winstgevender geworden; sedert de schatkist minder aan beiden toekent, onder den vorm van bescherming, en minder van beiden eischt, in den vorm van lasten, sedert beide dus meer onafhankelijk zijn geworden, bloeijen ze meer en krachtiger. Dan hebben wij uitgebreide en rijke koloniën, die Nederland tot de hoofdmarkt maken van geheel Europa, wat de koffij, en tot de tweede markt in aanzien, wat de suiker betreft, terwijl een tal van andere kostbare Indische producten den vreemdeling gedurig en gedurig naar onze groote zeehavens lokt. Verder bezitten wij eene kapitaalsmarkt zoo groot en zoo aanzienlijk, dat ons klein landje dikwijls een beslissenden invloed uitoefent op het staatkundig terrein, wanneer de vreemde Vorsten begeerig uitzien naar de geldelijke middelen om hunne grootsche plannen ten uitvoer te brengen; eene kapitaalsmarkt, die nog gedurig van haar magt in den vreemde doet blijken, al verleent ze dan ook niet meer in die mate als in lang en lang vervloden jaren hulp en steun aan handel vooral en bedrijf. Onze nijverheid is nog klein, nog te veel het kind van bescherming, 't is zoo, maar toch ook zij heft langzamerhand meer het hoofd omhoog en belooft, als maar de kapitaalsmarkt haar niet geheel ter zijde stoot, weldra mede eene rijke bron van volkswelvaart te worden. En zou het bezit van dat alles, bestuurd en geregeld door eene wetgeving die, hoe onvolkomen dan ook in enkele onderdeelen, toch op vrij wat loyaler en liberaler leest geschoeid is dan die van een eenig land ter wereld, ons niet het regt geven om te eischen, dat men niet dan met achting en met eerbied van Nederland gewage, wanneer er sprake is van de handelsnatiën van Europa?

En toch is de vreemdeling noch eerlijk noch onpartijdig genoeg, om ons dien eisch als regtmatig toe te kennen. Vraagt men hoe dat even onbillijk als onjuist oordeel te verklaren is, 't welk men in den vreemde goedvindt gedurig over ons als handelsnatie uit te spreken, en dat wel op een toon van zekerheid en met een *à plomb*, dat al eene meer dan gewone kennis van zaken eischt om met vrucht daartegen op te komen, dan antwoorden wij - uit jaloezij en uit onwetendheid. Jaloezij? Alsof 't niet een kwalijk verborgen wrevel ware wanneer de Brit zoo schimpt en scheldt over die onmenschelijke Indische staatkunde van Nederland, wrevel dat niet hij, maar dat kleine hoopje

Nederlanders eene zoo rijke bron van inkomsten van velerlei aard als Java bezit; alsof 't niet naijver ware, als hij van die lage tarieven der Nederlanders hoort gewagen, tarieven die èn wat het cijfer der heffing èn wat het kleine aantal beschermde voorwerpen betreft, nog altijd ten voorbeeld kunnen strekken aan de natie, die maar steeds voortgaat driestweg uit te bazuinen, dat niemand vòòr haar de banier van handelsvrijheid heeft ontrold en dat niemand zoo wijd de eigene markten voor de producten der vreemden heeft opengesteld als zij; alsof 't niet wangunst ware, die John Bull altijd doet spreken van de Nederlandsche nijverheid als van eenige pasbeginnende en nog weinig ontwikkelde katoenwevers, die door de bescherming van de Nederl. Handel-Maatschappij en van de differenciële regten op Java, op kleine schaal werken; wangunst dat de Nederlander op Java voordeelen boven hem geniet, al handhaaft hij ook hetzelfde stelsel in zijne eigene koloniën. Zoo ook gaat het den Duitscher. Zich zelven bewust van het bezit van groote kracht, kennis en ijver, en onvermoeid arbeidende aan de grootmaking en uitbreiding van eene welhaast reusachtig ontwikkelde nijverheid; jaarlijks schatten te voorschijn roepende uit den bodem, zoo door grootsche mijnwerken als door een zich krachtig ontwikkelenden landbouw; den reeds grooten binnenlandschen handel nog gedurig vergrootende en den handel al meer en meer ook uitbreidende naar het buitenland, moet hij wel dag aan dag meer de behoefte gevoelen aan eigene zeehavens, aan eene eigene handelsvloot, aan een eigen overzeeschen handel. De vrijsteden zijn de zijne niet, noch zijn de verre Oostenrijksche zeehavens hem voldoende; de Hamburger en Bremer vloot is niet de Duitsche handelsmarine. Wat zou Duitschland niet eene kracht kunnen ten toon spreiden, over welke ontzaggelijke hulpmiddelen zou het niet kunnen beschikken, wanneer het dat kleine Holland in zijn grondgebied kon opnemen! Nederland bezit juist datgene wat Duitschland zoo vurig begeert, eene uitgestrekte zeekust, ruime zeehavens, een groote handelsvloot, aanzienlijk veel vlottend kapitaal, om nog niet eens van Java te gewagen, Java, welks producten Duitschland, als grootste verbruiker, jaarlijks tegen millioenen schats van Nederland koopt. En dat zoo smalle strookje grond tusschen de eigen grenzen en dien zoo vurig begeerden oceaan te zien liggen, zonder eenige hoop om daar ooit meester te zijn, - er is iets tantaliserends in! Maar het natuurlijke van die begeerte wettigt toch waarlijk niet de honende wijze waarop vele Duit-

sche journalisten vooral, gedurig over de Nederlandsche handelspolitiek schrijven, een politiek immers, aan liberaliteit en loyauteit zoo ver en ver boven die van het Tolverbond staande, dat zelfs aan eene vergelijking niet te denken is. Blijft de ergernis over het oude *jusqu'à la mer* nog voortduren, hoewel een nieuw geslacht in beide landen is opgetreden, wij, die vroeger in die ergernis onzer naburen volkomen deelden, wij zouden nu de oprakeling van die oude veete eene kleingeestigheid noemen, eener groote en verlichte natie onwaard, vooral in dezen tijd, nu 't immers Duitsche Staten zijn die den Rijn willen blijven kluisteren aan oude tollen en lasten. Was de handelspolitiek van het Tolverbond even liberaal als die van Nederland; waren de regten van invoer aan de Duitsche grenzen even matig als aan de Nederlandsche, waarlijk, ons cijfer van verkeer zou nog andere getallen aanwijzen dan die, waarop men nu reeds roemt. Meer zonen van Duitschen stam vinden in Nederland een tweede Vaderland dan omgekeerd; waaraan dan toch die honende taal der Duitsche bladen over Nederland, zonder de minste aanleiding, toe te schrijven dan aan jaloezij? Van het oordeel van andere natiën over ons, valt moeijelijker te gewagen. De Yankee heeft voor geheel de Oude Wereld alleen een schamperen glimlach over; immers wat beteekent die maatschappelijke vooruitgang aldaar tegen 't geen hij zou kunnen opsommen, wanneer de feiten maar niet te magtig waren om door een enkel persoon overzien te worden! In Rusland schrijft men nog niet veel, en Italië heeft eerst nog gewigtiger arbeid voor zijn pers, dan handelspolemiek. En Frankrijk? Och, daar is men te beleefd om veel tegen anderen op te komen, vooral waar het vrijheid van handel geldt, omdat men er zelf bitter weinig mede is ingenomen; immers handelsvrijheid eischt veel arbeid, veel ontwikkeling, veel kennis, veel solidariteit; en dan geven eene rijk beschermde nijverheid en een vlijtig van regeringswege gevoed beursspel veel gemakkelijker en veel ruimer winsten. Daarenboven, wanneer er sprake is van Nederland, dan roemt men altijd zeer: ‘ce petit peuple riche, tranquille et économe, qui excelle dans la fabrication de beurre et de fromage, et qui possède des paturages vraiment magnifiques.’ Is dat oordeel niet allerbeminnelijkst en allercharmantst zelfs? Billijker zal daarentegen het oordeel van België zijn, meent men welligt. Die eisch is wat zwaar, blijkbaar te zwaar. Neêrlands handelspolitiek, lijnregt tegen de eigene over-

staande, en niet veranderd, dan nadat België niet langer het stelsel van bescherming in de tarieven als doordreef, maar nu ook eerst rijk aan opbrengst van heerlijke vruchten, hoe kan de Antwerpenaar vooral anders dan met leede oogen aanzien dat zijne haven, bij zijn stelsel, verlaten blijft, terwijl die van de Nederlanders, bij hun door hem gewraakt stelsel, jaar op jaar meer welvaart en meer bloei vertoonen? Hoe treurig uitte zich de naijver bij het Congres te Brussel in 1856, en hoe bitter was toen de toon over Nederland, vooral wat de O.I. handelspolitiek betrof. En toch bleef men zelf het stelsel van reciprociteit voorstaan en verdedigen, en voor den eigen handel noodzakelijk ja onontbeerlijk noemen, terwijl men Holland aanviel, omdat het in zijne koloniën niet volledige handelsvrijheid toepast. Hoe reeds die inconsequentie de wangunst, maar kwalijk verborgen, verraadde!

Maar meer nog dan aan jaloezij, wijten wij dat scheeve oordeel van den vreemdeling over Neêrlands handelpolitiek aan onwetendheid. Zoowel in Engeland als in Duitschland heerscht eene onbekendheid met onze tarieven, en vooral met de bepalingen die ons verkeer met Neêrlands Indië regelen, die doorstraalt in iedere nieuwe beschuldiging, dat onze handelspolitiek eene kleingeestige en beschermende is en in hooge mate baatzuchtig. Voor die onwetendheid is echter wel verschooning aan te brengen. Onze taal reikt niet verder dan onze grenzen, en hoe digt zijn die bij de woning van ieder Nederlander gelegen; wat onze drukpers dus nog oplevert over belangrijke gebeurtenissen op ons handelsgebied - en dat is zeer luttel - ligt dan nog niet onder het bereik onzer naburen. Aan goede statistische handelsverslagen is onze literatuur zeer arm; eigenlijk kunnen de vreemdelingen alleen onze Regerings-Statistiek raadplegen; en hoe de inrigting daarvan ook van jaar tot jaar verbetere, toch is eene opheldering van vele feiten daarbij zeer noodig voor den niet-Nederlander, vooral ook door de ineensmelting veler rubrieken van in-, uit- en doorvoer, nu de afschaffing van vele regten de wijze van aangifte aan de willekeur van den aangever overlaat; er is daardoor dikwijls een *double emploi* van cijfers, 't geen tot onjuiste gevolgtrekkingen moet leiden. Cijfers, door een ieder verstaan, zouden anders, als ware cosmopolieten, uitmuntend de verkondigers van onze goede handelspolitiek kunnen zijn, vooral wanneer ze in verband gebragt werden met de verschillende wijzigingen die in de laatste jaren

in onze handelswetgeving zijn gebragt, waaronder de afschaffing der scheepvaartwetten van 1850 wel eene hoofdrol vervult. Vooral echter zouden de vreemdelingen, die nu onze landgenooten geworden zijn, partij voor ons kunnen trekken, wanneer wij daarbuiten worden aangevallen; maar daaraan schijnen zij lust noch behoefte te gevoelen, ten minste wanneer men oordeelt naar de gedurige vernieuwing van dezelfde onbillijke aanvallen, zonder dat ze bestrijders vinden in mannen onder ons, die met kennis van zaken en op grond van persoonlijke ervaring kunnen spreken.

Toch heeft Nederland zulk een even gewenschten als volkomen daartoe bevoegden voorvechter gevonden in een landgenoot, die in Duitschland zijne in ons midden aangevangene handelsloopbaan voortzet. De heer J.C.H. Bley, een naam aan de Amsterdamsche beurs sedert jaren gunstig bekend, heeft in eene brochure: ‘Beitrag zur Handelspolitik der Niederlande und die Behandlung deutscher Schiffe in holländischen Häfen’ den handschoen voor het zoo ten onregte verguisde Nederland opgenomen, op eene wijze, die evenzeer getuigt voor zijne warme belangstelling in alles wat zijn vaderland betreft, en dus voor zijn niet verzwakt gevoel van nationaliteit, als voor zijne kennis van zaken en van onze handelswetgeving. 't Is om deze brochure onder de aandacht van ons handeldrijvend publiek te brengen, 't is om ook anderen in ons midden op te roepen tot medewerking bij zijn pogen, de verdediging in den vreemde van Neêrlands handelswetgeving tegen onbillijke aanvallen, zij 't alleen reeds door het opnemen van feiten, dat wij daaraan eenige regelen wijden. Het wenschelijke van de vervulling dier taak zal voorzeker niemand ontkennen, en evenmin zal iemand voor het moeijelijke daarvan terugdeinzen, wanneer hij het eenvoudige en toch overtuigende van deze brochure heeft leeren kennen. De waarheid is zoo welsprekend!

De aanleiding tot het schrijven dezer brochure is eene nieuwe onbillijke veroordeeling van Neêrlands handelspolitiek geweest. In de algemeene vergadering der ‘Wirthschaftlichen Gesellschaft für das Nordwestliche Deutschland,’ den 14^{den} Januarij 1860 te Bremen gehouden, schijnt men Holland te hebben aangevallen over de behandeling der Duitsche schepen in zijne havens. ‘Kleingeestig’ was daarbij natuurlijk weer de geijkte term om Neêrlands handelspolitiek te kenmerken. Ongelukkig voor de beschuldigers, bleek 't aldra dat gebrek aan kennis van zaken

hun weder parten speelde. Onbekend met onze wetgeving, en alleen afgaande op het even onkundig en onbekookt oordeel van anderen, baauwde de een den ander na, en niemand deed zich op, die de moeite had genomen om zich door eigen onderzoek te vergewissen van de waarheid van dat afkeurend vonnis, zoo ligtvaardig over den nabuur uitgesproken. Had het de Engelsche handelspolitiek gegolden, Europa zou er van gewaagd hebben. Hoe bittere *persifflage* had de *Times* niet dadelijk gereed om de bekende Bremer voorstellen ‘over de onschendbaarheid van allen eigendom ter zee in oorlogstijden’ te brandmerken als onbekookt en ondoordacht, vooral omdat Engeland zelf niet het initiatief genomen had, en omdat de ‘scheeplooze Duitscher’ 't waagde om afkeurend over de Britsche oorlogspolitiek te spreken. Maar als 't Nederland geldt, och, dat kleine volkje, dat daar zoo rustigjes voortsukkelt in zijne moerassen, en dat al netter en al rijker en al onbewegelijker wordt, naarmate het zijn boter en kaas en zijn Oost-Indische koffij en suiker duurder aan de andere Europesche staten verkoopt, wat nood, wanneer men de baatzuchtige handelspolitiek van die kleine egoïsten ook al wat overdrijft! En wordt die overdrijving al eens bewezen, welnu, dan is er immers nog niemand die de regten van Nederland warm voorstaat en die door deugdelijke feiten de oogen van het meer onpartijdig publiek opent.

Tot ons leedwezen noemt de heer Bley in zijne brochure niet speciaal de grieven, die op genoemde vergadering tegen ons handelsstelsel zijn ingebragt; wij zijn daardoor buiten de mogelijkheid gebragt om ze ook onzerzijds te bestrijden; niet dan gedeeltelijk leeren wij ze kennen door de weêrlegging van den schrijver. Voornamelijk schijnen ze weer betrekking te hebben gehad op onze Oost-Indische handelspolitiek, dat groote stuikelblok der vreemden. Van het handelsstelsel dat den Nederlandschen handel en de nationale scheepvaart regelt, daarover verneemt men geen enkel woord zelfs, en waarom niet? Omdat men daarover niet anders zou kunnen spreken dan met hoogen lof, dan met de erkenning dat het Nederlandsche tarief lager en minder beschermend is dan dat van eenige andere natie, en dat de gedurige veranderingen die daarin gebragt worden enkel en alleen ten doel hebben, om die eenvoudigheid en billijkheid nog verder uit te breiden, getuige weder het nieuwe ontwerp-tarief, dat spoedig in de Kamers zal worden behandeld. Dat ons Indisch stelsel nog in groote mate beschermend mag genoemd

worden wat de in- en uitvoeren der goederen betreft, wij erkennen dat gereedelijk, evenwel niet zonder daarbij te voegen, dat Engeland zijn verkeer met zijne koloniën geheel op dienzelfden voet van bescherming handhaaft; van die zijde is dus de klagt over ons stelsel, zachtst gesproken, ongepast.

En Duitschland, het land dat zelf geene enkele kolonie bezit, mogt, wanneer het van anderen beginselen van handelsvrijheid verlangt, wel eerst zelf het voorbeeld geven op eigen gebied. Eer het Tolverbond een tarief aangenomen heeft gelijk aan het Nederlandsche, mist het alle regt tot spreken, vooral tot eischen, en stellig meer dan iemand tot veroordeelen. 't Is nog de vraag welk tarief liberaler is, dat van het Tolverbond of het Nederlandsche op Java! Daarenboven, beschermend als ons Indisch tarief onbetwistbaar mag genoemd worden, zoo is toch die bescherming niet zoo groot, noch zoo drukkend voor den buitenlander, dat daardoor eenigermate zelfs die barre veroordeeling gewettigd wordt. En heeft men reden tot klagen, dan geldt dat vooral van de regten der goederen, zeer weinig wat de scheepvaart betreft. Immers bij de opheffing der scheepvaartregten in 1850, hebben wij de schepen der natiën, die aan de Nederlandsche vlag in hare havens dezelfde voordeelen toekennen als aan hare eigene, in N. Indië gelijkgesteld met onze eigene schepen. In de Nederlandsche havens zijn alle vlaggen met de nationale gelijkgesteld, ook zelfs zonder reciprociteit te vorderen, en alleen de magt tot uitsluiting van enkele is der Regering toegekend, wanneer retorsiemaatregelen noodig zijn tot handhaving onzer regten. De kustvaart in N. Indië is echter uitsluitend aan de Nederlandsche vlag voorbehouden. Voor de gelijkstelling der vreemde vlag met de nationale in onze O.I. bezittingen, vorderen wij, dat alle invoeren van Nederland, zoowel van onze O. Indische als van andere producten, in dat land met geenerlei differencieel regt belast, maar toegelaten worden op denzelfden voet als de eigene invoeren; echter noemen wij eene begunstiging van het regtstreeksch verkeer tusschen het moederland en de Kolonie, zoo die Staat koloniën heeft, geen inbreuk daarop.

Wat de goederen in N. Indië betreft, zoo erkennen wij, dat onze wetgeving te dien aanzien beschermend is, maar toch weêr met begunstiging der bevriende vlaggen. Wij beschermen het direct verkeer tusschen Nederland en onze koloniën, en wij beschermen daar de producten van onze eigene volksvlijt. De

goederen die regtstreeks van Nederland in Indië ingevoerd worden, of die regtstreeks van N. Indië naar Nederland worden uitgevoerd, en dat wel in Nederlandsche of daarmede gelijkgestelde schepen, en verder wat den invoer betreft, onder voorwaarde, dat ze door een certificaat van oorsprong bewijzen in Nederland vervaardigd of bewerkt te zijn, - met uitsluiting zooveel mogelijk dus van alle vreemde goederen die in Nederland zouden kunnen worden vervaardigd, - betalen in N. Indië maar het halve regt, of ze genieten volledigen vrijdom, al naarmate het tarief dit bepaalt. Katoenen en wollen manufacturen bijv., zijn in N. Indië met een invoerregt belast van 25 pCt.; evenwel betalen Nederlandsche manufacturen, voorzien van een certificaat van oorsprong en ingevoerd direct van Nederland met de begunstigde vlag, maar 12 ½ pCt. Dat dit voordeel van de Nederlandsche nijverheid, begeerd wordt door de Duitsche, Engelsche en Belgische fabriekanten, is natuurlijk; maar zij hebben geen regt om zich te beklagen over de behandeling der vreemde schepen in onze Indische havens, zoo als te Bremen het geval blijkt geweest te zijn; 't zijn toch voornamelijk de voorwerpen van eigene volksvlijt die beschermd worden, niet de vlag waarmede ze worden vervoerd; en de plaats van uitvoer moet wel Nederland blijven, om niet tot nog meer knoeijerij met de certificaten van oorsprong aanleiding te geven. Grooter nadeel voor de vreemde scheepvaart is echter gelegen in het O. Indisch differenciële uitvoerregt; immers aan het genot daarvan is de voorwaarde verbonden, dat de bestemming der lading Nederland zij. De Duitscher en de Engelschman missen dus al het genot van bevriende vlag te zijn, zoodra zij die ladingen naar hunne eigene havens laten komen, 't geen toch voor hen het wenschelijkst is. Daartegen is dan ook vooral de groote grief van België tegen ons koloniaal handelsstelsel gerigt, en ten bewijze daarvan haalde men ook op het Brusselsche Handelscongres eene lading van *tien duizend tonnen koffij* als voorbeeid aan om te toonen, hoe aanzienlijk het verschil der uitvoerregten op Java was, of als bestemmingsplaats Nederland dan wel het buitenland opgenoemd werd! Tien duizend tonnen koffij! En daarvan spreekt eene natie die nog geen twee honderd eigen zeeschepen heeft, en wel om de grief aan den nabuur, die er 2400 telt, te grooter te maken! 't Is zoo, de afschaffing van zulk een beschermend in- en uitvoerregt op Java zou aanzienlijke voordeelen verschaffen aan den buitenlan-

der, - de vraag of wij Nederlanders er nadeel door zouden lijden, ligt buiten deze polemiek, die alleen onze verhouding tot den vreemde behandelt, - zijne klagt daarover is regtmatig, vooral wanneer wij beweren, dat onze handelspolitiek volkomen gegrond is op de beginselen van vrijheid van verkeer. Maar eer die klagt over ons handelsstelsel billijk is in zijnen mond, en eer wij hem vooral het regt toekennen om over dat O.I. handelsstelsel op zulk eene honende wijze te spreken als Brit en Duitscher en Belg veelal goedvinden, wijzen wij hem op zijne eigene handelspolitiek, en vragen hem, wie liberaler is in eigen land en in eigen kolonie? En wat dan het antwoord zal zijn, waarlijk, wij behoeven 't niet te vragen; want het altijd nog hoogere en in moederland en kolonie beschermende tarief van Engeland kennen wij, de hooge en protectieve regten van het Tolverbond zijn ons maar al te zeer bekend, en een tarief als het Belgische, een meesterstuk van geestelijke handelskennis, - men roemt den abt de Foere als den ontwerper, - zoekt zeker nog altijd zijns gelijken in het meest beschermende land van Europa.

Maar bijna hadden wij de bescherming over het hoofd gezien die Nederland daarin geniet, dat de grootste uitvoeren van Java naar Nederland geschieden, met Nederlandsche schepen, en aan een enkel en nog wel aan een Regerings-ligchaam, aan de Nederlandsche Handel-Maatschappij. De vreemdeling is alzoo verstoken van de gelegenheid om die producten op Java te koopen. Dwaze redenering, die gelukkig ook van jaar tot jaar zeldzamer gehoord wordt. Alsof de Nederlandsche Regering niet het volste regt had om hare eigene producten dààr en door wien te verkoopen, zoo als zij goedacht. Alsof de vreemdeling regt had om te vorderen, dat die der Nederlandsche Regering behoorende producten ook met zijne schepen zouden vervoerd worden. 't Heeft veel van eene schending van eigendomsregt. Daarenboven, de vreemdeling kan die producten immers nu in Nederland nog goedkooper koopen, dan hij ze in zijne eigene havens zou kunnen aanvoeren, daar nu het differenciëel uitvoerregt er niet op drukt?

't Is nog geene zoo verwerpelijke zaak om te verdedigen tegen de aanvallen van vreemdelingen, wier eigene en koloniale handelspolitiek nog oneindiger meer het karakter van baatzucht en egoïsme draagt dan de onze. En op voortreffelijke wijze maakt de heer Bley dan ook van deze voordeelen ge-

bruik, om zijne tegenpartij het onware en overdrevene der beschuldigingen aan te toonen. Ja, om hem alle gelegenheid te ontnemen van weder in die oude en bekende holklinkende en hooge phrases te vervallen, zonder feiten aan te toonen, voegt de kundige verdediger van Neêrlands naam er het tarief bij van in- en uitvoerregten van Java en Madura, Sumatra's Westkust, Palembang, Muntok, Banjermassing en Timor-Koepang, vooral ook omdat het in de vergadering gebragte tarief onjuiste cijfers inhield! Die cijfers weêrleggen ten minste het overdrevene der bescherming in N. Indië, waarvan men ons betigt.

Wij hadden wel gewenscht dat de voordeelen, die Nederland aan het regtstreeksch verkeer tusschen Moederland en Kolonie toekent, bepaaldelijk opgenomen waren, en dat tevens ware aangewezen de juiste en eigenaardige verhouding der Nederlandsche Handel-Maatschappij, zoowel tot de Regering als tot hare aandeelhouders en den handel; want het beste middel om verkeerde beschouwingen weg te nemen of om oneerlijke aanvallen af te weren, is zeker de ruiterlijke en volledige erkenning der waarheid. En hoeveel te meer is de ruiterlijke verklaring dààr wenschelijk, waar die waarheid een toestand ontvouwt veel en veel gunstiger, dan de eenigermate in het duister tastende aanvallers zich dien zelve voorstelden. En waarlijk, ieder vreemdeling die onze O.I. handelspolitiek leert kennen, in alle bijzonderheden, en in verhouding tot den eigenaardigen toestand waarin de Ned. Regering verkeert, door den eigendom van een jaarlijks toenemenden oogst van groote handelsartikelen, hij spreekt een gunstiger oordeel daarover uit dan de man, die afgaat op het onbillijke getuigenis dergenen, wier eigenbelang medebrengt om van anderen eene politiek te eischen, wier toepassing zij in hun eigen land met kracht bestrijden.

Alzoo is die Nederlandsche O.I. handelspolitiek in uw oog een meesterstuk van liberaliteit, mompelt misschien deze of gene, wanneer hij onze verdediging daarvan, mogelijk wel met bevreemding, verneemt. Wie onze woorden eerlijk leest, zal daarin dat getuigenis niet vinden. Verre van een meesterstuk noemen wij ons O.I. handelsstelsel, en wij verdedigen het ook niet als zoodanig; integendeel, iedere verandering daarin, mits 't eene verandering zij in liberalen geest, zullen wij toejuichen, even als wij een langzaam wegvallen der bevoorregting van het regtstreeksch verkeer tusschen Nederland en Java, in het belang

van beide landen zouden aanprijzen. Maar, wij zeiden 't reeds hierboven, niet eene karakterisering van dat stelsel op zich zelf stellen wij ons voor, maar wel eene verdediging daarvan tegen de aanvallen van vreemdelingen, die van ons gunsten en voorregten in onze koloniën eischen, terwijl zij zelve ons die in hunne kolonien onthouden, of erger nog, ons die zelve in hun eigen land niet toekennen, terwijl wij hun die wel degelijk in ons Moederland verleenen. Wij Nederlanders, die allen als burgers van den Staat regt hebben op de voordeelen daaraan verbonden, wij mogen van onze Regering verzoeken, vragen, verlangen, eischen, noem 't zoo als ge wilt, dat deze niet aan den eenen burger grooter voorregten toekenne van datgene wat als Staatsbezit aller eigendom is, dan aan den ander, en als zoodanig mogen wij regt hebben tot klagen waar de Regering door beschermende maatregelen dezen bevoordeelt ten nadeele van het algemeen, niet de vreemdeling echter heeft dat regt. En dat regt heeft die vreemdeling te minder, wanneer hij ons, schoon daartoe bij magte, dezelfde voordeelen in zijn belang onthoudt, die hij van ons eischt. Daarom verdedigen wij ons koloniaal handelsstelsel tegen de aanvallen van vreemden, omdat hun daartoe door hunne eigene handelspolitiek alle regt ontbreekt.

Is evenwel de handhaving van Neêrlands eer op dit terrein niet moeijelijk voor hem die, als de heer Bley, volkomen de wetgeving kent die ons verkeer met N. Indië regelt, nog veel gemakkelijker is die taak waar 't onze handelspolitiek in Nederland zelf geldt. In die verdediging wordt de schrijver dan ook warm. Met regt roept hij uit: ‘Am allerwenigsten hat man in Deutschland Grund Holland ob seiner s.g. illiberalen Handelspolitik Vorwürfe zu machen, da bekanntlich, mit Ausnahme der Hanseestädte, in ganz Deutschland von einer liberalen Handelspolitik kaum irgendwo eine Spur vorhanden, während die Sonne der Gewerbefreiheit kaum erst im Aufgehen begriffen ist. In Holland dagegen besteht unbeschränkte Gewerbefreiheit, Freizügigkeit, Freihandel und bekanntlich die vollkommenste Religiousfreiheit.’ En nu plaatst hij de beide tarieven van Nederland en het Tolverbond, van de voornaamste artikelen, naast elkander, opdat men oordeele welk land de hoogste regten heft. Wil men het resultaat daarvan kennen, men raadplege de tabellen van den heer Bley, die wij moeijelijk hier ter plaatse kunnen opnemen, maar die tevens hier te lande

het hoog beschermend tarief van het Tolverbond kunnen bekend maken, opdat de klagten van die zijde over de beschermingsgezindheid van Nederland meer naar waarde kunnen geschat worden.

Weinig waarde hechten wij aan de staten van wederzijdschen in- en uitvoer van producten tusschen het Tolverbond en Nederland, wanneer de daarin opgenomen cijfers, zoo als hier, gebruikt worden ten bewijze, dat de invoer van het eene land grooter is dan die van het andere; vooral door de gedurige ineensmelting van de drie rubrieken onzer handelsstatistiek, is die becijfering weinig waard. Hoewel de heer Bley ze hier opgeeft, erkent hij toch zelf ook dat die opmaking van eene handelsbalans dwaasheid is; wie kan bepalen, hoeveel reeds de wisselhandel elders vereffent wat aan goederen in twee landen meer of minder wordt in- of uitgevoerd? Maar teregt wijst de schrijver op die staten als een toonbeeld van een groot en druk en levendig verkeer tusschen Duitschland en Nederland, roemt hij er in, welke uitmuntende klanten beide voor elkander zijn, en wijst hij op het dwaze van iedere andere poging dan die welke strekken moet, om de banden tusschen beide landen vaster aan te halen. Met cijfers wijst hij op de vele voordeelen die ons laag tarief van invoerregten, de geheele vrijdom van den doorvoer en de bijna geheele vrijdom van den uitvoer hier te lande, den vreemdeling, den Duitscher, den nabuur op het uitgestrektste gedeelte onzer grenzen vooral, aanbiedt, en hij vraagt, wat die klagt van illiberale handelspolitiek in Duitschland over Holland aangeheven, dan toch wettigt! De vreemde scheepvaart, wij zagen 't hierboven, is geheel vrij in Nederland, en alle differenciële regten zijn immers bij het tarief van 1850 afgeschaft; van waar dan toch die gedurige beschuldigingen? En dat Nederland wijs handelt met zulk eene liberale handelspolitiek toe te passen op zijn verkeer met alle andere landen, dat bewijst de schrijver door de opsomming onzer jaarlijksche baten van de schatkist. 't Is dus geene welwillendheid jegens den vreemde die den Nederlandschen wetgever bij het maken van die liberale tarieven en reglementen geleid heeft, maar de erkentenis dat juist door die vrijheid eene welvaart ontspruit, die beter bijdraagt tot den algemeenen bloei, dan het beschermen van den een ten koste van den ander. In vrijheid van verkeer ziet hij het eenige middel om welvaart te verkrijgen, en die vrijheid, hoe hij ze Duitschland toewenscht!

Wij noemden hierboven de taak van den heer Bley, de verdediging van Nederland tegen de beschuldiging van Duitschland dat zijne handelspolitiek beschermend en kleingeestig was, niet moeijelijk, en niemand die dat woord onwaar zal noemen, mnar ook niemand, zeer wenschen wij het en verwachten 't niet minder, die daarin den minsten schijn zelfs zal zien van kleinachting der verdiensten van den schrijver in de vervulling zijner taak. Reeds door het op zich nemen van die taak, heeft hij Nederland eene werkelijke dienst bewezen, en nog meer door de meestelijke wijze waarop hij zich daarvan heeft gekweten. Maar het niet moeijelijk noemen der taak is eene loftuiting op ons handelsstelsel, dat werkelijk eene loftuiting verdient, vooral wanneer men het vergelijkt met dat van andere natiën. En die durven dan nog wel den steen tegen ons opnemen!

Neen, wie over Neêrlands handelspolitiek niet te klagen, maar wel te roemen, hoogelijk te roemen zelfs heeft, 't is de vreemdeling. Vrijelijk mag hij zijne goederen in en uit, ja door ons land voeren, zonder zelfs daarvoor een enkelen penning cijns te betalen. Vrijelijk mogen zijne schepen in onze havens binnenvallen en er uitzeilen, zonder eenig tonnegeld meer verschuldigd te zijn, noch differenciële regten van de goederen die hij aanvoert te betalen; ja 't staat aan hem om ook in onze koloniën met de vlag van het moederland gelijkgesteld te zijn. Klaagt hij over onze hooge loods- en havengelden, ook de Nederlander betaalt die, en waar gelijkstelling is met den inlander, daar voegt den vreemdeling voorzeker geene klagt. Vrijelijk mag hij in geheel ons land zijn bedrijf uitoefenen, 't zij hij vreemdeling blijven wil, 't zij hij gebruik wil maken van de hem zoo gemakkelijk gemaakte toetreding tot het burgerregt. Wij Nederlanders kennen in onze steden geen dwang, dat men eerst het burgerregt koope en eene cautie stelle voor mogelijke verarming in later jaren, eer men er vrijheid erlangt om zijn bedrijf uit te oefenen, een dwang waaraan zelfs de landgenoot onderworpen is, zoo als in dat vrije Bremen, in die plaats, van waar de beschuldiging uitging, wier bestrijding tot het schrijven van den heer Bley leidde. Evenmin weten wij iets af van *Grossbürger* en van *Kleinbürger*, de eerste titel voor geld te koop, en de laatste de onbevoegdheid meêbrengende om goederen in doorvoer aan te geven of eene rekening bij de bank te houden, zoo als nog heden ten dage in dat vrije Hamburg de wet is. Vreemdeling en land-

genoot, zij hebben in Nederland gelijke regten; de wet kent geen onderscheid tusschen hen.

Wat moet Nederland doen om zoo scheef, zoo onbillijk een oordeel van den vreemdeling te ontgaan, nu blijkbaar de toekenning van alle mogelijke voordeelen aan hem daartoe nog niet voldoende is? Rustig wachten op nieuwe kampioenen, even wakker en evenzeer der zake kundig? Moge dan hun aantal in den vreemde toenemen, en mogen wij nog menigmaal uit onze Consulaten in den vreemde stemmen hooren opgaan zoo wakker en zoo warm voor Neêrlands eer, als wij nu hebben gehoord van den Nederlandschen Consul Bley. En moge vooral een toenemend verkeer tusschen Nederland en het buitenland den vreemdeling het beste bewijs leveren, dat zijne beschuldiging onbillijk, onregtvaardig was, voortgesproten uit onkunde en onbekendheid met onze werkelijk vrije instellingen en vrije handelspolitiek.

Wie echter in deze dagen over Neêrlands handelspolitiek een oordeel uitspreekt, en daarbij niet tevens, zij 't dan ook maar met een enkel woord, gewag maakt van het ontwerp-tarief van in-, door- en uitvoerregten dat nu juist door onze Regering aan de Kamers is ingediend, hèm zou zijn stilzwijgen daarover, en teregt, verweten worden. Aan dat regtmatig verwijt willen wij ons niet blootstellen, maar toch zullen wij kort zijn in ons oordeel daarover. Trouwens, waar hooge ingenomenheid bestaat met den geest van de voordragt, daar behoeft juist van die ingenomenheid niet met vele woorden te blijken. Anders is 't wanneer men de voordragt afkeurt; die afkeuring moet dan gewettigd worden door redenen. Maar hoe zouden wij, die juist daarom alleen de brochure van den heer Bley tot een opzettelijk onderwerp van een opstel maakten, omdat wij de handhaving van Neêrlands liberale handelspolitiek tegen de beschuldigingen van den vreemdeling van illiberaliteit, zoo toejuichten en die taak aan anderen tot voorbeeld wilden stellen, hoe zouden wij anders dan hoogelijk ingenomen zijn met een tarief als het nu voorgedragene, dat al weder belangrijke schreden verder gaat op den weg van handelsvrijheid, ja dat verder zelfs dan het verleden jaar in de Eerste Kamer

helaas! afgestemde tarief? Waarlijk, wij zouden bijna geneigd zijn om de toenmalige tegenstemmers onzen dank toe te brengen voor hunne - Danaïdische - poging, om het beginsel van handelsvrijheid tegen te houden, want juist daaraan hebben wij dit nòg liberaler tarief te danken. 't Gaat als met iedere zaak, die de waarheid voor zich heeft: men kan de toepassing vertragen, belemmeren, ophouden, maar alleen tijdelijk blijvend nooit. En dan blijkt 't maar al te dikwijls, dat juist die tijdelijke belemmering de tegenstanders zelve geschaad heeft, want de vaart waarmeê de zaak dan in den eindelijk vrijen doorgang stoot, is meestal des te forscher en des te sneller; en 't bleek weêr *reculer pour mieux sauter!*

Zoo ook hier weêr; in vele opzigten is het nieuwe tarief beter dan het vorige; trouwens, de kopij van verleden jaar lag, met de lijst der errata, nu gereed. En toch, terwijl wij de aanneming er van wenschen, toch hebben wij er eene groote bedenking tegen. Eerst echter een woord over dat beruchte artikel 7, waarbij den ambtenaar eene meer dan summiere (Wet 1822) visitatie der goederen toegestaan wordt, eer hij zich tot de benadering er van bereid behoeft te verklaren, en over het voorschot, dat hem voor die benadering uit de schatkist verleend wordt, maar kort slechts, want aan de verwerping daarvan twijfelt niemand meer. Toch verlieze men bij de beoordeeling dezer kwestie niet uit het oog, dat alleen eene mèèr dan summiere visitatie de regten der schatkist en de belangen der eerlijke, de volle waarde aangevende invoerders, voor de gevaren der smokkelarij kan vrijwaren, en dat, wanneer men de ambtenaars slecht wil blijven betalen en hun èn als eene tegemoetkoming van dat lage loon, èn ter bescherming van 's Lands middelen, de benadering der volgens hun oordeel te laag aangegeven goederen als voorschrijft, men dan ook in billijkheid verpligt is om hen in staat te stellen daaraan te kunnen voldoen. *Qui veut la fin veut les moyens*. Eene concurretie der ambtenaren met dat benaderde goed zal geen knap koopman vreezen; dat door enkelen geopperde bezwaar is zeer overdreven en getuigt niet van veel praktische kennis. Ten eerste moet de ambtenaar toch zijne percenten op de aangegeven som leggen, zoodat het ten onregte benaderde goed dan misschien wel met eene kleine winst, maar toch met winst en stellig zeer coulant zal verkocht worden; en een vlugge omzet bij kleine winsten, is immers tegenwoordig het groote geheim om rijk te worden!

Maar ten andere is die vrees overdreven, omdat de ambtenaar zeer achterstaat bij den aanvoerder in de gelegenheid om dat goed met voordeel te verkoopen; en hoe vreemder dat goed is, hoe moeijelijker dus de taxatie voor den ambtenaar zonder volledige kennis van het geheel, hoe moeijelijker ook voor hem de gelegenheid, om het met voordeel weer kwijt te raken. De courante artikelen kan hij ligt schatten en benaderen, maar daarop heeft ook de concurrentie de winst zeer verkleind, zoodat de benadering daarvan, bij eene goede aangifte, dikwijls een goede en vlugge verkoop zou zijn; maar de incourante zijn moeijelijk te verkoopen; daarop is echter in den regel ook de winst van den aanvoerder grooter. Vraag maar den aanvoerder van glaswerk, of hij de, misschien goedkoop gekochte wollen stoffen van den manufacturier wil overnemen voor den kostprijs, en hij zal 't weigeren, omdat hij niet zou weten hoe voor dat goed een goeden prijs te maken; daarin ligt immers juist de groote kunst van ieder koopman in zijne specialiteit. En nu zal de ambtenaar dat wèl kunnen met honderden artikelen! Een paar malen zal hij 't misschien proberen, maar zich dan zoo bitter de vingers branden, dat hij zich niet weêr voor dat vuur waagt, behalve dan, wanneer de aangegeven waarde blikbaar veel te laag is; en dan is die benadering immers een zegen, want de eerlijke aangever wordt dan gevrijwaard voor de concurrentie van den sluiker, die de door den eerlijken betaalde regten heeft ontdoken. Maar de zaak zelve, hoewel eigenlijk een consequent gevolg van de heffing naar de waarde, - die wij tòch blijven voorstaan, ten spijt van dit nadeel, omdat bij heffing naar het gewigt het nadeel der hooge regten op ruw en dus zwaar goed, en lage regten op fijn en dus ligt goed, ons nog veel erger voorkomt, - zou leiden tot belemmering van den handel, en tot speculatiën onder ambtenaren, waarvan zij het voordeel en de schatkist het nadeel zou hebben. En dat mag niet. Zal de handel bloeijen, dan moet hij vrij zijn. De Regering zelve draagt daarom juist gedurig lager regten voor, en nu zal zij zelve dat werk afbreken door eene belemmering van dezen aard? Onmogelijk te dulden. Trouwens, onze regten zijn zoo laag en beginnen zoo mooi alle karakter van bescherming te verliezen, dat noch de te lage aangifte uitlokkend, noch het verlies voor de schatkist daarbij aanzienlijk zijn kan. Hoe moeijelijk de zaak echter is, dat mogen de onderhandelingen, reeds over het ware cijfer van

de aangifte, in de Engelsche en Fransche Commissie getuigen bij het nu tusschen die beide landen gesloten tractaat, en onze bevoegde magten zullen wèl doen daarvan kennis te nemen, eer zij een bepaald oordeel over dit artikel 7 uitspreken.

Wij achten 't hier minder de plaats om over het cijfer van heffing der belaste artikelen te spreken; met een enkel woord kunnen wij ons over 't geheel daarmede wel vereenigen, hoewel wij juist om dezelfde reden, die de Regering opgeeft voor de verhooging der regten op enkele zuidvruchten, thee, enz., dan ook zouden wenschen, dat de granen en de rijst geheel vrijgesteld waren bij den invoer. De transactie waartoe de voorstanders worden uitgenoodigd om dit regt aan te nemen, omdat anders daardoor dit ontwerp zou kunnen vallen, is niet zeer waardig. Zoo ook is die rangschikking van heel- en halffabriekaat wel wat willekeurig, maar dat zijn onderdeelen. En het lager registratieregt van buiten 's lands gebouwde schepen is lang reeds begeerd. Het uitgaand regt op lompen blijft jammer, omdat het kinderen aanfokt voor de gevangenis en onttrekt aan de school. Maar de tijd zal dat moeten wijzigen.

Het bezwaar dat wij tegen het geheele ontwerp hebben, geldt echter de menigte artikelen die belast blijven. Dat aantal is en blijft groot, veel te groot. Het Britsche tarief, dat in 1845 nog in 1163 artikelen bestond en in 1853 nog in 419, is nu in 1859 tot op 26 artikelen verkleind, en van die 26 zullen in het vervolg maar ruim 15 artikelen de geheele opbrengst voor de schatkist leveren, zoo als hout, koffij, suiker, tabak, thee, wijn, gedisteleerd, enz. Dat is verstandig; dan eerst wordt een tarief eenvoudig. 't Is zeer prijselijk, dat onze Regering alle de niet in het tarief genoemde artikelen nu vrij laat, maar 134 belaste voorwerpen is nog te veel. Al vinden wij ook niet in ons tarief artikelen als oude sloffen en miereneijeren, noch een verbod om nachtegalen door te voeren, zoo als in het Belgische, toch zijn er nog maar al te veel posten blijven staan, die er niets doen dan kwaad, want ze maken de lijst groot, terwijl toch hun opbrengst onbeduidend is. 't Komt omdat men 't nog niet volkomen met zich zelven eens is, wat men wil. Wil men bescherming? Neen, maar men wil toch heele- en halffabriekaten zoo belasten, zij 't dan ook vele der eersten met eene trapsgewijze vermindering, dat het regt eene kleine bescherming blijve voor den inlandschen voortbrenger. Misschien geeft daartoe onze nooit te billijken patentbelasting eene vergoêlijking aan de

hand; maar daarenboven, nòg neemt de Kamer geen ander tarief aan, dan een op die leest geschoeid. Dus weêr eene kleine transactie, even als met de granen! Ter wille der praktijk alweêr toegegeven, mits men ons ook toegeve, dat het stelsel daardoor wordt benadeeld. Wil men fiscaal heffen? Ja, maar zóó, dat het verkeer er niet door lijdt. Goed; maar dan ware eene verhooging van enkele artikelen wenschelijk en stellig eene vrijstelling van vele, zeer vele zelfs, evenzeer; hun kleine opbrengst beantwoordt niet aan het doel van fiscaliteit en belemmert toch het verkeer. Een klein en eenvoudig tarief is een sieraad voor ieder handelsland; een tarief, dat de koopman kan laten drukken op zijn briefpapier, is eene aanbeveling voor den vreemdeling, om daarheen zijne goederen te zenden. En vooral vermijdt zulk een tarief honderden moeijelijkheden tusschen Regering en burger; en de wegruiming van veeten verhoogt de goede verstandhouding. Men betwist gedurig de tijdigheid van eene tariefsherziening, maar dan zeker niet, wanneer ook ons tarief tot een dertigtal artikelen werd teruggebragt.

Hoe 't zij, wij begroeten ook dit ontwerp als eene nieuwe voorwaartsche schrede op den weg van handelsvrijheid, zoo wakker reeds sinds jaren door Nederland ingeslagen, en wij willen om de waardigheid zelfs der Eerste Kamer er geen oogenblik aan twijfelen, dat door hare goedkeurende stem dit tarief weldra wet zal worden. De verlichte meening onzer Tweede Kamer is genoeg gebleken door de aanneming van de laatste voordragt, zoodat daar voor het lot van dit ontwerp geene vrees meer behoeft te bestaan. Beide onze Kamers zullen door dezen nieuwen stap op den weg van handelsvrijheid de regten der Nederlanders dan nog vermeerderd hebben op den eisch, om in den vreemde te worden erkend en geëerbiedigd als eene natie, die uitmunt door eene liberale handelspolitiek.

P.N. MULLER.

De Camera Obscura van Jeronimus.

(*Uit het Indische leven*, door W.R. van Hoëvell. 1860.)

‘Hoort eens, die Jeronimus heeft lieve dingen geschreven. Hebt gij gelezen zijn: *Vendutie in een sterfhuis?* En zijne *Graven*? En, vooral, *de Pedatti?*

Dus vraagt de schrijver van ‘Max Havelaar’, en tien tegen één, lezer, dat gij, die vraag als aan u zelven gerigt beschouwende, daarop ‘neen’ zult antwoorden; tien tegen één, dat gij reeds bij het lezen van het opschrift van dit artikel tot u zelven gezegd hebt: ‘Wie is dan toch die Jeronimus? Ik heb nooit van hem hooren spreken?’

Ik begon om geene andere reden met eene aanhaling uit den ‘Max Havelaar’, dan om u te doen zien, dat Jeronimus niet zoo onbekend is bij degenen die in Indië geweest zijn; dat men in het tweede Nederland (- eene kolonie, weet gij, is eene herhaling van het moederland, *another and yet the same*, en de europesche maatschappij op Java vormt toch in waarheid eene kolonie) de schetsen en verhalen van Jeronimus even zoo als oude bekenden bespreekt, als gij de schetsen en verhalen van u w e n Hildebrand. Mijne schuld is het niet, dat gij een dozijn en meer jaren geleden geen bestendige lezer waart van het ‘Tijdschrift voor Neêrlandsch Indië’ en de ‘Warnasarie.’ Mijne schuld is het niet, dat gij nog van hetgeen er in Nederlandsch Indië geschreven en gedrukt wordt, omtrent zooveel weet, als van de literatuur van Lapland.

De persoon van Jeronimus is u echter minder onbekend, dan de ‘lieve dingen’ die hij geschreven heeft. Daarvoor heeft hij sedert een twaalftal jaren genoeg gezorgd, ook door eenige

dingen in het openbaar te verkondigen, die in sommige ooren lang zoo *lief* niet klinken als zijne *Graven* en zijn *Pedati*.

Er zijn weinige menschen zoo algemeen in Nederland bekend als die zelfde Jeronimus, maar onder zijn waren naam, niet onder zijn reeds lang afgeworpen pseudoniem. Die ietwat droomerige, iewat sentimentele, maar toch met eene uitnemend fijne opmerkingsgave toegeruste Jeronimus van voor 18 jaren, wiens schetsen aan de eene zijde met die van Hildebrand, aan de andere met die van Jonathan verwant zijn, is niemand anders dan uw flinke, kordate en bij uitnemendheid praktische volksvertegenwoordiger Dr. W.R. van Hoëvell.

Ik noemde daar de namen van Hildebrand en Jonathan, en het geschiedde niet zonder opzet; want ongetwijfeld werd Jeronimus door hun voorbeeld geprikkeld, en in vorm en geest zijner schetsen, en zelfs in het aannemen van een verdichten naam, openbaart zich de verwantschap, de navolging zoo gij wilt. Trouwens Hildebrand en Jonathan hebben ook zelven het genre niet uitgedacht. Men denke b.v. aan de ‘Essays of Elia,’ waarin Charles Lamb tot zelfs van den pseudoniem het voorbeeld heeft gegeven. Geheel en al laat zich op de schetsen van Jeronimus toepassen, wat Hildebrand, als motto, tegenover den titel van zijn Camera Obscura liet afdrukken: ‘De schaduwen en schimmen van Nadenken, Herinnering en Verbeelding vallen in de ziel als in eene Camera Obscura, en sommigen zoo treffend en aartig, dat men lust gevoelt ze na te teekenen, en met ze wat bij te werken, op te kleuren en te groeperen, er kleine schilderijen van te maken, die dan ook al naar de groote Tentoonstellingen kunnen gezonden worden, waar een klein hoekjen goed genoeg voor hen is. Men moet er evenwel geen portretten op zoeken, want niet alleen staat er honderdmaal een neus van Herinnering op een gezigt van Verbeelding, maar ook is de uitdrukking zoo weinig bepaald, dat een zelfde tronie dikwijls op wel vijftig onderscheiden menschen gelijkt.’ Maar in weêrwil dezer overeenkomst, die mij aanleiding gaf, om de woorden: ‘de Camera Obscura van Jeronimus’ boven dit opstel te schrijven, bestaat er toch ook weder tusschen de beide schrijvers in vele opzigten groot verschil. Niet alleen heeft Jonathans ‘Waarheid en Droomen’ gelijktijdig met Hildebrands schetsen invloed op den schrijver der beelden ‘uit het Indische leven’ geoefend; maar Jeronimus heeft veel te veel geest en vernuft, om een slaafsche navolger te zijn. En hij kon dit te minder wezen, daar de schaduwen

en schimmen, die in zijne Camera Obscura vielen, de afdrukken waren van een geheel anderen maatschappelijken toestand dan die, waaraan de Idyllen onzer beide vaderlandsche schrijvers zijn ontleend. ‘Idyllen’, zeg ik, dat zijn *kleine beelden;* want eigenlijk zou ik geen beter naam dan dezen weten uit te denken voor het genre, waartoe, behoudens velerlei onderlinge verscheidenheid, de Essays van Elia, de Sketches van Boz, de Camera Obscura van Hildebrand, Waarheid en Droomen van Jonathan en Uit het Indische leven van Jeronimus behooren, indien die naam niet reeds ware gestempeld tot aanduiding eener bijzondere soort van gedichten, uit de klassieke oudheid tot ons gekomen, en die inderdaad toch ook zelve niet anders dan *kleine beelden* uit het leven van herders, jagers, visschers en dergelijke aan ons voorstellen.

Een zeer ruim en nog schaars ontgonnen veld van opmerkingen opende zich voor Jeronimus in de zeer onderscheidene situatiën van het zoo bonte Indische leven; blanken en bruinen, gebieders en slaven kon hij nevens elkander op zijn doek brengen, en hemelhooge bergen, statige palmen, groene rijstvelden konden den achtergrond vormen zijner tafereelen. De onderlinge verhouding der verschillende rassen tot elkander en tot het moederland, hun eigenaardige toestand, vooruitzigten en trap van beschaving, konden hem overvloedige stof tot nadenken opleveren; en waar de ziel door zoovele en velerlei indrukken als bestormd werd, kon de verbeeldingskracht niet in rust blijven, die de bestanddeelen der beelden, welke het verstand decomposeert, tot nieuwe geheelen verbindt, en teruggeeft in andere beelden, die eene hoogere waarheid hebben dan die, welke onmiddellijk in de Camera Obscura van den geest vallen, omdat daarbij van het individuële tot het algemeene, van het voorbijgaande tot het zich gelijk blijvende, van het portret tot den type wordt opgeklommen. De grootere verscheidenheid was hier geheel in het voordeel van Jeronimus, maar niet minder de grootere nieuwheid en frischheid. Meermalen heb ik, ook in dit Tijdschrift, geklaagd, dat onze schrijvers en kunstenaars de rijke mijn die de natuur, de geschiedenis, het volksleven van Indië hun aanbiedt, zoo weinig hebben geëxploiteerd. Wat de kunstenaars betreft, kan deze klagt nog steeds met evenveel grond worden herhaald; want zoo, gelijk Quinet beweert, de Hollandsche schilderschool den gloed, dien zij op haar doek wist te brengen, aan de zon der tropenlanden heeft ontstoken, dan is dit toch wel het eenige wat zij van daar heeft medege-

bragt. In de letterkunde hebben wij in de laatste jaren nog op eenige andere wèlgeslaagde proeven, zelfs op eene van ongewone voortreffelijkheid te wijzen. Maar toen Jeronimus met zijne schetsen optrad, waren de Indiana van Ds. Brumund, waren sommige stukken van beter gehalte in de Indische Jaarboekjes, was vooral de ‘Max Havelaar’ (die intusschen meer eene *daad* dan een *boek* is), met die *navrante* geschiedenis van Saïdjah, nog niet geschreven.

Reeds bij de eerste verschijning dier schetsen van Jeronimus (zij kwamen, en, helaas! slechts in zeer gering getal, tusschen de jaren 1842 en 1849, met lange en ongelijke tusschenpoozen, maar meest in het begin dier periode, in het licht), was de auteur, wiens ware naam ik toen niet kende, en wiens persoon mij zelfs eerst bekend werd, nadat hij in het laatst van 1848 in het moederland was teruggekeerd, mij onder zijn pseudoniem lief geworden, en het is daarom dat ik dien naam in den titel van mijn opstel behouden heb. Het spijt mij zelfs bijna, dat de Heer van Hoëvell, nu bij eindelijk mijnen wensch, en dien van velen met mij, verhoord, en deze schetsen ter vernieuwde uitgave bijeengebragt heeft, die onder zijn eigen naam heeft in het licht gezonden. Beets heeft zich wel gewacht, bij de herdrukken zijner Camera Obscura, den naam van Hildebrand met zijn waren naam te verwisselen. Hij gevoelde te wel, dat hij als Hildebrand het hart van het publiek had gewonnen, en dat hij niet meer zoo geheel dezelfde was. Evenzoo zal men welligt eenige moeite hebben in den schrijver van *de Pedati* Dr. van Hoëvell te erkennen. Men zal het bij mij niet aan gemis van sympathie met den auteur van ‘Slaven en Vrijen’ toeschrijven, indien ik verklaar, dat het mij eenige moeite kost aan zijne identiteit met den schrijver der eerste schetsen van Jeronimus te gelooven, ofschoon ik erken, dat er in de later onder dien naam verschenen stukken, inzonderheid in dat getiteld: ‘het voorregt eener Europesche opvoeding’, reeds veel voorkomt, dat ons de bekende denkwijze, het gansche ijverig streven van onzen wakkeren vertegenwoordiger herinnert.

De Heer van Hoëvell heeft in den bundel, die thans onder den titel ‘Uit het Indische leven’ voor mij ligt, noch *al* de schetsen van Jeronimus, noch de schetsen van Jeronimus *alleen* laten herdrukken. Hierin ligt zeker een zeer afdoende reden, waarom hij dit boek niet onder den naam van Jeronimus, maar onder zijn waren naam in het licht gaf. Maar wij

zouden kunnen vragen: waarom van dien bundel geen twee gemaakt? Waarom niet aan Jeronimus gelaten wat oorspronkelijk als van zijne hand in het licht kwam? En dan, waarom ons dat niet volledig gegeven? Waarom, b.v., de schets ‘Graven’ getiteld, bij den herdruk teruggehouden, ofschoon, blijkens de aanhaling uit ‘Max Havelaar’, waarmede ik aanving, ik zeker niet de eenige ben, die de onderdrukking daarvan betreurt. Zelfs het, eerst in 1849, toen de auteur reeds in het moederland was weêrgekeerd, nog onder den naam Jeronimus in het licht gegeven stukje: ‘Eene epidemie op Java en de cholera in Nederland’, zou, al ademt het meer bepaalde tendentie, waardig zijn geweest door opneming in zulk een bundel aan de vergetelheid onttrokken te worden. Ook zoo ware dan een matig boekdeeltje in duodecimo-formaat - juist geschikt voor zulk een werkje (waarom onthouden toch onze uitgevers, die der Guldens-editie uitgezonderd, ons systematisch alle boeken in de moedertaal, geschikt om in den zak te steken en dus op de reis en de wandeling mede te nemen, en dwingen zij ons dus aan vreemde lettervruchten tegen wil en dank de voorkeur te schenken?) - voor den dag gekomen. En de rijke portefeuille van Dr. v. Hoëvell zou genoeg hebben opgeleverd om aan zijn: ‘Uit het Indische leven’ te vergoeden wat hij ten behoeve der ‘Camera Obscura van Jeronimus’ in dat geval zou hebben moeten afstaan.

Het Tijdschrift voor Neêrlandsch-Indië voor 1842 bevatte van Jeronimus de volgende schetsen: *veertien dagen, de Japansche steenhouwer, de Pedati en Graven; een togtje tienduizend voet hoog* volgde in den Jaargang 1844, *het voorregt eener Europesche opvoeding* in de Warnasarie voor 1848; terwijl de reeks besloten werd door: *Eene epidemie op Java en de cholera in Nederland*, in 1849 te Amsterdam als bijzondere brochure verschenen. Al deze stukken, met uitzondering van *Graven* en *eene Epidemie*, zijn thans in den voor ons liggenden bundel herdrukt.

Zeven andere opstellen bevat die bundel, welke, ofschoon ik ze in letterkundige waarde geenszins beneden de genoemde wil stellen, voor mijn gevoel een eenigzins anderen geest ademen, gelijk zij zich ook in den vorm meerendeels eenigzins van de vorige onderscheiden. Men beseft dat er met den schrijver eene verandering is voorgevallen, dat zijn leven in een ander tijdperk is getreden. Hij is klaarblijkelijk een climactericum doorgegaan, of - juister - zijne maatschappelijke positie heeft eene groote wijziging ondergaan en dit heeft aan zijne ont-

wikkeling een krachtigen stoot gegeven. Al wisten wij het niet dat de Bataviasche Christenleeraar van voor 1848 thans in het Moederland als Volksvertegenwoordiger herboren was, wij zouden, dunkt mij, uit de vergelijking der vroegere en latere opstellen kunnen proeven, dat er iets dergelijks met den schrijver was voorgevallen. Stond vroeger het gemoedelijke, het stichtelijke, het geven van zedelijke indrukken meer op den voorgrond, thans is een politieke tendentie, eene poging om ook door middel dezer schetsen grieven onder de oogen van het publiek te brengen en aan haar herstel bevorderlijk te zijn, duidelijk te bespeuren. Was in de vroegere stukken de letterkundige waarde zelve, de zuiverheid en juistheid van den omtrek, de waarheid der kleur, de harmonie der compositie, meer hoofddoel, thans, ofschoon al die goede eigenschappen niet ontbreken, zijn zij meer middelen geworden, om een ander, een voor den schrijver gewigtiger doel te zekerder te bereiken. Niet dat men nu juist in elk stuk op zich zelf dat verschil tusschen vroeger en later even duidelijk kan aanwijzen. Wij hebben het reeds opgemerkt, dat Jeronimus in zijne jongste stukken langzamerhand zijne schijnbare individualiteit verliest en in Dr. van Hoëvell opgaat. ‘Het voorregt eener Europesche opvoeding’ is kennelijk een protest tegen het radicaal-stelsel. Het niet opgenomen stuk ‘eene Epidemie op Java’ geeft duidelijk de strekking te kennen om, door vergelijking van Nederland en Java onder gelijksoortige rampen, het eerste te doen zien hoe het zijne pligten jegens het laatste verwaarloost, en paart aan het gemoedelijke der Jeronimus-periode, de zich duidelijk bewuste tendentie van het latere tijdvak. Daarentegen heeft ‘eene slavenvendutie,’ ofschoon eerst in 1853 gedrukt, zeer veel dat ons de stukken van Jeronimus herinnert. Het is een zuiver Cameraobscura-beeldje, in de hoofdzaak letterlijke waarheid, maar met een neus van verbeelding op een gelaat van herinnering, en schoon het zeker de strekking had om een wapen te meer te zijn in den strijd, die toenmaals de schrijver ten behoeve der vrijlating van de slaven in Oost-Indië voerde, die strekking wordt slechts tegen het einde in enkele uitdrukkingen verraden. Over het geheel houdt zich hier de schrijver streng op het gebied der kunst: hij heeft als een fijn en keurig opmerker naar het leven geschetst, schijnbaar onbekommerd om den indruk dien zijne schets zou te weeg brengen. In een ander der latere opstellen: ‘Een oproer in Probolingo,’ is nog minder politieke strekking te bespeuren; het is een zuiver tafereel van

Indische toestanden en zeden, dat zijne waarde alleen aan teekening, koloriet en groepering ontleent. Na deze opmerkingen zal men mij tegenwerpen, dat er toch eigenlijk geen bepaalde grenzen tusschen de Jeronimus-periode en het later tijdvak zijn te trekken; dat daardoor mijn verlangen dat de stukken van Jeronimus van de overige waren gescheiden gebleven veel van zijn regt verliest; en dat de Heer van Hoëvell toch zoo groot ongelijk niet had, toen hij uit allen te zamen éénen bundel zamenstelde. Ik heb er vrede mede, mits men mij wat mijne andere klagt betreft in 't gelijk stelle, mijne klagt dat *Graven* en *eene Epidemie* den herdruk in dezen bundel niet zijn waardig geacht.

Van de zeven latere stukken in den bundel: ‘Uit het Indische leven’ voorkomende, werden drie vroeger opgenomen in hetzelfde Tijdschrift, waarin thans dit werk wordt besproken. De ‘Natuurtafereelen van Java’ verschenen in ‘de Gids’ voor 1850 (men ziet dit stuk trad ‘eene Epidemie,’ het laatste van Jeronimus, schier op de hielen); ‘de tijger op Java’ vond eene plaats in den Jaargang 1852; terwijl ‘een Dorp en een Berg’ (jammer dat bij den herdruk die leelijke, niets zeggende titel niet gewijzigd en de onverdedigbare uitdrukking *ivoren paarlen* op bladz. 167 niet veranderd is) den Jaargang 1855 versierde. Al de overige stukken verschenen het eerst in de latere jaargangen van het Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië, dat sedert 1849, door den Heer van Hoëvell alleen, in Nederland werd geredigeerd, *eene slaven-vendutie* in 1853, *de suspekten in Indië* en *Garebek Moeloed* in 1857, *een oproer in Probolingo* in 1858. De Heer van Hoëvell heeft bij de verzameling dezer stukken de chronologische orde hunner verschijning niet in acht genomen, het jaar waarin ze werden opgesteld slechts enkele malen opgegeven, en zich hier en daar kleine invoegselen veroorloofd, die ons zelfs het oordeel over den tijd waarin de stukken geschreven werden, zouden bemoeijelijken, indien die niet van elders bekend was: b.v. wanneer hij in ‘de tijger op Java’ de Diergaarde te Rotterdam vermeldt. Ik acht dit eene misgreep. ‘Il faut juger les écrits d'après leur date,’ is een gulden regel, welks toepassing ons op die wijze zeer bemocijelijkt wordt. Ook bestudeert men een schrijver, die het waard is, gaarne in de ontwikkeling van zijne denkbeelden en zijne krachten: maar hoe is dit mogelijk wanneer vroeger en later zoo door elkander ligt geworpen?

De zeven stukken, waarvan de Heer van Hoëvell reeds bij de eerste verschijning het vaderschap erkend heeft, kunnen, met

de schetsen van Jeronimus tot éénen bundel vereenigd, daaraan het karakter eener Camera Obscura van het Indische leven niet benemen. Integendeel, de schildering van het Indische leven is daardoor slechts te rijker en omvattender geworden. Terwijl de vroegere stukken ons meer - schoon niet uitsluitend - met den Europeaan in Indië bekend maakten, zien wij nu den inboorling, den Javaan, meer op den voorgrond treden. Terwijl de vroegere stukken, in navolging van Hildebrand en Jonathan, zich meer bij de menschen, hunne gewaarwordingen en driften, hun karakter en hunne denkwijze bepaalden, zien wij thans ook de Indische natuur, de bergen en boomen en dieren, eene ruime plaats in deze schetsen van het Indische leven beslaan. Zijn die vroegere opstellen in hunne eenvoudigheid en beknoptheid, in hunne poging om ons slechts een enkelen toestand, een enkel feit uit het huiselijk of maatschappelijk leven te veraanschouwelijken, meer met genre-stukjes te vergelijken, daarnevens worden thans, op breeder uitgespannen doek, grootsche landschappen ten toon gehangen, die echter altijd zóó met figuren zijn gestoffeerd, dat daarop het sterkste licht valt. In *Garebek Moeloed*, de beschrijving van Mohammeds Geboortefeest, gelijk het jaarlijks te Djocjokarta gevierd wordt, stooten wij op eene groote compositie, van tallooze figuren, zoowel inlanders als Europeanen, wemelend, die bijna het karakter van een historiestuk aanneemt.

De titel ‘uit het Indisch leven’ is dan wel met volle regt door den schrijver gekozen. Wij moeten het hem geheel toestemmen, wanneer hij in de voorrede zegt: ‘Maar verdient dit boek zulk een titel? Ik schroom niet, de vraag bevestigend te beantwoorden. Het stelt u eene Indische natuur, Indische menschen, Indische toestanden voor: het verplaatst u in Indië, en, door welke gebreken het ook ontsierd moge worden, het geeft u dat alles naar waarheid.’

En zoo laat ik mij dan ook het regt niet ontnemen, om dit boek in zijn geheel als eene Camera Obscura van het Indische leven aan mijne lezers voor te stellen. En vraagt men mij, hoe ik het regtvaardigen kan, dat ik dit geheel ‘de Camera Obscura van Jeronimus’ noemde, terwijl toch slechts een deel bij de oorspronkelijke uitgave onder dien naam verscheen, en de heer van Hoëvell thans al deze stukken regtstreeks onder zijn eigen naam in het licht zendt, ik antwoord, dat in al deze stukken de nawerking van den geest der Jeronimus-periode toch meer of min duidelijk is te onderkennen.

En hoe zou dit anders, daar ook de latere, zooals de schrijver zelf in zijne voorrede verzekert, wel hier te lande werden opgesteld, maar eigenlijk slechts de uitwerking zijn van korte aanteekeningen, vroeger, in Indië, in reisportefeuilles geschreven, of door indrukken van het oogenblik op 't papier gebragt. En zoo late men mij dan, waar van Hoëvell zoo als schilder van het Indische leven optreedt, het regt om hem bij den mij eenmaal lief geworden naam van Jeronimus te noemen. ‘De Camera Obscura van Jeronimus’ klinkt toch ook beter dan ‘de Camera Obscura van Dr. van Hoëvell.’

Gij verwacht welligt van mij, dat ik, na zooveel over dit boek in het algemeen gezegd te hebben, nu tot eene analyse en meer opzettelijke beschouwing der afzonderlijke stukken zal overgaan. Slechts ten deele kan ik aan die verwachting voldoen. Ik zou het niet gepast achten in ‘de Gids’ stukken aan eene kritische beschouwing te onderwerpen, die vroeger in dit Tijdschrift zelf eene plaats vonden. Die stukken te berispen zou een zijdelingsche berisping van mijne mede-redacteuren en mij zelven zijn; die stukken te prijzen, zou evenzeer eene zijdelingsche lofspraak op de redactie in zich houden, en tevens overtollig zijn, daar zij, door die stukken te plaatsen, getuigenis van hare ingenomenheid daarmede heeft afgelegd. En evenmin wil ik herhalen wat ik reeds in 1848, ter gelegenheid eener beoordeeling der Warnasarie voor dat jaar, over ‘het voorregt eener Europesche opvoeding’ in dit Tijdschrift gezegd heb. En dan, is het van mij te vergen, dat ik in eene gedetailleerde beoordeeling van zoovele schilderijen treden zou? Het is waar, naar de titels te oordeelen, zouden er slechts twaalf zijn, maar meermalen zijn er onder éénen titel meerdere zamengevat, die tot elkander in eene naauwere betrekking staan, zooals in *veertien dagen*, in *de tijger op Java* en elders. Hoeveel ruimte zou ik voor zulk eene uitvoerige behandeling niet behoeven! en bestaat er wel eenige kans, dat gij mij tot het einde volgen zoudt, wanneer ik u zelf zou moeten raden veel liever naar het boek van van Hoëvell zelf te grijpen, en u het genot der beelden uit het volle menschenleven, die het u voorstelt, niet door het kritisch ontleedmes te laten bederven. Vergun mij liever dat ik u tot dat genot opwekke door u enkele proeven mede te deelen.

De heer van Hoëvell heeft in dezen bundel *de pedati* vooraangeplaatst, ofschoon *veertien dagen* en *de Japansche Steenhouwer* beiden iets vroeger van dagteekening zijn, althans iets

vroeger gedrukt werden. Het schijnt mij toe, dat hij zich hierbij liet leiden door het gevoel, dat hem dit stuk het meest vreemd is geworden; ik geloof dat hij mij zou toegeven, dat hij er zich zelven te naauwernood in herkent. Hooren wij slechts den aanvang:

'Ik zie gaarne een pedati - niet zulk een nieuw-modische, die aan hare zusters ontrouw is geworden, en op het gladgeschaafde houtwerk, op de spaken, de ijzeren banden en bussen der raderen, en op geheel den uiterlijken vorm, het merk van "vooruitgang en verlichting" draagt, - neen, een pedati, waarvan de bak uit ruwe planken en latten is zamengesteld, die met een uit kadjang gevlochten, spits toeloopend, dak bedekt is; een pedati, waarvan de houten beweegbare as, aan een paar houten schijven, die de functie van wielen oefenen, is vastgehecht, en, bij elken voetstap der trekdieren, een klagend piepend geluid voortbrengt - zulk een echt ouderwetsche Javaansche pedati zie ik gaarne.'

Nu begrijp ik, zoo goed als gij, lezer! dat dit, en wat er meer van dien aard volgt, zelfs aan Jeronimus slechts ten halve ernst was; dat hij niet zulk een vijand van 'vooruitgang en verlichting' was, als waarvoor hij zich hier wil doen doorgaan; dat hij die ouderwetsche Javaansche pedati slechts om een bijzondere reden en uit een bepaald gezigtspunt zoo lief had, en dat hij in waarheid reeds voor 18 jaren veel liever een locomotief met een twintigtal wagens achter zich zijne woning had zien voorbijsnellen, dan een twintig pedati's, bij welker voorbijtrekken 'gij uwe ooren moet toestoppen, om het, van hun, merg en been doordringend, gekras en gejank, niet op de zenuwen te krijgen.' Ik weet zeer wel dat de auteur slechts daarom zoo met de pedati is ingenomen, omdat zij hem een zedelijk denkbeeld vertegenwoordigt, omdat zij hem 'het welsprekend beeld is van een leven, dat stil, eenvoudig, ongekunsteld, zonder door hevige hartstogten geslingerd te worden, in vrede en rust ten einde loopt.' Ik weet zeer goed dat eene bloote zucht naar verandering, eene onbesuisde jagt naar nieuwigheden, die vaak het betere en doeltreffende voor het slechtere en ongepaste, b.v. de voor het Indisch klimaat berekende linnen buisjes der voorvaderen met de zwarte rokken van het tegenwoordig geslacht verwisselt, niets gemeens heeft met eene verstandige zucht naar hervorming van wat gebrekkig, onregtvaardig of onzedelijk is, en dat men in sommige opzigten een *laudator temporis acti* kan wezen, zonder daarom op te hou-

den een zeer radicale bestrijder van oude misbruiken te zijn. Maar in een leven gelijk de heer van Hoëvell sedert 1848 geleid heeft, is er geen plaats meer voor die sentimentele gehechtheid aan oude karretjes en voorvaderlijke kleederdragten, en worden al zulke gedachten verzwolgen in den magtigen stroom van het ‘voorwaarts:’

‘Not enjoyment, and not sorrow,
Is our destined end or way;
But to act, that each to morrow
Find us farther than to-day.’

Maar ik wil niet onbillijk zijn: *de pedati* is waarlijk een allerliefst stukje; alleen - het is een stukje van Jeronimus in 1842, niet van Dr. van Hoëvell in 1860.

Hetzelfde geldt, ofschoon niet in dezelfde mate, van ‘de Japansche Steenhouwer.’ - Maar is, dus hoor ik u vragen, dit stukje hier in het geheel wel op zijne plaats, of sedert wanneer hebben wij het regt Japan tot Nederlandsch-Indië te rekenen? Het antwoord is gemakkelijk. De geschiedenis van dien Japanschen Steenhouwer is niets meer dan een sprookje, waarin een der heerschende en meest kenmerkende gebreken onzer Indische broeders, half de motor die het meerendeel naar Indië drijft, half het uitwerksel hunner bijzondere levensomstandigheden: het ongeduldig haken naar verandering en lotsverbetering, op geestige wijze getypiseerd en gepersifleerd wordt. Max Havelaar verhaalt dit sprookje op zijne wijze aan de kleine Sumatraansche freule, en daar ieder zijn boek gelezen heeft, mag ik aannemen dat ieder zich de fabel van den Japanschen Steenhouwer herinnert. Dit ontslaat mij van de moeite om haar voor u te analyseren, indien ik mij ook anders daartoe verpligt achtte. Liever schrijf ik voor u een paar schoone bladzijden af uit hetgeen aan dat sprookje voorafgaat.

‘-Wat akelig klimaat! wat ellendig weêr! Naauwelijks steekt gij uw neus buiten 's huis, of er is kans dat dit teeder deel van uw ligchaam bevriest. Van boven tot beneden gebaaid en gefleneld en geduffeld, zit gij op uw kamer te suffen en te rooken. De zon schijnt het wel te vergeten, dat er hier ook nog een plekje is, waar men haar gelaat wel eens zou willen zien en van hare gave profiteren. Alle dagen mist en regen, of vorst en sneeuw. Foei, wat een land! Heilig Oost-Indië! Daar leeft men - daar kan men ten minste zien - daar kan men de frissche lucht inademen - daar zit men niet als een gevangene in de prison!’

Ik ontmoette dienzelfden pruttelaar later in dat ‘heilig Oost-Indië’ weder. Hij had het in ‘'t lieve Vaderland’ niet langer kunnen uithouden. Een aardig buitentje, een barouchet met twee flinke paarden, in den winter eene loge in de opera, alle morgens twintig couranten bij zijn déjeuné, die hem 't nieuws van den dag, onder honderd verschillende vormen, verkondigden - niets had hem kunnen boeijen. Zelfs twee engelachtige kinderen had hij, in teederen leeftijd, aan vreemden ter verdere opvoeding achtergelaten - en hij was naar het land zijner wenschen teruggesneld.

- ‘Wat is het broeijend heet!’ was het eerste woord, dat ik van hem hoorde. ‘Of het aan mij ligt, weet ik niet, maar 't is dunkt mij tegenwoordig veel warmer in Oost-Indië dan vroeger. En ik kan niets meer verdragen; alles bekomt mij slecht. Rijst, eeuwig rijst! en terwijl men in Holland 's avonds een lekkere flesch drinkt, slaan wij hier water, bij glazen vol, naar binnen. Neen, ik moet zeggen, dan heeft men in Europa ten minste genot van zijn leven.’

- ‘Ja, maar dat gure weder! die bewolkte hemel, die altoos durende mist en regen!’

- ‘Wel, daartegen kunt gij u beschutten, en wordt het te erg, dan gaat gij naar het zuiden van Frankrijk, naar Italië, naar duizend andere streken - 't is daar niet zoo als hier, waar men op een eiland zit en maar blijven moet waar men is.’

Dwazen die wij zijn! Altoos naar verandering te haken, altoos onstuimig te begeeren, wat de verbeelding ons voor den geest toovert en het tegenwoordige ons weigert - en toch, wie maakt zich aan die dwaasheid niet schuldig! Ik weet het - voor ons, Oost-Indië-gasten, zijn er redenen, natuurlijke oorzaken, zelfs verschooningen te vinden. Men verlaat meestal het Vaderland op eenen leeftijd, die den overgang vormt van de jongelingschap tot den mannelijken ouderdom. Men heeft de dichters gelezen, die spreken van de ‘eeuwigdurende morgenlanden,’ [- waar doen zij dit? -] van ‘dat altoos frisch en jeugdig groen,’ van ‘dat ontvlugten der heete middagzon in de koele lommer der palmen,’ van die inlandsche schoonen, die ‘Adékas, rank als de kokosboom, in onbedwongen groei, aanvallig in haar lach, beminnelijk van gelaat, en zuiver van ziel als de reine zonnestralen (Helmers).’ En, terwijl in het Vaderland de fortuin u den rug toekeert, worden u hier aanzien, eer en rijkdom voorspeld. Die voorstellingen hebben uwe verbeelding opgewonden, en gij gaat naar het land van poëzij en goud.

Daar ziet gij in de verte de kust reeds blaauwen, begeerig strekt gij er de handen naar uit, en vol van verrukking en verwachting zet gij den eersten voet aan wal. Maar 't is in 't hartje van de oost-moeson; geen regendrop is in drie maanden van den hemel gevallen, en, in plaats van eene ‘eeuwige lente’, ziet gij geen enkel groen grasscheutje, niets dan verdorde bladeren, die door een' gloeijenden wind, vermengd met zand en stof, u in 't aangezigt worden gejaagd. En als gij, in plaats van Adékas, schoonen ontmoet met waggelenden gang, voetjes als holsblokken, zwarte tanden, en een dosis siri tusschen de lippen: als gij, in stede van aanzien en goud, teleurstellingen vindt en koper, dan verwenscht gij weldra die dichters en enthoesiasten, en gunt hun tot belooning het voorregt, van uw traktementje, hoe gering ook, in specie, op den vollen middag, naar huis te dragen en dan ‘in de schaduw van een ranken kokosboom uit te rusten[1].’

't Is niet te verwonderen, dat de teleurgestelde naar verandering haakt, als, bij zulk eene droevige werkelijkheid, de onvergetelijke dagen van den kinderlijken leeftijd en de jeugd, getooid in het bevallig kleed, waarmede zijne rijke verbeelding ze versiert, zich voor zijnen geest tooveren, - 't is niet te verwonderen, dat hij dan terugwenscht naar dat land, waar hij als kind dartelde en als jongeling beminde. Maar, o bedwing die zucht naar verandering; volg haar niet; 't is een bedriegelijk schaduwbeeld wat zij u voorhoudt, dat u ontvlugt als gij 't grijpen wilt. Gij omhelst de wolk van Juno! Het Vaderland is, na 15 of 20 jaren, het Vaderland niet meer, dat gij verliet. Uwe vrienden hebben u vergeten, zijn uwe vrienden niet meer, zijn dood! Uw hart is niet meer vatbaar voor 't genot, dat in uwe jeugd uwe zenuwen deed trillen van blijdschap. Gij zijt geen jaar in 't land uwer geboorte, of die duivel, die u hier kwelde, vervolgt u ook daar weder, en drijft u terug naar de overzij der baren.

Wee den ongelukkige, die dat alles verterend vuur, die alvermogende zucht naar verandering, niet weet te beteugelen. Hij wordt door de vreesselijkste onrust voortgezweept, nergens vindt hij kalmte, nergens stillen vrede des gemoeds. Ik heb een vriend gehad, die een half dozijn reizen naar Indië en een half dozijn terugreizen naar het Vaderland maakte. Hij streed

1 Dit werd geschreven toen koper de eenige speeie was, die men in Indië te zien kreeg.

niet tegen dien inwendigen vijand; hij hoorde naar zijnen verleidenden Sirenenzang; hij volgde zijnen verderfelijken raad. Die ongelukkige! Nergens had hij rust. Altoos jaagde hij naar al wat het tegenwoordige hem weigerde. Hij was militair, ambtenaar, koopman en landbouwer geweest. In Indië verhuisde hij bijna maandelijks. Vrienden had hij niet - de kennissen met wie hij omging, veranderden gedurig. Daar stortte eene uitterende ziekte hem op het krankbed. Al de artsen hadden een beurt, om over den ongelukkige te praktiseren - en eindelijk wierp hij zich in de armen der inlandsche geneeskunst. In al de vertrekken zijner woning liet hij achtervolgens zijn ziekbed plaatsen. Op den morgen van zijn dood had hij al zijn bedienden met nieuwe verwisseld.

‘- “Brengt mij aan de andere zijde der kamer!” waren de laatste woorden, waarmede hij den adem uitblies.’ -

Ieder, dunkt mij, die de lijders kent, wier kwaal hier is beschreven, zal erkennen dat de schrijver den vinger op de wond heeft gelegd; dat zijne teekening van hun lijden even fijn en geestig, als waar en treffend is.

‘Eene slaven-vendutie’ is het derde stuk in den bundel. Het feit, dat er ons met gloeijende kleuren in geschetst wordt, is door den Heer van Hoëvell reeds in zijne in het laatst van 1848 te Groningen uitgegeven ‘Verhandeling over de Emancipatie der slaven in N.-Indië,’ in de volgende woorden vermeld: ‘Met eigen oogen hebben wij gezien, hoe twee jonge meisjes van 15 en 16 jaren voor eene aanzienlijke som door een Chinees als den meestbiedenden werden gekocht. Zij huilden en weenden, en verklaarden ronduit niet te willen volgen. Maar de rijke eigenaar lachte om haren magteloozen onwil, en riep de policie te hulp om hem zijne prooi te bezorgen. De policie deed haren pligt!’ Ik acht het schier ontwijfelbaar dat dit tafereel, het moge later geretoucheerd zijn, door den auteur onder den verschen indruk van den gruwel dien hij aanschouwd had, werd geschetst. Het is schier ondenkbaar, dat herinnering, verbeelding en nadenken Jeronimus met rust zouden gelaten hebben, zoolang hij niet gepoogd had de schimmen en schaduwen na te trekken, die het aanschouwde tooneel in de Camera Obscura zijner ziel geworpen had. Het is vooral ondenkbaar wanneer men zich herinnert, hoe het lot der slaven reeds vóór 1848 zijn mededoogen opgewekt had; hoe hij reeds tijdens de komst van den heer Rochussen als Gouverneur-Generaal in Indië, in vereeniging met den heer W. Poolman, lid

der faktorij van de Nederlandsche Handelmaatschappij te Batavia, voor hen in de bres was gesprongen. De aangehaalde verhandeling is, behoudens eenige weinige invoegselen, niets anders dan eene memorie betrekkelijk den toestand en de emancipatie der slaven in Oost-Indië, reeds toen ter tijd aan den Gouverneur-Generaal aangeboden. Er zijn weinige stukken in dezen bundel, die men met meer onverdeeld genoegen kan lezen, dan deze ‘Slaven-vendutie;’ want zoo men geroerd en geschokt wordt bij de treffende teekening van den angst der beide meisjes, van de wellustige blikken waarmede de Chinees haar gadeslaat, van de vergeefsche pogingen door een goedhartigen verdediger der slavernij aangewend om ze met groote opoffering uit zijne klaauwen te verlossen, van de wisselende kansen der verkooping, die u beurtelings met de bieders en te koop gebodenen doen hopen, verlangen en vreezen, van de eindelijke zegepraal van Oei Hang, die de weêrstrevende schoonen door policie-beambten met geweld naar zijne woning laat slepen; gij zijt er slechts te meer door opgewekt om in te stemmen met den juichtoon, dien de schrijver thans, bij den herdruk van dit opstel, aan het slot daarvan mogt aanheffen. Zijne volhardende pogingen zijn niet onvruchtbaar geweest, en wat in 1853 nog naauwelijks te hopen was, sedert 1 Januarij 1860 is de Slavernij in Indië afgeschaft. De heer van Hoëvell spreekt er over met eene zedigheid, die slechts door hen regt kan gewaardeerd worden, die weten hoe ijverig en volhardend hij voor de emancipatie heeft gestreden, die weten dat niemand zich een grooter aandeel mag toeëigenen in de eer van de opheffing der slavernij in O.I. bewerkt te hebben. ‘Langzamerhand,’ zegt hij, was de publieke opinie van haar afkeerig geworden. Die algemeene denkwijze was echter de Regering verre vooruit. Terwijl niets aan eene onmiddellijke emancipatie van alle slaven in den weg stond, zocht men echter zooveel mogelijk te temporiseren en op de lange baan te schuiven. Maar de publieke opinie heeft de Regering voortgedreven - en de slavernij is afgeschaft.

‘Wij verheugen er ons in; wij juichen in die uitkomst; wij zijn er van overtuigd, dat ieder onzer langenooten, die ons verhaal heeft gelezen, met ons dankbaar zal zijn, dat althans deze schuld van Nederland betaald is. Nog een andere drukt ons, zwaarder, ergelijker, onverantwoordelijker! Hoelang zullen wij nog wachten, eer het Gouvernement daaraan een einde maakt?’

Niemand, die dit leest, zal een oogenblik twijfelen, dat in-

dien ook die grootere schuld, de slavernij in West-Indië, eenmaal wordt afgedragen, wederom niemand op grooter aandeel in de eer daarvan zal mogen aanspraak maken, dan de auteur van ‘uit het Indische leven’, die ook de auteur is van ‘Slaven en vrijen, onder de Nederlandsche wet.’

‘Een togtje 10,000 voet hoog’, is eene zeer levendige, onderhoudende beschrijving van de beklimming van den Tjermei, van de gesprekken daarbij met onderscheidene inlanders gehouden, en die menige bijdrage tot de kennis hunner zeden en denkwijze bevatten, bovenal van de trotsche tooneelen, die de hellingen en krater van dezen vulkaan in kwistigen overvloed aanbieden. Maar ik moet mij bekorten en zal daarom dit stuk verder met stilzwijgen voorbijgaan, om nog een oogenblik te vertoeven bij het volgende, dat ‘Veertien dagen’ ten opschrift voert.

‘Veertien dagen’ schijnt hetzelfde opstel te zijn als dat, hetwelk door Max Havelaar onder den naam ‘Vendutie in een Sterfhuis’ wordt aangeduid. Zijn geheugen moet hem bedrogen hebben. Het eindigt inderdaad met de beschrijving van zulk eene vendutie, maar zij is slechts het derde der drie onderling ten naauwste zamenhangende tafereeltjes, die ons hier worden voor oogen gesteld. Het is een oud thema: de vergankelijkheid der geluksgoederen en van het leven; maar de variatiën zijn nieuw en oorspronkelijk. Reeds hierdoor wordt er iets frisch aan de voorstelling gegeven, dat zij ons in Indische toestanden verplaatst, dat zij ons een blik doet slaan op eene maatschappij, waar de lotwisselingen doorgaans nog sneller zijn dan in den meer bedaarden gang onzer Europesche zamenleving, waar het leven nog brozer, de fortuin nog wisselvalliger is, waar de afgestorvene nog spoediger vergeten wordt. Het eerste der tafereelen verplaatst ons in de schitterende danszaal bij de viering van een vrolijk verjaarfeest. - Acht dagen later is de gelukkige, de benijdenswaardige gastheer - een lijk: het tweede tafereel schildert ons het sterfhuis. - Nog acht dagen, en de sombere woning is op nieuw vol leven en drukte: de nagelaten boedel wordt geveild. De beschrijving is kort, maar treffend; gun mij dat ik ze u als eene tweede proeve van het talent onzes schrijvers mededeele.

Op een koelen morgen, juist acht dagen later, deed ik eene ochtendwandeling langs het Koningsplein. Reeds van verre klonk mij een dof geluid in de ooren, dat wel iets van de muzijk eener gescheurde dorpsklok scheen te hebben. Hoe meer ik naderde, hoe sterker het werd, en nu verder op den klank.

afgaande, bevond ik mij weldra voor hetzelfde huis, waar men nog onlangs een doode had uitgedragen. Ik trad binnen. 't Was weêr dezelfde woning, waar, vóór veertien dagen, de toonen der muzijk hadden geklonken, bloemen waren gestrooid, de champagne bruischte en de jeugd danste. Dezelfde meubels, alles op dezelfde plaats. Niets ontbrak, dan de heer des huizes - hij rustte niet verre van daar in den schoot der aarde - en zijne gade en kroost, die thans bij vrienden gastvrijheid genoten.

Maar gij zoudt u vergissen, indien gij dacht, dat het somber en eenzaam moest wezen in dit verblijf, omdat het door den eigenaar was verlaten. Reeds in de korte oogenblikken sedert mijne komst heeft er zich een twintigtal personen verzameld, en langzamerhand vermenigvuldigt zich hun aantal ontelbaar. Velen van de gasten, die vóór veertien dagen hier eenen aangenamen avond passeerden, ziet gij onder hen. Zij laten zich eene enkele uitdrukking van medelijden ontvallen met het huisgezin, dat zoo spoedig in rouw en smarte werd gedompeld; maar dat is ook alles, wat over de vorige bewoners gesproken wordt. Men is wat vroeg gekomen, niet om te philosopheren, maar om de meubels nog eens te zien, die straks zullen verkocht worden. - Daar staat de psyché, waarvoor de schoone vrouw, veertien dagen geleden, haar toilet heeft gemaakt; ginds vindt gij het servies terug, waarvan gij toen een heerlijk souper hebt genuttigd; dat zijn de bekers, waarin de wijn parelde, toen gij den koning des feestes het ‘leve!’ toedronkt. Maar de kooper herinnert zich van dat alles niets. Hij beziet de spiegels en glazen en borden, met den blik eens kenners, lang en naauwkeurig, alsof hij ze nu voor 't eerst van zijn leven onder de oogen kreeg.

- ‘Een fraaije inboedel’, hoor ik een der aanwezigen zeggen tot den heer met het grijze hoofd, dien wij reeds meermalen ontmoetten.

- ‘Ja’, antwoordt deze, terwijl hij een snuifje neemt, ‘dat gaat wel aan; maar ik zou het verstandiger gevonden hebben, indien men wat minder goed was ingerigt geweest, en wat beter voor vrouw en kinderen had gezorgd.’ De man stond, toen hij dit zeide, toevallig op dezelfde plek, waar hij voor veertien dagen aan de speeltafel zat, en ‘met den gelukkigen gastheer had willen ruilen.’

Maar spoeden wij ons naar binnen. In de stallen en bijgebouwen neemt de vendutie een aanvang. Het eentoonig gebrom van den afslager is het magtwoord, dat weldra het koetshuis ledig

maakt, en den paarden andere meesters bezorgt. Langzamerhand nadert men aan de meubels. Daar verdwijnen, 't een voor en 't ander na, de spiegels, de lampen, de tafels, de stoelen, de prachtige sofa's, om in het huis van eenen nieuwen eigenaar dezelfde rol te spelen, totdat ook daar dezelfde operatie ze weder in andere handen doet overgaan. Alles wat gij nog om u ziet, krijgt geregeld zijn beurt. Niets ontziet de krachtige stem van den afslager. Zelfs het boudoir der schoone vrouw, een heiligdom gedurende het leven van haren man, treedt men binnen. 't Is alsof de meesteresse het zoo even eerst verlaten heeft. 't Geheele vertrek getuigt van de innige netheid en den goeden smaak der bewoonster. Hier een uitgezochte bibliotheek; daar een prachtige divan met roode zijde overtrokken, waarop zij zoo menigwerf van de gelukkige toekomst droomde; elders de geliefde piano, waaruit hare vlugge vingers de welluidende toonen wisten te lokken. Een oogenblik slechts - en niets dan vier kale muren vindt gij weder.

Ziet gij ginds die lange tafel? Thans begint men daar. En wat zal 't eerste zijn dat daar verkocht wordt? Eene schoone slavin. Zij weent. Hare meesteres hield veel van haar, omdat zij eene trouwe bediende was. De hoop op vrijheid was haar menigwerf in 't verschiet geopend. Die hoop had haar de kleine luimen harer vrouw met geduld doen verdragen, had haar meer lust en meer ijver in den boezem gestort. Maar ziet, nu is de hoop vervlogen. Aan den ijzeren nooddwang der schuldeischers moet voldaan worden. De jonge slavin, de vriendin harer meesteres, verschijnt op de tafel. Een rijke Chinees koopt haar.

Hoe later het wordt, hoe meer men zich haast; en toen ten twee ure in den middag de vendutie was afgeloopen, was het geheele huis, - vóór veertien dagen een tooneel van pracht en weelde en grootheid - vóór acht dagen het verblijf van droefheid en tranen en dood, - zonder bewoners, zonder meubels, ledig.

's Avonds reed ik er voorbij. Geen enkel lichtje brandde er, geen enkele levende ziel vertoonde er zich. 't Scheen een verlaten kasteel, een bouwval van aardschen luister.

Op dit oogenblik rust ‘de gelukkige echtgenoot’ nog altijd in de groeve der vertering, en leeft zijne jonge gade, ‘wier lot zoo benijdenswaardig was,’ van een gering pensioentje, in een klein stadje van het Vaderland.

‘“Sie transit gloria mundi!”’

Nu volgt ‘het voorregt eener Europesche opvoeding,’ een der geestigste stukken van deze verzameling, eene der treffendste bijdragen tot de kennis van het eigenaardige van het Indische leven; doch waaruit ik reeds vroeger proeven in dit tijdschrift heb medegedeeld. En dan volgen twee stukken, die vroeger in ‘de Gids’ zijn verschenen, en waarover ik, om reeds aangevoerde redenen, thans het stilzwijgen bewaren zal. Het negende stuk voert ten titel: ‘de Suspekten in Indië.’ Het onderscheidt zich in zeker opzigt van al de anderen; want de toestand, dien de schrijver hier schetst, is uit de gebeurtenissen van 1848 geboren; eerst sedert er eene koloniale oppositie bestaat, is het ras der *suspekten* in Indië opgekomen. Het tafereel van de wijze hoe zij bejegend worden, kan dus bij den schrijver niet op autopsie berusten: het is onmogelijk, dat hij hier eigene aanteekeningen uit den tijd van zijn verblijf in Indië gebruikt hebbe. Zeker heeft zijne kennis der Indische maatschappij hem in staat gesteld om levendige verwen aan zijn penseel te leenen en hier en daar eene toets te zetten, die relief aan het geheel geeft; maar de grondstof voor dat opstel moet hem door mondelinge en schriftelijke mededeelingen van vrienden en geestverwanten geleverd zijn. Ik zal er mijne laatste proeve aan ontleenen, om dan met nog eene enkele opmerking van deze Camera Obscura afscheid te nemen.

‘Gij ontmoet een vriend, met wien gij jaren lang in ongestoorde harmonie hebt geleefd, die u veel te danken heeft, gelijk gij veel aan hem, dien gij gedurende eenigen tijd niet hebt gezien, maar voor wien gij nog altoos dezelfde hartelijke gevoelens koestert. Gij ziet hem in de opera te Batavia, terwijl hij in een druk gesprek is gewikkeld met eenige zijner kennissen, allen groote heeren, raden van Indië, directeuren, presidenten, enz. Gij schiet op hem toe, met de hand vooruit:

- “Bonsoir, mijn waarde vriend! hoe gaat het toch? Sedert eene eeuw heb ik u niet ontmoet!” De vriend ziet u bedremmeld aan, raakt even de tip uwer vingeren, en zegt zeer zacht met een effen gelaat:

- “Uw dienaar, mijnheer!”

En in 't zelfde oogenblik merkt gij, dat gij met hem alleen zijt, en alle “groote heeren” elders een goed heenkomen hebben gezocht.

- “Wat drommel! wat is dat?” roept gij uit: “hoe heb ik het met u? wat is er voorgevallen?”

- “Och niets!”

- “Niets? en waarom dan die koele toon jegens mij, uwen ouden vriend?”
- “sZiet gij dan niet welk eenen indruk gij ook op anderen maakt? Men heeft ons alleen gelaten.”
- “Maar wat is er dan toch aan mij? 't Is voor 't eerst dat ik het merk. Meent men, dat ik eene aanstekelijke ziekte heb?”
- “Hoe kunt gij zoo vragen? 't Is immers natuurlijk, dat men u vermijdt.”
- “Mij vermijdt? Maar waarom? Ik vraag u waarom? Bij onze oude vriendschap bezweer ik u, dat gij zegt, waarom?”
- “Bedenk wat gij gedaan hebt. Zoo onvoorzigtig u te scharen onder hen, die het Gouvernement bemoeijelijken, u gelijk te stellen met zulke rumoermakers als A. en B. Hoe is het mogelijk?”
- “Maar voor den..... verklaar u, wat heb ik gedaan?”
- “Met de laatste mail is hier 't berigt gekomen, dat gij lid zijt geworden van het [Indisch] Genootschap in den Haag.”
- “En is dat dan nu zulk eene misdaad? Doet dat genootschap iets onbehoorlijks? Komt in zijne geschriften iets berispelijks voor?”
- “Dat weet ik niet! Ik lees niet hetgeen van dien kant komt. Maar A. en B. en C. zijn in de directie; dat zijn opposanten, en dit moet voor alle weldenkenden genoeg zijn, om zich met zulk gezelschap niet af te geven.”’

Deze aanhaling zal genoeg zijn om den geest ook van dit opstel te kenmerken, waarin voor 't overige schooner plaatsen voorkomen, maar te lang of te naauw met het voorgaande en volgende zamenhangend, om hier te worden medegedeeld. Over de drie laatste stukken heb ik reeds een enkel woord gezegd; om niet te lang te worden, onthoud ik mij van alle verdere uitweiding, en merk alleen op, dat in de regt luimige, onderhoudende, met velerlei historische episoden doorvlochten beschrijving van het geboortefeest van Mohammed, ‘Garebek Moeloed’ getiteld, op bl. 196 eene storende misstelling voorkomt. Pangeran Maugkoe Boemi, die op bl. 193 de broeder heet van Soesoehoenan Pakoe Boeono II, wordt daar ook de broeder van diens zoon Pakoe Boeono III genoemd. Het is natuurlijk de pligt van een recensent op zulke peccadillo's jagt te maken, en ik ben, even natuurlijk, blijde dat ik eindelijk iets gevonden heb, om het bewijs te geven, dat ik ook dien pligt niet verwaarloosd heb.

Maar ik heb nog twee aanmerkingen waarmede ik eindigen

wil. De eerste is dat de correctie van dit boek nog al eens wat te wenschen overig laat, hetgeen eene gewone klagt is ten opzigte der boeken, die bij den heer Noman in het licht verschijnen. Het is of zijne voortvarendheid aan de auteurs naauwelijks den tijd gunt om de proeven op hun gemak te revideren; maar het is te meer te bejammeren, daar anders de door hem uitgegeven boeken zich doorgaans zeer voordeelig door de uitvoering onderscheiden.

Mijne laatste aanmerking is eene telkens wederkeerende, zoo vaak ik eene nieuwe lettervrucht van den heer van Hoëvell onder de oogen krijg, eene soort van 'Carthago delenda est.' De heer van Hoëvell handhaaft zich door dit boek op het hooge standpunt, dat hij reeds door zijn 'Slaven en Vrijen' en door zijne 'Reis over Java, Madura en Bali' op het gebied der Nederlandsche letteren heeft ingenomen; ja, ik twijfel niet of het zal de gunst, die het publiek hem reeds als schrijver heeft bewezen, nog aanmerkelijk doen rijzen. Maar er is eene soort van roem waaromtrent de heer van Hoëvell betreurenswaardig onverschillig schijnt te zijn, de roem van aan aangegane verbindtenissen eerlijk gestand te doen; er is een punt waaromtrent het publiek gegronde reden heeft om over den heer van Hoëvell te klagen, die door de verschijning van dit boek eer nog in kracht wint, dan dat zij er door wordt weggenomen. De Reis over Java, Madura en Bali is met de uitgave van eene eerste aflevering van het derde en belangrijkste deel, midden in een hoofdstuk, midden in eene zinsnede zelfs, ik durf niet zeggen hoeveel jaren reeds geleden, gestaakt. Laat mij hopen dat deze nieuwe herinnering niet zonder vrucht zal blijven. De heer van Hoëvell belooft aan het slot zijner voorrede een nieuwen oogst van schetsen uit zijne reisportefeuilles en aanteekeningen, indien de tegenwoordige lezers vinden. Maar die schetsen kunnen geen eenvoudige reproductie zijn van wat reeds gedrukt is; de grondstof moge voorhanden zijn, maar de bewerking ontbreekt nog. Is dan de wensch onbillijk, dat geen nieuw werk van dien aard moge volgen, voor het nog steeds onvoltooid geblevene, waarvan hetzelfde geldt, ten einde is gebragt; te meer daar dit onvoltooide het werk is, waardoor de heer van Hoëvell zijn letterkundigen roem heeft gevestigd, en dat, zoo het voltooid wordt gelijk het is aangevangen, wegens het belangrijke van zijn inhoud, bij de aangenaamheid van zijn vorm, toch nog het meest zal bijdragen om dien bij volgende geslachten te handhaven.

P.J. VETH.

Eene soirée literaire.

Ik moet beginnen met u te leur te stellen, waarde lezer! die, door den titel van mijn opstel misleid, een oogenblik gelooft de literaire lezing des Heeren Busken Huet ter sprake te zien gebragt. Dat gij mijn opstel er te gretiger om opzoekt, getuigt voor uwen smaak of voor dien uwer vrienden, die hoorders zijn geweest in ‘het wapen van Amsterdam’ en den ‘begaafden’ man hebben gevolgd bij zijne boeijende en in zoo vele opzigten merkwaardige, geestige, ja, vaak grondig bewerkte inleiding tot de jongst afgesloten periode onzer letterkunde. Maar, zoo als ik begon u te verzekeren, ik zal u teleurstellen, want mijne *soirée literaire* werd niet ter opgemelde plaatse, niet door den jeugdigen, toch reeds zoo krachtigen letterkundige gehouden.

Zelfs zoudt ge u bedrogen hebben, indien ge dacht de poorten van de fatsoenlijke Hollandsche Maatschappij van Fraaije Kunsten en Wetenschappen door mij geopend te zien, om er u neder te doen zitten, te midden van wat er goede smaak en kunstzin heeft in de beschaafde klassen onzer groote steden; u te doen neêrzitten aan den voet van het spreekgestoelte, boven welks lezenaar in mindere of meerdere mate - dit wordt natuurlijk door de materiële grootte des redenaars bepaald - de uitstekendsten onzer vernuften het hoofd, om de veertien dagen, doen te voorschijn komen, ten einde de gouden vruchten huns genies op de zilveren schalen der klassiciteit den verrukten hoorders aan te bieden. Maak ik mij schuldig aan eigenwaan, waarde lezer! als ik veronderstel, dat gij, nu ge tot zoo verre

mij gevolgd zijt, over mijn stijl en wijze van uitdrukken reeds zóó gunstig zult oordeelen, dat ge mij in uwe gedachten reeds mede rangschikt onder die veertiendaagsche vernuften? Toch behoor ik er niet toe, want ik ben een bultenaar, en een redenaar met een uitwas zoude niet geduld kunnen worden tegenover die lieve blondines en brunettes, die gewoon zijn scherp te zien en te oordeelen, al moge haar ook niet het verwijt toeklinken van te scherp te luisteren.

Ik behoor dus niet tot de bevoorregte vernuften en heb er verdriet genoeg van; verzwaar daarom mijn leed niet, door de uitspraak, dat ik het niet verdien er toe te behooren. Maar mogt het u na de openhartige bekentenis ten aanzien van mijn physiek gebrek ook niet langer bevreemden, dat gij u immer het genot hebt moeten ontzeggen van mij als r e d e n a a r te zien optreden, toch zal het uw verbazen weder opwekken, als ik u mededeel slechts eens en sedert nooit meer, om redenen mij bekend, daar ter plaatse h o o r d e r te zijn geweest. Mijne *soirée literaire* kan dan ook niet doelen op eene vergadering der reeds zoo bejaarde Maatschappij. Zij is eene geheel andere, eene veel eenvoudiger en bescheidener uitspanning des geestes, en wordt niet gehouden in eene grootsche zaal met doorloopende gaanderij, zich badende in een stroom van licht, door tal van flikkerende en stralende gasluchters te voorschijn gebragt. Op de *soirée* die ik bedoel, zitten geene letterkundigen van naam voor, die reeds bij hunne verschijning met den spreker in hun midden eene zoo goede getuigenis van dezen afleggen, dat hij dien ganschen avond van zich zelven er geene behoeft te geven. Neen, voorwaar, wat ik met den weidschen franschen naam bestempel is een aardig kransje - een lief woord uit de zoo eerwaardig gepoederde en gepruikte en gestokte en gestaarte achttiende eeuw. De plaats van zamenkomst is meest een niet klein, maar ook niet groot huis op de Leidschegracht bij de Keizersgracht, waarin de WelEdele, eigenlijk thans WelEdel Geboren, Heer Stumphius woont, vroeger makelaar in effekten, maar thans rentenier. Rentenier! Het woord klonk hem zelven altijd als een hemelmuziek in de ooren, en ik geloof, dat hij van het opgaan zijner dagen zich reeds als ideaal had gesteld: rentenier te worden. Rentenier! Juist te weten wat men heeft en de zaakjes er zoo naar te kunnen inrigten, dat men 's jaars nog wat kan overhouden. Op gezette tijden die reepjes papier te kunnen afknippen, die men kan laten verwisselen, als men het

wilde, of wel bijeenbinden, om er weder een grooter stuksken papier, een nieuw effekt, tot lagen koers voor te kunnen koopen. Rentenier! Stillekens en rustig te kunnen leven, zonder zich te behoeven te vermoeijen en iets te behoeven te wagen, zoo als bij voorbeeld zijn buurman, die in potasch deed, en laatst doodarm zou geworden zijn, als hij geen vrouw met eene huwelijksvoorwaarde had getrouwd. 's Heeren Stumphius' omgang met de vele renteniers, die hij vroeger had bediend, had altijd tot doel: zelf rentenier te worden, en misschien had dat hem wel eens aangedreven om zijne patronen niet altijd te doen rentenieren, dat wil zeggen, van hunne renten te doen leven, maar hen soms tot handelaars in effekten te maken, natuurlijk altijd volgens makelaarseed en geweten, hoewel het opmerkenswaardig was, dat hoe minder de kans voor hen werd om rentenier te b l i j v e n , des te grooter de zijne werd om rentenier te w o r d e n . Zoo ik mij den tijd mogt gunnen, om zoo het een en ander uit zijn leven mede te deelen, wat ik nog te verhalen zou hebben, hoe ik hem, portret in de lijst zijns tijds, zou kunnen voorstellen als een typus, waar menig tijdgenoot hart voor zou hebben! als vader, vredig zorgend voor de zijnen en het zijne, als voorbeeldig echtgenoot, als deftig burger, als verstandig beminnaar van het gulden midden, als mensch, die zelf misschien wel edel zal worden genoemd in de advertentie, welke eens zijn overlijden berigten zal!

In dit opstel echter is mijn vaderlijke vriend Stumphius slechts middel en geen doel, en daarom moet ik mij weêrhouden verder af te dwalen. Want afgedwaald ben ik, en ver ook. Nog één karaktertrek moet ik u van hem mededeelen, en dan kan ik met eere op den regten weg terugkeeren, om dien niet weder te verlaten. Al wat het dierbaar vaderland, ‘uit wier en dras geweld’, betrof, ging hem na ter harte. Roerend teeder kon hij dikwijls verhalen van de ‘formidabele’ leeningen, die hij vroeger ten nutte van dat dierbaar vaderland tegen ¼ percent courtage hielp sluiten, hetgeen geschiedde in den goeden ouden tijd, in de heroïsche periode, toen Noord-Nederland tegen het muiterendom te velde trok. Hoe hij zich nog de krijgsliederen van A. van der Hoop en van Marquis de Thouars, van Maronier, van Withuys en Tollens herinnerde, en in een goede luim, 's avonds aan de ronde tafel naast den open haard gezeten, met een ligt, o zoo ligt cigaartje in den mond, ze soms kon opzeggen, ja, o p -

z e g g e n , want de man had zin voor poëzy, was in zijn tijd een vurig vereerder van Snoek en Jelgerhuis geweest en dweepte nog met de vertalingen en de oorspronkelijke stukken van Nomsz, hoewel ik niet zou durven beweren, dat hij den man niet in het gasthuis zou hebben laten blijven sterven, zoo hij zijn tijdgenoot ware geweest. Die zin voor poëzy was hem niet alleen bijgebleven, maar was zelfs met de jaren toegenomen. Hoewel ik het niet zeker weet, zou ik toch bijna durven verzekeren, dat hij lid is van eene of andere Maatschappij, misschien wel van de Hollandsche voor Fraaije Kunsten, en dat hij het teffens wezen zou van eenige Rederijkerskamer, indien er maar eene was, waar een rentenier kon komen zonder zich te encanailleren. Zijn zoon, een goede, beste jongen, die veel aanleg heeft om zijn vader in diens beroep op te volgen, en dat dan ook wel na den dood mijns vaderlijken vriends zal doen, had dienzelfden zin van de wettige oorzaak zijner levensdagen geërfd.

Of dit de aanleiding was tot ons beider vriendschap, laat ik in het midden, als minder voor den gang van mijn verhaal noodzakelijk; genoeg zij het voor den lezer, dat Eduard mijn vriend was en bleef, hoe houterig ik hem ook dikwijls vond, hetgeen ik hem echter nooit luide heb durven te kennen geven, daar het mij als bultenaar niet past aanmerkingen te maken. Toch zit er een goed hart in den jongen, en dat heeft hij misschien van zijn moeder, een goede bezige huismoeder, op wier gelaat rustige vrede te lezen staat, dus bijna hetzelfde als op dat haars echtgenoots, met wien zij één ziel en één zin is. Toch kunnen hare lieve bruine oogen soms zoo glinsteren, dat ik haast vermoeden zou, dat er naast de officiële Mevrouw Stumphius, geb. van der Voort, nog een officieuse Anna van der Voort bestaat, of.... bestond. Ja, het laatste heeft meer kans van waarheid te zullen zijn. De WelEdel Geboren Heer Stumphius was zich te zeer bewust hoofd der gemeenschap te zijn en Mevrouw Stumphius tevens te zeer doordrongen van hare pligten, dan dat de eerste eene andere huisvrouw, als hij er een wilde, naast zich zou dulden, dan dat de tweede iets anders zoude willen wezen dan zij behoorde te zijn. Ik geloof haast, dat zij vroeger anders geweest is, misschien wel niet zoo vredig rustig als nu, misschien wel niet zoo aartsgoedig en zoo eenswillend met haar egade als thans, misschien wel vrolijk, wereldsch, geestig, ja puntig; want als dat zoo niet is, van wie zou dan de dochter Anna het ontvangen hebben? Papa was

toch wel zeker haar vader en die had niet ééne dier hoedanigheden, en men zou het toeval toch wat al te veel eer bewijzen, indien men dat de oorzaak noemde van hetgeen Anna's eigenaardigheid uitmaakt. Anna is een lieve meid, die ik dolgraag mag lijden en die mij ook wel mag, zoo als ik geloof, altijd echter zoo lang zij mij in het gezigt aanziet, want mijn ongelukkige bult spreekt, naar ik wel eens merken kon, maar al te veel zoodra ik mij omkeer.

Door Eduard ben ik van lieverlede den huiselijken kring der Stumphiussen binnengesmokkeld; ja, gesmokkeld, dat is het woord. Het hoofd des huizes duldde mij meer dan dat hij mij ontving; hij en ik waren dan ook zoo verschillend bewerktuigd; zijne wereld was zoo geheel anders als de mijne, want in den kring waarin mijne ouders mij hadden groot gebragt, was niet één rentenier, ik geloof zelfs niet één, die er effekten op nahield. Het kan op mijne ontwikkeling van invloed zijn geweest, want meermalen heb ik het kunnen waarnemen, hoe de wereld geheel van gedaante verandert, zoodra men effecten heeft, en wel in zulk eene mate dat men er rentenier door kan worden. Had ik dus weinig aanrakingspunten met den WelEdel Geb. Heer Stumphius, ik scheen er, hoe wonderlijk het ook klinke, wel te hebben met diens zoon en ook met eene oude nicht, een eerbare maagd van vijf en veertig jaren, die, niettegenstaande hare veertig russen, nog eenzaam door de wereld rondzwerft. Het hoofd der famillie verwenschte haar in den grond van zijn hart, maar zij had geene nadere bloedverwanten dan hem en de zijnen, zoodat de veertig russen wel eens hun intogt zouden kunnen doen in de woning op de Leidschegracht bij de Keizersgracht, zoo de erfgenaam maar eenigzins diplomaat wist te zijn. En, bij de onsterfelijke goden! hij wist het te zijn. Bij ieder partijtje werd zij uitgenoodigd en ik ook, en dan had ik het voorregt naast haar te zitten, en was ik de afleider van de gansche familie, ik, die geen bres zou schieten in dat hart en met zoo veel smaak uit het vaatje, dat zuur bier heette in te houden, de druppels, ja de straal azijn scheen te tappen. Op die wijze werd ik langzamerhand een huisvriend en bragt ik menig avondje in den intimen kring door. Het bleek, dat ik veel van lezen hield, hoewel ik meest andere boeken las dan de WelEdel Geb. Heer Stumphius. Toch waren er eenige voortbrengselen der inlandsche pers, die wij beiden lazen, hetgeen echter meest een ramp voor mij was, daar onze ‘smaken’ zel-

den overeenkwamen. De zijne was dan ook die van een liefhebber, en men weet wat dat in onze taal en in ons land beteekent. Een liefhebber ten onzent is een beunhaas, die meer zaken doet dan een makelaar, een huisschilder, die met veel grooter kwasten schildert dan een fijnschilder, veel meer verw gebruikt en die over een veel grooter oppervlakte heenwrijft. Leve al wat liefhebbert in de Fraaije Kunsten en Wetenschappen ten onzent! De WelEdel Geboren Heer Stumphius was een liefhebber in den echten zin des woords, en daarom wist hij, behalve met het kaartspel, zijne avonden, namelijk die waarop de bewuste nicht niet verscheen, meestal heel genoegelijk te slijten. Hij hield veel van voorlezen, want hij kon rekenen op een aandachtig gehoor, en bij voorkeur was het van Zeggelen, die in de wel eens gevoelde behoefte aan geest en vernuft moest voorzien. Vooral dezen winter, de eerste die het hoofd des gezins een zweem van jicht aanbragt, werd er 's avonds gezet voorgelezen, en op aandringen van Anna en Eduard werd ik tot eene toegelaten. Ziedaar, waarde lezer! welke *soirée literaire* ik heb bijgewoond.

Ik hou veel van binnenvertrekken, van die warme, zonnige zou ik haast zeggen, niettegenstaande de lamp en de open haard misschien de eenige lichtgevers zijn; van die heldere binnenkameren, waar de huisgoden feest vieren, waar de waterketel raast en het deksel kleppert, en ons herinnert hoe de grootste uitvinding of ontdekking der laatste tijden in het huisvertrek begonnen is, van daar zich naar buiten heeft geopenbaard en de gansche wereld bijna van gedaante heeft doen veranderen. James Watt, zonder huiselijken kring hadt gij de stoomkracht misschien niet leeren kennen! En is het niet zoo met zoo menige gedachte, die de menschheid bewogen heeft en veranderd, zoo menige gedachte, die in den huiselijken kring ontstaan, naar buiten is getreden en aldaar daad werd? Ja, ik houd van den huiselijken kring, waar men het mom, dat het gezellig leven toch altijd doet voorbinden, afwerpt, waar men zich beweegt, zoo vrij als de natuur dat gewild heeft, en waar men eigenlijk geldt voor zoo veel als men werkelijk is. Maar als men eens niet veel is? Als de waterketel raast en het deksel kleppert, als het vuurtje hel brandt en de vlam flikkert en de vonk spat en er een geheel drama schijnt gespeeld te worden onder die verterende turven, dat verkolende hout, die geheimzinnige steenkool, en ieder der aanwezigen slechts het razen

van het water hoort, dat straks thee zal maken? slechts het nuttige vuurtje ziet, dat de noodige warmte geeft, dan, dan.. weg met den huiselijken kring, dan liever midden in het leven der menschen en daar het oor gelegd aan de borst der menschheid, opdat men toch geen oogenblik blijve gelooven dat de wanden der huiskamer den horizon vormen van een menschelijk oog!

Gij weet dus nu, waarde lezer! dat ik veel houd van een huiselijken kring, en dat ik er ook van gruwen kan, en dat ik niet anders dan met zeer gemengde verwachtingen mij heen spoedde naar de Leidschegracht bij de Keizersgracht.

De Wel-Edel Geboren Heer Stumphius hield niet van overdaad, en daar hij een ameublement, zoo als zijn buurman had die in potasch haast was ondergegaan, overdaad noemde, was het zijne geheel anders. Het grootste deel van zijn huisraad was nog uit den tijd, toen hij rentenier moest worden en zijn geld beter kon besteden; en sedert hij het was, was hij meer dan ooit overtuigd dat een duur ‘meubelstuk’ veel rente verteerde. Hij had dus gezorgd dat alles eenvoudig, zijn vrouw echter dat alles netjes bleef. Toen ik binnenkwam, vond ik het hoofd des gezins voor den kagchel, ijverig bezig om dien aan zijn wil te onderwerpen en te dwingen juist zóó veel warmte te doen afstralen, dat de kleine thermometer van ivoor, dien ik hem op zijn laatsten verjaardag geschonken had, 66 graden (Fahrenheit) aanwees. Mijn vriend Eduard lag op de nieuw overtrokken sofa uit Meijerbeers Pardon de Ploërmel te neuriën, waarbij een oude vriend van de famillie - een reusachtige zwarte kater, met witte borst en vier witte pootjes en geelgroene ronde oogen - een hoogen rug zette en eene beweging maakte alsof hij de keel van den zanger, waaruit zoo veel schoons te voorschijn kwam, tot rustplaats wilde uitkiezen. Anna heette te borduren, maar hare oogen dwaalden gedurig van haar werk naar eenige boekjes, verguld op snede, die zij onder het bereik haars vaders zag liggen, en die dien middag door een boekverkoopersloopjongen waren gebragt. Misschien was zij wel de oorzaak van 's katers misdrijf, die, op 's broeders knieën gesprongen, met drift en onder eene hevige kastijding was weggejaagd, evenwel niet zonder ettelijke pluizige sporen o den nieuwen pantalon te hebben achtergelaten. Zij had toch het rustig sluimerend beest met haar kleinen voet wakker geschopt, en hem toen door allerlei kunstmiddelen naar de sofa gedreven.

Mevrouw', die in de laatste maanden veel last had van volbloedigheid, had lang zitten knikkebollen, en vatte, nu de 66 graden door haren egade bereikt waren, eindelijk den slaap voor het schenkblad met zilveren trekpot, melkkan en suikermand, een stel dat Mijnheer Stumphius eenige jaren geleden reeds voor schuld had overgenomen. Mijn binnenkomen maakte aan de aria uit de Pardon de Ploërmel van Eduard, aan de dommeling van Mevrouw, en misschien ook aan het borduren van Anna een eind; Mijnheer bleef echter nog een oogenblik doorstoken en had zelfs nog eenige seconden later, toen ik hem mijn compliment maakte, den pook in de hand.

‘Hoe vindt ge het van warmte hier?’ vroeg hij, mijn groet met een ligt hoofdknikje beantwoordende.

‘Heel goed, Mijnheer!’

‘Neen, maar is het te warm, zeg het dan maar vrij: 't is evenwel nog geen 66 graden.’

‘Hè, lieve! is het dat nog niet?’ vroeg mevrouw, met een kleur als een dubbele paarsche dahlia en oogleden dik opgezwollen.

‘Het scheelt nog wel meer dan twee graden. Ik vind het dan ook hier niet te warm.’

‘Ik ook niet, lieve!’

‘Zie Papa te beduiden dat het 68 graden is,’ fluisterde Anna.

‘*A l'impossible nul n'est tenu*.’

‘Jurrie, ben je gister in den vaudeville geweest?’ vroeg Eduard, en ter verklaring van den aanhef deel ik in het voorbijgaan mede, dat ik Jurriaans heet en door de vriendschap meestal bij verkorting met den naam van Jurrie betiteld word.

‘En je hebt gehoord dat de Paus Rome eindelijk verlaten heeft?’ vroeg de Wel-Edel Geboren Heer, die mij geen tijd liet mijn vriend te antwoorden. Bij zijne vraag wreef hij zich in de handen, hetgeen altijd een teeken was dat hij in een goed humeur was. Ik zoek echter, om redenen mij bekend, steeds van het altijd, maar hier vooral, zoo glibberig pad der politiek te blijven, en knikte hem daarom even toe, met het onverschilligste: ‘Zoo’ op de lippen; toen keerde ik mij naar Eduard, om te zeggen dat ik Duc Job had gezien, een comedie, die ruim twee honderd voorstellingen op het Theatre Français te Parijs had beleefd, en de welsprekendste bijdrage mogt heeten

tot het bewijs, dat het genie der Franschen op het punt staat failliet te gaan.

Papa liet mij echter niet aan het woord komen, maar voerde mij te gemoet: ‘Je schijnt er niet mede tevreden te zijn met de tijding. Nu, ge kunt vrij je gevoelen zeggen... Zeg dus wat je meent.’

‘Ik kan juist niet zeggen dat ik ooit een bijzonder vriend geweest ben van het Pausdom... Toch heeft het veel goeds verrigt.... in de middeleeuwen vooral.’

‘Plooi maar niet om mijnentwil, Mijnheer Jurriaans!’

‘Je gebruikt immers suiker en melk?’ vroeg Mevrouw heel eenvoudig, als had zij van het gantsche gesprek niets gehoord.

‘Ja wel, suiker en melk,’ antwoordde Mijnheer voor mij. ‘Dus zal het je ook pleizier hebben gedaan, dat hij uit Rome is verjaagd?’

‘Het is naar ik geloof nog zoo zeker niet en... voor mijn part mag hij blijven. De geest der eeuw was al zoo goed bezig hem in de eeuwige stad te isoleren, dat men hem niet noodig zal hebben te verjagen. Laat de goede man er blijven wonen! Het is toch hard als men zoo langen tijd in een groot huis gewoond heeft, te moeten verhuizen naar een ander en kleiner!’

‘Juist, juist, dat is zoo de mode. De geest der eeuw! Wat is de geest der eeuw? Ik zou wel eens willen weten wat de geest der eeuw beteekent! Zeker dat algemeen stemregt, dat de wettige vorsten in Italië doet verjagen; zeker die roover, die vrijbuiter Garribaldi, die in een vrij land komt vallen, het zonder reden verovert en bijna aangebeden wordt; zeker is Victor Emanuel je vriend en de vriend van je vrienden... Ja wel, ja wel, dat is de geest der eeuw! en dan nog die eedbreker Napoleon III! Het spijt me dat ik zulke grondstellingen in mijn huis hoor verkondigen...’

‘Maar, Mijnheer Stumphius! wie dreigt dan toch wel den Paus te verjagen, waarover ge u zoo verheugt? Immers dezelfde eedbrekers en roovers die u thans zoo hard vallen...!’

Ik ongelukkige, die reeds meermalen met Mijnheer Stumphius had geredetwist en toch nog niet wijzer was!

‘Dat is geheel iets anders!’ riep hij werkelijk verbolgen uit, terwijl hij een groot stuk steenkool op den schepper magtig werd. Mevrouw zag mij smeekend aan, en had zeker wel ge-

wenscht dat de klomp in een stuk ijs ware veranderd. Maar, het wonder geschiedde niet, en het vuur ontving de nieuwe versterking. ‘De Paus wordt al in de Schrift de Antichrist genoemd; hij was van den beginne een roover, en niets billijker dan dat hij op zijn beurt beroofd wordt van het roofgoed. Wou hij niet ons vaderland, door de hervorming vrij geworden, lees van Lenneps geschiedenis aan zijne kinderen verteld, niet weêr onder het juk brengen? Hij heeft het aan ons in 1854 verdiend wat er nu gebeurt, en ik moet het hooren dat een Nederlander, een afstammeling van de martelaars...’

‘...zelf een martelaar,’ stamerde ik.

‘...hem beschermt, verdedigt. Ja, dat is de vrucht van den geest der eeuw, van die zucht naar vrijheid, die overal bespeurd wordt en gepaard gaat met afbreken, vernietigen, met afgodisterij, met neo.. neo.. nu enfin iets anders dan godsdienst.’

En de man pookte met kracht in den haard, en ik wenschte mij ver van hier en wist mij niet te retireren; ik begon dit vertrek zoo eng en dien huiselijken kring zoo onhuiselijk te vinden.

‘Het is je eigen schuld, Jurrie! waarom ben je ook begonnen?’ prevelde Eduard mij toe.

Ook dát nog.

‘Mijnheer Jurriaans is nog jong, lieve!’ zeide Mevrouw op haar zachtsten toon. Zij wilde zoo gaarne verzoenen!

Ook dát nog.

‘Pa, u weet dat Jurriaans van tegenspreken houdt; hij is het in zijn hart met u eens, want gister hoorde ik hem nog zeggen, dat het in Italië een rooverswerk begon te worden.’ Zij keek mij veelbeteekenend aan en toen op de boekjes, die nog ongerept voor Papa lagen. Ik moest mij die aantijging, die wel eenige waarheid bevatte, zonder dat ze mij toch van inconsequentie kon doen beschuldigen, laten welgevallen.

Hoe Papa het ook uitleî en uitleggen moest, ik kwam er niet in een beter licht door te staan.

‘Vroeger wist men wat men een man van jaren verschuldigd was!’ prevelde Mijnheer, in het geheel niet verzoend.

Anna had mij goed geholpen; ook dát nog!

Er was een oogenblik van stilte, een pijnlijke stilte, en werktuigelijk greep ik naar de boekjes, die voor den heer des huizes lagen. Ik doorbladerde er een, hetgeen na al het ge-

beurde een lompheid was, daar ik er geen verlof toe gevraagd had. Het was een prachtjaarboekje: de ‘Aurora over 1861.’

‘Als we daaruit eens iets voorlazen,’ zeide Anna schuchter, daardoor te kennen gevend dat zij nog niet wist hoe het zou worden opgenomen.

‘Ik heb er niets tegen,’ hernam Mijnheer Stumphius, die blijkbaar eene toenadering wenschte. ‘Ik had het al willen voorstellen. Ik mag die boekjes wel. Jurriaans! u ook niet?’

‘Zeker, zeker!’

Wat hij ook gezegd had, ik zou het ditmaal hebben toegestemd.

‘Men ziet zoo op het eind van het jaar wat er al zoo gedrukt en geschreven is. Ik heb dan ook al de jaargangen van den Muzen-Almanak.’

‘Eene mooije collectie.’

Hij keek mij even aan, alsof hij mijne verzekering niet geloofde.

‘Maar de “Aurora” zou ik toch de voorkeur geven,’ merkte ik in alle bescheidenheid aan; ‘de band is meestal smaakvoller en... de inhoud ook.’

‘Hm,’ prevelde Mijnheer, terwijl hij het fijn porceleinen theekopje omvatte, en den geurigen nectar in éénen teug opdronk. ‘We moesten dan maar spoedig het theegoed opruimen. Ik zal beginnen en Jurriaans kan mij afwisselen.’

Ik ontving een blijk van genade.

Het duurde nog eenige oogenblikken eer wij gezellig in den kring zaten. Mevrouw had haar werk ter hand genomen, waaraan de goede vrouw reeds sedert maanden bezig was: een van haars mans kousen, die eene radicale reparatie behoefde.

‘Hé, Pa, een portret! Laat u ons eerst de plaatjes zien?’ zeide Anna, zich nieuwsgierig over mij heenbuigende. ‘Wie is dat? Dien ken ik niet.’

‘Zijn naam staat er toch onder,’ hernam Eduard.

‘Schimmel! Daar heb ik, geloof ik, nooit iets van gelezen. Is het iets goeds?’ vroeg ze mij.

Ik moet opcnhartig zijn: ik haalde de schouders op; mijn vriend vergeve het mij.

‘Kent u hem niet?’ vroeg de oude heer. ‘Ik dacht dat hij tot je vrienden behoorde. Maar al is hij dat ook, toch moet ik zeggen dat wat ik van den man gelezen heb mij weinig bevalt. Men blijft er zoo koud als ijs bij, primo, omdat het koud is, secundo omdat het meestal onverstaanbaar is.

Daar heb je bij voorbeeld het vers bij dat portret: 't is compleet een raadseltje.'

'Ja, daar hebt u wel gelijk in. Maar op het platte land mogen ze hem hier en daar nog wel lijden.'

'En hij hakt altoos zoo op anderen, zoo als ik wel eens gehoord heb. Dat bewijst een slecht hart.'

'En eigen onmagt ook.'

'Krijg ik nu niets aardigs te hooren?' vroeg Mevrouw.

'Allerliefste plaatjes!' riep Anna. 'Zie eens, Jurriaans! die moeder met dat kind. Wie van beiden zou er ziek zijn?'

'Eene herstellende moeder zeker. Dat glas en die druiven zullen er toch voor de kleine niet staan, die, hoewel wat groot voor een zuigeling, dit toch moet zijn...'

'Dus heb je het vers gelezen, dat er bij geschreven is?'

'Ja; het is een roerende geschiedenis, en zij valt voor op een schip.'

'Een schip? Maar dat kan niet; het plaatje toont duidelijk aan...'

'Ja, de schilder of de graveur hebben zich blijkbaar vergist.'

'We zullen eerst de verhaaltjes maar nemen,' zeide Mijnheer, die zelf een flesch wijn had gehaald, en nu met deze beladen weder binnenkwam. Mevrouw was de eerste, die er haar bijval aan schonk; zij hoorde die het liefst, en was er nog bijna zeker van, in den beginne het best in staat te zijn te luisteren.

'*Eene erfenis door G. Keller*.'

'Een geestig jong auteur,' fluisterde ik Anna toe, die mij de eer bewees mij vragend aan te zien. 'Een der weinigen uit onzen weinig geestigen tijd,' voegde ik er heel zachtjes bij. 'Flink ziet hij meest uit de oogen en scherp weet hij te zien.'

'*Eene erfenis door G. Keller!*' klonk het nogmaals van 's Heeren Stumphius' lippen; het was gelijk te stellen met het sein van de locomotief aan het hek of de draaibrug.

Het werd nu werkelijk de stilte der aandacht. Die Mijnheer en Mevrouw van Zalen, die hun testament wilden maken en naar erfgenamen zochten, maakten effect, hoewel Mijnheer Stumphius in den beginne het hoofd schudde, zeker om de onvoorzigtigheid van dat echtpaar, dat op zeven en zestig- en vier en zestigjarigen leeftijd nog een testament moesten maken, dat hij in de bruidsdagen al had laten passeren. Maar zoo van Zalen en echtgenoote Mijnheer Stumphius' voorbeeld hadden gevolgd, dan

hadden zij de ronde niet kunnen doen bij al hunne betrekkingen, met oogmerk den waardigsten erfgenaam te zoeken, en dat zou jammer voor ons zijn geweest. Dit verzekerden Anna en Mevrouw om het zeerst toen Papa ten einde was en eens poosde.

‘Ik had niet gedacht dat Nicht Nora zoo vrekkig zou zijn,’ merkte de eerste op.

‘Ze was zuinig en had eigenlijk regt gehad op de erfenis,’ antwoordde Mijnheer.

‘Maar het is, dunkt me, toch goed gedacht en fiks geteekend,’ waagde ik aan te merken: ‘de hoogmoed, de sectegeest, de hebzucht.....’

‘Maar de wereld bestaat toch niet alleen daaruit!’ riep Anna eenigzins hevig uit. ‘Had Mijnheer Keller nog maar wat verder laten zoeken, wie weet of er nog geen arme achternicht ware gevonden, die werkte om den broode, een weduwe zich opofferend voor hare kinderen....’

‘Genoeg van die meisjes gevoeligheid,’ zeide Mijnheer.

‘Wat die Anton Ketel naar het leven is geteekend, die niet meer aan studeren dacht, toen hij zeker was van de erfenis; 't is waar, hoor!’ merkte mijn vriend Eduard op.

‘En naar 't getuigenis der professoren, gloeide hij voor de wetenschap, en wat meer zegt, de jongeluî kenden hem allen voor een uitstekend mensch? Neen, vriendlief! ik geloof, dat ge daar juist den vinger op de wonde van Kellers verhaal hebt gelegd. En dan is er, dunkt me, nog wel wat af te dingen op de *tendenz* van 't stukje; naar ik geloof, wordt ze door van Zalen uitgesproken, als hij zegt: zoo de verdeeling van de rijkdommen van ons menschen afhing, zouden wij het ook niet beter maken dan het is. Het zegt weinig; ik ben het met Anna eens; hadden van Zalen en echtgenoote misschien beter gezocht, dan....’

‘*Heintje-Hoek, eene Amsterdamsche vertelling uit den ouden tijd, door J. ter Gouw*,’ begon Mijnheer. ‘Hebt ge ooit iets van den man gelezen? We moesten het maar overslaan; eene oude vertelling.’

‘Ik dacht, dat dit bij u eene aanbeveling was,’ mompelde ik echter binnensmonds. ‘Als ik wel heb, Mijnheer! is de auteur zoo goed als Mr. J. van Lennep in Amsterdam bekend, en heeft hij er een voldoend bewijs van gegeven. Daarbij schrijft de man correct Hollandsch en is hij nooit gezwollen, en dat is al veel; hij onthaalt ons niet op poëtisch proza,

waarbij iemand de ooren suizelen en de oogen groen en geel worden.'

Ik moet ter eere van de Dames-hoorderessen getuigen, dat de stilte slechts weinig werd gestoord. Wel had Mevrouw behoefte de ledige glazen in te schenken, toen Papa zoo wat op de helft van het verhaal was, maar zij deed het met veel beleid en liep daarbij op de teenen, zoodat het niemand onzer hinderde.

'Ik moet zeggen dat de man goed op de hoogte is,' zeide Mijnheer bij het einde. 'Ik had in mijn leven van geen *Duyvel-aan-ketting-steeg* gehoord. Jij, Anna?' De vraag gold zijne vrouw. 'En dat rijmpjen is bepaald uit die dagen:

> Tapt van den biere van dieredomdeyne,

en ik weet niet dat Amsterdam ooit zoo klein was geweest, dat de stad niet verder ging dan tot de beide Achterburgwallen.'

'En heb je geen medelijden voor dien armen Crever en wenscht ge dien Job Jobsz. niet het ergste toe?' vroeg ik Anna.

'Och, ik weet niet. Die man was, dunkt me, een sukkel; maar er zal zeker wel meer gebeurd zijn dan Mijnheer ter Gouw vertelt.'

'De zachtste kritiek, die ik ooit hoorde, Anna! Ik wensch dien auteur nooit een scherpere toe. Toch is ze afdoende.'

'Wat had de man dan meer kunnen vertellen?' vroeg Mijnheer. 'De geschiedenis meldt zeker niets anders. Hij kan er toch niet bij gaan liegen, zoo als dat tegenwoordig in de mode is.'

'Ja, dat is zoo,' knikte Mevrouw, 'en voor iemand die niets van die historie weet, zoo als ik, en die er iets van weten wil,' - daar zeî ze niet bij: zoo als ik - 'is het wel aardig. Je kunt nooit weten hoe het je nog te pas kan komen.'

'Wat, ben je dol? Er wordt gesproken van Hoeken en Kabeljaauwen; dat zijn partij-leuzen, zoo als *pantsieren* en *lange messen*, waarvan ook in dit verhaal gesproken wordt, tot de wapenrusting der oude Amsterdammers behoorden. Ik moet om je lagchen, Anna!'

De goede vrouw had echter wel gelijk; er viel uit het verhaal te leeren; dat bewees Mijnheer Stumphius, al kwam het bij hem ook maar voor eens te pas, zoo als nu. Ik blijf echter het oordeel van jonge Anna het allerjuiststst achten en met haar gelooven, dat de verbeelding het historisch feit wel had

kunnen, mogen, zelfs moeten illustreren, of liever nog: aanvullen.

Maar alle redetwist werd afgebroken bij het noemen van den naam van C.E. van Koetsveld, auteur van het verhaal: '*Een recidivist; uit het dagboek van een geestelijke*.' Gelukkig was men niet zoo kleingeestig, om zich aan het woord van geestelijke te stooten, of over de al of niet gepastheid van die benaming voor een evangelisch leeraar van gedachten te wisselen. Het bleek, dat ook in dezen kring de schrijver van de Tafereelen uit de Pastorij van Mastland en zoo vele andere verhalen, uit de werkelijkheid ontleend, bekend en gewaardeerd werd. Vooral Mevrouw Stumphius en hare dochters schikten naderbij en namen die houding aan, welke doet vermoeden, dat het oor ieder woord opvangen en het hart het in zich opnemen en bewaren zal.

'Op verschillende wijzen en plaatsen heb ik reeds 't Evangelie gepredikt: in scholen en kerken, op schepen en heidevelden, in huizen en hutten en schuren.... 't Gaat er niet minder goed om, al wordt Gods woord eens losgemaakt van die vaste vormen, waarin de openbare godsdienstoefening het heeft gegoten: al daalt het uit dien hoogen kansel, met 't nog hooger galm- of klankbord, eens in de ruime en vrije wereld af. Maar niet alleen in 't vrij en dagelijksch leven komt het woord des eeuwigen levens mede spreken en spreekt het soms 't best; ook in hospitalen en ziekenhuizen, ja! onder de pestzieken der ontucht, ook aan onnoozelen en krankzinnigen, ook aan den gevangene en tuchteling brengt onze tijd den zachten troost en den heilzamen prikkel der godsdienst.'

Zoo vangt onze Christenleeraar aan, en bij den aanhef reeds trof het mij, dat Mijnheer Stumphius, wat ik straks nog niet had opgemerkt, uitermate slecht las. Korrekt las hij wel; maar de bezieling, die door het onderwerp gevorderd werd, werd ten eenenmale gemist; de man des dagelijkschen levens begreep deze dingen niet, hoe eenvoudig en klaar zij ook waren voorgesteld; gevoelde zoo weinig van de heerlijke, heiligende en opbeurende kracht van het Evangelie, waar het werkelijk als blijde boodschap zoo als hier in het leven treedt. Een recidivist! Het is eene eenvoudige geschiedenis, naar de opvatting van sommigen zeker te eenvoudig voor een verhaal. Wanneer zal het algemeen erkend worden, dat eenvoud het natuurlijk kleed der waarheid is, en de weelderige arabesken eener toomeloze fantazie slechts bij de kin-

der- of liever kindsche volken van het Oosten behooren. Een recidivist! Een verhaal van een bij herhaling gevallene, van een jonkman, die reeds als knaap in een tuchthuis moest worden opgevoed en misschien, hoe voortreffelijk het onderwijs en de leering ook ware, juist daardoor tot de latere cellulaire gevangenis werd voorbereid; van een jonkman, die, ongelukkige vrucht eener verbodene liefde, de schuld misschien zijner misdadige ouders droeg.

De leeraar zou in de cellulaire gevangenis de dienst waarnemen. Het is ondervinding, eigen aanschouwing, die hem doet verhalen: De zon scheen niet. Het was doodstil weêr, maar toch helder en zacht. En daar nu eenmaal mijn gestel, bij gebrek aan andere prikkels, gewoon is zich naar den barometer te regelen, deelde de natuur mij hare zachte, stille, peinzende stemming mede.

‘Somber was evenwel die stemming niet en pijnlijk nog minder. En ook het hooge en ruime gebouw, waarheen ik mijne schreden rigtte, had niets van dat beklemmende, angstige, dat de dikke graauwe muren en de zware ijzeren traliën vóór de kleine en diepe vensters eener oude gevangenis voor mij hebben. De cellulaire is jeugdig en frisch, als een kind onzer eeuw, en men zou zich bijna, in de breede en hooge vleugels, uit heldere klinkertjes en met vrolijke ramen opgebouwd, eene tentoonstelling of zoo iets kunnen verbeelden, wanneer niet de wacht vóór het gebouw en de hooge tuinmuren aan de achterzijde iets anders deden vermoeden; iets, dat goed bewaard en bewaakt moet worden....’

.....‘Ik klom den doorluchtigen ijzeren trap op, die naar een soort van balcon, het vooruitstekend gedeelte der eerste galerij, leidde. Deze inrigting beviel mij. Wanneer zal men toch eens weder van den houten dop, waar de spreker uit komt kijken als het kieken uit de halve eijerschaal of de vlinder uit zijne pop, tot de vrije spreekplaats van Chrysostomus terugkeeren?

Toen ik daar nu stond, leunende op de balustrade, zag ik vóór en rondom mij, ten einde mij in deze vreemde localiteit te oriënteren. Verbeeldt u eene hooge en langwerpige ruimte, als 't schip eener oude Gothieke kerk, van het koor af gezien, maar smaller en zonder pilaren, zonder sieraden, - zonder menschen. 't Eenige wat het verre perspectief tusschen de twee hooge muren afbreekt, zijn de beide hangende gaanderijen, langs

de bovencellen; en dan al de drie verdiepingen langs, op gelijkmatigen afstand, eenvormige deuren, die alle naar de zijde, waar ik zelf sta, opengaan. Eene dergelijke ruimte - ik weet geen ander woord, want *gang* is te smal, *zaal* veel te laag en bekrompen en *gewelf* ook niet juist- eene dergelijke hooge en langwerpige ruimte, met drie hoog cellen, is er ook ter regteren linkerzijde, langs den muur, waarvan mijn spreekplaats juist het midden uitmaakt..... Ik staarde in die hoogte en diepte. Wat er achter die geheimzinnige deuren verscholen zit: misdaad en berouw, zedelijke ellende en diepe verdorvenheid, een schuldig verleden en eene donkere toekomst! Maar niets daarvan verried zich door eenig menschelijk geluid. Zoo min nu, als later toen ik al de cellen langs ging, hoorde ik vloeken of bidden, weenen of zingen; mij dunkt, in zulk eene zwijgende eenzaamheid zou ik ten minste mij zelven willen hooren!'

Indien onze voorlezer hier hadde gepreveld: 'Mijn God, ik dank u, dat ik niet ben gelijk deze,' dan had men hem juist nog niet met den bekende schrijftgeleerde behoeven te vergelijken. De uitroep had eenvoudig kunnen verklaard worden door het aangrijpende der schilderij, of liever, der teekening, want verwen gebruikt Koetsveld zelden - gloeijende effect makende nooit - maar wel scherpe lijnen en omtrekken, waaruit het voor te stellen beeld als te voorschijn treedt. Maar de uitroep werd niet gehoord en zeker ook niet gedaan, want ik betwijfel of Mijnheer Stumphius en zijne geestverwanten wel een indruk ontvangen van dergelijke voorstelling. Mijn vriend Eduard gaf geenerlei teeken van zijne tegenwoordigheid. Slechts de beide dames gaven blijk van meer naïveteit en minder bevangen oordeel. Beiden luisterden nog meer ingespannen dan bij den aanhef en Mevrouw kon niet nalaten even de wenkbraauwen te fronzen bij dat gedeelte van het verhaal, waar de moeder van den schuldige eene der oorzaken, misschien wel de hoofdoorzaak van zijn val wordt genoemd. Was zij ook gereed het heel zacht eene onmogelijkheid te heeten, bij een oogenblik nadenkens gevoelde zij den toestand beter, gevoelde zij dat het kind van zulk eene moeder een levend verwijt voor deze was en zijn moest.

Toen er voorgelezen werd hoe de jonge, eenmaal gestruikelde, met de beste voornemens in de maatschappij teruggekeerd, door eerlijken arbeid zich het brood zijns bescheiden deels wilde verdienen, hoe hij als de andere menschenkinderen leerde lief heb-

ben, en zich door die liefde opgeheven voelde en gesterkt tegen het kwade, hoe hij zich een huisken dacht op te rigten om er in te wonen met eene die ook hem lief had; maar hoe het verleden tegen hem getuigde en hem de geliefde verliezen deed, toen was de jonge Anna bewogen en schudde zij eenigzins gebelgd het hoofd, maar toen zij niet meer zoo volkomen onder de heerschappij van den verhaler was, maar toen ook zij den toestand kon overzien, moest zij zich bekennen: ik had als Diene gedaan; ik had hem lief blijven hebben, maar hem toch verlaten.

'Ik had mij van den beginne af voorgenomen te eindigen, waar de geschiedenis van een misdadig leven een einde nam; en dat was in de cel,' zoo spreekt de auteur aan het slot; al wat ik verder verhaalde, zou slechts een krankenbezoek kunnen zijn en een sterfbed; - een kalm sterfbed gelukkig, verzoend met God en menschen.... Maar dat te schetsen was nu mijn oogmerk niet. Hij ruste in vrede! In stilte is hij uitgedragen, zonder rouw en zonder tranen; maar de goede Diene en hare moeder, wie ik zijn laatsten groet brengen moest en zijne geschiedenis verhalen, hebben hem toch een welmeenenden traan gewijd..... Lezer! misschien vloekt ook gij het graf van den armen tollenaar niet! Maar ik wilde nog iets meer. Een grafschrift wilde ik er op hebben, alleen leesbaar voor u en mij: de mensch wordt, wat men hem acht te zijn; en de schande is zoowel de moeder als de dochter der misdaad.

Niemand sprak; men kon het tikken der pendule hooren.

'Hoe vindt u het?' waagde ik te vragen.

'Hm, hm!' was Mijnheers antwoord.

'Ik vind iedere van Koetsvelds grepen zoo fiks; zijne opvattingen zijn zoo gezond en meestal houdt de kunstenaar met den moralist gelijken tred, doordringt de gedachte zoo volkomen den vorm.'

'Maar wat heeft die jongen alles goed onthouden! 't Is waar, hij had er in de cel wel gelegenheid toe, maar zich zoo van binnen te zien, dat 's kras!' merkte Mijnheer op. En waarlijk, ik geloof, dat er eenige grond voor die opmerking is, en dat de auteur wel geen oogenblik van de waarheid is afgeweken, maar het zedelijk ziekteproces wat te veel zelf heeft verhaald, hoewel hij den recidivist het woord laat voeren. Daardoor bereidde hij Mijnheer Stumphius de blijdschap eene aanmerking te maken op een produkt, welks gehalte hij niet waarderen kon. Mijnheer Stumphius was ook een dergenen, die

zich bij de beoordeeling huns naasten alleen ergeren aan kreupele voeten, groote neuzen of aan bogehels. Ik, arme! die er een heb en met den Heer Stumphius en consorten op ééne wereld rondwandel!

Maar ik doe hem toch onregt, als ik hem voorstel als geen ander oordeel te hebben uitgebragt dan er in de medegedeelde opmerking besloten lag. Hij had wel degelijk nog iets op het hart, dat er moeijelijk af kon, maar eindelijk toch te voorschijn kwam. D^{s}. van Koetsveld scheen voor Mijnheer Stumphius te vergeefs geschreven te hebben, want deze verklaarde, dat het eenige karakter, dat hem waar toescheen en daarom achtingswaardig, de oppasser was, die niets geen medelijden had voor den recidivist en niets geen geloof sloeg aan al het moois, dat de geestelijke in hem dacht te ontdekken.

''t Zijn houposten die lui, voor 't spinhuis in de wieg gelegd!' had hij gezegd, en Mijnheer Stumphius had dat toegestemd niet alleen, maar voer nu ook hevig uit tegen die zoogenaamde menschlievendheid en barmhartigheid, die zoo verre nog gaan zou, dat er geen dief of geen moordenaar meer gevat werd, tot groot ongerief van de eerlijke luî.

'Die vuile philantropen! Ze hebben zelven geen duit, maar zoo zij iets hadden, dan zouden ze....'

Daar klonk een driftig schelletje. Mijnheer ontroerde even en daardoor kwam het zeker, dat hij wel wat openhartig zeide: 'Als ik niet wist, dat het Noordenwind was en Nicht er niet tegen kon, dan zou ik heilig gelooven, dat zij het was. 't Is juist haar schel, Anna!'

'Ja, lieve! 't is haar schel; maar zij zal het toch wel niet wezen.'

Mevrouw zeî het laatste zeker maar, om in den geest haars echtgenoots te spreken. Hoe dat ook zij, spoedig bleek het, dat Mijnheer, als altoos, gelijk en Mevrouw ongelijk had; toch zou ik durven staande houden, dat de eerste ditmaal voor zijne wederhelft had willen onderdoen.

Op den trap werd een ligte tred gehoord, en toen Mijnheer dat vernam, vloog hij naar de deur en opende die, om Nicht zooveel doenlijk licht te geven en haar den toegang zoo makkelijk mogelijk te maken.

'Wel, Nicht! dat 's een lieve verassing!' zeide hij, met welwillendheid glimlagchende en zijn rol van verrader met eene virtuositeit spelend, als maar zelden in eenig tooneelspel door eenig acteur is vervuld.

Of Nicht wist wat zij van die lieve verrassing denken moest, laat ik in het midden, maar zij knikte even met het hoofd en ging toen naar de beide Anna's, tusschen wie zij plaats nam. Ik zal mij de moeite besparen het nederig en onaanzienlijk hulsel van veertig Russen te beschrijven. Het is voldoende, als ik mededeel, dat zij een crinoline droeg, even als elke fatsoenlijke dame, dat zij een paar kleine, maar schitterende oogen, en, wat mijn vriend Eduard altijd bewonderde, een gouden ring met diamantje had en een gouden halsketting, waaraan een heel klein horologie was vastgemaakt.

‘Is het niet Noordenwind, Jufvrouw van Staveren?’ vroeg ik, om het gesprek met haar aan te vangen. Ik was schrikkelijk onhandig, hetgeen ik eerst ten volle begreep, toen ik des Heeren Stumphius' oog op mij gerigt zag.

‘Noordenwind? Het kan wezen, maar dat zal Neef beter weten dan ik....’

‘Ik ben den heelen dag in huis geweest!’

‘Dat doet er niet toe; je hebt immers al sedert jaren al de windstreken bestudeerd en juist als men den heelen dag thuis is, heeft men de beste gelegenheid om den wind na te gaan.’

O wat geven veertig Russen toch een vrijmoedigheid en een lankmoedigheid; het eerste natuurlijk aan haar, die ze bezit, het laatste aan hem, die ze hoopt te krijgen! De rentenier toch werd misschien in die woorden reeds zijn rentenierschap vergeten en.... hij zweeg.

‘Charmant!’ vervolgde Nicht, maar thans tot haar jonge achter-Nicht Anna, wier borduurwerk zij bezigtigde. ‘Ge moet er toch niet te veel aan doen; dat mijne oogen nog zoo goed zijn, heb ik aan mijn weinig borduren te danken. Denk er aan, Annetje! dat de oogen in heel veel opzigten veel waard zijn!’

Op eene kleine ijdelheid betrap ik u daar, lieve Nicht! dacht ik; zij weet dat zij mooije kijkers heeft. Als Mijnheer Stumphius eens durfde, wat schoone gelegenheid om de ‘liefelijkheid’, die hij ontvangen had, terug te geven, maar..... die veertig Russen, weet u; met zoo veel bespaarde renten er bij, weet u; want Nicht was te gierig om die te verteren.

‘Is het gepermitteerd?’ vroeg zij aan mij, de hand naar ‘de Aurora’ uitstrekkend. Zag het boekje er te goed uit, om een eigendom van den gastheer te zijn?

Zij doorbladerde het eens en begon het eerste verhaal, ‘eene

erfenis', in te zien. Mijnheer verkleurde. 'Wij waren juist aan het lezen, Nicht! Dat eerste hebben wij al uit. Niet veel bijzonders, je kunt dat overslaan.' Was de man bang, dat Nicht het voorbeeld van Mijnheer en Mevrouw van Zalen zoude volgen en tot geen besluit komen, even als dat echtpaar? in welk geval zij ab intestato zou komen te overlijden en een dozijn neefjes en nichtjes, misschien wel uit de Duivel-aan-deketting-steeg, zouden opkomen, om hun deel van die veertig...

'Nu, laat ik niet storen. Ik houd dol veel van hard-op lezen. Heb ik al veel gemist?'

'Het best komt, zoo als ik geloof, juist aan. 't Is het langste ook. *Juffer Klepperman, eene vertelling uit de Grensdorpen, door August Snieders Jr.*'

'Van hem heb ik meer gelezen!' riep onze Eduard, die nog zoo weinig mede had gesproken, uit. 'Er valt altijd wat voor in zijne verhalen, wat je toch niet van vele kunt zeggen. De meeste Hollandsche en Engelsche boeken zijn zoo vervelend van langwijligheid. James en Ainsworth, Jurrie, zijn de eenige...'

'Die nog weten hoe er de onderaardsche gewelven, de valtrappen uitzien en nog zoo veel, waar een gezond menschenverstand nooit van gehoord heeft. Nu, Neef?'

En de man begon te lezen, en deed zijn best om goed te lezen, en ik geloof dat hij slaagde, want er was geen oogenblik, dat ik het anders had gewenscht. Nicht had al tweemaal zich een glaasje wijn ingeschonken - zij deed wel of zij thuis was! - en een bitterkoekje genuttigd. Mijnheer las altijd voort en wij vernamen de geschiedenis van een klepperman - een nachtwacht heet dit zeker in een dorp dat niet op de grenzen ligtvan een klepperman die verliefd is op het nichtje van den schout, zijn chef, en bovendien rijk. En die klepperman doet zijn roep op zoo gevoelvollen toon, dat het ons week om het hart wordt, even als het nichtje dat hem liefheeft, maar gedwongen wordt te trouwen met een ander, dien zij haat, en die een sluiker en een slechte kerel is. En dat nichtje is een edelmoedig meisje, dat de armoê braveert voor hare liefde, en het huis van haar rijken oom verlaat en zich verhuren gaat bij een boer in datzelfde dorp, die een slechtaard is en haar gruwelijk mishandelt, daartoe opgezet en beloond door dien slechten sluiker. Toch had deze zich de moeite kunnen besparen, want de boer is van nature reeds al te zeer geneigd om Veva - een

schoone naam voor zulk een edel schepseltje als het nichtje is - te mishandelen en al de knechts en meiden ook. Veva wordt gemarteld, maar zij staat de vuurproef door; slechts van tijd tot tijd krijgt zij eenige hartsterking door het heimelijk bezoek van haar Jasper, die echter niet meer voor haar doet dan: lieve Veva! tot haar te zeggen. Dit schijnt voor het oogenblik al voldoende; later blijkt hij meer te kunnen, maar de schrijver wil voor het oogenblik niet dat de jongen meer doet, en dat zeker om goede redenen, die echter alleen voor den schrijver van gewigt zijn, want hij geeft ze niet op. Maar de martelingen en beproevingen klimmen! Veva wordt 's nachts de boerderij uitgezet, en het is niet alleen donker, maar, let wel! de regen plast neêr en de wind huilt. De arme Veva! Maar dat huilen van den wind beteekende nog iets anders. De schrijver geeft het wel niet duidelijk te kennen, maar bij zijne weelderige fantasie moet het toch zijn doel zijn geweest dien huilenden wind nog iets meer te doen zijn dan een huilende wind. De teruggestooten sluiker loert op den weg om...? ‘Laat ons zijn hart niet doorpeilen; al de denkbeelden, die in eene lage en bedorven ziel kunnen opwellen, dreven Kolb voor den geest,’ schrijft Snieders, en ik deel het mede om een staaltje te geven van 's mans kernige kortheid. Gelukkig echter dat de auteur ‘den gang naar de IJzersmelterij van Schiller’ gelezen heeft, want terwijl Kolb loert, gaat Veva in een kapelleken hare armen ‘rond het kruis’ slaan, dat haar wondere woorden toelispelt, en van daar komt zij behouden in de armen van den klepperman, die juist zijn roep van twaalven wil doen. Ge kunt begrijpen wat er op volgt. Ze trouwen en hebben het verschrikkelijk armoedig, maar zoodra de auteur begrijpt, dat hij zijn lezer nu genoeg doordrongen heeft van de afgrijselijke armoede, keert hij de penning om. Niets is moeijelijk voor een duizendkunstenaar als een novellenschrijver! De schout wordt met het edele armoedige paar verzoend, juist wanneer de auteur het wil, en Kolb wordt als sluiker betrapt. Ieder krijgt loon naar werken, en eenige jaren later kwam de auteur op het dorp en zag daar een allerliefst familietafereeltje, onder anderen: een oudsten zoon, die zijn lieve moeder overluid Tollens' *echtscheiding* voorlas. Die lieve familie is Jaspers gezin; Jasper zelf is schout geworden - een mooije promotie van klepperman! - en Kolb daarentegen... klepperman.

Hoe het wiel der fortuin toch draaijen kan!

‘Het houdt je toch wel bezig. Wel aardig, niet waar, Nicht? Dat hebben de Vlamingers toch, ze weten zoo levendig te vertellen, en niet zoo deftig en koud als de schrijvers bij ons. Daar heb je Conscience en nu weer Snieders....’

‘Ze hebben wel iets van elkaâr,’ merkte Nicht aan, en hare oogen glinsterden, en een ondeugend glimlachje trok om hare lippen. Ze hebben veel van elkaâr, altijd zoo wat in de verhouding als de mensch tot het diertje dat het meest op hem gelijkt. 't Is perfect in de manier, maar verder gaat de nabootsing ook niet. Niets is in ‘Juffer Klepperman vergeten wat je pleizier kan doen. Eerst moet het kind koemeid worden, en later schoutin. En ik bid je, Neef!’ - haar glimlach verdween - ‘waarom? Is er één persoon in het geheele verhaal, die reden geeft waarom hij zoo en niet anders handelt? Is er één woord in, dat voor de opmerking des schrijvers pleit, of voor zijn gevoel, of voor zijn verstand? Voor jaren woonde er in mijn buurt een schoenlapper, die er voor bekend was nog iets anders te kunnen lappen dan de schoenen in den strijkijzersvorm van de schoonmaaksters, die zich nabij zijn pothuis ophielden. Een blad papier voor het venster wees het dan ook aan, en vermeldde: “Hier slaat men de spijker op de kop en stelt men allerlijk brieven op.” De man had je net zoo'n Juffer Klepperman gemaakt, als je maar eerst opgegeven hadt hoe je 't woudt hebben..... En dit vindt je aardig, Neef!’

Neef wenschte niets gezegd te hebben, of dat het den ganschen dag een storm uit het Noorden of Noord-Oosten had gewaaid.

‘Toch blijf ik het een lief verhaal vinden,’ zeide Eduard, wiens moed ik huldigde, ‘en iedereen die het gelezen heeft, vindt het ook; maar Nicht is ook zoo ongemakkelijk, niet waar, Jurrie?’

‘Ik kan mij best begrijpen dat velen het stuk aardig vinden. Maar dat bewijst nog niet veel in het voordeel van den schrijver,’ en met die woorden maakte ik mij van de lastige interpellatie af, en meteen een eind aan het onheil-dreigend verschil van opinie.

‘Wilt ge de dichtstukjes ook hooren, Nicht?’

‘Wel zeker; als de anderen het ook willen.’

's Mans leesgenoegen was echter verstoord, en den erfgenaam van zijn naam en beroep werd de taak opgedragen om

de voortbrengselen in gebonden stijl op den deftigen Noord-Nederlandschen galmenden toon te doen kennen.

Zuster en Broeder, door Didymus, *Golgotha*, door denzelfden, *Rira bien qui rira dernier*, nog eens van denzelfden, las hij ons voor. Bij het laatste kon Mijnheer Stumphius zich niet houden, en vergat hij weder de voorzigtigheid van het zwijgen. ‘Dat 's nu weêr een raadsel. Ik begrijp er niets van. En wat rare woorden!’

Het deed Nicht leed, dat zij niet het tegendeel verzekeren kon, en mij ook, want ik houd, of liever, ik hield van Didymus. Voor een viertal jaren zag ik in hem een veelbelovend candidaat-poëet, bespeurde ik in hem oorspronkelijkheid en juistheid van gedachten, die slechts den vorm nog moest zoeken te bemeesteren, om vele gepatenteerde dichters, die den vorm altijd magtig zijn geweest, maar de gedachte hebben gemist, in de schaduw te stellen. Welnu, den vorm schijnt hij niet meester te kunnen worden.

‘Toch is dat eerste stukje wel lief, niet waar?’ vroeg Anna; ‘dat laatste koupletje, hoe is het ook weêr? als het zusjen terugkomt bij het blinde broêrtje?’

- ‘Arme broertje, beste jongen!’ -
  Roept het meisken - ‘spreek zoo niet;
Want zoo'n woord, het doet aan moeder
  En aan Anne ook, groot verdriet.
Zie wat breng 'k u mooie bloemen:
  Merkt ge wel? ei, riek eens gaauw!
Riek eens, riek eens, wat ze geuren,
  En hoe frisch ze zijn van daauw!’

Aldus roept de goede zuster,
  En snapt voort van wat ze ziet,
Tot het blinde jongsken eindlijk
  Juicht: Nu mis ik de oogen niet;
Neen! want, zie, *me wil haast lijken*,
  Zoo 'k met eigen oogen zag,
Zoo 'k dat alles zelf kon kijken,
't Zou niet half zoo mooi me *blijken*
  Dan uw stem 't me maken *mag!*

Nicht knikte Anna toe. ‘Ik had de helft der andere kou-

pletten wel willen en kunnen missen,' zeî ze. 't Is *hors d'oeuvre*, dunkt me. En dan dat gedicht 'Golgotha!' Zoo de blik op den grooten lijder ter dier plaatse tot geene andere gedachte leidt dan die aan het slot, dan gaat hij niet heel diep:

> Elke grafterp is een kruisberg;
> Maar ge kunt, hoe diep ellendig
> Uiterlijk het lijden schijne,
> 't Maken tot Gods heil inwendig.
>
> Doet als onze groote Broeder,
> Smaakt, als Hij, het zoet van 't leven (?)
> Maakt, als Hij, het lijden h e e r l i j k ,
> Wenschend slechts w a t G o d w i l g e v e n !

'Hoe gemaniëreerd!' kon ik mij niet bedwingen uit te roepen. 'De frissche oorspronkelijkheid, die Didymus in het eerst liet gissen, heeft zich in affectatie opgelost. Zou alle uitzigt verloren zijn op verbetering, op terugkeer tot het eenvoudige?'

'Tot Tollens, meent u,' merkte de Heer Stumphius aan. 'Ja, dat is het echte... En Snieders, die straks zoo hard is gevallen, denkt er ook zoo over. Tot in het onbekende grensdorp las men *de echtscheiding*.'

'Snieders heeft er toch iets bij vergeten, Neef! Het draaiorgel.'

Nicht was scherp.

'We spraken straks van een knop die als knop dreigt te verflensen: toch geloof ik dat we op een bloesem kunnen wijzen, die een vollen knop en misschien ook een schoone vrucht belooft.'

'Toch? In onze dagen zou er een dichter geboren zijn? Mijnheer Jurriaans, wordt ge optimist?'

'Hoe heet dat wondervers?' vroeg Eduard. 'Vindt ge dan toch iets goed?'

'Hij behoort misschien tot de vrienden!'

'Pardon, Jufvrouw! liefst heb ik geen vrienden onder dichters. Ze zijn me meest te hoog en te laag: van de werkelijkheid meest geen begrip en in de werkelijkheid meest zoo kinderlijk... ijdel.'

'Maar het vers, Jurrie!'

‘*Het nieuwe land, van W. Marten Westerman*.’

Het betreft de droogmaking van het Haarlemmermeer. Eerst schildert de dichter het watergeweld van de groote plas, het dralen van den landzaat om dien te overheerschen en te vernietigen en eindelijk:

> En thans? - Geen spoor, geen lijn, die weêrvoert naar 't verleden!
> Op 't reuzenwerk de kroon, den stoutsten wensch voldaan,
> Golft u een graanbed toe in 't veel belovend heden,
> Die baren rooven niets, zij voeren zegen aan.
> Eén jaar baarde een millioen uit achtmaal duizend bundren,
> De vette klaver lokt de bontgevlekte rundren
> Naar 't aan den vloed ontrukte land!
> Gezegende landouw en mijn vol gulden schatten,
> Veel wisser uw bezit dan 't in den strijd omvatten
> Van 't ver gelegen Indisch strand.

Nicht van Staveren knikte goedkeurend, terwijl Neef het hoofd even schudde. De man had voor het eerst van zijn leven geld op hypotheek gegeven en dat juist op land in de Haarlemmermeer. Kwamen de renten ook binnen, de aflossing bleef uit! Het had hem reeds ettelijke slapelooze nachten gekost, en zoo iemand, dan had Mijnheer Stumphius behoefte aan slaap, aan veel slaap! Toen het gedicht ten einde was, toonde hij zich heel lief tegen mij, want hij vond het vers lang niet kwaad. Hij vond er zelfs iets in wat aan de Helmersen herinnerde.

‘Ja lang is het en wel wat gezwollen hier en daar,’ zeide Nicht, die er vermaak in scheen te scheppen van Neef altijd te belagen en hem in zijn zwak te tasten, dat wil zeggen, tegen te spreken.

‘Het moge wat lang zijn, dat is hier, dunkt me, het gebrek van den nieuweling, die zijne gedachte nog niet heeft weten te ordenen en het overtollige nog soms als sieraad of versiering aanmerkt. Maar het verraadt toch een open zin voor de werkelijkheid, een gezond nationaal gevoel....’

‘En het is uitmuntend geschikt voor declamatie,’ verzekerde Eduard.

Om stof verlegen Rederijkers in Nederland, hoort ge de plegtige verzekering van mijn vriend Eduard Stumphius, een kenner-dilettant of dilettant-kenner? Doet er uw voordeel mede.

‘Lees me dat eens,’ en de heer des huizes zoekt een lang

gedicht op, het langste van het geheele Jaarboekje, hetgeen mij met smachtend verlangen naar de pendule deed zien. ‘Het is opgedragen aan H.K.H. Mevrouw Princes Marianna der Nederlanden. Krijgt die niet weinig opdragten, Jurriaans?’

‘Ze schijnt er geen *byoutier* op na te houden, en dus slecht voorzien te zijn van ringen en doekspelden. Ik begrijp echter waarom de dichter juist dat vers aan die vorstin heeft opgedragen.’

Eduard las: ‘Tot wier verzameling de schilderij van den kunstschilder Calisch behoort.’

‘Ja wel, ja wel; maar de opdragt heeft een dieper zin. De dichter Hofdijk verheerlijkt de moederliefde - een onuitputtelijk onderwerp - en daarom....’

‘Eduard, begin!’

De gantsche lading is gestouwd.
Niets dat het schip op Javaas kuste
Nog in zijn dommelige ruste,
- Een zeemeeuw die haar vleuglen vouwt -

‘Strijkt het schip dan de zeilen?’ vroeg Nicht.

Als sluimrend aan de reede houdt,
Dan 't dobbrend windgewissel. 't Hart
Der zeeliên, wien 't te lang reeds mart,
Al was het gaarn den tocht getroost,
Getroost om zuur verdienden stuiver,

‘Dat begrijp ik niet,’ viel de lastige Nicht weêr in.

‘Wel, ze lieten zich werven om geld te verdienen,’ dus kwam Mijnheer Stumphius haar te hulp. ‘'t Is duidelijk, zelfs tweemaal staat er getroost.’

Hijgt thands: ‘Te rug!’
Daar blaast het Oost.
Het klinkt: ‘Gei op de fok! Gaat kluiver
En stagzeil schooten!’
't Werk gaat blij.

Het schip gaat het zeegat uit, zal ik maar eens in eenvoudig proza vertolken, op straffe van plat te wezen, hoewel ik bij die korte uitdrukking duidelijker en minder stooterig ben. Onder de passagiers bevindt zich eene jonge weduwe, die een-

maal, o zoo gelukkig! met haar echtgenoot was in het bezit van een zoon....

Een zoon, waarin twee rijke zielen,
  Die tintelen van dankbaarheid,
Te zamen zullen nederknielen
En, *wie er ook van God vervielen*,
H e m looven, die in 's waerelds wielen
  Hun zulk een pad van effenheid
  En zaliging heeft toebereid.

'Dat begrijp ik niet,' begon nu ook Anna.

'In de warreling van de waereld - 's waerelds wielen zegt men in poezy - werd aan die beiden een effen pad bereid; ik blijf evenwel steken in de verklaring van het pad van zaliging.'

En nu neemt zij met het lief, nog niet halfjarig wicht - het is dezelfde dikke jongen van het plaatje - de terugreis aan. Welke bezwaren zullen haar wachten! Zoo haar eens...! maar de kaptein heeft er in voorzien en komt bij haar:

'Twee geiten,' sprak zij, 'zijn aan boord,
En voedsel, meer dan tot verzaden;
Twee geiten, d'uijer overladen!'

Het is meer dan zij verlangt:

Het voedsel voor mijn kindjen noodig -
God schonk het mij in overvloed.

De reis vangt aan. Welk een reis! Eerst stierf er één geit en toen ook een tweede. Op het schoone gelaat der moeder parelde.... 'des angstes giftdaauw:'

  Kan
De lang zoo rijke levensbron
Ook in haar kil verdroogen!... En...
Wen dat eens komen kon... en wen
Dat werklijk eens geschiedde - wat
Wat redding!

En.... wen.... en wen het eens geschiedde! En ja.... het geschiedde.... Haar kind hongert en dorst:

  Nog ongeboren tandjens bijten
  Van wilde - en doffe - gretigheid.

Zij smoort
In d'ingehoudem adem 't wee
Der felle schenten... Stil - zij h o o r t
Den teug die langs de lipjens gleê...
Zij hijgt... zij snikt - daar slaat het wichtjen
Zich met een kreet te rug. Wat gloed
O God.... bepurpert dat gezichtjen?....
Het dronk geen melk - het dronk heur bloed.

Ontzettend! Mevrouw Stumphius zat stokstijf op haar stoel; de breipennen trok zij met een krampachtige hand uit haar kous; het bewees dat zij niet wist wat ze deed. Haar echtgenoot zit zich de vingers te knoken - tweede teeken van ontzetten. Nicht, de ijskoude, de marmersteenachtige Nicht, zit te.... glimlagchen.

De wetenschap wordt geraadpleegd; alles vergeefs. De moeder wordt tot ruste aangemaand en nu zij van afmatting is ingesluimerd, verschijnt er een serafijn, die haar het leven van haar kind toezegt, en als zij ontwaakt...

'Heeft zij slechts gedroomd, Goddank!' roept Mevrouw.

'Treffend!' roept hare egade.

En, eer ze er zelfs om krijten dorst,
Daar ligt haar 't kindjen aan de borst.
De moedermelk, met volle stroomen,
Is tot heur bron teruggekomen,
En 't leven spat in overvloed
Den gragen lipjens te gemoet.

En de dichter voegt er bij:

O - spreek toch niet van wonderwerken,
Dan slechts met eerbied en met schroom:
Als God een moederhart wil sterken -
Hij zendt Zijn kracht haar in den droom.

'Is dat de moraal van de fabel?' vroeg Nicht.

'Het is geen fabel!' snaauwde Eduard haar bijna toe. Onder aan staat: Het is den lezer misschien niet onverschillig te weten, dat mijn verhaal op volkomen werkelijkheid berust!

'Zoo. Heeft Mijnheer Hofdijk dat er bijgevoegd om zich te verschoonen? Maar als hij maar een goed gedicht gegeven

had, dan zou het mij niet kunnen schelen waar hij het onderwerp van daan haalde.'

'Is dat dan ook weêr geen goed gedicht?' riep Neef gemelijk. 'Ik moet je dan toch zeggen, dat het me meer heeft getroffen dan dat vers op het nieuwe land.'

'Treffend kan het misschien voor menigeen zijn. Klassieke juistheid, klassieke soberheid en vooral klassieke smaak heeft het niet...'

'Welk een rijkdom van beelden!' riep Eduard uit.

'Het werd me groen en geel voor de oogen!' zeî Anna, die door Nicht werd uitgenoodigd ook eens te spreken. 'En... ik weet niet... er is iets in wat mij tegenstaat... iets...'

'Noem het maar iets opgeschroefds, niet waar? iets romantischbuitensporigs. Heilige eenvoudigheid, wat zijt ge toch moeijelijk te grijpen! En dan.... *much ado about nothing*.... al dat geweld en geraas en geblaas en geklaag om niets.'

'Niets, Nicht? Niets?'

> Als God een moederhart wil sterken -
> Hij zendt Zijn kracht haar in den droom.

'Is dat niets, Nicht?' vroeg Eduard, die een vereerder van den dichter bleek te zijn.

'Maar begrijpt ge die woorden zelf wel, goede jongen? We moeten met eerbied van wonderwerken spreken, zegt de dichter; want als God een moederhart sterken wil, dan zendt hij haar zijn kracht in den droom. Maar als ik het nu wel begrijp, dan is deze moeder nooit zwakker geweest, dan juist in dien droom; want zij heeft zich benaauwd gemaakt - en dan nog wel welk een benaauwdheid! de giftdaauw van den angst heeft ze leeren kennen - ze heeft zich benaauwd gemaakt voor..... niets.'

'Pardon, Jufvrouw van Staveren, ik geloof dat ge thans verkeerd oordeelt. De scheepsdoctor had verklaard, dat er niets aan te doen was, dat het kind de "zogziekte" had en sterven moest; dat was niet in den droom, maar in de werkelijkheid. In den droom geschiedde waarlijk het wonder, en daarom vind ik het juist, dat de dichter verzekert, dat alles historisch waar is en er werkelijk een soort van wonder is geschied. Zeker zal er zelfs een attest van den scheepsdoctor kunnen worden overgelegd, hetgeen door dezen of genen welligt gevraagd zal worden.'

‘Ik ben half bekeerd, Jurriaans! Ja, het kan zoo zijn als ge zegt; misschien heb ik niet met de vereischte aandacht geluisterd. Toch wordt het nooit mijn lievelingsvers.’

‘Ik kan het wel niet zoo uitpluizen als u, Nicht!...’ - ‘Eduard!’ klonk het bestraffend van Pa's lippen, maar Eduard ging door: ‘Toch is het een heerlijk vers om voor te dragen en het is waar gebeurd.’

‘Toegegeven, mijn jongen! laten we nu maar verder gaan.’

‘Lees dàt eens, Eduard!’ en ik wees hem op een versje in vijf coupletten, getiteld: *Schitterende Starre*, van P.A. de Genestet:

Ik zag een starre schittren,
Maar 't was niet aan den trans;
't Was in twee dierbare oogen,
Een starretjen vol glans.

't Betooverde en bezielde
Mijn hart, mijn geest, mijn jeugd,
't Spreidde in mijn blijde woning
Gods licht en vrede en vreugd.

Het blonk op al mijn wegen
Zoo vriendlijk en zoo zacht,
Een zonnetjen van zegen,
Te morgen en te nacht.

Het blonk van heilge liefde,
Van zooveel goeds en groots;
Het scheen een licht des levens,
Maar 't bleek - een boô des doods!

Dat was het Teringstarretjen -
Beware u Gods genaê,
Dat gij het ooit ziet schittren
In 't oog van kind of gaê!

Er was een oogenblik van stilte, hetgeen Papa vreemd vond; want hij keek nu den een, dan den ander aan en kon zijn verbazen niet verbergen, toen hij 't oog zijner vrouw vochtig geworden zag.

‘Lief, rein en diep gevoeld!’ Nicht nam het eerst het woord. ‘Niet waar, Anna? Dat doet je goed als een wandeling in het

groen, na weken lang bij den kagchel gezeten te hebben.... Eduard! staat er ook onder dat het waar is gebeurd?'

Deze haalde verbolgen zijne schouders op. 'Wonderlijke smaak van die vrouwelijke geleerden!' prevelde hij. 'Vijf coupletten van vier regels... Als je denkt dat je eerst regt aan den gang gaat, dan is het uit.'

Daar sloeg het half elf. De WelEdel Geb. Heer Stumphius geeuwde. 'De rest voor een volgenden keer, hoor!'

Als ik u verzoeken mag, nog één klein versjen; ik geloof, dat u er mij voor danken zult. Als Eduard eens lezen wou: *Teun Dirkszen, door een onbekende*.

Teun Dirkszen is een landman,
Een van je ware soort:
Eenvondig, tevreden, gelukkig,
Godzalig - en zoo voort.

Gij ziet daar zijn woning liggen,
Een knappe, welvarende steê;
En die wèlgedane koeijen
Dat is Tenn Dirkszen zijn wee.

Teun Dirkszen is een type van vroomheid; hij woont zeker op de Veluwe, leeft in onmin met de onregtzinnige predikanten en houdt oefeningen.

Ik stel hem hier tot een voorbeeld,
Den man van je ware soort,
Waarvan wij in onze steden
Nooit hebben gezien of gehoord.

En komt gij Teun soms tegen,
Wijk uit eerbied een eind ter zij,
Maar - melk moet gij niet bij hem koopen:
Dáár doet hij water bij.

'Waarom moet nu die man juist zoo hatelijk worden voorgesteld, dat vraag ik je?' riep Mijnheer uit, die anders van orthodoxie, even als van alle uitersten, niets hield.

Ik had ook verkeerd gedaan met hem iets aan te prijzen en zoo doende op zijn oordeel vooruit te loopen. Nicht, die bleef zwijgen, scheen in zijn gevoelen te deelen, hetgeen den man moed gaf. 'Ik kan best begrijpen dat u het mooi vindt, Mijn-

heer Jurriaans; het is scherp, maar ik hou meer van scherts van een anderen aard.'

'Misschien meer van den schoolmeester en zijn gedichten,' zeide Nicht.

'Juist, juist, daar kunnen je de tranen van over de oogen loopen... Als ik nog denk aan die vergelijking van de maan met een kaarsenmakerswinkel...'

Neef liep er deerlijk in, want de andere zette zich in postuur, en het gewone omineus glimlachje vertoonde zich weder. 'Ja geel en oranje, lichtblaauw en vuurrood, dat zijn van die positive schakeringen, die je niet ligt voorbijziet - veel meer indrukmakend dan die zachte inéénsmeltende nuances. Een halsbrekende tour op het slappe koord maakt veel dieper impressie, dan het fijn gemotiveerd lijden van een karakter. 't Is zoo, Neef! Maar ik gun u dien schoolmeester met al zijn Neefjes en Achterneefjes, en hoe die klimmende en klauterende en buitelende en grimaçerende apen ook heeten mogen, ik voor mij houd mij bij den onbekende en diens verwanten wat geest betreft. Onze bellettrie is te arm aan werkelijk vernuft, om niet bij zulk een stukje een oogenblik stil te staan, waar de ironie fatsoenlijk en fijn genoeg blijft om geene injurie te worden, hetgeen óók nog een *phenomène* is. Wij zijn te slaperig om geestig te wezen, of te gemoedelijk om zelfs te schertsen, zonder dat er dadelijk een zedeles op volgt...'

'U hebt geheel gelijk!' waagde ik uit te roepen; 'lees de bijdrage van onzen van Zeggelen - ik ben de laatste om kwaad van dien regt-eerlijken dichter te spreken - maar... bij het allerliefste plaatje welk een onbeteekenend versje, en hoe wordt het nog bedorven door het slot!'

Ik geloof dat ik thans alle palen der bescheidenheid te buiten was gegaan en meende dat te moeten opmaken uit den schamperen blik, dien Neef op mij wierp. Hij antwoordde geen woord, maar sprak er van de tafel te laten klaar maken, en noodigde mij, die geloofde die uitnoodiging niet te behoeven, uit, om aan het familiaar souper deel te nemen, waaruit ik had moeten afleiden, dat hij mij op beleefde wijze wou te kennen geven dat ik, als ik mijn wereld kende, bedanken en vertrekken moest. Later bij het naar huis gaan, begreep ik eerst wat ik had behooren te doen, en bekroop mij de vrees, de laatste maal bij den Wel-Edel Geboren Heer Stumphius gegeten te hebben.

Aan tafel was Nicht allerliefst voor Mevrouw en Anna en scheen

zij in het beste humeur. Dit verleidde Neef zeker om het *malaise*, dat er nog tusschen hem en haar bestond, te doen verdwijnen. Hij boog zich zoo vriendelijk tot haar over, en lachte zoo wit bij de vertrouwelijke vraag: ‘Zoudt ge me werkelijk raden dit Jaarboekje te koopen?’

‘Hebt gij 't al niet gedaan?’

‘Neen, ik kreeg het op bezien; het is verguld op sneê, weet je!’

‘En dan kan men gemakkelijk het boekje doorlezen en het daarna teruggeven; de boekverkooper kan het niet ruiken, Wat je gelijk hebt, Neef! dat wint vier gulden uit, en vier gulden, het is een aardige bijdrage voor de dames, die bezig zijn jonge slaven in Suriname vrij te koopen, terwijl de bellettrie er toch niet veel van haren invloed door verliezen zal.’

Het laatste mogt dubbelzinnig heeten, het eerste zeker pikant, en wel pikant tegenover Neef. Deze hield zich in, maar borst los, zoo als ik later van Eduard hoorde, toen zij weg was, en noemde haar een versleten *bas bleu*, een vlek van haar sekse, een gemelijk, geel gerimpeld schepsel, een hatelijk vrouwspersoon, die hem voor gierig hield, maar die hij... het Jaarboekje Aurora nu *cadeau* zou sturen. De man scheen inconsequent; Nicht was hatelijk, maar zij had veertig... ge weet wel!..

En Nicht, die den Almanak ten geschenke ontving, zag er een bespotting in van haar oordeel, dat de gever toch kende, en dit te meer toen zij het boekje geheel en al gelezen had en den inhoud slechts zelden meer dan middelmatig vond. Dat Almanak-cadeau moet tot *sanglante représailles* van hare zijde aanleiding hebben gegeven, en de daarop betrekking hebbende geschiedenis vele treffende incidenten bevatten; de mededeeling daarvan spaar ik echter den lezer, waarvoor hij mij niet anders dan erkentelijk kan zijn.

Ten slotte nog dit alleen: Het is den lezer misschien niet onverschillig te weten, dat mijn verhaal niet op volkomen werkelijkheid berust.

S.

Toelichting op de overrompeling van Zr. Ms. Stoomschip Onrust.

Alle weldenkenden zullen het ongetwijfeld lofwaardig achten dat hij, die meer dan anderen in de gelegenheid is om onbillijk veroordeelde handelingen te verdedigen, den handschoen daarvoor opneemt. En 't is zeker pligt om zich met die taak te belasten, wanneer het de daden geldt van eenen kameraad, die zich zelven niet meer regtvaardigen kan.

Sedert mijne terugkomst in het Vaderland vervulde ik meermalen dien treurigen pligt jegens den voormaligen bevelhebber van Zr. Ms. Stoomschip Onrust, wijlen den Luitenant ter zee der 1ste klasse J.C.H. van de Velde. Het voorregt, reeds menigeen tot andere denkbeelden daaromtrent gebragt te hebben, en de overtuiging dat nog velen, door eene onvolledige kennis van de omstandigheden die de overrompeling van de Onrust zijn voorafgegaan, tot onjuiste gevolgtrekkingen worden geleid, noopt mij om nogmaals openlijk eene poging aan te wenden ten einde ook hen tot een juister oordeel te brengen.

Meer dan anderen in de gelegenheid te zijn om van het gebeurde met de Onrust getuigenis af te leggen, geloof ik regt te hebben te verklaren, daar ik door mijne vriendschappelijke verhouding tot den Heer van de Velde en door de betrekking die ik bekleedde bij de Expeditie tegen den Boven-Doesson, tot de kennis geraakt ben van bijzonderheden die onmisbaar is voor hem, die de positie van den kommandant der Onrust naar waarheid wil schatten.

Ik bied daarom den belangstellende een verslag aan van hetgeen mij bekend is omtrent de beide reizen van dat stoomschip naar Lontoengtoeöor.

Daar mijn geheugen de eenige bron is waaruit ik kan putten, zoo zullen er welligt eenige kleine onnaauwkeurigheden in geslopen zijn, die ik den lezer verzoek mij ten goede te willen houden; de hoofdpunten geloof ik niet dat men met eenigen grond van onjuistheid zal kunnen beschuldigen.

Tijdens de Expeditie in de Zuider- en Ooster-Afdeeling van Borneo ontving de Kolonel Andresen, destijds Gouvernements Commissaris voor dat gewest en opperbevelhebber der expeditie, berigten omtrent de gezindheid der bevolking van den Doesson, welke geheel in strijd waren met het zeer gunstig tafereel daarvan op-

gehangen door den 1sten Luitenant Bangert, belast met het civiel gezag over dat stroomgebied. Om dat verschil uit te wijzen, werd den bevelhebber van de Onrust opgedragen om met dien bodem genoemde rivier op te varen, zich zooveel mogelijk te vergewissen van den stand van zaken aldaar, en van zijne bevinding rapport uit te brengen.

De Heer Bangert maakte dien togt mede, en ter versterking van de equipage, werd er tevens een detachement van 25 soldaten ingescheept.

Men bezocht achtereenvolgens de aan de rivier gelegene Kampongs totdat Lontoengtoeöor bereikt werd, een plaatsje gelegen op nagenoeg 0° breedte en circa 4 dagen stoomens van Bandjermasing; de huizen waren gebouwd aan den linkeroever, even beneden een scherpen uitspringenden hoek, die digt bezet was met zwaar geboomte en kreupelhout. De rivier wordt, zoover binnenslands, meer en meer kronkelend; hare breedte bedraagt hoogstens 120 à 140 ellen; de waterstand is zeer verschillend; in Januarij vindt men er doorgaans 7 à 8 vademen diepte, terwijl in Augustus de stroom veelal doorwaadbaar is; tusschen die standen rijst en daalt het water zeer onregelmatig en somtijds, met verbazende snelheid, verscheidene vademen.

Na eene kleine week voor Lontoengtoeöor vertoefd te hebben, keerde de Onrust naar Bandjermasing terug.

Wanneer het rapport, door den Heer van de Velde toen uitgebragt, strookt met het verhaal mij door hem en de leden van het Etat-Major gedaan, dan moet daarin de gunstige opinie van den Heer Bangert ten volle bevestigd zijn. Zij toch deelden mij mede, dat overal de vrouwen en kinderen aanwezig waren, dat dagelijks eenigen der bevolking aan boord kwamen om vruchten, gevogelte enz. te verkoopen, en dat er nergens vrees of bijzondere schuwheid was ontdekt.

Dat daardoor echter nog geen blind vertrouwen was ontstaan blijkt daaruit, dat bij den terugkeer van de Onrust, een der officieren van de Celebes aan den officier der wacht, op eerstgenoemd schip, zijne bevreemding te kennen gaf, dat hij een geladen revolver op de kajuitskoekoek zag liggen, waarop geantwoord werd: ‘wij doen altijd zeewacht en hebben dan onze pistolen geladen op het dek’[1]. Bovendien was ik toen, zoowel als vroeger tijdens de expeditie tegen Djambi, meermalen in de gelegenheid om op te merken, dat aan boord van de Onrust eene even stipte dienst en goede waakzaamheid heerschten als aan boord van andere schepen in gelijke omstandigheden.

Toen later de zekerheid werd erlangd dat de in verzet zijnde

1 Wanneer er zeewacht gedaan wordt, is er voortdurend een officier en de helft der bemanning op het dek.

Pangerang Antasari zich naar den Boven-Doesson had begeven, besloot de opvolger van den kolonel Andresen om van de gunstige stemming der Doessonbevolking partij te trekken en te trachten door hare medewerking dien hoofdmuiteling in handen te krijgen. Ten dien einde scheepte de Heer Bangert zich andermaal op de Onrust in om naar Lontoengtoeöor te worden overgevoerd. Ditmaal echter werd er geen detachement tot versterking medegegeven.

Gedurende den togt en het verblijf voor laatstgenoemde plaats, schijnt men geene verandering in de gezindheid der bevolking bespeurd te hebben.

Aan den Heer Bangert was opgedragen om de Dayaksche hoofden te bewegen den Pangerang Antasari uit te leveren, terwijl hij gemagtigd was om hun daarvoor, namens het gouvernement, eene belooning toe te zeggen; onder anderen aan Tomongong Soero-patty een hoogeren titel, vergrooting van gebied en eene zekere som in klinkende munt.

Daags na zijne aankomst voor Lontoengtoeöor zond hij eenige der Maleijers die hem vergezelden, met brieven aan de voornaamste vorsten, om deze tot eene zamenkomst uit te noodigen. Die Maleijers werden echter, eer zij hunne bestemming bereikten, door eenige hoofden verwittigd, dat het welligt gevaarlijk zou zijn om den hun opgedragen last te volbrengen, wanneer het bekend werd dat zij met het stoomschip waren gekomen, en dat zij beter zouden doen met terug te keeren; voor de verzending der brieven zou door gemelde hoofden worden gezorgd. Aan dien raad gehoor gevende, keerden de zendelingen terug, en berigtten dat de brieven ter bestemder plaatse waren aangekomen; evenwel verzuimden zij om kennis te geven van de waarschuwing die zij ontvangen hadden.

Een paar dagen later (de Onrust lag toen meer dan eene week voor Lontoengtoeöor) kwam Tomongong Soero-patty, vergezeld van een twintigtal praauwen, een gevolg, dat voor den magtigsten vorst van die streken niet bijzonder groot kan genoemd worden; hij koos zijne ligplaats even benedenstrooms van de Onrust, langs den oever.

De overige praauwen, welke den volgenden dag aan de overrompeling deel namen, bleven intusschen bovenstrooms, en werden door de opvarenden van de Onrust niet gezien. Dit laat zich zeer gemakkelijk verklaren, daar het stoomschip, waarschijnlijk om beveiligd te zijn tegen de veelvuldig afdrijvende zware boomstammen, geankerd was even beneden den uitspringenden hoek waarvan hierboven sprake was, en de kleine vaartuigen alzoo, achter het digtbegroeide terrein, geheel voor het oog verborgen waren.

Door tusschenkomst van den Hadji Mohammed Taïl, die den Heer Bangert vergezelde, werd de zamenkomst vastgesteld op den volgenden dag, des voormiddags ten 10 ure. Ter bestemder tijd kwam de Tomongong met twee zonen en een schrijver aan boord,

en begaven zich met de Heeren van de Velde en Bangert in de kajuit, terwijl eenige volgelingen op het dek bleven.

Bij de conferentie, die ongeveer een uur duurde, zou de Tomongong zich bereid getoond hebben om het voorstel van den Heer Bangert aan te nemen, en des namiddags zijne bepaalde beslissing kenbaar maken. Zeker is het, dat bij hunne terugkomst op het dek de meeste overeenstemming scheen te bestaan, daar het gesprek nog een kwartieruurs op schertsenden toon werd voortgezet.

Gereed om te vertrekken, sloeg Soero-patty, als bij toeval, het oog op den 30 ponder, en verzocht den kommandant dat groote kanon te mogen bezigtigen, in welk verlangen natuurlijk met bereidwilligheid werd toegestemd. De vier genoemde Hoofden, de Heeren van de Velde en Bangert, benevens de officier der wacht, begaven zich daarop naar het voorschip, werwaarts zij gevolgd werden door een gedeelte der volgelingen, die zich gedurende de conferentie op het achterdek hadden onthouden.

Terwijl men bezig was om de vragen van den Tomongong betreffende den vuurmond te beantwoorden, ontblootten eensklaps zijne beide zonen en de schrijver hunne zwaarden en bragten daarmede de Heeren Bangert en van de Velde als ook den officier der wacht eenen houw toe, waardoor eerstgenoemde onmiddellijk op het dek stortte, terwijl de tweede nog in staat was om tot den machinekamertrap te gaan, maar toen ook ter nederviel. Te gelijker tijd stormden de volgelingen op de equipage aan, de roeijers, uit de praauw van Soero-patty, en de lieden die gewoonlijk op dat uur langszijde lagen om hunne koopwaren aan te bieden, sprongen over, en toen ook, op het sein van amokh, de opvarenden der achter den hoek verscholene praauwen in weinige seconden aan boord waren, toen moest wel de kleine bemanning der Onrust voor die groote overmagt in korten tijd zwichten.

Ooggetuigen hebben mij verklaard dat de aanvallers zoo talrijk waren, dat voor de aan den oever staande toeschouwers de romp van het schip geheel door hen verborgen was. Zij begrooten hun aantal op 800 mannen.

Zes uren later zonk de Onrust.

't Is op grond van deze feiten, dat ik tot het besluit kom, dat het gelukken van dit schandelijk verraad jegens de Onrust gepleegd, zeker althans ten deele, het gevolg is van verkeerd geplaatst vertrouwen. De vraag echter, of men den Kommandant van dat stoomschip ten laste kan leggen dat hij zijn vertrouwen te ligtvaardig heeft geschonken, meen ik volmondig te mogen ontkennen.

Het vertrouwen immers van den Heer van de Velde was gegrond,

1°. op de opinie van den Heer Bangert, die gedurende vijf achtereenvolgende jaren het bestuur voerde over de bevolking van

den Doesson, die meermalen zonder eenige bescherming in haar midden had vertoefd, en die in de geheele residentie werd genoemd als degene die meer dan iemand bekend was met de Dayaksche stammen van die gewesten;

2°. op de stemming waarin de Onrust, tijdens haar eersten togt, de bewoners van het Doessongebied had aangetroffen, en waardoor het oordeel van den Heer Bangert zoozeer werd bevestigd;

3°. op de opinie van het bestuur te Bandjermasing, hetwelk toch de Onrust niet met die zending en zonder vermeerderde bemanning andermaal naar Lontoengtoeöor zou gezonden hebben, wanneer het niet de overtuiging had erlangd van de goede gezindheid der Dayaksche hoofden; en eindelijk op de schijnbaar onveranderde gevoelens der bevolking, bij den tweeden togt. Sommigen heb ik de meening hooren uiten, dat de Kommandant evenwel maatregelen had kunnen nemen die hem voor eene verrassing vrijwaarden, b.v. door het ophouden van stoom, of op het dek zijn der geheele equipage.

De eerste opmerking is gemakkelijk te beantwoorden door aan te voeren, dat de steenkolenvoorraad van de Onrust niet groot genoeg was om, gedurende zulk een geruimen tijd als de eerste en ook de tweede reis duurde, de vuren te kunnen aanhouden.

De tweede voorgestelde maatregel is enkele malen uitvoerbaar; daar echter de Heer Bangert bijna dagelijks, en somtijds meer dan eens per dag, eene conferentie met de Dayaksche hoofden had, zoo zou het niet wel doenlijk geweest zijn om daarvoor altijd de geheele equipage op het dek te vereenigen.

De grootste waakzaamheid welke op den duur mogelijk is, bestaat in het op het dek aanwezig zijn van de helft der bemanning; wanneer men nu, met de rolle der Onrust in de hand, nagaat hoeveel weêrbare mannen die helft telde, dan zal men al spoedig tot de overtuiging komen dat hun aantal veel te klein was om, zelfs voor een oogenblik, den verraderlijken en overmagtigen aanval te kunnen weêrstaan.

De equipage van de Onrust bestond uit drie en dertig Europeanen en een twintigtal Inlanders. Daarvan afgetrokken de kwaliteiten, die door den aard hunner werkzaamheden althans des daags niet in de wacht begrepen zijn, als: 5 officieren (1 heeft de wacht), 3 machinisten, de bootsman, de stuurman, 5 ambachtslieden (waaronder 3 Europesche vuurstokers), 5 inlanders (bedienden), benevens 5 zieken, in het hospitaal te Bandjermasing achtergebleven, dan blijven er voor de wacht 6 à 7 Europeanen en even zoo vele Inlanders over. Bovendien is 't nog de vraag, of die allen gezond waren en hoeveel daarvan als weerbare mannen geteld mogen worden?

Het gevoelen van hen, die meenen dat een gedeelte der beman-

ning gewapend op het dek geschaard had moeten zijn, heb ik steeds toegeschreven aan onbekendheid met de zending aan den Heer Bangert opgedragen. De hoofdvoorwaarde tot slagen toch, was het verwerven van het vertrouwen der Tomongongs, en ik betwijfel zeer of men dit doel bevorderd - beter gezegd, ik geloof dat men het lijnregt tegengewerkt - zou hebben, door zelf wantrouwen aan den dag te leggen.

Maar gesteld dat de bevelhebber op deze of gene wijze maatregelen had genomen die eene verrassing onmogelijk maakten, en dat Soeropatty dientengevolge van zijn voornemen had afgezien, dan komt men, met de kennis die wij nu omtrent de bedoelingen van dat hoofd verkregen hebben, tevens tot het besluit, dat ook de zending van den Heer Bangert zou mislukt zijn. En waaraan zou hij dien ongunstigen uitslag geweten hebben? Niet aan de veranderde gevoelens der Dayaks, in wier goede gezindheid hij een onwrikbaar vertrouwen stelde, neen! zeer zeker aan de maatregelen van voorzorg door den Kommandant genomen, welke, zoo zoude het dan heeten, den schuchteren Dayak verschrikt en wantrouwend zouden gemaakt hebben.

Het veroordeelend vonnis der algemeene opinie zou dan ook niet uitgebleven zijn, waarbij het mislukken eener onderhandeling, zoo gewigtig voor het herstel der rust in die Afdeeling, zou geweten zijn aan den Heer van de Velde; eene mislukking, niet het gevolg van onvoorzigtigheid, eene ondeugd die men een jeugdigen Chef gereedelijk vergeeft, maar van overdreven voorzigtigheid, eene fout waarvoor men niet zoo ligt genade vindt! En dat vooral niet, wanneer men daarbij in aanmerking neemt de overtuiging, destijds bij velen in Indië gevestigd, dat een aanval van Dayaks op een oorlogsstoomschip tot de onmogelijke zaken behoorde.

Mijns inziens geven bovenstaande beschouwingen aanleiding tot de treurige gevolgtrekking, dat den kommandant van de Onrust, door de noodlottige positie waarin hij geplaatst was, geen middenweg overbleef tusschen den dood door het zwaard van den verraderlijken en lafhartigen Dayak, of het verlies van hetgeen hem zeker meer dierbaar was dan zijn leven, een onbevlekten naam.

Voor mij zelven geheel van die overtuiging doordrongen zijnde, laat ik het dan ook aan hen over om den ongelukkigen bevelhebber voor het gebeurde verantwoordelijk te rekenen, die, met de toedragt der zaak ten volle bekend, zich zelve de verzekering durven geven, dat zij in zijne plaats anders en beter zouden gehandeld hebben.

SLUYTERMAN VAN LOO.
Luitenant ter Zee der 1ste Kl.

Bibliographisch album.

Bijdragen voor Vaderlandsche Geschied- en Oudheidkunde, verzameld en uitgegeven door Mr. Is. An. Nijhoff. Nieuwe reeks, Eerste en Tweede deel. Arnhem 1857-60.

Wij hebben nog altijd verzuimd deze nieuwe reeks der welbekende ‘Bijdragen’ van den heer Nijhoff aan te kondigen. Trouwens wie in de bijonderheden onzer Geschiedenis en Oudheden belang stelt, wacht niet op een aankondiging eer hij deze bijdragen in handen neemt. Hij weet welke soort van onderwerpen hij er in behandeld vindt; en dat zij goed en wetenschappelijk worden behandeld, waarborgt hem de naam van den redacteur.

Tusschen de nieuwe reeks en de vroegere bestaat geen wezenlijk verschil. Dezelfde medewerkers blijven soortgelijke stukken leveren, als wij vroeger van hen ontvingen. De redacteur, archivaris van Gelderland, en zijn zoon gaan voort verslag te geven van verschillende Geldersche archieven. De heer Molhuizen levert bijdragen tot de aloude geschiedenis van Overijssel en Gelderland. De heer Sloet handelt over de marken op de Veluwe, en geeft uittreksels uit markeboeken en andere oorkonden. Over den opstand tegen Spanje deelen de heeren Lenting, van Vloten en Nestesheim nieuwe bijzonderheden mee. Minder wordt ter opheldering van latere tijdvakken bijgedragen. De heer Wijnne bespreekt een paar punten van de ‘scherpe resolutie.’ De (helaas reeds overleden) Tadama brengt een merkwaardigen brief van Jan de Witt aan van Beverningh te voorschijn. Maar overigens zijn de tot nu uitgekomen stukken der nieuwe reeks hoofdzakelijk aan de Middeneeuwsche geschiedenis der Oostelijke provinciën gewijd; de Republiek en de Nieuwe Geschiedenis blijven, meer dan gewoonlijk het geval is, op den achtergrond.

Natuurlijk zijn de verschillende bijdragen van zeer verschillende gehalte. Ze hier alle ter sprake te brengen en te beoordeelen zou te veel gevergd zijn van het geduld der lezers en van de wetenschap van den referent. Om de stellingen van den heer Sloet te toetsen wordt een opzettelijke en langdurige studie vereischt. Hetzelfde is van andere opstellen waar. Wij bepalen onze aandacht tot twee

stukken, die om het onderwerp waarover zij handelen vooral belangrijk zijn.

Het eerste, dat wij bedoelen, handelt over de kleuren van de Nederlandsche vlag; het is van den heer Guyot. Wij brengen het ter sprake om de hoofdstelling niet zonder tegenspraak te laten voorbijgaan. Naar het ons voorkomt heeft de heer de Jonge in der tijd de ware verklaring van de driekleur gegeven, en bewezen dat het 's prinsen kleuren zijn, die Nederland heeft overgenomen. De heer Guyot kan zich met die verklaring niet vereenigen, en beweert dat reeds onder het Beijersche of althans onder het Bourgondische huis, rood wit en blaauw de kleuren van de Hollandsche scheepsvlag waren. Doch hij geeft voor dit beweren niet het minste bewijs, slechts gissingen en gevolgtrekkingen. Hij weet niet ééne beschrijving van zulk een vlag aan te halen. Ons is ook maar een enkele maal een beschrijving van Bourgondische scheepsvlaggen voorgekomen, en daar zijn zij ‘à foud d'azur et a queue blanche.’ Rood zijn alleen de Bourgondische kruisen van S^{t}. Andries: overigens zijn Wit en Blaauw de bestendige livrei-kleuren der Bourgondische hertogen. Onder de Oostenrijksche landsheeren wijken die kleuren voor het Geel en Rood of Geel, Rood en Wit van het Spaansche hof. Toen Philips in 1549 hier te lande gehuldigd werd, wapperden die kleuren overal; bewijzen in menigte hiervan geeft Calvete d' Estrella in zijn bekend ‘Felicissimo viaye.’ - De eerste opstandelingen tegen de Spaansche overheersching onder bevel van Brederode en Toulouse voerden witte vlaggen met het roode Andries-kruis; de watergeuzen, die in 1570 een aanslag op de schepen aan het Vlie ondernamen, hadden voor leus ‘helpt Godt Orangnien’ en voor veldteeken een sluier van geel en rood en een witten neusdoek om den arm.

Maar in 1552 komt plotseling het Oranje Blanje Bleu voor den dag, en wel als de livrei-kleur van den prins van Oranje. Den 24sten Julij 1572 schrijft Robles aan Alva, dat een afdeeling opstandelingen, bij Sloten geslagen, vlaggen voerden ‘des couleurs du Prince d' Orange.’ En toen ter zelfder tijd de Geuzen Gouda bezetten, riepen zij: ‘Vive le prince d' Orangien’ en vertoonden vaandels ‘Orangien, Wit ende Bleu.’ - Juist dat het oranje en niet het rood de oorspronkelijke kleur van den opstand was, weerlegt de stelling van den heer Guyot genoegzaam. Wij vertrouwen dat zij dan ook geen ingang zal vinden en de juiste verklaring van den heer de Jonge niet verdringen zal.

Een ander opstel, dat vooral onze aandacht getrokken heeft, is van den heer v.d. Bergh, over eenige handschriften betreffende onze geschiedenis, in het Britsche Museum te Londen bewaard. Het komt ons voor dat verscheidene der hier beschreven oorkonden wel verdienen zouden meer gezet bestudeerd te worden.

Bepaaldelijk achten wij de oude Egmondsche kroniek een naauwgezet onderzoek waardig: de excerpten door den heer van den Bergh er uit meegedeeld, vergeleken met de overeenkomstige plaatsen van Kluit's Chronicon Egmondanum, doen ons zien hoe in die abdij de oude giftbrieven ter opheldering der geschiedenis werden gebruikt. Niets is leerrijker dan dus het worden der traditie gade te slaan. Het leert ons begrijpen hoe weinig wij ons op deze kunnen verlaten en hoe onbevangen wij zelf de oorkonden moeten onderzoeken, zonder te hechten aan hetgeen de kroniekschrijvers ter verklaring er bijvoegen.

Behalve de eigenlijke bijdragen vinden wij hier verder nog aankondigingen en beoordeelingen van onlangs verschenen historische boeken. Zij zijn meestal met zorg bewerkt en bescheiden van toon, en uitvoerig genoeg om een denkbeeld te geven van den voornamen inhoud der behandelde geschriften. - Met vertrouwen durven wij de verzameling op nieuw aan onze lezers aanbevelen.

F.

***Heriuneringen uit het leven van Helena Louisa Hertogin van Orleans, geboren Priuses van Mecklenburg-Schwerin. - Volgens hare eigene brieven door Dr. G.H. von Schubert. - Naar den vijfden Hoogduitschen druk. Met een aanbevelingswoord van P. Hofstede de Groot, Hoogleeraar te Groningen. Te Hoogezand bij T.T. Borgesius*, 1860.**

Dit is een zeer *dierbaar* en *geestvol* boek voor liefhebbers van germanismen. Voorts, om het wel te kunnen *genieten* en waardeeren, zult ge, zoo fyziek als moreel, beter dan steller dezer regelen, bestand moeten zijn tegen een zekere duitsche gemoedelijkheid, die er niet bij wint, wanneer zij gebrekkig hollandsch spreekt, gelijk het geval is in deze vertaling.

Met allen eerbied voor grijze hairen - haec sunt senilia, mag men zeggen van het oorspronkelijk werk des hoogbejaarden Schuberts. Het boek is zwaar op de hand, vol noodeloozen omhaal, verveelende adjektieven en nevelachtige frazen. Ik heb het niet doorgelezen maar doorgeworsteld. En moge nu Prof. Hofstede de Groot er al ietwat anders over denken, moge hij zelfs in het begin van zijn ‘Aanbevelingswoord’ den schrijver een aangenaam verteller noemen - aan het slot komt toch uit dat de groningsche hoogleeraar ‘den lieven Pro’ - zoo placht de Hertogin van Orleans Dr. Schubert in hare brieven uit oude betrekking te betituleeren -

evenmin als ik, van langdradigheid - en wat is erger dan dit? - zou willen vrij pleiten. Immers aan het slot van dat voorberigt lezen wij:

'Nog moet ik opmerken, wat deze uitgave betreft, dat de Vertaler, mijn leerling en vriend W.J.H. van der Zwaag, Cand. voor de H.D., de soms wijdloopige redeneringen en vergelijkingen van S. *nog al veel* heeft ingekort.' Gij hoort het. Tot aanbeveling dezer uitgave berigt u Prof. de Groot dat de Heer van der Zwaag Dr. Schubert heeft bewerkt - met de schaar. En dit nog al erg zelfs! Mag ik opmerken - in 't voorbijgaan - dat het maken van bekortingen in een wezentlijk mooi en interessant boek zeker maar zeer zelden te pas koomt? - Hier evenwel zou ik meenen dat de Vertaler ons inderdaad een dienst heeft bewezen door *nog al veel* te snoeien of weg te laten - al is het ook dat ons het verband der dingen, op pag. 89, ten eenemale ontsnapt, waarschijnlijk ten gevolge dezer kunstbewerking! Maar, wat mij betreft, de schrijver had gerustelijk nog vrij wat meer mogen inkorten en weglaten. Zelfs, ik zou het hem vergeven hebben, indien hij - kortheidshalve - het boek van Schubert maar in 't geheel niet vertaald had.

Want deze Vertaling is een duidelijk bewijs dat de Heer van der Zwaag noch 'zijn Duitsch' noch 'zijn Hollandsch' volkomen machtig is. Volgens hem reed de Hertogin van Orleans iederen Zondag 'in een *wagen*' naar de kerk en was - op zekeren avond - de kleine graaf van Parijs 'zeer *wijs* en gelukkig met zijn papa.' Voorts had ook de edele Vorstin '*een innig welgevallen aan haar heerlijk Frankrijk*' en de jonge hertog van Chartes '*veel lust aan teekenen*.' - Frankrijks vroeggestorven kroonprins wordt ergens gekarakteriseerd als een '*opgeruimde* held.' In een van Helenas brieven aan Dr. Schubert lezen wij: 'Door tusschenkomst der gravin Giech - is mijn hartelijke dank reeds lang tot u gekomen, dierbare professor. Toch kan ik niet langer toeven *u dien op het warmste uit te spreken* enz.' Elders, in een brief aan haar moeder: 'Mijn hart verlangt zoo innig naar dat lieve, lieve bezoek - ik ben zoo *stoutmoedig* u den kleine op het hart te drukken en zijnen kleinen broeder eveneens, dat ik mij niet voorstellen kan, dat gij het mij zult weigeren.'

En zoo voorts! Wie 't lezen kan, leze het! Ik erken, de form van dit geschrijf heeft mij den inhoud bedorven. De edele figuur der doorluchtige vorstinne koomt, voor mij altans, niet uit, gelijk betaamde, in dit soeperig en slecht geschreven boek. De piëteit, waarmede wij hare nagedachtenis vereeren, doet haren levensbeschrijver andere eischen - geheel andere - dan hier werden vervuld. Hare brieven - o, ik weet wel, zij getuigen van haar geloof en haar liefde, haar teedere moederzorg, haar belangstelling in kunst en wetenschap, ze zijn niet zoo zeer vol geest, dan wel vol 'Gemüth' -

aandoenlijk somtijds - maar toch ze hebben voor mij al zeer weinig aantrekkelijks in deze gebrekkige vertaling. - Het spijt mij dat ik van dit boek geen beter getuigenis geven mag, te meer omdat het werd uitgegeven ter voordeele van een hulpbehoevend gezin. Maar ik kan niet anders, en het doel heiligt de middelen niet. Nu, de lijsten tot inteekening zijn - blijkens het voorberigt - dan ook al vóor de uitgave rond gezonden! Dit troost mij. Want zoo koomt de Chariteit, die mij wenschen doet dat de hulpbehoevenden geholpen worden, niet te zeer in strijd met die andere, die mij dringt te verklaren dat ik de lezing van dit boek niet aanbeveel - aan u, mijn smaakvolle naaste!

Nov. 60.

Grieksche Rudimenta door Dr. C.M. Francken, hoogleeraar te Groningen. Amsterdam, Johannes Müller, 1860. VIII en 232 blz. 8°.

Deze spraakkunst is door den schrijver *Rudimenta* genoemd. Alleen zijne nederigheid heeft hem dien naam doen kiezen. Het boek is veel uitgebreider en geleerder dan de titel zou doen vermoeden, hetgeen reeds bij een blik op de laatste bladzijde vóór den bladwijzer blijken kan, waar men een stuk van een choor uit Aexhylus vindt. Zoo iets komt in rudimenta niet voor. Doch deze zaak is van minder gewigt. Het is beter meer te geven dan minder dan de titel belooft; de verwachting, die men heeft opgewekt, te overtreffen dan die te beschamen. Wij twijfelen niet of dit boek zal de verwachting door den titel opgewekt verre overtreffen, daar het volgens onze meening een boek is, dat voor alle klassen van een gymnasium kan dienen en waardig is algemeen ingevoerd te worden, daar het de juiste maat houdt tusschen de beknoptheid van Enger en de uitvoerigheid van Fortman, en boven Pluygers hetzelfde voordeel heeft als Frankrijk boven Oostenrijk. Het is niet uit heterogene bestanddeelen zamengesteld, maar één geest waait door het geheele boek. Verder is het zóó duidelijk, dat wij ons voorstellen het met groot gemak door alle eenigzins ontwikkelde leerlingen te zien gebruiken, heeft eene geleidelijke volgorde, zoodat men zich er gemakkelijk in orienteert, is vrij volledig, zoodat wij het, over het geheel, niet volledige zouden wenschen, en munt uit door korte bepalingen, zoodat er geen woord te veel staat. Om al deze goede eigenschappen hebben wij het boek op ons gymnasium ingevoerd en durven ieder aanraden hetzelfde te doen.

Hebben wij er dan in het geheel geen aanmerkingen op? Men-

schenwerk is nooit volmaakt, en het is dus reeds a priori waarschijnlijk, dat ook hier gebreken gevonden worden. Wij kunnen nog niet uit praktische ondervinding over het boek oordeelen, maar hebben het in de vacantie naauwkeurig gelezen, en toen behalve de opgegevene groote deugden een aantal kleine gebreken opgeteekend, die wij hier laten volgen, zoo ten bewijze, dat wij het boek naauwkeurig hebben nagegaan, als in de hoop, dat zij bij eenen waarschijnlijken herdruk mogen vermeden worden.

Vooreerst hebben wij te klagen over hetgeen in het boek ontbreekt. Dat er in staat is zoo goed, dat wij nog wel iets meer wilden hebben, ofschoon de schaal waarop alles bewerkt is, onzes inziens juist van de goede grootte is. Wij verlangden vooreerst in dit boek iets meer over de dialekten. Voor Homerus en Herodotus is gezorgd, maar indien een docent, die dit boek gebruikt, Pindarus wil behandelen, is hij in verlegenheid gelaten. Dit is bepaald jammer. Ref. heeft er ernstig over gedacht om zelf eene handleiding voor de dialekten in het licht te geven, doch dit nagelaten, omdat dit boek verwacht werd, en moet het thans betreuren, dat hierin voor het Dorische en Aeolische dialect in het geheel niet gezorgd is.

Verder ontbreekt aan dit boek eene inhoudsopgave. Er is wel een alfabetisch register, dat evenwel niet zeer uitvoerig is, maar eene inhoudsopgave is toch ook een vereischte bij eene goede schoolgrammatica. Opdat zulk een boek veel gebruikt worde, dat wij aan dit boek van harte toewenschen, is het vooral noodig, dat de discipels alles wat zij noodig hebben gemakkelijk kunnen vinden. Die ondervinding van jongens heeft, weet, hoe spoedig zij van een woordenboek of eene grammatica zeggen: het staat er niet in! en ophouden met zoeken. Zij hebben ook waarlijk tegenwoordig genoeg te doen om ze hun tijd niet te laten verzoeken. Ik zal mijne discipels raden zelf eene inhoudsopgave op schrift te maken, zooals ik zelf ook gedaan heb, ten einde vooral in het begin weinig tijd met zoeken zoek te maken. Na het boek eene poos gebruikt te hebben zullen zij evenwel door de geleidelijke volgorde dit bezwaar minder gevoelen.

Ook heb ik de aanmerking gemaakt, dat de schrijver zijne goede gewoonte om ook de Grieksche kunsttermen mede te deelen en om de Grieksche voorbeelden te vertalen niet overal heeft opgevolgd. Het eerste moge meer eene aardigheid zijn, het is echter niet onverschillig, vooral dewijl ook onze grammaticale kunsttermen eigenlijk uit het Grieksch ontleend zijn; maar het vertalen der Grieksche voorbeelden is voor het praktische nut van het boek een vereischte, en daarom wilde ik wel, dat de schrijver zulks overal gedaan had.

Achter de vormleer mis ik ongaarne een hoofdstuk over de woordafleiding en zamenstelling.

Behalve deze hoofdpunten mis ik nog een paar dingen van minder belang.

Vooreerst had ik gaame in deze grammatica ook eene opgave gezien van de Grieksche wijs om den datum te berekenen. Dit moge meer in de antiquiteiten te huis hooren, het schaadt evenwel in eene grammatica niet.

In Hoofdst. 1. 7. aanm. mis ik de opmerking, dat tegenwoordig de spiritus op de dubbele *ρ* dikwijls wordt weggelaten.

Hoofdst. XIII. 7. Bij de comparativi en superlativi van *ἀγαθός* mis ik de opgave van het verschil in hunne beteekenis. Een discipel moet hieruit opmaken, dat hij ze door elkander gebruiken mag.

Hoofdst. XIV. 2, aanm. 1. Hier mis ik de aanmerking, dat het cijferteeken *vau* semitisch is. In eene grieksche grammatica is deze aanmerking wel niet noodig, maar nu het van de koppa gezegd is, en de schin (wat niet eens waar is) de laatste letter van het semitische alfabet genoemd wordt, mogt het bij de vau niet verzwegen zijn.

Hoofdst. XXVI. in fine. Bij *ἦσαν* is 2 vergeten.

Hoofdst. XXVII. p. 109. Bij *ἀλέξομωι* zoek ik te vergeefs sporen van een nevenvorm op *έω, έομαι*.

Ibid. p. 132. Bij *τύπτω* moest XXVII. 3. aangehaald zijn.

Hoofdst. XLV. Bij elke praepositie moest de hoofdbeteekenis zijn opgegeven. Dit heeft Enger in zijne beknopte spraakkunst geenszins verzuimd. Het geeft aanleiding tot vruchtbare gesprekken over de wijziging dier beteekenis door het bijvoegen van verschillende casus.

Ibid. p. 205. Bij *ἐκ* mis ik het vermelden van construkties als *κρέμασθαι ἐκ δένδρου*, waar *ἐκ* schijnbaar door *aan* moet vertaald worden.

In het aanhangsel over de metriek, dat mij anders uitstekend bevalt, mis ik eene aanmerking over de woordcaesuur en het enjamberen, benevens eene paragraaf over de trochéïsche verzen. De discipels moeten in hunne grammatica hulpmiddelen hebben om versjes als:

οὐκ ἔφυ Σόλων βαθύφρων οὐδὲ βουλήεις ἀνήρ.

te kunnen scanderen.

Ook heb ik de aanmerking, dat de schrijver wel tot het attisch bekeerd is, maar toch den ouden alexandrijnschen Adam nog niet geheel heeft kunnen afleggen. Waartoe dient het anders dat in eene attische grammatica het attisch dikwijls als exceptie behandeld wordt? b.v. VIII. 2. aanm. b. *κλεῖς* att. *κλῆς*. IX. 3. aanm. 2. De uitgang *εα* wordt in het attisch in *α* zamengetrokken. 6 den attischen genitivus - bij attische dichters. XVII. 7. aanm. 4. *σσω (ττω)*

XVII. 9. aanm. 2. d). *ἀνΰω* - had Attisch waarsch. *ἀνύτω*. XXVIII. p. 124. *κλᾰ́ω* att. voor *κλαίω, κλᾰ́ω* att. voor *κλείω*. p. 125. *κνάω* att. voor *κναίω*. XLV. 13. in het Attische proza. enz. Zoo moeijelijk is het zich van de indrukken zijner jeugd geheel los te maken.

Verder vind ik in dit boek hier en daar gemis van consequentie, waartoe trouwens het daar even gezegde ook kan gebragt worden. Zoo lees ik in IV. 6, dat de *ν* aan den dativus pluralis wordt toegevoegd, en toch staat in VI. 8. *σιν* voorop, als ware *σι* de exceptie. Bij VIII p. 22. lees ik op de plaats der dialekten eene noot, die als aanmerking in den tekst staan moest; in IX. 8. lees ik bij *ἰχθῦ* wel (*ἰχθύε*) maar bij *ἰχθῦς* niet (*ἰχθύας*). In de lijst der onregelmatige nomina in Hoofdst. X. pag. 31 lees ik verscheidene aanmerkingen uit de dialekten, die onder aan de pagina staan moesten. XX. 2. aanm. wordt op het Dorisch verwezen, dat in deze spraakkunst niet is opgenomen. Hoofdst. XXIV. p. 83 staat de kwantiteit achter de woorden, en op andere plaatsen (b.v.p. 94) er op.

Hoofdst. XXV. 2 heet de opt. op *ην, ης, η* eene eigenaardigheid der verba op *μι* in tegenspraak met XXII. 3. aanm. 5. Hoofdst. XXVII. V.p. III. wordt onder de verba, die *σκω* bij den zuiveren stam voegen, *ἀμβλίσκω* genoemd, ofschoon de zuivere stam niet *ἀμβλι*, maar *ἀμβλο* is. Hoofdst. XXIX. II. wordt van de regering der praeposities gesproken, hetgeen eigenlijk in de syntaxis behoort. Hoofdst. XXXIV. 10. aanm. staan dingen in den tekst, die in de noot staan moesten, daar zij bij de dialecten behooren enz.

Ook heb ik, nu ik toch eens aan het vitten ben, aanmerkingen op een paar verklaringen, die mij minder juist voorkomen.

Hoofdst. 1. 4 lees ik: *γ* voor een K-klank wordt uitgesproken als *n*. Dit is niet mogelijk (hoe dikwijls ook herhaald), wanneer men bedenkt dat, volgens III. 13, de *ν* voor een K-klank juist in *γ* wordt veranderd. Hier moet in het Grieksch een klank tusschen *n* en *g* aangenomen worden, waarvoor het letterteeken ontbrak. Hoofdst. XXIV. p. 85 wordt *ποιέμεν* als grondvorm voor *ποιεμῖν* opgegeven. Dit is onmogelijk, tenzij men de syncope te hulp roept, doch zulks moest dan aangewezen zijn, b.v. aldus [*ποιέμεν, ποιέ εν*] *ποιεῖν*. Hoofdst. XXVI. II aanm. 3. a), b), d). al het hier als uitzondering opgegevene is volkomen regelmatig. Hoofdst. XXXIII. 5 en a. 1. wordt *θαυμάζω σου τὴν ἀρετήν* en *πυνθάνομαι σῦ τι* over ééne kam geschoren. Dit is met eene eenigzins philosophische grammatica niet mogelijk, want in 't eerste geval hangt *σου* van *ἀρετήν* af, in 't tweede van het begrip van uitgaan, daar de tijding uitgaat van den berigtgever. Hoofdst. XXXV. 9. *διότι ἐν τοῖς πρώτη ἐγένετο*. Hier meen ik te moeten emenderen *ἐν ταῖς*, want de volledige constructie kan moeijelijk anders zijn dan *διότι ἐν ταῖς γιγνο-*

μέναις στάσεσιν ἐγένετο πρώτη. Hoofdst. XLI. 6. aanm. 1. *παιδευόμενοι πάντες εἴς γε τὸ ὀξύτεροι αὐτοὶ αὑτῶν γίγνεσθαι ἐπιδιδόασιν. allen, die onderwezen worden, gaan* enz. Dit kan, ook volgens XXXVI. 12. aanm., moeijelijk aldus vertaald worden, maar liever: *allen gaan, als zij onderwezen worden*, enz. Hoofdst. XLV. 10. *κατὰ* l.a. *op, over*. Dit is onmogelijk. Als *κατὰ op* en *over* kan beteekenen, dan kan ook *ἐκ* wel *aan* beteekenen, gelijk boven reeds gezegd is. Het moge zoo kunnen vertaald worden, maar beteekent eigenlijk, dat b.v. het water zoo op de handen werd gestort, dat het er *van onderen af*liep.

Eindelijk willen wij nog eenige drukfouten opgeven, waarop wij geen jagt gemaakt, doch die wij van zelfs opgemerkt hebben.

Pag. V, m. staat *afkeur* lees *afkeer*, p. 2, m. staat *in het ionisch*, lees *en*, p. 7, 14, staat *ων τινων* lees *ὧν τινων*, p. 17, m. staat *ἑτέρην* lees *ἑτέρην*, p. 19, 8, staat P*οδιαι* lees P*οδίαι*, p. 23, 1, staat *κρατηρσι - σωματα* lees *κρατῆρσι - σώματα*, p. 24, 4, staat *Λἶἄν* lees A*ἶἄν*, p. 24, 6, staat III, 17, lees III, 15, p. 25, o. staat *Σαπφσϋν* lees *Σαπφοῦν* p. 29, 12, staat *nit*, lees *nit*, p. 30, 1, staat *σκότους* en *σκότου*, lees *σκότου* en *σκότους*, p. 32, m. staat *των πρέσβεων*, lees *τῶν πρέσβεων*, 40, a. 1 op 't eind, staat *laatste* lees *voorlaatste*, p. 41, D.a. 2, tweede alinea, staat *onde* lees *oude*, p. 43, o. staat *ἕ, μίν*, ion. *οφέ* lees *σφέ* p. 44, m. staat *οεαυτοῦ*, lees *σεαυτῦ*, p. 58, 15, aanm. 2, staat *συνεζων*, lees *συνέζων*, p. 67, D. in fine staat *ἀγυγεῖν* lees *ἀγαγεῖν*, p. 70, D.a. 4, staat *ἐποιέζο* lees *ἐποιέεο*, p. 81 staat *πεφευγως ὦ* lees *πεφευγὼς ὦ*, p. 83, staat *μισθόοιμεν μισθῶμεν* lees *μισθόωμεν μισθῶμεν*, p. 86, staat *τιμἀεται* lees *τιμάεται*, p. 93, staat *εστἄναι* lees *ἑστάναι*, p. 103 staat *κεοιμην* lees *κεοίμην* p. 104, staat *ηστο* lees *ἧστο*, p. 106, IV, staat III, 13 en III, 14, lees III, 12 en III, 13, p. 109 m. staat *ωφελον* lees *ὤφελον*, p. 113 m. staat *῎χρωσα* lees *ἔχρωσα*, p. 116, o. staat *ἀπαφισκω* lees *ἀπαφίσκω*, p. 123 m. staat *van den stem* ΣΕΔ lees stam, p. 133,°. staat *het perticipium* lees *het participium*, p. 139, 5, aanm. 1, staat *τοσουτοι* lees *τοσοῦτοι*, p. 151, D. 12, in fine staat XLV, 18, 3, lees XLV, 18, 1, p. 158, 12, staat *ηδιον* lees *ἥδιον*, p. 161, 7, staat *Περικλεις* lees *Περίκλεις*, p. 162, D. staat *τῳ* en iets lager *οτε* lees *τῷ* en *ὅ τε*, p. 163, d) staat *Ωιχοντο* lees *῎Ωιχοντο*, p. 171, 6, staat *οςτις* lees *ὅστις*, 180, aanm. 2, staat *wij ons haasten* lees *haasten wij ons*, p. 187, 7, staat *οιός τ'* lees *οἷός τ'*, p. 189, D. staat *εἶμ* lees *εἶμι*, p. 195, 3, m. staat I*να* lees *῞να*, p. 199, 10, 12. Hier is 11 overgeslagen, p. 211, D. staat *ηκε* lees *ἧκε*, p. 212, 17, 3, *f*, staat *μιπρὸν* lees *μικρὸν*, p. 216, m. staat *᾽Αλλ᾽ ἠδὺ γάρ* lees *᾽Αλλ᾽, ἠδὺ γάρ*, p. 216, D. staat *ποτῆτος, ποτῆτος*, eens is genoeg, p. 218 m. staat *ἑτέρως* lees *ἑτέρως*, p. 221 staat *λαῳ* lees *λαῷ*.

Deze aanmerkingen zijn van dien aard, dat de schrijver mij met regt kon uitdagen om een boek te maken, waarop zulke aanmerkingen niet te maken zijn. Zij verhinderen ons dan ook niet het boek te gebruiken. Evenwel hebben wij ze gemaakt, opdat de schrijver het goede, dat er in is, moge kunnen gebruiken, indien er een herdruk van zijn werk noodig mogt wezen, en opdat de lezers dezer aankondiging de drukfouten al vast in hun exemplaar kunnen verbeteren.

D. BURGER JR.

***Tooververtellingen der Wetenschap. Uit het Engelsch, van John Cargill Brough, door L.C. Onopius. Haarlem, C. Zwaardemaker*. 1859.**
***Over de geheime krachten der natuur. Naar het Hoogduitsch van A. Bernstein, door G.H. Rissik. 2de verbeterde druk. Te Rotterdam, bij Hendrik Altmann*. 1860.**
***Elementair rekenboek, door P. Leupen, onderwijzer te Middelburg. Tweede stukje. Middelburg, Gebr. Abrahams*.**

Maar, Mijnheer! zouden wij met de pinksterstormen niet wat te ver gedraaid zijn, en hebben wij niet daaraan het ruwe weder van dezen zomer te danken? En vergeet gij de laatste komeet? Voorzeker, redenen genoeg om ons een ongunstig jaar te doen beleven. - Zoo sprak mij onlangs eene dame aan. - Neen maar, vriendlief! weet ge wat ik gedaan heb? Toen de moutwijn op was, goot ik azijn van de derde kwaliteit (azijn met veel water verdund) in de vaten; door de gisting in het vat kan het immers gebeuren dat ik nu weder azijn van de cerste kwaliteit (met minder water vermengd) verkrijg. Dit waren de woorden van een azijnfabriekant. - Ziedaar twee voorbeelden, welke het geene moeite zou kosten met een aantal anderen te vermeerderen, en waaruit het zonneklaar blijken kan dat er nog niet te veel gedaan is, om de natuurkunde algemeenen ingang te doen vinden. Wij juichen derhalve elke poging om de waarheid te verbreiden, van ganscher harte toe, en verblijden ons bij de uitgave van boekjes als de bovengenoemde.

Zien wij kortelijk wat de tooververtellingen der wetenschap behelzen; misschien wekt dit dezen en genen op om nader kennis te maken met de eenvoudige en doelmatige wetten, welke in de natuur zijn opgespoord.

Het hoofddoel van den S. bij het opstellen van dit boekje was om voor oud en jong een beknopt tafereel op te hangen van de

belangrijkste en thans meest bloeijende takken der wetenschap. Ten einde zijnen arbeid voor allen nuttig, dat is: verstaanbaar en aantrekkelijk te maken, meende de vervaardiger bij het beschrijven der zaken zich zoo veel mogelijk van alle drooge en onbevallige kunsttermen te moeten onthouden en zijn onderwijs liever in den meer behagelijken vorm van tooververtellingen te kleeden - eene taak, die - wij gelooven het gaarne - niet altijd even gemakkelijk viel. Uit deze tooververtellingen zullen de jonge lieden - zoo als Dr. Lubach in zijne voorrede voor dit werkje zegt - de *elementa prima* zeker niet stelselmatig leeren, maar het zal hun het hooge belang van natuurkennis aanschouwelijk en tastbaar maken, en, even als het lezen van een geschiedkundigen roman velen er toe gebragt heeft om zich bekend te maken met het tijdvak, waarin het verhaal van dien roman zich beweegt, zou het ook voor menigeen tot aansporing kunnen dienen tot nadere en meer ernstige kennismaking met de onderwerpen, die in dit boekje worden behandeld.

De S. begint met eene schets der door hem genoemde monsterperiode, waarin hij eerst spreekt over de griffioenen en draken der oude mythologie en zoo komt tot de gedrochten, die in het praeadamitisch tijdvak of de zoogenaamde voorwereld, de aarde bevolkten. In het tweede hoofdstuk, getiteld barnsteengeest, wordt de elektriciteit als feeënbode geschilderd, worden de elektrische telegraphen volgens de stelsels van Wheatstone, Morse, Bain en Bakewell nagegaan, waarna de S. leert hoe men door den barnsteengeest den tijd kan meten, munten en medailles afnemen, enz. enz. In het 3de hoofdstuk komt eerst de leer der vier elementen volgens de ouden voor, waarna men er eene schets vindt van scheikundige analyse en synthese. De wonderbare wisselingen der stofdeeltjes maken het onderwerp uit van het volgend hoofdstuk, getiteld het leven van een atoom. Nadat de S. breedvoerig gesproken heeft over het begrip van atoom, over moderne alchemie, wijdt hij een paar hoofdstukken aan de toovermagt van een zonnestraal en ontvouwt hij het beginsel, waarop het zien met twee oogen berust; een en ander geeft hem de gelegenheid om te spreken over den invloed van het licht op de dieren- en plantenwereld, over photographie en stereoskopie. Onder de opschriften: ‘het huis van de meermin en levende bloemen’ vinden wij voorts eene zeer lieve schildering van onderzeesche landschappen met hunne veelsoortige en veelkleurige bewoners. Dit gedeelte vooral zal door de jeugd en ook door menig volwassenen met graagte gelezen worden. De gedaanteverwisselingen der insekten, welke nu volgen, zijn meer oppervlakkig beschreven.

Nadat nu in de hierop volgende 13 bladzijden gesproken is over thermometers, gebonden warmte, spheroïdaal toestand, heete bronnen, enz., maakt de S. een toer door het hemelruim. Hier geeft hij, naar

het ons voorkomt, al te veel cijfers; ware hij meer getrouw gebleven aan den titel van zijn boek, hij had ons dan bijv. kunnen verhalen welk leventje de wezens leiden, die de maan bevolken, hoe de dagen ingedeeld zijn voor de Jupiterbewoners en dergelijke meer. Ook de dubbelsterren met hare verschillende kleuren konden aanleiding geven tot menige tooververtelling. Beter is het volgende hoofdstuk: een kometensprookje; alleen wordt hier iets te veel gevergd van de bekwaamheden der jeugdige lezers: de S. gaat van de veronderstelling uit, dat zij genoeg van de meetkunde verstaan, om het verschil te kennen tusschen ellips, parabool en hyperbool; aan het geheel echter is dit niet hinderlijk; slechts eene plaats wordt er duister door.

Na dezen blik in de onmetelijke diepten des hemels, dringt de S. met het gewapend oog door tot de wonderen, welke een droppel water doen zien. Ook dit hoofdstuk komt ons voor een der besten te zijn, welke het boekje oplevert. De raderdiertjes bijv. zijn zeer goed geschetst en de magt van het kleine komt bijzonder wel uit bij de vermelding der diatomeën. Was het den S. ingevallen dat Bertsch eene photographie gemaakt heeft van de luis, welke haar verblijf houdt op de luis van de bij, voorzeker, hij had hier een plaatsje ingeruimd aan dit berigt, hetwelk bij uitnemendheid te huis behoort in de tooververtellingen der wetenschap.

Na de beschrijving van eenige minder bekende soorten uit het plantenrijk, die voornamelijk tot de tropische gewesten behooren, wijdt de S. een hoofdstuk aan de gletschers, een ander aan de geesten der onderwereld. In dit laatste en het daarop volgende worden de grotten vermeld benevens de mijnen en steenkolengroeven; ook de aardbevingen en vulkanen vinden hier hare plaats.

De tooverlamp besluit het boekje; hier wordt zinnebeeldig gedoeld op de lamp der wetenschap. Onder de geniën, welke zij oproept, bekleedt de stoom eene groote plaats; wat zij vermag wordt ons duidelijk, wanneer wij hier lezen hoe de Leviathan gebouwd werd, hoe Stephenson de reusachtige koberbrug over de Menaistraat sloeg.

Ziedaar, geachte lezer! u, zoo goed als het gaan wilde, eene korte schets van het geheel gegeven. Mogt het u opwekken om het werkje zelf te lezen, vergeet dan niet eenige storende feilen te verbeteren. Het zij ons vergund u op een paar opmerkzaam te maken. Bladzijde 62 vinden wij dat de moderne alchimist er nog niet in geslaagd is om diamanten te maken, maar dat hij reeds diamanten in sintels heeft veranderd. Wanneer de diamant, de zuivere gekristalliseerde koolstof, verbrandt, blijft er niets over dan koolzuur. Hoe kan derhalve de S. over sintels spreken? Blz. 120 leze men overal voor zwavelzuur, zwaveligzuur; aan eene drukfout valt hier niet te denken, daar dit zuur ook als vitrioololie en vitrioolzuur gekenschetst wordt. Mogt gij de *geologische Bilder* van B. Cotta ter hand hebben,

dan verzoeken wij u bladzijde 50 en 51 aldaar na te lezen en dan te vergelijken met wat de S. der toovertellingen op bladzijde 123 vermeldt. Waarschijnlijk valt er daar ook nog iets te verbeteren. Voorts moeten wij protest aanteekenen tegen eene uitdrukking als deze (bladzijde 159): de steenen wapenrusting der diatomeën wordt, na hunnen dood, voor ontbinding of oplossing in de omringende wateren behoed, door zekere geheimzinnige, steeds in hen voortwerkende *levenskracht;* tegen enkele misgrepen eindelijk in het geslacht der woorden mikroskoop, stereoskoop, enz., welke nu eens mannelijk, dan weder vrouwelijk worden genomen. Deze laatste opmerkingen mogen den vertaler overtuigen, dat wij zijn werk met oplettendheid gelezen hebben. Druk en uitvoering zijn netjes, het papier goed; alleen vinden wij het jammer, dat het boekske door de phantastische schetsen duurder geworden is; ware het geld besteed om door ophelderende figuren menige bijzonderheid in den tekst duidelijker te maken, wij hadden er gaarne vrede mede, nu niet.

Wij komen tot het tweede boekje, het werk van Bernstein, den aardigen verteller. Hoe deze ons steeds weet in te nemen, blijkt reeds dadelijk uit den aanvang van zijn geschrift; hij begint toch met de hoofdstukken: ‘Als wij een zintuig minder hadden!’ en ‘Als wij een zintuig meer hadden!’ Waarlijk niet onaardig gevonden om terstond reeds de oplettendheid te trekken en te boeijen. Uit de voorrede van den uitgever zien wij dat de vertaler partij heeft getrokken van de aanmerkingen, door de kritiek op de eerste uitgave van het werkje gemaakt; wij zouden dus kunnen volstaan met de opgave van ons oordeel over dezen tweeden druk. Daartoe echter zouden wij hem met den eersten moeten vergelijken en daar deze niet in ons bezit is, daar verder de vertaler zich loffelijk van zijne taak schijnt te hebben gekweten, geven wij, op gevaar van herhaling af, liever in enkele groote trekken, wat men hier door Bernstein vermeld vindt. Door zoo te handelen, bewijzen wij den uitgever en stellig het opkomend geslacht de beste diensten.

Bernstein heeft onder den titel van geheime krachten der natuur een beknopt overzigt gegeven van het voornaamste, hetwelk er bekend is op het gebied der natuur- en scheikunde. Het eerste of het natuurkundig (physisch) gedeelte neemt de grootste ruimte in, is het volledigst. Nadat hij een begrip heeft gegeven van wat men onder atomen moet verstaan, vermeldt hij de aantrekkings- en afstootingskracht der atomen en vindt hierin de reden waarom de igchamen vast, vloeibaar of gasvormig zijn.

De beurt is nu aan de aantrekkingskracht op groote afstanden, waardoor de S. op de zwaatekracht komt en het ontstaan der wereld. De magnetische en elektrische krachten nemen verder een groot deel der beschikbare ruimte in. De onweders, het elektrisch

licht, de telegraphen, elektrieke klokken en de dierlijke elektriciteit krijgen elk hunne beurt. Jammer, dat er in dit gedeelte zoo weinig over warmte, met bijna geen enkel woord over het licht gesproken wordt. En toch, beiden behooren wel degelijk tot de geheime krachten der natuur. In het scheikundig gedeelte wordt gehandeld over verwantschap, scheikundige neigingen, gewigtsverhoudingen van scheikundige verbindingen, verschillenden toestand der atomen in onderscheidene ligchamen, hun aantal bij verbindingen, enz. De verwantschap van scheikunde en elektriciteit, de verklaring van de verschijnselen der eerste door de elektrische krachten, het galvanisch verzilveren en vergulden besluiten het boekske. Nog eens, gaat de uitgever ooit tot een derden druk over, dat dan ook de verschijnselen door licht en warmte te voorschijn geroepen, eene waardige plaats bekleeden.

Omtrent het tweede stukje van het elementaire rekenboek des Heeren Leupen, verwijzen wij naar het vroeger door ons uitgesproken oordeel. Wij twijfelen niet of het zal zijn weg wel vinden. De invoering van het werkje op vele scholen en het gunstig oordeel der Maatschappij: Tot Nut van het Algemeen, bewijzen meer voor de deugd, dan wij door eene dorre opgave zouden kunnen doen.

28 September 1860.
JOSUA.

Verslag betreffende het gesticht voor krankzinnigen te Zutphen, over het jaar 1858. *Bijlage van de Staten van Gelderland, zomervergadering van* 1859. *Arnhem bij G.W. van der Wiel*.

Men heeft het onzer eeuw wel eens ten laste gelegd, dat zij zooveel, ja *te* veel offers brengt voor zieken, krankzinnigen en misdadigers. - Hunne belangen (zoo trekt men daartegen te velde) worden in menige vergadering van hoogere en lagere besturen met te groote naauwgezetheid, althans met te veel tijdverlies, behandeld; hunne verzorging wordt door reglementen en wetten omschreven en bepaald; nieuwe huizen, ja paleizen worden er voor hen opgerigt; met de angstvalligste zorg worden zij dáár omgeven; aan eene gemakkelijke levenswijze en aan een comfort worden zij dáár gewend, die zij later, tot hunnen vorigen staat teruggekeerd, niet dan met leedgevoel zullen ontberen. De zucht naar gemak en weelde wordt er door bevorderd, die niets dan ontevredenheid kan voortbrengen en tot misdaad moet aansporen. - In het oog van hen, die zóó redeneren, is al die zorg overbodig, overdreven, ja ongepast.

De penningen, daaraan te koste gelegd, achten zij op roekelooze en onverstandige wijze verspild en met zekeren spijt wenschen zij den vroegeren gulden tijd terug, toen men, zoo niet de arme zieken, althans de behoeftige krankzinnigen en gevangenen, als ballast beschouwde; toen men, louter bij wijze van politie-maatregel voor hen zorgde, en er maar op bedacht was om ze uit de maatschappij te verwijderen en ze aldus onschadelijk te maken.

Conservatief zijn ze, die zóó denken en durven spreken, conservatief quand même; dat zal niemand ontkennen. Knappe, welberekenende oeconomico-politici mogen ze ook wezen; maar of ze wel ware menschenvrienden zijn, of de Godsdienst van liefde en meedoogenheid in hun gemoed wel zorgvuldig aangekweekt is geworden; of zij zich wel in alle opregtheid des harten goede christenen mogen noemen; of zij op het gebied der Philantropie geen echte Droogstoppels zijn, zou met regt betwijfeld mogen worden. -

Maar gelukkig voor het menschdom zijn er daarentegen anderen en velen, die juist in die meerdere zorg voor zieken en zwakken een der verblijdendste kenmerken eener toenemende beschaving willen erkennen; die zich over de wettelijke regeling van het armwezen, als over eene schrede op den weg van vooruitgang, opregtelijk verheugen, en die de zorg voor de gevangenen, waarbij het kwaad gestraft en de kwaaddoener verbeterd wordt, eenen maatregel van wijsheid en welbegrepen staatsbelang willen noemen. Voor hen wordt elk nieuw gasthuis, elk gesticht voor weezen, ouden en gebrekkigen, elke nieuwe krankzinnigeninrigting, elke nieuwe (mits cellulaire) gevangenis als een vernieuwd testimonium humanitatis met vreugde begroet. - Zeker, voor dezulken werd ook in ons land in de laatste twee tiental jaren menige stof tot blijdschap geboden. Onmiskenbaar toch was ook op dit gebied de vooruitgang, door philantropie en wetenschap teweeggebragt. Getuigen het de vele verbeteringen, ja de soms algeheele vernieuwing van Gods- en Weeshuizen. Getuigen het de vele oude gevangenissen, die oefenscholen voor de ondeugd, die hervormd of ontruimd en vervangen zijn geworden door nieuwe gebouwen, waarin het stelsel van eenzame opsluiting, door regtbanken en wetgevers meer en meer gewaardeerd, zijne gereede toepassing kan vinden. En wat de gasthuizen betreft - mogen wij ons ook al niet kunnen beroemen, dat zij overal, ja zelfs niet dat zij in de voornaamste steden, aan de billijke eischen van den tijd beantwoorden, en in hunne inrigting gelijken tred gehouden hebben met de vorderingen van de wetenschap; toch zijn hier verbetering en vooruitgang niet te miskennen en mag men dáár de blijde hoop op hervorming en vernieuwing met vertrouwen koesteren. - Ja, met zelfverhefling mag Nederland, mag vooral Rotterdam er roem op dragen in het bezit te zijn van een gasthuis, dat

door bouwtrant en verdeeling, volgens de getuigenis van de meest ervarenen in- en buitenslands, tot de fraaisten en voortreffelijksten behoort van geheel Europa en welligt, wat inrigting aangaat, het volmaaktste en doelmatigste van de geheele wereld genoemd mag worden. Dank en eere worden daarvoor aan den genialen geneesheer en den kunstbegaafden bouwmeester toegebragt!

En nu de krankzinnigen-gestichten van ons land - welk een hemelsbreed verschil tusschen het heden en het 20 jaren verleden; tusschen die sombere holen en hokken, die akelige naaktheid, die schamele ligging, die slechte voeding, die toomelooze woede, dat grenzenlooze ongeluk van destijds, en de vriendelijke woningen, de ordelijke kleeding, de doelmatige verzorging, de kalmte en tevredenheid, de hoop op beterschap, de berusting in het onvermijdelijke leed, die tegenwoordig nergens in de gestichten gemist worden. Wil men een voorbeeld, - men zie het voortreffelijke Meeren-Berg, dat zoowel door zijne ligging, als door zijne inrigting en zijne geneeskundige dienst, - dank zij de onverdroten zorg en ijver van zijnen dirigerenden geneesheer, - eene der eervolste plaatsen inneemt in de rij der Europeesche krankzinnigengestichten.

Maar er is meer; gerustelijk mag men beweren, dat er geen land gevonden wordt waar het krankzinnigenwezen op zoo'n gelijkmatige goede hoogte staat, als in Nederland; dat is te zeggen, waar de gestichten over het algemeen in zoo'n voldoenden staat gevonden worden, dat nergens op storende wijze aan de eischen van menschelijkheid, zelfs niet van wetenschap tekort gedaan wordt; waar voorts de ruimte der gestichten zoo beantwoordt aan de behoefte tot plaatsing; waar door eene wijze en weinig omslagtige wetgeving zóó voor de belangen der krankzinnigen gewaakt is en daardoor alles zoo'n geleidelijken en ordelijken gang gaat. Zonder dan blind te zijn voor het onvolledige en gebrekkige, dat ook aan dit menschenwerk is blijven kleven, moet men toch die betere orde van zaken met dankbaarheid aan den weldadigen invloed toeschrijven, dien de nieuwe wetgeving van 29 Mei 1841 en het voortdurend en geregeld toezigt van de Inspecteuren der krankzinnigengestichten daarop hebben uitgeoefend. Daaraan vooral is men zekere eenheid, orde en regelmaat verschuldigd, zooals men ze elders te vergeefs zal zoeken; daardoor wordt de waakzaamheid van plaatselijke besturen, even als de zorg van de administratiën, wakker gehouden; daardoor worden de werkzaamheid en de eerzucht der geneesheeren geprikkeld; daardoor worden steeds meer verbeteringen tot stand gebragt, waarvan de krankzinnigen in de eerste plaats, maar ook de gestichten zelve, de gezegende gevolgen ondervinden.

Wil men wederom een voorbeeld, men vestige het oog op het gesticht te Zutphen. Dáár staat thans een verlicht, ervaren, ijverig

en humaan geneesheer aan het hoofd, die, bekend met den vooruitgang van het vak zijner speciale voorliefde en studie, met helderen blik de gebreken overzag, die, tijdens zijne komst aldaar, aan die inrigting kleefden. Ontoereikende, ondoelmatig verdeelde localiteiten, die door hare ongepaste combinatie met het ziekenhuis nog minder aan haar doel konden beantwoorden, vormden het terrein, waarop hij zijne werkzaamheid moest beginnen. Niet dan gebrekkige hulpmiddelen stonden hem ten dienste; eene allerverkeerdste magts-verdeeling verlamde zijne beste pogingen; onverschilligheid, onwil, onkunde en wantrouwen in zijne nieuwe inzigten stonden de verwezenlijking daarvan met meerdere of mindere hardnekkigheid in den weg.

En niettegenstaande dit alles, ging hij met onverflaauwden ijver op den weg van hervorming voort. Met die volharding, die den man kenmerkt, die zich ten volle bewust is én van de eerlijkheid zijner bedoelingen én van de deugdelijkheid zijner inzigten, heeft hij zich door zwarigheden noch laten afschrikken noch ophouden, maar is hij er eindelijk in geslaagd het gesticht, aan zijne zorg toevertrouwd, tot een der besten van ons land te verheffen, een gesticht zoo goed en doelmatig als maar immer mogelijk was dáár, waar men door het terrein in zijne plannen bepaald of in zijne middelen beperkt was. Zeker komt hém daarvoor in de eerste plaats de eere toe! Veel heeft hij echter ook te danken aan den steun, dien de Inspecteuren, en aan de medewerking, die vele zijner Provisoren hem verleenden. Deze toch hebben, zoowel in het juiste besef, dat bij hem de levendigste belangstelling en de meeste kennis van de inrigting ondersteld moeten worden, die er zijn geheele leven aan toewijdt en er bij voortduring zijne speciale studie van maakt, als met terzijdestelling van allen kleingeestigen naijver op magt, eer en aanzien, aan zijne inzigten, vooral in den laatsten tijd, steeds eenen overwegenden invloed toegekend. Als een voorbeeld ter navolging voor andere besturen, zijn zij steeds met hem te rade gegaan en hebben zijne adviezen gevolgd, voor zoo ver hunne middelen dit slechts toelieten.

De openlijke rekenschap, die Dr. Ramaer, in het voor ons liggende rapport, omtrent den toestand en de verrigtingen van het Zutphensche gesticht aflegt, bewijst het ons, hoeveel regt hij op hun vertrouwen bezit en hoe wijs zij handelden door het hem onverdeeld te schenken. Dat rapport toch getuigt evenzeer van den ijver en de kennis van den geneesheer als van zijne gunstige verhouding tot de administratie.

Het is waar, de publieke zaak wil publiek behandeld worden. Sedert de algemeene aandacht door wetgeving en bemoeijing van provinciale en plaatselijke besturen meer op de krankzinnigengestichten gevestigd is, is het ook billijk dat men met hunne administra-

tie en met hunne genezingsresultaten nader bekend gemaakt worde. De Inspecteuren hebben daarin door hunne algemeene verslagen het loffelijke voorbeeld gegeven. Aan hunne werkzaamheid heeft men reeds menige hoogst belangrijke bijdrage voor de statistiek van het krankzinnigeuwezen hier te lande te danken. Het is derhalve geen wonder dat verscheidene krankzinnigenartsen, zooals van Meeren-Berg, Zutphen, Franeker, Dordrecht, Rotterdam, Delft enz. hun voetspoor hebben gedrukt en, door hunne afzonderlijke verslagen, rijke bouwstoffen voor het algemeene rapport hebben geleverd. Tot de uitvoerigsten daarvan behoort ontegenzeggelijk het bovenstaande rapport van Dr. Ramaer over 1858. - Laat ons met den inhoud daarvan nader kennis maken.

Om te beginnen doen wij aan zijne hand eene wandeling door het gesticht, om het gebouw, zijne inrigting en verdeeling te leeren kennen. Met den bijgegeven plattengrond zal het ons gemakkelijk wezen ons in de bijzonderheden daarvan te regt te vinden.

Zoo zien wij dan (Hoofdst. I) een gebouw, dat oorspronkelijk tot andere doeleinden opgetrokken, herhaalde malen uitbreiding en laatstelijk in 1857, eene belangrijke verbouwing en hervorming heeft ondergaan. Die laatste verandering is zoo radicaal geweest, dat het gesticht inderdaad als geheel nieuw beschouwd kan worden. Daarbij moet men echter niet uit het oog verliezen, dat men er in de ruimte zeer beperkt en door de aanwezige gebouwen in zijne plannen eenigzins bepaald was. Men wachte zich dan ook voor de onbillijkheid daaraan in alle deelen den maatstaf van een geheel nieuw gesticht te willen leggen. Doet men dat niet, dan zal men moeten bekennen, dat van het gegeven terrein al een zeer gepast gebruik gemaakt is en de localiteiten wezenlijk met veel verstand en kennis van zaken verdeeld zijn.

Het gebouw heeft eenen lineairen vorm met 4 bijna regthoekig daarvan afwijkende vleugels. De hoofdgevel heeft eene lengte van 230 Ned. ellen. Het middenste gedeelte, waarin eenige administrative lokaliteiten gevonden worden, springt eenigzins naar voren en verdeelt het geheel in twee zijden, de eene voor mannen, de andere voor vrouwen. Elke dier zijden is in zeven afdeelingen verdeeld 1° de afdeeling der rustigen van de eerste en tweede klasse 2° de afdeeling der onrustigen van die zelfde klasse, 3° de afdeeling voor de derde klasse (eene zeer kleine), 4° de afdeeling voor de rustigen van de vierde klasse, 5° de afdeeling van de zieken en zwakken der vierde klasse, 6° de afdeeling van de onrustigen dier klasse, 7° de afdeeling der cellen. - Elke dier afdeelingen vormt genoegzaam een geheel en heeft eenen afzonderlijken tuin of opene plaats. Het geheel beslaat eene ruimte van 10933 □ ellen, waarvan de gebouwen 4065 □ ellen innemen.

De beschrijving dier verschillende afdeelingen laten wij kortheidshalve achterwege, maar moeten toch op het wezenlijk doelmatige en humane van de inrigting der cellen wijzen. De kleine gebreken, te veel licht en te groote gehoorigheid, waarop door den Geneesheer zelven opmerkzaam gemaakt wordt, zouden ligtelijk verholpen kunnen worden. - Ook aan de lokalen voor bijzonder gebruik, zooals de geneeskamer, de woning des huismeesters, de vertrekken van den portier en de portierster, de sectie- en lijkenkamer, de kerk enz., gaan wij zonder op- of aanmerking voorbij, daar zij allen vrij wel aan het doel beantwoorden. - Omtrent de privés hadden wij gaarne de toepassing van een beter systeem van afsluiting gewenscht, daar onze neus nog altijd door eenigen onaangenamen stank wordt aangedaan. En de badkamers, waarvan er voor elke afdeeling eene geprojecteerd en door de Provisoren was toegestaan, maar waaromtrent de Inspecteurs (jammer genoeg!) een ander inzigt hadden, zijn, op enkele uitzonderingen na, wel wat te groot en bieden daardoor nog al moeijelijkheid aan bij de verwarming, - een gebrek, dat trouwens door den geneesheer zelven toegestaan en erkend is. - Ook omtrent de deuren en vensters, de ventilatie, de bevloering en bezoldering van het gebouw krijgen wij de noodige inlichtingen; maar daarbij komt het ons voor, dat de steenen van de gangen en portalen later nog wel met matten bedekt mogen worden, die zoo ligt door de krankzinnigen zelve te vervaardigen zouden zijn, en die, ter afwering van de te groote kilheid en van het geraas, in zulk een gesticht niet wel gemist kunnen worden.

Na aldus het geheele gebouw in al zijne bijzonderheden te hebben leeren kennen, krijgen wij (in Hoofdst. II) de noodige inlichtingen omtrent het *bestuur* en het *toezigt*, met opsomming van het dienstpersoneel, dat in het algemeen en tot speciale dienst der lijders gebezigd wordt.

Vervolgens worden (Hoofdst. III) de *huishoudelijke aangelegenheden* besproken, zooals 1° de voeding, die echter toen nog niet voor vast geregeld was, 2° de kleeding, 3° de reiniging der lokalen, 4° het mobilair, dat natuurlijk in de eerste jaren eene aanmerkelijke vermeerdering ondervond, 5° de ligging, 6° de verwarming, die wel is waar nog door eenvoudige kagchels geschiedt en derhalve alle nadeelen, daaraan verbonden, zooals ongelijkmatige verwarming, lastig toezigt enz. oplevert, maar vermoedelijk nog wel door een beter systeem vervangen zal worden, 7° de verlichting, die ook voor als nog veel te wenschen overlaat, terwijl door de invoering van gazlicht de daarom aangehevene klagte wel zal weggenomen worden.

Het *inwendige leven van het gesticht* (Hoofdst. IV) wordt ons eerst regt duidelijk door de beschouwing van den arbeid, de uitspanningen, de dwangmiddelen, de godsdienstoefeningen en de geneeskun-

dige dienst. Met vreugde ontwaren wij daaruit (en de bijlage A, staat der werkzaamheden, maakt het ons nog meer tot waarheid), dat de arbeid zooveel mogelijk algemeen en met goed succes is ingevoerd. Immers, zoo ergens, dan is in een krankzinnigen-gesticht het spreekwoord: lediggang is des duivels oorkussen, van toepassing. En vreemd zal het menigeen, die met het leven in zulk een gesticht niet bekend is, in de ooren klinken, wanneer hij verneemt: dat onder de middelen van uitspanning de *boekerij* en de *muziek* eene voornaamste plaats innemen; want hoevelen zijn er niet buiten het krankzinnigengesticht, zelfs onder de beschaafderen, op wier lijst van dagelijksche uitspanningen beide artikelen ten eenemale gemist worden? - In het Zutphensche gesticht - zoo vernemen wij - wordt daarentegen van beide een *ruim* gebruik gemaakt. - Gelukkig dat wij het tegenovergestelde van de *dwangmiddelen* kunnen zeggen: slechts bij 4 mannen en 13 vrouwen (de krankzinnige dames schijnen lastiger te zijn dan de heeren!) moesten ze in den loop van het jaar 1858 worden toegepast en slechts 6 lijders moesten voor langeren of korteren tijd, wegens hunne verregaande onrust en hun storend gedrag, van de overigen geïsoleerd worden; hetwelk alles wel het beste bewijs oplevert voor den goeden humanen geest en de regelmatige orde, die het geheele gesticht beheerscht en alle inwoners daarvan bezielt. Wil men daarvoor nog meer bewijzen, men vernemen dan dat de protestantsche godsdienstoefeningen gemiddeld door 140 en de r. katholieke gemiddeld door 50 lijders werden bijgewoond, en dat daarbij slechts *zelden* eenige stoornis plaats vond.

In de geneeskundige dienst bestond langen tijd, en ook nog bij het opmaken van dit rapport, eene groote leemte, doordien de eerste geneesheer, bij zijne zorg voor 275 lijders, nog op geene vaste en geregelde hulp mogt rekenen. Sedert dien tijd is door de benoeming van den veelbelovenden en ijverigen geneesheer Dr. Kroon in die behoefte op eene wijze voorzien, die ook in dit opzigt de beste waarborgen voor de toekomst van het Zutphensche gesticht oplevert.

Na aldus met de verschillende hulpmiddelen van het gesticht bekend gemaakt te zijn, wordt het tijd, dat wij ons nader omtrent de eigenlijke werkzaamheid en de resultaten daarvan laten inlichten. En ter bevrediging van onze belangstelling ontvangen wij dan (Hoofdstuk V) allerlei *statistieke opgaven* en eenige bijzondere geneeskundige mededeelingen. Wij erkennen den rijkdom en de volledigheid van een en ander en zouden den lezer gaarne met allerlei bijzonderheden daarvan bekend willen maken; doch het gemis aan ruimte noopt ons kort te zijn, en zoo vermelden wij dan alleen dat in 1858 71 lijders opgenomen, 59 afgevoerd en in het geheel 339 lijders verpleegd zijn geworden, waaruit de belangrijkheid van den werk-

kring van deze instelling genoegzaam kan blijken. Wie omtrent deze lijders, omtrent hunne herkomst uit grootere steden, landsteden of van het platte land, omtrent hunnen leeftijd, hunnen burgerlijken stand en hunne godsdienstige gezindte meer wenscht te weten, moeten wij naar het rapport zelf verwijzen.

Bij de opgave van den *vorm van krankzinnigheid* moeten wij echter een oogenblik blijven stilstaan en onzen vriend Ramaer eenige aanmerkingen mededeelen, te meer omdat hij zelf van gevoelen is ‘dat de bepaling van den vorm van krankzinnigheid voor de statistiek van een gesticht van veel belang is en bijna den eenigen maatstaf aan de hand geeft ter beoordeeling van zijne resultaten.’ Tegen de hier aangenomene vormbepaling hebben wij echter groote bezwaren; met den wetenschappelijken grondslag, waarop hij zijne verdeeling baseert, kunnen wij maar geen vrede hebben. Die verdeeling toch zon, volgens den S. (bladz 41), ‘berusten op de ziekelijk verminderde en vermeerderde uiting der vermogens, welke onmiddellijk met de hersenen zamenhangen en in bepaalde deelen van dit orgaan hunnen zetel hebben, het bewustzijn, de voorstelling en de idëenassociatie.’ Al aanstonds trof ons de minder gelukkige uitdrukking van een *vermogen, dat met de hersenen zamenhangt;* maar dit daarlatende stuiten wij het eerst op de vraag: welke zijn die vermogens, die onmiddellijk met de hersenen zamenhangen?

Het antwoord, dat de physiologie ons op deze vraag in den tegenwoordigen tijd kan geven, is niet twijfelachtig. Het zijn de vermogens om te voelen, te denken, voorstellingen te vormen, te willen en bewegingen voort te brengen, of korter gezegd, vinden wij de werkzaamheid der hersenen op drie wijzen bepaald en zich aan ons vertoonende door eene centripetale, eene centrale en eene centrifugale actie. De voorstelling, het bewustzijn en de ideënassociätie maken een deel uit van de centrale actie; maar de centripetale en centrifugale actiën, gevoelen en bewegen, zijn evenzeer, als men ze zoo noemen wil, vermogens, die met de hersenen zamenhangen, als de bovengenoemde drie manifestatiën van de centrale actie.

Eene tweede opmerking geldt het woord *ziekelijk*, vooral in de aanhechting aan de woorden *vermeerderd* en *verminderd*. Wat is in deze ziekelijk? Het begrip van ziekelijkheid, op zich zelf reeds zeer relatief, wordt het nog meer door de bijgevoegde woorden, *verminderd* en *vermeerderd*. Dat begrip is, zoolang wij den norm niet kunnen aangeven, die ten slotte voor elk individu weêr eenigzins anders wordt, zoo onbepaald, dat wij het bij eenen grondslag van de verdeeling der krankzinnigheids-vormen liefst niet zouden bezigen.

In de derde plaats is het misschien even gevaarlijk bij zulk eene verdeeling van de *verschillende vermogens* te spreken, als wij de beteekenis van het in de Phrenologie zoo zeer geúsurpeerde woord

orgaan beperkt zouden willen zien; maar in elk geval (en daaraan hechten wij het meeste gewijgt), moeten wij het ten zeerste betwijfelen, dat die vermogens, bewustzijn, voorstellingsvermogen en ideënassociatie, eene zoodanige localisatie toelaten, dat zij gezegd zouden kunnen worden, hunnen zetel in *bepaalde* (??) deelen van de hersenen gevestigd te hebben.

Konden wij, zoo redenerende, geenen vrede hebben met den grondslag, waarop zijne verdeeling berust, ook omtrent de juistheid dier verdeeling zelve rezen allerlei bezwaren bij ons op. - 'Waar het bewustzijn verminderd is, (zoo lezen wij bladz. 43) ontstaat stompzinnigheid, stupiditas.' Maar ook bij manie, bij dementie, bij idiotisme, bij paralysis mentis (sic!) is dat bewustzijn grootendeels verminderd, soms tot een minimum gereduceerd. 'Waar die vermindering zich tot de voorstelling bepaalt (zoo lezen wij verder), ontstaat zwakzinnigheid, infirmitas sensoria.' In het midden latende dat de uitdrukking infirmitas sensoria ons hier minder goed gekozen voorkwam, daar wij daaronder eer eene vermindering van vatbaarheid voor zinnelijke indrukken zouden verstaan hebben, zoo vinden wij toch ook bij stupiditas, dementia, idiotisme, paralysis mentis eene in het oog loopende vermindering van het voorstellingsvermogen. En wat de verminderde ideënassociatie aangaat, wij vinden ze niet alleen bij dementie, maar ook bij idiotisme, infirmitas sensoria, paralysis mentis in hooge mate aanwezig, ja zelfs bij de lijders aan manie zijn de ideën, door of in weêrwil van de sterke en vlugge gedachtenjagt, vaak al zeer weinig geassocieerd; zij zijn bij hen meestal zoo incohaerent, zoo vlugtig, dat sommige zelfs niet geheel voltooid worden en half in de geboorte door anderen verdrongen worden. - En nu de hallucinatiën, - deze tot eenen afzonderlijken ziektevorm te verheffen, komt ons, hoe belangrijk en veelbeteekenend wij dat verschijnsel ook vinden, toch wel wat al te gewaagd voor. Zoo ziet men toch zelden die hallucinatiën geheel op zich zelve staan, en meestal komen zij voor in gezelschap van manie, monomanie of melancholie. Hallucinatiën, als eenvoudige uitdrukking van hyperaesthesie of paraesthesie van eenig zintuig, kunnen, zoolang het bewustzijn daarbij nog niet gestoord is, zoolang de daaraan lijdende individus ze nog objectief kunnen beoordeelen, ter naauwernood in een krankzinnigengesticht ter behandeling opgenomen worden.

Doch genoeg om onze bezwaren tegen de vastgestelde verdeeling toe te lichten. Maar ook tegen de hollandsche nomenclatuur moeten wij nog een kleinen aanval ondernemen. 1° kan ons dat aanhangsel *zinnigheid*, in de verschillende combinatiën, zooals dolzinnigheid, gekzinnigheid, waanzinnigheid, stompzinnigheid, zwak- en onzinnigheid maar niet regt bevallen; 2° is die nomenclatuur te nieuw, of te weinig op wezenlijk verschil van toestanden gebaseerd,

ja duidt zij dat verschil te weinig aan, en zal dus alligt tot misvattingen en misverstand aanleiding geven. Om maar één voorbeeld te noemen: stompzinnigheid zal men even goed voor dementie, voor infirmitas sensoria (ja misschien hiervoor nog het eerst) kunnen bezigen als voor stupiditas. Zwakzinnigheid zal evenzeer imbeeillitas (een woord, dat de S. geheel heeft laten varen) als stupiditas, en infirmitas sensoria kunnen aanduiden. Het geldt hier vooral: Verba valent usu, en die usus heeft ons nu zoo ongeveer geleerd welke beteekenis wij aan de bestaande woorden moeten hechten, en daardoor verstaan de mannen van wetenschap elkander meer of minder volledig. Wijkt men nu van dien usus af, wil iedereen zijne eigene nomenclatuur maken en vasthouden, dan loopt onze wetenschappelijke discussie gevaar in eenen poolschen rijksdag veranderd te worden.

Wij zelven zijn diep doordrongen van het onvolledige en gebrekkige van elk systeem, van elke nomenclatuur in de wetenschap; ook ons bevredigt de Psychiatrie in dit opzigt wel het allerminst; maar zoolang ons niet een nieuw systeem, eene andere nomenclatuur geboden wordt, die vooral door eenvoudigheid en volledigheid, door scherpe afbakening en bepaaldheid, derhalve door duidelijkheid en bruikbaarheid boven de bestaande uitmunt, achten wij het verkieslijk het bestaande met al zijne en door allen gekende gebreken vast te houden, liever dan iets nieuws in te voeren, dat nog gebrekkiger is en tot voortdurend misverstand aanleiding moet geven.

Vergeef ons, waarde lezer! dat wij u zoo lang bij dit punt hebben staande gehouden. Ter onzer verontschuldiging diene 1° dat het waarlijk van hoog belang te achten is en door Dr. Ramaer zelven geacht wordt, 2° dat wij blijde waren eindelijk in zijn rapport iets gevonden te hebben, waarop wij eene gegronde aanmerking konden maken. Dat rapport was ons als het blad wit papier, waarop de enkele inktvlek ons niet alleen ligt in het oog springt, maar ook onze aandacht langer gaande houdt, en 3° moesten wij toch, ten gevalle van die mede-redacteurs of mede-arbeiders van ‘de Gids’, die zoo geheel van den kritischen blaauwebeuls-geest doordrongen zijn, dat zij zich welligt reeds knorrig van al onze loftuitingen afgewend hebben, toonen, dat wij nog niet zoo geheel verzoetelijkt of verjansalied zijn, dat wij niet zouden willen critiseren en afkeuren, waar onze overtuiging er ons toe roept, en zelfs waar het onze beste vrienden geldt, waartoe wij Dr. Ramaer rekenen. Zijne waar*zinnigheid*, d.i., zijn open zin en warme liefde voor de waarheid kennen wij te goed, dan dat hij ze niet van iedereen, en het liefst van zijne vrienden zou willen hooren.

Doch keeren wij thans tot het rapport terug. Uit de verdere statistieke berekeningen volgt, dat er aan het einde van 1857 meer dan 30 individus gevonden werden, wier verpleging langer dan 10

jaren geduurd had en die derhalve wel, op grond van ervaring, voor ongeneeslijk mogten gehouden worden. Voorwaar, een treurig verschijnsel, dat intusschen in bijna alle gestichten in soortgelijke verhouding wordt aangetroffen. Het moge ontmoedigend zijn voor de geneeskundigen, maar het doet ons toch dubbel de groote voorregten waarderen, die door de menschlievende en verstandigere inrigting van de krankzinnigengestichten voor de daarin verpleegde lijders zijn weggelegd. Bedenkt men toch welk een groot gedeelte van hun leven deze ongelukkigen aldaar hebben doorgebragt en anderen er nog zullen moeten doorbrengen, en dat niet slechts in hun eigen belang, maar vaak meer nog voor de rust en veiligheid der maatschappij, dan beseft men te meer de billijkheid, dat die maatschappij ook goed voor de verpleging van die uit haar midden verbannen mede-leden zorge, en dan verheugt men zich dubbel als die zorg aan eenen humanen geneesheer, aan eene deugdelijke inrigting is toevertrouwd. - Naarmate de gestichten verbeterd en hunne heilzame werking op de lijders meer erkend wordt, in die mate wordt ook de aanvrage tot plaatsing daarin grooter. Deze ervaring, in alle andere landen gemaakt, vindt ook in ons land, en bij name in het Zutphensche gesticht, hare bevestiging. De statistieke opgaven, ons door Dr. Ramaer van de *opgenomenen* medegedeeld, toonen dit ook voor het jaar 1858 aan. In die tabellen vinden wij weêr de bijzonderheden omtrent den tijd hunner opneming, omtrent de plaats hunner herkomst, omtrent leeftijd, beroep, burgerlijken stand, godsdienstige gezindte enz., die, hoe belangrijk zij ook op zich zelve en vooral als bouwstoffen voor het algemeene rapport van de Inspecteuren geacht mogen worden, door ons hier met stilzwijgen worden overgeslagen. Ook willen wij van den vorm en den duur der ziekte bij de opgenomenen hier niet verder gewagen; maar moeten een oogenblik bij het hoofdstuk, dat over de *oorzaken der krankzinnigheid* handelt, blijven stilstaan. Opmerkelijk is het namelijk, dat in het Zutphensche gesticht, even als in de Engelsche, Iersche en Amerikaansche gestichten, de ligchamelijke oorzaken zich zooveel meer hebben laten gelden, dan de zedelijke. In het algemeen echter moeten wij bekennen dat het antwoord op de vraag naar de oorzaken van de concrete gevallen van krankzinnigheid doorgaans zeer onzeker is. Wij moeten daarbij op berigten en verhalen van anderen afgaan, die soms al heel weinig positive waarde hebben en al zeer weinig geloof verdienen. Maar van den anderen kant zien wij ook die opgaven van de oorzaken verschillen, naarmate de geneesheeren een ander systeem hebben aangenomen, of eene andere rigting volgen. De idealistische, de spiritualistische psychiaters zullen meer naar psychische, verstandelijke en zedelijke, oorzaken zoeken; zij, die meer tot de somatische, tot de materialistische theorie overhellen, zullen daar-

entegen meer op de physische momenten letten; en naarmate dus hun standpunt verschilt, naar die mate zullen hunne opgaven van de oorzaken van krankzinnigheid anders luiden. Dat nu Dr. Ramaer het somatische lijden goed weet te waarderen, hetzij dit door hem als oorzaak van de krankzinnigheid wordt beschouwd, hetzij hij daarin niets dan eene intercurrente of concomittante ongesteldheid meent te moeten zien, bewijst ons zijn paragraaf over den gezondheidstoestand der lijders. Maar zijne uitstekende psychiatrische kennis, de degelijke grondslagen, waarop zij berust, zijne rationeele therapeutische vaardigheid bleken ons vooral uit zijne *nadere beschouwing van de genezingsgevallen*, waartoe hij, na van de *vertrokkenen* de zelfde statistieke tabellen als van de *opgenomenen* gegeven, en met een enkel woord de gevallen van *verbeterd en niet gebeterd ontslagenen* toegelicht te hebben, vervolgens overgaat. Bij die beschouwing toch geeft hij treffende voorbeelden, hoe en onder welke omstandigheden sommige lijders, ook zonder therapeutische middelen, kunnen genezen, hetzij dan dat de oorzaak van zoo'n gunstigen afloop in de verwijdering van alle schadelijke momenten, of in de betere voeding, of in blooten voortgang van de, reeds tijdens de opneming ingetredene beterschap gelegen was. Maar talrijker dan deze gevallen zijn die, waarin eene tonische behandeling, vooral met pyrophosphas-ferro-natricus de genezing tot stand bragt, terwijl andere door darmontlastende of den bloedsomloop regelende middelen (vooral de Digitalis), of wel door alterantia (d.i. de voeding wijzigende middelen, tartras kalico-stibicus, Jodetum kalicum), tot genezing gebragt werden. Voor al deze gevallen werd de indicatie doorgaans, door de opsomming der het meest op den voorgrond tredende verschijnselen, naauwkeurig opgegeven. Eindelijk wordt van het gebruik van de narcotica melding gemaakt en daarbij lezen wij de voor ons niet geheel verklaarbare, en althans niet genoeg toegelichte opmerking (blz. 84), dat de gevallen, voor de behandeling met narcotica geschikt, *in de gestichten* slechts zelden voorkomen. Te opmerkelijker was ons die zoo algemeene uitspraak van den geneesheer te Zutphen, omdat zij niet slechts in strijd is met onze eigene ervaring, maar ook met die van zoo vele psychiaters van gestichten, die in de laatste jaren, sedert Engelkens schrijven, van de narcotica een zoo veelvuldig gebruik gemaakt hebben. Wat hij overigens omtrent de noodzakelijkheid van hooge giften van dit middel bij de behandeling der krankzinnigen zegt, kunnen wij wederom geheel beamen, en van den anderen kant zouden wij onbillijk zijn, indien wij van den rapporteur bij deze gelegenheid de nadere toelichting van dit en andere wetenschappelijke punten wilden vorderen. Te veel uitweidingen over betwiste en betwistbare psychiatrische onderwerpen zouden hier voorwaar niet op hare plaats geweest zijn. Om-

trent ééne zaak schijnt hij echter gemeend te hebben, zich eene uitzondering te moeten veroorloven; het is omtrent de waarde van de ziel- en zedekundige behandeling, waaraan nog onlangs door eenen zeer bekwamen krankzinnigen-arts de eerste plaats onder de hulpmiddelen der kunst werd toegekend. ‘Naar mijne overtuiging,’ zegt de schrijver, blz. 85, ‘komt haar die plaats niet toe; de afwijkingen der verstandelijke vermogens, welke de krankzinnigheid in hare verschillende vormen uitmaken, hebben haren grond in eene verandering van het denkorgaan, welks terugkeer tot den normalen toestand van de werking van zoodanige middelen verwacht kan worden, welke in zijne stofwisseling eene wijziging kunnen te weeg brengen. Het is dus de eigenlijk gezegde *geneeskundige* behandeling, welke hier de voornaamste plaats inneemt.’ Wij voor ons willen den strijd over het meer of minder hier niet overbrengen. Hij loopt gevaar een strijd de *lana caprina* te worden. Immers de S. zelf erkent van den eenen kant omtrent die ziel- en zedekundige behandeling, ‘dat zij eene plaats van *veel* belang en van *grooten* omvang bekleedt’ maar beweert toch aan den anderen kant, ‘dat haar aandeel in de genezing van de bijzondere gevallen *zelden met eenige zekerheid* te bepalen is.’

Met het hoofdstuk, waarin de verschillende sterfgevallen aan eene nadere beschouwing onderworpen worden, en waarin des schrijvers rigting het duidelijkst te voorschijn treedt, wordt zijn belangrijk rapport besloten. Ook in dit gedeelte vonden wij evenzeer de bewijzen van volledige bekendheid met de pathologische anatomie, als wij er het ernstig streven in herkenden om de resultaten van de lijkentafel tot toets en toelichting tevens te bezigen voor de gestelde diagnose en voor de gedurende het leven waargenomene verschijnselen. Zoowel de algemeene opmerkingen, als de bijzondere pathologisch-anatomische beschouwingen, verdienen zeer door deskundigen gelezen en behartigd te worden.

Zoo eindigen wij dan met den wensch, dat Dr. Ramaer nog lang den lust en de kracht moge behouden op den ingeslagen weg van wetenschappelijk streven voort te gaan, en ons nog vaak de resultaten daarvan moge mededeelen. Nog lang moge het Zutphensche gesticht zich in zijn bezit verheugen; want van hem heeft het eene luisterrijke toekomst, en hebben de krankzinnigen aldaar veel heil en zegen te verwachten.

S.

Een geneesmiddel voor Nederland, door G.G. Snellen.

In het tijdschrift ‘Nederland’ van 1859 wordt van den Heer G.G. Snellen een opstel gevonden, onder den titel; ‘*een geneesmiddel voor Nederland*’, waarvan ik dezer dagen een afdruk ontving, met het verzoek om de aandacht van het publiek op dit stuk te vestigen. De persoon, die het mij zond, was een voorstander van het opsporen van middelen, waarbij aan de armoede leniging ware te bezorgen, en hij meende dat in den arbeid van den Heer Snellen menige nuttige wenk gevonden werd om aan den drukkenden toestand verbetering te verschaffen. Wij willen nagaan, in hoeverre de schrijver, naar onze gedachte, daarin geslaagd is.

De Heer Snellen begint zijn opstel met de armoede te schetsen in al hare naaktheid, zoo als deze in de steden zich voordoet, waar men ‘juist de beide uitersten van menschelijke grootheid en van menschelijke ellende met elkander vereenigd vindt.’ Vandaar verplaatst hij ons naar het platte land, in een streek waar de landbouw bloeit en allerwege welvaart wordt aangetroffen. Niet overal echter op het platte land is de akker vruchtbaar en de welvaart zoo groot. Men komt ook in streken ‘waar het tooneel allengs verandert. De groeikracht neemt af, de weiden zijn bleeker, het graan wordt schraal, de boomen met mos bedekt; nog verder, en het leven houdt op, zwart is het pad, vaal is de vlakte.’

Die heide ligt daar onbebouwd en nagenoeg geheel renteloos. De schrijver wenscht de onreinheden der groote steden ter bemesting aan te wenden, en dat die heigrond door de behoeftigen, voor zoo verre zij daartoe de geschiktheid hebben, bearbeid en in een lusthof veranderd worde. Hij is bewust dat hem vele tegenwerpingen zullen gemaakt worden en tracht de voornaamste daarvan te wederleggen in de beantwoording van de volgende vijf vragen:

1°. Kunnen die heidegronden ontgonnen worden en zijn zij inderdaad geschikt, om goed en voedzaam graan voort te brengen?

2°. Is de krachtelooze arm van den behoeftige voor den veldarbeid bekwaam te maken, en spreken vroegere mislukte ondernemingen niet luide tegen dit voorstel?

3°. Kunnen de heidelanden als zoodanig worden ontbeerd en zal de derving der voortbrengselen, die zij nu nog geven, de naburige bewoners niet in verlegenheid brengen?

4°. Indien zulk eene onderneming mogelijk is, kan zij met eenig uitzigt op voordeel gedreven worden; geven deze dingen goede rekening?

5°. Zijn er geene andere, minder omslagtige en spoediger doeltreffende middelen om het pauperisme uit ons land te verdrijven?

Bij de behandeling van de eerste vraag somt de schrijver een aantal voorbeelden op, waarbij bewezen wordt, dat de heigrond in vruchtbaar land kan veranderd worden. De betrekkelijk groote uitgestrektheid heidegronden, welke jaarlijks ontgonnen wordt, is voorhanden, om daarvan de meest afdoende bewijzen te leveren.

Bij de behandeling van de tweede vraag wederlegt de Heer Snellen de bewering, dat de vroeger mislukte ondernemingen, om de behoeftigen tot veldarbeid bekwaam te maken, tegen zijn voorstel zou pleiten. Hij doet dit met het oog op de Koloniën van Weldadigheid en zegt, dat men zich eerstens dient af te vragen: vanwaar was het groote deficit in de rekening ontstaan? en ten andere, welke is de reden, dat de armen, in den regel, zoodanigen afkeer hebben van eene plaats, waar hun voedsel, kleeding en woning om niet wordt verstrekt? Naar zijne meening, en dit zal thans wel door de meeste lieden toegestemd worden, werden bij de oprigting die middelen gekozen, welke juist geschikt waren om het doel zoo verre mogelijk verwijderd te houden.

De schrijver bezocht de Koloniën en deelt onder anderen den indruk mede, dien de Kolonie Frederiksoord op hem maakte. Hij vond er ‘breede wegen, lagchend groen; boomen die regelmatig geplant waren en in bevalligen bladerendosch; nette woningen, en hoe was alles anders daar buiten op de heide. Hoe net, hoe wèl ingerigt is huis en achterhuis; voor alles is gezorgd; eene koe op stal, groote tuin; inderdaad, het schijnt, dat er hier voor den geringen man weinig te wenschen overig bleef. Wij zien onzen geleider, een onderopzigter, aan en trachten bij hem uit te vorschen, hoeveel pacht de bewoner voor dat alles verschuldigd is; de man lacht en zegt, dat dit door hem om niet door de maatschappij geschonken wordt. Wij waren in de woning van een man, die, zonder bepaald slecht of oneerlijk te zijn, echter door traagheid of andere lastige hebbelijkheden, weinig geschiktheid had, om in de Kolonie diensten te bewijzen, en dien men hier eene plaats bezorgd had om hem tegen verdere lastige aanmerkingen te vrijwaren. Bij het verder reizen in de Koloniën zagen wij goede wegen, groote fabrieken met kolossale stoomwerktuigen, kerken, leeraarswoningen en veel andere schoone en goede zaken en wij roemen den landbouw dezer streek, die zoo groote vruchten kan afwerpen. Doch onze warme belangstelling begon deerlijk afgekoeld te worden, toen wij vernamen, dat al deze schoone zaken, in stede van vruchten van den landbouw te zijn, gestrekt werden uit kapitalen, onttrokken aan het eigenlijk doel der Kolonie.... Intusschen ligt in die maatschappij de kiem tot iets goeds, die vroeger of later zich zal ontwikkelen.

Het beginsel, leniging van armoede, door middel van landbouw, is ontegenzeggelijk goed; slechts in de toepassing dient veel veranderd te worden. Stelt u voor, dat men al het beschikbare kapitaal besteedde om den landbouw te doen bloeijen, om alle meststoffen vooral te verzamelen, en uit de steden er heen te voeren, dat men vooreerst iets verder liep om de openbare godsdienst bij te wonen, dat men kleederen, enz., uit andere fabrieken ontbood, dat elke kolonist op den laagsten trap begon, bij aanneming arbeidde en tot loon van vlijt en goed gedrag, gedurig eene schrede verder kwam, tot hij eindelijk vrije pachter werd, en zoo mogelijk, eenmaal eigenaar. Dan zou de toekomst anders zijn. Onttrekken wij ons niet aan deze Maatschappij, maar geven wij daarbij altijd en overal onze meening te kennen waar het te pas mogt komen, totdat er iets goeds geboren wordt.'

Toen de Heer Snellen dit opstel schreef, was er van de hervorming der Maatschappij van Weldadigheid nog niets bekend, en wat hij mededeelt werd voor een groot gedeelte bevestigd bevonden. Wij houden ons overtuigd, dat de Kolonie Frederiksoord, onder het beheer van den ijverigen en kundigen Direkteur, langzamerhand een nieuw leven zal verkrijgen, en de bewoners door den tijd in wezenlijke pachters zullen overgaan.

Bij de derde vraag, of de heidevelden ontbeerd kunnen worden, behoeven wij niet lang stil te staan. Overal toch waar de plaggezicht ophoudt hare werking uit te oefenen, stijgen de opbrengsten.

Van meer belang is de vierde vraag, of namelijk zoodanig eene onderneming mogelijk is en of zij met eenig uitzigt op voordeel kan gedreven worden.

Goed is zij zeker, zegt de schrijver, maar is zij finantiëel voordeelig? In vele gevallen moet zij dat zijn, en de schrijver voert een aantal voorbeelden aan, waaruit blijkt, dat eene ontginning, gepaard met kennis en vlijt, wel degelijk winstgevende kan zijn, en hij eindigt zijn betoog met de woorden: 'en mogt ook al de uitkomst niet zoo gunstig zijn, de rente niet zoo hoog wezen, toch zou ik volhouden, dat het rekening geeft; eene rekening, die betaald wordt door tevredenheid des gemoeds en den zegen van tijdgenoot en nakomelingschap; eene rekening, edeler en begeerlijker dan die van papieren bezittingen, waaraan de dwaasheid en de driften van vorsten en volken elken dag de waarde ontnemen kunnen.'

Eindelijk komt de geachte schrijver tot de laatste vraag, of er geen andere minder omslagtige middelen zijn, en die nog beter doel treffen om de armoede te doen wijken. Zeker, zegt hij, en wel een een radikaal middel, doch het is een werk van eeuwen, 'want het is niets meer of minder dan de ligchamelijke, redelijke

en zedelijke hervorming van den mensch; dat werk, het is zeker het edelste dat wij ondernemen kunnen, en er is niets, dat zoo gewis tot ons doel leidt, dan den vernederden broeder ligchamelijk tot zijn arbeid bekwaam te maken en zedelijk zóó ongeschikt het gebedelde brood der luiheid te eten, dat, zoolang er nog eenig arbeidsvermogen in zijn arm is, het hem onmogelijk is dien uit te strekken om den onverdienden aalmoes te vragen. Zonder dus in iets van het eigenlijke plan van ons opstel af te wijken, en zonder eenigzins te willen vertragen in het aanbevolen werk, mogen wij toch dat betere en hoogere met u erkennen, en hoewel dit het werk van vele geslachten zal blijven, zoo moet ook dit geslacht ijverig zijn deel werken aan deze groote taak, welk deel te grooter is, naarmate wij door vooruitgang in kennis en kunst de behoefte meer hebben leeren inzien.'

Doch, zoo als de schrijver teregt aanmerkt, loopt deze verbetering over een groot tijdperk en meent hij een korter weg gevonden te hebben in het ontginnen onzer heidevelden. 'Al liggen die velden niet naast uw woonhuis, zij zijn te koop voor u, zoo goed als voor ieder ander, en als nu eenigen uwer zich vereenigden en een vertrouwden opzigter aanstelden en de een ƒ 25, de ander ƒ 100 of meer er in plaatste, en gij, al bragt het uitgezette kapitaal maar 2 pCt. rente op, u voornaamt om de verderfelijke bedelaarscenten, die ge nu geeft, te weigeren, zoudt gij dan wel iets verloren, en zou de maatschappij niet veel door u gewonnen hebben? Gij zoudt hiermede de Engelsche philanthropen navolgen, die meenen, dat louter geven, onder welken vorm ook, verderfelijk is, maar het stichten van nuttige instellingen - ook al zijn er geene groote renten verzekerd, - dure pligt is.'

In bovenstaande regelen heb ik ongeveer den inhoud geschetst van het opstel van den Heer Snellen. Hij wenscht tot leniging van de armoede in grootere steden, dat de afval, van welken aard ook, als meststof worde aangewend om de heidegronden te ontginnen en dat de arme lieden gebezigd zullen worden om die gronden te bewerken en in welige landsdouwen te verwisselen. Hij meent alzoo in den landbouw het middel te zien om de armoede te verminderen. Wij zijn het op dit punt volkomen eens, doch verschillen in de wijze waarop dit plaats zal hebben.

Bij gelegenheid dat door ons in de 'Landbouw Courant' (N°. 50 1859) een artikel geschreven werd: *Over het gebruik van rioolwater als meststof*, hebben wij onze meening over dit onderwerp eenigermate medegedeeld en wel in de volgende woorden:

'In onze steden gaat eene onnoemelijke groote hoeveelheid van

mest verloren. Onze landbouw staat nog over het algemeen op te geringe hoogte, om den omvang van de schade te beoordeelen. Wij tellen nog vele plaatsen in ons land, waar de kultuur nog niet die hoogte bereikt heeft, dat ze de meststoffen, die op de bouwerijen vallen, zelven weten te gebruiken. In vele plattelandsgemeenten wordt daarom zelfs stalmest uitgevoerd. In nieuw ingedijkte polders, bijv. in de provincie Groningen, - een gewest dat wij zoo dikwerf wegens den goed gedreven landbouw hulde toebrengen, - kan men den stalmest koopen tegen zeer billijke prijzen, omdat de landbouwers de kunst nog niet verstaan om uit den grond te trekken wat er in zit, en ook tevens van den gemaakten mest partij te trekken. Zij bepalen zich om den rijken grond te verarmen, en zoo lang op het oude vet te teren, totdat de hoedanigheid afneemt, en dan komt het hun eerst in de gedachten om den eigen gemaakten mest zelven te bezigen.

Intusschen neemt ook de landbouw in ons land eene hoogere vlugt. Wel is waar houdt die ontwikkeling geen gelijken tred, als bijv. met onze overburen, de Engelschen, maar toch bemerken wij eene langzamen vooruitgang. Het heugt mij dat het ledigen der groote overdekte grachten te Leiden (bijv. van de Hooigracht, Hooglandsche kerkgracht, en van de Langebruggracht) aan d e s t a d aanzienlijke kosten veroorzaakte. Thans is die verhouding veranderd en komt voor het ledigen daarvan eenige gelden aan de stadskas ten goede.

Doch hoeveel loopt er nog in die zelfde stad weg uit de riolen, die direkt in de open grachten zich lozen? Hoe zeer wordt niet daardoor het water in deze stad, in die van 's Hage, Gouda, van Delft, van Amsterdam en in zoo vele andere steden, in eenen waren modderpoel veranderd?

Te Haarlem werd over dit ontwerp in den raad de vraag overwogen, wat er toch aan den ondragelijken stank der stadsgrachten, in het warme jaargetijde, te doen zou zijn. In de vergadering van 21 December 1858 werd toen door den Voorzitter onder anderen gezegd, dat, hoezeer de uitlozing van de fabrieken voorzeker veel tot den ondragelijken toestand bijdraagt, echter de hoofdzaak voornamelijk gelegen is in de uitlozing van ongeveer 400 enkele, en omstreeks 198 groote stadsriolen (waarin een aantal andere riolen uitlozen), en dat eene uitlozing van ongeveer 200 kubieke el meststoffen in iedere 24 uren voldoende kan geacht worden om den toestand van het water ondragelijk te maken. Haarlem was, na het droogmaken van het Haarlemmermeer, in dezelfde stelling gekomen als Amsterdam, waar de uitlozing van de riolen, even als in bijna stilstaand water, hetzelfde verschijnsel oplevert.

Zie daar dan eene uitkomst welke waarlijk bedroevend is, en die

grootendeels daaraan te wijten is, dat de landbouw bij ons nog niet die hoogte bereikt heeft, waardoor de behoefte algemeen gevoeld wordt, om, met den aankoop van mest, betere en hoogere opbrengsten te verkrijgen.

Onze landbouw gaat vooruit, dat is onbetwistbaar zeker, doch zij kon en moest met rasschere schreden zich ontwikkelen. Hij zou dit doen, wanneer in ons land niet alle vooruitgang alleen van den landbouwer moest uitgaan. Voor de ontwikkeling van dezen tak wordt van regeringswege niets gedaan. De doorgaande behoefte aan landbouwscholen werd meermalen aangetoond. Eene Staatscommissie werd benoemd, vergaderde en gaf een rapport, dat ter zijde werd gelegd.

Meermalen herhaalden wij het, dat de landbouwer in ons land gene voorregten begeert. Hij wenscht noch door regten bij invoer, noch door direkte middelen geholpen te worden, maar wat hij billijkerwijze mag verlangen, is eene algemeene kennis van zijnen toestand en een grondig onderwijs.

Zal aan dat verlangen spoedig voldaan worden? Wie zal het zeggen? In ons land is het denkbeeld nog heerschende, dat wij eene handeldrijvende natie zijn, en dat onze landbouw te klein is, en de voortbrengselen daardoor te gering van omvang zijn, om de nationale welvaart aanzienlijk te bevorderen. In onze groote steden ziet men als het ware met leede oogen de groote pracht aan gouden en juweelen sieraden, die de Noord- en Zuid-Hollandsche boerin met zich draagt, en men bedenkt niet, dat al het geld, in de laatste tijden door de hoogere prijzen van de voortbrengselen verkregen, in de kas der stedelingen ten laatste teregt komt.

De openbare meening moet veranderen, en zoo lang dit het geval niet is, kan onze landbouw niet die vlugt nemen, waarvoor hij vatbaar is, doch ook tot zoolang zal de stedeling gedoemd zijn, om door den stank van zijn eigen drek omgeven te zijn.’

De laatste zinsnede heeft mij, nadat ik ze gedrukt las, gespeten. Ik had dezelfde zaak in minder stuitende woorden kunnen uitdrukken, doch zoo gaat het als men zich over een onderwerp warm maakt en het geschrevene zoo ter perse zendt als het uit de pen vloeide. En had ik geen regt om mij warm te maken, wanneer men bedenkt dat de stedeling, die tot over den hals in de armen zit, juist die middelen bezigt, welke de armoede in de hand werkt? De landbouwer heeft het graan in het zweet zijns aanschijns geteeld of zijne koeijen en ossen met zorg vet gemaakt. Behalve eene vergoeding voor gemaakte onkosten en van eene billijke toelage, welk hem zijn weggelegd, heeft hij de overtuiging van een goed werk te hebben verrigt, daar hij voor de voeding van zijne natuurgenooten zorgde. Hij brengt zijn voorraad naar de stad, doch in plaats dat de stede-

ling zijn graan of zijn koppel vee met vlag en wimpel komt inhalen, en hem begroet als de man, die den burger voor hongersnood behoedt en de krachten verleent om den zwaarsten arbeid te verrigten, zoo wordt hem de toegang versperd, en mag hij dat koren en dat vee niet afleveren, dan na alvorens daarvoor belasting betaald te hebben. Eene belasting die op de ingezetenen terugwerkt, zoodat zij niet naar behooren gevoed worden.

Er zijn plaatsen in ons land, waar de uitvoer van mest aan zoo vele formaliteiten en onkosten verbonden is, dat de landbouwer er liever van afziet om ze vandaar te laten komen. De Heer Mr. J.P. Amersfoordt schreef voor eenigen tijd, dat hij te Amsterdam een groot riool wist, hetwelk moest geledigd worden. ‘Ik zou dien mest gaarne willen overnemen en den eigenaar daarvoor wel een pot allerbeste boter willen zenden. Ik heb een knappen schipper, zwarte Ferdinand geheeten, die met zijn schuit voor het riool kan varen en bij mij voor den wal komen; en toch zal ik dien mest niet kunnen krijgen om de volgende redenen.

De schipper mag den mest niet halen, omdat het monopolie is afgestaan aan den stads pachter, in casu de maatschappij van landbouw en landontginning. Geen vreemdeling wordt toegelaten tot het vervoer van mest.

Indien men nu ook verlof vroeg aan den stads-pachter om hem te mogen vervangen en daarvoor recognitie betaalde, dan zijn de formaliteiten, daarbij in acht te nemen, de boodschappen en briefjes zoo vele, dat de metselaar van den eigenaar verklaart nog maar liever met stadsvolk te werken.

Misschien vraagt gij, waarom laat gij het stadsvolk niet werken? Antw. zij ontvangen zeer hooge arbeidsloonen; ze hebben bovendien de gewoonte om *rioolwater* te vervalschen met *burgwalwater, mest* met baggerspecie, enz.

Doch indien nu deze mest door mijn schipper uit de stadsschuiten wordt overgenomen (hetgeen dubbel loon kost van laden) zoo ben ik er nog niet.

Nu heeft de schipper nog te betalen: stadsleggeld, bruggelden en sluisgeld. De sluis aan den Overtoom, die ik passeren moet, is een van de beste middelen van inkomen der stad Amsterdam.

Summa summarum, wanneer ik in Amsterdam een schuitje mest van 8 kubiek el *voor niet* ontvang, kost het mij dertig gulden minstens, eer ik het op *Badhoeve* voor den wal heb, en dit is mij te duur. Men kan zelfs goud te duur koopen. Het vervoeren van mest (menschendrek) op wagens is zoo ik meen verboden; doch ook dat zou niet gaan, want tusschen Amsterdam en Haarlemmermeer zijn twee hooge tollen, waarvan men de dorpelingen van *Sloten* vrij stelt, maar welke de boeren uit de Meer moeten

betalen. Ook van andere zijden der stad zijn moeijelijkheden, die het vervoer van mest belemmeren'[1].

Niet overal echter levert het vervoeren van meststoffen uit de steden zoo vele bezwaren op. Dr. L. Ali Cohen schreef in de *Economist* van 1859[2] een merkwaardig opstel onder den titel: 'hoe verbetering van stadswateren zonder opoffering, ja met geldelijk voordeel voor de gemeenten, kan plaats hebben', en bewees zijne stelling met het voorbeeld van de stad Groningen, waar het verzamelen van de meststoffen zich tot eene bron van inkomsten gevormd heeft.

Die uitkomst steunt echter alleen op de groote waarde dier meststoffen voor die streken in de provincie Groningen, waar de landbouw een zeer hoogen trap van ontwikkeling bereikt heeft. Groningen toch had op grooten afstand van de stad aanzienlijke uitgestrektheden veengrond. De meststoffen, in de stad verzameld, werden door de regering naar die eigendommen overgebragt, waarvan de turf was afgegraven. Met behulp daarvan werden zij ontgonnen niet alleen, maar in zeer vruchtbaar land veranderd.

Dientengevolge ontstonden 'de schoone, aanzienlijke en welvarende veenkoloniën Veendam, Wildervank, Pekela, enz.' Intusschen klimt de mest, die in Groningen verzameld wordt, steeds in prijs, en wie zijn het die dezen mest koopen? Niet de nabij Groningen gelegen landbouwers, maar nagenoeg uitsluitend de bewoners der meest verwijderde streken, waar de landbouw het best zich ontwikkelde, waar de hooge prijs van den mest door eene hoogere kultuur zich het best doet betalen. De mest gaat naar die zelfde veenkoloniën, waar de gronden door de stad werden ontgonnen, doch die nu in handen van vaste eigenaars zijn overgegaan. De verhooging in prijs heeft zoodanig plaats gehad, dat in diezelfde stad riolen en verzamelplaatsen van meststoffen worden aangelegd, gepaard met zeer aanzienlijke onkosten, doch die bij den aanleg reeds blijken winstgevende te zijn.

Zoodanig een toestand is nu nog bijna geheel plaatselijk, doch kan zich over het geheele land uitstrekken. Alle afval uit de steden moet, door den tijd, ten voordeele van den landbouw aangewend worden. Hij moet eene bron van inkomst worden. Zal dit echter plaats vinden, dan moet onze landbouw op die hoogte staan, dat een aankoop van meststoffen, ook tegen hooge prijzen, door eene verbeterde teelt zich laat betalen.

De streken, waar dit plaats heeft, zijn nog uitzonderingen. Onze landbouw is achterlijk en ontwikkelt zich langzaam, en dit kan niet anders, daar elke verbetering, zoo als de zaken nu staan, van de

1 Belasting op de meststoffen, in de Landbouw-Courant N°. 2 van 1860.

2 Economist, 1859, bladz. 1.

landbouwers zelven en enkele voorstanders van den landbouw moet uitgaan. De Regering moet hier de behulpzame hand bieden. Niet door de voortbrengselen van andere landen aan een inkomend regt te onderwerpen, ook niet door het verleenen van premiën, noch door onze heidegronden op eigen kosten te ontginnen. Doch het is hare taak om te zorgen, dat er onderwijs in den landbouw gegeven worde, geëvenredigd aan de voordeelen, welke deze tak van nijverheid den lande aanbrengt. Voorts moet zij zich bekend maken met den waren toestand van onzen landbouw. Zij dient kennis te dragen van de hinderpalen, welke er bestaan en die eene hoogere ontwikkeling tegenhouden. Zij moet weten waar de wegen nog te wenschen overlaten, waar de landbouw door slechte afwatering te lijden heeft en honderd dergelijke zaken meer. Voorts moet het gemeenschappelijk bezit van gronden ophouden, de tollen op wegen en vaarten zooveel mogelijk afgeschaft en de tienden opgeheven worden. In een woord, alle belemmeringen dienen uit den weg geruimd te worden.

Met eene meerdere ontwikkeling van den landbouw zal de ontginning gelijken tred houden en zullen de heidevelden des te eerder ontgonnen worden, naarmate de verbeteringen in den landbouw spoediger zullen plaats hebben.

Die ontginningen, - ofschoon tegengehouden doordien een gedeelte nog in handen is van gemeentebesturen, of wel bij wijze van marken en maalschappen in gemeenschappelijk bezit bleven, - hebben jaarlijks reeds over eene vrij aanzienlijke uitgestrektheid plaats, en de vermeerdering daarvan hangt slechts af van de vermeerdering der bevolking ten platten lande, van de toenemende welvaart der naastbij gelegene streken en vooral van de hoeveelheid voortbrengselen, die de landbouwer uit de omliggende akkers weet te verkrijgen.

De geheele omvang dier ontginningen is niet bekend. Naar aanleiding van eene Circulaire des Ministers van Binnenlandsche Zaken, in het laatst van 1856 aan de Commissarissen des Konings geschreven, zijn uit de onderscheidene provinciën opgaven bekend geworden van de ontgonnen gronden sedert de wet op de ontginning in 1840 tot en met 1856, waarvan de resultaten de volgende zijn:

Volgens die opgaven was er ontgonnen:

	TOT HOUTTEELT.	TOT WEI-EN BOUWLAND.
Noordbrabant	28177 bunders.	10040 bunders.
Gelderland	13945 bunders.	13094 bunders.
Zuidholland	183 bunders.	531 bunders.
Noordholland	1004 bunders.	907 bunders.
Zeeland	_____	_____
Utrecht	2350 bunders.	905 bunders.
Friesland	360 bunders.	2797 bunders.
Overijssel	3883 bunders.	12194 bunders.
Groningen	237 bunders.	3691 bunders.
Drenthe	561 bunders.	4726 bunders.
Limburg	5946 bunders.	3154 bunders.
	_____	_____
te zamen	56646 bunders.	62039 bunders.
	_____	
in het geheel ontgonnen	118685 bunders.	

Deze hoeveelheid van ongeveer 118,000 bunders in 1856 ontgonnen, was ongetwijfeld grooter, daar vele eigenaren van ontginningen de aangiften verzuimen, omdat zij, na verloop van eenige jaren, in eene verhoogde belasting zouden vallen en zij een herziening van het kadaster niet zoo spoedig te gemoet zien.

Nog dient hier aangemerkt te worden, dat onder deze ontginningen ook die van den duingrond zijn opgenomen, gelijk dat in de opgaven van de provinciën Noord- en Zuidholland plaats vond.

Van eene meerdere ontwikkeling van den landbouw, gepaard met het wegnemen van de belemmerende omstandigheden, is eene meerdere ontginning onzer heidegronden afhankelijk en geenszins kan dit, naar mijne gedachten, bevorderd worden door de behoeftige lieden uit de steden derwaarts te brengen.

Dat groot aantal behoeftigen zal verminderen naarmate onze landbouw grootere voordeelen afwerpt, zoo slechts de overheden dier steden zorg dragen dat ook alle maatregelen worden opgeheven, die eene goedkooper en krachtiger voeding in den weg staan en zij daarbij zorgdragen dat alle onreinheden niet in de stadsgrachten, maar in afzonderlijke bewaarplaatsen worden gebragt en daar, ten dienste van de landbouwers, worden verkocht. In geen geval moet hier een monopolie plaats hebben of belemmeringen in den weg gelegd worden.

In een der laatste vergaderingen van den Raad te 's Gravenhage werd een voorstel overwogen van eenige leden, om de opcenten van het accijns op het geslagt in stede van 150 tot op 100 terug te brengen, en toen werd dit voorstel met 17 tegen 13 stemmen ver-

worpen, op de aanmerking van een lid van den Raad, ‘dat de meest gegoede klasse in den regel de eenige verbruiker van het belaste rund- en kalfsvleesch kan worden geacht, en men ook met de voorgestelde verandering volstrekt niet zou worden gebaat.’

Ziedaar den droevigen, maar waren toestand voor den stedeling geschetst. Die accijnsen hebben het zoo verre gebragt, dat juist die levensbehoeften, welke de spieren versterken en den mensch tot eenen krachtigen arbeid bekwaam maken, niet meer kunnen gekocht worden, omdat zij te duur zijn.

Men voedt in de steden de zucht tot uiterlijke pracht ten koste van het voedsel. Door nu duizend of tienduizend arme lieden uit Amsterdam of 's Hage naar den heidegrond te verplaatsen, zal men de kwaal niet genezen. Even spoedig als ze weggebragt worden, zullen er weder zoo vele andere ontstaan, en men heeft niets anders gedaan dan het platteland eenige ongeschikte arbeiders bezorgd, terwijl de stedeling er niet door gebaat wordt.

Utrecht, 7 November 1860.
WTTEWAALL.

I. ***Arme Visschers! (Naar Victor Hugo) door P.A. de Génestet*****.**
II. ***De Vos en de Bok, door W.J. van Zeggelen*****.**
III. ***De Raaf, door Mr. J. van Lennep, naar Edgar Allan Poe.***
Holland. Almanak voor **1861.** ***Amsterdam, Gebr. Kraay*****. 1860.**

Vertaling en navolging.

Vreemd, inderdaad vreemd, was het landschap, in welks verrassingen ik mij verlustigde, maar vreemder toch mogt het heeten, dat de velerlei, elders nooit bijeengeziene lommer, me niet verbaasde, dat het geheel niets onmogelijks voor mij had. Er heerschte een onverstoorbare bloei: de frischheid om mij heen kwam nergens door sporen van voorafgegaan verval aan het licht. Op eene hooge bergvlakte, zoo uitgestrekt, dat haar glooijende grond dreven droeg, die schier wouden schenen, dreven, die naar alle hemelstreken henen voortslin-

gerden, werd ik van verre een tempel gewaar, wiens witte tinnen de stralen der zonne weêrkaatsten. Hoe zich de verwarring, waarin de verplaatsing mij ondanks al de bekoorlijkheid van het oord bragt, afspiegelt tot in mijne uitdrukking toe: we zagen daar straks om strijd van boven neêr en van beneden opwaarts; het was de minste der onvermoede, der onvoorbereide afwisselingen, die ik genieten zou. Omgevoerd, ik weet zelf niet hoe, had ik naauw eene wijle lang die schepping der klassieke kunst zich verre boven ceders en palmen op zien heffen, daar ging zij achter dennen en pijnen schuil, daar bleek zij verdwenen, om weldra te liefelijker door de zoete schemering van beuk en eik en linde ijlings weêr aan te lichten, om, schoonst van al, eensklaps haren zuilengang geheel bloot te geven, door platanen omringd, gebouw en geboomte in volkomen harmonie, beide statelijk en slank tevens.

Wie mogt de schoone, jonge vrouw zijn, die, een lauwertak ter hand, uit den tempel trad, bevallig in iedere harer bewegingen, ernst op het edel gelaat en slechts schijnbaar alleen, want de natuur, die haar omringde, was niet maar de onze, de hare leefde, de hare had lief. Geest en gevoel, die jeugdige priesteresse was aan beide zoo rijk, dat zij er uit haren overvloed alle stoffe meê bedeelde. In die heldere oogen viel het te lezen, dat zij, luisterende naar het suizelen van het woud of het golfgewiegel van den stroom, in het eene als in het andere eene stemme hoorde, die zij verstond. En de wiegelende oogst en de rijzende stad en het schemerend zeil, die aan hare voeten in vloeijend goud zich baadden, zij sprak die toe, zij zong ze, niet of het dingen, neen, of het zoo vele verschijningen of openbaringen, kies het woord naar lust, van goden waren; goden, voor haar meer dan maar voor eene wijle van den trans afdalende; goden, die met ons menschen omgingen, als waren wij ook van hun geslacht.

Er viel niet aan te twijfelen, het was de Grieksche Muze, maar naauwelijks was mij helder geworden wat bevoorregter dan ik bij den eersten blik had gezien, of niet langer louter die aanvallige boeide en betooverde mij: - iets dat naar Dante's begroeting van Virgilius zweemde: ‘o mijne Meesteresse! die ik alles verschuldigd ben, wat mij eere doet!’ klonk dankbaar, ja, maar ook klagend van de lippen eener zuster, welke ik eensklaps aan de voeten der Helleensche gewaar werd. Toch bleef de Grieksche de opmerkelijkste van beiden. Welk eene waardigheid was er in de aandoening, waarmede zij de hand, om hare zuster op te heffen, uitstrekte; zonder zich zelve te vergeten, wist ze meê te gevoclen; hoe de deftigheid der voor haar neêrgebogene er stroef bij stond! Was Rome, volleerd in het plooijen van den tabbaard als in het voeren van het zwaard, was Rome er dan nooit in geslaagd, Hellas de kunst af te zien, door schoonheid, alleen door deze, eerbied en liefde in te boezemen, hoe

hartstogtelijk ook, toch schoon te blijven? Beslis het zelf; maar geloof me, de Latijnsche werd schier leelijk, toen zij, beurtelings regts en links blikkend, twee mededingsters, ik weet niet hoe verschenen, twee mededingsters, eene rijzende en eene dalende, zegt onze tijd, in het oog deed vallen: jaloezij staat zelfs der muzen niet mooi!

Beklag, beschuldiging, noem wat haar op het harte lag, noem het wat ge wilt, zij moest die zelve uitbrengen, want geen der beide oostersche, die ter wederzijde onzer groep waren aangezweefd, verwaardigde zich den mond op te doen; de eene staarde roerloos op het geheimzinnig lotusblad, dat zij tusschen hare vingers hield; de andere liet de regterhand rusten op de gewijde harp, den blik hooger heffende dan de tinnen des tempels.

‘Vergetelheid!’ - zuchtte de Latijnsche, - ‘vergetelheid!’ wat is ‘vreeselijker, en om wier wille?’

De oogen der Indische schitterden een omzien, de verte instarende: ‘mijner is de toekomst!’ hadt ge in dien glans gelezen, op de hoogte der wetenschap als ik geloof dat ge zijt. En daarom juist laat ik het aan u over, de plaats te bepalen die der Hebreeuwsche moet worden aangewezen: zij beantwoordde den uitdagenden blik niet.

‘Gij hebt zoo lang geheerscht,’ hernam de Grieksche; ‘gij blijft het in Horatius doen,’ voegde zij er opbeurend bij.

‘Kranke troost!’ klonk het; ‘wie waardeert, wie kent hem uit navolging of vertaling?’

Er was iemand die instemde, - hadt ook gij het gedaan?

‘Wie doet het Homerus?’ luidde het wederwoord, - en de gestalten verflaauwden, en het landschap wolkte weg; slechts waande ik eene wijle de stem der Sionitische te hooren, die een harer zonen zong; waartoe zou ik zijn naam u noemen? als hij in uw harte leeft is de klank al op uwe lippen; wie waarborgt ons als hij de bewondering der nakomelingschap?

Wat eischt eene gedachte vele woorden om haar ook maar ten deele weêr te geven! het leed niet half zoo lang als het uiten der laatste tijd eischte, of een ander tooneel omringde me. Was ik den heuvel afgedaald, was ik in het zuiden verplaatst? och, ik dacht aan geen vragen, zien was de zaak! Hier bloeide de amandelboom en daar zwol de wijndruif, en echter, andere onmogelijkheid dan die in het roodzien van beide terzelfder tijd schuilt, het landschap om mij heen was niet louter liefelijkheid, het teekende tevens kracht en stoutheid in zijn bijna noordsch geboomte, het was schier verheven waar de wilde stroom zich bruischend en schuimend door de rotsen wrong. Toch behoorden die stroeve trekken meer het verschiet toe, dan het oord zelf waarin, aan den voet van een hoogen eik, dien bloeijende windes omslingerden, een mooi meisje, dat

gewiegel gâslaande, zich even bevallig als behaagziek had uitgestrekt. Gâslaande, zeide ik; was het voor het geestige kind niet te wigtig een woord? gerekt genoegen doet geeuwen, en trots haar tanden van ivoor, wie die der lieve daar ooit op betrapte? Er lagen op het frissche mos, dat zij naauwelijks drukte, tal van bloemenkransen naast haar; het spel van licht en schauw der zwevende slingerplanten al moede, verlustigde zij er zich in, deze bij beurte door de donkere lokken te vlechten. Hoe nam het bewegelijke gelaat met iedere wisseling van tooi eene andere, eene telkens eigenaardige uitdrukking aan! Grillig genoeg, zoudt ge gezegd hebben, greep zij eerst een twijg roode en witte kastanjebloesems, maar hadt ook die blaam verwenscht, wanneer zij u, dat siersel dragende, uit de donkere kijkers met eene dapperheid hadt verrast, als ge der toovenares van zoo even vreemd zoudt hebben geacht. Er is een begrip van eer in den loop der eeuwen oneindige malen gewijzigd, doch als die ooit met uittartenden moed mogt zamengaan, dan staat haar standbeeld in die schoone voor u. Een oogenblik later en de gladgestreken haren laten hier en daar cypressenloof doorschemeren, maar meer diepte van gemoed, dan rouwdragen aanduidt, spreekt er bij dat somber groen uit de onbeschrijfelijke oogen, der heerschappij van den hartstogt ten prooi en toch schier helder; het schemert deze niet, al schreijen zij. Er staan allerlei starren aan den hemel der liefde, maar tegelijk tintelende en teedere als deze, kent gij er schooner? Weêr een oogenblik en rozen knoppen en bloeijen om die fijne slapen, maar wijken beschaamd voor den blos harer wangen weg, al heeft de zon van het zuiden die donker getint, maar worden naauwelijks meer door u opgemerkt om den levenslust u thans uit de diepe kijkers toeschitterend, om den geestigen lach waarmeê zij uw hoofd als uw harte verovert! Zóó, zelve gezond en dus zonder genade voor al wat zich moedwillig ziekelijk maakte, zóó moet zij, die beurtelings Corneille en Racine bezielde, zóó moet zij Molière hebben aangelagchen en onweêrstaanbaar zijn geweest! Ach! waarom zijn er nog kransen zonder tal binnen haar bereik, tot dien der M a r s e i l l a i s e toe? maar neen, zij laat ze liggen, zij luistert eensklaps; doen wij het als zij:

I.

't Is nacht. De hut is klein, niet rijk, maar warm en dicht,
't Vertrek vol schaduwen; - toch voelt gy 't, als een licht
Der liefde speelt er door met koesterende stralen;
De schoorsteen draagt den schat van porseleinen schalen,
En 't vischnet - 't wapen der familie - tooit den wand.
Ginds in de diepte prijkt het ruime ledekant,

Een erfstuk vast; en op de stroomatras daarneven,
Op banken uitgespreid, rust zoet het jonge leven,
Vijf kleine kindren. Spijt het ver verloopen uur
Waakt in den haard nog steeds de rosse vlam van 't vuur.
Nog ééne waakt; een vrouw alleen - met duizend zorgen,
De moeder van die vijf! Ook waakt ze als een die morgen
Een weduw wezen kan, en by de legersteê
Der kindren knielt ze en bidt.
Daar buiten huilt de zee.

‘Gij kent ze, die verzen?’ vraagt het blanke noordsche kind met de goudgele tressen, dat de Fransche verraste.

‘Van mijn balling,’ is het antwoord, luisteren wij andermaal, nu zij, gecadenceerder, voordraagt:

I.

Il est nuit. La cabane est pauvre, mais bien close.
Le logis est plein d'ombre, et l'on sent quelque chose
Qui rayonne à travers ce crépuscule obscur.
Des filets de pêcheur sont accrochés au mur.
Au fond, dans l'encoignure où quelque humble vaisselle
Aux planches d'un bahut vaguement étincelle,
On distingue un grand lit aux longs rideaux tombants.
Tout près, un matelas s'étend sur de vieux banes
Et cinq petits enfants, nid d'âmes, y sommeillent.
La haute cheminée où quelques flammes veillent
Rougit le plafond sombre, et, le front sur le lit,
Une femme à genoux prie, et songe, et pâlit.
C'est la mère. Elle est seule. Et dehors, blane d'écume,
Au ciel, aux vents, aux rocs, à la nuit, à la brume,
Le sinistre Océan jette son noir sanglot.

Ge hadt er bij moeten zijn, om de wederzijdsche kritiek van die dubbele lezing, van die dubbele voorstelling der visschersstulp op zijn rembrantsch verlicht, volkomen te genieten; het is om wanhopig te worden, u die weêr te willen geven. Vreemd mogt de Fransche Muze opzien, dat onze dichtkunst in den aanhef behoefte gevoelde duidelijker te zijn dan de hare, de stem der Hollandsche haperde er niet om; maar bij ‘den schat van porceleinen schalen’ daar gleed zij voort als over één nacht ijs, en was er.... Helaas! ‘'t wapen der familie’ en ‘'t ledekant dat prijkt!’ daar zakte zij in. ‘Het bleek een zwak van mijn tweeden Vondel,’ meende zet te zeggen, ‘pracht van woorden de plaats te doen innemen van waarheid van uitdrukking’; de Fransche kwam haar beleefd voor:

‘De toestand is verhollandscht?’

Het schijnt u onbarmhartig toe; want even als het blonde kind, zoo ziet ook gij de bedstede, die dan niet te verbergen ware geweest; en toch meende de zuidelijke er geene aanmerking mede, - hare dichters pleegden immers zoo zonderling te verhanselen; ‘approprier’ was het technische woord.

‘Een erfstuk vast!’ ging onze blonde voort, het hoofd knikkende; gelukkig in de aangebragte verontschuldiging een middel te vinden, om het antwoord te ontwijken en het echter in die dubbelzinnigheid onwillekeurig gevoelende; of is de lief hebberij, uitheemsche toestanden ten onzent over te brengen, niet ook ‘een erfstuk’, dat de letterkunde der negentiende eeuw niet langer moest aanvaarden?

‘Een erfstuk vast,’ en flink droeg zij de volgende verzen voor en mogt het, ja, kon zelfs revanche nemen, toen de Fransche op hare beurt, het ‘nid d'âmes’ genaderd, schier zelve het hoofd schudde over den valschen smaak. Hoe de zuidelijke schoone, de beide laatste regels opzeggende, de welwillendheid der Hollandsche waardeerde, die er geen acht op scheen te slaan, dat die ‘noir sanglot’ alles behalve de klap op den vuurpijl heeten mogt!

Er is iets zoeters dan gispen, en de volgende schets, (II), neen, de schoone schildering van de vrouw te huis, van den man op zee, waarin de eene dichter den ander opweegt, geeft tot bewonderen gelegenheid. Welk eene weelde was het voor beide zangsters, tot de tegenstelling aan het slot toe, uit tweeërlei volksaard geboren, en door tweeërlei taal geboden, - wilt gij haar hooren?

Bij onzen nabuur:

> Les flots le long du bord glissent, vertes couleuvres;
> Le goufre roule et tord ses plis démesurés
> Et fait râler d'horreur les agrès effarés.
> Lui, songe à sa Jeannie au sein des mer glacées
> Et Jeannie en pleurant l'appelle; et leurs pensées
> Se croisent dans la nuit, divins oiseaux du coeur.

Bij ons:

> Als slangen schuiflen langs het boord de groene baren,
> De kolk bruischt op, 't getouw slaakt als een kreet van wee...
> Hy denkt aan vrouw en kroost by 't woeden van de zee,
> Zy 't huis aan hem; en hun gevleugelde gedachten
> Ontmoeten vaak elkaêr in donkere onweêrsnachten.

De waarheid echter boven alles, de krttiek kwam een oogenblik uit den hoek, vlugtig evenwel als de verschijning zelve. ‘Als een

kreet,’ de Hollandsche had er moeite meê, om den regel te doen gelden; - maar ‘divins oiseaux du coeur’ schijnt u ook geen peulschil, - hoe gij u bedriegt! ‘Waarom dat dus verhollandscht?’ vroeg de Fransche, en de toon was schier of zij ‘dus vernuchterd’ meende. Dat onze blaauwoogige den moed had bezeten, het geheel voor klinkklank verklarende, toe te geven dat ‘se croisent’ nog eer aangaat, dan ‘elkaêr ontmoeten,’ - de verschillende vaart van twee voorwerpen kan stilletjens een kruis vormen, maar bij ontmoeten denken wij onwillekeurig aan den een den aêr in 't gezigt zien! Dat zij een stap verder ware gegaan en der fransche romantiek de nevelachtige voorstelling gunnende, gewenscht had dat men vertaalde en niet overbragt.

‘Het algemeen-menschelijke,’ hoorde ik onze Hollandsche zeggen, ‘duldt bij alle volken op het gebied des gevoels niet dezelfde beeldspraak.....’

‘Stil, liefste! stil,’ viel de Fransche in, ‘het “algemeen menschelijke,” dat is geen hollandsch, dat is hoogduitsch.....’

Ons blond kind heeft toch een eerlijk harte. ‘Ge zijt onbillijk, zoo eenige zangster allen natiën regt deed, zoo eenige vertaalde zonder te wijzigen, zoo eenige van hare lezers studie eischt, het is de Germaansche.’

‘Geen betoog,’ bad de Zuidelijke, ‘laat liever hooren.....’

En de Noordsche droeg voor:

III.

Zy bidt, zy buigt de knie in haar verlaten kluis:
Maar 't schorre meeuwgeschreeuw, het doffe golfgebruis
Stoort telkens haar gebeên.... en duizend beelden spelen
Of spoken haar door 't hoofd: de zee en haar tooneelen,
De thuiskomst op de reê, de storm, die 't hulkjen slaat. -
Intusschen in zijn kast, als 't bloed in d'ader, gaat
De slinger heen en weêr, die met zijn kalme slagen
Den tijd, èn lente èn herfst, èn blijde èn droeve dagen,
Als weg doet zinken, stuk voor stuk, in 's afgronds schoot,
Daar ieder klokgetik, van vreugde beide en dood
Het sein is in 't heelal, en wichtjens roept in 't leven
En graven opent.....

Zy, door zorg en angst gedreven,
Zy peinst: 't Is toch wel hard zoo arm te wezen! ach....
De meisjens gaan barvoets, ook met den winterdag;
En wittebrood is lekkerny, die alle dagen
Niet voorkomt.... Groote God! hoor, hoor wat schrikbre vlagen!

Gelijk de blaasbalg van een smidse loeit d'orkaan;
Of reuzenvuisten in hun toorn het aanbeeld slaan,
Zoo raast het op de kust. Als ijle haardvuurvonken
Verschieten in de lucht de starren, die er blonken
In donkren wervelwind. 't Is 't uur waarin de nacht
Van onder 't zijden maske, een luchtig danser lacht,
En 't uur waarin de nacht, omfloersd met storm en regen,
- Een kaperkapitein, uit d'afgrond opgestegen -
Een armen zeeman grijpt en neêrsmakt op de rots....
Zijn jongste noodgehuil sterft weg in 't golfgeklots....
Zijn hulkjen splijt - hy zucht - beveelt zich Gods genade,
En denkt aan d'ijzren ring en 't zonnetje' op de kade.

De zee bruischt rustloos voort, de nacht is droevig zwart,
Als, van deez' beelden vol, haar arm geslingerd hart
Dat zich in tranen lucht.....

En de Fransche juicht toe, en wel mag ze, want doet de vertaling een oogenblik onder, waar de reminiscentie van een bal masqué de voorstelling iets meer piquants dan poëtischs geeft, waar ge schier waant in Parijs te zijn:

C'est l'heure où, gai danseur, minuit rit et folâtre,
Sous le loup de satin qu'illuminent ses yeux.
Et c'est l'heure où minuit, brigand mystérieux,
Voilé d'ombre et de pluie et le front dans la bise
Prend un pauvre marin frissonnant et le brise,
Aux rochers monstrueux apparus brusquement -

Zij erkende eene waarheid, eene eenvoud vooral, aan het oorspronkelijke vreemd, waar die op zich zelve dichterlijke, schoon hier misplaatste opmerking, wat ieder oogenblik der wereld brengt en rooft, zoo grillig besloten wordt:

Et dans sa gaîne, ainsi que le sang dans l'artère,
La froide horloge bat, jetant dans le mystère,
Goutte à goutte, le temps, saisons, printemps, hivers;
Et chaque battement, dans l'énorme univers,
Ouvre aux âmes, essaims d'autours et de colombes,
D'un coté les berceaux et de l'autre les tombes.

Hoe beide den climax in de expositie bleken te bewonderen, als de apostrophe (IV) aan de vrouwen der visschers, al de jammeren van heur lot opsommende, dat leven, - ‘een lang gebed van 't

kraambed tot den dood!' - in al zijnen angst bloot legt, als het slot de stof niet uitput, maar zaamvat in één meesterlijken trek:

> Jeannie est bien plus triste encor. Son homme est seul!
> Seul dans cette âpre nuit! seul sans ce noir linceul!
> Pas d'aide. Ses enfants sont trop petits. - O mère!
> Tu dis: 'S'ils étaient grands! Leur père est seul!' Chimère!
> Plus tard, quand ils seront près du père, et partis,
> Tu diras en pleurant: 'Oh! s'ils étaient petits!'

of:

> En Geerte heeft een zorg te meer nog. Op de golven -
> Als in het rouwfloers van den donkren nacht bedolven -
> Is hy gantsch zonder hulp. De jongens zijn nog kleen;
> Ach, waren ze maar groot - zoo denkt ze - hy 's alleen...
>
> Stil, moeder! Als ze straks met vader meê gaan varen,
> Roept gy den tijd weêrom toen zy nog kindren waren.

Muzen zijn meisjes, zijn vrouwen, in den edelsten zin van het woord, want toen op deze inleiding, die op zich zelve schooner dichtstuk heeten mag dan menig gevierd dichter schreef, het kleine, maar meesterlijke drama, met zijne schier tragische verwikkeling, met zijne even verrassende als bevredigende ontknooping volgde, toen beoordeelden zij niet meer, toen genoten zij. Het viel der Fransche niet in op te merken, dat, hoe bitter de ballingschap Hugo moge zijn gevallen, het verkeer in den vreemde den dichter goed is geweest, hoe hij de britsche school, van Wordsworth af tot Tennyson toe, blijkbaar heeft bestudeerd met eene liefde voor lager leven, als het heet, hem vroeger niet zoo eigen, met eene waardering van wat men volk noemt, den pair de France van Louis Philippe onbekend. Vergeten waren haar al die inconsequenties, door Alfred de Musset zoo geestig gewraakt in de regels:

> La politique, hélas! voilà notre misère.
> Mes meilleurs ennemis me conseillent d'en faire,
> Être rouge ce soir, blanc demain, ma foi non.
>
> Je veux, quand on m'a lu, qu'on puisse me relire.
> Si deux noms, par hasard, s'embrouillent sur ma lyre,
> Ce ne sera jamais que Ninette ou Ninon.

Een poëet politicus, een poëet partijman! - een poëet als deze, die den nacht der eeuwen maar heeft in te staren en heur duisternis wijkt voor de

toorts van zijn genie, en heur dooden worden levend want zijn adem gaat over hun gebeente; een poëet als deze, die het verleden regtvaardig vonnist, - de verscheidenen hebben voor hem geen geheimen meer, hun laatste woord is gezegd - een poëet die alle partijen beheerschen, de beste van die bezielen moet, hij partijman! Ieder zijne taak! - het talent in de scholen ontwikkeld, het karakter in het bedrijvige leven gehard, geef daaraan in uwe vergaderingen den staf des bewinds of het roer van den staat, - maar den kunstenaar, maar den priester van het schoone, och! laat hem de frissche lucht onder den hoogen helderen hemel, waar aan den voet van den eik, niet onbuigzamer dan hij, de bloem wast, die gij voorbijziet tot hij er u een wereld in waarderen leert!

'Vertaal ook "la Rose de l'Infante" voor mij,' bad de Fransche.

Het moge onzen dichter loonen, zoo als het 's Lands Muze deed, die ik het onder het voordragen dezer verzen had aangezien, welk eene verwachting zij koestert van het vernuft, dat slechts behoeft te willen om zijne bloesems vruchten te doen worden. Ook zij had genoten; vraagt ge welligt: bij welke regels het innigst en het meest? Onze Hollandsche antwoorde u zelve in de mededeeliog van een paar strophes uit het dichtstuk dat ze zich herinnerde, en dat gij van buiten moet kennen; hoe hare zuster toonde hart te hebben in meer dan dien zin, waarin niemand het der strijdlustige ontzegt, door de aandoening welke zij botvierde luisterende naar de plaats:

> Haar weezen! - Rozemond, bewogen,
> Voelt tranen drijven door hare oogen;
> Haar vinger veegt ze spoedig af;
> Maar de oudste kindren laten 't spelen,
> Om door hun zoentjens 't leed te heelen
> 't Geen ieder vreesde dat hy gaf.

Er was iets fijns in de kritiek, Muzen waardig. Onze blaauwoogige zeî niet dat er, ondanks al het schoone, in de beschouwing van lot en leven dier arme visschers door Hugo iets sombers lag, dat ze wraakte; ze bragt geene bedenking bij tegen dat gesprek tusschen oog en mond van een lijk; zij toonde niet dat zij menige, twijfelachtig grootsche wending des dichters anders had gewenscht, daar deze haar schenen te strijden met den waarlijk verheven eenvoud van gedachte des geheels. Och neen, niets van dat alles. Zij stelde binnenhuis tegen binnenhuis over, beide bepaald uit de Hollandsche school; het eene, eenig ja, als haar Rembrandt, door de schikking van het licht; maar het andere niet minder weêrgaloos, als een der zeldzame familiestukken van Van der Helst, zoo ge wilt, want de uitvoerige Dou, Schalken,

van Mieris, wie ge ook kiest, die hadden van het verhevene, dat uit dergelijken toestand spreken kon, en bij van Haren spreekt, geen begrip.

‘Het is uit den bloeitijd van uw volk,’ juichte de donkeroogige, ‘toen het zoo groot was, dewijl pligt het meer gold dan roem!’

Te regt of te onregt, men geeft onzer natie na, dat zij beter slag heeft van hulde brengen dan van hulde ontvangen, maar wie men dat gebrek aan wereld ook te last mag leggen, onzer Muze niet. Verre van linksch boog zij zich zonder een zweem van aanmatiging, deed zij het zonder toespeling, al lag die voor de hand: een zwerm bijen gonsde over het veld van leliën, dat zich voor beide zusteren uitbreidde, en, of het spel sprak, daar kraaide een haan.

De Fransche glimlachte.

‘Hij brengt ons over in de wereld der dieren,’ hervatte het blonde kind; hoe, ging zij mijne lofspraak logenstraffen? - neen, het zou wierook voor myrrhe blijken, ‘draag mij een fabel van uwen lievelingsdichter voor.’

‘Welke?’ vroeg de gestreelde.

Het was niet eene der beroemdste uit die onovertroffen verzameling, waarin de lenigheid der zoo vaak miskende taal even groot blijkt als de vlugheid der verbeelding van den zanger; het was niet een der beroemdste, welke ik hooren zou; maar aardig dat bleek ze:

Capitaine Renard alloit de compagnie,
Avec son ami Bouc, des plus haut encornez.
Celui-çi ne voyoit pas plus loin que son nez;
L'autre étoit passé maitre en fait de tromperie.

Dat de schalkheid met woorden viel te schilderen, ge zoudt die ondeugende donkere oogen zien! Reintje was né gaulois.

La soif les obligea de descendre en un puits,
Là, chacun d'eux se désaltère
Après qu'abondamment tous deux en eurent pris.
Le Renard dit au Bouc:

Het verhaal werd even luchtig gedaan als het is geschreven, maar thans was de beurt aan de gebaren:

Que ferons-nous, compère?
Ce n'est pas tout de boire, il faut sortir d'ici.
Leve tes pieds en haut, et tes cornes aussi:
Mets-les contre le mur. Le long de ton échine,
Je grimperai premiérement;

Puis sur tes cornes m'élevant,
A l'aide de cette machine,
De ce lieu-ci je sortirai,
Après quoi je t'en tirerai.

Ge waart meê in den put geweest, zoo ge dat spel hadt gezien. Ristori begreep Lafontaine, Ristori is ook eene Muze, want zij gaf de D e u x P i g e o n s niet anders.

En hoe onnoozel wist de looze te worden:

Par ma barbe, dit l'autre,

Hij had het volle regt bij die deftigheid te vloeken.

il est bon, et je loue
Les gens bien sensés comme toi.
Je n'aurois jamais, quant à moi,
Trouvé ce secret, je l'avoue.

Wat zijn we dikwijls van zijn geslacht, ons te goed doende op onze botheid! En hoe gaat het ons dan?

Le Renard sort du puits, laisse son compagnon,
Et vous lui fait un beau sermon,
Pour l'exhorter à patience.
Si le ciel t'eût, dit-il, donné par excellence,
Autant de jugement que de barbe au menton,
Tu n'aurois pas, à la légere,
Descendu dans ce puits. Or adieu, j'en suis hors;
Tâche de t'en tirer, et fais tous tes efforts:
Car pour moi j'ai certaine affaire,
Qui ne me permet pas d'arrêter en chemin.

Schalk besloot ze:

En toute chose il faut considérer la fin.

Niet nieuwe en toch zoo treffende pointe morale! als ieder poëet u in praktijk bragt, zouden er nog zoo vele nieuwe kielen van oude planken worden gebouwd; zou er zoo veel schipbreuk worden geleden? Voorbij zijn de dagen waarin men geloofde dat de latere letteren er baat bij vonden den mond niet op te doen, dan om schoonheden der vroegere na te galmen; elk zijn stijl, is de leus, désormais la devise devienne une vérité! Vertalingen om de eigenaardigheid des vreemdelings te doen kennen, en geen overnemingen om te pronken met

geleende veeren, ziedaar waaraan wij behoefte hebben. Point de faux semblant de productivité et plus d'originalité.

Het waren gedachten die bij de Hollandsche schenen om te gaan, terwijl ze hoofdschuddende in zich zelve zeide:

> Sla Lafontaine eens open.

Was het straf genoeg?

Helaas! de navolger scheen mij de bok, die om den wille van den uitgever, de vos, in de put bleef zitten; hoe kan men zijn talent, burlesk, begrensd ja, maar bijwijle toch blijkbaar talent, zoo te grabbel werpen; hoe zulk een meesterstukje gedenken en zoo gemakkelijk, om den wil van een maar middelmatig plaatjen misschien, een flaauwiteit schrijven? Jammerlijke pictura en poësis ten onzent, die elkaêr in gebrek aan gedachte opwegen, die in een omzien willen na- en overdoen wat anderen slechts zoo vaardig schenen voort te brengen omdat zij er veel, en nog eens, en alweer over nadachten.... maar wie waren de drie bevalligen, die daar voor mij uit zweefden? Ook muzen, scheen het, de eene met eene roos in de lokken, de andere een bloeijende distel ter hand, de derde, die wel wat achterbleef en toch niet te huis wilde blijven, een tuiltjen van klaver vlechtende, - zag ik de eilandzusters? de zee lag voor mij, spiegelglad schitterend van de stralen der ochtendzon.

‘Komt gij, Erin?’ vroeg Albion.

‘Is zij zelve gegaan?’ luidt het antwoord.

‘Kunt gij het vragen?’ valt de schoone met den distel in. ‘Al was ze Armida, ze zou haren toovertuin ontvaren, - m u t a r “ c o s t u m i ” zong ze jaren lang; en haar volk doet het eindelijk voorbeeldeloos; kom, zuster!’

‘Het zal mij een school zijn,’ schertst de dochter van het smaragdeneiland.

‘Van burgerdeugd,’ vult Albion aan, en zij zweven voort, om getuige te wezen van den dageraad der vrijheid, waar de hemel geve dat nooit weêr Manzoni's woord over de Lombardy bewaarheid worde:

> Il forte si mesce col vinto nemico;
> Col novo signore rimane l'antico;
> L'un popolo e l'altro sul collo vi sta.
> Dividono i servi, dividon gli armenti,
> Si posano insieme su i campi cruenti
> D'un volgo disperso che nome non ha.

‘Italia! Italia!’ klinkt het door de lucht; - is het een weêrklank op Filicaja's hartbrekend sonnet? - ‘Italia! Italia!’

Wie is er, die zich verbaast over de geestdrift van Engelands letterkundigen, Engelands dichters, voor de vrijheid van Italië, voor het ongeëvenaarde schouwspel eener wedergeboorte, waaraan eeuw bij eeuw hebben gewanhoopt? Oude liefde roest niet, zegt ons spreekwoord, en Shakspeare was thuis op den Rialto als op het Kapitool, en van geslacht tot geslacht zocht de blik der jeugd, zich vermeidende in den lusthof dien dat noorden het zuiden verpligt is, door de nevelen heen het land der zonne! Wat spreke ik van jonkheid? de grijze Walter Savage Landor wijkt in warmte van deelneming der opgewondste blondheid niet; en voorwaar, de zielen hebben één geslacht, en alleen de ziel geeft moed, Elisabeth Barrett Browning slaat uit Rome den strijd ga, juicht toe en vuurt aan! Er is niets verbazends in dat voortzweven dier Muzen, om getuige te zijn hoe het ten leste, ten lange leste in het zuiden daagt! Wat vreemd, wat, meer dan dit, wat beklagenswaardig tevens heeten mag, het is minder dat een klein volk als het onze geen drom van dichters heeft opgeleverd, die, als de groep om Byron geschikt, en door zijn licht verduisterd, in onze eeuw de liefde voor dat land, voor die letterkunde, met onzen Hooft bijna uitgedoofd, weêr in vlam zet, - ten Kate heeft Tasso regt gedaan; - neen, het is de onverschilligheid onzer poëten voor de worsteling van het heden, voor de wereldgebeurtenis, waarin zich onder andere verwen en tinten de strijd vernieuwt, schier drie eeuwen geleden ten onzent aangevangen, en waarin koeneren en kloekeren dan wij de overwinning hebben behaald. Beziel in gedachte die dooden, heb het hart hen naast u te doen oprijzen: ‘zijt ge van ons bloed?’ klinkt het u toe, ‘en zwijgt uwe lier?’

Hoe jammer! weg was de trits, weg uit mijne oogen, en lijdelijk als ik bleek, moest ik andermaal maar toezien, ik weet niet welker magt, die over mij beschikte, ter prooi. Of het tot de eigenaardigheden van dien dampkring behoorde, wage ik niet te beslissen, maar zeker is het, dat ik het leed, door de afwisseling mij aangedaan, slechts een oogenblik gevoelde; dat mijne belangstelling, ongelijk misschien aan de uwe, dadelijk weêr door de nieuwe omgeving werd geboeid. In vollen zin mogt zij dien naam dragen; vreemder dan een der vorige, verraste zij te meer; een landschap der Vereenigde Staten lag voor mij, allerbedrijvigst gestoffeerd. Een landschap, alsof die wereld op zich zelve er niet duizenderlei aanbood, naar ge James Fenimore Cooper, of George Washington Irving vergezelt, of Longfellow, of Hawthorne tot gidsen kiest. De uitdrukking is onloochenbaar te algemeen, maar zoo ze ooit aanduidend mag gebezigd worden, hier was zij op hare plaats; al wat ik over Anglo-Saksisch America las, meende ik voor mij te zien in verschiet bij verschiet, die, vreemd genoeg, hoe diep, toch duidelijk bleven; prairiën en savannahs, wat ge wilt, jagers, visschers, roodhuiden zelfs, ik zag ze, ja, verbeeldde

mij, de wereldberoemde Canvass-ducks te doen opstuiven; van smaken, slechts, daar kwam niet van in.

Als Muzen onbescheiden konden zijn, zie, dan zou ik het die drieste hebben gevonden, welke onze hollandsche, - het blonde kind, scheen zij haar te achten; het blonde kind, dat toch Vondel bezielde! - wel allervriendschappelijkst, maar toch ook allergemeenzaamst ontving.

‘Weêr een mislukte vertaling van den P s a l m d e s L e v e n s?’ vroeg de Amerikaansche.

‘Toch niet,’ was het antwoord, ‘het geldt het lied van een uwer lievelingen, die in menig opzigt veel te wenschen overliet.’

‘En als ik zelve toch knap was,’ zeî de durfal, maar voegde er, toen zij de blaauwe kijkers hoog en straf zag zien, bij: ‘niet zoo ernstig, ik ben nog zoo jong!’

‘Wie is jong ten uwent? is uwe letterkunde het ooit geweest?’ was het wederwoord; ‘maar laat ons rekenen noch gissen: Edgar Allam Poe.....’

De Hollandsche mogt niet uitspreken.

‘Ha, de Zanger van d e R a a f,’ zeî de Americaansche, en half liggende, zoo achteloos mogelijk, sloeg zij met de kleine mooije hand de maat en zeî op, neen zong:

Once upon a midnight dreary,
While I ponder'd, weak and weary,
Over many a quaint and curious
Volume of forgotten lore,
While I nodded, nearly napping,
Suddenly there came a tapping,
As of some one gently rapping,
Rapping at my chamber door.
‘'t Is some visiter,’ I mutter'd, tapping at my chamber door -
‘Only this and nothing more.’

‘Geef mij dat eens weêr,’ riep zij, zich verlustigende in den vloed van verzen, die haast schijnen te hebben om tot rust te komen.

De Hollandsche glimlachte en begon:

't Was een midnacht, droef en donker:
En bij 't eenzaam lampgeflonker
Zat ik in mijn stille boekeel, moê van 't lezen, duttend neêr.
Toen me op eens een haastig tikken
Uit mijn sluimring op kwam schrikken:
‘'t Is,’ zoo dacht ik, een bezoeker, die wat laat is in de weer.
Wie zou 't zijn, die nu zich aanmeldt en zoo laat is in de weêr?
‘'k Wachtte geen bezoekers meer.’

‘Maar,’ riep de Americaansche verrast, ‘maar één rijm hebt ge gesmousd, en Poe is er soms nog rijker aan, hoor maar:’

Ah, distinctly I remember,
It was in the bleak December,
And each separate dying ember
Wrought its ghost upon the floor.
Eagerly I wish'd the morrow;
Vainly I had tried to borrow
From my books surcease of sorrow -
Sorrow for the lost Lenore -
For the rare and radiant maiden whom the angels name Lenore -
Nameless here for evermore.

‘Een rijm meer of minder, ik doe niet onder,’ mogt de Holland-sche zeggen.

Ach! verbeeldings wreed vermogen
Roept zoo helder voor mijn oogen
Èn die midnacht èn mijn stemming, beî zoo droef en donker, weêr.
'k Had vergeefs in oude boeken
Geestverstrooijing willen zoeken,
Uit mijn ziel den rouw verdrijven en de erinring aan Glyceer: -
De Englen, toen zy haar ontfingen, de Englen noemden haar Glyceer;
'k Noem haar aardschen naam niet meer.

De Americaansche luisterde, dat was eene zege.

'k Zag 't verstervend haardvuur schijnen
Op de zijden hanggordijnen,
Die als van een tocht bewogen, ritslend golfden op en neêr.
'k Bleef 't getik voortdurend hooren,
En ik dacht: wie komt mij stooren?
‘Wie toch is hij, die daar aanklopt en zoo laat is in de weër?’
En 'k herhaalde: Een nachtbezoeker, die wat laat is in de weêr,
‘'k Wachtte geen bezoekers meer.’

‘Bravo, bravissimo! maar, zusjen! ge lijdt als alle Europeaansche vreeselijk aan deftigheid, - o ge zult het zelve bewijzen, - het volgend couplet, ik wed dat gij er schaakmat afkomt; het is zoo gemeenzaam:’

Presently my soul grew stronger;
Hesitating then no longer,
‘Sir’ said I, or Madam, truly
Your forgiveness I implore;

But the fact is I was napping,
And so gently you came rapping
And so faintly you came tapping,
Tapping at my chamber door,
‘That I scarce was sure I heard you.’ - Here I open'd wide the door:
Darkness there, and nothing more.

‘Als het u belieft.’
En de Hollandsche liet zich niet bidden;

Dan 'k stond op, daar 'k mij vermande
En mijn dwazen schrik verbande.
‘Binnen!’ riep ik, ‘wie gij zijn moogt en vergeef, zoo deze keer
Ik u licht wat lang deed wachten,
'k Was verzonken in gedachten.’
('k Had met een de deur geopend.) ‘Nu Mejufvrouw of Mijn Heer,
Kom vrij binnen.’ - Maar daar buiten kon ik Juffer zien noch Heer.
'k Zag er duisternis, niets meer.

‘Wat belieft u?’
De Americaansche was - gebluft. Vol vertrouwen voer de Hollandsche voert, zeker dat er niemand onder hare gunstelingen is, die dezen in begaafdheid evenaart, getrouw, gelukkig weêr te geven wat hij wil; en luisteren bleef de ongeduldige, luisteren, drie coupletten lang, waarin de schildering van de schrikwekkende stilte wordt voortgezet, waarin dat nog schrikwekkender tikken haar op nieuw afbreekt en:

'k Schoof nu 't venster even open,
En onmidlijk toegeloopen,
Stapte een zwarte Raaf naar binnen, statig als een kloosterheer,
En niet groetend, niet verbeidend,
Maar de breede vlerken spreidend,
Vloog hy op en zette daadlijk op mijn kamerdeur zich neer:
Op den Pallaskop daarboven, zette zich de vogel neêr,
Zat te pronk daar - en niets meer.

Hoe droefgeestig, by 't aanschouwen,
Kon ik slecht een lach weêrhouwen
Om het deftig zelfvertrouwen

‘Drie rijmen,’ viel de Americaansche in, - ‘ik geef me gewonnen.’

Van dien zwartgerokten Heer.
‘Zoekt gy,’ vroeg ik, ‘puik der Raven!
In dit huis een veil'ge haven?
Ver van Plutoos droeve rijken en het grimmig spokenheir!
Zeg my, Nachtraaf! hoe uw naam is bij het grimmig spokenheir?’
En de raaf sprak: ‘Nimmermeer.’

Het is of er een geheimzinnige tooverkracht in dat gedicht schuilt, die, hoe vaak zij het hebben gehoord, voor de kinderen van het Westen van geene verkoeling weet. De Americaansche had geluisterd, aandachtig geluisterd, maar als viel het haar thans te zwaar, zij moest opzeggen, zelve opzeggen:

Much I marvell'd this ungainly
Fowl to hear discourse so plainly
Though its answers little meaning -
Little relevancy bore;
For we can not help agreeing
That no living human being
Ever yet was bless'd with seeing
Bird above his chamber door -
Bird or beast upon the sculptured bust above his chamber door
With such name as ‘Nevermore.’

En of zij gernst was door den toon, waarop zij het laatste woord uitsprak, hare hollandsche zuster binnen dien cirkel van het fantastische te hebben bezworen, waaraan voor deze, hoe benaauwd het haar worden mogt, geen ontkomen zou zijn, eer die tooverklank voor de laatste maal was herhaald, wenkte zij haar voort te gaan, zelve de wimpers over de wilde oogen luikende; eene rust, moet ik zeggen, die niets van de statelijk schoone der Ouden had.

Onbeweeglijk neêrgedoken
Had de Raaf dien naam gesproken,
Met een nadruk, zoo gewichtig, of 't een spreuk waar, rijk in leer,
En niets verder deed hij hooren,
Tot ik, in gepeins verloren,
Tot my zelf sprak: My verlieten al mijn vrienden keer op keer,
‘Morgen zal ook deze weggaan, als zy deden, keer op keer,’
Maar de Raaf sprak: ‘Nimmermeer!’

Eene worsteling nog tusschen de vrees voor dat spooksel, en de hoop dat het maar een uitgehongerd beest mogt zijn, 't geen slechts dat woord had geleerd; eene worsteling nog en de raaf zegevierde, zittende op den Pallaskop. Allengs was het landschap dat mij omringde

verdwenen, het verschiet tot verzwindens toe schuilgegaan - horrible! horrible! horrible! als ik een oogenblik links van het dier staarde, dan dacht ik de heksen te zien, die Shakspeare voor Macbeth opdoemt, en regts blikkende, was het mij te moede of zich Egypte's mysterie, of zich een sphynx tegen de duisternis afrondde. Wel haalde ik een omzien ruimer adem toen er weder sprake was van Glyceer: de deernis van het harte is zoeter dan de droomen van het hoofd:

‘Vloekprofeet! hoe ge u moogt heeten!
Dier of Duivel, doe my weten,’
Zeî ik: ‘’t Is by God daar boven, dat ik siddrend u bezweer -
Zal van weedom thans bevangen,
Eens mijn ziele troost erlangen,
Zal zy eens het aanschijn weêr zien van mijn zalige Glyceer?
Weêr in reiner lucht hereend zijn met mijn zalige Glyceer?’
En de Raaf sprak: ‘Nimmermeer!’

Maar al rijst de mijmeraar op, en al stoot hij het venster open, de Raaf wijkt niet van den Pallaskop - de Raaf blijft zitten, de Raaf zit er nog!

‘Geef mij wat die vertaler zelf heeft geschreven,’ roept de Americaansche.

‘Eene bloemlezing uit zijne werken,’ zegt het blonde kind, ‘ge mogt anders....’

Wat mogt ze? - oef! mijn cigaar bleek waarlijk uitgegaan; eene plaat van Nicolas Poussin, een ideaal landschap voorstellende, en de Almanak H o l l a n d ze lagen voor mij. Het moet mijne eerste siesta zijn geweest, - ik zal het niemand euvel duiden, die wenscht, dat zij de eenige blijve die gedrukt wordt.

W.D - s.

Verdediging van Neêrlands handelspolitiek.

Naschrift.

Weinig vermoedde ik, na getracht te hebben den handel van Nederland te verdedigen tegen de onbillijke beschuldigingen van vreemdelingen, dat ik mij, een paar dagen later, evenzeer gedrongen zou voelen om de verdediging op mij te nemen van den handel van Amsterdam, en dat wel tegen even onbillijke beschuldigingen daartegen ingebragt, maar nu door landgenooten. En toch is 't zoo! In het, door de Afdeelingen der Tweede Kamer opgemaakt ‘Voorloopig Verslag betreffende het Kanaal van Holland op zijn smalst en de verbetering van den waterweg van Rotterdam naar Zee’, worden tegen Amsterdam beschuldiging uitgesproken, die even onbillijk zijn, als ze het gebrek verraden van kennis van feiten. Hoewel de tijd (29 November) mij tot kortheid noodzaakt, toch moet een woord van leedwezen, maar ook een woord van verdediging, mij uit de pen. Gelukkig is ook deze taak niet moeijelijk, hoewel ik ongelukkig de noodige statistieke bescheiden mis, om mijne beweringen door cijfers te staven.

Alles wat gerigt is tegen het Regeringsvoorstel laat ik hier ter zijde; de Wetgevende Magt handele daarin naar pligt en overtuiging; alleen kom ik op tegen de beschuldiging, door ‘andere leden’ ingebragt, als zou de achteruitgang van den handel en de scheepvaart van Amsterdam, - door al de leden als een feit aangenomen, - niet uitsluitend zijn toe te schrijven aan het onvoldoende van den tegenwoordigen waterweg naar de Zee, maar ‘dat eene medewerkende oorzaak ook daarin scheen te zoeken, dat Amsterdam te streng vasthield aan vroegere handelsgebruiken, en daardoor de ontwikkeling zijner eigene scheepvaart belemmerde. Dit vermoeden vond zelf tot zekere hoogte bevestiging’ in de feiten, dat men te Baltimore moeijelijk schepen kan vinden voor het laden van tabak, en in Engeland voor ijzer en steenkolen naar Amsterdam,

door de Amsterdamsche *port regulations*, zoodat de Amerikaansche handel vooral, meer en meer naar Rotterdam trekt. ‘Men denkt dan onwillekeurig ook aan andere, op den handel drukkende lasten van plaatselijken aard, dan de Kanaal-onkosten, aan de gunstige ligging van Rotterdam voor de gemeenschap te water met Duitschland, aan de grootere ondernemingszucht en handelsijver waardoor Rotterdam zich boven Amsterdam onderscheidt.’ En - de billijkheid eischt de vermelding van deze *curiosa*, - weinige regels verder lezen wij dat - in ééne der afdeelingen zelfs met eenstemmigheid - volmondig de behoefte van Amsterdam aan een beteren waterweg naar Zee erkend werd, en tevens, dat ‘in 1858 en 1859 een aantal schepen, bijna 12 ten honderd van het geheele cijfer der binnengekomen schepen bedragende, Amsterdam niet heeft kunnen bereiken, daar ze te grooten diepgang hadden voor het N.H. Kanaal’!!!

Behoeft men na die laatste erkenning, en vooral na het noemen van dat cijfer van bijna *een achtste* van het aantal binnengekomen schepen, dat Amsterdam niet heeft kunnen bereiken wegens het onvoldoende van het N.H. Kanaal voor dezen tijd, nog wel naar den sleutel te zoeken, waarom die haven door de vreemde schepen gemeden wordt? Verklaren die feiten niet voldoende den achteruitgang der scheepvaart van eene zeehaven, wanneer bijna een achtste der daarheen bestemde schepen er niet kan komen? En dat vooral - want men zou misschien wijzen op Bremerhaven, enz., enz., - wanneer eene veel betere haven van dat zelfde land digt bij die moeijelijk genaakbare plaats gelegen is, en de gemeenschap tusschen die beide havens werkelijk als zeer snel en goedkoop kan geroemd worden? Wordt niet juist daardoor het cijfer van scheepvaartverkeer der beter gelegen haven nog grooter, omdat daarin nu ook die schepen opgenomen worden, welke, bij gelijke gunstige ligging, naar de andere zouden gezeild zijn?

Maar men wil die feiten anders verklaren; de achteruitgang van ‘den handel en de scheepvaart’ van Amsterdam zijn te wijten aan

vasthouding aan oude gebruiken,
drukkende plaatselijke lasten,
‘minder ondernemingszucht en handelsijver dan in Rotterdam.’

Zware beschuldigingen, vooral zoo als ze daar staan, zonder het minste bewijs er bij. Vasthouding aan oude gebruiken! Ik ken ze in den Amsterdamschen handel niet. Drukkende plaatselijke lasten op de scheepvaart! Evenmin. Amsterdam heft plaatselijk geene hoogere lasten van de scheepvaart dan Rotterdam, ja die plaatselijke lasten zijn zoo laag als in eenige andere haven, maar de onkosten van het N.H. Kanaal, en deze alléén, drukken er de scheepvaart. Daarom mijdt de Amerikaan, die te Baltimore tabak laadt, de haven aan het IJ, en te meer, omdat de haven aan de Maas hem van die hooge lasten vrijstelt en hem daarenboven meer goederen als retourlading aanbiedt, dank zij de betere ligging van Rotterdam voor het waterverkeer met Duitschland, want die laatste bewering van het Verslag is juist, maar ze ontzenuwt tevens de beschuldiging van Amsterdam. De tabak die van Baltimore naar Duitschland bestemd is, gaat daarom naar Rotterdam, en evenzoo wordt de meeste tabak voor Amsterdam over Rotterdam geladen, omdat de kosten van het N.H. Kanaal dan worden bespaard en omdat juist die tabak voor Duitschland, met de tabak voor Rotterdam zelf, natuurlijk de scheepsgelegenheid voor die haven grooter en veelvuldiger maakt. De *port-regulations* die de Amerikaan noemt, zijn wel degelijk het geheele cijfer van kosten dat een schip, naar Amsterdam bestemd, te betalen heeft, en daarvan maken de Kanaal-onkosten het grootste deel uit. Voor de Engelsche schepen geldt hetzelfde; de *der zake kundige* beoordeelaar weet dat. Amsterdam verkoopt voor 't overige alle goederen op dezelfde voorwaarden als Rotterdam, en de kosten van pakhuishuur en bewerking zijn er niet duurder; de waagdragers-gilden mogen den schijn tegen zich hebben van duurte, omdat het oude instellingen zijn, in waarheid werken zij voor hetzelfde loon als de vrije arbeiders te Rotterdam. Evenmin is het vervoer der goederen te Amsterdam duurder, omdat al de pakhuizen er aan het water gelegen zijn; en het vervoer met schuiten is goedkooper dan het paardenvervoer, dat te Rotterdam dikwijls noodig is. Makelaar, noch kassier, of wie dan ook, eischt er meer dan te Rotterdam, en hoe zou dat verschil ook mogelijk zijn tusschen twee plaatsen, zoo digt bij elkander gelegen, en die in zulk een druk en innig verkeer met elkander staan; immers daardoor reeds zou ieder verschil al spoedig moeten wegvallen!

Maar Amsterdam heeft minder ondernemingszucht en han-

delsijver dan Rotterdam! Moeijelijk te bewijzen uitspraak. De vergelijking betreur ik, omdat ze volkomen nutteloos is, zoowel als onbewijsbaar. Men geeft op die wijze noodeloos aanleiding tot eene veete tusschen twee steden, wier belangen onderling te naauw zijn verbonden, dan dat niet iedere verbreking van dien band tot beider nadeel moet leiden. Omdat ik Rotterdams handelaren hoog stel en hoog acht om hun onmiskenbaren ondernemingsgeest en handelsijver, moet ik daarom die van Amsterdam minder achten? En wie waagt het in eene kwestie als deze, als scheidsregter op te treden? Wie kent zoo naauwkeurig alle schakels, die den handel van beide steden tot eene keten vormen? Wie durft aanwijzen, welke aanvoeren of uitvoeren, die te Amsterdam of te Rotterdam plaats hebben, geschieden voor rekening of op last van den handelaar op de eene of de andere plaats, dan wel voor die van den koopman in het binnenland of in den vreemde? De handelaar te Rotterdam zal de eerste zijn om den onkundige te zeggen, dat een groot gedeelte van de tabak, die van Baltimore in zijne haven binnenkomt, voor Amsterdam bestemd is; en de handelaar te Amsterdam, dat veel van de geraffineerde suiker, die uit zijne haven verzonden wordt, voor rekening is van den Rotterdamschen koopman. Wie over den handel oordeelen wil naar het cijfer van aanvoer op de eene of andere plaats, hij zal scheepvaartverkeer voor handel aanzien, en zich deerlijk vergissen. Amsterdam gaat niet achteruit in handel; de eigen handel, de ondernemingen voor eigene rekening, het verkeer met transatlantische havens, dat alles neemt er toe, maar niet uit scheepvaartverkeer blijkt dat. Amsterdam's aandeel in de totale particuliere aanvoeren van suiker, koffij, indigo, tabak, enz., blijft het grootste, en Amsterdam's aandeel in den uitvoerhandel naar Java en in den commissie-handel evenzeer; niet één Rotterdamsche handelaar die in die bewering ook maar den minsten schijn zelfs zal zien om zijn handel geringer te achten, want ook Rotterdam breidt zich krachtig daarin uit. Oneindig grooter is in Rotterdam de doorvoerhandel en het verkeer met Engeland, 't geen in Amsterdam onbeduidend is; want Rotterdam trekt meesterlijk partij van hare uitmuntende ligging voor de stoomvaart, die de cijfers harer in- en uitklaringen dan ook tot zulk een aanzienlijk bedrag doen klimmen. Hoe voedt die transitohandel niet den eigen- en den commissiehandel! En aan dat stoomvaartverkeer, daaraan vooral heeft

Rotterdam hare groote opkomst, hare waarlijk grootsche uitbreiding der laatste tijden te danken. En met de rijke resultaten daarvan voor oogen, leest men nog in het Verslag de vraag ‘of dan het vestigen van stoompakketvaart voor Amsterdam eene zaak van zoo overwegend belang is, dat men daarvoor alleen zulk een kostbaar en hagchelijk werk moet ondernemen.’ Ongeloofelijke vraag! Eere aan Rotterdam voor wat die stad in de laatste jaren op het gebied van handel en scheepvaart heeft tot stand gebragt, maar ook Rotterdam zal de eerste zijn om te erkennen, dat daar, waar Amsterdam niet door gebrek aan middelen is belemmerd, de handelaren aldaar niet hebben stilgezeten.

Maar de vergelijking hindert mij, omdat ze niet te maken is; daarom te meer is die uitdrukking in het Verslag te betreuren. Van Amsterdam's kapitaalmarkt te gewagen, die waarlijk groote diensten bewijst aan Neerlands handel, van Amstels nijverheid, die zich krachtig ontwikkelt, hoe gepast dat toch mogt geweest zijn waar zoo grove beschuldigingen tegen haar werden uitgebragt! - daarvan echter geen woord!

Die veroordeeling van achteruitgang of stilstand die Amsterdam gewoonlijk, en ook nu, treft, is eingelijk gerigt tegen de verouderde staatkundige begrippen van velen in de hoofdstad, die met de traditiën hunner voorvaderen nog maar niet schijnen te kunnen breken; maar onbillijk is die veroordeeling, wanneer ze ook den nijveren, de beurs van Amsterdam treft, zoo als hier geschiedt. Want de nijvere man in Amsterdam doet niet voor den nijveren man in andere plaatsen des lands onder, zijn handel en nering getuigen het. Geef Amsterdam betere gemeenschap met de zee, en de stad zal eene vlugt nemen die het bewijs levert, dat waarlijk niet alle kracht in hare muren verlamd, niet alle geest van hare inwoners verzwakt en verdoofd is. En daar waar het geldt om aan de hoofdstad des rijks dien weg naar zee te banen, daar kan men alleen betreuren dat er woorden als deze in het voorloopig Verslag te lezen staan: ‘Ware inderdaad het verschijnsel (Rotterdams grooter bloei) grootendeels uit de voordeelen te verklaren aan de ligging der mededingende koopstad verbonden, het zou vruchteloos zijn tegen den natuurlijken loop der dingen te willen worstelen. Geheel de geschiedenis van den handel leert, dat deze niet onveranderlijk in den eenmaal gekozen hoofdzetel gevestigd blijft, maar zich ten gevolge van velerlei oorzaken langzamerhand van het eene punt naar het

andere verplaatst. Voor het algemeen belang des lands kan er, zoo onze scheepvaart en handel slechts bloeijen, zulk een aloverwegend belang niet in gelegen zijn, dat de eene koopstad de andere voorbijstreeft. De kapitalen zullen zich van zelf daarheen verplaatsen, waar zij de meeste vruchten kunnen voortbrengen.'

Moest dus de vergelijking strekken om te beslissen of het oude Amsterdam die hulp der Regering nog waard was? Die twijfeling is meer beleedigend voor hem die ze uit, dan voor hem dien ze treft, want ze getuigt... maar geen ander woord dan van leedwezen kome mij over de lippen.

Waarlijk, zulk een oordeel heeft Amsterdam niet aan Nederland verdiend!

P.N. MULLER.